

מיקרופדיה תלמודית-הלכתית

על שם משפחת רוהר

מבוססת על ערכי האנציקלופדיה התלמודית לענייני הלכה

אוצר מתומצת של ערכי האנציקלופדיה התלמודית, עם תיקונים, השלמות ועדכונים,

בסגנון שוטף וברור

ביקורת והערות

הרב זלמן נחמיה גולדברג

נשיא

הרב הראשי לישראל

הרב דוד לאו

עורך ראשי

הרב פרופ' אברהם שטינברג

חברי המערכת

הרב יצחק יחזקאל הלוי פוקס

הרב שלמה הירש

הרב משה רוזנר

הרב משה וינר

הרב שמואל שולביץ

עורך לשוני ומביא לבית הדפוס

הרב שלמה רקובסקי

מתאם ומזכיר המערכת

הרב דוד ארנובסקי

כרך ח

טומאה בלועה – כבוד רבו

הוצאת האנציקלופדיה התלמודית בע"מ חל"צ / ירושלים ה'תשע"ח

יוצא לאור

בסיוע

משרד התרבות / מינהל התרבות - המחלקה למכוני מחקר תורניים

ספר זה יוצא לאור בסיוע

מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

מספר מסת"ב: 5-035-445-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לסדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי או מכני אחר –
מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

נדפס בישראל תשע"ח – 5778 (2017) Printed in Israel

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

Copyright by Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc, Jerusalem (Israel)

המיקרופדיה התלמודית

על שם משפחת רוהר

נושאת את שמם ובאה לחלוק כבוד לזכרו של הנדיב

ר' שמואל בן ר' יהושע אליהו רוהר ז"ל

בהיותו איש מעש, בעל חזון, נדיב לב, אוהב כל יהודי ומאדיר תורה, הוא החיה וחיזק את צמיחת החיים היהודיים בקהילות אין ספור בכל קצווי תבל,

ולזכר אשתו האהובה

מרת שרה בת ר' יקותיאל יהודה (לבית קסטנר) ע"ה

ניצלה מלהבות השואה, והקימה באלגנטיות, בחן, באהבה ובמסירות בלתי נידלת, משפחה ענפה, תחילה בקולומביה, ולאחר מכן בארה"ב. נשאה חן בעיני כל רואיה.

יחדיו הם זכו לראות את כל ילדיהם עוסקים בצרכי ציבור באמונה להפצת תורה ואהבת ישראל לתפארת העם היהודי

ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש באהבה על ידי ילדיהם

יקותיאל יהודה ופעסל לאה רוהר

ד"ר שמואל יצחק וצ'רנה כ"ץ

משה ולאה טבצניק

מיאמי וניו-יורק, ארה"ב

תוכן העניינים

טומאה בלועה; טהרה בלועה	1	טמאה; טמאת ע"ע טומאה; טומאת	
טומאה בצבור	3	טמון ע"ע אש	
טומאה ישנה	7	טמטום ע"ע טומטום	
טומאה למפרע	9	טנוף ע"ע בכור בהמה	
טומאה רצוצה	11	טעה בדבר משנה ע"ע טעות הדיינים	
טומאת אהל	12	טעות גוי ע"ע גזל הגוי: טעותו	
טומאת אהלים	18	טעות הדגנים	90
טומאת אוכלים	19	טעימה	93
טומאת ארץ העמים ע"ע ארץ העמים		טעם כעיקר	96
טומאת בגדים ע"ע טומאה בחבורים וע' כלים		טעם לפגם ע"ע נותן טעם לפגם	
טומאת הסט ע"ע הסט		טעמא דקרא	99
טומאת ידים ע"ע ידים		טעמים (טעמי המקרא)	102
טומאת יולדת ע"ע יולדת		טענין ע"ע טוענים ליורש וללוקח	
טומאת הטהום	22	טענת בתולים	106
טומאת כהנים; טומאת קרובים	25	טפח	111
טומאת כלים	35	טרחא דצבורא (טורח הציבור)	112
טומאת מגע ע"ע מגע		טרפא ע"ע אגרות בית דין	
טומאת מדרס ע"ע מדרס		טרפה (אדם)	115
טומאת מי חטאת ע"ע מי חטאת		טרפה (בעלי חיים)	119
טומאת מקדש וקדשיו	39	טרפחת ע"ע אם (ג)	
טומאת משא ע"ע משא		י (האות)	128
טומאת משקב ומושב ע"ע מדרס		יאוש	129
טומאת משקים	47	יאוש שלא מדעת	136
טומאת מת	50	יבום - מבוא לערכי יבום	139
טומאת נבלה ע"ע נבלה		יבום	139
טומאת נדה ע"ע נדה		יבם; יבמה	144
טומאת ספק ע"ע בית הפרס וע' טומאה למפרע וע' ספק טומאה		יבמה לשוק	148
טומאת עבודה זרה ע"ע עבודה זרה		יבמה שאינה עולה ליבום	150
טומאת ערב; טומאת שבועה	53	יבש ביבש; לח בלח	153
טומאת קבר ע"ע קבר		יד (אבר)	156
טומאת קרובים ע"ע טומאת כהנים; טומאת קרובים		יד (לטומאה)	157
טומאת שכבת זרע ע"ע שכבת זרע		יד (קנין)	158
טומאת שרץ ע"ע שרץ		יד סולדת	160
טומטום	55	ידות (לנדרים, נזירות ועוד)	162
טועה בדבר מצוה	61	ידות הכלים ע"ע יד (לטומאה) וע' הגעלה	
טוען ונטען	66	ידיים (טומאת ידיים)	167
טוען טענת גנב	73	ידיעות מחלקות	169
טוענים ליורש וללוקח (טענין)	77	ידעוני	173
טופח; טופח על מנת להטפח	79	יהא מונח עד שיבא אליהו	175
טחול	81	יהודה	177
טירפא ע"ע אגרות בית דין		יחרא ע"ע גאווה: בחומרות יתירות	
טל	83	יחרג ואל יעבור; יעבור ואל יחרג	180
טלטול ע"ע מוציא וע' מעביר ארבע אמות ברשות הרבים וע'		יובל	191
מוקצה		יוחסין	198
טלית ע"ע ציצית		יולדת	204
טלפון ע"ע חשמל		יום	212
טמא (אדם)	84	יום או יומים ע"ע עבד עברי וע' רוצח	
טמא (פסולי המוקדשין)	88	יום אחד בשנה חשוב שנה ע"ע שנה	
טמא מת	89	יום הכניסה	222

366	יעוד	224	יום הכפורים
371	יעלה ויבא		יום ה' ע"ע חדש: זמן היתרו
	יפוי כח ע"ע הרשאה וע' שליחות		יום העצמאות ע"ע הלל וע' נפילת אפים
376	יפת תאר		יום זכרון ע"ע יום שמת בו אביו או אמו
	יציאת מצרים ע"ע הגדה וע' זכירת יציאת מצרים	231	יום טבוח
	יציג ע"ע אולם וע' תאים, על היציעים שבבית המקדש. על יציג	232	יום טוב
	בתורת בית או חלק מבית, ע"ע בית: הנכלל בכלל הבית וע' חצר	244	יום טוב שני של גלילות
	ינח"ז ע"ע הבדלה: סדר הברכות		יום טורקנוס ע"ע אדר וע' מגילת תענית
	ינרא דחיי; ינרא דשכבי ע"ע הספד	251	יום כפור קטן
	ינראו עינינו ע"ע ברכות קריאת שמע: ברכת השכיבו		יום נקנור ע"ע אדר וע' מגילת תענית
383	ינראת ה' (ינראת שמים; ינראת חטא)	253	יום שמת בו אביו או אמו
	ינרדן ע"ע ארץ ישראל: גבולות הארץ, וע' עבר הירדן		יונה ע"ע תורים ובני יונה
388	ינרק	257	יוצא (בקדשים)
388	מבוא לערכי הירושה	260	יוצא (לפני שחיטה)
389	ינרשה	261	יוצא דופן
	ינרשה ראשונה; ינרשה שניה ע"ע ארץ ישראל: עולי מצרים ועולי	265	יוצא להרג
	בבל; קדושה ראשונה; קדושה שניה	267	יוצא מן הסמא (מן האיסור)
406	ינרשלים		יוצר ע"ע ברכות קריאת שמע: ברכת יוצר, וע' פיוטים וע' שחרית
416	ינרשת הבכור		יוצרות ע"ע פיוטים
422	ינרשת הבצל		יורד ברשות ע"ע יורד לנכסי חברו שלא מדעתו
425	ינרשת היבם	271	יורד לאומנות חברו
427	ינריחו	279	יורד לנכסי חברו שלא מדעתו
429	ינרד	285	יורש (א): [דיני הזוכה בממון]
430	ינרק; ינרקות	291	יורש (ב): [הראוי לירש]
432	יש אם למסורת; יש אם למקרא	293	יושב [בעבודה]
432	יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה	294	יושבי קרנות
	ישוב ארץ ישראל ע"ע ארץ ישראל: ישובה, וע' חוץ לארץ: ישובה		יותרת הכבד ע"ע חצר הכבד
438	ישיבה		יזכור ע"ע הזכרת נשמות
	ישיבת ארץ ישראל ע"ע ארץ ישראל	294	יחוד
439	ישיבת סוכה	308	יחוד השם
447	ישן		יחיד ורבים ע"ע הלכה: ע"פ הרוב
450	ישראל		יחיד מומחה ע"ע בית דין: בדיני ממונות, וע' התרת נדרים:
	יתום (בבהמה) ע"ע יוצא דופן: בנוולד יתום		המתירים, וע' מומחה
453	יתום; יתומים	310	יחלוקו
	יתור בגדים ע"ע בגדי כהונה: יתר בגדים	316	יחס
457	יתר		יחסין ע"ע יוחסין
460	כ, ד	323	זין
461	כאן נמצא כאן היה	336	זין נסד
464	כבד	342	זין של גוים
468	כבוד אב ואם		זכין ובעז ע"ע אולם
	כבוד אה גדול ע"ע כבוד אב ואם: אחרים שבכלל המצוה	348	זכיר
477	כבוד הבריות	352	זם (ימים ונהרות)
485	כבוד המות	356	זם של שלמה (זם שעשה שלמה)
489	כבוד הצבור	358	זמות המשיח
	כבוד הרב ע"ע כבוד רבו; מורא רבו		זמי טהר ע"ע דם טוהר
492	כבוד חכמים	361	זמי נדה; זמי זיבה
	כבוד יום טוב ע"ע כבוד שבת; כבוד יום טוב	364	זמין
505	כבוד מלכים		זסוד המזבח ע"ע מזבח
507	כבוד רבו; מורא רבו		זעבור ואל יחרג ע"ע יחרג ואל יעבור; יעבור ואל יחרג וע' פקוח
	איורים ותמונות		נפש

טומאה בלועה; טהרה בלועה

טומאה הבלועה בתוך דבר אחר, לענין שאינה מטמאה אחרים, וכן דבר טהור הבלוע בתוך דבר אחר, לענין שאינו מקבל טומאה

הדין וגדרו

בלועה אינה מקבלת טומאה אף מטומאה הבלועה עמה (רשב"א שם).

סופה לצאת טומאה בלועה שסופה לצאת, כגון אשה שמת עוברת בתוך מעיה, שסופו לצאת ולטמא את הבית, נחלקו אחרונים אם אומרים בו סוף טמאה לצאת (ראה ערכו) דרך אותו פתח, וכל הנמצא בבית נטמא (ראה אהלות ז ג, וראה ערך סוף טומאה לצאת. חסדי דוד בתוספתא אהלות ח ח; בית דוד אהלות ז ה, וחזון איש אהלות יט ד, בדעת התוספות יום טוב שם), או לא, שהרי אין כאן טומאה כל עיקר (חזון איש שם, בדעת הר"ש והתוספתא).

בלוע באדם ובבעלי חיים

בלועה בבעלי טומאה בלועה אינה מטמאה, בין הבלוע באדם (ראה חיים לעיל), בין הבלוע בבהמה (חולין עא ב, וראה רש"י חולין קכו א ד"ה הכלב, ורמב"ם טומאת מת כ ב; תוספתא אהלות יב, ומקואות ח).

במה דברים אמורים כשהיו בעלי החיים חיים, אבל אם מתו, הטומאה הבלועה בהם מטמאה (כלים ח ה; אהלות יא ז; רמב"ם טומאת מת שם), שהרי זה כמי שאינו בלוע (רמב"ם טומאת מת שם), שכיון שמת דינו כאוכלים, שהבלוע בהם אינו חשוב בלוע (ראה להלן. ראב"ד בתורת כהנים שמיני ז ב). וכן לענין טהרה בלועה, אם היו כלים בלועים בבעל חיים שמת, הרי הם כאילו אינם בלועים (רמב"ם שם ב).

בלועה במקום אין הבלועים טהורים אלא כשנבלעו בבטן נפש עיכול החיה (רמב"ם טומאת מת כ ה. וראה להלן על בלוע בכלים), בין מלמעלה - דרך פיו, בין מלמטה - דרך בית הרעי (חולין עא ב, ורש"י שם), והגיעה למקום העיכול שאינה עשויה להתגלות שם (מאירי שם).

ואף על פי שעיקול שלמטה אינו אלא על ידי מעלה - שאם לא יכנס דרך הפה לא יתעכל במעיו לעולם - מכל מקום עיכול שלמטה רב, שבפה אינו מתעכל כל כך עד שיורד למטה (חולין עא ב, ורש"י שם).

בלועה שלא במקום עיכול אף הבלוע בבשר שלא במקום עיכול דין בלוע עליו, וכן שנינו: נכנס לו חץ ביריכו, וקדם עליו עור מלמעלה, הרי הוא ככל הבלועים שהם טהורים (תוספתא מקואות ח, חובאה ב"ש מקואות י ח. וראה רמב"ם מקואות ב ח), שכיון שקדם עליו עור מלמעלה בטל אגב גופו (ר"ש שם), שאף על פי שאינו במקום עיכול, למדים בקל וחומר מבלוע במעיים שסופו לצאת ומציל, בלוע בבשר שאין סופו לצאת אינו דין שמציל (ר"ש שם).

במקומות העשויים להתגלות דברים שבתוך הפה או בתוך הקמטים, אינם כבלועים (רמב"ם כלים יד ה, על פי כלים ח י, ונדה מב ב), וכן כל המקומות העשויים להתגלות לפעמים, כגון החוטם, ושאר הסתרים שבאדם, דינם כבית הסתרים ולא כבלוע (מאירי חולין עא א, ונדה מב ב. ראה ערך בית הסתרים, וערך חציצה: בבית הסתרים).

בבית הבלועה הבלוע בבית הבלועה (ראה ערכו), נחלקו בו אמוראים: אביי אמר בלוע הוא, לפיכך תחב לו

טומאה בלועה טומאה בלועה אינה מטמאה (חולין עא א-ב, ושם עב א; נדה מב א-ב; רמב"ם טומאת מת א ח, ושם כ ב, וכלים יד ד, ומקואות ב ח) - לא את מי שהטומאה בלועה בו (חולין עא ב, ורש"י ד"ה מי ונדה שם, ורמב"ם טומאת מת שם), ולא את האדם הנוגע בה במקום בליעתה (ראה חולין עא א).

כיצד, אדם שבלע טבעת טמאת מת, וטבל לטומאתו, והיא בתוך מעיו - אינו נטמא ממנה (ראה מקואות י ח, וחולין עא ב ורש"י), וכן אם בלע כזית מן המת, ונכנס לבי - הבית טהור (תוספתא אהלות יב, ומקואות ח; רמב"ם טומאת מת כ ב). וכן נבילה שבמעיו אינה מטמאתו (ראה חולין שם א), וכן שאר טומאות שהיו בלועות, כגון שרץ, ודם היולדת בימי טומאתה, ומשקה טמא של זב וזבה (ראה ערכיהם. וראה להלן).

טהרה בלועה כשם שטומאה בלועה אינה מטמאה, כך טהרה בלועה אינה נטמאת (חולין עא א, וראה רמב"ם טומאת מת כ א-ב, וכלים יד ד, ומקואות ב ח), לפיכך כלב שבלע טבעת טהורה, ונכנס לאוהל המת, ויצא והקיא - טהורה כשהיתה (רמב"ם טומאת מת שם ב, וראה מקואות י ח, וחולין שם ב). ואף במשא הזב, אם הסיט זב את האדם שבלע טבעת, לא נטמאה הטבעת (ראה תוספות חולין עא ב ד"ה אטו, על פי תוספתא אהלות טו).

גדר טומאה טומאה בלועה אינה מטמאה, אף על פי שאם יקיאנה בלועה שאינה מטמאתו במגע (ראה מקואות י ח, ורמב"ם מקואות ב מטמאת ח), והיא עצמה בטומאתה אף בעודה בלועה (ראה משנה למלך מטמאי משכב ומושב א יד. וראה חזון איש כלים יא ס"ק כג).

האדם שטומאה בלועה בו מצילה מלטמא, כדרך שצמיד פתיל מציל על טהרה שבתוכו מלהיטמא (ראה ערך צמיד פתיל), ועדיף כחו של האדם שהוא מציל גם על הטומאה מלטמא, בשונה מצמיד פתיל שמציל רק על טהרה מלהיטמא (ראה חולין עא א-ב. וראה רמב"ם טומאת מת כ א).

מקור דין טהרה טהרת הבלוע למדים בקל וחומר מכלי חרס המוקף בלועה וגדרה צמיד פתיל, שאינו מציל על הטומאה שבתוכו מלטמא, ומציל על טהרה שבתוכו מלהיטמא (ראה ערך צמיד פתיל), אדם שמציל על טומאה שבתוכו מלטמא, אינו דין שמציל על טהרה שבתוכו מלהיטמא (חולין עא א-ב), שתוכו של אדם מציל וחוצץ על טהרה שבתוכו מלהיטמא (שם ב ורש"י ותוספות, וראה רמב"ם טומאת מת כא א), ולכן אף על פי שהאדם עצמו טמא - תוכו מציל (חידושי רבנו חיים הלוי טומאת מת כב ב).

בלע טומאה בלע טבעת טמאה וטבל, וחזר ובלע טבעת טהורה, אין הטמאה מטמאה את הטהורה (חולין עא ב; רמב"ם טומאת מת כה יב. ראה תוספות שם הלימוד לדין זה).

ולא משום מגע בית הסתרים, שהרי שתיהן כמונחות בתיבה, אלא מדין בלוע (רש"י שם), שטומאה בלועה אינה מטמאה אף דבר טהור הבלוע עמה (תוספות שם, וראה מהר"ם לובלין שם), או לפי שטהרה

דס המת הבלוע רביעית דם מן המת שנבלעה בכסות, אם מתכבסת בכסות ויוצאה ממנה רביעית דם - טמאה, ואם לאו - טהורה, שכל הבלוע שאינו יכול לצאת - טהור (אהלות ג ב; רמב"ם טומאת מת ד יג).

לדעת ריש לקיש, אם יכול לצאת על ידי הדחק, כגון על ידי צפון [סבון] - סממן שמעביר אפילו צבע (ראה נדה סב א, ותוספות שם) - טמא, כמשקים הבלועים בחרסים שיכול להוציאם (ראה לעיל. תוספות שם ב ד"ה הא), ואותה ששנינו שאם אין דם יוצא על ידי כיבוס - טהורה, הדברים אמורים בדם תבוסה (ראה ערכו), שהקילו בה (שם). לדעת רבי יוחנן אף בדם המת אם אין רביעית יוצאת על ידי כיבוס - טהורה, שבלוע שאינו יכול לצאת אלא על ידי הדחק - טהור (שם ורש"י), שאין הדרך להקפיד עליו, אבל אם הקפיד עליו בפירוש, כיון שיוצא על ידי צפון - טמא (תוספות שם).

עובר במעי אמו

עובר אשה עובר של אשה שמת במעי אמו, נחלקו תנאים: שמת במעי אמו • רבי ישמעאל אומר טהור, והנוגע בו כשהוא בפנים - טהור, שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר יֵצֵעַ עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה (במדבר יט טז), להוציא עובר במעי אשה, שעל פני השדה משמע גלוי, והעובר טמון הוא (חולין עב א ורש"י).

• ורבי עקיבא אומר עובר במעי אשה טמא, והנוגע בו טמא (חולין שם ורש"י), שנאמר: הַנֶּגֶעַ בְּמַת בְּנֶפֶשׁ (במדבר יט יג), איזהו מת שבנפש של אדם, הוי אומר זה עובר שבמעי אשה (רבי אושעיא שם). נפתח הקבר האשה שהיה עובר מת בתוך מעיה, כיון שנפתח הקבר - הרחם (רש"י בכורות כב א; רמב"ם טומאת מת כה ח) עד שנראה ראשו (רמב"ם שם) - הבית טמא (ראה אהלות ז ד, ורש"י ורא"ש שם, ורש"י בכורות שם; רמב"ם שם), שכל שנפתח הקבר אינו חשוב בלוע (ראה לעיל, וראה להלן).

פתיחת הקבר אינה מטמאה אלא לדעת רבי יוסי, וחכמים אומרים אין לולד טומאה עד שיצא לאויר העולם (תוספתא אהלות ח, הובא בר"ש שם).

אין לנפלים פתיחת הקבר עד שיעגילו ראש כפיקה (אהלות ז ה; רמב"ם שם), היינו שהיה ראש העובר גדול כפקיעות של צמר (ראה רבינו גרשם בכורות כב א), או כפלך שטווים בו (ראה פירוש המשניות לרמב"ם ורע"ב אהלות ז ד). אבל אם לא העגיל ראש כפיקה, אינו מטמא עד שיצא (תוספות חולין עא א ד"ה והאשה; ר"ש ורא"ש שם ד), שכל שלא העגיל אין הרחם נפתח (רמב"ם בכורות שם).

אמו אינה האשה שמת ולדה בתוך מעיה, ופשטה חיה את ידה נטמאת ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה, והאשה טהורה עד שיצא הולד (חולין עא א; רמב"ם טומאת מת כה יב).

טהרת האשה יש שכתבו שהיא משום טומאה בלועה (תוספות שם ב ד"ה דלמטה ועב א ד"ה והרי; רמב"ם ומאירי ור"ן חולין שם), וכשלא העגיל ראשו של העובר כפיקה (תוספות חולין עא א ד"ה והאשה תירוץ א); ויש שכתבו שאין זה נקרא בלוע, שהעובר חלק מאמו (רש"י כתב יד חולין ע ב בדקדוקי סופרים שם אות ט).

החיה הנוגעת טומאת החיה מדברי סופרים היא, לדעת רבי בו

חברו נבלת בהמה בבית הבליעה אינו נטמא במשא - ונבלת עוף טהור שנטמאה בו, חידוש התורה הוא (ראה ערך נבלת עוף טהור) - ורוא אמר בית הסתרים הוא, ונבלת בהמה מטמאה בו במשא (חולין עא א).

להלכה פסקו ראשונים כרבא (רמב"ם טומאת מת א ג, ואבות הטומאות ג ד), ודוקא מבית הבליעה ולפנים שאינו עשוי להתגלות נקרא בלוע (מאירי חולין שם).

בפה אדם ובעלי טהור שהיו בפיו אוכלים ומשקים, והכניס ראשו לאויר תנור טמא - נטמאו (כלים ח י; רמב"ם כלים יד ה), ואין חוששים שמא מחוברים הם למעיים, והרי זו טהרה בלועה (תוספתא כלים בבא קמא ו, ור"ש שם ג), אלא אומרים שבאותה שעה שהכניס ראשו עדיין היו בתוך פיו (חסדי דוד שם).

ברחם האשה אותו מקום שבאשה - היינו בבית החיצון שהוא עד בין השיניים (ראה להלן), ובין השיניים עצמם (ר"א שם) - נחלקו בו אמוראים: אביי אמר בלוע הוא, ורבא אמר בית הסתרים הוא, ואף על פי שאינה נטמאת בו במגע, נטמאת בו במשא (נדה מב ב). הלכה כרבא (ראב"ן נדה שכו; ר"א נדה ומאירי שם, וראה נודע ביהודה קמא י"ד סד, שכן דעת הרמב"ם טומאת מת א).

למעלה מבית החיצון - היינו מבין השיניים ולפנים (רמב"ן נדה מב א), שהוא למעלה ממקום שהשמש דש בו בשעת תשמיש (נודע ביהודה קמא י"ד סד, על פי נדה מא ב, ורמב"ם איסורי ביאה ה ב) - דינו כמקום בלוע לדברי הכל, שאף על פי שנעקר הדם ממקורו, כל שלא יצא לבית החיצון דינו כטומאה בלועה (תוספות ותוספות הרא"ש שם ד"ה אמאי; רמב"ן ור"א שם).

בשאר דברים

משקין הבלועים חרסים - כלי חרס (ערוך ערך חרש ו), או עביט של בחרסים מי רגליים (רש"י נדה סב ב) שנשבר (רש"י זבחים עט ב; רע"ב כלים ט ה), שבלעו משקים טמאים ונפלו לאויר תנור - שאם הוסק התנור הרי זה טמא, לפי שעל ידי ההיסק יצאו המשקים לאויר התנור וטימאוהו (כלים שם ורע"ב; רמב"ם כלים יד ו) - נחלקו בהם אמוראים כשלא הוסק התנור: ריש לקיש אמר שאם נבלעו משקים חמורים - מי רגליים של זב וזבה שהם אב הטומאה לטמא אדם וכלים (ראה ערך מעיינות. רש"י שם) - אף על פי שהתנור לא הוסק - טמא; ורבי יוחנן אמר אף במשקים חמורים אם לא הוסק התנור אינו טמא, לפי שטומאה בלועה אינה מטמאה (נדה שם ורש"י), ולדעת ריש לקיש כיון שיכולים לצאת על ידי היסק אינם כטומאה בלועה (רש"י שם).

אמר רב פפא אם המשקים יכולים לצאת, והוא מקפיד עליהם להוציאם מהכלי, לדברי הכל טמא, ולא נחלקו אלא כשיכול להוציאם, ואינו מקפיד עליהם, שלריש לקיש טמא, ולרבי יוחנן טהור עד שייצאו (נדה שם ורש"י). הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם שם).

ספוג שבלע ספוג שבלע משקים טמאים ונגוב מבחוץ, ונפל לאויר כלי חרס - טמא, מפני שספוג משקה לצאת (כלים ט ד; רמב"ם כלים יד ו), שהספוג עשוי להכניס ולהוציא משקים הבלועים בתוכו, לכן הבלועים חשובים כפלוטים (רא"ש ורע"ב שם), ואינו דומה לשאר בולעים לפי שהוא כלי שמצניעים בו משקים (ראב"ד שם).

2. ראה שו"ת בית אפרים י"ד נ ד"ה וכן, שאף על פי שלענין טומאת נדה בין

יצא חוץ עובר מת שהוציא ראשו חוץ לפרוודור, מטמא את לפרוודור הנוגע בו (חולין עב א), שהרי הוא כילוד (רש"י שם), וכן אם הוציא את ידו, או אחד משאר אבריו (רמב"ן ורשב"א חולין שם), לסוכרים שעובר במעי אמו שאינו מטמא הוא משום טומאה בלועה (תוספות שם ונדה מב ב ד"ה וכדבר).

יש מפרשים שמשיצא לבית החיצון מטמא לפי שאינו כטומאה בלועה (רש"י נדה מב ב ד"ה דאמר וד"ה כגון; רמב"ם טומאת מת כה יב, וראה תוספות יום טוב אהלות ז ד), שהרי הוא כילוד (רש"י שם ושם), ואף אם מקום זה דינו כבלוע (ראה לעיל: ברחם האשה), מתוך שדינו כילוד לטמא את אמו טומאת לידה (ראה ערך יולדת) אינו חשוב בלוע (תוספות ר"ד שם).

ויש שכתבו שחוץ לפרוודור היינו חוץ לבית החיצון (תוספות חולין סח א ד"ה אדם), אבל בפרוודור עצמו אף שלענין טומאת נידה כיון שיצא הדם לפרוודור טמאה (ראה ערך דם נדה ערך נדה), עובר הנמצא בו אינו מטמא (תוספות נדה מב ב ד"ה שהוציא), לפי שטומאה בלועה היא (ראה מהרש"א שם).

ישמעאל שאין הולד מטמא במעי האשה (ראה לעיל), גזירה שמא יוציא ולד ראשו חוץ לפרוודור - והרי הוא כילוד ומטמא (רש"י חולין עב א) - ותסבור החיה שעדיין הוא במעיה, אבל האשה מרגישה אימתי הולד יוצא (חולין שם ורש"י).

ולדעת רבי עקיבא שעובר במעי אשה טמא, החיה טמאה מן התורה, אם לפי שאין עובר חשוב טומאה בלועה, או שלענין החיה שנוגעת בו אין בו דין טומאה בלועה (ראה לעיל). ויש שכתבו שאף לרבי עקיבא החיה טהורה מן התורה, וגזרו שמא יוציא העובר את ידו, שכבר אינה טומאה בלועה (תוספות חולין שם ד"ה גזירה).

ילדה ולד חי אשה שילדה שני ולדות - אחד חי, ואחד מת, נחלקן וולד מת תנאים:

חכמים אומרים אם המת יצא ראשון - והוציאוהו מהבית (ר"ש ורמ"א ורע"ב) - החי טהור, ואם החי יצא ראשון - טמא; ורבי מאיר אומר אם יצאו בשפיר אחד - טמא, ואם יצאו בשני שפירים - טהור (אהלות ז ה). הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת כה יא).

טומאה בצבור

ההיתר להקריב בטומאה קרבנות ציבור וכן קרבנות יחיד שקבוע להם זמן

של ציבור, ושאינן זמנים קבועים הם של יחיד, לכן נקטו לשון קרבנות ציבור, אף על פי שאין הדבר תלוי אלא בקביעות זמן (תורת חיים סנהדרין שם; וראה גבורת ארי יומא ז א ד"ה דם).

תמיד ופסח תמיד וקרבן פסח דוחים את הטומאה, שנאמר בהם: במועדו. בתמיד נאמר: תשקרו להקריב לי במועדו (במדבר כח ב), ובפסח נאמר: ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו (שם ט ב), ודרשו: "במועדו" ואפילו בטומאה, ש"במועדו" משמע שלא יעבור זמנם, ואפילו הם טמאים (פסחים עז א, ורש"י ד"ה במועדו, ותוס' שם סו א ד"ה מה; מנחות עב ב; יומא מו א).

יש מהראשונים שכתבו שהדבר מפורש בספר דברי הימים שעשו פסח בטומאת הציבור, שנאמר בפסח שהקריבו בימי חזקיהו: כי מקבית העם רפת מאפרים ומנשה וששכר וזבלון לא הטהרו (דברי הימים ב ל יח. רמב"ם ביאת מקדש ד יז).

על שאר הקרבנות שקבוע להם זמן שלא נאמר בהם "במועדו", מצינו לימודים מיוחדים שדוחים את הטומאה.

• חביתי כהן גדול דוחים את הטומאה, ככל קרבן הקבוע לו זמן אף על פי שהם קרבן יחיד (תמורה יד א; רמב"ם תמידין ומוספין ג יח), ונלמד מהאמור בהם: מנחה תמיד (ויקרא ו ג), ודרשו: הרי היא כמנחת תמידים (מנחות נ ב).

• הדלקת הנרות דוחה את הטומאה כקרבנות שקבוע להם זמן (רמב"ם תמידין ומוספין ג י), שנאמר בה: תמיד (ויקרא כד ב), ודרשו: "תמיד" אף בטומאה (ספרא אמור ג).

• קטורת דוחה את הטומאה (מדרש הגדול שמות ל ח), ואם היה הכהן טמא הרי זה כשר להקטירה (גבורת ארי יומא יד א; אור שמח קרבן פסח ז ח ד"ה והנה), שנאמר: קטרת תמיד לפני ה' (שמות ל ח) - "תמיד" אפילו בטומאה (מדרש הגדול שם).

ההיתר או הדחייה (ראה להלן: גדרו) של טומאה בציבור נאמר הן להתיר איסורי טומאה, כגון הקרבה בטומאה, ואיסור ביאת טמא למקדש, ובקרבן פסח אף איסור אכילת קדשים בטומאת הגוף ובטומאת בשר; והן להכשיר פסולי טומאה, כגון פסול טומאת הגוף של הכהנים העובדים, ופסול טומאת הדם והאימורים של קרבן; וכן פסול טומאת הבשר או טומאת בעל הקרבן, במקום שבקרבן יחיד טומאה פוסלת (ראה להלן: הדחייה).

ההיתר ומקורו

בקרבנות ציבור קרבנות הציבור דוחים את הטומאה, וקרבנות היחיד אינם דוחים את הטומאה (תמורה יד א; תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) א יז). ולא בלבד קרבנות הציבור אלא אף כל קרבן שזמנו קבוע, כגון חביתי כהן גדול, ופר של יום הכפורים, ופסח, דוחה את הטומאה ואפילו ביחיד, וכל שאין זמנו קבוע, כגון פר העלם דבר של ציבור [פר לחטאת שמביאים הסנהדרין, כשטעו בהוראה והתירו אחת מן העבירות שחייבים על זדון כרת ועל שגגת חטאת, וטעו רוב העם ועשו על פי הוראתם], ושעיר עבודה זרה [שעיר שבית דין מביאים על שגגת הוראה בעבודה זרה], וחגיגה, אינו דוחה ואפילו בציבור, שאם לא יקרב היום יקרב למחר ולמחרת מחר (יומא נ א; רמב"ם ביאת מקדש ט ד).

ומה שאמרו שקרבנות ציבור דוחים את הטומאה, הכוונה לכל קרבנות הציבור שבאים שלא מחמת עבירה, שכולם קבוע להם זמן, ולכן דוחים את הטומאה (מאירי שם; רמב"ם שם י).

בכמה מקומות הוזכר בתלמוד שטומאה הותרה בציבור, או שדחיה היא בציבור (יומא ב; סנהדרין יב ב, ועוד), וכתבו הראשונים שאין הדבר תלוי בציבור אלא בקביעות זמן (תוס' סנהדרין שם ד"ה שטומאה), ופירשו האחרונים שכיון שרוב הקרבנות שזמנם קבוע הם

מכשירי קרבן מכשירי קרבן, יש שכתבו שאינם דוחים את הטומאה, כדרך שאמרו במכשירי מילה שאינם דוחים שבת (ראה ערך מכשירי מצוה). ולפיכך מה שאמרו שהדלקת הנרות דוחה טומאה (ראה לעיל: שאר הקרבנות), אינה אלא בטומאת המדליק, ובאופן שאינו מטמא את השמן, אבל השמן של המנורה שהיה טמא אין מדליקים בו, כיון שאינו אלא מכשירי הדלקה (רא"מ על הסמ"ג עשין עשה דרבנן ה, הובא בב"ח או"ח תרע ב).

ורבים כתבו שאם נטמאו שמנים שבמקדש - מדליקים בטומאה (רבינו הלל לספרא אמור יג ז; קרבן אהרן שם; פרי חדש ובית מאיר או"ח תרע א; חכם צבי פז; בכור שור ופני יהושע שבת כא ב), לפי ששמן להדלקת המנורה הוא גוף המצוה ולא מכשיר (בית מאיר שם), או שאפילו מכשירי קרבן דוחים את הטומאה (חכם צבי שם).

גדר

דחיה והותרה בגדר היתרה של טומאה בציבור, נחלקו תנאים: • לדעת ר' יהודה טומאה הותרה בציבור (יומא ז ב); ולדעת ר' שמעון ור' יוסי ור' מאיר ור' חנינא סגן הכהנים, דחיה היא בציבור (יומא ז ב, ח א; פסחים עז א, עח א), שטומאה בקושי הותרה, ולא היתר גמור הוא, וכל מה שאפשר לעשות בטהרה צריך מן התורה לחזור ולעשות בטהרה (רש"י יומא ו ב ד"ה דחיה; תוס' יומא ז א ד"ה כיון), שהטומאה באיסורה עומדת, ודחיה היא עתה מפני הדחק, ואין דוחים כל דבר הנדחה אלא במקום שאי אפשר (רמב"ם ביאת מקדש ד טו).

וכן נחלקו אמוראים בדבר (ראה יומא ו ב, ושם מו ב; פסחים עט א). הלכה שטומאה דחיה היא בציבור (רמב"ם ביאת מקדש ד טו; סמ"ג לא תעשה שה; ב"ח או"ח שכח ז; שאגת אריה לח, בדעת הרשב"א); ויש שנראה מדבריהם שלהלכה טומאה הותרה בציבור (ראה ר"י מלוגיל יומא א א. וראה ב"ח או"ח שם, בדעת מהר"ם מרוטנבורג, וראה רש"י בכורות לג א ד"ה בעבודת וצאן קדשים).

בקרוב יחיד אף לדעת הסוברים שטומאה הותרה בציבור ואין מחזירים אחר טהרה, לא נאמרו הדברים אלא בקרבן ציבור, אבל בקרבן יחיד הקבוע לו זמן שאף הוא דוחה את הטומאה (ראה לעיל: ההיתר ומקורו), מחזירים אחר הטהרה, שבקרוב יחיד לא הותרה טומאה אלא דחיה היא (יומא ז א, ותוס' ד"ה כיון, ושם ו ב ד"ה אמר).

רצוי ציץ לדעת הסוברים שטומאה דחיה בציבור, דחיה זו צריכה ריצוי ציץ (פסחים עז א, יומא ז א; רמב"ם ביאת מקדש ד טו), שאף על פי שהכשירה תורה טומאה בציבור, כיון שאין זה היתר גמור, שאינה אלא במקום שאין טהורים מצויים, הרי זו צריכה ריצוי ציץ (רש"י פסחים שם ד"ה דחיה), ולכן אם אין הציץ על מצחו של כהן גדול, ואינו מרצה, לסוברים כן (ראה ערך ציץ), אין מקריבים בטומאה (ראה פסחים שם, ויומא שם ב); אבל לדעת הסוברים שטומאה הותרה בציבור, אף כשאין הציץ על מצחו של כהן גדול, הותרה הטומאה, שכיון שהטומאה הותרה בציבור, אינה צריכה ריצוי ציץ (פסחים שם; יומא שם א).

חיזור אחר טהרה

כהנים טמאים אם היו כהנים של בית האב [נחבורות כהנים ולוים, וטהורים

• לחם הפנים דוחה את הטומאה (ראה פסחים עז ב), שנאמר בו: תָּמִיד (שמות כה ל; ויקרא כד ח. תוס' פסחים עז א ד"ה שכן, ותוס' הרשב"א שם).

• שעיר המשתלח שנטמא משלחו זה שהוכן לשלחו הרי זה נכנס טמא לעזרה ונוטלו ויוצא ומשלחו (יומא סו ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כא), שנאמר: וְשָׁלַח בְּיַד אִישׁ עֲתִי הַמִּדְבָּרָה (ויקרא טז כא), ודרשו: עֲתִי - אף בטומאה (ספרא אחרי ד; יומא סו ב; רמב"ם שם).

• פר ושעיר של יום הכפורים נאמר בהם: וְאֵת חֶלֶב הַתִּשְׁטָאֵת יִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא טז כח), ודרשו: יקטיר אף בטומאה (ספרא אחרי ו ט).

• פסח שני נחלקו בו תנאים: לדעת תנא קמא אינו דוחה את הטומאה; ור' יהודה אומר שדוחה את הטומאה (פסחים צה ב; ספרי בהעלותך ע; תוספתא פסחים (ליברמן) ח ז). הלכה שאינו דוחה את הטומאה (רמב"ם קרבן פסח י טו).

• חגיגה אינה דוחה את הטומאה, אף על פי שקרבן ציבור היא שבאה באסיפת חברים ברגל, לפי שאין לה זמן קבוע, שאם לא באה היום תבוא למחר (תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) א יז; יומא נ א, ושם נא א; רש"י פסחים עז ב ד"ה כיון; רמב"ם חגיגה א ח). וכן עולת ראייה אינה דוחה את הטומאה, לפי שאין זמנה קבוע כקרבנות הציבור, ולמדים עולת ראייה מחגיגה, שהטעם שאמרו בחגיגה שייך גם בעולת ראייה (רמב"ם חגיגה א ח, וכסף משנה; מאירי פסחים סט ב). וכן שלמי שמחה אינם דוחים את הטומאה, שאין זמנם קבוע (מאירי פסחים סט ב).

• חגיגת ארבעה עשר הקריבה עם קרבן הפסח, אינה דוחה את הטומאה, וכשבא הפסח בטומאה אין מביאים עמו חגיגה (ראה פסחים סט ב, ורש"י ד"ה בזמן, ורמב"ם קרבן פסח י יב), לפי שאינה חובה אלא רשות (פסחים ע א).

• מנחת נסכים של קרבנות ציבור דוחה את הטומאה (יומא ז א), ודינה כקרבן שקבוע לו זמן שדוחה את הטומאה, כיון שהזבח שהיא באה בשבילו קבוע לו זמן (מקדש דוד קדשים כו סק"ד).

הקטרת הקרבנות בהקטרה של קרבנות ציבור, נחלקו אמוראים: יש אומרים שאף ההקטרה על גבי המזבח דוחה את הטומאה, כשם שהזריקה דוחה את הטומאה; ויש אומרים שדוקא הזריקה שבתחילה דוחה את הטומאה שהיא עיקר הכפרה, אבל הקטרה שאינה עיקר הכפרה אינה דוחה, לפי שהטומאה לא הותרה בציבור אלא דחיה היא, לדעתו (ראה להלן: גדרו. יומא מו א, ורש"י ד"ה מאי, ותוס' ד"ה תחילתו).

מליחה מליחת קרבנות ציבור דוחה טומאה, וכן שנינו: עַל כָּל קֶרְבֶּן תִּקְרִיב מִלַּח (ויקרא ב יג) - "תִּקְרִיב" אפילו בטומאה (ספרא ויקרא דבורא דנדבה יד; מנחות כא א).

ניסוך המים מי החג דהיינו מים שמנסכים על המזבח בחג הסוכות שנטמאו, אין מנסכים אותם (תוספתא סוכה (ליברמן) ג יז; פסחים לד ב. וראה ערך ניסוך המים).

פרה אדומה פרה אדומה אינה קרבן ציבור לדחות טומאה (תוס' יומא ח א ד"ה ורבי; רבינו יהונתן יומא א א), ויש מהראשונים שכתבו שפרה אדומה דוחה טומאה, לפי שטומאה הותרה בציבור (רבינו הלל לספרי בהעלותך סח, בבאור הספרי שם).

לטמאים להיכנס לעזרה (רש"י זבחים כג א ד"ה מפני; גבורות ארי יומא ו ב ד"ה טומאת); ויש ראשונים שכתבו בכל קרבן הקבוע לו זמן שאם היו רוב הקהל שמקריבים אותו טמאים למת, הרי זה ייעשה בטומאה, ויתעסקו בו טמאים וטהורים כאחד ויכנסו לעזרה (רמב"ם ביאת מקדש ד יב).

בקרבן יחיד קרבן פסח שנטמאו בעליו והיו רוב הציבור טהורים אינו דוחה את הטומאה, ואפילו היו רבים טמאים, אם הם מיעוט הקהל הרי הם נדחים לפסח שני (פסחים טו א, ושם עט א; רמב"ם קרבן פסח ז א).

וכן כהן טמא לא הותרה לו טומאה בקרבן פסח של יחיד (רש"י פסחים פ ב ד"ה בקרבנותיהן, ושם פא א ד"ה בקרבנותיהן; מנחת ברוך כא ענף ב ד"ה עוד; חזון איש זבחים ד סק"ב), ועבודתו פסולה (תוס' רי"ד פסחים פ ב).

קרבן פסח קרבן פסח שנטמאו רוב הקהל, יעשו בטומאה כולם אפילו הטהורים, ואינם צריכים להיזהר מלהיטמא שאין קרבן ציבור חלוק (פסחים עט ב, ורש"י שם ב ד"ה יעשו וד"ה כולו וד"ה עושין; רמב"ם קרבן פסח ז א), ומאחר שקרבן רוב הקהל בא בטומאה, אף היחיד עושה בטומאה (רש"י שם א ד"ה שאין), שהמיעוט נמשך אחר הרוב (שיטה מקובצת מנחות טו א סק"ג); ויש שכתבו הטעם שגנאי הוא לציבור שיהיו טהורים שבהם פורשים מהם ונוהרים מהם, ואם יעשו המיעוט בטהרה יראה שהרבים עוברים בכרת, וגנאי הוא להם בכך (מאירי פסחים עט א; פסקי רי"ד שם; אלפסי זוטא שם).

הטומאות הנדחות

טומאת מת הטומאה הנדחת בציבור היא טומאת מת (ראה יומא ו ב, ורש"י שם ז א ד"ה כל; רמב"ם ביאת מקדש ד יב, וקרבן פסח ז א, ח), וכן שנינו: הפסח שבא בטומאה לא יאכלו ממנו זבים וזבות נדות וילדות (פסחים צה ב; רמב"ם קרבן פסח ז ח), שלא הותרו בפסח הבא בטומאה אלא טומאות שאינן יוצאות מגופו, אבל לא טומאות היוצאות מגופו (ראה בכורות לג א, ורש"י יומא שם) שנאמר: **אִישׁ אִישׁ פִּי יִהְיֶה טָמֵא לַנֶּפֶשׁ וְגו'** (במדבר טו ו), ודרשו: איש נדחה, ואין ציבור נדחים אלא עושים בטומאה, ונאמר **"לַנֶּפֶשׁ"** למעט שאר טמאים שטומאתם יוצאת מגופם (פסחים סז א; בכורות שם).

טומאת מגע בטומאת מגע, כגון שהיו רוב הציבור טמאי שרץ וכיוצא, שיכולים לטבול בו ביום ולהיטהר בהערב שמש; וכן אם היו טמאי מת ביום השביעי לטומאתם, שאף הם יכולים להזות ולטבול ולהיטהר בהערב שמש (ראה ערך טהרה), נחלקו תנאים ואמוראים אם מביאים הפסח בטומאה, והלכה זו תלויה במחלוקת התנאים והאמוראים, אם שוחטים וזורקים את הפסח על יחיד טמא שרץ, או טמא מת בשביעי לטומאתו כיון שהוא ראוי לאכול לערב, או לא (ראה ערך קרבן פסח), שאם אין שוחטים וזורקים על היחיד, הציבור עושים בטומאה אם ירצו, אבל אם שוחטים וזורקים על יחיד טמא שרץ או על טמא מת בשביעי שלו, אין הציבור עושים בטומאה, אלא על כרחם חייבים הם לשלוח פסחם לעזרה על ידי טהורים, ולהזות ולטבול ולהיטהר לערב כדי לאכול הפסח בטהרה (פסחים סט ב, ורש"י ד"ה וכל; זבחים כב ב, ורש"י ד"ה אלא).

להלכה כתבו הראשונים שכיון שאין שוחטים וזורקים על טמא שרץ, גם טומאת שרץ הותרה בציבור (תוס' זבחים יז ב סוף ד"ה

שכל אחת מהן מיוחדת לעבודת המקדש ביום אחר בשבוע] העובד באותו יום טמאים, ויש כהנים טהורים בבית אב אחר, לדעת הסוברים שטומאה דחוייה בציבור מחזרים שייקרב הקרבן בטהרה, ומביאים כהנים טהורים מבית האב האחר; ולדעת הסוברים שטומאה הותרה בציבור, אין מחזרים אחר טהורים (יומא ו ב, ורש"י ד"ה בההוא).

אם היו טמאים וטהורים באותו בית אב, נחלקו בגמרא לדעת הסוברים שטומאה הותרה בציבור אם מקריבים הטהורים ולא הטמאים (יומא שם).

להלכה כתבו הראשונים שאם היו מקצת כהני בית האב טמאים, ומקצתם טהורים, ואף על פי שרובם טמאי מתים, לא יקריבו אלא הטהורים (רמב"ם ביאת מקדש ד יד).

ואם היו כל אנשי בית האב טמאים, יביאו בית אב אחר (רמב"ם שם יד; מאירי יומא ו ב), לפי שהטומאה דחוייה בציבור ולא הותרה (רמב"ם שם טו).

ואם היו כל אנשי המשמר [מחלקה של כהנים שעבדה בבית המקדש בתורה במשך שבוע אחד] טמאים, מחזרים על משמר אחר של שבוע הבא (רמב"ם שם יד; מאירי יומא שם; מהרש"א בבא קמא קי א, בדעת רש"י); ויש סוברים שכל שאין כהנים טהורים במשמר זה, מקריבים הטמאים (מאירי בבא קמא שם; מהדורא בתרא למהרש"א שם, בדעת רש"י).

רובם טמאים אם היו רוב הכהנים הנכנסים שם בירושלים בזמן הקבוע טמאים, כתבו הראשונים שמקריבים בטומאה (רמב"ם ביאת מקדש ד יד; כפתור ופרח ה), ש"רובו ככולו", והרי זה כאילו כל הכהנים טמאים (רדב"ז שם). ודוקא כשבמשמר המשמש באותו שבוע כל הכהנים טמאים, אבל אם יש כהן טהור במשמר זה, אין מקריבים בטומאה, אף על פי שרוב הכהנים טמאים (חזון איש זבחים ד ס"ק יג; אבן האזל בהשטה לביאת מקדש ד יד).

ויש שכתבו בכל קרבנות ציבור שרק אם לא נמצאו בכל המשמרות שבירושלים כהנים טהורים, הרי הם נעשים בטמאים (מאירי יומא ו ב), שאפילו יש כהן אחד טהור, אין הטומאה נדחת, שהרי אפשר להקריב בטהרה (גבורת ארי יומא שם).

קרבן שנטמא כשם שנחלקו בטומאת הכהנים, כך נחלקו בקרבן שנטמא:

כהן שהיה עומד ומקריב מנחת נסכים של קרבנות ציבור ונטמאה בידו, לדעת הסוברים שטומאה דחוייה בציבור מביאים אחרת תחתיה; ולדעת הסוברים שהותרה בציבור אין צריך להביא אחרת (ראה יומא ז א).

הדחיה

רוב ציבור כיצד קרבן ציבור דוחה את הטומאה: קרבן פסח שרוב הקהל היו טמאים, או שהיו הכהנים טמאים והקהל טהורים, יעשוהו בטומאה; וכן אם היו הבעלים והכהנים טהורים, וכלי שרת טמאים - יעשוהו בטומאה (פסחים עט א; רמב"ם קרבן פסח ז א).

ודוקא בקרבן פסח שכשנטמאו הבעלים הטומאה מעכבת את הקרבת הקרבן, ולכן הטומאה דחוייה כשרוב הציבור טמאים, אבל שאר קרבנות אין טומאת בעלים פוסלת בהם, לפיכך אם היו הציבור טמאים, מקריבים את קרבנות הציבור בטהרה, ואסור

הטומאה (רש"י פסחים עו ב, ורש"י ד"ה חמשה; שו"ת רדב"ז ללשונות הרמב"ם אלף תר (רלז)).

וכן אם היה הבשר טהור אלא שכהנים טמאים הקריבוהו, אין הבשר נאכל להם בטומאת הגוף (ראה זבחים צט א, בבא קמא קי א).

בקרבת פסח הפסח שבא בטומאה, נאכל בטומאה, שמתחילתו לא בא אלא לאכילה (פסחים עו ב; רמב"ם קרבן פסח ז ח), שכשנאמר עיקר דין הבאת הפסח, לאכילה נאמר, ככתוב: **אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ וְגו'** (שמות יב ד. וראה פסחים עח ב), וכשהתירו הכתוב על דעת אכילה התירו (רש"י פסחים עו ב ד"ה שמתחילתו).

במה דברים אמורים שהפסח נאכל בטומאה, כשנטמאו הציבור קודם זריקה, אבל פסח שבא בטהרה, ונטמאו לאחר זריקה - לא יאכל (פסחים עח ב; רמב"ם קרבן פסח ז ח).

אמנם אף שאם נטמאו רוב הציבור קודם זריקה, מן הדין נאכל בטומאה, שכל שהציבור טמאים בשעת זריקה הרי זה פסח הבא בטומאה, וחכמים גזרו עליו שלא יאכל בטומאה, גזרה שמא ייטמאו אחר זריקה בשנה אחרת ויאכלוהו בטומאה (פסחים עח ב, ורש"י ד"ה גזירה; רמב"ם שם ט), שיאמרו שכשם שבשנה הקודמת אכלנוהו בטומאה אף על פי שנשחט בטהרה, כך נעשה עכשיו, ולא ידעו שאז בשעת הזריקה טמאים היו, והרי זה פסח הבא בטומאה (רש"י שם ד"ה ויאמרו); ודוקא כשהיו טמאים בשעת השחיטה הרי זה נאכל בטומאה אף מדרבנן (מאירי שם).

שאר טומאות פסח הבא בטומאה, לא יאכלו ממנו זבים וזבות נדות ויולדות ומצורעים (פסחים צה ב; רמב"ם קרבן פסח ז ח) ובעלי קרי, שלא הותרה אכילתו לטמאים שהטומאה יוצאת עליהם מגופם (בכורות לג א, ותוס' ד"ה אין; רמב"ם שם), שנאמר: **אִישׁ אִישׁ פִּי יִהְיֶה טָמֵא לְנֶפֶשׁ** (במדבר ט י), ודרשו: איש נדחה לפסח שני, ואין ציבור נדחים אלא עושים בטומאה, ולא גילה הכתוב שהציבור עושים בטומאה אלא בטמא לנפש, אבל טומאות היוצאות מגופו לא הותרו (בכורות שם, ורש"י ד"ה התם).

וכתבו הראשונים שאינו נאכל אלא לטמאי מת שנידחת להם הטומאה בציבור, וכן לשאר טמאי מגע כגון טמאי שרץ (רמב"ם קרבן פסח ז ח).

בביאת מקדש

טמא מת פסח הבא בטומאה, טמא מת נכנס לעזרה ושוחטו (תוספתא פסחים (ליברמן) ח ט; פסחים צה ב).

שאר טמאים במה דברים אמורים בטמאי מת, אבל זבים וזבות נדות ויולדות לא יכנסו לעזרה (תוספתא פסחים (ליברמן) ח ט; פסחים סז א, ושם צה ב; רמב"ם ביאת מקדש ד יב; סמ"ג לאוין שה); וכן טמאי שרץ ונבלה לסוברים שטומאתם אינה נדחת בציבור (ראה לעיל: הטומאה הנדחת), לא יכנסו לעזרה, אף על פי שנעשה הקרבן בטומאה (רמב"ם שם; סמ"ג שם).

קסבר; תוס' הרא"ש יבמות ז ב סוד"ה ר'; חזון איש זבחים ד סק"ו ד"ה ולפיכך, בדעת רש"י ותוס'.

ויש ראשונים שפסקו שלא נדחת בציבור אלא טומאת המת בלבד, אבל הטמאים בטומאה אחרת כגון טמאי שרץ ונבילה וכיוצא בהם, לא יתעסקו בקרבנות ציבור, אף כשבאים בטומאה, ואם עברו ועשו - חייבים מיתה וחללו (רמב"ם ביאת מקדש ד ט, ט"ב; סמ"ג לא תעשה שה; מאירי יומא ו ב). וכן בקרבן פסח לא נדחת אלא טומאת המת לבדה, אבל לא טומאת שרץ ונבלה (רמב"ם קרבן פסח ז א ולחם משנה; סמ"ג עשין רכד; מאירי שם).

בכהן בטומאת הכהן נחלקו בגמרא אם הותרה בקרבנות ציבור בטומאת שרץ:

• יש אומרים שאף טומאת הכהן שהותרה בקרבנות ציבור, אינה אלא טומאת מת, אבל טומאת שרץ לא הותרה, לפי שהם סוברים שמכפרים ומתכפרים למדים הם זה מזה בהיקש, מה מתכפרים, דהיינו בעלים, דוקא טומאת מת הותרה להם ולא טומאת שרץ, שלדעתם שוחטים וזורקים על יחיד טמא שרץ, ולכן אין ציבור טמאי שרץ עושים בטומאה, אף מכפרים, היינו הכהנים, דוקא טומאת מת הותרה להם, ולא טומאת שרץ (זבחים כב ב, לפירוש רש"י ד"ה אלא, ופירוש א בתוס' שם ד"ה אי הכי, ושיטה מקובצת שם אות ג).

• ולדעת הסוברים שאין שוחטים וזורקים על טמא שרץ, כיון שכשהציבור טמאי שרץ עושים בטומאה אם ירצו (ראה לעיל), אף לכהנים הותרה טומאת שרץ, שלמדים טומאת שרץ בקל וחומר מטומאת מת, מה טמא מת שטעון הזאה שלישי ושביעי מרצה בציבור, טמא שרץ שאינו טעון הזאה שלישי ושביעי אינו דין שהוא מרצה (זבחים שם).

להלכה כתבו הראשונים בטומאת הכהנים שדין טומאת שרץ כדין טומאת מת, וכל טומאה שאינה יוצאת מגופו הותרה בציבור (רש"י יומא ז א ד"ה כל; תוס' הרא"ש יבמות ז ב ד"ה ר').

ויש ראשונים שפסקו אף בכהן שלא נדחת בציבור אלא טומאת המת בלבד, וכן בקרבן פסח לא נדחת אלא טומאת המת לבדה, אבל לא טומאת שרץ ונבלה (רמב"ם קרבן פסח ז א ולחם משנה; סמ"ג עשין רכד; מאירי שם).

באכילת קדשים

בשאר הקרבנות קרבנות הציבור הבאים בטומאה ויש בהם אכילת כהנים, והם: מנחת העומר, ושתי הלחם, ולחם הפנים, וכבשי עצרת, ושעירי חטאת של ראשי חדשים ושל הרגלים, אינם נאכלים בטומאה, אלא מקטירים מהם דברים הראויים להקטרה, והשאר נשרף כשאר קדשים שנטמאו (פסחים עו ב; רמב"ם ביאת מקדש ד יא), שגזירת הכתוב היא: **וְהַכֹּהֵן אֲשֶׁר יֵנֶעַ פָּכַל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל** (ויקרא ז יט. ירושלמי פסחים ז ד), ולא התירה התורה אלא להקריבו בטומאה, כדי להוציא את הציבור ידי חובתם, אבל האכילה שאינה מעכבת את הכפרה אינה דוחה את

טומאה ישנה¹

גזירת חכמים בכלי מתכת טמא שנשבר ונטהר מטומאתו וחזר ותיקנו, שיחזור לטומאתו הישנה

הגזירה וטעמה

(ר"ש כלים יג ה) - שפשטה, וחזר וכפפה, חזרה לטומאתה (כלים יג ה; רמב"ם כלים יא יז).

וכן הסייף והסכין שהעלו חלודה וטהרו (ראה ערך טומאת כלים), ושפם והשחזים, חזרו לטומאתם הראשונה (תוספתא כלים בבא מציעא ג; רמב"ם שם).

כלים שאינם כלי עץ, וכלי עור, וכלי עצם - וכלי חרס (שבת טז א כלי מתכת וב, ורש"י שם ד"ה לעולם) - שנשברו וטהרו, וחזר ועשה כלי משבריהם, או שעשה מהם כלים אחרים, הרי אלו כשאר הכלים הטהורים שלא נטמאו מקודם (כלים ב א, ושם טו א; רמב"ם כלים יב א), שגדר מי חטאת לא שייך אלא בכלי מתכת שטמאים טומאת שבעה, ש"חרב הרי הוא כחלל" (ראה ערך טומאת מת), מה שאין כן בשאר כלים (ר"ש ורא"ש כלים ב א); ועוד ששאר כלים שבירתם מקלקלתם, ואין דרך לשברם, ובדבר שאינו שכיח לא גזרו חכמים (ר"ש ורא"ש שם, ומי נפתח פרפר מב אות ה), ועוד שכלי מתכת דמיו יקרים וחס עליו יותר, לפיכך יש לגזור בו שמא לא יקבנו בכדי טהרתו (ר"ש שם).

שבירה עולה למנין ימי הזאה במת וחזרו לטומאתם הישנה, נחלקו תנאים: רבי אליעזר אומר נטהרים שבורים, ורבי יהושע אומר אינם נטהרים אלא שלמים (כלים יד ז).

כיצד, היזה עליהם ביום השלישי לטומאתם ונשברו בו ביום, תיקנם וחזר והיזה עליהם שניה בו ביום, לדעת רבי אליעזר טהורים (כלים שם, ופירוש המשניות שם, ובתוספתא כלים בבא מציעא ד, שהשבירה עולה להם למנין הימים (זו זהב לתוספתא שם), ורבי יהושע אומר אין הזאה פחות משלישי ושביעי (כלים שם, ותוספתא שם).

בספק ובתערובת

כלים שעשה משברי כלים העושה כלים משברי כלים, הרי אלו טמאים (כלים יא א). ופירשו ראשונים שלא ידוע אם נטמאו קודם שנשברו, שמא טמאים היו וחזרו לטומאתם (ר"ש ורא"ש ורע"ב שם; ראב"ד כלים ח ב). ואף על פי שטומאה ישנה אינה אלא מדרבנן, אין הדין כספק דברי סופרים שהוא טהור (ראה ערך דברי סופרים וערך ספק טמאה), לפי שטומאה ישנה היא אב מדברי סופרים, שספקו טמא (משנה אחרונה כלים שם, וטהרות ג ה). ויש שכתבו שאין לחשוש שמא מכלים טמאים נעשו, אלא גזרו בהם כדי שלא יבואו להקל בטומאה ישנה ודאית לתלותה בספק ולטהרה (חוון איש כלים יד א).

כשאין ידוע אם עשה כלים ממסמרים - שאין ידוע שנעשו מכלים היו כלים - נחלקו תנאים: בית שמאי מטמאים, ובית הלל מטהרים (כלים יא ג, ור"ש ורא"ש ורע"ב שם), שבית שמאי אומרים שגזרו משום כלים שידוע שעשה משברי כלים, ובית הלל סוברים שלא גזרו (ר"ש ורא"ש ורע"ב שם), לפי שיש בהם שני ספיקות, ספק לא נעשו מכלים, ואם נעשו מכלים, שמא מכלים טהורים נעשו (תפארת ישראל שם לא, וראה ערך ספק טמאה).

נשברו וטהרו כללי מתכת שנטמא ונשבר, שטהר מטומאתו (ראה ערך וחזר ועשה כלים), וחזר ועשה ממנו כלי, חזר לטומאתו הישנה (כלים יא א; רמב"ם כלים יב א), וצריך טבילה, ואם נטמא בטומאת מת צריך אף הזאת שלישי ושביעי (רמב"ם שם ג). ואפילו חזר ונשבר ותיקנו פעמים רבות (פירוש המשניות לרמב"ם מכשירין ב ג).

גזירת שמעון בן חזרת כלי מתכת לטומאתו הישנה מדברי סופרים שטח היא, שמן התורה נטהר בשבירה (שבת טז א וב; רמב"ם שם ב), ושמעון בן שטח גזר עליו טומאה (שבת יד ב, ושם טז ב, ובירושלמי שבת א ד), באותו חומר שהיה בו בתחילה, שאם היה מאבות הטמאה (ראה ערכו) של תורה, עכשיו הוא אב הטומאה מדבריהם (משנה אחרונה כלים יא א).

בטומאה שגזרו באיזו טומאה גזרו, נחלקו תנאים:

עליה וטעם הגזירה • רבן שמעון בן גמליאל אומר לא לכל טומאה אמרו אלא לטומאת הנפש (כלים יא א), שטעם הגזירה משום גדר מי חטאת (שבת טז ב), שאין לך אדם ממתין לכלים שנטמאו במת שבעה ימים אלא שוברם, ותשתכח תורת מי חטאת (רש"י שם; רע"ב כלים יא א).

• רבי שמעון אומר אפילו היה טבול יום (ראה ערכו) מטומאת מת, חזר להיות טבול יום (תוספתא כלים בבא מציעא א, לגירסתינו), ואף על פי שכבר היזה, ואין בו משום גדר מי חטאת, לא חילקו רבנן בגזירתם (חסדי דוד שם).

• לתנא קמא בין שנטמא הכלי במת, ובין בשאר טומאות, אם נשבר והתיכו וחזר ועשה ממנו כלי, חזר לטומאתו הישנה (ראה שבת שם, ותוספות שם). וכן הלכה (רמב"ם כלים יב א).

בטעם הגזירה לדעת תנא קמא נחלקו אמוראים:

• אביי אומר שמא לא יקבנו בכדי טהרתו² (שבת שם), שיחוס על כליו, לפיכך גזרו אפילו אם ניקבו הרבה, גזירה שבר גדול משום שבר קטן (תשובות רשב"ם בראב"ן (עהרערייך) דף רצ ב).

• ורבא אומר גזירה שמא יאמרו טבילה בת יומה מועילה (שבת שם) בלא הערב שמש, שהרואה ואינו יודע שנשברו, סובר שהטבילום (רש"י שם), או שמא יאמרו שבירה מטהרת, וטבילה מטהרת, מה שבירה אינה צריכה הערב שמש, אף טבילה אינה צריכה (רבינו חננאל שם; רמב"ם כלים יב א, ובפירוש המשניות כלים שם; רע"ב כלים שם). וכן הלכה (רמב"ם כלים יב ב; מאירי שם).

עשאו כלי אחר התיך את הכלי ועשאו כלי אחר, כגון קנקן שעשאו גביע, למפרשים שמא יאמרו שנטהר בטבילה בלא הערב שמש, כיון שניכר שנשבר, אין לגזור בו, אבל למפרשים שיאמרו שאף טבילה אינה צריכה הערב שמש, אף בזה יש לגזור (מרכבת המשנה כלים יב ב; משנה אחרונה כלים יא א).

נטהרו על ידי אף כשלא ניקב הכלי או נשבר, אלא נטהר על שהתקלקל ידי שהתקלקל, וחזר ותיקנו, חזר לטומאה הישנה, כגון צינורא - מזלג שמהפכים בו בשר, שעקום בראשו

וקרוי בית ביקועו, ובו מבקעים בעלי הבתים עצים, והצד השני רחב וקרוי עושף, ובו משתמשים הנגרים (ראה ר"ש ורא"ש כלים יג א) – טהור; עשאו מן הטהור ועשפו מן הטמא – טמא, שהכל הולך אחר עושה המלאכה (תוספתא כלים בבא מציעא א, הובא בר"ש כלים יא ד; רמב"ם כלים יב ח), שבלא היתוך, אלא שחיבר שתי חתיכות ומקומם ניכר, הולכים אחר עושה המלאכה (רא"ש שם), ואפילו הוא מיעוט הכלי (שערי ישר שם).

קיתון שעשאו מן הטמא ושוליו מן הטהור – טהור; עשאו מן הטהור ושוליו מן הטמא – טמא, שהכל הולך אחר המקבל (תוספתא שם; רמב"ם שם ח), שהוא עושה המלאכה (רמב"ם שם).

בטומאה דרבנן

בכלי זכוכית כלי זכוכית שטומאתם מדרבנן (ראה ערך טומאת כלים), אם נשברו וחזר ועשה מהם כלים, אינם חוזרים לטומאתם הישנה (שבת טז א, על פי כלים ב א; רמב"ם כלים יב י), שאף על פי שטומאתם מצד שדומים לכלי מתכת (ראה ערך טומאת כלים), לא גזרו טומאה ישנה בטומאה דרבנן (שבת שם).

לדעת רב אשי שטומאתם מצד שהם ככלי חרס, הואיל ובריייתם מן החול (שבת שם ב), לא גזרו בהם טומאה ישנה ככלי חרס (רש"י שם).

ויש ראשונים שכתבו הטעם לפי שעיקר טומאתם מדברי סופרים (רמב"ם שם), שאף על פי שככלי חרס הם (ראה רמב"ם כלים א ח), כיון שהדרך לתקנם, היה צריך להיות דינם ככלי מתכת, אלא שלא גזרו עליהם משום שטומאתם מדרבנן (חידושי רבי אריה ליב ב ע).

בטומאה דרבנן כלי מתכת שנטמא בטומאה דרבנן – כגון במשקים בכלי מתכת (ראה ערך שמונה עשר דבר) – הסתפק רב המנוגא אם חוזר לטומאה ישנה, שאפשר שלא גזרו טומאה ישנה בטומאה דרבנן, ואף אם לא גזרו, הדבר ספק בכלי מתכת שהשתמשו בו לעבודה זרה (ראה ערכו), שנטמא בטומאת עבודה זרה שהיא מדרבנן (ראה ערך אבות הטמאות), שמא מפני חומרת עבודה זרה גזרו בה (עבודה זרה נב א).

וכתבו ראשונים שאף על פי שבכלי זכוכית לא גזרו משום שטומאתם מדרבנן (ראה לעיל), בכלי מתכת שנטמא מדרבנן אפשר שגזרו, לפי שכלי זכוכית עיקר טומאתם מדרבנן, אבל כלי מתכת עיקר טומאתם מן התורה (תוספות שבת טז א, ועבודה זרה שם).

להלכה כתבו ראשונים שכלי מתכת שנטמא בטומאה מדברי סופרים, כגון בעבודה זרה וכיוצא בזה, הרי זה ספק אם חוזר לטומאתו הישנה (רמב"ם כלים יב ט). ויש שכתבו שאם נטמא בטומאה דרבנן לא חזר לטומאה ישנה, ודוקא בנטמא בעבודה זרה הדבר ספק (מאירי שם).

נטהר מטומאת עבודה זרה שכתבו שהדברים אמורים כשריתכו לשימוש עבודה זרה, אלא שעדיין לא השתמש בו (רש"י עבודה זרה נב א), שלא נטהר אלא כששברו כדי לבטלו מעבודה זרה (ראה ערך עבודה זרה), וכיון שנתבטל איסור עבודה זרה מהכלל, לא תחזור עליו טומאתו אלא דוקא כשחזר ועשאו לשם עבודה זרה (מהר"ם לובלין שם בביאור דעת רש"י); ויש חולקים (תוספות ר"י שם).

בחוף לארץ מן הגרוטאות בחוף לארץ, נחלקו תנאים: חכמים מטמאים, ורבי יהודה מטהר (תוספתא כלים בבא מציעא א)³, שלדעתו הואיל ואין בחוף לארץ מי חטאת לא גזרו חכמים (זר זהב שם).

עשה ממשמי עשה ממשמי הלושה כלים מן העשת – חתיכת ברזל (ר"ש כלים יא כלים ומאזני א) שאין לה צורת כלי (משנה אחרונה שם) – וכיוצא, וממשמי כלים שהם עצמם אינם מהכלי – טהורים (כלים שם, ותפארת ישראל שם), וכן כלים העשויים מן השחולות ומן הגרודות – טהורים (כלים שם), והם מה שמגרדים ומקצצים מקצוות הכלי בשעת עשייתו (ראה ר"ש ורא"ש שם), ואין חוששים שמא מכלי טמא באו, לפי שלא נראו לקבלת טומאה מעולם (ראה ערך טומאת כלים. ר"ש ורא"ש ורע"ב שם).

וכן כלים העשויים מאזני כלים – טהורים (כלים שם), מטעם זה (ר"ש ורע"ב שם). ויש שכתבו בדעת ראשונים שסוברים שחזרו לטומאה ישנה (מרכבת המשנה ג כלים ח ב, בדעת הרמב"ם שפירש לענין אחר).

עשה כלי הלושה כלי מן הציפויים – טהורים (כלים יא ג לגירסה מציפויים שלפנינו, וראה תוספות יום טוב שם). יש מהאחרונים שפירשו כשהיו ציפוי לכלים שלא גזרו בהם טומאה ישנה (ראה לעיל. תפארת ישראל שם יכן יט), או שאין ידוע אם נעשו משברי כלים (חסדי דוד כלים בבא מציעא א ג ד"ה כלים), או בציפוי שבשעת שימושם של הכלי היו מסירים אותו, שאינו מקבל טומאה (ראה ערך טומאת כלים. חזון איש כלים יד ח).

עשאו עשאו מן הקצוצות, נחלקו תנאים: רבי יוחנן בן נורי מטהר (כלים יא ג) ורבי יוסי מטמא (תוספתא כלים בבא מציעא א).

• יש מפרשים קצוצות מה שקוצצים מעשת המתכת שיחדה לעשות כלי, ויש בה מותר (רא"ש כלים שם), שלא היו כלי שלם, ולא היו ראויים לקבל טומאה (ראה ערך כלים), ולרבי יוסי טמא לפי שלפעמים יקצצו כלי שלם לעשות ממנו כלי אחר, לפיכך לא חילקו חכמים בגזירתם (מים טהורים שם).

• יש מפרשים שקצץ כלים לחתיכות (רע"ב שם), שלטעם הגזירה שמא לא יקבנו בכדי טהרתו (ראה לעיל: הגזירה וטעמה), כשקצץ לחתיכות אין לגזור (תוספות יום טוב שם), שאין מצוי שיקצוץ כל הכלי כדי לטהרו, ויחזור ויעשנו כלי, ובדבר שאינו מצוי לא גזרו חכמים (משנה אחרונה שם; תפארת ישראל שם אות כו).

• ויש מפרשים שעשה כלי גדול, וקצץ שפתיו סביב להקטינו (אליה רבה שם), שלרבי יוסי טמא לפי שכבר נגמר הכלי, הרי זה כשברי כלים, ולרבי יוחנן בן נורי טהור לפי שמן הסתם קצצו בשעת גמרו, שעדיין לא נטמא (חזון איש כלים יד א).

עירב טהור בלל ברזל טמא עם ברזל טהור ועשה מהם כלי, אם רוב מן הטמא – טמא, ואם רוב מן הטהור – טהור, היה מחצה למחצה – טמא (כלים יא ד, ומכשירין ב ג; רמב"ם כלים יב ד), ופירשו ראשונים כגון שהתיכם ועשה משניהם כלי (ר"ש שם; רא"ש ורע"ב שם).

חיבר טהור קרדום שעשאו מן הברזל הטמא, ועשה עשפו מן הטהור – שהקרדום חותך משני צדדים, צד אחד צר

העמים (ראה ערכו), ונחלקו בארץ ישראל, שאין ידוע אם היו טמאים.

3. וראה חסדי דוד שם שגורס להיפך, שבחוף לארץ ודאי טמאים בטומאת ארץ

טומאה למפרע¹

דבר שהתעורר בו עתה ספק טומאה על הזמן שעבר, אם הוא טמא למפרע לשעבר עד הזמן שאין להסתפק עליו

רואה, דהיינו שמועדת ורגילה היא לראות דם, ולכך אין לה חזקת טהרה (נדה שם, ורש"י ד"ה מפקידה, ושם ב ב ד"ה כיון).

• וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא אם יש ימים הרבה בין פקידה לפקידה, אין מטמאים את כל הטהרות שביניהן, אלא את אותן שנתעסקה בהן מאתמול בשעה הזאת, ואם היה זמן מפקידה לפקידה מועט מזמן מעת לעת, הולכים אחריו להקל, כגון אם בדקה עצמה שחרית ומצאה טהורה, וחזרה ובדקה ערבית ומצאה טמאה, מטמאים הטהרות שנגעה בהן מבדיקת שחרית ואילך (נדה ד ב, ורש"י שם ב א ד"ה אלא וד"ה ומפקידה).

הלכה כדעת חכמים שמתמאה למפרע עד עשרים וארבע שעות, ואם בדקה בתוך זמן זה ומצאה טהורה, טמאה למפרע עד זמן בדיקה, וזהו הנקרא מעת לעת שבנדה (רמב"ם אסורי ביאה ט ג, ומטמאי משכב ומושב ג ד).

טומאת ספק טומאת מעת לעת שבנדה אינה אלא טומאת ספק (ראה נדה ז א, ורש"י ד"ה ספקה), וחומרא יתירה היא כדי לעשות סייג (תוס' הרא"ש נדה ב א ד"ה דלית), ואוכלים ומשקים שנגעה בהם, לא אוכלים אותם ולא שורפים אותם, אלא תולים (נדה ו א-ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ג ט), שאין מעמידים את הטהרות על חזקתן לטהרן ודאי, שכיון שודאי נגעו באשה, והספק בה אם היא טמאה או טהורה, יצאו הטהרות מחזקתן (ריטב"א קידושין עט א).

ברשות הרבים בירושלמי אמרו שאף ברשות הרבים, שכל ספק טומאה בה טהור (ראה ערך ספק טמאה), מטמאה למפרע מעת לעת (ירושלמי נדה א א, ה).

ונחלקן הראשונים בדבר:

• יש סוברים שאף דעת הבבלי כן (תוס' ותוס' הרא"ש נדה ב א ד"ה מעת; ר"ש טהרות ד ו, ושם ה ז; האשכול נדה ל; רמב"ן נדה שם, בשם יש מפרשים).

• ויש חולקים וסוברים שגזירת מעת לעת שבנדה לא גזרו אלא ברשות היחיד ולא ברשות הרבים כשאר ספק טומאה (האשכול שם, בשם יש מן המפרשים; רמב"ן שם; רשב"א ומאירי שם, בשם יש מפרשים).

נשים שדיין שעתן

וסת קבוע אשה שיש לה וסת [אשה שדרכה לראות דם נדה בזמנים קבועים] שנמצאה טמאה, נחלקו תנאים בדינה:

לדעת ר' דוסא אינה מטמאה למפרע אלא מכאן ולהבא; וחכמים חולקים וסוברים שמתמאה למפרע (נדה ד ב).

מחלוקת ר' דוסא וחכמים היא כשראתה את הדם בשעת וסתה, שלדעת ר' דוסא אם בדקה ומצאה טמאה אין אומרים שדם זה כבר היה קודם, לפי שודאי הדם בזמנו בא כדרכו (רש"י נדה ב א ד"ה דיה; רבי עובדיה מברטנורא שם א א); אבל שלא בשעת וסתה אף לר' דוסא מטמאה למפרע מעת לעת, שכיון שנמצאה טמאה שלא

דבר שודאי נטמא, ואין ידוע אימתי, מעמידים אותו בחזקת טהרה, ואינו טמא אלא מכאן ולהבא (ראה להלן: ברואה דם נדה).

ואף ברשות היחיד, שספק טומאה שנולד בה טמא, ואין מעמידים אותו על החזקה (ראה ערך ספק טומאה), יש שכתבו שלענין טומאה למפרע מעמידים על החזקה (ראה להלן: ברואה דם נדה).

ואם נולד הספק בדבר שאין לו חזקה, הרי זה טמא למפרע (ראה להלן: בשאר טומאות).

ברואה דם נדה

בחולין אשה שראתה דם נדה, נחלקו שמאי והלל אם טמאה למפרע מדרבנן, לענין תרומה וקדשים; אבל לדברי הכל אינה מטמאה למפרע חולין טהורים שנגעה בהם (ראה נדה ב א, ושם ו א), ואין חוששים שמא כבר יצא הדם מן המקור קודם לכן וכותלי בית הרחם העמידוהו, לפי שמעמידים את האשה בחזקת טהורה שהיתה קודם ראייה כשנתעסקה בטהרות (ראה נדה ב א, ורש"י ד"ה העמד, ותוס' ד"ה מעת, ושם ג א תוס' ד"ה ואי בעית אימא, ורשב"א וריטב"א ויחידושי הר"ן שם ב א); או על חזקת טהרה משעה שטבלה לנדותה הקודמת, ובדוקה היא מראית דם משעה שפסקה נדותה הקודמת (רמב"ן שם; רשב"א שם, בשם יש מפרשים). ואף על פי שחזקה העשויה להשתנות היא, שהרי סופה לראות דם - חזקה היא, ומעמידים אותה על חזקתה, לסוברים כן (שב שמעתתא שמעתא ג י. וראה ערך חזקה).

אף ברשות היחיד, שבכל ספק טומאה הנולד בה למדים מסוטה שאין מעמידים על החזקה (ראה סוטה כח א), כתבו הראשונים שבאשה הרואה דם מעמידים על החזקה, ואינה מטמאה טהרות למפרע, לפי שלא למדו מסוטה שאין מעמידים על החזקה ברשות היחיד אלא מכאן ולהבא, אבל לענין טומאה למפרע מעמידים על החזקה, ואשה זו שבשעה שנתעסקה בטהרות לא היה בה ספק טומאה, ולא נולד הספק עד שנמצאה טמאה, אין למדים מסוטה לטמאה למפרע (תוס' ותוס' הרא"ש ומאירי נדה ב א; יחידושי הר"ן שם בתירוץ ב. וראה ערך ספק טומאה).

בתרומה אשה הרואה דם, שאינה טמאה מן התורה אלא מכאן וקדשים ולהבא (ראה לעיל: בחולין), נחלקו תנאים אם גזרו בה חכמים טומאת ספק למפרע לטמא טהרות של תרומה וקדשים שנגעה בהן קודם לכן:

• שמאי אומר שאינה מטמאת אלא תרומה וטהרות שתגע בהן משעת ראייה ואילך, והטעם מפני שמעמידים את האשה על חזקתה שהיתה בחזקת טהרה (נדה ב א, ורש"י ד"ה שמאי).

• והלל אומר שמתמאה מבדיקה לבדיקה, שאם בדקה עצמה באחד בשבת ומצאה עצמה טהורה, וליום רביעי בדקה ומצאה טמאה, חוששים ומטמאים מספק כל הטהרות שנתעסקה בהן משעת בדיקת אחד בשבת, שמא עם סילוק ידיה ראתה, וכותלי בית הרחם העמידוהו. והטעם שאין מעמידים על החזקה אלא כשאין לה ריעותא מגופה, מה שאין כן באשה שמגופה היא

ברואה כתם

טומאה למפרע הרוואה כתם מטמאה למפרע (נדה ו א; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ז ח). ואף שמאי שסובר ברוואה דם נדה שדיה שעתה ואינה מטמאה למפרע (ראה לעיל: ברוואה דם נדה), בכתמים מודה שמטמאה למפרע (רש"י ותוס' ותוס' הרא"ש ורמב"ן ורשב"א נדה ג א).

זמן הטומאה הרוואה כתם, נחלקו תנאים עד אימתי מטמאה למפרע: • רבי אומר שמטמאה את עצמה ואת הקדשים למפרע (נדה ג ב, ורש"י ד"ה מטמאה; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ג ז) עד השעה שכיבסה את הבגד קודם לבישה זו (נדה שם ורש"י שם; רש"י נדה ד ב ד"ה כתמה, ושם ו א ד"ה הרוואה; מאירי שם ה א, בשם גדולי הדורות; רשב"י נדה ו א, ושם ג ב); או עד השעה שבדקה חלוק זה ולא היה בו כתם (רש"י שם ג א ד"ה והא; רמב"ם שם; מאירי שם).

ויש שכתבו שאפילו כיבסו - מטמאה קודם הכיבוס עד שעת בדיקה (ראה רמב"ם ומאירי שם).

ולדעת רבי החמירו בכתם יותר מן הראיה, שהכתם מטמא למפרע והראיה אינה מטמאה אלא מעת לעת (תוספתא נדה (צוקרמאנדל) ג ב). וכתבו הראשונים בטעם הדבר, שבראיה אין הדבר מצוי שכוללי בית הרחם יעמידו הדם יותר ממעת לעת, אבל כתם שאין ידוע מתי יצא מגופה אין בו שיעור מעת לעת, ולכן מטמאה למפרע אפילו ימים רבים, עד שעת בדיקה (האשכול נדה לב; הר"א נדה ג א; כסף משנה מטמאי משכב ומושב ג ז, בשם הר"י קורקוס).

• ר' שמעון בן אלעזר אומר שאף קדשים אינה מטמאה למפרע, שלא יהא כתמה חמור מראייתה, שאי אפשר שבכתם תהיה טמאה למפרע עד הכיבוס, ובראיה אינה טמאה אלא מעת לעת, אלא אף בכתם טמאה מעת לעת (נדה ג ב, ורש"י ד"ה חמור).

להלכה כתבו הראשונים שמטמאה למפרע עד עת הפקידה, ואף קודם מעת לעת, שהחמירו בכתמים יותר מבראיה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ג ז וכסף משנה; מאירי נדה שם).

ויש שכתבו שאינה מטמאה למפרע אלא עד עשרים וארבע שעות, ולא אמרו שמטמאה עד שעת הפקידה אלא כשהבדיקה היתה בתוך מעת לעת (ערוך לר נדה ה א, בדעת הרמב"ם שם. וראה לקוטי הלכות נדה דף כה א עין משפט ז).

ביש לה וסת אשה שיש לה וסת, אף על פי שבראייתה דיה שעתה (ראה לעיל: נשים שדיין שעתן), כתמה מטמא למפרע עד שעת הכיבוס (תוספתא נדה (צוקרמאנדל) ג ב; נדה ד ב, ורש"י ד"ה כתמה. וראה רמב"ם איסורי ביאה ט ג ומגיד משנה); ואפילו אם מצאה את הכתם בשעת וסתה (רש"י נדה ה א ד"ה שאם; תוס' שם ד"ה וברייתא).

בשאר טומאות

טומאות מת מי שנגע באחד בלילה, ואין ידוע אם הוא חי אם מת, ובשחר עמד ומצאו מת, נחלקו בו תנאים:

- ר' מאיר מטהר את הנוגע, שספק טומאה ברשות הרבים טהור, ומעמידים את המת על חזקתו הראשונה, ואתמול חי היה (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו ח; רש"י עירובין לה ב ד"ה ר"מ).
- וחכמים מטמאים, שכל הטומאות כשעת מציאתן (ראה ערכו. טהרות ה ז).

בזמנה יש לחשוש שמא היה הדם מקודם, שהרי אין לומר בו שהדם בזמנו בא; ולדעת חכמים מטמאה למפרע אפילו כשראתה בשעת וסתה (נדה ד ב, ורש"י ד"ה אלא).

ויש אומרים שלא נחלקו חכמים לטמא למפרע אלא שלא בשעת וסתה, שלר' דוסא מטמאה מכאן ולהבא, ששלא בשעת הוסת דמיה מסולקים, ולדעת חכמים מטמאה למפרע, אבל בשעת וסתה אף לדעת חכמים דיה שעתה (נדה ד ב).

להלכה הרוואה דם בשעת וסתה אינה מטמאה למפרע אלא בשעתה בלבד, כדעת ר' דוסא; ואם ראתה שלא בשעת וסתה מטמאה למפרע מעת לעת (רמב"ם איסורי ביאה ט ד, ומטמאי משכב ומושב ג ה; תוס' נדה טז א ד"ה וחוששת; תוס' הרא"ש שם ה א, ושם ז ב, ושם טז א).

ויש מהראשונים שפסקו שאף בשעת וסתה מטמאה מעת לעת (האשכול נדה לב, בשם יש מי שאומר).

וסת שאינו במה דברים אמורים שהרוואה דם בשעת וסתה דיה קבוע שעתה, ואינה מטמאה אלא מכאן ולהבא (ראה לעיל), כשהיה לה וסת גמור, אבל אשה שאינה מכוונת ראיותיה, כגון שפעמים רואה ביום י"ד או בט"ו או בט"ז אחר טבילתה, ופעמים ביום כ"א ובכ"ב ובכ"ג אחר טבילתה, שלא קבעה וסת לראייתה, אלא שדין בעלת וסת יש לה לענין שאינה חוששת לראית דם קודם יום י"ד (ראה תרומת הדשן רמז, ושו"ע יו"ד קפו ג, וראה ערך וסת), כתבו הראשונים שאם ראתה ביום י"ד לטבילתה, הרי זו מטמאה מעת לעת שאין אומרים ודאי הדם בזמנו בא אלא כשראתה בוסת מכוון, שיש לה "סברא ברורה" שאינה רואה דם אלא אז, ולא קודם לכן, מה שאין כן בוסת שאינו מכוון, שאין לה אלא "סברא בעלמא" שאינה רואה דם קודם יום י"ד, כיון שראתה דם ודאי, ואין אנו יודעים אימתי בא, מטמאים אותה למפרע (תרומת הדשן שם).

קטנה ומעוברת ישנם ארבע נשים שהן בחזקת מסולקות דמים, והן: בתולה, דהיינו קטנה שלא ראתה דם מימיה (נדה ז ב, ושם ח ב), ואפילו אם הגיע זמנה לראות, שהיא בת י"ב שנים ויום אחד (ראה נדה ט ב, ורש"י ד"ה ה"ג ת"ר ורש"י ה א ד"ה אין); מעוברת; מניקה; וזקנה. ואם ראו דם נחלקו תנאים בדינם:

ר' אליעזר אמר שמטמאות מכאן ולהבא; ור' יהושע אומר שרק בתולה מטמאה מכאן ולהבא, אבל מעוברת מניקה וזקנה מטמאות למפרע, וחזר בו ר' יהושע (נדה ז א-ב).

הלכה כר' אליעזר (נדה ז א-ב; תוספתא נדה (צוקרמאנדל) א ה; רמב"ם איסורי ביאה ט ד, ומטמאי משכב ומושב ד א).

יולדת יולדת שראתה דם אחרי שכלו ימי דם טוהר [דם שהיולדת רואה לאחר שבעה ימים עד סוף ארבעים יום ללידתה אם ילדה זכר, או לאחר שבועיים עד סוף שמונים יום ללידתה אם ילדה נקבה. דם זה טהור מטומאת נידה], אינה מטמאה למפרע (נדה לו א; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ד ו). והדבר תלוי במחלוקת אמוראים:

לדעת לוי אפילו אם שהתה בראייתה לאחר גמר ימי הטוהר אינה מטמאה למפרע; ולדעת רב אם שהתה לאחר שעברו ימי הטוהר כ"ד שעות מטמאה למפרע מעת לעת, ורק אם לא שהתה דיה שעתה (נדה לו א).

להלכה רק אם ראתה לאחר ימי טוהר בתוך כ"ד שעות דיה שעתה (רמב"ם מטמאי משכב ומושב ד ו).

ואף לדעת שמאי הסובר באשה שראתה דם שדיה שעתה ואינה מטמאה למפרע, לפי שמעמידים אותה על חזקתה (ראה לעיל: ברואה דם נדה), במבוי אין מעמידים על החזקה, שכיון שיש במבוי שרצים מהמבוי ושרצים שבאים ממקום אחר, יש כאן שתי ריעותות (נדה ג א).

וכתבו הראשונים שהשרץ מטמא למפרע לפי שהמבוי רשות היחיד הוא (מאירי נדה נו א; רבי עובדיה מברטנורא נדה ז ב).

מצא קבר קבר הנמצא, מטמא למפרע כל טהרות שעברו על אותו מקום מעולם, שאילו מזמן קרוב היה נעשה היה אדם זוכרו; אבל אם אמר אחד ברי לי שלא היה קודם לעשרים שנה, אינו טמא אלא משעת מציאה ואילך.

ואינו מטמא למפרע עד שעת בדיקה כמו בשרץ שנמצא במבוי (ראה לעיל: טומאת שרץ), לפי שהשרץ כשנופל אין לו קול כמו קבורת מת (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ד ט ופירוש זר זהב; רמב"ם טומאת מת ח ח וסוף משנה).

וחכמים מודים לר' מאיר שאם ראוהו חי מבערב, אף על פי שלמחר מצאו מת – טהור, מפני שזה ספק רשות הרבים (תוספתא שם); אבל ברשות היחיד אף כשראוהו חי מבערב – טמא (תוס' הרא"ש נדה ד א ד"ה כי).

ויש סוברים שכל שראוהו חי מבערב אף ברשות היחיד טהור, ומעמידים אותו בחזקת חי (תוס' נדה ד א ד"ה כי). אבל אם לא ראוהו חי מבערב, אינו עומד בחזקת חי, ולכן לדעת חכמים טמא ודאי, שכל הטומאות כשעת מציאתן, ואינו דומה לאשה שראתה דם שאינה טמאה למפרע (ראה לעיל: ברואה דם נדה), לפי שיש לה חזקת טהרה (רמב"ן נדה ב א, ורשב"א שם ב).

טומאת שרץ שרץ שנמצא במבוי מטמא למפרע את כל הטהרות שנעשו באותו מבוי, עד שיאמר בדקתי את המבוי ולא היה בו שרץ. וקודם לאותו היום שבדק אינו מטמא, אבל עד אותו יום מטמא (נדה נו א, ורש"י שם, ושם ג א ד"ה עד; רמב"ם אבות הטומאות יח ד).

טומאה רצוצה

טומאה הנתונה במקום שאין חלל של טפח על טפח ברום טפח

הקרקע לגג שעליה (ראה לעיל הגדרה: שמה ומהותה); ובין כשבמקומה אין רוחב טפח על טפח אף על פי שיש בגובהו טפח; כגון שני כעין ארונות העומדים סמוכים זה לזה, וטומאה מונחת בחלל שביניהם, ואין בחלל שביניהם רוחב טפח, הרי היא טומאה רצוצה (חולין קכה ב, ורש"י ד"ה רצוצה; ראב"ד ותוס' שאנץ עדיות ג א), שכל שהחלל פחות מטפח רוחב, אינו חשוב חלל, ונקרא מה שבתוכו רצוצ' (רש"י שם, ומי נפתח פרפר ז אות ה, בכוונתו) ³.

במה דברים אמורים כשאין המגדלים שהטומאה רצוצה ביניהם מקבלים טומאה, אבל אם היתה בין שני כלים המקבלים טומאה, אין זו טומאה רצוצה, כיון שיש לה מקום להתפשט לצידה (תוס' שאנץ עדיות ג א).

אף כשהמקום שהטומאה בו סתום מכל צדדיו, אם הטומאה רצוצה אינה מטמאה אלא כנגד הטומאה (תוס' ברכות יט ב ד"ה רוב, נזיר נג ב ד"ה חרב, ורא"ש שם; רמב"ן וריטב"א ור"ן בבא בתרא ק ב) ⁴.

בקרקע הבית טומאה שהיא רצוצה בתוך קרקע הבית, הבית כולו טמא כאילו היא בתוך הבית (ראה אהלות ג ז).

טומאה גלויה אף טומאה שאינה טמונה, כגון טומאה שהיא גלויה, וכן אינה במקום דחוק, יש מהראשונים שכתבו שהרי זו כרצוצה, כל שאינה תחת אוהל שיש בו טפח על טפח ברום טפח (רמב"ם טומאת מת טז ו, יז ד).

ויש חולקים וסוברים שאין טומאה בוקעת ויורדת עד התהום אלא כשהיא רצוצה ממש, אבל כל שאינה רצוצה, דהיינו שיש לה חלל של טפח על טפח ברום טפח, אלא שאין עליה גג רחב טפח על טפח, אינה מטמאה אלא כלים שתחתיה בינה לבין הארץ, אבל אינה בוקעת עד התהום (ראב"ד טומאת מת טז ה, יז ד וסוף משנה), שטומאה רצוצה נוסף בה חומר יותר מטומאה גלויה (חזון איש אהלות יב סק"ח).

וכן על טומאה תחת בגדים מקופלים זה על גבי זה, או תחת טבלאות של שיש וכיוצא, אם הטומאה רצוצה, או שרואים את התחתון כאילו אינו, ועליון מאהיל על חלל טפח. וראה שם, על אוהל שמשפע ויורד עד הקרקע, שאף אותו מקום שאין בגובהו טפח נידון כאוהל, והטומאה שבו אינו רצוצה.

הגדרה

שמה ומהותה טומאה רצוצה² היא טומאה שהמקום שהיא מונחת בו אין בחללו שיעור טפח על טפח ברום טפח מן

הקרקע לגג שמעליה, שהוא שיעור אוהל, ונמצא שאין לה אוהל טפח (רש"י סוכה י א ד"ה טפח על טפח. וראה ערך טמאת אהל). רצוצה הוא מלשון דחק (ר"ש טהרות ח ח), שכל דבר שאין לו מקום רווח קרוי רצוצ', וחלל פחות מטפח אינו חשוב חלל, ונקרא מה שבתוכו רצוצ' (רש"י חולין קכה ב ד"ה רצוצה).

השם טומאה רצוצה לא נמצא במשנה אלא בגמרא (חולין עא א, קכה ב), ובתוספתא מצינו: טומאה שהיא רוצצת (תוספתא (צוקרמאנדל) אהלות ה ה, יא א).

הטומאה כלל גדול אמרו בטומאת מת: כל דבר מן המת המטמא באוהל (ראה ערכים: מת; טמאת אהל), אם היה רצוצ', כלומר שבמקום שהטומאה נמצאת אין חלל טפח על טפח ברום טפח, שאז אין הטומאה מתפשטת לצדדים (ראה ערך טומאת אהל), הרי הטומאה בוקעת ועולה עד לרקיע, ובוקעת ויורדת עד התהום (חולין עא א; רמב"ם טומאת מת ז ה, יז ז, טו ז), וכל המאהיל עליה מלמעלה, או שהאהילה היא עליו מלמטה – טמא (רמב"ם שם ז ד), שכל אוהל שאין בו חלל טפח, אינו חוצץ בפני הטומאה, שהטומאה רצוצה ובוקעת כנגדה (ברכות יט ב, ורש"י ד"ה אינו).

ר' יוסי חולק וסובר שטומאה טמונה אינה בוקעת (חולין קכה ב, קכו א, ורש"י ד"ה ודקאמרת).

הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת ז ה, יז ד).

טומאה רצוצה שבוקעת ועולה בוקעת ויורדת, הלכה למשה מסיני היא (רש"י סוכה ד א ד"ה הכי גרסינן, חולין קכה ב ד"ה דכולה).

חלל טפח טומאה רצוצה היא בין כשאין במקומה טפח מן

טומאה רצוצה. 1. כ, טורים א – לא. 2. וראה חולין קכה ב, שנקראת גם טומאה טמונה. 3. וראה באנציקלופדיה ערך זה וערך טומאת אהל, אם הטומאה עצמה ממעטת מחלל טפח. 4. וראה באנציקלופדיה ערך טמאת אהל, על טומאה בבית שמילאו עפר או תבן, אם נתבטל חללו והטומאה רצוצה;

כשבוקעת לאוהל

לתוך האהל אוהל שטומאה רצוצה תחתיו, כגון שני נסרים נתונים זה על גבי זה, שיש בין זה לזה טפח, ואין טפח מן הארץ עד התחתון, וטומאה תחת התחתון, כתבו הראשונים שהיא בוקעת דרך הנסר התחתון לתוך האוהל, ומטמאה כל מה שבתוכו (מהר"ם מרוטנבורג אהלות ט ג ד"ה כזית), שגג האוהל הוא שחוצץ בפני הטומאה שלא תבקע למעלה, אבל קרקע האוהל אינו חוצץ בפני הטומאה שלא תיכנס לתוך האוהל (מקדש דוד קונטרס בעניני טהרות אות ב ד"ה והנה, בדעת הר"ש).

ויש ראשונים שכתבו שטומאה רצוצה תחת שידה תיבה ומגדל הבאים במדה, אינה בוקעת לתוכם, שכיון שיש בהם חלל טפח ושם אוהל עליהם, שאהל זרוק [אהל המיטלטל ממקום למקום] שמו אוהל, לסוברים כן (ראה ערך אהל זרוק), הרי הם מגינים מפני הטומאה שלא תבקע לתוכם (רבנו יהונתן עירובין לא א).

מעל האהל טומאה רצוצה תחת אוהל, לסוברים שהיא בוקעת לתוכו (ראה לעיל), בוקעת עד גג האוהל ואינה בוקעת למעלה ממנו (מהר"ם מרוטנבורג אהלות ט ג ד"ה כזית), שאם גג האוהל חוצץ בפני טומאה גלויה הנמצאת בתוך האוהל שלא תעלה למעלה ממנו (ראה ערך אהל) כל שכן שמפסיק בקיעתה כשהיא רצוצה מחוץ לאוהל ובוקעת לתוכו (שו"ת מהרלב"ח קמב; סדרי טהרה דף קה א).

וכן שנינו: חצרות היו בירושלים בנויות על גבי סלע ותחתיהם חלול מפני קבר התהום דהיינו קבר שאינו ידוע, שבכל העיר היה הדבר ספק שמא יש שם קבר שאין לו למת חלל טפח, וטומאה רצוצה בוקעת ועולה עד לרקיע, לפיכך היו בונים החצרות על גבי סלעים חלולים, שאפילו אם יש שם קבר הרי החלל מפסיק (רש"י סוכה כא א ד"ה מפני; פרה ג ב ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא), שהאוהל מפסיק בקיעת טומאה רצוצה (מהרלב"ח וסדרי טהרה שם).

התפשטות הטומאה טומאה רצוצה הבוקעת לתוך אוהל (ראה לעיל) כתבו הראשונים שמתפשטת היא בכל האוהל (ראה להלן ממהר"ם מרוטנבורג אהלות ו ה; שו"ת מהרלב"ח קמב בדעת הרמב"ם), ולכן ארון של עץ גדול העומד בתוך הבית, וטומאה בינו לבין הארץ או בינו לבין הקורות ואין שם פותח טפח, הבית טמא, לפי שהטומאה בוקעת ונכנסת לחלל המגדל ויוצאת דרך פתחו לבית (ראה אהלות ד

א ור"ש; רמב"ם טומאת מת יח ו), שכל שנשלמה בקיעת הטומאה הרצוצה בתוך האוהל הרי זו מתפשטת שם (מהרלב"ח שם, בדעת הר"ש). ויש חולקים וסוברים שטומאה רצוצה בקרקע האוהל בוקעת ועולה כנגדה בלבד ואינה מתפשטת לצדדים (ריטב"א בבא בתרא ק ב; מהר"ם מרוטנבורג אהלות ט ג ד"ה כזית; מרכבת המשנה טומאת מת כה ב, בדעת הרמב"ם)⁵.

בכלים

על צידיו טומאה רצוצה תחת כלי קיבול שיש לו שוליים וארבע דפנות, ואין לו כיסוי, ויש בו חלל טפח, מצינו בעיקר בשני אופנים:

בכלי מונח על צידו, שיש על הטומאה שתי דפנות, דופנו האחת על גבי הטומאה והדופן האחרת על גבי חלל הכלי; ובכלי המונח על שוליו, שאין מעל הטומאה אלא שולי הכלי, וחלל הכלי גלוי לאויר.

כלי שאינו מקבל טומאה, כגון כוורת העשויה עץ והיא גדולה (ראה ערך טמאת כלים). פירוש המשניות להרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא אהלות ט א), המוטה על צידה ואין בינה לארץ טפח וכזית מן המת נתון תחתיה, כל כלי שהוא כנגד הכזית טמא; וכן אם הטומאה על גבה, כל כלי שתחתיה טמא (אהלות ט א, יא; רמב"ם טומאת מת יט א, ד), שהטומאה בוקעת ועולה ובוקעת ויורדת כנגד הכזית, כיון שרצוצה היא, שהרי אין הכוורת גבוהה מן הארץ טפח (מהר"ם מרוטנבורג אהלות ט א ד"ה כזית). ואין הדופן העליון של הכוורת שיש תחתיו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה, לפי שכלי אינו נעשה אוהל לחצוץ בפני הטומאה, אף על פי שאינו מקבל טומאה (ראה ערך טמאת אהל. וראה ר"ש אהלות ט ג ד"ה כנגדו ומהר"ם מרוטנבורג שם ד"ה כזית).

על שוליו היה הכלי שאינו מקבל טומאה מונח על תחתיתו, ופיו למעלה, כגון כוורת גדולה, היושבת על שוליה ופיה גלוי, וטומאה תחתיה ואין בינה לארץ טפח, טומאה בוקעת ועולה, והכלים שבתוכה כנגד הטומאה טמאים (אהלות ט יג ור"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם טומאת מת יט ה).

בצמיד פתיל חבית המוקפת בצמיד פתיל ונתונה על גבי המת, אוכלים ומשקים שבתוכה טהורים, וכלים שעל גבה טמאים (תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) י יא; רמב"ם טומאת מת יז ו).

טומאת אהל¹

טומאת אדם או כלים וכיוצא בהם הנמצאים עם המת באוהל, או שהם נמצאים תחת אויר השמים, והמת מאהיל עליהם או שהם מאהילים עליו; והם נטמאים מן המת, אף על פי שלא נגעו בו

הפרקים:	• חלל האוהל;
• גדרה;	• התפשטות הטומאה;
• אוהל המביא והחוצץ;	• מאוהל לאוהל;
• המביא ואינו חוצץ;	• דרך חלון או ארובה;
• "עם דפנות אהלים";	• סתימתם;
• הצלה באוהל המת;	• בבית.

הנטמא באוהל המת טמא טומאת שבעה, שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר בְּאֹהֶל יִטְמָא שְׁבַע יָמִים (במדבר יט יד. רמב"ם טומאת מת א א).

טומאת אהל. 1. כ טורים לא – קצא. 2. וראה ערך מת, על הטומאות הפורשות מן המת, שמטמאות באוהל; ערך גולל ודופק, על גולל ודופק

במת ובשאר טומאות (כלים א ד; רמב"ם טומאת מת א י)². בשאר טומאות

5. וראה ערך סוף טומאה לצאת, על טומאה רצוצה שבקעה לאוהל שפתחו סגור, אם אומרים בה סוף טומאה לצאת, לטמא את האוהל הסמוך.

לרמב"ם (שם). ואפילו שיער המת שאם פרש מן המת אינו מטמא (ראה ערך מת), בזמן שהוא מחובר למת, והיה המת בחוץ ושערו בפנים אפילו כל שהוא, הבית טמא, שהשיער הוא יד להכניס הטומאה לבית (אהלות ג ד ורא"ש; תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) ד ז; רמב"ם ג יג. וראה ערך ידות הטומאה).

במטמאים שחלקו משם אחד, כגון אוהל ואוהל מצטרף ומטמא, וכל שהוא משני שמות, כגון מגע ואוהל, או משא ואוהל, אינו מצטרף וטהור (אהלות ג ג, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא; עדיות ג א; רמב"ם טומאת מת ד יד).

ולדעת ר' דוסא בן הרכינס אף משם אחד אינו מצטרף, וכן שנינו: היה מאהיל על כשני חצאי זיתים, או שמאהיל על כחצי זית וכחצי זית מאהיל עליו, ר' דוסא בן הרכינס מטהר, וחכמים מטמאים (אהלות שם, ועדיות שם).

וכן שנינו: כל המטמאים באוהל, כגון כזית מן המת ורובע עצמות [רבע הקב של עצמות מת, שנלקט מעצמות שיש בהם רוב בניינו של מת, או רוב מניינו של מת] ומלא תרוד רקב [כף גדולה המכילה מלוא חופניים עפר רקבון של מת] (ראה ערך טומאת מת) שנחלקו והכניסם לתוך הבית, ר' דוסא בן הרכינס מטהר, וחכמים מטמאים, והוא שיהיו בבית בבת אחת (אהלות שם; חולין קכד ב ורש"י ד"ה כל; רמב"ם שם ד ח).

הלכה כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם אהלות ועדיות שם; רמב"ם שם).

אוהל המביא והחוצץ

סוג האהל כל המאהילים מביאים את הטומאה (ספרי חקת קכו; ילקוט שמעוני שם רמז תשסב), שנאמר: אָדָם פִּי זִמּוֹת פְּאֵהָל וגו' (במדבר יט יד), ודרשו: מנין לעשות כל המאהילים כאוהל שאף אהלים שאינם עשויים מפשתן בדומה למשכן (ראה ערך טמאת אהלים) מביאים את הטומאה, היה ר' יצחק אומר: מה מצורע הקל שאינו אלא אב הטומאה, והנוגע בו אינו טמא אלא טומאת ערב (ראה ערך טומאה: הטומאות וחומרתן) עשה בו כל המאהילים כאוהל (ראה ערך מצורע), מת החמור (ראה ערך טומאת מת) אינו דין שנעשה בו כל המאהילים כאוהל (ספרי שם; רש"י שבת כח א ד"ה וחוטן; תוס' שם ד"ה א"כ, וסוכה כא א ד"ה יליף).

וכן שנינו: הזיזים והגזירות, והם קורות הבולטות מן הכותל, והשקיפים והסלעים, והשובכות של יונים שיוצאים מן הכותל - מביאים את הטומאה (אהלות ח ב, ופירוש המשניות לרמב"ם (קאפח), ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא; ערוך ערך זיז (הא'); רמב"ם טומאת מת יג א; וכן כלים ובהמה וחיה שמתו (אהלות ח ג; רמב"ם שם ד); ואילן שיש ברוחב ענפיו טפח (תוס' נדה נז א ד"ה אילן, ור"ש אהלות ח ב, בשם תוספתא; רמב"ם טומאת מת יג ב).

אוכלים טהורים מביאים את הטומאה, ור' יוחנן בן נורי לא היה מודה באוכלים טהורים שאין רגילים לעשות מהם אוהל (אהלות ח א, ותפארת ישראל ס"ק כד; תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) יג ח).

הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת יג א).

אדם אדם נעשה אוהל להביא את הטומאה (אהלות ו א,

לדעת רבי יהודה בן בתירא אף תקרובת עבודה זרה [דבר שהקריבו ומסרוהו לעבודה זרה לשם דורון] מטמאה באוהל, וכן י"ן נסך (ראה ערכו. עבודה זרה ל ב, לב ב); ואין הלכה כדבריו (רמב"ם שם ואבות הטומאות ו ז).

גדרה

סוגי האהלים טומאת אוהל האמורה בכל מקום היא באחת משלש דרכים:

כאשר היתה הטומאה עם אדם או עם כלי וכיוצא תחת אוהל אחד; כשאדם או כלי האהילו על הטומאה; או כשהטומאה האהילה על אדם או על כלי (רמב"ם טומאת מת א י,יא).

כשהטהור עם המת באוהל למדים מהאמור: זאת הַתּוֹרָה אֲדָם פִּי זִמּוֹת פְּאֵהָל כֹּל הָפָא אֶל הָאֵהָל וְכָל אֲשֶׁר פְּאֵהָל יִטְמָא (במדבר יט יד), בא הכתוב ולימד על המת טומאה חדשה שלא מצינו דוגמתה בשאר טומאות שמטמא באוהל (ילקוט שמעוני חקת רמז תשסב, וזית רענן שם; ספרי שם), והוא עיקר האוהל האמור בתורה (רש"י חולין קכה ב ד"ה אמאי).

ולגבי המאהיל על המת דרשו: מנין שהמאהיל על המת טמא, תלמוד לומר: וְכָל אֲשֶׁר יִגַּע עַל פְּנֵי הַשֶּׁדֶה בַּחֲלָל תֵּרָב או כִּמְת וגו' יִטְמָא שְׂבַעַת יָמִים (במדבר יט טז), זה המאהיל על פני המת, שלא נאמר "יגע במת בשדה" אלא "על", ללמד שבמאהיל על המת הכתוב מדבר (נזיר ג ב; המפרש שם ד"ה דתניא; תוס' שם ד"ה הא).

ולגבי מי שהמת מאהיל עליו דרשו: מנין שמי שהמת מאהיל עליו טמא, תלמוד לומר: וְכָל אֲשֶׁר פְּאֵהָל יִטְמָא שְׂבַעַת יָמִים (במדבר יט יד. ילקוט שמעוני שם רמז תשסג, בשם ספרי זוטא), ש"באהל יטמא" משמעו שהטומאה עצמה היא האוהל (זית רענן שם).

ביאת מקצת אף הבא מקצתו לאוהל, הרי זה נטמא, שנאמר: וכל אשר באהל, זה הבא כולו; ונאמר: כל הבא אל האהל, זה הבא מקצתו, ש"כל הבא" משמע כל שבא אפילו מקצתו (ספרי חקת קכו, ופירוש רבינו הלל), ואפילו הכניס ידו, או ראשי אצבעותיו, או חוטמו לאוהל המת, נטמא כולו (נזיר מג א; רמב"ם טומאת מת א יא; סמ"ג עשין רלא), שאוהל המת הוא כמלא טומאה, והמושיט ידו בפנים, כאילו נגע במת (תוס' נזיר שם ד"ה בבית, ופירוש הרא"ש שם) ³.

אבל אם לא נכנס לאוהל - טהור, וכן אמרו: הבא אל האהל, יכול מרחוק כשירצה לבוא אל האוהל אפילו עומד מרחוק יטמא, תלמוד לומר וכל אשר באהל (ילקוט שמעוני חקת רמז תשסב, וזית רענן).

וכן אם האהילה ידו על המת, נטמא כל גופו (משנה למלך טומאת מת א י).

שיעורו ליטמא אף על פי שאין אוהל מביא טומאה על טהרות הנמצאות בתוכו יחד עם הטומאה אלא אם יש בו טפח על טפח (ראה להלן: שיעור האוהל), על עצמו מביא טומאה בכל שהוא (אהלות טז א,ב; רמב"ם טומאת מת א י).

טומאה טומאה שמקצתה בבית ומקצתה בחוץ, הבית טמא, שמקצתה בחוץ אף על פי שאין בבית אלא פחות מכשיעור, כיון שהשיעור כולו מחובר, והוא גוף אחד (אהלות י א, ופירוש המשניות

החלקים מן המת המטמאים באוהל, ועל שיעוריהם. ³ וראה חזון איש ח סק"ט, שצידד שאף כשלא נכנס לתוך האוהל, אלא שנגע בחללו מבחוץ, הרי

שמטמאים באוהל; ערך קבר, על קבר שמטמא באוהל; וערך טומאת מת, על כלי שנגע במת, שנעשה אבי אבות הטומאה, אם מטמא באוהל; ערך מת, על

לדעת חכמים אוהל הוא; ור' יהודה אומר שכל אוהל שאינו עשוי בידי אדם אינו אוהל להביא את הטומאה (אהלות ג ז; סוכה כ ב ורש"י ד"ה וכן; תוס' שם כא א ד"ה יליף).

וכן לענין לחצוץ בפני הטומאה, לדעת ר' יהודה אוהל שאינו עשוי בידי אדם אינו חוצץ, ולדעת חכמים חוצץ (ר"ש אהלות ג ז; תוס' סוכה כ ב ד"ה תנן).

לדעת חכמים, אוהל שאינו עשוי בידי אדם חשוב אוהל אף על פי שלא חשב עליו לדור תחתיו (מהר"ם מרוטנבורג אהלות ג ז).

הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת יג א).

שאינו מתקיים אוהל שאינו מתקיים אינו אוהל (רמב"ם טומאת מת יג ח; רא"ש אהלות ח ה, יג ח), לפיכך כיפת הברד והשלג והכפור והגליד והמלח אינם מביאים את הטומאה, ואינם חוצצים, לפי שהם נימוחים ואינם מתקיימים (אהלות ח ה, ור"ש פירוש המשניות לרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם שם).

הזרעים והירקות המחוברים, חוץ מן הירקות שמנו, והם האירוס והקיסוס וירקות חמור ודלעת יונית, אינם מביאים את הטומאה, ולא חוצצים (אהלות ח אה; רמב"ם טומאת מת יג ג). יש ראשונים שכתבו בטעם הדבר לפי שאינם מתקיימים בימות החמה ואין בהם ממש, והרי הם כמו כיפת הברד והשלג וכו', מה שאין כן הירקות שמנו, שמתקיימים בימות החמה כבימות הגשמים (רמב"ם שם ב; פירוש המשניות לרמב"ם אהלות שם).

בטיסה בטיסה במטוס, יש שכתבו שיש בזה טומאת אהל, ואסור לכהן לטוס במטוס שעובר מעל בית קברות, או כשיש מת במטוס בתא המטען (חזון איש אבן העזר קמד סק"ט; קובץ תשובות ב יו"ד ס; יש שהסתפקו בזה (אגרות משה יו"ד ב קסד); ויש שכתבו שבשעת הדחק יש להקל, משום שהמטוס אינו מקבל טומאה, וחוצץ מפני הטומאה, או משום שהאדם נע כל הזמן, ואין באופן זה טומאת אהל (מלמד להועיל ב קלג; ציץ אליעזר יב סב. וראה ארץ צבי א צג); ויש שכתבו שהמיקל יש לו על מי לסמוך (חלקת יעקב יו"ד רט; תשובות והנהגות ג שמו. וראה ערך אהל זורק). ואם יש ספק אם המטוס עובר מעל בית קברות – מותר לכהן לטוס בו, כי זה נחשב כספק טומאה ברשות הרבים שספקו טהור (ארץ צבי שם).

ויש שכתב שיכול ליתן תחתיו דף מעץ שאינו מקבל טומאה, וזה חוצץ בפני הטומאה (ארץ צבי א צג; הר צבי יו"ד רפ), ויש שחלקו על עצה זו (מנחת שלמה א עב).⁴

בבתי חולים בבתי חולים שבימינו שיש חשש שנמצא בהם מת, יש בכל בית חולים בעיה של טומאת אהל, ולכן יש שכתבו שאין לכהן להיכנס לבית חולים שמא יש שם מת, וכל שכן אם ידוע שיש בהם מת שאסור להיכנס לבית החולים (תשורת שי א תקנט; אגרות משה יו"ד א קסו; שבט הלוי ה קפד; דברי יציב יו"ד רכח; משנה הלכות ד קמו, ו רה, ז).

ולצורך מצות ביקור חולים יש שכתבו שאפשר להיכנס אם אין ידוע שיש עתה מת בבית החולים (תשורת שי א תקנט. וראה אגרות משה יו"ד א קסו; שבט הלוי ה קפד; דברי יציב יו"ד רכח); ויש שכתבו שבימינו שבתי החולים גדולים ומצוי מאוד שיש שם אדם שנפטר, או שנמצא מת במכון הפתולוגי או במכוני המחקר אסור

ופירוש המשניות שם, ובאהלות יא ד, ושם טו י; רמב"ם טומאת מת יג ד, וכן בהמה וחיה ועופות מביאים את הטומאה (אהלות ו א; רמב"ם שם ג).

בתוספתא שנינו: ר' אליעזר אומר היו נזיר ומת תחת כרסו של גמל, אין הנזיר מגלח על טומאה זו (ראה ערך נזיר טמא); ואין חייבים עליה על טומאת מקדש וקדשיו (תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) ט א, והובא בר"ש אהלות ח ב; רמב"ם טומאת מת יט ו). ובטעם הדבר כתבו הראשונים שכל ההלכות האמורות בטומאת אהלים הנעשים מן האדם, או מן הבהמה, או מן הכלים (ראה לעיל) – הכל מדברי סופרים, מהן דברי קבלה, ומהן גזירות והרחקות, ואין הדברים כולם אמורים אלא לענין טומאת תרומה וקדשים בלבד (רמב"ם טומאת מת יט ו, וראה רמב"ם נזירות ז ו, ז). וכתבו האחרונים שזה שאהלים אלו מביאים את הטומאה הוא מדין תורה, אלא שכיון שאין הטומאה מפורשת בתורה, אין הנזיר מגלח עליה (קריית ספר טומאת מת שם; חזון איש אהלות י סק"ח).

ויש שכתבו שכל דבר הנזיר, כמו אדם ובהמה, וכן כלים שעומדים להיטלטל, אינם מביאים את הטומאה אלא מדבריהם, שגזרו בהם משום אוהל קבוע (מרכבת המשנה טומאת מת יט א).

ויש ראשונים שכתבו שדברי ר' אליעזר אינם להלכה (ר"ש אהלות ח ב). חציצה חשם שהאוהל מביא את הטומאה על כל מה שתחתיו, מהטומאה כך הוא מציל על כל מה שחוצה לו, וחוצץ בין הטומאה ובין הכלים שעל גביה, ואף כלים שכנגד הטומאה טהורים (אהלות ו א, ט ג; רמב"ם טומאת מת יב א, ושם יט א), שנאמר: כָּל אֲשֶׁר בְּאֵהָל יִטָּמָא (במדבר יט יד), שדוקא מה שבאוהל טמא, אבל מה שחוצה לו טהור (אדרת אליהו שם; חידושי רבינו חיים הלוי טומאת מת כ א).

ואף הנוגע באוהל מלמעלה טהור, לפי שהאוהל חוצץ בפני הטומאה (סדרי טהרות דף צז ע"ב).

וכן אם היתה הטומאה על גבי האוהל וכלים תחתיו – הכלים טהורים, שהאוהל חוצץ בפני הטומאה (אהלות ו א, ט ג; רמב"ם שם יב א).

כל אוהל המביא את הטומאה חוצץ בפני הטומאה, והוא שמביא את הטומאה מן התורה, אבל אם אינו מביאה אלא מדרבנן – אינו חוצץ, וכל אוהל שאינו מביא אינו חוצץ (ראה ר"ש אהלות ח ב, ורמב"ם טומאת מת יג ב. וראה להלן: שאינו מתקיים).

ויש אהלים שמביאים ואינם חוצצים, והם: אוהל העשוי מדבר המקבל טומאה, או אדם וכלים (ראה אהלות ו א, ושם ח א, ג; רמב"ם טומאת מת יג ג).

ויש אהלים שחוצצים ואינם מביאים את הטומאה, כגון חבילי המיטה, והסריגות שבחלונות (אהלות ח ד; רמב"ם טומאת מת יג ח). חבילי המיטה הם החבלים שמסרגים אותה בהם, כעין חלונות (רא"ש אהלות שם), והסריגות שבחלונות הן הסבכות שהם כמעשה רשת (פירוש הר"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם).

העשוי מאליו אוהל שאינו עשוי בידי אדם, דהיינו שלא התכוין אדם לעשותו אוהל (רש"י סוכה כ ב ד"ה בידי אדם; פירוש המשניות לרמב"ם אהלות ג ז), כגון חור שחרוהו מים או שרצים וכיוצא, וכן אם צבר אבנים או קורות ונעשה בהן חלל טפח (רמב"ם טומאת מת יג א), נחלקו בו תנאים:

קובץ ישרון י עמ' תקנה.

זה כאילו הוא בתוך האוהל. 4. וראה עוד בזה תחומין כב עמ' 495, 504.

ס"ק יד); ויש שכתבו שפשוטי כלי עץ אינם בכלל כלים, והם נעשים אהלים לטהר (ראה ר"ש אהלות טו ב; כסף משנה ומרכבת המשנה טומאת מת כא ו, בדעת הרמב"ם והראב"ד שם).

עם דפנות אהלים

כלים טהורים כלים שאינם מקבלים טומאה מצילים כשהם חלק מדפנות אהלים, דהיינו שחוצצים בפני הטומאה כשהם מונחים באוהל שיש לו דפנות (אהלות ה ה, ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם טומאת מת כא א), שאף על פי שכלים אינם נעשים אהלים לטהר (ראה לעיל: המביא ואינו חוצץ), מצילים הם עם דפנות אהלים (מהר"ם מרוטנבורג אהלות י ד), לפי שכשהכלי הוא עם דפנות אהלים, הרי הוא יוצא מתורת כלי להיחשב אוהל (חזון איש אהלות ג ס"ק יג). וכתבו האחרונים שהצלת כלים עם דפנות אהלים היא הלכה למשה מסיני (סדרי טהרות דף צב א).

וכן כלי שהוא סמוך לכותלי האוהל, מציל עם דפנות האוהל (אהלות ה ו; רמב"ם טומאת מת כא ג, ד).

כלים טמאים אין הכלים מצילים עם דפנות אהלים אלא כשהם טהורים, כגון כלי אבנים וכלי עץ גדולים מאוד, שאינם מקבלים טומאה (אהלות ה ה, ור"ש ורא"ש).

הצלה באוהל המת

צמיד פתיל שלשה דברים מצילים באוהל המת, ומה שבתוכם אינו נטמא: דברים הבלועים; המוקפים צמיד פתיל [כלי חרס טהור שיש עליו מכסה מהודק היטב]; או אהלים (תוספתא כלים בבא קמא (צוקרמאנדל) ו יב; רמב"ם טומאת מת כא א)⁵.

כלי מוקף צמיד פתיל שהכסוי שלו מוצמד עליו יפה ודבוק בו (רש"י חולין כה א ד"ה הא, ובמדבר יט טו; פירוש המשניות כלים י א), המונח בבית שהטומאה בתוכו, הכלי וכל מה שבתוכו טהור (ראה רמב"ם טומאת מת כא א), שנאמר: וְכָל כְּלִי פְתוּחַ אֲשֶׁר אֵין צָמִיד פְּתִיל עָלָיו טָמֵא הוּא (במדבר יט טו), משמע שאם יש עליו צמיד פתיל - טהור, מפי השמועה למדו שאין הכתוב מדבר אלא בכלי חרס בלבד, שאינו מיטמא אלא דרך פתחו, ולפיכך אם פתחו סתום ומוקף צמיד פתיל, הרי זה מציל על מה שבתוכו (ראה ערך טומאת כלים. רמב"ם טומאת מת כא א).

וכן כל הכלים שאינם מקבלים טומאה, כגון כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה וכיוצא בהם, וכן כלי עץ גדולים מאוד מצילים בצמיד פתיל (כלים י א; רמב"ם שם).

אבל כלים המקבלים טומאה מגבם אינם מצילים בצמיד פתיל (ראה חולין כה א, ורש"י ד"ה טהור), ואפילו כלי חרס שהיה טמא, והקיפו בצמיד פתיל - אינו מציל, לפי שכלי טמא אינו חוצץ בפני הטומאה (ראה חגיגה כב א, ורש"י ד"ה כלי, ורמב"ם טומאת מת כא א).

טומאה שבתוכו אין צמיד פתיל לטומאה, שכלי חרס המוקף צמיד פתיל אינו מציל על הטומאה שבתוכו מלטמא; ואף באופן שהכלי לא נטמא אינו מציל על הטומאה (תוספתא כלים בבא קמא (צוקרמאנדל) ו י; חולין עא א; ר"ש אהלות ח ו; רמב"ם טומאת מת כא ח)⁶.

אהלים אהלים שמצילים באוהל המת כיצד, בית טמא שיש

להיכנס גם לצורך מצות ביקור חולים (משנה הלכות ד קמו, ו רה, רז. וראה מנחת שלמה שם).

וישנם בזמנינו בתי חולים שיש בהם סידור לכהנים של אמצעי הפרדה וחציצה מהטומאה (ראה טהרת הכהנים כהלכתה יד ח-ט).

המביא ואינו חוצץ

מקבל טומאה כל דבר המקבל טומאה אינו חוצץ בפני הטומאה מן התורה (רש"י ותוס' סוכה יג ב ד"ה ירקות; תוס' שבת כז ב ד"ה ואין; ר"ש ורא"ש אהלות ח ג; רמב"ם טומאת מת יג ד, ובפירוש המשניות אהלות שם); ולפיכך בהמה וחיה שמתו, ואוכלים טמאים או טהורים שהוכשרו לקבל טומאה (ראה ערך הכשר. ר"ש אהלות ח א; פירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש שם ג; רמב"ם שם), וכן כלי עץ המקבלים טומאה, כגון שידה תיבה ומגדל וכיוצא, שאינם מחזיקים ארבעים סאה, ופשוטי כלי עור ויריעה וסדין ומפץ ומחצלת (ראה ערך טמאת כלים) וכיוצא בהם, אף על פי שהם נעשים אוהל להביא את הטומאה (ראה לעיל: אוהל המביא והחוצץ) אינם חוצצים (אהלות ח ג, ור"ש ורא"ש; רמב"ם שם).

אוכלים טהורים שלא הוכשרו חוצצים בפני הטומאה (ר"ש ורא"ש אהלות ח א; רמב"ם טומאת מת יג א).

אוהל יריעה וסדין ומפץ ומחצלת שהם עשויים אהלים, חוצצים בפני הטומאה (אהלות ח א; רמב"ם יג א).

"עשויים אהלים" שאמרו שחוצצים הכוונה שהם נטויים כנטיית האוהל, שנטויים בשיפוע, או שיש להם כתלים (ראה אהלות ז ב; ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא אהלות ח א, ג; רמב"ם טומאת מת יג ד), שדוקא כשיש לאוהל דפנות הרי הוא חוצץ (מרכבת המשנה טומאת מת טז ה, ובקונטרס תורת האוהל יא; חזון איש אהלות ט ס"ק יד); ויש שכתבו שאף כשאין לאוהל אלא עמודים המעמידים אותו, הרי זה חשוב נטוי כאוהל (אליהו רבא אהלות ז ב).

אדם וכלים אדם וכלים נעשים אהלים לטמא, אבל לא לטהר, דהיינו שמביאים את הטומאה ואינם חוצצים בפניה, בין שהיו הם עצמם גוף האוהל, בין שלא היו אלא עמודי האוהל (אהלות ו א, ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם טומאת מת יב א), שכל שנשמך על גבי אדם או כלים, אינו חשוב אוהל לחצוץ בפני הטומאה (ר"ש ורא"ש אהלות ו א).

ואפילו כלים שאין מקבלים טומאה כל עיקר, כגון כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה (ראה ערך טומאת כלים), אינם נעשים אהלים לטהר. כיצד, נדבך שהוא לוח או אבן גדולה ורחבה שארבעה בני אדם נושאים אותו, או שנתון על גבי ארבעה כלים, ואפילו הם כלי אבנים והטומאה תחתיו, כלים שעל גביו טמאים, ואם הטומאה על גביו, כלים שתחתיו טמאים (אהלות ו א, ור"ש ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם טומאת מת יב א).

וכן אדם שאינו מקבל טומאה, כגון נכרי, אינו נעשה אוהל לחצוץ בפני הטומאה (שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד צד; מים טהורים ו א; תפארת ישראל אהלות ו א סק"ב).

וכן פשוטי כלי עץ, אינם נעשים אהלים לטהר (ר"ש אהלות ו ו; תפארת ישראל אהלות יב א סק"א; חזון איש כלים כ סק"ב, ושם אהלות א

5. וראה ערך טומאה בלועה, על הצלת הבלועים. 6. וראה ערך צמיד פתיל,

אין הכיסוי חוצץ כיון שביטל את הטומאה שם (ראה ברכות יט ב; רמב"ם טומאת מת יב ו, וחידישי רבי חיים הלוי שם יב א).

• ויש ראשונים שכתבו שאם אין טפח בין הטומאה לאוהל, הרי זו טומאה רצוצה, ובוקעת ועולה, ואינה מביאה את הטומאה לצדדים (רש"י סוכה ד א ד"ה הכי גרסינן, חולין קכה ב ד"ה אילימא וד"ה ותהוי; תוס' בבא בתרא ק ב ד"ה ורומן, בשם ר"י וריב"ם, וחזון איש אהלות ו ס"ק כא, בדעתם; ראב"ד טומאת מת ז ד, ושם יב א; רמב"ן ור"ן בבא בתרא כ א), שצריך חלל טפח פנוי, ואם הטומאה ממעטת את החלל, הרי זו טומאה רצוצה (ראב"ד שם).

אדם אדם, נחלקו בו תנאים:

• לדעת בית הלל אדם חלול הוא, והצד העליון שבו מביא את הטומאה, שחללו חשוב חלל אף על פי שבני מעיו ממלאים אותו (עדיות ד יב וראב"ד; אהלות יא ג, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא), ורואים אותו כשני טבלאות זה על זה, שהעליון מביא את הטומאה (ראב"ד עדיות שם; ראב"ד טומאת מת יז ד).

• ובית שמאי אומרים שאינו מביא את הטומאה, שאין חלל גופו חשוב חלל (אהלות שם, ורבי עובדיה מברטנורא שם ד).

הלכה כבית הלל (רמב"ם טומאת מת יח ב), ולכן אדם שהשקיף בעד החלון והאיהל על הטומאה מביא את הטומאה לבית, ונטמא כל הבית (אהלות יא ד; רמב"ם שם).

התפשטות הטומאה

בתוך האהל טומאה הנמצאת באוהל, כל אשר באוהל נטמא, שנאמר: אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֹהֶל כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בְּאֹהֶל יִטְמָא (ראה במדבר יט יד ורש"י), ואפילו אם האוהל גדול הרבה (טושי"ע י"ד שעא א).

ואף הבלועים בקרקעיתו של בית, הרי הם טמאים, שקרקע האוהל כמוהו עד התהום, שנאמר: כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל, ונאמר: וְכָל אֲשֶׁר בְּאֹהֶל, ודרשו: אם הבא לאוהל טמא, אשר באוהל לא יהא טמא, מה תלמוד לומר: כָּל אֲשֶׁר בְּאֹהֶל, לעשות קרקעו של בית עד התהום כמוהו. כיצד, הטומאה בבית וכלים טמונים בקרקעיתו אפילו תחת מאה אמה - טמאים (ספרי במדבר חקת קכו; רמב"ם טומאת מת כ ו).

אהלים מחוברים שני אהלים הנוגעים זה בזה ברוחב טפח מצטרפים, כגון חביות הגבוהות טפח מן הארץ, ונוגעות זו בזו ברוחב טפח, שאם הטומאה תחת אחת מהן, תחת כולן טמא, שכיון שנוגעות זו בזו ברוחב טפח, נחשבות הן כולן כאוהל אחד (אהלות טו ג, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם טומאת מת יז ו).

אבל אם האהלים נוגעים זה בזה בפחות מטפח, כגון טבלאות של עץ שהן נוגעות זו בזו בקרנותיהן שאין במקום מגען רוחב טפח, והן גבוהות מן הארץ טפח, וטומאה תחת אחת מהן, כלים שתחת הראשונה טמאים, ושתחת השנייה טהורים (אהלות טו ב, ור"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם שם ה).

מאוהל לאוהל

שני בתים שני בתים הסמוכים זה לזה, ואין פתח או חלון בכותל שביניהם (ראה להלן: דרך חלון או ארובה), וטומאה באחד

בו אוהל, כל הכלים שבתוך האוהל טהורים (רמב"ם טומאת מת כ א). וכן בית שחילק את גובה חלל הבית במחיצה, סמוך לקרקע, ויש בין המחיצה לקרקע טפח על טפח על רום טפח, והיתה הטומאה למעלה מן המחיצה, כלים שבין המחיצה והארץ טהורים שהאוהל מציל (אהלות טו ה; רמב"ם שם ו).

וכן אם חילקו מן הצדדים או כלפי הקורות, והיתה הטומאה בבית, כלים שבמחיצה טהורים (אהלות טו ד; רמב"ם טומאת מת כד ב).

הצלת אהלים, למדים אותה בקל וחומר מכלי המוקף צמיד פתיל, אם הכלים שבתוך הכלי המוקף ניצלו, קל וחומר לכלים שתחת אהלים; ויש הבדל בין אהלים לכלים, שהכלים אינם מצילים אלא בצמיד פתיל, דהיינו בכסוי מודבק היטב, והאהלים מצילים אף בכיסוי בלבד (רמב"ם טומאת מת כא א).

כלי הפוך כל הכלים שאינם מקבלים טומאה המצילים בצמיד פתיל, אם היו כפויים על פיהם מצילים על כל מה שתחתיהם עד התהום (ראה כלים י א; רמב"ם טומאת מת כא ג).

חלל האהל

שיעור האוהל אוהל שחללו טפח על טפח על רום טפח מרובע, מביא את הטומאה, וחוצץ בפני הטומאה (אהלות ג ז; תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) ז ב, הובאה בר"ש שם ו א; רמב"ם טומאת מת יב א. וראה ערך טומאה רצוצה), שאין קרוי אוהל אלא טפח על טפח ברום טפח או יתר על זה (רמב"ם שם).

ודוקא מרובע, שיש ברחבו טפח ובארכו טפח, אבל אם רחבו פחות מטפח, אף על פי שארכו כמה טפחים, ויש בשטחו יותר מכדי טפח על טפח, אינו חשוב אוהל (פירוש המשניות לרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא אהלות שם). וכן אוהל עגול אינו מביא את הטומאה אלא אם כן יש בו ריבוע של טפח על טפח (אהלות טו ב, לפירוש אליהו רבא).

וכן אם האוהל פחות מרום טפח, או שהוא פחות מטפח על טפח, אף על פי שהוא גבוה כמה טפחים, אינו מביא את הטומאה, וכלים שתחת האוהל בצד הטומאה טהורים, וכן אינו חוצץ בפני הטומאה, ולכן כלים שלמעלה מהאוהל כנגד הטומאה טמאים; וכן אם הטומאה על גבי אוהל זה וכלים תחתיו, כל שכנגד הטומאה טמא, שהרי אין שם אוהל שיחוצץ בפני הטומאה (רמב"ם טומאת מת יב א).

שיעור האוהל הוא דבר תורה (ברכות יט ב; רמב"ם טומאת מת יב א), וכתבו הראשונים שהוא הלכה למשה מסיני כשאר כל השיעורים (רש"י שבת טז ב ד"ה בעובי, וסוכה י א ד"ה טפח).

מידת החלל רום טפח שאמרו בחלל האוהל (ראה לעיל: שיעור האוהל) נחלקו בו הראשונים:

• יש שכתבו שנמדד מהקרקע, וכל שיש טפח בין הקרקע לאוהל, הרי זה מביא את הטומאה וחוצץ בפניה, ואין הטומאה ממעטת את החלל (רש"י סוכה י א ד"ה טפח על טפח, נדה כו א ד"ה טפח, ואילך; ר"ש ורא"ש אהלות ג ז; הון עשיר אהלות ג ז, בדעת הרמב"ם). ודוקא אם לא ביטל את הטומאה שם, אבל אם ביטלה שם, הרי זו טומאה רצוצה, ובוקעת ועולה ובוקעת ויורדת, ואינה מתפשטת באוהל, ולפיכך ארון של מת שאין חלל טפח בין הטומאה לכיסוי הארון

מת שלם • יש שכתבו בדעת ראשונים שלא נאמרו כל השיעורים של חלון להביא את הטומאה אלא בכזית מן המת, אבל מת שלם או יותר מכזית שיעורו להביא את הטומאה ארבעה טפחים על ארבעה טפחים (ראה ראב"ד טומאת מת טו א, ושם טז ו בהשגה אחרונה, ומרכבת המשנה שם ושם, וחזון נחום אהלות יג, ופתח האהל ב ב, בדעתו).

• ורבים מהראשונים כתבו שאין חילוק בין כזית למת שלם (שאלות אמור קג, הובא ברי"ף ורא"ש הלכות טומאה, ובאשכול הלכות טומאת כהנים; פירוש המשניות לרמב"ם ורי"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא אהלות ג ו. וראה טושי"ע יו"ד שעא א).

סתימתם

סתימת החלון חלון העשוי לתשמיש שמביא את הטומאה מבית לבית אם יש בו טפח (ראה לעיל: דרך חלון או ארובה), אם סתם את כולו, או שמיעטו משיעורו, דהיינו סתם מקצתו עד שנשאר בו פחות מפותח טפח, סתימה זו חוצצת בפני הטומאה (אהלות יג ה; בבא בתרא יט ב, ושם כ א; רמב"ם טומאת מת טו א; טושי"ע יו"ד שעא א). וכמה תנאים נאמרו בסתימה החוצצת:

• צריך שתהא הסתימה עשויה מדבר שאינו טמא, ואינו מקבל טומאה, שכל דבר המקבל טומאה אינו חוצץ בפני הטומאה (ראה אהלות יג ה; בבא בתרא יט ב; רמב"ם טומאת מת טו א).

• שתהא דבר שאדם מבטלו במקומו, ואין בדעתו לפנותו (ראה בבא בתרא יט ב, ורמב"ם טומאת מת שם), ושתהא מתקיימת, דהיינו שתוכל לעמוד בלא סמיכה (תוס' בבא בתרא שם ד"ה רואין, בשם ר"י; רמ"א יו"ד שעא א).

ראוי לשימוש כל דבר שאינו ראוי לבעליו להשתמש בו הוא עצמו, או לתתו לבהמתו - ממעט בחלון, אבל דבר הראוי לו או לבהמתו - אינו מבטל, ואינו ממעט בחלון (בבא בתרא יט ב; רמב"ם טומאת מת טו א, ב, ד). ואף דבר שאינו ראוי לו, אם הוא מקלקל את הכותל, עתיד הוא ליטלו ואינו מבטל, ואינו חוצץ (ראה בבא בתרא כ א, ורמב"ם טומאת מת טו א); אבל כשאינו ראוי לו אלא לדבר שאינו מצוי ברוב הזמנים, מסיח הוא דעתו הימנו וחוצץ (יד רמה בבא בתרא שם אות ג).

בבית

טומאה בכותל כותל המשמש את הבית, דהיינו שהכותל בנוי מעל לקרקע שעל ידי בניית הכותל נעשה הבית (פירוש המשניות לרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא אהלות ו ו), ידון מחצה על מחצה, שאם היה הכותל פונה לאויר העולם, שהוא מפסיק בין הבית לחצר או לגינה, שנמצא שצידו האחר של הכותל פונה לאויר והיתה הטומאה בתוכו מחציו ולפנים - הבית טמא, והעומד מלמעלה על ראש הכותל טהור, ואף על פי שהטומאה רצוצה היא בתוך הכותל, והוא עומד כנגדה, הרי זה כעומד על גג הבית, וטהור כיון שהטומאה מתפשטת לכיון הבית; שחצי הכותל שכלפי פנים מטילים אנו אותו אחר הבית ומחשיבים את הטומאה שבו כמונחת באוהל, ואינה חשובה כטומאה רצוצה, ולכן אינה בוקעת ועולה (אהלות ו ג, ורי"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא; מהר"ם מרוטבורג אהלות ד א; רמב"ם טומאת מת כד ח).

ואם היתה הטומאה בתוך הכותל מחציו ולחוץ - הבית טהור,

מהם - הכלים שבשני טהורים; וכן בית ועלייה על גביו, וטומאה באחד מהם - כלים שבשני טהורים (ראה אהלות ג ז, ושם ז א, ושם יג א, ואילך; רמב"ם טומאת מת יד א, ושם כ ו), שהרי אינם באותו אוהל, אלא הם תחת אוהל אחר (רמב"ם שם כ ו), והתורה אמרה: כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בָּאֵהֶל יִטָּמָא (במדבר יט יד), וכלים הללו אינם באוהל המת (פתח האהל ז ו ד"ה ומה).

מחיצה וכן אוהל שעשה בו מחיצה, כגון בית שחצצו בנסרים או ביריעות, דהיינו שהעמידה כנגד הכתלים, או שחילק את גובה חלל הבית למטה מן התקרה במחיצה, והטומאה בבית, כלים שבחצץ, היינו בין המחיצה לכותל או לתקרה - טהורים; שהנסרים או היריעות חוצצים, ולכן הכלים שבחצץ הרי הם כמו כלים שחוץ לבית, וכמו כלים שעל הגג (אהלות טו ד, ורי"ש ורא"ש; רמב"ם טומאת מת כד ב).

דרך חלון או ארובה

הבאת הטומאה שני בתים שיש חור בכותל שביניהם, וכן בית ועלייה על גביו, ויש ארובה בתקרה שבין הבית לעלייה, וטומאה באחד מהם - השני טמא (אהלות י ד, ושם יג א; רמב"ם טומאת מת יד א). ואפילו אם היה בית אחר או עלייה אחרת פתוחים לבית השני, ובתים אחרים פתוחים לאותו בית או עלייה, וכן עד עולם - כולם טמאים (רי"ף הלכות טומאה ב א; רא"ש שם ט; טושי"ע יו"ד שעא א).

שיעורו אין חלון מביא את הטומאה אלא אם כן יש בו טפח על טפח מרובע, שאין טומאה נכנסת לאוהל ולא יצאת ממנו בפחות מטפח על טפח (תוספתא אהלות (צוקרמאנדל) יא י, והובאה בפירוש המשניות לרמב"ם אהלות י ב, ובר"ש שם ג; רמב"ם טומאת מת יד א). כמה דברים אמורים בחלון שעשה אותו האדם לתשמיש, אבל העשוי למאור שיעורו כמטבע הנקרא פונדיון, והוא פחות מטפח, ואם הוא עשוי מאליו שיעורו כמלא אגרוף, והוא יותר מטפח (אהלות יג א, ופירוש המשניות לרמב"ם; סוכה כא א, ורש"י ד"ה כמלא; רמב"ם טומאת מת שם).

וכן ארובה שבין בית לעלייה שיעורה בפותח טפח (ראה אהלות י ד, ורמב"ם טומאת מת יד א); והוא שעשאה אדם לתשמיש, אבל תקרה שנפחתה מאליה, שיעורה להביא את הטומאה כמלא אגרוף, וכן אם עשויה למאור, שיעורה כפונדיון (רמב"ם טומאת מת טז ג. וראה פירוש המשניות לרמב"ם אהלות יג א, ורמב"ם טומאת מת יד א).

מלקות הבאת הטומאה מבית לבית דרך חלון, היא מן התורה (מגן אברהם או"ח שמג סק"ב; שו"ת שער אפרים צג; שו"ת שבות יעקב א פה; חכמת אדם קנט ה; שו"ת חתם סופר יו"ד שמ). וכן כל השיעורים האמורים בחלון (ראה לעיל) הלכה למשה מסיני הם (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יז יב, ופתח האוהל שם, בדעתו; קרית ספר טומאת מת יד; שו"ת חתם סופר שם).

וכן כתבו הראשונים שאם נכנס הכהן לאוהל שנכנסה לו הטומאה מאוהל אחר דרך חלון או פתח, והטומאה עצמה היא בבית אחר, הרי זה לוקה (רמב"ם טומאת מת אבל ג ג; האשכול (רצב"א) טומאת כהנים נג; כלבו קיד ב).

סורים חלון העשוי לתשמיש, ובו מחיצה מסורגת, אם יש במקום אחד אויר של טפח על טפח מרובע, הרי זה מביא ומוציא את הטומאה, ואם לאו, הרי הוא כסתום (רמב"ם טומאת מת יד ד).

האחלה ב ד), ודינה כטומאה המפורשת בתורה (חידושי רבינו חיים הלוי טומאת מת כד ד"ה אלא). וכן אמרו בטומאה בכותל שהנזיר מגלח אם נטמא בה (ראה ערך נזיר טמא); וחייבים עליה על ביאת מקדש (ראה ערך טומאת מקדש וקדשיו).

כלים בכותל שני בתים וטומאה באחד מהם, וכלים בכותל שביניהם, אם הם מחציו וכלפי הטומאה - טמאים, ואם הם מחציו וכלפי טהרה - טהורים, מחצה על מחצה - טמאים (אהלות ו ד; רמב"ם טומאת מת כד ד).

והעומד מלמעלה כנגד הטומאה טמא, שהרי לא פשטה הטומאה בכל הבית, וכיון שאינה כמונחת באוהל המת הרי היא טומאה רצוצה שבוקעת ועולה (אהלות ו ג, ור"ש ורא"ש; רמב"ם טומאת מת שם). ור' יהודה חולק ואומר שלעולם כל הכותל לבית שאפילו כשהטומאה מחציו ולחוץ, הבית טמא והעומד על הכותל טהור (אהלות ו ג, ופירוש המשניות לרמב"ם). הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת כד ה).

טומאה זו שבכותל מדין תורה היא, מהלכה למשה מסיני (פתח

טומאת אהלים¹

טומאת האוהל עצמו המאהיל על מת, שנטמא מן המת, ואף כשאנו ראוי לקבל טומאה בתורת כלי

אם אינם עשויים צמר ופשתן יחד (תוספות ותוספות הרא"ש שבת כח א ד"ה אי) - ואינם כדרך שהיו במשכן (ראה ערך משכן), שמהאמור: "אהל", "אהל" (ראה לעיל) ריבה (גמרא שם כח א), וכן אין צריך שיהא האוהל נטוי על גבי דפנות, כמו האוהל שבמשכן שהיה על גבי הקרשים, שנאמר: וְעָשִׂיתָ אֶת הַקִּרְשִׁים לְמִשְׁכַּן וגו' (שמות כו טו), משכן קרוי משכן, ואין קרשים קרויים משכן (גמרא שם, לפירוש תוספות שם ד"ה אי. וראה רש"י שם שפירש בענין אחר).

אוהל העשוי מהמינים שאינם מיטמאים טומאת אהלים (ראה לעיל), כתבו ראשונים שאם ראוי הוא לקבל טומאת מגע, הרי זה נטמא כשהוא מאהיל על המת (תוספות ותוספות הרא"ש ורמב"ן שבת כז ב; הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות; רא"ש כלים כז א), שדוקא כשאנו בר קבלת טומאה בתורת כלי - שאינו כלי המקבל טומאה, או שהוא מחובר לקרקע (ראה ערך טמאת כלים. ראה להלן) - והוא עשוי פשתן או עור וכיוצא (ראה לעיל), למדים ממשכן שמיטמא טומאת אהלים (רא"ש כלים שם).

כשאנו כלי אוהל שאינו מקבל טומאת מגע משום שאינו כלי - כגון שאין לו בית קיבול, שאינו מקבל טומאה בתורת כלים (מי נפתח אמנה לג אות א, בדעת הרמב"ם טומאת מת ה יב), או שלא נגמרה מלאכתו, שאינו חשוב כלי לקבל טומאה (חזון נחום על הקדמת הרמב"ם לספר טהרות ה, בדעת הרמב"ם בהקדמה שם) - הרי זה מיטמא טומאת אהלים (תוספות ביצה יד ב ד"ה מפני; רא"ש כלים כז א; מרכבת המשנה שם, ומי נפתח שם, בדעת הרמב"ם שם).

המחובר לקרקע אוהל המחובר לקרקע, אם הוא עשוי פשתן וכיוצא, מיטמא הוא מגזירת הכותב (תוספות ותוספות ר"ד ורמב"ן שבת כז ב; ורא"ש כלים כז א), שנאמר: והזה על האוהל וגו' (ראה לעיל: גדרה. תוספות שם), ולמדים ממשכן (ראה לעיל שם. רא"ש כלים שם; קול הרמ"ז שבת שם) שהיה קבוע (קול הרמ"ז שם), או שלמדים מגוף המקרא, שכן לא הוצרך הכותב לטמא אוהל תלוש, שאם הכלים אשר באוהל טמאים (ראה ערך טמאת אהל: גדרה), האוהל עצמו שהאהיל על המת לא כל שכן, ולא בא הכותב לטמא אלא אוהל מחובר (משנה למלך טומאת מת ה יב).

שיעור האוהל שיעור האוהל להתטמא טומאת אהלים, כתבו לטומאת אהלים ראשונים שהוא טפח על טפח, שהוא שיעור האוהל להביא טומאה למה שתחתיו (ראה ערך טומאת אהל: שיעור האוהל. פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא כלים כז א), שאף שכל המטלטלים

טומאת אהלים מצינו הן באוהל תלוש העשוי מדבר המקבל טומאה, שכשהוא מאהיל על המת הרי הוא מקבל טומאה בתורת כלי, כדרך שמקבל טומאה מן המת במגע, והן באופן שאינו מקבל טומאה בתורת כלי, שבתנאים מסויימים מיטמא טומאת אהלים מגזירת הכותב, ואף על פי שאם היה נוגע במת לא היה נטמא.

מקורה וגדרה

מקורה האוהל עצמו המאהיל על הטומאה, הרי זה טמא טומאת שבעה מן התורה, אף על פי שלא נגעה בו הטומאה (רמב"ם טומאת מת ה יב), שנאמר: וְהָזָה עַל הָאֵהָל וגו' (במדבר יט יח. רמב"ם שם, על פי ספרי שם), בא הכותב ולימד על האוהל שהוא מקבל טומאה (ספרי שם), שאף על פי שאינו ראוי לקבל טומאה בתורת כלי, כגון שהוא מחובר או שאינו כלי, גזירת הכותב היא שיתטמא בטומאת אהלים (ראה להלן: אינו צריך להיות ממש כבמשכן, מראשונים שם).

גדרה אין אוהל מיטמא טומאת אהלים אלא העשוי פשתן, או צמר, או עור, או שק (ראה להלן). במה דברים אמורים כשאנו מקבל טומאה בתורת כלי, אבל אם הוא מקבל טומאת מגע בתורת כלי, אף כשהוא מאהיל על המת נטמא (ראה להלן). וכן שנינו: כל היוצא מן העץ, אינו מיטמא טומאת אהלים, אלא פשתן (משנה שבת כז ב; רמב"ם טומאת מת ה יב), אבל העשוי משאר היוצא מן העץ - כגון העשוי מנסרים של עץ או מחצלת וכיוצא (רמב"ם שם), או שהוא עשוי קנבוס וכיוצא (ראב"ד בחשגות שם, וראה רש"י שבת שם ד"ה אין מדליקין) - אינו מקבל טומאת אהלים (רש"י שם; רמב"ם שם), והרי זה כשאר בית שהמת בתוכו, שלא נטמא הבית עצמו (רש"י שם).

פשתן שמיטמא טומאת אהלים, למדים מהאמור: זאת התורה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֵהָל וגו' (במדבר יט יד), ונאמר: וַיִּפְרֹשׂ אֶת הָאֵהָל עַל הַמִּשְׁכָּן (שמות מ יט), "אהל" "אהל" לגזרה-שוה (ראה ערכו. שבת כז ב, ושם כח א). וכן בגד - של צמר (מאירי שם²) - וכן עור ושק (כלים כז א; רמב"ם שם; מאירי שם), העשוי משיער העצים (רש"י שבת סד א ד"ה שק), מיטמא טומאת אהלים, אבל אם היה האוהל עשוי עצם או מתכת, הרי זה טהור (רמב"ם שם; מאירי שבת כח א), שאין קרוי אוהל אלא ארוג או עור כבמשכן (רמב"ם שם).

אינו צריך להיות ממש כבמשכן כשאין החוטים שבו שזורים וכפולים שש - וכן אף

¹ וטוספות הרא"ש כז ב וכן א ד"ה אי מה, ורא"ש כלים כז א.

² כ', טורים קצב-רח. 2. וכן כתבו רבינו חננאל שם א,

מיטמא טומאת אהלים, והנוגע בו אפילו בחלק הנטוי כאוהל נטמא (ראה ר"ש שם ד"ה בוקעת, וראה חזון איש ט סק"ז).

גדרו של האוהל בגדרו של האוהל בשעה שמאחיל על המת נחלקו בדעות:

• יש ראשונים שכתבו שהוא נעשה כמת עצמו (ר"ש אהלות ז ב, על פי אהלות א ג. וראה חזון איש ט סק"ז שתמה מנין נלמד דין זה), וכלים הנוגעים בו מבחין נעשים אבי אבות הטומאה, ומטמאים אדם וכלים טומאת שבעה, ככלים הנוגעים במת עצמו (פירוש ב בר"ש וברא"ש א ג בביאור המשנה שם; ר"ש ורא"ש שם טו ב).

• ויש חולקים וסוברים שטומאת האוהל אינה כטומאת המת עצמו, אלא כטומאת כלים הנוגעים במת (מרכבת המשנה א טומאת מת יז ה, ומי נפתח פרפר יד אות ח בהגהה, ועמק הנציב חקת עמי קעב, וחזון איש יג סק"ו, בדעת הרמב"ם³).

טומאת אוכלים¹

דין אוכלים שנטמאו, לענין טומאת עצמם ולטמא אחרים

- לא הוכשר (חולין לו א; רמב"ם טומאת אוכלין א א. וראה ערך הכשר).

האם האוכל חטמא נעשה לאב הטומאה (תורת כהנים ויקרא חובה יב; תוספתא טבול יום א; ירושלמי שבת ז ב; רמב"ם אבות הטומאה י ט) לטמא (תורת כהנים שם לגירסת רב נסים גאון עירובין קד ב) כלים (פסחים יט ב, ונדה ז ב; רמב"ם אבות הטומאה ז א, וטומאת אוכלין ד יב) ואדם (רש"י סוטה כט ב, ורמב"ם טומאת אוכלין שם), לא מן התורה ולא מדבריהם (נדה שם; רמב"ם אבות הטומאה י ט), בין מטומאת זיבה (ירושלמי שבת שם; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ו), בין שנטמא במת שהוא אבי-אבות-הטמאה (ראה ערכו. רש"י סוטה כט ב ד"ה שכן, ובכמה מקומות, והראשונים שלהלן), ואין האוכל הנטמא אלא ראשון לטומאה (תלמיד רבינו תם ורבי אליעזר בשיטת הקדמונים בבא קמא עמי קלט; שיטה מקובצת בבא קמא כה ב).

ופירשו ראשונים הטעם שאינו נעשה אב הטומאה כשנטמא במת, משום הכלל שאמרו שכל דבר שאין לו טהרה במקוה אינו נעשה אב הטומאה (ראה תוספות שבת פד ב ד"ה מח, ועוד, וראה ערך אבות הטומאות). יש מהראשונים שכתבו שאוכל שנגע במת נעשה אב הטומאה (רש"י פסחים שם ד"ה רבינא), ופירשו ראשונים דבריהם שנעשה אב הטומאה לטמא אוכלים ומשקים, אף שאינו נעשה אב הטומאה לטמא אדם וכלים (תוספות פסחים שם ד"ה רביעי, ועוד, בדעת רש"י). ויש שכתבו שאוכל נעשה אב הטומאה אף לטמא אדם, שאם אכלו ונכנסו למקדש חייב כרת (רבינו גרשום כריתות יג ב טו א), ושיטה מקובצת שם בהשמות, בשם יש מפרשים).

האם מטמא אוכל שנטמא אינו מטמא אוכל אחר, שנאמר באוכל אוכל אחר הנטמא בשרץ: וְכִי יִתֵּן מִים עַל זֶרַע וְנָפַל מִבְּלֹתָם עָלָיו טָמֵא הוּא (ויקרא יא לח), ודרשו: הוא טמא, ואין עושה - אוכל (רש"י ומהר"ם חלאה בגמרא שלהלן) - כיצא בו טמא (ברייתא בגמרא פסחים יד א), ואף אינו פוסלו (מהר"ם חלאה שם שכן משמע הלשון אין עושה). ומכל מקום מדרבנן מטמא הוא אוכל אחר (גמרא שם יד א).

המאהילים על המת מביאים טומאה על עצמם בכל שהוא (ראה אהלות טו א), הרי זה כשהם ראויים לקבל טומאה, אבל אוהל קבוע - או שאינו כלי (סדרי טהרה כלים דף רמ ע"א) - ואינו ראוי לקבל טומאה אלא משום טומאת אהלים (ראה לעיל), אינו מיטמא אלא כשיש בו שיעור אוהל של טפח על טפח (תוספות אנשי שם; סדרי טהרה שם ע"ב; חזון איש כלים לב סק"ב בדעת פירוש המשניות); ויש שכתבו שאף לענין טומאת אהלים שיעורו בכל שהוא (אליהו רבה שם).

הטומאה

אוהל נטוי העשוי מפשתן וכיוצא, מיטמא טומאת אהלים, בין שהוא מאחיל על המת, ובין שהמת מאחיל עליו (ר"ש ורא"ש אהלות ז ב), ואפילו אם מקצת האוהל מרודד על הארץ - ואין בו גובה כלל, שאינו חשוב שם אוהל להביא את הטומאה ולחצוץ בפניה (ראה ערך טומאת אהל: שיעור האוהל) - והטומאה תחתיו או על גביו,

הטומאה

מקורה דבר מפורש בתורה שהאוכלים והמשקים מיטמאים, שנאמר בטומאת שרץ: וְכָל כְּלִי חָרָשׁ אֲשֶׁר יִפֹּל מֵהֶם אֶל תּוֹכוֹ כֹּל אֲשֶׁר בְּתוֹכוֹ יִטָּמָא וגו' מִכָּל הָאֶכָּל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וגו' יִטָּמָא וְכָל מִשְׁקָהּ אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה בְּכָל כְּלִי יִטָּמָא (ויקרא יא לג - לד. רמב"ם אבות הטומאות ז א), שהאוכלים והמשקים שבתוכם טמאים (רש"י שבת קלח ב ד"ה תלמוד לומר), שכלי החרס נעשה ראשון לטומאה מכיון שנתלה שרץ באוירו, ואף שלא נגע (רש"י עירובין קד ב ד"ה כהן. וראה ערך כלי חרס), וחוזר ומטמא מה שבתוכו (רש"י שם, וכעין זה בפסחים כ א ד"ה שרץ), ועושהו שני לטומאה (רש"י שבת יד ב ד"ה דכתיב. וראה ערך ולד הטמאה), וכן שנינו: השרץ שנמצא בתנור, הפת שבתוכו שניה, שהתנור תחילה (כלים ח ה; שבת קלח ב; רמב"ם אבות הטומאות יא ב), שנטמא מן האויר, והוא חוזר ומטמא אוכלים שבתוכו (רש"י שבת שם ד"ה שהתנור).

חומרות האוכל מקבל טומאה בין מאב הטומאה ונעשה ראשון, בין מן הראשון ונעשה שני (שבת קלח ב; רמב"ם אבות הטומאה י ט, ושם יא ב, ובהקדמה לסדר טהרות במלאכת שלמה כג).

והנטמא מן הראשון טומאתו מן התורה, ואפילו בחולין (רמב"ם שם²), אבל השני אינו מטמא אוכל חולין (טהרות ב ו, וטבול יום ד א-ד; ברכות נב ב, ושם נתבאר; רמב"ם שם), אלא פוסל את של תרומה, וקודש נפסל אף מן השלישי (טהרות שם; רמב"ם שם ג וד); רבי עקיבא חולק וסובר שני עושה שלישי אפילו בחולין (משנה סוטה כז ב, וגמרא פסחים יח א). והרביעי בתרומה והחמישי בקודש טהור לדברי הכל (פסחים יט א; רמב"ם אבות הטומאה יא ד).

עד שיוכשר על ידי משקה טומאות - עד שיבא עליו תחילה מים, או אחד משבעה משקים, שנאמר: מִכָּל הָאֶכָּל אֲשֶׁר יֵאָכֵל אֲשֶׁר יִבֹּא עָלָיו מִיָּם יִטָּמָא (ויקרא יא לד), אוכל הבא במים - הוכשר, שאינו בא במים

רש"י שבת שם ומהר"ם מר"ב שהובא בתוספות יום טוב ז ב.
 טומאת אוכלים. 1. כ"י, טורים רט-רלא. 2. וראה ברטנורא ותוספות יום טוב

3. וכן כתב במרכבת המשנה קונטרס יח דבר ענף ו שריג ו ושריג ז, בדעת תוספות שבת יז א ד"ה ששמע, וראה מי נפתח שם אות ה. וכן כתב שם בדעת

מחשבה), וכל שאינו מיוחד למאכל אדם הרי זה טהור, ואינו מקבל טומאה אלא אם כן חישוב עליו וייחדו למאכל אדם (רמב"ם שם, ושם ג א), וכן דרשו: מִכָּל הָאֶכָל (ויקרא יא לד), יכול אף אוכלי בהמה יהיו מיטמאים באויר כלי חרס, תלמוד לומר: האכל, אוכלי אדם מיוחדים מיטמאים באויר כלי חרס, ואין אוכלי בהמה מיטמאים באויר כלי חרס, או יכול שאני מוציא אף אוכלי בהמה שחישוב עליהם למאכל אדם, תלמוד לומר: כל אוכל יטמא (תורת כהנים שמיני ט).

אוכל שאינו אף באוכל המיוחד לאדם דרשו: מִכָּל הָאֶכָל וגו' ראוי (ויקרא יא לד), יכול כל אוכל, תלמוד לומר: אשר יאכל, פרט לאוכל סרוח (תורת כהנים שם), וכן שנינו: כל המיוחד לאוכל אדם טמא עד שיפסל מלאכול הכלב (טהרות ח ו).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלא אמרו עד שיפסל מאכילת כלב אלא באוכל שנפסל לאחר שכבר נטמא (פירוש המשניות לרמב"ם שם [מהדורת ר"י קאפח]), שאם נפסל מלאכול הכלב או שייש כחרס, הרי הוא טהור, ואם עדיין ראוי הוא לכלב, הרי הוא טמא כשהיה (רמב"ם טומאת אוכלין ב יח), אבל לענין קבלת טומאה, כל שנפסד ונסרח עד שאינו ראוי למאכל אדם, אינו מקבל טומאה (רמב"ם שם יד), ובזה הוא שאמרו: פרט לאוכל סרוח (פירוש המשניות שם).

• ויש חולקים וסוברים שאף לענין קבלת טומאה אמרו, שאף אם אינו ראוי למאכל אדם, לעולם מקבל טומאה עד שיפסל מאכילת כלב (הראב"ד בחשגות שם³), ואוכל סרוח שנתמעט, היינו שנפסל אף לכלב (הראב"ד שם). ואף לדעתם, אם לא היה ראוי מתחילה לאדם, אף שהוא ראוי לכלב אינו מקבל טומאה, מפני שהוא מאכל בהמה (שם).

השיעור

לטמא אחרים שיעור האוכל הטמא לטמא אחרים הוא כביצה (ראה ערכו. תורת כהנים שמיני ט; יומא פ א; רמב"ם טומאת אוכלין ד א), שנאמר מִכָּל הָאֶכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל (ויקרא יא לד. תורת כהנים שם).

ונחלקו אמוראים: רבי אבהו בשם רבי אלעזר מפרש שמשמעות הכתוב היא אוכל הבא מחמת אוכל, וזו ביצת תרנגולת. ורבי אבהו עצמו מפרש שמשמעות הכתוב היא אוכל שאתה אוכל בבית אחת, ושיעורו חכמים שאין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת (גמרא שם).

מן האחרונים יש שכתבו שיש תנאים הסוברים שאין למדים שיעור טומאת אוכלים מן הכתוב הזה, אלא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) היא, כשאר שיעורי תורה (ראה ערך מדות ומשקלות. שיח יצחק יומא שם).

בברייתא שנינו ששיעור האוכל לטמא טומאת אוכלים הוא אחד משמונה בככר (ברייתא בגמרא עירובין פג א). וכתבו ראשונים שמחלוקת תנאים בדבר: לדעת רבי יוחנן בן ברוקא הוא שלוש רבעי ביצה, ולדעת רבי שמעון הוא ביצה (רש"י שם ד"ה וחצי, על פי משנה שם פב ב; תוספות שם), והלכה כרבי שמעון (תוספות ותוספות הרא"ש שם). ויש מן האחרונים שכתב בדעת ראשונים שהלכה כרבי יוחנן בן ברוקא (ביאור הגר"א בשו"ע אורח חיים תפו א, ושנת אליהו פאה ח ז, בדעת הרמב"ם עירובין א ט).

ונחלקו אמוראים בדין התורה: אביי אמר לא שנו אלא בחולין, אבל בתרומה וקדשים עושה כיוצא בו; ורב אדא בר אבהו בשם רבא אמר לא שנו אלא בחולין ותרומה, אבל בקדשים עושה כיוצא בו; ורבינא בשם רבא אמר בין בחולין בין בתרומה בין בקדשים אין האוכל מטמא אוכל כיוצא בו (פסחים שם).

להלכה כתבו ראשונים שאין אוכל מטמא אוכל מן התורה - אפילו בתרומה (חידושי הרמב"ם שלהלן) וקודש (כן משמע מסתימת הרמב"ם שלהלן) - אבל מדברי סופרים גזרו על אוכל הטמא שאם נגע באוכל אחר - טמאהו (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות כג; ברטנורא פסחים א ו).

האם מטמא אוכל טמא מטמא משקים מן התורה (ראה טהרות ד ט, משקין לגירסת פירוש המשניות לרמב"ם [מהדורת קאפח שם], ולגירסת ר"ש טבול יוס ב ב, והגהות הגר"א לטהרות שם; שבת יד א במשקה של תרומה).

מן האחרונים יש שכתבו בדעת ראשונים להלכה שמן התורה אין אוכל מטמא כלל, ואוכל שמטמא משקה מדרבנן הוא (קרית ספר אבות הטומאה ז; פני משה בירושלמי חגיגה ג א; מראה הפנים בירושלמי סוטה כג א, בדעת הרמב"ם).

מטמא רק במגע אוכל טמא כשמטמא אחרים (ראה לעיל), אינו מטמאם אלא במגע (רמב"ם טומאת אוכלין ד יב).

טהרת אוכלים שנטמאו אין להם טהרה מטומאתם (תוספתא טבול יוס א), שאם הטבילים במקוה אינם נטהרים (רש"י שבת פד ב ד"ה והא, וחולין כו ב משהחמיץ; רמב"ם טומאת אוכלין ב יח; שו"ת הרי"ד קיא), לפי שלא מצינו להם טבילה בתורה (רש"י שבת שם, וחולין שם, ושו"ת הרי"ד שם. וראה ערך טבילה).

וכן אם שברם אינם נטהרים (ר"ש טבול יוס ב ב, בביאור התוספתא שם, על פי תורת כהנים שלהלן), שנאמר בכלי חרס שנטמא: וְאִתּוֹ תִּשְׁפְּרוּ (ויקרא יא לג), ודרשו: אותו אתה שובר לטהרתו (על השבירה המטהרת ראה ערך טומאת כלים), ואין אתה שובר אוכלים לטהרתם (תורת כהנים שמיני ז ג), ואף אם נחסרו משיעורם - לסוברים שיש שיעור לקבלת טומאה (ראה להלן: השיעור) - אינם נטהרים (שער המלך ברכות ו א, על פי תוספות פסחים לג ב).

אוכל שננטמא ואחר כך נתייבש כחרס - נטהר (רמב"ם טומאת אוכלין ב יח), שהרי הוא כעפר בעלמא (כסף משנה שם, על פי נדה נה א. וראה נודע ביהודה קמא י"ד כו ד"ה ובנפסל).

אוכל שנימוח, טהור מטומאת אוכלים שהיתה בו (טהרות ג א; רמב"ם טומאת אוכלין ט ב), לפי שבטל מתורת אוכל ונעשה משקה (ר"ש ורא"ש שם).

מנינה במנין טומאת אוכלים ומשקים יש מהראשונים שמנו את דיניה במנין המצוות, כשם שלדעתם מונים כל דיני טומאה (ראה ערך טומאה. רס"ג במנין המצוות עשה קסו-ח; ספר המצות לרמב"ם עשה צח; סמ"ג עשין רמו; החינוך מצוה קס); ויש שאינם מונים דיני הטומאות במנין המצוות (רמב"ן בחשגות לספר המצוות עשה צו).

האוכלים

כל אוכל המיוחד למאכל אדם, כגון לחם ובשר וענבים וזיתים וכיוצא בהם, מקבל טומאה (רמב"ם טומאת אוכלין א א, על פי עוקצין ג א), ואינו צריך מחשבה שיחשבו עליו לאכילה (עוקצין שם. וראה ערך

אותיות ט-יא, ומרחשת א ד אות יא ועוד.

שקלים ח ז שנחלקו בדבר תנאים. 3. בביאור מחלוקתם ראה אחיעזר ב יא

ומצטרפים (רבינו גרשום ורש"י שם). וכן כחצי ביצה אוכל שני עם כחצי ביצה אוכל שלישי - דינם כשלישי (טהרות שם; רמב"ם שם), וכל כיוצא באלו, אפילו חצי ביצה אוכל ראשון וחצי ביצה אוכל רביעי של קודש שבללם זה בזה הכל רביעי (רמב"ם שם).

כל האוכלים מצטרפים זה עם זה

כל האוכלים מצטרפים זה עם זה לשיעור כביצה לטמא טומאת אוכלים (משנה מעילה יז ב; רמב"ם טומאת אוכלין ד א), כגון חיטה עם קמח עם בצק (ברייתא בגמרא מנחות ע ב, לפירוש רבא שם; רמב"ם שם) עם תאנה ועם בשר וכיוצא באלו (רמב"ם שם).

אוכל הפרוד אוכל הפרוד נחלקו תנאים אם מצטרף - לטומאת אוכלים (הראשונים שלהלן) - רבי דוסא בן הרכינס אומר אינו מצטרף, וחכמים אומרים מצטרף (עדות ג ב, וטהרות ח ח דברי רבי דוסא).

ופרשו ראשונים שהדברים אמורים באוכלים טמאים הנוגעים זה בזה, כגון שקדים וכיוצא באלו (פירוש המשניות לרמב"ם שם), או חתיכות קטנות של אוכלים (מאירי שם) שהיו צבורים במקום אחד, ויש באותו צבור כביצה (פירוש המשניות לרמב"ם ומאירי שם), ונגע אוכל טהור באחת מקצותיו של אותו צבור (מאירי שם), שלדעת רבי דוסא כיון שהם נפרדים, ואין בגוף אחד מהם כביצה - אינם מצטרפים (פירוש המשניות לרמב"ם עדות שם [מהדורת קאפח]; מאירי שם), אף כשנוגעים זה בזה (פירוש המשניות לרמב"ם טהרות שם [מהדורת קאפח]), ולדעת חכמים - וכן להלכה - אוכל שהוא כולו מכונס ונוגע זה בזה אף שאינו כגוף אחד, הרי הוא מצטרף לכביצה לטמא אוכלים אחרים (רמב"ם טומאת אוכלין ו יז).

אם לא כנסו אלא הרי הוא מפורד כמעשה קדירה וקטנית, אינו מצטרף עד שיקבצם ויעשם גוש אחד (רמב"ם שם); ויש שכתבו שאין צריך להיות גוש אחד אלא אפילו הם פיורורים, אם נגע שרץ בכביצה מהם מצטרפים לטמא אחרים, והוא שיהיו הפיורורים נוגעים זה בזה (ראב"ד בהשגות שם).

צירוף בשר פחות מכזית נבלה - שאין בו שיעור טומאת נבלה האסור לאוכל, (גמרא שלהלן ורש"י) - שחישב עליו לאכילה, מצטרף לענין טומאה לפחות מכביצה אוכלים להשלימו לכביצה (כריתות כא א, ב), ומקבל טומאה אם יגע בטומאה, ומטמא שאר אוכלים (רש"י חולין פב א ד"ה ואמר).

במחבור לקרקע

כל האוכלים הגדלים מן הקרקע אינם מקבלים טומאה עד שיעקרו (רמב"ם טומאת אוכלין ב א, על פי תורת כהנים שמיני יא, וחולין קיח ב), אבל המחבור לקרקע - טהור (תורת כהנים שם; רמב"ם שם). וכתבו אחרונים שהמחבור לקרקע - כקרקע, והקרקע אינה מקבלת טומאה (הגר"ח בחידושי הגר"ז ה עמ' 215).

זרעים טמאים זרעים טמאים שזרעם והשרישו - טהרו (תורת כהנים שזרעם והשרישו שמיני יא; תרומות ט ז בשתילים; נדרים עו א; רמב"ם טומאת אוכלין ב יט, ותרומות יא כג בהצומח מהם), שנאמר אֲשֶׁר יִזְרַע טָהוֹר הוּא (ויקרא יא לו. תורת כהנים שם), וכזרעים אחרים הם (ר"ש טבול יוס ב ב). ופירשו ראשונים שבחיבורם לקרקע בטלה מהם תורת אוכל (רש"י ומאירי פסחים לד א; ר"ש וברטנורא תרומות ט ז). וכתבו ראשונים שאין צריך לומר שהצומח מהם טהור (מאירי פסחים שם).

ויש ראשונים שכתבו ששיעור טומאת אוכלים כביצה לדברי הכל (תוספות רבינו פרץ עירובין פב ב; ריטב"א שם פג א, ושכן כתבו תוספות; כסף משנה עירובין שם, ובית יוסף או"ח תט, בדעת הרמב"ם שפסק כר"י בן ברוקא וכתב ששיעורו כביצה).

בשיעור הביצה נחלקו תנאים: רבי נתן ורבי דוסא אמרו כמותה וכקליפתה, וחכמים אומרים כמותה בלי קליפתה (תוספתא עדיות א, וברייתא בגמרא עירובין פג א).

בטעם חכמים כתב מן הראשונים לפי ששיעור שאדם יכול לאכול בבית אחת, שהוא שיעור אוכל לטומאה (ראה לעיל בסמוך), הוא ביצה בלא קליפתה (מאירי שם). וכתב מן האחרונים שלרבי נתן ורבי דוסא שיעור כביצה בטומאת אוכלים הוא הלכה למשה מסיני (ראה לעיל שם), ואף הקליפה בכלל ביצה (תורת רפאל י קד. וראה ערך ביצה (שיעור) שלהרבה דינים משערים הביצה עם קליפתה).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כחכמים (רמב"ם טומאת אוכלין ד א); ויש פוסקים כביצה וקליפתה (הראשונים הנ"ל שפוסקים כרבי שמעון).

גודל הביצה הביצה שאמרו, לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית (כלים יז ו, וראה פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש וברטנורא שפירשו לענין טומאת אוכלין. וראה ערך ביצה (שיעור)).

היה חסר מכביצה אפילו כשומשום אינו מטמא (רבי שמעון ברייתא מנחות קג ב, שכן הם כל מידות חכמים).

שאר ותבלין המחמץ את העיסה בשאור טמא, או המתבל את התבשיל בתבלין טמא, נחלקו תנאים:

- בית שמאי אומרים מטמא, אפילו היו השאור והתבלין פחות מכביצה (פירוש המשניות לרמב"ם שם).
- בית הלל אומרים לעולם אינו מטמא עד שיהא בו כביצה (משנה ערלה ב ד).
- ודוסתאי איש כפר יתמה שהיה מתלמידי בית שמאי אמר שמעתי משמאי הזקן שאמר לעולם אינו מטמא עד שיהא בו כביצה (שם ה).

להלכה כתבו ראשונים שהכלל אצלנו שטומאת אוכלים בכביצה (פירוש המשניות לרמב"ם שם. וראה ירושלמי שם א).

בצירוף אוכלים

כביצה אוכל ראשון לטומאה שבללו עם כביצה אוכל שני, דינם כראשון (טהרות א ה; רמב"ם טומאת אוכלין ד יג), לעשות מגעם שני, לפי שיש בראשון שיעור לטמא (רש"י זבחים לא א ד"ה ראשון). וכן כביצה אוכל שני עם כביצה אוכל שלישי דינם כשני, וכביצה אוכל ראשון עם כביצה אוכל שלישי דינם כראשון (טהרות שם ו; רמב"ם שם יד וטו).

אבל כחצי ביצה אוכל ראשון, וכחצי ביצה אוכל שני שבללם זה בזה - שאין בראשון בפני עצמו כח לטמא (ראה תוספות זבחים שם ד"ה הא) - מצטרפים זה עם זה לטמא כקל שבשניהם (טהרות שם ה, ומשנה מעילה יז ב; רמב"ם שם יב), כשני (טהרות שם), והנטמא מהם נעשה שלישי (רש"י מעילה שם ד"ה האוכל; רמב"ם שם). ואמר רבא, ושכן דעת רבי שמעון, מה טעם, לפי שהראשון הוא שגרם לשני להיטמא (גמרא שם בבאור דברי רבי שמעון), לפיכך השני כמו הראשון

יצאה נבלת עוף טהור שסופה לטמא טומאה חמורה (נדה שם).
 שעיר המשתלח (ראה ערכו) שסופו לטמא טומאה חמורה (ראה ערך שעיר המשתלח), נחלקו תנאים אם מטמא טומאת אוכלים: חכמים אומרים אינו מטמא לפי שהוא חי, והי' אינו מטמא אוכלים ומשקים (בריייתא בגמרא זבחים קה א); ורבי מאיר אומר מטמא טומאת אוכלים (בריייתא שם), שכל שסופו לטמא טומאה חמורה מטמא טומאה קלה אף שאינו ראוי לטומאה (רש"י זבחים שם ד"ה מהו). הלכה כחכמים (רמב"ם פרה אדומה ה ז).

נבלת עוף טהור נבלת עוף טהור אף שמטמאה טומאה חמורה בכזית כשהיא בבית הבליעה (ראה ערך נבלת עוף טהור), אינה מטמאה טומאת אוכלים אלא בכביצה (טהרות א א; רמב"ם אבות הטומאה ג טז), כשאר כל אוכלים לטמא (רמב"ם שם. וראה לעיל: השיעור). ולדעת רבי מאיר שכל שסופו לטמא טומאה חמורה מטמא טומאה קלה, אף שאינו ראוי לטומאה (ראה לעיל בסמוך), אם היתה בתוך פיו, ואפילו אחזה בידו להכניסה לפיו, מטמאה טומאת אוכלים בכזית, לפי שאינה מחוסרת מעשה גמור כדי לטמא טומאה חמורה, אלא קריבה לפיו ולבית הבליעה, אבל אם עדיין לא אחזה בידו שמחוסרת מעשה, אינה מטמאה בכזית לדברי הכל (זבחים קה א ורש"י).

אבל אם עדיין לא השרישו - לא טהרו, וכן שנינו: יכול אף על פי שלא השרישו, תלמוד לומר - טמא (ראה ראב"ד בתורת כהנים שם) - הוא (תורת כהנים שם), בהוויתו יהא (פירוש הראב"ד שם), שקודם שהשרישו הרי הם בטומאתם, ואפילו בדבר שזרעו כלה (רמב"ם טומאת אוכלין שם).

סופו לטמא טומאה חמורה

דינו ומקורו אוכל שסופו לטמא טומאה חמורה - כלומר שאחרי שיהיה ראוי לכך יטמא אדם וכלים - מטמא טומאת אוכלים אף בלא הכשר שרץ (תנא דבי רבי ישמעאל נדה נא א, ושם נתבאר). ופירשו ראשונים שמטמא אף בלא מגע בטומאה (רש"י ורשב"א ומאירי ועוד, בפירוש הגמרא שם; רמב"ם אבות הטומאה ג ב), כאוכל ראשון לטומאה (רמב"ם שם), כגון נבלת-עוף-טהור (ראה ערכו) שמטמאה את האדם האוכלה ובגדיו, בבית הבליעה (ראה ערך נבלת עוף טהור), מטמאה טומאת אוכלים אחרי שחישב עליה לאכילה (ראה טהרות א א, ועוקצין ג ג, ורמב"ם אבות הטומאה שם, וטומאת אוכלין ג א), אפילו בלא הכשר מים, ובלא שנגעה בשרץ (נדה שם לפירוש הראשונים הנ"ל), שנאמר: **עַל כָּל זֶרַע יִרְדֶּעַ** (ויקרא יא לו), ודרשו: מה זרעים שאין סופם לטמא טומאה חמורה צריכים הכשר, אף כל שאין סופו לטמא טומאה חמורה צריך הכשר,

טומאת התהום¹

טומאת מת - או אף שאר טומאות - שבשעה שנטמא בה אדם לא היתה מציאותה ידועה לאדם בעולם

גדרה איזוהי טומאת התהום שהותרה לנזיר ועושה פסח, כל שלא הכיר בה אחד בסוף העולם, אבל הכיר בה אפילו אחד בסוף העולם, אין זו טומאת התהום (פסחים פא ב, ונזיר סג ב; רמב"ם נזירות ו יח). וכתבו ראשונים שתיתכן טומאת התהום בקבר, לפי שיש לומר שנפל בקבר ומת (תוספות פסחים פא ב ד"ה ובקבר), כל שאין הוכחה שנקבר על ידי אדם (חסדי דוד לתוספתא זבים ב בדעתם).

כל שאין דבר מכסה עליו הרי הוא כטומאה ידועה (ראה נזיר סג א, ותוספות שם ד"ה כיצד, ורמב"ם נזירות ו יט), לפי שהוא מזומן שיראוהו וידעוהו, ואין אומרים שמא לא עבר אדם שם ולא ראהו, אבל נמצא באופן שאפשר שלא ידע אותו שום אדם, הרי הוא בטומאת התהום (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר שם).

ויש מפרשים טומאה ידועה היינו שאפשר שהיתה ידועה (פירוש הרא"ש נזיר שם; רע"ב שם), וטומאת התהום היינו שלא שמענו שנודעה לשום אדם, וכן שהיא במקום המוכיח שלא נודעה לשום אדם (מאירי שם).

טומאה מכוסה מכל אדם המוצא מת טמון בתבן בעפר ובצורות - לאחר שהאהיל עליו ונטמא בו - הרי זו טומאת התהום (פסחים פא ב, ונזיר סג ב; רמב"ם נזירות ו יט), שטומאה מכוסה מכל אדם היא, שמא גל אבנים, או עפר, או תבן נפל עליו, ולא הכירו בו בני אדם מעולם (רש"י פסחים שם ד"ה טמון, ורש"י נזיר שם ד"ה בתבן); או משום שלפי מה שמצאנוהו לא היה ראוי להכיר לאחד בסוף העולם (תוספות פסחים שם ד"ה מצאו), ומוכח שמשנפל שם לא היה אדם יכול לראותו (שיטה מקובצת נזיר שם).

טומאת התהום לשון ספק הוא, כההוא שאינו גלוי (רש"י סוכה כא א ד"ה מפני), שהיתה הטומאה נעלמת מן הכל כאילו היתה בתהום (מאירי פסחים פ ב), או כמו שהתהום מכוסה ואין אדם יודע מה יש בו (פירוש הרא"ש נזיר טו ב), ולא שיש ספק אם נטמא בה, אלא שבשעה שנטמא בה לא הכיר בה אדם מעולם (רש"י פסחים פא ב ד"ה ומי).

במשנה ובברייתא נקרא כל ספק טומאת קבר בשם קבר התהום (ראה פרה ג ב, ושם ג ו; סוכה כא א, וזבחים קיג א), כההוא שהוא נעלם ומכוסה (מאירי סוכה שם, וכעין זה ברש"י שם ד"ה מפני).

בירושלמי קראו לטומאת התהום בשם ספק קבר התהום (ירושלמי פסחים ז ז, ונזיר ט ב). וכן יש מן הראשונים שקראו לטומאת התהום טומאת ספק, או ספק טומאה (רש"י פסחים פ ב; תוספות סוטה כח א ד"ה אינו), אבל אין זה ענין לכל ספק טומאה (ראה רש"י סוטה כח א. וראה ערך ספק טמאה וערך בית הפרס).

מקורה וגדרה

הלכה למשה מסיני הלכה למשה אדם שנודע לו שנטמא בטומאת התהום, אף על פי שדינו כטמא לכל דבר (ראה פסחים פא ב, ונזיר סג א), מצינו שהותרה טומאתו - בתנאים ובאופנים ידועים - בנזיר ועושה פסח (ראה בפרקים הבאים).

למסקנת הגמרא, טומאת התהום שהותרה בנזיר ועושה פסח הלכה למשה מסיני (ראה ערכו) היא (פסחים שם, ונזיר שם; רמב"ם נזירות ו טז. וראה ערך הלכה למשה מסיני), והלימודים (ראה פסחים ונזיר שם) אינם אלא אסמכתא (ראה ערכו. פסחים שם).

פסח (ראה להלן), אבל בנזיר, כיון שהזריקה מעכבת - סותר (תוספות נזיר שם בפירוש א).

בעושה פסח

נודע לו אחרי מי שעשה קרבן פסח (ראה ערכו), ואחר כך נודע לו שעשה פסחו שבשעת זריקת הדם היה טמא, שנדחה לפסח שני (ראה ערכו. ראה פסחים פ ב, ורש"י ד"ה אין, ורמב"ם קרבן פסח ו יב. וראה ערך פסח שני וערך קרבן פסח), אם היתה הטומאה טומאת התהום, אינו חייב בפסח שני (ראה פסחים שם, ורש"י ד"ה נטמא, ורמב"ם שם, ושם ד ב), הלכה למשה מסיני (רש"י שם; רמב"ם שם ו יב) שהציץ מרצה (פסחים שם).

ריצוי ציץ בנודע לו משעשה פסחו, שהציץ מרצה, נאמרו שני לו קודם זריקה לשונות בגמרא בדעת מר בר רב אשי:

• ללשון ראשון אינו מרצה אלא אם בשעה שנזרק הדם עדיין לא נודע לו שהוא טמא, אבל נודע לו לפני זריקה לא מרצה (פסחים פא ב).

• ללשון שני אף אם נודע לו לפני זריקה מרצה (פסחים שם), שהציץ מרצה על טומאת התהום אפילו לכתחילה (רש"י שם פא א ד"ה בתמיד), שהלכה למשה מסיני היא (רש"י שם ב ד"ה שאין), והיינו על ידי ריצוי ציץ (תוספות נזיר סג א ד"ה מאן). ודוקא בנודע לו לאחר שחיטה (תוספות פסחים שם ד"ה וטמא), שהדם עומד להיזרק, וכל העומד להיזרק הרי הוא כזרוק (תוספות נזיר סג א ד"ה מאן, וראה ערך כל העומד כו).

אכילת הפסח אף על פי שפטור מפסח שני, אינו אוכל את הפסח משנודע לו (מרכבת המשנה ביאת מקדש שם; רבינו חיים הלוי שם; אור שמח קרבן פסח ו יב; מקדש דוד קונטרס בעניני קדשים ה ב. וראה ערך אכילת פסחים וערך קרבן פסח), שבטומאת התהום הידיעה כטומאה, והרי זה כנטמא בעת שנודע לו (אור שמח שם).

בכהן המקריב

בכהן המרצה כהן שעבד במקדש, שאם נודע שהיה טמא, כל בקרבנותיהם הקרבנות שהקריב פסולים (ראה זבחים כב ב, וראה ערך טמא א), הסתפק רמי בר חמא אם כהן המרצה בקרבנות נזיר ועושה פסח הותרה לו טומאת התהום (פסחים פ ב, ורש"י ד"ה בקרבנותיהם; זבחים כג א, ורש"י ד"ה כהן), והספק הוא אם ההלכה למשה מסיני נאמרה בבעלים, או שנאמרה בקרבנות הללו, בין בכהן בין בבעלים (פסחים שם). בירושלמי למדו מהכתוב שהותרה טומאת התהום בין בכהן בין בבעלים (ירושלמי פסחים ז א, ונזיר ט ב).

כהן המרצה וכן בכהן המרצה בתמיד (ראה ערכו), הסתפק רב יוסף בתמיד ובשאר הקרבנות אם הותרה לו טומאת התהום, שלמדים תמיד מפסח, או שאפשר שבתמיד לא נאמרה ההלכה (פסחים פא א).

ואף על פי שקרבן ציבור הקבוע לו זמן דוחה את הטומאה (ראה ערך טמאה בצבור), פירשו ראשונים שהספק הוא לדעת הסוברים שטומאה בציבור דחוייה היא, וכל מה שאפשר צריך לעשות בטהרה (ראה ערך הנזיר. רש"י שם ד"ה בתמיד; תוספות זבחים כג א ד"ה לא).

לדעת רבה ורבה שם נפשט הספק שכהן המרצה בתמיד הותרה לו טומאת התהום (פסחים פא א וב), והוא הדין בכל קרבנות ציבור (מאירי שם).

להלכה - כהן שעבד ונודע שהיה טמא בטומאת התהום, הציץ מרצה, וכל הקרבנות שהקריב נרצו (רמב"ם ביאת מקדש ד ו), בין

אבל מצאו במים או באפילה או בנקיקי הסלעים, אין זו טומאת התהום (פסחים ונזיר שם; רמב"ם שם), שאין הטומאה מכוסה ונעלמה, שהמציץ יכול לראות (רש"י פסחים שם), וראוי להכיר (תוספות שם ד"ה מצאו), ואפשר שאדם אחד מכיר בהם, ואין זו טומאת התהום (רש"י נזיר שם), ולא נאמרה ההלכה למשה מסיני אלא בטומאה שהיא מכוסה מן הכל (רש"י פסחים שם).

בירושלמי אמרו: כל שאין אתה יכול לפנותו עושה קבר התהום, וכל שאתה יכול לפנותו אינו עושה קבר התהום (ירושלמי שם, ושם לגירסת הקרבן העדה והפני משה. לפנינו הגירסה להפך).

נמצא הרוג או נמצא הרוג - בידי אדם - יש שכתבו שאין זו טומאת התהום, שהרי יודע בו זה שהרגו (רמב"ם נזירות ו יח. וראה פסחים שם ונזיר שם).

וכן אם נמצא המת יושב, יש שכתב שאין זו טומאת התהום, שבודאי אחר הושיבו משמת וידע בו (מאירי נזיר שם). ויש שכתב שנמצא יושב הוא בטומאת התהום יותר משוכב (ריב"א בתוספות פסחים פא ב ד"ה המוצא).

בנזיר

נודע לו אחר נזיר (ראה ערכו) שגילח תגלחת טהרה ביום שלשים הבאת קרבנותיו ואחד, לאחר שהביא קרבנותיו (ראה ערך נזיר וערך תגלחת נזיר), ונודע לו שהוא טמא בטומאת מת - אם טומאה ידועה, סותר נזירותו, ומביא קרבנות נזיר טמא, ומגלח תגלחת טומאה, ומונה נזירות אחרת, ומביא קרבנות טהרה (נזיר סג א, ורמב"ם נזירות ו טז, וראה ערך נזיר טמא); ואם טומאת התהום, היינו שנודע לו שבמקום שעבר היתה טומאה שלא ידע בה שום אדם (ראה לעיל: מקורה וגדרה), אינו סותר (נזיר שם; רמב"ם שם), ואפילו נודע לו עכשיו שנטמא בתוך ימי נזירותו (רש"י שם; רמב"ם שם).

וכן שנינו, שאף על פי שאמרו שאין הציץ מרצה על טומאת הגוף (ראה ערך ציץ), אם נטמא טומאת התהום הציץ מרצה (פסחים ב ב), ואינו סותר נזירותו (תוספות שם פא ב ד"ה אלא. וראה תוספתא פסחים ו, ונזיר ו).

לרבי אליעזר הסובר שתגלחת מעכבת, אם נודע לו שהוא טמא קודם שגילח, בין בטומאה ידועה בין בטומאת התהום - סותר (ראה נזיר סג א. דעת חכמים שהותר בקרבנותיו, ראה נזיר מו א, ורמב"ם נזירות ח ה. וראה ערך נזיר וערך תגלחת נזיר).

ריצוי ציץ בנודע לו לאחר שהביא קרבנותיו, שאמרו שאינו קודם זריקה סותר (ראה לעיל), נאמרו שני לשונות בגמרא בדעת מר בר רב אשי:

• ללשון ראשון הדברים אמורים כשנודע לו לאחר זריקה (ראה ערכו), אבל נודע לו לפני זריקה - סותר (פסחים פא ב).

• ללשון שני אף אם נודע לו לפני זריקה אינו סותר (פסחים שם), שכיון שבשעה שנטמא היתה טומאת התהום, ואף לזה לא נודע עד שנשחטו קרבנותיו, הלכה למשה מסיני היא (רש"י שם ב ד"ה שאין), שכיון שנשחט הקרבן, מרצה הציץ על טומאת התהום כאילו נטמא לאחר זריקה (תוספות שם ד"ה אלא, בשם ר"י), ואין זה דומה לנודע קודם גילוח לרבי אליעזר (ראה לעיל), שעל התגלחת לא שייך ריצוי ציץ (תוספות נזיר סג א ד"ה מאן, בפירוש ב).

ויש מן הראשונים שכתבו שלא אמר שהציץ מרצה אלא בעושה

שם - אם היה המת טומאת התהום, אף על פי שטמא לתרומה - שהדברים אמורים כשאין לו מקום לעבור, ואין כאן ספק אם עבר עליו (ראה ערך ספק טומאה) - לנזיר ועושה פסח טהור (פסחים פא ב, ורש"י ד"ה מושכב ונזיר סג ב; רמב"ם נזירות ט יח, וקרבן פסח ו יא).

נזיר שירד לטבול במערה ונמצא מת משוקע בקרקע נמצא מת משוקע בקרקע המערה - טהור (נזיר סג א, וראה לחלו), יש מן הראשונים מפרשים שהדברים אמורים כשבדאי נטמא (ראה רש"י שם ד"ה אבל; פירוש הרא"ש שם), שאם נודע לאחר שגילח - אינו סותר, משום שטומאת התהום היא (תוספות שם ד"ה משוקע. וראה לעיל: בנזיר).

ויש מן הראשונים שפירש שאינו ודאי, לפיכך טהור (ראה רמב"ם נזירות ו כ), אבל אם נגע בטומאה אף על פי שהיא טומאת התהום - נטמא (רדב"ז על הרמב"ם שם).

בהחזק בטומאה

מצא מת במקום שטבל לטהרתו אף באופנים שהותרה טומאת התהום בנזיר או בעושה פסח, לפעמים מעמידים אותו בחזקת טמא:

ירד לטבול במערה ונמצא מת משוקע בקרקע המערה - כשודאי נטמא (פירוש הרא"ש נזיר סג א, וראה רש"י שם ד"ה אבל), או אפילו בספק, וספק טומאה ברשות היחיד טמא (ראה רמב"ם נזירות ו כ, וחזון איש נשים קלט ב) - אם ירד לטבול מטומאת מת - כגון טמא מת שטבל ואחר כך קיבל עליו נזירות (פירוש ב ברא"ש שם) - טמא, שחזקת טמא - טמא וחזקת טהור - טהור, שרגלים לדבר (נזיר סג א; רמב"ם שם), שהואיל והוא בחזקת טמא מת לא הותרה טומאת התהום אצלו (תוספות שם סג א ד"ה משוקע).

נזיר שננטמא במת והוזה עליו, וטבל וגילח תגלחת נזיר טמא אחר הזאת שביעי ותגלחת טומאה (ראה ערך הזאת וערך נזיר טמא), והלך בקבר התהום בשביעי שלו, ולא נודע לו עד שהשלים נזירותו, וגילח תגלחת טהרה והביא קרבנותיו (ראה ערך תגלחת נזיר, וראה לעיל: בנזיר) - טהור ואינו סותר, אף על פי שהיה בחזקת טמא בשביעי שלו, הואיל וכבר עבר ונטהר (נזיר סד ב), שלא אמרו שחזקת טמא - טמא (ראה לעיל), אלא בנזיר שמחוסר תגלחת טומאה אחר הטבילה (נזיר שם ותוספות שם), מה שאין כן לאחר שגילח, שלא היה מחוסר כלום, אף שעדיין מחוסר הערב שמש (ראה ערכו), הרי השמש מעריב מאליו (נזיר שם), ואין זה חשוב חסרון (רש"י שם).

אף בעושה פסח שננטמא והוזה עליו וטבל, והלך בקבר התהום בשביעי, ולא נודע לו עד שעשה פסחו (ראה לעיל: בעושה פסח) - טהור (נזיר סד ב), ואינו חייב בפסח שני (מאירי שם), הואיל וכבר עבר ונטהר (רש"י שם ד"ה טהורים), ולא היה מחוסר כלום, והיה בחזקת טהור כשנטמא (נזיר שם ורש"י ד"ה דלא), שהשמש מעריב מאליו (נזיר שם), ואין זה חסרון (רש"י שם).

וכן כתבו ראשונים להלכה (רמב"ם קרבן פסח ו ג), אבל אם נטמא בטומאת התהום בשביעי לטומאתו - או אפילו בשביעי קודם שטבל והזה (ראה ראב"ד שם) - ולא ידע עד שעשה הפסח - חייב בפסח שני, שחזקת הטמא - טמא, עד שיהיה טהור ודאי (רמב"ם שם).

קרבן ציבור בין קרבן יחיד (לקוטי הלכות פסחים שם בדעת הרמב"ם), ואפילו נודע לו קודם שזרק הדם - הורצה, שהציץ מרצה על טומאת התהום אף על פי שהוא מזיד (רמב"ם שם), ומכל מקום לכתחילה לא יזרוק (כסף משנה שם, וקרבן פסח ו יא), כיון שאפשר על ידי כהן אחר (מרכבת המשנה ביאת מקדש שם).

בטומאת זב, שרץ ונבלה

בטומאת זב לא אמרו טומאת התהום אלא לטומאת מת בלבד (פסחים פ ב, ונזיר סג ב, וזבחים כג א, ורש"י שם ד"ה לא), למעט זיבה, כגון זב בעל שתי ראיות - שצריך לספור שבעה נקיים וטובל בשביעי (ראה ערך זב) - ששחטו וזרקו עליו בשביעי, שספק הוא שמא יראה היום ויטתור מניינו (ראה רש"י פסחים שם ד"ה לעולם), וכשראה הוברר למפרע שזיבה היא וטומאה אחת היא, וחייב בפסח שני (ראה רש"י שם פא א ד"ה מכאן. וראה ערך זב וערך זבה וערך טמאה למפרע). ונקראת טומאת התהום, לפי שטמא למפרע ובאותה שעה לא ידע (רש"י נזיר טו ב ד"ה לעולם).

ואותה ששינו שלרבי יוסי פטור מלעשות פסח שני (פסחים שם, ונזיר טו ב), אין הטעם משום שהציץ מרצה אלא משום שסובר שאינם מטמאים למפרע אלא מדרבנן (פסחים שם), אבל מן התורה אינם מטמאים אלא מכאן ולהבא, לפי שמקצת היום ככולו (ראה ערכו). תוספות וזבחים כג א ד"ה טומאת. וראה ערך טמאה למפרע).

להלכה יש מן הראשונים שפירשו אחרונים בדעתו שאף בזיבה הותרה טומאת התהום (ראה צ"ח שם פא א, וחסדי דוד זבים ב, ולקוטי הלכות פסחים שם, בדעת הרמב"ם קרבן פסח ו ג), וכדעת האומרים כן בדעת רבי יוסי (לחם משנה נזירות ו יח. וראה לעיל. וראה עוד חסדי דוד בתוספתא זבים שם); ויש שנראה שסובר להלכה שלא הותרה טומאת התהום בזיבה (ראב"ד נזירות ו יח).

בטומאת שרץ בטומאת התהום של שרץ, כגון שלאחר שחיטת הפסח נודע לו שהכניס ידו בעפר ונגע בשרץ (ראה תוספות פסחים פ ב ד"ה לאו), לסוברים שאין שוחטים וזורקים את הפסח על טמא שרץ, אף שיכול לטבול ולאכול לערב (ראה ערך קרבן פסח), אמרו שאף טומאת התהום לא הותרה (פסחים פ ב, ושם פא א).

בכהן המקריב, לסוברים שהותרה לו טומאת התהום (ראה לעיל), לא הותרה לו טומאת התהום של שרץ (פסחים שם), ולסוברים שכהן טמא מת לעולם אינו מחלל עבודתו, וטומאת התהום הותרה לו בטמא שרץ, לא מיעטו מטומאת התהום אלא טומאת זיבה (זבחים כג א לדעת זקני דרום), לפי שהיא חמורה שיוצאה מגופו (רש"י שם ד"ה טומאת).

בטומאת נבלה בטומאת נבלה, יש גורסים ומפרשים בירושלמי שהותרה בה טומאת התהום מקל וחומר ממת שמטמא טומאת שבעה והותרה בו טומאת התהום (ראה ירושלמי פסחים ז ז, ונזיר ט ב, ופני משה שם). ויש מן האחרונים שכתב כן לדעת הראשונים הסוברים שהותרה טומאת התהום של זיבה (לקוטי הלכות פסחים שם).

בספק אם נטמא בה

מצא מת מושכב המוצא מת מושכב לרוחבו של דרך - והוא עבר לרוחב הדרך

טומאת כהנים; טומאת קרובים¹

האיסור שעל הכהנים להיטמא למת, והמצוה להיטמא ולהתעסק בקבורת קרובים

הפרקים:	• המצוה להטמא לקרובים
• האיסור	• שלא לצורך ואחר סתימת הגולל
• המזוהרים	• בכהן גדול
• הטומאה האסורה	• באשה וישראל וקטן
• המת שהוזהרו עליו	• במת שאינו שלם
• בכהן טמא	• באבר מן החי ובנפל
• לצורך מצוה ולדבר הרשות	• הקרובים שאין הכהנים נטמאים להם

האיסור

מקורו וגדרו **הכהנים מוזהרים שלא להיטמא למת בלא תעשה** (משנה סוטה כג א, וגמרא שם ב, ומשנה קדושין כט א, וגמרא שם לה ב, בבא מציעא ל א לגירסא שלפנינו, ועוד; רמב"ם גולה ואבדה יא יח, ואבל ג א, וספר המצות לא תעשה קסו) **ועשה** (בבא מציעא שם²; רמב"ם גולה ואבדה שם³).

בלא תעשה, שנאמר: אִמֹר אֶל הַכֹּהֲנִים וְגו' (ויקרא כא א. סוטה שם וקדושין שם) **לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי** (ויקרא שם. רש"י ורבינו חננאל בבא מציעא שם. וכן הוא בהלכות גדולות במנין הלאוין, ועוד; רמב"ם אבל שם, וספר המצות שם), **וְנֹאמַר: לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעַמִּי** (ויקרא שם ד. רמב"ם גולה ואבדה שם);

בעשה, שנאמר: קְדָשִׁים יִהְיוּ (ויקרא שם ו. רש"י ורבינו חננאל ותוספות בבא מציעא שם; רמב"ם גולה ואבדה שם), **וְנֹאמַר: וְקִדְּשָׁתוּ** (ויקרא שם ח. רי"ף ופירוש המשניות לרמב"ם בבא מציעא שם).

עבר וטימא עצמו במזיד - לוקה (משנה מכות כא ב, ורש"י ד"ה כהן; רמב"ם אבל ג א. וראה ערך חיבי מלקיות), **ואחד הנוגע במת, או המאהיל, או הנושא** (רמב"ם אבל שם⁴).

עבירת הלאו, כתבו ראשונים שהוא משום קדושתו של הכהן (תשובות הגאונים חמדה גנוזה נה, ועוד גאונים הובא באוצר הגאונים ברכות עמ' 17), **ומשום מעלתו** (רמב"ן על התורה שם; החינוך רסג). **ואפילו בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין עבודה, מוזהר הכהן שלא להיטמא למת, לפי שקדושתו קדושת עולם** (ראה ערך כהן), **ואם נטמא חייב מלקות** (תשובות הגאונים שם, וכן נראה ברי"ף ורא"ש הלכות טומאה וטושי"ע שהביאו להלכה דיני טומאת כהנים).

באהל המת **כהן אינו נכנס עם המת באהל, שנאמר: וְעַל כָּל נִפְשֹׁת יָמָת לֹא יָבֹא** (ויקרא כא יא), **הא למדת שכהן גדול חייב ב"לא יבא", וחייב ב"לא יטמא"** (רבי עקיבא בתורת כהנים אמור ב; רמב"ם אבל ג ו). **אין לי אלא כהן גדול, מניין לכהן הדיוט שהוא בלא יבא, ושהוא בלא יטמא, תלמוד לומר "לא יטמא"** (ויקרא כא א בכהן הדיוט), **"לא יטמא"** (ויקרא שם יא בכהן גדול), **לגזרה שוה, מה לא יטמא האמור בכהן גדול חייב בלא יבא וחייב בלא יטמא, אף לא יטמא האמור בכהן הדיוט חייב בלא יבא וחייב בלא יטמא** (תורת כהנים שם). **ונחלקו ראשונים:**

• **יש שכתבו שאם עבר ונכנס לוקה שתיים, אחת משום לא יבא,**

ואחת משום לא יטמא (פירוש הראב"ד שם בשם יש מפרשים).

• **יש שכתבו שאינו לוקה אלא אחת, שהכל בכלל טומאה היא, ולא נאמרה גזרה שוה אלא לרבות שאף כהן הדיוט מוזהר על ביאה לאהל המת** (ראה ראב"ד שם פירוש א; מאירי נזיר מב ב, ומכות כא א).

• **ויש סוברים שכהן גדול לוקה שתיים, משום לא יבא ומשום לא יטמא, וכזה הדיוט אינו לוקה אלא אחת** (רמב"ם אבל ג ו, ומאירי מכות שם), **משום לא יטמא** (רדב"ז על הרמב"ם שם, וקרוך אורה נזיר מח א).

ממוני המצוות יש שמנו מצוה מיוחדת בכהן גדול שלא יכנס עם המת באהל (ספר המצות לרמב"ם לא תעשה קסז, ורמב"ם אבל שם, ובמנין המצוות ריש הלכות אבל; החינוך מצוה רט), **אבל בכהן הדיוט לא מנו איסור ביאה למצוה מיוחדת, לפי שאין מונים במנין המצוות מצוה הנלמדת באחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן** (ראה ערכו). **ספר המצות לרמב"ם לא תעשה קסח, והחינוך מצוה רעא. אבל בסמ"ג שם מנאה במנין הלאוין); ויש שמנו בכהן גדול מצוה אחת: לאביו ולאמו לא יטמא** (הלכות גדולות במנין הלאוין).

מקדשים אותו לא רצה הכהן להתקדש - ולהינזר מטומאה (רש"י בעל כרחו יבמות פח ב ד"ה מנין) - **מכים אותו ומקדשים אותו בעל כרחו, שנאמר וקדשתו - בעל כרחו** (יבמות שם, וראה ערך כפיה), **ואף כשהוא ישן יש להפרישו מן הטומאה** (שו"ת מהרי"ל סה, והובא ברמ"א בשו"ע יו"ד שעב א⁵).

בטומאה דרבנן נטמא בטומאה האסורה עליו מדרבנן (ראה להלן: הטומאה האסורה), **הרי זה לוקה מכת-מרדות** (ראה ערכו. תוספתא מכות ג, ושמות ד; רמב"ם אבל ג יג).

פסולו לעבודה כהן המיטמא למתים פסול לעבודה (משנה בכורות מה ב; רמב"ם ביאת מקדש ו ט⁶), **ולנשיאת-כפים** (ראה ערכו), **ולכל מעלות הכהונה** (בית יוסף או"ח קכח, בשם שו"ת מהרי"י אבוהב בשם מר שמואל; שו"ע שם מא⁷), **עד שיקבל עליו - בבית דין** (רמב"ם שם) - **שלא יטמא עוד למתים** (משנה שם, רמב"ם שם, ושו"ע שם). **עבר ועבר קודם שקיבל, לא חילל עבודה** (רמב"ם שם).

המטמא את הכהן, כתבו ראשונים שאם היו שניהם מזידים - הכהן לוקה, והמטמאו עובר על ולפני-עור-לא-תתן-מכשול (ראה ערכו), **היה הכהן שוגג וזה שטמאו מזיד - לוקה זה שטמאו** (רמב"ם אבל ג ח); **ויש שכתב בדעת ראשונים שאין המטמא חייב אפילו היה הכהן שוגג** (לחם משנה שם).

וערך משא. 5. וראה ש"ך שם סק"ג שמשמע מלשון הרמ"א שבטומאה מדרבנן אין מצווים להפרישו. 6. וראה ראשית ביכורים בכורות שם שהוא מהתורה. 7. וראה ביאור הלכה למשנה ברורה שם שמלשון השו"ע משמע אפי' שנטמא באקראי, אבל מלשון שאר ראשונים משמע דוקא כשהוא מועד לכך.

טומאת כהנים; טומאת קרובים. 1. כ', תורים רג-שיב. 2. וראה רמב"ן ורשב"א שם שבנוסחאות עתיקות ומדויקות אינו, וראה דקדוקי סופרים שם. 3. וראה שאגת אריה החדשות יב ועוד אחרונים על כך שלא נמנה במנין העשין. 4. על אופני קבלת הטומאה ראה ערך טומאת אהל וערך טומאת מת וערך מגע.

ערכו. רמב"ם עבודה זרה שם, ואם עבר ונטמא אינו לוקה (רמב"ם שם).

כהנים קטנים כהנים קטנים, הגדולים מוזהרים עליהם, שנאמר: **אָמַר וְאֶמְרָתָּ** (ויקרא כא א). ברייתא בגמרא יבמות קיד א, שתי אמירות הללו למה, להזהיר גדולים על הקטנים (רש"י יבמות שם ד"ה אמור).

בתורת כהנים שנינו: בני אהרן, אף הקטנים (תורת כהנים שם לגירסא שלפנינו). ונחלקו ראשונים בפירוש הדרשה:

• יש מפרשים שמוזהרים הגדולים שלא יטמאו את הקטנים בידים (רמב"ם אבל ג יב; רמ"א בשו"ע יו"ד שעג א. והשו"ע סתם), בין שהיה המטמא כהן, בין שהיה ישראל (פרישה שם סק"א, וט"ז או"ח שמג סק"א; שו"ת בית הלוי א טו אות ב על פי הרוקח).

• ויש שכתבו שהכתוב מזהיר על קטן שבא להיטמא מעצמו, שמצווים להפרישו (ב"ח שם בדעת הטור), שבטומאת כהנים ריבה הכתוב שעל הגדולים להזהיר את הקטנים מלהיטמא (ר"י מלוניל (נ"י) הלכות טומאה; רבינו הלל בתורת כהנים שם; טור שעג), שכן משמע לשון הדרשה אמור ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים (טור יו"ד שם), כלומר אמור להם פסוק זה כדי שיאמרו לקטנים (ביאור הגר"א בתורת כהנים שם [הוצ' ספרא]), יש מהם הסוברים שהזהרה נאמרה על האב לבדו (ט"ז או"ח שמג סק"א); יש הסוברים שאף על בית דין של כהנים (ב"ח או"ח שם); ויש הסוברים שאף על בית דין של ישראל (פרי מגדים באשל אברהם שמג, שכן דעת הבית יוסף), וכתבו אחרונים שאין הגדול לוקה על איסור זה (פרי מגדים במשבצות זהב שם בדעת הטור לפי שהוא לאו שאין בו מעשה⁸). והרבה ראשונים סוברים שטומאת כהנים שוה לכל איסורים שבתורה שאין בית דין מצווים להפרישו (רמב"ם אבל ג יב; סמ"ג לאוין רלד; שו"ת הרשב"א א קכח; רמ"א בשו"ע יו"ד שעג א, על פי שו"ת הרשב"א ומהר"י⁹).

גיל הקטן קטן שמוזהרים עליו שלא לטמאו בידים - וכן לסוברים שמוזהרים אף להפרישו כשבא להיטמא מעצמו (ראה לעיל בסמוך) - כתבו אחרונים שהוא אפילו קטן שלא הגיע לחינוך (ראה ערכו. ב"ח או"ח שמג), ואפילו אינו בר הכנה (מגן אברהם שם סק"ב), ואפילו תינוק בן יומו (פרי מגדים שם במשבצות זהב סק"א); ויש שכתבו אפילו הוא עובר במעי אמו (מגן אברהם שם, ואבני מלואים פב סק"א על פי הרוקח שבסמוך).

אשת כהן כתבו ראשונים שאשת כהן מעוברת מותרת להיכנס מעוברת לאהל המת, לפי שספק-ספקא (ראה ערכו) הוא, שמא נפל הוא, ואפילו אינו נפל שמא נקבה היא (הרוקח שטו, והובא בש"ד יו"ד שעג סק"א).

יש מהאחרונים מפרשים שהדברים אמורים אף במעוברת שקרבו ימיה ללדת ונראה לנו שבודאי תלד שם ולד, ושמה יהיה זכר ויטמא שם, ומכל מקום מותר מטעם ספק ספיקא, אבל לא קרבו ימיה ללדת, מותרת אף בלא הטעם של ספק ספיקא (שו"ת רדב"ז א ר; נתיב חיים אורח חיים שמג, והובא במשנה ברורה שם סק"ג; חזון נחום אהלות ז ה); ויש חולקים וסוברים שהדברים אינם אמורים אלא בתוך ימי עיבורה, אבל בעובר העומד לצאת אין להתיר, שמא יוציא ראשו ויטמא (שאילת יעב"ץ ב קעז).

על חרש ושוטה שדינם כקטן, ראה ערך חרש שוטה וקטן.

המוזהרים

חלל אין מוזהר על הטומאה אלא כהן כשר (טור יו"ד שעג), אבל חלל (ראה ערכו) מדאורייתא (ראה ערך חלל: חלל מלידה) מותר להיטמא למתים (תורת כהנים אמור א; רמב"ם אסורי ביאה יט ג, ואבל ג יא; טוש"ע שם ב, ואבן העזר ז כ), שנאמר **אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן** (ויקרא כא א), ודרשו: יכול חללים - שאף הם בני אהרן, שהרי אביהם כהן כשר (ראה ערך חלל. ר"י מלוניל (נ"י) ריש הלכות קטנות לר"י הלכות טומאה. וכעין זה ברמב"ם שם ושם בקיצור) - תלמוד לומר הכהנים (תורת כהנים שם), שהחלל הרי הוא כזר (רמב"ם אסורי ביאה שם, ושו"ע אבה"ע ז שם), ומותר להיטמא אף מדרבנן (האשכול (רצב"א) הלכות טומאת כהנים בדעת הרי"ף).

ספק חלל (ראה ערך ספק חלל) אינו נטמא למתים, ואם נטמא מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם אסורי ביאה שם; טוש"ע אבה"ע ז שם).

חלל מדרבנן (ראה ערך חלל מדרבנן) אסור להיטמא למתים (רמב"ם אסורי ביאה שם; טוש"ע שם), עבר ונטמא נחלקו אחרונים: יש שכתבו שלוקה אף מן התורה, שהרי מן התורה כהן גמור הוא (מהרש"ל בביאורו על הסמ"ג לאוין קכד, בדעת הרמב"ם והסמ"ג; חלקת מחוקק שם ס"ק כח; משנה למלך שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שגזרו חכמים שלא להלקותו מלקות של תורה שמא יאמרו כהן גמור הוא, ויבואו להאכילו בתרומה, לפיכך אם נטמא אינו לוקה אלא מכת מרדות (פרישה שם על פי לשון הטור שם, וראה מהרש"ל שם שדחה סברא זו; צפנת פענח אסורי ביאה שם וכמה מקומות, מטעם אחר).

כהן ממזר אם יש עליו קדושת כהונה ומוזהר מלהיטמא למתים, ראה ערך יוחסין.

על כהן שהוא פצע-דכא (ראה ערכו) או כרות-שפכה (ראה ערכו) שיש סוברים שאינו בקדושתו לענין איסורי חיתון (ראה ערכיהם), אם הוא בכהונתו לענין טומאת מת, או שהוא כזר לכל דיניו, ראה ערך יוחסין.

בעל מום בעל-מום (ראה ערכו), נתרבה לאיסור טומאה כשאר כהנים (תורת כהנים אמור א; טוש"ע יו"ד שעג ב), שנאמר: **אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן** (ויקרא כא א), ודרשו, מנין לרבות בעלי מום, תלמוד לומר בני אהרן (תורת כהנים שם א), ש"הכהנים" משמע כשרים, ו"בני אהרן" לרבות בעלי מום (ביאור הגר"א בתורת כהנים שם. וכעין זה במלבי"ם שם). מן הראשונים יש שאמרו בשם התוספתא שבעל מום אינו מוזהר על טומאת מת (מאירי שם; שמעוני, וראה שם שדחה שמועה זו).

בת כהן בת כהן אינה מוזהרת מלהיטמא בטומאת מת, שנאמר בני אהרן, ולא בנות אהרן (תורת כהנים ריש פרשת אמור; משנה קדושין כט א, וגמרא שם לה ב; רמב"ם עבודה זרה יב ג, ואבל ג א; טוש"ע יו"ד שעג ב); ויש שלמדו מהאמור אמר אל הכהנים, ולא הכהנות (ירושלמי סוטה ג ז. וראה קרבן העדה שמפרש כדרשה הנ"ל).

אנדורגינוס אנדורגינוס (ראה ערכו) - כהן (ר"ש במשנה שלהלן) - אינו נטמא למתים, כאנשים (בכורים ד ב, לגירסת ר"ש והגר"א, ולפנינו במשנה של נוסחת הגמ' במשנה ג שם: אינו עובר כנשים; תוספתא בכורים ד, לגירסא שלפנינו. וראה רמב"ם עבודה זרה יב ד, והחינוך מצוה רנב), שמא זכר הוא (מנחת בכורים בתוספתא שם), והוא הדין לטומטום (ראה

כשמטמאו בידים אינו לוקה. ⁹ וכן כתב להלכה במשנה ברורה ושער הציון

⁸ וכן מצדד שם באשל אברהם סק"ג, לפי שאינו לאו מפורש בתורה, ואף

ד כב, ותוספתא מכות ג; רמב"ם אבל ג ב, יג), שהקבר (ראה ערכו) מטמא כמת (הלכות גדולות הלכות טומאה; רי"ף הלכות טומאה, האשכול [הוצאת אלבק] ב עמ' 178).

אסור לכהן להיכנס לתוך ארבע אמות של מת ושל קבר (רא"ש הלכות טומאה ח; טוש"ע יו"ד שעא ה), שהמת תופס ארבע אמותיו לטומאה (ר' יצחק בשם ר' יוחנן בשם ר"א בן יעקב סוטה מד א; רמב"ם אבל ג יג) מדברי סופרים (מאירי שם). וכהן הנכנס בתוכן מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם אבל שם).

מן האחרונים יש שכתב שאין זו טומאה ממש, והכהן הנכנס בהם טהור, אלא שאסרו עליו להיכנס שמא יגע (מרכבת המשנה טומאת מת ו ט, שלפיכך השמיט הרמב"ם דין זה בהלכות טומאת מת שם). וחלקו עליו אחרונים וכתבו שטומאה ממש היא מדבריהם (חסדי דוד בתוספתא אהלות טו סוף הלכה ז; מים טהורים אהלות טו ח חרדי"ן אות ב. וכן כתב החזון איש אהלות יג טז).

גוי גוי שמת נחלקו ראשונים אם מטמא:

• יש סוברים שאינו מטמא באהל (ראה ערך טומאה: בגוי ועבד), ולפיכך מותר לכהן להיכנס ולדרוך על קברו של גוי (רמב"ם אבל ג ג; יראים השלם שכב, ועוד). מהם יש הסוברים שמת גוי מטמא במגע ומשא (ראה ערך הנ"ל), ואסורים הכהנים ליגע בו, או לישא אותו (רמב"ם שם, ובשו"ת פאר הדור נז; ריטב"א פסחים ט א ועוד); ויש סוברים שכשם שלא הוזהרו הכהנים באהל הגוי, כך לא הוזהרו במגע ומשא (יראים שם, וסיים והמחמיר תבוא עליו ברכה והמקל לא הפסיד).

• ויש סוברים שמטמא הוא אף באהל (תשובות הגאונים גזי שכתר עמ' 247; רש"י שבת יד ב ד"ה על, ועוד; תוספות נזיר נד א ד"ה או, ועוד; סמ"ג עשין רלא; שו"ת הרא"ש ל א, וראה ערך הנ"ל).

להלכה כתבו הפוסקים שנכון לכהנים לחוש לדעה זו ולהיזהר מליילך על קבריהם (טוש"ע יו"ד שעב ב, על פי שו"ת הרא"ש שם שהמחמיר תבוא עליו ברכה¹⁰).

מומר וכותי המומרים (שו"ת הרשב"א בהשטות הצנזור לחלק א קצד ורמב, ובמיוחדות לרמב"ן רכד; תשב"ץ ג סוף סי' שכג, בשם הר"ר פרץ הכהן; רמ"א בשו"ע יו"ד שעב ב, וראה ערך מומר), וכן הקראים (ראה ערכו) דינם כישרואלים לענין טומאת כהנים (שו"ת מבי"ט ג כב). אבל הכותים (ראה ערכו) דינם כגויים (מבי"ט שם).

ארץ העמים ארץ-העמים (ראה ערכו) גזרו עליה חכמים טומאת מת (על הגזרה ראה ערך הנ"ל), ואסור לכהן להיטמא בה (טוש"ע יו"ד שסט¹¹).

גולל ודופק גולל-ודופק (ראה ערכו) - כיסוי שעל פי הקבר או על המת, ודבר שהכיסוי נשען עליו - נחלקו ראשונים אם כהנים מוזהרים על טומאתם: יש סוברים שלא הוזהרו (תוספות ברכות יט ב ד"ה מדלגין, ועוד; יראים השלם שכב; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; הגהות הרמ"ן על הרמב"ם אבל ב טו, ועוד), שהרי הנזיר אינו מגלח עליהם (ראה ערך נזיר). ראשונים הנ"ל וראה לעיל: הנכלל בטומאת מת), ומכל מקום אסורים בהם מדרבנן (האשכול ב עמ' 179. וכעין זה בבית יוסף יו"ד שסט); ויש סוברים שהוזהרו עליהם הכהנים (תוספות ברכות שם ועוד בדעת רבינו תם; ר"י מלוניל (נ"י) הלכות טומאה; טור יו"ד שסט), אף שאין נזיר מגלח עליה (רבינו תם בתוספות שם).

11. וראה משנה למלך אבל ג א שאף לסוברים שמותר להיטמא במת גוי, ראה לעיל, בארץ העמים גזרו, ראה שם הטעם.

הטומאה האסורה

הכהנים מותרים הם להיטמא בשאר הטומאות ולא הוזהרו אלא על טומאת מת בלבד (ראה בכורות כט ב, ורמב"ם טומאת אוכלים טז ט. וראה כסף משנה שם: זה פשוט), ואחד המת עצמו, ואחד דם-המת (ראה ערכו), שנאמר: לַנֶּפֶשׁ (ויקרא כא א), והדם הוא הנפש (דברים יב כג. תורת כהנים ריש פרשת אמור), והוא הדין שאר טומאות הפורשות ממנו - כגון אבר מן המת, או כזית בשר ממנו, או עצם כשעורה (רבינו הלל שם, וראה ערך טומאת מת) - שנאמר: וְאֶמְרָתְךָ אֲלֵהֶם (ויקרא שם), לרבות טומאות הפורשות מן המת (תורת כהנים שם לגירסא שלפנינו); ויש גורסים שהדרשה היא מ"לנפש" (רי"ף הלכות טומאה; רמב"ם אבל ג א; האשכול [הוצאת אלבק] ב עמ' 174; תורת הבית הארוך לרמב"ן ריש ענין טומאה; ביאור הגר"א בתורת כהנים שם), והיינו מ"למד" של לנפש (ביאור הגר"א שם [תורת כהנים הוצאת ספרא]), שמשמע כל המצטרף לנפש המת (ביאור החפץ חיים לתורת כהנים שם).

הנכלל בטומאת מת הנכלל בטומאת מת שהכהן מוזהר עליה, שנינו בברייתא: כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה (ראה ערך טומאת מת), הכהן לוקה עליה, וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה אין הכהן לוקה עליה (שמחות ד כא, ותוספתא מכות ג. וראה מנחת חינוך רסג יג שהוא הלכה למשה מסיני).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכלל זה נאמר להלכה (ראה מנחת חינוך רסג אות יג, שכן דעת רוב הראשונים. והרמב"ם השמיט).

• יש סוברים שאינו להלכה (תוספות ברכות יט ב ד"ה מדלגין, או שהברייתא משובשת היא (רבינו תם בתוספות שבת קנב ב ד"ה עד), והכהן לוקה אף על טומאת מת שאין הנזיר מגלח עליה (תוספות שם).

• ויש סוברים שכל טומאה שהנזיר מוזהר ולוקה עליה אף שאינו מגלח עליה (ראה ערך נזיר), הכהן מוזהר עליה (הגהות חדשות למהר"י צייטליש על הסמ"ק פט אות פז, וחיודשי רבי חיים הלוי על הרמב"ם טומאת מת ז ד, בדעת הרמב"ם).

שיעור דם המת דם המת שהוזהרו עליו הכהנים נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שהוזהרו אפילו על רביעית ממנו (תוספות ברכות יט ב ד"ה מדלגין; הרוקח סוף סי' שטו; אור זרוע ב תכד; סמ"ג עשין רלא), שהרי יש לה דין מת גמור, ומטמאה את האדם באהל (רמב"ן בבא בתרא נ א), שנאמר: וְעַל כָּל נֶפֶשׁ מֵת לֹא יָבֹא (ויקרא כא יא), ודרשו: זו רביעית דם הבאה מן המת (עליות דרבינו יונה וריטב"א בבא בתרא שם, ומושב זקנים על התורה שם).

• יש שכתבו שאין כהן מוזהר על פחות מחצי לוג דם (תוספות ותוספות ר"י החסיד ברכות שם תירוצ' ב, ואור זרוע שם תירוצ' ב, לדעת הסוברים [ושאין הלכה כמותם] שניזר אינו מגלח על רביעית דם; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד).

• ויש מחלקים שבטומאת מגע ומשא שאין הנזיר מגלח על רביעית דם, אף הכהנים לא הוזהרו, ובטומאת אהל, שלדעתם הנזיר מגלח אף על רביעית, אף הכהן מוזהר עליה (מנחת חינוך רסג אות יג, בדעת הראב"ד בהשגות טומאת מת ג, וראה ערך דם המת).

בית הקברות כהן הנכנס לבית-הקברות (ראה ערכו) - לוקה (שמחות

ריש סימן שמג. 10. על דעות נוספות של הראשונים והאחרונים בדבר ושיש סוברים שמחלוקת תנאים בדבר, ראה ערך גוי, וערך טומאה: בגוי ועבד.

כבודו ללוותו (ראה ערך לוי המת על שיעור כבודו), הדבר בספק אם נטמאים לו כהנים (רא"ש הלכות טומאה. וראה לחם משנה אבל ג' וראה בית יוסף וב"ח יו"ד שעד בדעתו).

גדול הדור גדול הדור, יש מהראשונים שנסתפקו אם דינו כנשיא להיטמא לו (הגהות מיימוניות אבל ג ד, בשם ראב"ה, והובא בבית יוסף יו"ד שעד); ויש שכתבו שכשם שאמרו בנשיא, כך כיוצא בו אדם גדול שאין לו שיעור בקבורה (תורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קלא, וראה ערך קבורה), וגדול הדור דינו כנשיא ונטמאים לו (אגודה כתובות קנב, ובית יוסף שם, בדעת רבינו חיים כהן בתוספות כתובות קג ב ד"ה אותו שנטמא על רבינו תם). ואחרונים כתבו שנהגו כולם שאין נטמאים על גדול הדור (ב"ח שם).

כהן גדול שמת כהן גדול שמת, כתבו ראשונים שלא יטמא לו כהן אחר, שכן נאמר: **לֹא יִטְמָא בַעַל פְּעֻמּוֹ** (ויקרא כא ד), והרי זה כאילו נאמר לבעל בעמיו, והיינו כהן גדול שהוא בעל ואדון וקדושתו גדולה (רבותינו בעל התוספות על התורה פרשת אמור שם, בשם הרב בכור שור).

צדיקים צדיקים שמתו, כתבו ראשונים שנטמאים ואסור לכהן להיטמא להם (ראה רש"י בבא מציעא פה ב ד"ה מציון; תוספות יבמות סא א; האשכול [רצב"א] ב עמ' 174-175; שו"ת מהרי"ל קט). מן הראשונים יש שכתבו שצדיקים גמורים שמתו מיתת נשיקה אינם טמאים (רמב"ן ריש פרשת חוקת; החינוך רסג. וראה אבני נזר יו"ד תסו יז).

תלמיד לרבו תלמיד לרבו שהוא כהן, נחלקו אמוראים בירושלמי אם נטמא הוא לרבו: ר' חמא - או ר' אחא (כן הוא בירושלמי ברכות ג א. וראה ברוקח שטו שגרס ר' אבא) - אומר נטמא לו (ירושלמי נזיר ז א), ור' יוסי אוסר (ירושלמי ברכות שם ונזיר שם).

להלכה כתבו ראשונים שהדבר בספק, ולפיכך לא יטמא לרבו כשיש קוברים אחרים (תורת הבית הארוך לרמב"ן עמ' קלא, והובא בבית יוסף יו"ד שעד; רא"ש הלכות טומאה; רבינו ירוחם אדם נתיב ב ה, וכן פסק הסו"ר שם¹⁴); ויש שכתבו בתורת ודאי שתלמיד אינו נטמא לרבו אפילו הוא רבו מובהק (האשכול [רצב"א] ב עמ' 174 - 175 שדוקא לנשיא נטמא, ראה לעיל).

גוסס לא הוזהרו הכהנים על המת עד שעה שימות (ברייתא בגמרא נזיר מג א). ונחלקו תנאים במקור הדין, חכמים ואמורים שנאמר: **לְהַחֲלוֹ** (ויקרא כא ד. ברייתא שם), שמשמעו אחר שנעשה חלל (תוספות ופירוש הרא"ש שם), ומותר לעסוק בו, ואינו עובר עליו משום לא יחלל עד שעה שימות (מיוחס לרש"י שם); רבי אומר שנאמר בנזיר: **לֹא יִטְמָא לָהֶם בְּמַתָּם** (במדבר ו ז), עד שימות (ברייתא שם), והוא הדין בכהן (מיוחס לרש"י נזיר מג א).

ונחלקו אמוראים:

• רבי יוחנן אמר לא נחלקו חכמים ורבי בדין אלא במשמעות הדרשה מן הכתובים (גמרא שם), ולדברי הכל אינו עובר על הגוסס קודם שמת (תוספות ופירוש הרא"ש שם; אור זרוע ב תכו).

• וריש לקיש אמר שנחלקו בגוסס, שלדעת חכמים מוזהרים אף על הגוסס, ולדעת רבי עד שימות דוקא, אבל גוסס לא (נזיר מג א), ואף ששנינו אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו, ואפילו גוסס

גדר איסור כהן הנכנס לאהל המת שעובר על "לא יבא" (ראה ביאה, וביאה לעיל: האיסור; באוהל המת), היינו כשנכנס כולו, אבל הכנים מקצת גופו ונטמא, אף שעובר על "לנפש לא יטמא", אינו עובר משום ביאה (נזיר מג א בנזיר, והוא הדין לכהן), שאין ביאה-במקצת (ראה ערכו) בכלל איסור ביאה בכהן (שיטה מקובצת שם, בשם הר"ר עזריאל. וכן כתב המשנה למלך טומאת צרעת טז ו).

הכנים רוב גופו, נחלקו ראשונים: יש סוברים שעובר (פירוש הרא"ש שם); ויש סוברים שאינו עובר (מיוחס לרש"י שם ד"ה והא; רמב"ם נזירות ה יח לענין נזיר). נכנס אל הבית דרך אחוריו, כתבו ראשונים שאינו עובר, לפי שאין זו דרך ביאה (תוספות נזיר מג א ד"ה והא).

היה הוא מאהיל על המת בשדה, או שהיה המת מאהיל עליו, אף שנטמא בטומאת אהל, כתבו אחרונים שאינו עובר משום איסור ביאה, לפי שלא נאמר איסור ביאה אלא כשנכנס לבית (חזון איש אבהע"ז קמב ג).

בשאר טומאות בשאר טומאות - כגון נבלות ושרצים (רבינו גרשום בגמרא שלהלן) - אין הכהן מוזהר שלא להיטמא בהן (בכורות כט ב; רמב"ם טומאת אוכלים טז ט), שנאמר: **וְעַל כָּל נִפְשֹׁת מֵת לֹא יָבֹא** (ויקרא כא יא). תוספות נזיר מג א ד"ה כמו; מאירי שם), יכול אפילו נפש בהמה, תלמוד לומר לא יבא, במטמא בביאה לאהל המת הכתוב מדבר, והיינו אדם מת (מאירי שם על פי גמרא שם. ולפנינו בגמרא שם הדרשה בנזיר).

וכהן גדול מותר להיטמא אפילו בטומאת נגעים - אף שהמצורע נחשב כמת (תוספות ופירוש הרא"ש נזיר שם) - ובטומאת זיבה, שנאמר בנזיר: **לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ וּגְוִ' לֹא יִטְמָא לָהֶם בְּמַתָּם** (במדבר ו ז), ודרשו: במותם אינו נטמא, אבל נטמא בנגעם וזיבתם (ברייתא בגמרא נזיר מג א), ולמדים כהן גדול מנזיר בגזרה שוה (ספרי נשא כו, וראה שם הלימוד; ברייתא בגמרא שם מח א).

המת שהוזהרו עליו

שאינו קרובו לא אסרה תורה לכהן הדיוט להיטמא אלא לרחוקים, אבל לקרוביו מותר לו להיטמא, שכן נאמר: **כִּי אִם לְשֹׂאֲרוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו וְלִאִמּוֹ וְלְאָבִיו וְלִבְנֵוֹ וְלִבְתּוֹ וְלְאָחִיו וְלְאָחֹתוֹ** (ויקרא כא ב - א)¹².

מת מצוה מת-מצוה (ראה ערכו) אף כהן גדול נטמא לו, שנאמר: **לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא יִטְמָא** (ויקרא שם יא), ודרשו: לאביו אינו נטמא, אבל נטמא למת מצוה (משנה נזיר יז א, וגמרא שם ב, וראה ראשונים שם ש"אביו" מיותר; רמב"ם אבל ג ח)¹³.

נשיא נשיא (ראה ערכו) שמת הכל נטמאים לו, ואפילו הכהנים (ירושלמי ברכות ג א, ונזיר ז יא; רמב"ם אבל ג י; טושי"ע יו"ד שעד יא), שביום מותו של הנשיא אין כהונה (ירושלמי שם), שעשו אותו כמת מצוה לכל, מפני שהכל חייבים בכבודו (ראה ערך נשיא. רמב"ם שם). לא רצה להיטמא, מטמאים אותו בעל כרחו (ירושלמי שם).

יש חולקים וסוברים שאין הכהנים נטמאים לנשיא אלא בטומאה דרבנן, אבל לא בטומאה של תורה (תוספות כתובות קג ב ד"ה אותו בשם רבי, ותוספות הרא"ש שם).

יש מהראשונים שכתב שנשיא שמת אם יש אנשים כדי שיעור

המצוה ועל מת מצוה שמותר ואסור להיטמא לו, ראה ערך מת מצוה. 14. וראה חידושי רבי עקיבא איגר בשו"ע יו"ד סוף סי' שעג שאם מצטרף עוד

12. וראה להלן: המצוה להיטמא לקרובים ובפרקים שלאחריו. על כהן גדול שאסור לו להיטמא אפילו לקרובים, ראה להלן: בכהן גדול. 13. על גדר

עצמות פלוני, או אגע בקבר פלוני (תורת כהנים אמור א; רמב"ם אבל ב טו), וכתבו ראשונים לפי שהטומאה לקרוב דחיה היא ולא הותרה לכל (רמב"ם שם).

אבל במסכת שמחות שנינו: היה עומד וקובר את מתו - עד שהוא בתוך הקבר מקבל מאחרים וקובר (שמחות ד), ויש מהראשונים שפסקו כן להלכה (ראב"ד בהשגות על הרי"ף סוף מכות; הרוקח שטו; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; טור יו"ד שעג; רמ"א בשו"ע שם ז), אלא שמהם יש שכתבו דוקא כהן הדיוט שנטמא לקרובו בהיתר, אבל נטמא באיסור, כגון כהן גדול, אסור לו להתעסק במת אחר (ראב"ד שם; מאירי מכות כא א).

יצא מבית הקברות וחזר ונכנס, נחלקו תנאים: רבי טרפון מחייב, ורבי עקיבא פוטר (מסכת שמחות ד טז). ויש גורסים: רבי טרפון פוטר, ורבי עקיבא מחייב (ירושלמי נזיר ג ד).

במסכת שמחות שנינו: נטמא וחזר ונטמא לאחר אותו היום הכל מודים שהוא חייב, מפני שהוא יום אחר (שמחות ד). וכן פירש הרמב"ן סוף מכות, ומרבה טומאה לעצמו (רמב"ן שם).

במשנה שנינו: היה מטמא למתים כל היום אינו חייב אלא אחת, אמרו לו אל תטמא אל תטמא והוא מטמא, חייב על כל אחת ואחת (משנה נזיר מב א, ומכות כא א בנזיר, וראה נזיר שם ב שהוא הדין בכהן).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאם נטמא ופרש מן הטומאה, וחזר ונטמא - חייב (תוספות נזיר מב ב ובשם ר"י, ראה הגהת ר"ב מרנשבורג; רמב"ם אבל ג ד; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; ארחות חיים ב עמ' 637¹⁵), שהלכה כרבי טרפון (תורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קלה, והובא ברא"ש הלכות טומאה; רבינו ירוחם שם), שכן דעת סתם משנה (תורת הבית שם), או משום שכן דעת רבי עקיבא, לגורסים כן, והלכה כרבי עקיבא מחברו (ראה ערך הלכה. ראב"ה סוף הלכות טומאת כהנים; רא"ש הלכות טומאה), לפיכך כהן שמת לו מת צריך להיזהר לקברו בסוף בית הקברות כדי שבחזרתו לאחר שיפרוש ממתו לא יטמא בקברות אחרים (רמב"ם אבל ב טו. וראה מאירי נזיר שם).

• ויש חולקים ופוסקים שאם נטמא וחזר ונטמא באותו היום, שלא הוסיף ימי טומאה על טומאתו - פטור (רבינו תם הובא בתורת הבית לרמב"ן שם, ועוד; ראב"ד בהשגות נזירות טו, ואבל ג ז), שכן דעת רבי עקיבא, והלכה כמותו (רבינו תם שם), או משום שהלכה בזה כרבי טרפון, לגורסים כן (סמ"ג עשין רלא על פי הגירסא הנ"ל). ומכל מקום אסור לו להיטמא שוב באותו היום (תורת הבית הארוך לרמב"ן עמ' קלו; שו"ת הריטב"א א שכד וסי' תי; האשכול [רצב"א] ב עמ' 177) מדרבנן (תורת הבית הארוך שם. וראה דעת הראב"ד בהשגות אבל ג ז).

לצורך מצוה ולדבר הרשות

מפני עשה איסור טומאת כהנים הואיל ויש בו לא תעשה ועשה (ראה לעיל לעיל: האיסור), אינו נדחה מפני עשה, שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה. בבא מציעא ל א, ומשנה וגמרא שם לד א, ועוד; רמב"ם גזלה ואבדה יא יח; טושי"ע חו"מ רעב ב, ללא הטעם). לפיכך כהן שראה אבדה בבית הקברות שמצוה להשיבה (ראה ערך השבת אבדה), אינו נטמא

משום שהיא טומאה חדשה אף על פי שאין בה תוספת, ראה שאגת אריה

(אהלות א ו ושם נתבאר, וראה ערך גוסס), מכל מקום לדעת חכמים כהן מתחלל (גמרא שם), שדורשים הלאו שנאמר ב"לא יטמא" כאילו מוסב על "להחלו": ולא להחלו, להזהירו אף בגוסס משום חילול (תוספות ורא"ש ושיטה לחכמי איורא נזיר מג א), ולוקה (מיוחס לרש"י ופירוש הרא"ש ורבי אברהם מן החר נזיר שם).

וכתבו מן הראשונים שאף שאינו לוקה משום לא יטמא, מכל מקום לוקה משום לא יחלל (פירוש הרא"ש שם), שאף גוסס בכלל חלל (מיוחס לרש"י ופירוש הרא"ש ורבי אברהם מן החר שם), שאינו ראוי לחיות (פירוש הרא"ש שם), לפי שרוב גוססים למיתה (מיוחס לרש"י שם, ופירוש הרא"ש שם, ורבי אברהם מן החר שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאין כהן מוזהר על הגוסס (הלכות גדולות הלכות טומאה; שאילתות קג ורי"ף הלכות טומאה שאינו מטמא; תוספות נזיר מג א, ופירוש הרא"ש שם ורא"ש הלכות טומאה; רמ"א בשו"ע יו"ד שע א, בשם יש מתירין, וסיים שטוב להחמיר).

• יש פוסקים שמוזהר הוא על הגוסס (אור זרוע ב תכו, ושכך כתוב בהלכות גדולות ומורו ה"ר שמחה ב"ר שמואל; ראב"ה הלכות טומאת כהנים; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; טושי"ע שם וב"ח שם).

• ויש מחלקים בין גוסס בידי אדם, שלדברי הכל מותר לכהן לנגוע בו, לגוסס בידי שמים, שאסור (פירוש הרא"ש נזיר ד ב בנזיר. וראה קרן אורה שם שהוא הדין בכהן).

בכהן טמא

כהן שבעוד שהיה מת מונח על כתפו הושיטו לו מת אחר ונגע בו, אינו חייב על הטומאה השניה, שנאמר: לְהַחֲלוֹ (ויקרא כא ד. ברייתא בגמרא נזיר מג א), דוקא מי שלא היה מחולל, יצא זה שהוא מחולל ועומד (ברייתא שם; רמב"ם אבל ג ד), וכתבו ראשונים שהואיל ולא נסתלק מטומאה הראשונה, כטומאה אחת היא (מיוחס לרש"י שם).

וכן אם נכנס לאהל המת בעודו מחובר לטומאה, כשם שאם היה חוזר ונוגע לא היה חייב, כך אינו חייב משום ביאה (נזיר מב ב, ומיוחס לרש"י שם ותוספות שם), לפיכך הנכנס לאהל המת כדרכו, אינו חייב אלא משום טומאה, ולא משום ביאה, כיון שמיד בהכנסת היד, או החוטם, או אצבעות רגליו - נטמא (ראה ערך טומאת אהל), נמצא שמחולל ועומד הוא קודם הביאה, שאיסור ביאה אינו אלא כשהכניס כל גופו או רובו (ראה לעיל: הטומאה האסורה; גדר איסור ביאה וכו'). מיוחס לרש"י שם), ולא יתכן שיעבור משום איסור ביאה אלא כשאיסור טומאה ואיסור ביאה באים כאחד (נזיר מב ב ומג א בנזיר ושהוא הדין בכהן; רמב"ם אבל ג ו בכהן גדול, כגון שנכנס לאהל המת בשידה תיבה ומגדל, ובא חברו ופרע עליו את המעזיבה (רב פפא בגמרא שם; רמב"ם שם), מדעתו (רמב"ם נזירות ה יח; תוספות נזיר שם ד"ה כגון לענין נזיר), או כגון שנכנס לאהל שגוסס נמצא בתוכו, ואחר כך מת, שהטומאה והביאה באים כאחד (מר בר רב אשי נזיר שם; רמב"ם שם).

בשעה שמיטמא אסור לכהן להיטמא למת אפילו בשעה שמיטמא לקרוביו לקרוביו, שנאמר: לֹא יִטְמָא (ויקרא כא ג), אינו מטמא לאחרים עמה, שלא יאמר הואיל ונטמאתי על אבי אלקט

ספק יש להתיר. 15. בטעם החיוב אם משום שנחשב כתוספת טומאה, או

• לצאת לחוץ לארץ לדיני ממונות ולדיני נפשות, לקדש את החודש ולעבר את השנה, ולהציל את שדהו מנכרי (שמחות ד כה, וגירסת הגר"א שם, והובא בירושלמי ברכות ג א; ברייתא בגמרא עירובין מז א, ועבודה זרה יג א: לדון ולערער; רמב"ם אבל ג יד; טוש"ע יו"ד שעב א), מפני שהוא מציל מידם (רמב"ם ושו"ע שם). וכשם שמותר להיטמא בחוץ לארץ, כך מותר בשאר טומאה של דבריהם (ברייתא וגמרא שם ושם; רמב"ם ושו"ע שם).

• מערבים לכהן ערובי-תחומין (ראה ערכו) בבית הפרס (משנה עירובין כו ב; רמב"ם עירובין יז; טוש"ע אור"ח ט א), ורשאי הכהן ללכת וליטול הערוב, ולאוכלו שם (רש"י שם ד"ה ולכהן; רמב"ם וטוש"ע שם).

• להיטמא בבית הפרס לכבוד-הבריות (ראה ערכו), ולכל דבר מצוה (הלכות גדולות הלכות טומאה; שאלות קג; תוספות בכורות שם ד"ה היכי תירוצי א). וכשהוא מצטער מפני הקור או החום, וכל שכן כשצריך לנקביו, כתבו אחרונים שמותר לו לעבור דרך מקום טומאה דרבנן (פתחי תשובה שעב סק"ג, בשם כמה אחרונים).

• מותר לכהנים לדלג על גבי ארונות של מתים - שלא הוזהרו עליהם כהנים אלא מדרבנן, ולא מן התורה, לפי שיש בהם חלל טפח החוצץ בפני הטומאה (ראה ערך טומאת קבר. גמרא שלהלן) - לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד, אלא אפילו לקראת מלכי גויים, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי גויים (ברכות יט ב; רמב"ם אבל ג יד; טור יו"ד שעב), שבשביל כבוד מלכים התיירו להם חכמים להתטמא (גמרא שם, וראה ערך כבוד מלכים); ויש שאינם גורסים ההיתר של לקראת מלכי גויים, לפי שאין שייך לומר שמצוה להיטמאות בשביל כך (תוספות ר"י החסיד ברכות שם, בשם רבינו שמואל, וראה ערך הנ"ל).

להיטמא מדאורייתא
לצורך כבוד
הבריות או מלך
טומאה של תורה אינה נדחית מפני כבוד הבריות, ולא מפני כבוד-מלכים (ראה ערכו), שכל מקום שיש חלול ה' אין חולקים כבוד לרב, שנאמר: **אִין חֻקָּהּ וְאִין תְּבוּנָהּ וְאִין עֲצָה לְיָגֵד ה'** (משלי כא ל. ברכות יט ב. וראה ערך חלול ה'), לפי שכבוד הרבים מצוה מדרבנן בלבד היא (ראה ערך כבוד הבריות), ואפילו היתה מן התורה לא היה בכוחה לדחות עשה ולא תעשה של טומאת כהנים, שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה (פירוש מבעל ספר חרדים בירושלמי ברכות ג א).

בירושלמי אמרו שכבוד הבריות דוחה אף טומאה שהיא מן התורה (ירושלמי ברכות שם, כשם שדוחה לא תעשה).

פיקוח נפש
פקוח-נפש (ראה ערכו) דוחה איסור טומאת כהנים (ראה תוספות בבא מציעא קיד ב ד"ה אמר שלפיכך הותר לאליהו להחיות בנה של האלמנה¹⁷).

בספק פקוח נפש יש מהאחרונים שכתב שאסור להיטמא (שו"ת בית יעקב קל, והובא בפתחי תשובה שע סק"א, וראה שם הטעם), וחלקו עליו אחרונים שאפילו ספק פקוח נפש דוחה טומאה, ולפיכך מותר לרופא כהן להיכנס אצל החולה כשהוא גוסס (שו"ת חתם סופר יו"ד שלח; הגהות נחלת צבי לשו"ע שם), מהם שמתירים אפילו כשיש רופא אחר שאינו כהן, שלא מכל אדם זוכה להתרפאות (נחלת צבי שם, ובפתחי תשובה שם, על פי ירושלמי נדרים ד ב), ומהם שכתבו שדוקא כשאין שם רופא אחר (שו"ת חתם סופר שם).

להחזירה (בבא מציעא שם; רמב"ם שם וטוש"ע השמיטו. ראה ב"ח שם סק"ח), ואם פגע בחברו, ובהמתו רובצת בבית הקברות, אינו נטמא לה לפרוק משאה (רמב"ם רוצח ושמירת נפש יג ג; טוש"ע שם. וראה סמ"ע שפירש בענין אחר), ואפילו אמר לו אביו היטמא, לא ישמע לו, שנאמר: **אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּקְרְאוּ וְאֵת שְׁבֹתַי תִּשְׁמְרוּ אֲנִי ה'** (ויקרא יט א), כולכם חייבים בכבודי (ברייתא בגמרא שם). ואף שהוקש כבוד אב ואם לכבודו של מקום (ראה ערך כבוד אב ואם), אינו חייב לשמוע לו (גמרא שם).

להיטמא מדרבנן
לצורך נישואין
או לימוד תורה
נטמא הכהן בטומאת בית הפרס שהוא מדרבנן (ראה ערך בית הפרס), או בחוץ לארץ בטומאת ארץ העמים (ראה ערכו), כשאין שם דרך אלא זו (שאלות קג; רמב"ם אבל ג יד; טוש"ע יו"ד שעב א), כדי לישא אשה וללמוד תורה (ברייתא בגמרא עירובין מז א, ועבודה זרה יג א; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

בתלמוד תורה נחלקו תנאים: רבי יהודה אומר אם אין לו מאין ללמוד - בארץ ישראל בטהרה (רבינו חננאל עבודה זרה שם) - יטמא, ואם לאו אל יטמא; רבי יוסי אומר אף שיש לו מאין ללמוד - יטמא, שלא מכל אדם זכאי ללמוד בתורה (שמחות ד כו, והובא בברייתא בגמרא עירובין שם, ועבודה זרה שם בקצת שינויים¹⁶), שאין אדם זוכה ללמוד מכל מלמד, שיש רב שמשנתו סדורה בפיו, ושונה לתלמידו דרך קצרה (רש"י עירובין מז ב ד"ה שלא). הלכה כרבי יוסי (רבי יוחנן בגמרא שם ושם; רמב"ם וטוש"ע שם).

לישא אשה כתבו ראשונים שמותר אף כשמוצא אשה בארץ ישראל (תוספות בכורות כט א ד"ה הכי. וראה העמק שאלה קג יד לפי שלא מכל אשה זוכה להבנות). בירושלמי אמרו דוקא אם הבטיחו לו אשה בחוץ לארץ (ירושלמי ברכות ג א, ונוזר ז א. וראה פני משה שם דוקא שידוע ודאי שישאנה).

וכתבו ראשונים שכל שכן שמותר לצאת לחוץ לארץ לקיים שאר מצוות - כשאי אפשר לקיימם אלא שם (שאלות שלום לשאלות שם קיא לבאר דעת תוספות) - שהן חשובות יותר מתלמוד תורה ולישא אשה (תוספות עבודה זרה יג א ד"ה ללמוד בדעת השאלות).

באופן הנ"ל
בטומאה מדאורייתא
(רא"ש כתובות ב ה; מאירי וריטב"א שם יז א).

בירושלמי אמרו: אין מדקדקים במת בבית המדרש (כלאים ט א), ופירשו מן הראשונים שאם ישב הכהן בבית המדרש וטומאה מאהלת עליו, אין מצריכים אותו לצאת, לפי שלדעת הירושלמי מותר להיטמא לצורך תלמוד תורה אפילו בטומאה של תורה (רא"ש וריטב"א כתובות שם); ויש מהראשונים מפרשים דברי הירושלמי בטומאה מדרבנן (מאירי שם, וראה הערת המגיה שם). וכן כתבו אחרונים שאף לדעת הירושלמי אין טומאה של תורה מותרת מפני תלמוד תורה (מראה הפנים בירושלמי ברכות ג א; פני יהושע ברכות יט ב; קרבן נתנאל על הרא"ש כתובות שם אות ס).

האופנים
המותרים
ישנם כמה אופנים בהם מותר לכהן להיטמא בטומאה מדרבנן:

• לילך דרך בית הפרס לדון, ולהעיד, ולהזות, ולקדש מי-חטאת (ראה ערכו. בכורות כט א).

אגרות משה יו"ד ב סי' קעד סוף ענף א פיקוח נפש של מי היה שם. וראה תוספות הרא"ש שם שעל פי הדבור היה. וראה שו"ת הרדב"ז ו שני אלפים רג

החדשות יא. ¹⁶ וראה תוספות עבודה זרה שם ד"ה ללמוד שדוקא כשדעתו לחזור לארץ ישראל, שאם לא כן אסור, ראה ערך ארץ ישראל. ¹⁷ וראה

המצוה להטמא לקרובים

רשות או חובה כהן הדיוט מיטמא לששת הקרובים המפורשים בתורה: לְאִמּוֹ וּלְאָבִיו וּלְבָנָו וּלְאִחֵיו וּלְאִחָתוֹ (ויקרא כא ב - ג. וראה רמב"ם אבל ב א, ושם ג א, וטושי"ע יו"ד שעג א), וכן מיטמא הוא לאשתו (ראה להלן: להיטמא לאשתו, ושם שיש סוברים שהוא מדברי סופרים).

ונחלקו תנאים אם טומאה לקרובים רשות היא, או שהיא חובה: • רבי ישמעאל סובר טומאה לקרובים שנאמר בה: לָהּ יִטְמָא (ויקרא כא ג) רשות היא, שמאחר שאסר הכתוב את הכהנים להיטמאות למת, שנאמר: לְנִפְשׁ לֹא יִטְמָא בְּעֶמְיוֹ (ויקרא שם א), הוצרך להרשותם בטומאת קרובים (ברייטא וגמרא סוטה ג א). • רבי עקיבא חולק ואומר טומאה לקרובים חובה היא ולא רשות (ברייטא בגמרא סוטה שם).

להלכה פסקו ראשונים שחובה להיטמא לקרובים (רמב"ם אבל ב ו; וטושי"ע שם שעג ג), שהלכה כרבי עקיבא מחברו (אור זרוע ב תכו; סמ"ג עשין נח. וראה ערך הלכה). מצוה זו מנאה מוני המצוות במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם עשה לו; סמ"ג עשין נח; החינוך מצוה רסד). וחובה להיטמא לקרובים אף בזמן שבית המקדש קיים (האשכול [הוצאת אלבק] ב עמ' 175), וכל שכן בזמן הזה, שאם בזמן בית המקדש שהיו מקריבים קרבנות, והיה נוהג טומאה וטהרה, נטמאו להם בעל כרחו, כל שכן בזמן הזה (הלכות גדולות הלכות טומאה על פי כמה נוסחאות), ונטמא לקרובים אפילו ברגל, אף שמצוה לטהר עצמו ברגל (ראה ערך טהרה: טהרה ברגל. ריטב"א כתובות נג א ד"ה והא, בשם יש מפרשים, וראה ערך הנ"ל).

טעם המצוה בטעם המצוה יש מהראשונים שכתבו לפי שחייב בקבורת הקרובים (ראב"ן א לג, וראה ערך קבורה), וכדי שתהא קבורתם מזומנת יותר על ידי קרוביהם (תורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קל, ורמב"ן יבמות פט ב), כענין מת מצוה (ראה ערכו. ריטב"א ונימוקי יוסף יבמות שם¹⁸).

ויש שכתבו שדחיית הטומאה היא מפני חומרת מצות אבלות כדי שיתעסק עמהם ויתאבל עליהם (רמב"ם אבל ב ו, וספר המצוות מצוה לו, וכן מבואר בהשגות הראב"ד ביאת מקדש ב ו), ודוקא במי שחייבים להתאבל עליו, אבל מי שאין חייבים להתאבל עליו אינו נטמא להם, כגון הרוגי-בית-דין (ראה ערכו), והמאבד עצמו לדעת (ראה ערכו). וראה ערך הרוגי בית דין: אבלותם. רמב"ם שם ח וכסף משנה).

במצוה להיטמא לאשתו נחלקו ראשונים:

להיטמא לאשתו • יש סוברים שהיא מן התורה (רמב"ן יבמות פט ב ד"ה הכא; תוספות ר"ד כתובות נג א).

• ויש חולקים וסוברים שהמצוה להיטמאות לאשתו אינה אלא מדברי סופרים (רמב"ם אבל ב א, ו; החינוך מצוה רסד; מאירי יבמות כד ב, וסוטה ג א), מהם שכתבו שעשאוה כמת מצוה (ראה ערכו), שלפי שאין לה יורש אלא הבעל, לא תמצא מי שיתעסק בה (רמב"ם שם ז; החינוך שם; מאירי יבמות כב ב, בשם יש מתרצין).

מן האחרונים יש שכתבו שלדברי הכל החיוב להיטמאות לאשתו מן התורה הוא, ומה שאמרו שהוא מדברי סופרים היינו שאינו מפורש בתורה (כסף משנה שם א, בדעת הרמב"ם).

שלא לצורך ואחר סתימת הגולל

שלא לצורך בטומאה לקרובים, נחלקו ראשונים אם נטמא הכהן דוקא לצורך, או אפילו שלא לצורך:

• יש שכתבו שנטמא להם בין לצורך בין שלא לצורך כמה שירצה (תורת הבית הארוך לרמב"ן סוף ענין הכהנים, והובא ברא"ש הלכות טומאה; טור יו"ד שעג; רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; שו"ע שם ה דעה א), ואף שלא לצורך מצוה להיטמא להם (שו"ע שם סק"ט), וכל שכן שבשבת מותר לשומרו שלא יהיה מוטל בביזיון, שזה קצת צורך קבורה (תרומת הדשן רפג; רמ"א בשו"ע שם בשמו), וכתבו אחרונים שלדעתם טומאת קרובים הותרה, וכשהותרה לצורך הותרה אף שלא לצורך כלל (מנחת חינוך מצוה רסד).

• ויש חולקים וסוברים שאינו נטמא אלא לצורך המת (תוספות פסחים ט א, ונדה טו ב; תוספות הרא"ש נדה שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים; רמ"א בשו"ע שם, ושכן יש להחמיר), לקוברו ולהביא לו ארון ותכריכים (רמ"א בשו"ע שם), ואסור להיטמא בו כדי לשומרו (תרומת הדשן שם, ורמ"א שם), וכתבו אחרונים שאפשר שלדעתם לוקים על טומאה שלא לצורך קבורה, שלדעתם טומאת קרובים דחוייה היא ולא הותרה, ואינה דחוייה אלא לצורך (מנחת חינוך מצוה רסד, וראה שם עוד).

עד מתי נטמא עד מתי נטמא לקרוביו - ומצוה להיטמא להם לקרוביו (חידושי בן אריה יא ז) - מחלוקת תנאים בדבר:

• רבי מאיר אומר כל אותו היום.

• רבי שמעון אומר עד שלושה ימים.

• רבי יהודה אומר רבי טרפון אומר עד שיסתם הגולל (שמחות ד ז).

להלכה כתבו ראשונים כרבי יהודה בשם רבי טרפון (רמב"ם אבל ב ח; וטושי"ע יו"ד שעג ו), וכל זמן שלא נסתם הגולל נטמא להם אפילו אחר כמה ימים (הרוקח שם), ואחר שנסתם הגולל הרי הקרובים כשאר כל המתים שאם נטמא להם לוקה (רמב"ם שם), ואסור לחזור אחר הקבורה כדי לבכות על הקבר (מאירי נזיר מב ב; שיטה מקובצת שם מד א, בשם שיטה), או להספידו, שאחר הקבורה אין זה צורך המת כלל (מאירי שם), וכתבו אחרונים שאף לצורך אסור, כגון לגרש משם בהמה וכיוצא בזה (חזון איש יו"ד ד טו, ואהלות כב לה, על פי דעת רש"י).

גדר סתימת הגולל סתימת הגולל שאמרו, כתבו ראשונים שסתמוהו בקבר הגולל (האשכול [הוצאת רצב"א] ב עמ' 174), והיינו כיסוי הקבר בעפר (תורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קמו לענין תחילת אבלות, והובא בבית יוסף יו"ד שעה; רא"ש מועד קטן ג לט), ואף כשרגילים להניח אבן על גבי הקבר לאחר זמן, עכשיו שנסתם הקבר אסור להיטמא לו (רא"ש שם).

אופנים שמותר להטמא אף לאחר שנקבר אופנים שמותר להטמא אף לאחר שנקבר (מאירי נזיר מג ב, על פי גמרא שם מד א, וראה להלן: במת שאינו שלם), או אם קברוהו לפי שעה בכפר כדי לפנותו לקבר בעיר, מותר להיטמא לו - לצורך (ראה דברי השואל בשו"ת הרשב"א שלהלן; רמ"א שלהלן) - עד שיסתם הגולל השני, אבל אם נקבר שלא על דעת לפנותו, הרי זה אסור להיטמא לו משיסתם הגולל (שו"ת הרשב"א א; רמ"א בשו"ע יו"ד שעג ו), ומכל מקום אם הושלך מקברו,

ח בטעם הרמב"ם שלא פירש כן.

שפירש בענין אחר. וראה העמק שאלה קסד יז. 18. וראה אור שמח אבל ג

(ראב"ד בהשגות אבל שם; ר"י מלניל (נ"י) ורא"ש הלכות טומאה; רבינו ירוחם נתיב כח ד; טושי"ע יו"ד שעג ג), וכל שכן הוא, שאם כהן המוזהר על טומאת מת מחוייב להיטמא לקרובים, אלו שאינן מוזהרות על הטומאה לא כל שכן שמצוות להיטמא לקרובים (הגהות הרמ"ך על הרמב"ם שם), ואם אין האשה רוצה להיטמא - כופים אותה (ר"י מלניל (נ"י) הלכות טומאה).

ישראל מצווה להיטמא לקרובים (שו"ת הרשב"א א כז; שאגת אריה החדשות ח, ומנחת חינוך מצוה רסד, בדעת הרמב"ם ועוד), אם לפי שהמצוה תלויה באיסור (שאגת אריה שם, ומנחת חינוך שם, ודברי שאול יו"ד שם סק"ג), או לפי שפרשת טומאה נאמרה בבני אהרן, ואין לויים וישראלים בכלל (שאגת אריה שם. וראה בארוכה בשו"ת אמרי נועם טו).

ויש שכתבו שאף הישראל מצווה להיטמא לקרובים (הגהות הרמ"ך על רמב"ם אבל ב ו; דרישה אבן העזר נה סק"ב; שאגת שם בדעת כמה ראשונים מכמה ראיות), וכל שכן הוא מכהן (דרישה אבה"ע שם).

קטן כהן קטן שהוזהרו עליו הגדולים שלא לטמאו (ראה לעיל: המוזהרים; כהנים קטנים), כתבו אחרונים שהוזהרו שלא לטמאו אף לקרובים, והרי הם כרחוקים אצלו (מנחת חינוך מצוה רסד).

במת שאינו שלם

מת חסר שאינו כבדיהו, נחלקו תנאים ואמוראים אם נטמא לו קרובו כהן:

• רבי יהושע בן אלישע וארבעה זקנים שעמו אמרו אינו נטמא לו, לפיכך הורו שאין להיטמא לאביו שמת שלוש שנים קודם לכן (נזיר מד א), שאחר שלוש שנים אי אפשר שלא יהיה חסר (מיוחס לרש"י ורא"ש ומאירי שם), וכן אמר רב חסדא בשם רב נקטע ראשו של אביו, אינו נטמא לו (נזיר מג ב), שנאמר: וְלֹאֲבִיו (ויקרא כא ב), בזמן שהוא שלם, ולא בזמן שהוא חסר (נזיר שם ושם), שאם אינו שלם כמו שהיה בחיים, אינו נקרא "לאביו" (תורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קמא, והובא ברא"ש הלכות טומאה), ואף שנמצא ראשו (תורת הבית לרמב"ן שם), והוא בצד הגוף (מיוחס לרש"י ומאירי נזיר מג ב; רא"ש הלכות טומאה; טושי"ע יו"ד שעג ט). וכן שאר קרובים (רמב"ם אבל ב טו; סמ"ג לאוין רלד), שנאמר בהם: לֹאֲמֹ וְלִבְנֵי גֹוֹ (ויקרא שם שם), כולם שלמים במשמע, ולא חסרים (לבוש יו"ד שעג ט).

• רבי יהודה אומר נטמא הוא לאבר מן המת של אביו (ברייתא בגמרא שם), ויש גורסים: לעצם כשעורה של אביו (ראב"ד ור"ש משאנץ ועוד בתורת כהנים אמור א. ולפנינו שם אמרוה בשם תנא קמא), ופירשו ראשונים שלדעת רבי יהודה אפילו אם היה אביו חסר אבר מותר לקוברו, וכשימצא את האבר החסר יחזור ויקברנו, אבל אסור לו להיטמא לאבר ממנו כשלא נטמא עדיין לגופו (מיוחס לרש"י שם על פי גירסתו שם; תוספות ורא"ש ושיטה לחכמי איורא, ושיטה מקובצת בשם רבינו עזריאל שם), שלא התירה תורה להיטמא אלא בדבר שעיקר הגוף בו (מיוחס לרש"י שם), שנאמר: לְנִפְשׁ (ויקרא כא א), הקפידה תורה שלא יטמא לכתחילה אלא על נפש (ראב"ד ור"ש משאנץ בתורת כהנים שם).

• רבי אליעזר בן יעקב אומר נטמא הוא לשדרה (ראה ערכו), וגלגלת (ראה ערכו), ורוב בנין ורוב מנין (ראה ערך אברים (באדם) וערך

או שעבר ופינהו לקברי אבותיו, כתבו אחרונים שמותר להיטמא לו עד שיסתם הגולל השני, אפילו אם נקבר תחילה שלא על דעת לפנותו (חזון איש אהלות כב לה, על פי גמרא בנזיר הנ"ל).

בכהן גדול

כהן גדול אינו נטמא לקרובים (משנה נזיר מז א; רמב"ם אבל ג ו), שנאמר: וְעַל כָּל נִפְשֹׁת מֵת לֹא יָבֹא לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא יִטְמָא (ויקרא כא יא. רמב"ם שם. וראה הדרשה בגמרא בנזיר שם ב). וזה אחד מן הדברים שבין כהן גדול לכהן הדיוט (ברייתא בגמרא יומא עג א ושם נתבאר).

הכהנים אחד כהן גדול המשמש, ואחד כהן גדול שעבר שנכללים באיסור - כגון שאירע פסול בכהן גדול ומינו אחר תחתיו, ועבר פסולו של הראשון שחזור לעבודתו, והשני הוא כהן שעבר (רבינו חננאל ורש"י יומא עג א וכמה מקומות, וראה ערך כהן גדול) - אסורים בטומאת קרובים (משנה הוריות יא ב), אחד המשוח בשמן-המשחה (ראה ערכו), ואחד המרבה-בגדים (ראה ערכו. משנה שם, וברייתא שם יב ב, ותוספתא שם ריש פרק ד), כגון הכהנים שהיו בבית שני שלא היה אז שמן המשחה (רבינו חננאל ורש"י יומא שם ועוד), ואף כהן משוח-מלחמה (ראה ערכו) בכלל האיסור (ברייתא בגמרא הוריות שם, ותוספתא שם. על גדרו, ראה ערכו¹⁹), שנאמר: וְהִפְחֵן הַגָּדוֹל מֵאֲחִיו אֲשֶׁר יִצָּק עַל רֹאשׁוֹ שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמִלֵּא אֶת יָדוֹ לְלַבֵּשׁ אֶת הַבְּגָדִים וְגו' (על כָּל נִפְשֹׁת מֵת לֹא יָבֹא (ויקרא כא י - יא), ודרשו: הכהן הגדול מאחיו, זה כהן גדול, אשר יוצק על ראשו שמן המשחה, זה משוח מלחמה, ומלא את ידו ללבש את הבגדים, זה מרובה בגדים, ועל כולם הוא אומר ועל כל נפשת מת לא יבא (ברייתא בגמרא הוריות שם).

אלעזר ואיתמר אלעזר ואיתמר בני אהרן, אף שהיו כהנים הדיוטות, כתבו ראשונים שמכיון שנמשחו בשמן המשחה בשבעת ימי המילואים (ראה ויקרא ח ל), דינם כיום משיחתם ככהן גדול, ואסורים בטומאת קרובים (בעלי התוספות על התורה ופירוש הטור ויקרא י ד, וחזקוני שם ה, שלפיכך לא נטמאו אלעזר ואיתמר על נדב ואביהוא), שנאמר: כִּי שֶׁמֶן מִשְׁחַת ה' עָלֵיכֶם (ויקרא י ז. בעלי התוספות שם); ויש שכתבו שאיסור אלעזר ואיתמר הוראת-שעה (ראה ערכו) היתה, והיה דינם באותה שעה כמו כהן משוח מלחמה (רמב"ן על התורה שם ו, ובהשגות לספר המצות לא תעשה קסג, וראה שם שדוקא בימי המלואים).

באשה וישראל וקטן

כהנות שאינן מוזהרות על הטומאה (ראה לעיל: המוזהרים; בת כהן), נחלקו ראשונים אם מצוות להיטמא לקרובים:

• יש סוברים שאינן מצוות, אלא אם רצו נטמאות, ואם לאו אינן נטמאות (רמב"ם אבל ב ו, וספר המצות עשה לו, והובא בטור יו"ד שעג; החינוך מצוה רסד), שכל שישנו ב"לא יטמא" ישנו ב"יטמא", והנשים שאינן בלא יטמא, אינן במצות יטמא (ספר המצות שם), וכתבו אחרונים שמכל מקום אם רצתה האשה להיטמא לקרובים - רשאית, ואפילו ברגל (לחם משנה אבל ב ה; שאגת אריה סו, ושאגת אריה החדשות ח; שו"ת יד אליהו מלובלין סח).

• ויש חולקים וסוברים שאף הנשים מצוות להיטמא לקרובים

19. והרמב"ם השמיט, ראה משנה למלך כלי המקדש ה ו.

עצמות), אבל אינו נטמא לכזית מן המת (נזיר שם, וראה ערך מת), שנאמר באחותו: לָהּ יִטְמָא (ויקרא כא ג), אינו נטמא לאבריה, וכשנאמר: וְאֶמְרַת אֲלֵהֶם (ויקרא שם א), הוסיף לך הכתוב טומאה אחרת (גמרא שם), שנטמא לשדרה, או גולגולת, או לרוב בנינה או לרוב מנינה, אבל לא לאבר אחד (מיוחס לרש"י שם ומד א), ולא דוקא אחותו, אלא הוא הדין בשאר קרובים (גמרא שם).

ואמרו בגמרא שאף רבי אליעזר בן יעקב סובר כרבי יהודה (גמרא שם), ונחלקו ראשונים אם סבר לגמרי כרבי יהודה או לא (ראה רוקח שטו ורא"ש הלכות טומאה).

להלכה להלכה נחלקו בכך ראשונים:

- יש שהתירו לכהן להיטמא אף לאבר מן המת של אביו (הגהת הרמ"ך על הרמב"ם שם יד, בשם הר"ר אברהם אב"ד וחבריו ושסמכו על הרי"ף שלהלן, וכתב עליהם שלא דקדקו יפה), ואפילו על עצם כשעורה (רי"ף הלכות טומאה, והובא בראב"ד בהשגות אבל ב יד), שלדעתם הלכה כרבי יהודה (רא"ש הלכות טומאה, וראה שם עוד טעמים).

- יש פוסקים שאינו נטמא לאבר אחד, אבל נטמא הוא לשדרה, וגולגולת, ורוב בנין ורוב מנין, כרבי אליעזר בן יעקב (מאירי נזיר שם, בשם יש פוסקים, ושכן דעת גדולי הפוסקים, ושכן נראה עיקר).

- ויש פוסקים שלכתחילה אינו נטמא לאבר מאבריו, אבל אם נטמא לגופו ומצאו חסר, מחזור על אותו אבר ונטמא לו, כרבי יהודה (מאירי שם בשם יש פוסקים).

שיעור החסרון
מגופו שאינו
נטמא לו

חסר מגופו שאינו נטמא לו, יש מהראשונים שכתבו אפילו חסר רק עצם כשעורה (מאירי נזיר מג ב; כל בו הלכות אבל ב, וארחות חיים ב עמ' 602, הובא בבית יוסף יו"ד סוף סי' שעג; שיטה מקובצת נזיר מד א, בשם שיטה), ואפילו כל שהוא (רבינו ירוחם חוה נתיב כח ד; טוש"ע שם ט); ויש שכתבו שאינו נקרא חסר אלא בכדי שינטל מן החי וימות (כל בו וארחות חיים שם, בשם הר"ר יחיאל מפאריס, והובא בבית יוסף שם), היינו כל שהנשמה תלויה בו (חזון איש יו"ד רי טו, ואהלות כב לה, ושכן דעת הרמב"ם אבל ב יד).

הרוג, כתבו ראשונים שדינו כחסר (כל בו אב"ב, וארחות חיים ב עמ' 602 בשם ר"ש מאיוורא; רמ"א בשו"ע יו"ד שע"ט, בשם יש אומרים, ושכן נכון להחמיר), וכתבו אחרונים לפי שדמו יוצא (מנחת חינוך מצוה רסד; אור שמח אב"ב ג ח, על פי רש"י נדה כז ב); ויש שכתבו שהרוג אין דינו כחסר (שיטה מקובצת נזיר מד א. וראה ערוך השלחן יו"ד סוף סי' שע"ג; לבוש שם ט, בשם יש חולקין), לפי שאין חסרונו ניכר בגופו (רדב"ז על הרמב"ם אב"ב סוף פרק ב).

נתייבשה הלחות שבו עד שנשאר יבש כעץ והוא שלם, אין דינו כחסר (שו"ת רדב"ז ב תשלב), ואין צריך לומר כשנהרג על ידי סם המות או חנק וכדומה (אגרות משה יו"ד א רנא, וחלק ב קסה).

נחתכה ידו של אביו מחיים ומת לאחר זמן, כתבו
ומת לאחר זמן ראשונים שבנו נטמא לו, לפי שהוא לאחר מיתה
שלם כמו שהיה בחיים (תורת הבית הארוך לרמב"ן (הוצאת שעוועל) עמ'
קמא, וסיים שהדבר צריך הכרע; רבינו ירוחם חוה נתיב ח ד; טור י"ד שעג;

שם; ויש מפרשים "קטנה" היינו שיש לה בתולים, ואפילו בוגרת קרויה קטנה, לפי שיש לה מקצת בתולים (ראה ערך בוגרת), אבל גדולה יותר מבוגרת, שאין לה בתולים כלל, אינו נטמא לה (ר"ש משאנץ שם תירוצ' ב; רבינו הלל שם, בשם אית דמפרשי, ועיי' שדחה פירושם).

בעל לאשתו ארוסה (תורת כהנים אמור א; רמב"ם אבל ב ז; טוש"ע אבהע"ז נה ה, וי"ד שעג ד), שנאמר: **כִּי אִם לְשָׂאָרָו הִקְרַב אֵלָיו** (ויקרא כא ב), ודרשו: הקרוב, ולא ארוסה (תורת כהנים שם), ומכל מקום נכנסה לחופה - והיא ראויה לביאה (מנחת חינוך מצוה רסד) - דינה כנשואה, והבעל נטמא לה (ראה משנה כתובות מח א וב, ורש"י שם ד"ה מצותה), והרי היא בכלל "שארו" וקירוב בשר (ר"י מלוגיל (נ"י) הלכות טומאה).

גרופה גירש את אשתו - אף שיש לו בנים ממנה (שמחות ד ג) - אינו נטמא לה (תורת כהנים אמור א; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **הִקְרַב אֵלָיו** (ויקרא כא ב), ולא גרופה (תורת כהנים שם, והובא ברי"ף הלכות טומאה), שאף על פי שהיתה קרובה אליו, מכל מקום עכשיו אינה אצלו, שכבר גרשה (ביאור הגר"א בתורת כהנים שם).

לקרוביו הפסולים (תורת כהנים אמור א טו; רמב"ם אבל ב ט; טוש"ע יו"ד שעג ד), כשם שנטמא לאמו אפילו נתחללה - לאחר שנתעברה בכך זה (ראב"ד ורבינו הלל בתורת כהנים שלהן. וראה ערך חלל; חללה) - שנאמר: **לאמו ולאביו, אילו נאמר לאביו ולא נאמר לאמו הייתי אומר מה אביו שהוא חזקה הרי הוא נטמא לו, אמו ודאי, אינו דין שיטמא לה, אילו כן הייתי אומר - דיו לבא מן הדין להיות כנדון** (ראה ערכו. רבינו הלל וקרוב אהרן שם) - מה אביו שאינו מתחלל אף אמו שאינה מתחללת, אמו שנתחללה מנין, תלמוד לומר 'ולאמו' (תורת כהנים שם ה), שמשמע כל שהיא אמו (קרוב אהרן שם), ואין חילוק בין קרובים אחרים לאמו (ר"ש משאנץ בתורת כהנים שם טו), שלא מצינו שחילקה בהם התורה (ראב"ד שם).

לקרוביו כשהם ממזרים או נתינים (שמחות ד; יבמות כב ב; רמב"ם אבל ב ט), לפי שממזר אחיו הוא (יבמות שם), מאב אחד (נמוקי יוסף יבמות שם), ובנו הוא לכל דבר (פסיקתא זוטרתא אמור. וראה ערך אב (המוליד)), חוץ ממי שיש לו בן מן השפחה ומן הנכרית (משנה יבמות שם א, וגמרא שם ב; טוש"ע יו"ד שעג ד), שהבן הולך אחר האם (פסיקתא זוטרתא שם, וראה ערך הנ"ל).

אשתו פסולה אשתו פסולה אינו נטמא לה (תורת כהנים אמור א; יבמות כב ב, ושם צ ב; רמב"ם אבל ב ט; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעֻמָּיו** (ויקרא כא ד), מה תלמוד לומר - והרי כבר נאמר כי אם לשארו, שנטמא לאשתו (ר"ש משאנץ בתורת כהנים שם) - לפי שנאמר לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו ולאחתו, נטמא להם בין פסולים בין כשרים (ראה לעיל), יכול אף לאשתו יטמא בין כשרה בין פסולה, תלמוד לומר לא יטמא בעל בעליו, יש בעל שנטמא ויש בעל שאינו נטמא, הא כיצד, נטמא הוא לאשתו כשרה, ואינו נטמא לאשתו פסולה (תורת כהנים שם; יבמות שם ושם), שעומדת להוציאה (גמרא שם כב ב), ואינה בכלל אשתו (רש"י שם ד"ה לאפוקי, ונמוקי יוסף שם).

ממפרשי התורה יש שכתבו שכוונת הכתוב: **לֹא יִטְמָא בְּעַל בְּעֻמָּיו** להחלו, שלא יטמא לאשתו פסולה שהוא מחולל בה בעודה עמו (רש"י על התורה ויקרא שם).

אשתו הפסולה היינו אשה האסורה עליו כגון אלמנה לכהן גדול

נתחללה, הרי הבן חלל, ומותר לו להיטמא לראשון ממה נפשך, אם בן הראשון הוא הרי זה אביו, ואם בן השני הוא הרי הוא חלל, ולא הוזהר על הטומאה (גמרא שם ורש"י).

אחותו ואחיו אחותו נטמא לאחיו ואחותו אלא מאביו (תורת כהנים מאמו אמור א; רמב"ם אבל ב יב; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **וְלִבְתּוֹ וְלִאֲחִיו וְלִאֲחֹתוֹ** (ויקרא כא ב - ג. ראה בתורת כהנים וברמב"ם שם הדרשה).

אחותו הנשואה אחותו, אינו נטמא לה אלא כשהיא בתולה, אבל לא הנשואה - אף כשהיא נשואה לכהן (רמב"ם אבל ב י) - שנאמר: **הַבְּתוּלָה הַקְּרוּבָה אֵלָיו אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה לְאִישׁ** (ויקרא כא ג), הבתולה, הפנויה ולא הנשואה (פסיקתא זוטרתא ויקרא שם; רמב"ם אבל שם; טוש"ע יו"ד שעג ד), ואינו נטמא לה אפילו נתגרשה (רמב"ן ורשב"א יבמות ס א, להבדיל מארוסה שנתגרשה, להלן. וכן כתב בכסף משנה שם) או נתאלמנה (מאירי שם).

אחותו הארוסה באחותו ארוסה נחלקו תנאים:

• רבי יוסי ורבי שמעון אומרים אינו נטמא לה (ברייתא בגמרא יבמות ס א; מסכת שמחות ד ה), אף כשהיא ארוסה לכהן (רמב"ם אבל ב י; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה** (ויקרא כא ג), פרט לארוסה (יבמות שם).

• רבי מאיר ורבי יהודה אומרים נטמא הוא לה, שנאמר: **הַקְּרוּבָה** (ויקרא כא ג), לרבות הארוסה (ברייתא וגמרא יבמות שם; הלכות גדולות הלכות טומאה בשם מתיבתא דסורא).

הלכה כרבי יוסי ורבי שמעון (רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שרבי יוסי ורבי שמעון שנים, ורבי מאיר ורבי יהודה שנים, והלכה כרבי יוסי לגבי כל אחד מהם (ראה ערך הלכה. רי"ף הלכות טומאה והובא בתורת הבית הארוך לרמב"ן [הוצאת שעוועל] עמ' קלד, והאשכול [הוצאת אלבק] ב עמ' 176).

כשנתגרשה מן הארוסין אף שאינו נטמא לאחותו ארוסה, אם נתגרשה מן הארוסין הנטמא הוא לה (רבי יוסי ורבי שמעון במסכת יבמות ס א; רמב"ם אבל ב יא; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **הַקְּרוּבָה** (ויקרא כא ג), לרבות ארוסה שנתגרשה (גמרא שם; רמב"ם שם), לפי שחזרה ונתקרה (ר"י מלוגיל (נ"י) הלכות טומאה; רמב"ן ורשב"א יבמות שם), והוא הדין נתאלמנה (מאירי שם). וכן כתב במנחת חינוך מצוה רסד), וכתבו אחרונים שנטמא לה אף אם זקוקה ליבום (מנחת חינוך שם).

אחותו בעולה אחותו בעולה, כגון שהיתה אנוסה או מפותה, אינו נטמא לה (תורת כהנים אמור א; ברייתא בגמרא יבמות ס א, וירושלמי שם ו ד; רמב"ם אבל ב י; טוש"ע יו"ד שעג ד), שנאמר: **וְלִאֲחֹתוֹ הַבְּתוּלָה** (ויקרא כא ג), פרט לאנוסה ומפותה (תורת כהנים שם; רמב"ם שם), שאינה בתולה (רש"י יבמות שם), והוא הדין כשנבעלה שלא כדרכה אף על פי שהיא בתולה (ראה ערכו), שנאמר **אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה לְאִישׁ**, וזו היתה לאיש (ריב"א על התורה שם בשם הר"ר אליקים. וכעין זה במנחת חינוך מצוה רסד).

אחותו בוגרת אחותו בוגרת נטמא הוא לה, שנאמר: **אֵלָיו**, לרבות את הבוגרת (תורת כהנים אמור א; יבמות ס א וב, וירושלמי שם ו ד; רמב"ם אבל ב י; טוש"ע יו"ד שעג ד), ודוקא קטנה, אבל לא גדולה (תורת כהנים שם), ופירשו ראשונים "גדולה" היינו בעולה שאינו נטמא הוא לה, ו"קטנה" היינו בתולה שנטמא הוא לה, ואפילו נערה ואפילו בוגרת הרבה (ר"ש משאנץ שם תירוצ' א; רבינו הלל

פרשו אבותיו מדרכי ציבור - שנעשו מומרים (רש"י מדרכי ציבור סנהדרין מז א ד"ה מדרכי, וראה בית יוסף יו"ד שעג) - לא יטמא להם (תורת כהנים אמור א; ברייתא ששנה רב שמעיה בסנהדרין שם; רמב"ם אבל ב ח; טושי"ע יו"ד שעג ח), שנאמר "בעמיו", בעושה מעשה "עמיו" (תורת כהנים שם, וברייתא שם).

וגרשה לכהן הדיוט (ראה ערך חיבי לאוין. מסכת שמחות ד ד; תוספתא יבמות ב לגירסא שלפנינו), והגירות (שאלות קג), וכן החלוצה (שמחות שם, ותוספתא יבמות שם), אף שאיסורה אינו אלא מדרבנן (ראה ערך חלוצה לכהן), שכיון שמתחללת בביאה מדרבנן (ראה ערך הנ"ל), הרי היא בכלל "להחלו" (ראה ערך ירושה. משנה למלך נערה בתולה א ח ד"ה עוד (הא"י)).

טומאת כלים¹

דיני טומאה הנוהגים בכלים

• מהותם וצורתם	• הפרקים:
• תשמישם	• מיני הכלים
• במחובר לקרקע	• טומאתם
• גמר מלאכה	• חומר הטומאה
• בכלים שנפסדה צורתם	• טהרתם

הפך לזל את הפדיל ואת העפרת פל דבר אשר יבא באש וגו' אף במי נדה יתחטא (במדבר לא כב - כג ורש"י. וראה רמב"ם שם); ובכלי חרס נאמר: וכל כלי חרש אשר יפל מהם אל תוכו וגו' ואתו תשברו (ויקרא יא לג. רמב"ם שם), ונאמר בתנור וכירים: תנור וכירים יתץ טמאים הם (ויקרא יא לה), וטומאתם וטומאת כלי חרס שוה (רמב"ם כלים א יג. וראה ערך כלים על המקור לטומאת כלי עצם).

וכן כלי נתר מקבלים טומאה מן התורה, ודינם, להלכה, ככלי חרס לכל דבר (ספרא שמיני ז; כלים ב א; רמב"ם שם יג).

כלי שטף כלי עץ קרויים אף "כלי שטף" על פי האמור: וכל כלי עץ ישטף במים (ויקרא טו יב. בכורות לח א, ורש"י ד"ה כנגדו; רבינו הלל לספרא שמיני ז); ויש שכתבו שאף כלי מתכת קרויים כלי שטף, שנאמר בהם: ומרק ושתף במים (ויקרא ו כא. תוס' בכורות שם ד"ה כנגדו; ראב"ד לספרא שם).

וכתבו הראשונים שכל הכלים מלבד כלי חרס, קרויים כלי שטף, על שם שיש להם טהרה במקוה (ראה להלן: טהרתם. רש"י חולין כה א ד"ה כלי שטף).

כלי זכוכית מדברי סופרים שאף כלי זכוכית מקבלים טומאה (שבת יד ב; רמב"ם כלים א ה), הואיל ותחילת ברייתם מן החול, עשאו חכמים ככלי חרס (שבת טו ב); או שמאחר שאם נשברו יש להם תקנה להתיכם ולחזור ולעשותם כלים ככלי מתכת, עשאו ככלי מתכת (שבת טז א, ורש"י ד"ה יש להן)⁴.

כלים הכלים כלי גללים שהם כלים העשויים מגללי בהמה (ערוך ערך הטוהרים גלל; רש"י שבת נח א ד"ה כלי; תוס' מנחות סט ב ד"ה כלי), וכן כלי אבנים וכלי אדמה, דהיינו כלים העשויים מאדמה ונתייבשו בחמה ולא נצרפו בכבשן (תוס' ביצה לב א ד"ה אין, מנחות סט ב ד"ה כלי אדמה; פירוש המשניות לרמב"ם כלים ד ד; רא"ש כלים ג ב; כסף משנה כלים א ו. וראה ערך כלים פירושים אחרים), אינם מקבלים טומאה, לא מדברי תורה, ולא מדברי סופרים (שבת נח א; רמב"ם כלים א ו)⁵.

בפני עצמם; וראה ערך טומאה אם מונים את דיני הטומאות במנין המצות. 4. וראה ערך כלים, על מהותם של המינים הללו ועל הדברים הנכללים בהם, ועל עוד מקורות לטומאתם. 5. וראה ערך כלים, על כלים ממינים אחרים, כגון כלים העשויים משפי וגמי, נייר וזפת; וערך מדרס, על כלים הללו, כשהם מיוחדים למדרס, אם נטמאים במדרס מהתורה, אף אם אינם בכלל כלים האמורים בתורה לגבי שאר טומאות.

המקור בתורה בתורה מפורש שהכלים מקבלים טומאה, שנאמר בטומאת שרץ: וכל אשר יפל עליו מהם כמותם יטמא מפל כלי עץ או כגד או עור או שק פל כלי אשר יעשה מלאכה בהם (ויקרא יא לב); ובטומאת זב נאמר: וכלי חרש אשר יגע בו הזב ישבר וכל כלי עץ ישתף במים (שם טו יב); ונאמר בטומאת מת: וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא (במדבר יט טו); ובטומאת שכבת זרע נאמר: וכל כגד וכל עור אשר יהיה עליו שכבת זרע וכבס במים וטמא עד הערב (ויקרא טו יז).

וכן מצינו בכמה טמאים שבגדיהם נטמאים וטעונים טבילה, כמו בנושא נבלת בהמה, שנאמר בו: וכל הנשא מנבלתם יכבס בגדיו (ויקרא יא כה), ועוד (ראה ויקרא טו ה - יא בנטמא במשכב הזב ובבשר הזב; במדבר יט ז - י במתעסק בשריפת הפרה ובאפרה, ועוד)².

במנין המצות יש שמנה בטומאת כלים שלש מצוות עשה: טומאת כלים; טומאת כלי חרס הטעונים שבירה לטהרתם (ראה להלן: טהרתם); טומאת תנור וכירים הטעונים נתיצה לטהרתם (ספר המצות לרס"ג עשה קסד, קסה, קסט, וראה בבאור הר"י פרלא שם).

ויש שלא מנאום כמצוות בפני עצמם (ראה רמב"ם בספר המצות), אלא כללם בכלל מצות טומאת אוכלים ומשקים (סמ"ג עשין רמו; חינוך קס)³.

מיני הכלים

שבעת הכלים ישנם שבעה מיני כלים שמקבלים טומאה מן התורה, ואלו הם:

הבגדים, והשקים, וכלי עור, וכלי עצם, וכלי מתכות, וכלי עץ, וכלי חרס (רמב"ם כלים א א, ובהקדמה לסדר טהרות); שנאמר: וכל אשר יפל עליו מהם כמותם יטמא מפל כלי עץ או כגד או עור או שק פל כלי אשר יעשה מלאכה בהם (ויקרא יא לב. רמב"ם שם); ובכלי מתכת נאמר: אף את הזקב ואת הקסף את הנחשת את

טומאת כלים. 1. כ, טורים שיב - שפד. 2. וראה ערך נגעי בגדים, על טומאת בגדים וכלי עור בנגעים; וערך טומאה בחיבורים על המטמאים בגדים; וערך מדרס, על טומאת כלים הנטמאים בתורת משכב ומושב הזב; וערך בגד המנגע, על בגדים שנטמאו בתורת נגעי בגדים; וערך טומאת מקדש וקדשיו, על האיסור להכניס כלים טמאים למקדש; וערך טהרה, על החיוב לטהר כלים ברגל. 3. וראה ערך מנין המצוות, שלדעת הרמב"ם חלקי המצוה אינם נמנים למצוות

אם נכנסה הטומאה לאויר כלי זכוכית ולא נגעה בו, כתבו הראשונים שהכלי טהור (רמב"ם וראב"ד כלים א ה); ויש שנראה מדבריהם שלרב אשי כלי זכוכית מקבל טומאה אף מאוירם (ראה תוס' שבת שם ד"ה אלא מעתה, ומלאכת שלמה כלים שם).

טומאת משקים משקים טמאים שמתמאים כלים מדרבנן (ראה להלן: חומר הטומאה), מטמאים את הכלים מתוכם, כיצד: אם נפלו לאויר כלי חרס נטמא כולו; וכן בכלי משאר המינים, אם נגעו מתוכם נטמא כולו, אבל אם נגעו המשקים בגב הכלי שיש לו תוך, נטמאו אחוריו בלבד, ולא נטמא תוכו (כלים כה א-ו; רמב"ם אבות הטומאות ז א), שעשו חכמים היכר ואמרו שלא יטמא הכלי כולו כדרך שהוא מיטמא בטומאה דאויריתא, כדי להודיע שטומאת כלים שנטמאו במשקים טמאים אינה אלא מדרבנן, ולא יבואו לשרוף עליה תרומה וקדשים (בכורות לח א; רמב"ם שם ד).

לטמא אחרים כלי חרס שנטמאו, וכן שאר כל הכלים הטמאים, אם אחר כך נגעו בהם אוכלים או משקים טהורים, בין מתוכם בין מגבם - נטמאו (בכורות לח א, ותוס' ד"ה הרי; רמב"ם כלים יג ד); ואף שכלי חרס אינו נטמא מגבו, מכל מקום מטמא אחרים מגבו (כלים ב א, ור"ש ורא"ש; ספרא שמיני ז). ויש מהראשונים שכתב שאין כלי חרס מטמא מגבו כלל (תוס' בכורות שם, בשם רבינו שמואל; מרכבת המשנה כלים א יג, בדעת רב ניסים גאון שבראב"ן א נו).

כלי חרס הטמאים מטמאים מה שנכנס באוירם, שאם שנכנסו אוכלים או משקים טהורים לאויר כלי חרס - טמא, אף על פי שלא נגעו בו - נטמאו; אבל שאר הכלים הטמאים אינם מטמאים אוכלים ומשקים עד שיגעו בהם (כלים ב א; חולין כד ב; רמב"ם יג ב).

חומר הטומאה

מאב הטומאה כלים שנטמאו, פעמים שנעשים אבי אבות הטומאה [הדרגה הגבוהה ביותר של טומאת מת, שעושה את הנטמא בה לאב הטומאה], והם כלים שנטמאו במת, שנעשים כמת עצמו, ש"חבר הרי הוא כחלל", והנוגע בהם נעשה אב הטומאה (ראה ערך טומאת מת: "חבר כחלל"); ופעמים שנעשים אב הטומאה, כגון משכב הזב (ראה ערך מדרס), וכלים הנוגעים בכלים שנטמאו במת (ראה ערך טומאת מת); ויש שנעשים ראשון לטומאה, כגון כלים שנטמאו באב הטומאה (ראה רמב"ם טומאת מת ה ח, ואבות הטומאות י א).

וכלל גדול הוא בטומאות, שכל אב הטומאה מטמא בגדים וכלים, בין כלי מתכות, בין כלי שטף, בין כלי חרס, וכל המטמא כלים בנגיעה הרי זה אב הטומאה או למעלה ממנו; אבל ולד הטומאה [טומאה הבאה מכח אב הטומאה ודרגתה למטה ממנו] אינו מטמא כלים מהתורה (וראה להלן על גזירת חכמים במשקים שמתמאים כלים), לא כלי חרס ולא שאר כלים ובגדים (בבא קמא ב ב; רמב"ם טומאת מת ה ז. וראה ערך ולד הטומאה).

במשקים משקים טמאים שאינם אלא ראשון לטומאה, ומן הדין טמאים אינם מטמאים כלים (ראה ערכים: טומאה; טומאת משקים), גזרו בהם חכמים שיטמאו כלים שנגעו בהם, גזירה משום משקה הזב כגון רוקן שהוא אב הטומאה ומטמא כלים דין תורה (שבת יד ב, ורש"י ד"ה משקה; נדה ז ב; רמב"ם אבות הטומאות ז א, ב). כלים שנטמאו במשקים נעשים שני לטומאה מדבריהם, ולא יהיו

כלי עצם כלי עצם מקבלים טומאה, בין אם היו של חיה, ובין אם היו של בהמה (ספרא שמיני ט; חולין כה ב; רמב"ם כלים א ב), אחת חיה טהורה, ואחת חיה טמאה (שבת כח א). וכן עצמות של אדם, או של שרץ מקבלים טומאה, וכן כלים העשויים מעורותיהם מקבלים טומאה (ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא כלים יז יד).

אבל כלים העשויים מעצמות העוף, אינם מקבלים טומאה (ראה כלים שם; חולין שם; רמב"ם שם), שנאמר: עֲזִים (במדבר לא כ) - פרט לעופות (ספרא שם; חולין שם), חוץ מכלים העשויים מכנף העזניה המוזכרת בתורה, ומביצת הנעמית המצופה שמקבלים טומאה, מפני שגזרו חכמים בהם הואיל והם דומים לעצם, שיקבלו טומאה ככלי עצם (כלים יז יד, ופירוש המשניות לרמב"ם רבי עובדיה מברטנורא; רמב"ם שם).

בריות שבים כל הנעשה ממה שגדל בים - טהור, וכן ממה שגדל בנהרות ונחלים (כלים יז יג, ומשנה אחרונה ותפארת ישראל; רמב"ם טומאת מת ו ו, ושם כלים א ג) שנאמר: כָּגֹד אוֹ עוֹר (ויקרא יא לב), מה בגד מן הגדל בארץ, אף עור מן הגדל בארץ (ספרא שמיני ו; רמב"ם כלים א ג); ובכלי עצם נאמר מַעֲשֵׂה עֲזִים (במדבר לא כ), ואין דגים בכלל (רש"י שבת קח א ד"ה והתן; פירוש המשניות לרמב"ם כלים י א; ר"ש כלים יז יד).

ולכן כלים העשויים מעצמות חיה שבים ומעורה טהורים, ואין מקבלים טומאה מן הטומאות, ולא טומאת מדרס; ואף בגד הארוג מצמר הגדל בים אינו מקבל טומאה (ראה כלים י א; רמב"ם שם).

וכן כלים העשויים מעצמות הדג ומעורו אינם מקבלים טומאה, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, וכן העשויים מירוקה שעל פני המים וכיוצא בה (ראה כלים יז יג, יד; רמב"ם טומאת מת ו א, ו).

טומאתם

כלי חרס כלי חרס אינו מקבל טומאה אלא מאוירו, שאם נכנסה הטומאה לאויר הכלי נטמא אף על פי שלא נגעה בו, אבל אם נגעה בו הטומאה מגבו טהור. ושאר כל הכלים שנגעה בהם הטומאה ואפילו מגבם - נטמאו, ואם נכנסה הטומאה לאוירם ולא נגעה בהם - טהורים (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) א כ; חולין כד ב; רמב"ם כלים יג א).

וכן נטמא כלי חרס בהסט [נדנוד והזזה של דבר על ידי אדם, שנחשב כאילו האדם נושא את הדבר] הזב (ראה ערכו. ספרא מצורע זבים ג; גיטין סא ב; רמב"ם שם), שההיסט נידון כאילו נגע הזב בפנים הכלי (תוס' שבת פד ב ד"ה מי).

טומאת אויר כלי חרס למדים מהאמור בטומאת שרצים: וְכָל פֶּלִי חֶרֶשׁ אֲשֶׁר יִפֹּל מֵהֶם אֶל תּוֹכוֹ וגו' (ויקרא יא ג), ודורשים: "תוכו" - אף על פי שלא נגע בו (חולין כד ב).

כלי נתן טומאתו שוה לטומאת כלי חרס, ואין לו טומאה אלא מאוירו או בהסט הזב (כלים ב א; רמב"ם א יג).

כלי זכוכית כלי זכוכית, אף על פי שזה שגזרו עליהם טומאה הוא משום שדומים לכלי חרס (ראה לעיל: מיני הכלים), גזרו בהם חכמים שנטמאים מגבם, אף על פי שכלי חרס אינם נטמאים מגבם (כלים ב א; שבת טז א; רמב"ם כלים א ה); והטעם לפי שנראה תוך הכלי מבחוץ דרך דפנותיו, ולכן אינו חשוב גב אלא תוך (שבת טז ב, ורש"י ד"ה הואיל).

מהותם וצורתם

מיני הכלים המקבלים טומאה, לענין צורתם, מתחלקים לשלושה סוגים: כלי עץ וכלי עור וכלי עצם וכן הבגד והשק; כלי מתכת; כלי חרס וכלי נתר (ראה להלן).

כלי עץ ועור כלי עץ, וכלי עור, וכלי עצם, שאין להם בית קיבול, כגון הלוחות, והכסא, והעור שאוכלים עליו וכיוצא בהם - טהורים (כלים ב א, ושם טו א; רמב"ם כלים א י). ואפילו אם יש להם תוך, כגון חבית של עץ שאין לה שוליים והיא מפולשת מעבר אל עבר, כיון שאינם יכולים לקבל דבר בתוכם - טהורים (רבי עובדיה מברטנורא כלים ב א).

ואם יכולים לקבל דבר בתוכם, כגון הקערה והחמת וכיוצא בהם - מקבלים טומאה (כלים ב א, ושם טו א; רמב"ם שם). שהוקשו כלי עץ וכלי עור לשק, שנאמר: מִכָּל כְּלֵי עֵץ אֵל כְּבֹד אֵל עוֹר אֵל שֶׁק (ויקרא יא לב), שאין כלים הללו מקבלים טומאה אלא כשדומים לשק שמיטלטל מלא וריקן (בכורות לח א, ורש"י ד"ה דומיא; רמב"ם שם), וכלי עצם הוקשו לעור ועץ (רש"י שבת טז א ד"ה פשוטיה; ר"ש כלים שם).

כלי מתכות כלי מתכות, בין אם יש להם בית קיבול, כגון היורות והקומקומים, ובין אם אין להם, כגון הסכינים והמספרים, מקבלים טומאה, שכלי מתכת לא הוקשו לשק (כלים יא א, ור"ש ורא"ש; רמב"ם כלים ט).

כלי חרס כלי חרס שיש לו תוך מקבל טומאה, ושאינו לו תוך - טהור, וזכוכית שנאמר: אֵל תֹּכֹךְ (ויקרא יא לג. ספרא שמיני ז. וראה כלים ב ג, ורשב"א ביצה לב א). והראשונים כתבו שלמדים שאין כלי חרס טמא אלא כשיש לו תוך, מהאמור: וְכָל כְּלֵי פְתוּחִים וְגו' (במדבר יט טו), שיש לו פתח במשמע (רש"י ביצה לב א ד"ה טהורות).

וכן כלי זכוכית שאין להם בית קיבול - טהורים (כלים ב א, טו א, ל א; רמב"ם כלים א ח).

העשויים כל פשוטי כלי עץ העשויים לשיבה, או לשכיבה, או למדרס לרכיבה, כגון המיטה והכסא וכיוצא בהם, שהם נטמאים במדרס הזב (ראה בכורות לח א, ורש"י ד"ה בהך, ורמב"ם כלים כה א. וראה ערך מדרס), נטמאים אף בטומאת מת ובשאר טומאות, שכל הנטמא מדרס נטמא גם בטמא מת (נדה מט א; רש"י סוכה כ א ד"ה והתן; רמב"ם שם כג א, כז טו).

תשמישם

כלי תשמיש כלי מתכת אינו מקבל טומאה אלא כשהוא כלי תשמיש (ראה שבת ס א, ושם קכג א. וראה רש"י שם נח א ד"ה וזה וזה, ושם סג ב ד"ה תחת), שלמדים מהאמור: כָּל כְּלֵי מַעֲשֶׂה (במדבר לא נא), וכלי תכשיט העשוי לנוי שנתרבה שאף הוא מקבל טומאה (ראה להלן) הרי זה לפי שאף הוא בכלל "כלי מעשה" (חידושי רבי חיים הלוי כלים י טו).

כלי תכשיט כל תכשיטי האדם, כגון הנזמים והטבעות וכיוצא בהם, מקבלים טומאה (ראה כלים יא ח, ט, ושם יב א; רמב"ם כלים ח ו), אף על פי שאינם עשויים למלאכה אלא לנוי (ר"ש רא"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם יא ח), שנאמר בשלל מדין בקרבן שהקריבו שרי האלפים: אֶצְעָדָה וְצָמִיד טַבַּעַת עָגִיל וְכוּמָז (במדבר לא נ. רש"י שבת נח ב ד"ה טמאה, ושם סג ב ד"ה ואילו; תוס' הרא"ש ורשב"א וריטב"א שם סג ב), ונאמר שם: תִּתְחַטְּאוּ וְגו' אֲתֶם וְשִׁבְיָכֶם (במדבר שם יט. רש"י שם ושם).

הכלים לעולם לא שלישי ולא רביעי, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים (ראה ביצה יח א; רמב"ם אבות הטומאות י ז, ח).

כלי חרס כלי חרס אינו נעשה אב הטומאה לעולם, לא במת ולא בשאר טומאות, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, ואינו מטמא אדם, ולא כלי חרס אחר, ולא שאר כלים (פרה ח ו; כלים ח ד; עירובין קד ב; ספרא ויקרא דיבורא דחובה יב; רמב"ם טומאת מת ה, אבות הטומאות י ח. וראה ערך אבות הטומאות). והטעם שאין כלי נעשה אב הטומאה אלא מדרס הזב או מגע המת (ראה לעיל), וכלי חרס אינו נטמא במדרס הזב (ראה ערך מדרס), וכשנטמא במת אינו נעשה אב הטומאה, שנאמר: וְחֶטְאָו בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי וְגו' (במדבר יט יט), וְכָל אֲשֶׁר יַעַבֵּד בּוֹ הַטָּמֵא יִטָּמָא וְהַנֶּפֶשׁ הַנִּגְעָת תִּטָּמָא עַד הָעֶרֶב (שם שם כב), כל שאנו קוראים בו: וחטאו, שיש לו טהרה במקוה, אנו קוראים בו: והנפש הנוגעת תטמא וגו', דהיינו שנטמא אדם, אבל כלי חרס שאין לו טהרה בטבילה (ראה ערך טבילה) אין אנו קוראים בו: והנפש הנוגעת תטמא, ואינו נעשה אב הטומאה (רש"י עירובין קד ב ד"ה לא).

טהרתם

כלים כל הכלים הטמאים, בין אם נטמאו בטומאה חמורה של תורה, ובין אם נטמאו בטומאה של דבריהם, אין להם טהרה אלא בטבילה. וכל הכלים שנטמאו יש להם טהרה במקוה, חוץ מכלי חרס והמפץ שאין להם טהרה אלא בשבירה (רמב"ם מקואות א א, ג).

כלי זכוכית, יש אומרים שאין להם טהרה במקוה (רמב"ם מקואות א ג); ויש אומרים שיש להם טהרה במקוה (ר"ח שבת טז ב; מאירי עבודה זרה עה א, בשם הראב"ד; שו"ת הרשב"א א תקמז; פירוש הרא"ש כלים ב א).

אוכלים אוכלים שייחדם לתשמיש, שמקבלים טומאת מדרס ככלים, כגון גוש בצק שהחמיץ שייחדו לשיבה ונטמא במדרס הזב (ראה חולין קכט א, ורש"י ד"ה כופת. וראה ערך מדרס), אין להם טהרה בטבילה (תוס' שבת פד א ד"ה לאפוקי).

הערב שמש כלי טמא שהוטבל, הרי הוא טבול יום [אדם או כלי טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו, שהוא טמא לקדשים ולתרומה, והוא טהור לחולין ולמעשר שני] עד הערב שמש, שנאמר בכלי נטמא: בַּיּוֹם יִבָּא וְיִטָּמָא עַד הָעֶרֶב וְטָהַר (ויקרא יא לב) הכתוב קראו טמא, ומכל מקום הוקלשה טומאתו (ראה ערך טבול יום, ושם על גדרי טומאתו).

בטומאת מת כלים שנטמאו במת, שטמאים טומאת שבעה, אין להם טהרה אלא בהזאת מי חטאת בשלישי ובשביעי לטומאתם ובטבילה (ראה ערך טהרה).

שבירת הכלי כל הכלים שבירתם מטהרתם, שאם נשברו לאחר שנטמאו ונפסדה צורתם ותשמישם, נטהרו בשבירתם, ואפילו הם ראויים עדיין לשמש בדוחק למלאכתם הראשונה (כלים ב א, ושם יא א; רמב"ם כלים ו א, ושם יא ט), שנאמר בכלי חרס: וְאִתּוֹ תִּשְׂבְּרוּ (ויקרא יא לג), מלמד ששבירתו מטהרתו (ראה ספרא שמיני ז, וראב"ד שם; רש"י עירובין קד ב ד"ה דאין; רמב"ם מקואות א ג).

שנוי מעשה כל הכלים אינם עולים מטומאתם אלא בשינוי מעשה (ראה כלים כה ט, ורמב"ם כלים א ז). ופירשו הראשונים שהדברים אמורים כשנטמאו שאין נטהרים אלא על ידי מעשה, שינקם או ישברם, אבל אינם נטהרים על ידי מחשבה לעשות כן (רש"י קידושין נט א ד"ה אלא).

• ר' אליעזר מטהר, שאף על פי שהיתה עליו תורת כלי בתלוש מועיל חיבורו להוציאו מתורת כלי.

• וחכמים מטמאים, שכלי המקבל טומאה, כאשר נקבע בכותל או בארץ מקבל הוא טומאה כמו שהיה, אבל כלי המחובר לקרקע מתחילת עשייתו, אף לדעת חכמים הרי הוא כקרקע, ואינו מקבל טומאה (כלים טו ב; בבא בתרא סו א-ב, ורמ"ה אות מה; פירוש המשניות לרמב"ם כלים כ ד).

ויש סוברים שמחלוקת ר' אליעזר וחכמים היא אף אם לא היתה עליו תורת כלי בתלוש, כגון שקבע את הדף בקרקע ואחר כך תיקנו, שלדעת חכמים המחובר לקרקע אינו כקרקע, ולכן הדף מקבל טומאה שאינו מתבטל לגבי הקרקע (רשב"ם בבא בתרא סו ב ד"ה אלא וד"ה א"ה).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש שפסקו שכל כלי מתכות, בין מקבליהם ובין פשוטיהם, שקבעם בקורה או בכותל, מקבלים טומאה כשהיו (רמב"ם כלים יא כד); אבל אם עשאו מתחילתם מחוברים לקרקע, אינם מקבלים טומאה (פירוש המשניות לרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא כלים כ ד).

• ויש שפסקו שאפילו קבעום בתחילה ואחר כך תיקנום והחליקום, אינם בטלים לגבי הקרקע, ומקבלים טומאה (מאירי בבא בתרא שם).

• ויש פוסקים כר' אליעזר, שכל שחיברו, ואפילו אם תיקנו ולבסוף קבעו, אינו מקבל טומאה (רשב"ם בבא בתרא סז א ד"ה אגבה; נימוקי יוסף שם. וראה שו"ת תורת חיים למהר"ש ג כא, שכך דעת הרבה ראשונים).

תשימש על כלים המחברים עם הקרקע, ותשימש עם הקרקע הקרקע (שו"ת הרא"ש לא ז), שלאחר שנתחבר לקרקע עיקר תשמישו הוא בסיוע המחובר לקרקע (שו"ת נודע ביהודה תניינא יו"ד קט), כגון הדלת והציר וכיוצא בהם, אינם מקבלים טומאה (כלים יא ב; רמב"ם כלים ט א).

גמר מלאכה

ראוי לשימוש כל הכלים אינם מקבלים טומאה עד שתגמר מלאכתם (רמב"ם כלים ה א) ויהיו ראויים כבר לשימוש (ראה ר"ש ורא"ש ורע"ב כלים טז א), שלענין טומאה כתוב "כלי מְעֻשָּׂה" (במדבר לא נא), שגמר כל מעשהו (רש"י שבת נב ב ד"ה בגלמל). וכן כלי זכוכית אינם מקבלים טומאה עד שתגמר מלאכתם, ככל הכלים (רמב"ם כלים יב יח).

במחשבה כל הכלים יורדים לידי טומאתם במחשבה, שאחר שחישב עליהם שיניחם כמו שהם עכשיו ולא יוסיף תיקון אחר הוא גמר מלאכתם ומקבלים טומאה (כלים כה ט; שבת נב ב, ורש"י ד"ה יורדין). כגון המיטה והעריסה, שגמר מלאכתן משישופן בעור הדג (ראה ערך כלים), אם גמר בלבו שלא לשופן, הרי הן מקבלות טומאה מהתורה, שירדה להן תורת טומאה במחשבתו כאילו נגמרו מלאכתן (כלים טז א, ור"ש ורא"ש; רמב"ם כלים ה א).

ויש מהראשונים שחולקים וסוברים שכל שאין דרך להשתמש בכלים אלא על ידי תיקון וגמר מלאכה, אף על פי שאותו אדם גמר בדעתו להשתמש בהם בלא תיקון וגמר מלאכה, בטלה דעתו אצל כל אדם, ואין זה גמר מלאכה, ולא אמרו שהכלים יורדים

טומאה כל הכלים יורדים לידי טומאה במחשבה (כלים כה ט; במחשבה שבת נב ב; רמב"ם כלים ח י), כגון טבעת בהמה, או טבעת כלים, שאינם מקבלים טומאה, שחשב עליה להיות טבעת אדם, הרי זו מקבלת טומאה במחשבה זו, וכאילו נעשית לאדם מתחילת עשייתה (רמב"ם שם). מחשבה שמורידה לידי טומאה אינה אלא מחשבה של הבעלים, אבל חשב עליהם אדם שאינם שלו - טהורים (תוספתא כלים בבא בתרא (צוקרמאנדל) ב ג, הובאה בר"ש כלים כו ח; רמב"ם כלים כה יא).

אין כלי יורד לידי טומאה במחשבה אלא במקום שאין בו חסרון מלאכה, אבל במקום שיש בו חסרון מלאכה, דהיינו שצריך לעשות מעשה כדי שיהא הכלי ראוי למה שהוא מחשב, אין המחשבה מורידת לידי טומאה עד שתיגמר מלאכתו, אלא אם כן הוא דבר שאין מקפידים בחסרון מלאכתו (כלים כו ז, ופירוש המשניות ור"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא; בבא קמא סו ב; רמב"ם כלים כד ו).

עשוי לנחת כלי עץ העשוי לנחת, דהיינו שאינו מיטלטל, אינו מקבל טומאה (יומא כא ב, ורש"י ד"ה עשוי; רמב"ם כלים ג א), שהוקש כלי עץ לשק, מה שק מיטלטל מלא וריקן, אף כל כלי עץ אינו נטמא אלא אם כן הוא מיטלטל מלא וריקן, יצא העשוי לנחת שאינו מתלטל מלא וריקן (חגיגה כו ב, ורש"י ד"ה מה; רמב"ם שם), והוא הדין לכלי עור וכלי עצם (ראה רמב"ם כלים ג ב). ולכן כלי עץ המחזיקים ארבעים סאה בלח, דהיינו שהם בגודל של אמה על אמה ברום שלש אמות - טהורים (תוספתא כלים בבא מציעא (צוקרמאנדל) ה א; רמב"ם כלים ג ד).

כלי חרס העשויים לנחת מקבלים טומאה, ואפילו אם הם גדולים הרבה (שבת פג ב; תוספתא כלים בבא קמא (צוקרמאנדל) ג ה; ספרא שמיני ז, וראב"ד שם; ראב"ד כלים יג ח).

כלי זכוכית העשויים לנחת, יש מהראשונים שכתבו שאינם מקבלים טומאה (ראה ראב"ד בהשגות כלים ג א).

בכלי העשוי משני מינים כלי שמקצתו מתכת ומקצתו מין אחר, כגון טבעת של מתכת שחותמה עשוי מעצי אלמוגים (רש"י שבת נב ב ד"ה אלמוג; ר"ש כלים יג ו), נחלקו תנאים אימתי נדון ככלי מתכת:

• ר' נחמיה אומר שבטבעת הלך אחר חותמה, שהולכים אחר תשמיש הכלי, ולכן אם הטבעת של מתכת וחותמה של אלמוג - טהורה, ואם הטבעת של אלמוג וחותמה של מתכת - טמאה (תוספתא כלים בבא מציעא (צוקרמאנדל) ג יג; שבת נט ב, ס א; תו"ס שבת פא א ד"ה חפ"י).

• וחכמים אומרים שהכל הולך אחר המעמיד, ולכן אם הטבעת של מתכת וחותמה של אלמוג, הרי זו טמאה, שהטבעת עיקר, והרי היא פשוטי כלי מתכת (שבת ס א, ורש"י שם נט ב ד"ה טמאה), ואם הטבעת של אלמוג וחותמה של מתכת הרי זו טהורה, כדין פשוטי כלי עץ (כלים יג ו; שבת נט ב, ורש"י ד"ה היא), ואף החותם אינו מקבל טומאה, כיון שמחובר לעץ והוא טפל לו (מאירי שבת שם).

להלכה כחכמים (רמב"ם כלים ד ו).

במחובר לקרקע

כלי שחיברו לקרקע, כגון דף של נחתומים של מתכת שקבעו בכותל, וכן צינור של מתכת הקבוע בקרקע, נחלקו תנאים בדינו:

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין חילוק בין כשהוא יכול לעשות מעין מלאכתו הראשונה לבין כשאינו יכול, אלא הדבר תלוי אם ייחדו לתשמיש או לא, שאם ייחדו לתשמיש אפילו אינו מעין מלאכתו הראשונה, הרי זה מקבל טומאה, ואם לא ייחדו, אפילו ראוי הוא לתשמיש מעין מלאכתו הראשונה, אינו מקבל טומאה (תוס' שבת נט א ד"ה ורבי; רשב"א וריטב"א שם, בשם)

ויש ראשונים שכתבו שכל הכלים שנשברו מקבלים טומאה אם הם עושים מעין מלאכתם הראשונה, וכלי עץ שנשברו אם יש להם בית קיבול (ראב"ד בהשגות כלים יח י).

גיסטרא כלי חרס שנשברו, ויש בשבירה חרס הראוי לקבל כשהוא יושב בלא סמיכה, ויש לו באופן זה תוך לקבל בו משקים, ונקרא גיסטרא (ראה כלים ב ב, ד א; רמב"ם כלים יח י; רש"י נדה מט א ד"ה גיסטרא), מקבל טומאה (כלים ב ב, ופירוש המשניות ור"ש ורא"ש; רמב"ם כלים יח י).

ודוקא אם נשברו אחר שנצפרו בכבשן ונגמרה מלאכתם (ראה ערך כלים), אבל אם נשברו קודם לכן, ובשעה שנגמרה מלאכתם לא היתה עליהם תורת כלי, אינם מקבלים טומאה (ראה כלים ב ו, ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא).

לידי טומאה במחשבה אלא כשהם עומדים לתשמיש שבשבילו צריך עוד תיקון, וחישב עליהם לתשמיש אחר שדרך השימוש בו הוא כמות שהם (מאירי קידושין נט ב ד"ה כל, וסותר לדבריו בסנהדרין כ ב).

בכלים שנפסדה צורתם

ראוי למלאכתו כל הכלים שנשברו ונפסדה צורתם, ואינם יכולים לעשות מעין מלאכתם הראשונה, שבריהם אינם מקבלים טומאה (כלים ב א; רמב"ם כלים ו א, ושם יח י, ומרכבת המשנה); ואפילו כשאותם השברים ראויים לתשמיש שאינו מעין תשמיש הראשון (רמב"ם כלים יח י, ושם יב י; חזון איש כלים יח סק"ו), שכלי לענין טומאה צריך להיות "כלי מעשה", דהיינו שהמעשה שלו קיים (שבת קכג א, ורש"י ד"ה כלי מעשה).

וכן כלי שנתרועע, אם יכול לעשות מעין מלאכתו הראשונה, מקבל טומאה שעדיין כלי הוא ונחשב כלי שלם; ואם אינו עושה מעין מלאכתו הראשונה אינו מקבל טומאה (תוספתא בבא מציעא כלים (צוקרמאנדל) ד א; רמב"ם כלים יא ב; ראב"ד בהשגות שם יח י); ואפילו ראוי הוא לתשמיש והתקינו לכך, אלא שלא עשה בו מעשה (ראה רמב"ם כלים יב י).

טומאת מקדש וקדשיו

איסור כניסת טמא - או הכנסת טומאה - למקדש, ואיסור אכילת קדשים בטומאת הגוף

הפרקים:	• בטומאת מת
• האיסורים וחובם	• בשאר טומאות
• איסור כניסת טמא	• המקומות שבכלל מקדש
• בנטמא בפנים	• הקדשים שבכלל האיסור
• איסור הכנסת טומאה	• כפרתה

ויש'לחו מן המִחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכָל טָמֵא לִנְפֹשׁ וְגו' וְלֹא יִטְמְאוּ אֶת מִחְנֵיהֶם אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם (במדבר ה ב-ג. מכות יד ב; ספרי זוטא שם; סמ"ג לאוין שד, בשם ספרי; רמב"ם ביאת מקדש ג י), זה מחנה שכינה (ראה להלן: המקומות שבכלל מקדש. רמב"ם שם, ובספר המצוות ל"ת עז), שכשם ששילוח טמאים מן המקדש בעשה (ראה ערך שלוח מחנות), כך אם נכנסו עוברים בלא תעשה (ספרי זוטא שם; ספר המצוות לרמב"ם שם, ומ"ע לא, בשם המכילתא, ורמב"ם שם). ונכפלה האזהרה במה שנאמר ביולדת (ראה ערכו): וְאֵל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תֵבֵא עַד מְלֹאת יְמֵי טְהָרָה (ויקרא יב ד. רש"י שבועות יז ב ד"ה אין, וכריתות ב א ד"ה הבא; ספר המצוות ל"ת עז, על פי תורת כהנים תזריע פרשה א א)².

חייבו בכתר חיוב כרת בטמא שנכנס למקדש במזיד, למדוהו מהכתוב בטומאת מת: כָּל הַנֶּגַע בְּמַת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָהּ וְגו' (במדבר יט יג. מכות יד ב), ונאמר: וְאִישׁ אֲשֶׁר יִטְמָא וְלֹא יִתְחַטֵּא וְנִכְרְתָהּ וְגו' פִּי אֶת מִקְדָּשׁ ה' טָמֵא (במדבר שם כ), על טומאת מקדש ענש הכתוב כרת (ספרי חוקת קט; ספרי זוטא במדבר ב ב; רמב"ם שגגות י ח)³.

איסור אכילת קדשים בידי טמא אזהרת טמא שאכל את הקודש, למדוהו מהכתוב ביולדת (ראה ערכו): בְּכָל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע (ויקרא יב ד), אזהרה לאוכל, או אינו אלא אזהרה לנוגע, תלמוד

השם טומאת מקדש וקדשיו, במובן הרחב, כולל כמה איסורים ודינים שנאמרו בטומאה לענין מקדש או קדשים, כגון איסור כהן טמא לשמש במקדש, שחייב מיתה בידי שמים, ועבודתו פסולה (ראה ערך חיבי מיתות בידי שמים וערך טמא א וערך פסולי עבודה), או איסור אכילת קדשים טמאים (ראה ערך טמא ב וערך טומאה בצבור וערך פסולי המוקדשין), או איסור לטמא קדשים, או לטמא כלי שרת (ראה ערך טהרה וערך כלי שרת), אבל נתייחד שם זה בהלכה לענין איסור כניסת טמא למקדש, ואיסור אכילתו בקדשים, שהוזכרו בכל מקום כאחד בשם זה לענין דיניהם המשותפים, כגון חיובם בכרת במזיד, או בקרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו) בשוגג, או כפרתם בפר ושעיר של יום הכפורים ושעירי-הרגלים (ראה ערכו).

האיסורים וחובם

הבא אל המקדש טמא, וכן טמא שאכל את הקודש, הם בין הדברים שיש בזדונם כרת (משנה כריתות ב א; רמב"ם בית הבחירה ז יח, וביאת מקדש ג יב, ועוד; סמ"ג לאוין שד ושלט; חינוך קסז ושסג), ושם התרו בהם למלקות - לוקה (משנה מכות יג א; רמב"ם סנהדרין יט א), ובשגגתם קרבן (משנה כריתות שם).

איסור ביאה אל המקדש טמא, למדוהו מהכתוב: איסור טמא

תורת כהנים שם; ספרי כי תצא רנה; פסחים סח א. ³ ללימודים נוספים,

טומאת מקדש וקדשיו. ¹ כ, טורים שפד-תלז. ² ללימודים נוספים, ראה:

איסור טומאת מקדש נאמר אף בטהור שנכנס למקדש ונטמא שם, ולא יצא מיד, וכן שנינו: נטמא בעזרה והשתחוה - אפילו לא שהה בה בכדי השתחוואה (כן משמע משבועות טז ב) - או שהה בכדי השתחוואה (ראה להלן), או בא לו בארוכה - שיצא לו דרך ארוכה שיש קצרה הימנה לצאת (ראה להלן). רש"י שם יד ב ד"ה או) - חייב, יצא בקצרה - פטור (משנה שם יד ב; רמב"ם ביאת מקדש ג כב), וזו היא מצות עשה שבמקדש (משנה שם), שיש כאן מצות עשה של וישלחו מן המִחֲנֶה וגו' (במדבר ה ב). ספרי זוטא שם; רש"י שבועות שם ד"ה זו, ושם יז ב ד"ה איהו, שנאמר לו צא בקצרה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שימהר ויבהל ויצא בדרך קצרה (רמב"ם שם כא).

צורת
ההשתחוות

ההשתחוה, שחייב בכל שהוא ואפילו לא שהה בה (ראה לעיל), אין הדברים אמורים אלא כשהשתחוה כלפי פנים (שבועות טז ב), היינו לצד מערב (רש"י שם ד"ה לא שנו), שהחזיר פניו להיכל והשתחוה (רמב"ם ביאת מקדש ג כב), שהרי זו בכלל השתחואה (כן משמע מרש"י שם ד"ה אבל). אבל השתחוה כלפי חוץ - למזרח (רש"י שם) דרך יציאתו (רמב"ם שם) - אינו חייב אלא אם כן שהה כדי השתחואה (גמ' שם), שכלפי חוץ אין זו השתחואה, ואינו חייב אלא משום שהייה (רש"י שם). ואף בשאר רוחות, אם החזיר פניו להיכל והשתחוה, חייב אף בלא שהייה (חידושי חתם סופר שם). השתחואה שיש בה שהייה, זו פשוט ידים ורגלים, והשתחואה שאין בה שהייה זו כריעה בעלמא (שבועות שם).

נְטָמָא בַּפְּנִים בַּשּׁוּגָג, וְשֶׁהָ שֵׁם בַּמִּזִּיד, וְהִתְרוּ בּו
לְמַלְקוֹת - לֹקָה (כֵּן מִשְׁמַע מִתּוֹסַפּוֹת שְׁבֻעוֹת יוֹ אֲד"ה
או, וּרְמַב"ס בִּיאַת מִקְדָּשׁ ג' כז), כְּדֶרֶךְ שֶׁאִמְרוּ כֵּן בְּכָל חֵיבִי כְּרִיתוֹת
שֶׁהִתְרוּ בָּהֶם לְמַלְקוֹת (מֵאִירֵי שֵׁם), וְהוּא לְדַעַת הַסּוֹבְרִים
לְאוֹ-שְׁאִין-בּו-מַעֲשֶׂה (רֹאה עֲרֹכּוּ) לֹקִים עֲלָיו (רֹאה עֲרֹךְ הַנִּיל), שֶׁהִרִי
הִשְׁהִיָּה אֵין בָּהּ מַעֲשֶׂה (תּוֹסַפּוֹת שֵׁם), או שְׁלֹקָה לְדַבְּרִי הַכֹּל, לְפִי
שֶׁהִשְׁהִיָּה חֲשׁוּבָה כְּמַעֲשֶׂה (תּוֹסַפּוֹת שֵׁם, לְדַעַת רַב אֲשִׁי בַּמְכוֹת כֹּא א.)

התירו בו שלא לעמוד, ועמד פחות משיעור, שהייה
נסתפקו בתלמוד אם צריך שהייה למלקות, או

חיובו בכרת חיוב כרת בטמא שאכל את הקודש במזיד, למדוהו מהכתוב: וְהִנֵּפֶשׁ אֶשְׁרֵ תֹאכַל בְּשָׂר מִזֶּבַח הַשְּׁלָמִים אֶשְׁרֵ לֵה' וְטָמְאָתוֹ עָלָיו וְנִכְרְתָהּ וגו' (ויקרא ז כ. מכות יד ב; רמב"ם שם), בטומאת הגוף הכתוב מדבר (תורת כהנים צו פרק יד ג; וזבחים מג ב; ירושלמי שבועות א ב), שהרי עוסק בה והולך, שנאמר: כָּל טָהוֹר יֹאכֵל בְּשָׂר וְהִנֵּפֶשׁ אֶשְׁרֵ תֹאכַל בְּשָׂר (ויקרא שם יט-כ. רש"י וזבחים שם ד"ה בטומאת)⁵.

זר טמא שאכל אף זר (ראה ערכו) שאכל קדשים בטומאת הגוף, קדשים חייב כרת משום טומאה, אף על פי שבבא אסור משום זרות (ראה ערך זר. תורת כהנים אמור פרשה ד ד; כן משמע מרמב"ם פסולי המוקדשין יח יג; פרשת דרכים, דרך החיים יט), שכן לגבי הכתוב **כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זֶרְעֶכֶם אֶל הַקִּדְשִׁים וְגו'** וְטִמְאַתּוֹ עָלָיו וְנִקְרְתָה וְגו' (ויקרא כב ג) שנאמר בכהנים, דרשו: אין לי אלא איש, אשה מנין, תלמוד לומר: מכל זרעכם, מנין לרבות כל ישראל, תלמוד לומר: כל איש (תורת כהנים אמור פרשה ד ד).

כשלא שהה הבא אל המקדש טמא חייב אף אם לא שהה, ואפילו יצא דרך קצרה (לקוטי הלכות שבועות יד ב, בדעת רש"י שם ד"ה חייב, ורמב"ם ביאת מקדש ג כב), ואחד טמא שנכנס למקדש טהור, או טהור שנכנס למקדש שיש בו טומאה, כגון שהיה מת תחת אהל במקדש, ונכנס הוא תחת האהל, הרי זה חייב, שהרי ביאתו וטומאתו באים-כאחד (ראה ערכו. רמב"ם שם כא).

כשלא נכנס
אין טמא עובר על לאו של טומאת מקדש אלא אם
כן נכנס, אבל נגע בעזרה מאחוריה פטור, שנאמר:
וְאֶל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תֵבֵא (ויקרא יב ד. תורת כהנים תזריע פרשה א א; ספר
המצוות ל"ט עז, וחינוך שסג, בשמו; רמב"ם שם), ואין לשון ביאה אלא
בנכנס לפנים (חינוך שם). והנכנס למקדש טמא חייב אפילו שלא
נגע, שכן דרשו: בְּכָל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע (ויקרא שם), אי מה קודש
משמע נגיעה, אף מקדש משמע נגיעה, ומניין שלא בנגיעה - כגון
בקרן או בעגלה (רבנו הלל לתורת כהנים שם ח) - תלמוד לומר: ואל
המקדש לא תבא (תורת כהנים שם).

דרך גגות טמא שנכנס למקדש דרך גגות - פטור, שנאמר: וְאֶל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תֵבֵא (ויקרא שם), דרך ביאה אסרה תורה (שבועות יז ב; רמב"ם ביאת מקדש ג יט), ופירשו ראשונים שהיינו שפיחת את התקרה ונכנס, אבל אם נכנס דרך לול שבעליית בית קדשי הקדשים, שבו היו משלשלים את האומנים בתיבות (ראה ערך גגין ועליות), כיון שלכך נעשה הרי זו דרך ביאה (תוספות זבחים פב ב ד"ה לא, ומנחות כז ב ד"ה למעוטי). וכן אם נכנס במגדל הפורח באויר, בין שנכנס למקדש במגדל דרך גגות, בין שנכנס בו דרך פתחים - פטור (רמב"ם שם, לגירסתנו). ומכל מקום אף בנכנס שלא כדרך ביאה, אף על פי שהוא פטור מכרת, מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם; מאירי סנהדרין פג ב), שאסור מדרבנן (כסף משנה שם).

ראה תורת כהנים אחרי פרק יב יד-טו). 4. ללימודים נוספים, ראה: גמ' שם;

רש"י שבועות ו ב ד"ה הואיל וכריתות ב א ד"ה וטמא. 5. ללימודים נוספים,

ג טז), שכן דרשו את הכתוב באוכל נבלת-עוף-טהור (ראה ערכו): וכבס בגדיו ורחץ במים וגו' ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ונשא עונו (ויקרא יז טו-טז) - ואין הכתוב מדבר אלא בטומאת מקדש וקדשיו (תורת כהנים אחרי פרק יב יד), שאם אכל קודש, או נכנס למקדש, חייב על טומאה זו כשאר טומאות (רש"י ויקרא שם) - יכול על כיבוס בגדים יהא ענוש כרת, היינו אם נכנס למקדש עד שלא יכבס בגדיו (ראב"ד לתורת כהנים שם ג), תלמוד לומר: ובשרו לא ירחץ ונשא עונו, על רחיצת גופו ענוש כרת, ועל כיבוס בגדים בארבעים (תורת כהנים שם; ירושלמי נזיר ז ד; רמב"ם ביאת מקדש ג טז), שלוקה משום ולא יטמאו את מחניהם (ראב"ד לתורת כהנים שם) ⁹.

• ויש אומרים שחייב כרת אף על הכנסת כלים טמאים (כן משמע מרש"י עירובין קד ב ד"ה חייב, וסנהדרין פח א; מאירי עירובין שם, ונדה כח ב; כן משמע מחידושי הר"ן סנהדרין שם; ברטנורא נדה ט א), שלדעתם נחלקו תנאים בדבר, ויש הסוברים ש'ונשא עונו' נאמר אף על כיבוס בגדים (תוספות יום טוב שם, בדעת אחרים בתורת כהנים שם טו; חסדי דוד לתוספתא כלים (צוקרמאנדל), בבא קמא א, בדעת רבי שמעון בתוספתא שם).

הבגד איסור הכנסת בגד טמא למקדש אינו אלא במכניס כשיעור בגד, שהוא שלש על שלש אצבעות (ראה ערך בגד), שנאמר: מְזַכֵּר עַד נֶקְבָּה תִּשְׁלַחוּ (במדבר ה א), מה זכר ונקבה מיוחדים שהם ראויים ליעשות אב הטומאה, יצא בגד פחות משלש על שלש - כגון בגד-המנוגע (ראה ערכו) שנפחת - שאין ראוי ליעשות אב הטומאה בכל התורה (רבי יוסי הגלילי בספרי נשא א, לגירסת רבנו חלל שם). וכן אמרו בבגד שניתז עליו דם-חטאת (ראה ערכו), שטעון כיבוס בעזרה (ראה ערך דם חטאת), שאם נטמא הבגד חוץ לעזרה לאחר שיצא - ואי אפשר להכניס טומאה לעזרה - קורעו כדי שייטהר מטומאתו, ומכניסו ומכבסו בפנים (משנה זבחים צד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ח יט), ואם ניתז על המעיל של בגדי כהונה (ראה ערכו) - שאסור לקורעו, שהרי נאמר בו: לֹא יִקְרַע (שמות כח לב) - מכניסו פחות משלש על שלש אצבעות ומכבסו בפנים (זבחים צה א; רמב"ם שם כ), ונמצא שאינו מכניס שיעור בגד טמא לעזרה (רש"י שם ד"ה בפחות), ואף לדעת הסוברים ביאה-במקצת (ראה ערכו) שמה ביאה (ראה ערך הנ"ל), פירשו ראשונים שלא אמרו כן אלא באדם, אבל בבגד, הואיל ויכול לחותכו לא נחשב כאילו נכנס כולו (תוספות שם ד"ה מכניסו).

הכניס כלי חרס הכניס כלי-חרס (ראה ערכו) טמא, נחלקו הדעות: • יש אומרים שנתמעט מהכתוב מְזַכֵּר עַד נֶקְבָּה תִּשְׁלַחוּ (במדבר ה א), מי שנעשה אב הטומאה, יצא כלי חרס שאינו נעשה אב הטומאה (ראה לעיל. עירובין קד ב, לדעת רבי יוסי הגלילי).

• ויש אומרים שמחלוקת תנאים היא, ויש הסוברים שחייב אף על כלי חרס (בנין ציון (החדשות) קד, בדעת רבי עקיבא בספרי נשא א, וירושלמי נזיר ז ד), וכן יש מהראשונים שפסק להלכה שאף על כלי חרס שננטמא בשרץ חייב, הואיל ונטמא באב הטומאה (מאירי שם). הכניס שרץ המכניס שרץ (ראה ערכו) למקדש, יש מהאמוראים שאמר להלכה שפטור, שנאמר במצות שלוח-מחנות (ראה ערכו): מְזַכֵּר עַד נֶקְבָּה תִּשְׁלַחוּ וגו' (במדבר ה א), מי שיש לו

שלא נאמרה ההלכה בשיעור שהייה אלא לקרבן ולא למלקות (שבועות טז ב, ורש"י ד"ה למלקות), ולא נפשט הספק (גמ' שם יז א), ולהלכה כתבו ראשונים שאינו לוקה אלא אם כן שהה כשיעור שהייה (כן משמע מהרמב"ם ביאת מקדש ג כד; מאירי שם) ⁶.

טימא עצמו טימא עצמו בפנים במזיד, נסתפקו בתלמוד אם נאמרה במזיד בו ההלכה של שהייה (גמ' שם), ואף כאן הספק הוא לענין מלקות (רש"י שם ד"ה טימא; תוספות שם ד"ה טימא).

הליכה בדרך קצרה שאמרו שאם יצא בה פטור (ראה לעיל) אפילו קצרה עקב בצד גודל - ששהה בהליכתו והיה הולך ויוצא בנחת (רש"י שם יז א ד"ה אפילו) - ואפילו כל היום כולו (גמ' שם; רמב"ם שם כד). יצא בקצרה ושהה מעט, וחזר והלך דרך יציאתו ושהה מעט, נסתפקו בתלמוד אם השהיות מצטרפות (גמ' שם, ורש"י ד"ה מהו), שאפשר שלא אמרו כל היום אלא כשלא שהה בלא הילוך כלל (גמ' שם, ורש"י ד"ה התם), ולהלכה כתבו ראשונים שאם יצא בקצרה והלך מעט ועמד, ושהה מעט עד שנצטרף מכל השהיות כדי השתחואה, במזיד אינו לוקה, ובשוגג אינו מביא קרבן, מפני שהדבר ספק, אבל מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שם; מאירי שם).

ריצה בדרך ריצה בדרך בא לו בארוכה שיעור קצרה - שיצא בדרך הארוכה, אבל רץ במרוצה עד שלא שהה ביציאתו אלא כשיעור דרך קצרה בהילוך בינוני (רש"י שם ד"ה בא) - לא ניתנה ארוכה להידחות אצלו ולהתיר (רבה בגמ' שם), וכשם שבקצרה אין הולכים אחר השיעור ולעולם פטור (ראה לעיל), הוא הדין בארוכה לעולם חייב (תוספות הרא"ש שם), ואף אם שיעור הזמן שהלך בו בארוכה פחות משיעור הזמן שמהלך בקצרה חייב (רמב"ם שם) ⁷.

נטמא בפנים נטמא בפנים אף אם פסע אחר כך לפנים, יש והלך פנימה מפרשים בדעת הירושלמי שדינו כנטמא בפנים (ירושלמי שבועות ב ב, לפי פני משה שם, ומרחשת ב ד); ויש מן הראשונים שנראה מדבריו שאם נטמא בפנים, אף אם נכנס פסיעה אחת לצד פנים - חייב (רש"י זבחים לג א ד"ה שמא ירבה), ויש מן האחרונים שפירש בדעתו שהרי זה כיצא דרך ארוכה, שחייב אף בלא שהייה (מרחשת שם).

כשפטור אף באופן שפטור על הכניסה, כגון שנכנס דרך גגות, או דרך אחוריו, או במגדל הפורח באויר, שאמרו שאין זו דרך ביאה (ראה לעיל: איסור כניסת טמא), כתבו ראשונים ואחרונים, שאם אחרי שנכנס שהה בפנים כשיעור שהייה - חייב, לפי שאין זה פחות מנטמא בפנים (מאירי סנהדרין פג ב; מהרש"א שבועות יז א; קרית ספר ביאת מקדש ג; משנה למלך שם יט).

איסור הכנסת טומאה

איסור טומאת מקדש נאמר אף בהכנסת כלים טמאים למקדש, שנאמר: מְזַכֵּר עַד נֶקְבָּה תִּשְׁלַחוּ (במדבר ה א), אין לי אלא אדם, כלים מנין, תלמוד לומר: אֶל מִחוּץ לַמִּחְנָה תִּשְׁלָחוּם (שם). תנא קמא בספרי נשא א) ⁸. ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין חיוב כרת בהכנסתם אלא מלקות בלבד, ואפילו היו כלים שנגעו במת פטור מן הכרת (רמב"ם ביאת מקדש

ההלכה למשה מסיני שבא בארוכה חייב אלא על שיעור ארוכה, או שמא כך נאמרה ההלכה שבא בארוכה חייב, בין רץ בין לא רץ (אביי בגמ' שם). ⁸ ללימודים נוספים, ראה: ספרי שם; ספרי זוטא ה ב. ⁹ ללימוד נוסף, ראה ספרי נשא א.

ראה: תו"כ שם; ירושלמי שם; גמ' שם; תוס' שם ד"ה נאמר. ⁶ ויש מהגאונים שפוסקים להחמיר שלוקה אף על פי שלא שהה (כן משמע מרבנו חננאל שם ד"ה אדם טמא). ⁷ ויש מהאמוראים שנסתפק אם דינו כבא בקצרה, ולא נאמרה

טומאת ערב (ראה ערך טומאת מת) - שניהם חייבים על ביאת מקדש, כדין תורה, שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר יֵצֵעַ בּוֹ הַטֹּמֵא יִטְמָא (במדבר יט כב. כן משמע מתוספתא אהלות (צוקרמאנדל) א ב, לגירסת הסמ"ג לאוין שד; רמב"ם טומאת מת ה ה), והוא הדין הנוגע בכלי שנגע במת, אבל הנוגע בכלים שנגעו באדם שנגע במת, או הנוגע באדם שנגע בכלים שנגעו במת - שהכלים והאדם טמאים טומאת שבעה, והנוגע טמא טומאת ערב (ראה ערך הנ"ל) - פטור, שהדברים האלו אף על פי שהם דברי קבלה, אינם דין תורה, שהרי לא נתפרשו בתורה אלא זה שנטמא במת שהוא אב, והשני הנוגע בו שהוא ראשון (רמב"ם שם).

• ויש הפוסקים שאף אם נגע באדם שנטמא במת, שטומאתו מפורשת בתורה, או שנגע בכלים שנגעו במת באופן שנעשו אב הטומאה מדין "חרב הרי הוא כחלל" (ראה ערך הנ"ל) אינו חייב עליהן בביאת מקדש, כיון שאין הנזיר מגלח עליהן (ראב"ד ביאת מקדש שם, וטומאת מת שם; ר"ש אהלות א ב; רמב"ן בבא בתרא כ א; תוספות ר"ד נזיר נו ב, בשם רימב"ץ).

מלקות בכל האופנים לעיל שאינו חייב על טומאת מקדש וקדשיו, אין הדברים אמורים אלא לענין קרבן - וכתב - אבל לענין מלקות - לוקים אף על השלישי ועל הרביעי לטומאה (ירושלמי נזיר ז ד), ונחלקו ראשונים אם מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם ביאת מקדש ג טו), לפי שיש איסור בדבר (כסף משנה שם) מדרבנן (מנחת חינוך שם ז); או שלוקה מן התורה (ראב"ד טומאת מת ה ה, לפי מרכבת המשנה שם).

הנטמא בטומאת מת טומאת שבעה, שטעון הזאה טבילה שלישי ושביעי וטבילה (ראה ערך הזאה), אף אם הוזה עליו חייב על ביאת מקדש כל זמן שלא טבל, שנאמר: כָּל הַנֶּגַע בְּמֵת וגו' וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָהּ (במדבר יט יג), אין במשמע אלא מי שלא הוזה כל עיקר, כשאמר - בהמשך הכתוב - טָמֵא (שם), לרבות שהוזה ולא שנה, טָמֵא יִהְיֶה (שם), לרבות שהוזה ושנה ולא טבל (ספרי זוטא שם; תוספות ר"ד נזיר נו ב, בשמו).

טבילה בלא הזאה • יש סוברים שחייב על ביאת מקדש, שנאמר: מִי נִדָּה לֹא זָרַק עָלָיו טָמֵא יִהְיֶה עוֹד טָמֵא (במדבר שם), כלומר אף על פי שטבל כשאר הנטהרים עודנו טמא כי מי נדה לא זורק עליו (רמב"ן עה"ת שם).

• ויש מחלקים: הנוגע במת חייב על ביאת מקדש כשטבל ולא הוזה, אבל הנוגע בכלים שנגעו במת, אף על פי שטעון הזאה, אם טבל פטור על ביאת מקדש (רבי יוסי בירושלמי נזיר ז ד, לפי ר"ש אהלות א ב, ותוספות ר"ד נזיר שם), שכיון שטבל הוקלשה טומאתו (ר"ש שם), וגזירת מלך היא שלכל הטהרות ולתרומה וקדשים לא תועיל לו טבילה בלא הזאה, ולטומאת מקדש וקדשיו תועיל להפקיעו מחיוב כרת במזיד וקרבן בשוגג (תוספות ר"ד שם).

בשאר טומאות

חיוב כרת בטמא שנכנס למקדש, נאמר אף בנטמא בשאר טומאות - מן התורה (ראה להלן) - שנאמר: או נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טָמֵא (ויקרא ה ב), לרבות כל המטמאים שבתורה (תוספתא שבועות צוקרמאנדל א ח).

ולמרות שנאמר כן, אין הדבר אמור בכל הטומאות, שנאמר שם:

טהרה במקוה - היינו אדם שיש לו טהרה בטבילה (ראה ערכו) - יצא שרץ שאין לו טהרה (רב טבי בר קיסנא בשם שמואל בעירובין קד ב). וכתבו ראשונים להלכה, שהמכניס שרץ וכיוצא בו למקדש - חייב כרת, שהרי טמא מקדש ה' (רמב"ם ביאת מקדש ג טז; מאירי שם).

בטומאת מת

חיוב כרת בטמא שנכנס למקדש, הוזכר בתורה בטומאת מת, שנאמר: כָּל הַנֶּגַע בְּמֵת וגו' וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וגו' (במדבר יט יג). וכן הכתוב באכילת קדשים בטומאה: וְנֶפֶשׁ כִּי תִגַּע בְּכָל טָמֵא בְּטָמֵא אֲדָם וגו' (ויקרא ז כא) דרשו: בכל טמא, ואפילו טומאת מת (תורת כהנים צו פרק טו ב), אף על פי שאין טומאה יוצאה עליו מגופו (רבנו הלל שם).

הטומאה בטומאת מת שחייבים עליה נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה - דהיינו טומאה שהיא מעצמו של מת, שנגע בחלק מגוף המת, או שנשא חלק מגופו, או ששהה באוהל אחד עם חלק מגופו (ראה ערך נזיר וערך תגלחת נזיר) - חייבים עליה על ביאת מקדש, וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה - שאינה מעצמו של מת, אפילו שהיא מטמאה במגע ובמשא, ונטמא בה טומאת שבעה - אין חייבים עליה על ביאת מקדש (רבי אליעזר משום רבי יהושע במשנה נזיר נו ב; מספר תנאים בגמ' שם, ובתוספתא נזיר (ליברמן) ה א, ואהלות (צוקרמאנדל) ד יב, יד; רבי עקיבא בתורת כהנים ויקרא, חובה פרק יג ב, לפי הראב"ד שם). והדבר נלמד מכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו), שנאמר: או נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טָמֵא (ויקרא ה ב), כלל, או בְּנִבְלַת חַיָּה טָמֵא וגו' (שם), פרט, או כִּי יֵצֵעַ בְּטָמֵא אֲדָם לְכָל טָמֵאוֹ אֲשֶׁר יִטְמָא בָּהּ (שם א), חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש טומאות המפורשות בתורה - וחייבים עליהן על טומאת מקדש וקדשיו - יצאו עדר גמלים ועדר רחלים ומכונות חיה ועוף ששכנו - האהילו על כזית מן המת ועל האדם, שאף על פי שנטמא, אין הנזיר מגלח עליה (ראה ערך נזיר) - שהיא טומאה שאינה מפורשת בתורה (תוספתא שבועות (צוקרמאנדל) א ז). וכן הלכה, שאין חייבים על ביאת מקדש בטומאה, אלא בטומאה שנזיר מגלח עליה (רמב"ם ביאת מקדש ג יג-טו), ושאין חייבים על אכילת קדשים בטומאה אלא בטומאה שנזיר מגלח עליה (רמב"ם פסולי המוקדשין יח יג; חינוך קסז).

• ויש אומרים שחייבים על כל טומאת מת (רבי מאיר במשנה וגמ' ותוספתא נזיר שם, ואהלות שם יד; רבי יהודה בתורת כהנים שם ג, לפי הראב"ד שם), שלא תהא זו קלה מן השרץ (רבי מאיר במשנה וגמ' ותוספתא שם ושם), שחייבים על טומאתו משום ביאת מקדש (ראה להלן: בשאר טומאות) אף על פי שאין הנזיר מגלח עליה, וכל שכן טומאת מת שטעונה הזאת שלישי ושביעי (רש"י שם נו ב ד"ה לא).

טומאה שנזיר מגלח עליה טומאה שנזיר מגלח עליה, נחלקו אמוראים (ראה ירושלמי נזיר ז ח), ולהלכה נחלקו ראשונים:

• יש הפוסקים שאין טמא בטומאת מת חייב על ביאת מקדש אלא אם כן נטמא בטומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה (ראה לעיל) או שנגע באדם או בכלים שנטמאו בטומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה (רמב"ם ביאת מקדש ג יג), וכן כתבו שאדם שנגע במת, ונגע באדם אחר - שהראשון טמא טומאת שבעה, והשני טמא

שהרי מצינו שמשכן נקרא מקדש ומקדש נקרא משכן, והיה לו לכתוב בשניהם מקדש או בשניהם משכן, אילו נאמר משכן הייתי אומר על משכן יהא חייב ועל מקדש לא יהא חייב, שהרי משכן משוח בשמן-המשחה (ראה ערכו) - ואסור ליגע בו בטומאה אפילו כשהוא מפורק, אבל אבני היכל שנשרו מותר ליגע בהם בטומאה (תוספות יומא מד א ד"ה בשילה) - ואם נאמר מקדש ולא נאמר משכן, הייתי אומר על מקדש יהא חייב ועל משכן לא יהא חייב, שהרי מקדש קדושתו קדושת עולם - שאין אחריו היתר במות (ראה ערך במה. רש"י שבועות טז ב ד"ה קדושת) - לכך נאמר משכן ולכך נאמר מקדש (שבועות שם).

המקום במקדש מכיון שנאמר מקדש ומשכן, הרי למדנו שאין כרת אלא במחנה שכינה (ר"ש ותוספות יום טוב כלים א ח), וכשם שהיו במדבר שלש מחנות, כך היו בירושלים, ומשער ניקנור ולפנים מחנה שכינה (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא קמא א יב), וכל הטמאים שנכנסו משער ניקנור - היינו עזרת-ישראל (רמב"ם ביאת מקדש ג יב) - ולפנים, אפילו הן מחוסרי כפרה הרי אלו חייבין על זדון כרת ועל שגגתן חטאת (תוספתא שם י), אחד הנכנס לעזרה, ואחד הנכנס לתוספת העזרה (ראה ערך תוספת העיר והעזרות. משנה שבועות יד א; רמב"ם שם). ואף על פי שלא מצינו שנקרא מקדש או משכן אלא היכל (ראה ערכו) וקדש-הקדשים (ראה ערכו), מכל מקום חייב אף בעזרת ישראל, לפי שחייב כרת שנאמר בבא למקדש טמא, נסמך על האזהרה של וְלֹא יִטְמְאוּ אֶת מִזְבְּחֵיכֶם (במדבר ה ג) שנאמר במצורע וזב וטמא מת, שמצורע משתלח חוץ לשלש מחנות, וזב משתלח חוץ לשתי מחנות, וטמא מת אינו משתלח אלא ממחנה שכינה (ראה ערך שלוח מחנות), וכתבה תורה חיוב כרת בטומאת מת, ללמדנו שכל מקום שנאסר לטמא מת להיכנס שם הרי הוא בכלל החיוב (פני יהושע שבועות יד א, על פי פירוש המשניות לרמב"ם כלים א ח)¹¹.

הקדשים שבכלל האיסור

איסור אכילת קדשים בטומאת הגוף, וחיובו בכרת או בקרבן, נאמר בקדשי-מזבח (ראה ערכו) בלבד, שנאמר: וְהִנֵּפֶשׁ אֶשֶׁר תֹּאכַל בְּשֹׁר מִזֶּבַח הַשְּׁלָמִים אֶשֶׁר לַה' וְטִמְאָתוֹ עָלָיו וְנִכְרְתָהּ וּגו' (ויקרא ז כ), והלא שלמים בכלל כל הקדשים היו - שנאמר: זֹאת הַתּוֹרָה לַעֲלֹה וּגו' (שם לו). ברייתא דרבי ישמעאל בריש תורת כהנים, וכבר כלל כרת בכולם, שנאמר: כָּל אִישׁ אֶשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זֶרְעֶכֶם אֶל הַקִּדְשִׁים וּגו' (שם כב ג. רש"י יבמות ז א ד"ה בכלל) - ולמה יצאו, שדבר-שהיה-בכלל-ויצא-מן-הכלל-ללמד (ראה ערכו) לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, להקיש אליהם ולומר לך מה שלמים מיוחדים קדשי מזבח, אף כל קדשי מזבח, יצאו קדשי-בדק-הבית (ראה ערכו). ברייתא דרבי ישמעאל שם; יבמות שם; כריתות ב ב), שאם אכלם בטומאת הגוף - פטור (רש"י יבמות שם ד"ה יצאו, וכריתות שם ד"ה יצאו)¹².

חיוב כרת בקודש שיש לו קדשים (ראה ערכו) בין קדשים-קלים (ראה ערכו), שהזריקה (ראה ערכו) מתירה את הבשר לאכילת אדם

או בְּנִבְלַת חֵיהָ טִמְאָה או בְּנִבְלַת בְּהֵמָה טִמְאָה או בְּנִבְלַת שְׂרָץ טִמְאָה (ויקרא שם), מה אלו מיוחדות שהן אבות-הטומאות (ראה ערכו), יצא דבר שאינו אב הטומאה (זקנים הראשונים בתורת כהנים ויקרא, חובה פרק יג א)¹⁰. ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שבאו למעט אפילו משכב-ומושב (ראה ערכו) ומרכב (ראה ערכו), אף על פי שהם אבות הטומאות, שכיון שהם מקבלים טומאה מאחרים אין חייבים עליהם (ראב"ד לתורת כהנים שם).
- ויש מפרשים שבאו למעט מגע נבלות, שלא נגע בנבלה עצמה אלא במה שנגע בה (רבנו הלל שם; קרבן אהרן שם), היינו שנגע בראשון לטומאה - שאינו מטמא אדם (ראה ערך ולד הטומאה. זית רענן לילקוט שמעוני ויקרא תעא) - שאף על פי שנגע בדבר טמא, אינו חייב על ביאת מקדש, שלא נקרא דבר טמא אלא מה שיהיה אב הטומאה כמו אלו (קרבן אהרן שם).

קדשים בפרה-אדומה (ראה ערכו), ופרים-הנשרפים (ראה ערכו), המטמאים ושעירים-הנשרפים (ראה ערכו), המטמאים את העוסקים בשריפתם, וכן שעיר-המשתלח (ראה ערכו) המטמא את העוסק בשילוחו, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שמטמאים במשא, שנאמר: אֶשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טִמְאָה (ויקרא שם), לרבות השורף הפרה ופרים והמשלח את השעיר (רבי יהודה בתורת כהנים שם ג), שאף על פי שאין מטמאים אדם במגע, והכתוב מדבר בטומאת מגע, נתרבו לחיוב (ראב"ד שם).
- ויש אומרים שאינו מטמא, שכן טומאת מקדש וקדשיו היא בטומאת גוויות ולא טומאת קדושות, יצא השורף את הפרה, ופרים, והמשלח את השעיר שהן טומאת קדושות (רבי נתן בתוספתא שבועות (צוקרמאנדל) א ז).

טומאה דרבנן כל הטעון ביאת מים מדברי סופרים, אם בא אל המקדש - פטור (פרה יא ה), שלא חייב הכתוב כרת על ביאת מקדש אלא למי שנטמא באב הטומאה דאורייתא (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם, וטהרות א ג), וכמו שאמרו שאין הדברים אמורים אלא באבות הטומאות (ראה לעיל. פירוש המשניות לרמב"ם טהרות שם). וצריך להשמיענו כן, לפי שהייתי אומר שכיון שנאמר: או נִפֶּשׁ אֶשֶׁר תִּגַּע בְּכָל דָּבָר טִמְאָה (ויקרא שם), כל שיש עליו שם טומאה חייב (תוספות יום טוב טהרות שם). וכל הטמא בטומאות של דבריהם ונכנס למקדש במזיד קודם שיטבול, מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו). רמב"ם ביאת מקדש ג יח). וכן באכילת קודש בטומאה, אם היה טמא בטומאות של דבריהם אינו לוקה, ואין צריך לומר שאינו חייב כרת, אבל מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם פסולי המוקדשין יח טו; חינוך קסז).

המקומות שבכלל מקדש

המשכן איסור כניסה למקדש בטומאת הגוף, נאמר בין במשכן והמקדש (ראה ערכו), ובין בבית-המקדש (ראה ערכו). סוטה טז א, ורש"י ד"ה ומה טומאה, ורש"י שם טו ב ד"ה איסור, שנאמר: אֶת מִשְׁפַּח ה' טִמְאָה (במדבר יט יג), ונאמר: אֶת מִקְדָּשׁ ה' טִמְאָה (שם כ), אם נאמר מקדש למה נאמר משכן, ואם נאמר משכן למה נאמר מקדש,

אלו שאינם אב הטומאה (רבי עקיבא בתורת כהנים שם ב).¹¹ על הנכנס למקום המקדש בזמן הזה, שנחלקו ראשונים אם יש בו חיוב כרת, ראה ערך בית המקדש.¹² ללימוד נוסף, ראה תורת כהנים צו פרק טו ג ואמור פרשה ד ה.

¹⁰ יש מהתנאים הדורש דין זה באופן אחר: יכול אפילו נגע באוכלים ומשקים וכלי חרס - שאינם נעשים אב הטומאה (ראה ערך אבות הטומאות) - יהא חייב, תלמוד לומר: בְּהֵמָה (ויקרא שם), מה בהמה מיוחדת שהיא אב הטומאה, יצאו

בזבחים קו א, וחולין קא א, ואף על פי כן כשחזר ואכלו חייב, ומה לי נטמא בשר על ידו, ומה לי נטמא על ידי אחרים (רש"י זבחים שם ד"ה כיון), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שפטור, שלא אכל אלא דבר טמא (רבי יוסי הגלילי בגמ' שם ושם).

וביאר אומרים שנחלקו בדין אין-אסור-חל-על-אסור (ראה ערכו), ושם נטמא הגוף ואחר כך נטמא הבשר, לדברי הכל חייב - שכיון שנטמא גופו נאסר בקודש זה באיסור כרת, וכשחזר הבשר ונטמא לא נפקע ממנו איסור כרת של טומאת הגוף (רש"י חולין שם ד"ה בנטמא) - ולא נחלקו אלא כשנטמא הבשר, ונאסר באיסור לאו, ואחר כך נטמא הגוף, שלדעה הראשונה מתוך שנאסר בשאר חתיכות טהורות משום טומאת הגוף, נאסר אף בזה, שבאיסור כולל איסור חל על איסור; ולדעה השנייה אף באיסור כולל אין איסור חל על איסור (רבא בגמ' שם ושם), ואין ראייה מטמא שאכל את הטהור שחייב אף על פי שכשנאכלו טמאהו, לפי שטומאת הגוף קודמת (רש"י זבחים שם ד"ה כי פליגי), ואין לומר שאיסור טומאת הגוף, שהוא איסור חמור (ראה ערך הנ"ל: איסור חמור), יחול על איסור טומאת בשר, שהוא איסור קל, שאפשר שטומאת בשר חמורה יותר, לפי שאין לה טהרה במקוה (רב אשי בגמ' שם ושם).

אימורים טמא שאכל אומרים (ראה ערכו) [חלב ואיברי הקרבנות הנקטרים על המזבח] חייב עליהם משום טומאה (פסחים כד ב, וזבחים לו ב, ובריתות כג ב; רמב"ם פסולי המוקדשין יח יח), אף על פי שאינם בני אכילה (ראה ערך הנ"ל: איסור אכילתם. כן משמע מזבחים לו ב), ואינם ניתנים לטהורים (כן משמע מתוספות פסחים כד ב ד"ה לרבנות), שנאמר: וְהִנֵּפֶשׁ אֶשֶׁר תֹּאכַל בְּשֶׁר מִזֶּבֶחַ הַשְּׁלָמִים אֶשֶׁר לַה' וגו' (ויקרא ז כ), לרבנות את האימורים (גמ' שם ושם ושם), שיתור הכתוב אשר לה' בא לרבנות אף בשר הקרב לה', שאם אכלו בטומאה ענוש כרת (רש"י פסחים שם ד"ה אשר, וזבחים שם ד"ה לטומאה)¹⁴.

פסח ותודה טמא שאכל בשר פסח שלא נצלה (ראה ערך אכילת פסחים: איסור אכילתו נא מבושל וחי), או לחמי-תודה (ראה ערכו) שלא הורמה חלתם - היינו ארבע חלות הנתרמות לכהן מארבעת המינים שבה (רש"י זבחים לו ב ד"ה שלא) - חייב עליהם משום טומאה (גמ' שם; כן משמע מהתוספות שם ד"ה בשר; רמב"ם שם יט), אף על פי שהפסח אינו נאכל אלא צלי, ולחמי תודה אינם נאכלים עד שיורמו (רש"י שם ד"ה משום), וכדרך שאמרו כן באימורים, שאף על פי שאינם בני אכילה, חייבים עליהם משום טומאה (ראה לעיל. גמ' שם). ואף על פי שטמא שאכל בשר קדשים לפני זריקה, אינו חייב עליו משום טומאה, לפי שאינו נותר לטהורים (ראה לעיל), לא אמרו כן אלא בדבר שצריך היתר מזבח (תוספות שם).

דם קדשים דם-קדשים (ראה ערכו) אין חייבים עליו משום טמא (כן משמע מהמשנה זבחים מה ב, וחולין קטז ב; רמב"ם שם יז וכד), שאם אכלו בטומאת הגוף אינו חייב אלא משום דם (רש"י זבחים מו א ד"ה מנא, וחולין קיז ב ד"ה מטומאה), שנאמר: ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר (ויקרא יז יא), לכפרה נתתיו כקדשים, ולא לדבר אחר כקדשים אלא כחולין, ולא להתחייב עליו משום טומאה (רש"י זבחים שם ד"ה למעוטי)¹⁵.

(ירושלמי פסחים ט ד, לדעת רבי שמעון; תוספות זבחים מה א ד"ה והשוחטן, ושם ב ד"ה אבל), לפי שאין-אסור-חל-על-אסור (ראה ערכו. תוספות שם ב).
15. ללימוד נוסף, ראה תורת כהנים צו פרק טו ו.

או למזבח, ואת האימורים להקטרה (ראה ערך הנ"ל) - אין האוכלו בטומאה חייב כרת עד שיאכל ממנו אחר שקרב, וקודש שאין לו מתירים - כגון הקומץ - כיון שקדש בכלי (ראה ערך כלי שרת) חייבים עליו משום טומאה (משנה מעילה י א; רמב"ם פסולי המוקדשין יח טז), שנאמר בטומאת קדשים: אֶשֶׁר יִקְרַב (ויקרא שם), וכי יש נוגע שהוא חייב - שיקרב משמע נגיעה, שבנגיעה לבד מתחייב (רש"י מעילה י ב ד"ה ת"ל), והלא אינו חייב אלא אם כן אכל (רש"י זבחים מה ב ד"ה וכל) - אלא מה תלמוד לומר יקרב, בהוכשר ליקרב הכתוב מדבר, הא כיצד, יש לו מתירים משיקרב מתירים, אין לו מתירים משיקדש בכלי (תורת כהנים צו פרק טו ה, ואמור פרשה ד ז; זבחים שם ומעילה שם)¹³.

חיוב מלקות חיוב מלקות
בקודש שיש לו המתירים, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שטמא שאכל בשר קודש לפני זריקה

- לוקה, שנאמר ביולדת (ראה ערכו): בְּכָל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע (ויקרא יב ד) - ומכאן למדו אזהרה לטמא שאכל את הקודש (ראה לעיל: האיסורים וחיובם) - בין לפני זריקה, בין לאחר זריקה (ריש לקיש במכות יד ב, וזבחים לד א).

• ויש אומרים שאינו לוקה (רבי יוחנן בגמ' שם ושם), שלדעתם למדו אזהרה טמא שאכל את הקודש מגזרה-שזה (ראה ערכו) טומאתו טומאתו, שנאמר באכילת קודש: וְהִנֵּפֶשׁ אֶשֶׁר תֹּאכַל בְּשֶׁר מִזֶּבֶחַ הַשְּׁלָמִים אֶשֶׁר לַה' וְטָמְאָתוֹ עָלָיו וְנִכְרְתָהּ וגו' (ויקרא ז כ), ונאמר בבא אל המקדש טמא: טָמֵא יִהְיֶה עוֹד טָמְאָתוֹ בּוֹ (במדבר יט יג), מה להלן עונש ואזהרה, אף כאן עונש ואזהרה (רבי יוחנן אמר תני ברדלא בגמ' שם ושם), והרי לא נאמר טומאתו - וטמאתו עליו ונכרתה וגו' - אלא לאחר זריקה (מכות יד ב; זבחים לד א), ולמדים אזהרתו מעונשו, שלא נאמר אלא לאחר זריקה (רש"י זבחים שם ד"ה אתיא).

להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (ריטב"א מכות שם); ויש הפוסקים כדעה השנייה (רמב"ם שם; מאירי מכות שם).

פגול, נותר פגול (ראה ערכו) [קרבן שנשחט במחשבה לאכלו חוץ ויוצא לזמנו, שאסור אף לטהורים], אם אכלו בטומאה אינו חייב עליו משום טומאה, אבל קרבן שנאסר משום נותר (ראה ערכו), או משום יוצא (ראה ערכו) חוץ למחיצתו, אם אכלו בטומאה חייב עליו אף משום טומאה. שכן דרשו: אוציא אני את הלן, היינו נותר, ואת היוצא - לאחר זריקה, שאף על פי שניתר בזריקה, הואיל ועכשיו אירע בו פסול לא יהא חייב עליו האוכלו בטומאה (רש"י מנחות כה ב ד"ה ואוציא) - תלמוד לומר: אֶשֶׁר לַה' (ויקרא ז כ), ריבה, יכול שאני מרבה אף הפיגול, תלמוד לומר: מִזֶּבֶחַ הַשְּׁלָמִים (שם), מיעט, שמרבה אני את אלו, היינו לן ויוצא, שהיתה להם שעת הכושר - משעת זריקה עד שעת לינה ויצאה - ומוציא אני את הפיגול, שלא היתה לו שעת הכושר (מנחות שם), שהרי היתה זריקתו פסולה (כן משמע מרש"י שם ד"ה ואמרת וד"ה וא"ת).

קודש טמא קודש טמא - שיש באכילתו איסור לאו, שנאמר: והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל (ויקרא ז יט. ראה ערך טמא ב) - שאכלו בטומאת הגוף, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שחייב עליו כרת משום טמא שאכל את הקודש, שאף טמא שאכל את הטהור כיון שנגע בו - טמאהו (תנא קמא

13. ללימוד נוסף, ראה תורת כהנים צו פרשה ט ח. בטעם שצריכים שני לימודים, ראה תוספות זבחים מו ב ד"ה אחת. 14. ויש מהתנאים הסובר שטמא שאכל עולה או אימורים, מאחר שאינו מותר לטהורים אינו חייב עליהם

דברים שאינו חייב עליהם (משנה זבחים לה א; רמב"ם שם כב). וכן דברים שאינם בכלל הזבח, כגון חלב מוקדשים, אין חייבים עליהם משום טומאה (משנה שם, ורש"י ד"ה אין; רמב"ם שם), אבל מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שם). והוא הדין בשליל - עובר שבמעי בהמה (ראה ערך בן פקועה) - ובשליה (ראה ערכו. גמ' שם לה ב).

דברים שאינם חייבים עליהם (משנה זבחים לה א; רמב"ם שם כב). וכן דברים שאינם בכלל הזבח, כגון חלב מוקדשים, אין חייבים עליהם משום טומאה (משנה שם, ורש"י ד"ה אין; רמב"ם שם), אבל מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שם). והוא הדין בשליל - עובר שבמעי בהמה (ראה ערך בן פקועה) - ובשליה (ראה ערכו. גמ' שם לה ב).

כפרה כשאין ידיעה בסוף ולמרות שאינו מביא קרבן, הוצרך לכפרה, וכן שנינו: יש בה ידיעה בתחילה, ואין בה ידיעה

עצם, לבונה בעצם ולבונה וקטורת, שאין דרכם להיטב, נחלקו וקטורת תנאים:

כפרה כשאין ידיעה בסוף ולמרות שאינו מביא קרבן, הוצרך לכפרה, וכן שנינו: יש בה ידיעה בתחילה, ואין בה ידיעה בסוף, שער הנעשה בפנים - היינו שער של יום הכפורים (ראה ערך שעירי יום הכפורים) שמתן דמו לפנים וחברו משתלח (רש"י שם ד"ה שער) - ויום הכפורים תולה - להגן עליו מן היסורים (רש"י שם, על פי הגמ' שם ח ב) - עד שיוודע לו ויביא קרבן עולה ויורד (משנה שם ב א; תורת כהנים אחרי פרק ה א; רמב"ם שם ט). ולמדוהו מהכתוב בשעיר הנעשה בפנים: וְכָפַר עַל הַקֹּדֶשׁ מִטְּמֵאת בְּגֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא טז טז), ודרשו: יש לי בענין הזה להביא שלש טומאות, טומאת עבודה זרה (ראה ערכו), כמו שנאמר: לְמַעַן טַמְּא אֶת מִקְדָּשִׁי (שם כ ג), וטומאת גלוי-עריות (ראה ערכו), שנאמר: וְלֹא תִטְמָאוּ בָהֶם (שם יח ל), וטומאת שפיכות-דמים (ראה ערכו), שנאמר: וְלֹא תִטְמָא אֶת הָאָרֶץ (במדבר לה לד). יכול על שלש טומאות הללו יהא שער מכפר, תלמוד לומר: מטמאת בני ישראל, ולא כל טומאות - והואיל ולא פירש לך על איזו מהם, לא מסרם אלא לחכמים לפרש על איזו מדבר, צא ולמד בבנין אב (רש"י שבעות ז ב ד"ה מטומאות) - מה מצינו שחלק הכתוב מכלל כל טומאות, הוי אומר טומאת מקדש וקדשיו - שמביא עליה קרבן עולה ויורד, ושאר שגגת עבירה בקרבן קבוע (שבעות ט א, ורש"י שם ד"ה דמיתו) - אף כאן בטומאת מקדש וקדשיו (רבי יהודה בתורת כהנים שם פרק ד ב ובגמ' שם ז ב).¹⁹

• יש אומרים שחייבים עליהם משום טומאה (תנא קמא במשנה זבחים מה ב, ורש"י ד"ה חייבין וד"ה אבל), שאחד מהמקראות שנאמרו בחיוב כרת לאוכל קדשים בטומאה, בא לרבות דברים שאינם נאכלים (זבחים מו ב, ושבעות ז א).

• ויש אומרים שאין חייבים עליהם (רבי שמעון במשנה זבחים מה ב; רבי ישמעאל בתורת כהנים צו פרק טו ו), שמכיון שריבה הכתוב כל הקדשים (ראה לעיל), למה אמר שלמים - וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר תֹאכַל בְּשֶׁר מִזֶּבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר לָהּ וְטִמְאַתּוּ עָלָיו וְנִכְרְתָהּ וגו' (ויקרא ז כ) - אלא לומר לך, מה שלמים מיוחדים שהם ראויים לאכילה, אף כל שראויים לאכילה, יצאו עצים ולבונה וקטורת שאינם ראויים לאכילה (רבי ישמעאל בתורת כהנים שם).

אף להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (ראב"ד פסולי המוקדשין יח כד; פסקי ר"ד זבחים שם); ויש הפוסקים כדעה השניה (רמב"ם שם).

כפרתה

טמא שנכנס למקדש בשגגה, או שאכל קודש בשגגה, מביא קרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו. משנה שבעות ב א, וכריתות ב א ושם י ב; רמב"ם שגגות א ג, ושם י א), שלא ככל חייבי כריתות, שמביאים על שגגתם חטאת (ראה ערכו) קבועה (משנה כריתות ב א), שנאמר: אוּ נִפֶּשׁ אֲשֶׁר תִּנְעַם בְּכָל דְּבַר טְמֵא וגו' וְנִעְלַם מִמֶּנּוּ וְהוּא יָדַע וְאָשָׁם (ויקרא ה ג) וְהִבִּיאוּ אֶת אֲשָׁמוֹ לָהּ עַל חֲטָאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא נִקְבָּה מִן הַצֹּאֵן בְּשֶׁפָּה או שְׁעִיר עִזִּים לְחֲטָאתוֹ וגו' וְאִם לֹא תִגִּיעַ יָדוֹ דִּי שֶׁהָ וְהִבִּיאוּ אֶת אֲשָׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא שְׁתֵּי תָרִים או שְׁנֵי בְּגֵי יוֹנָה וגו' (שם ו-ז). ומנין שאין הכתוב מדבר אלא בטומאת מקדש וקדשיו - שאין מחייבו על מגע טומאה אלא אם כן אוכל באותה טומאה קודש, או נכנס למקדש (רש"י שבעות ו ב ד"ה שאין) - ודין הוא, הואיל וענש על הטומאה - כרת (ראה לעיל: האיסורים וחיובם) - וחייב קרבן על הטומאה, מה כשהזהיר וענש על הטומאה, לא הזהיר וענש אלא על טומאת מקדש וקדשיו, אף כשחייב קרבן על הטומאה, לא חייב אלא על טומאת מקדש וקדשיו (גמ' שם)¹⁶.

ובטעם שהקל הכתוב שאין מביאים חטאת קבועה אלא קרבן עולה-ויורד (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהוא לפי שהוא טועה בדבר-מצוה (ראה ערכו), שכן האוכל קדשים, או שבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן, עוסק הוא במצוה, ולכן הקיל בו הכתוב כשהוא עני להביא חטאת העוף ועולת העוף, במקום חטאת בהמה (ראה ערך קרבן עולה ויורד. רמב"ן על התורה ויקרא ה ז).¹⁷

כפרה כשאין ידיעה בתחילה ולא יבא לכלל קרבן עוד לעולם, שהרי אין קרבן בא אלא על שיש בו ידיעה בתחילה (רש"י שם ב א ד"ה אין) - אבל יש בה ידיעה בסוף, שער הנעשה בחוץ - ביום הכפורים על המזבח החיצון במוספין (ראה ערך חטאות החיצונות. רש"י שם ד"ה שער) - ויום הכפורים מכפר, שנאמר בשעיר הנעשה בחוץ: שְׁעִיר עִזִּים אֶחָד חֲטָאת מִלְּבַד חֲטָאת הַכֹּהֲנִים (במדבר כט יא), והוא שער הנעשה בפנים, הקישם לך הכתוב ללמד שעל מה שזה מכפר זה מכפר, מה פנימי אינו מכפר אלא על דבר שיש בו ידיעה - בתחילה (ראה לעיל) - אף החיצון אינו מכפר אלא על דבר שיש בו ידיעה (משנה שם ב א, ורש"י ד"ה שנאמר; תורת כהנים שם פרק ה ב) בסוף ולא בתחילה, שאינו בא לידי קרבן, ומכפר זה כפרה גמורה בלא תלייה (רש"י שם ד"ה אף), ויום הכפורים הוא עצמו מועיל עם הקרבנות, שנאמר: כִּי יוֹם כִּפָּרִים הוּא (ויקרא כג כח. רש"י שבעות שם ד"ה שער).

כפרה כשאין ידיעה כלל על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, נחלקו תנאים:

• יש אומרים ששעירי-רגלים (ראה ערכו) - שבכל הרגלים נאמר שעירי חטאת (רש"י שם ד"ה שער) - ושעירי ראשי חדשים מכפרים

שאף מחיוב קרבן עולה ויורד פטור הטועה בדבר מצוה (מחנה לוי שבעות כה א; אחיעזר שם, בשמו).¹⁸ על הלימודים מהכתוב, ועל מחלוקת התנאים והאמוראים בגדרי הידיעה וההעלמה, ראה ערך שגגות.¹⁹ ללימוד נוסף, ראה תורת כהנים שם וגמ' שם.

16. ללימודים נוספים, ראה גמ' שם.
17. יש מהאחרונים שכתבו שלדעה זו אין הטועה בדבר מצוה פטור מחיוב קרבן עולה ויורד (אחיעזר שם); ויש שכתבו שלא נאמרו דברי הראשונים אלא כטעמא-דקרא (ראה ערכו), ואין ללמוד מכך להלכה (קהלות יעקב (קנייבסקי) נדרים, הוספות סי' ב), וכן כתבו אחרונים

(יד), או לפי שלמדו כן מהכתוב ומפשעיהם לכל חטאתם, כפרה אחת לשוגג ואחת למזיד (כן משמע מתוספות הרא"ש שם).

פר יום פר-יום-הכפורים (ראה ערכו) מכפר על הכהנים על הכפורים טומאת מקדש וקדשיו (משנה שבועות ב ב; רמב"ם שם), כל ששעיר הפנימי מכפר על ישראל, היינו לתלות על שיש בה ידיעה בתחילה ולא בסוף, וזדון טומאת מקדש וקדשיו, וכן כפרת שעיר החיצון (רש"י שם ד"ה אלא שהפר), אבל כפרת שעירי הרגלים על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף (ראה לעיל) אף כהנים מתכפרים בה (תוספות שם יד א ד"ה וקאמר; ריטב"א שם). ומנין שאין השעיר הפנימי מכפר לכהנים, שנאמר: וְשַׁחַט אֶת שְׂעִיר הַחֲטָאת אֲשֶׁר לָעֵם (ויקרא טז טו), לעם ולא לכהנים (כן משמע מהגמ' שם יג ב, ורש"י ד"ה אשר), שאין הכהנים מתכפרים בו. ובמה מתכפרים בפרו של אהרן, יכול לא יתכפרו בפרו של אהרן, שהרי כבר נאמר בו - אֶת פֶּר הַחֲטָאת - אֲשֶׁר לוֹ (ויקרא שם יא), מעתה אין להם כפרה, כשהוא אומר יכפר על הכהנים - וְעַל הַכֹּהֲנִים וְגו' יְכַפֵּר (ויקרא שם לג) - מצינו להם כפרה, במה הם מתכפרים, מוטב שיתכפרו בפרו של אהרן, שהרי הותר מכללו - מכלל שאמר אשר לו, ולא לאחרים (רש"י שם ד"ה הותר) - אצל ביתו - שנאמר בפרו של אהרן: וְכֹפֶר בַּעֲדוֹ וּבַעֲדֵי בָיתוֹ (ויקרא שם ו. רש"י שם ד"ה אצל) - ואל יתכפרו בשעיר הנעשה בפנים שלא הותר מכללו אצל ביתו, והרי הוא אומר: בֵּית אֶהְרֹן בְּרָכּוֹ אֶת ה' (תהלים קלה יט. גמ' שם), הרי כל הכהנים קרויים ביתו (רש"י שם ד"ה הרי).

הזאת דם הפר אף הכתוב בעבודת יום הכפורים: וְכֹפֶר אֶת וְהַשְׂעִיר הַנֶּעֱשֶׂה מְקַדֵּשׁ הַקֹּדֶשׁ וְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת הַמִּזְבֵּחַ יְכַפֵּר בַּפְּנִים וְעַל הַכֹּהֲנִים וְעַל כָּל עַם הָעָמָּה יְכַפֵּר (ויקרא טז לג) דרשוהו על הזאת דם של פר ושל שעיר הנעשה בפנים, שמכפרת על טומאת מקדש וקדשיו, שדם השעיר מכפר על ישראל, ודם הפר על הכהנים (כן משמע מרש"י מנחות צב א ד"ה וכפר):

• את מקדש הקדש, זה לפני ולפנים (תורת כהנים אחרי פרק ח; יומא סא א, ושבועות יג ב, ומנחות צב א, וחולין קלא ב), שכיפר בדמים הללו על טומאה שאירעה לפני ולפנים, אם נכנס אדם שם בטומאה ואין בה ידיעה בסוף והיתה לו ידיעה בתחילה (רש"י יומא שם ד"ה זה לפני); או שנטמא לפני ולפנים ושהה כדי השתחוואה, שחייב על שהייתו (ראה לעיל: בנטמא בפנים. רש"י שבועות שם ד"ה זה לפני); או על טמא ששימש לפני ולפנים (תוספות מנחות שם ד"ה וכפר, בשם רש"י בשבועות).

• ואת אהל מועד, זה היכל (תורת כהנים שם; גמ' שם ושם ושם ושם), היינו על טומאה שאירעה בהיכל (רש"י יומא שם ד"ה זה היכל).

• ואת המזבח, כמשמעו (תורת כהנים שם; גמ' שם ושם ושם ושם), על טומאה שאירעה לאדם במזבח ושהה כדי השתחוואה (רש"י יומא שם ד"ה ואת המזבח, לגירסתנו); או שעבד בטומאה במזבח בלא חיוב מקדש, כגון נטמא במקדש ועבד בלא שהייה (רש"י חולין שם ד"ה מזבח); או שהקטיר קטורת על מזבח הזהב בטומאה ובשהייה (רש"י שבועות שם ד"ה זה מזבח); או שמכפרים על טמא שנגע במזבח (רש"י כתי"י מנחות שם ד"ה מזבח).

• יכפר, אלו עזרות (תורת כהנים שם; גמ' שם ושם ושם ושם), שנכנס לעזרה בטומאה (רש"י שבועות שם ד"ה אלו העזרות).

(רבי יהודה במשנה שם ותורת כהנים שם א), שנאמר בשעיר ראש חודש: וְשַׁעִיר עִזִּים אֶחָד לַחֲטָאת לַה' (במדבר כח טו), על חטא שאין מכיר בו אלא ה', יהא שעיר זה מכפר. ואין לומר שמכפר אף על שאר עבירות - כל חטא שלא נודע, שהרי הכתוב נאמר סתם (רש"י שם ט א ד"ה ונכפר) - שלמדוהו משעיר יום הכפורים הנעשה בחוץ, הואיל וזה בא בזמן קבוע, וזה בא בזמן קבוע, מה זה אינו מכפר אלא על טומאת מקדש וקדשיו (ראה לעיל), אף זה אינו מכפר אלא על טומאת מקדש וקדשיו (גמ' שם). והוקשו שעירי רגלים לשעירי ראשי חדשים, שבכולם נאמר ושעיר - וי"ו מוסיף על ענין ראשון להקיש (רש"י שם ב ד"ה שעיר) - שאף הם אינם מכפרים אלא על טומאת מקדש וקדשיו, ומה שעירי ראשי חדשים אינם מכפרים אלא על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, אף שעירי הרגלים כן (גמ' שם).

• ויש אומרים ששעירי רגלים מכפרים, אבל לא שעירי ראשי חדשים, ועל מה שעירי ראשי חדשים מכפרים, על הטהור שאכל את הטמא (רבי שמעון במשנה שם ב א, ותורת כהנים שם), ושעירי הרגלים שמכפרים על טומאת מקדש וקדשיו למדים ממה שהוקשו לשעירי ראשי חדשים, מה שעיר של ראש חודש מכפר על דבר שבקודש, אף שעירי רגלים מכפרים על דבר שבקודש (גמ' שם י א).

• ויש אומרים שמלבד שעירי רגלים אף שעיר של יום הכפורים - שמכפר על שאין בה ידיעה בתחילה, ויש בה ידיעה בסוף (ראה לעיל) - מכפר אף על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף (רבי שמעון בן יהודה בשם רבי שמעון במשנה שם ב, ותורת כהנים שם ו).

כל השעירים ויש מהתנאים החלוקים על כל האמור לעיל, מכפרים וסוברים שכל השעירים כפרתם שוה על טומאת מקדש וקדשיו (רבי מאיר במשנה שם ב ב, ותורת כהנים שם ג; רבי ישמעאל בגמ' שם ט א, לפי הגמ' שם), שכל שעירי מוספים, בין שעיר הנעשה בחוץ של יום הכפורים, בין של רגלים, בין של ראשי חדשים, מכפרים על הכל, בין על שאין בה ידיעה בתחילה ויש בה ידיעה לבסוף, בין על שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף, ובין על טהור שאכל את הטמא (רש"י שם ב ב ד"ה כל), שנאמר: אֲלֵה תַעֲשׂוּ לַה' בְּמוֹעֲדֵיכֶם (במדבר כט לט), הוקשו כל המועדים כולם זה לזה (גמ' שם י א)²⁰. ומכל מקום מודים בשעיר הנעשה בפנים - שתולה על שיש בה ידיעה בתחילה ואין בה ידיעה בסוף (ראה לעיל) - שהוא אינו מכפר כפרתם, והם אינם מכפרים כפרתו, שנתמעטו מהכתוב: וְכֹפֶר אֶהְרֹן עַל קִרְבָּתוֹ אֶחָת בַּשָּׁנָה (שמות ל ו), כפרה אחת מכפר ואינו מכפר שתי כפרות, וכפרה זו לא תהא אלא אחת בשנה (גמ' שם).

זדון טומאת על זדון טומאת מקדש וקדשיו שעיר הנעשה בפנים מקדש וקדשיו ויום הכפורים מכפרים (משנה שבועות ב ב; תורת כהנים שם ח; רמב"ם שגגות יא ט), שנאמר: וְכֹפֶר עַל הַקֹּדֶשׁ מִטְּמֵאת בְּגִי יִשְׂרָאֵל וּמִפְשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם (ויקרא טז טז), פשעים אלו המרדים - העושה להכעיס (רש"י יומא לו ב ד"ה המרדים) - וכן הוא אומר: מִלֶּךְ מוֹאֵב פָּשַׁע בִּי (מלכים ב ג ז), ואומר: אֲזַ תִּפְשַׁע לְבָנָה (שם ח כב), חטאות אלו השגגות (גמ' שם יב ב), היינו שתולה על שיש בה ידיעה בתחילה ולא בסוף (ראה לעיל). ולא אמרו בשעיר הנעשה בפנים שאינו מכפר שתי כפרות (ראה לעיל), אלא כשמכפר על מה שקרבן אחר מכפר (תוספות שם ד"ה ועל), או שמה שתולה על שיש לו ידיעה בתחילה ולא בסוף, אין זו כפרה (ראב"ן שבועות

בשעיר הנעשה בפנים, אף על פי שנאמר בו: אֲשֶׁר לָעֵם (ויקרא טו טו. תוספות מנחות שם ד"ה הושוו); או: יכפר, אלו עבדים (ברייתא אחרת בחולין שם), שאף הם צריכים כפרה, שכל מצות שהאשה חייבת בהן עבד חייב בהן (רש"י שם ד"ה עבדים).

• ועל הכהנים, כמשמעם.
• ועל כל עם הקהל, אלו ישראל.
• יכפר, אלו הלויים (תורת כהנים שם; גמ' שם ושם ושם). ואף לדעת הסוברים שלויים לא נקראו עם (ראה חולין קלא ב), מתכפרים

טומאת משקים¹

משקים שנטמאו, דינם לענין טומאת עצמים ולענין לטמא אחרים

יא לד), שאינו אומר "טמא" אלא "יטמא", לומר שנטמא אחרים (פסחים יח א כאילו נכתבה י" שווה³), וכן דעת רבי יהודה ורבי שמעון (תוספתא טהרות ה, וברייתא בגמרא שם טז א בספק).

• ורבי מאיר חולק וסובר משקה אינו מטמא אחרים מדאורייתא (תוספתא שם, וברייתא שם, ורש"י; טהרות ד ז וט בסתם, וראה ר"ש שם שהוא כרבי מאיר), לפי שאינו דורש "יטמא" הנאמר במשקים בלשון יטמא (רש"י שם טז א ד"ה טהור), אבל מדרבנן גזרו שיטמאו אחרים (גמרא שם טז ב לדעת רבי מאיר). וכן כתבו ראשונים להלכה (רמב"ם אבות הטומאה ז א, ובפירוש המשניות פסחים סוף פרק א שהלכה כרבי מאיר).

המשקים אינם מטמאים משקים כיוצא בהם מדאורייתא (פסחים יח א), אלא מדברי סופרים (רמב"ם אבות הטומאה ז א. וראה להלן: הגזרה מדרבנן),

שנאמר באוכל שנטמא בשרץ: וְכִי יִפֶּן מִיָּם עַל זֶרַע וְנָפַל מִנְּגַלְתָּם עָלָיו טֵמָא הוּא (ויקרא יא לח), ודרשו: "הוא" טמא, ואינו עושה כיוצא בו טמא (ברייתא בגמרא שם יד א, ושם יח ב), והוא הדין למשקים (גמרא שם יח ב, ורש"י ד"ה חד. וכן כתבו תוספות שם א ד"ה לא בשם ר"י).

ואפילו לסוברים שמשקים מטמאים אוכל ודרשו "יטמא" לטמא אחרים (ראה לעיל בסמוך), משקים כיוצא בהם אינם מטמאים, שלכן נאמר יטמא (ויקרא שם לד. פסחים יח ב לגירסא שלפנינו) [י' חרוקה] בבנין קל, ללמדך שאינם מטמאים כיוצא בהם (רש"י שם ב ד"ה יטמא והגהות הב"ח), כשנטמאו המשקים מחמת כלי שנטמא משרץ (גמרא שם ורש"י ד"ה וחד).

משקים שנטמאו, אינם מטמאים אדם (רמב"ם אבות אדם וכלים הטומאה א ד), ולא כלים (פסחים יח א, ושם יט ב; רמב"ם שם ופרק ז א).

משקים שנטמאו אינם מטמאים אוכל (תוספתא טבול יוס ב א; רמב"ם טומאת אוכלין ב כא) במקוה (מכשירין ד ח), לפי שלא פירשה תורה טהרת טבילה אלא באדם וכלים (רש"י שבת פד ב ד"ה והא, ועוד; שו"ת הרי"ד קיא).

טומאת משקים, יש מהראשונים שמנו את דיניה במנין המצוות, כשם שלדעתם מונים כל דיני טומאה (ראה ערכו. רס"ג במנין המצוות עשה קסז; ספר המצוות לרמב"ם עשה צח; סמ"ג עשין רמו; החינוך מצוה קס); ויש שאינם מונים דיני הטומאות במנין המצוות (רמב"ן בחשגות לספר המצוות שם. וראה זוהר חרקה לרשב"ץ סח).

הגזרה מדרבנן

בטומאת משקים חכמים גזרו טומאה, וחומר טומאה שאין בהם

הטומאה

טומאתם מהתורה או מדרבנן משקים טהורים שנגעו באב הטומאה, או בראשון לטומאה - נטמאו, ונחלקו תנאים ואמוראים אם טומאתם מן התורה או מדרבנן:

• לדעת רבי עקיבא ורבי יהודה ורבי טמאים מן התורה (תורת כהנים שמיני ח), וכן דעת רבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון (ברייתא וגמרא פסחים טז א), שנאמר: וְכָל מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה בְּכָל כְּלִי יִטְמָא (ויקרא יא לד. רבי בתורת כהנים שם; שבת יד ב²), מלמד שהכלי - שנטמא בשרץ (ראב"ד בתו"כ שם) - מטמא את המשקים (תורת כהנים שם). וכל שכן שנטמאים בשרץ עצמו (פסחים יח ב).

• ורבי אלעזר חולק ואומר אין טומאה למשקים - מן התורה - כל עיקר, שכן העיד יוסי בן יועזר על משקים של מקדש שהם טהורים (ברייתא שם טז א; תורת כהנים שם), ואם היתה טומאתם מן התורה איך יכלו חכמים לטהרם (רש"י שם ד"ה ועל).

ונחלקו בכך אמוראים: לדעת רב המשקים טהורים אף מטומאת עצמים - והכתוב וכל משקה וגו' יטמא, לא בטומאת המשקה נאמר אלא בהכשר (ראה ערכו) אוכלים לטומאה (גמרא שם. וראה ערך הכשר) - ולדעת שמואל טהורים מלטמא אחרים, אבל טומאת עצמים יש להם (גמרא שם), מהכתוב וכל משקה וגו' (רש"י שם טז א).

הלכה שמשקים נטמאים מן התורה (רמב"ם אבות הטומאה ז א, על פי הכתוב הנ"ל), ואם נגעו המשקים באב הטומאה נעשים ראשון לטומאה (רמב"ם שם. וראה טבול יוס ב א), ואם נגעו בולד-הטמאה (ראה ערכו) בין אדם בין כלים - נטמאים (רמב"ם שם).

אינם נעשים אב הטומאה (תורת כהנים ויקרא חובה יב, שהנוגע בהם אינו חייב על ביאת מקדש, ראה ערך טומאת מקדש וקדשיו; טבול יוס ב א; תוספתא טבול יוס א; ירושלמי שבת ז ב), בין שנטמאו בטומאת זיבה (ירושלמי שבת ז ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ו ח), כגון במשכב-ומושב (ראה ערכו) הזב, לפי שאינם ראויים למשכב ומושב (ראה רמב"ם שם), בין שנטמאו במת שהוא אבי אבות הטומאה (ראה חולין פח א, ורבינו גרשום שם; שיטה מקובצת בבא קמא כה ב, בשם הר"ר יעקב), שהמשקים אין להם טהרה במקוה (ראה ערך טהרה), וכל שאין לו טהרה במקוה אינו נעשה אב הטומאה (רש"י סוטה כט ב ד"ה שכן וכמה מקומות. וראה בשיטה מקובצת שם עוד טעמים).

האם מטמאים אוכל מהתורה משקים טמאים אם מטמאים אוכל, נחלקו תנאים: • רבי עקיבא סובר טומאת משקים לטמא אחרים מן התורה (רבא פסחים יד ב, ושם יח א שכן אמר רבי יוסי בשיטת רבי עקיבא), לפי שדורש הכתוב וְכָל מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה בְּכָל כְּלִי יִטְמָא (ויקרא

הוא לדעת התנאים שם. 3. וראה צ"ח שם אות קטו שזוהי דרשת כתיב,

טומאת משקים. 1. כ', טורים תלח-תסג. 2. וראה רש"י פסחים טז א שכן

הטומאה (שם), או נגעו בשאר כלים מתוכם, נטמאו כולם ונעשו שניים (רמב"ם אבות הטומאה שם, וכלים שם), אבל אם נגעו באחורי הכלי שיש לו תוך, נטמאו אחוריו בלבד, ולא נטמא תוכו (תורת כהנים שמיני ח; כלים שם; ברייתא בפסחים שם; רמב"ם שם ושם), ומשקה תרומה שבתוכו טהור (רבינו חננאל חגיגה כב ב, על פי משנה שם כ ב; רמב"ם אבות הטומאה יב ב), ואף אוגנו - והוא מה שבולט מן הכלי ולחוץ וראוי לתשמיש (רש"י ברכות נב ב ד"ה תוכו) - ואוזניו וידייו של הכלי - טהורים (כלים שם; רמב"ם כלים שם), שעשו חכמים טומאת שאר כלים ככלי חרס, שאם נטמא גבו לא נטמא תוכו (ראה ערך טומאת כלים), ולא עשו טומאתם כטומאה של תורה כמשקה זב וזבה שאם נטמא מגבו נטמא אף תוכו (ראה ערך הני"ל), כדי לעשות בהם היכר שטומאה זו מדרבנן היא, שלא יבואו לשרוף עליה תרומה וקדשים (בכורות לח א).

בקודש אין לכלים חילוק בין אחוריים לתוך (כלים כה ט, וכעין זה במשנה חגיגה כ ב), ואם נטמאו אחוריו נטמא תוכו (ראה גמרא שם כב ב; פרה יב ח), והרי הוא כולו שני לטומאה (רמב"ם אבות הטומאה ז ג, ושם יב ב), וקודש שהיה בו - או שבא לתוכו אחר כך (טורי אבן חגיגה כ ב) - נטמא (רבינו חננאל חגיגה שם), ומעלה היא שעשו חכמים בקודש (ראה חגיגה שם, וגמרא שלהלן שם, וראה ערך מעלות).

בטומאת אדם אף על פי שגזרו חכמים על המשקים שמטמאים את הכלים, כתבו ראשונים שאין מטמאים אדם (רמב"ם מטמאי משכב ומושב א טז, וראב"ד בהשגות שם; תוספות הרשב"א פסחים יד ב ד"ה באב; ברטנורא טהרות י ב), אף שטעם הגזרה שמטמאים את הכלים משום משקה זב וזבה (ראה לעיל: מטמאים אוכלים משקים וכלים מדרבנן) שייך אף לענין שיטמאו אדם, שהרי משקה זב מטמא אדם (ראה ערך מעינות), כתבו אחרונים שלא גזרו בו כדי שלא יבואו לשרוף עליו תרומה וקדשים (צל"ח שבת יג ב), או לפי שהאדם יש בו דעת לשמור עצמו מלהיטמא, ובדבר שאינו מצוי לא גזרו חכמים (ראה ערך גזרה. תפארת ישראל בביקש דעת נג; משנה אחרונה טהרות י ב).

המשקים

שבעה משקים הם - לטומאה כמו להכשר (ראה ערכו) - הטל, המים, היין, הדם, השמן, הקֶלֶב, ודבש דבורים (תורת כהנים שמיני ח; מכשירין ו ד).

בשאר מי-פירות (ראה ערכו) נחלקו תנאים: רבי אלעזר מטמא משום משקה, ורבי יהושע אומר שבעה משקים טמאים, ושאר כל המשקים טהורים (תרומות יא ב).

להלכה נחלקו ראשונים:

- יש פוסקים ששאר מי פירות אין מקבלים טומאה כלל, כדרך שאין מכשירים (רמב"ם טומאת אוכלין א ד. וראה מרכבת המשנה שם שכן דעת ר"ש וכל מפרשי המשנה), שאינם לא אוכל ולא משקה (רמב"ם שם כא. וכן הוא בתוספתא טהרות ה), ואפילו אם סחטם לשם משקים (משמעות רמב"ם הני"ל, ראה כסף משנה שם).

- יש פוסקים דוקא אם נסחטו מעצמם, שאז הם כזיעה בעלמא, אבל אם סחטם למשקים הרי הם כעיקר הפירות וטמאים (ראב"ד בהשגות שם מכמה ראיות, וראה כסף משנה שם שדחה הראיות).

מדאורייתא: השני אף על פי שמדאורייתא אינו עושה שלישי בחולין (ראה ערך ולד הטמאה: בחולין תרומה וקודש), גזרו חכמים שיהיה מטמא את המשקים אפילו של חולין (ראה טהרות ב ו, ופרה ח ז, והקדמת הרמב"ם לסדר טהרות במלאכת שלמה כד וכמה מקומות), וכן שלישי שבתרומה וקודש שמדאורייתא אינו מטמא את הרביעי בקודש אלא פוסלו בלבד (ראה ערך הני"ל), גזרו חכמים שיטמא משקה קודש (ראה טהרות שם, ופרה שם, ורמב"ם שם), ואף לסוברים אין טומאה למשקים כל עיקר (ראה לעיל: הטומאה), מודים שמדרבנן מקבלים טומאה (ראה פסחים טז א, ורש"י ד"ה ועל).

אף על פי שמן התורה משקה שנטמא אינו מטמא אוכלים משקים דבר אחר (ראה לעיל: הטומאה, מחלוקת לענין טומאת וכלים מדרבנן אוכלים, ושכן הלכה), מדברי סופרים גזרו שיטמא אוכלים, או משקים, או כלים שנגעו בו (ראה זבים ה יב, ושם נתבאר; רמב"ם אבות הטומאה ז א).

וכבר גזרו שמטמא אוכלים או משקים בימי חגי הנביא שהיה מאנשי כנסת הגדולה (רש"י פסחים יז א ד"ה אישבתש; רשב"א ור"ן (ריטב"א) שבת יד ב), כאמור: הֲיֵן יֵשָׁא אִישׁ בְּשֵׁר קִדֵּשׁ בְּכַנֶּף בְּגָדוֹ וְגו' וְאֵל הַיַּיִן וְאֵל שֶׁמֶן וְאֵל כָּל מֵאֲכָל וְגו' (חגי ב יב), כלומר שהיין הטמא נגע בשמן או במאכל וטמאהו (ראה רש"י פסחים שם), וגזרו שמטמא את הכלים, גזרה משום משקה הזב (שבת יד ב, ובכורות לח א, ונדה ז ב; רמב"ם שם ב), שהוא אב הטומאה (ראה ערך מעינות. רש"י ורמב"ם שם) ומטמא כלים מדאורייתא (ראה ערך אבות הטומאה א וערך מעינות. רמב"ם שם).

חומר הגזרה גזרו חכמים על המשקים שייעשו תחילה אפילו נטמאו בראשון - שמן התורה הם שניים (ראה ערך ולד הטמאה) - או בשני (ראה פרה ח ז, ותוספתא טבול יום א; רמב"ם אבות הטומאה ז ה), שטהורים מן התורה (ראה ערך הני"ל), כלומר שדינם כדין הראשון לטמא אחרים מדבריהם (רמב"ם שם י), אף שאינם ראשון באמת (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות כד), ואפילו היה המטמא שני, והמשקה הנטמא חולין (טהרות ב ו; רמב"ם אבות הטומאה יא ז, ובהקדמה לטהרות שם).

וכן שנינו: כל הפוסל את התרומה מטמא משקים להיות תחילה (פרה שם ושם נתבאר), בין שנטמאו בטומאה של תורה (ראה רמב"ם אבות הטומאה שם), בין שנטמאו בטומאה מדרבנן, ואפילו בדברים שגזרו עליהם תלמידי שמאי והלל בגזרת שמנה-עשרה-דבר (ראה ערכו) שיהיו שניים לטומאה לפסול את התרומה (רא"ש פרה שם).

נגעו באחורי הכלי בטמאים (טהרות ח ז; רמב"ם אבות הטומאה ז ה), אפילו היו המשקים חולין (נדה ז ב; רמב"ם שם), אף על פי שאחורי הכלים אינם פוסלים אוכלי תרומה (ראה טהרות שם מחלוקת בדבר, וראה ערך טומאת כלים שכן הלכה); ויש חולקים וסוברים שאין אחורי כלים מטמאים אלא משקים של תרומה (שמעון אחי עזריה טהרות שם לפירוש ר"ש טבול יום ב ב).

האופן שגזרו בטומאת משקים כלים כשגזרו על המשקים שיטמאו את הכלים גזרו שיהיו מטמאים את הכלים מתוכם (כלים כה ו; ברייתא בגמרא פסחים יז ב; רמב"ם אבות הטומאה ז ג, וכלים כה א). כיצד, אם נפלו לאויר כלי חרס (תוספתא טבול יום א; רמב"ם אבות

טמא (גמרא פסחים יז א, על פי נבואת חגי) אף לטמא אחרים (גמרא שם לדעה זו), לפי שחששו חכמים יותר לקלקול משקה בית המטבחים, לפי שהוא מצוי יותר ממשקה המזבח (מהר"ם חלאה שם), ורב פפא אמר שאף אם טומאת משקים מן התורה, נתקבלה הלכה לטהרם במקדש (רב פפא שם ב), ולוי אמר משקה המזבח טהור - מלטמא אחרים, אבל טומאת עצמו יש לו (גמרא שם) - אבל משקה בית המטבחים טמא, שלדעתו יותר יש לחשוש לקלקול המזבח מאשר לקלקול משקה בית המטבחים (מהר"ם חלאה שם). בבביתא שנינו: הדם והיין והשמן והמים, שהם משקה המזבח - טהורים (ברייתא בגמרא שם יז א. וכן שנה לוי בעדותו של יוסי בן יועזר).

ויש תנאים החולקים וסוברים שמשקה בית המטבחים טמא, ודם הקרבנות שנטמא נפסל לזריקה (ברייתא בגמרא שם טז ב, החולקים על יוסי בן יועזר לדעת רב הנ"ל), ואף אם טומאת משקים מדרבנן, גזרו טומאה אף במשקה בית המטבחים (גמרא ורש"י שם טז, בדעת ברייתא החולקת על יוסי בן יועזר לדעת רב הנ"ל, וראה תוספות שם ד"ה מדרבנן).

המשקים הנ"ל להלכה כתבו ראשונים שמשקה בית המטבחים טהור להלכה לעולם ואינו נטמא (רמב"ם טומאת אוכלין י טז, ופסולי המוקדשין א לו, בדם), בשום טומאה מן הטומאות כלל (פירוש המשניות לרמב"ם עדיות ח ד), ודם הקדשים טהור, שנאמר: **עַל הָאֶרֶץ תִּשְׁפָּכֶנּוּ כְּמִים** (דברים יב טז), ודרשו: דם הנשפך כמים הוא הנחשב כמים לקבלת טומאה, והיינו דם חולין, אבל דם קדשים שאינו נשפך כמים, שהרי צריך לקבלו בכלי לצורך הזאה, אינו מקבל טומאה (רמב"ם פסולי המוקדשין שם, על פי דרשת הגמרא פסחים טז א וב לענין הכשר).

נטמא בחוץ לא אמרו משקה המזבח - ומשקה בית המטבחים והכניסו לפניו (ראה מאירי שלהלן. וכן הוא בתוספתא שלהלן לגירסא שלפנינו) - טהור, אלא כשנטמא במקומו (רבי יהושע בן לוי פסחים יז א. והרמב"ם השמיט, ראה שפת אמת פסחים שם, וצל"ח שם אות קט), אבל נטמא בחוץ והכניסו לפניו - טמא (תוספתא כלים בבא מציעא, וברייתא בגמרא פסחים יז א), לפי שירדה עליו טומאה קודם שנקרא עליו שמו של מזבח, ומי הפקיעה (רש"י שם ד"ה אבל).

נטמא במקדש אף על פי שהוציאו לחוץ - ונפסל בפסול יוצא (ראה ערכו) שאין ראוי עוד למזבח (ראה ערך יוצא. רש"י בגמרא שם) - טהור (תוספתא שם וברייתא שם), שהרי לא ירדה עליו תורת טומאה מתחלה לטמא אחרים (רש"י שם), ובטהרתו הוא עומד (רבינו חננאל שם).

בקרקה

מים שבקרקה טהורים (ראה דעת רבי שמעון בברייתא בגמרא פסחים יז ב; רמב"ם טומאת אוכלין טו א) מלקבל טומאה מן התורה (רש"י ורשב"ם ורמב"ן ורא"ם על התורה בפסוק שלהלן), אף לסוברים טומאת משקים מן התורה היא (ראה לעיל: הטומאה. ראה רש"י פסחים שם בדעת רבי שמעון), שנאמר: **מִקְנֵה מִים יִהְיֶה טָהוֹר** (ויקרא יא לו, בטומאת שרץ. רבינו חננאל ורש"י פסחים שם ד"ה בקרקה על פי גמרא שם טז א. וכן פירשו רש"י ורשב"ם ורמב"ן ורא"ם על התורה שם). ודוקא מים, לפי שהם ראויים למקוה, אבל דם - ושאר משקים חוץ מן המים (רמב"ם שם י, על פי תוספתא מקואות א) - לא (רב פפא פסחים יז ב, ורש"י ד"ה אבל), והרי הם בקרקה כאילו הם בתוך כלי (רמב"ם שם).

שחקשו על דבריו, וראה סדרי טהרות כלים ד"ל ע"ב שפירש דבריו בענין אחר.

השיעור

המשקים מקבלים טומאה אפילו בכל שהוא (רש"י פסחים יז ב ד"ה אבל, על פי טהרות ג ב, וכן הוכיחו תוספות עבודה זרה ל ב ד"ה ומטמא, ור"ש מכשירין ז ו, ועוד ראשונים מכמה ראיות; רמב"ם טומאת אוכלין ד ב), מדאורייתא (תוספות הרשב"א פסחים יד א, ותוספות רבינו פרץ שם), שנאמר: **וְכָל מִשְׁקָה** (ויקרא יא לד. תוספות חכמי אנגליה פסחים יז ב).

ויש מהראשונים שכתב ששיעורם ברביעית (רש"י עבודה זרה לא א ד"ה ומטמא⁴), וכתבו ראשונים שאפשר שאף הוא לא כתב כן אלא במשקים של חולין, אבל של תרומה וקודש מודה שמקבלים טומאה אפילו בכל שהוא (ר"ש מכשירין שם).

לטמא אחרים לטמא אחרים, נחלקו ראשונים בשיעורם:

• יש סוברים שגם מטמאים בכל שהוא ואפילו מדאורייתא (תוספות ותוספות רבי אלחנן ורשב"א עבודה זרה ל ב, וכמה מקומות; תוספות פסחים יד א ד"ה דאיכא, בשם ריב"א ובשם ר"י, ותוספות רבינו פרץ שם).

• ויש סוברים שאינם מטמאים אלא ברביעית (רש"י פסחים יז ב ד"ה אבל; מיוחס לרש"י נזיר לח א; תוספות פסחים שם בשם רבינו תם), שנאמר: **אֲשֶׁר יִשְׁתָּה** (ויקרא יא לד. תוספות חכמי אנגליה פסחים יז ב). ומדרבנן, יש סוברים שמטמאים בכל שהוא (תוספות פסחים שם, בשם רבינו תם), אף את האוכלים (תוספות פסחים שם, בשם רבינו תם; רמב"ם טומאת אוכלין ד ב) והמשקים (מאירי מקואות עמ' 4).

במקדש

משקה בית המטבחים המשקים שבכל מקום טמאים בטומאת משקים, חוץ ממשקה בית-המטבחים (ראה ערכו. כלים טו ו; חכמים בברייתא פסחים יז א), שבעזרה (ראה ערך בית המטבחים), והם דם הקרבנות, והמים (ברייתא שם) שמשתמשים בהם בעזרה (רמב"ם טומאת אוכלין י טז). וכן העיד יוסי בן יועזר איש צרידה (עדות ח ד, ופסחים טז א). רבי שמעון אומר לא העיד יוסי בן יועזר אלא על המים שבקרקה העזרה כשיש בהם רביעית, שיש עליהם שם מקוה (ראה להלן: בקרקה), אבל דם שבעזרה ומים שבכלים - טמאים (גמרא ורש"י שם יז ב).

ונחלקו אמוראים בעדות הטהרה:

• רב אמר - משקה בית המטבחים (גמרא שם יז א) - טהור ממש (גמרא שם טז א), אף מטומאת עצמו (רש"י שם), לפי שלדעתו אין למשקים טומאה אלא מדרבנן (ראה לעיל: הטומאה), ובמשקה בית המטבחים לא גזרו (גמרא שם), כדי שלא להרבות טומאה בעזרה (פירוש הרא"ש והר"ן נדרים יט א, בדעתו של יוסי בן יועזר), משום הפסד קדשים (רש"י פסחים שם ד"ה ועל).

• ושמואל אמר משקה בית המטבחים אינו טהור אלא מלטמא אחרים, אבל טומאת עצמו יש לו (גמרא שם), לפי שלדעתו טומאת משקים לטמא אחרים אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל שם), ולא גזרו חכמים במקדש (גמרא שם), אבל טומאת עצמם מן התורה היא (ראה לעיל שם. גמרא שם), ולא יכלו חכמים לטהרם (רש"י שם).

משקה המזבח דוקא משקה בית המטבחים, אבל משקה המזבח - והם דם לזריקה, ומים, ויין לנסך, ושמן למנחות, שהם של קודש ונקראים על שם המזבח (רש"י שם יז א ד"ה משקי) -

4. וראה תוספות שם ל ב, ותוספות הרא"ש [רשב"א] שם לא א, ור"ש מכשירין שם,

הוסק התנור - טמא, שסוף משקה לצאת (משנה בכלים שם, הובאה בנדה שם; רמב"ם כלים שם). ופירשו ראשונים שהדברים אמורים שיצאו המשקים ונטמא התנור מאוירו, לפי שהיו החרסים בתנור בשעת היסקו (רש"י וריטב"א [מצגר] נדה שם; תוספות כריתות טו ב ד"ה מצד; ברטנורא כלים שם).

ספוג שבלע משקים טמאים - ספוג שבלע משקים טמאים ונגוב מבחוץ, ונפל לאויר כלי חרס - טמאהו, שסוף משקה לצאת (כלים ט ד. וראה ערך טמאה בלועה).

נבלעו המשקים הטמאים בחתיכה של לפת או של גמי, נחלקו תנאים:

- חכמים סוברים שדינם כספוג (כלים שם), לפי שמשמשים בו לבדוק את היין (רבי מאיר שם), או שהרופא נותנו על גבי מכה שיהא מוצץ את הליחה (רבי יוסי שם), ועשוי להכניס בתוכו ולהוציא (ברטנורא שם בדעת רבי מאיר), לפיכך הרי הוא ככלי שמצניעים בתוכו משקים (ראב"ד שם).
- ורבי שמעון מטהר (כלים שם).

בתוספתא שנינו: אין התנור נטמא מן המשקים שבגמי (גירסת מים טהורים ב"ש כלים ט ד בדעת חכמים בתוספתא שם), אלא בשעת היסקו (תוספתא שם), שמדוחק ההיסק המשקים נפלטים ומטמאים את התנור (ר"ש שם).

להלכה כתבו ראשונים שחתיכה של לפת ושל גמי שבלעה משקים טמאים - מטמאה כלי חרס מאוירו כספוג (רמב"ם כלים יד ו).

עצים שבלעו משקים טמאים - עצים שבלעו משקים טמאים והיסקם בתנור, נחלקו משקים טמאים תנאים: חכמים מטהרים את התנור, ורבי שמעון אומר אם היו לחים ורבו המשקים היוצאים מהם על המשקים שבלעו - התנור טהור (מכשירין ד י), וכתבו ראשונים שלדעת חכמים - וכן להלכה (רמב"ם טומאת אוכלין ט ו, ובפירוש המשניות שם) - אין מטמאים, לפי שהמשקים הטמאים בטלו בעצים (רמב"ם שם).

ואף מים אינם טהורים אלא כשיש בהם שיעור רביעית שראוי להטביל בהם - מדין תורה (רש"י שם) - מחטים וצינוריות, אבל פחות מרביעית - טמאים (רב פפא שם), לפי שאינם ראויים למקוה (רש"י שם. וכעין זה בהשגות הראב"ד טומאת אוכלין שם א).

מים כשהם באויר - גל שנתלש מן הים כשהוא באויר, וכן מי גשמים כל זמן שהם באויר, כתבו אחרונים שקודם שמתחברים לארץ דינם כתלושים, ואם נפל עליהם שרץ - נטמאים, ואחרי שנפלו לארץ נעשים כזרועים, ונטהרים מטומאתם (שו"ת חתם סופר יו"ד קצח יב. וראה ערך מקוה שפסולים לטבול בהם).

השלג כל זמן שמונח ומחובר בארץ וחישב עליו למשקה, ונגעה בו טומאה, כתבו אחרונים שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים אם שלג כזה כשר לטבילה (ראה ערכו) - לסוברים שכשר לטבילה (ראה מרדכי שבת שלב, בשם רבינו שמחה קודם שחזר בו, וראה ערך הני"ל), לפי שלדעתם דינו כמחובר, אף לענין טומאה דינו כמחובר; ולסוברים שאינו כשר לטבילה (ראה מרדכי שם שחזר בו, וראה ערך הני"ל), לפי שלדעתם דינו כתלוש, לפי שהוא מלא אויר, הוא הדין לענין קבלת טומאה (שו"ת חתם סופר שם, וראה ערך שלג).

בבלועים

חרסים שבלועים בהם משקים טמאים - טומאה קלה שאינה מאבות הטומאה (רש"י בגמרא שלהלן) - ונגבו, ונפלו לאויר התנור, אם לא הוסק התנור - אינו נטמא (נדה סב ב, על פי כלים ט ה; רמב"ם כלים יד ו), אם לפי שטומאה-בלועה (ראה ערכו) היא שאינה מטמאה (ראה ערך טמאה בלועה; טהרה בלועה. רש"י שם בדעת רבי יוחנן), או שאפילו אם אין דינם כטומאה בלועה לפי שיכולים לצאת על ידי היסק, מכל מקום אינם מטמאים, לפי שטומאת משקים לטמא כלים אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל: הטומאה; הגזרה מדרבנן. רש"י שם בדעת ריש לקיש), ולא גזרו בהם חכמים כשהם טמונים (ראה משנה אחרונה כלים ט ה).

טומאת מת

דיני טומאת המת והנטמאים ממנה

או על המת, ודבר שהכיסוי נשען עליו, מטמאים כמת (ראה ספרי חקת קצו; אהלות ב ד, ושם ז א; רמב"ם טומאת מת ב טו).³

אף הנטמאים מן המת פעמים שטומאתם היא בכלל טומאת מת, והם כלים הנוגעים במת, שנעשים אבי אבות הטומאה כמותו (ראה להלן: חרב כחלל, וראה שם, באלו כלים מדובר); וכן האוהל המאהיל על המת, הרי זה ככלים שנגעו במת (הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות. וראה ערך טומאת אהלים).

הראשונים מנו בכלל טומאת מת חמשה אבות הטומאה: אדם הנטמא במת; כלים שנגעו באדם זה; אדם הנטמא בכלים שנטמאו במת; כלים שנגעו באדם זה; כלים שנגעו בכלים שנטמאו במת (הקדמת פירוש המשניות שם).⁴

מדברי סופרים מדברי סופרים מצינו בטומאת מת טומאות נוספות,

סוגי הטומאות טומאת מת היא הטומאה החמורה ביותר, וקרויה אבי אבות הטומאה (ראה ערכו), ונוהגת בין במת שלם, ובין בחלקים ממנו, והם נקראים טומאות הפורשות מן המת (ראה חולין קכו ב), כגון אבר מן המת, בשר המת, דם המת, עצמות, ועוד; ובין בדברים הנוצרים מהמת, כגון רקב ונצל (הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות).

יש מהם שדיני טומאתם כדין מת שלם לכל דבר, ויש מהם שחלוקים מהמת לדינים מסויימים, כגון עצם בשיעור כשעורה, שטמאת במגע ובמשא, ואינה מטמאת באוהל (אהלות ב ג; רמב"ם טומאת מת ב ח, ושם ג ב), ואילו אבר שנחתך מן האדם החי, מטמא כמת שלם (אהלות ב א; רמב"ם שם ב ג, ג א).²

וכן קבר סתום שהמת בתוכו, וגולל ודופק [כיסוי שעל פי הקבר

ראה ערכיהם. 4. על הדינים המיוחדים לטומאת מת בכמה איסורים, כגון האיסור לכהן וזויר להיטמא למת, וכן לענין זויר שנטמא במת שמגלח וסותר נזירותו, ראה ערכים: טומאת כהנים; נזירות. על הדינים במקדש וקדשיו

טומאת מת. 1. כ, טורים תסג - תפז. 2. על חלקי המת המטמאים, על גדריהם ומהותם ועל שיעוריהם, ראה ערכיהם, וערכים: אברים; גלגלת; שדרה; מת. 3. על גדרם ופרטי דיניהם, ובמה טומאתם חלוקה מטומאת מת,

מד א, ורש"י ד"ה מת תופס, ומאירי שם; רמב"ם אבל ג יג; ושו"ע יו"ד שעא ה; או כדי שלא יבוא לידי מגע או אוהל (אור זרוע ב תכה).

וכתבו הראשונים שחכמים גזרו טומאה על כל הנכנס בארבע אמות של המת (רש"י ומאירי סוטה שם; רש"י שבת קמו ב ד"ה פרץ; תוס' הרא"ש עירובין לא א ד"ה היכי; יד רמה בבא בתרא א אות קמו; חסדי דוד אהלות טו ה, בדעת הרמב"ם), והנכנס לשם טמא טומאת שבעה, ונעשה אב הטומאה מדרבנן לכל דבר (חזון איש אהלות יג ס"ק טז ד"ה ובשו"ע).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאין כאן אלא הרחקה שגזרו חכמים על הכהנים, שאסרו להיכנס בתוך ארבע אמות המת, אבל לא גזרו טומאה על הנכנס (ראה רא"ש הלכות טומאה ח, והגהות הב"ח על הלכות טומאה לר"י דף ב א אות מ, בדעתו; מרכבת המשנה טומאת מת ו ט; וסדרי טהרות אהלות דף קצב א, בדעת הרמב"ם)⁷.

טומאת שבעה כל הנטמאים מחמת המת, בין אדם בין כלים, הן שנטמאו במגע, והן במשא, והן באוהל - טמאים טומאת שבעה (רמב"ם טומאת מת ה א), שנאמר: הַנֶּגַע בְּמַת לְכָל נֶפֶשׁ אָדָם וְטָמֵא שִׁבְעַת יָמִים (במדבר יט יא), בא הכתוב ולימד על המת שנטמא טומאת שבעה (ספרי חקת קז; רמב"ם שם); ונאמר: כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בָּאֵהֶל יִטָּמָא שִׁבְעַת יָמִים (במדבר יט יד), בא הכתוב ולימד על המת שנטמא טומאת שבעה (ספרי חקת קז; רא"ש אהלות א א); ונאמר: כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בָּאֵהֶל יִטָּמָא שִׁבְעַת יָמִים (במדבר יט יד). רמב"ם שם).

הנוגע במת וחזר ונגע בו למחרת, טמא טומאת שבעה מיום שני (ספרא זבים ז ו; מסכת שמחות ד טז; רמב"ן וריטב"א שבועות יז א; רא"ש הלכות טומאה ו)⁸.

חרב כחלל

כלים שנטמאו כלים שנטמאו במת, נעשים אבי אבות הטומאה כמת עצמו, והנוגע בהם כנוגע במת⁹, שכשם שאדם וכלים שנטמאו במת טמאים טומאת שבעה (ראה לעיל: הטומאה), כך אדם וכלים שנטמאו בכלים שנטמאו במת, טמאים טומאת שבעה, והם נעשים אב הטומאה לטמא אדם וכלים (אהלות א ב,ג; הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות, ורמב"ם טומאת מת ה ג, ד; רש"י שבת קא ב ד"ה ואמר; רמב"ן שם), שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר יִגַּע עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה בְּחָלָל חָרֵב אוֹ בְּמַת וְגו' יִטָּמָא שִׁבְעַת יָמִים: (במדבר יט טז), ודרשו חרב חרי היא כחלל, דהיינו שהחרב שנהרג בה המת, טומאתה שווה לטומאת המת (שבת קא ב; רמב"ם שם ג; פירוש המשניות לרמב"ם שם)¹⁰.

הזאה הנוגע בכלים שנעשו כחלל, שטמא טומאת שבעה, אמרו בירושלמי שטעון הזאה שלישי ושביעי (ירושלמי נזיר ז ד, חובא בר"ש אהלות א ב, וברמב"ן בבא בתרא כ א, ובתוס' ר"י נזיר נו ב), כדי הנוטמא במת עצמו, וכן כתבו רבים מהראשונים (תוס' נזיר נד ב, בשם רבינו תם ורבי חיים כהן; ר"ש אהלות שם; תוס' ר"י ומאירי ושיטה מקובצת נזיר נד ב, בשם רבי עזריאל; רא"ש אהלות א ג).

ויש מהראשונים שכתבו שאין הנוגע ב"חרב כחלל" טעון הזאה,

שעשאו אבי אבות הטומאה כמת עצמו, והם: דם תבוסה [דם שיצא מן האדם בערכוב: לפני מיתתו ולאחר מיתתו]; ארץ העמים [חוץ לארץ בתורת מקום שגזרו עליו טומאה] ומדורות הגויים [דירות הגויים שבארץ ישראל]; בית הפרס [שדה שיש בה ספק טומאת מת] (הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות); וכן עור המת (אליהו רבא בהקדמה לסדר טהרות, וראה ערכים: טומאה; מת) שגזרו בו חכמים שיטמא כבשרו (חולין קכב א; רמב"ם טומאת מת ג יא)⁵.

הטומאה

מגע ומשא המת מטמא במגע ובמשא ובאוהל (ראה נזיר מט ב, ואהל אהלות א ח, ושם ב א; רמב"ם טומאת מת א א), ובדבר זה חמור המת מכל שאר אבות הטומאות, שהוא מטמא באוהל, מה שאין כן בשאר אבות הטומאות (כלים א ד).

טומאת מגע וטומאת אוהל מפורשות בתורה, שנאמר: הַנֶּגַע בְּמַת לְכָל נֶפֶשׁ אָדָם וְטָמֵא שִׁבְעַת יָמִים (במדבר יט יא), בא הכתוב ולימד על המת שנטמא במגע (ספרי חקת קז; רמב"ם שם); ונאמר: כָּל הַבָּא אֶל הָאֹהֶל וְכָל אֲשֶׁר בָּאֵהֶל יִטָּמָא (במדבר יט יד), בא הכתוב ולימד על המת טומאה חדשה שלא מצאנו דוגמתה בכל הטמאים שנטמא באוהל (ספרי חקת קז; זאת רענן לילקוט שמעוני חקת רמז תשסא).

בלימוד לטומאת משא, נחלקו תנאים:

לדעת ר' שמעון בן פנחס למדים מת בקל וחומר מנבילה, ומה אם נבילה שאינה מטמאה באוהל, הרי היא מטמאה במשא (ראה ערך נבלה), מת שנטמא באוהל אינו דין שיטמא במשא (ילקוט שמעוני שם; ספרי חקת קז; רמב"ם טומאת מת א ב).

ולדעת רבי אלעזר בן מתאי למדים מהאמור: הנוגע וגו' וטמא שבעת ימים - אות "ו" מיותרת, לרבות שנטמא במשא (ילקוט שמעוני שם; סדרי טהרות אהלות דף כז א).

משכב ומושב המת אינו מטמא משכב ומושב שתחתיו, דהיינו שהנוגע במשכב שהיה עליו המת אינו נעשה אב הטומאה בשעת חיבורו למשכב לטמא בגדים שעליו, שנאמר: אֲשֶׁר יִשָּׁכַב עָלָיו הִנָּב (ויקרא טו ד), ודרשו: הזב ולא המת (ספרא מצורע פרשת זבים ב יא). וכן אינו מטמא מה שעליו בטומאה קלה לטמא אוכלים ומשקים (עדות ו ב; זבים ד ו; רמב"ם טומאת מת ה יד).

וכן אף על פי שהזב שהסיט את הטהור, הרי זה טמא (ראה ערך זב), המת שהסיט את הטהור, לא נטמא, כגון שהיה המת בכף המאזניים, ואוכלים ומשקים בכף שנייה, הכל טהור אף על פי שהמת הכריע (ראה זבים ד ו; אור זרוע ב תכה)⁶.

ארבע אמות מת תופס ארבע אמותיו לטומאה מדברי סופרים, ואסור לכהן להיכנס בתוך ארבע אמות של מת, כדי שלא ירגילו עושי טהרות להתקרב אליו, שיש לחוש שמא יפשוט ידיהם ויאהילו, ויהיו סבורים שלא האהילו (ירושלמי כלאים ו ב; סוטה

תופס ארבע אמות אף כשיש מחיצות סביבותיו; ושם על קבר ועל מת הנמצא בבית סתום, שנחלקו הראשונים אם תופס ארבע אמות לטומאה. 8. וראה ערך טמא מת, על חומר טומאתו של טמא מת; וערכים: טהרה; הזאה, על טהרתו של טמא מת, שטעון הזאה בשלישי ושביעי וטבילה והעבר שמש. 9. וראה ערך טומאת אהלים, על אוהל שנטמא במת, שדינו ככלי לענין חרב כחלל, וראה שם על כלי שנגע באוהל המת, אם נעשה כחלל. 10. וראה ערך נזירות, על נזיר, אם מוזהר שלא להיטמא ב"חרב כחלל", ואם מגלח על טומאה זו; וערך טומאת כהנים, על כהן אם מוזהר מלהיטמא ב"חרב כחלל".

שבהם חלוק טמא מת משאר טמאים, ראה ערכים: טמא (א), טומאה בצבור; טומאת מקדש וקדשיו; פסולי עבודה; ציצ; קרבן פסח. 5. וראה ערך גוסס, על הגוסס שאינו מטמא טומאת מת; וערך מת, אימתי היא שעת יציאת הנשמה לענין טומאת מת; וערך נפל, על נפל שנטמא; וערך עובר, על עובר במעי אמו. 6. וראה ערך אבי אמות הטומאה, על הטומאות הפורשות מן המת, וכן הטומאות המטמאות כמת שיש מהן שנטמאות במגע ובמשא ובאוהל כמת שלם, ויש שאינן מטמאות אלא במגע ובמשא ולא באוהל, או במגע ובאוהל ולא במשא; וערכים: גוי, טומאה, על מת גוי אם מטמא באוהל. 7. וראה ערך קבר, אם המת

הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות במנין אבות הטומאות שבטומאת מת שם; רש"י חולין ג א ד"ה חרב), שנאמר: וְכַבֵּשְׁתֶּם בְּגָדֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי וְטָהַרְתֶּם (במדבר לא כד), מכאן שכלים הנוגעים באדם שנגע בכלים שנטמאו במת, טמאים טומאת שבעה, וקל וחומר לכלים הנוגעים באדם שנטמאו במת (ספרי שם; רמב"ם שם א).

כשם שנחלקו הראשונים בכלים הנוגעים במת שנעשים כמותו, אם הדברים אמורים בכלי מתכת דוקא, או אף בכלי שטף (ראה לעיל: שאר הכלים), כך הם חולקים בכלים הנוגעים בטמא מת, שנעשים כמותו:

- יש סוברים שלא נאמרו הדברים אלא בכלי מתכת, כשם שלדעתם רק כלי מתכת הנוגעים במת נעשים כמותו (רבינו חננאל פסחים יד ב; רש"י פסחים יד ב ד"ה בחלל, ושם עט א ד"ה דרחמנא, חולין ג א ד"ה חרב, תוס' נזיר נד ב ד"ה ת"ש; המאור בעל חולין שם; רשב"א ור"ן שם).
- ויש סוברים שאף שאר כלים ובגדים שנגעו בטמא מת נעשים כמותו, כשם שלדעתם אם נגעו במת נעשים כמותו (רמב"ם טומאת מת ה ג; רמב"ן בבא בתרא כ א).

כלים שנגעו כלים שנטמאו בטמא מת או ב"חרב כחלל" שהם אב בכלים הטומאה (ראה לעיל), כלים אחרים הנוגעים בהם אינם נעשים אב הטומאה כמותם, כשם שכלים שנגעו בכלים שנעשו כחלל אינם נעשים כמותם (ר"ש ורא"ש אהלות א ב; תוס' בבא קמא ב ב ד"ה דאילו).

וכן שאר כלים, חוץ מכלי מתכת שנטמאו במת, לסוברים שאינם נעשים כחלל אלא הם אב הטומאה (ראה לעיל: שאר הכלים), אינם עושים כלי מתכת הנוגעים בהם אב הטומאה כמותם, אלא הם נעשים ראשון לטומאה (סמ"ג עשין רלא).

ראשון ושני ראשון לטומאה ושני לטומאה אינם מטמאים כלים, ואפילו כלי מתכת, שלא אמרו ש"חרב הרי הוא כחלל" אלא בטומאות של מת הראויות לטמא כלי (רש"י חולין ג א ד"ה חרב; בעל המאור ורמב"ן רשב"א ור"ן חולין שם; מאירי עדיות ב א). ויש שכתבו שראשון לטומאה שבא מטומאת מת, עושה כלים כיוצא בו, שאף בראשון לטומאה נאמר דין "חרב כחלל" (רבי עובדיה מברטנורא פסחים א ו, ועדיות שם).

בטומאה דרבנן אף אדם שנטמא בטומאת מת מדרבנן, כגון שנטמא בארץ העמים, ובבית הפרס, ובדם תבוסה, וכיוצא בהם (ראה ערך טמאה: טומאות מדברי סופרים), מטמא כלים טומאת שבעה, והם נעשים אב הטומאה מדברי סופרים (רמב"ם טומאת מת ה יא).

הפקעת הטומאה מהמת

בשר המת שיבש, נחלקו בו תנאים:

לדעת תנא קמא בשר המת מטמא לח ומטמא יבש; ור' יוסי אומר שאם אינו יכול להשרות ולחזור לכמות שהיה, טהור מלטמא בכזית, אבל טמא טומאת רקב [עפר רקבון של מת] (נדה נד ב, ושם נו א. וראה ערך רקב).

הלכה כתנא קמא (רמב"ם טומאת מת ב א).

בשר המת שנפרך ונטחן כקמח עד שנעשה כעפר, טהור לדברי הכל (תמורה לד א; נדה נה א).

עור האדם עור האדם, לסוברים שמן התורה עור האדם מטמא

שלדעתם הבבלי חולק על הירושלמי, והלכה כבבלי (בעל המאור חולין עא ב; רמב"ן בבא בתרא כ א, ובפירושו על התורה במדבר יט טז).

שאר במשנה נאמר שאחד החרב ואחד שאר הכלים נעשים כחלל הכלים (ראה אהלות ג א; שבת קא ב). ונחלקו הראשונים בפירושו:

- יש שכתבו שדוקא כלי מתכות נעשים כחלל (רבינו חננאל שבת קא ב, פסחים יד ב; רש"י שבת שם ד"ה בדבר; ר"ש ורא"ש אהלות א ב, בשם רבינו תם, וכתבו שכן עיקר; תוס' נזיר נג ב ד"ה חרב, ושם נד ב ד"ה ת"ש; ראב"ד טומאת מת ה ג; בעל המאור חולין ג א; רשב"א ור"ן שם; רמב"ן במדבר לא יט).
- ויש שכתבו שכל הכלים שיש להם טהרה במקוה וכן בגדים נעשים כחלל, מלבד כלי חרס שאין להם טהרה במקוה (רמב"ם טומאת מת ה ג, ובפירושו המשניות אהלות א ב; ר"י מסימפונט, הובא בר"ש ורא"ש אהלות שם; רמב"ן שבת יז א).

בטומאת אהל בין שנטמאה החרב במגע המת, ובין שנטמאה באוהל המת, נעשית כחלל (רמב"ם טומאת מת ה ג; יראים השלם שכב; סמ"ג עשין רלא; תוס' שבת יז א ד"ה ועל, ובבא בתרא כ א ד"ה בחבית, ושאר ראשונים שם ושם).

ויש מהראשונים שכתבו שאינה נעשית כחלל אלא כשנטמאה במגע, אבל אם נטמאה באוהל המת, אינה נעשית אלא אב הטומאה (השלמה ברכות יט ב, בשם דודי ר' אשר, וספר המאורות שם; מאירי שבת טז ב, בשם חכמי התוס'; השלמה שבת טז ב, ובמאורות שם, בשם רש"י).

מגע ומשא "חרב כחלל" מטמאה במגע (ראה אהלות א ב; רמב"ם טומאת מת ה ג).

במשא, נחלקו הראשונים:

- יש שכתבו שאינה מטמאה, שאין משא אלא במת עצמו שהטומאה באה ממנו, אבל לא בטמא מת שטומאתו באה לו ממקום אחר (ראה רש"י חולין עא ב ד"ה כי קאמר, וראה תוס' שם ד"ה כי קאמר, בדעתו; רמב"ם טומאת מת ה יג).
- ויש מהראשונים סוברים ש"חרב" מטמאה אף במשא (תוס' שם; תוס' הרא"ש ובעל המאור ורמב"ן ורשב"א חולין שם; רמב"ן במדבר יט טז; שו"ת הרשב"א א תעו).

בטומאת אהל וכן נחלקו הראשונים אם מטמאה היא באוהל:

- יש שכתבו שאין "חרב כחלל" מטמאה באוהל, ובין שהאהיל אדם עליה, או שהאהילה היא עליו, ובין שהיתה עמו באוהל, הרי זה טהור (רמב"ם טומאת מת ה יג; רוקח שטו, בשם ר' יהודה ב"ר קלונימוס; רמב"ן במדבר יט טז; שו"ת הרשב"א א תעו, בשם הראב"ד; השלמה ברכות יט ב, בשם ר"י בעל התוס').

• ויש שכתבו ש"חרב כחלל" מטמאה באוהל, בין שנטמאה במגע המת, ובין שנטמאה באוהל המת (תוס' שבת יז א ד"ה ועל; השלמה שבת טז ב, בשם דודו; רשב"א ריטב"א ור"ן בבא בתרא כ א; ר"ש חלה ד ח, אהלות ג א, יא ח; מהר"ם מרוטנברג אהלות יא ח; שו"ת הרשב"א שם, בשם רבותינו הצרפתים; רא"ש אהלות א).

כלים שנגעו אף בכלים שנגעו באדם טמא מת אמרו ש"חרב הרי באדם הוא כחלל". כיצד: אדם הטמא טומאת שבעה בטומאת מת, בין שנטמא במת, ובין שנטמא בכלים שנטמאו במת, מטמא את הכלים הנוגעים בו טומאת שבעה (אהלות ג א, לפירוש הרמב"ם והר"ש שם; ספרי חקת קכו, קל, הובא בר"ש אהלות א ב; רמב"ם טומאת מת ה ב, ג), ונעשים אב הטומאה כמותו (פסחים יד ב;

כן שלדו קיימת; ולדעת ר' יוחנן אף שאין שלדו קיימת אם הוא מת שלם - טמא (נדה כח א).

להלכה כתבו הראשונים שאם שלדו קיימת מטמא כמת שלם, אבל אם נשרף עד שנבלבלה צורת תבניתו - טהור (רמב"ם טומאת מת ג ט; תוס' סוכה כה ב ד"ה מישאל, סנהדרין נב א ד"ה ההיא. וראה שו"ת מעיל צדקה מה); ויש פוסקים כר' יוחנן שאפילו אין שלדו קיימת טמא (ריטב"א וחיזוי הרשב"י נדה כח א).

קם לתחיה מת שקם לתחיה, כגון בן השונמית שהחיה אלישע (ראה מלכים ב ד לה), אינו מטמא, שמת מטמא, ואין חי מטמא, ולאחר שחיה אינו חשוב כמת (נדה ע ב, ורש"י ד"ה בן; ילקוט שמעוני חקת רמז תשסא, בשם ספרי זוטא).

טומאת ערב; טומאת שבעה

טומאות שהטמא בהן יכול לטבול ביום שנטמא בו, ולהיטהר מהן בהערב-שמש, וטומאות שהטמא בהן טמא שבעת ימים, ואינו יכול להיטהר מהן אלא בסופם

טומאת מת ה י, ובפירוש המשניות אהלות א ג).

וכן כתבו ראשונים שכל הטמא מחמת מגע - באב הטומאה (ראה ערך אבות הטומאות וערך טומאה. רמב"ם אבות הטומאה י א) - כגון הנוגע בשרץ, ובנבילה, ובשכבת זרע, ובזב, ובטמא מת וכיוצא, אינו טמא אלא טומאת ערב (רש"י שבת סד א ד"ה שהיא, וכעין זה ברמב"ם שם) - חוץ מכלי הנוגע באדם טמא מת שנעשה אב הטומאה (ראה ערך טומאת מת. וראה אהלות א ג, ורמב"ם טומאת מת ה ב וד), וטמא טומאת שבעה (ראה אהלות א ג, ורמב"ם שם) - וכן הטמאים מחמת התעסקות, והם העוסקים בשחיטת פרה-אדומה (ראה ערכו), ובשריפתה (רמב"ם פרה ה א וד), ובשריפת פרים-ושעירים-הנשרפים (ראה ערכו), והמשלח את השעיר לעזאזל (ראה ערך שער המשתלח), טמאים טומאת ערב (ספרי במדבר יז, לפירוש רבנו הלל שם ועוד, וראה ענף הלל שם אות פג; רמב"ם פרה ה ד).

ודברים הללו מפורשים הם בתורה, שנאמר: וְהִנֵּנִי כָּל טָמֵא נֶפֶשׁ וְגו' אוֹ אִישׁ אֲשֶׁר יִגַּע בְּכָל שָׂרֵץ וְגו' אוֹ בְּאָדָם אֲשֶׁר יִטְמָא לוֹ וְגו' נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע בּוֹ וְטָמְאָה עַד הָעֶרֶב וְלֹא יֵאָכֵל מִן הַקֹּדְשִׁים כִּי אִם יִחַץ בְּשָׂרוֹ בְּמִים וְכֹא הִשְׁמֵשׁ וְטָהַר (ויקרא כב ד - ז²), וכן נאמר בכלי שנטמא בשרץ: בְּמִים יִכָּא וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב וְטָהַר (שם יא לב), וכן נאמר בהרבה מאבות-הטומאות (ראה ערכו) שהנטמא בהם טמא עד הערב (ראה ערך טהרה עמ' ג, ושם שברבים מהם מוזכרת אף הטבילה), וכן נאמר בפרה אדומה: וְהִשְׂרָף אֹתָהּ וְגו' וְיִחַץ בְּשָׂרוֹ בְּמִים וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב (במדבר יט ח, וכן שם י באוסף את אפר הפרה).

ארץ העמים ארץ-העמים (ראה ערכו) - שגזרו עליה טומאת מת (ראה ערך ארץ העמים) - לסוברים שגזרו עליה משום אוירה, והנכנס לתוכה בשידה תיבה ומגדל טמא (ראה ערך הנ"ל: אוירה), אין הנטמא שם טעון הזאת שלישי ושביעי (נזיר נד ב), ואין בו טומאת שבעה - אלא טומאת ערב - ואינו טעון אלא טבילה והערב שמש (רמב"ם טומאת מת יא ב).

ונחלקו ראשונים: יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא בנטמא באוירה, אבל אם נטמא בגושה של ארץ העמים (ראה ערך הנ"ל: הגושה) טמא טומאת שבעה (רמב"ם שם); ויש שנראה מדבריהם שלסוברים

כבשרו (ראה ערך מת), אם עיבדו כל צרכו, או שהילך בו כדי עבודה, הרי זה טהור מן התורה (חולין קכב א, ורש"י ד"ה וכולן; נדה נה א; רמב"ם טומאת מת ג יא).

מת שנשרף אפר של בני אדם שנשרפו נחלקו תנאים בדינו: ר' אליעזר אומר ששיעורו לטמא ברובע הקב; וחכמים מטהרים, שמשנשרף הרי הוא כעפר, ואין דין מת עליו (אהלות ב ב, ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ור"ש; רש"י נדה כח א ד"ה ברובע; רבי עובדיה מברטנורא אהלות שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת ג י; פירוש המשניות ורבי עובדיה מברטנורא אהלות שם). ונחלקו אמוראים בדבר: לדעת ריש לקיש חכמים מטהרים אף אפר של מת שלם, אלא אם

אדם טמא, הן שטומאתו יוצאת מגופו, והן שקיבל אותה מאחרים על ידי מגע (ראה ערכו) או משא (ראה ערכו) וכיוצא, או שנטמא על ידי התעסקות מסוימת, כגון השורף פרה-אדומה (ראה ערכו) וכיוצא (ראה ערך טומאה), וכן כלי שטף (ראה ערך טומאת כלים) - היינו כלים שיש להם טהרה במקוה (ראה ערך טבילה) - שקיבלו טומאה, אינם טמאים אלא לזמן: יש שטומאתם טומאת ערב, היינו שאפשר להם לטבול ולהיטהר מיד ביום שנטמאו בו, ויש שטמאים טומאת שבעה, היינו שאינם יכולים להיטהר אלא בסוף שבעת ימים.

אף על פי שטומאת שבעה חמורה היא מטומאת ערב, יש בטומאת ערב חומר לגבי טומאת שבעה, שטומאת ערב היא מרובה, וטומאת שבעה מועטת היא (תורת כהנים שמיני ח, וברייתא בגמרא שבת סד א; ספרי במדבר יט טז), והדברים אמורים לענין מגע, שכל הנטמאים מחמת מגע טומאתם טומאת ערב היא, ואין טומאת שבעה במגע אלא במגע המת בלבד (ראה להלן: טומאת שבעה. רש"י שם ד"ה נרבה).

טומאת ערב

כל הטמאים טומאת ערב, אינם נטהרים אלא על ידי טבילה במי מקוה (ראה ערכו), ואפילו ביום שנטמאו בו (ראה ויקרא כב ד-ז, ורמב"ם אבות הטומאה י א), ונטהרים בכך לחולין ולמעשר שני, ועדיין טמאים הם לתרומה ולקדשים עד הערב-שמש (ראה ערכו. ראה פרה יא ד, ויבמות עד ב, ורמב"ם תרומות ז ב, ומעשר שני ג ד, ואבות הטומאה שם וב ועוד. וראה ערך טהרה) - היינו שקיעת-החמה (ראה ערכו) או צאת-הכוכבים (ראה ערכו. ראה ערך הערב שמש) - שהוא גמר טהרתם (ראה יבמות עה א, ורש"י שם ד"ה לא ידענא, וראה פירוש המשניות לרמב"ם זבים ב), וכל טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו, קרוי טבול-יום (ראה ערכו. ראה גמרא יבמות עד ב ועוד, ורמב"ם אבות הטומאה שם א וב ועוד), והוקלשה טומאתו, אבל אינו טהור גמור אלא בהערב שמש (ראה ערך טבול יום).

הטמאים כל ראשון לטומאה (ראה ערך ולד הטומאה) - שיש לו בטומאה זו טהרה במקוה (ראה ערך טבילה) - אינו טמא אלא טומאת ערב (ר"ש וברטנורא אהלות א א), ואף הטמא מחמת מת, אם ראשון לטומאה הוא, כגון אדם שנטמא באדם טמא מת וכיוצא (ראה ערך טמא מת וערך טומאת מת), טמא טומאת ערב (ראה רמב"ם

ג; רמב"ם שם ה ב). וכן אדם הנוגע באדם בשעה שהוא נוגע במת, שהוא אב הטומאה מדין טומאה-בחוברים (ראה ערכו), הרי זה טמא טומאת שבעה (עבודה זרה לו ב; רמב"ם שם ג³).

בטומאת מת וכן המיטמא מחמת המת בטומאה שמדברי סופרים, כגון הנטמא בבית-הפרס (ראה ערכו) ובסככות-ופרעות (ראה ערכו), טמא טומאת שבעה (משנה נזיר נד א; רמב"ם נזירות ז ו); ויש אומרים שהנטמא בארץ-העמים (ראה ערכו) - במגע או במשא (רמב"ם נזירות שם, וטומאת מת יא ב) - טמא טומאת שבעה (ראה משנה שם, וגמרא שם ב, ורמב"ם שם ושם, וראה לעיל: טומאת ערב; ארץ העמים. וראה ערך ארץ העמים). וכן הנטמא במדורות-הגויים (ראה ערכו) טמא טומאת שבעה (ר"ש אהלות יח ט).

הטמאים הטמאים מחמת טומאה חיוצאת מגופם ואלו הטמאים מחמת טומאה חיוצאת מגופם שטומאתם טומאת שבעה: זב, וזבה, ונדה, ויולדת, ובעל נדה, ומצורע בימי ספורו (אלה רבה ריש כללי טומאות, וראה להלן המקורות על זה מהתלמוד והרמב"ם).

• זב בעל שתי ראיות, או בעל שלש (ראה ערך זב: מספר הראיות), טמא טומאת שבעה (ראה מגילה ח א; רמב"ם מחוסרי כפרה ג א), שנאמר: וְכִי יִטְהַר הַזָּב מִזִּבְוֹ וְסָפַר לוֹ שְׁבַע יָמִים לְטַהֲרֹתוֹ וְכָפַס בְּגָדָיו וְרָחַץ בְּשָׂרוֹ בְּמֵי חַיִּים וְטָהַר (ויקרא טו יא).
• זבה גדולה (ראה נדה סז ב, ושם סט א ועוד; רמב"ם איסורי ביאה ו יא), שנאמר: וְאִם טָהַר מִזִּבְהָ וְסָפַרָה לָּהּ שְׁבַע יָמִים וְאַחֲרֵי טָהָרָה (ויקרא שם כח).

• נדה (נדה מא ב; רמב"ם שם ה ב), שנאמר: שְׁבַע יָמִים תִּהְיֶה בְּנִדְתָּהּ (ויקרא שם יט).

• יולדת זכר (ראה רמב"ם מטמאי משכב ומושב ה ב ד), שנאמר: אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיץ וְיָלְדָה זָכָר וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים (ויקרא יב ב).

• בעל-נדה (ראה ערכו. פסחים סח א; יומא ו א, וראה רמב"ם שם ג ב. וראה ערך בעל נדה), שנאמר: וְאִם שָׁכַב יִשְׁפָּכָה אִשָּׁה וְתִהְיֶה נִדְתָּה עָלָיו וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים (ויקרא טו כד).

• מצורע בימי ספורו (ראה נגעים יד ב-ג; רמב"ם טומאת צרעת יא ב), שנאמר: וַיָּשָׁב מִחוּץ לְאֶהֱלֹוֹ שְׁבַע יָמִים וְהָיָה בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי יִגְלַח אֶת כָּל שְׂעָרוֹ וְגו' וְרָחַץ אֶת בְּשָׂרוֹ בְּמֵי טָהָר (ויקרא יד ט-ח).

מקצת היום נדה שראתה דם סמוך לשקיעת החמה, יום זה עולה לה לשבעת ימי נדתה, ואינה צריכה למנות אלא ששה לענין טומאה זו והוא (רש"י ראש השנה יא ד"ה סוף, על פי ברייתא בגמרא שם).

וראה נדה סו א: ראתה יום אחד, תשב ששה והוא, שבתחילת טומאתה עולה לה סוף היום למנין (ברייתא בגמרא ראש השנה שם), וכן בעל נדה מונה מקצת יום הביאה ככולו, כדין נדה, ואפילו בא עליה סמוך לשקיעת החמה, וטובל ביום השביעי, או בליל שמיני, לסוברים כן (יומא ו א, ורש"י ד"ה בעל). וכן בטמא מת, היום שנטמא בו הוא הראשון לשבעת ימי טומאתו, ושני ימים לאחריו מזים עליו הזאת שלישי (ראה ערך הזאה ב). ראה יומא ח ב, ורש"י ד"ה בשלמא וד"ה אלא). וכן ביולדת זכר, יום הלידה הוא הראשון לשבעת ימי טומאתה, וטובלת בליל שמיני (ראה ויקרא יב ב-א). וכן במצורע בימי ספורו, יום הבאת הצפרים והתגלחת הראשונה (ראה ערך טהרת מצורע: סדר הטהרה), הוא היום הראשון לשבעת ימי ספורו (ראה ערך הנ"ל).

שגזרו עליה משום אוריה, אף הנטמא בארץ העמים במגע ובמשא אינו טעון הזאת שלישי ושביעי (ראה תוספות נזיר כ א ד"ה לימא).

משכבם ומושבם אף משכבם ומושבם של זב וזבה ונדה ויולדת - שהוא אב הטומאה (ראה ערך טומאה וערך מדרס) - אינו טמא אלא טומאת ערב (ראה תורת כהנים זבים ח, וראב"ד שם, וערך ערך טמא, וגמרא בבא קמא כה ב, ורש"י ד"ה ליהני).

הטמאים בטומאה אף הטמאים בטומאה היוצאת מגופם, כשהם היוצאת מגופם ראשון לטומאה, אינם טמאים אלא טומאת ערב, והם: בעל-קרי (ראה ערכו. פסחים סז ב; רמב"ם קרבן פסח ו ה), ובכללו אשה המשמשת מיטתה (ראה ערך בעל קרי: משמשת. נדה מא ב, וראה רמב"ם אבות הטומאה ה ט), והפולטת שכבת זרע (ראה ערך הנ"ל: פולטת. ראה נדה מא ב ומב א, ורמב"ם שם יא-יב), וכן זב (ראה ערכו) בעל ראייה אחת (ראה מגילה כ א), שדינו כבעל קרי (ראה ערך זב: מספר הראיות), שנאמר בבעל קרי: וְאִישׁ כִּי יִצָּא מִמֶּנּוּ שְׁכַבְתָּ זָרַע וְרָחַץ בְּמֵי אֵת כָּל בְּשָׂרוֹ וְטָמְאָה עַד הָעֶרֶב (ויקרא טו טז). וראה דברים כג יא - יב), ונאמר במשמשת: וְאִשָּׁה אֲשֶׁר יִשְׁפָּכָה אִישׁ אֶתָּה שְׁכַבְתָּ זָרַע וְרָחַצְו בְּמֵי טָמְאוֹ עַד הָעֶרֶב (ויקרא טו יח).

אבל זבה (ראה ערכו) קטנה - היינו אשה שראתה דם יום אחד או יומיים, בתוך אחד עשר ימי זיבה (ראה ערך זבה: זבה קטנה) - אינה כזב בעל ראייה אחת, ואינה יכולה לטבול ביום ראייתה, לפי שהיא צריכה שימור של יום אחד מראית דם (ראה ערך הנ"ל, שם), ולכן אינה טובלת אלא למחרת (מגילה כ א).

טומאת שבעה

אף הטמאים טומאת שבעה אינם נטהרים אלא בטבילה בסוף שבעה ימים לטומאתם - ויכולים לטבול ביום השביעי, חוץ מנדה ויולדת זכר, שאינן יכולות לטבול עד ליל שמיני (ראה ערך טבילה) - ובהערב שמש (ראה להלן, וראה ערך טהרה), ויש שטעונים עוד מעשים לטהרתם, והם הזאה לטמא מת, ותגלחות למצורע (ראה ערך טהרה).

הטמאים כל הנטמאים במת, בין אדם ובין כלים, טמאים טומאת שבעה (אהלות א א, ורמב"ם טומאת מת ה א ובכל האופנים ואילך, וראה ערך טומאת מת), הן הנטמא במת שלם, והן הנטמא בחלקים מן המת המטמאים (ראה ערך אבי אבות הטמאה וערך מת. רמב"ם שם), וכן הנטמא בקבר (ראה ערכו. רמב"ם שם ז א), ובגולל-ודופק (ראה ערכו. משנה נזיר נד א; אהלות טו ט; רמב"ם שם ו ד).

וכן שנינו: כל המטמא באוהל (ראה ערך אבי אבות הטמאה וערך מת), מטמא - את הנטמא ממנו - טומאת שבעה, ויש שאינו מטמא באוהל, ומטמא טומאת שבעה (תוספתא נדה ו), כגון עצם כשעורה מן המת, שאינו מטמא באוהל (ראה ערך עצמות), והנוגע בו טמא טומאת שבעה (כלים א ד. וראה רמב"ם טומאת מת ה א. וראה ערך טומאת מת).

וכן כל המיטמא מחמת המת, והוא אב הטומאה (ראה ערך טומאה, וערך טומאה בחבורים: בטומאת מת, וערך טומאת מת: חרב כחלל), הרי זה טמא טומאת שבעה (ראה רמב"ם טומאת מת ה ט, ופירוש המשניות אהלות א ג, על פי אהלות א א ואילך), כגון שנגע בכלים שנטמאו במת (במדבר יט טז. אהלות שם; רמב"ם שם ג), או שנגע באוהל המת (אהלות ז ב, ושם טו ב; רמב"ם טומאת מת יח ז; הקדמה לפירוש המשניות טהרות (במלאכת שלמה אות ה)), או כלים שנגעו באדם טמא מת (אהלות א

טומטום¹

אדם או בהמה שמקום זכרותו או נקבותו אטום ומכוסה בעור, ואין ניכר בו אם הוא זכר או נקיבה

הפריקים:

- מהותו
- במצוות
- באיסורים ועונשים
- באישות ועריות
- בכהונה ובקדשים
- בטומאה
- בירושה
- בשאר דינים
- בבהמה

מהותו

טומטום הוא מלשון סתימה ואטימות (ראה ערוך ערך טס), וקרוי טומטום מי שאין ניכרים בו לא זכרות ולא נקבות, אלא הוא אטום (רשב"ם בבא בתרא קמ ב; רמב"ם אישות ב כה), היינו שמקום הזכרות או נקבות מכוסה בעור, ויש בו כמין שומא מנוקבת להטיל מים (תפארת ישראל יבמות ח).

אין ידוע אם אמר רבי מאיר, טומטום פעמים שהוא איש, פעמים זכר או נקבה שהוא אשה (בכורים ד ח), והדבר יכול להתברר, אם נקדע ונמצא זכר או נקבה, ואינו כאנדרוגינוס (ראה ערכו) שיש לו זכרות ונקבות, והוא ספק לעולם - או שהוא בריה בפני עצמה (ראה ערך אנדרוגינוס. ר"ש בכורים שם, ותוספות נדה כח א, ויבמות פג א ד"ה בריה).

ונחלקו אמוראים:

• רבי יוחנן סובר שלדעת תנא קמא ורבי ישמעאל טומטום ספק הוא, ולדעת "רבנן בתראי" בריה בפני עצמה הוא (בכורות מב ב, ורש"י ד"ה לא ס"ל), ואינו לא זכר ולא נקבה (רשב"ם בבא בתרא קמ ב ד"ה והא קתני). ולדעה זו יש שכתבו שאף לאחר שנקדע ונמצא זכר, הוא בריה (צפנת פענח תניינא עמוד 100 בדעת הרמב"ם).

• ורב חסדא סובר שלדברי הכל הוא ספק זכר ספק נקבה (בכורות מא ב).

הלכה שהוא ספק זכר ספק נקבה (רמב"ם עבודה זרה יב ד, ואישות שם, ועוד), ונותנים עליו חומרי האיש וחומרי האשה (רמב"ם עבודה זרה שם).

על טומטום בבהמה שנחלקו תנאים ואמוראים אם הוא ספק כבאדם, ראה להלן: בבהמה.

כשביצו ניכרות מי שביצו ניכרות מבחון אלא שהגיד מכוסה, הרי הוא זכר ודאי (ראה חגיגה ד א, ורש"י ד"ה כשביצו), אלא שנקרא בלשון חכמים טומטום (ראה שם), ואף התמעט ממצות ראיה (ראה ערכו. ראה חגיגה שם)². ויש סוברים שאף על פי שידוע שאינו נקיבה, אפשר שהוא אנדרוגינוס (מנחת חינוך רפ ד).

הגדרתו טומטום הוא אחת הצורות של "מין מטושטש", ברפואה כיום היינו מצב שהמין אינו מוגדר או איננו מלא. מצב זה שהוא זכר או נקבה אלא שאבריו מכוסים בעור, ולכן אין לדעת את מינו - נדיר ביותר. טומטום שביצו ניכרות מבחון, גם מבחינה רפואית מוגדר כזכר (ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית [שטיינברג, תשס"ו] ג ערך טומטום: רקע מדעי).

ערל הטומטום לצד שהוא זכר הוא ערל, ולכן אינו אוכל בתרומה וקדשים (ראה להלן: בכהונה ובקדשים), אף לסוברים שאינו חייב לקדוע ולמול (ראה להלן: במצוות. תוספות יבמות ע א ד"ה

הערל), ופסול לקדש מי חטאת (ראה ערכו), לסוברים שערל פסול (יבמות עב ב).

אבל אינו מעכב את אביו ואת רבו מלעשות קרבן פסח (ראה יבמות עא ב), שאינו חייב לקדוע אותו ולמולו (תוספות שם. וראה עוד רשב"א עא ב). לסוברים שערל דינו כטמא (ראה ערך ערל), ראה להלן: במצוות.

על טומטום שהוא בעל מום, ראה להלן: בכהונה ובקדשים.

נקדע ונמצא זכר נקדע הטומטום ונמצא זכר, לגבי דינים מסויימים התמעט משום שאינו בן משעת הווייה, כגון: לענין ירושת פי שנים בבכור (ראה בבא בתרא קכו ב, וקכו א), בן סורר ומורה (שם קכו ב, וראה ערך בן סורר ומורה), ועוד.

הואיל והשתנה נחלקו תנאים אם חוששים בו - אם הוא זכר - שהוא סריס³:

• רבי יוסי ב"ר יהודה סובר שחוששים שמא הוא סריס - אף על פי שרוב בני אדם אינם סריסים (ראה יבמות קט א. וראה ערך סריס וערך רוב) - שכיון שהשתנה להיות טומטום חוששים שהשתנה גם כן להיות סריס (ראה בכורות מב ב, ורש"י ד"ה ומ"ד).

• ויש חולקים, שאין אומרים הואיל ונשתנה נשתנה (דעה א בבכורות שם, בדעת ברייתא שם, שהטומטום חולץ).

• רבי יהודה אומר שטומטום שנקדע ונמצא זכר הוא סריס בודאי (יבמות פא א, ובכורות שם).

להלכה יש פוסקים שאין חוששים שהוא סריס (בית יוסף ובי"ח אהע"ז קעב, בדעת הרמב"ם; הגר"א שם ס"ק יט); ויש פוסקים שחוששים (הלכות גדולות יבמות דף ו).

גיל חיובו טומטום בן שנים עשרה שנים ויום אחד הרי הוא במצוות בחזקת גדול (רמב"ם אישות ב כה. וראה ערך גדול וערך גדולה), לפי שהוא ספק נקיבה, ודנים אותו להחמיר, אבל במצוות שהנשים פטורות מהן, אינו חייב עד שיהא בן שלש עשרה שנים ויום אחד (מגיד משנה שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שאף במצוות אלו, חייב משהגיע לשנים עשרה שנים ויום אחד (ראה מגיד משנה שם, שהבין כן בדעת הרמב"ם).

סימני גדלות טומטום שהגיע לשני גדלות, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שצריך לבדוק אם יש לו סימנים, שלענין הבאת סימנים הרי הוא כמו כל אדם (ראה ערכים הנ"ל. ראו"ד שם).

• ויש שכתבו שמהגיע לכלל שנים הרי הוא בחזקת גדול (רמב"ם שם). יש מצדדים שלדעה זו נעשה גדול בשנים בלבד (מגיד משנה שם), שהרי אין יכול להביא שערות בבית הערוה שהוא אטום (מרכבת

אם מאכיל אשתו בתרומה. 3. ראה מנחת חינוך א אם גם לצד שהיא נקיבה

טומטום. 1. יט, טורים קפב - רמז. 2. וראה להלן: באישות ועריות, מחלוקת

אנשים שמא אשה הוא, ואינו מצטרף עם נשים - שמזמנות לעצמן (ראה ערך זמון) - שמא הוא זכר (כסף משנה שם)⁴.

וכן בברכת המזון אינו מוציא אפילו את מינו (תוספתא ברכות ה טו) - לסוברים שאשה אינה מוציאה את האיש (ראה ערך אשה) - שמא הוא אשה וחברו איש (מנחת בכורים שם).

מילתו ביום טומטום שנקרע ונמצא זכר, אינו נימול לשמונה, חשמיני ובשבת שנאמר: אִשָּׁה כִּי תִזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר וּגְוִי וּבְיָוִם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל (ויקרא יב ב ו), עד שיהא זכר משעת לידה (בבא בתרא קכז א). ונחלקו ראשונים בפירושו:

• יש שכתבו שנימול ביום לידתו (רמב"ן במלחמות שבת קלו א; שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד קסג, בדעת הרמב"ם).

• ויש שכתבו שאינו כשאר מילה בשמיני שדוחה שבת, ואם חל שמיני שלו בשבת ידחה למחר (ראה ערך מילה. רשב"ם שם; יד רמה שם). יש מפרשים שמה שאינו נימול לשמיני היינו שמספק אין מילתו דוחה שבת (רשב"ם וריטב"א שם); ויש שכתבו שאינו נימול לשמיני בודאי (רמב"ן במלחמות שבת קלו א; מאירי בבא בתרא שם, בשם חכמי ההר).

להלכה יש שלא פסקו שמילתו דוחה שבת (רא"ש בבא בתרא שם; בית יוסף יו"ד רסו שם; הגהות רבי עקיבא איגר או"ח שלא ה; רמ"א שם דעה א בסתם); ויש שפסקו שאין מילתו דוחה שבת (רי"ף ורשב"ם ועוד ראשונים בבא בתרא שם; מלחמות והמאור שבת שם; בית יוסף יו"ד רסו, בשם העטור; רמ"א יו"ד רסו דעה ב).

לקרוע כדי כתבו ראשונים שאינו חייב לקרוע כדי למול את עצמו למול (תוספות פסחים כח ב ד"ה ערל, ויבמות ע א ד"ה הערל), ואפילו ידוע שהוא זכר (תוספות יבמות שם), שמא יבוא לידי חולי ויסתכן (חמדת שלמה יבמות עב ב), או שיש להסתפק שמא נולד מהול, לסוברים שאומרים בטומטום "הואיל ונשתנה נשתנה" (ראה לעיל. פרי יצחק שם ד"ה אלא).

ויש שכתבו שחייב לקרוע כדי למול (מאירי יבמות עב א), ולא אמרו שאינו קורע אלא משום שאין הרבה בקיאים בקריעה (רשב"א ומאירי יבמות עא ב).

בבכורים ויודי טומטום מביא בכורים ואינו קורא (ראה ערך בכורים מעשר וערך מקרא בכורים), לפי שהוא ספק אשה, ואינו יכול לומר ראשית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לִי (דברים כו י). בכורים א ה; רמב"ם בכורים ד ב), שטומטומים לא נטלו חלק בארץ, שנאמר בחלוקת הארץ אִישׁ לְפִי פָקָדוֹ (במדבר כו נד), עד שיהא זכר ודאי בלא ספק (פירוש המשניות ורע"ב בכורים שם).

וכן אינו חייב בודוי מעשר, לסוברים שנשים פטורות (ראה ערך ודוי מעשר), לפי שלא נטל חלק בארץ, ואינו יכול לומר וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּתָה לָנוּ (דברים כו טו), ולכן אינו חייב בודוי אפילו מספק (מנחת חינוך תרו).

בראיה ובחגיגה בראיה (ראה ערכו) - שנשים פטורות ממנה (ראה ערך אשה) - טומטום פטור (חגיגה ד א), אף כשודאי זכר הוא, לפי שמיעטו הכתוב (חגיגה שם ורש"י), שאילו טומטום שהוא ספק אשה, סברא היא שלא יביא ספק חולין בעזרה (תוספות שם ד"ה אלא). ויש ראשונים שכתבו שטומטום פטור מראיה, מפני שהוא ספק אשה (רמב"ם חגיגה ב א), ולדעה זו אם היו ביציו מבחוח, שהוא

המשנה שם; שו"ת צפנת פענח קמד); ויש שכתבו שאף לדעה זו נעשה גדול על ידי השערות, אלא שאי אפשר לבדקו וסומכים על "חזקה דרבא" (ראה ערך גדול: עדות על הגדלות), שמי שהגיע לכלל שנים חזקתו שהביא שערות (פסקי הלכות יד דוד אישות ב כה).

במצוות

במצוות שהזמן טומטום חייב מספק במצוות עשה שהזמן גרמא גרמן (ראה ערכו), שהנשים פטורות ממנה (ראה ערך אשה. רמב"ם עבודה זרה יב ד, וציצית ג ט), כגון ציצית, ותקיעת שופר, וישיבה בסוכה, שהרי הוא ספק איש (רמב"ם עבודה זרה שם, וציצית שם; רש"י ראש השנה שם), וכן חייב בתלמוד תורה מספק (מנחת חינוך תיט), וכן בכתיבת ספר תורה (שם תריג), וכיוצא.

לסוברים שאשה אינה מברכת על מצוות עשה שהזמן גרמן (ראה ערך אשה), נחלקו ראשונים בטומטום: יש סוברים שאינו מברך מספק (ראה ערך ברכות. רמב"ם סוכה ו ג); ויש סוברים שמברך, שמברכים על ספק מצוה דאורייתא (ראב"ד שם).

לסוברים שאשה רשאית לברך, אף הטומטום מברך (אגור אות יח, ורמ"א או"ח יז ב, בציצית), אבל אינו חייב לברך, שספק ברכות להקל (ראה ערך ברכות. פרי מגדים שם אשל אברהם סק"י).

לסוברים שאשה שמקיימת מצוות עשה שהזמן גרמא עוברת בכל תוסף (ראה ערכו), אף לטומטום אסור לקיים מצוות הללו, שמא אשה הוא (שאגת אריה קד), ויש חולקים (שו"ת מהר"ם שיק או"ח שכז).

במצוות דרבנן ובספק במצוות דרבנן שהנשים פטורות מהן, טומטום פטור, שספק דרבנן להקל, ולכן טלית של משי לסוברים שחייבת בציצית מדרבנן (ראה ערך ציצית), אין הטומטום חייב להטיל בה ציצית, וכן פטור מספק מצוות עשה דאורייתא שהזמן גרמא, שיש כאן ספק ספקא (ראה ערכו. פרי מגדים או"ח יז משבצות זהב סק"י).

בקריאת מגילה - שהיא מדברי קבלה (ראה ערכו) - הטומטום חייב, ואין האשה חייבת (תוספתא (צוקרמנדל) מגילה ב ד).

להוציא אחרים בתקיעת שופר, טומטום אינו מוציא טומטום כמותו ידי חובה - שמא התקוע נקיבה והשומע זכר (רבינו חננאל ורש"י ראש השנה כט א), ואשה אינה חייבת בשופר, ואינה מוציאה את האיש (ראה ערך תקיעת שופר) - ולא את שאינו מינו (ראש השנה שם; רמב"ם שופר ב ב; טוש"ע או"ח תקפט ד).

וכן הוא בקריאת מגילה (תוספתא מגילה ב ד; טוש"ע או"ח תרפט ג), ואין אשה מוציאה את הטומטום, לפי שהטומטום הוא ספק איש, ומקרא מגילה מדברי קבלה, וספקו להחמיר (ראה ערך דברי קבלה. פרי מגדים או"ח תרפט אשל אברהם סק"י).

לסוברים שאשה מוציאה את האיש (ראה ערך הנ"ל), הטומטום מוציא אף את האנשים (ב"ח שם; הגר"א שם בדעת הרמב"ם; שאגת אריה ו); ויש שכתבו שטומטום גרוע מאשה, שהמוציא את אחרים צריך שיהיה ניכר אם הוא זכר או נקיבה (בית יוסף שם, ומגן אברהם שם סק"ח), ואינו מוציא אפילו אשה (בית יוסף ובית מאיר שם).

צירופו לזימון וכן בזמון (ראה ערכו), טומטום אינו מזמן כלל (רמב"ם ברכות ה ז; טוש"ע או"ח קצט ט), שאינו מצטרף עם

עם שלשה אנשים, כיון שאף אשה מצטרפת.

חוששים שאינה ראויה להוליד. 4. וראה משנה ברורה ס"ק כב, שמזמן הוא

פטור משום אשת איש, אלא שאם היו מזידים מכים אותם מכת מדרות (רמב"ם איסורי ביאה ג א).

נשא אשה אינו מיפר נדריה מספק (ראה ערך הפרת. מנחת חינוך תו), ואם מתה אינו יורשה מספק (מנחת חינוך רסד), ואם גירשה אסורה מספק לכהן (שם רסח א).

וכתבו אחרונים שטומטום אסור לישא אשה אף על פי שאנדרוגינוס מותר (ראה ערך אנדרוגינוס), לפי שהוא חשוב כמו אשה (פירוש ר"ד ערמאה איסורי ביאה א טו).

וכן טומטום שהתקדש קידושיו קידושין מספק (יבמות שהתקדש שם; רמב"ם אישות שם; טוש"ע שם), ולכן המקדש אסור בקרובותיו, שמא אשה היא (רש"י שם ושם).

וכתבו ראשונים שאינו צריך גט, שהרי אינו ראוי להינשא (ראב"ד שם), ואין תועלת בגט (ראה מגיד משנה שם).

ויש ראשונים שכתבו שצריך גט (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שעל ידו יהא מותר להתייחד עם האנשים (עצי ארזים שם), ושם ייקרע ותימצא נקיבה, תהא מותרת בגט זה (מראה הפנים לירושלמי יבמות ח ו).

קידש ונקרע ונמצא זכר, הוברר למפרע שהוא זכר וקידושיו ודאים, וכן אם התקדש ונקרע ונמצאת נקיבה, מקודשת ודאי (תוספות יבמות פג א ד"ה בריה; רדב"ז תרומות ז יד).

כהן טומטום שנשא בת ישראל, אינו מאכילה אשתו בתרומה (יבמות עב א; רמב"ם תרומות ז יד), אבל אם ביציו מבחוץ מקודשת ודאי ומאכילה בתרומה (יבמות שם), ואף על פי שאינו בר ביאה, חופתו חופה (ראה ערך חפה: חופה שאינה ראויה לביאה), והרי זו נשואה שאוכלת בתרומה (ראה ערך אכילת תרומה), שכיון שראוי הוא לקרוע, הרי זה בר חופה (תוספות שם ד"ה מבחוץ).

האיש מתייחד עם טומטום (רמב"ם איסורי ביאה כב יא; טוש"ע אהע"ז כב יב, וראה ערך יחוד), שאינו מתאוה לו (מנחת חינוך קפח ג).

ויש שכתבו הטעם, שלא נחשדו ישראל על ספק זכור (זכות משה לר"מ בולה) פד, ועצי ארזים מד סק"י, ומחמת הספק שהוא נקיבה אינו אסור, שיחוד בפנויה אסור מדרבנן (ראה ערך יחוד), וספקו להקל (ראה ערך ספק איסור), ולדעתם אסור להתייחד עם טומטום שהתקדש לאחר, שהרי יחוד של אשת איש אסור מן התורה (ראה ערך יחוד), וספק של תורה להחמיר (ראה ערך ספק איסור. עצי ארזים שם).

וכן האשה מתייחדת עם טומטום (הגר"א שם סק"יט), שהרי אינו ראוי לביאה (מנחת חינוך קפח ג).

ביבום וחליצה ביבום וחליצה, נחלקו תנאים:

• לדעת רבי יהודה כל טומטום זכר הוא סריס ודאי (יבמות פא א ופג ב ורש"י, ובכורות מב ב) - שלדעת רבי עקיבא סריס חמה אינו חולץ, ולא חולצים לאשתו (ראה ערכים: יבם; יבמה. יבמות עט ב; רמב"ם יבום ו ו וח) - ולכן נקרע ונמצא זכר, אינו חולץ (שם פא א), אף כשאין עוד אחים (יבמות פג ב, ובכורות מג א), שסריס הוא כמי שאינו (רש"י בכורות שם), ואם היו עוד אחים, וחלץ לה הטומטום, לא פסלה עליהם (ראה ערך חלוצה. שם ושם). וכן טומטום שמת, אין אשתו צריכה חליצה (רש"י שם מב ב ד"ה סריס); ויש שכתבו שטומטום סריס אדם הוא, ולדעת רבי יהודה סריס אדם אינו

זכר ודאי, חייב בראיה (לחם משנה אישות ד יא ד"ה טומטום; שאגת אריה קד).

ויש שכתבו להיפך, שלדעה זו טומטום שביציו מבחוץ פטור בלאו הכי, מפני שהוא ערל (תירוצו אחרון במים חיים שם; אבני נזר שם).

אף מחגיגה (ראה ערכו) טומטום פטור, כיון שהוא פטור מראיה (ראה רמב"ם חגיגה ב א, ד, וראה ערך חגיגה: הפטורים).

בהקהל במצות הקהל (ראה ערכו), טומטום חייב, שהרי הנשים חייבות (רמב"ם חגיגה ג ב).

בתלמוד תורה חייב אדם ללמד בנו טומטום תורה מספק שמא זכר הוא, אלא שאפשר שאין כופים את אביו ללמוד תורה בשכר, כיון שהוא ספק ממון (מנחת חינוך תיט). ויש שכתבו שכיון שאין החיוב ללמדו בשכר חיוב של ממון אלא מצוה (ראה ערך תלמוד תורה), הרי זה כספק בשאר מצוות שיש בהם הפסד ממון, שחייב לעשותן מספק (אבי עזרי מהדו"ג סוף בכורים).

בפדיון הבן במצות פדיון הבן (ראה ערכו) בכור טומטום פטור, מפני שספק נקיבה הוא, והמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ערכו. מנחת חינוך שצב; אור שמח בכורים יא). ואם נקרע ונמצא זכר חייב בפדיון הבן, ולסוברים שטומטום בריה בפני עצמה (ראה לעיל), פטור בודאי, ואף כשנקרע ונמצא זכר, הואיל ובשעת לידה היה מין שאינו חייב (אור שמח שם).

בברכת שלא טומטום לא יאמר ברכת שלא עשני אשה, ואפשר עשני אשה שיאמר: שעשני כרצונו (ראה ערך ברכות השחר. פרי מגדים או"ח מו אשל אברהם סק"י).

באיסורים ועונשים

באיסורים טומטום, כיון שהוא ספק איש ספק אשה, נותנים הנהיגים באנשים עליו חומרי איש וחומרי אשה, לפיכך אסור מספק אף באיסורים שאינם בנשים, והם: הקפת הראש (ראה ערכו), והשחתת הזקן (ראה ערכו), ולהיטמא למתים אם הוא כהן (רמב"ם עבודה זרה יב ג ד, וראה טוש"ע יו"ד קפא ח, וגר"א שם ס"ק יב).

וכן אינו עוטף כאשה (רמב"ם שם י; רמ"א יו"ד קפב ה) - שאסור ללבוש בגדי אשה ותכשיטי אשה (ראה רמב"ם שם י) - ולא מגלח ראשו כאיש (רמב"ם שם; חינוך תקמג), כאשה שאסורה לגלח ראשה כאיש (ראה רמב"ם שם י, וראה ערך כלי גבר; שמלת אשה).

בעונש מלקות עבר הטומטום על לאו שהאיש והאשה שווים בהם, הדבר פשוט שלוקה (מנחת חינוך תקמג. וראה סנהדרין סו א, ורמב"ם ממרים ה א).

באיסורים שהוזכרו בהם איש או אשה, כגון באוב וידעוני (ראה ערכיהם. ראה ויקרא כ כז), הוצרכנו לימוד מיוחד לרבות טומטום (תורת כהנים קדושים ט).

במכה אביו במכה אביו ואמו, כתבו ראשונים שאף הטומטום שהכה חייב מיתה (רמב"ם שם ח).

באישות ועריות

קידושיו חלים טומטום שקידש אשה קידושיו קידושין מספק (יבמות בספק עב א; רמב"ם אישות ד יא; טוש"ע אהע"ז מד ה), וצריכה גט (רש"י שם, ובכורות מב ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), והבא עליה

אכילת פסחים וערך קרבן פסח, אבל אם לא נקרא אינו מעכבו (ראה יבמות עא ב, ורשב"א ומאירי שם, ותוספות ע א ד"ה חערל, ורמב"ם קרבן פסח ט ט, ועוד), אם לפי שאינו חייב לקרוע אותו כדי למולו (ראה לעיל. תוספות שם), או שהדברים אמורים כשאין אביו בקי בקריעה, ונחשב שאינו בר מילה לפי שלא שכיחים אחרים הבקאים בקריעה (רשב"א עא ב ד"ה).

בעבודת טומטום כהן פסול לעבודה, לפי שהוא בעל מום (רמב"ם המקדש ביאת מקדש ז ח), ולכן אפילו כשהוא ודאי זכר (ראה לעיל), עבודתו פסולה, ולוקה משום בעל מום ומשום ערל; ואם אין ביציו מבחוק, עבודתו פסולה אבל אינו לוקה, שמא הוא אשה, ואשה דינה כזר ואינה מוזהרת על מומים (ראה ערך זר. מנחת חינוך רעה).

אכילת אמו טומטום מאכיל את אמו בתרומה (יבמות עב א; רמב"ם בתרומה תרומות ו יב), שבת ישראל שיש לה זרע מכהן אוכלת בתרומה (ראה ערך אכילת תרומה). וכן עבדיו של טומטום כהן אוכלים בתרומה (יבמות שם; רמב"ם שם ז יד).

סמיכה על טומטום אינו סומך על קרבנו, לסוברים שאשה אינה סומכת (ראה ערך אשה: במקדש, וערך סמיכה), ומספק שהוא זכר אסור לו לסמוך, לפי שהסומך שלא לצורך עושה עבודה בקדשים (ראה ערך גזה ועבודה וערך סמיכה), ולכן אינו מביא קרבן הטעון סמיכה, שאין להביא קרבן לכתחילה באופן שהוא מבטל מצות סמיכה (תוספות שבת קלו ב ד"ה הזכר, בעולת ראיח).

בברכת כהנים נשיאת כפים (ראה ערכו) בכהן טומטום, כתבו אחרונים שהדבר תלוי במחלוקת בזר שנשא כפיו, שלסוברים שעובר בעשה, אין הטומטום נושא כפיו, שמא הוא אשה ודינו כזר, ומוטב שיבטל נשיאת כפיים בשב ואל תעשה, משיעלה ויעבור בעשה; ולסוברים שזר אינו עובר בעשה, חייב לישא כפיו מספק, אלא שאינו מברך, ולסוברים שמברכים על ספק מצוה דאורייתא, הטומטום אף מברך (מנחת חינוך שעה. וראה ערך זר: בנשיאת כפים, וערך ברכות: בספק).

בטומאה

בטומאת זיבה - שהאיש מטמא כשראה קרי או זוב של איש ואשה (ראה ערך בעל קרי וערך זב), והאשה מטמאה בדם (ראה ערכים: נדה; זבה; דם נדה) - נותנים עליו חומרי איש וחומרי אשה: מטמא באודם כאשה, ובלובן כאיש, וטומאתו בספק (זבים ב א; נדה כח ב; רמב"ם מחוסרי כפרה ג ז, ומטמאי משכב ומושב א ז), ואין שורפים תרומה שנגע בה, ואם נכנס למקדש אינו חייב קרבן (נדה שם; רמב"ם מטמאי משכב ומושב שם), שמא טהור הוא, והקרבן חולין בעזרה (רש"י שם ד"ה).

וכן לענין קרבן טהרה, אם ראה שלש ראיות של זוב, שאם איש הוא טעון קרבן לטהרתו (ראה ערך זב), או שראה בימי זיבה (ראה ערך זבה וערך ימי נדה; ימי זיבה) אודם שלשה ימים זה אחר זה, שאם אשה היא טעונה קרבן (ראה ערך זבה), מביא קרבן - היינו חטאת העוף הבאה על הספק (ראה ערכו. רמב"ם מחוסרי כפרה שם).

ראה אודם ולובן כאחד הרי הוא טמא ממה נפשך (נדה כח ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א ז), ואם ראה שלש ראיות של לובן, וראה בימי זיבה אודם שלשה ימים, מביא קרבן ודאי ממה נפשך (חסדי דוד לתוספתא זבים ב; מנחת חינוך קעה).

חולץ, אבל הלכה - כרבי עקיבא - שסריס אדם חולץ (פירוש המשניות ורע"ב שם).

• ויש אומרים שאין חוששים שהוא סריס (לשון א בבכורות מב ב; רא"ש יבמות ח, בדעת החולקים על רבי יהודה; הגר"א אהע"ז קעב ס"ק יט, בדעת תנא קמא בתוספתא דלהלן), ולפיכך אם נקרא ונמצא זכר, רצה חולץ רצה מייבם (רא"ש וגר"א שם), ואם לא נקרא - חולץ (תנא קמא בתוספתא יבמות יא א, וברייטא בבכורות שם), אבל אם יש שם אח אחר - אינו חולץ (תוספתא שם; רש"י שם), שמא נקבה היא, ואין החליצה פוטרת את היבמה משאר אחים, ואינו מיבם, לפי שאינו ראוי להוליד - כל זמן שלא נקרא (רש"י שם) - ואין אנו קוראים בו: לְהָקִים לְאִתּוֹ שֵׁם (דברים כה ז. רש"י שם).

וכן אם מת חולצים ומייבמים לאשתו (תוספתא שם ובכורות שם), שאם הטומטום נקיבה, היבמה פנויה ומותרת, ואם הוא זכר מותרת בתורת יבמה (רש"י שם).

• רבי יוסי ברבי יהודה אומר טומטום אינו חולץ, שמא יקרא ויימצא נקיבה, ואפילו ימצא זכר, כיון שנשתנה להיות טומטום, שמא ימצא שהוא סריס חמה (תוספתא שם; יבמות פג ב, ובכורות מב ב, ורש"י ד"ה שמא יקרא), ואם חלץ פסלה על האחים מספק, וחוזרים וחולצים לה (בכורות מג א, ויבמות שם). אבל אם אין לו עוד אחים חולץ מספק (שם ושם).

ואם מת הטומטום אשתו חולצת, שמא הוא זכר ואינו סריס, ואינה מתייבמת, שמא הוא זכר וסריס, ואשת סריס אסורה ליבם (בכורות מב ב ורש"י).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש שפסקו כדעה השניה, שחולץ ולא מייבם מפני שהוא ספק, ואם נקרא ונמצא זכר - רצה חולץ, רצה מייבם (רמב"ם יבוס ו ד; שו"ע אבה"ע קעב ט, דעה א), וטומטום שמת, אשתו חולצת או מתייבמת (בית מאיר אהע"ז שם, ומשכנות יעקב אהע"ז מה, בדעת הרמב"ם), שאין חוששים שמא הוא סריס (בית יוסף ובי"ח שם).

• ויש שכתבו שהוא ספק סריס, והולכים בו להחמיר (הלכות גדולות יבמות; רא"ש יבמות ח, וטור שם בשמו; שו"ע שם דעה ב, בשם יש שאומר), ואשתו חולצת מספק ואינה מתייבמת (הלכות גדולות שם), ויבמתו אסורה לשוק אף כשאין עוד אחים, ואם יש אחים וחלץ לה - פסלה על האחים, ולא הותרה לשוק בחליצתו עד שיחלצו לה אחים, ואם נקרא ונמצא זכר, אינו מייבם שמא הוא סריס (טור שם, בשם הרא"ש).

בכהונה ובקדשים

אכילתו טומטום אינו אוכל בתרומה ובקדשים מפני בתרומה וקדשים שהוא ספק ערל (יבמות עב א; רמב"ם תרומות ז יא, ומעשה הקרבנות י ט).

נתינת תרומה טומטום כהן, אין חולקים לו תרומה בבית הגרנות, לטומטום כהן מפני שהוא בריה בפני עצמה - וזלזול הוא לקדשים (רש"י שם) ליתן בפרסום לבריה משונה (מאירי שם) - אבל משגרים לו לביתו (יבמות צט ב; רמב"ם תרומות יב כב), כדי להאכיל לעבדיו (ראה רש"י שם ד"ה משגרי, לענין ערל).

אביו בעשיית טומטום שנקרא ונמצא זכר, כל זמן שלא נמול מעכב הפסח הוא על אביו מעשיית הפסח ומאכילתו (ראה ערך

בירושה

יורש את אביו מת האב והניח בן טומטום, אם אין שם יורש אלא הוא, יורש את הכל (בבא בתרא קמ ב), אף לסוכרים שבריה בפני עצמה הוא (ראה לעיל. רשב"ם שם ד"ה יורש), הרי הוא בכלל מה שדרשו: **ובן אין לו וגו'** (במדבר כז ח), עיין עליו (ראה בבא בתרא קטו א, וראה ערך ירושה), או שאנו קוראים בו: **לשאריו הקרב אליו ממשפחתו וירש וגו'** (במדבר כז יא. רשב"ם בבא בתרא קמ ב ד"ה יורש).

הניח בת וטומטום, יורש עמה בשוה, שהרי הוא חשוב זרע המת כמו בת, שכן הוא יורש הכל כשאין שם אלא הוא (תוספות הרא"ש בשו"ת שו"ת מקובצת שם).

ירושתי כשיש הניח בן וטומטום, הבן יורש את הכל, שהטומטום בן ספק - שמא בת היא, ואינה יורשת כשיש בן (ראה ערך ירושה) - ואין לספק כלום במקום שיש ודאי (רמב"ם נחלות ה א, על פי בבא בתרא קמ ב; שו"ע שם ז), שהבן אומר לו הבא ראיה שזכר אתה ותירש (רשב"ם שם ד"ה הזכרים).

ירושתי כשיש הניח בנות וטומטום, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שהטומטום נוטל כאחת הבנות (רמב"ם נחלות ה א; שו"ע חו"מ רפ ח), אף על פי שהוא ספק בן, המוציא מחברו עליו הראיה (סמ"ע סק"י).

• ויש סוכרים שנוטל שלשה רבעים, והבת נוטלת רבע (רא"ש בבא בתרא קמ ב; טור שם; רמ"א שם), שחצי יש לו אף אם הוא בת, והחצי השני מוטל בספק, שאם הוא זכר הרי זה שלו, וממון המוטל בספק חולקים, כיון שאין אחד מהם מוחזק בו (ראה ערך ספק ממון. רא"ש שם; טור שם).

כשיש בנים הניח בנים ובנות וטומטום - שכשהניח נכסים ובנות ונכסים מרובים, הבנים יורשים והבנות יזונו עד שיתבגרו, ואם אין די בנכסים - הבנות יזונו, והבנים יחזרו על הפתחים (ראה בבא בתרא קלט ב, וראה ערך מזון הבנות) - בזמן שהנכסים מרובים, הזכרים דוחים את הטומטום אצל הנקבות (בבא בתרא קמ ב; רמב"ם נחלות ה א; טוש"ע חו"מ רפ ט), ונחלקו אמוראים:

• אביי אמר, ואין לו מזונות, שאף הנקבות ידחוהו אצל הזכרים (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה הזכרים וד"ה אמר אביי).

• ורבא אמר, יזון מהנכסים כנקיבות, ואינו ממעט מחלק הנקיבות אלא נוטל מחלק הזכרים כדי מזונותיו (שם ויד רמה שם).

הלכה שניזון עם הבנות (רמב"ם נחלות ה ב; טוש"ע חו"מ רפ ט).

כשהנכסים בזמן שהנכסים מועטים, הנקיבות דוחות אותו אצל מועטים הזכרים (בבא בתרא קמ ב; רמב"ם נחלות ה ב; טוש"ע חו"מ רפ ט), ואומרים לו הבא ראיה שנקיבה את, וטלי עמנו מזונות (רשב"ם שם ד"ה בשלמא).

בחלק בכורה בכור שנוטל טומטום ונקרע ונמצא זכר, אינו נוטל פי שנים, שלא היה בן משעת לידתו (בבא בתרא קכו ב וקכו א ורשב"ם, ראה שם הלימוד; רמב"ם נחלות ב ג; טוש"ע חו"מ רעו ד).

בן פשוט טומטום שנקרע ונמצא זכר, אינו ממעט בחלק בכורה (בבא בתרא קכו א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שחלק בכורה דנים כאילו הטומטום אינו, ונוטל הבכור חלק בכורתו, ואת הנותר חולקים בשוה (רשב"ם שם; טור שם), שכנגד אותם הבנים שבשעת לידה נוטל הבכור חלק בכורתו (רשב"ם שם, ראה בגמרא שם הלימוד).

בביאה למקדש אף על פי שאם ראה לובן ואודם כאחד טמא ממה נפשך (ראה לעיל), אינו חייב על ביאת מקדש (נדה כח ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א ז). ונחלקו אמוראים:

• רב נחמן אמר בשם רב שלמדיה מהאמור מוזכר עד נקבה תשלחו (במדבר ח ג), זכר ודאי ונקיבה ודאית (נדה שם), ולכן פטור ממלקות ומכרת (מנחת חינוך קכג), ומן התורה אף נכנס למקדש לכתחילה (אור שמח שם; אבני נזר שם). יש שכתבו שלדעת הטומטום בריה בפני עצמה (ראה לעיל), אבל לסוכרים שהוא ספק, חייב על ביאת מקדש ממה נפשך (תוספות שבת קלו ב סוף ד"ה הזכר). ויש חולקים (תירוצ' א בתוספות בכורות שם).

• עולא אמר שלא אמרו שפטור על ביאת מקדש, אלא לדעת רבי אליעזר שאינו חייב קרבן עד שייודע באיזו טומאה נטמא (ראה ערך טומאת מקדש וקדשיו), והטומטום אינו יודע אם מאודם הוא טמא או מלובן (נדה כח ב).

הלכה כרב (רמב"ם שם). וגם אם אחר כך נקרע ונמצא זכר או נקיבה - פטור (תוספות הרא"ש נדה כח א. וראה ערך לנדה שם ד"ה ואין שורפין, שהסתפק), שכיון שבשעת הכניסה למקדש לא היה זכר או נקיבה ודאי, אין בו שילוח מחנות (מנחת חינוך שם).

וכן אדם אחר הנוגע בלובן ואודם של הטומטום כאחד, אינו חייב כשנכנס למקדש (תוספתא זבים ב; רמב"ם מטמאי משכב ומושב א ז). וכן הנוגע בטומטום שראה לובן ואודם כאחד אינו חייב (מנחת חינוך שם; חזון איש יו"ד קטז סק"י), וכן אם הכניס למקדש משכבו ומושבו או כלי שנגע בו - פטור (מנחת חינוך שם; אבני נזר אהע"ז יט).

ואף הטומטום עצמו אם נגע בלובן ואודם שראה - פטור (תוספתא שם; ראב"ד שם), אף על פי שיש עליו שתי טומאות ודאיות - מחמת ראייה ומחמת נגיעה (ביאור הגר"א לתוספתא שם). ומן הראשונים יש שכתבו שאם הוא עצמו נגע בלובן ואודם שראה הרי זה חייב (רמב"ם שם).

ביאת מקדש נטמא הטומטום בשאר טומאות, חייב על ביאת בשאר טומאות מקדש (נדה שם וברש"י). וכן אם נגע הטומטום בלובן של זכר ודאי או באודם של נקיבה ודאית - חייב (ראב"ד מטמאי משכב ומושב א ז).

אמו בטומאת המפלת - וכן היולדת (ראה להלן) - טומא, לידה, ויושבת עליו לזכר ולנקיבה (נדה כח א; רמב"ם איסורי ביאה י יח. וראה טוש"ע יו"ד קצד ח), היינו שיש לה מספק ארבעה עשר ימי טומאה כנקיבה, וימי טוהר שלה אינם אלא עד ארבעים יום כזכר (רש"י שם ד"ה; רמב"ם שם כ).

לדעת רב שרביא אין אמו טמאה לידה כל עיקר, שנאמר: **וַיֵּלֶדְהָ זָכָר** (ויקרא יב ב), שיהא זכר משעת לידה (בבא בתרא קכו א), וכן נאמר: **וְאִם נִקְבָּה תֵּלֶד** (ויקרא שם ה. רשב"ם שם), ונדחו דבריו (בבא בתרא שם).

יש שכתבו שלדעת רב שיזבי הסתפקו תנאים אם אמו טמאה לידה או לא, ואותה ששנינו: המפלת טומטום יושבת עליו לזכר ולנקיבה (ראה לעיל), אינו אלא מספק, לפיכך יושבת עליו אף לנדה (ראה בבא בתרא שם, ורשב"ם שם), היינו שימי טומאה שלה הם שבועיים שמא נקיבה היא, אבל אין לה ימי טוהר כלל, שמא אין היא טמאה לידה, ולכן אם תראה היא טמאה נדה מספק (רשב"ם שם ד"ה א"ח).

להלכה אמו טמאה לידה בודאי (רמב"ם איסורי ביאה י יח; רא"ש בבא בתרא קכו א). ויש שפסקו כרב שיזבי (רמ"ה שם).

בשאר דינים

בשור שהמית אדם שור שנגח את הטומטום והמיתו, דינו כהמית איש או אשה, שנאמר: או בן יגח או בת יגח (שמות כא לא. מכילתא יא), שלמדים מהאמור או בן או בת, שאף ספק בכלל (מלבי"ם שם).

באשם גזילות חומש בכופר בממון חברו ונשבע לו לשקר שחייב להוסיף חומש (ראה ערכו) ולהביא אשם גזילות (ראה ערכו), שנאמר בו: איש או אשה (במדבר ה ו), אמרו: טומטום מנין, תלמוד לומר: ואשמה הנפש ההיא (שם. ספרי שם).

בחלוקת הארץ בזהזאת מי חטאת טומטום אינו נוטל חלק בארץ ישראל, שנאמר בחלוקת הארץ: איש לפי פקדיו (במדבר כו נד), יצאו אשה וטומטום (ספרי במדבר קיט וקלב), שאין נוטל חלק אלא מי שהוא זכר ודאי (פירוש המשניות ורע"ב שם), ולכן אין לו חלק אף לצד שהוא זכר (ראה תוספות חדשים בכורים שם). ויש שכתבו שמחמת ספק אינו נוטל (ראה תוספות יום טוב שם).

בהזאת מי חטאת בהזאת מי חטאת טומטום פסול (פרה יב י; רמב"ם פרה י ו), שהוא ספק אשה, ואשה פסולה להזאה (ראה ערך הזאה ב): המזה. ר"ש שם). טומטום שקידש - שעירב אפר פרה במים (רש"י יבמות עב ב) - קידושו פסול מפני שהוא ספק ערל, וערל פסול לקדש, לדעת רבי עקיבא שהערל כטמא (ראה ערך מי חטאת. יבמות עב ב). להלכה שערל אינו כטמא (ראה ערך ערל), טומטום כשר לקדש, שכן האשה כשרה (ראה ערך מי חטאת. ראה יבמות שם).

בערכין טומטום לסוברים שהטומטום בריה בפני עצמה (ראה לעיל), טומטום אינו נערך, לא כאיש ולא כאשה (ערכין ב א וד ב; רמב"ם ערכין א ה), בין שאמר על עצמו ערכי עלי, ובין שאמר אחר עליו ערכו עלי (רש"י ערכין שם ד"ה; רמב"ם שם), אבל לדעת רב חסדא שהטומטום ספק איש ספק אשה, הרי זה נערך (בכורות מב א), שכלפי שמים אין ספק (רש"י שם), ומספק נערך כזכר להחמיר (רש"י שם ד"ה סמי, וראה ערך ערכין).

להלכה טומטום אינו נערך, שלא קצבה תורה ערך אלא לזכר ולנקיבה ודאים (רמב"ם ערכין א ה).

הטומטום מעריך את אחרים (ערכין ב א).

הטומטום נידר (ערכין ב א; רמב"ם ערכין א ט), אם אמר דמי עלי, או שאחר אמר דמיו עלי (רש"י שם ד"ה נידרין; רמב"ם שם), ושמין אותו כעבד הנמכר בשוק ונותן הדמים (רמב"ם שם).

בנזירות נזיר אמר הריני נזיר כשיהיה לי ולד ונולד לו טומטום, הרי זה נזיר, אבל אם אמר לכשיהיה לי בן, אינו נזיר (נזיר יב ב; רמב"ם נזירות א יז). בדעת הירושלמי יש שכתבו שהוא ספק נזיר (קרבן העדה ורידב"ז לירושלמי נזיר ב ז).

בתנאי מתנה האומר האומר אם תלד אשתי זכר יטול מנה, ואם נקיבה תטול מאתים, וילדה טומטום, אינו נוטל כלום (בבא בתרא קמ ב), אמר רבא שהדברים אמורים לרבן שמעון בן גמליאל שהאומר על עובר שבמעוץ בהמתו, אם זכר הוא הרי זה עולה, ואם נקיבה היא הרי זה שלמים, וילדה טומטום, שאין קדושה חלה עליו (ראה להלן. שם), שלדעתו הטומטום בריה בפני עצמה הוא (רשב"ם ועוד ראשונים שם), או שהוא ספק, ולא התכוין להקדיש אלא זכר או נקיבה ולא ספק, וכן בנותן לבנו לא היתה דעתו אלא

לזכר או נקבה. ולחכמים הסוברים במקדיש עובר שהטומטום ספק עולה ספק שלמים (ראה להלן), נוטל הטומטום כפחות שבהם (תוספות בבא בתרא קמא א ד"ה אלא).

להלכה נוטל כפחות שבהם (רמב"ם זכיה ומתנה ח ו; תוס"ע חו"מ רנג כז), ואם נקרע ונמצא זכר נוטל לפי תנאו (תוס"ע שם), שאין צריך שיהיה זכר משעת לידה (טור שם). ויש פוסקים שאין נוטל כלום, שאין דעתו אלא על הודאי (עליות דרבנו יונה וריטב"א שם).

בבהמה

לא אמרו טומטום ספק אלא באדם שזכרותו ונקבותו כשמיטיל מים במקום נקבות במקום אחד, אבל בבהמה, נחלקו תנאים ואמוראים:

• לדעת ריש לקיש ורבי אילעאי, אם מטיל מים במקום זכרות, הרי זה זכר, ואם מטיל מים במקום נקבות, הרי זה נקיבה (בכורות מב ב), ואין חוששים שזכר הוא אלא שנכפל גידו מבפנים, שאין חוששים למיעוט (ראה ערך רוב. בכורות שם ורש"י שם א ד"ה ותנא קמא)⁵, שהלכה כדעת רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון (ראה שם א), שאין חוששים (שיטה מקובצת שם, וראה תוספות שם), וכן דעת "רבנן בתראי" (רש"י בדעת חכמים שבמשנה שם), ורבי ישמעאל (ראה שם מא א. רש"י שם). אבל לתנא קמא שבברייתא חוששים (ראה שם ב, ורש"י שם א ד"ה ותנא קמא, ושם ב ד"ה ומשנל), שמא הואיל והשתנה משאר בהמות, אף השתנה להיות זכרותו נהפכת לנקבותו (שם ורש"י ד"ה אפילו תימא).

• לדעת רב חסדא, אף תנא קמא שבמשנה ורבי ישמעאל ו"רבנן בתראי" סוברים שחוששים שמא נשתנה, כדעת תנא קמא שבברייתא (ראה בכורות שם, ורש"י שם א ד"ה ותנא קמא). וכן אמר רבי יוחנן הלכה שספק זכר הוא (שם ורש"י ד"ה לא לתנא קמא).

להלכה המטיל מים במקום נקבות הרי זה ספק זכר (רמב"ם בכורות ב ה; שו"ע שם ב), והמטיל מים במקום זכרות זכר ודאי הוא (רמב"ם שם; רא"ש שם וטור שם בשמו; שו"ע שם). ויש שפסקו שאף הוא ספק (רמב"ם שם), שאפשר שנקיבה היא, אלא שנעשה לה נקב או סדק בעור האוטם במקום שרגיל להיות זכרות (חסדי דוד לתוספתא בכורות ד).

בכור בכור בכור בהמה טהורה טומטום, נחלקו בו תנאים:

• לתנא קמא שבמשנה אין שוחטים אותו לא במקדש ולא במדינה (בכורות מא א).

לדעת רבי יוחנן ורב חסדא הדברים אמורים כשמיטיל מים במקום נקבותו, שהוא ספק לדעתו (ראה שם מב ב, ורש"י ד"ה לא לתנא קמא, וראה לעיל), ולכן אינו נשחט במקדש שמא נקיבה היא ואינה בכור (שם מא א, ורש"י שם ד"ה דילמא נקיבה), ולא במדינה שמא זכר הוא וקדוש בבכורה (שם ורש"י ד"ה וטומטום). וכן דעת תנא קמא שבברייתא (ראה בכורות מב א); ולדעת ריש לקיש ורבי אילעאי יש שכתבו שהדברים אמורים כשמיטיל מים במקום זכרות, שהוא קדוש אך אינו ראוי להקרבה, לפי שנראה כבעל מום (רש"י שם ד"ה הואיל); ויש סוברים אף לדעתם שהדברים אמורים כשמיטיל מים במקום נקבות (שיטה מקובצת אות ה, וראה תוספות שם ד"ה לא).

• לדעת רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון אינו קדוש בבכורה (בכורות מב א). ונחלקו אמוראים: יש שפירשו שלדעתו הטומטום בריה בפני עצמה, ואין קדושה חלה עליו (שם מב א);

5. וראה שם שלדעת רבי מאיר שחוששים למיעוט, אף בזו חוששים.

בקרבן עוף טומטום, נחלקו תנאים:

• לדעת תנא קמא אינו ראוי להקרבה, ומליקתו אינה מליקה, ונבילה הוא, ומטמא בגדים בבית הבליעה (רש"י יבמות פג ב ד"ה מטמאין, ובכורות מב א ד"ה מטמאים. וראה ערך נבלת עוף טהור).

• רבי אליעזר אומר אין מטמא בגדים בבית הבליעה (יבמות ובכורות שם), וכשר להקרבה (תוספות שם ושם), ויש שכתבו שאפשר שמדברנן פסול להקרבה (תירוצ' ב בתוספות יבמות שם).

לסוברים שהטומטום ספק (ראה לעיל), הדברים אמורים באנדרוגינוס, אבל טומטום לא התמעט מעולה ושלמים (בכורות מב א, ורש"י ד"ה אם זכר וד"ה הזכר), שהכתוב לא בא למעט דבר שהוא ספק, וממה נפשך בין זכר ובין נקיבה כשרים לשלמים (רש"י שם ד"ה אם זכר. ראה להלן דעת הסוברים שהוא בעל מום).

ולד קדשים בהמת קדשים שילדה טומטום, לדעת רבן שמעון בן גמליאל אין קדושה חלה עליו (תמורה כד ב, ושם כה א), שסובר שולדות קדשים קדושים בלידתם (שם כה א. ראה ערך ולדות קדשים), והטומטום בעל מום קודם לכן (רש"י שם ד"ה בהווייתן, ותוספות כד ב ד"ה קסבר).

אמר על בהמת חולין מעוברת, אם תלד זכר יהא עולה ואם נקיבה תהא שלמים, וילדה טומטום, לדעת רבן שמעון בן גמליאל אין קדושה חלה עליו (תמורה כד ב), וכתבו ראשונים שחכמים סוברים שהוא ספק עולה ספק שלמים (תוספות בבא בתרא קמא א; יד רמא שם ט אות כב), ומקריבים אותו (תוספות שם), ויש שכתבו שירעה עד שיסתאב, או שיתברר אם זכר הוא או נקיבה (יד רמא שם).

וכתבו אחרונים לסוברים שאין קדושת הגוף חלה על טומטום (ראה לעיל), חלה עליו קדושת דמים, ספק דמי עולה ספק דמי שלמים (חזון איש פרה ב סק"א).

במעשר בהמה במעשר בהמה, נחלקו תנאים:

• לדעת תנא קמא הטומטום נכנס לדיר להתעשר, שספק הוא (בכורות נו א), ומתעשר ממה נפשך (רש"י שם).

• ורבי שמעון בן יהודה אומר משום רבי שמעון שאינו נכנס, שלמדים מעשר בהמה בגזרה שוה מקדשים (שם), שהטומטום בריה בפני עצמה (רש"י שם). לסוברים שאף רבי שמעון סובר שאינו בריה, ולא התמעט בקדשים (ראה לעיל), אין דבריו אמורים אלא באנדרוגינוס (תוספות שם מב ב).

יש מהראשונים שכתבו להלכה שנכנס לדיר להתעשר (רמב"ם בפירוש המשניות שם נו א, וראה מנחת חינוך שם בדעת הרמב"ם בכורות ו יד).

ורב חסדא אמר שדבריו אינם אלא במטיל מים במקום נקבות, שנקיבה ודאית היא, אבל במטיל מים במקום זכרות, זכר הוא וקדוש בבכורה (שם מב ב, ורש"י שם א ד"ה אלא וד"ה ותנא קמא).

• בדעת רבי ישמעאל (בכורות מא א), אמר רבי יוחנן שטומטום שמטיל מים במקום נקבות הוא ספק, ואינו נשחט במקדש (ראה לעיל. שם מב ב, ורש"י ד"ה לא לתנא קמא). ונחלקו ראשונים: יש שכתבו שנשחט במדינה כבכור בעל מום, שבאנדרוגינוס אמר רבי ישמעאל שאין לך מום גדול מזה (ראה בכורות מא א, וראה ערך אנדרוגינוס: בבהמה), ואף הטומטום כן (רבינו גרשם מא א, ושם מב ב); ויש סוברים שאינו בעל מום, ואינו נשחט במדינה עד שיפול בו מום (רש"י שם ד"ה אין).

לדעת ריש לקיש ורבי אילעאי כתבו ראשונים שרבי ישמעאל סובר שבודקים אותו, ואם מטיל מים במקום נקבות, אינו קדוש בבכורה (רש"י שם ד"ה הואיל).

ההלכה ההלכה בכור שנולד טומטום הרי זה ספק בכור (רמב"ם בבכור בכורות ב ה; טוש"ע יו"ד שטו ב), ויאכל במומו לבעליו (רמב"ם טוש"ע שם), שהמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ערכו), ואין הכהן יכול להוציאו מיד בעליו (רמב"ם בפירוש המשניות שם), ואין צריך לקורעו לברר הספק, משום צער בעלי חיים (ראה ערכו. ערוך השולחן שם ה).

במה דברים אמורים כשמטיל מים במקום נקבות, אבל המטיל מים במקום זכרות, זכר ודאי הוא, וקדוש בבכורה, וצריך ליתנו לכהן (רמב"ן שם; רא"ש שם, וטור שם בשמו; שו"ע שם). ויש פוסקים שאף הוא יאכל במומו לבעלים (רמב"ם שם), אם מצד שהוא ספק נקיבה (ראה לעיל), או שמא הלכה שהטומטום בריה בפני עצמה, ואינו קדוש בבכורה (מרכבת המשנה אישות ד יא), או משום שכיון שהשתנה חוששים שהוא אנדרוגינוס, שאינו קדוש בבכורה (ראה ערך אנדרוגינוס. מהר"ם שיק בשומר ציון הנאמן חוברת צה).

בהקדש מזבח לסוברים בריה בפני עצמה הוא (ראה לעיל), טומטום פסול לקרבן (ראה הלימודים בבכורות מא ב ומב א בעולה ושלמים, בתורת כהנים שם חובה י בחטאת, ומכילתא שמות יב ה בקרבן פסח). הקדיש טומטום למזבח, רבי אליעזר אומר: אינו קדוש (תמורה יז א ועוד). אמר שמואל: אינו קדוש בתמורה (שם), שאינה חלה בשאין במינס קרבן (ראה שם. תוספות שם ד"ה א"ה), וכל שכן שאין קדושת הגוף חלה עליו, אלא קדושת דמים (רש"י שם ד"ה לא).

היה קדוש - כגון שהיה ולד קדשים - והמיר בו בהמת חולין, אינה נעשית תמורה, אף לסוברים שולד קדשים עושה תמורה (ראה ערך תמורה. שם יא א ורש"י, ושם יז א).

טועה בדבר מצוה¹

הבא לעשות מצוה וטעה ועשה עבירה, שאינו חייב להביא כפרה על שגגתו

הפרקים:

- הדין ומקורו
- הטעות
- עשה מצוה
- המצוה

הדין ומקורו

(ראה ערך חטאת וערך חיבי קרבנות), כגון שבא למול בשבת תינוק שזמן מילתו בשבת, ומל תינוק שאין זמנו בשבת, שאין מילתו

הבא לעשות מצוה, ושגג ועשה עבירה שחייבים עליה חטאת

(יש סדר למשנה פסחים ו ב; ערוך לנר סוכה מג א) שאינו אנוס גמור, אלא הוא קרוב לאנוס ואינו חשוב שוגג, ולכן פטרתו תורה מחטאת ומשאר קרבנות, אבל איסור ודאי עבר (אחיעזר ג פג ג).

• ויש אומרים שאותה שגזרו חכמים בשופר שלא יתקע בו בשבת, וכן בלולב שלא יטלנו בשבת, גזירה שמא יעבירם ארבע אמות ברשות הרבים (ראה סוכה מג א) הרי זה באופן שאינו טועה בדבר מצוה, שחששו שיעבירם לאחר שכבר קיים המצוה (אשכול (אויערבך) ב עמ' 23; סמ"ג עשין מב ומד), אבל באופן שהוא טועה בדבר מצוה לא חששו, שהרי הוא פטור מחטאת (אשכול שם), שהטועה בדבר מצוה לא עבר על איסור כל עיקר (טעם המלך לולב ח א).

מעילה אף לענין קרבן מעילה הטועה בדבר מצוה פטור, ולכן אם אכל עולת העוף, והיה סבור שחטאת העוף היא - פטור מקרבן מעילה (סוכה מב א, ורש"י ד"ה פטור), ויש מהאחרונים שכתב שהוא הדין בגלות (ראה ערכו) - שהוא חיוב של כפרה (ראה ערך הנ"ל) - אם טעה בדבר מצוה - פטור (צפנת פענח כלאים י י).

טומאת מקדש בטעם שהקיל הכתוב בטומאת-מקדש-וקדשיו (ראה וקדשיו ערכו), שאין מביאים עליה חטאת קבועה אלא קרבן עולה-ויורד (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהוא לפי שהוא טועה בדבר מצוה, שכן האוכל קדשים, או שבא למקדש להשתחוות, או להקריב קרבן, עוסק הוא במצוה, ולכן הקיל בו הכתוב כשהוא עני להביא חטאת העוף ועולת העוף במקום חטאת בהמה (ראה ערך קרבן עולה ויורד. רמב"ן עה"ת ויקרא ה ז).³

תשלומי תרומה בתשלומי תרומה אמרו שהטועה בדבר מצוה פטור, ולכן אם היה אוכל בתרומה ונודע שהוא בן גרושה, הפוטרים בטועה בדבר מצוה פוטרים אף כאן (רבי יהושע בתרומות ח א, לפי פסחים עד ב, ויבמות לד א).

טעה בדבר מצוה ועשה בשבת עקירה ברשות הרבים, ולאחר שסיים עשיית המצוה עשה את ההנחה, כתבו אחרונים שפטור מחטאת, שהרי העקירה היתה בפטור (ערוך לנר סוכה מב א; הר המוריה שגגות ב ס"ק כב; נפש חיה או"ח ז).⁴

טעה בדבר מצוה, ונודע לו קודם שעשה המצוה - לסוברים שאינו פטור אלא אם כן עשה מצוה (ראה לעיל) - ועשיית המצוה אסורה עליו מדרבנן, יש מצדדים לומר שהתירו לו לעבור על איסור דרבנן כדי להציל עצמו מחיוב חטאת (צל"ח פסחים עא ב, ומהר"ם שיק חו"מ כג, על פי שבת ד א).

עשה מצוה

הבא למול בשבת תינוק שזמן מילתו בשבת, ומל תינוק שאין זמנו בשבת, שאין מילתו דוחה שבת (ראה ערך מילה), נחלקו תנאים: יש המחייבים חטאת (רבי אליעזר במשנה שבת קלו א); ויש הפוטרים (רבי יהושע במשנה שם). ותנאים שאחריהם נחלקו מהי המחלוקת:

דוחה שבת (ראה ערך מילה), נחלקו תנאים: יש המחייבים חטאת (רבי אליעזר במשנה שבת קלו א); ויש הפוטרים (רבי יהושע במשנה שם). ותנאים שאחריהם נחלקו מהי המחלוקת:

• יש אומרים שאם לא עשה מצוה כל עיקר, הכל מודים שחייב - שאף על פי שהוא טרוד במצוה וטעה בה, כיון שלא עשה מצוה - חייב; ולא נחלקו אלא כשעשה מצוה, שיש הפוטרים (משנה שם, לגירסתו, וגירסת רב הונא בגמ' שם; רבי שמעון בתוספתא שבת (ליברמן) טו י, וירושלמי שבת יט ד, ופסחים ו ח; רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם, לגירסתו), מפני שלדעתם הטועה בדבר מצוה ועשה מצוה - פטור (רש"י פסחים עב א ד"ה ור' יהושע). ושני הצדדים למדו דבריהם מעבודה זרה - שהוקשו כל החטאות שבתורה לחטאת עבודה זרה (ראה ערך חטאת. רש"י שבת שם ד"ה אלא מעבודה זרה, על פי הוריות ח א) - המחייבים סוברים מה עבודה זרה אמר בה הכתוב לא תעשה, ואם עבר ועשה - חייב, אף בכל חטאות העובר חייב; והפוטרים סוברים שדוקא בעבודה זרה שלא עשה מצוה חייב, מה שאין כן במי שעשה מצוה - שפטור (גמ' שבת שם, ורש"י ד"ה ור' יהושע).

• ויש אומרים שאם עשה מצוה, הכל מודים שפטור, ולא נחלקו אלא כשבא לעשות מצוה ולא עשה (משנה שם, לגירסת רב יהודה בגמ' שם; רבי מאיר בגמ' שם). ושני הצדדים למדו דבריהם מעבודה זרה, שהמחייבים סוברים שכל שאמר הכתוב לא תעשה, כעבודה זרה, ועבר ועשה - חייב; והפוטרים סוברים שדוקא בעבודה זרה שאינו טרוד במצוה חייב חטאת, מה שאין כן במי שהיה טרוד במצוה (גמ' שבת שם), ומתוך טרדו טעה ועבר עבירה ולא עשה את המצוה, שאינו חייב חטאת (רש"י שם ד"ה הכי גרסינן).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהטועה בדבר מצוה ועשה מצוה - פטור (רבנו חננאל שם ד"ה ור' יהושע; רמב"ם שגגות ב ח, לפי מרכבת המשנה שם; מאירי שם ופסחים עא ב, ויבמות לד א); ויש פוסקים שאף על פי שלא עשה מצוה - פטור (רמב"ם שם, לפי לחם משנה שם ורמ"ע מפאנו קה; רבנו ירוחם א ב).

טעם הפטור בטעם פטור הטועה בדבר מצוה אמרו מפני שעשה ברשות (רבי יוסי במשנה סוכה מא ב; רמב"ם שגגות ב ח) של מצוה שהיה טרוד בה (רש"י פסחים עב ב ד"ה ברשות), שסבור היה שברשות בית דין הוא עושה (ברטנורא שבת יט ד). ונחלקו אחרונים:

• יש מפרשים שכיון שהוא בהול לקיים מצות עשה דאורייתא (ראה להלן: המצוה), הרי זה כמו אנוס (טעם המלך שופר ב).

• ויש מפרשים שכיון שהוא טרוד במצוה, הרי זה כאילו עשה את העבירה בלא כוונה, והרי זה כמתעסק (ראה ערכו) שהוא פטור מחטאת (ערוך לנר סוכה מב א; אור שמח שבת א ח).²

איסורו ואם הטועה בדבר מצוה, עבר על איסור, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שהוא פטור - אסור (רבנו ירוחם שם), דהיינו שאף על פי שאינו חייב חטאת עבר על איסור דאורייתא

דקרא (ראה ערכו), ואין ללמוד מכך להלכה (קהלות יעקב (קנייבסקי) נדרים, הוספות סי' ב), וכן כתבו אחרונים שאף מחיוב קרבן עולה ויורד פטור הטועה בדבר מצוה (מחנה לוי שבועות כה א; אחיעזר שם, בשמו).⁴ ויש שכתב שחייב חטאת, לפי שהוצאה בשבת שם מלאכה עליה אף על פי שטעה בדבר מצוה, אלא שפטרתו תורה אם כל המלאכה נעשתה על ידי שטעה בדבר מצוה, אבל כשהעקירה לבדה היתה בטעות בדבר מצוה, הרי זו מצטרפת עם ההנחה לחיוב קרבן חטאת (שפת אמת שם).

2. ואף על פי שהמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה (ראה ערך מתעסק), שהנהנה הרי היא ככוונה (ראה רש"י סנהדרין סב ב ד"ה שכן), הטועה בדבר מצוה פטור אף באופן שנהנה, וכגון שבא על יבמתו ונמצאה נדה, שמאחר שנתכוין לדבר מצוה שכן היא מצוותה שיהנה ממנה, אין ההנהגה חשובה ככוונה, שהרי הוא טרוד בהנאת אותה המצוה (אור שמח שם).³ יש מהאחרונים שכתבו שלדעה זו אין הטועה בדבר מצוה פטור מחיוב קרבן עולה ויורד (אחיעזר שם); ויש שכתבו שלא נאמרו דברי הראשונים אלא כטעמא-

(רש"י שם ד"ה שהוציאו). וכתבו ראשונים שלדעת הסוברים שאין הטועה בדבר מצוה פטור אלא אם כן עשה מצוה, הדברים אמורים שיצא בו אחר כך וקיים מצותו (ריטב"א שם מב א), שאף על פי שעשה את המצוה לאחר שגמר את ההוצאה, הרי זה חשוב עשה מצוה (ערוך לנר שם; קול רמ"ז שם); ויש סוברים שלעולם אינו פטור אלא אם כן עשה את המצוה בשעת ההוצאה (שאגת אריה כו; מרכבת המשנה שגגות ב י; להלכה נחלקו הדעות: יש פוסקים כתנא זה (רמב"ם שגגות ב י; מאירי סוכה מא ב, בשם יש פוסקים); ויש שאינם פוסקים כמותו (הלכות גדולות, לולב, עמ' רב במהדורת מכון ירושלים; ראבי"ה לולב תרפב; מאירי שם, בשם רוב מפרשים, והסכים עמם), שהוא יחיד בדבר, ואין הלכה כיחיד (ראה ערך הלכה א: על פי הרוב. ראבי"ה שם), והמוציא חייב חטאת (מאירי שם).

מל סמוך לסוף מל בשבת סמוך לסוף היום, והיה סבור שיגמור לולב בעודו יום, ולא הספיק לגמרה, יש מהאחרונים שכתב שחשוב שעשה מצוה אף על פי שעדיין אין כאן מצוה, כיון שהוא יכול לגמור המילה למחר (הגהות רא"מ הורוץ שבת קלג ב).

כשנדע שהוא אותה ששנינו: היה אוכל בתרומה, ונודע לו שהוא בן גרושה, שפטור מתשלומי תרומה (רבי יהושע בתרומות ח א), ללשון אחת בתלמוד פטור משום שהוא טועה בדבר מצוה (פסחים עב ב, ורש"י ד"ה ור' יהושע; ריבמ"צ ור"ש תרומות שם), אף על פי שלא עשה מצוה (כן משמע מהמאירי יבמות לד א). ונחלקו ראשונים: יש הפוסקים כן (כן משמע מהברטנורא שם); יש הפוסקים שאין הלכה כן, שהרי לא עשה מצוה (מאירי שם).

נתחלק שפוד נתחלק שפוד נותר בצלי נותר בצלי הרואי לאכילה, ואכילת-קדשים (ראה ערוך) מצוה היא (ראה ערך הנ"ל. רש"י פסחים עב ב ד"ה בשפוד) - נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שחייב חטאת (רבי שמעון בן לקיש בגמ' שם; רבי יוחנן בגמ' שם, ללשון הראשונה), אף על פי שטעה בדבר מצוה, כיון שלא עשה מצוה (רש"י שם ד"ה חייב), שבאכילת נותר אין אף לחלוחית מצוה (רש"י ד"ה דמחייב), ולדעתם ההלכה שכל שלא עשה מצוה - חייב (ראה לעיל. חזון איש או"ח קכד לדף עב ב), וכן הלכה (רמב"ם שגגות ב טז).

• ויש אומרים שפטור (רבי יוחנן בגמ' שם, ללשון השניה), שלדעתם ההלכה שאף אם לא עשה מצוה - פטור (ראה לעיל. חזון איש שם).

אם חשוב מצוה טעה בדבר מצוה ועשה מצוה, שהוא פטור, מכל מקום אינו נחשב שקיים המצוה, כיון שמצוה-הבאה-בעברה היא (ראה ערוך. חמדת שלמה או"ח כא; מהר"י אסאד או"ח קצז; מהר"ם שיק או"ח רצה).⁶

ואם עשה מצוה מן התורה, באופן שמדברנו לא יצא, יש שכתב שחשוב שעשה מצוה, כיון שמן התורה נתקיימה המצוה (ישועות יעקב או"ח תרנא ח).

הטעות

טועה ולא עוקר שאר כל הזבחים ששחטם בשבת לשם פסח, שיש הסוברים שפטור מחטאת (ראה לעיל: עשה מצוה), הרי

• יש אומרים שהדברים אמורים כשהיה זמנו למול בערב שבת, שיש הפוסקים - הואיל ועשה מצוה (כן משמע מהגמ' שם, ופסחים עב א) - אבל אם היה זמנו למול אחר השבת, הכל מודים שחייב (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שבת שם), שהרי לא עשה מצוה (גמ' שם), שכן מילה תוך שמונה אינה מצוה, כיון שלא הגיע זמנו למול עדיין (רש"י שם שהוא חייב). ואף על פי שאינו צריך הטפת-דם-ברית (ראה ערוך), שהרי נחתכה ערלתו ויצא מספק ערלה כבושה (ראה ערך הנ"ל), אין כאן טעות בדבר מצוה הואיל ולא נתחייב במצוה עדיין (מאירי שם). ונחלקו אחרונים: יש סוברים שאף אם מקיים מצוה מילה כשחל בתוך שמונה (ראה רמ"א יו"ד רסב א) חייב חטאת, שאינו נפטר אלא אם כן עשה מצוה המוטלת עליו, אבל כאן שאין מצוה בהקדמתה, ואדרבה מצוה לאחר, אינו חשוב עשה מצוה להפטר מחטאת (חידושי סוגיות חתם סופר, טועה בדבר מצוה); ויש סוברים שחייב חטאת לפי שלא עשה מצוה כל עיקר, שהמל בתוך שמונה אינו אלא כמחתך בשר (שאגת אריה נב, נד), או שאף על פי שקיים מצוה מילה, אינו חשוב עשה מצוה, לפי שלא נתקיימה המצוה אלא בהגיע היום השמיני, והוא מהול אז, וכיון שביום השבת עצמו עדיין לא עשה המצוה, אינו נפטר מחטאת (צל"ח פסחים שם, בדעת הרמ"א).

• ויש אומרים שלא נחלקו אלא כשהיה זמנו למול לאחר השבת, שיש המחייבים הואיל ולא עשה מצוה, ויש הפוסקים אף על פי שלא עשה מצוה, אבל אם היה זמנו למול בערב שבת, הכל מודים שפטור, הואיל ועשה מצוה (רבי מאיר בגמ' שם).

ויש מהאמוראים שפירש לדעה זו, שדוקא במל של אחר השבת בשבת יש הפוסקים, שאף על פי שבשעה שמל אין בעשייתו מצוה, הרי למחר יש בעשייתו מצוה, מה שאין כן בנתחלק לו שפוד של צלי בשפוד של איסור שאין מצוה אף למחר (שמואל קפודקיא בירושלמי פסחים ו ה).

להלכה, אם מל של ערב שבת בשבת פטור מחטאת (ראה לעיל: הדין ומקורו), מל של אחר השבת בשבת, נחלקו ראשונים אם חייב (ראה לעיל: שם); או פטור (כן משמע מרמב"ם שגגות ב ח; רבנו ירוחם א ב).⁵

שחט חולין לשם פסח ערב פסח שחל להיות בשבת, ושחט בו חולין לשם פסח, לדעה שאף כשלא עשה מצוה פטור משום טועה בדבר מצוה, אף כאן פטור מחטאת (פסחים עב ב, לדעת רבי מאיר), אף על פי שלא עשה מצוה כל עיקר (שפת אמת שם א).

אכל עולת העוף עולת העוף שנמצאת בין אגפיים - בין עופות של חטאת (רש"י סוכה מב א ד"ה אומר היה) - והיה סבור שחטאת היא ואכלה, יש מהאמוראים האומר בשם תנאים, שפטור מקרבן מעילה, אף על פי שלא עשה מצוה (רב הונא בדעת רבי יוסי בגמ' שם). לסוברים להלכה שדוקא כשעשה מצוה פטור (ראה לעיל: שם), כיון שבאכילת העוף לא עשה מצוה, הרי זה חייב (כפות תמרים שם).

הוציא לולב מרשות לרשות הוציא את הלולב לרשות הרבים, יש מהתנאים שאמר שפטור מחטאת לפי שהוציאו ברשות (רבי יוסי במשנה סוכה מא ב), וכיון שטעה בדבר מצוה הרי זה פטור

ורמ"ע מפאנו קה). 6. ויש מהאחרונים שכתב, שאף על פי שמצוה הבאה בעברה היא, ולא קיים מצותו, כיון שהמצוה נתקיימה, חשוב עשה מצוה (חידושי חתם סופר, סוגיות ח).

5. ויש שכתבו בדעת ראשונים שאם לא מל אלא את זה שלא הגיע זמנו - חייב, ודוקא כשמל את שניהם בשבת פטור, שכיון שעשה מצוה בתינוק שהגיע זמנו, פטור על מילת התינוק שנימול קודם זמנו (רמב"ם שם, לפי לחם משנה שם

• יש מפרשים שלא נתנה תורה קצבה כמה פסחים ידחו את השבת בכל שנה (רבי ירמיה בירושלמי שבת יט ד), שכל חבורה עושה לה פסח, ומתוך כך טעה וסבר שקרבן זה הוא פסח של חבורה אחרת, ואף אם יש מעט פסחים בעזרה - פטור (פני משה שם).

• ויש מפרשים שאין אתה יכול לעמוד על מניינם (רבי יוסי בירושלמי שם) של הפסחים הנמצאים בעזרה, ומתוך כך טעה וסבר שאף זה פסח הוא, ולא נאמרו הדברים אלא כשהיו שם בעזרה הרבה פסחים באותה שעה, שמתוך כך לא היה יכול לעמוד על מניינם (פני משה שם).

ואם שחט הזבחים לשם אימורי ציבור קודם שנשחטו אימורי הציבור - פטור, שלא אמרו שחייב בחטאת אלא כשקדם ושחט את אימורי הציבור בתחילה (רבי אמי בגמ' שם עב א), שכבר אינו טרוד ועסוק בשחיטתם (רש"י שם ד"ה הכא), אבל אם שחט זבחים לשם אימורי ציבור קודם שנשחטו אימורי הציבור - פטור (כן משמע מהגמ' שם ורש"י שם ומאירי שם).

וכן מי שהיו לו שני תינוקות למול, אחד למולו בערב שבת, ואחד למולו בשבת, שאם שכח ומל של ערב שבת בשבת פטור מחטאת לסובר שהטועה בדבר מצוה פטור (ראה לעיל: עשה מצוה), אף על פי שתינוקות יש להם קצבה - שיועד הוא שאין לו למול בשבת אלא אחד (רש"י ד"ה תינוקות) - הדברים אמורים כשקדם ומל של ערב שבת, שבאותה שעה עדיין יש לפניו זה של שבת שהוא טרוד בו (רבי אמי בגמ' שם עב א), שבשעה שמל את של ערב שבת טרוד היה באחד מהם, שיועד הוא שהיום חובת האחד עליו (רש"י שם ד"ה הכא), אבל אם קדם ומל של שבת, ואחר כך מל של ערב שבת - חייב (רש"י שם ד"ה על מה; מאירי שם), שכיון שלאחר שמל את של שבת אין טרדת המצוה מוטלת עליו, אינו טועה בדבר מצוה (רש"י שם), ולא נאמרו הדברים שצריך שתהא טרדת המצוה מוטלת עליו אלא בטועה בדבר שיש לו קצבה, אבל טעה בדבר שאין לו קצבה, כגון פסח, אף על פי שכבר שחט פסחו, וטעה וסבר שאף זבח זה פסח הוא - פטור (כן משמע מרבי אמי שם; רש"י שם עב ב ד"ה שיש).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאינו פטור אלא כשטרדת המצוה מוטלת עליו, ולפיכך כשקדם ומל של שבת תחילה, או כשקדם ושחט אימורי ציבור תחילה - חייב, כיון שהם דברים שיש להם קצבה, כדעת ר' יהושע (מאירי שם עב א, שכן כתבו רבים).

• יש פוסקים במילה שכל שהיה לו תינוק למולו בשבת - פטור, ואין הפרש בין שמל של ערב שבת תחילה, או שמל של שבת תחילה (רמב"ם שגגות ב ח, לפי ברכת אברהם לרבי אברהם בן הרמב"ם א, וכסף משנה ולחם משנה שם).

• יש פוסקים שלעולם אין הפרש איזה מהם הקדים תחילה, אלא שבמילה לעולם פטור, ואפילו מל של שבת תחילה, אבל בזבחים לעולם חייב, ואפילו אם שחט לשם אימורי הציבור קודם ששחטם (רמב"ם שם ושם, לפי לחם משנה שם י; מאירי פסחים עב ב), ששגגת אימורי ציבור במקום זריזות הוא, שאין הטעות קרובה בו, וכמעט שהוא קרוב למעילה (מאירי שם).

זה בטועה - שמתוך שטרוד ובהול לשחוט פסחו טעה בזה ולא נזכר שהקדישו לקרבן אחר (רש"י פסחים עב ב ד"ה ואם) - אבל בעוקר חייב (גמ' שם עב א; רבי מנא בירושלמי פסחים ו ה)⁷, היינו שהיה יודע שזה קרבן אחר הוא, ושחטו לשם פסח (כן משמע מרש"י שם), שנעלמה ממנו שבת, או שהיה סבור שמותר לשחוט אחרים לשם פסח בשבת (כן משמע מרש"י שם עב ב ד"ה אם), שעוקר אינו חשוב טועה בדבר מצוה (רש"י שם עב א ד"ה מה), שהרי יודע הוא שאין קרבן זה עולה לפסח (מאירי שם). וכן במילה בשבת אינו פטור אלא כשהיה סבור שתינוק זה זמנו למול בשבת, אבל אם יודע שהוא של ערב שבת אלא שכסבור שמותר למול מילה שלא בזמנה בשבת - חייב, שאין זה טועה אלא עוקר (רידב"ז שם). ואף אם היה לו עוד תינוק שהגיע זמנו למול בשבת, חייב על מילת התינוק שזמנו למול בערב שבת, כיון שלא נגרמה טעותו על ידי התינוק האחר אלא על ידי טעותו בדין (עונג יום טוב כא). וכן הפסח ששחטו בשבת שלא לשמו - שהקרבן פסול (ראה ערך קרבן פסח), ונמצא שחילל שבת בשוגג, שהיה סבור שכשם שמותר לשחוט הפסח לשמו כך מותר לשחטו שלא לשמו (רש"י פסחים עב ב ד"ה הפסח) - הרי זה חייב חטאת (משנה שם), אף לדעת הסוברים שפוטור את הטועה בדבר מצוה (ראה לעיל: הדין ומקורו), שדוקא בטועה פוטרים, אבל לא בעוקר (גמ' שם עב א, בדעת רבי יהושע)⁸.

כשאינו ראוי שחט בשבת אחד משאר זבחים לשם פסח, ולא היה לקיום המצוה ראוי לפסח - כגון ששחט עגל או איל בן שתי שנים או נקבה (רש"י שם עב ב ד"ה אם אינו) - נחלקו תנאים לדעת הסוברים שהטועה בדבר מצוה פטור:

• יש אומרים שהם מודים שחייב חטאת (סתמא דמשנה שם; רבי שמעון בגמ' שם עב ב), והדברים אמורים בטועה וכסבור שקרבן פסח הוא (גמ' שם עב א), שזה אינו טועה בדבר מצוה, שהכל יודעים שאין זה כשר לפסח (רש"י שם עב ב ד"ה אם אינו), וכן הלכה (רמב"ם שגגות ב יב).

• ויש אומרים אחד זבחים הראויים לפסח, ואחד זבחים שאינם ראויים - פטור (רבי מאיר בגמ' שם עב ב), הואיל והוא טרוד במחשבת לבו מאז הופרשו ויודע שעליו להקריבם, טועה ושוחטם לשם פסח (רש"י שם ד"ה פטור)⁹.

השוחט בשבת לשם אימורי ציבור - ששחט שאר זבחים לשם תמידים ומוספים האמורים בשבת (רש"י ציבור פסחים עב ב ד"ה אימורי) - אפילו הסוברים שהטועה בדבר מצוה פטור, מודים כאן שחייב חטאת, ואינו דומה לשוחט שאר זבחים לשם פסח שפטור (ראה לעיל), לפי שאימורי ציבור יש להם קצבה (רבי יהושע במשנה פסחים עב א ב), שכיון שנשחט התמיד יודע הוא שאין צריך לשחוט עוד, ולכן אינו חשוב טועה אלא שוגג, שלא היה לו לטעות בדבר (רש"י שם ד"ה שיש), מה שאין כן בשאר זבחים לשם פסח, שהפסח אין לו קצבה (רבי יהושע במשנה שם), שהכל צריכים לכך, והרי הוא רואה אנשים רבים עוסקים בכך, וטרוד להתעסק במצוה, ולכן אף על פי ששחט הוא פסחו כבר, כל שמצא זבח זה עומד בעזרה, וכסבור שהוא פסח ושחטו לשם מי שהוא, טועה בדבר מצוה הוא (רש"י שם)¹⁰.

בביאור "פסח אין לו קצבה", נחלקו אמוראים:

שם), וביארו בתלמוד שטעם זה נאמר להשיב לדעה החולקת (גמ' שם). 9. על מחלוקת האמוראים לדעה זו, האם השוחט בעל מוס לשם פסח חייב, ראה גמ' שם. 10. ויש מהתנאים הסובר שאף השוחט לשם אימורי ציבור פטור (רבי

7. ויש הסוברים שאף בעוקר פטור, ויש בעשייתו מצוה (רבי יוסה בירושלמי שם ומסקנת בירושלמי שם), שאף העוקר טועה בדבר מצוה הוא (רידב"ז שם). 8. במשנה שנינו טעם אחר לדעה זו שהשוחט פסח שלא לשמו חייב (ראה משנה

אף לסוברים בתינוקות שפטור אף כשלא עשה מצוה (ראה לעיל: עשה מצוה), שלא פטר אלא כשזמנו בהול - שהיה טרוד למול את של שבת כדי שלא יעבור זמנו (רש"י שם לד א ד"ה בזמנו), שכיון שמילה שעשה עוברת, אדם טרוד בה הרבה, ואין דרכו לדקדק (מאירי שם) - מה שאין כן בנשים שהוחלפו שאין זמנם בהול (גמ' שם), שהרי בנישואין אין זמן קבוע למצוה, והיה להם לדייק (רש"י שם ד"ה אבל הכא).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שכל שזמנו בהול, אינו מדקדק ופטור מחטאת (רמב"ם שם), ואם אין זמנו בהול, חייב (כן משמע מהרמב"ם שם).

• יש פוסקים שפטור, אף על פי שאין זמנו בהול (ר"ף ורא"ש שם ג ט, לפי רמ"ע מפאנו קה).

• יש פוסקים שכל שעשה את המצוה שנתכוין לה, כמו ביבמתו נדה, פטור אף כשאין זמנו בהול, ודוקא כשהמצוה שנתכוין לה עשה בגוף אחר, כגון בתינוקות שהעבירה נעשית בגוף זה והמצוה בגוף אחר, אינו פטור אלא כשזמנו בהול ואינו מדקדק (רמב"ם שם, לפי מרכבת המשנה שם, והר המורה שם ס"ק יח, ושפת אמת פסחים שם).

• ויש פוסקים שאם עשה מצוה פטור אף כשאין זמנו בהול, ודוקא כשלא עשה מצוה אינו פטור אלא אם כן זמנו בהול, ולכן בנשים שהוחלפו בשעת כניסתן לחופה - חייב, שהרי לא עשה מצוה ואין זמנו בהול, וכן באוכל תרומה ונמצא בן גרושה שלא עשה מצוה - חייב, אלא אם כן אכלה בערב פסח שזמנו בהול, ופטור אף על פי שלא עשה מצוה (מאירי יבמות לד א, בשם יש פוסקים; זבח תודה פסחים שם, בדעת הרמב"ם).

כשאין זמנה קבוע מצוה שאין זמנה קבוע אף על פי שמצוה להקדימה ככל האפשר, אינה כמצוה שזמנה בהול (חמדת שלמה יו"ד א), וכן מצות צדקה אין זמנה בהול (חמדת שלמה שם; רש"י וחשק שלמה שבת ב א)¹².

המצוה

טעה בדבר מצוה שפטור - באופנים מסויימים - הוזכר בתלמוד בכמה מצוות:

- מילה (משנה שבת קלו א).
- שחיטת קרבן פסח, ושאר קרבנות ציבור (משנה פסחים עא ב).
- אכילת קדשים (פסחים עב ב; סוכה מב א).
- אכילת תרומה (פסחים שם; יבמות לד א).
- נטילת לולב (משנה סוכה מא ב).
- ביאת יבום, ופריה ורביה, ושמחת עונה (פסחים שם).

אף כשהוא טרוד בהכשר מצוה, כגון שהוציא הלולב לרשות הרבים כדי להוליכו אצל בקי ללמוד אופן נטילתו, הרי זה טועה בדבר מצוה (כן משמע מהמשנה סוכה מא ב, ותוספות שם מב א ד"ה אמר).

שיירי מצוה היה טרוד בנענועי הלולב בסוכות (ראה ערך נטילת לולב), כגון שכבר קיים מצות נטילת לולב, ועדיין

• ויש פוסקים שאף דבר שיש לו קצבה פטור, ולכן אף על פי שכבר מל של שבת, וכבר שחט אימורי הציבור, הרי זה פטור, שלא אמרו שהשוחט לשם אימורי ציבור חייב, אלא לדעה שהטועה בדבר מצוה חייב (רמב"ם שם ושם, לפי רמ"ע מפאנו קה).

המוציא את הלולב לרשות הרבים ביום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת - שהיה טרוד במצוה ומחשב ועסוק וממהר לעשותה, ומתוך כך טעה ושכח שהוא שבת (רש"י סוכה מא ב ד"ה שהוציאו) - שפטור מחטאת (רבי יוסי במשנה שם), לפי שהוא טועה בדבר מצוה (רש"י שם), אמרו בתלמוד שלא נאמרו הדברים אלא כשלא יצא בו עדיין, כגון שהפכו - ואין יוצאים מצות נטילת לולב שלא בדרך גידולו (ראה ערך נטילת לולב) - אבל אם יצא בו קודם שהוציאו - חייב (אביי בגמ' שם מב א, ורש"י ד"ה לא שנו), שכבר אינו טרוד במצוה לעשותה, ושוב אינו טועה בדבר מצוה (רש"י שם). ומכל מקום להלכה פסקו ראשונים בסתם, שאם הוציאו כדי לצאת בו - פטור (רמב"ם שם ב י), ונחלקו אחרונים:

• יש מפרשים שאינו פטור אלא אם כן עדיין לא יצא בו (כסף משנה שם).

• יש מפרשים שלא יצא, כיון שלא נתכוין לצאת ידי חובה, ומצות-צריכות-כונה (ראה ערכו). כפות תמרים סוכה שם, בתירוצו הראשון).

• ויש מפרשים שאף על פי שכבר יצא בו - פטור (לחם משנה שם, וכפות תמרים סוכה שם, בתירוצו השני והשלישי), כדרך שפטור, לדעתם, כשקדם ומל של שבת תחילה (ראה לעיל), שכיון שהוא סבור שלא יצא, והולך אצל בקי ללמוד ממנו סדר נטילת הלולב, ראוי לפטור (כפות תמרים שם, בתירוצו השלישי), או שפטור משום שלמרות שיצא בגוף המצוה, עדיין נענוע לפניו וטרוד במצוה הוא, וטועה וסובר שעדיין לא יצא בה כל עיקר (כפות תמרים שם, בתירוצו השני).

כשהיה לו לשאול הבא על יבמתו ונמצאת נדה, יש מהאמוראים סוברים שפטור מחטאת, אבל הבא על אשתו ונמצאת נדה - חייב (רבי יוחנן בפסחים עב ב), אם בא עליה סמוך לוסתה (ראה ערך וסת), אף על פי שטעה בדבר מצוה, שהרי חייב אדם לשמח את אשתו לדבר מצוה אפילו שלא בשעת עונתה (ראה ערך עונה. גמ' שם), שבני ישראל מוזהרים אז לפרוש מנשותיהם (ראה ערך וסת. רש"י שם ד"ה ומשני), ונמצא שאין המצוה מוטלת עליו אז (רש"י שם ד"ה אי הכי). ואף על פי שלא היה יודע שהוא סמוך לוסתה - חייב, לפי שהיה לו לשאלה, שאין אשה בחזקת טהרה לבעלה אלא כשהוא יודע שאינה סמוך לוסתה (תוספות שם ד"ה באשתו, בשם ר"י), מה שאין כן ביבמתו שהוא בוש ממנה לשאלה (גמ' שם, ורש"י ד"ה בזיז), וכן הלכה (רמב"ם שם ז)¹¹.

כשאין זמנה כשהוא טרוד בהול - שאין זמן קבוע למצוה (רש"י יבמות לד א ד"ה אבל הכא) - יש אמוראים אומרים שחייב (רב ביבי בר אבאי בפסחים עב ב, סתמא דגמ' יבמות לג ב), ולפיכך אותה ששנינו: שנים שקידשו שתי נשים, ובשעת כניסתן לחופה הוחלפו את של זה לזה ואת של זה לזה, שהם חייבים חטאת משום אשת איש (משנה יבמות לג ב), הדברים אמורים

ולחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).¹² ויש שכתב שצדקה זמנה בהול, שכל שיש עניים מצויים לפניו עובר בבל-תאחר (ראה ערכו). ערוך לנר סוכה מא ב.

מאיר במשנה שם).¹¹ ואף על פי שאין זמנו בהול (ראה להלן), כיון שהוא בוש ממנה ואינו יכול לשאול אותה, הרי זה כמו שזמנו בהול (רמ"ע מפאנו קה

ואף כשאנו עסוק במצוה עצמה אלא בהכשר מצוה דרבנן - פטור (כן משמע מהאחיעזר שם) ¹³.

אף במצוה שאינה מוטלת עליו דוקא, אלא יכולה להיעשות על ידי אחרים - פטור, ולכן אכל עולת העוף וסבור שחטאת העוף היא - פטור, ואף על פי

מצוה שאינה מוטלת עליו דוקא

שאפשר שיאכלנה אחר (גמ' סוכה מב א, לגירסת התוספות שם ד"ה מהו).

מצוה שאינה מוטלת על האדם שיעשנה, אלא שאם בא לידו דבר מסויים, חייב במצוה זו, כגון שחיטה, שאם ירצה לא ישחט (ראה ערך שחיטה), וכן ציצית שאם ירצה לא ילבש בגד של ארבע כנפות, ולא יתחייב בציצית (ראה ערך ציצית), נחלקו בה אחרונים:

- יש אומרים שאין בה הפטור של טועה בדבר מצוה (אחיעזר ג פג א).
- ויש אומרים שפטור (עמק יהושע ד; עמודי אור צו א), ולכן היוצא בשבת לרשות הרבים בטלית שאינה מצויצת כהלכתה פטור מחטאת, לסוברים שטועה בדבר מצוה ולא עשה מצוה - פטור (עמק יהושע שם).

צריך לנענע, וטעה והוציאו לרשות הרבים, כתבו ראשונים שחייב חטאת שאין זה טועה בדבר מצוה, כיון שהנענועים אינם אלא שיירי מצוה ואינם מעכבים (ראה ערך הנ"ל. תוספות שם לט א ד"ה אבל, ותוספות הרא"ש שם, על פי גמ' שם מב א). ובמקום שהמנהג שמהלכים כל היום והלולב בידם (ראה ערך נטילת לולב), הרי זה טועה בדבר מצוה, ופטור (ירושלמי פסחים ו ה, וסוכה ג יא), כיון שיש כאן קצת מצוה (קרבן העדה שם ושם); וכן המוהל שהשאיר ציצין שאין מעכבים את המילה, וחזר ומל אותם בשבת, והרי זה חילל שבת (ראה ערך מילה), טועה בדבר מצוה הוא; וכן במצה אם הוציאה לאחר שכבר אכל כזית - פטור (ירושלמי שם ושם), שאף על פי שכבר יצא ידי חובתו, מצוה יש באכילת-מצה (ראה ערכו) כל הלילה (ראה ערך הנ"ל. רידב"ז שם ושם).

מצוה דרבנן הטועה בדבר מצוה דרבנן, נחלקו אחרונים אם חייב חטאת (טעם המלך שופר ב ולולב ח; ישועות יעקב או"ח תרג סק"ה); או פטור (שאלות שמואל ח; אחיעזר ג כג ב, על פי התוספות שם),

טוען ונטען¹

כללי הטענות של התובע והנתבע בידי ממונות

הפרקים:	• טענת ברי
• הטענים	• בירור הטענות
• "פתח פיד לאלם"	• טוען וחוזר וטוען
• הטענות	• מפטור לפטור
• כוחן	• בשותפים

אחד תבע באופן שאינו חשוב שלוחו של השותף האחר (ראה להלן: בשותפים), והפסיד התובע בדין, יכול השותף האחר לומר לנתבע אינך בעל דברים שלי בדין זה שנתחייב חברי, ואני אדון עמך בחלקי (ראה כתובות צד א, ורש"י ד"ה אנת).

עורכי הדינים שנינו במשנה: יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדינים (אבות א ח), והראשונים נחלקו בפירוש הדבר:

- יש מהראשונים מפרשים שעורכי הדינים הם האנשים המלמדים את בעל הדין איך לטעון על חברו, ועורך ומסדר לו את הטענות מה לענות לדין אם יאמר כן, ומה להשיב לבעל דינו אם יטען כן, כאילו ערכו הדין לפניו, שכל מי שעושה כך מלמד לבריות לשקר ולהכחיש האמת, ונמצא גורם תקלה ועוון (פירוש אחרון ברש"י אבות א ח; פירוש המשניות לרמב"ם ומאירי שם; ב"ח חושן משפט יז, בדעת הרמב"ם). וכתבו הראשונים שאין הדברים אמורים במי שמלמד את חברו טענות של שקר, שזה רשע גמור הוא, אלא הדברים אמורים במי שמסדר לבעל הדין את טענותיו והן טענות אמיתיות, ועורך לפניו הדינים, ומגלה לו את דינו, ואין ראוי לעשות כן; ואף על פי שהוא יודע שזה הוא העשוק, ולפי דעתו בעל הדין שכנגדו טוען על זה בשקר, אסור לו ללמד את זה טענה שתועיל לו (רבינו יונה אבות שם, בשם הרמב"ם; פירוש המשניות שם).

במה דברים אמורים שאינו קרובו, אבל לקרוב מותר לגלות דינו, וללמדו לטעון טענות אמת, שנאמר: ומִשְׁפָּחָךְ לֹא תִתְעַלֵּם (ישעיה

הלכות טוען ונטען בספרי הרמב"ם, הטור ושלחן ערוך, כוללים את כללי הטענות שבין התובע לנתבע בידי ממונות; את הראיות שמביאים לטענותיהם, כגון חזקה לסוגיה (ראה ערכו), ומגו [נאמנות אדם בטענתו, מתוך שהיה יכול לטעון טענה אחרת שהיה נאמן עליה, אילו היה רוצה לשקר] (ראה ערכו) וכיוצא; ואת הדין שפוסקים להם בית דין על פי אותן טענות וראיות, הן לחייב או לפטור ממון, והן לחייב שבועה.

ערך זה מיוחד לטענות עצמן, דהיינו זכות הטענה וכוחה, וכיצד טוענים וכיוצא בזה. דיני הראיות מתבארים בערכים מיוחדים, כמו ערכי חזקה לסוגיה, וערך מגו ועוד.

הדינים שפוסקים בית דין אף הם מתבארים בערכים מיוחדים, כמו ערך כופר הכל, וערך מודה במקצת, וערכי השבועה לסוגיה; וכן בערך המוציא מחברו עליו הראיה, וערך ספק ממון, ועוד.

הטענים

בעל הדין אין הנתבע חייב להשיב על התביעה אלא כשהתובע הוא הבעל דין בעצמו (ראה ערך בעל דין), או מי שבא בהרשאה ממנו [נתינת כח לשליח לדון עם חברו ולהוציא ממנו מה שחייב לו, כאילו דן ומוציא לעצמו] (ראה ערך הרשאה); אבל התובע את חברו מנה לאחר בידך, יכול הנתבע לומר לו אינך בעל דברים שלי (ראה בבא קמא ע א; רשב"ם בבא בתרא קלה ב ד"ה לעולם).

ואם עמד הנתבע בדין עם זה שאינו בעל דין לתבעו, כגון ששותף

¹³. ויש שכתב בדעת ראשונים, שבמצוה דרבנן אין העוסק בהכשרה פטור (אחיעזר שם, בדעת האשכול).

טוען ונטען. 1. יט, טורים רעא - שמט.

• ורבים מהראשונים חולקים על כל זה וסוברים שאין הנתבע יכול למנות שליח שיטען עבורו (רא"ש שבועות ד א, בשם רב סעדיה גאון; תשובות הגאונים הרכבי קפ; שו"ת הרי"ף רמט; ראב"ן בבא קמא ח ב, בשם חכמי רנשבורג; אור זרוע בבא מציעא לח, בשם ריב"א; רמב"ן ורשב"א ורא"ש שו"ת שבועות ל א; מאירי כתובות כח א, בשם יש אומרים; טור חו"מ קכד, בשם רס"ג והרי"ף והרא"ש; שו"ע שם א) ⁴; שדוקא התובע יכול למנות שליח בהרשאה, שהרי הוא אומר למורשה: לך דון וזכה לעצמך (ראה ערך הרשאה), ונמצא שהוא נעשה כתובע עצמו ובעל דבר הוא (ריטב"א שבועות ל א, לדעה זו; ריב"ש רלח), מה שאין כן הנתבע שאינו יכול להקנות לשליח כלום (תשובות הגאונים הרכבי שם; ריב"ש שם), ויכול התובע לומר לו אינך בעל דברים שלי, ואין רצוני לעמוד עמך בדין, ואין השליח יכול לכופו לתבוע את מי שאינו רוצה (טור שם, בשם הרמ"ח).

• ויש שכתבו הטעם שאינו ממנה אנטלר, לפי שהנתבע צריך לבוא בעצמו לבית דין, לקיים מה שנאמר: וְעָמְדוּ שְׁנֵי הַאֲנָשִׁים אֶחָד לְהָם הָרִיב לְפָנָי ה' (דברים יט ז); או לפי שחוששים שמא יוסיף השליח טענת שקר מעצמו (ריטב"א שבועות ל א, לדעה זו); ועוד שפעמים שהנתבע אינו מעיז בפני בעל דינו שיודע האמת כמוהו, אבל השליח שאינו יודע מעיז (רשב"א ורי"ן שבועות שם). ולטעם זה כתבו האחרונים שאם התובע עצמו לא בא לבית דין אלא כתב הרשאה לחברו, והמורשה בא לבית דין, יכול הנתבע למנות שליח, שהרי אף כשהוא בא בעצמו יכול להעיז פניו בפני המורשה של התובע (שו"ת בעי חיי ב עה).

• ויש שכתבו לחלק בין נתבע איש לבין אשה, שהאיש אינו טוען על ידי שליח, אבל אשה צנועה התירו לה למנות טוען, ולא שיטען הטוען מעצמו, ואף אם מסרה לו טענותיה בפני עדים אין השליח יכול לטעון אותן בפני בית דין (ברכי יוסף חו"מ יז אות יז, בדעת הרמב"ן והרשב"א והרא"ש), אלא בית דין שולחים לה אנשים לקבל טענותיה, והם באים ומסדרים טענותיה בבית דין כמו שאמרה (שו"ת הרשב"א ז תפג); או ששולחים לה שלוחי בית דין וסופריהם לשמוע טענותיה, ולכתבן מפיה (מאירי שבועות ל א, בדעת גאון ספרד; רמב"ן ורא"ש שבועות ל א, בשם הרי"ף).

וכן הדין כשהיה הנתבע תלמיד חכם שתורתו אומנתו ורצו בית דין לכבדו (רמב"ן ורא"ש שבועות ל א; שו"ע חו"מ קכד א, וראה ש"ך סק"ד, שלא נהגו כן).

וכן הדין בכל אדם, שאם הוא חולה, או שהוא טרוד בעסקיו ויהא לו הפסד מרובה בביטול עסקיו, עושים לו כדרך שעושים בנשים, שאין לנו להפסיד ממונם של ישראל (חזון איש חו"מ ד סק"ד).

ואם התובע רוצה, רשאי הוא לילך עם סופרי הדיינים, כדי שיטען הנתבע בפניו, ויבוא לטעון שקר (סמ"ע קכד סק"ג; ש"ך שם סק"ג, בשמו).

המנהג כיום אם הסכים התובע שהנתבע יעשה שליח שיטען עבורו, רשאי השליח לטעון (שו"ת הרי"ף רמט; סמ"ע חו"מ יז ס"ק יד; ש"ך שם קכד סק"א), שלא אמרו שאין הנתבע ממנה שליח אלא שהתובע יכול לעכב עליו ולומר אני רוצה לדון עמך; אבל כשהתובע מתרצה, רשאי השליח לטעון (משפטי שמואל קכא).

נח ז), ואדם חשוב אף לקרובו אסור לגלות דינו (ריטב"א כתובות נב ב; ב"ח חו"מ יז).

ויש שכתבו שחלק מהראשונים חולקים על כל זה וסוברים שמותר לסדר לבעל דין את טענותיו, כל שאין שקר בדבר, ואף משום מידת חסידות אין בכך (תוס' יום טוב אבות ב ח, בדעת רבי עובדיה מברטנורא שם).

• יש מהראשונים מפרשים שעורכי הדיינים הם מי שעורכים את הדיינים להפוך לבם לטובתו של בעל דין על ידי שמתעמים זכויותיו לדיינים, ועורכים הדין לפניהם, שאיסור חמור הוא שיטען אדם אחר במקום בעל הדין את טענותיו (רש"י כתובות נב ב ד"ה כעורכי; שו"ת הרמב"ם רעב; שיטה מקובצת כתובות פו א, בשם תלמידי רבינו יונה). וכן כתבו הראשונים שאין לבית דין לתת רשות לבעל דין להעמיד טוען שיטען בשבילו, כדי שלא ילמדנו לשקר, אלא בעלי הדין יטענו בעצמם (ריטב"א בבא בתרא לא א) ².

וכתבו האחרונים שמותר לאדם לערוך לפני הדיינים טענות לזכות קרובו, ואדם חשוב אף לקרובו אסור (ב"ח חו"מ יז).

למנות שליח
לטעון
הראשונים נחלקו אם אדם יכול למנות שליח שיטען עבורו בבית דין:

• יש מהראשונים שכתבו שנהגו העולם שאדם מוסר טענותיו לחברו לטעון לפני דיינים בלא הרשאה, בין שהוא התובע, ובין שהוא הנתבע (תוס' רבינו פרץ בבא קמא ע א), וכן כתבו רבים מהראשונים שיכול הנתבע למנות שליח הממונה על טענותיו לטעון במקומו בבית דין, ובלבד שלא תהיה שם שבועה, שאז צריך הבעל דין לישיב בעצמו (תמים דעים רטו, בשם הר"ח; רמב"ן ורשב"א ורא"ש שבועות ל א; ערוך ערך אנטלר; ראב"ן טו, ובבא מציעא לט א; אור זרוע בבא מציעא לו, לח, בשם ר"י; מרדכי בבא מציעא רמז רעה, בשם ר"ח ורשב"א; ריטב"א כתובות כח א; טור חו"מ קכד, בשם הערוך; שו"ת מהר"י וייל קיט; שו"ת רדב"ז ג תרלא) ³.

ואסור לשליח להערים לטעון בדבר שיודע שאינו נכון אף באופן שיודע שהנתבע זכאי, שהרי אף בשל עצמו אסור לו לשקר כדי לזכות בדין, אף כשהוא יודע שהדין עמו (מרדכי בבא מציעא רמז רעה, בשם מהר"ם).

ולכן אשה שנתבעה לדין, ומצאה אחד מקרוביה או מאוהביה שרוצה לטרוח ולטעון בשבילה, ומינתה אותו אפוטרופוס בפני בית דין בקנין או בפני עדים, הרי זה טוען בשבילה (ראב"ן טו; אור זרוע בבא קמא שנב).

ויש מן הראשונים שכתבו שאף לדעה זו שהנתבע ממנה שליח לטעון עבורו, התובע אינו יכול למנות שליח, אלא אם כן בא בהרשאה, דהיינו שמקנה לו הממון שהוא תובע בקנין, ואומר לו לך דון עמו, וזכה והוצא לעצמך (ראה ערך הרשאה), שכיון שהוא בא להוציא מידי המחזיק צריך שיקנה לו הממון, מה שאין כן בנתבע שבא לפטור את עצמו שאינו צריך אלא עדים שעשאו שליח, ושוב אינו יכול לטעון טענה אחרת, ואם יצא השליח חייב בדין, חייב לקיים מה שפסקו עליו, כיון שעשאו שליח בעדים (שיטה מקובצת בבא קמא ח ב, בשם מהר"י; ב"ח חו"מ קכד).

אמרו שהנתבע עושה שליח אלא אם כן התובע מאמין לשליח שאלו הן טענות הנתבע. ⁴ וראה שו"ת בעי חיי חו"מ ב עה, שיכול הנתבע לומר קים לי כדעת הסוברים שאפשר למנות שליח.

² הריטב"א שם סיים, שהכל לפי ראות הדיינים דהיינו שאם נראה להם שאין מקום לחשש זה - מותר. ³ וראה חזון איש חו"מ ד סק"א שכתב, שיכול הנתבע לומר איני מאמין לך שאלו הן טענות הנתבע, שאינך אלא עד אחד, ולא

וּכְתָבוּ הָאֲחֵרִים שֶׁלֹּא אָמְרוּ שֶׁלֹּא לִלְמַד לְבַעַל דִּין טַעְנָה, אֲלֵא בְּדִבְרֵי הַתְּלוּי בְּטַעְנוֹת, אֲבָל בְּדִבְרֵי שְׂאִינוֹ תְּלוּי אֲלֵא בִּידִיעַת הַדִּין, כְּגוֹן שֶׁמֶכֶר קֶרֶקַע וְאֲכָל הַלֹּקַח אֶת הַפִּירוֹת כְּמָה שֵׁנִים, וְתוֹבֵעַ הַמוֹכֵר שֶׁהִמְקַח בְּטֹל, וְאִינוֹ יוֹדֵעַ שִׁיכּוֹל הוּא לְתוֹבֵעַ אִף אֶת הַפִּירוֹת, צָרִיךְ הַדִּין לְגַלּוֹת לוֹ אֶת הַדִּין וּלְפַסּוֹק שֶׁאִף הַפִּירוֹת חֲזוּרִים (כְּפֹת תַּמְרִים סוֹכָה לֹד ב, בְּדַעַת הַרְמְבִּי'').

• וְיֵשׁ שֶׁכְּתָבוּ שֶׁחֶלֶק מֵהָרָאשׁוֹנִים חוֹלְקִים וְסוֹבְרִים שֶׁאִף כִּשְׁבַעַל הַדִּין אִינוֹ מִבְּקֵשׁ לְטַעֵן אֶת טַעְנַת הַזְכוּת כֹּל עֵינֶיךָ, וְאִף אִינוֹ יוֹדֵעַ מְטַעְנָה זֶה, בֵּית דִּין פּוֹתְחִים לוֹ (בֵּית יוֹסֵף חו"מ יז, וְסַמ"ע ס"ק יט, וְב"ח חו"מ מ"ב ה, בְּדַעַת הַטּוֹר; לְבוֹשׁ חו"מ יז ט, בִּשְׁם יֵשׁ חוֹלְקִים); וְלִכְּן מוֹתֵר לַדִּין לֹמֵר לְנִטְעֵן שֶׁאִין עַד אֶחָד נֶאֱמַר, אֲלֵא שֶׁלֹּא יֵאמֹר הַדִּין כֵּן בְּתַחֲלִילָה, שֶׁאִפְשָׁר שֶׁבַעַל הַדִּין מִשְׁקֵר, וּמִפְּנֵי אֵימַת הָעַד יוֹדֵעַ עַל הָאֵמֶת, וְאִם יֵאמֹר לוֹ כֵּן בְּתַחֲלִילָה הִרִי הוּא מִלְּמַדוֹ טַעְנוֹת שֶׁקֶר וְזִיוֹף, וְאִם בַּעַל הַדִּין עוֹמֵד עַל דַּעְתוֹ שֶׁאִינוֹ חַיִּיב, פּוֹטְרִים אוֹתוֹ אִף עַל פִּי שְׂאִינוֹ יוֹדֵעַ לְטַעֵן שֶׁעַד אֶחָד אִינוֹ נֶאֱמַר (ב"ח חו"מ מ"ב ה, וְט"ז ש"ס ג, וְתוֹמִים יז סק"ז, בְּדַעַת הַטּוֹר).

בְּחֶרֶשׁ וְשׁוֹטָה הַחֶרֶשׁ וְהַשׁוֹטָה, כְּתָבוּ הָרָאשׁוֹנִים שֶׁטוֹעְנִים לָהֶם כֹּל מֵהַ שֶׁהִיוּ יְכוּלִים לְטַעֵן אִילוֹ הִיוּ פִּקְחִים (תְּשׁוּבוֹת וּפְסָקִים (קוֹפֶר) פֹּט, בִּשְׁם רִיב"א; ב"ח חו"מ יז יב; אֲוִרִים ש"ס ס"ק כב; נִתְיָבוֹת הַמִּשְׁפָּט קֶלֶג סק"א), וְכֵן טוֹעְנִים לְקַטֵּן, מִשּׁוֹם פֶּתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם (נִתְיָבוֹת הַמִּשְׁפָּט וְב"ח ש"ס). וְאִף עַל פִּי שֶׁלֹּאֵדָם שְׂאִינוֹ יוֹדֵעַ לְטַעֵן אֶת הַטַּעְנָה כּוֹלָה, יֵשׁ סוֹבְרִים שֶׁאִין מִלְּמַדִּים לוֹ אֶת כֹּל הַטַּעְנָה (רֹאה לַעֲלִי: הַטוֹעְנִים), זֶהוּ דוֹקָא כִּשְׁהוּא בֵּר דַּעַת וְאִפְּלוֹ נִשְׁתַּבֵּשׁ מִפְּנֵי הַסְּכָלוֹת, אֲבָל כִּשְׁהוּא חֶרֶשׁ אוֹ שׁוֹטָה גָּמוּר טוֹעְנִים לוֹ הַכֹּל (ב"ח ש"ס; אֲוִרִים ש"ס).

וְלִכְּן נִפְקֵד שֶׁנִּשְׁתַּטָּה טוֹעְנִים לוֹ שֶׁהַחֲזִיר אֶת הַפְּקָדוֹן אוֹ שֶׁנֶּאֱמַר, כְּמוֹ שֶׁטוֹעְנִים לְיֹוֹרֶשִׁים (רֹאה עֶרֶךְ טוֹעְנִים לְיֹוֹרֶשׁ וְלֹלֶקַח. אֲוִרִים ש"ס).

שֶׁלֹּא בִּפְנֵי טוֹעְנִים לֹאֵדָם שֶׁלֹּא בִּפְנֵי (תְּשׁוּבוֹת הַרְמְבִּי' בְּסוֹף סֵפֶר הַתְּרומוֹת ח; בִּיאֹר הַגְּר"א חו"מ קֶסֶט ס"ק לט), שֶׁאִם הֵלֶךְ אָדָם לְמִדְּיַת הַיָּם, וְבָא בַּעַל חוֹב לְגִבּוֹת מִנְכַּסִּיו, כְּתָבוּ הָרָאשׁוֹנִים שֶׁטוֹעְנִים לוֹ שֶׁפֶרַע, כְּדֶרֶךְ שֶׁטוֹעְנִים לְיֹוֹרֶשׁ וְלֹלֶקַח (רֹאה עֶרֶךְ טוֹעְנִים לְיֹוֹרֶשׁ וְלֹלֶקַח. רִש"י כְּתוּבוֹת פֹּא ד"ה מִנְכַּסִּים; ר"ן ש"ס; תוֹס' גִּטִּין ב א ד"ה וְאִם; רַמְב"ם מִלּוּה וְלוּה יג ב, וּבִמְגִיד מִשְׁנָה), שֶׁזִּכֵּין לֹאֵדָם שֶׁלֹּא בִּפְנֵי (נֶחֱל יִצְחָק קִיא ג ב), וְיֹוֹתֵר רָאוּי לְטַעֵן לְמִי שֶׁבָּאִים לְהִפְרַע מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא בִּפְנֵי מִמֶּה שֶׁרָאוּי לְטַעֵן לְיֹוֹרֶשִׁים, שֶׁכֵּן אִין לוֹ מִי שִׁיטְעֵן עֲבוּרוֹ, וְ"פֶתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם" הוּא (רֹא"שׁ כְּתוּבוֹת יג ו, הוֹבָא בִּכְסָף מִשְׁנָה אִישׁוֹת יב יח).

וְיֵשׁ מִן הָרָאשׁוֹנִים שֶׁחוֹלְקִים וְסוֹבְרִים שְׁדוֹקָא לְלֹקַח וְלְיֹוֹרֶשׁ טוֹעְנִים, אֲבָל בַּעַל דִּין עֲצָמוֹ שְׂאִינוֹ יוֹדֵעַ אִין לְבֵית דִּין לְטַעֵן עֲבוּרוֹ מֵהַ שֶׁהוּא עֲצָמוֹ אִינוֹ יוֹדֵעַ, וְאִם אִין בַּעַל הַדִּין לְפָנֵינוּ, דְּנִים הַדְּבָר כְּמוֹת שֶׁהוּא, וְכִפִּי מֵהַ שֶׁגָּלוּי עֲכָשִׁיו, עַד שִׁיבּוֹא וְיִטְעֵן לְעַצְמוֹ (שו"ת ר"י מִיגָּאשׁ כֹּא, הוֹבָא בְּשִׁטָּה מְקוּבָצָה בְּבֹא מִצִּיעָא יג א).

הַטַּעְנוֹת

נִזְקָקִים לְתוֹבֵעַ בֵּית דִּין נִזְקָקִים לְתוֹבֵעַ תַּחֲלִילָה, שֶׁנֶּאֱמַר: מִי בָּעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם (שְׁמוֹת כד יד), וְדִרְשׁוּ: יִגַּשׁ אֲלֵהֶם דְּבָרוֹ, וְבַעַל דְּבָרִים הוּא הַתּוֹבֵעַ. וּפְעָמִים שֶׁנִּזְקָקִים לְנִתְבַּעַת תַּחֲלִילָה,

וּכְתָבוּ הָאֲחֵרִים שֶׁנִּתְפַּשֵּׁט הַמִּנְהַג שֶׁהַתּוֹבֵעַ וְהַנִּתְבַּעַת מִמֶּנִּים שְׁלִיחִים לְטַעֵן עֲבוּרֵם בְּלֹא הֶרְשָׁאָה, שֶׁהִרִי זֶה כֹּאִילוֹ קִיבְּלוּ עֲלֵיהֶם לְעִשׂוֹת כֵּן, וְאִין לֵאחֹר הַקְּבִלָה כְּלוֹם (תוֹמִים קֶסֶד סק"א), וְאִם הַתּוֹבֵעַ מִעַכְבִּי, אִין הַנִּתְבַּעַת יִכּוֹל לְמַנּוֹת שְׁלִיחַ (ש"ך חו"מ קֶסֶד סק"א).

וְיֵשׁ שֶׁכְּתָבוּ שֶׁלְּדַעַת הַסּוֹבְרִים שְׂאִינוֹ רָשָׁא לְמַנּוֹת שְׁלִיחַ מִחֲשַׁשׁ טַעְנוֹת שֶׁקֶר (רֹאה לַעֲלִי: לְמַנּוֹת שְׁלִיחַ לְטַעֵן), אִף אִם נִתְרַצָּה הַתּוֹבֵעַ לִכְךָ, אִינוֹ רָשָׁא לְטַעֵן (מִשְׁפָּטִי שְׁמוּאֵל קֶכָּא).

חִיּוּק לְטַעְנוֹת יֵשׁ מֵהָאֲחֵרִים שֶׁכְּתָבוּ שֶׁאִם הַתּוֹבֵעַ אוֹ הַנִּתְבַּעַת בֹּא לְבֵית הַתּוֹבֵעַ דִּין וְטוֹעֵן בְּעַצְמוֹ, רָשָׁא לְהַעֲמִיד עוֹזֵר לְהַסְבִּיר טַעְנוֹתָיו וְלִבְקֵשׁ לוֹ זְכוּת, וְאִין שֶׁכִּנְגְּדוֹ יִכּוֹל לְעַכֵּב (חֲזוֹן אִישׁ חו"מ ד סק"ז).

וְכֵן כְּתָבוּ הָרָאשׁוֹנִים שֶׁלֹּאֲחֵר שֶׁהַנִּתְבַּעַת טַעֵן טַעְנוֹתָיו מוֹתֵר לֹאֵדָם אֲחֵר לְחַזֵּק טַעְנוֹתָיו וְלִלְמַד עֲלֵיו זְכוּת, וְאִף מִצְוָה לְעִשׂוֹת כֵּן, שֶׁכֵּן מִצִּינוֹ בְּתַלְמִיד הַיּוֹשֵׁב לְפָנָיו רַבּוֹ וְרֹאה זְכוּת לַעֲנִי, שְׂאִינוֹ רָשָׁא לְשִׁתּוֹק (רֹאה סְנֵהדְרִין ו ב, שְׁבוּעוֹת לֹא א, רַמְב"ם סְנֵהדְרִין כב ב, טוֹש"ע חו"מ ט ז. שו"ת הַרְשֵׁב"א ב תד).

וְיֵשׁ רָאשׁוֹנִים שֶׁנֶּרְאָה מִדְּבָרֵיהֶם שֶׁאִף כִּשְׁבַעַל הַדִּין טוֹעֵן בְּעַצְמוֹ, אִין לוֹ רִשּׁוֹת לְהַבִּיא אָדָם אֲחֵר שִׁיטְעֵן עִמּוֹ (חֲזוֹן אִישׁ ש"ס, בְּדַעַת הַתּוֹס' בְּבֹא מִצִּיעָא יד א ד"ה דִּינָא) ⁵.

פֶּתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם

בְּבֵן דַּעַת אֶת הַהִלְכָה שֶׁל "פֶּתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם" מִצִּינוֹ בְּשָׁנֵי אוֹפְנִים: בְּבַעַל דִּין בֵּר דַּעַת, שְׂאִינוֹ מַעֲלָה עַל דַּעְתוֹ לְטַעֵן טַעְנָה מִסּוּיַמַּת, שְׁבֵית דִּין פּוֹתְחִים לוֹ, וּמִלְּמַדִּים אוֹתוֹ לְטַעֵן טַעְנָה זֶה; אוֹ בְּבַעַל דִּין שְׂאִינוֹ בֵּר דַּעַת שְׁבֵית דִּין טוֹעְנִים עֲבוּרוֹ כֹּל טַעְנָה שֶׁהִיא יִכּוֹל לְטַעֵן אִילוֹ הִיתָה לוֹ דַּעַת.

בִּירוּשְׁלַי שְׁנִינוֹ שֶׁרַב הוֹנָא ב"ר חִיָּא כִּשְׁהִיא רֹאה זְכוּת לֹאֲחֵד מִבְּעַלֵּי הַדִּין, וְלֹא הִיא בַּעַל הַדִּין יוֹדֵעַ אוֹתָהּ, הִיא פּוֹתַח לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: פֶּתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם (מִשְׁלִי לֹא ח. יִירוּשְׁלַי סְנֵהדְרִין ג ח, וְהוֹבָא בְּרִי"ף סְנֵהדְרִין כט ב, וְבִרְא"שׁ ש"ס ג לב). וְהַמְפְּרָשִׁים נִחְלָקוּ בִּפְרִיּוֹשׁ הַדְּבָר:

• יֵשׁ מֵהָרָאשׁוֹנִים שֶׁכְּתָבוּ שֶׁאִם רֹאה הַדִּין זְכוּת לֹאֲחֵד מִבְּעַלֵּי הַדִּין, וְהוּא מִבְּקֵשׁ לֹאֲמָרָה אֲלֵא שְׂאִינוֹ יִכּוֹל לְנַסֵּחַ אֶת הַדְּבָרִים; אוֹ שֶׁרֹאֵהוּ מִצְטָעֵר לְהַצִּיל עַצְמוֹ בְּטַעְנַת אֵמֶת, וּמִפְּנֵי חֲחִימָה וְהַכְעַס נִסְתַּלְקָה מִמֶּנּוּ, אוֹ נִשְׁתַּבֵּשׁ מִפְּנֵי הַסְּכָלוֹת, מוֹתֵר לַדִּין לְסַעְדוֹ מַעַט לְהַבִּינוֹ תַּחֲלִילַת הַדְּבָר, מִשּׁוֹם "פֶּתַח פִּיךָ לֹאֵלֶם", וְצָרִיךְ לְהַתִּישֵׁב בְּדִבְרֵי הַרְבֵּה שֶׁלֹּא יֵהָא כ"עוֹרְכֵי הַדִּינִים", דֵּהִינּוֹ שֶׁאִם אִינוֹ רֹאה שְׁבַעַל הַדִּין מִבְּקֵשׁ לֹאֲמָרָה, אֲסוּר לְפִתּוּחַ לוֹ, שֶׁהִרִי זֶה נִרְאָה כ"עוֹרְכֵי הַדִּינִים" (רֹאה לַעֲלִי: הַטוֹעְנִים. רַמְב"ם סְנֵהדְרִין כֹּא יא, וְכִסָּף מִשְׁנָה; טוֹר חו"מ יז, בְּשִׁמּוֹ, וְבֵית יוֹסֵף; טוֹש"ע ש"ס ט).

וְכֵן כְּתָבוּ הָרָאשׁוֹנִים שֶׁהַדִּין לֹא יִלְמַד טַעְנָה לְבַעַל הַדִּין, וְאִפְּלוֹ אִם הִבִּיא הַטוֹעֵן עַד אֶחָד, לֹא יֵאמֹר לוֹ הַדִּין אִין מִקְבָּלִים עַד אֶחָד (רֹאה עֶרֶךְ עַד אֶחָד); אֲלֵא יֵאמֹר לְנִטְעֵן הִרִי זֶה הָעִיד עֲלֶיךָ, עַד שִׁיטְעֵן וְיֵאמֹר עַד אֶחָד אִינוֹ נֶאֱמַר עֲלֵי, שֶׁכֵּיוֹן שֶׁבַעַל הַדִּין לֹא בִּיקֵשׁ לְטַעֵן טַעְנָה זֶה, אֲסוּר לְלַמְּדוֹ (רַמְב"ם ש"ס ח, וְלֶחֶם מִשְׁנָה; טוֹר חו"מ יז, וְדִרְיֵשׁ ס"ק יג; שו"ע ש"ס ח).

וְיֵשׁ שֶׁכְּתָבוּ שֶׁאִף כִּשְׁבַעַל הַדִּין מִבְּקֵשׁ לְטַעֵן וְאִינוֹ יִכּוֹל לֹא הַתִּירוֹ לַדִּין אֲלֵא לְפִתּוּחַ לוֹ וְלְהַבִּינוֹ תַּחֲלִילַת הַדְּבָר, אֲבָל אֲסוּר לְטַעֵן עֲבוּרוֹ מִתַּחֲלִילָה וְעַד סוֹף (אֲוִרִים יז ס"ק כג, בְּדַעַת הַרְמְבִּי'').

5. וְרֹאה עֶרֶךְ הַרְשָׁאָה: אִיסוּרָה וּמִצְוֹתָהּ, בֹּאֵלוֹ אוֹפְנִים מִצְוָה לֹאֵדָם לְהִיּוֹת מוֹרְשָׁה

לְחַבְרוֹ, וְאֵימַת אִין רָאוּי לְהִיּוֹת מוֹרְשָׁה, מִשּׁוֹם שֶׁהוּא מִתְעַבֵּר עַל רִיב לֹא לוֹ.

ויש ראשונים שחולקים וסוברים שהאיסור על הדיין לשמוע מפי המתורגמן לא נאמר אלא על עדות העדים בלבד, אבל מותר לשמוע טענות בעלי הדין מפי המתורגמן (חוקות הדיינים יא, בשם הרשב"א; מאירי מכות ו ב; ריטב"א מכות שם, בשם רבותינו; רדב"ז שם, לדעת רוב המפרשים; ביאור הגר"א חו"מ יז ס"ק יד, בדעת כל המפרשים מלבד הרמב"ם).

המנהג הוא שבית דין שומעים טענות בעלי הדין על ידי מתורגמן, אף על פי שהדיין אינו מכיר בלשונם כלל. וכתבו האחרונים בטעם הדבר שכיון שבאו בעלי הדין לדון בפני הדיינים הקבועים, הרי זה כאילו קיבלו על עצמם לדון באופן זה, ואין לנו אחר הקבלה כלום (סמ"ע חו"מ יז ס"ק יד; נתיבות המשפט יז חדושים ס"ק יא). וצריך להודיע להם שאינו מן הדין, שאם סבורים הם שהוא מן הדין, אין כאן מחילה (חזון איש חו"מ ד סק"ח).

ויש שכתבו שאין שומעים מפי מתורגמן אלא כשאין בית דין אחר שמכיר לשונם (שו"ת רדב"ז א שלא; ב"ח חו"מ יז ט).

ברמיהו במקום שאין מתורגמן, כתבו אחרונים שמותר לקבל הטענות על ידי רמיות ותנועות (רדב"ז א שלא; שער משפט יז סק"א), וכן אם היה בעל הדין אֵלם, הרי זה טוען על ידי רמיות (שער משפט שם).

בכתב אין בעלי הדין טוענים אלא בפיהם, ואין בית דין מקבלים טענותיהם בכתב (העיסור אות ב בירורין דף א ב; ריטב"א מכות ו ב, בשמו; שו"ת הריב"ש רצח; שו"ע חו"מ יג א), שכן דרשו מהאמור: **עַל פִּי שְׁנַיִם עֵדִים וְגו'** (דברים יז ו) - מפיהם ולא מפי כתבם (ראה יבמות לא ב, ורש"י ד"ה לינחתה, גיטין עא א, ורש"י ד"ה ולא. וראה ערך עדות) שלא ישלחו העדים עדותם לבית דין באגרת (ראה רש"י דברים יט טו); ולמדים בעלי הדין מעדים, כדרך שלמדים בעלי הדין מעדים לענין שאין שומעים טענותיהם מפי מתורגמן (ראה לעיל. העיסור שם). ולכן אם רצה האחד לשלוח טענותיו בכתב, יכול השני לעכב עליו, שאין הדיינים יכולים לחקור הדבר על פי הכתב (העיסור שם). ודוקא ששולחים טענותיהם לבית דין, אבל נתנו כתבי הטענות לבית דין ואומרים שהם טוענים כמו שכתוב בהם, הרי זה מפיהם (ריטב"א שם).

אבל אם נתרצו שני בעלי הדין, רשאים הם לכתוב טענותיהם ולשלחם לבית דין (דרכי משה חו"מ יז סק"ה, ורמ"א שם יג ג, בשם שו"ת הרשב"א א תתצט; ב"ח שם יג ח), שכיון שנתרצו ואינם חוששים לעצמם שהאחד יסדר טענותיו בשקר, אף בית דין אין צריכים לחשוש, שהרי מחלו זה לזה, והרי זה כקיבלו על עצמם (סמ"ע שם ס"ק טו; ביאור הגר"א שם ס"ק יב); ויש שכתבו שאף אם נתרצו אין מקבלים טענותיהם בכתב (ביאור הגר"א שם, בדעת השו"ע).

ויש חולקים וסוברים שבעלי הדין רשאים לשלוח טענותיהם לבית דין בכתב, שלא הקפיד הכתוב אלא בעדות שלא תהא מפי כתבם (ריטב"א מכות ו ב, בשם רבותינו, הובא בבית יוסף חו"מ יג ג בבדק הבית).

טענות שקר אסור לאדם לטעון טענות שקר כדי לעוות הדין, או כדי לעכבו (רמב"ם טוען ונטען טז ט), ואפילו אם הוא זכאי (שו"ת חו"מ עה סק"א). כיצד, היה נושה בחברו מנה, לא יתבענו מאתים כדי שיודה במנה ויתחייב שבועה (ראה ערך מודה במקצת), ויוכל לגלגל עליו שבועה על דבר אחר שבו אינו מודה לו במקצת, או על קרקעות, שאין נשבעים עליהם שנאמר: מדבר שקר תרחק (שמות כג ז. שבועות לא א ורש"י ד"ה ואגלגל. רמב"ם טוען ונטען טז ט).

כגון שיוזלו נכסיו (בבא קמא מו ב, ורש"י ד"ה בעל דברים). והראשונים נחלקו בפירוש הדבר:

• יש ראשונים שפירשו שנוקקים בתחילה לשמוע דברי התובע, ואחר כך משמיע הנתבע טענותיו, ויש לתובע תועלת בכך שיוכל להמתיק דבריו יותר. וכשנכסי הנתבע יוזלו שנוקקים לו תחילה, הכוונה שיש לו קרקע למכור, ואם יראו העולם שהתובע טוען תחילה יסברו שלכך הוא דחוק למכור, ויוזלו נכסיו, ולכן נזקקים תחילה לנתבע, וכיון ששומעים דבריו תחילה יסברו שהוא התובע, ולא יוזלו נכסיו (תשובות מימוני משפטים נז, ומרדכי בבא קמא רמז נג, בשם ריב"א; רמ"א חו"מ כד א, וסמ"ע סק"ח).

ויש שכתבו שיש לתובע תועלת במה שטוען תחילה, שאם יודה לו הנתבע במקצת יתחייב שבועת התורה, אבל אם יטען הנתבע תחילה ויודה במקצת, ואחר כך יתבענו התובע יותר, יהיה פטור משבועת התורה (שו"ת שם סק"א. וראה ערך שבועת מודה במקצת).

• ויש מהראשונים גורסים שבית דין נזקקים לתובע, ואין גורסים "תחילה"; ומפרשים שאם בא הנתבע ואומר לתובע: שמעתי שאתה רוצה לתבעני, תבע אותי עכשיו, אין נזקקים לו אלא ברצון התובע, ואם אינו רוצה, אין נזקקים לנתבע (רב האי גאון, הובא בהשגות רבינו אפרים על הרי"ף בבא קמא מו ב; מאירי בבא קמא שם, בשם גאונים מערב; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס קרימונה קיג).

ואפילו אם כבר תבעו התובע, ושמעו בית דין את הטענות, ולא גמרו הדין עדיין, ואין התובע רוצה לבוא לדין, שאינו רוצה שיפסקו לחובתו שמא יבואו לו עדים, או שמא יודה לו הנתבע, אין הנתבע יכול להכריחו לבוא לדין (הראב"ד בבא קמא מו ב; טור חו"מ כד, בשם הרא"ש; רמ"א שם א), שהרי הממון תחת ידו של הנתבע, ואין לו סיבה לחזור ולבוא לדין (מאירי בבא קמא שם, בשם הראב"ד).

אבל אם טוען הנתבע שיש לו הפסד על ידי שאין התובע תובעו כעת, כגון שאינו יכול למכור נכסיו בשוויים על ידי שבני אדם סבורים שהוא חייב לתובע חוב בשטר, ותובעו לדין שיכבר טענות שיש לו עליו או יפטרנו - שומעים לו (רב האי גאון, הובא בהשגות רבנו אפרים בבא קמא מו ב; מאירי בבא קמא שם, בשם גאונים מערב; תשב"ץ ג רו). וכן אם בא בטענת שאר הפסד, שומעים לו, כפי ראות עיני הדיין (רמ"א חו"מ כד א).

העמדת מתורגמן אם לא היו הדיינים מכירים את לשון בעלי הדין, יש מן הראשונים שכתבו שלא ישמעו דבריהם מפי מתורגמן, אלא צריכים הדיינים להבין לשון בעלי הדין ולשמוע טענותיהם מפיהם (רמב"ם סנהדרין כא ח; מאירי מכות ו ב, בשם אחרוני הרבנים שבספרד; ריטב"א שם, בשם הרמ"ה; שו"ע חו"מ יז ו); שכששומעים מפי בעלי הדין עצמם יכולים לעמוד על אמיתות הדברים יותר מששומעים על ידי המתורגמן (סמ"ע יז סק יד; ברכי יוסף חו"מ יז יז), שכן כששומעים מפי המתורגמן אין אימת בית דין על בעלי הדין (חזון איש חו"מ ד סק"ח); או לפי שיש לחשוש שהמתורגמן לא יבין טענות בעלי הדין כראוי, ובאומד דעתו יגרע או יוסיף (ברכי יוסף שם).

ודוקא כשיש בית דין אחר המכיר לשונם, אבל כשאין מי שמכיר לשונם, מותר לשמוע הטענות מפי המתורגמן (שו"ת רדב"ז א שלא; ב"ח חו"מ יז ט; תומים שם סק"י; ישועות ישראל שם סק"ג); ויש סוברים שאף כשאין בית דין המכירים את לשון בעלי הדין, לא ישמעו מפי המתורגמן (ישועות ישראל שם, בדעת הסמ"ע; חזון איש חו"מ ד סק"ח).

ברי לי שאני פטור; וטענת שמא, שמא אתה חייב לי, או שמא אני פטור, והפרש יש בין טענת ברי לטענת שמא לגבי כמה דינים:

• לדעת סומכוס שסובר ממון המוטל בספק חולקים, יש אומרים שלא אמר סומכוס אלא בשמא ושמא, שכל אחד מבעלי הדין טוען שמא, אבל בברי וברי, שכל אחד מהם טוען ברי, מודה סומכוס שהמוציא מחברו עליו הראיה (בבא קמא מו א; בבא מציעא ק א).

ואף לדעת חכמים שסוברים לעולם המוציא מחברו עליו הראיה (ראה בבא קמא מו א), יש חילוק בין טענת ברי לטענת שמא, באופן שהתובע טוען ברי, והנתבע טוען שמא, שבנידון של פרעון ברי ושמא ברי עדיף, ובנידון של הלואה מחלוקת אמוראים בדבר (ראה לעיל: כוחן: ספק הלואה).

• וכן לענין חיוב שבועה, יש סוברים שאין הנתבע מתחייב להישבע אלא כשהתובע טוען ברי, הן בשבועת עד אחד (ר"י מיגאש שבועות מב א; רמב"ן ורא"ש שם מ א, בשמו ובשם רבינו אפרים; ראב"ד בהשגות גזילה ד יג; רשב"א קידושין כח א; והן בשבועת מודה במקצת (מגיד משנה טוען ונטען א ז, בדעת הרמב"ם שם ד ה); וכן בשבועת הסת [שבועה שהטילו חכמים על הנתבע הכופר בכל התביעה, שישבע שאינו חייב כלום ויפטר] (רמב"ם טוען ונטען א ז, ומגיד משנה; שו"ע חו"מ עה יז. וראה ערך שבועת היסת שיש חולקים).

על פי אחר טען על פי אחר, כגון ראובן ושמעון שירשו נכסי אביהם, ואמר ראובן על לוי, שהוא אדם מן השוק, גם זה אחינו הוא, ולוי עצמו אינו יודע, שנמצא לוי תובע ליטול חלק ירושתו על פי ראובן שאומר שגם הוא יורש, ושמעון אומר איני יודע אם אחינו הוא או לא, נחלקו אמוראים אם נוטל לוי משמעון חלק בירושה, לדעת הסוברים שברי ושמא ברי עדיף:

לדעת רבא יטול לוי חלק בירושה; ולדעת אביי לא יטול, שהרי זה כאומר מנה לאחר בידך, שלוי עצמו אינו יודע, ואינו יכול לטעון טענת ודאי, ואינו יכול לטעון ברי על פיו של ראובן, ואף על פי שיש לומר שמתוך שבא ראובן להפסיד חלק של עצמו, ודאי אומר אמת, אין זו טענת ברי (בבא בתרא קלה א, ב, ורשב"ם ד"ה לעולם; רמב"ן במלחמות גיטין נא א; וכן הלכה (ראה מלחמות שם, וספר התרומות לו ג א).

טענת קטן בטענת קטן נחלקו הראשונים:

• יש ראשונים שכתבו שטענת קטן אינה טענה, ולכן שנינו שאין נשבעים על טענת חרש שוטה וקטן (ראה שבועות לח ב, ורמב"ם טוען ונטען ה ט, וטושי"ע חו"מ צו א); והדברים אמורים בשבועת מודה במקצת ושבועת עד אחד, שאינן מתחייבות אלא על ידי טענת ברי לסוברים כן. וטענת חרש שוטה וקטן כטענת שמא הוא, אף על פי שהם טוענים ברי (ר"י מיגאש שבועות לח ב, הובא ברמב"ן ורשב"א וריטב"א ורא"ש ור"ן שם; רמב"ם טוען ונטען ה ט; שו"ע חו"מ צו א).

• יש חולקים וסוברים שטענת קטן אינה טענה, ולא נתמעטו חרש שוטה וקטן משבועת התורה אלא מגזירת הכתוב, לפיכך נשבעים על טענתו שבועת היסת (רמב"ן רשב"א ור"ן שבועות לח ב).

• ויש שכתבו שאף על פי שטענת קטן אינה טענת ברי, כשהוא טוען על פי עד אחד הרי זו טענת ברי (מרדכי שבועות רמז תשעא, בשם ר' יחזקיהו; טור חו"מ צו; רמ"א שם א).

בירור הטענות

נתבע שטען שאינו חייב כלום, והתובע אומר לו כיצד אתה אומר

ואפילו במקום הפסד אסור לטעון טענת שקר, כגון מלוה שהיה לו שטר על הלווה ואבד, אסור לו להביא לבית דין שטר מזויף, ולומר שטר כשר הוא כדי להוציא הדין לאמיתו, שנאמר: שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עֲוֹלָה וְלֹא יִדְבְּרוּ כָזָב (צפניה ג יג. שו"ת הרשב"א ג פא).

כוחן

ספק הלואה טען התובע ברי לי שאתה לווית ממני, והנתבע אומר איני יודע, נחלקו אמוראים:

רב הונא ורב יהודה אומרים שהנתבע חייב לשלם, שברי ושמא ברי עדיף; ורב נחמן ור' יוחנן אומרים שפטור, שיש להעמיד הממון בחזקת בעליו (כתובות יב ב. וראה ערך ברי ושמא).

הלכה שברי ושמא לא אומרים שברי עדיף (כתובות יג א; רמב"ם טוען ונטען א ח; שו"ע חו"מ עה מ). וכתבו הראשונים שלא נאמרו הדברים אלא כשיש לנתבע חזקת ממון [ממון שיש לנו ספק של מי הוא, אין מוציאים אותו מידי המוחזק בו], אבל באופן שאין לאחד מבעלי הדין חזקת ממון, ברי עדיף (רמב"ן בבא בתרא לד ב; ריטב"א בבא מציעא ב ב).

ספק פרעון במה דברים אמורים שטען הנתבע איני יודע אם נתחייבתי, אבל אם אמר יודע אני שהלוייתי, אבל איני יודע אם פרעתי לך, וכיוצא, חייב לשלם (בבא קמא קיח א; רמב"ם טוען ונטען א ט; וטושי"ע חו"מ עה ט), שכיון שודאי נתחייב אלא שספק אם נפטר מאותו חיוב, אין ספק מוציא מידי ודאי, ואנו אומרים בזה ברי ושמא ברי עדיף (רי"ף בבא קמא שם; שו"ע חו"מ עה ס"ק כז; שב שמעתא ב ז).

ללא חזקה טען על ממון שהוא שלו, ולא היה שום אדם מוחזק בו, כגון שטען על ספינה העומדת בים שהיא שלו ואין לו ראיה על כך, ובא אחר והחזיק בה בלא טענה, מוציאים מידו (ראה בבא בתרא לה ב, ועליות דרבינו יונה).

טענות גרועות יש טענות שאין אדם נאמן לטעון אותן אלא כשיש לו מגו (ראה ערכו), לפי שהן טענות גרועות. כגון שתבע את חברו מלוה בשטר, והביא הנתבע עדים שכבר פרעו, והמלוה טוען שאותו פרעון לא היה על החוב שבשטר אלא על חוב אחר, שאין המלוה נאמן (ראה כתובות פה א; רמב"ם מלוה ולוה יד ט; וטושי"ע חו"מ נח א), מפני שטענה זו טענה גרועה היא, ואינה ברורה ומחוררת, שחזקה אין אדם מניח מלוה בשטר ופורע מלוה על פה, ולכן אינו יכול לטעון כן אלא כשיש לו מגו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג עו; רא"ש שבועות ו יט).

וכן הנתבע שטען טענה גרועה, אינה טענה ומוציאים מידו, כגון שתבע המלוה בתוך זמן הפרעון, והלווה טוען מחלת לי - אינו נאמן, שהמחילה טענה גרועה היא הואיל ואינה מצויה, ואינו נאמן לטעון מחלת אלא במיגו שהיה טוען פרעתי, ובתוך הזמן שאינו נאמן לומר פרעתי אינו נאמן לטעון מחלת (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס קרימונה עו; מרדכי בבא בתרא רמז תסט, בשם מהר"ם; רמ"א חו"מ ע א, עה א. וראה ערך אין אדם פורע בתוך זמנו), ומטעם זה במלוה בשטר אין הלווה נאמן לטעון לו מחלת לי (שו"ת מהר"ם שם).

טענת ברי

טענת בעלי הדין, הן התובע והן הנתבע, מצינו בשני אופנים:

טענת ברי, שהתובע טוען ברי לי שאתה חייב לי, או שהנתבע טוען

דין כמאה עדים, והוא נאמן לחובתו יותר מעדים (רשב"ם שם; שו"ת הרשב"א שם).

מכחיש קצת אם כשהביא המערער עדים שהיתה של אבותיו, חזר וטען של אבותיו היתה וקניתיה ממך, ומה שאמרתי של אבותי הכוונה שהייתי סומך ומוכטח על קרקע זו כאילו היתה של אבותי, לפי שהחזקתי בה בשופי ובעדים, נחלקו אמוראים:

• עולא ואמימר אומרים שטוען וחוזר וטוען דברים אחרים להסביר דבריו הראשונים, אף על פי שמכחישם קצת, שהרי אין המשמעות הפשוטה של לשונו הראשון כטענתו האחרונה (בבא בתרא לא א, ורשב"ם ד"ה עולא וריטב"א; שו"ת מהרי"ק י).

• ונהרדעי חולקים ואומרים שאינו טוען וחוזר וטוען, לפי שסותר את דבריו הראשונים ומוציאם מפשטם לגמרי, בטענתו שלא אמרם אלא בתורת משל, וטענת שקר היא (בבא בתרא לא א, ורשב"ם ד"ה ומודו וריטב"א; שו"ת הרמב"ם תיב, בדברי השואל).

ואם חזר וטען באופן שלא עקר דבריו הראשונים אלא הוסיף עליהם, מודים נהרדעי שחוזר וטוען. כיצד, טען תחילה של אבותי היא, ואחר שבאו עדים שהיתה של אבותיו של המערער חזר ואמר של אבותי היא שלקחתי מאבותיך, אף לדעת נהרדעי הרי זה חוזר וטוען שמעין טענתו הראשונה היא (בבא בתרא לא א, ורשב"ם ד"ה ומודו, ורבינו גרשום).

הלכה כעולא שלעולם חוזר וטוען (בבא בתרא שם; רמב"ם טוען ונטען ז ח, י ה, טו ו; טוש"ע חו"מ פ א, קמו כד), אף על פי שמכחיש קצת את טענתו הראשונה (רשב"ם שם ד"ה והלכתא), כיון שנתן אמתלא לטענתו הראשונה, ויש במשמעה כמו שפירש בטענתו האחרת (רמב"ם טוען ונטען ז ח. וראה ערך אמתלא).

סיים לטעון טען בעל הדין טענה אחת, ושאלוהו אם יש לו טענות אחרות, ואמר אין לי, אינו יכול לחזור לטעון טענה אחרת, אף על פי שאינה סותרת את הראשונה; אבל אם לא שאלוהו בית דין, וכן אפילו שאלוהו, ושתק ולא אמר להם שאין לו עוד טענות, ויצא חייב בדין, יכול לטעון טענות אחרות שאינן סותרות את הראשונות, ולסתור את הדין (שו"ת הרא"ש יג כ, חובא בדרכי משה חו"מ כ סק"א, וסמ"ע סק"ה, ושי"ך סק"ב).

מחוץ לבית דין טען מחוץ לבית דין, ואחר כך כשבאו לבית דין טוען טענות אחרות, הרי זה חוזר וטוען, לפי שאדם עשוי שלא לגלות טענותיו האמתיות אלא בבית דין כדי שלא ילמד מהן בעל דינו, ויתן לכו מתחילה קודם בואו לבית דין להשיב עליהן, ולכן טוען הוא במזיד טענות אחרות להטעותו (בבא בתרא לא א, ורשב"ם ד"ה דלא; רא"ש בבא בתרא ג י; טוש"ע חו"מ פ א, ושם קמו כד).

מפטור לפטור

חזרה מטענת טען מחוץ לבית דין, ואחר כך כשבאו לבית דין פטור בחוזר וטוען מפטור לפטור נחלקו הראשונים:

• לדעת רוב הראשונים לא נאמרו הדברים שאינו יכול לחזור לטעון טענה שסותרת טענתו הראשונה (ראה לעיל: טוען וחוזר וטוען), אלא כשנתחייב בטענתו הראשונה, אבל אם לא נתחייב בה, וחזר וטען טענת פטור אחרת שסותרת טענתו הראשונה לגמרי, הרי זה

שאינך חייב, האם אומר אתה שלא הלוייתך כלום, או אומר אתה שהייתי חייב לך ממקום אחר; וכן אם טען הנתבע פרעתי, והלה אומר איך פרעתי לי, והיכן פרעתי לי, ומה פרעתי לי (ראה אור זרוע בבא מציעא יד, טו; רא"ש שבועות ו יח. ובראשונים להלן), נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאינו צריך לברר טענתו (תשובת ר' יהודה הכהן בספר הדינים, חובאה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג קנא, ובאור זרוע שם טו ובמרדכי בבא מציעא רמז רכב; אור זרוע שם, בשם רש"י; רש"י שבועות מב א ד"ה דלא רמיא; תשובת ראבי"ה אלף יא; רא"ש שבועות ו יח, ובתשובותיו ע ד; טור חו"מ עה, בשמו). וכן התובע שטען על חברו שחייב לו אינו צריך לברר איך נתחייב, אלא שומעים מה שבפי המלוה והלווה, ולפי מה שיאמרו דנים אותם (שו"ת מהר"ח אור זרוע רנ, לדעה זו).

• ויש חולקים וסוברים שבעלי הדין צריכים לברר טענותיהם (רמב"ם טוען ונטען ו א, וחובא בבעל התרומה מ, ובטור חו"מ עה, וראה סמ"ע סק"ד; אור זרוע בבא מציעא א יד, בשם רבינו תם; שו"ת הרשב"א ג צח; שו"ע חו"מ עה א, ושם קלג א); ואין לקבל טענותיהם לפי דעתם, אלא יש להביאם למחקר האמת לאיזה דעת נוסה כוונתם, כדי שאם יבוא בענין שבועה שתהא דעתם ודעת הבית דין שוה, כי הרבה דינים מתחלקים בכירור הטענות (בעל התרומה שם; מגיד משנה טוען ונטען שם) ⁶.

טוען וחוזר וטוען

מחויב לפטור בעלי הדין שטענו בבית דין, ורוצים אחר כך להחליף טענותיהם, מצינו בשני אופנים: מחויב לפטור, דהיינו כשבטענה הראשונה הוא מתחייב, ובא אחר כך לטעון טענה הפוטרתו; או מפטור לפטור, דהיינו שהטענה הראשונה פטרתו, ובא אחר כך להחליף טענתו ולטעון טענה אחרת ולהפטור בה.

הטוען בבית דין טענה שנתחייב בה, אינו יכול לחזור ולטעון טענת פטור (ראב"ן בבא בתרא לא א; שו"ת הרשב"א ב שלה, חובא בבית יוסף חו"מ פ). כיצד, טענו מנה לי בידך, ואמר לו הן, ואחר כך חזר ואמר לא היו דברים מעולם, אינו חוזר וטוען, שכבר הודה כמה שטענו הלה, והודאת בעל דין היא כמאה עדים (שו"ת הרשב"א שם; ראב"ן שם). ואפילו אם לא נתחייב בטענתו הראשונה אלא שבועה, אינו חוזר וטוען טענה אחרת לפטור את עצמו ממנה (הגהות מיימוניות טוען ונטען ז ס"ק כ, בשם אביאסף, וחובא בשי"ך חו"מ פ סק"ח).

בהכחשת עדים אפילו אם טען בתחילה טענה לפטור את עצמו, ובאו עדים והכחישוהו, אינו יכול לחזור ולטעון טענה אחרת, כגון שהיה אחד מחזיק בקרקע שלש שנים, וחברו טוען של אבותי היא, וטען המחזיק של אבותי היא, ולא של אבותיך, שהדין הוא שמעמידים את הקרקע בידו (ראה ערך חזקת קרקעות), והביא המערער עדים שהיתה של אבותיו, שמאחר שהוכחה טענת המחזיק על ידי עדים, מוציאים את הקרקע מידו (ראה ערך הנ"ל: הטענה); ואם אחר כך חזר המחזיק ואמר של אבותיך היא אלא שקניתי ממך, אינו חוזר וטוען (בבא בתרא לא א; רמב"ם טוען ונטען טו ו; טוש"ע חו"מ פ א, ושם קמו כד).

ואפילו אם הביא עדים על טענתו האחרונה, אינה כלום (רשב"ם בבא בתרא ל ב ד"ה וה"מ; תוס' שם ד"ה עבד; שו"ת הרשב"א ב שלה; רמ"א חו"מ פ א), שאנו הולכים אחר טענתו הראשונה, והודאת בעל

שצריך לברר דבריו ולהביא ראיותיו לבית דין.

6. וראה ערכים: חזקת קרקעות; עדות, על בעל דין שאומר שיש לו ראיות,

אחר, והלך אחד מהם לדון עמו ויצא חייב (רש"י כתובות צד א ד"ה ואזל), דהיינו או שהשותף היה הנתבע וחיבוהו בית דין (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם רש"י במהדורא קמא; מאירי שם), או שהשותף היה התובע, ויצא שכנגדו זכאי (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם רש"י והרמ"ה; ר"י מלניל שם; ריטב"א שם, בדעת רש"י) - לדעת רב הונא ורב נחמן השותף שדן עשה זאת בשליחות השותף השני, ולכן אין השני יכול לומר אתה אינך בעל דברים שלי בדין זה שנתחייב בו חברי, ואני אשוב ואדון עמך בחלקי, שהרי עמי לא דנת מעולם, והדין שעשית עם חברי אינו שייך לי, שלא הייתי רוצה שתעמוד עמו בדין (כתובות צד א לפירוש רש"י ד"ה אתו ור"י מלניל ושאלות קט); אלא כשעמד הראשון בדין, כאילו נתחייב אף האחר בדין (פסקי ר"ד כתובות שם).

להלכה השותף האחר חוזר ודן עמו, לפי שיכול השותף האחר לומר אילו אני הייתי עומד בדין הייתי טוען יותר מה שחברי לא היה יכול לטעון, ולכן לא עשה שליחותי (כתובות שם; בעל הלכות גדולות לו כתובות ע"י שפ; שו"ת הרשב"א ה קח).

והדברים אמורים כשלא היה בעיר, אבל אם היה בעיר, היה לו לבוא (כתובות שם, לפירוש רש"י ד"ה אלא), וכיון שלא בא, הסכים וקיבל את הדין, והשותף הראשון בשליחותו הוא דן (בעל הלכות גדולות לו ע"י שפ; רא"ה ומאירי כתובות שם; מאירי שבועות לו א; רא"ש שבועות ה ב; רבינו ירוחם משרים ג א), וכאילו בא בהרשאה (רא"ה כתובות שם); או שכיון שלא בא לטעון עם הראשון אלא שתק - מחל, והרי זה כאילו הודה שחברו יפה טען (שו"ת מהר"י וויל עו).

וכן פסקו הגאונים והראשונים שאין השותף האחר יכול לתבוע שוב (בעל הלכות גדולות שם; רמב"ם שלוחין ושותפין ג ג; בעל התרומה מד א ו; רשב"א שבועות לו א, גיטין מח ב, ובתשובותיו ה פב; רא"ש ור"י מלניל ומאירי ור"י אלמאנדרי וריטב"א ואגודה ופסקי ריא"ז, כתובות צד א; מרדכי שם רמז רלט; ר"ן גיטין מח ב; ריקאנטי תטז; טוש"ע חו"מ קכב ט, קעו כה), שכשחייבו בית דין השותף שעמד בדין, נחשב הדבר כאילו אף השותף האחר עמד בדין, ואם נתגלגל הדבר שמכח הטענות נעשה הנתבע תובע, ופסקו בית דין לחייב את השותף שעמד בדין אף כותבים עליו פסק דין ויורדים לנכסיו, ואין השותף האחר יכול לומר המתנינו לי עד שארד אני בדין (רא"ש כתובות י יב; טוש"ע חו"מ קעו כו, וסמ"ע ס"ק סא).

תחילת התביעה יש מן הראשונים שחולקים ומפרשים שהדברים אמורים לא לענין כשדן בדיעבד אם יכול השותף האחר לחזור ולדון, אלא כשבתחילה רוצה שותף אחד לדון עם הנתבע אף על החלק של שותפו, שלדעת רב הונא ורב נחמן אין הנתבע יכול לומר לשותף אינך בעל דברים שלי על חלק שותפך, ולא אדון עמך אלא על חלקך, לפי שזה השותף עושה שליחותו של השותף האחר, ויש לו לדון עם הנתבע על כל השותפות, ולפיכך כשדן שותף אחד ונתחייב, אף לדעה זו צריך חברו לקבל דינו, ואינו יכול לחזור ולתבוע את הנתבע.

ונדחו דברי רב הונא ורב נחמן, לפי שהשותף השני יכול לומר אם אני הייתי עומד בדין הייתי טוען יותר ממה שטען זה, ויוכל לסתור את הדין ולחזור לדון עם הנתבע, ולכן אף בתחילה אין שותף זה יכול לכופף הנתבע לדון עמו על חלקו.

במה דברים אמורים כשהשותף האחר אינו בעיר, אבל אם הוא בעיר ולא בא, מן הסתם נוח לו במה שעושה שותפו, ולא יוכל לסתור את הדין ולחזור ולדון, ולכן מתחילה יכול אחד מן השותפים

חוזר וטוען (ר"י מיגאש, הובא בחידושי הר"ן ובנמוקי יוסף בבא בתרא לא א; ראב"ן בבא בתרא שם; ריטב"א בבא בתרא שם; רמב"ם טוען ונטען ז ח; ראב"ד בהשגות מלוה ולוה יד יא; שו"ת מהר"מ מרוטנבורג דפוס לבוב סב, ובהגהות מיימוניות טוען ונטען שם ס"ק כ, בשם אביאסף; שו"ת הרשב"א א אלף נא, ושם ב שלח; רא"ש בבא בתרא ג כט, ושבועות ו טז; טוש"ע חו"מ עט ט, ושם פ א).

ולכן אם טען בתחילה לא לוייתי, וחוזר וטען לוייתי ופרעתי, אין אומרים שבטענת לא לוייתי שטען בתחילה הודה שלא פרע, וכשחזר וטען לוייתי ופרעתי יהא נאמן על ההלואה ולא על הפרעון ויתחייב לשלם, לפי שמפטר לפטור חוזר וטוען (יד רמה בבא בתרא ג לט).

במה דברים אמורים, כשטענתו הראשונה אינה גרועה מן האחרונה, אבל אם היא גרועה מן האחרונה, אינו נאמן (שו"ת מהר"מ מרוטנבורג דפוס ברלין ג רמז; שו"ת תורת חיים א כד).

מפטר לפטור חוזר וטוען אפילו יצא בינתיים מבית דין (ר"י מיגאש שם; רמב"ם טוען ונטען ז ח; רמ"ה שם; טוש"ע חו"מ פ א; ויש סוברים שאם יצא מבית דין אינו חוזר וטוען ואף מפטר לפטור, לפי שיש לומר שלימדוהו לטעון שקר (ריטב"א בבא בתרא לא א).

מפטר לפטור שחוזר וטוען הרי זה אף אם לא נתן אמתלא לדבריו הראשונים (רמב"ם שם; רמ"ה בבא בתרא ג לט; טוש"ע חו"מ פ א), ויכול הוא לומר טעיתי בטענה ראשונה (רא"ש בבא בתרא ג כט), ונאמן על כך במיגו שהיה נשאר בטענתו הראשונה ונפטר בה (טור חו"מ שם, בשם ר"י מיגאש; יד רמה שם; שו"ת הרשב"א ו רלח; שו"ת מהר"יט חו"מ לו), שאין לך מיגו יותר חשוב ממנו, שיכול היה לשתוק, והפה שאסר הוא הפה שהתיר (שו"ת הרשב"א ו רלח, ושם א אלף נא; מגיד משנה טוען ונטען ז ח. וראה ערך הפה שאסר הוא הפה שהתיר).

• יש ראשונים שחולקים על כל זה וסוברים שאף מפטר לפטור אינו חוזר וטוען, ואם טען לא לוייתי אינו יכול לחזור ולטעון לוייתי ופרעתי, שכל האומר לא לוייתי כאומר לא פרעתי, וכיון ששתי טענותיו סותרות זו את זו, אין בהן ממש, שכל אחת מעידה על חברתה שאינה (ריטב"א שבועות מ ב, בשם הרא"ה ושכן נראין הדברים; ריקאנטי רפד, ומעשה בצלאל רסט, בדעתו; השואל בשו"ת ר' יהודה בן הרא"ש עד; בית יוסף חו"מ פ, בשם הרשב"א).

• ויש מצדדים לחלק בין התובע לנתבע, שדוקא הנתבע שהוא מוחזק חוזר וטוען מפטר לפטור, אבל התובע שבא להוציא אף מפטר לפטור אינו חוזר וטוען (שו"ת תורת חיים א ד, בדעת הרשב"א, והובא בחידושי רבי עקיבא איגר חו"מ פ א).

כתבת הטענות אם כתב את הטענות, יש ראשונים שכתבו שאינו יכול לחזור ולטעון - הן שכתבן בעל הדין (שו"ע חו"מ פ ב, בשם יש אומרים; רמ"א שם יג א), והן שכתבן סופר הדיינים על פי ציווי הדיינים (נמוקי יוסף בבא בתרא קסז ב; ריב"ש רצח; רמ"א חו"מ פ ב), ואפילו מפטר לפטור, שכיון שלא חזר בו קודם שכתב, ודאי בדוקא הוא טוען, ואינו יכול לומר טעיתי במה שטענתי תחילה ועכשיו נזכרתי, שחזקה שדייק בדבריו הראשונים, שהרי משום כך כותבים הטענות בשטר כדי שלא יוכל לחזור ולטעון (הר"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא כ א; ריטב"א וחיידושי הר"ן ונמוקי יוסף בבא בתרא לא א; שו"ע שם).

בשותפים

שותף שדן לבדו שני אחים שלא חילקו ביניהם את הירושה (רמב"ם שלוחין ושותפין ג א); או שני שותפים, שיש להם דין עם

כתבו הראשונים שאין הנתבע יכול לכוף אותם שיטען אחד מהם בשביל כולם, אלא כל אחד מהם יכול לטעון בשביל חלקו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג שלב, הובא במרדכי כתובות רמז רצט; שו"ע חו"מ קעו לה) ⁷.

תובע מהשותפים • אם היו השותפים נתבעים, נחלקו הראשונים בדבר: • יש שכתבו שאפילו אם היה השותף האחר בעיר, הרי זה חוזר ודן עם התובע, שאין אומרים בזה שהיה לו לבוא, שדי לו לבוא אל הדין כשיתבעהו, ולכן הטענות שטען הראשון אינן מזיקות לחברו כלל, הואיל ולא צוהו לטעון ולדון בשבילו (מרדכי כתובות רמז רלט, בשם ראב"י; הגהות אשרי כתובות י יב, בשמו; רמ"א חו"מ קעו כה). ואם התובע אינו רוצה לתבוע אלא אחד מהם, אין הנתבע יכול להשמט ולומר לא אשיבך עד שתקרא שנינו לדין, אלא ישיב לו, בין אם חברו נמצא בעיר, בין אינו בעיר (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס ברלין שיא, בשם אבי העזרי).

• ויש חולקים וסוברים שאין השותף האחר יכול לסתור את הדין כשהיה בעיר ולא בא לדין כשדן הראשון, לפי שהראשון שעמד בדין עשה שליחותו של חברו, ואין הבדל בין תובע לנתבע, ועוד שכל שכן הוא, אם התובע שלא חסר כלום, אם לא בא הפסיד, נתבע שחסר, לא כל שכן; במה דברים אמורים כשנתחייב הראשון בדין בדבר שאינו מחוסר גבייה, כגון קרקע או בהמה או עבד שנמצאים ברשות השותף שבא לדין, אבל אם היה הדבר מחוסר גבייה, אין גובים ממנו עד שיעמוד עמו התובע לדין (שיטה מקובצת כתובות צד א, וטור חו"מ קעו, בשם הרמ"ה; בית יוסף בבדק הבית חו"מ קכב ט, ובי"ח שם קעו, בדעת הרא"ש כתובות י יב).

לדון על הכל (ריטב"א כתובות צד א, בשם ויש שפירשו; ר"ן שם; כסף משנה שלוחין ושותפין ג ג, ודרישה חו"מ קכב ס"ק יז, בדעת הרמב"ם).

וכן פסקו הראשונים להלכה, שאם השותף האחר באותה מדינה הרי זה תובע על הכל, ואינו צריך הרשאה הואיל ויש לו חלק באותו ממון, ואין השותף האחר יכול לומר לשותפו שדן אלו הייתי אני שם הייתי תובע טענות אחרות, ומחייב בעל דיני, שהרי אומר לו למה לא באת לתבוע גם אתה, אבל אם היה במדינה אחרת, יש לו לחזור ולדון עם הנתבע, ולפיכך יש לנתבע בתחילה לעכב ולומר לזה או דון עמי בחלקך, או הבא הרשאה, שהרי למחר יבוא שותפך ויתבע גם הוא (רמב"ם שלוחין ושותפין ג ג; שו"ע חו"מ קכב ט).

קטן ואשה • אם היה השותף קטן כתבו הראשונים שאפילו נמצא בעיר, הרי זה כאילו אינו בעיר (ריטב"א כתובות צד א, הובא בבית יוסף חו"מ קעו מחודשים כב; רמ"א שם כה).

וכן אשה דינה כאילו אינה בעיר (ריטב"א שם, הובא בבית יוסף שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שהאשה לפי שאין דרכה לבוא לבית דין משום שפֿל פְּבוּדָה בַּת מְלֶכֶךְ פְּנִימָה (תהלים מה יד) אין אומרים בה שהיה לה לבוא (חזון איש חו"מ ב סק"ג, בדעת הריטב"א).

ויש שכתבו שאשה דינה כאיש (רשב"א ור"ן גיטין מח ב, וקצות החושן קעו סק"ט, בדעתם; שו"ת הרשב"א ד ריד, ה פב; ש"ך חו"מ קעו ס"ק מב), ואם דן השותף לבדו עם בעל דינם, אין הבעל דין יכול לומר לו אינך בעל דברים שלי, ואחרי שדן, אין האשה חוזרת ודנה עמו, אלא כשלא היתה האשה בעיר, או שלא ידעה מכך, או שמחתה (שו"ת הרשב"א ה פב).

בחלק השותף • אם רצה כל אחד מהשותפים לתבוע חלקו בלבד,

טוען טענת גנב

שומר הפוטר עצמו בטענת שקר ובשבועה שהפקדון נגנב ממנו, שדינו כגנב לתשלומים

הפרקים:

- מקורו וגדרו
- בשומרים החייבים בגנבה
- בשומר אבדה
- השבועה המחייבת
- בעדים והודאה
- כשנעשה עליו גזלן

מקורו וגדרו

שומר-חינם (ראה ערכו) הטוען בבית דין שהפקדון נגנב ממנו, באופן שהדין הוא שנשבע ונפטר (ראה ערך שומר חינם וערך שבועת השומרים) - ובאופנים מיוחדים אף שומר-שכר (ראה ערכו) ושואל (ראה ערכו). ראה להלן: בשומרים החייבים בגנבה) - אם נשבע ואחר כך באו עדים ששקר טען ושהפקדון היה אצלו (ראה להלן: השבועה המחייבת), הרי זה משלם תשלומי כפל (ראה ערכו). כן משמע מהמשנה בבא קמא קח ב, ותוספתא שם (ליברמן) ח ו; רמב"ם גנבה ד א; טור חו"מ רצד ושנב) כגנב עצמו (רש"י בבא קמא נז א ד"ה טענת גנב, ושבועות לו ב ד"ה טענת גנב; רמב"ם שם, בנוסחאות מדויקות; סמ"ג עשין עא), שטוען טענת גנב - כגנב (רש"י בבא קמא ד ב ד"ה תנא), והיינו כשרוצה לפטור עצמו בטענת גנב (רש"י שם נז א ד"ה טענת, ושבועות לו ב ד"ה טענת), ונעשה הוא עצמו גנב (ראב"ד בבא קמא ה א; רבנו יהונתן שם

סב ב). וכן שנינו: היכן פקדוני, אמר לו נגנב, משביעך אני, ואמר אמן, והעדים מעידים אותו שגנבו, משלם כפל (משנה בבא קמא שם; ותוספתא שם; שבועות מט א), ושני לימודים לדבר: • יש אומרים שהלימוד הוא ממה שנאמר בשומר חינם: פִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ פֶּסֶף אוֹ כָּלִים לְשֹׁמֵר וְגַנֵּב מִבֵּית הָאִישׁ - שטוען שנגנב הימנו (רש"י בבא מציעא צד ב ד"ה פרשה) - אם ימצא הגנב יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם, אם לא ימצא הגנב וגו' (שמות כב ו) אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ (שם ח), והכתוב אם לא ימצא הגנב מדבר בטוען טענת גנב (שתי ברייתות בבא קמא סג ב), וכן משמעות הכתוב: אם לא ימצא כמה שאמר - שטוען נגנב - אלא שהוא עצמו גנבו, ישלם שנים (גמ' שם סג ב; אבן עזרא ורמב"ן עה"ת שם ח). • ויש אומרים שאף הכתוב אם ימצא הגנב מדבר בטוען טענת גנב (רבי ישמעאל במכילתא דרשב"י שם; ברייתא שלישית בגמ'), שבא זה

שותפים, אם בית דין גובים מנכסי השותף שלא עמד בדין, על פי פסק דין שיצא על אחד מהשותפים. טוען טענת גנב. 1. יט, טורים שם-שטע.

7. וראה ערך קבלת עדות, על עדות שמעידים בפני אחד מהשותפים לבדו אם נחשבת עדות בפני בעל דין; וערך שבועה על שבועה שנשבע הבעל דין לאחד מן השותפים בדבר השותפות, אם נפטר משבועה כלפי שאר השותפים; וערך

הם דנים בשליחותם של בית דין הראשונים, וחשובים כבית דין סמוכים (ראה ערך דיני ממונות), מכל מקום בשעה שנשבע שוב אין דינם כסמוכים, כיון שהשבעה בפני בית דין אינה אלא לצורך כפל, שאין דנים אותו בזמן הזה (נתיבות המשפט א, באורים סק"ד); ויש מן הראשונים שכתב, שאף בזמן הזה אנו דנים בהם ופוסקים בהם בתפס, כדרך שסובר כן בשאר קנסות, שאם תפס אין מוציאים מידו (המאור שם), ויש מן האחרונים שפירש בדעתו, שכיון שהשבעה בבית דין זה פוטרתו מלשלם, הרי זו שבעה המחייבתו כפל (חידושי רמ"א שם).

בשומרים החייבים בגנבה

שומר שכר דין טוען טענת גנב שמשלם כפל (ראה לעיל: מקורו וגדרו)
לא נאמר אלא כשפטר עצמו בטענה זו, כגון שומר חנם שפטר על גנבה (ראה ערך שומר חנם), אבל שומר שכר שטען טענת גנב, אף אם נמצא בידו אינו משלם אלא קרן, כיון שאינו פטר עצמו בטענה זו (מכילתא דרשב"י שמות כו ב; כן משמע מבבא קמא נז ב ורש"י ד"ה תאמר, ובבא מציעא מא ב, ורש"י ד"ה שומר חנם, ושם צד ב, ורש"י ד"ה בטוען), ואף אם פטר עצמו בטענת גזלן, או אונס אחר (ראה ערך הני"ל) אינו משלם כפל (כן משמע מבבא קמא נז א, ורש"י ד"ה לסטים; מאירי שם), שלא נאמר כפל - בשומר - אלא בטוען טענת גנב, שנאמר: וְגִנֵּב מִבֵּית הָאִישׁ (שמות כו ו. רש"י בבא קמא שם), ומכל מקום אמרו שיתכן כפל אף בשומר שכר, וכגון שטען טענת ליסטים מזוין (גמ' שם), היינו שגנב מזוין נטל הימנו הפקדון בחזקה (רש"י שם ד"ה טענת), לדעת הסוברים - וכן הלכה - שדינו כגנב (ראה ערך גנבה) שכיון שפטר עצמו בטענה זו, דינו כטוען טענת גנב, ואם נשבע ובאו עדים שהוא אצלו - משלם כפל (גמ' שם, ורש"י ד"ה גנב; בבא מציעא צה א, ורש"י ד"ה בטוען), מה שאין כן לדעת הסוברים שדינו כגזלן (גמ' שם ושם).

שואל השואל (ראה ערכו) שחייב אף על אונסים (ראה ערך שואל) אינו בא לידי חיוב כפל אף בטוען טענת לסטים מזוין (בבא קמא נז ב, ובבא מציעא צה א), שהרי מחייב עצמו בקרן, ומי שאינו בא לגנוב את הקרן אינו משלם כפל (רש"י בבא קמא נז ב ד"ה מה).

בשומר אבדה

הטוען טענת גנב באבדה - מוצא אבדה (ראה ערכו) שטוען נגנבה ממני לאחר שמצאתיה (רש"י בבא קמא נז א ד"ה טענת, ושם סג ב ד"ה באבדה) - ונשבע ואחר כך באו עדים שהיא ברשותו (רמב"ם גנבה ד ד; טור חו"מ שנב) משלם תשלומי כפל (בבא קמא נז א, ושם סג ב, ושם קו ב; ירושלמי שבועות ו ה; רמב"ם שם; טור שם), שנאמר בפרשת טוען טענת גנב: עַל כָּל אֲבֵדָה וגו' יִשְׁלַם שְׁנַיִם (שמות כב ח. בבא קמא סג ב, ושם קו ב; רמב"ם שם), והדברים אמורים בין לדעת הסובר ששומר אבדה דינו כשומר חנם - שפטר בגנבה (ראה ערך הני"ל), ומשום כך משלם כפל לפי שרצה לפטור עצמו בטענת גנב (בבא קמא נז א, ורש"י ד"ה טענת גנב; טור שם) - ובין לדעת הסובר ששומר אבדה כשומר שכר - שחייב בגנבה (ראה ערך הני"ל), ואם טען נגנבה בלא אונס פטור מן הכפל, מפני שחייב לשלם על פי טענתו (רמב"ם שם) - וכגון שטוען טענת לסטים מזוין, לדעתו שדינו כגנב (גמ' שם), והוא הדין שבטבח או מכר משלם ארבעה וחמשה, כדרך שאמרו כן בטוען טענת גנב בפקדון (רא"ש שם ז א; פסקי ריא"ז שם ז א ח; טור שם; ים של שלמה שם ז ב).

ולמד על זה (תוספות שם ד"ה חו"מ), היינו בבעל הבית שטוען טענת גנב בפקדון זה, שאם ימצא שהוא גנב ישלם שנים (רש"י שם ד"ה בטוען).

ארבעה וחמשה אף לענין תשלומי ארבעה וחמשה (ראה ערכו) בשור או שה שטבחו או מכרו, טוען טענת גנב דינו כגנב (בבא קמא סב ב; רמב"ם גנבה ד א; טור חו"מ רצד ושנב).

• לסוברים שאם לא ימצא נאמר בטענת גנב, הטעם הוא לפי שהוקשו זה לזה (גמ' שם סג ב, ושם קו ב), ששני הכתובים שנאמרו בגנב ובטוען טענת גנב (ראה לעיל) סמוכים זה לזה (רש"י שם ושם ד"ה הקישא), ואין להשיב: מה לגנב שכן משלם תשלומי כפל שלא בשבעה, תאמר בטוען טענת גנב שאינו משלם כפל אלא בשבעה - או: מה לגנב שבאיסור בא לידו, תאמר בטוען טענת גנב שבהיתר בא לידו (רשב"א שם סג ב) - לפי שאין משיבים על ההקש (ראה ערכו. גמ' שם קו ב).

• ואף לסוברים ששני הכתובים נאמרו בטוען טענת גנב (ראה לעיל), ואין כאן היקש, למדו כן מריבוי הכתוב: הַגֵּנֵב (שמות כב ו. גמ' שם), ה' יתירה, לרבות תשלומי ארבעה וחמשה (רש"י שם ד"ה גנב).

הטוען טענת אבד שומר חנם הפטר עצמו בטענת אבד (ראה ערך שומר חנם) אינו משלם כפל, וכן שנינו: היכן פקדוני, אמר לו אבד, משיביעך אני, ואמר אמן, והעדים מעידים אותו שאכלו - אף על פי שאבדו מן העולם (תוספות בבא קמא סג ב ד"ה והעדים) - משלם את הקרן (משנה שם קח ב, ושבועות מט א).

• לסוברים ששני הכתובים נאמרו בטוען טענת גנב (ראה לעיל), אחד מהם בא למעט טענת אבד (מכילתא דרשב"י שם; בבא קמא סג ב).

• ולסוברים שהכתוב השני בלבד נאמר בטוען טענת גנב (ראה לעיל) יש למעט טענת אבד ממה שלא נאמר גנב, אלא הגנב (גמ' שם), שהגנב משמע המיוחד (תוספות שם ד"ה הגנב).

הטוען טענת גזלן הטוען טענת גזלן - שהפקדון נגזל ממנו ונשבע, ובאו עדים שהוא אצלו - אף על פי שפטר עצמו בטענה זו (ראה ערך שומר חנם), הרי הוא כגזלן (רש"י שם ד ב ד"ה תנא ליה), ואינו משלם כפל (תוספות שם נז ב ד"ה נמצא), לפי שלא נאמר כפל אלא בטוען טענת גנב, שכתבה בו תורה: וגנב מבית האיש (רש"י שם נז א ד"ה לסטים). וכן הטוען טענת לסטים מזוין - שגנב מזוין נטלו הימנו בחזקה (שם ד"ה טענת) לדעת האמוראים הסוברים שדינו כגזלן (ראה ערך הני"ל) אינו משלם כפל; אבל לדעת הסוברים - וכן הלכה - שדינו כגנב (ראה ערך הני"ל) הרי זה כטוען טענת גנב (גמ' שם נז א).

בימיו תשלומי כפל או ארבעה וחמשה של טוען טענת גנב, הם בכלל דיני-קנסות (ראה ערכו), שצריכים בהם בית דין של שלשה מומחים, והם הסמוכים בארץ ישראל (ראה ערך הני"ל), ומטעם זה יש מן הראשונים שלא הביאו דין טוען טענת גנב בהלכותיהם, לפי שאינו נוהג בזמן הזה, שאין דנים דיני קנסות אף בארץ ישראל, לפי שבטלה הסמיכה (המאור ומלחמות לרמב"ן בבא קמא לו ב מדפי הרי"ף). ואף לדעת הסוברים בדיני קנסות שאם תפס התובע אין מוציאים מידו (ראה ערך הני"ל וערך תפיסה), יש מן הראשונים שכתב שבטוען טענת גנב, כיון שנשבע בפני בית דין שאינם סמוכים, הרי זה כנשבע חוץ לבית דין, שאינו מתחייב לעולם בתשלומי כפל (מלחמות לרמב"ן שם), ואפילו תפס - מוציאים מידו (ב"ח חו"מ א ה, ושי"ך שם ס"ק טז, בדעת הרמב"ן), ופירשו אחרונים בדעתו, שאף על פי שבשעת הדין על הפקדון

טענה וטענה (רמב"ם שם; מאירי שם; פסקי ריא"ז שם ז א יא), וכן הלכה (טור חו"מ שנב; ים של שלמה בבא קמא ט ג).

בעדים והודאה

כשהודא הטוען טענת גנב בפקדון ונשבע, אינו משלם כפל אלא על פי עדים שהעידו שהוא עצמו גנבו, ולא בהודאה מעצמו, וכן שנינו: היכן פקדוני, אמר לו נגנב, משביעך אני ואמר, והעדים מעידים אותו שגנבו, משלם כפל; הודה מעצמו - משלם קרן וחומש ואשם (משנה בבא קמא קח ב, ושבועות מט א), שנאמר: או מכל אֲשֶׁר יִשָּׁבַע עָלָיו לִשְׁקֹר וְשָׁלַם אֹתוֹ בְּרָאוֹשׁ וְחִמְשָׁתָיו יֹסֵף עָלָיו (ויקרא ה כד), אותו הוא משלם, ואינו משלם תשלומי כפל (תורת כהנים ויקרא, חובה פרשה יג יא).⁴

כשהודא ואז אף בנשבע והודה, ואחר כך באו עדים - משלם קרן באו עדים וחומש ואשם (בבא קמא סה א, ושם קו א, ושבועות לו ב) משום שבועה, ואין כאן כפל, שמודה בקנס פטור (רש"י בבא קמא סה א ד"ה משלם, ושם קו א ד"ה אפס, ושבועות לו ב ד"ה טענת גנב), פירשו אחרונים שהדברים אמורים אף לסוכרים שמודה בקנס ואחר כך באו עדים - חייב (שמואל בבא קמא עה א), שכיון שחל עליו חיוב חומש, החומש מוציא מידו כפל (פני יהושע שם קח א, ואור שמח גנב ד ז, בדעת הרמב"ם שם).

כשנעשה עליו גזל

הטוען טענת גנב בפקדון, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאינו חייב כפל עד שישלח בו יד (רבי חיאי בר יוסף בבבא קמא קז ב) קודם שבועה, כגון שעשה בו מלאכה (רש"י שם ד"ה עד), שנאמר: וְנִקְרַב בַּעַל הַבֵּית אֶל הָאֱלֹהִים אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאָכָתָהּ רָעָהוּ (שמות כב ז), מכלל שאם שלח בה יד חייב (גמ' שם), שמה שכתוב אחריו: אֲשֶׁר יִרְשָׁע וְיִשְׁעֵץ אֱלֹהִים יִשְׁלַם שְׁנַיִם לְרָעָהוּ (שמות שם ח), היינו שנמצא רשע בכך שנשבע לשקר, שהרי שלח בה יד (רש"י שם ד"ה למימרא), ובכך חייבו הכתוב כשעבר על שתי שבועות, שנגנבה ושלא שלחתי בה יד, ונמצא שהיא בכיתו וגם שלח בה יד (תוספות ר"ד שם). ואף על פי שמשעה ששלח יד בפקדון נעשה עליו גזלן וחייב באונסים (ראה ערך גזל), וכשטוען טענת גנב, אם יתברר ששלח בו יד אינו פוטר עצמו בטענתו, מכל מקום גזירת הכתוב הוא שחייב כפל (שיטה מקובצת שם קח א, בשם הרא"ש). ולדעה זו אותה שנינו: והעדים מעידים אותו שגנבו משלם כפל (ראה לעיל: מקורו וגדרו. משנה בבא קמא קח ב ותוספתא שם (ליברמן) ח ו), היינו ששלח בו יד (תוספות שם קז ב ד"ה עד).

• ויש אומרים: בעומדת על אבוסה - שלא שלח בה יד - שנו שחייב כפל (רבי חיאי בר אבא בשם רבי יוחנן בגמ' שם).

ונחלקו אמוראים לדעה זו:

• יש אומרים שדוקא בעומדת על אבוסה חייב, אבל שלח בה יד - קודם שבועה (רש"י שם ד"ה אבל) - קנה והשבועה אינה מועילה בו כלום (רבי חיאי בר אבא בגמ' שם), שקנאה בתורת גזילה, ושומר חנם אינו נעשה גנב אלא בטענת גנב, וזה קודם שטען טענת גנב קנאה והועמדה ברשותו שאם מתה ישלמנה, ונמצא שכשכופר בשל עצמו הוא כופר (רש"י שם ד"ה אבל), כי אינו פוטר עצמו לא

השבועה המחייבת

טוען טענת גנב אינו מתחייב בכפל אלא אם נשבע תחילה לשקר שנגנב², אבל באו עדים קודם שנשבע, אינו משלם אלא הקרן בלבד (כן משמע מהמשנה בבא קמא קח ב, ותוספתא שם (ליברמן) ח ו; תורת כהנים ויקרא, חובה פרק יג ח; גמ' שם סג ב; ירושלמי שבועות ח ג; רמב"ם גנבה ד א), שנאמר: אִם לֹא יִמָּצֵא הַגָּנֵב וְנִקְרַב בַּעַל הַבֵּית אֶל הָאֱלֹהִים וְגו' (שמות כב ז) לשבועה (מכילתא משפטים, נזיקין טו; מכילתא דרשב"י ש; בבא קמא סג ב, ובבא מציעא מא ב), שאם לא ימצא כמו שאמר שנגנבה, אלא הוא גנבה, והוא כבר נקרב אל הדיינים לשבועה ונשבע לשקר, ואחר כך באו עדים - ישלם כפל (רש"י בבא מציעא מא ב ד"ה לשבועה, ובבא קמא סג ב ד"ה אלא), שאין לומר ונקרב לדין - שמשעה שטען בבית דין נגנבה, אף על פי שלא נשבע ישלם כפל אם באו עדים (רש"י בבא מציעא מא ב ד"ה אתה) - שלמדים גזירה שוה ממה שנאמר כאן אם לא שלח ידו, ונאמר בשומר שכר: שְׂבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ (שמות כב ו), מה להלן לשבועה, אף כאן לשבועה (מכילתא שם; מכילתא דרשב"י שם; גמ' שם ו; ירושלמי שבועות שם).³ ויש מן הראשונים שכתב טעם, שאם טען טענת גניבה ולא נשבע, אין זה גנב ממש שהרי בהיתר בא הפקדון לידו, ומשום כפירה לחוד לא נתחייב בכפל עד שישבע ויחלל שבועתו (פסקי ר"ד בבא קמא קח ב).

נשבע קודם שבועה זו שאמרו שמחייבתו כפל, היינו דוקא כשהשביעוהו בית דין, אבל קפץ ונשבע קודם שהשביעוהו בית דין, אין כאן כפל (כן משמע בבבא קמא קו א; ירושלמי שבועות ח ג; רש"י שם קז ב ד"ה לא, לגרסת הגהות הב"ח שם, וים של שלמה שם ט נ; תוספות שם סב ב ד"ה יצאו, ושבועות מב ב ד"ה על; טור חו"מ רצד), ובין שהשביעוהו בעלים, בין שנשבע שלא מדעת בעלים, ואפילו נשבע בבית דין, אינו חייב כפל אלא אם כן השביעוהו בית דין (רמ"ה ורשב"א בבא קמא שם; ריטב"א גיטין שם), אבל אם חייבוהו בית דין לישבע, אף אם נשבע חוץ לבית דין - חייב (ירושלמי שם).

כשטוען וחוזר הטוען טענת גנב בפקדון ונשבע, ובאו עדים שהוא ברשותו, וחוזר וטען טענת גנב ונשבע, ובאו עדים שעדיין הוא ברשותו, נסתפקו בתלמוד אם מתחייב פעמיים בכפל, שאפשר שלא חייבה תורה לשלם שני תשלומים של ממון, אפילו מסוג אחד, על ממון אחד, כשם שמצינו בטוען טענת גנב ונשבע, ובאו עדים ואחר כך הודה, שחיוב כפל פוטרו מחיוב חומש (בבא קמא קח א). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שלענין שני תשלומי חומש - כגון שטען טענת אבד ונשבע והודה, וחוזר וטען טענת אבד ונשבע והודה - נפשט לחיוב, שלמדוהו מהכתוב: וְחִמְשָׁתָיו יֹסֵף עָלָיו (ויקרא ה כד), התורה ריבתה חמישיות הרבה לקרן אחד (כן משמע מהגמ' שם), יש לומר שדוקא חומש, אבל כפל לא (רשב"א שם, בשם רבנו חננאל; מאירי שם, בשם יש מפפקין).

• יש מפרשים שהספק לא נפשט (ראב"ד שם; רשב"א שם, בשמו).

• ויש מפרשים שהספק נפשט לחיוב אף בכפל (רש"י שם ד"ה לקרן; רמב"ם גנבה ד ה, לפי המגיד משנה שם; שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה והרא"ש), ופסקו שאפילו נשבע מאה פעמים חייב כפל על כל

3. ללימוד נוסף, ראה מכילתא דרשב"י שם כב ו. 4. ללימודים נוספים, ראה

2. על השבועות שמשביעים אותו כשטוען נגנבה, ראה ערך שבועות השומרים.

יכול לומר באמת נשבעתי והיה פטור (תוספות שם קז ב ד"ה הואיל).

הטוען טענת גנב בפקדון ונשבע ובאו עדים, וחזר וטוען טענת גנב ונשבע ובאו עדים, לסוברים שמתחייב פעמיים בכפל (ראה לעיל: השבועה המחייבת), אף על פי שמשעת שבועתו הראשונה מתחייב באונסים ובשבועה השניה אינו פוטר עצמו, פירשו ראשונים שאין לפוטרו מטעם זה מכפל, אף לדעת הסוברים כן בשליחות יד (ראה לעיל), לפי שהדברים אמורים כגון שאמר לו בעל הפקדון שוב, לאחר שנמצא שקרן בשבועה ראשונה, רצוני שתהא עליו שומר חנם כבתחילה, וחזר וטען לאחר שעשיתיני שומר חנם נגנב, ופוטרו עצמו בטענה זו, שהרי לא נתחייב באונסים, כיון שעשאו בפירוש שומר חנם (תוספות בבא קמא קח א ד"ה וחזר); ויש מפרשים בדעת ראשונים שאף אם לא מינהו שומר חנם, כל שבאו עדים שעדיין הפקדון ברשותו וזה לא תבעו ממנו והניחו אצלו יום או יומים, הרי זה שומר חנם עליו ופוטרו עצמו בטענת גנב (ים של שלמה שם ט נג, בדעת הרמב"ם והטור), או שהדברים אמורים כגון שתבעו כל פעם בבית דין אחר וכשחזר וטען שנגנבה ממנו כפר במה שהעידו עליו עדים, כי אותם העדים הלכו להם, ונמצא שבכל שבועה פוטרו עצמו (ים של שלמה שם) ⁶.

הכופר וחזר וטוען גנב ונשבע ובאו עדים, נחלקו ראשונים לדעת הסוברים ששליחות יד פוטרת מכפל לפי שנעשה עליו גזלן וחייב באונסים (ראה ערך גזל), וחזר וטען טענת גנב עצמו בשבועתו (ראה לעיל):

- יש אומרים שהוא הדין כאן פטור מכפל מטעם זה (כן משמע מרש"י שם קז ב ד"ה מ"ט).
- ויש אומרים שמכיון שהדבר נלמד מהכתוב, דוקא שליחות יד פוטרת, שגזירת הכתוב היא, אבל כופר בפקדון, אף על פי שנעשה עליו גזלן, היינו דוקא להתחייב באונסים, אבל מכל מקום חייב כפל (תוספות שם ד"ה ושלח).

הטוען טענת גנב בפקדון, והעדים מעידים אותו שאכלו - ואבדו מן העולם - משלם כפל (גמ' שם קו ב). ארבעה וחמשה הטוען טענת גנב דינו כגנב, ושאם טבח או מכר משלם ארבעה וחמשה (ראה לעיל: מקורו וגדרו), נחלקו בו הדעות:

- יש מפרשים בטבח או מכר אחר שנשבע (ירושלמי שבועות ח ג, לפי נועם ירושלמי וריב"ז ואור גדול למשניות שם; רמב"ם גנבה ד א; סמ"ג עשין עא; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), לפי שאם טבח או מכר קודם שנשבע דינו כשלח בו יד ופטור אף מכפל (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), או לפי שאם טבח או מכר קודם שטען טענת גנב, הרי זה כגנב שטבח או מכר בבית בעלים קודם גניבה, שאינו משלם ארבעה וחמשה (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש).
- ויש מפרשים שאף אם טבח או מכר קודם שבועה, ובאו עדים

בטענתו ולא בשבועתו (שיטה מקובצת שם בשם הרא"ש. וראה לעיל ציון 185 בשמו), לפיכך גם השבועה שנשבע לשקר הרי היא כשבועת חנם ואינה מביאתו לידי כפל (לבוש חו"מ שם א). והטוען טענת גנב בפקדון, כיון ששלח בו יד פטור (רב ששת בגמ' שם), שנאמר: ונקרב בעל הבית אל האלהים - לשבועה - אם לא שלח ידו וגו' אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו (שמות שם ז-ח), אבל אם שלח ידו פטור (גמ' שם) מכל הדין הזה (רש"י שם ד"ה הא) ⁵.

• ויש אומרים שעומדת על אבוסה ששנו, היינו אפילו בעומדת על אבוסה ולא שלח בה יד חייב כפל (כן מסתפק רבי זירא בגמ' שם; מסקנת הגמ' בדעת רבי יוחנן, לפי ראב"ד גנבה ד ב ורא"ש שם ט כט וים של שלמה שם ט), וכל שכן בשלח בה יד, שבזה הכתוב מדבר (ראה לעיל). רש"י שם ד"ה או דלמא, וחייב כפל בין ששלח בה יד בין שלא שלח בה יד (רב נחמן בגמ' שם), שכשם שבשבועה שאינה ברשותי - שמשביעים את שומר חנם האומר נגנבה (ראה ערך הנ"ל) - כשנתגלה הדבר שהיא ברשותו והוא גנב עליה חייב כפל, שהיינו טוען טענת גנב, אף שבועה שלא שלחתי בה יד, כשנתגלה הדבר ששלח בה יד, ונמצא שקרן, חייב כפל משום שבועה שאינה ברשותו (כן משמע מהגמ' שם), שאף על פי שמשליחות יד ואילך חייב עליה באונסים, אף על פי כן צריך לשלם כפל בשביל שבועת שקר שנשבע שנגנבה (לבוש חו"מ שם א).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

- יש פוסקים שאינו חייב כפל אלא אם כן נשבע קודם שישלח יד בפקדון, אבל אם שלח בו יד וטען טענת גנב ונשבע ובאו עדים פטור מן הכפל, שכיון ששלח בו יד נתחייב בו וקנהו (רמב"ם גנבה שם; סמ"ג עשין עא; מאירי בבא קמא שם).
- ויש פוסקים שחייב כפל בין שלח בו יד בין לא שלח בו יד (ראב"ד שם; פסקי רי"ד שם; רא"ש שם; טור חו"מ רצד), וכן הלכה (ים של שלמה שם).

הטוען טענת אבדה בפקדון ונשבע - ופטור את עצמו (ראה ערך שומר חנם) - וחזר וטען טענת גניבה - היינו שמה שנשבע שאבד לא היה כן, אלא שנגנב (כן משמע מתוספות בבא קמא קז ב ד"ה הואיל) - ונשבע ובאו עדים, פטור מכפל (גמרא שם; רמב"ם שם ג; טור חושן משפט שם), אם לפי שקנהו בשבועה ראשונה (רבי חייא בר אבא בגמרא שם) שכן אמרו: הכופר בפקדון נעשה עליו גזלן (ראה ערך גזל), וכיון שעומדת ברשותו להתחייב באונסים, נמצא כשכופר - וטוען נגנב - בשל עצמו הוא כופר, ואינו חייב כפל (רש"י שם ד"ה מ"ט), או שהטעם הוא לפי שיצא ידי בעלים בשבועה ראשונה (רבי זירא בגמ' שם), שמבית דין ראשון נסתלק מידם, ושבועה אחרונה זו אינה שבועת הדיינים לחייבו כפל, שכיון שנשבע בתחילה שוב לא היה מחויב שבועה לבעלים (רש"י שם ד"ה לא, לגירסתנו), ועל שבועת חנם אינו חייב כפל (רש"י שם קח א ד"ה או דלמא) שאף על פי שהודה שלשקר נשבע אין חייב מן הדין לישבע פעם שניה שנגנב כמו שחזר וטוען, אלא נאמן שלא בשבועה שנגנב במגו שהיה

6. ויש מן הראשונים המפרשים שלא אמרו שמתחייב פעמיים בכפל אלא לדעת הסוברים שטוען טענת גנב בפקדון חייב כפל אף אחר ששלח בו יד, אף על פי שאם יתברר ששלח בו יד לא נפטור בטענת גנב, לפי שגזירת הכתוב הוא שחייב (ראה לעיל) והוא הדין בנשבע ובאו עדים (תוספות רי"ד שם; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), שאף על פי שנעשה עליו גזלן בשבועה ראשונה, כיון שעל

מכילתא דרשב"י שמות כב ח. 5. ועוד שכשם שבשבועה שלא פשעתי בה - שמשביעים את שומר חנם האומר נגנבה (ראה ערך שבועת השומרים) - כשנתגלה הדבר שפשע בה פטור מכפל - שהרי אינו גנב עליה (רש"י שם ד"ה פטור) - אף שבועה שלא שלחתי בה יד (ראה ערך הנ"ל), כשנתגלה הדבר ששלח בה יד פטור מכפל (גמ' שם), אפילו עדיין היא אצלו (רש"י שם ד"ה אף).

בארבעה וחמשה, מה שאין כן בתשלומי כפל בשלח בו יד, שמשעת כפירה שנשבע בטענת גנב נתחייב כפל, ומשום כפירה הוא שחייב כפל ולא משום שליחות יד, שאינה מועילה בו כלום (ראב"ד שם).

על הכל, משלם ארבעה וחמשה (ירושלמי שם, לפי פני משה שם; ראב"ד גנבה שם, ובבא קמא קז ב, רשב"א שם, בשמו; מגיד משנה שם, בשם רבנו חננאל), לפי שעל אותה שעה שנעשה עליו גזלן חייבה אותו תורה

טוענים ליורש וללוקח (טענין)¹

בית דין טוענים ליורש וללוקח כל מה שהמוריש או המוכר היו יכולים לטעון

מקובצת שם, בשם תלמידי רבנו יונה, ולכן אם טען התובע ברי, ויש לו חזקת הגוף המסייעתו, והיורשים אינם יודעים - שאילו היה המוריש טוען שמא היה מתחייב (ראה ערך ברי ושמא: ברי בצירוף סיוע) - הרי הם פטורים, שכיון שבית דין טוענים להם הרי זה כאילו הם טוענים ברי (רא"ש שם; שיטה מקובצת שם, בשם שיטה ישנה ותלמידי רבנו יונה). וכן יורשים שיצאה עליהם מלוה על פה, בית דין טוענים להם טענת פרוע (ראה לעיל), ואין דינם כלוה שאומר איני יודע אם פרעתי, שחייב (ראה ערך ברי ושמא) אף באופן שלא היה לו לדקדק ולידע אם פרע או לא - לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: בספק פרעון) - לפי שטענת בית דין טענת ברי היא (קצות החושן לט סק"ה, ושם רצ סק"ב), ואותה שאמרו שאף על פי שהנתבע שהודה במקצת, ועל השאר טוען איני יודע - חייב, שמתוך-שאינו-יכול-להשבע-משלם (ראה ערכו), יורשים שהודו במקצת, ועל השאר אינם יודעים - פטורים, שנאמר: 'שְׁבַעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם' (שמות כב י), ודרשו: בין שניהם, ולא בין היורשים (שבועות מז א), הרי זה לפי שטוענים להם כל מה שאביהם היה יכול לטעון, ושמא היה אביהם טוען על השאר ברי שאינו חייב, והרי טענת בית דין עבורו חשובה טענת ברי (קצות החושן לט ס"ק ה, ושם עה ס"ק טז, ושם רצ ס"ק ב, ואבני מילואים צו ס"ק ז, בדעת הרמב"ם), ומטעם זה כשבית דין טוענים ליורש בקרקע שהחזיק בה אביו שלש שנים, שהאב לקחה מן המערער, הרי זו חזקה שיש עמה טענה (ראה לעיל), לפי שטענת בית דין טענת ברי היא (קצות החושן קמט סק"ה). ולכן כשבית דין טוענים לתובע, והנתבע אומר שמא, שהרי זה כטענת ברי של התובע, וחייב הנתבע לשלם, באופן שברי ושמא ברי עדיף (כן משמע מרש"י כתובות לו א ד"ה הא רבן גמליאל).

• ויש אומרים שהטענה שבית דין טוענים ליורש וללוקח, טענת שמא היא (שיטה מקובצת כתובות טו ב, בדעת רש"י; קצות החושן עה ס"ק טז, ושם פב ס"ק יב, ואבני מילואים צו סק"ז, בדעת תוספות ורא"ש וטור ועוד ראשונים), ולכן כשטוען התובע ברי, ויש לו חזקת הגוף המסייעתו (ראה לעיל), היורשים חייבים (כן משמע משיטה מקובצת שם, בדעת רש"י). ויורשים שיצאה עליהם מלוה על פה טוענים להם טענת פרוע, אף על פי שהמלוה אומר ברי והיורשים אינם יודעים, לפי שלדעתם אין האומר איני יודע אם פרעתי חייב אלא כשהיה לו לדקדק ולידע, אבל כשלא היה לו לידע - פטור (ראה ערך ברי ושמא), והיורשים לא היה להם לדקדק ולידע בעסקי אביהם (התרומות לח ג ד).

כשטוען טענת טען היורש טענת ברי, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין בית דין טוענים לו (רשב"א בבא בתרא לא א, בשם רבותינו, ושו"ת א תתקסא, ושם ד טו; רבנו ירוחם,

הדין וגדרו

הדין יתומים שעמדו בדין - מחמת ירושת אביהם - ואינם יודעים בעסקי אביהם (ראה להלן), בית דין טוענים להם, שנאמר: פְּתַח פִּיךָ לְאֵלֶם (משלי לא ח. ילקוט שמעוני שם תתקסד), ודין תורה הוא (נחל יצחק קיא ג ב), ובכלל האמור: כָּל אֱלֻמָּנָה וְיָתוֹם לֹא תַעֲנוּן (שמות כב כא) הוא, שחייבים בית דין לטעון עבורם כנגד התובע אותם, כל מה שאביהם יכול היה לטעון (חינוך סה). וכן אמרו: טוענים ליורש, וטוענים ללוקח (גיטין נח ב, ובבא בתרא כג א), כגון מי שהחזיק בקרקע שלש שנים (ראה ערך חזקת קרקעות: חזקת שלש שנים), והורשה לבניו, או מכרה ללוקח, וערער אדם עליהם, ויש למערער עדים שהיתה הקרקע של אבותיו - שאם היתה הקרקע בידי המוריש והמוכר והיו טוענים לקחונה מן המערער, היו זוכים בקרקע כיון שהחזיקו בה שלש שנים (ראה ערך הנ"ל: שם) - אף על פי שהיורש והלוקח אינם טוענים שלקחה האב או המוכר מן המערער, אין דינם כמחזיק בחזקה שאין עמה טענה שאינה חזקה ומוציאים את הקרקע מידו (ראה ערך הנ"ל: הטענה), לפי שבית דין פותחים פה וטענה ליורש וללוקח, וטוענים לו שהמוריש או המוכר לקחה (רש"י בבא בתרא שם ד"ה טוענין), שהבא משום ירושה - שטוען שירשה מאביו (רשב"ם בבא בתרא מא א ד"ה אינו צריך; טוש"ע חו"מ קמו י) - אינו צריך טענה (משנה שם; טוש"ע שם) לומר איך באה הקרקע לידי אביו, שאין אדם בקי בקרקעות אביו איך באו לידי (רשב"ם שם). וכן מלוה-על-פה (ראה ערכו) שגובים אותה מן היורשים (ראה ערך מלוה על פה וע' נכסי יתומים) הרי זה כשידוע שלא פרעה האב, אבל כשאין ידוע, אין גובים מן היורשים שמא פרעה האב (רמב"ם מלוה יא ו; טוש"ע חו"מ קח א), שטוענים ליורשים כל מה שהיה אביהם יכול לטעון, ובמלוה-על-פה (ראה ערכו) נאמן הלוה לטעון פרעתי (תוספות שם ד"ה ואם; מגיד משנה שם; סמ"ע שם סק"א).

מקבל מתנה כשם שטוענים ללוקח, כך טוענים למקבל מתנה כל ומקבל קרקע מה שהנותן היה יכול לטעון (שו"ת הרשב"א ד שיט; בחובו מרדכי בבא בתרא תקמז, בשם תשובת מהר"ם), וכן בעל חוב שגבה קרקע בחובו ויצא עליה ערעור, טוענים לו כל מה שהיה הלוה יכול לטעון (שו"ת הרא"ש צח י; רמ"א חו"מ קמו י)².

גדרו בגדר הטענה שטוענים ליורש וללוקח, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהיא חשובה טענת ברי (רא"ש כתובות ב א; שיטה מקובצת שם טו ב, בשם תלמידי רבינו יונה ושיטה ישנה; קצות החושן לט סק"ה, ושם עה ס"ק טז, ושם רצ סק"ב, ואבני מילואים צו סק"ז, בדעת הרמב"ם ועוד), שכיון שטוענים ליורשים כל מה שאביהם היה יכול לטעון, דנים טענת היורשים כאילו היה האב לפנינו וטוען (שיטה

מחברו ויצא עליה ערעור, ואין המשכיר בפנינו או שמת והניח יורשים, אם טוענים לשוכר מה שהמשכיר יכול היה לטעון, ראה ערך חזקת קרקעות: הטענה.

פי בית דין הוא חוזר ונשבע משלם כפל (תוספות רי"ד שם).
טוענים ליורש וללוקח (טענין). 1. יט, טורים שעא-שצב. 2. השוכר קרקע

ב, בדעת הרמב"ן; התרומות ה א א; ר"ן ונמוקי יוסף בבא בתרא שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שטוענים ליתומים כל מה שאביהם היה יכול לטעון (כתוב שם לראב"ד בבא קמא שם; מלחמות לרמב"ן בבא בתרא שם בבא קמא קיד א).

טענה שהמוריש לא היה נאמן עליה בלא ראייה, אין כשלא היה נאמן בלא ראייה **טוענים אותה לזורש** (בבא בתרא נב א, ורשב"ם ד"ה בלא ראייה). כגון מי שירש חפץ מאביו, ובא אדם אחר והביא עדים שהחפץ היה שלו, והחפץ היה מדברים-העשויים-להשאיל- ולהשכיר (ראה ערכו), שאין המחזיק בהם נאמן לטעון שלקחם מן המערער בלא ראייה (ראה ערך הנ"ל: בטענת השאלתים והשכרתים), מוציאים את החפץ מיד היוורש, כיון שהמוריש לא היה נאמן לטעון עליו לקוח (גמ' שם א-ב), הרי זה לפי שאין טוענים ליתומים מה שאביהם לא היה יכול לטעון בלא ראייה (גמ' שם א, ורשב"ם ד"ה בלא ראייה).

ומכל מקום שנינו: לקח מחברו חצר ובה זיזים וגזוזטראות יוצאים לרשות-הרבים (ראה ערכו), הרי זו בחזקתה (משנה בבא בתרא ס א; רמב"ם נזקי ממון יג כה; טוש"ע חו"מ תני ג), אף על פי שאין מוציאים זיזים וגזוזטראות לרשות הרבים, אלא אם כן כונס לתוך שלו, ומניח מקרקעו לחוץ כשיעור יציאת הזיזים והגזוזטראות (כן משמע מהמשנה שם), שטוענים ללוקח (גמ' שם כג א) שהראשון כנס לתוך שלו, או נתפייס עם הרבים (רש"י שם ד"ה לקח חצר).

טענה שהמוריש או המוכר לא היה נאמן עליה אלא במגו (ראה ערכו) **שהיה טוען טענה אחרת, בית דין טוענים אותה ליורשים, כגון מי שהופקד אצלו פקדון בשטר ומת, טוענים ליורשים שאביהם החזיר את הפקדון, לסוברים שהאב היה נאמן לומר החזרתי את הפקדון במיגו שהיה טוען נאנס** (ראה ערך פקדון וערך מגו. בבא בתרא ע א, לפי רשב"ם שם ד"ה וליטעמך, ותוספות ד"ה ולימא, וריטב"א ור"ן שם ב; תוספות כתובות צב ב ד"ה דינא, וגיטין ב ב ד"ה (ב א) ואם, ועוד, על פי בבא בתרא שם). ואף על פי שאין טוענים ליורשים טענת נאנס - לסוברים כן (ראה לעיל) - טוענים להם טענת החזרתי, כיון שהאב היה נאמן בטענה זו במיגו שהיה טוען נאנס (תוספות שם ושם ושם), אף על פי שליוורשים עצמם, שאין טוענים להם שנאנס, אין מיגו (תוספות גיטין שם). וכן יורשים או לקוחות שיצא עליהם שטר חוב שאינו מקויים, אף על פי שאין טוענים להם טענת מזויף - לסוברים כן (ראה לעיל) - טוענים להם טענת פרעתי, כיון שהאב היה נאמן לטעון פרעתי במיגו שהיה טוען מזויף, לסוברים כן (ראה ערך שטרות. תוספות כתובות שם וגיטין שם).

טענה המוריש קודם שמת שהוא חייב, אין טוענים למוריש שחייב **לזורש טענה של פטור, ולכן אף על פי שיתומים שיצא עליהם מלוה-על-פה** (ראה ערכו) **אין גובים מהם, לפי שטוענים להם טענת פרעון** (ראה לעיל: הדין וגדרו), אם הודה אביהם לפני מותו שהוא חייב, גובים מן היוורשים (רמב"ם מלוה יא ו; טוש"ע חו"מ קח א). **הלוקח מן הלוקח** **הלוקח, והלוקח הראשון טוען שגולה** **הלוקח מן הלוקח** - שאם החזיק בה שלש שנים, טוענים לו שהלוקח הראשון לקחה מן המערער - אף על פי שהלוקח הראשון אומר גזולה היא בידי, אין בדבריו כלום, שאין בידו לאבד זכותו של זה (תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ב ב; ראי"ש בבא בתרא ג ח, ושו"ת צט ד; רמ"א חו"מ קמו ו), שאין אדם יכול לחוב לאחרים בטענתו (שו"ת הרא"ש שם), ואנו חוששים שעשה קנוניא עם המערער (מהריב"ל ב ע; מהרשד"ם חו"מ תסא).

מישרים יא ב, בשמו; מגיד משנה טוען טו ו, בשם יש אומרים; מ"מ טוען ונטען טו ו, בשם יש אומרים; רמ"א חו"מ רצ יב), שאין טוענים ליורש וללוקח אלא כשטוען טענת ספק (רשב"א שם ושם ושם; רבנו ירוחם שם, בשמו), אבל כשהוא יודע אמיתת הדברים אין דנים אותו אלא כפי טענותיו, ואין טוענים לו כלל (שו"ת הרשב"א ד שם). ולכן אין טוענים ליורש עד שנשמע טענותיו תחילה, שמא יטען טענת ברי (רשב"א בבא בתרא שם; רבנו ירוחם שם; בית יוסף שם, בשם תשובת הרשב"א; רמ"א שם), וכן אין טוענים ללוקח עד שנשמע מה שבפיו, שמא יטען בברי (רשב"א בבא בתרא שם; ר"ן כתובות קט ב, בשמו; רבנו ירוחם שם). וכן מחזיק בקרקע שלש שנים שטען של אבותי היא, ובאו עדים והכחישוהו, והעידו ששל אבות המערער היתה, מוציאים אותה מידו (בבא בתרא שם), ואין טוענים לו שאבותיו לקחוה מאבותיו של המערער, לפי שטענת של אבותי היא טענת ברי (רשב"א שם ושם ושם), שלא היה לו לומר אלא מאבותי ירשתי (רשב"א בבא בתרא שם).

• **יש אומרים שאף כשהיורש טוען ברי, טוענים לו כל מה שאביו היה יכול לטעון** (כן משמע מתוספות שם ד"ה מה, בשם רבינו יצחק, ורמ"ה שם לו, וטור חו"מ קלט, בשמו, ובסתם, ועליות דרבנו יונה שם, ורשב"א שם, בדעה הראשונה, ומגיד משנה שם, בשם יש מתרצים, ורמ"א שם כד). ואותה שאמרו שאם העידו העדים ששל אבות המערער היתה מוציאים אותה מידו (ראה לעיל), הדברים אמורים כשאין למחזיק ראייה שהחזיקו בה אבותיו יום אחד, שאין טוענים ליורש באופן זה (ראה ערך חזקת קרקעות: הטענה), אבל אם הביא עדים שהחזיקו בה יום אחד, אף על פי שהיורש טוען ברי, טוענים לו שלקחוה מאבותיו של המערער (רמ"ה שם; טור שם, בשמו; רשב"א שם, בדעה הראשונה; מגיד משנה שם, בשם יש מתרצים; רמ"א שם), או שאף על פי שהחזיקו בה אבותיו יום אחד אין טוענים לו שלקחוה מאבות המערער, לפי שהאומר של אבותי ומכחיש את דברי המערער, משמעות דבריו היא שהקרקע היתה של אבותיו מעולם, ונמצא שהודה שלא לקחוה מאבות המערער, ואף על פי שיכול לפרש דבריו ולומר נתכוונתי לומר של אבותי שלקחוה מאבותיך (ראה ערך טוען ונטען: טוען וחוזר וטוען), כל שאינו טוען כן בפירוש, אנו מפרשים דבריו ששל אבותיו היא מעולם (תוספות שם, בשם רבינו יצחק; עליות דרבנו יונה שם; טור ורמ"א שם).

הטענות

טענה שאינה שכיחה, נחלקו ראשונים אם טוענים אותה ליורשים וללוקחות:

• **יש אומרים שאין טוענים** (תוספות כתובות פה ב ד"ה חדא, ושם צב ב ד"ה דינא, ובבא מציעא יג ב, ובבא בתרא ע ב ד"ה מ"ד; המאור בבא קמא קיב א; העיטור כ - כיס, דף לח טור ד במהדורת רמ"י, בשם רבינו יעקב; רשב"א גיטין ט א; רא"ש כתובות ט ח, ובבא קמא י א; טור חו"מ רצו; סמ"ע שם סק"ט, בדעת השו"ע והרמ"א; ביאור הגר"א חו"מ סט ס"ק כח, בדעת השו"ע), ולכן אין טוענים ליורשי הנפקד שהפקדון שהיה ביד אביהם נאנס (תוספות שם ושם ושם ושם; העיטור שם, בשם רבינו יעקב; רשב"א שם; טור חו"מ קח; שו"ע שם ד, בסתם), שאילו נאנס היה קול לדבר (תוספות בבא בתרא שם).

• **יש אומרים שטוענים ליורשים אף טענה שאינה שכיחה, ולכן טוענים ליורשי הנפקד טענת נאנס** (העיטור שם; ריטב"א כתובות פה

טופח; טופח על מנת להטפח¹

משקה בשיעור מועט שאין בו אלא כדי ללחלח את הנוגע בו, או שיש בו גם כדי ללחלח את הנוגע במה שנגע בו

גדרו

משקה טופח הוזכר בכל מקום בנוגע לדינים שנאמרו במשקה, כגון טומאה או איסור וכדומה (ראה ערך משקה), שאף אם אין בו אלא לחות בשיעור ידוע חשוב כאילו הוא בעין (ראה בפרקים הבאים). ויש שהוזכר: טופח ומטפח (עדות ד ו), או: טופח להטפח (גיטין טז א; עבודה זרה ס ב), או: טופח על מנת להטפח (ברכות כה ב; יומא עח א). ונחלקו בפירושו:

• יש מפרשים שטופח, היינו משקים שנשפכו לארץ, או על גבי כלי, ולא נבלעו יפה, שאם יש בהם ממש, שכשמיניח ידו עליהם נדבקים בידו ונעשית לחה, כשיעור שאם יניח ידו על הבגד או על הכלי לא יהא ניכר מקום הנחת ידו, זהו משקה טופח, ואם ניכר מקום הנחת ידו, זהו טופח על מנת להטפח (רב האי גאון כלים ח ג; ערוך, טפח ב).

• יש מפרשים שטופח היינו שלא ניגב לגמרי (רש"י גיטין טו ב ד"ה דאיכא), וטופח על מנת להטפח הוא שאם טפח בו בידו יעלה בה משקה שיוכל להטפח דבר אחר (רש"י עבודה זרה עב א ד"ה ומשקה).

• ויש מפרשים שטופח הוא שהמקום לח כדי שיניח ידו עליו ותעלה בה לחלוות (רמב"ם שביתת עשור ג ד), ונקרא טופח לפי שמלחלח את כף היד ששמה טפח (פירוש המשניות לרמב"ם עדיות (קאפח) שם; המדריך המספיק, טפח, בשמו), וטופח על מנת להטפח הוא שמלחלח כף היד בשיעור שאם יגע בה בכפו השניה מלחלח גם אותה (רמב"ם שביתת עשור שם, ופירוש המשניות שם).

שיעור טופח, או טופח על מנת להטפח, במקום שאמרו חשוב כאילו המשקה בעין, כתבו ראשונים שהוא הלכה למשה מסיני (תוספות חגיגה כא ב ד"ה כעוביה, בשם ר"י)².

כשיעור לטומאה והכשר

טומאת משקין משקה טופח, שדינו כאילו הוא משקה בעין, מצינו בכמה מקומות לענין טומאת-משקין (ראה ערכו), שכל דבר שהיה עליו משקה טופח, ונגעה בו טומאה - או שהיה בתוך אויר כלי חרס טמא (ראה ערך טומאת כלים) - נטמא המשקה, ודינו כדין משקים טמאים, שגזרו עליהם שאף אם נגע בהם דבר שהוא ראשון או שני לטומאה נעשו הם עצמם ראשון לטומאה, ומטמאים את האוכל להיות שני (ראה טהרות א ט, ותוספתא שם (צוקרמאנדל) ד י, ורמב"ם טומאת אוכלין ט י), וכן אם נגע בהם כלי - נטמא (ראה כלים ח ג-ד, ושם י ח, ותוספתא טהרות שם ג א, ורמב"ם כלים יג יב).

משקה טופח לענין זה, פירשו ראשונים שהיינו שיש בו כדי לטפוח בו את היד כשיגע בו (פירוש המשניות לרמב"ם כלים ח ג, ושם י ח, וטהרות א ט).

בטל לגופו הסך שמן טמא וטבל, והרי השמן על בשרו, שאין השמן נטהר במקוה (ראה ערך השקה), נחלקו תנאים באיזה שיעור אמרו שאינו בטל לגופו:

• יש אומרים כדי סיכת אבר קטן (בית שמאי בעדות ד ו) בטל, אבל

יותר מכך אינו בטל וטמא (כן משמע מפירוש הראב"ד שם, בפירוש הראשון), או: שבשיעור זה חשוב ואינו בטל, אבל פחות מכך טהור (ראב"ד שם, במסקנה).

• יש אומרים משקה טופח (בית הלל במשנה שם), שאם נשאר ממנו משקה טופח הרי השמן בטומאתו, ואם לא נשאר ממנו כדי להטפח ממנו בטל במיעוטו (רמב"ם טומאת אוכלין ב כח), שעל ידי טבילת האדם נטהר השמן (תוספות יום טוב שם, בדעת הרמב"ם והראב"ד), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש אומרים משקה טופח ומטפח (רבי יהודה משום בית הלל במשנה שם).

הכשר אוכלים אף הכשר אוכלים לקבל טומאה על ידי אחד משבעה משקים (ראה ערך הכשר) שיעורו במשקה טופח (מכשירין ג ה; רמב"ם שם י ד ט), היינו אפילו לא באו עליו מים משנעשה אוכל אלא בשיעור זה בלבד (כן משמע מפסחים כ א, וחולין לו ב). ונחלקו אחרונים אם הוא בטופח, ואפילו לא על מנת להטפח (משנה אחרונה שם, בדעת הרמב"ם); או שהוא רק בטופח על מנת להטפח (חסדי דוד לתוספתא מכשירין (צוקרמאנדל) ב א).

כשיעור לענין איסור

באיסור קריאת שמע או תפילה ודברי תורה כנגד מי רגלים לאחר שנפלו על הקרקע (ראה ערך צואה), נחלקו תנאים:

איסור קריאת שמע ותפילה כנגד מי רגלים

• יש אומרים שהאיסור הוא כל זמן שמטפחים, אבל נבלעו בארץ, או יבשו על גבי אבנים בחמה - מותרים (ברייתא אחת בברכות כה א, ורש"י ד"ה נבלעו וד"ה יבשו; מספר אמוראים בגמ' שם; כן משמע מרבי אבא בשם רב בירושלמי ברכות ג ה).

• יש אומרים שהאיסור הוא כל עוד לא נבלעו, ואם נבלעו - מותר (תנא קמא בברייתא אחרת שם).

• ויש אומרים שהאיסור הוא כל זמן שמטפחים (רבי יוסי בברייתא שם). ופירשו בתלמוד ששתי הדעות האחרונות נחלקו ביניהם בטופח על מנת להטפח (מסקנת הגמ' שם ב).

אף במי רגלים שנפלו על בגדיו, כתבו ראשונים שאסור בטופח על מנת להטפח (כן משמע מתוספות ברכות כב ב ד"ה ממתיך; משנה ברורה שם סק"ב).

ישיבה על טיט לח ביום הכפורים

באיסור רחיצה ביום-הכפורים (ראה ערכו) אמרו שהוא הדין שאסור לישב על גבי טיט לח (יומא עח א; רמב"ם שביתת עשור ג ד; טושי"ע או"ח תריג ט), לפי שלחלוות הטיט הוא עונג קרוב לרחיצה (רש"י שם ד"ה על גבי), ופירושוו בטינה - טיט - מטפחת, ובטופח על מנת להטפח (גמ' שם), אבל בפחות מכך מותר, שאין איסור להצטנן ולהקרר אלא במקום שיש שם לחות מים (מאירי שם). וכן כתבו ראשונים להלכה, שטיט שהוא לח ביותר כדי שיניח אדם ידו עליו ותעלה

ט ז, למסקנת התוספות שם, וגליונות לגר"ח טומאת אוכלין ז ה, על פי הירושלמי ברכות ח א.

טופח; טופח על מנת להטפח. 1. יט, טורים שצג-תג. 2. ויש שכתב בדעת ראשונים שאינו אלא דקדוק החכמים במידות התורה (חזון איש מקוואות תנינא

טהורים (משנה שם; רמב"ם שם ב יא; טוש"ע יו"ד קכ ב, ושם קצח כח), שהטעם הוא לפי שהמשקה שעל ידו מתחבר למי המקוה, ואין כאן חציצה (ר"ש ורא"ש ומאירי שם; תורת הבית הארוך ז ז; טוש"ע יו"ד קצח כח), וכגון שיש בו טופח על מנת להטפח (תורת הבית הארוך שם; טוש"ע שם, לפי ב"ח שם, ושי"ח שם ס"ק לח)³. וכן אותה ששינו במקוה שיש בו ארבעים סאה מכוונות: הטביל בו את המיטה, אף על פי שרגליה שוקעות בטיט העבה – טהורה, מפני שהמים מקדמים (מקואות ז ז), יש מן הראשונים מפרשים שכבר קדמו המים ונדבקו ברגלי המיטה קודם שהגיעו לטיט, ואותם מים מחוברים למקוה, הלכך אינה חציצה, כדרך שאמרו בהדיח ידידי במים (רא"ש שם), והרי הוא כמניח רגליו ברצפה או בקרקע שאינו צריך להגביה רגליו, שהרי טופח על מנת להטפח מחברם (מאירי שם).

יין נסך ביין-נסך (ראה ערכו) - שאסור בהנאה, ואוסר תערובתו בכל שהוא (ראה ערך יין נסך וערך סתם יינם) - משקה טופח הוא חיבור, אף על פי שאינו חיבור לא לטומאה ולא לטהרה (ראה לעיל. עבודה זרה עב א). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים אף בטופח שאין בו על מנת להטפח (כן משמע מרש"י שם ד"ה ומשקה, ותוספות שם ב ד"ה אמר, בשם רבנו תם).

• ויש מפרשים שלא אמרו אלא בטופח על מנת להטפח (בית יוסף יו"ד קכג יז, בדעת הסמ"ג לאוין קמח), ופירשו כן אותה שאמרו בגוי שנמצא בגת של ישראל, ולא היה בה יין אלא משקה טופח, שאם היה טופח על מנת להטפח צריך הדחה (ראה ערכו) ונגוב (ראה ערכו), ואם לאו די בהדחה בלבד (עבודה זרה ס ב; רמב"ם מאכלות אסורות יב כז; טוש"ע יו"ד קכט יג), שהטעם הוא שאם הוא טופח שאין בו להטפח, אף על פי שיין הוא, ושייך בו ניסוך, מכל מקום אינו חיבור לאותו הבלוע בתוך הגת (תוספות שם ד"ה אי, בשם רשב"ם).

וכן אותה שאמרו: יין כיון שהתחיל להמשך - מצד העליון של גת לצד התחתון - עושה יין נסך (עבודה זרה נה ב), פירשו ראשונים שאף אם לא נגע הגוי אלא בחרצנים וזגים נאסר הכל, והוא שיש בהם טופח על מנת להטפח, שמחבר את הכל (סמ"ג שם; טוש"ע יו"ד קכג יז); ויש מן הראשונים סוברים שאף אם יש בו טופח על מנת להטפח אינו אוסר אלא מקום מגעו (טור שם, בשם הרמב"ן).

בחיבורי אוכלים

חיבורי אוכלים על ידי משקים, הרי הם חיבור לטומאה קלה, ואינם חיבור לטומאה חמורה (זבחים קה ב; רמב"ם אבות הטומאות יא ו), ופירשו ראשונים שאם יש חצי זית נבלה מכאן, וחצי זית נבלה מכאן, ומשקה טופח באמצע שנוגע בשניהם, הרי זה מחברם לטמא אוכלים ומשקים הנוגעים באחד מן החצאים הללו, אבל לא לטמא אדם וכלים (רש"י שם ד"ה חיבורי וד"ה ואין חיבור).

קטפרס עריבה שהיא קטפרס - שצידה האחד נמוך כעין מדרון (ר"ש טהרות ח ח) - והבצק מלמעלה, ומשקה טופח מלמטה, שלש חתיכות בכביצה אינן מצטרפות, ושתיים מצטרפות (משנה שם), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאם היתה בעריבה לחלוחית של משקים, ושלש חתיכות של בצק טמא באותו השיפוע וכולן כביצה, אינן

בה לחלוחית, שאם ידביק אותה לידו האחרת תדבק בה לחלוחית, אסור לישב עליו (רמב"ם שם), ואם לאו - מותר, אף על פי שיש בו קצת לחלוחית (טור שם), שאין שם עונג רחיצה (ב"ח שם).

בחיבורי משקים

לטומאה משקה טופח - שאין בו על מנת להטפח (רש"י עבודה זרה עב א ד"ה ומשקה); ויש מפרשים: אפילו על מנת להטפח (כן משמע מתוספות גיטין טז א ד"ה הנצוק) - אינו חיבור לא לטומאה ולא לטהרה (טהרות ח ט; גיטין שם, ועבודה זרה שם; רמב"ם טומאת אוכלין ז ח).

• לטומאה, פירשו ראשונים כגון עריבה ארוכה ובשני ראשיה משקים, אחד טמא ואחד טהור, ומשקה טופח מחברם, אינו חיבור לטמא הטהורים (ראה ערך טומאת משקים. רש"י גיטין שם ד"ה אינו), או שאם היה משקה מכאן, ומשקה מכאן, ומשקה טופח באמצע, ונגע טמא במשקה הטופח, משקים שמכאן ומכאן טהורים, אף על פי שמחוברים לו (רש"י עבודה זרה שם ד"ה אינו; ר"ש טהרות שם), או שאם נטמאו אלו לא נטמאו אלו (פירוש הרא"ש שם).

• לטהרה, נחלקו ראשונים: יש מפרשים לענין מקוה (ראה ערכו), כגון שני מקוואות שאין באחד מהם ארבעים סאה - שהוא שיעור מקוה - ומשקה טופח מחברם, אינו חיבור (רש"י גיטין שם; פירוש הרא"ש טהרות שם, בפירוש השני); ויש מפרשים לענין השקה (ראה ערכו) [לטהר מים טמאים על ידי חיבורם למי מקוה], שאם היו מחוברים על ידי משקה טופח - אינו חיבור (תוספות חגיגה כא ב ד"ה כעוביה, ויבמות טו א ד"ה עירוב, וגיטין שם ד"ה הנצוק; פירוש המשניות לרמב"ם טהרות שם; ר"ש שם).

נטילת ידיים בנטילת-ידיים (ראה ערכו) - שהדין הוא שאם נטל מקצת ידו וניגבה, וחזר והוסיף ונטל הנשאר מידו, הרי ידו טמאה כשהיתה, לפי שאין נטילה לחצאין (גיטין טו ב; רמב"ם מקואות יא ז; טוש"ע או"ח קסב ג) - נסתפקו בתלמוד אם ידיים טהורות לחצאין (גמ' שם), והספק הוא בנטל מקצת ידו ועדיין משקה טופח, או שיש בו טופח להטפח, שאף אם טופח להטפח חיבור, מכל מקום לענין נטילה ספק הוא אם הנטילה כתיקונה לחצאין (גמ' שם טז א). להלכה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאם עדיין יש על מקצת היד שנטל בתחילה טופח על מנת להטפח, הרי זו טהורה (רמב"ם שם; כלבו כג, בשם הראב"ד), שלדעתם הספק נפשט שטופח להטפח חיבור אף לענין נטילה, או שספק דרבנן הוא והולכים להקל (מגיד משנה שם), וכן הלכה (שו"ע שם), ודוקא בדיעבד, אבל לכתחילה אסור (מגן אברהם שם סק"ה).

• ויש אומרים שתנאים נחלקו בדבר, ויש הסובר שאין מוסיפים על מים ראשונים, אלא צריך שיהא שם רביעית (השגות הראב"ד שם, בדעת רבי יוסי בתוספתא ידיים (צוקרמאנדל א א), והלכה כמותו, ואין טופח להטפח מועיל כאן, לפי שאין בו שיעור נטילה (ראב"ד שם).

טבילה אף לענין טבילה (ראה ערכו) מצינו שחיבור על ידי משקה טופח להטפח חשוב כביאת כל גופו במים, שכן פירשו ראשונים אותה ששינו: האוחז באדם ובכלים והטבילם - טמאים (מקואות ח ח), שלא באו מים במקום אחיזתו (ר"ש ורא"ש שם), ואם הדיח את ידיהו - במים קודם אחיזתו (ר"ש ורא"ש שם) -

3. ויש מן הראשונים המפרש שלא אמרו כן אלא לתנאים הסוברים שטופח על

כעין דבק (פירוש המשניות לרמב"ם טהרות ג א) - והגריסין - תבשיל של פול שדרכו להיקרש כשמתקרר (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - והקֶלֶב - שאם נשאר זמן מה נקרש (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - בזמן שהם משקה טופח, הרי אלו תחילה (משנה שם; תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ב ד; רמב"ם טומאת אוכלין ט ב), שדינם כמשקים, שאם נטמאו נעשו ראשון לטומאה (ראה ערך טומאת משקין).

מי חטאת מי-חטאת (ראה ערכו) - שמטמאים במגע ובמשא (ראה ערך מי חטאת) - שהגלילו, נחלקו הגירסות:

- יש גורסים שאף אם משקה טופח - טהורים (תוספתא שם ו, לגירסתנו וגירסת הראב"ד בתשובות ופסקים עמ' עו), ופירשו ראשונים שכיון שהגלילו אין ראויים להזאה (תשובות ופסקים לראב"ד שם).
- ויש גורסים: מים טמאים שהגלילו, ואין בהם משקה טופח - טהורים (תוספתא שם, לגירסת ר"ש ורא"ש טהרות ג ב).

טחול

אבר פנימי בגוף בעלי חיים

(מלכים א א ה), שהיו כולם נטולי טחול (סנהדרין כא ב, ועבודה זרה מד א), שניטל על ידי סם מפני שהטחול מכבידו לאדם (רש"י סנהדרין שם ד"ה נטולי).

פעולת הטחול בפעולת הטחול בגוף אמרו בתלמוד שהטחול שוחק, ונחלקו הגירסאות:

- יש גורסים: הטחול שֹׁחֵק (ברכות סא ב, לפירוש הראב"י, שאלות ותשובות קס), שהוא שוחק הסממנים (ראב"י שם), וכן אמרו במדרש: ברא ריחים של גרוסות בעולם, וכנגדן טחול שוחק (ראב"י (דבליצקי) שם, בשם המדרש).
- ויש גורסים: הטחול שֹׁחֵק (גמ' שם, לפירוש רש"י שם ד"ה שוחק, וראב"י שם, בשם רבותינו), או: משחק (גמ' שם, לגירסת פירוש ספר יצירה לרבי משה בוטריל ג ח, בשם גמרות ספרדיות דווקניות), והוא לשון שחוק (רש"י שם), וכן אמרו במדרש שהאדם בטחולו יצחק (בתי מדרשות א עמ' קצז).

בטריפות בהמה

ניטל הטחול בטריפות שמנו חכמים בבהמה, שיש אברים שאם ניטלו - טריפה (ראה ערך חסורה וערך טרפה וערך נטולה), אין הטחול בכלל, ואף אם ניטל הטחול - כשרה (משנה חולין נד א, וגמ' שם מב ב; רמב"ם שחיטה ו כ; טוש"ע יו"ד מג א), שנאמר: וְכָל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל בְּבִלְה וּטְרֵפָה וגו' (ויקרא יז טו), מה נבלה שאין כמוה חיה, אף טרפה שאין כמוה חיה, יצאה זו שכמוה חיה (תורת כהנים שמיני פרק ג ט), שאינו אבר-שהנשמה-תלויה-בו (ראה ערכו. ראה לעיל: צורתו ומותו).

נבראה בלא טחול נבראה בלא טחול (הלכות טחול גדולות, טריפות, עמ' תרלא במהדורת מכון ירושלים; רוקח שצט; איסור והיתר נב יא, בשם תשובות הגאונים; ט"ז שם סק"ב; נקודות הכסף שם ד"ה והשבת), שכל אבר שנאמר בו שאם ניטל מותרת הבהמה, קל וחומר אם חסר מתחילת ברייתו (רמב"ם שם ח כד).

מצטרפות זו לזו כדי שיטמאו את המשקה שתחתיהן ויטמאו את העריבה (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• ויש מפרשים כגון שהיה משקה טופח בצד הנמוך, והיינו בצק שבליטתו רכה, ומשקה שלו טופח, ולמעלה בצק שבליטתו עבה, ואין בו משקה טופח, ושלש חתיכות הן שבין שלשתן כביצה, אחת שמשקה שלה טופח, ושתיים שאינו טופח, סדורות זו אצל זו, והטופח מלמטה והאמצעית נוגעת בה, והעליונה אינה נוגעת אלא באמצעית - אינו חיבור, אבל אם היה משקה טופח מלמעלה הרי המשקה זב בשלשתן ומחברן (ר"ש שם; רא"ש שם).

במשקה שקרש

משקה טופח שדינו כמשקה בעין, נאמר אף לענין משקה שקרש, שדינו כאוכל (ראה ערך אוכל: משקה שקרש), שאם נשארה בו לחות יש שדינו כמשקה, וכן שנינו: הרוטב - מרק שכשנקרש נעשה

צורתו ומותו

מיקומו הטחול נתון בצד שמאל בגוף בעלי חיים (ערוך, טחל), וכן שנינו באברים של קרבן עולה (ראה ערכו) הטעונים הקרבה על המזבח (ראה ערך הנ"ל וערך אברים), שהדופן הימנית של הבהמה הכבד (ראה ערכו) תלוי בה, והדופן השמאלית הטחול תלוי בה (תמיד ד ג; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ח) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].
צורתו טחול של בהמה, ראשו האחד עבה והשני דק, כבריית הלשון (רמב"ם שחיטה ו יט, על פי חולין נה ב; טוש"ע יו"ד מג ב). הראש העבה הוא למעלה (רש"י חולין מב ב ד"ה אבל ניקב, ונה ב ד"ה בסומכיה) לצד ראש הבהמה (מאירי שם נה א), ונקרא דד הטחול (כן משמע מחולין צג א, ורש"י ד"ה על הדד), ומחובר בגבהו במקום עביו לכרס (ראה ערכו), ולחלב (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה חות), והראש הדק הוא לצד הזנב (מאירי שם נה א) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].
טחול העוף עגול הוא כמו עינב, ואינו כטחול הבהמה (רמב"ם שחיטה י י; טוש"ע שם ו).

טריפות בהלכה דנו על טחול של בהמה או עוף, בעיקר לענין טריפות, בניקב או חסר וכדומה (ראה בפרקים הבאים), או לענין הכשרו לאכילה, לפי שיש בו מראה אדמומית, ונראה כריבוי דם (ראה להלן: הכשרו לאכילה), וכן לענין גידים ועורקים וקרומים שבו, שיש שאסורים משום דם, או משום חלב (ראה ערך חוטין).

איבר מן החי וכן מצינו שטחול נקרא איבר לענין איסור אכילה של אבר-מן-החי (ראה ערכו. משנה חולין סח א; רמב"ם מאכלות אסורות ה ב), או לענין מום של מחוסר-אבר (ראה ערכו. רמב"ם איסורי מזבח ב יא). ומכל מקום באיברים של אדם, שחשיבותם בתורת איבר היא לענין טומאת אהל, ואין חשובים איברים אלא כשיש להם בשר גידים ועצמות (ראה ערך טומאת אהל וערך טומאת מת) אין הטחול בכלל, אלא דינו כשאר בשר (ראה ערך אברים).

איבר שהנשמה וכן אין הטחול אבר-שהנשמה-תלויה-בו (ראה ערכו), שכן אמרו בעבדי אדוניהו: וְחַמְשִׁים אִישׁ רָצִים לְפָנָיו

ניקב הטחול ניקב הטחול, נחלקו בתלמוד:

• יש אומרים - שהוא לעולם (פרי חדש שם סק"ד; נודע ביהודה קמא יו"ד יז) - טריפה (רב עזריא בשם רבא בחולין נה א), אף על פי שאם ניטל כשרה (ראה לעיל), לפי שניקב חמור מניטל לגמרי, שעל ידי הנקב הולך ומוסיף מכאוב, והחולי רב בגופה (רש"י שם ד"ה הוא), ואין סופו להתרפאות (רבנו יהונתן שם נד א), ושוב אינה חיה (תורת הבית הארוך ב ג; מאירי שם נה א), ואף אם ניטל אחר כך לגמרי, אינה חוזרת להכשירה, לפי שהנקב בטחול מכאיב הבהמה יותר מניטלתו עד שהיא נטרפת בו, ושוב אין לה תקנה (ר"ן שם עו א).

• ויש אומרים שאינו טריפה אלא אם ניקב בראש העבה (ראה לעיל: צורתו ומחלתו), אבל ניקב בראש הדק - כשרה (מסקנת הגמ' שם ב), אפילו ניקב כאיסר (הגהות מהרש"ל לשערי דורא פט), שהראש העבה שנשאר שלם יש לו כח להבריא הדק, אבל הדק אין לו כח להבריא העבה (הגהות שערי דורא שם א ד"ה וגם, בשם תורת הבית שהובא בטור), וכן הלכה (מסקנת הגמ' שם; רמב"ם שחיטה ט י; טוש"ע שם ב).

וביאר ראשונים שהעבה הוא כל מה שדבוק לכרס (ראב"ן חולין רנה; ראב"י, תשובות וביאורי סוגיות אלף פט; אור זרוע א תכב; שו"ע שם ג, בשם יש מי שכתב), ולא יותר (אור זרוע שם, בשם הראב"י; שו"ע שם), והדק הוא מה שאינו דבוק לכרס (איסור והיתר הארוך נב יא, בשם תשובות הגאונים; הגהות שערי דורא פט).

אף החלק הדק שבראש העבה, כתבו אחרונים שדינו כעבה (ט"ז שם סק"א; צמח צדק יו"ד מג, בדעת תורת הבית הארוך).

כשאינו מפולש ניקב שאמרו, היינו מפולש, אבל ניקב נקב שאינו מפולש, אם נשתייר בו כעובי דינר זהב - כשרה (חולין נה ב; רמב"ם שחיטה ו יט; טוש"ע שם ב), היינו שנשתייר בעובי דפנו שלא יצא המחט לחוץ, ויש הגנה כנגדו כעובי דינר (רש"י שם ד"ה ואי), אפילו הנקב רחב כאיסר (ראב"ן חולין רנה), שסופו להתרפאות (לבוש שם ב), פחות מכאן הרי הוא כמפולש, וטריפה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

שיעור עובי דינר זהב, כתבו ראשונים שהוא כפלים משל כסף (תוספות זבחים קטז ב ד"ה גבה, ובכורות נ א ד"ה דמזדבנא, על פי חולין שם), ושלא נתבאר כמה הוא, והולכים בו להחמיר (תורת הבית הארוך ב ג; טוש"ע שם), אלא שמכל מקום יש לנו לומר שכל שניקב עד מחציתו - כשרה, שכל ששיר הוא פחות מחציו (תורת הבית הארוך שם; תורת חטאת פט א; ט"ז שם סק"ז; פרישה שם סק"ג); ועוד שמן הסתם עובי דינר זהב אינו כמחצית עביו של טחול (תורת הבית הארוך שם; טוש"ע שם), וכתבו אחרונים שמשערים בחצי עביו של אותו טחול במקום שהוא עב (ש"ך שם סק"ז), היינו במקום שניקב (ש"ך שם, על פי פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א).

נקרע הטחול או נקרע הטחול, או נימוק, כתבו ראשונים שאם הוא בראש העבה - טריפה, ובראש הדק - כשרה, כדרך שאמרו בניקב (אור זרוע א תכב, בשם השערים; הגהות אש"ר חולין ג מה; רמ"א שם), וכן כל מקום שאמרו בטחול טריפה משום נקב, אפילו לא ניקב אלא נימוח, או שיש בו בועה מלאה מוגלה - טריפה (איסור והיתר הארוך שם יב, בשם הר"א ממיץ שכתב בשם רבנו תם), וכן כל מקום שהבשר רע ונרקב, דינו כניקב (רמ"א שם).

נשתנה מראה נשתנה מראה, והוא הדין אם לקה הטחול בשינוי מראה (הגהות אש"ר חטחול שם, בשם השערים), היינו שינוי בשר, שדינו כניקב (רמ"א שם), שהבשר לקוי מחמת השינוי (ט"ז שם סק"ה), ונפסדה צורתו (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ה), ונחשב כאילו נתמסמס (ש"ך שם סק"ד), ומכל מקום אם נשתייר במראהו כעובי דינר זהב - כשרה, כדרך שאמרו בניקב (הגהות אש"ר שם). וכן אם יש מים בטחול, אפילו עכורים וסרוחים, אם הבשר סביביו שלם - כשרה (אור זרוע שם; רמ"א שם), והיינו כשנשתייר בו כדינר זהב (תורת חטאת פט א; ט"ז שם; ש"ך שם סק"ה), ואין אומרים שסופו להרקיב כולו (ט"ז שם).

נקב שניכר נקב שיש להם נקב מפולש בטחול בראש העבה, ונמצא תמיד במקום מסוים, וסביב הנקב מבפנים מקיף עור הטחול וניכר שנבראו כך, נחלקו הפוסקים:

• יש מתירים, לפי שאינו נקרא בשם נקב אם נברא כך, אלא שם חסרון יש עליו, והרי אם חסר הטחול כולו כשרה (ראה לעיל), ומה לי חסר כולו, ומה לי חסר מקצתו (ט"ז יו"ד מג סק"ב).

• ויש אוסרים, שמא נעשה הנקב מנגיחת בהמה, וקרום עלה עליו אחר כך, והרי זה ספק דאורייתא (נקודות הכסף שם ד"ה והשבתי; פרי חדש שם סק"ב).

צורתו משונה טחול שהיה משונה בצורתו, כגון שהיה עגול או מרובע וכיוצא - כשר, כיון שאין בו שום ליקוי (חכמת אדם יד לב).

בטריפות עוף

בטחול העוף, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין נקב פוסל בו, לפי שעגול הוא כעינב, ואינו כטחול הבהמה (רמב"ם שחיטה י; תורת הבית הארוך ב ג, בשמו; מאירי חולין נה א; רבנו ירוחם טו ה כא, בשם יש מי שהורה). ואי אפשר לחלק בו בין צד העבה לצד הדק, לפיכך אינו בכלל שאמרו: כל טריפות שמנו חכמים בבהמה כנגדם בעוף (ראה חולין נו א), לפי שלא נאמר כלל זה אלא באיברים שבעוף הדומים לשל בהמה (תורת הבית הארוך שם; מאירי ור"ן שם), וכיון שלא הזכיר פסול נקב בטחול אלא בבהמה, בעוף כשר (ר"ן שם)².

• ויש אומרים שכיון שנקב פוסל בטחול של בהמה בצד העבה, ובשל עוף אין צד עבה או דק, אפשר שהנקב פוסל בו, ושכלל מקום שיינקב - טריפה (תורת הבית שם, שכן משמע מהגמ'; בדק הבית לרא"ה שם), שהרי מכל מקום עוף טחול יש בו, ואף על פי שאי אפשר לחלק בו, נעשה הכל כעביו (ר"ן שם), והוא הדין בשאר ליקויים (בדק הבית שם).

אף להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש הפוסקים כדעה הראשונה (טוש"ע יו"ד מג ו).
• יש הפוסקים שמכחילה יש להחמיר (ים של שלמה שם"ג פה).
• יש הפוסקים כדעה השניה, ושאל בדיעבד היא טריפה (פרי חדש שם ס"ק יא).
• ויש שכתבו שהלכה כדעה הראשונה, אך מכל מקום בעל נפש יחמיר לעצמו (ב"ח שם; ט"ז שם סק"ט; ש"ך שם סק"י).
ניטל הטחול, כשר לדברי הכל (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ט).

כל טריפות שמנו חכמים במשנה, ולא אותן שאמרו אמוראים (שו"ת מהרי"ל (החדשות) לח ג; כסף משנה שם; ב"ח שם; הארוך לש"ך שם, בדעת הרמב"ם).

2. או שכיון שטריפות נקב הטחול חידוש הוא, כיון שבניטל כשרה (ראה לעיל: בטריפות בהמה) אין לך בו אלא חידושו בלבד (ר"ן שם), או שלא אמרו אלא

הכשרו לאכילה

- מליחה ואם צריך מליחה, נחלקו ראשונים:
- יש אומרים שצריך מליחה (רמב"ם שם, לפי מגיד משנה שם; תורת הבית הארוך שם), שדוקא בגוף הטחול אמרו שהוא שומן, אבל דם היוצא ממנו יש בו איסור לאו, כמו כל דם האברים (תוספות שם ד"ה אבל, על פי כריתות כא ב), ומטעם זה צריך מליחה (תורת הבית הארוך שם), וכן הלכה (טוש"ע שם), ומותר למולחו עם שאר בשר (רמ"א שם).
 - יש אומרים שמותר אף בלא מליחה (ריטב"א שם קיא א, בדעת רש"י שם ד"ה והנ"ל).
 - ויש אומרים שטחול אינו יוצא מידי דם לעולם אפילו במליחתו, ואסור לבשלו בקדירה לכתחילה אפילו הדיחו ומלחו, אלא צולחו עד שיזוב דמו, ואחר כך יכול לבשלו (הפרדס (עהרנריך) עמ' קסז), וכן יש שכתבו שהמנהג שלא לאכול טחול אלא צלי ולא מבושל (ים של שלמה חולין ז יא, בשם תיקונים ורוקח ומהרי"ח)⁵.

טל

חשיבות הטל בתורת מים או משקה

ואתנה מטר וגו', הותר אף נדרו של טל, לפי שנדר שהותר מקצתו הותר כולו (רבי תנחום אדרעיא בירושלמי שם, לדעה זו; כן משמע מתפילת גשם שם).

הזכרה בגבורות לדעה שאין הטל נעצר, מטעם זה הוא שאמרו (רבי חנינא בגמ' שם א), שאף על פי שמזכירים בברכת גבורות שבתפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו): מוריד הגשם (ראה ערך גבורות), בטל וברוחות - משיב הרוח ומוריד הטל (רש"י שם ד"ה בטל וברוחות) - לא חייבו חכמים להזכיר (גמ' שם; ירושלמי שם), לפי שאין נעצרים (רבי חנינא בגמ' שם), שאלמלא הם אין העולם מתקיים (רש"י שם ד"ה לפי), ואין צריכים בקשה (רמב"ם תפלה י ח). ואף בטל של ברכה, שהכל מודים שיש שנעצר (ראה לעיל), אף על פי שצריך הוא לעולם צורך גדול, לא חייבו להזכיר, כיון שאין שינוי בגופו, שטל של ברכה וטל שאינו של ברכה מין אחד הוא, אלא שברכת ה' תבלין להשביחו, ואין הגבורה ניכרת (ריטב"א שם), ומכל מקום אמרו: אם בא להזכיר הטל בכל ימות השנה - מזכיר (גמ' שם; ירושלמי שם), שאף בירידת הטל יש גבורה גדולה, שיורד בכל יום ואינו נמנע (אבודרהם, סדר תפלות של חול)².

להלכה נחלקו המנהגים:

- יש נוהגים להזכיר טל בימות החמה בלבד (סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר תפילה; ר"ן וריטב"א שם; המנהיג נד, שכן מנהג צרפת ופרובינציא; ארחות חיים, תפלה קט; טור או"ח קיד, שכן מנהג ספרד), ומתחילים להזכיר במוסף יום ראשון של פסח (ראה ערך הני"ל: זמן הזכרת גשמים), ומזכיר השליח ציבור קודם מוסף מוריד הטל (טור שם), וכן המנהג ברוב קהילות ישראל בימינו (מנהג הספרדים והתימנים, והאשכנזים בארץ ישראל, וחלק מהאשכנזים שבחוץ לארץ).

הסוכות (ראה ערך הני"ל) כדי שיצאו כל המועדות בטל - היינו שבערבות ושחרית יזכירו עדיין טל ולא גשם - שהטל סימן יפה לעולם (ירושלמי שם ב). ומטעם זה שאין הטל נעצר, אמרו בבבלי שאף אם אמר: מפריח הטל - שלא ירד (רש"י שם ב ד"ה ומפריח) - אין מחזירים אותו (גמ' שם; רי"ף שם); ויש מהראשונים הסוברים שמחלוקת תלמודים בדבר, ולדעת הירושלמי מחזירים אותו (רי"ן שם, בשם הרמב"ן), וכן הפוסקים השמיטו מההלכה הדין שאין מחזירים אותו (רמב"ם רא"ש וטוש"ע).

הטחול, אף על פי שיש בו מראה אדמומית ונראה כריבוי דם, דינו כשאר כל בשר לכל דבר, ואין צריך אלא מליחה (ראה ערכו). כן משמע מתורת הבית הארוך ג ג; טוש"ע יו"ד עד א), וכן דרשו: ה' מתיר אֲסוּרִים (תהלים קמו ז), מה שאסרתי לך התרתי לך, אסרתי לך את הדם, התרתי לך טחול (ויקרא רבה כב י), כדרך שאמרו כן בכבד (ראה ערכו). ואף על פי שבכבד אמרו שקורעו שתי וערב, ומניח חיתוכו למטה וצולחו, ואחר כך יכול לבשלו (ראה חולין קיא א), הרי זה מפני שדם כנוס לתוכו, אבל טחול אין בו דם (גמ' שם, ורש"י ד"ה והנ"ל), ומראה אדמומית שבו לאחר המליחה אינו מחמת דם (תורת הבית הקצר שם), ואינו אלא שומן (חולין שם)³. ומותר לבשלו - לאחר מליחה (מגיד משנה מאכלות אסורות ו ט) - אפילו עם הבשר, שאינו דם אלא בשר הדומה לדם (רמב"ם שם)⁴.

ירידתו על הארץ

ירידת הטל על הארץ הזוכרה בכל מקום כברכת שמים, כמו שנאמר: וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים מְטֵל הַשָּׁמַיִם וגו' (בראשית כז כח), מְבַרְכָה ה' אֶרְצוֹ מִמְּגֵד שָׁמַיִם מְטֵל (דברים לג יג), ועוד. ויש שהוזכר טל כשם מקביל למטר, כמו שנאמר: יַעֲרַף פְּמָטָר לְקַחֲתִי תֵּזֶל פְּטֵל אֲמַרְתִּי (דברים לב ב), ודרשו: לא כטיפים הללו של מטר שהן גדולות, אלא כטיפים הללו של טל שהן קטנות (ספרי האזינו שו). ומכל מקום ישנם טללים שהם רעים, ובנענועים שבלולב אמרו: מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים (רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא בסוכה לו ב). עצירתו אם הטל נעצר, כמו שנעצרים הגשמים (ראה ערך תענית גשמים), נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שאינו נעצר (רבי חנינא בתענית ג א), שנאמר: וַיֵּאמֶר אֱלֹהֵינוּ וגו' אִם יִהְיֶה הַשָּׁנָה הָאֵלֶּה טָל וּמָטָר כִּי אִם לִפִּי דְבָרִי (מלכים א יז א), ולבסוף נאמר לו: לָךְ הָרָאָה אֶל אֲחָאָב וְאֶתְּנָה מָטָר וגו' (שם יח א), ולא נאמר ואתנה טל ומטר, משום שהטל לא נעצר לעולם, אפילו באותן שנים (גמ' שם, ורש"י שם ב ד"ה ולא מיעצר), ולא נשמע ה' לבקשתו של אליהו בזה (או רבי יוסה או רבנין בירושלמי תענית א א), אלא שמכל מקום נשבע עליו ואמר אם יהיה השנים האלה טל וגו', שלא יהיה טל של ברכה (גמ' שם ב), שיצמיח שום צמח (רש"י שם ד"ה אפילו טל). שטל של ברכה נעצר, וכן שנינו: משחרב בית המקדש לא ירד הטל לברכה (משנה סוטה מח א).

- ויש אומרים - שאף הטל נעצר (פני משה לירושלמי שם) - ובין על הטל, ובין על המטר נשמע לו (או רבי יוסה או רבנין בירושלמי שם; תפילת גשם לקליר (הנוסח הארוך) ד"ה אילת עופר), וכשנאמר לו בסוף

3. וכן לדעת הראשונים הסוברים שכבד צריך חיתוך אף לצלי, משום דם שבסמפונות (ראה ערך הני"ל), לא אמרו כן בטחול, לפי שאין בו סמפונות (תוספות שם ד"ה וחתיכה; סמ"ג לאוין קלז).
4. ויש מן הראשונים הסוברים שאסור לבשלו עם בשר (הגהות מרדכי חולין תשנא, בדעת הסמ"ג לאוין קלז).
5. על גידים ועורקים וקרומים שבטחול, שיש שאסורים משום דם או משום חלב, ראה ערך חוטין וערך נקור וערך קרומים.
טל. 1. יט, טורים תיז-תכג.
2. וכן אמרו בטעם שאין מזכירים גשמים עד מוסף יום טוב האחרון של חג

ט א, ותוספתא פרה (צוקרמאנדל) ט ג, כי השמש מעלהו (רא"ש שם), ואותו הטל הוא שמתאדה תחילה, ותשאר שארית המים הכשרים (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• ויש פוסלים (חכמים שם ושם), לפי שאין הטל עולה אלא מן הפירות בלבד (חכמים בתוספתא שם), ולא מן המים (חסדי דוד לתוספתא שם; תפארת ישראל שם), וכן הלכה (רמב"ם פרה אדומה ט ח, טז).

בתורת משקה או מים

הכשר טל נמנה בין שבעת המשקים המכשירים את האוכל לקבל טומאה (מכשירין ו ד; רמב"ם טומאת אוכלין א ב),³ ואף על פי שטל ומים מין אחד הם, מנו אותם חכמים שנים (ירושלמי תרומות יא ב).⁴

דינו כמים וכן בהלכות שנאמרו במים, מצינו שטל דינו כמים, כגון בחמץ (ראה ערכו), שהדין הוא שאין דגן נעשה חמץ אלא על ידי מים, או משקים שמתולדות המים, אף טל מחמץ (בית יוסף או"ח תסו ה, בשם הירושלמי, וש"ע שם), שהרי אמרו שטל ומים מין אחד הם (באור הגר"א שם, על פי הירושלמי שם), וכן נאמר: וַיִּמָּץ טַל מִן הַגֶּזֶה מְלֹא הַסֶּפֶל מִים (שופטים ו לח. באור הגר"א שם). לפיכך נחלקו אמוראים בירושלמי אם מותר להניח חטים על עשבים או על עפר שיש עליהם לחלוחית מן הטל (ירושלמי פסחים ג א, וקרנן העדה שם), ואף לדעת המתיר בעשבים, לא התיר אלא אם כן לקטם משש שעות ולמעלה, שכבר יצא הטל מהם, ואין בהם לחלוחית כל כך (ירושלמי שם), שאף על פי שבארבע שעות נימס הטל, הלחלוחית אינה עוברת עד חום היום (באור הגר"א שם), או שבתחילת היום צד העשבים הפונה למערב עדיין לא הכתה השמש עליו ונשאר שם הטל, אבל אחר שש שעות כבר שלטה החמה עליהם מכל צדיהם (פעולת צדיק א קעב).

דינו אינו כמים ויש שדין טל אינו כדין מים, כגון בשיעור המים לחיוב במלאכת מוציא מרשות לרשות בשבת, ששנינו שהוא כדי לשוף בהם את הקילור (משנה שבת עו ב) שנותנים על העין (רש"י שם ד"ה קילור), לא נאמר אלא במים של טל - שהם טובים לעינים (פירוש המשניות לרמב"ם שם; קרבן העדה לירושלמי שבת ח א) - אבל בסתם מים השיעור הוא כדי להדיח פני מדוכה (ירושלמי שם; פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם).

• יש נוהגים להזכיר טל אף בימות הגשמים (תוספות שם ג ב ד"ה בימות, בשם ר"י שאמר בשם א"י).

• ויש נוהגים שלא להזכיר כלל אף בימות החמה, אלא אומרים: רב להושיע מכלכל חיים וגו' (סידור רס"ג עמ' יח וכ; מחזור ויטרי (הורוויץ) פט; טור שם ורמ"א שם ג, שכן מנהג אשכנז; כן מנהג רוב האשכנזים בחוץ לארץ בימינו).

ולדברי הכל, אם לא הזכיר טל בימות החמה, או שהזכירו בימות הגשמים, אין מחזירים אותו (רמב"ם תפלה י ח; טוש"ע שם).

שאלה בברכת אף בשאלת גשמים שבברכת השנים (ראה ערך שאלה השנים) הנוסח הוא: ותן טל ומטר לברכה (רמב"ם, בסדר התפלות; טוש"ע או"ח קיז א), שאף על פי שאין הטל נעצר, מכל מקום כיון שיש טל שאינו לברכה (ראה לעיל), ולכן אנו מבקשים שיהיה אותו טל של ברכה (ט"ז או"ח קיד סק"ח). ונוהגים לשאול טל אף בימות החמה (ר"ן שם; טור שם), ואומרים: ותן טל לברכה (טור שם, בשם יש נוהגים; מנהג האשכנזים בימינו) - או ברך שנתנו בטללי רצון ברכה ונדבה (רמב"ם, סדר התפלות; מנהג הספרדים והתימנים בימינו) - שאף על פי שאינו נעצר, מתפללים עליו שיתנוהו לברכה (טור שם), ויש מן הראשונים שהוסיף טעם, לפי שהטל מתבקש בין בימות החמה, בין בימות הגשמים (ר"ן שם, על פי תענית ד).

זמן הירידה דרך הטל לירד בלילה (רש"י חולין ט ב ד"ה או), וכשהחמה זורחת עולה הטל לקראת החמה, כמו שנאמר: וּבִבְקֶר הַיְּתָה שִׁכְבַּת הַטַּל וגו' וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטַּל (שמות טז יג-יד. רש"י שם), ומטעם זה שנינו: צלוחית - שמלאוה מים חיים למי-חטאת (ראה ערכו) - שהניחה מכוסה, ובא ומצאה מגולה, וירד בה טל בלילה - וכגון שהניחה מגולה תחת אויר השמים בתחילת הלילה, שאז הטל יורד ובודאי נפל לשם (תפארת ישראל פרה יא א) - פסולה (משנה שם; חולין שם), שאינם מים חיים (רש"י שם ד"ה פסולה), והרי אפילו מים חיים שאינם מקודשים פוסלים המקודשים (ראה ערך הנ"ל), וכל שכן טל (תפארת ישראל שם).

אידידו הטל צלוחית של מי חטאת שירד לתוכה טל, נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שניחנה בחמה, והטל עולה (רבי אליעזר במשנה שם

טָמָא (אדם)¹

אדם שנטמא באחת מן הטומאות, לענין איסורים או דינים מיוחדים, או מצוות מסויימות שנתמעט מהן

הפרקים:

- בשילוח מחנות
- בעבודה במקדש
- באכילת קדשים
- באכילת תרומה
- באכילת מעשר שני
- בנגיעה וגרימת טומאה
- בהקרבת קרבנותיו
- במצוות שנתמעט מהן

מגע או משא ואהל וכיוצא (ראה ערך אבות הטומאות, וערך אהל המת, וערך ולד הטומאה, וערך טומאת מגע וערך טומאת משא ועוד).

על אדם או כלים שנטמאו בטומאת מת, ודיניהם המיוחדים, ראה ערך טמא מת. על טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו, וכן על

השם טמא נתייחד בהלכה לכל דבר שנטמא באחת מן הטומאות (ראה ערך טומאה), ונאמר בעיקר על אדם טמא, בין שטומאתו מחמת עצמו, כגון זב וזבה ונדה ויולדת ומצורע (ראה ערכיהם), ובין שקיבל טומאה מאחד מאבות-הטמאות (ראה ערכו) על ידי

3. למקור דין זה, ראה ערך הכשר: המשקים. 4. אם צריך שינתנו ברצון הבעלים, ראה ערך הכשר: נתינה ברצון.

טמא (אדם). 1. יט', טורים תכד-תמד.

א; רמב"ם שם. וראה ערך חיבי מיתות בידי שמים, ולמדוהו מגזירה שוה ממה שנאמר בו: וְלֹא יִחָלְלוּ, ונאמר בטמא שאכל תרומה: וּמָתוּ בּוֹ כִּי יִחָלְלוּ (ויקרא כב ט. סנהדרין פג ב; רמב"ם שם). התרו בו - לוקה (רמב"ם שם א; סמ"ג שם).

כֹּהֵן שְׂשִׁימֵשׁ בְּטוֹמָא, אִף שְׁחִיב מִלְּקוֹת בְּבֵית דִּין, פרחי כהונה חורגים אותו
אִין אַחִיו הַכֹּהֲנִים מְבִיאִים אוֹתוֹ לְבֵית דִּין, אֵלֹא פֶּרַחִי כַהֲנָה מוֹצִיאִים אוֹתוֹ חוּץ לַעֲזָרָה, וּמַפְצִיעִים אֶת מוֹחוֹ בְּגִזְרִים (משנה סנהדרין פא ב; רמב"ם ביאת מקדש ד ב, וסנהדרין יח ו), ואִין מִמַּחֲסִים עֲלֵיהֶם בַּכֶּן (רמב"ם ביאת מקדש שם), מִכּוּיִן שְׁחִיב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם (ראה סנהדרין פב ב), כִּדְרָךְ שֶׁאִמְרוּ בְּגִנְבָה אֶת הַקֶּסֶף - כְּלִי-שֶׁרֶת (ראה ערכו) - וּמִקְלָל אֶת חֲבֵרוֹ בְּשֵׁם, וְבוֹעֵל אֶרְמִיָּה - שְׁקָנָאִים פּוֹגְעִים בָּהֶם (ראה משנה שם פא ב. וראה ערך בועל ארמית וערך גנבה וערך מקלל), וְהֹלֵכָה לְמִשְׁהָ מַסִּינִי הִיא (ראה רש"י שם ד"ה קנאין, על בועל ארמית, ובחידושי הר"ן שם על טמא ששימש. וראה ערך הלכה למשה מסיני).

וַיֵּשׁ שֶׁכְּתֹב בְּדַעַת רֵאשׁוֹנִים שְׁדִין זֶה תִּקְנֵת חֲכָמִים הוּא, וְלֹא תִּיקְנֵנוּ כֵּן בְּשֶׁאֵר חִיבֵי מִיתוֹת אֵלֹא בְּטָמֵא שְׂשִׁימֵשׁ בְּמִקְדָּשׁ בְּלִבָּד, מִשּׁוֹם מַעֲלַת הַמִּקְדָּשׁ, שְׁמִכְנִים טוֹמָא בְּמִקְדָּשׁ טַהֲרָה (שו"ת הרדב"ז ב רלא, בדעת הרמב"ם שם), וּמִשּׁוֹם קְדוּשַׁת הַכַּהֲנָה הָיוּ מִמַּהֲרִים לְהַמִּיתוֹ, שֶׁלֹּא יֵאָמְרוּ זֶה הוּא הַכֹּהֵן שְׂשִׁימֵשׁ בְּטוֹמָא (הרדב"ז שם בתחילת התשובה⁴).

אִף כֹּהֵן בַּעַל-מוֹם (ראה ערכו) שְׁפָסוּל לַעֲבוּדָה כֹּהֵן בַּעַל מוֹם אוֹ זֶר שְׂשִׁימֵשׁ בְּמִקְדָּשׁ (ראה ערך בעל מום), הוֹזָהֵר עַל עֲבוּדָה בְּטוֹמָא (תוספות יבמות לב ב ד"ה בעל מום; רמב"ם ביאת מקדש ט יב).

אֲבָל זֶר (ראה ערכו) שְׂשִׁימֵשׁ בְּטוֹמָא אֵינוֹ חִיב אֵלֹא אַחַת (תוספתא זבחים יב; רמב"ם שם יא) מִשּׁוֹם זֵרוֹת (רמב"ם שם. וראה ערך זר), וּפִירְשׁוֹ רֵאשׁוֹנִים לִפִּי שַׁעַל טוֹמָא לֹא הוֹזָהֵרוּ אֵלֹא כַהֲנִים, שֶׁנֶּאֱמַר: דְּבַר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בָּנָיו וְיִנָּזְרוּ וְגו' (ויקרא כב ב. תוספות יבמות שם), וְזֶר הוֹאִיל וְאֵינוֹ רָאוּי לַעֲבוֹד אֵינוֹ עוֹבֵר עַל אִיסוּר טוֹמָא (כסף משנה על הרמב"ם שם); וַיֵּשׁ מִן הָרֵאשׁוֹנִים שֶׁכְּתֹב שֶׁאִף זֶר הוֹזָהֵר מִלַּעֲבוֹד בְּטוֹמָא (מאירי יבמות שם).

טָמֵא שְׂשִׁימֵשׁ בְּמִקְדָּשׁ אֵינוֹ חִיב מִיתָה אֵלֹא עַל הַעֲבוּדוֹת שְׁחִיב עֲבוּדוֹת שֹׁזֵר חִיב עֲלֵיהֶן (ראה זבחים קיב ב, ורש"י שם ד"ה ולא; רמב"ם ביאת מקדש ט י. וראה ערך זר), וְהֵן אַרְבַּע עֲבוּדוֹת: זְרִיקָה (ראה ערכו), וְהַקְטָרָה (ראה ערכו), וְנִיסוּךְ הַיֵּין (ראה ערך נסכים), וְנִיסוּךְ הַמֵּים בַּחֵג (ראה יומא כד א, וירושלמי שם ב א, ורמב"ם שם ב בורא), אֵלֹא שֶׁמֶכֶל מִקּוֹם אִף שֶׁאֵר עֲבוּדוֹת מוֹזָהֵר עֲלֵיהֶן וְלֹקָה (רמב"ם שם ה).

טָמֵא שֶׁעָבַד בְּמִקְדָּשׁ עֲבוּדוֹת פְּסוּלָה (משנה זבחים טו ב, בקבלת הדם, ומנחות ו א, בקמיצה ועוד; רמב"ם ביאת מקדש ד א, וראה שם הלכה ד והלכה ו), שֶׁנֶּאֱמַר: וְיִנָּזְרוּ מִקְדָּשִׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחָלְלוּ וְגו' (ויקרא כב ב. זבחים שם), וְכֵן דְּרָשׁוּ: וַיִּנָּזְרוּ מִקְדָּשִׁי, הֵינִי שִׁיתַּרְחִקוּ בְּטוֹמָאֲתָם מִכָּל קִדְשִׁים; בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחָלְלוּ, שֶׁהַזֵּרִים אִף הֵם יִנָּזְרוּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִחָלְלוּ (זבחים שם ורש"י. וראה ערך זר).

באכילת קדשים

אֲזַהֲרֵתוּ וְעוֹנְשׁוּ כָל הַקֶּרְבָּנוֹת, בֵּין קִדְשֵׁי-קִדְשִׁים (ראה ערכו) בֵּין קִדְשֵׁים-קָלִים (ראה ערכו), בֵּין הַנֶּאֱכָלִים לְכַהֲנִים בֵּין הַנֶּאֱכָלִים לְכָל אָדָם (ראה ערך אכילת קדשים), אִין אוֹכִלִים אוֹתָם אֵלֹא

זֶב וְזֹבֵה וְיוֹלָדֶת וּמִצּוֹרֵעַ שִׁטְהָרוּ וְעַדִּיין לֹא הִבִּיאוּ כִפְרָתָם, שִׁישׁ שְׂדִינָם כְּטָמֵא, רָאָה עֶרֶךְ טָבוֹל יוֹם, וְעֶרֶךְ מַחֲסֵר כִפְרָה.

בשילוח מחנות

מִצּוֹת עֲשֵׂה מִצּוֹת עֲשֵׂה לְשַׁלַּח כָּל הַטָּמְאִים מִן הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיִּשְׁלְחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זֶב וְכָל טָמֵא לְנֶפֶשׁ (במדבר ה ב. רמב"ם ביאת מקדש ג א. וראה ערך שלוח מחנות). זֶה הַמַּחֲנֶה הָאֵמּוֹר כָּאֵן הוּא מַחֲנֶה שְׁכִינָה, שֶׁהוּא מִפְתַּח עֲזָרַת-יִשְׂרָאֵל (ראה ערכו) וּלְפָנִים (רמב"ם שם ב. וראה ערך מחנות וערך עזרת ישראל), שׁוֹמֵעַ אֲנִי שֶׁהַמִּצּוֹרֵעַ וְהַזֶּב וְטָמֵא מֵת שְׁלֶשְׁתָּם בְּמִקּוֹם אֶחָד, תִּלְמּוֹד לּוֹמַר בְּמִצּוֹרֵעַ: בְּדָד יֵשֵׁב מִחוּץ לַמַּחֲנֶה מוֹשְׁבּוֹ (ויקרא יג מו), זֶה מַחֲנֶה יִשְׂרָאֵל, שֶׁהוּא מִפְתַּח - הֵינִי חוֹמַת - יְרוּשָׁלַיִם (ראה ערכו) וּלְפָנִים (ראה ערך ירושלים וערך מחנות וערך מצורע), מֵהַ מִצּוֹרֵעַ שִׁטְמָאֲתוֹ חֲמוּרָה, חֲמוּר שִׁילּוּחוֹ מִשִּׁילּוֹחַ חֲבֵרוֹ, אִף כָּל שִׁטְמָאֲתוֹ חֲמוּרָה, חֲמוּר שִׁילּוּחוֹ מִשִּׁילּוֹחַ חֲבֵרוֹ, לְפִיכָן מִשְׁלָחִים אֶת הַמִּצּוֹרֵעַ חוּץ לְשַׁלַּח מַחֲנֹת, שֶׁהוּא חוּץ לְיְרוּשָׁלַיִם, מִפְּנֵי שֶׁהוּא מִטָּמֵא בְּבִיָּאָה - שֶׁאֵם נִכְנַס לְבֵית נְטָמָא כָּל אֲשֶׁר בְּבֵית (ראה ערך מצורע) - מֵהַ שֶׁאִין הַזֶּב מִטָּמֵא, וּמִשְׁלָחִים זִבִּים וְזֹבוֹת נְדוֹת וְיוֹלָדוֹת חוּץ לְשֶׁתִּי מַחֲנֹת, שֶׁהוּא חוּץ לְהַר-הַבֵּית (ראה ערכו), מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִטָּמְאִים הַמִּשְׁכָּב וְהַמּוֹשֵׁב אִפִּילוֹ מִתַּחַת הָאֵבֶן (ראה ערך אבן מסמא), מֵהַ שֶׁאִין הַמֵּת מִטָּמֵא (רמב"ם שם ב, ג).

וְכֵן בַּעַל-קָרִי (ראה ערכו) מִשְׁתַּלַּח חוּץ לְשֶׁתִּי מַחֲנֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: וְכָל זֶב, לְרִבּוֹת בַּעַל קָרִי (פסחים סז ב²), אֲבָל טָמֵא מֵת - הֵינִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּטוֹמָא-מֵת (ראה ערכו) - מוֹתֵר לְהִכְנֵס לְהַר הַבֵּית (פסחים סז ב; רמב"ם שם ד). וְכֵן בּוֹעֵל נְדָה כְּטָמֵא מֵת (זבחים ה יא; פסחים סח א; רמב"ם שם ה).

מִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה כֶּשֶׁם שִׁילּוּחַ טָמְאִים מִן הַמִּקְדָּשׁ בַּעֲשֵׂה, כֵּךְ אִם נִכְנְסוּ עוֹבְרִים בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: וְלֹא יִטָּמְאוּ אֶת מַחֲנֵיהֶם (במדבר ה ג. רמב"ם ביאת מקדש ג י), הִרִי זֶה אֲזַהֲרָה שֶׁלֹּא יִכְנָסוּ לְמִקְדָּשׁ בְּטוֹמָא (מכות יד ב), וְהִבֵּא אֶל הַמִּקְדָּשׁ טָמֵא חִיב כָּרַת (משנה כריתות ב א; רמב"ם שם יב. וראה ערך חיבי כריתות וערך טומאת מקדש וקדשיו³).

הַתְּרוּ בּוֹ - לֹקָה (משנה מכות יג א. וראה ערך חיבי מלקיות), וְאֵם נִכְנַס בְּשׁוּגָג חִיב בְּקֶרֶבֶן-עוֹלָה-וְיִוֵּרֵד (ראה ערכו). רָאָה תוֹרַת כַּהֲנִים אַחֲרֵי סוּף פֶּרֶק יב, וּבִרְיִיתָא שְׁבוּעוֹת ו ב, וְרָאָה שֶׁם הִדְרָשָׁה לַכֶּךְ).

בעבודה במקדש

אֲזַהֲרֵתוּ וְעוֹנְשׁוּ כֹהֵן טָמֵא מוֹזָהֵר מִלַּעֲבוֹד עֲבוּדָה בְּמִקְדָּשׁ (זבחים טו ב; רמב"ם ביאת מקדש ד א. וראה ערך עבודה), שֶׁנֶּאֱמַר: דְּבַר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בָּנָיו וְיִנָּזְרוּ מִקְדָּשִׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחָלְלוּ וְגו' (ויקרא כב ב. זבחים שם), וְכֵן דְּרָשׁוּ: וַיִּנָּזְרוּ מִקְדָּשִׁי, הֵינִי שִׁיתַּרְחִקוּ בְּטוֹמָאֲתָם מִכָּל קִדְשִׁים; בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִחָלְלוּ, שֶׁהַזֵּרִים אִף הֵם יִנָּזְרוּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִחָלְלוּ (זבחים שם ורש"י. וראה ערך זר).

הֲלֹא נִמְנָה בְּמִנֵּין הָלֹאִיין (ספר המצות לרמב"ם לא תַעֲשֶׂה עֵה; סמ"ג לאִיין שֶׁ; הַחִינוּךְ מִצּוֹה רַעַח).

עָבַר וְעָבַד בְּטוֹמָא - בַּעֲבוּדוֹת מִסּוּיִימוֹת (ראה להלן: הַעֲבוּדוֹת שְׁחִיב עֲלֵיהֶן) - בְּמִזִּיד, חִיב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם (בְּרִייתָא סִנְהֶדְרִין פג

4. וראה רי"ף פרלא בספר המצות רס"ג פתיחה לחלק ג אות כג, שפרחי כהונה הכוונה לקטנים שהביאו סימנים, על פי ברכות מז ב קטן פורח.

2. וראה משנה למלך ביאת מקדש שם שתמנה על שלא הוזכר במשנה וברמב"ם.
3. וראה תורת כהנים אחרי סוף פרק יב בשם אחרים על מקור הדרשה.

שטמא ראוי בהם לעבודה (ראה ערך טומאה בצבור), אין טמא חולק בהם (זבחים שם; רמב"ם שם כג), כדרך שאמרו באונן שאסור באכילת קדשים, ואינו חולק לאכול לערב (ראה ערך אנינות), שאף כהן גדול שמקריב אונן (ראה ערך הנ"ל וערך כהן גדול) אינו אוכל ואינו חולק לאכול לערב (זבחים שם), שבראוי לאכילה הדבר תלוי, ולא בראוי לעבודה (רש"י שם ד"ה ואינו חולק).

באכילת תרומה

אזהרתו ועונשו תרומה (ראה ערכו) - הנאכלת לכהנים, ולנשיהם ולעבדיהם (ראה ערך אכילת תרומה: המותרים באכילתה) - אינה נאכלת אלא לטהורים, שנאמר: כָּל טָהוֹר בְּבִיתְךָ יֹאכְלוּ (במדבר יח ג). וראה ספרי וספרי זוטא שם), אבל כהן טמא אסור לאכול תרומה, בין טמאה בין טהורה (רמב"ם תרומות ז א), וכן שנינו: כל הטמאים לא יאכלו בתרומה (משנה יבמות ע א), וכן מנו בין חיבי-מיתות-בידי-שמים (ראה ערכו) כהן טמא שאכל תרומה טהורה (תוספתא סנהדרין יב, וזבחים יד, וברייטא סנהדרין פג א; רמב"ם שם), ולמדוהו מהכתוב: וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמַרְתִּי וְלֹא יִשְׁאוּ עָלָיו חֲטָא וּמָתוּ בוּ כִּי יַחְלְלוּ (ויקרא כב ט). סנהדרין שם; רמב"ם שם. וראה ערך חיבי מיתות בידי שמים), ואם התרו בו לוקה (רמב"ם שם, וסנהדרין יט ב אות ז; סמ"ג לאוין רנו. וראה ערך חיבי מלקיות).

טמא אין חולקים לו תרומה בבית הגרנות (תוספתא סוף תרומות; ברייתא יבמות צט ב; רמב"ם תרומות יב כב. וראה ערך מתנות כהונה), אף שרשאי לאכלה כשיטהר (מאירי יבמות שם), מפני שהוא מאוס (גמרא שם ק א; רמב"ם שם), או שהדבר מאוס ליתנה לטמא במקום טהורים (מאירי שם), וכן אין משלחים לו תרומה לביתו (תוספתא וברייטא שם; רמב"ם שם).

באכילת ביכורים חלה ותרומת מעשר וטעונים הערב-שמש (ראה ערכו. ראה בכורים ב א. וברמב"ם בכורים ג ה), וכהן טמא האוכלם חייב מיתה בידי שמים (משנה שם, וברש"י יבמות עג א ד"ה מיתה פירש שהיינו בכהן טמא שאכלם⁵), שהבכורים כתרומה, שכן אמרו: וְתָרוּמַת יָדְךָ (דברים יב יז) אלו הבכורים (פסחים לו ב ושם נתבאר. רש"י יבמות שם). וכן חלה (ראה ערכו) הרי היא בכלל תרומה לענין זה (ראה חלה א ט, וירושלמי בכורים ב א, הובא בתוספות יום טוב חלה שם, שהכוונה בכהנים טמאים. וראה ערך חלה). והוא הדין לתרומת-מעשר (ראה ערכו. ראה ערלה ב א, ורמב"ם תרומות טו כ, וראה ערך תרומת מעשר).

באכילת מעשר שני

אזהרתו ועונשו מעשר-שני (ראה ערכו), שמצוה לאכלו בירושלים (ראה ערך אכילת מעשר שני, וערך מעשר שני), אסור באכילה לאדם טמא (ראה יבמות עג ב, ומכות יט ב; רמב"ם מעשר שני ג א; ספר המצות לא תעשה קנ; החינוך מצוה תרט), וכן דרשו את הכתוב בפרשת ודוי-מעשר (ראה ערכו): וְלֹא בַעֲרֹתִי מִמֶּנּוּ בְּטָמָא (דברים כו יד), בין שאני טמא והוא - המעשר - טהור, בין שאני טהור והוא טמא (ספרי דברים שם; רבי שמעון בברייטא יבמות שם ומכות שם; רמב"ם שם), היינו שמתוודה שלא ביערו באש, ולא הדליק בו את הנר אפילו בשעת הטומאה שאינו יכול לאכלו (ראה שבת כה א ורמב"ם שם ב. וראה ערך מעשר שני), ומשמע שאינו נאכל בטומאה (רש"י יבמות שם ד"ה והיכן).

הטהורים בלבד, אבל טמא אסור באכילתם (ראה יבמות עד ב ועוד; רמב"ם מעשה הקרבנות י ט. וראה ערך הנ"ל וערך אסורי אכילה), שנאמר: כָּל טָהוֹר בְּבִיתְךָ יֹאכְלֵהוּ (במדבר יח יא. ספרי שם), וכל אדם שנטמא טומאה שחייבים עליה כרת על ביאת המקדש ואכל כזית מן הקדשים, בין בקודש טהור בין בקודש טמא (ראה ערך טמא ב) במזיד חייב כרת (משנה כריתות ב א; רמב"ם פסולי המוקדשין יח יג. וראה ערך חיבי כריתות), שנאמר: אֲשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זָרְעֶכֶם אֶל הַקִּדְשִׁים וְגו' וְטָמְאָתוּ עָלָיו וְנִכְרְתָהוּ (ויקרא כב ג. רש"י שבועות ז א ד"ה ג' כריתות, וכריתות שם ד"ה וטמא), וקריבה זו אכילה היא (רש"י שבועות שם, על פי זבחים מה ב). וכן נאמר: וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל בְּשָׂר מִזֶּבֶח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר לָהּ וְטָמְאָתוּ עָלָיו וְנִכְרְתָהוּ (ויקרא ז כ. רמב"ם שם).

ואם התרו בו - לוקה (משנה מכות יג א; זבחים שם; רמב"ם סנהדרין יט א אות טו. וראה ערך חיבי מלקיות). אכל בשוגג חייב בקרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו. ראה משנה כריתות שם, ושם י ב, וערך חיבי קרבנות וערך קרבן עולה ויורד).

בחלוקת הקדשים אף בחלוקת הקדשים לאנשי בית אב שמקריבים לאנשי בית אב באותו יום (ראה ערך מתנות כהונה) שנינו: טבול יום ומחוסר כפורים, הואיל ואינם ראויים לאכילה, אינם חולקים בקדשים לאכול לערב לכשיטהרו (משנה זבחים צח ב ורש"י; רמב"ם מעשה הקרבנות י יט), שנאמר בקרבן חטאת: הִפְהֵן הַמִּחְטָא אֹתָהּ יֹאכְלֶנָה (ויקרא ו יט), ודרשו: הראוי לאכילה חולק, ושאינו ראוי לאכילה אינו חולק (ראה גמרא שם צט א, בשם ריש לקיש ומסקנת הגמרא לדעת רב יוסף), ואפילו טמא בשעת זריקת דמים, וטהור בשעת הקטר חלבים - שהוא כל הלילה (ראה ערך הקטרה), כגון שטבל וטהר בהערב שמש (רש"י שם צח ב ד"ה וטהור) - אינו חולק בבשר, שנאמר: הַמִּקְרִיב אֶת דָּם הַשְּׁלָמִים וְאֶת הַחֵלֶב מִכִּנֵּי אֹהֶרֶן לֹא תִהְיֶה שׁוֹק הַיָּמִין לְמִנְחָה (ויקרא ז לג. משנה שם; תורת כהנים שם).

הטהור בשעת זריקת דמים, חלבים, נחלקו תנאים: • לדעת חכמים חולק (זבחים קב ב, לדעת חכמים שבמשנה שם צח ב; תוספתא מנחות יג).

• אבא שאול אומר לעולם אינו חולק עד שיהא טהור משעת זריקה עד שעת הקטר חלבים, שנאמר: הַמִּקְרִיב אֶת דָּם הַשְּׁלָמִים וְאֶת הַחֵלֶב (ויקרא ז לג), עד שיהיה טהור וראוי לעבודה משעת זריקה עד אחר הקטר חלבים (ראה ברייתא שם קב ב לעולם אינו אוכל כו', ובכתבי יד הגירסא אינו חולק, וכן הוא בתורת כהנים שם; רמב"ם מעשה הקרבנות י כא). וכן הלכה (רמב"ם שם).

ויש מן הראשונים שנסתפקו לומר שאף בשעת קבלת הדם צריך שיהא טהור, שהמקריב משמע קבלה, שכן דרשו: וְהִקְרִיבוּ (ויקרא א ה) - זו קבלת הדם (תוספות שם צט א ד"ה אינו. וראה ערך קבלה). בתוספתא אמרו: רבי נהוראי אומר לעולם אין חולק בבשר עד שיהא טהור בשעת שחיטה, ובשעת זריקת דמים, ובשעת הקטר חלבים (תוספתא מנחות יג).

בעל מוס אף בעל-מוס (ראה ערכו), שהדין הוא שחולק ואוכל בקדשים אף שאינו ראוי לעבודה (ראה ערך בעל מוס), אם היה טמא אינו חולק לאכול לערב, כיון שאינו ראוי לאכילה (זבחים צט א; רמב"ם מעשה הקרבנות י יז). וכן בקרבנות ציבור, אף

5. אבל בחגיגה יח ב ד"ה חייבין פירש בזר האוכלם.

(תוספות פסחים שם ד"ה ערל, וחגיגה ד ב ד"ה דכתיב).

ואף שצריך לסמוך על הקרבן, ואין טמא ראוי לסמיכה (ראה להלן: במצוות שנתמעט מהן; בסמיכה), אין סמיכה מעכבת בו (וראה ערך כל הראוי לבילה כו'), שכיון שמיצט הכתוב טמא מראייה, משמע ששאר קרבנות משלח, ואין צריך שיהא ראוי לסמיכה (תוספות יבמות קד ב ד"ה דאמר), או שלא אמרו משלח קרבנותיו אלא בקרבן העוף, או בבכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו), ומעשר-בהמה (ראה ערכו), שאין צריכים סמיכה (תוספות פסחים סב א ד"ה ערל. וראה ערך סמיכה).

להלכה כתבו ראשונים שדוקא מצורע אינו משלח קרבנותיו, שכל זמן שאינו ראוי לביאה אינו ראוי להקרבה (רמב"ם ביאת מקדש ב יא), וכן טמא מת אין מקריבים עליו קרבן כלל עד שיטהר (רמב"ם שם יב. וראה כסף משנה שם); ויש שכתב שאינו אלא מדרבנן, אבל מן התורה אין צריך שיהא ראוי לביאת מקדש (קריית ספר על הרמב"ם שם).

במצוות שנתמעט מהן

מלבד ראייה וחגיגה, שאמרו בהם שהטמא פטור (ראה לעיל: בהקרבת קרבנותיו; בעולת ראייה ושלמי חגיגה), מצינו עוד כמה מצוות ודינים שהטמא נתמעט מהם, או שאינו ראוי לקיימן.

במצות הקהל - במצות הקהל - שנאמר בה: **בְּבֹא כָל יִשְׂרָאֵל לְרֹאֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת וגו'** (דברים לא יא. וראה ערך הקהל) - כתבו ראשונים שהטמא פטור, לפי שאינו ראוי לביאה (רמב"ם חגיגה ג ב), או לפי שלמדו גזירה שוה מראייה, שכל שפטור מראייה פטור מהקהל (ראה מאירי חגיגה ג ב, ולחם משנה על הרמב"ם שם. וראה מנחת חינוך מצוה תריב שנסתפק בכך).

בשחיטת קדשים שנינו שאף טמאים שחיטתם כשרה, ואפילו בקדשי קדשים, ובלבד שלא יהיו נוגעים בבשר (משנה זבחים לא ב; חולין ב ב; רמב"ם פסולי המוקדשין א א, ב. וראה ערך שחיטה (בקדשים)), ודוקא בדיעבד, אבל לכתחילה לא ישחט טמא, גזירה שמה יגע בבשר (זבחים שם, וחולין שם).

ואין למעט טמא ממה שנאמר: **וְשָׁחַט אֶת כֶּן הַבֶּקֶר לִפְנֵי ה'** (ויקרא א ה), ואין טמא נכנס לעזרה, שאם רצה עומד חוץ לעזרה ושוחט בסכין ארוכה (זבחים לב א, וחולין ב ב).

בברייתא נחלקו תנאים בדבר וכן אמרו: ושחט את בן הבקר לפני ה', ולא השוחט לפני ה', שמעון התימני אומר: מנין שיהיו ידיו של שוחט לפני מן הנשחט, תלמוד לומר ושחט את בן הבקר לפני ה', שוחט את בן הבקר יהיה לפני ה' (תורת כהנים א; ברייתא בזבחים לב ב), ולדעתו אף בשחיטה יש למעט טמא מטעם זה שאינו יכול ליכנס לעזרה, ולא לשחוט בסכין ארוכה (קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

בסמיכה אף בסמיכה על הקרבן אמרו שאינה אלא בטהורים (זבחים לב א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג יא. וראה ערך סמיכה), שנאמר בשחיטה: **וְשָׁחַט אֶת כֶּן הַבֶּקֶר לִפְנֵי ה'** (ויקרא א ה), וכיון שצריכים תיכף לסמיכה שחיטה (ראה ערך הני"ל), אף הסמיכה בפנים, ואין טמא נכנס לעזרה (רש"י זבחים לב ב ד"ה ושחט, וראה תוספות שם לב א ד"ה מאי), ואין לומר שיכניס ידיו ויסמוך, שאף ביאה במקצת שמה ביאה (זבחים שם. וראה ערך ביאה במקצת).

ויש מן הראשונים שכתב להלכה שאף שאין סומך אלא טהור, אם סמך הטמא - סמך (רמב"ם מעשה הקרבנות ג יא), ופירשו בדעתו

האוכל מעשר שני בטומאה - לוקה (ראה מכות שם; הלכות גדולות לאוין שבמלקות רעט; רמב"ם שם א, וסנהדרין יט ד אות סז; החינוך שם. וראה ערך חיבי מלקיות).

בנגיעה וגרימת טומאה

אזהרתו ועונשו - טמא שנגע בקודש - היינו בשר קודש - ריש לקיש אמר לוקה, שנאמר ביולדת (ראה ערכו): **כָּל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע וגו' עַד מְלֹאת יְמֵי טְהָרָה** (ויקרא יב ד. זבחים לג ב), ואף על פי שלמדו מכתוב זה אזהרה לאוכל בשר קודש בטומאה (ראה ערך אכילת קדשים), יש ללמוד מכאן אף אזהרה לנוגע, מכיון שהוציא הכתוב איסור זה בלשון נגיעה (זבחים שם), ורבי יוחנן אמר אינו לוקה, שלדעתו נאמר לאו זה בתרומה (שם). וראה ערך תרומה). ואין ללמוד מכאן מלקות לקודש אפילו בקל וחומר, שאין-מזהירין-מן-הדין (ראה ערכו. רש"י זבחים שם ד"ה בתרומה), וזה חומר בתרומה מבקדשים (תוספות שם ד"ה לענין).

להלכה כתבו ראשונים שטמא שנגע בקודש אינו לוקה (רמב"ם פסולי המוקדשין יח יב; החינוך מצוה קמה), אלא שמכל מקום אסור לטמא את הקדשים, או לסבב להם טומאה, שהרי פוסלם (רמב"ם שם), ועבירה היא בידו (מאירי מכות יד ב).

במעשר שני אף במעשר שני אמרו בירושלמי שהוא בכלל האיסור של בכל קדש לא תגע (ירושלמי שבת טז ג, וקרבן העדה שם). ויש מפרשים כן אותה ששינוי: **וְלֹא בְעֲרַתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמָא** (דברים כו יד), הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתוודות (מעשר שני ה יב, וראה ערך ודוי מעשר), לפי שאסור להפרישו בטומאה, משום שנוגע בו ומטמאו, ואזהרתו מהכתוב בכל קדש לא תגע, ומעשר שני נקרא קודש (מלאכת שלמה שם, וכעין זה בפירוש ר"ש סיריליאנו שם, ותוספות אנשי שם בשם רמ"ז). והוא הדין בנטע רבעי (מלאכת שלמה שם. וראה ערך רבעי).

בהקרבת קרבנותיו

בעולת ראייה - טמא, שאסור לבוא למקדש (ראה לעיל: בשילוח מחנות), ושלמי חגיגה - פטור מן הראייה (ראה ערכו. תוספתא חגיגה א; ברייתא שם ד ב; רמב"ם חגיגה ב א. וראה ערך ראייה), ואינו חייב לשלוח עולת ראייתו על ידי שליח (רש"י חגיגה שם ד"ה פטורים. וראה ערך עולת ראייה), שנאמר: **כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם וגו' וּבָאתָ שָׁמָּה וַהֲבֵאתָם שָׁמָּה עֲלֵתִיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וגו'** (דברים יב ה-ו), כל שישנו בביאה - שיכול ליכנס למקדש - ישנו בהבאה, וכל שאינו בביאה אינו בהבאה (חגיגה שם; ירושלמי שם א א. וראה ערך ראייה).

וכן בשלמי חגיגה (ראה ערכו) אמרו בירושלמי שפטור (ירושלמי שם; רמב"ם שם ב ד), ואינו שולח חגיגתו ביד אחר (ירושלמי שם), שנאמר: **כָּבֹא כָל יִשְׂרָאֵל לְרֹאֹת וגו'** (דברים לא יא), הראוי לבוא עם כל ישראל מביא, ושאנו ראוי לבוא עם כל ישראל אינו מביא (ירושלמי שם).

בשאר קרבנות - בשאר כל הקרבנות אמרו שטמא משלח קרבנותיו (פסחים סב א; רמב"ם ביאת מקדש ב יב), ומקריבים עליו (רמב"ם שם), ואין למעט טמא מהכתוב: **ובאת שמה והבאתם שמה עֲלֵתִיכֶם וְזִבְחֵיכֶם** (דברים יב ה-ו), כל שישנו בביאה ישנו בהבאה, כשם שנתמעט מראייה וחגיגה (ראה לעיל), שדוקא בקרבנות התלוים בביאה הקפיד הכתוב, מה שאין כן בנדירים ונדבות

על נדות (ראה ערך בועל נדה), מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במשנה וגמרא ובהלכות ובאגדות (ברכות כב א, וראה תוספתא שם ב), וכן בתפילה כתבו ראשונים שאף זבים וזבות ונדות ויולדות חייבים (רי"ף ורא"ש ברכות סוף פרק ג; טושי"ע אורח חיים פח^ו), והוא הדין בקריאת-שמע (ראה ערכו) כל הטמאים חייבים ומברכים לפניה ולאחריה והם בטומאתם, אף שאפשר להם לעלות מטומאתם בו ביום, כגון הנוגעים בשרץ או בנדה וזבה ומשכבה וכיוצא בהם (רמב"ם קריאת שמע ד ח).

על בעל קרי שתיקנו לו טבילה לתורה ולקריאת שמע ולתפלה, ראה ערך בעל קרי.

על ברכת כהנים, שיש שנהגו שאין כהן טמא נושא את כפיו עד שיטבול, ראה ערך נשיאת כפים.

על מצוות הטמא להטהר ראה ערך טהרה.

שלא אמרו שאינו סומך אלא מדרבנן, שהרי יכול להכניס ידיו ויסמוך (ראה כסף משנה ולחם משנה שם).

אסיפת אפר אסיפת אפר פרה-אדומה (ראה ערכו) אינה כשרה בטמא, שנאמר: וְאָסַף אִישׁ טְהוֹר (במדבר יט ט). וראה ערך אפר חטאת). וכן להזאת מי-חטאת (ראה ערכו) פסול הטמא, שנאמר: וְטָבַל בַּמֵּיִם אִישׁ טְהוֹר וְגו' וְהָזָה הַטָּהוֹר וְגו' (במדבר יט יח-יט. וראה ערך הזאה).

לטהרת מצורע לטהרת מצורע הכל כשרים, אפילו זב ואפילו טמא מת, אבל אין מצורע מטהר את המצורע (ראה תוספתא נגעים ח; רמב"ם טומאת צרעת יא ו. וראה ערך טהרת מצורע).

בשאר מצוות בשאר מצוות אמרו שכל הטמאים כולם חייבים בהן כטהורים (ראה רמב"ם תפילין ד יג, בהנחת תפילין. וראה פסחים כח ב, ורמב"ם קרבן פסח ט ה, במצה ומרור, וראה ערך אכילת מצה וערך אכילת מרור), וכן שנינו בברייתא: הזבים והמצורעים ובאים

טָמֵא (פסולי המוקדשין)¹

בשר קרבן, או שאר קדשים, שנטמאו, שאסורים באכילה והנאה וטעונים שריפה

וכן קדשים שנטמאו בטומאות של דבריהם (ראה ערך שמנה עשר דבר), אף על פי שאינו לוקה על אכילתם, מכים אותו מכת מרדות (ראה ערכו). רמב"ם פסולי המוקדשים יח יב).

קדשים שבכלל האיסור

בכל איסור אכילת קדשים טמאים נאמר בכל הקרבנות (רמב"ם הקרבנות שם), בין קדשי קדשים, בין קדשים קלים (ראה ערכיהם). יראים השלם עד; סמ"ג לאוין לא תעשה שלח), והוא הדין במנחות (ראה ערכו). ראה מנחות כו א, ובעומר, ובשתי הלחם, ובלחם הפנים (ראה ערכיהם). ראה פסחים עו ב, ומנחות יד ב, ובלחמי תודה (ראה ערכו). ראה מנחות מו א, ובשמן של מנחות (ראה שבת כה א ורש"י פסחים יד ב ד"ה נוקמה).

באימורים אף אימורים הנקטרים על המזבח, שאסורים באכילה (ראה ערך אמורים), דרשו שאם נטמאו ואכלם עובר עליו משום שני לאוין, לאו של זרות, שאף הכהן זר אצלם (ראה ערך הנ"ל וערך זר), ולאוי של טומאת בשר (פסחים כד ב, ורש"י ד"ה לרבות).

והאימורים מצטרפים עם הבשר לכזית לחייב עליו משום טמא (ראה מעילה טו ב; רמב"ם פסולי המוקדשים יח כא).

בעצים ולבונה אף בדברים שאין ראויים לאכילת אדם, דרשו: וְהַבֶּשֶׂר, לרבות עצים ולבונה (פסחים כד ב, ושם לה א ועוד), אף על פי שאינם אוכל לענין טומאת אוכלין (ראה ערכו), חיבת הקודש מכשרתם לקבל טומאה (רש"י זבחים לד א ד"ה לרבות. וראה ערך חבת הקודש). וכן כתבו ראשונים להלכה (רמב"ם פסולי המוקדשים יח יב).

בשעת היתר איסור אכילת קדשים טמאים נאמר אף בבמה (ראה הבמות ערכו) בשעת היתר הבמות (ראה זבחים קיג א, ותוספות שם כח ב ד"ה מסתברא. וראה ערך במה).

שריפתם

מצות שריפה מצות עשה לשרוף כל הקדשים שנטמאו (ויקרא ז יט; רמב"ם פסולי המוקדשים יא א, וראה שבת כה א), בין קדשי קדשים, בין

השם טמא סתם, מלבד שנאמר על אדם טמא (ראה ערך טמא א), נאמר אף על קדשים טמאים, בנוגע לאיסור אכילתם או מצות שריפתם, ויש שהוזכר עם פגול ונותר (ראה ערכיהם). ראה פסחים טו ב, וזבחים מג ב, ושם סט א ועוד), אבל על פי רוב הוזכר עם פגול ונותר בנוגע לאיסור אכילת קדשים בטומאת הגוף.

האיסור ומקורו

מקורו קדשים טמאים אסורים באכילה מן התורה, והוא איסור לאו (ראה פסחים כד ב, ושם עט א, ויבמות פב א, ורש"י ד"ה איסור לאו, ועוד; רמב"ם פסולי המוקדשים יח יב. וראה ערך אסורי אכילה), שנאמר וְהַבֶּשֶׂר אֲשֶׁר יִגַּע בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכַל (ויקרא ז יט. רמב"ם שם).

הלאו נמנה במנין הלאוין (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה קל; סמ"ג לאוין שלח; חנוך קמה).

לדעת רב פפא למדים איסור זה מקל וחומר או מהיקש (ראה פסחים כד א. וראה עוד רש"י פסחים שם ד"ה היקשא).

דרגת הטומאה לאו זה נאמר בין בבשר שנטמא באב הטומאה, בין שנטמא בולד הטומאה (רמב"ם פסולי המוקדשים יח יב).

וראה ערך אבות הטמאות וערך ולד הטמאה), וכן שנינו: הראשון והשני והשלישי שבקודש טמאים ומטמאים, הרביעי פסול ולא מטמא (טהרות ב ה, וראה פסחים טז א; רמב"ם אבות הטמאות יא ד), ואין רביעי עושה חמישי לעולם (רמב"ם שם. וראה פסחים יט א), וקודש הנוגע בו אין קורא בו והבשר אשר יגע בכל טמא (פסחים טז א, ורש"י ד"ה רביעי).

בספק טמא ומכל מקום אין הכתוב מדבר אלא בנטמא הבשר טומאה ודאית, אבל ספק טמא - יאכל (סוטה כט א).

וראה ערך ספק טמאה).

עונשו אדם טהור שאכל כזית מוקדשים שנטמאו - לוקה (ראה מכות יג א; זבחים לד א; רמב"ם פסולי המוקדשים יח יב, וסנהדרין יט ד אות נג. וראה ערך חיבי מלקיות), אבל אינו חייב כרת (זבחים קו א).

6. וראה בית יוסף ורמ"א שם על המנהג שאשה נדה לא תיכנס לבית הכנסת ועוד. **טמא (פסולי המוקדשין)**. 1. יט, טורים תמד - תנ.

מוטלת על הכהנים, והנשרפים בחוץ, כגון קדשים קלים, הבעלים שורפים את חלקם (חינוך שם). ויש מן האחרונים שכתב, שמצות שריפת קדשים טמאים אינה מצד הבעלים, אלא כל מי ששורף מקיים המצוה (שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח טו).

קדשים קלים (פסחים פב א), או שהלכה למשה מסיני היא, שכל שפסולו בקודש - בשריפה (פסחים פב ב. וראה ערך הלכה למשה מסיני). יש שמנו מצוה זו במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם עשה ז; חינוך קמו). על מי מוטל לשרוף קדשים הנשרפים בפנים, כתבו ראשונים שהמצוה

טמא מת¹

אדם או כלים שנטמאו בטומאת מת

ויש מן הראשונים שהוסיף טעם שאין טמא מת מטמא במשא, לפי שאין משא אלא למי שהטומאה יוצאה ממנו, כגון מת ונבלה ומעיינות הזב (רש"י חולין עא ב ד"ה כי קאמר).

בטומאת היסט אף בטומאת היסט (ראה ערך היסט, ושם שמסיט בכלל נושא) אמרו שאין ללמוד מקל וחומר מנבלה (ראה ערכו), שהיא טומאה קלה ומטמאה בהיסט, טמא מת לא כל שכן, לפי שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר יִגַּע (במדבר יט כב), במגע מטמא, ואינו מטמא בהיסט (ספרי במדבר קל, וראה שם ובפירוש רבינו הלל שהלימוד הוא על טמא מת).

בטומאת משכב וכן בטומאת משכב-ומושב (ראה ערכו) אמרו שאין ללמוד טמא מת מקל וחומר מזב (ראה ערכו), שאינו טעון הזאת שלישי ושיביעי ומטמא במשכב ומושב, טמא מת לא כל שכן, לפי שנאמר: כָּל הַמִּשְׁכָּב אֲשֶׁר יִשְׁכַּב עָלָיו הָזָב (ויקרא טו ד), ולא טמא מת (תורת כהנים מצורע פרשת זבים ב; תוספתא כלים א²).

בטומאת אהל וכן טומאת אהל שנאמרה במת (ראה ערך אהל המת), לא נאמרה בטמא מת (משנה למלך טומאת מת ה ג, שאין צריך מיעוט לפי שלא נאמרה בו כלל).

במקדש וקדשיו

שילוחו מן המקדש מצות שילוח מחנות - שמצוה לשלח כל הטמאים מן המקדש (ראה ערך שלוח מחנות) - נאמרה אף בטמא מת, שנאמר: וַיִּשְׁלְחוּ מִן הַמִּחָנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכָל טָמֵא לְנֶפֶשׁ (במדבר ה ב), אבל אין טמא מת משתלח אלא ממחנה שכניה בלבד - שהוא מפתח עזרת-ישראל (ראה ערכו) ולפנים (ראה ערך מחנות) - ומותר ליכנס למחנה לוייה (תוספתא כלים א; פסחים סז א; רמב"ם ביאת מקדש ג ד), היינו כל הר הבית חוץ לחומת העזרה (רש"י פסחים שם ד"ה מחנה. וראה ערך הני"ל), ולא טמא מת בלבד אמרו, אלא אפילו מת עצמו, שנאמר: וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ (שמות יג יט), ודרשו: עמו במחיצתו (תוספתא שם; פסחים שם), במחנה לוייה (תוספתא שם. וראה רש"י פסחים שם).

ומכל מקום מדרבנן אסור לטמא מת להיכנס אף מן החיל (ראה ערכו) ולפנים (כלים א ח; רמב"ם בית הבחירה ז טו³). וראה ערך בית המקדש וערך חיל, ומשלחים אותו משם (רמב"ם ביאת מקדש ג ה), שמה יכנס למחנה שכניה (רמב"ן חולין ב ב, בשם תוספות; רא"ש ריש תמיד בשם ר"י).

וכן כתבו ראשונים שהנכנס לירושלים בזמן הזה צריך להיזהר שלא יכנס במקום מקדש ועזרות, שכולנו טמאי מתים, ואין לנו הזאת שלישי ושיביעי (יראים השלם רעז). וראה ערך בית המקדש, ושם מחלוקת אם קדושת המקדש בטלה עם חורבנו.

בחיוב כרת אף בחיוב כרת שנאמר בכניסת טמא למקדש במזיד (ראה ערך טמא אדם וערך טומאת מקדש וקדשיו), טמא מת

גדרו וכח טומאתו

כל המיטמא מחמת המת טומאת שבעה (ראה ערך טומאת מת וערך טומאה. ולהלן: טהרתו), בין אדם בין כלים, כגון שנגעו בדברים המיטמאים מן המת במגע או באהל, או אדם שנשא דברים המיטמאים מן המת במשא, הוא הנקרא טמא מת (ראה רמב"ם טומאת מת ה א וט. וראה ערך אהל המת, וערך טומאת מגע וערך טומאת משא), והוא בכלל אבות הטומאות שמטמאים אדם וכלים במגע (כלים א א; רמב"ם שם ט, וראה שם ז. וראה ערך אבות הטומאות), שנאמר בו: וְכָל אֲשֶׁר יִגַּע בּוֹ הַטָּמֵא יִטָּמֵא וְהַנֶּגַע הַנִּגְעָת תִּטָּמֵא עַד הָעָרֶב (במדבר יט כב. רש"י פסחים יד א ד"ה בנר), שעשאו הכתוב אב הטומאה כשרץ ונבלה שמטמאים אדם, ולא כנוגע בהם שאינו מטמא אלא אוכלים ומשקים (רש"י פסחים שם. וראה ערך ולד הטומאה). וכן נקרא אב הטומאה לענין טומאת תרומה וקדשים למנות ממנו ראשון ושני (רמב"ם שם ט. וראה ערך הני"ל).

הטמא שבעה אדם הנוגע במת טמא טומאת שבעה (אהלות א א; רמב"ם טומאת מת ה א. וראה להלן: טהרתו), שנאמר: הַנֶּגַע בְּמַת לְכָל נֶפֶשׁ אָדָם וְטָמֵא שְׂבַעַת יָמִים (במדבר יט יא. פירוש הרא"ש אהלות שם), וכן כלים שיגע בהם אדם זה טמאים טומאת שבעה, שנאמר: כָּל הָרֶג נֶפֶשׁ וְכָל נֶגַע בְּחָלָל תִּתְחַטָּא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְגו' וְכִבְּסֶתֶם בְּגָדֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְטָהַרְתֶּם (במדבר לא יט-כד. רמב"ם שם ב). והוא הדין כלים שנטמאו במת, באופן שהדין הוא שנעשים אבי אבות הטומאה - שלמדו כן מן הכתוב: בְּחָלָל תָּרַב (במדבר יט טז), שחרב הרי הוא כחלל (ראה ערך אבי אבות הטומאה, וערך טומאת מת) - והכלים או האדם שנגעו בכלים אלו שנטמאו במת טמאים טומאת שבעה (ראה ערך הני"ל), אף כלים הנוגעים באדם זה טמאים טומאת שבעה (אהלות א ג; רמב"ם שם ג), שהרי הוא אומר: כָּל הָרֶג נֶפֶשׁ וְגו' (במדבר לא יט), היינו שנטמא בנגיעתו בכלי שהרג בו, והכלי נגע במת (ראה ספרי שם קכז; רמב"ם שם), וְכִבְּסֶתֶם בְּגָדֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְטָהַרְתֶּם (במדבר שם כד), הא למדת שכל אדם הטמא טומאת שבעה מטמא בגדים טומאת שבעה (רמב"ם שם, ומקורו מספרי שם. וראה ערך טומאת מת).

אבל אדם שנגע באדם שנטמא במת, הרי זה השני טמא טומאת ערב (אהלות שם א; רמב"ם שם ב), שנאמר: וְהַנֶּגַע הַנִּגְעָת תִּטָּמֵא עַד הָעָרֶב (במדבר יט כב. ספרי שם; רמב"ם שם), לפי שהוא נעשה ולד הטומאה, שאין בו אלא טומאת ערב (רא"ש וברטנורא אהלות שם).

בטומאת משא טמא מת אינו מטמא אלא במגע, ואינו מטמא במשא (כלים א א; תוספתא ידים א; רמב"ם טומאת מת ה ט. וראה ערך טומאת מגע וערך טומאת משא), שלא נאמר בו אלא נוגע, ולא נאמר בו נושא (פירוש המשניות לרמב"ם שם וברטנורא שם).

טמא מת. 1. יט, טורים תנ-תנו. 2. וראה ערך טמאת מת, שאף המת עצמו אינו מטמא במשכב ומושב. 3. וראה שם הלכה יז שאינו חייב חטאת.

וכן איסור אכילת מעשר שני בטומאת הגוף למדוהו מן הכתוב: **נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע בּוֹ וְגו'** וְלֹא יֵאָכֵל מִן הַקִּדְשִׁים וְגו' (ויקרא כב ו). וראה ערך אכילת מעשר שני, וערך טמא אדם, ואף טמא מת בכלל (תורת כהנים צו טו ב⁴).

טהרתו

טמא מת, בין אדם בין כלי, מזים עליו מי-חטאת (ראה ערכו) לטהרו ביום השלישי וביום השביעי לטומאתו, ולאחר ההזאות ביום השביעי טובל ביום, ומעריב שמשו, והרי הוא טהור לערב (ראה רמב"ם פרה אדומה יא א. וראה ערך הזאה וערך הערב שמש), שנאמר: **הַנֶּגֶעַ בְּמַת לְכָל נֶפֶשׁ אֲדָם וְטָמֵא שְׂבַעַת יָמִים, הוּא יִתְחַטֵּא בּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִטְהַר וְאִם לֹא יִתְחַטֵּא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לֹא יִטְהַר** (במדבר יט יא-יב). ונאמר: **וְהָזָה עַל הָאֵהָל וְעַל כָּל הַכֵּלִים וְעַל הַנֶּפֶשׁוֹת וְגו'** וְהָזָה הַטָּהוֹר עַל הַטָּמֵא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְחָטְאוּ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְכִכֹּס בְּגָדָיו וְרִחֵץ בַּמַּיִם וְטָהַר בְּעֶרְבֹ (שם יח-יט).

הנטמא בטומאת מת ושבועי, כגון הנוגע או הנושא עפר ארץ-העמים (ראה ערכו). או בית-הפרס (ראה ערכו), או דם-תבוסה (ראה ערכו). ראה משנה נזיר נד א, ורמב"ם נזירות ז ז, וטומאת מת יא ב).
וכן ספק טומאה ברשות הרבים, שמן הדין הוא טהור אלא שהחמירו חכמים באדם שיטבול כיון שיש לו תקנה בטבילה (ראה עבודה זרה לו ב, ורמב"ם אבות הטומאות טו ט, ור"ש טהרות ה ב). וראה ערך ספק טמאה, כתבו ראשונים שצריך אף הזאה (תוספות פסחים י א ד"ה הלך; ר"ש טהרות שם), שמא היום ולמחר יתברר הדבר שנטמא (ר"ש שם. וראה תוספות שם⁵. וראה ערך מי חטאת).

בכלל, שנאמר: **כָּל הַנֶּגֶעַ בְּמַת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁכָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָהּ וְגו'** וְאִישׁ אֲשֶׁר יִטָּמֵא וְלֹא יִתְחַטֵּא וְנִכְרְתָהּ וְגו' כִּי אֶת מִקְדָּשׁ ה' טָמֵא וְגו' (במדבר יט יג-כ). ובספרי שם על טומאת מקדש הכתוב ענש כרת כו).

בקרבן עולה וכן בחיוב קרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו) בשוגג, נאמר: **אִזְּכָר כִּי יִגַּע בְּטָמֵאת אֲדָם** (ויקרא ה ג. וראה ערך הנ"ל וערך קרבן עולה ויורד), ודרשו: אדם זה המת, בטומאת אדם זה טמא מת (תורת כהנים דבורא דחובה פרק יב), ואין הכתוב מדבר אלא בטומאת מקדש וקדשיו (תורת כהנים שם; ברייתא שבועות ו ב), אלא שנחלקו תנאים, והלכה כדעת הסוברים שאין טמא מת חייב על ביאת מקדש אלא בטומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה (ראה נזיר נו ב, ורמב"ם ביאת מקדש ג יג. וראה ערך נזיר).

באכילת קדשים איסור אכילת קדשים בטומאת הגוף, וחיובו בכרת אם אכל במזיד (ראה ערך אכילת קדשים, וערך טמא אדם, נאמר אף בטמא מת, שכן דרשו: **וְנֶפֶשׁ כִּי תִגַּע בְּכָל טָמֵא וְגו'** (ויקרא ז כא), ואפילו טומאת מת (תורת כהנים צו פרק טו ב), אף שאין טומאה יוצאה עליו מגופו (פירוש רבינו הלל שם), וכן חיוב קרבן-עולה-ויורד (ראה ערכו) אם אכל בשוגג (ראה ערך הנ"ל), נאמר אף בטמא מת (תורת כהנים דבורא דחובה פרק יב), אבל אינו חייב אלא על טומאה שחייבים עליה על ביאת מקדש (רמב"ם פסולי המוקדשין יח יג), היינו טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה (ראה תוספתא אהלות א; תוספות ר"ד נזיר נו ב, ושכן כתב ר"י בן מלכי צדק), לפי שהוקש קודש למקדש (כסף משנה שם).

באכילת תרומה אף באיסור אכילת תרומה לכהן טמא (ראה ערך ומעשר אכילת תרומה, וערך טמא אדם) נאמר: **אִזְּכָר כִּי יִגַּע בְּטָמֵא וְגו'** (ויקרא כב ה), היינו במת (תורת כהנים אמור ד; רש"י על התורה שם).

טעות הדינים¹

דין או הוראה שנפסקו בטעות, שבאופנים מסויימים אינו חוזר; וחיוב הדין או המורה בתשלומים לבעל הדין, בתורת מזיק, על שהפסידו ממון שלא כדין

• בקבלת בעלי הדין	הפרקים:
• חיוב הדין	• חזרת הדין
• בחשש לטעות בדין	• בטעות בשיקול הדעת

חזרת הדין

שפסק את הדין כנגד "סוגיין דעלמא", מה שעשה עשוי, ואין הדין חוזר (סנהדרין ו א, ושם לג א. וראה להלן: בטעות בשיקול הדעת).

גדר דבר דבר דיין שטעה בדבר המפורש בתורה, הרי זו כטעות בדבר המפורש משנה, והדין חוזר (ראה כתובות פד ב; ירושלמי כתובות ט ב). ואף אם טעה בדבר המפורש בספרא ובספרי, או בתוספתא, או בדברי האמוראים שפסקו הדין מסברתם (סנהדרין לג א, ורש"י ד"ה ואפילו; מלחמות שם; מאירי שם), ואף דיין בימי האמוראים שטעה בדברי האמוראים שברורו, הרי זו טעות בדבר משנה, והדין חוזר (סנהדרין שם, וחידושי הר"ן).

וכן הטועה בדברים המפורשים בתלמוד (רמב"ם סנהדרין ו א; שו"ע חו"מ כה א), בין ענין הנזכר בתלמוד בלא מחלוקת, ובין ענין שיש בו מחלוקת והוכרע בתלמוד בפירוש (מאירי סנהדרין לג א); וכן אם טעה

בדבר המפורש הדיין שדן דיני ממונות, וטעה בדין המפורש במשנה, או שטעה באחד משאר הדברים הגלויים והידועים - הדין חוזר ומחזירים הדבר כשהיה, ודנים בו כהלכה (סנהדרין לג א, ורש"י ד"ה טועה; ר"ף ורא"ש שם; רמב"ם סנהדרין ו א; שו"ע חו"מ כה א).

ואפילו דנו את הדין שלשה דיינים מומחים וטעו, הדין חוזר, ואפילו קיבלום בעלי הדין עליהם, כיון שטעו בדבר אין דין זה ראוי להתקיים כלל (רמ"ה סנהדרין לג א בבא עשיראה; רא"ש סנהדרין ד ה; טור שם), והרי הוא בטל לגמרי, וכאילו לא נפסק (חינוך רלג; רש"י שם לג א ד"ה טועה).

אבל אם לא טעה הדיין בדבר המפורש אלא בשיקול הדעת, דהיינו

הראשונים הנ"ל כיון שתקנת חכמים היא להזות אין מי חטאת אלו מטמאים. **טעות הדינים**. 1. כ, טורים תצה - תקלט.

4. וראה מנחת חינוך מצוה רסה לדעת הרמב"ם טומאת מת ג ג. 5. וראה משנה למלך אבות הטומאות יט א, שלדעת הרמב"ם אין צריך הזאה, ושלדעת

אפשר להוציא ממון מן המוחזק בו (רא"ש סנהדרין ד ה, בדעת רי"ף). ונראה מדברי הראשונים, שאפילו פסק במזיד כנגד "סוגיין דעלמא", ועבר על הלאו של "לא תעשו עֲוֹל בְּמִשְׁפָּט" (ויקרא יט טו), אין הדין חוזר (ראה חינוך רלג, שאינו לוקה, לפי שהלאו ניתן לתשלומין, שמה שעשה עשוי ומשלם מביתו).

טעה בשיקול הדעת כיצד, כגון דבר שיש בו מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה הלכה כאחד מהם, ועשה הדין כאחד מהם, ו"סוגיין דעלמא" כדברי האחר (סנהדרין ו א, ושם לג א)⁴. ופירשו הראשונים ש"סוגיין דעלמא" הכוונה שלא ידע שכבר פשט המנהג בכל העולם כדברי האחר (רמב"ם סנהדרין ו ב; סמ"ג עשין צז; שו"ע חו"מ כה ב); ויש מפרשים שרוב הדיינים נראה להם כדעה זו (רש"י סנהדרין לג א ד"ה סוגיין; ניומקי יוסף שם).

ויש גורסים: "סוגיא בעלמא", או "סוגיא דשמעתא" (כך הגירסא לפנינו סנהדרין לג א, וכך גרסו הערוך ערך סג ורבינו חננאל סנהדרין ו א) כדברי האחר (רי"ף שבועות מב ב; רמ"ה סנהדרין ו א; ניומקי יוסף שם לג א; ריטב"א עבודה זרה ז א). ופירשו הראשונים הכוונה שהתלמוד מקשה ומתיר לדעה זו (רבינו חננאל סנהדרין ו א; ערוך ערך סג; רמ"ה סנהדרין לג א ד"ה ואיבעיא); או שהשמועה בגמרא הולכת בשיטה זו שמקשה מדעה זו בסתם וכיוצא בזה (ראה רי"ף שבועות מב ב; רמ"ה שם; שו"ת הרשב"א א אלק רל; טור חו"מ כה).

להלכה כתבו האחרונים שיש לקיים כל הפירושים, וכל הטועה באחד מאופנים אלו הרי זה טועה בשיקול הדעת (בית יוסף חו"מ כה ב,ג; והובא בש"ך שם סק"ט).

נשא ונתן ביד • לדעת רב חסדא לא אמרו שמה שעשה עשוי אלא כשהדין נשא ונתן ביד, דהיינו שהוא עצמו גבה מזה ונתן לזה, ומה ששנינו שדיני ממונות מחזירים בין לזכות ובין לחובה, זהו כשלא נשא ונתן ביד אלא ציוה לבעל דין והוא עשה מעצמו (סנהדרין לג א, ורש"י ד"ה נשא וד"ה לא נשא. וראה ש"ך חו"מ כה ס"ק מה אות ב).

• לדעת רב ששת מה ששנינו שדיני ממונות מחזירים בין לזכות בין לחובה מדובר בטעות בדבר משנה, אבל בטועה בשיקול הדעת מה שעשה עשוי. ונחלקו הראשונים בפירושו: יש סוברים שחולק על רב חסדא, ולדעתו בכל טעות בשיקול הדעת אין הדין חוזר (רמ"ה סנהדרין לג א ד"ה ואיבעיא וד"ה רבינא; פסקי רי"ד שם; המכריע לב); ויש שכתבו שסובר כרב חסדא (ראה רי"ף שם, בדעת רש"י).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שבכל טעות בשיקול הדעת הדין קיים, וכדעת רב ששת לדעה זו (רמ"ה סנהדרין לג א; פסקי רי"ד שם; המכריע לב).

• יש פוסקים כרב חסדא, שאם לא נשא ונתן ביד הדין חוזר (רי"ף סנהדרין שם; רמב"ם סנהדרין ו ג; מלחמות שם; שו"ע חו"מ כה ג).

• ויש שכתבו שאין הלכה כרב חסדא (רי"ף סנהדרין לג א, בשם חד מרבנותא; בעל המאור שם; רמ"ה שם; רא"ש סנהדרין ד ה; טור חו"מ כה; רמ"א שם ג; ש"ך שם ס"ק יד אות א), מפני שלדעתם הדין חייב בתשלומים להלכה שדנים דינא דגרמי, אפילו כשלא נשא ונתן ביד (בעל המאור שם; רא"ש שם. ראה ערך גרמא בנוקין; גרמי).

הדין בכללי ההלכה שבתלמוד, כגון שפסק במחלוקת של ר' עקיבא וחברו שלא כר' עקיבא, וטעה בכלל של "הלכה כר' עקיבא מחברו" (ראה עירובין מו ב), הרי זו טעות בדבר משנה והדין חוזר, שהרי טעה בדברי האמוראים שנתנו כלל זה (כתובות פד ב, ורש"י ד"ה בדבר).

וכן אם טעה בכללים המסורים מהגאונים כמי מהתנאים והאמוראים לפסוק במחלוקת שביניהם (ראה ערך הלכה. תשב"ץ ב רעב); וכן כשיש לסתירת הדין ראייה ברורה מן התלמוד (מאירי סנהדרין לג א), או אף אם נלמדת מדיוק בדברי התלמוד (ריטב"א עבודה זרה ז א); וכן דבר שאינו מפורש, אלא שהוא פשוט, ואין בו מחלוקת (ש"ך חו"מ כה סק"ט אות ב; שו"ת חוות יאיר מה); או אם דימה הדין דבר לדבר שאינו דומה לו כלל, והכל מודים בכך (חוות יאיר שם; שו"ת לחם רב קפד).

מחלוקת מסברא • דן הדין בדבר שלא נידון בפוסקים, ואחר כך חלקו עליו חבריו מסברא, אפילו רבים וגדולים חולקים עליו, כתבו אחרונים שאין זה בגדר טעות כלל, ואין הדין חוזר (שו"ת מבי"ט א סב; אמרי בינה דיינים לב); ויש סוברים שנחשב טעות (שו"ת בית יוסף דיני כתובה ג; ש"ך חו"מ כה סק"ט אות ב; תומים שם ס"ק טו; נתיבות המשפט שם חידושים ס"ק יא).

נגד מנהג פסק הדין נגד מנהג המקובל באותו מקום, כגון שיש מחלוקת בפוסקים וקיבלו עליהם בני המקום דעת האחד, או שמנהגם לעשות הכל כדעת פוסק ידוע, ופסק הדין שלא כמנהג - יש שכתבו שהוא כטועה בדבר (תשב"ץ ב רעב ד"ה ומצינו); ויש שכתבו שאינו כטועה בדבר משנה, אלא כטועה בשיקול הדעת (ש"ך חו"מ כה סק"י; אורים ונתיבות המשפט חידושים שם ס"ק יא).

טעות במציאות • טעה הדין במציאות, ולא מחמת סברת הדין, כתבו הראשונים שהדין חוזר, וכל שכן הוא מטעות בדבר משנה (ריב"ש תצח. וראה ש"ך חו"מ כה סק"ט אות ב); וכן הדין אם סמך הדין על עדות, ונתגלה שעדות שקר היא (שו"ת מהרשד"ם אבן העזר יז ד"ה ועצור).

כתיבת הפסק • בעל דין שאמר לבית דין: כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני שמא טעיתם, כותבים ונותנים לו קודם שיוציאו ממנו (סנהדרין לא ב ומאירי; רמב"ם סנהדרין ו ו; טוש"ע חו"מ יד ד), כדי שילך למקום הועד (רמ"ה רי"ן סנהדרין שם), דהיינו לבית דין הגדול שבירושלים (ראה רמב"ם סנהדרין ו ו; מאירי שם, בשם גדולי המחברים), או למקום הועד של חכמים שדינם יפה (רמ"ה שם), ואם יראו טעות יכתבו וישלחו לאלו ויחזרו בהם (רמ"ה ומאירי סנהדרין שם); ואין בעל הדין יכול לומר לא אשלם כעת עד שאראה אם אוכל להחזיר הדין, אלא מוציאים ממנו מיד, ואם יסתרו את הדין, יחזיר לו התובע (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג תקכג; רמ"א חו"מ יד ד)².

בטעות בשיקול הדעת

בדבר שאינו מפורש • טעה הדין בשיקול הדעת, דהיינו שפסק את הדין כנגד "סוגיין דעלמא" (ראה להלן פירוש הדבר), מה שעשה עשוי, ואין הדין חוזר (סנהדרין ו א, לג א).

בטעם הדבר כתבו הראשונים שבעל הדין שיצא זכאי יכול לומר כבר נפסק דיני לזכותי, ולא אשלם עד שיוכיחו לי שדנוני שלא כהלכה (רש"י סנהדרין ו א ד"ה וסוגיא; רמ"ה שם; תמים דעים רז)³, שאי

הגזית אומרים שטעה, אין הדין חוזר. ⁴ וראה פירוש רבי עובדיה מברטנורא סנהדרין ג א; שו"ת מבי"ט א סב; ש"ך חו"מ כה סק"י, שכן הדין גם

² וראה ערך דיני ממונות, על החיוב להודיע טעם הפסק מפני החשד.
³ וראה חזון איש סנהדרין טז ס"ק יז, שאפילו אם בית דין הגדול שבלשכת

חייב לשלם במקום שאין הדין חוזר, או כשאי אפשר להחזירו:

• יש סוברים שהדין נחשב כמזיק מדין גרמי, וחייב לשלם לדעת הסוברים – וכך הלכה – שגרמי חייב; ויש סוברים שבאופנים מסוימים אף על פי שדנים דין גרמי, כל שלא נשא ונתן ביד פטור מלשלם.

• ויש מהראשונים חולקים על כל זה וסוברים שאף כשלא נשא ונתן ביד, באופן שהדין קיים ואינו חוזר (ראה לעיל: בטעות בשיקול הדעת), אם זיכה את החייב שנמצא שבדיבורו עשה לו הזיק מיד בגוף הממון, הדיבור חשוב כמעשה, והרי הוא כמזיק בידים בגוף הממון, וחייב לשלם אפילו לדעת הסוברים שאין דנים דין גרמי, ופוטרים את המזיק בגרמי מלשלם; ודוקא בחייב את הזכאי הדבר תלוי בדין גרמי, שהרי לא הזיק לו מיד בדיבורו, אלא על ידי שבעל הדין שילם אחר כך הוא שניזוק (ראה ערך גרמא בנזקין; גרמי).

נשא ונתן ביד – אם נטל הדין בידו המעות מזה ונתן לזה – חייב לשלם, אף לדעת חכמים הפוטרים גרמי בנזקים (בכורות כח ב), וחיובו משום שהזיק בידים (הר"ן נימוקי יוסף ומאירי סנהדרין לג א), או מדין גזלן (בעל המאור סנהדרין שם; רמ"ה שם סוף בבא יב; השלמה שם).

וכן זיכה את החייב, והיה לתובע משכון ונטלו הדין ממנו והחזירו לנתבע; או שטימא את הטהור, ושנטל שרץ והגיעו בטהרות שהורה עליהן בטעות שהן טמאות כדי להעמיד דבריו, ולא יהא לבעליהן עוד ספק בהן שהן טהורות, וכדומה – חייב, כיון שעשה מעשה בידיו (בכורות כח ב, ורש"י ד"ה דאגע).

בשלשה הדיוטות – שיכולים לכופ את האדם לדון בפניהם בעל כרחו (ראה ערך בית דין) – שדנו את הדין, בלא קבלת רשות מראש הגולה, ובלא שקיבלום בעלי הדין עליהם, וטעו באופן שהדין קיים (ראה לעיל: בטעות בשיקול הדעת) – חייבים לשלם (סנהדרין ג א; רמ"ה סנהדרין לג א בבא חמישאה; רא"ש סנהדרין ד ה, והובא בטור חו"מ כה. וראה רמ"א שם ב, וסמ"ע ס"ק טו, וש"ך ס"ק טו), ולא פטרום מתשלומים אף על פי שברשות חכמים ירדו לדון, כדי שבני אדם לא יימנעו מלהלוות מחשש שמא יטעו בית דין ויפטרו את הלווה שלא כדין (סנהדרין ג א, ורש"י ד"ה כל שכן).

ואם קיבלום בעלי הדין עליהם, נחלקו בדבר:

• יש מהראשונים סוברים שפטורים, שכיון שגם בלא קבלה רשאים לדון, על מנת כן קיבלום שאם יטעו – ייפטרו (ראה לעיל. רמ"ה סנהדרין לג א בבא שתיתאה; רא"ש שם; תלמיד הרמב"ן סנהדרין ה א, ושם לג א; חידושי הר"ן שם ה א; טור שם; רמ"א חו"מ כה ב).

• ויש סוברים שבשלשה הדיוטות אף על פי שקיבלום בעלי הדין עליהם, אם טעו חייבים לשלם (ש"ך חו"מ כה ס"ק טו, בדעת הרמ"ן ורש"י ורמב"ם והמאור, ושו"ת מהר"ם מרטנבורג תשטו. ובש"ך שם בסוף הסימן בכלל העולה סעיף ב אות ח הכריע כן).

בגדר הקבלה הפוטרת את השלשה הדיוטות, לסוברים כן, נחלקו הראשונים:

• יש שכתבו שהדברים אמורים כשקיבלוהו לילך אחריו אם לדין אם לטעות, ולא יתבעוהו (רש"י סנהדרין ה א ד"ה אי קיבלוך).

• ויש שכתבו שאף בקיבלוהו בסתם, שקיבלו עליהם לדון על פיו

בקרע אף כשדנו בית דין בקרקע, והוציאוה מידי בעליה והעמידוה אצל התובע, וטעו בשיקול הדעת, אין הדין חוזר (ראה כתובות ק ב, ורש"י ד"ה וחזרין), וביארו האחרונים שיכול התובע לומר שמא לא טעו בית דין בתחילה, וכדין הקרקע בדי (שער משפט כה סק"ז).

מודה בטעות – טעה הדין באופן שאין הדין חוזר, אם היה בעל הדין חכם ומבין שאין הדין נכון ומודה שגבה שלא כדין, כתבו הראשונים שחייב להחזיר (תמים דעים רז).

בהוראה – מי ששאל לחכם ואסר אין חברו רשאי להתיר. ולא אמרו שאינו רשאי להתיר אלא דבר התלוי בשיקול הדעת ובסברא ואומד הדעת, אבל אם טעה בדבר משנה, חכם אחר יכול להתיר, שאין הוראתו הוראה כלל, ואפילו הוא גדול הדור (ר"ן וריטב"א עבודה זרה מ א; ספר הישר קמו; רמ"א יו"ד רמב לא).

ואף בשיקול הדעת יש מחלקים בין שיקול הדעת שאי אפשר לברר הטעות, אלא שתלוי בסברא, שאין להתיר, לשיקול הדעת שהוא טעות, ומברר טעות לחכם הראשון שחוזר ומתיר (ש"ך יו"ד רמב ס"ק נח); ויש שאינם מחלקים בכך, וסוברים אפילו בטעות גמורה בשיקול הדעת אינו יכול לחזור ולהתיר (ש"ך חו"מ כה ס"ק יד. וראה ערך הוראה).

בקבלת בעלי הדין

באו מרצונם – אם קיבלו עליהם בעלי הדין את הדין, פעמים שמועילה קבלתם לקיים הדין (ראה להלן); ואם פירשו דרך קבלתם, ייעשה כפירושם (מאירי סנהדרין לג א).

דין שאינו מומחה שטעה, שיש בו הבדל אם טעה בדבר משנה או בשיקול הדעת (ראה לעיל: בטעות בשיקול הדעת), הדברים אמורים כשבעלי הדין קיבלו עליהם שידון אותם, ואף על פי כן אם טעה בדבר הדין חוזר (ראה ערך בית דין. רא"ש סנהדרין ד ה; מאירי סנהדרין לג א; טור חו"מ כה), ואפילו קיבלוהו בין לדין בין לטעות (שו"ת רדב"ז ד אלף קכו (נד). וראה שו"ת מהר"י בן לב ג לב, שנסתפק בזה).

ואם התנו בפירוש שאף אם יטעה בדבר יהא דינו קיים, תנאם קיים (מאירי שם); וכן אם אמרו שמקבלים עליהם כל מה שיראו לדין מן השמים, דינו קיים אף על פי שטעה בדבר (ספר המכריע לב).

קיבלו דין תורה – אם אמרו לדין בפירוש שידונם דין תורה, וטעה בשיקול הדעת, נחלקו הראשונים:

• יש שכתבו שאין דינו דין כלל, אפילו היה מומחה (נימוקי יוסף ריש סנהדרין ה א, בשם מקצת מן המפרשים; מאירי שם לג א).

• ויש שכתבו שדינו דין אפילו אינו מומחה (רש"י ותוס' סנהדרין ה א ד"ה ואי; פירוש המשניות בכורות ד ד; רא"ש סנהדרין ד ה; המכריע לב; ש"ך חו"מ כה ס"ק ל אות ד, ה), שמאחר שלא טעה אלא בשיקול הדעת ולא בדבר משנה הרי דין תורה, שהרי פסק כדעה אחת (ש"ך שם אות ה).

חיוב הדין

בלא נשא ונתן – דין שדן את הדין וטעה, וזיכה את החייב, או חייב את הזכאי, ולא נשא ונתן ביד, נחלקו הראשונים אם

וכתבו האחרונים שאם בא לפני בית דין פסק של בית דין אחר, ואינם יודעים מאיזה טעם פסקו, ולהם נראה שהדין הוא להיפך, אין להם להחזיר את הדין; אבל אם הם יודעים טעמו, והם רואים שיש לפרוך אותו, אין לדיין אלא מה שעניו ראות, ומחזירים את הדין (שו"ת חתם סופר ו' ט).

תביעת הדינים בעל דין שחושש שהדינים עיוותו לו את הדין, באופן שהם חייבים לשלם (ראה לעיל: חיוב הדין) יכול לתבוע את הדינים לדין (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג תשטו, תשיז, חובא במרדכי סנהדרין רמז תרעו).

וכתבו הראשונים שאסור לומר לבעל דין שהדין טעה בפסק דינו, משום הלאו של: לא תלך רכיל בְּעַמֶּיךָ (ויקרא יט טז), כדרך שאין הדיין רשאי לומר לבעל דין אני זיכתי, ומה אעשה שחברי רבו עלי (ראה סנהדרין כט א. פירוש מהר"א שטין לסמ"ג לאוין ט). וכתבו האחרונים שלא נאמרו הדברים אלא כשאין בעל דין יכול להחזיר הדין (ראה לעיל: חזרת הדין; בטעות בשיקול הדעת), ואינו יכול לתבוע מן הדיין (ראה לעיל: חיוב הדין); אבל כשהוא יכול להחזיר הדין, מותר לומר לו (הפלאה חו"מ יט, בדעת הש"ך. וראה שער משפט יט סק"א).

וכן כתבו הראשונים שמצוה לומר לבעל דין שהדין טעה בדבר משנה, משום השבת אבדה (שו"ת הרא"ש צט ו).

ויש מצדדים שבתחילה צריך לומר לדיין שטעה, ואם יאמר קודם לכן לבעל דין יש בו משום אבק לשון הרע, אלא שאם הדין עומד על דעתו ואינו מודה שטעה, מותר לומר לבעל דין כדי שיוכל לבטל את הפסק שנעשה בטעות (אורים יט סק"ב).

ויש שכתבו שדוקא אם בעל דין שואלו מותר לומר לו, אם יכול להחזיר את הדין (קצות החושן יט סק"א, בשם כנסת הגדולה. וראה שער משפט סק"א).

בתקנת קהל ציבור שתקנו שכל אחד רשאי לערער על פסק הדין בפני בית דין אחר, יש שכתבו שהזוכה בדין חייב לחזור ולדון לפני הבית דין האחר, שתקנת הציבור במקומם היא כתקנת בית דין הגדול לכל ישראל (ראה ערך תקנת הקהל), והדינים האחרים רשאים לשוב ולדון, שהרי זה כאילו שני הצדדים וגם בית דין הראשון קיבלום עליהם, ולכתחילה דנו על דעת כן, ואין כאן זלזול בבית דין ראשון, שהכל יודעים שתקנת ציבור היא (שו"ת חושן האפוד מב. וראה משפטי עוזיאל חו"מ א אות טו, טז)⁶.

מומחה - פטור (מאירי סנהדרין לג א; חידושי הר"ן שם ה א); ובקיבלוהו הן לדין הן לטעות, אף ההדיט פטור (רא"ש סנהדרין ד ה; מאירי שם; טור חו"מ כה; רמ"א שם ג).

באו בעלי הדין מעצמם לפני הדיין לדין, יש ראשונים שכתבו שהדיין פטור (רי"ף סנהדרין ה א; חידושי הר"ן שם, בשם הגאונים), שהרי זה כקבלה בסתם, שפטור, לדעתם (מאירי סנהדרין ה א, בשם יש מפרשים; ריב"ש רעא).

בחשש לטעות בדין

חשש לטעות לעולם אין בית דין בודקים אחר בית דין אחר, אלא מחזיקים אותם שהם בקיאים ולא יטעו (בבא בתרא קלח ב; רמב"ם עדות ו ה), ואפילו ידוע שלא היו הדינים גדולים וחשובים, אין מדקדקים אחר פסק דינם (שו"ת משפט צדק ג' י (דף לב ע"ב)). ומי שיצא זכאי מבית דין, ובא בעל דינו לפני בית דין אחר, אין הם רשאים לשמוע דבריו כלל (תשובת הרא"ש בחזה התנופה שבסוף ספר חיים שאל מ, חובא בבית יוסף חו"מ יב מחודש אות ז, ובדרכי משה שם כ סק"ב, ובסמ"ע יט סק"ב).

יש שכתבו שאם בית הדין הראשון כתבו בפסק דינם שהם נותנים רשות לעיין בפסק דינם, הרשות בידי בית דין אחר לחזור ולדון (ערוך השלחן חו"מ יד ח)⁵.

בשני דינים קיבלו בעלי הדין עליהם שני דינים, יש מהאחרונים שכתב שמדקדקים אחריהם לברר אם טעו, שאינם בית דין מעולה (חקרי לב חו"מ א פו ד"ה ובר); ויש חולקים, שמאחר שקיבלום עליהם בעלי דין אין מדקדקים אחריהם (הגהת הבית יוסף על תשובת רדב"ז שבשו"ת אבקת רוכל כא).

בזמן הזה בזמן הזה יש שכתבו שמותר לבית דין לדקדק אחר בית דין אחר, שחוששים לבית דין טועים, כיון שבזמן הזה אין הדינים בקיאים כל כך בדינים (תשובת הרדב"ז בשו"ת אבקת רוכל כא).

ויש חולקים שאף בזמן הזה אין מדקדקים, אם לא בדין שידוע שרוב הדינים שיושבים עכשיו בדין אינם בקיאים בו (הגהת הבית יוסף באבקת רוכל שם, ושכן כתב בשו"ת הרשב"א אלף קמט; שו"ת מהריב"ג ל לב).

טעות ידועה היה הדבר ידוע שטעו, בית דין אחר חוזרים ודנים (שו"ת מבי"ט א רפט, ב קעג; משפט צדק ג י).

טעימה

לחיכת תבשיל וכדומה על ידי הלשון והחיד כדי לחוש את טעמו, לענין תורת אכילה בתעניות, באיסורים ובברכות²

הפרקים:

- בברכות הנהנין
- באיסורי אכילה ובמודר הנאה

גדרה

- גדרה
- בתענית

גדרה

בלחיכת הלשון כדי להבחין בטעם (ראה להלן: באיסורי אכילה ובמודר הנאה), ופעמים שאינו מבחין בין טוב לרע ואינו נהנה

הטעימה, על ידי הלשון היא (צדה לדרך א א יד), פעמים שדי

ובתלמוד בשתי משמעויות: הרגשת טעם המאכל בחיכו של הטועם, ללא אכילה, כמו בכתוב: וְחָךְ אֶכֶל יִקְעַם לוֹ (איוב יב יא), ואכילה מועטת, כמו בכתוב: כִּי טַעַמְתִּי מִעֵט דָּבַשׁ (שמואל א יד כט). ערך זה מיוחד לדיני טעימה בלי אכילה של ממש; דיני טעימה שעל ידי אכילה מועטת לענין תורת אכילה

5. וראה ערך שטר, על שטר שהוציאו בית דין, אם יש לחוש בו שנעשה בפסול.
6. על בתי דין לערעורים, ראה שו"ת ריב"ש שצג, תצד, תקו, וראה בתי הדין וסדריהם אחר חתימת התלמוד (אסף) יא, שנהגו כן בתקופות שונות.
טעימה. 1. כ, טורים תקלט-תקנא. 2. המלה "טעימה" מופיעה בתנ"ך

שם סק"ג, וביאור הגר"א שם), אבל כל שאר התעניות אפילו אלו שגוזרים על הצבור (ראה ערך תענית) אין הטעימה אסורה בהן, שלפי שצריך לקבל אותן על עצמו (ראה ערך הנ"ל) גם בהן אנו אומרים שלא קבל אלא אכילה ושתיה ולא טעימה (בית יוסף שם; מחצית השקל ואלה רבה שם, בשמו).

• יש אומרים שאינו מותר אלא בתענית יחיד ממש, אבל לא בתענית ציבור (ריטב"א תענית שם, בשם תוספות; מאירי ברכות שם, בשם מקצת גאוני ספרד; תרומת הדשן קנח; ריב"ש רפח), ואף בתענית ציבור שאינה כתובה (תוספות שם, לפי הב"ח שם; מאירי שם; רמ"א שם, לפי מחצית השקל שם), לפי שקבלה שצריך לקבל תענית זו אינה תלויה בדעת המקבל (מחצית השקל שם).

• יש אומרים שהטעימה מותרת אפילו בתענית ציבור הכתובה, מלבד יום הכפורים ותשעה באב (תשובת רב פלטי בתשובות הגאונים (הלכות פסוקות) קצב; רא"ש תענית א טו, בשם ר"י ברצלוני; ריטב"א תענית שם; טור שם, לפי ריב"ש רפז; שו"ע שם, לפי ביאור הגר"א שם), שכל הנאה אסורה בהם (ריטב"א שם, על פי פסחים נד ב), ושמה יש לו הנאה בטעימה זו כשהמשקה בתוך פיו (ריטב"א שם), ועוד שחמורים הם לענין חמשה עיניים (קרבן נתנאל על הרא"ש שם), ועוד שיום הכפורים איסורו מן התורה, ותשעה באב החמירו בו חכמים (לבוש שם ב), ושכן אמרו אין תענית ציבור בבל אלא תשעה באב בלבד (תשובת רב פלטי שם, על פי פסחים שם), או לפי ששאר תעניות אף אלו הכתובות תלויות ברצון הציבור (ראה ערך תענית) - לקבלן על עצמם (ביאור הגר"א שם) - לפיכך דינן כתענית יחיד, מה שאין כן יום הכפורים ותשעה באב (ריב"ש שם) שאינם תלויים בקבלתם (ביאור הגר"א שם).

• ויש אומרים שאף ביום הכפורים מותר לטעום, שלא חילקו חכמים בין התעניות (תשובת רב שריא בתשובת הגאונים (שערי תשובה) שכד; פירוש התשב"ץ ברכות שם).

בלעיה הטעימה שהותרה צריך להיזהר בה שלא יבלע כלום (רי"ף תענית יד א, בשם רבנן; ערוך, רבע א, בשם גאון; האשכול (אלבק) א עמ' 129; תוספות ברכות יד א ד"ה טועם, בשם רבנו חננאל; רמב"ם תעניות א יד; טוש"ע או"ח תקסז א), שאפילו בליעת משהו אסורה בתענית, כדין חצי-שעור (ראה ערכו) (ריטב"א תענית יב א; חוות יאיר טו, בדעת תוספות ברכות שם, בשם רבנו חננאל, לפיכך כשטועם רוקקו מיד מפיו כדי שלא יבלע למטה מן החיך (רוקח רט, וראב"ה ברכות מח, בשם רבנו חננאל).³

ואם בלע, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהרי זו אכילה ושתיה (שבלי הלכת רעט; שו"ת הרשב"א א רסז), ואבד תעניתו (ריטב"א תענית שם, בשם יש מפרשים).

• ויש אומרים שאם בלע קמצא אין בכך כלום (תשובת רבי יצחק בר יהודה במחזור ויטרי (הורו"ק) תקג, ושבלי הלכת רעט, וראב"ה תענית תתצא, ועוד; ריטב"א תענית שם), ולא אבד תעניתו, לפי שלא קיבל עליו אלא אכילה ושתיה גמורה (ריטב"א שם).

סדר אכילתו; על איסור טעימה קודם קיום מצוה כשהגיע זמן חיובה, ראה ערך מקרא מגילה וערך קריאת שמע וערך תפלה, ועוד. על טעימה בלשון בני אדם שמשמעה אכילת משהו לענין שבועה וקונמות, ראה ערכיהן. 3. ויש מהראשונים שכתבו שהטעימה מותרת, ואינו צריך להיזהר שלא לבלוע (פסקי הרי"ד ברכות שם; שבלי הלכת רעט, בשמו; רא"ה שם), והדברים אמורים

בטעימה אלא כשטועם בפיו סמוך לבית הבליעה (פתח הדביר קפד ג, על פי רש"י חולין קג ב ד"ה בשל), ופעמים שלא די בטעימת הלשון אלא צריך אכילה ממש (ט"ז יו"ד צח סק"ב).

שינוי חוש הטעם חוש הטעם משתנה לפעמים ומכוב, כמו שקורה לחולים (שו"ת הרשב"א א תצו, ומיוחסות לרמב"ן קנא), אשר טועמים המר מתוק והמתוק מר, ואין כל הזמנים שוים בטעם (רדב"ז מאכלות אסורות טו ל).

בתענית

השרוי בתענית (ראה ערכו) מותר לו לטעום - את התבשיל לדעת אם צריך מלח או תבלין (רש"י ברכות יד א ד"ה מהו שיטעום) - ואין בכך כלום (מסקנת הגמ' שם; רמב"ם תעניות א יד; טוש"ע או"ח תקסז א), שהאיסור הוא דוקא באכילה ושתיה, וטעימה אינה בכלל האיסור (כן משמע מהגמ' שם). והטעום בתענית לא אבד תעניתו, אלא משלים התענית (ירושלמי נדרים ח א).

ומכל מקום לא הותרה אלא טעימה בעלמא (שבלי הלכת רעט), שאין בה אלא הנאת טעימה לחיך (שבלי הלכת רעט), אם לפי שלא קיבל עליו אלא אכילה ושתיה ולא הנאה (ראב"ה תענית תתצא; מרדכי תענית תרכו, בשמו; ריב"ש רפז-רפח), וטעימה אינה אכילה אלא הנאה בעלמא (אשכול (אלבק) א עמ' 129, בשם רב האי), או שאף שקיבל עליו אפילו הנאה (חוות יאיר טו, ופרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א, על פי תוספות שם ד"ה טועם, בשם רבנו חננאל; צ"ח שם), טעימה אינה חשובה הנאה (תוספות שם, בשם רבנו חננאל).

נתכוין להנאה נתכוין בטעימה לצורך הנאת עצמו, נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שאפילו נתכוין בטעימה להנאת עצמו מותר, ואין בכך כלום (מגן אברהם שם סק"א; אליה רבה שם סק"א, בשמו; משנה ברורה שם סק"א, בשמם).

• ויש אומרים שלא נאמרו הדברים אלא כשטועם לצורך התבשיל, שאז הוא מותר כדין דבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו), אבל אם נתכוין להנאת עצמו הדבר אסור (ערוך השלחן שם א; דובב מישרים א קכד ג, על פי רש"י שם ד"ה מהו שיטעום).

באיזו תענית באיזו תענית הדברים אמורים נחלקו גאונים וראשונים: מדובר

• יש אומרים שלא התירו לטעום אלא בתענית שקיבל היחיד על עצמו, אבל בתענית הכתובה - אסור (כן משמע מתשובת רב האי בתשובות הגאונים (גנזי ירושלים) כו; תוספות ברכות יד א ד"ה או, לפי ריטב"א תענית יב א; אגודה ברכות לח; מרדכי שם נא), כמו שאסור לטעום אסורי אכילה (ראה להלן: באסורי אכילה ובמודר הנאה. ביאור הגר"א או"ח תריב ו וי"ד קח ס"ק לב, על פי חולין צא א). וכתבו אחרונים בדעתם שבכלל תענית הכתובה מלבד יום-הכפורים (ראה ערכו) ותשעה-באב (ראה ערכו), אף שבעה-עשר-בתמוז (ראה ערכו), צום-גדליה (ראה ערכו), ועשרה-בטבת (ראה ערכו) הכתובים בדברי קבלה (ראה זכריה ח יט, וראה ערכיהם. בית יוסף או"ח תקסז א, בדעת התוספות; שו"ע שם, לפי מחצית השקל שם סק"ג; רמ"א שם, לפי אליה רבה

במצוות ואיסורים מתבארים בערכים המיוחדים להם: על אכילה מועטת בתורת אכילת עראי המותרת חוץ לסוכה, ראה ערך אכילת עראי: מחוץ לסוכה; על טעימת המברך מכוס של ברכה ראה ערך ברכת היין; הברכה; על הבוצע את הפת שטועם מן הפת קודם שיטעמו המסובים, ראה ערך בציעת הפת; הבציעה; על איסור טעימה אחר אכילת אפיקומן, ראה ערך אפיקומן:

שם; ירושלמי נדרים ח א; רמב"ם ברכות א ב; טושי"ע או"ח רי ב, לא לפניה ולא לאחריה (רמב"ם שם). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלא פטרוהו מלברך ברכה ראשונה אלא כשחוזר ופולט ואינו בולע (ערוך, רב א, בשם גאון; תוספות שם ד"ה טועם, וטור שם, בשם רבנו חננאל; שבלי הלקט רעט, בעת הרי"ף; שו"ע שם, בשם יש אומרים), לפי שאינו נהנה (תוספות שם, בשם רבנו חננאל), ואז אינו צריך לברך אפילו עד רביעית (שבלי הלקט שם) תבשיל (כן משמע מרש"י שם ד"ה מטעמת) - דהיינו רביעית משקים שהוא כזית באוכלים (אלה רבה שם סק"ג; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ו) - בפעם אחת, שיכול להעמיד עצמו שלא לבלוע כלום (שבלי הלקט שם; אהל מועד, הברכות א ד); ומהם שכתבו אפילו ביותר מרביעית, לפי שאינו נהנה בתוך מעיו (רא"ש שם ב ו; טור שם, לפי בית יוסף שם; שו"ע שם, לדעה זו). ואף על פי שהחזיק טועם ונהנה, ברכה לא בהנאת טעימת החיך תלויה, אלא בהנאת אכילה ושתייה (שבלי הלקט שם; בית יוסף שם), כמו שנאמר: וְאֶכְלָתָּ וְשָׂבַעְתָּ וְבִרְכָתָּ (דברים ח ו), ואכילה היינו הנאת מעיים (בית יוסף שם). אבל הטועם ובולע אפילו כל שהוא צריך לברך ברכה ראשונה (שבלי הלקט שם; טור שם; מגן אברהם שם סק"ח)⁵, לפי שאסור ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה (שבלי הלקט שם, על פי ברכות לה א), ואי אפשר שלא יהנה קצת במה שבולע (שבלי הלקט שם).

• ויש מפרשים שאפילו הטועם ובולע אינו צריך ברכה (ריא"ז ברכות ב ב ה, בשם הרי"ד; טור או"ח רי ורבנו מנוח וכסף משנה ברכות א ב, ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם שם), לפי שאין כוונתו לאכול (רבנו מנוח שם), ואין ברכה אלא כשיש לו כוונת אכילה (כסף משנה שם; ט"ז שם סק"ד), ולדעתם לא אמרו שפטור מלברך אלא עד רביעית (רמב"ם שם, על פי גמ' שם; טושי"ע שם, לדעה זו), אבל ברביעית מברך לפי שיש לו כוונת אכילה (רבנו מנוח וכסף משנה שם). וטועם ובולע בלי ברכה אפילו הרבה קדרות (מגן אברהם שם סק"ז) עד כדי רביעית מכל קדרה וקדרה, שכל אחת נקראת בשם טעימה (ביאור הלכה שם ד"ה עד רביעית), וכן הטועם ופולט אינו מברך אף ביותר מרביעית (בית יוסף שם, לדעה זו).

להלכה כתבו הפוסקים שספק ברכות להקל (בית יוסף שם; רמ"א שם), ועל פחות מרביעית לא יברך אפילו אם בולע, וכשפולט לא יברך אפילו ביותר מרביעית (לבוש שם א; עטרת זהב שם)⁶.

האוכל מן התבשיל קצת לאחר שכבר נתבשל לידע אם טעימה אם תבשיל טוב טוב הוא, ולא כדי לתקן את המאכל, נחלקו אחרונים:

- יש פוסקים שנקרא אכילה, וצריך לברך (מגן אברהם שם סק"ו, על פי רש"י ברכות יד א ד"ה מהו שיטעום).
- יש פוסקים שהוא בכלל טעימה, לפי שאין כוונתו לאכילה, ואינו מברך (כן מצדד באלה רבה שם סק"א; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ו; משנה ברורה שם ס"ק יג, בשמם).
- ויש הנוטים לומר שזוהי טעימה אפילו אם נתכוין לאכילה, כל שהיה אוכל יותר ונמנע מכך משום האיסור לאכול בלי ברכה (מגן אברהם שם, על פי הרוקח רט), אלא שמכל מקום אסור לעשות כן הרבה פעמים, שאז הרי זו אכילה גמורה (מגן אברהם שם סק"ז).

מעין שלש וערך ברכת המזון; על כך שצריכה הנאת מעיים ולא די בהנאת גרון ראה ערך אכילה: הנאתה. ⁶ ויש שכתב להלכה שהבולע יברך אפילו בפחות מרביעית (מגן אברהם שם סק"י).

הרגשת הטעם בהוצאת הלשון מפיו
הרגשת טעם המאכל על ידי הלשון בלי שיכניס המאכל לתוך פיו אינה כטעימה, ומותרת בתענית (פרי מגדים יו"ד צח, משבצות זהב סק"ב; הגהות רעק"א או"ח תקסז, בדעת ה"ט"ז), ואם נפל דיו או דבר לח על ספר מותר ללחוץ אותו בלשונו בתענית (ספר חסידים (מרגליות) תתצג; באר היטב שם סק"ח, בשמו).

כמות הטעימה עד כמה הוא טועם - בתבשיל (כן משמע מרש"י ברכות יד א ד"ה מטעמת) ורוטב (כן משמע מרש"י הרשב"א א רס"ז) - עד רביעית (גמ' שם; רמב"ם תעניות א יד; טושי"ע או"ח תקסז א), ואף כדי רביעית בכלל (רמב"ם שם; רא"ש שם ב ו; טושי"ע שם)⁴, אבל יותר מכך אסור (גמ' שם). ונחלקו ראשונים אם היינו רביעית הלוג (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה רביעית; ריטב"א שם; ראב"י ברכות מח), וכן הלכה (בית יוסף שם; מגן אברהם שם סק"ב, בשמו); או רביעית ביצה (ראה ערך ביצה ב. שבלי הלקט רעט ואגור תתעז, בשם ריב"ן; שלטי גבורים למדרכי ברכות נא ג, בשם מכ"מ).

רביעית שאמרו, נחלקו בה גאונים וראשונים:

• יש אומרים שלא בפעם אחת היא - שהרי כדי להרגיש טעם האוכל אינו צריך לרביעית כולה (ערוך, רב א) - אלא שבצירוף כל הטעימות מכל המינים במשך כל היום לא יהיה יותר מרביעית (ערוך שם; אשכול (אלבק) א עמ' 129, בשם איכא מרבנן דאמרי; רוקח רט, וראב"י ברכות מח, והגהות מיימוניות ברכות א ב, בשם רבנו חננאל; שו"ע או"ח תקסז ב, בשם יש אומרים, הראשון).

• ויש אומרים שאפילו בפעם אחת נאמרו הדברים (תשובת רב שרירא בתשובות הגאונים (שערי תשובה) שכד; אשכול שם; ראב"י שם, בשם יש מפרשים; רשב"א וריטב"א ותשב"ץ ברכות שם, בשם רב האי; שו"ע שם, בשם יש אומרים, השני, ובמסקנתו, לפי משנה ברורה שם סק"ח; ביאור הגר"א שם), ואפילו לטעום כמה קדרות - כל פעם רביעית (מגן אברהם שם סק"ה, לדעה זו) - מותר, ואין בכך כלום (שו"ת הרשב"א א רס"ז).

רחיצת הפה מי שדרכו לרחוץ פיו בשחרית, כתבו ראשונים שמותר לו לרחוץ כן בתענית יחיד, ואפילו יש במים שרוחץ בהם יותר מרביעית, לפי שפולטם (תרומת הדשן קנח; שו"ע שם ג), שדוקא הרוצה לטעום אסור ביותר מרביעית, לפי שנהנה ממנו, אף על פי שפולט, אבל המתכוין לרחוץ פיו אינו נהנה כשחוזר ופולט, ועוד, שדוקא בתבשיל ושאר משקים אסור לפי שנהנה, אבל ממים שפולטם אינו נהנה (תרומת הדשן שם), אבל בתענית ציבור אין הדבר כשר לעשות כן (תרומת הדשן שם; שו"ע שם), כשיש במים שרוחץ בהם יותר משיעור רביעית (מגן אברהם שם סק"ו), שמא יבואו המים בגרונו ויבלע (לבוש שם ג), ומכל מקום אין איסור בדבר (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ו), חוץ מביום הכיפורים שאסור, שמא יבואו לו מים בגרונו, וחצי שיעור אסור בו מן התורה (סמ"ק רכא), והוא הדין בתשעה באב (דרכי משה שם א, בשם מהרי"ל).

בברכות הנהנין

המטעמת - תבשיל (רש"י ברכות יד א ד"ה מטעמת) לדעת אם צריך מלח או תבלין (רש"י שם ד"ה מהו שיטעום) - אינה צריכה ברכה (גמ' כשאנו מתכוין לאכול אלא לטעום לצורך התבשיל (רא"ה שם). ⁴ ויש מהפוסקים הסובר שאינו מותר אלא עד רביעית ולא עד בכלל (ב"ח או"ח רי ב). ⁵ על ברכה אחרונה שצריכה שיעור, ראה ערך ברכה אחרונה וערך ברכה

כשאנו מתכוין לאכול אלא לטעום לצורך התבשיל (רא"ה שם). ⁴ ויש מהפוסקים הסובר שאינו מותר אלא עד רביעית ולא עד בכלל (ב"ח או"ח רי ב). ⁵ על ברכה אחרונה שצריכה שיעור, ראה ערך ברכה אחרונה וערך ברכה

באיסורי אכילה ובמזדור הנאה

טעימת גוי
לברר איסורי
אכילה
אוכל המותר שנתערב בו אוכל האסור מין בשאינו
מינו - שאם יש בהיתר טעם מן האיסור, אסור
באכילה (ראה ערך בטול אסורים) - ולא ידוע אם יש בו

טעם איסור, שמבררים הדבר על ידי טעימת "קפילא" - מבשל
(ערוד, קפל ז) מומחה הבקי בתבשילים (רא"ה חולין צו ב) - גוי (כן
משמע מחולין צו א). מה שאין נותנים לישראל לטעום, כתבו
ראשונים שהוא לפי שטעימה על ידי בליעת מעט מן המאכל
אסורה מן התורה כדין חצי-שעור (ראה ערכו), וטעימה שאין בה
בליעה אף על פי שאינה אסורה מדין חצי שיעור, שהרי אינה
ראויה להצטרף לשיעור שלם, מכל מקום אסורה מדרבנן כדי
שלא יבא לבלוע מעט (ריב"ש רפח; רמ"א יו"ד קח ה).

טעימה לברר
איסורי אכילה
טעימה בלשון בלבד כדי לדעת אם יש במאכל דבר
איסור, נחלקו בה אחרונים:

• יש אומרים שגם היא אסורה (ש"ך יו"ד מב סק"ד, על פי ב"ח שם צח
א; פרי מגדים שם צח, משבצות זהב ס"ק טו), שמא יבוא לאוכלו (פרי
חדש שם מב סק"ה, לדעה זו). לפיכך כשקונים בשר מן הטבח ואין
ידוע אם נמלח, אסור לטועמו בלשון (ש"ך שם, על פי ב"ח שם, בשם
מהרש"ל; דרישה שם צח א) ⁷.

• ויש אומרים שטעימה בלשון לבד בספק איסור אינה אסורה,
ולא אסור טעימה בתערובת איסור אלא טעימה שעל ידי אכילה,
שזו היא הטעימה שאפשר להרגיש בה אם יש בתערובת טעם
איסור (ט"ז שם צח סק"ב; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ב), ואף על
קפילא אין סומכים אלא בטעימה שעל ידי אכילה (פרי מגדים שם,
בדעת ריב"ש רפח; נודע ביהודה תנינא יו"ד נב), או שעל קפילא סומכים
בטעימה לבד משום שאומנתו בכך, אבל מי שאינו אומן אינו
מרגיש הטעם אלא על ידי בליעה (כתב סופר יו"ד נח).

טעימה לברר
איסורי הנאה
בתערובת של איסורי הנאה, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שטעימה מהם בלא בליעה אסורה מן
התורה, ולא אמרו שהטעימה אינה אסורה אלא מדרבנן (ראה לעיל)

אלא באיסורי אכילה שאינם אסורים בהנאה (שו"ת חתם סופר אה"ע
צד; ישרש יעקב יבמות פט א, על פי תוספות ברכות יד א ד"ה טועם); וטעימת
איסורי הנאה בלשון אסורה אף למתירים באיסורי אכילה (ראה
לעיל), לפי שיש בה הנאה (גליון מהרש"א יו"ד צח ד"ה וגבי תענית).

• ויש אומרים שאף באיסורי הנאה אין איסור טעימה מן התורה,
ואינם חמורים מאיסורי אכילה, לפי שאין הטעימה ראויה להצטרף
לשיעור שלם (שו"ת מהר"ם שיק או"ח יב, על פי צ"ח פסחים כב ב).

טעימה לברר
איסורי אכילה
באיסורי אכילה מדרבנן נחלקו אחרונים:

• יש אומרים טעימה אפילו בלא בליעה (פרי חדש יו"ד
קח ס"ק כב; ישרש יעקב יבמות פט א, ושדי חמד ט ו, על פי תוספות שם
ד"ה איבעי), ומהם שאוסרים לטעום אף באוכל שנפגם טעמו (ראה
ערך נותן טעם לפגם), לפי שאין חילוק אצל אנשים בין טעימה
לאכילה, ואף טעימה בכלל גזרת אכילה (פרי חדש שם).

• יש מתירים (צמח צדק הקדמון מז; קרבן העדה לירושלמי נדרים ח א,
בדעת הירושלמי שם), במה דברים אמורים כשטועם ופולט, אבל אם
בולע קצת - אסור (נודע ביהודה תנינא יו"ד נב; קרבן העדה שם, בדעת
הירושלמי שם).

• ויש אומרים טעימה אפילו בלשון לבד (צמח צדק שם, קונטרס אחרון
מבן המחבר), ומכל מקום מותר ללחוך בלשון אוכל שנפגם טעמו
ונפסל מאכילה, כגון בורית (פרי מגדים יו"ד צח, משבצות זהב ס"ק טו) ⁸.

טעימת ריח
טעימת ריח (ראה ערכו) של דברים האסורים, לסוברים
ריח אין בו ממש (ראה ערך הנ"ל), אפילו לטועמו בפה
מותר (ריב"ש רפח).

טעימת המזדור
ממאכל
המזדור ממאכל, אסור לו אפילו לטועמו (ט"ז או"ח
תקסז סק"א) כדי לידע אם צריך מלח או תבלין,
ואפילו פולט, לפי שנהנה (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א); ומכל
מקום לדעת הסוברים שהפולט מבלי לבלוע פטור מברכה לפי
שלא נהנה (ראה לעיל: בברכות הנהנין), אף כאן יהיה מותר בטעימה,
לפי שלא נהנה (פרי מגדים שם).

טעם כעיקר¹

דבר האסור באכילה - או שיש בו חיוב או קיום מצוה - שנתן טעם באוכל או במשקה שנתערב בהם, אין בו דין בטול ברוב,
שטעמו של הדבר הרי הוא כעיקרו ומממשו

הפריקים:	• בחיוב מלקות
• הכלל ומקורו	• בחיוב מצוות וקיום
• האיסור וגדרו	• בשאר דינים

הכלל ומקורו

איסור שנתן
טעם בחיתר
טעם כעיקר נאמר בדרך כלל באיסורי אכילה
שהתערבו בהיתר על ידי בישול, או על ידי תערובת
לח בלח (ראה ערכו וערך תערובת וערך בטול בששים) וכדומה, ונתנו בו

בלשון תיכף ומיד, אבל טעם שאינו נרגש מיד - אסור (פרי חדש שם; פרי תואר
שם צח סק"ב). 8. אם מותר לטעום ממאכלי בשר ערב תשעה באב, ראה ערך
ערב תשעה באב.
טעם כעיקר. 1. כ, טורים תקנא - תקסח.

7. ולא התירו טעימת הכבד בבהמה שספק אם היתה בה מרה כדי להרגיש אם
יש בו טעם מר (ראה ערך טרפה ב), אלא משום שדבר שאינו מצוי הוא שלא
היתה בה מרה לגמרי (ש"ך שם), או לפי שטעמו מר, ואין חשש שיבא לאוכלו
(תבואות שור שם סק"ד), ויש שכתבו שלא התירו אלא בטעם מרה שטעמו נרגש

או משום היתר מצטרף לאיסור (ראה פסחים שם, ונזיר שם לגירסה שלפנינו. וראה ערך הטר מצטרף לאסור).

האיסור וגדרו

מהתורה או מהתורה או טעם כעיקר באיסורים, שלמדוהו מהכתוב (ראה לעיל: מדברנן הכלל ומקורו), נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאסור מן התורה (רבינו תם בתוספות עבודה זרה סז א ד"ה א"ר; תוספות פסחים כד ב ד"ה אלא, וזבחים עה א ד"ה מתב, ושם עט א ד"ה אמור, וחולין צח ב ד"ה לחומרא וד"ה רבא; רב"ד באיסור משהו ב; תורת הבית ד א, ושכן דעת הר"י), והלימודים דרשות גמורות הן (תוספות פסחים מה א ד"ה בשמעתין, ועבודה זרה וחולין שם).

ויש שהוסיף, שלא אמרו "חד בתרי בטל" (ראה ערך בטול ברוב) אלא כשהאיסור וההיתר עומדים בפני עצמם, וההיתר לא קיבל טעם מהאיסור, וכן במין במינו שהתבטלו שאין טעם האיסור ניכר (ראה ערך מין במינו), אבל מין בשאינו מינו, שקיבל טעם מהאיסור והטעם ניכר בו, נעשה הכל איסור (רשב"א חולין צט, בשם הרמב"ד), שהרי ניכר האיסור בכל ההיתר וטעימתו היא הכרתו (רשב"א חולין שם). ומכל מקום בטל בששים או במאה (ראה ערך בטול בששים), שידוע לחכמים שבשיעור זה פוסק הטעם (תוספות חולין צח ב ד"ה לחומרא; תורת הבית שם).

• ויש סוברים שתנאים ואמוראים נחלקו אם טעם כעיקר מן התורה, ושחכמים הסוברים לענין תערובת חמץ (ראה ערכו) שכותח הבבלי אין בו לאו (ראה פסחים מג א, וערך חמץ וערך תערובת חמץ), לפי שלדעתם טעם כעיקר הוא מדברנן (רש"י שם מה א ד"ה ורבי עקיבא), וכן לדעת רבא אין טעם כעיקר מן התורה אלא בקדשים (רש"י חולין צח ב ד"ה לטעם, וראה ערך תערובת קדשים) ובבשר בחלב (ראה חולין קח א), וכן דעת רבי יוחנן הסובר שאין לוקים עליו (ראה להלן: בחיוב מלקות. רש"י חולין צח ב ד"ה לטעם, ראה שם מדוע לדעתם אין ללמוד מהפסוקים).

ולדעתם הלכה שמדברנן הוא, שהלכה כרבא כשחולק על אביי (ראה לעיל: בבשר וחלב. תוספות עבודה זרה סז א ד"ה א"ר, ותורת הבית שם בדעת רש"י. וראה ערך הלכה), וספקו להקל ככל ספק דרבנן (רשב"א חולין שם).

להלכה דעת רוב הפוסקים שיש לסמוך על דעת הסוברים שטעם כעיקר מן התורה, לפי שרבים הם ואמרו להחמיר בשל תורה, ומטעם זה הולכים בספקו להחמיר ככל ספק דאורייתא (תורת הבית שם, הובא בבית יוסף יו"ד צח, וראה יבין דעת צח פירוש הארוך סק"א, שכן דעת רוב הפוסקים), לפיכך התערב איסור בתבשיל של היתר, וקודם שהספיק לשער אם יש ששים כדי לבטל הטעם נשפך או נאבד מקצתו, אסור מספק (תורת הבית שם; טוש"ע שם ב), מה שאין כן אם התערב איסור בהיתר מין במינו, שבטל ברוב מן התורה אלא שמדבריהם הצריכו בו ששים (ראה ערך בטול ברוב), ספק דרבנן להקל (תורת הבית שם; טוש"ע שם).

על איסור שהתערב בהיתר מין במינו ששים בשמים, אבל אין שוים בטעמם, אם הולכים אחר השם או אחר הטעם, ראה ערך מין במינו וערך בטול בששים, וערך זה וזה גורם.

על צירוף טעמים של איסורים שונים, ראה ערך אסורים מצטרפים.

מינו, שהטעם ניכר בו, ואדם יכול להבחין בטעמו (זבחים עה ב, ורש"י ד"ה אלא, וחולין צז ב, ורש"י ד"ה מין; רמב"ם מאכלות אסורות טו א; טוש"ע יו"ד צח א. וראה ערך טעימה), לפי שטעם האיסור הוא כעיקרו וממשו של האיסור (רש"י פסחים מד ב ד"ה ליתן, וחולין צח ב ד"ה לטעם), שנעשה ההיתר כולו איסור (רש"י פסחים שם ד"ה חייב וד"ה מפת), וכאילו האיסור עצמו מעורב ונמחה בו (תורת הבית ד א).

אפילו מכיר את האיסור שהתבטל עם ההיתר וזורקו, אוסר את התערובת בפליטת הטעם (תורת הבית שם, על פי חולין צו ב; טוש"ע שם ד), אם אין בהיתר ששים כנגד כל חתיכת האיסור (שם ושם). וראה ערך בטול בששים, ושם כשאפשר לברר על ידי טעימת גוי).

"טעם כעיקר" איסור זה נקרא בשם "טעם כעיקר" (ראה פסחים מד ב, ונזיר לו א, וחולין צח ב, וראה להלן). ולפעמים נקרא "טעמו ולא ממשו" (ראה עבודה זרה סז ב, וחולין קח א), והוא ענין אחד (ריטב"א עבודה זרה שם).

לענין חיוב או קיום מצוות וכן מצינו שדנו בכלל של טעם כעיקר לענין חיוב מצוות או קיומן, ושאר דינים (ראה להלן).

מקור טעם כעיקר באיסור שהתערב בהיתר, למדוהו מהכתוב בנזיר (ראה ערכו) וְכָל מִשְׁרַת עֲנָבִים לֹא יִשְׁתָּהּ (במדבר ו ג), שאם שרה ענבים במים, ויש במים טעם יין - חייב, ואף על פי שאין בהם אלא טעם, מכאן למדו חכמים לכל נותני טעמים שיהיו אסורים (פסחים מד ב, ורש"י ד"ה טעם, ונזיר לו א, ראה שם הלימוד בקל וחומר).

לרבי עקיבא הסובר שכתוב זה בא ללמד על נזיר ששרה פתו ביין ואכל כזית מפת ומיין שחייב, לפי שהיתר מצטרף לאיסור (ראה פסחים מג ב, ונזיר לה ב. וראה ערכו), למדו טעם כעיקר מגעולי גוים (ראה ערכו), היינו קדירה שבישל בה הגוי דבר אסור, אם לא הוכשרה על ידי הגעלה (ראה ערכו), פולטת בליעתה לתוך תבשיל של ישראל, ואסרה תורה אף על פי שאין כאן אלא טעם בלבד (ראה פסחים שם ו, רש"י ד"ה גיעולי ונזיר שם).

בבשר בחלב איסור של נתינת טעם מצינו אף בבשר בחלב (ראה ערכו. פסחים שם, ונזיר שם), שבשר שהתבטל בחלב, הבשר בעינו אלא שטעם החלב נבלע בו (רש"י פסחים שם ד"ה בשר), וכשמסלק הבשר לאחר הבישול אין כאן אלא הטעם (רש"י חולין קח א ד"ה אמר)².

אביי סובר שיש ללמוד מבשר בחלב לכל האיסורים שטעם כעיקר אסור מן התורה, ורבא חולק וסובר שאין ללמוד מבשר בחלב לפי שחידוש הוא (חולין קח א, ראה שם).

באכילת קדשים אף באכילת קדשים (ראה ערכו), בין לענין זמן אכילתם, ובין לענין איסור אכילת קדשים פסולים (ראה ערך טמא ב), וערכים: יוצא, נותר ופגול, אם בשר חולין, או שלמים (ראה ערכו) נגע בחטאת ובלע ממנה, אם פסולה היא - תיפסל, ואם כשרה היא - תיאכל כחומר החטאת שנבלע בה (פסחים מה א ורש"י, ונזיר לו ב ועוד), לפנים מן הקלעים ולזכרי כהונה וליום ולילה (רש"י שם). והוא הדין לכל הקרבנות שמקדשים בבלוע (ראה זבחים צח א, ומנחות פג א; רמב"ם מעשה הקרבנות ח טו, טז. וראה ערך תערובת קדשים), והוא משום טעם כעיקר (ראה חולין צח ב),

2. ראה פסחים ונזיר וחולין שם האם ניתן ללמוד מבשר בחלב לשאר

האיסורים.

מגיעולי גוים (ראה לעיל), שאינו אלא איסור עשה (ראה ערך געולי גוים. ר"י מאורלייניש בתוספות שם ושם). ויש שדחו, כיון שאם לא הגעיל חזר לאיסורו הראשון (תוספות שם ושם, בשם רבינו תם. וראה ערך אהדרה לאסורא קמא).

ויש מפרשים שאינו לוקה לפי שלמדו טעם כעיקר מקל וחומר (ראה לעיל), ואין עונשין מן הדין (ראה ערכו. אסור משהו להראב"ד ב; רשב"א חולין צח ב, ובתורת הבית ד א), או בבנין אב (ראה ערכו. ראה לעיל) שאין לוקים עליו (רשב"א שם ושם). ויש שדחו, שכיון שבעיקר גופו יש לאו, די בגלוי מילתא בעלמא (ראה ערכו), שכשהזהירה תורה הזהירה אף על הטעם (ר"י טבול יום ב ד; מאירי פסחים מג ב; ר"ן חולין שם).

טעמו וממשו
במין במינו וניכר
ויש מפרשים דברי רבי יוחנן בהתערב מין במינו, שמן התורה בטל ברוב (ראה ערך בטול אסורים), ו"טעמו וממשו" היינו כשהאיסור בעין ומכירו, ו"טעמו ולא ממשו" היינו כשאנו בעין, או שאנו מכירו, ואף על פי שטעמו אינו ניכר במינו, איסורו בכדי נתינת טעם עד ששים (תוספות שם ושם; רשב"א חולין שם, ורא"ש שם ז לא, בשם רבינו תם. וראה ערך בטול בששים), ואף לדעתם אם התערב בשאינו מינו, ויש בו כזית בכדי אכילת פרס, כיון שנתן טעם בהיתר נהפך כולו לאיסור, ולוקים עליו בכזית (רא"ש שם, בשם רבינו תם, וטור יו"ד צח, ובית יוסף שם). ויש שכתבו לדעתם שחייב אף באין בו כזית בכדי אכילת פרס (פרי חדש או"ח תמב ד"ה וא"ת, וכן כתב בבאור הגר"א או"ח תנג סק"ב).

על טעם יין
בנייר
בירושלמי אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן: כל נותני טעמים אין לוקים עליהם חוץ משל נזיר, ורבי זעירא אמר: כל נותני טעמים אין לוקים עליהם עד שיטעום טעם ממשו של איסור, ובנזיר אפילו לא טעם ממשו של איסור (ירושלמי ערלה ב ה, ונזיר ו א)⁴.

וכן כתבו ראשונים שאף אם אין לוקים לפי שאין עונשין מן הדין (ראה לעיל), בנזיר גילתה תורה בפירוש שלוקה אף בטעם יין (ראב"ד על המאור פסחים ג; רשב"א חולין שם בשמו), והיינו אם נתנו הענבים טעם במים כאילו התערב בהם רביעית יין, אף שהענבים לפניך כמו שהיו (רשב"א שם).

בחיוב מצוות וקיומן

עיסת חיטים
ואורז לענין
חלה ומצה
בהפרשת חלה (ראה ערכו) ואכילת מצה (ראה ערכו) שלא נאמרו אלא בחמשת מיני דגן (ראה ערכו). ראה פסחים לה א, וראה ערך חלה וערך מצה), אם עשה עיסה מחיטים ומאורז (ראה ערך אורז וערך דגן), אם יש בה טעם דגן - חייבת בחלה, ויוצא בה ידי חובתו בפסח (חלה ג ז; זבחים עח א; רמב"ם חמץ ומצה ו ה, ובכורים ו יא; טוש"ע או"ח תנג ב, ויו"ד שכד ט), אף אם היה רובה אורז (זבחים שם), לפי שטעם כעיקר (ראה תוספות שם ד"ה אלא), וכשם שיוצאים ידי חובת מצה בדגן, כך יוצאים בטעמו (תוספות ר"י עבודה זרה מהדורה תליתאה סז א), לפיכך אם אכל כזית יצא ידי מצה כאילו היתה כולה של חיטים (רא"ש חולין ז לא. וראה לעיל).

בירושלמי פירשו בטעם משנה זו שהוא מדין גרירה, שחיטים ושעורים גוררות את שאר המינים להתחייב בחלה (ירושלמי חלה א א, וראה ערך חלה).

על איסור שנפל להיתר מעט מעט, ואין בכל נפילה כדי נתינת טעם אלא לאחר שהצטרפו, ראה ערך חזר ונעור.

על איסורי הנאה (ראה ערכו) שהתערבו בהיתר באופן שאינם בטלים, אם התערובת אסורה בהנאה, ראה ערך תערובת.

בחיוב מלקות

באיסורי אכילה שיש בהם חיוב מלקות (ראה ערך אסורי אכילה וערך חיבי מלקיות), שהתערבו בהיתר, אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: כל שטעמו וממשו, אסור ולוקים עליו - ועל כגון זה נאמר שיעור כזית בכדי אכילת פרס (ראה ערכו) הלכה למשה מסיני, שאם יש בכשיעור פרס של התבשיל (ראה ערך אכילת פרס) כזית מהאיסור, לוקים עליו (רש"י עבודה זרה סז א ד"ה כל); טעמו ולא ממשו, אסור ואין לוקים עליו (עבודה זרה שם).

טעמו וממשו
במין בשאינו מינו
לדעת רוב הראשונים הדברים אמורים בהתערב מין בשאינו מינו, מין בשאינו מינו, אלא שנחלקו בפירושו:

• יש מפרשים "טעמו וממשו" היינו שיש בתערובת כזית בכדי אכילת פרס (תוספות עבודה זרה שם בשם רבי אליהו, וזבחים עט א ד"ה אמור, וחולין צח ב ד"ה רבא, וכן נראה דעת הרמב"ם מאכלות אסורות טו ב, ג), כגון חלב שנפל לגריסים, אם נמצא בהם טעם חלב והיה מהחלב כזית בכל שיעור פרס מהתערובת, שטעם האיסור וממשו קיים, אם אכל מהגריסים כשיעור פרס, שאינו שווה באכילת כזית החלב אלא כדי אכילת פרס - לוקה (רש"י עבודה זרה שם ד"ה כל. וראה ערך אכילה וערך כזית בכדי אכילת פרס).

• ויש מפרשים שאם יש בו כל כך מהאיסור שיש בו כזית בכדי אכילת פרס, נהפך כולו כממשו של איסור, והאוכל ממנו כזית לוקה (ר"ח כהן, הובא ברא"ש חולין ז לא).

טעמו ולא
ממשו
ונחלקו בפירוש "טעמו ולא ממשו":

• יש מפרשים כגון שנפל לקדירה ונימוח, שאין ממשו בעין (רש"י עבודה זרה סז ב ד"ה טעמו, וכן הוא בריטב"א שם, ורא"ש חולין שם³), שאפילו אכל כזית בכדי אכילת פרס אינו לוקה, שאין אסור מן התורה טעם האיסור הנבלע במקום אחר (ספר התרומה מט, בדעת רש"י; הגהות מיימוניות מאכלות אסורות שם אות ב), או: כגון איסור שהתבשל עם היתר, וסילק את האיסור, ואין כאן אלא טעמו (ראה רש"י חולין קח א ד"ה אמר אביו).

• ויש מפרשים כגון שאין בתערובת כזית בכדי אכילת פרס (תוספות שם ושם; רשב"א חולין שם בשם ר"י; בית יוסף יו"ד צח, בדעת הרמב"ם שם ב), שאף על פי שאכל כל הקדירה אינו לוקה אלא מכת מרדות (רמב"ם שם).

ולדעתם סובר רבי יוחנן שטעם כעיקר אינו מן התורה (רש"י חולין צח ב ד"ה לטעם, ותוספות עבודה זרה שם בדעתו; כסף משנה בדעת הרמב"ם שם); או שהוא כחצי שעור (ראה ערכו), שאין לוקים עליו (רשב"א חולין שם, ובתורת הבית ד א, בשם הראב"ד); או שלא החמירה תורה להפכו לאיסור אם אין בו כזית בכדי אכילת פרס, שאף אם האיסור בעין לא היה לוקה (רא"ש שם, בשם ר"ח כהן).

ויש שפירש שאין לוקים על טעמו ולא ממשו אף שיש בו כזית בכדי אכילת פרס, לפי שסובר כרבי עקיבא שלמדים טעם כעיקר

והקשו עליו. 4. וראה תוספות זבחים שם וחולין שם שפירש הכוונה לענין

3. וראה תוספות שם א ד"ה א"ר שפירשו בדעתו שהכוונה לאיסור בשר בחלב

ונחלקו ראשונים:

לענין אכילת מצה אין די בטעם מצה (מקור חיים תנג באורים סק"א).
אף לענין איסור חמץ בפסח שנאמר בדגן (ראה ערך
בפסח חמץ), כתבו ראשונים שהעושה עיסה מן החיטים ומן
האורז חייב על חימוצו כרת (ספר התרומה מט; רשב"א חולין צח ב).

בשאר דינים

בשר נבלה (ראה ערכו) שהתערב בבשר שחוטה,
שאיין הכל מטמא במגע (ראה בכורות כג א, ורמב"ם
התבטלה ברוב טומאה זי, וראה ערך בטול ברוב), כתבו ראשונים שהדברים
אמורים אפילו חזר והתבשל הכל ביחד, שלא נאמר טעם כעיקר
לענין טומאה (תוספות בכורות כב א ד"ה הנך; ר"ש טבול יוס ב א).
וכן לענין קבלת טומאה, ציר - זיעה היוצאת מהדגים כשמולחים
אותם (רש"י בכורות שם ד"ה ציר) - אינו מקבל טומאה אף אם התערבו
בו מים, שהמים בטלים ברוב (ראה בכורות שם, וראה ערך השקה וערך
ציר), שלא אמרו טעם כעיקר לענין טומאה (תוספות שם ד"ה הנך).

טעם הדבר כתבו אחרונים, שדוקא באכילה שעניינה הוא הנאת
הטעם (ראה חולין קג ב. וראה ערך אכילה), אמרו טעם כעיקר, מה שאין
כן בטומאה (לקח טוב לר"י ענגיל ג, וראה שו"ת בית אפרים יו"ד סה תשובות
בעל פני יהושע), או שלענין איסור אכילה נאמר הכתוב "משרת" (ראה
לעיל: מקורו ואיסורו), אבל לא לכל דבר (שו"ת מנחת ברוך סט).

מקוה ומים (ראה ערכו) שאין בו ארבעים סאה, שאם נפלו
שאוים בשינוי לתוכו שלשה לוגין מים שאובים פסולו, מה שאין
טעם כן שאר משקים (ראה ערך מקוה וערך שאובים), אף מים
שנכבשו או נשלקו בהם פירות וירקות ונתנו בהם טעם חשובים
כמים לענין זה (מקואות ז ב, ור"ש שם; רמב"ם מקואות ז ד).
ופירשו בירושלמי (ירושלמי תרומות י), שלענין מקוה שאינו תלוי
בנתינת טעם, אינו יוצא מתורת מים בשינוי הטעם (ר"ש מקואות
שם), וכן המקוה עצמו אינו נפסל לא בשינוי הטעם ולא בשינוי
הריח אלא בשינוי מראה בלבד (רמב"ם שם א).

• יש מפרשים שהדברים אמורים אף אם אין בעיסה כזית דגן
בכדי אכילת פרס, אף שלדעתם אין טעם כעיקר באיסורים
למלקות אלא כשיש בו כזית בכדי אכילת פרס (ראה לעיל), מכל
מקום לזה הוצרכו לטעם שהחיתים גוררים את כל העיסה
להיעשות לחם (רמב"ן שם), שטבע האורז להיגרר ולשנות טעמו
לטעם חיתים (שו"ע הרב או"ח תנג ז).

• ויש שפירש שכיון שנתנו החיטים טעם באורז, הפך האורז
להיות כחיטה (חלה להרא"ש בסופו. וראה רא"ש חולין ז לא), שלדעתו
טעם כעיקר מן התורה אף בטעמו ולא ממשו (ראה חלה להרא"ש
שם), ולא הוצרכו לגרירה אלא לפי שאין חלה ומצה אלא בדברים
הבאים לידי חימוץ, והחיטים גוררים את האורז לבא לידי חימוץ
(רא"ש שם. וראה ערך חלה).

• לדעת הסוברים שאם התערב כזית מהאיסור בכדי אכילת פרס
נעשה ההיתר כולו איסור (ראה לעיל דעת ר"ח כהן), אף כאן הדברים
אמורים כשיש כזית חיתים בכדי אכילת פרס של אורז (רא"ש שם,
וחולין שם לדעת ר"ח כהן).

• ויש מפרשים שאף לסוברים שב"טעמו ולא ממשו" אין טעם
כעיקר אלא מדרבנן (ראה לעיל), בעושה עיסה מחיטים ואורז הרי
זה כטעמו וממשו, ואין זה דומה לחלב שנימוח, שאין כאן אלא
טעם בלבד (ראה רמב"ן ורשב"א חולין צח ב, ורא"ש שם ז לא).

אכילת מצה ויש מפרשים שהדבר שנוי במחלוקת אם טעם כעיקר
בטעם מצה נאמר אף לענין מצה, ואותה ששינוי: תיבלה בקצח
או בשומשמן ובכל מיני תבלין - כשרה (מנחות כג ב, וראה ערך
מצה), פירשו בגמרא ברובה מצה, אבל אם רובה תבלין אין
אומרים שכיון שיש טעם מצה ראוי לצאת בה ידי חובתו (ראה
מנחות שם. תוספות שם ד"ה אלא). ופירשו אחרונים בדעתם, שלא
אמרו אלא לענין איסורים שהתורה אסרה את טעם האיסור, אבל

טעמא דקרא

מצוות או דינים שנלמדו מן הכתוב, פעמים שדרשו את הטעם כדי לחלק ביניהם או להוסיף ולהחמיר בהם, או בתורת דרש בלבד

טעמים, ונכשל בהם גדול העולם, שנאמר במלך: וְלֹא יִרְכָּה לֹו נָשִׁים
וְלֹא יִסֹּר לְכָבוֹ (דברים יז יז), וכן: רַק לֹא יִרְכָּה לֹו סוּסִים וְלֹא יִשֵּׁב
אֶת הָעָם מִצָּרִימָה (שם טז. וראה ערך מלך), ואמר שלמה אני ארבה ולא
אסור, אני ארבה ולא אשיב (סנהדרין כא ב, ורש"י ד"ה לא).

מצות שנתפרש אף שברוב המצוות לא נתפרש הטעם, מצינו כמה
טעמים מצוות שנתפרשו טעמיהן בתורה, כגון בשבת
שנאמר: כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וגו' (שמות כ
יא, לא יז. וראה ערך שבת); וכן בציצית נאמר: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וְעֲשִׂיתֶם
אֶת כָּל מִצְוֹתַי וגו' (במדבר טו מ. וראה ערך ציצית); ובהנחת תפילין
נאמר: לְמַעַן תִּהְיֶה תִּזְכָּר ה' בְּפִיךָ וגו' (שמות יג ט. וראה ערך הנחת
תפילין); ובשיבת סוכה נאמר: לְמַעַן יִדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בִּסְפֹת
הַזֶּשֶׁבֶתִּי וגו' (ויקרא כג מג. וראה ערך ישיבת סוכה)². וכן באיסור גיד
הנשה נאמר: עַל כֵּן לֹא יֹאכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּזֶשָׁה וגו'

בהם טעם בתורה, יש לכונן את הטעם בעשייתו. וראה ערך מצוות צריכות
כוונה.

נתינת טעם למצוות

מצוות התורה, בין עשה בין לא תעשה, פעמים שנקראו
חוקים, ופעמים שנקראו משפטים, וכן דרשו על
הפסוק: אֶת מִשְׁפָּטֵי תִּעֲשֶׂוּ (ויקרא יח ד), שמשפטים הם דברים
המתקבלים על השכל, שהם דברים מיושרים ושהדין נותן
לעשותם כגון: עבודה זרה, וגלוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל,
וברכת השם (יומא סז ב, ורש"י ד"ה משפט). ועל המשך הפסוק וְאֶת
חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ (ויקרא שם) דרשו שחוקים הם דברים שאין להם
טעם, ואינם אלא גזירת מלך, כגון אכילת חזיר, ולבישת שעטנז,
וחליצה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח (יומא שם, ורש"י ד"ה חוק;
רש"י בראשית כו ה, ויקרא יט יט).

ואמרו: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה, כגון למה נאסרו לבישת
שעטנז ואכילת חזיר וכיוצא בהן, שהרי שתי מקראות נתגלה

היתר מצטרף לאיסור. **טעמא דקרא**. 1. כ טורים תקסח - תקצו.
2. וראה ב"ח או"ח ח ד"ה ונקראים, שבמצוות ציצית ותפילין וסוכה, שנאמר

חילוק בדין על פי הטעם

ישנם מצוות או דינים שנלמדו מן הכתוב, שנחלקו בהם תנאים אם דורשים את הטעם כדי לחלק ולומר שהמצוה או הדין לא נאמרו אלא באופנים ששייך בהם הטעם.

כגון: בלאו שנאמר בבעל חוב הממשכן את הלוח: וְלֹא תִּחְבֹּל בְּגֵד אֱלֻמָּנָה (דברים כד יז), לדעת ר' יהודה בין שהיא עניה בין שהיא עשירה אין ממשכנים אותה; ולדעת ר' שמעון לא נאמר לאו זה אלא באלמנה עניה, שמתוך שאתה ממשכנה אתה חייב להחזיר לה כסות לילה בלילה, שנאמר: וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִּשָּׁב בְּעֵבְטוֹ (דברים כד יב. וראה ערך חשבת עבט), ואם יכנס אצלה שחרית ליטלו וערבית להחזירו, נמצא משיאה שם רע בשכנותיה; אבל עשירה ממשכנים אותה לפי שאינה צריכה לאותו כסות להחזירו לה בלילה. ופירשו בגמרא שר' שמעון דורש טעמא דקרא, ור' יהודה אינו דורש טעמא דקרא וסובר שאלמנה סתם אמרה תורה, וגזירת הכתוב היא (בבא מציעא קטו א; סנהדרין כא א ורש"י ד"ה משיאה ויד רמה. וראה ערך אלמנה).

להלכה פסקו הראשונים כדעת ר' יהודה (רמב"ם מלוה ולוה ג א; טוש"ע חו"מ צו יד).

במקום שבאו ליתן טעם לדבר תמוה, כתבו הראשונים שלדברי הכל דורשים טעמא דקרא לחלק בדין (מרדכי בבא קמא רמז קלח, ריד). כמו במודה במקצת הטענה, שאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע, חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (כתובות יח א. וראה ערך מודה במקצת). ופירשו הראשונים שאף לחכמים שסוברים שאין דורשים טעמא דקרא, בא רבה לפרש למה אינו נאמן בלא שבועה במיגו שהיה יכול לכפור הכל, או שנלמד מכאן שאין אומרים מיגו, ותיירץ שאין זה מיגו לפי שאין אדם מעיז לכפור הכל, הואיל וחברו מכיר בשקרו (תוס' ד"ה מפני), לפיכך במקום שאין חזקה זו, כגון בבנו של בעל חובו, פטור משבועה מפני שהוא כמשיב אבדה, שהרי יכול להעזיז פניו ולכפור (ראה גיטין נא ב; כתובות יח א; שבועות לח ב, ורש"י ד"ה שהוא; רמב"ם טוען ונטען ד ה; טוש"ע חו"מ עה ג).

במקום שהטעם ברור והוא פשוטו של מקרא, כתבו הראשונים שלדברי הכל דורשים טעמא דקרא, כגון באיסור לא תִּחְסֹם שוֹר בְּדִישׁוֹ (דברים כה ד. וראה ערך חסימה), שפשוט הוא שהתורה לא הזהירה אלא לטובת הבהמה (תוס' הרא"ש בבא מציעא צ א, הובא בשיטה מקובצת שם), לפיכך נסתפק בגמרא בבהמה שהיתה אוכלת ומשלשלת, שיש לה חולי מעים והחיטים קשים לה, אם עובר בלא תחסום, ופשוט שאינו עובר, אף על פי שרואה את המאכל ומצטער (ראה בבא מציעא שם, ורש"י ד"ה ומתרת), לפי שלא הקפידה תורה אלא על הנאתה, והרי אינה נהנית (רמב"ם שכירות יג ג; טוש"ע חו"מ שלח ז).

בתוספת דין או חומרא

חוספת חומרא מצינו שר' שמעון דורש טעמא דקרא אף בהוספת חומרא לאותו דין שנאמר בו הטעם, שכן שנינו: הניזקין שמין להן בעידית מפני תיקון העולם, ופירשו בגמרא

(בראשית לב ל), ואמרו שאיסור זה נאמר בסיני, אלא שנכתב במקומו בפרשת יעקב עם המלאך, כדי לידע מאיזה טעם נאסר (חולין קא ב). ופירשו הראשונים שמצוות אלו והדומות להן שנתגלה טעמן מפני סיבות שעברו, אין לחוש בהן למכשול (מאירי סנהדרין כא ב).

ויש מן הראשונים שכתב, שאף המצוות שנתפרשו טעמיהן בתורה אין הטעמים תכלית הכוונה בהן, והדברים הנעלמים הרמזים בתורה אין להם תכלה, והוא שאמר דוד: לְכָל תִּכְלֶה רְאִיתִי קֶץ וְרִחְקָה מִצְוַתְךָ מֵאֵד (תהלים קיט צו. שו"ת הרשב"א א צד).³

במשנה ובבביתא מצינו שדרשו חכמים טעם למצוות שלא נתפרשו טעמיהן בתורה, או שדרשו את הטעם שנתפרש בהן, כדי לחלק בדיני המצוה או להוסיף בהם, או בתורת דרש בלבד (ראה בפרקים הבאים).

וכן אמרו שר' שמעון בר יוחאי דורש בכל מקום טעמא דקרא (ראה קדושין סח ב. וראה רש"י גיטין מט ב ד"ה ור"ש היא); ושלדעת ר' יהודה ועוד תנאים אין דורשים טעמא דקרא (ראה בבא מציעא קטו א; סנהדרין כא א).⁴

וכן נחלקו הראשונים להלכה:

• יש שכתבו שבמקום שיש חילוק בדין על פי הטעם, אין דורשים טעמא דקרא, שר' יהודה ור' שמעון הלכה כר' יהודה (ראה רמב"ן ורשב"א ומאירי נדרים עג א; רא"ש יבמות ג ג; שו"ת הרשב"א ד רסח).

• ויש שנראה מדבריהם שסוברים להלכה שדורשים טעמא דקרא (ראה בית יוסף אבן העזר טז א, וכסף משנה איסורי ביאה יב א, בדעת הרמב"ם. וראה לחם משנה מלוה ולוה ג א; כסף משנה ולחם משנה עבודה זרה ד ד; תוס' יום טוב יבמות ב ה, פרה ג ז, מכשירין ו ד; סנהדרין קטנה סנהדרין טז ב, כא א; היראים השלם שטו, בתועפות ראם).

טעמים שדרשו אף בדברי הראשונים מצינו שנתנו טעם לכמה מצוות, אפילו שהן מכלל החוקים (ראה אמונות ודעות לרס"ג מאמר ג; מורה נבוכים ג לא, לט, מז; הכוזרי מאמר ב נח, סב; ספר החינוך ברוב המצוות, ובאריכות במצוות צה, קנט, תקמה ועוד, וכן ברמב"ם בהרבה מקומות ובעוד ראשונים, וראה להלן: טעמי מצוות בראשונים), ופירשו בדעתם שטעמים אלו נאמרו כדעת ר' שמעון הדורש טעמא דקרא (ראה בית יוסף יורה דעה קפא, בדעת הרמב"ם).

וכן כתבו הראשונים שאף על פי שכל חוקי התורה גזירות הן, ראוי להתבונן בהם, וכל שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם, שהרי אמרו חכמים הראשונים ששלמה המלך הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה (ראה עירובין כא ב; במדבר רבה יט), ורוב דיני התורה אינם אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וללישר כל המעשים (רמב"ם תמורה ד ג); ואין במצוות אף אחת שאין לה טעם וסיבה, אלא שרוב אותן הסיבות והטעמים לא ישיגום דעות ההמון ולא יבינום, והם כולם כמו שנאמר: פְּקוּדֵי ה' יִשְׁרִים מְשֻׁמְחֵי לֵב (תהלים יט ט. ספר המצות לרמב"ם לא תעשה ששה, וראה מורה נבוכים ג כו, וראה רמב"ן דברים כו ב).

ויש מן הראשונים שכתבו שאין אנו צריכים לבקש טעם למצוות, כי מצוות מלך הן עלינו אף אם לא נדע טעמן (טור יו"ד קפא. וראה תוס' בבא מציעא קיג ב ד"ה נימא, ושו"ת הרשב"א ד רנא).⁵

4. וראה מלא הרועים ב ערך טעמא דקרא, ושדי חמד מערכת ט כלל יד, שהאריכו בנושא זה. 5. וראה ערכים: גזרת הכתוב; חדוש, על מצוות שיש בהן משום חידוש, או שהן בניגוד לשאר דיני התורה. וראה ערך הלכה למשה

3. וראה נפש החיים שער א כב, כי טעמי מצוות עד תכליתם לא נתגלו לשום אדם בעולם, וכשיקיימם איש ישראל כראוי אף אם לא יכוין ולא ידע טעמי המצוות וסודות כוונתן עם כל זה נתקיימו המצוות ויתקנו על ידיה העולמות.

וכן אמרו מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה ולא לשבעה, כדי שלא יהו כולם שמחים ואביו ואמו עצבים, שאסורים בתשמיש כל שבעה משום טומאת יולדת (נדה לא ב, ורש"י ד"ה שלא).

בעונשים אף בעונשים שבתורה מצינו בשם ר' שמעון ועוד תנאים שדרשו טעמא דקרא, כגון בעיר הנדחת שנאמר בה: **הַחֵרֶם אֹתָהּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ** (דברים יג טז) אמר ר' שמעון: מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה יאבדו, שמי גרם להם שידורו בתוכה - ממונם, לפיכך ממונם אבד (סנהדרין קיב א; תוספתא (צוקרמאנדל) יד ד; רמב"ם עבודה זרה ד ז).

ואמרו: שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי מפני מה החמירה תורה בגנב לשלם כפל וארבעה וחמשה יותר מבגולן, אמר להם זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו, שגולן לא ירא מבני אדם כדרך שלא ירא מהקב"ה, וזה לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו, שגנב כיבד העבד יותר מקונו, שהוא ירא מבני אדם, ומעין של מעלה לא נזהר (בבא קמא עט, ורש"י ד"ה השוה).

במצות עשה טעמא דקרא בתורת דרש, מצינו בשם תנאים או אמוראים אף בכמה מצוות עשה או פרטיהן, כגון בנדה, שנאמר בה: **שִׁבְעַת יָמִים תִּהְיֶה בְּנִדְתָּהּ** (ויקרא טו יט) היה ר' מאיר אומר: מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה, מפני שרגיל בה וקץ בה, אמרה תורה תהא טמאה שבעת ימים כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה (נדה לא ב. וראה ערך נדה). וכתבו האחרונים שטעם זה נאמר אף לדעת הסוברים שאין דורשים טעמא דקרא, לפי שאין הבדל בין נשואה לפנויה לאיסור נדה, ואין בטעם זה חילוק בדין (תורת השלמים י"ד קפג סק"ד; כרתי ופלתי שם סק"ג; ברכי יוסף שם בשו"ר ברכה סק"א)⁶.

טעמי מצוות בראשונים

הקפת הראש בכמה מצוות, עשה או לא תעשה, מצינו בדברי הראשונים שנתנו בהן טעם אף באופן שיש לחלק או להוסיף בדיניהן לפי הטעם, כגון בלאוים של לא תקפו פֶּאֶת רֵאשֶׁיכֶם וְלֹא תִשְׁחִית אֶת פֶּאֶת זִקְנֶיךָ (ויקרא יט כז. וראה ערכים: הקפת הראש; השחתת זקן), יש מן הראשונים שכתבו שהטעם הוא שלא נתדמה לעובדי עבודה זרה שהיו עושים כן (ראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה מגמד, ורמב"ם עבודה זרה יב א,ז, ומורה נבוכים ג לו; אבן עזרא ויקרא שם; חינוך רנא. וראה שו"ת מן השמים כח); וכתבו שטעם זה הוצרכו לומר שגם הקפת כל הראש שמה הקפה (ראה יבמות ה א), כדי שלא נאמר שבאופן זה מותר כיון שאינו מתדמה להם בזה, כי התורה אסרה הכל משום דומה לדומה (ספר המצות וחינוך שם).

ויש חולקים, שאין אנו צריכים לבקש טעם למצוות, כי מצות מלך הן עלינו אף אם לא נדע טעמן, ואין לנו לדרוש טעם הכתוב לומר שאינו אסור אלא כדרך שעשו עובדי עבודה זרה וכומריהם, אלא בכל ענין אסור הואיל ואין הטעם מפורש במקרא (טור י"ד קפא, ודרכי משה שם סק"א, בדעתו).

ויש שכתב שלא נתנו בהם הראשונים טעם מדעתם אלא מדעת הכתוב, לפי שלאויים אלו מוקפים מלפניהם ומאחריהם מצוות הנאסרות משום חקות הגוים, כמו: לא תאכלו על הדם לא תנחשו ולא תעוננו (ויקרא יט כו), וְשָׁרֵט לְנֶפֶשׁ לֹא תִתֵּנוּ בְּבֶשֶׂרְכֶם (שם כח),

שנשנית לדעת ר' שמעון הדורש טעמא דקרא, שהרי למדוהו מהכתוב: **מִיֵּטֵב שְׂדֵהוּ וּמִיֵּטֵב פְּרָמוֹ יִשְׁלֶם** (שמות כב ד), וכן אמרו בבבלי: אמר ר' שמעון מפני מה אמרו הניזקין שמין להן בעידית, מפני הגזלנים ומפני החמסנים, כדי שיאמר אדם למה אני גוזל ולמה אני חומס, למחר בית דין יורדים לנכסי ונוטלים שדה נאה שלי, וסומכים על מה שכתוב בתורה מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם (גיטין מח ב, מט ב). ופירשו הראשונים שמפני טעם זה סובר ששמים להם בעדית של מזיק מן התורה, אפילו היתה הזיבורית שלו שוה כעדית של ניזק (ראה תוס' שם מט ב ד"ה ור"ש, ותוס' הרא"ש שם).

הוספת דין טעמא דקרא בתוספת דין, מצינו שאמרו כן אף לר' יהודה, שכן שנינו לדעתו שהאזהב והשונא נמנים בין פסולי עדות (ראה סנהדרין כז ב, ורש"י שם כט א ד"ה ולא. וראה ערכים: אוהב; שונא; פסולי עדות), אף על פי שלא מצינו לימוד לפסול אלא לשונא, לפי שסברא היא, שהרי הטעם ששונא פסול לעדות הוא משום ריחוק הדעת, ולכן אף אוהב פסול משום קירוב הדעת (סנהדרין כט א).

וכן על הכתוב בנגעי בתים: **וְצִנֵּה הַפֶּה וּפְנֵי אֶת הַבַּיִת וְגו'** (ויקרא יד לו. וראה ערך נגעי בתים), פירשו הטעם לפי שהתורה חסה על ממונו, ומכאן למדו חכמים בכמה מצוות לנהוג בהן חסכון מטעם זה (ראה ערך התורה חסה על ממונם של ישראל).

הרחבת הדין אף באותו דין עצמו, שלפי פשוטו של מקרא נאמר רק באופן מסויים, מצינו שדרשו טעמא דקרא, ומחמת הטעם אמרו שאין לחלק בדבר, כגון באיסור להקדיש בעל מום למזבח פירש רבא הטעם משום בזיון קדשים (תמורה ז א; רמב"ם איסורי מזבח א ב. וראה ערכים: בעל מום; בזיון קדשים), ומטעם זה אמרו שאף המקדיש בעל מום לדמי נסכים - לוקה (תמורה שם. וראה אמרי שפר לד ד).

טעם בתורת דרש

כשאין חילוק בכמה מקומות מצינו בשם ר' שמעון טעמים למצוות בדין, ודינים, אף כשאין מחלק בהם בדין, ופירשו הראשונים שאף שר' שמעון דורש בכל מקום טעמא דקרא, מכל מקום בטעמים אלה אף כשיש מקום לחלק בהם בדין אין מחלקים, כיון שלא נאמרו אלא דרך אגדה (ראה תרומת הדשן ב קח). וכן בשאר התנאים או בתלמוד מצינו שדרשו טעמים למצוות או לפרטיהן (ראה להלן: בעונשים; במצות עשה), וכתבו הראשונים והאחרונים שטעמים אלו נאמרו אף לדעת הסוברים שאין דורשים טעמא דקרא, כיון שאין בהם חילוק בדין (ראה תוס' סוטה יד א ד"ה כדי; תוס' גיטין מט ב ד"ה ור"ש; יום טוב סנהדרין י ה).

כגון: במצות פאה שנאמר בה: **לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ לְקַצֵּר** (ויקרא יט ט) אמר ר' שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו, ולא שיקצה אותה קודם לכן: מפני גזל עניים, שלא יראה בעל הבית שעה פנויה ויאמר לקרובו עני הרי זו פאה; ומפני ביטול עניים, שלא יהיו יושבים ומשמרים עכשיו מניח בעל הבית פאה; ומפני החשד, שלא יהיו עוברים ושבים אומרים תבא מארה שלא הניח פאה בשדהו; ומשום כל תכלה, דהיינו מפני הרמאים העוברים על כל תכלה ואומרים כבר הנחנוה (שבת כג א, ורש"י ד"ה לסוף, כג ב ורש"י ד"ה אמר רבא).

בפה, לפי שלא היו רשאים לכתוב תורה שבעל פה; אבל בזמננו שכותבים ספר תורה, ומניחים אותו בבית הכנסת לקרות בו ברבים, ונתחדשה הלכה משום עת לעשות לה' לכתוב תורה שבעל פה, מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתוב חומשים וגמרא ופירושיהם, להגות בהם הוא ובניו, כי מצות כתיבת התורה היא ללמוד בה, כמו שנאמר: וְלִמְדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְרָהּ כְּפִיָּהֶם (דברים לא יט). רא"ש הלכות ספר תורה (בסוף מנחות) א; טושי"ע יו"ד רע ב, ובית יוסף שם, בשם הגאונים; לבוש שם ב). ופירשו בדעתם שלא באו לפטור אותנו מכתיבת ספר תורה, אלא לחדש לנו שאף זו בכלל המצוה (בית יוסף ובי"ח שם; וט"ז שם סק"ב)⁸; שאף על פי שלדעתם הלכה כדעת הסוברים שאין דורשים טעמא דקרא, מכל מקום דורשים טעמא דקרא להחמיר (שו"ת חתם סופר יו"ד רנד; שו"ת חסד לאברהם יו"ד פה); או שבאופן זה שהטעם ברור שמצות כתיבת ספר תורה היא כדי ללמוד בה, והטעם הוא פשוטו של מקרא, לדברי הכל דורשים טעמא דקרא (אמרי שפר שם אות ה).

והרי זה כמפורש שהקפת הראש והשחתת הזקן נאסרו מטעם זה (בית יוסף יו"ד קפא, בדעת הרמב"ם).

איסור חמץ באיסור כל יראה וכל ימצא שנאמר בחמץ בפסח (ראה ערכים: כל יראה וכל ימצא; חמץ), יש מן הראשונים שכתבו שהטעם שהחמירה תורה בחמץ יותר משאר איסורים, לפי שאין בדלים ממנו כל השנה, ויש בו כרת, ושמא יבא לאכלו (ר"ן פסחים ב א ד"ה ומה; הרשב"ץ ביבין שמועה מאמר חמץ ד"ה התורה); ושמטעם זה אף חכמים החמירו לבדוק את החמץ ולבערו, אף על פי שמן התורה די בביטול לבד (ר"ן שם; תוס' שם ד"ה אור)⁷.

כתיבת ספר בראשונים מצינו שנתנו טעם למצוות אף להרחבת תורה אופני קיום המצוה, שכן כתבו במצות כתיבת ספר תורה שלמדוה מהכתוב: וְעַתָּה כְּתֹבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וגו' (דברים לא יט). וראה סנהדרין כא ב, רמב"ם ספר תורה ז א, טושי"ע יו"ד רע א. וראה ערך ספר תורה, שלא נאמרה המצוה כפשוטה אלא לדורות הראשונים, שהיו כותבים ספר תורה ולומדים בו, והיו מבארים

טַעָמִים (טעמי המקרא)¹

פיסוק המקרא וניגון קריאתו, על פי טעמים

• נגינתם	• הפרקים:
• בקריאה בכתבי הקודש	• שמם ומהותם
• הפסקת פסוק באמצעו	• גדרם

שמם ומהותם

שמם את השם טעמים מצינו בתלמוד: וְיָבִינוּ בְּמִקְרָא (נחמיה ח ח), אמרו חז"ל: זה פיסוק טעמים (נדרים לו ב; חגיגה ו ב; מגילה ג א).

הטעמים אינם מסומנים בספר תורה, וכן אינם מסומנים בנביאים וכתובים, הנכתבים בגלילה, כדרך שאין הניקוד מסומן שם (ראה ערכים: כתבי הקודש; כתיבת סת"ם; ספר תורה), אלא נמסרו במסורת כתורה שבעל פה (שו"ת הרשב"א המיוחסות רלח); והם מצויים בדינו לראשונה בכתבי יד של ספרי תנ"ך, הכתובים שלא בגלילה, מתקופת הגאונים (ראה צילום כתב יד באנציקלופדיה התלמודית בנספח לערך טעמים). שמות הטעמים לא הוזכרו בתלמוד, והוזכרו לראשונה בספר הזוהר (זוהר בראשית כד ב; תרומה קנח א; תיקוני זהר מז א), ובספרי הקדמונים (ספר דקדוקי הטעמים לבן אשר, הודפס במקראות גדולות רע"ח), ועוד².

פיסוק המקרא המסור בידנו מורכב מטעמים לכל מילה ומילה שבמקרא, המורים את צורת הניגון של כל מילה ומילה, ובאים להורות את מקום התחלת הדיבור והמשכו והפסקתו (ראה להלן: סוגי הטעמים. מקנה אברם, שער בטעמי המקרא; כוזרי ב עב).

יש שכתבו שהם נקראים טעמים לפי שהם מורים על טוב טעם בהבנת ביאור המקרא (מסרת המסרת לרבי אליהו בחור הקדמה שלישית; שערי זמרה בתחילת הספר).

סוגי הטעמים הטעמים מתחלקים לשני סוגים:

• הסוג הראשון הוא טעמים מפסיקים, והם מורים על הפסק בין קריאת מילה זו לקריאת המילה שאחריה, ובדרך כלל הם מורים על הפסק ענין בין מילה זו למילה שאחריה.

• הסוג השני הוא טעמים מחברים, והם קרויים משרתים (ראה דקדוקי הטעמים לבן אשר, וספר הורית הקורא), המורים על חיבור של קריאת מילה זו והמילה שאחריה (מקנה אברם שער בטעמי המקרא; שערי זמרה א א). וכתבו הראשונים שיש טעמים שלא באו להפסק הענין, אלא שלתפארת הקריאה הם נותנים מעט הפסק בין מילה למילה הדבוקות זו לזו, וכגון טרחא (טפחא), והם הקרויים עיטור סופרים (מאירי נדרים לו ב).

ספרי אמ"ת יש במקרא שתי מערכות טעמים:

האחת נהוגה בתורה ובנביאים ובחלק מהכתובים, והם קרויים כ"א הספרים, וכן בחלק מספר איוב (פרקים א, ב, פסוק ראשון בפרק ג, ופרק מב ז - יז); והשנייה נהוגה באיוב ובמשלי ובתהלים, והם הקרויים על פי ראשי התיבות שלהם ספרי אמ"ת (ראה ספר הניקוד (לרבי יהודה חיג) שער טעמי המקרא ומשרתיהם. וראה תוס' בבא בתרא יד ב ד"ה בפורענותא).

וכתבו הראשונים ששלשת הספרים הללו שהם מעין שירה, והפסוקים בהם קצרים, יש להם ניגון מיוחד, ובדורות הקדומים היה ידוע להם הניגון של פסקי הטעמים (תוס' בבא בתרא יד ב ד"ה בפורענותא), ולפי שינויי הניגון משתנים הטעמים, ולכן אין הטעמים באים בכל פסוק בשוה, אלא משתנה מאד על פי חכמת המוסיקה (טעמי תורה מאמר ב).

שמפשוטות לשון הרא"ש משמע שאין מצוה זו נוהגת היום אלא בשאר ספרים בלבד. **טעמים (טעמי המקרא)**. 1. כ, טורים תקצו – תר"ז. 2. וראה בנספח לערך זה באנציקלופדיה התלמודית, רשימת ספרי המדקדים ושאר ספרים העוסקים בטעמים.

טעמיהן בליל פסח. 7. על כמה מצוות לא תעשה שפירשו ראשונים שהן משום סייג לאיסור אחר, כגון איסור נזיר, קריבה לעריות ועוד, ראה ערכיהם וראה ערך סייג. וראה בארוכה בספר לקח טוב לרבי יוסף ענגיל כלל ח, על כמה איסורי תורה שהם משום סייג. 8. וראה דרישה שם סק"ח, וש"ך סק"ה,

הם (ראה תוסי' נדרים לו ב ד"ה אלו. וראה תענית כז ב); ויש שכתבו שאף סיומי הפסוקים אינם מן התורה, אלא נקבעו על ידי הזקנים, כדי ליתן רווח ולהפסיק בין ענין לענין (מאירי נדרים שם).

ורבים מהראשונים כתבו להלכה שפסוק טעמים ונגינות הקריאה מן התורה הוא (יראים השלם קכד; סמ"ג לאוין קנה), ונמסר למשה מסיני, ואף ר' יוחנן מודה בזה (מחזור ויטרי קכ, ובפירושו לאבות א א; כוזרי ג לא; רבינו בחיי בראשית ה כט; ספר דרכי הנקוד והנגינות בראש הספר; יכין ובעז ב ב, בהגהת רשב"ץ; שו"ת מהרי"ל קצב; שו"ת רדב"ז ג אלף סח (תרמג); מהרש"א בחידושי אגדות עירובין כא ב ד"ה על; חיי אדם לא לא; חתם סופר נדרים לו ב).

גם לדעת הסוברים שהטעמים ניתנו בסיני, לא ניתנו כתובים בספר, אלא מקובלים הם על פה ממש בסיני (שו"ת הרשב"א המיוחסות רלח, וראה כוזרי ג ללא), ולא ניתנו להיכתב בספר תורה, לפי שהם פירוש לתורה שבכתב, ודינם כשאר תורה שבעל פה שלא ניתנה להיכתב. וציוה הקדוש ברוך הוא לכתוב את התורה בלא טעמים, כמו שציוה שלא לנקדה (ראה ערך נקודה), לפי שיש בדברי התורה כשהם בלא טעמים ונקודות עוד משמעויות רבות, שאינן לפי פשוטו של מקרא, והטעמים והנקודות הם פירוש לתורה על פי משמעות פשטה (ראה ערך תורה שבעל פה. שו"ת רדב"ז ג אלף סח (תרמג)).

ספר תורה שסומנו ראשי פסוקים שבו אין קוראים בו בציבור, שפסוק הפסוקים פוסלו, שאין לנו לכתבו אלא כנתינתו מסיני (מסכת סופרים ג ז; שו"ת הרשב"א המיוחסות רלח; שו"ע יו"ד רעד ז)⁵.

וכן אם סימנו בו טעמי הקריאה, הרי זה פסול לקרוא בו מטעם זה (שו"ת מהרש"ל עג; באר שבע בשו"ת מז)⁶.

ומכל מקום התירו לכתבם בחומשים, אף על פי שדברים שבעל פה אי אתה רשאי לכתבם, כדי שלא תשתכח תורת הקריאה בתורה על פי פשטה, משום הכתוב: עַתָּה לַעֲשׂוֹת לָהּ הַפֶּרוֹ תוֹרָתָךְ (תהלים קיט קכו), כשם שמטעם זה התירו לכתוב את שאר כל התורה שבעל פה (ראה ערך תורה שבעל פה. רדב"ז שם. וראה מחזור ויטרי אבות א א).

סימני הטעמים כתבו הראשונים סימני הטעמים אנשי כנסת הגדולה תקנום (מחזור ויטרי אבות א א; צרור החיים לר"א אבי"ד עמדן עמ' נו)⁷.

ויש שכתבו בדעת הראשונים שאף סימני הטעמים מסורים הם בקבלה מסיני (מאור עינים אמרי בינה נט; מסרת המסרת הקדמה שלישית, בשם ספר הסמדר לר' לוי בר' יוסף; ערוגת הבושם כו), וניתנו בתמונתם ובצורתם למשה בעל פה, ונמסרו הצורות ומשמעותן בעל פה מדור לדור עד הזמן שהותר לכתבן (ערוגת הבושם שם).

וכן כתבו הראשונים שמותר למחוק את סימני הטעמים שעל אותם השמות הקדושים שאינם נמחקים (ראה ערך מחיקת השם), לפי שאינם מגוף השם אלא הם פירוש לתורה שבכתב, וניתנו למשה בעל פה (שו"ת מהרי"ל קצב)⁸.

הטעמים. 7. וראה מאור עינים נט, שהביא כמה דעות אימתי תיקנום. וראה מגן אבות ח"ג דף נה ב, וספר מקנה אברהם שער בטעמי המקרא, על הקשר שבין צורות סימני הטעמים לבין אופן נגינתם. 8. וראה פרישה יו"ד רע סק"ח, שהיו מסמנים את הטעמים בספרי תורה עוד לפני הזמן שהתירו לכתוב תורה שבעל פה, יחד עם תיוג התנים. ובאופן זה הוא קיום מצות כתיבת ספר תורה. וראה מגלה עמוקות קכב, בשם ספר סודי רזא, שעזרא תיקן כל הטעמים על ידי שלשה ספרי תורה שנמצאו אחר החורבן, וכשהיו מחולקים הכריע לפי הרוב, ומשמע שהיו הטעמים כתובים בספר תורה לפני חורבן בית ראשון. וראה

טעם סוף פסוק, משמש בספרי אמ"ת כדרך שמשמש בכ"א הספרים, אבל שאר כל הטעמים שבספרי אמ"ת, אף אלו ששמשם או צורתם שונים לטעמי כ"א הספרים, נוהגים בהם כללים שונים מהנוהגים בכ"א הספרים (ראה באנציקלופדיה התלמודית בנספח לערך טעמים).

טעמים בכ"א הספרים מצויים שמונה עשרה טעמים מפסיקים, מפסיקים והם: סוף פסוק; אתנחתא; סגול; שלשלת; זקף קטן; זקף גדול; טפחא; רביע; זרקא; פשטא; יתיב; תביר; פזר; קרני פרה; תלישא גדולה; גרש; גרשיים; מונח לגרמיה (ראה באנציקלופדיה בנספח לערך טעמים).

הטעמים המפסיקים, הן בכ"א הספרים והן בספרי אמ"ת, אין כולם מפסיקים בדרגה שוה, אלא יש בהם מספר דרגות של הפסקה (מקנה אברם שער בטעמי המקרא; שערי זמרה א ב)³.

טעמים הטעמים המשרתים - המחברים - המצויים בכ"א הספרים משרתים הם תשעה: מונח; מרכא; דרגא; מהפך; קדמא; תלישא קטנה; מרכא כפולה; ירח בן יומו; מאיילא (ראה באנציקלופדיה בנספח לערך טעמים)⁴ [רשימת הטעמים וצורתם, ראה איור מס' 2 בסוף הכרך].

גדרם

מהתורה בגמרא נחלקו אם פסוק טעמים הוא מהתורה:

• לדעת רב פסוק טעמים הוא מהתורה, ולכן אסור ליטול שכו על לימוד פסוק טעמים, ונלמד מהפסוק: וַיִּקְרָא בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפֶּנֶשׁ וְשׁוֹם שָׁכַל וַיְבִינֵנוּ בְּמִקְרָא (נחמיה ח ח), ודרשו: "וְשׁוֹם שָׁכַל" אלו הפסוקים, דהיינו סיומי הפסוקים שנותנים רווח ומפסיקים בין ענין לענין; "וַיְבִינֵנוּ בְּמִקְרָא", זה פסוק טעמים (מגילה ג א; נדרים לו א-ב ומאירי); שעל ידי הטעמים שהם הניגון בקול, אדם יודע ומבין בפסוק, אילו מילים צריך לחבר זו לזו, ואילו צריך להפריד (ספר האשכול (רצ"א) ב ב; פירוש הרא"ש ומאירי נדרים שם); ויש גורסים: "וְשׁוֹם שָׁכַל", זה פסוק טעמים, "ויבינו במקרא", אלו ראשי הפסוקים (ירושלמי מגילה ד א; בראשית רבה לו; לקח טוב בראשית ט כז; יראים השלם קכד; סמ"ג לאוין קנה). וכן אמרו בספר הזוהר שהטעמים של המקרא נמסרו למשה בסיני (זוהר ויקהל דף רה ב).

• לדעת רבי יוחנן מותר ליטול שכו על לימוד פסוק טעמים, והלכה כדבריו (ראה ר"ן נדרים לו א). ולדעתו יש סוברים שפסוק הטעמים אינו מן התורה (תוסי' נדרים לו א ד"ה שכו; פירוש הרא"ש ור"ן ונימוקי יוסף נדרים שם), ולא ניתנו למשה בסיני (הגהות מיימוניות תלמוד תורה א סק"ה); ועזרא ואנשי כנסת הגדולה הם שתקנו הטעמים (מעשה אפוד בהקדמה בדרך השמיני; אברבנאל בהקדמה לירמיהו ד"ה ואמנם בחקיו). ולדעתו מה שאמרו "ויבינו במקרא" - זה פסוק טעמים, אינו לימוד גמור, אלא רמז בלבד הוא (מאירי נדרים שם); או שהוא חולק וסובר כדעת האומרים שהכוונה של "ויבינו במקרא" אינה לפסוק טעמים, אלא אלו המסורות, דהיינו חסרות ויתרות (ראה ערכו. תוסי' ופירוש הרא"ש נדרים שם).

ונראה מדברי הראשונים שלדעה זו סיומי הפסוקים מן התורה

3. וראה באנציקלופדיה התלמודית בנספח לערך טעמים, על חלוקת הטעמים המפסיקים לדרגותיהם השונות. 4. וראה באנציקלופדיה התלמודית בנספח לערך טעמים, על שמות הטעמים המפסיקים והמשרתים בספרי אמ"ת. וראה שם, על צורת הסימנים המקובלים לטעמים, בכ"א הספרים ובספרי אמ"ת, ועל שמות נוספים לטעמים המפסיקים והמשרתים, ועל כללי הטעמים. 5. וראה שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד עד, שכתב הטעם שאין אנו בקיאים בפסוקים. 6. וראה ערך כתיבת סת"ם, אם מחיקת סימון ראשי הפסוקים והטעמים מכשירים את הספר. וערך מגלות, על מגילת אסתר אם מותר לסמן בה

אבן עזרא), שעל פי משמעותם ראויים להיות סדורים יחד בפסוק אחד (של ל"ב מידות, מידה יא, והובאה ברש"י דברי הימים שם, וברמב"ן בראשית לו יא); שאין לפרש הפסוק כמו שהוא מחולק לפנינו, ולא יובן פשט הפסוק אלא כשנחברנו לפסוק שבא אחריו (פירוש מדרש תנאים שם; רמב"ן שם); ופירוש שני הפסוקים הוא שחזקיהו התפלל שה' הטוב יכפר בעד כל מי שהכין לבבו וגו' (רש"י שם).

וכתבו הראשונים שאף "רודפי הפשט" מפרשים בכמה מקומות שני פסוקים כאילו הם מחוברים יחד, וכן פירשו את האמור: וַיְהִי בְּנִי אֱלִיפַז תִּמְנָן אוֹמֵר צָפוּ וְגַעְתֶּם וְקָנַז (בראשית לו יא) וְתִמְנַע הִיָּתָה פִּילְגָשׁ לְאֵלִיפַז וְגו' (שם יב), שתמנע הוא בן של אליפז, שאף על פי שבתבנית "וקנז" יש סוף פסוק, מלת "תמנע" היא המשך לפסוק הקודם (רמב"ן בראשית לו יא; רשב"ם שם, בשם מדרש שוחר טוב)¹⁰.

עשרת הדברות עשרת הדברות שבפרשת יתרו (שמות כ ב-יד) ובפרשת ואתחנן (דברים ה ו-יח), יש בהן שתי מערכות של טעמים (חזקוני שמות כ יד, הובא במגן אברהם תצד בהקדמה), האחת קרויה הטעם התחתון, והיא מסודרת על פי הפסקת הפסוקים, כפי שפסקם משה מסיני; והשניה נקראת הטעם העליון, והיא עושה פסוק אחד מכל דברה ודברה, חוץ משתי הדברות הראשונות שכתבו אחרונים שהן פסוק אחד בטעם העליון, לפי ששתיהן נאמרו בדיבור אחד מפי הקדוש ברוך הוא, אף על פי שהדברה ארוכה מאד, או קצרה מאד (ראה חזקוני שם; אור תורה שמות כ ב; שו"ת משאת בנימין ו; אליה רבה קמב סק"א; שו"ע הרב אורח חיים תצד ח; ביאור הלכה תצד א ד"ה מבחודש).

וכתבו הראשונים שכשקוראים בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן בציבור, יש לקרוא בטעם התחתון, וכן כשהיחיד קורא לעצמו. ובשבועות נוהגים לקרוא בטעם העליון, כל דברה בפסוק אחד, כמו שניתנו בסיני (ראה שערי תפלה שכה), לפי שבו ביום ניתנו עשרת הדברות (חזקוני שם; שו"ע הרב וביאור הלכה שם; שערי תפלה ר' זלמן הענא) שכה, שכן נוהגים האשכנזים. וראה מגן אברהם תצד בהקדמה, ובאליה רבה קמב סק"א).

ויש נוהגים לקרוא בציבור תמיד בטעם העליון, ורק היחיד קורא בטעם התחתון (מגן אברהם תצד בהקדמה בשם אור תורה; שו"ע הרב וביאור הלכה שם. וראה שערי תפלה שכה, שכן נוהגים הספרדים).

ויש שכתבו שלעולם קוראים בטעם התחתון, ואף בעצרת (שערי תפלה שכה).

וכתבו האחרונים שהטעם העליון הוא לפי הכתיב, שכל דברה ודברה נכתבה בפרשה בפני עצמה, פתוחה או סתומה מלבד שתי הדברות הראשונות שהן פרשה אחת (ראה שמות כ ב-ו), ובאמצע הדברה העשירית יש פרשה סתומה (שמות כ יד), וכל פרשה נעשית פסוק בפני עצמו.

והטעם התחתון מסודר לפי הקרי, שלענין הקריאה, שאסור להפסיק באמצע פסוק (ראה להלן: הפסקת פסוק באמצע) - "לא תִּפְצֹחַ ס' לא תִּנָּפֵחַ ס' לא תִּגְבֹּה ס' לא תִּעֲנֶה בְּרַעְפָּךָ עַד שֶׁקָּרָא" (שמות כ ג) הוא פסוק אחד, שאין לנו בכל התורה פסוק פחות משלש מלים (ראה משאת בנימין ו; תוס' קידושין ל א ד"ה יתר), ואין להפסיק קריאתו באמצע, ולכן טעמי הפסוק הזה הם טעמים מחברים, ומ"אנכי וגו'" עד "ועשה חסד לאלפים וגו'", ומ"זכור וגו'" עד

שמות הטעמים נתפרשו בספר הזוהר על פי הקבלה (זוהר בראשית דף כד ב, תרומה דף קנח א, תיקוני זוהר מז א)⁹.

ויש מהאחרונים שכתבו שאף לסוברים שפיסוק הטעמים מקובל בידינו מהלכה למשה מסיני (ראה לעיל: מהתורה), מכל מקום לא נקראו בשמות שקוראים להם היום, ולא נזכרו שמותם אצל בעלי התלמוד, אלא שמות הללו עלו בידינו מבבל בדורות שלאחר התלמוד (מטפחת ספרים לריעב"ץ עמ' 34 השגה רלו ד"ה מבאר).

פירוש הפסוק בתלמוד מצינו בכמה מקומות שדנו בפירושו של פסוק כדי לידע איך לפסק את הטעמים, כגון בפירוש הפסוק: וַיִּשְׁלַח אֶת נָעֲרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֲלֵת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פָּרִים (שמות כד ח), שהסתפקו אם העולות היו כבשים, והשלמים הם שהיו פרים, או שאף העולות היו פרים, ואמר מר זוטרא שאף על פי שאין כאן נפקא מינה להלכה, יש לברר פירוש הפסוק לצורך פיסוק הטעמים (חגיגה ו ב). ופירשו הראשונים שאם העולות היו כבשים, צריך לפסק הטעם של המילה "עלת" באתנחתא כמו שאנו קוראים, או זקף קטן, שהם טעמים שמפסיקים הדיבור ממה שאחריו; ואם אף העולות היו פרים, צריכים לקרוא אותו באחד משאר הטעמים שאינם מפסיקים כל כך, כגון פשטא או רביע (רש"י שם ד"ה לפסוק).

וכתבו האחרונים שנשכח מהם פיסוק הטעמים בפסוק זה, ולא היו בקיאים בו (שו"ת אבקת רוכל ד; מהרש"א יומא נב ב, בדעת רש"י שם).

בהרבה מקומות מצינו בראשונים שלמדו פירוש הראשונים המקרא מן הטעמים (רש"י שמות טו יז, דברים כט כ, מלכים א י כח, ירמיהו ג ח, ועוד; רד"ק שמואל א ג ג, יחזקאל א יא, יח; רבי אברהם בן עזרא שמות לג יח; הגהות רבינו פרץ לסמ"ק קמה); כגון בהלכה שאמרו שאסור לגנוב ממון נכרי (ראה ערך גנבה), שאף על פי שכתוב: לֹא תִּגְנֹבוּ וְלֹא תִּכְחֲשׂוּ וְלֹא תִּשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעַמִּיתוֹ (ויקרא יט יא), אין ממעטים גניבת גוי מהאמור: "בעמיתו", לפי שאינו מוסב על גניבה, שהרי על המילה "תגנבו" יש טעם אתנחתא שמפסיקו, ופיסוק טעמים מן התורה הוא (יראים השלם ככד; סמ"ג לאוין קנה).

פירוש מנוגד כל פירוש שאינו על דרך הטעמים, יש ראשונים לטעמים שכתבו שאין לשמוע לאותו הפירוש (רבי אברהם בן עזרא בספר מאזנים דף ד ב. וראה בפירושו לישעיהו א ט). וכתבו האחרונים שחז"ל כיוונו דבריהם תמיד לפי הטעמים (אילת השחר (למלבי"ם) אות רמז).

אבל מצינו בדברי חז"ל ובראשונים פירושים שלא כפיסוק הטעמים (ראה תענית ט ב ורש"י; תרגום ירושלמי בראשית מט ט; תרגום אונקלוס בראשית כ יג; תרגום אונקלוס ורש"י שמות לד ה, וראה רשב"ם ורבי אברהם בן עזרא שם; רש"י ישעיה א ט, טו ב, וראה שערי זמרה שער ו ב ב; רשב"ם שמות יד ל; מיוחס לתלמיד רס"ג דברי הימים א א לו; רד"ק ישעיה מג ג, הושע יב יב; רבי אברהם בן עזרא ורמב"ן דברים לב ה; רמב"ן שמות יב ח; אברבנאל בראשית ג י, ושם יז יב-ג).

וכן מצינו בבירייתא של שלשים ושתים מידות על הפסוקים: "כִּי הִתְפַּלֵּל יִחְזַקְיָהוּ עָלֵיהֶם לֵאמֹר ה' הַטּוֹב יִכְפֹּר בְּעַד; פֶּל לְבָבוֹ הֵכִין לְדְרוֹשׁ הָאֱלֹהִים וְגו'" (דברי הימים ב יח-יט) שתיבת "בעד" טעמה סוף פסוק, ולכן על פי הטעמים צריך לפרש שהלשון "כל לבבו הכין" שייך לפסוק השני, והוא מוסב על חזקיהו (ראה רד"ק שם, בשם

לז א, שמצא כל הטעמים בזוהר וציין מקומם. וראה קול אליהו להגר"א ויגש, שמות, כי תשא, ועוד, שמפרש כמה פסוקים על פי שמות טעמיהם. ¹⁰ וראה

בס' אשתדלות נ, שנתן משה ביד יחידי סגולה מגילת סתרים, שהיא ספר תורה שהיו הטעמים כתובים בה. ⁹ וראה שערי זוהר לרבי ראובן מרגליות נדרים

בנגינת הטעמים, כתבו הראשונים שיש לכל טעם ניוגון ובניאם מיוחד לקריאת התורה, וניגון מיוחד לקריאת הנביאים, וניגון מיוחד לקריאת הכתובים (ספר חסידים שב; מגן אבות לרשב"י ג דף נה ב ד"ה הטעמים. וראה תוס' בבא בתרא יד ב ד"ה בפורענותא). ולא יקרא נביאים וכתובים בניגון של תורה, ולא תורה וכתובים בניגון של נביאים, ולא תורה ונביאים בניגון של כתובים, אלא כל ניוגון למה שהוא מתוקן (ספר חסידים שב) ¹².

ויש מהאחרונים שכתב שאין צריך אלא שתהא נגינה מסודרת, שיוכרו היטב בכל מילה פסקי הטעמים המסורים ממש, אבל יכולים בכל מקום לקרוא בנגינה הרגילה לאזניהם, ואין עצם הנגינה מחויבת ומקובלת לכל תשתנה באחרת (צורר החיים (לר"א אב"ד עמדן) דף נו).

אף בקריאת התורה עצמה ישנם זמנים שמשנים בהם את הניגון, כגון בימים נוראים (מטה אפרים תקפד ס"ק יח).

ומכל מקום יש שכתבו שלעולם מנגנים כל טעם כמשפטו, ואין השנינוי אלא בהרמת קול, שבתשעה באב מנמיך קולו כאבל המדבר, ובראש השנה ויום הכפורים כעומד נידון לפני המלך, ובמגילת אסתר בניגון של לב שמח, וכיוצא (שו"ת חתם סופר ו פו).

בקרית התורה דרך לימוד, אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה, דהיינו שטעמי המקראות עליו, הכתוב אומר: וְגַם אֲנִי נִתְּחִי לָהֶם חֲקִים לֹא טוֹבִים וּמִשְׁפָּטִים לֹא יִחְיוּ בָּהֶם (יחזקאל כ כה); ואב"י חולק, ולדעתו משום חסרון הנעימה אי אפשר לומר עליו "מִשְׁפָּטִים לֹא יִחְיוּ בָּהֶם" (מגילה לב א, ורש"י ד"ה נעימה. וראה שו"ת קול מבשר ב כח ס"ק יח).

וכתבו האחרונים שאף לדעתו טוב לקרוא בנעימה, אלא שאינו בעונש "לֹא יִחְיוּ בָּהֶם" האמור בסוף הפסוק (מהרש"א שם). וכן כתבו הראשונים שהקורא בלא נעימה, התורה חוגרת שק (ספר היראה לרבינו יונה) ¹³.

בקרית בכתבי הקודש

בציבור בקריאת התורה בציבור, צריך הקורא לדקדק בה לקרותה בטעמים כתיקונם (רא"ש מגילה ג א; טור או"ח קמא; ורמ"א או"ח קמב א).

אם טעה הקורא בנגינת טעם, נחלקו הפוסקים אם מחזירים אותו, כדרך שנחלקו בטועה בניקוד (ראה ערכים: נקוד; קריאת התורה):

- יש סוברים שאין מחזירים אותו אלא גוערים בו (תרומת הדשן פסקים קפא; רמ"א או"ח קמב א); ובלבד שלא נשתנה הענין על ידי הטעות, אבל אם נשתנה הענין, מחזירים אותו (ראה בית יוסף או"ח קמב א, בשם מהר"י בן חביב בתירוץ ב; פרי חדש שם; שלחן עצי שטים ו יד בהערה; משנה ברורה קמב סק"ד).
- יש סוברים שאפילו בטעות שהענין משתנה על ידה בדיעבד יצאו, ולכן אין להחזירו אפילו בטעות זו, בין בטעמים, בין בשאר טעויות (ב"ח או"ח שם, בדעת המנהיג בטור קמב).
- ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שמחזירים אותו אפילו אם

"כי ששת ימים וגו'" יש כמה פסוקים (שו"ע הרב או"ח תצד ט, יא; ביאור הלכה שם א ד"ה מבחודש. וראה שערי תפלה שכה), ולכן יש בהם טעמים מפסיקים לחלק בין הפסוקים, ומותר להפסיק קריאתו במקום שיש בו סוף פסוק בטעם התחתון (שו"ע הרב או"ח תצד יא).

הפסוק בשכונ אף בפסוק: וַיְהִי בֶשֶׁכֶן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַחֵלֶץ וַיִּלְךָ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּלְגֶשׁ אֲבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל פ וַיְהִי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר (בראשית לה כב), ישנן שתי מערכות טעמים:

באחת הכל פסוק אחד, והמילה "ישראל" שיש אחריה פרשה פתוחה, טעמה אתנחתא; ובשניה הוא מתחלק לשני פסוקים, והמילה "ישראל" מוטעמת בסוף פסוק (שערי תפלה שכה, וכן הוא בכל החומשים לפנינו). וכתבו הראשונים שהמילים "ויהיו בני יעקב שנים עשר" כיון שיש הפסק לפניהן, הרי זה כאילו הן פסוק נפרד (רש"י מגילה כה ב ד"ה אל).

ואף בפסוק זה יש חילוק בין קריאתו ביחיד לבין קריאתו בציבור, שהיחיד קורא בשני פסוקים, והציבור קורא בפסוק אחד (לוח ארש (ליעב"י) תסב).

לימוד לאחרים המלמד פיסוק הטעמים לאחרים, נחלקו אמוראים אם דינו כמלמד תורה שאסור לו ליטול שכר על

כך (ראה ערך תלמוד תורה):

- לדעת רב אסור לו ליטול שכר, שפיסוק הטעמים מן התורה הוא, והוא כחוקים ומשפטים שאסור ליטול שכר על לימודם (ראה נדרים לו ב ור"ן).
- לדעת ר' יוחנן מותר ליטול שכר, וכן הלכה (נדרים לו א ור"ן. וראה לעיל: מהתורה).

נגינתם

פירוש לכל טעם יש ניוגון מיוחד ¹¹ שעל ידיו יובן בשמיעת הפסוקים הקריאה סדר המילים וחיבורן והפסקיהן, וכדי להטעים הענין היטב בהרמת הקול, או בשפל הקול (טעמי תורה א א אות א).

וכתבו הראשונים שבעל הטעמים היה יודע בכל טעם מפסיק, אלו מהטעמים המחברים צריך להסמיך לו (ראה באנציקלופדיה התלמודית בנספח לערך טעמים, פירוט הכללים), ואנו איננו יודעים סיבת הדבר, וכן איננו מבדילים בין נגינותיהם של כמה טעמים, כגון בין שלשלת לקרני פרה ועוד, והמשוררים במקדש היו יודעים את ההבדלים, ובאורך הגלות נאבד כל זה (ראה מגן אבות לרשב"י ג דף נה ב ד"ה אמנם); וכתבו שפעמים שמוניגון הטעמים אפשר ללמוד פירוש הפסוקים (ראה מגן אבות שם דף נו א ד"ה אמנם). כגון בפסוק: וַיֹּאמֶר פֶּרְעֹה אֶל יַעֲקֹב פֶּהָה יָמִי שְׁנֵי חַיִּיךָ (בראשית מז ח) שענה לו יעקב אבינו: מָעַט יָרְעִים הָיוּ יָמֵי שְׁנֵי חַיִּי וְגו' (שם ט), וקשה שעל השאלה "כמה וגו'" לא היה לו לענות "מעט ורעים"; ועל פי הטעמים הדבר מיושב, שהטעם זקף גדול שבתבית "כמה" מורה שאינה שאלה אלא תמיהה, שתמה פרעה כמה רבים ימי חייו, ועל זה השיב יעקב שאינם רבים, אלא שרעים היו, ולכן קפצה עליו זקנה (מגן אבות שם, וכן פירש הרמב"ן על התורה שם, אלא שלא הזכיר הטעמים).

שהלכה למשה מסיני היא שינגנו בניגונים שונים לתורה ולנביאים ולכתובים, ולא עצם הניגונים, או שמה שכתב שהמנגינה היא הלכה למשה מסיני הוא לא דוקא. ¹³ אמנם ראה שו"ת הב"ח החדשות מב ד"ה הטעם, שהלמוד תורה שבכתב אינו צריך לנגן המקרא בטעמים בשעה שלומד.

ערך נקוד, על שינויי ניקוד הנגרמים על ידי הטעמים. ¹¹ וראה באנציקלופדיה בנספח לערך טעמים, תוי נגינה של הטעמים השונים. ¹² בספר חסידים שם שהכל הלכה למשה מסיני, וראה ברית עולם לחיד"א על ספר חסידים סי' שב, שתמה שהרי יש חילוק בין הארצות, וכתב שאפשר

הקורא בתורה וטעה בנגינה ובטעמים, כתבו האחרונים שמותר לו לחזור ולקרוא חצי פסוק, כיון שקריאה זו כדי להשלים הפסוק היא (חיי אדם ה סק"ב).

בנביאים אף בקריאת נביאים אין להפסיק באמצע פסוק (מכתם סוכה וכתובים לח ב; מאירי שם לט א; ארחות חיים תפלת המועדים ו; כל בו נב).

בקריאת כתובים נחלקו הראשונים:

יש סוברים שאין להפסיק בה באמצע פסוק (תוסי' ותוסי' רא"ש סוכה לח ב ד"ה הוא; מכתם ומאירי וארחות חיים וכל בו שם, בתירוך אחד); ויש שכתבו שבכתובים מותר לחלק פסוק (מכתם ומאירי וארחות חיים וכל בו שם, בתירוך שני. וראה מגן אברהם תכב סק"ח).

בטעם מפסיק אין להפסיק באמצע פסוק אפילו במקום שיש טעם מפסיק, כגון זקף או אתנחתא (שו"ת חתם סופר או"ח י). ויש מי שכתב שמותר להפסיק במקום זקף קטן או אתנחתא, שהטעמים נמסרו למשה מסיני, והרי כבר פסק משה פסוקים אלו (שו"ת יכין ובוועז ב ב בהגהת רצב"ש; מגן גבורים נא סק"ג; רב פעלים או"ח יא) ¹⁵.

בנוסח התפילה בפסוקים שבנוסח התפילה, כתבו האחרונים שיכול לומר חלק מפסוק, שאין איסור לפסוק באמצע פסוק אלא כשמכוין לקרוא פסוק שבמקרא, מה שאין כן בנוסח התפילה, שאינו נראה כמי שמכוין לומר המקרא הכתוב, אלא כמי שאומר מדעת עצמו, כשאר תפילה ושבח שאומר שאינו מלשון המקרא (ראה נשמת אדם ה ב; האלף לך שלמה או"ח מג. וראה מגן אברהם רפב בהקדמה).

ואפילו אם אומר הפסוק בדרך ראייה מן המקרא, כדרך שמצינו בתלמוד, מותר לומר חצי פסוק, כיון שאינו מכוין דרך קריאת הפסוק ביחוד (האלף לך שלמה שם).

בהלל בכמה מקומות מצינו שחולקים פסוק, כגון בהלל, ששליח הציבור אומר אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא (תהלים קיח כה), והקהל עונים אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא, ושליח ציבור אומר אָנָּא ה' הַצְלִיחָה נָּא (שם), והקהל עונים אָנָּא ה' הַצְלִיחָה (סוכה לח ב; רמב"ם חנוכה ג יד). בטעם הדבר שאין כאן איסור לפסוק פסוק באמצעותו, לסוברים שאין להפסיק באמצע פסוק אף בכתובים (ראה לעיל: בנביאים וכתובים), כתבו הראשונים שפסוק זה אמרוהו שני בני אדם, וחלוק הוא מהפסוקים שלפניו, ולפיכך רשאים אף אנו לחלקו (פסחים קיט א. תוסי' סוכה לח ב ד"ה הוא; מכתם סוכה שם; מאירי שם לט א; ארחות חיים תפלת המועדים ו. וראה מחצית השקל תכב סק"ח).

לא נשתנה הענין, ואפילו בדיעבד לא יצאו (ראה תרומת הדשן פסקים קפא, בדעת רמב"ם שלהלן; ב"ח שם, בדעת הרמב"ם והטור).

בפרשת בקריאת פרשת זכור (ראה ערך זכירת מעשה עמלק) כתבו האחרונים שאותם בני אדם שאינם יכולים לבא לבית הכנסת לשומעה בציבור, וקוראים אותה ביחידות, יש להם ליהזר לקרותה בניגון ובטעמים (רמ"א או"ח תרפז ז; מטה משה תתקצט, בשם מהר"ש).

שנים מקרא קריאת שנים מקרא ואחד תרגום, כתבו ראשונים שיש לקרותה בטעמיה, שהקורא בלא נגינות התורה חוגרת שק (ספר היראה לרבינו יונה; שו"ת הבי"ח החדשות מב). וכתבו האחרונים שניגון הטעמים אינו מעכב בדיעבד (פרי מגדים או"ח רפה אשל אברהם סק"ט; משנה ברורה שם ס"ק יז).

בקריאת שמע בקריאת שמע, כתבו הראשונים שעיקר מצותה לקרותה עם טעמיה כמו שהם כתובים בתורה (רבינו יונה ברכות טו ב; טור או"ח סא; שו"ע שם כד).

וכתבו האחרונים שראוי לעשות כן, אף על פי שלא ראינו ולא שמענו שום מקום שנוהגים כן (בית יוסף שם. וראה רמ"א שם); ויש שכתבו שמי שלא הרגיל עצמו בזה מעודו, אין לו להחמיר על עצמו ולקרותה בטעמיה, אלא אם כן יודע הוא שלא יפסיד הכוונה על ידי זה (דרכי משה שם סק"ח) ¹⁴.

הפסקת פסוק באמצעו

האיסור אין להפסיק קריאה בתורה באמצע פסוק, בין בקריאת התורה בציבור ובין בלימוד, שכל פסוק שלא פסקו משה רבינו, אף אנו איננו פוסקים אותו (תענית כז ב; מגילה כב א; ארחות חיים תפילות המועדים ו; כלבו נב; מגן אברהם נא סק"ט, ושם תכב סק"ח).

יש מהאחרונים שכתבו שאסור להטעים אמצע פסוק בטעם של סוף פסוק, אף על פי שהוא גומר את הפסוק (ראה שערי תפלה שכה); ויש שנראה מדבריהם שאין איסור בדבר (ראה שו"ע הרב תצד יא).

וכתבו האחרונים שדוקא אם קרא שלש תיבות או יותר, אסור להפסיק; אבל לאחר שתיים - מותר, שאינן חשובות פסוק (רב פעלים או"ח יא).

במקום צורך במקום שאי אפשר בענין אחר, כגון המלמד לתינוקות, שאינם יכולים לקרוא הפסוק כולו, מותר לפסוק באמצע הפסוק (תענית כז ב, ורש"י ד"ה צער).

טַעֲנַת בְּתוּלִים¹

הטוען על אשתו שלא מצא בתולה משנשאה, ובא להפסידה כתובתה ולאוסרה על עצמו

הפרקים:

- הטענה ודיניה
- בירור הטענה
- להפסידה כתובתה
- לאוסרה על עצמו
- כשטוענת ברי ואינה מכחישתו
- נשים שאין עליהן טענה

הטענה ודיניה

טענת בתולים מהי: זה שנשא אשה שחזקתה שהיא בתולה, וטוען ואומר לא מצאתיה בתולה (רמב"ם מהותה)

אישות יא ט; טור אבן העזר סח); וטוען כך כדי להפסידה כתובתה, שאם זינתה תחתיו ברצון אין לה כתובה כלל (ראה כתובות קא א); ואפילו לא זינתה ברצון, אם אינה בתולה אין כתובתה מאתים

¹⁵. ברב פעלים שם, כתב שאין לסמוך על דעה זו אלא במקום אתנחתא. טענת בתולים. 1. כ, טורים תריז – תרנז.

¹⁴. וראה שערי תפלה סוף ההקדמה, בשם כתבי האר"י שער ג, שהאר"י כשהיה מגיע בתפילה לפסוקי המקרא, היה קורא הכל בנעימה כפי טעמי הפסוק.

ד"ה אלא; רמב"ם אישות י טו; שו"ת הרא"ש כלל לו ב; טוש"ע אה"ע סד
ג. ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שאין לו לבוא לבית דין לטעון אלא כשאין בה אלא ספק אחד, והוא נאמן לאוסרה על עצמו על פי טענתו (על האופנים של ספק אחד לאיסור, ראה להלן: לאוסרה על עצמו); אבל אם מן הדין היא מותרת לו, כגון שיש בה שני ספיקות, אין לו לבוא לבית דין לטעון ולהוציא עליה לעז (רמב"ן כתובות יב א; רא"ה שם). ותקנת נישואין ביום הרביעי היתה משום אשה שנאמן לאוסרה על פי טענתו, ולפי שלא חילקו חכמים בתקנתם תקנו כן אף בכל הנשים (תוס' כתובות ב א ד"ה שאם, בשם רבינו תם; רמב"ן שם ט א).

• ויש סוברים שכל שנאמן בטענתו, אף על פי שאינה נאסרת עליו אלא אם יבואו עדים, מזקינים אותו לבוא לבית דין (ראה רש"י כתובות יב א ד"ה וניחוש), ושומעים טענתו, שמתוך שיבוא לבית דין יתברר הדבר כשיצא הקול שמא יבואו עדים (רש"י כתובות ב א ד"ה בשני; ר"י מלוניל ופסקי רי"ד ור"ן ור"י אלמנדי כתובות ב א); או שמא תודה האשה (רשב"א כתובות יב א, ושו"ת הרשב"א א אלף רכט, בשם רש"י וראב"ד), שכיון שנאמן, וידוע לנו שבדאי זינתה, על הבית דין לחקור אם זינתה תחתיו (ר"ן כתובות ב א). ותקנת הנישואין ביום הרביעי היתה גם משום אשה שנאמן לאוסרה עליו, וגם משום אשה שאינה נאסרת אלא על פי עדים (תוס' כתובות ב א ד"ה שאם, לדעת רש"י; רא"ה וריטב"א כתובות שם, לדעתו).

במקום שבית דין יושבים בכל יום, אשה נשאת בכל יום; חוץ מיום ששי, לפי שאין דנים בשבת (ראה ערך בית דין: זמן ישיבתם. כתובות ג א; תוס' שם ד"ה א).

וכתבו הראשונים שאם אין זמן קבוע לישיבת בית דין, יכול לישא בכל יום שירצה מימות החול, ומקבץ שלושה דיינים, ומסדר טענותיו לפנייהם (תוס' שם; מגיד משנה אישות י טו, בשם יש מי שכתב; רא"ש כתובות א ג; טור אה"ע סד).

וכתבו הראשונים שמה שנהגו עתה לישא ביום הששי, הוא לפי שיכול לקבול גם בשבת בפני שלשה כמו בשאר ימות השבוע (תוס' ומגיד משנה ורא"ש שם). יש מהראשונים שכתבו שמסדר טענותיו בפני הבית דין (רא"ש וטור שם); ויש שכתבו שדוקא לקבול בפניהם מותר, שאין בזה חשש שמא יבואו בית דין לכתוב הטענות, אבל לסדר הטענות בשבת אסור (שלטי גבורים סנהדרין לא ב, והובא במגן אברהם שלט סק"ג).

בפני האשה הטוען טענת בתולים, כתבו האחרונים שמזמינים אף את האשה לבית דין, שנאמר: שְׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם (דברים א טז), וכופים אותה לבוא לבית דין לשמוע טענת הבעל, ואפילו בשבת (אורים ותומים ה סק"ב)².

בירור הטענה

אמרה האשה בא עלי ובתולה מצאני ככל הבתולות, ובדיקת המשפחה ושקר הוא טוען, שואלים אותו ואומרים לו מדוע אמרת שאינה בתולה, אם אמר מפני שלא מצאתי דם, בודקים במשפחתה שמא אין להם דם כלל, לא דם נדה ולא דם בתולים, כמשפחת דורקטי שהיתה משפחה שאין להם דמים (ראה כתובות י ב), אם נמצאו כולן כן הרי זו בחזקתה (רמב"ם אישות יב; טוש"ע

ככתובת הבתולות (ראה כתובות י ב. וראה ערכים: כתובה; קדושי טעות); וכן בא לאוסרה על עצמו שמא זינתה ברצון אחר שנתקדשה לו (על איסורה ראה ערך אשת איש), ואם הוא כהן, אפילו נאנסה (על איסורה ראה ערך אשת כהן).

שני סימנים הם לבתולה, האחד: דמים ששותתים ממנה בסוף ביאה ראשונה; והשני: הדוחק שימצא בה בביאה ראשונה בשעת תשמיש (רמב"ם אישות יא ט; טוש"ע אה"ע סח ג).

יש אשה שיש לה את שני הסימנים; ויש אשה שיש בה סימן דמים, אבל לא סימן דוחק, כגון בוגרת, לדעת הסוברים שרחמה אינו צר כמו בתולה, ונתרפו אבריה כשגדלה, אבל דמים יש לה כמו לכל בתולה (ראה רש"י כתובות לו ב ד"ה ה"ג, ורמב"ם שם יב. וראה ערך בוגרת); ויש אשה שיש לה סימן דוחק אבל לא סימן דמים, כגון אשה ממשפחת דורקטי שאין לה דם, לא דם נדה ולא דם בתולים (ראה כתובות י ב. וראה להלן: בדיקת הטענה).

טענת דמים הטוען שלא מצא דם בביאתו, זוהי טענת דמים (ראה כתובות ט ב), וטענה ברורה היא כשמברר טענתו על ידי הסדינים ששימשו בהם, שאינם מלוכלכים בדם (תוס' שם ד"ה לא); או על ידי המפה שמקנח בה בשעת תשמיש (ראה רש"י שם א ד"ה האומר, ומאירי שם ו ב); או שמוכיח על ידי שושבינים שהעמידו עליהם לראות שלא יעשו הונאה זה על זה, שלא יאבד הבעל דם שראה (רש"י שם ט ב ד"ה לא דקא טעין), ושלא תכניס האשה מפה שיש עליה טיפי דם (רש"י שם יב א ד"ה למשמש).

טען שאינה בתולה מפני שלא מצא בה דוחק בשעת תשמיש אלא היה פתוח פתוח, זוהי טענת פתח פתוח (ראה כתובות ט א-ב), ואינה טענה ודאית כטענת דמים, שאינה יכולה להתברר אלא על פי דבריו (תוס' רי"ד שם א; רש"י שם א ד"ה נאמן), ואין כל אחד בקי בדבר זה (ראה כתובות י א, וראה תוס' ר"ש משאץ ותוס' הרא"ש שם ט ב), ומכל מקום נאמן בטענתו, שאף זו טענה ברורה היא למי שבקי בדבר (שו"ת הרשב"א ג שסט).

הטוען טענת פתח פתוח מלקים אותו מכת מרדות מדרבנן, שבדאי היה מזנה עם זונות העיר, שאם לא כן מנין הוא בקי בפתח פתוח (כתובות י א, ומאירי ורש"י ד"ה מברכתא; תשובות הגאונים שערי צדק ד ד ל), ומלקים על שמועה לא טובה (ים של שלמה כתובות א כח).

ויש אומרים שדוקא בחור שטען כך מלקים אותו על שהעז פניו, והוא אינו בקי בדבר, ואינו נאמן (כתובות י א, ורש"י ד"ה בחור; רי"ף ורא"ש שם; תשובות הגאונים גאוניקה עמ' 160); והוציא שם רע על בת ישראל, ודנים אותו כרואה דבר ערוה בחברו ומעיד בו יחידי (ראה פסחים קיג ב. תוס' ורשב"א ומאירי ורא"ש כתובות שם). אבל נשוי שטען כך אין מלקים אותו שהרי הוא מן הסתם בקי בדבר (כתובות י א, ומאירי ורי"ף שם; רמ"א אה"ע סח ו).

זמן הנישואין חכמים תקנו שתהיה בתולה נשאת ביום הרביעי (ראה ערך נשואין), לפי שפעמיים בשבת בתי דינים יושבים בעיירות, ביום השני וביום החמישי (ראה ערך בית דין: זמן ישיבתם), שאם היתה לבעל טענת בתולים היה משכים לבית דין בעוד כעסו עליו קודם שתתקרב דעתו ויתפייס עמה וישתוק, ויקיים את האשה האסורה לו (כתובות ב א, ורש"י ד"ה בשני; כתובות ט ב, ורש"י

2. וראה שו"ת שואל ומשיב תנינא א פד ד"ה והנה באמת, שחולק.

פתוח, ולא הצריכוהו עדות ידועה, שחכמים תקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתיים ולא למנה מנה (ראה ערך כתובה), והם האמינוהו להפסידה כתובתה כשאומר פתח פתוח מצאתי, ועל האשה שמכחישה אותו להביא הראיה, ולא על האיש. ואין לומר שאם כן יש ביד כל אדם להפקיע הכתובה מאשתו, ומה הועילו חכמים בתקנתם, שחזקה היא שאין אדם טורח בסעודת הנישואין ומפסידה מיד לאחר מכן בטענת בתולים, ובודאי טוען אמת, שאם היה שונא אותה מתחלה לא היה טורח בסעודה וכוונסה, ומפסיד סעודתו חנם, אלא היה מגרשה מתחלה (כתובות י א, ורש"י ד"ה חכמים וד"ה חזקה; רמב"ם אישות יא יד).

וכתבו הראשונים, שלטעם זה נאמן להפסידה רק משום שכתובה מדרבנן, וחכמים שתקנוה אמרו שיהיה נאמן להפסידה בטענת פתח פתוח, אבל לסוברים שכתובה היא מהתורה, אינו נאמן להפסידה (רש"י שם ד"ה חכמים; תוס' סנהדרין ח א ד"ה מוציא; ר"י מלוניל ורשב"א ור"ן כתובות י א; רמב"ן שם ט ב; רמב"ם שם).

ויש שכתב שאף לסוברים שכתובה היא מהתורה נאמן להפסידה בטענת פתח פתוח (ים של שלמה כתובות א כו; שיטה מקובצת כתובות י א; בני אהובה אישות יא טו, בדעת רבינו תם), שהטעם ש"הם אמרו והם אמרו" אין צריכים אותו אלא לסוברים שכתובה מדרבנן, שלא נאמר מה הועילו חכמים בתקנתם, אבל אם כתובה מדאורייתא אין טעם שלא יהיה נאמן (בני אהובה שם; ספר קובץ על הרמב"ם אישות יא יד, בשם מהר"ם ברבי).

ויש מהראשונים שכתבו שיש אמוראים בגמרא שחולקים וסוברים שאין הבעל נאמן להפסידה בטענת פתח פתוח (תשובות הגאונים שערי צדק ד ד ו; רש"י כתובות ט א ד"ה נאמן; מרדכי כתובות רמז קלג; תוס' שם י א ד"ה אמר), לפי שאין הדבר יכול להתברר אלא על פיו, ושמה משקר, והחזקה שאינו מפסיד סעודתו אינה חזקה (רש"י כתובות ט א ד"ה נאמן; תוס' שם י א ד"ה אמר; רשב"א שם י א).

כשאמרו שנאמן בטענתו להפסידה, כתבו הראשונים שנאמן אפילו כששטר כתובה בידה, והיה מן הדין שתהא היא נאמנת בשבועה כדין מי שיש בידו שטר (ראה ערך מלוה בשטר), מכל מקום הבעל נאמן מטעם חזקת סעודה (שיטה מקובצת כתובות טו ב, בשם ר"י מיגאש).

בטענת דמים שלא העמיד שושבינים, נחלקו הראשונים אם נאמן מן הדין להפסידה כתובתה, או רק משום שכתובה דרבנן והם האמינוהו להפסידה כתובתה:

- יש סוברים שאינו נאמן אלא משום החזקת שאינו מפסיד הסעודה (רשב"א כתובות י א, בדעת רש"י; שו"ת הרא"ש לו ב; שיטה מקובצת כתובות ו ב; בית שמואל סח ס"ק יח; שו"ת פנים מאירות א ה), וכן דוקא לסוברים שכתובה מדרבנן (מרדכי כתובות רמז קלו).
- ויש סוברים שנאמן להפסידה אף אם כתובה מהתורה, או אף כשחייב עצמו בקנין כמו בדאורייתא, לפי שזו טענה מבוררת, שאין אדם עשוי להוציא יציאותיו ולהוציא שם רע על אשתו, או לפי שהמוציא מחברו עליו הראיה (רשב"א כתובות שם), ונאמן אף בלא הטעם של חזקת סעודה (משנה למלך אישות יא ח, בדעת הרשב"א והתוס'; פני יהושע כתובות י ב).

אח"ע סח ה). אבל אם קרובותיה אין להן טבע זה, והיא טוענת אני טבעי שאין לי דמים, אינו כלום (מאירי שם י ב).

אם לא טענה שהיא ממשפחת דורקטי נחלקו הדעות:

- יש מהראשונים שכתבו שאין חוששים לכך, שהוא דבר שאינו מצוי, והיא מכירה משפחתה יותר ממנו, ואם היא לא טענה, אנו אין טוענים לה (מאירי כתובות ט א; ב"ח אח"ע סח, וט"ז שם סק"א, בדעת הטור).
- ויש שכתבו שבדקים במשפחתה אף על פי שלא טענה כן, שאין כל הנשים יודעות לטעון כן, ועל כגון זה נאמר: פתח פיך לאלם (משלי לא ח) לבדוק אחר זכותה (ב"ח שם, ובית שמואל סח סק"ח, בדעת הרמב"ם; חלקת מחוקק סח סק"ה).

בטענת טען עליה טענת דמים, והיא אומרת בתולה הייתי או שותקת, בדקים את הסודר ששימשו בו, על ידי שרייה במים וכיבוס, שמא נמצאות עליו כמה טיפי דמים והן מכוסות בשכבת זרע; וכן מבררים הדבר על ידי שושבינים שהעמידו, שכל שיש לעמוד על בוריו של דבר - בדקים (כתובות י א ומאירי; מאירי שם ט ב).³

בדיקת בתולים טענה האשה שעדיין היא בתולה לפי שלא נבעלה כלל, או שלא נגע בסימני הבתולים, בדקים אותה ומושיבים אותה על פי חבית של יין - בעולה ריחה נודף, ובתולה אין ריחה נודף; או שחוזר ומתייחד עמה בפני עדים, ומכניס הסודר בפני עדים, וחוזר ובעול (כתובות י ב; שיטה מקובצת שם, בשם שיטה ישנה; רמב"ם אישות יא יב; שו"ע אח"ע סח ד), שאין לך בדיקה גדולה מזו, שאם ימצא דם בבעילה זו ודאי דם בתולים הוא (ביאור הגר"א אח"ע סח סק"ג; בית יעקב שם ז).

וכתבו האחרונים שבדיקה זו שייכת רק אם לא אסרה על עצמו בטענתו, כגון באשת ישראל שמוותרת לו מחמת ספק ספיקא (חלקת מחוקק סח סק"ד; ביאור הגר"א שם סק"ג).

להפסידה כתובתה

הפסד הכתובה הטוען על אשתו טענת בתולים, והיא מכחישתו ואומרת בתולה הייתי, או שאומרת שהוא עצמו בא עליה לאחר האירוסין (תוס' כתובות ט ב ד"ה לא), או שהיא שותקת, ואינה טוענת משארסתני נאנסתי, או מוכת עץ אני (ירושלמי שם א א), אם היא מן הנשים שכתובתן מאתיים, הרי היא מפסידה כתובתה (כתובות י ב; רמב"ם אישות יא ח; טושי"ע אח"ע סח א).⁴

בפתח פתוח הטענה שנאמן בה להפסידה כתובתה, לדעת רב יהודה בשם שמואל הרי היא אפילו כשטוען פתח פתוח מצאתי, וטענת דמים אין לו; כגון ששימשו על ידי מפה ונאבדה המפה, או שהיא ממשפחת דורקטי שאין להן דם בתולים, ונאמן בטענתו לפי שאנו אומרים שבקי בדבר (כתובות ט ב ורמב"ן; רא"ה שם, בשם רבינו חננאל; חידושי הר"ן שם, בשם רש"י. וראה לעיל: הטענה ודיניה); ואין צריך לומר כשטוען טענת דמים, ומברר דבריו על ידי שושבינים ששימשו אותם וראו שלא היתה רמאות בדבר (כתובות ט ב, ורש"י לא דקא טעין), או על ידי הסדינים שלא היו מלוכלכים בדם (תוס' שם ד"ה לא), ואין חוששים שמא היטה ובעל בלא דם, שאם כן היתה טוענת עדיין בתולה אני (רש"י שם ו ב ד"ה אמר ליה).

בגמרא אמרו שהטעם שנאמן להפסידה כתובתה בטענת פתח

לפי שהוא דבר שאינו מצוי כלל. 4. וראה ערך כתובה, אם מפסידה כל כתובתה, או רק מנה.

3. כתב החזון איש אח"ע סז ס"ק יט, שאם אי אפשר לבדוק והוא טוען טענת דמים, אין לחייבו בכתובה מספק שמא יש על הסודר טיפי דמים שאינן נראות,

להלכה נחלקו הראשונים:

להפסידה, כשאר החיובים שאין המחוייב נאמן להפקיעם בלי ראייה ברורה (ר"י מלוניל על הר"ף שם; מגיד משנה שם).

אבל אם נודע בראיה ברורה שהיתה בעולה בשעת החופה (בית שמואל סח ס"ק כ, בשם מהרש"ל); או שהודית לו שהיתה בעולה קודם שנתאסרה והטעתו, מפסידה אף התוספת (רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערך תוספת כתובה).

• ויש חולקים וסוברים שנאמן להפסידה בטענת פתח פתוח אף תוספת כתובה (מאה שערים על הר"ף כתובות י א; פסקי ריא"ז כתובות א ב אות ח; מרדכי כתובות רמז קלה, בשם רשב"ם; מאירי שם, בשם יש חולקים; רא"ש כתובות א יח), שכיון שהאמינוהו בטענת פתח פתוח מפסידה הכל, לפי שלא הוסיף לה אלא לשם חיבת חופה וביאה, וזו אין לה חיבת לילה הראשון (מאה שערים שם), וכשם שהאמינוהו לענין מנה ומאתים משום חזקת סעודה, אף לענין תוספת כן, שאיך נאמר שבשעת חופה כתב לה, ולמחר בבוקר נתחרט ומגרשה (רא"ש שם).

לאוסרה על עצמו

בכהן כהן שקידש אשה גדולה, או שקידשה כשהיתה קטנה ונשאה אחר שגדלה, ובא עליה וטען פתח פתוח מצאתי או טענת דמים, והיא מכחישה דבריו, נאמן לאוסרה עליו כדין שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא (כתובות ט א-ב, ורש"י ד"ה נאמן; רמב"ם אסורי ביאה יח י; טוש"ע אה"ע ו יד, ושם סח ז), שכשאומר פתח פתוח מצאתי הרי זה כאומר ברי לי שזינתה (שיטה מקובצת כתובות טו ב, בשם ר"י מייגאש); ואף על פי שעדיין ספק הוא שמא לא תחתיו נבעלה, נאסרה עליו מן הספק (ריטב"א שם ט א).

ופירשו הראשונים שהואיל ואשת כהן אסורה אפילו נבעלה באונס (ראה ערך אשת כהן), נמצא שאין כאן אלא ספק אחד שמא קודם קידושין נבעלה, ומותרת, שמא אחר קידושין נבעלה, ואסורה (רש"י שם ד"ה באשת; רא"ש כתובות א יח; רמב"ם וטוש"ע אה"ע שם), וספק איסור של תורה להחמיר (שיטה מקובצת כתובות טו ב, בשם ר"י מייגאש; רמב"ם אסורי ביאה יח יא; משמרת הבית להרשב"א ד ב; רא"ש שם).

באשת ישראל וכן ישראל שקידש לו אחד את בתו והיא פחותה מבת שלש שנים ויום אחד, ונשאה אחר שגדלה, וטען עליה שמצאה בעולה, נאמן לאוסרה עליו (כתובות ט א, ורש"י ד"ה פחותה; רמב"ם אסורי ביאה יח י; טוש"ע אה"ע סח ז), לפי שקטנה פחותה מבת שלש שנבעלה בתוליה חוזרים ואינה בת ביאה, ובודאי נבעלה תחתיו (שו"ת מהר"ם אלשקר צד, בשם תשובת הגאונים. וראה ערך ביאה); ואין כאן אלא ספק אחד שמא באונס נבעלה ומותרת, שאשת ישראל שנאנסה מותרת (ראה ערך אשת איש), או שמא ברצון נבעלה ואסורה (רש"י שם; רמב"ם וטוש"ע אה"ע שם), וספק איסור של תורה להחמיר (ספר המתיבות ריש כתובות, וחובא בגנזי קדם ב עמ' 39, ובאוצר הגאונים חלק הפירושים ריש כתובות; משמרת הבית לרשב"א ד א ב).

בירושלמי אמרו שאסור לקיימה משום ספק סוטה (ירושלמי כתובות א א), ודנים אותה כאילו נסתרה תחתיו (מאירי שם ב א).

בזמן הזה אף אחרי חרם דרבנו גרשום שלא לגרש אשה בעל כרחיה (ראה ערך חרם דרבנו גרשום), כתבו האחרונים שהאומר פתח פתוח מצאתי נאמן לאוסרה על עצמו, ומגרשה בעל כרחיה, שחזקת סעודה מסייעתו (בית יעקב סח ז. וראה ישועות יעקב שם סק"ו, ופתחי תשובה סק"ב).

• יש פוסקים שאין הבעל נאמן להפסידה כתובתה אלא בטענת דמים, ולא בטענת פתח פתוח (תוס' כתובות י א ד"ה אמר, בשם ר"י; רא"ש כתובות א יט; שו"ת מהר"ם בר ברוך קרימונה קכו; מרדכי כתובות רמז קלו, בדעת רבינו תם).

• והרבה ראשונים פוסקים שנאמן להפסידה אף בטענת פתח פתוח (שיטה מקובצת כתובות טו ב, בשם ר"י מייגאש; רא"ש שם, בשם רבינו חננאל; רמב"ם אישות יא יד; שו"ת הרשב"א א אלף רכט; שו"ת הרא"ש לו ב; טוש"ע אה"ע סח ו).

באשת ישראל באשה שיש בה שני ספיקות, ספק אם זינתה קודם שנתאסרה או אחר כך, וספק אם באונס או ברצון, שאינה נאסרת עליו (ראה להלן: לאוסרה; באשת ישראל), כתבו הראשונים שאף על פי כן נאמן הוא להפסידה כתובתה (רמב"ם כתובות יב א; ריטב"א וחדושי הר"ן שם ט ב), שהואיל ומקח טעות הוא וכדעת הסוברים כנסה בחזקת בתולה ונמצאת בעולה אין לה כלום (ראה ערך קדושי טעות), נמצא שמפסידה הסעודה (תוס' כתובות י א ד"ה חזקה; תוס' ר"ש משאנץ ותוס' הרא"ש כתובות שם; טור אה"ע סח), שאם רוצה לקיימה צריך לקדשה שנית ולנושאה מחדש, ולעשות סעודה חדשה (בית שמואל סח ס"ק כד).

לאחר זמן לא טען מיד אחר שבעלה אלא לאחר זמן - אינו נאמן (ירושלמי כתובות א ד), שחזקה היא שאין אדם מוצא פתח פתוח ושותק (רשב"א וחדושי הר"ן כתובות י א; שו"ת הרא"ש לו ב), והרי זה כמלוה בשטר שטוען הלוה פרעתין שאינו נאמן, בין אם יש בידה שטר כתובה, בין אם אין בידה, שהרי תנאי בית דין היא (ראה ערך מלוה בשטר. שיטה מקובצת כתובות טו ב, בשם ר"י מייגאש; רמב"ם שם ט ב; רשב"א שם י א).

ודוקא כשבית דין מצוי לו מיד לטעון, אבל אם אינו מצוי, וטוען בבית דין הראשון שמצא, נאמן (תוס' יבמות קיא ב ד"ה טענת; שו"ת הרא"ש לו ב; טור אה"ע סח); וכן כשטוען מיד בפני עדים אף על פי שלא בא לבית דין אלא אחר זמן - נאמן (שו"ת הרא"ש שם).

בשיעור הזמן אחר הנישואין שיכול לטעון, נחלקו תנאים:

ר' מאיר אומר שטענת בתולים היא כל שלושים יום; ר' יוסי אומר שאם נסתרה צריך לטעון מיד, ואם לא נסתרה יכול לטעון אפילו לאחר שלושים, שאם נסתרה ולא טען מיד, בודאי בעלה ומצאה בתולה, ושתק, ועכשיו הוא טוען מתוך שכנס עליה (תוספתא כתובות (ליברמן) א ד; יבמות קיא ב, ורש"י ד"ה נסתרה).

הלכה כר' יוסי (רמב"ם אישות יא טו; טוש"ע אה"ע סח ו).

תוספת כתובה הטוען טענת פתח פתוח, נחלקו הראשונים אם נאמן להפסידה אף תוספת כתובה:

• יש סוברים שאינו נאמן אלא על עיקר הכתובה (תשובת רב האי גאון בתשובות הגאונים שערי צדק ד ד ל; ר"ף כתובות י א, בשם גאון; רמב"ם אישות יא טז, שכן חורו כל הגאונים; תשובת רבי אברהם בן הרמב"ם קה; מאירי כתובות ט ב, בשם גדולי הפוסקים; טוש"ע אה"ע סח ח; בית שמואל סח ס"ק יט); שלא תקנו חכמים אלא מנה ומאתים, ובזה יש לומר שהם תקנו את הכתובה והם אמרו שנאמן, אבל בתוספת שנתחייב מרצונו - אינו נאמן, שבמתנה גמורה רוצה לתת לה, וכבר זכתה בה מיד בזכיה גמורה, ולפיכך אינו יכול

כשטוענת ברי ואינה מכחישתו

הפסד הכתובה הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים, היא אומרת משארסתי נאנסתי ונסתחפה שדהו, כלומר שמזלו גרם שנפסדה ונאבדה ונאסרה עליו (ערוך ערך סחף (ב)), ותובעת כתובת מאתים (ראה כתובות יב ב, יג א); והוא אומר קודם שארסתיך נאנסת, והיה מקחי מקח טעות; וכן אם היא אומרת מוכת עץ אני ולכן לא מצאת בתולים, אבל לא נבעלתי, והוא אומר שנבעלה ואינה בתולה, נחלקו תנאים בדבר:

• רבן גמליאל ור' אליעזר אומרים שהיא נאמנת, וחייב לתת כתובתה מאתיים, ואף על פי שיש לומר העמד ממון הכתובה בחזקתו, ברי שלה עדיף שטענתה ברי, וטענתו אינה אלא שמה שהרי אינו יודע מתי נאנסה, וברי ושמה ברי עדיף (כתובות יב ב, ורש"י ד"ה נאמנת, שם יג א, שם טז א. וראה ערך ברי ושמה).

• ור' יהושע חולק וסובר שעד שתביא ראיה לדבריה אינה נאמנת, אלא הרי זו בחזקת בעולה עד שלא תתארס והטעתו (כתובות יב ב, יג א), שהמוציא מחברו עליו הראיה (ר"י מלוניל כתובות א ו), לפי שלדעתו אין מעמידים על חזקת הגוף כנגד חזקת ממון (כתובות עה ב).

הלכה כרבן גמליאל (כתובות יב ב; רמב"ם אישות יא יא; טור שלחן ערוך אה"ע סח ט).

איסורה לבעלה אשת כהן שטענה שנאנסה קודם שנתארסה, והיא מותרת לבעלה, נחלקו אמוראים בירושלמי:

• יש סוברים שכשם שנאמנת בטענת ברי לענין ממון הכתובה אם טענה משארסתי נאנסתי (ראה לעיל: להפסידה כתובתה), כך נאמנת בטענת ברי לענין האיסור, ולא אמרו שהבעל נאמן לאוסרה משום ספק סוטה (ראה לעיל: לאוסרה על עצמו), אלא בשותקת או אומרת בתולה הייתי (ירושלמי כתובות א ו, הובא ברשב"א שם ט א). וביארו הראשונים שאם טוענת קודם שארסתי נאנסתי - נאמנת, שהרי זה כעדות אשה על גופה שנאמנת (ראה ערך עד אחד. רשב"א שם, ובשו"ת הרשב"א א אלף רכט; מאירי כתובות שם); ועוד שטענתה טענת ברי היא, וטענתו אינה אלא שמה, וטענת ברי בצירוף חזקת כשרות שבגופה עדיף מטענת שמה שלו (רשב"א כתובות שם).

• ויש חולקים בירושלמי וסוברים שאף כשטוענת נאנסתי או מוכת עץ אני, אינה נאמנת אלא לענין כתובה, אבל אסור לו לקיימה משום ספק סוטה (ירושלמי כתובות א א, הובא ברשב"א כתובות ט א).

אף הראשונים נחלקו בדבר להלכה:

• יש סוברים שאשת כהן או אשת ישראל שנתקדשה פחות מבת שלש אינה נאסרת אלא כשמכחישתו וטוענת בתולה הייתי, אבל אשת כהן שטוענת קודם שארסתי נאנסתי, או מוכת עץ אני, ואשת ישראל הטוענת שנאנסה תחתיו - נאמנת (תוס' ר"ד כתובות יב א; פסקי ריא"ז שם א ב אות טו; רשב"א כתובות ט א; רא"ש כתובות א יח, בשם רבינו יונה; רמ"א אה"ע סח ז), והוא הדין בטענת דמים אם טוענת יצא דם ונאבדה המפה, ואף הוא לא בדקה (מאירי כתובות ט א).

• ויש סוברים שאשת כהן אפילו טוענת קודם שארסתי נאנסתי - אסורה (רשב"א כתובות ט א, ושו"ת א אלף רכט, בשם גדולי המורים; מגיד משנה איסורי ביאה יח י, בשם יש מן המפרשים, ושכך משמע דעת הרמב"ם; רבי עובדיה מברטנורא כתובות א ז; שו"ת הרשב"ש צב, בדעת הר"י ורש"י ותוס' והרמב"ם); וכן אשת ישראל שנתקדשה פחות מבת שלש שטוענת נאנסתי אסורה משום ספק סוטה (ספר

אמנם אם קידש ובעל מיד, שלא פירש ממנה בין קידושין לבעילה, אין חוששים שמא זינתה תחתיו, ואינו יכול לטעון עליה טענת בתולים לאוסרה על עצמו, ואפילו היה כהן מותרת היא לו (כתובות יב א, ורש"י ד"ה כשקידש, ותוס' ד"ה וניחוש; ירושלמי שם א א). לפיכך בזמן הזה שנוהגים לקדש ולישא מיד, ואין הכלה מתייחדת עם שום אדם קודם שבא עליה, אינו יכול לטעון עליה טענת בתולים לאוסרה על עצמו (ר"ן כתובות ג א; חלקת מחוקק סח סק"ח; בית שמואל סח ס"ק יג).

גדולה שנשאת היו בה שני ספקות להחירה, אינה נאסרת עליו בטענת בתולים, אפילו טען טענת דמים שהיא מבוררת יותר מטענת פתח פתוח (ראה לעיל: הטענה ודיניה. שו"ת הרשב"א ג שסט), שבשני ספקות מקילים אפילו באיסור תורה (ספר המתכות ריש כתובות, והובא בגניי קדם ב עמ' 39, ובאוצר הגאונים חלק הפירושים ריש כתובות; רא"ש כתובות א יח). לפיכך ישראל שנתקדשה לו אשה כשהיא יותר מבת שלש שנים, וטען שמצאה בעולה הרי זו מותרת לו, לפי שיש להסתפק ולומר שמה קודם קידושין נבעלה, ואפילו אם אחר קידושין נבעלה שמה באונס היה, שהאנוסה מותרת לישראל (כתובות ט א; רמב"ם איסורי ביאה יח י; טוש"ע אה"ע ו יד, ושם סח ז).

יש מהראשונים שכתבו שנוהגים היו בבתי דין לאסור אף באשת ישראל במקום ספק ספיקא, מחשש פרוצות, שאם יראו שלא יאסרום יקלו בעצמם (מאירי כתובות ב א, בשם קצת רבני צרפת; שו"ת ראב"ה תתקכ, בשם רבינו שמחה ב"ר שמואל; וראה שו"ת הרשב"א א רכט); וחלקו עליהם, שאין לאסור בספק ספיקא (ראב"ה שם; שו"ת הרשב"א שם; מאירי שם).

יש שכתבו שאם חבר הוא או בעל נפש ורוצה לגרשה משום ספק סוטה, יוציא ויתן כתובה, או יעגנה אצלו בלא שיבוא עליה עד שתתרצה לצאת בלא כתובה (שו"ת ראב"ה תתקכ; אור זרוע יבום וחליצה תרטו).

בבחר בטענת פתח פתוח נאמן לאוסרה עליו אף על פי שאין הטענה יכולה להתברר אלא על פיו, ואין אומרים שאינו בקי בדבר, וסבור הוא שמצא פתח פתוח ואינו כן, ולא תאסר, אלא אומרים שודאי בקי הוא ומכיר בדבר (כתובות ט א, ורש"י ד"ה אבל, ותוס' שם ב א ד"ה שאם). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש שכתבו שדוקא בנשוי אומרים כן, אבל בחור אינו בקי, ואינו נאמן (רשב"א כתובות ט א, ובשו"ת ג שסט, בשם יש מי שאומר).

• ויש שכתבו שאפילו בחור שטען כך נאמן (ראה רש"י שם ד"ה אבל; רשב"א שם, בשם יש מי שאומר; ריטב"א שם י א; חידושי הר"ן שם; קרבן נתנאל על הרא"ש כתובות א כ אות ש), שכיון שטוען כך בברי אנו אומרים שבקי בדבר (שיטה מקובצת שם ט א, בדעת הריטב"א); או כיון שהוא אומר שבקי בדבר נאמן לאוסרה על עצמו, שאין מאכילים לאדם דבר האסור לו (רשב"א שם, לדעת זו; רא"ה שם, בשם איכא דאמרי; חידושי הר"ן שם י א).

ושואלים אותו שמה הטיה, או בעלת בנחת הרבה, ולפיכך לא הרגשת בדוחק, אם אמר לא, אלא ודאי פתח פתוח היה, הרי זו טענת בתולים (רמב"ם אישות יא יב; טוש"ע אה"ע סח ו); ואם אינו טוען טענה ברורה שלא היטה מעמידים האשה בחזקתה שהיתה בתולה, ודנים אותו שהיטה (ריטב"א שם ט א; מאירי שם י א); וכן על ידי החקירה אולי ילמד מתוך דבריו וירגיש שאינו בקי בפתח פתוח (רא"ש כתובות א כ).

יא יב; טור שלחן ערוך אבן העזר סח א, ונחלקו הראשונים בדבר: • יש סוברים דוקא טענת פתח פתוח אין לה, שמשבגרה אין רחמה צר ככתחילה, ודומה לו כאילו פתחה פתוח, אבל טענת דמים יש לה (רש"י שם ב ד"ה ח"ג; רמב"ם שם; בדק הבית לרא"ה ז ב; טוש"ע אה"ע שם).

• ויש סוברים להיפך, שיש לה טענת פתח פתוח אבל לא טענת דמים, לפי שישנן בוגרות שדמיהן כלים (תוס' לו ב ד"ה א, בשם רבינו חננאל; ערוך ערך פתח א); רמב"ם שם יג, בשם יש גאונים, ושלא משמע כן מהתלמוד; רמב"ם כתובות לו ב, בשם רב האי גאון והר"ף; תורת הבית הארוך להרשב"א ז ב).

מוכת עץ מוכת עץ, נחלקו בה תנאים:

לדעת ר' מאיר הואיל ולא נעשה בה מעשה בידי אדם יש לה כתובת מאתיים (כתובות יא ב); ולדעת חכמים דינה לענין הכתובה כבעולה, ואין לה טענת בתולים (תוספתא כתובות (ליברמן) א ב; כתובות לו א), ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שלפי חכמים דוקא טענת דמים אין לה, אבל טענת פתח פתוח יש לה (תוס' כתובות לו א ד"ה א, בשם רבינו חננאל; אגודה א ח).

• יש סוברים להיפך, שטענת פתח פתוח אין לה, אבל טענת דמים יש לה (תוס' שם).

• ויש סוברים שאין לה לא טענת דמים ולא טענת פתח פתוח (בית יעקב סח א, בדעת רש"י והשו"ע; מהר"ם ש"ף שם לו ב).

המתיבות ריש כתובות והובא בגני קדם ב עמ' 39 ובאוצר הגאונים חלק הפירושים ריש כתובות; מגיד משנה שם).

נשים שאין עליהן טענה

נשים שכתובתן מנה, כגון בתולה שהיא אלמנה, או גרושה, או חלוצה מן הנישואין⁵; וכן הגיורת והשבויה והשפחה שנפדו ושנתגיירו ושנשתחררו יתירות על בנות שלש שנים ויום אחד (ראה ערך כתובה וראה ערכיהן)⁶, אפילו הן עדיין בתולות, אין להן טענת בתולים (כתובות יא א–ב ומאיר; רמב"ם אישות יא ח; טוש"ע אה"ע סז ב), להפסידן כתובתן ולטעון עליהן טענת מקח טעות (רש"י שם ב ד"ה ואין), לפי שכל אחת מאלו בחזקה שתבעל, ובין נבעלו ובין לא נבעלו הרי הן כבעולות לכל דבר (רש"י שם א ד"ה כתובתה; רמב"ם שם ב).

בירושלמי אמרו שלפיכך בתולה מן הנישואין כתובתה מנה, לפי שבטל חינה (ירושלמי שם א ג, והובא ברשב"א כתובות יא א).

זינתה תחתיו אשה שאמרו עליה שאין לה טענת בתולים, אינו אלא כשקידש ובעל לאלתר שבודאי לא זינתה תחתיו, אבל כשיש חשש שזינתה תחתיו, עליו לטעון עליה בבית דין. ופירשו ראשונים שהדברים אמורים באלמנה מן הנישואין וכיוצא בזה (כתובות יב א, ורש"י ותוס' ד"ה וניחוש).

בוגרת הבוגרת אין לה טענת בתולים (כתובות לו א; רמב"ם אישות

טפח¹

מידת אורך בשיעורי הלכה

מרווחות שנכנס אויר ביניהן כדרך השוחק שפוסק שפתיו (ר"ח וערוך שם; פירוש המשניות לרמב"ם עירובין א א), ושיעורו טפח ומשהו (ערוך שם; רש"י סוכה ז א ד"ה משהו; מאירי שם ו ב).

לענין הרחקה בכלאי הכרם אמרו שמודדים באמה שוחקת (עירובין ג ב), דהיינו באמה בת ששה טפחים מרווחים (רמב"ם שבת יז לו. וראה ערכים: כלאי הכרם; כלאי זרעים).

ולענין גובה הסוכה ששיעורה עד עשרים אמות, אמרו שמודדים אותן באמה עצבת, שכל אמה היא בת ששה טפחים עצבים (עירובין ג ב; רמב"ם שבת יז לו).

סתם טפח האמור בכל מקום, יש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים שהוא טפח שאינו שוחק (בית יוסף ובי"ח אורח חיים תקפו ט, בדעת ר"צ גיאות, ובדעת הטור); ויש שכתבו בדעת הראשונים שהולכים לחומרא בכל מקום (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח שסג כו)².

בדבר עגול במדידת טפח בדבר עגול, כגון לענין רוחב קורה להיתר מבוי (ראה ערכו), או לענין שיעור אהל המת להעברת הטומאה (ראה ערך אהל המת), נאמר כלל: כל שיש בהיקפו שלושה טפחים יש בו רוחב טפח (עירובין יג ב, ורש"י ד"ה כל; אהלות יב ו; רמב"ם שבת יז כו, וטומאת מת יב ז, ח; טוש"ע או"ח שסג יט); דהיינו שאם חוט באורך שלושה טפחים מקיפו סביב, בידוע שיש בו רוחב טפח אם יתחלק (רש"י עירובין שם ד"ה כל). וכן

שיעורו

הטפח נזכר בתורת מידה בתורה במשנה ובתלמוד בהרבה מקומות (פירוש המשניות לרמב"ם כלאים ו ו. וראה להלן: שימוש), כגון בשיעורי מצוות, לענין שופר לולב ואזוב [עשב בשם זה, שמשתמשים בו למצוות ידועות כגון לטהרת מצורע]; וכן בשיעורי טומאה, כגון לענין טומאת לידה בשליה (נדה כו א); ולענין אהל המת (ראה ערכו: שיעור האהל. אהלות ג ז; נדה שם); ולענין ידות הכלים בכלים מסוימים (ראה ערך יד לטומאה. כלים ה ב; נדה שם), ועוד (ראה להלן: שימוש).

מידתו של הטפח לענין כל הדברים הללו היא ארבע אצבעות (רש"י נדה כו ב ד"ה שיאחזנו), שכל אחת מהם ברוחב הגודל (מנחות מא ב; רמב"ם ספר תורה ט ט, שבת יז לו; שו"ע יו"ד רעב א), שהוא בוהן היד הרחב מכל האצבעות, דהיינו שיעור ארבעה אגודלים (ראה עירובין י ב, ורש"י ד"ה ברברבתא. וראה ערך אגודל).

וכתבו האחרונים ששיעורו של הטפח הוא בכלל השיעורים שנאמרו למשה מסיני (ראה עירובין ד א. קרית ספר שבת יז).

טפח שוחק טפח עצב, כלומר שהאצבעות דחוקות ומדובקות זו לזו, כדרך אדם שהוא עצב שמדביק שפתיו זו בזו (ר"ח עירובין ג ב; ערוך ערך סחק); ויש טפח הקרוי טפח שוחק, כלומר שהאצבעות

מבנות שלש שנים שכתובתן מאתיים הואיל שאפילו נבעלו בתוליהן חוזרים, ראה ערך ביאה. **טפח**. 1. כ, טורים תרנו – תרסא. 2. וראה ערך חדס,

5. להבדיל מאלמנה שהיא גרושה וחלוצה מן האירוסין שכתובתן מאתיים, הואיל ואין בחזקת שנבעלו. 6. להבדיל מאם נפדו ונתגירו ושנשתחררו פחות

וכן שיעור טפח האמור בשדרה של לולב שצריך שיצא מן ההדס טפח (סוכה לב ב), יש מן האחרונים שכתב שהוא מדרבנן, כדי שיהיה אפשר לנענע בו (ערוך לנר נדה כו א).

גודל הטפח בשיעור טפח הנאמר בדופן סוכה, אמרו שאותו הטפח עושהו שוחק (סוכה ז א; רמב"ם סוכה ד ב; טוש"ע או"ח תרל ב).

בשאר חמשת שיעורי טפח שנינו, נחלקו הראשונים:

- יש שכתבו שמודדים אותם בטפח שוחק (רבינו מנוח על רמב"ם שופר א ה; ארחות חיים שופר ג; כל בו סד); • יש שכתבו כן רק לענין שופר (רבינו חננאל ראש השנה כז ב; רי"צ גיאות, שערי שמחה א עמ' לג, הובא בטור או"ח תקפו; מאירי ראש השנה כז ב).

- ויש ראשונים שחולקים וכותבים ששיעור שופר הוא טפח של ארבע אצבעות בגודל, דהיינו טפח מצומצם (תניא רבתי עו; טור או"ח תקפו ובית יוסף; מאירי וריטב"א נדה כו א).

ביחס למידות מידת הטפח משמשת יסוד למידות אחרות:

- האמה היא בת ששה טפחים, או בת חמשה (מנחות צח א).
- רוחב פרסה לענין הרחקה בכלאי זרעים שיעורו טפח (שבת פה א).
- אחיזת יד לענין שיעור קריעה על המת (ראה ערכו), ולענין יד לטומאה (ראה ערכו) כללים מסויימים, ועוד, היא טפח (מועד קטן כב ב; כלים כט ה, ורי"ש ורא"ש שם ו; חולין קכג א).

- מלוא הסיט ומוציא רימון בשיעור כלים מסויימים לענין טומאת כלים, ועוד הלכות, כתבו הראשונים שהוא טפח (פיוט לפרשת שקלים מהקליר; רב האי גאון כלים יג ד; וראה רש"י שבת קו א ד"ה מחויל), וישנם עוד כאלו רבים בתלמוד.

להיפך, כל שיש ברחבו טפח, יש בהיקפו שלושה טפחים (פירוש המשניות לרמב"ם ורי"ש אהלות יב ז)³.

במידות זמנינו לפי מידות זמנינו נתנו האחרונים כמה שיעורים בקביעת אורך הטפח:

יש שכתבו ששיעור הטפח הוא 9.67 ס"מ (חזון איש או"ח לט ס"ק ה - ו); ויש שכתבו ששיעורו הוא 8 ס"מ (ספר שיעורי תורה עמ' רמט)⁴.

שימוש

מפורש בכתוב במקרא מצינו מידת טפח מפורשת בשולחן של משכן: וְעִשִּׂיתָ לוֹ מִסְגָּרַת טַפַּח (שמות כה כה); וכן בבנין הבית שביחזקאל לענין שיעור הווים לתליית הקרבנות: וְהִשְׁפַּתִּים טַפַּח אֶחָד מוֹכְנִים בְּפִת סָבִיב סָבִיב (יחזקאל מ מג); וכן בים של שלמה נאמר וְעָבְיוּ טַפַּח (מלכים א ז כו, ודברי הימים ב ד ה); וממידת השולחן למדים למידת עוביה של כפורת שאף היא טפח (סוכה ה א).

אינו מפורש ישנם חמש הלכות הכתובות בתורה ששיעורן טפח, בכתוב אבל לא נתפרש בכתוב שיעורן, ואלו הן: שליה [אבר עשיר בכלי דם, הבנוי מקרומי העובר והרחם, והוא סימן ולד באשה]; שופר; שדרה של לולב; דופן סוכה; אוזב (נדה כו א).

שיעור טפח בדופן סוכה ובאוזב הלכה למשה מסיני הוא (סוכה ה ב; רמב"ם טומאת צרעת יא א).

יש מהראשונים שכתבו שאף שיעורן של שאר שלושת ההלכות מדין תורה הוא (באור הלכה תקפו ט ד"ה ד' גודלים, ושדי חמד מערכת ש כלל ס, בדעת רש"י ותוס'); ויש שכתבו ששיעור טפח בשופר אינו אלא מדרבנן, כדי שיראו השומעים את השופר ולא יחשבו שלתוך ידו הוא תוקע (ביאור הלכה ושדי חמד שם, בדעת הרא"ש; לבוש או"ח תקפו ט; פרי מגדים משבצות זהב שם ס"ק יט).

טַרְחָא דְצִיבּוּרָא (טורח הציבור)¹

החובה להימנע מלהטריח את הציבור, וקולות שהקלו חכמים כדי למנוע טורח מן הציבור

וכן מצינו שמפני טורח הציבור פעמים שקיצרו חכמים בתפילה, והקילו בדברים רבים נוספים מטעם זה (ראה להלן: בתפילה; בקריאת התורה).

וכתבו האחרונים שלהטריח את הציבור שימתניו משך זמן קריאת פסוק אחד, אין בו משום טורח הציבור (נשמת כל חי ז).

חומרת האיסור האיסור להטריח את הציבור, יש סוברים שאינו אלא מדבריהם (נשמת כל חי ח; שו"ת מכתב לחזקיהו לבעל השדי

חמד ט); ויש סוברים שהוא מן התורה (נשמת כל חי שם, בשם יש אומרים; מכתב לחזקיהו שם, בדעת שלמי ציבור קונטרס טורח וכבוד צבור הספק הבי'); וכתבו שפעמים שאיסור מדבריהם נדחה מפני טורח הציבור, ואפילו הוא בקום עשה, ופעמים שנדחה אף איסור מן התורה אם הוא בשב ואל תעשה (שלמי צבור שם הספק האי' והבי').

וכן מצינו שהתירו ביום טוב לשאת אדם בכסא הנישא על זרועות שני אנשים אחרים, שכל אחד נותן זרועו על כתף חברו, שיש

גדרו

החשש בהרבה מקומות מצינו שחוששים לטורח הציבור (ראה שו"ת הרשב"א א קטו, רטו; בעל המאור ברכות ב א. וראה להלן

ובפרקים הבאים); ובחלקם החשש הוא לכבוד הציבור (ראה שלמי צבור (לרבי ישראל יעקב אלגוזי) קונטרס טורח וכבוד צבור; בנימין זאב קסח; אור זרוע אבלות תמ, בשם רבינו מנחם. וראה ערך כבוד הציבור), שאסור להטריח את הציבור שלא לצורך כל כך (ספר הפרדס לרש"י קעא).

מטעם זה ראוי למי שהציבור ממתניין לו מלהתחיל חזרת הש"ץ עד שיסיים תפילתו, שלא להאריך בה, ושלא להתאחר לבוא לבית הכנסת, וכיוצא (ראה להלן: בתפילה).

ופעמים שכדי למנוע טורח מן הציבור הקלו ואמרו שלא להעלות את הכהן לקרוא בתורה ראשון (ראה להלן: בקריאת התורה); והתירו לברך על הטלית בלי לבדוק את הציציות קודם לכן אם לא נקרעו (ראה להלן: בשאר מצות), ועוד (ראה בפרקים הבאים).

הוא 7.8 ס"מ. וראה שיעורין של תורה שיעורי המצות ז בשיעורי המצות לשני השיטות. וראה באנציקלופדיה ערך אגדל, שישנם דעות שונות במדידת האגודל, ובוה תלוי גם קביעת שיעור הטפח, ולפי המבואר שם יש דעות נוספות בשיעור הטפח. **טרחא דציבורא (טורח הציבור)**. 1. כ, טורים תרסב – תרעח.

שיעור הטפח לענין ההדס. 3. וראה ערך הקף, שחשבון זה אינו מדויקדק, ואם סומכים על חשבון זה אף להקל. 4. וראה מדות ושיעורי תורה ג, פסקי תשובות תרלג א, שכתבו שלדעת החזון איש שיעורו הטפח הוא 9.62 ס"מ, וטפח שוחק הוא 9.82 ס"מ, ולהגרא"ח נאה שיעור טפח רגיל הוא 8 ס"מ, וטפח עצב

והגון הוא להמתין מלומר קדיש עד שיגמור תפילתו, כדי שיזכה גם הוא לענות עמהם (הגהות מיימוניות תפילה ח סק"ט; שו"ע או"ח קכד ז. וראה שו"ע הרב שם ט). וכתבו האחרונים בדעתם שהם חולקים וסוברים שאין חוששים לטורח הציבור בכגון זה (שלמי צבור דיני חזרת התפילה ח); או שאינם חולקים, אלא שאף על פי שחוששים לטורח הציבור, טוב והגון הוא שהציבור ימחלו על כבודם וימתו לו, או שהדברים אמורים כשאננם צריכים להמתין כל כך, שאין כאן טורח ציבור כל כך (שלמי צבור קונטרס טורח וכבוד ציבור, הספק הא').

לקצר בתפילה בכמה מקומות אמרו לקצר בתפילה מפני טורח הציבור (שו"ת הרשב"א א רטו); וכן אמר ר' יהודה: כך היה מנהגו של ר' עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה, שלא היה מאריך כל כך בתחנונים, וגם לא היה מאריך כל כך באמירת המילים, מפני טורח הציבור (ברכות לא א, ותלמידי רבינו יונה), שדרך שליח ציבור להמתין עד שיסיים מי שהוא גדול בקהל (ר"י מלוניל ורשב"ץ ברכות שם).

וכן לא יאריך שליח ציבור בתפילתו בלחש, שלא להטריח על הציבור בהיותם ממתנים לו (שו"ת ר"י מיגאש קפ. וראה רמב"ם תפלה ו ב); ואין לו להאריך בתפילה שמתפלל בקול, מפני טורח הציבור (שו"ת הרשב"א א רטו; שו"ע או"ח נג יא)⁴.

להמתין בחזרת הש"ץ כתבו האחרונים שאם לא סיים הרב תפילתו והציבור ממתנים עליו, מותר לו לרמוז בידיו לחזן שיתחיל (מכתב לחזקתו ט), ואף מותר לו לילך שלש פסיעות לאחוריו, ואחר כך יחזור למקומו וישלים תפילתו, כדי שלא להטריח את הציבור (שלמי צבור בראש הספר; חסדי דוד על התוספתא ברכות (ליברמן) ג ד).

אין לרב לעמוד בתפילה במקום שאין נוהגים לעמוד בו, כיון שתלמידיו וחבריו צריכים לעמוד בגלל עמידתו, ונמצא מטריחם (שו"ת הרמב"ם רסב).

כשסיימו ציבור להתפלל תפילת לחש, אין לחזן להמתין מלהתחיל בחזרת הש"ץ בשביל יחידים שמאריכים בתפילתם, ואפילו הם חשובי העיר, מפני טורח הציבור, שאין לך טורח ומיעוט כבוד הציבור גדול מזה (שו"ת בנימין זאב קסח; רמ"א או"ח קכד א); ועוד שהמאריך יותר מדי עושה שלא כהוגן אם ממתנים עליו, שמטריח את הציבור, ולכן אין להמתין עליו (מחצית השקל שם סק"ז). ודוקא כשהם מאריכים בתפילתם הרבה, אבל המתפלל מילה במילה יש להמתין עליו כדי שיוכל לענות קדושה עם הציבור (מגן אברהם שם סק"ז).

וכתבו האחרונים שנוהגים להמתין עד שיגמור הרב תפילתו, כדי שאותם האנשים המתפללים מילה במילה יוכלו לענות קדושה עם הציבור (מגן אברהם שם); או שמאחר שהקהל יצטרך להמתין לרב, לא יתפללו במהירות כל כך (אליה רבה שם סק"ו).

ש"ץ שטעה שליח ציבור שטעה כשהתפלל תפילת שחרית או מנחה בלחש, אינו חוזר ומתפלל בלחש פעם שנייה, מפני טורח הציבור, אלא סומך על התפלה שיתפלל בקול רם (רמב"ם תפלה י ב; שו"ע או"ח קכד ד)⁵.

שליח ציבור שטעה בחזרת הש"ץ בשחרית של ראש חדש ולא

סוברים שאסור לעשות כן מפני שנראה כמעשה חול, מפני דוחק הציבור (ראה ביצה כה ב, ורש"י ד"ה אלונקא), דהיינו שמפני טורח הציבור העומדים על רגליהם כל זמן שהוא עובר, התיירו לכתף אותו כדי להוליכו מהר למקומו (רש"י שם ד"ה משום דחוקא).

עמידה מחכם אין ראוי לחכם שיטריח את העם ויכוין ללכת דרכם כדי שיעמדו מפניו (ראה ערך קימה והידור. רמב"ם תלמוד תורה ו ג; טוש"ע י"ד רמד ו; שלמי צבור קונטרס טורח וכבוד צבור), אלא ילך בדרך קצרה, כדי שלא ירבו לעמוד (טוש"ע שם), או יתכוין שלא יראו אותו, כדי שלא יטריחם לעמוד (רמב"ם שם).

וכתבו הראשונים שהחכמים היו מקיפים והולכים בדרך חיצונה שאין מכיריהם מצויים שם, כדי שלא יטריחום (רמב"ם שם). ואמרו שזקן המסבב דרך אחרת שלא לעבור בפני הציבור, מאריך ימים (קידושין לג א, ורש"י ד"ה ואי ודי"ה חיי).

וכתבו האחרונים שאף על פי שמצוה מן התורה לכבד תלמידי חכמים (ראה ערך כבוד חכמים), הרי זו נדחת מפני טורח הציבור, שטורח הציבור דוחה דבר שהוא מן התורה בשב ואל תעשה (שלמי צבור קונטרס טורח וכבוד ציבור, הספק הא' והב').

מהו ציבור ציבור שאמרו לענין טורח הציבור, הוא כל שמתאספים עשרה אנשים, אפילו אינם רוב עם (שלמי צבור קונטרס טורח וכבוד צבור, הספק הה'; נשמת כל חי ו). וכן מצינו שחששו לטורח הציבור בתקנה הנוגעת לכל ישראל, אפילו אינם מכונסים יחד (ראה להלן: בתפילה, בתפילות שבת).

מחילת הציבור הציבור יכולים למחול על טרחתם (מגן אברהם קמד סק"ז; נשמת כל חי ט)², ומכל מקום אין להטריחם הרבה, אפילו מחלו על כבודם (ראה אליה רבה קכד סק"ו).

ויש שכתב בדעת חלק מהראשונים שאין הציבור יכולים למחול על כבודם (שו"ת מוצל מאש יא, בדעת הרא"ש), וכן על טרחתם, שאף היא משום כבודם (ראה שלמי צבור קונטרס טורח וכבוד ציבור, הספק הד')³.

בתפילה

להמתין לחכם בית הכנסת שהתאסף בו מנין בני אדם, אין להם להמתין על אדם חשוב או גדול שעדיין לא הגיע מפני כבוד וטורח הציבור, ועוד שמענישים אותו על שמטריח את הציבור (שו"ת בנימין זאב קסח, והובא בדרכי משה אורח חיים קכד א; רמ"א שם א).

וכתבו האחרונים שאם יכול לבוא מכך קלקול, מנהג נכון הוא להמתין, כגון אם הרב נוהג לקבוע להם שיעור אחר התפילה, ואם יתפללו ולא יחכו לו, ילך כל אחד לדרכו מיד אחר התפילה, וייגרם על ידי זה ביטול תורה (משנה ברורה קכד ס"ק ט, וביאור הלכה שם ג ד"ה על אדם).

יש שכתבו שהמנהג עכשיו להמתין לגדולי הקהל, לפי שהציבור מוחלים על כבודם (אליה רבה סק"ו, בשם כנסת הגדולה); ובמקום שממתנים לרב, ראוי לו להקדים לבא לבית הכנסת, כדי שהקהל לא ימתנו עליו (אליה רבה שם; משנה ברורה קכד ס"ק טו).

כתבו הראשונים שאם אחד מהקהל התחיל להתפלל לבדו, טוב

מגדים משבצות זהב שם סק"ד, והובא במשנה ברורה ס"ק טו, שאם טעה בתפילת ערבית, שאין בה חזרת הש"ץ, חוזר ומתפלל, לפי שאין לו על מה לסמוך.

2. וכתב הנשמת כל חי, שזהו דוקא כשיש טעם וסיבה גדולה. 3. וראה ערכים: צדקה; שקלים; על טורח הציבור במובן הפסד ממון. 4. וראה שו"ת אמונת שמואל טז, שאף קודם ישתבח אין לש"ץ להאריך. 5. וראה פרי

(וימא ע א; רמב"ם תפילה יב כג; טושי"ע או"ח קמ"ג), שאין זה כבוד ציבור שיהיו מצפים ודוממים (רש"י שם ד"ה מפני); ויש שכתבו הטעם מפני טורח הציבור שלא יטריח עליהם להיות עומדים עד שיגלול הספר (רמב"ם שם).

עליה לתורה אף על פי שכהן עולה ראשון לקריאת התורה, משום שנאמר: וְקָדְשָׁתוּ (ויקרא כא ח. ראה ערכים: קריאת התורה; כהן), אם הכהן עומד בתפילה במקום שאינו רשאי להפסיק (ראה ערך תפלה) אין ממתנינים לו, אלא מעלים ישראל במקומו משום טורח הציבור (שו"ת הרשב"א א קטו; שו"ע או"ח קלה ה וביאור הגר"א).

הוספה על קריאת התורה בשבת בשחרית, אף על פי שמותר בה העולים להוסיף על מנין שבעה הקרואים (ראה ערך קריאת התורה), נכון הוא שלא להוסיף הרבה, מפני טורח הציבור; ואם יש חשש לתרעומת של אלו שלא יעלו אותם, אין צריך לדקדק בכך (משנה ברורה רפ"ב סק"ה).

יש מהאחרונים שתיקנו בעירם שלא להעלות בקריאת התורה בשבת יותר מעשרה קרואים, מפני טורח הציבור (אליה זוטא שם סק"ב, שכן תיקן מהר"ש בפראג, והובא בבאר היטב שם סק"ג).

הגבחה התורה הבא להגביה ספר תורה והספר כבוד, לא יגללו לאמצעו על מנת להקל טורחו, מפני טורח הציבור שימתנינו עד שיגמור לגלול, אלא אם כן אי אפשר לו להגביה בענין אחר (שערי אפרים שער י יד).

בשעת הגבחה צריכים העם לעמוד על רגליהם (ראה ערך הגבחה (ב)), ומפני טורח הציבור יש מקומות שאין נוהגים לעשות הגבחה (אחרות חיים הלכות שני וחמישי ח).

בשאר מצוות

עמידה בספירת העומר עמידה בספירת הקדיש שלאחר סדר קדושה הנאמר כשהם יושבים (ראה ערכים: ספירת העומר; מוצאי שבת), יש מהגאונים שכתבו שנוהגים ששליח ציבור מברך מעומד, וכל העם נשאים יושבים, ועונים אמן ויוצאים על ידו, שלא להטריח הציבור לחזור ולעמוד (שערי שמחה לר"ץ גיאת ב עמ' קח, ואחרות חיים ספירת העומר ד, בשם רב האי גאון, והובא בביאור הלכה או"ח תפ"א ד"ה ומצוה).

יש ראשונים שכתבו שנהגו כל הקהל לעמוד ולברך (אחרות חיים שם, וכך משמע מסתימת הפוסקים).

מילה בראש מילה בראש מילה השנה בין קריאת התורה לתקיעת שופר (ראה ערכים: מילה; תקיעת שופר; תדיר), אם המילה בבית התינוק, אין מלים אלא לאחר שיצאו הקהל מבית הכנסת, לפי שטורח הוא לציבור ללכת לבית התינוק, ולחזור לבית הכנסת לתקיעות ולתפילה (מחצית השקל תקפ"ד סק"ז; משנה ברורה שם ס"ק יא); ואם בית התינוק סמוך לבית הכנסת באופן שאין כאן משום טורח לציבור, טוב למול קודם תקיעת השופר (מטה אפרים שם ס"ק כו; משנה ברורה שם).

מי שקראוהו לעלות לתורה, וצריך להתעטף בטלית הציצית ולעלות, יש מהאחרונים שכתבו שלא יבדוק חוטי הציציות

הזכיר בה יעלה ויבא, אין מחזירים אותו, שהרי תפילת מוסף לפניו שהוא מזכיר בה ראש חודש, ואף על פי שהיחיד שטעה מחזירים אותו (ראה ערך יעלה ויבא), שליח הציבור אינו חוזר מפני טורח הציבור (ברכות ל ב, ורש"י ד"ה בציבור, בשם בעל הלכות גדולות; רמב"ם תפלה י יב; סמ"ג עשין יט; טושי"ע או"ח קכו ג).

ואם נזכר שליח הציבור שטעה קודם שהשלים תפילתו, חוזר לרצה, שאין כאן כל כך טורח לציבור (הגהות מיימוניות תפלה י ס"ק מ, בשם תשובת רש"י; כסף משנה שם יב; שו"ע שם).

טעה שליח ציבור ולא שאל גשמים בברכת השנים, כתבו הראשונים שמחזירים אותו, ואין חוששים לטורח הציבור, כדרך שחששו בשליח ציבור שלא הזכיר יעלה ויבא בראש חודש, ששאלת גשמים צורך גדול היא לכל העולם (ספר ההשלמה וספר המאורות ורשב"ץ ברכות ל ב; ספר המכתם שם. וראה משנה ברורה קכו ס"ק ג).

הפסק לקדיש שליח ציבור העומד בתפילה במקום שמותר להפסיק, ושמע קדיש וכיוצא, אף על פי שהציבור לא שמעו ואינם עונים, חייב הוא לענות אף על שהציבור מתעכב בכך, ואין חוששים לטורח הציבור לפטרו ממה שהוא חייב, ומוטב שיידחה טורח ציבור, ולא תידחה תקנת חכמים שחייבו לענות דבר שבקדושה (נשמת כל חי ח).

תפילת ערבית בזמן התלמוד והראשונים נהגו הציבור להתפלל מוקדמת תפילת ערבית בבית הכנסת לפני צאת הכוכבים (ראה ירושלמי ברכות א א, הובא בתוס' ברכות ב א ד"ה מאימתי, ובשאר ראשונים שם, וכתבו שכן נהגו אף בזמנם; טושי"ע או"ח רלה א) ⁶; וכתבו הראשונים הטעם שכיון שאם לא יתפללו ערבית עד צאת הכוכבים ילכו לביתם, ומתוך הטורח שיהא להם להתאסף אחר כך שוב לא יתפללו בציבור, ולכן סומכים מתוך הדחק על דעת הסוברים שזמן קריאת שמע הוא קודם לכן (ראה ערך קריאת שמע), ואין מצריכים אותם להתעכב בבית הכנסת עד צאת הכוכבים כדי להתפלל ערבית אז, מפני טורח הציבור, שיש להם בכך הכבדה יתרה (מאירי ברכות ב א; בעל המאור שם; רשב"א שם) ⁷.

בתפילות שבת תפילת העמידה בשבת שאין בה אלא שבע ברכות מפני שלא הטריחו חכמים להתפלל כל שמונה עשרה הברכות של יום חול, מפני כבוד השבת (ברכות כא א. ראה ערך תפלה), יש ראשונים שפירשו שמפני טורח הציבור ביטלו את הברכות האמצעיות של חול (פרדס הגדול קעד; שו"ת הרשב"א א קטו. וראה מגן אברהם קכו סק"ד).

וכתבו הראשונים, שאף על פי שרבותינו קיצרו שמונה עשרה לשבע משום טורח ציבור, לא חששו מלהאריך בפיוטים בימים טובים, שלפי שנתמעטה חכמה בישראל, ואינם רגילים לדרוש בציבור מענייני החג, הוצרכו לתקן פיוטים, ואין לנו לחוש משום טורח הציבור לדבר מצוה, משום עת לעשות לה' הפרו תורתך (פרדס הגדול שם. וראה פרי חדש או"ח קיב ב, ושו"ת רמ"ז ל).

בקריאת התורה

גלילה בציבור אין גוללים ספר תורה בציבור מפני כבוד ציבור

קריאת שמע, ואף בשבת דעתו שם שיתפלל בזמנה דוקא. ⁷ וראה פני יהושע ברכות שם, שכתב שמתעם טורח ציבור הקילו להתפלל ערבית לפני הלילה, אף אם התפלל מנחה לאחר הפלג, למרות שהם שתי קולות הסותרות זו את זו.

⁶ וראה משנה ברורה רלה ס"ק יב, שבזמננו נהגו רוב העולם להתפלל אחר צאת הכוכבים כדן. וראה מעשה רב סה, הובא בביאור הלכה רלה א ד"ה ואם, שכתב שמוטב להתפלל ערבית בזמנה ביחיד אם אי אפשר לו לאסוף עשרה בזמן

ויש שכתבו שצריך לבדוק, לפי שאין כאן טורח ציבור כל כך (אלה רבה ח סק"י), או שאף על פי שיש לחוש לטורח הציבור, לא יניח מלבדוק משום כך (ארצות החיים שם לב הארץ סק"ט. וראה משנה ברורה ח ס"ק כב).

בעת ההיא, משום טורח הציבור, ורשאי לברך עליה, ואף על פי שהלובש טלית צריך לבדוק חוטי הציצית קודם שיברך, אין זה מן הדין אלא משום חומר ברכה לבטלה (ראה ערך ציצית), ומשום טורח הציבור לא החמירו (ט"ז או"ח יג סק"ג; פרי מגדים משבצות זהב שם).

טרפה (אדם)¹

אדם שסופו למות מחמת חבלות או חליים מסויימים

הפרקים:

- מהותו וגדרו
- בחיוב מיתה
- עדותו
- בשאר דינים

שיש מייעוט טריפות שחיים (פלותי נז סק"י, ושוי"ת חתם סופר יו"ד רצד, בדעת ים של שלמה חולין פ; מנחת חינוך לד), אלא שסופם למות, ודין טריפה עליהם (פלותי שם; רבי עקיבא איגר חולין מב א).

ויש מהראשונים שכתבו שאדם טריפה חי יותר מבהמה טריפה, שאדם יש לו מזל (ראה ערך אדם. רבינו תם בתוספות זבחים קטז א; ב"ח יו"ד קצד, בדעת הרמב"ם), ויש טריפות שיכול להיות עמהן זמן רב (רשב"א עבודה זרה ו א), אבל רוב בני אדם שהם טריפה, אינם חיים שנים עשר חודש (פלותי לא סק"ח).

על טריפה בתוך שנים עשר חודש שיצא מחזקת חיים (ראה ערכו), ראה להלן: בשאר דינים.

טריפות באדם במה אדם נעשה טריפה, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שכל הטריפות שבבהמה (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)), טריפה הן באדם (ראה רש"י מכות ז א ד"ה אם, ותוספות בבא קמא נא א ד"ה נעבד, וראה הגר"א יו"ד לא סק"ח, וצמח צדק (החדש) עה), ויש שכתבו שבדברים שאין האדם והבהמה שווים, כגון הקרום התחתון של המוח, שבאדם קשה וחזק הוא, אם ניקב הקרום העליון, אינו טריפה, שהקרום התחתון מגן על המוח (ראה ערך מח וערך נקובה. תוספות ותוספות הרא"ש חולין מב ב ד"ה ואמר; תוספות בכורות לו ב ד"ה כדי; ר"ש אהלות ב א).

• ויש שכתבו שיש טריפות בבהמה שאינם טריפה באדם (רבינו תם בתוספות חולין ובכורות שם; רמב"ן גיטין נו ב, ויבמות קכ ב; מאירי גיטין שם), לפי שיש לו מזל, ויש לו יותר חיות (ראה ערך אדם), ולכן אדם שניקב קרום המוח שלו אינו טריפה אלא אם כן נחסר גם מהגולגולת (ראה ערכו. רבינו תם שם)². ויש שכתבו שאף לדעה זו אדם ובהמה שווים, והאדם אף חלש יותר, אלא שיש טריפות שמתרפא מהן אם ישתדל ברפואות (תבואות שור לא סק"ו; פלותי שם סק"ה; שו"ת חתם סופר יו"ד נב).

התחשבות • ויש שמחלקים, שלענין בהמה כל הטריפות אף בדעת הרפואה אם ייראה בדרכי הרפואה שבידינו שאפשר שתחיה מהן, הרי היא אסורה, שנאמר על פי התורה אֲשֶׁר יוֹרֵךְ (דברים יז יא. רמב"ם שחיטה י ג, וראה ערך טרפה (בעלי חיים)), ולענין אדם אין ההורגו פטור אלא כשנודע בוודאי שהוא טריפה, ויאמרו הרופאים שמכה זו אין לה רפואה באדם (רמב"ם רוצח ב ח), שלא נמסר למשה מסיני מה עושה אדם לטריפה (שו"ת מהר"ם שיק או"ח רסח).

אדם טריפה הוא אדם שלקה באחד מאבריו מחמת מחלה או חבלה קשה, וסופו למות מחמת ליקוי זה. הטריפה דינו כחי, ואסור לפגוע בו בכל צורה שהיא, וההורגו שופך דמים, וחייב בדיני שמים, אלא שאינו נהרג בבית דין, ולענין דינים מסויימים אין הטריפה חשוב כחי גמור, כמפורט להלן.

מהותו וגדרו

טריפה האמור באדם, שאין דנים אותו כחי גמור לגבי כמה דינים, הוא אדם שנחתכו סימניו (סנהדרין עה א), הושט או הקנה (רמ"ה שם), או שנולדה בו אחת מהטריפות שבבהמה (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)), ואי אפשר לו לחיות, ולא יתרפא מאותה מחלה (ראה להלן. ר"י מיגאש בשיטה מקובצת בבא קמא כו ב, וכעין זה ברמ"ה שם), אף על פי שעכשיו אוכל ושותה ומהלך בשוק כבריא (רמב"ם רוצח ב ח; סמ"ג לאוין קסג). אבל החולה שנחלש והוא גוסס, אם אין בו מהטריפות שמנו חכמים, חי גמור הוא ואינו טריפה, שאפשר שיתרפא ויחיה שנים רבות (ר"י מיגאש שם).

אם יכול לחיות • כדרך שנחלקו תנאים בבהמה טריפה אם יכולה שנים עשר חודש לחיות שנים עשר חודש (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)), כך נחלקו באדם טריפה (ראה נדה כד א, ובתוספות שם כג ב ד"ה אמר), וכן לסוברים בבהמה טריפה שאינה חיה שלשים יום (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)), אף באדם טריפה כן (שו"ת חתם סופר או"ח פ; שו"ת עמק שאלה יו"ד ט).

אף לסוברים שיכול לחיות שנים עשר חודש, דינו כמת, לפי שסופו למות מחולי זה (תוספות ותוספות הרא"ש סנהדרין עה א ד"ה ההורג); ויש שהסתפקו אם דינו כמת (יחסי תנאים ואמוראים ערך רב יצחק בריה דרב אידל).

הלכה שאין טריפה חי שנים עשר חודש (רמב"ן רשב"א ריטב"א ומאירי יבמות קכ ב; שו"ע אה"ע יז לב, ועוד), לפיכך כיון שעברו שנים עשר חודש משנודע לנו שהוא טריפה, הרי זה בחזקת שכבר מת (הראשונים ביבמות שם; שו"ע אה"ע יז לב).

כשחי יותר • כתבו אחרונים שספק טריפה שחי שנים עשר חודש, הוברר שאינו טריפה, אבל ודאי טריפה, אף על פי שחי שנים עשר חודש, טריפה הוא (ש"ך יו"ד שם ס"ק טז), ובדרך נס הוא חי (גנת ורדים אה"ע סב ד), ויש שכתבו

ולא ניקב הקרום האדם ודאי ימות, אף על פי שבבהמה אינה טריפה, לדעתם

טרפה (אדם). 1. כא, טורים א-לח. 2. ויש שכתבו להיפך, שבנחסרה הגולגולת

ואין מעידים על טריפה בזמננו להתיר אשת איש ואפילו לאחר י"ב חודש (חזון איש אה"ע כז סק"א).

הנולד עם שני הנולד עם שני ראשים • הנולד עם שני ראשים, נחלקו בו:

• יש שכתבו שהוא טריפה, משום שכל יתר כנטול הוא חשוב (ראה ערך יתר). תוספות מנחות לו א ד"ה שומע, בשם רבנו תם; יחסי תנאים ואמוראים ערך זכאי. ועי' שו"ת חכם צבי סי' עז שהוא הדין הנולד עם שני לבבות), מהם מוסיפים משום שאינו בן קיימא ואינו מאריך ימים (יחסי תנאים ואמוראים שם; פלתי נז סק"י, בדעת תוספות חולין יא ב), ומה שמצינו שיכול להיות (ראה מנחות לו א), הרי זה לפי שמיצוט טריפות חיים (שו"ת חתם סופר יו"ד רצד).

• בדעת הסוברים שה"יתר" בריא הוא, אלא שהלכה למשה מסיני בבהמה שה"יתר" כנטול, שדנים אותו כאילו ניטל ולכן הוא טריפה (ראה ערך טרפה (בעלי חיים), דעת הרשב"א), יש שכתבו שאף באדם הוא טריפה (פלתי שם, ורבי עקיבא איגר חולין מב א ד"ה ומדבר), שהלכה למשה מסיני היא בכל טריפות שכל היתר כנטול ממש (רבי עקיבא איגר שם); ויש שכתבו שכיון שיכול להאריך ימים, באדם אינו טריפה (דעה א ברבי עקיבא איגר שם), וההורגו נהרג עליו, שהרי אינו "גברא קטילא" (גליון מהרש"א יו"ד נז לש"ך ס"ק מח).

אם טריפה מוליד • אם אשה שהיא טריפה יכולה ללדת, הדבר תלוי במחלוקת התנאים אם בהמה טריפה יולדת (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)), וכן שוים הם לענין זכר טריפה, אם הוא מוליד (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)). ראה שער המלך שחיטה יא, וחקרי לב יו"ד כז, ושו"ת רבי עקיבא איגר רד ועוד). על הדעות השונות, ראה ערך טרפה (בעלי חיים): חיותה וטבעה.

כל אדם בחזקת שלם • כל אדם בחזקת שלם הוא, וההורגו נהרג עליו, עד שיוודע שטריפה היה (רמב"ם רוצח ב ח), ואין צריך לבדוק, לפי שהולכים אחר הרוב (ראה חולין יא ב, וראה מכות ז א, ורש"י ד"ה אם) ³.

בכור שמת לאחר שלשים יום משנולד, חייב אביו לפדותו (ראה ערך פדיון הבן. בכורות מט א; רמב"ם בכורים יא יז; טור יו"ד שה; רמ"א שם יב), כיון שהחזק על פי הרוב שלא היה טריפה, אף לענין ממון הולכים אחר הרוב (ראה ערך אין חולקין בממון אחר הרוב. שו"ת בנין ציון קד, וראה עוד שם).

כשיש ספק • אדם שיש בו דבר המעורר ספק שמא טריפה הוא - ההורגו פטור (מאירי סנהדרין עח א).

ויש שהוכיחו שאם היו בהרוג סימני טריפה - לסוברים שאינו טריפה מחמת סימנים לבדם (ראה לעיל) - אם הרגו עד שלא שאלו ברופאים, הרי זה בחזקת שלם - ונהרג (מנחת חינוך לד, על פי לשון הרמב"ם) ⁴, שלדעתם אין למדים אדם מבהמה (ראה לעיל), וכל זמן שלא שמענו מהרופאים שאינו יכול להיות, בחזקת בר קיימא הוא (חידושי ר' שלמה (כתבים) ו).

בחיוב מיתה

ההורג את הטרפה - אף על פי שהיה אוכל ושותה ומהלך בשוק כבריא (רמב"ם רוצח ב ח) - פטור (סנהדרין עח א; רמב"ם שם ועדות כ ז), ואף לסוברים שההורג גוסס

אבל אם יש לו רפואה, וכן אם אין בו סימני טריפה - אינו טריפה, שאין טריפה באדם אלא אם יש בו סימני טריפה, ויאמרו הרופאים שאין לו רפואה (אחיעזר א יב סק"ה).

ויש שכתבו שאדם אינו תלוי בסימני טריפה, שדוקא בבהמה ניתנו סימנים קבועים, ואין מתחשבים עם שינויי הטבע, מה שאין כן באדם הדבר תלוי במציאות, וכל שאומרים הרופאים שאין רפואה, אלו הם סימני הטרפה לדור זה (אגרות משה חו"מ ב עג ד).

טריפות שהטריפות שבבהמה יש שהוזכרו בפירוש גם באדם: שהוזכרו באדם • נחתכה רגלו מהארכובה (ראה ערכו) ולמעלה (ראה

יבמות קכ ב, וראשונים שם, ונדה כד א, ורש"י ד"ה עד, וראה שו"ע אה"ע יז לב);

• מרה (ראה ערכו) שניקבה (ראה חולין מג א, וכן כתב בפירוש המשניות בכורות מה ב. וראה ערך מרה);

• כבד (ראה ערכו) שניטל (ראה ערכין כ א, וראה ערך כבד).

ויש ראשונים שפירשו שאף אלו הוזכרו בתלמוד:

• שדרה (ראה ערכו) שחסרה (ראה חולין מב ב, ורמב"ן שם, וראה תוספות שם ד"ה ואמר);

• גולגולת (ראה ערכו) שחסרה (ראה אהלות ב ג, וחולין מב ב ועוד, לפירוש תוספות שם);

• כליה (ראה ערכו) שלקתה (ראה רש"י חולין מג א ד"ה יפלה);

• יתר כנטול (ראה ערך יתר), כגון הנולד עם שני ראשים (ראה מנחות לו א, ותוספות שם ד"ה שומע);

• ושט (ראה ערכו) שנחתך (רמ"ה סנהדרין עח א. וראה ערך ושט);

• קנה שנחתך (רמ"ה שם. ראה ערך גרגרת).

וכתבו אחרונים שאף לסוברים שאין לתלמוד מטריות בהמה (ראה לעיל), מכל מקום ידוע היה באלו לחכמים שאף אדם מת מהן (ראה בית שמואל אה"ע יז ס"ק צז).

מן הראשונים הזכירו עוד מיני טריפות באדם:

• ושט שניקב (ראה רש"י סנהדרין שם, ונדה כג ב ד"ה ושט, ותוספות ושאר ראשונים שם);

• קרום של מוח שניקב (ר"י מיגאש, חובא בשיטה מקובצת בבא קמא כו ב; רש"י סנהדרין שם);

• מעים (ראה ערכו) שניקבו (פירוש המשניות בכורות מה ב; רמב"ם ביאת מקדש ו ז);

• נתרסקו אבריו על ידי נפילה (תוספות ותוספות רבנו פרץ בבא קמא נא א. וראה ערך נפולה וערך צלעות).

נחתכה רגלו מארכובה ולמעלה • מעשה באחד ששלשוהו לים ולא עלתה בידם אלא רגלו, ואמרו חכמים אם עלתה בידם מן הארכובה ולמעלה - שהיא אבר שהנשמה תלויה בו (ראה ערכו).

ראה ערכין כ א) - תינשא אשתו לאחר שנים עשר חודש (ירושלמי יבמות טז ד; יבמות קכא א; שו"ע אה"ע יז לב), שטריפה הוא, ואינו יכול להיות שנים עשר חודש (רמב"ן ורשב"א וריטב"א יבמות קכ ב).

וכתבו אחרונים שבזמננו, שמנתחים טריפות שמן הארכובה ולמעלה והם חיים, בטל דין טריפה זו לענין היתר אשת איש,

(ראה ערך גולגולת. העיטור ב שחיטה, ערך חסר). ³ על דעת רבי טרפון ורבי עקיבא שחוקרים את העדים אם היה טריפה, ראה ערך דיני נפשות וערך רוב,

שיש סוברים בדעתם שחוששים למיעוט, ואין הלכה כמותם. ⁴ ראה ערוך השלחן יו"ד כט, ושם חו"מ תכה יז, שתלה הדבר אם סומכים על הרוב

כדי שלא ייהרג משום "ובערת הרע מקרבך" (ראה להלן). אכן האזל נזקי ממון שם). ויש שכתבו שלטעם זה, אף אם נתקבלה העדות קודם שנעשה טריפה, אי אפשר לגמור את דינו למיתה (שו"ת צפנת פענח (ורשה) נד).

ובערת הרע טריפה שהרג בפני בית דין - שיכולים לדונו על פי מקרבד ראייתם (ראה ערך חיבי מיתות בית דין) - חייב מיתה, שנאמר וּבְעֶרְתָּ הָרָע מִקְרַבְּךָ (דברים יג ו). סנהדרין שם; רמב"ם שם).

שורו שהרג שור של טריפה שהרג אדם אינו נסקל (סנהדרין עח א; רמב"ם נזקי ממון י ז), שנאמר הַשּׁוֹר יִסָּקֵל וְגַם בְּעֶלְיוֹ יוֹמָת (שמות כא כט), כמיתת הבעלים כך מיתת השור, ואילו הבעלים הרג באופן זה אין אנו קוראים בו 'וגם בעליו יומת', וכיון שבעל השור לא היה נהרג (ראה לעיל), גם שורו אינו נסקל (רש"י ורמב"ם שם, על פי סנהדרין ב א).

ויש ראשונים שכתבו הטעם שבעליו כמת חשובים (רמב"ם שם), וביארו אחרונים שממה שהעדות על הבעלים אינה בת הזמה, אין השור נפטר, שהרי העדות שעליו בת הזמה היא, אלא שמאחר שבעל השור אינו בר מיתה, שהרי הוא כבר כמת, לכן אף שורו פטור (מרכבת המשנה ואבן האזל שם, וקובץ שיעורים ב לט).

ברביעה ועריות הרובע את הטריפה חייב סקילה (סנהדרין עח א, ורש"י ורמב"ם שם. וראה ערך טרפה (בעלי חיים): בשאר דינים), ואינו כרובע את המת, שהרביעה תלויה בהנאה (ראה ערך רובע ונרבע. רש"י ורמב"ם שם), וראשונים כתבו הטעם, שאף על פי שסופו למות - חי הוא (רמב"ם איסורי ביאה א יב, בבמה טריפה). וכן הבא על ערוה מן העריות והיא טריפה - חייב (רמב"ם שם; טור אה"ע כ). העושה טריפה המכה אדם ועשאו טריפה, כתבו ראשונים שחייב מיתה (תוספות חולין מב ב ד"ה ואמר, ומהר"ם שם בדעתם. על הפטור מגלות ראה ערך רוצח)⁶. ויש שכתבו שכל שלבסוף לא מת על ידו - פטור (יחסי תנאים ואמוראים ערך רב יצחק בריה דרב אידי, וראה ראב"ד בהשגות רוצח ה ב).

מכה אביו ואמו המכה אביו ואמו (ראה ערכו), יש גורסים בגמרא שאם והם טריפה היו טריפה - פטור (ראה ספר התרומה דיני איסור והתרע, עג, ורוקח תסד, ומרדכי חולין תרלה, גרסתם בחולין יא ב); ואחרונים כתבו שחייב, מאחר שאין החיוב על הריגתם אלא על עשיית חבורה בהם (ראה ערך מכה אביו ואמו. מנחת חינוך מח ג; ראש אפרים קונטרס הראיות לט כו, לסוברים שהחובל בו בשבת חייב).

עדותו

בדיני נפשות אין טריפה ראוי להעיד בדיני נפשות (תוספות יבמות כה א ד"ה הוא, וסנהדרין ט ב ד"ה לרצונו), שכיון שלהלכה אם יזום אינו נהרג (ראה להלן), עדות שאי אתה יכול להזימה היא, ואינה עדות (כסף משנה עדות כ ז; דרכי משה חו"מ לג סק"ט; ש"ך שם ס"ק טז). ויש שכתבו הטעם כיון שאינו אדם שלם (מהרש"ק על הטור שם), ואינו בגדר "איש", ואינו בר עדות (תומים שם ס"ק יב, בדעת הבית יוסף), ומטעם זה כתבו ראשונים בעדים שאחד מהם טריפה שראו

(ראה ערכו) בידי אדם - נהרג, טריפה אינו כגוסס, לפי שנחתכו סימניו (סנהדרין עח א, וראה ערך גוסס. וראה לעיל), ואי אפשר לו לחיות (ראה ר"י מיגאש, בשיטה מקובצת בבא קמא כו ב). וכן ההורגו בשוגג פטור מגלות (ראה ערכו. מנחת חינוך תי).

וכתבו ראשונים הטעם, לפי שחשוב הוא כמת, ו"גברא קטילא" - אדם הרוג - הרג (רש"י חולין יא ב; ר"י מיגאש שם; רמ"ה סנהדרין שם; תוספות ר"י שבת קלו א, בשם ריב"ם).

נענש בדיני ההורג את הטריפה במזיד פטור בדיני אדם (ראה שמ"ס ובהוראת לעיל), אבל חייב בדיני שמים (ראה ילקוט שינויי שעה נוסחאות שברמב"ם מהדורת פרנקל)⁵, ועובר על לא תִּרְצַח (שמות כ יג. אגרות משה חו"מ ב סט ד), והוא בכלל האמור וְאֵת דַּמְכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדָרְשׁ (בראשית ט ה, וראה ערך רוצח. ר"י הלוי רוצח א יג, בדעת הרמב"ם שם ב ז, ח, וכעין זה באחיעזר א יט).

וכתבו ראשונים שהוא בכלל שופכי דמים, שחייבים מיתה אלא שאין בית דין ממיתים אותם (ראה ערך רוצח), והמלך רשאי להרגם (ראה ערך מלך. מאירי סנהדרין נו ב), וכן אם ייראה לבית דין להענישו, מענישים (מלחמת מצוה לרשב"ש).

מהאחרונים יש שכתבו שההורגו אינו חייב אפילו בדיני שמים (מנחת חינוך נא).

על הרודף אחר הטריפה להרגו, אם מותר להרוג את הרודף כדי להצילו, ראה להלן: בשאר דינים.

בן נח חייב בן נח (ראה ערכו) שהרג את הטריפה - נהרג, הואיל והמת (רמב"ם מלכים ט ד, ומאירי סנהדרין נו ב), שהרי אף ישראל שהרג טריפה רשאי המלך להרגו (ראה לעיל. מאירי שם).

שור שהרג שור שהרג אדם טריפה אינו נסקל (ראה בבא קמא מא פטור א, ורש"י ד"ה אטרפה; רמב"ם נזקי ממון י ג), שאדם הרוג הרג (רש"י שם), ואם היה מועד (ראה ערכו), בעליו פטור מכופר (ראה ערכו), שאין על בעל השור חיוב מיתה בידי שמים (ראה ערך כופר. מנחת חינוך נא: שאפילו הרגו בידים אינו חייב), וכן שור מועד שהרג עבד כנעני טריפה, אין הבעלים משלמים שלשים של עבד (ראה ערכו. ראה גיטין מג א, ורש"י ד"ה בטרפה).

עדים שהעידו בטריפה שעבר עבירה שחייבים עליה עליו מיתה מיתת בית דין - ונגמר דינו על פיהם, כגון שלא ידעו שהוא טריפה (ערוך לנר שם ד"ה עדים, ראה ערך עדים זוממים) - והוזמו, אינם נהרגים (סנהדרין עח א, ורמב"ם שם; רמב"ם עדות כ ז), לפי שבאו להרוג "גברא קטילא" (רש"י סנהדרין שם ד"ה שלא וד"ה לפי; תוספות כתובות לג א; רמ"ה סנהדרין שם ד"ה ואמר), והרי אפילו הרגוהו בידיהם לא היו נהרגים (ראה לעיל. רמב"ם שם).

העידו עליו עדים שהעבר עבירה שחייבים עליה מיתה בחיובי מיתה בית דין, אין מקבלים עדותם הואיל והיא עדות שאי אתה יכול להזימה (ראה ערכו. סנהדרין שם; רמב"ם רוצח ב ט), שכן אם הוזמו, אינם נהרגים (ראה לעיל. רש"י שם; רמב"ם שם).

ויש שכתבו שכיון שהוא חשוב כמת, אינו צריך מיתה (ראה רמב"ם נזקי ממון י ז), והוצרכו לטעם של עדות שאי אתה יכול להזימה,

שו"ת מנחת יצחק ה ז-ט, שו"ת צ"ץ אליעזר י כה כה, נשמת אברהם י"ד רנב ב, בשם הגרש"ז אוירבך. 6. וראה מנחת חינוך לד ה, לדעת הסוברים שמיעוט טריפות חיים. וראה צ"ץ אליעזר י כה כה, ובאסיא ה עמוד 59 ואילך, על ניתוח לב פתוח, שבשעת הניתוח מנתקים את הלב והריאות מהמנותח, ועושים אותו

כשנולדה ריעותא, ראה ערך רוב. 5. וכן לענין הפלת עובר שידוע שהוא טריפה, ראה תורת היולדת ס הערה ז, וראה בשבילי הרפואה ג - ד עמוד צה ואילך. וכן לענין תרומת איברים, ליטול אבר מטרפה להשתילו לאדם אחר, ועל אף בקשתו המפורשת של התורם, ראה שו"ת אגרות משה י"ד ב קעד,

בפדיון הבן • אמר עולא אמר רבי אלעזר: בכור שנטרף בתוך שלשים יום אין פודים אותו (בבא קמא יא ב).

• יש מפרשים שנעשה טריפה (רמב"ם בכורים יא יז; תוספות שם, בשם רבינו תם, ועוד ראשונים שם; טוש"ע יו"ד שה יב), ומשום שחשוב כמת (נמוקי יוסף שם). אבל היו בו סימני טריפה כשנולד, יש שכתבו שחייב לפדותו (השלמה בבא קמא שם ט, בשם הרב; מאירי שם, בשם גדולי קדמונינו), וכן שנינו שפודים בכור שנולד עם שני ראשים (מנחות לו א וב. מאירי בבא קמא שם).

ויש שכתבו שגם הנולד טריפה - פטור, ובנולד עם שני ראשים גזירת הכתוב היא (מאירי שם; אור שמח בכורות א א, בדעת הרמב"ם שם), או שהנולד עם שני ראשים אינו בכלל יתר כנטול (ראה ערך יתר, הטעמים על כך), ואינו טריפה (חידושי הגר"ח על הש"ס בענין בכור שנטרף, וחזון איש מנחות מב סק"ד, וראה ערך פדיון הבן).

• ויש מפרשים שנהרג (רש"י בבא קמא ומנחות שם), ובכור שנעשה טריפה בתוך שלשים יום ללדתו חייב אביו לפדותו (תוספות ר"י ד שבת קלו א; שו"ת חתם סופר יו"ד רצד, בדעת רש"י).

אמו בטומאת לידה • ולד שנולד כשושטו נקוב, אמר רבא שאמו טמאה לידה (נדה כג ב), ונחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שסובר טריפה חי (רש"י ד"ה ושטו נקוב; תוספות שם ד"ה אמר), אבל לסוברים טריפה אינו חי, אינה טמאה לידה (רמב"ן ושאר ראשונים שם בדעת רש"י, על פי שם כד א), ולהלכה שטריפה אינו חי, אין אמו טמאה לידה (כסף משנה איסורי ביאה י יא, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שאמו טמאה לידה (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי נדה כג ב; מאירי שם בדעת הרמב"ם, וכן כתב בשו"ת חכם צבי עז ועוד), ודוקא כשהולד טריפה מתחילת ברייתו אין אמו טמאה לידה, אבל נטרף במעי אמו, טמאה כמפלת ולד מחותך (ראה ערך יולדת), או שאינה טמאה כשאין לו חיתוך אברים ולא חלל שביניהם (ראה ערך הני"ל), אבל כשהוא חסר עד הארכובה, ולד הוא ואמו טמאה לידה (רמב"ן ושאר ראשונים שם, שני פירושים).

פיקוח נפש • מחללים את השבת - ודוחים שאר איסורים (מנחת חינוך רצו ט) - להציל טריפה ממיתה (ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא חו"מ נט; מנחת חינוך לב ורצו; אחיעזר א יט א, ושם ג סה יד, ועוד), ומחללים את השבת בשביל חיי שעה (ראה ערך פקוח נפש. אחרונים הני"ל), ועוד שאפילו אם אינו בכלל פקוח נפש (ראה ערכו), הרי מיעוט טריפות חיים, לסוברים כן (ראה לעיל), ואין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב (ראה ערך פיקוח נפש. מנחת חינוך רצו).

ואם יש לפנינו גם הצלת אדם אחר שאינו טריפה, הצלתו קודמת להצלת הטריפה (שו"ת ציץ אליעזר יז י).

הצלתו מהרודף • הרודף אחר הטריפה להרגו, יש מצדדים שאסור להרגו להרוג את הרודף כדי להציל את הטריפה (ראה מנחת חינוך רצו ותר; אחיעזר א שם). ויש שכתבו שמצילים את הטריפה, שכחי הוא לכל דבריו (שו"ת תירוש ויצהר ד⁸).

להרגו כדי להציל אחר • אסור להרוג טריפה כדי להציל שלם (שו"ת נודע ביהודה תנינא חו"מ נט), כשם שמי שאמרו לו גויים הרוג את חברך, ייהרג ולא יהרוג את חברו, שאומרים לו מה ראית לומר שדמך אדום יותר (ראה פסחים כה ב ועוד, וראה ערך יהרג

באחד שהרג את הנפש, שהטריפה פוסל את העדים שראו עמו, כדין עדים שנמצא אחד מהם קרוב או פסול, שעדות כולם בטילה (ראה מכות ה ב, וראה ערך פסולי עדות. ראה תוספות יבמות שם, וסנהדרין שם), שכן פסולו פסול הגוף הוא (תומים שם).

בדיני ממונות • בדיני ממונות, כתבו רבים מהאחרונים שהטריפה כשר להעיד (דרכי משה חו"מ לג סק"ט; סמ"ע שם ס"ק כו; ש"ך שם ס"ק טז), שאפשר להזימו ויחייב לשלם (הגהות מהרש"ק לטור שם; ש"ך שם; אורים שם), או שלדעתם בדיני ממונות כשרה אף עדות שאי אתה יכול להזימה (ראה ערכו. דרכי משה וסמ"ע שם).

ויש שכתבו שאף בדיני ממונות אין כשר להעיד, שפסול הגוף הוא (ראה בית יוסף חו"מ לג מחודש יב, על פי מרדכי סנהדרין תרצה, וש"ך שם, ותומים שם ס"ק יב, וחידושי הרי"מ שם סק"ח, בדעתו).

זמנת עדותו • עדים שהם טריפה שהעידו לחייב אדם מיתה - ולא היה ידוע כשהעידו שהם טריפה (ראה כסף משנה עדות כ ז), או שהעידו ואחר כך נעשו טריפה (תומים לג ס"ק יב; שו"ת צפנת פענח (ורשא) רכב) - והוזמו, נחלקו אמוראים:

• רבא אמר שנהרגים (סנהדרין עח א), משום וּבְעֶרְתָּ הָרֶעַ מִקֶּרְבְּךָ (דברים יג ו ועוד. רש"י ורמ"ה שם);

• ורב אשי אמר שאינם נהרגים, לפי שאינם בזוממי זוממים (סנהדרין שם), שאם יוזמו המזימים אותם - לא ייהרגו, שהרי זממו מיתה על טריפה (ראה לעיל: בחיוב מיתה), ונמצא שעדות המזימים אי אפשר להזימה (רש"י ורמ"ה שם). הלכה כרב אשי (רמב"ם עדות כ ז).

בשאר דינים

כחי גמור לכל • אף על פי שסופו למות, כחי הוא לכל דבריו, מלבד הדינים לענין רציחה שנדון כאדם הרוג ('גברא קטילא'), וההורגו פטור (ראה לעיל: בחיוב מיתה. תוספות ר"י ד שבת קלו א), וכן אמר רב יהודה אמר שמואל: רמז ואמר כתבו גט לאשתי, יכתבו ויתנו, חי הוא וסופו למות (יבמות קכ ב; רמב"ם גירושין ב יג; טוש"ע אה"ע קכא ז), ולכן גיטו גט, וקידושיו קידושין, מקחו מקח וממכרו ממכר, אשתו אשת איש, וזוקק הוא ליבום את אשת אחיו שמת (פסקי ר"י יבמות שם), ופוטרו את אמו מן היבום (תוספות ר"י ד שבת שם).

ויש שכתבו שכיון שאינו חי שנים עשר חודש, אינו בן קיימא לפטור מן היבום, ואינו זוקק ליבום (ראה לעיל. שו"ת גינת ורדים אה"ע ב ד).

וכן חייב הטריפה בכל המצוות (תוספות ר"י ד שם; מנחת חינוך א ד"ה ואם אדם; דבר אברהם ב כ ס"ק יג)⁷, ומצטרף למנין עשרה לכל דבר שבקדושה (פתח הדבר או"ח קצט ט ושכט ז).

בחיוב מילה • ולד שנולד טריפה, אביו חייב למולו (תוספות ר"י ד שבת קלו א; שו"ת חתם סופר ו סד; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד רמג), ובלבד שיעיד רופא מומחה שאינו מקרב מיתתו על ידי המילה (שו"ת חתם סופר שם).

נעשה טריפה לאחר שנולד, אין מלים אותו לשמונה, ככל תינוק שחלה (ראה ערך מילה. יחסי תנאים ואמוראים ערך רב יצחק בריה דרב אידו), ויש שכתבו שאף בנולד טריפה אין למולו, מפני שחיותו קלה, וצער גדול של מילה יקרב מיתתו (יחסי תנאים ואמוראים שם).

טריפה, וראה לעיל, שכל שאפשר לרפאו על ידי ניתוח אינו טריפה. ⁷ על

חיובו בעונשים ראה לעיל ולהלן. ⁸ על הפלת עובר שאמו טריפה, שעל ידי

בשבת ועשאו טריפה, שחייב משום נטילת נשמה, ראה ערך טרפה (בעלי חיים) וערך שוחט.

חיובו במלקות טריפה שעבר עבירה שחייבים עליה מלקות, יש שכתבו שאינו לוקה, שלדעתם העדות שהעידו עליו, עדות שאי אתה יכול להזימה היא (ראה לעיל. ראה אור שמח עדות כ ז).

הערכותו בערכין, כתבו ראשונים שאף טריפה נערך (ראה תוספות ערכין ב א ד"ה לאתווי).

יש שכתבו שלסוכרים שהגוסס אינו נערך מאחר שרוב גוססים למיתה (ראה ערך גוסס), כל שכן טריפה שאין לו ערך (צפנת פענח ערכין א ז, ובשו"ת צפנת פענח (ורשא) נד). ויש שהסתפקו, לפי שרוב גוססים מתים בתוך שלשה ימים, מה שאין כן טריפה שחי עד שנים עשר חודש (זבח תודה ערכין ב ב ד"ה את).

שליחת גט טריפה ששלח גט לאשתו, אין נותנים לה (רמ"א אה"ע לאשתו קמא סח), כשאין לו בנים ויש לו אח, שאם כבר מת, אסורה לשוק בלא חליצה (ראה ערך יבמה לשוק. בית שמואל שם ס"ק קו), שלא אמרו שנותנים לה (ראה גיטין כח א, וראה ערך חזקת חיים), אלא בחולה, מה שאין כן טריפה או ספק טריפה שודאי עומד למות, הורעה חזקת חיים שלו לאלתר (אחיעזר א יב).

אינו כבעל מום כהן טריפה אינו בעל מום (בכורות מה ב; תורת כהנים אמור ג, וראה רמב"ם ביאת מקדש ו ז), שמום משמע בגלוי (גר"א תורת כהנים שם). וכן אינו כבעל מום לפסלו לדון דיני נפשות (ראה ערכו. ראה ערך בית דין: הראויים לבית דין. ערוך לנר נדה נ א).

ואל יעבור) ולכן אין פיקוח נפש שלו מתיר איסור רציחה (ראה רש"י שם), אף בטריפה אומרים לו מה ראית לומר שדמך אדם יותר וכו' (אור גדול א (עמוד 52) בדעת נודע ביהודה), והיא ביהרג ואל יעבור (ראה ערכו. אגרות משה חו"מ ב סט א וד), אף בלא הטעם של מה ראית שדמך אדם יותר, משום אביזריהו (ראה ערכו) של שפיכות דמים (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד קנה; אגרות משה שם).

• ויש מהראשונים שכתבו בגויים שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגנו - שיהרגו כולם (ראה ערך אין דוחין נפש מפני נפש) - שאם היה ביניהם טריפה ימסרוהו, שהרי ההורגו פטור (ראה לעיל. מאירי סנהדרין עב ב ד"ה יראה), וכן לא שייך מה ראית שדמך אדם יותר, שאינו קרוי נפש (ראה לעיל. מנחת חינוך רצו כח), ואף לסוכרים שקבלה היתה בידי חז"ל שעל שפיכות דמים ייהרג ואל יעבור (ראה כסף משנה יסודי התורה ה ה, וראה ערך הני"ל), הריגת טריפה אינה שפיכות דמים (מנחת חינוך שם).

• ויש מצדדים שמותר להרוג טריפה כדי להציל עצמו, אבל לא להציל אחר (אור גדול שם).

כופר ושלשים שור המועד (ראה ערכו) שנגח אדם ועשאו טריפה, בעליו משלם את הכפר (ראה ערכו) כשימות (גיטין מג א), כמו שהרגו (רש"י שם ד"ה כשעשאו). נגח עבד כנעני ועשאו טריפה, משלם שלשים של עבד (ראה ערכו) מיד (רש"י גיטין שם ד"ה ועוד).

חבלתו בשבת על ההורגו או שחבל בו בשבת, וכן על המכה אדם

טֵרֶפֶה (בעלי חיים)¹

בהמה, חיה או עוף, הנוטים למות מחמת חבלות או חליים מסויימים

שהיה בידי שמים (רמב"ם שם ח וט, ושחיטה ה א), ולא נאמר בתורה "טרפה", אלא שדבר הכתוב בהוה (ראה ערכו. שם ט).

מסוכנת המסוכנת (ראה ערכו) - שנטתה למות, אלא שלא אירעה מכה באחד מאבריו מכה שסופה להמיתו (רמב"ם מאכלות אסורות ד יא) - אינה טריפה, ומותרת (חולין לו א; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד יז א), וכן אחוזת הדם והמעושנת - שנכנס עשן בגופה (רש"י חולין נח ב) - והמצוננת, ושאלה סם המוות, או ששתתה מים הרעים, או שהכיש נחש, שלא אסרה התורה אלא כעין טריפה, ש"מחוסרת" היא (חולין לו א, ורש"י ד"ה טריפה; רמב"ם שחיטה י ח; טוש"ע יו"ד ס).

אפילו הוכתה מכת מוות בידי אדם - שבאדם חשוב הוא כמת, וההורגו פטור (ראה סנהדרין עח א, וראה ערך גוסס) - אינה בכלל טריפה (חלקת יואב יו"ד ז; שרידי אש א הימום בהמות וכו' ב; חידושי ר' שלמה (היימן) חולין יא, וכן כתב בשם בעל האחיעזר).

ויש סוברים שהמסוכנת אינה אסורה לפי שאפשר לרפאותה על ידי סממנים (ראב"ד לתורת כהנים שמיני ג; פרישה יו"ד ס; ב"ח יו"ד נא). שמונה טריפות מלבד הדרוסה (ראה ערכו) המפורשת בתורה (ראה לעיל. מן התורה רמב"ם שחיטה ה ב וג), שאר הטרופות הם הלכה למשה מסיני (ראה ערכו. חולין מב א ורש"י, ושם מג א; רמב"ם שם; טור יו"ד כט), שמהתורה למדנו שטריפה היא שאינה חיה, ומהלכה למשה מסיני התבארו אלו הם הדברים המטריפים (מגיד משנה מאכלות אסורות שם).

גדרה וסוגיה

טריפה בבעלי חיים שאסרתה תורה באכילה, ולכמה דינים בקדשים ובמצוות ועוד (ראה להלן), היא בעל חיים שיש באחד מאבריו מכה שסופה להמיתו (רמב"ם מאכלות אסורות ד יא. וראה להלן על בהמה מסוכנת שאין חסרון בגופה), וכלל שנינו: כל שאין כמותה חיה - שבהמה שלקויה דוגמתה אינה ראויה לחיות (רש"י חולין מב א) - הרי זו טריפה (חולין שם; רמב"ם שם ט; טור יו"ד כט), ורמז לטריפה שאינה חיה, שנאמר זאת הַחֵיה אֲשֶׁר תֹּאכְלוּ (ויקרא יא ב) - חיה אכול, שאינה חיה לא תאכל (חולין שם).

לסוכרים שטריפה יכולה לחיות שנים עשר חודש ויותר (ראה להלן), למדים מהפסוק בין הַחֵיה הַנֶּאֱכָלֶת ובין הַחֵיה אֲשֶׁר לֹא תֹאכָל (ויקרא יא מז), שאף על פי שהיא חיה, לא תאכל (חולין מב א ורש"י).

טרפה האמורה בתורה: וּבְשֶׁר בַּשָּׂדֶה טֵרֶפֶה לֹא תֹאכְלוּ לְכָל תִּשְׁלַכְנוּ אֹתוֹ (שמות כב ל), היא בהמה שטרפה אותה חית היער כגון ארי או זאב, ועדיין לא מתה (רמב"ם מאכלות אסורות ד ו; טור יו"ד כט) - והיא הקרויה דרוסה (ראה ערכו), שאם כבר מתה - נבלה (ראה ערכו) היא (רמב"ם וטור שם) - יכול הוכתה מכה כל שהיא, תלמוד לומר לְכָל תִּשְׁלַכְנוּ אֹתוֹ, שיעשה ראוי לכלב (רמב"ם שם ז).

וכן בהמה שנוטה למות מחמת מכותיה, טריפה היא, הואיל והיא נוטה למות הרי זו טריפה, בין שהיה הגורם בידי בשר ודם, בין

טרפה (בעלי חיים). 1. כא, טורים לח-קכח.

ההפלה אפשר שיארכיו ימיה, ראה בשבילי הרפואה ג - ד עמוד קמט ואילך.

שדרה); נעקרה חוליה אחת מהשדרה (ראה ערכו); נשמט הירך (ראה ערכו); מעיקרו; נחבס רוב הגולגולת ונתרוצץ;

• בכלל קרועה שתי טריפות: נקרע רוב הבשר החופה את הכרס; גלודה (ראה ערכו);

• בכלל נפולה שתי טריפות: נתרסקו האיברים מנפילה; נדלדלו הסימנים (רמב"ם שחיטה י ט, וכסף משנה שם).

על הדעות השונות בהכללתם בשמונת סוגי הטריפות, ראה בערכים המיוחדים לסוגי הטריפות.

על פרטי דיניהם ושיעוריהן, ועל הדעות המכשירות בחלקן או מטריפות באופנים אחרים, ראה בערכים המיוחדים לסוגי הטריפות ולאיברים השונים (ראה רשימת ערכים בנספח לערך זה).

על פסוקת הגרגרת, שהיא נבילה, אם חשובה אף טריפה, ראה ערך גרגרת. על נקובת הושט, לסוברים שהיא נבלה, ראה ערך ושת.

טריפות שלא נמנו שהציידים זרקו חצים בכליתה, וסופה למות, אם שחטה קודם שמתה - מותרת, שבידוע שאם היו מרפאים אותה בסמי רפואה היתה יכולה לחיות (חולין נד א ורש"י; רמב"ם שחיטה י יב. וראה ערך רופא, על נאמנותו). ויש שכתב שבדבר שברור וידוע לכל שבשום אופן אינה יכולה לחיות - טריפה היא (תבואות שור לג סק"ג).

כמה טריפות מצינו שהוסיפו גאונים וראשונים, כגון בהמה שניקב טרפש הכבד שלה (ראה להלן), ומחט שנמצא בחלל הלב (ראה להלן), ועוד.

טריפות המנויות ויש להן רפואה שייראה בדרכי הרפואה שבידינו שאינם ממיתים - טריפה הם, שנאמר על פי התורה אֲשֶׁר יוֹדֵךְ (דברים יז יא. רמב"ם שחיטה י יג. וראה ערך טרפה (אדם) שבאדם אינו כן), שודאי טעות בידי הרופאים (ראה כסף משנה שם), וכן כתבו ראשונים שאין לסמוך על דברי חכמי הטבע והרפואה, שהם דנים מסברתם על פי הניסיון, וכמה ספיקות נופלים בניסיון (שו"ת ריב"ש תמו).

ויש שכתבו שהליקויים שאינם בכלל הטריפות המסורות מסיני (ראה לעיל), אם יש להם רפואה אינם טריפה (העמק שאלה שאילתא קכה, והעמק דבר שמות כב ל, והרחב דבר שם).

ויש שכתבו שנמסר הדבר לחכמי התלמוד, והמחלות שבימיהם לא היה להן רפואה, והן אסורות לעולם, אף שהתגלתה להן רפואה, או השתנו הטבעים (חזון איש אה"ע כז סק"ג, וכעין זה בשו"ת אגרות משה ח"מ ב עג ד), או שהדבר תלוי בזמן מתן תורה, ועד זמן התלמוד עדיין לא השתנה הטבע (אגרות משה שם).

השוואת טריפות אין לומדים טריפות זו מזו, שאין חיות האיברים שוה, שהרי אם חותך צמת הגידים (ראה ערכו) טריפה, ואם חתכה למעלה מן הצומת - כשרה (ראה ערך צמת הגידין), ומקל וחומר היה לנו לומר שהיא טריפה, אלא שאין מדמים בטריפות זו לזו (רשב"ם בבא בתרא קל ב, וראה חולין עו א).

טריפות בעוף טריפות שמנו חכמים בבהמה, כנגדן יש בעוף, באיברים שיש בשניהם, אבל אין לעוף המסס (ראה ערכו), ולא בית הכוסות (ראה ערכו), ולא כרס (ראה ערכו), וכנגדם יש לעוף זפק (ראה ערכו) וקרקבן (ראה ערכו). חולין נו א ורש"י; רמב"ם שחיטה ו יז, ושם י י; טור יו"ד מט).

תנא דבי רבי ישמעאל: שמונה עשרה טריפות נאמרו למשה מסיני (חולין מב א, ראה שם). עולא אמר שמונה מיני טריפות נאמרו למשה בסיני, והם: נקובה; פסוקה; נטולה; חסורה; קרועה; דרוסה; נפולה; שבורה (ראה ערכיהם). חולין מג א; רמב"ם שחיטה ה ב; טוש"ע יו"ד כט), וסימנם: ד"ן חנ"ק נפ"ש (שו"ע שם). כל הטריפות נכללות במינים אלו (טור שם), שהטריפות נמסרו מסיני ככללים, וחכמים דקדקו ומצאו את הפרטים (פלתי כט סק"א וב, ובכרתי שם סק"ה).

לדעת רכיש בר פפא - והלכה כדבריו (ראה חולין נה ב, ורמב"ם שחיטה ח כו, וטוש"ע יו"ד מד ב, וראה ערך כליות) - ישנה טריפה נוספת, והיא: כוליה שלקתה (חולין מג א ורש"י).

הטריפות המצויות בבהמה ובחיה שבעים הן (רמב"ם המצויות שחיטה י ט), ואלו הן:

• דרוסה;

• בכלל נקובה עשרים ושש טריפות: ניקב קרום של מח (ראה ערכו); נתמסס המוח עצמו; ניקב תרבץ הושט (ראה ערכו); נהפך הושט במראיו; ניקב הלב (ראה ערכו) לבית חללו; ניקב קנה הלב; ניקבה המרה (ראה ערכו); ניקבו קני הכבד (ראה ערכו); ניקבה הקבה (ראה ערכו); ניקב הכרס (ראה ערכו); ניקב ההמסס (ראה ערכו); ניקב בית הכוסות (ראה ערכו); ניקבו בני מעים (ראה ערכו); יצאו המעיים לחוץ ונהפכו; ניקב הטחול (ראה ערכו) בעביו; ניקב הקנה למטה במקום שאינו ראוי לשחיטה (ראה ערך גרגרת); ניקבה הריאה (ראה ערכו); ניקב סמפון מסמפוני הריאה; נאטם מקום מן הריאה; נמוק סמפון מסמפוני הריאה; נמצאת ליחה סרוחה בריאה; נמצאו בריאה מים סרוחים; נמצאו בה מים עכורים, אף על פי שלא הסריחו (ראה ערך ריאה וערך נקובה שיש מכשירים בשלש האחרונות); נתמססה הריאה; נשתנו מראיה; נסרכה - או: נסמכה (ראה רמב"ם מהדורת פרנקל, וראה ערך סרכא) - אונא (ראה ערכו) לאונא שלא כסידרן;

• בכלל חסורה עשרים ושלוש טריפות (ראה ערך חסורה), ובכללן תשע משום יתר כנטול (ראה ערך יתר): חסרה המרה (ראה ערך מרה שיש מכשירים); חסרה הקיבה; חסר הכרס; חסר ההמסס; חסר בית הכוסות; חסר אחד מן המעיים; חסרה אונא ממנין אונות הריאה; נתחלפו האונות; נמצאת הריאה בלא חיתוך אונים; חסרה מקצת הריאה (ראה ערך ראה שיש מכשירים); יבשה מקצת גוף הריאה; צמקה הריאה מפחד אדם; חסרה הרגל (ראה ערכו); חסרה הגולגולת כסלע (ראה ערך גולגולת שיש מכשירים); נמצאו שתי מרות (וראה ערך יתר וערך מרה שיש מכשירים); נמצאו שתי קיבות; נמצאו שני כרסים; נמצאו שני המססים; נמצאו שני כוסות; נמצאו שני מעיים; הותירו האונות מגבה; נמצאת הריאה נפוחה ועומדת (ראה רמב"ם שחיטה ח ח, ואסורה מספק); היתה יתירה רגל;

• בכלל פסוקה שתי טריפות: נפסק חוט השדרה (ראה ערכו); נמרך מוח חוט השדרה ונתמסס;

• בכלל נטולה שמונה טריפות: ניטל צומת הגידים (ראה ערכו); ניטל הכבד; ניטל לחי העליון (וראה ערך לחי (אבר), שיש מכשירים); כוליה (ראה ערך כליות) שהקטינה ביותר; כוליה שלקתה (ראה לעיל); כוליה שנמצאת בה ליחה; כוליה שנמצאו בה מים עכורים, אף על פי שאינם סרוחים; כוליה שנמצאו בה מים סרוחים;

• בכלל שבורה שש טריפות: נשתברו רוב צלעותיה (ראה ערך צלעות); נעקרו רוב צלעותיה; נעקרה צלע אחת בחוליתה (ראה ערך

שנקב מטריפו (ראה לעיל, וראה ערך נקובה) וסופו להינקב, כתבו ראשונים שהיא טריפה מעתה (רמב"ן חולין ג), שכל העומד (ראה ערכו) להינקב כנקוב הוא חשוב (תורת הבית ב ג).

ובכמה טריפות אין הטריפות אלא מחמת שסופה להיות טריפה, כגון:

- שינוי מראה בריאה, משום שסופה לינקב (ראה ערך מראות וערך נקובה וערך ריאה. רש"י חולין מג א ד"ה לא),
- אונות שנדבקו בסרכא שלא כסדרן (ראה ערך סרכא וערך ראה), שעתידיה אחת מהן להתפרק, וייקראו קרומי הריאה (תורת הבית ב ג, וכעין זה ברש"י חולין מו ב),
- גרגרת שנחסרה בכאיסר (ראה ערך גרגרת: נקובה, וערך נקובה), שסופה ליפסק ברובה (תוספות חולין מג א ד"ה הנד).

אף דרוסה (ראה ערכו), יש סוברים שהוא מפני שסופה לינקב (ראה ערך דרוסה. וראה להלן), ויש סוברים שהיא טריפה משום שסופה למות מחמת הארס (תוספות חולין מב א ד"ה דרוסת; מרדכי שם תרח).

כשהדבר ספק אם סופה להנקב - כשרה (ב"ח מ ד"ה לשון), שאין אומרים שכל העומד להיעשות כעשוי אלא כשהדבר ודאי (חלקת יואב י"ד ו, וראה ערך כל העומד וכו'); ויש סוברים שאסורה מספק (ראה תבואות שור מט סק"ב).

כשעדיין לא התחיל בה החולי ריעותא בגופה, נחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש שכתבו שלא אמרו שטריפה היא, ולכן אם נמצא בחלל הושט מחט או קוץ, אפילו אם סופם לנקוב את הושט, אינה טריפה (איסור והיתר נא כד. וראה חולין מג ב, וראה ערך ושוט), וכן מחט הנמצאת בלב, יש שכתבו שאף שסופה לנקב את הלב - אינה טריפה (ראה ערך לב וערך נקובה. ראה בית יוסף י"ד מ, ולבוש שם ג בהגהה, ותבואות שור שם ג ועוד), שכל שלא התחיל בה חולי אין לאסרה מחמת העתיד (לבוש שם; תבואות שור שם), ודומה לבהמה שרודפים אחריה להרגה, שהיא מותרת (לבוש שם).

- יש שכתבו שאם הדבר שסופו להטריפה מגופה הוא, הרי זו טריפה מיד, כגון בהמה שניטל הלחי התחתון שלה, שאם אי אפשר להאכילה - טריפה היא (ראה רא"ש חולין ג מב, וטושי"ע י"ד לג א, וראה ערך לחי (אבר)), אף על פי שעדיין לא התחיל בה חולי, אלא שסופה למות מרעב (חלקת יואב י"ד ז).

- ויש שכתבו אף במחט שבחלל הלב, שהיא טריפה (בית יוסף מ בפירוש שני, בדעת טור שם בשם בעל הלכות גדולות, וכן נראה ברמ"א שם). כמה הבדלים ישנם בין דיני טריפה מחמת סופה, לבין דיני שאר טריפות, ראה להלן.

טריפה רק בחייה
בהמה ואם נשחטה והיא מפרסת עדיין - שחשובה כחיה (ראה ערך מפרסת) - ונולדו בה סימני טריפה, אינה נטרפת, שעיקר החיות יוצאת על ידי השחיטה (ר"ן חולין כח א).

טריפה לחייה
חיות בה אלא חצי חיות (רש"י שם) - כגון ששחט את הקנה, וניקבה הריאה קודם ששחט את הושט, אמר ריש לקיש שהיא כשרה (חולין לב ב). ונחלקו אמוראים:

וכתבו ראשונים שלא נאמר כלל זה באיברים שאינם דומים לשל בהמה (תורת הבית ב ג, בדעת הרמב"ם), כגון אונות הריאה, שאין לעוף חיתוך אונות כבהמה (רמב"ם שם י ט), לכן אין בו חסר או יתר וכיוצא באונות (ראה ערך אונות), ואין נקב פוסל בטחול העוף, שהוא עגול, ואינו דומה לטחול הבהמה (רמב"ם שם; וטושי"ע י"ד מג ו²), וכן בכוליות, שסגורות בעצם, ואין מגיעות לבני מעיים (האגור אלף קלו, בשם מהר"י מולין (מהרי"ל). וראה ערך כליות).

ויש טריפות שהעוף יתר בהן על הבהמה, כגון עוף המים שנשבר עצם ראשו אף על פי שלא ניקב קרום של מוח, מפני שקרומו רך (חולין נו א; רמב"ם שם ז, יא; וטושי"ע י"ד ל ב, וט"ז שם סק"ג³).

על עוף שניטל עורו, ושניטלה נוצתו, ראה ערך גלודה: בעוף. על ניטלה האם בעוף, ראה ערך אם א: בעוף. על שמוטת הירך בעוף, ראה ערך בוקא דאטמא: בעוף.

אף לסוברים שאין שחיטה לעוף מן התורה (ראה ערך נבלה וערך שחיטה), יש בו טריפה (חולין כח א, ורש"י שם ד"ה לטהרה).

עינוניתא דורדא ליקוי שמצוי כיוצא בו במקצת מן הבהמות שדרכן בכך, אינו פוסל גם בבהמות שאין דרכן בכך (תורת הבית ב ג), ולפיכך עינוניתא דורדא - אונא קטנה שבריאה (ראה ערך ורדא) - אינה פוסלת משום יתר כנטול (ראה ערך יתר), לפי שכל "עיוני ברייתא" - עיונים הרועות באפר (רש"י חולין שם), או: מדבריות (סמ"ג עשין סג, בשם רש"י), ויש מפרשים: הבריאות והשמנות (רש"י שם בפירוש שני) - דרכן בכך (חולין שם, וראה רמב"ם שחיטה ח א, וטושי"ע י"ד לה ב, ג, וראה ערך ורדא), ואפשר שיימצא לעתים אף בשאר בהמות (ראה תורת הבית שם).

וכן אם נמצא בה מעי היוצא מבית הכוסות להמסס (ראה ערכיהם) כשרה מטעם זה (חולין נח ב; וטושי"ע י"ד מז ג), הואיל וכל "עיוני ברייתא" יש להם כן (מאירי שם).

וכן לענין טריפות של שינוי מראה (ראה ערך מראות), ולכן עוף חי שנפל לאש ונמצא שהכבד שלו ירוק, אם יש במינו עוף מדברי - שכבדס ירוק (תורת הבית ב ג, הובא בטושי"ע י"ד נב ד) - אף הביתי אינו נפסל, שאפשר שיימצא לעתים אף במין הביתי (תורת הבית שם; וטושי"ע שם), שאין הדבר רחוק שאף זה מטבעו כך (ב"ח שם). מהאחרונים יש שסוברים שכיון שיש ריעותא לפנינו, למה נתלה להקל (ים של שלמה ג צו. וראה פרישה שם יד, ופרי תואר שם סק"ט).

אבל עוף שנמצא שאין לו מרה (ראה ערכו), אין להכשירו מחמת שיש מין עוף שאין לו מרה (רא"ש חולין ג א; שו"ת הרשב"א א קח. וראה ערך מרה), לפי שהעופות חלוקים במינם זה מזה, ואין ללמוד אלו מאלו (רא"ש שם). ויש ראשונים שנראה מדבריהם שאף בבהמה אין מכשירים אלא כשכיוצא בה מצוי במינה (ראה מאירי חולין נח ב. וכן משמע בשו"ת הרשב"א שם).

בדבר שהשתנה נשתנה טבע הבהמה, כגון בהמה שאין לה ורדא הטבע (ראה ערכו) - לסוברים שבזמן התלמוד לא היתה ורדא מצויה בבהמות, ועכשיו היא מצויה בכל הבהמות (ראה ערך ורדא) - כתבו ראשונים שאם אין לה ורדא, הרי זו טריפה (ר"ן על הרי"ף חולין יא ב, בשם הרב אלברגלוני); ויש סוברים שכשרה (תבואות שור י"ד לה ס"ק מב, בדעת תוספות חולין מז א ד"ה כל).

סופה להיטרף בהמה שסופה ליטרף בודאי, כגון שיש מכה באיבר

שבצומת הגידים של עוף מצומת הגידים של בהמה, ראה ערך צמת הגידין.

2. ראה ערך טחול: בטריות העוף, שיש חולקים. 3. על החומר של טריפות

• יש סוברים שדי בשנים עשר חודש (פרי חדש שם ס"ק מו; פרי תואר שם סק"כ);

• ויש שכתבו שכיון שהשיעור הוא בעתות השנה, לעולם צריך ש"ה ימים (גנת ורדים אה"ע ד; פתחי תשובה שם ס"ק טז, בשם חומות ירושלים).

טריפה ודאית שחיתה י"ב טריפות (רש"י ומאירי חולין נז ב; רמב"ם שחיטה יא א; חודש שו"ת הרשב"א א צח; רמ"א יו"ד נז יח, ועוד), אבל טריפה ודאית אינה ניתרת בכך (רמ"א שם), שאינו אלא אקראי בעלמא מסיבה נסתרת (מאירי חולין מב א), ודוקא בספק נותר בכך, לפי שהולכים אחר הרוב (פרי מגדים ל שפתי דעת סק"ה).

בליקויים שסופה להיות טריפה (ראה לעיל: סופה להיטרף), על הרוב אמרו, אבל כשרואים שחיתה שנים עשר חודש, אומרים שזו לא היה סופה להיטרף (ים של שלמה שם).

ויש שכתבו הטעם שאסורה, מפני שאי אפשר שתחיה שנים עשר חודש (שו"ת הרשב"א שם; הגר"א יו"ד נז ס"ק מב), וודאי טעה ונתחלף לו הזמן או הבהמה (שו"ת הרשב"א שם), ואם באמת חיתה, מעשה נסים הוא, ואסורה (ש"ך יו"ד נז ס"ק מח, ופרי חדש סק"נ, בדעת הרשב"א).

בספק מחמת מחלוקת כשנחלקו תנאים בליקויים מסוימים אם הם מטריפים, מצינו שהוכיחו מזה שחיתה שנים עשר חודש (ראה בכורות כח ב, חולין נז ב, ועוד), אף שלאוסרים היא טריפה ודאית (ים של שלמה חולין ג פ), שהרי רוב טריפות שאינן חיות קובע שזו אינה טריפה (פרי מגדים נז שפתי דעת ס"ק מח).

וכתבו אחרונים שהוא הדין בספק טריפה מחמת בעיה בתלמוד (כנסת הגדולה יו"ד ל הגהות בית יוסף א), וכן דבר שנחלקו בו הפוסקים (ש"ך יו"ד נז ס"ק מח; פרי חדש שם סק"נ; פלתי שם סק"י; פרי מגדים שם; חכמת אדם יד כט), כיון שלפנינו הדבר ספק, ספק טריפה היא ומותרת (דעת תורה פתיחה לטריפות כה).

ויש שכתבו שכשלא הכריעו בתלמוד הלכה כמי, אין לפשוט הספק מזה שחיה, שאפשר שהאוסר יש לו קבלה מרביתו, וכן במחלוקת הפוסקים, שמוכיחים האיסור מהתלמוד ולא מסברתם (עמודי אור מט ב).

טריפה מחמת יתר כנטול (ראה ערך יתר), יש מהראשונים שכתבו שלדברי הכל יכולה לחיות יותר משנים עשר חודש, והיא טריפה מהלכה למשה מסיני (שו"ת הרשב"א א צח), שלדעה זו טריפה מן הבטן יכולה לחיות (לבוש יו"ד נז יט)⁴. ויש שכתבו שטריפה מן הבטן טריפות משום שסופה להיות לקויה (ראה לעיל), וכל זמן שלא לקתה, יכולה לחיות (חתם סופר חולין מב א).

ורבים סוברים שאף טריפה של יותרת אינה חיה יותר משנים עשר חודש (נימוקי יוסף בבא קמא יא ב, בבעל שני ראשים; תשב"ץ ב קעב. וראה שואל ומשיב מהדורה קמא ב קנו בדעת הרמב"ם).

אם יכולה להשביח טריפה, לדעת רבן שמעון בן גמליאל, אינה יכולה להשביח (חולין נז ב), אמר רב אחא בר יעקב: הלכה טריפה משבחת (שם). וכן הלכה (כנפי יונה מט)⁵. ואף לסוברים טריפה משבחת, באבר שנטרפה בו אינה משבחת (חולין שם ורש"י ד"ה במידה).

אם יכולה ללדת אם טריפה יכולה ללדת, נחלקו תנאים ואמוראים: • לתנא קמא סימן לטריפה כל שאינה יולדת (חולין נז ב), שאם

• רבא אמר שלא הכשיר אלא בריאה, שחייה תלויים בקנה (ראה ערך ראה), וכיון שנשחט הקנה, כאילו נחתכה הריאה ומונחת בסל, אבל אם ניקבו בני המעיין - טריפה, שיש טריפה לחצי חיות (שם, ורש"י ושאר ראשונים שם).

• ורבי זירא סובר שאין הריאה כמונחת בסל, והכשיר ריש לקיש משום שאין טריפה לחצי חיות, ואף אם ניקבו בני המעיין - כשרה (שם, ורש"י ד"ה התרת).

במקום אחר אמרו שחזר בו רבי זירא, וסובר שיש טריפה לחצי חיות, ורב אחא בר רב אמר שאפשר שלא חזר בו (שם לג א ורש"י).

חיותה וטבעה

שלשה סימנים נתנו חכמים לטריפה, שאם חסרה אחד מהם, חזקה שאינה טריפה, והם: שאינה חיה יותר מזמן מסויים; שאינה משבחת; שאינה יולדת. ויש חולקים בכל אלו, ולהלכה טריפה אינה חיה ואינה יולדת, אבל אפשר לה להשביח.

על חיותה של טריפה, נחלקו תנאים:

• יש סוברים שטריפה אינה חיה, היינו שאין סופה לחיות טריפה (ראה חולין מב א, ורש"י שם ד"ה אלא, וראה לעיל: גדרה), וספק טריפה שחיתה בידוע שלא נטרפה (ראה רש"י חולין נז ב ד"ה סימן), ונחלקו כמה אפשר שתחיה: רבי אומר שלשים יום (חולין שם); רבי שמעון בן אלעזר סובר שנים עשר חודש (ראה חולין שם, ושם רב הונא).

• תנא דבי רבי ישמעאל - וכן רבי ינאי (נדה כד א) - סובר שטריפה חיה (חולין מב א ועוד) שתים ושלש שנים (שם נז ב, וראה רש"י שם מב א), ואפילו שנים רבות (ראה רש"י עבודה זרה נא א ד"ה ודלמא, ותוספות שם ו א ד"ה ודלמא), אלא שהיא חולה וסופה למות מחבלה זו (ראה תוספות עבודה זרה ו א ד"ה אלא, וסנהדרין עח א ד"ה ההורג), שאם יתווסף לה מיחוש, תמות מיד (כתב סופר חולין פרק אלו טריפות אות יב). ויש שכתבו שאף לדעה זו אינה חיה זמן רב (תוספות חולין קמ א ד"ה טרפות).

הלכה שאין טריפה חיה שנים עשר חודש, וספק טריפות ששהו שנים עשר חודש, הרי אלו בחזקת שלמים ומותרים (ראה חולין נח א, בזכר, וראה תורת הבית ב ג, שהוא הדין בנקבה; רמב"ם שחיטה יא א; טוש"ע יו"ד נז יח). וכתבו אחרונים שהטריפות שבזמננו השתנה בהן הטבע ויכולות לחיות שנים עשר חודש (ראה לעיל), אין ספקן נותר על ידי ששהו שנים עשר חודש (תבואות שור ל סק"ח).

הטעם בשיעור שיעור שנים עשר חודש, כתבו ראשונים שמסברא שנים עשר חודש הוא, שיש מכה שמתה הימנה מתוך החום, ויש שמתוך הצינה, ולכן צריך שיעברו עליה ימות החמה וימות הצינה (רש"י חולין נז ב), ועד אז לא נודע אם ראויה לחיות (תורת הבית ב ג).

ויש שכתבו שניסו חכמים ומצאו שלא היו מתקיימות יותר משנים עשר חודש, והסוברים טריפה חיה קבעו כן על פי ראיית חכמתם או קבלתם, ולא חזרו בהם מחמת הניסיון, לפי שאפשר שבמקרה מתו (רמב"ן חולין מב א).

י"ב חודשים או • נתעברה השנה, כתבו אחרונים שצריך להמתין שלשה עשר חודש, אף על פי שבכל שיעור הניתן בחדשים אין חודש העיבור בכלל (ראה ערך אדר), כיון שצריך שיהיו ימות החמה וימות הצינה שלימים (תורת חטאת עג ב; ש"ך יו"ד נז ס"ק מג, בשם אפי רברבי, ופרי מגדים שם);

ביארו שם מטעם אחר. 5. וראה דעת תורה פתיחה להלכות טריפות ל שמצדד

4. וראה רמ"א יורה דעה פא ב, אבל בתורת חטאת עב ג, ובש"ך שם סק"ה

והיינו בטריפה מחמת חולי שבגופה, אבל בטריפה שנעשתה בידי אחרים אמרו: כיון שנטרפה שוב אין לה היתר (חולין סח ב. נאות דשא שם ד"ה שוב).

• יש שכתבו שאין לה רפואה אלא כשמשנתנה עניינה, כגון שנחתכה רגלה בצומת הגידים (ראה ערכו) שהיא טריפה, ואחר כך חתכה למעלה מצומת הגידים, חזרה להכשרה, שכבר אינה נטולת הגידים, אלא חתוכת הרגלים למטה מהארכובה, שהיא כשרה (רמב"ן חולין עו א).

• יש סוברים שאין לה רפואה בידי אדם, ואף לא על ידי חתיכת רגליה למעלה מן הצומת (רשב"א חולין שם, ובתורת הבית ב ג; רא"ש חולין ד ז), ובידי שמים אפשר שתהיה לה רפואה (רא"ש שם, ועונג יום טוב עג; ים של שלמה שם ג פח; פרי חדש יו"ד מא ס"ק יג, ושם מד ס"ק יג. וראה ערך נקובה).

• ויש שכתבו שאי אפשר לה שתתרפא בשום ענין (ראה בדק הבית ב ג; ר"ן על הרי"ף חולין יא א), ונקב שאפשר שייסתם, מתחילתו אינה טריפה, וכיון שאין אנו בקיאים מספק אנו אוסרים בכל הנקבים, ואם נסתם, הוברר שמתחילתו לא היתה טריפה (ר"ן שם).

איסורה באכילה

מקור האיסור הטריפה אסורה באכילה, שנאמר וּבִשְׂרָף בְּשָׂרָה טְרֵפָה לֹא תֹאכְלוּ לְפָלֶבֶת תִּשְׂלַכְוּ אֹתָהּ (שמות כב ל. חולין מב א, ושם קב ב; רבי שמעון בן לקיש בירושלמי נזיר ו א; רמב"ם מאכלות אסורות ד ו; טור יו"ד כט).

בספרי שנינו: לֹא תֹאכְלוּ כָּל נֶבֶלָה (דברים יד כא), אין לי אלא נבילה, טריפה מניין, תלמוד לומר כל (ספרי שם; וכן רבי יוחנן בירושלמי שם).

וכתבו אחרונים בדעת ראשונים להלכה, שלמדים משני הפסוקים (אבני מלואים בשו"ת ד, ואחיעזר ב ו ה, ושם ז ז, בדעת הרמב"ם. וראה בירושלמי שם רבי יוסי בדעת רבי שמעון בן לקיש).

איסור לכהנים זה שנאמר כָּל נֶבֶלָה וְטְרֵפָה מִן הָעוֹף וּמִן הַבְּהֵמָה לֹא יֹאכְלוּ הַכֹּהֲנִים (ויחזקאל מד לא), הוצרך לאסור לכהנים שלא נאמר שכיון שהותרה להם אכילת חטאת העוף שנעשית טריפה במליקתה, הותרו אף בטריפה בחולין (מנחות מה א).

עונשו האיסור נמנה בין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה קפא; סמ"ג לאוין קלד; החינוך עג), והאוכל כזית מבשר טריפה - לוקה (מכות יג א; רמב"ם מאכלות אסורות ד ו, וסנהדרין יט ד אות פט).

ויש שכתבו שאם אכל מהדרוסה (ראה ערכו) לוקה, אבל משאר הטריפות אינו לוקה אלא מדרבנן (ספר המצוות לא תעשה קפא), היינו מכת מרדות (ראה ערכו). השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש ב, שאין לוקים מן התורה על איסור שאינו מפורש בתורה (ראה ערך הלכה למשה מסיני. לב שמח לספר המצוות שורש ב).

באיסור עשה כתבו ראשונים שעובר אף באיסור עשה, שנאמר זאת הַחֲתִיָּה אֲשֶׁר תֹּאכְלוּ (ויקרא יא ב), ודרשו: חיה אכול, ושאינה חיה - כגון טריפה, לסוברים שאינה חיה (ראה לעיל: חיותה וטבעה) - לא תאכל (ראה חולין לו א. מאירי חולין עא א, וראה תוספות חולין לו ב ד"ה ומה).

ילדה בידוע שאינה טריפה (תוספות חולין שם ד"ה סימן), וכן סבר רבינא (חולין שם).

• ולדעת רב אחא בר יעקב ורב אחא טריפה יולדת (שם, ושם נח א, וראה חקרי לב יו"ד כו, שכן דעת רבן שמעון בן גמליאל שם). ולסוברים שיולדת כל שכן שהיא חיה (תוספות עבודה זרה ו א ד"ה אלא), ויש שנראה מדבריהם שאפשר שאינה חיה (ראה רש"י עבודה זרה נא א ד"ה ודילמא, וריטב"א שם ו א ד"ה ודילמא).

הלכה שספק טריפה שילדה מותרת (רמב"ם שחיטה יא א; טוש"ע יו"ד נז יח), אבל ודאי טריפה, אין לידה סימן להכשרה (רבינו ירוחם טו ה יז א), שיש מיעוט טריפות שיולדות (פלותי מ סק"ג; כתב סופר יו"ד כט). ואותן הטריפות שהשתנה טבען בזמננו והן חיות יותר משנים עשר חודש (ראה לעיל), אף יולדות הן (תבואות שור ל סק"ח).

על חֶלֶב של טריפה שאסור בבשר, ואין דינו כחלב של שחוטה שמותר, ראה ערך בשר בחלב.

נתעברה ואחר כך נטרפה, יכולה ללדת (ראה חולין נח א, ופרי מגדים בסוף פתיחה להלכות טריפות).

אם יכולה להתעברה אחרי שאירע בה הספק, נחלקו ראשונים: להתעבר

• יש סוברים שדוקא אם התעברה וילדה הרי זה סימן שאינה טריפה (תורת הבית ב ג; ארחות חיים ב עמוד 429, וכלבו קא בשם ר' דוד ב"ר לוי; איסור והיתר כו ד, ה; טוש"ע יו"ד נז יח). יש שכתבו שלדעה זו הסימן מחמת שאין בכחה להתעבר בולד בן קיימא (פלותי מד סק"ח); ויש שכתבו שהלידה היא הסימן (גידולי הקדש נז סק"ז).

• ויש סוברים שטריפה אינה מתעברת, ואם שחטה בעודה מעוברת - מותרת (פרי חדש יו"ד נז ס"ק מז).

הטלת ביצים הטלת ביצים סימן כשרות היא בעוף (רמב"ם שחיטה בעוף יא א, וראה שו"ע יו"ד נז יח), אבל אותן שהיו במעיה באותה שעה, מטילה אותן יום אחר יום עד שיכלו (מאירי חולין נח א), ולכן אינה ניתרת עד שיעברו עליה עשרים ואחד יום ותחזור להטיל ביצים (טוש"ע יו"ד פו ט, ושו"ע נז יח). וכן הביצים, שאסורות משום ספק ביצי טריפה (ראה ערך ביצה א), משהים אותן, ואם הטילה עוד הותרו הראשונות (חולין נח א; רמב"ם מאכלות אסורות ג יא; טוש"ע יו"ד פו ט).

לסוברים טריפה יולדת (ראה לעיל), אף נקיבת העוף טוענת ומטילה ביצים (ראה חולין שם).

הולדה בזכר זכר טריפה, אם הוא יכול להוליד, נחלקו בו:

• יש סוברים שאינו מוליד (שו"ת מים חיים ב; כנסת הגדולה נז הגהות טור מו; שער המלך שחיטה יא; שו"ת רבי עקיבא איגר א רד), ומהראשונים יש שכתבו שאף אינו נזקק לנקיבה (איסור והיתר כו ד, ומנחת יעקב לתורת חטאת עג ה בדעתו).

• ויש סוברים שמוליד (חקרי לב יו"ד כז; אבני מלואים שו"ת ח; שו"ת כתב סופר יו"ד כט), שאף בנקיבה אין העיבור סימן אלא עם הלידה (ראה לעיל. חקרי לב וכתב סופר שם).

אם יכולה אם אפשר שתתרפא, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שיכולה להתרפא (ארחות חיים ב עמוד 429; שו"ת נאות דשא (איבשיץ) קכו, בדעת תוספות חולין מו ב ד"ה היינו)⁶,

שהלכה שאינה משבחת. 6. ראה העמק שאלה קכה שכתב בדעת הרמב"ם,

שהטריפות שמהלכה למשה מסיני, אפשר שיש להן רפואה, ואותן שנאסרו

הותרה בחטאת חעוף
איסור טריפה הותר מכללו (ראה ערכו), שחטאת העוף (ראה ערכו) שנמלקה מותרת לכהנים (ראה מנחות ו' ורש"י), והיא נעשית טריפה בתחילת המליקה (ראה ערכו), שחותך שדרה ומפרקת (ראה ערך מליקה. רש"י שם).

טריפה שלא מחמת מליקה, נוהג בה איסור כבחולין, בין לישראל בין לכהנים (תשב"ץ א סז).

בנוסף לאיסורים איסור טריפה חל על איסור חלב (חולין לו א ועוד; אחרים רמב"ם מאכלות אסורות ז ב), אף לסוברים שאין איסור חל על איסור באיסור כולל (ראה ערך אין אסור חל על אסור: איסור כולל⁸. חולין שם ורש"י, ראה שם הלימוד מהפסוק).

ונחלקו אמוראים אם חל על איסור אבר מן החי (ראה ערכו), לסוברים שאבר מן החי חל מחיים (ראה ערך הנ"ל: אימתי חל האיסור):

• יש סוברים שאיסור טריפה חל על אבר מן החי, כדרך שהוא חל על חלב (חולין קג א), שלפני שנטרפה כבר חל עליה איסור אבר מן החי, ואיסור טריפה חל עליו (לשון אחרון ורבי אמי ורבי אבהו בלשון אחד בדעת רבי יוחנן חולין שם).

• ויש סוברים שאינו חל על אבר מן החי (חולין שם לשון אחד בדעת ריש לקיש, ורבה שם בין לרבי יוחנן ובין לריש לקיש, ועוד שם).

איסור טריפה חל מחיים על איסור עשה של "אינה זבוחה" אף לסוברים שחל מחיים (ראה ערך שחיטה, מחלוקת ראשונים. ראה חולין קג א, וראה תוספות חולין לו ב ד"ה ומה), לפי שאיסור חמור חל על איסור קל, לסוברים כן (ראה ערך אין אסור חל על אסור: איסור חמור), וטריפה היא בלאו ואין לה היתר, ואיסור "אינה זבוחה" אינו אלא עשה, ויש לו היתר בשחיטה (אבני נזר יו"ד סו ו); או שאי אפשר לאיסור טריפה בענין אחר, וגזירת הכתוב היא (אמרי משה ד לג).

נבילה בטרפה טריפה שמתה, כתבו ראשונים שחייבים עליה משום שמתה טריפה ומשום נבילה, שאין איסור טריפה פוקע (תוספות חולין לב א ד"ה ורמינח). ואיסור אחד הן, וכל זמן שמתקרב לחייה נוסף בה איסור (רמב"ם שם לו א. ראה לעיל), ולכן לא שייך הכלל שאין איסור חל על איסור (אחיעזר ב ו ה, על פי רמב"ם שם)⁹.

בירושלמי נחלקו: רבי יוחנן אמר חייב שתיים, ורבי שמעון בן לקיש אמר חייב אחת (ירושלמי נזיר ו א), ונחלקו אחרונים בדעתו: יש שכתבו שלוקה משום נבילה (פני משה שם), ויש שכתבו שלוקה משום טריפה, שאיסור נבילה אינו חל, לדעתו, על איסור טריפה (אחיעזר שם).

ספק טריפה • ספק טריפה, יש שכתבו שאסור ככל ספק איסור של תורה (ראה ערך ספק איסור. גהות הרמב"ם לרמב"ם שחיטה ה א).

• יש מחלקים בין ספק דרוסה שאסור, הואיל ומפורשת בתורה (ראה לעיל), לשאר הטריפות - שמהלכה למשה מסיני (ראה לעיל) - שיש בהם ספיקות שמוותרים (רמב"ם שחיטה ה ג, וטור יו"ד כט בשמו; חינוך עג)¹⁰. שכיון שכל ספק של תורה הולכים בו להחמיר מדרבנן - לסוברים כן (ראה ערך ספק איסור) - הקלו במקצת מהספיקות שבהם (פרי חדש יו"ד כט סק"א), או שלדעה זו כל ספק בהלכה למשה מסיני להקל (ראה ערך הלכה למשה מסיני. תבואות שור שם)¹¹.

יש שכתבו בדעת ראשונים שאין איסור עשה בטרפה (מלבושי יום טוב קל וחומר ג, בדעת הרמב"ם).

השלכתה לכלב זה שנאמר לַפֶּלֶב תִּשְׁלַכְוּ אֹתוֹ, לא בא אלא להתירה בהנאה (ראה פסחים כג ב, וראה להלן), למכרה או ליתנה לנכרי (ראה טור ורמ"א יו"ד קיז). ויש שכתבו בדעת ראשונים שהוא איסור עשה (דברי אמת קונטרס לאוין, מנחת חינוך עג, על פי תוספות יומא לו ב), ודוקא בכזית, שכל איסורים שבמאכלים שיעורם בכזית (ראה ערך שעורים. מנחת חינוך שם).

מותרת בהנאה הטריפה מותרת בהנאה (מנחות קא ב, וראה פסחים כא ב, ושם כג ב) - אף לסוברים שכשנאמר "לא תאכלו" אף איסור הנאה במשמע (ראה פסחים כא ב, וראה ערך אסורי הנאה. ראה רש"י שם כב א ד"ה ור"מ) - שנאמר לַפֶּלֶב תִּשְׁלַכְוּ אֹתוֹ (שמות כב ל), והרי הוא נהנה במה שכלבו אוכל, שמזונותיו עליו (רש"י מנחות שם, ראה שיטה מקובצת שם).

גדר איסורה • בגדר איסור טריפה, יש ראשונים שכתבו שתחילת נבילה היא (רמב"ם מאכלות אסורות ד יז), שאיסור אחד הם, וכל שמתקרב למיתה נוסף בה איסור (רמב"ם חולין לו א, וראה אחיעזר ב ו ה). וכתבו אחרונים שלדעתם יש חסרון בהיתר שחיטתה לאכילה (רי"ז הלוי במכתב (עמוד 158), בשם הגר"ח, על פי רמב"ם אבות הטומאות ב י; אחיעזר ב ז ז, וכעין זה באתון דאורייתא טז)⁷, והיא כנבילה מחיים לענין אכילה (אתון דאורייתא שם), היינו שהיא כמתה מקצתה, ולכן אין שחיטה מועילה להתירה לגמרי (ראה שו"ת נאות יעקב ה טז); ויש שכתבו שטריפה אינו משום נבילה, אלא שיש בה גם איסור נבילה, שלמדוהו מהרבי "כל נבלה" (ראה לעיל. אחיעזר שם).

• ויש מהראשונים שכתבו שאיסורה חמור מנבילה, שאינו משום קירוב מיתה, אלא משום חסרון (רש"י חולין לו ב ד"ה מכלל, על פי זבחים ע א), שאסרה הכתוב מטעם זה אף שאינה קרובה למיתה (תוספות הרא"ש חולין שם).

איסורה מחיים איסור טריפה חל מחיים (זבחים ע א; חולין לו ב, וכן בחולין קג א, ורמב"ם מאכלות אסורות ה ה, באבר וחלב מן החי מטרפה), שאם חתך בשר מטרפה בחייה ואכלו, לוקה משום וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה וגו' (שמות כב ל. ראה חולין קג א; תוספות שם לב א ד"ה ורמינח), אף לדעת ריש לקיש שעל בשר מן החי - שאינו טריפה - אינו עובר באיסור זה (ראה ערך בשר מן החי. ראה שם קג א).

בבהמה בחיה איסור טריפה נוהג בבהמה ובחיה ובעוף (ראה ובעוף רמב"ם מאכלות אסורות ד ו).

בהמה טמאה וכן עוף טמא אין במינו טריפה (זבחים ע ב, וסט ב), שאין טריפה נוהג אלא במינים טהורים (רמב"ם מאכלות אסורות ד ב, ו). ויש שכתבו שאיסור טריפה נוהג אף במין טמא (תוספות חולין לב א ד"ה ורמינח), אלא שלא שייך בה איסור טריפה לבדו, שאם שחטה יש בה, לדעתם, גם איסור נבילה (תוספות שם).

בדגים אין טריפה בדגים (רש"י חולין עה א ד"ה אבל) ובחגבים (ראה ערכו), שבטריפה נאמר: בשר (ראה לעיל), ואלו אינם נקראים בשר (ראה ערך בשר: בלשון בני אדם. אשכול (רצ"ב) ג עמ' 34).

מצא ספק טריפה שמותר אלא בספק גלודה (ראה ערכו), ראה רמב"ם שחיטה ט ז, ושם הוא ספק ספיקא. 11. ראה מגיד משנה (מכ"י) שחיטה ה ג, באופן אחר על פי לשון הרמב"ם: החמירו בה, וראה פרי תואר כט סק"א, וט"ז סק"א ופרי מגדים במשבצות זהב שם.

מסברא, אינן אסורות אלא כשאין להן רפואה. 7. וכן כלי חמדה ראה יד כא ג, על פי רש"י פסחים כה א ד"ה מנבילה; אמרי משה ד לב ואילך; קובץ ענינים (לר"א וסרמן) חולין עב ב, ושם מהגרד"ר ב. 8. וראה שם שלהלכה חל. 9. וראה ערך נבלה עוד טעמים לזה. 10. וראה בית יוסף שם שתמה שלא

שחיטה שאינה ראויה לעיל, הרי זו שחיטה שאינה ראויה (ראה ערכו), שנחלקו תנאים אם שמה שחיטה לענין חיובים ואיסורים הבאים על ידי שחיטה (ראה ערך שחיטה שאינה ראויה), כגון הגונב בהמה ושחטה ונמצאת טריפה, לרבי שמעון ששחיטה שאינה ראויה אין שמה שחיטה (ראה חולין פה א), פטור מתשלומי ארבעה וחמשה (ראה ערכו), ולחכמים הסוברים ששמה שחיטה - וכן הלכה (ראה ערך הנ"ל) - חייב (בבא קמא ע א).

וכן לענין איסור אותו ואת בנו (ראה ערכו). חולין פא ב; רמב"ם שחיטה יב ו, ולענין השוחט חולין בעזרה והיא טריפה, שאסורה בהנאה כדין חולין שנשחטו בעזרה (ראה ערכו). חולין פה ב ועוד, וכן לענין שפטור מכסוי הדם בשחיטת חיה או עוף (ראה ערך כסוי הדם). חולין פה א; רמב"ם שחיטה יד י; טוש"ע יו"ד כח יז).

לבן פקועה בן פקועה (ראה ערכו) - ולד בר קיימא שנמצא במעי שבמעי אמו לאחר שנשחטה, שניתר בשחיטתה (ראה ערך בן פקועה) - שהיתה אמו טריפה, אינו נותר בשחיטתה (ראה חולין פה ב, ושם עה א, ורש"י ד"ה אוסר), אף שאינו נאסר משום טריפותה (ראה להלן: הפורש ממנה. רש"י שם פה ב ד"ה וסבר), שעובר ירך אמו הוא הואיל ואתה בא להתירו בשחיטת אמו (רש"י ביצה ו א ד"ה הטרפה), שכל שאתה בא להתירו מחמת שחיטת אמו, הרי הוא כאחד מאבריה, ואסור משום טריפה (רבי עקיבא איגר יו"ד יג).

בטומאת נבילה

שחיטתה שחיטתה טריפה שנשחטה, טהורה מטומאת נבילה (ראה ערכו). מטהרתה חולין עב ב, וזבחים סט ב; רמב"ם אבות הטומאות ב ו, ששחיטתה מטהרתה (זבחים שם), ואינה כבהמה טמאה שאין שחיטתה מטהרתה, שזו יש במינה שחיטה, והיא בכלל שאר צאן ובקר ששחיטתם מטהרתם (רש"י חולין עב ב), או מפני שלמדים זאת מדרשת הכתוב (חולין עד א ועוד).

אף לדעת רבי שמעון ששחיטה שאינה ראויה אין שמה שחיטה (ראה לעיל וראה ערכו) הרי זו מטהרת מידי נבילה (ראה חולין פה ב).

טומאה מדרבנן במקדשים עג א ורש"י ועוד; רמב"ם אבות הטומאות ב ח. יש מפרשים שאם נמצאה טריפה - מטמאה (רש"י שם קכג ב ד"ה מטמאה); ויש מפרשים שקודש שנגע בטרפה שנשחטה - נטמא (רמב"ם שם וט; מאירי חולין עב א).

בנבלת עוף עוף טריפה ששחטו, נחלקו בו תנאים:

- רבי מאיר ורבי יוסי אומרים ששחיטתו מטהרתו מלטמא בבית הבליעה (ראה ערך נבלת עוף טהור. טהרות א א; זבחים סט ב), קל וחומר מבהמה שנבלתה מטמאה במגע ובמשא (ראה ערך נבלה. זבחים שם), או שלמדים ממה שהוקש עוף לבהמה (ראה ויקרא יא מו. תוספות שם ב ד"ה מה). וכן הלכה (רמב"ם אבות הטומאות ג יב).
- רבי יהודה אומר אין שחיטתו מטהרתו (טהרות וזבחים שם).

במליקת קרבן מלק עוף - בעזרה, והוא של קדשים (ראה רש"י זבחים עיף סט ב ד"ה אף) - ונמצא טריפה: רבי מאיר אומר אינו מטמא בבית הבליעה; רבי יהודה אומר לא שחיטתו ולא מליקתו מטהרתו מידי נבילה; ורבי יוסי אומר אף על פי ששחיטתו

• יש סוברים שהחילוק הוא בספק שנשאר בתלמוד בתיקו (ראה ערכו), שאם יש סברא להקל, כיון שאין מפורשים בתורה ודומים קצת לדרבנן, דנים אותם להיתר, אבל כשיש סברא לחומרא, דנים לאיסור (לחם משנה שם ח כא-כב, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שאף לדעה זו בספק בטרפה הולכים להחמיר, והחילוק נאמר לענין ספק ספיקא (ראה ערכו), שבדרוסה אפילו בספק ספיקא דנים להחמיר (ט"ז יו"ד כט סק"א בפירוש ראשון, בדעת הרמב"ם).

רוב בעלי חיים כל בהמה חיה ועוף בחזקת בריאים הם, ואין אינם טריפה חוששים שמא טריפה הם (רמב"ם שחיטה יא ג; טור יו"ד לט), שרוב בעלי החיים בריאים וכשרים (טור שם. וראה חולין יא א), לפיכך אינם צריכים בדיקה, והרי הם בחזקת היתר (ביצה כה א; רמב"ם שם, וראה טוש"ע יו"ד כה ג)¹² - מלבד בדיקת הריאה, שטריפות מצויות בה (רש"י חולין יב א, וראה ערך בדיקת ריאה) - עד שיוולד בהם דבר שחוששים לו, ובודקים על אותו דבר בלבד (ביצה שם; רמב"ם שם).

לוקחים ביצים - של מינים טהורים (ראה ערך ביצה א) - מן הנכרים בכל מקום, ואין חוששים שמא ביצי טריפה הן (ראה להלן: הפורש ממנה, וראה ערך ביצה א): ביצת טריפה. חולין יג ב; רמב"ם מאכלות אסורות ג יט; טוש"ע יו"ד פו א), שביצי טריפה אינן אלא מיעוט (מגיד משנה שם).

היתר בטרפה טריפה שהתרפאה - לסוברים שיכולה להתרפא (ראה שנרפאה לעיל) - נחלקו בדבר:

• יש שכתבו שאינה ניתרת (פרי מגדים יו"ד לג משבצות זהב סק"ד; חקרי לב יו"ד כו; שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד יח מבן המחבר), וכן אמר רבה: כיון שנטרפה שוב אין לה היתר (ראה חולין סח ב. חקרי לב שם; קובץ שמועות חולין כו).

• יש שכתבו שניתרת (רמב"ן חולין עו א; רא"ש שם, וקובץ שמועות שם בדעתו; ים של שלמה חולין ג פח), ואותה שאמרו שאין לה היתר (ראה לעיל), הרי זה באופנים שאין לה רפואה (ראה לעיל. עונג יום טוב שם).

• ויש שכתבו שאין לה היתר בידי אדם, אבל אם נתקנה בידי שמים - כשרה (העמק שאלה קכה א, ושם קנב יד, בדעת רש"י ורא"ש). טריפה משום סופה (ראה לעיל) שנרפאה, יש שכתבו שלדברי הכל חוזרת להכשירה (שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד יח מבן המחבר).

שחיטתה

באיסור נבילה קדם ושחטה קודם שתמות, אף על פי שאסורה משום טריפה (חולין פה ב; רמב"ם מאכלות אסורות ד ז), אין בה איסור נבילה (ראה תוספות חולין לב א ד"ה ורמינח, וכן אתון דאורייתא טז ואחיעזר ב ז).

באיסור אינה עובר בעשה של "אינה זבוחה" (ראה ערך שחיטה), אף איסור זה הותר בשחיטת הטרפה (מהרש"א שבעות כד א לתוספות ד"ה האוכל; רבי עקיבא איגר יו"ד יג). ויש חולקים (אמרי משה ד לב ואילך; אבני נזר יו"ד יח ד וכב ח).

וכתבו אחרונים ששחיטתה מפקיעה איסור אבר מן החי בעודה מפרססת (ראה ערך אבר מן החי. תבואות שור כז סק"ג, ופרי מגדים שם שפתי דעת סק"ב; רבי עקיבא איגר שם, ובשו"ת קסה).

12. על הטעם שסומכים על חזקה זו אף על פי שאפשר לברר, ראה ערך ספק

שנולדה, ואפילו אחר שהקדישה (מנחות ו א), שנאמר מַפְשָׁקָה יִשְׁרָאֵל (ראה ערכו. יחזקאל מה טו), ודרשו: מן המותר לישראל (ראה מנחות ו א, ותמורה כט א, ושם דרשות נוספות).¹⁴

הקריבהו נא יש שכתבו טעם אחר, שנאמר הִקְרִיבֵהוּ נָא לַפֶּתַח לַפֶּתַח אוֹ הִיֵּשָׁא פִנְיָךְ (מלאכי א ח. רמב"ם איסורי מזבח ב י. וראה ערך הקריבהו נא לפתח), וכתבו אחרונים שהוא פסול נוסף (ראה כסף משנה איסורי מזבח שם), ובא להוסיף איסור על שחיטה שראוי שתהא מותרת, כגון נפולה (ראה ערכו), שאפשר לבדוק לאחר שחיטה אם טריפה היא (לקח טוב ו ד). ויש שכתבו שמטעם זה אסור להקריב אף טריפה שמדבריהם, שמקריב הוא דבר שאינו ראוי לעצמו (שו"ת כתב סופר או"ח פח).

עוף טריפה עוף טריפה האסור באכילה, נפסל לקרבן (רמב"ם איסורי מזבח ג א. וראה מנחות ו א), שאף בו שייך הקריבהו נא לפתח וגו' (כסף משנה שם).

• בני נח, יש שכתבו שאסורים להקריב טריפה לגבוה בבמה (ראה ערכו) שלהם (ראה ערך בן נח), שהזהיר הקדוש ברוך הוא לנח שלא להביא לתיבה טריפה, מפני שעתיד להביא מהן קרבן (ראה עבודה זרה ו א, ושם נא א, וזבחים קטז א), ולמדנו שאסורים להקריב טריפה (תוספות עבודה זרה ו א ד"ה אתך, ומחזיק ברכה יו"ד נז יג בדעתם; שער המלך שחיטה יא).

• יש סוברים שמותרת לבני נח לקרבן, ולא מיעטה תורה בהכנסה לתיבה אלא משום שאינה ראויה לקיום העולם (תוספות רבנו אלחנן עבודה זרה שם ד"ה שאסור (הב'); שער המלך שם בדעת כסף משנה; מחזיק ברכה שם; חקרי לב יו"ד כז בדעת תוספות).

• ויש שכתבו שלסוברים שטריפה אינה יולדת, נתמעטה מהבאה לתיבה משום שאינה ראויה לקיום העולם, וכשרה לקרבן; אבל לסוברים שטריפה יולדת (ראה לעיל), שראויה לקיום העולם, נתמעטה בהכנסה לתיבה לפי שפסולה לקרבן (חקרי לב שם, בדעת תוספות עבודה זרה שם; בית הלוי ב ל).

בהקדש למזבח המקדיש טריפה למזבח, אמר רבי אושעיא: אינו אלא כמקדיש עצים ואבנים (תמורה יז א; רמב"ם איסורי מזבח ג י). ונחלקו בפירושו:

• יש מפרשים שאין בה אלא קדושת דמים (רש"י ורבינו גרשם שם), שנפדית שלא במום, ואינה אסורה בגזה ועבודה (ראה ערכו) משתפדה (רש"י יבמות פד א).

• ויש שכתבו שהיא כחולין לכל דבר, ותימכר ויביא בדמיה כל קרבן שירצה (רמב"ם שם), וכתבו אחרונים שלדעתם אין בגופה קדושה כלל, אלא שדמיה שייכים למזבח (אבן האזל שם).

בתמורה אמר רבי אליעזר: המקדיש טריפה למזבח, אינה קדושה ואינה מקדישה (תמורה יז א ועוד), אמר שמואל: אינה קדושה בתמורה, ואינה מקדישה לעשות תמורה (שם יא א, ושם יז א; רמב"ם תמורה א יז). היינו שאם המיר בהמת קדשים תמימה בבהמת חולין טריפה, אין הטריפה נתפסת בתמורה, כממיר בבהמה טמאה, ואינו כממיר בבעל מום (ראה ערך תמורה), כיון שאסורה באכילה כמו בהמה טמאה, דינה כבהמה טמאה שאין תמורה חלה עליה (ראה ערך תמורה. תמורה שם, ורש"י שם יא א; רמב"ם שם).

מטהרתו - לדעתו (ראה לעיל) - אין מליקתו מטהרתו (טהרות שם; זבחים סט א).

להלכה אין המליקה מטהרת טריפה (רמב"ם אבות הטומאות ג יב, ופסולי המוקדשים ז א), שאין המליקה מטהרת עוף טריפה שאינו כשר למזבח, ולא היה פסולו בקודש (ראה ערך מליקה. רמב"ם פסולי המוקדשים שם, על פי זבחים סח ב).

עוף טריפה שנחרו, לסוברים אין שחיטה לעוף מן התורה (ראה ערך שחיטה), נחירתו מטהרתו (חולין כח א).

הפורש ממנה

שלושה מינים פורשים מהטריפה: ביצת טריפה וּחֲלָכָה, שאסורים באכילה, וולד טריפה, שלהלכה מותר באכילה (תורת הבית ב א).

על ביצת טריפה ראה ערך ביצה (א): ביצת טרפה.

על חלב טריפה ראה ערך חֶלֶב: בבהמת איסור.

ולד טריפה ולד טריפה, רבי אליעזר אומר לא יקרב על גבי המזבח (ראה לחן. תמורה ל ב; חולין נח א) ואפילו להדיוט אסור (חולין שם), ולדעת רבי יהושע מותר להדיוט, ואף יקרב על גבי המזבח (חולין שם).

• רב אחא בדעת אמימר מפרש מחלוקתם כשנטרפה ואחר כך עיברה (ראה חולין שם) - שלדעתו טריפה יולדת (ראה לעיל: חיותה וטבעה) - שרבי אליעזר סובר זה וזה גורם (ראה ערכו) אסור (חולין שם; תמורה לא א), שהטריפה והזכר שבא עליה גרמו לולד שיבוא (רש"י תמורה שם), ולדעת רבי יהושע זה וזה גורם מותר (חולין שם; תמורה שם).¹³

• לסוברים טריפה אינה יולדת (ראה לעיל: חיותה וטבעה), מחלוקת התנאים כשעיברה ולבסוף נטרפה, שלרבי אליעזר עובר ירך אמו (ראה ערכו) ואסור, לפי שהטרפות אירעה בגופו (רש"י תמורה שם), ולרבי יהושע אינו כירך אמו (חולין ותמורה שם). וכתבו ראשונים שאפשר שאף רבי יהושע לא אמר אלא לענין טריפה, שאיסורה משום שאינה חיה (ראה לעיל), ולעובר יש חיות בפני עצמו (תוספות חולין שם א, ותמורה לא א ד"ה למאן; תורת הבית ב א).

להלכה ולד הטריפה מותר (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ה טו; טוש"ע יו"ד עט ג; תורת הבית שם).

ואין לאסור הולד משום שגדל מהבהמה, אף שמטעם זה ביצת טריפה אסורה (ראה תמורה לא א, וראה ערך ביצה (א)), שהביצה גדלה מגוף התרנגולת, אבל ולד בהמה גדל מאויר (תמורה שם), שאינו אדוק בגופה, אבל ביצה כל זמן שלא נגמרה אדוקה וגדילה מגוף התרנגולת (רש"י שם לשון ראשון); ויש מפרשים שעיקר גידולו אינו מאמו, שהרי אף לאחר שנולד הולך וגדל, אבל הביצה לאחר שנולדה שוב אינה גדילה (רש"י שם לשון שני).

בקדשים ובמצוות

מן המותר טריפה אסורה למזבח (מנחות ה ב ועוד; רמב"ם איסורי ישראל מזבח ב י, ושם ג יא), בכלל שאר אסורי מזבח (ראה ערכו), כמו כלאים (ראה ערכו), ויוצא דופן (ראה ערכו), לכל האיסורים האמורים בהקרבנם (ראה ערך אסורי מזבח).

איסורה למזבח הן כשנטרפה ממעי אמה, והן שנטרפה לאחר

אין חוששין לזרע האב. ¹⁴ וראה תוספות מנחות שם ד"ה כתב, ונדה מא א

¹³ וראה ערך חוששין לזרע האב וערך זה וזה גורם: בבעלי חיים, לסוברים

פסולים (חולין יא א,ב; רמב"ם רוצח י ב, בעגלה ערופה, פרה א ז, בפרה אדומה, ועבודת יום הכיפורים ה יח, בשעיר המשתלח. ראה שם ושם הלימודים).

צפרי מצורע (ראה ערכו) שהן טריפה - פסולות (ראה נגעים יד ה, ורמב"ם טומאת צרעת יא ט), ואם לקחן ונמצאו טריפה, לא חלה עליהן קדושה כלל (קידושין נז א).

בשילוח הקן שלוח הקן (ראה ערכו), נוהג אף באם טריפה (חולין קמ א,ב; רמב"ם שחיטה יג יא; טוש"ע יו"ד רצב א).

היו האפרוחים טריפות - פטור משילוח (תוספתא חולין י יא; חולין קמ א; רמב"ם שם ט; טוש"ע שם ז), שנאמר תִּקַּח לָךְ (דברים כב ז), ולא לכלביך (חולין שם).

בראשית הגז ראשית הגז (ראה ערכו) נוהג בטריפה (תוספתא חולין י א; חולין קלו ב; נדה נא א), ורבי שמעון פוטר (חולין ונדה שם), שלמדים בגזרה שוה (ראה ערכו) ממעשר בהמה שהטריפה פטורה (ראה לעיל. חולין שם), ואין הלכה כדבריו (רמב"ם בכורים י ז). בפדיון פטר אין פודים פטר חמור (ראה ערכו) בטריפה (בכורות יב א; רמב"ם בכורים יב ח; שו"ע יו"ד שכא ב).

בשאר דינים

שחיטתה השוחט טריפה בשבת - חייב (ראה פסחים עא ב, ועג א; ועשיית חבורה רמב"ם שגגות ב י, וכן העושה בה חבורה (רשב"א שבת בשבת קלו א), שיכולה לחיות עד שנים עשר חודש, לכן כחיה היא לכל דבריה (תוספות ר"ד שבת שם). וכן השוחטה ביום טוב שלא לצורך, יש בו איסור מהתורה (רש"י ביצה לד א ד"ה מי, וד"ה ביום טוב. וכן נקטו הצ"ח שם כה, ושאגת אריה סד, ועונג יום טוב מד-מו ועוד). ויש מהראשונים שכתבו שהחובל בה בשבת פטור, שהטריפה דומה כמת, ואין שייך בה נטילת נשמה, כדרך שההורג אדם טריפה פטור מרציחה, משום ש"אדם מת" הרג (ראה ערך טרפה (אדם). תוספות ר"ד שבת שם בשם ריב"ם, וכן מצדד במנחת חינוך לב מוסף חשבת כט).

בשור הנסקל שור טריפה שהרג את הנפש, נחלקו אמוראים: רבא אמר חייב סקילה, ורב אשי אמר פטור, שכיון שבעליו אם היה טריפה והרג, לא היה נהרג (ראה ערך טרפה (אדם)), אף השור אינו נסקל, שנאמר הַשּׁוֹר יִסְקָל וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת (שמות כא כט. סנהדרין עא א), כל מקום שאין קוראים בו 'וגם בעליו יומת', אין קוראים בו 'השור יסקל' (שם), וכיון שבעליו אילו היה טריפה והרג על פי עדים, עדות שאי אתה יכול להזימה (ראה ערכו) היא ואינו נהרג, אף השור אינו נהרג (ראה רש"י שם); ורבא סובר שכיון שעדותם על השור אפשר להזימה, וישלמו דמי שור לבעלים (ראה ערך עדים זוממים), אין השור פטור (תוספות שם ד"ה שור).

הלכה כרב אשי (רמב"ם נזקי ממון י ז).

בתשלומי ד' וה' גנב שור או שה שהיו טריפה ומכרם, לרבי שמעון הסובר שאינו חייב על טביחתם בתשלומי ארבעה וחמשה (ראה לעיל, ושאלין הלכה כן), נחלקו אמוראים: ריש לקיש אמר פטור מארבעה וחמשה, שכל שאינו חייב בטביחה אינו חייב במכירה; ורבי יוחנן אמר חייב, שאף על פי שאינו בטביחה ישנו במכירה (בבא קמא עז ב, וראה ערך ארבעה וחמשה).

ואם הקדיש בהמה ואחר כך נטרפה, והמיר בה בהמת חולין - אינה נעשית תמורה, אף על פי שהיא קדושה בקדושת הגוף, מפני שאסורה באכילה כמו בהמה טמאה (ראה לעיל. תמורה שם ורש"י, וראה רש"י שם יז א ד"ה והרי בעל מום), ואף על פי שקדושת הגוף שבה אינה נפקעת, דין קרבן אין בה (חידושי רבנו חיים הלוי איסורי מזבח ג י).

בתוספתא אמר תנא קמא: עושים תמורה בטריפה (תוספתא תמורה א ח), שלדעתו כשם שבעל מום נתפס בתמורה, כך טריפה, וחולק על רבי אליעזר (ראה לעיל. חידושי הגר"ז תמורה יז א). ושמואל אמר שהמקדיש טריפה חלה עליה קדושת הגוף (תמורה יז א ורש"י), שלדעתו חולק הוא עליו גם לענין הקדשת הפה (חידושי הגר"ז תמורה שם).

הלכה כרבי אליעזר וכרבי אושעיא שאין קדושת הגוף חלה עליה (ראה לעיל. רמב"ם איסורי מזבח ג י).

בבכור ופטר בכור בהמה טהורה (ראה ערכו) שנולד טריפה, קדוש חמור בקדושת בכורה (ראה מנחות ו א, ורש"י ד"ה מה, וחולין קלו ב, ובכורות ג א), וכן פטר חמור (ראה ערכו) טעון פדיון אפילו הוא טריפה (ראה רמב"ם בכורות א א).

פדינה בהמת קדשים שנטרפה - שאין קדושתה נפקעת (ראה לעיל) - אין פודים אותה, שאין פודים קדשים להאכילם לכלבים (ראה ערך פדיון הקדש. תמורה ל ב; רמב"ם איסורי מזבח ב י, לסוברים כן (ראה שם יז א).

אם נחשב מום הטריפה אינה חשובה בעלת מום (אבן האזל איסורי מזבח ב י, וראה ערך טרפה (אדם)), ולדעת הסוברים שהמקריב שאר אסורי מזבח (ראה ערכו) - מלבד בעל מום - אינו לוקה, לפי שלא נתפרשה אזהרתם (ראה ערך אסורי מזבח וערך חיבי מלקיות), אף המקריב טריפה אינו לוקה (ראה רמב"ם איסורי מזבח ג ז).

וכן לענין פדיון - לסוברים פודים את הטריפה (ראה לעיל) - צריכה מום קבוע להיפדות עליו (ראה תמורה יז א. וראה שם שדחו). ויש שכתבו בדעת ראשונים בבהמת קדשים שילדה טריפה, שהולד נפדה שלא במום (ראה רמב"ם תמורה ד ח, ולחם משנה בדעתו), שלהלכה שאין חלה על טריפה קדושה (ראה לעיל), חשובה היא כבהמה טמאה, ואין לך מום גדול מזה (אור שמח תמורה שם).

אם פסולה טריפה נמנתה בין הפסולים שאין פסולם בקודש, שאף בקודש אם עלתה על גבי המזבח - תרד (ראה ערך פסולי המוקדשים. זבחים פד א, וכן ברמב"ם פסולי המוקדשים ז ב ג).

אותה ששנינו: בהמת קדשים שנשחטה ונמצאת טריפה, תצא לבית השריפה (ראה זבחים קג ב ועוד; רמב"ם איסורי מזבח ב יא), יש שכתבו הטעם שלדעת משנה זו אם נמצאה טריפה לאחר שחיטה חשובה פסולה בקודש, וכל שפסולו בקודש טעון שריפה (ראה ערך שריפת קדשים. תוספות יום טוב זבחים יב ד, וכן כתב בדעת הרמב"ם שם). ויש שכתבו שאף על פי שאין פסולה בקודש, החמירו בנשחטה במקדש להצריכה שריפה (חזון איש בכורות כג סק"ה, על פי תוספות בכורות לב ב).

במעשר בהמה אין טריפה נכנסת לדיר להתעשר, שטריפה פטורה ממעשר בהמה (בכורות נז א, ומנחות ו א; רמב"ם בכורות ו יד).

לאינם קרבים עגלה ערופה (ראה ערכו) שהיא טריפה, וכן פרה אדומה על המזבח (ראה ערכו) ושעיר המשתלח (ראה ערכו) שהם טריפה -

י (האות)¹

האות העשירית מכ"ב אותיות (ראה ערכו) של אל"ף בי"ת

צורתה

האות יו"ד מהאל"ף בי"ת של כתב אשורי (ראה ערכו),
בכתיבת ספר תורה ותפילין ומזוזה (ראה ערך אותיות.

וראה ערך כתיבת סת"ם), וכן בגט אשה (ראה ערך גט), היא הקטנה
שבאותיות (ירושלמי סנהדרין ב ו; בראשית רבה מז; ויקרא רבה יט ועוד).

צורתה היא נקודה אחת (אלפא ביתא לרי"ט ליפמן (קובץ
ספרי סת"ם עמוד רנ). וראה סנהדרין צה ב, ורש"י ד"ה עשרה),
ורגל קטנה בצד ימין (ראה רש"י מנחות כט א, ותוספות שם ד"ה קוצו,
ולחל: קוצו של יו"ד) [ראה איור מס' 3 בסוף הכרך].

על התג או העוקץ שבצד שמאל, שיש סוברים שהם מגוף האות,
ראה להלן: קוצה של יו"ד.

גוף הי"ד אורך גוף האות יו"ד, כתבו ראשונים שיעשה אותו
כעובי קולמוס (אלפא ביתא שם (עמוד רו)), ולא יותר,
שלא תדמה לרי"ש (שם (עמוד רסח)), וכעין זה בתקון תפילין לרי"א
מוזנשהיים (שם עמוד סז)), ותהא עגולה לצד ימין (אלפא ביתא שם),
וראשה ופניה שוים (שם (עמוד רא ורכד), הובא בבית יוסף או"ח לו בא"ב
הראשון והשני), ולא באלכסון (אלפא ביתא שם עמוד רסח), היינו שלא
יהיו פניה כלפי מעלה (תקון תפילין שם עמוד קט).

הרגל הרגל שבימין, כתבו ראשונים שיעשה אותה קצרה, שלא
תדמה לוי"ו (פסקי הרא"ש על הלכות ספר תורה להרי"ף; טור
או"ח לו ויו"ד רעד, על פי שבת קג ב). ויש שהוכיח מכאן שצורת יו"ד
היא כוי"ו קצרה, ולא כזי"ן קצרה (רי"ן שבת שם. וראה ערך ו וערך ז).
מטעם זה יש שכתבו שיעשה הרגל עקומה לצד פנים (תקון תפילין
שם (עמוד קט), ואלפא ביתא שם עמוד רא, הובא בבית יוסף או"ח שם בא"ב
הראשון, ושם עמוד רסח, ועמוד רכד, הובא בבית יוסף שם בא"ב השני), וכן
מטעם שלא תדמה לחי"ת על ידי העוקץ שבשמאל (אלפא ביתא
שם עמוד רכח).

ויש שהוסיפו שלא יעשה הרגל גדולה - היינו עבה - שלא תדמה
לרי"ש (אלפא ביתא שם עמוד רכד, הובא בבית יוסף שם).

ויש שכתב שמכל מקום אין די ברגל כל שהיא, אלא יהיה ארכה
כעובי קולמוס (מקדש מעט על הלבוש קונטרס הא"ב אות י סק"ו, על פי
מנחות כט א).

קוצה של יו"ד

קוצה של יו"ד בכתיבת ספר תורה ותפילין ומזוזה, שאפילו אות
מעכבת אחת מעכבת, שנאמר וְכָתְבָהֶם (דברים ו ט), כתיבה
תמה (ראה שבת קג ב, וראה ערך אותיות וערך כתיבת סת"ם), אף קוצה
של יו"ד מעכב (מנחות כט א, במזוזה, ושם לד א, בתפילין; רמב"ם תפילין
א א; טור או"ח לב, ורמ"א שם ד). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים רגל ימנית של יו"ד (רש"י שם כט א ד"ה קוצו. ראה
לעיל), שאף על פי שאינה צריכה היכר גדול, שנקודה אחת היא
במקום יו"ד (ראה לעיל), מכל מקום הרי חסרה היא (ספר המאורות

לר"מ מנרבוה בהלכות קטנות סוף מועד), או מפני שגופה קטן, אם לא
יארץ עוקצה הרי זו נקודה בלבד (הלכות מזוזה לרבינו ישעיה בפסקי
רי"ד מועד עמוד תכא).

• יש חולקים על פירוש זה, שהרי פשוט הוא שמעכבת (רבינו תם
בתוספות מנחות שם ד"ה קוצו; הלכות ספר תורה להרא"ש יב; מרדכי
מנחות תתקנב; הגהות מרדכי גיטין תסט; תקון תפילין עמוד קיא, וברוך
שאמר שם סב), שאם חסרה הרגל אינה יו"ד אלא נקודה (מרדכי שם
ושם; תקון תפילין שם)², ולדעתם קוצה של יו"ד היינו צד שמאל
של היו"ד שכפוף למטה (רבינו תם ורא"ש שם)³, כמו עוקץ קטן
יורד (שו"ע הרב או"ח לו) [ראה איור מס' 3 בסוף הכרך], וכן אמרו: מפני
מה כפוף ראשה, מפני שצדיקים כפוף ראשיהם מפני מעשיהם
שאינם דומים זה לזה (מנחות כט ב. רבינו תם שם), וכבודו של זה
גדול משל זה, ומתבייש מחברו (רש"י מנחות שם ד"ה מעשיהם).

• יש מפרשים חודה של מעלה הנתון כלפי פניה (תקון ספר תורה
לרבינו תם במחזור ויטרי עמוד 654, וכן הוא בשמו בראב"ה מנחות. וכן
בספר המנהיג תפילין (מוסד הרב קוק, עמוד תקפז), והוא תג קטן בסוף
ראש היו"ד (ארחות חיים לר"י מלוניל תפילין, בשם רבינו תם) [ראה איור
מס' 3 בסוף הכרך].

• יש מפרשים שיש ליו"ד תג למעלה, וגם כפוף למטה (הלכות
ספר תורה להרא"ש יב, על פי פסיקתא רבתי כא, ובארחות חיים שם,
ובמהנהיג עמוד תרי, ובתקון תפילין עמוד קט)⁴.

• ויש מפרשים היינו התגין (ראה ערכו) שבכמה אותיות בפרשיות
התפילין (העיטור תפילין עמוד נז, ושם בשם השימושא רבא על התגין,
והובא בסוף פסקי הרא"ש על הלכות תפילין להרי"ף, ובטור או"ח לו. וראה
ערך כתיבת סת"ם וערך תגין), ובכללן התג שעל היו"ד שבמלים
"קדש לי" (העיטור שם).

להלכה כתבו הפוסקים שיש לחוש לדעת הסוברים
בתפילין ומזוזה שהראש השמאלי כפוף למטה (ראה טור או"ח לו,
ויו"ד רעד, וראה שו"ת מהרי"ק סט), או שיש לה תג למעלה, וגם כפוף
למטה (ראה טור שם ושם), היינו תג בצד שמאל על פניה, וכןגדרו
עוקץ קטן יורד למטה (אלפא ביתא עמוד רכא ורכה, הובא בבית יוסף
או"ח שם בא"ב הראשון והשני. וראה ערך תגין) [ראה איור מס' 3 בסוף
הכרך], ומטעם זה בפרשיות של תפילין ומזוזה שמעכבת בהן
כתיבה כסדרן (ראה ערך כתיבת סת"ם), יעשה שני הקוצות מיד, טרם
שיתחיל לכתוב אות אחרת (תקון תפילין עמוד קט; האגור פה, הובא
בבית יוסף או"ח שם ד"ה וכתב).

ויש שכתבו שאף על פי שקוצה של יו"ד מעכב, אם לא עשאו
בתחילה לא פסל, מאחר ששם יו"ד על האות אף בלא אותו קוץ
(בית יוסף שם, בשם הר"י אסקנדר; ט"ז שם סק"א; מגן אברהם ס"ק לו),
ודוקא רגל שמצד ימין אם לא עשאה מתחילה אין לתקנה אחרי
כן (הר"י אסקנדר שם).

ויש מי שכתב שיש לסמוך על דעת הראשונים שפירשו שהוא
רגל ימין (ראה לעיל), אבל הקוצות שבשמאל אין מעכבים, ויש

כמין יו"ד. וראה ערך תפילין. 4. וראה אלפא ביתא שם עמוד רא ורכה, הובא
בבית יוסף לו בא"ב הראשון והשני, שנראה שנמשך למעלה ולמטה בקו ישר
כאילו הוא תג אחד.

י (האות). 1. י, טורים קכט-קלז. 2. וראה תוספות שם שמה שכתב בסנהדרין
צה ב שנקודה אחת עושה יו"ד, כעין יו"ד קאמר, ולא יו"ד ממש. 3. וראה
רש"י שבת סב א ד"ה התם, על הי"ד שברצועה בתפילין של יד שראשה כפוף

משה וישראל" (ראה ערך הנ"ל), אלא שבמקום עיגון יש להקל לתקנו אף לאחר שחתמו העדים (סדר גיטין מהר"מ פא, הובא בבית שמואל כה ס"ק כח). ויש שכתב שבשעת הדחק וחשש עיגון יש להקל אף בלא תיקון (שו"ת נודע ביהודה תניינא אהע"ז קיג).

הברתה ושימושה

מאותיות החיד האות יו"ד נחשבת מאותיות החיד גיכ"ק (ספר יצירה ב ג; רעיא מהימנא פנחס רכח א), ומתבטאת בשליש הלשון (ספר יצירה שם, ובפירוש רס"ג שם). וכן כתבו ראשונים במצות קריאת שמע - שיש לדקדק באותיותיה (ראה ערך קריאת שמע) - שצריך להדגיש יו"ד של ישראל, שלא תיבלע ותיראה אל"ף (ראב"ד קריאת שמע ב ט; טושי"ע או"ח סא יח), וכן יו"ד של והיו, שלא ישתמע כאומר והאו (טושי"ע שם).

כאות ניקוד אות יו"ד משמשת אף במקום ניקוד של "חיריק" ושל "צירה" או כסימן לרבים וכדומה (ראה קרית ספר להמאירי ב עמוד ח-י, ובספרי הדקדוק), וכן מצינו מילים בתורה ונביאים וכתובים שדינן להיכתב מלאות יו"ד או חסרות לפי המסורת (ראה ערך חסרות ויתרות), וכן מצינו שדרשו בענין זה יו"ד יתירה (ראה קדושין ד א, ורש"י ד"ה אן, ויבמות כב ב ד"ה וכן, ורשב"ם בבא בתרא קטו א ד"ה אין).

על שימושה בתורת מספר עשר, ראה ערך אותיות וערך גימטריא וערך נוטריקון.

על אות יו"ד כאחת מאותיות שם המפורש או כינויו, ראה ערכים: אזכרות; הוגה את השם; מחיקת השם; תפילין.

לתקנם אף אם לא עשאו בתחילה (תקון תפילין שם; הגהות ברוך שאמר שם סג).

וכן יש מהאחרונים שכתב שאין לפסול יו"ד שאין לה עוקץ בשמאל, לפי שיש אומרים שאין צריך עוקץ ממש בולט ונמשך, אלא זוית, ולהוציא עגולה (שו"ת חתם סופר יו"ד רסה) ⁵.

בכתיבה וכן יש מהאחרונים שכתב שב"כתיבה ספרדית" ראשה ופניה של יו"ד אינם שוים (ראה לעיל), והראש מחציו ואילך עוקם עצמו כלפי מעלה עד שמתדקדק ונעשה תג עליו הנמשך ממנו ומעצמו, ואין עוקץ יורד כנגדו (מור וקציעה או"ח לו, הובא בספר לדוד אמת להחיד"א יג סק"ב).

הקוצים הקוצות שבשמאל, כתבו הפוסקים שיעשה אותם קטנים בשמאל ודקים (תקון תפילין עמוד קיב), שאם יהיה גדול למעלה תיראה כלמ"ד, ואם יאריך למטה תיראה כח"ת (משנת סופרים אות יו"ד), וכן שהעוקץ היורד יהיה קצר מהתג שלמעלה (אלפא ביתא עמוד רא, הובא בבית יוסף שם בא"ב הראשון), ומכל מקום אין לו שיעור ודי בכל שהוא, כל שניכר שראש היו"ד כפוף למטה (מקדש מעט על הלבוש סק"ה), ולא יהיה אלא כעין נקודה או מעט יותר (משנת סופרים שם).

בגט אשה אף בכתיבת גט אשה (ראה ערך גט: תיקוני אותיות), יש ראשונים שכתבו שקוצה של יו"ד מעכב (אור זרוע גיטין תשטו; הגהות מרדכי גיטין תסט), אלא שיש שצידד בדעתם שלסוברים שהוא בצד שמאל (ראה לעיל), אף על פי שמעכב בתפילין, בגט אינו מעכב, משום שהאות ניכרת (שו"ת תרומת הדשן רל ורלז).

ויש שהחמירו לעשות אף בגט עוקץ קטן למטה, ועוקץ קטן למעלה בצד שמאל, מלבד רגל ימין, קודם שיכתוב בגט "כדת

יאוש

יאושו של אדם מחפץ שלו או מזכות ממונית שיש לו, שמחמת היאוש יש שמוקעת בעלותו או זכותו

הפרקים:

- גדרו
- בדבר שאינו אבוד
- בממון שבידי אחרים
- כשבא לדידהם באיסור
- בקרקעות
- בשטרות
- באבדה
- בגזילה וגניבה
- בשאר דברים

גדרו

ה, שגילה דעתו שמתייאש ממנה (רש"י שם כא ב ד"ה דמייאש), או כיוצא בדברים אלו המראים שמתייאש (רמב"ם שם), וכיון שנתייאש ממנה, מי שימצאנה יכול לזכות בה (ראה משנה שם כא א ורש"י; גמרא בבא קמא סו א; רמב"ם שם, וראה שם הלכה א; טושי"ע שם), אם עשה בה קנין המועיל (שו"ת מחנה חיים א כז ד"ה וראיתו), היינו אחד מהקניינים שקונים בהם את ההפקר (ראה ערך הפקר: קנין מהפקר. אמרי משה לו טז).

וכן המתייאש מחפץ שנגנב או נגזל ממנו, הגנב והגזלן קונים אותו, בתנאים מסויימים (ראה להלן: כשבא לדידהם באיסור, וראה ערך שינוי).

מקורו מנין ליאוש מן התורה, בירושלמי אמר רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק שלמדים מהאמור באבדה: אֲשֶׁר תֵּאָבֵד מִמֶּנִּי וּמִצֵּאָתָהּ (דברים כב א), את שאבוד לו ומצוי לך אתה

לשון יאוש עניינו הסרת דבר מהלב ואי זכירתו עוד, כמו: וְנִזְאֵשׁ מִמֶּנִּי שְׂאוֹל לְבִקְשֵׁנִי עוֹד וגו' (שמואל א כז א. ספר השרשים לר"י אבן ג'נאח ערך יאוש; ספר השרשים לרד"ק ערך יאוש). בתלמוד ובפוסקים משמש לשון זה בדרך כלל ליאוש מממון האבוד מבעליו (ראה להלן), שאמר עליו: ווי לחסרון כים (ראה בבא מציעא כג א, ורש"י שם כא ב ד"ה דמייאש), ושוב אין דעתו עליו (רש"י שם ד"ה מהשתא), שחושב שלא יחזור אליו (ספר המקח לרב האי גאון שער לב) לעולם (קונטרס אחרון שבשו"ת הב"ח החדשות שם; שערי ישר ה יב).

גדרו ממון האבוד מבעליו, יש שאם נתייאש הימנו יכול אחר לזכות בו, כגון אבדה שאמר עליה בעליה: ווי לחסרון כים (בבא מציעא כג א; רמב"ם גולה ואבדה יג ד; טושי"ע חושן משפט רסב

לא הכשיר אלא בגט. יאוש. 1. כא, טורים קלז-רמא.

5. וראה באור הלכה במשנת סופרים ד"ה יגורו, שהנודע ביהודה תנינא קיג מכשיר בדיעבד בלא עוקץ שמאלי, וראה חזון איש שם סק"ב שהנודע ביהודה

מחנה אפרים שם, וחזון איש בבא קמא יח סק"א), אלא שבמקום שהפקר מועיל בו יש בכלל יאוש גם זה שהוא מפקירו, והוא מועיל אף באופן שאין יאוש מועיל בו (פני יהושע שם; מחנה אפרים שם; חזון איש שם); ויש שכתבו שלדעה זו כל יאוש שמועיל הרי זה מתורת הפקר, שהבעלים, מכיון שנתייבש, מפקיר הוא את החפץ (חתן סופר יאוש ב ד"ה והנלע"ד ואילך).

קטנים קטנים, אין יאושם יאוש, שאינם בני מחילה (ראה בבא מציעא כב ב, ותוספות ד"ה דלאו, ומאירי שם) - והיאוש ממין מחילה הוא (מאירי שם) - ואין הפקירם הפקר (רש"י שם ד"ה יתמי³).

בדבר שאינו יאוש מועיל בדבר שאינו ברשותו (ראה ערכו. מחנה ברשותו אפרים זכיה מהפקר ז, על פי גיטין ל א; קצות החושן סו סק"א; נתיבות המשפט לו ס"ק יג; שו"ת ברית יעקב קז), שכן יאוש קונה בגנבה (ראה ערכו) וגזל (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה להלן: כשבא לידהם באיסור), אף שאין החפץ ברשות בעלים אלא ברשות הגנב והגזלן (קצות החושן שם; נתיבות המשפט שם; ברית יעקב שם), ועיקר דין יאוש מצינו בתורה באבידה, שאינה ברשות הבעלים ואינו יכול להפקירה, לדעת הסוברים כן (ברית יעקב שם).

גוי גוי (ראה ערכו), נראה מדברי ראשונים שיכול הוא לזכות בחפץ שנתייבש בעליו ממנו (ראה רש"י סוכה ל ב ד"ה וקרקע, ותוספות שם, שגוי אינו קונה קרקע גזולה ביאוש, לפי שקרקע אינה גזולה ומבואר שמטלטלים נקנים לגוי ביאוש, וכן מבואר ברמב"ן גיטין בהשטמות לו ב, והובא ברשב"א שם⁴).

מהאחרונים יש שכתבו שכיון שביאוש אינו יוצא מרשות בעלים עד שיבוא ליד זוכה, לסוברים כן, אין גוי קונה אבידה ביאוש, שיאוש נלמד מהאמור: וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדֶת אֲחִיךָ וגו' (דברים כב א), ונאמר באותו פסוק: וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדֶת אֲחִיךָ וגו' (דברים שם), ואין גוי בכלל "אחיק" (נתיבות המשפט [בשו"ע מהדורת באלאבא] קה סק"ב), ולסוברים שיאוש כהפקר הוא (ראה לעיל: האם יאוש כהפקר), יכול הגוי לזכות בחפץ שנתייבש ממנו בעליו, כדרך שהוא זוכה בהפקר (באר יצחק יו"ד כג ג ד"ה אך, וראה שם ד"ה והמג"א).

בדבר שאינו אבוד

דבר שנמצא ברשות בעליו ונתייבש ממנו, יש מהראשונים שכתבו שאין היאוש מועיל להתירו (רמב"ן במלחמות בבא מציעא כו ב, וראה בחידושי שם; רשב"א שם כו א; אבן האזל גזלה ואבדה טו ח בדעת הראב"ד, וראה שם שאף הרמב"ם אפשר שסובר כן), שאין היאוש מפקיע מן האדם ממונו שהוא ברשותו (ר"ן בבא מציעא כו ב, בשם הרמב"ן), שעיקר היאוש אינו אלא בזמן ששליטת הבעלים בממון נתרועעה (ראה חזון איש בבא קמא יח סק"א), וכל שהוא ברשותו אין כאן חסרון בשליטתו בממונו (ראה חזון איש שם ד"ה שם); ויש שכתבו הטעם מפני שהוא יאוש בטעות (אמרי משה לו ג ואותו י; חידושי רש"י הכהן בבא מציעא כ ד"ה ובזה).

יש ראשונים חולקים וסוברים שאם נאבד לאדם חפץ בתוך ביתו וידוע לנו שהתייבש, חל היאוש והרי הוא של מוצאו (תוספות בבא מציעא כו א ד"ה בכותל וד"ה וניזל, ורא"ש שם, וראה תרומת הכרי רסב בדעתם; מרדכי בבא מציעא ב רס), ואף ממון שהוא מוחזק ביד בעליו, יאוש מועיל בו (ראה שו"ת מהרי"ק ג).

חייב להכריז, ואת שאינו אבוד לו ומצוי לך אין אתה חייב להכריז, יצא יאוש בעלים שאבוד ממנו ומכל אדם (ירושלמי בבא מציעא ב א), ומכאן למדים לכל אבידה שמותרת למוצאה ביאוש בעלים (ריטב"א (החדש) בבא מציעא כו א ד"ה מתני' בביאור הירושלמי). ונחלקו בכך ראשונים:

• יש שכתבו שאף לדעת הבבלי למדים יאוש מאבידה האבודה ממנו ומכל אדם (רש"י בבא קמא סו א ד"ה מוצא).

• ויש חולקים וסוברים שלדעת הבבלי אין ללמוד יאוש מאבידה האבודה ממנו ומכל אדם, שזו לא משום יאוש הותרה, אלא גזירת הכתוב היא, ואפילו לא נתייבש ממנה (רמב"ן בבא מציעא כב ב וכו א; ר"ן שם כו א), אלא למדים ליאוש מן התורה מהאמור: וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדֶת אֲחִיךָ וגו' (דברים כב א), ושנינו: אף השמלה היתה בכלל כל אבדת אחיך, ולמה יצאת, להקיש אליה, לומר לך מה שמלה מיוחדת שיש בה סימנים, ויש לה תובעים - שלא נעשית אלא בידי אדם, ולא באה מן ההפקר (רש"י בבא מציעא כו א ד"ה למה) - אף כל שיש לו תובעים חייב להכריז (משנה שם, וגמרא שם; רמב"ם גזלה ואבדה יד א), אבל דבר שאין לו תובעים, היינו שידוע שבעליו נתייבש ממנו, אינו מחויב להחזירו (ר"ף שם כו א על פי משנה שם; רש"י שם²; תוספות בבא מציעא כו א ד"ה מה; רמב"ם שם).

נתייבש בלב נתייבש מן האבידה בלבד, יצאה מרשותו, אף שלא הוציא היאוש בשפתיו (רמב"ן ריש פסחים ד"ה וכן), ואפילו אומר שאינו מתייבש, כל שהדבר ודאי שמתייבש בלבד, אין בדבריו כלום (תוספות בבא מציעא כב א ד"ה שטף).

וכתבו ראשונים שכן הדין בכל דבר שראוי להתייבש ממנו, שאינו יכול לומר שאינו מתייבש (ראה שו"ת מהרי"ק שורש א); ויש ראשונים שנראה מדבריהם שאף במקום שהדבר ודאי שמתייבש בלבד, כגון באבידה ששטפה נהר, אם צווח הוא ואומר שאינו מתייבש, אין כאן יאוש (ראה ריטב"א (החדש) בבא מציעא כד א ד"ה מפני, בשם תוספות ורא"ש שם ב ו).

האם יאוש כהפקר (תוספות בבא קמא סו א ד"ה כיון, וראה מחנה אפרים זכיה מהפקר ז, ופרי יצחק ב סד ד"ה ונראה, וחזון איש בבא קמא יח סק"א), אלא גזירת הכתוב היא שלאחר שהתייבש ממנו, יכול כל אדם לזכות בו (נתיבות המשפט לו יג; תרומת הכרי רסב; פרי יצחק שם), וחלוק יאוש מהפקר, שהפקר עושהו האדם מרצונו, והוא מהעניינים שהתורה השליטה בהם כל אדם על ממונו, אבל יאוש הפקעה הוא בעל כרחו ונגד רצונו (חזון איש שם, וכעין זה בנתיבות המשפט שם).

יש מהראשונים שכתבו בטעם שהאומר נתייבשתי מפלוני עבדי - קנה העבד את קנין הממון שבו (ראה גיטין לט ב, ורש"י שם ד"ה אין, ותוספות שם ד"ה מה), שהוא מפני שהפקירו, שיאוש לשון הפקר הוא (רש"י גיטין שם ד"ה נתייבשתי, וראה מחנה אפרים זכיה מהפקר ז, שכן דעת הרמב"ם).

ונחלקו בכך אחרונים, ושתי דעות בדבר: יש שכתבו שאף לדעה זו עיקר דין יאוש גזירת הכתוב הוא, ואינו משום שמפקירו, שהרי אין הפקר מועיל בדבר שאינו ברשותו (פני יהושע גיטין שם. וראה

שלדעתו יאוש מתורת הפקר הוא. 4. וראה שו"ת מהרי"ק ג, בחוב, וראב"ד

2. וראה לעיל מרש"י בבא קמא שכתב מקור אחר. 3. וראה לעיל בסמוך,

בחוב זה להפקיעו (אור שמח מכירה ו יב); ויש סוברים שאף שהלווה עצמו אינו יכול לזכות בחוב לפי שכבר נתחייב בפרעונו, מועיל היאוש שהמוצא שטר חוב שאבד למלוה זוכה הוא בחוב הכתוב בו (קצות החושן סו סק"א).

אמנם יש חולקים וסוברים שיאוש מועיל בחוב (מהרי"ק שורש ג⁶; מחנה אפרים זכיה מהפקר ז; קצות החושן קסג), שהדברים קל וחומר, ומה ממון שהוא מוחזק ביד בעליו בעין, יאוש מועיל בו, חוב שאינו בעין, וספק יפרע ספק לא יפרע, כל שכן שמועיל בו היאוש (מהרי"ק שם).

כשבא לידהם באיסור

גזילה או גניבה שהבעלים נתיימש ממנה⁷, נחלקו האם יאוש קונה בגזילה או אמוראים אם הגזול או הגנב קונה אותה ביאוש: לדעת רב יאוש קונה (בבא קמא סז ב), מן התורה (ראה גמרא שם סח א), ודיו שישלם דמיה (רש"י שם סו א ד"ה יאוש), וכן דעת ריש לקיש (גמרא שם סח ב), וכן כתבו ראשונים בדעת רב יהודה (רמב"ן רשב"א וריטב"א גיטין נה א, על פי גמרא שם⁸). אף לדעת רבה יאוש קונה בגזילה, אלא שנסתפק אם קונה הוא מן התורה, או מדבריהם, מפני תקנת-השבים (ראה ערכו. בבא קמא סו א).

ורב יוסף אמר יאוש אינו קונה, ואף לא מדבריהם (שם), וכן סובר רמי בר חמא (שם קיא ב), ולדעת רבים מהראשונים אף מצינו ברייתא הסוברת שיאוש אינו קונה (ראה גמרא שם קיד א, ורש"י ושאר ראשונים שם, וראה תוספות בבא קמא סז א ד"ה אמר, בשם רבינו תם ורי"י). וכן אמר רב ששת שחיוב גנב בארבעה-וחמשה (ראה ערכו) הוא אף כשטבח או מכר לאחר שנתיימש הבעלים, לפי שלא קנה הגנב את הגניבה ביאוש, ועדיין של גנב היא בשעת טביחה ומכירה (בבא קמא סח ב), וכן סוברים ר' אלעזר ורב נחמן (גמרא שם סז א).

הלכה שמן התורה אין יאוש קונה לגנב ולגזולן (ראה רי"ף בבא קמא סו א, ונמוקי יוסף שם ובעל המאור וראב"ד שם קיד א, בדעתו; רמב"ם גניבה א יב, וגולה ואבדה ב א, ושם ה ב; טוש"ע חו"מ שג ב, ושם שסא א⁹).

נטל אדם את גזילה מן הגזילה לאחר יאוש הבעלים, שלא מדעת הגזולן, ועדיין היא בידו בעין, לא קנאה, וחייב הוא להחזירה לבעליה (ברייתא בגמרא בבא קמא קיא ב; טוש"ע חו"מ שסא ו).

חוב תשלומים גזול שקנה גזילה ביאוש - לסוברים שיאוש קונה בגזילה (ראה לעיל) - חייב לשלם לנגזל דמיה, ואין היאוש פוטרו מתשלומים (בבא קמא סו ב; תוספות רבינו פרץ ורשב"א שם א. וראה תרומת הכרי רסב ד"ה אך כל זה).

וכתבו ראשונים שאף שהזוכה באבידה לאחר יאוש אינו חייב לשלם דמיה, הרי זה לפי שכבר נתיימש הבעלים ממנה קודם שבאה לידי המוצא והרי היא הפקר, וכיון שזכה המוצא מן ההפקר אינו חייב לשלם, מה שאין כן בגזילה, מיד שבאה לידי נתחייב לשלם גופה או דמיה, ואין היאוש פוטרו מדמיה (תוספות רבינו פרץ שם, וראה קצות החושן שג סק"ב); ויש שכתבו בטעם החילוק שבין אבידה לגזילה, שבאבידה שבהיתר באה לידי,

חוב, יש מן האחרונים שכתבו שאין יאוש מועיל בו מפני שלעולם אין החוב אבוד מן המלווה, ואפילו אם יאבד הלווה את נכסיו, החוב במקומו עומד (ראה ערך מלוה, וראה חידושי רש"י הכהן בבא מציעא כב ג. קובץ שעורים בבא בתרא קפו; חזון איש בבא קמא י ס"ק יד ד"ה ואמנם), אלא שאם אי אפשר להוציא בדיינים, מועיל היאוש אף בחוב, לדעה זו (קובץ שעורים שם).

יאוש מגופו יאוש של אדם מגופו, אינו מועיל (ראה רשב"א גיטין לו ב ד"ה שבא), וכן אמרו בגונב-נפש (ראה ערכו) ומכרו, שאין שם יאוש בעלים (בבא קמא סח ב, וראה ערך גונב נפש), שאין אדם מתיימש על עצמו (רש"י שם ד"ה גניבה); וכן גוי שנשבה על ידי גוי אחר ונתיימש השבוי, אין השבאי קונה אותו ביאוש, לפי שלא שייך יאוש בגופו אלא בממונו (רשב"א גיטין שם, על פי דין גונב נפש. וראה דבר אברהם א יא אות ד).

בממון שבידי אחרים

המוצא אבידה ונטלה לפני יאוש, אף שלאחר שבאה לידי נתיימש בעליה ממנה, חייב המוצא בעשה של "השב תשיבם" (ראה ערך חשבת אבדה. בבא מציעא כו ב; רמב"ם גולה ואבדה יד ז; טוש"ע חו"מ רנט א, ושם רסב ג), שהיאוש לאחר שבאה האבידה לידי המוצא אינו יאוש, לפי ש"באיסורא אתא לידה", היינו שבאיסור באה האבידה לידי (בבא מציעא כא ב). בביאור טעם זה נחלקו ראשונים ואחרונים, וכמה דעות בדבר:

• יש סוברים שכיון שכבר נתחייב בהשבת האבידה, אין היאוש קונה לו (תוספות בבא קמא סו א ד"ה הכא), שמצות ההשבה חלה עליו משעה שנטלה (ראה ערך חשבת אבדה) ועד ששייבנה (שו"ת חכם צבי קמד, ובהג"ה לט"ז חו"מ קסג), והיאוש אינו יכול להפקיע את חיוב ההשבה שכבר חל עליו קודם לכן (ברכת שמואל בבא מציעא יח לדעה זו), ונמצא שחיובו להשיב מונע ממנו מלזכות בה (קהילות יעקב בבא מציעא כב (כה) ד"ה ואפשר).

• ויש שכתבו שכיון שהמוצא שומר שכן של הבעלים הוא (ראה ערך חשבת אבדה: שמירתה וטיפול), וידו כיד הבעלים, אין יאוש מועיל בו (רמב"ן במלחמות בבא מציעא כו ב, ובחידושי שם, והובא בר"ן שם; ריטב"א (החדש) בבא מציעא כא ב), שהרי ברשות הבעלים היא (רמב"ן שם), ואין יאוש מועיל בדבר המצוי ברשות בעליו (ר"ן שם בשם הרמב"ן, וראה אמרי משה לו י).

בעל חוב בעל חוב שנתיימש מחובו (פני יהושע גיטין ל א ד"ה נתיימש⁵; חכם צבי בהגה בט"ז חו"מ קסג, ובשו"ת קמד; נתיבות המשפט קסג סק"א; תרומת הכרי רסב), ובטעם הדבר יש שכתבו שהוא מפני שאין יאוש יכול להפקיע מן הלווה מצות פרעון שכבר חלה עליו (חכם צבי שם, וראה תרומת הכרי שם; קצות החושן סו סק"א), שפריעת בעל חוב היא מצוה משעת ההלוואה ועד שעת הפרעון (ראה ערך הלוואה: פרעונה. חכם צבי שם).

וכתבו אחרונים לדעה זו שאין הדברים אמורים אלא במקום שנשתעבד גופו לפרעון החוב, שאין היאוש מועיל להפקיע שעבוד זה, אבל בחוב שאין בו אלא שיעבוד נכסים, מועיל יאוש

הבעלים, ויש סוברים כן בסתם גניבה, ויש סוברים שאפילו שמענו הבעלים מתיימש בפירוש אנו תולים שאינו יאוש. 8. אבל בתוספות שם סוף ד"ה מאי מפרשים שאינו קונה אלא בצירוף שינוי השם, וראה ערך שנוי. 9. וראה תוספות בבא קמא סח ב ד"ה רבי, שנסתפקו.

בחשגות גולה ואבדה ט א. 5. וכתב שכן הוא בטור חו"מ צח, וראה קצות החושן קסג שתמה. 6. וכתב שכן דעת תוספות וסמ"ג, והובא ברמ"א בשו"ע חו"מ קסג ג, וראה שם רסב ה. 7. ראה להלן: בגזילה וגניבה, אימתי תולים שהבעלים נתיימש, ושם יש סוברים בסתם גזילה שיש לתלות שנתיימש

הטעם שאין קרקע נקנית לגזלן ביאוש - לסוברים מועיל בה יאוש כן - כתבו ראשונים שהוא משום שקרקע אינה נגזלת (ראה ערך גזל. רש"י ותוספות סוכה ל ב ד"ה וקרקע; רשב"ם בבא בתרא מד א ד"ה ופרקינן), שלעולם בחזקת בעליה היא (רש"י ותוספות שם, על פי בבא קמא קיז ב), ולדעה זו לדברי רבי אליעזר שאמר שקרקע נגזלת, מועיל יאוש בקרקע, כשם שמועיל במטלטלים, שהרי הקרקע בחזקת הגזלן היא (ראה רש"י סוכה לא א ד"ה ורבנן).

ונחלקו אחרונים, וכמה דעות בדבר:

• יש מפרשים שכיון שקרקע אינה נגזלת לעולם ברשות הבעלים היא נמצאת, ולכן אין מועיל בה יאוש, לפי שאין יאוש מועיל בדבר הנמצא ברשות בעליו, לסוברים כן (ראה לעיל: בדבר שאינו אבוד. נתיבות המשפט שסג סק"א ושעא סק"א; שו"ת חמדת שלמה או"ח כה), ודבר זה סברא הוא, ולא מן המקרא למדנוהו (נתיבות המשפט שסג סק"א; חידושי רבי חיים הלוי גזלה ואבדה ט א). לדעה זו, באופנים שאין הקרקע חשובה ברשות הבעלים, יאוש מועיל בה (נתיבות המשפט שם; מרחשת קונטרס יאוש ה טו).

• יש שכתבו הטעם שאין יאוש בקרקע, שכיון שקרקע אינה נגזלת, אנן-סהדי (ראה ערכו) [אנו עדים] שאינו מתייחס לגמרי (כפות תמרים סוכה ל ב ד"ה כתבו (הג''); פני יהושע סוכה שם; חזון איש בבא קמא טז ס"ק יח ד"ה ויש), ואף שהבעלים אמר בפירוש שהוא מתייחס מן הקרקע, בטלה דעתו אצל כל אדם (ראה ערכו. תרומות הכרי שעא לדעה זו).

• ויש שכתב טעם אחר, שיאוש נלמד משמלתו (דברים כב ג. ראה לעיל: גדרו; מקורו), ואין ללמוד משם אלא מטלטלים, שדומים לשמלה (מרחשת קונטרס בענין יאוש ה).

הטעם שמועיל בה יאוש בטעם שיאוש קונה בקרקע, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך), יש ראשונים שכתבו שכשם שהוקשו עבדים לקרקעות, שלכן אין עבדים נגזלים (ראה ערך גזל: בקרקעות, עבדים ושטרות), כך הוקשו קרקעות לעבדים לענין יאוש בגזלתם, שכשם שיש יאוש לעבדים (ראה רש"י גיטין לו ב ד"ה אלא וד"ה למעשה; תוספות בבא בתרא מד א ד"ה דוקא; ראב"ד גזלה ואבדה ט א, וראה דבר אברהם א יא שכן דעת רוב ראשונים), כך יש יאוש לקרקעות (אור זרוע א תשנח); ויש שכתבו שאין יאוש קונה בקרקע אלא מתקנת חכמים (כפות תמרים סוכה ל ב ד"ה כתבו (הג'') ותרומות הכרי ריש שעא, בדעת תוספות ורא"ש¹¹).

כשאין ידוע מי הבעלים של הקרקע לשום אדם שזה הוא הבעלים (נתיבות המשפט שעא סק"א; ברית יעקב קז ד"ה ובזה (הא"י)) - הרי היא של הגזלן דבר תורה (ראה ירושלמי כלאים ז ד, ותוספות סוכה ל ב ד"ה וקרקע, ור"ש כלאים שם, ושו"ע י"ד רצו ו), אף שלא נתייחס הבעלים (ירושלמי שם) בפירוש, שלא אמר ווי לחסרון כיס, ולא עוד אלא שאפילו עומד הוא וצווח שאינו מתייחס, נעשה כצווח על ספינתו שטבעה בים (תוספות שם ור"ש שם), ואף שאין יאוש מועיל בקרקע, לסוברים כן (ראה לעיל: האם מועיל יאוש בקרקע), הרי זה מפני שהיא ברשותו, אבל כשנשתקע שם הבעלים ממנה, שאין לבעלים עדים שהיא שלו, ואינו יכול להוציאה בדיינים, שוב אין הקרקע חשובה ברשותו, ומועיל בה היאוש (נתיבות המשפט שם; ברית יעקב שם).

ויש סוברים שקנין הגזלן בקרקע לאחר שנשתקע שם הבעלים

קנאה לגמרי, מה שאין כן בגזילה שבאה לידו באיסור - אף שאין האיסור מונע ממנו לקנות גוף החפץ, לדעה זו שיאוש קונה בגזילה (ראה תרומת הכרי שם) - אינו קונה לגמרי, אלא צריך הוא לשלם דמיה (רשב"א שם).

מכר הגזלן לאחר או נתנו במתנה הלוקח או המקבל מתנה ביאוש ושינוי רשות (ראה ערכו), ואינו חייב להחזיר לבעלים (ראה משנה בבא קמא קיד א ורש"י; תוספתא בבא קמא י י; גמרא בבא קמא קטו א; רמב"ם גיבה ה ג, וגזלה ואבדה ב ג; טושי"ע חו"מ שנג ג, ושם שסא ד. וראה ערך שנוי רשות).

יש מהראשונים סוברים שמחלוקת תנאים בדבר, ולדעת המשנה, וכן לדעת ברייתא אחת, גזילה נקנית ביאוש ושינוי רשות, ולדעת ברייתא אחרת ששינוי בה שהנוטל מן הגזלן מחזיר לבעלים הראשונים (ראה ברייתא בגמרא בבא קמא קיד א), אין הגזלן קונה ביאוש ושינוי רשות (תוספות ר"ד שם קיד א ד"ה תנא¹⁰), שכיון שהגזלן לא קנה ביאוש, הגזילה עדיין ברשות בעלים עומדת, ונמצא שאף אצל הלוקח באיסור היא שבאה לידו (ראה שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה); ויש סוברים שלדברי הכל יאוש ושינוי רשות קונה, ואין חולק בדבר, וזה ששינוי בברייתא האחרת שמחזיר לבעלים הראשונים מידת חסידות היא, ולא מן הדין (רמב"ן במלחמות שם; תוספות ר"ד שם בשם איכא דאמר).

הטעם שקונה הלוקח מהגזלן רשות, כתבו ראשונים שלא שינוי הרשות הוא שגורם לקנין, שהרי בלי יאוש אין שינוי הרשות מועיל כלום, אלא מחמת היאוש הוא שקונה, שאף שאין היאוש קונה לגזלן, קונה הוא ללוקח (תוספות ר"ד בבא קמא קיד א ד"ה תנא).

וביאר ראשונים הטעם שיאוש קונה ללוקח, לפי שהגזילה באה לידו בהיתר, שהרי כבר נתייחס הבעלים, והרי זה כמוצא אבירה לאחר יאוש שהיא שלו (תוספות רבינו פרץ בבא קמא סח א ד"ה ולא; שו"ת הרשב"א א תתקסח; קצות החושן שנג א ושסב א, בדעת תוספות סוכה ל ב ד"ה וקרקע).

בקרקעות

האם מועיל נחלקו ראשונים האם מועיל יאוש בקרקע:

• יש שכתבו שקרקע גזולה אינה נקנית לגזלן ביאוש - אף לסוברים שגזלן קונה ביאוש (ראה לעיל: כשבא לדיהם באיסור) - וכן אם לקחה מן הגזלן אינה נקנית לו ביאוש ושינוי רשות (ראה ערכו. רש"י ותוספות סוכה ל ב ד"ה וקרקע, ור"ש כלאים ז ו; רמב"ם גזלה ואבדה ח יד, וראב"ד בהשגות שם ט א; רא"ש כלאים שם, ובתוספות הרא"ש סוכה שם; טושי"ע חו"מ שעא א, וראה שם לו יז).

• יש חולקים וסוברים שיאוש מועיל בקרקע (תוספות בבא בתרא מד א ד"ה דוקא, על פי ירושלמי כלאים שם ד, והובאו דבריהם ברא"ש שם; אור זרוע א תשנח, על פי ירושלמי שם).

• ויש שכתבו שנחלקו התלמודים בדבר, לדעת הירושלמי מועיל יאוש בקרקע (הגהות מיימוניות גזלה ואבדה ח יד, על פי ירושלמי שם), ולדעת הבבלי, וכן הלכה, אינו מועיל (הגהות מיימוניות שם, וראה ש"ך שעא סק"ב שכוונתו לבבלי סוכה ל ב, ובבא בתרא מד א).

10. וראה רש"ש שם שכן פירש רש"י שם. וראה שיטה מקובצת שם בשם

הרמ"ה. 11. וראה בקהילות יעקב בבא מציעא כב (כה) סוף אות ב, שנקט

(רמב"ם שם), ולפיכך הרי הוא של מוצאו (משנה שם; רמב"ם שם).
אמר המאבד בפירוש שאינו מתייאר, יש שנראה מדבריהם שכל
דבר שאין בו סימן הרי הוא של מוצאו, אף שאמר שאינו מתייאר,
שיש לתלות שמשקר, או - אפילו אם אינו משקר - משום
שבטלה-דעתו-אצל-כל-אדם (ראה ערכו. ראה לעיל: גדרו; נתייאר בלב,
בשם תוספות). וכתבו ראשונים שכן הדין בכל דבר שראוי להתייאר
ממנו, שאינו יכול לומר שאינו מתייאר (ראה שו"ת מהרי"ק ג).

על הסימנים השונים שמחזירים בהם אבידה, שכל אבידה שיש
בה אחד מהם חזקתה שאין הבעלים מתייאר, ראה ערך סימנים.

אף בממון שאינו של בעליו אלא מדבריהם, כגון
נחיל של דבורים (ראה גמרא בבא קמא קיד ב, ורמב"ם
אלא מדברגן גולה ואבדה ו יד, ובטור חו"מ שם), שנינו שאם ברח
מהכוורת של הבעלים והצילם אדם אחר, אינם שלו אלא אם
נתייאר מהם הבעלים (ראה משנה שם א, והובא במאירי ופסקי רי"ד
ופסקי ריא"ז שם. הרמב"ם וטושי"ע השמיטו), אבל בסתם אינם שלו,
שאין אומרים שכיון שהקנין שיש לבעלים בדבורים אינו אלא
מדבריהם, מתייאר הוא אף בסתם (גמרא שם ב. וראה מאירי שם א).

נאבד לאדם דבר שאין בו סימן, אם יכול הוא להצילו,
אינו מתייאר ממנו (ראה בבא מציעא כב א; טור חו"מ רנט,
ורמ"א שם ז), כגון שטף נהר קורותיו עציו ואבניו שאין
בהם סימן, ונתנם בשדה חברו, אם היה יכול להציל, הרי המוצא
חייב להחזיר (ראה בבא מציעא שם; טור חו"מ רנט; רמ"א שם), והדברים
אמורים דוקא כשאין מעשיו מוכיחים שמתייאר, כגון שרודף אחר
האבידה מיד (ראה תוספות שם ד"ה שטף), או אפילו אינו רודף מיד,
אלא שהוא יכול להציל לאחר זמן, שאינו מתייאר (ראה גמרא שם,
ורש"י ותוספות שם) לפי שסומך על הצלה של מחר, או של יום אחר
(רש"י שם ד"ה אפילו), אבל אם אין הבעלים יכול להציל לאחר זמן
ואינו רודף אחריה תיכף, הרי הדבר ודאי שנתייאר (ראה ברייתא שם
למסקנא, לפירוש רש"י שם), ואפילו צוות שאינו מתייאר אין בכך
כלום, שודאי מתייאר הוא בלבו (תוספות שם).

המוצא אבידה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובכל
מקום שהרבים מצויים בו, הרי היא שלו - אף שיש
בה סימן (ראה גמרא בבא מציעא כד א, וראה תוספות שם כא ב ד"ה ת"ש,
וראה להלן) - מפני שהבעלים מתייאר ממנה (ברייתא בגמרא שם כא
ב, ושם נתבאר, וראה שם כד א, וראה להלן).

וכן אמר רבי שמעון בן אלעזר: המוצא בסרטיא ופלטאי גדולה
- והם מסילה שהולכים בה מעיר לעיר, ורחבה של עיר
שמתקבצים שם לסחורה (ראה רש"י שבת ו א ד"ה סרטיא וד"ה פלטאי)
- ובכל מקום שהרבים מצויים בו, הרי אלו שלו, מפני שהבעלים
מתייאר מהם (ברייתא בגמרא שם כד א, ושם נתבאר).

ונחלקו בכך ראשונים:

• יש שכתבו שמקום שהרבים מצויים בו שאמרו, הרי זה בדוגמת
סרטיא ופלטאי - וכן בתי כנסיות ובתי מדרשות (ראה לעיל. רשב"א
שם כד א ד"ה וסרטיא) - אבל סתם רשות הרבים אין הבעלים
מתייאר מאבידה שנאבדה לו שם (רשב"א וריטב"א (החדש) שם,
ותוספות הרא"ש שם ד"ה פליגי), שסתם רשות הרבים אין מצויים בה

ממנה אינו מתורת יאוש, אלא משום שחשובה כאבידה שנשטפה
בזוטו של ים, שנפקעת בעלותו בלי יאוש (ראה ערך אבדה. דרך א'
בתרומת הכרי שעא ד"ה ודע, וראה מרחשת קונטרס יאוש ה א).

בשטרות

האם מועיל יאוש בשטרות שנאבדו מן המלוה ונתייאר מהם, כתבו
ראשונים שהמוצאם זוכה בהם (ראה תוספות בבא בתרא
עו ב ד"ה קני, וסמ"ג עשין פב, וקצות החושן שעא סק"א בדעת; ראה רא"ש
בבא מציעא א נב, ותומים סה ס"ק יג בדעתו, וראה קצות החושן סה סק"י¹²).

יש מפרשים שזוכה המוצא אף בגוף החוב הכתוב בשטר, שיאוש
מועיל בחוב, לסוברים כן (קצות החושן סו סק"א); ויש סוברים
שבגוף החוב אין יאוש מועיל (נתיבות המשפט סה ס"ק יח, וראה לעיל:
בדבר שאינו אבוד; בחוב), ומפרשים שאינו זוכה אלא בנייר השטר,
שכל שלא נפרע שייך הוא למלוה - לדעה זו (ראה ערך שטר) -
ומועיל בו יאוש, ורשאי מוצא השטר להחזיקו בידו, ולא
להראותו לבית דין עד שיתפטר עם המלוה, ואינו כשאר מחזיק
שטר שיש בו זכות לחברו, שמחוייב להראותו לבית דין (ראה ערך
הני"ל. נתיבות המשפט סה ס"ק יח, וראה שם סו סק"א¹³), לפי שיאוש
כמתנה הוא למוצאו, ומלוה שנתן את השטר במתנה לאחר, אין
המקבל חייב להראותו לבית דין (ראה ערך הני"ל. נתיבות המשפט סה
שם. וראה שם במשובב נתיבות שחולק).

מהאחרונים יש שכתבו שאין יאוש מועיל בשטרות שנגזלו, כשם
שאינו מועיל בקרקעות (ראה לעיל: בקרקעות; האם מועיל יאוש בקרקע.
ראה ש"ך שפ"ק יג וקצות החושן שם סק"ו).

יש מהאחרונים שכתבו שאף לדעה זו דוקא בגזילה אין יאוש
מועיל בשטרות, כיון ששטרות אינם נגזלים, אבל שטרות שנאבדו
ונתייאר מהם זוכה בהם המוצאם (קצות החושן שעא).

באבידה

בדבר שיש בו זה הכלל באבידה, כל דבר שיש בו סימן, כגון
סימן שמלה ובהמה וכיוצא, הרי זה בחזקת שלא נתייאר
בעליו ממנו, שדעתו ליתן הסימן שיש בו, ויקבלנו מהמוצא
(רמב"ם גולה ואבדה יד ג; טור חו"מ רסב, וראה שו"ע שם ה), עד שנשמע
אותו אומר ווי לחסרון כיס (בבא מציעא כג א; רמב"ם שם; טושי"ע שם)
וכיוצא בדברים אלו, שמראים שנתייאר (רמב"ם שם).

וכתבו ראשונים שאף אם מן התורה אין מחזירים אבידה אלא בעדים
ולא בסימנים¹⁴, אין המאבד מתייאר מדבר שיש בו סימן, שעל ידי
הסימנים מוצא הוא עדים, שהמאבד שואל לבני אדם אם ראו חפץ
שיש בו סימנים כאלו, ועל ידי זה מוצא הוא עדים שמכירים את
החפץ (תוספות בבא קמא סו א ד"ה מוצא, ובבא מציעא כז א ד"ה מה).

בדבר שאין בו וכל דבר שאין בו סימן, כגון מסמר אחד, או מחט
סימן אחת, או מטבע אחד - וכן מעות מפורזות, כריכות
ברשות הרבים, עגולי דבילה וכיוצא (ראה משנה בבא מציעא כא א,
וראה ערך סימנים) - כיון שאבד וידע בו הבעלים שאבד, הרי זה
בחזקת שנתייאר ממנו (רמב"ם גולה ואבדה יד ב, על פי משנה שם, וגמרא
שם ב; טושי"ע חו"מ רסב ג), שהרי אינו יכול ליתן סימן שיחזירהו לו

13. וראה משובב נתיבות סה שם, שחולק וסובר שחייב להראותו לבית דין.
14. ראה ערך השבת אבדה: בסימנים ועדים, וערך סימנים, שנתפקו בזה

בפשיטות שהיאוש קונה מהתורה. 12. על שטר שנתייאר ממנו לאחר שבא
ליד המוצא, ראה חתן סופר יאוש סוף אות א ופרי יצחק ב סה אות ו.

ומחצה ישראל, נוטל ומכריז, ומחזירה לישראל שיתן בה סימן (רמב"ם שם ו, וטושי"ע שם, על פי משנה מכשירין ב ח), שאף בספק השקול אינו מתייבש (דרוש וחידוש לרבי עקיבא איגר שם כג א בהשמות).

• יש פוסקים שהמוצא מציאה במקום שרבים מצויים שם, אפילו הם ישראל, הרי היא של מוצאה (ראב"ד, הובא ברשב"א ורא"ש בבא מציעא שם 15).

• ויש שכתבו שדין זה לא נפשט בתלמוד (הלכות גדולות בבא מציעא שם; רבינו חננאל שם), והולכים בו להקל, כשאר תיקן (ראה ערכו) במזמן (ראה ערך ספק ממון. רבינו חננאל שם).

בשכירות בית המשכיר ביתו לאחרים תדיר, ומצא אדם בבית זה חפץ, הרי הוא שלו (משנה בבא מציעא כה ב; רמב"ם גולה ואבדה טז יא; טושי"ע חו"מ רס ג¹⁶), שאין ידוע של מי החפץ, והבעלים נתייבש ממנו (רש"י שם ד"ה ואפילו).

ואף שיש לתלות שהחפץ שייך לשוכר האחרון (ראה גמרא שם כו א, וכן הוא ברמב"ם וטושי"ע שם) - שמן הסתם כשיצאו השוכרים הראשונים מן הבית חיפשו בכל זיוותיו ונטלו את שלהם (ראה גמרא שם, ורש"י ד"ה הכא נמי) - ודאי כבר נתייבש ממנו (גמרא שם ורש"י), ובטעם הדבר נחלקו אמוראים:

• ריש לקיש משום בר קפרא אמר שהדברים אמורים כשעשאו פונדק לשלושה ישראלים (גמרא שם לגירסה שלפנינו¹⁷) בבת אחת, שהמאבד מתייבש לפי שאינו יודע ממי מהשנים האחרים לבקש את אבידתו (רש"י וריטב"א (החדש) שם כו א), ואמרו שהוא כדעת רבי שמעון בן אלעזר שהמוצא אבידה במקום שהרבים מצויים שם הרי זו שלו, ואפילו ברוב ישראל (ראה גמרא שם. וראה לעיל).

• רב נחמן אמר שהדברים אמורים אף כדעת הסוברים שברוב ישראל חייב להחזיר (ראה לעיל), שכאן הבעלים מתייבש, שכיון שלא היה עמו אדם אחר אלא שני אלו, וביקש מהם כמה פעמים שיחזירוהו לו ולא החזירו, סבור הוא שאין דעתם להחזיר לו אלא לגזלו ומתייבש (גמרא שם).

• ורב מנשיא בר יעקב אמר שהדברים אמורים כשעשה ביתו פונדק לשלושה גויים, ולכן מוצא האבידה שם זוכה בה (גמרא שם), והוא הדין כשאין שם אלא גוי אחד, ובלבד שהוא האחרון (רש"י שם ד"ה שלשה).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

יש פוסקים שאם השכיר ביתו לשלושה גויים, כל הנמצא בתוך הבית הרי הוא של מוצאו (רמב"ם גולה ואבדה טז יא; שו"ע חו"מ רס ג, אבל אם השכירו לשלושה ישראלים, חייב להחזיר, שאני אומר שמא שותפים הם בו, ואינם מתייבשים לפי שאינם חושדים זה את זה (ראה מגיד משנה וכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים שהוא הדין אם השכירו לשלושה ישראלים (ראב"ד בהשגות שם), שהלכה כרב נחמן (ראה מגיד משנה שם).

בדבר שמוכח מצא דבר שמוכח שנאבד מבעליו לפני זמן רב - שנאבד לפני זמן כגון שעלו בו עשבים (בבא מציעא כג ב, ורבינו חננאל רב שם), או העלה חלודה (אור זרוע שם סח, ורא"ש שם ב ט, וטור חו"מ רס), שניכר שזמן רב הוא מונח במקום זה (רבינו חננאל

בני אדם תדיר (ריטב"א (החדש) בבא מציעא כד א, וכעין זה ברשב"א שם).

• יש שכתבו שאף במקום שאין הרבים מצויים בו תדיר אלא שיש שם עוברים ושבים, ופעמים שעומדים שם בני אדם קבועים, כגון פונדק, הרי זה חשוב מקום שהרבים מצויים בו (ריטב"א (החדש) שם כו א).

• יש חולקים וסוברים שכל רשות הרבים חשובה היא מקום שהרבים מצויים בו, ואף המוצא בצידי רשות הרבים הרי זה שלו, ודוקא אם מצא בסימטא ובמבואות חייב להכריז (שיטה מקובצת שם, בשם שיטה, וראה שם בשם תוספות חיצוניות).

• ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שכל מקום שמצויים שם שלושה אנשים חשוב הוא מקום שהרבים מצויים בו (ראה שיטה מקובצת שם כו א, בשם הראב"ד ובשם גליון).

ברוב גויים אבידה שנמצאה במקום שהרבים מצויים בו, שאמר וברוב ישראל רבי שמעון בן אלעזר שהבעלים מתייבש ממנה (ראה לעיל), נסתפק בגמרא אם הדברים אמורים אף במקום שרובו ישראל - שמתייבש משום שסבור שעמי הארץ שאינם חוששים לקיים מצות השבת אבידה יקחוה (תוספות הרא"ש שם כד א, וראה רש"י שם כו א ד"ה ואפילו) - או שלא נאמרו דברי רבי שמעון בן אלעזר אלא במקום שרובו גויים (בבא מציעא כד א), שמתייבש מפני שסבור שהגויים ימצאוה ויטלוה (תוספות שם ד"ה כי, וכעין זה ברמב"ם גולה ואבדה יא ז), אבל אם הגויים מיעוט הם, אינו מתייבש מחשש שמא ימצאנה גוי ויטלנה, שהוא סבור שאחד מהישראלים שהם הרוב ימצאנה (ריטב"א (החדש) שם כג א ד"ה ותא).

כדעת חכמים, נסתפק בגמרא אם חולקים הם על רבי שמעון בן אלעזר וסוברים שהמוצא אבידה במקום שהרבים מצויים בו חייב להכריז, ואם הם חולקים עליו, במה הם חולקים, אם לדעתם דוקא ברוב ישראל חייב להכריז, או שאף ברוב גויים אינו רשאי ליטלה לעצמו (גמרא שם), ואם הלכה כחכמים, או כרבי שמעון בן אלעזר (גמרא שם, וראה שם תוספות ד"ה אם).

להלכה, אם היה רוב העיר גויים ומצאה במקום שהגויים מצויים שם תמיד, או במקום שהרבים מצויים שם, הרי המציאה שלו (רמב"ם גולה ואבדה יא ז, ושם יד ד; טושי"ע חו"מ רנט ג), ואפילו בא ישראל ונתן סימניה, שהדבר ידוע שהוא איבדה, הרי היא של המוצא, שהרי נתייבש הבעלים ממנה כשנפלה, שהוא אומר גוי הוא שמצאה (רמב"ם שם יא ז, ח; טושי"ע שם וד), וכגון שהיא מדברים שיש לתלות שהבעלים יודע מיד בנפילתה, שכן אם באה ליד המוצא קודם יאוש, אין היאוש פוטר מחיוב השבה (ראה לעיל: בממון שביד אחרים. טושי"ע חו"מ רנט ג, וראה ביאור הגר"א שם ס"ק יב). וכן אף אם רוב העיר ישראל, ומצא מציאה במקום שרוב העוברים שם גויים, אינו חייב להכריז (טושי"ע שם, וראה בית יוסף שם).

היה רוב העיר ישראל, ומצא מציאה במקום שהרבים מצויים שם, נחלקו ראשונים להלכה:

• יש סוברים שחייב להכריז, שלא נתייבש הבעלים (רי"ף בבא מציעא שם; רמב"ם שם ו, ז; טושי"ע שם), ולא עוד אלא אפילו היה רוב העיר גויים, אלא שמצאה במקום שרוב המצויים בו ישראל הם, חייב להכריז (רמב"ם שם ז, וטושי"ע שם), וכן אם היו בני העיר מחצה גויים

שיש סוברים שזכה בו בעל החצר. 17. וראה תוספות שם ד"ה אפילו וריטב"א (החדש) ומהרש"ל שם, ורשב"א כד א, שגורסים שלושה בני אדם, ולדעתם

בגמרא בבא מציעא כז ב, ושם מחלוקת ראשונים להלכה. 15. אבל בהשגותיו לרמב"ם גולה ואבדה שם לא השיג. 16. וראה ריטב"א (החדש) שם כו א,

• ויש פוסקים שסתם גזילה וגניבה אין בהן יאוש (רי"ד קידושין נב ב, ורי"ז שם א א מא), שאין הלכה לא כרבי שמעון ולא כחכמים (רי"ד שם).

כששמעו בפירוש גזילה וגניבה - שנחלקו תנאים אם בסתם הבעלים התייבש מתייבש הבעלים מהן (ראה לעיל) - ששמענו בפירוש שהתייבש, נחלקו אמוראים:

• עולא אמר מחלוקת בסתם, שלא שמענו שהבעלים מתייבש, אבל בידוע, לדברי הכל חשוב יאוש (בבא קמא קיד א, ורש"י ד"ה בסתם וד"ה אבל), שאם שמענו אותו שמתייבש, הרי זה יאוש (רש"י שם), והוא הדין אם ניכר מתוך מעשיו שהוא מתייבש, הרי זה כיאוש ידוע (שו"ת הרשב"א א סוף סי' תתקסח).

• ורבה אמר אף בידוע מחלוקת (גמרא שם), שאף אם שמענו שהגזול התייבש, לדעת חכמים אין זה יאוש גמור (בעל המאור שם), שכל שעה דעתו להביא הגזול לדין (רש"י שם ד"ה בידוע) - וכן בגנב לרבי שמעון (רש"י שם) - ולא נתייבש בלבו (תוספות שם ד"ה לפי), ולפי שעה הוא שאומר ווי לחסרון כס, אבל דעתו סומכת שלאחר זמן יוציא הממון מהגזול (חידושי הראב"ד בבא קמא שם).

וכתבו ראשונים שלדעה זו לא מצינו שום יאוש בגזול לחכמים (רא"ש בבא קמא שם טו). הלכה כעולא (רא"ש שם, וראה רמב"ם גניבה א יא ואילך, וטושי"ע חו"מ שג ב).

ליסטים שגזל ליסטים שגזל חפץ מבעליו חפץ מבעליו הליסטים ישראל, הבעלים מתייבש, ואם היה גוי, אינו מתייבש (בבא קמא קיד א; רמב"ם גזלה ואבדה ו ג; טושי"ע חו"מ שסח), אם לפי שדייני ישראל אינם חובטים במקלות לקיים פסק דינם, אבל דייני גויים מוציאים את הממון מן הגזול בזורע (גמרא שם, ורש"י ד"ה אמרי בלשון ראשון), ולטעם זה במקום שאף דייני ישראל כופים, אף בליסטים ישראל אינו מתייבש (פרישה שם סוף אות ד); או לפי שדייני ישראל אינם מוציאים ממון אלא בעדים, אבל דייני גויים מוציאים ממון בראיות רעועות ובאומדן דעתם אף שאין שם עדים (רמב"ם שם; שו"ע שם, וכעין זה ברש"י שם לשון שני), ולטעם זה אף בליסטים ישראל, אם גזל בפני עדים, אין הבעלים מתייבש (שו"ת נודע ביהודה תנינא אבן העזר עז ד"ה באופן).

שיירה מהלכת שיירה מהלכת ששמע עליה ששמע עליה גייס אם אינם יכולים להציל מידו ועמד אחד והציל - בדרך גייס (שיטה מקובצת בבא קמא קטז ב בשם הרמ"ד) - הציל לעצמו (ראה גמרא שם; רמב"ם גזלה ואבדה יב ח; טושי"ע חו"מ קפא א), שכיון שאין בני השיירה יכולים להציל, מתייבשים הם (ראה רש"י שם ד"ה אי, ורמ"ד בשיטה מקובצת שם, ומאירי שם; סמ"ע שם סק"א).

היה הבעלים יכול להציל, זה שהציל - הציל לאמצע (בבא קמא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), היינו שכל אחד מכיר את שלו ונוטלו (רש"י שם ד"ה הציל; טושי"ע שם), שאם הבעלים יכול להציל אינו מתייבש, ואפילו שמע ושתק, ואף שאמר המציל שלעצמו הוא מציל, אין בדבריו כלום, וגזולן הוא (רש"י שם ד"ה אי וד"ה אמר).

היה הבעלים יכול להציל על ידי הדחק, ועמד אחד מהשיירה והציל - הציל לאמצע, ואם אמר לעצמי אני מציל - הציל לעצמו (ברייתא שם לביאור רב אשי; רמב"ם שם ט; טושי"ע שם), שכיון ששמע אותו אומר לעצמי אני מציל היה לו לדחוק עצמו ולהציל, וכיון שישב ולא הציל, הרי נתייבש מן הכל (רמב"ם שם, וכעין זה ברש"י

שם כג ב; טור שם) - הרי הוא שלו, שודאי נתייבש הבעלים (גמרא שם כג ב, ורש"י וריטב"א (החדש) שם; טושי"ע חו"מ רסב ה), ואפילו יש לו לבעלים סימן במקומו (ראה גמרא שם כג ב, וראה תוספות שם כו א ד"ה בכותל; טושי"ע שם) או בגופו (ראה תוספות שם; טושי"ע שם).

יש מהראשונים שכתבו שסתם אבידה לאחר שנים עשר חודש, מן הסתם הבעלים התייבש ממנה (רש"י ברכות נח ב ד"ה ככלי, וראה רש"י בבא מציעא כד ב ד"ה בתר, ובתוספות ותוספות רבינו פרץ שם בדעתו; מאירי בבא מציעא שם), שכן אמרו שמוצא אבידה אינו חייב להכריז עליה אלא שלש רגלים, ואם נמצאה לאחר סוכות מכריז הוא עליה בשלש הרגלים הבאות, והיינו שנים עשר חודש, ושוב אינו מכריז (ראה ערך השבת אבדה: הכרזת האבידה. רש"י ברכות שם, ורצונו לומר שמתייבש כיון שהמוצא שוב לא יכריז עליה); ויש חולקים וסוברים שאף לאחר שנים עשר חודש חייב המוצא להכריז, שאין המאבד מתייבש (תוספות ותוספות רבינו פרץ בבא מציעא שם), לפי שהוא אומר שהמוצא יהא סבור שמקורב נאבד ולא נתייבש הבעלים, ויכריז (תוספות שם).

על אבדה-מדעת (ראה ערכו), שמותר למוצאה לקחתה לעצמו, שיש סוברים שהוא מפני יאוש הבעלים, ראה ערך אבדה מדעת.

בגזילה וגניבה

בגזילה ובגניבה כשלא שמענו את הבעלים מתייבש, נחלקו תנאים:

• לדעת חכמים גניבה סתמה הבעלים מתייבש ממנה, וגזילה סתמה אינו מתייבש ממנה, שבגניבה חזקתו שמתייבש לפי שאינו יודע מי גנבה שיתבענו, והגזילה בחזקת שאינו מתייבש ממנה שהרי יודע הוא מי גזלה, וסבור הוא לתבעו ולהוציאה ממנו בדין (רש"י בבא קמא סו ב, ושם קיד א, על פי משנה וגמרא שם קיד א, וכן פירש הרמב"ם כלים כד ז).

• רבי שמעון סובר להיפך, שסתם גזילה יש בה יאוש בעלים (גמרא קידושין נב ב), וסתם גניבה אין בה יאוש בעלים (רש"י בבא קמא סו ב ד"ה חילוף, בדעת רבי שמעון על פי הסוגיא שם), שהגזילה בחזקת שנתייבש ממנה הבעלים, שכיון שנטלה הגזול ממנו בפניו ולא היה יכול לעמוד כנגדו, מתייבש הבעלים ממנה, והגניבה בחזקת שלא נתייבש ממנה, שסבור הוא לחפש אחרי הגנב ולהוציאה ממנו בדין (רש"י שם וקיד א).

לסטים מזוין לדעת רבי שמעון הרי הוא כגזול לענין יאוש, ולא כגנב, ובסתם הבעלים מתייבש (גמרא שם קיד א, שזהו גנב המוזכר בברייתא שם, וראה תוספות שם ד"ה היינו).

• רבי אומר גנב כגזול (ברייתא שם קיד א), שבשניהם חזקתו שמתייבש (גמרא שם ב).
להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש שכתבו שאין הלכה כרבי שמעון (קידושין נב ב), אלא כחכמים שסתם גזילה אין בה יאוש בעלים, וסתם גניבה יש בה יאוש בעלים (רמב"ם כלים כד ז, וגזלה ואבדה ו ג, בליסטים גוי; טור חו"מ שסח, וראה שם שג ושסא; שו"ע שם שסא ג, בגזילה; רמ"א שם שסח, בגניבה).
• יש פוסקים כרבי שבין בסתם גניבה ובין בסתם גזילה מתייבש הבעלים מהן (הגהות אשרי בבא מציעא ב, בשם ר"י. וראה ים שלמה בבא קמא י כז).

שלדעתם מחלוקת בדין היא, ולדעת רבי יוחנן אין הדבר תלוי אלא בהילוך עניים זקנים בשדה, וכן הלכה לדעה זו (ראה פאת השולחן ד ס"ק יא, בדעת הר"ש, וכתב שכן דעת הערוך ורש"י).

פרט ועוללות מאימתי כל אדם מותרים בפרט (ראה ערכו) ובעוללות (ראה ערכו), משילכו העניים בכרם ויבואו (פאה ח א; תענית ו ב; רמב"ם מתנות עניים א יא), היינו שלקטו ויצאו וחזרו ובאו ולקטו עוד פעם שנייה, שעתה מסיחים העניים דעתם מפרט ועוללות אלו (רש"י תענית שם ד"ה משילכו).

בטעם שלענבים לא נתנו השיעור בהליכת הנמושות (ראה לעיל בסמוך), אמרו בירושלמי מפני שהענבים חביבים באים לאלתר (ירושלמי פאה ח א, הובא בר"ש פאה שם²¹), יש מפרשים שהענבים חביבים על הזקנים ובאים הזקנים לאלתר, ואין העניים מתייאשים בהליכתם (רא"ש פאה שם); ויש מפרשים שמתוך שהם חביבים, הכל ממהרים לבוא, ואין שם לוקטים שניים (ר"י קורקוס על הרמב"ם שם, וכעין זה בפני משה בירושלמי שם).

חוב - לסוברים שמועיל בו יאוש (ראה לעיל: בממון שבידי אחרים; בעל חוב שנתיאש מחובו) - אם אמר המלוה עליו: ווי לחסרון כיס, כתבו ראשונים שאין בכך כלום, ואין זה יאוש (מהרי"ק שורש ג, בשם ה"ר בנימין; שו"ע חו"מ צא א), שאף שבאבידה כל שאמר ווי לחסרון כיס אנו אומרים שנתיאש (ראה לעיל: באבידה), בחוב אין בלשון זה ראייה לכך, שכיון שכל חוב עומד הוא בספק אם ישולם או לא, מספק אמר כך, ולא משום שנתיאש (מהרי"ק שם לדעה זו; רמ"א שם רסב ה).

דבר האבוד - דבר העומד ללכת לאיבוד ואין הבעלים יכול להצילו, מבעלי - הרי זה מתיאש ממנו מיד²², ולכן מי שהיה בא בדרך ונסדק כד של דבש שבידו, ואינו יכול להצילו, שאמרו שאם הצילו אדם אחר זכה בו, שיכול הוא לומר מההפקר אני זוכה (ראה בבא קמא קטו ב ורש"י; טור חו"מ רסד: כמו הפקר), כתבו ראשונים שהרי זה לפי שנתיאש הבעלים (מהרי"ק שורש ג; תרומת הכרי רסב ד"ה ודע), ואפילו עומד הבעלים וצווח שאינו מתיאש - אינו נאמן, שבמקום שראוי להתיאש אינו יכול לומר לא נתיאשתי (מהרי"ק שם).

ויש מהראשונים שנראה מדבריו שאין הדבש נעשה הפקר אלא לאחר שכבר נפל לארץ, אבל קודם לכן, אף שהולך לאיבוד ואינו יכול להצילו, עדיין הוא של בעליו (ראה רמב"ם גולה ואבדה יב ה, ומגיד משנה שם, וראה שם במגיד משנה. וראה חזון איש בבא קמא כא ס"ק לג).

שם; אבל אם לא אמר שלעצמו מציל, יכול הבעלים לומר לו אילו היית אומר לי הייתי מציל אתך, ועתה סברתי שאתה מציל אף על דעתי (חידושי הראב"ד שם). אמר המציל לעצמי אני מציל ועמד הבעלים להציל, שמוכח הדבר שלא נתיאש, מה שהציל הוא של הבעלים (בית יוסף שם).

בשאר דברים

מתנות עניים במתנות-עניים (ראה ערכו), שמשעה שנתיאשו העניים מהן כל אדם מותר בהן (ראה בבא מציעא כא ב, והלכות גדולות הלכות פאה ושאלות צח), שנינו: מאימתי כל אדם מותרים בלקט (ראה ערכו) - ושכחה (ראה ערכו) ופאה (ראה ערכו)¹⁸, שאף הן קרויות לקט (תוספות יום טוב במשנה שלהלן בפירוש שני¹⁹) - משיילכו הנמושות (פאה ח א, ושם נתבאר; רמב"ם מתנות עניים א יא. וראה להלן מי הם הנמושות), שעניים הנמצאים כאן ורואים שכבר הלכו הנמושות, מתייאשים הם מהמתנות (גמרא בבא מציעא כא ב, ורש"י ד"ה נהי), לפי שידעו שאם נשאר לקט שכחה ופאה, הנמושות נטלו (רש"י תענית שם ד"ה משילכו), ועניים שבמקום אחר כבר נתיאשו מתחילה, שסבורים הם שהעניים שבאותו מקום ילקטו את הלקט הנמצא שם (גמרא בבא מציעא שם, לסוברים, וכן הלכה, שיאוש שלא מדעת אינו יאוש, ראה ערך יאוש שלא מדעת).

נמושות שאמרו, נחלקו אמוראים מי הם:

- לדעת רבי יוחנן הם העניים הזקנים ההולכים על משענתם (בבא מציעא שם, ורש"י ד"ה סבי; תענית שם, ותוספות ד"ה דאזול), שבשדה שהם נכנסים בה ללקט אינם משאירים אחריהם כלום (רבינו חננאל בבא מציעא שם; רא"ש שם), לפי שהם הולכים בנחת ורואים כל שבולת ושבולת (רש"י בבא מציעא שם), וקרויים נמושות לפי שממשמים והולכים (רש"י שם).

- ולדעת ריש לקיש הם המלקטים אחר המלקטים (בבא מציעא שם; תענית שם) - וקרויים נמושות לפי שנוטלים ומשים הכל מלפניהם (רש"י בבא מציעא שם ד"ה לקוטי) - והם בני העניים, שהעני מוליך בנו אחריו (רש"י תענית שם ד"ה לקוטי), או שהם המלקטים השניים הנכנסים אחר המלקטים הראשונים (רמב"ם מתנות עניים א יא. וראה ערוך ערך נמש).

יש ראשונים שכתבו להלכה כריש לקיש (רמב"ם מתנות עניים שם; כפתור ופרח סוף פרק נב, בשם הגאונים²⁰). ויש מהראשונים שלא הביאו אלא את דברי רבי יוחנן (רב האי גאון ור"י בן מלכי צדק ור"ש ורא"ש בפירוש המשנה פאה שם; ר"ח ומאירי ב"מ שם), וכתבו אחרונים

יאוש שלא מדעת

ממון שהוא אבוד מבעליו ואין הוא יודע על כך, וכשיוודע לו יתיאש ממנו, אם דנים בו כאילו נתיאש ממנו כבר עכשיו

- רבא אמר הרי זה יאוש, שכיון שכשידע שנפלה יתיאש, מעכשיו חשוב יאוש (בבא מציעא כא ב), שהרי נפלה, וכשיוודע לו שוב אין דעתו עליה (רש"י שם ד"ה מחשתא). ונראה מדברי ראשונים שדוקא אם עתיד להתיאש לאחר זמן חשוב יאוש לדעת רבא,

גדרו ודינו

הדין וגדרו יאוש שלא מדעת, כגון אבידה שאין הבעלים יודע בה שנפלה ממנו, ואין בה סימן, שנמצא שכשידע שנפלה יתיאש ממנה, נחלקו בו אמוראים:

ר"ש שם שיש גורסים על אתר, וכן הוא לפנינו, וראה תוספות יום טוב שם שאין הבדל בפירוש בין הגירסאות השונות. ²² וראה דבר אברהם ב טז ריש אות ט שדן בדבר שיש לו שום תועלת ממנו קודם שיפסד, אם מתיאש ממנו.

יאוש שלא מדעת. 1. כא, טורים רמא-רסז.

מחלוקת האמוראים דלהלן היא בביאור דברי ריש לקיש. ¹⁸ כן היא הגירסא במשנה תענית ו ב, אבל בשאר מקומות הוזכר לקט בלבד. וראה פאת השולחן ד בית ישראל ס"ק כב בדעת הרמב"ם. ¹⁹ וראה שם ובתפארת ישראל שם אות א טעמים נוספים למה הוזכר במשנה לקט בלבד. ²⁰ וראה תוספות רבי עקיבא איגר פאה ח א, ופירוש המשניות לרמב"ם שם בדעה זו. ²¹ וראה

להלכה (הגהת רבי ברוך פרענקיל על הבית מאיר שם, בדעת הראב"ד בשיטה מקובצת בבא מציעא כב ב).

בקטן קטן, שאין יאוש יאוש (ראה ערך יאוש: גדרו; קטנים), כתבו ראשונים שאם אבד ממנו דבר באופן שגדול היה מתיאש ממנו, הרי זה בכלל יאוש שלא מדעת, שכיון שכשיגדל יתיאש, חשוב - לדעת רבא - יאוש מעכשיו (תוספות בבא מציעא כב ב ד"ה דלאו, על פי גמרא שם).

כשלא נתברר לו של מי האבידה שלדעת אביי חייב להחזירה (ראה לעיל: הדין וגדרו), יש שכתבו בדעת ראשונים שכל זמן שלא נתברר לו של מי היא, זכה בה ויכול לעשות בה מה שירצה, כיון שאינו יודע למי להחזירה, ולא אמרו שיאוש שלא מדעת אינו יאוש אלא לענין שאם נתברר לו של מי היא שצריך להחזירה (ש"ך חו"מ רס ס"ק כו, בדעת רמב"ם גזלה ואבדה טו א (וה"ו), וש"ע שם ט).

ורבים מן הראשונים והאחרונים חולקים, וסוברים שתהא מונחת עד שיבא אליהו (רש"י בבא מציעא לו ב ד"ה ואם; ראב"ד בהשגות שם, וראה מגיד משנה שם; סמ"ג עשין עד; טור שם²), ואינו רשאי להשתמש בה (ראה אחרונים הנ"ל שכן כתבו אף בדעת הרמב"ם).

בגניבה וגזילה יאוש שלא מדעת בגניבה וגזילה, דינו כמו באבידה, ולכן גנב שנתן את הגניבה לאחר, ועדיין לא נודע לבעלים שנגנבה ממנו - לדעת רבא קנאה, שכיון שסתמו שיתיאש כשיידע, לסוברים בכל גניבה שמן הסתם הבעלים מתיאש ממנה (ראה ערך יאוש: בגזילה וגניבה, שלרוב ראשונים הלכה כן³), חשוב יאוש; ולדעת אביי לא קנאה (בבא מציעא כב א, ותוספות והגהות אשרי ומאירי שם).

עניינים נוספים כשם שנחלקו אביי ורבא ביאוש שלא מדעת שנחלקו בהם באבידה וכיוצא (ראה לעיל: הדין וגדרו), כך נחלקו אביי ורבא בעניינים אחרים התלויים ברצון האדם ודעתו, כגון בשליחות להפרשת תרומה ובהכשר (ראה ערכו) אוכלים לקבלת טומאה, שלדעת אביי אף שאילו היה יודע היה מתרצה, מסברא אין דנים אותו כאילו כבר נתרצה עכשיו, ולדעת רבא מסברא היה לנו לדון אותו כאילו כבר נתרצה בתחילה, אלא שלמדים מן המקראות שאינו כן, אלא צריך שיידע ויתרצה בפועל (ראה בבא מציעא כב א, וראה להלן), ובראשונים ובאחרונים מצינו שתלו דינים נוספים במחלוקת זו (ראה להלן). וראה דורש לציון יג, וש"ת בית יצחק יו"ד ב קסז ס"ק ח וט, ועונג יום טוב לא).

בהפרשת תרומה בתרומה כיצד, התורם שלא מדעת, כגון שירד לתוך שדה חברו וליקט - לצורך בעל הבית (רש"י בבא מציעא כב א ד"ה וליקט⁴) - ותרם שלא ברשות, אם אינו חושש משום גזל במה שתורם שלא ברשות, כגון שהלך בעל הבית ומצאו, וגילה דעתו שמרוצה הוא במה שתורם זה - תרומתו תרומה (ראה תוספתא תרומות א, וברייתא בגמרא בבא מציעא כב א, וקידושין נב ב. וראה ערך גלוי דעת: בתורת קיום, אופן גילוי הדעת), אף שתורם מן הפירות היפים (ראה ברייתא וגמרא בבא מציעא שם, ותוספות שם ד"ה ואם).

לדעת אביי אין הדברים אמורים אלא כשעשאו שליח ולא אמר

אבל אם הדבר עומד שלעולם לא יודע לו שנאבדה ממנו, אף לדעת רבא אינו יאוש (ראה תוספות בבא מציעא כו ב ד"ה שנפל, ותוספות הרא"ש ד"ה נקיטא), אף שאילו ידע שנאבדה היה מתיאש (קהלות יעקב [קניבסקין] בבא מציעא סוף סי' כג). וכתבו אחרונים שאף אם בסוף לא נתיאש בפועל, כגון שמת קודם שנודע לו, כיון שמתחילה היה עומד לכך שיתיאש לאחר זמן, חשוב יאוש (גדולי שמואל בבא מציעא כא ב, וראה ברכת שמואל שם כא א).

• ואביי אמר יאוש שלא מדעת אינו יאוש, שהרי אינו יודע שנפל ממנו (גמרא שם). יש שכתבו בדעת ראשונים שאם הדבר ברור לגמרי שיתיאש כשיידע, הרי זה יאוש אף לדעת אביי, וכגון באבידה האבודה ממנו ומכל אדם - לסוברים שההיתר לזכות בה הוא משום יאוש הבעלים (ראה ערך אבדה) - שמותרת אף לפני שנודע לבעלים שנאבדה (ראה ערך הנ"ל), שהדבר ברור שיתיאש כשיידע, ודוקא באבידה שאין בה סימן וכיוצא אינו יאוש, לדעת אביי, לפי שאין הדבר ברור לגמרי שיתיאש כשיידע (נחלת דוד שם כב א ד"ה שוב, בדעת ריטב"א שם כב א ד"ה אייתי; ברכת שמואל שם כב סוף סק"ג ואילך); ויש חולקים וסוברים שכיון שאבידה האבודה ממנו ומכל אדם מטעם יאוש היא שמותרת, לדעתם, לא הותרה למוצא לזכות בה - לדעת אביי - אלא אם כן ידעו בה הבעלים ונתיאשו (ראה מגיד משנה גזלה ואבדה ו א, בדעת הרמב"ם שם, וראה נחלת דוד שם ד"ה והרמב"ם בדעתו).

להלכה הלכה כאביי (בבא מציעא כב ב; רמב"ם גזלה ואבדה יד ה, וראה טוש"ע חו"מ רסב ג), וזו היא אחת משש ההלכות שנחלקו בהן אביי ורבא, שנפסקה בהן הלכה כאביי (גמרא שם: והלכתא כוותיה דאביי ביע"ל ק"י, וראה ערך הלכה). לפיכך אם נפל ממנו דינר ועדיין הוא אומר שמא נתתיו לפלוני, או שמא בארון הוא מונח, או שמא טעיתי בחשבון, וכיוצא בדברים אלו - שידוע שנחסר לו הדינר, אלא שאינו יודע שנאבד (ט"ז שם ו) - חייב המוצא להחזירו, שיאוש שלא מדעת אינו יאוש (רמב"ם גזלה ואבדה יד ה).

בדבר שיש בו סימן יאוש שלא מדעת בדבר שיש בו סימן, אף לדעת רבא אינו יאוש, כיון שכשיוודע למאבד שנפל ממנו מן הסתם לא יתיאש, אלא יאמר סימן יש לי בו, אתן הסימן ואטלנו, ואף שלאחר שמצאו המוצא שמענו את המאבד שמתיאש, אינו יאוש בתחילה (בבא מציעא כא ב), שכיון שאינו עומד להתיאש ממנו, אינו יאוש אלא משעה שנתיאש בפועל (רמב"ם ור"ן שם, וכעין זה ברש"י שם), ואף שעתה מתיאש, מקרה בלבד הוא, ומתחילה לא היה עומד לכך (תוספות שם ד"ה דלכי, וראה שם כב א ותוספות ד"ה אם), ואסור לו למוצא ליטלו לעצמו, כיון שבא לידו קודם היאוש (גמרא שם. וראה ערך יאוש: בממון שבידי אחרים).

בא ממון לידו נתיאש הבעלים אלא שלא נודע הדבר בשעה ולא ידע שנתיאשו שבא הממון ליד המוצא, הרי זה יאוש מדעת, והמחזיק זוכה בממון לדברי הכל (ב"ח חו"מ רסב

ג, והגר"א שם סק"ב בביאור טוש"ע שם ב, וראה בית מאיר אבן העזר כח); ויש שכתבו בדעת ראשונים שכל שבאה האבידה למוצא בשעה שלא היה יודע לו שכבר נתיאש הבעלים, אף שאחר כך נודע שכבר נתיאש קודם לכן, הרי זה כיאוש שלא מדעת, שאינו יאוש

4. וברמב"ם תרומות ד ג משמע שמדובר במלקט לצורך עצמו, וראה ט"ז יו"ד שלא ס"ק טו, וקצות החושן רסב א, ועונג יום טוב כט וקח ד"ה ולפי, ודברי חיים אבידה ג.

2. ואף בדעת הרמב"ם מפרשים הרבה אחרונים בענין אחר, ראה רדב"ז שם, ודרישה סוף סי' רס, וסמ"ע שם ס"ק מב, וב"ח וט"ז שם. 3. וראה שם שלהלכה אף לדעה זו אם הבעלים צווה שאינו מתיאש, אינו יאוש.

מצוות), אף לסוברים שלהלכה שיאוש שלא מדעת אינו יאוש אסור לו לאדם לאכול מאכל של חברו שלא בידיעתו גם כשהדבר ברור שיתרצה כשיידע (ראה לעיל בסמוך), כתבו אחרונים שכל שהוא דבר מצוה, מן הסתם אף מתחילה מרוצה היה בכך, ולכן אינו בכלל יאוש שלא מדעת שאינו יאוש, כדרך שמצינו בתורם שלא מדעת הבעלים וגילה הבעלים דעתו שמרוצה הוא בכך, שתורמתו תרומה, לסוברים כן (ראה לעיל: להלכה, מבית יוסף והגר"א בדעת הרמב"ם. קצות החושן רסב סק"א). וכתבו אחרונים שאף ביום ראשון של סוכות, שאין אדם יוצא אלא באתרוג שלו (ראה ערך נטילת לולב), יכול ליטול אתרוג של חברו שלא מדעתו אם הדבר ברור שהוא יתרצה להקנותו לו (ראה מגן אברהם תרנח סק"ג).

באבדה

המוצא אבדה שאין בה סימן, והגביה אותה קודם שנודע לבעלים שנאבדה ממנו, שלהלכה שיאוש שלא מדעת אינו יאוש, אסור לו ליטלה לעצמו (ראה לעיל: גדרו ודיניו; להלכה), חייב להחזירה לבעליה אף לאחר שנודע לו שנאבדה ושנתייחס כשנודע לו (תוספות בבא מציעא כב א ד"ה שטף, ושם כב ב סוף ד"ה איסורא; ריטב"א (החדש) שם כא ב; טושי"ע חו"מ רסב א), שכל אבדה שבאה לידי המוצא לפני יאוש, אף שנתייחס הבעלים ממנה אחר כך, חייב להחזירה (ראה ערך יאוש: בממון שבידי אחרים. ריטב"א (החדש) שם).

בדבר שעשוי המוצא חפץ שאין בו סימן לא בגופו ולא במקומו, להרגיש בנפילתו
כגון שניכר הדבר שלא הונח שם בכוונה, אלא בא לשם דרך נפילה (ראה ערך סימנים), אם הוא דבר שיש לתלות שבעליו הרגיש בנפילתו, או מחמת כבדו או מחמת חשיבותו שתמיד היה ממשמש בו, הרי הוא של מוצאו, שכיון שאין בו סימן, נתייחס ממנו מיד שנודע לו שנפל ממנו, ונמצא שהגיע לידי המוצא לאחר יאוש (טושי"ע חו"מ רסב ג, על פי גמרא שלהלן. וראה להלן); ואם הוא דבר שאין לתלות שבעליו הרגיש בנפילתו, צריך המוצא להחזירו אף שנתייחס הבעלים אחר כך (טושי"ע שם), שכל דבר שיש להסתפק בו אם ידע הבעלים בנפילתו או לא, אסור למוצאו ליטלו לעצמו מספק (מגיד משנה גולה ואבדה יד ה, וראה שם טו א), להלכה שיאוש שלא מדעת אינו יאוש (ראה לעיל: גדרו ודיניו; להלכה, ראה בית יוסף שם; סמ"ע שם סק"ט).

בדבר חשוב מצא מעות מפוזרות הרי אלו שלו (משנה בבא מציעא כא א; רמב"ם גולה ואבדה טו ב; טושי"ע חו"מ רסב ו), שאדם-עשוי-למשמש-בכיסו (ראה ערכו) בכל שעה ושעה (גמרא שם ב; טור שם), וקודם שמצאו זה כבר נודע לבעלים שנפלו ממנו, ונתייחס (רש"י שם ד"ה עשוי, וכעין זה בטושי"ע שם. וראה בערך אדם עשוי למשמש בכיסו, פרטי דין זה). וכן המוצא לשונות של ארגמן הרי אלו שלו (משנה שם; רמב"ם שם טו ח; טושי"ע שם), שמפני חשיבותם אדם ממשמש בהם בכל שעה ושעה (גמרא שם ב; טור שם).

ראה סלע שנפלה משנים, חייב להחזירה (גמרא שם כו ב; רמב"ם שם יד ח; טושי"ע שם ד), לזה שנפלה ממנו (טושי"ע שם), לפי שהוא אינו מתייחס, שהוא אומר שכיון שלא היה אתו אדם אחר מלבד זה שעמו, ודאי מצאה הוא, ויוכל לתבוע ממנו שיחזירנה לו (גמרא שם. וראה ריטב"א (החדש) שם), ואף שלבסוף כשתובע אותו ואינו מחזירה לו הוא מתייחס, לא קנאה המוצא, כיון שבאה לידו קודם יאוש

לו מאילו פירות יתרום, והלך השליח ותרם מן היפים, אבל אם לא עשאו שליח אין תרומתו תרומה, לפי שבשעה שתרם זה לא ידע בעל הבית בדבר, והרי זה כיאוש שלא מדעת שאינו יאוש לדעת אביו, ולדעת רבא תרומתו תרומה, כדרך שהוא סובר באבדה שיאוש שלא מדעת חשוב יאוש (גמרא בבא מציעא שם), שכיון שכשנודע לו מרוצה הוא בהפרשתו של זה, אנו אומרים שאף מתחילה מרוצה היה בכך (רש"י שם).

מסקנת התלמוד - לפי גירסא אחת⁵ - שאף לדעת רבא שבאבדה יאוש שלא מדעת חשוב הוא יאוש, התורם שלא מדעת אין תרומתו תרומה אלא כשעשאו שליח, שבהפרשת תרומה נאמר: **כִּן תְּרִימוּ גַם אִתְּכֶם** (במדבר יח כח. רש"י בבא מציעא שם ד"ה אתם) - ושליח שתורם שתורמתו תרומה למדים מהריבוי: **"גם אתם"**, שבא לרבות שלוחכם (ראה קידושין מא ב. וראה ערך שליחות. רש"י בבא מציעא שם) - ודרשו: מה אתם לדעתכם, אף שלוחכם לדעתכם (גמרא בבא מציעא שם), ולמדים ממקרא זה שצריך שהבעלים ימנה אותו שליח (רש"י שם).

ויש גורסים שלדעת רבא אף כשלא עשאו שליח תרומתו תרומה, משום שיאוש שלא מדעת חשוב יאוש (ראה כסף משנה תרומות ד ג, והגהות הגר"א בבא מציעא שם, ובהגר"א בשו"ע יו"ד שלא ס"ק עו, לגירסתו בגמרא שם [שהובאה בתוספות שם, וכתבו שאינה נכונה], וראה רש"י שם). להלכה יש מן הראשונים שכתבו בסתם בתורם שלא מדעת בעל הבית - אף כשלא עשאו שליח (כסף משנה תרומות ד ג, ובית יוסף יו"ד שלא, והגר"א ושם בדעת הרמב"ם שם) - שאם גילה בעל הבית דעתו אחר כך שמרוצה הוא בכך, תרומתו תרומה (רמב"ם שם; סמ"ג עשין קלד; טושי"ע יו"ד שלא לא), אף שלהלכה יאוש שלא מדעת אינו יאוש (ראה לעיל), וכתבו אחרונים שלדעה זו אף שאמרו שלדעת אביו אין תרומתו תרומה אלא כשעשאו שליח (ראה לעיל מגמרא בבא מציעא כב א), הדבר תלוי במחלוקת הסוגיות (כסף משנה ובית יוסף והגר"א הנ"ל, שהגמרא בקידושין נב ב חולקת, ושכן דעת אמיר בגמרא בבא מציעא שם), ולהלכה אף שלא עשאו שליח תרומתו תרומה, שכיון שהוא דבר של מצוה, מועיל גילוי דעתו אחר כך שדנים אותו שכן היתה דעתו מתחילה, והרי זה כאילו עשאו שליח, ואינו כיאוש שלא מדעת שאינו יאוש (בית יוסף שם, והגר"א שם ושם, וט"ז שם, בדעת הרמב"ם).

בהכשר טומאה בהכשר כיצד, המעלה פירותיו לגג וירד עליהם הטל - שאם בעוד הטל עליהם שמח בטל זה, הרי זה ב"כי יתן" (ויקרא יא לח), והוכשרו לקבל טומאה מעתה ועד עולם (ראה ברייתא בגמרא בבא מציעא כב א ורש"י, וראה ערך הכשר) - אם נגבו, אף שמרוצה עכשיו בטל שירד עליהם, אינם ב"כי יתן", ולא הוכשרו לקבל טומאה (ברייתא שם ורש"י, וראה תוספתא מכשירין ריש א, שאף שמסברא היה לנו לומר שלדעת רבא שיאוש שלא מדעת חשוב יאוש, יוכשרו לקבל טומאה, שכיון שנתגלה הדבר שעתה מרוצה הוא בטל שירד עליהם, אף מתחילה מרוצה היה בכך, למדים מהאמור בהכשר: כי יתן, ואנו קוראים: כי יותן, מה "יתן" לדעת, אף "יותן" - מעצמו - לדעת (גמרא שם ב), שידע בנתינה והוכשר בעיניו, וצריך שיידע בזמן שהטל עליו, שעדיין הוא בנתינתו (רש"י בבא מציעא שם ד"ה לדעת).

בדבר מצוה בטעם שמותר לו לאדם ליטול אתרוג של חברו שלא מדעתו, או לישב בסוכתו שלא מדעתו (ראה ערך

ג, והגהות הגר"א בבא מציעא שם, ובהגר"א בשו"ע יו"ד שלא ס"ק עו, וראה

5. ראה גמרא לפנינו שם: הכי נמי מסתברא וכו', וראה כסף משנה תרומות ד

שאם נודע הדבר לבעלים מתייבא הוא ממנו אם רוב העיר גויים, או שמתייבא אף אם רובם ישראל, שחושש הוא שמא ימצאנו אדם שאינו הגון ולא יחזירנו לו (ראה ברייתא בגמרא בבא מציעא כד א, ותוספות ד"ה אפילו, וראה ערך יאוש: באבדה, ושם כמי ההלכה) - ואין הבעלים יודע שנפל ממנו - לדעת רבא הרי זה שלו, לפי שזה יאוש שלא מדעת הוא (גמרא שם כד ב, ותוספות ד"ה ת"ש, ורשב"א וריטב"א (החדש) שם), שכשיידע שנפל יתייבא, כדין אבדה שאין בה סימן (רשב"א וריטב"א (החדש) שם; מהרש"א שם), והדברים אמורים דוקא באופן שכשיוודע לו שנפל יוכל לשער מקום הנפילה, אבל אם לא יידע היכן נפל, אינו עומד להתייבא (נחלת דוד שם על תוספות הנ"ל).

אבידה שניכר שהונחה באופן שניכר שהונחה שם מדעת, אם הוא מקום שאינו משתמר כלל, ואין בו סימן לא בחפץ ולא במקום, יש פוסקים שהיא של מוצא (רמ"א בשו"ע חו"מ רס ו), וכתבו אחרונים שהדברים אמורים דוקא בכריכות קטנות של שבלים וכיוצא בהן, שמתחילה הניחן בעליהם שם להקל ממשאו ושכחן, שמן הסתם מיד נתייבא מהן קודם שמצאן זה (ש"ך שם ס"ק לא); ויש סוברים שכל שיש לתלות שהוא בדרך הינוח, הרי זה יאוש מדעת (ראה מהרש"א בבא מציעא כד ב ד"ה והא, ונתיבות המשפט שם ס"ק טו בדעתו והסכים עמו⁷).

(ריטב"א (החדש) שם), ואם אינו יודע ממי משניהם נפלה, תהא מונחת בידו עד שיבוא אליהו (ראה ערך יחא מונח עד שיבוא אליהו. טוש"ע שם). בדבר כבוד המוצא עגולי דבילה וככרות של נחתום, מחרזות של דגים וחתיכות של בשר - שכל אלו אין בהם סימן - הרי אלו שלו (משנה בבא מציעא כד א; רמב"ם גזלה ואבדה טו ח; טוש"ע חו"מ רסב ו), שמפני כבוד מרגיש הבעלים בנפילתם, וודאי כבר נודע לו שנפלו, ונתייבא קודם שמצאם זה (גמרא שם ב ורש"י, בעגולי דבילה וככרות⁶). המוצא גיזי צמר ואניצי פשתן שאין בהם סימן, הרי אלו שלו (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמחמת כבוד מיד מכיר הבעלים בנפילתם ומתייבא (רמב"ן ור"א וריטב"א ומאירי ור"ן שם; טור שם; תוספות יום טוב שם ב א).

פירות מפורזים מצא פירות מפורזים דרך נפילה, יש מהראשונים דרך נפילה שכתבו שהרי אלו שלו (רמב"ם גזלה ואבדה טו ח; רמב"ן בבא מציעא כד א, בדעת הר"ף; שו"ע חו"מ רסב ז), שכיון שהם חשובים וכבדים מיד מרגיש המאבד בנפילתם ומתייבא (רמב"ן שם; כסף משנה שם בדעת הרמב"ם; הגר"א שם ס"ק ז). ויש סוברים שאין לנו לתלות שיוודע בנפילתם, ואין המוצאם יכול לזכות בהם (טור שם; מאירי בבא מציעא ריש פרק ב).

דבר שיש בו סימן במקום שרבים מצויים בו - מציא דבר שיש בו סימן במקום שרבים מצויים

יבום - מבוא לערכי יבום

אם לא רצה היבם לייבם את אחיו המת, הרי זה חולץ לה (ראה ערך חליצה), היינו שהיא חולצת נעלו מעל רגלו לעיני בית דין, וניתרת בחליצה זו להינשא לכל אדם, שנאמר: וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחֵת אֶת יְבִמְתּוֹ וְגו' וְנִגְשָׁה יְבִמְתּוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַדָּנִים וְחָלְצָה נֶעְלָו מֵעַל רַגְלֵי וְגו' (דברים שם ז - ט). היבמה נקנית ליבם בביאה ונעשית כאשתו לכל דבר, ואחר כך יכול הוא להוציאה בגט בלי חליצה, ומותרת להינשא לכל אדם, וחכמים חייבו את היבם לקדש את היבמה קודם שיבא עליה. אף על פי שהיבמה אסורה על היבם בחיי בעלה משום איסור אשת-אח (ראה ערכו), ואף לאחר מיתת בעלה - כשאניח זקוקה ליבום - אסורה, התיירה התורה איסור זה לשם קיום מצות יבום. עם מיתת הבעל נוצר קשר אישות של זקה בין אשת המת לבין היבם, והרי היא כמו ארוסתו לענין קצת דינים (ראה ערך זקה).

לשון יבום מצינו במקרא במי שבא על אשת אחיו המת - והיא הקרויה "יבמה" - ונושא אותה לו לאשה, היינו שהוא מייבם אותה, כמו שמצינו שאמר יהודה לאונן בנו: בֹּא אֵל אִשְׁתִּי אֲחִיךָ וְיִבְּם אִתָּהּ (בראשית לח ח). לשון "יִבְּם" בא מהמלה "יָבַם" - שהוא אחי הבעל, כמו שנאמר: מִאֵן יָבָמִי לְהָקִים לְאִחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כה ז). ספר השרשים לר"י אבן ג'נאח יבם. וראה ספר השרשים לרד"ק יבם וחזקוני בראשית ודברים שם).

אשה שבעלה מת ולא הניח אחריו זרע, אסורה להינשא לאדם אחר, ומצוה על אחי המת לייבם אותה, היינו לבא עליה ולקחתה לו לאשה, כדי להקים שם לאחיו המת, שנאמר: כִּי יֵשְׁבוּ אֲחִים יַחְדָּו וּמֵת אֶחָד מֵהֶם וּבֶן אֵין לוֹ לֹא תִהְיֶה אִשְׁתּוֹ הַמֵּת תִּחְוָצָה לְאִישׁ זָר וְכָמָּה יָבֵא עָלֶיהָ וְלָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְּמָהּ: וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תִּלְדַּ וְיָקוּם עַל שֵׁם אִחִיו הַמֵּת וְלֹא יִמָּחָה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל (דברים כה ו, ו)¹.

יבום¹

המצוה המוטלת על מי שאחיו מת בלא בנים, לבא על אשת המת ולקחתה לו לאשה, כדי להקים לאחיו שם

הפרקים:	• ביטול מצות יבמין
• המצוה וגדרה	• הביאה והקנין
• קדימתו לחליצה	• במעוברת
• ביבמות וביבמים רבים	• במי שאינם בני דעת

המת שְׁיִבְּם אותה - יבא עליה (רמב"ם יבום א א) ויקחנה לו לאשה (ספר המצות לרמב"ם רטו; ספר החינוך תקצח) - שנאמר: כִּי יֵשְׁבוּ

המצוה וגדרה

אשה שמת בעלה ולא הניח זרע, מצות עשה מן התורה על אחי

על המהרש"א. **יבום - מבוא לערכי יבום**. 1. וראה ספר החינוך תקצח, שהבן אשר יולד ליבם מיבמתו נחשב כממלא מקומו של המת בעולם, כדרך שבנו של אדם ממלא מקומו. **יבום**. 1. כא, טורים רפ-שפה. ראה גם

שם ושם, ובריטב"א (החדש) שם גירסאות אחרות. 6. וראה רמב"ן ור"ן וריטב"א שם שהדברים אמורים אף בשאר המנויים במשנה, וראה מאירי במשנה שם. 7. וראה דרוש וחינוך לרבי עקיבא איגר בבא מציעא שם שתמה

במקום יבום, כגון כשיש לו בנים, אבל כשמת בלא בנים לא אסרתה תורה כל עיקר (יד רמה סנהדרין ג ג).

יבמה מחייבי לאוין שנפלה ליבום, שמן התורה מצות עשה של יבום דוחה לא תעשה, ומותרת להתייבם (ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום: בחייבי לאוין או עשה), אינה מותרת אלא בביאה ראשונה, אבל בביאה שניה - אסורה (ראה יבמות כ ב שמטעם זה אינה מתייבמת מדרבנן).

הבא על יבמתו כשהיא נדה - קנאה (תוספות יבמות ב א ד"ה ואחות; טוש"ע אבן העזר קסד ז) - אף על פי שאסור לו לבא עליה, שאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת (ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום וערך עשה דוחה לא תעשה) וקיים מצותו. וכתבו אחרונים שאף על פי שבכל מקום שמקיים מצוה על ידי שעושה עבירה, אינה מצוה (ראה ערך מצוה הבאה בעבירה), ביבום קיים המצוה, שדוקא במקום שתכלית המצוה היא המעשה שנצטוו לעשותו, אינו מקיים המצוה כשהיא באה בעבירה, מה שאין כן ביבום, שאף על פי שהמצוה על ידי ביאה היא, תכלית המצוה היא שיקנה אותה ותיעשה אשתו, ולכן אף כשהביאה באה בעבירה, קיים המצוה (ח"י רש"י הכהן יבמות ב ה, וכעין זה בשו"ת חמדת שלמה או"ח לא, ובברכת שמואל יבמות ב, ובקובץ הערות יא א) ³.

קדימתו לחליצה

מצות יבום קודמת למצות חליצה (משנה בכורות יג א; רמב"ם יבום א ב; טוש"ע אבן העזר קסה א), שנאמר יְבָמָה יָבֵא עָלֶיהָ (דברים כה ה), שמצוה עליו לייבמה יותר מלחלוץ לה (יבמות לט ב, ורש"י ד"ה יבמה). ואמרו: וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחֵת אֶת יְבָמָתוֹ וְגו' (דברים כה ז), מכלל שאם חפץ, מצוה ביבום יותר מבחליצה (יבמות נד א ורש"י).

כשאין היבם רוצה
אף על פי שמצות יבום קודמת, אם היבם אינו רוצה לייבם, אין כופים אותו (יבמות לט ב, וכפירוש התוספות שם ד"ה אמר; רמב"ם יבום ב ז).

לא רצה לא לייבם ולא לחלוץ:

• יש סוברים שכופים אותו או לכנוס או לחלוץ (תוספות כתובות סד א ד"ה תבע, על פי יבמות לט א), אבל אין כופים אותו לייבם, לפי שאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (בית יוסף אבן העזר קסא, בשם הר"ש בן הרשב"ץ).

• ויש שנראה מדבריהם שכופים אותו לייבם (ראה מלאכת חרש ב דף ט ע"א בהגהה).

ויש מהאחרונים מצדדים ביבם שאינו יכול לחלוץ ליבמתו, כגון שרגלו עקומה ואינו יכול לעמוד עליה (ראה ערך חליצה), שכופים אותו עד שתצא נפשו לייבמה, כדרך שכופים על כל מצות עשה שבתורה (ראה ערך כפייה. בית מאיר אבן העזר קסט לד).

כשהיבם מוכה
יבמה שנפלה לפני יבם מוכה שחין אין חוסמים שחין
אותה, כלומר שאין סותמים טענותיה (רש"י ומאירי יבמות ד א). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאין כופים אותה להתייבם לו (רש"י ורשב"א ומאירי יבמות שם; רשב"א וריטב"א שם לט ב), או שאין גוערים בה שלא תאמר אי אפשרי בו (רש"י) [ריב"ן] מכות כג א.

הביאה (בית שמואל שם ס"ק יא). ³ על יבמה האסורה על היבם בלאו ועשה, שמן התורה אינה מתייבמת, ואם בא עליה לא קנאה, ראה ערך יבמה שאינה

אחים יחדו וימת אחד מהם ויבן אין לו וגו' יְבָמָה יָבֵא עָלֶיהָ וְלָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְמָה (דברים כה ה. רמב"ם שם; טוש"ע אבן העזר קנו א).

לא רצה היבם לייבמה, הרי זה חולץ לה (משנה יבמות לט א, ושם קו ב ועוד; רמב"ם יבום א ב ועוד; טוש"ע אבן העזר קסה א ועוד. ראה ערך חליצה), שנאמר: וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחֵת אֶת יְבָמָתוֹ וְגו' וְנָגְשָׁה יְבָמָתוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים וְחָלְצָה נֶעְלָמוֹ מֵעַל יָגְלוֹ וְגו' (דברים כה ז - ט).

היבם הוא שמצווה במצות יבום ולא היבמה (ספר החינוך תקצח). ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים שאף היבמה מצווה על היבום (ערוך לנר יבמות כ א).

מצות יבום יש סוברים שמברכים עליה, כדרך שמברכים על שאר מצוות, ואומר: אשר קדשנו במצוותיו וציונו על בעילת יבמה (העיסור אות כ כתובת יבמין, והובא בטור אבן העזר קסו; רמ"א קסו ט). ויש סוברים שאין מברכים על מצות יבום כל עיקר (אור זרוע קמ; שו"ת הרשב"א א יח).

כנס היבם את יבמתו, הרי היא כאשתו לכל דבר (יבמות לח א), שמגרשה בגט ומחזירה (יבמות לט א; טוש"ע אבן העזר קסח א. וראה רמב"ם יבום ה יא, יז, כא).

גדר המצוה בגדר מצות יבום נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שעיקרה של המצוה היא בהקמת שם לאחיו, שנאמר: מֵאֵן יִבְמִי לְהִקְיָם לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כה ז. ראה רמב"ן ורשב"א יבמות כ ב, וקידושין י א).

• יש שכתבו שעיקרה של מצות יבום הוא משום פריה-ורביה (ראה ערכו. שו"ת הרשב"א א יח).

• ויש חולקים וסוברים שאין צריך שתהא הביאה ראויה להקמת שם, שאף בהעראה ובביאה שלא כדרכה שאינה ראויה להתעבר בהן, קיים מצות יבום (תוספות יבמות כ א ד"ה יבא), שמצות יבום היא שיקח היבם את יבמתו לו לאשה (ספר המצות לרמב"ם רטו, וספר החנוך תקצח).

המייבם את יבמתו ונולד לו ממנה בן, אין צריך לקרותו על שם אחיו המת (יבמות כד א; טוש"ע אבן העזר קסו ה).

בא עליה ביאה אחת קיים מצות יבום, ואין מצוה בביאה שניה (ראה יבמות כ ב: גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שנייה), ואף אם בשעת ביאה ראשונה מתכוין לגרשה מיד, כבר קיים את המצוה (בית שמואל קסה ס"ק יא).

התרת איסור
אשת אח
אף על פי שאשת אחיו אסורה לו, וחייב עליה כרת (ראה ערך אשת אח), ואין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה), התירה תורה איסור אשת אח במקום יבום (ראה יבמות ז א, ב, ושם ח א, ורש"י ז ב ד"ה הואיל).

בגדר ההיתר, נחלקו ראשונים:

• יש שנראה מדבריהם שההיתר הוא מדין עשה דוחה לא תעשה, שגזירת הכתוב היא שהעשה של יבום ידחה את הלאו של אשת אח (ראה תוספות יבמות ד א ד"ה לא).

• ויש סוברים שאין ההיתר מדין דחייה, שכיון שלא מצינו יבום אלא באשת אח, אנו למדים שלא אסרה תורה אשת אח אלא שלא

ערכים: זיקה; חליצה; יבם; מאמר. ² יש סוברים שמברך לאחר הביאה (העיסור בטור שם; ב"ח שם; ט"ז שם סק"ז); ויש סוברים שמברך קודם

• יש פוסקים כ"משנה אחרונה" שמצות חליצה קודמת, שהלכה כאבא שאול שהרי זה כפוגע בערוה (תוספות יבמות לט ב ד"ה אמר בשם ר"ת; טור קסה בשם רש"י ור"ת ורא"ש; שו"ע קסה א בשם ויש אומרים, וראה רמ"א שם).

• ויש שכתבו שהמנהג הוא כדעה הראשונה, שאין כופים אותו לחלוץ אף כשידוע שנתן עיניו בממון (רמ"א שם), לפי שלדעת רוב הפוסקים הלכה כחכמים (הגר"א שם ס"ק יג. וראה שו"ת שבות יעקב ג קלה שהביא חבל תשובות ראשונים ואחרונים שהלכה כחכמים).

וכתבו אחרונים שבמדינות אירופה לא ראינו שנהגו למעשה ביבום, אבל במדינות המזרח נוהגים לייבם (ערוך השולחן קסה טו)⁶. רצו היבם והיבמה לייבם - לסוכרים שמצות חליצה קודמת - נחלקו ראשונים: יש שכתבו שמניחים להם לייבם, ואין כופים אותם לחלוץ (רש"י וראב"ן ופסקי רי"ד יבמות לט ב; טור אבן העזר קסה בשם רש"י). ויש שכתבו שאין מניחים אותם לייבם (תוספות יבמות לט ב ד"ה אמר; טור ורמ"א קסה א). אף לדעה זו, אם ניכר הדבר וידוע שהם מתכוונים לשם מצוה, אומרים לו שאם הוא רוצה יכול הוא לייבם (תוספות שם. וראה ים של שלמה יבמות ד יז. וראה שבות יעקב ג קלה).

יבם שאינו יכול לחלוץ, כגון שהיה חרש או אילם (ראה ערך חליצה: הפסולים לחליצה), ואין ליבמה תקנה אלא ביבום, יש מהאחרונים שכתבו שמותר לו לייבם (ראה שו"ת שבות יעקב א קכז, ושם ג קלה), ורבים מהאחרונים כתבו שמי שאינו מתכוין לשם מצוה, אף כשאי אפשר לחלוץ, אסור לו לייבם (קרית חנה טו; ישועות יעקב אבן העזר קסט ס"ק יז).

ביבמות וביבמים רבים

יבמות רבות אף כשהיו למת כמה נשים, נוהגת בהן מצות יבום (יומא יג ב; יבמות מד א), ומייבם אחת מהן, איזו שירצה (תוספתא ד ג; רמב"ם יבום א י), וביאתה פוטרת את צרותיה מלהתייבם (משנה יבמות מג ב; רמב"ם שם ט; טוש"ע אבן העזר קסה א). וכן ביאתו ביבמה אחת פוטרת את צרותיה מן החליצה (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). כמה דברים אמורים כשנפלו כל היבמות מאח אחד, אבל אם היו כמה אחים שמתו, הרי זה מייבם אחת מכל בית ובית (משנה יבמות מג ב; רמב"ם יבום א יא; טוש"ע קסה ח).

וכן אם היו למת כמה אחים, אחד מהאחים מייבם אחת מן היבמות, ויותר שאר הצרות (רמב"ם יבום א ט; טוש"ע קסה ג), וכן זו שנתייבמה נפקעת ממנה זיקת שאר האחים, ואם גירשה היבם בגט, או שמת ולו בנים, אינה צריכה חליצה משאר האחים (ראה יבמות נו א, ורש"י ד"ה ולפוטרה, ועוד).

יבמים רבים מת והניח אחים רבים, מצוה על הגדול ליבם (משנה יבמות כד א, ושם לט א; רמב"ם יבום ב ו; טוש"ע אבן העזר קסה ד). ולא דוק בכור ממש, אלא הגדול שבאחים (יבמות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ד).

לא רצה הגדול אלא לחלוץ, והקטן ממנו רוצה לייבם, נחלקו אמוראים בדבר (יבמות לט א), הלכה שביאת קטן עדיפה על חליצה הגדול (טוש"ע אבן העזר קסה ו, וראה רמב"ם יבום ב ז).

• ויש מפרשים שאין סותמים טענותיה, היינו שכופים אותו לחלוץ לה (ראה תוספות שם ד ד"ה דכתבי).

וכתבו ראשונים בכל יבמה שאם רצה היבם לייבם ולא רצתה היא, אין כופים אותה להתייבם לו, שאין מאכילים לו לאדם דבר שנפשו קצה בו (אור זרוע אבן העזר קס א)⁴.

כשאינם ראויים אף על פי שמצות יבום קודמת למצות חליצה, פעמים שמצות חליצה קודמת (שו"ת ריב"ש שם, וכעין זה במגיד משנה יבום ב י), שאם היה הוא ילד והיא זקנה, או הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו מה לך אצל זה, לך אצל שכמותך ואל תכניס קטטה לתוך ביתך (יבמות קו ב, ושם קא ב; רמב"ם יבום ד א; טוש"ע אבן העזר קסו א), אם שומעים להם - מוטב, ואם לאו - עושים לפי מה שירצו, אם ליבום ואם לחליצה (מאירי שם קא ב).

נפלו לפניו כמה יבמות מכמה אחים שמתו, הרשות בידו לייבם את כולן (משנה מג ב; רמב"ם יבום א יא; טוש"ע קסה ח), ודוקא כשהוא עשיר וסיפק בידו לזון את כולן, אבל אם איננו עשיר, מונעים אותו לכתחילה מלייבם יותר ממה שיש בידו לזון, וחולץ למי שירצה מהן, ומייבם למי שירצה (יבמות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

וכתבו ראשונים שאם היבם נשוי, משיאים לו עצה הוגנת שלא יכניס קטטה לתוך ביתו, ומצות חליצה קודמת (שו"ת ריב"ש שם, והובא בבית יוסף קסה, ובבית שמואל שם סק"א)⁵, ויש שכתבו שאין משיאים לו עצה לחלוץ אלא אם אין לו כדי לפרנס את שתיהן לפי כבודו וכבודן (שו"ת ריב"ש א, הובא בבית יוסף שם).

האם עכשיו יבום קודם האנשים כשרים (רבנו גרשום בכורות יג א; פסקי ריא"ז יבמות ד ג) - אמרו שמצות יבום קודמת, אבל עכשיו שאין מתכוונים לשם מצוה, מצות חליצה קודמת (בכורות יג א, יבמות לט ב, כתובות סד א), שהמייבם את יבמתו שלא לשם מצוה, פוגע באיסור אשת אח (ראה להלן. רש"י בכורות שם ד"ה עכשיו). וכתבו ראשונים שזה שעכשיו מצות חליצה קודמת מחמת חשש דרבנן הוא, שחששו חכמים שמא מתכוונים לשם נוי, או לשם ממון (ראה להלן הביאה והקנין. אור זרוע א תשלח), ויש שכתבו שאף עכשיו רובם מתכוונים לשם מצוה, שישארל בחזקת כשרים הם, אלא שכיון שיש מיעוט אנשים שאינם מתכוונים לשם מצוה, אמרו שמצות חליצה קודמת (תשובת ה' יצחק קארו (בסוף שו"ת בית יוסף) ד"ה ועוד אומר), וחשש רחוק הוא שיתכוונו שלא לשם מצוה (שו"ת שבות יעקב ג קלה).

חזרו לומר שמצות יבום קודמת (יבמות לט ב), ולא משום שנתכשרו הדורות, אלא שבתחילה סברו שהלכה כאבא שאול האומר שהבא על יבמתו שלא לשם מצוה, הרי זה כפוגע בערוה, ולבסוף חזרו לומר כדעת חכמים הסוכרים שאף אם בא עליה שלא לשם מצוה אין בכך איסור (ראה להלן הביאה והקנין), ולפיכך מצות יבום קודמת (יבמות שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שמצות יבום קודמת, שהלכה כחכמים שאין איסור ביבום שלא לשם מצוה (מרדכי יבמות לא; רי"ף יבמות לט ב; רמב"ם יבום א ב; דעה א בשו"ע קסה א).

אסור לנשוי לייבם, ראה ערך חרם דרבנו גרשם: בנישואי מצוה. 6. וראה כנסת הגדולה קסה סק"י ביבמה אשכנזית ויבם ספרדי אם כופים לחליצה. וראה הגהות ר"פ לסמ"ק רפו, שבאשכנז נהגו לייבם, וכן מבואר בראב"ה

עולה ליבום. 4. כשאינה רוצה להתייבם, אם יש לה דין מורדת לפחות מכתובתה, ראה ערך מורדת. אם כשאינה רוצה להתייבם כופים את היבם לחלוץ לה, ראה ערך חליצה: בכפיה. 5. אם לנוהגים בחרם דרבנו גרשם

כהנים), וכן מיפר הוא את נדריה (ראה תוספות שם, וראה ערך הפרת נדרים), ואם היה כהן אוכלת היא בתרומה (יבמות נו א; רמב"ם תרומות ח ו. וראה ערך אכילת תרומה).

הכונס את יבמתו, הרי זה זוכה בנכסי אחיו המת (יבמות מ א; רמב"ם נחלות ג ז; טוש"ע אבן העזר קסג א. ראה ערך ירושת היבם), וכן עומד הוא במקומו ליטול חלקו בנכסי אביהם (טוש"ע שם, על פי בבא בתרא יב ב), שנאמר: יָקוּם עַל שְׁם אָחִיו (דברים כה ו), לנחול נחלתו, ולא יחלקו אחיו עמו (יבמות מ א, כד א וברש"י), ואפילו גירשה מיד (רש"י שם מ א; רמ"א קסג א).

כסף ושטר אינם מועילים מן התורה לקנותה (קידושין יד א, וראה רמב"ם יבום ב ב, וטוש"ע אבן העזר קסו ב, קע ב ואילך. וראה ערך מאמר).

קידושין כתבו ראשונים בטעם שמן התורה אינו צריך לקדש את יבמתו (ראה להלן), שזו אשתו היא שהקנוה לו מן השמים (ראה יבמות לט א; רמב"ם יבום א א; טוש"ע אבן העזר קסו ב), ולכן הבא על יבמתו אפילו באונס - קנאה (ראה להלן).

מן התורה אינו מקדש את יבמתו קודם שבא עליה (רמב"ם יבום א א, וטוש"ע קסו ב, על פי יבמות נב א), ואמר רב הונא: מצות יבום מדברי סופרים היא שמקדש, ואחר כך בועל (יבמות נב א, והובא ברי"ף ורא"ש שם), וכתבו ראשונים שמדברי סופרים שלא יבא היבם על יבמתו עד שיקדשנה בפני שני עדים בפרוטה או בשוה פרוטה, וזהו הנקרא מאמר (ראה ערכו. רמב"ם יבום ב א; טוש"ע שם. וראה ערך מאמר). ואם בא עליה בלא מאמר, קנה קנין גמור ואין צריך לחזור ולקדשה, אלא שלוקה מכת-מרדות (ראה ערכו. יבמות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), כדרך שמצינו בכל קידושין, שהמקדש בביאה לוקה מכת מרדות (יבמות שם; טור שם), שאף על פי שצריך לבא על היבמה כדי לקנותה, פריצות הוא להתחיל קנינו בה בביאה (תוספות יבמות נב א ד"ה דמקדש). ויש שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, ושלחלכה אף על פי שהדבר מכוער אינו בן מכת מרדות (מאירי יבמות נב א).

יבם העושה מאמר ביבמתו, מברך עליו ברכת אירוסין (העיסור כ, הובא בטור אבן העזר קסו), ומכניסה לחופה כמו כל אשה (הגהות מרדכי יבמות קיט; רמ"א קסו ב); ויש ראשונים שכתבו שאינה צריכה מסירה לחופה (רבנו ירוחם כה ג, וראה אמרי משה ה ד). וכשם שהוא מקדש את יבמתו, כך מברך הוא עליה ברכת נישואין (ראה ערך ברכת חתנים) בעשרה, וכותב לה כתובה, כמו לכל אשה (ראה ערך כתובה. רמב"ם יבום ב ב).⁷

עדים ביאת יבום אם צריכה היא להיות בפני עדים, נחלקו בה ראשונים: יש סוברים שצריכה עדים (תוספות הרא"ש יבמות נא ב ד"ה אי; רמ"א קסו ב, וראה בית שמואל קסו סק"ב), כמו ביאת קידושין (פסקי ריא"ז יבמות יג בסופו. ראה ערך דבר שבערוה וערך קדושין) - היינו שצריך להתייחד עמה בפני עדים, שעדי היחוד חשובים הם כעדי ביאה (ראה ערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וערך יחוד וערך קדושין). ומהם יש שכתבו שאם בא עליה בלא עדים לא קנאה קנין גמור, ואינו יכול לפטרה בגט בלא חליצה (ריא"ז שם), אלא צריכה גט וחליצה, שהדבר ספק אם קנאה או לא (דרכי משה קסו ג, ופתחי תשובה סק"ו), או שמדרכבן קנאה (ראה בית שמואל סק"ב); ויש חולקים וסוברים שאף כשבא עליה בינו לבינה - קנאה (שו"ת הרשב"א ד שחכ; הגר"א אבן העזר קסו סק"ט, ראה חידושי הגר"ח הלוי יבום ד).

תבע הגדול את יבמתו ליבום, והיא אינה רוצה בו אלא באחיו, אין שומעים לה, שמצוה בגדול לייבם (רמב"ם יבום ב יא ובטור אבן העזר קסה בשמו).

הניח המת כמה נשים, מייבם היבם את איזו מהן שירצה, שמצוה בגדול לייבם, ולא בגדולה להתייבם (תוספתא יבמות ד ג. וראה רמב"ם יבום א יא, ומגיד משנה שם ב י), וכל מי מהן שהיבם תבע אותה ליבום ולא רצתה, היא המורדת - לדעת הסוברים שיבמה שאינה רוצה להתייבם, דנים אותה כמורדת (ראה כתובות סד א, וראה ערך מורדת) - וחולץ לה, ותצא בלא כתובה, ושאר צרותיה שלא נתבעו נוטלות כתובתן כשאר אלמנות (רמב"ם יבום ב י).

ביטול מצות יבמין

אמר רב הונא אמר רב: היבם אסור באמה של יבמתו בחיי היבמה (יבמות יז ב), אף על פי שאין זקה (ראה ערכו) - לדעתו, ואם מתה היבמה מותר באמה, שאין לאסרה משום קרובת זקוקתו (ראה ערך זקה: בקרובת זקוקתו, ושם שלחלכה יש זיקה) - לפי שאסור לבטל מצות יבמין (יבמות שם), שאם ישאנה תצא היבמה לשוק משום שנעשית ערוה עליו (רש"י שם ד"ה ה"א. ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום: כשנאסרת לאחר נפילתה), ונמצא מבטל המצוה לגמרי, מיבום ומחליצה (רש"י שם ד"ה דאסור).

בדעת רבן גמליאל אמרו שסובר שמותר לבטל מצות יבמין (יבמות יח א). יש סוברים שהבא לקדש אחות יבמה, מודה רבן גמליאל שאסור לו לעשות כן לכתחילה, הואיל ויבמתו כבר היתה לפניו נראה זה כבא לעקור מצות יבמין (ריטב"א יבמות יז ב ד"ה משום), ואין הדבר מסתבר שיהא שום תנא מיקל לבטל מצות יבמין בחינם (תוספות יבמות כט א סוד"ה אלא).

האיסור לבטל מצות יבמין הוא לאחר שבאה לכלל מצות יבמין (מאירי יבמות כו א ד"ה לענין), אבל קודם שבאה היבמה לכלל מצוה, אין בה איסור משום ביטול מצות יבמין, ומותר לאדם לישא אחות אשת אחיו בחיי אחיו, אף על פי שאם ימות אחיו תהא אשתו פטורה מיבום וחליצה משום ערוה (כן משמע בכמה משניות יבמות פרק ג' שאין איסור בנישואי שתי אחיות לשני אחים). וכן מותר לאדם העומד למות לתת גט לאשתו כדי שלא תיפול לפני היבם, שמותר לבטל את המצוה קודם שחלה (ראה כתובות ב ב, וגיטין עה ב).

יש מהראשונים שכתבו שאף על פי שאמרו שמצוה לישא בת אחותו (ראה יבמות סב ב, וראה ערך נשואין הטעמים על זה), אין מצוה כל כך לישא בת אחיו, כיון שהוא מבטל מצות יבמין בכך (ריב"ן, הובא בתוספות יבמות צט א ד"ה ספק); ויש סוברים שאף מצוה לאדם לישא בת אחיו (תוספות יבמות סב ב ד"ה והנושא).

הביאה והקנין

היבמה נקנית ליבם, להיות כאשתו, בביאה (משנה קדושין ב א ורש"י; רמב"ם יבום א א, ב ג; טוש"ע אבן העזר קסו ב), שנאמר: יִבְמָה יָבֵא עֲלֶיהָ וְלָקְחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְמָה (דברים כה ה. קידושין יד א), ונעשית כאשתו לכל דבר, שמגרשה בגט, ואינה צריכה חליצה (רש"י קידושין ב א), ושם מתה - יורשה ומיטמא לה (ראה רש"י שם, ותוספות יבמות נו א ד"ה לדברים, וראה ערך ירושת הבעל וערך טומאת

כניסת יבמה", או שנפטר בברכת אירוסין, ראה ערך מאמר. על דיני כתובת

שהובא במרדכי יבמות לא. 7. אם מברך על המאמר ברכה מיוחדת: "על

הולד הנולד ממנה ממזר (תוספתא יבמות ו י, הובא ביבמות לט ב), שהמייבם את יבמתו שלא לשם מצוה פגע באיסור אשת אח (רש"י יבמות לט ב ד"ה אמר רב); וחכמים אומרים שקיים מצות יבום (ברייתא יבמות לט ב).⁹

להלכה נחלקו ראשונים (ראה לעיל קדימתו לחליצה): יש שפסקו כחכמים (מרדכי יבמות לא; ר"י יבמות לט ב; רמב"ם יבום א ב; דעה א בשו"ע קסה א); ויש סוברים שהלכה כאבא שאול (תוספות יבמות לט ב ד"ה אמר בשם ר"י; טור קסה, בשם רש"י ור"ת ורא"ש; שו"ע קסה א, בשם ויש אומרים, וראה רמ"א שם).

ביאה שניה - לאחר שבא עליה ביאה ראשונה לשם מצוה - כתבו אחרונים שמותרת אף לדעת אבא שאול, אף על פי שאינו מתכוין בה למצוה, שהרי כבר נעשית כאשתו לכל דבר בביאה ראשונה (דעה ב בקרבן העדה לירושלמי א א). ומדברי ראשונים נראה שאף בביאה שנייה אסור לבא עליה לשם הנאתו (ראה ספר התרומה קלא).

זקן וזקנה - שפסק מלידה (רש"י יבמות כ ב) - שבא על היבמה, קנאה (יבמות כ ב; רא"ש יבמות א ט בסופו; טוש"ע אבן העזר קעב י), שאף על פי שאינו בר לידה מרוב זקנה, ביאתו ביאה היא (ר' אברהם מן ההר יבמות שם). ונחלקו ראשונים: יש סוברים שלכתחילה אינו מייבם (ר"א מן ההר שם; ראה טוש"ע אבן העזר קעב י, ובית שמואל ס"ק יב, והגר"א ס"ק כא בדעתו) מדרבנן (בית שמואל שם); ויש מן הראשונים חולקים, וסוברים שהזקן מייבם (מאירי יבמות כ; ראה הגר"א שם).

זקנה ועקרה הרי הן כשאר כל היבמות, שאם רצה חולץ, ואם רצה מייבם (תוספתא יבמות ד ד; רמב"ם יבום ו ז; טוש"ע אה"ע קעב טז), ואינן כזקן שאינו מייבם מפני שאינו ראוי להקמת שם, לדעת הסוברים כן (ראה לעיל), שאפשר שלבסוף תלדנה, שמצינו כמה עקרות וזקנות שנפקדו (לחם משנה יבום ו ז).

במעוברת

היבמה אינה מתייבמת עד שתמתין שלשה חדשים ממיתת הבעל (יבמות מא א; רמב"ם יבום א יט; טוש"ע אבן העזר קסד א) - והם תשעים יום, חוץ מיום המיתה ומיום היבום (רמב"ם וטוש"ע שם, על פי יבמות מג א, וראה ערך הבחנה) - שמא מעוברת היא מבעלה, ושמא היא הולד בן קיימא, ונמצא שפוגע באיסור אשת אח שלא במקום מצוה (יבמות מא ב). ואפילו יבא אליה ויאמר שאינה מעוברת, אין משגיחים בו, וחיבת להמתין שלשה חדשים (יבמות שם).

אף יבמה בתולה שנתאלמנה מן האירוסין, שודאי אינה מעוברת, צריכה להמתין שלשה חדשים עד שתתייבם (יבמות מא א, ב, ורש"י שם ד"ה היל, וכן קטנה (יבמות מא ב) - או זקנה ועקרה שאינן ראיות לילד (אור זרוע א תרלג; ים של שלמה יבמות ד כח) - גזירה משום יבמה גדולה (רשב"א וריטב"א יבמות מא ב).

בא היבם על יבמתו בתוך שלשה חדשים, ונמצא שאינה מעוברת -

המערה ביבמתו - שלא גמר ביאתו (ראה ערך ביאה: הערה, שלהלכה היא הכנסת עטרה) - קנה (יבמות נג ב; רמב"ם יבום ב ג; טוש"ע אבן העזר קסו ז).

אף הבא על יבמתו שלא כדרכה קנאה (יבמות נג ב, נד א; רמב"ם יבום ב ג; טור אבן העזר קסו. ובשו"ע השמיט).

הדביקוהו ביבמתו באבר מת בלא קישוי - לא קנאה (תוספות יבמות נג ב ד"ה שאנסוהו; טוש"ע אבן העזר קסו ח).

אף הבא על יבמתו בעל כרחו - קנאה, והרי היא כאשתו לכל דבר (יבמות נד א, ושם ח ב ורש"י). וכן אם בא עליה בין בשוגג ובין במזיד, בין באונס ובין ברצון, ואפילו הוא שוגג והיא מזידה, הוא מזיד והיא שוגגת, הוא אנוס והיא אינה אנוסה, היא אנוסה והוא אינו אנוס - קנה (יבמות נג ב; רמב"ם יבום ב ג; טוש"ע אבן העזר קסו ז).

אף אם נתכוין בפירוש שלא לקנותה - קנאה (שו"ת רבי עקיבא איגר רכב יד ואילך). ויש מצדדים בדעת ראשונים לומר שאף על פי שקונה יבמתו אפילו שלא מדעתו, אינו קונה אותה בעל כרחו (רבי שלמה איגר בשו"ת רבי עקיבא איגר רכב ח).

אין היבם קונה את יבמתו אלא אם כן נתכוין לבעול, אבל אם נתכוין להטיח בכותל והטיח ביבמתו, או שנתקשה לאשתו ונפל מן הגג ונתקע ביבמתו - לא קנה (יבמות נד א; רמב"ם יבום ב ד; טוש"ע אבן העזר קסו ז, וראה ט"ז סק"ו).

בא על יבמתו ישן - לא קנה (יבמות שם). וכן אם היה שכור שאינו מכיר כלום - לא קנה (רמב"ם שם; טוש"ע שם. ראה ערך שכור).

היתה היבמה ישנה והוא ער - קנאה (ראה יבמות שם; בית שמואל קסו סק"ז). ויש ראשונים שכתבו שצריך ששניהם יתכוונו לשם ביאה (רבנו חננאל בבא קמא כז א).

ביאה גרועה בא עליה "ביאה גרועה" (ראה רש"י ותוספות וריטב"א יבמות נו א), כגון שהיה שוגג או אנוס, שאמרו שקנה (ראה לעיל)⁸, נחלקו אמוראים: לדעת רב קנאה לכל דבר, ולדעת שמואל לא קנה אלא לדברים המפורשים בפרשת יבום, היינו לירש בנכסי אחיו (ראה ערך ירושת היבם), ולפטרה ואת צרתה מן היבום (יבמות נו א).

אם אוכלת בתרומה, נחלקו בגמרא (שם). להלכה יש פוסקים שאוכלת אם נפלה מן הנישואין, כיון שכבר אכלה אצל אחיו המת (רמב"ם תרומות ח ו; טוש"ע אבן העזר קסו ט); ויש פוסקים אף בנפלה מן הארוסין (פסקי ריא"ז ו א א).

בא עליה לשם הכונס את יבמתו לשם נוי, או לשם אישות -] דבר אחר שרוצה שייצא לו עליה שם אישות (תוספות יבמות לט ב ד"ה ולשום)], או לשם דבר אחר (ברייתא בירושלמי יבמות א א, ובבלי יבמות לט ב), היינו לירש נכסי אחיו (ראה ערך ירושת היבם). פסקי ר"ד יבמות שם. ובתוספתא יבמות ו י: ולשום נכסים, נחלקו תנאים: אבא שאול אומר הרי זה כאילו פוגע בערוה, וקרוב בעיני להיות

כשאינו מתכוין למצוה כל עיקר, ואינו מתכוין אלא לשם נוי בלבד, הרי זה כפוגע בערוה לדעת אבא שאול, אבל אם מתכוין לשם נוי ולשם מצוה, אינו כפוגע בערוה (שו"ת שבות יעקב ג קלה). ויש שכתבו שדוקא אם בא עליה בפירוש שלא לשם מצוה אלא לשם נוי וכיוצא, ומתכוין בפירוש שלא לקנותה, לפי שאינו רוצה להקים לאחיו שם, הרי זה כפוגע בערוה, אבל אם בא עליה סתם, כגון שהוא חרש (ראה ערכו) או קטן שאינם בני דעת, אינו כפוגע בערוה, אף לדעת אבא שאול, שאנו אומרים שסתם ביאת יבום לשם יבום היא עומדת,

יבמה, ראה ערך כתובה. 8. וכן ביאה בעל כרחו (ראה רמב"ן שם ד"ה קנה), ונראה מדברי ראשונים שאף אם בא עליה מרצון ונתכוין לשם מצוה, אלא שלא נתכוין לקנותה, הרי זו ביאה גרועה (ראה רש"י שם נו א ד"ה לאוקמיה). המערה ביבמתו שקטנה, נחלקו ראשונים: יש סוברים שקנאה לכל, (תוספות ורמב"ן יבמות נו א; רא"ש ו ד; טור אבן העזר קסו בסופו) ויש סוברים שאף הערה ביאה גרועה היא, ולדעת שמואל לא קנה בה אלא לדברים האמורים בפרשה (שו"ע קסו ט בשם יש מי שאומר). 9. יש מהאחרונים שכתבו שדוקא

שהולכים אחר הרוב, ורוב קטנים אינם סריסים, ורוב קטנות אינן אילוניות (יבמות קט א, ובכורות יט ב, ונדה לב א, וראה ערך רוב). הלכה כחכמים (רמב"ם יבום ו ג; טושי"ע אבן העזר קעב יב), ויש מהראשונים שפסק כרבי מאיר, שאין קטן מייבם שמא ימצא סריס, וכן אין קטנה מתייבמת שמא תימצא איילונית (פסקי ריא"ז יבמות ו א יא).

עשו ביאת בן תשע ביבמתו כמאמר בגדול (ראה ערך מאמר), שכשם שמאמר בגדול אם בא להוציאה צריכה גט למאמרו וחליצה לזיקתו (ראה ערך הנ"ל), כך ביאת בן תשע צריכה גט לביאתו - שיגרשנה משיגדיל (ראה נדה מה א, ורש"י שם ד"ה ואינו; שו"ע אבן העזר קסז ה) - וחליצה לזיקתו (נדה שם; רמב"ם יבום ה יח, כא; טושי"ע שם א, ב), שאין ביאת בן תשע קונה קנין גמור (רמב"ם שם). והבא עליה, אינו חייב מיתה (קידושין יט א; רמב"ם אסורי ביאה ג א). ונחלקו ראשונים: יש סוברים שזה שאמרו שעשו ביאת בן תשע כמאמר בגדול (ראה לעיל), היינו שמדברנן גרעו כח ביאתו (רמב"ן יבמות צו א, ונדה מה א), אבל מן התורה קנאה קנין גמור לכל דבר (רש"י קידושין יט א ד"ה דמדאורייתא); ויש סוברים שמן התורה אין קטן קונה את יבמתו כל עיקר, וחכמים הם שעשו ביאת קטן כמאמר בגדול (תוספות קידושין יט א ד"ה ומדאורייתא).

יבם קטן שבא על יבמתו וחזר ובא עליה משהגדיל, מועילה ביאה זו לקנותה לגמרי, ולהפקיע זיקת יבום מעליה, והרי זה מגרשה בגט בלבד (נדה מה א, ב; רמב"ם יבום ה כא; שו"ע אבן העזר קסז ב).

יבם קטן שבא על יבמה קטנה, יגדלו זה עם זה (משנה יבמות קיא ב; רמב"ם יבום א יח; טושי"ע אבן העזר קסז ח), ויבם קטן שבא על הגדולה - תגדלנו (משנה שם; רמב"ם שם טז), והדברים אמורים לדעת חכמים, שאין חוששים בקטנה שמא תימצא איילונית (ראה לעיל. יבמות קיא ב).

חרש ושוטה (ראה ערכו) או שוטה (ראה ערכו) שבא על יבמתו, קנאה ופטר את צרתה, ואינו מוציאה לעולם (משנה יבמות קיב ב; ירושלמי יבמות ו א; רמב"ם יבום ו ג; טושי"ע אבן העזר קעב יב, טו).

ויש ראשונים סוברים שאין ביאת החרש מועילה להפקיע זיקת אחיו המת לגמרי, ולעשותה אשת איש גמורה, אלא היא כעין מאמר (מאירי גיטין עא א). וכן כתבו ראשונים בטעם שאין החרש מוציא לעולם, שאין גיטו מפקיע קידושי אחיו שהזיקקה לו ליבום (רש"י יבמות קי א ד"ה כונס).

יָבֻם; יְבָמָה

אחי המת ואשת המת, שחיוב יבום וחליצה נוהג בהם, והתנאים לחיוב יבום וחליצה

וכן שנינו: הגיורת שנתגיירו בניה עמה, וכן שפחה שנשתחררה בניה עמה, לא חולצים ולא מייבמים, אפילו הורתו של ראשון שלא בקדושה ולידתו בקדושה, והשני הורתו ולידתו בקדושה (יבמות צו ב; רמב"ם יבום א ח; טושי"ע אבן העזר קנו א).

תינוק בן יום אחד - שנולד יום אחד קודם מיתת אחיו (רש"י) - זוקק ליבום (משנה נדה מג ב), ואפילו לא נולד כולו, אלא שיצא ראשו ורובו לאויר העולם קודם שמת אחיו (רמב"ם יבום ו טז; טושי"ע קנו א).

כל שהיבם חי זוקק הוא ליבום, עד שתצא נפשו, ואפילו גוסס

יבם; יבמה. 1. כא, טורים: שפה-תלז. וראה ערכים: זיקה; יבום; שומרת יבם.

קנאה (רמב"ם יבום א יט; טושי"ע אבן העזר קסד א). וכתבו ראשונים שהבא על יבמתו בתוך שלשה חדשים חייב לפרוש ממנה ולהמתין עד שלשה חדשים (מאירי יבמות לו ב ד"ה ולענין; בית מאיר קסד ה); ויש מהאחרונים שכתבו שאין מפרישים אותם (בית שמואל קסד ג).

ואם הפילה - נחלקו אמוראים (יבמות לה ב, שם לו א), והלכה שביאת מעוברת אינה יבום, ואם הפילה חייב הוא לחזור ולבא עליה, ואינו יכול להוציאה בגט (יבמות לו א; רמב"ם יבום א כ; טושי"ע אבן העזר קסד ג). וכתבו ראשונים שאינם חייבים קרבן (תוספות יבמות לה ב ד"ה תגלי). וחייב להוציאה (יבמות לה ב; רמב"ם יבום שם כב; טושי"ע אבן העזר שם ו), ואינה צריכה ממנו גט, שהרי היא ערוה עליו (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

במי שאינם בני דעת

קטן וקטנה קטנה - בת שלש שנים ויום אחד, שביאתה ביאה (ראה ערך ביאה) - מתייבמת (נדה מד ב; רמב"ם יבום א יז; טושי"ע אבן העזר קסז ד), וחייבים עליה משום אשת איש (תוספות יבמות נז ב ד"ה וחייבים), וזוכה בנכסי אחיו, ויורשה ומיטמא לה (ראה לעיל: הביאה והקנין. רש"י סנהדרין סט א; בית שמואל קסז ג), ויצא בה ידי מצות יבום (רש"י סנהדרין נה ב), ומגרשה בגט, ואינה צריכה חליצה (רש"י קידושין י א; פסקי רי"ד יבמות קיא ב), שקנאה לגמרי בביאה זו, ואף על פי שאין בביאת קטנה משום הקמת שם, הואיל וסופה לבא לידי כך, הותרה מעכשיו (מאירי יבמות קיא ב). ויש ראשונים שכתבו שקטנה מתייבמת, ותגדל אצלו, ותתקיים מצות יבום (רש"י יבמות סא ב ד"ה ואינה).

קטן בן תשע שנים ויום אחד - שביאתו ביאה (ראה ערך ביאה) - שבא על יבמתו, קנאה (נדה מה א; רמב"ם יבום א טז; טושי"ע אבן העזר קסז א), ואף לכתחילה מותר לו לבא עליה (יבמות קיא ב; רש"י יבמות לט א ד"ה ביאת). קטן פחות מבן תשע שנים ויום אחד - שאין ביאתו ביאה (ראה ערך ביאה) - שבא על יבמתו - לא קנאה (רמב"ם וטושי"ע שם).

אף על פי שקטן וקטנה בני יבום הם, נחלקו תנאים אם מותרים הם ביבום: ר' מאיר אומר שקטן אינו מייבם שמא ימצא סריס (ראה ערכו), וקטנה אינה מתייבמת שמא תימצא אילונית (ראה ערכו), וסריס ואילונית אינם בני יבום (ראה ערך יבם: כשאנים ראויים להקמת שם); וחכמים סוברים שקטן וקטנה מותרים ביבום (יבמות סא ב) מפני

היבם והיבמה

האחים האחים האמורים בתורה לענין יבום: פִּי יִשְׁבּוּ אִתָּם יְהָדוּ וגו' (דברים כה ה), הם אחים מן האב, אף כשאנים אחים מן האם (יבמות יז ב; ירושלמי יבמות א א; רמב"ם יבום א א, ז; טושי"ע אבן העזר קנו א).

מי שיש לו אח - ואפילו הוא ממזר - זוקק את אשת אחיו ליבום, חוץ מאח שנולד מן השפחה ומן הנכרית אינו זוקק ליבום (יבמות כב א; רמב"ם יבום א ו; שו"ע אבן העזר קנו א), ששפחה ונכרית ולדן כמותן (ראה ערך יחס), ואין זה אחיו לדבר מן הדברים (רמב"ם שם),

והרי זה כאילו נתכוין לשם מצות יבום (שו"ת נודע ביהודה קמא אבן העזר נד).

נפלה לפני יבם מומר, ויש בה ספק אחר אם זקוקה היא ליבום:

• יש שכתבו שמותרת היא לשוק מפני שהוא ספק-ספיקא (ראה ערכו. שו"ת מבי"ט ב פג; ראה בית יוסף קנו, בשם מהרי"ק קעה, שצירף דעת הפוסקים כסניף לחקל), וכן מצינו בכמה מקומות שהקלו הפוסקים לסמוך על דעת הסוברים שמומר אינו זוקק בדיעבד (שו"ת מהר"י וייל נד, הובא בבית יוסף ורמ"א קנו ד).

• ויש פוסקים שאפילו לא חלצה מן המומר לא תצא מבעלה, שבדיעבד יש לסמוך על הפוסקים (ראה שו"ת מהר"י מינץ יב, ודרכי משה אבן העזר קנט בדעתו), וכן כתבו אחרונים שבשעת הדחק יש לסמוך על הפוסקים מחליצה, ששעת הדחק כדיעבד הוא חשוב (שו"ת שמן רקח ב ג); ויש שכתבו לחלק בין דיעבד ובין שעת הדחק, שדוקא בדיעבד שכבר נישאה אין לנו כח לאסרה, אבל לכתחילה אפילו בשעת הדחק אין להורות היתר (משיב דבר ד עה).

• ויש חולקים וסוברים שדעת הפוסקים דחוייה היא, ואין להחשיבה כספק (פנים מאירות ב קמה).

• יש שכתבו שאף לדעת הפוסקים יבמה שנפלה לפני מומר, בזמן הזה אי אפשר לפטרה, שאינו חשוב מומר לענין זה אלא אם כן אינו מקבל תוכחה (ראה ערך מומר), וכיון שאין אנו יודעים להוכיח (ראה ערך תוכחה) יש לנו לדון כל מומר כאילו לא הוכיחוהו (חזון איש אבן העזר קיח סק"ו).

אישות המת

מצות יבום נוהגת בין כשהיבמה היתה אשת המת מן הנישואין, ובין כשהיתה אשתו מן האירוסין (יבמות יג ב; יומא יג ב; רמב"ם יבום א א; טוש"ע אבן העזר קנו א), שנאמר: **לֹא תִהְיֶה אִשְׁתּוֹ הַמֵּת הַחוּצָה** (דברים כה ה), "החוצה" לרבות ארוסה (יומא שם; יבמות שם).

נתגרשה מן האח המת, אינה נופלת ליבום (ראה גיטין עב א, כתובות ב ב, ורש"י ד"ה דילמא ועוד, ורמב"ם גירושין ט יא, כא ועוד, וטוש"ע אבן העזר קמד א-ג, ושם קמה ה, ועוד).

היתה מקודשת למת מדבריהם, הרי זו מתייבמת, כגון שנשאה כשהיא יתומה קטנה - והשיאה אחיה ואמה, שקידושיה מדבריהם (ראה ערך קדושי קטנה) - חולצת או מתייבמת (ראה משנה יבמות קי א; רמב"ם יבום ה כג; טוש"ע אבן העזר קעא א ואילך), מדרבנן (רש"י יבמות ב ב ד"ה וכל), וכן החרשת - שקידושיה מדברי סופרים (ראה ערך חרש: בקידושין ונישואין) - מתייבמת (משנה שם קיב ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם. אם מועילה חליצה בחרשת לפוטרה, ראה ערך חליצה), וכן אשת חרש חולצת או מתייבמת (משנה יבמות קיב ב; רמב"ם יבום ו ז; טוש"ע אבן העזר קעב יג וטז, ראה ערך חרש).

שוטה (ראה ערכו) וקטן (ראה ערכו) שנשאו נשים ומתו, נשותיהם פטורות מן החליצה ומן היבום (יבמות סט ב; רמב"ם יבום ו ח; טוש"ע אבן העזר קעב טז) - וכן המקדש אשה שוטה ומת, אינה נופלת ליבום (בעל הלכות גדולות יבמות, דפוס ורשה דף נא).

הזרע הפוטר

אין היבמה זקוקה ליבום אלא אם כן מת בעלה בלא בנים, שנאמר: **כִּי יֵשְׁבוּ אֲחֵים יָחִיד וּמֵת אֶחָד מֵהֶם וּבֶן אֵין לוֹ וּגְוִי** (דברים כה ה. רמב"ם יבום א, ואחד הבן ואחד הפוטרים אותה מן החליצה ומן היבום (בבא בתרא קט א; רמב"ם שם; טוש"ע אבן העזר קנו ב).

(אהלות א ו; טוש"ע אבן העזר קנו א. ראה ערך גוסס) וטרפה (תוס' רי"ד שבת קלו א, וראה טוש"ע שם. ראה ערך טרפה (אדם)), אבל בן שמונה - שנולד לאחר שמונה חדשי ציבור, שהוא נפל, ודינו כמת לכל דבריו (ראה ערך נפל, ושם על דינו בזמן שנשתנו הטבעים) - אינו זוקק ליבום (תוספתא שבת טז ד).

יבמה קטנה זקוקה ליבום, ואם בא עליה היבם קנאה (ראה משנה נדה מד ב, ורמב"ם יבום א יז, וטוש"ע אבן העזר קסז ד. וראה ערך יבום: במי שאינם בני דעת).

יבמה שאינה עולה לחליצה יבמה שאינה בת חליצה, כתבו ראשונים שאף אינה בת יבום (רע"ב סנהדרין ב ב), ולפיכך שתי יבמות שנפלו מאח אחד, וחלץ היבם לאחת מהן, שהשנייה אינה חולצת (ראה יבמות מד א, וראה ערך חליצה: ביבמות וביבמים הרבה), אף אינה מתייבמת, שכל שאינה עולה לחליצה, אינה עולה ליבום (ראה יבמות שם, ותוס' שם ד"ה ונייבם).

ויש עולות ליבום אף על פי שאינן עולות לחליצה, כגון חרשת ושוטה (תוספתא יבמות ב ד, וכן הוא במשנה יבמות קיב ב, ורמב"ם יבום ו ג, ובטוש"ע אבן העזר קעב יא, יב), וכן חרש מייבם אף על פי שאינו חולץ (ראה משנה יבמות שם, ורמב"ם שם, וטוש"ע שם), וכן מי שנקטעה רגלו ואינו יכול לחלוץ, הרי הוא מייבם (ריטב"א חולין צב ב). והסבירו אחרונים שאין אומרים שכל שאינה עולה לחליצה אינה עולה ליבום אלא כשאין בה זיקה לחליצה, כגון זו שצרתה חלצה ופטרתה מזיקת חליצה, מה שאין כן בחרש וחרשת וכיוצא, שבני זיקת חליצה הם, אלא שאינם יכולים לחלוץ, ולכן בני יבום הם (בית מאיר קסט ד). ויש ראשונים שכתבו שיבמה שנפלה לפני מלך, שאינו חולץ - שגנאי הוא לו שתירק בפניו (ראה ערך חליצה: הפסולים לחליצה) - הואיל ואינו חולץ אינו מייבם (רמב"ם מלכים ב ג), שכל שאינה עולה לחליצה, אינה עולה ליבום (ראה רע"ב סנהדרין ב ב).

יבם מומר יבמה שנפלה לפני יבם מומר (ראה ערכו, ושם מהו גדר מומר), נחלקו גאונים בדבר:

• יש שכתבו שאינה צריכה ממנו חליצה, וכן אם היה הבעל מומר, ומת בלא בנים בעודו מומר, אינה זקוקה לא ליבום ולא לחליצה, שאין המומר בכלל אחיו (רב יהודאי גאון, הובא ברשב"א וריטב"א יבמות כב א, וטור אבן העזר קנו; תרומת הדשן רכג בשם גדול אחד. וראה חזון איש אבן העזר קיח סק"ב); ויש שכתבו שאף על פי שאין המומר בכלל אח, יש לחוש שמא יחזור בתשובה, ולכן אם היבם הוא מומר צריכה הימנו חליצה, ולא פטרו אלא אשת מומר, שכיון שמת בעודו מומר אין לחוש שמא הרהר תשובה (הגהת פרישה אבן העזר קנו ס"ק ג: שמעתי, בדעת טור שם בשם רב שרירא גאון).

• ורבים מהגאונים ומהראשונים חולקים וסוברים שמומר זוקק ליבום (בעל הלכות גדולות סוף יבמות; רמב"ם יבום א ו, ועוד רבים), וכן אשת מומר זקוקה ליבום (אור זרוע א תרו בשם גאונים; מגיד משנה יבום א ו, על פי רמב"ם שם; טוש"ע אבן העזר קנו ה).

להלכה כתבו ראשונים ואחרונים שאין לסמוך על הפוסקים, ויבמה שנפלה לפני מומר אין להתירה לשוק בלא חליצה (מהר"ם מרוטנבורג במדרכי יבמות ד כט; שו"ע אבן העזר קנו ד), אלא שיש לחוש לדעתם להחמיר, ולכן אם נפלה לפני שני יבמים, אחד כשר ואחד מומר, חולצת מן הכשר ולא מן המומר, שאפשר שאינה זקוקה לו, ואין חליצתו פוטרתה (מהר"ם מרוטנבורג שם; רמ"א בשו"ע שם).

אין הולד פוטר עד שיצא לאויר העולם, ולכן יבמה שנמצאה מעוברת לא תינשא צרתה לשוק (יבמות לו א; רמב"ם יבום א כא; טוש"ע אבן העזר קסד א).

ולד שנולד מת אינו פוטר (ראה רמב"ם יבום א ה, ורש"י נדה מג ב ד"ה ופוטר), ואפילו כלו לו חדשיו (ראה טוש"ע אבן העזר קנו ד; תשב"ץ ד כו). ויש מהראשונים שכתבו שאם הדבר ספק שמא כלו לו חדשיו, אפילו נולד מת, חולצת ואינה מתייבמת (הגהות רבנו פרץ על הסמ"ק מצוה רפו, הובא בטור ורמ"א אבן העזר קנו ד).

כשאנים ראויים להקמת שם

יבמה שהיא או היבם אינם ראויים לילד, הרי זו פטורה מן היבום, שאין יבום במי שאינו ראוי להקמת שם (ראה להלן), וכן אם האח המת היה סריס, אין אשתו נופלת ליבום (ראה להלן).

אשת סריס אשת סריס (ראה ערכו) שמת, פטורה מן החליצה ומן היבום (משנה יבמות עט ב; רמב"ם יבום ו ח; טוש"ע אבן העזר קעב א). וכן יבם סריס לא חולץ ולא מייבם (משנה יבמות עט ב, ונדה מז ב; רמב"ם יבום ו ב; טוש"ע אבן העזר קעב א), ואין לו זיקה כלל, ויבמתו מותרת לזר (רמב"ם יבום ו א, ב).

אמר ר' יהושע: שמעתי שהסריס חולץ וחולצים לאשתו, והסריס לא חולץ ולא חולצים לאשתו, ואין לי לפרש. אמר ר' עקיבא: אני אפרש, סריס חמה לא חולץ ולא חולצים לאשתו, מפני שלא היתה לו שעת הכושר; סריס אדם חולץ וחולצים לאשתו - וכן מייבמים אותה - מפני שהיתה לו שעת הכושר (משנה יבמות עט ב) ⁴.

ור' אליעזר אומר - להיפך - סריס אדם לא חולץ ולא חולצים לאשתו, מפני שאין לו רפואה; וסריס חמה חולץ וחולצים לאשתו, מפני שיש לו רפואה (יבמות עט ב, פ א) ⁵.

בירושלמי אמרו: זו דברי ר' אליעזר ור' עקיבא, אבל לדברי חכמים אחד סריס אדם ואחד סריס חמה לא חולץ ולא חולצים לאשתו, לא מייבם ולא מייבמים את אשתו (ירושלמי יבמות ח ה).

העיד ר' יהושע בן בתירה על סריס אדם שהיה בירושלים ויבמו את אשתו, לקיים דברי ר' עקיבא (משנה יבמות עט ב). וכן הלכה (רמב"ם יבום ו ב, ד, ח; טוש"ע אבן העזר קעב א, ג).

זקן - שפסק מלידה (רש"י יבמות כ ב ד"ה והזקן) - אשתו מתייבמת, וכן יבם שהוא זקן, או חולץ או מייבם (יבמות כ ב), ואפילו היה זקן ביותר, שתש כוחו וכשל, ואינו בר הקמת שם, הרי זה חולץ (ראה תוספתא יבמות ב ד; רמב"ם יבום ו ד; שו"ע אבן העזר קעב ו). ואפילו לא היה היבם ראוי לביאה, שאין לו גבורת אנשים כלל, זקוקה היא לו, ותחלוץ (ראה שו"ת בני אברהם (מיוחס) אבן העזר מח). ויש מהאחרונים מצדדים לומר שמי שאין לו גבורת אנשים כלל אין היבמה נופלת לפניו, אף על פי שהיתה

אפילו היה הבן ממזר (יבמות כ ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואפילו מומר (ראה ערכו) ועובד עבודה זרה, הרי זה פוטר את אשת אביו מן היבום (רמב"ם שם; טוש"ע שם) ².

הניח המת זרע, אף על פי שהיו לו כמה נשים שלא היה להן זרע מעולם, כולן פטורות מחליצה ומיבום (בעל הלכות גדולות עריות (דפוס ורשה סוף דף נה). ראה יבמות קיט א; רמב"ם יבום א ג; שו"ע אבן העזר קנו ב).

היה ליבמה בן מאיש אחר, אינו פוטר מן היבום, שהרי אין לבעלה בן (יבמות פז ב).

היה למת בן מן השפחה ומן הנכרית, אינו פוטר מן היבום (משנה יבמות כב א; רמב"ם יבום א ד; טוש"ע אבן העזר קנו ב), שזרע הבא מן השפחה הוא עבר, וזרע הבא מן הנכרית נכרי הוא (ראה ערך אב (א), וערך יחס. רמב"ם שם, על פי יבמות כב ב), ואינם נקראים זרעו (טור קנו), וכאילו אינם (רמב"ם שם), ואפילו נתגייר הבן או השתחרר אינו פוטר (רמב"ם שם; רמ"א קנו ב).

הניח זרע סריס (ראה ערכו) או אילוני (ראה ערכו), אף על פי שאין אביהם מקיים בהם מצות פריה-ורביה (ראה ערכו), פוטרים הם מן היבום (שו"ת בית אפרים אבן העזר קלג).

היו למת בנים ומתו בחייו, אשתו מתייבמת (משנה יבמות צב א, ושם קיח ב, וראה יבמות כ ב; רמב"ם יבום ג יג, ט; טור אבן העזר קנו בתחילתו). אבל אם היה הבן חי בשעת מיתת האב, אפילו היה נוטה למות אלא שעדיין לא יצא נפשו ואפילו גוסס (ראה ערכו), פוטר הוא מן היבום (אהלות א ו; טוש"ע שם) ³.

זרע הבן או זרע הבת, עד סוף כל הדורות, פוטר מן היבום (רמב"ם יבום א ג; טוש"ע אבן העזר קנו ב).

אף זרע שנולד לאחר מותו, כגון שמת והניח אשתו מעוברת וילדה, פוטר הוא מן החליצה ומן היבום (ראה משנה יבמות לה ב, וגמ' שם לו א; רמב"ם יבום א ה; טוש"ע אבן העזר קנו ד), שהעובר נידון כולד לפטרה מן היבום (יבמות פז א).

תינוק בן יום אחד פוטר מן היבום (משנה נדה מג ב), ואפילו נולד לאחר מיתת אביו, ומת מיד לאחר שנולד (רמב"ם יבום א ה; טוש"ע אבן העזר קנו ד).

ולד שאינו בן קיימא, שהוא נפל (ראה ערכו), אינו פוטר את אשת אביו (ראה משנה יבמות לה ב; תוספתא שבת טז ד; שבת קלו א; רמב"ם יבום א ה; טוש"ע אבן העזר קנו ד). ויש מהראשונים סוברים שאף על פי שהוא נפל, כל שנולד חי הרי זה פוטר מן היבום ומן החליצה מן התורה, אלא שמדבריהם אינה פטורה מן החליצה כל שאינו ודאי בר קיימא (ר' אברהם מן החר שם לה ב, וכן כתבו בדעת הרמב"ם בזקן אהרן יז וקהלת יעקב (קרלין) שבת קלה).

ברייתו הרי הוא כמין בפני עצמו (רמב"ם יבום ו ח). וכתבו ראשונים שאף על פי שיש לסריס חמה רפואה - אינו חולץ (תוס' ותוס' הרא"ש יבמות קיא ב). ונראה מדברי ראשונים שאם בשעת מיתתו כבר נתרפא, הרי זה מייבם (ראה תוס' הרא"ש שם). סריס אדם הוא מי שנותר לאחר שנולד (רש"י שם עט ב ד"ה סריס אדם), שסירסו אדם, או שהוכה באיברי ההולדה, או שנשכו כלב או חיה ונסתרס (מאירי יבמות שם), או שנותרס מאליו על ידי חולי (מאירי שם; ישרש יעקב שם; בית מאיר אבן העזר קעב). ⁵ כשידוע שסריס זה אין לו רפואה, ראה העמק שאלה ב' דעות בדבר. מי שהוא עקר מחמת חולי, אם דינו כסריס לענין יבום, ראה אגרות משה אבן העזר א קסב ונשמת אברהם (סופר) אבן העזר קעב, בשם רש"י אויערבאך שמסתפק.

2. מהאחרונים יש שכתבו שלדעת הסוברים שאם מומר אינו זוקק ליבום (ראה לעיל), אף בן מומר אינו פוטר מן היבום (לחם משנה יבום א ו, והשאר בצ"ע. וראה שו"ת חת"ס אבן העזר ב עד, ותמה שהוא דין חדש שלא הוזכר בשום פוסק). ויש שכתבו שבן מומר פוטר (ב"ח אבן העזר קנו). ³ וכן טרפה (ראה ערכו) פוטר הוא מן היבום, שכחי הוא לכל דבריו (ראה ערך טרפה (אדם): בשאר דינים. תוס' ר"י שבת קלו א; חקרי לב אבן העזר נ; אחיעזר ח"ג לג א); ויש שכתבו שכיון שהטריפה אינו יכול לחיות שנים עשר חודש (ראה ערך הנ"ל שכן הלכה), אינו פוטר (שו"ת גנת ורדים אבן העזר ב ד, והובא בפתחי תשובה קנו ב). ⁴ סריס חמה הוא מי שלא ראה שעה אחת בכשרות (יבמות פ א), היינו שלקה ממעי אמו (רש"י שם), והואיל ואינו ראוי לילד מתחילת

הזרע הפוטר), יש מהאחרונים מצדדים לומר שאם היה ידוע שהמת אנס או פיתה אשה, אף על פי שלא נולד לו בן ממנה, חוששים שמא כשם שזנה עם זו כך זנה עם אחרת, ויש לו בן ממנה, ולכן אין אחי המת רשאי לייבם את אשתו (רבי עקיבא איגר בשו"ע אבן העזר קנו ח); אבל אם לא ידוע שזנה, אין חוששים שמא נולד לו בן בזנות ואינו ידוע לנו (שו"ת מהרש"ם ח"ב ריד יג). ויש שכתבו שאף אם ידוע שזנה אין חוששים שמא זנה גם עם אחרת ונולד לו בן ממנה (פתחי תשובה אבן העזר קנו סק"ג).

בדורות האחרונים נהגו במדינות אירופה לחלוץ ולא ליבם, ויש מן האחרונים שכתבו שנהגו כן אף לדעת הסוברים שמצות יבום קודמת למצות חליצה (ראה ערך יבום: קדימתו לחליצה), לפי שבזמן שאין הדור כשר יש לחוש שמא יש למת בן שאינו ידוע, ואם מייבם נמצא פוגע באיסור אשת אח (הגהות מהר"ץ חיות יבמות כב א).

האשה שהלך בעלה למדינת הים, ובאו ואמרו לה שמת, הרי זו מותרת ליבם, ואין חוששים שמא נשא בעלה אשה שם והוליד בנים (פסקי ריא"ז יבמות פרק טז בתחילתו).

הלכו בעלה וצרתה למדינת הים - או שידוע שנשא שם אשה (פסקי ריא"ז יבמות תחילת פרק טז) - ובאו ואמרו לה מת בעלך, לא תתייבם (משנה יבמות קיט א; רמב"ם יבום ג טז; טוש"ע אבן העזר קנו יג), שמא ילדה צרתה (רש"י שם; ראה רמב"ם שם).

בספק

אשה שיש בה ספק אם היא זקוקה ליבום, ואין צד איסור ביבומה, כגון שהיתה ספק מקודשת לבעלה המת, הרי זו חולצת או מתייבמת (יבמות מא ב; רמב"ם יבום ו ז; טוש"ע אבן העזר קעג טו), שאין כאן דבר לחוש לו (יבמות ורמב"ם שם), שאם היא יבמתו, כהוגן הוא מייבם, ואם לא היו קידושה קידושין, הרי זה כנושא נכרית בעלמא (רש"י שם ד"ה אמאי).

כשהדבר ספק שמא ביאתה אסורה על איש זה, ובין שהספק באיסור שמדברי תורה, בין שהוא באיסור שמדברי סופרים - אינה מתייבמת (רמב"ם יבום ח יב, וראה להלן), כגון יבמה שהיא ספק ערוה על היבם, הרי זו חולצת ולא מתייבמת (רמב"ם יבום ו יג; טוש"ע אבן העזר קעג א).

נפל הבית עליו ועל אשתו שהיא בת אחיו, ומתו, ואין ידוע מי מהם מת ראשון, והיתה לו אשה אחרת, והרי הדבר בספק, שאם הוא מת תחילה, שתיהן נופלות לפני אחיו, וצרת בתו פטורה לעולם משום צרת ערוה, ואם בת אחיו מתה ראשונה, זקוקה צרתה ליבום, כיון שבשעת נפילתה ליבום לא היתה צרת ערוה (ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום: ערוה קודם נפילה), ולפיכך צרתה חולצת ולא מתייבמת (יבמות סז ב ורש"י; טור אבן העזר קעג), וכן בכל מקום שהיה נשוי אשה שהיא ודאי ערוה על היבם, וספק אם אשה זו מתה בחייו או לאחר מותו, צרתה חולצת ולא מתייבמת (טוש"ע אבן העזר קעג ח).

אשה שהיא ספק מגורשת, חולצת ולא מתייבמת שמא יפגע בערוה, שאשת אחיו אסורה עליו אף לאחר שגירשה (ראה גיטין שם, וקידושין ס א, ובבא בתרא קלו א; רמב"ם יבום ו ז; טוש"ע אבן העזר קעג טו).

לו שעת הכושר, כיון שאינה עולה ליבום (חקרי לב אבן העזר סב). יבם קטן (ראה ערכו) זוקק ליבום (משנה יבמות קיא ב, ונדה מג ב; רמב"ם יבום ו ג; טוש"ע אבן העזר קעב יב. ראה ערך יבום וערך חליצה). אילונית (ראה ערכו) לא חולצת ולא מתייבמת (משנה יבמות עט ב, ונדה מז ב; רמב"ם יבום ו ח; טוש"ע אבן העזר קעב א).

עקרה וזקנה הרי הן כשאר כל הנשים, וחולצות או מתייבמות (תוספתא יבמות ב ד; רמב"ם יבום ו ז; טוש"ע אבן העזר קעב טז) ⁶.

וכן קטנה, אף על פי שאינה ראויה לילד, נופלת היא ליבום (ראה יבמות קד ב, ושם קיא ב, ונדה מד ב; ראה רמב"ם יבום א יז, ו ו; ראה טוש"ע קסז ד, קעב יא. וראה ערך יבום וערך חליצה).

הבירורים

אף על פי שאין עד אחד נאמן בדבר-שבערה (ראה ערכו), נאמן הוא להעיד לאשה שמת בעלה, ומתייבמת על פיו (יבמות צג ב; רמב"ם יבום ג ה; טוש"ע אבן העזר קנח א, ואפילו עבד או אשה או שפחה - או גוי מסיח-לפי-תומו (ראה ערכו. רמב"ם שם) - ועד מפי עד, ואפילו עד מפי עבד ומפי שפחה ומפי קרובים, נאמנים לומר מת פלוני, ותתייבם אשתו על פיהם (רמב"ם גירושין יב טו), כשם שהאמינו חכמים עד אחד בעדות אשה, היינו להעיד לאשה שמת בעלה להתירה להינשא (ראה ערך עדות אשה).

וכן היא עצמה נאמנת על כך (משנה שם קיד ב, וראה משנה שם קיט ב, ורש"י ד"ה נתייבמו; רמב"ם גירושין שם; טוש"ע אבן העזר יז מג, ושם קנח א). היבם אינו נאמן להעיד שמת אחיו שייבם את אשתו (משנה יבמות קיח ב; רמב"ם יבום ג יא; טוש"ע אבן העזר קנח א), שחוששים שמא עיניו נתן בה (רמב"ם שם) ⁷.

האשה שלא היו לבעלה בנים, והלכה היא ובעלה למדינת הים, ובאה ואמרה ניתן לי בן במדינת הים, ומת בעלי - שאינה נאמנת להתיר עצמה להינשא לשוק (ראה ערך עדות אשה) - חוששים לדבריה וחולצת ואינה מתייבמת (משנה יבמות קיח ב; רמב"ם יבום ג יד; טוש"ע אבן העזר קנו יב. וראה ערך עדות אשה, שבאופנים שונים גזרו שלא תחלוץ).

יבמה שמת בעלה בלא בנים, ובא עד אחד והעיד שיש לבעלה בן במדינת הים, הרי זו אסורה להתייבם, שחוששים לדברי העד (שו"ת הרשב"א א אלף רנב).

אשה שמת בעלה, וידוע שיש לו אחים - שהיא אסורה לשוק (ראה ערך יבמה לשוק) - ובא אחד שאין אנו מכירים אותו, ואמר אני אחיו, ורוצה לייבמה, כתבו ראשונים שנאמן (שיטה לא נודע למי קידושין סד ב). ומהאחרונים יש שכתב שאינו נאמן בכך (ראה שו"ת עין יצחק ב ס).

האשה שאמרה גרשני בעלי, ואין בידה גט, שאינה נאמנת (ראה ערך גרושה), אם מת בעלה, חוששים לדבריה, וחולצת ואינה מתייבמת (רמב"ם גירושין יב א; טוש"ע אבן העזר קנב ז).

מי שמת והיה לו בן, ואין ידוע לנו שהיה הבן חי בשעה שמת אביו, אשת המת מותרת לשוק, ואין חוששים שמא מת קודם שמת האב (ראה רמב"ם יבום ג יז, וטוש"ע אבן העזר קנו י).

בחשש שמא יש מי שמת ולא הניח זרע, שאשתו מתייבמת (ראה לעיל: לו בן בזנות

⁶ באופנים שונים שאינה יכולה לילד, אם דינה כאילונית שאינה זקוקה ליבום, או כעקרה הזקוקה ליבום, ראה חזון איש אבן העזר קכו סק"ח; שרידי אש

⁷ ח"ג לג יז, נשמת אברהם (סופר) אבן העזר קעב. על בירור מיתת הבעל בכדי להתיר את היבמה ליבם, ראה ערך עגונה.

בהזרעה מלאכותית⁸

האשה, וכבר חלה עליה חובת ייבום (הגרש"ז אויערבאך נועם א תשי"ח עמ' קמה-קמו. וראה באריכות מאמרו של י גרין מאזני משפט כרך ב עמ' ואילך)⁹.
הזרעה מלאכותית ביבם ליבמתו, שהוציאו זרע מן היבם והזריעו ביבמה, לא קיימו בזה מצות ייבום, ואינה מותרת לשוק, שמצוות יבום תלויה במעשה הביאה ממש (הגרש"ז אויערבאך נועם שם).

יבמה לשוק¹

האיסור שיש על שומרת יבם להנשא לאחד מן העולם כל עוד שיש עליה זיקה ליבם

נה ב ד"ה אי (השני). וראה ערך חיבי עשה; ויש חולקים וסוברים שלדברי הכל איסורה הוא בלאו (תוספות יבמות מט ב), וגם בעשה (שו"ת הרשב"א א אלף קסה).

איסור יבמה לשוק, כתבו ראשונים שהוא דבר-שבערוה (ראה ערכו), ואין היתרו בפחות משני עדים (ספר התרומה חליצה קלג בשם ר"י). ויש שתלו הדבר במחלוקת האם קידושין תופסים בה (ראה להלן: כשנתקדשה לאחר), שלסוברים אין קידושין תופסים בה, דינה כערוה, אבל לסוברים שקידושין תופסים בה מספק, דינה כספק ערוה (קומץ המנחה במנחת חנוך תקצט). ויש שכתבו שאין דינה כערוה (נודע ביהודה קמא אבן העזר נד).

איסורה לשוק הוא עד שיחלוץ לה יבמה - או ייבמה ויגרשנה (יבמות לט א; רמב"ם יבום וחליצה א טו; טוש"ע אבן העזר קסח א) - או עד שימנות (משנה קידושין ב א; רמב"ם יבום וחליצה א ב בחליצה, וטוש"ע אבן העזר קנח א במיתה).

כשנתקדשה לאחר

שומרת יבם שנתקדשה לאחר, נחלקו תנאים ואמוראים אם הקידושין תופסים בה (יבמות צב ב). ואף להלכה נחלקו אמוראים (יבמות צב ב, ושם מט ב).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שאין קידושין תופסים בה (מרדכי יבמות קט; מאירי קידושין סב א, בשם הרבה שפסקו כן), והרבה פוסקים שמקודשת מספק וצריכה גט מספק (אור זרוע א תרמו; רמב"ם אישות ד יד, ושם ז טו; טוש"ע אבן העזר מד ז, ושם קנט א), וכתבו אחרונים שאינה צריכה גט אלא לחומרא, אבל עיקר הדין הוא כרב שאין קידושין תופסים בה (ב"ח אבן העזר ו; בית שמואל ו כא, ושם קנט ב; הגר"א ו ס"ק לא); ויש פוסקים שקידושין תופסים בה (שאלות צה; אור זרוע א תרמו, בשם ספר המקצועות).

לדעת הסוברים שצריכה גט מן השני (ראה לעיל), נותן לה השני גט, ומותרת ליבם, אם היה היבם ישראל (יבמות צב ב; רמב"ם יבום וחליצה ב יט; טוש"ע אבן העזר קנט א). וכתבו ראשונים שהדברים אמורים שנתקדשה לשני ולא נישאת לו, שכופים אותו לתת לה

אשה שמת בעלה, ואין לו בנים לבד מבן הנולד בדרך הזרעה מלאכותית, דהיינו שהוציאו זרע מהבעל לצורך הזרעה והזריעו באשתו וילדה, אם מת הבעל קודם, ואחר כך הזריעו באשתו ונתעברה וילדה, אין זרע זה פוטר אותה מן הייבום, שהרי בשעה שמת הבעל היה עדיין מחוסר מעשה של הכנסת הזרע לגוף

אשה שמת בעלה בלא זרע של קיימא, ויש לו אח הזוקק אותה ליבום או לחליצה, נקראת שומרת יבם (ראה ערך שומרת יבם), ואסורה להינשא לאחד מן העולם עד שתחלוץ או עד שימנות היבם, או עד שייבם אותה ויגרשנה².

האיסור וגדרו

היבמה קודם שיבא עליה יבמה, או קודם שיחלוץ לה, הרי היא אסורה להינשא לזר (רמב"ם יבום וחליצה ב יח, על פי יבמות צב ב), עד שתסור רשות היבם מעליה (רמב"ם במנחם המצוות בהקדמה להלכות יבום וחליצה)³, ומחייב - לאוין (ראה ערכו) היא (יבמות צב א; רמב"ם אישות א ז), שנאמר: **לֹא תִהְיֶה אִשְׁתְּ הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר** (דברים כה ה. רמב"ם יבום וחליצה ב יח).

והעובר על לאו זה - הוא והיא (רמב"ם יבום וחליצה שם) - לוקה (רמב"ם סנהדרין יט ד אות קנה), אבל אין בו חיוב כרת (ראה יבמות צב א), ואין בו מיתה כלל, בין בת ישראל, ובין בת כהן (ראה סנהדרין נא ב; רמב"ן בראשית לח כד).

נישאת לאחר ולא נבעלה לו, או שנבעלה לו בלא קידושין, אם לוקה, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאם נישאת לאחר - או נתקדשה לו (מנחת חנוך תקצז בדעת הרמב"ם) - ובעל, לוקה הוא והיא (רמב"ם יבום וחליצה ב יח), אבל אם לא בעל - אינו לוקה (ריטב"א יבמות צב ב), וכן אם בעל בלא קידושין אינו לוקה (רמב"ן יבמות נה א). ויש שכתבו שבקידושין לבד אינם עוברים איסור (רא"ש יבמות א), וכן יש שכתבו שלוקה על הקידושין בלא בעילה, לצד שהקידושין תופסים בה, לדעת הסוברים שהדבר ספק (תוס' יבמות מט ב ד"ה אי לגירסת מהרש"ל שם).

בירושלמי אמרו שומרת יבם שזינתה אין בה מכות (ירושלמי סוטה ב ה, הובא בתוספות סוטה יח ב ד"ה אמרי).

לדעת הסוברים שאין קידושין תופסים ביבמה לשוק (ראה להלן), יש מהראשונים שכתבו שלדעתם אינה אסורה להינשא לאחר אלא באיסור עשה, שנאמר: **יִבְמָה יָבֵא עָלֶיהָ** (דברים כה ה), יבמה ולא זר, ולא-הבא-מכלל-עשה (ראה ערכו) עשה הוא (רש"י יבמות

ערך יבם; יבמה. על קשר האישות בינה לבין היבם קודם יבומה, ראה ערך זקא (אם היבם מפר נדרה ראה ערך הפרה: ביבמה. אם יורשה כשמתה, ראה ערך ירושת הבעל וערך נכסי מלוג. אם חייב לקבורה, ראה ערך קבורה) וערך שומרת יבם. על הדרך שחליצה או יבום פוטרים את היבמה מזיקתה, ראה ערך חליצה, וערך יבום. 3. וראה שו"ת מהר"ט אבה"ע יח ד"ה ובאמת שדבריו, ואתון דאורייתא ח, ואחיעזר א לד ז, וקובץ שיעורים בבא בתרא תקנב, שחקרו אם אסורה לשוק משום שנשארה עליה קצת אישות של הבעל, או שזיקת היבם אסרתה, וראה קהלות יעקב יבמות יח בארכה.

8. ראה בהרחבה באנציקלופדיה הלכתית רפואית (ח"ב עמ' 545) ערך הזרעה מלאכותית. 9. ויש מצדדים להחמיר שאף אם נתעברה האשה בחייו של הבעל, אין לפוטרה מן הייבום, ולא אמרו הפוסקים שכן זה נקרא בנו אלא להחמיר ולא להקל (אפי זוטרא אבן העזר א ו, הובא בצ"ץ אליעזר ג כז א). **יבמה לשוק**. 1. כא, טורים תלח-תסג. וראה גם ערכים: גט יבמין; זיקה; חליצה; יבום; יבם; שומרת יבם. 2. ערך זה עוסק באיסורה של שומרת היבם להינשא או להתקדש לאחד מן השוק, ועל דיניה כשזינתה, ועל דיני הוולד שילדה מאחר. על התנאים בהם נזקקת היא ליבום או לחליצה, ראה

ערך חיבי לאוין), אבל לדעת הסוברים שאינו ממזר (ראה ערך הני"ל), אין דרכים אלו נוהגים בה (רש"י גיטין פ ד"ה וכל, על פי יבמות צב א; תוספות ישנים יבמות צב ב).

עברה ונישאת לאחר במזיד, יש מהאמוראים הסוברים שנאסרת בנישואין אלו על היבם כבזנות (יבמות צב ב). ונחלקו ראשונים להלכה:

• יש שכתבו שאסורה ליבם ולבעל שני (רמב"ם יבום וחליצה ב יח; טוש"ע אבן העזר קנט ב).

• יש שכתבו שהנישאת במזיד לא גזרו עליה לאסורה (ספר הישר לר"ת (שלזינגר) נד. וראה שו"ת רעק"א רה).

• ויש שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת האמוראים אם קידושין תופסים ביבמה לשוק (ראה לעיל), שלסוברים שאין קידושין תופסים בה, הרי הנישואין במזיד כזנות הם, ולא גזרו בה; אבל לסוברים שקידושין תופסים בה וצריכה גט, אין הנישואין במזיד כזנות, שהרי צריכה גט, והרי היא כאשת איש שהלך בעלה למדינת הים ונישאת לאחר, שמוציאים אותה מזה ומזה (מאירי יבמות צב ב ד"ה כבר).

איסורה כשזינתה

שומרת יבם שזינתה אם אסורה ליבמה, נחלקו אמוראים בדעת תנאים:

• רב המנונא אמר אסורה ליבמה (סוטה יח ב. ראה יבמות צב ב), כאשת-איש (ראה ערכו) שנאסרת בזנות על בעלה (יבמות צו א לדעת רב).

• ויש חולקים (אמרי במערבא סוטה יח ב), וסוברים ששומרת יבם שזינתה אינה אסורה ליבמה (ת"י ב ביבמות צו א).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כרב המנונא (תוס' סוטה שם ד"ה אמרי), ואסורה עליו מספק (פסקי ריא"ז יבמות צב ב).

• ויש פוסקים שאינה נאסרת (תוספות יבמות צו א ד"ה דלמא; רמב"ם יבום וחליצה ב כ, וסוטה ד יז; טוש"ע אבן העזר קנט ג).

שומרת יבם שקינא לה היבם ונסתרה, אינה שותה את המים המרים (ראה ערך השקאת סוטה. משנה סוטה כג ב; רמב"ם סוטה ב ב).

כשם שאסורה ליבם כשזינתה - לסוברים כן (ראה לעיל) - כך אסורה לבעול (ערוך לנר יבמות צב ב, על פי ריטב"א ונמוקי יוסף שם). ולסוברים שאינה אסורה על היבם (ראה לעיל), יש מהראשונים שכתבו שמכל מקום אסורה היא לבעול, משום קנס (ריטב"א ונמוקי יוסף שם; רמ"א אבן העזר קנט ג, בשם י"א); ויש שכתבו שלא קנסו אותה בזנות להוציאה מבעולה אחר שחלץ לה היבם (סדר היום לר"ת (שלזינגר) נד. וכן כתב בחזון איש כ ו בדעת הרמב"ם ושו"ע).

שומרת יבם שזינתה (ראה ערך זונה), לסוברים שאסורה ליבמה (ראה לעיל), אסורה גם לכהונה (יבמות פא א, ורש"י ד"ה פסולה, וראה חזו"א אבן העזר סי' טו אות יב); לסוברים שמותרת ליבמה כשזינתה (ראה לעיל), יש מהראשונים סוברים שמכל מקום נעשית זונה לכהונה, שלדעתם בכל חייבי לאוין היא זונה (ראה ערך זונה. רמב"ם אסורי ביאה יח ג, ושם יט ח; דעה א בשו"ע אבן העזר ו ח), ואפילו לסוברים

גט כדי להתירה ליבם (תוספות שם ד"ה נותן; שו"ת הרשב"א א תתב).

היה היבם כהן שאינו יכול לייבמה אחרי גירושין מן השני, כתבו ראשונים שאין כופים את היבם לחלוץ לה (תוספות יבמות צב ב ד"ה נותן; שו"ת הריטב"א (בלוי) א). מהם יש שכתבו שמכל מקום מבקשים ממנו שיחלוץ לה, כדי להתירה - לדעתם - לשני (תוספות שם), ויש שכתבו שאף אין מבקשים ממנו, ואם רוצה יכול לעגנה עד שתתגרש בגט מן השני, ואחר כך יחלוץ לה להתירה לעולם (ריטב"א שם).

כשנישאת לאחר

נישאת היבמה לאחר בשוגג - כגון שסבורה היתה שאינה זקוקה ליבום, משום שהיה לבעלה בן, ואמרו לה מת בעלך ואחר כך מת בנו, ונישאת, ואחר כך אמרו לה חילוף היו הדברים, שמת הבן קודם לבעל, וזקוקה היתה ליבום - תצא מהבעל שנישאת לו (משנה יבמות צב א, וגיטין פ א; רמב"ם יבום וחליצה ב יח, ושם ג יט, ושם ו כג; טוש"ע אבן העזר קעג י), בגט (יבמות צב ב ורש"י; רמב"ם יבום ב יח; טוש"ע קנט ב).

לאחר שנתגרשה מן השני אם מותרת היא ליבם, נחלקו אמוראים בדבר (יבמות צב ב). להלכה כתבו ראשונים שאסורה לו (רי"ף יבמות שם; רמב"ם יבום וחליצה ב יח; טוש"ע אבן העזר קנט ב); ויש שכתבו שמותרת לו (פסקי הרי"ד יבמות שם).

חלץ לה יבמה אחר שגרשה השני, אינה מותרת לחזור לבעלה השני, שלא יהא חוטא נשכר (יבמות צב ב, לרש"י שמדובר לאחר נישואין), וקנס הוא שקנסוה חכמים, הואיל ואסרה את עצמה על היבם (הגר"א אבן העזר קסט ס"ק קמז)⁴. מן הגאונים יש הגורסים בגמרא - וכן דעתם להלכה - שדוקא כשאין לה בנים מן השני תצא מזה ומזה ואסורה עליו לעולם, אבל אם היו לה בנים ממנו, אם היה בעלה ישראל, חולץ לה היבם - ואף כופים אותו לחלוץ לה בשביל הבנים (תשובות גאונים מזרח ומערב קפה) - ויושבית תחת בעלה, ואין מוציאים אותה ממנו, כדי שלא להוציא לעז (ראה ערכו) על בניה, שיאמרו שהם ממזרים (ראה ערך עגונה. בעל הלכות גדולות יבום וחליצה, הובא בתוספות יבמות צב ב סוד"ה אבל), ואם היה בעלה כהן - שאסור בחלוצה - ויש לה בנים ממנו, אף אינה חולצת, שאם יחלוץ לה היבם תיאסר עליו (ראה ערך חלוצה לכהן), אלא יפרוש ממנה עד שימות היבם, ואחר כך תהיה מותרת לו (בה"ג שם). ויש ראשונים שאינם גורסים כן בגמרא (רי"ף יבמות צב ב; תוספות שם סוף ד"ה אבל), ולדעתם הלכה שאסורה לבעלה לעולם, ואפילו היו לה בנים ממנו (רי"ף בשם איכא מאן דאמר; רמב"ם יבום וחליצה ב יח; טוש"ע אבן העזר קנט ב), ואין חוששים ללעז על הבנים, שהרי בין שיוציא אותה ובין שיקיימנה אינה אלא מחייבי לאוין (ריטב"א יבמות צב ב לדעה זו, וראה שו"ת נודע בשערים תניינא אבן העזר סי' ס בדעתו)⁵.

כל הדרכים שאמרו באשת איש שהלך בעלה למדינת הים ונישאת לאחר, ובא בעלה הראשון - שמפסידה כתובתה ותנאי כתובתה (ראה ערך עגונה) - אף ביבמה שנישאת לאחר אמרו כן (משנה גיטין פ א; טוש"ע אבן העזר קנט ב); ויש מהראשונים שנחלקו וכתבו שהדברים אמורים לדעת ר' עקיבא שיש ממזר מחייבי לאוין (ראה

יחודה בן פזי בשם ר' יוחנן, ור' יוסי, ור' זבידא, בירושלמי יבמות י ה, וגיטין ח ו). 5. ויש מהאחרונים שכתב בדעת ראשונים שאפילו לא היו לה בנים -

4. בירושלמי נחלקו אמוראים בדבר: יש סוברים זה חולץ וזה מקיים (ר' ירמיה ור' פנחס בירושלמי גיטין ח ד, ויבמות י ד); ויש סוברים תצא מן השני (ר'

תנאים, אמוראים וראשונים (יבמות מט ב, צב א; קידושין עו א). להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שהוולד אינו ממזר (ר"י גיטין פ א; שו"ע קנט ב דעה א), מהם יש שכתבו שאף כשר הוא (רמב"ם יבום ג יט, כשנישאת בשוגג), ויש מהם שכתבו שאין הבנים ממזרים, אבל הם תועבים (הקדמת בה"ג בהקדמה, מהד' הילדסהיימר ירושלים ח"ג עמ' 21).

• ויש פוסקים שהבן ספק ממזר (אור זרוע יבום תרמו; ביאור הגר"א בשו"ע קנט ס"ק יג בדעת השו"ע), ויש פוסקים שהוא ממזר (טור שם בדעת הרא"ש) מדרבנן (תוספות יבמות צב ב ד"ה אבל, בשם ר"י; דעה ב בשו"ע שם).

שבכל חייבי לאוין אינה נעשית זונה (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום הבא על היבמה עשאה זונה (טור ודעה ב בשו"ע שם בשם י"א); ויש חולקים וסוברים שהבא על יבמה לשוק לא עשאה זונה, ומותרת אף ליבמה כהן, שהיא כפנויה (בה"ג חלק ב עמ' 95). וכן אמרו בירושלמי: מעשה היה וכהנת היתה - שומרת ליבם כהן, וזינתה (קרבן העדה ופ"מ שם) - והתירוה לביתה (ירושלמי סוטה ב ה, והובא בתוספות סוטה יח ב ד"ה אמרי).

דין הוולד

שומרת יבם שילדה לאחד מן השוק, אם הוולד ממזר, נחלקו בו

יבמה שאינה עולה ליבום

יבמה הנופלת ליבום, והיא אסורה על היבם, שחולצת ולא מתייבמת, או שאף פטורה מחליצה

גדרה

צרותיהן מן החליצה ומן היבום עד סוף העולם (ראה לעיל: בצרת ערוה), ואלו הן: בתו, ובת בתו, ובת בנו; בת אשתו, ובת בתה, ובת בנה; חמותו, ואם חמותו, ואם חמיו; אחותו מאמו, ואחות אמו, ואחות אשתו; אשת אחיו מאמו, ואשת אחיו שלא היה בעולמו (ראה ערך אשת אחיו שלא היה בעולמו), וכלתו (משנה יבמות ב א. על העריות השונות, ראה בערכים המיוחדים לה), שכל אחת מאלו היא ערוה וחייבים על זדונה כרת, ועל שגגתה חטאת (ראה יבמות ג ב).

וכן אמו של היבם - שהיא אנוסת אביו, ואפשר שתינשא לאחיו מאביו שאינו בנה (ראה ערך אנוסת אביו), ותיפול ליבום לפני בנה (ראה יבמות ט א, ושם י א) - פוטרת צרותיה מן החליצה ומן היבום (יבמות י א).

נדה (ראה ערכו), אף על פי שחייבים עליה כרת (ראה ערך נדה), אינה פוטרת צרתה, ואף היא עצמה אינה פטורה מן היבום ומן החליצה (ראה תוספות יבמות ב א ד"ה ואחות; ראה טו"ע אבן העזר קסד ד). אף על פי שאסור לייבם את יבמתו בעת נדתה, שאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה וערך יבום), אם בא עליה אז קנאה (ראה פסחים עב ב; טו"ע אבן העזר קסד ד).

וכתבו ראשונים שאף יבמה שהיא אסורה משום אשת אח מחמת נפילה קודמת, כגון שהיו שלשה אחים שנים מהם נשואים שתי אחיות, ומת אחד מהם, שאשתו אסורה על בעל אחותה משום אחות אשה, וייבמה האח האחר, ומתה אחות היבמה, ומת האח השני, ונפלה זו לפני השלישי ליבום, שאסורה עליו אף בנפילה זו משום שנאסרה עליו עולמית משום אשת אח של הראשון (ראה להלן: יבמות האסורות משום אשת אח), הרי זו פוטרת את צרתה (תוספות יבמות לב א ד"ה לא; רמב"ם יבום ו יא; טו"ע אבן העזר קעה א).

אילונית (ראה ערכו), שאינה נופלת ליבום (ראה ערך יבם; יבמה), נחלקו אמוראים אם פוטרת היא את צרתה (יבמות יב א). הלכה שצרת אילונית מותרת (רמב"ם יבום ו כ; טו"ע אבן העזר קעה א).

בקרובות שנפלו משני אחים

שני אחים שהיו נשואים שתי קרובות, היינו שתי אחיות, או אשה ובתה (ראה ערך אשה ובתה) - ומתו ונפלו נשותיהם לפני אח שלישי (רש"י יבמות יט א ד"ה חולצות) - הרי אלו חולצות ולא מתייבמות

יבמה שאינה עולה ליבום, מצינו באופן שאינה צריכה יבום - כגון שכבר ייבם את צרתה, או שהיא איילונית וכיוצא - וכל שלא הצריכתה התורה יבום, לא הצריכתה אף חליצה. הערך שלפנינו דן ביבמה שמצד עצם דיני חיוב יבום היתה צריכה יבום, אלא שאינה נזקקת ליבום מחמת שהיא אסורה על היבם, ויש שהיא פטורה מחמת כך אף מחליצה.

בערוה

יבמה שהיא ערוה על היבם, כגון שהיתה אחות אשתו, או אמה, או בתה וכיוצא (ראה ערך עריות), הרי זו פטורה מן החליצה ומן היבום (יבמות כ א, וראה שם ב א; רמב"ם יבום ו ח ט; טו"ע אבן העזר קעג א), ואין לו עליה זיקה כלל (רמב"ם וטו"ע שם), ואם בא עליה חייב עליה גם משום אחות אשתו, וגם משום אשת אח (ראה יבמות לב א).

בצרת ערוה

היה המת נשוי שתי נשים, ואחת מהן ערוה על היבם - שהיא פטורה מן החליצה ומן היבום (ראה לעיל) - נחלקו תנאים בדין היבמה השנייה שהיא "צרת ערוה": בית שמאי מתירים את הצרה ליבם, ובית הלל אוסרים (משנה יבמות יג א), שכשם שהערוה פטורה מן היבום ומן החליצה כך צרתה פטורה (משנה שם ב א), וכן הלכה (רמב"ם יבום ו יד; טו"ע אבן העזר קעה א).

כשם שצרת ערוה פטורה מן החליצה ומן היבום, כך צרת הצרה פטורה, וכן צרת צרתה עד סוף העולם (משנה יבמות ב א; רמב"ם יבום ו טו; טו"ע אבן העזר קעה א). כיצד, היתה בתו או אחת מכל העריות נשואה לאחיו, ולו אשה אחרת, ומת, שהן בתו והן צרתה פטורות, והלכה צרת בתו ונתייבמה לאחיו השני, ולו אשה אחרת ומת, כשם שצרת בתו פטורה כך צרת צרתה פטורה; ואפילו הם מאה אחים, והלכה צרת צרתה של בתו ונתייבמה לאחיו השלישי, ולו אשה אחרת ומת, שתיהן אסורות על זה, וכן לעולם (משנה ורש"י שם).

העריות הפטורות

חמש עשרה נשים מגו חכמים שהן פטורות צרותיהן וצרות

אחת מהן, והשנייה פטורה מן היבום (ראה ערך יבום: ביבמות וביבמים רבים), פטורה השנייה אף מן החליצה (שם מג ב; רמב"ם יבום א ט; טוש"ע אבן העזר קסא א), שכל שאינה עולה ליבום, אינה עולה לחליצה (יבמות מד א).

וכן יבמה האסורה על היבם משום ערוה, פטורה מן החליצה מטעם זה (יבמות כ א), וכן יבמה שהיא צרת ערוה, פטורה מן החליצה מטעם זה (יבמות ג א).

יבמה האסורה על היבם בלאו, צריכה היא חליצה (משנה יבמות כ א). יבמה האסורה על היבם בלאו ועשה עולה לחליצה, אף על פי שאינה עולה ליבום מן התורה, וכן חייבי עשה שאינם עולות ליבום מן התורה, עולות לחליצה (תוספות כ ב ד"ה גזירה). ויש ראשונים חולקים וסוברים שיבמה האסורה ליבם בלאו ועשה, פטורה אף מחליצה, לפי שאינה עולה ליבום, וכל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה (תוספות הרא"ש יבמות כ ב בשם ר' יצחק).

היתה היבמה אסורה על היבם בלאו ועשה של נדר, צריכה חליצה (ראה משנה יבמות קיא ב; רמב"ם יבום ב טו; טוש"ע אבן העזר קסה ב). חייבי לאוין, לדעת ר' עקיבא שהן כחייבי כריתות (ראה ערך חייבי לאוין), אף לחליצה אינם עולות (יבמות עט ב; סנהדרין נג ב).

כשבשעת נפילתה ליבום אינה ראויה

אשה שמת בעלה ויש לו בן, ומת הבן אחר כך, אינה מתייבמת ואינה חולצת, ומותרת היא לשוק (ראה יבמות צב א, קיח ב, פז ב; רמב"ם יבום א ה, ושם ג יג; טוש"ע אבן העזר קנו ד, ושם קנח ג), שנאמר: דְּרָכֶיךָ דְּרָכֶיךָ נָעַם וְכָל נְתִיבֹתֶיךָ שְׁלוֹם (משלי ג יז). יבמות פז ב. ראה ערך דרכי נעם), וזו שלא נזקקה ליבם בתחילה ונישאת לשוק, אם תאמר תחלוץ, הרי היא מתגנה על בעלה, ואין זה דְּרָכֶיךָ נָעַם (רש"י שם). וראה ערך דרכי נעם, שיש מפרשים בענין אחר), ולכן היא אסורה ליבם כאילו הבן חי (מאירי שם פז ב), שאנו אומרים שכשאמרה תורה: וְגַם אֵין לוֹ (דברים כה ה), כשאין לו בשעת מיתה אמרה, והרי היה לו (רש"י שם פז ב). וכן אינה נזקקת לאח שנולד לאחר מיתת הבעל, וזו היא אשת-אחיו-שלא-היה-בעולמו (ראה ערכו).

אמר רב יהודה אמר רב: כל יבמה שאין אני קורא בה בשעת נפילה ליבום "יְבֵמָה יְבָא עֲלֶיךָ" (דברים כה ה), הרי היא כאשת אח שיש לו בנים, ואסורה לעולם (יבמות ל א; רמב"ם יבום ז יא, יב; טוש"ע אבן העזר קעה א), אף על פי שחזרה ונראתה ליבום (רש"י שם ל א; טוש"ע שם), וכן שנינו: שני אחים נשואים שתי אחיות, ומת אחד מהם, ואחר כך מתה אשתו של שני - שהותר איסור אחות אשה שעליה, שאין אחות אשתו אסורה אלא בחיי אשתו (ראה ערך אחות אשה) - הרי זו אסורה עליו עולמית, הואיל ונאסרה עליו שעה אחת (משנה יבמות לב א; רמב"ם יבום ז יב; טוש"ע שם).

היתה אסורה בשעת נפילה משום איסור נדה, מותרת ליבם לכשיטטהר (ספר הישר לר"ת שו"ת פ א, וראה ביאור הגר"א אבן העזר קעה סק"ב). וכן יבמה שנפלה לפני יבם הנשוי אשה, שאסור לו לייבמה משום חרם דרבנו גרשם - לדעת הסוברים כן (ראה ערך

(משנה יבמות כח ב), שכיון ששתיהן זקוקות לו, כל אחת מהן אסורה לו משום אחות זקוקתו, אלא שהן צריכות חליצה, שאינן כאחות אשה ממש להיפטר בלא כלום (ראה ערך זקה: בקרובת זקוקתו. רש"י שם ח ב ד"ה לכדר"ש); ור' שמעון פוטר את שתיהן אף מן החליצה (יבמות כח ב)². הלכה כחכמים ששתיהן חולצות ולא מתייבמות (רמב"ם יבום ז א, ג; טוש"ע אבן העזר קעה ב, ג).

בחייבי לאוין או עשה

כלל אמרו ביבמה: כל שהיא אסור-מצוה (ראה ערכו) ואסור-קדושה (ראה ערכו), חולצת ולא מתייבמת (משנה יבמות כ א; רמב"ם יבום ז י; טוש"ע אבן העזר קעד א). איסור מצוה הן שניות (ראה ערכו) מדברי סופרים, ואיסור קדושה הן אלמנה-לכהן-גדול (ראה ערכו), גרושה (ראה ערך גרושה לכהן) וחלוצה לכהן הדיוט (ראה ערך חלוצה לכהן), ממזרת ונתינה לישראל, ובת ישראל לנתין ולממזר (ראה ערך נתין וערך ממזר. יבמות שם).

וכן האסורה ליבם באיסור עשה, חולצת ולא מתייבמת (רמב"ם יבום ו ז, ח, וטוש"ע קעד א). וכן סריס אדם - לדעת הסוברים שזוקק ליבום (ראה ערך יבם; יבמה: כשאניס ראויים להקמת שם) - שאסור לבא בקהל (ראה ערך סריס וערך פצוע דכא), אינו מייבם (ראה יבמות עט ב, ורש"י ד"ה ואידי; רמב"ם שם ד; טוש"ע שם קעב ג), אלא אם כן היתה היבמה גיורת, שהוא מותר בה (ראה ערך גר, מחלוקת תנאים. יבמות שם; רמ"א קעב ג).

וכן האסורה לו בשאר איסורים שמדברי סופרים, אינה מתייבמת (ראה רמב"ם יבום ח יב), וכן כתבו ראשונים שאם נחשד על קרובת אשה, שאסרו עליו חכמים לישאנה (ראה ערך נטען), ונפלה לפניו ליבום, אסור לו לייבמה (שו"ת הר"י קלז).

היתה אסורה ליבם משום נדר (ראה ערכו), כגון שנדרה הנאה מן היבם - או שנדר הוא ממנה (שו"ת מהר"ם חלאוה קלו, ובשו"ת ריב"ש החדשות ד), וכן אם היתה אסורה לו משום שבועה (ראה שו"ת הרשב"א ד רפ) - חולצת ולא מתייבמת (ראה משנה יבמות קיא ב; רמב"ם יבום ב טו; טוש"ע אבן העזר קסה ב).

צרת חייבי לאו יבמה האסורה בלאו, או בעשה, או שאסורה מדבריהם - צרתה מתייבמת (רמב"ם יבום כ ו; טוש"ע אבן העזר קעד א), ואף אם היתה מחייבי לאוין ועשה, שמן התורה אינה מתייבמת, צרתה מתייבמת (פסקי ריא"ז שם).

ויש סוברים שצרת חייבי לאוין וכיוצא, חולצת ולא מתייבמת (מאירי יבמות כ א ד"ה וכל, בשם יש פוסקין).

חיובה בחליצה

כלל אמרו: כל העולה ליבום, עולה לחליצה, וכל שאינה עולה ליבום, אינה עולה לחליצה³, שנאמר: וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחֲתָּהּ אֶת יְבֵמָתוֹ וְעַלֶּתָהּ יְבֵמָתוֹ הַשְּׁעָרָה אֶל הַזִּקְנִים (דברים כה ז), מכלל שאם היה חפץ בה מייבם הוא אותה, אבל זו שאינו מייבמה אפילו אם חפץ בה, אינה עולה לחליצה (יבמות מד א, וראה רש"י מא ב ד"ה אלא). לפיכך שתי יבמות שנפלו מבית אחד, שמייבם

מפני שהמת, או היבם, או היבמה, אינם ראויים להקמת שם, כגון שהמת היה סריס, או שהיבם סריס, או שהיבמה אילונית (ראה ערך יבם; יבמה: כשאניס ראויים להקמת שם), ואף חליצה אין בהם, והיבמה מותרת להינשא לשוק, וראה על כך בערך יבם; יבמה.

אחיו שלא היה בעולמו; זיקה; חליצה; יבום; יבם; מאמר. 2. ונחלקו אמוראים אם דברי ר' שמעון אינם אמורים אלא כשמתו שני האחים באותו זמן ונפלו שתייהן לפניו בבית אחת, או אף כשנפלו זו אחר זו (ראה יבמות יח ב, יט א, וירושלמי יבמות ג א). 3. יש יבמות ויבמים שאינם ראויים ליבום, אם

חללה ויש לו אח חלל, ישראל שנשא ממזרת ויש לו אח ממזר, ממזר שנשא בת ישראל ויש לו אח ישראל (משנה יבמות פד א; רמב"ם יבום ו יג; טוש"ע אבן העזר קעד ב). וכן האסורה לבעלה בשאר איסור לאו או עשה, ואין בה איסור זה ליבם - כגון שהיתה אשתו של פצוע-דכא (ראה ערכו), והיבם הוא כשר (ראה יבמות פד ב, ורש"י ד"ה שיר; ראה טוש"ע שם קעב ג) - מותרת ליבם אף על פי שאסורה לבעל (רמב"ם שם; טוש"ע אה"ע קעד ב). וכן שניות (ראה ערכו) מדברי סופרים, אם היתה שניה לבעל ולא שניה ליבם, אסורה לבעל ומותרת ליבם (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ויש שנאסרו על בעליהן, ואסורות מחמת כן ליבמיהן, והן: סוטה (ראה ערכו) ודאית, והיא אשה שזינתה תחת בעלה ברצון ובעדים, שאסורה לבעלה (ראה ערך אשת איש), אינה מתייבמת (ראה להלן); וכן סוטה ספק - שאמר לה בעלה בפני עדים אל תסתרי עם פלוני (ראה ערך סוטה), ולאחר מכן נסתרה עמו בפני שני עדים, שנאסרת על בעלה עד שייבדק הדבר כשתשתה את המים המרים (ראה ערך חשקאת סוטה) - אם מת בעלה, חולצת ולא מתייבמת (משנה סוטה ב א; רמב"ם יבום ו יט; ראה טוש"ע אבן העזר קעג יא); וכן מחזיר-גרשתו (ראה ערכו) משנישאת לאחר, שאסורה עליו, אסורה על היבם (ראה להלן).

סוטה אשה שזינתה תחת בעלה ברצון ובעדים, ונפלו לפני יבם היא וצרתה - צרתה אסורה (יבמות יא א; רמב"ם יבום ו יט; טוש"ע אבן העזר קעג י).

סוטה וצרתה, שאמרו שהן כעריות ואסורות ליבום, נחלקו ראשונים אם פטורות הן אף מחליצה, ושלש דעות בדבר: א) לדעת רבים מהראשונים פטורות (רש"י יבמות יא ד"ה צרת; רמב"ם יבום ו יט). ב) יש שכתבו שמחלוקת אמוראים בדבר (רמב"ן ורשב"א ועוד ראשונים יבמות יא א; רא"ש יבמות ד ד). ג) ויש סוברים שלדעת הכל צריכות חליצה (ריטב"א יבמות יא א; נודע ביהודה תנינא אבן העזר קג [בתחילתו] בדעת רשב"ד).

להלכה, דעת רבים מהראשונים שסוטה ודאית וצרתה פטורות מן החליצה (רמב"ם יבום ו יט; טוש"ע אבן העזר קעג יא); ויש שפסקו שצריכות חליצה (הראב"ד, הובא בראשונים יבמות שם; רמ"א קעג יא בשם י"א, והסכים כן הגר"א שם). וכתבו ראשונים ואחרונים שלמעשה יש להחמיר ולהצריכה חליצה (ריטב"א יבמות יב ב; רמ"א שם. וראה הגר"א שם. וראה אחיעזר א ב, לד ד ואגרות משה אבן העזר ד קב ב).

ספק סוטה לדעת רבא סוטה ספק אינה מתייבמת (יבמות יא א), ויש מהראשונים שכתבו שאב"י חולק על רבא (רשב"א גיטין פב ב בתי"א).

זינתה תחת בעלה ולא נודע שזינתה, יש סוברים שאין בזנות זו משום טומאה כעריות (ראה תשב"ץ ג ריו, וחלקת יואב יו"ד י בדעתו), ואינה אסורה ליבם אלא כאיסור סוטה ספק ליבם (עונג יום טוב קעז דף רסז א), ולדעה זו אשה שמת בעלה והניח בן, ונולד עליה ספק שמא זינתה והבן אינו מבעלה - והרי אין לו בנים - אף על פי שאם אינו מבעלה ודאי זינתה, אינה פטורה בלא חליצה, הואיל ואינה סוטה ודאית (תשב"ץ ואחרונים ה"ל), ויש מצדדים לומר שאפילו אשה שלאחר מיתת בעלה באו עדים שזינתה תחתיו, צריכה חליצה, כיון שבחיי בעלה לא היתה בה טומאה כעריות (הגהות מלחמות אריה בשו"ת ברכת רצ"ה סג בסופו, וראה עונג יום טוב שם שמוספק). ויש סוברים שזו שילדה וספק אם מבעלה הוא, היא

חרם דרבנו גרשם: בנישואי מצוה, מחלוקת ראשונים) - יש שכתבו שאם מתה אשתו או נתגרשה, הותרה לו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד"פ תתסו), ויש חולקים וסוברים שזו שנאסרה בשעת נפילה משום חרם דרבנו גרשם אסורה לו עולמית (בית שמואל קסה סק"ד).

כשנאסרת לאחר נפילתה

יבמה שלאחר נפילתה ליבום נעשתה ערוה על היבם, כגון שקידש היבם את אחותה (וראה ערך יבום: ביטול מצות יבמין, אם רשאי לקדש אחותה לכתחילה), לדעת ר' יהודה בן בתירא צריכה היא חליצה (ראה משנה יבמות מא א), וכתבו ראשונים שמן התורה פטורה היא לגמרי, וחיובה בחליצה אינו אלא מדבריהם (רשב"א יבמות מא א); ויש סוברים שלדעתו חייבת היא בחליצה מן התורה (ראה שו"ת הרשב"א א שנח). בדעת רבן גמליאל, נחלקו אמוראים (יבמות קט א,ב; ירושלמי יבמות יג ז), והלכה שהיא צריכה חליצה (יבמות שם; רמב"ם יבום ז ח; טוש"ע אבן העזר קנט ז).

יבמה שהותרה בשעת נפילתה, ונאסרה וחזרה והותרה, כגון יבמה שלאחר נפילתה קידש היבם את אחותה, ונאסרה היבמה עליו משום אחות אשתו, ואחר כך מתה אשתו של היבם, נחלקו בה תנאים ואמוראים (יבמות מא א), והלכה שחוזרת להיתרה הראשון (רמב"ם יבום ז ח; טוש"ע אבן העזר קנט ז).

ערוה קודם נפילה

אין ערוה פוטרת צרתה אלא כשהן צרות זו לזו בשעת נפילה, אבל אם מתה הערוה בחיי בעלה או שנתגרשה, שנינו במשנה שצרתה מותרת (משנה יבמות ב ב, וראה משנה שם סז ב, ורש"י ד"ה נפל), שמיתת הבעל היא שמפלת נשיו ליבום (יבמות יג א ורש"י, ותוספות שם לא א ד"ה ואין), ובשעת נפילה ליבום אינה צרת ערוה (רש"י יבמות יג א ד"ה נתגרשו).

יש מהאמוראים הסוברים בדעת תנאים שהנישואין מפילים, ולכן שני אחים נשואים שתי אחיות, ושלישי נשוי נכרית - שאינה אחות], שאם גירש אחד מבעלי האחיות את אשתו, ומת נשוי הנכרית, וכנסה המגרש ומת - צרתה מותרת אף אם כנס את הנכרית, ואחר כך גירש את הערוה (יבמות יג א).

להלכה אין צרת ערוה אסורה אלא כשהיא צרת ערוה בשעת מיתת הבעל (רמב"ם יבום ו כא; טוש"ע אבן העזר קעג ז); ויש שכתבו שיש לחוש לדעת הסוברים שנישואין מפילים (ראה בעל המאור ומלחמות יבמות ל ב, וראה חזו"א אבן העזר קיא א,ב).

המגרש את האשה והחזירה ומת, מותרת ליבם, ור' אלעזר אוסר (משנה יבמות קח ב), וצריכה חליצה מפני שעמדה עליו שעה אחת באיסור גרושת אחיו שהיא בכרת (תוספתא שם יג ג; יבמות שם ורש"י), ולדעת חכמים מתייבמת, לפי שמיתה מפלת, ולא נאסרה עליו מעולם (ראה רש"י שם קח ב ד"ה מותרת). רבא אמר שאף ר' אלעזר סובר שמיתה מפלת, ולא אסורה ליבם אלא מדבריהם (יבמות שם קט א). הלכה שמגרש אשתו והחזירה מותרת ליבם (רמב"ם יבום ז יב; טוש"ע אבן העזר קעג טז).

כשהיתה אסורה לבעלה המת

יש מותרות ליבמיהן אף על פי שאסורות לבעליהן, ואלו הן: כהן גדול שקידש את האלמנה ויש לו אח כהן הדיוט, כהן כשר שנשא

כגון איילונית, שפטורה מיבום (ראה ערך יבם; יבמה: כשאנים ראויים להקמת שם), הרי היא ערוה על היבם משום אשת אח שלא במקום מצוה (ראה משנה יבמות עט ב ורש"י; רש"י שם יב א ד"ה שנאמר; תוספות שם ח א ד"ה תרי), וכן יבם סרים - שאינו זוקק את יבמתו (ראה ערך הנ"ל) - שבא על יבמתו, פגע בערוה (יבמות סא ב) של אשת אח שלא במקום מצוה (רש"י שם ד"ה פוגעים).

עבר היבם ובא על אשת אחיו שמת בלא בנים והיא ערוה עליו, חייב עליה - מלבד חיובו משום הערוה (ראה לעיל: בערוה) - משום אשת אח (יבמות לב א), שכיון שפטורה הכתוב מיבום, הרי היא עליו כאשת אח שיש לו בנים (רש"י יבמות ב ב סוד"ה ואשת). וכן צרת ערוה שפטורה מיבום (ראה לעיל: בצרת ערוה), אם עבר היבם ובא עליה - חייב כרת (ראה יבמות יד א, ב), הואיל ופטורה הכתוב מזיקתו, ממילא עומדת היא עליו באיסור אשת אח (רש"י ב ב סוד"ה ואשת אחיו ועוד).

אשת אחיו שלא היה בעולמו⁴

אשת אחיו שלא היה בעולמו שפטורה צרתה (ראה משנה יבמות ב א), הרי זה בנפילה שנייה - שבנפילה ראשונה כל היבמות שוות הן, ואסורות מחמת עצמן - כגון שני אחים, ומת אחד מהם, ואחר כך נולד להם אח, שהיא אסורה על זה הנולד משום אשת אחיו שלא היה בעולמו, ועמד השני וייבמה, ולו אשה אחרת, ומת, הרי זו שנפלה שוב יוצאה משום אשת אחיו שלא היה בעולמו, והשנייה משום צרתה (משנה יבמות יז א; רמב"ם יבום ו יז; טוש"ע אבן העזר קעג יב), שכיון שפטורה הכתוב מיבום מחמת האח הראשון, נאסרה על האח השלישי איסור עולם כאשת אח שיש לו בנים, והרי היא כשאר עריות הפטורות מן היבום ומן החליצה, ופטורות צרותיהן (רש"י שם ב ב ד"ה אשת אחיו).

יצרתה פטורות מחליצה, שאם הולד מבעלה הוא הרי יש לו זרע, ואם אינו ממנו הרי היא סוטה שפטורה ופטורת צרתה (השואל בתשב"ץ שם; שו"ת ברכת רצ"ה שם. וראה נודע ביהודה אבן העזר סט ד"ה ועוד).

נודעה הזנות שלא על ידי עדים, הרי זו סוטה ודאית ופטורת צרתה (רמ"א אבן העזר קעג יא).

סוטה דרבנן - כגון אשה שהעידו בה שמת בעלה והתירוה בית דין לינשא ונישאת, ואחר כך בא בעלה, שמן התורה מותרת לבעלה לפי שאנוסה היא, וחכמים גזרו לאסרה על בעלה (ראה ערך אנוסה וערך עדות אשה) - נחלקו בה תנאים (משנה יבמות פז ב). הלכה שחולצת ואינה מתייבמת (רמב"ם יבום ח ט; טוש"ע אבן העזר יז נ, ושם קעז ד).

סוטה שמת בעלה או גירשה, ועברה ונישאה לבועל ומת, אמרו בירושלמי שאסורה לאחיו של בועל, כשם שהיתה אסורה לאחיו של בעל אילו נפלה לפניו (ירושלמי יבמות י א, וסוטה א ב, ושם ה א, הובא בתוספות סוטה כז ב ד"ה כשם, לפירוש משנה למלך יבום ו יט ועוד).

יבמה שהיתה אסורה על בעלה משום מחזיר גרושתו משנישאת, הרי זו אסורה ליבם (יבמות יא ב), ונחלקו ראשונים בגדר איסורה (ראשונים שם). הלכה שחולצת ואינה מתייבמת (רמב"ם יבום ו יג; טוש"ע אבן העזר קעד ב).

בצרת מחזיר גרושתו, נחלקו אמוראים (יבמות יא ב). הלכה שחולצת או מתייבמת (טוש"ע אבן העזר קעד ב).

יבמות האסורות משום אשת אח

יבמה שאינה עולה ליבום מן התורה, מאחר שפטורה הכתוב ואינה זקוקה ליבום, עומדת היא על היבם באיסור אשת אח שיש לו בנים (רש"י יבמות ב ב סוד"ה ואשת, ושם ג א ד"ה ליתני, ועוד. וראה להלן),

יִבֵּשׁ בִּיבֵשׁ; לַח בִּלְחָ

תערובת של איסור בהיתר, באופן שהאיסור עומד לעצמו אלא שאין מכירו, או באופן שנבללים יחד ואין להפריד ביניהם

הפרקים:

- גזרי ביטולם
- בלח שאינו מתערב
- ביבש טחון או דק
- תערובת יבש בלח

גזרי ביטולם

חתיכה של איסור - בין איסור אכילה בין איסור הנאה, מן התורה או מדרבנן, מלבד איסורים מיוחדים שנתמעטו (ראה להלן) - שנתערבה בחתיכות של היתר, מין במינו יבש ביבש ואין מכירה - בטלה ברוב (ראה ערכו. התרומה שם; שו"ת הרשב"א א תכה ותפה; רא"ש חולין ז לו; איסור והיתר הארוך כג ח-ט; טוש"ע יו"ד קט א, ורמ"א שם צח ד).

מן התורה אחד בשניים בטל (גיטין נד ב), שנאמר: אֶחָדִי רַבִּים לְהֵטֵת (שמות כג ב). רש"י גיטין שם ד"ה לא, ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שכן הדין אף מדרבנן (תוספות חולין ק א ד"ה בריה; רא"ש שם ז לד; רשב"א בתורת הבית הארוך ד א, ושו"ת א רעב; ר"ן שם צו ב), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד קט א).
- ויש אומרים שמדרבנן צריך ששים בהיתר כנגד האיסור (רש"י

השמות יבש ביבש, או לח בלח, לענין תערובת איסור בהיתר, לא הוזכרו בתלמוד, אבל הראשונים והפוסקים השתמשו בשמות אלו להגדרת אופני התערובת והחילוקים שביניהם לענין דיני ביטול ברוב או בששים (ראה ערך בטול אסורים וערך בטול ברוב וערך בטול בששים), בין בתערובת מין-במינו (ראה ערכו), ובין במין בשאינו מינו.

לא נתכוונו בשמות הללו לאיסור היבש ולח מצד מהות החומר שלו, אלא כל שהאיסור עומד לעצמו ואינו נבלל עם ההיתר, ואין מכירו, הרי זה בכלל יבש ביבש (כן משמע מהתרומה נ; שו"ת הרשב"א א רפג, ועוד; בית יוסף יו"ד קט א, בשמו; רמ"א שם), וכל שגוף האיסור או טעמו נבלל עם ההיתר עד שבכל חלק מן התערובת יש שם מעט מממשו של האיסור או מטעמו, הרי זה בכלל לח בלח (כן משמע מהתרומה, ושו"ת הרשב"א, ובית יוסף, ורמ"א שם).

לאכול כל החתיכות כאחת, וכן לבשלן יחד ולאכלן, אם נודעה התערובת קודם שנתבשלו (רא"ש שם; טור יו"ד קט; בית יוסף שם א, בשם הסמ"ק; רמ"א שם, לדעה זו).

וכתבו הפוסקים שההלכה כדעה הראשונה (טושי"ע שם א-ב), ומכל מקום במקום הפסד יש לסמוך על דברי המקילים (רמ"א שם) ⁵.

גדר הביטול של לח בלח גדר דין ביטול של לח בלח מין במינו, שמן התורה בטל ברוב (ראה לעיל), היינו שהמיעוט בטל לגמרי ונעשה כרוב (כן משמע מרש"י יבמות פב ב ד"ה נתן, וזבחים עח א ד"ה אי אפשר; כסף משנה אבות הטומאות א יז, בשם הר"י קורקוס) ושאר הסוברים בביטול ברוב של יבש ביבש שאין האיסור נהפך להיתר (ראה לעיל) מודים בביטול של לח בלח (באר יצחק יו"ד י).

אף בביטול של לח בלח מין בשאינו מינו, ששיעורו בששים, לפי שכך ידוע להם לחכמים שבשיעור זה פוסק הטעם (ראה ערך בטול בששים) פירשו אחרונים שכיון שיש כאן ששים של אינו מינו כנגד האיסור, אין כאן איסור כלל, ונהפך הכל להיתר (ש"י יו"ד רצט סק"א, לפי פרי מגדים, התערובת ב ב ד"ה ודע; פרי חדש יו"ד צח סק"ב), ואין זה מדין ביטול ברוב, שכיון שטעם כעיקר מן התורה הוא (ראה ערך טעם כעיקר) אינו בטל ברוב (נודע ביהודה תנינא יו"ד נד).

כשהאיסור אינו באופנים שהאיסור אינו בטל, לפי שאין כאן רוב או ששים לבטלו, מצינו חומר בתערובת לח בלח מביבש ביבש, שכן כתבו ראשונים שבתערובת לח בלח מין בשאינו מינו, שאסורה משום טעם - כעיקר (ראה ערכו), נעשה ההיתר כולו איסור (רש"י פסחים מד ב ד"ה חייב וד"ה מפת; רשב"א חולין צט ב, בשם הראב"ד), שהרי ניכר האיסור וידוע הוא בכל ההיתר, וטעמיתו זו היא הכרתו, כמו שנאמר: וְחָפָּה אֶכֶּל יִטְעֵם לוֹ (איוב יב יא), שאין חשיבות האוכל אלא בטעמו (רשב"א שם).

ביבש טחון או דק

קמח בקמח קמח שנבלל ונתערב בקמח אחר, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שדינו - מיד כשנתערב, אף אם לא נטחנו יחד (תוספות פסחים מד א ד"ה איתביה, לפי ט"ז או"ח תנן סק"ב) ⁶ - כתערובת לח בלח (תוספות יבמות פב א ד"ה רבי, וזבחים עג א ד"ה רבי, ומנחות כב ב ד"ה ורבי; סמ"ג לאוין קלח; רשב"א חולין צח ב, ושו"ת א רפג), לפי שמתערב יפה (תוספות זבחים שם, ומנחות שם). וכן הלכה, ולפיכך אם נתערב קמח של איסור בקמח של היתר מין במינו - להלכה שמין במינו בטל (ראה ערך בטול אסורים) - מן התורה בטל ברוב, ומדרבנן צריך ששים (ב"ח יו"ד קט א; ש"י שם סק"ג; פרי חדש שם סק"ג; חוות דעת שם סק"א; פרי מגדים שם, שפתי דעת סק"ג; ט"ז או"ח תנן סק"ב; מגן אברהם שי סק"ח, ותל סק"א, ותצח סק"ח), שמאחר שאפשר להם להיבלל זה עם זה, יש בכל חלק מן התערובת מעט מן האיסור, ואין זה כיבש ביבש שבטל ברוב

בבא מציעא נג א ד"ה ועולין, לפי הבית יוסף יו"ד קט א; רמב"ם מאכלות אסורות טו ד, לפי הכסף משנה שם; כן משמע מהרשב"א שם ושם, בשם יש מגדולי החכמים, והר"ן שם, בשם הראב"ד).

נתערב מין במין דברים אמורים, כשנתערב מין במינו (ראה ערכו) בשאינו מינו [שהאיסור וההיתר הם ממין אחד] ², אבל נתערב מין בשאינו מינו, לדברי הכל אף יבש ביבש שאין מכיר את האיסור - כגון שנתפוררו לחתיכות דקות (כן משמע מהתרומה שם, והטור שם) - אף על פי שמן התורה אף הוא בטל ברוב, מדרבנן צריך ששים (התרומה שם; ר"ן שם; טור ורמ"א שם), כיון שאם יבשלם יחד יתן האיסור טעם בהיתר (התרומה שם; טור שם), ויבוא לידי איסור תורה (ר"ן שם) ³.

וכן בתערובת לח בלח, אף על פי שבנתערב מין בשאינו מינו, שהטעם ניכר בו, אסור בנותן טעם, ואינו בטל אלא בששים, לפי שטעם-כעיקר (ראה ערכו) - ולדעת רוב הראשונים איסורו מן התורה (ראה ערך הנ"ל) - אם נתערב מין במינו מן התורה בטל ברוב, אלא שמדרבנן צריך ששים, גזירה משום מין בשאינו מינו (התרומה שם, על פי זבחים עח ב ועט א, וחולין צז ב; תורת הבית הארוך שם; טושי"ע יו"ד צח ב).

איסורים הבטלים בשיעור אחר בחלק מהאיסורים נאמרו שיעורים אחרים לביטולם:

• תרומה (ראה ערכו), ותרומת-מעשר (ראה ערכו), וחלה (ראה ערכו), ובכורים (ראה ערכו), וקדשים (ראה ערכו) - בטלים באחד ומאה (ראה על כל אחד בערכו).

• ערלה (ראה ערכו) וכלאי-הכרם (ראה ערכו) בטלים באחד ומאתים (ראה על כל אחד בערכו).

איסורים שאינם בטלים ויש איסורים שלעולם אינם בטלים, ואוסרים בכל שהוא: חמץ בפסח (ראה ערך חמץ), טבל (ראה ערכו), יין-נסך (ראה ערכו), עבודה-זרה (ראה ערכו), ופירות-שביעית (ראה ערכו) ⁴.

גדר הביטול של יבש ביבש בגדר דין ביטול ברוב של יבש ביבש, נחלקו הראשונים:

• יש אומרים שכיון שרוב החתיכות הן של היתר, כל חתיכה שהוא אוכל אנו אומרים בה לא זו היא האיסור, וכשאוכל האחרונה שבכולן אנו אומרים שהאיסור היה במה שאכל כבר, וזו של היתר היא (הרשב"א בתורת הבית הארוך שם, ובשו"ת א נג ותכה; מרדכי פסחים תקנ"ג), ולדעתם אסור לבשל כל החתיכות יחד ולאכלן אם אין שם ששים בהיתר כנגד האיסור, שהרי האיסור חוזר ומתערב עם ההיתר, והרי זה כשאר האיסורים הנכללים, וכן אסור לדעתם לערב הכל ולאכול (תורת הבית הארוך שם).

• ויש אומרים שאין הביטול ברוב בתורת ספק, אלא גזרת-הכתוב (ראה ערכו), שלמדוהו מאחרי רבים להטות (ראה לעיל), והאיסור נהפך להיתר (רא"ש חולין ז לו), ולדעתם מותר אפילו לאדם אחד

חולין שם). 4. על דברים שאין להם ביטול, או שנשנתו דיני ביטולם מחמת חשיבות וכדומה, ראה ערך בריה, וערך דבר המעמיד, ועוד; על איסורים שנתערבו זה בזה, שנחלקו אם המועט בטל ברוב, ראה ערך אסורים מבטלים זה את זה. 5. על האופנים שהולכים אחר הרוב בתערובת יבש ביבש, אף כשהחתיכות מפוזרות בכמה מקומות, או אף אם אין של אדם אחד, ראה ערך קבוע וערך רוב. 6. אלא אם כן ידוע שלא נבלל כלל, שבאופן זה מותר לאכול כל חלקיו אחד אחד (כנפי יונה יו"ד קט ד"ה בדיון).

2. על התנאים והאמוראים הסוברים שמין במינו אינו בטל לעולם, ושלא אמר כן אלא בתערובת לח בלח, שמתפשט טעם האיסור בכל ההיתר, ראה ערך בטול אסורים. 3. ויש שכתבו בדעת ראשונים שמין בשאינו מינו, אפילו יבש ביבש, אף מן התורה אינו בטל ברוב (הגהות שערי דורא לו, בדעת התוספות פסחים מד א ד"ה איתביה, וחולין צח ב ד"ה רבא; ש"י שם סק"י, בשמו, ודחה), אלא שמכל מקום אינו אסור מן התורה אלא אם כן אוכל מן האיסור כזית-בכדי-אכילת-פרס (ראה ערכו). יס של שלמה חולין ז מז, בדעת התוספות

שאף אם אין שם ששים, יכול לקבל מה שלמעלה, או יניחנו לצלול למטה, שאף אם נתערבו קצת יש בהם שיעור ביטול (יד יהודה יו"ד קט, פירוש הקצר סק"ג).

ביצה של איסור - כגון של עוף טמא או טרפה - שנתערבה בביצים של היתר, אם הן שלמות בקליפתן דינן כיבש ביבש, והדבר תלוי במחלוקת הראשונים אם ביצה שנתערבה באחרות בטלה ברוב, או שהיא בכלל בריה (ראה ערכו) או דבר-שבמנין (ראה ערכו) ואינה בטלה (ראה ערכים הנ"ל), אבל אם נשתברו בקערה, שוב אין תורת יבש עליהן (בית יוסף יו"ד פו א); ויש שכתבו לחלק, שהחלבוני שמתערבים יפה, דינם כלח בלח, אבל החלמונים שכל אחד עומד בפני עצמו, דינם כיבש ביבש, אלא שאם הם טרופים יחד הכל נקרא לח בלח (פרי חדש יו"ד קט ג; פרי מגדים שם, שפתי דעת סק"ג).

כשנמצא האיסור במקום ידוע - אינו בטל (ט"ז או"ח תסז ס"ק יח, על פי טוש"ע יו"ד צב ב; שלחן ערוך הרב או"ח שם שם).

תערובת יבש בלח

כשהאיסור עומד יבש ביבש שאמרו בדין ביטול ברוב (ראה לעיל: גדרי בפני עצמו ביטולם) נאמר אף בחתיכות שנתבשלו במים, או במשקים אחרים, כל שהאיסור עומד בעצמו (הרשב"א בתורת הבית הארוך ד א, ושו"ת א רפג, ועוד; בית יוסף יו"ד קט א, בשמו; ש"ך שם סק"ד), שכן פירשו בתלמוד אותה ששינו בגיד-הנשה (ראה ערכו) שנתבשל עם הגידים של היתר ואינו מכיר, שכולם אסורים (משנה חולין צו ב), שהטעם שאינו בטל ברוב, לפי שהוא בכלל בריה (ראה ערכו) שאינה בטלה (גמ' שם ק א). וכן חתיכה של נבלה או של דג טמא שנתבשלה עם החתיכות ואינו מכירה, שכולן אסורות (משנה שם צו ב), הטעם שאינה בטלה לפי שהיא חתיכה-הראויה-להתכבד (ראה ערכו. גמ' שם ק א), שאם לא כן היה האיסור בטל ברוב, כדין יבש ביבש (רשב"א שם ושם), כל שאין רוטב של איסור נבלע בו (שו"ת הרשב"א שם), שאף על פי שהטעם שנתנה החתיכה במה שבקדירה נחשב כלח בלח, החתיכות עצמן דינן כיבש ביבש (כרתי שם סק"ג).

כשהאיסור ניכר אף יבש שנתערב בלח וניכר האיסור - אינו בטל (כן משמע מתוספות נזיר לו א ד"ה אמר), ולכן עכבר שנפל לשכר או לחומץ, שדוקא אם נימוח לגמרי ונעשה כולו משקה ולא נשתייר ממנו שום ממשות, המשקה מותר אם יש בו ששים כנגד האיסור, כדין לח בלח (איסור והיתר הארוך לב ט, בשם המרדכי; טוש"ע יו"ד קד א), אבל אם נחתך לחתיכות דקות, אינו מותר אלא אם כן סיננו במסננת של בגד, שלא יעבור מן העכבר כלום (ראב"ן עבודה זרה סח ב; מרדכי שם תתנה; טוש"ע שם). ואף באופן שאי אפשר לסננו, כגון שנתערב השכר או החומץ במאכל עב - הכל אסור, ואין שם ביטול, שחוששים שמא יפגע בממשו של איסור ולא ירגיש (טוש"ע שם).

משום שאינו יודע מתי אוכל את האיסור, ואפשר לו לאכול את ההיתר לבדו (מנחת כהן, התערבות ב א).

• ויש אומרים שדינו כיבש ביבש (תוספות יבמות שם, בתירוץ השני, לפי ב"ח יו"ד קט א, וש"ך שם סק"ג; אגודה יבמות צ; הגהות סמ"ק רכב, בשם רבי יחיאל מפאריש), כיון שצונן הוא ואין הטעם מתפשט (תוספות שם).

אף בתערובת מין בשאינו מינו, שהדין הוא שלח בלח אינו בטל מן התורה ברוב, לפי שטעם כעיקר, וצריך ששים (ראה ערך טעם כעיקר), כתבו הפוסקים שקמח בקמח דינו כלח בלח (מנחת כהן שם, לדעה הראשונה הנ"ל; ש"ך יו"ד קט סק"י; חוות דעת שם באורים סק"ח), שאף על פי שאין האחד מקבל טעם מחברו, מכל מקום אם אוכל כל התערובת ביחד שייך בו דין טעם כעיקר, כיון שמרגיש טעם האיסור בפיו, וכשיש שם ששים בטל הטעם (חוות דעת שם).

חטים בחטים חטים או שעורים של איסור שנתערבו בשל היתר, ושאר דברים דינם כיבש ביבש (כן משמע מתוספות יבמות שם, וזבחים דקים שם, ומנחות שם; תוספות פסחים שם, ורמב"ם תרומות ג ד, לפי מנחת כהן שם). וכן שאר דברים דקים מאד, כגון אורז ודוחן וחרדל ושומשמן וכיוצא, דינם כיבש ביבש, בין להקל בין להחמיר, לפי שאין דברים אלו מתערבים ונבללים יפה זה עם זה עד שנאמר שבכל חלק מן התערובת יש מן האיסור, אבל לא יבשלם ביחד, ולא יאכלם בבת אחת, כדרך שאמרו - לדעת הראשונים הסוברים כן (ראה לעיל: גדרי ביטולם) - בתערובת יבש ביבש (מנחת כהן שם).

בשר בבשר בשר שנחתך דק דק, דינו כיבש ביבש (אבקת רוכל רטו), אם אפשר להפריד כל חתיכה בפני עצמה, ואם לא הרי זה לח בלח (בית דוד מז; ערוך השלחן יו"ד קט ג, בשמו), וכן בשר שנימוח דינו כלח בלח (רשב"א ור"ן חולין צט ב, בשם גאון).

פירות בפירות וקטניות בקטניות וכן פירות או קטניות שנימוחו, דינם כלח בלח (פרי וקטניות בקטניות מגדים יו"ד צט, שפתי דעת ס"ק יג; חידושי רבי עקיבא איגר לשו"ע שם צב), כיון שהכל נבלל (חידושי רבי עקיבא איגר שם).

בלח שאינו מתערב

חבית וקדירה חבית יין של איסור שנתערבה בחביות יין של היתר, בטלה ברוב (רבנו ירוחם יז א; רמ"א יו"ד קלד ב) כדין יבש ביבש (כן משמע מפרי חדש יו"ד קי ד, ופלתי שם סק"ב). ויש מן האחרונים שכתבו כן בקדירה של תבשיל שנאסר משום בשר-בחלב (ראה ערכו), או בקדירה של שומן טריפה שנתערבה בקדירות של היתר, שאף על פי שמה שבתוכן הוא לח, אין דינן כלח בלח להצריכן ששים אף במין במינו (ראה לעיל: גדרי ביטולם), כיון שאין הרוטב או השומן שבקדירה זו מתערב עם השאר, ואי אפשר שיתן האחד טעם בחברו (בית יצחק יו"ד א קי; עמודי אור נב). שומן שנקרש אף בשומן שנקרש, יש מן האחרונים שכתבו שכיון ושמן צף שאינו מתערב דינו כיבש ביבש (נודע ביהודה תנינא יו"ד נ; נפש חיה יו"ד טו), והוא הדין בשמן שדרכו לצוף למעלה, או משקים כבדים שדרכם לצלול למטה, יש מן האחרונים שכתב

יָד (אבר)¹

אבר זוגי באדם ובבהמה מחובר לכתף. האדם משתמש בה לעשיה ולמלאכה, ובהמה משתמשת בה להליכה ולהשען עליה

שמה וצורתה

הנכלל בה יד אדם בלשון התורה משמעותה כף היד (רש"י מנחות לו ב ד"ה ידך ממש), אך כוללת בהרבה מקומות את היד כולה, כולל הזרוע (ראה אהלות א ח, ותוספתא שבת ט).

וכתבו אחרונים שפעמים נקראת היד, או חלק ממנה, בשם זרוע, כגון וְיָרֵץ אֶף קֶדְקֶד (דברים לג כ. מקור חיים או"ח כז א).

האיברים היד כולה יש בה שלושים וששה אברים: שלושים בפיסת שבה היד, שישה בכל אצבע; שנים בקנה; שנים במרפק; אחד בזרוע (אהלות א ח, וראה ערך אברים) [ראה איור מס' 5 בסוף הכרך].

הקנה והמרפק הקנה, היינו עצם המחוברת לפיסת היד (ר"ש אהלות שם), עד המרפק (אלוהו רבא אהלות שם). המרפק, היינו מקום כפיפת הזרוע (רא"ש אהלות שם, ותוספות ערכין יט א ד"ה מרפיקו בשם ר"י), ונקרא אֶצֶל (ראה יחזקאל יג יח. ראה ערכין שם: מרפק, ושם ב: אציל), והוא מחבר את הקנה עם הזרוע, וכנגדו ברגל נקרא ארכובה (ראה ערכו. תוספות מנחות לו א ד"ה קיבורת בשם רבינו תם; ר"ש אהלות שם).

הזרוע על מקום הנחת תפילין של יד, שנאמר בהם וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל יָדְךָ (דברים ו ח), תנא דבי מנשה, "ידך" זו קיבורת (ערכין שם; רמב"ם תפילין ד ב; טושי"ע או"ח כז א, וראה ערך הנחת תפילין), והקיבורת כולה בכלל (ראה ערכין שם), ופירשו ראשונים שהקיבורת בגובה הזרוע היא, רחוקה מן המרפק מעט (רש"י שם ד"ה קיבורא), בין המרפק לשחי (רבינו תם בתוספות מנחות לו א ד"ה קיבורת, ועוד), והיא מלשון קבוצת בשר (תוספות מנחות שם בדעת רש"י)².

הפרק קדוש ידיים ורגלים (ראה ערכו) שנצטוו בו הכהנים העובדים במקדש, עד הפרק הוא (חולין קו ב, וערכין יט ב), והיינו מקום חיבור היד והקנה (מהר"ם ש"י חולין שם בדעת רש"י שם)³, שכן נתקבלה הלכה למשה מסיני (ראה ערכו. ערכין יט ב).

על ברכת כהנים שבנשיאת כפים (ראה ערכו) היא (סוטה לח א), אם די בנשיאת כף היד, או שצריך לישא אף את הקנה והזרוע, ראה ערך נשיאת כפים.

בלשון בני אדם בלשון בני אדם יד היא עד האציל (ערכין יט ב; רמב"ם ערכים וחרמים ח), לפיכך מי שאמר משקל ידי עלי להקדש, כוונתו למשקלה עד האציל (ערכין שם א; רמב"ם שם).

רגלים קדמיות רגלי הבהמה שלצד ראשה נקראות במשנה ידיים בבהמה (יומא כה א; תמיד ד ב; זבים ד ז, ועוד), שהיא נשענת עליהם (העיסור שחיטה ד"ה ארכובה. וראה זבים שם, ושבת צג ב).

כל אחת מהן מורכבת משלוש עצמות: העצם התחתונה, היא הארכובה (ראה ערכו); העצם האמצעית; העצם העליונה עד כף של יד (ראה חולין קלד ב, ורש"י ד"ה עד, וראה ערך ארכובה וערך זרוע ולחיים וקבה), היא הכף הרחבה של הכתף (רש"י שם; ר"י מלוניל שם), ועד בכלל (תוספות יום טוב חולין י ד; פרי מגדים במשבצות זהב יו"ד סא סק"ב).

שתי עצמות העליונות נקראות במקרא "זרוע" (ר"י מלוניל שם על פי שמות ו ו דברים ט כט) [על יד בהמה וחלקיה, ראה איור מס' 5 בסוף הכרך].

יד (אבר). 1. כא, טורים תרנב - תרנח. 2. ולא כאותם המפרשים שהיא בקנה בין היד למרפק, ראה ערך הנחת תפילין. וראה ספר התרומה הלכות תפילין,

על גף העוף - עצם הכנף - שהוא כיד בבהמה, ראה ערך גף.

דינים המיוחדים לה באדם

מצוות וחובים שתי ידיים לאדם: יד ימנית ויד שמאלית, ואותה של שמאל - אצל רוב בני אדם - נקראת יד כהה, כלומר חלשה בלא כח (מנחות לו א, ורש"י שם ד"ה מידכה פירוש ב)⁴.

יש מצוות וחובים התלויים ביד ימין, כגון עבודת הכהן בקרבנות (ראה ערך הולכה וערך זריקה, ושאר ערכי העבודות. וראה עוד בערך ימין), ויש שנאמרו ביד שבה עיקר כוחו, כגון כתיבת סת"ם (מנחות לו א, וראה ערך כתיבת סת"ם, וערך גט: כתיבתו), ואיסור מלאכת כותב בשבת (שבת קג א, וראה ערך כותב), ויש שמצוה היא ביד כהה, וזו מצות הנחת תפילין (ראה ערכו. מנחות שם).

ויש שדינם תלוי ביד, ואם היה גידם שחסרו ידיו, בטלה המצוה, כגון חייבי מיתות בית דין שנאמר בהם יָד הָעֲדִים תִּהְיֶה בּוֹ בְּרָאשָׁנָה (דברים יז ז), אם נקטעה יד העדים - פטור (סנהדרין מה ב; רמב"ם סנהדרין יד ה, וראה עוד בערך גדם).

במומים בין המומים הפוסלים באדם ועושים אותו בעל מום (ראה שבאדם ערך בעל מום א), כמה מהם נאמרו ביד:

• מי שנשברה עצם ידו, והוא שיהא ניכר (בכורות מ א; רמב"ם ביאת מקדש ז ט);

• מי שיש בידו אצבע יתרה באצבעות ידיו, אפילו היו שש ושש (חכמים בבכורות מה א, ורבי יהודה מכשיר; רמב"ם שם ח יא);

• מי שחסרה אצבע מידו (רמב"ם שם);

• מי ששתי אצבעות ידיו קלוטות - מחוברות ודבוקות - עד למטה מן הפרק (בכורות שם; רמב"ם שם) הראשון הסמוך לכף היד (רמב"ם שם), ויש מפרשים עד הפרק האמצעי (רש"י שם ד"ה עד);

• מי שאצבעותיו מורכבות זו על גב זו (בכורות מה א; רמב"ם שם);

• מי שפיקה - חתיכת בשר עגול - יוצאת מגודלו (בכורות שם ורש"י; רמב"ם שם, וראה ערך הני"ל);

• מי שהוא איטר יד ימינו (בכורות שם ב; רמב"ם שם. ראה ערך אטר סיבת פסולו לעבודה).

ראשי אברים ראשי האצבעות הם בין ראשי אברים (ראה ערכו) שאינם מטמאים משום מחיה בטומאת צרעת (נגעים ו ז; רמב"ם טומאת צרעת ג ח. ראה ערך נגעים), ועבד כנעני (ראה ערכו) יוצא בהם לחירות (קדושין כה א; רמב"ם עבדים ה ה; טושי"ע יו"ד רסז כז).

דינים המיוחדים לה בבהמה

אינה טריפה בהמה שהיו לה שלש ידיים, או שהיתה לה יד אחת, בחסר ויתר מותרת באכילה ואינה טריפה (חולין נח ב, ראה להלן שלמזבח אסורה, ראה ערך מומים; רמב"ם שחיטה ח יא; טושי"ע יו"ד נג א).

שמוטת היד שמוטת יד - הכתף - בבהמה, כשרה (חולין נז א, ורש"י

והובא בבאור הלכה כז א ד"ה בראש, שהיא הבשר התפוח הסמוך לאציל. 3. וראה תוספות שם שהוא עד המרפק. 4. על איטר שימינו היא כהה, ראה

במקום החיבור לארכובה התחתונה (תפארת ישראל חולין ד יכין מח).
במומים הפוסלים מהמומים הפוסלים לקרבן מום (ב), כמה נאמרו ביד כמו ברגל:

בעלת יד יתרה; בעלת יד חסרה; היתה אחת מפרסותיה עגולה כשל חמור, אף על פי שסדוקה ופרוסה; היתה ידה קלוטה כשל חמור (בכורות מ א; רמב"ם אסורי מזבח ב ה, וראה ערך מומים); נגממו טלפיה וזכרותם עמהם (בכורות מד א; רמב"ם שם, וראה ערך חני"ל); נשברה עצם ידה (בכורות מ א, ורמב"ם ביאת מקדש ז ט, במומים השוים באדם ובבהמה, וראה לעיל).

במתנות כהונה בין מתנות כהונה (ראה ערכו) שמצוה ליתנם לכהן מבהמה טהורה שחוטה, אף הזרוע (דברים יח ג, וראה ערך זרוע ולחיים וקבה), והיא מהפרק של הארכובה ועד כף של יד, ושל ימין היא (חולין קלד ב; רמב"ם בכורים ט יח; טוש"ע יו"ד סא ב, וראה לעיל: צורתה).

על זרוע של איל נזיר (ראה ערכו) אם נאמרה בה מצוות תנופה (ראה ערכו), ראה ערך איל נזיר.

על חוטי הדם שיש לנקרם מיד הבהמה כדי להכשירה לאכילה, ראה ערך חוטיין.

בגפי עוף עוף שנשתברו גפיה - כשרה, כבהמה שנחתכו ידיה (חולין נו ב; רמב"ם שחיטה ח כ; טוש"ע יו"ד נג ב. וראה ערך גף).
אם נשמטה הגף, שיש לחשוש שמא ניקבה הריאה, ראה ערך גף.

ד"ה יד; רמב"ם שחיטה י ד; טוש"ע יו"ד נג א, וכן אם נחתכה היר (תוספות שם ד"ה שמוטת; רמב"ם וטוש"ע שם)⁵, שאין טריפות צומת הגידין בידים (העיסור שחיטה ד"ה ארכובה; ראבי"ה חולין אלף פט), וכן אם נשברה ידה (טוש"ע שם).

ונחלקן בה ראשונים [וראה אור מס' 5 בסוף הכרך]:

• יש שכתבו ששמוטת יד מותרת אפילו נשמטה מעיקרה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ממקום התחוב בשדרה (מאירי חולין שם), ואפילו נרקב הגיד (איסור והיתר הארוך נו ו, בשם סמ"ג וסמ"ק), שאין חיות הבהמה תלויה ביד (איסור והיתר הארוך שם), ולא שייך בה שום טריפות (איסור והיתר שם בשם השערים; איסור והיתר לרבינו ירוחם עה; מאירי חולין נו א), ואין חוששים שמא ניקבה הריאה, לפי שהכתף עבה ורחב (מרדכי חולין תרלד, הובא באיסור והיתר שם; רמב"ם שם, וכסף משנה שחיטה י ד; טוש"ע שם), או לפי שצלעותיה עבות ומגינות (תורת חטאת פז יב).

• ויש שכתבו שאם עברה המכה - ונצרר הדם בצלעות (איסור והיתר נו; רמ"א יו"ד נג א) - טרפה, שמא ניקבה הריאה (הגהות אשר"י חולין ד ז; איסור והיתר שם בדעת הגהות מיימוניות; רמ"א שם).

• ויש שכתבו שאם נשמטה ממקום חיבורה בכתף - טרפה (ב"ח שם בשם סמ"ק; תשב"ץ קטן שכז על פי הגהת הש"ך יו"ד נג סק"ד; שערי דורא פו; רמ"א יו"ד נג א), שמא נרקב הגיד (שערי דורא שם; ב"ח שם בשם סמ"ק; תשב"ץ קטן שם), וכן אם נשברה היר - טרפה, שמא נרקב הגיד (שערי דורא שם, הובא בש"ך שם), ואינה כשרה אלא כשנשמטה

יד (לטומאה)¹

ידיית המחוברת לכלי והיא נצרכת לו, דינה ככלי עצמו לענין קבלת טומאה או להוצאת טומאה, ועוד, וכיוצא בזו באדם ובבהמה או באוכל, כל שהיא חלק מהם ומשמשת לצורכם, דינה כמוהם לענין טומאה

ק"ח א; רמב"ם טומאת אוכלין ה ה), שידות האוכלים צורך האוכלים הן (רא"ש עוקצין א א)².

• בנבלה, שנאמר: אֲשֶׁר הָיָא לָכֶם (ויקרא שם לט), לכל שבצרכיכם, לרבות את הידים (גמ' שם).

• בכלי חרס, שנאמר: וְיָמָאִים יִהְיוּ לָכֶם (ויקרא שם לה), לכל שבצרכיכם, לרבות את הידים (תורת כהנים שם פרק י י; גמ' שם).

• ובשאר כלים, שנאמר: כָּל הַנֶּגַע פֶּהָם (ויקרא שם לא), לרבות את הידות (תוספות חולין ק"ח ב ד"ה מעיקרא, בשם תורת כהנים)³.

• במת, למדים יד לטומאה במה הצד (ראה ערך בנין אב) מנבלה וכלי חרס - וגלוי-מילתא-בעלמא (ראה ערכו) הוא (רשב"א שם) - שהיד דינה כגוף אף לטומאה חמורה (תוספות שם ד"ה והבית; רשב"א שם)⁴.

יד הכלי, והיא בית תפיסת היד בכלי (ערוך, יד) שהכלי צריך לה לשימוש (רש"י נדה כו א ד"ה חבור; פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש כלים ה ב), כגון אבן היוצאת מן התנור (משנה שם), שהתנור צריך לה לשמר חומו (פירוש המשניות לרמב"ם שם), נתרבתה לטומאה עם הכלי (ראה להלן), וכן יד האוכל, והוא העץ שבקצהו, שדרך בני אדם לאחוז בו את האוכל בשעת האכילה להופכו ממקום למקום, או לתלות בו את האוכל, כגון עוקצי הפירות או קנה השיבולת וכיוצא באלו (ערוך שם).

ומנין לידיים שהן מיטמאות ומטמאות, בין בטומאה קלה ובין בטומאה חמורה (ר"ש עוקצין א א, על פי חולין ק"ח א)?

• באוכלים, שנאמר: טָמֵא הוּא לָכֶם (ויקרא יא לח), לכל שבצרכיכם, לרבות את הידים (תורת כהנים שמיני פרק יא ט; חולין

פירוש המשניות לרמב"ם כלים כט ח. 4. ללימוד נוסף, ראה ספרי זוטא במדבר יט יא.

ערך אטר. 5. על העצם עצמה אם מותרת באכילה, ראה ערך אבר מן החי. יד (לטומאה). 1. כא, טורים תרנח-תרפד. 2. ללימודים נוספים, ראה: רש"י תענית כד ב ד"ה שכובשת; לקח טוב ויקרא יא לח. 3. ללימוד נוסף, ראה

יד (קנין)¹

ידו של אדם, בתורת קנין למטלטלים הנתונים בה, ולענין זכייה בגט ושטר שחרור

הקנין, מקורו וגדרו

הקנין האדם קונה בידו מטלטלים הנתונים בה (ראה להלן ובפרקים הבאים. כן משמע מגיטין עז א), וכן בשאר קניינים:

• בגירושין, משקבלה האשה את הגט בידה - מתגרשת, שנאמר: **וְנָתַן בְּיָדָהּ** (דברים כד א. גמ' שם; רמב"ם גרושין ה א; טושי"ע אה"ע קלט א).

• בגניבה, משנטלה בידו נעשה עליה גנב ונתחייב בה, שנאמר: **אִם הִמָּצָא תִּמְצָא בְּיָדוֹ** (שמות כב ג. גמ' שם; טושי"ע חו"מ שמח ד).

• באבדה - שאין המוצא חייב בהשבתה, ומותר בזכייתה (ראה ערך אבדה: חיוב מצות השבת אבדה, ושם: הפטורים מהמצוה) - משהגיעה ליד המוצא, זכה בה (רמב"ם גולה יז א; שו"ע חו"מ רסח א).

• בקידושין, משהגיע כסף הקידושין או שטר הקידושין ליד האשה - נתקדשה (רמב"ם אישות ד כא; טושי"ע אה"ע ל א).

• בגט-שחרור (ראה ערכו) של עבד-כנעני (ראה ערכו), בשעה שמסרו לו רבו והגיע לידו, יצא לחירות (קדושין כג א; רמב"ם עבדים ה ג; טושי"ע יו"ד רסז מד), שלמדים שחרור עבד כנעני בגזרה-שזה (ראה ערכו) "לה" "לה" מגט אשה, נאמר בשפחה-כנענית (ראה ערכו): **וְהִפְדָּהּ לֹא נִפְדָּתָה אוֹ חִפְשָׁהּ לֹא נָתַן לָהּ** (ויקרא יט כ), ונאמר באשה המתגרשת: **וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּתָהּ** (דברים כד א), מה "לה" הנאמר באשה בשטר, אף "לה" הנאמר בשפחה בשטר (תורת כהנים קדושים פרק ה ג; גיטין מא ב), וכשם שהאשה מתגרשת בקבלת הגט, כך העבד משתחרר בקבלת השטר (רש"י קדושין כג א ד"ה שאינה שלו).

מהותו ומקורו הקנין שקונה אדם בידו נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שהוא קנין מיוחד של יד (תוספות כתובות לא ב ד"ה רב; רמב"ן וריטב"א שם), או שהוא מטעם חצר (ראה ערכו. תוספות בבא בתרא פו א ד"ה והא), וקונה היא לו אף בלא משיכה (תוספות שם), ואף בלא הגבהה של שלשה טפחים (תוספות כתובות לא א ד"ה דאי; רמב"ן שם ב, ובבא בתרא שם; תוספות רי"ד ורשב"א בבא בתרא שם), אלא כל שהוא בלבד (רשב"א כתובות שם). שהואיל ואמרה תורה בגט "ונתן בידה", פשוט הדבר שידו של אדם קונה לו (תוספות כתובות לא ב ד"ה רב; רמב"ן וריטב"א שם), שאם ידו אינה קונה לו, מה אם כן קונה לו (רשב"א שם; שיטה מקובצת שם, בשמו), ומגט וגניבה למדים שמועיל קנין יד אף במתנה (רמב"ן בבא מציעא מז ב, לפי מנחת חינוך שלו ט, ובאר יצחק יו"ד כג ח; המקנה קדושין כו א) ובמקח וממכר (באר יצחק שם).

• ויש סוברים שהיד קונה בתורת קנין הגבהה (ראה ערכו) או משיכה (ראה ערכו. רש"י כתובות לא א ד"ה דאי בעי, לפי מגיני שלמה שם), לפי שלא מצינו בדרכי הקניה - של מטלטלין, בידו של הקונה - אלא הגבהה ומשיכה ומסירה (ראה ערכו). ואין למדים מגט לדרכי הקניות (שיטה מקובצת כתובות לא ב, בדעת רש"י), שדוקא בגט מועילה נתינתו לידה בלי הגבהה, לפי שבגט מועילה נתינתו לגרש בו אפילו בעל כורחה, אבל לא בשאר דברים הנקנים שאינו קונה בעל כורחו (ראה להלן: שלא מדעת. מגיני שלמה שם, בדעת

רש"י)². ומה שנעשה גנב כשמגרר הגניבה בידו האחת לתוך ידו השניה כשהיא סמוכה לקרקע פחות משלושה טפחים (רש"י כתובות שם ד"ה כגון שצירף), הוא לפי שידו חשובה מקום לקנות בו, כאילו הגביהה שלוש טפחים - והרי היא לו כחצרו (רש"י סנהדרין עב א ד"ה היה; תוספות בבא בתרא פו א ד"ה והא), אף על פי שאין כאן הגבהה (רש"י סנהדרין שם) - כשם שחשובה מקום של רשות בפני עצמה לענין איסור מוציא (ראה ערכו) מרשות לרשות בשבת (ראה ערך זורק וערך מוציא. רש"י כתובות שם ד"ה כדבא)³.

יד האמור ובמשמעות "ידו" ו"ידה" האמורות בתורה בגט בתורה ובגניבה, נחלקו תנאים:

• יש מפרשים ידו ממש (בבא מציעא נו ב, במסקנא; רבי עקיבא בירושלמי גיטין ח א), וזה שרשותו של אדם קונה לו למדים ממקום אחר (ראה להלן: קנינים שהם מתורת יד).

• ויש מפרשים שאין משמעותן ידו ממש אלא רשותו, כמו שנאמר: **וַיִּקַּח אֶת כָּל אֲרָצוֹ מִיָּדוֹ** (במדבר כא כו. מכילתא משפטים, נזיקין יג; תנא דבי רבי ישמעאל בירושלמי שם), ונאמר: **וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמָלִים מִגְמָלֵי אֲדֹנָיו וַיִּלְלֵהוּ וְכָל טוֹב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ** (בראשית כד י. מכילתא שם), וזה שנאמר בתורה "ונתן בידה" אין ענין הכתוב אלא שגיגע הגט לרשותה, ואחד ידה, או חיקה, או חצרה (רמב"ם גרושין ה א), ואין לך דבר שנכנס לרשותו של אדם יותר מהבא לידו (יד רמ"ה ותוספות רי"ד בבא בתרא עו ב).

גדרו קנין רשותו של אדם, כתבו אחרונים שאינו בגדר מעשה קנין, אלא כיון שנמצא הדבר ברשותו - נקנה לו (שו"ת מהרי"ט חו"מ מא; המקנה קדושין כו א). לפיכך, לדעתם, קונה אף בלא כוונת קנין (ראה להלן: שלא מדעת. שו"ת מהרי"ט שם), ואפילו נתן אחר לתוך ידו, והקונה לא עשה כל מעשה (המקנה שם)⁴.

מקום הקנין ידו של אדם קונה לו בכל מקום, אפילו ברשות המוכר או ברשות הרבים, שלא תהא ידו קלה מכליו (רמ"ה ותוספות רי"ד בבא בתרא עו א).

המונח ביד המונח ביד ושאינו מונח בו - ואף כשיוצא מידו וכולט כנגד אויר ידו (נתיבות המשפט קצח סק"ג) - אבל מה שיוצא חוץ לידו אינו קונה (המקנה קדושין כו א; דרוש וחיידוש פסחים ה ז; נתיבות המשפט שם, ורסח סק"ב בדעת רש"י, ותורת גיטין קלט טו; ועוד).

החזיק הדבר הנקנה בידו והפילו מיד, אף על פי שלא עיכב הדבר בידו, ולא אחז בו אלא כדי להפילו, קנה אותו בידו (תוספות גיטין סא א ד"ה ליקט).

היתה ידה של האשה עשויה כקטפרס - שראשי אצבעותיה נוטים כלפי מטה, שלא פשטה ידה זקופה כדרך פושטי יד (רש"י גיטין עב ב ד"ה כקטפרס) - אף על פי שהגיע גט לידה, אינה מגורשת (גמ' שם; רמב"ם גרושין יב; טושי"ע אה"ע קלט טו), ובטעם הדבר נחלקו ראשונים:

אלא בתורת הגבהה (מגיני שלמה שם, בדעת רש"י); או שקנינו בה הוא קנין יד ולא הגבהה (אמרי בינה חו"מ קונטרס הקנינים ו, ודבר אברהם א כא כג, בדעת רש"י).⁴ ויש שנסתפק בדבר (פני יהושע כתובות לא א).

יד (קנין). 1. כא, טורים תרפד-תרצו. 2. או שאף בגט אינה זוכה בו אלא כשמגביהה אותו שלוש טפחים מן הארץ (שיטה מקובצת שם, בדעת רש"י). 3. ובגניבה שנאמר בה "ידו" נחלקו אחרונים אם לדעה זו אין קנינו בתורת יד,

עבד כנעני עבד כנעני ושפחה כנענית יש להם יד לקבל גט שחרור מרבם (משנה קדושין כב ב, וגמ' שם כג א), שהגט והיד באים להם כאחד (ראה להלן: קנייתו וידו באות כאחת), אבל מתנה שמקבל העבד, קנאה רבו (קדושין כג ב; רמב"ם זכיה ג יב; טושי"ע יו"ד רסז כב), וכן מציאה שמצא, הרי היא של רבו (משנה בבא מציעא יב א; רמב"ם גזלה יז יג; טושי"ע חו"מ ער ב), שיד העבד כיד רבו (גיטין עז ב; בבא מציעא צט א; רמב"ם שאלה ב ה, ושם ג א; טושי"ע חו"מ שמ ו, ח). ונחלקו תנאים האם יש לעבד יד לזכות המתנה לעצמו, אלא שרבו זוכה ממנו (רשב"א קדושין כג ב, בשם הראב"ד, בדעת חכמים בגמ' שם); או שאין לעבד יד לזכות לעצמו, והנותן לעבד כאילו נתן לרבו (רשב"א שם, בשם הראב"ד, בדעת רבי מאיר בגמ' שם).

שלא מדעתו

המחזיק בידו חפץ ואינו מתכוין לקנותו, נחלקו ראשונים אם קונה אותו:

• יש סוברים שידו קונה לו שלא מדעתו, כשם שחצר קונה לו שלא מדעתו (ראה ערך חצר: שלא מדעתו), שחצר מתורת יד נתרבתה. ודוקא כשאנו יודע שהחפץ מונח בידו, שאילו היה יודע, מתכוין היה לקנותו (כן משמע מתוספות בבא בתרא נד א ד"ה אדעתא). והוא הדין כשיודע שהחפץ בידו אלא שלא נתכוין לקנותו משום שלא ידע שאפשר לזכות בו, שאילו היה יודע שאפשר לזכות בו היה מתכוין לקנותו (מחנה אפרים, קנין משיכה ה, בהשטות, בדעת התוספות), אבל אם יודע שהחפץ מונח בידו, ויודע שאפשר לו לזכות בו, ואף על פי כן אינו מתכוין לקנותו - לא קנה (תוספות שם), שמכיון שלא נתכוין לקנותו משמע שאינו רוצה בו (אבני נזר אה"ע קסא ב), והוא הדין כשסבור שהוא שלו, ולא נתכוין לקנותו (שו"ת הרשב"א ד רמ; מחנה אפרים שם).

• ויש סוברים שאפילו אם ידע שהחפץ בידו ולא נתכוין לקנותו - קנאו (תוספות גיטין סא א ד"ה ליקט, לפי שו"ת מהרי"ט א ק, ובאר יצחק יו"ד טו; רמב"ם זכיה א ט, לפי ש"ך חו"מ ערה סק"ג).

ישן בעל שנתן גט ביד אשתו והיא ישנה, אינו גט עד שיאמר לה הא גיטך (משנה גיטין עח א; רמב"ם גרושין א ט; טושי"ע אה"ע קלח א), לפי שכשהיא ישנה אין הגט שמור בידה, ואין היד קונה לה אלא כשהיא משתמרת לדעתה (המאור ורשב"א ור"ן גיטין עח א), או לפי שהישנה אין בה דעת כלל (רא"ש שם ח ד), והוא הדין במתנה, שהנותן מתנה לידו של ישן - לא קנאה (כן משמע מריטב"א גיטין עח א, בשם הרא"ה), לפי שאין לו יד כלל, ואין קניינו קנין (מחנה אפרים, קנין חצר יב; שו"ת רבי עקיבא איגר תנינא צב).

קנייתו וידו באות כאחת

אף על פי שיד העבד כיד רבו, שקנוי הוא לו (ראה ערך עבד כנעני), שטר שחרור שנותן הרב ליד עבדו הכנעני, משתחרר הוא בו על ידי קבלת עצמו, לסוברים כן (ראה לעיל: הקנין, מקורו וגדרו), לפי שגישו וידו של העבד באים לו כאחד (גיטין עז ב, וקדושין כג א; רמב"ם עבדים ה ג; טושי"ע יו"ד רסז מא), שעל ידי השטר באה לו יד עם נתינתו (רש"י גיטין שם ד"ה גיטה), ויש לו כח לזכות בשטר (תוספות שם כג ב ד"ה ונעשה), ואין אומרים שלא הוציא רבו את הגט מרשותו, ואין זו קבלה (רש"י קדושין שם ד"ה באין).

• יש אומרים שמכיון שהגט מתגלגל מידה אינה מגורשת, אף על פי שחצר קונה דבר המתגלגל בה (ראה ערך חצר ב: הקנין ומקורו), בגירושין אמרה תורה "ונתן בידה", וזו אינה נתינה לידה (רשב"א גיטין שם).

• ויש אומרים שהדברים אמורים כשאין הגט ראוי לנוח בידה, ולפיכך אינה מתגרשת בו, כשם שחצר אינה קונה, לדעתם, דבר המתגלגל כשאנו ראוי לנוח שם (רמב"ן וריטב"א שם).

מהו יד נתינת גט לאשה, לאו דוקא לידה, אלא הוא הדין בכל מקום שבגופה (רמב"ן ומאירי גיטין כא א), והיד והגוף דבר אחד הם (גליון הש"ס בבא מציעא ט ב), שכשתופס אדם דבר בידו, התפיסה מתייחסת לכל הגוף (קהלות יעקב בבא מציעא יא).

הקונים ביד

קטנה הקטנה שאין לה אב, כשיודעת לשמור את גיטה, מתגרשת בו כשהגיע לידה (גיטין סד ב; רמב"ם גרושין ב יט; טושי"ע אה"ע קמא ו), אפילו כשקידושה מן התורה (טושי"ע שם, על פי גמ' שם); אבל אם אינה יודעת לשמור גיטה - אינה מתגרשת (משנה שם סד ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שנאמר: ונתן בידה (דברים כד א) - מי שיש לה יד לגרש את עצמה (יבמות ק"ג ב), אף על פי שהגירושין אינם צריכים דעת האשה, שהרי מתגרשת בגט בעל כורחה (ראה ערך גרושין: דעת המתגרשת), מכל מקום צריכה האשה שתהא לה יד לקבל את הגט, וזו אין ידה חשובה יד (תור"י גיטין סד ב). ולא מיעטה תורה אלא את זו שאינה יודעת לשמור, אבל כשיודעת לשמור, יש לה יד (רש"י בבא מציעא י ב ד"ה כו).

היה לה אב שיקבל את גיטה, והיא קטנה היודעת לשמור גיטה, נחלקו הדעות אם יש לה יד לקבל את הגט:

• יש סוברים שאין לה יד (ירושלמי גיטין ו ב; רש"י גיטין סד ב ד"ה היא, לפי תוספות גיטין שם ד"ה נערה; ר"ף גיטין סה א; רמב"ם גרושין ב יח; רמב"ן קדושין מג ב, וטור אה"ע קמא, בשם רב האי גאון; שו"ע שם ד, בסתם), לפי שבטלה ידה לגבי אביה, ועוד שהאב יש לו זכות בבתו (ראה ערך אב: זכויות האב. שיטה לא נודע למי קדושין שם). ונחלקו הפוסקים אם הוא הדין לענין זכיית ממונות (בית יוסף חו"מ רמג כד, וב"ח שם, בדעת הנמוקי יוסף); או שלא עקרה תורה את זכות היד מן הקטנה כשיש לה אב אלא בגט, אבל לענין זכיית ממונות יש לה יד (ש"ך שם ס"ק יא, בדעת הנמוקי יוסף).

• ויש סוברים שאף כשיש לה אב יש לה יד לקבל את גיטה (רש"י קדושין שם ד"ה נערה; תוספות גיטין שם, שרש"י חזר בו מדעתו הראשונה, ושכן עיקר; המאור שם, שכן דעת כל הגאונים מלבד רב האי; טור שם, בשם ר"י; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

וכשם שיש לקטנה יד לקבל את גיטה, כך יש לה יד לזכות במציאה (בבא מציעא יא א) ובמתנה (רמב"ם זכיה ד ט), ונחלקו ראשונים אם יש לקטנה יד לזכות במציאה מדאורייתא (חידושי הר"ן שם; ש"ך חו"מ רמג סק"ו, בדעת הר"ף והרא"ש); או רק מדרבנן (תוספות שם ד"ה ילפינן, ויבמות יט ב ד"ה גמרינן; תוספות הרא"ש יבמות שם; שיטה מקובצת בבא מציעא י ב, בשם הראב"ד ותוספות שם).

שוטה שוטה אין לה יד לקבל את גיטה (יבמות ק"ג ב), ולא לזכות בה בממונות (קצות החושן רמג סק"ה).

גוי גוי יש לו יד לקנות בה (תשובת מהר"ש"ק בנחלת שבעה ל; מחצית השקל או"ח תמח סק"ד; ועוד).

וקרפיה מנין, תלמוד לומר: ונתן, מכל מקום (גיטין עז א; ירושלמי שם ח א).⁶ חצר זו היא כידה (בבא מציעא יא א; רמב"ם גרושין א ג) הארוכה של האשה (ירושלמי גיטין א א), ולכן חצר המשתמרת קונה לו אף כשאינו עומד בצידה, לפי שכיד ארוכה היא לו (חידושי הר"ן בבא מציעא יב א).

הגבהה הגבהה (ראה ערכו), יש מהראשונים שכתבו שקונה אף ברשות הרבים, משום שהדבר בידו וזו רשותו, ולסוברים שחצר משום יד היא (ראה לעיל) אף הגבהה כן, שלא תהא יד קלה מחצרו (רמ"ה ותוספות ר"ד בבא בתרא עו ב).

יד אחרים

שליח האשה השליח שאשה יכולה למנות לקבל לה גיטה מיד בעלה (ראה ערך שליח לקבלה) - ידו כידה (רמב"ם גרושין ה א; טור אה"ע קמא), וכשהגיע הגט לידו הרי זה כאילו הגיע לידה (רמב"ם שם ו א), שהתורה נתנה לה כח שתוכל לעשות לה עוד יד לקבל את גיטה (צפנת פענח תניינא עמי 126).⁵

קניינים שהם מתורת יד

קנין חצר בגט קנין חצר (ראה ערכו) בגט למדים מיד, שנאמר: וְנָתַן בְּיָדָהּ (דברים כד א), אין לי אלא ידה, גגה חצרה

יד סולדת

שיעור חום שהיד הנוגעת בו נבעתת ממנו ונמשכת לאחוריה, לענין תורת בשול, בליעה ופליטה, ועוד

סולדת, ולפיכך יש להיזהר ולהחמיר בדבר עד שיעור שיצא הספק מלבו (הגהות סמ"ק רפב; שלטי גבורים למרדכי שבת שב, בשם הגהות מימוניות).

אחרונים כתבו שתי צורות מדידה לשיעור זה:

• מודדים שיעור יד סולדת באצבעו של אדם אם נכווית בו (דרישה או"ח שיח סק"ה, ובכור שור חולין שם, שכן נהגו מורי הוראה, ודחו; תורת יקותיאל יו"ד צד סק"ב; זרע יעקב שבת מ ב).

• מודדים שיעור יד סולדת במשקה חם אם אי אפשר לשתות מחמת חומו אפילו על ידי הדחק (בן איש חי, שנה שנייה, בא ה; שו"ת מהרש"ם א קצז; מנחת שי, הנהגת הנשאל באיסור והיתר הארוך ב ז; דרכי תשובה יו"ד קה ס"ק נא, בשמו).

לפי מידות זמננו נתנו אחרונים כמה שיעורים בקביעת יד סולדת לחומרא:

• 40 מעלות צלסיוס, שזהו שיעור חום שאי אפשר לרחוץ בו תינוק בן יומו מחשש כוויה (מצודת דוד על קצור שו"ע עב, בסופו; תולדות זאב שבת ב עמ' קח).

• 43 מעלות צלסיוס (אגרות משה או"ח ד עד ג).

• למעלה מ-45 מעלות צלסיוס, שכך היא מידת החום המינימלית של בית השחיטה של ברווזים, וחום בית השחיטה אין היד סולדת בו (ראה ערך בית השחיטה. שמירת שבת כהלכתה א א, הערה ג, בשם הרב שלמה זלמן אויערבך).

• 52 מעלות צלסיוס (פרופסור זאב לב בהמעין יג עמ' 41, שכך השמועה בשם הרב צבי פסח פרנק והרב אהרן קוטלר).

חום רתיחה שיעור חום של רתיחה המוזכר לענין כמה דינים, יש ושיעורו שמעלה אבעבועות ברתיחתו, כגון לענין הגעלה (ראה ערכו) ברותחים (הגהות סמ"ק ריג; איסור והיתר הארוך נח

על חום שהיד סולדת בו דנים בהלכה במספר עניינים:

• בתורת בישול, בין אם בדברים האסורים ונאסרים על ידי בישול, כגון במלאכת מבשל (ראה ערכו) בשבת, ובין לענין מצוות, כגון בישול הקובע למעשר (ראה ערך קביעות למעשר).

• לענין בליעה ופליטה, כגון איסור שנתערב בהיתר חם בחם, או שהיה באחד מהם רוטב חם, אפילו היה השני צונן, באופן שיש בכח הרוטב החם לבלוע או לפלוט (ראה ערך תתאה גבר), שאם הגיע החום לשיעור שהיד סולדת בו הרי הוא אוסר את כל התערובת.

• כמידה לחום מים הפסולים לנטילת ידיים, ראשונים או אחרונים.

גדרה ושיעורה

גדרה "יד סולדת" (שבת מ ב ועוד) בתורת שיעור חום,² פירשו ראשונים שהוא מלשון הכתוב: וְאֶסְלְדָה בְּחִילָה (איוב ו י).

רש"י שם ד"ה סולדת; ראב"ה שבת רב), כלומר שנבעת מחמת החום (ראב"ה שם), ומושך את ידו לאחור מדאגה שלא תיכווה (רש"י שם). וכתבו אחרונים שאינו נכווה מיד אלא לאחר שמחזיק בחום זה זמן מה, ולכך תיכף שנותן בו את ידו מושכה לאחור כדי שלא תיכווה אם יחזיקנה זמן מה (יד יהודה יו"ד קה, פירוש הארוך סק"ט).

שיעורה כל שכריסו של תינוק - בן יומו (פרי מגדים יו"ד סח, משבצות זהב סק"ז) - נכווית ממנו, זה הוא שיעור החום של יד סולדת (שבת מ ב),³ שלפי שקשה לשער אותו ביד, שיש אדם שידו סולדת ברתיחה מועטת, ויש שאינה סולדת אלא ברתיחה רבה - ואם כן נתן דבריך לשיעורין (רבנו ירוחם יב ג) - לפיכך שיעור בכריסו של תינוק (רש"י שם ד"ה והיכי דמי) שהוא דבר השווה בכולם (ריטב"א שם). ודוקא תינוק, אבל גדול שעורו קשה אינו נכווה בחום זה (מגן אברהם או"ח קפא סק"ג, ומחצית השקל שם; בכור שור חולין קג ב).⁴ וכתבו ראשונים שאין אנו בקיאים בשיעור יד

שהיד שולטת אינו בישול, וכשאין היד שולטת הרי הוא בישול (סמ"ג לאוין סה), ופירוש יד שולטת, שיש ליד שליטה להתחמם במים ולא תכוה (פרי מגדים יו"ד סח, משבצות זהב סק"ז).³ ויש הסובר ששיעור חום של יד סולדת הוא כשהיד חוזרת לאחוריה מחמת רוב חומה, ולא אמרו שיעור כריסו של תינוק, אלא לענין אחר (מאירי שבת מ ב).⁴ ויש מהראשונים המפרש שבחום שכריסו של תינוק נכווית ממנו, גם יד של כל אדם בינוני נכוית (אסור והיתר הארוך לד כ).

5. ויש המפרש שבירושלמי נסתפקו האם שליח האשה כידה; או שדינו כשליח אחר (שדה יהושע ירושלמי גיטין ו ב, בדעת הירושלמי שם).⁶ על מחלוקת האמוראים אם הקנין הוא משום שליחות או משום יד, ראה ערך חצר ב: גדרו; על מחלוקת האמוראים אם למדים קטן מקטנה שחצרו תזכה לו, ראה ערך הנ"ל: שם. **יד סולדת**. 1. כא, טורים תרצז-תשנ. 2. בלשון הירושלמי (ירושלמי מעשרות א ד, ושבת ג ד) יש המפרשים ש"יד שולטת" היינו יד סולדת (רבנו חננאל שם ד"ה איבעיא להו; ערוך, סלד); ויש המפרשים להיפך, שכל זמן

ולא גזרו אלא בכלי ראשון, אבל כלי שני מותר אפילו אין היד שולטת בו (פרי חדש יו"ד סח י, בדעת הרמב"ם שבת כב ו, ועוד ראשונים).

• ויש מפרשים שלדעה הראשונה דין בישול תלוי בחום שהיד סולדת בו, וסתם כלי ראשון היד סולדת בו, וסתם כלי שני אין היד סולדת בו; ולדעה השנייה בישול דאורייתא הוא דוקא כשהיד נכונית בו, שהוא שיעור חום יותר גדול משהיד סולדת בו, בין בכלי ראשון בין בכלי שני, אלא שמדרבנן עשו הרחקה לכלי ראשון אפילו אין היד נכונית בו אלא סולדת בלבד (חיי אדם ב כ ד, ובינת אדם לשערי צדק ב ט, בדעת הרמב"ם מעשר ג טו; משנה ברורה שיח ס"ק מח, בשמו).

להלכה פסקו ראשונים שכלי ראשון מבשל כל זמן שהיד סולדת בו (תוספות שם; רמב"ם שם, לפי בינת אדם שם; טוש"ע או"ח שיח ט), אבל אם אין היד סולדת בו אינו מבשל - אפילו עומד על גבי האש (שי"ד יו"ד צד סק"ה) - וכלי שני אינו מבשל אפילו כשהיד סולדת בו (תוספות שם).⁷

גוש תבשיל שהוא גוש, שמשמר חומו אפילו אחר שהעבירוהו מעל האש, יש מהאחרונים שכתבו שכל זמן שהיד סולדת בו הרי הוא מבשל אפילו לאחר שהוציאוהו מכלי ראשון (מגן אברהם שם ס"ק מה).⁸

מאכל בן שיעור הזמן בבישול תבשיל כמאכל בן דרוסאי - דרוסאי שנחלקו ראשונים אם הוא חצי הזמן מבישול כל צרכו או שליש ממנו (ראה ערך מבשל) - הוא משעה שהגיע לחום שהיד סולדת בו, ולפני כן אינו מן החשובין (ראש יוסף שבת לו א; כן מצדד בחזון איש או"ח לו ו).

בקביעות למעשר

בישול קובע למעשר (ראה ערך טבל), שאם נתן שמן של טבל (ראה ערכו) לקדרה ולאילפס - שהם כלי ראשון - כשהם מרותחים, נקבעו למעשר (מעשרות א ז; רמב"ם מעשר ה טז), ואסור לאכול מהם אפילו ארעי עד שיעשר (רמב"ם שם). ואפילו אם לא נתנו אלא בכלי שני, אם היד סולדת בו, נקבע למעשר (כסף משנה שם ג טו, בדעת הרמב"ם), ואף על פי שלענין שבת אינו נקרא מבשל, לפי שקביעות מעשר תלויה בהכשר לאכילה, ואף בכלי שני הוכשר לאכילה (רדב"ז שם; אמרי בינה, בשר בחלב ג, בשמו).⁹

לענין בליעה ופליטה

איסור שנתערב בהיתר חם בחם בכלי ראשון שהיד סולדת בו, ואין בהיתר כדי לבטל האיסור, וסילקו את האיסור, נאסר כל ההיתר, שהחום מפליט האיסור ומבליעו בכולו (פסחים עה ב-עו א; טוש"ע יו"ד קה ב-א).¹⁰ ונחלקו ראשונים אם אף חום של כלי שני אוסר:

מ, וט"ז יו"ד צד סק"ג, בשמו), ויש ששיעורו הוא שהיד סולדת בו, כגון בדבר שנתבשל ועדיין היד סולדת בו שדינו כרותח, לענין בישול בשבת (ביאור הגר"א או"ח תמב סק"ח).⁵

בתורת בישול

המחמם את המים או את השמן בשבת עד שהיד סולדת בהם, חייב משום מבשל (מרכבת המשנה שבת ט א), שהמים והשמן יש בהם משום בישול גמור משהגיעו לחום שהיד סולדת בהם (מאירי שבת מ ב, בשם גדולי הדורות; פני יהושע שבת מא א ד"ה המיחם; ראש יוסף שם לו א), והצולה בחום שהיד סולדת בו דבר שכבר נתבשל, לסוברים שיש צליה לאחר בישול (ראה ערך מבשל) - חייב (כן מצדד ביראים רעד).

כלי ראשון וכלי כלי שנתחממו בו מים על האש, והוא הנקרא שני "כלי-ראשון" (ראה ערכו), אסור ליתן בתוכו דבר המתבשל (משנה שבת מב א; שו"ע או"ח שיח ט ויו"ד קה ב), אפילו אחרי שהעבירו הכלי מעל האש (כן משמע מרש"י שם ד"ה לא יתן), וכל זמן שהיד סולדת בו אסור, אף שכבר אינו רותח כמו שהיה על האש (תוספות שם ב ד"ה אבל; ריטב"א שם א), אבל כלי-שני (ראה ערכו) - הכלי שעירה לתוכו מכלי ראשון (ראה ערך הנ"ל) - אינו מבשל (שבת מ ב, וחולין קד ב; רמב"ם שבת כב ו; טוש"ע או"ח שיח יג, ויו"ד שם), שכלי ראשון מכיון שעמד על האש, דופנותיו חמות ומחזיקות חומו זמן מרובה, לפיכך כל זמן שהיד סולדת בו יש בו כח לבשל ואסור, אבל כלי שני אף על פי שהיד סולדת בו - ורותח (ריטב"א שם) כמו בכלי ראשון (בית יוסף יו"ד שם) - מותר, שמכיון שאין דופנותיו חמות, הולך ומתקרר ואינו מבשל (תוספות שם מ ב ד"ה ושמוע; איסור והיתר הארוך כז ד, ושם לד כב, ושם לו ז).

ונחלקו אמוראים מה בין כלי ראשון לכלי שני: יש אומרים שכאן היד שולטת בו, וכאן אין היד שולטת בו (רבי יוסי בירושלמי מעשרות א ד, ושבת ג ד); ויש אומרים שכאן וכאן אין היד שולטת בו, אלא שעשו הרחקה לכלי ראשון, ולא עשו הרחקה לכלי שני (רבי יונה בירושלמי שם ושם).

ונחלקו אחרונים בפירוש מחלוקתם:

• יש מפרשים שלדעה הראשונה סתם כלי ראשון היד סולדת בו, ולפיכך אסור, וסתם כלי שני אין היד סולדת בו ולפיכך מותר; ולדעה השנייה בכלי ראשון גזרו חכמים אף כשאין היד סולדת בו משום בישול כשהיד סולדת בו (ר"י קורקוס מעשר ג טו).

• יש מפרשים שלדעה הראשונה המחמם בכלי ראשון חייב משום מבשל, כיון שאין היד שולטת בו ונכונית מרוב חומו, ובכלי שני אינו חייב, לפי שמן הסתם היד שולטת בו ואינה נכונית; ולדעה השנייה אינו חייב משום מבשל אלא בכלי שהאש מהלכת תחתיו, וכלי ראשון אחר שהעבירוהו מעל האש אינו אסור אלא מדרבנן,

בו, וסתם כלי שני אין היד סולדת בו, ומותר עד שיתברר שהיד סולדת בו (ר"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם). בדין קלי בישול - ראה ערך מבשל. 8. נתחממו המים בשיעור שהיד סולדת בהם, וחזרו ונתקרו, אם יש בהם איסור לחזור ולבשלם, ראה ערך מבשל. 9. ויש הסובר שבכלי שני אינו נקבע אלא אם היד נכונית בו, אבל אם אינה נכונית בו אף על פי שהיא סולדת אינו נקרא מבשל לענין קביעות למעשר, כשם שאינו נקרא מבשל לענין שבת (ראה לעיל: בתורת בישול. חיי אדם ב כ ד, ובינת אדם לשערי צדק ב ט). 10. אם היו ההיתר או

5. על חמי טבריה ששיעור חומם הוא לפחות בשיעור שהיד סולדת בהם, ראה ערך חמי טבריה: בישול. 6. על מחלוקת הראשונים בביאור "יד שולטת", ראה לעיל: גדרה ושיעורה, בהערה. 7. ויש מהראשונים הסובר שאף כלי ראשון אינו מבשל אלא מיד עם סילוקו מן האש, אבל אם הניחו לעמוד להפיג רתיחתו אינו מבשל, והרי הוא ככלי שני (ראב"י שבת רב, על פי משנה שבת שם; הגהות מרדכי שם ובית יוסף שם, בשמו); ויש מהאחרונים המפרש בדעת ראשונים שסתם כלי ראשון היד סולדת בו, ואסור עד שיתברר שאין היד סולדת

אפילו במים חמים בכלי ראשון אחר שהורידוהו מעל האש (ר"ן ומהר"ם חלאוה פסחים ל ב, בשם הרמב"ן), ונחו המים מרתיחתם (מהר"ם חלאוה שם), כל זמן שהיד סולדת בהם (מגן אברהם או"ח תנא סק"ז; חק יעקב תנב סק"ז).

ליבון קל בכלי - שהוא הכשר קל של ליבון (ראה ערך לבון) - שיעורו הוא שתהא היד סולדת בשני עבריו (מרדכי עבודה זרה תתס; התרומה קסא)¹².

לנטילת ידים

מים ראשונים נוטלים בין בחמים בין בצוננים, ומים אחרונים אין נוטלים אלא בצוננים, מפני שהמים החמים מפעפעים את הידים ואינם מעבירים את הזוהמא (חולין קה א), שהם מרככים את הידים ומבליעים בהם את זוהמת התבשיל (רש"י שם ד"ה מפעפעים)¹³. ושתי לשונות בתלמוד:

• ללשון הראשונה מים ראשונים שנוטלים בחמים הוא דוקא כשאין היד סולדת בהם, אבל אם היד סולדת בהם אין נוטלים בהם (רב יצחק בר יוסף בשם רבי ינאי, ללשון הראשונה בגמ' שם א-ב), מפני שבטלו ונשתנו מתורת מים (רש"י שם ב ד"ה סולדת).

• וללשון השניה מים אחרונים שאין נוטלים בחמים הוא דוקא בחמים שהיד סולדת בהם, אבל כשאין היד סולדת בהם - נוטלים (רב יצחק בר יוסף בשם רבי ינאי, ללשון השנייה בגמ' שם ב), וללשון זה מים ראשונים נוטלים אף בחמים שהיד סולדת בהם (גמ' שם)¹⁴.

ונחלקו ראשונים אם ההלכה כלשון הראשונה (ראה ערך הלכה ה: בשתי לשונות. סמ"ג עשין כז, בשם רש"י, והסכים עמו; פסקי רי"ד שם א; סמ"ק קפא; ים של שלמה שם ח יא); או כלשון השנייה (רי"ף שם; רמב"ם שם; רשב"א שם קו א, ותורת הבית הארוך ו ב; רא"ש שם ח ו; מרדכי ברכות קצג, בשם רבנו חננאל), וכן הלכה, שמים ראשונים נוטלים אף בחמים שהיד סולדת בהם (טוש"ע או"ח קס ו), ומים אחרונים דוקא במים שאין היד סולדת בהם (טוש"ע שם קפא ג).

• יש סוברים שדוקא בכלי ראשון והיד סולדת בו חשוב הוא חום להבליע ולהפליט, אבל כלי שני, אפילו כשהיד סולדת בו, כשם שאין בו בישול (ראה לעיל: בתורת בישול) כך אין בו בליעה ופליטה (סמ"ג לאוין סה, בשם מורו; הרשב"א בתורת הבית הארוך ד א, בשם חכמים ראשונים, וחולין ח ב, בשם רבינו הרב; מרדכי עבודה זרה תתנח, בשם ר"י; טור שם; שו"ע שם ב, בסתם), שמתוך שדופני הכלי קרות, הן מקררות את מה שבתוכן (איסור והיתר הארוך לו ז).

• יש סוברים שכל חום - אפילו בכלי שלישי ורביעי (שו"ת חתם סופר יו"ד צה; שלחן ערוך הרב או"ח תנא לד) - ואף שאין היד סולדת בו ואינו מבשל, מכל מקום מבליע הוא ומפליט (רשב"א שם ושם ושו"ת א תתמג; תשובות מימוניות מאכלות אסורות ד, ומרדכי שם, בשם רבנו חיים כהן; ריטב"א שבת מב א, ועבודה זרה לג א, וחולין קד ב) כדי קליפה (תורת הבית הארוך שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים, הראשון), שאין בליעה ופליטה תלויים בבישול (ריטב"א שבת שם; ר"ן חולין פז ב), ומבליע ומפליט אף על פי שאין בכחו לבשל (מאירי חולין צז א), ולפיכך חוששים לאסור בכל חום שעל ידי האש אפילו כשאין היד סולדת בו (תורת הבית הקצר שם).

• ויש סוברים שחום של כלי שני אם הוא בשיעור שהיד סולדת בו, אין בכוחו גם להפליט וגם להבליע, כגון שנתערבו איסור והיתר בלא רוטב, אבל בכוחו להפליט לחוד או להבליע לחוד, ולפיכך אם היה באחד מהם רוטב חם - נאסר כולו (טור שם, לפי ט"ז שם סק"ד, והסכים עמו; ים של שלמה חולין ח עא)¹¹.

גוש תבשיל שהוא גוש, שמשמר חומו, אף כשהוציאוהו מכלי ראשון, כל זמן שהיד סולדת בו הרי הוא מפליט ומבליע (איסור והיתר הארוך לו ז; ט"ז יו"ד צד ס"ק יד, בשמו; ים של שלמה חולין ז מד, ושם ח עא; ש"ך יו"ד קה סק"ח, בשמו).

הגעלה הגעלת כלים שנשתמשו בהם באיסור, כתבו ראשונים שאם רוב תשימשם של הכלים באיסור היה בחום של כלי ראשון שהיד סולדת בו אחר שהורידו מעל האש, הכשרם

יָדוֹת (לנדרים, נזירות ועוד)¹

דיבור מקוטע, שמובנת ממנו כוונת המדבר, אם דינו כדיבור שלם, לענין נדרים ונזירות, וכיוצא בזה

הפרקים:

- בנדרים, בנזירות ובשבועות
- בשאר דינים

גדרן ומקורן

- ידים מוכיחות, וידים שאינן מוכיחות

גדרן ומקורן

מהותן ידות נדרים ונזירות, הן לשונות של הדרת נדר או קבלת נזירות בלשון שאינה גמורה, ונקראות יד מפני שהן התחלה ופתיחה של הדיבור, כאדם האוחז בבית יד הכלי, ומטלטל את כולו בכך (תוספות נדרים ב א ד"ה הנודר; פירוש הרא"ש שם ד"ה האומר, ונזיר ב א ד"ה האומר; ר"ן נדרים שם ד"ה כל כנוי)².

בנדרים ונזירות הידים חשובות כדיבור שלם בנדרים ונזירות, שהאומר לחברו "מודר אני ממך שלא אוכל לך" - ולא השלים דיבורו לומר שאוסר האוכל "כקרבן" (ר"ן שם ד"ה האומר, בפירוש הראשון) - הרי זה אסור לאכול ממנו (משנה שם; רמב"ם נדרים א כג; טוש"ע יו"ד רו א), וכן האומר "אהא", והיה נזיר עובר לפניו, הרי זה נזיר (משנה נזיר ב א, וגמ' שם ג א; רמב"ם נזירות

מהראשונים המפרשים שנחלקו במחלוקת בין שתי הלשונות הללו (תוספות שם ד"ה מי; רשב"א ותוספות הרא"ש שם).

ידות (לנדרים נזירות ועוד). 1. כא, טורים תשו-תשכח. 2. או מפני שאינן דיבור שלם אלא מקצת הענין, כידות הכלי שהן מקצת הכלי (נמוקי יוסף שם), והן חלקי דיבור (פירוש המשניות לרמב"ם שם) המורים על ענין נדרים ונזירות

האיסור צוננים, ראה ערך תתאה גבר. 11. על עירוי מכלי ראשון שהיד סולדת בו, אם דינו ככלי ראשון להבליע ולהפליט, ראה ערך כלי ראשון. 12. על בשר שנמלח ולא הודח הדחה אחרונה, שלכתחילה אסור לבשלו או להדיתו במים חמים שהיד סולדת בהם, ראה ערך הדחה. 13. או שמחת חומם אינו יכול לשפשף בהם (כן משמע מהרמב"ם ברכות ו טז). 14. אף במחלוקת האמוראים בחמי האור אם נוטלים מהם לידים (ראה גמ' שם קו א), יש

ועבר עליה, לוקה משום כל יחל (שלטי גבורים שבועות טו א מדפי הרי"ף, א).

ידים מוכיחות, וידים שאינן מוכיחות

ידות הדיבור המועילות בנדרים כדיבור שלם, אם מועילות הן דוקא כשהן מוכיחות על כוונתו, או אפילו כשאין מוכיחות (ראה להלן), נחלקו הדעות:

• יש אומרים שידיים שאינן מוכיחות ידים הן (שמואל בגמ' נדרים ד ב, בדעת הברייתא שם; אביי בגמ' שם ה ב), כעין בית אחיזה של כלי שאף אם אין הוכחה שהיא מבית אחיזה הכלי, הרי היא בית אחיזה (ר"ן גיטין פה ב), והאומר לחברו "מודרני לך", ולא סיים לומר "שלא אוכל לך", אסור (ברייתא בנדרים שם ד ב) בהנאה (פירוש הרא"ש שם ה א ד"ה מודרני).

• יש אומרים שידיים שאינן מוכיחות אינן ידים (שמואל בגמ' שם ד ב, וה ב, בדעת סתם משנה שם; רבא בגמ' שם ה ב; אביי בנזיר סב א, לגירסתו), שהרי הן כדברים-שבלב (ראה ערכו) שאינם דברים (שו"ת הריטב"א רח), וכאילו לא הוציא שום דבר בפיו (תוספות ר"ד קדושין ה ב), שנאמר: נזיר להזיר לה' (במדבר ו ב), מקיש ידות נזירות לנזירות, מה נזירות בהפלאה (ראה ערך נזירות) - שהנודר נזירות צריך שיהיה הנדר ברור, ואם היה בו ספק בשעת הנדר, אף על פי שנתברר אחר כך, אינו נזיר, שנאמר: בו פ' יפלא (במדבר ו ב. ר"ן נדרים ו א ד"ה ה ב) מה נזירות, על פי רבי טרפון במשנה נזיר לב ב) - אף ידות נזירות בהפלאה (נדרים ה ב), שצריכות הידיים להיות מפורשות (ר"ן שם), וידות נדרים הוקשו לידות נזירות (שיטה מקובצת שם, בשם הרי"ף). וכן הלכה (רמב"ם נדרים א כג; טוש"ע יו"ד רו א), ואם אמר "מודרני לך" ולא סיים לומר "שלא אוכל לך", אינו נאסר בהנאה (גמ' שם ה א-ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שזו יד שאינה מוכיחה היא, שאינה מועילה (גמ' שם), אבל כשסיים לומר "שלא אוכל לך" נאסר מדין ידות נדרים (ראה להלן) ולא מדין עיקר הלשון, אף על פי שאי אפשר לפרשו בענין אחר (תוספות שם ו ב ד"ה או דלמא).

• יש מחלקים: בנדרים אינן ידים, ובנזירות ידים הן, לפי שבנדרים מיעטה אותן התורה, שנאמר: פ' יפלא נדר בפ' ערפך (ויקרא כז ב), ונדרש הכתוב לענין נדרים למעט בהם ידים שאינן מוכיחות (ראה נזיר סב א), אבל בנזירות שחזרה תורה וכתבה בהן: פ' יפלא (במדבר ו ב) אחרי שכבר כתבה כן בנדרים, והוקשו נזירות לנדרים, נדרש הכתוב לרבות בהן ידים שאינן מוכיחות, לפי שאין מעוט-אחר-מעוט (ראה ערכו) אלא לרבות (תוספות נזיר סב א ד"ה איש, בשם ריב"א, ושו"ת הרא"ש לה ה, בשם מהר"ם מרוטנבורג, בדעת רבא).

• ויש מחלקים להיפך: דוקא בנזירות מיעטה תורה ידים שאינן מוכיחות מן הכתוב: כי יפלא (במדבר שם), אבל בנדרים סברה היא לרבות בהם אף ידים שאינן מוכיחות, ממה שנאמר: מוצא שפתיך (דברים כג כד), ודרשו למעט גמר בלבו ולא הוציא בשפתיו (ראה שבועות כו ב), מכלל שכל נדר אף על פי שאינו מוכח הרי הוא נדר, ובלבד שלא יהא בכלל דברים שבלב (ראה ערכו) לגמרי (שו"ת הרא"ש שם, בשם מהר"ם מרוטנבורג, בדעת אב"י).

ידים שאינן מוכיחות שחלקו בהן אם הן ידים, פירשו ראשונים שאלו הן דיבור שאינו מבורר כל

ב ד), אף על פי שלא השלים דיבורו לומר "אהא נזיר" (רש"י נזיר ב א), שאותו מקצת הדיבור הרי הוא כאילו נודר כל שלמות הדיבור (פירוש הרא"ש נדרים ב א ד"ה האומר; ר"ן שם ד"ה כל כנוי; תוספות נזיר ב א ד"ה האומר), וכאילו הוציא כולו בשפתיו (פירוש הרא"ש נדרים שם).

גדרן ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש סוברים שאף על פי שכוונתו בדבריו היא מן הדברים המסורים ללב (ראה להלן: בנדרים, בנזירות ובשבועות), ודברים-שבלב (ראה ערכו) אינם דברים (ראה ערך הנ"ל), הואיל ואין הם מבטלים מעשיו אלא מקיימים אותם, הרי הם דברים (רשב"א קדושין נ א), או שלפי שיש מעשה המוכיח את כוונתו, דברים שבלב כאלו דברים הם (תוספות ר"ד נזיר ב ב).

• ויש סוברים שאין אלו דברים שבלב, לפי שהענין מוכיח על מה שאמר, ונדר גמור הוא (רמב"ן ור"ן וריטב"א קדושין שם).

מקורן ידות נדרים ונזירות שמועילות כדיבור שלם, נתרבו בדרשה מן הכתוב (נדרים ג א; נזיר ב ב), ונחלקו תנאים במקורן:

• לסוברים לא דברה-תורה-כלשון-בני-אדם (ראה ערכו), למדים ידות נדרים מכפילות הכתוב בנדרים: לנדר נדר (במדבר ו ב), ומיד לאחר מכן כתוב: נזיר להזיר (שם), ומקשים נזירות לנדרים (נדרים ג א-ב).

• ולסוברים דיברה תורה כלשון בני אדם, נאמרו שתי דרשות: יש אומרים שהדבר נלמד מכפילות הכתוב בנזירות: נזיר להזיר (שם) - לעשות ידות נזירות כנזירות (ספרי נשא כב, לגירסת הגר"א שם; גמ' שם ג ב, ור"ן ד"ה ואית תנא), שלפיכך שינה הכתוב מדרכו והקדים את שם הפעולה למקור, כדי לרבות את הידיים (ר"ן שם ד"ה דכתיב נזיר), ומכפל הלשון משמע שנודר בנזירות בשני עניינים, בנדר נזיר ממש, או שלא פירש כל כך אלא שאמר בלשון שאינה אלא יד ופתיחה (רבי אברהם מן החר שם). והוקשו נדרים לנזירות, מה נזירות עשה בו הכתוב ידות נזירות כנזירות, אף נדרים עשה בהם הכתוב ידות נדרים כנדרים (ספרי שם, לגירסת הגר"א שם; גמ' שם); ויש אומרים שהדבר נלמד מהכתוב: כָּל הַיָּצָא מִפִּי יַעֲשֶׂה (במדבר ל ג. גמ' שם ג ב; ירושלמי נדרים א א), שריבה הכתוב "כל", לומר שאפילו לא הוציא אלא מקצת הנדר מפיו הרי הוא כאילו הוציא את כולו (פירוש הרא"ש שם ד"ה במערבא), או לפי שכן היא משמעות הכתוב (המפרש שם ד"ה מן ככל; כן משמע מהר"ן שם) בכל ענין שנדר (המפרש שם).

בנזיר הקדש כשם שידות נדרים כנדרים בנזירי איסור, כך ידות נדרים כנדרים בנזירי הקדש (כן משמע מנדרים ו א-ב), ובחרמים (מאירי נדרים ג א, בשם הירושלמי), שאף אלו בכלל נדרים הם (מאירי שם ו ב).

למלקות הידיים נתרבו אף למלקות (רמב"ם נדרים א כג; רמב"ן ורבי אברהם מן החר נדרים ז א; רא"ש שם א ה; ועוד), שאם אמר מודר אני ממך שלא אוכל לך, שהוא לשון יד (ראה לעיל), אם אכל כזית משלו, לוקה משום כל-יחל (ראה ערכו. רמב"ם שם). ואף על פי שלא נתרבו ידים מהכתוב במפורש אלא או בנדרים או בנזירות, ולמדים האחד מן השני בהקש (ראה ערכו. נראה לעיל) - לוקה, שכן מזהירים ועונשים מן ההיקש (ראה ערך הנ"ל: תוקפו. ר"ן נדרים ד ב ד"ה תיתי במה; ריטב"א שם ב ב), וכן הנשבע ביד שבועה

וכן אם לא כתב "מנאי" אין מוכח שהבעל הוא המגרש (נדרים שם, לדעה זו).⁵

• ויש אומרים שאין צריך לכתוב "ודן", לפי שידיים שאינן מוכיחות ידים הן, ומכיון שכתב גט ונתנו לה, גילה דעתו שבגט זה הוא שמגרשה (תנא קמא במשנה גיטין פה א, לפי גמ' שם ב), וכן אין צריך לכתוב "מנאי", מכיון שאין אדם יכול לגרש את אשת חברו, הרי זה מוכיח שהבעל הוא המגרש (נדרים שם, לדעה זו).

ונחלקו אמוראים בדעתם אם חולקים הם אף בשאר דינים:

• יש אומרים שכשם שנחלקו בגט כך נחלקו בנדרים (שמואל בנדרים ה ב).

• ויש אומרים שלא נחלקו אם צריך ידים מוכיחות אלא בגט לבד, משום שבגט צריך שתהיה בו כריתות - שכיון שהיתה כבר אשתו אינה כרותה ומפורשת ממנו אם לא בהוכחה גמורה (פירוש הרא"ש שם ד"ה אלא גבי), ואם לא כתב "מנאי" לא מוכח שהוא הוא שמגרשה (תוספות שם ד"ה לימא) - וידים שאינן מוכיחות אינן מועילות, אבל בשאר דינים, ידים שאינן מוכיחות ידים הן לדברי הכל (אביי בגמ' שם).

• ויש אומרים להיפך, שדוקא בגט יש הסוברים צריך לכתוב "מנאי", לפי שאין אדם מגרש את אשת חברו - וכן אין צריך לכתוב "ודן", שאין אדם מגרש בעל פה ונותן גט לראיה (רשב"א שם) - אבל בשאר דינים ידים שאינן מוכיחות אינן ידים לדברי הכל (גמ' שם, לדעת רבא).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שצריך לכתוב בגט בין "ודן" ובין "מנאי" (רמב"ן ורשב"א וריטב"א גיטין שם; מגיד משנה גרושין ד יב, בשם הרבה מן המפרשים), שידיים שאינן מוכיחות אינן ידים (רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם), ואם לא כתב, אינו גט כלל, ואם נישאת על פיו לאחר אינה צריכה מהשני גט אפילו לחומרא (רשב"א קדושין ה ב, בשם יש אומרים; ריב"ש רסו)⁶; ויש פוסקים שצריך לכותבם, משום שהתלמוד הסתפק אם בלא "ודן" ו"מנאי" ישנה הוכחה, ולפיכך להלכה יש לכותבם בגט (רמב"ן גיטין שם, בהוה אמינא, ודחה, ורמב"ן קדושין שם, במסקנא).⁷

• ויש פוסקים שאפילו לא כתב לה אלא הרי את מותרת לכל אדם, הרי זו מגורשת (רשב"א נדרים ה ב, ור"ן גיטין פה ב, וביאור הגר"א אה"ע כז ס"ק כג, בדעת הרמב"ם), אלא שיש להחמיר - מלכתחילה (ביאור הגר"א שם) - ולכתוב "ודן" ו"מנאי", משום איסור ערוה החמורה (רשב"א נדרים שם).

אמירה בגיטין נתן לה את הגט ואמר לה הרי את מגורשת, הרי זו מגורשת (קדושין ו ב), אף על פי שלא אמר "ממני", שמכיון שכתב בגט "מנאי", מה שאומר הרי את מגורשת, יד המוכיחה היא שכוונתו שמגורשת ממנו (רמב"ן גיטין פה ב, וקדושין ה ב; רשב"א קדושין שם, בדעת הרבה ראשונים).

צרכו (מאירי קדושין ה ב), אבל מכל מקום יותר יש בו משמעות לאיסור ממשמעות אחרת (פירוש הרא"ש נדרים ה א ד"ה אבל אמר), ומוכיחות קצת לאיסור (הרא"ש בקדושין א ב, ושו"ת לה ה; ריטב"א קדושין ה ב), אבל אם אינן מוכיחות לאיסור כלל, אינן ידים לדברי הכל (כן משמע מהרא"ש שם ושם).

אף בקידושי אשה וגירושה, דנו משום ידות וידים מוכיחות:

קידושין המקדש את האשה בלשון יד שאינה מוכיחה, כגון שנתן לה כסף או שוה כסף, ואמר לה הרי את מקודשת, ולא אמר "לי", נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת אם ידים שאינן מוכיחות הן ידים (ראה לעיל), שלדעה שאינן ידים, אינה מקודשת (שמואל בקדושין ה ב), לפי שאין הוכחה גמורה שמקדשה לעצמו (ר"ן קדושין שם), וידים שאינן מוכיחות אינן ידים (רב פפא בדעת שמואל, בגמ' שם), ואף אם לאחר מכן פירשו האיש והאשה שהיתה כוונתם לשם קדושין - אינה מקודשת, לפי שהעדים אינם מעידים שנתקדשה לו אלא מפיהם (שו"ת הריטב"א רח)³; ולסוברים ידים שאינן מוכיחות ידים הן (ראה לעיל), מקודשת אף על פי שלא אמר "לי", לפי שיש קצת הוכחה שמזכיר שם קדושין (רש"י נזיר ב ב ד"ה אמרי).

• ויש אומרים שאף לסוברים ידים שאינן מוכיחות ידים הן, אינה מקודשת, לפי שאם לא אמר "לי" הרי אלו ידים שאינן מוכיחות כלל, שאדם עשוי לקדש אשה לחברו, ולא אמרו ידים שאינן מוכיחות ידים הן אלא כשהן מוכיחות קצת (תוספות קדושין ו א ד"ה הכא, ונדרים ה ב ד"ה ואמאי, בדעת שמואל; רא"ש קדושין א ב; שו"ת הרא"ש לה ה, בשם ר"י, בדעת שמואל ואביי, ובשם מהר"ם מרוטנבורג, בדעת אביי).

להלכה כתבו ראשונים שאינה מקודשת (רשב"א קדושין ו א; מאירי שם ה ב; מגיד משנה אישות ג א, בשם הרמב"ן והרשב"א), ומכל מקום מהם שכתבו שיש להחמיר עליה ולהצריכה גט מהמקדש (רשב"א קדושין שם; ר"ן שם, בשם יש מי שאומר), כדין ספק מקודשת (מאירי קדושין ה ב, בשם גדולי המפרשים; ר"ן שם, בשם יש מי שאומר)⁴; ויש אומרים שאין חוששים לה כלל (רשב"א שם, בשם יש אומרים; מאירי שם, בשם גדולי המחברים שבספרד, והסכים עמם), אלא אם דיבר אתה לפני כן על עסקי קדושה, שאז הוכחה גמורה היא שהם קדושין (רא"ש קדושין א ב; מאירי שם).

כתיבה בגיטין לשון הכתוב בגט (ראה ערכו), אם אינו לשון מבורר, נחלקו בו תנאים אם מועיל:

• יש אומרים שאינו מועיל, שידיים שאינן מוכיחות אינן ידים (רבי יהודה במשנה גיטין פה ב, לפי הגמ' שם, ונדרים ה ב), לפיכך הכותב גט צריך שיפרש בו "ודן דיהוי ליכי מנאי ספר תרוכין" וכו' (רבי יהודה במשנה גיטין שם), כלומר, זה ספר הגרושין אשר לך ממני (רש"י שם ד"ה ודן, וד"ה ספר), שאם לא כתב "ודן" יש לומר שבדיבור הוא מגרשה, והגט אינו אלא לראיה בעלמא (גמ' שם),

מאן דאמר, בדעת רבא בנדרים שם).⁶ ויש שכתב שמכל מקום צריכה ממנו גט, ונפסלה מן הכהונה (רשב"א קדושין ה ב), משום ספק התלמוד (ראה להלן. ביאור הגר"א אה"ע כז ס"ק כג).⁷ ויש שכתבו שספק התלמוד הוא ב"ודן", שמא מסתבר בזה טעם התנאים שצריך לכותבו, לפיכך יש להחמיר בו ולכותבו, אבל ב"מנאי" אין ספק שיש הוכחה אף אם לא כתבו (ריטב"א ור"ן גיטין שם, בדעה הראשונה; שו"ת הרשב"א א תקצח, ושם ד ריג ושה, בדעת הרי"ף,

(רבי אברהם מן ההר שם).³ ויש שכתב שאם הוא לפנינו ואומר שלעצמו קידשה, מקודשת גמורה היא (מאירי שם, בשם רבותיו).⁴ ויש הסוברים שמקודשת היא לכל העולם מספק (מאירי שם, בשם יש מפרשים), שמא קידשה בשביל חברו (כן משמע מהמאירי שם).⁵ ויש הסוברים שלא נחלקו אלא ב"מנאי" משום שמוכח שהוא מגרשה, אבל "ודן" הכל מודים שצריך לכתוב, שלדברי הכל ידים שאינן מוכיחות אינן ידים (ריטב"א גיטין שם, בשם איכא

תלוי במחלוקת האמוראים אם ידים שאינן מוכיחות ידים הן או לא (נדרים ו א).

כנדרים רשעים אמר "כנדרים רשעים הריני", והיה נזיר עובר לפניו, נדר כנדרות, ואם אמר "כנדרים רשעים עלי", נדר בקרבן, ואם אמר "כנדרים רשעים הימנו שלא אוכל", נדר בשבועה (משנה נדרים ט א, וגמ' שם; רמב"ם נדרים א כו; טוש"ע יו"ד רו ד), ולשונות הללו מועילות מדין יד (תוספות שם ד"ה כנדרים, השני; פירוש הרא"ש שם ד"ה כנדרים), שהרשעים דרכם לידור כן (המפרש שם ד"ה כנדרים; ר"ן שם ד"ה כנדרים).⁸

כנדרות כשרים והוא הדין אם אמר "כנדרות כשרים", "הריני", או "עלי", נדר כנדרות וקרבן (משנה וגמ' שם), שהכשרים מביאים קרבנם נדבה, ונודרים נזירות לשם מצוה (גמ' שם). ואם אמר "עלי" הרי זה חייב בקרבן (תוספות שם, בשם רשב"ם; פירוש הרא"ש שם ד"ה עלי בקרבן) עולה (פירוש הרא"ש שם), או איזה קרבן שירצה מדבר הבא כנדר (תוספות שם; מאירי שם), וכגון שהיתה בהמה לפניו (פירוש הרא"ש שם; ריטב"א שם), או שהיה מדבר בענייני קרבן (ריטב"א שם).⁹

הרי זו חטאת אמר על בהמה "הרי זו חטאת", "הרי זו אשם", ולא אמר "חטאתי" או "אשמי", אף על פי שהוא חייב חטאת ואשם, לא אמר כלום, שזו יד שאינה מוכיחה היא, שאינה יד (נדרים ו א), שמא מתכוין הוא להפרישה נדבה, כסבור שאפשר לעשות כן, ואינו מתכוין לחטאת או אשם שהוא חייב בה (מאירי שם); ולסוברים שיד שאינה מוכיחה יד היא, דבריו קיימים (גמ' שם).

בשאר דינים

מלבד באיסורי נדרים וכיוצא בהם, דנים בהלכה בידים אף לענין דיבורים נוספים האם ידות הדיבור מועילות כדיבור שלם.

בדיבור של קדושין (ראה ערכו), פאה (ראה ערכו), צדקה (ראה ערכו), הפקר (ראה ערכו), והזמנה (ראה ערכו) שעל ידו חלים בכל אחד מהם הדינים המיוחדים להם, נסתפקו בתלמוד כשלא אמר בהם אלא מקצת הדיבור, האם מועילה בהם המקצת בתורת יד, כמו כנדרים, או שאין בהם דין יד (נדרים ו ב - ז א). מלבד זה דנו הראשונים בקניינים ובנוסח של ערוב-תבשילין (ראה ערכו), אם יש בהם תורת יד.

קדושין בקדושין כיצד: אמר לאשה הרי את מקודשת לי, ואמר לחברתה "ואת", ולא אמר לה "ואת גס", הדבר ספק אם יש יד בקדושין, ומפרשים דבריו שאמר וגם אותך אני מקדש, ותופסים קדושין בשניה (גמ' שם ו ב), ויד מוכיחה היא (תוספות שם ד"ה יש); או שאין יד בקדושין, ומפרשים דבריו - בדרך רחוקה (מאירי שם) כאילו אמר (רשב"א שם) - "ואת תראי", ואין השניה מקודשת (גמ' שם).

להלכה השניה מקודשת מספק (רמב"ם אישות ד ב; טוש"ע אה"ע לו ט), לפי שהדבר נשאר בספק אם יש יד לקדושין (ר"ן נדרים ז א א ד"ה ולענין הלכה; מגיד משנה ולחם משנה שם; ריב"ש רסו), וספק של תורה להחמיר (ריב"ש שם).

כשיש הוכחה לכוונתו מצד אחר ולא מהלשון עצמו, נחלקו הדעות האם דינן כידים מוכיחות:

• יש אומרים שהרי אלו ידים מוכיחות (ריטב"א בקדושין ה ב, ושו"ת רח"מ מהר"י בן א יח), וידים שאינן מוכיחות שאינן ידים, היינו דיבור שאינו מושלם כל צרכו, ואין דבר אחר מצטרף עמו לעשותו כמושלם (מאירי נדרים ה ב), אבל מה שיש במשמעות לשונו, או בענייניו ועסקיו, הרי אלו ידים מוכיחות (ריטב"א שם ב א, וקדושין ה ב). ומשום כך - לדעתם - גט שלא כתב בו "מנאי", כשר לגרש בו (ראה לעיל), שכיון שאין אדם מגרש אשת חברו, יד מוכיחה היא (רשב"א קדושין שם; שיטה לא נודע למי שם). וכן בקדושין, נתן לה קידושה ואמר לה "הרי את מקודשת", ולא סיים לומר "לי", אם היתה משודכת לו מקודם, הרי זו מקודשת לו, שיד מוכיחה לקדושין היא, שהרי היתה משודכת לו (מהר"י בן לב שם).

• ויש אומרים שכל שאין ההוכחה מהלשון עצמו אין אלו ידים מוכיחות (מהר"ט שם), וגט שלא כתוב בו "ודן" ו"מנאי" אינו כשר לגרש בו אלא לסוברים ידים שאינן מוכיחות ידים הן (רמב"ן ותוספות ר"י קדושין ה ב; ריטב"א גיטין פה ב), ובקדושין אם לא אמר לה "לי", אף על פי שהיתה משודכת לו מקודם, אינה מקודשת, לפי שאין דיבורו יד המוכיחה לכוונתו אלא על ידי צירוף סברא חיצונית, ואין זו מספיקה לעשותה יד המוכיחה (מהר"ט שם).

בנדרים, כנדרים ובשבועות

בשבועות הידים מועילות הן כדיבור שלם כנדרים וכנדרות (ראה לעיל: גדרן ומקורן), ובשבועות נחלקו הדעות אם מועילות הן:

• יש אומרים שיש להן יד (ירושלמי נדרים א א, לגירסת המאירי שם ג א, ולפירוש הרמב"ן שם יד א; תוספות שם ה ב ד"ה ליתני, ושם טו ב ד"ה הא; רא"ש שבועות ד כד), לפי שהוקשו לנדרים, שנאמר: איש כי ידר נדר לה' או השבע שבעה (במדבר ל ג. ר"ן נדרים שז א ד"ה הפקר, ושבועות כ א), וכן הלכה (שו"ע יו"ד רלו ט).

• ויש אומרים שאין דין יד בשבועה (תוספות שם ב ב ד"ה ומ"ש; מאירי שם ג א, בשם רבים, ושבועות כ א, בשם יש אומרים), ואינה בכלל הנדרים לענין זה, כשם שיצאה מכללם לענין דין התפסה, שהמתפס בשבועה ואומר זה כזה, לא אמר כלום (ראה ערך שבועה), אף על פי שבנדרים מועילה התפסה לאסור לדעתם (מאירי שבועות שם).

שלא אוכל לך אמר מודר אני לך שלא אוכל לך, הרי זה אסור (משנה נדרים ב א, וגמ' שם ד ב; רמב"ם נדרים א כג; טוש"ע יו"ד רו א) באכילה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אבל מותר לדבר עמו (רדב"ז לרמב"ם שם).

הרי זה האומר על חפץ "הרי הוא עלי", הרי זה אסור בו, מפני שלשון זה יד לקרבן הוא, ואם לא פירש "עלי", הרי זה יד שאינה מוכיחה, שמא כוונתו לאסור החפץ על הכל כהקדש, או שמא לא נתכוין לאסור על הכל אלא על עצמו בלבד, והדבר

בשם הר"ר אליעזר. ⁹ ויש מפרשים שאף מן הסתם, לשון זו כוונתו לקרבן (כן משמע מהמאירי שם; כסף משנה מעשה הקרבנות יד יא, בדעת הרמב"ם;

והסכים עמו). ⁸ ויש המפרש שאם אמר "כנדרים רשעים עלי" הרי זה נדר בקרבן, היינו שהיה כבר מונח לפניו, ונאסר הככר באיסור נדר (תוספות שם,

במהות הספק נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהספק הוא האם למדים ידים בקדושין "במה מצינו" מנדרים, או שאין למדים קדושין מנדרים, מכיון שנדרים חמורים שחלים הם אפילו בדיבור בעלמא בלא מעשה, אבל קדושין אינם חלים אלא על ידי מעשה, כסף או שטר או ביאה (רשב"א שם ו ב; ר"ן שם ד"ה בעי רב פפא).

• יש מפרשים שהספק הוא האם למדים קדושין מנדרים לפי שאף קדושין לשון הקדש הם כנדרים, שמתפיסם בקרבן, שהמקדש אוסר את האשה על כל העולם כהקדש (תוספות שם ד"ה יש יד; פירוש הרא"ש שם ד"ה יש יד; מאירי שם), או שאי אפשר ללמוד ידים בקדושין מנדרים ללא היקש, לפי שדין ידים חידוש הוא שחידשה תורה בנדרים (פירוש הרא"ש שם).

• ויש מפרשים שהספק הוא האם הלשון "ואת" מתפרש לקדושין בלבד, או שאפשר לפרשו אף לכוונה אחרת, שאם ניתן לפרשו "ואת תראי", אף על פי ששניהם מודים שנתכוונו לקדושין אינה מקודשת, לפי שהעדים לא שמעו דיבור שמובנו קדושין בוודאי, והרי זה כמקדש בלי עדים (רבי אברהם מן החר שם).

קידש אשה קדושין גמורים ואמר לאחרת בפניה "תהא מקודשת" ולא אמר "לי", כתבו ראשונים שידים מוכיחות הן, וחוששים לקדושי (טור אה"ע כו, בשם הרמ"ה), אבל אין זו הוכחה גמורה שתהא מקודשת גמורה (בית יוסף שם ד).

קדשה בשטר שהיה כתוב בו הרי את מקודשת לי בשטר זה, וכשנתן לה השטר לא אמר לה אלא הרי את מקודשת, ולא אמר "לי", הרי זו מקודשת גמורה, שידים המוכיחות הן (ריטב"א קדושין ה ב).

פאה וצדקה בפאה ובצדקה כיצד: בעל שדה שהפריש ערוגה לפאה, ואמר - בתוך כדי דיבור (משנה למלך מתנות עניים א טו) - על ערוגה אחרת "וזו", וכן מי שהפריש מטבע לצדקה ואמר - בתוך כדי דיבור (ריטב"א נדרים ו ב) - על מטבע אחרת "וזו", כיון שלא אמר "וזו גם", אין זו אלא לשון יד, שמא אין כוונתו לעשותם פאה או צדקה, אלא כאומר "וזו להוצאת הבית" (כן משמע מנדרים ו א, ופירוש הרא"ש שם ו ב ד"ה מכלל), והדבר ספק האם כשהוקשו פאה וצדקה לקרבנות (ראה ערכיהם) הוקשו אף לענין שמועילות בהן ידים (גמ' שם ו ב - ז א), שאפילו אם תימצא לומר שבקדושין משום שהם חמורים אין יד (ראה לעיל. רשב"א שם; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), אבל פאה שהיא דומה לנדרים, שבאמירה היא נעשית פאה, יש לה יד (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש); או שלא הוקשו פאה וצדקה לקרבנות אלא לענין "בל תאחר" (גמ' שם).

להלכה אף ערוגה שניה פאה היא (רמב"ם מתנות עניים ב יג; רשב"א ומאירי שם ו ב), ואף מטבע שניה צדקה היא (רמב"ם שם ח ב; טוש"ע יו"ד רנח ב), אם משום שספק-דאורייתא (ראה ערכו) הוא, ולחומרא (רשב"א ומאירי שם); או משום שעל הספק בצדקה - ובפאה (כסף משנה שם ב יג, בדעת הרמב"ם) - נאמר בתלמוד "אם-תמצא-לומר" (ראה ערכו) יש לה יד, וכלל הוא שהלכה כ"אם תמצא לומר" (ראה

ערך הנ"ל. ריטב"א שם ז א, ור"ן שם ד"ה ולענין הלכה, בשם הרמב"ן; כסף משנה שם ח ב; לחם משנה אישות ד ב, בדעת הרמב"ם).

הפקר בהפקר כיצד: האומר הרי זה הפקר "וזה" - ולא אמר "וגם זה" (רמב"ם נדרים ב טז) - אם תמצא לומר שיש יד בצדקה, שמא אף בהפקר כן (גמ' שם ז א), שסתם הפקר לעניים הוא כמו צדקה (תוספות שם ד"ה הפקר); או שמא אין יד להפקר, שהצדקה לעניים לבד היא, אבל הפקר בין לעניים ובין לעשירים הוא (גמ' שם, ותוספות שם).

להלכה כתבו ראשונים שספק הפקר הוא (רמב"ם שם; טוש"ע חו"מ רעג ח), והולכים בו להקל, והמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו), כדין כל ספק-ממון (ראה ערכו. ר"ן שם; רבי אברהם מן החר שם; סמ"ע חו"מ שם ס"ק יב; לחם משנה אישות שם) ¹⁰.

הזמנה בהזמנה כיצד: אמר בית זה יהיה לבית-הכסא (ראה ערכו), ואמר על בית אחר "וזה", ולא אמר "וגם זה", האם יש יד לבית הכסא (ראה ערך הזמנה א: בדבר מאוס. נדרים ז א), שעשו חכמים הרחקה לאסור בו דבר שבקדושה אף אם הזמינו בלשון שאינה אלא יד (פירוש הרא"ש שם ד"ה יש יד), שיד המוכיחה היא (מאירי שם; רבי אברהם מן החר שם), ואפשר שידים מוכיחות ידים הן בכל מקום (רבי אברהם מן החר שם); או שמכיון שאפשר לפרש דבריו - בצד הרחוק (מאירי שם) - שנתכוין להזמינו לתשמיש בעלמא, אין יד לבית הכסא (גמ' שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים להקל - אף לכתחילה (מאירי שם; טור או"ח פג, בשם יש אומרים) - שהרי זה ספק דרבנן (ר"ן שם ד"ה ולענין הלכה; מאירי שם) ¹¹.

• יש פוסקים שלכתחילה אין קוראים בו קריאת-שמע (ראה ערכו), ובדיעבד אם קרא בו יצא, וכן הלכה (רמב"ם קריאת שמע ג ג; טוש"ע שם ג).

• ויש פוסקים להחמיר, שמכיון שפירש על הבית הראשון שהזמינו לבית הכסא, בוודאי אף על השני דעתו להזמינו לבית הכסא, ואין מסתפקים בדבר אחר (אור זרוע א קלד).

קניינים בקניינים, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין בהם תורת יד כלל (מאירי נדרים ו ב).

• ויש אומרים שהמוכר דבר לחברו בלשון שאינה אלא יד, כגון שלא פירש שמוכר לו דבר שהוא שלו, הרי זו לשון המועילה למכר, שכשם שבגט הכל מודים שאין צריך ידים מוכיחות משום שאין אדם מגרש אשת חברו (ראה לעיל: ידים מוכיחות ושאינן מוכיחות), כך במכר, אין אדם מוכר דבר שאינו שלו (שו"ת הרשב"א ד ריג).

עירוב תבשילין בנוסח שצריך לומר בעת עשיית עירוב-תבשילין (ראה ערכו), כתבו ראשונים שלפי שהוא מדרבנן עירובו כשר, אף על פי שלא אמר אלא בלשון יד שאינה מוכיחה (שבלי הלקט צט).

ממנו (מאירי שם). ¹¹ ועוד, שהרי יש בדבר שתי ספיקות, האם יש זימון לבית הכסא (ראה ערך הזמנה א: בדבר המאוס), והאם יש לו יד (מאירי שם).

קרן אורה שם ט א, בדעת התוספות). ¹⁰ ויש מהראשונים שפסק שאם עדיין לא זכה בו אחר אין מניחים לו לזכות בו, אבל אם קדם וזכה בו אין מוציאים אותו

יָדִים (טומאת ידיים)¹

טומאה שגזרו חכמים על סתם ידיו של אדם, או בנגיעתן בדברים מיוחדים או בטומאה, אף כשאין גופו נטמא

סתם ידיים

שיהיו שורפים תרומה עליהן, ולא כדין תרומה שנטמאה מספק, שאמרו תולים, לא אוכלים ולא שורפים (שבת יד ב, ורש"י ד"ה לשריפה; רמב"ם אבות הטומאות ח ח)².

ידיים הבאות מחמת ספר

הגזירה כל כתבי הקודש גזרו בהם שפוסלים את התרומה במגעם, לפי שהיו מצניעים תרומה אצל ספרי תורה, והיו העכברים מפסידים את הספרים (ראה זבחים ה יב; שבת יג ב, יד א. וראה ערכים: כתבי הקדש; שמנה עשר דבר), ולכן אמרו שמטמאים את הידיים (ידיים ג ה; כלים טו ו).

ועוד גזרו שאף הידיים הבאות מחמת ספר פוסלות את התרומה (שבת יד א; רמב"ם אבות הטומאות ט ה); ואף גזירות אלו כתבו הראשונים שהן בכלל שמונה עשר דבר (פירוש המשניות לרמב"ם ידיים ג ב), שבתחילה גזרו על הספר שיפסול את התרומה, ואחר כך גזרו על הידיים הבאות מחמת ספר, שלא יתכן שגזרו על הידיים, ועדיין ספר עצמו לא היה פוסל את התרומה (תוס' שבת יד א ד"ה אף).

טעם הגזירה בטעם גזירה זו פירשו בגמרא שהוא כדי שלא יגעו בספר תורה אלא על ידי מפה (ראה רבינו חננאל שבת יג ב), שכן אמר ר' פרנך בשם ר' יוחנן: האוחז ספר תורה ערום, דהיינו בלא מטפחת, נקבר ערום, דהיינו ערום בלא אותה מצוה, שאין לו שכר על הלימוד או על הגלילה שבספר זה (שבת יד א, ותוס' ד"ה האוחז; מגילה לב א, ורש"י ד"ה ערום); וספר תורה לאו דוקא, שהרי כל כתבי הקודש מטמאים את הידיים (תוס' שבת שם).

בטומאה שאין גופו נטמא

בראשון לטומאה טומאת ידיים מצינו שגזרו אף בנוגע בידי בטומאה שאינה מטמאה אדם, כגון שהיו ידיו טהורות ונגע בראשון לטומאה, שנטמאו ידיו בלבד (ראה ידיים ג א; מכשירין ה יא; רמב"ם אבות הטומאות ח א), בין שהיה אותו ראשון אדם, או כלי, או אוכל, או משקים טמאים (רמב"ם שם).

וכן המכניס ידיו לאויר כלי חרס שנטמא באב הטומאה - שאין כלי חרס מטמא אלא אוכלים ומשקים שנכנסו לאוירו, ולא אדם וכלים (ראה ערך טומאת כלים) - נטמאו ידיו, וטומאתן מדברי סופרים (ראה ידיים שם; רמב"ם שם). ופירשו הראשונים שכשגזרו על סתם ידיים שהן שניות לטומאה, גזרו כמו כן על ידיים הנוגעות בראשון (תוס' פסחים יט ב המשך ד"ה שאין; תוס' הרשב"א משאנן ורבינו פרץ שם), שסברא היא, שידים הנוגעות בראשון אינן גורעות מסתם ידיים עסקניות (מהרש"א פסחים שם, בדעת התוס'; מהר"ם חלאוה שם).

בשני לטומאה בידיים שנגעו בשני לטומאה, נחלקו תנאים: לדעת ר' יהושע האוכלים והכלים שנטמאו במשקים ונעשו שניים (ראה ערך טומאת משקים), מטמאים את הידיים להיות שניות; ולדעת חכמים רק מה שנטמא באב הטומאה ונעשה ראשון מטמא את הידיים, אבל מה שנטמא בולד הטומאה אינו מטמא את הידיים (ידיים ג א).

הידיים הוזכרו במשנה ובתלמוד בין הדברים שחכמים גזרו עליהם להיות דינם כשני לטומאה, לטמא את הקודש, ולפסול את התרומה במגעם (זבחים ה יב; שבת יג ב; פסחים יט ב; רמב"ם אבות הטומאות ח ח. וראה להלן: בתורת שניות לטומאה), ופעמים שנקראו "ידיים מסואבות" (ראה חלה ב ב; חגיגה כ ב), והכוונה לסתם ידיים קודם נטילתן (רש"י שבת שם ד"ה והידיים, ופסחים שם ד"ה והידיים. וראה ערך נטילת ידיים).

הגזירה על טומאת ידיים היא אחת משמונה עשר דבר שגזרו תלמידי שמאי והלל (שבת יג ב. וראה ערך שמונה עשר דבר).

במקום אחר מצינו ששלמה המלך ובית דינו הם שגזרו טומאה על הידיים, שכן אמרו: בשעה שתיקן שלמה עירובין, דהיינו עירובי חצרות, ונטילת ידיים לעשות סייג לטהרות יצתה בת קול ואמרה: בְּנֵי אֱם חָכַם לִפְּךָ יִשְׁמַח לְפִי גַם אֲנִי (משלי כג טו), חָכַם בְּנֵי יִשְׁמַח לְפִי וְאֲשִׁיכָה חֲרָפִי דָּכָר (שם כז יא. שבת יד ב; עירובין כא ב). ופירשו בגמרא ששלמה לא גזר טומאה על הידיים אלא לענין נגיעתן בקדשים בלבד, ובאו תלמידי שמאי והלל וגזרו אף לתרומה (שבת טו א; רמב"ם אבות הטומאות ח ח). ופירשו עוד בגמרא ששמאי והלל גזרו ולא קיבלו מהם, ובאו תלמידיהם וגזרו וקיבלו מהם (שבת יד ב).

טעם הגזירה הטעם שגזרו חכמים טומאה על סתם ידיים הוא מפני שהידיים עסקניות הן (שבת יד א; טהרות ז ח; רמב"ם אבות הטומאות ח ח), ומטעם זה שנינו שאם היו ידיו טהורות והסיח דעתו מלאכול בתרומה, אף על פי שאמר יודע אני שלא נטמאו ידי - ידיו טמאות (טהרות שם; רמב"ם שם יג ג. וראה ערכים: אכילת תרומה; הסח הדעת). ונחלקו הראשונים בטעם זה:

• יש מפרשים שחוששים שמא נגעו בטומאה (רבינו חננאל שבת יג ב; רש"י שם יד א ד"ה עסקניות, בשם רבותיו; פירוש המשניות לרמב"ם טהרות ז ח, זבחים ה יב; חידושי הר"ן פסחים יט א), ואין הכוונה שהן עסקניות ליגע באחד מאבות הטומאות שמטמא אדם (ראה ערך אבות הטומאות), שהרי אין זה מצוי, אלא שהן עסקניות ליגע בראשון לטומאה; וכל שכן אם נגעו בטומאה בודאי, שגזרו עליהן טומאה אף על פי שאין גופו נטמא (חידושי הר"ן שם).

• ויש מפרשים שהידיים נוגעות בבשרו ובמקום טינופת, וגנאי לתרומה בכך, ונמאסת לאוכליה כשנוגע בה בידיים מסואבות, ולכן גזרו עליהם טומאה (רש"י שבת יד א ד"ה עסקניות; רא"ש טהרות ז ח, זבחים ה יב); שלדעתם עיקר טומאת ידיים לאו טומאה ממש היא אלא טומאת לכלוך, וגזרו עליהן טומאה כאילו נגעו בטומאה (תמים דעים להראב"ד סז, הובא בכלבו כג, ובבית יוסף או"ח קסב), אבל לא חששו שמא נגעו ידיו בטומאה, שאם כן נחוש שמא נגעו באב הטומאה ויטמא את התרומה אף לטמא אחרים (רש"י שבת שם).

שריפה ידיים שגזרו עליהן טומאה לפסול את התרומה, גזרו גם

הגזירה ואופני החיוב.

ידיים (טומאת ידיים). 1. כא, טורים תשכח – תשנב. 2. וראה ערך נטילת ידיים, על אכילת חולין שגזרו חכמים אחרי כן שצריכה נטילת ידיים ועל טעם

• יש שכתבו שמי שנטמא ידו אחת ונגעה באחרת, שתיהן צריכות טבילה לקודש (רמב"ם אבות הטומאות ח ז, ושם יב יב), אף אם לא נגעה הטמאה בטהורה בשעת נגיעת הטמאה בדבר המטמאה, או בשעת נגיעת הטהורה בקודש (מאירי חגיגה כד א).

• יש שכתב שאינה מטמאה חברתה אלא בחיבורין, דהיינו שבעוד שידו נוגעת בדבר המטמאה, חברתה נוגעת בה (פירוש ר"י מלוניל חגיגה שם), ומכל מקום אם לא נגעה הטמאה בטהורה כלל, אין הטהורה צריכה טבילה אפילו לקודש (ראה השגות הראב"ד על המאור שם; תוס' ר"ד שם).

• ויש מן הראשונים שכתבו שיד מטמאה חברתה לקודש אף אם לא נגעה בה, שמא נגעה אף השניה בדבר המטמאה (תוס' חגיגה כד א ד"ה בחיבורין; המאור שם; רמב"ן שם).

במקדש וקדשיו

מגע טומאה במקדש אין טומאת ידים, שהנוגע באוכלים טמאים וכיוצא בהם ונגע בקדשים במקדש - לא טמאם (פסחים יט א; רמב"ם אבות הטומאות ח ו, וטומאת אוכלין י יז). וכן שנינו שר' חנינא סגן הכהנים העיד על מחט טמאה שנמצאת בבשר קודש, שהבשר טמא והידים של כהן שנגעו בבשר (פירוש המשניות לרמב"ם ומאירי עדיות ב ג), או במחט (רש"י פסחים שם ד"ה תנן וד"ה זכינו; תוס' שם ב ד"ה שאין) - טהורות (עדיות שם; פסחים שם; רמב"ם טומאת אוכלין שם).

ועל כך אמר ר' עקיבא: זכינו שאין טומאת ידים במקדש, דהיינו שזכות וטובה וריוח ותקנה היא לנו מהפסד קדשים, שלא נגזרה גזירת ידים במקדש ליטמא בדבר שאין מטמא אדם (פסחים יט א, ורש"י ד"ה זכינו), וכל שכן סתם ידים שאינם טמאות (רבינו פרץ פסחים שם; מאירי שם), שבשעה שגזרו טומאה על ידים לא גזרו במקדש (רמב"ם אבות הטומאות ח ו, ובפירוש המשניות עדיות שם).

פגול ונותר הפגול והנותר מטמאים את הידים (פסחים קב ב; רמב"ם אבות הטומאות ח א), אפילו אם לא נגעה בהם טומאה (רש"י מנחות נד א ד"ה וכן), שהרי הם כראשון לטומאה ומונים בהם ראשון ושני, לפיכך מטמאים את הידים (רמב"ם שם).

בשיעור פיגול או נותר לטמא את הידים, נחלקו אמוראים אם הוא כשיעור איסור אכילתם, שאין חייבים עליהם אלא בכזית (ראה ערכים: אכילה; נותר; פגול), או שהוא כשיעור טומאת אוכלים שהוא בכביצה (פסחים פה א, קב ב); ואף הראשונים נחלקו בדבר להלכה (ראה רמב"ם שם שטמאים בכביצה, ובמאירי שם קב ב, שיש פוסקים בכזית).

בספק טומאה

בטומאת אוכלים ספק ידים ליטמא ולטמא - טהור. כיצד: אם היו ידיו טהורות, ולפניו שני ככרות לחם טמאות, והרי אוכלים טמאים מטמאים את הידים, ויש לנו ספק אם נגע בככרות או לא נגע; או שהיו ידיו טמאות, ולפניו שני ככרות טהורות של תרומה, שהידיים פוסלות את התרומה, ספק נגע ספק לא נגע; או שהיו ידיו אחת טמאה ואחת טהורה, ולפניו שני ככרות טהורות ונגע באחד מהם, ספק אם נגע ביד הטמאה, ספק אם בטהורה נגע; או שהיו ידיו טהורות, ולפניו שני ככרות אחד טמא ואחד טהור, ונגע באחד מהם, ספק בטמא נגע ספק בטהור נגע; או שהיו ידיו אחת טמאה ואחת טהורה, ולפניו שני ככרות אחד טמא ואחד טהור, ונגע בשניהם, ספק טמאה בטמא וטהורה בטהור.

הלכה כחכמים (ראה רמב"ם אבות הטומאות ח א, ובהשגות הראב"ד וכסף משנה; רש"י ברכות נב א ד"ה אין כלי).

בתורת שניות לטומאה

הידיים שחכמים גזרו עליהן טומאה, שניות הן (ברכות נב א; חולין לג א. וראה ידים ג א), שאין טומאתן אלא מדרבנן, וכשגזרו טומאה עליהן גזרו שיהיו כשני לטומאה (רמב"ם אבות הטומאות ח ב). והשני מטמא את הקודש להיות קרוי טמא ולפסול את הרביעי בקודש, ופוסל את התרומה להיפסל היא עצמה, אבל אינה פוסלת תרומה אחרת לעשותה רביעי, ובחולין אין שני עושה שלישי (ראה תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) א ה; רש"י חולין לג ב ד"ה כל. וראה ערך ולד הטומאה).

במשקים הואיל והידיים שניות הן, אם נגעו במשקים עשאוהו כראשון לטומאה, שכן שנינו: כל הפוסל את התרומה, והידיים בכלל, מטמא משקים להיות תחילה, חוץ מטבול יום (פריה ח ז; פסחים יד ב; חולין לד א; רמב"ם אבות הטומאות ח ז).

בטבול יום בטבול יום, דהיינו טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו, שדינו כשני לטומאה שפוסל את התרומה, לא גזרו בו שיטמא משקים להיות תחילה (ראה ערך טבול יום), ונחלקו תנאים אם גזרו על ידיו לטמא משקים:

לדעת חכמים אחד טבול יום שידיו טמאות, ואחד טהור שידיו טמאות, מטמא משקה חולין ופוסל אוכלי תרומה; ור' אלעזר ברבי שמעון אומר: שאין ידים לטבול יום (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) א ג, הובאה בפירוש המשניות לרמב"ם טהרות ב א).

הלכה כחכמים (רמב"ם אבות הטומאות י ו).

טומאתן אחת מחברתה

בקודש ובתרומה במעלות שעשו חכמים לקודש על התרומה, שנינו שבתרומה אם נטמאה אחת מידי חברתה טהורה, ובקודש מטביל את שתיהן, שהיד מטמאה את חברתה בקודש, אבל לא בתרומה (חגיגה כ ב), ונחלקו אמוראים בדבר:

לדעת רב שיזבי אין היד מטמאה את חברתה אלא בחיבורין; ולדעת אב"י מטמאה אף שלא בחיבורין (ראה חגיגה כד א).

• יש מפרשים שבחיבורין הכונה שחיבר ידו לידו האחרת, דהיינו שנגעה ידו הטהורה בידו הטמאה, שבנגיעתה עשתה אותה שלישי לפסול את הקודש, ובדרך זו מטביל את שתיהן, ואם לא הטביל - טמא; ושלא בחיבורין הכונה שלא נגעו זו בזו (רבינו חננאל ובעל המאור חגיגה שם; מאירי שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש מפרשים שבחיבורין הכונה שבעוד שהיד הטמאה נוגעת בטהורה היתה הטהורה נוגעת בקודש, שגזרו חכמים שמא יבא לגעת בידו הטמאה בקודש (רש"י שם ד"ה בחיבורין); ושלא בחיבורין היינו שלאחר שפירשה הטמאה מן הטהורה חזרה טהורה ונגעה בקודש, שלדעת רב שיזבי אין היד מטמאה את חברתה לעשותה אפילו שלישית לפסול את הקודש (רש"י שם ד"ה אבל). ובקודש שאמרו שמתביל שתיהן אף על פי שהשניה אינה טמאה כלל, ואין הקודש טמא אלא מחמת גזירה שמא יגע ביד הטמאה, הכונה שבתחילתו הצריכו חכמים להטביל שתיהן שמא נטמאו שתיהן (תוס' שם ד"ה בחיבורין, בדעת רש"י).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

הרמב"ם, ואף לכתחילה מותר לו ליגע בטהרות, וכן ליטול במים שיש בהם ספק, בין לחולין בין לתרומה (חסדי דוד לתוספתא ידיים ב ז ד"ה ברם; משנה אחרונה ידיים ב ד).

שיעורן לטומאה ולטהרה

עד הפרק בשיעור היד לענין טומאת ידיים, שנינו שהידיים מיטמאות ומיטהרות עד הפרק (ידיים ב ג; רמב"ם מקואות יא ד), שמן הפרק ולמטה גזרו עליהן להיות שניות (ראה לעיל: בתורת שניות לטומאה), ועד הפרק צריך נטילת ידיים (רש"י סוטה ד ב ד"ה שמא). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שכל טומאה שגזרו על הידיים אינה אלא עד הפרק המפורש בהן לענין נטילה (פירוש הרא"ש ידיים שם), ושלדעת הסוברים בנטילת ידיים לחולין או לתרומה, ששיעורה היא עד הפרק השני או השלישי שבאצבעות (ראה חולין קו ב מחלקות אמוראים, וראה ערך נטילת ידיים מחלקות ראשונים), אף לטומאה כן (ראה פירוש הרא"ש ידיים שם); וכן לדעת הסוברים ששיעורה היא עד הפרק העליון שהוא סוף הכף המחובר לזרוע, הוא הדין לטומאה (שו"ת הרשב"א ג רס, ובמשמרת הבית בתורת הבית הארוך ו ב).

• ויש מן הראשונים סוברים שאף על פי שבנטילת ידיים השיעור הוא עד מקום שהאצבעות כלות, מכל מקום לענין טומאה שגזרו על הידיים כל היד היא בגזירה זו עד חיבור קנה הזרוע (הרא"ה בבדק הבית בתורת הבית הארוך שם; הראב"ד בתמים דעים סו). ולדעה זו יש מן הראשונים שכתב שהנוטל ידיו עד הפרק של האצבעות צריך לו לזהר שלא יגע בטהרות במותר ידו (הרא"ה שם).

ומכל מקום אף לדעתם לא גזרו טומאה על הידיים אלא עד הפרק העליון, מקום שהזרוע והיד מתחברים, ועד הפרק הזה היה קידוש ידיים במקדש, אבל מאותו הפרק ולמעלה אינו מקום רחיצה, ואינו מקום קידוש (הראב"ד בתמים דעים שם; שו"ת הרשב"א שם. ראה ערך קדוש ידיים ורגלים).³

או טמאה בטהור וטהורה בטמא - הידיים כמו שהיו, והכרות כמות שהיו, שנשאר הדבר בחזקתו (טהרות ד ז, ושם ו יא; ידיים ב ד, ור"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם אבות הטומאות יד א, יא).

ספק נטהרו בספק אם הידיים נטהרו מטומאתן, נחלקו תנאים, וכן שנינו: ספק נעשה בהם מלאכה במים שנטל בהם ידיו, ופסולים לנטילה (ראה ערך נטילת ידיים), ספק לא נעשה בהם מלאכה; ספק יש בהם כשיעור, ספק אין בהם כשיעור; ספק טמאים ופסולים לנטילה, ספק טהורים - ספקם טהור, מפני שאמרו ספק הידיים ליטמא ולטמא וליטהר - טהור; ר' יוסי אומר: ליטהר טמא (ידיים ב ד ור"ש), שלדעתו כל דבר שהוא בחזקת טומאה, אפילו מדרבנן, לעולם הוא בטומאתו עד שיודע לך שטהור (משנה למלך מקואות י ו).

הלכה כחכמים (רמב"ם ברכות ו טו, אבות הטומאות יד יא, ושם מקואות יא יא).

וכן בספק חציצה כתבו הראשונים שידי טהורות (רמב"ם אבות הטומאות שם); והוא הדין ספק נטל ידיו, ספק לא נטל ידיו, שכל ספק שבטהרת ידיים טהור (רמב"ם ברכות שם ומקואות שם).

ואפילו אם יש בהן כל הספיקות הללו יחד - טהורות (ר"ש ידיים ב ד. וראה חסדי דוד לתוספתא ידיים ב ז), לפי שנטילת ידיים עיקרה מדרבנן, וספק דרבנן להקל (בית יוסף או"ח קס יא, בשם רבינו מנחם. וראה ערך נטילת ידיים).

ליטול לכתחילה בספק ידיים ליטהר, כגון בספק אם המים כשרים לנטילה, או ספק אם נטל ידיו, שהלכה כחכמים שספיקם טהור (ראה לעיל: ספק נטהרו), נחלקו הראשונים:

• יש שכתב שמכל מקום אם יש לו מים לרחוץ, אומרים לו קום רחוץ והוצא עצמך מן הספק (השגות הראב"ד על הרמב"ם ברכות ו טו).
• ויש מן הראשונים שחולק וסובר שלא אמרו כן בטומאת ידיים, כיון שאין לה עיקר מן התורה (ראה כסף משנה ברכות שם, בדעת

ידיעות מחלקות

העובר על אותה העבירה עצמה בשוגג כמה פעמים, ונודע לו בין עבירה לעבירה שחטא, ידיעת החטא מחלקת ביניהן לחייבו קרבן על כל שגגה ושגגה, וכן אם עבר עליה פעם אחת ונודע לו באמצעה שחטא, ושוב שכח וגמרה, הידיעה מחלקת ופוטרת מקרבן

הפרקים:

- ההלכה, מקורה וגדרה
- ידיעת ספק
- ידיעה לאחר מעשה אחרון
- ימים שבינתיים
- ידיעה לחצי שיעור
- בחיובי אשם

ההלכה, מקורה וגדרה

אף על פי שהעובר עבירה אחת - מן העבירות שחייבים עליהן כרת במזיד - בשוגג כמה פעמים בהעלם אחד אינו חייב אלא חטאת אחת, שהכל שגגה אחת היא (ראה ערך שגגות), וכמעשה אחד הוא חשוב (אפי' יס ב ה, על פי ר"ן נדרים יז א ד"ה כי אמר, וריטב"א מכות כ ב), אם שגג בה ואחר כך נודע לו, וחזר ושגג באותה עבירה עצמה, חייב על כל אחת ואחת (תורת כהנים ויקרא,

חובה פרק א ו; כריתות ד א; רמב"ם שגגות ה א), שנאמר: וְעֵשָׂה מִאֶחָת מִהֶהָ (ויקרא ד ב. תורת כהנים שם; גמ' שם), והיה יכול להיכתב: ועשה אחת, וייתר הכתוב מ"ם של "מאחת" וכל תיבת "מהנה" לדרשה (רש"י שבת ע א ד"ה ועשה) כאילו נאמר בכתוב: "ועשה אחת" "ועשה הנה" (תורת כהנים שם, לגרסת רבנו הלל והגר"א שם; כריתות שם), פעמים שכל מעשה עבירותיו חשוב אחת (רש"י שבת שם), והוא חייב אחת על כולם (תורת כהנים שם; שבת שם), ופעמים

ידיעות מחלקות. 1. כב, טורים א-כ.

3. וראה ערך נטילת ידיים, על מים של נטילת ידיים שאינם מיטמאים חוץ לפרק, וכן אין המים השניים מטהרים את הראשונים חוץ לפרק.

אָפּער חָטָא (ויקרא ד כג. תוספות שם סז ב ד"ה כלל; ריטב"א שם ע ב), ואף על פי שההעלמות היו שונות זו מזו, אין שינוי העלמות מחלקות, אלא ידיעות לבד הן שמחלקות (מאירי שם) ³.

• ויש אומרים שאם היו שתי השגגות דומות האחת לשניה, שבשתייהן טעה בין איסור להיתר, אין הידיעה שבינתיים מחלקת, אבל כשהיו שתי שגגות חלוקות, הידיעה שבינתיים מחלקת (רי"י מייגש שם; רמב"ם שם, לפי אור שמח שם).

ידיעת ספק

מי שהיו מונחים לפניו שתי חתיכות - אחת של חלב, ואחת של שומן, ואכל אחת מהן כסבור שומן היא, ואחר כך נודע שהאחת היתה חלב, ונסתפק לו אם של חלב אכל או של שומן - שחייב אשם-תלוי (ראה ערכו) - ואחר שנודע לו הספק אכל עוד חתיכה משתי חתיכות אחרות, ונסתפק לו אם של חלב אכל או של שומן, נחלקו תנאים אם הידיעה שבינתיים מחלקת להתחייב בשתי אשמות:

• יש אומרים כשם שמביא חטאת על כל אחת ואחת - אם נודע לו בין אכילה לאכילה שאכל ודאי חלב, שידיעת ודאי מחלקת לחטאות (רבי יוחנן בשבועות יט ב, לדעה זו, ורש"י ד"ה ור' יוחנן) - כך מביא אשם תלוי על כל אחת ואחת (רבי בתורת כהנים ויקרא, חובה פרק כא א, ושבועות שם) אם נודעה לו ידיעת ספק בין האכילות, שידיעת ספק מחלקת לאשם על הדרך שידיעת ודאי מחלקת לחטאות (מאירי שבועות שם), שנאמר: **עַל שְׁגָגָתוֹ** (ויקרא ה יח. רבי בתורת כהנים שם, לגירסת הגר"א שם), לחייב על כל שגגה ושגגה כשיש שם ידיעת ספק בינתיים (ביאור החפץ חיים שם), וכן הלכה (רמב"ם שגגות ח ז-ח).

• ויש אומרים שאינו מביא אלא אשם תלוי אחד, שנאמר שם: **עַל שְׁגָגָתוֹ אָפּער שְׁגָגָה** (ויקרא ה יח. רבי אלעזר בר שמעון ורבי שמעון בר יהודה משום רבי שמעון בתורת כהנים שם ב, ושבועות שם; רבי יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ורבי שמעון בכריתות יח ב), על שגגות הרבה אינו מביא אלא אשם אחד (רבי יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ורבי שמעון בכריתות שם), שפירוש הכתוב שריבה בשגגות, שירצה על שגגתו, ואשר שגג פעם אחרת על כולן לא יביא אלא קרבן אחד לבד (קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

ידיעת ספק
בתחילה וביתניים
אכל חתיכה אחת משתי חתיכות, ואחר כך נסתפק לו אם של חלב אכל או של שומן, וחזר ואכל חתיכה אחרת משתי חתיכות, ונסתפק לו אם של חלב אכל או שומן, ואחר כך נודע לו בוודאי שחלב אכל בראשונה ובשניה, באופן שמחמת הידיעה הוודאית לבדה לא היה חייב אלא חטאת אחת, נחלקו אמוראים אם ידיעת הספק שבינתיים שהיתה לו בתחילה מחלקת לחטאות:

• יש אומרים שידיעת ספק מחלקת לחטאות (ריש לקיש ורב המנונא בירושלמי הוריות ג ב), שאותה ידיעה מחייבתו באשם תלוי, ונאמר: **פְּחָטָא פְּחָטָא** (ויקרא ז ז), שהחטאת והאשם שווים הם, וידיעה המחלקת לאשם מחלקת אף לחטאת (ירושלמי שם, לדעה זו).

שהוא קרוי הנה, לשון רבים (רש"י שבת שם), והוא חייב על כל אחת ואחת (תורת כהנים שם; שבת שם וכריתות שם).

כגון העושה מלאכה בשבת, וידע שהיא שבת, וטעה במלאכות וחשב שאינו מלאכות אסורות, ועשה מלאכות הרבה, מעין מלאכה אחת - שכולן תולדות של אותו האב, או אב ותולדות שלו, שאם עשאו בהעלם אחד אינו חייב עליהן אלא חטאת אחת (משנה שבת סח א) - ונודע לו בין מלאכה למלאכה שהמלאכה שעשה אסורה, חייב על כל העלם והעלם (תורת כהנים ז; כריתות שם), שכיון שנודע לו, הרי הן כשתי שגגות (רש"י שם ד"ה דהעלמות; רמב"ם שם) ².

מהות הידיעה
המחלקת
הידיעה המחלקת היא ידיעת האיסור, שכשחטא היה סבור שהוא היתר, ולאחר מכן נודע לו שאיסור היה (רש"י עה"ת ויקרא ד כג), ושחטא בו (רש"י שבועות יח א ד"ה אכל), שחייב חטאת תלה הכתוב בידיעה, שנאמר: **אִם הוֹדָע אֱלֹהֵי חֲטָאתוֹ אָפּער חָטָא בָּהּ וְהִבִּיא אֶת קֶרְבָּנוֹ** (ויקרא ד כג. רש"י כריתות ד א ד"ה דהעלמות), ומכיון שאילו חטא באותה שעה שנודע לו היה מזיד, ולא היה בר קרבן, לפיכך דין הוא שהידיעה תחלק בין שוגג לשוגג (ריטב"א שבת עב א), אבל אם נודע לו שעשה מעשה איסור אלא שסבור הוא שלא חטא בכך, אינה ידיעה המחלקת (רש"י שבועות שם).

כגון מי שבא על אשתו סמוך לוסתה ושגג, שסבור היה שיספיק לגמור ביאתו לפני שתראה, אבל יודע היה שאסור לבעול סמוך לוסת (ראה ערך וסת: עונת הוסת), והרגישה האשה שנטמאת בשעת תשמיש, ואמרה לו נטמאתי, שאסור לו לפרוש הימנה בקשוי (ראה ערך נדה), והוא לא ידע שאסור, ופירש מיד כשהוא מתקשה, חייב שתי חטאות, אחת על כניסתו, שהרי בעל נדה (ראה ערך בועל נדה), ואחת על יציאתו, שיציאתו הנאה לו כביאתו, ויש כאן ידיעה באמצע, שכשאמרה לו נטמאתי נודע לו שחטא בכניסתו. במה דברים אמורים כשידע שאסור לבעול סמוך לוסת, ולא ידע שאסור לפרוש מן הטמאה מיד, שנמצאו לו שתי העלמות, אבל אם לא ידע שאסור לבעול סמוך לוסת, ולא ידע שאסור לפרוש מן הטמאה מיד, אף על פי שפירש מיד בקשוי אינו חייב אלא חטאת אחת, מפני שכניסתו ויציאתו שהן כשתי בעילות, בשגגה אחת הן ובהעלם אחד עשה הכל (שבועות יח א, ורש"י ד"ה אכל שני; רמב"ם שגגות ז), שידיעת הטמאה אינה חשובה ידיעה המחלקת, לפי שסבור הוא שאנוס הוא על הכניסה ואינו חייב עליה, שהרי אינו יודע שמוזהרים ישראל לפרוש מנשותיהם סמוך לוסתן, ונמצא שלא היתה לו ידיעה שחטא (רש"י שם).

ואם עשה מלאכה בשבת בשגגת שבת וזדון מלאכה, וחזר ועשה אותה מלאכה בזדון שבת ושגגת מלאכה, שלהלכה מתכפר הוא על שתייהן בקרבן אחד (אביי ורבא בשבת ע ב - עא א; רמב"ם שם ז ט), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמכיון שלא נודע לו בינתיים שחטא, אף על פי שנודע לו הדבר ששגג בו, דהיינו ששבת היום, אין זו חשובה ידיעה לחלק (רש"י שם עא א ד"ה קצירה; רמב"ם שגגות ה ז, לפי הר המוריה שם; מאירי וריטב"א שם ע ב), שנאמר: **אִם הוֹדָע אֱלֹהֵי חֲטָאתוֹ**

שתייהן (רבי זירא בשבת שם), הוא לפי שלדעתם אף ידיעת הדבר ששגג בו בלא ידיעת החטא מחלקת היא (תוספות שבועות יח א ד"ה אי, בתירוך הראשון). לביאורים נוספים בדעה זו, ראה: תוספות שבועות שם, בתירוך השני; ריטב"א שבת ע ב.

2. אם לא נודע לו שחטא במעשהו הראשון אלא לאחר שעשה מעשה שני, אם אף ידיעה זו מחלקת לחייבו בכפרה נפרדת, ראה להלן: ידיעה לאחר מעשה אחרון. 3. ולדעת הסוברים שהעושה מלאכה בשבת בשגגת שבת וזדון מלאכה, וחזר ועשה בזדון שבת ושגגת מלאכה, אינו מתכפר בקרבן אחד על

שנאמר: או הוֹדַע אֱלֹי חֲטָאתוֹ (ויקרא ד כג וכו'). וכן הלכה, בין לחטאות (רמב"ם שגגות ו ט), ובין לאשמות (רמב"ם שם ח ח).

• ויש אומרים שאינו חייב אלא אחת, שנאמר: מִחֲטָאתוֹ וְנִסְלַח לוֹ (ויקרא ד כו). ריש לקיש בגמ' שם; רבי יוחנן בירושלמי שם), אפילו לא הביא אלא על מקצת חטאתו, נסלח לו כולו (רש"י שם ד"ה מחטאתו), שמכיון שהכל בהעלם אחד היה, חטאת אחת היא, ואנו קוראים בו "מחטאתו ונסלח", ואין הידיעה מחלקת (רבנו חננאל שם), ואינו נחשב כאילו נתכפר על מה שנודע לו (רש"י שם עב א ד"ה ופליגי).

במה דברים אמורים, כשהיה הפרש בין אכילת כזית לכזית, ולא אכלם באכילה אחת אלא בשתי אכילות, אבל באכילה סמוכה זו לזו, הכל מודים שאין הידיעה מחלקת (מהר"י בירב נב, בדעת הרמב"ם; כסף משנה ולחם משנה שם ו יא, בשמו). ולפיכך אם אכל שני כזיתי חלב בהעלם אחד, ונודע לו על אחד מהם, והביא עליה חטאת, ראשון ושני מתכפרים בה (אביי ורבא בשבת עא א; רמב"ם שם), והדברים אמורים שאכלם בסמוך באכילה אחת, שלא היה הפרש זמן בין אכילת הראשון לשני (מהר"י בירב שם) ⁵.

הפריש קרבן הפריש קרבן
קודם שנודע לו קודם שנודע לו
על השני על השני
חייב אלא אחת, שאין ההפרשה מחלקת (רב אשי בשבת עא ב).

ימים שבינתיים

עשה מלאכה בשבת ושכח שהיום שבת, אבל יודע הוא שמלאכה זו אסורה בשבת, וכן בשבת שניה שכח שהיא שבת וחזר ועשה בה אותה מלאכה - או מעין אותה מלאכה, כגון שבראשונה זרע, ובשניה נטע (רמב"ם שגגות ז ט) - הרי זה חייב על כל אחת ואחת (משנה שבת סז ב, ורש"י ד"ה היודע שהוא שבת), שהימים שבין שבת לשבת הרי הם כידיעה אחת לחלק (רבה בכריתות טז א; רמב"ם שם). הלכה זו נלמדת משני הכתובים שנאמרו בשמירת שבת, כתוב אחד אומר: וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת (שמות לא טז), שמשמע שמירה אחת לשבתות הרבה, וכתוב אחד אומר: אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ (ויקרא יט ז), שמשמע שמירה לכל שבת ושבת (רב נחמן בשמו של רבה בר אבוב בשבת סט ב), לא מסרן הכתוב אלא לחכמים להודיעם מסברא, שאם שכח ששבת היום אבל יודע עיקר איסורה של השבת, ימים שבינתיים הם כידיעה לחלק, וחייב על כל שבת ושבת (רש"י שם ד"ה תשמור). ואם שגג מתוך ששכח עיקרה של שבת, כסבור אין שבת בתורה, אינו חייב אלא אחת (משנה שם סז ב, ורש"י ד"ה השוכח; רמב"ם שגגות ו ב), שעל כך הזהירה התורה בשמירה אחת לשבתות הרבה (רש"י שם ד"ה אינו חייב) ⁶.

מהי הידיעה מהי הידיעה
מחלקת מחלקת
נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים לפי שאי אפשר שלא שמע בינתיים שאותו היום שעשה בו מלאכה, שבת היתה, לפיכך כל שבת, שגגה אחרת היא (רש"י שבת סז ב ד"ה חייב). ואף על פי שלא נודע לו שחטא, שלא היה זכור שעשה בה מלאכה, למדים מגזרת הכתוב שימים

• יש אומרים שאינה מחלקת לחטאות (רבי יוחנן בכריתות יח ב, בירושלמי שם; רבא בגמ' שם; רב חסדא בירושלמי שם), שנאמר: או הוֹדַע אֱלֹי חֲטָאתוֹ (ויקרא ד כג), אינו חייב אלא אם יש לו ידיעה (כריתות יט א), וכן הלכה (רמב"ם שם ו יב).

• ויש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים הנ"ל - שלדעה הראשונה (גמ' שם, בדעת רבי זירא) - ידיעת ספק מחלקת לחטאות (רבי זירא ואביי וריש לקיש בגמ' שם); ולדעה השניה אינה מחלקת (גמ' שם, בדעת רבי זירא, ורש"י ד"ה רבנן היא).

יום הכפורים לסוברים שידיעת ספק מחלקת לחטאות, הוא הדין
שיום-הכפורים (ראה ערכו) מחלק, שכיון שמכפר הוא על עבירות שחייבים עליהן אשם תלוי הרי הוא כידיעת ספק (ראה ערך יום הכפורים), ולפיכך אם אכל כזית - ספק - חלב לפני יום הכפורים, וכזית - ספק - חלב אחר יום הכפורים בהעלם אחד, מביא שתי חטאות (רבא בר חנן בדעת אביי בכריתות יח ב), אם נודע לו אחר יום הכפורים על שניהם שוודאי חלב אכל (תוספות שם ד"ה אלא). וכן אם אכל כזית חלב בשחרית ביום הכפורים וכזית במנחה, הואיל והיתה שהות בינתיים שהיה יכול לידע, מביא שתי חטאות (איכא דאמרי בשמו, בגמ' שם), וכן אם אכל ושתה ביום הכפורים בהעלם אחד, מביא שתי חטאות, שאי אפשר שלא שהה בינתיים שיעור כדי לידע, לפי שידיעת ספק מחלקת לחטאות, לדעתם, כשם שמחלקת לאשמות, ויום הכפורים במקום ידיעת ספק הוא (גמ' שם, ורש"י ד"ה דמתיידע). אבל אם נהנה מן ההקדש פחות משיעור מעילה לפני יום הכפורים, והשלים לכשיעור אחרי יום הכפורים, הרי זה חייב בקרבן מעילה, שנאמר: תִּמְעַל מִצֶּל (ויקרא ה טו), לרבות (גמ' שם), ואין יום הכפורים נחשב כידיעת ספק לחלק ולפוטרו, לפי שאינו מכפר אלא על איסור ולא על ממון (תירוצו ראשון בגמ' שם), או לפי שאינו מכפר על חצי-שיעור (ראה ערכו). תירוצו שני בגמ' שם). וכן אם אכל ספק חלב פחות משיעור חיוב ביום הכפורים עם חשיכה, והשלים לכשיעור של ספק חלב בליל מוצאי יום הכפורים, חייב להביא אשם תלוי, משום שאין יום הכפורים מכפר על חצי שיעור, ואינו מחלק לפטור (משנה למלך שגגות ג ט).

ידיעה לאחר מעשה אחרון

אכל כזית חלב, וחזר ואכל עוד כזית חלב בהעלם אחד, ואחר כך נודע לו על הראשון שחלב היה, וחזר ונודע לו על השני - שנמצא שהיו לו שתי ידיעות, אבל לא ידיעה בין שתי העלמות - נחלקו אמוראים אם הידיעה מחלקת:

• יש אומרים שחייב שתיים (רבי יוחנן בשבת עא ב; ריש לקיש בירושלמי הוריות ג ב), שהידיעה מחלקת, ואף על פי שעדיין לא הפריש את הקרבן (רב אשי בגמ' שם) ⁴, שנאמר: וְהֵבִיא קֶרְבְּנוֹ שְׁעִירַת עִזִּים תְּמִימָה נִקְבָּה עַל חֲטָאתוֹ וְאֶשֶׁר חֲטָא (ויקרא ד כח), ויש לדרוש: על חטאתו והביא (גמ' שם, ורש"י ד"ה על חטאתו), שעל כל חטאת וחטאת יביא (רש"י שם), ופירשו ראשונים שחילוק הידיעה נחשב כאילו הביא קרבן בין ידיעה לידיעה (רש"י שם עב א ד"ה בעל; ריטב"א שם), ועוד, שאין אדם פורע חובו במה שכבר נתחייב בו (רבנו חננאל שם עב א ד"ה אתמר), וידיעת החטא מחייבתו בחטאת,

בדעת רש"י ⁶. ויש מהאמוראים הסוברים שלמים הלכה זו ממשמעות הפוכה של הכתובים: ושמרו בני ישראל את השבת, משמע שמירה אחת לכל שבת ושבת, ואת שבתתי תשמרו, משמע שמירה אחת לשבתות הרבה (רב נחמן

⁴. ויש מהאמוראים שנסתפק שמא לא נאמרו הדברים אלא לאחר הפרשה (רבינא בגמ' שם). ⁵. ויש שכתבו שהידיעה לבדה בלא הפרשה אינה מחלקת (מאירי שבת צא א, בשם יש חולקים, ודחה; לקוטי הלכות לחפץ חיים שם,

שיעור (גמ' שם) לחלק את מקצת המלאכה שעשה בתחילה מן המקצת שעשה לבסוף (פירוש המשניות לרמב"ם שם), כדי שלא יצטרפו לחייבו (כן משמע מרש"י כריתות שם), שהרי אילו היה נשאר בידיעתו, לא היה משלים השיעור, אלא ששכח, לפיכך אין המעשה האחרון מצטרף עם הראשון (חידושי רבי מאיר שמחה שבועות יח ב). שדוקא ידיעת חטאת - כלומר שהיתה אחר חטא גמור שהוא בר קרבן (ריטב"א שבת עא ב) - שמה ידיעה, שנאמר: או הודע אֵליו חֲטָאתוֹ (ויקרא ד כג וכו'), אבל ידיעה שאינה של חטאת אין שמה ידיעה (תוספות שבת קה א ד"ה רבן; ריטב"א שם עא ב), וכן הלכה (רמב"ם שגגות ו ח), שכשם שהידיעה מחלקת להחמיר (ראה לעיל: ההלכה מקורה וגדרה), כך מחלקת היא להקל (מאירי שבועות יח ב).

לפיכך אם אכל כחצי זית חלב בשוגג ונודע לו, וחזר ואכל חצי זית אחר בהעלם שני - פטור, שהרי נודע לו בינתיים, ויש ידיעה לחצי שיעור (רמב"ם שם; מאירי שם), וכן המוציא חצי גרוגרת ועוד חצי גרוגרת בשבת בשתי העלמות - ששיעור הוצאה בשבת להתחייב עליה הוא כגרוגרת (ראה ערך מוציא) - פטור (שבת פ א), שיש ידיעה לחצי שיעור (רש"י כריתות יז א ד"ה בשתי העלמות).

אכל כזית ומחצה חלב בהעלם אחד, ונודע לו על כזית, וחזר ואכל כחצי זית בהעלמו של שני, אינו על כזית חייב אלא חטאת אחת, שאין כחצי זית אחרון מצטרף לכחצי זית ראשון אף על פי שהוא בהעלמו (שבת עא ב; רמב"ם שגגות ו י). ואפילו הסוברים שידיעה לאחר מעשה שני מחלקת (ראה לעיל: ידיעה לאחר מעשה אחרון), מודים בזה שאינה מחלקת (גמ' שם), שנאמר: מחטאתו והביא - וְהָבִיא קֶרְפֶּנּוּ וגו' עַל חֲטָאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא (ויקרא ד כו. רש"י שם ד"ה על חטאתו) - שאם נתכפר על מקצת מחטאתו, פטור על הנשאר (רבנו חננאל שם ד"ה אתמר).

כתב אות אחת כתב אות אחת בשבת זו, ואות אחת בשבת אחרת, הרי זה פטור (תוספתא שבת (ליברמן) יא יז; כריתות טז ב), שנאמר: כָּל הַעֲשֶׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמָת (שמות לה ב), בו, ולא בו ובחברתו (מכילתא דרשב"י שם; ירושלמי שבת ז א), ונחלקו תנאים אם דברי הכל היא, ואף הסוברים שאין ידיעה לחצי שיעור מודים בה שאין שני ימים מצטרפים למלאכה אחת (תוספתא שם; ברייתא בכריתות שם); או שהדבר תלוי במחלוקת אם יש ידיעה לחצי שיעור (בריייתא אחרת בכריתות שם; ירושלמי שבת שם ויג א).

בחייבי אשם

אשם הבא בין עבירות שחייבים עליהן אשם, בין כשעוברים על השוגג ובין על הזיד (אשם הבא בין עבירות שחייבים עליהן אשם, בין כשעוברים על השוגג ובין על הזיד) עליהן בשוגג, ובין כשעוברים עליהן במזיד, כגון הבא על שפחה-חרופה (ראה ערכו) [מי שחציה שפחה וחציה בת חורין, והיא מאורסת לעבד עברי] שמביא הבועל קרבן אשם שפחה חרופה (ראה ערך אשם: אשם שפחה חרופה), אם בעל חמש בעילות בשפחה אחת, ונודע לו על אחת מהן שחטא, ואחר כך נודע לו על השניה, וכן על כל אחת ואחת, אם הידיעה מחלקת לחייבו קרבן על כל ביאה וביאה, הדבר תלוי במחלוקת תנאים ואמוראים:

• לסוברים שאשם מכפר אפילו אם לא נודע לו על החטא בשעה שהקריבו (ראה ערך אשם: כפרתו. כן משמע מרבי טרפון ורבי עקיבא במשנה כריתות כב א, לפי הגמ' שם ב), אין הידיעות מחלקות, ואינו חייב אלא אחת (עולא בשבת עא ב - עב א), בין שנודע לו לאחר כל

שבינתיים חשובים כידיעה לחלק, לפי שנודע לו כל ענין שגגת החטא, שהוא שבת ושהללו מלאכות אסורות הן, ואילו היה יודע מתחילה מה שיוודע עכשיו, לא היה עושהו, אף על פי שלא נזכר שעשה מלאכה זו, והרי זה בכלל הכתוב: או הודע אֵליו חֲטָאתוֹ (ויקרא ד כג. רמב"ן וריטב"א שבת שם, בדעת רש"י).

• ויש מפרשים שאם ידע שיום זה שונה משאר ימים משום שראה ששאר בני אדם אינם עושים בו מלאכה, אף על פי שלא נודע לו שאותו יום שבת הוא - או שיוודע הוא עיקר שבת וששבת הוא היום השביעי, אלא שאינו יודע מתי הוא יום זה (רמב"ן שם) - הרי זו ידיעה לחלק, כיון שאילו נתן דעתו לדעת, היה יודע (ראב"ד לתורת כהנים ויקרא, חובה פרק א ז), או לפי שנודע לו בימים שבינתיים שהיום יום חול הוא, הרי זה הפסק להעלמות, שהרי יצא מן הספק הראשון (רמב"ן ורשב"א שבת שם, בשם הר"ר שמואל; ריטב"א שם, בשם התוספות), או לפי שהעלמה של שבת שניה אינה מפני ההעלמה של שבת ראשונה, שכשנעלמה ממנו שבת ראשונה יכול היה לדעת בינתיים משבת שניה, והעלמה ראשונה במקומה עומדת, לפיכך העלמה אחרת היא (ריטב"א וחידושי הר"ן שם, בשם רבינו שמואל), או לפי שימי ההיתר שבינתיים חשובים כמו ידיעה (רש"י כריתות טז א ד"ה ושבתות; שיטה מקובצת שם, השמטות ה), והרי הוא כעושה מלאכה אחת בכמה העלמות (רש"י שם), ואף על פי שלא נודע לו בינתיים, גזרת הכתוב היא שימים שבינתיים חשובים כידיעה לחלק (תוספות שבת שם ד"ה כלל; רשב"א שם, בשם).

מלבד הלימוד מהכתובים (ראה לעיל) אמרו בתלמוד עוד שלמדים ההלכה לענין שגגת שבת שימים שבינתיים הרי הם כידיעה לחלק, מנדה, שכשם שהבא על הנדה בשגגה, וטהרה מנדתה וטבלה, וחזרה וראתה נדה, ובא עליה פעם שניה באותה שגגה עצמה, חייב על כל פעם ופעם, אף על פי שהוא בהעלם אחד, שהטבילה היא כמו ימים שבינתיים (רב חסדא בכריתות טז ב, לפי רבא בגמ' שם יז א, בדעת רבי אליעזר במשנה שם טז א), כך בשבת הימים שבינתיים מחלקים (ראה לעיל).

כשידע ששבת שגג במלאכה אבל ידע ששבת היתה, וחזר ושגג בה בשבת אחרת, הימים שבינתיים אינם חשובים ידיעה לחלק (כן משמע מהמשנה שבת טז ב), שמשום הפסק הימים אין לו לדעת אלא אם כן ישב ועסק לפני חכמים בהלכות שבת (רש"י שם ד"ה היודע שהוא שבת), והימים שבינתיים אינם ימי היתר, לפי שלא יצא מהעלמה הראשונה (שיטה מקובצת כריתות שם).

ידיעה לחצי שיעור

שגג וכתב שתי אותיות בשבת - שהוא שיעור מלאכת כותב (ראה ערכו), שבפחות מכך אינו חייב (ראה ערך כותב) - ובין כתיבת אות אחת לאות שניה נודע לו שחטא, ושוב שכח וכתב האות השניה, נחלקו תנאים אם הידיעה שבינתיים מחלקת להקל עליו ולפטרו:

• יש מחייבים (רבן גמליאל במשנה שבת קה א), שלדעתם אין ידיעה לחצי שיעור (גמ' שם), שהידיעה שבינתיים אינה חשובה לחלק את השיעור (רבנו גרשום כריתות יד א ד"ה ואלבא; רש"י שם טז ב ד"ה ור"ג מחייב), ואותה ידיעה כאילו לא היתה, ובהעלם אחד עשה המלאכה כולה (פירוש המשניות לרמב"ם שבת קה א), כאילו עשה כל השיעור כולו בשגגה אחת (רבנו חננאל שבת שם ד"ה יש מי).
• ויש פוטרים (חכמים במשנה שבת שם), שלדעתם יש ידיעה לחצי

• ולסוברים שהידיעה מעכבת את הכפרה (ראה ערך הנ"ל: שם. רבי עקיבא במשנה כריתות שם א, לפי רש"י שבת ע"ב ד"ה למאן; רבי יוסי במשנה כריתות כג א, לפי המאור והרמב"ן שבת שם), הדבר תלוי במחלוקת אמוראים אם ידיעה שלאחר מעשה אחרון מחלקת בקרבנות הבאים על השוגג בלבד, שלסוברים ידיעה שלאחר מעשה מחלקת בחטאות (ראה לעיל: ידיעה לאחר מעשה אחרון. אביי בשבת שם), אף באשם שפחה חרופה מחלקת היא, אפילו לא נודע לו בין ביאה לביאה אלא אחרי ביאה אחרונה, לפי שחילוק הידיעה נחשב כאילו הקריב קרבן בין ידיעה לידיעה (רש"י שם ד"ה בעל; חידושי הר"ן שם), ולסוברים ידיעה לאחר מעשה אחרון בחטאות אינה מחלקת, לפי שאינה חשובה כחילוק כפרה (ראה לעיל: שם. רבא בגמ' שם), אף באשם שפחה חרופה אינה מחלקת, וכשם שאם בא עליה במזיד פעמים רבות אינו חייב אלא אשם אחד (ראה ערך הנ"ל: שם), כך אם בא עליה בשוגג (רש"י שם ד"ה ופליגין). ולדעה זו אפילו אם נודע לו בין ביאה לביאה - שבחייבי חטאות מחלקת היא (ראה לעיל: ההלכה, מקורה וגדרה) - אין הידיעות מחלקות, שדוקא במקום שחייב על השגגות בלבד אמרו שהידיעה שבינתיים מחלקת, שהרי הן כשתי שגגות (ראה לעיל: שם), אבל אשם שבא אף על המזיד אין הידיעה שבינתיים מחלקת (רש"י שם).

ידעוני¹

איסור כישוף המגיד עתידות על ידי שימוש בעצם של ידוע

לעיל) מקטיר - לה (חינוך רנו; מאירי סנהדרין שם) - ועושה מעשים אחרים, עד שיפול כנכפה, ותקחנהו תרדמה, וידבר (רמב"ם שם ושם; חינוך שם), ואינו מקיש - מזיז - שפתיו (רבנו גרשום כריתות ג ב ד"ה וריש לקיש; ראב"ד לתורת כהנים שם; שיטה מקובצת שם, השמטות כה), והעצם היא שמדברת (רבנו גרשום שם; רש"י סנהדרין סה א ד"ה ידעוני, ועה"ת ויקרא יט לא; חינוך תקיד)⁴.

אזהרת העושה וענשו

אזהרתו אזהרה לעושה מעשה ידעוני מנין, שנאמר: אֶל תִּפְנוּ אֶל הָאֱבֹת וְאֶל הַיָּדְעֹנִים (ויקרא יט לא. תורת כהנים קדושים פרק י א; רש"י סנהדרין סה א ד"ה הואיל, לפי המהרש"א שם; ספר המצוות לרמב"ם ל"ט ט; תוספות סנהדרין סה א ד"ה נשאל, בתירוץ; חינוך רנו)⁵; או משום שנאמר: לֹא יִמָּצֵא בָּךְ וְגו' (ויקרא יט יא. רש"י סנהדרין שם ד"ה באזהרה, וכריתות ג ב ד"ה אוב; ר"ש משאנץ לתורת כהנים קדושים פרק ז י), ונמנה איסור זה במנין המצוות (הלכות גדולות, הקדמה, מנין העונשים יא, עמ' ח במהדורת מכון ירושלים; ספר המצוות לרמב"ם ל"ט ט; סמ"ג לאוין לט; סמ"ק קא; השגות הרמב"ן לספר המצוות ל"ט ט; חינוך רנו)⁶.

ז. אם נחשב איסורו כלאו שיש בו מעשה לענין חיובו בקרבן, ראה להלן: אזהרת העושה וענשו. 5. ויש מהאמוראים הסובר שאזהרת התורה "אל תפנו", נאמרה על בעל אוב לבדו, ואיסור הידעוני הוא כמו לאו-הבא-מכלל-עשה (ראה ערכו. רבי יסא בשם ריש לקיש בירושלמי סנהדרין ז י); ונדחו דבריו (ירושלמי שם). 6. ויש המונים אותו מצוה אחת עם האיסור של בעל אוב (אזהרות אבן גבירול; כן משמע מהשגות הרמב"ן שם), משום שהוא לאו-שבכללות (ראה ערכו), ואין הלאוין נמנים אלא מצוה אחת (זוהר הרקיע ל"ט קלב).

המעשים, ובין שנודע לו בין המעשים (כן משמע מהגמ' שם), שכיון שאין הידיעה חשובה באשם - שהרי אין הקרבן בא על הידיעה אלא על המעשה שעשה (חידושי הר"ן שבת ע"ב ב, בדעת הרא"ה) - אינה חשובה לחלק בו (כן משמע מרש"י שם ד"ה למאן). וכשם שבזדון מביא קרבן אחד על בעילות הרבה (ראה ערך הנ"ל: שם), כך בשוגג אפילו אם בעל בכמה העלמות אינו מביא אלא קרבן אחד (רבנו חננאל שם ע"ב א ד"ה בעל ה'). אבל הפריש אשמו בין מעשה למעשה, אמר עולא שההפרשה מחלקת (גמ' שם), שאי אפשר לומר בקרבן שכבר הופרש, שיכפר אף על חטאים שיחטא מכאן ולהבא (רב המנונא בגמ' שם), ושעדיין לא היתה אפילו זיקת אותם חטאים (רבנו חננאל שם). אבל לאחר כל המעשים, אפילו כפרה אינה מחלקת, ומשהקריב אשם על מעשה אחד, נתכפרו בו כולם, אף על פי שלא נודע לו עליהם עדיין, שהרי אין הידיעה מעכבת את הכפרה (רב עקיבא איגר בגליון הש"ס שם, ובדרוש וחינוך שם), ואין צריך לומר שההפרשה לאחר כל המעשים אינה מחלקת, אפילו לסוברים שבשאר קרבנות הפרשה לאחר כל המעשים מחלקת (ראה לעיל: ידיעה לאחר מעשה אחרון), שדוקא בקרבנות שהידיעה גורמת לכפרה, מצטרפת היא עם ההפרשה לחלק, אבל אשם שאין הידיעה גורמת בו לכפרה, אינה מצטרפת עם ההפרשה לחלק (תוספות שם ד"ה מתקין).

מהותו וגדרו

ידעוני שהזהירה עליו התורה (ראה להלן: אזהרת העושה וענשו), זה המדבר בפיו (משנה סנהדרין סה א; תורת כהנים קדושים פרק ז י; ספרי שופטים קעב), שמניח עצם של ידוע - חיה ששמה כך (ערוך, אוב; רש"י שם ד"ה ידעוני, ועה"ת ויקרא יט לא, ודברים יח א; ועוד); או עוף ששמו כך (זוהר ג קפד ב; רבנו חננאל סנהדרין שם; רמב"ם עבודה זרה ו ב, וספר המצוות ל"ט ט, ופירוש המשניות שם; ועוד) - בפיו (גמ' שם; רמב"ם עבודה זרה שם)², והוא מדבר מאליו (גמ' שם) על ידי כשפים (רש"י שם ד"ה ידעוני; פסקי רי"ד שם) דברים שעתידיים להיות (רמב"ם שם, וספר המצוות שם; חינוך רנו)³. והעוסק בדבר נקרא ידעוני, על שם העצם של הידוע (ספר הזכרון ויקרא יט לא; פרישה יו"ד קעט ס"ק כב), או מגזירת דעת, שביקש לדעת העתידות (אבן עזרא ומושב זקנים שם). וכל המדברים צופי העתידות נקראים בשם ידעוני, אף אלו שאינם מניחים עצם בפיהם, ונקראים כך משום שרוב המדברים צופי העתידות מניחים עצם בפיהם (לחם משנה שם א, בדעת הרמב"ם). וכבר נשתכחו דרכי כוחות הטומאה של כישוף (ברית משה לסמ"ג ל"ט לו, בשם מהר"ש אלגאזי; תפארת ישראל סנהדרין ז ז, בשם בשם מהר"י חגיז בעץ החיים).

מעשה הידעוני כיצד מעשה הידעוני, כשמניח העצם בפיו (ראה

בר יצחק בגמ' שם סט ב). 1. ידעוני. 1. כב, טורים כ-כו. 2. ויש שכתבו שאת העצם מניח הוא בפיו של מת (ראב"ד לתורת כהנים שם; ר"ש משאנץ שם, בשם יש מפרשים), וכששואלו, משיב הוא על ידי שד בהשבעה (ראב"ד שם). 3. בתרגומי התורה כללו בכלל הידעוני את המעלה בזכורו (אונקלוס ותרגום יונתן בן עוזיאל ותרגום ירושלמי ויקרא יט לא, ושם כ כז, ועוד), והקשו ראשונים שהבבלי כתב שהוא בכלל אוב (תוספות סנהדרין סה ב ד"ה מעלה), וביארו אחרונים שאונקלוס תנא הוא וחולק (מהרש"א סנהדרין סה ב). 4. ויש הסובר שפיו הוא שמדבר (רמב"ם שם, לפי תפארת ישראל סנהדרין ז

בשעה שמכניס העצם, אלא אחר כך (רבנו גרשום כריתות ג ב ד"ה וריש לקיש; רש"י סנהדרין סה א ד"ה ריש לקיש; ראב"ד לתורת כהנים קדושים פרק ז י; יד רמ"ה שם) כששואלו אדם (ראב"ד שם), ואף אחר כך מדבר מאליו בלא הקשת שפתיו (ראה לעיל: מהותו וגדרו; רבנו גרשום שם; שיטה מקובצת כריתות שם, השמטות כה) אלא על ידי שד (שיטה מקובצת שם).

להלכה כתבו ראשונים שחייב חטאת על מעשה הידעוני (רמב"ם שגגות א ד, ועבודה זרה ו א, וספר המצוות ל"ט ט), משום שהכנסת העצם לפיו מעשה איסור הוא (דינא דחיי לאוין לח, שכן מסקנת הגמ' בדעת רבי יוחנן; לחם משנה עבודה זרה שם).

השואל ידעוני

הזהירה תורה את הנשאל בידעוני (משנה סנהדרין סה א; תורת כהנים קדושים פרק ז י; ספרי שופטים קעב; רמב"ם עבודה זרה יא יד, וספר המצוות ל"ט לו), והוא השואל מאדם הבקי במעשה ידעוני לעשותו בשבילו (סמ"ג לאוין לו), או להגיד לו דבר העתיד (רש"י שם ד"ה והנשאל בהם), שנאמר: לא ימצא בך וגו' וישאל אוב וידעני (דברים יח יא). תוספות שם ד"ה והנשאל; רמב"ם שם ו שם; סמ"ג לאוין לו; סמ"ק כ; רמב"ן עה"ת ויקרא יח ט; חינוך תקיד; או משום שנאמר: אל תפנו אל האבל ואל הידענים (ויקרא יט לא). רש"י סנהדרין שם ד"ה באזהרה; רשב"ם פסחים קיג ב ד"ה כלדיים; ר"ש משאנן לתורת כהנים שם; פסקי רי"ד סנהדרין סה א; מאירי סנהדרין שם).⁹ ונמנה איסור זה במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם שם; סמ"ג לאוין לו; סמ"ק כ; חינוך תקיד).¹⁰

עונשו לסוברים שאזהרת השואל מלא ימצא בך וגו', אין בו לא כרת ולא סקילה (רמב"ם עבודה זרה יא יד; תוספות שם), לפי שלא נזכר בו אלא אזהרת לאו בלי עונש מיתה (תוספות שם); ולסוברים שאזהרתו מאל תפנו וגו', חייב כרת, שהרי כרת נאמרה בפרשה לכל הפונים (ויקרא כ ו. יראים רעב; מהר"ם שיק על המצוות תקיד, בדעת רש"י).

ואם שאל - לוקה (עירובין יז ב, לגירסתנו ולגירסת רבנו חננאל שם ד"ה ואקשינן, ותוספות שם ד"ה אל; רמב"ם שם). לסוברים שלוקה על לאו-שאיין-בו-מעשה (ראה ערכו) לוקה השואל אף על פי שלא עשה מעשה (תוספות שם), וכן לוקה הוא לסוברים שדיבור חשוב מעשה למלקות (ראה ערך הנ"ל. תוספות שם); ולסוברים שאינו לוקה אלא אם עשה מעשה, ודיבור אינו חשוב מעשה (ראה ערך הנ"ל), אין השואל לוקה אלא אם כיוון מעשיו ועשה כפי מאמרו של הידעוני (רמב"ם שם; חינוך רנו), אבל השואל בלא מעשה מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם).

גדר האיסור גדר האיסור שהוא פרט בכשוף (ראה ערכו. רמב"ן עה"ת דברים יח ו), והוא מין ממיני עבודה זרה (רמב"ם עבודה זרה ו א, וספר המצוות שם), ובכלל אביזריהו (ראה ערכו) של עבודה זרה הוא, ואסור אפילו במקום סכנה של פקוח-נפש (ראה ערכו. שו"ת הרדב"ז א תפה).⁷

עונש המזיד עבר ועשה מעשה ידעוני בזדון חייב כרת (תורת כהנים קדושים פרק י א; רמב"ם עבודה זרה ו א, וספר המצוות שם), שנאמר: והנפש אשר תפנה אל האבל ואל הידענים וגו' והכרתיו אתו מקרב עמו (ויקרא כ ו. תורת כהנים שם), ואם היו שם עדים והתראה נסקל (כן משמע מתורת כהנים שם ז; ספרי שופטים קעב; משנה סנהדרין ג א, ושם סה א; רמב"ם עבודה זרה שם), שנאמר: ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעני מות יומתו בָּאָבֶן יִרְגְּמוּ אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא שם כז. תורת כהנים שם).⁸ ואף על פי שכבר חייב הכותב מיתה במכשף (ראה ערכו), שנאמר: מכשפה לא תחיה (שמות כב יז) - ומכשף כולל אף את הידעוני (טור יו"ד קעט) - למה יצאו אוב וידעוני להזכירם בעצמם ולכתוב בהם סקילה, להקיש להם שאר מכשפים, מה אוב וידעוני בסקילה, אף מכשף בסקילה (רבי יהודה בן בתירה במכילתא משפטים, נזיקין יז, ומכילתא דרשב"י כב יז; רבי ישמעאל בסנהדרין סז ב).

חיוב בית דין כשם שבמכשף מוזהרים בית דין בלא תעשה להמיתם להמיתו, שנאמר: מכשפה לא תחיה (ראה ערך חיבי מיתות בית דין: מצות המתתם), מלבד העשה שנאמר בכל חיבי מיתות בית דין (ראה ערך הנ"ל: שם), כך אוב וידעוני, מוזהרים עליהם בית דין להמיתם אף בלא תעשה, שאף הם בכלל מכשפה לא תחיה (מנחת חינוך סב ג, על פי סנהדרין סז ב).

מלקות עושה מעשה ידעוני, מכיון שמחוייב מיתה, אינו לוקה (ראה ערך חיבי מלקות: הלאוין שאין לוקים עליהם).

עונש השוגג עבר בשוגג, נחלקו אמוראים אם חייב חטאת:

• יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים אם צריך מעשה לחיוב חטאת (ראה ערך חטאת: הקרבנות שבשם חטאת), שלסוברים שאין צריך מעשה - חייב חטאת; ולסוברים שצריך מעשה - פטור מחטאת (רבי יוחנן בסנהדרין סה א, וכריתות ג א).

• ויש אומרים שהכל מודים שידעוני פטור מקרבן, שאפילו לדעה המחייבת אם אין מעשה, אינה מחייבת אלא אם עשה האיסור על כל פנים במעשה זוטא - כגון אוב המקיש בזרועותיו (ראה ערך אוב: שמו, תיאורו ומהותו) - אבל ידעוני שאינו עושה האיסור אפילו במעשה זוטא - פטור (ריש לקיש בגמ' שם ושם), שלדעתם הכנסת העצם לפיו אינו מעשה האיסור, מכיון שאינו מדבר

מן הידעוני הוא בכלל האזהרה של דורש-אל-המתים (ראה ערכו), שהוא איסור הכולל לכל המאמין בכשפים ועושה מעשה על פיהם (מרכבת המשנה סנהדרין יט ד, בדעת הרמב"ם); ויש ממפרשי התורה שפירש את הכתוב לגבי אוב וידעוני: אל תבקשו לטמאה בהם (ויקרא שם), אל תבקשו לשאול בהם (אבן עזרא שם).¹⁰ ויש ממוני המצוות שלא מנאוהו (הלכות גדולות); ויש ממוני

7. אם דברי כישוף יש בהם ממש, או שאין בהם, ראה ערך כשוף. 8. מדברי ראשונים משמע שאינו חייב סקילה אלא אם כן עשה מעשה (רמב"ם שם, לפי לקוטי הלכות כריתות ג א, עין משפט ס; טור שם); ואחרונים כתבו שחייב סקילה אפילו לא עשה מעשה (תוספות יום טוב כריתות א ב, על פי רמב"ם סנהדרין טו י; לקוטי הלכות שם, שכן משמע מהגמ'). 9. ויש שכתב שהשואל

יהא מונח עד שיבא אליהו

ממון שאין בעליו ידועים, יש שאמרו שיהא מונח ביד המוחזק בו או ביד בית דין עד שיתברר הספק

הכלל וגדרו

מעצמו שניכם הפקדתם אצלי, אחד מנה ואחד מאתים, ואיני יודע של מי המנה ושל מי המאתים, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאף כאן נותן לכל אחד מהם מנה, והשלישי יהא מונח עד שיתברר של מי הוא (טור שם).
- ויש אומרים שאם אין תובעים אותו כלל יחלוקו, ואין אומרים יהא מונח, כיון שאין כאן רמאי (ש"ך שם סק"ח).

בספק למי חייב

הגזול ואינו יודע ממי גזל אחד מהם אומר אותי גזל, שנחלקו בו תנאים, אם משלם הגזילה לכל אחד ואחד (רבי עקיבא במשנה יבמות ק"ח ב); או שמניח גזילה ביניהם ומסתלק (רבי טרפון במשנה שם), ביארו בתלמוד שלדעה זו אין הכוונה שיוציאנה מידו ויקחוה כולם וילכו (בבא מציעא לו ב), שאם כן נמצא זה מוציא מידו כדי להפסיד לנגזל עולמית (רש"י שם ד"ה ושקלי), אלא יניח (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שיניח הגזילה בפניהם בבית דין ויאמר בררו של מי הוא, ויטול ומסתלק מן הדין, והגזילה יניח בידו עד שיבוא אליהו (רש"י שם ד"ה אמר; המאור שם).

- ויש מפרשים שיניחוה ביד בית דין (תוספות בבא קמא ק"ג א ד"ה אבל; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם הראב"ד; ריטב"א שם; מאירי שם ג א) עד שיוודע לאחד (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).⁴

לצאת ידי ואותה ששנינו: אמר לשנים גזלתי מאחד מכם מנה ואיני יודע איזה מכם, נותן לזה מנה ולזה מנה, שהודה מפי עצמו (משנה שם לו א) הדברים אמורים בבא לצאת ידי שמים (גמ' שם; ירושלמי יבמות טו ט), שמאליו בא לימלך מה יעשה ולא ייענש, שאומרים לו ידי שמים לא יצאת עד שתתן לשניהם, שאם תהא מונחת עד שיבוא אליהו נמצא הנגזל מפסיד על ירך (רש"י שם ד"ה הכא), אבל בדין אינו נותן אלא גזילה אחת, והם חולקים אותה ביניהם, שהרי אין אחד מהם יודע שנגזל אלא זה בא והודיעם (רמב"ם גזלה ד'; טוש"ע חו"מ ששה ב).

ונחלקו אחרונים:

- יש מפרשים שמן הדין יהא מונח עד שיבוא אליהו, אלא שאם ירצו התובעים יחלקו ביניהם (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).
- ויש מפרשים שלא אמרו כאן יהא מונח עד שיבוא אליהו, לפי שלא אמרו כן אלא כשתובעים אותו, שבודאי אחד מהם רמאי, מה שאין כן כשהם עצמם אינם יודעים שנגזלו, ואין כאן רמאי (ש"ך שם סק"ג).

הקונה ואינו יודע ממי קנה לקח מקח מאחד מתמשה בני אדם, ואין יודע מאיזה מהם לקח, וכל אחד תובע אותו דמי המקח ואומר אני הוא בעל המקח, שהדין הוא שמניח דמי המקח ביניהם ומסתלק (ראה יבמות ק"ח ב), כתבו ראשונים שהיינו שיהיו הדמים

בכמה אופנים של ספק-ממון (ראה ערכו) אמרו שהממון יהא מונח עד שיבוא אליהו, בניגוד לאופנים אחרים של ספק בממון, שאמרו בהם המוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו) וכללים אחרים. ובביאור המושג נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שהממון יהא מונח - ביד המוחזק בו, או ביד בית דין (ראה בפרקים הבאים) - עד שיבוא אליהו (ראה ערכו) ויאמר של מי הוא (רבנו חננאל בבא מציעא ג א ד"ה תוב; רש"י שם לו ב ד"ה פסידא; שו"ת הרי"ף ג), וכן מצינו בהרבה מקומות שאלהיו הנביא, שיתגלה לפני ביאת המשיח, יברר ספיקות בהלכה, בין ספיקות בדין, ובין ספיקות במציאות (ראה ערך אליהו).
- ויש מפרשים יהא מונח עד שיבוא אליהו, היינו עד שתיוודע האמת (כן משמע מרש"י שם ד"ה ואם; פסקי ריא"ז בבא קמא ט ה יז; כן משמע מטור חו"מ רס"ז ושם ש), שכיון שהדין נותן שיהא מונח לזמן ארוך, בודאי יודה הרמאי לחברו או יתפשרו (דרישה חו"מ ש סק"ב, וסמ"ע שם סק"ז, בדעת הטור).

בשנים שהפקידו

שנים שהפקידו אצל אחד, זה מנה וזה מאתים, ולאחר זמן כשבאו ליטול פקדונם, זה אומר שלי מאתים, וזה אומר שלי מאתים - והשומר אומר איני יודע, באופנים שאמרו שאין השומר חייב להחזיר מאתים לכל אחד מהם מספק (ראה בבא מציעא לו א, וערך ספק ממון וערך פקדון) - נחלקו תנאים:²

- יש אומרים שנותן לזה מנה ולזה מנה, והשאר יהא מונח עד שיבוא אליהו (תנא קמא במשנה שם), וכן הלכה (רמב"ם שאלה ה ד; טוש"ע חו"מ ש א).
- ויש אומרים שאין הדין כן, שאם כן מה הפסיד הרמאי - שלא יודה לעולם על האמת (רש"י שם לו א ד"ה מה), שהרי קיבל את שלו (רש"י שם ג א ד"ה ר' יוסי) - אלא הכל יהא מונח עד שיבוא אליהו (רבי יוסי במשנה שם לו א), ויפסיד הרמאי (רש"י שם ג א ד"ה ר' יוסי), והוא קנס (ראה ערכו) שקנסוהו כדי שיוודה (כן משמע מהגמ' שם ובבא בתרא צד ב); ואף אם מתו המפקידים לא יחזיר לבניהם, שאם כן לא יודה (תוספות גיטין מד ב ד"ה נטיבה).

אצל מי יהא יהא מונח שאמרו בפקדון, נחלקו בו ראשונים:

- יש אומרים שיהא מונח אצל הנפקד (רמב"ם שם; ריטב"א בבא מציעא לו ב; מאירי שם ג א; שיטה מקובצת שם לו ב, בשם הראב"ד; שו"ע שם).
- ויש אומרים שלא יהא מונח בידו אלא ביד בית דין, שאם לא כן לעולם יערים אדם בפקדון - באופן זה - ויאמר איני יודע (מרדכי שם רעד, בשם אור זרוע, שכתב בשם המיימוני; רמ"א שם, בשם יש אומרים; תומים עו סק"ג, על פי בבא מציעא ג א).³

כשאינו נתבע כשאין המפקידים תובעים אותו, אלא אמר להם

הגדול, נחלקו תנאים במחלוקת זו (משנה שם). 3. ויש מהראשונים שהסתפקו בדבר (בית יוסף שם ש א, בשם תלמידי הרשב"א). 4. ולדעה שיהא מונח בשנים שהפקידו, היינו ביד הנפקד (ראה לעיל: בשנים שהפקידו), כאן לא אמרו

המצוות שמנאוהו במצוה אחת עם האוב (ראה לעיל: אזהרת העושה וענשו). יהא מונח עד שיבא אליהו. 1. כב, טורים כו-מא. 2. וכן בשנים שהפקידו אצל אחד שני כלים, אחד גדול ואחד קטן, וכל אחד מהם אומר אני הוא בעל

יחלוקו אתה מפסיד את האחד בודאי (רשב"א שם ג א; ריטב"א שם), שקודם שנודע מחלוקתם ידוע לנפקד שהוא של אחד מהם (רא"ש שם א א; טור חו"מ קלח), ומוטב שנשלק נפשנו מן הדין ויהא מונח עד שיבוא אליהו (ריטב"א (החדשים) שם) - מה שאין כן בשנים אוחזים בטלית, שיש לומר שהגביהו אותה שניהם יחד (גמ' שם), לפיכך יחלוקו שאפשר שיצא הדין לאמתו (רשב"א שם). וכן לדעת התנאים הסוברים בשנים שהפקידו שהכל יהא מונח עד שיבוא אליהו (ראה לעיל: בספק למי חייב), אף על פי שבדאי יש לכל אחד מהם מנה, אין לומר שכל שכן בשנים אוחזים בטלית, שאפשר שהיא של אחד מהם בלבד, ואין לחברו חלק בה, שתהא מונחת עד שיבוא אליהו, לפי שלא אמרו כן לדעתו אלא בשנים שהפקידו, שיש כאן בודאי רמאי (גמ' שם ג א) - לפיכך קנסוהו גם במה שהוא שלו (תוספות שם ד"ה התם) - מה שאין כן בשנים אוחזים בטלית וכל אחד טוען אני מצאתיה, שאפשר שהגביהו אותה שניהם יחד (גמ' שם), וכל אחד סבור שהוא הגביה קודם (תוספות שם), או בכל אחד אומר אני לקחתיה, שאפשר שלשניהם נתרצה המוכר (ריטב"א (החדשים) שם).

באבדה

מצא אבדה שיש בה סימנים, באופן שחייב להכריז עליה ולהשיבה לבעליה (ראה ערך אבדה: הכרזת האבדה), אם הכריז ולא באו הבעלים, תהא מונחת אצלו עד שיבוא אליהו (רמב"ם גולה יג י, על פי משנה בבא מציעא כט ב; טוש"ע חו"מ רסז טו). וכן שנינו לענין החיוב לבקר את האבדה ולבדוקה כדי שלא תיפסד (ראה ערך הנ"ל: שמירת האבדה והטיפול בה), שאם מצא כלי כסף או נחושת - משתמש בהם, לפי שמתעפשים בקרקע, אבל כלי זהב וכלי זכוכית לא יגע בהם עד שיבוא אליהו (משנה שם, ורש"י ד"ה לא יגע בהן; רמב"ם שם יב; טוש"ע שם יט). דין זה נלמד מהכתוב: וְאִם לֹא קָרֹב אֶחָד אֵלָיךְ וְלֹא יָדַעְתָּ וְאֶסְפְּתוֹ אֶל תוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דְּרַשׁ אֶחָד אֹתוֹ וְהִשְׁבֹּתוֹ לוֹ (דברים כב ב. סמ"ע שם ס"ק טו; באר הגולה שם; באור הגר"א שם ס"ק כא), שכיון שיש בו סימן יש לחוש כל שעה שמא יבא בעליו, לכך יהא מונח עד שיבוא אליהו (ש"ך שם ס"ק יג; באר הגולה שם).

סימנים אף אותה שאמרו: סימנים וסימנים יניח (בבא מציעא וסימנים יניח כח א) פירשו ראשונים שאם באו שנים ונתנו סימניה, יניח עד שיבוא אליהו (רש"י שם ד"ה יניח; סמ"ג עשין עד; אור זרוע ג, בבא מציעא עו; מאירי ונמוקי יוסף שם); ויש מפרשים שלא יתנה לא לזה ולא לזה אלא יניחנה מוצאה אצלו (רבנו חננאל שם; פסקי ריא"ז ב ה ז), ותהא מונחת עד שיודה האחד לחברו, או יעשו פשרה ביניהם (רמב"ם שם יג ו; שו"ע שם ח), או עד שיביא האחד עדים (רמ"א שם), ואף אם הביא עד אחד שהיא שלו, הרי העד האחד כמי שאינו, ויניח (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהרי זה כמי שיש לזה שני עדים ולזה שלשה, ששנים כשלשה ושלשה כשנים (הגהות מרדכי בבא מציעא תיז). וכן אם הביא זה עדים וזה עדים וסימנים, יש שכתבו בדעת ראשונים שסימנים במקום עדים אינם כלום, ויניח (הגהות מרדכי שם, לפי דרכי משה שם סק"א; רמ"א שם).

מצא דבר שאין בו סימן דבר שאין בו סימן דרך הינוח, שאמרו: כל ספק הינוח לכתחילה לא יטול - שכשיבא

מונחים עד שיוודו, או עד שיבוא אליהו (רמב"ם מכירה כ ב; טוש"ע חו"מ רכב ב), אלא שנחלקו ביד מי יהיו מונחים:

• יש אומרים שיהיו מונחים בידו (רמב"ם שם, ועוד ראשונים, לפי ש"ך שם סק"ה, והסכים עמם; פסקי רי"ד בבא מציעא לו א)⁵.

• יש אומרים שיהיו מונחים בידו, או ביד בית דין (אור זרוע ג, בבא מציעא קיח).

• ויש אומרים שיהיו מונחים ביד בית דין (רמב"ם שם, לפי מגיד משנה שם; ריטב"א בבא מציעא לו ב; שו"ע שם).

לוח ואינו יודע לוח משנים בבית אחת מזה ומזה מאתים, וכשבאו לתובעו כל אחד אומר שלי המאתים - אם היתה ההלואה בשטר אחד שכתבו בו שלש מאות - שבאופן זה אין הלוח חייב לשלם לכל אחד מהם מאתים (ראה ערך ספק ממון) - נותן לזה מנה ולזה מנה, והשאר יהא מונח עד שיבוא אליהו (שו"ת הרמב"ן (שעוועל) סא; התרומות לט ב ב; טוש"ע חו"מ עו א). וכן באומר לשנים אחד מהם הלוח לי מנה ואינו יודע איזהו - באופן שאינו חייב לפרוע לכל אחד מהם (ראה ערך הנ"ל) - יש מן האחרונים שכתב בדעת ראשונים שיהא הממון מונח עד שיבוא אליהו (תומים מט ס"ק טז, בדעת הנמוקי יוסף בבא בתרא פ ב).

כשאין התביעות לא אמרו יהא מונח עד שיבוא אליהו בספק למי נוגעות זו לזו חייב, אלא במקום שהספק הוא על שתי תביעות הבאות כאחת, כגון בשנים שהפקידו אצל אחד וכדומה (ראה לעיל), מה שאין כן במקום שכל אחד תובע את שלו ואין לו ענין עם חברו, שכן אמרו בדין "חנוני על פנקסו" - כגון בעל הבית שאמר לחנוני תן לפועלי בסלע מעות, והחנוני אומר נתתי, והפועל אומר לא נטלתי, ושניהם תובעים את בעל הבית - ששניהם נשבעים ונוטלים (משנה שבועות מה א; רמב"ם מלוה טז ה; טוש"ע חו"מ צא א). ולא אמרו שיוציאו הממון מבעל הבית ויהא מונח עד שיבוא אליהו, אף על פי שיש כאן בודאי רמאי (בבא מציעא ג א, לגירסתנו), שכיון שאין לפועלים ולחנוני תביעה זה על זה אלא כל אחד מהם תובע את שלו מבעל הבית בטענת ברי והוא טוען שמא, ופשע בעצמו להאמין לכל אחד מהם, בדין הוא שיטול כל אחד מהם בלא שבועה, אלא שחכמים תיקנו שישבעו (ריטב"א שם).

בשנים מוחזקים

שנים אוחזים בטלית, וכל אחד טוען אני מצאתיה, או אני לקחתיה, ששנינו שכל אחד מהם נשבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלוקו (ראה משנה וגמ' בבא מציעא ב א, וערך ספק ממון), פירשו בתלמוד ששנו כן אף לדעת התנאים הסוברים בשנים שהפקידו אצל אחד זה מנה וזה מאתים וכל אחד אומר שהמאתים שלו, שהמנה השלישי יהא מונח עד שיבוא אליהו (ראה לעיל: בספק למי חייב) - אף על פי שחשוב כאילו שניהם מוחזקים בו, שהנפקד תופסו בחזקת שניהם (כן משמע מתוספות שם ד"ה יחלוקו) - שלא אמרו כן אלא בשנים שהפקידו, שהמנה השלישי הוא בודאי של אחד מהם (בבא מציעא ג א), ואין החלוקה יכולה להיות אמת, שאין דרך שיקנה לו חברו החצי אחרי שהוא ביד הנפקד (תוספות שם ב א ד"ה יחלוקו) - ולא משום שקנסו את הרמאי, אלא משום שאין אנו יודעים של מי הוא, ואם אתה אומר

5. ומכל מקום צריך לישבע שבועת-הסת (ראה ערכו) שאינו יודע (ש"ך שם).

כן, לפי שצריך שיוציא הגזילה מתחת ידו (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

לדחות דין כל-דאליים-גבר (ראה ערכו). דברי משפט שם, על פי תרומת הדשן (ש"ד), לפיכך לא אמרו יחלוקו להוציא מהלוח, אלא יהא מונח עד שיבוא אליהו (דברי משפט שם).

בספק ירושה

מת עני שגבו מעות לצורך קבורתו, והותירו על מה שהוא צריך (שקלים ב ה, רש"י סנהדרין מח א ד"ה מותר המתים וד"ה מותר המת), נחלקו תנאים:

- יש אומרים שמותר המת ליורשיו (תנא קמא במשנה שם, וגמ' שם, ותוספתא שקלים (ליברמן) א יב), וכן הלכה (רמב"ם מתנות עניים ט יח; טוש"ע י"ד שנו א).
- יש אומרים שלא יגע בהן עד שיבוא אליהו (רבי מאיר שם ושם ושם).
- ויש אומרים שיעשונו נפש - מצבה (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - על קברו (רבי נתן במשנה שם, ותוספתא שם), או דימוס - בנין - על קברו או זילוף - יין - לפני מיטתו (רבי נתן בגמ' שם).

בספק נדרי הקדש

האומר הרי עלי מרחשת, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שיהא מונח - הנדר - עד שיבוא אליהו (בית שמאי במנחות סג א, ורש"י ד"ה יהא מונח), לפי שנסתפקו אם "מִנְחַת מִן־קֶשֶׁת" האמורה בתורה (ויקרא ב ז) נקראת כן על שם הכלי ששמו מרחשת - ולא התנדב מנחה (ראה ערך מנחות) אלא כלי שרת עצמו, אלא אם כן אמר הרי עלי מנחת מרחשת, או הרי עלי במרחשת (רש"י מנחות שם ד"ה או על שם מעשיהו) - או שנקראת כן על שם שמעשיהו רוחשים - שהכלי עמוק וכל השמן במקום אחד, וכשמיניח אדם אצבעו על המנחה נע ונד השמן בתוכה (רש"י שם ד"ה רוחשין) - והמנחה עצמה זה שמה, ומנחה התנדב ולא כלי (גמ' שם, ורש"י שם).
 - ויש אומרים כלי היה במקדש ומרחשת שמו (בית הלל בגמ' שם), ולדעתם הנדר מרחשת יביא כלי (ר"ש משנן לתורת כהנים צו פרק י א).
- ופירשו ראשונים, שאף על פי שבספיקות אחרים של נדרי-הקדש (ראה ערכו) מצינו שאם אמר פירשתי ואני יודע מה פירשתי, יש לו להביא כל הספיקות לפטור עצמו מן הנדר (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום באומר הרי עלי מרחשת, לדעת בית שמאי יהא מונח עד שיבוא אליהו, שהדברים אמורים כגון שהפריש מעות והקדישם למרחשת כמו שידרשו חכמים לשון מרחשת, וכיון שנסתפק להם לחכמים כיצד ידרשו, לכן יהא מונח עד שיבוא אליהו (תוספות שם סג א ד"ה מספקא; ר"ש משנן לתורת כהנים שם).

בעליו לא ימצאנו, וסימן אין בו שיכריז, לפיכך יניחנו ובעליו יבוא ויטלנו (רש"י בבא מציעא לו ב ד"ה לכתחלה) - ואם נטל לא יחזיר (כן משמע מגמ' שם וכה ב), פירשו ראשונים שהיינו שיהא מונח בידו עד שיבוא אליהו (רש"י שם לו ב ד"ה ואם נטל; רשב"א וריטב"א ומאירי שם כה ב; ראב"ד גולה טו א, ו; סמ"ג עשין עד; מגיד משנה שם ושם; טור חו"מ רס, ורמ"א שם י), שאין לומר שיהא שלו, שהרי מתחילה באיסור בא לידו (רש"י שם לו ב ד"ה ואם), כדרך שאמרו כן ביאוש-שלא-מדעת (ראה ערכו). מגיד משנה שם ו⁶.

בשטרות

המוצא שטר חוב שאינו שלו בין שטרותיו, ואינו יודע מה טיבו, אם הלוח הפקידו אצלו או המלוה, או שמא מקצתו פרוע ומסרוהו לו להיות שלישי (ראה ערכו) ביניהם ושכת, יהא מונח - בידו - עד שיבוא אליהו (משנה בבא מציעא כ א, ורש"י ד"ה יהא מונח, ושם כ ב ד"ה ואם יש; רמב"ם מלוה טז יא; טוש"ע חו"מ סה א); ולא יחזיר לא לזה ולא לזה (רש"י שם ד"ה יהא מונח); וכן בשטרי מקח וממכר, ושטרי אריסות וקבלנות בהמה, לא יחזיר לא לזה ולא לזה (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) א ח; מגיד משנה שם; ש"ך שם סק"א). ואף על פי שבשנים אדוקים בשטר, מלוה אומר שלי הוא ונפל ממני ומצאתיו, ולוה אומר שלי הוא ופרעתי לך, אמרו שהדין שוה לשנים אוחזים בטלית וכל אחד אומר שלי הוא, שיחלוקו (ראה בבא מציעא ז א) - כיון ששניהם מוחזקים, והחלוקה יכולה להיות אמת, שאפשר שפרע לו החצי (ראה תוספות שם ב א ד"ה ויחלוקו), והרי אף כאן הנפקד תופסו בחזקת שניהם - פירשו אחרונים ששטר הנמצא ביד שלישי אין זה חשוב כשניהם מוחזקים, לפי שהספק הוא שמא אחד בלבד הפקידו, ואינו תופסו אלא לאחד מהם (נתיבות המשפט שם, באורים סק"ו), או לפי שהספק של השלישי הוא כספקו של בעל הבית, שכן כתבו ראשונים שהמשליש שטר ביד אחר הרי הוא מאמינו ועושה אותו כעצמו שיהא ודאו וספקו כשלו (ראה שו"ת הרשב"א א אלף לה) - והוא מגרע כח השטר, לפיכך יהא מונח (נתיבות המשפט שם), או שדוקא בשנים אדוקים בשטר אמרו יחלוקו ומוציאים חצי הממון מיד הלוח אף על פי שהוא מוחזק ויש לו חזקת-ממון (ראה ערכו), לפי שהמלוה שמחזיק בשטר חשוב כאילו הממון הכתוב בו מוחזק בידו (דברי משפט סה ס"ק א, על פי שו"ת הרשב"א ח"א רנד, וראה ערך חזקת ממון), לפיכך כששניהם אדוקים בו, חשוב כאילו כל אחד מוחזק בחצי הממון, מה שאין כן בשטר שביד שלישי, כיון שאין מוחזקים בשטר ממש אין המלוה חשוב כמוחזק במקצת החוב, ולא אמרו שכשהנפקד תופס בחזקת שניהם חשוב כשניהם מוחזקים אלא

יהודה¹

החלק הדרומי של ארץ ישראל, ביחס לחלק הצפוני הנקרא גליל, שנתייחד כארץ בפני עצמה לענין קדושה וחשיבות ומנהגים מיוחדים

נתייחד בהלכה כארץ בפני עצמה (ראה בפרקים הבאים)² ביחס לחלק הצפוני של ארץ ישראל הנקרא גליל (ראה ערך ארץ ישראל א: שלש ארצות)³ [מפת ארץ יהודה, ראה איור מס' 7 בסוף הכרך].

ייחודה וגדרה

החלק הדרומי של ארץ ישראל, שהוזכר במקרא הרבה פעמים בשם יְהוּדָה (ירמיהו מ א, ועוד), או אֶרֶץ יְהוּדָה (דברים לד ב, ועוד),

¹ **יהודה**. 1. כב, טורים מא-נג. 2. ויש שהוזכרו בתלמוד אנשי יהודה (כתובות נב ב, ושם צה ב, ועוד), או בני יהודה (עירובין נג א, ומועד קטן כג א, ועוד) או: דרום (ירושלמי ברכות ב ז, וחגיגה ג ד). 3. אך יש שהוזכר השם יהודה על כל ארץ ישראל ביחס לגולה (ספרי דברים לא).

⁶ ויש מן הראשונים הסובר שכיון שאין בו סימן זכה בו, ואינו חייב להחזירו (רמב"ם שם א), כיון שהוא בידו ואינו יודע למי יחזיר, ואין לנו לומר יהא מונח עד שיבוא אליהו אלא במקום שנאמר כן בפירוש (רמב"ם שם, לפי כסף משנה שם ובית יוסף שם).

ארצות, ועוד שאם ביכר יהודה ורואים ציבור שראוי להביא העומר ובית דין מעברים בשביל השתים, מאריכים עליהם זמן איסור חדש (ראה ערכו), וקשה להם הדבר, אבל בשלא ביכר יהודה ובאחת מהשתים, אינו קשה להם, אף על פי שראוי להביא מהשלישית, לפי שמצותו להביא מיהודה (רש"י שם ד"ה ובזמן).

הבאת נסכים (ראה ערכו), אף על פי שכשרים להביאם מכל מקום (ראה ערך הני"ל), לא היו מביאים אותם - בימי בית שני - אלא מיהודה ולא מהגליל, לפי שרצועה של כותים (ראה ערכו) היתה מפסקת בין גליל ליהודה (חגיגה כה א), ואי אפשר להביאם לירושלים בטהרה לפי שגזרו חכמים טומאה על ארץ-העמים (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה רצועה).

ובתחילה - כשבית המקדש קיים - כשהיו מביאים נסכים מיהודה, לא היה יינה של יהודה מחמיץ עד שנותנים לתוכו שעורים (פסחים מב ב), שבזכות הנסכים היה טעם ביינם ולא היה מחמיץ (רש"י שם ד"ה בתחילה).

ובראשונה - כשבית המקדש קיים - היה חומץ שביהודה פטור מן המעשרות, שהיו עושים יינם בטהרה לנסכים ולא היה מחמיץ, והיו מביאים החומץ מן התמד (ראה ערך יין), ועכשיו - שבטלו הנסכים - היין מחמיץ, וחייב (ירושלמי דמאי א א).

נדרי איסור אף לענין נדרי איסור - שאינם חלים אלא אם כן מתפס בדבר הנדור, ולא בדבר האסור (ראה ערך דבר הנדור; דבר האסור) - שנינו הבדלים בין יהודה לגליל:

האומר הרי עלי כתרומה, ולא פירש אם כתרומה של גורן שהוא דבר האסור, או כתרומת-הלשכה (ראה ערכו) שהוא דבר הנדור (ראה ערך הני"ל), לדעת הסוברים סתם נדרים להחמיר (ראה ערך נדרים), סתם תרומה ביהודה אסור - שמתוך שהיו קרובים לבית המקדש, קראו לתרומת הלשכה תרומה סתם (ר"ן נדרים יח ב ד"ה סתם תרומה) - בגליל מותר, שאין אנשי גליל מכירים את תרומת הלשכה (רבי יהודה במשנה שם).

וכן באומר הרי עלי כחרם, ולא פירש אם כחרמי שמים שהם אסורים, או כחרמי כהנים שהם מותרים (ראה ערך חרמים), לדעת הסוברים סתם נדרים להקל (ראה ערך נדרים) סתם חרמים ביהודה מותרים - שהכהנים עיקר דירתם היה ביהודה סמוך לירושלים (תוספות שם ד"ה סתם חרמים), ומכירים ביניהם ורגילים בחרמי כהנים (ר"ן שם) - בגליל אסורים, שאין אנשי גליל מכירים את חרמי הכהנים (משנה שם; רבי אלעזר ברבי צדוק בגמ' שם יט ב, לפי אביי שם).

עשיית צרכים באיסור לעשות צרכיו כלפי המקדש במקום מגולה שאין בו מחיצות (ראה ערך בית הכסא) לדעת הסוברים שהנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב - שלא יהיה פירושו לצד ירושלים (רש"י ברכות סא ב ד"ה הנפנה) - אלא צפון ודרום, ובגליל שהיא בצפונה של ארץ ישראל לא יפנה אלא מזרח ומערב, ולא יחזיר פניו צפון ודרום (תנא קמא בגמ' שם), פירשו בתלמוד שאף בצדדים של יהודה וגליל, שאינם כנגד ירושלים, אסור (גמ' שם).

מלבד החלק של נחלת שבט יהודה בארץ ישראל, שם זה כולל אף נחלת שבטי שמעון ובנימין, ויהודה וגליל שהוזכרו בכל מקום הם שני חלקי הארץ כולה לגבולותיה, חלק הדרום הוא יהודה ואחיו הדרומיים, וחלק הצפון הוא הגליל (כפתור ופרח יא, עמ' נ במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות), היינו נחלת שאר שבטים (כפתור ופרח שם, בשם הרמב"ד). וזהו שנאמר: **יְהוָה יַעֲמֹד עַל גְּבוּלוֹ מִמֶּנֶּב וּבֵית יוֹסֵף יַעֲמֹד עַל גְּבוּלָם מִצָּפוֹן** (יהושע יח ה), שכל שאר השבטים שבצפון הם בכלל יוסף, ולכן הוזכרו בכל מקום אפרים ויהודה (שנות אליהו שביעית ט ב) ⁴.

קדושתה וחשיבותה

ארץ יהודה, שבית-המקדש (ראה ערכו) בתוכה, מצינו לענין כמה מצוות ודינים שקדושתה וחשיבותה תירה משאר חלקי ארץ ישראל:

עיבור השנה אין מעברים את השנים אלא ביהודה, ואם עיבורה בגליל מעוברת (תנא קמא בתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ב יג, בגירסת כתי" וינה ודפוס ונציה, וגמ' שם, וירושלמי שם ש א ב, ונדרים ו ח; רמב"ם קידוש החודש ד יב) ⁵. ביהודה, היינו בבית דין הקבוע ביהודה (רש"י סנהדרין יא ב ד"ה אין מעברין), שנאמר: **כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנוֹ תִּדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה** (דברים יב ה), כל דרישות שאתה דורש לא יהו אלא בשכנו של מקום (גמ' שם, לגירסתנו, בדעת חנניה איש כפר אונו; שאילתות מו, בדעת תנא קמא) ⁶, היינו ירושלים, והוא ביהודה (רש"י שם ד"ה שכנו) - שמלכתחילה - אין מעברים השנים אלא בבית הבחירה (מדרש תנאים דברים טז א).

קידוש החודש אף בקידוש החודש, שאמרו שאין מקדשים וקובעים חדשים בחוץ-לארץ (ראה ערכו), שנאמר: **כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַיִם** (ישעיהו ב ג. ברכות סג ב; רמב"ם שם א ח), יש מן הראשונים שכתב שאינו נוהג אלא ביהודה, ואף על זה אמרו: כל דרישות שאתה דורש לא יהו אלא בשכנו של מקום (ראה לעיל. רש"י קדושין לו ב ד"ה תבעי); ויש שכתבו בדעת ראשונים שנוהג לכתחילה בכל ארץ ישראל (צל"ח ברכות שם, בדעת הרמב"ם; העמק שאלה שם בדעת השאילתות).

הבאת העומר העומר, שאינו בא אלא מארץ ישראל (ראה ערך חוץ לארץ; בקרבנות), מצותו להביא מן הקרוב לירושלים (משנה מנחות סד ב; רמב"ם תמידין ז ה), היינו יהודה (רש"י סנהדרין יא ב ד"ה על שתיים). ומטעם זה אמרו לענין עיבור שנה - שהדין הוא שעל שלש ארצות שלא הגיע אביב שלהן מעברין את השנה, יהודה ועבר הירדן והגליל, ועל שתיים מהן מעברין, ועל אחת אין מעברין (ראה ערך עיבור שנה) - שבזמן שיהודה היא אחת מן המאוחרות הכל שמחים, שאין עומר בא - להיות מצוה מן המובחר - אלא מיהודה (תוספתא שם ג; גמ' שם; ירושלמי שם א ב), הלכך אם בישל ביהודה, ועיבורה בשביל השתים, כשמגיע זמן העומר כבר יבשו תבואות שביהודה, וצריך להביאו משאר

היד; ויש גורסים שהעיד כעין זה: אם אינה יכולה להתעבר ביהודה, מעברין אותה בגליל (ירושלמי שם ושם); ויש גורסים שבא לחלוק והעיד שאם עיבורה בגליל אינה מעוברת (גמ' שם). ויש גירסא בה הדעה הראשונה באה בהיפוך מוחלט: אין מעברין את השנה ביהודה, ואם עיבורה הרי זו מעוברת (תנא קמא בתוספתא שם, לגירסת כתי" ערפוט). ⁶ ללמודים נוספים, ראה: מדרש

⁴. ובתוספתא אמרו על שתי עיירות ידועות בימיהם שהן סמוכות זו לזו, זו בראש יהודה וזו בראש הגליל, ומה שביניהם ספק הוא אם נחשב מיהודה או מגליל (תוספתא גיטין (ליברמן) ה ז; גיטין עו א, ורש"י ד"ה אנטירס; ירושלמי בבא מציעא ז ז). ⁵ יש מהתנאים שהעיד עדות בענין זה (חניה איש כפר אונו), ונחלקו הגירסאות: יש גורסים שאמר כדעה זו (תוספתא שם, בכל כתבי

(ירושלמי שם, לגירסת הלכות ירושלמי לרמב"ם עמ' מד, ומלאכת שלמה כתובות א ה, ופני משה שם), שאין אשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי (רבנו יהונתן כתובות יב א), ואף אם אחר כך נבעלת להגמון, אנוסה היא ומותרת לבעלה¹¹, ואף על פי שבטל השמד, המנהג לא בטל (ירושלמי שם).

• מטעם זה מצינו שהיו מברכים שם אף ברכת-חתנים (ראה ערכו. כתובות ז ב).

• ומטעם זה הנושא אשה בחזקת שהיא בתולה (ראה ערכו), אם אכל אצל חמיו ביהודה - בימים שבין אירוסין לנישואין (רש"י כתובות ט ב ד"ה האוכל) - שלא בעדים, אינו יכול לטעון טענת-בתולים (ראה ערכו) - להפסידה כתובתה - מפני שמתייחד עמה (משנה שם יב א), ובודאי בא עליה (תוספות שם ד"ה מאי)¹².

• ומטעם זה אשה שנתגרשה או שנתאלמנה, שהרי זו לא תינשא עד שתמתין שלשה חדשים (ראה ערך הבחנה), יש מהתנאים הסוברים שהארוסות אינן בכלל זה, חוץ מן הארוסות שביהודה מפני שלבו גס בה (רבי יהודה במשנה יבמות מא ב), שהיו רגילים לייחד חתן וכלה קודם כניסתם לחופה, הלכך חוששים שמא בעל (רש"י שם ד"ה חוץ).

• ומטעם זה, המגרש את אשתו שאמרו לא תדור עמו, לא באותה חצר, ולא באותו מקום, שאין הדברים אמורים אלא בזמן שנישאו - שהיא גרושה מן הנישואין שמכירה ברמיותו שמא יבואו לידי עבירה (פני משה גיטין ח ט) - אבל לא בזמן שהם גרושים מן האירוסין, ומכל מקום הארוסה שביהודה כנושאה היא (ירושלמי שם) שלבו גס בה לפי שמתייחד עמה (פני משה שם)¹³.

• אף ביהודה יש שלא היו נוהגים לייחד את החתן ואת הכלה, ומקומות מקומות יש (כתובות יב א), ומצינו שביהודה היו מעמידים להם שני שושבינים, אחד לו ואחד לה, כדי למשמשם בשעת כניסתם לחופה (תוספתא כתובות (ליברמן) א ד; גמ' שם), היינו לפשפש ולמשמש במעשיהם באותו הלילה, שלא יקלקלו זה את זה במעשיהם בתרמית, שלא יראה זה דם בתולים ויאבד, וזו לא תביא מפה שיש עליה טיפי דמים, ובמקום שנהגו למשמש לא נהגו לייחד, שאילו במקום שנהגו לייחד אין צורך במשמוש, שהרי אין שם טענת בתולים (רש"י שם ד"ה למשמש), ובגליל לא היו עושים כן (תוספתא שם; גמ' שם).

• בנשואי בתולה (ראה ערכו) היו עושים ביהודה סימנים מיוחדים (משנה כתובות טו ב, לפי גמ' שם יז ב).

והיינו מזרח ומערב ביהודה, וצפון ודרום בגליל, אבל צפון ודרום ביהודה יפנה, ובלבד שלא יפנה כנגד ירושלים ממש בדרומה של ארץ יהודה (כן משמע מרש"י שם ד"ה הנפנה, ודרישה או"ח ג סק"א), ובמקום כזה לא יפנה צפון ודרום אלא מזרח ומערב (לבושי שרד שם). טעם החילוק בין יהודה לגליל, לפי שארץ יהודה, שירושלים שם, החשיבה חכמים כאילו קדושת ירושלים וכבוד השכינה בכל ארץ יהודה, והרי היא כירושלים בין לארכה בין לרחבה, וכיון שהשכינה בין מזרח למערב (ראה בבא בתרא כה א) אסור ליפנות בין מזרח למערב, ומן הדין גם בצפון ודרום לא היו רשאים ליפנות בבקעה כי אם בבית הכסא גדור במחיצות, אלא שאי אפשר להולכי דרכים שלא יפנו כלל, לכך אמרו שבין צפון לדרום יפנה, ובלבד שלא יהא מכוון כנגד ירושלים ממש, מה שאין כן בגליל, שאין קדושת ירושלים והמקדש וכבוד השכינה שייך לשם כלל, והאיסור הוא לפי שהוא נפנה כנגד ירושלים והמקדש, כיון שהוצרכו להתיר אחת משתי רוחות, ראו חכמים לאסור שם יותר בין צפון לדרום מאשר בין מזרח למערב (דרישה שם)⁷.

ראיית ערים הרואה ערי יהודה בחורבן אומר: ערי קְדֻשָּׁה הֵיוּ מְדֻבָּר בחורבן (ישעיהו סד ט), וקורע (ראה ערך קריעה. מועד קטן כו א; רמב"ם תעניות ה טז; טושי"ע או"ח תקסא א, ויו"ד שמ לח), כתבו הפוסקים שלא אמרו אלא ערי יהודה, ולא ערי ישראל (טור או"ח שם, לפי בית יוסף וב"ח שם, וטור יו"ד שם; בית יוסף וב"ח או"ח שם, שכן דעת כל הפוסקים; בית יוסף שם, שכן המנהג; לבוש או"ח שם א; ט"ז שם סק"א)⁸, לפי שערי יהודה חשובות יותר (ב"ח שם), שהן קרובות לירושלים (לבוש שם), ועיקר המלוכה שם היתה (פאת השלחן ג, בית ישראל סק"א)⁹.

בשאר דינים ומנהגים

ביהודה יש שהיו נוהגים בנישואין מנהגים מיוחדים שלא היו נוהגים כן בגליל, ומטעם זה נשתנו כמה דינים ביניהם:

• ביהודה היו מייחדים את החתן ואת הכלה שעה אחת קודם כניסתם לחופה, כדי שיהא לבו גס בה, ובגליל לא היו עושים כן (תוספתא כתובות (ליברמן) א ד; גמ' שם יב א). שבראשונה גזרו שמד ביהודה, שכן מסורת להם שיהודה הרג את עשו, שכן כתוב בו: יָדָךְ בְּעֶרְךָ אֶבְרָהָם (בראשית מט ח. ירושלמי כתובות א ה)¹⁰, והיו הולכים ומשעבדים בהם ואונסים את בנותיהם, וגזרו שיהא אסטרטיוס - הגמון - בועל תחילה, התקינו שיהא בעלה בא עליה בעודה בבית אביה, שמתוך שהיא יודעת שאימת בעלה עליה היא נגדרת

חיוב הקריעה, ועל הרואה ירושלים בחורבנה שקורע אף אם קרע על אחת מערי יהודה, ראה ערך קריעה. אף בתקנות שתקנו חכמים משום הגזירות שגזרו הרומאים על ישראל אחר החורבן, מצינו שתקנו תקנה מיוחדת שלא היו סיקריקון (ראה ערכו) ביהודה בהרואי המלחמה, אבל היה בגליל (ראה משנה גיטין נה ב, ותוספתא שם (ליברמן) ג י, וירושלמי שם ה ז). 10. ויש מפרשים שגזרו ביהודה לפי שיועדים שממנו עתיד לצאת משיח שיושיע את ישראל וישפוט את הר עשו (רבנו יהונתן כתובות יב א). 11. או שימצאנה ההגמון בעולה ויבטל גזירתו (רבנו יהונתן שם); או שיצא עליה שם בעולה, ואין גזירתם אלא בבתולה (מאירי שם; שיטה לר"ן שם). 12. ומכל מקום נאמן לטעון טענה זו לאוסרה עליו (ראה ערך טענת בתולים). 13. ביתומה שהשיאוה אמה ואחיה, שממאנת והולכת ואינה צריכה גט (ראה ערך מיאון), לדעת הסוברים שאין ממאנים אלא ארוסות ולא נשואות (בית שמאי ביבמות קז א), נסתפק בירושלמי אם בארוסה שביהודה, שלבו גס בה, ויש לחוש שמא נבעלה, שדינה כנושאה (ירושלמי יבמות יג א).

7. ויש שכתב לחלק, שבארץ יהודה בין מזרח למערב, כיון שאין ארץ רבה שלא כנגד ירושלים אלא צדדים בלבד, הצדדים נגזרים אחר הרוב, אבל צפון ודרום המיעוט בלבד הוא נגד ירושלים, מה שאין כן בגליל, כיון שהוא בצפון ארץ יהודה, אסור שם כל צפון ודרום משום כבוד כל ארץ יהודה (ט"ז שם סק"ד). 8. ויש החולקים וסוברים שיש לקרוע אף על ערי ישראל (תוספות שם ד"ה משכס, לפי ראשית בכורים (כהן) ט; טור או"ח שם; כן משמע מהמהרש"א שם), ולא הזכירו ערי יהודה ולא ערי ישראל, לפי שהדברים אמורים אחרי חורבן בית שני, שלא היו ידועות אלא ערי יהודה בלבד, שהרי לא עלו מבבל אלא משבטי יהודה ובנימין (מהרש"א שם). 9. ואף על פי שלמדו חיוב הקריעה מהכתוב: וְנָבְאוּ אֲנָשִׁים מִשְׁכָּם מִשְׁלוֹ וּמִשְׁמָרוֹ וְגו' וְקָרְעוּ בְּגָדֵיהֶם (ירמיהו מא ה. גמ' שם), וערים אלו ערי ישראל הן ולא ערי יהודה, יש לומר שלא קרעו עד שראו המצפה - שאלה הגיעו (ראה ירמיהו שם ו) - שהיא מערי יהודה (בית יוסף שם). על גדר "חורבן" שהוא כשהגוים מושלים שם, אף על פי שיש בהן ישוב ישראל, וכן על אופני

(ירושלמי שם ד ו), ואין בזה משום לא-תתגודדו (ראה ערכו), כיון שאם עבר ועשה ביהודה כגליל ובגליל כיהודה - יצא (ירושלמי פסחים ד א, ושם י ה).

מלאכה בערב ביהודה היו עושים מלאכה בערבי פסחים (ראה ערך פסח ערב פסח) עד חצות, ובגליל לא היו עושים כל עיקר (משנה פסחים נה א).

אבלות באבלות (ראה ערכו) נחלקו בני יהודה ובני גליל: אלה אומרים אין אבלות בשבת; ואלה אומרים יש אבלות בשבת (מועד קטן כג א-ב)¹⁴.

שינוי המציאות בכמה דינים מצונו שחילקו בין יהודה לגליל לפי שינוי המציאות (ראה משנה כתובות סד ב, וחולין קלה א), שהסלע של יהודה כפלים במשקל סלע של גליל (רש"י כתובות שם ד"ה משקל), וכן חילקו ביניהם לפי שינוי המציאות בדינים נוספים (ראה משנה דמאי א א, ובבא קמא קיח ב, ובבא בתרא קכב א).

יְהִרְג וְאֵל יַעֲבֹר; יַעֲבֹר וְאֵל יַהֲרֹג

מתי חייבים למסור את הנפש ולא לעבור עבירה, ומתי יש לעבור את העבירה כדי להציל את הנפש

• בשאר עבירות

• בפרהסיא

• בשעת השמד

• בבן נח

הפרקים:

• החיוב ומקורו

• שלוש העבירות החמורות

• כשאינו עושה מעשה

החיוב ומקורו

באלו מצוות אמרו שכשיעמוד גוי - או אנס ישראל רשע (רמב"ן במלחמות פסחים כה ב, וסנהדרין עד ב; מאירי סנהדרין שם, וראה להלן) - ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מהן או יהרגנו, ייהרג ואל יעבור, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שבכל המצוות האמורות בתורה, יעבור ואל ייהרג (ראה להלן: בשאר עבירות) - שנאמר: וְשִׁמְרָתָם אֶת חֻקֹּתַי וְגו' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וְחַי בָּהֶם (ויקרא יח ה), וחי בהם, ולא שימות בהם (ראה ערך פקוח נפש. כן משמע מתורת כהנים אחרי פרק יג יד, וסנהדרין עד א, ועבודה זרה כז ב; רש"י סנהדרין שם ד"ה יעבור; רמב"ם יסודי התורה ה א) - חוץ מעבודה-זרה (ראה ערכו), גלוי-עריות (ראה ערכו) ושפיכות-דמים (ראה ערכו), שבהם ייהרג ואל יעבור (ראה להלן. רבי יוחנן בשם רבי שמעון בן יהושדק בסנהדרין שם, וירושלמי שביעית ד ב, שכן נמנו וגמרו חכמים בעלית בית נתזה בלוד), ואפילו אם האונס נעשה בצנעה (כן משמע מהגמ' שם), ובחדרי חדרים, ולא ייודע לאדם זולתי השם לבדו (רבנו יהונתן שם), וכן הלכה (הלכות גדולות, עבודה זרה, עמ' תקצא במהדורת מכון ירושלים; שאילתות מב; ר"ף סנהדרין עד ב, ועבודה זרה כז ב; רמב"ם שם א-ב; רא"ש יבמות ו א; טוש"ע יו"ד קנז א)².

• ויש אומרים שבצנעא אם אומרים לאדם עבוד עבודה זרה ואל תיהרג, יעבור ואל ייהרג, משום וחי בהם, ולא שימות בהם - שדין עבודה זרה ושאר המצוות שוה (תוספות עבודה זרה שם ד"ה

יכול; תוספות ר"ד ופסקי ר"ד שם נד א) - ובפרהסיא, חייב למסור את הנפש, שנאמר: וְאֵל יַעֲבֹר וְאֵל יַהֲרֹג (ויקרא כב לב. רבי ישמעאל בתורת כהנים שם, וסנהדרין שם, ועבודה זרה שם כז א), ובפרהסיא יש חלול-השם (ראה ערכו) - שהרבה אנשים למדים ממנו (פסקי ר"ד עבודה זרה כז ב) - וצריך לקדש את השם, וזהו ונקדשתי, שמוסר נפשו על אהבת יוצרו (רש"י סנהדרין שם ד"ה לא תחלל), כשם שעשו חנניה מישאל ועזריה, שהיו כל אומות העולם בזמן ההוא שטוחים לפני הצלם, והם עומדים (רבי ישמעאל בתורת כהנים שם), וכן הדין בשפיכות דמים ובגילוי עריות (כן משמע מתוספות כתובות יט א ד"ה דאמר; תוספות עבודה זרה כז ב ד"ה יכול, לפי תוספת יום הכפורים יומא פב א, ועוד; רא"ש עבודה זרה ב ט)³.

ויפוי וכדרך שאמרו באונסים, כך אמרו בחלאים, כיצד, מי שחלה ונטה למות, ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורים שבתורה - עושים, ומתרפאים בכל איסורים שבתורה במקום סכנה (ראה ערך פקוח נפש), חוץ מעבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים, שאפילו במקום סכנה אין מתרפאים בהם (פסחים כה א; ירושלמי שבת יד ד, על פי תורת כהנים ויקרא, חובה, פרשה א יא; רמב"ם שם ה ו; טוש"ע יו"ד קנה ב-ג), שאין לך דבר שעומד בפני פקוח-נפש (ראה ערכו), חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים (יומא פב א), אם משום ששלוש עבירות אלו אינן נדחות מפני פקוח נפש, ושב ואל תעשה עדיף

מהראשונים הסוברים שלא אמרו כן אלא בעבודה זרה בלבד, אבל בשפיכות דמים ובגילוי עריות מודים שיהרג ואל יעבור אפילו בצנעה (תוספות סנהדרין עד ב ד"ה והא וד"ה בן); ויש מהראשונים סוברים שלדעתם לא אמרו ייהרג ואל יעבור בשפיכות דמים לבד, שסברא היא (ראה להלן), אבל בגילוי עריות יעבור ואל ייהרג כמו בעבודה זרה (פסקי ר"ד פסחים שם).

¹⁴. ונחלקו ראשונים אם המחלוקת היא על כל דיני אבלות; או רק על דברים-שבצנעא (ראה ערכו. ראה רמב"ן וריטב"א וקורן אורה שם ב).

יהרג ואל יעבור; יעבור ואל ייהרג. 1. כב, טורים נג-קב. 2. ויש מהראשונים הפוסקים כדעה השנייה (הגהות אש"ר כתובות א ד, בשם פסקי מהר"ח, שכתב בשם ר"י; פסקי ר"ד פסחים כה ב וסנהדרין עד א, ועוד). 3. ויש

(תהלים מד כג), ועליהם נאמר: אִסְפוּ לִי חֲסִידֵי כְרִיתִי כְרִיתִי עָלֵי זֶבַח (שם נ ה). רמב"ם יסודי התורה ה ד, על פי פסחים נ א, ובבא בתרא י ב¹⁰. ואם עבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים (רמב"ם שם).

במניין המצוות ומנו ראשונים מצוה זו בכלל מצות קידוש השם (רמב"ם שם א, וספר המצוות מ"ע ט; סמ"ג עשין ה; סמ"ק מד), כשעושה אותה בפרהסיא (סמ"ק שם; מגדל עוז שם ד, בדעת הרמב"ם), וכתבו אחרונים שכשמקדש השם בפרהסיא ועומד להיהרג, מברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש שמו ברבים (של"ה, האותיות א; פתחי תשובה יו"ד קנו סק"ו, בשמו).

והאיסור לעבור, מנו ראשונים בכלל מצות הלא תעשה של חילול השם (רמב"ם שם ד, וספר המצוות ל"ט סג; חינוך רצה), ונחלקו אחרונים אם עובר על איסור זה אף בצנעא (לחם משנה ומרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם); או דוקא בפרהסיא (מים חיים שם; מנחת חינוך רצה יג).

טעם החיוב ומכל מקום עיקר החיוב למסור את הנפש בשלוש עבירות החמורות, כתבו ראשונים שלא מפני קידוש השם הוא (מלחמות לרמב"ן סנהדרין שם; סמ"ק מד; מגן אבות למאירי יט), שהרי חייב למסור הנפש אף בצנעא (ראה לעיל). כן משמע מהמלחמות שם), אלא חומר עצמן הוא (מגן אבות שם, בשם המלחמות; חידושי הר"ן שם)¹¹, ולכן כתבו אחרונים שכשעומד להיהרג בצנעא אינו מברך ברכה (ראה לעיל. של"ה שם; פתחי תשובה שם, בשמו)¹².

להרוג עצמו לא היה יכול להציל עצמו מן העבירה אלא אם כן יהרוג את עצמו, חייב לעשות מעשה בידים להרוג את עצמו בכדי להינצל מן האיסור (קובץ הערות יבמות מח, בדעת המלחמות לרמב"ן סנהדרין שם)¹³. וכיון שבשפיכות דמים ייהרג ואל יעבור, מותר אף לאחר להרוג את הרוג אחר חברו כדי שלא יעבור באיסור רציחה, אפילו במקום שהוא אנוס באיום מיתה על רציחה זו, ואף כשאין בו משום רודף (ראה ערכו). ערוגת הבושם ג עמ' 196). ואם ירא שמא לא יוכל לעמוד בניסיון בשעת השמד, או שירא שיעשו לו יסורים קשים ולא יוכל לעמוד בניסיון, רשאי למסור עצמו למיתה (ארחות חיים, אהבת ה' ויראתו א, על פי בראשית רבה לד יג. וראה ערך מאבד עצמו לדעת).

ייסורים ואם היו מייסרים אותו ביסורים קשים כדי שיעבור, נחלקו ראשונים:

(קובץ הערות יבמות מח, וקובץ ענינים פסחים כה ב, בדעת התוספות), או משום שאלו אף דוחות פקוח נפש (קובץ הערות שם, בדעת הרמב"ן)⁴. עבודה זרה החובה למסור את הנפש בעבודה זרה מנין, שנאמר: וְאֶהְיֶה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ וְגו' וּבְכָל נַפְשְׁךָ (דברים ו ה). ספרי ואתחנן לב; פסחים כה א, ויומא פב א, וסנהדרין עד א, ואפילו הוא נוטל את נפשו (משנה ברכות נד א; תוספתא שם (ליברמן) ו ז; ספרי דברים שם; ברכות סא ב; רמב"ם שם ה ז), שצריך למסור את נפשו באהבתו של הקדוש ברוך הוא (ר"ן פסחים שם), ואל ימנע מלעשות רצון בוראו בשביל פקוח נפש (סמ"ק ג). וכנגד עבודה זרה הכתוב מדבר (כן משמע מהגמ' שם ושם ושם), שכן משמעות הכתוב, שתהא אהבתו חביבה לך יותר מכל החביב עליך (רש"י סנהדרין עד א ד"ה לך נאמר; רבנו יהונתן סנהדרין שם; רא"ה עבודה זרה כז ב, בפירוש הראשון), שלא יעבור זולתו (רא"ה שם)⁵.

שפיכות דמים שפיכות דמים שאמרו בה ייהרג ואל יעבור, סברא היא (פסחים כה ב, וסנהדרין שם), שלא תדחה נפשו את נפש חברו (ראה ערך אין דוחין נפש מפני נפש. רש"י סנהדרין שם ד"ה סברא; רמב"ם שם), מה ראית לומר שדמך אדם יותר, שמא דם חברך אדם יותר (גמ' שם ושם), כלומר מי הוא זה שיודע שנפשו חביבה ליוצרה יותר מנפש חברו (רש"י פסחים שם ד"ה מאי, וסנהדרין שם)⁶.

גילוי עריות גילוי עריות מנין, שכן נאמר בפרשת נערה-המאורסה (ראה ערכו): כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה (דברים כב כו), ונלמד בהקש (ראה ערכו): מה רוצה ייהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה ייהרג ואל יעבור (גמ' שם ושם)⁷.

מי בכלל החיוב כל בית ישראל חייבים למסור את הנפש על שלש עבירות החמורות (ראה לעיל. רמב"ם שם א-ב, וספר המצוות מ"ע ט; סמ"ג עשין ה; סמ"ק ג; חינוך רצו)⁸, בין זכרים ובין נקבות (חינוך שם), ונאמרה בכל זמן, בין בשעת השמד, ובין שלא בשעת השמד (ראה להלן: בשעת השמד), ובכל מקום, בין בצנעא ובין בפרהסיא (ראה להלן: בפרהסיא. אגרת השמד לרמב"ם, עמ' קיד במהדורת מוסד הרב קוק; חינוך שם; ריטב"א עבודה זרה כז ב)⁹.

קידוש השם כל מי שנאמר בו ייהרג ואל יעבור, ונהרג ולא עבר, וחילולו הרי זה קידש את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים, כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחבריו, ואלו הם הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתם, ועליהם נאמר: כִּי עָלֶיךָ הִרְגָנוּ כָּל הַיּוֹם נִחָשְׁכָנוּ פָּצָאן טְבָחָהּ

ראה להלן: בבן נח. 9. אם חייב למסור נפשו דוקא כשהאנס מתכוין להעביר על דתו, או אף כשמתכוין להנאת עצמו, ראה להלן: שלוש עבירות החמורות. 10. ויש מהראשונים מפרשים שלא נאמרו הדברים הללו אל כל מי שנהרג ולא עבר, אלא על אלה שמסרו נפשם להצלת כלל ישראל בלבד (כן משמע מרש"י פסחים שם ד"ה הרוגי לוד, ותענית יח ב ד"ה בלודקיא). 11. ויש שכתבו שחייב למסור את נפשו משום מצות "בכל נפשך" (ראה לעיל. תוספות עבודה זרה נד א ד"ה הא, בשם הסמ"ג; פסקי ריא"ז שם נה א); ויש שכתבו בדעת ראשונים שלא נצטוו למסור עליהן את הנפש אלא משום קידוש השם (אהלי יוסף שם, בדעת המאור שם), אבל משום חומר עצמן אי אפשר לחייבו, לפי שבאונס הוא עושה, ומעשה באונס - לדעתם - אינו נחשב מעשה (חמדת שלמה או"ח לח); ויש שכתבו שמחלוקת אמוראים בדבר (ריטב"א עבודה זרה נד א). 12. ויש מהאחרונים שכתב שמברך כן אף בצנעא (מגדל עוז ליעב"ץ א, אבן בוחן כו). 13. ויש אומרים שאסור לו להרוג את עצמו, שאף על פי ששלוש עבירות החמורות אינן נדחות מפני פיקוח נפש, מכל מקום אף פיקוח נפש אינו נדחה מפניהן, ואסור לו לעשות שום מעשה (קובץ הערות שם, בדעת התוספות ועוד ראשונים).

4. ולדעה שבצנעא יעבוד עבודה זרה ואל ייהרג (ראה לעיל), אף כאן מותר בצנעא להתרפאות, ואסור בפרהסיא (עבודה זרה כז ב, בדעת רבי ישמעאל). 5. או שאף על פי שגם שאר מצוות הן אהבתו של ה', מפרשים הכתוב על עבודה זרה, לפי שנאמר במצוות: וְחִי בָקֶם (ויקרא יח ה), ודרשו: ולא שימות בהם (ראה לעיל), וכדי שלא יהיו הכתובים סותרים זה את זה, למדים מ"וחי בהם" שיעבור ואל ייהרג לענין שאר עבירות שבתורה, ומ"בכל נפשך" למדים שיהרג ואל יעבור לענין עבודה זרה החמורה, שכל המודה בה ככופר בכל התורה כולה (ראה ערך עבודה זרה), ובה תלויה עיקר אהבתו של הקדוש ברוך הוא (רא"ה שם, בפירוש השני; ר"ן שם ופסחים כה א). 6. ולא אמרה תורה וחי בהם, ולא שימות בהם (ראה לעיל) משום כך הותרה עבירה במקום פקוח נפש (ראה לעיל), אלא בזמן שעשיית העבירה מצלת נפשות, מפני שיקרה בעיני הקדוש ברוך הוא נשמה של ישראל, אבל אסור להרוג את חברו כדי להציל את עצמו, שהרי העבירה עשויה, והצלת נפשות אין כאן, שהרי ממה נפשך יש כאן נפש אבודה (רש"י שם ושם). 7. על גדר החיוב למסור נפשו על שאר עבירות בפרהסיא, ראה להלן: בפרהסיא; על גדר החיוב למסור נפשו על שאר עבירות בשעת השמד, ראה להלן: בשעת השמד. 8. על בן נח אם מצווה הוא בכך,

הרמ"ד), ובלבד שאינו שוגג בדבר, כגון שהתרו בו בפירוש שאין האונס מתיר לעבור (חידושי הר"ן שם, בשם רבינו דוד; מאירי שם, בשם יש אומרים), אבל אם עבר על שאר עבירות בפרהסיא או בשעת השמד אין מענישים אותו, שלא עבר אלא על עשה של "ונקדשתי" (ראה לעיל), ורק בשלש עבירות שחיוב מסירות הנפש הוא מחמת חומר עצמן (ראה לעיל) נענש אפילו באונס מיתה (חידושי הר"ן שם, בשם רבינו דוד).

• **יש אומרים שנחלקו אמוראים בדבר: יש אומרים שאם עבד עבודה זרה בפרהסיא חייב מיתה, שהלאו של: ולא תחלוף את שם קדשי (ויקרא כב לב) החזירו לכלל הלאו של: ולא תעבדום (שמות כ ה; דברים ה ט), הן לאיסור עבודה זרה והן לחיוב מיתה, ואם עבד בצנעה - פטור, משום: וְחִי פִקְחָם (ויקרא יח ה), אף על פי שעבר על עשה של: וּבְכָל נֶפֶשׁ (דברים ו ה). תוספות עבודה זרה נד א ד"ה הא, בשם הסמ"ג, בדעת רבא שם; ויש אומרים שהעובד עבודה זרה באונס מיתה לעולם פטור (תוספות שם, בשם הסמ"ג, בדעת רבי זירא שם)¹⁵.**

ספק היה ספק אם חייב למסור את עצמו למיתה או שאינו חייב, נחלקו ראשונים:

• **יש אומרים שאינו חייב, שספק נפשות להקל (תוספות יבמות נג ב ד"ה אין, בצד הראשון, לפי ים של שלמה שם ו ג, ורש"י שם; בתי כהונה ב יב; עזר מקודש לשו"ע אה"ע כ).**

• **יש אומרים שאין בזה דין ספק נפשות להקל, לפי שבקידוש השם לא הקפידה תורה על נפש (תרומת הדשן קצט; תיבת גמא וישב ב)¹⁶.**

שלוש העבירות החמורות

טעם חומר עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, שאם אנסוהו **הפס** לעבור על עבירות אלו ייהרג ואל יעבור (ראה לעיל: החיוב ומקורו), מלבד הלימוד מהכתוב (ראה לעיל: שם) ומהסברא (ראה לעיל: שם), יש טעם לדבר, מפני שהן חמורות מכל העבירות: עבודה זרה, כדי שלא יכפור בקב"ה, ושפיכות דמים, כדי שלא יציל נפשו בדמו של חברו (חידושי הר"ן סנהדרין עד א), וגילוי עריות, מפני שהוא פוגם את הנבעלת והרי זה כאילו הורגה (שאלות ומב, שהרי מצילים אותה - מהרדק (ראה ערכו) לאונסה - בנפשו (ראה ערך הנ"ל), ואם כן בדין הוא שייהרג ואל יעבור (חידושי הר"ן שם).

כשאנו מתכוין אף על פי שלכו תמים באמונת ה', מצווה הוא לעבודה זרה **לעבודה זרה** שייהרג ואל יעבור עבודה זרה, ולא יתן מקום אל המעביר לחשוב שהוא כופר בה' (חינוך רצו), ואפילו אם כוונתו להשתחוות לשמים, שאף בלא אונס - יש הסוברים - שאין בזה חיוב מיתה או קרבן (ראה ערך עבודה זרה) ייהרג ואל יעבור, שלא אמרה תורה שייהרג מפני שיש במעשה עבודה זרה ממש, אלא מפני קידוש השם, להוציא מדעת הבאים להעבירו (ריטב"א שבת עב ב, בשם הר"ר יעקב מקינון).

• **יש אומרים שאפילו אם מייסרים אותו ביסורים קשים, חייב למסור את עצמו לזה ולא לעבור (תוספות כתובות לג ב ד"ה אילמלי, על פי ברכות סא ב; רמב"ן עה"ת שמות לב כא, לגירסתנו), שנקראו היסורים חצי הנפש, והרי מחוייב הוא אף בהריגה, שהיא כל הנפש (רמב"ן עה"ת דברים ו ה).**

• **יש מחלקים: יסורים שאין להם קצבה חמורים הם ממיתה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתקלח, על פי כתובות לג ב; שיטה מקובצת שם, בשם הר"ר אליעזר), ואינו חייב למסור עצמו ליסורים, אבל ביסורים שיש להם קצבה, כשברור הוא שימות במהרה, ימסור עצמו ואל יעבור, שהרי זה כמו מיתה (שיטה מקובצת שם, בשם הר"ר אליעזר; הגהות יעב"ץ שם).**

להציל רבים להציל רבים מישראל ממיתה, מותר לעבור על גילוי עריות, שכן מצינו ביעל אשת חבר הקני ששידלה את סיסרא שיבוא עליה, כדי להתיש את כחו להציל את כל ישראל (מאירי סנהדרין עד ב, על פי נזיר כג ב; מהר"ק קסז, בשם תוספות ר"י מפאריס), ונחלקו ראשונים ואחרונים אם ההיתר הוא אפילו להציל רבים (מאירי שם; שבות יעקב ב קיז); או דוקא להציל את כלל ישראל (כן משמע ממהר"ק שם, בשם תוספות ר"י מפאריס; נודע ביהודה תנינא יו"ד קסא; אור גדול א).

כשעבר ולא מסר עצמו היה מצווה להיהרג ולא לעבור, ועבר ולא מסר את עצמו למיתה, אם נענש על העבירה, נחלקו ראשונים:

• **יש אומרים שפטור, שאונס הוא, ואונס (ראה ערכו) התורה פטרתו (תוספות עבודה זרה נד א ד"ה מתקיף ורשב"א וריטב"א שם, בדעת רבי זירא בגמ' שם; רמב"ם יסודי התורה ה ד, וסנהדרין כ ב; מאירי סנהדרין עד ב; רבנו דוד פסחים כה ב), ואף על פי שחילל את השם (ראה לעיל) מכל מקום אין בית דין מלקים אותו, ואין צריך לומר שאין ממיתים אותו (רמב"ם שם שם; מאירי שם)¹⁴, ואף אינו נפסל לעדות (אגרת השמד לרמב"ם, עמ' קיז במהדורת קאפח; ערוגת הבושם ג עמ' 195, בשמו, והסכים עמו; שו"ת הרא"ש נד א, לפי נודע ביהודה קמא אה"ע עב; שו"ע ורמ"א אה"ע יז ו, לפי נודע ביהודה שם, ורמ"א שם מב ה), שהרי אינו לוקה (נודע ביהודה שם), והריהו כעובר על לאו שאין בו מעשה שאינו נפסל (ראה ערך פסולי עדות. מנחת חינוך רצה יח), ואפילו מדרבנן אינו נפסל (תומים לד ס"ק כג, בדעת הרמ"א), או שאף שאינו לוקה היה נפסל, אלא שכשר משום שיצרו תוקפו שלא להיהרג (שב שמעתתא ז ה); ויש שציידו שנפסל (ערוגת הבושם שם, בשם מורו הר"ב; תומים שם ושב שמעתתא שם, בדעת שו"ת הרשב"א א אלף רלז), אם מדאורייתא, שהוא דומה לעובר עבירה לתיאבון או מחמת חימוד ממון, שנפסל אף כשאין בה מלקות (ראה ערך הנ"ל. שב שמעתתא), או שפסולו מדרבנן כדין העובר על שאר לאו שאין בו מלקות, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל. תומים שם, לדעה זו; ביאור הגר"א יו"ד קיט ס"ק כג).**

• **יש אומרים שאם עבר על אחת משלש עבירות באונס מיתה, חייב מיתה או שאר עונש הראוי לעבירה שעבר (יראים עח, לפי ווי העמודים; ערוגת הבושם שם, בשם ריב"א; חידושי הר"ן סנהדרין סא ב, בשם רבינו דוד; מאירי שם עד ב, בשם יש אומרים; כסף משנה שם, בשם**

ועבר, אם חייב מיתה, ראה ערך הנ"ל: שם; אם מותר לו להקדים ולהרוג את עצמו במקום שחייב למסור את נפשו למיתה, מפרך שלא יעמוד בניסיון, ראה ערך מאבד עצמו לדעת; לא אנסוהו לעבור עבירה, אלא שבאו להורגו, והוא יכול להציל את עצמו על ידי שיעבור עבירה, אם ייהרג ואל יעבור, ראה ערך פקוח נפש.¹⁶ אם רוצה להחמיר ולמסור את עצמו במקום שאינו מחוייב,

¹⁴. על איש שאנסוהו לבוא על הערה, ועבר ולא מסר את נפשו, שיש אומרים שחייב מיתה, לפי שאין קישוי לדעת, ראה ערך אונס א: בעבירות.¹⁵ על חולה שעבר ונתרפא באחת משלש עבירות, אם הוא פטור, לפוטרים כשאנסוהו לעבור באיום מיתה, או שעונשים אותו בעונש הראוי לעבירה שעבר, ראה ערך אונס א: בעבירות; היה יכול למלט את עצמו ולברוח ולא לעבור, ולא ברח

ד קמג) - יכולה לומר שגויה היא (רבי אבין בירושלמי שם), סוברים שמותר לאדם לומר "גוי אני" כדי שלא יהרגוהו (אור זרוע שם ושם; תרומת הדשן קצו, בשמו; ביאור הגר"א יו"ד קנו סק"כ); ואילו האמוראים המעמידים המשנה באישה בריאה (רבי אמי בירושלמי שם), היינו שיכולה לסבול התשמיש (אור זרוע א תשמז), ובאים עליה ואינם הורגים אותה (אור זרוע ד קמג), סוברים שאסור לומר "גוי אני" (אור זרוע שם ושם; תרומת הדשן שם, בשמו; ביאור הגר"א שם).

• יש שכתבו בסתם שהירושלמי מתיר, ושכן ההלכה (הגהות הרמ"א למרדכי סנהדרין תשיט, בשם מרדכי הארוך).

• ויש אומרים שלא נחלקו אמוראים בדבר, והכל אוסרים, שלא אמרו אלא שאינה אסורה להתייחד עם גוים משום שפיכות דמים, מפני שיכולה לומר שגויה היא ולהינצל מהם (רא"ש עבודה זרה ב ד), ומכל מקום איסור בדבר (רא"ש שם; רבנו ירוחם יח ג) שכופר בעיקר הוא, שכיון שרוצים להרגו אם לא יהפוך לדתם, הרי כשאומר שהוא גוי הודה לדתם, וקיבל עליו אלוה שלהם (רא"ש שם) ¹⁹.

להלכה פסקו ראשונים שאסור לומר "גוי אני" (רא"ש שם; רבנו ירוחם שם; כן משמע מתרומת הדשן שם; טושי"ע יו"ד קנו ב), וכתבו אחרונים שהוא הדין כשאומר "איני יהודי" (נדחי ישראל ז).

במה דברים אמורים, כשאומר בפירוש, אבל מותר לומר לשון המשתמעת לשתי פנים, אף על פי שהגויים יבינו שהוא גוי, וכן אם יטעה אותם באופן אחר לחשוב שהוא גוי (חסידים רא, על פי עבודה זרה יט ב; נמוקי יוסף בבא קמא ק"ג א; רמ"א שם ב).

וכן כשהלכו גויים ויהודי בדרך בשעת השמד, ופגעו בהם פריצים ושאלו אם יש ביניהם יהודי, ואמר אחד הגויים: אין בינינו יהודי, ולא אמר לו היהודי: אתה משקר, לא חטא בזה ואין לענשו (ב"ח שם, בשם שו"ת מהר"ם מ"ץ) ²⁰.

מה נכלל בגילוי גילוי עריות, שיהרג ואל יעבור עליו, נכללים בו כל איסורי עריות שיש בהם מיתה או כרת (רבינו דוד עריות)

פסחים כה ב; ריטב"א שם, בשם הרא"ה, וכן הבא על הזכר (ריטב"א שם, בשם הרא"ה), אבל איסור ערוה שאין בו פגם אחרים, כגון הרובע את הבהמה, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שיש בדבר חיוב מיתה (ראה ערך חיבי מיתות בית דין: המיתות, וערך רובע ונרבע), דינו כשאר עבירות שבתורה, שיעבור ואל ייהרג (ראה להלן: בשאר עבירות. ריטב"א שם; חידושי הר"ן סנהדרין עד א, בהוה אמינא; תורה לשמה תצד), שהדבר תלוי בפגם (ראה לעיל. חידושי הר"ן שם), וכן הדין בנרבעת לבהמה, אף לסוברים שגם באשה הנבעלת נאמר דין ייהרג ואל יעבור (ראה להלן. פני יהושע בשו"ת ב מד, וכתובות ג ב לתוספות ד"ה לדרוש).

• ויש אומרים שאין הדבר תלוי בפגם, אלא בעריות שיש עליהן חיוב מיתה או כרת, ואף רובע בכלל (חידושי הר"ן שם, במסקנה; אור גדול א, על פי תורת כהנים ויקרא, חובה פרשה א ח, וירושלמי עבודה זרה ב ב), שאין לנו לחדש דין שלא פירושהו חכמים (חידושי הר"ן שם) ²¹.

לד, בשם האגרות משה). ¹⁹ ויש מהראשונים שכתב, שאף האמוראים המתירים לא התירו אלא משום שיכולה לפרש בלבה שכוונתה ל"גוי קדוש", שבמקום אונס הולכים אחרי דברים-שבלב (ראה ערכו. שו"ת מהרי"ל עב ב); והאמוראים האוסרים סוברים שאף על פי שלבה לשמים אסור, כיון שפיה סותר לזה (שו"ת מהרי"ל עב ג). ²⁰ שמותר גם ללבוש בגדי גויים כדי שיחשבו שהוא גוי, ראה ערך חקות הגוים: בשעת הגזירה. ²¹ על העריות שחייבים עליהן מיתה או כרת, ראה ערך חיבי מיתות בית דין: המיתות, וערך

להשתחוות להשתחוות לאדם השתחוואה של אלהות, אף על פי שאינו עושהו אלוה - ייהרג, משום אביזריהו של עבודה זרה (ראה להלן), ולכן מסר מרדכי עצמו למיתה שלא להשתחוות להמן. והוא הדין אם אנסוהו להשתחוות לקדושים הנוצריים או למוחמד, אף על פי שאין עושים אותם לאלהות, הואיל ומשתחוים לפניהם השתחוואה של אלהות, שאין ההשתחוואה להידור בלבד, שאין הידור למתים (חידושי הר"ן סנהדרין שם).

לכפור אנסוהו לכפור במציאות השם או באחדותו, ייהרג ואל יודה בחילוף האמונה, שמי שאינו מודה באחדות השם ככופר בעיקר, והוא מכלל איסור עבודה זרה (חינוך כה ותיז).

לעבור שאר ולא אמרו בשאר עבירות שיעבור ואל ייהרג (ראה עבירות מתוך להלן: בשאר עבירות) אלא במתכוונים להנאת עצמם, או כשבאו להעבירו על הדת (ראה להלן), אבל אם אומרים לו חלל את השבת - או שאר עבירות - כמודה שאין תורת משה אמת - ייהרג (ריטב"א פסחים כה ב; שו"ת הרדב"ז ד צב) ¹⁷.

להשתמד וכך אם אנסוהו לעבור לדת הישמעאלים, ייהרג ואל לאסלאם ישתמד, כמו בעבודה זרה גמורה, ואף על פי שהם מודים ביחוד השם (ראה ערך גוי: גדרו), שהמודה באמונתם כופר בתורת משה, ואומר שאינה אמת כמות שהיא בידינו (ריטב"א שם; שו"ת הרדב"ז שם), והוא עוזב כל הדת כולה ונהיה כאחד מגויי הארץ, ועוד שצריך לומר שיש אדם - מוחמד - שמעלתו למעלה ממשה רבינו, וזו הריסה בכל הדת (שו"ת הרדב"ז שם); ויש מהראשונים שכתב שאם אנסוהו להודות בנביאות מוחמד, יודה ואל ייהרג, שלא אמרו ייהרג ואל יעבור אלא כשיחייבוהו לעבור עבירה, או לבטל מצוות (ראה להלן), ולא כשאנסוהו לומר דבר בלי לעשות מעשה, וכבר נתאמת אצל הגויים שאין אנו מאמינים באותו דיבור, ואין אומרים כן אלא להינצל מהמלך ולהפסיק דעתו (אגרת השמד לרמב"ם, עמ' קיח במהדורת מוסד הרב קוק).

לשנות מדיני שאלו גוי על דין מדיני התורה ואינו יכול להישמט התורה ממנו, ואם יאמר לו את הדין יוכל לבוא לידי סכנה, אסור לו לשנות את הדין, שכל דבר ודבר מן התורה נקרא תורת השם, ואם הוא משנה מפטור לחיוב וכיוצא הריהו ככופר בכל התורה, ולכן צריך למסור נפשו על זה (ים של שלמה בבא קמא ד ט, על פי גמ' שם לח א; של"ה שבועות, נר מצוה, אות ק במהדורת יד רמ"ה, בשמו) ¹⁸.

לומר גוי אני אם מותר לאדם להגיד "גוי אני", כדי שלא יהרגוהו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שנחלקו אמוראים בירושלמי בדבר, שהאמוראים המבארים מה שאמרו במשנה שהאשה לא תתייחד עם גוים מפני שחשודים על העריות (משנה עבודה זרה כה א), ולא אמרו שלא תתייחד עמם מפני שחשודים על שפיכות דמים, מפני שאפילו אישה - שתש כוחה (רבי אבין בירושלמי עבודה זרה ב א, לגירסת האור זרוע א תשמז, ושם ד קמג), ואינה יכולה לסבול התשמיש (אור זרוע

אם מותר לו, ראה להלן: בשאר עבירות. ¹⁷ ויש מהאחרונים המפרש שאם אנסוהו להודות כן בפה מלא, חייב להיהרג משום זה לחוד, אף בלא חילול השבת, וכן אם אנסוהו להכחיש דברי חז"ל, אבל אם הישראל אינו צריך לומר כן, יחלל שבת ואל ייהרג, ולא איכפת לנו דיבורו של הגוי וכוונתו (מגדל עז ליעב"ץ פנה א אבן בוחר לה, בדעת הרדב"ז). ¹⁸ ויש שכתב שאין הלכה כן, שכן חכמי הדורות לא מיחו במדפיסי התלמוד ושאר ספרים, שכתבו על מקומות שהוזכר גוי, שאין הכוונה לגויים שבזמננו (העקוב למישר (קאה) עמ'

• **ויש אומרים שאינו בכלל גילוי עריות** (תוספות שם ושם ושם, בשם רבנו תם; דרך שניה במאור ומלחמות לרמב"ן שם; רמ"א שם, לפי ביאור הגר"א שם ס"ק טו), **שביאתו כביאת בהמה, ואינה חייבת עליה מיתה, לדעתם** (ראה ערך הנ"ל: שם. תוספות שם ושם ושם, בשם רבנו תם), או **שאינה חייבת מיתה - ולא כרת** (ראה ערך אשת איש וערך חבי כריתות. מלחמות לרמב"ן שם, לדעה זו) - **משום שאינה בכלל אֶשֶׁת רֵעֵהוּ** (ויקרא כ. י. המאור ומלחמות לרמב"ן וחינושי הר"ן שם, לדעה זו).

להיבעל לערוה האשה שאנסוה להיבעל למי שהיא ערוה עליו, נחלקו בה גאונים וראשונים:

• **יש אומרים שהרי זו תיהרג ואל תעבור - כשהיא עושה מעשה, ואינה בכלל "קרקע עולם"** (ראה להלן: כשאנו עושה מעשה) - **שגם זה בכלל גילוי עריות** (רבנו חננאל פסחים שם; ערוך, רצח; תוספות יבמות נד א ד"ה (נג ב) שאנסוה, בשם ר"י).

• **ויש אומרים שאינה חייבת למסור את נפשה, אפילו אם היא עושה מעשה להביא את הערוה עליה** (שאלות מב, לפי העמק שאלה שם ד; רמב"ם יסודי התורה ה ב, לפי העמק שאלה שם; תלמידי רבינו יונה עבודה זרה כח א; מאירי סנהדרין עד א, בשם גדולי קדמונינו), **שגילוי עריות היינו בעילת עריות, וזה אינו שייך אלא באיש ולא באשה, ואצלה דין הבעילה הוא כשאר איסורים שבתורה שיעבור ואל ייהרג** (תלמידי רבינו יונה עבודה זרה שם), **שדין ייהרג ואל יעבור בגילוי עריות אינו אלא משום הפגם, שפוגם האיש את האשה** (ראה לעיל), **וזה אינו שייך באשה** (שאלות שם, לפי העמק שאלה שם; מאירי סנהדרין שם, בשם גדולי קדמונינו).²⁵

למסור להריגה בשפיכות דמים, אפילו לא אמרו לו גויים להרוג את חברו, אלא למסור להם להריגה, ייהרג ואל ימסור (כן משמע מתוספתא תרומות (ליברמן) ז כ, וירושלמי שם ח ד; ריטב"א (החדשים) בבא מציעא פג ב, וכן אם אנסוה להניח את חברו לפני ארי (מנחת חינוך רצה כה). ואפילו גוי האומר לישראל תן לי כלי זינך ואהרוג ישראל זה, ואם לאו אהרוג אותך, והגוי אינו יכול ליטלו שלא מדעתו, אסור לו ליתנו כדי לפדות נפשו (ריטב"א פסחים כה א). ואפילו לסוברים שאינו צריך למסור נפשו על אביזריהו של עבודה זרה וגילוי עריות (ראה להלן) בשפיכות דמים ודאי חייב, משום סברת מה ראית לומר שדמך אדום יותר (ראה לעיל: החיוב ומקורו), שכיון שיש איבוד נפש, לא הותר לעבור שום עבירה משום הצלת נפשו (מנחת חינוך שם).

כשביקשו אחד סיעה של בני אדם שאמרו להם גויים תנו לנו אחד מהסיעה להריגה מכם ונהרגנו, ואם לאו נהרוג את כולכם, ייהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל (תוספתא שם; ירושלמי שם; רמב"ם יסודי התורה ה ה; רמ"א יו"ד קנו א), ואפילו היו שם כמה אלפים (חינוך רצו), שכיון שאין הגויים מייחדים אחד מהם, נמצא שכשהם בוררים האחד מדעתם, הם פודים את עצמם בישראל אחר, ואין דוחין נפש-מפני-נפש (ראה ערכו. ריטב"א פסחים כה א).²⁶

עריות, וצריכה למסור נפשה אם היא עושה מעשה (כתוב שם לראב"ד סנהדרין שם; ריטב"א פסחים שם, בשם יש מי שפירש).²⁵ ויש אומרים שאף שהאשה חייבת למסור נפשה, אבל כשאנה נהנית מהעבירה אינה צריכה להיחרג, וכגון יעל אשת חבר הקני שנבעלה לסיסרא, והכתוב משבחה (שופטים ה כד ואילך), לפי שטובתם של רשעים אינה אלא רעה אצל צדיקים (ראה יבמות קג א-ב), ולכן לא מסרה אסתר נפשה ונבעלה לאחשורוש, אף על פי שהיתה אשת איש (תוספות יומא פב ב ד"ה (פב א) נערה, בשם יש מפרשים, ודחו).²⁶ ויש מפרשים שמחלוקת תנאים היא, ויש הסוברים שכיון שכולם

אנסוהו לבא על הנדה - ייהרג (ריטב"א פסחים כה א, בשם הרא"ה; כן משמע מבית יוסף יו"ד קצה יז; לבוש שם יז).²²

אנסוהו לבוא על גויה, ייהרג ואל יעבור (רמב"ן בתורת האדם, שער המיחוש - ענין הסכנה, עמ' לו במהדורת מוסד הרב קוק, ובמלחמות סנהדרין עד ב; רבינו יונה סנהדרין שם; ריטב"א פסחים כה א, וקדושין מ א בשם מורו; ארחות חיים, ביאות אסורות ח; בית יוסף אה"ע טז, בשמו; רמ"א שם ב).²³ **שהואיל ועל ביאה זו בפרהסיא קנאים פוגעים בו** (ראה ערך בועל ארמית: בפרהסיא), **הרי זה בכלל גילוי עריות** (רמב"ן שם ושם; ריטב"א שם ושם), **ועוד שאם לא פגעו בו חייב כרת מדברי קבלה** (ראה ערך הנ"ל: עונשו בידי שמים. רמב"ן שם ושם; ר"ן יומא פב א; נמוקי יוסף סנהדרין שם).

במה דברים אמורים, בפרהסיא, אבל בצנעא נחלקו ראשונים:

• **יש אומרים שיהרג ואל יעבור אפילו בצנעא** (מלחמות לרמב"ן שם; נמוקי יוסף שם), **ואף שבצנעא אין הקנאים פוגעים בו** (ראה ערך הנ"ל: בפרהסיא), **ואף אין בו חיוב כרת - לסוברים כן** (ראה ערך הנ"ל: עונשו בידי שמים) - **מכל מקום הוא בכלל אביזריהו של גילוי עריות, שהרי אשה זו בפרהסיא חייב עליה כרת** (נמוקי יוסף שם).

• **ויש אומרים שבצנעא אין זה בכלל גילוי עריות, ודוקא בפרהסיא ייהרג ואל יעבור** (רבינו יונה סנהדרין עד ב; ריטב"א שם ושם; ארחות חיים שם), **וכן הלכה** (רמ"א שם).

להיבעל לגוי בת ישראל פנויה שאנסוה להיבעל לגוי, תעבור ואל תיהרג - אף לסוברים שגם האשה צריכה למסור את נפשה בגילוי עריות (ראה להלן) - **שאינו בכלל גילוי עריות** (המאור ומלחמות לרמב"ן ומאירי וחינושי הר"ן ונמוקי יוסף סנהדרין שם; ריטב"א פסחים כה א, בשם הרא"ה; רמ"א יו"ד קנו א), **שאין בו איסור אלא מגזירת בית דינו של שם** (ראה ערך גוי: באישות. מלחמות לרמב"ן ומאירי וחינושי הר"ן ונמוקי יוסף סנהדרין שם), **ואין בו דין קנאים פוגעים בה** (ראה ערך בועל ארמית. מלחמות לרמב"ן שם), **ואף לא חיוב כרת מדברי קבלה** (ראה ערך הנ"ל, מלחמות לרמב"ן ונמוקי יוסף שם). ואפילו אנסוה להיבעל לגוי דרך חיתון - שיש בזה עבירת לאו (ראה ערך חתנות) - אינה צריכה למסור נפשה, שאין חיתון באונס (מלחמות לרמב"ן ומאירי ונמוקי יוסף שם), **ועוד שלא זו היא כשאר חייבי לאוין שאין בהם דין ייהרג ואל יעבור** (ראה להלן: בשאר עבירות).²⁴

במה דברים אמורים, בפנויה, אבל אשת איש שאנסוה להיבעל לגוי, נחלקו בה ראשונים:

• **יש אומרים שודאי שהוא בכלל גילוי עריות** (רבנו חננאל פסחים כה ב ד"ה (כה א) אמר רבי יוחנן; תוספות יומא פב ב ד"ה (פב א) מה, וסנהדרין שם ד"ה והא, וכתובות ג ב ד"ה ולדרוש, בשם ריב"ם; דרך ראשונה במאור ומלחמות לרמב"ן סנהדרין שם; ר"ן בחידושי שם, ובפסחים כה ב; רמ"א שם, לפי הש"ך שם ס"ק יד, בשם כל הפוסקים), **שהרי אם נבעלה מרצונה חייבת על זה מיתה, לסוברים כן** (ראה ערך גוי: באישות. מאירי ונמוקי יוסף שם).

חבי כריתות: בעריות. ²² ויש מהאחרונים שכתבו שאינו בכלל גילוי עריות, ויעבור ואל ייהרג (שו"ת פני יהושע ב מד; תורה לשמה תצד). ²³ ויש מהאחרונים שכתב שיעבור ואל ייהרג, שאינו גילוי עריות (שו"ת הרדב"ז ד צב, בשם הפוסקים). ²⁴ ויש המצדד שצריכה למסור נפשה על איסור חיתון עם גוי - כשאין טעמים אחרים לפוטרה מלמסור נפשה (ראה להלן) - ואפילו אם אין חיתון באונס, או שהיה בדרך זנות, צריכה למסור נפשה משום גזירת בית דינו של שם, שכל זה בכלל אביזריהו של גילוי עריות (ר"ן פסחים שם, וחינושים לסנהדרין שם); ויש שכתבו שאם הוא בפרהסיא הוא בכלל גילוי

• יש אומרים שדוקא בשאר עבירות בפרהסיא אמרו שיעבור ואל ייהרג כשכוונת האנס להנאת עצמו (ראה להלן: בפרהסיא), אבל בשלוש עבירות אף כשמתכוין להנאת עצמו - ייהרג ואל יעבור (כן משמע מהרמב"ם יסודי התורה ה ב; כתוב שם לראב"ד סנהדרין עד ב; מלחמות לרמב"ן שם; ריא"ז בפסקים שם, ובקונטרס הראיות שם; ועוד), שדוקא בשאר עבירות, שהחוב למסור נפשו עליהן בפרהסיא הוא מפני קידוש השם, אמרו שאם כוונתו להנאת עצמו אין חילול השם (ראה להלן: שם), אבל עבירות אלו החמורות לא מפני קידוש השם נאסרו - אלא מפני חומר העבירות עצמן (ראה לעיל) - ולפיכך אף על פי שאין האנס מתכוין להעבירו על המצוה, אסור לעבור עליהן (מלחמות לרמב"ן שם), ואין זה עדיף מצנעה, שבשלש עבירות ייהרג ואל יעבור (ראה לעיל: רבנו דוד פסחים שם), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד קנו א).

• ויש אומרים שאם כוונת האנס להנאת עצמו - בלבד, ולא לדבר אחר (רבנו יהונתן סנהדרין שם) - אינו חייב למסור נפשו, אפילו באיסור גילוי עריות (המאור שם; רבנו יהונתן שם) ובאיסור עבודה זרה (שאלתות מב, על פי גמ' שם; רבנו יהונתן שם; מאירי שם ושם), ואף על פי שנאסרו משום חומרתן ואף בצנעה, לא נאסרו אלא כשהיתה כוונתם להעביר על הדת, אבל כשכוונתם להנאת עצמם - לא (מגן אבות למאירי יט) ³¹. אכן בשפיכות דמים שדין ייהרג ואל יעבור שאמרו בה הוא משום הסברא של "מה ראית" (ראה לעיל: החוב ומקורו), הרי זה ייהרג ואל יעבור אף כשכוונת האנס להנאת עצמו - כגון שיש לו עליו דין נקמה (מאירי סנהדרין שם) - שהרי אף באופן זה יש את הסברא של "מאי חזית" (המאור שם), שהעבירה עשויה, ויש שם נפש אבודה (מאירי שם) ³².

אביזרייהו שלש עבירות החמורות, לא בהן בלבד אמרו שיהרג ואל יעבור, אלא אף ב"אביזרייהו" (ראה ערכו) [שאר איסורים הנמשכים מהן] (תורת האדם לרמב"ן ענין הסכנה, עמ' לה במהדורת מוסד הרב קוק; שערי תשובה לרבנו יונה ג קלו; חינוך רצו; רא"ה עבודה זרה כז ב; ועוד), ואפילו על אביזרייהו שאין עליהם חיוב מיתה אלא איסור לאו בלבד (ר"ן פסחים כה א; נמוקי יוסף סנהדרין עד ב), כגון איסורי לאוין בעבודה זרה שאין בהם חיוב מיתה (מלחמות לרמב"ן שם; רא"ה עבודה זרה שם; רבנו דוד פסחים כה א; רמ"א יו"ד קנו א) ³³.

אכן, באיסורי לאוין שנאמרו בביאה על עריות, כגון שאנסו כהן שיבוא על גרושה, שהיא מחיבי-לאוין (ראה ערכו), כתבו ראשונים שכל אשה שקידושין תופסים לו בה (ראה ערך הנ"ל: מהותם וגדרם) אינה בכלל עריות להיהרג עליה (חינוך רצו, בשם מורה), ולא אמרו ייהרג ואל יעבור אלא בעריות שחייבים עליהן מיתת בית דין או כרת, אבל בחייבי לאוין גרידא - לא (כן משמע ממלחמות לרמב"ן ומאירי סנהדרין עד ב, ורבנו דוד פסחים כה ב, וריטב"א שם א) ³⁴. ומכל מקום, אם אנסוהו לעבור בלאו שאינו מיוחד בעבודה זרה,

ואף על פי שכולם ייהרגו, אסור למסור אחד מהם, שאם ירצו למסור את זה, נאמר להם מה ראיתם שתמסרו את זה, מסרו אחר והצילו את זה, ומה ראית שנפשו של האחר חביבה יותר - היינו שאם נתיר למסור אחד כיון שיהרג בלאו הכי, הרי אפשר למסור גם אחר, וזה לא ייהרג, ובטל ההיתר - ונמצא שאי אפשר למסור שום אחד מהם, וייהרגו כולם (כסף משנה שם; יפה תואר לבראשית רבה צד ט; ברכי יוסף יו"ד קנו ז) ²⁷.

כשייחדו אחד ייחדו הגוים למסור להם אחד להריגה, כשבע בן להריגה בכרי (ראה שמואל ב כ טו-כב), ואמרו שאם לא ימסרוהו ייהרגו כולם, ימסרוהו להם ואל ייהרגו (תוספתא שם; ירושלמי שם; רמב"ם שם; רמ"א שם). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין רשאים למסור אלא כשהיה אותו אדם חייב מיתה כשבע בן בכרי (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם) ²⁸.

• ויש אומרים שמותר למסור אף על פי שאינו חייב מיתה (רבי יוחנן בירושלמי שם) - כיון שאפילו לא ימסרוהו ייהרג והם נהרגים עמו - וכיון שאין דרך שינצל, לא שייך כאן סברת "מה ראית" (ראה לעיל: החוב ומקורו). כן משמע מהכסף משנה שם) - אבל אם כשלא ימסרוהו הוא ניצל, אסור למסור להציל עצמם (רש"י סנהדרין עב ב ד"ה יצא ראשו, על פי התוספתא שם; ריטב"א פסחים כה ב) ²⁹.

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם שם; מכתם פסחים שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים); ויש פוסקים כדעה השניה (כן משמע מהחינוך רצו; מאירי סנהדרין שם; רמ"א שם, בסתם).

בתלמוד אמרו על אחד שייחדו הגוים להריגה, ואמרו שאם לא ימסרוהו יחריבו כל העיר, ומסרו להם אחד האמוראים, ואמר לו אליהו הנביא שאינה משנת חסידים (ירושלמי שם; בראשית רבה צד ט), שהיה צריך הדבר להיעשות בידי אחרים (בראשית רבה שם; מאירי שם), שאין זו משנת חסידים לעשותה לכתחילה על ידי בעל הוראה, אלא על ידי אחרים (שו"ת הבי"ח מג-מד; מגדל עז לעיב"ץ א אבן בוחן עג), שראוי לחסיד לקדש עצמו במותר לו, ולמסור נפשו לסכנה קודם שימסור נפש מירשאל, שהוא מעשה מכוער (חבור תשובה למאירי א ז יב) ³⁰.

בגילוי עריות, אם אמרו גוים תנו לנו אשה אחת מכם לטמאה, ויחדוה, ואם לאו נהרגו את כולכם, ימסרו אותה להם ולא ייהרגו, שהרי אף האשה עצמה, הואיל ואינה עושה מעשה, תעבור ואל תהרג, לסוברים כן (ראה להלן: ט"ז יו"ד קנו סק"ט; מגדל עז שם סט), ואם לא יחדו אחת, אינן רשאיות להציל עצמן באחת מהן משום "מה ראית", ואם אחת מתרצה להימסר להצלת כולן, זכות הוא לה (מגדל עז שם).

להנאת עצמם אנסוהו גוים להנאת עצמם לעבור על אחת משלוש העבירות, נחלקו ראשונים:

ואל יעבור, לפי שלא שייך בה דרך של הנאת עצמו (המאור שם). ³². ויש שנראה מדבריהם שבכל שלוש העבירות החמורות, ואף שפיכות דמים בכלל, אם האנס מתכוין להנאת עצמו הרי זה יעבור ואל ייהרג (רבנו יהונתן שם; שלטי גבורים שם, בשם יש אומרים). ³³. ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים שבאביזרייהו של עבודה זרה וגילוי עריות יעבור ואל ייהרג (מנחת חינוך רצה טו, בדעת התוספות והרמב"ם ועוד; אור גדול א, ושפת אמת פסחים שם, בדעת הרמב"ם); ויש מן הראשונים שכתב שלא החמירו באביזרייהו כבעבירות עצמן, אלא כשורצה ליהנות מן האיסור, כדי שלא יבא להימשך ולהיכשל בעבירה ההיא, וכן בעריות כדי שלא יהיו בנות ישראל פרוצות בעריות (נמוקי יוסף בבא קמא קי א). על איסור יחוד עם ערוה, אם הוא בכלל באביזרייהו של גילוי עריות, ראה ערך יחוד: האיסור וגדרו. ³⁴. ויש שכתבו

נהרגים בודאי, מותר למסור אחד (יפה תואר שם, בשם יש מפרשים, ומנחת בכורים לתוספתא שם, ושו"ת הבי"ח מג, בהוה אמינא, בדעת רבי יהודה בתוספתא שם). ²⁷. ויש מהפוסקים שכתב שלא אסרו אלא למסור בידים, אבל בדברים בעלמא מותר (שו"ת הרמ"א יא). ²⁸. החייב מיתה בדיני ישראל (מאירי סנהדרין עב ב; מהר"ם חלאוה פסחים כה ב, בשם איכא מאן דאמר), אבל בדיני גוים הרי הוא ככל ישראל (מאירי שם), שאינו חשוב רודף (ראה ערכו). זכרון שמואל פג; ויש שכן הדין אף בדיני הגוים שיחדוהו (שו"ת הבי"ח מג; ט"ז שם סק"ח). ²⁹. ולדעה החולקת קבלה היא שבשפיכות דמים ייהרג, ואפילו כשאין סברת "מה ראית" (כסף משנה שם). ³⁰. ויש מהראשונים שפסק - על פי זה - שלמרות שמותר למסור למיתה, אין מורים כן לכתחילה (רמב"ם שם). ³¹. אלא שיש מהם שכתבו שבעבודה זרה עצמה לעולם ייהרג

עבודה זרה ג, על פי הר"ן סנהדרין עה א) - ימות ואל יעבור (גמ' שם; רמב"ם יסודי התורה ה ט) ³⁷. שאף שאין בדבר גילוי עריות, אלא שעובר בלאו של לא תקרבו לגלות ערוה (ויקרא יח ו), שהוא לאו שבגילוי עריות (ראה ערכו) - או שאיסורו מדרבנן (ראה ערך גלוי עריות: קריבה לעריות) - ימות ואל יעבור (רבינו דוד פסחים כה א) ³⁸.

השחתת-זרע (ראה ערכו מותרת היא במקום סכנה, שאינה בכלל גילוי עריות (שו"ת פני יהושע ח"ב מד; חזון איש יו"ד קד סק"ג), ולא בכלל שפיכות דמים (שו"ת פני יהושע שם).

איסורי דרבנן איסורים מדרבנן בשלש עבירות החמורות, נחלקו בהם ראשונים:

- יש אומרים שאף בהם יש דין ייהרג ואל יעבור, שכיין שבעיקרם יש דין ייהרג ואל יעבור, בכלל אביזריהו הם (ר"ן פסחים כה ב, ובחידושי שם; ריב"ש רנה; שו"ת הרא"ם א נט; משנה למלך יסודי התורה ה ב, בשמו; ביאור הגר"א יו"ד קנה ס"ק טז וס"ק כב).
- ויש אומרים שאיסורים מדרבנן אינם בכלל אביזריהו, ויעבור ואל ייהרג (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קכו, לפי בית יוסף יו"ד קצה יז; ש"ך יו"ד קנה סק"י).

כשאנו עושה מעשה

שפיכות דמים מי שאנסו אותו להניח להשליכו על תינוק להורגו, ואם לא יניחם להשליכו ייהרגוהו, כתבו ראשונים שאינו חייב למסור את נפשו בכדי שלא יזרקוהו (תוספות פסחים כה ב ד"ה אף, וסנהדרין עד ב ד"ה הא, ויבמות נד א ד"ה ג) אין; רא"ש יבמות ו א; מאירי סנהדרין עד ב; רמ"א יו"ד קנה א). וכן אם רוצים להכות בגופו אדם אחר ולהורגו, אינו חייב למסור את עצמו למיתה, כיון שאינו עושה מעשה כלל, אלא אחרים עושים בו מעשה (רא"ש כתובות א ד). וכן אם אמר הגוי לישראל שיהרגנו אם לא יניח לגוי להרוג את פלוני, אין לו למסור את עצמו על הדבר (חידושי הר"ן סנהדרין עד ב). וכן אם היה ישראל מושלך בבור, ואמר אנס לאדם מישראל: אם תעלהו אהרוג אותך, אינו חייב להעלותו (מאירי שם). וסברא היא שאינו חייב להציל את חברו בדמו - כשאנו עושה מעשה, ואפילו באופן שיש בו דין רציחה (חידושי רבנו חיים הלוי יסודי התורה ה א, לדעה זו) - שכן לעומת סברת "מה ראית" הרגילה (ראה לעיל: החיוב ומקורו), כאן ישנה סברא הפוכה: מה ראית לומר שדם חברך אדום יותר, שמא דמך אדום יותר (תוספות שם ושם ושם; רא"ש שם), שכשם שאומרים "מה ראית" לענין שימסור עצמו למיתה ולא ישפוך דם, דהיינו שאינו בדין שיציל את עצמו בדמו של חברו, כך אין סברא שימסור את עצמו למיתה כדי להציל את חברו מן המיתה (חידושי הר"ן סנהדרין שם), ושם ואל תעשה עדיף (חידושי רבנו חיים הלוי שם). ועוד שהטעם של "מה ראית" המחייבו למסור את נפשו, אינו שייך אלא כשהורג את חברו בידים, ולא במקום שהורגים בגופו, לפי שאינו נחשב רוצח במה שהורגים בגופו (רא"ש יבמות שם), והמשלך אותו על התינוק הוא ההורג, ולא הישראל המושלך (חידושי הר"ן סנהדרין שם), ואינו אלא כעץ וכאבן בידיו של הרוצח המשלך אותו (חידושי רבנו חיים הלוי שם) ³⁹.

ואל יעבור, ועל טעמי הדבר, ראה גמ' שם. ³⁸ ויש שכתבו שלא אסרו להתרפא בקריבה לאשה אלא אם נאנס מחמת עבירה, שחלה אחרי שחשק בה (כן משמע מתוספות חכמי אנגליה שם; שו"ת הרדב"ז ד ב; תוספת יום הכפורים יומא פב א). ³⁹ ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שחולקים וסוברים שאפילו במקום שהרציחה היא בשב ואל תעשה, מכל מקום ייהרג ואל יעבור (תוספת יום הכפורים יומא פב א, בדעת הרמב"ם והטושי"ע;

כגון שאנסוהו להכשיל גויים לעבוד עבודה זרה, שאיסורו הוא משום לפני-עור-לא-תתן-מכשול (ראה ערכו), כתבו ראשונים שאינו חייב למסור נפשו (מלחמות לרמב"ן שם; חינוך שם; רבנו דוד שם; ר"ן פסחים שם; רמ"א יו"ד קנה א), ובשאר עבירות נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שהוא הדין אף בהם (לבוש שם א).
- ויש אומרים שהדין כך רק בעבודה זרה, אבל בשפיכות דמים אף כשאנסוהו להכשיל בה אחרים, הרי זה ייהרג ואל יעבור, שהרי על ידיו יהיה אחר נהרג, ויש כאן איבוד נפש, ואין לו היתר של "וחי בהם" (אור גדול א).

רפיו מעצי היה חולה שיש בו סכנה, ורפואתו היא על ידי עצי אשרה אשרה (ראה ערכו), אסור לו להתרפא בהם משום עבודה זרה (פסחים כה א; ירושלמי שבת יד ד ועבודה זרה ב ב) ³⁵. ונחלקו הדעות:

- יש אומרים שהאיסור אינו אלא כשאומרים לו שיתרפא דוקא מעצי אשרה, אבל אם אמרו לו שיתרפא מעלים סתם, מותר להתרפא מעצי אשרה (ירושלמי שם ושם, לגירסת תוספות עבודה זרה כו ב ד"ה שאני, בשם ר"י, וסמ"ג לאוין מה, ורא"ש שם ב ח; מאירי שם כה א; שו"ע יו"ד קנה ב, בסתם; ש"ך שם ס"ק יא, שכן הסכמת הפוסקים), שהאיסור להתרפא הוא דוקא כשמתכוין להתרפא מאותו עץ מכח שהוא עבודה זרה, אבל אם מתרפא בו משום שמין עץ זה יש בו סגולה או כח טבעי לרפואת אותו חולי, ולא מצא אלא של אשרה, הרי זה מותר (המכתם פסחים כה א), והטעם שלא יתרפא בעצי אשרה לפי שהוא כמחזק ידי עובדי האשרה, פן יאמרו שהאשרה הצילתו (שערי תשובה לרבנו יונה ג קלו; שו"ת הרא"ש יט יז), או משום החשש שיבוא להימשך אחרי עבודה זרה (תוספות פסחים שם ד"ה חוץ), או משום שהוא נראה כמודה בה (רש"י שם ד"ה למה; פסקי ריא"ז שם), והדברים אמורים ברפואה שיש לטעות בה שכח עבודה זרה גרם את הרפואה (תוספות שאנן עבודה זרה כו ב, בשם רבנו תם), וכן מותר להיכנס לבית עבודה זרה להינצל ממות (שו"ת הרא"ש יט יז; טושי"ע יו"ד קנה א), שאין ההצלה משום כח ועילוי שיש בעבודה זרה, ואין לחוש שיבא להימשך אחריה (שו"ת הרא"ש שם) ³⁶.

- ויש אומרים שלא יתרפא בעצי אשרה אפילו אם אמרו לו שיתרפא מעלים סתם (ירושלמי שם ושם, לגירסתנו; רא"ה עבודה זרה כו ב; ריטב"א פסחים שם, בדעת הבבלי; מאירי שם; שו"ע שם, בשם יש אוסרים; רמ"א יו"ד קנה א, לפי ביאור הגר"א שם קנה ס"ק יד), לפי שאין טעם האיסור שמא יבוא להימשך אחרי העבודה זרה, אלא משום שנהנה מעבודה זרה, ועובר בלאו של וְלֹא יִפְקֹד בְּיָדָךְ מְאֻמָּה מִן הַחֵרֶם (דברים יג יח. חידושי הר"ן ורבנו דוד פסחים שם).

רפיו מאביזריהו וכן בגילוי עריות, אם נאנס מחמת חולי, כגון שנתאוה לאשת איש, וחלה מרוב אהבתו עד שנטה למות, ואמרו הרופאים שאין לו רפואה עד שתביעל לו, או עד שתעמוד לפניו ערומה, או עד שתספר עמו מאחורי הגדר - שיחה סתם (כן משמע מחוות יאיר קפב, ושו"ת פני יהושע ב מד); ויש מפרשים בדברי חשק שיצרו נהנה מהם (זרע אברהם (יצחקי) יו"ד ה, ופרשת הכסף

שאפילו על לאו בעלמא ייהרג ואל יעבור (שו"ת הרא"ם נט; משנה למלך יסודי התורה ה ב, בשמו; תוספת יום הכפורים יומא פב א, בדעת הרמ"א; ועוד). ³⁵ ויש מהראשונים שהשמיט (הרמב"ם), וביארו אחרונים בדעתו שסובר שבאביזריהו של עבודה זרה וגילוי עריות יעבור ואל ייהרג (ראה לעיל. מנחת חינוך רצה טו; אור גדול א; שפת אמת פסחים כה א). ³⁶ ועוד, שהבית עצמו איננו עבודה זרה (שו"ת הרא"ש שם). ³⁷ היתה פנויה, אם אף על פי כן ימות

להתקשות, כיון שאין קישוי אלא לדעת (ראה ערך אונס א) הרי זה כמעשה, וייהרג ואל יעבור (תוספות שם ושם; רא"ש יבמות שם ותוספות הרא"ש שם; חידושי הר"ן פסחים כה א), ואף על פי שאין הקישוי עבירה אלא הביאה, כיון שאי אפשר לעבירה בלא קישוי, ראוי הוא ליהרג על כך כמו על הביאה עצמה (ריטב"א יבמות שם) ⁴².

בעבודה זרה בעבודה זרה, אם כפפו קומתו לפני עבודה זרה, כתבו ראשונים שכשם שבשפיכות דמים וגילוי עריות - לדעתם - אם אינו עושה מעשה יעבור ואל ייהרג (ראה לעיל), כך בעבודה זרה (תוספות ישנים יומא פב א ד"ה חוץ; רא"ש כתובות א ד), כיון שאינו עושה מעשה כלל, אלא אחרים עושים בו מעשה (רא"ש שם). וכתבו אחרונים שלסוברים שבגילוי עריות ייהרג ולא יעבור אפילו כשאינו עושה מעשה (ראה לעיל), הוא הדין בעבודה זרה (תוספות יום הכפורים יומא שם) ⁴³.

בשאר עבירות

שאר העבירות מלבד השלש החמורות, שאנו אומרים שאם אנסו גוי לעבור עליהם, יעבור ואל ייהרג (ראה לעיל: החיוב ומקורו), הוא אפילו כשהאונסים אותו בכך אינם עושים כן להנאת עצמם, אלא מתכוונים להעבירו על הדת (שאליות מב; כן משמע מרש"י סנהדרין עד ב ד"ה שדי; רמב"ם יסודי התורה ה ב; המאור סנהדרין עד ב), כגון שאומרים לו חלל שבת כדי לעבור על דתך (ריטב"א שם). ולא גזרו שמא ירגילו להמריך הלבבות - כדרך שאמרו בשעת השמד שאפילו על מצוה קלה ייהרג ואל יעבור, שלא ירגילו הגויים להמריך את הלבבות לכך (ראה להלן: בשעת השמד) - לפי שאין זה אלא בדרך אקראי, ואין הגויים רגילים בכך, ולפיכך בצנעה שאין כאן חילול השם, יעבור ואל ייהרג (מהרי"ק קעד) ⁴⁴.

עבירות שחכמים אף בעבירות שאמרו עליהן שהן חמורות כמו שלוש הפלוג באיסורם עבירות החמורות, כגון לשון-הרע (ראה ערכו). ערכין טו ב), ומי שאינו מבקר את החולה (נדרים א), אם אנסוהו לעבור עליהן הרי זה יעבור ואל ייהרג, שדרך חכמים להפליג בחומרת העבירות כדי שישמר האדם מלהיכשל בהן, אך לא אמרו כן לענין ייהרג ואל יעבור (ריב"ש קעא; שו"ת פני יהושע ב מד) ⁴⁵.

⁴² ואפילו לסוברים שמשמש מת בעריות חייב, וכיון שאינו עושה מעשה אינו צריך למסור נפשו על כך, מכל מקום כיון שאם מתקשה נתרבת הנאתו, נחשב כאילו עשה כל המעשה מדעת, ולפיכך יש לו למסור נפשו שלא לבא על הערוה בקישוי (תוספות יומא שם, בתירוץ השני; רא"ש ותוספות הרא"ש שם). ⁴³ בשעת השמד, אם מחוייב למסור עצמו דוקא אם אנסוהו לעבור במעשה, ראה להלן: בשעת השמד; על מי שאנסוהו להודות בדיבור לעבודה זרה, או לכפור במציאות השם או באחדותו, אם צריך למסור את נפשו ולא להודות בדבר, ראה לעיל: שלוש עבירות החמורות. ⁴⁴ ויש מהראשונים סוברים שלא אמרו שבצנעה בשאר עבירות יעבור ואל ייהרג אלא כשהגוי עושה להנאת עצמו, אבל כשמתכוין להעבירו על הדת, הרי זה ייהרג ואל יעבור (סמ"ק ג; מרדכי סנהדרין תשיט). ⁴⁵ יש מהתנאים הסובר שאף על הגזל ייהרג ואל יעבור (רמב"ן כתובות יט א, בשם רבי מאיר בברייתא חיצונית; רא"ש וריטב"א שם, בשם רבי מאיר בתוספתא), וביארו אחרונים טעמו, שהרי אמרו: כל הגזול את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו (מהר"ם שיק יו"ד שמו; אור גדול א; תורת רפאל ז מט), או משום שהגזל חשוב אביזריהו של רציחה, לפי שחזקה אין-אדם-מעמיד-עצמו-על-ממונו (ראה ערכו), וסופו לבוא לידי שפיכות דמים, כשם שאמרו מטעם זה שהבא במחתרת (ראה ערכו) חשוב רודף (ראה ערכו), ומותר להורגו (קרבן העדה שבת יד ד; שו"ת חתם סופר ח"מ א); ויש סוברים שלדעתו אף על עדות שקר בממונו ייהרג ואל יעבור (רא"ש שם, בשם יש אומרים, על פי גמ' שם, ודחה); ומכל מקום אין הלכה כמותו (רמב"ם יסודי

גילוי עריות שאין בו מעשה, כגון אשה הנבעלת למי שהיא ערוה עליו, שהיא אינה עושה מעשה בבעילה זו, אם אונסים אותה על כך, שאם לא תיבעל לו תיהרג, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שתעבור ואל תיהרג (רש"י יומא פב א ד"ה אף נערה; תוספות יבמות נג ב ד"ה אין, וכתובות ג ב ד"ה לדרוש, לדעת ריב"ם; המאור פסחים כה ב; מלחמות לרמב"ן שם, וסנהדרין שם, בדעת אביי; רא"ש יבמות שם; רמ"א יו"ד קנא א), כמו אסתר שלא היתה צריכה למסור את נפשה בכדי לא להיבעל לאחשורוש (רש"י יומא שם), משום שהיא כ"קרקע עולם" (תוספות שם ושם, על פי סנהדרין עד ב) ⁴⁰.

• ויש אומרים שתיהרג ואל תעבור (רבנו חננאל פסחים שם ד"ה כה א) אמר רבי יוחנן; ערוך, רצח; תוספת יום הכפורים שם, בדעת הרמב"ם והטושי"ע; יד המלך ורבנו חיים הלוי ואבן האזל יסודי התורה ה א, בדעת הרמב"ם), שכשם שהאשה שזינתה אין סברא זו של "קרקע עולם" פוטרת אותה מעונש מיתה, כמו כן במקום שהיא אנוסה אין סברא זו פוטרתה מהחייב למסור את הנפש שלא לעבור לכתחילה, שכיון ששלוש עבירות שאמרו בהן שייהרג ואל יעבור איסורן חמור כל כך עד שאפילו באונס מחוייב למסור את נפשו שלא יעבור עליהן, אין האונס מועיל מאומה, ואין הבדל בין שנעשתה העבירה באונס או שלא באונס (יד המלך שם). ואסתר שלא מסרה נפשה בכדי לא להיבעל לאחשורוש, הרי זה מפני שבעילת אחשורוש לא היה בה משום גילוי עריות (רבנו חיים הלוי שם) ⁴¹.

גילוי עריות האיש שאנסו אותו לבא על הערוה באופן שאינו עושה מעשה, כגון שנתקשה לאשתו - או אף אם לא נתקשה, ויודע שלא יתקשה, לסוברים שמשמש מת בעריות חייב (ראה ערך ביאה: משמש מת) - ובאים להדביקו על הערוה, ואינו יכול להינצל מן העבירה אם לא שייהרג, יש מהראשונים שכתבו שאינו מחוייב למסור את עצמו - כשם שהאשה אינה מחוייבת למסור נפשה כשאינה עושה מעשה (ראה לעיל) - מכיון שאינו עושה מעשה (תוספות יומא פב ב ד"ה פב א) נערה ויבמות נג ב ד"ה אין; רא"ש יבמות ו א, ותוספות הרא"ש שם), אבל אם אמרו לו כשאנו מקושה הנח שיתקעו בערוה, והוא יודע בעצמו שאם ידביקוהו סופו

רבנו חיים הלוי שם, בדרך השניה, בדעת הרמב"ם), ואף על פי שבאופן זה אין שייכת הסברא "מאי חזית", עיקר הטעם שבשפיכות דמים אומרים ייהרג ואל יעבור אינו משום סברא זו, אלא קבלה היא שקבלו חכמים, אלא שנתנו בדבר טעם מסברא במקום שטעם זה שייך (תוספות יום הכפורים), או שמשום הסברא של "מאי חזית" יש לומר שנפשו ונפש חברו שקולות הן, וממילא אין איסור רציחה נדחה מפני פיקוח נפש, ולכן ייהרג ואל יעבור בכל אופן, אפילו כשאנו עושה מעשה בידים (רבנו חיים הלוי שם). ⁴⁰ ויש ראשונים שנראה מדבריהם שאין לחלק בכך (המאור סנהדרין שם, לפי מלחמות לרמב"ן ור"ן פסחים שם; מלחמות לרמב"ן שם ושם), ש"קרקע עולם" היינו שהאשה אינה עושה מעשה, אבל אם אונסים אותה לעשות מעשה ולהביא עליה את הערוה בידים, הרי זו תיהרג ולא תעבור (תוספות יבמות נד א ד"ה נג ב) אין; תוספות שאנץ פסחים כה ב; רא"ש כתובות א ד ויבמות שם). ⁴¹ ואף על פי שדין ייהרג ואל יעבור בעריות למדים מרציחה, וברציחה אינו חייב למסור נפשו שלא לעבור על האיסור בשב ואל תעשה, לסוברים כן, מכל מקום לענין עריות אפשר שיייהרג ואל יעבור אפילו כשאנו עושה מעשה, שהחילוק בין שב ואל תעשה לבין מעשה בידים לענין רציחה אינו משום חומר מעשה בידים, אלא מפני ששתי הנפשות שקולות הן, ולכך שב ואל תעשה עדיף, מה שאין כן לענין עריות שאין שייך לומר שפיקוח נפש שקול כעריות, וכיון שלמדים מרצח את עיקר הדין שאין האיסור נדחה מפני פיקוח נפש, שוב אנו אומרים בכל אופן שתיהרג ולא תעבור, ואפילו אינה עושה מעשה בידים (רבנו חיים הלוי שם).

יעבור (סנהדרין עד א; רמב"ם יסודי התורה ה ב; טוש"ע יו"ד קנז א), ויקדש את השם בפני חבריו ישראל (רש"י שם ב ד"ה ערקתא), שמצווה אדם על קדוש-השם (ראה ערכו) להראות לכל כי הוא מוסר נפשו וכל אשר לו בעבור כבוד שמו הקדוש (רבנו יהונתן שם ב), שנאמר: וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב). כן משמע מהמ"מ שם), ונאמר: וְלֹא תַחֲלֹל אֶת שְׁם קִדְּשִׁי (ויקרא שם). שאילתות מב; תוספות עבודה זרה נד א ד"ה הא).

פרהסיא אין פרהסיא פחותה מעשרה בני אדם (סנהדרין עד ב; ירושלמי שביעית ד ב; רמב"ם יסודי התורה ה ב; שו"ע יו"ד קנז א), וכולם ישראלים, שאפילו היה בהם גוי אחד אין זו פרהסיא (גמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), שנאמר: וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב), ונאמר במרגלים: הִבְדְּלוּ מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת (במדבר טז כא), ולמדים "תוך" מ"תוך", מה שם עשרה וכולם ישראלים, אף כאן עשרה וכולם ישראלים (גמ' שם) ⁴⁹, ואף מומרים וכופרים מצטרפים להיחשב פרהסיא (אגרות משה יו"ד א ע) ⁵⁰.

מצוה קלה מצוה קלה שאמרו שיש למסור עליה את הנפש בפרהסיא - וכן יש למסור עליה את הנפש בשעת השמד (ראה להלן: בשעת השמד) - אמרו בה שאפילו לשנות מדרך ישראל בענין שרוך הנעל, הרי זה ייהרג ואל יעבור (סנהדרין עד ב, ורש"י ד"ה ערקתא). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין בשינוי זה מצוה אלא מנהג יהדות בעלמא (רש"י שם; רי"ף שם, לפי רבנו יהונתן שם), ואפילו עליו יש להיהרג ולא לעבור, וכן הלכה (טור יו"ד קנז, לפי בית יוסף שם א).

• יש אומרים שיש בשינוי זה איסור מדרבנן (אשכול (אויערבך) ב עמ' 119; ריטב"א חולין קא ב, בשם תוספות), ולכן בשעת השמד, אם גזרו לעבור על תקנות חכמים, ייהרג ואל יעבור (אוהל מועד א א, ראשית חכמה ג ג; ריב"ש שג, והובא בשמ"ק כתובות ג ב; שלטי גיבורים סנהדרין שם (זו ע"ב בדפי הרי"ף)).

• ויש אומרים שיש בשינוי זה איסור מן התורה, של הליכה בחקות-הגוים (ראה ערכו). כן משמע מיד רמ"ה שם, וריטב"א שבת קל א), ודוקא על מצוה אמור שיהרג ואל יעבור, ולא על מנהג (רמב"ם יסודי התורה ה ב, לפי כסף משנה שם).

וכן אם אמר גוי לישראל לשנות בכלי צבוע, ייהרג ולא ישמע לו (ירושלמי שביעית ד ב, וסנהדרין ג ה), ונחלקו המפרשים:

• יש מפרשים שהכלי צבוע בצבע אדום, ורצונו של הגוי שיחשבו הרואים ששתה ישראל סתם יינם כדי להמיר דתו (ר"ש סיריליאו שביעית שם).

• יש מפרשים שרצונו של הגוי שיחשבו הרואים שעבר ישראל על איסור סתם יינם (מים חיים יסודי התורה שם).

• יש מפרשים שרצונו של הגוי שיחשבו הרואים שעושה ישראל

לקטוע איבר אנסוהו לקטוע אבר לחברו, כתבו ראשונים שמותר לו לקטוע, משום פקוח נפש שלו (ערוגת הבושם ג עמ' 199, בשם מורי הר"ב; הגהות הרמ"א למדכ"י סנהדרין תשיח), ואף במקום שיש לחוש שמא ימות חברו על ידי קטיעה זו, נסתפקו אחרונים שמא אומרים אין-ספק-מוציא-מדי-ודאי (ראה ערכו), שאם לא יקטע אבר חברו ודאי ייהרגוהו, ורשאי לקטוע האבר לחברו (תוספת יום הכפורים יומא פב ב) ⁴⁶.

מסירת ממון ישראל שאנסו גוי שיראה לו ממון של ישראל אחר כדי שיטלנו הגוי לעצמו, ואם לא יראה לו את הממון ימיתוהו, יש מן הפוסקים שנראה מדבריו שאסור לו להראות ממון חברו (סמ"ע חו"מ שפ"ק ס"ק יב, על פי רמב"ם חובל ח ג, ושו"ע שם ג); וחלקו עליו (ט"ז שם ס"ק; מהרש"ם חו"מ נה), וכן נראה מדברי ראשונים, שיכול הוא לכתחילה להראות ממון חברו לגוי בכדי שלא ייהרגוהו, שלא אמרו ייהרג ואל יעבור אלא בשלש עבירות החמורות (מלחמות לרמב"ן בבא קמא קז א).

כשרוצה להחמיר מי שאונסים אותו לעבור על אחת מכל המצוות, על עצמו שיעבור ואל ייהרג, ורוצה הוא להחמיר על עצמו ולהיהרג ולא לעבור, נחלקו ראשונים אם רשאי:

• יש אומרים שאסור לו להיהרג, ושופך דמים הוא, והרי זה מתחייב בנפשו (רמב"ם יסודי התורה ה א; המאור סנהדרין עד ב; ריטב"א פסחים כה א), וכן שנינו מעשה באחד האמוראים שאנסו גוי לאכול בשר נבילה, ושם לא יאכל ייהרגו, ואמר לגוי שימות ולא יאכל, ואמר לו הגוי שאם היה מסכים לאכול היה הורגו, והניחו לנפשו, ואמרו על זה שאם היה שומע אותו אמורא הדין שרק בשלוש עבירות ייהרג ואל יעבור, היה אוכל מהנבילה והיה הגוי הורגו (ירושלמי שביעית ד ב, וסנהדרין ג ה), ומוכח שם היה שומע הדין היה אסור עליו להחמיר על עצמו ולהיהרג ולא לעבור (המאור שם) ⁴⁷.

• ויש אומרים שלא אמרו יעבור ואל ייהרג בשאר מצוות אלא אם ירצה (תוספות עבודה זרה כז ב ד"ה יכול; סמ"ק ג; רא"ש שם ב ט), אבל מידת חסידות היא שלא יעבור (סמ"ק שם), שכן שנינו במעשה זה שאותו האמורא רצה להחמיר על עצמו ולהיהרג ולא לעבור (תוספות שם), וביארו אחרונים שלדעה זו מה שנאמר שם היה "שומע" אותו אמורא הדין, הכוונה שם היה סובר, ואותו אמורא לא סבר כדין האוסר להחמיר, אלא רצה להחמיר על עצמו ולהיהרג (עלי תמר שביעית שם), וכן מצינו בדניאל שמסר נפשו על התפילה, והיה מתפלל שלש פעמים ביום, אף על פי שגזר המלך שלא תפללו (ריטב"א פסחים שם, על פי דניאל ו יא ואילך) ⁴⁸.

בפרהסיא

אנסוהו לעבור בפרהסיא אפילו על מצוה קלה, הרי זה ייהרג ואל

ואונס את ישראל לעבור על איסור תורה שאין בו מעשה, או לעבור על איסור מדרבנן, אפילו יש בו מעשה, אפילו מידת חסידות אין בדבר זה (מהרי"ק קלז); ויש מחלקים שכל שהגוי מתכוין להנאת עצמו אסור לו לישראל להחמיר ולמסור את נפשו, ודוקא אם הגוי מתכוין להעבירו על הדת, הרי זה רשאי להחמיר על עצמו ולהיהרג (רבנו ירוחם יח ג). על חולה שיש בו סכנה, אם רשאי להחמיר על עצמו שלא להתרפא באיסור, ראה ערך פקוח נפש. ⁴⁹ ללימוד נוסף, ראה רבנו הלל לתורת כהנים אמור פרק ט ד. ⁵⁰ אם פרהסיא היא דוקא כשאנסוהו לעבור בפניהם ממש, או אפילו שלא בפניהם אלא שהדבר ידוע להם שעבר, ראה ערך פרהסיא; אם הנאנס עצמו הוא ממנין העשרה, וכן אם

התורה ה א; טוש"ע יו"ד קנז א). ⁴⁶ ויש מן הראשונים החולק וסובר שאף לקטוע אבר לחברו הרי זה ייהרג ואל יעבור (ערוגת הבושם שם, בשם ח"ר אליעזר). אם חייב להכניס עצמו לידי סכנה כדי להציל חברו, ראה ערך הצלת נפשות: במקום סכנה. ⁴⁷ ומכל מקום אף לדעה זו יש סוברים שאם הוא אדם גדול וחסידי וירא שמים, ורואה שהדור פרוץ בכך, הרי זה רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם ולא להבו בכל לבם (נמוקי יוסף סנהדרין שם). ⁴⁸ ויש שכתבו לדעה זו, שדוקא במקום שאונסים אותו לעשות מעשה לעבור על איסור תורה, מידת חסידות היא שיהרג ולא יעבור, אבל במקום שהגוי מתכוין להנאת עצמו,

• ויש אומרים שמודים שיעבור ואל ייהרג (תוספות יומא שם, בתירוץ השני; המאור וחיידושי הר"ן ומאירי סנהדרין שם).

בשעת השמד - כשיש כח כופה ומכריח, בין שיהיה מישראל, או מאומות העולם, החפץ לבטל מצוה מן המצוות (אגרות הראיה א' עמ' רפד, על פי רמב"ם יסודי התורה ה' ג) - הרי זה ייהרג ואל יעבור, אפילו על אחת משאר מצוות (תוספתא שבת (ליברמן) טו יז; סנהדרין עד א'; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד קנו א), בין שנאנס בתוך עשרה מישראל, בין שנאנס בינו לבין הגויים (רמב"ם שם, על פי הגמ' שם), שנאמר: וְלֹא תִחָלְלוּ אֶת שְׁם קְדֹשִׁי (ויקרא כב לב. תוספתא שם; שאילתות מב), וכיון שהגזירה באה לעקור את המצוה, יש בדבר קידוש השם (שאילתות שם), ואם עבר ולא נהרג, הרי זה חילל את השם (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת סג) ⁵².

ואפילו לא אנסוהו לעבור אלא על מצוה קלה - שבקלות (תוספתא שבת שם), כגון לשנות מדרך ישראל בענין שרוך הנעל (ראה לעיל: בפרהסיא. סנהדרין עד ב) - בשעת השמד הרי זה ייהרג ואל יעבור (תוספתא שם; סנהדרין שם א, לגירסתו; רמב"ם יסודי התורה ה' ג; חינוך רצו; טושי"ע יו"ד קנו א), פן יקלו בשאר מצוות (תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת קע, בשם רבנו תם; תשובות חכמי צרפת ולותיר לו) ⁵³. לבטל מצות אנסו בשעת השמד ליבטל מקיום מצות עשה, כגון שגזרו על ישראל בעונש מיתה שלא יתעסקו בתורה, ולא ימולו את בניהם, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהרי זה ייהרג ואל יעבור (תשובת רב שרירא בשו"ת גאוני מזרח ומערב קמא; לחם משנה יסודי התורה ה' ד), ואף לדעה זו הנחת-תפילין (ראה ערכו), שמידת חסידות להניחם כל היום אף על פי שמדין תורה אינו חייב להניחם אלא בשעה שמקבל עליו עול מלכות שמים, לסוברים כן (ראה ערך הנחת תפילין), יש מן הראשונים שכתבו שכיון שמידת חסידות היא, אינו רשאי, אפילו בשעת השמד, למסור את נפשו על הנחתם בשאר היום (כן מצד הריטב"א שבת מט א) ⁵⁴.

• ויש אומרים שלא אמרו ואל יעבור בשעת השמד אלא כשאנסו לעבור על מצות לא תעשה בקום ועשה, אבל כשאנסו לבטל מצות עשה, יעבור ואל ייהרג (רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם; ערוגת הבושם ג עמ' 193; נמוקי יוסף סנהדרין עד א; שו"ת הרדב"ז ד צב), וכן כשגזרו על נשים להיבעל (רא"ה כתובות ג ב). ומכל מקום אם רוצה לקדש את השם אפילו על מצות עשה, הרשות בידו, ואינו מתחייב בנפשו, ועליו נאמר: אֶסְפוּ לִי חֲסִידֵי פָרְתִי בְרִיתִי עָלֵי זִבְחָה (תהלים נ ה. ריטב"א שבת קל ב), וזהו שאמרו שכל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה בשעת הגזירה, מוחזקת היא בידם (גמ' שם), ומקבלים על מסירות הנפש שכר הרבה (רמב"ן ורשב"א ור"ן שם מט א) ⁵⁵, וכן הלכה (רמ"א יו"ד קנו א).

כחוקות הגוים, שהיה מנהגם לשתות בכלי צבוע אדום (מהר"א פולדא שם).

• ויש מפרשים שלא על כלי צבוע אדום אמרו, אלא על כלי ששם של עבודה זרה צבוע בתוכו (פני משה שם ושם).

חולה מסוכן חולה מסוכן הבא להתרפא על ידי מין, לסוברים שמותר ואינו בכלל אביזריהו של עבודה זרה (ראה ערך עבודה זרה וערך פקוח נפש) כתבו ראשונים שאסור בפרהסיא משום חילול השם (מהרי"ק קלא).

קרקע עולם אסתר שנבעלה על ידי אחשוורוש ולא מסרה נפשה, אף על פי שבפרהסיא היה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהרי זה לפי שאסתר "קרקע עולם" היתה (אב"י בגמ' שם), ובביאור טעם זה נחלקו ראשונים אם היינו שהיא אינה עושה מעשה, אלא היא עושה בה מעשה (רש"י שם ד"ה קרקע עולם); או שכיון שאפשר לאנוס אותה בעל כורחה ולעשות בה מעשה, מה יועיל לה אם תמסור עצמה להריגה, הרי לא יהרגה אלא יעשו בה מעשה בעל כורחה (תשובות ופסקים לראב"ד ד; שו"ת הרשב"א א י); או שאסתר היתה צדקת ולא שמה דעתה לעבירה, וכקרקע זו לא זזה ממקומה, אלא היתה כאבן שאין לה הופכים (ערוך, קרקע); או שנשים לכך נוצרו, שכשם שהארץ נוצרה לזריעה ולעבוד בה, כך אשה נוצרה לבעילה (שאילתות מב).

• ויש אומרים שאסתר לא מסרה נפשה לפי שאחשוורוש להנאת עצמו היה עושה (רבא בגמ' שם; רבי יונה אבא בירושלמי שביעית ד ב, וסנהדרין ג ה), ואין כאן חילול השם להיהרג על כך (רש"י שם ד"ה הנאת), והרי הוא כאילו עושה בצנעה (רבינו דוד פסחים כה ב) ⁵¹. וכן הלכה, שדוקא במקום שהגוי מתכוין להעביר את הישראל בפרהסיא על המצוה, ייהרג ואל יעבור, אבל אם מתכוין להנאת עצמו, כגון שאנס אשה לבועלה, או שאנס ישראל לבנות לו בית בשבת, או לבשל לו תבשילו, וכיוצא באלו, יעבור ואל ייהרג (כן משמע מהרמב"ם יסודי התורה ה' ב), וכל שאינו להעביר על דת נחשב להנאת עצמו (כתוב שם לראב"ד ומלחמות לרמב"ן סנהדרין שם); ויש מן הראשונים שכתבו שהחויב להיהרג בפרהסיא הוא אפילו כשאנסוהו להנאת עצמו (סמ"ק ג; מרדכי סנהדרין תשיט), וביארו בדעתם שאף האמוראים המתירים לעבור על המצוה כשהיתה כונת הגוי להנאת עצמו, לא התיר אלא ב"קרקע עולם" (מהרי"ק קעד).

ובדין סתם "קרקע עולם" לדעה זו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהרי זה ייהרג ואל יעבור (תוספות יומא פב ב ד"ה פב) א) נערה, בתירוץ הראשון; מלחמות לרמב"ן סנהדרין שם, בשם; תלמיד הרמב"ן שם, בשם רבנו חננאל, וכן הלכה (רי"ף שם, לפי ש"ך יו"ד קנו סק"ט; רבנו ירוחם יח ג; בדק הבית שם א, בשמו; כן משמע מהטור והשו"ע שם; ברכי יוסף שם א).

שמצאו שהועילה גזירתם, ולפיכך ייהרג ואל יעבור (חיידושי הר"ן סנהדרין שם).
53. על מהותה של מצוה קלה, ראה לעיל: בפרהסיא. 54. וכתבו אחרונים שדוקא על ביטול מצוה ייהרג ואל יעבור, אבל שינוי שאינו בגוף המצוה אלא במקומה, כגון הדלקת נר חנכה (ראה ערכו) שאמרו בה שבשעת הסכנה מניחו על שולחנו ודיו (ראה ערך חנכה: מקומה), הרי זה מותר אפילו בשעת השמד (בי"ח או"ח תרעא ח). 55. ולפיכך נטל אלישע בעל כנפים התפילין מעל ראשו בשעה שתפסו הגוי, ולא מסר עצמו להיהרג על המצוה (שבת מט א), שמכיון שבידו היה לאונסו שלא להניח תפילין, אין לו להיהרג כלל (רמב"ן ורשב"א

נשים ועבדים וקטנים מצטרפים למנין עשרה, ראה ערך הני"ל. 51. ולדעה הראשונה נסתפקו ראשונים אם במקום שאין משום "קרקע עולם" ייהרג ואל יעבור אפילו כשכוונת הגוי להנאת עצמו, או שהיא מודה לדעה זו בזה (המאור שם). 52. ועוד, כדי שלא ירגילו הגוים להמרק את הלבבות לכך (רש"י סנהדרין שם ד"ה ואפילו מצוה; יד רמ"ה סנהדרין שם), וכדי שלא יסרך אחר אותה עבירה (יד רמ"ה שם). וכשהאומות חושבים לבטל ישראל מן התורה, צריך לעשות חיזוק כנגדם, ומוטב שיהרגו כמה מישראל, ולא תתבטל אות אחת מן התורה, ואם ישמע להם אפילו בחדרי חדרים, הדבר מתפרסם, מפני

ועוד, שנעמן אומר לאלישע: לִדְבַר הַזֶּה יִסְלַח ה' לְעֶבְדְּךָ כִּבּוֹא אֲדֹנִי בֵּית רַמּוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעַן עַל יְדֵי וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן (מלכים ב' ה' יח). רבי נסא בשם רבי לעזר בירושלמי שם ושם), ואלישע משיב לו: וַיֹּאמֶר לוֹ לֵךְ לְשָׁלוֹם (מלכים שם יט), ואם מצווה בן נח בדבר, לא היה לו לומר כן, שמשמע שמודה לו (סנהדרין עה א, ורש"י ד"ה ואם איתא), וכן הלכה (רמב"ם מלכים י' ב' וספר המצוות מ"ע ט; מאירי סנהדרין עה א; פסקי ריא"ז סנהדרין ז' ב' יא) ⁵⁷.

אף בבבלי הסתפקו בדבר (רב אדא בר אבהו אמרי בי רב בסנהדרין עד ב), ונחלקו הגירסאות:

- יש גורסים שנפשט שאינו מצווה (חידושי הר"ן שם עה א, בדעת רש"י), ואם אונסים אותו לעבור על אחת משבע מצוות שבני נח נצטוו בהן (ראה ערך בן נח: שבע מצוות) ואם לא יעבור ירגוהו, הרי זה יעבור ולא ייהרג (גמ' שם, ורש"י ד"ה אבזריהו).
- ויש גורסים שנפשט שמצווה (תוספות שם ד"ה ואם, לגירסת הספרים, ובמסקנתם), ולא מיחה אלישע בנעמן, אלא מפני שלא היה הדבר בפרהסיא (גמ' שם, לגירסתנו), שלא היו ישראל בבית רימון שהוא משתחוה שם, ואפילו אם נצטוו בני נח על קידוש השם, לא נצטוו לקדשו בתוך הגויים אלא בתוך ישראל (ראה להלן. רש"י שם ד"ה בצנעה) ⁵⁸. ואף על פי שישאל בעבודה זרה ובגילוי עריות אפילו בצנעה ייהרג ואל יעבור (ראה לעיל: שלוש עבירות החמורות), דוקא ישראל חייב בכך ולא בן נח (תוספות שם ד"ה ואם; מלחמות לרמב"ן שם; יד רמ"ה שם; חידושי הר"ן שם), שבבני נח לא החמירה התורה בעבודה זרה וגילוי עריות יותר משאר מצוות שלהם, שאין להם מקרא מן התורה - לחיבתם למסור נפשם (ראה לעיל: החיוב ומקורו) - בזה, ואם מצווים הם על קידוש השם, אינם מצווים אלא על קידוש השם בפרהסיא, שהוא דבר הנוהג בכל המצוות (מלחמות לרמב"ן שם).
- ויש גורסים שהספק אינו נפשט (תוספות שם, לגירסתנו בגמ'), שכן יש להסתפק במעשה של אלישע, מדוע לא מיחה בו (גמ' שם, לגירסתנו).

להחמיר על עצמו

בן נח שרצה להחמיר על עצמו ולמסור נפשו, נחלקו אחרונים אם רשאי הוא בכך:

- יש סוברים שאינו רשאי (פרשת דרכים, דרך האתרים דרוש ב, בשם דרשות מהרימ"ט), ואף לסוברים שישאל רשאי להחמיר על עצמו ולמסור נפשו (ראה לעיל: בשאר עבירות), הרי זה דוקא בישראל שמצווה על קידוש השם, אבל בן נח שאינו מצווה על קידוש השם אינו רשאי לחבול בעצמו (פרשת דרכים שם, בדעת מהרימ"ט).
 - ויש סוברים שכן נח רשאי להחמיר ולמסור את עצמו (פרשת דרכים שם, בדעת מהר"ש יפה).
- חולה עד שנסתכן ויכול לרפא את עצמו בעבירה על אחת מהמצוות שנצטוו עליהן, נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שמותר לו להתרפא בהן (פרשת דרכים שם).
- ויש אומרים שהרי זה ימות ולא יעבור, לפי שההיתר של "וחי בהם" ולא שימות בהם (ראה לעיל: שם), לא נאמר אלא לישראל, ולא לבני נח (מנחת חינוך רצה ג).

ביטול תקנה גזרו על בית דין שיבטלו תקנה, כגון התקנה שבתולה נשאת ביום רביעי (ראה ערך טענת בתולים), כתבו ראשונים שנחשב שעת השמד, וייהרגו ולא יבטלו תקנתם, אבל אם גזרו על הנשים שלא ינשאו ברביעי, מותר לחכמים לבטל את התקנה, כיון שאין הגזירה עליהם, ושוב לא יצטרכו הנשים למסור נפשן (ריב"ש שם; שיטה מקובצת כתובות ג א, בשמו).

היתר בזמן רגיל מי שאנסוהו להודות בנביאות מוחמד, שיש תקף אף בשעת מהראשונים שכתב שידרה ולא ייהרג לפי שכבר נתאמת אצל הגויים שאין אנו מאמינים בזה, ואין אומרים כן אלא כדי להניצל (ראה לעיל: שלש העבירות החמורות), הרי זה גם כשהיה אונס זה בשעת השמד (אגרת השמד לרמב"ם, עמ' קיח במהדורת מוסד הרב קוק). וכן אותה שאמרו שמותר להטעות את הגויים שיחשבו שהוא גוי (ראה לעיל: שם), אף בשעת השמד מותר, שכיון שאין מכירים שהוא יהודי, אין כאן חילול השם (תרומת הדשן קצו), ואפילו ללבוש כלאים לצורך זה, מותר (רמ"א יו"ד קנו ב, על פי תרומת הדשן שם) מטעם זה (ביאור הגר"א שם ס"ק כא).

כשגזרו על כל גזירה שגזרו על כל האומות, ולא על ישראל בלבד, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאינו חייב למסור את נפשו עליה (רמב"ם יסודי התורה ג, לפי לחם משנה שם; נמוקי יוסף סנהדרין עד ב).
- ויש אומרים שאף בגזירה שעל כל האומות, הרי זה ייהרג ואל יעבור (כן משמע מכתוב שם לראב"ד שם; רמב"ם שם, לפי הגהות טורי אבן שם).
- היתה הגזירה להנאת עצמם, ולא כדי להעביר על הדת, נחלקו ראשונים:
- יש אומרים שאין זו חשובה שעת השמד (רמב"ם שם, לפי מים חיים שם; כן מצד הרמב"ן כתובות ג ב, בדעת הראב"ד).
- ויש אומרים שאף זו חשובה שעת השמד (כתוב שם לראב"ד סנהדרין שם).

בשעת השמד, בשעת השמד, אם אין כוונת האנס להעביר על הדת, נחלקו עצמו

- יש אומרים שיהרג ואל יעבור אפילו אם כוונת האנס להנאת עצמו (שאלות מב, לפי הרמב"ן כתובות ג ב; כתוב שם לראב"ד סנהדרין שם; חינוך רצו; ועוד), שמאחר שגוזרים גזירות לבטל תורתנו הרי זה ייהרג ואל יעבור, כדי שלא יהיו מצוות בזויות בעיניהם וקלות לבטלן (רמב"ן כתובות שם, לדעה זו) ⁵⁶.

• ויש אומרים שאם היתה כוונת האנס להנאת עצמו, אפילו בשעת השמד הרי זה יעבור ואל ייהרג (שאלות מב, לפי העמק שאלה שם סק"ח; כן משמע מרש"י סנהדרין שם ד"ה שדי, ורבנו יהונתן שם; אגרת השמד לרמב"ם, עמ' קיד במהדורת מוסד הרב קוק; המאור שם; ועוד).

בבן נח

בן-נח (ראה ערכו), בירושלמי הסתפקו אם חייב במצות קידוש השם או לא (רבי אבונא בירושלמי שביעית ד' ב, וסנהדרין ג ה), ופשוטו שאינו חייב שנאמר: וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב) - בני ישראל מצווים על קידוש השם, ולא בני נח (רבי אימי בירושלמי שם ושם);

החיוב ומקורו), אף בן נח ייהרג ואל יעבור (כן משמע מהרמב"ן סנהדרין שם; פרשת דרכים, דרך האתרים דרוש ב). ⁵⁸ ויש הסוברים שלצד שאם בן נח מצווה על קידוש השם, עשרה בני נח הוא פרהסיא שלהם, ואם יש שם עשרה

ור"ן שם). ⁵⁶ או שאפילו אם נראה שכונת האנס להנאת עצמו, מן הסתם כוונת האנס להעביר על הדת היא (לבוש יו"ד קנו א). ⁵⁷ ומכל מקום בשפיכות דמים יש שכתבו שכיון שסברא היא של "מה ראית" (ראה לעיל:

יובל¹

השנה החמישים במנין חמישים שנה שציוותה התורה למנות

- תקיעת השופר וברכות
- שילוח העבדים
- חזרת הקרקעות
- בקרקע שהוקדשה
- עבודת הארץ ופירותיה
- הדינים התלוים ביובל

הפרקים:

- שמו ומהותו
- זמן היובל
- הזמן שבו נוהג יובל
- ספירת השנים עד היובל
- מצוות היובל ודיניו

למנין החמישים שנה של היובל הבא היא השנה שלאחר היובל:

• חכמים אומרים שאין מונים לשנות היובל הבא אלא שלאחר היובל, וכן אין היובל עולה למנין שני השמיטה שלאחריו, אלא שנת חמישים ואחת היא תחילת שש השנים של השבוע הבא, שנאמר: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה (ויקרא כה י), ודרשו: שנת החמישים אתה מונה, ואין אתה מונה שנת החמישים אחת למנין יובל הבא, ואין אתה מונה שנת היובל הבא אלא משנה שלאחר היובל (ראה ראש השנה ט א, ורש"י ד"ה ורבנן; נדרים סא; ערכין כד ב; רמב"ם שמיטה ויובל י ז).

• ור' יהודה חולק ואומר שהיובל עולה לכאן ולכאן, ששנת היובל היא שנת החמישים של היובל שעבר, והיא תחילת היובל הבא שמונים אותה שנה אחת ליובל הבא (ערכין יב ב, ורש"י ד"ה שנת; רש"י שם כד ב ד"ה עולה; רבינו גרשום שם כד ב); וכן עולה היא למנין שני שבוע, שהיא תחילת החשבון לשמיטה הבאה (נדרים סא א, ופירוש הרא"ש שם; ספר התרומות מה כג). נמצא שלדעתו אין בכל יובל אלא ארבעים ותשע שנים (רש"י ערכין יב ב ד"ה שנת), ובין יובל ליובל יש ארבעים ושמונה שנים בלבד (ראה ערכין כד ב, ורבינו גרשום שם).

להלכה נחלקו הראשונים:

יש פוסקים כחכמים (רמב"ם שמיטה ויובל י ז, ושו"ת הרמב"ם שפט; ראב"ד שמיטה ויובל י ו; תוס' ראש השנה ה א ד"ה אמרה, ומנחות סה ב ד"ה מה, בשם רבנו משולם; חינוך שלב); ויש פוסקים כר' יהודה (רבינו תם בספר הישר שו"ת מד אות ב, וחיידושים תרצ, והובא ברשב"א וריטב"א ותוס' הרא"ש ור"ן ראש השנה ט א; תוס' ראש השנה שם ד"ה ולאפוקי, בשם ר"י; ספר התרומות מה כג; ספר התרומה קלה; רא"ש עבודה זרה א ז; טור יורה דעה שלא; ש"ך שם ס"ק מג).

הזמן שבו נוהג יובל

קדושת הארץ היובל הוא ממצוות התלויות בארץ, שחיובן תלוי בקידוש הארץ שעל ידי ישראל, ואינו נוהג אלא בזמן שקדושת הארץ לא בטלה (ערכין לב ב. וראה ערך ארץ ישראל).

קידוש הארץ לענין יובל אינו תלוי בביאת כל או רוב ישראל אליה, שאף על פי שמצינו לענין חלה, ולענין מצוות נוספות ממצוות התלויות בארץ, שקדושת הארץ להתחייב במצוות אלו היא על ידי ביאת כולם (ראה ערכים: ארץ ישראל; חלה; תרומות ומעשרות), לענין יובל אינו כן, שהיובל נוהג אפילו לא נתקדשה הארץ בביאת כולם (תוס' נדה מז א ד"ה לא; רדב"ז תרומות א ה, ומשיב דבר קונטרס דבר השמיטה, בדעת הרמב"ם).

שמו ומהותו

השם יובל ניתן בתורה לשנת החמישים במנין חמישים שנה שמונים וחוזרים ומונים אחרי כיבוש ארץ ישראל בידי בני ישראל וחלוקתה ביניהם (ראה להלן: הזמן שבו נוהג יובל), שנאמר בה: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה (ויקרא כה י), וציוותה התורה לתקוע בשנה זו בשופר ביום הכפורים, ולשלח עבדים עבריים לחירות, ולהשיב לבעליהן הראשונים קרקעות שנמכרו, ונאסרו בה עבודות הארץ (ראה ויקרא שם ח יד, וראה להלן). והבדילה התורה שנה זו משאר שנים אף בקריאת שם לה לבדה, ששמה "יובל" שנאמר: יוֹבֵל הוּא תְּהִיָּה לָכֶם (ויקרא כה י ורש"י), ונאמר: יוֹבֵל הוּא שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה תְּהִיָּה לָכֶם (שם יא).

הטעם שנקראת השנה בשם "יובל", יש מן הראשונים שכתבו שקרויה כן על שם תקיעת השופר שתוקעים בה (ראה להלן: תקיעת השופר וברכות. לקח טוב ויקרא כה י; רש"י ויקרא שם; רבי אברהם אבן עזרא שם, בפירוש השני, ושמות יט יג; רלב"ג שם; רבי אברהם מן החר נדרים סא א; ספר השרשים לרד"ק שורש יבל), שהשופר של איל קרוי יובל (ראה שמות יט יג, ואונקלוס ורש"י שם. רבי אברהם אבן עזרא שם; רבי אברהם מן החר שם; ספר השרשים לרד"ק שם); או לפי שהשופר יוביל את הקול (לקח טוב שם).

ויש מפרשים שיובל הוא מלשון שלוח (רבי אברהם בן עזרא ויקרא כה י, בפירוש הראשון; רמב"ן וחזקוני שם), והשנה קרויה בשם יובל על שם הדרור, שבה יובל כל איש אל אחוזתו, ואל משפחתו יובילוהו רגליו (ראה להלן: חזרת הקרקעות; שילוח העבדים. רמב"ן שם). וכן נבכיא פעמים שנקראה שנת היובל בשם "שנת הדרור" (יחזקאל מו יז, ורש"י שם).

בתלמוד ובפוסקים מצינו לשון "יובל" אף כשם לזמן של חמישים שנה (ראה יומא יא א; פסחים פו א. וראה נדרים סא א, ומאירי ור"ן שם), ובפרט לאותן חמישים שנה שמונים עד שנת היובל (ראה סנהדרין מ ב; ערכין יג א).

זמן היובל

בזמן שהיובל נוהג (ראה להלן: הזמן שבו נוהג יובל) מונים חמישים חמישים שנה, ושנת החמישים של כל מנין ומנין הרי היא יובל (ראה ויקרא כה ח ואילך).

בשנת היובל עצמה, נחלקו תנאים אם היא השנה הראשונה למנין החמישים שנה שעד היובל הבא, וכן למנין שבע שבע שנים לשמיטות שאחר היובל (ראה ערכין יב ב), או שהשנה הראשונה

ביחס לשביעית היובל אינו נוהג אלא אם כן יש עמו שביעית, שהיובל תלוי בשביעית, ואם לא מנו שבע שמיטות אין עושים את היובל; ור' יהודה חולק ואומר שעושים יובל אף על פי שאין שביעית, שנאמר: וְהָיוּ לָךְ יָמֵי שְׁבַע שָׁנֹת תִּשָּׁע וְאַרְבָּעִים שָׁנָה (ויקרא כה ח), משמע אף על פי שכל השנים שוות שלא היתה שמיטה ביניהן, צריך לעשות יובל לאחריהן (ספרא בהר ב ב, ורבינו הלל ור"ש משאנ"ץ).

וכתבו הראשונים שמחלוקתם היא במקום שלא שמרו שמיטות כראוי, שחרשו בהן וזרעו ולא שמטו כספים, שלדעת חכמים כיון שלא עשו את השמיטות כהוגן, גם יובל שלאחריהן אין בו שום קדושה (ר"ש משאנ"ץ שם; הגר"א שם).

ויש מפרשים מחלוקתם במקום שגלו חלק מן השבטים, שבטל היובל (ראה לעיל), אבל השביעית לא בטלה אצל הנשואים, וחזרו הגולים למקומם קודם היובל, ולדעת ר' יהודה אף על פי שלא מנו את השמיטות עושים שנת היובל, ומשלימים אותו עם אותם שבטים שלא גלו (ראב"ד לספרא שם; זכרון יהונתן דבר השמיטה אות יא).

יובל מדברין בזמן שאין היובל נוהג מן התורה, יש מן הראשונים שכתבו שלא תקנו שינהגו דיני יובל משום זכר ליובל, כדרך שתקנו בשביעית משום זכר לשביעית (ראה ערך שביעית), לפי שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, להיאסר בעבודת קרקע שתי שנים רצופות (תוס' גיטין לו ב ד"ה ותקון; ר"ן שם), שיהיה שביעית בשנה הארבעים ותשע, ויובל בשנה החמישים, שדוקא בזמן ששביעית ויובל נוהגים מן התורה מתקיימת הברכה בשנה הארבעים ושמונה שתגדל תבואה לארבע שנים (סמ"ע חו"מ סז סק"ב; אורים ותומים שם אורים סק"ב; הגהות ר"י עמדין גיטין שם); ולא תיקנו שינהגו שאר דיני היובל, כגון החזרת קרקעות, שלא רצו חכמים לחלק בין דיני היובל (מהרש"א גיטין שם).

ויש שכתבו שבזמן בית שני נהגה שמיטה מן התורה, ויובל, אף על פי שלא נהג באותו הזמן מן התורה, נהגו בו מדבריהם (חידושי הר"ן עבודה זרה ט ב).

מנין השנים אף בזמן שאין היובל נוהג, מפני שאין כל יושבי הארץ עליה, מונים יובלות כדי לקדש שמיטות (ערכין לב ב; רש"י שם יב ב ד"ה ומשני; תוס' שם ד"ה הנד), כלומר שלסוף שבע שמיטות היו מניחים את שנת החמישים, שלא היו מונים אותה לשמיטה הבאה, מפני שהיא ראויה להיות שנת היובל, והמנין לשמיטה מתחיל בשנה שלאחריה, ואם לא היו מונים יובלות היו מונים אותה שנה לחשבון השמיטות, ונמצאות השמיטות שלא בזמן (רבינו גרשום ערכין לב ב; רש"י שם ד"ה מנו).

והדברים אמורים לדעת חכמים ששנת היובל אינה נמנית כשנה ראשונה של השמיטה הבאה (ראה לעיל: זמן היובל), אבל לדעת ר' יהודה, שהיובל עולה למנין השמיטה הבאה, בזמן שאין היובל נוהג אין מונים יובלות כלל, שהרי לעולם עושים שמיטה משבע שנים לשבע שנים, ואין שנה מפסקת בינתיים, ואין כאן שום טעות (ערכין לג א, ורש"י ד"ה אלא).

וכתבו הראשונים בשם "כל הגאונים" שמסורת בידיהם שבשנים שביין חורבן בית ראשון ובנין בית שני, וכן בשנים שלאחר חורבן

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שצריך שתתקדש הארץ בביאת כולם בכדי שינהג היובל (שו"ת מב"ט ב סד, וצל"ח ברכות לו א ד"ה אמר, וחידושי רבי חיים הלוי תרומות א כו, שמיטה ויובל יב טז, בדעת הרמב"ם), שכן למדים מהכתוב: כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָה הָאָרֶץ וגו' (ויקרא כה ב). צל"ח וחידושי רבי חיים הלוי שם); או שמזה שאין הארץ מתקדשת לענין תרומה אלא בביאת כולם, לסוברים כן (ראה ערך תרומות ומעשרות), למדים שקדושת הארץ תלויה בביאת כולם לכל דיניה (מב"ט שם).

והוסיפו האחרונים לדעה זו שבלא ביאת כולם אף אין נוהג מנין השנים עד היובל, שכל זמן שלא באו כולם לא נשלם דין ירושת הארץ לענין היובל, ובלא ירושת הארץ אין מנין היובל נוהג כלל (חידושי רבי חיים הלוי שמיטה ויובל שם).

כיבוש וחלוקה אין היובל נוהג אלא לאחר כיבוש הארץ וחלוקתה, שנאמר: שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׁדֵךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר פְּרִמָּךְ (ויקרא כה ג), מכאן שאין מונים לשביעית עד שיהיה כל אחד ואחד מכיר את שדהו ואת כרמו (ספרא בהר א; רמב"ם שמיטה ויובל י ב), וכיון שאין כאן שביעית, אין כאן יובל (ראב"ד ור"ש משאנ"ץ לספרא בהר ב).

היובל נוהג בין בפני הבית, ובין שלא בפני הבית (רמב"ם שמיטה ויובל י ח; מדרש הגדול ויקרא כה י. וראה פני יהושע ראש השנה ח ב).

כל יושביה עליה אין היובל נוהג אלא בזמן שכל יושבי הארץ נמצאים עליה, שנאמר: וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאָרֶץ לְכָל יֹשְׁבֵיהָ (ויקרא כה י), בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן שגלו מקצתם; ולפיכך כשגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות (ערכין לב ב; ספרא בהר ב; רמב"ם שמיטה ויובל י ח), וכן אם חסר שבט אחד אין היובל נוהג (תוס' חכמי אנגליה קדושין לח ב). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שהיובל בטל דוקא אם ארץ ישראל חסרה לגמרי משבט אחד, אבל אם היו שם מקצת מכל שבט ושבט היובל נוהג, שאף זה נקרא "כל יושביה עליה" (תוס' ערכין לב א ד"ה התקין; סמ"ג עשין קנ, קנ"ג; רשב"א גיטין לו א, בדעת רבינו תם).

• ויש סוברים שאינו נקרא "כל יושביה עליה" עד שיהיה שם רוב כל שבט ושבט (רמב"ם ורשב"א וריטב"א גיטין לו א); ואף על פי ששבט ראובן ושבט גד היו בעבר הירדן, ולא היו יושבי הארץ המיוחדת, גלותם מעכבת את היובל (פירוש הראב"ד לספרא בהר ב)².

חלוקת השבטים היו השבטים בארץ אלא שהיו מעורבבים, כלומר למקומותיהם שאין כל שבט ושבט יושב בארצו, כגון ששבט בנימין הלכו וישבו ביהודה, ושבט יהודה בבנימין, אין היובל נוהג, שנאמר: לְכָל יֹשְׁבֵיהָ (ויקרא כה י) - בזמן שיושבים כתקונם איש על מקומו, ולא בזמן שהם מעורבבים (ספרא בהר ב, ורבינו הלל ור"ש משאנ"ץ; ערכין לב ב; ירושלמי שביעית י ב; רמב"ם שמיטה ויובל י ח; חינוך שלה; רשב"א גיטין לו א). וכתבו האחרונים שצריך שיהא כל שבט יושב על חלקו שזכה בו בכח חלוקת הארץ בין השבטים ובגורל על פי ה' (חזון איש שביעית כא סק"ב)³.

בזמן הזה כתבו האחרונים שבזמן הזה גם אם יהיו כל יושביה עליה לא נוהג יובל מפני שאין יושבים כל אחד ואחד במקומו (ציץ אליעזר י א ס"ק טו).

כגון שהאויב קנה את הארץ בכבוש מלחמה, אפילו אם חזרו וקנו את חלקם הראשון בכסף מיד האויב, אין זה חשוב חלקם, ואין היובל נוהג.

2. וראה ציץ אליעזר י א ס"ק י"ב, שכתב שיש לומר שבשיעור ששים ריבוא נקרא כל יושביה עליה. 3. והוסיף החזון איש שם, שאם גלו ואיבדו זכותם,

אם היו שם משאר השבטים לא היו אלא מיעוטא דמיעוטא, ואין זה חשוב כל יושביה עליה (רמב"ן וריטב"א שם).

• יש סוברים שבזמן בית שני נהג יובל מדרבנן (ראה לעיל: יובל מדרבנן).

• ויש שכתבו שבזמן בית שני נהג היובל מהתורה, ואף על פי שלא חזרו כולם לארץ, מכיון שחזרו מכל שבט ושבט והיו יושבים בעריהם, ולא היו מעורבים, לדעה זו, הרי זה חשוב שכל יושביה עליה (תוס' גיטין לו ב ד"ה (בע"א) בזמן, ונדה מז א ד"ה לא; ספר הישר לרבינו תם חידושים קכג. וראה צ"ח ברכות לו א ד"ה אמר ר"י; וכן מצינו בספרי תולדות הימים שבימי מלכות חשמונאי נתקדשה שנת היובל (רמב"ן וריטב"א ור"ן גיטין שם, בשם ספר יוסף בן גוריון הכהן. ובספריו שלפנינו אינו נמצא).⁵

לאחר החורבן לאחר חורבן הבית השני, לסוברים שבטלה קדושת הארץ בחורבן בית שני (ראה ערך ארץ ישראל), שוב לא נהג בה יובל אפילו לדעת הסוברים שנהג היובל בזמן בית שני מהתורה (ראה לעיל. רש"י גיטין לו א ד"ה בזמן, וסנהדרין כו א ד"ה פוקו; שו"ת אור שמח ב א).

וכתבו הראשונים שאף מדרבנן אין היובל נהג לאחר החורבן, שאין הדעת מסכמת שניהגו זכר ליובל כשהארץ חרבה ושוממה והיא ביד נכרים, ואין ישראל עליה אלא כבאכסניה, ולמה יחזירו שדות ובתים וינהגו דרוור לעבדים, והם עבדים לעבדים (ספר הזכות גיטין לו א; וכן כתבו ראשונים שלאחר החורבן אין ביובל שום זכר קדושה (השגות הראב"ד שמיטה ויובל י ו).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שנהג יובל בימי חכמי המשנה (ראה רבינו חננאל סנהדרין יב א, וקול מבשר א ס, בדעתו).

וכן לדעת הסוברים שבזמן בית שני נהג יובל מן התורה, לפי שישראל שהיו בארץ באותו הזמן הרי הם חשובים ככל יושביה עליה (ראה לעיל), כתבו האחרונים שכך אף לאחר החורבן היו רבבות מישראל בארץ, ונהג יובל מן התורה באותו הזמן, עד חורבן ביתר (משיב דבר קונטרס דבר השמיטה).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שנהג יובל אף בזמן התלמוד (ראה רש"י ברכות ה ב ד"ה הא, וראה אוצרות יוסף לרבי יוסף ענגיל, שביעית בזמן הזה עמ' 102 בדעתו).

וכן יש מן הראשונים שכתבו שכשם שנוהגת שביעית בזמן הזה מדבריהם, כך אף יובל נהג מדבריהם במקום שיש קידוש בית דין, ושכן היה בימי רבותינו, שהיו בתי דינים קבועים בארץ ישראל, והיו תוקעים ומשלחים עבדים, והיו השדות חוזרות לבעליהן זכר ליובל (כתוב שם לראב"ד ראש השנה ל א; רמב"ן גיטין לו א, בשם הראב"ד).

לעתיד לבא לעתיד לבוא, כשיעמוד המלך המשיח ויכנסו לארץ בביאה שלישית, יתחילו למנות שמיטות ויובלות

(רמב"ם שמיטה ויובל יב טז; ספר הזכות לרמב"ן גיטין לו א), ויעשו יובלות ככל מצותם האמורה בתורה (רמב"ם מלכים יא א), שנאמר: וְהִבְיֹאֵץ ה' אֶלֶהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ (דברים ל ה), מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נהג בחידוש היובל, אף ירושתך אתה נהג בה בחידוש היובל (רמב"ם שמיטה ויובל שם).

בית שני, לא מנו יובלות, אלא מנו שבע שבע שנים לשמיטות בלבד, בלא יובל (רמב"ם שמיטה ויובל י ה, ושו"ת הרמב"ם שפט, בשם תשובת רב האי. וראה תוס' ערכין יג א ד"ה הנך).⁴

להלכה כתבו הראשונים שיש לסמוך על קבלת הגאונים, ואין מונים יובלות לאחר החורבן, אלא שבע שבע שנים לשמיטות בלבד (רמב"ם שמיטה ויובל י ו, וראה שו"ת הרמב"ם שפט; חידושי הר"ן עבודה זרה ט ב. וראה ערך שביעית); ויש חולקים וסוברים שאף על פי שאחר החורבן אין ליובל זכר קדושה, מכל מקום מונים חמישים חמישים שנה, כמו שהיו מונים קודם החורבן (ראב"ד בחשגות שם).

מספר היובלות שבעה עשר יובלות מנו ישראל משנכנסו לארץ עד שנמצאו בחורבן בית ראשון (ערכין יב ב; רמב"ם שמיטה ויובל י ג).

כשנכנסו ישראל לארץ, לא התחילו למנות שבע שבע שנים בכדי לקדש שנת החמישים אלא לאחר ארבע עשרה שנה לכניסתם, ששבע שנים עשו בכיבוש הארץ, ושבע שנים בחלוקתה (ראה ערך ארץ ישראל), ולא מנו שמיטות ויובלות באותן שנים לפי שעדיין לא היה כל אחד ואחד מכיר ארצו (ערכין יב ב; רמב"ם שם ב; המקנה קדושין לו ב), ונמצא שעשו יובל ראשון בשנת ששים וארבע לביאתם לארץ (ספרא בהר א; רמב"ם שם), שהיא השנה המאה וארבע ליציאתם ממצרים (ראה קדושין מ ב).

משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה, בטלו היובלות, לפי שאין היובל נהג אלא בזמן שכל יושבי הארץ עליה (ערכין לב ב; ספרא בהר ב; מסכת עבדים א; רמב"ם שמיטה ויובל י ח), ומכל מקום באותו הזמן מנו יובלות לקדש שמיטות, מפני שהשמיטה נהגה (ראה ערך שביעית).

ואחר כך החזיר ירמיהו את עשרת השבטים בימי בית ראשון בימי מלכותו של יאשיהו, וחזרו למנות ליובל, שנאמר בנבואת יחזקאל בימי צדקיהו שמלך בסוף ימי בית ראשון: כִּי הַמֶּלֶךְ אֶל הַמִּמְכָּר לֹא יָשׁוּב (יחזקאל ז יג), כלומר שהיובל יתבטל ולא ישובו השדות לבעליהן, וכי אפשר שהיובל בטל, ונביא מתנבא עליו שיתבטל, אלא מכאן שירמיהו החזירם, וחזרו למנות ליובלות (ערכין לג א, ורבינו גרשום שם).

משחרב בית ראשון בטל המנין הראשון ובטלה קדושת הארץ, ונשארה הארץ חריבה שבעים שנה עד שנבנה בית שני (דברי הימים ב לו כא. רמב"ם שמיטה ויובל י ג. וראה תוס' ערכין יג א ד"ה הנך), ולא נהג יובל באותו הזמן (ראה רמב"ם שם, וכסף משנה שם ה); ואף לענין מנין היובלות לקדש שמיטות, באותן שבעים שנה שבין חורבן בית ראשון ובנין בית שני לא מנו אלא שמיטות בלבד, בלא יובל (רמב"ם שם ה). ויש שנראה מדבריהם שכל זמן שנוהגת שמיטה מונים יובלות לקדש שמיטות (ראה לעיל: מנין השנים בזמן החורבן).

בבית שני בזמן בית שני, נחלקו הראשונים אם נהג בו היובל:

• יש שכתבו שלא נהג היובל באותו הזמן (רש"י גיטין לו א ד"ה בשביעית; רמב"ם שמיטה ויובל י ג; ספר התרומות מה ד; רמב"ן וריטב"א ור"ן גיטין שם; מאירי שם, ומגן אבות טו), לפי שלא היו כל יושבי הארץ עליה שלא היו שם אלא מקצת מן השבטים, שעשרת השבטים לא חזרו בימי עזרא ולא היו בבית שני מעולם. ואפילו

הזמן שעמד בית שני, ועל השנה לבריאת העולם שבה נחרב, שנחלקו הראשונים

4. וראה באנציקלופדיה, ביאור דעת הגאונים. 5. וראה ערך שביעית, על

צורת המנין מונים את השנים כדרך שמונים את ימי העומר, ומונים את השנים לחוד, ומונים את השבועות עמהן, שבשנה ראשונה אומרים: היום שנה אחת ליובל (ספר המצות לרמב"ם עשה קמ; פירוש הר"ש משאנץ לספרא בהר ב; חינוך של); וכשנכנסו בשנת השמיטה אומרים: היום שבע שנים ביובל שהן שבע אחד; וכשנכנסו בשמינית אומרים היום שמונה שנים ביובל שהן שבע אחד ושנה אחת; וכשנכנסו בשנת השמיטה השנייה אומרים היום ארבע עשרה שנים ביובל שהן שני שבועות, וכך הם מונים עד שיכלה היובל (פירוש הראב"ד לספרא שם), כלומר עד סוף שבע שמיטות, אבל שנת היובל עצמה אין סופרים אותה (ערוך השולחן זרעים ל ז).

מצוות היובל ודיניו

המצוות בשנת היובל ישנם כמה מצוות ואיסורים: שבייובל • מצוה לתקוע בשופר ביום הכפורים, שנאמר: וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפֵר תְּרוּעָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַכְּפָרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֲרָצְכֶם (ויקרא כה ט). • מצוה לקדש את שנת החמישים, שנאמר: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה (שם שם ט). • מצוה לשלח העבדים העבריים לחירות, שנאמר: וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בְּאָרְצְךָ לְכָל יִשְׂרָאֵל וְגו' וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשָׁבוּ (שם שם). • מצוה להחזיר הקרקעות הנמכרות לבעליהן הראשונים, שנאמר: בְּשָׁנַת הַיּוֹבֵל הַזֹּאת תָּשָׁבוּ אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ (ויקרא כה יג). • בשנת היובל אסורות עבודות הארץ, וקצירת הספיחים, ואסיפת הפירות כדרך אסיפתם בשאר שנים, שנאמר: לֹא תִזְרְעוּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סִפְיָחָהּ וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת נִזְרֶיהָ כִּי יוֹבֵל הוּא קֹדֶשׁ תִּהְיֶה לְכֶם מִן הַשָּׁדָה תֹּאכְלוּ אֶת תְּבוּאָתָהּ (ויקרא שם יא יב). על פרטי הדינים במצוות ואיסורים אלו, ראה להלן. במנין המצוות • במנין המצוות מנו הראשונים שלוש מצוות עשה ביובל:

לתקוע בשופר בעשירי לתשרי; לקדש את שנת החמישים; להחזיר את הקרקעות לבעליהן (ספר המצות לרמב"ם עשה קלו, קלח; סמ"ג עשה קנא, קנג; חינוך שלא, שלב, שמ; ספר הבתים עשה קל, קלג). וכן מנו הראשונים במנין המצוות שלוש מצוות לא תעשה: שלא לעבוד הארץ בשנת היובל; שלא לקצור את הספיחים; שלא לאסוף את פירותיה (ספר המצות לרמב"ם לא תעשה רכד, רכו; סמ"ג לא תעשה רעב, רעד; חינוך שלג שלה). וכן האיסור למכור את הארץ לצמיתות, שיש סוברים שזו אזהרה ללוקח שלא יכבוש הקרקע תחת ידו ביובל אלא יחזירנה לבעליה הראשונים (ראה להלן: חזרת הקרקעות), נמנה במנין המצוות (סמ"ג לאוין רעה). קידוש בית דין • היובל צריך קידוש בית דין (מכילתא שמות כא ב; ירושלמי ראש השנה ג ה), דהיינו בית דין הגדול (רמב"ם שמיטה ויובל י א; סמ"ג עשין קנ, קנג; רמב"ן בספר הזכות גיטין לו א; מדרש הגדול ויקרא כה ח).

כתבו האחרונים שאף לסוברים שבזמן הזה מדין תורה מונים יובלות לקדש שמיטות (ראה לעיל: מנין השנים), מכל מקום בזמן שיכנסו לארץ בביאה שלישית יתחילו את המנין מחדש; או מפני שהמנין בזמן הזה אינו אלא לחשבון השמיטות, אבל לא לענין קיום דיני היובל, או משום שלעתיד לבא תחולק הארץ בחלוקה חדשה (ראה יחזקאל מז יג ואילך, וראה בבא בתרא קכב א), ויהא אז דין ירושה מחדש אף לענין המנין (חידושי רבינו חיים הלוי שמיטה ויובל יב טז).

ספירת השנים עד היובל

המצוה מצות עשה מן התורה, בזמן שהיובל נוהג לספור את השנים ואת השמיטות עד שנת היובל (ספר המצות לרמב"ם עשה קמ; פירוש הראב"ד לספרא בהר ב; חינוך של; ביאור הגר"א לספרא שם), שנאמר: וְסִפַּרְתָּ לָךְ שָׁבַע שָׁבָתֹת שָׁנִים שָׁבַע שָׁנִים שָׁבַע פְּעָמִים וְהָיוּ לָךְ יָמֵי שָׁבַע שָׁבָתֹת הַשָּׁנִים תִּשַׁע וְאַרְבָּעִים שָׁנָה (ויקרא כה ח). ספר המצות לרמב"ם שם; חינוך שם), וקבלו חכמים שאין כונת הכתוב שיתנו לב וישגיחו על המנין בלבד כספירה האמורה לענין טהרת זב וזבה, שאינה מצוה, אלא חיוב להשגיח על המנין בלבד (ראה ערך זבה), אלא היא מצוה לספור בפה (חינוך של), ולמדים מהכתוב "שבע שבתות שנים" שצריך לספור את השמיטות ליובל, ומהכתוב "תשע וארבעים שנה" שצריך לספור את שני היובל (ספרא וביאור הגר"א שם).

ויש סוברים שצריך אף לספור את השנים לשמיטה, ומצוה אחת היא (פירוש הראב"ד לספרא שם; ספר המצות לרמב"ם עשה קמ). ויש חולקים על כל זה, ולדעתם ספירה האמורה ביובל אין הכונה למנין ממש (ראה רמב"ן על התורה ויקרא כג טו שמשפך בדבר; ט"ז אורח חיים תפט סק"א, ושו"ת רבי עקיבא איגר א ל, בדעת הר"ן; פירוש ר' ירוחם פערלא לרב סעדיה גאון א דף רכט ע"ב, בדעת בעל הלכות גדולות ורב סעדיה גאון ורש"י; קרן אורה מנחות סה ב תוס' ד"ה וספרתם), שאין המנין מצוה, ואין צריך כלל לספור השנים כסדרן שהוא כך וכך ביובל, לא בדבור ולא בהרהור, אלא מצות התורה היא שיזהרו במנין, ויקדשו את שנת החמישים (רמב"ן שם; שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

בית דין מצות הספירה לסוברים שמצוה למנות ממש מוטלת על בית דין הגדול בלבד שהם ימנו שנה שנה מהחמישים שנה (ראה ספרא בהר ב, וראב"ד ור"ש משאנץ שם; תוס' מנחות סה ב ד"ה וספרתם; שו"ת הרשב"א ד כח; רמב"ם שמיטה ויובל י א, וספר המצות עשה קמ; סמ"ג עשין קנ, קנג; חינוך של), ואינה מוטלת על כל אחד ואחד, שנאמר: וְסִפַּרְתָּ לָךְ (ויקרא כה ח) לשון יחיד (ספרא שם; שו"ת הרשב"א ד כח).

בית דין מברכים על מצות ספירת השנים עד היובל (תוס' כתובות עב א ד"ה וספרה; ראב"ד ור"ש משאנץ ספרא בהר ב; רא"ש פסחים י מ), ואומרים: אשר קדשנו במצוותיו וצונו על ספירת שני היובל (ראב"ד שם).

ספירת השנים היא בתחילת השנה בראש השנה (ר"ש משאנץ לספרא בהר ב; ראב"ד שם), וסופרים בלילה שזריזין מקדימין למצות. אם לא ספרו את השנה בתחילתה, כתבו האחרונים שסופרים אותה בכל משך השנה, ואף לכתחילה מותרים בית דין לספור בכל השנה, אלא שזריזים מקדימים (מנחת חינוך של סק"א).

בדבר, ועל היוצא ממחלוקתם לענין קביעת שנת השביעית בזמן הזה.

וכן כל יחיד ויחיד חייב לתקוע, שנאמר תַעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֶרְצְכֶם, שמשמע כל יחיד ויחיד (ויקרא שם). ספרא בהר ב; ראש השנה ל א; רמב"ם שם וקרית ספר, וכל מי שעבר ולא תקע ביטל מצות עשה של תורה (מנחת חינוך שלא סק"א)⁶.

תשע ברכות היוכל שוה לראש השנה לברכות, שצריך לומר בתפילת יום הכפורים של יובל תשע ברכות (ראש השנה כו ב, ורש"י ד"ה ולברכות; מסכת עבדים א; רמב"ם תפילה ב ח), שאומרים מלכיות זכרונות ושופרות כמו בתפילת ראש השנה (רבנו חננאל ראש השנה כז א; רש"י ערכין ג ג ד"ה ולברכות), ואין מתפללים אותן אלא בזמן שהיובל נוהג (רמב"ם שם)⁷.

שילוח העבדים

המצוה מצוה לשלח את עבדו ואת שפחתו העבריים חפשיים כשהגיע היובל (ראה ספר המצות לרמב"ם עשה קלז; יראים השלם קסו), שנאמר: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל וְגו' וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשֻׁבוּ (ויקרא כה ו), ודרור שאמר הכתוב, לשון חירות הוא, כלומר שדר בכל מקום שהוא רוצה ואינו ברשות אחרים (רש"י ויקרא שם).

העובר ואינו רוצה לשלח את עבדו חפשי, ביטל מצות עשה (חינוך שלב), ואפילו אין העבד רוצה לצאת לחירות, אסור לאדון להחזיקו, וחייב לשלחו (פנענ רזא ויקרא כה י; פירוש רבי ירוחם פרלא לרב סעדיה גאון עשה סד ד"ה ואמנם ואילך).

יש מהראשונים שמנו שילוח עבדים במנין המצוות כמצוה בפני עצמה (ראה ספר המצות לרב סעדיה גאון עשה סד, ופירוש רבי ירוחם פרלא; יראים השלם קסו); ויש שכללו מצוה זו במצוות קידוש שנת היובל, שאמרה תורה: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל, ובכלל ענין הקדושה שיהיו העבדים יוצאים מתחת ידי אדוניהם (חינוך שלב).

הציאה לחירות מלבד המצוה לשלח עבדים, יש ביובל אף משום "אפקעתא דמלכא", דהיינו הפקעת הבעלות על פי מצות ה', ולפיכך אפילו אין האדון משלחו, הרי זה יוצא לחירות, ואם האדון משתעבד בו הרי הוא עובר על איסור לא תגזול (מנחת חינוך מב ס"ק יד).

סוגי העבדים עבד עברי היוצא לחירות ביובל הוא בין עבד שמכר את עצמו, ובין עבד שמכרוהו בית דין, וכן הנרצע ואמה העבריה יוצאים לחירות ביובל (ראה קדושין יד ב, ושם טו א; ספרא בהר ב; רמב"ם עבדים ב ב-ג, ושם ג ז, ושם ד ז); וכן המוכר את עצמו לנכרי יוצא ביובל (ויקרא כה נד; קידושין טו ב; רמב"ם שם ב ו. וראה ערכים: עבד עברי; אמה העבריה).

עבד כנעני אינו יוצא לחירות ביובל, שנאמר בו: לְעֶלְם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ (ויקרא כה מו. ראה קדושין כב ב וריטב"א שם).

חזרת הקרקעות

המצוה מצוה להשיב כל הקרקעות לבעליהן בשנת היובל, ולהוציאן בשנה הזאת בלא כסף ובלא מחיר מתחת יד

ויש שנראה מדבריהם שאין צריך שהיו בית דין הגדול, אלא די בבית דין גדול וקבוע הראוי לקדוש החודש (ראה ערך קדוש החודש. ספר התרומות מה ד, בשם תשובת הר"ה).

וכן אמרו בתלמוד שמקדשים את השנים, שנאמר: וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִישִׁים שָׁנָה (ויקרא כה י. ראש השנה ח ב), ופירשו הראשונים שצריכים בית דין לישב ולקדש את שנת החמישים לשם יובל (יד רמה סנהדרין י ב), והיו סנהדרין מתקבצים בקידוש השנה, ומברכים עליה לקדש שנים (חינוך שלב), ומצוה על בית דין לומר מקודשת השנה, או: שנה זו מקודשת ליובל (רש"י ויקרא כה י; מאירי ראש השנה ח ב; רמב"ן שמות כ ז).

ויש שנראה מדבריהם שקידוש שנת היובל אינו באמירה אלא בתקיעת השופר שתוקעים בבית דין (ראה מנין המצוות לרב סעדיה גאון במנין הפרשיות (לח), וביאור רבי ירוחם פערלא לרס"ג א עשה סג בדעתו).

קידוש שנת היובל בבית דין, כתבו הראשונים שמקדשים אותה כששנת היובל נכנסת (רש"י ויקרא כה ו).

שמיטת כספים היובל אינו משמט כספים (ראה ערך שמיטת כספים. ספרי דברים קיב; רמב"ם שמיטה ויובל י טז).

בשדה הקדש שדה שהקדישה בעליה, ולא גאלה, ומכרה הגזבר לאיש אחר, הרי זה יוצאת ביובל מיד הקונה אותה, ומתחלקת היא לכהנים, וזו אחת ממתנות כהונה (ראה להלן: בקרקע שהוקדשה).

חומר האיסור היובל הוא מן הדברים שאמרו בהם שבעוון ביטולם באה גלות לעולם, ובאים אחרים ויושבים במקומם, שנאמר: אֲזַ תִּרְצֶה הָאֶרֶץ אֶת שְׁבִתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה וְאַתָּם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵיכֶם אֲזַ תִּשְׁבַּת הָאֶרֶץ וְהִרְצַת אֶת שְׁבִתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה תִּשְׁבַּת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׁבִתָּה בְּשִׁבְתֵיכֶם בְּשִׁבְתֵיכֶם עָלֶיהָ (ויקרא כו לד לה. שבת לג א).

תקיעת השופר וברכות

התקיעה מצוות עשה לתקוע בשופר בעשירי בתשרי בשנת היובל (רמב"ם שמיטה ויובל י ג, וספר המצות עשה קלז), שנאמר: וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַתַּעֲבִירוֹ שׁוֹפָר בְּכָל אֶרְצְכֶם (ויקרא כה ט), וכתבו הראשונים ש"תעבירו" לשון הכרזה היא (רש"י ויקרא כה ט), שהמצוה היא לתקוע כדי להוציא העבדים לחופשי ולפרסם חירותם (ספר המצות לרמב"ם שם; סמ"ג עשין קנ קנ; חינוך שלא), ולפרסם השמטת הקרקעות, ואת איסור היובל בזריעה וקצירה (מאירי ראש השנה כט ב, בשם הראב"ד).

תקיעת השופר ביובל אינה נוהגת אלא בארץ ישראל לפי שכתוב תַעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֶרְצְכֶם (ויקרא כה ט), וארצכם היא ארץ ישראל (ראה ירושלמי ראש השנה ד א; רמב"ם שמיטה ויובל י י; חינוך שלא; טורי אבן ראש השנה ט ב ד"ה ההיא); ויש מצדדים לומר שנוהגת אף בחוץ לארץ (מנחת חינוך שלא סק"ג).

בבית דין תקיעת השופר ביובל צריך שתהיה בבית דין, ועליהם מוטלת עיקר המצוה (ריטב"א ראש השנה כט ב, ושפת אמת שם; רמב"ם שמיטה ויובל י י; סמ"ג עשין קנ, ושם קנ); ואם עברו בית דין ולא תקעו בשופר בטלו מצות עשה זו (חינוך שלא).

שאין בו בית דין אם חייב כל יחיד ויחיד לתקוע. 7. וראה ערך יום הכפורים, על המנהג לתקוע במוצאי יום הכפורים שבכל שנה ושנה שיש אומרים שהיא משום זכר לתקיעה של יובל.

6. וראה ערך תקיעת שופר, על פרטי הדינים בתקיעת השופר, כגון מספר הקולות וסדרם; וערך שופר, על דיני השופר, ועל ההבדל שבין שופר של יובל לשופר של ראש השנה. וראה שפת אמת ראש השנה שם, שהסתפק במקום

(רמב"ם שמיטה ויובל יא א), ובכלל זה גם בעבר הירדן שנאמר: ובכלל, ללמד שנוהגת בכל מקומות האחוזה, ולא בארץ ה' אשר שם המקדש בלבד (רבי אברהם בן עזרא ורמב"ן ויקרא שם).

וכן כל הארצות שכובשים ישראל, במקום שדין הארץ הנכבשת כארץ ישראל לכל דבר (ראה ערך ארץ ישראל), כתבו האחרונים שהנוטל חלק שם הרי זו אחוזתו שמורשה לבניו, ואם מכרה חוזרת לו ביובל (מנחת חינוך שלט ס"ק כו).

ירושלמי הירושלמי אינה חוזרת ביובל, שדוקא מכר אמרה תורה שיחזור ביובל, אבל לא ירושה (בכורות נב ב).

זמן חזרת השמטת מכירת הקרקעות ביובל, יש מהתנאים סבורים שהיא ביום הכפורים, שנאמר: ביום הפורים תעבירו שופר בקל ארצכם (ויקרא כה ט); ור' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא סובר שהיובל מוציא הוא את הקרקע מיד הלוקח אותה בתחילתו בבין השמשות של ערב ראש השנה (ספרא בהר ה; ערכין כח ב, ורש"י ד"ה אדרבה). ואף לדעתו לא היו השדות חוזרות לבעליהן בראש השנה, אלא רק לאחר שתקעו בית דין בשופר ביום הכפורים (ראש השנה ח ב).

הלכה כר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא (רמב"ם שמיטה ויובל יז).

בקרע שהוקדשה

בשדה אחוזה המקדיש את שדה אחוזתו ולא גאלה, ומכרה הגזבר לאיש אחר קודם שיגיע היובל, והגיע היובל והרי היא תחת יד האחר, אותה השדה יוצאת ביובל מתחת ידו ומתחלקת לכהנים, ואינה חוזרת לבעלים לעולם, אלא היא אחוזה לכהנים (ערכין כה א; רמב"ם ערכין ד כ), שנאמר: ואם לא יגאל את השדה ואם מכר את השדה לאיש אחר וגו' והיה השדה בצאתו בליכל קדש לה' פשדה החרם לפה תהיה אחוזתו (ויקרא כז כא. ספרא בחוקות ד יא; רמב"ם שם), והיא אחת מעשרים וארבע מתנות כהונה שניתנו לאהרן ולבניו (בבא קמא קי ב).

אם גאלה המקדיש קודם שיגיע יובל, אינה יוצאה מידו ביובל (ערכין כה א; רמב"ם ערכין ד כ).

שדה היוצאה לכהנים ביובל, הרי זו ניתנת למשמר שפגע בו יובל (ערכין כח ב; רמב"ם ערכין ד כד).

שדה שלא המקדיש את שדה אחוזתו והגיע היובל ולא נגאלה, אלא הרי היא תחת יד ההקדש, נחלקו תנאים בדינה:

ר' יהודה אומר שהכהנים נכנסים לתוכה, והיא חלוטה בידם, ונותנים את דמיה (ערכין כה ב, ורש"י ד"ה כהנים); ור' שמעון אומר שהכהנים נכנסים לתוכה, ואינם נותנים דמיה; ר' אלעזר אומר שלעולם אין הכהנים נכנסים לתוכה עד שיגאלנה אחר ויגיע יובל, ותצא מידו לכהנים (ערכין כה ב, ורש"י ד"ה כהנים; ספרא בחוקות יא ד). הלכה כר' יהודה שהמקדיש את שדהו ולא נגאלה והגיע יובל, הכהנים נותנים את דמיה, שאין הקדש יוצא בלא פדיון, והדמים יפלו להקדש בדק הבית, ותהיה השדה אחוזה לכהנים (רמב"ם ערכין ד יט).

בשדה מקנה המקדיש שדה מקנה, כלומר שדה שלא ירשה מאבותיו אלא קנאה מבעליה (ראה ערך שדה מקנה), כשיגיע יובל תחזור השדה לבעלים הראשונים שמכרה, שנאמר:

הקונים אותן, שנאמר: ובכל ארץ אחוזתכם גאלה תתנו לארץ (ויקרא כה כד), והגאולה היא חזרת הקרקע לבעליה, וזמן הגאולה הוא בשנת היובל, שנאמר: בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו (ויקרא כה יג). ספר המצות לרמב"ם עשה קלח, ובהלכות שמיטה ויובל י טז; חינוך שמו).

מצוה זו נמנית במנין המצוות, והעובר וכובש קרקע שבידו ואינו מחזירה לבעליה ביטל עשה זה (ספר המצות וחינוך שם).

הפקעת הקרקע מלבד המצוה להשיב את הקרקעות, יש ביובל אף משום "אפקעתא דמלכא", דהיינו הפקעת הבעלות על פי מצות ה', ולפיכך אף מי שאינו חייב במצוות, כגון קטן, אם ירש שדה מקנה מאביו, השדה יוצאת ממנו ביובל וחוזרת לבעליה (מנחת חינוך שלט ס"ק יג. וראה שו"ת תורת מרדכי רמ).

וכתבו האחרונים שמטעם זה קרקע היוצאת ביובל, חוזרת היא מאליה לבעלים הראשונים, ואינם צריכים לעשות קנין כדי לזכות בה (מנחת חינוך שם; שו"ת שואל ומשיב מהדורא ד ג נח).

אם לא החזיר הלוקח את הקרקע לבעלים הראשונים, לסוברים שהגזול קרקע עובר בלאו של לא תגזול (ראה ערך גזל), הרי זה עובר באיסור גזל (מנחת חינוך שם; משך חכמה ויקרא כה כג).

איסור מכירת הארץ לצמיתות תמכר לצמיתת (ויקרא כה כג):

• יש מן הראשונים שכתבו שבא ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל, שלא יהא הלוקח כובשה תחת ידו (רש"י ויקרא שם; רבינו בחיי שם; סמ"ג לאוין רעה).

• יש שכתבו שזו אזהרה למוכר ולקונה שלא יעשו ממכרם לצמיתות, כלומר לעולם (רמב"ם שמיטה ויובל יא א; חינוך שלט, בשם רמב"ן; רמב"ן מכות ג ב; מאירי בבא מציעא עט א), כלומר שלא יאמר המוכר הריני מוכר לך לעולמים, גם לאחר היובל (רמב"ן ויקרא כה כג; רמב"ם ספר המצות לאוין רכז), ואף על פי שהיובל מפקיע המכירה אפילו כשפירש לו שמוכרה לו לעולם אם אמרו שממכרם לצמיתות עוברים בלאו הזה, ואין מועילה להם חזרת הקרקע ביובל (רמב"ם שם; רמב"ן ויקרא שם).

• יש שכתבו שהכתוב בא לאסור מכירת קרקע בארץ ישראל לנכרי, שלא נמכור את הארץ למי שיחזיק בה ולא ינהג בה דין יובל עמנו, אלא נשמור שתהיה מכירת הארץ באופן שתחזור אלינו (השגות הרמב"ן לספר המצות לאוין רכז).

• ויש שכתבו שהכתוב: והארץ לא תמכר לצמיתת פי לי הארץ, אין זה לאו ללקות עליו, אלא הוא טעם לכתוב אחריו: ובכל ארץ אחוזתכם גאלה תתנו לארץ (ויקרא כה כד), כלומר הנהיגו ביניכם היובל ולא יקשה בעיניכם, שהארץ אינה שלכם, אלא אתם גרים ותושבים בה, כי לי הארץ, ואיני רוצה שתמכר לצמיתות כשאר הממכרים (רמב"ן ויקרא כה כג, ובספר המצות שם, בדעת בעל הלכות גדולות; מושב זקנים ויקרא שם).

בחוץ לארץ החזרת הקרקעות לבעליהן, אינה נוהגת אלא בארץ ישראל (ספר המצות לרמב"ם עשה קלח; חינוך שמו), שנאמר: ובכל ארץ אחוזתכם (ויקרא כה כד), ולא בחוץ לארץ (רמב"ן ויקרא שם).

ונוהגת החזרת קרקעות בכל ארץ ישראל המתחלקת לשבטים

ראש השנה
ליובלות
באחד בתשרי ראש השנה ליובלות לענין עבודת הארץ ולדינים נוספים, שמשנכנס תשרי אסור לחרוש ולזרוע מן התורה (ראש השנה ב א, ורש"י ד"ה לשמיטין; שם ח ב, וחידושי הר"ן; רמב"ם שמיטה ויובל ד ט).

אין קדושתו של היובל נמשכת אחר ראש השנה של שנת החמישים ואחת, שאין קדושת היובל אלא עד ראש השנה, ואין מוסיפים אפילו יום אחד משנת החמישים ואחת להיות בכלל קדושת היובל (ספרא בהר ג; ראש השנה ח ב, ורבינו חננאל ומאירי).

ומכל מקום כשם שלענין שביעית אסורה עבודת הארץ בפירות שגדלו בשביעית אף במוצאי שביעית, משום תוספת שביעית (ראה ערך שביעית), כך אף ביובל, שלא נתמעטה שנת החמישים ואחת אלא מעיקר קדושה להשמיט הארץ, אבל מדין תוספת לא נתמעטה (ריטב"א ראש השנה ח ב; מעדני ארץ שביעית ו אות ו).

פירות היובל
דין פירות שנת היובל באכילה ובמכירה ובביעור
כדין פירות שביעית לכל דבר (רמב"ם שמיטה ויובל י טו);
וכן דין אחד להם לענין תפיסת דמיהם בקדושתם, ודין אחד לדמיהם (ראה סוכה מ ב, ורש"י ד"ה בשנת).

דינים התלוים ביובל

עבד עברי
ישנם דינים שאינם נוהגים אלא בזמן שהיובל נוהג, ובזמן שאין היובל נוהג אף הם אינם נוהגים, ואלו הם:
דין עבד עברי (ערכין כט א; ראה מסכת עבדים א; רמב"ם שמיטה ויובל י ט, עבדים א י, ובספר המצות עשה רלג; חינוך מב); וכן דין אמה העבריה (גיטין סה א; רמב"ם עבדים שם; חינוך מג), שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שאנו קוראים בו: עד שנת היובל יעבד עמך (ויקרא כה מ. ערכין כט א; רש"י קדושין סט א ד"ה אלא; תוס' ר"י הזקן שם), ולפיכך אין עבד עברי נמכר אלא בזמן שהיובל נוהג (רש"י ערכין שם ד"ה אין; פסקי תוס' ערכין אות עד; חינוך שמו).

ויש סוברים שעבד עברי נמכר אף בזמן שאין היובל נוהג, אלא שאין נוהגים בו דיני עבד עברי המפורשים בתורה, שאינו יוצא בשנים ובמיתת האדון, ואסור הוא בשפחה (ראה ראב"ד אסורי ביאה יד ח; ריטב"א יבמות מו א).

דינים נוספים
ישנם כמה הלכות שאינם נוהגות בזמן שאין היובל נוהג:
• דין בתי ערי חומה (ראה ערכו), שהמוכר בית בערי חומה בזמן שאין היובל נוהג, אם בא לגאול את הבית אפילו בתוך שנה למכירתו אין כופים את הלוקח בכך, שאין דין בתי ערי חומה נוהג אלא בזמן שאנו קוראים בהם: לא יצא פִּיבֵּל (ויקרא שם ל. ערכין כט א, ורש"י ד"ה אין).

• דין שדה אחוזה, שבזמן שאין היובל נוהג אם מכרה אינה נגאלת מן הקונה בגירוע, ואם הקדישה אינה נגאלת בדמים קצובים, אלא בשוויה, שאין דין שדה אחוזה נוהג אלא כשאנו קוראים בו: וַיָּצֵא פִּיבֵּל וְשָׁב לְאַחֲזָתוֹ (ויקרא כה כח. ערכין כט א לגירסת שיטה מקובצת שם אות י, ורש"י ד"ה ואין שדה אחוזה; מסכת עבדים א; רמב"ם שמיטה ויובל י ט).

• דין שדה חרמים, שהמחרים קרקע לכהנים, ויש סוברים שאף המחרים לבדק הבית, אינה חרם (ראה ערך חרמים), שנאמר: וְהָיָה

וְאִם אֶת שָׂדֶה מִקְנָתוֹ וּגְרָם יִקְדִּישׁ לַיהוָה בְּשָׁנַת הַיּוֹבֵל יָשׁוּב הַשָּׂדֶה לְאַשֶׁר קָנָהוּ מֵאִתּוֹ לְאַשֶׁר לוֹ אַחֲזָת הָאָרֶץ (ויקרא כז כד. ספרא בחוקות ד יא; ערכין כז א; רמב"ם ערכין ד כו).

וחזרת השדה לבעלים הראשונים בין כשגאלה המקדיש עצמו (רש"י ויקרא כז כב לגירסת הרא"ם שם); בין שנפדתה מיד הגזבר על ידי אחר, והרי היא יוצאה מתחת ידו (רש"י ערכין כז א ד"ה יכול; רמב"ם ערכין ד כו); ובין שלא נפדתה, והרי היא יוצאה מיד ההקדש (רש"י ויקרא כז כב). וכשיוצאה מיד הקדש אין הבעלים צריכים לפדותה, אלא יוצאה בחינם (ירושלמי קידושין ג א; תוס' ערכין כה ב ד"ה ורבי שמעון).

המקדיש בית המקדיש בית בבתי חצרים [בתים בארץ ישראל שאינם בעיר, או שהם בעיר שאינה מוקפת חומה], והגיע היובל והרי הוא ביד הקדש, אינו חוזר לבעלים הראשונים ביובל (ערכין לג א; רמב"ם ערכין ה א).

וכן אם גאל אחר את הבית מיד ההקדש והגיע יובל והוא ביד הגואל, הבית חוזר לבעלים ביובל (תוספתא ערכין [צוקרמאנדל] ה יא; ערכין שם; רמב"ם ערכין ה ד).

המקדיש בית בבתי ערי חומה, והגיע יובל והרי הוא ביד הקדש, אינו יוצא מן ההקדש ביובל, שנאמר: מִקְדָּשׁ כֹּהֵל (ויקרא כה לג), ודרשו: ממכר יוצא ביובל, ואין הקדש יוצא ביובל (ספרא בהר ו; ערכין לג א).
וכן אם גאלו אחר מיד הקדש, ופגע בו יובל בתוך שנים עשר חודש, שעדיין לא נחלט לגואל (ראה ערך בתי ערי חומה), אינו חוזר לבעלים ביובל (ראה רש"י ערכין לג א ד"ה לכהנים).

עבודת הארץ ופירותיה

עבודת הארץ
ביובל אסורות עבודות הארץ, וקצירת הספיחים, ואסיפת הפירות כדרך אסיפתם בשאר שנים, שנאמר: לֹא תִזְרְעוּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סִפְיָהּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת נִזְרֶיהָ וּגְרָם קָדֵשׁ תִּהְיֶה לָכֶם מִן הַשָּׂדֶה תֹּאכְלוּ אֶת תְּבוּאָתָהּ (ויקרא כה יא, יב. ספר המצות לרמב"ם לאוין רכד, רכו; חינוך שלג, שלה).

דין היובל בשביתת הארץ ודין השביעית אחד הוא לכל דבר, שכל שאסור בשביעית אסור ביובל, וכל שמותר בשביעית מותר ביובל, ומלאכות שלוקים עליהן בשביעית לוקים עליהן ביובל (רמב"ם שמיטה ויובל י ט, סנהדרין יט ד אות קיא קיג. וראה ערך שביעית); וכמו שהשמיטה נאסר בה בין עבודת הארץ ובין עבודת האילנות, כך אף היובל, שאזהרת "לא תזרעו" כוללת ארץ ואילן (ספר המצות לרמב"ם לאוין רכד; חינוך שלג), וכשם שלענין האיסור לקצור ולבצור בשביעית דרשו שאין האיסור אלא כדרך הקוצרים והבוצרים, כך נדרש לענין איסור האמור ביובל (סמ"ג לאוין רעב).

וכן שוה היובל לשביעית לענין הפקר הפירות והתבואה הצומחים באותה שנה (ספר המצות לרמב"ם עשה קלו); וכשם שבשביעית הארץ מופקרת לירד לתוכה לצורך לקיטת הפירות (ראה נדרים מב ב; רמב"ם נדרים ו א), כך אף ביובל (ראה עונג יום טוב טו) ⁸.

איסור עבודת הארץ ביובל אינו נוהג בחוץ לארץ, אלא בארץ ישראל בלבד, וכן קדושת הפירות אינה נוהגת אלא בפירות שגדלו בארץ ישראל (מנחת חינוך של סק"ב).

לענין העשה של ושביתה הארץ אם נוהג ביובל.

8. וראה מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות שלו אות ב; מנחת חינוך שלה סק"א,

להלכה פסקו הראשונים כרבי שאין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג (רמב"ם שמיטה ויובל ט ב, ושם י ט, ובספר המצות לא תעשה רל, וראה שו"ת הרמב"ם תיב; שו"ע חו"מ סז א); וכן איסור עבודת הארץ בשביעית אינו נוהג מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג (טור יו"ד שלא; מהר"י קורקוס שמיטה ויובל ט ב, י ט, בדעת הרמב"ם. וראה ערך שביעית).

ויש פוסקים שעבודת הארץ בשביעית אסורה מן התורה אף בזמן הזה (פסקי ריא"ז מועד קטן א ב סק"א; פסקי רי"ד סנהדרין כו א); וכן לענין שמיטת כספים יש סוברים שהלכה כחכמים שהיא נוהגת בזמן הזה מן התורה (רמב"ן בספר הזכות גיטין לו א).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאף על פי שלדעתם הלכה ששמיטת כספים אינה נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, איסור עבודות הקרקע נוהג מן התורה אף בזמן שאין היובל נוהג (כסף משנה שמיטה ויובל ד כה, ושם ט ב, ושם י ט; ורדב"ז שם ד כט; שו"ת שאגת אריה החדשות טו), לפי שלענין איסור עבודת הארץ אין הלכה כרבי (שו"ת אור שמח ב א)¹¹.

יוחסין

בירור כשרותם של איש או אשה הבאים להינשא, שאין בהם חשש איסור חיתון של פסולי כהונה או פסולי קהל

- ברוב להכשיר
- בספק ספיקא
- בחזקה
- משפחה שנטמעה

הפרקים:

- מעלתם
- העדות ליוחסין
- בנאמנות אשה על עצמה

שאינו עבד, ומתירים לו לישא בת ישראל (ראה רש"י גיטין פא ב ד"ה לאסוקי).

וכן אמרו ש"מעלה עשו ביוחסין" שהחמירו חכמים ביוחסין מחמת חשיבותם, כגון שאשה שנסתרה עם פסול, החמירו לחשוש שמא נבעלה לו ונפסלה לכהונה, לחלק מהדעות (ראה כתובות יג א, ורש"י ד"ה ביוחסין); וכן החמירו באשה שנולד בה ספק אם נפסלה לכהונה, שלא לילך אחר הרוב להתירה להינשא לכהונה (ראה כתובות טו א–ב, ורש"י ד"ה אבל).

בערך שלפנינו דנים בעיקר על בירורים שונים בדבר כשרות להינשא של איש או אשה שיש בהם חשש פסול לקהל או לכהונה, בין חשש שיש פסול ביחוסם, ובין חשש שנעשה בהם מעשה הפוסלם, הן חשש שמעיקר הדין, והן חשש שמשום מעלה שעשו חכמים ביוחסין (ראה להלן)².

מעלתם

אשה כשרה לא ישא אדם אשה אלא אם כן היא הוגנת לו, שאין

השדה בצאתו ביכל קדש לה' כשדה החרם לכהן תהיה אֲחֻזָּתוֹ (ויקרא כז כא. ערכין כט א)⁹.

• דין גר תושב (ראה ערכו) שנאמר בגר תושב: עִמָּךְ יֵשֶׁב וגו' בְּטוֹב לוֹ לֹא תוֹנְנֵנוּ (דברים כג יז), ולמדים "טוב" "טוב" בגזרה שוה מעבד עברי שנאמר בו: כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ (דברים טו טז. ערכין כט א)¹⁰.

שביעית שביעית, נחלקו תנאים אם נוהגת היא בזמן שאין היובל נוהג:

• לדעת חכמים השביעית נוהגת אף בזמן שאין היובל נוהג, בין לענין איסור עבודת הארץ (מועד קטן ב ב, ורש"י ד"ה אפילו), בין לענין שמיטת כספים (גיטין לו א, ורש"י שם ע"ב ד"ה רבא).

ואם גלו חלק מהשבטים, שאין היובל נוהג (ראה לעיל: הזמן שבו נוהג יובל), מכל מקום לא בטלה שביעית אצל אותם שבטים שלא גלו (ראב"ד ור"ש משאנן ספרא בהר ב).

• רבי חולק וסובר שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג (מועד קטן ב ב).

מחותו יחס משמעות ידיעת אבותיו של איש מסויים, וידיעת עניינו, באיזה דרך נולד (תוס' יום טוב קידושין ד א. וראה ערך יחס), כמו "וַיִּתְּלֵדוּ עַל מִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם" (במדבר א יח), שתרגומו: ואתיחסו על זרעיתיהן לבית אבהתיהן (אונקלוס שם); וכן "מִמִּשְׁפַּחַת אֱלִימֶלֶךְ" (רות ב א), שתרגומו: מן יחסו אלימלך (תרגום שם), ובלשון הכתוב נקרא: יֶחֱשׁ (נחמיה ז ה).

בתלמוד ובפוסקים משמש לשון יוחסין באופן כללי לתיאור גדרם של איש או אשה מצד ייחוסם, כגון מה ששנינו: עשרה יוחסין עלו מבבל: כהנים; לויים; ישראלים; חללים; גרים; ממזרים; נתינים וכו', כהנים לויים וישראלים מותרים לבא זה בזה וכו' (קידושין סט א).

ומשמש הוא גם לבירור היתר נישואין, כגון מה שאמרו בפנויה שילדה שבאופנים מסויימים כשר הולד ליוחסין, דהיינו שאם נקיבה היא, מותרת היא להינשא לכהונה, ואם זכר הוא, בתו ואלמנתו כשרות הן לכהונה (רש"י כתובות יג ב ד"ה לא שתוקי).

וכן הוזכר שמעלים אדם ליוחסין, שסומכים על הוכחות שונות

9. וראה חינוך שנד,שנה, שכתב שאף דין ערכי בתים ודין ערכי שדות אינם נוהגים אלא דוקא בזמן שהיובל נוהג. 10. על פרטי הדינים בכל אלו בזמן שהיובל נוהג, ועל הדינים הנוהגים בהם בזמן שהיובל אינו נוהג אלא מדבריהם, לסוברים כן, ובזמן שאין היובל נוהג כלל, ראה בערכים המיוחדים להם. 11. וראה ערכים: שביעית; שמיטת כספים, לדעת סוברים שאיסור עבודת הארץ בשביעית ושמיטת כספים אינם נוהגים בזמן הזה מן התורה, אם נוהגים מדרבנן אף על פי שהיובל אינו נוהג אפילו מדרבנן. יוחסין. 1. כב, טורים קפו – רצו. 2. וראה ערכים: חיבי לאוין; חיבי עשה, על האנשים והנשים האסורים לכהונה או לקהל. על הדינים המיוחדים לכל

לסוברים כן שמא יבואו להעלותו מתרומה ליוחסין שיראו אותו העוברים בשדה חולק בתרומה ויעידו עליו שהוא כהן (יבמות צט ב; רמב"ם תרומות יב ב).

מנוי לשררה אף לענין דינים אחרים מלבד עצם היתר הנישואין מציינו שאינם נוהגים אלא במיוחס, דהיינו מי שאין בו חשש פסול לקהל או לכהונה:

• אין מעמידים בסנהדרין, בין גדולה ובין קטנה, אלא כהנים לויים וישראלים מיוחסים, שראויים להשיא לכהונה (ראה ערך בית דין. וראה רמב"ם איסורי ביאה כ ח).

• אין מעמידים מלך אלא מן המשיאים לכהונה (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד י, הובאה בתוס' יבמות מה ב ד"ה כיון ובתוס' הרא"ש וריטב"א קידושין סו א ובסמ"ג לא תעשה רכא ובהגהות מיימוניות מלכים א ד, בשמו), ודבר זה אינו אלא מדרבנן ולכן אם מינוהו, מינויו מינוי בדיעבד (תוס' שם; תוס' הרא"ש וריטב"א שם); ויש ראשונים סוברים שהוא מן התורה, שנאמר: **מִקֶּרֶב אֲחִיךָ תִּשֶׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ** (דברים יז טו) ודרשו ממוכר שבאחיך (ראה בבא קמא פח א) ומשמע מהמשיאים לכהונה (סמ"ג שם; הגהות מיימוניות שם, בשמו).

• בירושלמי אמרו שאף שאר מינויים, כגון שוטרי הרבים וגבאי צדקה וכיוצא, אין ממנים אותם אלא מהמשיאים לכהונה (ירושלמי קידושין ג ח).

• וכן חילות של בית דוד, לא היו בהם אלא המיוחסים (ראה קידושין עו ב).

• וכן עבודות שבמקדש הכשרות בזר, כגון שחיטה (ראה ערך שחיטה (ב)) או הפשט ונתוח (ראה ערך הפשט ונתוח: העוסקים בהם), יש סוברים שלא היו מניחים לעשות אותן אלא כשרים מיוחסים המשיאים לכהונה (ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) ל הערה 17, והובא בתוס' קידושין עו ב ד"ה אין וכתובות כד ב ד"ה חד); ויש סוברים שאף ישראלים כשרים לעשותם לכתחילה (תוס' הרא"ש קידושין עו ב).

בדיקת היחס בית דין הגדול היו יושבים בלשכת הגזית מתמיד של שחר ועד תמיד של בין הערביים (רש"י קידושין עו ב ד"ה ששם) ודנים את הכהונה, ובודקים את הכהנים ביוחסין, וכל כהן שנמצא פסול ביחוסו, לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא מן העזרה, ושלא נמצא בו פסול, לובש לבנים ומתעטף לבנים מרוב שמחה ונכנס ומשמש עם אחיו הכהנים (מדות ה ד ופירוש הרא"ש שם; רמב"ם ביאת מקדש ו יא).

וכן היו יושבין בלשכת הגזית מייחסי לוייה שהסנהדרין היו יושבים אף לייחס את הלויים, ולהבדיל פסולים מהם (קידושין עו ב ורש"י ד"ה ששם)⁴.

העדות ליוחסין

עד אחד עד אחד אינו נאמן להעיד על אדם שהוא כשר (ראה להלן), שנאמר: **לֹא יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ** (דברים יט טו), ודרשו: אין לי אלא לדיני נפשות, להעלות לכהונה ולהוריד מן הכהונה מניין, תלמוד לומר: **לְכָל עֶזְרָן וְלְכָל חֲטָאָה** (שם. ספרי שם).

ראה ערכיהם. 3. אבל הריטב"א והמאירי שם, מכשירים לתרומה. 4. וראה ערך כהן, על דינים שאינם נוהגים אלא בכהן מיוחס ולא בכהנים שבזמן הזה שאינם אלא כהני חזקה ולא כהנים מיוחסים ועל גדרו של כהן מיוחס.

בה שום פסול האוסרה עליו, כגון חשש של ממזרת לישראל, או חללה לכהן (טור אבן העזר ב; חלקת מחוקק שם סק"א).

ואמרו בגמרא, אמר רב אבין בר רב אדא אמר רב: כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו, כשהקדוש ברוך הוא משרה שכינתו, מעיד הוא על כל השבטים שהם משל, ואינו מעיד עליו. ואמרו: כשהקדוש ברוך הוא משרה שכינתו אינו משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל שאין בהן שמץ פסול (קידושין ע ב, ורש"י ד"ה עדות; טור שם).

מעלה ביוחסין בכמה מקומות אמרו ש"מעלה עשו ביוחסין", דהיינו שמשום מעלת יוחסין החמירו בהם חכמים, כגון בפנויה שנתייחדה עם אדם שאפשר שהוא מאותם הפוסלים אשה לכהונה בביאתם, שלדעת ר' יהושע אסורה לכהן, אף על פי שאשת ישראל אין אוסרים אותה לבעלה על היחוד, לפי שמעלה עשו ביוחסין לענין כהונה (כתובות יג א, ורש"י ד"ה נסתרה. וראה ערך סוטה).

בפסולי קהל אף לענין פסול לקהל מצינו שעשו מעלה ביוחסין, והוא בשתוקי [אדם שיודעים מי אמו, ואין יודעים מי אביו, שלא ידוע ממי נתעברה] ואסופי [תינוק הנאסף מן החוץ, שאין מכירים לא את אביו, ולא את אמו], שמהתורה מותרים הם לבא בקהל, שהרי אינם אלא ספק ממזרים, וספק ממזר מותר לו לבא בקהל, ועוד שבשתוקי יש רוב שאינו ממזר (ראה קידושין עג א, ורשב"א וריטב"א שם), וחכמים עשו מעלה ביוחסין, ואסרו כל הספיקות לבא בקהל (קידושין שם; רמב"ם איסורי ביאה טו כא ואילך).

בספק כהן וכן החמירו בכהן שנולד בזנות, ואינו יודע מי הוא אביו, שאפילו אם הדבר ברור שהוא כהן כשר, משתקים אותו מדין כהונה שלא יעבוד במקדש (כתובות יג ב, ורש"י ד"ה מדין; רמב"ם איסורי ביאה כ כ; טוש"ע אה"ע ג ט), ואף אינו נושא כפיו (רא"ה ומאירי כתובות שם), ולדעת רבים מהראשונים אף אינו אוכל בתרומה (רש"י ורשב"א ורא"ה שם; רמב"ם וטוש"ע שם)³.

ואף על פי שמשתקים אותו מדין כהונה, אם נטמא למתים, או נשא גרושה - לוקה, שאין כאן ספק היתר שהרי הוא ודאי כהן (מאירי כתובות יג ב; רמב"ם שם כ; טוש"ע שם), שמה שמשתקים אותו אינו אלא מדרבנן. ולפיכך לא גזרו אלא כשנולד בזנות, אבל אם נולד בנישואין, אין משתקים אותו אף על פי שאינו יודע מי הוא אביו (יבמות ק ב; רמב"ם שם יט, וראה טוש"ע שם).

אכילת תרומה חכמים תקנו כמה תקנות מחמת החשש שמא יבואו להעלות ליוחסין את מי שאינו ראוי דהיינו להחזיק למיוחס אדם שאינו מיוחס ואין לפנינו שני עדים המעידים על יחוסו ולא ראייה המספיקה לכך, ויבואו להשיאו אשה (ראה כתובות כד א, כה ב) או להשיא בתו לכהונה בלא בדיקה (ראה מאירי כתובות כד ב, וראה תוס' שם כד א ד"ה אבל ופסקי רי"ד שם) או להחזיקו לכהן (ראה יבמות צט ב; רמב"ם תרומות יב כב):

• יש סוברים שתקנו שאין מעלים לאכילת תרומה ולנשיאת כפים על פי עד אחד, שמא יבואו להעלות מהם ליוחסין (ראה כתובות כד ב ורש"י ד"ה במעליו).

• יש סוברים שאין חולקים תרומה לעבד כהן בבית הגרנות

לו תרומה או שיקראוהו לעלות ראשון לתורה וכיוצא, ולענין שאר הדינים שאינם נוהגים אלא בכהן מיוחס, ראה ערך כהן. על בירור יחוסו של לוי לענין שיחלקו לו מעשר ראשון, וכיוצא, וכן על בירור יחוסו של אדם לידע אם נכרי הוא או ישראל,

לומר שכשר היה, ולא נפסלה בביאתו:

- רבן גמליאל ור' אליעזר אומרים שהיא נאמנת וכשרה לכהונה, ואין אנו מסתפקים שמא נבעלה לפסול לה (כתובות יג א, ורש"י ד"ה נאמנת).
- ור' יהושע אומר שאינה נאמנת, והיא בחזקת מעוברת לנתיין ולממזר עד שתביא ראיה לדבריה (כתובות יג א).

וכן אם ראוה שנתייחדה עם אדם שאין אנו יודעים מי הוא, ולא ראוה שנבעלה, שלחלק מהדעות חוששים שנבעלה לו ואסורה לכהונה מחשש שמא פסול הוא (כתובות יג א), לדעת רבן גמליאל ור' אליעזר נאמנת היא לומר שכשר היה, ולדעת ר' יהושע אינה נאמנת (כתובות שם).

הלכה שאף המעוברת שודאי נבעלה נאמנת לומר שלכשר נבעלה (כתובות יד א; רמב"ם איסורי ביאה יח יג; טוש"ע אה"ע ו יז).

בגוי במה דברים אמורים כשנסתרה עם ישראל, אבל אם נסתרה עם גוי ואומרת שלא נבעלה, כתבו הגאונים שאף לדעת רבן גמליאל אסורה להינשא לכהונה (בעל הלכות גדולות לב הלכות מיאון עמ' שמו, הובא בסמ"ג לאוני קכא, וביראים השלם מה. וראה רמ"א אה"ע ז יא, וחלקת מחוקק ס"ק כב, ובית שמואל ס"ק לד), שלא אמר רבן גמליאל שאשה שנסתרה מותרת, אלא לפי שאין ישראל פרוצים בעריות, כדרך שהנכרים פרוצים הם, אבל זו שנסתרה עם גוי - אסורה (שו"ת מהר"ק קס; ביאור הגר"א שם ס"ק מ); ודוקא אם יש רגלים לדבר שעל דעת זנות נתייחדה עמו (שו"ת מהר"ק שם; רמ"א שם).

ויש שכתבו שאשת כהן שנתייחדה עם נכרי אפילו פעם אחת, אסורה לבעלה, ואף אם אין רגלים לדבר שעל דעת זנות נתייחדה עמו (מהר"ק קס, בדעת היראים מה, וכתב שאין לחשוש לדעה זו להלכה).

ויש שכתבו שפנויה שנסתרה עם פסול שמתרתה הרי זה אף כשנסתרה עם נכרי (פסקי ריא"ז כתובות א ג), ואף אם נתייחדה על דעת זנות מותרת (ראה ביאור הגר"א אה"ע ז ס"ק מ, בדעת הרא"ש יבמות ב ה).

רוב פסולים לדעת רבן גמליאל ורבי אליעזר המכשירים באומרת לכשר נבעלתי, כך הוא הדין גם אם נבעלה בעיר שרוב אנשיה פוסלים אשה בביאתם לכהונה (כתובות יג ב, יד א; רמב"ם איסורי ביאה יח יג; טוש"ע אה"ע ו יז).

וכתבו הראשונים שאפילו היו כל אנשי אותו מקום פסולים, כיון שנבעלה לדעתה מאמינים לה במה שטוענת לכשר נבעלתי, ואף על פי שאין שם אפילו כשר אחד, אפשר שבאותה שעה עבר שם במקרה אדם כשר (רא"ה כתובות יג ב, וריטב"א שם, בשם יש מתרצים; ריטב"א קידושין עד א).

לפיכך ארוסה שנתעברה ואומרת שמן הארוס היא מעוברת, נאמנת להתיר עצמה לארוס למרות שחזן מהארוס הכל פסולים אצלה (כתובות יד א, ורש"י ד"ה והא נמי; תוס' שם ד"ה חדא (הב') בפירוש הראשון).

להכשיר בתה אשה שנתעברה, נחלקו תנאים אם היא נאמנת להכשיר את בתה, לדעת הסוברים שהאשה נאמנת להכשיר את עצמה:

- אבא שאול סובר שנאמנת, ואפילו ברוב פסולים (קידושין עד א), וכן אמר ר' יוחנן שרבן גמליאל ור' אליעזר שאמרו שנאמנת על עצמה מכשירים גם בבתה, דהיינו שאם ילדה בת מותרת היא להינשא לכהונה (כתובות יג ב, ורש"י ד"ה לא; טור אה"ע ו; רמ"א שם יז; שו"ת רמ"א כג), ואפילו במקום שרוב הנמצאים שם פסולים הם

וכן אמרו שאין עד אחד נאמן להעלות אדם ליוחסין (ראה בכתובות כד א; רמב"ם איסורי ביאה כ ד).

ויש מי שכתב שבעדות מפי כתבם מעלים ליוחסין (קצות החושן כח סק"י).

להשיאו אשה יוחסין שאמרו שאין עד אחד נאמן להם, הכוונה להשיאו אשה (ראה כתובות כד א). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש מפרשים שהדברים אמורים לענין שיהא מותר להשיאו אשה מיוחסת, שאם אין לפנינו עדות להעלותו ליוחסין אסור בה, לפי שעשו מעלה ביוחסין שחוששים במי שאין אנו מכירים אותו, שמא נתין הוא, או ממזר (ראה רש"י סוכה נא א ד"ה מעלין, כתובות כד א ד"ה נאמן; רש"י שם כה ב ד"ה להשיאו; תוס' שם כד א ד"ה אבל, בשמו), ומי שבא לפנינו ואין משפחתו ידועה, אין עד אחד נאמן להתירו (טור אה"ע ב, בשם רש"י ורמ"ה).

• יש שכתבו שאין חוששים לכך, והבא למקום שאין מכירים אותו, בחזקת כשר הוא, ואינו צריך להביא עדות על כך; והדברים אמורים כשיצא עליו קול שהוא פסול, שאסור לו לישא אשה עד שיתברר הדבר שכשר הוא (ראה ספר הישר לרבינו תם (שלינגר) ל; תוס' כתובות שם, בשם רבינו תם; רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם כד א).

• יש שכתבו ש"להשיאו אשה" שאמרו, לאו דוקא (ספר הישר שם, והובא ברשב"א וריטב"א שם כד א; פסקי רי"ד שם), אלא הדברים אמורים להחזיק את הבא לפנינו ככהן כשר לענין הכשרו לעבוד על גבי המזבח, שאין עד אחד נאמן להכשירו לעבודה שיהא חשוב כהן מיוחס (רמב"ן כתובות כד ב; רמב"ם איסורי ביאה כ ב, ד, ט). שכהנים שאין להם אלא חזקת כהונה, ולא עדות על יחוסם אינם אוכלים בתרומה ובחלה של תורה, ואינם רשאים לעבוד על גבי המזבח, וכן אין ממנים בסנהדרין אלא כהנים ולויים וישראלים מיוחסים שבנותיהם ראויות להינשא לכהונה, ולכל אלו אין עד אחד נאמן (רמב"ם שם א, ב, ד). ועד אחד אינו נאמן אלא להחשיב אדם בחזקת כהן ככהני זמן הזה, ויאכל בתרומה וחלה של דברי סופרים, ובשאר קדשי הגבול (רמב"ם שם ט, וראה טוש"ע אה"ע ג ב).

• ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שחולקים על כל האמור, ולדעתם עד אחד נאמן ביוחסין כדרך שהוא נאמן בשאר איסורים, ולא הצריכו שני עדים ליוחסין אלא במקום שאף בשאר איסורים אין עד אחד נאמן בו, כגון שיש רוב כנגד העד, לסוברים שאין עד אחד נאמן נגד רוב (ראה ערך עד אחד. פני יהושע כתובות כד א, בדעת רש"י. וראה בית שמואל אה"ע ד ס"ק ס, ועצי ארזים שם ס"ק סג).

באב ומילדת באב מצינו נאמנות מיוחדת לענין יוחסין, שמן המקרא למדנו שנאמן הוא על בנו לענין יוחסין ושאר דברים, ומדבריהם החמירו שלא להאמינו לענין יוחסין (ראה ערכים: אב; יכור).

וכן מילדת נאמנת על ולדות שלא הוחזקו, ואין אנו מכירים את יחוסם, לומר עליהם זה כהן הוא וזה לוי, זה נתין וזה ממזר (קידושין עג ב; רמב"ם איסורי ביאה טו לב; טוש"ע אה"ע ד לה. וראה ערך יחס).

בנאמנות אשה על עצמה

אומרת לכשר אשה פנויה (רש"י כתובות יג א ד"ה ראוה) שנבעלה לאדם שאין אנו יודעים מי הוא, שהיא פסולה לכהונה שמא נתין או ממזר הוא, ופסלה בביאתו (ראה ערכים: פסולי כהונה; פסולי קהל; זונה; חללה), נחלקו תנאים אם נאמנת היא

אחר הרוב להכשיר, ואין מכשירים אלא אם כן יש שם "תרי רובי" דהיינו פעמיים רוב (כתובות טו א).

ולכן אמר רב בתינוק הנמצא מושלך בעיר שרובה ישראל ומיעוטה נכרים, ויש באותה עיר נכרית הראויה לילד, שאף על פי שהולכים אחר הרוב ומחזיקים אותו תינוק לישראל לענין שבית דין מצווים לפרנסו, לענין יוחסין אין הולכים בתינוק זה אחר הרוב אלא דנים אותו כספק נכרי (יומא פד ב; כתובות טו ב, ורש"י ד"ה אבל ליוחסין; רמב"ם איסורי ביאה טו כה, כז; טוש"ע אה"ע ד ג); ואם זכר הוא ובא על בת ישראל - פסלה לכהונה בביאתו (פירוש המשניות לרמב"ם מכשירין ב ז; מאירי כתובות שם); ואם נקבה היא וטבלה לשם יהדות אסורה היא לכהן כגיוורת, שמעלה עשו לענין יוחסין להצריך "תרי רובי" (ראה ערך גיוורת. רש"י כתובות שם).

פנויה שנבעלה פנויה שנבעלה ואין ידוע מי הוא הבעל, שלדעת רבן גמליאל הולד כשר, יש מהראשונים שכתבו שהולכים ביוחסין אחר רוב אחד אף על פי שאינה טוענת כלום, ולדעה זו גם לענין תינוק הנמצא מושלך בעיר שרובה כשרים הולכים אחר הרוב אף ליוחסין, ואף על פי שאין לו חזקה להכשירו, שהרי הלכה כרבן גמליאל (בעל המאור כתובות יד ב, ושו"ת רבי עקיבא איגר פה).

ורבים מהראשונים כתבו שאף לדעת רבן גמליאל אין הולכים ביוחסין אחר הרוב כל זמן שאינה טוענת בכרי שכשר היה (תוס' ותוס' הרא"ש כתובות יד ב ד"ה כמאן; תוס' יבמות סח א ד"ה רישא; שיטה מקובצת כתובות שם, בשם ר"י מיגאש; רמב"ן שם טו א, ובמלחמות שם; רשב"א ורא"ה ורא"ש שם; ריטב"א שם יד ב; מאירי שם; כסף משנה איסורי ביאה יח יג, בדעת הר"ף והרמב"ם), וכן פסקו להלכה שאין מכשירים אשה ברוב אחד (רי"ף ורא"ש כתובות שם; רמב"ם שם יד; טוש"ע אה"ע ו יח).

וכתבו הראשונים להלכה שאף לכתחילה תינשא ב"תרי רובי" (הגר"א אה"ע ו ס"ק נב, בדעת הרמב"ם איסורי ביאה יח טז; בית שמואל שם ס"ק לא, בדעתו); ויש שכתבו בדעת הראשונים שלהלכה אינה מותרת לכתחילה ב"תרי רובי" כשאינה טוענת כרי, ודוקא אם עברה ונישאת לכהן, לא תצא (כסף משנה שם טז, ודרכי משה שם סק"ו, ופרישה שם ס"ק מו, בדעת הרמב"ם).

אם נבעלה במקום שאין בו אלא רוב אחד להכשירה, שמדבריהם אין הולכים אחר הרוב, לסוברים כן (ראה לעיל), כתבו הראשונים שאפילו בדיעבד שנישאת תצא (רמב"ם איסורי ביאה יח טז; טוש"ע אה"ע ו יח); ויש שכתבו שבדיעבד יש להכשירה (מאירי כתובות טו א; ים של שלמה כתובות א מז).

גדר תרי רובי בגדר "תרי רובי" נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שצריך שיהיו רוב אנשי העיר כשרים, וסיעת בני אדם במקום אחר, שאינם מבני העיר, עוברת שם, ורוב הסיעה כשרים (רש"י כתובות טו א ד"ה בקרונות וד"ה בשעת; פסקי ריא"ז שם ג אות ו; מאירי ור"ן שם; טור אה"ע ו); אבל אם הסיעה באה מאותה עיר, אין זה חשוב אלא רוב אחד, שהכל בכלל רוב העיר (מאירי שם). ואין הולכים אחר רוב העיר לחוד להתיר, ואף לא אחר רוב סיעה לבדו, כגון במקום רחוק מן העיר, שודאי מאנשי הסיעה היה (כתובות שם, ורש"י ד"ה ואין הולכין).

(שיטה מקובצת כתובות יג ב, בשם ר"י מיגאש; תרומת הדשן רסז).

• ור' אלעזר אומר שאף המכשיר בה פוסל בבתה, שאינה נאמנת אלא על עצמה, שהיא יש לה חזקת כשרות, ולכן אין לפסלה מספק, אבל אינה נאמנת על בתה שאין לה חזקת כשרות (כתובות יג ב, ורש"י ד"ה אית), ובתה פסולה לכהונה (ראה רש"י קידושין עד א ד"ה חדא, ותוס' הרא"ש כתובות יג ב ד"ה לדבר).

הלכה שנאמנת אף להכשיר את בתה, ואף ברוב פסולים (קידושין עד א; רמב"ם איסורי ביאה טו יא; טור אה"ע ו, וראה רמ"א שם יז, וטוש"ע שם ד כז). ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאין הבת מותרת אלא לקהל, אבל אין האם נאמנת להכשירה לכהונה (עצי ארזים ב ס"ק יא, בדעת הרמב"ם).

רוב כשרים אף על פי שהלכה כרבן גמליאל שאשה נאמנת להכשיר את עצמה אף ברוב פסולים (ראה לעיל), אמרו בגמרא שאין לעשות מעשה להתיר לכתחילה אלא כשנבעלה במקום שיש בו רוב כשרים (כתובות יד א; רמב"ם איסורי ביאה יח יד; טוש"ע אה"ע ו יז), שאף על פי שרבן גמליאל עצמו הכשיר לכתחילה אף ברוב פסולים, אין עושים כמותו לכתחילה אלא ברוב כשרים (רמב"ן ורשב"א ורא"ה וריטב"א כתובות יד א). ודוקא לכתחילה, אבל בדיעבד אף ברוב פסולים הלכה כרבן גמליאל, ואם עבר כהן ונשאה, אין מוציאים אותה מידו (כתובות שם, ורש"י ד"ה דיעבד; רמב"ם וטוש"ע שם).

ואף ברוב כשרים יש מהראשונים שכתבו שאם לא היה שם אלא רוב אחד, והיא טוענת כרי שהבעל כשר היה, לא תינשא לכהונה לכתחילה, שכן גזרו חכמים שלא לסמוך על רוב אחד לענין יוחסין גזירה משום קבוע (ראה להלן: ברוב להכשיר), ודוקא במקום שיש "תרי רובי" (פעמיים רוב) מותר לה להינשא לכתחילה על פי עדותה (תוס' הרא"ש יד ב ד"ה כמאן, בדעה ב'; שיטה מקובצת שם, בשם ר"י מיגאש בדעה א'; תוס' ר"י הזקן קידושין עד א; רמב"ם איסורי ביאה יח יד; שו"ע אה"ע ו יז בדעה א')⁵.

ויש ראשונים סוברים שאף על פי שאין שם אלא רוב אחד, נאמנת לומר לכשר נבעלתי להינשא לכתחילה, כדעת רבן גמליאל (דעה א' בתוס' ובתוס' הרא"ש שם; רא"ש כתובות א כט, דעה ב' בשיטה מקובצת שם, בשם ר"י מיגאש; רמב"ן ורשב"א כתובות יד ב; רא"ה שם; טור אה"ע ו; שו"ע שם יז, בדעה ב').

אף באשה שלא נבעלה ודאי אלא ראוה שנתייחדה ואין ידוע שנבעלה אלא על פיה, אין עושים כדברי רבן גמליאל להתירה לכתחילה אם יש רוב פסולים (תוס' כתובות יד ב ד"ה כמאן; שיטה מקובצת כתובות יג ב, בשם ר"י מיגאש; מאירי שם יד ב), ואף צריך "תרי רובי" לסוברים כן במעוברת (תוס' שם; מאירי שם).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שחולקים וסוברים שכל שלא ראוה שנבעלה, מותרת לכתחילה אף ברוב פסולים (בית משה אה"ע ז יא, בדעת הרמב"ם וטוש"ע)⁶.

ברוב להכשיר

תינוק המושלך מעלה עשו חכמים ביוחסין, שאין הולכים ביוחסין

והיא מודה שנבעלה, אלא שטוענת שנבעלה באופן שלא נאסרה עליו, אם נאמנת להתיר עצמה לבעלה.

5. וראה עצי ארזים שם ס"ק לד, שיש להורות לכתחילה כדעה זו. 6. וראה ערך טענת בתולים, על בעל הטוען שבביאה ראשונה מצא את אשתו בעולה,

שהיא ספק גרושה ספק אלמנה, והלכה ונישאת לכהן בתוך שלשה חדשים, וילדה את זה לשבעה חדשים לנשואיה, שאם הוא בן תשעה לראשון כשר הוא, ואינו פוסל את אשתו, ואפילו הוא בן שבעה לאחרון, הדבר ספק אם אמו גרושה היתה והוא חלל ופוסל את אשתו (ראה ערך חלל; חללה), או שמא לא היתה אמו גרושה אלא אלמנה, והוא כשר (רש"י כתובות יד א ד"ה תרי, בשם ר' יוסף טוב עלם; מאירי קידושין עה א, וכתובות שם, בשם גדולי המפרשים).

• ויש מפרשים שעיסה היא משפחה שיש עדים שנתערב בה ספק חלל אחד או הרבה ספקי חלל, ואין ידוע איזה הוא, ואלמנתו של כל אחד ואחד מאנשי אותה משפחה, קרויה אלמנת עיסה, ויש בה ספק ספיקא להתירה, ספק שמא אינה אלמנת אותו ספק חלל שנתערב כאן, ואפילו היא אלמנתו, שמא לא היה חלל (ערוך ערך אלמנה, בשם רב האי גאון; תוס' כתובות יד א ד"ה אלמנת, בשם ר"י וריב"א, רשב"א שם, בשם רבינו חננאל; רמב"ם איסורי ביאה יט כג; טור אה"ע ז וב"ח; שו"ע שם ב ה).

בספק ממזרות הפוסקים נחלקו אם אסור לישראל לישא אשה מאותה משפחה שיש בה ספק ספיקא של ממזרות, כדרך שאסרו לכהן אשה שיש בה ספק ספיקא של פסולי כהונה:

• יש סוברים שלישא מותרת לכתחילה במקום שיש ספק ספיקא (ים של שלמה כתובות א מג; בית שמואל אה"ע ב ס"ק טז. וראה מגיד משנה איסורי ביאה טו כו).

• ויש חולקים וסוברים שכשם שהחמירו בספק ספיקא לפסלה לכהונה, כך החמירו לאסור ספק ספיקא של איסור האוסר בקהל, ואשה שיש בה ספק ספיקא של ממזרות אסורה לישראל, כדרך שאסורה לכהן, ואם עבר ונשאה - הולד ממנה ספק ממזר (מאירי כתובות יד א; פסקי ריא"ז קידושין ד ב אות ה; מגיד משנה וכסף משנה איסורי ביאה יט כג, בדעת הרמב"ם; טור אה"ע ז).

בזמן הזה הכהנים שבזמן הזה, שאין להם אלא חזקת כהונה ואינם מיוחסים (ראה ערך כהן), יש שכתבו שלסוברים שאין דינם אלא כספק כהן (ראה ערך כהן) מותרים הם בשבויה משום ספק ספיקא (ראה ערך שבויה, שהיא חשבת כספק איסור), שדוקא בכהן ודאי עשו מעלה ביוחסין שלא לסמוך על ספק ספיקא, אבל לא במי שאנו מסופקים בו אם כהן הוא או לא (שער המלך איסורי ביאה יט כג, בדעת מהרש"ם אה"ע רלה).

ורבים חולקים על כל זה וסוברים שאף הכהנים שבזמן הזה כהנים הם בתורת ודאי, ובחזקת כהנים כשרים הם, שכל המשפחות בחזקת כשרות, וכהנים הם לכל דבר, אף לדיני תורה, שהרי סומכים עליהם בפדיון הבן שהוא מן התורה, וכל שכן שאסורים בשבויה (קרית ספר איסורי ביאה כ; שו"ת מהרי"ט א פה; פרח מטה אהרן א צא; חות יאיר קסו; חקרי לב אה"ע ב; חתם סופר קובץ תשובות ס, וחיידושים כתובות כה ב; שו"ת שם אריה אה"ע נג, וראה שדי חמד כללים מערכת כ אות צב, שכן דעת הרבה אחרונים).

בחזקה

על חזקה ביוחסין דנים בכמה מובנים: באשה שהיתה כשרה ודאי, ונולד בה ספק שמא נפסלה, שדנים אם להעמידה על חזקתה הראשונה; בסתם בני אדם המוחזקים ככשרים, אם יש

• יש חולקים וסוברים ש"תרי רובי" הכונה שנבעלה במקום שרוב העוברים שם כשרים, ורוב אנשי העיר שממנה פרשו אלו העוברים כשרים (רמב"ם איסורי ביאה יח יד; שו"ע אה"ע ו יז), ולדעה זו רוב הסיעה הוא העיקר, ורוב העיר מסייע לרוב סיעה שלא יגזרו בו (ים של שלמה כתובות א מד), שמן הדין לא היה לנו ללכת אלא אחר רוב המצויים במקום זה, שרוב העיר מן הדין אינו חשוב רוב כלל (ראה ערך רוב), אלא שהוא מועיל להצטרף עם רוב הסיעה להיחשב "תרי רובי" (חזון איש אה"ע ז סק"א).

מקומות שהרוב בכמה מקומות מצינו שהלכו אחר הרוב לענין קובע יוחסין:

• אשת איש שיצא עליה קול שהיא מזנה תחת בעלה, והכל מרננים אחריה, ואפילו אם יש עדים שזינתה, אין חוששים לבניה שמא ממזרים הם, שרוב בעילות מבעלה הן, ותולים שממנו נתעברה (סוטה כז א, ורש"י ד"ה שזו; רמב"ם איסורי ביאה טו כ; טוש"ע אה"ע ד טו, ובית שמואל ס"ק כב).

• הבא לפנינו ואומר ישראל אני, שנאמן (ראה ערך ישראל), הרי זה לפי שרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות, ישראל הם (תוס' יבמות מז א ד"ה במוחזק).

• גר בזמן הזה בכל מקום, ואפילו עמוני או מואבי, מותר הוא לבא בקהל, שאף על פי שגרים הבאים מאומות הללו אסורים בקהל (ראה ערך עמוני ומואבי), בזמן הזה מותרים הם, שהואיל ונתערבו אומות אלו בשאר האומות שהגרים שנתגיירו מהן מותרים, כל הפורש מהן להתגייר חזקתו שפירש מן הרוב (ראה רמב"ם איסורי ביאה יב כה; טוש"ע אה"ע ד ט).

בספק ספקא

אלמנת עיסה אשה שיש בה ספק ספיקא שמא פסולה היא לכהונה, שבשאר איסורים הולכים בספק ספיקא להקל (ראה ערך ספק ספקא), נחלקו תנאים אם יש להתירה לכהן.

וכך שנינו: העיד ר' יהושע ור' יהודה בן בתירא על אלמנת עיסה (וראה להלן מהי אלמנת עיסה) שהיא כשרה לכהונה, שיש בה שני ספיקות, והולכים בספק ספיקא לקולא (עדות ח ג; כתובות יד א; קידושין עה א). ואמר רבן גמליאל קבלנו עדותכם ונאמנים אתם שכן שמעתם, אבל מה נעשה שגזר רבן יוחנן בן זכאי שלא להתירה לכהונה, שכיון שאין לה טענת ברי להכשירה, שאינה טוענת אלא שמא, פסולה אפילו בספק ספיקא (כתובות יד א, ורש"י ד"ה קבלנו), ומעלה היא שעשו ביוחסין, ואין להקל בדבר להתירה לכהנים (ים של שלמה כתובות א מג).

הלכה כדעת רבן גמליאל שאלמנת עיסה אסורה לכהן (רמב"ם איסורי ביאה יט כג, ומגיד משנה שם; טור אה"ע ז; שו"ע שם ב ה).

וכתבו הראשונים שאינה אסורה אלא לכתחילה, אבל אם עברה ונישאת לא תצא, כיון שספק ספיקא הוא (רמב"ם וטוש"ע שם); ויש מהראשונים סוברים שאפילו נישאת - תצא (פסקי ריא"ז קידושין ד ב אות ה).

בפירוש "אלמנת עיסה", נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שהיא אשה שהיה בבעלה ספק ספיקא שהוא חלל, כגון שנתגרשה אמו בגירוש ספק, ומת בעלה בתוך שלשה חדשים,

אלו לא שייך בהם קבוע. והשערי יושר ג א כתב שרוב שאינו לפנינו, שהוא רוב התלוי בסברא מועיל אף לענין יוחסין.

7. וראה חזון איש אה"ע ז סק"ז, שכתב הטעם שסמכו על הרוב בכל אלו, שהמעלה לא לסמוך על הרוב היא דוקא במקום שיש לגזור משום קבוע, אבל

חללה. קידושין עו א; רמב"ם איסורי ביאה יט כא; טוש"ע אבן העזר ב ג).

חזקת כהונה מי שהוחזק כהן לדברים מסויימים שאינם נוהגים בזרים אלא בכהנים, כגון אכילת תרומה ונשיאת כפים, דנים אם מעלים אותו מהם ליוחסין, דהיינו אם מועילה החזקה שהוחזק בה אותו אדם לדברים הללו, כדי להחשיבו כשר אף לענין יוחסין⁸.

הוחזק כהן לענין תרומה או לענין חלה, שאף היא כתרומה (ראה ערכים: חלה; תרומה. וראה כתובות כה א, ורש"י ד"ה ואכילת וד"ה מה) נחלקו תנאים אם מעלים אותו ליוחסין:

• ר' יהודה סובר שמעלים מתרומה ליוחסין, ולדעתו אין מעלים לכהונה על פי עד אחד, דהיינו שאין להאכיל אדם תרומה על פי עד אחד האומר שהוא כהן, עד שיהיו שנים מעידים עליו.

• וחכמים סוברים שאין מעלים מתרומה ליוחסין, ולדעתם עד אחד נאמן להאכיל אדם תרומה, שעד אחד נאמן הוא באיסורים (ראה כתובות כג ב, ושם כד א-ב, ושם כח ב; ריטב"א שם כד ב ד"ה ואיבעית).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש שפסקו שאם העידו עדים שראוהו שהיה אוכל תרומה של תורה, הרי זה מיוחס שמעלים מתרומה דאורייתא ליוחסין (רמב"ם איסורי ביאה כ ד; מגיד משנה שם כ א, ד; מאירי קידושין סט ב), שהלכה כר' יהודה (הפלאה שם; הגר"א אה"ע ג סק"א).

• ויש פוסקים שאף מתרומה דאורייתא אין מעלים ליוחסין, שהלכה כחכמים החולקים על ר' יהודה (פסקי ריא"ז כתובות ב ה אות ג, ד, ז; ר"ן כתובות כד ב; ים של שלמה כתובות ב מ).

בתרומה דרבנן לא נחלקו ר' יהודה וחכמים אם מעלים מתרומה ליוחסין או לא (ראה לעיל) אלא בתרומה דאורייתא, אבל מתרומה דרבנן לדברי הכל אין מעלים ליוחסין (כתובות כה א; קידושין סט ב. וראה ר"ן כתובות שם, וביאור הגר"א אה"ע ג ס"ק א, יז).

ולכן אין מעלים ליוחסין מתרומה בארץ ישראל בזמן הזה, שאינה נוהגת אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה ערכים: ארץ ישראל; תרומות ומעשרות. ראה רמב"ם איסורי ביאה כ ג, ד. וראה חזון איש אה"ע ב סק"ד); ויש סוברים שמתרומת ארץ ישראל, שבזמן הבית נהגה שם תרומה מן התורה, מעלים ליוחסין, לדעת ר' יהודה, אף בזמן הזה שאינה אלא מדרבנן, ואין עד אחד נאמן להעלות לתרומת ארץ ישראל אף בזמן הזה (ראה תוס' כתובות כה ב ד"ה נאמן, ושם א ד"ה נשיאות. וראה מהרי"ט קידושין סט א, וחקרי לב אה"ע ב).

נשיאות כפים מי שהוחזק כהן לענין נשיאת כפים, נחלקו אמוראים בגמרא אם מעלים אותו ליוחסין או לא (כתובות כד ב).

להלכה פסקו הראשונים שאין מעלים מנשיאת כפים ליוחסין (רמב"ם איסורי ביאה כ ד).

קריאה בתורה קריאה בתורה ראשון בחזקת כהן, כגון שקרא לוי אחריו, מעלים ממנה לכהונה (כתובות כה ב. וראה ערך קריאת התורה); ויש ראשונים שכתבו שמקריאה בתורה ראשון מעלים אף ליוחסין, והוא בחזקת כהן גמור (ראה תוס' שם כד ב ד"ה חז).

וכתבו הראשונים שלסוברים שאין מעלים מנשיאת כפים ליוחסין (ראה לעיל), אף מקריאה בתורה ראשון אין מעלים אלא לאכילת

לחוש עליהם שמא פסולים הם; במי שהיה מוחזק ככהן לשאר דינים, אם מעלין אותו אף ליוחסין.

חזקה ליוחסין אף על פי שבכל דיני התורה מעמידים על החזקה (ראה ערך חזקה ב), לענין יוחסין אין הולכים אחריה, ואשה שנבעלה ואין ידוע אם לכשר נבעלה, או לפסול הפוסל אותה לכהונה בביאתו (ראה ערכים: זונה; חלל; חללה), אין מעמידים אותה על חזקת כשרות שלה, אם אינה טוענת בודאות שלא נפסלה (ראה כתובות יד א). ודבר זה אינו אלא מדרבנן, אבל מהתורה מעמידים על החזקה אפילו ליוחסין (תוס' כתובות עה ב ד"ה ספק; עונג יום טוב קסג ד"ה מגיד משנה).

ולכן אשה שנבעלה על ידי אדם הפוסל אשה לכהונה בביאתו, והיה הדבר ספק שמא לא היה בן תשע שנים ויום אחד שאין ביאתו ביאה, ולא נפסלה (ראה ערך ביאה), הרי זו פסולה מספק, ואין מעמידים אותה בחזקת כשרות, שאין הולכים אחר החזקה ליוחסין (תוס' יבמות סח א ד"ה רישא).

בדיקת אמהות הבא לישא אשה, צריך לבדוק אחר אמהות שבמשפחתה לברר שלא היו ממזרות, או משאר

פסולי קהל (קידושין עו א, ורש"י ד"ה ארבע).

ויש סוברים שעיקר התקנה לבדוק משום חללות תיקונה, אלא שאגב כך תקנו לבדוק אף בפסולי קהל, ואף באופן שאין בה חשש חללות, כגון שאביה היה ישראל, שאפילו אמה חללה כשרה היא לכהונה (ראה ערך חלל; חללה), חייבו לבדוק בפסולי קהל (תוס' שם ד"ה צריך, וכתובות כד א ד"ה אבל).

ואמרו בגמרא שזו דעת ר' מאיר, אבל חכמים אומרים שכל המשפחות בחזקת כשרות הן עומדות, ומותר לישא מהן לכתחילה, והלכה כמותם (קידושין עו ב; רמב"ם איסורי ביאה יט יז; שו"ע אה"ע ב ג), ואין צריך לברר על כשרותן, אף לא לחומרא בעלמא, שכל לברר היחוס בירור גמור הוא דבר שאי אפשר לעמוד בו (פני יהושע קידושין עא ב).

כשיצא ערער במה דברים אמורים כשלא יצא ערעור על אותה משפחה, אבל אם יצא ערעור על אותה משפחה, דהיינו שקראו עליה שני עדים שמץ פסול, ולא שמעידים עדות גמורה, אלא יציאת קול (רש"י קידושין עו ב ד"ה כשקרא; פסקי רי"ד שם; תוס' ר"ש משנץ כתובות כג ב; תוס' הרא"ש שם כד א); ויש מפרשים שערער הוא שמעידים שני עדים שנתערב במשפחה זו פסול, שוב אינו ראוי לסמוך על חזקתה (קידושין עו ב ומאיר; רמב"ם איסורי ביאה יט יח; שו"ע אה"ע ב ג). וחומרא זו היא מדרבנן, שמעלה היא שעשו ביוחסין (ראה רמב"ן כתובות כד א; פני יהושע קידושין עו א).

עבר ונשא אשה שלא בדק אחר אמהותיה, כתבו ראשונים שאין מוציאים מידו, ואפילו יצא עליה ערער (שיטה לא נודע למי קידושין עו א). וכתבו האחרונים שאם לא מצא עדים שהכירו את האמהות, אסור לישא (חזון איש אה"ע א ס"ק כא).

במשפחת האיש אשה הבאה להינשא, לא הצריכה לבדוק אחר האמהות שבמשפחת האיש לפי שלא הוזהרו כשרות להינשא לפסולים, ואף בת כהן מותרת להינשא לחלל (ראה ערך חלל);

שמדבריהם עשו מעלה ביוחסין שלא לסמוך על החזקה, ואסרוהו ליוחסין עד שיוחזק לכך. 9. וראה רמב"ם איסורי ביאה כ ט, יא, וטוש"ע אה"ע ג ב, שכתבו שמעלים מנשיאת כפים להיות מכהני זמן הזה, ובמגיד משנה שם ט,

8. וראה חקרי לב אה"ע ב דף ג ב, שכתב שמהתורה מי שהוחזק לכהן, אפילו לא הוחזק אלא לדינים שמדבריהם בלבד, כגון לאכילת תרומה שמדברי סופרים, חשוב הוא כהן לכל דבר, שמהתורה הולכים אחר החזקה, אלא

להלכה פסקו רבים מהראשונים כדעה זו שמשפחה שנטמעה - נטמעה (רמב"ם מלכים יב ג; ר"ן קידושין עא א; אור זרוע א תרח, בשם ר"י; פסקי ריא"ז קידושין ד א אות ג; טור אה"ע ב; רמ"א שם ה).

וכתבו הראשונים שבזמן הזה לאורך הימים נתערבו הפסולים עם הכשרים ברוב המקומות, אף באותם מקומות שבזמן התלמוד היו מיוחסים, והפסולים שהיו שם ידועים היו (ראה ערכים: פסולי כהונה; פסולי קהל); ואין לו לאדם ליזהר בזמן הזה אלא מפסולים הידועים בימיו, אבל משפחה שנטמעה נטמעה, ואין מגלים אותה, והרי היא בחזקת כשרה (פסקי ריא"ז שם, הובא בדרכי משה אה"ע ב סק"ב).

ויש פוסקים שכתבו שצריך להתרחק ממשפחות שנטמעו, מפני שלדעתם אין להתירן אלא מפני שעתידיים ממזרים ליטור (ראה לעיל), והם סוברים שלהלכה אינם טהורים לעתיד לבא (אור זרוע א תרח).

בפסול ודאי הראשונים נחלקו אם בפסול ודאי אומרים משפחה שנטמעה - נטמעה:

• יש סוברים שהדברים אמורים אף כשנתערב בה פסול ודאי (ראה מאירי קידושין עא א; עצי ארזים ב ס"ק יג, בדעת הר"ן. וראה רמ"א אה"ע ב ה), ואף על פי שאמרו שלא ישא כהן אלמנה ממשפחה שנתערב בה פסול או ספק פסול, עד שיבדוק שלא היה בעלה מן האוסרים אשה לכהונה בביאתו, ואם נתערב בה ממזר, אף ישראל צריך לבדוק שאינה אסורה (ראה ערכים: פסולי כהונה; פסולי קהל), זהו דוקא למי שיודע בדבר (רמ"א שם), אבל הנדבק במשפחה שנטמעה בלא לדעת על פסולה אינו עובר איסור (ר"ן קידושין עא א).

• ויש שכתבו שהיתר משפחה שנטמעה אינו אלא במקום שנתערב בה ספק פסול (ראה טור אה"ע ב ופרישה סק"ט; ים של שלמה קידושין ד ג; עצי ארזים ב ס"ק יא), או בשתי משפחות שנתערב ודאי פסול באחת מהן, שמן הדין יש להתיר משום ספק ספקא, ומחמת ההיתר של משפחה שנטמעה אין צריך לחקור בדבר ולברר אם יש איסור; אבל משפחה שנתערב בה פסול ודאי, צריך לחקור ולברר פסולה ולהתרחק הימנה (ים של שלמה קידושין ד ג; עצי ארזים שם).

לגלות לצנועים אף על פי שאין רשות לגלות משפחה שנטמעה, כתבו ראשונים שכשר הדבר לגלות הדבר לצנועים, שאף על פי שאם יידבקו בהם בלי ידיעה, אין שום איסור בדבר, מכל מקום אין הזרע מוכן לקדושה ולטהרה, שאין הקדוש ברוך הוא משרה שכניתו אלא על משפחות מיוחסות שבישראל (ר"ן קידושין עא א; רמ"א אה"ע ב ה).

תרומה, אבל לא ליוחסין (ראה מאירי כתובות כה ב, ופסקי ריא"ז שם); וכן כתבו הראשונים להלכה (רמב"ם איסורי ביאה כ ד, וראה שו"ע אה"ע ב ג)¹⁰.

חזקת כהונה בזמנינו נהגו להעלות כהנים לקריאה בתורה ולנשיאות כפים על פי עצמם, ולכן אין בזה ראייה לכהונה, ואי אפשר להעלותם מקריאה בתורה ונשיאות כפים אפילו לתרומה דרבנן, דהיינו לתת לכהן חלת חוץ לארץ, או תרומה בארץ ישראל (חזון איש אה"ע ג).

משפחה שנטמעה

ממזר שהתערב משפחה שנשתקע בה פסול, אמר ר' יוחנן בירושלמי שאין מדקדקים אחריה (ירושלמי יבמות ח ג; קידושין ד א); וכן אמר ר' יצחק בבבלי: שמשפחה שנטמעה, דהיינו שנתערב בה פסול ואינו ידוע לרבים - נטמעה, שנאמר: וְיִשָּׁב מִצָּרָף וּמִטְהַר כָּסֶף וְטָהַר אֶת בְּנֵי לֵוִי וְזָקַק אֹתָם פְּתָח וּכְכֹסֶף וְהָיוּ לֵה' מְגִישֵׁי מִנְחָה בְּצִדְקָה (מלאכי ג א), צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שמשפחה שנטמעה - נטמעה, שלעתיד לבא אין הקדוש ברוך הוא מבדילים משאר ישראל המיוחסים, שהואיל ונטמעו - נטמעו (קידושין עא א, ורש"י ד"ה שנאמר; רמ"א אה"ע ב ה).

ולפיכך משפחה שנטמעה אין להפרישה ולהרחיקה ולברר ספק מטמעה, מי נטמע ומי לא נטמע, אלא יניחום והם ספק (רש"י שם ד"ה תנינא). ואם הפסול אינו ידוע לרבים, הרי היא בחזקת כשרות, והיודע פסולה אינו רשאי לגלותו אלא יניחנה בחזקתה (ר"ן קידושין עא א; רמ"א אה"ע ב ה).

היתר משפחה שנטמעה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהוא תלוי במחלוקת תנאים אם ממזרים ונתינים טהורים לעתיד לבא - שר' יוסי אומר טהורים; ור' מאיר אומר אינם טהורים (קידושין עב ב), ומפרשים שהדברים אמורים במשפחה שנטמעה, שהם סוברים שבממזרים ידועים ינהג איסור בימות המשיח לדברי הכל, כשם שנוהג בהם עתה, והיתר משפחה שנטמעה אינו אלא לדעת ר' יוסי (תוס' סנהדרין נא ב ד"ה הלכתא; תוס' הרא"ש קידושין עב ב ד"ה דאמר; ר"י מלוניל קידושין ע א, והובא בר"ן שם עב ב; בית יוסף ובי"ח אה"ע ב, בדעת הטור).

• ויש סוברים שהיתר משפחה שנטמעה לדברי הכל הוא, שמחלוקת התנאים היא לעתיד לבא, והיתר משפחה שנטמעה הוא אף בזמן הזה (ראה רמב"ן קידושין עא א, וריטב"א שם בדעתו).

יולדת¹

אשה בשעת לידה ולאחריה, לגבי טומאתה וטהרתה, ולגבי דינה כחולה

- זמן טומאתה וטהרתה
- טהרתה
- קרבנה
- בתורת חולה

הפרקים:

- היולדת והולד
- הלידה
- טומאתה ואיסורה

היולדת והולד

ימים וגו' וְאִם נִקְבְּהָ תֵּלַד וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים (ויקרא יב ב), וביאתה אסורה, וחייבים עליה כרת (ראה להלן: טומאתה ואיסורה). לאחר שנטהרת מטומאתה יושבת על דמי טהרה, דהיינו שאם

טומאה וטהרה אשה שילדה², הרי היא טמאה טומאת לידה, שנאמר: אִשָּׁה כִּי תִזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים

בניה ובנותיה, ונחלקו אמוראים אם תולים כן אף לענין יוחסין, להשיא הבנות לכהנים. **יולדת**. 1. כב, טורים רצ-שסב. 2. בלשון חז"ל נקראת היולדת

פירש שהכוונה להאכילו בתרומה דרבנן. 10. וראה ערכים: חזקה; יחס על אשה מיוחסת שהיו קטנים כרוכים אחריה, שלדינים שונים מחזיקים שהם

לדעה זו הדבר ספק האם טמאה בלידתה, שספק מביאת בעל נתעברה אלא שנשארה בתולה, ספק באמבטי של מרחץ נתעברה (ראה רבינו חננאל חגיגה טו א)⁴. והאחרונים כתבו שאף אשה שנתעברה באמבטי טמאה לידה (תוס' יום טוב כריתות ב ד).

הלידה

רוב ראשו וולד שנולד כדרכו, משיצא רוב ראשו לחוץ נחשב כילוד, ואמו טמאה לידה, ואפילו אם אחר כך נחתך (נדה כח א; רמב"ם איסורי ביאה י ו; טוש"ע יו"ד קצד י). וטמאה גם אם לאחר שהוציא ראשו החזירו לפנים ולא נולד אלא לאחר אותו יום, ומונים לה ימי טומאה וימי טהרה מיום ראשון שהוציא הולד את ראשו, שיציאת הראש חשובה לידה בין להחמיר ובין להקל (ראה יבמות עא ב, ורש"י ד"ה כגון; רש"י בכורות מו ב ד"ה הא נמי; אור זרוע א שמ).

בשיעור רוב ראשו שאמרו בו שמשעה שהוציאו נחשב כילוד, נחלקו תנאים:

• חכמים סוברים שהוא משתצא פדחתו, שהוא המצח (נדה כח א; רש"י בכורות מו ב). יש סוברים שלדעה זו צריך שתצא כל פדחתו (תורת הבית לרשב"א ז ו; שו"ע יו"ד קצד י); ויש סוברים שאין צריך אלא שיצא רובה (ראה כסף משנה איסורי ביאה י ו, בדעת הרמב"ם).

• ר' יוסי אומר משיצאו צדעיו, ויש אומרים משיראו קרני ראשו, והוא גובה הראש שאצל העורף (נדה כט א, ורש"י ד"ה קרני).

להלכה כתבו הראשונים שמשתצא רוב פדחתו הרי זה כילוד (רמב"ם איסורי ביאה י ו לגירסה שלפנינו; טור יו"ד קצד); ויש פוסקים משתצא פדחתו (תורת הבית לרשב"א ז ו; שו"ע שם י).

זמן הטומאה היולדת מטמאה בפנים כבחוץ, שכאשר יצא ראשו של הולד חוץ לפרוודור של רחם האם טמאה אמו בטומאת לידה (נדה מב א,ב; מגיד משנה איסורי ביאה י ו; טוש"ע יו"ד קצד י). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שהיולדת נטמאת בטומאת לידה אף על פי שלא יצא ראש הולד לחוץ ממש אלא הוא עדיין בפנים (תורת הבית לרשב"א ז ו, הובא במגיד משנה איסורי ביאה שם; אור זרוע א שמ; חידושי הרשב"י נדה שם; שו"ע שם), אלא שנחלקו מהו המקום שיוציא ראשו לשם וייחשב כילוד: שיש סוברים שהפרוודור הוא המכונה "צואר הרחם" (שו"ת הבי"ח החדשות לה), וכשהוציא הולד את ראשו מחוץ לפרוודור, אף על פי שעדיין ראשו בבית החיצון טמאה אמו בלידה, אבל אם ראשו עדיין בפרוודור עצמו, אמו טהורה (רש"י נדה מב ב ד"ה כגון; תוס' שם ד"ה כשהוציא, לפירוש מהרש"א שם על תוס' ד"ה וכרב אושעיא, ושו"ת בי"ח החדשות לה; מאירי נדה מב א; חידושי רשב"י שם); ויש שכתבו שאם הוציא ראשו לפרוודור טמאה, ו"הוציא ראשו חוץ לפרוודור" שאמרו, פירושו שהוציא ראשו לחוץ, דהיינו לפרוודור (ריטב"א נדה שם. וראה הלכות נדה לרמב"ן ז ו, ותוס' רי"ד נדה שם).

• ויש מן הראשונים שחולקים על כל זה וסוברים שהיולדת אינה טמאה טומאת לידה עד שיצא ראש הולד לאויר העולם (ראה תוס' בכורות מו ב ד"ה דאדם; ראבי"ה תתצח; מגדל עוז לעב"י בריכה עליונה נחל ז כו; העמק שאלה סוף שאילתא ט סק"ו, בדעת השאלות והר"י).

רואה דם - טהורה לבעלה (ראה ערך דם טהר); אם ילדה זכר - עד ארבעים יום מלידתה, ואם ילדה נקבה - עד שמונים יום מלידתה, שנאמר: וְשָׁלֹשִׁים יוֹם וְשָׁלֹשֶׁת יָמִים תִּשָּׁב בְּדָמֵי טְהָרָה וגו' וְאִם נִקְבָּה תֵּלַד וגו' וְשָׁלֹשִׁים יוֹם וְשָׁשֶׁת יָמִים תִּשָּׁב עַל דָּמֵי טְהָרָה (ויקרא יב ד-ה), וכל אותם הימים הרי היא כטבול יום (ראה להלן: זמן טומאתה וטהרתה); ואחר הימים האלו חייבת להביא קרבנות, עולה וחטאת, ואין טהרתה נגמרת אלא בהבאת קרבנותיה (ראה להלן: קרבנה).

נכרית וגיוורת הנכרית אינה מיטמאת בלידה (ספרא תזריע א, ופירוש הראב"ד שם; יבמות עד ב; כריתות ז ב; רמב"ם משכב ומושב ב י. וראה ערך גוי); והבא עליה אינו חייב משום בא על היולדת (רמב"ם איסורי ביאה ד ד); ואינה חייבת קרבן על לידתה (עזרת כהנים לספרא שם ב), שנאמר: דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא יב ב. ספרא שם), ודרשו: בני ישראל ולא הנכרים (ספרא שם; רמב"ם שם).

וכן אם ילדה בהיותה נכרית, ואחר כך נתגיירה, אין נותנים לה ימי טומאה ולא ימי טהרה, ואינה מביאה קרבן לידה (בכורות מו ב; ירושלמי נדה א ד).

גיורת שילדה, הרי היא כשאר בנות ישראל, וכל דיני יולדת עליה; וכן שפחה כנענית שילדה, הרי זו כשאר יולדת (ספרא תזריע א; יבמות עד ב).

ולד מת אחד היולדת ולד חי, ואחד היולדת ולד מת, הרי זו טמאה טומאת לידה, שנאמר: וְטָמְאָה שְׁבַעַת יָמִים וגו' וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל (ויקרא יב ג), ודרשו: שומע אני ביוצא חי שהוא מטמא את אמו טומאת לידה, שהרי מדובר בנימול, מנין ליוצא מת שיטמא את אמו טומאת לידה, שנאמר: וְכָר (ויקרא יב ב), ומקרא מיותר הוא, שהרי הכתוב מדבר בזכר, שנאמר בו: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יִמּוֹל (ויקרא יב ג), אלא שבא לרבות את המת (ספרא תזריע א ה, ור"ש משאנץ ופירוש הראב"ד שם; ירושלמי פסחים ב א; רמב"ם איסורי ביאה י א; טוש"ע יו"ד קצד א).

ואפילו הפילה נפל, טמאה טומאת לידה (ראה נדה ג א-ד; רמב"ם איסורי ביאה י א; טוש"ע יו"ד קצד א).

שליה אף המפלת שליה - טמאה, ולא משום השליה עצמה טמאה, שאין השליה ולד, אלא טמאה משום שאין שליה בלא ולד (רש"י בבא קמא יא א ד"ה שלי, וכריתות ז ב ד"ה שיליא; רמב"ם איסורי ביאה י ד). וטמאה אף על פי שחתכו את השליה ולא נמצא בה ולד, שיש לומר שנימוח (אור זרוע א שמה, בשם רשב"ם; תורת הבית לרשב"א ז ו).

תוך ארבעים היולדת אינה טמאה טומאת לידה אלא משתגמר צורתו של הולד. ולכן המפלת שליה בתוך ארבעים יום לעיבורה, ואפילו ביום ארבעים עצמו, אינה חוששת לולד, ואינה טמאה לידה, שאין צורת הולד נגמרת עד ארבעים יום (נדה ל א, ורש"י ד"ה אינה; רמב"ם איסורי ביאה י א,ב; הלכות נדה לרמב"ן ז א. וראה טוש"ע יו"ד קצד ב)³.

התעברה אשה שנתעברה משכבת זרע שפלט איש באמבטי, ונכנס באמבטי בתוך רחמה כשרחצה שם, יש מן הראשונים שכתבו שאינה טמאה טומאת לידה, ש"מעשה נסים" הוא זה, ואין אני קורא בה אשה כי תזריע; ומעוברת שנבדקה ונמצאה בתולה,

4. וראה נועם כרך א עמ' קנ, בשם הגרש"ז אויירבך, שכתב שעיקר טעמו של רבינו חננאל משום שאין האשה מסייעת להזרעת הבעל, ועוד שאין זה כדרך

גם 'חיה', ראה יומא עג ב. 3. וראה ערך נפל, על נפלים שיש בהם מומים שונים, שדנו בהם אם ראויים הם לבריאת נשמה ויש בהם טומאת לידה.

פרטי הדינים טומאת היולדת הרי היא כטומאת הנדה, שטומאה אחת לשתייה, שנאמר: **כִּימִי נִדַּת דָּוָתָה תִּטָּמָא וגו' וְטָמְאָה שְׁבַעִים כְּנִדְתָּהּ** (ויקרא יב ב-ה), הוקשה יולדת לנדה (ראב"ד לספרא מצורע ז. הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות). וכסדר כל טומאה האמורה בנדה שטומאה מדרס ושאר הכתוב בפרשת נדה (ראה ויקרא טו יט ואילך, וראה ערכים: טמאה; נדה) מטמאה בטומאת לידה (רש"י ויקרא יב ב ופירוש הרא"ם).

היולדת היא אחד מאבות הטומאות, ומטמאת כלים במגע, ואדם במגע ובמשא (ראה זבים ה ו; רמב"ם משכב ומושב א א), ומטמאת אדם וכלים בהיסט, ואדם הנטמא בה מטמא בגדים כל זמן שלא פירש (ראה זבים שם, ורמב"ם שם ו ב, ושם ח ב. וראה ערך טמאה בחבורים), ומטמאת משכב ומושב ומרכב מתחתיה ועושה אותם אב הטומאה, ומטמאת מדף שעל גבה (רמב"ם שם א א, ושם ו ב).

היולדת היא אחת מן הטמאים המשתלחים חוץ לשתי מחנות (ראה ערך שלוח מחנות), שאסור להם להיכנס למחנה שכינה ולמחנה לוייה, דהיינו שאסור לה להיכנס להר הבית (ראה ערך הר הבית: קדושתו. כלים א ח; רמב"ם ביאת מקדש ג א).

בכלל טומאת יולדת מנו הראשונים שבעה אבות הטומאה מדברי תורה: היולדת; בועלה; דמה; רוקה; מימי רגליה; מרכבה; משכבה (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות).

וכן בכלל טומאת היולדת ישנם כמה אבות טומאה שמדברי סופרים, כדרך שבטומאת הנדה יש אבות שמדברי סופרים (ראה ערך נדה. הקדמת הרמב"ם שם).

איסורה היולדת אסורה כנדה (רמב"ם איסורי ביאה ד ב; טוש"ע יו"ד קצד א), והבא על יולדת זכר כל שבעה, ועל יולדת נקבה כל ארבעה עשר יום, וכן הבא עליה לאחר מכן כל זמן שלא טבלה, הרי זה חייב כרת כדין בא על הנדה (רמב"ם שם ב ג), ואם בא עליה בשוגג חייב חטאת (חינוך קסו), שנאמר: **כִּימִי נִדַּת דָּוָתָה תִּטָּמָא וגו' וְטָמְאָה שְׁבַעִים כְּנִדְתָּהּ** (ויקרא יב ב,ה. רמב"ם שם).

יש מן הראשונים שכתב שהבועל את היולדת אף מבטל מצות עשה של טומאת היולדת (חינוך קסו)⁸.

הבועל הבועל את היולדת, טמא (ספרא תזריע א; נדה לה ב; רמב"ם משכב ומושב ג א) שבעת ימים, בין שבא על יולדת זכר, ובין שבא על יולדת נקבה (שו"ת עצי ברושים לט), והוא אב מאבות הטומאה של תורה, שדין אחד לבועל יולדת ולבועל נדה (רמב"ם שם א, ג; הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות), שנאמר: **וְטָמְאָה שְׁבַעִת יָמִים כִּימִי נִדַּת דָּוָתָה תִּטָּמָא** (ויקרא יב ב) לרבות בועלה, ש"דוּתָה תִּטָּמָא", מקרא מיותר הוא, שהיה יכול לומר "וטמאה שבעת ימים כימי נדה" (ספרא שם; נדה שם, ורש"י ד"ה דוּתָה). והראשונים מנו בין אבות הטומאות את הבועל טמאה, ובכלל זה בועל נדה, או זבה, או יולדת (הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות).

דמה דם היולדת בזמן טומאתה הרי הוא כדם נדה, ומטמא במגע ובמשא בכל שהוא (ראה נדה מב א; רמב"ם משכב ומושב א ח, ושם ו ב), ומטמא בין לח ובין יבש (נדה לד א; רמב"ם שם ב א)⁹.

טומאה דרבנן אף על פי שמהתורה אין היולדת טמאה טומאת לידה עד שיצאו רוב אבריו של הולד, או משיוציא ראשו (ראה לעיל, וראה ערך לדה), מדרבנן טמאה היא משעה שהוציא העובר את ידו, ואפילו החזירה ולא נולד עד למחר, גזירה משום הוציא ראשו או רובו, שאז דינו כילוד מן התורה (נדה כח א וריטב"א; רמב"ם איסורי ביאה י ז, משכב ומושב ג ט; טוש"ע יו"ד קצד יא), ומטמאה משכב ומושב ומרכב, ומענינותיה טמאים, ומטמאה את בועלה, וכולם אבות הטומאה מדברי סופרים (רמב"ם משכב ומושב שם). ונחלקו הראשונים בדבר:

יש שכתבו שלא דוקא יד, אלא הוא הדין לאחד משאר אבריו (הלכות נדה לרמב"ן ז ה; תורת הבית לרשב"א ז ו, בשם יש מרבתינו; טור יו"ד שם); ויש שכתבו שדוקא ביד טמאה, ולא בשאר אבריו (תורת הבית שם)⁵.

לידת עכוז בלידת עכוז מוגדר רגע הלידה ביציאת רוב הגוף דהיינו עד הטבור (שב שמעתא ז טו; שו"ת חתם סופר אבן העזר ב קמד; נשמת אברהם יו"ד רסב ס"ק טו, בשם הגרש"ז אויערבאך).

יוצא דופן יוצא דופן, דהיינו שנפתחו מעיה של האם על ידי סם, והוציאו את העובר לחוץ⁶, ונתרפאה (רש"י נדה מ א ד"ה יוצא; תוס' כריתות ז ב ד"ה יוצא דופן), נחלקו תנאים אם דינו כילוד:

• חכמים סוברים אין יושבים עליו ימי טומאה וימי טהרה, ואין חייבים עליו קרבן, שנאמר: **אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיעַ וְיָלְדָה זָכָר** (ויקרא יב ב), ודרשו: עד שתלד במקום שהיא מזרעת, דהיינו דרך בית הרחם.

• ור' שמעון אומר שיוצא דופן דינו כילוד, וחייבים עליו קרבן, ולידה גמורה היא, ויושבת עליו ימי טומאה וטהרה (רש"י בכורות מז ב ד"ה לטעמיה), שנאמר: **תֵּלֵד** (ויקרא יב ה) ריבוי הוא, שלא היה לו לכתוב אלא: ואם נקבה היא, ובא לרבות לידה אחרת, שהיא יוצא דופן (נדה מ א, ורש"י ד"ה תלד; כריתות ז ב; ספרא תזריע א ופירוש הראב"ד).

הלכה כחכמים (רמב"ם איסורי ביאה י ה)⁷.

טומאתה ואיסורה

טומאת לידה אשה שילדה טמאה טומאת לידה, אם ילדה זכר טמאה שבוע, ואם ילדה נקבה טמאה שבועיים (ראה להלן: זמן טומאתה וטהרתה), שנאמר: **אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיעַ וְיָלְדָה זָכָר וְטָמְאָה שְׁבַעִת יָמִים וגו' וְאִם נִקְבָּה תֵּלֵד וְטָמְאָה שְׁבַעִים וגו'** (ויקרא יב ב,ה).

דין טומאת היולדת, לדעת המונים את דיני כל הטומאה במנין המצוות (ראה ערך טמאה), יש שמנה בו שתי מצוות, טומאת יולדת זכר, וטומאת יולדת נקבה (רס"ג עשה קפא-קפה); אבל שאר מוני המצוות לא מנו אלא מצוה אחת (בעל הלכות גדולות במנין הפרשיות יב; ספר המצות לרמב"ם עשה ק; סמ"ג עשין רמג; החינוך קסו).

ללא דם היולדת טמאה אפילו אם לא ראתה דם בלידה, אף לדעת הסוברים שאפשר לפתחת הרחם בלא ראיית דם; או שהפילה נפל קטן מאד, שנפל כזה אפשר שיצא בלא דם אף לדעת הסוברים שאי אפשר לפתחת הרחם בלא דם (כריתות י א, ורש"י ד"ה הקבר; נדה מב ב; רמב"ם איסורי ביאה י א; טוש"ע יו"ד קצד א; פרישה שם סק"ב. וראה ערך דם נדה).

תעבור ניתוח קיסרי ולא תראה אפילו טיפת דם כחרדל דרך הנרתיק.
8. וראה הגהות משנה למלך שם, הובא במנחת חינוך קסו סק"ח, שהרמב"ם שמנה עשה זה בהלכות משכב ומושב ולא בהלכות איסורי ביאה, לא משמע כן.
9. וראה ערכים: דם נדה; דם טוהר, על דיני דם היולדת.

הזורעים, וכתב שם שהוא הדין בנולד מהזרעה מלאכותית. 5. וראה ערך נדה, על טומאת היולדת קודם הלידה, משום דם היוצא בפתיחת הקבר. 6. בימינו, ניתוח קיסרי נחשב ליוצא דופן. 7. וראה טהרת הבית ב משמרת הטהרה יא ס"ק יג; נשמת אברהם יו"ד קצד ס"ק יא, שכיום אין מציאות כזאת שאשה

• יש שכתבו שבזמן הזה צריכה שבעה נקיים משתפסוק (הלכות נדה לרמב"ן ז' ט; מאירי נדה לו ב; ט"ז יו"ד קצד סק"א, בדעת השו"ע).

• ויש שכתבו שאחר שספרה שבעה נקיים ללידה, אף על פי שחזרה וראתה קודם שטבלה, אינה צריכה לספור עוד שבעה נקיים לראייתה (רא"ש נדה ד ב; טור יו"ד קצד), שלא החמירו ביולדת בזמן הזה אלא להצריכה שבעה נקיים אחר הלידה, אבל אחרי שספרה שבעה נקיים נשאר דינה כדין התלמוד (בית יוסף שם). והפוסקים נחלקו לדעה זו:

יש שכתבו שלא אמרו שאינה צריכה שבעה נקיים לראיה זו אלא לנוהגים לבעול על דם טהר (ראה ערך דם טהר. רבינו ירוחם חוה כו ג; בית יוסף שם); ויש שכתבו שאף לנוהגים שלא לבעול על דם טהר אינה צריכה שבעה נקיים (ב"ח יו"ד שם). וביארו האחרונים הטעם שאף על פי שהחמירו בכל דם, ואפילו בדם טהר, ולא חילקו בין דם לדם, לא החמירו לישב שבעה נקיים על דם שרואה בימי טומאת לידה, כדי שלא יבואו להשוות דם לידה לדם זיבה, ויטהרו את היולדת אחרי שבעה נקיים אפילו בתוך ארבעה עשר יום לנקבה (לחם ושמלה יו"ד שם סק"ג) ¹⁰.

טהרתה

טבילה יולדת לאחר שנשלמו ימי טומאתה, דהיינו לאחר שבעה ימים לזכר וארבעה עשר יום לנקבה, טהרתה בטבילה במקוה או במעין (ראה ערך טהרה: העברת טומאה); אבל אם לא טבלה, אפילו נתאחרה כמה שנים בלא ראיית טומאה, הרי היא בטומאתה, ומטמאה אדם וכלים ומשכב ומרכב (רמב"ם משכב ומושב ה א), והבא עליה אפילו אחר כמה שנים חייב כרת (רמב"ם איסורי ביאה ד ג; שו"ע יו"ד קצד א), והרי הוא טמא כשאר בועל יולדת (מי נפתח אמנה מט), שנאמר: וְנָקְצוּ בְּיָמֶיהָ (ויקרא טו יח), בנין אב לכל טמא שהוא בטומאתו עד שיטבול (רמב"ם איסורי ביאה ד ג; הלכות נדה לרמב"ן ח).

טבילתה של היולדת היא בלילה, לאחר שנשלמו ימי טומאתה - יולדת זכר בליל שמיני, ויולדת נקבה בליל חמשה עשר (שבת קכא א; רמב"ם איסורי ביאה ד ו; טוש"ע יו"ד קצד א, ג), שהיולדת הוקשה לנדה שנאמר בה: פִּימִי נִדְתָּ דְּוִתָּהּ תִּטְמָא (ויקרא יב ב), ונדה טבילתה בלילה (פסחים צ ב, ורש"י ד"ה זבה; רמב"ם איסורי ביאה שם). יולדת שטבלה בתוך ימי טומאתה, לא עלתה לה טבילה, שהתורה דימתה את היולדת לנדה, והנדה אין לה שום טהרה בתוך ימי נדותה (ראה ערכים: טבילה; נדה), ולפיכך אם טבלה בתוך הזמן הזה, הרי היא כמי שלא טבלה, וצריכה לחזור ולטבול לאחר שנשלמו ימי טומאתה (האשכול (רצ"ב) א עמ' 92).

טבולת יום היולדת שטבלה לאחר שעברו עליה ימי טומאת לידתה, נטהרת בטבילה זו לחולין ולמעשר שני (רמב"ם משכב ומושב ה א, ד, וראה ערך טהרה), ומותרת לבעול (נדה לא ב), והיא "טבולת יום ארוך", שעד שיעברו עליה ארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, הרי היא כטבול יום [טמא שטבל ועדיין לא העריב שמשו], ואסורה להיכנס למקדש ולאכול בתרומה ובקדשים, והעריב שמש של יום ארבעים לזכר או של יום שמונים לנקבה הנו העריב שמש שלה, שנאמר בה: בְּכָל קֹדֶשׁ

הולד הולד עצמו, אף על פי שגרם לטומאת אמו, אינו טמא טומאת לידה כאמו, שנאמר: וְיִטְמָאָה (ויקרא יב ב), ודרשו: היא טמאה, ואין הולד טמא, ואף על פי שאינו טמא שבעת ימים כאמו, מכל מקום הוא טמא טומאת ערב משום מגעה (ספרא תזריע א, ועזרת כהנים אות עח).

דם טהר היולדת, לאחר שעברו ימי טומאת לידתה וטבלה לטהרתה, יושבת היא על דמי טהרה, וכל דם שהיא רואה בתוך שלושים ושלשה ימים לזכר, דהיינו עד ארבעים יום ללידתה, ובתוך ששים ושלשה ימים לנקבה, דהיינו עד שמונים יום ללידתה, דם טהר הוא, ואינו אוסרה לבעול (נדה יא א; רמב"ם איסורי ביאה ד ח; טוש"ע יו"ד קצד א), ואינו מטמאה (נדה מב א; רמב"ם משכב ומושב ה ג. וראה ערך דם טהר), שנאמר ביולדת זכר: וְשָׁלֹשִׁים יוֹם וְשָׁלֹשָׁת יָמִים תֵּשֵׁב בְּדָמֵי טְהָרָה, וביולדת נקבה נאמר: וְשָׁשִׁים יוֹם וְשָׁשָׁת יָמִים תֵּשֵׁב עַל דָּמֵי טְהָרָה (ויקרא יב ד-ה).

זמן טומאתה וטהרתה

ימי הטומאה היולדת שטמאה בטומאת לידה, אם ילדה זכר הרי היא טמאה שבעה ימים, ואם ילדה נקבה הרי היא טמאה ארבעה עשר יום, שנאמר: אִשָּׁה פִּי תִזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר וְיִטְמָאָה שְׁבַע יָמִים וגו' וְאִם נִקְבָּה תִלְדַּ וְיִטְמָאָה שְׁבַע יָמִים (ויקרא יב ב,ה). רמב"ם איסורי ביאה י א; טור יו"ד קצד).

שבעת ימי טומאת לידה לזכר ושבעה לנקבה, סמוכים הם ללידה, וסמוכים זה לזה ולא מפוזרים, שנאמר: פִּימִי נִדְתָּ (שם שם ב), מה ימי נדתה סמוכים, אף ימי לידתה סמוכים (ספרא תזריע א יב). בין ראתה דם בימים אלו ובין לא ראתה, אין טומאת לידתה נמשכת אלא שבעה ימים לזכר, ושבעה לנקבה בלבד (ראה ראב"ד ור"ש משאנץ לספרא שם).

ימי הטהרה וכן הימים שהיולדת יושבת על דם טהר, הם רצופים, שלא תשב היום שלושה או ארבעה ימי טהרה, ושוב לאחר שבוע או שבועיים תנהג ימי טהרה, כפי מה שיעלה בלבה, אלא סמוכים דוקא (ספרא תזריע א ב; כריתות י א; אור זרוע א שמו).

טומאת זבה ימי הלידה, שהם שבעה ימים לזכר וארבעה עשר יום לנקבה, אינם ראויים לזיבה (ספרא תזריע א יג; נדה לו ב), שאם רואה דם באותם הימים, ואפילו אם ילדה בתוך אחד עשר יום שבין נדה לנדה שהם ימים הראויים לזיבה (ראה ערך ימי זיבה; ימי נדה), וראתה דם כל ימי טומאת לידתה, אינה נעשית זבה בכך, וכשנשלמו ימי טומאת לידתה הרי היא בימי טהרה (הערוך ערך ספר ג, בפירוש שני; ראב"ד לספרא שם).

בזמן הזה בזמן הזה, אחרי שהחמירו בנות ישראל על עצמן שכל הרואה טיפת דם, אפילו בעת נידותה, יושבת עליו שבעה נקיים כזבה גמורה (ראה ערך זבה: בזמן הזה), כל יולדת הרי היא יולדת בזוב, לפי שאי אפשר לפתיחת הרחם בלא דם, וצריכה לישב שבעה נקיים קודם שתטבול לטהרתה (רמב"ם איסורי ביאה יא ה; טור יו"ד קצד; ביאור הגר"א לשו"ע שם א).

אם ילדה נקבה וספרה שבעה נקיים, וקודם שנשלמו ארבעה עשר יום של טומאת לידה חזרה וראתה, נחלקו הראשונים:

10. וראה ערך דם טהר: בזמן הזה, על חילוקי המנהגים בבעילה על דם טהר.

חטאת לעולה (זבחים צ א, ורש"י ד"ה וכל מקום; ספרא ויקרא דבורא דחובה יח, ופירוש הראב"ד).

זמן ההקדשה היולדת אינה מביאה קרבנה ביום ארבעים לזכר או ביום שמונים לנקבה, אלא ממתנת שיעריב שמשוה ומביאה קרבנה למחר, שהוא יום ארבעים ואחד לזכר ויום שמונים ואחד לנקבה, והוא היום שנאמר בו: וּבְמִלַּת יְמֵי טְהָרָה לְבֶן אֹרְלָתָהּ וְגו' (ויקרא יב ה), ואם הביאה קרבנה תוך ימי מלאת לא יצאה ידי חובה (ספרא תזריע ג; כריתות ז ב; רמב"ם מחוסרי כפרה א ה), והחטאת פסולה משום מחוסר זמן (זבחים קיב ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יח ט; פירוש הראב"ד לספרא שם), והעולה כשרה אבל אינה עולה לחובתה, ועולת נדבה היא (כריתות ז ב, ורש"י ד"ה מאי עבדן; רמב"ם שם).

הגיע זמן הבאת קרבנותיה ולא הקריבתם, מביאה כפרתה לאחר זמן (רמב"ם מחוסרי כפרה שם); ואם השתהה חטאתה בשיעור האמור בענין כל תאחר (ראה ערך כל תאחר: זמן כל תאחר), הרי זו עוברת בכל תאחר (נדרים ד ב).

כמה ולדות אשה שילדה כמה ולדות מביאה קרבן אחד על כולם (כריתות ז ב, ושם ט ב; רמב"ם מחוסרי כפרה א ח), שנאמר: זֹאת תֹּוֹרַת הַיִּלְדָּה (ויקרא יב ז), משמע תורה אחת ליולדת ולדות הרבה (רש"י נדה מ א ד"ה תורת).

ודוקא כשילדה ולד שני בתוך ארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, אבל אם ילדה ולד שני אחר ימי מלאת, הרי זו חייבת קרבן על כל לידה ולידה (ספרא תזריע ג; כריתות שם; נזיר סד ב, ותוסי' ד"ה דתניא; רמב"ם שם), שנאמר: זֹאת תֹּוֹרַת הַיִּלְדָּה (ויקרא שם), ודרשו: יכול תביא על לידה שלפני מלאת ועל לידה שלאחר מלאת כאחת, תלמוד לומר: זאת (נדה מ א).

בזמן הזה בזמן הזה שאין לנו קרבן, כתבו האחרונים שבעלה של היולדת חייב לעלות לתורה בשבת ראשונה שהיולדת באה לבית הכנסת, שהוא במקום קרבן (לבוש אורח חיים רפב ז, והובא במגן אברהם רפב יח, ובביאור הלכה קלו א ד"ב בשבת); ואף על פי שהבעל הוא העולה לתורה, ולא היולדת, הרי הבעל חייב להביא את קרבן היולדת שעל אשתו (מגדל עז (לרעב"ץ) בסוף תעלת הבריכה העליונה שוקת ב ט). וביום ארבעים לזכר וביום שמונים לנקבה, שהוא זמן הבאת קרבנה, בעלה עולה לתורה אף על פי שהיא אינה באה לבית הכנסת (מגן אברהם שם).

וכן המפלת, בעלה עולה לתורה, אלא שאם הפילה צורה שיש לחוש בה שאינה ולד, אינו דוחה חיוב ודאי אחר מלעלות (מגן אברהם שם).

וכתבו האחרונים עוד, שנכון שתקרא היולדת פרשת קרבן יולדת, ויעלה לה הדבר כאילו הקריבתו (שו"ת בנין שלמה א; תורה תמימה תזריע יב ח).

בתורת חולה

לחלל שבת היולדת כשכורעת ללדת הרי היא בסכנת נפשות, ומחללים עליה את השבת לכל מה שצריכה (שבת קכח

ב; רמב"ם שבת ב יא; טושי"ע או"ח של א):

קוראים לה מילדת ממקום למקום ואפילו מחוץ לתחום, ומילדים אותה; ואם היתה צריכה לנר מדליקים לה את הנר, ואפילו היתה

לא תגע וגו' עד מלאת ימי טהרה (ויקרא יב ד, ורש"י שם. רש"י יבמות עד ב ד"ה כיון; רמב"ם משכב ומושב ה ד. וראה ערך טבול יום).

לאחר שהשלימה ימי טהרתה, הרי היא טהורה לתרומה אבל לא לקודש, שנאמר: עד מלאת ימי טהרה, כיון שנמלאו ימיה שהם ארבעים לזכר ושמונים לנקבה טהרה (יבמות עד ב, ורש"י ד"ה כיון).

מחוסרת היולדת היא אחת ממחוסרי כפרה (כריתות ח ב; רמב"ם כיפורים מחוסרי כפרה א א. וראה ערך מחוסרי כפרה), שאף על פי שטבלה ועברו עליה ארבעים יום אחר לידת הזכר ושמונים יום אחר לידת נקבה, אין טהרתה נגמרת להחזירה לאכול בקדשים ולהיכנס למקדש עד שתביא קרבנה, שנאמר: וְכִפֹּר עָלֶיהָ הַכֹּהֵן וְטָהָרָה (ויקרא יב ח. יבמות עד ב; רמב"ם שם; חידושי הר"ן נדה עא ב).

ודוקא הקרבת החטאת מעכבתה מלאכול קדשים, אבל העולה אינה מעכבתה (ספרא תזריע ג ה, ד ג; רמב"ם שם ח).

טבילה בסוף יולדת שטבלה ועברו עליה ארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, נחלקו תנאים אם צריכה טבילה:

בית שמאי אומרים שצריכה טבילה באחרונה אור ליום שמונים ואחד ללידת נקבה; ובית הלל אומרים שאינה צריכה טבילה באחרונה (נדה עא ב; רש"י שם כט ב ד"ה ב"ש לטעמייהו). הלכה כבית הלל (רמב"ם משכב ומושב ה ד).

ומכל מקום לקודש צריכה היא טבילה לאחר שתביא כפרתה, כשאר מחוסר כפורים (ראה חגיגה כא א, ורמב"ם אבות הטומאה יב טו), ואם טבלה קודם שהביאה קרבנה לא הועילה לה הטבילה לאכילת קודש (תוסי' חכמי אנגליה נדה שם).

קרבנה

הקרבן היולדת חייבת, במלאת ימי טהרתה דהיינו ביום ארבעים ואחד לזכר ויום שמונים ואחד לנקבה, להביא קרבן, כבש לעולה ונסכיו (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ב ב. וראה ערך נסכים), ובן יונה או תור לחטאת, שנאמר: וּבְמִלַּת יְמֵי טְהָרָה לְבֶן אֹרְלָתָהּ וְגו' (ויקרא יב ה), וכן יונה או תר לחטאת (ויקרא יב ה); ומביאה שתי תורים או שני בני יונה, אחד לעולה ואחד לחטאת, שנאמר: וְאִם לֹא תִמָּצֵא יָדָהּ יֵי שֶׁהָיָה וְלִקְחָהּ שְׁתֵּי תֹרִים או שְׁנֵי בָנֵי יוֹנָה אֶחָד לְעֹלָה וְאֶחָד לְחַטָּאת (ויקרא יב ח. רמב"ם מחוסרי כפרה א ג,ה, שגגות י ב).

החייב בקרבן כל מקום שהאשה טמאה משום הלידה הרי זו מביאה קרבן, וחטאתה נאכלת, ובכלל זה המפלת סנדל, או שליה, או שפיר מרוקם, והיוצא מחותך, וכן שפחה שהפילה, שכל אלו טמאות בטומאת לידה ומביאות קרבן, וחטאתן נאכלת. וכל מקום שאינה טמאה משום הלידה (ראה לעיל: הלידה) הרי זו פטורה מן הקרבן (כריתות ז ב; רמב"ם מחוסרי כפרה א ו).

סדר ההקדשה מקריבים את החטאת תחילה ואחר כך את העולה, שנאמר בקרבן עולה ויורד: וְהָקְרִיב אֶת אֲשֶׁר לְחַטָּאת רִאשׁוֹנָה (ויקרא ה ח), ודרשו: מה תלמוד לומר, אם ללמד שתהא קודמת לעולה, הרי כבר נאמר: וְאֶת הַשְּׁנֵי יַעֲשֶׂה עֹלָה (שם ו), אלא זה בנין אב לכל חטאות הבאות עם העולות, שתהא החטאת קודמת לעולה, בין חטאת בהמה שבאה עם עולת בהמה, ובין חטאת העוף שבאה עם עולת העוף, ואפילו חטאת העוף הבאה עם עולת בהמה - כגון יולדת עשירה - הרי זו תקדים

או ששותת הדם ויורד, או שחברותיה נושאות אותה בזרועותיה, מחללים עליה את השבת (תורת האדם לרמב"ן שם; האשכול (רצב"א) ב עמ' 114; פסקי ריא"ז שבת שם).

יש מצרכי היולדת שמחללים עליהם את השבת אף קודם פתיחת הקבר, כגון קריאת מילדת לצורכה, כתבו האחרונים שודאי מותר לקוראה אף קודם פתיחת הקבר, שמפתיחת הקבר ועד הלידה הוא שיעור קטן יותר משיעור ביאת המילדת, ומותר לקרוא לה משעה שהיולדת מרגשת קצת (ט"ז או"ח של סק"ב).

וכן הדלקת הנר, כתבו הראשונים שאם היתה צריכה לכך מדליקים לה את הנר בשעה שהיא צועקת בחבליה (רמב"ם שבת ב יא), וכתבו האחרונים ששיעור זה הוא קודם פתיחת הקבר (ביאור הלכה של א ד"ה ומדליקין).

שבעה ימים בזמן החילול של יולדת ישנם שלושה שיעורים:

- עד שלושה ימים מחללים עליה את השבת בין שאמרה צריכה אני בין שאמרה איני צריכה.
- משלושה עד שבעה, אמרה צריכה אני או ששתקה, מחללים עליה את השבת; אמרה איני צריכה אין מחללים עליה את השבת.
- משבעה עד שלושים יום אפילו אמרה צריכה אני, אין מחללים עליה את השבת, אבל עושים לה מלאכה על ידי גוי, שהיא כחולה שאין בה סכנה (שבת קכט א; רמב"ם שבת ב יג; טוש"ע או"ח של ד. וראה ערך חולה).

ודוקא אם אומרת שצריכה לכך מחמת הלידה, אבל אם אומרת שצריכה מחמת שמכביד עליה החולי, או שאנו יודעים שנתחדש לה חולי, אפילו לאחר שבעה מחללים עליה את השבת, שאינה גרועה משאר חולה, שאם אומר הוא שצריך לכך מחללים את השבת על פיו (ראה ערך חולה. רמב"ן שבת שם; פרי מגדים או"ח של אשל אברהם סק"ט).

שיעור הימים שאמרו לענין חילול שבת לצורך היולדת, כתבו הראשונים שמנין הימים מתחיל משתלד, ולא משעה שהדם שותת, ואף על פי שמשעה שהדם שותת כבר חשובה מסוכנת (רמב"ם שבת ב יג ולחם משנה; פסקי ריא"ז שבת יח ג; סמ"ג לאוין סה; מאירי שבת קכט א); ויש שכתבו שמונים את הימים משעה שתשב על המשבר ויתחיל הדם להיות שותת (פירוש המשניות לרמב"ם שבת יח ג. וראה ביאור הלכה של ד ד"ה כל), ואם ארכה ישיבתה על המשבר יום אחד, אין מחללים עליה את השבת אלא בשני הימים הראשונים שלאחר לידתה (ביאור הלכה שם).

הימים שמחללים עליה את השבת, נחלקו כיצד מחשבים אותם:

- יש מן הראשונים שכתבו שהם ימים שלימים, ומחשבים אותם מעת לעת (תוס' רבינו פרץ עירובין סח א; האשכול (רצב"א) ב עמ' 114; רשב"א שבת קל ב; אור זרוע הלכות שבת פה כה; ריטב"א עירובין שם, בשם תוס'; רא"ש בבא קמא ז טו; איסור וחיתור נט ב; ביאור הגר"א או"ח תריז ד; משנה ברורה של סק"י, בשם האחרונים).
- ויש שכתבו שאינם מעת לעת אלא לפי סדר הימים, ומיד כשנכנס יום רביעי ללידתה נחשב לאחר שלושה (תורת הדשן קמח, בדעת תוס' גיטין ח ב ד"ה אף על גב; שו"ע או"ח תריז ה; מגן אברהם או"ח של סק"ז).

סומא מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה, שאומרת אם אצטרך שום דבר, יראו האחרים ויביאו לי (שבת שם, ורש"י ד"ה חיה; פירוש המשניות לרמב"ם שבת יח ג; רמב"ם שם; טוש"ע שם); ואם לא תתישב דעתה שעושים יפה מה שהיא צריכה, הרי היא מסתכנת על ידי פחדה (תוס' שבת שם ד"ה קמ"ל; רמב"ן ומאירי שבת שם). ואם היתה היולדת צריכה לשמן או לדבר מאכל מביאים לה אפילו דרך רשות הרבים (שבת קכח ב, ורש"י ד"ה מביאה ורבינו חננאל; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ועושים לה כל צרכיה, כגון שחיטה, בישול, שחיכת סממנים שתשתה אותם, וקשירת החבל שתחזיק בו, וכיוצא באלו מכל מה שהיא צריכה (פירוש המשניות לרמב"ם שבת יח א; וכל דבר שעושים אותו בחול לצורך כל יולדת, הרי היולדת בחזקת מסוכנת לשעתה לגבי אותה מלאכה, ומחללים עליה את השבת (רמב"ן שבת קכט א, ובתורת האדם ענין הסכנה).

שינוי אף שמחללים שבת על היולדת, מכל מקום כל מה שאפשר לעשות בשינוי, עושים בשינוי, כגון אם צריך להביא לה כלי, תביא לה חברתה כלי תלוי בשערה (שבת קכח ב; רמב"ם שבת ב יא; טוש"ע או"ח של א), והדברים אמורים דוקא במקום שלא יתאחרו צרכיה בגלל השינוי (תורת האדם לרמב"ן ענין הסכנה, והובא במגיד משנה שם; חידושי הר"ן שבת שם, בשם הר"ר יהונתן); או אפילו יתאחרו, אבל לא תבוא לידי סכנה באותו איחור (ריטב"א שבת שם).

אבל אם אין הדבר שלצורכה נעשה בזריזות בשינוי כמו בלא שינוי, מצוה לעשות בלא שינוי ולמהר הדבר ככל האפשר (חידושי הר"ן שבת שם).

פתיחת הקבר משעת פתיחת הקבר חשובה האשה יולדת, ומחללים עליה את השבת (ראה רמב"ם שבת ב יג; טוש"ע או"ח של א. ונחלקו אמוראים מתי היא פתיחת הקבר:

- אביי אמר משתשב על המשבר, שהוא הכסא שיושבת עליו האשה כשכורעת ללדת, ומשופע קצת לאחוריו כדי שיהיה נוח למילדת לקבל ממנה הולד, כדי ללדת (שבת קכט א; פירוש המשניות לרמב"ם כלים כג ד), דהיינו כשאחזזה צירים וחבלים (ערוך השולחן או"ח של א, ונעקר הולד לצאת (תוס' עבודה זרה כו א ד"ה סבר; מגן אברהם של סק"י, והגהות חתם סופר שם).
 - ורב הונא בריה דרב יהושע אמר משעה שהדם שותת; ויש סוברים משעה שחברותיה נושאות אותה בזרועותיה שאינה יכולה לילך (שבת שם ורש"י ד"ה באגפיה).
- להלכה נחלקו הראשונים:

- יש פוסקים כאביי, שאין מחללים עליה את השבת אפילו הדם שותת ויורד, עד שתשב על המשבר (רי"ף שבת שם; אור זרוע ב קח).
- יש פוסקים שמחללים עליה את השבת משעה שיתחיל הדם להיות שותת, שלדעתם שיעור זה קודם לישיבה על המשבר, וספק נפשות להקל (רמב"ם שבת ב יג; תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש, בדעת הרמב"ם).
- ויש שכתבו שהשיעורים שאמרו האמוראים אינם תלויים זה בזה, ויש נשים שאינן יושבות כלל על המשבר, שהולד ממחר לצאת, וכל שהגיעה לאחד משיעורים הללו, שישבה על המשבר,

ומכל מקום כתבו האחרונים שעכשיו נהגו היולדות לאכול בשבת חמין של אתמול (מגן אברהם של סק"ח)¹¹.

חימום עושים מדורה או מחממים תנור בשבת לצורך היולדת, ואפילו בתקופת תמוז (שבת קט א; רמב"ם שבת ב יד; טוש"ע או"ח של ו, ומשנה ברורה ס"ק כ). יש מן הראשונים שכתבו שכל שלושים יום ללידתה עושים לה מדורה, שלענין מדורה חשובה מסוכנת עד זמן זה (מגיד משנה שם, בדעת הראב"ד; שו"ע שם); ויש סוברים שדוקא בתוך שבועה ללידתה (ראה מגיד משנה שם).

ההכנות ללידה אשה שהגיעה לחודש התשיעי להריונה ראוי שתכין מערב שבת כל הדרוש לה למקרה שהלידה תהיה בשבת, כגון שתכין אור בדירתה, ותרושום את פרטיה על נייר כדי למסרם לנהג האמבולנס¹². אם לא הכינה מותר לה לעשות כל דבר הצריך לה (משנה ברורה של א; שמירת שבת כהלכתה לו ו; פסקי תשובות של ב).

אין האשה חייבת להימצא בקרבת בית החולים סמוך לשבת כדי להימנע מחילול שבת, אולם אם רואה מבעוד יום שמתחילה להרגיש חבלי לידה יש לה ללכת מיד לבית החולים (שמירת שבת כהלכתה לו ז; פסקי תשובות שם)¹³.

מותר לקרוב משפחה או אדם אחר שיש ליולדת בו אימון ליסוע עם היולדת ללוותה לבית החולים (שמירת שבת כהלכתה לו יא; פסקי תשובות של א)¹⁴.

נוכחות הבעל הפוסקים נחלקו אם מותר לבעל להיות נוכח בשעת הלידה או שיש לאסור זאת משום שהאשה היא נדה:

• יש שאסרו נוכחות הבעל מחשש למכשולים, שמא יגע בה שלא לצורך פיקוח נפש, ושלא יסתכל במקומות אסורים, ולא התירו אלא אם כן יש חשש סכנה אם הבעל לא יהיה שם, והכל לפי העניין (שו"ת מנחת יצחק ד ח, ה כז; שערי הלכה ומנהג ד ח; שו"ת דברי משה נב).

• לעומתם כתבו אחרים, שאם יש צורך שהבעל יהיה נוכח בשעת הלידה - אין איסור, ואף בלא צורך אין איסור, וזאת בתנאי שיזהר שלא להסתכל במקום ערוה, ולא יגע הבעל באשתו כלל בעת לידתה, רק יהיה נוכח וידבר אליה (שו"ת אגרות משה יו"ד ב עה; שו"ת בני בנים א לג).

• ויש מי שכתב, שהדבר תלוי בכל אשה ובכל מצב, ועל מורה ההוראה לפרוט לפי מצב האשה בכל מקרה לגופו (נשמת אברהם יו"ד קצה סק"ג, בשם הגרש"ז אויברבך).

גם לשיטות האוסרים נוכחות הבעל בשעת הלידה, מתירים לו להיות עמה בחדר הצירים, כשהאשה מכוסה כל העת, וכן בבית חולים שהיולדת מקבלת חדר לבדה, מותר לבעל להיות עמה עד תחילת הלידה (תורת היולדת לא הערה א).

היולדת שדורשת שבעלה יעמוד לצידה, ובוזה היא נרגעת מפחדה, הרי הוא פטור ממצוות תפילין, מצה, שופר, סוכה ומגילה, כדין העוסק במצווה פטור מן המצווה. ואם ירצה להחמיר על עצמו לקיים המצוות, אל יברך עליהם, כי איך יאמר 'וציונו', וה' לא ציווה (תורת היולדת יד ד).

דעת הרופא יולדת שאמרה בתוך שלושה ימים ללידתה בריאה אני ואיני צריכה, שאף על פי כן מחללים עליה את השבת,

נחלקו בה הראשונים:

• יש שכתבו שהדברים אמורים במקום שחברותיה ואומרות שצריכה לכך (רש"י שבת קט א ד"ה בין; רא"ש שבת יח ה).

• יש שכתבו בדעת הראשונים, שמחללים עליה את השבת אף במקום שאין חברותיה ואומרות דבר (ב"ח או"ח של ג, בדעת הרמב"ן לקמן), כגון שאין שם רופא או חכמה, שאז עושים לה כל אותם דברים שידוע שעושים בחול לילדתה, אבל אם יש שם רופא וחכמה והם אומרים שאינה צריכה, שומעים לה ולהם אף על פי שהקבר פתוח (ראה רמב"ן בתורת האדם ענין הסכנה, ורשב"א ורי"ן שבת שם, ומגיד משנה שבת ב יג, בדעתו). ומכל מקום אם היא אינה אומרת שצריכה שיחללו עליה את השבת, אלא שותקת, כתבו האחרונים שאפילו חברותיה ואומרות שאינה צריכה, מחללים עליה את השבת (ב"ח שם).

• ויש שכתבו שאפילו במקום שיש שם רופאים ואומרים שאינה צריכה, מחללים עליה את השבת, ועושים לה כל צריכה (שאילתות לח).

יולדת שאומרת בתוך שבועה ימים ללידתה שצריכה שיחללו עליה את השבת, מחללים עליה את השבת, אפילו אם מאה רופאים אומרים שאינה צריכה, מפני ש"לב יודע קצת נפשו" (משלי יד י. רשב"א שבת קט א; אור זרוע ב רפ; משנה ברורה של ס"ק יד, בשם כל האחרונים); ויש שנסתפקו שמא אין מחללים עליה את השבת באופן זה (שלטי גיבורים שבת קט א אות ב).

לאחר שעברו שלושה ימים מלידתה וקודם שעברו שבועה, אמרה היולדת שאינה צריכה שיחללו עליה את השבת, וחברותיה ואומרות שהיא צריכה, אין מחללים (ב"ח או"ח של ד; מגן אברהם של סק"ט); ויש סוברים שאף בזה מחללים (מגן אברהם שם, להגהת נתיב חיים שם). ומכל מקום אם רופא או חכמה אומרים שהיא צריכה, לזכרי הכל מחללים (רשב"א שבת קט ב; מגן אברהם שם).

אם לא אמרה היולדת שאינה צריכה שיחללו עליה את השבת, אלא שתקה, וחברותיה ואומרות שאינה צריכה, כתבו אחרונים שאין מחללים עליה את השבת (ב"ח או"ח של ד).

גדר הצורך יולדת שאמרה "צריכה אני", שמחללים את השבת על פיה, הרי זה אפילו אינה אומרת שתסתכן אם לא יחללו את השבת לצורכה, שמן הסתם אינה בקיאה ואינה יודעת דבר זה, אלא די שידעת ששבת היום - וכן לענין אכילה ביום הכפורים שידעת שיום הכפורים היום - ואף על פי כן אומרת שצריכה ואינה יכולה לסבול החולי (הגהות מרדכי שבת רמז תסד, בשם רבינו תם).

יולדת שיש לה אוכל שהוכן מבעוד יום, כתבו הראשונים שאף על פי כן מחללים עליה את השבת ומבשלים לה, ואין אומרים שהיא מסוכנת מפני החולשה בלבד, ומספיק לה מאכל שהוכן מבעוד יום, אף על פי שהוא צונן, או שאינו בן יומו, אלא היא מסוכנת מפני שאבריה מתפרקים, ואם תאכל צונן או שאינו בן יומו תבוא לידי סכנה, ולפיכך כל שאין לה דברים מחזקים ומאכלים בריאים, מחללים עליה את השבת (שו"ת הרשב"א ז שמג).

ללכת לבית החולים הקרוב ביותר. ושם י, אם מותר לה לחזור לביתה כשהתברר שטרם הגיע זמנה ללדת, וראה בזה גם בפסקי תשובות של א. 14. וראה פסקי תשובות שם; שמירת שבת כהלכתה שם ט, שאם היולדת

11. וראה משנה ברורה שם ס"ק יג, שדנים לפי החולה. 12. וראה שמירת שבת כהלכתה לו יב, שאין לכתוב את השם על האם בסרט הזהוי שקושרים על היד של התינוק, ויש להכינו מבעוד יום. 13. וראה שם ח, אם מוטל עליה

רחיצה היולדת מותרת לרחוץ גופה בימי אבלות (רא"ש מועד קטן ג לו; טושי"ע יו"ד שפא ג); וכן מותרת היולדת ברחיצה בימי בין המצרים (מגן אברהם או"ח תקנא ס"ק מ).

המפלת המפלת דינה שוה ליולדת לענין חילול שבת ויום הכפורים לצורכה, ודוקא כשהפילה לאחר ארבעים יום לעיבורה (גור אריה הלוי על השו"ע או"ח של, ושם תריז, והובא במטה אשר ללשונות רבינו ירוחם דף קכב ע"א, ובשדי חמד מערכת יום כיפור ג א ואילך, ובביאור הלכה תריז ד ד"ה יולדת).

שימור היולדת כל שבעה צריכה שימור (ברכות נד ב; רי"ף ורא"ש שם; סוף ספר אמרי יושר (גריינימן) בשם החזון איש) מפני המזיקים, דהיינו השדים (ראה רש"י שם ד"ה חולה); או משום הפחד (ספר המכתם שם; רשב"ץ שם, בשם יש מפרשים)¹⁶.

ברכת הגומל ברכת "הגומל" שחייב לברך מי שהיה חולה ונתרפא (ראה ערך ברכות הודאה: ברכת הגומל) כתבו האחרונים שאף היולדת חייבת בברכה זו (שו"ת התעוררות תשובה א נט).

• יש נוהגים שהבעל מברך ברכה זו דרך שבח והודאה למקום על הטובה שהזמין לו שניצולה אשתו, שאין תועלת לאדם יותר מהצלת אשתו, שאשתו כגופו (ראה בית יוסף או"ח ריט ד-ה; ב"ח שם; מגן אברהם שם סק"ד), ונוסח הברכה שמברך הבעל הוא "הגומל לחיילים טובות שגמלך כל טוב", ואשתו תענה אמן ותצא ידי חובתה בברכה זו (אליה רבה שם ס"ק יב; פרי מגדים משבצות זהב שם סק"ג). ואם אין אשתו שם מברך "שגמל לאשתי כל טוב" (משנה ברורה שם ס"ק יז).

• יש שכתבו שאף על פי שהאשה צריכה להודות על שילדה בשלום, מכל מקום יוצאת במה ששומעת מבעלה שאומר, בעת שעולה לתורה, ברכו את ה' המבורך, שהודאה וברכה דבר אחד הוא, ובשעה שאומר הבעל "ברכו" יש לו להתכוין שנותן ברכה והודאה לה' בשביל אשתו, ואשתו נפטרת בברכתו ושוב אינה חייבת לברך ברכת הודאה על הצלה זו (תורת חיים סנהדרין צד א, הובא באליה רבה או"ח ריט סק"ה).

• ויש מצדדים לומר שאין לברך ברכת הגומל על הצלת אשה בלידה, שסכנת היולדת היא בטבע העולם, ורוב העולם ניצולים הימנה (התעוררות תשובה א נט, אך מסיק לפי האחרונים דלעיל שמברכת); ועוד שאין ברכה זו אלא למי שבא בסכנה מפני עוונותיו ופשעיו והקדוש ברוך הוא הצילו, אבל היולדת באה בסכנה משום המצוה של פריה ורביה, שאי אפשר לקיימה באופן אחר, ואין לברך על הצלה זו "הגומל לחיילים טובות" (מטה לוי (הורו"ץ) ב ח).

לדעת הסוברים שהיולדת מברכת ברכת "הגומל", כתבו האחרונים שצריכה להמתין עד שיעברו שבעה ימים מלידתה, שבזה יוצאת מכלל סכנה, אבל אינה צריכה להמתין עד אחר שלשים יום ללידתה, אלא כל שמרגשת בעצמה שהיא כבריאת שלימה, הרי זו מברכת, ואף על פי שעדיין היא בתוך שלשים יום ללידתה, ודינה כחולה שאין בו סכנה (ראה לעיל. כף החיים או"ח ריט ז, וראה שלמת חיים א נא).

יולדת אינה מברכת ברכת "שעשה לי נס" לאחר שהבריאה (ביאור הלכה או"ח ריח ט ד"ה ויש).

אכילה ביום תענית יום הכפורים, כתבו הראשונים שדין היולדת הכפורים לגביה כדינה לענין חילול שבת לצורכה, שתוך שלושה ימים ללידתה לא תתענה כלל ביום הכפורים; ואם היא אומרת שצריכה לאכול, או ששותקת, מאכילים אותה כדרכה, ואין צריך לחלק האוכל פחות-פחות מכשיעור, דהיינו לאכול פחות משיעור אכילה שחייבים עליה ביום הכפורים, ולחכות שיעור זמן שאין אכילה שניה מצטרפת לראשונה, ואז לאכול עוד פעם פחות מכשיעור, וכן הלאה (ראה ערך יום הכפורים. תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש ענין הסכנה; טושי"ע או"ח תריז ד, ומשנה ברורה ס"ק י). אבל אם אמרה שאינה צריכה לאכול, כתבו האחרונים שיש להאכילה פחות-פחות מכשיעור, ואפילו בעל כרחיה (מגן אברהם תריז סק"ג; שו"ע הרב שם ד); ויש מחמירים בכל מקום שאינה אומרת שצריכה לאכול, שלא יאכילוה אלא פחות-פחות מכשיעור (שו"ע הרב תריח ג).

ומשלושה ימים עד שבעה, אם אמרה היולדת איני צריכה לאכול, מתענה והולכת, ואם אמרה צריכה אני - מאכילים אותה (רא"ש יומא ח י, ורבינו ירוחם חוה כז א, בשם הרמב"ן; טור או"ח תריז; תרומת הדשן קמח; איסור והיתר ס ב), ואפילו חברותיה אומרות שאינה צריכה, ואפילו הרופאים אומרים שאינה צריכה (דגול מרבבה או"ח תריז ד, והובא במשנה ברורה שם ס"ק יא). וכן אם היא שותקת או אומרת שאינה יודעת אם היא צריכה מאכילים אותה פחות-פחות מכשיעור (תורת האדם לרמב"ן שם; תרומת הדשן שם; טושי"ע שם; שט"ע הרב תריז ד; משנה ברורה שם ס"ק יא).

ומשבעה ימים ואילך הרי היא ככל אדם (ריטב"א יומא עג ב, ורא"ש שם). ויש מן הגאונים והראשונים שכתבו בסתם שהיולדת כל שלושים אסורה להתענות ביום הכפורים (שאילתות קסז; ספר האורה עמ' 110).

גם לאחר שבעה ללידתה, אם אמרה היולדת צריכה אני לאכול משום שנכבד עלי החולי, כתבו הראשונים שנותנים לה לאכול, שאינה גרועה מחולה אחר האומר שצריך לאכול, שמאכילים אותו ביום הכפורים על פיו (ראה ערך חולה. איסור והיתר ס ב); וכל שכן בשאר תעניות שהן מדרבנן (ראה ערך תענית), ואפילו תשעה באב, אם היא אומרת צריכה אני, מאכילים אותה, שעליה לא גזרו חכמים (איסור והיתר ס ג)¹⁵.

נעילת הסנדל בנעילת הסנדל ביום הכפורים, נחלקו תנאים:

ר' אליעזר סובר שהיולדת תנעל את הסנדל כל שלושים יום משום הצינה שהיא קשה לה, ואף על פי שאין סכנה בדבר (יומא עג ב, ורש"י ד"ה והחיה; יומא עח ב; רמב"ם שביתת עשור שם; תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש ענין הסכנה, ושער האבל; תוס' ישנים ותוס' הרא"ש ורי"ן יומא עג ב; טושי"ע או"ח תריז ג); וחכמים אוסרים (יומא עג ב).

הלכה כר' אליעזר (תורת האדם לרמב"ן שער האבל; מגיד משנה שביתת עשור שם, בדעת הר"ף; רמב"ם שביתת עשור שם; הרוקח ריז; רא"ש יומא ח א; טושי"ע או"ח תריז); ויש שפסקו כחכמים (רי"צ גיאת א עמ' נה, בשם רבנן קשיאי; ר' פלטי בהלכות פסוקות קעה; פסקי רי"ד יומא עח ב; פסקי ריא"ז יומא ב יא; ריטב"א יומא עג ב).

יולדת מותרת לנעול את הסנדל אף בימי אבלותה, כדרך שמותרת לנעול ביום הכפורים, לדעת הסוברים כן (תורת האדם לרמב"ן שער האבל; שו"ע יו"ד שפב ב).

יו"ד סד, שאין למחות באילו שתולים לוחות וקמיעות בחדר היולדת, ובהם השבעות שונות, שאף מי שאינו מאמין בזה וכיוצא בזה, מכל מקום יכול הקמיע להועיל למי שמאמין בו ליישב רוחו ונפשו ולהירפא על ידו, ועל כן אין בזה

מבקשת מותר להזריק לה אפידורל. 15. וראה תורת היולדת נא סד, שהיולדת בניתוח קיסרי, או שילדה לאחר רעלת הריון, יש לה לאכול על פי מה שיורו לה הרופאים, ואפילו לאחר שבעה ימים. 16. וראה שו"ת מלמד להועיל

יום

שם וגדר של זמן האור, בניגוד ללילה, או: ציון של זמן, הכולל יום ולילה, שלפניו או שלאחריו, או: שיעור של זמן עשרים וארבע שעות מעת לעת

הפרקים:

- כשם וגדר של זמן
- כשם וגדר של זמן
- בדברים שמצוותם ביום
- כציון של זמן
- כשיעור של זמן
- שינויי זמנו ומידתו
- קביעת קו התאריך

בדברים שמצוותם ביום. משנה מגילה כ א, ופרה יב יא). ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שמעלות השחר יום הוא, אבל לפי שאין הכל בקיאים בו צריכים להמתין עד הנץ החמה (רש"י מגילה שם ד"ה וכולן וד"ה עד הנץ החמה), דבר שהוא ברור לכל (מלחמות לרמב"ן ברכות ח ב), שחכמים עשו סייג לתורה (רשב"א שם ט א).
- יש מפרשים שאף על פי שמעלות השחר חשוב יום לכל הדברים שמצוותם ביום, מכל מקום לכתחילה אין לעשותם בזמן זה, מפני שנראה כלילה (רא"ש שם א ט), כיון שעדיין נראים כוכבים (קרית ספר קריאת שמע א), ואין מורגל בפי רוב בני אדם לקרוא בשם יום אלא מהנץ החמה (לבוש או"ח תקפח א; שלחן ערוך הרב או"ח תפח ג), ומטעם זה מצינו שקראו חכמים אף לזמן שאחר עלות השחר בשם לילה (ראה ברכות ח ב), לפי שבלשון העולם נקרא לילה, שעדיין לא האיר היום (רא"ש שם).

- ויש מפרשים שעיקר היום אינו אלא לאחר הנץ החמה (האשכול אויערבך) א עמ' 10; רבנו יונה ברכות שם; כן משמע מאבן עזרא שמות יב לא), וסתם יום האמור בתורה אינו אלא משתנץ החמה (לבוש או"ח תרנב א), שכן מצינו שיום הוא כינוי לשמש (פרי מגדים או"ח שם, משבצות זהב סק"א, בדעת הלבוש).

סוף היום סוף היום לענין דברים שמצוותם ביום, ששינוי בהם שהם כשרים כל היום (ראה להלן: בדברים שמצוותם ביום. משנה מגילה כ ב), הוא צאת-הכוכבים (ראה ערכו. גמ' שם; פסחים ב א), שנאמר: וַאֲנַחְנוּ עֲשִׂים בַּמָּלְאָכָה וְגו' מַעְלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים וְגו' וְהָיוּ לָנוּ הַלֵּילָה מִשְׁמֶרֶת וְהָיוּ מַלְאָכָה (נחמיה ד טו-טז), ומשם יש ללמוד שעד צאת הכוכבים יום הוא (תוספות פסחים שם ד"ה והא). וכן אמרו: כוכב אחד יום, שנים בין-השמשות (ראה ערכו) - היינו ספק יום ספק לילה (ראה ערך הנ"ל) - שלשה לילה (שבת לה ב; ירושלמי ברכות א א). ואותה שנחלקו התנאים - ואמוראים לדעתם - משתשקע החמה איזהו בין השמשות (ראה ערך הנ"ל), שהוא לפי הנראה שעה גדולה לפני צאת הכוכבים, פירשו ראשונים שהרי זה לפי שאין אנו בקיאים בצאת הכוכבים, שהרי אמרו: לא כוכבים גדולים הנראים ביום, ולא כוכבים קטנים שאין נראים אלא בלילה, אלא בינונים (גמ' שם), לפיכך נסתפקו בכל כוכבים הנראים משקיעת החמה עד הזמן שהוא ודאי לילה לדעתם, אם הם בינונים (תוספות שם א ד"ה תרי) ⁴.

השם יום בהלכה מצינו - בדרך כלל - בשני מובנים:

- כשם וגדר של זמן האור - לענין מצוות או דינים הנוהגים ביום ולא בלילה (ראה להלן: בדברים שמצוותם ביום).
- כציון של זמן - לענין מצוות או דינים הנוהגים ביום מסויים, או במספר ימים מימי השבוע או החודש, או שתלויים במאורע מסויים - הכולל אף את הלילה שלפני היום או שלאחריו (ראה להלן: כציון של זמן).
- והוזכרו שני עניני יום אלו במקרא אחד: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ לַיְלָה וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד (בראשית א ה. יסוד עולם ב י).
- ויש שהוזכר יום כשיעור של זמן יום ולילה, שהוא עשרים וארבע שעות (ראה להלן: כשיעור של זמן).

כשם וגדר של זמן

הזמן שבכלל יום לענין מצוות ודינים שנאמר בהם יום ולא לילה, תחילתו היא משעלה עמוד-השחר (ראה ערכו. משנה מגילה כ א, ורש"י ד"ה וכולן; ירושלמי ברכות א א), שנאמר: וַאֲנַחְנוּ עֲשִׂים בַּמָּלְאָכָה וְגו' מַעְלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים וְגו' וְהָיוּ לָנוּ הַלֵּילָה מִשְׁמֶרֶת וְהָיוּ מַלְאָכָה (נחמיה ד טו-טז). רבי זירא בגמ' שם ב), שכל הזמן שעוסקים במלאכה קראו הכתוב יום (רש"י ברכות ב ב ד"ה תא שמע, ומגילה שם ד"ה תא שמע) ². ואין אומרים שכיון שהחמה היא עדיין בעובי הרקיע נדון אותו כלילה, כדרך שאמרו כן בערבית, שמשנראו שלשה כוכבים, אף על פי שהחמה נתונה באמצע - עובי (רשב"א שבת לד ב; באור הגר"א יו"ד רסב סק"ט) - הרקיע לילה הוא (ראה ערך בין השמשות ועד צאת הכוכבים ועד לילה), שנאמר: הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְגו' (בראשית יט כג), ונאמר: וַיָּבֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ (ויקרא כב ז), הקיש יציאתו לביאתו, מה ביאתו משיתכסה מן הבריות - והתחיל להשתקע ברקיע (רשב"א שם) - אף יציאתו משיתוודע לבריות (רבי אבא בירושלמי שם) ³, שכשמתחיל להאיר ראוי להיקרא יום שהרי התחיל פועל האור לפעול והולך ופועל, מה שאין כן מששקעה חמה שהאור הלך ואינו פועל (רבי אברהם מן ההר מגילה שם).

תחילת היום ומכל מקום שנינו בכמה דברים שמצוותם ביום, שאף על פי שאין עושים אותם לכתחילה עד שתנץ החמה (ראה ערך הנץ החמה), אם עשאו משעלה עמוד השחר כשרים (ראה להלן:

שאמרו שעד צאת הכוכבים יום הוא, היינו ספק יום (רבי אברהם מן ההר מגילה כ ב); ויש מן האחרונים שכתב בדעת ראשונים, שאף על פי שמעיקר הדין עד צאת הכוכבים יום גמור הוא, שהרי למדוהו מן הכתוב (ראה לעיל), חכמים עשו סייג לתורה לעשות ספק לילה מן השקיעה הראשונה, שהשמש מתכסה מעיינו, לסוברים כן, אף שאין נראים כוכבים, שלפעמים נראים מיד אחר השקיעה תחת האופק שני כוכבים, ושם בינונים הם (מנחת כהן מבוא

משום דרכי האמורי. וראה מנהגי החתם סופר החדש יג ט, שכתב, שאין לתלות שום שמירות עם שמות קדושים בבית היולדות, משום שעל פי רוב המקום שהיא נמצאת בו אינו נקי. וראה שבת מוסר כד, נוסח תפילה ליושבת על המשבר. **יום**. 1. כב, יום טורים שסג-תו; כב, נספח לערך יום טורים תרסה-תרפ"ו. 2. ללימוד נוסף, שנדחה, ראה גמ' שם ופסחים ב א. 3. ללימודים נוספים, ראה ירושלמי שם. 4. ויש מן הראשונים שפירש מה

הַגְדָּתִי הַיּוֹם וְגו' (דברים כו ג. ר"ן מגילה כ ב); ועוד, שטעונים תנופה (ראה ערכו) שאינה אלא ביום (ראה להלן), ודינם כקרבנות שאינם קרבים אלא ביום (טורי אבן שם).

גזל הגר גזל-הגר (ראה ערכו) [ממון שנגזל מן הגר שמת בלא יורשים, שחייב להשיבו לכהנים] שהשיבו בלילה, לא יצא, שהתורה קראתו אשם (בבא קמא קי א; רמב"ם גולה ח ו), ואשם אינו בא בלילה, ככל הקרבנות (רש"י שם ד"ה ולמאי).

גרשין מסירת גט (ראה ערכו) לאשה על ידי הבעל (ראה ערך גרושין), נחלקו ראשונים אם מותר לעשותה בלילה (תשובות רש"י (אלפנבין) רד; מרדכי יבמות פו, בשם ריב"א); או שהדבר אסור (אור זרוע א תשמח; שו"ת הרא"ם א פד, ושם ב לה; תרומת הדשן קמח; שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט פח-פט, בשם יש מי שאומר; רמ"א שם ככג ה), מפני שנתנית הגט הוא כמו דין, לפי שבגט האשה גובה כתובה וחשוב כדיני-ממונות (ראה ערכו) שאין דנים אלא ביום (ראה להלן. אור זרוע שם; שו"ת הרא"ם שם) ⁹.

גרות גרות (ראה ערכו) [כניסת גוי (ראה ערכו) לכלל ישראל (ראה ערכו) על ידי מילה וטבילה וקבלת המצוות] אינה אלא ביום (כן משמע מיבמות מו ב, ושם עב א; רא"ש שם ד לא; טוש"ע יו"ד סי' רסח ג), לפי שנקראת "משפט", שמטעם זה צריכה בית-דין (ראה ערך הנ"ל: בפני בית דין), ואין דנים בלילה (ראה להלן. רמב"ם איסורי ביאה יג ו; תוספות שם מו ב ד"ה אין; רמב"ן שם); ויש הסובר שאין צריך יום אלא לכתחילה מדבריהם (רא"ש שם, בשם ר"מ) ¹⁰.

דיני ממונות דיני-ממונות (ראה ערכו) אין דנים בהם תחילת דין אלא ביום (משנה סנהדרין לב א; רמב"ם סנהדרין ג ג, ושם יא א), שנאמר: וְהָיָה בַּיּוֹם הַנִּחִילוֹ אֶת בְּנָיָו (דברים כא טז), שמשפט נחלות, היינו דיני ממונות, ביום (רש"י סנהדרין לד ב ד"ה ביום).

ובגמר-דין (ראה ערכו) [פסק הדין של בית דין] נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאם רצו גומרים בלילה (סתם משנה שם לב א), שכתוב אחד אומר שאין דנים אלא ביום (ראה לעיל), וכתוב אחר אומר: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל יְמֵי (שמות יח כב), הא כיצד, יום לתחילת דין, לילה לגמר דין (גמ' שם לד ב, לדעה זו), וכן הלכה (רמב"ם שם ג ד, ושם יא א; טוש"ע חו"מ ה ב).

• ויש אומרים שאף גמר דין אינו אלא ביום, שנאמר: וְעַל פִּיָּהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע (דברים כא ה), מה נגעים - היינו ראית נגעים - ביום (ראה להלן), אף דינים ביום (רבי מאיר בגמ' שם).

דיני נפשות דיני-נפשות (ראה ערכו) דנים ביום וגומרים ביום (משנה שם לב א; רמב"ם שם יא א), שנאמר: וְהוֹקֵעַ אוֹתָם לַה' נֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ (במדבר כה ד. סנהדרין לד ב), וכן למדו מכאן שאף עונש המיתה אינו אלא ביום (ראה ערך מיתת בית דין. גמ' שם לה א).

דשון מזבח אם דשון-מזבח-הפנימי (ראה ערכו) נעשה ביום או הפנימי בלילה, נחלקו ראשונים (ראה ערך הנ"ל: זמנו).

הבאת העומר עומר (ראה ערכו) - שמצות קצירתו בלילה (ראה ערך עומר) - מצות הבאתו ביום, שנאמר: מִיּוֹם הַבִּיאָקָם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה (ויקרא כג טו. מנחות סו א, ורש"י ד"ה קצירה).

יהיה מן השמים (ראה ערך בית המקדש: זמנו ומקומו), יוכל להיבנות גם בלילה (רש"י ראש השנה ל א ד"ה לא צריכה, וסוכה מא א ד"ה אי נמי; תוספות סוכה שם ד"ה אי, ושבויעות טו ב ד"ה אין). ⁹ אם יש פסול לדעה זו בגט שנמסר בלילה, ועל ההלכה, ראה ערך גרושין: זמנם. ¹⁰ אם יום מעכב דוקא בקבלת

שעות זמניות יום כשם וגדר של זמן, נחלק לשנים עשר חלקים הנקראים שעות (ראה ערך שעה) לענין מצוות ודינים שמצוותם בשעות וחלקים ידועים של היום, כגון קריאת-שמע (ראה ערכו) של שחרית, שזמנה עד שלש שעות ביום (ראה ברכות ט ב), לדעת רוב הראשונים והפוסקים, הן שעות "זמניות", היינו שהיום נחלק לעולם לשנים עשר חלקים שווים וכל חלק הוא שעה זמנית, בין בימים ארוכים בין בימים קצרים (ראה להלן: שינויי זמנו ומידתו), ועד שלש שעות שאמרו, היינו רביע היום, ועד ארבע שעות היינו שליש היום, והוא הדין לשאר (פירוש המשניות לרמב"ם ברכות ט א; שו"ע או"ח נח א, ושם פט א, ורמ"א שם רלג א, ושם תמג א) ⁵, אלא שנחלקו הפוסקים בגדר היום ושיעורו לענין זה:

• יש אומרים שהיום נחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים (כן משמע מתרומת הדשן א; ב"ח או"ח תלא א; מגן אברהם נח סק"א, ושם תמג סק"ג; מנחת כהן, מבוא השמש ב ו, בדעת התוספות פסחים יא ב ד"ה אחד והרמב"ן והרשב"א).

• ויש אומרים שנחשב מהנץ החמה עד שקיעתה (ראה ערך שקיעה. שלטי גבורים למרדכי ברכות פרק ד, ג, בשם תוספות; מגן אברהם רלג סק"ג, בשמו; לבוש או"ח רלג א, ושם רסז ב; מעדני יום טוב ברכות א י, ט; מנחת כהן שם, בדעת הגאונים והרמב"ם ועוד; ביאור הגר"א או"ח תנט ב) ⁶.

הילוך מיל אף חישוב הזמן של הילוך מיל (ראה ערכו), שנאמר בהלכות שונות (ראה ערך בין השמשות וערך חמץ, ועוד) תלוי בחישוב שעות היום, שכן דרשו את הכתוב: כדרך יום וגו' (במדבר יא ל) - דרך בינונית עשר פרסאות (מכילתא בשלח, ויסע ג; ספרי זוטא במדבר שם), שהם ארבעים מיל (רש"י פסחים צג ב ד"ה עשרה). ואמרו: כמה מהלך אדם בינוני ביום - היינו ביום בינוני של תקופת ניסן ותשרי, שבזמן זה הימים והלילות שווים (רש"י פסחים שם ד"ה כמה) - עשר פרסאות, מעלות השחר עד הנץ החמה ארבעה מילים, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים (גמ' שם צד א). ואף כאן נחלקו אם מהלך ארבעים מיל ליום הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ולפי זה מהנץ החמה עד שקיעתה, שהוא שתים עשרה שעות, אינו אלא מהלך שלשים ושתיים מיל (מעדני יום טוב שם, וחוק יעקב או"ח תנט סק"י, ובאור הגר"א שם, בדעת הרמב"ם); או שמהלך ארבעים מיל הוא מהנץ החמה עד שקיעתה (באור הגר"א שם, בדעת התרומת הדשן כקב וקסז) ⁷.

בדברים שמצוותם ביום

כמה מצוות ודינים שאינם כשרים אלא ביום ומצוותם כל היום:

בית המקדש בית-המקדש (ראה ערכו), מצוה לבנותו ביום ולא בלילה, שנאמר: וביום הקים את המשכן (במדבר ט טו. שבועות טו א; רמב"ם בית הבחירה א יב), ועוסקים בבנינו מעלות השחר עד צאת הכוכבים (רמב"ם שם) כדרך שעשו בימי נחמיה (נחמיה ד טו. כסף משנה שם), ואם הקימו אותו בלילה אסור לעבוד בו (ירושלמי יומא א א) ⁸.

בכורים הבאת בכורים (ראה ערכו) והווידוי עליהם (ראה ערך מקרא בכורים), מצוותם ביום, לפי שנאמר במקרא-בכורים:

השמש א ח, בדעת הגאונים). ⁵ על הדעה שהולכים אחר שעות השוות, ראה ערך שעה. ⁶ על זמן חצות היום, שלדברי הכל אין להקדימו לפני הזמן שבו נמצאת החמה באמצע הרקיע, ראה ערך חצות. ⁷ על חישוב זמן יום לענין עונת הוסת, שהיא יום או לילה, ראה ערך וסת. ⁸ לסוברים שהבנין שלעתיד

שנאמר: וְהַקְטִיר עָלָיו אֶהְיֶה קְטֹרֶת סָמִים בְּבֶקֶר וּגּו' בֵּין הָעֲרֵבִים יִקְטִירָנָה (שמות ל ז-ח). ואף לסוברים שקטורת בין הערבים היתה לאחר הקטרת האברים (ראה ערך הנ"ל: ההקטרה וסדרה), אם השהה האברים ולא הקטירם עד הלילה, עד שאין זמן להקטיר שניהם, יקריב קטורת קודם הלילה וקודם הנרות, שהאברים יוכל להקריב גם בלילה (תוספות ישנים יומא לה ב ד"ה לה א) ולא, בשם הר"ר יוסף).

הקטרת הקרבנות או חלקיהם על המזבח (ראה ערך הקרבנות הקטרה א), אף על פי שכשרה כל הלילה (ראה ערך הנ"ל: זמנה), עיקר מצוותה ביום (מאירי פסחים סה ב, ומגילה כ ב), ומטעם זה אמרו שדוחה את השבת, לפי שחביבה מצוה-בשעתה (ראה ערכו. תורת כהנים ויקרא, חובה פרק יט ג; פסחים שם ומנחות עב א; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ג). אבל קמיצת המנחות (ראה ערכו) אין מקטירים אותו אלא ביום (משנה מגילה כ ב, ורש"י שם ד"ה לקמיצה), וכן הלבונה והמנחות הנשרפות כליל במזבח (מנחות שם; רמב"ם שם), שנאמר: בְּיוֹם צֻלוֹתָו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. מגילה שם), שהקרבנות אינם קרבים אלא ביום (תורת כהנים צו פרק יח ו; זבחים צח א, ומנחות פג א, וחולין כב א; רמב"ם שם א) ¹⁴.

השקאת סוטה השקאת-סוטה (ראה ערכו) מצוותה ביום (משנה מגילה שם; רמב"ם סוטה ד ב), שנאמר: וְעֲשֶׂה לָהּ הַפֶּהֶן אֶת כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת (במדבר ה ל), ולמדו גזרה-שוה (ראה ערכו) ממה שנאמר: עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֵד וְעַל הַפֶּשֶׁפֶט וּגּו' (דברים יז יא), מה משפט ביום (ראה לעיל), אף כאן ביום (גמ' שם. וראה ערך הנ"ל) ¹⁵. וכן למדו מכאן שמגילת-סוטה (ראה ערכו) שכתבה בלילה פסולה (כן משמע מסוטה יז ב) ¹⁶.

וידוי יום ודוי (ראה ערכו) יום הכפורים - היינו שלשה וידוים הכפורים שכהן גדול מתוודה, שנים על פר החטאת אשר לו, ואחד על שעיר המשתלח (ראה ערך ודוי: כהן גדול ביום הכפורים) - מצוותו ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ז), שנאמר בו: וְכִפֹּר בַּעֲדוֹ וּבַעֲדֵי בֵיתוֹ (ויקרא טז ו, יא, יז) בכפרת דברים הכתוב מדבר (גמ' שם; יומא לג ב), וכפרה ביום היא, שנאמר: כִּי בְיוֹם הַזֶּה יִכָּפֵר עֲלֵיכֶם (ויקרא שם ל. מגילה שם).

וידוי פרים וכן וידוי הפרים - היינו פר-העלם-דבר-של-צבור ושאר קרבנות (ראה ערכו) ופר-כהן-משיח (ראה ערכו), שמתוודים עליו חטא שהביאוהו עליו - אינו אלא ביום (משנה מגילה שם; רמב"ם שם), שלמדים גזרה-שוה (ראה ערכו) "כפרה" "כפרה" מיום הכפורים (מגילה שם), והוא הדין בכל קרבנות חטאות ואשמות ועולה הטעונים וידוי, שבכולם כתוב "כפרה" (טורי אבן שם) ¹⁷.

וידוי מעשר ודוי-מעשר (ראה ערכו) [המצוה להתוודות לפני ה' אחת לשלש שנים שהוציא את כל המעשרות כתיקונם] מצוותו ביום (משנה שם; רמב"ם מעשר שני יא ד; שו"ע יו"ד שלא קמב), שנאמר בו: וְאָמַרְתָּ וּגּו' בַּעֲדֵי הַקֶּדֶשׁ מִן הַבֵּית (דברים כו יג), וסמוך לו: הַיּוֹם הַזֶּה וּגּו' (שם טז. גמ' שם).

הגשה הגשה (ראה ערכו) [מצות קירוב מנחות מסוימות אל המזבח] מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), אם מפני שהוקשה הגשה לתנופה - שמצוותה ביום (ראה להלן) - שנאמר במנחת-סוטה (ראה ערכו): וְהִנִּיף וּגּו' וְהִקְרִיב (במדבר ה כה. מגילה שם. וראה ערך מנחת סוטה), והקרבה היא הגשה (רש"י שם ד"ה והניף) ¹¹.

הדלקת הנרות הטבת-הנרות (ראה ערכו) במקדש היתה נעשית דוקא והטבתם ביום (ראה ערך הנ"ל: זמנה ומקומה), והדלקת-הנרות (ראה ערכו) אם היתה נעשית רק בלילה, או גם ביום, נחלקו ראשונים (ראה ערך הנ"ל: זמנה).

הזאה הזאת מי-חטאת (ראה ערכו) על טמא-מת (ראה ערכו) לטהרו מטומאת המת (ראה ערך הזאה ב) מצוותה ביום (משנה מגילה כ א, ופרה יב יא; רמב"ם פרה יא א), שנאמר: וְהִזָּה הַטָּהוֹר עַל הַטָּמֵא בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבְיוֹם הַשְּׁבִיעִי (במדבר יט יט. מגילה שם). וכן טבילת האזוב במי חטאת להזות, אינה אלא ביום (משנה מגילה שם, לפי תוספות שם ד"ה ולא, בשם ריב"א; משנה פרה שם), שנאמר: וְלָקַח אֶזּוֹב וְטָבַל בְּמֵי אֵשׁ טָהוֹר וְהִזָּה (במדבר שם יח), מה הזאה ביום, אף טבילה ביום (גמ' שם, לפי תוספות שם, בשם ריב"א; ירושלמי מגילה ב ח) ¹².

הנחת תפילין הנחת-תפילין (ראה ערכו), נחלקו בה תנאים, גאונים ראשונים, אם מצוותה מן התורה ביום בלבד:

• יש סוברים לילה לאו זמן תפילין הוא, שנאמר: וְשָׂמַרְתָּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָה מִיָּמִים יְמִימָה (שמות יג י) - ימים ולא לילות (מכילתא בא, פסחא יז; רבי יוסי הגלילי בעירובין צו א, ומנחות לו ב; רב משה גאון בהלכות פסוקות מן הגאונים סו; רמב"ם תפילין ד י-יא).

• ויש סוברים שמן התורה אף לילה זמן תפילין, שלא נאמרה חוקה זו אלא לפסח בלבד הכתוב באותה פרשה (רבי עקיבא בגמ' שם ושם; הלכות פסוקות סב; הלכות גדולות, תפילין, עמ' רע במהדורת מכון ירושלים; תוספות ברכות מד ב ד"ה ולבני, ומנחות שם ד"ה ושמרת, ונדה נא ב ד"ה ולבני; רא"ש, הלכות קטנות, תפילין טז; ועוד), אלא שמדרבנן אין זמן הנחתם בלילה, גזירה שמא יישן בהם (רש"י עירובין שם ד"ה רצה, ומנחות לו ב ד"ה קסבר; תוספות מנחות שם ד"ה ושמרת, ושם א ד"ה רבי), וכן הלכה (שו"ע או"ח ל ב).

הקהל בהקהל (ראה ערכו) [כינוס כל ישראל במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות, כדי לקרוא באזניהם פרשיות מסוימות מן התורה] נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהקהל היה מתקיים בלילה של מוצאי יום טוב ¹³ (כן משמע מקרית ספר חגיגה ג; רש"י סוטה מא א, תפארת ישראל סוטה ז ח).

• ויש אומרים שהיה מתקיים ביום שלמחרת (כן משמע מהתוספתא סוטה (ליברמן) ז טו-טז; כן משמע מהמאירי סוטה לב א).

הקטרת הקטרת הקטרת (ראה ערכו) על גבי המזבח הפנימי (ראה ערך הקטרה ב) מצוותה ביום (כן משמע מרמב"ם תמידין ג א),

ראה ערך השבת עבט: המצוה וגדרה. ¹⁵. על מחלוקת הראשונים אם הלימוד הוא מדיני ממונות, או מדיני נפשות שבין ההתחלה ובין הגמר אינם אלא ביום, ראה ערך השקאת סוטה: ההשקאה. ¹⁶. ללימוד נוסף לדניים הללו, ראה רמב"ם שם ז, ומדרש הגדולה במדבר כג. ¹⁷. ויש מהאחרונים שכתב שאם אפשר לסמוך בלילה (ראה להלן), אפשר גם להתוודות בלילה על שאר הקרבנות, מלבד וידוי פרים (פרי מגדים או"ח, פתיחה כוללת ב טו).

המצוות, או אף במילה וטבילה, ראה ערך גרות: הזמן. ¹¹. ללימוד נוסף, ראה ירושלמי מגילה ב ו. ¹². על הזאה של דם הקרבנות, ראה להלן על זריקה; על הזאה של מצורע, ראה להלן על טהרת מצורע; על הלל, ראה להלן על קריאת הלל. ¹³. אם המדובר ביום טוב ראשון של חג הסוכות, או ביום טוב האחרון של חג, ראה ערך הקהל: הזמן. ¹⁴. על השבת משכון לבעליו, כסות יום ביום וכסות לילה בלילה, אם זמנם כיום ולילה בשאר דיני התורה,

טהרת מצורע (ראה ערכו) בצפרים ועץ ארז ואזוב ושני תולעת (ראה ערך הנ"ל) מצוותה ביום (משנה ד ב; רמב"ם טומאת צרעת יא ג,ה), שנאמר: זאת תהיה תורת המצורע ביום שִׁתְּרָתוֹ (ויקרא יד ב. גמ' שם). וכן תגלחת שניה של מצורע (ראה ערך תגלחת מצורע) אינה אלא ביום, שנאמר: וְהָיָה בְיוֹם הַשְּׂבִיעִי יִגְלַח וְגו' (ויקרא שם ט), ביום ולא בלילה (תורת כהנים מצורע פרק ב א).

כפרת יום יום-הכפורים (ראה ערכו) אין מכפר אלא יום, שנאמר: כִּי בְיוֹם הַזֶּה יִכָּפֵר עֲלֵיכֶם (ויקרא טו ל. שבועות יג א, ורש"י ד"ה והא)²⁰.

מוסף ותפילת מוסף - היינו קרבנות מוסף של שבת ויום טוב מוסף מוסף (ראה ערך קרבן מוסף) - מצות הקרבתם ביום, וכל היום כשר להקרבתם (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), אם משום שנאמר: לְהַקְרִיב אֶשֶׁה לַה' עֹלָה וּמִנְחָה זֶבַח וְנִסְכִּים דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ (ויקרא כג לז. מגילה שם); או משום שנאמר: בְּיוֹם צֻוְּתוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. ירושלמי שם ב ו). ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שזמנם כל היום (סתם משנה מגילה שם), וכן תפילת מוסף (ראה ערכו). סתם משנה שם; תנא קמא במשנה ברכות כו א, ובגמ' שם ב) שנתקנה כנגדם (פסקי רי"ד מגילה כ ב).

• ויש אומרים שזמנם עד שבע שעות (רבי יהודה במשנה ברכות שם כו א, ובגמ' שם כו ב)²¹.

מחוסרי כפרה מחוסרי כפרה (ראה ערך מחסר כפרה) [הטמאים שהוצרכו לקרבן] שנאמר בקרבנותיהם: וְכִיֹּם הַשְּׂמִינִי וְגו' (ויקרא יד י, טו יד, טו כט), דרשו: ביום ולא בלילה (שבת קלב א). ואף על פי שכל הקרבנות אינם קרבים אלא ביום, שנאמר: בְּיוֹם צֻוְּתוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח), הוצרכו ללימוד מיוחד, שלא נאמר כיון שהתורה חסה עליהם שיביאו קרבן של דלות (ראה ערך הנ"ל וערך קרבן עולה ויורד) יביאו אף בלילה (גמ' שם).

מילה מילה (ראה ערכו) - בזמנה - מצוותה ביום (משנה מגילה כ א; רמב"ם מילה א ח; טוש"ע יו"ד רסב א) שנאמר: וְכִיֹּם הַשְּׂמִינִי יְמֹל וְגו' (ויקרא יב ג), ביום ולא בלילה (תורת כהנים תזריע פרק א; מגילה שם)²², וכל היום כשר בה (פסחים ד א, ויומא כח ב; רמב"ם שם וטוש"ע שם)²³. ובמילה שלא בזמנה נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאף היא אינה אלא ביום (תורת כהנים שם; תנא קמא ביבמות עב א), שאין לי אלא הנימול לשמונה שיהא ביום, מנין לתשעה ולעשרה ולאחד עשר ושאר כל הנימולים, תלמוד לומר: וּבִיּוֹם (תורת כהנים שם), וי"ו יתירה, להביא מילה שלא בזמנה (רש"י שם ד"ה מר), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• ויש אומרים שמילה שלא בזמנה היא אף בלילה (ראה ערך בר שמעון בגמ' שם א-ב), ואינם דורשים "וביום" (גמ' שם ב)²⁴.

מליקה מליקה (ראה ערכו) של חטאת-העוף (ראה ערכו) או של עולת-העוף (ראה ערכו), אינה כשרה אלא ביום (משנה מגילה

זכירת יציאת מצרים - יציאת-מצרים (ראה ערכו) בכל יום, שחייבים בה ביום - ויש הסוברים אף בלילה (ראה ערך הנ"ל: המצוה, מקורה וזמנה) - ובלילה, נחלקו ראשונים אם חיובה הוא בכל היום; או שאין זמנה אלא כזמן קריאת-שמע (ראה ערכו), עד ארבע שעות (ראה ערך זכירת יציאת מצרים: המצוה, מקורה וזמנה).

זריקת הדם זריקת דם הקרבנות על המזבח (ראה ערך זריקה) אינה אלא ביום (משנה מגילה כ ב, ורש"י ד"ה להזיחה), שנאמר: בְּיוֹם צֻוְּתוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶת קֶרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח), והזייתו היא הקרבתו (רש"י מגילה שם ד"ה ביום צוותו).

חליצה חליצה נעל היבם על ידי היבמה (ראה ערך חליצה), נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שכשרה רק ביום (רבי אלעזר במשנה יבמות קד א, לגירסתו; רבי אלעזר במשנה שם, לגירסת המשניות שם, והירושלמי שם יב ב), אם משום שלדעתם היא כתחילת דין, ואין דנים תחילת דין בלילה (ראה לעיל. גמ' שם), ואף לדעת הסוברים שתחילת דין בלילה כשרה בדיעבד (ראה ערך דיני ממונות: זמנם), חליצה בלילה פסולה, לפי שנאמר בפרשת חליצה: כָּכָה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ (דברים כה ט), ודרשו שכל מעשה באיש האמור בחליצה מעכב (ים של שלמה שם כא; תומים ה סק"ד), ומאחר שמן התורה אין דנים תחילת דין בלילה, הרי זה כאילו נאמר בפירוש שהחליצה תהיה ביום, וכל מעשה האמור באיש מעכב (תומים שם); או שטעמם - שיש בחליצה לימוד מיוחד - שנאמר שם: לְעִינֵי הַזִּקְנִים (דברים שם. ירושלמי שם), פרט ללילה שאי אפשר לראות (קרבן העדה שם).

• ויש אומרים שכשרה אף בלילה (תנא קמא במשנה שם; רבי ישמעאל בן אלישע ורבה קטוספאה בגמ' שם), אם משום שלדעתם חליצה כגמר דין היא, וגומרים את הדין - בדיני ממונות - אפילו בלילה (ראה ערך הנ"ל: שם. גמ' שם), ואף לכתחילה חולצים בלילה (רשב"א וריטב"א שם); או משום שהלימוד מהכתוב הנ"ל נדרש לדעתם למעט סומא (ראה ערך חליצה: הדינים והעדים. ירושלמי שם). וכן הלכה, שכשרה אף בלילה, ואפילו לכתחילה (רי"ף שם, גיטין כד ב; רמב"ם יבום ד טז; טוש"ע אה"ע קסט ו, וסדר חליצה יא)¹⁸.

טבילה טבילת טמאים לטהרם מטומאתם (ראה ערך טבילה וערך טהרה), אף אלו שקבעה להם תורה זמן מסוים לטהרתם וטבילתם ביום ההוא - כגון זב (ראה ערכו) או זבה (ראה ערכו) שצריכים ספירת שבעה נקיים, וזמן טבילתם הוא ביום השביעי (ראה ערך זב וערך זב), וכן טמא-מת (ראה ערכו), שלאחר הזאת מי-חטאת (ראה ערכו) בשלישי ובשביעי טובל ביום השביעי (ראה ערך טמא מת) - אחרי שעבר זמן טבילתם טובלים אף בלילה (כן משמע מרש"י מגילה כ א ד"ה ולא, ותוספות שם ד"ה ולא). ואותה ששנינו: ולא טובלים עד שתנץ החמה (משנה מגילה כ א) פירשו ראשונים שמשגיג יום שביעי לזב ולטמא מת, אין אומרים משחשיכה בכניסת שביעי ראוי לטבול, שאף על פי שהלילה תחילת יום הוא (ראה להלן: כציון של זמן) כאן צריכים יום, אבל משעבר היום מותר לטבול בלילה (רש"י שם)¹⁹.

18. על חפיפה שקודם טבילת נדה, שיש שזמנה ביום ויש שזמנה בלילה, ראה ערך חפיפה. 19. ויש המפרש שהדברים אמורים בטמא מת, שטבילתו אינה אלא ביום ולא בלילה שאחרי היום השביעי (כסף משנה פרה יא ב, בשם הר"ש), ושה זה אמרו בתלמוד שהוקשה טבילה להזאה (גמ' שם) שאינה אלא ביום (כסף משנה שם, בשם הר"ש). 20. ולכן אמרו שלדעת הסוברים שיום הכפורים מכפר אף בלא תשובה (ראה ערך הנ"ל: התשובה וכפרת היום) כתבה

תורה חיוב כרת על אכילה ושתייה, או מלאכה ביום הכפורים (ראה ערך הנ"ל: איסורו במלאכה, וערך הנ"ל: איסור אכילה ושתייה), באופן שעבר בלילה ומת, שלא הגיע היום לכפר לו (גמ' שם). 21. על זמן הקרבת קרבן מוסף ביום, ראה ערך קרבן מוסף; על ההלכה במחלוקת התנאים לגבי זמן תפילת מוסף, ראה ערך מוסף. 22. ללימוד נוסף, ראה שבת קלב א. 23. ומכל מקום מצוה להקדים לתחילת היום, שזריזים-מקדימים-למצות (ראה ערכו). 24. על הנולד

שם ד) ומתנות לאביונים (מגן אברהם שם ס"ק יג), שנאמר שם: **לְעִשׂוֹת אוֹתָם יָמֵי מִשְׁפָּחָה וְשִׁמְחָה וּמִשְׁלוֹחַ מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּמִתְּנוֹת לְאֶבְיוֹנִים** (אסתר שם), ו"ימי" מוסב על כל העניינים הנזכרים שם (ביאור הגר"א שם).

עיבור השנה עיבור-השנה (ראה ערכו) - שבית דין הגדול מוסיפים **חודש לשנה**, ועושים שני חדשי אדר (ראה ערכו) - אינו אלא ביום, ואם עיברה בלילה אינה מעוברת (סנהדרין יא ב; רמב"ם קדוש החודש ד יב), שהוקש עיבור השנה לקדוש-החודש (ראה ערכו), שאינו אלא ביום (המפרש לרמב"ם שם; קרית ספר שם) ²⁸.

עריפת העגלה עריפת העגלה (ראה ערך עגלה ערופה) מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם רוצח י ח), לפי שנאמר בה **כפרה - פֶּכֶר לְעִמְקָהּ יִשְׁרָאֵל** (דברים כא ח) - כקדשים (מגילה כא א), וקרבנות אינם קרבים אלא ביום (ראה לעיל).

פרה אדומה פרה-אדומה (ראה ערכו), כל מעשיה - מתחילה ועד סוף עד שתיעשה אפר - ביום (פרה ד ד; רמב"ם פרה אדומה ד יז), וכן אמרו: אין לי אלא הזאת מימיה שאינה כשרה אלא ביום (ראה לעיל), מניין לרבות שחיטתה וקבלת דמה והזאת דמה ושריפתה והשלכת עץ ארז ואזוב ושני תולעת (ראה ערך פרה אדומה), תלמוד לומר: תורה (יומא מב ב) - זאת תִּקַּח הַתּוֹרָה (במדבר יט ב), תורה אחת לכל עבודותיה (רש"י יומא שם ד"ה ת"ל תורה). יכול שאני מרבה אף אסיפת אפרה ומילוי מים וקידוש (ראה ערך הני"ל), תלמוד לומר: זאת (גמ' שם), את הכתוב כאן קיים ולא תוסיף (רש"י שם ד"ה ת"ל זאת), שלא נתרבו אלא עבודות שאינן כשרות באשה כבאיש, כהזאה (גמ' שם).

ציצית ציצית (ראה ערכו) חיובה ביום בלבד (סתם משנה ברכות יג א; רבי שמעון במנחות מג א, לפי הגמ' שם; רמב"ם ציצית ג ז; טושי"ע או"ח יח א), שנאמר: וְרָאִיתָם אוֹתוֹ (במדבר טו לט) - בשעת ראיה (רמב"ם שם) - פרט לכסות לילה (שבת כז ב; זבחים יח ב; מנחות מג א; רמב"ם שם; טושי"ע שם) ²⁹.

קבלת הדם של הקרבנות (ראה ערך קבלה) מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב), שנאמר: בְּיוֹם צִוּתוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. ירושלמי מגילה ב ו; רש"י מגילה שם ד"ה ביום צוותו), וקבלה למדוה מהכתוב: וְהִקְרִיבוּ (ויקרא א ה. רש"י מגילה שם, בפירוש הראשון), או לפי שלהקריב משמע כל צרכי ההקרבה (רש"י שם, בפירוש השני).

קבלת עדות קבלת-עדות (ראה ערכו) בבית דין, אינה אלא ביום (תוספות ראש השנה כה ב ד"ה כגון, וסנהדרין לד ב ד"ה יום; רמב"ן ורא"ש ונמוקי יוסף בבא בתרא קיד א; רמב"ם סנהדרין ג ד; שו"ע חו"מ כח כד) - אף בדיני ממונות, שגמר הדין מותר בהם בלילה (ראה לעיל) - שהרי היא כתחילת דין (תוספות שם ושם; רמב"ן ורא"ש ונמוקי יוסף שם).

וכן אין מקיימים שטרות (ראה ערך קיום שטרות) בבית דין אלא ביום (רמב"ם שם), שהרי צריך לכך קבלת עדות (כסף משנה).

קידוש החודש קדוש-החדש (ראה ערכו) על ידי בית דין, על פי עדים

כ ב), שנאמר: בְּיוֹם צִוּתוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. מגילה שם; חולין כב א), שהקרבנות אינה אלא ביום, ומליקת עוף והזייתו כאחת, והזייתו היא הקרבנות (רש"י מגילה שם ד"ה ביום), או לפי שמליקת העוף היא במקום שחיטת הזבחים (רש"י יומא כט א ד"ה אלא).

מניין כהן גדול כהן-גדול (ראה ערכו), שכשממנים אותו מושחים אותו שבעת ימים בשמן-המשחה (ראה ערכו. יומא ה א; רמב"ם כלי המקדש ד יב), אין מושחים אותו אלא ביום, שנאמר: בְּיוֹם הַמִּשָּׁח אוֹתוֹ (ויקרא ו יג. תורת כהנים צו פרשה ג ד; רמב"ם שם טו), וכן אם אין שם שמן המשחה, ומרבים אותו בבגדי כהונה גדולה בלבד - שלובשם ופושטם שבעת ימים (ראה ערך מרבה בגדים. גמ' שם; רמב"ם שם יב) - אין מרבים אותו אלא ביום (רמב"ם שם, על פי הגמ' שם) ²⁵.

נטילת לולב נטילת-לולב (ראה ערכו) מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב, וסוכה לח א; רמב"ם לולב ז י; טושי"ע או"ח תרנב א), שנאמר: וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בְּיוֹם הָרְאשׁוֹן וּגְו' (ויקרא כג מ. מגילה שם, וסוכה מג א), ביום ולא בלילה (סוכה שם) ²⁶.

נסכים נסכים (ראה ערכו) הבאים עם הזבח (ראה ערך נסכים וערך מנחת נסכים) אינם קרבים אלא ביום (תמורה יד א; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ה), שנאמר: וּלְנִסְכֵּיכֶם וּלְשִׁלְמֵיכֶם (במדבר כט לט), מה שלמים ביום, אף נסכים ביום (גמ' שם; רמב"ם שם).

נשיאת כפים נשיאת-כפים (ראה ערכו) אינה אלא ביום (ירושלמי תענית ד א), שנאמר: לְשִׁרְתוֹ וּלְכַרְךָ בְּשִׁמּוֹ (דברים י ח), מה שירות ביום, אף נשיאת כפים ביום (רא"ש יומא ח כ, והגהות מימוניות תפילה ג ו, בשם הירושלמי).

סידור וסילוק סידור וסילוק בזיכי הלבונה (ראה ערך בזיכין) של לחם הפנים לחם-הפנים (ראה ערכו) מצוותם ביום (מגילה כא א) - והוא הדין לסידור הלחם (תוספות יום טוב שם ב ו) - שנאמר: בְּיוֹם הַשִּׁשָּׁת בְּיוֹם הַשִּׁשָּׁת יַעֲרֹכְנוּ (ויקרא כד ח. יומא לד א, ורש"י ד"ה ביום).

סידור שני גזירי עצים סידור שני גזירי עצים על המערכה (ראה ערכו) של מזבח-החיצון (ראה ערכו), שלמדוהו מהכתוב: וּבָעַר עֲלֵיהֶם הַפֶּהן עֲצִים בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר (ויקרא ו ה. ראה ערך מערכה), זמנו ביום (יומא כז ב, במסקנתו), ומכל מקום לא הטריחו לעלות לגג ולראות אם הגיע הזמן - כדרך שאמרו כן בתמיד-של-שחר (ראה ערכו. משנה שם כח א) - לפי שיש לו תקנה (גמ' שם כז ב), שאף אם סידרם בלילה, פורקם וחוזר וסודרם ביום (רש"י שם ד"ה דאית).

סמיכה סמיכה (ראה ערכו) שנאמרה בקרבנות, מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), שנאמר: וְסָמַךְ וּגְו' וְשָׁחַט (ויקרא א ד-ה. גמ' שם), הוקשה סמיכה לשחיטה (תוספות מנחות צג ב ד"ה יליף) שאינה אלא ביום (ראה להלן) ²⁷.

סעודת פורים סעודת פורים (ראה ערך פורים) מצוותה ביום, ואם אכלה בלילה ומשלוח מנות לא יצא ידי חובתו (מגילה ז ב; רמב"ם מגילה ב יד; ומתנות לאביונים טושי"ע או"ח תרצה א), שנאמר: לְעִשׂוֹת אוֹתָם יָמֵי מִשְׁפָּחָה וְשִׁמְחָה (אסתר ט כב. גמ' שם). והוא הדין משלוח מנות (רמ"א

ראה ערך נטילת לולב. ²⁷ ללימודים נוספים, ראה: ירושלמי מגילה ב ו; תוספות מגילה שם ד"ה לקמיצה; תוספות מנחות שם. ²⁸ על הבאת העומר, ראה לעיל. ²⁹ אם יש תנאים החלוקים על זה, וכן על מחלוקת הראשונים אם הדבר תלוי בזמן יום ולילה, או בכסות יום וכסות לילה, ראה ערך ציצית.

או נתיייר כשהוא מהול, לסוברים שצריך להטיף ממנו דם ברית, אם אינה כשרה אלא ביום, ראה ערך הטפת דם ברית. ²⁵ על משלוח מנות ומתנות לאביונים, ראה להלן על סעודת פורים; על ראיית נגעים, ראה להלן; על שריפת נותר, ראה להלן. ²⁶ ללימוד נוסף, ראה גמ' שם; על זמנו של נטילת לולב, ועל עיקר זמנו,

הַכֶּהֶן (ויקרא שם לו) - ומכאן שאין רואים אלא ביום (רש"י שם ד"ה לי ולא לאורי).

שחיטת הקרבנות, מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם הקרבנות מעשה הקרבנות ד א), שנאמר: בַּיּוֹם זִבְחֶכֶם וּגו' (ויקרא יט ו. גמ' שם), או משום שנאמר: בַּיּוֹם צִוְתוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. ירושלמי מגילה ב ו; רמב"ם שם א). וכן שנינו בקרבן תמיד של שחר, שאומר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה (משנה יומא כח א, ותמיד ל א), כלומר אם האיר המזרח, שהשחיטה פסולה בלילה (רש"י יומא שם ד"ה זמן)³².

שירת הלויים שירת הלויים בשעת ניסוך היין בקרבנות ציבור (ראה ערך שירה) אינה אלא ביום, שנאמר: וְאֶתְּנָה אֶת הַלְוִיִּם וּגו' לַעֲבֹד אֶת עֲבֹדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֹהֶל מוֹעֵד וּלְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ח יט), מה כפרה ביום (ראה לעיל) אף שירה ביום (ערכין יא א).

שריפת נותר שריפת נותר (ראה ערכו) מצוותה ביום (כן משמע מתוספתא ופיגול זבחים (צוקרמאנדל) ו יח, וגמ' פסחים ג א, וזבחים נו ב; רמב"ם פסולי המוקדשין יט ד), שנאמר בשלמים (ראה ערכו): וְהִנּוֹתָ מִכִּשְׁר הַזֶּבֶחַ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בָּאֵשׁ יִשְׂרָף (ויקרא ז יז), ודרשו: ביום אתה שורפו, ואי אתה שורפו בלילה (גמ' שם ושמ), אף על פי שמתחילת ליל שלישי עבר זמן אכילתו (פסחים שם, ורש"י ד"ה עד כא; זבחים שם, ורש"י ד"ה יכול; רמב"ם שם ה), והוא הדין שלא בזמנו, ששהה שריפתו, אין שורפים אותו אלא ביום (כן משמע מיבמות עב ב; רמב"ם שם), שדרשו כן מיתור זה של "והנותר" (גמ' שם, ורש"י ד"ה וי"ו). והוא הדין לשריפת פגול (ראה ערכו). כן משמע מהתוספתא שם; רמב"ם שם) שהוקש לנותר (כסף משנה שם; קרית ספר שם).

ויש מן הפוסקים שכתבו כן אף בבעור-חמץ (ראה ערכו) בערב פסח, שטוב לשרפו ביום, בדומה לנותר (רמ"א או"ח תמה א), או כדי שיזכור לבטלו (מגן אברהם שם סק"ג, בשם המהרי"ל).

תנופה תנופה (ראה ערכו) - בקרבנות שנאמר בהם: וְהִנִּיף (ויקרא יד יב, כד; שם כג יא; ועוד), או דברים שנתרבו לתנופה (ראה ערך הני"ל) - מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), שנאמר: בַּיּוֹם הִנִּיפְכֶם (ויקרא כג יב. גמ' שם), או משום שנאמר: בַּיּוֹם צִוְתוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. ירושלמי מגילה ב ו)³³.

תקיעת שופר תקיעת-שופר (ראה ערכו) בראש-השנה (ראה ערכו) מצוותה ביום (משנה מגילה שם; טוש"ע או"ח תקפח א), שנאמר: יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם (במדבר כט א. מגילה שם; ירושלמי שם), ביום ולא בלילה (ראש השנה כח א שם).

והוא הדין לתקיעת שופר של יובל (ראה ערכו), שנאמר בו: בַּיּוֹם הַכְּפָרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר וּגו' (ויקרא כה ט. כן משמע מראש השנה לד א).

כציון של זמן

השם יום מצינו אף כציון של זמן - היינו יום כך וכך בשבת או בחודש, והוא הנקרא תאריך - הכולל את היום ואת הלילה שלפניו, שהיום והלילה יום אחד הם, שנאמר: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד (בראשית א ה. נזיר ז א; פסיקתא רבתי יז).

שראו את חידוש הירח בזמנו (ראה ערך קדוש החדש), אינו אלא ביום, ואם קידשוהו בלילה אינו מקודש (סנהדרין יא ב; רמב"ם קדוש החדש ב ח), שנאמר: תִּקְעוּ בַחֲדָשׁ שׁוֹפָר בַּפֶּסַח לַיּוֹם חֲגֹנוּ כִּי חֹק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לְאַלֹהֵי יַעֲקֹב (תהלים פא ד-ה) - והכתוב מדבר בראש-השנה (ראה ערכו), שהוא בראש חודש, כלומר חוק שישראל עושים באותו חג, היינו קדוש החדש, הרי הוא כמשפט (רש"י סנהדרין שם ד"ה הוי אומר) - מה משפט ביום (ראה לעיל), אף קידוש החדש ביום (גמ' שם). ואף אם נחקרו העדים, ולא הספיקו בית דין לומר מקודש עד שחשיכה, הרי החדש מעובר (משנה ראש השנה ח א; רמב"ם שם), ואף על פי שחקירת העדים הרי היא כתחילת דין, ומקודש שאומרים בית דין הרי היא כסוף דין, אין אומרים שיהא דינו כדיני ממונות שדנים ביום וגומרים בלילה (ראה לעיל), שהרי אף ל"חוק" שהוא גמר דין, קרא הכתוב משפט, שאינו אלא ביום (גמ' שם).

קמיצה קמיצה (ראה ערכו) של מנחות (ראה ערכו), מצוותה ביום (משנה מגילה כ ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ו), שנאמר: בַּיּוֹם צִוְתוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם (ויקרא ז לח. גמ' שם), וקמיצה הוקשה להקטרת הקומץ שהיא הקרבה (ראה לעיל), שנאמר: וְקָמַץ וּגו' וְהִקְטִיר (ויקרא ב ב. רש"י מגילה שם ד"ה ביום), או לפי שקמיצת מנחה היא במקום שחיטת הזבחים (רש"י יומא כט א ד"ה אלא).

קריאת הלל קריאת הלל (ראה ערכו) מצוותה ביום (משנה מגילה שם), שנאמר: מִמְּזֶרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ מְהֵלָל שֵׁם ה' (תהלים קיג ג. גמ' שם), או לפי שנאמר: זֶה הַיּוֹם עֲשֵׂה ה' נִגִּילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ (תהלים קיח כד. גמ' שם; ירושלמי מגילה ב ו).

קריאת המגילה קריאת המגילה (ראה ערך מקרא מגילה) - בפורים (ראה ערכו) - מצוותה ביום (משנה שם; רמב"ם מגילה א ג; טוש"ע או"ח תרפו א), שנאמר: וְהַיְמִים הָאֵלֶּה נִזְכָּרִים וְנִעֲשִׂים (אסתר ט כח. גמ' שם), או משום שנאמר: בַּיּוֹם אֲשֶׁר שָׁבְרוּ וּגו' (אסתר ט א. ירושלמי שם). ואף אותה שאמרו: חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, שנאמר: אֱלֹהֵי אֲקָרָא יוֹמָם וְלַיְלָה תַעֲנֶה וְלַיְלָה וְלֹא דוּמְיָה לִי (תהלים כב ג. מגילה ד א; ירושלמי שם ד), פירשו ראשונים שעיקר החיוב הוא ביום כיון שהזכירו הכתוב תחלה, ועוד שהוקשה זכירה - קריאת המגילה - לעשיה, היינו משתה ושמחה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים, שמצוותם ביום (תוספות שם ד"ה חייב)³⁰.

ראיית נגעים ראיית נגעים (ראה ערכו) - שטומאתם וטהרתם תלויה בראיית הכהן (ראה ערך נגעים) - אין הכהן רואה אותם אלא ביום (תורת כהנים תזריע, נגעים פרק א ב; סנהדרין לד ב; נדה נ א; רמב"ם טומאת צרעת ט ו), שנאמר: וּבַיּוֹם הַרְאֹת בּוֹ וּגו' (ויקרא יג יד. גמ' שם ושם), בין להסגיר, בין להחליט, בין לפטור (רמב"ם שם), בין תחילת דין, היינו ראיית הנגע, ובין סוף הדין שהכהן מטהר או מטמא הנגע (חידושי הר"ן סנהדרין שם), שנאמר: לְהוֹרֹת בַּיּוֹם הַטָּמֵא וּבַיּוֹם הַטָּהוֹר (ויקרא יד נז), מלמד שביום הוא מטמא, וביום הוא מטהר (תורת כהנים מצורע פרק ה טז)³¹. וכן דרשו את הכתוב בנגעי-בתים (ראה ערכו) כַּנְּגַע נִרְאָה לִי בַּבַּיִת

(ויקרא יד לה), לי ולא לאורי (מועד קטן ח א, לדעת רבא), שאין צריך לאור הנר, היינו ביום, בשעה זו "ובא הכהן" - וְאָחֵר כֵּן יָבֵא

א; שם מצורע פרק ב א; שם פרק ג ח. ³² על במת יחיד שנחלקו אמוראים אם שחיטת לילה כשרה בה, ראה ערך במה: קרבנות בבמה קטנה. ³³ ויש מהראשונים שדחה לימוד זה, שהרי אין התנופה מעכבת (רש"י מגילה

³⁰ על קרבנות, ראה לעיל על הקטרת הקרבנות, ולעיל על סמיכה, ולעיל על קבלת הדם, ולעיל על זריקת הדם, ולהלן על שחיטת הקרבנות, ולהלן על תנופה. ³¹ ללימודים נוספים, ראה: תורת כהנים תזריע, נגעים פרק ב א; שם פרק ט

היממה

מתחילה מהלילה

ביום זה האמור במעשה בראשית, היום הולך
אחר הלילה (משנה חולין פג א), מתחילה ערב
ואחר כך בוקר (רש"י שם ד"ה מעשה). וכן אמרו בכל מקום בשבתות
וימים טובים, שהתורה קבעה להם יום, או ימים מסויימים, שאף
הלילות שלפניהם בכלל (נדה לו ב; פסחים קו)³⁴. ומכל מקום לענין
מצוות ואיסורים וחיובים שבשבת ויום טוב, באו לימודים
מיוחדים לרבות את הלילות:

• בשבת (ראה ערכו) נאמר: **וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה**
כָּל מְלָאכָה וְגו' (שמות כ י), ונאמר: **כָּל הָעֲשָׂה מְלָאכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת**
מוֹת יוֹמָת (שם לא טו), אין לי אלא עונש ואזהרה על מלאכת היום,
על מלאכת הלילה מנין, תלמוד לומר: **מְחַלְלֵיהָ מוֹת יוֹמָת** (שם יד) -
בלשון נקבה, כמו לילה (הנצי"ב בברכת הנצי"ב למכילתא יתרו, בחדש ז,
ובהעמק שאלה נד א) - עונש שמענו אזהרה לא שמענו, תלמוד לומר:
ויום השביעי שבת לה' אלהיך, שאין תלמוד לומר שבת, אלא
להביא את הלילות בכלל אזהרה (מכילתא יתרו שם וכי תשא, שבתא א).

• ביום-הכפורים (ראה ערכו), שנאמר בו חמשה מקראות באיסור
מלאכה (ויקרא טז כט, כג כח, ל לא, במדבר כט ז), דרשו שאחד נאמר
לאזהרת היום, ואחד לאזהרת הלילה, ואחד לעונש היום, ואחד
לעונש הלילה, ואחד ללמוד גזירה שוה לענין אזהרה ועונש
במצות עינוי של יום הכפורים, בין ביום בין בלילה (יומא פא א).

• בפסח (ראה ערכו) נאמר: **שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ** (שמות יב טו),
אין לי אלא ימים, לילות מניין, תלמוד לומר: **עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים**
לַחֹדֶשׁ בְּעָרֶב (שם יח) - לרבות את הלילות (מכילתא בא, פסחא י)³⁵.

• בסוכות (ראה ערכו) נאמר: **בִּסְכַּת תִּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים** (ויקרא כג
מב), נאמר כאן תשבו ונאמר במלואים (ראה ערכו): **וּפִתַּח אֹהֶל**
מוֹעֵד תִּשְׁבוּ יוֹמָם וְלַיְלָה שִׁבְעַת יָמִים (ויקרא ח לה), מה להלן ימים
ואפילו לילות, אף כאן ימים ואפילו לילות (תורת כהנים אמור פרק
יז ה; סוכה מג א; ירושלמי שם ב ז).

מספר ימים אף במצוות ודינים שנאמר בהם שיעור של מספר
ימים, היום הולך בהם אחר הלילה שלפניו, כגון

שבעה נקיים של זב (ראה ערכו) ושל זבה (ראה ערכו); שבעת ימי
נדה (ראה ערכו); שבעת ימי המשטה של חתן-וכלה (ראה ערכו);
שבעת ימים של פרישת כהן-גדול (ראה ערכו); שלשים יום של
נזיר (ראה ערכו), ועוד, וכן דינים שחכמים נתנו להם שיעור של
שבעה ימים (ראה ערך אבדה: הכרזת האבדה), או שלשים יום (ראה
ערך חודש: שלושים יום, וערך תוספת שביעית).

תעניות
מדברי קבלה
אף בתעניות שמדברי-קבלה (ראה ערכו) - והם
שבעה-עשר-בתמוז (ראה ערכו), ותשעה-באב (ראה
ערכו), וצום-גדליה (ראה ערכו), ועשרה-בטבת (ראה ערכו) - מעיקר
הדין אף הלילה שלפניהם בכלל, ולא בתשעה באב בלבד אלא אף
בכולם מפסיקים לאכול מבעוד יום, שכל שתקנו נביאים כעין של
תורה תקנו, והרי הם כיום הכפורים, אלא שכיון שאמרו בתעניות
אלו - חוץ מתשעה באב - שבזמן שאין גזירת המלכות ואין שלום,
רצו מתענים, רצו אין מתענים (ראה ערכיהם וערך תענית צבור), אף על
פי שנהגו כל ישראל וקבלו עליהם להתענות (טוש"ע או"ח תקנא א), לא
רצו לנהוג בהם בחומרא זו (תורת האדם לרמב"ן, האבל, אבלות ישנה,

עמ' רמד במהדורת מוסד הרב קוק), וכן אמרו לענין תענית-גשמים (ראה
ערכו) שאמרו בהם אוכלים ושותים מבעוד יום: מנין שהיום הולך
אחר הלילה, שנאמר: **לֶךְ פְּנוֹס וְגו'** וצומו **עָלֶי וְגו'** **שְׁלֹשֶׁת יָמִים**
לַיְלָה וַיּוֹם (אסתר ד טז. תוספתא תענית א ה; תורת האדם שם, בשמו)³⁶.

במצוות
התלויות במעשה
יום כציון של זמן, הכולל את היום ואת הלילה
שלפניו, מצינו אף במצוות ודינים התלויים במעשה
או במאורע שביום מסויים, וכן שנינו: יום אחד האמור
באותו-ואת-בנו (ראה ערכו) היום הולך אחר הלילה (משנה חולין פג א;
תורת כהנים אמור פרק ח יב; רמב"ם שחיטה יב יז; טוש"ע יו"ד טז ד), שאם
שחט האם משחשכה, לא ישחט הבת כל הלילה וכל יום המחרת,
אבל שחט האם ביום, שוחט הבת בלילה, שאין הלילה הולך אחר
היום (רש"י שם ד"ה), שנאמר: **וְשׂוֹר אוֹ שָׂה אוֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ לֹא תִשְׁחַטוּ**
בְּיוֹם אֶחָד (ויקרא כב כח), ויום אחד הוא כמו שנאמר כן במעשה
בראשית, שהיום הולך בו אחר הלילה (משנה גמ' שם; תורת כהנים
שם). והוצרכו לדרוש כן, לפי שהפרשה סמוכה לענין קדשים -
שנאמר: **יִרְצֶה לְקַרְבֵּן אֲשֶׁה לַה'** (ויקרא שם כז), וסמוך לו אותו ואת
בנו (רש"י שם ד"ה לפי) - שלא נאמר שהלילה הולך בו אחר היום
כקדשים (ראה לחלן. תורת כהנים שם; גמ' שם)³⁷.

וכן בספירת-העומר (ראה ערכו), שנאמר בה: **וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמַּחֲרַת**
הַשִּׁבְעָת מִיּוֹם הִבְיָאֲכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפֶה וְגו' (ויקרא כג טו), אמרו
שהספירה לפני ההבאה היא, שהרי נאמר: מיום הביאכם, ולא
משעת הביאכם, וכיון שחשכה מבערב, יום הביאכם הוא (מנחות
סו א, ורש"י ד"ה קצירה), שהיום הולך אחר הלילה (צאן קדשים בגליון
שם, בשם ס"י).

נדריים
אף בהפרת נדרים (ראה ערך הפרה), שנאמר: **וְאִם הִנִּיא**
אֶבְיָהָ אֹתָהּ בְּיוֹם שְׁמָעוֹ וְגו' (במדבר לו ו), וְאִם הָפַר יָפַר אֹתָם
אִישָׁה בְּיוֹם שְׁמָעוֹ וְגו' (שם יג), התנאים הסוברים הפרת נדרים כל
היום (ראה ערך הפרה. סתם משנה נדרים עו ב; תנא קמא בגמ' שם), היינו
יום השמיעה (ר"ן שם ד"ה הפרה), והיום הולך בה אחר הלילה
שלפניו (כן משמע מהמשנה שם).

וכן בנדרים, שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדרים)
שנינו: קונם יין שאני טועם היום, אינו אסור אלא עד שתחשך
(משנה נדרים ס א; רמב"ם נדרים י א; טוש"ע יו"ד רכ א), שכן דרך בני
אדם כשאומרים היום רוצים לומר עד השלמת היום (פירוש הרא"ש
שם ד"ה עד שתחשך), בין עומד בתחילת היום בין בסופו (טוש"ע שם).
והאומר ביום שאעשה דבר פלוני לא אוכל לחם, אם עשה את
הדבר בלילה, אסור בלילה וביום שלאחריו, ומותר בלילה
שלאחריו; ואם אמר אותו היום ולמחרתו, אסור אותו היום
ומחרתו ולילה שבינתיים, שכיון שהתחיל נדרו לא פקע עד עבור
זמנו (שו"ת הרא"ש יב א; שו"ע שם ב). וכן מי שנדר ליתן פרוטה
לצדקה בכל יום, יכול ליתן אף בלילה שלפניו, שלילה ויום
נקראים יום (שו"ת הרשב"א ז נא; משנה למלך מתנות עניים ח א, בשמו).

בגט
אף זמן שתקנו חכמים לכתוב בגט (ראה ערכו) - היינו בכך
בשבת, בכך וכך ימים לירח פלוני וְגו' (ראה ערך הנ"ל) - היום
הולך בו אחר הלילה (כן משמע מהמשנה גיטין יז א, ופירוש
המשניות לרמב"ם שם). ומטעם זה שנינו שאם נכתב הגט בלילה

פסח, שבגליל היו אוסרים לעשות בו מלאכה כל היום, וכן במקום שנהגו כן,
אם האיסור הוא אף בלילה שלפניו, ראה ערך ערב פסח. ³⁷ ללימוד נוסף,

שם ד"ה ביום). ³⁴ ללימודים לכך, ראה: ראש השנה כ ב; מכילתא דרשב"י
שמות כ י. ³⁵ ללימוד נוסף, ראה מכילתא דרשב"י שמות יב יט. ³⁶ בערב

בראשית (שם); או שהיום הולך אחר הלילה, שהרי למדו שהיום הולך אחר הלילה מבריייתו של עולם (ראה לעיל), ומניין לנו שיהא בכך נח שיעור אחר של חשבון היום, ואף על פי שנאמר בו: ויום ולילה, כן דרך הכתוב להקדים היום ללילה, לפי שהיום עיקר (בנין ציון ככו).

כשיעור של זמן

השם יום מצינו אף כשיעור זמן של עשרים וארבע שעות, שהוא כשיעור הזמן של יום ולילה (חגיגה יב א, ורש"י ד"ה מדת יום).

שיעורי התורה וכן דרשו את הכתוב במכה את עבדו או את אמתו בשבט: אָף אִם יוֹם או יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא יָקָם וְגו' (שמות כא כא) - יום שהוא כיומים, והוא מעת לעת (מכילתא משפטים, נזיקין ז), היינו עשרים וארבע שעות (רמב"ן עה"ת שם), שאם על יום אחד הוא פטור, על יומים לא כל שכן - ולמה אמרה תורה יום או יומים - אלא יום שהוא כיומים, ואיזה, זה מעת לעת (רש"י עה"ת שם), ואילו אמר יום בלבד היה צריך שיעמוד לילה ויום, כיום התורה במעשה בראשית ובשבחות ובמועדים (רמב"ן עה"ת שם).

וכן בהפרת נדרים (ראה ערך הפרה), לדעת הסוברים שהוא מעת לעת (רבי יוסי ברב יהודה ורבי אלעזר ברבי שמעון בגמ' נדרים עו ב), שיעור שיש בין תחילת יום אחד לתחילת יום אחר, שהוא עשרים וארבע שעות (ר"ן שם ד"ה דכתיב מיום).

וכן מצינו מצוות ודינים שהתורה נתנה להם שיעור של יום אחד (ראה ערך נותן טעם לפגם), או שלשה ימים (ראה ערך עדות אשה וערך טומאת מת), או שבעה ימים (ראה ערך מילה).

לשון בני אדם בנדרים, שהולכים בהם אחר לשון בני אדם, שנינו: קונם יין שאני טועם יום אחד, אסור מיום ליום (משנה נדרים ס א; רמב"ם נדרים י א; טוש"ע יו"ד סי' רכ א), שאם עמד באמצע היום ואמר יום אחד, אסור עד למחר בעת הזאת (פירוש הרא"ש שם ד"ה אם אמר), שהוא עשרים וארבע שעות מעת לעת (מאירי שם). ואף למה שאמרו באומר קונם יין שאני טועם היום שאסור עד שתחשך, ואף לכשתחשך צריך שאלה לחכם (גמ' שם), אם רוצה לטעום קודם מעת לעת (רבי אברהם מן חחר שם), לפי שגזרו היום משום יום אחד (גמ' שם) לא גזרו כן אף באומר יום אחד שיהא אסור אף למחרתו עד שתחשך, לפי שיום אחד אינו מתחלף ביום (גמ' שם ב), שהרי כשאמר יום אחד עמד באיסורו מעת לעת, ולא יבא להתיר באומר היום קודם שתחשך (ר"ן שם ד"ה יום אחד)⁴¹.

שינויי זמנו ומידתו

זמני היום והלילה אינם שווים בכל מקום על פני כדור הארץ (העיבור א א; המאור ראש השנה כ ב), שהרי כל הישוב מתגלגל בעיגול ככדור, וכשאור לאלה חושך לאלה (זוהר ג י א), וכל שעה היא ערב במקום אחד ובוקר במקום אחר (המאור שם; רמב"ן עה"ת בראשית א ה, בשם יש מפרשים; יסוד עולם ב ז), באופן שבין תחילת

ונחתם ביום - כשר (משנה שם), שהלילה והיום יום אחד הם, ואין כאן גט מוקדם (רש"י שם ד"ה נכתב), אבל נכתב ביום ונחתם בלילה - פסול (משנה שם), שמוקדם הוא, שמשמע שמיום זה נתגרשה, ולא נתגרשה עד למחר (רש"י שם ד"ה ביום).

שכירת חדר היום הולך אחר הלילה שלפניו מצינו אף לענין זה להניח שהדין שנאמר על הלילה נאמר אף על היום שלאחריו, שכן אמרו בתוספתא: השואל פונדק מחברו ללינה, אין פחות מיום אחד (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ח כח; ר"ף שם קא ב; רמב"ם שכירות ו י; טוש"ע חו"מ ש"ב ד), ופירשו ראשונים שלשון זה משמע ללינה אחת, וכיון ששכרה לצורך לילה זכה בכל אותו היום, שכן כתוב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (שיטה מקובצת שם, בשם הר"י יהונתן)³⁸.

בקדשים אף על פי שבכל דיני התורה היום הולך אחר הלילה שלפניו, והלילה שלאחריו שייך ליום הבא (ראה לעיל), בקדשים הלילה הולך אחר היום שלפניו (תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) ו יח; תורת כהנים אמור פרק ח יב; חולין פג א), שנאמר באכילת-קדשים (ראה ערכו): וּבִשְׂרָר זָבַח תֹּדֶת שְׁלָמִי בַיּוֹם קִרְבָּנוֹ יֵאָכֵל לֹא יֵנִיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר (ויקרא ז טו. רש"י חולין שם ד"ה בקדשים, וזבחים נג א ד"ה ליום, ותמורה שם ד"ה משום), אבל כל הלילה נאכל (רש"י זבחים נו ב ד"ה לילה)³⁹, הרי שהלילה שלאחריו קרוי יום קרבנו עד הבוקר (רש"י חולין שם ותמורה שם). והוא הדין בשאר קרבנות שנתרבו מכתוב זה שנאכלים ליום ולילה (זבחים נג א, ורש"י ד"ה ליום), וכן לחם-הפנים (ראה ערכו) שנאכל ביום השבת של סילוקו ולילה שלאחריו (משנה מנחות ק ב, ורש"י ד"ה שני). ומכל מקום בשלמים (ראה ערכו), שנאמר בהם: בַּיּוֹם זָבַחְכֶּם יֵאָכֵל וּמִמֶּחֳרָת וְהַנּוֹתָר עַד יוֹם הַשְּׁלִישִׁי בָאֵשׁ יִשָּׂרֵף (ויקרא יט ו), אין אומרים שהלילה הולך אחר היום ויהא נאכל אור לשלישי, שכן דרשו: וממחרת והנותר עד יום, בעוד יום הוא נאכל, ואינו נאכל לאור שלישי (תורת כהנים צו פרק יב יב; ברייתא פסחים ג א, וזבחים נו ב, ושם שזמנו עד שקיעת החמה), שבעוד שהוא יום ממחרת אכול ולא משתחשך (רש"י פסחים שם ד"ה ת"ל).

היום הולך אחר אף בקדשים מצינו פעמים שהיום הולך אחר הלילה שלפניו (ראה ערכו), לדעת הסוברים לילה אינו מחוסר-זמן (ראה ערכו), שאין חסרון זמן במי שהגיע לילו להקריב קרבנותיו מחר (רש"י שם ד"ה קסבר), שהלילה והיום אחד הם (רבנו גרשום מנחות ק א ד"ה הא דתנן), שכן דרשו: וְהָיָה שְׂבַעַת יָמִים תַּחַת אֲמֹז וַיִּמָּוֶם הַשָּׁמַיִם וְהָלָאָה וְגו' (ויקרא כב כז), שבלי לשינוי ראוי להקדישו אף על פי שאין הלילה ראוי להקריבה, הואיל ומחר יהיה ראוי (זבחים יב א, ורש"י ד"ה לקדושה; חולין פא א)⁴⁰.

בבן נח באיסור שנאמר בכך-נח (ראה ערכו) שלא ישבות ממלאכתו יום שלם (ראה ערך הנ"ל: בקום ועשה), נחלקו אחרונים אם הלילה הולך בו אחר היום, היינו שלא ישבות כל היום וכל הלילה שלאחריו, שהרי למדו איסור זה מהכתוב: יוֹם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ (בראשית ח כב. המקנה קדושין לו ב בתוד"ה ממחרת, ובפנים יפות עה"ת

אם למדים מן הקרבנות שהלילה הולך בהם אחר היום, או ממעשה בראשית שהיום הולך אחר הלילה, ראה ירושלמי יומא א א; על כהן שקידש ידיו ורגליו ביום, שאין צריך לקדש בלילה, ראה ערך קדוש ידים ורגלים; על ברכת התורה, שפוטרת את הלימוד של כל היום, ושהלילה הולך אחר היום שעבר, ראה ערך ברכת התורה; על אנינות ביום המיתה, שנוהגת אף בלילה שלאחריו, מן התורה או מדרבנן, ואם נוהגת מן התורה אחר שנקבר המת, ראה ערך אנינות. ⁴¹ על המקבל עליו תענית יום אחד, שאינו מתענה מעת לעת, אלא מעלות השחר עד

ראה: שאילתות קט; רשב"א חולין פג ב. ³⁸ על מצות ביומו תתן שכרו, שנאמר בפועל (ראה ערכו), שיש הסוברים ששכיר שעות של לילה גובה כל הלילה וכל היום, שיש מפרשים שהוא משום שהיום הולך אחר הלילה, ראה ערך כל תלוי; על שכיר שנשבע ונטל שכרו מבעל הבית כל יום התביעה והלילה שלאחריו, או כל ליל התביעה והיום שלאחריו, ראה ערך פועל. ³⁹ שאם אינן נאכלין בלילה, היאך יעשו שלא יניח ממנו עד בוקר, וכל שהניח ממנו עד הלילה על כרחו נניחנו עד הבוקר (חידושי הר"ן פסחים ג א). ⁴⁰ בימי המלואים (ראה ערכו),

ולאחר הפסח אסור משום חמץ-שעבר-עליו-הפסח (ראה ערכו. חסד לאברהם (בוטשטש) או"ח לה).

• יש אומרים שהולכים אחר מקום החמץ, שאם הוא במקום שהוא לאחר זמן איסורו - נאסר בהנאה, ואין משגיחים על הזמן של מקום הבעלים (עונג יום טוב או"ח לו; ארץ צבי פג), וכן אם במקום החמץ הוא לפני זמן איסורו, מועילה מכירתו (ארץ צבי שם).

אורך היום מידת אורך היום והלילה אינה שווה בכל תקופות והלילה השנה (ראה ערך תקופות), ואמרו: באחד בתקופת תשרי ובאחד בתקופת ניסן, היום והלילה שווים (ירושלמי ברכות א א; ויקרא רבה כו ד), מכאן ואילך היום לווה מן הלילה, והלילה לווה מן היום (שמות רבה לא טו; ויקרא רבה שם; מדרש תהלים יט א), שהימים בימות החמה שווים ללילות בימות הגשמים, ולהיפך (באור הגר"א או"ח תנט ב).

מידות אלו אינן שוות בכל מקום ברוחב הארץ שמצפון לדרום, שהשוכנים על "קו המשווה", מידת היום ומידת הלילה שוות להם לעולם בכל ימות השנה, והשוכנים מצפון לקו המשווה היום הולך ומאריך להם מתקופת טבת עד תקופת תמוז, והולך ומתקצר להם עד תקופת טבת, לפי המרחק מקו המשווה, ומידת היום הארוך שבכל מקום שווה למידת הלילה הארוך שבו, ומידת היום הקצר שווה למידת הלילה הקצר, כדי שיהיו שניהם עשרים וארבע שעות, עד שבסוף הישוב שבצפון - הקוטב הצפוני - יהיה היום הארוך עשרים וארבע שעות ואין בו לילה כלל, והיום הקצר כולו לילה ואין בו יום כלל (העיבור א א, ג-ד; יסוד עולם ב טז), והוא הדין מדרום לקו המשווה, שהיום הולך ומאריך או מתקצר לפי המרחק מקו המשווה, וכשהיום מאריך בצפון הוא מתקצר בדרום, ולהיפך, עד סוף הישוב שבדרום - הקוטב הדרומי - והחדשים שהם יום בלבד בצפון הם לילה בלבד בדרום, ולהיפך (העיבור שם א), עד שימצא מקום שיתארך היום חצי שנה, וכן הלילה חצי שנה (מור וקציעה שדמ).

זמני היום ודנו אחרונים מה דינם של מקומות אלו:

• יש אומרים שבמקומות אלו נחשב כל הזמן הזה כיום בקטבים אחד בלבד, או כלילה אחד בלבד (באור הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר נב, בהגהה), ואם בא למקום זה ביום חול, כל זמן שהוא יום הרי הוא חול גמור, ואם בא לשם בשבת הרי הוא כולו שבת (מנחת אלעזר ד מב).

• יש אומרים שיום - כציון של זמן - של תורה הוא הזמן שבו ישלים הרקיע הקפה אחת עם החמה על פי מרוצתו היומית כלפי המערב, ואם נמצא מקום שלא נשלמו בו תנאים אלו, נפטר יושביו ממצוות שבת ומשאר מצוות התלויות במנין הימים, כשם שמצינו בשאר מצוות, שבחסרון הנושא לשמירת המצוה יפטר מן המצוה (קול יהודה לכוזרי ב כ, בדרך השניה; אור מאיר עמ' שכ).

• יש אומרים שהבא למקום זה יש לו למנות שבעה ימים של עשרים וארבע שעות שוות, ומקדש שביעי (נחמד ונעים קמה; מור וקציעה שם; קול יהודה שם, בדרך השלישית; מחר חודש עמ' כ).

• יש אומרים שבמקום שרואים שם את החמה מקפת כל האופק סביב כל עשרים וארבע שעות, הרי כל הקפה אחת היא יום אחד, וההקפה השביעית היא שבת, ואף שעת כניסת השבת ויציאתה

היום או הלילה במקום אחד לבין תחילתו במקום הרחוק ממנו, למזרח או למערב, חמש עשרה מעלות - משלש מאות וששים מעלות של היקף כדור הארץ - יש הבדל של שעה אחת, ובמרחק של תשעים מעלות הבדל של שש שעות, וכן הלאה (העיבור א ד). ומטעם זה פירשו ראשונים אותה ששנינו לענין איסור חדש (ראה ערכו), שהרחוקים מירושלים שאינם יודעים אם כבר קרב העומר (ראה ערכו) - המתיר את החדש - בששה עשר בניסן, מותרים בו מחצות היום ולהלן (ראה הנ"ל), שצריך שישמרו חצות היום של ירושלים, ולא חצות של אותם המקומות, לפי שאפשר שיהיה מוקדם או מאוחר (פירוש המשניות לרמב"ם מנחות סח א).

שבת ויום טוב אף יום כציון של זמן, כגון שבת או יום טוב, הכולל את היום ואת הלילה שלפניו (ראה לעיל: כציון

של זמן) זמנו משתנה לפי המקומות, והזמן שהוא שבת או יום טוב במקום זה, הוא חול במקום אחר, לפי זמני תחילת הלילה (כן משמע מירושלמי ברכות ד א), שנאמר: שֶׁבֶת הִיא לַה' כָּכָל מוֹשְׁבֵי־הָאָרֶץ (ויקרא כג א), אף על פי שתשתנה תחילת היום והלילה כפי השתנות האורך בגלילות מתחלפות, מכל מקום תהיה תחילת השבת וסופה בכל אחד מהגלילות ליושביו כפי התחלת היום והלילה בגליל ההוא (ספורנו שם). ואף במקומות הסמוכים זה לזה אמרו: יהי חלקי ממכניסי שבת בטבריא - שהיא עמוקה ומחשכת מבעוד יום וסבורים שחשכה (רש"י שבת קיח ב ד"ה ממכניסי) - וממוציאי שבת בצפורי (גמ' שם), שיושבת בראש ההר ובעוד שהחמה שוקעת נראה שם אור גדול ומאחרים לצאת (רש"י שם); ויש מן הראשונים שפירש שהדברים אמורים בהולך בשבת מטבריא לצפורי, שמכניס שבת בזמן של טבריא, ומוציאה בזמן של צפורי (שו"ת ר"י מיגש כח), והוא הדין בנוסע ממקום למקום באופן שהיום הולך ומתארך אצלו, כגון ממזרח למערב, שנוהג כפי הזמן של המקום שבה לשם (מקראי קודש (פרנק) ב עמ' ריג; היוםם (טוקוזינסקי) עמ' יד, בהערה; חבלים בנעימים ד א⁴²).

איסורי בעלות באיסורים התלויים בבעלותו של אדם על חפץ מסוים, הנמצא במקום שהזמן שונה בו ממקום הבעלים, אם הולכים אחר מקום הבעלים, או אחר מקום החפץ, כגון באיסור הנאה של חמץ (ראה ערכו) בפסח ואיסורו בבל-יראה-ובל-ימצא (ראה ערכו), ומצות השבתו וביעורו בערב פסח, באופנים שבעל החמץ נמצא במקום שהוא זמן איסורו, והחמץ נמצא במקום שאינו זמן איסורו, ולהיפך, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהולכים אחר מקומו של בעל החמץ, בין להקל בין להחמיר, לפי שאיסורו חל על "קרקפתא דגברא", והתורה אמרה: וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חֻמֵּץ (שמות יג ז) בזמן איסורו, וכל שבמקומו אינו זמן איסורו לא עבר בבל יראה, וכן אין החמץ נאסר בהנאה, לפיכך אם נסע לפני הפסח למדינה אחרת, והניח חמץ בביתו, ומכרו בערב פסח (ראה ערך מכירת חמץ) במקום שעדיין לא הגיע זמן איסורו, אף על פי שבמקום החמץ כבר הגיע זמן איסורו, אף על מועילה מכירתו. וכן אם במקומו כבר הגיע זמן איסורו, אף על פי שבמקום החמץ עדיין לא הגיע, אין מכירתו מועילה, וכן אין ביטולו מועיל, כדין חמץ שהגיע זמן איסורו (ראה ערך בטול חמץ),

לא יצא, יש שכתב שכיון שכבר קיים מצות היום של מערב עד ערב תשבתו שבתכם, אינו חייב בה יותר (פסקי תשובה ג רנב, בשם הרא"ם מגור). על העובר ממקום למקום באופן שמשנתה אצלו התאריך, ראה להלן: קביעת קו התאריך.

שתחשך, ראה ערך תענית יחיד; על הדינים שאמרו בהם שיעור של מעת לעת שלא בקשר עם שם יום, ראה ערך מעת לעת. ⁴² ומכל מקום בנוסע במהירות במוציא יום-הכפורים (ראה ערכו) ממקום שכבר יצא היום, והגיע למקום שעדיין

למערב, והתאריך בהם הוא כמוחזק כעת (קו התאריך הישראלי במפה שבין עמי' שב לעמי' שג). ובשל עיקום זה, למרות שיפן נמצאת מערבית לקמ'צ'טקה, מכיון שקמ'צ'טקה נגזרת אחר שאר אסיה, הרי שישבתו בה באותו היום שישבתו בירושלים, ואילו ביפן ישבתו ליום המחרת (קו התאריך הישראלי בעמי' שג-ד ובמפה שם).

• יש אומרים שקו התאריך הוא במרחק מאה שמונים מעלות מירושלים (כן משמע מכתוב שם לראב"ד שם, ויסוד עולם ד ח ויו), מפני שירושלים טבורו של עולם, וכפי שהאומות קבעו את קו התאריך מאה שמונים מעלות מגריניץ', כן עלינו לקבוע אותו מאה שמונים מעלות מירושלים (חיים זעליג סלומינסקי בדברי חכמים יח א, ואילך; הרב שמואל מוהליבר בדברי חכמים כא א, ואילך), וכן שנינו: ירושלים בחצי העולם (כת"י ילקוט כורדיסטן, הובא בתורה שלמה כי תשא שמות ל כג, ובקו התאריך הישראלי עמי' קצז). לפי זה יפן, וכל המקומות הנמנים לעיל הם מזרחית לירושלים, והיום בהם הוא כמוחזק כעת, אכן, הקו נמתח לפי זה במערב יבשת אמריקה, ובהוואי ואלסקה היום הוא למחרת היום המוחזק בהם כעת (קו התאריך הישראלי עמי' רחצ).

• יש אומרים שאמנם קו התאריך הוא במרחק מאה שמונים מעלות מירושלים, אך יש לעקם את הקו, כך שלא יחצה יבשות כנ"ל (היום בכדור הארץ עמי' עז, על פי יסוד עולם שם ושם), וממילא באלסקה היום הוא כמוחזק כעת (כן מצדד בהיום בכדור הארץ עמי' עז-עח), ובהוואי היום הוא למחרת היום המוחזק כעת (קו התאריך הישראלי שם).

• יש אומרים שאין לשנות בשום מקום מהמוחזק לשבות בו (שו"ת הרדב"ז א עו; מחר חודש עמי' יז-כ; שואל ומשיב ד ב קנד; רב פעלים א, סוד ישרים ה; תשובת הרב יצחק אלחנן ספקטור והרוג'צובר, ועוד רבנים, בקו התאריך הישראלי עמי' רלו; אסיפת גדולי רבני ארץ ישראל בשנת תש"ב, כמובא בקו התאריך הישראלי עמי' רמג-רנ; תשובת הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג והרב צבי פסח פראנק והרב איסר זלמן מלצר במבוא לקו התאריך הישראלי עמי' 10), אם מפני שהשבת נמסרה לכל אחד מישראל כפי מקומו, שימנה ששה ימים שלמים וישבות בשביעי, ואין לאף אחד לשנות מהמוחזק במקומו (שו"ת הרדב"ז א עו); או מפני שאיננו יכולים להכריע בספקות הללו (מחר חודש עמי' יז-כ), שהשבת הגמורה האמתית אינה אלא בארץ ישראל, שעליה נתיסדו כל מצוות התורה, וכל הנמצא מחוצה לה ממשיך מניינו לעולם (מור וקציעה שדמ); או שקו התאריך הינו המקום בו נתלתה השמש בפעם הראשונה, וזה היה בשעה השלישית של היום (בני ציון א יד, על פי לבוש או"ח תכח ח), ואם כן קו התאריך הוא מאה שלשים וחמש מעלות מזרחית לירושלים, אלא שתחילת היום היא מצאת הכוכבים, והוא מאוחר לשקיעה, וממילא קו התאריך הוא מאה שלושים ושתיים מעלות מזרחית לירושלים, והוא חופף כמעט לחלוטין לקו התאריך המוחזק כעת בין האומות (בני ציון שם).

• יש אומרים שאמנם אין לשנות בשום מקום מהמוחזק, אבל יש לחוש לסוברים שקו התאריך הוא תשעים מעלות מזרחית לירושלים, וביום ראשון לא לעשות אחד מאבות-מלאכות (ראה ערכו) האסורות בשבת מן התורה, אבל להניח בו תפילין על תנאי, שאם הוא שבת אין ההנחה אלא שחוק (תשובת הרב שמחה זעליג ריגר בקו התאריך הישראלי עמי' רמב-רמג).

יכול לחשב למפרע לפי הזמן שהיה במקום שיצא משם (תפארת ישראל זכרות, בועז א ה).

• ויש אומרים ששיעור יום אחד הוא מהרגע שהחמה יותר שפלה וסמוכה לאופק, עד שתחזור לאותה נקודה שממנה התחילה, וכן בזמן שכולו לילה, שיעור יום אחד הוא היקף אחד שלם שיעשו הכוכבים סביב הארץ (מחר חודש שם) ⁴³.

קביעת קו התאריך

יום, כציון של זמן הכולל עשרים וארבע שעות שמתחילת הלילה ועד תחילת הלילה שאחריו (ראה לעיל: כציון של זמן) - וציון של יום מסוים, כגון יום כך וכך בשבוע או בחודש, הוא הנקרא תאריך - תחילת זמנו, וכן שאר זמני היום, כגון חצות (ראה ערכו) היום או הלילה, שונים הם בכל מקום בכדור הארץ, כיון שהשמש סובבת את כדור הארץ ממזרח למערב, ובעת שהשמש נמצאת מול מקום מסוים, ואז חצות היום שם, ובשאר המקומות הנמצאים בקו האורך של מקום זה, היינו קו מהקוטב הצפוני לקוטב הדרומי העובר באותו מקום, כבר עבר חצות היום במקום הנמצא ממזרח לו, ועדיין לא הגיע חצות היום במקום הנמצא ממערבו. מחמת שוני זה, חייב להימצא בין קו האורך קו מסוים שבו חל חצות היום של כל תאריך לראשונה, וכן מתחיל בו כל תאריך לראשונה, ובכל קו אורך שממערב לו, יתחיל אותו תאריך רק לאחר זמן, על פי ריחוקו מקו ההתחלה לצד מערב, עד שבקו שהוא למערב של קו ההתחלה במרחק של הקפה שלמה של הכדור, ונמצא שהוא סמוך לקו ההתחלה מצד מזרח, לא יתחיל אותו תאריך אלא לאחר עשרים וארבע שעות, ונמצא שקו זה הוא תחילת מזרחו של כדור הארץ, לענין חשבון הזמנים, ומזרחו של קו זה הוא סוף המערב, לענין זה. כיום נקרא קו זה "קו התאריך", ועל מקומו דנו ראשונים ואחרונים:

• יש אומרים שקו זה הוא במקום שהוא במרחק של תשעים מעלות - היינו שש שעות של מהלך השמש - מזרחה מירושלים, ושלפי זה כל תאריך שהתחיל בירושלים בזמן מסוים, אינו מתחיל ממזרח לקו זה עד אחרי שמונה עשרה שעות (כן משמע מהכוזרי ב כ, והמאור ראש השנה כ כ, על פי הגמ' שם; תשובת הרב משה אלכסנדר לפידות בדברי חכמים (ורשא תרל"א) ג ב, ואילך; תשובת הרב ישעיה מאיר כהנא שפירא בדברי חכמים ה ב, ואילך). לפי זה יפן, גיניאה החדשה וניו זילנד הם מערבית לירושלים, והתאריך בהם הוא יום למחרת המוחזק בהם כעת, לפי קו התאריך הבין-לאומי שנקבע בידי אומות העולם, ואילו בתוך סיביר סין ואוסטרליה נמתח קו התאריך, כך שמערבם כתאריך המוחזק כעת ומזרחם, כקמ'צ'טקה, יום למחרת (קו התאריך הישראלי עמי' רצט, ומפה שבין עמי' רחצ לעמי' רצט).

• יש אומרים שאמנם הקו הוא במרחק תשעים מעלות מירושלים (החזון איש בקונטרס שמונה עשרה שעות, על פי הכוזרי שם, והמאור שם), אך לא יתכן לומר שיהיו שני אנשים העומדים במקום אחד שובתים בשני ימים שונים שבת, מפני שהם עומדים משני צידי קו התאריך, אלא על כרחך שיש לעקם את קו התאריך, כך שלא יחצה יבשות (החזון איש שם, על פי יסוד עולם ב יז). לפי זה יפן, גיניאה החדשה וניו זילנד הם מערבית לירושלים, והתאריך בהם הוא יום למחרת המוחזק בהם כעת, אך סיביר, סין ואוסטרליה נמשכות כולם

יום הפניסה¹

ימי שני וחמישי, שבהם מתכנסים בני הכפרים לעיירות, והקלו חכמים על בני הכפרים להקדים קריאת המגילה לאחד מימים אלו

התקנה, טעמה ומקורה

מלבד זמני הקריאה של י"ד וט"ו באדר (ראה ערך מקרא מגילה), נזכר במשנה ובברייתא יום הכניסה כזמן נוסף למקרא-מגילה (ראה ערכו). וכן שנינו: מגילה נקראת ב"א, ב"ב, ב"ג, ב"ד ובט"ו, לא פחות ולא יותר, כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קוראים בט"ו, כפרים ועיירות גדולות קוראים ב"ד, אלא שהכפרים מקדימים ליום הכניסה (משנה מגילה ב א; רמב"ם מגילה א ו), שאם חל י"ד באחד מימי השבוע, מלבד שני וחמישי, נתנו חכמים רשות לבני הכפרים להקדים קריאתה ליום שני או חמישי שלפני י"ד, שהוא ב"א או ב"ב או ב"ג באדר² (משנה שם, ורש"י ד"ה אלא; רמב"ם שם ו-ז)³.

תקנה זו תקנת אנשי כנסת הגדולה היא (גמ' שם)⁴, ונרמזה במגילה (גמ' שם, ורש"י ד"ה אלא) בכתוב: לְקַיֵּם אֶת יְמֵי הַפְּרִים הָאֵלֶּה בְּזִמְנֵיהֶם (אסתר ט לא. רב שמן בר אבא אמר רבי יוחנן בגמ' שם; שמעון בר בא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם א א), ולא נאמר בזמן או בזמנם (גמ' שם, ורש"י שם ד"ה לימא), זמנים הרבה תקנו להם (רב שמן בר אבא אמר רבי יוחנן בגמ' שם; רבי יוסה בירושלמי שם, לפי קרבן העדה שם; רבי יונה בירושלמי שם, לפי פני משה שם), ומה זמנם שנים, היינו י"ד וט"ו, אף זמניהם שנים, היינו י"א וי"ב⁵, אבל י"ג אין צריך ריבוי שיהא ראוי לקריאה, לפי שהוא זמן קהילה לכל (גמ' שם), שהכל נקהלו בו להינקם מאויביהם בין בשושן בין בשאר מקומות (ראה אסתר ט א-ב), ועיקר הנס בו היה (רש"י מגילה שם ד"ה זמן)⁶; או שאינו ראוי לקריאה לפי שיום מלחמה הוא, אלא מכיון שקוראים לפניו ולאחריו כל שכן שקוראים אף בו (ירושלמי שם).

מהות היום במהותו של יום הכניסה לענין זה, נחלקו גאונים וראשונים:

• יש מפרשים שהוא יום התענית, שהקהל מתכנסים ומתענים בו, שכן כתוב: נִקְהְלוּ וַעֲמַד עַל נַפְשָׁם וגו' בַּיּוֹם שֶׁלֹּשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אָדָר (אסתר ט טז-יז. ראה ערך תענית אסתר), ותיקנו חכמים לכפרים שיהיו קוראים את המגילה ביום הכניסה, וזהו ששנינו: מגילה נקראת ב"א ב"ב ב"ג כו' (מגילה ב א), שאם חל י"ד באחד בשבת, שאסור להתענות בשבת, וכן בערב שבת אסור מפני טורח השבת (ראה ערך ערב שבת וערך תענית) מקדימים ומתענים בחמישי, שהוא י"א באדר, ואם חל י"ד בשבת מקדימים ומתענים בחמישי שהוא י"ב, ואם חל י"ד בערב שבת מתענים בחמישי שהוא י"ג (שאלתות סז; ראב"ה מגילה תקנט, ותוספות ר"י שם, תנינא, ב א, ובפסקיו שם, בשמו)⁷.

• יש מפרשים שהוא יום שמתקבצים בשוק (פירוש רב סעדיה גאון קהלת ב ח), והוא בשני וחמישי, שהיו בעלי כפרים מביאים עמהם מזון לשוק שבכרכים למכור (פירוש רבי שלמה בר שבתי לשאלתות שם).

• יש מפרשים שבני הכפרים מתכנסים בשני וחמישי בכרכים או בעיירות להתפלל בציבור (רבנו חננאל שם ד"ה מגילה) ולקרוא בתורה (רבנו חננאל שם; רשב"א וריטב"א שם, על פי ירושלמי מגילה א א, ובשם התוספות; תוספות הרא"ש שם; ר"ן שם) כתקנת-עזרא (ראה ערכו) לקרוא בתורה בשני וחמישי, והקלו עליהם להיות קוראים שם את המגילה בימים אלה שלפני הפורים, ולא יצטרכו לחזור ולהיכנס שם ביום הפורים לשמוע מקרא מגילה בעשרה (ר"ן שם).

• יש מפרשים שבני הכפרים מתכנסים בימי שני וחמישי לעיירות למשפט, לפי שבתי דינים יושבים בעיירות בשני וחמישי כתקנת-עזרא (ראה ערכו. ראה כתובות ב א), ובני הכפרים אינם בקיאים לקרות - את המגילה - וצריכים שיקראנה להם אחד מבני העיר, ולא הטריחום חכמים להתאחר - לחזור (רש"י לר"י מגילה ב א) - ולבוא ביום י"ד (רש"י שם ד"ה אלא), אלא מכיון שבאו לדין קוראים להם את המגילה (ריטב"א שם, בדעת רש"י).

• ויש מפרשים שנקרא יום הכניסה, לפי שבני הכפרים היו מתאספים במקומם לבוא לבית הכנסת בשני וחמישי לקריאת התורה (רמב"ם מגילה א ו; תוספות יבמות יד א ד"ה כז, בשם ר"ח כח; סמ"ג, עשין דרבנן ד; מאירי שם; המכתם שם), ולא היו נכנסים בעיירות לא למקרא מגילה ולא לקריאת התורה, חזקה על בני ישראל שבקיימים הם, אם של עיר, אם של כפר, ושאר הימים לא היו מתקבצים כלל (מאירי שם), אלא היו מתפללים ביחיד ויוצאים למלאכתם (המכתם שם), והקילו להם חכמים לקרוא את המגילה במקומם ביום שמתקבצים בו, ולא יהיו צריכים ביום הפורים להתבטל ממלאכתם (מאירי שם), לפי שהיו עניים וצריכים להשתכר בכל יום (המכתם שם)⁸.

טעם התקנה הטעם שהקלו חכמים על בני הכפרים להקדים קריאת המגילה ליום הכניסה, כדי שיספקו מים ומזון לאחייהם שבכרכים (מגילה ד א; ירושלמי שם), ואין הטעם משום תקנת הכרכים - כדי שיהיו בני הכפרים פנויים ביום הפורים להספיק לבני הכרכים צרכי סעודת פורים (רש"י שם ב א ד"ה כדי, ושם ד ב ד"ה למימרא, לפי פני יהושע שם) - אלא מפני שמספקים להם מים ומזון (גמ' שם ד ב, במסקנא), ושכר הוא להם בשביל שהם מספקים (רש"י שם ד"ה אלא). ונחלקו ראשונים:

עמלק, ראה: פסקי תוספות שם א ט; תוספות הרא"ש שם ב א. 4. אם הירושלמי חלוק על הבבלי וסובר שהיא תקנה מאוחרת יותר, ראה רשב"א וריטב"א שם. 5. ויש הסוברים שנלמדו י"א וי"ב מהכתוב: בְּיָמֵינוּ עָשָׂר נָחוּ בָהֶם הַיְּהוּדִים מְאוֹבְיָהֶם וגו' (אסתר ט כב), ולא נאמר ימים, לרבות שנים אחרים כדוגמתם (רבי שמואל בר נחמני בגמ' שם, ורש"י ד"ה ימים). 6. ויש מפרשים שהכל מתאספים בו לתענית-אסתר (ראה ערכו), ובאים בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנונים (שאלתות סז; רא"ש שם א א, בשם רבנו תם). 7. ויש מן הראשונים שדחה פירוש זה, שהרי שנינו שאם חל י"ד בשני או בחמישי אף כפרים קוראים בו ביום (ראה משנה מגילה שם), ואין מקדימים מאתמול אף על פי שהוא יום הכניסה (תוספות ר"י ופסקיו שם). 8. ולפי זה כתבו ראשונים שבמקום שנהגו להיכנס לבית הכנסת בשעת התפילה ערב ובוקר, קוראים אותה בזמנה (רשב"א שם ה א; פסקי ריא"ז שם א א ו).

יום הכניסה. 1. כב, טורים תז-תיט. 2. חל י"ד ביום שני, אף כפרים קוראים בו ביום (משנה שם ב א), ואין מקדימים ליום חמישי שלפניו, שלא תיקנו לקרוא ביום י' באדר (גמ' שם ד ב), ואף אם חל י"ד בחמישי, שיום שני שלפניו הוא ב"א באדר, קוראים בו ביום (משנה שם ב א), ולא ביום שני שלפניו, שלא תיקנו להקדים מיום הכניסה ליום הכניסה (גמ' שם ד ב). 3. אם הקורא במגילה הוא בן העיר, או בן כפר הקורא בעיר עבור בני הכפר, ראה: רש"י שם ב א ד"ה אלא; רבנו יהונתן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם; אם הקריאה היא רק ביום, או אף בלילה, ראה: רשב"א שם ד א; רא"ש שם א ו; מאירי ור"ן שם ב א; אם מותרים בהספד ותענית ביום זה, ראה משנה שם ה א; באיזה יום מחלקים מתנות לאביונים, ראה: משנה שם; גמ' שם ד ב; ירושלמי שם א א; רמב"ם מגילה ב יד; מאירי שם ה א; באיזה יום סועדים סעודת פורים, ראה גמ' שם ה א, ורבנו חננאל שם ד"ה (ד ב) ירושלמי; מתי קוראים פרשת ויבא

ובביאור הגירסא הראשונה נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שעניינם של עניים נשואות למקרא מגילה כדי לחלק להם מצות פורים ביום קריאתה (רבנו חננאל שם; רי"ף שם; רא"ש), ואם יקראו קודם זמנה ויחלקו להם מצות פורים, לא יהיה להם במה לשמוח בפורים (רא"ש שם), לפי שבזמן הזה, שישראל מיוסרים בדקדוקי עניות, אם יתנו להם מתנות ביום הקריאה, יאכלו אותם ביום זה, ושמחת פורים אינה נוהגת אלא בזמנה, ובטלה לה שמחה, ואין לומר שיקראו ולא יתנו להם עד יום י"ד או ט"ו, לפי שכיון שיראו העניים שקראו שם ולא נתנו להם כלום, מתיישים והולכים למקום אחר, ובטלה מצות מצות פורים מאלה שקראו ביום הכניסה (המאור שם, בשם רבינו אפרים), מה שאין כן בזמן שבית המקדש קיים והשנים כתיקנן בלא יוקר ובצורת, שלא היתה העניות מצויה בהם כל כך (מאירי שם) ¹¹.

• ויש מפרשים בזמן שהשנים כתיקנן, שהשנים מתעברות על פי בית דין, והחדשים מתקדשים בבית דין ושולחים שלוחיהם להודיע אימתי הוקדש ניסן (ראה ערכו), והשלוחים מגיעים עד הפסח לקצה ארץ ישראל (ראה ערך עבור השנה וערך קדוש החודש), אבל בזמן שפסקו כל אלה וישראל נפרדו ולא יגיעו שלוחי בית דין אצלם, הכל צופים למקרא מגילה ואומרים יום י"ד קראו את המגילה ויעשו פסח לסוף שלשים יום של קריאה, ונמצאו אוכלים חמץ בימים אחרונים של פסח (רש"י שם ד"ה בזמן וד"ה אבל; פסקי רי"ד שם; סמ"ג שם).

ובביאור הגירסא השנייה כתבו ראשונים, שלא אמרו שמקדימים ליום הכניסה אלא בזמן שהשנים כתיקנן, שבאותה העת היו ישראל מעמידים דתיהם, ואין באים לידי סכנה (רבנו חננאל שם; רי"ף שם), שהיתה לישראל מלכות (רמב"ם שם), והיתה ידם פשוטה ותקיפה לקיים המצוות בשלימותן (פירוש המשניות לרמב"ם שם), מה שאין כן בזמן הזה שמסתכנים ישראל בדתיהם (רי"ף שם), ואינם יכולים לקיימם אלא בסכנה (רבי אברהם מן החר שם), שהשונאים מתעוררים עליהם כשהם רואים אותם מתמידים בשמחה על נקמתם, לפיכך תיקנו להם שלא לפרסם בשמחה יותר מן הראוי, ודיה בשעתה (מאירי שם), שחששו שאם יקראו בכל הזמנים הללו, יתפרסם הדבר הרבה, ושמה יגזרו עליהם שמד לבטל קריאתה, שכיון שאין הקדמה זו של בני הכפרים חיוב, אלא שהקלו עליהם אם ירצו להקדים, מוטב שלא יקדימו ולבטל מהם תקנה, משתבוא כל המצוה לידי ביטול (ריטב"א שם) ¹².

• יש מפרשים שמספקים להם מים ומזון ביום פורים, ואם יקראו בי"ד יהיו טרודים בהליכה וחזרה וימנעו משמחת פורים, אבל כשקוראים ביום הכניסה, כשיגיע הפורים מספקים מים ומזון בזמן קריאת המגילה, וחוזרים למקומם ועושים שמחה שלהם (ריטב"א שם), ומכל מקום מטעם זה לבד, כל שיקראו לפני י"ד די בכך, כדי שיהיו פנויים ביום י"ד, אבל חכמים קבעו להם זמן קבוע ביום הכניסה, לפי שהוא יום הבטלה שלהם, שנכנסים לדין או לקריאת התורה (ריטב"א שם ב א).

• ויש מפרשים שמספקים מים ומזון היינו ביום הכניסה (רשב"א שם ד ב; ריטב"א שם, בשם אחרים; רי"ן שם ב א) כל השנה כולה, שכן דרך בני העיירות שמתפרנסים מבני הכפרים (רי"ן שם), והקלו להם לקרוא בשעת כניסתם, כדי שלא יטרחו בקריאתה ביום פורים ויתבטלו מסעודתם (רשב"א שם ד ב; ריטב"א שם בשם אחרים) ⁹.

במקום שאין לא נאמר דין זה אלא במקום שנכנסים בשני נכנסים בשני ובחמישי, אבל מקום שאין נכנסים בשני ובחמישי - שהקדמה זו אינה קולא לכפרים (רש"י שם ב ב ד"ה אבל) - אין קוראים אותה אלא בזמנה (משנה שם ה א; רמב"ם מגילה א ח).

בזמן הזה

דין זה שהכפרים מקדימים ליום הכניסה, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שנוהג אף בזמן הזה (רבי עקיבא, לפי רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, במגילה ב א).

• ויש אומרים שאינו נוהג בזמן הזה (חכמים בגמ' שם, למסקנת הגמ'), שאינו אלא שהשנים כתיקנן וישראל שרויים על אדמתם - היינו בזמן שבית המקדש קיים (שאלתות סז; סמ"ג, עשין דרבנן ד; לבוש או"ח תרפ"א) - אבל בזמן הזה, אין קוראים אותה אלא בזמנה (רבי יהודה בגמ' שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רא"ש שם א א; רמב"ם מגילה א ט; סמ"ג שם; טור שם; לבוש שם) ¹⁰.

ונחלקו הגירסאות:

• יש גורסים שאין קוראים אותה אלא בזמנה, הואיל ומסתכלים בה (חכמים ורבי יהודה בגמ' שם, לגירסתנו).

• ויש גורסים שאין קוראים אותה אלא בזמנה, הואיל ומסתכנים בה (חכמים ורבי יהודה בגמ' שם, לגירסת רבנו חננאל שם ב ב ד"ה (ב א) מגילה, בשם גאון; רי"ף שם ב א, ורא"ש שם, בשם יש גורסים).

הסובר שניתן לסמוך על דעה זו בשעת הדחק (המאור שם). ¹¹ ויש המפרש כעין זה, שבזמן הזה שהנותנים מועטים והעניים מרובים, כשקוראים אותה שלא בזמנה אין שמחת היום עליהם ומתנותיהם מועטות, ואין עיניהם של עניים תלויות למתנות יפות אלא בי"ד וט"ו, לפיכך אין קוראים אותה אלא בזמנה (השגות הראב"ד על הרי"ף שם). ¹² על המפרש בים והיוצא בשיירה ואינו מוצא מגילה להוליד עמו, שנחלקו ראשונים אם יקראנה בברכה בי"ג או בי"ב או בי"א, אף בזמן הזה, ראה ערך מקרא מגילה.

⁹ ויש מן הראשונים שכתב שעיקר הטעם שכפרים מקדימים ליום הכניסה הוא מה שאמרו שבשני וחמישי נכנסים בני הכפרים לעיירות לדין או לקריאת התורה (ראה לעיל), אלא שמשום כך לא היו נכנסים אלא השרידים בלבד (ראה סנהדרין צב א), אבל כשיש להם לספק מים ומזון כולם מתאספים ומוכנים להיכנס ביום קריאת התורה (רשב"א שם ב א). ¹⁰ אך יש מהראשונים הסובר להלכה כדעה הראשונה, וכתב שעל זה סומכים לקרוא לאנוסים ולבחורים מבעוד יום בי"ג (כתוב שם לראב"ד שם ה א); ויש מהראשונים

יום הכּפּוּרִים¹

יום העשירי לחדש תשרי, שהוא יום שבתון ותענית, ותשובה וכפרה²

הפרקים:

- גדרו וקביעותו
- איסורו במלאכה
- מצות העינוי
- איסור אכילה ושתייה
- איסור רחיצה
- איסור סיכה
- איסור נעילת הסנדל
- איסור תשמיש המטה
- התשובה וכפרת היום
- בתורת מועד ומקרא קדש
- התפילות, ומנהגי היום
- יום טוב שני
- מוצאי יום הכפּוּרִים

גדרו וקביעותו

יום העשירי לחודש תשרי נקבע לישראל ליום כפרה, שנאמר: **בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בָּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ וְגו'** ביום הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לַטֹּהַר אֲתֶכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם (ויקרא טז כט - ל), והוא נקרא בתורה "יום הכפּוּרִים", שנאמר: **אֵף בָּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה יוֹם הַכִּפּוּרִים הוּא** (שם כז), ונאמר: **כִּי יוֹם כִּפּוּרִים הוּא לְכַפֵּר עֲלֵיכֶם** (שם כח).

שמותיו יום הכפּוּרִים נקרא בתורה אף בשם "שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן" (ויקרא כג לב, ושם טז לא); מועד (ויקרא כג ד, ראה ערכין י ב); "יום ה'" (יואל ב יא. ראה פסיקתא דרב כהנא, פיסקא כה (שובה)). בלשון חכמים יש שיום הכפּוּרִים נקרא "יומא רבה" (היום הגדול. ראש השנה כא א), וכן נקרא בשם "עָשׂוֹר" (רמב"ם שביתת עשור א ב), ו"יום צום" (משנה מנחות ק ב; רמב"ם תפילה ב ח). ובשנת היובל נקרא יום הכפּוּרִים בשם ראש השנה (יחזקאל כז א).

מהותו • יום הכפּוּרִים הוא זמן תשובה לכל (רמב"ם תשובה ב ז. ראה ערך תשובה, וראה להלן התשובה וכפרת היום). ואמרו שאין לו לשטן רשות להשטין ביום הכפּוּרִים (יומא כ א, ורי"ח שם, וראה נדרים לב ב).

בטעם שנקבע יום העשירי לחודש תשרי להיות יום הכפּוּרִים, אמרו במדרש שביום זה ניתנו לוחות אחרונות (ראה תענית ל ב, ובבא בתרא קכא א), והיו ישראל שרויים בתפילה ובתענית, ובו ביום נאמר לו למשה: סלחתי כדברך, ונתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל בשמחה (רש"י שמות לג יא, ודברים ט יח, וראה שמות לא יח), וקבעו הקדוש ברוך הוא להיות יום סליחה ומחילה לדורות (תנחומא (ורשא) כי תשא לא. וראה תוספות בבא קמא פב א ד"ה כדי).

• יום הכפּוּרִים הוא יום חיתום הדין, שאדם נידון בראש השנה, וגזר דין שלו נחתם ביום הכפּוּרִים (ראה להלן. ראש השנה טז א). ואמר ר' כרוספדאי אמר ר' יוחנן שבני אדם הבינוניים, שאינם צדיקים גמורים ולא רשעים גמורים, ולפיכך אינם נכתבים ונחתמים לאלתר בראש השנה, הרי הם תלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכפּוּרִים, זכו נכתבים לחיים, לא זכו נכתבים למיתה (ראש השנה טז ב; רמב"ם תשובה ג ג³). וביום הכפּוּרִים הקדוש ברוך הוא יושב על כסא דין, וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו (ראש השנה לב ב).

• יום הכפּוּרִים אסור בעשיית מלאכה (ראה להלן: איסורו במלאכה).
• חייבים להתענות ביום הכפּוּרִים, ואסור באכילה ובשתייה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה (ראה להלן).
• יום הכפּוּרִים נתייחד משאר ימים אף בעבודת בית המקדש, שמלבד תמידים ושאר עבודות הנוהגות בכל יום (ראה ערך עבודה (במקדש)), ומלבד מוספי היום (ראה ערך מוסף), יש ביום הכפּוּרִים עבודות המיוחדות ליום זה, והן: מעשה פר החטאת - ואיל העולה - של כהן גדול; שני שעירים של ציבור, שאחד מהם הוא חטאת והשני שעיר-המשתלח (ראה ערכו); הקטרת הקטורת (ראה ערכו) בבית קדש-הקדשים (ראה ערכו). רמב"ם עבודת יום הכפּוּרִים ב א). על פרטי עבודת בית המקדש ביום הכפּוּרִים, סדרה ושאר דיניה, ראה ערך עבודת יום הכפּוּרִים.
על המצוה לאכול בערב יום הכפּוּרִים, ועל שאר דיניו ומנהגיו של אותו היום, ועל ההכנות ליום הכפּוּרִים שבאותו היום, ראה ערך ערב יום הכפּוּרִים.

איסורו במלאכה

• עשיית מלאכה ביום הכפּוּרִים אסורה היא מן התורה בלא תעשה, שנאמר: **וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ** (ויקרא טז כט; שם כג כח, לא; במדבר כז ז. ראה ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה שט, וספר החינוך שטו).
עבר ועשה מלאכה ביום הכפּוּרִים במזיד חייב כרת (משנה מגילה ז ב; משנה כריתות ב א; רמב"ם שביתת עשור א א), ואם עשה מלאכה ביום הכפּוּרִים בשוגג, הרי זה חייב חטאת (ראה ערך חייב קרבנות. משנה כריתות שם; רמב"ם שביתת עשור א א).
• הוצאה מרשות לרשות, לדעת רפרם אין חייבים עליה ביום הכפּוּרִים (יומא סו ב). ואמרו שדברי רפרם בדותא הם (כריתות יד א). להלכה פסקו ראשונים שיש איסור הוצאה ביום הכפּוּרִים (רי"ח יומא סו ב; רמב"ם עירובין ח ד; טוש"ע או"ח תטז ד). ויש מהראשונים שנראה מדבריו שלהלכה אין איסור הוצאה ביום הכפּוּרִים (ב"ח או"ח תריא, והגר"א או"ח תטז ד, בדעת רש"י שבת קב א ד"ה אף).
• איסור תחומים (ראה ערכו) נוהג ביום הכפּוּרִים (ראה ברייתא עירובין ל ב, ורי"ף ורא"ש ביצה יב א; רמב"ם עירובין ח ד; טוש"ע או"ח תטז ד).
• מותר לפצוע אגוזים ביום הכפּוּרִים מן המנחה ולמעלה (שבת

השנה שם), אבל לחיי העולם הזה כל אדם נידון בראש השנה ונחתם ביום הכפּוּרִים (הגר"א או"ח תקפב בסופו), ויש מפרשים דברי ר' יוחנן בדין העולם הזה (ראה רמב"ם שם; רמב"ן ריש שער הגמול), וחיים ומיתה שהזכיר ר' יוחנן, אין הכוונה לחיים ומיתה ממש, אלא השכר והגמול הטוב נקרא חיים, וכל העונשים שבעולם הזה נקראים מיתה (רמב"ן שם ורשב"א וריטב"א ראש השנה

יום הכפּוּרִים. 1. כב, טורים תכ-תקעד. ראה גם ערכים: עבודת יום הכפּוּרִים; ערב יום הכפּוּרִים; פר יום הכפּוּרִים; שעיר המשתלח; שעירי יום הכפּוּרִים. 2. ראה ערך תשרי וערך תשובה. 3. יש מן הראשונים שמפרשים דברי ר' יוחנן בדין שדנים את האדם לאחר מותו, אם יזכה לחיי העולם הבא שהוא קיים לעולם, או שיאבד מן העולם הבא ויהא בגיהנום (תוספות ותוספות ישנים ראש

שיעור שתיה ביום הכפורים, לחייב כרת ומלקות וחטאת, נחלקו בו תנאים: בית שמאי אומרים ששיעורה רביעית (ראה ערכו), ובית הלל אומרים ששיעורה מלא-לוגמיו (ראה ערכו), ר' יהודה בן בתירא אומר כדי גמיעה (יומא פ א). הלכה כבית הלל (בה"ג יום הכפורים; רמב"ם שביתת עשור ב א; טושי"ע או"ח תריב ט).

טעימה (ראה ערכו) בלי לבלוע כלל, יש מן הראשונים שכתבו שהיא מותרת ביום הכפורים (תשובות הגאונים שערי תשובה שכד; רשב"ץ ברכות יד א), והרבה ראשונים כתבו שהטעימה אסורה ביום הכפורים (רא"ש תענית א טו; טושי"ע או"ח תקסז א), ואפילו דברים שאינם ראויים לאכילה, כגון ללעוס עצי בשמים ועץ מתוק, אסור (רמ"א בשו"ע או"ח תקסז ג, ושם תריב ו), שכשלוש טעם (משנה ברורה תריב ס"ק יח).

אכילה שאין בה הנאת גרון אלא הנאת מעים בלבד, שאינה חשובה אכילה (ראה ערך אכילה), אף ביום הכפורים אין חייבים עליה (אגלי טל מלאכת טוחן סב; שו"ת מחזה אברהם קכט; אחיעזר ג סא), ולפיכך הכורך מאכל בסיב ובלעו פטור - אבל אסור מדרבנן - שלא נהנה גרונו (שו"ת כתב סופר או"ח קיז; מנחת חנוך שיג ב), והוא הדין לניזון על ידי צינור המחובר לצוארו למטה מבית הבלעיה (עמק שאלה או"ח יז; שו"ת מחזה אברהם שם), וכל שכן הניזון על ידי צינור המחובר למעיו, שאין בזה שם אכילה כלל (שו"ת מהרש"ם א קכג; אחיעזר שם).

חולה שאכל כדי צרכו⁴, אסור לו לאכול עוד, ואין אומרים שכיון שהותר לו היום באכילה יאכל ככל שירצה (המאורות יומא פב א; רבנו מנחם שביתת עשור ב ח; משנה ברורה תריז סק"ז).

איסור רחיצה

דברי האיסור • אסור לרחוץ ביום הכפורים (ראה לעיל: מצות העינוי), ואסור לרחוץ מקצת גופו ככל גופו (ברייתא יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג א; טור או"ח תריג), ואפילו אצבע קטנה אסור להושיטה במים (פסחים נד ב; רמב"ם שם; טושי"ע תריג א), והוא הדין בשאר משקים (מעשה רקח שביתת עשור שם).

• היה מלוכלך בטיט או בצואה, רוחץ כדרכו ואינו חושש (יומא שם; רמב"ם שביתת עשור ג ב; שו"ע תריג א), מקום המלוכלך בלבד (רמב"ם שם ומגן אברהם או"ח שם סק"א), ויכוין שאינו רוצה ליהנות מרחיצה זו, אלא להעביר הלכלוך בלבד (משנה ברורה תריג סק"א).

• ההולך לצורך מצוה, עובר עד צוארו במים ואינו חושש (רמב"ם שביתת עשור ג ו; טושי"ע או"ח תריג ח). וכן ההולך לשמור את פירותיו, מותר לו לעבור במים עד צוארו (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג ו; טושי"ע תריג ח). העובר במים באופן המותר, לא יוציא את ידו מתחת שפת חלוקו (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג ו; טושי"ע או"ח תריג ח).

• המלך (ראה ערכו) והכלה - בתוך שלושים יום לחופתה (יומא עז ב) - נחלקו תנאים אם רוחצים את פניהם (יומא עז ב. וראה שם עז ב), המלך לפי שדרכו ושבתו להיות נאה (יומא עז ב, ורש"י שם עז ב), והכלה, שצריכה נוי כדי שלא תתגנה על בעלה (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג א). הלכה שרוחצים (רמב"ם שביתת עשור ג א;

קטו א; רמב"ם שביתת עשור א ג; טושי"ע או"ח תריא ב) לצורך אכילת הלילה (טור שם), אף על פי שבשבת אסור לעשות כן לצורך מוצאי שבת, משום הכנה מקודש לחול (ראה ערך הכנה), ובלבד שאין במעשיו משום מלאכה (ראה מאירי שבת שם, ודרכי משה או"ח שם).

• כל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביום הכפורים (רמב"ם שביתת עשור א ב).

מצות העינוי

יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובניעילת הסנדל ובתשמיש המיטה (משנה יומא עג ב; רמב"ם שביתת עשור א ד-ה; טושי"ע או"ח תריא א), שנאמר: תַּעֲנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם (ויקרא טז כט).

הרחת בשמים ביום הכפורים, יש מן האחרונים שכתבו שהיא מותרת, שאינה בכלל חמשת העינויים האסורים (מגן אברהם מו סק"ח, ושם תריב סק"ד; חיי אדם קמד לב; משנה ברורה שם ס"ק יח); ויש חולקים ואוסרים (שלי"ה תענית קסג ע"ב, והובא במגן אברהם או"ח מו סק"ח; כף החיים או"ח תריב לג בשם אחרונים).

וכל הצם ביום הכפורים קיים מצות עשה (ספר המצוות לרמב"ם עשה קסד; סמ"ג עשין לב; ספר החינוך שיג), וכל האוכל או שותה בו, הרי זה ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה (רמב"ם שביתת עשור א ד), שנאמר: כִּי כָל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תַעֲנֶה בַּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה וְנִכְרְתָה מֵעַמִּיָּהּ (ויקרא כג כט).

אכל ושתה במזיד, אם התרו בו למלקות הרי זה לוקה (משנה מכות יג א; רמב"ם סנהדרין יט א אות יא), ואם אכל או שתה בשוגג, הרי זה חייב חטאת (ראה משנה יומא פא א; משנה כריתות ב א; רמב"ם שביתת עשור א ד).

אין ענוש כרת אלא האוכל ושותה בלבד (יומא עד א; רמב"ם שביתת עשור א ה; טושי"ע או"ח תריא א), ואם רחץ, או סך, או נעל, או בעל - מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שביתת עשור א ה).

ונחלקו ראשונים: יש סוברים שכל שאר העינויים, חוץ מאכילה ושתיה, אין חיובם אלא מדרבנן (תוספות יומא עז א ד"ה דתן; שו"ת הרשב"א ד רפד, והובא בבית יוסף יו"ד קכג; טור או"ח תריא); ויש חולקים וסוברים שחיובם מן התורה (שאלות קסז; רש"י יומא פא ב ד"ה תשבתו; לבוש ומגן אברהם פרי חדש או"ח תריא). כתבו אחרונים שלמעשה יש להחמיר כדעת הסוברים שכל העינויים מן התורה, ולפיכך יש להחמיר בספק (משנה ברורה שם סק"א).

ליל יום הכפורים כיומו לעינוי (ראה יומא פא א; רמב"ם שביתת עשור א ו; טושי"ע או"ח תריא א).

איסור אכילה ושתיה

יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה (ראה לעיל: מצות העינוי). שיעור אכילה ביום הכפורים, לענין חיוב כרת ומלקות וחטאת, הוא ככותבת (ראה ערכו) - פרי התמר היבש (הערוך ערך כותבת) - הגסה (יומא עג ב; רמב"ם שביתת עשור ב א; טושי"ע או"ח תריב א,ה, וראה ערך כותבת), אבל אם אכל פחות משיעור זה אינו חייב עליו (רמב"ם שם ג; טושי"ע שם ה).

ביום הכפורים ראה ערכים: יולדת; מעוברת; מנקת. על חולה שאין בו סכנה, שמותר לו לתחילה לאכול ביום הכפורים אוכלים שאינם ראויים לאכילה, כשם שמותר לו לאכול שאר מאכלות אסורים כשאינם ראויים לאכילה, ועל

שם). 4. על חולה (ראה ערכו) שיש בו סכנה, שאם צריך הוא לאכול מאכלים אותו ביום הכפורים כל צרכו, ועל הדרך בה קובעים לגבי כל חולה וחולה אם הוא מסוכן וצריך להאכילו, ראה ערך חולה. על דיני מעוברת ויולדת ומינקת

בזמנה מצוה (ראה ערך טבילה), אבל לסוברים שאינה מצוה, אין טובלים ביום הכפורים אפילו טבילה בזמנה (ראבי"ה תקלא; טור או"ח תריג בשם ר"ת), ויש שכתבו שחייבי טבילות טובלים ביום הכפורים לדברי הכל (תוספות שבת קכא א, וביצה יח ב), ואפילו טבילה שאינה בזמנה (תוספות ישנים ותוספות הרא"ש יומא פח א).

• בזמן הזה שאין לנו טהרה מטומאת מת, כתבו ראשונים שכל חייבי טבילות לא יטבלו ביום הכפורים, לפי שאין הטבילה מטהרתם מטומאת מת שהכל טמאים בה (רי"צ גיאת א עמ' נב; טור או"ח תריג).

• נדה, שטובלת כדי ליטהר לבעלה, נחלקו ראשונים: יש מתירים (אור זרוע נדה י; שבלי הלקט פו בשם ר"א כץ), ויש אוסרים (תוספות ביצה יח ב בשם ר"י; שו"ת מהרי"ל טו ב; שו"ע תריג יב). אשה הלובשת לבנים לספירת שבעה נקיים, כתבו אחרונים שמותרת לרחוץ מעט בין ירכותיה (מגן אברהם תריג ס"ק יג; משנה ברורה שם).

• בעל-קרי (ראה ערכו), בזמן שנהגה תקנת עזרא שבעל קרי אסור בתפילה עד שיטבול, טובל לצורך התפילה, ואם ראה קרי לאחר שכבר התפלל תפילת נעילה, נחלקו תנאים בדבר (יומא פח א ורש"י). בזמן הזה, שבטלה תקנת עזרא ובעל קרי מותר בתפילה אפילו לא טבל לקריו (ראה ערך בעל קרי), נחלקו ראשונים ברואה קרי ביום הכפורים: יש אוסרים לו לטבול (רמב"ם שביתת עשור ג; טוש"ע או"ח תריג יא); ויש מתירים (שבלי הלקט שטו). להלכה כתבו הפוסקים שאף מי שרגיל לטבול בשאר ימות השנה לקריו, לא יטבול ביום הכפורים (שו"ע או"ח תריג יא; לבוש שם יב; שו"ע הרב שם יט; חיי אדם קמה טז).

איסור סיכה

יום הכפורים אסור בסיכה (ראה לעיל: מצות העינוי), ואסור לסוך מקצת גופו ככל גופו (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג ט; טוש"ע תריד א).

סיכה האסורה ביום הכפורים, אסורה אף כשאינה של תענוג (ירושלמי מעשר שני ב א, שבת ט ד, יומא ח א; רמב"ם שביתת עשור ג ט; טוש"ע תריד א); ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שסיכה שאינה לתענוג מותרת ביום הכפורים (תוספות יומא עז ב ד"ה מנין).

סיכה להעברת הלכלוך, יש סוברים שמותרת לדברי הכל (ראה ב"ח תריג וט"ז שם סק"א).

החולה - אף על פי שאין בו סכנה - או מי שהיו לו חטטים בראשו, סך ביום הכפורים כדרכו ואינו חושש (יומא עז ב; רמב"ם שביתת עשור ג ט; טוש"ע תריד א).

סיכה שאינה בשמן, אלא בשאר דברים, כגון חלב, יש מן הראשונים שלדעתם הרי זו מותרת ביום הכפורים, שאין אסורה אלא סיכה בשמן (מחזיק ברכה תריד א, בשם ר"ת בתוספות נדה לב א ד"ה וכשמן); ויש מן הראשונים שחולקים ואוסרים הסיכה אף בשומן וחלב (מעשה רקח שביתת עשור ג ט).

איסור נעילת הסנדל

יום הכפורים אסור בנעילת הסנדל (ראה לעיל: מצות העינוי), ואסור לנעול סנדל אפילו ברגלו אחת (רמב"ם שביתת עשור ג ז; סמ"ג ל"ת סט).

דבר שאינו מנעל, אלא שהנועל אותו מתענג בנעילתו נחלקו בו אמוראים (יבמות קב ב, ויומא עח ב). להלכה כתבו ראשונים שמותר (רי"צ גיאת א נד; המנהיג צום כפור ו). ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שכל שאין קושי הארץ מגיע לרגליו, הרי זה אסור (ראה

טוש"ע או"ח תריג ז). וכתבו אחרונים שבזמן הזה, שהחתן מצוי בבית הכנסת כל היום, אין נוהגים היתר בדבר (חיי אדם קמה טו, הובא במשנה ברורה תריג ס"ק כו), והכל לפי הענין והזמן (כף החיים שם אות מח).

• חולה אף על פי שאינו מסוכן, מותר לו לרחוץ כדרכו (רמב"ם שביתת עשור ג ב; רמ"א תריג ט), אלא שכתבו אחרונים שנהגו להחמיר בדבר (מהרי"ל יום הכפורים; רמ"א שם ד). מן האחרונים יש שחולקים על כל זה, ולדעתם לא הותרה רחיצה אלא בחולה שיש בו סכנה (הגר"א תריג ב).

נטילת ידיים עשה צרכיו, שבשאר ימות השנה צריך לרחוץ ידיו במים (ראה ערך נטילת ידיים), יש מן הראשונים שכתבו שביום הכפורים אסור לו לרחוץ אותן (ראה מאירי יומא עז ב, ורבנו מנחם שביתת עשור ג ב, בדעת רמב"ם). ורבים מתירים למי שעשה צרכיו לרחוץ את ידיו (רי"צ גיאת א עמ' נב; ראבי"ה תקלא). יש שכתבו שרשאי הוא בכך דוקא אם נפנה לגדולים - ויש סוברים שאף בגדולים דוקא אם קינח (טוש"ע או"ח תריג א), אלא שכתבו אחרונים שהדברים אמורים דוקא בשעה שאינו רוצה להתפלל, אבל כשרוצה להתפלל, כיון שלתפילה אפילו אם לא קינח צריך ליטול את ידיו (ראה ערך תפלה), הרי זה נוטל את ידיו ואינו חושש, ואף על פי שלא קינח (שו"ע שם א) - או שנפנה לקטנים ושפשף הניצוצות שניתזו (אור זרוע יום הכפורים רעז; טוש"ע שם), ויש סוברים שאפילו לא שפשף, אלא שנגע במקום הטינופת, הרי זה נוטל את ידיו (שו"ת מהרי"ל וייל קצב). ויש סוברים שאף לאחר שנפנה לקטנים מותר לו ליטול את ידיו לתפילה, ואפילו אם לא שפשף (תוספות ישנים יומא עז ב, וסמ"ג ל"ת סט, בשם ר' יהודה ועוד; דרכי משה תריג א).

הנוטל את ידיו לאחר שעשה צרכיו, לסוברים שמותר הוא בכך, יש שכתבו שרוחץ הוא כדרכו (סמ"ק מ' רכא) בלא שינוי (הפרנס רעז); יש שכתבו שאינו רוחץ אלא את ראשי אצבעותיו (טור או"ח תריג; מטה משה תתנא); ויש שכתבו שרוחץ עד סוף קשרי אצבעותיו (שו"ע תריג א).

נטילת-ידיים (ראה ערכו) שחרית, אם מותרת היא ביום הכפורים, נחלקו ראשונים: יש אוסרים (רמב"ם תפלה ז ח; הגר"א או"ח תריג סק"ב), ולתפילה מקנה את ידיו בכל דבר המנקה (כסף משנה תפלה שם); ויש חולקים ומחייבים ליטול ידיים ביום הכפורים בשחרית (שו"ת מהרי"ל וייל קצב; טוש"ע או"ח תריג ב), וצריך לזהר שלא יתכוין להנאת רחיצה אלא רק להעביר רוח רעה מעל הידים (הגהות מיימוניות שביתת עשור ג ב; רמ"א תריג ב). לסוברים שנוטל ידיו שחרית, יש שכתבו שאינו מותר ליטול אלא את ראשי אצבעותיו (שבלי הלקט; מטה משה תתנא); יש שכתבו שנוטל עד סוף קשרי אצבעותיו (רבנו ירוחם אדם ז ב; שו"ע תריג ב); ויש שכתבו שנוטל כדרכו בלא שינוי (הפרנס רעז), עד מקום חיבור היד לזרוע (מהרי"ל יום הכפורים).

נטילת ידיים קודם שאר התפילות, לסוברים שתקנו נטילת ידיים לכל תפילה ותפילה (ראה ערך נטילת ידיים וערך תפלה), הרי זו רחיצה של מצוה, שמותרת לסוברים שרחיצת מצוה לא נאסרה (ראה שער הציון תריג ח), אלא שלהלכה כתבו אחרונים שיש לחוש לדעת הסוברים שלא תקנו נטילת ידיים לכל תפילה ותפילה (משנה ברורה שם סק"ה).

טבילה כל חייבי טבילות טובלים כדרכם ביום הכפורים (יומא פח א; רמב"ם שביתת עשור ג ב. ראה ערכים: זב; זבה; מצורע; בועל-נדה; טמא-מת; נדה; יולדת). ונחלקו ראשונים: יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא בטבילה כשהיא בזמנה, ולסוברים טבילה

(ראה ערך נדה. אגודה פסחים נב בשם רבנו שמחה; שו"ע או"ח תרטו א), ולא יישן במטה אחת עמה (הגהות מרדכי מועד קטן הלכות ט' באב; שו"ע שם), אפילו שניהם לבושים (חיי אדם קמה כב; משנה ברורה תרטו סק"ב), ולא ירבה עמה בדברים (מהרי"ל ערב יום הכפורים; מגן אברהם או"ח שם סק"א), ויש לנהוג עמה ככל הרחקות הנדה (ראה ערך נדה. מגן אברהם שם).

ביום, יש מן האחרונים שכתבו שמותר ליגע באשתו, שאין בו חשש תשמיש, ואימת היום עליו, ודוקא בליל יום הכפורים אסורה הנגיעה בה (ט"ז או"ח תרטו סק"א), אבל ראשונים אוסרים אף ביום (מהרי"ל ערב יום הכפורים).

הרואה קרי ביום הכפורים ידאג כל השנה כולה (יומא פח א; טושי"ע או"ח תרטו ב. וראה קרבן נתנאל על הרא"ש יומא ח כא אות מ, תיקונים שעליו לעשות), ואם עלתה לו שנה ולא מת, מובטח לו שהוא בן עולם הבא (יומא שם; טושי"ע שם), וסימן טוב הוא לו, שירחמו עליו מן השמים (תוספות ישנים שם), ועוד אמרו שעתיד הוא שיאריך ימים ויראה בנים ובני בנים (יומא שם).

התשובה וכפרת היום

יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל (רמב"ם תשובה ב ז), לפיכך חייבים הכל - בין איש ובין אשה (יראים השלם רסג, במצוות וידוי) - לעשות תשובה (רמב"ם שם), ולהתוודות ביום הכפורים (בה"ג יום הכפורים; רמב"ם שם), שנאמר: **מָלַל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ** (ויקרא טו ל), והטהרה אשר בידני היא התשובה ותיקון המעשים (שערי תשובה לרבינו יונה ד יז), והרי זו מצות עשה מן התורה, להעיר האדם את רוחו לחזור בתשובה ביום הכפורים (שערי תשובה ב יד), ואף על פי שמצוות התשובה נהגת בכל עת (ראה ערך תשובה), החיוב נוסף ביום הכפורים (שערי תשובה ד יז).⁵

יום הכפורים נאמר בו: **כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטָהָר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם** (ויקרא טו ל), שהיום עצמו מכפר (ראה יומא פח ב; רמב"ם תשובה א ג).

הכפרה שיום הכפורים מכפר, נחלקו תנאים אם תלויה היא בתשובה (יומא פח ב, ושבוועות יג א, וירושלמי יומא ח ז). והלכה שיום הכפורים אינו מכפר אלא על השבים (רמב"ם תשובה א ג, ושגגות ג י; רמ"א או"ח תרו ז).

עבירות חמורות, שתשובה אינה מכפרת עליהן, אלא תולה - להגן עליו מן היסורים (ר"י מלוניל יומא פח ב) - בלבד, יש מהן שיום הכפורים גומר כפרתן (ראה משנה יומא פח ב, וראה להלן), כגון העובר על לא תעשה, וכן כרת ומיתה בידי שמים ומיתה בית דין, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר (יומא פו א). ר' ישמעאל חולק, ולדעתו אם עבר על כריתות ומיתות בית דין - במזיד (פירוש המשניות לרמב"ם יומא פח ב) - ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולים, ויסורים ממרקים (יומא שם), וכן הלכה (רמב"ם תשובה א ד; רא"ש יומא ח יז); ויש שכתבו שאין הלכה כר' ישמעאל, אלא תשובה ויום הכפורים מכפרים כפרה גמורה אף על החמורות (האשכול (רצ"א) מועדים (ירושלים תשמ"ו) יום הכפורים עמ' מא, וראה נחל אשכול שם הערה 12 - 14).

רמב"ם שביתת עשור ג ז), וכתבו אחרונים בדעתם שלענין יום הכפורים כל שרגילות לצאת בו, ואינו מרגיש שהולך יחף, הרי זה אסור, שכשהולך בו אינו מתענה, והרי זה חשוב מנעל (שו"ת פנים מאירות ב כח), וכתבו שמטעם זה יש לאסור מנעל העשוי מלבד קשה וצורתו כמנעל, ויש לו עקב, לפי שאם נועל מנעל זה נמצא שאינו מתענה (פנים מאירות שם, וראה משנה ברורה תריד סק"ה שאין למחות ביד המקילים). ויש שכתבו שהאיסור בכל דבר שאינו מתענה, לדעת ראשונים אלו, אינו אלא מדרבנן (שו"ת מהר"ם שיק או"ח שטז).

איסור נעילת הסנדל, תלוי גם בחומר ממנו הוא עשוי, שאם הסנדל והמנעל הם של עור, ודאי אסור לנועלם ביום הכפורים (ראה יבמות קב ב; טושי"ע או"ח תריד ב). היה הסנדל והמנעל של עץ, נחלקו בו תנאים ואמוראים (יומא עח ב, ראה משנה שבת סה ב לענין שבת, ויבמות קא א לענין חליצה). לסוברים שמנעל של עץ פסול לחליצה (ראה ערך חליצה), כתבו ראשונים שמותר לנועלו ביום הכפורים (רמב"ן במלחמות יומא שם), וכן כתבו ראשונים להלכה שמותר לנועל ביום הכפורים כל מנעל שאינו של עור (שבלי הלקט שיד; טושי"ע או"ח תריד ב). ויש מן הראשונים שכתבו להלכה שמנעל של עץ אסור ביום הכפורים (רבנו ירוחם נתיב ז חלק בשם יש מי שאוסר, ושמעולם לא ראה מי שנהג בו היתר).

סנדל של שעם, וכן סנדל של כפות תמרים ושל עשבים, אינם בכלל מנעל (יומא עח ב). להלכה כתבו ראשונים שמותר לנועל סנדל של שעם ושל גמי (רמב"ם שביתת עשור ג ז. וראה ט"ז או"ח תריד סק"א, שאין להחמיר במקום הצורך). ויש מן הראשונים שכתבו להלכה שאסור לנועל סנדל של שעם (ראה בעל המאור יומא עח ב, והעיטור יום הכפורים (הוצ' רמ"י ח"ב דף קז ע"א)).

מותר לאדם לכוון בגד על רגליו ביום הכפורים ולצאת בו (יומא עח ב, ויבמות קב ב; רמב"ם שביתת עשור ג ז).

יולדת וחולה יולדת כל שלשים יום (רמב"ם שביתת עשור ג ח; טושי"ע תריד ג) - תנעל את הסנדל, דברי ר' אליעזר (יומא עג ב), מחמת הצינה (יומא עח ב) שהיא קשה לה (רש"י יומא עג ב), וחכמים אוסרים (משנה שם). הלכה כר' אליעזר (רמב"ם שם; טושי"ע שם). ויש שפסקו כחכמים (ר"צ גיאת ח"א עמ' נה בשם רבנן קשישי; פסקי ר"ד יומא עח ב, הובא בשב"ח שיד).

חולה (ראה ערכו), לדעת ר' אליעזר מותר הוא בנעילת הסנדל, אף על פי שאין בו סכנה (רמב"ם שביתת עשור ג ח; שו"ע תריד ג, וראה משנה ברורה שם ס"ק יב), כשהצינה קשה לו (לבוש שם ג; שו"ע הרב שם ח).

מקום שמצויים בו עקרבים ושאר בעלי חיים הנושכים, מותר לנועל שם סנדל, כדי שלא ישכנו (יומא עח ב, ורש"י שם; רמב"ם שביתת עשור ג ח; טושי"ע תריד ד). ונחלקו ראשונים: יש שכתבו שאינו מותר בסנדל של עור, אלא רק בסנדל של שאר מינים (שאילתות קסח; בה"ג יום הכפורים), ויש שכתבו שהותר אף בנעילת סנדל של עור (רשב"א יבמות קב ב).

איסור תשמיש המטה

תשמיש המטה אסור ביום הכפורים (ראה לעיל: מצות העינוי). יתרחק אדם מאשתו ביום הכפורים שלא ליגע בה כאילו היא נדה

תשובה. על החיוב להתוודות ביום הכפורים, ועל נוסח הוידוי וזמנו, ראה ערך ודוי.

האוסרים אכילה זו, ראה ערך חולה. 5. על מצות התשובה ודיניה, ראה ערך

מוסיפים שאף קידוש היום בכסות נקיה - שחייבים בו מן הכתוב לְקַדֹּשׁ ה' מְכַבֵּד (ראה להלן) - הרי זה בכלל קריאת "מקרא קדש" (רש"י ויקרא כג לה).

• ויש שכתבו שמקדשו בשביתת מלאכה, ששובת ממלאכה בשביל קדושת היום (תוספות ותוספות הרא"ש וריטב"א שבעות שם בשם ר"ת).

כסות נקיה יום הכפורים יש לכבדו בכסות נקיה, שנאמר: לְקַדֹּשׁ ה' מְכַבֵּד (ישעיהו נח יג). שבת קיט א; רי"ף שבת שם, ויומא עח ב; טור או"ח תרי, וכתבו ראשונים שיום הכפורים עולה על יום טוב במצוות הידור מלבושים נכבדים ובגדים מצוינים (מאירי שבת שם, וכעין זה במהרש"א חדושי אגדות שבת שם), ואין ללבוש שק אף למי שקבל על עצמו לעשות כן לשם תשובה (מגן אברהם או"ח תרי סק"ה).

בגדי לבן ונהגו ללבוש ביום הכפורים בגדים לבנים (שוחר טוב יז; מרדכי יומא תשכג; רמ"א או"ח תרי ד; מהרש"א שבת שם), שיהיו נראים כמלאכי השרת (מרדכי שם; רמ"א שם), וללמד שיצר הרע מסולק מהם, והם נקיים מחטא (ריטב"א בבא בתרא קכא א), וכתבו אחרונים שלטעם זה אין הנשים לובשות לבנים, לפי שאינן יכולות להיות כמלאכים, שהמלאכים כולם זכרים (מגן אברהם תרי סק"ה), ומכל מקום הנשים לובשות לבנים לכבוד היום, אבל לא יקשטו את עצמן בתכשיטים שמתקשטות בהן בשבת וביום טוב, משום אימת יום הדין (מטה אפרים שם ט; משנה ברורה תרי ס"ק טז), ועוד טעם שלובשים לבנים, להראות שמנצחים בדין, שיודעים שאביהם שבשמים הוא סניגור שלהם, ובטוחים שנמחלו עוונותיהם (ארחות חיים יום הכפורים כז), ויש נוהגים ללבוש בגד המכונה "קיטל", שהוא לבן ונקי, וגם הוא בגד מתים, ועל ידי זה לב האדם נכנע ונשבר (רמ"א שם).

בבית הכנסת וכן מציעים בבית הכנסת בגדים נאים (טוש"ע תרי ד), ויש שכתבו שתולים לפני הארון פרוכת לבנה של משי מרוקם (סדור יעב"ץ (הוצ' אשכול ח"ב עמ' שמז)). וכן יש לכבד יום הכפורים בעריכת השולחנות כמו בשבת (רמ"א תרי ד בשם י"א, ושכן נוהגים), ויהיו המיטות מוצעות והבית נקי (סדור יעב"ץ דיני ערב יום הכפורים; ערוך השלחן שם סק"ב), ולכבדו בכל דבר של כבוד (רא"ש יומא ח ט; טור או"ח שם; אבודרהם תפלת יום הכפורים).

יש מקומות שנוהגים שלא ללבוש בגדים ותכשיטים שיש בהם זהב ביום הכפורים, שאין-קטיגור-נעשה-סניגור (ראה ערכו. תיבת גמא פרשת אחרי ד, הובא בהגהות רעק"א או"ח תרי).

הדלקת נרות ומדליקים, ומקום שנהגו להדליק את הנר בלילי יום הכפורים - ונר נשמה (מדליקים, ומקום שנהגו שלא להדליק את הנר - אין מדליקים (משנה פסחים ג ב; רמב"ם שביתת עשור ג י; טוש"ע תרי א), ובכל המקומות לדבר אחד נתכוונו, כדי שלא יבוא לשמש מיטתו, שאסור ביום הכפורים (ראה לעיל: איסור תשמיש המטה): הנהוגים להדליק עושים כן לפי שאין אדם משמש מיטתו לאור הנר (ראה ערך תשמיש המטה), והנהוגים שלא להדליק עושים כן כדי שלא יראה את אשתו ויתאווה לה ויבא לידי תשמיש (ירושלמי פסחים ד ד; רמב"ם שם).

מקום שנהגו להדליק, מדליקים הנרות על שולחנם (מרדכי יומא תשכח), ומדליקים שני נרות כבשבת (ראה ערך נר שבת ויום טוב, ושם על הנהוגים להדליק יותר משנים. הרוקח ריח). ויש שכתבו שמדליק את הנר בחדר משכבו, שבזה הוא מונע את עצמו מלקרב אל אשתו (מהרי"ל ערב יום הכפורים. וראה רמ"א תרי א). ויש שכתבו שאין מדליקים אלא

על חלול-השם (ראה ערכו), שאין כח לא בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורים למרק, אלא כולם תולים ומיתה ממרקת, ראה ערך חלול השם.

עבירות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו (יומא פה ב; רמב"ם תשובה ב ט).

אין יום הכפורים מכפר על חטאים שחייבים עליהם קרבן (כריתות כה ב), ולפיכך חייבי חטאות וחייבי אשמות ודאיים שעבר עליהם יום הכפורים, חייבים להביא את קרבנם לאחר יום הכפורים (כריתות כה א; רמב"ם שגגות ג ט).

חייבי אשם-תלוי (ראה ערכו) שעבר עליהם יום הכפורים, פטורים מלהביא קרבנם (כריתות כה א; רמב"ם שגגות ג ט).

חיבי-מלקיות (ראה ערכו), אף על פי שעבר עליהם יום הכפורים, הרי הם חייבים (כריתות כו א), וכן חיבי-כריתות (ראה ערכו) שהתרו בהם למלקות, אף על פי שיום הכפורים מכפר להם עונש כרת, שהוא עיקר עונשו של חטא שחטאו, מכל מקום אינו מכפר להם על עונש מלקות (יד המלך תשובה ב א), וכן חיבי-מיתות-בית-דין (ראה ערכו), אין יום הכפורים מכפר להם מיתה שנתחייבו בה (באר שבע כריתות שם).

המבעט בכפרת יום הכפורים, נחלקו אמוראים אם יום הכפורים מכפר לו (כריתות ז א). הלכה שאינו מכפר (רמב"ם שגגות ג י; רמ"א או"ח תרי ז). ונחלקו ראשונים מהו מבעט: יש שכתבו שהוא האומר שאין יום הכפורים מכפר (רמב"ם שם); יש שכתבו שהוא האומר לא יכפר עלי יום הכפורים (רש"י כריתות שם; תוספות שבעות יג א ד"ה דאי); ויש שכתבו שהמבעט הוא מי שעשה מלאכה ביום הכפורים, וחוזר ועוסק בה (ר"ש משאנץ לתורת כהנים אחרי ח).

האומר אחטא ויום הכפורים יכפר, אין יום הכפורים מכפר לו (יומא פה ב; רמב"ם תשובה ד א).

כפרתו של יום הכפורים היא ביום (מגילה כ ב), אבל ליל יום הכפורים אינו מכפר, ומי שמת בליל יום הכפורים, לא כפר עליו יום הכפורים (שבעות יג א; כריתות ז א). במשנה שנינו שכל היום מכפר (משנה כריתות כה א), כלומר כל שעה ושעה מן היום (כריתות יח ב). בתוספתא - שלגירסת הרבה ראשונים הובאה בתלמוד (ראה ראשונים שבעות יג ב) - שנינו: יום הכפורים אינו מכפר עד שתחשך (תוספתא סוף יומא), בסוף היום (רמב"ן ורשב"א שבעות שם), וכן כתבו ראשונים להלכה (הרוקח ריז). ויש מן הראשונים שכתבו שזה שאמרו שיום הכפורים אינו מכפר עד שתחשך, היינו שאינו משלים הכפרה עד שתחשך, אבל מכפר הוא כל היום (העיטור יום הכפורים (הוצ' רמ"י דף קז ע"ב)).

בתורת מועד ומקרא קדש

מקרא קודש יום הכפורים מצוה לקוראו "מקרא קדש" (ראה תורת כהנים אמור יד, והובא בשבעות יג א, וכריתות ז א), שנאמר: אַךְ בַּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה יוֹם הַכִּפּוּרִים הוּא מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם (ויקרא כג כז), ונאמר: וּבַעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם (במדבר כט ז). כיצד קוראו מקרא קודש, נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שמקדש את היום בתפילה (רש"י ורבנו גרשום כריתות שם), שמזכיר בה קדושת היום (ראב"ד ור"ש משאנץ לתורת כהנים שם), ואומר: "מקדש ישראל ויום הכפורים" (רש"י שבעות שם). ויש

במוצאי יום הכפורים (טושי"ע או"ח תרכ"ד א וג. וראה ערך ברכת הנר וערך ברכת הריח).

שמחה יום הכפורים, שנינו במסכת סופרים שאין בו שמחה, שאין שמחה בלא אכילה (מסכת סופרים יט ו). ויש מן הראשונים שכתבו שיש שמחה ביום הכפורים (ראה שאלות טו; ר"י מלוניל עירובין סוף פרק ג. וראה רמב"ם חנוכה ג ו, שיום הכפורים אינו יום שמחה יתירה), וביארו אחרונים שאף על פי שאין בו שמחה באכילה ושתיה, מכל מקום הוא יום שמחה מפני שהוא יום סליחה וכפרה, ומקדשים אותו במלבושים נאים (לבוש או"ח קכח מד).

בזמן שבית המקדש היה קיים, היה יום הכפורים יום שמחה יתירה, שכן שנינו: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה-עשר-באב (ראה ערכו) וכיום הכפורים (תענית כו ב).

נחלקו תנאים אם יום הכפורים דינו כרגל ומפסיק את האבלות, כשאר ימים טובים (מועד קטן יט א. וראה ערך אבל וערך אבלות). הלכה שמפסיק כשאר ימים טובים (מועד קטן כד א; רמב"ם אבל י ג; טושי"ע יו"ד שצט ו).

התפילות, ומנהגי היום

יום הכפורים יש בו חמש תפילות, שלש של כל יום, ערבית (ראה ערכו) שחרית (ראה ערכו) ומנחה (ראה ערכו), ותפילת מוסף (ראה ערכו) ותפילת נעילה (ראה ערכו). ראה שבת כד ב ורש"י, וראה יומא פז ב לענין וידוי; רמב"ם תפילה א ח).

בתפילות יום הכפורים אומרים סליחות (ראה ערכו), ואומרים "שלש עשרה מדות" בכל סליחה וסליחה (ר"י גיאת ח"א עמ' סב) ⁶.

ביום הכפורים קוראים בתורה בשחרית ובמנחה (מגילה ל ב, לא א; רמב"ם תפילה יג יא; טושי"ע או"ח תרכ"א א).

נהגו להתעטף בטלית אף לתפילת ליל יום הכפורים (שו"ת מהרי" וייל קצא; רמ"א או"ח יח א). ויש שלא נהגו בעיטוף טלית בליל יום הכפורים (לבוש או"ח תריט בתחילתו בשם מנהג פוזנא).

על תפילה זכה שיש שנהגו לאמרה קודם שנכנס יום הכפורים, ראה ערך ודוי.

קודם התפלה בליל יום הכפורים נהגו להתיר להתפלל עם העבריינים - אנשים שעברו על דברי תורה, או על דברי חכמים, או על גזירת הצבור, ונידום על כך (ראה לבוש או"ח תריט א; משנה ברורה שם סק"א) - שכל תענית ציבור שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית (מרדכי יומא תשכ"ה; טושי"ע או"ח תריט א), ששם שמים מתעלה ומתקדש, בשעה שהרשעים חוזרים בתשובה, ורוצים הם להתאגד ולהתנהג כמעשה הצדיקים (פרישה שם א; שער הציון שם סק"ד), והיתר זה אינו אלא למשך יום הכפורים (מנהגי ר"א קלוזנר עמ' לג).

מנהג קדמונים מימי הגאונים לומר בליל יום הכפורים "כל נדרי" (ראה ערכו), וראה ערך התרת נדרים. וראה שמ"ק נדרים כג ב ד"ה אמר רבא, שהיא תקנת אנשי כנסת הגדולה.

ברכת הזמן - שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה (ראה ערך ברכת הזמן) - אם מברכים אותה ביום הכפורים, נחלקו אמוראים בדבר (עירובין מ ב). הלכה שמברכים ברכת הזמן ביום הכפורים (רמב"ם שבת כט כג; טושי"ע או"ח תריט א).

על שולחנם, ולא בחדר המשכב (ראה ראבי"ה תקכח; ראה מגן אברהם תרי א). וכתבו אחרונים שלמעשה יש להחמיר ולהדליק אף בחדר המשכב (מגן אברהם שם, והובא במשנה ברורה שם סק"ה).

מקום שמדליקים נרות ביום הכפורים, יש מן הראשונים שכתבו שאין מברכים על הדלקה זו (מרדכי שבת רעג; מהרי"ל ערב יום הכפורים; שו"ע או"ח רסג ה בשם י"א; הגר"א שם, וראה שער הציון תרי סק"ה, שבמקום שאין בו מנהג קבוע טוב יותר להנהיג שלא לברך); ויש חולקים וסוברים שמברכים על הדלקת הנרות ביום הכפורים כבשבת (רא"ש יומא ח כז; שו"ע רסג ב, בשם יש מי שאומר; רמ"א שם, שכן המנהג במדינות אלו; שו"ע הרב שם א; חיי אדם קמד יד), ונוסח הברכה: להדליק נר של יום הכפורים (פרי חדש תרי סק"ב; פרי מגדים תרי משבצות זהב סק"א).

מדליקים נרות ביום הכפורים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, בכל מקום (משנה פסחים נג ב; טושי"ע תרי ג), ונוהגים להרבות נרות בבתי כנסיות (רא"ש יומא ח ט; טושי"ע שם ד). כתבו ראשונים שבזמן הזה נוהגים להדליק - בבתי כנסיות (לבוש תרי ג) - נר לכל אחד ואחד (מרדכי יומא תשכ"ג; רמ"א בשו"ע שם), גדול או קטן (רמ"א שם), ודוקא לזכרים, אבל אשה אין עושים לה נר (מהרי"ל וייל קצא; מגן אברהם שם סק"ג), ויש שאין נוהגים לעשות נר אלא לנשוי (מגן אברהם שם, ושכן המנהג עכשיו).

וכן נוהגים להדליק נר נשמה לאביו ולאמו שמתו (כל בו סח; רמ"א שם). והרבה טעמים נתנו ראשונים ואחרונים למנהג הדלקת הנרות בבתי כנסיות: (א) משום כבוד היום (רא"ש וטור שם). (ב) משום כפרה ושמירה לנשמה (מרדכי שם וראה אבודרהם תפלת יום הכפורים). (ג) כנגד התורה שנגמרה ביום הכפורים (שו"ת מהרי"ל וייל קצא). (ד) כנגד רמ"ח אברים שבאדם שהם כמנין "נר" (מהרי"ל ערב יום הכפורים). (ה) כדי שיוכלו לקרא בדברי תפילות ותחנונים שאינם שגורים וידועים (כל בו סח). (ו) לפי שאמרו שהרוצה לידע אם תעלה לו שנתו, יקח נר וידליקנו בין ראש השנה ליום הכפורים במקום שאין נושבת רוח, ואם אורו נמשך בידוע שתעלה לו שנתו (כריתות ה ב. מהרי"ל שם), וכתבו אחרונים שבנרות שמדליקים בבית הכנסת אין שום חשש אם כבו, שאפשר שכבה מחמת הרוח או החום, ומכל מקום כיון שהעולם מקפידים בזה, ראוי לכל אדם ליתן נרו לשמש, ולא ישגיח עליו כלל (חיי אדם קמד יז; משנה ברורה תרי סק"ד).

מי שכבה נרו ביום הכפורים, כתבו הפוסקים שיחזור וידליקנו במוצאי יום הכפורים ואל יכבנו עוד אלא יניחנו לדלוך עד שיגמר, וגם יקבל עליו שכל ימיו לא יכבה נרו במוצאי יום הכפורים, לא הוא ולא אחר (רמ"א תרי ד).

מדליקים נרות ביום הכפורים במבואות האפלים וליד החולים אף במקומות שנהגו שלא להדליק בבית (פסחים נג ב; טושי"ע תרי ג).

נרות שמדליקים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים וליד החולים, אין מברכים על הדלקתם, לפי שאין בהם משום שלום בית (פרי"ח תרי סק"ג; משנה ברורה שם סק"ח, וראה שער הציון שם סק"ו).

קידוש והבדלה יום הכפורים אין בו קידוש על היין, ואף חולה שצריך לאכול ביום הכפורים לא יקדש על הכוס (שבלי הלקט שיא, שיב; מגן אברהם תריח סק"י).

כשם שמבדילים במוצאי שבת (ראה ערך הבדלה), כך מבדילים

הכפורים, ראה ערך סליחות וערך פיוטים.

6. על דיני הסליחות ונוסחן, ועל הפיוטים שנוהגים לומר בתפילות יום

התפילה מחמת התענית (מטה אפרים תרכ"ב), ונוהגים שהרב, או אדם חשוב, זקן וחכם, יהיה שליח ציבור לתפילת נעילה (שם ג), ופותחים הארון כל זמן תפילת נעילה (דרכי משה תרכ"ב), ובכל מקום שבשאר תפילות היום אומרים "כתבנו", אומרים בנעילה "חתמנו" (טור תרכ"ב; רמ"א תרכ"ב).

בזמנה של תפילת נעילה, נחלקו אמוראים בירושלמי (ירושלמי ברכות ד א, תענית ד א, והובא ברש"י תענית כו א, וימא פו ב, ורא"ש יומא ח כ, ותענית ד א). להלכה כתבו ראשונים שזמן תפילת נעילה ביום (מרדכי יומא תשכו ועוד), וכתבו שזמנה הוא קודם שתשקע החמה (רמב"ם תפילה א ז; רא"ש יומא ח כ; טוש"ע או"ח תרכ"ב), כשהחמה בראש האילנות (טוש"ע שם), בכדי שישלים אותה סמוך לשקיעת החמה (רמב"ם שם ג ו; טוש"ע שם). וכתבו אחרונים שאין להקדימה קודם פלג המנחה (ראה שער הציון תרכ"ג סק"ה). ויש שכתבו שמתחיל להתפלל סמוך לשקיעה, ויסיים סמוך לצאת הכוכבים (פסקי ריא"ז תענית ד א ג; מגן אברהם תרכ"ג סק"א).

לאחר קריאת התורה של שחרית נוהגים לפסוק צדקה ושמך למאור בעד החיים ובעד המתים - ומזכירים נשמותיהם (רמ"א או"ח תרכ"ו) - להעלות זכרם לטובה (מרדכי יומא תשכו; שו"ע או"ח שם), לפי שאף למתים יש כפרה ביום הכפורים (רמ"א שם).

מי שאכל ביום הכפורים ונתחייב לברך ברכת-המזון (ראה ערכו), נחלקו ראשונים אם צריך להזכיר בה מעין המאורע ולומר יעלה-ויבא (ראה ערכו): יש שכתבו שאינו אומר (שבלי הלקט שוב; ט"ז או"ח תריח סק"י), ויש סוברים שמזכיר בברכת המזון מעין המאורע (טוש"ע תריח י. וראה מגן אברהם שם סק"י), וכן קטנים שאוכלים ביום הכפורים, אומרים בברכת המזון יעלה ויבא (מטה אפרים תריח; משנה ברורה תריח ס"ק כח).

מצוה ללמוד ביום הכפורים משניות מסכת יומא עם פירושה, וכן ראוי ללמוד את המאמרים בתלמוד בסוף מסכת יומא המדברים ממעלת התשובה (של"ה יומא עמוד התשובה; מטה אפרים תריט כד; משנה ברורה שם ס"ק טז).

יום טוב שני

לא תיקנו חכמים לעשות בחוץ לארץ יום הכפורים שני ימים, כשם שתיקנו לענין יום-טוב (ראה ערכו) לעשות יום-טוב-שני-של-גליות (ראה ערכו), לפי שאנו בקיאים בקביעות החודש, ואין אנו עושים יום טוב שני אלא משום מנהג אבותינו בידינו (ראה ערך יום טוב שני של גליות), וביום הכפורים מעולם לא היה מנהג אבותינו כן (ראה ערך הנ"ל. ראה מגן אברהם והגר"א או"ח תרכ"ב בסופו); ועוד, שסכנה היא להתענות שני ימים ושני לילות רצופים (ראה שאילתות מו, קט; ראב"ה תתפו עמ' 658), ואין רוב הציבור יכול לעמוד בכך (רמ"א או"ח תרכ"ה; ועוד).

ויש מגדולי הראשונים באשכנז, חסידים ואנשי מעשה שנהגו שני ימים יום הכפורים (סדור רש"י רד, וראב"ה תתפו, ועוד ראשונים, שכן נהגו ר' יהודה ב"ר ברוך ור' יצחק הלוי ובניהם ותלמידיהם; טור או"ח תרכ"ב, שכן נהגו חסידים ואנשי מעשה באשכנז; ועוד).

בקריאת-שמע (ראה ערכו) ערבית ושחרית של יום הכפורים, אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקול רם (דברים רבה סוף ואתחנן, הובא בכמה ראשונים; טוש"ע או"ח תריט ב), שלא כשאר ימות השנה, שאומרים בלחש (ראה ערך קריאת שמע).

יש נוהגים להתפלל ביום הכפורים בכריעה (תוספות ברכות יב ב; טוש"ע או"ח תקפ"ד).

נוהגים לבכות ולהוריד דמעות בתפילת יום הכפורים, אף כשחל בשבת (מטה אפרים תקפ"ח. וראה כף החיים שם אות ט), שאפילו מי שכבר נכתב ונחתם בראש השנה בין הרשעים, כשבוכה ועושה תשובה ביום הכפורים קורעים את גזר דינו (אלף המגן שם אות מד בשם הראשונים. וראה בן איש חי וילך יח).

כל תפילה מחמש התפילות שמתפללים ביום הכפורים יש בה שבע ברכות (יומא פו ב; רמב"ם תפילה ב ז; טוש"ע או"ח תריט-תרכ"א), שלוש ראשונות ושלש אחרונות - ומתפללים אותן באותו הנוסח שמתפללים בעשרת-ימי-תשובה (ראה ערכו), ויש נוהגים להאריך בנוסח ברכת קדושת השם כנוסח שאומרים בראש השנה (רי"צ גיאת א עמ' סא; רמב"ם סדר תפילות כל השנה. וכן המנהג בזמננו) - ואמצעית מעין היום, וחותם בה "מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הכפורים" (רמב"ם שם).

בכל אחת מתפילות יום הכפורים מתוודה (יומא פו ב. וראה ערך ודוי)⁷. אמירת סדר שליח ציבור מסדר בתפילתו סדר עבודותיו של כהן העבודה גדול ביום הכפורים (ראה יומא לו ב ורש"י, ושם נו ב ורש"י), וכן את הוידוים שהיה כהן גדול מתודה ביום הכפורים (סדר ר"ע גאון (גולדשמידט) עמ' קסח; טור או"ח תרכ"א), על שם הכתוב "ונשלמה פרים שפתינו" (הושע יד ג. רש"י יומא לו ב), והיא חובת היום (סדר ר"ע גאון (גולדשמידט) עמ' קסח), וכמה פיוטים נתחברו על סדר העבודה, ונהגו לאמרם (ראה העיטור יום הכפורים), כגון "אתה כוננת" (כן הוא במחזוריים נוסח ספרד) ו"אמיץ כח" (ראה מהרי"ל יום הכפורים, והביא כמה דקדוקים בנוסח זה, וכן הוא במחזוריים נוסח אשכנז) ועוד (ראה מחזור (גולדשמידט) ליום הכפורים בהקדמה עמ' יח ואילך, ושם שנמצאו כשלושים נוסחים שונים).

נהגו שליחי ציבור לומר את הוידוי בקול רם והציבור עומדים ושומעים, כדרך שהיה בבית המקדש שהיה כהן גדול אומר והכהנים והעם העומדים בעזרה היו שומעים - ויש שנהגו שהציבור כולו אומר את הוידוי עם שליח הציבור (רי"צ גיאת ח"א עמ' סב) - וכשם שבשעה שהיו שומעים את השם המפורש יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם (ראה ערך הוגה את השם, וערך השתחואה, ע"פ משנה יומא סו א, וראה ערך עבודת יום הכפורים), כן אנו עושים לזכרון ולדוגמא (ראב"ה יומא עמ' 196).

על אופן אמירת שם ה' בוידי כהן גדול שבסדר העבודה שבתפילה, ראה ערך הוגה את השם.

תפילת נעילה תפילת נעילה נלקחה כדי להוסיף תחינה ובקשה מפני התענית (רמב"ם תפילה א ז), ונקראת אף "נעילת שערים" (משנה תענית כו א, וגמרא יומא פו ב). ונוהגים שהרב אומר דברי כיבושים קודם התפילה, לעזור לב העם שלא תכבד עליהם

⁷ הוידוי, ראה ערך ודוי. על הכהנים אם נושאים כפיים ביום הכפורים ועל מחלוקת התנאים כמה פעמים נושאים כפיהם, ראה באנציקלופדיה תלמודית

⁷ כמה פעמים מתוודים בכל תפילה, ואם מתודה באמצע התפילה או בסופה, וכן על וידוי שליח צבור בשעה שחזור התפילה, ועל וידוי הקהל עמו, ועל נוסח

מוצאי יום הכפורים

יומא פז ב. רא"ש ברכות ד ב. לסוברים תפילת ערבית חובה (ראה ערך הנ"ל), נחלקו אמוראים אם תפילת נעילה פוטרת את תפילת ערבית של מוצאי יום הכפורים (יומא שם). להלכה כתבו ראשונים שאינה פוטרת את של ערבית (רא"ש יומא ח כ; טור תרכד). ויש פוסקים שפוטרת (ראה ר"י ורא"ש יומא שם), אלא שאף לדעה זו, כתבו ראשונים שכבר נהגו העולם להתפלל ערבית אחרי שהתפללו נעילה (ר"י יומא שם; ראה רא"ש שם), ומאחר שנהגו כן עשאוה עליהם כחובה גמורה (ב"ח תרכד).

תפילת ערבית של מוצאי יום הכפורים, נחלקו תנאים אם מתפלל בה שמונה עשרה ברכות שלמות, או שמתפלל מעין שמונה עשרה (יומא פז ב. ראה ערך הבינו). להלכה פסקו ראשונים שמתפלל ברכות שלמות, ואינו מתפלל "הבינו" (ראה רמב"ם תפילה ב ד, וטושי"ע או"ח קי א).

במוצאי יום הכפורים אוכלים ושותים בשמחה (טור תרכד), ומרבים בו בסעודה (תוספות שבת קיד ב ד"ה ואמאי; רמ"א תרכד ה).

במוצאי יום הכפורים יש לאדם להקדים ולהתחיל במצוה, ויש המדקדקים להתחיל בעשיית הסוכה (רמ"א תרכד ה. וראה ערך סוכה).

ביום שאחר יום הכפורים משכימים לבית הכנסת (מגן אברהם תרכד סק"ז בשם מנהגים; משנה ברורה שם ס"ק יד).

תקיעת שופר במוצאי יום הכפורים נוהגים לתקוע בשופר (תשובות הגאונים שערי תשובה סז), ואין מברכים על תקיעה זו (העיסור סוף יום הכפורים; ריטב"א ראש השנה כו ב). יש נוהגים לתקוע תקיעה שברים תרועה תקיעה (תשובות הגאונים שערי תשובה שם; טושי"ע או"ח תרכו), ויש שאינם תוקעים אלא תקיעה אחת בלבד (תוספות מגילה ד ב בשם ר"י הלוי; אור זרוע ב רפא; רמ"א תרכו), ואין מדקדקים בתקיעה זו בשום פסול, לא בתקיעה ולא בשופר (ריטב"א שם). אחרי השלמת תפילת נעילה אומר שליח צבור קדיש (ראה ערכו), ואחר כך אומרים את הפסוק: ה' הוא הֶאֱלֹהִים (מלכים א יח לט) שבע פעמים (מחזור ויטרי עמ' 395; סמ"ג ל"ח סט), ואומרים הפסוק: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל וגו' (דברים ו ד) פעם אחת (מחזור ויטרי וסמ"ג שם; רמ"א תרכו). ואומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שלש פעמים (מחזור ויטרי עמ' 396; י"א; רמ"א שם). ויש שנהגו שאחר התקיעה אומרים: "לשנה הבאה בירושלים" (יסוד ושורש העבודה שער יא; משנה ברורה תרכו ס"ק יג).

תפילת ערבית תפילת ערבית (ראה ערכו) במוצאי יום הכפורים, לסוברים תפילת ערבית רשות (ראה ערך ערבית, ושם שכן הלכה), אף על פי שאף לדעתם אין לבטל אותה בחינם (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום במוצאי יום הכפורים רשאים לבטלה (ראה

יום טבוח

היום שבו מקריבים את קרבנות חג השבועות, שלא הקריבום בחג

בקרבנות החג

בשם יום טבוח נקרא במשנה ובברייתא היום שבו מקריבים את קרבנות העצרת - היינו חג השבועות - שהיה אסור להקריבם בחג (ראה משנה חגיגה יז א, ותוספתא חגיגה ב יג).

וכן שנינו בעצרת שחלה להיות בערב שבת, שלדעת בית שמאי הסוברים שעולת-ראיה (ראה ערכו) - או אף שלמי חגיגה (ראה רש"י חגיגה שם ד"ה יום טבוח. וראה ערך חגיגה) - אינם קריבים ביום טוב (ראה ביצה יט א), יום טבוח של קרבנות אלו הוא לאחר השבת (משנה חגיגה שם), והוא הדין בעצרת שחלה להיות באחד משאר ימי השבוע, יום טבוח של קרבנות אלו לדעת בית שמאי הוא ביום שלאחריה (תוספתא חגיגה ב יג); ולדעת בית הלל הסוברים שקרבנות אלו קריבים ביום טוב (ראה ביצה שם יט א), אינה צריכה יום טבוח, לפי שמותר להקריבם ביום טוב (חגיגה יז ב). ומודים שאם חלה עצרת להיות בשבת² - שאין קרבנות אלו קריבים בשבת (ראה ערך חגיגה, וערך עולת ראיה) - שיום טבוח הוא לאחר השבת (משנה חגיגה יז א; מגילה שם).

ומכל מקום לדברי הכל יש לקרבנות אלו תשלומין כל שבעה (ראה חגיגה שם, ומגילה שם), ואף הם נקראים ימי טבוח (חגיגה יז ב). אף אותה שאמרו שברגלים כל ישראל חברים הם, וטומאת עם-הארץ (ראה ערכו) כטהורה היא חשובה (ראה חגיגה כו א, וראה ערך חבר), אמרו בירושלמי שהוא הדין ביום טבוח שדינו כעצרת (ירושלמי חגיגה ג ז).

במלאכה, הספד ותענית

ימי התשלומין של חג השבועות נקראים ימי חג, אף על פי שמותרים במלאכה, שכן דרשו: וקראתם בַּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם וגו' וּבִקְצֹרְכֶם אֶת קִצִּיר אֲרֻצְכֶם וגו' (ויקרא כג כא-כב), איזהו חג שאתה קורא - מקרא קודש (רש"י חגיגה יז ב ד"ה וקראתם) - וקוצר בו, הוי אומר זה חג עצרת, והרי אי אפשר לומר כן ביום טוב עצמו, שהרי קצירה אסורה בו, אלא לתשלומין (חגיגה יז ב).

בירושלמי (מגילה א ד) יש שאומר שיום זה אסור במלאכה, לפי שאסור לאדם לעשות מלאכה ביום הקריבו את קרבנו (תוספות חגיגה יז ב ד"ה אלא בדעת הירושלמי. וראה תוס' פסחים נ א, וראה רמב"ם כלי המקדש י, שאסור משום מנהג, ובמשנה למלך שם בארוכה, וראה ערך קרבנות). וכתבו ראשונים שאף התלמוד שלנו אינו חולק בדבר זה, שיום טבוח אסור במלאכה מדרבנן (תוס' חגיגה שם), והיינו דוקא למי שמקריב באותו יום (משנה למלך שם).

יום טבוח שהוא לאחר השבת, מותר בהספד ובתענית (חגיגה יז א), שלא לקיים דברי הצדוקים (ראה ערכו) האומרים עצרת אחר השבת (חגיגה יז א, ורש"י שם. וראה מנחות סה א, וערך ספירת העומר וערך שבועות).

בברייתא אמרו: מעשה ומת אלכסא בלוד, ונכנסו כל ישראל לסופדו, ולא הניחם ר' טרפון, מפני שיום טבוח של עצרת היה (חגיגה יח א. וראה ערך הספד), ופירשו שהדברים אמורים כשחלה עצרת באחד מימי החול, שאין יום טבוח שלה לאחר השבת (חגיגה שם, ורש"י ד"ה ב"י ט). ויש שכתבו הטעם לפי שהוא יום

שיש סוברים שחשבו הקביעות, שלפיו אין עצרת חלה לעולם בשבת, היה נהוג גם בזמן שקידשו על פי הראיה, ושלדעתם לא נאמר דין זה אלא אילו היה כן.

ערך זה וערך נשיאת כפיים. **יום טבוח**. 1. כב, טורים תקעה - תקעט. ראה גם ערכים: אסרו חג; חגיגה; עולת ראיה; שבועות. 2. וראה ערך קדוש החודש,

זה היתה, לפי שהיו טרודים לחזור לבתיהם (תוס' רי"ד חגיגה יח א). ויש מן הראשונים שכתב שכל ימי התשלומין אסורים בהספד ותענית (ראב"ה חגיגה תתו, וראה בית יוסף י"ד תא), ואפילו לאחר החורבן (ראב"ה שם בשם אביו). ומטעם זה כתבו שיש נוהגים שלא ליפול על פניהם עד שבעה ימים אחר עצרת (ראב"ה שם בשם אביו; שו"ת בנימין זאב ריב; מגן אברהם קלא ס"ק יח. וראה ערך נפילת אפים), היינו עד י"ג סיון ולא עד בכלל (משנה ברורה קלא ס"ק לו). ובחזון לארץ יש נוהגים כן אף ביום י"ג (ראה שערי תשובה קלא ס"ק יט). מטעם זה שלא לקיים דברי הצדוקים האומרים עצרת אחר השבת (ראה לעיל), שנינו שביום טבוח שהוא אחר השבת אין כהן-גדול (ראה ערכו) מתלבש בכליו (משנה חגיגה יז א).

הנקרא אסור-חג (ראה ערכו), שנהגו בו איסור הספד ותענית (משנה למלך כלי המקדש ו ט, 2). אף בזמן הזה, כתבו ראשונים שמוצאי יום טוב של עצרת אסור בהספד ותענית (תוס' רי"ד בפסקיו חגיגה שם; שו"ע או"ח תצד ג). ואף בחזון לארץ שעושים שני ימים טובים (ראה ערך יום טוב שני של גלויות), מכל מקום יום שני ספק ראשון הוא, ולמחר הוא יום טבוח ואסור (תוס' רי"ד שם), אלא אם כן חל יום טוב בשבת, שמותר מפני הצדוקים (פסקי ריא"ז תענית ב ג ה, וראה מגן אברהם או"ח תצד סק"ג). בשאר ימי התשלומין, יש מן הראשונים שכתב שאף על פי שקרבנות החג יש להם תשלומין כל שבעה, לא נוכל לעשות מכולם יום טוב, אלא יום אחד בלבד, ועוד שעיקר הקרבתם ביום

יום טוב

ימי מועד, הנקראים בתורה: מקראי קדש, שמצוה לקדשם בכסות נקי ובמאכל ובמשתה ובתפילה, ולשמוח בהם, ולעסוק בהם בתורה, ואסור לעשות בהם מלאכה שאינה לצורך אוכל-נפש

הפרקים:

- גדרו
- מצוותיו
- איסורו במלאכה
- בהוצאה ובהבערה
- במלאכה לצורך אוכל נפש
- באיסורי חכמים
- טירחה
- בתפילות ובקריאת התורה

יום טוב (אסתר ט יט וכב), ראה ערכו. על יום-טוב-שני (ראה ערכו) שעושים בחזון לארץ, ראה ערכו.

מקרא קודש כל המועדים - ימים טובים - האמורים בתורה, נאמר בהם: מקרא קדש (רמב"ם יום טוב ו טז), שמצוה לקדשם בכסות נקיה, במאכל ובמשתה, ובתפילה, ואסורים במלאכה (ראה להלן: איסורו במלאכה), שנאמר ביום ראשון של פסח: ביום הַרְאֲשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (ויקרא כג ז), וביום שביעי של פסח נאמר: ביום הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (שם ח), ובחג השבועות נאמר: מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (ויקרא כג כא), ובראש השנה נאמר: בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאַחַד לַחֲדָשׁ יִהְיֶה לָכֶם שַׁבָּתוֹן זָכוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ, כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (שם כד - כה), ביום הַרְאֲשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (שם לה), וביום השמיני של חג הסוכות נאמר: ביום הַשְּׁמִינִי מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם וְגו', עֲצֶרֶת הוּא כָּל מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ (שם לו).

הכתוב קראו בכמה מקומות קרא הכתוב ליום טוב בשם "שבת", אף בשם שבת כגון: מִלְכָּד שַׁבָּתָהּ ה' (ויקרא כג לח), שיש שלמדים ממקרא זה שמצוה עשה לשבות ממלאכה ביום טוב (ראה תרת כהנים אמור יב וספר המצות להרמב"ם עשה קנט), וכן: וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמִּחְרַת הַשַּׁבָּת (ויקרא כג טו), והוא ממחרת יום טוב ראשון של פסח (מנחות סה ב).

אף במקום שנאמר בו "יום השבת" יש סוברים שפעמים שיום טוב בכלל (חק יעקב תפז סק"ג), שניתן לפרש "יום השבת" יום שיש בו שביתה, ואף יום טוב במשמע (שו"ת חתם סופר ז (ירושלים) סא);

בערך יום טוב דנים במצוות ובאיסורים הנוהגים בשוה בכל המועדים. על הדינים המיוחדים למועדים השונים, ראה בערכים המיוחדים לכל אחד ואחד מהם (ראה ערך סוכות וערך פסח וערך ראש השנה וערך שבועות וערך שמיני עצרת. על הקרבנות שבכל מועד, ועל פרטי הדינים שבעבודת בית המקדש בכל אחד מהם, ראה ערכים הנ"ל).

גדרו

בשם ימים טובים סתם נקראים בתלמוד ובפוסקים ששת הימים: ראשון ושביעי של פסח, ראשון ושמיני של חג הסוכות, חג השבועות וראש השנה, שאסורם הכתוב בעשיית מלאכה (ראה רמב"ם יום טוב א א, וראה טור אורח חיים ריש סי' תצה²), ודין אחד לכל הימים האלו (ספר המצות לרמב"ם עשה קסז; החינוך מצוה שט. וראה שם מצוה שכג), לכל היתרם ולכל איסורם (החינוך מצוה שט), ושביתה כולם שוה (רמב"ם יום טוב שם), ונקראו ימים אלו ימים טובים, לפי שהם ימי משתה ואכילה, כדרך שאמרו נערי דוד לנבל: כִּי עַל יוֹם טוֹב בָּאנוּ (שמואל א כה ח), שהיה דרכם לעשות משתה ויום טוב בשעת גזית צאנם (ראה רש"י ורד"ק שם. גליון חתם סופר לשו"ע או"ח תקצו, ובתשובותיו או"ח קסח).

בתורה נקראו ימים אלו בשם מועדים: מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֵלֶּה הֵם מוֹעֲדֵי (ויקרא כג ב); אֵלֶּה מוֹעֲדֵי ה' מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם (שם שם ד. וראה שם לו).

על החילוקים שבין ראש השנה לשאר ימים טובים, ראה ערך ראש השנה. על יום-הכפורים (ראה ערכו), שאף הוא נכלל בלשון מועדים שבתורה, ראה ערכו. על פורים (ראה ערכו) שמצינו שנקרא

במלאכה, ראה שבת כא ב ורש"י שם, וראה ערך חנוכה. על הימים שעשאו חכמים ימים טובים לאסורם בהספד ובתענית, ראה תענית י ב ושם יב ב, ורש"י ראש השנה יח ב ד"ה בטלה. וראה ערך מגלת תענית.

יום טוב. 1. כב, טורים תקעט-תרסד. 2. וראה ערך חול המועד, שחול המועד אינו נקרא יום טוב, ואעפ"כ מצינו שנקרא בגמרא יום טוב, לפי שאסור במלאכה. על ימי החנוכה שעשאו ימים טובים בחלל והודאה, ולא אסרום

בתפילה והלל לאל (רמב"ן על התורה שם ב), וכתבו אחרונים שמטעם זה אף לסוברים שמצות תפילה אינה אלא מדבריהם (ראה ערך תפלה, ושם שכן דעת הרמב"ן), ביום טוב חייבים בתפילה מן התורה (פרי מגדים או"ח תצ ז סק"ב), ודין תורה הוא שתהא התפילה ביום טוב בפרהסיא, היינו בעשרה גדולים (פרי מגדים שם³).

דיבור של חול כשם שאמרו בשבת שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול, שאסור לומר בשבת דבר פלוני אקנה למחר וכיוצא, שנאמר: וְכַבְדְּתוּ מַעֲשֵׂוֹת דְּרַבְּךָ מִמְּצוֹא חֲפָצְךָ וְדַבַּר דְּרַבְּךָ (ישעיה נח יג). ראה שבת קיג ב, ורמב"ם שבת כד א, ד, וטושי"ע או"ח שז א, אף ביום טוב כן, שפסוק זה אף ליום טוב נאמר (פרי מגדים שם ריש סי' שח במשכנות זהב, ומחזיק ברכה או"ח תצה סק"ב, וביאור הלכה תקכט, וראה ביאור הגר"א שם א).

לשמוח ולשמח חייב אדם להיות שמח וטוב לב בימים טובים, הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו, שנאמר: וְשִׂמְחָתָּ בְּחֻגְךָ אֶתְּךָ וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהָלֹאִי וְהָגֵר וְהַיִּתּוֹם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ (דברים טז יד). ראה ברייתא פסחים קט א; רמב"ם יום טוב ו יז; וטושי"ע או"ח תקכט ב. וראה ערך שמחת יום טוב, ושם על חיוב השמחה בחול המועד, ואם אף בראש השנה חייבים בשמחה, ואמרו שבגדי יום טוב יהיו מעולים יותר מבגדי שבת (הגהות מיימוניות יום טוב ז כ, וטושי"ע שם), כיון שיתר יום טוב על שבת שחייבים בו בשמחה (מגן אברהם שם סק"ד).

על פרטי דיני מצות שמחה, ראה ערך שמחת יום טוב.

על נשמה יתרה שיש לו לאדם בשבת (ראה ערך שבת), שנחלקו ראשונים אם אף ביום טוב יש לו, ועל חילוקי הדינים היוצאים ממחלוקת זו, ראה ערך ברכת הריח.

לעסוק בתורה חייב אדם לעסוק בדברי תורה ביום טוב, וכן שנינו: רבי אליעזר אומר אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה, או יושב ושונה, רבי יהושע אומר חלקהו, חציו לאכילה ושתיה, וחציו לבית המדרש (ברייתא פסחים סח ב ושם נתבאר), ואמר רבי יוחנן ששניהם מקרא אחד דרשו, שנאמר בשביעי של פסח: עֲצַרְתָּ לָהּ אֱלֹהֶיךָ (דברים טז ח), ונאמר בשמיני עצרת: עֲצַרְתָּ תְּהִיָּה לָכֶם (במדבר כט לה), רבי יהושע סובר: חלקהו - חציו לה' וחציו לכם, ורבי אליעזר סובר: או כולו לה', או כולו לכם (גמרא שם), ואמרו שלדעת רבי יהושע שמחת יום טוב היא מצוה, ולדעת רבי אליעזר אינה אלא רשות (גמרא שם; ביצה טו ב). יש מהאחרונים שכתבו שמודה רבי אליעזר שמותר לו לעשות יום טוב מקצתו לה' ומקצתו לכם, אלא שלדעתו אף רשאי הוא לעשותו כולו לה' או כולו לכם (שפת אמת ביצה טו ב ד"ה ר"א, וכן נראה בפרי מגדים או"ח אשל אברהם רמב סק"א), ולדעת רבי יהושע אסור לעשותו אחד מאלו בלבד, אלא חייב לחלקו לה' ולכם (פרי מגדים שם; שפת אמת שם).

"חציו לה' וחציו לכם" שאמר רבי יהושע, יש אחרונים סוברים שהוא חצי דוקא (ב"ח או"ח ריש סי' רמב ואלוהי רבה שם סק"ו; שאגת אריה סט); ויש שכתבו שחציו שאמרו אינו חצי בצמצום דוקא, אלא צריך שיעשה מקצתו לה' ומקצתו לכם, ואם רוצה רשאי

יש שכתבו שאף שמצינו שיום טוב נקרא שבת, אינו נקרא יום השבת (מהרי"ל הלכות תפילת יום טוב). יש שכתבו שבכל מקום שנאמר בתורה שבת אין יום טוב בכלל, אלא אם כן יש טעם או ריבוי ללמדנו שאף הוא בכלל (שו"ת חתם סופר שם סב).

על הדינים הנלמדים מזה שיום טוב קרוי שבת, כגון שכשם שסעודת שבת צריכה הכנה (ראה ערכו) כך סעודת יום טוב, ושיום טוב ושבת הסמוכים זה לזה חשובים "קדושה אחת" לדינים שונים, ראה בערכים המתאימים (על הכנת צרכי שבת ביום טוב, ראה ערך מלאכת אוכל נפש, וערך ערוב תבשילין; על הכנת צרכי יום טוב מבעוד יום, ראה ערך הכנה).

מצוותיו

לקדשו בכסות מצוה לקדש ימים טובים בכסות נקיה, במאכל נקיה ובמשתה, שנאמר: מקרא קדש (ראה לעיל: גדרו; מקרא ובמשתה קודש), קדשהו בכסות נקיה, ובמאכל ובמשתה (מכילתא בא ריש פרשה ט; תורת כהנים אמור יב ד; רש"י שמות יב טז, ושם ויקרא כג לה), שלא יהא חוקם כחק שאר הימים, אלא צריך לשנות אותם במאכל ובמלבוש מחול לקודש (רמב"ן ויקרא כג ב), וכן לעשות אותם ימי משתה, כדרך שכתוב בראש השנה: לָכֵן אָכְלוּ מִשְׁמְנִים וּשְׁתוּ מִמֶּתְקִים וְשִׁלְחוּ מְנוֹת לְאִין נֶכֶן לוֹ בִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֹנָיו וְאֵל תַּעֲצֹבוּ בִּי חַדּוֹת ה' הִיא מַעֲצָם (נחמיה ח י). וראה ביצה טו ב. רמב"ן ויקרא שם).

יש שכתבו בדעת ראשונים שמ"מקרא קדש" למדים לקדש יום טוב באיסור עשיית מלאכה, והחיוב לקדשו בכסות נקיה ובמאכל ובמשתה אינו אלא מדברי סופרים (שו"ע הרב או"ח רמב א, ובקונטרס אחרון שם, בדעת הרמב"ם בספר המצות³).

וכתבו ראשונים שכשם שמצוה לכבד את השבת ולענגה (ראה ערך כבוד שבת ויום טוב וערך עונג שבת ויום טוב), כך מצוה לכבד ולענג כל ימים טובים (רמב"ם יום טוב ו טז; וטושי"ע שם תקכט א), וכשם שמצוה להכין צרכי שבת מערב שבת (ראה ערך הכנה: הכנה כמצוה), כך מצוה להכין צרכי יום טוב מערב יום טוב (ראה רמ"א בשו"ע שם, ומשנה ברורה שם סק"ג).

על פרטי הדינים של כבוד ועונג, ועל חיוב אכילת שתי סעודות ביום טוב, ראה ערך כבוד שבת ויום טוב וערך ענג שבת ויום טוב.

על פרטי דיני ההכנה של צרכי יום טוב, ראה ערך הכנה: הכנה כמצוה, וערך ערב יום טוב.

על ההכנות שיש לעשות בכדי לכבד יום טוב כראוי, ועל דברים שמצוה להימנע מהם בערב יום טוב, מחמת כבוד יום טוב לאחר מכן, ראה ערך הנ"ל וערך כבוד שבת ויום טוב.

על איסור הספד (ראה ערכו) ותענית (ראה ערכו) בימים טובים, ראה ערכיהם.

תפילה כתבו ראשונים שאף למדים מ"מקרא קדש" לקדש ימים טובים בתפילה (רש"י על התורה ויקרא כג לה⁴), ומצוה על ישראל להיקבץ בבית ה' ביום מועד, ולקדש היום בפרהסיא

הכיפורים, וכריתות ז א: תיקון סדר התפילה, וראה תוספות שבועות שם שחולקים וסוברים שאין הכוונה לתפילה וברכות, שאין מהתורה. 5. וראה שם שלכן יש להדר אחרי מי שיודעים בו שהביא שתי שערות, ראה ערך גדול:

3. וראה חידושי חתם סופר שבת קיא א, ובתשובותיו או"ח קסח, שכתב אף בדעת הרמב"ם שהוא מהתורה, וראה ביאור הגר"א או"ח תקכט א. 4. וראה רש"י שבועות יג א לענין מקרא קדש ביום הכיפורים: לומר מקדש ישראל ויום

של יום, ואין יוצאים ידי תקנה זו אלא בלימוד הלכות היום (שער הציון שם, על פי רמב"ם שם⁷). וכן צריך כל יחיד ויחיד לעסוק בביתו בהלכות פסח בפסח, ובהלכות עצרת בעצרת, ובהלכות חג בחג (ירושלמי פסחים א א, ופני משה שם; משנה ברורה שם סק"ב בשם אחרונים, וראה ביאור הלכה שם).

על החיוב להקביל פני רבו ברגל, ראה ערך כבוד רבו, וערך שלש רגלים.

על המצוה להוסיף מן החול על הקודש, בין בכניסת יום טוב ובין ביציאתו, ראה ערך תוספת שבת ויום טוב.

על מחלוקת התנאים אם יום טוב הוא זמן תפילין, ועל הסוברים שיש איסור בהנחת תפילין ביום טוב, ראה ערך הנחת תפילין.

איסורו במלאכה

אסור לעשות מלאכה - שאינה לצורך אכילה (על מלאכה לצורך אכילה, ראה להלן: במלאכה לצורך אוכל נפש) - ביום טוב (ראה לעיל: גדרו; מקרא קודש, המקראות על זה בתורה, וראה רמב"ם יום טוב א א, וטושי"ע או"ח תצה א), וכל העושה בו מלאכה, כגון שבנה, או הרס, או ארג וכיוצא באלו, עבר על לא תעשה (ראה פסחים פג ב, וביצה ח ב; רמב"ם שם ב), שנאמר במועדים: **כָּל מְלָאכָה עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ** (ויקרא כג ז). ראה לעיל שם, וראה שם הפסוקים האמורים בשאר מועדים. רמב"ם שם), ואם עשה בעדים ובהתראה לוקה מן התורה (ראה משנה מכות כא ב, וגמרא שם; רמב"ם שם, וסנהדרין יט ד אות קלט. וראה ערך חיבי מלקיות⁸).

המלאכות האסורות (ראה ערכו). ראה להלן: במלאכה לצורך אוכל נפש. רמב"ם יום טוב א א, ד, וטושי"ע או"ח תצה א. וראה ערך אוכל נפש, על שאר הנאות שדינן כאוכל נפש), וכן שנינו: אין בין יום טוב לשבת אלא מלאכת אוכל נפש בלבד (משנה מגילה ז ב⁹), אבל שאר מלאכות אסורות אפילו לצורך יום טוב (שאלות דרבי אחאי ג).

על פרטי האיסורים בכל מלאכה ומלאכה ביום טוב, הן מן התורה והן מדרבנן, ומה שהתירו ביום טוב אף שאסור בשבת, ראה ערך מלאכת יום טוב.

על מחלוקת בית שמאי ובית הלל במלאכת אוכל נפש שהותרה ביום טוב, אם לא הותרה אלא לצורך אוכל נפש, או שאומרים בה הכלל של "מתוך" (ראה גמרא ביצה יב ב) - מתוך שהותרה לצורך אוכל נפש הותרה אף שלא לצורך - ושהלכה כבית הלל שמותרת אף שלא לצורך אוכל נפש, ועל מחלוקת הראשונים אם לא הותרה אלא כשעושה אותה לצורך היום, או שמן התורה הותרה אף שלא לצורך כל עיקר, ובאלו מלאכות נאמר כלל זה של "מתוך", ראה ערך מתוך.

• דבר-שאינו-מתכון (ראה ערכו), כדרך שנחלקו האם כללי מלאכות שבת נאמרו אף ביום טוב ובכורות כה א), ולסוברים שאיסורו בשבת אינו

לעשות רובו לה' או רובו לכם (פרי מגדים שם אשל אברהם סק"א; שפת אמת ביצה טו ב).

הלכה כרבי יהושע (ראה רמב"ם יום טוב ו יט, ומגיד משנה שם; אור זרוע ב פט; פסקי רי"ד ביצה טו ב; וטושי"ע או"ח תקכט א), **שרבי אליעזר ורבי יהושע - הלכה כרבי יהושע** (ראה ערך הלכה. פסקי רי"ד שם; מגיד משנה שם); **ויש שפסקו הלכה כרבי אליעזר** (בעל המאור פסחים שם; פסקי רי"ד שם; פסקי ריא"ז ביצה ב א אות טז), **שדעת כמה אמוראים כמותו (פסקי רי"ד שם⁶)**.

על חג השבועות (ראה ערכו), שמודה בו רבי אליעזר שחייבים לשמוח בו במאכל ובמשתה, כיון שהוא יום שניתנה בו תורה, ראה ערך שבועות וערך שמחת יום טוב.

המתענה תענית המתענה תענית חלום ביום טוב, יש שכתבו שהוא צריך לעסוק כל היום כולו בתורה, או לומר תחינות, שכיון שאינו מקיים את החיוב של "חציו לכם", מודה רבי יהושע לרבי אליעזר שהוא צריך לעשותו כולו לה' (שו"ת מהרי"ו פסקי דינים שבסוף הסימן אות נ, והובא בדרכי משה או"ח תקכט ב, ובמגן אברהם תקכו ס"ק כב); **ויש שכתבו שאינו צריך, שבוזה שהוא מתענה מקיים הוא את "כולו לה"**, ועוד שכיון שזה שהתירו לו להתענות תענית חלום ביום טוב הוא משום שתעניתו עונג היא לו (ראה ערך תענית חלום), מקיים הוא בה "לכם" (דרכי משה שם).

נשים יש מהאחרונים שכתבו שהן פטורות מחיוב עונג יום טוב, וכן מחיוב של "חציו לה", שאלו מצוות עשה שזמן גרמן, ונשים פטורות מהן (ראה ערך אשה: במצות עשה שהזמן גרמא. שו"ת רבי עקיבא איגר א א בהשטמות).

על מצות שמחת יום טוב, שנוהגת אף בנשים, ראה ערך שמחת יום טוב.

לדרוש בענייני משה רבנו תיקן להם לישראל שיהיו שואלים ודורשים של חג בענייניו של יום (ברייתא בגמרא מגילה לב א ושם נתבאר; רמב"ם תפילה יג ח) בכל מועד ומועד (רמב"ם שם), הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, והלכות חג בחג (מגילה שם. על דין שואלים ודורשים שלשים יום קודם החג, ראה ערך שלש רגלים), שנאמר: **וַיִּדְבֹּר מֹשֶׁה אֶת מִצְעֵי ה' אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (ויקרא כג מד. ראה ברייתא בגמרא שם), וכי כל המצוות כולן לא אמרן משה לישראל, אלא שהיה מדבר עמהם הלכות כל מועד ומועד בזמנו (רש"י שם ד"ה וידבר), וכתבו אחרונים שדורשים בטעמים שבעבורם נצטוונו בעשיית מועדים הללו, וכן בדברים שאסור ומותר לעשותם ביום טוב (בית יוסף או"ח תכט. וראה מגן אברהם שם סק"א, ומחצית השקל שם).

וכתבו אחרונים שבזמננו לא נהגו לדרוש במועד עצמו (ב"ח שם; חק יעקב שם סק"ג), שאין התקנה לדרוש ביום טוב עצמו, אלא קודם לו (ב"ח שם; פרי חדש שם), או שאף שהתקנה היא לדרוש ביום טוב עצמו, יוצאים אנו ידי חובתנו בקריאת התורה מענייניו של יום, ובפיוטים שאומרים ביום טוב (חק יעקב שם).

ויש שהוכיחו מדברי ראשונים ששתי תקנות תיקן משה רבנו, קריאת התורה מענייניו של יום, ושיהיו שואלים ודורשים בענייניו

סי' תקכט. 8. על העושה מלאכות הרבה ביום טוב, אם חייב על כל אחת ואחת, ראה ערך חלוק מלאכות; ביום טוב ויום הכפורים. 9. וראה תוספות ביצה לו א ד"ה ורמינהו, שהדברים אמורים לענין מלאכה דאורייתא. על איסורים דרבנן, ראה להלן: באיסורי חכמים.

6. שכן דעת רבי אלעזר ורבה ומר בריה דרבינא בגמרא שם, וראה בעל המאור שם, ומה שהשיג עליו הראב"ד שם. 7. וראה שו"ע הרב שם שאין נוהגים לדרוש בהלכה, הואיל והכל כתוב בספרים, אלא נהגו לדרוש באגדה, וראה שם סי' תקכט בקונטרס אחרון, וראה מגן אברהם ריש

לא תעשה שגג-שכח; סמ"ג לאוין ע-ע; החינוך מצוה רצח ושא ושט ושיא ושיט (ושכג), אלא שהביאו פסוקים שונים לכך: יש שכתבו שמצות עשה שיש בכל הימים נלמדת מ"מקרא קדש" הכתוב בהם (ראה לעיל: גדרו; מקרא קודש, שבכל המועדים כתוב מקרא קדש. סמ"ג שם), או מ"שבתון" (רמב"ם יום טוב א ב); ויש שכתבו שמצות עשה של שבתה בראש השנה נלמדת מ"שבתון, ובשאר ימים טובים נלמדת המצוה מ"מקרא קדש" (ספר המצות לרמב"ם וחינוך הנ"ל).

נשים, יש מן הראשונים שכתבו שאינן חייבות בעשה
של שבתה ביום טוב, לפי שהיא מצות-עשה-
שהזמן-גרמא (ראה ערכו), שהנשים פטורות הן ממנה (ראה ערך אשה:
במצות עשה שהזמן גרמא. תוספות קידושין לד א סוף ד"ה מעקה; תוספות
רבינו פרץ פסחים מז ב¹²), ואף על פי כן אין אומרים שלנשים יהא
עשה דוחה לא תעשה של עשיית מלאכה ביום טוב, לפי שלא יש
עמו עשה, אף הלאו אלים, גם לענין מי שאינו מצווה בעשה, ואינו
נדחה מפני עשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה. ראשונים הנ"ל).

ויש סוברים שאף הנשים חייבות בעשה (ר"ן קידושין שם, וראה
חידושי הר"ן פסחים שם; החינוך מצוה רצח ושכא¹³), שלדעתם כל מצוה
שיש בה לאו ועשה, הנשים חייבות אף בעשה שבה, אף שהיא
מצות עשה שהזמן גרמא (ראה ערך אשה. ר"ן והחינוך שם).

איסור מלאכה ביום טוב נהוג אף במקום מצוה, ואמרו
במקום מצוה שאין מלים מילה (ראה ערכו) שלא בזמנה ביום טוב,
שאינן מילה דוחה יום טוב אלא בזמנה בלבד (משנה שבת קלו א,
וברייתא שם קלב ב; רמב"ם מילה א ט; טושי"ע יו"ד רסו ב), ואפילו ספק
מילה בזמנה ספק שלא בזמנה, כגון תינוק שנולד בין-השמשות (ראה
ערכו), וחל ספק שמיני ספק תשיעי שלו ביום טוב, אינה דוחה יום
טוב, ואינו נימול אלא למחרתו (חולין פד ב ורש"י; ראה רמב"ם שם יב
וטו; שו"ע שם ח); ויש סוברים שספק מילה בזמנה ספק שלא בזמנה
דוחה יום טוב, כיון שהמצוה היא ודאית, והספק הוא אם דינה
לדחות יום טוב, הרי זו דוחה מספק (ערוגת הבושם ג עמ' 181, 184).

וכן פסולי-המוקדשים (ראה ערכו), כגון טמא (ראה ערכו), ונותר (ראה
ערכו), ופגול (ראה ערכו), שמצות עשה לשרפם (ראה ערך טמא ב):
שריפתם, וערך נותר וערך פגול וערך שרפת קדשים), אין שורפים אותם
ביום טוב (משנה פסחים פג א, בשריפת נותר; שבת כג ב; רמב"ם פסולי
המוקדשין יט ה, ויום טוב ג ח, בקדשים טמאים). וכן קרבנות שהוקרבו
בערב יום טוב, ולא הקטירו אימוריהם מבעוד יום, אין מקטירים
אותם כליל יום טוב (ראה ערך הקטרה א)).

בטעם שאינן אומרים שאיסור מלאכה ביום טוב
מלאכה לא נדחה יידחה מפני מצוות אלו, נחלקו אמוראים, וארבע
מפני המצוה דעות בדבר:

• **חזקיה אמר, וכן תנא דבי חזקיה, שלמדים שאין שריפת קדשים**
פסולים דוחה יום טוב מהכתוב לענין קרבן-פסח (ראה ערכו), "ולא
תזיתו מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וְהִנֵּתָּר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ" (שמות
יב י. שבת כד ב ושי"ט), שלא היה לו לומר אלא "והנותר ממנו באש
תשרפו", ונאמר פעם שניה "עד בקר", ללמד שיש ליתן לו בקר

אלא מדבריהם (ראה ערך הנ"ל), אף ביום טוב אסור מדרבנן (בגדי
יום טוב ביצה שם).

• **מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו), כדרך שנחלקו בה**
תנאים אם חייבים עליה בשבת (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה,
ושם מחלוקת ראשונים להלכה), כך נחלקו ביום טוב (ראה רמב"ן בהלכות
בכורות כה א, ומאירי ביצה ו א), ואחרונים מצדדים לומר שביום טוב
לדברי הכל פטורים עליה (חמדת ישראל קונטרס נר מצוה דף טז סוף ד"ה
לכן, וראה דעת תורה או"ח רעח א, שכך כתב על פי חידושי מאירי ביצה שם,
אבל בהגהות המהדיר לבית הבחירה שם כתב שטעות סופר היא במאירי).

• **החובל (ראה ערך דש: חובל) בחברו ביום טוב, לדעת רבי שמעון**
שהמקלקל (ראה ערכו) בחבורה בשבת חייב מיתה (ראה שבת קו א,
שכן דעת ר' שמעון, ושלרבי יהודה דין חובל כשאר המלאכות, שכל
המקלקלים פטורים, וראה ערך מקלקל, ושם שהלכה כרבי יהודה), אף
ביום טוב הרי זה חייב מלקות (חמדת ישראל ב י אות א, על פי גמרא
כתובות ז א, וראה שם שהקשה על זה).

האם עובר אף העושה מלאכה ביום טוב, לדעת רב אשי עובר אף
בעשה (שבת כד ב, ושם קלג א, ופסחים פד א), שנאמר
בחג הסוכות: בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שִׁבְתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁבְתוֹן (ויקרא
כג לט), ושבתון האמור ביום טוב עשה הוא (גמרא שבת שם ושם,
ופסחים שם), ששבתון שאמר הכתוב משמעו "תשבות" (ספר המצות
לרמב"ם עשה קנט¹⁰), ולפיכך אף על פי שעשה דוחה לא תעשה
(ראה ערכו), אין מצות עשה דוחה איסור מלאכה ביום טוב, שאין
עשה דוחה לא תעשה ועשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה. רב אשי
שבת שם ושם, ופסחים שם).

לדעת חזקיה ותנא דבי חזקיה ואב"י ורבא - שהוצרכו לימוד
מיוחד מן המקרא ללמדנו שמצוות עשה אינן דוחות איסור
מלאכה ביום טוב (ראה שבת שם ושם) - יש ראשונים שכתבו שאין
ביום טוב אלא לא תעשה בלבד (תוספות ישנים שבת כה א, וראה
תוספות שם כד ב ד"ה ולא, בשם ר"י פורת; רמב"ן שבת כד ב ד"ה מנה"מ),
ואף בירושלמי נראה שאין עשה במלאכת יום טוב, שאמרו
שמצות עשה של כסוי-הדם (ראה ערכו) דוחה איסור מלאכה ביום
טוב, מפני שעשה דוחה לא תעשה (ירושלמי ביצה א סוף הלכה ג).

ויש ראשונים חולקים וסוברים שאף לדעת רבא יש בעשיית מלאכה
ביום טוב לא תעשה ועשה (תוספות ותוספות הרא"ש שבת שם, ותוספות
פסחים פד א ד"ה ולא; רמב"ן שבת שם ד"ה ולא: אפשר; ריטב"א [גולדשטיין]
שבת שם; מיוחס לריטב"א שבת שם); ויש שכתבו כן אף לדעת חזקיה
ואב"י (יראים השלם שד, וראה שו"ת תורת חסד א מב אות ב).

להלכה כתבו ראשונים שעשיית מלאכה ביום טוב יש בה עשה ולא
תעשה (רמב"ם יום טוב א ב, וראה ביצונים הבאים), וכל השוכת בו
ממלאכת עבודה קיים מצות עשה, ואם עשה בו מלאכה, ביטל מצות
עשה, ועבר על לא תעשה (רמב"ם שם¹¹), ונמנו במנין המצוות שש
מצוות עשה (ספר המצות לרמב"ם עשה קנט וקס וקסג וקסד וקסז;
סמ"ג עשין ג-לח; החינוך מצוה רצח ושי ושיח ושכא) - מצות עשה
אחת בכל מועד ומועד - ויש מצוות לא תעשה (ספר המצות לרמב"ם

מעשה של שבתה. וראה חידושי חתם סופר שבת כד ב ד"ה מ"ט, שתמה
שאע"פ שנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, לא הותר להן לעבור על
איסור עשה. ¹³ וראה רמב"ם בספר המצות בסוף מנין מצות עשה, ובהגהות
משנה למלך על החינוך מצוה רצח ושכח.

¹⁰ וכעין זה ברש"י שבת ופסחים שם, וברמב"ם יום טוב א ב, ובחינוך שזי,
וביראים השלם תיח. ¹¹ וראה חידושי חתם סופר שבת כד ב ד"ה מ"ט,
שנקט בפשיטות שאין הכוונה שביטל מצות עשה של שבתה, אלא שעובר
באיסור עשה. ¹² וראה ערך שבת, אם לדעת זו אף בשבת פטורות הנשים

לתחום ביום טוב, אף ששאר האיסורים שבשבת שאינם מלאכה, אינם נוהגים ביום טוב, ראה ערך תחומין.

על הסוברים שמחמר נכלל באיסור מלאכה בשבת וביום טוב, אף שדין שביתת בהמה אינו בכלל מלאכה, ראה ערך מחמר. על פרטי הדינים בכל אלו, לסוברים שנוהגים ביום טוב, ראה ערך מחמר וערך עבד כנעני וערך שביתת בהמה וערך תחומין.

על איסורי מוקצה (ראה ערכו), לסוברים שאסורים בשבת מן התורה, שאסורים אף ביום טוב, ראה ערך מוקצה.

על דבר שהוכן בשבת שאסור ביום טוב משום "הכנה דרבה", ראה ערך הכנה.

המחלל יום טוב המחלל יום טוב בפרהסיא, כתבו ראשונים שהרי בפרהסיא הוא כמחלל שבת בפרהסיא, שחשוב הוא כמי שכפר בכל התורה כולה (ראה ערך מומר וערך שבת. תשובת רבנו שמשון, הובאה בשו"ת מבי"ט א לח, וברדב"ז ב תשצו; אור זרוע א סוף סי' שסז), ואסור לאכול משחיתתו (ראה ערך שחיתה. אור זרוע שם), ויינו יין נסך (ראה ערך סתם יינם. תשובת רבנו שמשון שם).

מן האחרונים יש שכתבו שהמחלל יום טוב בפרהסיא אינו כמחלל שבת בפרהסיא, ואינו חשוב כנכרי אלא כישראל רשע (חלקת מחוקק אבן העזר קכג ס"ק יא, ובית שמואל שם סק"ח, וכן נקט בפשיטות בפרי מגדים בפתיחה להלכות שבת ד"ה עוד זאת), ומותר לשתות את יינו (ראה הגהות מהרש"ל על הטור יו"ד קכד, שהתיר לשתות יין של קראים, והובא בדרישה ובי"ח וט"ז שם).

בהוצאה ובהבערה

הוצאה מרשות לרשות שלא לצורך אוכל נפש, לדעת בית שמאי הרי היא כשאר אבות מלאכות, ואסורה ביום טוב, וכן שנינו: בית שמאי אומרים אין מוציאים לא את הקטן, ולא את הלולב, ולא את ספר תורה לרשות הרבים, ובית הלל מתירים (משנה ביצה יב א ושם נתבאר).

ונחלקו אמוראים בדעת בית הלל:

• רבה אמר שלדעתם אין איסור הוצאה ביום טוב (גמרא שם: מתיקיף ליה רבה), לפי שנאמר בהוצאה: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת (ירמיה יז כב), בשבת נאמר, ולא ביום טוב (גמרא ביצה שם).

• ורב יוסף סובר שלדעת בית הלל הותרה הוצאת קטן ולולב וספר תורה, משום הכלל שאמרו במלאכת יום טוב: "מתוך שהותרה לצורך אוכל נפש, הותרה אף שלא לצורך" (ראה ערך מתוך, שכן דעת בית הלל, לדברי רב יוסף ועוד, ושכן הלכה), אבל אף הם מודים שיש איסור הוצאה ביום טוב, באופן שאין לומר בו "מתוך" (ראה גמרא שם. וראה ערך הנ"ל), וכן סובר רבי יוחנן (גמרא שם).

ונדחו דברי רבה (ראה גמרא שם, ותוספות כתובות שם), והלכה שאין הוצאה ביום טוב מותרת אלא משום "מתוך" (רמב"ם יום טוב א ד; טוש"ע או"ח תקיח).

על הוצאה מרשות-היחיד (ראה ערכו) אחת לרשות היחיד אחרת של שני בני אדם, שבשבת אסורה חכמים אלא אם כן עירבו זה עם זה (ראה ערך מוציא וערך ערוב חצרות), אם אף ביום טוב אסורה,

שני לשריפתו (גמרא שם ורש"י, וראה גמרא שם קלג א), היינו להמתין עד בקר שני, שהוא חולו של מועד, ורק אז לשרפו (רש"י שם כד ב ד"ה בקר), ולמדים מכאן אף לענין מילה שלא בזמנה שאינה דוחה יום טוב (גמרא שבת קלג א).

• אביי אמר שלמדים מהאמור "עֲלֵת שַׁבָּת בְּשַׁבְתּוֹ" (במדבר כח י), ודרשו "ולא עולת חול בשבת, ולא עולת חול ביום טוב" (גמרא שם ושם. וראה ערך הקטרה א), ללמדנו שאיברי תמיד של ערב יום טוב שלא הוקטרו מבעוד יום אין מעלים אותם משחשכה (רש"י שם ושם), וכל שכן שאין שורפים קדשים פסולים ביום טוב (רש"י וריטב"א [גולדשטיין] שם כד ב), וכן אין מלים מילה שלא בזמנה ביום טוב, שהיא חשובה כעולת חול ביום טוב (רש"י שם קלג א ד"ה ולא).

• רבא אמר שלמדים מהאמור "הוא לְבָדוּ יַעֲשֶׂה לָכֶם" (שמות יב טז), "לבדו" למעט מילה שלא בזמנה שאינה דוחה יום טוב (גמרא שם כד ב, ושם קלג א), והוא הדין לשריפת קדשים פסולים שאינה דוחה יום טוב (רש"י שם כד ב ד"ה לבדו).

• ורב אשי אמר בטעם שאין שריפת קדשים פסולים ומילה שלא בזמנה דוחות יום טוב, שהרי זה מפני ששריפת קדשים מצות עשה היא, ועשיית מלאכה ביום טוב עשה ולא תעשה היא (ראה לעיל: האם עובר אף בעשה), ואין עשה דוחה לא תעשה (ראה ערכו) ועשה (שבת שם ושם, ופסחים פד א), וכן כתבו ראשונים טעם זה להלכה (רמב"ם יום טוב ג ח, בשריפת קדשים טמאים).

איסורים שפרטם הכתוב בשבת, ואינם בכלל אבות שאינם בכלל מלאכות או תולדותיהם - כגון שביתת-בהמה (ראה ערכו), שביתת עבד-כנעני (ראה ערכו), מחמר (ראה ערכו), וכיוצא (ראה על כל אחד בערכו. וראה טורי אבן באבני מלואים סוף חגיגה, שדין אחד לכל האיסורים הללו), וכן יציאה חוץ לתחום, לסוברים שאיסור תחומין (ראה ערכו) נוהג בשבת מן התורה (ראה ערך תחומין, מחלוקת תנאים, ושלחלכה אינו נוהג¹⁴) - אם נוהגים ביום טוב כבשבת, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינם נוהגים אלא בשבת, שפרט בה הכתוב, ולא ביום טוב (ראה שבולי הקטק קיג בשם רב האי גאון, ובית יוסף או"ח סוף סי' שה בדעתו; רמב"ן בתורת הבית הארוך סוף ענין ההוצאה לענין שביתת עבד, ובהשגות לספר המצות יד לענין מחמר; אורחות חיים הלכות יום טוב ה, וכלבו הלכות יום טוב בשם יש אומרים, לענין מחמר ושביתת בהמה, והובא בבית יוסף שם תצה, ועוד), שאלו אינם בכלל מלאכה שאסר הכתוב ביום טוב (בית יוסף שם), ואין ללמוד יום טוב משבת לדינים אלו, שאין דנים קל מחמור להחמיר עליו (רמב"ן שם), אלא שתחומים אסורים ביום טוב מדרבנן (שו"ת מעשה נסים [לר"א בן הרמב"ם] יב; טורי אבן שם, וראה ערך תחומין).

• ויש סוברים שכל אלו אסורים ביום טוב כבשבת (ראה ירושלמי ביצה ה ב, לענין שביתת בהמה; הלכות פסוקות קמט בשם רב שר שלום גאון, ותשובות הגאונים [קורנל] ס, לענין מחמר; רש"י חגיגה יז ב ד"ה ופנית, לענין תחומים; רמב"ן בתורת הבית הארוך שם בשם הלכות גדולות, לענין שביתת עבד, ועוד), שמאחר שנאסרו בשבת נקראים מלאכה, והרי הם בכלל מלאכה שאסר הכתוב ביום טוב (כלבו הלכות יום טוב). על דעת הסוברים שיש טעמים מיוחדים לאסור יציאה חוץ

ביום טוב, ראה להלן, וראה שו"ת חתם סופר או"ח קמט וקנב, שכתב שיש לימוד שנוהג ביום טוב.

14. וראה שו"ת מעשה נסים [לר"א בן הרמב"ם] יב, שלא נאמר איסור תחומים בתורה אלא בשבת: ביום השביעי (שמות טז כט), ולא ביום טוב, ולכן אינו נוהג

זה כשעושה אותה לצורך אכילה בו ביום, אבל אסור לעשותה לצורך אכילה בחול, ואם עבר ועשה מלאכה לצורך חול, כגון שאפה פת סמוך ללילה, ואין שהות לאכול ממנה ביום טוב עצמו, הרי זה לוקה (ראה פסחים מו ב, ורש"י ותוספות שם).

על מחלוקת האמוראים כשאפה פת וכיוצא לצורך יום חול, לאחר שכבר סעד, ויש שהות לאכול ממנה בו ביום, אם אומרים: הואיל (ראה ערכו) ואם יודמנו לו אורחים שיצטרכו לפת זו היום תהיה ראויה ליום טוב, אף עכשיו חשובה היא ראויה לו, ראה ערך הואיל.

לצורך נכרי או מלאכה לצורך נכרי אסורה (ראה בסמוך), ונחלקו תנאים כלבים אם היא מותרת לצורך אכילת בהמה, וכן שנינו: ממשמע שנאמר "אך אשר יאכל לכל נפש", שומע אני אפילו נפש בהמה במשמע, כענין שנאמר "ומכה נפש בהמה ישלמנה" (ויקרא כד יח), תלמוד לומר "הוא לבדו יעשה לכם", לכם ולא לכלבים, דברי רבי יוסי הגלילי; רבי עקיבא אומר אפילו נפש בהמה במשמע, אם כן מה תלמוד לומר "לכם", לכם ולא לנכרים, ומה ראית לרבות את הכלבים ולהוציא את הנכרים, מרבה אני את הכלבים שמזונותם עליך, ומוציא אני את הנכרים שאין מזונותם עליך (ברייתא בגמרא ביצה כא א. וראה ערך מלאכת אוכל נפש, בבבבול לצורך נכרי שמזונותיו על ישראל).

להלכה יש פוסקים כרבי יוסי הגלילי (ר"ף ביצה שם; תוספות שם ב ד"ה לכם; רשב"א ור"ן שם, וכן דעת הרמב"ם יום טוב א יג, וטושי"ע או"ח תקיב א, וכן אין אופים ומבשלים ביום טוב כדי להאכיל נכרים או כלבים (רמב"ם שם; טושי"ע שם); ויש פוסקים כרבי עקיבא (ראב"ן ובעל המאור ביצה שם; הגהות מיימוניות יום טוב א יג, בשם רשב"ט).

על דברים שאסרו חכמים לעשותם שמא יבוא לעשות מלאכה לצורך בהמה או נכרים, ראה ערך מלאכת אוכל נפש.

על דעת הסוברים שלא הותרה מלאכת אוכל נפש אלא בתנאים מסויימים, כגון שאי אפשר היה לעשות את המלאכה מערב יום טוב, או שיכולים ליהנות מאותה מלאכה בשעת עשייתה, ועוד, ראה ערך מלאכת אוכל נפש.

על הדברים החשובים צורך אכילה, ועל הנאות מסויימות שדינן כדין אכילה, והותרה מלאכה לצרכן כדרך שהותרה לצורך אכילה, ראה ערך אוכל נפש.

על מלאכות המותרות ביום טוב, שהצריכו חכמים שיעשה אותן בשנינו מדרך עשייתן בחול, ראה ערך מלאכת אוכל נפש וערך עבדין דחול.

על מכשירי-אוכל-נפש (ראה ערכו), שנחלקו תנאים אם הותרה עשייתם ביום טוב, ראה ערכו.

מלאכה שעיקרה אינו לצורך אכילה, כגון בונה (ראה במלאכות שעיקרם אינו לצורך אכילה (ראה ערכו), וסותר (ראה ערכו), וכותב (ראה ערכו), ואורג (ראה ערכו) וכיוצא, יש סוברים שאם עשה ביום טוב, אפילו עשה לצורך אכילה, הרי זה לוקה (מגיד משנה יום טוב א ד, בדעת הרמב"ם שם; העמק שאלה לשאלת נ אות א, בדעת הר"ף ביצה סוף פרק ב¹⁶); ויש סוברים שאף מלאכות שאין עיקרן לצורך אכילה, מותר לעשותן לצורך אכילה (ראה שו"ת הרשב"א א תקעו, לענין תופר, הובא בבית יוסף או"ח סוף סי' תקט ובשו"ע שם ג, וראה חיי אדם פז סק"ב, וראה ביאור הגר"א שם סק"ח. וראה ערך מלאכת אוכל נפש).

ואם תיקנו חכמים ערוב-חצרות (ראה ערכו) ביום טוב כדרך שתיקנו בשבת, ראה ערך ערוב חצרות.

על האיסור להוציא מכרמלית (ראה ערכו) לרשות היחיד או לרשות הרבים, ומרשות היחיד או רשות הרבים לכרמלית, וכן להעביר ארבע אמות בכרמלית, אם נוהג אף ביום טוב, ראה ערך כרמלית. הבערה שלא לצורך אכילה, נחלקו בה תנאים ואמוראים:

• רבי עקיבא אמר שכיון שהבערה אב מלאכה היא בשבת (ראה ערך אבות מלאכות וערך מבעיר), הרי היא בכלל הלאו של "כֹּל מְלָאכָה לֹא יַעֲשֶׂה בָהֶם" (שמות יב טז. ברייתא פסחים ה א), וכן אמר חזקיה בירושלמי, שאסור להדליק נר של בטלה - נר שאינו צריך לו (ראה ר"ש ביצה ב כב, ושו"ת הרשב"א ג רעז, וטושי"ע או"ח תקיד ה) - ביום טוב (ירושלמי ביצה ה ב), וכן סוברים רב נחמן ורב הונא שאסור לעשן פירות בעשן בשמים ביום טוב, מפני שהוא מבעיר את הבשמים (גמרא שם ורש"י).

• ויש סוברים שהבערה מותרת ביום טוב (מסקנת הירושלמי ביצה ה ב, על פי ברייתא דלהלן), וכן שנינו: לֹא תִבְעְרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּחֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת (שמות לה א), ביום השבת אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר ביום טוב (מכילתא שם; ברייתא בירושלמי שם), ואמרו בירושלמי שלא בא הכתוב אלא להתיר להדליק נר של בטלה ביום טוב, שכן לצורך אוכל נפש כבר למדנו שהיא מותרת מן הכתוב: אֶף אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבִדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם (ירושלמי שם).

להלכה אמר רבי יוחנן בירושלמי בנר של בטלה שאין לאסור ואין להתיר (ירושלמי שם), וכן כתבו ראשונים להלכה, שאין מורים בזה לאיסור ולא היתר (עבודת הקודש לרשב"א ג סוף ס"ג, בנר שאין בו צורך אלא לכבוד, ולכאורה כן הוא אף בנר של בטלה גמורה¹⁵), והבא להדליק אין מונעים אותו (עבודת הקודש שם), שמן התורה מותר, אלא שהחמירו חכמים שלא להורות בזה היתר (העמק שאלה קז ז (עמ' רנ) בשם חתנו, וקהילות יעקב ביצה טו).

ויש שכתבו שאסור ביום טוב להדליק נר שאינו צריך לו (טושי"ע או"ח תקיד ה).

במלאכה לצורך אוכל נפש

מותר לעשות מלאכה שהיא לצורך אוכל נפש ביום טוב (משנה ביצה לו ב, ומגילה ז ב; רמב"ם יום טוב א א, ד; טושי"ע או"ח תצה א), שנאמר בפסח מצרים: אֶף אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבִדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם (שמות יב טז). ראה ירושלמי ביצה ה ב; רמב"ם שם. וראה מקור נוסף בספרי במדבר כח יח, ויש לנו ללמוד שכל מלאכות שהותרו בחג המצות הותרו אף בחג השבועות ובחג הסוכות, שהוקשו כל המועדים זה לזה (שבועות י א, וחגיגה יז א. וראה רמב"ן על התורה ויקרא כג כד).

ויש שכתבו שמלאכת אוכל נפש מותרת בשאר ימים טובים, לפי שנאמר בהם: כֹּל מְלָאכָתְ עֲבָדָה לֹא תַעֲשׂוּ (ויקרא כג ז), ומלאכת עבודה פירושה מלאכה שאינה לצורך אוכל נפש (ר"ח הובא ברמב"ן ויקרא כג ז; רמב"ן שם; עבודת הקודש לרשב"א בית מועד א א; מגיד משנה יום טוב א א, בדעת רמב"ם שם), אבל מלאכה באוכל נפש היא מלאכת הנאה ולא מלאכת עבודה (רמב"ן שם, וראה בפרטי הדברים ברמב"ן במלחמות ביצה ג).

לצורך אכילה מלאכת אוכל נפש שמותר לעשותה ביום טוב, הרי בחול

אוכל-נפש, ראה ערכו. על מגבן אם הוא מותר לצורך אוכל נפש לדעה זו, ראה ערך מלאכת אוכל נפש וערך מלאכת יום טוב.

15. וראה ראב"ד בהשגות יום טוב א ד וסמ"ג לאוין עה ורא"ש ביצה כג א שסתמו כלשון הירושלמי. 16. אם מלאכות אלו מותרות לצורך מכשירי-

אריה קב בביאורה, וראה תוספות שם ד"ה הכל שפירש בענין אחר, אבל בחידושי חמדת שלמה ביצה אות ו, כתב שאף התוספות מפרשים כשאגת אריה), ואמר רבי אליעזר שהיתר מלאכת אוכל נפש הוא לדבר הרשות (ראה משנה פסחים סה ב), שאכילה ביום טוב רשות היא (רש"י שם ד"ה מה), שלדעתו רשאי אדם לעשות יום טוב כולו לה', שאם רצה יושב ושונה כל היום (ראה לעיל: מצוותיו; לעסוק בתורה. גמרא שם סה ב), וכאילו אין כאן מצות שמחת יום טוב (רבינו חננאל שם, בביאור גמרא שם); ולדעת רבי יהושע היתר מלאכת אוכל נפש הוא לדבר מצוה (ראה משנה שם סה ב, וגמרא שם סה ב, וראה ראב"ן ביצה טו ב, ושאגת אריה שם), שלדעתו שמחת יום טוב מצוה היא, שחייב אדם לקיים ביום טוב "חציו לכס", ואינו רשאי להיפטר מכך (ראה לעיל: שם. ראה גמרא שם ושאגת אריה שם).

באיסורי חכמים

האיסורים כל שחייבים עליו בשבת משום שבות (ראה ערכו), משום רשות, משום מצוה - היינו בין דבר שמדברי-סופרים (ראה ערכו) אסור לעשותו בשבת משום שבות, ואין בעשייתו שום מצוה, ובין דבר של רשות, שיש בו קצת מצוה, ויש בו איסור מדברי סופרים, ובין שהוא מצוה, שיש בו מצוה ממש, ואסור חכמים לעשותו בשבת (רש"י ביצה לו ב) - חייבים עליו ביום טוב (משנה ביצה שם. וראה רמב"ם יום טוב א יז), היינו שאסור לעשותו ביום טוב (רש"י שם ד"ה חייבין: חייבים עליו שלא לעשותו).

• אלו הם משום שבות: לא עולים באילן, ולא רוכבים על גבי בהמה, ולא שטים על פני המים, ולא מטפחים, ולא מספקים, ולא מרקדים (משנה שם; טוש"ע או"ח תקכד, וראה רמב"ם שבת כג), שאין מטפחים יד על יד, ולא מספקים יד על ירך, ולא מרקדים ברגל, וכולם נעשים לשמחה ולשיר (רש"י ומאירי שם. וראה ערך שבות).

• אלו הם משום רשות: לא דנים (ראה ערך בית דין: זמן ישיבתם), ולא מקדשים (ראה ערך קדושים) - ולא כונסים לחופה (שו"ע שם, וראה ערך חפה: זמנה) - ולא חולצים (ראה ערך חליצה: הזמן), ולא מייבמים (ראה ערך יבום: המצוה וגדרה. משנה שם¹⁹; טוש"ע שם, וראה רמב"ם שם), וכן אין מגרשים ביום טוב (תוספתא ביצה ה [צוקרמנדל]; טוש"ע שם).

• ואלו הם משום מצוה: לא מקדישים (ראה ערך הקדש: בשבת), ולא מעריכים (ראה ערך ערכין), ולא מחזירים (ראה ערך חרמים: מהותם וחלותם), ולא מגביהים - מפרישים - תרומה ומעשר (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בשבת ויו"ט. משנה שם; טוש"ע שם, וראה רמב"ם שם²⁰). וכן אין רואים את הנגעים ביום טוב (רמב"ם טומאת צרעת טז: שבת ויו"ט), כדרך שאין דנים דין ביום טוב (משנה למלך יום טוב ז טז, וראה כסף משנה טומאת צרעת שם).

הדברים אותה ששינינו: אין בין יום טוב לשבת אלא מלאכת המותרים אוכל נפש בלבד (משנה ביצה לו ב. וכן הוא במשנה מגילה ח ב) - וכן דברים שאמרו בהם: מתוך (ראה ערכו) שהותרו לצורך אוכל נפש הותרו אף שלא לצורך (ראה גמרא שם לו א, ורש"י שם ד"ה אין מוציאין) - אף לענין איסורים שמדברנן היא שנויה (תוספות שם לו א ד"ה ורמינח, ומאירי שם לו ב, על פי גמרא שם לו א).

וכתבו ראשונים שכל שאסור בשבת משום שהוא דומה למלאכה,

המלאכות אף האסורות אף שהם לצורך אוכל נפש אף במלאכות שהן לצורך אוכל נפש, אמרו בכמה מהן שהן אסורות, כגון הקוצר (ראה ערכו. ראה חגיגה יז ב, ושם יח א, ועי' ביצה ג א, ורש"י ד"ה ויתלוש; רמב"ם יום טוב א ז; טוש"ע או"ח תצה ב. וראה ערך מלאכת אוכל נפש), והדש (ראה ערכו. ראה ביצה ג א, ורש"י ד"ה שמא; רמב"ם שם; טוש"ע שם: סחיטה), והזורה (ראה ערכו. רמב"ם שם, וראה טוש"ע שם תקי א), והצד (ראה ערכו. ראה משנה ביצה כג ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

וכן שנינו בברייתא בירושלמי: הבורר (ראה ערכו), והמרקד (ראה ערכו), והטוחן (ראה ערכו) ביום טוב, הרי זה סופג את הארבעים (ברייתא בירושלמי ביצה א י, ושבת ז ב¹⁷), ואמרו: מנין שאין בוררים, ולא טוחנים, ולא מרקדים ביום טוב, שנאמר "אֶךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבָדוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם" (שמות יב טז), ונאמר בסמוך "וַשְׁמִתָּם אֶת הַמִּצּוֹת" (שם יז). ירושלמי שם ושם, הובא בתוספות ביצה ג א ד"ה גזרה, ורא"ש ור"ן שם ריש פרק ג ועוד), ופירשו ראשונים שלא הותרו לצורך אוכל נפש אלא אותן מלאכות שמשעת שימור - המצה מחימוץ - ואילך, אבל מלאכות שקודם לכן, אסורות אף לצורך אוכל נפש, ומשעת שימור ואילך, היינו ממלאכת לישה (הראשונים שבציון הקודם), שמן הלישה ואילך יש לשמור את המצות מחימוץ (ראה ערך מצה), ומיעט בזה הכתוב ברירה טחינה והרקדה, וכל שכן קצירה ותלישה (רשב"א שבת שם, וראה תוספות ביצה שם), וכתבו אחרונים שלדעת הסוברים שיש חובת שימור מחימוץ משעת קצירה (ראה ערך הנ"ל, מחלוקת אמוראים, וראשונים להלכה), משימור ואילך שאמרו היינו מקצירה ואילך (ראה פרי מגדים פתיחה להלכות יום טוב אות יא; מנחת חינוך י ב ד"ה ומה (הא"י)).

במלאכות אלו, האיסור לעשות מלאכות הללו אף לצורך אוכל נפש, אם הוא מן התורה, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שלא כל מלאכת אוכל נפש הותר הכתוב לצורך אוכל נפש, וכל אותן מלאכות שקודם שימור אסורות מן התורה (ראה תוספות ביצה ג א ד"ה גזרה בשם רבנו נתנאל מקינון, ורשב"א שבת צה א), וכן מלאכות הדומות למלאכות אלו, כגון צידה שדומה לקצירה - שהמעתיק בעל חי ממקום שמתגדל בו דומה לעוקר דבר מגידולו (מאירי ביצה כג ב) - אסורות מן התורה (תוספות שם כג ב ד"ה אין, וראה תוספות שם כד א ד"ה ותניא, ומאירי שם), ומסר הכתוב לחכמים לידע איזו מלאכה מן המלאכות שאינן בפת, דומה למלאכות שמשימור ואילך (מרדכי ביצה א תרמג).

• ויש מן הראשונים שסוברים שקצירה וטחינה וסחיטה וצידה וכיצא, חכמים הם שאסרו לעשותן, אבל מן התורה מותרות הן (ראה רמב"ם יום טוב א ה-ח, וטוש"ע או"ח תצה ב), שלדעתם הבבלי חולק על הלימודים האמורים בירושלמי הנ"ל (ר"ן ביצה ריש פרק ג), או שאף לדעת הירושלמי לימודים אלו אינם אלא אסמכתא (ראה ערכו) בלבד (ראה השגות הראב"ד יום טוב א ח; רא"ש ביצה ג א, להבנת ים של שלמה שם א, וראה קרבן נתנאל שם אות ג; הגר"א או"ח שם סק"ז לדעה זו¹⁸).

על הטעמים שאסרו חכמים מלאכות אלו, לדעה זו, ראה ערך מלאכת אוכל נפש.

משום שמחת יום טוב מלאכת אוכל נפש שהותרה ביום טוב, משום שמחת יום טוב הוא שהותרה (ראה גמרא פסחים סה ב, ושאגת

17. וראה ירושלמי שם ושם, שהברייתא שאסרה לברור היא דברי רבי גמליאל, אבל סתם משנה ביצה יד ב סוברת שמותר לברור ביום טוב. 18. וראה ערך מצה שיש סוברים שכל דין שימור אינו אלא מדבריהם, וראה פרי מגדים

פתיחה להלכות יום טוב אות יא. 19. וראה גמרא שם למה אינו מצוה ממש. 20. על טעמי האיסור בכל אלו, ועל פרטי הדברים, ראה ערכים הנ"ל, וראה ערך שבות וערך שבת.

על ההבדלים בין יום טוב לשבת לענין טבילה, ראה ערך טבילה. על מוקצה (ראה ערכו), שיש סוברים שכיון שיום טוב קל הוא משבת, החמירו בו ביום טוב יותר מבשבת, כדי שלא יבואו לזלזל ביום טוב, ויש סוברים להיפך, שהקלו במוקצה ביום טוב אף בדברים שהחמירו בהם בשבת, ראה ערך מוקצה.

מלאכה כלאחר **מלאכה כלאחר-יד** (ראה ערכו) - מלאכה הנעשית **יד** בשינוי, שלא כדרך עשייתה הרגילה (ראה ערך כלאחר יד) - שבשבת אין חייבים עליה, אלא אסורה מדבריהם (ראה ערך הנ"ל), אף ביום טוב אסורה (ראה בסמוך שלא הותרה אלא במקום צער, וראה שבת מז ב, ורש"י ד"ה מן הצד).

אמר אבא שאול: נוהגים היינו - להורות - שיונקים מבהמה טהורה ביום טוב (יבמות קיד א), אף שהיונק בשבת עובר על איסור מפרק כלאחר יד (ראה ערך דש: חולב. גמרא יבמות שם), ואף במקום צער לא התירו (ראה גמרא יבמות שם), ביום טוב התירו במקום צער, שבשבת שאיסור סקילה הוא גזרו חכמים אפילו במקום צער, אבל לא ביום טוב שאינו אסור אלא בלא תעשה (יבמות שם); ויש שכתבו שתנא קמא חולק על אבא שאול, ואוסר לינוק אף ביום טוב (רמב"ן כתובות ס א ד"ה גונח, בדעת תנא קמא בברייתא בגמרא יבמות שם).

הבא לשחוט בהמה ביום טוב, אמר רב שמותר לו לתלוש בידו את הצמר כדי לפנות מקום לסכין (בכורות כד ב: רב הונא, וכן אמר רב חנניה בר שלמיא בשם רב), ואף שיש בכך משום עוקר דבר מגידולו²² - מותר, כיון שעושה המלאכה כלאחר יד (גמרא שם כה א), שאין דרך לתלוש צמר אלא לגזוז (רש"י שם ד"ה כלאחר).

ונחלקו בכך ראשונים:

• **יש סוברים שהתירו לו לתלוש אפילו מתכוין הוא לכך** (ראה רמב"ם יום טוב ג ג, ולחם משנה שם בדעתו, ורמב"ן הלכות בכורות שם), שהתירו לכתחילה מלאכה כלאחר יד כדי שלא תתקלקל שחיטתו (תוספות בכורות כד ב סוף ד"ה והיינו, לדעה זו; שיטה מקובצת שם אות ג בשם הרב משאנץ. וכעין זה ברמב"ן שם²³), ויימנע משמחת יום טוב (רמב"ן שם; שיטה מקובצת שם בשם הרב משאנץ).

• **יש חולקים וסוברים שמלאכה שאסורה ביום טוב מן התורה, אסור לעשותה אף כלאחר יד, ולא התיר רב לתלוש צמר לצורך השחיטה ביום טוב, אלא כשאנו מתכוין לתלוש (תוספות ורא"ש בכורות שם; שו"ע או"ח תצח יב), היינו שמושך את הצמר אילך ואילך, ואם נתלש - נתלש, ואינו צריך להיזהר שלא יתלוש (רש"י שם; שו"ע שם).**

מלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה ערכו), לדעת **מלאכה שאינה צריכה לגופה** **הסוברים שבשבת אין חייבים עליה, אלא שאסורה מדבריהם** (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה, מחלוקת תנאים, ומחלוקת ראשונים להלכה), יש מהראשונים שכתבו שמשום שמחת יום טוב לא גזרו עליה חכמים ביום טוב, כדרך שלא גזרו על מלאכה כלאחר יד, לסוברים כן (ראה לעיל), ומטעם זה התירו לתלוש נוצות העוף קודם שחיטתו (הלכות בכורות לרמב"ן לבכורות כה א; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג קעת, בשם יש שמתירים. וראה שבלי הלקט

או שהוא מביא לידי מלאכה (ראה ערך מלאכת שבת²¹), או משום שבות (ראה ערכו, על כל מה שנכלל בשבות), אסור ביום טוב, אלא אם כן היה בו צורך אכילה, או כיוצא בה (רמב"ם יום טוב א יז, וראה מגיד משנה שם שמקורו ממשנה מגילה שם). וכתבו ראשונים שכלל זה אמור על הרוב, אבל יש דברים שאסורים בשבת, ולא אסורים ביום טוב (מאירי ביצה שם, על פי ירושלמי ביצה ה ב), וראה להלן על פרטי הדברים.

על הדברים שאסרו חכמים משום שבות ביום טוב ופרטי דיניהם, ראה ערך שבות.

אופנים שגזרו **יום טוב משום** **אף באופן שמשום יום טוב עצמו אין מקום לגזור וכדלהלן:**

• **שמן של תרומה שנטמא, שאין מדליקים בו לשבת** (ראה משנה שבת כ ב, וראה ערך נר שבת ויום טוב), שלדעת רבה הטעם הוא שמתוך שמצוה עליו לבערו גזרו בו חכמים שמא יטה (גמרא שם כג ב. וראה ערך הנ"ל טעם אחר) כדי שיתבער מהר (רש"י שם ד"ה שמא), אף ביום טוב אין מדליקים בו (ראה משנה שם כד ב, וראה ערך הנ"ל) - אף שאין בו איסור הבערה - גזירה יום טוב משום שבת (גמרא שם כג ב, וראה ערך הנ"ל), שכן הטעם "שמא יטה" אינו ידוע לבני אדם, ואם נתיר ביום טוב, יבואו להתיר אף בשבת (תוספות שם ד"ה גזרה).

• **לענין טבילה** (ראה ערכו), שאסרו חכמים לטבול כלים טמאים בשבת וביום טוב (ראה ערך טבילה: בשבת וביום טוב), ולדעת רבה אסרו את הטבילה גזירה שמא יטול הכלי בידיו ויעבירו ארבע-אמות (ראה ערך ארבע אמות (שיעור) ברשות-הרבים (ראה ערכו) כדי להטבילו, אף ביום טוב - שהוצאה לצורך מותרת בו - אסרו, גזירה משום שבת (ראה ערך הנ"ל, שם), שכיון שטבילה אינה מלאכה, אם יתירו ביום טוב יבואו להתיר אף בשבת (רא"ה ביצה יח א ד"ה והא, וכעין זה בתוספות רבינו פרץ ושיטה מקובצת שם).

• **וכן אותה ששינוי שאין רוכבים על גבי בהמה ביום טוב** (משנה ביצה לו ב; תושי"ע או"ח תקכד, וראה רמב"ם שבת כג), שלדעת הסוברים שאיסור תחומים בשבת הוא מן התורה (ראה ערך תחומין), איסור רכיבה בשבת הוא משום גזירה שמא יצא חוץ לתחום (ראה ביצה שם, וראה ערך תחומין), כתבו אחרונים שאף שאין איסור תחומים ביום טוב אלא מדבריהם - לסוברים כן (ראה לעיל: איסורו במלאכה; באיסורי שבת שאינם בכלל אבות או תולדות) - הואיל ובשבת גזרו על הרכיבה משום תחומים, גזרו אף על יום טוב משום שבת (טורי אבן חגיגה אבני מלואים בסופו. וראה עמודי אור יד יד שזה דוחק).

וכתבו ראשונים שלא בכל מקום גזרו יום טוב משום שבת (תוספות שבת כד א סוף ד"ה (בעמ' הקודם) גזירה, על פי גמרא שם קכד א), ואין להשוות גזירות חכמים זו לזו, אם אינן באותה מלאכה (תוספות שם).

על קבורת מת על ידי נכרים, שאף שבשבת אסורה, ביום טוב מותרת, ראה ערך קבורה.

על שטיפת כל גופו במים שהוחזמו מבעוד יום, שיש סוברים שלא גזרו עליה אלא בשבת בלבד, ולא ביום טוב (ראה שבת מ א), ראה ערך רחיצה.

השחיטה אין צורך לתלוש (רמב"ן שם). 23. וצריך לומר שזה היתר מיוחד כאן, שכן אין הצער מתיר לינוק מבהמה מדין שמחת יום טוב, אלא רק משום שהקילו במקום צער, כמבואר לעיל בסמוך, וראה חידושי חתם סופר כתובות ס א ד"ה גונח.

21. על פרטי הדינים באיסורים אלו, ראה בערכים המיוחדים לאבות המלאכות האסורים בשבת. 22. שהרי אין התלישה נעשית לצורך אוכל נפש, כיון שאפשר לשחוט בלי לתלוש (הלכות בכורות לרמב"ן שם. וראה ערך מלאכה אוכל נפש, שיש סוברים שהתלישה אסורה אף לצורך אוכל נפש), ולאחר

דברים שהם משום שבות - שיש בעשייתם טורח ועמל (רמב"ן על התורה ויקרא כג כד) - מנין, תלמוד לומר בסוכות ובראש השנה "שבתון" (ויקרא שם לט בסוכות, ושם כד בראש השנה. מכילתא בא סוף פרשה ט), והוקשו כל המועדים זה לזה (רמב"ן שם), שאילו לא נאסרה אלא מלאכה, יכול היה אדם, מן התורה, לטרוח כל היום לשקול פירות, ולמלאות חביות יין, ולפנות כלים ואבנים ממקום למקום, והיה השוק מלא לכל מקח וממכר, והפועלים היו משכימים למלאכתם לדברים הללו וכיוצא בהם ומשכירים עצמם כבימות החול, שבכל אלה אין משום אב מלאכה או תולדה (ראה ערך אבות מלאכות), והזהרנו בלשון "שבתון" במצות עשה שיהיו ימים טובים ימי שבייתה ומנוחה ולא ימי טורח ומלאכה, ונמצא שהעושה ביום טוב אב מלאכה או תולדה, אפילו מלאכה שאין בה טורח כלל, עובר עליה בלאו, ועל הטורח והעמל - אף שאינם במלאכה - הוזהרנו בעשה (רמב"ן שם).

בשונה מטירחה אף טירחה שאינה בכלל ענייני הטירחה הנ"ל, בשבת אסורה ביום טוב (ראה להלן), כדרך שאסרו טירחה בשבת (ראה ערך שבת), ומצינו בכמה מקומות שהתירו טורח ביום טוב אף שאותו הטורח אסור בשבת, כגון קרצוף בהמה, שיש מן הראשונים שכתבו שלא התירו אלא ביום טוב, אבל לא בשבת (תוספות שבת נג א ד"ה מהו: אי נמי); וכן במקום הפסד ממון, באופנים שאסרו את הטירחה בשבת (ראה ערך שבת), יש שהתירו אותה ביום טוב (ראה להלן: במקום הפסד); וכן לצורך מצוה, שבשבת לא התירו את הטירחה (ראה ערך הנ"ל), יש שהתירו אותה טירחה ביום טוב (ראה להלן בסמוך), וכתבו ראשונים שאין ללמוד איסור בטירחה ביום טוב מבשבת, שאין לדמות טורח ביום טוב לאיסור טורח בשבת (תוספות חולין פד ב ד"ה כסוי).

לצורך שמחת יום טוב מותרת (ראה רש"י ביצה יום טוב ח ב ד"ה אין, וראה להלן שדנים בהרבה מקומות על הטירחה אם היא לצורך בכדי להתירה), ומותר לתקן צרכי הסעודה ביום טוב (טור או"ח תקי) - אלא שאם אפשר לשנות מדרך העשיה בחול - ישנה, שלא ייראה כעבדין-דחול (ראה ערכו. ראה טור שם, וראה ערך עבדין דחול); ומותר לתקן את הקונדס ואת העכביות (ביצה לד א; רמב"ם יום טוב ג ז; טוש"ע שם ז), והם מיני ירקות שיש טורח בתיקונם (רש"י ורא"ה ומאירי שם²⁵), שצריכים בישול הרבה (פסקי רי"ד ופסקי ריא"ז שם); וכן מסיקים ואופים בפורני (גמרא שם; רמב"ם שם ג יא; טוש"ע שם תקז א), והוא תנור גדול שפיו בצדו (רש"י שם ד"ה פורני), וצריך היסק גדול וטירחתו מרובה (משנה ברורה שם סק"א), והוא שיש לו אוכלים הרבה, שאין די לו בתנור קטן - או שאין לו תנור אחר (אור זרוע הלכות יום טוב סוף סי' שסד) - ואין חוששים לטירחה (רש"י שם).

בשינוי המרבה את הטורח חכמים שישנה בהם מדרך עשייתם בחול אם אפשר, כגון בנשיאת משאות לצורך יום טוב (ראה ערך עבדין דחול), כשהוא משנה ישנה להקל את הטורח (ראה ביצה ל א ורש"י ד"ה דדרו), אלא שאף אם השינוי אין בו להקל את הטורח, הצריכוהו לשנות כל שאין השינוי מרבה טירחתו, לפי שמכל מקום שינוי מדרך חול הוא (רש"י שם ד"ה דדרו באגרא, ומאירי שם), ואם אי אפשר לשנות אלא בשינוי המרבה את הטורח - לא ישנה (ים של שלמה

רנן מדברי גאונים שיש לצדד להיתר, אבל המנהג לאסור, וראה ערך מלאכת אוכל נפש).

ורבים מהראשונים סוברים שאסור לתלוש נוצות העוף קודם שחיטה (רמב"ם יום טוב ג ג; רא"ש בכורות ג ה; טוש"ע או"ח תצח יג, ועוד), ואפילו אם מותר לעשות מלאכה כלאחר יד ביום טוב (ראה לעיל), אין ללמוד מלאכה שאינה צריכה לגופה מכלאחר יד (תוספות בכורות כה א ד"ה דהוה ורא"ש שם).

ספק באיסור אף בדברים שגזרו חכמים שמא יבא לידי מלאכה, מצינו מחלקים בין שבת ויום טוב, כגון זו שאסרו בשבת לפנות את האוצר כולו, שמא יגלה גומא ברצפה ויבוא להשוותה בשבת (ראה ערך חורש, בחשש השוואת גומות), נסתפק בתלמוד שמא לא גזרו אלא בשבת, שאיסורה חמור, ולא ביום טוב שאיסורו קל (ביצה לו א), ונחלקו ראשונים להלכה:

• יש סוברים שכיון שהוא ספק באיסור דרבנן, דנים בו להקל (כלבו נח: אפשר, הובא בבית יוסף או"ח תקכא; ים של שלמה ביצה שם סוף סי' ב, שכן משמע מסתימת הרי"ף והרמב"ם, וכן כתב במגן אברהם שם תקכא סק"א בדעת השו"ע שם²⁴; משנה ברורה שם סק"ב).

• ויש סוברים שלהלכה אין לחלק בין יום טוב לשבת (בעל המאור שם, ורי"ן שם בשיטתו, וראה שם טעמו; בית יוסף שם בדעת הפוסקים שהשמיטו דין זה, שכיון שלא הוזכר חילוק בדבר במשנה, יש לנו לומר ששבת ויום טוב שווים הם. וראה השלמה ביצה שם, וכלבו שם בשמו).

אופנים שהחמירו ביום טוב יותר מבשבת, לפי שאיסורו קל (ראה לעיל), כך אף החמירו בו בדברים אחרים יותר מבשבת, וגזרו בכמה דברים דוקא ביום טוב, שמאחר שאיסורו קל - בעיני בני אדם, שהרי אופים בו, ומבשלים בו, ועושים בו כל צרכי אוכל נפש (רבינו חננאל ביצה ב ב, וראה מרכבת המשנה יום טוב א יז) - חששו שמא יבואו לזלזל בו, אבל בשבת לא הוצרכו לגזור, שמפני שהיא חמורה לא יבואו לזלזל בה, לפיכך אסרו סוגי מוקצה מסויימים ביום טוב, לסוברים כן, אף שלא אסרום בשבת (ראה ערך מוקצה. ביצה שם, וראה שם לה ב, ושם לו א, לענין טירחה).

וכתבו ראשונים בגדר הדברים, שבאיסורים דרבנן שאינם משום גזירה שמא יבואו לידי איסור דאורייתא, אלא אסרום חכמים מטעמים אחרים, כגון מוקצה (ראה ערכו) - או טירחה (ראה גמרא שם) - החמירו ביום טוב יותר מבשבת, מפני ששבת חמורה ולא יבואו לזלזל בה, מה שאין כן באיסורים שהם משום גזירה, יש לחוש לאיסור שבת שחייבים עליו סקילה יותר מאיסור יום טוב שאינו אלא בלאו (שיטה מקובצת שם לו א, וראה פני יהושע ורש"י שם ומרכבת המשנה יום טוב שם ופרק ה).

על מלאכה שנעשתה ביום טוב באיסור, אם ומתי מותר ליהנות ממנה, ראה ערך מעשה שבת ויום טוב.

טירחה

מקורה טירחה - על גדרה, ראה להלן - אסורה ביום טוב. יש מהראשונים שכתבו שמצות עשה מן התורה לנח ביום טוב אפילו מדברים שאינם מלאכה, וכן שנינו: פֶּלַ מְלָאכָה לֹא יַעֲשֶׂה בָהֶם (שמות יב טז), אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה,

25. וראה רמב"ם שם, וערוך ערך עכביות, ואוצר הגאונים ביצה עמ' 39,

24. ושלא כבית יוסף שבסמוך, וראה מחצית השקל שם שבשו"ע חזר בו.

ואותה שאמרו שלא התירו לשלוח לנכרי מאכל על ידי ישראל (ראה תשובת רבנו שמחה באור זרוע א תשע, ובשו"ע או"ח תקיח ב, ובמגן אברהם תקיח א), יש שכתבו שהרי זה מפני הטירחה שבדבר (לבוש שם תקיח א²⁶), ולכן אפילו במקום שאין בו איסור הוצאה מרשות לרשות, כגון לשלוח ברשות היחיד - אסור (פרי מגדים שם אשל אברהם סק"ב, בדעת הלבוש²⁷), ויש שכתבו שלא אסרו אלא באופן שיש בדבר איסור של הוצאה לצורך הנכרי (ט"ז שם סק"ג).

וכן לדעת הסוברים שאסור ביום טוב לעשות מלאכה לצורך בהמה (ראה לעיל שם), יש שכתבו שאסור אף לטרוח לצרכה, ואותה ששנינו: מותר לקרד ולקצרץ את הבהמה - להסיר כנים ותולעים וזבובים קטנים התפוסים בעורה (ראה רבינו חננאל ביצה כג א, ופירוש המשניות לרמב"ם שם) - ביום טוב (משנה ביצה שם), אינו אלא למתירים לעשות מלאכה ביום טוב לצורך בהמה (ראה לעיל שם). שיטה מקובצת שם ד"ה אמר. אבל ראשונים פסקו שמותר לקרד ולקצרץ (רמב"ם יום טוב ד טז; טוש"ע או"ח תקכג, וראה ובביאור הלכה שם), אף שלדעתם אסור לעשות מלאכה לצורך בהמה (ראה לעיל שם, שכן דעת רמב"ם וטוש"ע).

ליילד בהמה אין מיילדים את הבהמה ביום טוב (משנה שבת קכח ב; רמב"ם יום טוב ד טז; טוש"ע או"ח תקכג ג), היינו למשוך את הולד מן הרחם (משנה ברורה שם סק"ד), שיש בזה טירחה יתירה (רש"י שם ד"ה אין), אבל מותר לסעדה (משנה שם; רמב"ם וטוש"ע שם), שאוחז בולד שלא יפול לארץ, ונופח לו בחוטמו - שנחיריו סתומים לו ברירים (רש"י שם ד"ה ונופח) - ונותן לו דד בתוך פיו (תוספתא שבת טז ב, וברייתא בגמרא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם²⁸), אף שבשבת יש סוברים שאף לסעדה אסור (ראה דרישה שם תקכג א, ומשנה ברורה ריש סי' שלב, וראה ערך שבת).

ריבוי בשיעורים שמותר ביום טוב - כגון כשמבשלים בשיעורים לצורך אוכל נפש, שמותר להוסיף בקדירה יתר על מה שצריכים ליום טוב (ראה ערך מלאכת אוכל נפש וערך מרבה בשיעורים²⁹) - הרי זה דוקא במקום שעושה את הכל באותה הטירחה, ואינו מרבה בטירחה מחמת הריבוי (ראה ביצה יז א, ורש"י ד"ה ממלאה, וראה ערך הניל), כגון אותה שאמרו שממלאה אשה קדירה בשר אף שאינה צריכה אלא לחתיכה אחת, וממלא הנחתום חבית של מים אף שאינו צריך אלא לקיתון אחד (תוספתא ביצה ב ג, וברייתא בגמרא שם; רמב"ם יום טוב א י; טוש"ע או"ח תקג א, ב) - ודוקא למלאות כבת אחת, אבל לשאוב דלי אחר דלי אסור, משום שמרבה בטירחה (פרי חדש שם ב; משנה ברורה שם ס"ק יד. ובכף החיים שם ס"ק לא כתב שיש מתירים) - שהכל טירחה אחת היא (רש"י שם).

וכן אמרו שאין הנחתום אופה אלא מה שצריך לו, ואינו רשאי למלא את התנור פת (תנא קמא בברייתא בתוספתא שם, ובגמרא שם), מפני שיש באפיה זו טירחה מרובה (ראה רש"י שם ד"ה ממלאה ואילך, ופרי חדש תקג א בדעתו; שיטה מקובצת שם בשם הרא"ה, וראה ערך מלאכת אוכל נפש וערך מרבה בשיעורים), שכל ככר וככר צריכה אפיה ורדיה לעצמה (רש"י שם ד"ה אבל), ואף רבי שמעון בן אלעזר המתיר למלא את כל התנור פת (ברייתא ותוספתא שם. וראה ערך מלאכת אוכל נפש, באלו תנורים התיר) - וכן הלכה (רמב"ם שם; רמב"ם יום טוב א י, וטוש"ע שם תקז ו) - הרי זה מפני שהפת נאפית יפה בזמן שהתנור מלא (ברייתא ותוספתא שם).

ביצה ד א, בדעת רש"י שם וטור או"ח תקל; ויש מהראשונים סוברים שאף באופן שמרבה טורחו חייב הוא לשנות, ועדיף שיטרה טירחה יתירה ובלבד שיעשה דרך שינוי, שלא ייראה כעבדין-דחול (ראה ערכו. ראה תוספות שם כט ב ד"ה המביא, ושם ל א ד"ה דדרו, ותוספות שבת קמח א ד"ה אתקין; ראה"ה שם; ים של שלמה שם בדעת הרמב"ם יום טוב ה ב, וראה בירור הלכה ביצה שם).

באלו דברים הצריכו שינוי, ועל צורת השינוי שעל ידו ממעיט הטורח, ראה ערך עבדין דחול.

במקום הפסד במקום המצוינו מהתירו טירחה ביום טוב, אף באופן שהיא אסורה בשבת, אלא שטירחה יתירה לא התירוה גם ביום טוב, וכן שנינו: משילים - משליכים ומפילים (ראה גמרא ביצה לה ב, ורש"י שם ד"ה משילים וד"ה כי ישל) - פירות דרך ארובה ביום טוב (משנה ביצה לה ב; טוש"ע או"ח תקכא א), שמי שיש לו חטים שטוחים על גגו להתייבש, וראה שגשמים באים, רשאי לטרוח ולהשליכם דרך ארובה שבגג, והם נופלים לארץ, שאין בזה טירחה יתירה (רש"י ופסקי רי"ד ומאירי שם), שהתירו לו להשילם מפני הפסד ממונו (ראה ביצה שם, וראה מגן אברהם שם סק"א), ואף שבשבת אסור להשיל פירות דרך ארובה (ראה ערך שבת וערך שבות, ושם שלצורך אכילתם בשבת מותר), הקלו בדבר זה ביום טוב יותר מבשבת (ראה משנה שם, וגמרא שם לו א).

לא התירו להשיל אלא דרך ארובה, אבל לא ישלשל הפירות בחבל בחלונות (ברייתא ביצה לו א; טוש"ע שם), מפני שיש טורח להעלותם מן הגג לחלון ומשם לארץ (רש"י שם ד"ה בחלונות), אלא שאם החלון נמוך ושוה לגג, אין בזה טירחה ומותר להשילם דרכו, כדרך שמותר להשילם בארובה (משנה ברורה שם סק"ד).

אף דרך ארובה לא התירו אלא כשהארובה נמצאת באותו הגג שהפירות נמצאים בו, אבל אין מטלטלים מגג לגג (ברייתא בגמרא שם, לפירש"י שם, וכן אמר שם רב נחמן; טוש"ע שם), שדבר זה חשוב טירחה יתירה (משנה ברורה שם סק"ו), ואפילו אם שני הגגות באותו גובה (ברייתא שם; טוש"ע שם), שאין שם טורח עליה וירידה (רש"י שם ד"ה אין).

יש ראשונים חולקים וסוברים שאיסור הושטת פירות מגג לגג, וכן דרך חלונות, הוא משום עבדין-דחול (ראה ערכו), שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול (רמב"ם יום טוב ה ה, ובפירוש המשניות ביצה ה. וראה ערך עבדין דחול).

עד כמה פירות מותר להשיל דרך ארובה - ואין בכך טירחה יתירה, לסוברים שהנידון הוא משום טירחה (ראה לעיל. רש"י ביצה לה ב ד"ה עד) - אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: עד ארבע וחמש קופות (גמרא שם), וכן פסקו ראשונים להלכה שאין להשיל בארובה יותר מארבע או חמש קופות (בעל המאור ורא"ש ביצה שם; ראבי"ה תשצא; אור זרוע ב שסה; טור או"ח תקכא); ויש שנראה מדבריהם שמותר להשיל אפילו הרבה (ראה בית יוסף שם, ומגן אברהם שם סק"א, שכן דעת הר"י והרמב"ם שסתמו, וכן פסק בשו"ע שם בסתם).

לצורך נכרי או אף דברים שמותר לטרוח בהם לצורך ישראל, אסור בהמה לטרוח בהם לצורך נכרי או בהמה (ראה להלן). וראה לעיל: במלאכה לצורך אוכל נפש, על איסור מלאכה לצורך נכרי או בהמה,

לטרות ולהוציא. 28. וראה שבת שם דעת רב נחמן, וראה פירוש המשניות לרמב"ם שם. 29. וראה שם ושם שיש סוברים שאסור, ולא התירו אלא

שמפרשים בענין אחר. 26. אבל במקור הדין בראשונים ובשו"ע הניל, מבואר הטעם משום הוצאה, ולא הזכירו טורח. 27. וצריך ביאור שבלבוש שם כתב:

ד"ה ומסיים; חידושי המאירי שם), ואומר לפני זה "והנחילנו באהבה וברצון שבת קדשך ברוך וכו' (חידושי המאירי שם).

רבי אומר שחותם בה "מקדש השבת וישראל והזמנים" (ברייתא שם ושם נתבאר; רמב"ם תפילה ב ה; טושי"ע או"ח תפא א³¹), וכן הלכה (רב יוסף ביצה שם; רמב"ם וטושי"ע שם), ובראש השנה שחל להיות בשבת חותם בה "מקדש השבת וישראל ויום הזכרון" (רמב"ם שם).

הזכרת "מקרא בהזכרת יום טוב בקדושת היום - בברכה רביעית: קודש" ותתן לנו וכו', וביעלה-ויבא (ראה ערכו. וכן בקדוש, ראה ערכו, ובברכת הפטרה, ראה ערכו) - נחלקו הפוסקים האם מזכרים בו אף "מקרא קודש":

• יש סוברים שמזכירים אף "מקרא קדש", ואומרים "את יום טוב מקרא קדש הזה את יום חג פלוני הזה" (מסכת סופרים יט גה; רמב"ם בסדר התפילות), או "את יום חג פלוני הזה את יום טוב מקרא קדש הזה" (טור או"ח תקפב; שו"ע שם תפא א, ושם תצ ג), וכן נוהגים בני ספרד (טור שם³²).

• יש סוברים שאין אומרים "יום טוב מקרא קדש הזה" (טור שם תצ ותקפב; רמ"א בשו"ע שם תצ ג; לבוש שם ג), וכתבו ראשונים שכן מנהג בני אשכנז (טור שם ושם), שמה לו להזכיר "מקרא קדש" יותר מאיסור עשיית מלאכה ושאר הלכות יום טוב, וכיון שאומר "את יום חג פלוני", הכל בכלל (טור שם ושם; לבוש שם), אלא שאף לדעה זו אומרים "את יום חג הסוכות הזה זמן שמחתנו" (ראה ערך סוכות) - וכן "חג המצות הזה זמן חרותנו", ו"חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו" (ראה ערך פסח וערך שבועות) - מקרא קדש" (טור שם תרמב, ולבוש שם תפא א, ושם תרמב), ובראש השנה אומר "את יום הזכרון הזה יום תרועה מקרא קדש" (לבוש תקפב ז, וכן כתב בטור שם תקפב).

• יש מחלקים בין שאר ימים טובים לבין סוכות, שבסוכות שאומרים "זמן שמחתנו", ואין שמחה אלא באסיפת עם לקדש אותו, אומרים בו "זמן שמחתנו מקרא קדש", מה שאין כן בשאר ימים טובים (ב"ח שם תרמב, בדעת הטור שם).

• ויש שכתבו שבזמן הראשונים היה מנהג בני אשכנז שלא לומר "מקרא קדש" כל עיקר, אלא שעכשיו נשתנה מנהגם, ונוהגים לומר בפסח "זמן חרותנו מקרא קדש", וכיוצא בדבר בשאר ימים טובים (ראה חידושי מהרש"ל לטור או"ח תצ, ושם תרמב, וב"ח תצ, ותקפב ותרמב, וט"ז תצ סק"ב ועוד).

מהגאונים יש שכתבו שבתפילת מוסף אומרים "את יום חג פלוני הזה את יום מקרא קדש הזה", אבל בשאר התפילות אינו אומר "מקרא קדש" (ראה טור תצ ותקפב בשם רב האי גאון, וב"ח תצ בדעתו), וביארו אחרונים שלדעה זו "מקרא קדש" פירושו שיתקבצו כל ישראל לקדש יום טוב בקרבנות הנוספים בשביל היום, ולפיכך אין אומרים "מקרא קדש" אלא בתפילת מוסף (ב"ח שם).

צריך אדם להסדיר תפילת המועדים - בינו לבין להסדיר התפילה שתהא שגורה בפיו (מאירי ראש השנה לה א) - קודם שיתפלל (גמרא שם, ורש"י ד"ה ושל; רמב"ם תפלה ד יט; טושי"ע או"ח ק), כדי שתהא שגורה בפיו (מאירי שם; טושי"ע שם), ולא יכשל בה (רמב"ם שם).

בהוצאה לטלטל אבנים ביום טוב - וכן טלטולם, שאסרו חכמים לטלטל אבנים בשבת גזירה שמא יוציא (ראה רש"י ביצה יב א ד"ה ליפלו ותוספות שם בשמו, וראה ערך מוקצה) - אסורה (ראה ביצה שם: אלא מעתה ליפלו כו', והיא גירסת רש"י שם, וראה תוספות שם שגורסים בענין אחר), אף לסוברים שמן התורה הוצאת אבנים מותרת, משום הכלל "מתוך שהותרה מלאכה לצורך אוכל נפש, הותרה אף שלא לצורך" (ראה ערך מתוך, מחלוקת תנאים אם אומרים מתוך וכו', ושם שהלכה שאומרים "מתוך"), וכלל זה מתיר אפילו מלאכה שאינה לצורך יום טוב כלל, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל, מחלוקת ראשונים), הוצאת אבנים אסורה חכמים משום טירחה שלא לצורך יום טוב (רש"י שם ד"ה אלא מדלא, בביאור גמרא שם. וראה תוספות ורשב"א שם שפירשו בענין אחר), וכן את טלטולם (ראה רש"י שם), והדברים אמורים דוקא אם הטעם שמתורת הוצאת אבנים ביום טוב מן התורה הוא משום "מתוך", אבל אם טעם ההיתר מן התורה הוא לפי שביום טוב אין איסור הוצאה נוהג כל עיקר (ראה לעיל: בהוצאה ובהבערה; בהוצאה), אין לגזור על טלטול אבנים ביום טוב (ראה גמרא שם ורש"י), שאין לגזור אלא אם כן הוצאה חשובה מלאכה ביום טוב והוצרכו להתירה משום מתוך, שכיון שהיא מלאכה דין הוא שיגזרו בה חכמים בדבר שהוא טירחה שלא לצורך (שיטה מקובצת שם לדעה זו).

בתפילות ובקריאת התורה

עזרא ובית דינו תיקנו להם לישראל להתפלל בימים טובים ארבע תפילות, שלש כבכל יום ותפילת המוספים (רמב"ם תפילה א ה), ומתפללים שבע ברכות בכל תפילה ותפילה - מלבד תפילת המוספים של ראש השנה שיש בה תשע ברכות (ראה משנה ראש השנה לב א; רמב"ם תפילה ב ו; טושי"ע או"ח תקצא א. וראה ערך ראש השנה) - שלש ראשונות ושלש אחרונות של כל ימות השנה, וברכה אמצעית מעין אותה היום (רמב"ם שם ה; טושי"ע דלהלן), ומזכיר בה: את יום חג פלוני הזה וכו', ואומר: יעלה-ויבא (ראה ערכו), והשיאנו וכו' (טושי"ע או"ח תפא א, בפסח, ותצד א, בשבועות, וטור תרמב, בסוכות, ותרסח, בשמיני עצרת, וראה שו"ע שם א³⁰), וחותם בה ברגלים: מקדש ישראל והזמנים (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ובראש השנה חותם בה: מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון (רמב"ם שם).

על חיוב תפילה ביום טוב אם הוא מן התורה - אף לסוברים שמצות תפילה אינה אלא מדרבנן (ראה ערך תפלה) - ראה לעיל: מצוותיו.

כשחל להיות בשבת מתפלל שמונה ברכות, שאומר של שבת בפני עצמה ושל יום טוב בפני עצמה; ובית הלל אומרים: מתפלל שבע, מתחיל בשל שבת ומסיים בשל שבת, ואומר קדושת היום באמצע (ותוספתא ברכות ג טו; ברייתא בגמרא ביצה יז א), שמתחיל בברכה האמצעית ברכה אחת לשבת ויום טוב, ומתחיל להזכיר שבת תחילה שאומר "ותתן לנו ה' אלוהינו את יום המנוח הזה - או את יום השבת הזה (ראה ערך שבת) - ואת יום חג פלוני הזה" (רש"י ושיטת ריב"ב שם ד"ה מתחיל ור"ן שם), ומסיים הברכה בשל שבת "מקדש השבת" (רש"י שם

31. לפנינו בברייתא שם: השבת ישראל והזמנים, וראה ים של שלמה שם יב, ואליה רבה או"ח שם סק"ז. 32. בסידורי הספרדים כתוב "מקרא קדש" גם לאחר "יום חג פלוני הזה", ובסידורי התימנים אין.

במקום שעל ידי הריבוי משתבח אף אותו חלק שצריך הוא לו. 30. וראה טושי"ע שם תקפב ח בראש השנה, וראה שם בטור, שיש נוהגים שלא לומר בראש השנה "והשיאנו", וכן פסק בשו"ע שם, וראה ערך ראש השנה.

בדעת הסוברים שאומרים פרק זה בלילי שבת לאחר התפילה (ראה ערך הני"ל), יש שכתבו שאין נוהגים לאמרו כשחל יום טוב בשבת, כדי למהר בשמחת יום טוב (שו"ע הרב שם); ויש נוהגים לומר פרק כמה מדליקין כשחל יום טוב בשבת, אף שאין נוהגים לאמרו כשחל יום טוב בערב שבת (מהרי"ל שם).

אם אומרים הפסוקים: והוא רחום וגו', קודם תפילת ערבית ביום טוב, כדרך שאומרים בחול, ראה ערך ערבית.

על שינויים בנוסח ברכות קריאת שמע (ראה ערכו) בין יום טוב לחול, ועל הפסוקים שנהגו לומר לאחר ברכות קריאת שמע, קודם שמונה עשרה, ראה ערך ברכות קריאת שמע.

הזכרת פרשת הקרבן של אותו יום (ראה ערך הני"ל) - לפי שאחר כך קוראים אותה פרשה בקריאת התורה (כלבו דין קרבנות, והובא בבית יוסף או"ח סוף סי' מח; אבודרהם סדר שחרית של שבת; שו"ע שם).

הוספת מזמורים בפסוקי-דזמרה (ראה ערכו) ביום טוב, מוסיפים את המזמורים שמוסיפים בשבת (ארחות חיים הלכות תפילת המועדים סוף אות ד; טו"ש או"ח תפח א, בפסח), שכשם שבשבת מוסיפים מזמורים על מזמורי חול, כדי לעשות היכר בין שבת לחול (ראה ערך פסוקי דזמרה), כך אף בימים טובים, שאף הם נקראו שבתון ומקראי קדש (ראה לעיל: גדרו; מקרא קודש), ומקדשים בהם על הכוס, כמו בשבת (ראה להלן: קידוש היום והבדלה. אבודרהם סדר שחרית של שבת ופירושה), ואומרים מזמור שיר ליום השבת (דרכי משה שם, וראשונים שבציון הבא), אלא שיש סוברים שאין אומרים את הפסוק הראשון "מזמור שיר ליום השבת", אלא מתחילים מ"טוב להודות לה" (ארחות חיים הלכות מאה ברכות אות כו (וכלבו סוף דין פסוקים וברוך שאמר), והלכות תפילת המועדים סוף אות ד, והובא בבית יוסף או"ח סוף סי' נא; אבודרהם שם בשם רבנו סעדיה; דרכי משה או"ח תפח, בשם מהרי"ל ובשם אבודרהם), אבל המנהג לומר גם את הפסוק הראשון, שאף יום טוב קרוי שבת (בית יוסף שם ריש סי' תרכ; דרכי משה שם בשם מהרי"ל, ושכן נוהגים; מגן אברהם שם בראש הסימן. וכן כתב אבודרהם שם מטעם אחר).

על אמירת הלל בימים טובים, שיש מהם ימים שגומרים בהם את ההלל, ויש שקוראים את ההלל, בתורת מנהג (ראה ערכו), אבל אין גומרים אותו, ויש שאין אומרים בהם הלל כלל, ראה ערך הלל.

קריאת התורה ימים טובים הם מן הימים שתיקן משה רבנו לישראל שיהיו קוראים בהם בתורה ברכים (ראה ערך קריאת התורה. מסכת סופרים י, וירושלמי מגילה ג א, הובא ברי"ף ורא"ש מגילה כג ב), בכל מועד ומועד בעניינו (ראה מגילה לא א ורש"י; רמב"ם תפילה יג ח).

על פסוקים ותפילות שאומרים ביום טוב בשעה שמוציאים את ספר התורה מארון הקודש לקרוא בו, ראה ערך הוצאה והכנסה.

מניין הקוראים בימים טובים קוראים בתורה חמשה קוראים (משנה מגילה כא א; רמב"ם תפלה יב טז; טור או"ח רפב וטו"ש או"ח תצד א, ושו"ע שם תפח ג), ובכל יום ויום מוציאים שני ספרי תורה בשחרית, הראשון קוראים בו אלו החמשה מעניינו של יום,

וכתבו ראשונים שדוקא כשמתפלל על פה צריך להסדירה, אבל כשמתפלל מתוך הספר אינו צריך (בית יוסף שם, בשם רבנו מנוח: וצ"ע; רמ"א בשו"ע שם), ולכן לא נהגו בזמננו להסדיר את התפילות תחילה (דרכי משה שם); ויש סוברים שאפילו אם מתפלל מתוך הספר צריך להסדירה, כדי שתהיינה שגורות בפיו בזריזות (בית יוסף שם), ואף לדעה הראשונה צריך להסדיר את התפילות שקשה להבין אותן, כגון את הפיוטים שפירושם קשה, וצריך ליתן דעתו עליהם הרבה כדי להבין, ואין מועיל מה שאומר מתוך הספר (ט"ז שם; משנה ברורה שם סק"ג).

אין שליח ציבור יורד לפני התיבה בליל יום טוב לומר ברכה מעין שבע (ראה ערכו). גמרא שבת כד ב, וראה טו"ש או"ח רסח ט, שלא תיקנוה אלא בשבת מפני חשש מזיקים (ראה ערך ברכה מעין שבע), וכיון שאין דרך המזיקים לבא לישוב אלא בלילי שבת ובלילי רביעיות (ראה פסחים קיב ב), אין חשש סכנה אלא בשני לילות אלו, ולכן לא הוצרכו לתקן ברכה זו ביום טוב (אבודרהם סדר מעריב של שבת ופירושה), ואם חל יום טוב להיות בשבת, אין מזכירים יום טוב בברכה מעין שבע (גמרא שם; טו"ש שם), מאחר שאלמלא שבת לא היו אומרים אותה כל עיקר (גמרא שם).

על פסח שחל להיות בשבת, אם אומרים ברכה זו, ראה ערך ברכה מעין שבע וערך פסח.

מזמור שיר בכניסת יום טוב אין אומרים מזמור שיר ליום השבת, אלא אם כן חל להיות בשבת (חק יעקב ריש סי' תפח).

לכו נרננה יום טוב שחל בשבת, אין אומרים בכניסתו לכו נרננה וכו' (פרי מגדים אשל אברהם ריש סי' תפח) - כסדר קבלת-שבת (ראה ערכו) כשאנינה ביום טוב (ראה ערך קבלת שבת) - ויש שאין אומרים הפיוט לכה דודי (פרי מגדים שם³³), שנראה כביש ליום טוב שאומרים "פני שבת נקבלה", ואין מזכירים יום טוב (בית דוד רסד); ויש שכתבו שאין להקפיד בדבר, שדוקא שבת שאינה צריכה קידוש בית דין והיא באה ממילא, צריך לצאת לקראתה לקבלה, אבל יום טוב שבא על ידי שקידשו בית דין את החודש, נמצא שאנו מביאים אותו, ודבר זה עדיף מקבלת שבת (בית דוד שם, וראה שם טעמים נוספים לאמרו).

במה מדליקין וכן אין אומרים בליל יום טוב שחל להיות בשבת משנת במה מדליקין, שנהגו לומר בכל ליל שבת (ראה ערך שבת, ושם מתי נהגו לאמרה. ראה מנהגי מהרא"ק מז, הובא במהרי"ל סדר תפילות חג הסוכות; רמ"א בשו"ע או"ח רע ב), לפי שבשאר לילי שבת הנהיגו לומר משנה זו משום שהוזכר בה: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה, עשרתם ערבתם וכו' (שבת לד א. ראה טור או"ח שם), כדי להזכיר בני אדם לעשר ולערב, ואם חל יום טוב להיות בערב שבת, אין אומרים משנה זו כמוצאי יום טוב שהוא ליל שבת - לנוהגים כן - שכן אין מעשרים ואין מערבים ביום טוב (ראה ערך שבת, ושם טעמים נוספים לדבר), ולכן אף בליל יום טוב שחל להיות בשבת עצמה אין אומרים משנה זו (ראה ערך הני"ל, ושם טעמים נוספים לדבר. מנהגי מהרא"ק שם, וראה שם מה שכתב לדחות. וראה ט"ז שם סק"א), שלא חילקו בין יום טוב שחל להיות בערב שבת, לבין יום טוב שחל להיות בשבת (לבוש שם, וראה מחצית השקל שם. וכעין זה במנהגי מהרא"ק שם).

33. וראה שם שיש אומרים פיוט זה, אלא שמדלגים על החרוז התנערי כו'.

בטעם שתקנו הפטרה ביום טוב, ואיזו פרשה קוראים להפטרה בכל אחד מן הימים, ראה ערך הפטרה.

על הזכרת נשמות ביום טוב, ראה ערך הזכרת נשמות.

על תפילת מוסף ביום טוב, נוסחה ודיניה, ראה ערך מוסף (וראה בערכים המיוחדים למועדים השונים).

על ברכת-המזון (ראה ערכו) בימים טובים, שצריך להוסיף בה מעין המאורע, ועל דין מי שטעה ולא הזכיר מעין המאורע, ראה ערך ברכת המזון.

על ברכת-הזמן (ראה ערכו) שמברכים ביום טוב, ראה ערך ברכת הזמן.

קידוש היום כשם שמצוה לקדש את יום השבת בדברים בכניסתו והבדלה וביציאתו, היינו בקידוש ובהבדלה (ראה ערכו), שנאמר: זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ (שמות כ ח). ראה רמב"ם שבת כט א, וראה ערך קדוש, ושם אם מן התורה מצוה לקדש על היין, וראה ערך הבדלה, ושם אם היא מהתורה, כך מצוה לקדש ימים טובים בקידוש ובהבדלה (רמב"ם שם יח, וראה טו"ע או"ח תעב א, ושם תצ ז, בקידוש של פסח, ושם תר בראש השנה, ושם תרמג א בסוכות, ושם תרסח א בשמחת תורה, ושם תצא א בהבדלה), שכולם שבתות ה' הם (רמב"ם שם).

על דיני הקידוש ביום טוב, ועל נוסחו, ראה ערך קדוש.

על הבדלה ביום טוב, אם היא מן התורה, ועל דיני ההבדלה ונוסחה, ראה ערך הבדלה (על הבדלה בתפילה, ראה ערך הבדלה: בתפלה).

על נוסח ההבדלה בתפילת ערבית של יום טוב שחל במוצאי שבת, ראה ערך הבדלה.

והשני קורא בו המפטיר קרבן אותו היום האמור בפרשת פנחס (רמב"ם שם יג יד; ראה טו"ע שם³⁴), ותקנת הגאונים היא זו לקרוא ביום טוב פרשת המוספים (ראה תוספות ורא"ש ור"ן על המשנה מגילה ל ב). אין פוחתים ביום טוב ממנין חמשת הקראים (ראה משנה שם כא א, ועי' לחלן; רמב"ם שם יב טז), ונחלקו ראשונים אם יכולים להוסיף עליהם:

• יש סוברים שכשם שמוסיפים על מנין הקראים בשבת (ראה ערך קריאת התורה וערך שבת, מחלוקת תנאים ושכן הלכה³⁵), כך מוסיפים על המנין אף ביום טוב (רמב"ם שם; ר"ן שם (בדפי הרי"ף יב ב) בדעת רש"י; טור או"ח רפב; דעה א ברמ"א בשו"ע שם).

• ויש סוברים שדוקא בשבת מותר להוסיף, אבל לא בשאר ימים שקוראים בהם בתורה (ר"ן שם בשם אחרים; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים, ושכן נהגו בכל יום טוב חוץ משמחת-תורה, ראה ערכו), שאין להוסיף על המנין ביום טוב, כדי שלא להשוותו עם שבת, שהוא חמור מיום טוב (ר"ן שם בשם אחרים; שו"ע הרב שם).

מצוה להעלות לתורה ביום טוב בעלי בתים את ראשי הקהילה שמעמידים את הקהילה, ואם אין שם תלמיד חכם מופלג, הם קודמים לכל (מהרי"ל הלכות תפילת יום טוב; מגן אברהם קלו, ומשנה ברורה שם סק"ב).

קריאת שנים פרשת יום טוב אין צריכים לקרותה שנים מקרא מקרא אחד ואחד (תרומת הדשן כג; שו"ע או"ח רפה ז), כיון שקוראים את כל התורה כולה מדי שבת בשבתו (תרומת הדשן שם; מגן אברהם שם סק"י).

מפטירים בנביא לאחר קריאת התורה ביום טוב (ראה ערך הפטרה).

יום טוב שני של גליות

ימים טובים הנוהגים בחוץ לארץ בסמוך לימי המועדים שמן התורה, ועיקרם משום "ספיקא דיומא", ספק אם החודש שעבר היה מלא או חסר

הפרקים:

- בזמן שבית הדין היה מקדש את החודש
- בזמן הזה
- קדושה אחת או שתי קדושות
- בתורת יום-טוב
- ברפואה ובצרכי הגוף
- במקום מצוה
- בצרכי המת
- באבלות
- המועדים
- המקומות
- ההולך ממקום למקום
- ספק היום בדינים אחרים

הכותים והדליקו אף הם משואות שלא בזמן החודש כדי להטעות את ישראל, ביטלו את המשואות, והתקינו שיהיו שלוחים יוצאים לגולה להודיע שם את זמן קביעות החודש (ראה ראש השנה כב ב, ורש"י שם, וראה ראש השנה יח א. וראה ערך קדוש החודש), ובני המקומות הרחוקים שלא הגיעו אליהם השלוחים עד יום טוב, היו עושים שני ימים טובים מפני הספק, לפי שלא היו יודעים באיזה יום קבעו בית דין את החודש (רש"י ביצה ד ב ד"ה של; רמב"ם קידוש החודש ג יא, ושם ה ד), ונקראו שני ימים טובים של גלויות (עירובין לט ב ועוד).

בזמן שבית הדין היה מקדש את החודש

בזמן שבית הדין שבארץ ישראל היה מקדש את החודש (ראה ערך קדוש החודש), בראשונה היו משיאים משואות על ראשי ההרים (ראה ראש השנה כב ב) - כדי להודיע לגולה שנקבע ראש חודש ביום שלשים לחודש העבר, ונמצא החודש שעבר חסר, ואם לא השיאו היו יודעים שהחודש שעבר מלא (ראה ערך חודש). רש"י ראש השנה שם ד"ה משקלקלו, וראה רש"י ביצה ד ב ד"ה משיאין) - ולא היו עושים אלא יום טוב אחד בכל מקום, כדין תורה (ביצה ד ב, ורש"י). משקלקלו

אין להוסיף. **יום טוב שני של גליות**. 1. כג, טורים א-קמ. ראה גם ערך קדוש החודש וערך לוח השנה. על יום טוב שני של ראש השנה ראה ערך ראש השנה. על שני ימים של ראש חודש ראה ערך ראש חודש.

34. וראה ערך מפטיר, שלהלכה החמישי יכול להיות המפטיר ולקרא את קרבן היום, אלא שנהגו שהמפטיר לא יהא מחמשת הקראים, כיון שמותר להוסיף. 35. וראה שם שיש סוברים שבזמן הזה שכל העולים לתורה מברכים, אף בשבת

חשנה. ערוגת הבושם לר"א ב"ר עזריאל ח"ג עמ' 178, וכעין זה בכוזרי שני ויכוח ג קל. וראה משך חכמה שמות יב ב, ומנחת חנוך שא, והעמק שאלה מו ח).

מנהג או איסור להלכה - ששתי קדושות הם (ראה להלן) - כתבו ראשונים שבזמן הזה בכל מקום שלא היו השלוחים מגיעים אליו, תקנת חכמים היא שיהיו במנהג אבותיהם ויעשו שני ימים טובים (רמב"ם קידוש החודש ה ה,ו). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו אלא מנהג (ראה ערכו. ר"ת בתוספות ברכות יד א ד"ה כאן; רא"ש כתובות א ה), אלא שמנהג גדול הוא שפשט בכל הגולה (בעל המאור, הובא בשבלי הלקט א רלז), ולכן מנהג זה נדחה מפני מצוה דרבנן שיש לה רמז מן המקרא, כגון אבלות יום ראשון לסוברים שהיא מדרבנן (ראה ערך אבלות. רא"ש כתובות שם בשם י"א).

• ויש חולקים וסוברים שאינו כשאר מנהג, אלא איסור דרבנן הוא (פסקי רי"ד פסחים נב א, הובא בשבלי הלקט רלז; רמב"ן שבת כג א; שו"ת הריב"ש טז).

אף בזמן הזה אין נוהגים יום טוב שני אלא בחוץ לארץ (ראה להלן: המקומות), אבל בארץ ישראל אין עושים יום טוב אלא יום אחד, כדין תורה (רמב"ם קידוש החודש ה ה, וראה שו"ע או"ח תצו ג).

המחלל יום טוב שני - בין במלאכה, בין בדבר שהוא משום שבות (ראה ערכו), ובין שיצא חוץ לתחום (רמב"ם יום טוב א כב) - מנדים אותו (רמב"ם תלמוד תורה ו יד יא; שבלי הלקט ב מב; טושי"ע יו"ד שלד מג).

המחלל יום טוב שני של גלויות במזיד, פסול לעדות מדרבנן, כדין העובר על כל עבירה שמדרבנן, שנפסל לעדות, לסוברים כן (ראה ערך פסולי עדות, מחלוקת ראשונים. רמב"ם עדות י ג; טור חו"מ לד).

אף על פי שאין יום טוב שני בזמן הזה אלא מדרבנן, החמירו בו בהרבה דברים כשל תורה, כדי שלא יבואו לזלזל בו. ומכל מקום בכמה דברים הקלו ביום טוב שני, ראה על כך בפרקים הבאים.

קדושה אחת או שתי קדושות

בגדר שני ימים טובים של גלויות, נחלקו אמוראים האם קדושה אחת הם, שעשאו מדברי סופרים כיום אחד ארוך (ביצה ד ב ורש"י). או ששתי קדושות הם (ביצה שם, וראה עירובין לט א), שלא עשאו אלא מפני הספק, ואחד מהם חול הוא (רש"י ביצה שם ד"ה ספוקי). הלכה ששתי קדושות הם (ראה ביצה ד ב, ה ב; רמב"ם יום טוב א כד; ראה טושי"ע או"ח שצג א, ושם תטז א, ב, ושם תקיג ה, ושם תקכז כב, ושם תקכח א).

רב אסי היה מבדיל בין יום טוב ראשון לשני, ששני ימים טובים של גלויות שתי קדושות הם (ביצה ד ב). להלכה כתבו ראשונים שאין מבדילים מיום טוב לחברו, שאין הלכה כרב אסי (רשב"א ורא"ה ומאירי ביצה ד ב; טור או"ח תקלט), ואף על פי שלהלכה שני ימים טובים שתי קדושות הם, אין מבדילים, לפי שאף יום השני קדוש הוא (רא"ה ביצה שם), ושמא יבואו לזלזל ביום טוב שני (טור שם).

מערב אדם עירובי תחומין לשני ימים טובים של גלויות לשתי רוחות, עירוב אחד ליום ראשון לרוח זו, ועירוב שני ליום שני לרוח אחרת (רי"ף ורא"ש עירובין לט א; רמב"ם עירובין ח ה; טושי"ע או"ח תטז א), לפי שהם שתי קדושות (רי"ף ורא"ש שם). ואף אם הניח עירוב אחד לשני הימים, צריך שיהיה העירוב קיים במקומו אף

ויש גאונים שכתבו שכך הנהיגו נביאים הראשונים, יחזקאל ודניאל, שהיו בבבל, את ישראל בזמן הגלות, לעשות שני ימים טובים, ואף בזמן הבית היה נוהג כן מי שנסע לחוץ לארץ (תשובות ר' האי גאון בגני קדם ח"ד עמ' 33 ואילך), ושמא מימות יהושע בן נון הנהיג כך את כל היוצאים והמשתתפים בחוץ לארץ (ר' האי גאון בתשובות הגאונים ליק א).

אין נוהגים יום טוב מספק גם ביום י"ד בתשרי וביום י"ד בניסן, מחשש שמא היו אב או שבט חסרים, לפי ששני חדשים חסרים בזה אחר זה יש להם קול, שכן תמוז וטבת לעולם חסרים (ראה ערך קדוש החודש), ואם החסירו אף את חודש אב או שבט, כבר יצא הקול והגיע לחוץ לארץ לפני סוכות או פסח, אף למקום שאין שלוחי תשרי מגיעים (ראש השנה כ ב, ורש"י שם כא א).

במקומות שהיו מגיעים אליהם שלוחי ניסן קודם הפסח, ולא היו מגיעים אליהם שלוחי תשרי קודם סוכות, שבתשרי יש ראש השנה ויום הכיפורים שאין השלוחים הולכים בהם, ומן הדין היה שיעשו פסח יום טוב אחד, שהרי ידעו באיזה יום נקבע ראש חודש, ויעשו יום טוב של סוכות שני ימים, אמר רבי יוחנן שיעשו שני ימים טובים אף בפסח, גזירה ניסן משום תשרי (ראש השנה כא א ורש"י; רמב"ם קידוש החודש ג יב,ג). וכן יום טוב של שבועות עושים אותו שני ימים, אף על פי שאין בו ספק, הואיל ואינו תלוי בקידוש החודש ובשלוחים אלא בספירת ימי העומר מיום שני של פסח (ראה ערך שבועות וערך ספירת העמר. רמב"ם שם, וראה פסחים נב א, ותענית כב ב).

בזמן הזה

בזמן הזה, שהחדשים נקבעים על פי החשבון הקבוע שבידינו (ראה ערך קדוש החודש וערך לוח השנה) היה מן הדין שיהיו עושים בכל מקום יום טוב אחד בלבד, כמו בני ארץ ישראל, אבל חייבו חכמים את בני הגלויות לנהוג שני ימים (ראה ביצה ד ב; רמב"ם קידוש החודש ה ה), והיום השני נקרא יום טוב שני של גלויות (ראה רמב"ם תלמוד תורה ו יד, ועדות י א). טעם הדבר תלוי במחלוקת אמוראים:

• ר' זירא אמר ששני ימים טובים של גלויות הם קדושה אחת (ראה להלן: קדושה אחת או שתי קדושות. ביצה שם), שתיקנו חכמים חק קבוע על ישראל הרחוקים לנהוג שני ימים טובים, אף אם לא יהיה להם ספק (רש"י שם ד"ה ועבדין).

• לדעת הסוברים, וכן הלכה, שהם שתי קדושות, ולא נהגו בהם בתחילה אלא בתורת ספק (ראה להלן), אמרו בגמרא שאחרי שפסק קידוש החודש על פי הראייה והתחילו לנהוג על פי חשבון, שלחו חכמים מארץ ישראל: היזהרו במנהג אבותיכם בידיכם (ביצה ד ב, וכעין זה בירושלמי עירובין ג ט), שיש לחשוש שמא יגזרו שמד וישתכח מישראל חשבון העיבור, ויבוא הדבר לידי קלקול (ביצה ד ב ורש"י).

• מהגאונים ומהראשונים יש מפרשים, שאחר שנביאים הנהיגו את ישראל בגולה לעשות כן (ראה לעיל), ואין אנו יודעים בודאי שבטל הטעם, אין לנו לבטל דבריהם (ר' האי גאון בתשובות הגאונים ליק א).

• ויש מהראשונים שנתנו טעם נוסף, משום שמהרה יבנה המקדש ויחזרו בית דין שבארץ ישראל לקדש את החודש (ראה ערך קדוש החודש), והרחוקים שלא יגיעו שלוחים אליהם יהיו צריכים לעשות שני ימים מן הדין מפני הספק (ראה ביצה ה ב, לענין יום טוב שני של ראש

חוזרים ומברכים אותה בליל יום טוב שני של גלויות (שבלי הלכת רלז). ורבים מהראשונים סוברים - וכן המנהג (ראה שבלי הלכת שם, וכן הוא בכל הסיפורים. וראה מגן אברהם או"ח תר סק"ב, ומשנה ברורה סק"ה שיש נוהגים לקחת פרי חדש לברכת שהחיינו ביום טוב שני, והוא מנהג של טעות) - שמברכים ברכת הזמן ביום טוב שני (תשובת הגאונים בשבלי הלכת רפה; מרדכי סוכה תשסה; טוש"ע או"ח תרסא ותרסט, ועוד).

מהאחרונים יש שכתבו שבלייל יום טוב שני של סוכות יש נוהגים בשעת ברכת הזמן להניח לפנייהם פרי חדש, ומתכוונים לברך על הפרי ולהוציא גם את ברכת הזמן של החג, כדרך שעושים בליל שני של ראש השנה (ראה ערך ברכת הזמן. אליה רבה תרמא סק"א).

כל המצוות הנוהגות ביום ראשון נוהגות גם ביום שני (פסקי ריא"ז פסחים י א טו), כגון בליל שני של פסח, שמברכים וקוראים ההגדה (ראה ערכו), וחייבים בארבע-כוסות (ראה ערכו), ושאר דברים שחייבים בראשון (רמב"ם סוף נוסח ההגדה; שבלי הלכת ריח בסופו), וכל דין ליל ראשון יש גם כן בליל שני (רמ"א או"ח תפא ב).

בנטילת-לולב (ראה ערכו) ביום טוב שני של סוכות, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאין דינו כדין יום טוב ראשון אלא כדין שאר ימי סוכות (ראה ערך נטילת לולב. ראה רמב"ם לולב ח ט; תרומת הדשן צה); ויש סוברים שלא יצא ידי חובתו בנטילת לולב הפסול ביום ראשון (שו"ת הרשב"א א כג, ושם ה רטו; ראי"ש סוכה ג ג; טוש"ע או"ח תרמט ה); ויש שכתבו שאם אין לו ביום טוב שני לולב הכשר ביום ראשון, נוטל לולב הפסול בראשון, אלא שאינו מברך עליו (דעה ב' בלבוש או"ח תרמט שם בשם וי"א). וכתבו אחרונים שאינו חייב לטרוח להשיג לולב כשר גמור (ראה משנה ברורה תרמט סק"ט).²

ברפואה ובצרכי הגוף

מותר לשים בעין כחול לרפואה (רש"י ביצה כב א ד"ה למכחל. וראה להלן על כחילה לנוי) ביום טוב שני (רמב"ם יום טוב א כד; טוש"ע או"ח תצו ב. ראה ביצה כב א ורש"י), אף על פי שאסור ביום טוב ראשון, לסוברים כן (ראה ערכים: כותב; צובע; מלאכת יום טוב; רפואה).

בשאר מכשירי אוכל נפש, נחלקו ראשונים: יש סוברים שהתירו מכשירי אוכל נפש, ולפיכך מותר לכבות את הנר לצורך תשמיש המיטה, ואת האש כדי שלא תתעשן הקדרה - וכן התירו השחות הסכין וגריפת התנור (רא"ש מלוניל בתמים דעים קכ ג) - שכל אלו בכלל מכשירי אוכל נפש הם (ראה ערך מכשירי אוכל נפש. ראי"ה ור"ן ביצה כב א. וכן הכריע בפרי חדש או"ח תצו); ויש חולקים וסוברים ששאר מכשירי אוכל נפש אסורים ביום טוב שני (ראה בית יוסף או"ח תצו שכן משמע בפוסקים, וכן כתב בדרכי משה הארוך שם, ובים של שלמה ביצה ב לא. וראה ביאור הלכה תקיד א ד"ה אסור, שמהנכון להחמיר).

כל צרכי חולה שאין בו סכנה, יש סוברים שהותרו ביום טוב שני (תלמיד הרמב"ן ור"ן ביצה כב א; רמ"א בשו"ע או"ח תצו ב); ויש סוברים שאין צרכי חולה נעשים ביום טוב שני אלא על ידי נכרים (תמים דעים קכ ג; רמב"ן שם בשם וי"א).

מי שנפל ונצרך דמו - שהיו נוהגים להקזי דמו לרפואה - יש מהראשונים שכתב שאין מקיזים לו דם ביום טוב שני, ואפילו על ידי נכרים, לפי שאינו מצטער כל כך, ויכול להמתין עד מחר בלי סכנה (איסור והיתר נט כו, הובא במגן אברהם או"ח תצו סק"ג, ובשו"ע הרב תצו ו, ובמשנה ברורה סק"ח).

מספק, נחלקו ראשונים ואחרונים אם יש להחמיר מספק אף ביום טוב שני.

בליל שני כל בין השמשות, מפני שהם שתי קדושות (רמב"ם עירובין ח ח; טוש"ע או"ח תצו א. אמנם ראה השגות הראב"ד שם).

אין אופים - ולא מבשלים או שוחטים, וכיצא (טוש"ע או"ח תקג א) - מיום טוב ראשון לשני (ביצה יז א; ריב"ש טז, רנד; טוש"ע שם), שמא השני חול הוא, ונמצא שעושה מלאכה מיום טוב לחול (בעל הלכות גדולות יום טוב (ורשה לו ע"ב); מנהגי ר"א מטירנא פסח).

וכן בשמיני עצרת כשמביאים את השולחנות ואת הספסלים מהסוכה אל הבית (ראה ערך כבוד יום טוב וערך סוכה. וראה חיי אדם קנג ו, בטעם שמותר להביאם), אסור להעמידם ולסדרם לצורך מחר (מהרי"ל סוכות; רמ"א או"ח תרסז א, וראה מגן אברהם שם סק"ג), וכן אסור להציע המיטות ביום טוב ראשון לצורך מחר (הגהות מיימוניות סוכה ו יד), וכן להדיח את הכלים (מהרי"ל יום טוב; משנה ברורה תקג סק"א, וראה משנה ברורה תרסז סק"ה לענין גלילת ספר תורה), וכן אסור לתקן הפתילות לצורך הדלקת נרות של יום שני (מגן אברהם תקיד ס"ק טו), שאפילו דבר שאינו מלאכה - כל שהוא בכלל הכנה שאסור להכין לחול (ראה ערך הכנה) - אסור (מגן אברהם תקג בתחילתו).

בתורת יום טוב

יום טוב שני בדרך כלל דינו כיום טוב, ואף בזמן הזה, והקלו בו לענין דינים מסויימים שלא לדנו כיום טוב אלא כיום חול, וראה להלן על פרטי הדברים.

כל מה שאסור ביום טוב ראשון אסור בשני (רמב"ם יום טוב א כב; טוש"ע או"ח תצו א), וכשם שהראשון אסור בהספד ותענית וחייב בשמחה (ראה ערך יום טוב), כך השני (רמב"ם שם). ואין הפרש ביניהם אלא לענין מת בלבד (רמב"ם שם; טוש"ע שם ב. ראה להלן), וכן לענין שמותר לכחול את העין ביום טוב שני (ראה להלן: ברפואה ובצרכי הגוף. טוש"ע שם).

אפילו דבר שאינו אסור ביום טוב אלא מדרבנן משום שבות (ראה ערכו), אסור אף ביום טוב שני (רמב"ם יום טוב א כב; ראה רמ"א או"ח תצו ב), ולפיכך אסור לומר לגוי לעשות בו מלאכה עבורו, שאמירה-לנכרי-שבות (ראה ערכו) היא (ראה ראי"ש מועד קטן א יג וטוש"ע או"ח תקכו ד).

ישראל שנעשתה מלאכה בשבילו על ידי גוי ביום טוב שני, נחלקו בו אמוראים (עירובין מ א). הלכה שאסור ליהנות ממנה במוצאי יום טוב אלא לאחר שיעור זמן "בכדי שיעשו" - [שיעור הזמן שאפשר לעשות מלאכה זו במוצאי יום טוב (ראה ערך מעשה שבת)] (ראב"ה שפ; טוש"ע או"ח תקטו א), ויש שפסקו שמותר במוצאי יום טוב לאלתר (שבלי הלכת רמז בשם וי"א).

יום טוב שני מקדשים בו על היין כמו ביום טוב ראשון (ראה שבת כג א, ורש"י ד"ה ובעי; תוספות סוכה מד ב ד"ה כאן; שבלי הלכת רלז; ראה טוש"ע או"ח תרסא א), ומתפללים בו כל התפילות כמו ביום הראשון (ראה שבת שם; תוספות שם; שבלי הלכת שם), וקוראים בו את ההלל (ראה ערכו). ערכין י א, ותענית כח ב; רמב"ם חנוכה ג ז, וקוראים בתורה חמשה קראים ומפטירים בנביא (מגילה לא א; רמב"ם תפלה יג ח; טוש"ע או"ח תצ א ואילך, ותצד ב).

ברכת הזמן - "שהחיינו" - שמברכים במועדים בשעת קידוש בליל יום טוב ראשון (ראה ערך ברכת הזמן), יש מהראשונים שסוברים שאין

2. בכמה דברים שמצינו בהם מחלוקת ביום טוב ראשון, ומחמירים בהם

בימי הפרסיים, והיו כופים את ישראל לעשות להם מלאכה (רש"י ביצה ו א ד"ה דאיכא) - אין ישראל מתעסקים בקבורת המת ביום טוב שני (ביצה ו א), מפני שאם יראו אותם החברים קוברים את המת יכופו אותם למלאכתם (רש"י שם), או שיאמרו להם כיון שאתם קוברים מתים שלכם קברו אף מתים שלנו (ר"ח וראב"ן ביצה שם; ראב"ה תשיח). בזמן הזה, שאין "חֲבָרִים", נחלקו ראשונים: יש סוברים שאין מתעסקים במת ביום טוב שני (ר"ת בתוספות ביצה ו א ד"ה והאידינא; טור או"ח תקכו בשם ר"ת); ורבים מן הראשונים סוברים שבזמן הזה שאין "חֲבָרִים" מותר לעסוק במת (ר"י בתוספות ביצה שם; שו"ת הרא"ש כג ב; שו"ע או"ח תקכו ד).

בני העיר בְּשָׁכָר, שלחו להם חכמים שלא יתעסקו במת ביום טוב שני אפילו על ידי נכרים, לפי שאינם בני תורה (שבת קלט א, ב), שלא יבואו לזלזל ביום טוב שני (תוספות ביצה ו א ד"ה והאידינא). יש מהראשונים שהחמירו משום כך אף בזמן הזה שלא לעסוק במת ביום טוב שני (תוספות שבת שם ד"ה יום טוב בשם ר"ת; מרדכי מועד קטן תתסא, ושבת תכו); ורבים מהראשונים סוברים שאף בזמן הזה מותר לישראל לעסוק בקבורה (שו"ת הרא"ש כג ב; תרומת הדשן פב; שו"ע או"ח תקכו ד).

במקום שיש בו נכרים, יש מהגאונים סוברים שאין ישראל מתעסקים בקבורת המת (שאלות (מירסקי) קיא; בעל הלכות גדולות הובא ברא"ש ביצה א ה; אור זרוע ב שלא); ורבים מהראשונים סוברים שאפילו יש שם נכרים יתעסקו בו ישראל (ראב"ה תשיח; רוקח שא; מגיד משנה יום טוב א כג; שו"ע או"ח תקכו ד). המנהג באשכנז שעושים את הקבר והארון והתכריכים על ידי נכרים, ודוקא טלטול המת והוצאתו והנחתו בקבר, עושים ישראלים (מהר"ם שמחות ג, ובשו"ת מהר"ם ד"פ תרלו; רא"ש ביצה א ה; טור או"ח תקכו; רמ"א בשו"ע תקכו ד), ובמקום שאי אפשר עושים הכל על ידי ישראלים (תרומת הדשן פב; רמ"א שם).

צרכי המת שאסור לעשותם בחול המועד (ראה ערך חול המועד: בצרכי מת), נחלקו בהם ראשונים אם מותר לעשותם ביום טוב שני: יש אוסרים (תוספות מועד קטן ח ב ד"ה אין; רא"ש ביצה א ה); ויש מתירים (רא"ש מלוניל בתמים דעים קכ ב, הובא במגן אברהם או"ח תקכו סק"ח).

באבלות (ראה ערכו)

מי שמת לו מת ברגל ונקבר קודם יום טוב שני, כשם שאינו נוהג אבלות ברגל (ראה ערך אבלות), כך אינו נוהג אבלות ביום טוב שני (בעל הלכות גדולות אבל ד' ורשה דף מב); ר"ח ורי"ף מועד קטן כ א; רמב"ם אבל י ט; טוש"ע או"ח תקמח ב, ויו"ד שצט ב).

מת לו מת ביום טוב שני של שבועות או ביום האחרון של פסח ושל סוכות, שהם חול גמור מן התורה (ראה ערך חול המועד), ונקבר בו ביום, יש מהראשונים סוברים שאין נוהגים אבלות ביום טוב שני אף על פי שהוא יום מיתה וקבורה (ר"ת, הובא ברא"ש מועד קטן ג ג; רא"ש שם כז, וברכות ז כ; טוש"ע או"ח תקמח, ויו"ד שצט יג); ויש מהגאונים ומהראשונים סוברים שנוהגים אבלות ביום טוב שני (ר"ח ורי"ף ומאירי והר"ן מועד קטן כ א; רמב"ם אבל י י; שו"ע או"ח תקמח ג, ודעה א ביו"ד שצט יג).

מת ביום טוב ראשון ונקבר ביום טוב שני, כתבו ראשונים שלדברי הכל אין נוהגים בו אבלות (אור זרוע ב תלב; שו"ת הרשב"א

במקום מצוה

אין מניחים תפילין ביום טוב שני (שו"ת הרשב"א א סא; משנה ברורה לא סק"א).

במילה שלא בזמנה - לאחר היום השמיני (ראה ערך מילה) - נחלקו ראשונים: יש סוברים שדוחה היא יום טוב שני של גלויות (רמב"ם מילה א טו. וכן הכריע ש"ך יו"ד רסו סק"ח); ויש חולקים וסוברים שמילה שלא בזמנה אינה דוחה יום טוב שני (שו"ת הרא"ש כו בסופו, הובא בטור יו"ד רסו; שו"ע יו"ד רסו ח, וכן הכריעו בנודע ביהודה קמא או"ח ל, וחתם סופר יו"ד רנ).

מילה בזמנה - שאף על פי שהיא דוחה שבת ויום טוב, אין מכשירה דוחים אותם, להלכה (ראה ערך מילה) - יש מהראשונים שסוברים שביום טוב שני אף מכשירה דוחין, ומותר לישראל לכוות עצים לעשות ברזל לצורך מילה ביום טוב שני (רמב"ן שבת קל ב בשם י"א); ויש מהראשונים סוברים שאין מכשירי מילה דוחים יום טוב שני (הר"ן שבת קל ב בשם הרא"ה; הגהות אשרי בבא קמא טו בשם מהר"י).

המוצא חמץ בביתו ביום טוב שני של פסח, יש מהראשונים שכתבו שמותר לטלטלו ולזרקו או לשרפו (ארחות חיים חמץ כח, הובא בבית יוסף או"ח תמו; שו"ע או"ח תמו ב בשם יש מי שאומר); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאינו מבערו ביום טוב שני אלא כופה עליו את הכלי (ראה מרדכי ור"ן פסחים ו א; טור או"ח שם, ודרכי משה שם בדעתו)³.

חפיפה (ראה ערכו), שצריכה אשה לעשות קודם טבילה, אסורה אף ביום טוב שני (ראה ירושלמי מגילה ד ד בסופו; ראה טוש"ע יו"ד קצט ו. וראה ערך חפיפה, מתי חופפת כשטובלת במוצאי יום טוב שני).

בצרכי המת

מת ביום טוב שני - שביום טוב ראשון לא יתעסקו בקבורתו אלא נכרים (ראה ערך קבורה) - יתעסקו בו ישראל בקבורתו (ביצה ו א; רמב"ם יום טוב א כג; טוש"ע או"ח תקכו ד) מפני כבוד-הבריות (ראה ערכו. שאלות צד), ויש שכתבו שהתירו משום שהמלין את המת עובר בלאו (ראה ערך הלנת המת), ויש בזיון בהשהייתו (הגהות מיימוניות מילה א ז).

ונחלקו אמוראים אם מתעסקים בקבורתו גם כשלא שהה המת (ביצה ו א). הלכה שמותר אף בלא נשתהה (ר"ח וראב"ן ומאירי ופסקי ריא"ז ביצה שם; מגיד משנה יום טוב א כג בדעת הרמב"ם; טוש"ע או"ח תקכו ד), ויש מהראשונים שהתירו דווקא בנשתהה (אור זרוע ב שלא. וראה ערך קבורה).

יום טוב שני עשאוהו חכמים כחול לגבי מת, שאפילו לחתוך לו בגד ולחתוך לו הדס מותר (ביצה ו א). וכתבו ראשונים שמשום כבודו עושים למת יותר מן הצורך (רש"י ביצה ו א ד"ה דאיכא).

מותר ללוות את המת מחוץ לתחום (בעל הלכות גדולות הובא בטור או"ח תקכו; שו"ע או"ח תקכו ח). וכתבו ראשונים שאף על פי שאין צורך בכל המלווים לקבורה עצמה, מותר להם ללוות (ריב"ש תפז; משנה ברורה שם ס"ק לד בשם אחרונים), מפני שהוא כבוד המת, וכל דבר שהוא כבוד המת עושים אותו, אף על פי שדבר זה אינו מוכרח לקבורתו (ריב"ש שם)⁴.

אמר רבינא שבזמן שהיו בכבל "חֲבָרִים" - אומה רשעה שהיתה

מן התורה, אבל אם ביטלו אסור לטלטלו (משנה ברורה תמו סק"ח).⁴ ויש מהראשונים שכתבו שלא ילווהו אלא שנים או שלשה אנשים (ארחות חיים יום טוב אות כה בשם ר"ת: אחד או שנים).

ראה באנציקלופדיה התלמודית ערך זה.³ מהאחרונים יש שכתבו שמותר לטלטלו ולזרקו, אבל אסור לשרפו (ט"ז ומגן אברהם או"ח תמו סק"ד). ויש שהכריעו, שאם לא ביטל החמץ מותר לטלטלו ולזרקו, הואיל וחייב בביעורו

מאותם אנשי המעשה שהיו מתפללים ביום השני כל תפילות יום הכיפורים כביום הראשון, ומיחה בידם הרא"ש (טור או"ח תרכד). וכמה מהראשונים כתבו שאין לנהוג חומרא זו (תשובות רש"י (אלפנבין) נז; אור זרוע שם; רמ"א תרכד ה), מפני שיש לחוש לסכנה (אור זרוע ורמ"א שם). וכתבו אחרונים שבימינו לא שמענו ולא ראינו מי שנהוג שני ימים יום הכיפורים (ב"ח או"ח תרכד; חיי אדם כמה מג; ערוך השולחן תרכד ח).

חנוכה ופורים אין עושים חנוכה בגולה אלא שמונה ימים (ראה ערכין י א; רמב"ם חנוכה ג ז), שחנוכה אינה אלא מדבריהם, ולא החמירו בה (בעל העתים הובא באבודרהם סדר תפלת חנוכה; פרי חדש או"ח תרע).

וכן אין עושים פורים בגולה בזמן הזה אלא יום אחד (ראה להלן), ואין קוראים את המגילה שני ימים (אבודרהם תפילת פורים; ראבי"ה תקסב. וראה מנחת חנוך שא).

תעניות אין עושים תשעה באב בגולה אלא יום אחד (ראה טוש"ע או"ח תקנא)⁶, ואף שאר תעניות אין מתענים אלא יום אחד (חוות דעת יו"ד קי בבית הספק לש"ך סק"כ, בסופו).

לעתיד לבא, כשיבנה בית המקדש ויהפכו התעניות לימי ששון ושמחה מדברי-קבלה (ראה ערכו), ויחזרו לקדש על פי הראייה, נחלקו אחרונים אם ינהגו אז בחוץ לארץ שני ימים מספק או לאו (ראה טורי אבן ר"ה יח ב ד"ה בזמן, שבזמן בית שני נהגו ימי שמחה שני ימים, וראה מנחת חנוך שא, שנחלק עליו).

המקומות

בזמן שקידשו את החודש על פי הראייה, כתבו ראשונים שכל מקום שהיה בינו לבין ירושלים יותר ממהלך עשרה ימים גמורים, היו עושים שני ימים, שאין שלוחי תשרי מגיעים אלא למקומות שבינם לבין ירושלים מהלך עשרה ימים או פחות (רמב"ם קידוש החודש ה יא). בזמן הזה, שקביעות החודש היא על פי חשבון קבוע, ואין עושים יום טוב שני אלא משום מנהג אבות (ראה לעיל: בזמן הזה), נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שגם בזמן הזה, כל מקום שבינו ובין ירושלים אין יותר ממהלך עשרה ימים, עושים יום אחד, וכל מקום בארץ ישראל שלא היו השלוחים מגיעים אליו, עושים אף בזמן הזה שני ימים טובים (רמב"ם קידוש החודש ה ט"ב, וראה שאילת יעבץ א קסח, ומנחת חנוך שא. וראה חזון איש או"ח קלב סק"א).
- היה הדבר ספק במקום שבארץ ישראל אם היה שם ישוב של ישראל בזמן הראייה או לא, כתבו אחרונים שעושים שני ימים (שו"ת מהריט"ף רטו; ראה שאילת יעבץ א קסח ד"ה ובדקתי. וראה מקראי קדש פסח נז); ויש סוברים שעושים יום אחד, ואין עושים שני ימים אלא כשידוע שהמקום הוא חדש (ראה חזון איש או"ח קלב סק"א, שמצדד לומר כן ע"פ המנהג, וראה צ"ץ אליעזר ג כג).
- ויש חולקים וסוברים שדין יום טוב שני בזמן הזה תלוי בגבולות ארץ ישראל וחוצץ לארץ, שכך היתה תקנת הלל הנשיא

א קנה). וכן אפילו מת ביום טוב שני ונקבר בו ביום, אין נוהגים אבלות אלא אם היה מהמתים שחייבים להתאבל עליהם מן התורה, אבל לא על מתים שאין חייבים להתאבל עליהם אלא מדבריהם (ראה ערך אבלות. רא"ש מועד קטן ג כז; טוש"ע יו"ד שצט יג)⁵. אין נותנים סעודת הבראה (ראה ערכו) לאבל, ביום טוב שני (רמב"ם אבל יא א; שו"ע יו"ד תא ד).

אף על פי שאין נוהגים אבלות ביום טוב שני, כתבו גאונים וראשונים שיום טוב שני עולה לו למנין שבעת ימי האבלות, ואינו מתאבל אחר הרגל אלא ששה ימים, ואינו כיום טוב ראשון שאינו עולה לו לימי אבלות (ראה ערך אבלות. ר"ח ורי"ף ופסקי רי"ד מועד קטן כ א; רמב"ם אבל י ט; טוש"ע או"ח תקמח ב, ויו"ד שצט ב).

יום טוב שני עולה למנין שלשים ימי האבלות, כגון שמת לו מת קודם סוכות, שהרגל מבטל ממנו גזרת שבעה ועולה הוא עצמו לארבעה עשר יום, ונשארו תשעה ימים להשלים לשלשים (ראה ערך אבלות), אינו משלים אחר הרגל אלא שמונה ימים, לפי שיום טוב האחרון עולה לו ליום אחד מן המנין, וכיוצא בזה בשאר הרגלים (רא"ש מועד קטן ג כח; טוש"ע או"ח תקמח יב, גט, ויו"ד שצט ז, ח, יא); ויש חולקים וסוברים שאינו עולה (ראה בעל הלכות גדולות אבל ד' ורשה דף מב).

אנינות (ראה ערכו) נוהגת ביום טוב שני (רא"ש מועד קטן ג נד בסופו; טוש"ע או"ח תקמח ה, ויו"ד שמא א, ושו"ע או"ח עא א), והוא שאפשר לו לקברו בו ביום, אבל כשאין יכולים לקברו מחמת אונס, אין אנינות חלה (ראה מגן אברהם תקמח סק"ח; משנה ברורה סק"כ). ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים וסוברים שאין אנינות נוהגת ביום טוב שני (שו"ת יו"ד שם סק"ט).

המועדים

המועדים שנוהגים בהם יום טוב שני של גלויות הם: פסח ביום ראשון ושביעי, ושבעות, ויום ראשון של סוכות ושמיני עצרת, שכל אחד מהם עושים אותו בחוץ לארץ שני ימים (ראה מגילה לא א ועוד; ראה רמב"ם יום טוב א כא, ושם א; טוש"ע או"ח תצ בפסח, שם תצד ב בשבעות, שם תרסב א-ג, ותרסט א בסוכות).

יום כיפור יום הכיפורים, אין עושים אותו אלא יום אחד (ראה ירושלמי חלה א א, וראש השנה א ד; וראה בבלי ראש השנה כא א; טור ורמ"א או"ח תרכד). ויש מהאמוראים שהיה רגיל לישב בתענית שני ימים (ראש השנה כא א), וכן מצינו שהיו אנשים בבבל שהתענו שני ימים, ואמרו להם: למה אתם מכניסים עצמכם לספק הזה המרובה - לספק נפשות גדול כזה (אור זרוע ב רפא בסופו) - חזקה שאין בית דין מתעצלים בו (ירושלמי חלה א א, וראש השנה א ד). ואמרו שהיה מי שהתענה שני ימים ומת (ירושלמי שם ושם).

אף בזמן הראשונים נהגו כמה חסידים ואנשי מעשה באשכנז להתענות שני ימים (טור או"ח תרכד; רשב"ץ ראש השנה כא א; אגור תתקנז. וראה תשובות רש"י (אלפנבין) נז. וראה פסקי תוספות מנחות רא, וראה שבלי הלקט שכג, וסמ"ג סוף לא תעשה סט), וכן לא עשו בהם מלאכה (תשובות רש"י שם, וסידור רש"י רד, והפרדס הגדול קפב). יש

שמועה קרובה ביום טוב שני נוהג בו אבלות (ראה מאירי מועד קטן שם).
6. על המחמירים להתענות שני ימים אף בארץ ישראל בתשעה ובעשרה באב, מפני שהיה עיקר החורבן בעשירי, ראה ערך תשעה באב.

5. ויש מהראשונים סוברים שאף ביום קבורה שאינו יום מיתה נוהגים אבלות ביום טוב שני (אור זרוע ב תלב בשם ראשונים), וכן במתים שהוסיפו חכמים שמתאבלים עליהם (המכתם מועד קטן כ א בשם הרב ר' שלמה), וכן השומע

הסוברים שאילת בכלל גבולות הארץ (ציץ אליעזר ג כג ומקראי קודש פסח ב נח, וספר עיר הקדש והמקדש ג יט. וראה ספר ברוך שאמר יום טוב עמי רסט בשם בעל ציץ אליעזר, ששמע מבעל החזון איש לנהוג יום אחד באילת).

ההולך ממקום למקום

בן א"י שהלך **אמר רב ספרא: אני שהנני יודע בקביעות החודש, בשוב אינני עושה (פסחים נא ב, נב א), ופירשו ראשונים שהיה במקום שלא נהגו בו יום טוב אלא יום אחד, וכשהלך למקום שנוהגים בו יום טוב שני, לא עשה שם מלאכה (תוספות שם נא ב ד"ה כגון; שבלי הלכת סי' רלז; שו"ע או"ח תצו א), מפני שינוי המחלוקת (פסחים שם נב א), כדין שאר המנהגים, שההולך ממקום למקום, אף על פי שדעתו לחזור למקומו, נותנים עליו חומרי המקום שהלך לשם, שכן אמרו: אל ישנה אדם מפני המחלוקת (ראה ערך מנהג).**

ודוקא כשהגיע לשוב, אבל כשהוא במדבר מותר לו לעשות מלאכה (פסחים נב א; שו"ע או"ח תצו א).

לא היתה דעתו לחזור, כיון שהגיע לשוב נעשה ככני חוץ לארץ (בעל המאור פסחים תחילת פרק ד; שו"ע או"ח תצו א).

לדעת הסוברים בשאר המנהגים שאף במי שאין דעתו לחזור למקומו הראשון הולכים בהם אחר מקומו הראשון, ויכול לנהוג קולי מקומו במדבר (ראה ערך מנהג), אף לענין יום טוב שני אם יצא מן הישוב למדבר מותר לו לעשות מלאכה שם, אף על פי שאין דעתו לחזור לארץ ישראל (ראה מגיד משנה יום טוב ח כ בדעת הרמב"ם). ויש שכתבו בדעת אחרונים, שיום טוב שני שונה משאר מנהגים, שהמקום הוא שגורם לו, ולפיכך כל שאין דעתו לחזור נעשה בן חוץ לארץ וחייב בו (פרי חדש או"ח תצו בסופו).

ויש שנראה מדבריהם שחולקים וסוברים שכל שאין דעתו לחזור לארץ ישראל, אסור לעשות מלאכה, שכיון שאין דעתו לחזור לארץ ישראל, נעשה הוא מיד בן חוץ לארץ (ראה רבנו דוד פסחים תחילת פרק ד עמ' רצז).

אם אף בצינעה אסור לעשות מלאכה - כשדעתו לחזור - נחלקון ראשונים:

• **יש סוברים שמותר (דעה ב ב"רין פסחים נא א ד"ה ורבה; ט"ז או"ח תצו סק"ב; פרי חדש או"ח תסח ד).**

• **ויש סוברים שאף על פי שבצינעה אינו חייב לנהוג כחומרי המקום שהלך לשם, אין הדברים אמורים אלא בדבר שאפשר לעשותו בצינעה, כאכילה וכדומה, ולא במלאכה שאי אפשר לה שתיעשה בצינעה (תוספות פסחים נב א ד"ה בשוב, והובא במגן אברהם תצו סק"ד; משנה ברורה תצו סק"ט).**

• **ויש חולקים וסוברים שביום טוב שני חייב לנהוג כחומרי המקום שהלך לשם אף בצינעה (רבנו דוד פסחים נא א; בעל המאור הובא במגן אברהם תצו סק"ד).**

הגיע לשוב של נכרים, אם דעתו לחזור מותר לעשות שם מלאכה, שאין כאן חשש מחלוקת, אבל אם אין דעתו לחזור נאסר במלאכה, הואיל ונעשה בן חוץ לארץ, וחייב ביום טוב שני (שו"ת הרדב"ז ד עג, ובמגן אברהם תצו סק"ה וסק"ו בשמו; פרי חדש או"ח תצו בסופו).

ובית דינו שנלך אחר הרוב, וברוב ארץ ישראל היו השלוחים מגיעים, ולפיכך עושים עכשיו בכל ארץ ישראל יום אחד, וברוב חוצה לארץ לא היו השלוחים מגיעים, ולפיכך עושים בכל חוצה לארץ שני ימים (ריטב"א ראש השנה יח א, וסוכה מג א). ונראה מדברי ראשונים שבכל ארץ ישראל עד נהר פרת אין עושים אלא יום אחד (ראה ריטב"א ראש השנה שם. וראה שו"ת מהרי"צ רטז), וכן כתבו אחרונים בעבר-הירדן (ראה ערכו), שעושים יום אחד לדעה זו (ראה עיר הקדש והמקדש [טיקונינסקי] ג יט עמ' רנ, ושם עמ' רמז בהערה בשם ר"ש סלנט ובעל ישא ברכה). ויש שנראה מדבריהם שבכל ארץ ישראל אין נוהגים אלא יום אחד, וכן בכל העיירות הסמוכות לארץ ישראל שהיו מגיעים שם שלוחי ניסן ושלוחי תשרי, והיו רגילים בהן שלוחי בית דין, ובשאר העיירות שבחוצה לארץ, עושים שני ימים (ראה פסקי ריא"ז ראש השנה א ג יב).

להלכה יש מהאחרונים שכתבו שדין יום טוב שני בזמן הזה תלוי בהגעת השלוחים (מהרי"ט"ז ורדב"ז ושאלת יעבץ א קסח; פאת השלחן ב טו; ערוך השולחן העתיד קידוש החודש צו), אבל בימינו נוהגים לעשות בכל ארץ ישראל יום אחד, ובכל חוץ לארץ שני ימים (אבני נזר או"ח שצב ט. וראה חזון איש או"ח קלב ב, ג).

סמוך ונראה אף לסוברים שדין יום טוב שני תלוי בהגעת השלוחים, יש מהאחרונים שכתבו שמקום הסמוך ונראה לעיר שהגיעו אליה השלוחים, הרי זה נגרר אחריה ועושים שם יום אחד (כף החיים או"ח תצו ד; מקראי קודש פסח ב נח), וכן עיר שעושים בה יום אחד שנתרחבה למקום שלא הגיעו שם השלוחים, עושים בכל העיר יום אחד, אפילו היו האחרונים מרובים על הראשונים, שדיירי העיר הראשונים חשובים כמי שיודעים בקביעות החודש ומנהגם הוא עיקר הדין, והכל נגררים אחריהם (חזון איש או"ח קלב סק"א).

בערים השונות בכמה ערים ומקומות בארץ ישראל דנו הפוסקים - לסוברים שדין יום טוב שני תלוי בהגעת השלוחים - אם עושים שם יום אחד או שנים:

• **בעיר צור, כתבו ראשונים שעושים שני ימים, אף על פי שהיה בה ישוב בזמן הראייה, מפני שכך נהגו והולכים אחר המנהג (פאר הדור לרמב"ם קו. וראה חזו"א או"ח קלב בסופו שכוונתו על צור שבסוריא).**

• **גת - היא רמלה - יש מהראשונים שכתב שנוהגים בה שני ימים (כפתור ופרח נא). אבל בתקופה מאוחרת יותר מצינו שנהגו ברמלה יום אחד (ראה בית אברהם ז; ברכי יוסף או"ח תצו. וראה תבואות הארץ עמ' מח).**

• **יפו, יש מצדדים שעושים שני ימים לשיטה זו (פרי האדמה ג קידוש החודש ה ט), ויש שהוכיחו שהיה בה ישוב בזמן הראייה ועושים בה יום אחד (ברכי יוסף או"ח תצו ט, ובתבואות הארץ שם).**

אילת בימינו דנו כמה פוסקים בדין העיר אילת וסביבותיה: יש סוברים שנוהגים בה יום טוב שני, שודאי לא הגיעו השלוחים לשם, ואף למנהגנו שדין יום טוב שני תלוי בגבולות הארץ (ראה לעיל), אין אילת בתוך הגבולות הללו (ראה ערך ארץ ישראל).

ראה קובץ נועם ו עמ' קס ואילך; ראה ספר ברוך שאמר יום טוב עמי רסט בשם הרב"צ אבא שאול; ראה הגדה של פסח מועדים וזמנים עמ' קלו ואילך; ראה ספר יום טוב שני כהלכתו עמ' קעב, בשם כמה רבנים שיש להחמיר שלא לעשות מלאכה; ויש שכתבו שעושים באילת יום אחד בלבד, שסומכים על

כמנהג ארץ ישראל (תשובות הגאונים שם. וראה ערך מנהג על החילוק שבין בבל לשאר ארצות). ומדברי רבים מהראשונים נראה שאין הדבר תלוי כלל בשיעור הזמן שהוא נמצא בארץ ישראל (ראה מאירי פסחים נא א, וראה זרע אברהם או"ח יב).

דעתו לחזור בגדר "דעתו לחזור" שאמרו שנחשב כבן מקומו הראשון - הן בבן ארץ ישראל שהלך לחוץ לארץ, והן בבן חוץ לארץ שהלך לארץ ישראל - יש מהאחרונים סוברים שאף אם דעתו לחזור לאחר זמן רב, הרי זה חשוב דעתו לחזור (ארץ צבי א מב בדעת פרי חדש. וראה מגן אברהם שם ס"ק יב; ויש שכתבו שדוקא אם דעתו לחזור מיד, כגון שבא לקנות או למכור סחורה, או שבא לעלות לרגל, נחשב כדעתו לחזור, אבל כשדעתו לחזור לאחר זמן, כגון שבא ללמוד תורה, או לעשות כאן מלאכה ולשאת ולתת בסחורה כדי להרויח, נותנים עליו את חומרי שני המקומות, ונוהג את חומרי המקום שהלך לשם אף בצינעה (שו"ת הרדב"ז ד עא). ויש שכתבו שאם יצא מארץ ישראל לארץ רחוקה מהלך חודש ימים או יותר, דינו כמי שדעתו להשתקע (שאלת יעבץ א קסח. וראה שבט הלוי ה סד).

העוקר דירתו עם אשתו ובניו, אף על פי שדעתו לחזור, כתבו אחרונים שנחשב כמי שאין דעתו לחזור ועושה שני ימים (שו"ת הרדב"ז ח"ד סי' עג; מגן אברהם או"ח תצו סק"ז, ומשנה ברורה ס"ק יג. וראה פרי חדש או"ח תסח ד) ⁸. עקר דירתו ממקומו ואין דעתו לחזור אליו, אף על פי שהניח שם את אשתו, נחשב כמי שאין דעתו לחזור (מגן אברהם ומשנה ברורה שם). ויש שכתבו שלא נהגו כן, לפי שאפשר שיחזור לאשתו (מזבח אדמה או"ח תסח. וראה שו"ת מהריט"ץ נב).

בחור שבא לארץ ישראל מחוץ לארץ ודעתו לחזור, נחלקו בו אחרונים: יש סוברים שלא יעשה אלא יום אחד כבני ארץ ישראל (הלכות קטנות [חגיז] א ד; חיים שאל א נה, שכן פשטה הוראה מגאונים רבני א"י, וראה גנת ורדים או"ח ד טו, שסובר שאין חילוק), ודוקא בחור שהוא ברשות עצמו, אבל בחור הסומך על אביו ואמו יעשה שני ימים (הלכות קטנות שם). ויש שכתבו שאין חילוק בין בחור לנשוי, שכל שדעתו לחזור עושה שני ימים (גינת ורדים ד טו, בשם כמה גדולים).

בני חוץ לארץ הבאים לארץ ישראל ודעתם לחזור, נוהגים לקבץ מנין בפני עצמם ולהתפלל בפרהסיא תפילות יום טוב, ולא חששו למחלוקת (אבקת רוכל כו: נבחר מכסף או"ח ח; תשובת ר"י בנימין בהלכות קטנות א ד; פאת השלחן ב טו), אבל כל זמן שאין מנין של בני חוץ לארץ, הרי הם כיחידים, ולא יתפללו תפילת יום טוב אלא בצינעה (הלכות קטנות שם, תשובת בן המחבר. וראה משנה ברורה תצו ס"ק יג).

אם מותר לבן חוץ לארץ לומר לבן ארץ ישראל לעשות לו מלאכה ביום טוב שני, נחלקו אחרונים: יש סוברים שמותר (אהלי יעקב צ, וערך לחם או"ח תצו). והרבה מהאחרונים סוברים שאסור (שו"ת הרדב"ז ד רנח; גנת ורדים ד טז; פאת השלחן ב טו), ולדעה זו אפילו עשה בן ארץ ישראל מעצמו מלאכה לצורך בן חוץ לארץ, אסור לו לבן חוץ לארץ ליהנות ממנה ביום טוב, אלא שאינו צריך להמתין במוצאי יום טוב "בכדי שייעשו" (ראה ערך מעשה שבת. גינת ורדים שם. וראה שו"ת מנחת יצחק ח לה).

בן ארץ ישראל שהלך לחוץ לארץ ועבר ועשה מלאכה, כתבו אחרונים שאין מנדים אותו (שו"ת מבי"ט ג קמט; מגן אברהם תצו סק"ז; משנה ברורה שם סק"ט); ויש שכתבו שאם עבר ועשה מלאכה ראוי לנדותו, שמזלזל ביום טוב שני (ים של שלמה חולין ח נג). וכתבו אחרונים שראוי למנעו, ומותר להכותו - וכן לנדותו (ראה פרי חדש או"ח תצו בסופו) - עד שיימנע מעשיית מלאכה (שו"ת רדב"ז ד רנח); ויש שכתבו שאף על פי שראוי למנעו מעשיית מלאכה בצינעה, אין להכותו ולא לנדותו (פרי חדש או"ח תצו בסופו).

ההולך מארץ ישראל לחוץ לארץ, אם דעתו לחזור מתפלל תפילה של חול (שו"ת הרדב"ז ד עג; מגן אברהם תצו סק"ז, ומשנה ברורה ס"ק יג). וכתבו אחרונים שבבוקר מניח תפילין בביתו בצינעה (ראה פרי חדש שם שנהג כן כשיצא לחוץ; משנה ברורה שם ס"ק יג), וקורא בהן קריאת שמע, וחולצן, ואחר כך הולך לבית הכנסת ומתפלל עמהם תפילת שחרית של חול בלחש (משנה ברורה שם). ואם יש מנין של בני ארץ ישראל שבאו לחוץ לארץ, לא יתפללו תפילת חול בפרהסיא. וצריך הוא ללבוש בגדי יום טוב (רדב"ז ומשנה ברורה שם).

בהבדלה (ראה ערכו), כתבו אחרונים שמבדיל בביתו בצינעה במוצאי יום טוב ראשון על הכוס (ראה לקט הקמח תחילת הלכת שבת ד"ה היה נוהג; פאת השלחן ב טו), ויש שכתבו שאינו מבדיל אלא בתפילה, אבל לא יבדיל על הכוס, כיון שהוא דבר של פרהסיא (שאלת יעבץ א קסח. וכן כתב באגרות משה או"ח ג עב). ויש מהאחרונים שסובר שאינו מבדיל אף בתפילה (שאלת יעבץ שם).

בליל שני של פסח, כתבו אחרונים שאם הוא נמצא יחד עם בני המקום, אומר את ההגדה כקורא בתורה, ואינו מברך הברכות שמברכים בליל הסדר, ואם הוא בחדר בפני עצמו, אינו מסדר את הסדר כלל (חיי אדם קג ד. וראה אגרות משה או"ח ג עב).

ביום טוב אחרון של פסח אסור באכילת חמץ (ראה ערכו. ערוך השולחן או"ח תצו ה).

בן חוץ לארץ שבא לארץ ישראל, כתבו אחרונים לא"י שהכל תלוי בדעתו, שאם אין דעתו לחזור, עושה יום אחד - משעה שהגיע לשוב בארץ ישראל (שו"ת הרדב"ז ד עג בסופו) - ואם דעתו לחזור עושה שני ימים (שו"ע הרב או"ח תצו בשם י"ח; משנה ברורה תצו ס"ק יג). מהאחרונים יש שכתבו בבן חוץ לארץ שבא לארץ ישראל שמותר לו לעשות מלאכה ביום השני אף אם דעתו לחזור (חכם צבי קסז; שו"ע הרב שם דעה א).

מהגאונים יש שכתבו, שאפילו נשא אשה בארץ ישראל ודר בה, כל זמן שלא שהה שנים עשר חודש, עושה שני ימים טובים כמנהג חוץ לארץ (תשובות הגאונים גאון מזרח ומערב לט ומעשה הגאונים מז), אבל אם שהה בארץ ישראל שנים עשר חודש, אפילו דעתו לחזור, אינו נוהג אלא יום אחד כאנשי ארץ ישראל עד שיחזור למקומו (תשובות הגאונים שם. וראה אבני נזר או"ח תכד ל), במה דברים אמורים כשבא לארץ ישראל משאר ארצות, אבל אם בא מבבל - בזמן התלמוד והגאונים - שיש בה הרבה ישיבות והיא חשובה, אפילו שהה בארץ ישראל שנים הרבה, כל זמן שדעתו לחזור נוהג חומרי חוץ לארץ וגם חומרי ארץ ישראל, ואם אין דעתו לחזור עושה

8. וראה אגרות משה או"ח ג עד ושבט הלוי ה סד, שבזמן הזה שהנסיעה ממקום למקום היא דבר קל, אף כשנעסע עם אשתו נחשב כדעתו לחזור. ועקר דירתו היינו דוקא לצורך פרנסה, אבל מסיבה אחרת נחשב כדעתו לחזור (פרי חדש שם). וראה

8. וראה אגרות משה או"ח ג עד ושבט הלוי ה סד, שבזמן הזה שהנסיעה ממקום למקום היא דבר קל, אף כשנעסע עם אשתו נחשב כדעתו לחזור. ועקר דירתו היינו דוקא לצורך פרנסה, אבל מסיבה אחרת נחשב כדעתו לחזור (פרי חדש שם). וראה

וכן באיסור חדש (ראה ערכו), שניתר בסוף יום ששה עשר בניסן, חששו בו אמוראים לספק היום (ראה מנחות סח ב; רמב"ם מאכלות אסורות י ב; טוש"ע או"ח תפס י, ויו"ד רצג ה).

וכן דנים לענין הזכרת קרבנות החג בתפילת המוספים ובקריאת התורה של חול המועד סוכות, אם חוששים בהם לספק היום (ראה סוכה נה א; רמב"ם תפילה יג יג, ושו"ע או"ח תרסג א), וכן דנים לענין הזכרת גבורות-גשמים (ראה ערכו) בתפילה, שתלויה בתפילות המוסף של שמיני עצרת, ושל יום ראשון של פסח (ראה תענית ד ב, ה א; רמב"ם תפילה ב יז; טור או"ח קיד א).

יום כפור קטן

יום שלפני ראש-חודש, כיום מיוחד לתשובה ולתפלה

במגן אברהם תיו סק"ג; שלי"ה ריש מסכת פסחים; אליה רבה תיו סק"א; פרי חדש תיו סק"א), ושהוא במקום שעיר-ראש-חודש (ראה ערכו), שדרשו בו: וּשְׁעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת לה' (במדבר כח טו), אמר הקדוש ברוך הוא: שעיר זה יהא כפרה עלי שמייעטתי את הירח (שבועות ט א, וחולין ס ב⁴), היינו שהוא כפרה לישראל ועלי לקבוע זמן כפרה זו, וקבעתיו בראש חודש להפיס דעתה של לבנה (תוספות שבועות שם ד"ה שער, בשם הערוך [בערוך שלפנינו אינו], וכעין זה ברי"ף שם), ומיעוט וחסרון הלבנה הוא רמז לצער השכינה בגלות על חילול שמה בין הגוים, ולכן בכל ערב ראש חודש, שהיא פגומה מכל וכל, ראו הקדמונים לקבוע לעם קדוש להתענות ולהצטער בצערה כביכול, כי כל זה הוא סיבה וגרם של עוונתו, והראיה כי בביאת המשיח כתוב: וְהָיָה אִזְרָאֵל הַלְבָנָה כְּאֹרֶת הַחֲמָה וגו' (ישעיה ל כו. יסוד ושורש העבודה ט א, וכן כתב בשלי"ה שם).

מנהג התענית וזמנה

כתענית יחיד התענית של ערב ראש חודש, כתבו הפוסקים שדינה כתענית-יחיד (ראה ערכו), שכל שלא קיבלה עליו מבעוד יום אינה תענית (באור הלכה למשנה ברורה תקסב ב סוף ד"ה שרגל. וראה תענית יב א, וטוש"ע שם, וראה ערך תענית יחיד), וכן אם לא שקעה עליו חמה, היינו שלא השלימה עד צאת הכוכבים, אינה תענית (פרי מגדים תקסב אשל אברהם סק"ב; אליה רבה תיו א, שכן נראה משיירי נכסות הגדולה שם. וראה תענית שם, וטוש"ע תקסב ג. וראה ערך הנ"ל). וטוב לנהוג להשלים, ומקומות חלוקים יש בענין זה, והכל לפי כח האדם (משנה ברורה תיו סק"ד, שכן נראה ממגן אברהם שם סק"ג), ומכל מקום אם הוא במקום שעושים ממנה תענית-צבור (ראה ערכו) וקוראים ויחל (ראה להלן: בתפלות וסליחות; אמירת סליחות), והוא נמנה עמהם, בודאי צריך להשלים (מגן אברהם שם; משנה ברורה שם).

וטוב שיתנה בפעם הראשונה שמתענה, שאינו מקבלו עליו לעשות זאת לעולם, שמא יארע לו אונס בפעם אחרת ולא יוכל להתענות, שלא יהא עליו כנדר (ראה ערכו). משנה ברורה שם. וראה ערך מנהג).

להזהר מליכנס המתענה בערב ראש חודש, יש שכתבו שיהיה שלא יכנס לראש חודש כשהוא מעונה, משום כבוד ראש חודש, אלא ראוי למהר בסעודת הלילה (שו"ת רמ"ע

לראש חודש
כשהוא מעונה

ספק היום בדינים אחרים

אף במצוות ובדינים התלויים בקביעות החודש ואינם מדיני יום טוב, מצינו שחוששים בגולה לספק היום.

כגון במצוות ישיבה בסוכה בשבעת ימי חג הסוכות, שיש סוברים שחששו בה לספק היום, ויושבים בסוכה אף בשמיני עצרת (ראה סוכה מו ב; רמב"ם סוכה ו יג; טוש"ע או"ח תרסח א), ואפילו בזמן הזה, שאין כאן ספק, שאף זה בכלל תקנת יום טוב שני של גלויות לנהוג כמנהג אבותינו שהיה הדבר ספק בידם (חינוך שכג; ראה רשב"א ראש השנה טז א, וריטב"א שם ב).

המנהג וטעמו

מתענים בו ערב ראש חודש, היינו היום שלפני ראש חודש (ראה ערך חודש, וערך ראש חודש), לא מצינו שהוזכר בתלמוד אלא לענין שמותר להתענות בו - אף שימים טובים הכתובים במגלת-תענית (ראה ערכו) שלא להתענות בהם, אסורים אף ביום שלפניהם (ראה משנה תענית טו ב, וראה ערך מגילת תענית) - לפי שראש חודש יום טוב הוא מן התורה (ראה ערך ראש חודש על האיסור להתענות בו, ושהקוש למועד), ודברי-תורה (ראה ערכו) אינם צריכים חיזוק (תענית יז ב. וראה ערך דברי סופרים).

בספרי הפוסקים והמקובלים, הוזכר יום זה כיום מיוחד לתשובה ולתפילה, ושיש נוהגים להתענות בו (ראה שו"ת מהר"י וייל סוף סי' קצג, ולקט יושר או"ח עמ' 116, ובמגן אברהם תיו סק"ג ושם תקסו סק"ד; משנה ברורה תיו סק"ד), ושכן נהגו אנשי מעשה (מנות הלוי להר"ש אלקבץ בהקדמה ד"ה אבל; אליה רבה תיו סק"א; פרי חדש תיו סק"א), והרבה מחסידי עליון (שלי"ה סוף מסכת פסחים), ופרושים שבישראל (שו"ת רמ"ע מפאנו עט בסוף התשובה), והוא מנהג ותיקין (בן איש חי, שנה שניה ויקרא ד). ויש שכתבו שהוא מנהג ישראל בכמה מקומות (ברכי יוסף תיו סק"א), וידוע ונתפשט ברבים (סדור בית יעקב ליעב"ץ שער החדש סק"ה²), וקוראים אותו יום כפור קטן (שלי"ה שם וריש מסכת פסחים; שו"ת הרמ"ע מפאנו שם; ט"ז תקסו סק"ה; פרי חדש תיו סק"א בשם הרמ"ק ועוד).

טעם לתענית זו בטעם מנהג זה, יש שכתבו לפי שבראש חודש מתכפרים העוונות של כל החודש (פרי חדש תיו סק"א), שכן פירשו ראשונים מה שאומרים בתפילת מוסף של ראש חודש: ראשי חדשים לעמך נתת זמן כפרה לכל תולדותם, בהיותם מקריבים לפניך זבחי רצון ושעירי חטאת לכפר בעדם, זכרון לכולם יהיו ותשועת נפשם מיד שונא, שעולת ראש חודש היתה באה לכפר על כל תולדות ימי החודש (ארחות חיים לר"א מלניל הלכות ראש חודש, בשם רבי יהודה הלוי [וכוונתו לכוזרי ג ה], הובא בבית יוסף או"ח תכג; פרי חדש שם). ואף מי שאינו מתענה יראה לעשות תשובה ביום זה, מאחר שהוא יום אחרון של החודש, ואז יהיה לו יום ראש חודש זמן כפרה לכל תולדותיו (משנה ברורה תיו סק"ד³).

יש שכתבו שמתענים בערב ראש חודש בשביל מיעוט הירח (מנות הלוי לר"ש אלקבץ בהקדמה ד"ה אבל; שו"ת הרמ"ע מפאנו עט, הובא

החיים שם ס"ק יא, בשם מורה באצבע להחיד"א, שעיקר התענית היא הכנה להכניע גופו לשוב, וראה ערך תענית וערך תשובה. 4. כן הוא בראשונים וברוב

יום כפור קטן. 1. כג, טורים קמא-קמז. 2. ובסוד ושורש העבודה ט א, שהירא את דבר ה' וחרד אל דברו ראוי להתענות תענית זו. 3. וראה כף

אין קובעים אותה בערב שבת, מפני כבוד השבת, שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה (ב"ח שם. וראה ערך ערב שבת), ועוד משום שנוהגים להרבות בערב ראש חודש בסליחות ותחנונים (ראה להלן: בתפלות וסליחות; אמירת סליחות), ולא יתכן לעשות כן בערב שבת, שלא יוכל להכין צרכי שבת (פרי חדש שם).

חל ערב ראש חודש בערב שבת, כתבו הפוסקים
 ערב ראש חודש שמתענים בו ביום, שערב שבת זמנה הוא (מטה בערב שבת משה תשנז בשם רבו המהרש"ל; מגן אברהם תיז ג⁷), ודינה ככל תענית-יחיד (ראה ערכו) שקיבל עליו להתענות בערב שבת, שנחלקו בה הפוסקים אם צריך להשלים (ראה טושי"ע רמט ד, ומשנה ברורה שם ס"ק כב. וראה ערך ערב שבת וערך תענית), אלא שבמקום שנהגו להתאסף ביום זה ולקרוא ולהתפלל מנחה בסליחות ותחנונים (ראה להלן: בתפלות וסליחות; אמירת סליחות), שאי אפשר לעשות כן בערב שבת, יש שכתבו שעדיף להתענות ביום חמישי (שיירי כנסת הגדולה תיז, וכעין זה באליה רבה תיז סק"א; משנה ברורה תיז ד, ושם רמט ס"ק כב), וכן פשט המנהג (שיירי כנסת הגדולה שם).

בתפילות וסליחות

בתפילת שחרית של ערב ראש חודש, אם יש ציבור
 אמירת "עננו" וקריאת "ויחל" שמתענים, יש נוהגים שהש"ץ אומר בה "עננו" ברכה בפני עצמה בין "גואל" ל"רופא" (מגן אברהם תקסו סק"ד. וראה ערך תענית צבור), ומוציאים ספר תורה וקוראים בה ויחל (שם. וראה ערך הנ"ל וערך קריאת התורה), והוא כדעת הנוהגים כן בכל תענית שגוזרים על הציבור, שאף אם לא גזורה על דבר הצריך להם אלא לשם תשובה בלבד, נדונה כתענית-ציבור (ראה ערכו) לענין זה (מגן אברהם שם, וראה טושי"ע שם ב מחלוקת ראשונים, וראה ערך תענית צבור).
 ויש נוהגים בה כתענית-יחיד (ראה ערכו), שאף הש"ץ אינו אומר בה עננו אלא בשומע תפילה, ואין מוציאים ספר תורה (עטרת זקנים שם, שכן נוהגים בק"ק קראקא; משנה ברורה שם ס"ק יב, שתלוי במנהג המקומות כנ"ל); ויש נוהגים לקרוא ויחל במנחה לבד (ט"ז שם סק"ה, והוסיף לפי שאז מרבית בסליחות, ראה להלן), וכן לומר בה הש"ץ עננו בין גואל לרופא (משנה ברורה שם ס"ק יב), וכתבו הפוסקים שאין למחות בידם, שיש להם על מה שיסמוכו (ט"ז שם; משנה ברורה שם, ושם שבמקום שאין מנהג אין לקרוא ויחל אף במנחה).

בתפילת מנחה של ערב ראש חודש נהגו לומר
 אמירת סליחות (ראה ערכו). ט"ז או"ח תקסו סק"ה; מגן אברהם תיז סק"ג. וראה ערך סליחות וערך פיוטים), ונקרא "סדר יום כפור קטן" (נוהג כצאן יוסף הלכות ראש חודש; סידור יעב"ץ שער החדש ועוד. ונדפס בסידורים); ויש שכתב שטוב לומר הסליחות קודם מנחה, כי מן המנחה ולמעלה חל ראש חודש (מגן אברהם שם), ובזמננו המנהג לאמרו לאחר מנחה (משנה ברורה שם סק"ד; ערוך השלחן שם יא).

חל ערב ראש חודש בערב שבת, לנוהגים להתענות בו ביום
 (ראה לעיל: מנהג התענית וזמנה; חל ערב ראש חודש בערב שבת), יש שנראה מדבריו שאומרים בו סליחות במנחה (ראה מגן אברהם תיז סק"ג, ושם תקנ סק"ו, ולבושי שרד שם בדעתו), אלא שבקצת מקומות אין אומרים (מגן אברהם תיז שם).

מפאנו עט, הובא במגן אברהם תיז ג. וראה ערך ראש חודש), שלא ישהה לאחר צאת הכוכבים (ראה פרי חדש שם סק"א בדעתו, ומשנה ברורה שם סק"ד), ושמתעם זה טוב וישר להקדים ולהתענות ביום-הכניסה (ראה ערכו) - היינו יום שני או חמישי שבהם מתכנסים בני הכפרים לעיירות למשפט או לתפילה (ראה ערך יום הכניסה) - שלפני ראש חודש, ושיש אף בתיקון זה השלמת הכוונה של מסדרי יום כפור קטן, שהוא משום מיעוט הירח (ראה לעיל), לפי שלפעמים יקדים מולד (ראה ערכו) הלבנה לתענית, ואם יתענה בערב ראש חודש נמצא מתענה בחידושה, אלא שלא נהגו כן פרושים שבישראל (שו"ת רמ"ע מפאנו שם). ויש שנהגו באופן זה להתענות ביום המולד עד שיגיע המולד בלבד, אפילו חל המולד בחצי היום (ראה מגן אברהם שם, ששמע כן בשם המקובל ר"י סרוק ז"ל שנהג כן).

ואף למנהג זה יש שכתב שבערב ראש חודש ניסן
 (ראה ערכו) יש להתענות כל היום אף אחרי המולד, שהרי יש מתירים להתענות אף בראשי חודשים אלו עצמם (כף החיים לר"ח פלאגי לב ז, על פי טושי"ע או"ח תקפ ב. וראה ערך אב וערך ניסן וערך ראש חודש).

וכתבו הפוסקים שמי שיש לו מנהג בענין זה אסור לשנותו להקל
 עד שיתירו לו נדרו (מגן אברהם תיז סק"ג; משנה ברורה שם סק"ד).

הנוהגים להתענות בכל ערב ראש חודש, יש
 בערבי ראשי חודשים מסוימים שכתבו שאף בערב ראש חודש אייר (ראה ערכו) - שהוא בסוף חודש ניסן (ראה ערכו) שאין מתענים בכל חודש זה (ראה טושי"ע או"ח תכט ב, וראה ערך ניסן) - נוהגים כן (ב"ח שם; של"ה ריש מסכת פסחים; לקט יושר או"ח עמ' 116), כיון שהוא מנהג קבוע (ב"ח שם), וקבלוהו עליהם לחובה כל השנה (של"ה שם); ויש שכתב שכיון שתענית זו אינה אלא חומרא, אין להחמיר בה (מגן אברהם שם סק"ה; אליה רבה שם סק"ה שכן נוהגים ושכן הסכמת אחרונים), ושאל הנוהגים להתענות בכל ערב ראש חודש אין מתענים בערב ראש חודש אייר (משנה ברורה שם סק"י⁵).

ומכל מקום בערב ראש חודש מרחשון
 (ראה ערכו), שהוא בסוף חודש תשרי (ראה ערכו), אף שמצינו שאין קובעים בסוף חודש זה תעניות בה"ב (ראה ערכו), לפי שהוא מרובה במועדות (ראה ערך בה"ב וערך תשרי), הרי זה לפי שתעניות אלו אין קבוע להן זמן (ראה ערך הנ"ל), מה שאין כן בתענית של ערב ראש חודש, שזמנה הוא ביום זה, שלדברי הכל אין לבטלה (כף החיים תיז ט⁶).

ערב ראש חודש טבת
 (ראה ערכו), שהוא בימי חנוכה האסורים בתענית (ראה ערך חנכה), כתבו הפוסקים שיש מתענים תמורתו בערב חנוכה (מגן אברהם תרפו סק"א, שהנוהגים כן אין להם לשנות מנהגם, אף שיש אומרים שיום זה אסור בתענית, וראה ערך הנ"ל).

חל ערב ראש חודש בשבת, שאסורה בתענית
 (ראה כשחל ערב ראש חודש בשבת טושי"ע או"ח רפח, וראה ערך שבת), כתבו הפוסקים שהנוהגים להתענות בערב ראש חודש יתענו ביום חמישי שלפניו (שו"ת מהר"י וייל סוף קצג; ב"ח סוף סי' תרפו; מגן אברהם תיז סק"ג בשם מנהגים; פרי חדש שם סק"א; משנה ברורה שם סק"ד), כדרך שאמר כן בתענית בכורים בערב-פסח (ראה ערכו) שחל בשבת (ראה שו"ת מהר"י וייל שם, ומגן אברהם שם, וראה ערך ערב פסח), וכן בתענית-אסתר (ראה ערכו) שחל בשבת (פרי חדש שם, וראה ערך תענית אסתר, ושם מחלוקת ראשונים בדבר), שכיון שנדחתה התענית מזמנה,

[טיקוצינסקי] שנהגו שלא להתענות. 7. וראה שיירי כנסת הגדולה תיז שכן נוהגים בארץ ישראל, ושכן הסכימו כמה אחרונים.

כתבי היד, ולפנינו: כפרה על שמיעטתי כו'. 5. וראה כף החיים תיז טז, שכיון שיש אסורים ויש מתירים, שב ואל תעשה עדיף. 6. וראה לוח ארץ ישראל

יש שכתב מנהג שבערב ראש חודש מאריכים בתפילות ותחנונים וקריאת פרשיות הקרבנות ועוד פרשיות בתורה נביאים וכתובים, ולימודים מיוחדים (ראה פרי חדש תיז סק"א, וסידור יעב"ץ שער החדש, ומורה באצבע להחיד"א, הובא בכף החיים שם יב ועוד).

במקום שאומרים בערב ראש חודש "דברי כיבושים", כתבו הפוסקים שיאמרו אותם קודם המנחה (מגן אברהם תקעט סק"ו, הובא במחצית השקל תיז סק"ג; משנה ברורה שם סק"ד), כדי שיתפללו בלב נשבר אחרי כן (פרי מגדים תקעט אשל אברהם סק"ו).

יום שמת בו אביו או אמו¹

יום השנה ("יארצייט") שבו מת אביו או אמו של אדם, שנוהג בו הבן מנהגים מיוחדים

- קדיש, תפלה ועליה לתורה
- בשאר מנהגים
- בחומר אבלות

הפרקים:

- קביעתו
- המנהג להתענות בו

ייקבע בראש חודש כסלו (מגן אברהם שם סק"כ). וכן נוהגים (שערי תשובה שם סק"ט; משנה ברורה שם סק"מב).

• ויש סוברים שכיון שיום המיתה היה בראש חודש כסלו, לעולם היארצייט בראש חודש כסלו (שו"ת פנים מאירות ב פג, הובא בשערי תשובה שם).

מתו באדר בשנה שאינה מעוברת שיש בה שני אדרים (ראה ערך אדר וערך מעוברת) עובר השנה וערך שנה, נחלקו הפוסקים:

• יש סוברים שמתענה באדר הראשון (שו"ת מהרי"ל לא וקה (קיב); שו"ת תרומת הדשן רצד; רמ"א יו"ד תב יב, ואו"ח תקסח ז, ושכן המנהג), שדומה לנדר ליום קבוע בשנה, ובנדרים סתם אדר הוא אדר ראשון (מהרי"ל ותרומת הדשן שם. וראה ערך אדר), וכן מצינו בתענית של ז' אדר, שמת בו משה רבינו (ראה ערך אדר), שמתענים באדר הראשון (מהרי"ל שם ותרומת הדשן שם בשמו).

• יש סוברים שמתענה באדר השני (שו"ת מהרי"ל וייל, הובא בבית יוסף או"ח תקסח; שו"ע או"ח שם ז), שלדעתם בנדרים אם ידע שהשנה מעוברת, סתם אדר הוא השני (ראה ערך אדר. שו"ת מהרי"ל וייל שם). ויש שכתב שהקדיש שהוא מפני דין הנשמה (ראה להלן) בודאי הוא באדר השני, וממילא דעת הנודר על יום אמירת הקדיש (שו"ת חתם סופר או"ח קסג).

• יש שכתבו שבשנה הראשונה יתענה באדר הראשון, שהוא אחר י"ב חודש (ראה לעיל), אבל בשאר שנים סתם אדר הוא השני (בית יוסף יו"ד תג, בשם התשב"ץ). ויש שכתב שאם השנה הראשונה מעוברת, כיון שהתחיל להתענות בראשון יתענה לעולם בראשון (לבוש או"ח שם יב).

• יש שהחמירו להתענות בשניהם (ראה שו"ת מהרי"ל וייל, שם בשם מהרי"ל, הובא בבית יוסף או"ח תקסח; רמ"א או"ח שם ז, בשם יש מחמירין).

• ויש שכתבו שמן הדין יש להתענות בשניהם (מגן אברהם או"ח שם סק"כ; באור הגר"א שם), אלא שכיון שאינו אלא מנהג, אינו צריך לעשות אלא כמו שנהג בתחילה, שעל דעת כן קיבלו עליו (מגן אברהם שם).

מתו באדר בשנה מעוברת שנה מעוברת, להגיעה עוד שנה מעוברת, לדברי הכל יתענה באותו החודש

יום שמת בו אביו או אמו של אדם, הוזכר בתלמוד לגבי שמצינו שדרך בני אדם להצטער בו (ראה נדרים יב א, ושבעות כ א). בימי האמוראים היו מתקבצים ביום שמת בו אדם גדול מדי שנה, ובאים על קברו להושיב שם ישיבה (רש"י יבמות קכב א ד"ה תלתא).

בספרי הפוסקים והמנהגים, הובאו מנהגים ליום זה, ונקרא בלשון אשכנז: "יארצייט"².

קביעתו

בקביעת היום כשהמיתה והקבורה לא היו ביום אחד, נחלקו הפוסקים:

• יש סוברים שנקבע ביום המיתה (ב"ח יו"ד תב, בשם מהרי"ל; שו"ת מהרי"ל וייל קכא; שו"ת תרומת הדשן רצג; שו"ת מהרי"ל מינץ ט; שו"ע או"ח תקסח ח; רמ"א יו"ד תב יב), שהוא עיקר יום המר (לבוש או"ח שם ח. וראה ערך אנינות), וכן לפי הטעמים שאמרו שבו הורע מזלו של הבן, או משום כפרה לאביו ואמו (ראה להלן. שו"ת מהרי"ל מינץ שם).

• יש שכתבו שנקבע ביום הקבורה (תרומת הדשן שם בשם כמה גדולים), שהוא יום השכול והאנינות (תרומת הדשן שם).

• יש שכתבו שאותם שהיו אצל הקבורה בלבד מתענים ביום הקבורה (רמ"א שם יב).

• יש שכתבו שבשנה הראשונה הוא ביום הקבורה, לפי שאבלות י"ב חודש מתחילה אחרי הקבורה (ראה ערך אבלות), ונפסקת ביארצייט, וביום המיתה עדיין לא השלים את האבלות (שו"ת משאת בנימין פד).

• ויש סוברים שאף בשנה הראשונה היארצייט ביום המיתה (ט"ז או"ח תקסח סק"ד, ויו"ד תב סק"ט; חכמת אדם קלב לז, ומשנה ברורה תקסח סק"מ).

מתו בל' חשוון או אביו או אמו בל' מרחשון, ושנה אחר כך היה מרחשון בן כ"ט יום (ראה ערך כסלו וערך מרחשון וערך ראש חודש), נחלקו הפוסקים:

• יש שכתבו שהיארצייט בכ"ט מרחשון (ט"ז או"ח תקסח סק"ד), שהאבלות התחילה בסוף חודש, ויום לפני סוף החודש נשלמה, והיארצייט למחרת (ט"ז שם), אבל אם אף בשנה זו היה מרחשון בן שלושים יום, והיארצייט בל' מרחשון, הוא הדין בשאר שנים

¹ ויחי יד, שאף הספרדים הורגלו לקרוא אותו בשם זה. ויש שנקרא יום הזכרון,

יום שמת בו אביו או אמו. 1. כג, טורים קמז - קסט. 2. ראה בן איש חי

שלפניו (ראה גשר החיים א' לד יב), או ביום שלאחריו (ראה דרכי חיים ושלום (מונקטש) שמחות תתרמב; שו"ת דודאי השדה צח), או בשני הימים מספק (ראה שו"ת שערי צדק יו"ד קצח).

ואם מת מבעוד יום, אף על פי שהתפללו הקהל ערבית, שלענין אבלות מונה מיום המחרת (ראה שו"ע יו"ד שעה יא, ושם תב יא. וראה ערך לילה וערך פלג המנחה), היארציית נקבע ביום המיתה (שו"ת כתב סופר יו"ד קפה).

המנהג להתענות בו

התענית וטעמה כתבו ראשונים שמצוה להתענות בו (ספר חסידים רלא; בית יוסף יו"ד תג בשם תשב"ץ, ושם שעו בשם מהר"ם; רמ"א שם שעו ד, ושם תב יב), וכן מצינו בדוד שהתענה על שאול (ראה שמואל א' כד יא, ושמואל ב' א יב), ועל יהונתן (ראה שמואל ב' שם), ועל אבנר (ראה שם ג לה).⁴

• טעם התענית לפי שיש להתענות על מיתת אדם חשוב, או לפי שהאב והבן גוף אחד הם, וראוי לכן שיתעצב ביום מיתת אביו (ספר חסידים רלא).

• יש שכתב שמתענים לזכרון אנינותו וצרתו (שו"ת תרומת הדשן שם), ומשום כבוד אב ואם (ראה ערכו), שחייב אף לאחר מותם (מחצית השקל תקסח סק"כ).

• ויש שכתבו הטעם לפי שביום זה הורע מזלו של הבן (שו"ת מהר"י מינץ ט; לבוש או"ח תרפה א, ויו"ד תב יב), ויש לו לעשות תשובה (ראה ערכו) מפני הסכנה (לבוש שם); או שהוא משום כפרה לאביו או לאמו (שו"ת מהר"י מינץ שם), ואף אם היה אביו צדיק וחסיד מפורסם, מכל מקום יש בזה עילוי לנשמתו (ספר חיים ביד להר"ח פלאגי קטז וקכה עט).

• יש מהפוסקים שכתב שכיון שנהגו בה, הרי זו כדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, שאי אתה רשאי להתירם בפניהם (ראה נדרים טו א ועוד, וראה ערך מנחה), ויש בהם איסור כל יחל (ראה ערכו) מדרבנן (נדרים שם), וחמור יותר כיון שרגילים לנדור בו, ומנהג פשוט הוא כמו תענית של ערב ראש השנה (שו"ת מהר"י קנז קעב). וראה ערך ערב ראש השנה.

• יש שכתב שאין חיוב כלל, אלא אם כן קיבל עליו בנדר (שו"ת מהר"י שורש לא).

• ויש שכתב שאם התענה פעם אחת מן הסתם היה דעתו להתענות בו כל ימיו, אלא אם כן פירש שאינו מקבל עליו בנדר (חכמת אדם קעא יא). ומכל מקום ראוי לקבל עליו התענית במנחה שלפניה כדין כל תענית יחיד (גשר החיים לב ו, על פי רמ"א או"ח תקסב, ומשנה ברורה שם ס"ק יד, ושער הציון ס"ק יג. וראה ערך תענית), ובתענית בתפילת מנחה אומר עננו (קיצור שלחן ערוך רכא א. וראה ערך הנ"ל).

ביום שאסור בתענית חל בשבת, או ביום טוב - או בימים שאין להתענות בהם (ראה להלן) - נחלקו הפוסקים:

• יש שכתבו שיידחה למחר (שו"ת מהר"י שורש לא; שו"ע או"ח תקסח ט, ובלבוש שם), ואם גם למחר אין מתענים, הואיל ונדחה - יידחה (של"ה מסכת תענית).

שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו, כיום שמת בו רבו, ראה נדרים יב א, ושבוועות כ א, ובב"ח יו"ד שם בשם הרוקח, וכן כתב בתרומת הדשן שם.

שמת בו, בראשון או בשני (שו"ת תרומת הדשן רצד; רמ"א או"ח שם ויו"ד שם). ויש מחמירים להתענות לעולם בשניהם (לבוש שם ואליה רבה שם בדעתו).

הגיעה שנה פשוטה, מתענה באדר ביום שמת בו (ב"ח יו"ד שם). ויש מהראשונים שהחמיר להתענות אף בשבת (ספר חסידים תשיב), ממידת חסידות, שמה אדר ראשון בשנה מעוברת חשוב כשבת בשנה פשוטה (פרי מגדים או"ח שם אשל אברהם סק"כ).

מת בא' דראש חודש אדר שני, היארציית בשנה פשוטה בא' דראש חודש אדר - אף שיום המיתה היה ביום האחרון של אדר ראשון - כי אדר של שנה פשוטה עומד תחת אדר שני של שנה מעוברת (ראה חכמת אדם קעא יא, ומשנה ברורה שם ס"ק מב).

מתו קודם חודש העיבור היה חודש אדר שאחרי המיתה מעובר, שאבלות י"ב חודש נגמרה חודש לפני יום המיתה, היארציית באותו חודש שמת בו, אף על פי שהוא י"ג חודש מהמיתה, שיום זה שהורע בו מזלו (ראה להלן), הוא באותו חודש שהדין היה מתוח כנגד אביו או אמו (לבוש יו"ד תב יב).

ויש שכתב, שמכל מקום לענין קדיש ושאר מנהגים מונים י"ב חודש, שאין לאחר את כפרתו ומשפטו (נשמת כל חי להר"ח פלאגי א עב).

הפרש זמן שבין מת אביו או אמו במקום מרוחק ממקום הבן, שיום המיתה אצל הבן הוא יום לפניו, או יום אחריו (ראה ערך יום), יש שדנו אם הולכים אחר מקום הבן, שביום זה הורע מזלו (ראה שערים מצוינים בהלכה בקיצור שלחן ערוך רכא ד), או אחר מקום המת (שם), וכן כתב בגשר החיים לב יד, כי עיקר היארציית משום כבודו (כל בו על אבלות ה ד יג).

כשיום המיתה מי שאינו יודע באיזה יום מת אביו או אמו, יברור אינו יודע לו יום מיוחד, ויתענה בו ויאמר קדיש (מטה משה תשסז בשם הרש"ל, הובא במגן אברהם תקסח סק"כ).³

כשידוע החדש היה יודע באיזה חודש מת, אבל אינו יודע באיזה יום: שמת בו • יש שכתב שהיארציית ביום האחרון של החודש, שיש להעמידו בחזקת חי כל זמן שאפשר (חכמת אדם קעא יא. וראה ערך חזקת חיים).

• ויש שכתב שכיון שמועיל להכניסו לגן עדן ולהעלותו ממדרגה למדרגה (ראה להלן), יש לקבעו בתחילת החודש (כף החיים תקסח עח).

וכן בספק אם מת ביום זה או למחרת, יש שכתב שהיארציית ביום הראשון, שאף אם מת למחרת הרי מקדים תפילה לצרה, מה שאין כן לאחר זמנו מה שעבר עבר, ולמחרת יוסיף בלימוד ועבודת ה' (ראה שו"ת חתם סופר או"ח קסא וקסב), אבל קדיש יאמר בשני הימים (שם קסב; שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא ג קצו; ערך שי יו"ד שעו).

כשאין ידוע באיזה אדר היה לו ספק אם מת באדר הראשון או השני, יש שכתבו שיתענה בשני, מטעם שמעמידים אותו בחזקת חי (חיי אדם קלב יח), ויש שכתבו להחמיר בשניהם (אלף המגן על מטה אפרים ח, וקצה המטה שם ס"ק יא).

מת בבין השמשות, שהוא ספק יום ספק לילה (ראה ערך השמשות) בין השמשות, דנו אחרונים אם היארציית נקבע ביום

או יום השנה. 3. ראה שו"ת מנחת יצחק א פג, בהרואי השואה, שאם אינו יודע אם אביו ואמו מתו ביום אחד יקבע שני ימים. וראה ערך דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין. 4. ויש שהוכיחו מאותה שאמרו בברייתא: הריני

לפי שיום טוב שלו הוא (ט"ז או"ח תקסח סק"ה). וראה ערך ברית מילה), ואם רוצה, מתענה עד מנחה גדולה, כדרך שאמרו בתשעה באב (ראה ערכו) שנדחה ליום ראשון (ראה טושי"ע שם תקנט ט. ט"ז שם. וראה ערך תשעה באב).

וכן הסנדק והמוהל (ראה ערך ברית מילה), יש סוברים שדינם כאבי הבן (שערי תשובה או"ח תקסח ס"ק יט בשם באר יעקב; חכמת אדם קעא יא); ויש שכתב שיתענו (פרי מגדים או"ח תקסח משבצות זהב סק"ה).

ביום פדיון הבן אף בפדיון הבן (ראה ערכו) יש שכתבו שאין אבי הבן או הכהן צריכים להשלים את תעניתם (חכמת אדם קעא יא, וראה שערי תשובה תקסח ס"ק יט); ויש שכתב שדינו כתענית ציבור, שנוהגים לפדות ביום ולעשות הסעודה בלילה (שו"ת פנים מאירות ב צט).

חתן בשבעת ימי חתן בשבעת ימי המשתה (ראה ערך חתן וכלה), נחלקו הפוסקים:

• יש שכתבו שאינו מתענה, שימים אלו אצלו כרגל (שו"ת פני יהושע יו"ד מ; עטרת זקנים או"ח תקנט; דבר משה או"ח מא, הובא בשערי תשובה תקסח ס"ק יט);

• ויש שכתבו שיתענה (ראה שדי חמד אבלות צט), ואם אינו רוצה להתענות צריך התרה, ואין זה דומה לימים שאין מתענים בהם (ראה לעיל), שעליהם מתחילה לא היתה כוונתו, מה שאין כן בימי חופתו, שלא ידע מתי יחולו (חכמת שלמה או"ח תקנט ט).

בסעודת מצוה בסעודת מצוה, כגון סעודת סיום מסכת (ראה ערך סעודת מצוה), אסור לו לאכול בלא התרה (שו"ת מהרי"ל קעב, הובא בש"י יו"ד רמו ס"ק כז).

ויש שכתב שאם סיים בעצמו, וכן אם לומד בחבורה, כל הלומדים וכל שכן הרב מותרים לאכול בסעודה זו, והוא שהיה זמן הסיום ביום זה (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד שסז בדעת מהרי"ל).⁶

בערב צום חל בערב תשעה באב (ראה ערכו) - וקשה לו לצום שני ימים (משנה ברורה תקנב ס"ק כה) - מתענה עד אחר מנחה, ואוכל סעודה המפסקת (ראה ערכו). פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ד; משנה ברורה שם ס"ק כט), וטוב שיתנה בפעם הראשונה שאינו מקבל עליו להתענות רק עד חצות היום, ויתפלל מנחה גדולה ויאכל, ואחר כך יאכל סעודה המפסקת (פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק יז; משנה ברורה שם).

וכן ביום שסמוך לתענית-ציבור (ראה ערכו), יתענה בתענית ציבור, וביארצייט יתענה עד חצות (יוסף דעת תב).

חל בתענית ציבור אינו חייב להתענות יום אחר (שו"ת חינוך בית יהודה פג).

קדיש, תפילה ועליה לתורה

קדיש ביום זה נהגו שהבנים אומרים קדיש (ראה ערכו). מהרי"ל תפלה ובשו"ת לו; שו"ת תרומת הדשן רצג; בית יוסף יו"ד תג בשם תשב"ץ; רמ"א שם ה), היינו קדיש יתום (מהרי"ל שם; רמ"א שם), בכל התפילות (כף החיים נה כ, בשם האריז"ל).

ואף שכבר עברו ימי הדין - שמשפט רשעים בגיהנם י"ב חודש (ראה עדיות ב י, וראש השנה יז א), וכשאומר קדיש עושה אותם

• יש שכתבו שאין מתענים כלל (דרכי משה יו"ד תב סק"ה; רמ"א או"ח שם; לבוש שם).⁵

• יש שחילקו שאם חל בשבת מתענה למחר, אבל אם חל בשאר ימים, שלעולם יחול ביום זה, אין מתענים בו כלל (כף החיים תקסח לח, בדעת היפה ללב שכן הוא מנהג בני ספרד).

• ויש שכתבו שמתענה ביום שלפניו (שם צד, בשם ספר כבוד חכמים ועוד), אלא אם כן היה יום שלאחריו יום הקבורה, שהרי יש סוברים שיום הקבורה עדיף להתענות בו (כף החיים שם צה, בשם זכור לאברהם).

בראש חודש אף אם חל בראש חודש, שאסור בתענית (ראה ערך ראש חודש וערך תענית), אין מתענים בו (מהרי"ק שם; דרכי משה יו"ד שם; שו"ע או"ח שם), ואף בראש חודש ניסן (ראה ערכו) ואב (ראה ערכו), שתקנו חכמים להתענות בהם מפני דברים שאירעו בהם (ראה טושי"ע או"ח תקפ), כיון שנהגו שאין מתענים בהם (אליה רבה תיח, הובא בחכמת אדם קעא יא); ויש שכתבו שבראשי חדשים אלו יתענה (כף החיים תקסח צז, בשם יפה ללב).

בחנוכה ופורים אף בימי חנוכה, שאסורים בתענית (ראה ערך חנוכה), אין מתענים (רמ"א או"ח תרע ג, ובדרכי משה שם סק"ב), וכן בימי הפורים - י"ד וט"ו באדר, בין בראשון בין בשני, בין לפרזים בין למוקפים (ראה ערך אדר וערך פורים. ראה רמ"א או"ח תקסח ט, ושם תרצה ב, ושו"ע תרצו ג, ושם תרצז).

וכן ערב יום הכפורים (ראה ערכו), שמצוה להרבות בו בסעודה, ואסור להתענות בו (ראה רמ"א או"ח תרד א).

בימים שאין אף ימים שאין אומרים בהם תחנון שאינם אסורים אומרים תחנון בתענית אלא מצד המנהג (ראה ערכים: אסור חג; חמשה עשר באב; חמשה עשר בשבט; יום טבוח; ל"ג בעומר; ניסן; סיון; תשרי), כתבו הפוסקים שאין מתענים בהם (דרכי משה יו"ד תב סק"ה; רמ"א או"ח תקסח ט, ויו"ד שם יב. וראה כף החיים שם צח), ומטעם זה אין מתענים בכל חודש ניסן (ראה ערכו). רמ"א או"ח תכט ב; לבוש שם).

ויש שכתב שאם חל אחר הפסח, מתענים בו, שאינו גרוע מתענית ימי בה"ב (ראה ערכו), לסוברים שמתענים בה"ב בתוך ניסן (בי"ח שם. וראה ערך בה"ב).

בערב שבת בערב שבת (ראה ערכו) - שהמקבל עליו להתענות בו, מתענה עד צאת הכוכבים (ראה טושי"ע או"ח רמט ד. וראה ערך ערב שבת וערך תענית), או עד אחרי תפילת ערבית (רמ"א שם) - הוא הדין אם חל בו יום שמת בו אביו או אמו, אם בפעם הראשונה השלים, ינהג כן כל ימיו (רמ"א יו"ד תב יב).

• ויש שכתב שאם הפעם הראשונה בערב שבת, המנהג שלא להשלים, כדי שלא יכנס לשבת מעונה (שו"ת מהרש"ל ט), ואינו צריך להשלים לעולם כשחל בערב שבת (של"ה מסכת תענית נר מצוה), אבל אם הפעם הראשונה היתה באמצע השבוע, חייב להשלים אף בערב שבת (מהרש"ל שם, ושל"ה שם בדעתו), אלא אם התנה שבערב שבת לא ישלים (כף החיים או"ח שם ל).

• ויש סוברים שבערב שבת אינו חייב להשלים, אלא אם כן היה בדעתו שינהג כן לעולם (ט"ז או"ח שם סק"ג).

בעלי ברית אירע בו ברית מילה (ראה ערכו) של בנו, אינו מתענה,

כל יארצייט. 6. וראה גשר החיים א לב ז, שרבים מקילים כן.

5. וראה בי"ח יו"ד שם, שמכל מקום אומר קדיש ונותן נר לבית הכנסת, כמנהג

ויש שכתבו שכשחל היארציית בשבת, בשבת שלפניו עולה למפטיר, וביום היארציית עולה לתורה (ארחות חיים (ספינקא) רפב בשם מעשה אברהם).

על האופנים שאחרים נדחים מפניו או שדוחים אותו, ראה ערך קריאת התורה.

הזכרת נשמות כשעולה לתורה מזכיר את נשמת אביו או אמו בתפילת "אל מלא רחמים" (גשר החיים שם), ואף אם היארציית באמצע השבוע ביום שיש בו קריאת התורה, מזכיר את נשמתו בשבת שלפניו (משמרת שלום אבלות י ג).

על גדרה, מקומה, טעמה ונוסחה של הזכרת נשמות, והימים שאין מזכירים נשמות, ראה ערך הזכרת נשמות.

בשאר מנהגים

נהגו להדליק נר בבית הכנסת (שו"ת מהרש"ל מו. וראה נר נשמה ב"ח י"ד תב) ⁸, לעילוי נשמתם (שו"ת יהודה יעלה שטו), על פי הכתוב נר ה' נשמת אדם (משלי כ כז. שו"ת יהודה יעלה שם; שו"ת כתב סופר או"ח סח), ויש שכתב שיש בזה כבוד אב ואם (ראה ערכו. שו"ת כתב סופר שם).

ויש שכתב שאין בזה מצוה או חיוב, אלא אם נהג כן שלש פעמים, שהוא כנדר (שו"ת יהודה יעלה שם).

נר לכל אחד אף אם יש כמה בנים, די להדליק נר אחד (מועד כל חי ג), אלא אם כן לא היו במקום אחד (כל בו על אבלות ה ד טז). וכן אם חל היארציית של אביו ושל אמו ביום אחד, יש שכתבו שנכון להדליק שני נרות (שערים המצויינים בהלכה על קיצור שלחן ערוך רכא סק"ב).

נר של שמן ושל ים שכתב שראוי להדר לעשותו משמן זית (גשר חשמל החיים לב ד). אם אפשר להדליק בנר של חשמל, ראה ערך אור: אור החשמל.

שימוש בו נר של יארציית, כיון שהוקצה למצותו אסור להשתמש בו תשמיש חול (שערי תשובה או"ח קנד סק"כ); ועוד, שהרי עשוי גם לכבוד בית הכנסת (שערי תשובה שם. וראה ערך בית הכנסת, על נר של בית הכנסת), ואין מכבים אותו אפילו לאחר שעבר היום, אלא שאם כבה מעצמו אינו זקוק להדליקו שנית (מועד כל חי ג).

אין מברכים במוצאי שבת על נר זה, שאינו עשוי להאיר (משנה ברורה רצח סק"ל, וראה ערך ברכת הנר).

לומר לגוי נר של יארציית, העולם מקפידים בו ביותר, ומטעם להדליקו בשבת זה אם חל היארציית בשבת ושכח להדליק, אם עדיין בין השמשות (ראה ערכו), מותר לומר לנכרי להדליק, שאמירה לנכרי אסורה משום שבות (ראה ערך אמירה לנכרי שבות וערך שבות), והלכה כרבי ששבות לא גזרו בבין השמשות (ראה ערך הנ"ל וערך בין השמשות), ואף לסוכרים שלא התירו אלא לדבר מצוה או דוחק (ראה רמב"ם שבת כד י וטושי"ע או"ח שז כב ושם א, וראה ערך הנ"ל), היינו לצורך גדול והפסד מרובה, מאחר שהעולם נזהרים בנר זה חשוב כצורך גדול (שו"ת מהרש"ל מו, והובא במגן אברהם רסא סק"ו).

ויש שכתב להתיר אף בשבת עצמה, שאינו מדליקו לאורו, והרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה ערכו), שלהלכה אסורה

כרשעים שאמרו בהם שנידונים אף אחרי כן (ראה ראש השנה שם) - אין ראוי למנוע מנהג זה, לפי שמועיל להכניסם לגן עדן ולהעלותם ממדרגה למדרגה (כף החיים תקסח עה בשם האריז"ל), או להצילם מעונש קל על חטא שאין בו דין גיהנם (ברכי יוסף יו"ד שם, בשו"ת ברכה סק"ו).

להתפלל לפני וכן אם יודע הבן להתפלל לפני העמוד - מתפלל העמוד (רמ"א יו"ד שם), ומועיל יותר מקדיש יתום, שלא נתקן אלא לקטנים (ראה רמ"א שם). ומי שאינו יודע, יתפלל - בשחרית - למנצח ובא לציון וגו' (רמ"א שם).

ויש שכתב שאין מדקדקים אם מאיזו סיבה אינו מתפלל, אף שלא התנה מתחילה שאינו נוהג כן בתורת נדר (מטה אפרים דיני קדיש יתום, אף למטה שער ג סק"ב).

ברצון הקהל כתבו הפוסקים שתלוי ברצון הקהל, שאין ראוי שיהא אדם שלוחם להקריב קרבנם שלא מדעתם ורצונם (שו"ת מהרי"ק ל, הובא בבית יוסף או"ח נג, וראה ערך שליח צבור).

ויש שכתבו שבזמן הזה שאין השליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם (ראה ערך הנ"ל), אין הציבור יכולים להפקיע את מי שאין לו פסול או מגומם לשון והוא ראוי להתפלל (שו"ת חתם סופר יו"ד שמה), ומצוה להניח לו להתפלל, אלא אם כן עולים להתפלל אנשים שאינם מהוגנים, או שבאים לידי מחלוקת, שאז יותר טוב שלא יתפלל אלא הש"ץ הקבוע (כף החיים נג צג).

נאס או שכח מי שלא היה לו פנאי לבוא לבית הכנסת ביארציית, יכול לומר קדיש בערבית שלאחריו (שו"ת מהר"ם מינץ פ; ספר המנהגים לר"י טירנא דיני קדיש יתום; מטה אפרים דיני קדיש יתום ג ד), שלענין זה יש לומר שהלילה הולך אחר היום (שו"ת מהר"ם מינץ שם. וראה ערך יום).

שכח לומר קדיש, יש שכתב שיאמר ביום אחר מיד כשנזכר, ויקבל על עצמו להוסיף לומר קדיש בכל שנה יום אחד קודם היארציית (עיקרי הד"ט או"ח כט בשם ככר לאדף).

שבת שקודם בשבת שלפני היארציית, יש נוהגים להתחיל לומר היארציית קדיש בתפילת ערבית (ארחות חיים (ספינקא) רפב טו), ויש נוהגים להתפלל מוסף לפני העמוד (ראה קצה המטה על מטה אפרים דיני קדיש יתום ד סק"ו; גשר החיים לב ג), וערבית במוצאי שבת (ראה ערכו. קצה המטה שם; גשר החיים שם).

אבל תוך י"ב חודש, שאינו מתפלל לפני העמוד בשבת ויום טוב, ויש לו יארציית בימים אלו, ראה ערך שליח צבור.

על אונן שהוא פטור מכל המצוות (ראה ערך אנינות), אם יכול לומר קדיש, וכן אבל תוך שבעה, שאסור לצאת מביתו (ראה ערך אבלות), אם רשאי לצאת לבית הכנסת לומר קדיש, ועל דיני קדימה כשיש כמה "חיובים", ואם יש לומר קדיש על אבי אביו או אבי אמו או שאר קרובים או אחרים, ראה ערך קדיש וערך שליח צבור.

חיוב לעלות חל בשבת - או בשאר ימים שיש בהם קריאת התורה לתורה (ראה ערכו) - הרי הוא בכלל ה"חיובים" לעלות לתורה, שהם קודמים לאחרים (לבוש או"ח רפב, הובא במגן אברהם שם) ⁷.

בשבת שלפני היארציית, נהגו שעולה למפטיר (ראה ערכו. ברכי יוסף אורח חיים רפד סק"א; שערי אפרים ט מב. וראה ערך הפטרה וערך מפטיר).

7. וראה גשר החיים לב ב שאם חל היארציית ביום שאין בו קריאת התורה עולה ביום שקודם היארציית, ולא הביא לזה מקור. 8. ראה שו"ת כתב סופר

חישר עא¹². ויש שכתב שנוהגים להתפלל שם בעד המתים (שו"ת כתב סופר יו"ד קעח. וראה ערך הזכרת נשמות). וכן נהגו בזמננו, ואומרים שם פרקי תהלים, ותפילה לעילוי נשמתם (ראה גשר החיים א לב, וראה שם כט על הימים שנוהגים שלא לבקר בהם), אבל הלימוד אין לומדים על קברם ולא בבית הקברות (שם א לב. וראה ערך בית הקברות).

בחומר אבלות

ביארצייט באבלות י"ב חודש על אביו או על אמו (ראה ערך אבלות), הראשון שיומה האחרון הוא יום לפני היארצייט, אף ביום היארצייט נהגו שאין מבטלים ממנו דין אבלות (שו"ת תרומת הדשן רצב, הובא בבית יוסף יו"ד שצח; רמ"א שם ג), אבל אינו מן הדין, ואם חל בשבת, שאינו מתענה, אף שאומר קדיש אין להחמיר, וכל שכן אשה שאינה אומרת קדיש שאין לה להחמיר (ב"ח שם), אבל אם היה יום הקבורה - שבו מתחילה האבלות (ראה ערך אבלות) - למחרת יום המיתה, שיום היארצייט, שהוא ביום המיתה, הוא היום האחרון של האבלות (ראה תרומת הדשן שם, וראה לעיל: קביעתו), נוהג בו אבלות מן הדין, ואפילו חל בשבת (ב"ח שם).

חל בפורים (ראה ערכו), שולחים לו משלוח מנות (מגן אברהם תרצו ס"ק יא, בשם ספר חסידים תשי"ג), אף על פי שאין שולחים לאבל כל י"ב חודש (ראה ערך אבלות וערך פורים), שלענין זה לא החמירו (פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק יא; לבושי שרד שם).

ביארצייט • יש שכתבו שאסור לאכול בסעודה של שמחה אף שבכל שנה בלילה שלפניו (הגהות מנהגים בשם מהר"י ווייל, הובא בדרכי משה יו"ד שצא ס"ק יג; רמ"א שם ג, ושם תב יב), אבל בברית מילה ופדיון הבן וסיום מסכת מותר (שו"ת מקום שמואל פ, הובא בפתי תשובה שצא סק"ח), ויש אוסרים בברית מילה (אליה רבה או"ח תקסח ס"ק טו). וכן יש שכתבו שנוהג בו אבלות של י"ב חודש (ראה ט"ז יו"ד שצח סק"ג, בדעת רמ"א שם ג).

• ויש שהתירו לאכול בסעודה בלילה שלפניו (לקט יושר יו"ד עמוד 94), שהטעם במנהג התענית ביום זה, אינו משום אבלות אלא משום סכנה ותשובה (ראה לעיל. לבוש שם תב יב).

בלילה שלאחריו לדברי הכל מותר (שו"ת שאילת יעב"ץ ב קפד).

כשחל בשבת אף כשחל בשבת, או בראש חודש, שאין מתענים וראש חודש בהם (ראה לעיל: המנהג להתענות בו), כתבו הפוסקים שאסור לאכול בסעודה של שמחה (לקט יושר שם בשם מהר"ל; מטה משה תשסח, הובא בכף החיים תקסח פב).

מדברבנן (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה), ושבות דשבות מותרת במקום מצוה וצורך גדול (שו"ת שואל ומשיב שתיארה לג).

הדלקה ביום וכן ביום טוב, אם שכח להדליק או שכבה, או אם חל אחר השבת, יש שכתב שאין להדליק ביום טוב שלא לצורך יום טוב (ראה ערך יום טוב), והרי אין משתמשים בו, מותר להדליק ביום טוב, כנרות של בית הכנסת, לסוכרים שמותר להדליקם ביום טוב (שו"ת כתב סופר סה); ועוד, שכיון שהורגלו בו ומקפידים בו, אם לא יוכל להדליקו יצטער ביותר, ויש להתיר משום שמחת יום טוב (שם).

יש שכתבו לאסור, שלדעתם אינו נר של מצוה, ואין בו משום שמחת יום טוב (שו"ת אמרי אש או"ח מ; קיצור שלחן ערוך צח א). ויש שכתבו שידליקו בחדר שאוכל בו, שמוסיף בו אור, או בבית הכנסת, ויצא מחשש נר של בטלה, אלא שבשעת הדחק יש להתיר בכל אופן (באור הלכה תקיד ה).

צדקה ולימוד יש שכתבו שנוהגים לנדור בו צדקה לעילוי נשמה משניות (מועד כל חי ד), ויש שנהגו לעשות סעודה ולהזמין עניים, ולקיים בהם מצות הכנסת אורחים (ראה ספר טעמי המנהגים ג מלואים לתתרו בשם חסד לאברהם)⁹.

יש שכתבו שיש להוסיף בלימוד תורה ביום זה (מועד כל חי שם, בשם צוואת רבי נפתלי הכהן), ומזכה בזה את אבותיו יותר מבדברים אחרים (עיקרי הדין יו"ד לו לה), ואם הוא בעל תורה, יראה לחדש דבר בתורה, ויש בזה תועלת גדולה לאבותיו (קב הישר לה).

בזמננו נהגו ללמוד פרקי משניות המתחילים באותיות השם של אביו או אמו, והמשניות האחרונות של מקואות פרק ז המתחילות באותיות נשמ"ה (מועד כל חי שם)¹⁰, ומוסיפים תפילה מיוחדת לעילוי נשמתם (גשר החיים א לב ג, ונדפס בסידורים).

ואם חל בשבת, יש נוהגים להקדים הלימוד ליום ששי (שדי חמד אבלות צו בשם אחרונים, ושכן נהגו בירושלים).

עליה לקבר יש שכתבו שנהגו כל ישראל לפקוד את מתייהם ולהשתטח על קבריהם (רדב"ז על הרמב"ם אבל ד ד, וראה ערך דורש אל המתים)¹¹, ויש שכתב שיש הנאה למתים שאוהביהם הולכים על קבריהם ומבקשים לנשמתם טובה, והם מתפללים על החיים, וכן מצינו בכלל בן יפונה שהשתטח על קברי האבות (ראה סוטה לד ב. ספר חסידים תשי).

יש מהאחרונים שכתב שמכאן נתפשט מנהג יפה בישראל שהולכים על קברי אבות להתפלל ביום שמת בו אביו או אמו (קב

יוצא (בקדשים)

קודש שיצא חוץ למחיצה הראויה לו, שנפסל ונאסר באכילה

פסול

זבחים פב א, ושם פט ב, ושם קו א), שנאמר: וּבִשְׂרָפָהּ בְּשָׂרָהּ לֹא תֹאכְלוּ (שמות כב ט), כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו נפסל ונאסר (זבחים פב ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יא ו. וראה תוספות זבחים שם ד"ה כיון) כטרפה (ראה ערכו. רמב"ם שם)².

הקברות בתענית ציבור ובתשעה באב ובערב ראש השנה וערב יום הכיפורים, ועל הברכה שתיקנו לאומרה שם. ¹² וראה תפארת ישראל עדיות ב שביום היארצייט יאות לילך על קברי אבות כי אז יש לנשמה השפעה גדולה כו'. **יוצא (בקדשים)**. 1. כג, טורים קע-רכו. 2. כתבו ראשונים שאף פסול הדם

בשר הקרבנות (ראה ערכו) והאמורים (ראה ערכו) והדם (ראה ערך דם קדשים), המנחות (ראה ערכו) והנסכים (ראה ערכו) - וכן קדשים נוספים (ראה להלן: הקדשים) - שיצאו חוץ למקומם (על מהות המקום שהציאה ממנו פוסלת, ראה להלן: המחיצות) - נפסלו (ראה פסחים מט א, ושם פה ב;

או"ח סה, ובאור הלכה תקיד ה, שנראה שהמנהג להדליקו בבית. ⁹ וראה שם שמכאן נשתרבו המנהג לתת "תיקון" בבית הכנסת ביום היארצייט. ¹⁰ ראה שם כמה חילופי מנהגים. וראה גשר החיים א לב ג, ושם כ ד, ובסוף הספר שם פרטי מנהג זה. ¹¹ וראה ערך בית הקברות, על ביקור בבית

האוכל מבשר קדשים שיצא חוץ למחיצתו, עובר מלבד איסור "ובשר בשדה" אף על אותם איסורים שנאמרו בכל פסולי-המוקדשים (ראה ערכו), כגון: לא יאכל כי קדש הוא (שמות כט לז). ראה ערך פסולי המוקדשים, וכן כתבו אחרונים שהאוכל מן היוצא עובר על איסור "לא תאכל כל תועבה" (דברים יג ד). ראה ערך כל שתעבתי וכו' וערך פסולי המוקדשים. מנחת חנוך תמו). ויש סוברים בדעת ראשונים שאין האוכל מן היוצא עובר על "לא תאכל כל תועבה" (חידושי הגר"ח השלם עמ' כג (מהגר"ז), ואור שמח פסולי המוקדשין יח ג).

הקדשים

- **בשר קדשים שנפסל ונאסר כשיצא חוץ למחיצתו, הרי זה בין בשר קדשי קדשים (רמב"ם מעשה הקרבנות יא ו), ובין בשר קדשים קלים (משנה פסחים מט א, ורש"י ד"ה שיש; ראה משנה שם פב א, ושם פה ב בפסח; ראה זבחים כו א, ושם פט ב; רמב"ם שם).**
- **אימורי קדשים קלים שיצאו - חוץ לעזרה וחזרו (ראה זבחים צ א) - קודם זריקה, אמר רבינא בר שילא שנפסלים ביוצא (זבחים פט ב). ואמרו שאפשר שרבי יוחנן חולק (שם פט ב), וכן יש סוברים בדעת רב פפא שאין האימורים נפסלים ביוצא קודם זריקה (ראה זבחים צ א, ורש"י ד"ה מאי), ויש מן הראשונים שפסקו כן להלכה (רמב"ם פסולי המוקדשין א לג).**
- **פרים-ושעירים-הנשרפים (ראה ערכו) שיצאו חוץ לעזרה לפני זריקת דמים (רש"י זבחים קד ב), הדבר ספק אם נפסלים ביוצא (זבחים קד ב).**
- **המנחה (ראה ערכו), שנאמר בה: בַּחֲצֵר אֶהְיֶה מוֹעֵד יֶאֱכְלוּהָ (ויקרא ו ט), אם יצאה חוץ לעזרה נפסלת בכך (שבועות טו א, ורש"י ד"ה במנחה).**
- **שתי-הלחם (ראה ערכו), שנאמר בהן: לִפְנֵי ה' (ויקרא כג כ), נפסלות ביוצא חוץ לעזרה (מנחות מח א).**
- **לחם-הפנים (ראה ערכו) שיצא חוץ לעזרה (ראה שבת שם), וכן לחמי-תודה (ראה ערכו) - ורקיני נזיר (ראה ערכו). רש"י פסחים לח ב ד"ה ותיפוק) - שיצאו חוץ לחומת ירושלים - שזו היא מחיצתם, שהם נאכלים בכל העיר (ראה ערך לחמי תודה וערך נזיר) - נפסלו (שבועות טו א).**
- **היין של נסכים והשמן של המנחות שיצאו חוץ לעזרה, נפסלו ביוצא, ואינם ראויים עוד למזבח (רש"י פסחים יז א ד"ה שנטמאו, וזבחים פג סע"א ד"ה אם).**
- **מי ניסוך-המים (ראה ערכו) נפסלים ביוצא (רש"י פסחים שם, ותוספות סוכה נ א ד"ה ואי, וריטב"א שם מט ב).**
- **מים שבכזיר (ראה ערכו) נפסלים ביוצא, ואינם ראויים עוד לקדוש-ידים-ורגלים (ראה ערכו). ראה תוספות זבחים כ ב ד"ה קידש) ולהשקאת-סוטה (ראה ערכו).**
- **לג-שמן-של-מצורע (ראה ערכו) שיצא חוץ לעזרה נפסל ביוצא (ראה זבחים עז א). וכן הקטורת (ראה ערכו) שיצאה חוץ לעזרה, נפסלת ביוצא (ראה ראב"ד ריש תמיד).**
- **כלי שרת שיצאו חוץ לבית המקדש, אינם נפסלים בכך (ראה מנחות ט א; מיוחס לרשב"א מנחות נ ב). ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שנפסלים (ראה ריטב"א סוכה מט ב, וראה דבר אברהם ח"ג סי' א אות לו).**

פסול יוצא נזכר בתורה אף לענין חטאת ראש חודש שהוקרבה ביום השמיני למלואים (ראה ערכו), ששרפוה ולא אכלוה (ראה ויקרא י טז, וראה פסחים פב א, וזבחים קא ב). וכתבו ראשונים שלמדים מחטאת המלואים פסול יוצא בין בבשר (ראה רש"י זבחים כו א ד"ה פרכסה, ושם פב ב ד"ה בשדה), ובין בדם (ראה רש"י זבחים שם פב ב, ופסחים שם ב ד"ה וכן), ובין באימורים (רש"י מנחות שם ד"ה והתניא). בשר הקרבן שיצא חוץ למחיצתו, הרי הוא טעון שריפה כשאר פסולי-המוקדשים (ראה ערכו) שפסולם בקודש (ראה ערך פסולי המוקדשים וערך שריפת קדשים. תורת כהנים צו ט) - ונשרף מיד, ואינו צריך עבור-צורה (ראה ערכו). תו"כ שם לפירוש ראשון בראב"ד שם. וראה עוד ערכים: עבור צורה; פסולי המוקדשים; שריפת קדשים).

בשר הזבח שיצא חוץ למחיצתו לפני זריקת דמים, נחלקו תנאים האם זורק את הדם (פסחים לד ב). ראה ערך זריקה). הלכה שאינו זורק (רמב"ם פסולי המוקדשין א לא, ושם יא כ).

בשר הזבח שיצא לאחר זריקת הדם ונפסל, כיון ששוב אינו ראוי לאכילה, נתכפרו הבעלים, שאין אכילת הכהנים מעכבת את כפרתם של הבעלים, במקום שהבשר אינו ראוי לאכילה (ראה ערך קרבנות וערך אכילת קדשים. תוספות פסחים נט ב ד"ה יכול).

אברי עולה ואימורי שאר הזבחים שיצאו חוץ לעזרה, שנפסלו להקטרה, אם עלו לראש המזבח לא ירדו (זבחים פד א, ורש"י שם ב ד"ה יוצא; רמב"ם פסולי המוקדשין ג ז). יצא הדם של בהמת קדשים חוץ לקלעים, נחלקו התנאים אם עלתה תרד או לא (זבחים שם). הלכה שאם עלתה - תרד (רמב"ם פסולי המוקדשין ג ו).

דם קדשים שיצא חוץ לעזרה, אף על פי שחזר והכניסו וזרקו על המזבח, לא נרצה הקרבן (זבחים פב א; רמב"ם פסולי המוקדשין א לח), וכן קומץ (ראה ערכו) המנחה שיצא והכניסו והקטירו (מנחות כה א; רמב"ם שם יא יט).

קרבן שיצא מקצת דמו חוץ לעזרה, אין נפסל אלא היוצא, אבל הדם שנשאר בפנים כשר (זבחים פב א; רמב"ם פסולי המוקדשין ב טו). בהמת קדשים שהוציאה רגלה לחוץ, וקבל את דמה - פסולה (זבחים כו א; רמב"ם פסולי המוקדשין א טו).

איסורו באכילה

בשר קדשים שיצא חוץ למחיצתו - בין בשר קדשי קדשים שיצא חוץ לעזרה, ובין בשר קדשים קלים שיצא חוץ לירושלים, ובין בשר הפסח שיצא בזמן אכילתו בליל חמישה עשר בניסן חוץ למקום אכילתו (ראה לחן: המחיצות. וראה ערך אכילת קדשים וערך אכילת פסחים) - נאסר באכילה כטרפה (ראה ערכו), שנאמר: וּבִשְׂרָף בְּשָׂדֶה טָרֶפֶה לֹא תֹאכְלוּ (שמות כב ל), כיון שיצא הבשר חוץ למחיצתו נאסר כטרפה (מכות יח א). האיסור נמנה במנין המצוות, בכלל איסור טריפה (ספר המצות לרמב"ם לא תעשה קפא; ספר החינוך עג). בשר קודש שיצא חוץ למחיצתו ונאסר, אסור לעולם, ואף על פי שחזר למקומו אסור לאכלו (ראה חולין סח ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יא ו). מנחה שיצאה חוץ למקומה, נראה מדברי ראשונים שאין באכילתה משום "ובשר בשדה טרפה" (ראה רש"י שבת צא ב ד"ה ואמאי, שלא הזכיר איסור זה, וראה רמב"ם מעשה הקרבנות יא ה, ומנחת חנוך טו יד בדעתם).

והאימורים שיצאו נלמד מאותו הכתוב (ראה רש"י זבחים פב ב ד"ה בשדה,

וראה תוספות שם ד"ה ולא), וכן כתבו ראשונים שלמדים מ"ובשר בשדה

נאסר באכילה (פסחים פה א; רמב"ם שם ד ב), כיון שאין הפסח נאכל אלא במקום חבורתו (ראה שמות יב מו. וראה ערך אכילת פסחים). ויש מן הראשונים שסוברים בדעת תנאים שחולקים, וסוברים שהפסח, אף בזמן אכילתו, אינו נאסר ביציאה חוץ למקום אכילתו, ומותר להחזירו ולאכלו שם (רש"י פסחים צה א ד"ה לא תוציא).

הבית שהפסח נאכל בו, כתבו ראשונים שמן האגף ולפנים - כלפנים, מן האגף ולחוץ, והאגף עצמו, שהוא עובי הפתח - כלחוץ, והחלונות ועובי הכתלים - כלפנים (ראה רמב"ם קרבן פסח ט א, ב). הגגים והעליות, כתבו ראשונים שאינם בכלל הבית (רמב"ם שם, וראה ערך גגין ועליות).

במשכן ובבמה (ראה ערכו) - קטנה (ראה רש"י זבחים קכ א ד"ה מה) - אין נוהג בה פסול יוצא (ראה זבחים פד ב, ושם קכ א), שהרי כשרה היא להקריב בה קרבנות בלא מחיצות (ראה ערך במה. רש"י שם).

בבמה גדולה (ראה ערך במה) היוצא פסול (ראה רש"י זבחים קכ א ד"ה מה, וקרו אורה סוף זבחים ד"ה מה, בדעתו), ומכל מקום כיון שלא היתה חומה סביב לבמה גדולה, וקדשים קלים היו נאכלים בכל ערי ישראל (ראה זבחים קיב ב), אין בשר קדשים קלים נפסל ביוצא (תוספות יום טוב מנחות ג ג).

במשכן (ראה ערכו), שקדשי קדשים היו נאכלים לפנים מן הקלעים, וקדשים קלים היו נאכלים בכל מחנה ישראל (ראה זבחים קטו ב, ושם קיב ב, וראה ערך משכן. וראה רמב"ן דברים יב ח), קדשי קדשים נפסלים משום יוצא (ראה מנחות צה א; ראה רש"י מנחות כה א ד"ה מכלל), אם יצאו חוץ לקלעים (ראה פסחים לד ב), וכן קדשים קלים שיצאו חוץ למחנה ישראל נפסלים בכך (ראה זבחים קטו ב).

היציאה

כשם שקודש שיצא לחוץ נפסל ביוצא, כך אף קודש שמתחילה היה חוץ למחיצתו, הרי זה פסול משום יוצא (ראה רש"י זבחים כ ב ד"ה הא; ראה תוספות סוכה נ א ד"ה ואי). ויש סוברים בדעת ראשונים שכל זמן שלא נכנס לתוך מחיצתו אינו נפסל ביוצא (ראה מהרש"א מכות יח א בתוספות שם ד"ה איסורא; מקדש דוד קדשים כג ד), ולפיכך, לדעתם, אימורי קדשים קלים שהיו חוץ לעזרה בשעת זריקת הדם אינם נפסלים, ואם חזרו מקטירים אותם (רמב"ם פסולי המוקדשין א לג. להבנת מקדש דוד שם, ולקוטי הלכות זבחים צ א).

יצא מקצת מאבר הזבח חוץ למחיצתו, אין נפסל אלא אותו החלק שיצא, אבל החלק שנשאר בפנים כשר (ראה משנה ורמב"ם דלהלן), וכל הבשר שבפנים יאכל, וכל שבחוץ ישרף (רמב"ם קרבן פסח ט ב), וכן שנינו לענין קרבן פסח, באבר שיצא מקצתו, שחותך את הבשר, במקום המבדיל בין היוצא לבין הנשאר בפנים (משנה פסחים פה ב; רמב"ם שם).

זריקת הדם על היוצא

בשר ואימורים שיצאו לפני זריקת הדם, רבי אליעזר סובר שאין הזריקה (ראה ערכו) מועילה ליוצא (רב פפא זבחים צ א; רש"י מעילה ו ב, בביתאור משנה דלהלן. וראה להלן). חזרו אימורי קדשים קלים לפנים לפני זריקה, והיו בפנים בשעת זריקה, אמר רב פפא שמודה רבי אליעזר שהזריקה מועילה להם (זבחים שם); ורבי עקיבא חולק וסובר שהזריקה מועילה ליוצא (רב פפא זבחים צ א; רבי יוחנן מעילה ו ב).

המחיצות

שלושה מקומות הם שיציאת קדשים משם פוסלתם משום יוצא: חומת העזרה (ראה ערכו) לקדשי קדשים; חומת ירושלים (ראה ערכו) לבשר קדשים קלים; מקום החבורה לבשר הפסח בזמן אכילתו (ראה להלן).

בשר קדשי קדשים שנפסל ביציאה, הוא כשיצא חוץ לחומת העזרה (ראה זבחים כה ב, ושם כו א; רש"י פסחים לד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יא ו), שחומת העזרה היא מחיצת קדשי קדשים (רש"י פסחים שם), וכן שירי מנחות (ראה ערכו. ראה שבועות טו א, ורש"י ד"ה במנחה), ושתי-הלחם (ראה ערכו), ולחם-הפנים (ראה ערכו. ראה שבת צא ב), ואפילו יצאו לחיל (ראה ערכו), או לעזרת-נשים (ראה ערכו. רש"י קדושין נב ב ד"ה וכו'), אבל העזרה כולה כשרה לאכילת קדשי קדשים (זבחים נו א, ורש"י ד"ה ואוכלין. וראה ערך קדשי קדשים). וכן דם הקדשים, אף של קדשים קלים, וכן אימורים, אף של קדשים קלים, נפסלים ביציאה חוץ לעזרה (ראה זבחים כו א, ושם פד א; ראה רמב"ם פסולי המוקדשין ג ז).

אף שערי העזרה נתקדשו בקדושת העזרה, מלבד שער ניקנור שלא נתקדש (ראה פסחים פה ב, וראה רש"י זבחים לב ב ד"ה אידי, וראה ערך עזרה), לפיכך עובי השערים דינו כפנים העזרה (ראה פסחים שם), ומן האגף ולחוץ - היינו ממקום שהדלת נוקשת שם כשסוגרה (רש"י שם) - כלחוץ (פסחים שם), ושער ניקנור שלא נתקדש בקדושת עזרה, קודש שיצא לחללו הרי הוא כמי שיצא חוץ לעזרה.

גגין-ועליות (ראה ערכו) של הלשכות שבעזרה, שאין אוכלים שם קדשי קדשים (ראה ערך גגין ועליות: בעזרה), קדשי קדשים שיצאו לשם נפסלים ביוצא (ראה ראב"ד תחילת תמיד).

בשר קדשים קלים נפסל ביציאה חוץ לחומת ירושלים (ראה משנה פסחים מט א, ורש"י ד"ה שיש; רמב"ם מעשה הקרבנות יא ו), וכן לחמי-תודה (ראה ערכו) נפסלים ביציאה חוץ לחומת ירושלים (שבועות טו א).

שערי ירושלים לא נתקדשו (ראה ערך ירושלים), לפיכך עובי השערים דינו כחוץ לירושלים (ראה משנה פסחים פה ב ורש"י). אבל החלונות שבחומת ירושלים, ועובי ראש החומה - כלפנים (שם ורש"י; ראה רמב"ם מעשה הקרבנות י ח).

בשר קדשים קלים שיצא חוץ לעזרה, לפני זריקת הדם, נחלקו בו אמוראים (זבחים פט ב), והלכה שאינו נפסל ביוצא (רמב"ם פסולי המוקדשין א טו).

חטאות-הפנימיות שהן טעונות שריפה בבית-הדשן (ראה ערכים: בית הדשן; חטאות הפנימיות; פרים ושעירים הנשרפים), הדבר ספק אם בשרן נפסל ביציאה חוץ לעזרה, ונפסלו מספק, ויירשפו בעזרה (זבחים קד ב ורש"י; רמב"ם פסולי המוקדשין יט ג, ומעשה הקרבנות ז א).

כשחרב בית המקדש, לסוברים שקדושת הבית בטלה (ראה ערך בית המקדש), כל הקדשים שהיו אז - בין בעזרה ובין בירושלים - נפסלו ביוצא, שלא נתקדשה ירושלים אלא בשביל הבית, וכיון שחרב הבית בטלה קדושתה (ראה תוספות זבחים ס ב).

קרבן-פסח (ראה ערכו), קודם זמן אכילתו - ביום ארבעה עשר בניסן - הרי הוא כשאר קדשים קלים, ואם יצא מירושלים נפסל וישרף מיד (ראה רמב"ם קרבן פסח ד א), ובלייל חמישה עשר, בזמן אכילתו, אם יצא בשר הקרבן חוץ לחבורתו,

בשר קדשים קלים שיצא חוץ לעזרה לפני זריקה, שלהלכה אינו נפסל משום יוצא (ראה לעיל המחיצות: חומת ירושלים), נחלקו בו ראשונים: יש סוברים שאפילו אם בשעת זריקה עדיין היה הבשר בחוץ, נאכל הוא (ראב"ד בהשגות פסולי המוקדשין א לב); ויש סוברים שאם בשעת זריקה היה בחוץ, אין הזריקה מועילה לו לאכלו (ראה ר"י קורקוס שם, וראה כסף משנה פסולי המוקדשין שם).

יצא הדם, אף על פי שחזר לפנים וזרקו, לא עשה ולא כלום (מעילה ז א).

דבר שאינו מגוף הזבח עצמו, כגון שתי-הלחם (ראה ערכו), נחלקו אמוראים אם מועילה להם הזריקה כשיצאו לחוץ (מנחות מז א). הלכה שזריקה מועילה להם (רמב"ם פסולי המוקדשין יז יט).

הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם פסולי המוקדשין א ג, ומעילה ב א, ושם ג ט). בדעת רבי עקיבא, אמר רבי יוחנן שאין הזריקה מועילה אלא כשלא יצא אלא מקצת מן הבשר, אבל אם יצא כולו אין הזריקה מועילה לו (מעילה ו ב ורש"י). וכן הלכה (רמב"ם מעילה ג א לגירסת אור שמח שם וחזון איש מנחות לב ס"ק לט).

בשר שיצא כולו חוץ למחיצתו קודם זריקה, אף על פי שלדעת רבי יהושע, וכן הלכה, לא יזרוק את הדם, מודה הוא שאם עבר וזרק שהורצה (פסחים לד ב; רמב"ם פסולי המוקדשין א לא).

אף לדעת רבי עקיבא שהזריקה מועילה ליוצא לענין מעילה ופיגול ונותר וטמא, לענין אכילה אין הזריקה מועילה לו (מעילה ח א), שאסור הוא באכילה משום יוצא (רש"י שם).

יוצא (לפני שחיטה)¹

אבר של עובר שבמעי בהמה, שיצא האבר ממעיה לפני שחיטתה, שנאסר באכילה

היוצא אין לו תקנה בשחיטה, ועובר שהוציא אבר קודם שחיטתו, אין שחיטתו אותו העובר מועילה להתיר את היוצא (תוס' חולין עה ב ד"ה בן).

הוציא אבר הוציא העובר אחד מאבריו חוץ למעי אמו ואחר ולאחריו נולד כך נולד, ולא נשחטה אמו קודם לידתו, אין איסור באותו האבר שיצא מתחילה לחוץ, והוא נותר בשחיטת עצמו, כשאר ולד (מאירי חולין סט א; בית יוסף יו"ד יד; רמ"א יו"ד יד ב); ויש סוברים בדעת ראשונים שאם הוציא העובר את אחד מאבריו קודם לידה - שלא בשעת לידה ושלא בדרך לידה (פרי תאר יו"ד שם סק"ג) - ואחר כך נולד, אותו האבר אסור (ראה כל בו קב בדעת הרמב"ם, וראה כנסת הגדולה יו"ד יד גהות בית יוסף י, ובית הלל סק"א, וצ"ח חולין עב א ד"ה אמנם).

נמצאת אמו הוציא העובר אחד מאבריו, ונשחטה האם ונמצאת טרפה טריפה (ראה ערכו) - שאין שחיטתה מתירה את העובר שבמעי באכילה, אבל שחיטת העובר, אם נמצא חי, מתירתו (ראה ערך בן פקועה וערך טרפה (בע"ח)) - כתבו ראשונים ואחרונים שבשחיטת הולד נותר אף אותו האבר (האשכול (רצב"א) ג עמ' 68; פרי חדש יו"ד יד סק"ה וסק"ז; תורת יקותיאל שם סק"א).

חלב היוצא חלב היוצא בת פקועה שהוציאה את ידה קודם שנשחטה אמה, שיש בה אבר אחד אסור והיא חולבת, הדבר ספק אם החלב (ראה ערכו) אסור (חולין סט א), שהחלב מתגדל מכל אברי הבהמה, ונמצא שמעורב בחלב זה חלב אותו האבר שיצא לחוץ (בית יוסף יו"ד יד). להלכה פסקו ראשונים שהחלב אסור מספק, כחלב טריפה שנתערב בחלב כשרה (רמב"ם מאכלות אסורות ה יב; טוש"ע יו"ד יד ה).

זרע היוצא בן-פקועה (ראה ערכו) שאחד מאבריו אסור משום יוצא, כגון שהוציא את ידו לחוץ קודם שחיטת אמו, שבא על בת פקועה, הולד הנולד מהם, אף על פי שבא מכח איסור, מותר כולו, שהבא מכח איסור אינו נאסר בכך (חולין סט א, ורש"י ד"ה אלא).

גדרו

בהמה מעוברת שנשחטה, ששחיטתה מתירה גם את העובר שבמעיה באכילה, ואינו טעון שחיטה בפני עצמו (ראה ערך בן פקועה), אם קודם שנשחטה האם הוציא העובר את ידו - או את רגלו (רמב"ם מאכלות אסורות ה ט), או את אחד משאר אבריו (ראה חולין סח; רשב"א בתורת הבית בית ב שער ג (דף כח ע"ב)) - חוץ למעי אמו, ואחר כך נשחטה האם, אותו האבר אסור (ראה חולין סח א; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד יד ב)², שנאמר: וּבֶשֶׁר בְּשֶׁדָּה טָרֵפָה לֹא תֹאכְלוּ (שמות כב ל), כיון שיצא בשר חוץ למחיצתו - נאסר (חולין סח א).

היוצא, יש מן הראשונים שכתבו שאינו אסור מחמת עצמו כטריפה, אלא משום שאין שחיטת אמו מתירתו (ראה פסקי רי"ד חולין סט א; ר"ן חולין שם, וראה יד יהודה יו"ד יד סק"ג), ואינו אסור אלא מפני שהוא אבר מן החי (ראה פסקי רי"ד שם; ראה ר"ן שם. ראה ערך אבר מן החי); ויש מן הראשונים שכתבו שהיוצא אסור משום טריפה (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ה ט, ואמרי משה ד אות כג בדעתו. ראה ט"ז יו"ד כד סק"י).

עובר שהוציא את ידו חוץ למעי אמו, והיתה ידו בחוץ בשעת שחיטה, אין שחיטת אמו מועילה לו להתירו באכילה מטעם נוסף - מלבד הלימוד מן הכתוב "וּבֶשֶׁר בְּשֶׁדָּה טָרֵפָה" - שהיתר העובר בשחיטת אמו למדים מן הכתוב: וְכָל בְּהֵמָה וגו' בְּהֵמָה אֲתָה תֹאכְלוּ (דברים יד ו. חולין סט א), שמשמע שהיתר הכתוב בהמה הנמצאת בבהמה (ראה רש"י חולין סח ב ד"ה פרסה), והיד שיצאה לחוץ אינה ניתרת בשחיטת האם, לפי שאינה בתוך הבהמה (ראה חולין סח ב ורש"י).

בן-נח (ראה ערכו), כתבו אחרונים שלסוברים שאיסור היוצא משום אבר מן החי, אסור הוא ביוצא - שאיסור אבר מן החי הוא משבע מצוות בני נח - ולסוברים שאיסורו משום טריפה, אינו אסור בו, שכן נח אינו אסור בטריפה (פרי מגדים יו"ד יד משבצות זהב ב; אמרי משה ד כד).

עובר שהוציא את ראשו או את רובו חוץ למעי אמו, הרי זה כילוד, וניתר בשחיטת עצמו (ראה חולין סח א, ב; ראה רמב"ם מאכלות אסורות ה ט; ראה טוש"ע יו"ד יד א, ג. וראה להלן האבר הנאסר)³.

אסור אלא באכילה, אך מותר בהנאה (ראה רש"י קדושין נח א ד"ה ואי).
3. על מנין האברים שביציאתם לחוץ נחשב העובר לילוד, ועל דרך יציאתם,

טרפה" לפסול מנחות שיצאו חוץ למחיצתו (רש"י פסחים לח ב ד"ה ותיפוק).
יוצא (לפני שחיטה). 1. כג, טורים רכז-רנ. ראה גם ערך בן פקועה. 2. ואינו

האבר הנאסר

עובר שהוציא מיעוט מאחד מאבריו לחוץ, ונשחטה אמו, היוצא אסור, ומה שבפנים מותר (רמב"ם מאכלות אסורות ה' י'; טוש"ע יו"ד יד ב). יצא רובו של האבר ומיעוטו נשאר בפנים, נחלקו אמוראים בדינו של החלק שבפנים (חולין סח ב). להלכה פסקו ראשונים, שאם יצא מן האבר לחוץ, היוצא אסור והנשאר בפנים מותר, אפילו לא נשאר בפנים אלא מיעוטו של האבר (רמב"ם מאכלות אסורות ה' י'; טוש"ע יו"ד יד ב).

מקום חתך - היינו חלק האבר העומד על שפת הרחם (רש"י חולין סח א ד"ה לעולם), והוא המקום העומד כנגד האויר אחר שיחתך היוצא (רמב"ם מאכלות אסורות ה' י) - אף על פי שאינו נותר בשחיטת הבהמה, כיון שאינו בתוך הבהמה, מכל מקום אינו אסור משום "ובשר בשדה טרפה", שהרי לא יצא חוץ למחיצתו (חולין סח א ורש"י); ויש סוברים שאף מקום חתך יש בו משום "ובשר בשדה טרפה" (ראה יד יהודה יו"ד יד סק"ג, בדעת ראשונים).

הוציא העובר את אחד מאבריו חוץ למעי אמו, ושוב החזירו לפנים קודם שנשחטה, נחלקו אמוראים אם האבר נשאר באיסורו (חולין סח א, ב). הלכה שאפילו החזיר אותו אבר למעי אמו ואחר כך נשחטה, האבר שיצא אסור (רמב"ם מאכלות אסורות ה' י'; טוש"ע יו"ד יד ב). הוציא העובר את ידו והחזירה קודם שחיטה, אף על פי שמה שיצא נשאר באיסורו, מקום החתך, כיון שחזר לפנים, מותר (חולין סח א; ראה רמב"ם מאכלות אסורות ה' י).

הוציא העובר את ידו והחזירה, וחזר והוציא את ידו האחרת והחזירה, וחזר והוציא שדרתו והחזירה, עד שהשלים לרובו של עובר, הדבר ספק (חולין סח ב). להלכה כתבו ראשונים שאין אסור אלא היוצא, והמיעוט שלא יצא מותר (רשב"א תורת הבית בית ב שער ג (דף כט ע"א); טוש"ע יו"ד יד ב).

בנבלה (ראה ערכו) ואבר-מן-החי (ראה ערכו)

בהמה טהורה שהוציא עוברת את אחד מאבריו לחוץ, אין אותו אבר מטמא מחיי הבהמה משום "נבלה", ואפילו כבר מת העובר בתוך מעיה (ראה תוס' חולין עב א ד"ה וחכמים).

אף בהמה טמאה שמת עוברת במעיה, והוציא העובר אחד מאבריו לחוץ, הנוגע באותו אבר טהור (חולין ע ב, לפירוש בעל המאור, ראה רשב"א חולין שם והסכים עמו). ויש מן הראשונים שכתבו שהנוגע באבר - טמא (תוספות חולין ע א ד"ה וחכמים בתירץ שני).

אבר עובר שיצא, שאין בו משום נבילה (ראה לעיל), אם חתכו קודם שחיטת האם ואכלו, לוקים עליו משום אבר מן החי (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ה' יא. וראה אמרי משה ד א), והאבר טמא (חולין סח א; רמב"ם שאר אבות הטומאה ב ט).

עובר שהוציא אחד מאבריו חוץ למעי אמו, ושחט את האם, ר' מאיר סובר שהאבר טמא כנבלה (משנה חולין עב א). מת העובר במעי אמו לפני שנשחטה, ונשחטה, יש מן הראשונים שכתבו שלר' מאיר האבר מטמא משום נבילה גמורה (ראה רש"י שם, ותוספות רבי עקיבא איגר חולין ד יח⁴). וחכמים סוברים שהשחיטה, אף על פי שאינה מתירה את האבר באכילה, מטהרתו מידי נבילה (חולין עב א, ב ורש"י שם).

אף לדעת חכמים האבר נידון כטריפה שחוטתו (חולין שם) שמטמאה קדשים מדרבנן (ראה ערך טרפה (בע"ח)).

נחלקו אמוראים האם חכמים מטהרים גם כשהיה העובר מת ושחט את אמו (חולין עד א).

הלכה כחכמים שעובר שהוציא את ידו קודם שחיטת אמו אין האבר מטמא אלא כטריפה שחוטתו (רמב"ם אבות הטומאה ב ט), בין שהיה העובר חי, ובין שהיה מת (כסף משנה שם, ומגיד משנה מאכלות אסורות ה' יא).

יוצא דופן

ולד - אדם או בהמה - שלא נולד כדרכו, אלא הוציאוהו מבטן אמו דרך הדופן

הפרקים:

- מהותו וגדרו
- בדיני יולדת
- במילה לשמונה ובשבת
- בבכור אדם
- בבכור בהמה
- בקדשי מזבח
- בשאר דינים
- בנוול יתום

מהותו וגדרו

יוצא דופן, באדם או בהמה, דנו בו בכל מקום לענין מצוות ודינים שנאמרה בהם לדה (ראה ערכו. ראה בפרקים הבאים), ונאמר בדרך כלל על ולד שלא נולד כדרכו דרך בית הרחם (רבנו גרשום חולין לח ב ד"ה יוצא דופן), אלא יצא דרך דופן (רש"י בכורות יט א ד"ה יוצא דופן), שקרעו את האם והוציאו את ולדה (רש"י חולין שם ד"ה אלא; פירוש המשניות לרמב"ם בכורות מז ב), או שנפתחו מעיה על ידי סם, והוציאו את העובר לחוץ (רש"י נדה מ א ד"ה יוצא דופן; ותוספות כריתות ז ב ד"ה יוצא), או שנגממו - שנחתכו למעלה - כותלי בית הרחם, ואחרי כן יצא (רבנו גרשום בכורות יט א ד"ה יוצא דופן)².

מצאות יוצא דופן הוציא הולד (אנצקלופדיה הלכתית רפואית ה עמ' 250), ועד שנת ה' ש"ע לא ידוע מההיסטוריה הכללית על יוצאי דופן שחיו, ומעל מאתיים שנה חלפו עד שהאם חיה לאחר הניתוח (שם עמ' 232). אכן, במשנה ובתלמוד דנים בענין זה במקומות רבים (ראה בפרק זה ובפרקים הבאים), וכתבו אחרונים שאין מן הנמנע שאף בזמן המשנה היו בקיאים בניתוח זה (חזון איש על אמונה ובטחון ה ג).

קיום הולד יוצא דופן הרי הוא בר-קיימא, ואינו בכלל נפל (ראה ערכו. סמ"ע רעז ס"ק יד), ואמו יולדת אחריו אף דרך הרחם (כן משמע ממשנה בכורות יט א, ושם מז ב).

ראה ערך לדה. 4. אמנם ראה לחם יהודה מאכלות אסורות ה' יא, ואמרי משה ד ג שחולקים. יוצא דופן. 1. כג, טורים רכ-רסו. 2. ויש מהראשונים

רבי חמא בגמי' שם ב, לפי הגמ' שם, ורש"י ד"ה הא דרב אסי⁶. ומכיון שנימול לשמונה, מילתו דוחה שבת (ראה לעיל).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (ראב"ד מילה א ג; ראב"ה שבת רפ; רשב"א ור"ן שם, בשם רבנו יונה; ריטב"א שם); יש פוסקים כדעה השניה (רמב"ן שם; רשב"א שם, בשם יש מי שפסק; רא"ש שם יט ו; מאירי שם, בשם גדולי הדורות שלפניו; ריטב"א שם, בשם איכא דאמרי; ר"ן שם, בשם איכא מאן דאמר); ויש פוסקים שמחמירים כשתי הדעות, ונימול לשמונה, אך אין מילתו דוחה שבת (המאור והרמב"ן והרשב"א והרא"ש והר"ן, בדעת הר"ף; רמב"ם מילה א ז, יא, לפי ר"ן שם), וכן הלכה (טוש"ע או"ח שלא ח, ויו"ד רסב ג, ושם רסו י).

בבכור אדם

בכור לנחלה יוצא דופן שהוא בן ראשון לאביו, נחלקו בו תנאים אם דינו כבכור לנחלה, ליטול פי שנים בירושת אביו (ראה ערך בכור לאביו וערך ירושת הבכור):

• יש אומרים שאינו בכור לנחלה (תנא קמא במשנה בכורות מז ב), שנאמר בירושת הבכור: וְיָלְדוּ לוֹ (דברים כא טו. גמ' שם), שמשמע דרך לידה (רבנו גרשום שם ד"ה וילדו לו; רש"י שם ד"ה וילדו וילדו לו)⁷, וכן הלכה (רמב"ם נחלות ב יא; טוש"ע חו"מ רעו ז).

• ויש אומרים שהרי הוא בכור לנחלה (רבי שמעון במשנה שם), שנאמר שם: וְיָלְדוּ לוֹ בָּנִים (דברים שם), אין לי אלא היוצא ממקום הלידה, יוצא דופן מנין, תלמוד לומר: וילדו לו, מכל מקום (ספרי כי תצא רטו), שהמילה "לו" מיותרת ובאה לרבות יוצא דופן (ספרי דבי רב שם, בשם מוהרי"ם)⁸.

ומכל מקום הכל מודים שהבן הבא אחריו, אף דרך רחם, אינו בכור לנחלה (משנה שם, ורש"י ד"ה יוצא דופן), שנאמר בירושת הבכור: כִּי הוּא רִאשִׁית אָנֹכִי (דברים כא יז. גמ' שם), והרי קדמו אחר (רמב"ם שם; טוש"ע שם) שהוא בן קיימא (סמ"ע שם ס"ק יד)⁹.

בכור לפדיון וכן יוצא דופן שהוא בן ראשון לאמו, הכל מודים שאין דינו כבכור לכהן (ראה ערך בכור לאמו. תנא קמא ורבי שמעון במשנה בכורות מז ב; רבי שמעון בתורת כהנים תוריע פרשה א ד; רמב"ם בכורים יא טז; טוש"ע יו"ד שה כד) לתת בפדיונו חמש סלעים (רש"י שם מו א ד"ה לכהן), לפי שדין בכור לכהן תלוי בפטר רחם (גמ' שם), שנאמר: קדש לי כל בכור פטר כל רחם (שמות יג ב), פרט ליוצא דופן (מכילתא דרשב"י שם), שלא יצא מן הרחם (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ובבן הבא אחריו דרך רחם נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאינו בכור לפדיון הבן (תנא קמא במשנה שם), לפי שאינו בכור לוולדות, שהרי היה וולד זכר קודם לו, אף על פי שהוא בכור לרחמים, שבכור לדבר אחד אינו בכור (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם בכורים יא טז, ונחלות ב יא; טוש"ע יו"ד שה כד, וחז"מ רעו ז).

• ויש אומרים שהוא בכור לפדיון (רבי שמעון במשנה שם), שהוא בכור לרחמים, ובכור לדבר אחד הוא בכור (גמ' שם).

ונתחדשה). 7. או לפי שלמדו גזירה שוה מטומאת לידה, שנתמעט בה יוצא דופן לדעתם (ראה לעיל: בדיני יולדת. תוספות שם ד"ה ראשון). 8. או שהריבוי הוא מהמילה "וילדו" שמשמעותה בטומאת אשה, לדעה זו, לרבות יוצא דופן (ראה לעיל: בדיני יולדת), ואף כאן בא לרבות יוצא דופן (גמ' שם, ורש"י ד"ה לטעמיה; ספרי דבי רב שם, בשם מהרא"ן, בדעת הספרי, והסכים עמו); ויש שהגיהו: תלמוד לומר: בנים, מכל מקום (הגהות הגר"א לספרי שם). 9. ואינו דומה לבא אחר הנפלים שחשוב בכור (ראה ערך בכור לאביו וערך

קיום האם ונחלקו ראשונים אם האם שקרעו והוציאו ולדה, פעמים חיה (רש"י חולין לח ב ד"ה פרט, ונא ב ד"ה דרך, ונדה מ א ד"ה יוצא); או שלעולם מתה (פירוש המשניות לרמב"ם בכורות מז ב, לפי תוספות יום טוב שם ח ב). ובזמננו נתפתח ניתוח הדופן - ונקרא "ניתוח קיסרי" - באופן שהאם מתרפאת וחוזרת ומתעברת ויולדת כדרכה (חזון איש שם)³.

בדיני יולדת

במצוות ודינים שנאמרו ביולדת (ראה ערכו), כגון ימי טומאה וטהרה, וחויב קרבן במלאת ימי טהרה (ראה ערך יולדת), נחלקו תנאים כשהולד הוא יוצא דופן:

• יש אומרים שאין יושבים עליו ימי טומאה וימי טהרה (תנא קמא במשנה נדה מ א, ותורת כהנים תוריע פרשה א ד), ואין חייבים עליו קרבן (משנה שם, וכריתות ז ב), שנאמר: אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיעַ וְיָלְדָה (ויקרא יב ב) - והמילה תזריע מיותרת, שהיה לו לומר: אשה כי ילדה (מלבי"ם שם), אלא שבא ללמדנו שאינה חייבת - עד שתלד ממקום שמזרעת (כריתות שם, ונדה שם; תורת כהנים שם, לגירסת קרבן אהרן והגר"א שם), היינו דרך בית הרחם (ראב"ד ורבנו הלל לתורת כהנים שם)⁴, וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה י ה; טוש"ע יו"ד קצד יד).

• ויש אומרים שהרי זה כילוד (רבי שמעון במשנה נדה שם, ותורת כהנים שם) ממקום לידה (ר"ש משאנץ לתורת כהנים שם), ויושבת עליו ימי טומאה וימי טהרה (רש"י בכורות מז ב ד"ה לטעמיה), וחייבים עליו קרבן (רבי שמעון במשנה כריתות שם, ותורת כהנים שם), שנאמר: וְאִם נִקְבָּה תִלְדַּ (ויקרא שם ח) - והמילה תלד מיותרת (כן משמע מרש"י כריתות שם ד"ה ואם נקבה, ונדה שם ד"ה תלד), שהיה לו לומר: ואם נקבה (רש"י נדה שם), או: ואם נקבה היא (רש"י כריתות שם) - לרבות לידה אחרת (כריתות שם), והוא יוצא דופן (בכורות מז ב; כריתות שם; נדה שם)⁵.

במילה לשמונה ובשבת

במצות מילה (ראה ערכו) ביום השמיני נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שכל שאמו טמאה לידה נימול לשמונה, וכל שאין אמו טמאה לידה - ובכלל זה יוצא דופן (ראה לעיל: בדיני יולדת. רש"י שבת קלה א ד"ה כל) - אינו נימול לשמונה, אלא נימול מיד, שנאמר: אִשָּׁה כִּי תִזְרֶיעַ וְיָלְדָה זָכָר וגו' וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי יְמוֹל בָּשָׂר עֶרְלָתוֹ (ויקרא יב ב-ג. רב אסי בגמ' שם, ורש"י שם; תנא קמא בגמ' שם ב, לפי הגמ' שם, ורש"י ד"ה הא דרב אסי). ומכיון שאינו נימול לשמונה אין מילתו דוחה את השבת (או רב הונא או רב חייה בר רב בגמ' שם, לפי הגמ' שם), שרק הנימול לשמונה דוחה שבת, לפי שהכתוב וביום השמיני ימול, שדרשו בו: אפילו בשבת (ראה גמ' שם קלב א) נאמר בנימול לשמונה (רש"י שם קלה ב ד"ה הא).

• ויש אומרים שנימול לשמונה, שכן דורות הראשונים - מאברהם עד מתן תורה, שניתנה מילה ולא נהגו טומאה (רש"י שם ד"ה דורות) - יוכיחו, שאין אמו טמאה לידה ונימול לשמונה (אב"י בגמ' שם א;

הסובר שיצא דרך בית הרעי (תוספות שם, בשם ר"י הלוי, ודחו). 3. ולדעה שבניתוחים שבזמן המשנה והתלמוד לא חיתה האם, יש מהאחרונים שכתב שבימינו נשתנו הטבעים (אגרות משה יו"ד ב עד). 4. ללימוד אחר, ראה תורת כהנים שם, לגירסתנו. 5. ללימודים נוספים, ראה: תוספות כריתות שם ד"ה תלד; פירוש המשניות לרמב"ם שם. 6. ולדעה הראשונה ניתנה תורה ונתחדשה הלכה (ראה ערך אין למדין מקודם מתן תורה. רב אסי בגמ' שם א-ב), שמי שאמו טמאה לידה נימול לשמונה ולא אחר (רש"י שם ב ד"ה

אלעזר ברבי יהודה איש כפר ברותא משום רבי יהושע בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ז, ובגמ' שם א, שסובר שדינו כילוד, ואף בקדשים נתרבה מהכתוב פי יָלֵד (ויקרא כב כז. גמ' שם ב, ורש"י ד"ה ולד).

ולדות קדשים אף בולדות-קדשים (ראה ערכו) [בהמה שהוקדשה לקרבן, ואחרי כן נתעברה וילדה, שהולד קדוש כקדושת אמו] אם יצא הולד דרך דופן, הרי הוא ככל יוצא דופן שפסול למזבח, שכן פירשו אותה ששנינו באיסור שחיטת קדשים או הקרבתם חוץ לעזרה (ראה ערך העלאת חוץ וערך שחטי חוץ) שאם הקריב אחד מאיסורי מזבח, ויוצא דופן בכללם, בחוץ - פטור (משנה זבחים קיב א), שהדברים אמורים ביוצא דופן של ולדות קדשים (גמ' שם קיד א), לפיכך נתמעט מהכתוב באיסור זה: וְאֵל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהִקְרִיב קָרְבָּן לָהּ לִפְנֵי מִשְׁכַּן ה' (ויקרא יז ד), כל שאינו ראוי לבוא לפני משכן ה' אין חייבים עליו (משנה שם קיב א), שאף על פי שלפני שנולד היה כשר לבוא אל פתח אהל מועד, אם בא להקריב את אמו אינו כשר ליקרב לבדו (כן משמע מרש"י שם ד"ה שנאמר, וקיד א ד"ה נראה לו).

ולד יוצא דופן ולד של יוצא דופן מותר למזבח (משנה תמורה ל ב; רמב"ם איסורי מזבח ג יב)¹¹.

איסורי מזבח אף באיסורים שנאמרו במקריב בעל-מום (ראה ערכו) למזבח - היינו להקדישו, לשחטו, לזרוק דמו ולהקטיר אימוריו (ראה ערך אסורי מזבח) אמרו שנוהגים אף בשאר איסורי מזבח, ויוצא דופן בכלל (ראה ערך הנ"ל: בפסול שאינו בעל מום), שנאמר לֹא תִזְבַּח לָהּ אֶלְהֶיךָ שׁוֹר וְשֶׁה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוֹם (דברים יז א), מניין ליוצא דופן - ועוד פסולים - תלמוד לומר: כי תועבת (ספרי שופטים קמז).

עבר והקדיש המקדיש יוצא דופן למזבח, הרי זה כמקדיש עצים ואבנים - שקדושים לדמיהם (רש"י נדה מ א ד"ה שאינו קדוש, ומאירי שם) - לפי שאין קדושה חלה על גופו, והרי הוא חולין לכל דבר, וימכר ויביא בדמיו כל קרבן שירצה (רמב"ם איסורי מזבח ג י, על פי תמורה יז א) כשאר קדשים שקדם מום קבוע להקדשם (רש"י נדה שם).

תמורה בתמורה (ראה ערכו), נחלקו תנאים:

• יש אומרים שיוצא דופן אינו קדוש ואינו מקדיש (רבי אלעזר במשנה תמורה יז א; רבי אלעזר בתוספתא שם (צוקרמאנדל א ט), שאינו קדוש בתמורה (גמ' שם), שאם חולין הוא והמירו בבהמה קדשים אינו נתפס (רש"י שם יא א ד"ה לא), ואינו מקדיש בתמורה, שאף באופן שהוא קדוש, כגון שהקדיש ולד ויצא דרך דופן, אינו עושה תמורה (גמ' שם, ורש"י ד"ה אלא), ואין זה דומה לממיר קדשים בבעל מום, שבעל מום יש במינו קרבן בשאר בהמות תמימות, מה שאין כן יוצא דופן, שאינו חשוב מינס של שאר בהמות, לפי שבני אדם תמהים עליו (גמ' שם, ורש"י ד"ה קרב), שמשנולד גלוי לכל שנשתנה משאר נולדים וחשוב בריה בפני עצמו (שיטה מקובצת שם, יט), וכן הלכה (רמב"ם תמורה א יז).

• ויש אומרים שעושים בו תמורה (רבי יוסי בתוספתא שם), שחשוב יש במינו קרבן, כיון שאין שינויו ניכר כלל (חסדי דוד לתוספתא שם).

היה היוצא דופן נפל, נחלקו אחרונים: יש אומרים שהבא אחריו חייב בפדיון הבן (חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד סי' שה, על ט"ז שם סק"כ; שו"ת הר צבי יו"ד רמט); ויש אומרים, שהשני פטור מפדיון הבן (מהרש"א נידה כו א; סדרי טהרה יו"ד סי' קצד ס"ק כז; חידושי הרי"ם יו"ד שה כד; מנחת יצחק ד ט).

תענית בכורים במנהג תענית בכורים בערב פסח (ראה ערך ערב פסח), יש מן האחרונים שנסתפקו בבכור יוצא דופן אם צריך להתענות, אף על פי שאינו בכור לא לנחלה ולא לכהן, כיון שאין התענית אלא זכר לנס שניצלו ממכת בכורות (ראה ערך הנ"ל), ואף הוא נקרא בכור סתם, ומכל מקום הבא אחריו, אף דרך רחם, אינו צריך להתענות (חק יעקב תע סק"ב).

בכור בהמה

בכור בהמה-טהורה (ראה ערכו) [זכר מבקר וצאן, שנולד טהור] ראשון לאמן] שהוא יוצא דופן, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שהרי זה ספק בכור (רבי טרפון במשנה בכורות יט א), שהדבר ספק אם בכור לדבר אחד הוא בכור או לא, וזה הוא בכור לדבר אחד, היינו לוולדות ולא לרחמים (גמ' שם).

• ויש אומרים שאינו בכור (רבי עקיבא במשנה שם), שבכור לדבר אחד אינו בכור (גמ' שם), שנאמר: בְּכוֹר (שמות יג ב), עד שיהיה בכור לכל דבר (גמ' שם, ורש"י ד"ה בכור)¹⁰, וכן הלכה (רמב"ם בכורות ב ד; טוש"ע יו"ד שטו ב).

אף בזה שנולד דרך רחם אחרי מי שיצא דרך דופן, נחלקו:

• לדעה הראשונה הוא ספק בכור (רבי טרפון במשנה שם), שאף זהו בכור לדבר אחד, שהוא בכור לרחמים אבל אינו בכור לוולדות, שהרי קדם לו היוצא דופן (גמ' שם).

• ולדעה השניה אינו בכור, מפני שקדמו אחר (רבי עקיבא במשנה שם), ונאמר: בכור (שמות שם), ובכור לדבר אחד אינו בכור (אביי בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

בקדשי מזבח

יוצא דופן פסול להקרבה על המזבח (משנה זבחים עא ב, ושם פד א, ושם קיב א, ובכורות נז א, ותמורה יז א, ושם כח א; רמב"ם איסורי מזבח ג ד, יא), שנדונים כבעלי מום אף על פי שאין בהם מום (מאירי חולין לח ב) - שנאמר בקדשים: שׁוֹר אוֹ כֶּשֶׁב אוֹ עֵז פִּי יָלֵד וגו' (ויקרא כב כז), פרט ליוצא דופן (תורת כהנים אמור פרשה ח ג; חולין שם, ובכורות שם; רמב"ם שם ד), שאין יציאה דרך דופן נקראת לידה (מאירי חולין שם). ואף לסוברים לענין טומאת לידה שיוצא דופן הרי הוא כילוד (ראה לעיל: בדיני יולדת), מודה בקדשים שאינו קדוש (רבי יוחנן בגמ' שם, בדעת רבי שמעון), ופסול לקרבן (רש"י עבודה זרה שם כג ב ד"ה מודה), שלומד גזירה שוה לידה מלדה מבכור בהמה טהורה, שנאמר בו: אֲשֶׁר יָלֵד (דברים טו יט. רש"י נדה שם ד"ה לידה), ונתמעט בו יוצא דופן לפי שאינו פטר רחם (ראה לעיל: בבכור בהמה. נדה שם), ואף כאן צריך רחם (רש"י בכורות נז ב ד"ה ודלא); ומכל מקום יש מהתנאים הסובר שאף יוצא דופן ראוי להקרבה (רבי

יוצא דרך לידה (רבנו הלל שם).¹¹ על החולקים על זה, ראה ערך זה וזה גורם: בבעלי חיים; על איסורי מזבח - ויוצא דופן בכלל - שנתעברו בזבחים או בחולין כשרים, ראה ערך תערובת קדשים.

ירושת הבכור).¹⁰ ועוד, שנאמר: פֶּטֶר כָּל רָחֵם (שמות יג ב), פרט ליוצא דופן (מכילתא דרשב"י שם) שלא פטר את הרחם (אביי בגמ' שם), ועוד, שנאמר: אֲשֶׁר יָלֵד (דברים טו יט), פרט ליוצא דופן (ספרי ראה קכד) שאינו

בנולד יתום

קדשים הנולד יתום, נחלקו בו תנאים אם מותר למזבח:

• יש אומרים שיתום אסור לעלות על גבי המזבח, כל שנולד אחר שמתה או שנשחטה אמו (תנא קמא במשנה בכורות ז א), שנאמר: וְהָיָה שְׂבָעַת יָמִים תַּחַת אִמּוֹ (ויקרא כב כז), פרט ליתום (גמ' שם) וחולין לח ב; תורת כהנים אמור פרשה ח ג. ולמרות שנאמר בבכור: שְׂבָעַת יָמִים יִהְיֶה עִם אִמּוֹ (שמות כב כט), אין הקרבן צריך להיות עם אמו כל שבעה, שהרי נאמר: תחת אמו (תורת כהנים שם ד), חליפי אמו, שמתה אמו, והוא נשאר במקומה (רש"י חולין שם ד"ה תחת). יכול אפילו יצא ממנה כשהיא מתה, תלמוד לומר: עם אמו (תורת כהנים שם), משמע ששניהם בעולם אחד, שתהא קרויה אמו (רש"י שם), הא כיצד, אפילו נתקיימה לו אמו שעה אחת (תורת כהנים שם), ואיזהו יתום, כל שמתה אמו או שנשחטה ואחר כך ילדה (משנה בכורות שם; רמב"ם איסורי מזבח ג ד), וכן הלכה (ראב"ד איסורי מזבח ג יא) ¹⁴.

• יש אומרים שאפילו נשחטה אמו והשלח - העור - קיים אין זה יתום (רבי יהושע במשנה בכורות ז א), שמפשיטים את המתה, ומלבישים את החי (גמ' שם ב), וכיון שהעור מהנה לולד דומה כמי שאמו קיימת (רש"י שם ד"ה נתגלתה).

• ויש אומרים שיתום כשר למזבח (שמעון בן עזאי במכילתא בא, פסחא יח) ¹⁵.

לדעה הראשונה, ביארו אמוראים שאם מתה אמו ואחר כך ילדתו - היינו שמתה קודם שיצא ראשו, שאי אפשר להוציאו בלא פתיחת הרחם (מאירי חולין שם) - אין צריך למיעוט מיוחד, שכבר נתמעט מפי יולד (ראה לעיל: בקדשי מזבח. גמ' שם), שכל שקרעוה והוציאו את יולדה, בין מתה בין חיה, הרי הוא יוצא דופן (רש"י שם ד"ה אלא) ¹⁶. ולא הוצרכו למעט מתחת אמו, אלא באופן שאמו פירשה למיתה והוא פירש לחיים (גמ' שם), שבשעת מיתתה ילדה דרך הרחם (רש"י שם ד"ה זה), והשמיענו הכתוב שצריכים חיות בסוף הלידה (גמ' שם), היינו עד גמר הלידה ולאחריה מעט, ואם לאו הרי הוא יתום (רש"י שם).

עבר והקדיש המקדיש יתום למזבח, אמרו שאין קדושה חלה עליו (בכורות מב א).

מעשר בהמה ואין היתום נכנס לדיר להתעשר במעשר-בהמה (ראה ערכו), כשם שנתמעט יוצא דופן ועוד איסורי מזבח (סתם משנה בכורות ז א; רבי עקיבא משום רבי יהושע בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ז ו, גמ' שם; רמב"ם בכורות ו יד) ¹⁷.

בכור היה בכור, קדוש בקדושת בכורה, אם אינו יוצא דופן (חולין קלו ב), וירעה עד שיסתאב ויאכל במומו לכהן (רש"י שם ד"ה ה"ג) ¹⁸.

אם עלה למזבח יוצא דופן שעלה למזבח - ירד (זבחים פד א), שנאמר: זאת תורת העֹלָה (ויקרא ו ב), ריבה תורה אחת לכל העולים, שאם עלו לא ירדו, ו"זאת" בא למעט, ואחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני את אלו שהיה פסולם בקודש - שמשבאו לעזרה נפסלו (רש"י זבחים כז ב ד"ה אמרת, ושם פד א ד"ה שהיה, ושם נדה מא א ד"ה מרבה), או שאין פסולם יכול להיות עד אחר שהוקדשו (תוספות נדה שם ד"ה שהיה) - ומוציא אני את אלו - יוצא דופן ועוד (ראה ערך פסולי המוקדשים) - שלא היה פסולם בקודש (זבחים שם).

בשאר דינים

מעשר בהמה במעשר-בהמה (ראה ערכו), שהכל נכנסים לדיר להתעשר, בין תמימים בין בעלי מומים וכל איסורי מזבח, מלבד אלו שנתמעטו (ראה משנה וברייתות בכורות ז א, ותוספתא שם פ"ז. וראה ערך מעשר בהמה) אף יוצא דופן נתמעט (סתם משנה בכורות ז א; רבי עקיבא משום רבי יהושע בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ז ו, ובגמ' שם), ולמדו כן מגזרה-שוה (ראה ערכו), נאמר במעשר בהמה: תַּחַת הַשֶּׁבֶט (ויקרא כז לב), ונאמר בשאר קדשים: תַּחַת אִמּוֹ (שם כב כז), מה להלן פרט ליוצא דופן (ראה לעיל: בקדשי מזבח), אף מעשר בהמה כן (גמ' שם); ולדעת התנא הסובר שבקדשים לא נתמעט יוצא דופן (ראה לעיל: שם), אף כאן לא נתמעט (רבי אלעזר ברבי יהודה איש כפר בריתא משום רבי יהושע בתוספתא שם, וגמ' שם).

פרה אדומה בפרה-אדומה (ראה ערכו), נחלקו תנאים:

• יש פוסלים פרה יוצאת דופן (תנא קמא בפרה ב ג, ובתוספתא פרה (צוקרמאנדל) ב ב, וגמ' עבודה זרה כג ב), לפי שדינה כקדשי-מזבח (ראה ערכו). רבנו חננאל ותוספות רי"ד עבודה זרה שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם), או שאף על פי שהיא קדשי בדק-הבית (ראה ערכו) - פסולה, לפי שקראה הכתוב חֲטָאָה (במדבר יט טז). רמב"ם פרה אדומה א ז; פירוש הראב"ד ותוספות רבנו אלחנן עבודה זרה שם; ר"ש ורא"ש פרה שם), וצריך שתהא כשרה להקרבה כחטאת (פירוש הראב"ד שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש מכשירים פרה יוצאת דופן (רבי שמעון בתוספתא שם, וגמ' שם), שסוברים שדינה כקדשי בדק הבית (רבנו חננאל שם), ולדעתם חטאת האמורה בפרה היא לשון הזאה (תוספות רי"ד שם) ¹².

כהן כהן (ראה ערכו) יוצא דופן כשר לעבודה במקדש, ואינו בכלל בעל-מום (ראה ערכו). משנה בכורות מה ב; תורת כהנים אמור פרק ג ד, ה, ו, ופרשה ח א-ב; רמב"ם ביאת מקדש ז יד), שבכתוב שממנו נתמעט יוצא דופן למזבח (ראה לעיל: בקדשי מזבח) נאמר: שֹׁר אוֹ קֶשֶׁב אוֹ עֹז כִּי יוֹלַד (ויקרא כב כז), ולא אדם כי יולד (תורת כהנים שם פרשה ח ב) ¹³.

(רמב"ם שם יא), ונחלקו אחרונים בביאור דעתו (ראה שו"ת הרדב"ז ה, ללשונות הרמב"ם פא, ואבן האזל שם). ¹⁵ לביאור דעה זו, ראה: זית רענן לילקוט שמעוני תורה רכג; מרכבת המשנה למכילתא שם. ¹⁶ או שכיון שמתה ואחר כך ילדתו - אף דרך רחם - נתמעט מכי יולד, שלא נולד כדרכו, כדרך רוב הנולדים שנולדים בחיי אדם (רבנו גרשום שם). ¹⁷ ויש מהתנאים הסובר שנקנס לדיר להתעשר (שמעון בן עזאי במכילתא בא, פסחא יח). ¹⁸ ויש מהתנאים הסובר שאין קדושה חלה על הבכור אלא אם נולד בחיי אמו

¹² ויש מהתנאים שנחלקו ראשונים בדעתו אם מכשיר ביוצא דופן (רבי אליעזר במשנה שם ותוספתא שם, לפי תוספות רי"ד עבודה זרה שם ומשנה אחרונה פרה שם); או שפוסל (רבי אליעזר שם ושם, לפי ר"ש ורא"ש וברטנורא שם). ¹³ ועוד, שנאמר: כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם מִזֶּרַע אֶהְיֶה חֶפְזוֹ לֹא יֵשֶׁב לְהַקְרִיב אֶת אֲשֵׁי ה' מוֹם בּוֹ (ויקרא כא כא), פרט ליוצא דופן (תורת כהנים שם פרק ג ה). ¹⁴ ויש מהראשונים שהביא להלכה הלימוד של תחת אמו פרט ליתום (רמב"ם שם ד), אבל לא מנה יתום בין שאר האסורים למזבח ויוצא דופן בכללם

יוצא להרג¹

אדם שנגמר דינו למיתה בבית דין של ישראל

(ראה סנהדרין פא א, ושם פה א), וההורגו פטור (תוספות מכות ה א סוף ד"ה דבעידנא). וכן אמרו בספרי: רבי יונתן אומר, הרי שיצא ליהרג, וקדם אחר והרגו - משנגמר דינו פטור, ולמד כן מהכתוב: וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת (במדבר לה לא). ספרי במדבר קסא), שלא תאמר שצריך להרוג את זה שהרג את הרוצח כדי שתהא לו כפרה, לפי שאין צריך כפרה (ראה פירוש רבינו הלל, וספרי דברי רב על הספרי שם. וראה ביאור עמק הנצי"ב שם).

החובל בו היוצא ליהרג שחבלו בו אחרים פטורים מתשלומי נזק (תוספתא בבא קמא ט; ברייתא ערכין ו ב; רמב"ם ממרים ה יב), לפי שאין לו דמים ועומד הוא ליחבל (רש"י שם ד"ה פטורין). בספרי למד כן ר' יאשיה מהכתוב: וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת (במדבר לה לא), עד שלא נגמר דינו חייב, משנגמר דינו פטור (ספרי שם), שאם חבל אדם בנפש הרוצח שנגמר דינו, לא תקחו ממנו כופר, כלומר תשלומי נזק, שהרי הוא כמת (ראה פירוש רבינו הלל, וספרי דברי רב על הספרי שם). ודוקא אם חבלו בו בגופו, אבל חבלו בממונו חייבים (ספרי שם).

והוא הדין באיסור לאו שיש במכה את חברו (ראה ערך חובל, ושם הלימודים), וחיובו במלקות, וכן באיסור וחיוב מלקות שיש במקלל את חברו (ראה ערך מקלל, וערך חייב מלקיות), אמרו שהיוצא ליהרג ובא אחר והכהו או קללו - פטור (ברייתא סנהדרין פה א; רמב"ם ממרים שם).

לדעת רב חסדא הדברים אמורים בשליח-בית-דין (ראה ערכו) שמסרב בו לצאת - מבית דין ליהרג (ראה לעיל: הוצאתו מבית דין) - ואינו יוצא (ראה סנהדרין שם, ורש"י ד"ה ואינו יוצא. וראה ערך חובל, וערך שליח בית דין, על האופנים שפטור), ולדעת רב ששת אף באין מסרבים בו לצאת אמרו שפטור, או לפי שהיוצא ליהרג הרי הוא גברא קטילא (ראה סנהדרין שם), או לפי שנאמר במקלל: וְנָשִׂיא בְעַמְּךָ לֹא תֹאדָר (שמות כב כז). וראה ערך מקלל שמכאן הלימוד אף לכל אדם), ודרשו: בעושה מעשה עמך (סנהדרין שם), וזה שעבר עבירה שחייבים עליה מיתה אינו עושה מעשה עמך (רש"י סנהדרין שם ד"ה בעושה). ואף בהכאה כן, לפי שהוקשה לקללה (סנהדרין שם. וראה ערך מקלל).

ומכל מקום אם ביישו חייב בדמי בושת (ראה ערכו). ראה סנהדרין שם, ורש"י ד"ה חייב, ותוספות שם ד"ה והאמר; רמב"ם ממרים ה יב; טור יורה דעה רמא. וראה ערך בושת), וכדרך שאמרו בביישו ישן ומת תוך שינתו, שחייב, משום בושת בני המשפחה (ראה רש"י שם ד"ה חייב).

בנתחייב מיתה אחרת או קרבן

מי שנגמר דינו למיתה על עבירה שחייבים עליה מיתה קלה מאחת מארבע מיתות בית דין (ראה ערך מיתות בית דין, ושם מחלוקת תנאים על סדר המיתות החמורות זו מזו), וחזר ועבר עבירה שחייבים עליה מיתה חמורה - נידון בחמורה (ראה משנה סנהדרין פא א, וגמרא שם; רמב"ם סנהדרין יד ד. וראה ערך חייב מיתות בית דין), ואין אומרים שכיון שנגמר דינו למיתה הרי הוא "גברא קטילא" (סנהדרין שם), ולא יחול עליו חיוב אחר (ר"י מלוניל שם).

וכתבו ראשונים שאף שכשהעידו עליו על העבירה השניה היה

יוצא ליהרג נאמר בדרך כלל על אדם שנגמר דינו למיתה בבית דין של ישראל, משום שעבר עבירה שחייבים עליה אחת מארבע-מיתות-בית-דין (ראה ערכו). ראה גיטין כח ב; ערכין ו ב ועוד. וראה ערך חייב מיתות בית דין, וערך מיתות בית דין), שלענין כמה דינים חשוב כאדם הרוג ("גברא קטילא").

באופנים מסויימים דנו כן אף על אדם שנתחייב מיתה בבית דין של גוים (ראה גיטין שם), או בדיני המלכות, והוזכר אף בשם יוצא בקולר (ראה משנה גיטין סה ב, ורש"י ד"ה היוצא בקולר, ושם ז א ד"ה קולר). ויש שהוזכר אף על בהמה (ראה בבא קמא מד ב, ושם צו ב ועוד. וראה ערך שור הנסקל).

הוצאתו מבית דין

מקורו מי שנגמר דינו למיתה בבית דין, מוציאים אותו ליהרג מחוץ לבית דין, וכן שנינו בחייבי סקילה (ראה ערכו): נגמר הדין מוציאים אותו לסקלו, ובית הסקילה היה חוץ לבית דין (משנה סנהדרין מב ב; רמב"ם סנהדרין יב ג, וראה שם יג א), ולמדוהו מהכתוב במגדף (ראה ערכו): הוֹצֵא אֶת הַמִּקְלָל אֶל מִחוּץ לַמִּחֲנֶה וְגו' וְרָגְמוּ אוֹתוֹ כָּל הָעֵדָה (ויקרא כד יד. משנה שם), מלמד שבית דין מבפנים ובית הסקילה מבחוץ (תורת כהנים אמור יט. וראה ברייתא בסנהדרין שם מקורות נוספים). בספרי דרשו כן את הכתוב במקושש: וַיֵּצִיאוּ אוֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמִּחֲנֶה וְרָגְמוּ אוֹתוֹ בָּאֲבָנִים וַיָּמָת (במדבר טו לו), מלמד שכל חייבי מיתות נהרגים חוץ לבית דין (ספרי שם קיד. וראה רש"י במדבר שם. ובספרי זוטא שם: אל מחוץ למחנה, חוץ לג' מחנות כו').

בבתי דין שבכל אף בבתי דינים שבכל עיר ועיר - היינו של עשרים עיר ועיר ושלשה שדנים דיני נפשות (ראה ערך בית דין) - כתבו ראשונים שהיה בית הסקילה חוץ לעיר, בדומה לירושלים (רש"י סנהדרין מב ב ד"ה חוץ לשלש מחנות; יד רמ"ה שם), והדברים אמורים בעיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון (ראה תוספות שם ד"ה בית הסקילה, ור"ש כלים א ז, וראה ערך עיר חומה), שדינן כדין מחנה ישראל (תוספות ותוספות הרא"ש שם. וראה ערך מחנות).

כשבית דין אף אם יצאו בית דין וישבו חוץ לשלש מחנות, היה יושבים מחוץ בית הסקילה חוץ לבית דין (סנהדרין מב ב, בפירוש לג' מחנות המשנה שם: חוץ לבית דין), כדי שלא ייראו בית דין רוצחים (סנהדרין שם), שגנאי הוא הדבר, שכן אמרו: סנהדרין ההורגת פעם אחת בשבוע - היינו בשבע שנים - נקראת חבלנית (ראה משנה מכות ז א), וכל שכן אם יהיה קרוב למקומם, שנראה שהוא מקום איבוד נפשות (רש"י סנהדרין שם ד"ה כי היכל; או שהרואה יאמר: אחד מן הדיינים הרגו שלא כדין (יד רמ"ה שם); או שהטעם הוא כדי שתהא לו הצלה (סנהדרין שם), שבזמן שיוצא להיסקל מחוץ לבית דין ימצא אחד ראיה של זכות ויצילהו ויחזירוהו (רש"י שם ד"ה אי נמי).

בהמיתוהו או חבלו בו

ההורג היוצא ליהרג בבית דין של ישראל על עבירה שעבר, משעת גמר הדין הרי הוא כאדם הרוג ("גברא קטילא")

(שמעון בן עזאי במכילתא שם). יוצא להרג. 1. כג, טורים רסו-רעז.

לעיל: בהמיתותו או חבלו בו; החובל בו) - שהרי בר דעה הוא (רש"י שם ד"ה חייב), לפי שלדעתם מלוה על פה גובה מן היורשים (רב יוסף שם ז א. וראה לעיל בסמוך), או לפי שלדעתם מלוה הכתובה בתורה ככתובה בשטר (רבה שם. וראה לעיל שם).

• רבי שמעון בן אלעזר אומר שאם חבל באחרים פטור, שלא ניתן לחזרת עמידת בית דין (ברייתא שם, ובתוספתא שם: לאמידת בית דין), שאין אתה יכול להחזירו לבית דין ולהעמידו בדין על מה שחבל, לפי שאין מענים את דינו (רש"י שם ד"ה לחזרת. וראה ערך ענוי הדין), שלדעתו מלוה על פה אינה גובה מן היורשים, ומלוה הכתובה בתורה אינה ככתובה בשטר (רב יוסף ורבה בגמרא שם).

להלכה כתבו ראשונים שהיוצא ליהרג שהזיק - או שחבל - חייב לשלם וגוברים הכל מנכסיו (רמב"ם ערכין א יד²).

נדר העריך או **בנדר-הקדש** (ראה ערכו) ו**ערכין** (ראה ערכו) שנינו הקדיש **שהיוצא ליהרג נודר ומעריך** (משנה ערכין ו ב; תורת כהנים בחקותי יב ח. ובגמרא שם שאף תנא קמא מודה) **את אחרים** (רש"י שם ד"ה כולי עלמא) - שאומר דמי פלוני עלי להקדש, או ערכו של פלוני עלי, אף שהוא עצמו אינו נידר ונעריך (ראה להלן: בנידר ונעריך, מחלוקת תנאים בנעריך) - שהרי בר דעה הוא (רש"י שם), כשאר בני אדם (תוספות שם ד"ה כי), וחל נדרו וערכו, ואם יוכל ישלם בחייו (שיטה מקובצת [אילן] שם בשם הרא"ש).

ונראה מדברי ראשונים שאם לא שילם, הדבר תלוי במחלוקת אם מלוה על פה גובה מן היורשים, או אם מלוה הכתובה בתורה הרי היא ככתובה בשטר, כדרך שאמרו כן בהזיק (ראה לעיל בסמוך). שיטה מקובצת שם, ור"ש משאנץ לתורת כהנים שם). ולדברי הכל היוצא ליהרג מקדיש (משנה וגמרא שם), שמיד שהקדיש חל ההקדש, ואינו דומה למלוה (תוספות שם. וראה ערך נדרי הקדש).

בנידר ונעריך

בנידר **היוצא ליהרג, לא נידר** (משנה ערכין ו ב³), שאם אמר דמי עלי - להקדש (ראה ערך נדרי הקדש) - או שאמר אחר דמי זה עלי, אינו חייב כלום (רמב"ם ערכין א יג), שהרי צריך לשומו כאילו הוא עבד הנמכר בשוק (ראה ערך הנ"ל), וזה אין אדם קונהו (רש"י שם ד"ה שדמיו קצובין⁴).

בנעריך **ערכין - שנאמר בהם: איש פי יפלא נדר בערךך נפשת לה' וגו' (ויקרא כז ב), שאינו נותן לפי דמים, אלא לפי השנים הכתובים בפרשה (ראה ערך ערכין) - נחלקו תנאים ביוצא ליהרג ואמר ערכי עלי, או שאמר עליו אחר ערכו עלי, שלדעת חכמים לא אמר כלום (משנה ערכין ו ב: ולא נעריך, וראה ברייתא שם; תורת כהנים שם), אלא הרי הוא כמת (רמב"ם ערכין א יג), שהרי הולך למות, ואין לו לא דמים, ולא ערך (רש"י ויקרא שם); ר' חנינא בן עקיבא אומר שאף היוצא ליהרג נעריך, מפני שדמיו קצובים (משנה ערכין שם, וראה תורת כהנים שם) בתורה לפי שנים (רש"י כתובות לו ב ד"ה שדמיו. וראה ערך ערכין). הלכה כחכמים (רמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל).**

רק כשנגמר דינו **יוצא ליהרג** שאמרו שלא נידר ולא נעריך, כתבו בבית דין של **ראשונים** שהוא שנגמר דינו בבית דין של ישראל

יוצא ליהרג, אין דינו כאדם טרפה (ראה ערכו) שהעידו עליו שעבר עבירה שחייבים עליה מיתה, שאינו נהרג, מטעם שאין מקבלים עדותם לפי שהיא עדות שאי אתה יכול להזימה (ראה ערכו) - שאם הוזמו אינם נהרגים, לפי שבאו להרוג "גברא קטילא" (ראה ערך טרפה) - שהיוצא ליהרג אינו כטרפה אלא כגוסס בידי שמים, שדינו כחי, אף שרוב גוססים למיתה (ספר הישר לרבינו תם חלק התשובות פז), או שהדברים אמורים כשעבר את העבירה השניה בפני בית דין, שאף טריפה שנתחייב מיתה באופן זה נהרג, משום שנאמר: ובעֲרַף הָרֶעַ מִקֶּרְכָּךְ (דברים יג ו. תוספות שם ד"ה ונגמר, וראה ערך הנ"ל).

כשנתחייב קרבן **היוצא ליהרג וחטא בשוגג באותה שעה - כגון שראה חלב, וכסבור שומן הוא ואכלו (רש"י. וראה ערך חטאת) - אין נזקקים לו (ברייתא ערכין ז א, ורש"י ד"ה חטא) שיפריש קרבן ליקרב (רש"י שם ד"ה אין), מפני שאין מענים את דינו (רב יוסף שם), שימתינו מלהורגו עד שישחטו את הזבח ויזרק הדם, שעיניו הדין הוא (רש"י שם ד"ה מפני. וראה ערך ענוי הדין). והוא הדין אם חטא קודם לכן אין נזקקים לו מטעם זה (ערכין שם; רמב"ם שגות ג יב, וסנהדרין יב ח. וראה ערך הנ"ל).**

ומכל מקום אם היה זבחו זבחו - שהפריש קרבן, ואחר כך נגמר דינו - מזים עליו - היינו בשבילו - מדם חטאתו ומדם אשמו (ערכין שם בפירוש הברייתא שם, ורבינו גרשום שם; רמב"ם שם ושם), קודם שיהרג, כדי שיתכפר על אותו חטא (רבינו גרשום שם), לפי שאין חטאת ואשם קריבים לאחר מיתה (תוספות שם ד"ה מזין, וראה ערך אשם; אשם שנתק לרעה, וערך חטאת; חטאות המתות). ואף שיוצא ליהרג, אין זה כחטאת - או כאשם - שמתו בעליה, כל זמן שלא נהרג (רש"י שם ד"ה מזין עליו. וראה ערך הנ"ל).

בנתחייב ממון

הזיק ונתחייב **היוצא ליהרג - בבית דין של ישראל (ראה להלן: בנידר ממון ונעריך) - שהזיק, נחלקו תנאים: לדעת רבי יוסי חייב בתשלומין (תורת כהנים בחקותי יב ח; משנה ערכין ו ב, וגמרא שם. וראה ערך תשלומי נזק), ולדעת תנא קמא פטור (ערכין שם בדעת תנא קמא במשנה שם). ונחלקו אמוראים בדעתם:**

• **לדעת רב יוסף נחלקו אם מלוה על פה (ראה ערכו) גובה מן היורשים (שם, וראה ערך מלוה בשטר וערך מלוה על פה), שהרי זה כמלוה על פה, לפי שלא עמד בדין על כך קודם למיתה (רש"י שם ד"ה מלוה), ואין משהים אותו עד שעת העמדה בדין (פירוש הראב"ד והר"ש משאנץ לתורת כהנים שם).**

• **ולדעת רבה לדברי הכל מלוה על פה אינה גובה מן היורשים, אלא שנחלקו התנאים אם מלוה הכתובה בתורה (ראה ערכו) הרי היא ככתובה בשטר (ערכין שם), כגון תשלומי-נזק (ראה ערכו), שכתובים בתורה, ומן התורה משועבד לו בעל כרחו (רש"י שם ד"ה תשלומי נזק. וראה ערך מלוה הכתובה בתורה).**

חבל **וכן נחלקו תנאים ביוצא ליהרג שחבל באחרים:**

• **לדעת חכמים חייב (ברייתא ערכין ו ב; תוספתא בבא קמא ט; ספרי מסעי קסא בשם ר' יאשיה) - אף שאחרים שחבלו בו פטורים (ראה**

שהוא לדברי הכל, וכן הוא במשנה שבמשניות, ובתורת כהנים בחקותי יב ח, שאף רבי חנינא בן עקיבא סובר כך. ⁴ וראה רמב"ם שם שכתב טעם אחד לדמים ולערכין (ראה בסמוך): שהרי זה כמת, והמת אין לו ערך ולא דמים.

² ובפירוש המשניות לרמב"ם שם שהלכה כתנא קמא לדעת האומר מלוה על פה אינו גובה מן היורשים, ושללכה גובה מן היורשים נוטלים מעזבונו, וברטנורא ותוספות יום טוב שם א ג. וראה ערך מלוה על פה. ³ וברש"י שם ד"ה שדמיו,

שהיוצא ליהרג נותנים עליו חומרי חיים וחומרי מתים (משנה גיטין כח ב; רמב"ם תרומות ט ב).

אין שער נאסר היוצא ליהרג, אף שנגמר דינו למיתה, אין שער בהנאה נאסר בהנאה מחיים (רמב"ן בתורת הבית הארוך שער ההוצאה [מהדורת שעוועל עמ' צז]; שו"ת הרשב"א א של; טור יו"ד שם, ורמ"א שם ב), אף לדעת הסוברים ששער של מת (ראה ערכו) אסור בהנאה כגופו (ראה ערכין ז ב, מחלוקת אמוראים, וראה ערך מת, ושם מחלוקת ראשונים להלכה); ויש שגורסים כן בברייתא: האשה שיצאה ליהרג נהנים בשערה, בהמה היוצאת ליהרג (ראה ערך שור הנסקל) אסורה בהנאה, ומה הפרש בין זו לזו, זו מיתתה אוסרתה, וזו גמר דינה אוסרתה (ראה ערכין שם. וראה ערך גמר דין), שאין גמר דין אוסר אלא בבהמה, שלמדוהו מהכתוב בשור-הנסקל (ראה ערכו): ובעל השור נקי (שמות כא כח. וראה פסחים כב ב ושם נתבאר, וערך שור הנסקל), שהקפידה תורה על בעל השור שיצא נקי מנכסיו בלא שום הנאה, מיד שנתחייב בבית דין, מה שאין כן באדם (לבוש יו"ד שם. וראה רש"י ערכין ז א ד"ה אסורה בהנאה).

(רש"י ערכין ו ב ד"ה פטורין; רמב"ם ערכין א יג, ובפירוש המשניות שם א ג), על עבירה שעבר (רמב"ם שם. וראה ערך חיבי מיתות בית דין), שאינו תלוי ברצונו אלא התורה ממיתה אותו (פירוש המשניות שם), אבל היוצא ליהרג במצות המלך - בין מלכות ישראל ובין מלכות אומות העולם (ברטנורא שם) - לדברי הכל נערך, לפי שלפעמים חוזר בו המלך (פירוש המשניות שם), וכן אם נגמר דינו בבית דין של גוים, אינו חשוב כמת, לפי שיש שמקבלים שוחד ומחזירים אותו (כסף משנה ורדב"ז על הרמב"ם שם). ואף שגם בבית דין של ישראל, לאחר שיצא ליהרג, אם מצאו לו זכות פוטרים אותו (ראה סנהדרין מב ב, וראה ערך דיני נפשות), אין הדבר מצוי (ראה גיטין כט א ותוספות ד"ה אבל).

בשאר דינים

אינו בחזקת חי היוצא ליהרג ואין ידוע אם נהרג, אין מעמידים אותו על חזקתו שעודנו חי - כדרך שאמרו כן בכל אדם שהיה ידוע שהוא חי ולא שמענו בו שמת (ראה ערך חזקת חיים, ושם על הדברים שבהם מעמידים אותו בחזקת חי) - וכן שנינו

יוצא מן הטמא (מן האיסור)¹

דבר הנוצר או מתמצה מדבר האסור באכילה, שפעמים שהוא אסור באכילה כאותו הדבר שבא ממנו

הפרקים:

- יוצא מבעלי חיים
- שאר יוצא מאיסור
- שהתירו הכתוב

- מקור האיסור
- גדרו
- האיסורים

בתורה איסור אכילת הגמל פעמיים (ויקרא יא ד, דברים יד ז), מפסוק אחד למדו לאסור את בשר הגמל עצמו שהוא בהמה טמאה, ומהפסוק השני למדו לאסור חלבה של גמלה (בכורות ו ב, ורש"י ד"ה לאסור חלבה), שאם אינו עניין לבשרו, שכבר למדנו שאסור מן המקרא הראשון, תנהו עניין לחלבו (ספרא שמיני ד א).

ביצה ביצת עוף טמא למדים שאסורה באכילה מן הכתוב: וְאֵת בֵּית הַיֵּצֶנָה (ויקרא יא טז), ודרשו: וכי בת יש לה ליענה, והרי אינה יולדת עופות אלא מטילה ביצים, ועוד שאין דין הבת חלוק מדין האם, אלא זו ביצתה (חולין סד ב, ורמב"ן וראה"ו ר"ן שם; ירושלמי שבת ד ד; רמב"ם מאכלות אסורות ג א), ומכאן למדים גם על הביצים של כל שאר העופות הטמאים שאסורות (פסיקתא זוטא ויקרא שם).

וכן ביצת טריפה אסורה, שלמדים מביצת עוף טמא, שכשם שביצת טמאה אסורה כיון שבאה מכאן איסור, כך אף ביצת טריפה, שאף היא מכאן איסור באה (תוס' ותוס' הרא"ש חולין סד ב ד"ה שאם; ר"י מלוגיל ונמוקי יוסף חולין שם).

ציר ורוטב ציר [נוזל הנוטף מבעל החי כשכובשים אותו] של מינים טמאים, וכן רוטב היוצא מן הבשר על ידי בישול, של מינים טמאים, למדים את איסורם מכמה כתובים.

• ציר ורוטב של שרצים טמאים למדים אנו את איסורם מן הכתוב: אֵלֶּה הַטְּמָאִים לָכֶם בְּכָל הַשָּׂרֵץ (ויקרא יא לא), ודרשו: "הטמאים" לאסור צירם ורוטבם, שלומדים מ"ה" היתירה לרבותם לאיסור (חולין קיב ב, ורש"י שם קכ א ד"ה הטמאים).

יוצא מן הטמא - כלומר מדבר האסור באכילה - טמא (בכורות ה ב; תוספתא בכורות [צוקרמאנדל] א ו; טור יו"ד עט), שכל מאכל היוצא ממין מן המינים האסורים באכילה, הרי אותו המאכל אסור באכילה מן התורה (רמב"ם מאכלות אסורות ג א).

וכמה דברים אמרו בהם שהם אסורים מפני שהיוצא מן הטמא - טמא, מהם שאסורים מטעם זה לדברי הכל, ומהם שנחלקו בהם:

חֶלֶב של בהמה וחיה טמאות (ראה ערך חלב: בבהמת איסור. רמב"ם מאכלות אסורות ג א, ובפירוש המשניות בכורות ה ב; רמב"ן כתובות ס א), וכן שאר דברים המתמצים מגופן, כגון מי רגלים של חמור, שיש סוברים שמתמצים מגופו (ראה להלן: יוצא מבעלי חיים); ביצי עוף ודג טמאים (ראה ערך ביצה א): ביצת מין טמא. רמב"ם שם ושם; דבש היוצא משרץ העוף מלבד דבש דבורים שהתירו הכתוב (ראה להלן: יוצא מבעלי חיים); ציר, דהיינו לחלוחית היוצאת מן הבשר (ראה רבנו הלל לספרא שמיני ד יב; ספר התרומה סו), של שרצים טמאים, או של בהמה טמאה (מאירי חולין סג ב), ועוד.

אף וולד שאמו אסורה באכילה, כגון בהמה טמאה שילדה כמין בהמה טהורה, אותו הולד אסור משום יוצא מן הטמא (ראה להלן: יוצא מבעלי חיים).

מקור האיסור

חלב מכמה כתובים למדים לאסור יוצא מן הטמא:

חֶלֶב של בהמה טמאה למדים שאסור באכילה ממה שנכפל

הטעם שאין חייבים מלקות על היוצא, לפי שנאמר: **מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ** (ויקרא יא ח, דברים יד ח) - על הבשר הוא לוקה, ואינו לוקה על הביצה ועל החלב (רמב"ם שם). ויש סוברים שהטעם שאין לוקים על היוצא מן הטמא הוא מפני שאיסור היוצא נלמד מדרשה ואינו מפורש בכתוב, ואין לוקים על דבר שאינו מפורש בכתוב אלא נלמד מדרשה (ראה מגיד משנה ומשנה למלך שם, ופרי מגדים יו"ד פא משבצות זהב סק"א).

ולכן אף ביצת עוף טמא, אף על פי שלא נאמר בו "מבשרם", אין לוקים עליה, וכן ביצת השרץ אין לוקים עליה, אף על פי שלענין שרצים לא נאמר לשון "בשר", ודין אחד לכל היוצאים מן הטמא (מגיד משנה שם). וכן אין לוקים על חלב בהמה טמאה (רמב"ם מאכלות אסורות ג ו; סמ"ג לא תעשה קלב; ארחות חיים ב איסורי מאכלות לג); ולא על דם דגים וחגבים טמאים (מגיד משנה מאכלות אסורות ו א, בדעת הרמב"ם שם; ספר הבתים ריש בית הקדש); ולא על מי פירות של טבל ושל שאר איסורים (רמב"ם שם י כב; חינוך רפד).

• ויש סוברים שאף על פי שאין לוקים על יוצא מן הטמא, על ביצת עוף טמא לוקים, שראוי היה לאסור ביצת טמאה אף בלא הכתוב בה, כשאר יוצא מן הטמא, ולא הוצרך הכתוב אלא לחייב מלקות על אכילתה (רמב"ן חולין סד א-ב; רא"ה חולין שם, בתירוץ ב; מגיד משנה שם).

יש מהאחרונים שכתב שאף על פי שאין לוקים על היוצא מן הטמא, האוכלו עובר בלא תעשה (ראה כתר ישועה כריתות כב א).

ויש מהראשונים שכתבו שהיוצא מן הטמא אין בו לאו, אלא איסור בעלמא (פסקי יו"ד חולין סד א). וכן כתבו האחרונים שאיסור היוצא הוא איסור קלוש, בדומה לחצי שיעור, שזה שאין בו איכות הראויה, הרי הוא כמי שאין בו שיעור (ראה ערך חצי שיעור. חלקו של יוסף מאכלות אסורות ו ד"ה לוי; חזון איש יו"ד יב סק"ג).

האיסורים

האיסור כל מין מן המינים האסורים מן התורה שלוקים על מהתורה אכילתם, דהיינו שיש לא תעשה על אכילתם, כגון בהמה וחיה ועוף הטמאים, מאכל היוצא מהם אסור באכילה מהתורה (רמב"ם מאכלות אסורות ג א; ארחות חיים ב עמ' 304); ובכלל זה היוצא משרצים (ראה לעיל: מקור האיסור), והיוצא מדגים טמאים (ראה רמב"ם שם, ושם ו א). וכן היוצא מחגבים טמאים אסור מהתורה (ראה לקמן: היוצא מבעלי חיים), והיוצא מנבלה ומטרפה (ראה ערכים: ביצה; חלב, לענין ביצתם וחלבם, וראה יד יהודה יו"ד ע ס"ק יב), או מתרומה ומערלה אסור מהתורה (ראה חינוך רפד; קרית ספר ולחם משנה ומרכבת המשנה מאכלות אסורות י כב).

יוצא מן החי - אסור (ראה בכורות ו ב; פרי חדש יו"ד פא ס"ק יד; כריתת ופליתי שם סק"ז; שו"ת חתם סופר יו"ד עג), מלבד אותם שהתירם הכתוב, כגון חלב של בהמה טהורה, וביצי עוף טהור (ראה להלן: שהתירו הכתוב).

טעם האיסור הוא לפי שבא מבשר מן החי (ראה יראים השלם פא), שכל בעלי החיים בעודם חיים אסורים כשרץ משום אבר מן החי, ומשום בשר מן החי, ולפיכך אף היוצא מהם אסור (ראב"ד לספרא שמיני ד ד).

• ציר ורוטב של בהמה טמאה למדים איסורם מן הכתוב: **טִמְאִים הֵם לָכֶם** (ויקרא יא ח), שכבר נאמר **מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגְעוּ** (ויקרא שם), וממילא נשמע שטמאים הם, אלא שבא הכתוב לאסור אף את צירם ואת רוטבם (ספרא שמיני ד יב, ורבנו הלל וקרנן אהרן לספרא שם).

• ציר ורוטב של עופות טמאים למדים איסורם מן הכתוב: **וְאֵת אֲלֵה תִשְׁקְצוּ מִן הָעוֹף לֹא יֹאכְלוּ שֶׁקֶץ הֵם** (ויקרא יא ג), שלכך כפל הכתוב "תשקצו", "שקץ", להורות שאף צירם ורוטבם אסור (ספרא שמיני ג יב, ורבנו הלל ועזרת כהנים שם).

• ציר ורוטב של דגים טמאים למדים איסורם מן הכתוב: **שֶׁקֶץ הֵם לָכֶם** (ויקרא יא ח), שהמקרא מיותר, ודי לכתוב "מבשרם לא תאכלו", ובא לאסור צירם ורוטבם (ספרא שם ח, וקרנן אהרן ועזרת כהנים שם) ².

בציר של שאר איסורים נחלקו הדעות:

• יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שה"טמאים" הכתוב בשרצים למדים אף לציר עופות טמאים ודגים טמאים, וכן לציר היוצא מבשר נבילה ומבשר טריפה ולציר חגבים טמאים, לפי שבאותה פרשה נזכרו אף שאר בעלי חיים האסורים (ראה ראב"ה חולין אלף קט, וספר האסופות קסו עמ' קנה).

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שציר של שאר איסורים, חוץ משרצים, למדים איסורו מאותם הכתובים שלמדו מהם על כמה איסורים שמיחויים אסור כגופם (ראה רא"ה וריטב"א ור"ן חולין קיב ב, וערוגות הבושם קז סק"ב, ויד יהודה יו"ד ע ס"ק יב, בדעתם. וראה אור זרוע א תפא, וחזון איש טבול יום הוספה לד סק"ג), שלמדים מלשון "נפש" האמורה לענין חלב וחמץ ונבלת עוף טהור, שאם המחם וגמעם הרי הוא כמי שאכלם, ש"נפש" משמעו כל דבר המיישב דעתו של אדם והנפש נהנית ממנו, ואפילו שתייה (ראה ערך אוכל: אוכל שנימוח), ומאותן דרשות למדים אף על ציר של אותם איסורים שהוא אסור (ראה מהרש"א חולין קכ ב תוס' ד"ה היכא).

גדרו

מלקות היוצא מאיסור שלוקים על אכילתו, נחלקו הראשונים אם לוקים גם על אכילת היוצא ממנו:

• יש סוברים שלוקים, כמו שלוקים על אכילת הטמא עצמו (ראה ערך חיבי מלקיות. ראה תוס' חולין סד א ד"ה שאם, ותוס' הרא"ש שם, ושיטה מקובצת בכורות ו ב אות א, בשם תוס' כתב יד; ראה טושי"ע יו"ד פא א, ופרי מגדים משבצות זהב סק"א), ולכן לוקים על ביצת עוף טמא אם אכל כזית ממנה (ראה תוס' ותוס' הרא"ש ושיטה מקובצת שם; פסקי ריא"ז חולין סד א; ראש יוסף חולין צח א); ועל חלב של בהמה טמאה (חינוך קנד, להבנת שו"ת מהר"ם שיק יו"ד שפ, והגהות צב"א רב לחינוך שם); ועל ציר שרצים (ראה פרי מגדים שם).

וכתבו האחרונים שאיסור שהיבים עליו כרת, חייבים כרת אף על היוצא ממנו (שו"ת חתם סופר יו"ד ע).

• ויש חולקים וסוברים שאין לוקים על יוצא מן הטמא, והרי זה כחצי שיעור, שהוא אסור מהתורה ואין לוקים עליו, אבל מכים אותו מכת מרדות (ראה רש"י חולין סד א ד"ה מדרבנן, ולב אריה שם, ושו"ת כתב סופר יו"ד נ, בדעתו; רמב"ם מאכלות אסורות ג ו; סמ"ג לא תעשה קלב; ארחות חיים ב איסורי מאכלות לג). וכתבו הראשונים

2. וראה להלן: שאר יוצא מאיסור, שהרבה ראשונים סוברים שדרשה זו אינה

אות סח. וראה רדב"ז שם, שמשופק שמא היא טהורה), נחלקו הראשונים אם מותר באכילה:

• יש מן הראשונים שמתירים אותו באכילה (תלמידי רבינו יונה ברכות מג ב; רא"ש ברכות ו לה, וטור או"ח רטז, בשם רבנו יונה; שו"י כנסת הגדולה או"ח רטז הגהות הטור ד, בדעת הראב"ד), לפי שהוא פרש בעלמא (תלמידי רבינו יונה שם); ועוד שלאחר שנתייבש נעשה כעפר בעלמא (שו"י כנסת הגדולה שם; נודע ביהודה תניינא או"ח א).

• ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שאסור באכילה, שכל היוצא מן הטמא - טמא (שו"ת חתם סופר או"ח לט, ומעשי למלך כלי המקדש א ג, בדעת הראב"ד).

דס בעלי חיים דם חגבים ודגים טמאים, אף על פי שאינו כבשרם, ואין לוקים עליו (ראה ערכים: דם; חגבים), כתבו הראשונים שאסור משום שהוא תמצית גופם, כחלב בהמה טמאה (רמב"ם מאכלות אסורות ו א; ר"י מנרבונה חולין קט א), ואין לוקים עליו, כשאר יוצא מן הטמא שלדעתם אין לוקים עליו (ראה לעיל: גדרו. מגיד משנה שם).

וכן דם בעלי חיים אסור מלבד איסור דם שבו (וראה ערך דם: דם מן החי), אף משום יוצא מן החי (קרו אורה נדרים נב ב; עמודי אור נא), והאוכל מדם בהמה טמאה, אם התרו בו משום בהמה טמאה, לסוברים שלוקים על יוצא מן הטמא, הרי זה לוקה (באר היטב על התורה לר' אריה ליב ממינסק ויקרא יא ב).

וכן דם טריפה, כתבו האחרונים שמלבד איסור דם שבו, אסור כחלבה וכשאר היוצא ממנה (זכר יצחק א מז).

דבר בלוע דבר שהיה בגוף הטמא, אבל לא נתערב בו מלחלוחית הגוף, ולא נשתנה שם כלל, מותר לדברי הכל, כגון דג טמא שבלע דג טהור, מותר הדג הטהור באכילה (משנה בכורות ז ב; ספרא שמני ג ו; רמב"ם מאכלות אסורות א ה; טוש"ע יו"ד פג ט. וראה ערך דגים: טהור במעי טמא ולהפך), בין שנמצא במעיו (ספרא שם; רמב"ם שם), ובין שיצא דרך בית הרעי (תוס' בכורות שם ד"ה רוב; אור זרוע א תפ; רא"ש בכורות א ח; אגודה בכורות א ו; טוש"ע שם), לפי שאינו גידוליו אלא בלוע בו, שדג נכנס ודג יצא, ולחלוחית הגוף אינה מתערבת עמו (רמב"ם שם; תוס' ואור זרוע שם ורא"ש ואגודה שם).

וכן חלב הנמצא בקיבת בהמה טריפה, שינקה אותו מבהמה כשרה - מותר, לפי שטעמו ומראהו לא נשתנו במעיה (ראה חולין קטז ב; ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תקכט. וראה ערך קבה).

ולד בהמה ולד בהמה - אסור (ראה בכורות ו ב).

• יש מהאחרונים שכתבו שאסור מפני שיצא מן הטמא (שו"ת בית שלמה יו"ד א קמד; חידושי רבינו חיים הלוי מאכלות אסורות ג יא; אבני נזר יו"ד עה; שערי ישר ג כה; קובץ שמועות חולין כו, נב).

• ויש מהאחרונים שחולקים וסוברים שולד, כיון שהוא בריה בפני עצמו, אין שייך בו דין "יוצא מן הטמא", ואין לאסרו משום האיסורים שיש על אמו, וולד טמאה שאסור, לא משום יוצא מן הטמא הוא, אלא שלמדים איסורו מן הכתוב, ואין איסורו מפני אמו, אלא גזירת הכתוב היא שאפילו יש בו סימני טהרה חשוב מין טמא (ראה פלתי פז סק"י; חוות דעת פא סק"ב; אמרי משה ד יז).

לאחר מיתה דבר שאסור משום שיוצא מבעל חי אסור, אסור

וכתבו האחרונים שדם היוצא מבהמה בחייה, אסור אף משום יוצא מן החי, ולכן אסור אף אם בישלו ופקע ממנו איסור דם, לסוברים כן (ראה ערך דם: דם שבישלו ושמלחו. קרו אורה נדרים נב ב; עמודי אור נא; יבין דעת סב ב; שו"ת מהרש"ם ד קל; אחיעזר ב ט, ושם ג לא).

ויש מהראשונים והאחרונים שסוברים שכל יוצא מן החי מותר, שבכלל היתר חלב הוא (ראה ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תקלא. וראה שו"ת יו"ד פא ס"ק יב, ופרי מגדים שפתי דעת שם, בדעתו; פרי תואר יו"ד פא סק"ט; שו"ת בית שערים יו"ד קלו).

בנדרים הנודר מפירות מסויימים, כגון שאמר קונם זיתים וענבים אלו עלי, אסור אף ביוצא מהם (משנה נדרים נב ב; טוש"ע יו"ד רטז יב), וכן כשאר פירות, האוסר פירות אלו עליו אסור במשקים היוצאים מהם (רמב"ם נדרים ה יג; ראה תוס' נדרים נג א ד"ה הנודר).

באיסור דרבנן איסור דרבנן, היוצא ממנו אסור (ראה רמב"ם מאכלות אסורות י כב; ישועות מלכו תרומות ב א. ראה מעדני ארץ תרומות ב א אות ד ד"ה ועיי' ³).

יוצא מבעלי חיים

חלב חלב של בהמה וחיה טמאות אסור מהתורה, והוא בכלל יוצא מן הטמא (ספרא שמני ד; כתובות ס א; עבודה זרה לה ב; בכורות ו ב, ז א; רמב"ם מאכלות אסורות ג א; טוש"ע יו"ד פא א).

וכן חלב טריפה אסור כחלב בהמה טמאה, ואיסורו מהתורה (ראה משנה חולין קטז ב; רמב"ם שם י; רשב"א חולין ט א; טוש"ע שם, ושו"ת שם סק"א).

וכן שאר דברים המתמצים מגוף הטמא כחלב - אסורים, כגון מי רגלים של חמור שאסורים כיון שמתמצים מגופו (ראה בכורות ז א, ופרי מגדים יו"ד קג שפתי דעת סק"ב).

דבש דבורים היוצא מן הטמא ואינו מתמצה ממנו, כגון דבש של גזים וצרעים שהם מיני דבורים (ראה בכורות ז ב, ובפירוש רב האי גאון מכשירין ה ט, ובערך ערכים: זף, צרע, חכמים מתירים (ראה מכשירין ד; בכורות ז ב).

ויש אומרים שהיוצא מן הטמא אסור אף על פי שאינו מתמצה ממנו, מלבד דבש דבורים שהכתוב התייר, אף על פי שבא מן הטמא ומתמתק במעי הדבורים (בכורות שם; ספר הישר תקכט).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש אסורים אף מה שאינו מתמצה מן הגוף, כגון דבש צרעים, וכן מי רגלים של סוסים וגמלים (ר"י, מובא בסמ"ג לא תעשה קלב; יראים השלם סט; רוקח תסד; ספר המכריע צב).

• ויש פוסקים שכל שאינו מתמצה מן הגוף - מותר, ולדעתם זה הטעם שדבש דבורים מותר, מפני שאינו מתמצה מן הגוף, וכן מותרים מטעם זה דבש צרעים (רמב"ם מאכלות אסורות ג ג; אור זרוע א תפא; מאירי חולין סג ב, ושם סד ב; ארחות חיים ב איסורי מאכלות לה; כל בו קא; שו"ע יו"ד פא ט, בדעה א בסתם), וכן מותרים מי רגלים של סוסים וגמלים (אור זרוע א תפא; תשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת מא; אגודה בכורות א ה; שו"ת רדב"ז ב תשלט; פרי תואר שם סק"א ד"ה ולענין).

בושם "מושק" הוא מין בושם המופרש מגופה של חיה מסויימת (ראה ערך ערך משק), ויש אומרים שהיא חיה טמאה (ראה השגות הראב"ד כלי המקדש א ג; תפארת ישראל קונטרס חומר בקדוש ב

3. וראה שו"ת דברי יששכר לג, שמתיר יוצא מדבר האסור מחמת מנהג.

גוף האיסור
שחשנה
איסור שהשתנה ונהפך לדבר המותר, כגון בשר
נבילה שנפל לדבש ונימוח בו ונהפך לדבש, שיש
סוברים שטבע הדבש להפוך כל מה שבתוכו לדבש (רא"ש ברכות
ו לה, בשם רבנו יונה), וכן ה"מושק", שיש סוברים שנוצר מדם החיה
שנצרך ונתייבש, וכיון שנתייבש יצא בכך מתורת דם (ראה ערך
דם: דם ששנתנה), נחלקו אם איסור מדין יוצא מהטמא:

- יש מהאחרונים שכתבו שאף על פי שהאיסור שהיה מתחילה פוקע על ידי השינוי, הרי אלו אסורים משום יוצא מן הטמא, שהרי באו מבשר ודם האסורים, ואינם גרועים מדבר אחר המתהווה מן הטמא, שאסור, וכתבו שזהו דעת חלק מהראשונים שאסרו בשר שנפל לדבש וכן את המושק (ראה ערך דם: דם ששנתנה. שו"ת הרי"ם יו"ד ז; יבין דעת סט א; זכר יצחק ב מו אות ב; חלקת יואב יו"ד יא בהגהה).
- יש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים שמתירים בשר נבילה שנהפך לדבש ודם שנהפך "למושק", מפני שיוצא מן הטמא שאסרה התורה זהו דוקא כשהאיסור קיים ויוצא ממנו דבר אחר, אבל אם גוף האיסור עצמו בטל ונהפך להיתר, אין בו איסור (זכר יצחק ב מו; חלקת יואב יו"ד ז). ולכן יש סוברים שדם שבישלו מותר מהתורה (ראה ערך דם: חלקת יואב וזכר יצחק שם), וטרפה שנתרפאה חוזרת היא לכשרותה, לחלק מהדעות (ראה ערך טרפה. חלקת יואב שם).
- ויש מהאחרונים שמחלקים, שדבר שנשתנה מעצמו בידי שמים הרי זה יוצא מן הטמא ואסור, אבל דבר שנשתנה בידי אדם, כגון דם שבישלו וכיוצא, אין לאסור, שדוקא כשהשינוי הוא בידי שמים פעולת היצירה של הדבר החדש מתייחסת לאיסור, ונחשב אותו הדבר כמי שנוצר מאיסור (יבין דעת סט א; חזון איש יו"ד יב סק"ה).

אפרוח טריפה
האיסור), וכל היוצא מן הטמא - טמא, אפרוח היוצא מביצת טריפה מותר (ראה תוספתא תמורה (צוקרמאנדל) ד י; תמורה לא א; רמב"ם מאכלות אסורות ג יא; טוש"ע יו"ד פו ז), שאין האפרוח נוצר מן הביצה אלא לאחר שהביצה מסרחת, ונחשבת עפר בעלמא (רי"ף ורמב"ן ורא"ה חולין סד ב; חשגות הראב"ד מאכלות אסורות שם), שאינה ראויה לאכילה אף לא לאכילת כלב, והותרה ופקע איסורה ונמצא שהאפרוח נוצר מהיתר (רבינו גרשום חולין סד ב; רא"ה שם; תורת הבית להרשב"א ב ג; המכתם ביצה ו א; חלקת יואב יו"ד יא).

שהתירו הכתוב

ישנם שלושה דברים שיוצאים מן האיסור, ואף על פי כן מותרים, והם: דבש, חֶלֶב, וביצה.

דבש דבורים
דבש דבורים מותר באכילה (עבודה זרה לט ב; בכורות ז ב; תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) א ח; רמב"ם מאכלות אסורות ג ג; טוש"ע יו"ד פא ח), אף על פי שהיוצא מן הטמא - טמא, והדבש בא מדבורים שאסורות (רמב"ן חולין סד ב; מאירי שם, וסג ב). בטעם שהדבש מותר נחלקו תנאים:

- לדעת ר' יעקב התירו התורה בפירוש, וגזירת הכתוב היא (בכורות ז ב, ורש"י ד"ה רב ששת; אור זרוע א תפא; סמ"ג לא תעשה קלב), ואין ללמוד ממנו להתיר דברים נוספים היוצאים מן הטמא (ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תקכט).
- לדעת חכמים דבש מותר מפני שאין הדבורים ממצות אותו מגופן, אלא מכניסות אותו לגופן (בכורות ז ב), ופירשו הראשונים

אפילו אם לא יצא משם בחייו, אלא נמצא במעי אותו בעל חי לאחר שנשחט (ראה ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תקכט, ומגיד משנה מאכלות אסורות ד כ).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאין היוצא מן הטמא אסור אלא כשיצא לחוץ, ולא כשמצאו בתוך גוף הטמא (צפנת פענח מתנות עניים ג טז).

שאר יוצא מאיסור

היוצא מחתיכת איסור, כגון ציר ורוטב ומשקים הנסחטים ממנה, פעמים שחשוב כגוף האיסור שממנו יצא; ופעמים שאינו חשוב כגוף האיסור ואף על פי כן אסור, משום שיוצא מן האיסור; ופעמים שמותר, שאינו חשוב אלא כ"זיעה בעלמא" (ראה להלן).

ציר
ציר היוצא על ידי מליחה (רבינו גרשום ורמב"ן ורשב"א ור"ן חולין קיב ב), ויש מפרשים על ידי כבישה בחומץ או במי פירות (ראה פירוש המשניות לרמב"ם תרומות י ח, ומכשירין ו ג), מבשר שרצים ובהמה וחיה ועופות טמאים - אסור (רמב"ם מאכלות אסורות ג כב; טוש"ע יו"ד פא א. וראה ערך כבוש).

וכן ציר היוצא על ידי מליחה מבשר נבלה וטרפה - אסור (חולין קיב ב; רמב"ם מאכלות אסורות טו לד; טוש"ע יו"ד ע ג, פא א), וכן ציר היוצא מדגים טמאים (תרומות י ח; רמב"ם מאכלות אסורות ג כב; טוש"ע שם פג ח).

ציר היוצא מבשר איסור, אסור אפילו אם אין בו טעם בשר (נחלת יעקב חולין קיב ב; יד יהודה ע ס"ק יב); ויש מתירים אם אין בו טעם (חוות דעת צא סק"ט).

ציר שרצים ובהמה טמאה אסור מהתורה (ראה בכורות ו ב, ותוס' ד"ה לאסור; תוס' חולין צט ב ד"ה שאני, קיב ב ד"ה הטמאים; תוס' ר"י מבירינא עבודה זרה מ א; תוס' שאנץ בכורות שם; ר"ש תרומות י ח; אור זרוע א תפא, בשם ר"י; רמב"ן ורשב"א וריטב"א חולין צט ב; רא"ש עבודה זרה ב מב); ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים שכל ציר אינו אלא "זיעה בעלמא", ואינו אסור אלא מדרבנן (ערוך השולחן יו"ד פא ד, ומשנת ר' אהרן בכורות ו ב, בדעת הרמב"ם).

רוטב
רוטב היוצא מהבשר האסור באכילה על ידי בישולו - אסור (חולין קיב ב, ורמב"ן ורשב"א ור"ן שם; טוש"ע יו"ד ק ב), והראשונים נחלקו בטעם האיסור:

- יש סוברים שאין איסור הרוטב תלוי בדין טעם כעיקר, שאף על פי שנחלקו תנאים ואמוראים אם טעם כעיקר מן התורה הוא (ראה ערך טעם כעיקר: האיסור וגדרו), מחלוקתם היא במקום שטעם האיסור נתערב ברוב היתר, אם מהתורה בטל בכך, אבל בזמן שהרוטב בפני עצמו, הרי זה אסור מהתורה, והוא בכלל מה שאמרו: "הטמאים", לרבות צירים ורוטבם (ראה רש"י חולין צח ב ד"ה לטעם, וראשונים ואחרונים דלהלן בדעתו; רשב"א וריטב"א חולין שם; מאירי פסחים מג ב; פרי מגדים פתיחה להלכות תערובות ב ב ד"ה ודע, ויו"ד פא שד סק"א; חוות דעת קה סק"ב), שלמדים מן הכתוב לכל היוצא מן הטמאים שאסור, ובכלל זה טעם היוצא מהם (חוות דעת שם).
- ויש מהראשונים שלדעתם איסור הרוטב אינו משום שיוצא מן הטמא, אלא הוא אסור משום טעם כעיקר (תירוצו א בתוס' חולין קיב ב ד"ה ורוטב, ותוס' הרא"ש שם, ותוס' בכורות ו ב ד"ה רוטב, ותוס' שאנץ שם; ר"ן חולין שם).

לעיל: יוצא מבעלי חיים), וחלב סתם שמותר, הרי זה מפני שסתם בהמה בחזקת כשרה, ואין חוששים בה לטריפות (רשב"א שם).

בהמה שאכלה בפסח חמץ, יש מהאחרונים שמצדדים לומר שאף על פי שחלבה נוצר מדבר האסור, הרי זה מותר, שהכתוב התיר כל חלב בהמה טהורה המותרת באכילה (שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תניינא או"ח מח; שו"ת בר ליואי או"ח כג); או שהתיר הכתוב כל חלב הנוצר מאיסור שיש לו היתר (ראה חולין סט א), שדומה לאיסור אבר מן החי שיש לו היתר בשחיטה, וחמץ יש היתר לאיסורו אחר הפסח, ולפיכך חלב היוצא ממנו מותר (שו"ת תורת חסד או"ח כא סק"ז; שו"ת מחנה חיים ב יו"ד כ ב, כא א. וראה מנחת ברוך סו).

ויש חולקים, וסוברים שכשם שחלב בהמה טמאה אסור, כך אסור חלב היוצא משאר איסורים, ואפילו יש היתר לאיסורם, ולא התיר הכתוב אלא חלב היוצא מאיסור אבר מן החי בלבד (מחנה חיים שם ושם, בשם רבי שלמה גנצפריד)⁶.

חלב אשה, אף על פי שיוצא מבשר אדם שאסור באכילה, לכמה דעות (ראה ערך אדם: בשרו), הרי זה מותר, שנאמר: אַךְ אֵת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּעֶלֶי הַגֶּרֶה וּמִמֶּפְרִסֵי הַפֶּרֶסָה אֵת הַגִּמְלָה פִּי מַעֲלָה גֶרֶה הוּא (ויקרא יא ד), ודרשו: הוא טמא, ואין חלב מהלכי שתיים, דהיינו אשה המהלכת בשתי רגלים, טמא אלא טהור (כתובות ס א, ורש"י ד"ה חלב)⁷.

ביצה עוף טהור מותרת באכילה (ראה ערך ביצה: ביצת עוף טהור. וראה רבינו גרשום בכורות ז ב), ולמדים שהיא מותרת מזה שהוצרך הכתוב לאסור ביצת עוף טמא (בעל הלכות גדולות גיד הנשה סז עמ' תרגם, מובא בתוס' חולין סד א ד"ה סימנין; רמב"ן הלכות בכורות א). ביצת עוף טהור שלא נגמרה, אפילו היתה מעורה בגידים, כל שיצאה מכלל בשר הרי זו מותרת מהתורה, ואסורה מדרבנן (ראה ערך ביצה (א): ביצת עוף טהור), שהתיר הכתוב ביצים תיכף משעה שיצאו מכלל בשר (חדושי הפלאה יו"ד פז ה; אמרי ברוך לש"ך שם סק"ט); ויש סוברים שאם היתה הביצה מעורה בבשר הרי זו אסורה מהתורה משום יוצא מן הטמא (ש"ך שם; יבין דעת שם ס"ק יא).

שאין הדבש מתהווה בגוף הדבורים, אלא הוא נוצר מלחלוחית הצמחים, וכשם שנכנס לגופן כך הוא יוצא (רמב"ם ורא"ש בפירוש המשניות מכשירין ו ד. וראה רמב"ם מאכלות אסורות ג ג, וסמ"ג שם; רבינו גרשום בכורות שם); או שמה שהדבורים אוכלות מפרחי האילנות, אף על פי שאינו נעשה לדבש אלא במעיהן, מכל מקום אינו מתמצה מבשרן, ולפיכך אינו חשוב יוצא מן הטמא (רש"י שם ד"ה שמכניסות; פסקי רי"ד שם; אור זרוע א תפא; ספר הישר שם)⁴.

מזון מלכות "מזון מלכות" שהוא כעין דבש שעושות הדבורים, וממנו ניזונית הדבורה "המלכה", דהיינו זו שמטילה ביצים, נחלקו בו הפוסקים:

• יש מפורקי זמננו שאוסרים אותו, שלדעתם אפשר שהוא מתמצה מגוף הדבורים (חדושים וביאורים בכורות ב סק"ז; קונטרס חוקת ישראל לר"א בריזל ו; שו"ת מנחת שלמה ב סד; ספר הכשרות כא מח).

• ויש מצדדים להתיר, שלדעתם אף הוא אינו מתמצה מן הגוף (שבט מיהודה א עמ' שמד ואילך; שו"ת ציץ אליעזר יא נט, ושם יב נד)⁵.

חלב של בהמה טהורה, אף על פי שבא מכח אבר מן החי, מותר הוא באכילה (חולין סט א, לגירסת רבינו גרשום שם; ר"י מלוניל שם סד ב; רשב"א שם עד א), שנאמר: וְכֵת חֶלֶב וְדָבָשׁ (שמות ג וועוד), ואם לא היה חלב מותר לא היה הכתוב משתבח בו (בכורות ו ב).

בטעם שסתם חלב בהמה טהורה מותר, ואין חוששים שמה הבהמה טריפה היא וחלבה אסור, אף על פי שיש סוברים שמעיקר הדין חוששים לטריפות הריאה המצויות, ובהמה שנשחטה ואבדה הריאה ולא נבדקה אסור לדעתם לאכול מבשרה (ראה ערך בדיקת ריאה: כשלא בדק), יש מן הראשונים שכתבו שהתיר הכתוב כל חלב הבא מן הבהמה בחייה, ואפילו סמוך לשחיטתה (ר"י הלוי ור"י בר יהודה בתשובות רש"י (אלפנבייך) סא-סב, וחובאו ברשב"א חולין ט א), וכתבו האחרונים שלפי טעם זה אף חלב טריפה ודאית מותר מן התורה, ואינו אסור אלא מדרבנן, ואין אסור מן התורה אלא חלב בהמה טמאה שאסרו הכתוב בפירוש (ערוגות הבושם יו"ד קז).

והרבה חולקים, וסוברים שחלב טריפה אסור מן התורה (ראה

יורד לאומנות חברו

האיסור על אדם להתחרות בחברו ולקפח בכך את פרנסתו

הפרקים:

- במקום הפסד גדול
- במלמד תינוקות ובתלמיד חכם
- תחרות שאינה הוגנת
- האיסור וגדרו
- בבני אותה העיר
- בבני עיר אחרת

האיסור וגדרו

הבאים) - שהרי הוא מקפח בכך את פרנסתו (ראה בבא בתרא כא ב וכב א, ורמב"ם שכנים ו ח ואילך, וטו"ש חושן משפט קנו ה ואילך), שבני אדם שהורגלו לבוא אל הראשון, יבואו עתה אל זה (ראה רש"י ושאר ראשונים שם כא ב), וכן בני העיר מעכבים על בני עיר אחרת

האיסור היורד לאומנותו של חברו, היינו שבא לעסוק באותה אומנות או באותו מסחר שחברו עוסק בהם, חברו מעכב עליו - באופנים מסויימים (על האופנים הללו, ראה בפרקים

ברורה תמח ס"ק לג, שיש מתירים החלב שחלבו אחר מעת לעת שאכלה חמץ, ויש מתירים אף אם אכלה באותו היום חמץ, ובלבד שאכלה שחרית וערבית מדברים המותרים. 7. וראה ערך חלב: חלב אשה, על האיסור לגדול לינוק את החלב מדדי האשה.
יורד לאומנות חברו. 1. כג, טורים שסו-טז.

4. וראה ספר הכשרות כא מז והערה קט, בשם הגרש"י אויערבאך, ששעוות הדבורים הנמצאות בכורת מותרת באכילה. וראה שם מח, שפרופוליס ואבקת פרחים מותרים באכילה. 5. וראה אגרות משה יו"ד ב כד, שמצדד להתיר חומר היוצא מתולעים שנקרא "שעלאק", והוא החומר המבריק ששמים לפעמים על ממתקים או תפוחים, מפני שאינו מתמצה מגופם. 6. וראה משנה

ראשונים בכלל הנהגות תלמיד חכם, שאינו יורד לאומנות חברו (רמב"ם דעות ה יג, וראה שם בכסף משנה המקור), והוא באופנים שמותר לרדת לאומנות מן הדין, ומידת חסידות היא שלא לעשות כן (ראה שו"ע הרב שם, ובמגיד משנה שם אות לג).

במקום שאין בו איסור משום יורד לאומנות חברו, מטעמים שונים - ראה בפרקים הבאים - אם אסור לעשות כן משום עני המהפך בחררה, ראה ערך עני המהפך בחררה.

כשקראו רשע אותה שאמרו: הקורא לחברו רשע, יורד עמו לחיו (קידושין כח א, ובבא מציעא עא א), פירשו גאונים וראשונים שמותר לחברו לירד לאומנותו (תשובות הגאונים שערי צדק ד א סי' ג מרב שר שלום; ערוך ערך חי; רש"י ותוספות ר"י הזקן קידושין שם; שיטה מקובצת בבא מציעא שם בשם רבנו יהונתן), אף באופן שמן הדין יכול היה הלה לעכב עליו מלרדת אליה (ראה בפרקים הבאים), שכיון שקרא אותו רשע אינו יכול לעכב עליו, ואף מותר לו לעשות כן לכתחילה (שערי צדק שם; ערוך שם; שו"ת ריב"ש שעד), שכיון שקראו רשע גרם שבני עירו יחשדו אותו בעבירות גדולות, ולא ירחמו עליו, ולכן מותר לו למעט פרנסתו של זה, מידה כנגד מידה (שיטה מקובצת בשם רבנו יהונתן שם), או שכיון שזה קראו רשע, על כן ירד לאומנותו, שכל העושה כן קרוי רשע (ראה לעיל. שו"ת חתם סופר חו"מ עט, בדעת הערוך).

ויש ראשונים חולקים וסוברים שאסור לחברו לרדת לאומנותו (רש"י בבא מציעא שם ד"ה יורד, ופירש "יורד עמו לחיו" בענין אחר; פסקי תוספות שם), שלא התירו חכמים להינקם ולגמול רעה (רש"י שם).

בשאר בעלי עבירות, כתבו אחרונים שלדברי הכל אין לירד לאומנותם, שהרי מצווים להחיותם, ואסור להפסיד את פרנסתם (שו"ת כתב סופר חו"מ כ, וראה דברי חיים חו"מ ב מז, ופרי השדה ג כג, טעם אחר).

כשאין תועלת בשמירת האיסור כשהאיסור נשמר בדרך כלל, אבל כשבאים סוחרים נכרים וסוחרים כחפצם, ואין תועלת בשמירת האיסור, מותר אף לישראל לסחור, שאינו צריך להפסיד בלי שיועיל הדבר (שו"ת מהרש"ם חו"מ תז ותמא, וראה שם יו"ד קכו; שו"ת בית אפרים חו"מ כז; שו"ת חתם סופר חו"מ סא).

כשהאומנות היא לזמן קצוב אצל בעל הבית לזמן קצוב, ובא מלמד אחר להשתדל אצל בעל הבית שישכרנו לאחר שייגמר הזמן, יש מהאחרונים שכתבו שאין הראשון יכול לעכב עליו מדין יורד לאומנות חברו, שאין איסור בירידה לאומנות חברו אלא כשהאומנות היא תמידית, כגון שהעמיד ריחיים בלי זמן קצוב, שאסור לאחר להעמיד ריחיים אצלו, מה שאין כן כשהיתה האומנות לזמן קצוב, אף שהוא רוצה להמשיכה, ולפיכך אם אדם חקר מהשלטון זכות של מכירת יין וכיוצא לזמן מסוים, ובא אחר להשתדל לחכור זכות זו לאחר שייגמר הזמן, אין החוכר יכול לעכב עליו (ים של שלמה קידושין ג ב; שו"ת משאת בנימין כז, בשם מורו; שו"ת שארית יוסף סוף סי' יז).

בן אומנות שפסק מלעסוק באומנותו ותפס לו אומנות אחרת, יש ראשונים שכתבו שאינו יכול

מלמכור סחורה בעירם (ראה גמרא שם כב א, ורמב"ם שם וטושי"ע שם, וראה להלן: בבני עיר אחרת). וכתבו ראשונים שהיורד לאומנות חברו נקרא רשע (מאירי מכות כד א, ושו"ת חתם סופר חו"מ סא), וגווערים ומוחים בו (שו"ת רשב"א ג פג); ויש מן האחרונים שכתבו שהיורד אינו נקרא רשע (שו"ת חות יאיר מב, וראה שם שכתב שכן מוכח משו"ת מהרש"ל לו).

גדרו בגדר האיסור לרדת לאומנות חברו, מצינו כמה דעות:

• יש ראשונים שכתבו שכל המקפח פרנסתו של חברו הרי הוא בכלל "אָרוֹר מְסִיג גְּבוּל רֵעֵהוּ" (דברים כז יז. שו"ת מהרש"ל פט, בשם הרוקח, וראה שם לו; ביאורי מהרש"ל לסמ"ג לאוין קנ; שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים שיב. וראה שו"ת הרמב"ם [פריימן] רעג), שאף שהלאו: לא תְּסִיג גְּבוּל רֵעֵךְ וגו' (דברים יט יד), האמור על המשנה את הגבול שבין שדה לבין שדה חברו ומעבירו לתוך שדה חברו (ראה ערך הסגת גבול), אינו אמור אלא על גזילת קרקע על ידי הסגת הגבול (ראה ערך הני"ל), ארוור מסיג וגו' בא ללמדנו איסור למקפח פרנסת חברו בדרך מקח וממכר (ביאורי מהרש"ל לסמ"ג שם, וכן כתב בשו"ת מהרש"ל שם בדעת הרוקח²).

• יש מהאחרונים שכתבו שהוא בכלל גזל, ואסור מן התורה (ראה שו"ת רמ"א י, ובשו"ת חתם סופר חו"מ עט, בדעתו), ולפיכך אף נכרי שבא לרדת לאומנות של ישראל - מעכבים עליו, שהרי גזל הוא אחת משבע מצוות בני נח (ראה ערך בן נח: בגול), ודיני ממון של בני נח ושל ישראל הם אותם הדינים (ראה ערך הני"ל. שו"ת רמ"א שם, וחתם סופר שם בדעתו³).

• יש אחרונים שכתבו שהאיסור לרדת לאומנות חברו אינו אלא מדרבנן, משום תיקון העולם (בית יוסף חו"מ קנו ד"ה החלק השלישי, לענין האיסור לסחור בעיר אחרת. ופשוט שהוא הדין בשאר יורד לאומנות חברו. וראה שו"ת משיב דבר ב ט).

• יש ראשונים שכתבו שהאיסור לירד לאומנות חברו הוא כאותה שאמרו בעני המהפך בחררה (ראה ערכו) - במי שמחזר על חררה לקנותה (ראה תוספות קידושין נט א ד"ה עני, ושאר ראשונים קידושין בשם רבינו תם) - שאם בא אחר ונטלה ממנו נקרא רשע (ראה גמרא קידושין שם, וראה ערך הני"ל), מפני שיכול למצוא לקנות חררה אחרת, ואף זה יכול לעסוק באומנותו במקום אחר (ריטב"א בבא בתרא כב א ד"ה דינא, וראה שם קידושין נט א).

• ומהראשונים יש שכללו את היורד לאומנות חברו בכלל דיני הרחקת-נזקין (ראה ערכו. שו"ת הרא"ש ה ג, וכן כתב שו"ת בית אפרים חו"מ כז מדעת עצמו, ודן שם אם חשוב כ"גירי - דיליה", ראה ערכו).

מדת חסידות אף באופן שמן הדין מותר לו לאדם לרדת לאומנות חברו, כגון ששניהם בני אותו מבוי - כדעת רבים מהראשונים להלכה (ראה להלן: בבני אותה העיר) - כתבו ראשונים שמידת חסידות היא שלא לעשות כן, שנאמר: ה' מִי יָגוּר בְּאֶהָלָךְ מִי יִשְׁכֵּן בְּהַר קִדְשֶׁךָ וגו' לא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה (תהלים טו א-ג), ודרשו: שלא ירד לאומנות חברו (מכות כד א), ואין הדברים אמורים אלא באופן שמשורת הדין אי אפשר לעכב עליו (שו"ת מהר"ם בן בכרי [דפוס פראג] תרעז, וראה שו"ת עמק שאלה חו"מ א; שו"ת חות יאיר מב, ושו"ת בית אפרים חו"מ כז), ואין בו נדנוד עבירה, אלא שהצנועים והפרושים פורשים מכך (חות יאיר שם). וכן כתבו

ברמ"א ד"ה וגרסינן, שנראה שמצד שאף נכרי יכול לעכב על חברו שלא לירד לאומנותו.

2. וראה שם שכתב שאינו תורה, ונראה מדבריו שאינו אלא אסמכתא, ומדרבנן הוא בכלל הארוור, וראה ביאורי מהרש"ל לסמ"ג לאוין קג. 3. וראה שם

לעכב על אחר הבא לקבוע אומנות כיוצא באומנותו הראשונה (פסקי רקאנטי תצ).

ויש שכתבו שכן העיר שהוחזק בעסק של הלואה לנכרים ברבית, ויצא לעיר אחרת ודר בה שנים עשר חודש, ופסק מלשלם מס בעירו הראשונה, איבד את זכותו בה, ובני העיר מעכבים עליו מלעסוק שוב בעירם בהלואות (שו"ת מהרי"ק קפו (קצא), ובעין זה בתמת ישרים קיט, והובא בכנסת הגדולה חו"מ קנו הגהות בית יוסף יא).

האם איסור זה קיים אף על קונים
האיסור לקפח פרנסת חברו, כתבו אחרונים שהוא אף על מי שבא לקנות סחורה בעיר אחרת באופן שגורם בזה הפסד לבני העיר, כגון שהיתה פרנסת בני העיר מעיבוד עורות ומכירתם, ובאים בני אדם מערים אחרות לקנות בעיר עורות שאינם מעובדים, בני העיר מעכבים עליהם שלא יקנו, שהרי פרנסתם מתקפחת על ידי כך (שו"ת משפטי שמואל מח; שו"ת תורת חיים למהר"ש ג קא; שו"ת משפט צדק ב עז (הב'), וראה שם; א מו; חקרי לב מהדורא בתרא חו"מ טז (דף רכג ע"א) ועוד).

ויש מהאחרונים שכתבו שלא אסרו לירד לאומנות אלא על המוכרים, אבל מותר לקונים לקנות כל מה שירצו, אף שעל ידי כך מתקפחת פרנסת בני העיר, שכן אף למכור לא אסרו אלא מעט מעט כדרך החנוונים, אבל מותר לבן עיר אחרת למכור בעיר זו הרבה בבת אחת, והוא הדין שמותר לקנות הרבה בבת אחת (שו"ת מהרשד"ם חו"מ סגס), ואף לדעתם אם באים לקנות מעט מעט - אסור (שו"ת נשמת כל חי חו"מ טז, שכן הבינו כמה אחרונים בדעת מהרשד"ם, ושכן משמע במהרשד"ם עצמו חו"מ תז⁴). וכן אם בגללם מתרבה המס המוטל על בני העיר, יכולים לעכב עליהם (שו"ת פני משה ב קיא, וכנסת הגדולה חו"מ קנו הגהות הטור כה, שכן משמע במהרשד"ם שם).

תקנות שנתקנו במשך הדורות נתקנו תקנות שונות בסדרי הנהגת המסחר, באופנים שאין בהם משום יורד לאומנות חברו, או משום עניי המהפך בחררה, כגון תקנת "אורנדא" - חכירת זכות מאת השררה למכור יין, או להעמיד ריחיים וכיוצא, או גביית המכס (ראה שו"ת מהרש"ל לו, ושו"ת משאת בנימין כז, ושו"ת ב"ח ס ועוד) - שכל מי שהחזיק שלש שנים, או שיש לו כתב על כך לשלש שנים אף שלא החזיק, אין רשות לחברו להשיג גבולו כל ימי חייו (שו"ת ב"ח שם, וראה שו"ת מהר"ם לובלין סב, ועוד). וכן תקנות אחרות, אם בערים מסוימות, ואם בארצות מסוימות (ראה שו"ת רדב"ז ג תתקסח, ושו"ת מהריב"ל א נ מזו), ותורת חיים א מג, ושו"ת מב"ט ג לא ועוד, וראה פנקס ליטא עג ואילך, ופנקס ארבע ארצות תתקכד ועוד).

בבני אותה העיר

בבן אותו מבוי
בן מבוי שהיה חייט, או בורסי, או אחד משאר כל בעלי האומנויות, ובא שכנו - היינו מי שדר עמו באותו מבוי (רש"י בבא בתרא כא ב ד"ה ולשכנינו) - להיעשות אף הוא חייט או בורסי וכיוצא, נחלקו תנאים בדבר: רבן שמעון בן גמליאל אומר שיכול הוא לעכב עליו מלירד לאותה אומנות - שאומר לו "פסקת לחיותי" [אתה מקפח את פרנסתי] (רב הונא בגמרא שם, וראה להלן שדבריו כדעת רשב"ג) - וחכמים אומרים שאינו יכול לעכב עליו (תוספתא בבא מציעא יט א, וברייתא בגמרא בבא בתרא שם, לפירוש רבינו גרשום ורש"י ורמב"ן ושאר ראשונים שם).

4. וראה שו"ת שתי הלחם כז ומשפט צדק שם שנראה שאינם מחלקים. וראה שו"ת תשורת ש"י תרכג. 5. ראה שם בעליות דרבינו יונה וברשב"א וברא"ש, שרב הונא לא ידע מדברי התנאים, וראה שם בריטב"א שאילו היה יודע, היה

ואף אמוראים נחלקו בדבר:

• רב הונא אמר שבן מבוי שהעמיד ריחיים - לטחון ולהשכיר (רש"י בבא בתרא כא ב) - ובא חברו בן המבוי להעמיד ריחיים אצלו, הרי זה יכול לעכב עליו, לפי שאומר לו "פסקת לחיותי" (גמרא שם), שבני אדם שהיו רגילים לבוא אלי, יבואו עתה אליך (ר"י בן חכמון בבא בתרא שם), כדעת רבן שמעון בן גמליאל (ראה גמרא שם, וכן כתבו רש"י ושאר ראשונים שם⁵).

• ורב הונא בריה דרב יהושע אמר שאין בן מבוי יכול לעכב על בן אותו המבוי מלירד לאומנותו (גמרא שם ורש"י), כדעת חכמים (רש"י ותוספות ויד רמה ורמב"ן ושאר ראשונים שם).

הטעם שאינו יכול לעכב
בטעם שלדעת חכמים אין הראשון יכול לעכב על הבא לירד לאומנותו, אמרו: שיכול לומר לו, אתה עושה בתוך שלך, ואני עושה בתוך שלי (ברייתא בגמרא בבא בתרא כא ב, וראה תוספתא שם ב ו), שכשם שאתה חושש לפרנסתך, כך יש לך לחשוש לפרנסתי (יד רמה שם, פירוש א'), או שכיון שכל אחד מאתנו אינו עושה אלא בתוך שלו, הרי יגיע לכל אחד מה שפסקו לו מן השמים, ואין אחד מאתנו מקפח את פרנסת חברו כלל (יד רמה שם).

לדעת רב הונא - וכן רבן שמעון בן גמליאל (ראה לעיל בסמוך) - שיכול לעכב על חברו בן המבוי, יש ראשונים שכתבו הטעם, שהוא אומר לו אתה יכול לעסוק באומנותך במקום אחר, ולדעת רב הונא בריה דרב יהושע, וכן חכמים, אינו יכול לעכב עליו, לפי שלדעתם יש לחברו הפסד בדבר, שכיון שהוא דר במבוי הזה, אין המלאכה מזדמנת לו יפה במקום אחר כמו במקום זה (ריטב"א קידושין נט א ד"ה הא), או שכאן מצוי בו הריוח לבעלי אותה אומנות, או שאין מקום אחר מצוי לו לקבוע שם אומנותו כמו שמצוי לו במקום הזה (עליות דרבינו יונה בבא בתרא שם ד"ה עלה).

להלכה פסקו ראשונים שאינו יכול לעכב על בן אותו המבוי (רמב"ן בבא בתרא כא ב ד"ה ופסקו, ורשב"א שם ד"ה תנאי בשם הגאונים; רי"ף ב"ב כא ב; רמב"ם שכנים ו ח; טושי"ע חו"מ קנו ה), כדעת רב הונא בריה דרב יהושע (ראשונים בבא בתרא שם), שהלכה כחכמים החולקים על רבן שמעון בן גמליאל, שיחיד ורבים הלכה כרבים (ראה ערך הלכה: על פי הרוב. ראשונים בבא בתרא שם; סמ"ג עשין פב), ועוד שהלכה כרב הונא בריה דרב יהושע נגד רב הונא, שרב הונא בריה דרב יהושע הוא "בתרא", והלכה-כבתראי (ראה ערכו. ראשונים בבא בתרא שם; הגהות מיימוניות שם).

ויש שפסקו שיכול הוא לעכב עליו, כדעת רב הונא (הגהות מיימוניות שם, ובית יוסף חו"מ שם, בדעת אביאסף שהובא במרדכי בבא בתרא תקטז⁶), שכל מקום שנשנו דברי רבן שמעון בן גמליאל במשנתנו, הלכה כמותו (ראה ערך הלכה. ראה ראב"ן בתשובה (דף רצח ע"א), לצד זה).

לא אמרו שבן מבוי אינו יכול לעכב על בן אותו מבוי מלירד לאומנותו (ראה לעיל בסמוך), אלא לענין שאינו יכול למנוע ממנו על ידי בית דין, אבל רשאי הוא למנוע ממנו על ידי המלכות או בכח (שו"ת מהרי"ק שורש קצא (קפז)⁷); ויש חולקים וסוברים שכל שאינו יכול לעכב בבית דין על חברו מלירד לאומנותו, אף אינו רשאי למנוע ממנו על ידי המלכות וכיוצא (ראה תמת ישרים קיט;

חוזר בו. 6. וראה שו"ת רמ"א י, ודרכי משה שם אות ד, שדברי אביאסף באופן שלדברי הכל מעכב. 7. וראה שו"ת מהרשד"ם י"ד ככו, ושם חו"מ תז שהסכים כן לדינא (בבן עיר אחרת באופן שאינו יכול לעכב עליו בדין, ראה

אחר הודאי (ראה ערך הלכה. עיטור אות מ (מודעה) [מחאה] מהדורת רמ"י דף נג ע"ב, וראה בית אפרים חו"מ כז, ובשער החדש לעיטור שם).

• ורבים מהראשונים חולקים וסוברים שהלכה כרב הונא בריה דרב יהושע שהדבר ספק אם יכול לעכב, שדברי רב הונא אמורים אף בבן אותו מבוי, ואין הלכה כדבריו (ראה לעיל: להלכה. תוספות ורמב"ן ויד רמה ושאר ראשונים בבבא בתרא כא ב; הראשונים שבציננים הבאים), וכתבו שכיון שהדבר ספק, אינו יכול לעכב מספק (ר"ח הובא בהגהות מיימוניות שכנים ו ז; ר"ף ורמב"ן ורמב"ן ור"ף שם; רמב"ם שכנים ו ח; טושי"ע חו"מ קנו ה), שכל ספק בדיני ממון אנו דנים אותו להחמיר לתובע ולהקל לנתבע (ראה ערך ספק ממון. רשב"א ור"ן שם; תשובת הר"י ברבי מרדכי ור"ר אפרים ור"ר משה, ברמב"ן (ע"ה) ענין דף רצח ע"א), וזה שבא לקבוע חנות הוא הנתבע, שהרי בתוך שלו הוא עושה (נתיבות המשפט שם סק"ב).

וכתבו ראשונים שאף שאינו יכול למנוע ממנו על פי בית דין, שהרי זה כמוציא מחברו שעליו הראיה, יכול הוא למנוע ממנו בכח, לפי שאף זה שבא לקבוע חנות אינו מוחזק, ובספק בדבר שאין אדם מוחזק בו אמרו שכל-דאלי-גבר (ראה ערכו, ושם מחלוקת בדבר. שו"ת מהרי"ק שורש קצא (קפז); חקרי לב חו"מ מהדורא בתרא טז (דף רכב ורכג)).

מן האחרונים יש שחולקים וסוברים שהבא לעשות מלאכתו הוא כמו מוחזק, ומי שבא למנוע ממנו מספק מלעשותה, הן בדין והן בכח, עליו הראיה (ראה שו"ת לחם רב סוף סי' רטז, וכעין זה במב"ט ג קא, להשיג על מהרי"ק הנ"ל. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ עט ד"ה ואיפסקא).

בזמננו יש מהאחרונים שכתבו שכל העיר ומבואותיה רשות אחת הם לכולם בשוה, וכל בני העיר יכולים לעשות מלאכתם בכל מקום שירצו, ואין ספקו של רב הונא בריה דרב יהושע אלא בימיהם, שהמבואות שלהם היו משותפים לבני המבוי, ולאחרים לא היה חלק בו, מה שאין כן בזמננו שאין המבוי קנוי לבני המבוי (שו"ת דברי חיים ב חו"מ לט).

בבני עיר אחרת

הבא לקבוע אומנותו בעיר שאינו דר בה, אמר רב הונא בריה דרב יהושע שבן אותה האומנות שבעיר מעכב עליו (גמרא בבא בתרא כא ב; טור חו"מ קנו ז⁹), שהרי הוא אומר לו "פסקת לחיותי" (ראה לעיל: בבני אותה העיר; בבן אותו מבוי. רבינו חננאל כתב יד, הובא בספר פירושי ר"ח (כתף); רבנו גרשום שם), וכן אם בא לעשות חנות בצד חנותו, או מרחץ בצד מרחצו, יכול למנוע (רמב"ם שכנים ו ח; שו"ע חו"מ קנו ה), ואף אם בא לקבוע חנות במבוי שאין בו חנות, בעלי חנויות שבמבואות אחרים מעכבים עליו (תוספות ר"ד שם; ראב"ן (ע"ה) ענין דף רצח ע"א).

סוחרים הבאים וכן סוחרים שבאו למכור את סחורתם בעיר שאינם מעיר אחרת דרים בה, בני העיר יכולים לעכב עליהם (רמב"ם שכנים ו י וטושי"ע חו"מ קנו ז, על פי גמרא בבא בתרא כא א¹⁰), ואף כשהם מוכרים דברים שאינם נעשים בעיר, כל שסחרי העיר מוכרים אותם, יכולים לעכב (ר"י מגאש בבא בתרא שם).

שו"ת לחם רב סוף סי' טז; שו"ת תורת חסד קצט. וכן משמע מסתימת הפוסקים⁸.

יש שכתבו שאף לדעה הראשונה לא נאמרו הדברים אלא לענין בן עיר אחרת הנותן מס בעיר זו, שאף שדינו כבני העיר, ואי אפשר לעכב עליו בבית דין (ראה להלן: בבני עיר אחרת), רשאי לעכב עליו בכח או על ידי המלכות, שכיון שעדיין לא זכה בעיר הזאת, יכולים בני העיר למנועו שלא יזכה, מה שאין כן בבן עיר זו שכבר זכה לסחור כאן, אינו רשאי לעכב עליו אף על ידי המלכות (שו"ת חמדת שלמה חו"מ ה).

הפטור מלעלות אף מי שפטור המלך מלהעלות מס עם בני העיר, מס למלך כתבו ראשונים שהוא רשאי לקבוע אומנותו במבוי שיש בו כבר בן אותה אומנות, ואין דינו כמי שאינו מבני העיר שאינו רשאי לקבוע אומנותו בעיר (ראה להלן: בבני עיר אחרת), שכיון שהוא בן המבוי, יש לו חלק בכל הזכויות במבוי שיש להם לשאר בני המבוי, ומן השמים ריחמו עליו שנפטור מחיובי שאר בני המבוי (יד רמה בבא בתרא ב סוף אות סה).

ואחרונים כתבו שבני העיר שאין להם אשה ובנים, כיון שאינם חייבים להעלות מס למלך, ואף אין מחייבים אותם במסי הקהילה (ראה ערך מסים וארנוניות), אין דינם כבני העיר, ומן הדין היה למנוע מהם מלעסוק באומנות של בני העיר, אלא שאי אפשר לאסור עליהם לעסוק באומנות לגמרי, שהרי צריכים הם להתפרנס, ולכן אינם רשאים לעסוק באומנות אלא כדי פרנסתם, ולפיכך אם נער מבני העיר החזיק איטליז, אם לא החזיק שלש שנים כדיני חזקה (ראה ערך חזקת קרקעות), יכול בן העיר שהוא בעל אשה ובנים לירד לאומנותו ולסלקו ממנה (שו"ת חתם סופר חו"מ סא), ואף על פי שעניי העיר שאינם משלמים מסים דינם כבני העיר, הרי זה לפי שהם שייכים במסי העיר אם יעשירו, ואינם פטורים אלא כל זמן שאין להם לשלם, מה שאין כן מי שאין לו אשה ובנים שאינו שייך כלל במסי העיר (חתם סופר שם).

בבן מבוי אחר מבוי שיש בו אומן, ובא אחד מבני מבוי אחר לעסוק במבוי זה באותה אומנות, נסתפק רב הונא בריה דרב יהושע אם הראשון יכול לעכב עליו (בבא בתרא כא ב), וכתבו ראשונים שהדברים אמורים לדעת חכמים שאין בן המבוי יכול לעכב על שכנו מלירד לאומנותו (ראה לעיל: בבן אותו מבוי), והדבר ספק אם על בן מבוי אחר יכול הוא לעכב - מלירד לאומנותו במבוי זה (רמב"ן שם, ורשב"א שם; פסקי ר"ד שם; חידושי הר"ן שם בדעת רש"י) - או שאף בן מבוי אחר הוא בכלל "שכנו" שאמרו, ואינו יכול לעכב עליו (רש"י שם ד"ה ואי, ופסקי ר"ד ורשב"א ורא"ש שם, וראה שם בפסקי ריא"ז. וראה בראשונים שם כמה דעות באיזה אופן ספקו של רב הונא בריה דרב יהושע).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאין הלכה כרב הונא בריה דרב יהושע, שנסתפק אם אפשר לעכב על בן מבוי אחר, שלדעתם זה שאמר רב הונא שבן מבוי שהעמיד ריחיים יכול לעכב על בן מבוי חברו מלהעמיד ריחיים אצלו (ראה לעיל: שם), אינו אלא בבן מבוי אחר, וכיון שלדעת רב הונא הדבר פשוט שיכול לעכב, אנו מניחים את הספק והולכים

שכנים ו ח, ושו"ע שם ה, ושם: מדינה אחרת. ¹⁰ וראה שו"ת חוט השני סא, הובא בפתחי תשובה שם סי' יג, שאף כשהקונים הגויים מבקשים שיבואו - אסור, וראה שם שמצדד שכן הוא אף בקונים ישראלים.

להלן: בבני עיר אחרת). ⁸ וראה בית יוסף חו"מ קנו בבדק הבית שתמה על המהרי"ק. וראה שו"ת מב"ט ג לא, שהאריך לתמוה על מהרי"ק, אבל בכנסת הגדולה שם כתב שנראה מדבריו שלדינא פסק כמהרי"ק. ⁹ וראה רמב"ם

וכן רוכלי העיר יכולים לעכב על רוכלים מעיר אחרת, שלא יסבבו במבואות העיר ובבתיה למכור לכל הרוצים לקנות (ראה גמרא שם כב א, ורש"י ד"ה ומודה ד"ה לאחדורי; דרכי משה שם אות ו, ורמ"א בשו"ע שם ו). ודוקא כשהם מוכרים דברים שסוחרי העיר מוכרים אותם, אבל אינם יכולים לעכב עליהם מלמכור סחורה אחרת (רבינו ירוחם נתיב לא ו; רמ"א שם ז), שהרי אינם מקפחים את פרנסת סוחרי העיר בכך (הגר"א שם ס"ק לז), וזה נהנה, וזה אינו חסר (ראה ערכו) הוא, וכופים על מדת סדום (ראה ערכו). נחלת שבעה שו"ת סוף סי' ב. וכן אם הסחורה שמביאים הסוחרים האחרים לעיר יפה מזו של סוחרי העיר, אינם יכולים לעכבם (ר"י מגאש בבא בתרא שם; ראשונים שם; רבינו ירוחם שם; טור ורמ"א בשו"ע שם), שהרי זה כמוכרים סחורה שאינה נמכרת בעיר (ראשונים שם; רבינו ירוחם שם).

וכתבו אחרונים בדעת ראשונים שדוקא כשסחורתם יפה מזו הנמכרת בעיר, אבל כשהיא גרועה ממנה, יכולים לעכב עליהם מלמכור (בית יוסף שם קנו, שכן משמע ברבינו ירוחם שם); ויש מצדדים לומר שאף כשהיא גרועה ממנה אינם יכולים לעכב, שאף זו חשובה כסחורה שאינה נמכרת בעיר (בית יוסף שם, והניח בצריך עיון, והובא בסמ"ע שם ס"ק כג, ובנתיבות המשפט חידושים ס"ק כג).

בני עיר אחרת שבאו למכור סחורתם במחיר זול מהמחיר של סוחרי העיר, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאין סוחרי העיר יכולים לעכב עליהם, משום הפסד לקונים (ר"י מגאש בבא בתרא כב א, ובראשונים שם, ומגיד משנה שכנים ו י, בשמו; רבינו ירוחם נתיב לא ו; טור חו"מ קנו יא, וברמ"א בשו"ע שם ז, בשם יש אומרים), שלא עשו חכמים תקנה לסוחרי העיר ולהפסיד בכך את הקונים (ר"י מגאש שם), וכתבו אחרונים שאין המוזילים רשאים למכור אלא את אותם הדברים שהם מוזילים אותם, אבל לא את שאר סחורותיהם (שו"ת הרמ"א סי' עג).

כמה דברים אמורים שאינם יכולים לעכב, כשהיו הקונים ישראלים, אבל אם הם נכרים, יכולים בני העיר לעכב (ר"י מגאש שם; יד רמה בבא בתרא שם; רבינו ירוחם נתיב לא ו), ודוקא כשכולם נכרים, אבל אם יש מיעוט קונים ישראלים, אין בני העיר יכולים לעכב (יד רמה שם).

וכתבו אחרונים שאין הדברים אמורים אלא כשסוחרי העיר יכולים להוזיל והם מוכרים ביוקר - אף שהוא כדין - אבל כשסוחרי העיר מוכרים במחיר הראוי, והבאים רצונם להוזיל שלא כדרכי המסחר הראויים, אין מניחים להם, וגוערים בהם שמקלקלים דרכי המסחר (ערוך השלחן חו"מ קנו יא).

אמנם יש סוברים שאף כשסוחרי העיר האחרת מוכרים בזול, סוחרי העיר מעכבים עליהם (רמב"ן בבא בתרא שם, והובא ברשב"א וריטב"א ור"ן שם, והסכימו; מרדכי שם תקיג), מהראשונים יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשאינם מוזילים אלא מעט, שבשביל דבר מועט אין בני עיר אחרת רשאים להפסידם, אבל כשסוחרי העיר מוכרים ביוקר רב, וריוח גדול הוא לבני העיר מחמת הוזלתם של אלו, אף לדעה זו אינם יכולים לעכב (נמוקי יוסף שם, שכן נראה דעת הרמב"ן, וראה שו"ת לחם רב רטז), וכתבו אחרונים שמדברי ראשונים נראה שאין חילוק בדבר, ולעולם בני העיר מעכבים עליהם (בית יוסף שם, שכן משמע ברמב"ן, וכן משמע ברשב"א וריטב"א ור"ן הנ"ל).

11. וראה מאירי בבא בתרא כב א, לענין הלואה ברבית, שיש אומרים שכל

בבא בתרא כב א ד"ה מעלמא; מאירי שם בשם מקצת מפרשים; תשובות חכמי פרובינציא חו"מ מט; הגהות מיימוניות שכנים ו י; טור ורמ"א בשו"ע חו"מ קנו ה; ויש חולקים וסוברים שדוקא באומנות ובסחורה יכולים לעכב, אבל לא בהלואה (מאירי שם. וראה שו"ת רמ"ע מפאנו סז, וכנסת הגדולה חו"מ קנו הגהות בית יוסף אות סו, ושו"ת מים רבים סוף סי' טו).

כשמוכרים הרבה בבת אחת כשמוכרים הרבה בבת אחת כדרך סוחרים, אינם יכולים לעכב (עליות דרבינו יונה ורא"ש בבא בתרא כב א; רבינו ירוחם נתיב לא ו; טור חו"מ קנו, וכן כתב בשו"ע שם ז), שהרי זו טובה היא לבני העיר (עליות דרבינו יונה שם. וראה בית יוסף שם).

לא אמרו שבני העיר מעכבים על בני עיר אחרת מלסחור אלא בתוך העיר עצמה, אבל רשאים הם למכור לבני הכפרים שסביבות העיר (שו"ת מהרי"ט חו"מ יג; שו"ת משפטי שמואל ס); ויש שכתבו בדעת ראשונים שאף אינם רשאים למכור לבני הכפרים שבסביבות העיר (שו"ת משפט צדק א מו, על פי לשון שו"ת הרשב"א א תרסד: כל עיר בגבולותיה¹¹).

ביום השוק - היינו אף ביום שוק קטן, שהוא יום אחד בכל שבוע (ב"ח חו"מ קנו, על פי לשון סמ"ג עשין פב), או שהדברים אמורים ביריד שבאים לו ממקומות רחוקים (חכמת שלמה לשו"ע שם) - אין בני העיר יכולים לעכב על סוחרים בני עיר אחרת מלמכור בעירם (בבא בתרא כב א; רמב"ם שכנים ו י; טו"ש חו"מ קנו ז), שרשאים הם למכור לבאים ממקומות אחרים (גמרא שם), לפי שביום השוק באים הרבה אנשים ממקומות אחרים לקנות בשוק, ולפיכך אין בני העיר יכולים לעכב על המוכרים להביא סחורתם למכור אותה לנקבצים לשוק (רש"י שם ד"ה ולעלמא). ודוקא בשוק עצמו מותר להם למכור, אבל לא לסובב בעיר למכור על הפתחים (גמרא שם; רמב"ם שם; טו"ש שם), וכתבו ראשונים שמחוץ לשוק אסור להם למכור אפילו לבני עיירות אחרות (יד רמה שם אות עא; בית יוסף שם), לפי שהם לא באו לקנות אלא מהמוכרים שימצאו בשוק (יד רמה אות סט).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינם רשאים למכור בשוק אלא לבאים ממקומות אחרים, אבל לא לבני העיר המזדמנים לשוק (תוספות שם כב א ד"ה מעלמא, בהלואה, והובא בהגהות מיימוניות שם אף לענין מכר; ר"י מגאש שם; יד רמה שם אות עא; מאירי שם, בשם ויש אומרים).

• יש שכתבו שיכולים למכור לכל מי שנמצא בשוק (מסקנת המאירי שם; בית יוסף שם, בדעת רמב"ם ונמוקי יוסף שם; פרישה שם, בדעת רמב"ם וטור שם), שכיון שהרוב אינם מבני העיר, אין זה כמוכר לבני העיר כלל (בית יוסף שם).

• ויש שכתבו לחלק בין שוק גדול לשוק קטן, שבשוק גדול, שרבים בו שלא מבני העיר, רשאי למכור לכל, אבל בשוק קטן, אינו רשאי למכור אלא למי שאינו מבני העיר (פתחי תשובה שם סק"י, בדעת הב"ח שם).

וכן רוכלי העיר יכולים לעכב על רוכלים מעיר אחרת, שלא יסבבו במבואות העיר ובבתיה למכור לכל הרוצים לקנות (ראה גמרא שם כב א, ורש"י ד"ה ומודה ד"ה לאחדורי; דרכי משה שם אות ו, ורמ"א בשו"ע שם ו). ודוקא כשהם מוכרים דברים שסוחרי העיר מוכרים אותם, אבל אינם יכולים לעכב עליהם מלמכור סחורה אחרת (רבינו ירוחם נתיב לא ו; רמ"א שם ז), שהרי אינם מקפחים את פרנסת סוחרי העיר בכך (הגר"א שם ס"ק לז), וזה נהנה, וזה אינו חסר (ראה ערכו) הוא, וכופים על מדת סדום (ראה ערכו). נחלת שבעה שו"ת סוף סי' ב. וכן אם הסחורה שמביאים הסוחרים האחרים לעיר יפה מזו של סוחרי העיר, אינם יכולים לעכבם (ר"י מגאש בבא בתרא שם; ראשונים שם; רבינו ירוחם שם; טור ורמ"א בשו"ע שם), שהרי זה כמוכרים סחורה שאינה נמכרת בעיר (ראשונים שם; רבינו ירוחם שם).

וכתבו אחרונים בדעת ראשונים שדוקא כשסחורתם יפה מזו הנמכרת בעיר, אבל כשהיא גרועה ממנה, יכולים לעכב עליהם מלמכור (בית יוסף שם קנו, שכן משמע ברבינו ירוחם שם); ויש מצדדים לומר שאף כשהיא גרועה ממנה אינם יכולים לעכב, שאף זו חשובה כסחורה שאינה נמכרת בעיר (בית יוסף שם, והניח בצריך עיון, והובא בסמ"ע שם ס"ק כג, ובנתיבות המשפט חידושים ס"ק כג).

בני עיר אחרת שבאו למכור סחורתם במחיר זול מהמחיר של סוחרי העיר, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאין סוחרי העיר יכולים לעכב עליהם, משום הפסד לקונים (ר"י מגאש בבא בתרא כב א, ובראשונים שם, ומגיד משנה שכנים ו י, בשמו; רבינו ירוחם נתיב לא ו; טור חו"מ קנו יא, וברמ"א בשו"ע שם ז, בשם יש אומרים), שלא עשו חכמים תקנה לסוחרי העיר ולהפסיד בכך את הקונים (ר"י מגאש שם), וכתבו אחרונים שאין המוזילים רשאים למכור אלא את אותם הדברים שהם מוזילים אותם, אבל לא את שאר סחורותיהם (שו"ת הרמ"א סי' עג).

כמה דברים אמורים שאינם יכולים לעכב, כשהיו הקונים ישראלים, אבל אם הם נכרים, יכולים בני העיר לעכב (ר"י מגאש שם; יד רמה בבא בתרא שם; רבינו ירוחם נתיב לא ו), ודוקא כשכולם נכרים, אבל אם יש מיעוט קונים ישראלים, אין בני העיר יכולים לעכב (יד רמה שם).

וכתבו אחרונים שאין הדברים אמורים אלא כשסוחרי העיר יכולים להוזיל והם מוכרים ביוקר - אף שהוא כדין - אבל כשסוחרי העיר מוכרים במחיר הראוי, והבאים רצונם להוזיל שלא כדרכי המסחר הראויים, אין מניחים להם, וגוערים בהם שמקלקלים דרכי המסחר (ערוך השלחן חו"מ קנו יא).

אמנם יש סוברים שאף כשסוחרי העיר האחרת מוכרים בזול, סוחרי העיר מעכבים עליהם (רמב"ן בבא בתרא שם, והובא ברשב"א וריטב"א ור"ן שם, והסכימו; מרדכי שם תקיג), מהראשונים יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשאינם מוזילים אלא מעט, שבשביל דבר מועט אין בני עיר אחרת רשאים להפסידם, אבל כשסוחרי העיר מוכרים ביוקר רב, וריוח גדול הוא לבני העיר מחמת הוזלתם של אלו, אף לדעה זו אינם יכולים לעכב (נמוקי יוסף שם, שכן נראה דעת הרמב"ן, וראה שו"ת לחם רב רטז), וכתבו אחרונים שמדברי ראשונים נראה שאין חילוק בדבר, ולעולם בני העיר מעכבים עליהם (בית יוסף שם, שכן משמע ברמב"ן, וכן משמע ברשב"א וריטב"א ור"ן הנ"ל).

11. וראה מאירי בבא בתרא כב א, לענין הלואה ברבית, שיש אומרים שכל

יכולים לעכב עליו (מאירי שם, בשם יש אומרים; שו"ת חזה התנופה טו, הביאו בית יוסף חו"מ קנו¹³), שכיון שכולם משלמים מס למלך אחד, הרי הם לענין זה כבני עיר אחת (שו"ת רדב"ז ו שני אלפים רמח).

• ויש חולקים וסוברים שנתנית "מנת המלך" אינה מועילה (רמ"א בשו"ע חו"מ קנו ה¹⁴), ואינו חשוב מעלה מס עם בני העיר אלא אם כן הוא פורע את המיסים בעיר הזאת (רש"י בבא בתרא שם ד"ה ואי, ובית יוסף שם בדעתו; מאירי שם; טור שם; שו"ת הרמ"א עג, ורמ"א בשו"ע שם ה), ודוקא שפורע את מס הגולגולת בעיר הזאת, אבל אם אינו משלם אלא את המכס לשר העיר הזאת, יכולים לעכב עליו (בית יוסף שם, בדעת רש"י הנ"ל).

בתלמיד חכם תלמיד חכם שבא מעיר אחרת לדור בעיר זו, כתבו ראשונים שכיון שהוא פטור מתשלומי מס העיר (ראה ערך מסים וארנוניות וערך תלמיד חכם), חשוב הוא כבן אותה העיר שהוא בא לדור בה (שו"ת מהר"י ברונא רנד (רנג)).

תקנת עזרא רוכלים המחזירים בעיירות - למכור בשמים לנשים לצורך בנות להתקשט בהם (רש"י ומאירי בבא בתרא כב א), וכן תכשיטים (מאירי שם. וראה רבינו גרשום שם: כחל ושרק) -

אין בני העיר - רוכליה (רש"י שם) - רשאים לעכבם, לפי שתקנת עזרא היא שיהיו רוכלים מחזירים בעיירות, כדי שיהיו בשמים ותכשיטים מצויים לבנות ישראל (גמרא בבא בתרא שם; רמב"ם שכנים ו ט; טושי"ע חו"מ קנו ו), ודוקא לחזר - ולסבב במבואות העיר ובבתים על כל הרוצה לקנות, ואחרי כן ישובו לעירם (רש"י שם. וראה רבינו גרשום שם) - אבל לקבוע מקום לישב בו, אינם רשאים (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם) אלא מדעת בני העיר (רמב"ם שם; שו"ע שם).

ודוקא במוכרי בשמים ותכשיטים אין מעכבים עליהם, אבל במוכרי שאר דברים, אין חילוק בין רוכל לאחר (רמ"א בשו"ע שם; דרישה שם אות יב).

במקום הפסד גדול

במצודת הדג מרחיקים מצודת הדג מן הדג - שחייבים הדייגים להרחיק מצודותיהם ממצודת דייג אחר (יד רמה בבא בתרא ב טד), ויש שפירשו שמרחיקים ממצודת שדייג הניח בה דג, ועל ידי כך מתאספים שם הדגים (תוספות קידושין נט א, בשם רבנו מאיר אביו של רבינו תם), או שהדברים אמורים בדייג שנתן עינו בדג עד שהכיר מקום חורו, ששאר הדייגים מרחיקים מצודותיהם (רש"י ועליות דרבינו יונה בבא בתרא שם; מאירי שם כב א) מן המצודה שפרש זה כדי לצודו (עליות דרבינו יונה שם) - כשיעור מלא ריצת הדג (ברייתא בגמרא בבא בתרא כב ב) במים בבת אחת (יד רמה שם), והוא פרסה (רבה בר רב הונא בגמרא שם), והוא שהיתה אומנותו של הדייג בכך (תירוצו ב' בתוספות בבא בתרא שם ד"ה מרחיקין, וראה שם תירוצו א'), ואם עבר והעמיד, מרחיקים אותו על ידי בית דין (שו"ת מהרש"ל לו; שו"ת מהרש"ך א נא; שו"ת משאת בנימין כז ד"ה אמנם).

אף שאין בן המבוי מעכב על חברו בן אותו המבוי מליירד לאומנותו, לסוברים כן (ראה לעיל: בבני אותה העיר; בבן אותו מבוי, שכן דעת חכמים ורב הונא בריה דרב יהושע, ושכן הלכה לרבים מהראשונים), כאן לדברי הכל

כששוהה בעיר כדי לגבות חובותיו ואם לא ימכור לא יהא לו ממה להתפרנס (רש"י בבא בתרא כב א ד"ה אית; יד רמה שם אות ט) - יכול הוא להישאר בעיר ולמכור כשיעור פרנסתו, עד שיגבה חובותיו, ואחר כך ילך לו (גמרא שם; טור חו"מ קנו, וכעין זה ברמב"ם שכנים ו י, ובשו"ע שם ז), שחששו חכמים לתקנת כל אדם לפי הענין (מרדכי בבא בתרא תקיח), או לפי שמאחר שבני העיר חייבים לו, הרי זה כאילו הם המעכבים אותו בעיר (יד רמה שם אות ט).

וכתבו ראשונים ש"כשיעור פרנסתו" שאמרו, היינו שרשאי למכור סחורה שהריוח ממנה יהיה כשיעור פרנסתו (רמב"ן ורשב"א ור"ן שם, בשם רבינו תם, שאם יתפרנס מן הקרן, למחר ימות ברעב; טור שם קנו, וראה סמ"ע ס"ק כא, וש"ך סק"ו, שכן דעת רמ"א בשו"ע שם ז), ומשערים הדבר על פי בית דין, ואין מדקדקים בדבר להחמיר עליו יותר מדאי (רמב"ן ורשב"א שם, בשם רבינו תם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שאינו רשאי למכור אלא כדי פרנסתו, והוא מתפרנס מן הקרן (פרישה שם, בדעת הטור בשם הרמב"ם שכנים ו י, ושכן הבין במגיד משנה שם בדעתו).

וכן אם הוא חייב לאנשי העיר, רשאי למכור כדי פרנסתו עד שיפרע חובותיו (בית יוסף חו"מ קנו, בביאור דברי הרמב"ם שכנים ו י: עד שיפרעו את חובם, וראה פרישה שם שדחה; סמ"ע ס"ק כב, בכוונת שו"ע שם).

כשמעלה מס למלך הבא לקבוע אומנותו בעיר אחרת, והוא מעלה עמם מס למלך - מושל העיר הזאת (רש"י) - אין בני העיר יכולים למנעו מלקבוע (בבא בתרא כא ב; רמב"ם שכנים ו ח; טושי"ע חו"מ קנו ה), לפי שכל שמעלה עמהם מס הרי הוא כאחד מבני העיר (רבינו גרשום ותוספות ר"ד שם; יד רמה שם סוף אות סה, וראה רבינו ירוחם נתיב לא ו טור שם¹²) - שכולם חשובים כבני עיר אחת לענין זה (שו"ת רדב"ז ו שני אלפים רמח. וראה שו"ת הרשב"א א תרסד), ואחרונים כתבו שעל ידי שמעלה מס למלך כאחד מבני המקום, הרי זה כאילו שכר מהמלך את המקום והזכויות שמחמתו (חתם סופר חו"מ עט, ובחידושי לבבא בתרא שם).

ונחלקו ראשונים אם רשאי הוא לקבוע אומנותו אף במבוי שיש שם בעל אותה אומנות:

• יש סוברים שאף שבעל אותה האומנות אינו יכול לעכב עליו מלקבוע בשאר העיר, יכול הוא למנעו מלקבוע במבוי שלו (תוספות בבא בתרא כא ב ד"ה ואי; רמב"ן שם בדעת רש"י: אפשר, וכן משמע ברש"י שם ד"ה ואי; טור חו"מ קנו, ורמ"א בשו"ע שם ה).

• ויש חולקים וסוברים שכל שמעלה עמהם מס למלך, רשאי לקבוע אומנותו אף במבוי שבו נמצא בן אותה אומנות, או לקבוע חנות ומרחץ בסמוך לאלו של בני העיר (רמב"ם שכנים ו ח; סמ"ג עשין פב; שו"ע חו"מ קנו ה).

גדר המס שמעלה למלך בגדר העלאת המס שנעשה על ידה כבן העיר, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שהוא כשנותן עמהם "מנת המלך" (רמב"ם שכנים ו ח; מאירי בבא בתרא כא ב; שו"ע חו"מ קנו ה), ואף אם הוא נותן אותה בעירו, שכיון שהוא ובני העיר מעלים מס לאותו מלך, אין בני העיר

הגהות בית יוסף אות מ בשם עוד אחרונים, וראה מכתם לדוד חו"מ ח שכתב שכן היא הסכמת רוב האחרונים. 14. וראה ביאור הגר"א שם ס"ק כג, שכל מקום בגמרא שאמרו שנותן "כרגא", והוא מס גולגולת, ולא "מנת המלך", ראה

12. וראה שו"ת משפטי שמואל סוף סי' מט, שאינו כבן העיר ממש, ולכן יכולים למנעו על ידי המלכות. 13. וכן כתב בשו"ת מבי"ט ג לא, ושו"ת מהרשד"ם יו"ד קכב, ושם חו"מ שסג ותז, ושו"ת מהרי"ט חו"מ יג, ובכנסת הגדולה שם

הדג מן הדג (מרדכי שם, בשם ר' יוסף טוב עלם; אור זרוע בבא מציעא שם, בשם רשב"ם; רמ"א בשו"ע חו"מ קנו ה), וכתבו שמטעם זה נהגו במקצת מקומות דין "מערופיא", שאסרו לירד לאומנותו (מרדכי שם; רמ"א בשו"ע שם, וראה שם עוד ברמ"א לגבי העושה מלאכה אצל נכרי).

וכתבו ראשונים שההולך אצל "מערופיא" של חברו ומתעסק עמו אין מוציאים מידו (שו"ת פני משה א לט; שו"ת חתם סופר חו"מ עט; שו"ת עמק שאלה חו"מ ב); ויש שכתבו בדעת ראשונים ב"מערופיא", שבית דין מוציאים מידו של שני (שו"ת ישועות מלכו חו"מ יט, בדעת המרדכי, וכן כתבו בשו"ת מהרש"ל לו, ושו"ת משאת בנימין כז), היינו שמסלקים אותו מלעסוק במלאכה שעסק בה הראשון, אבל אין מוציאים מידו את מה שהרויח (מקור חיים תמח סק"ה; ישועות מלכו שם); ויש שנראה מדבריהם שאף מוציאים מידו את מה שהרויח (ראה מהרש"ל שם, וישועות מלכו שם בדעתו. וראה עוד בעניין בסמ"ע שפ"ק סק"י).

• ויש חולקים וסוברים שמותר לישראל ללכת ל"מערופיא" של חברו ולהלוות לו ברבית (שו"ת מהר"ם בן בכרי [דפוס פראג] תתטו, ואור זרוע בבא מציעא כח, בשם רבינו תם), וכן נהגו במקצת מקומות (מרדכי שם; רמ"א בשו"ע שם¹⁷), ולדעתם אף במקומות שנהגו דין "מערופיא" אין זה אלא משום מנהג המדינה, ולא מן הדין (ראה תשובת רבינו גרשום בשו"ת מהר"ם בן בכרי שם). וכמה טעמים מצינו בדבר:

• שאין הריוח ברור ומסוים שייחשב כאילו כבר בא לידו, ועוד שמה לא ישא ויתן עמו עוד (שו"ת מהרש"ל שם לדעה ז), ודוקא במצודת הדג חייב השני להרחיק, שכבר נתן הראשון עיניו בדג, והרי זה כאילו לכדו, ולפיכך אף לדעה זו, אם כבר התחיל עם הנכרי במשא ומתן, או בעסק הלואה מסויימים, יש למנוע מאדם אחר להשיג גבולו, שהרי זה כדיג שנתן עיניו בדג מסוים (משאת בנימין כז).

• שמה חזקה יש לזה יותר מזה, שהרי הגוי בן דעת הוא, וכל הקודם אצלו זכה (לבוש שם).

• לפי שלהלכה אף במצודת הדג אין חייבים להרחיק אותה מן הדג, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך. שו"ת בית אפרים חו"מ כז).

בהדפסת ספרים מי שהדפיס ספרים, ובא אחר להדפיס אף הוא את אותם הספרים, והכריז שימכרם הרבה יותר בזול, יש שכתבו שיכול הראשון לעכב עליו, שאף שלהלכה אין בן מבוי מעכב על מהשני שמוכר בזול (שו"ת רמ"א ו), אבל אם אינו מוזיל, אינו יכול לעכב עליו (שו"ת פרשת מרדכי ז, ושו"ת צמח צדק י"ד קצה, על פי הרמ"א שם), ויש שכתבו שבעיר אחרת מותר לשני להדפיס, אף שהוא שולח את הספרים לעירו של ראשון ומוכרם שם, שלא מצינו שיהא לאדם זכות בעיר אחרת (פרשת מרדכי שם).

יש שכתבו שבהדפסת ספרים לעולם אי אפשר לעכב, שמשום "קנאת סופרים תרבה חכמה" התירו השגת גבול במלאכת שמים (צמח צדק שם). ויש שכתבו שכיון שטרם המדפיס הראשון ועמל בהדפסת הספרים, מי שיוורד לאומנותו ומדפיס אף הוא - אף שאינו מוזיל - הרי זה גוזל אותו, ואפילו עושה כן בארץ אחרת, כדרך שאמרו שמרחיקים מצודת הדג מן הדג (ראה הסכמת רבני רומי לספרי ר' אליהו בחור, רומא רע"ט).

יכול לעכב, לפי שהדגים "יהבי סייארא" [נותנים את עיניהם ומביטים] (גמרא בבא בתרא שם).

ונחלקו ראשונים בפירוש "יהבי סייארא" שאמרו, וכמה דעות בדבר:

• יש מפרשים שדרך הדגים לשוט למקום שראו שם מזונות, ודיג זה הכיר מקום הדג, ושם מזונות בתוך שיעור מלא ריצתו, ולכן בטוח הוא שילכדנו, והרי זה כמו שבא לידו (רש"י שם ד"ה שאני; יד רמה שם, וראה עליות דרבינו יונה ומאירי שם), ונמצא שחברו מזיקן (רש"י שם, ועי' ערוך ערך סר (ב) בשם ר"ח), שהרי זה כאילו נטלו ממצודתו של זה (ריטב"א שם בשם רש"י. וראה ערוך שם בשם ר"ח), מה שאין כן ביורד לאומנות חברו, שיכול לומר לו: מי שבא אצלי יבוא, ומי שבא אצלי יבוא (רש"י שם).

• יש מפרשים שפעמים שהדג נכנס כבר למצודה של הדיג הראשון, ואם יעמיד השני אף הוא מצודה, יתן הדג עיניו במזונות שבמצודה האחרת והולך אליה, ונמצא שהשני גוזל דבר שכבר בא למצודתו של זה (ערוך ערך סר (ב) בשם רבינו גרשום, וכן פירש רבינו גרשום בבא בתרא שם; ראשונים שם בשם הערוך), וממרחק פרסה מותר, שאינו יכול לראות את המצודה השניה, מה שאין כן ביורד לאומנות חברו שעדיין לא בא לידו כלום (רבינו גרשום שם).

• ויש מפרשים שכשהדגים רואים את המצודה השניה, סבורים הם שיש שם מצודות הרבה, ובורחים מאותו מקום כולו, ונמצא שעל ידי פרישת המצודה מקפח הוא את פרנסת הראשון לגמרי, מה שאין כן בחנות, שאפשר שמקצת מהאנשים ילכו לזה ומקצתם לזה, ואף שהוא ממצא את רווחיו של הראשון, הרי זה אומר לו: כל אחד מאתנו ירויח את מה שיפסקו לו מן השמים (ר"י מיגאש שם, וראה שו"ת חתם סופר חו"מ עט ד"ה שיטה ג', בבאור דברי הר"י מיגאש).

להלכה פסקו ראשונים שמרחיקים מצודת הדג מן הדג, אף שאין בן מבוי מעכב על בן אותו מבוי מליירד לאומנותו (מרדכי בבא בתרא תקטו, בשם ר' יוסף טוב עלם; עליות דרבינו יונה שם כב א; נימוקי יוסף שם כא ב¹⁵); ויש מהראשונים חולקים וסוברים שלהלכה מותר לדיג לפרוש מצודה בכל מקום שיחפון, ואף סמוך למצודה שפרש אותה חברו, ואינו נמנע (מאירי בבא בתרא שם; חתם סופר שם, ובשו"ת ישועות מלכו חו"מ יט, בדעת הרמב"ם והרי"ף והרא"ש והטו"ש שחשמיטו דין זה), שלדעת חכמים ורב הונא בריה דרב יהושע (ראה לעיל שם), והלכה כמותם - לדעת רבים מהראשונים (ראה לעיל שם) - אינו יכול לעכב אף בזו (שו"ת בית אפרים חו"מ כז, וחתם סופר שם, וישועות מלכו שם, שלמסקנא נדחה הטעם של "יהבי סייארא" הנ"ל).

בנכרי המכירו ישראל שיש לו נכרי¹⁶ שהוא "מערופיא" [מכיר] ועושה עמו לבדו שלו - היינו נכרי שהוא מלווה לו ברבית (מרדכי בבא בתרא תקטו, בשם תשובת ר' יוסף טוב עלם; אור זרוע בבא מציעא כח, בשם רשב"ם; שו"ע הרב הלכות הפקר והשגת גבול יג), או סוחר אתו (שו"ת מהרש"ל לו; שו"ע הרב שם), והוא לבדו עושה עמו בפרטות, ואין אחר עמו, ורגיל בכך תדיר (שו"ת חות יאיר מב) - נחלקו ראשונים אם אסור לאחרים להלוות לו בריבית:

• יש ראשונים שכתבו שאסור, כדרך שאמרו: מרחיקים מצודת

חתם סופר חו"מ עט, שבישראל יש לדברי הכל דין "מערופיא". וראה שו"ת שרידי אש ג סו, שבישראל אין דין "מערופיא", ראה שם טעמו. ¹⁷ וראה ישועות מלכו שם, שבמקומות שרגילים לעשות כן, הרי שוב לא סמכה דעתו

בבא בתרא ח א ונה א, וראה ערך מסים וארנוניות. ¹⁵ וראה שו"ת חתם סופר חו"מ עט, שכן דעת רוב הפוסקים. ¹⁶ ראה שו"ת לחם רב רטז שכתב דין "מערופיא" אף אצל ישראל, וראה בשו"ת בית אפרים חו"מ כז, ובשו"ת

ישראל), אם היו תלמידי חכמים, היתירו להם לקבוע מקום לישב בו (בבא בתרא כב א; רמב"ם שכנים ו ט; טוש"ע חו"מ קנו ו), שהם טרודים בלימודם, ואין דרכם לחזור בעיר (רש"י שם ד"ה ואלי), ואמרו שרבא התיר לרב יאשיה ולרב עובדיה לקבוע מקום בעיר שלא כהלכה - היינו שלא כהלכה לשאר בני אדם (יד רמה שם אות סח; ריטב"א שם; ר"י בן חכמון שם), אבל לתלמידי חכמים הוא כהלכה (שו"ת מהר"י ברונא סוף סי' רנד (רג), בשם אור זרוע) - כדי שלא ייטרדו מלימודם (גמרא שם). וכתבו ראשונים שהתירו לתלמיד חכם אף אם ישנם כבר תלמידי חכמים בעיר (מהר"י ברונא שם).

ויש מפרשים שזה שרבא התיר לרב יאשיה ולרב עובדיה שלא כהלכה, היינו לפנים משורת הדין (רש"י שם ד"ה דלא, ורבינו גרשום שם), שמן הדין לא התירו לתלמיד חכם אלא לקבוע בלבד, אבל לא לקבוע וגם לחזור בעיר, ורבא התיר להם לפנים משורת הדין שיהא אחד מהם קובע מקום, והשני יחזור בעיר (מהר"י ברונא שם, לדעת רש"י).

וברוכל תלמיד חכם שבא לקבוע במבוי שיש בו רוכל אחר, יש מהאחרונים שכתבו שבני המבוי מעכבים עליו, שלא התירו לתלמיד חכם יותר ממה שהתירו לבן עיר אחרת המעלה מס עם בני העיר, שאף שהתירו לו לקבוע אומנותו בעיר, לא התירו לו לקבוע במבוי שיש בו כבר בן אומנות אחר, לסוברים כן (ראה לעיל: בבני עיר אחרת; כשמעלה מס למלך. שו"ת פרשת מרדכי חו"מ ט); אבל ראשונים כתבו שתלמיד חכם קובע בכל מקום שירצה (ראה רמב"ם שכנים ו ט, ושו"ע חו"מ קנו ו).

תלמיד חכם לא נאמרו הדברים שתלמידי חכמים דינם שונה בשאר אומנויות מדין שאר בני אדם אלא ברוכלים, אבל בשאר כל האומנויות אין חילוק בין תלמיד חכם לאחר (טור חו"מ קנו, ורמ"א בשו"ע שם ה), שלא התירו לתלמיד חכם אלא באופן שהאיסור לשאר בני אדם אינו אלא לקבוע, אבל מותרים לחזור בעיר, והקלו לתלמיד חכם לקבוע, כדי שלא יתבטל מלימודו, מה שאין כן באומנות שלשאר אדם אסור לגמרי, אף לתלמידי חכמים לא התירו (ביאור הגר"א שם ס"ק כד).

ויש סוברים שאף בשאר אומנות מותר, שאין איסור ירידה לאומנות חברו נוהג בתלמיד חכם כלל, ואף אם יש תלמידי חכמים אחרים בעיר, כדרך שהתירו לרוכל תלמיד חכם (שו"ת מהר"י ברונא סוף סי' רנד (רג). וראה משיב דבר ב ט).

על תלמיד חכם המביא סחורה לעיר אחרת למכרה, שמונעים מכל אדם למכור מאותה סחורה עד שימכור הוא את שלו, ראה ערך תלמיד חכם.

חכם שהחזיק ברבנות לסידור גיטין וכיצא שררה), הרי זה אף כשהוא מקפח קצת את פרנסתו בכך (רמ"א בשו"ע יו"ד רמה כב, על פי פסקי מהרא"י דלהלן); במה דברים אמורים שבא השני לדור שם בקביעות (רמ"א שם), אבל חכם שהוא אכסנאי בעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם, ולסדר חופה וקידושין, וליטול השכר הבא מהם (שו"ת מהר"ק סוף שורש קסט

בהסכמות להדפסת הרבה ספרים, מצינו שאסרו חכמי הדור שלא ישיגו מדפיסים אחרים את גבול המדפיסים הראשונים, ולא יחזרו להדפיס את הספרים במשך זמן מסוים, וכתבו טעמים שונים לדבר, ואף הטילו חרמות על מי שיעבור על דבריהם (ראה בהסכמות לש"ס קאפוסט תקע"ו, ולש"ס וינא תקנ"א ולש"ס וין תקס"ו, ולשו"ע חו"מ המבורג תק"ב, ועוד. ראה שו"ת תפארת צבי (זמעתש) יו"ד סב, ושו"ת עטרת חכמים יו"ד כה, ושו"ת שם אריה חו"מ כ, ושו"ת מים חיים יו"ד מד, ושו"ת דברי חיים חו"מ נו, ועוד).

בחכמה מחשלתון החוכר מהשלטון זכות למכירת שיכר וכיוצא, ובא חברו לחכור את הזכות ולדחות את הראשון ממנה, נחלקו אחרונים אם יכול הוא לעכב עליו:

• יש שכתבו שיכול לעכב, אף כשגם השני הוא בן אותה העיר, שלא אמרו שאין אדם יכול לעכב על חברו הדר באותה העיר מליד לאומנותו, לסוברים כן (ראה לעיל: בבני אותה העיר), אלא באופן שמניח לראשון לעשות מלאכתו, מה שאין כן באופן שמבטלו לגמרי מלעשות מלאכתו, שיכול לעכב עליו מלקפח את פרנסתו (שו"ת שארית יוסף יז; שו"ת חסד לאברהם חו"מ לט¹⁸).

• ויש חולקים וסוברים שמי שהחזיק בזכות מכירת שיכר וכיוצא, אינו יכול לעכב על בן עירו מלהיכנס במקומו (שו"ת מהרש"ל לו).

במלמד תינוקות ובתלמיד חכם

מלמד תינוקות - המלמד מקרא, או משנה, או תלמוד (יד תינוקות שאול יו"ד רמה סק"ו, והובא בפתי תשובה שם ס"ק יז) - אינו יכול לעכב על חברו מללמד אף הוא תינוקות (בבא בתרא כא ב; רמב"ם תלמוד תורה ב ז; טוש"ע יו"ד רמה כב, וראה טור חו"מ קנו, ורמ"א בשו"ע שם ו), היינו לפתוח בית בצידו של זה ללמד תינוקות, כדי שיבואו אליו תינוקות אחרים, או כדי שיבואו מהתינוקות של זה אליו, שנאמר: ה' חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וַיֹּאדִיר (ישעיהו מב כא. רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד שם), ואף רב הונא הסובר שכן מבוי יכול לעכב על חברו, אף כשהוא בן אותו המבוי, מליד לאומנותו (ראה לעיל: בבני אותה העיר; בבן אותו מבוי), מודה הוא במלמד שאינו יכול לעכבו, לפי שקנאת סופרים תרבה חכמה (בבא בתרא כא ב), שמתוך כך ייזהרו המלמדים באומנותם, שייראו זה מזה (רש"י שם ד"ה ומודה).

ויש גורסים שהוא מתקנת עזרא שיהיו מושיבים סופר - מלמד תינוקות - בצד סופר, ואין חוששים שמה יתירשלו במלאכתם, לפי שקנאת סופרים תרבה חכמה (גמרא לפנינו שם¹⁹).

בשאר אומנויות של מצוה, כתבו אחרונים שדין כלימוד תינוקות, ואינו יכול לעכב (שו"ת חתם סופר חו"מ עט, וראה שם שיש סוברים ששאר מצוות אינן כמלמד תינוקות), אבל במלאכת שמים שאין בה "קנאת סופרים תרבה חכמה", ויש חשש שמתוך שיתעסקו בכך רבים יתירשלו בדבר, אסור לירד בה לאומנות חברו (חתם סופר שם).

ברוכל תלמיד רוכלים המחזירים בעיירות למכור תכשיטי נשים, חכם שאינם רשאים אלא לחזור בעיר, אבל לא לקבוע מקום לישב בו (ראה לעיל: בבני עיר אחרת; תקנת עזרא לצורך בנות

הגדולה שאסור להיכנס לרשות חברו. 19. והובאה הגירסא בעליות דרבינו יונה שם, וראה שם בדקדוקי סופרים, וראה רש"י שם שאינו גורס כן. וראה גירסת תוספות כב א ד"ה קנאת, ושו"ת חתם סופר חו"מ עט בדעתם.

ומותר לדברי הכל. 18. וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א לח, שכתב על פי שו"ת חתם סופר חו"מ סא, שאף באופן שאינו נכנס לרשות חברו, וכגון שאין מקום לשתי חנויות בעיר, יכול לעכב, אבל החתם סופר שם סמך על כנסת

בבן אותו מבוי, מותר לחנווני לחלק קליות ואגוזים, מפני שיכול לומר לו, כדרך שאני מחלק אגוזים, יכול אתה לחלק שקדים (גמרא בבא בתרא שם²¹). לפיכך באופן שאין שאר החנוונים יכולים לעשות כמותו, יכולים הם לעכב עליו (ראה שו"ת מאמר מרדכי יא, שכן כתב לדעת רב הונא, וצריך ביאור אם כן הוא אף להלכה).

למכור יותר לא יפחות חנווני את השער - למכור בזול, מפני בזול שמרגיל את הלקוחות לבא אצלו, ומקפח מזונות שאר חנוונים (רש"י בבא מציעא ס א) - דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים זכור לטוב (משנה בבא מציעא ס א), שמתוך כך אוצרי פירות מוכרים בזול (גמרא שם ב, ורש"י ד"ה משום). הלכה כחכמים (רמב"ם מכירה יח ד; טוש"ע חו"מ רכח יח).

ונחלקו בכך אחרונים:

• יש סוברים שלא התירו למכור בזול אלא במקום שעל ידי כן ישתנה השער בשוק, אבל במקום שהשער קבוע ולא ישתנה, אסור לחנווני אחד למכור בזול (ראה שו"ת פנים מאירות א עח; שו"ת מאמר מרדכי יא), שאין משגיחים על טובת הקונים להפסיד את המוכרים, ואף במקום שישתנה השער, אם הקונים הם נכרים, אסור להוזיל את השער (פנים מאירות שם). במה דברים אמורים כשהיה בעיר שער ידוע, אבל אם אין שם שער ידוע, מותר להוזיל, ואפילו היו הקונים נכרים (פנים מאירות שם, שזה דומה לחלוקת אגוזים, ראה לעיל).

• יש חולקים וסוברים שהטעם שיוזל השער אינו אלא שלכן זה שמוכר בזול זכור לטוב (שו"ת דברי חיים א חו"מ יח, על פי רש"י שם א ד"ה מאי), אבל מותר לפחות את השער, לדעת חכמים, אף כשלא ישתנה השער, ואף במקום שכל הלקוחות נכרים, שהלכה כרב הונא בריה דרב יהושע שמותר לירד לאומנות חברו (דברי חיים שם), ואף על פי כן כתבו אחרונים שאם הוא מוזיל באופן ששאר חנוונים יפסידו מהקרן - אסור, כיון שהוא מקפח את פרנסם לגמרי (שו"ת חתם סופר חו"מ עט. וראה דברי חיים שם, שכתב על פי שו"ת רמ"א, שלהוזיל הרבה אסור).

• ויש שכתבו בטעם שמותר למכור בזול, לפי שאף האחרים יכולים לעשות כן (שו"ע הרב הלכות הפקר והשגת גבול יג; שו"ת בית אפרים חו"מ סוף סי' כז), ולפיכך במקום שאין שאר החנוונים יכולים להוזיל, אסור (שו"ת מאמר מרדכי שם, לטעם זה).

(קע; רמ"א שם), כיון שלא בא לדור שם בקביעות (ש"ך שם סי"ק טז), אלא שאם החכם האכסנאי עושה כן בזול יותר, אין הראשון יכול לעכב עליו (שו"ת מהר"י ברונא רנד (רנג)).

וכתבו ראשונים שזה שהתירו לחכם אחר ליטול שכר, היינו שכר שנוטל מסידור גיטין והעמדת חופה וקידושין וכיצא, שכיון שבקושי התירו נטילת שכר זה (ראה ערך תלמוד תורה), אין דנים אותו כפרנסה ומחיה שיהא אסור לאחר לקפח אותה (פסקי מהרא"י סי' קכח, הובא בדרכי משה שם, ובש"ך שם), אבל אם הוא נוטל שכרו בהיתר גמור (ראה ערך הנ"ל), אסור לאחר לקפח את פרנסתו (ש"ך שם; שו"ת חתם סופר חו"מ כא), לפיכך אין הדברים אמורים אלא בזמן הראשונים כשהיה כל חכם מנהיג בעירו מחמת חכמתו, וממילא היה מקבל שכר גיטין וכיצא, אבל עתה שבני העיר מקבלים אדם לרב וקוצבים לו שכר, כדרך ששוכרים את הפועל, הרי שכר זה בהיתר גמור הוא, והבא בגבולו הרי זה יורד לאומנות חברו (שו"ת חתם סופר שם²⁰; שו"ת שם אריה ז; שו"ת תועפות ראם חו"מ כו. וראה שו"ת בית שלמה (מסקאלא) ב כא).

ויש חולקים וסוברים שאף כשקבלו עליהם את הראשון לרב, יכול השני אף הוא לשמש כרב בעיר, אף שהוא מקפח את פרנסתו, שאין אסור יורד לאומנות חברו נוהג ברבנות (שו"ת מהר"י ברונא רנד (רנג), על פי אור זרוע שהובא בשו"ת מהר"י קנא; ערך ש"י יו"ד רמה, שכן משמע ברמ"א שם, וכן משמע בבאור הגר"א יו"ד שם סי"ק לד, בדעת הרמ"א), שקנאת סופרים תרבה חכמה, כדרך שאמרו במלמדי תינוקות (מהר"י ברונא שם, על פי אור זרוע שם שכן כתב לענין חזקת ישוב), או לפי שתלמיד חכם שבא לדור בעיר נידון כמי שמעלה מס עם בני העיר, ולכן אי אפשר לעכב עליו מליירד לאומנות בני העיר (מהר"י ברונא שם. וראה שו"ת דברי חיים א יו"ד נא).

תחרות שאינה הוגנת

אם מותר לחנווני לחלק קליות ואגוזים לתינוקות - חלוקת קליות ואגוזים שאבותיהם שולחים אותם לקנות, כדי להרגילם לקנות אצלו (רש"י בבא בתרא כא ב) - נחלקו תנאים: רבי יהודה אומר לא יחלק אדם קליות ואגוזים לתינוקות מפני שמרגילם לבוא אצלו, וחכמים מתירים (משנה בבא מציעא ס א). וכן הלכה (רמב"ם מכירה יח ד; טוש"ע חו"מ רכח יח). ואמרו שאף שכן מבוי מעכב על בן מבוי חברו מליירד לאומנותו, לדעת רב הונא (ראה לעיל: בבני אותה העיר;

יורד לנכסי חברו שלא מדעתו¹

המשביח נכסי חברו שלא מדעתו, שבעל הנכסים חייב לשלם ליורד

הפרקים:	• נטילת השבח
• הדין וגדרו	• בגילוי דעת
• שיעור התשלומים	• היורד ברשות
• הירידה	• בשותף
• השבח	• היורד בתורת בעלים

הדין וגדרו

היורד לתוך שדה חברו ונטעה שלא ברשות, חייב בעל השדה

לשלם ליורד את הוצאותיו, ושמים לו וידו על התחתונה (בבא מציעא קא א, וכתובות פ א; רמב"ם גולה י ד; טוש"ע חו"מ שעה א)², שאם

²¹ וראה בבא מציעא שם, שאמרו טעם זה בסתם, ולא הוזכרו דברי רב הונא. **יורד לנכסי חברו שלא מדעתו**. 1. כג, טורים תטז-תקיא. 2. ואינו נקרא גזלן, שהרי אינו מחזיק בנכסים לומר שהם שלו, ואף על פי שהוא מתכוין

²⁰ וראה שם יו"ד רל, שכתב יותר מזה, שכיון שקיבלוהו לרב וקצבו לו שכרו, זכה בו ממש, וזה גזלו, והוא גרוע יותר מיורד לאומנות חברו, וראה שו"ת משיב דבר ב ט, שאין רצונו לומר גזל ממש, אלא הוא עושה עול וחמס.

מציעא יד ב ד"ה ותוספות ושערי יושר ג כה), כשנטע בשדה העשויה ליטע (חידושי הרי"ם שם; שערי יושר שם), לפי שהוא כאילו שכרו בעל השדה בפירוש לנטעה (שערי יושר שם) שזכות היא לו וזכין-לאדם-שלא-בפניו (ראה ערכו. חידושי הרי"ם שם) ⁴.

חורבה אף היורד לחורבתו של חברו ובנאה שלא ברשות,
ומטלטלים שמים לו וידו על התחתונה (תוספתא כתובות (ליברמן)
ח י, ובבא קמא (ליברמן) י ז; ירושלמי גיטין ה ו, ובבא קמא ט א; רמב"ם שם ט; טושי"ע שם ו, והדברים אמורים בחורבה שאינה עומדת להיבנות, אבל חורבה העומדת להיבנות דין הבונה אותה כנוטע בשדה העשויה ליטע (המאור וריטב"א (החדשים) ור"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא שם; רמ"א שם) ⁵. וכן אם השביח מטלטלים של חברו, דינו כיורד לקרקעו של חברו (ראה להלן: הנכסים) ⁶.

כשלא הוציא אף היורד לנכסי חברו והשביחם בלא להוציא משל
הוצאות כלום, כגון שירד שלא ברשות לשדה נטועה, ועבדה
בעבודות האילן, נוטל שכר פעולתו, כדין היורד שלא ברשות (ריב"ש תקטו), וכן המגיה ספר תורה של חברו שלא מדעתו, נוטל שכרו כיורד שלא ברשות לשדה העשויה ליטע (שו"ת הרשב"א א אלף נו; רמ"א חו"מ שו ח) ⁷.

שיעור התשלומים

כשאינה עשויה היורד לשדה חברו שאינה עשויה ליטע, ונטעה
ליטע שלא ברשות, או שירד לחורבתו שאינה עומדת
להיבנות, ובנאה שלא ברשות - חייב בעל הקרקע לשלם ליורד, ושמים לו וידו על התחתונה (תוספתא שם ושם; ירושלמי שם ושם; כתובות פ א, ובבא מציעא קא א; רמב"ם גזלה י ד ט; טושי"ע חו"מ שעה א, ו). ונחלקו הדעות מהו "ידו על התחתונה":

- יש מפרשים שאם השבח יתר על ההוצאה אינו נותן לו אלא את ההוצאה - כל ההוצאה שהוציא, אף על פי שיש פועלים שנשכרים בפחות (כן משמע ממלחמות לרמב"ן בבא מציעא שם) - ואם ההוצאה יתירה על השבח - שלא הצליחו נטיעותיו (רבנו יהונתן שם) - אינו נותן לו אלא את השבח (תוספתא כתובות שם; רבנו גרשום בבא בתרא מב ב ד"ה לומר שנוטל; רש"י כתובות שם ד"ה שמין לו, ובבא מציעא שם ד"ה ידו), היינו את ההוצאה כשיעור השבח (כן משמע מכתובות שם, ורש"י שם), ושאר ההוצאה מפסיד היורד, כיון שירד שלא ברשות, שהרי היתה שדה שאינה עשויה ליטע (רבנו יהונתן שם) ⁸. ומכל מקום נותן לו כל השבח עד שיעור ההוצאה, אף על פי שנוטל יותר מארס (שיטה מקובצת כתובות פ א, בשם רש"י במהדורה קמא, שכתב בשם אית דמפרשי; בית יעקב אה"ע פח י) ⁹.
- יש מפרשים שאם נחלקו השמאים הבקיאם בדבר כמה היא

השבח יתר על ההוצאה נותן לו את ההוצאה, ואם ההוצאה יתירה על השבח, נותן לו את השבח (ראה להלן: שיעור התשלומים). במה דברים אמורים בשדה שאינה עשויה ליטע, אבל בשדה העשויה ליטע אומדים כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה (בבא מציעא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ונוטל מבעל השדה (רמב"ם שם; טושי"ע שם). ירד שלא ברשות והשביח, וגילה בעל השדה דעתו שנוח לו במעשיו, כגון שנטע נטיעות ובא בעל השדה ושמרן, שמים ליורד וידו על העליונה (גמ' שם; רמב"ם שם ח; טושי"ע שם א) ³.

ומספר טעמים נאמרו לחיוב בעל השדה בתשלומים, אף על פי שירד שלא מדעתו:

- החיוב הוא מטעם נהנה (ראה ערכו. כן משמע מהרמ"ה בבא בתרא ד ב, ומלחמות לרמב"ן שם; קצות החושן רמז סק"א וסק"ב), שבאה הנאה לידו, שהרי השביח לו הלה את נכסיו (תוספות תלמיד רבנו תם בבא קמא נח א, בשם ר"י).
- החיוב הוא מטעם "משתרשי" (ראה ערכו. חידושי הרי"ש שקאפ בבא קמא יט ז) [שהרויח לו ממון שהיה צריך להוציא כדי להשביח שבח זה], היינו שהממון שחסך בעל השדה בזה שהוציאו היורד על הנטיעה במקומו, נעשה כממונו של היורד, ויכול לתבעו מבעל השדה (כן משמע משערי יושר ג כה).

• החיוב הוא מפני שהיורד אומר לו: ממוני אצלך (רמב"ם שכנים ג ד, ומגיד משנה שם, לפי חזון יחזקאל בבא מציעא יא א), שהרי האילנות של הנטיעה ואבני הבנין שייכים הם ליורד, ואם בא בעל הקרקע לזכות בהם הריהו חייב בדמיהם (חזון יחזקאל שם), ולא עוד אלא שהוא נעשה לשותף עם בעל הקרקע בשבח שהושבחו הנכסים על ידי הנטיעה והבנין (חידושי הרי"ם כתובות קז ב, ובבא מציעא יד ב; ברכת שמואל נדרים כב, בשם הגר"ח), הואיל והשבח בא על ידי מעשיו. ואף לסוברים שאין אומן קונה בשבח כלי, הרי זה לפי שחשוב כאילו התנה עמו בעל הכלי לסלקו בדמים, אבל היורד שלא מדעת הבעלים והשביח, איך יזכה בעל הקרקע בשבח בחינם (חידושי הרי"ם שם ושם).

• החיוב הוא מדין ארס (ראה ערכו), שהואיל והשדה עשויה ליטע וידעו הבעלים ושתקו, ודאי נוח להם במעשי היורד, וכאילו ירד לנטעה מדעתם (ריטב"א (החדשים) בבא מציעא קא א, בדעת רש"י; נמוקי יוסף שם, בדעת הרי"ף), ומטעם זה נוטל בשבח כארס, לדעתם (ראה להלן: שיעור התשלומים), והרי זה כאילו עשאו ארס בפירוש (כן משמע מהריטב"א (החדשים) שם), ומטעם זה נוטל היורד את ההוצאה כולה אפילו היא יתירה על השבח, לסוברים כן (ראה להלן: שם. נמוקי יוסף שם).

• החיוב הוא מדין פועל (ראה ערכו. כן משמע מחידושי הרי"ם בבא

לתועלת עצמו ליטול ממון על ההשבחה, הרי מועיל הוא גם לבעלים (ריב"ש תקטו). 3. על פרטי דין זה, ואם יש הבדל בדבר בין שדה העשויה ליטע לשדה שאינה עשויה ליטע, ראה להלן: בגילוי דעת; על בעל השדה שלא רצה כלל במעשי היורד, או שהיורד לא נתפייס במה ששמים לו ורוצה הוא לעקור נטיעותיו או לסתור הבנין שבנה, אם שומעים להם או לא, ראה להלן: נטילת השבח. 4. על ההבדלים להלכה בין הטעמים השונים, ראה בפרקים הבאים. 5. אם סתם חורבה היא כחורבה העשויה להיבנות, או לא, ראה להלן: השבח. 6. על פרטי הדינים של השומה והתשלומים, ראה להלן: שיעור התשלומים; על גביית התשלומים, ראה להלן: הגבייה; על דיני היורד לשדה חברו ברשות, ראה להלן: יורד ברשות. 7. על הטורח עבור חברו שלא מדעתו באופן שלא השביח ממנו, אם חייב לשלם לו עבור עבודתו, ראה להלן: השבח. 8. והיורד נוטל

בכלל ההוצאה אף את שכר טרחו (כן משמע מרש"י בבא מציעא קיז ב ד"ה אם השבח; תוספות בבא בתרא קמב ב ד"ה ואם; תוספות רי"ד ופסקי רי"ד בבא בתרא נג ב; ריטב"א בבא מציעא מ א, בשם המאור) כשכיר יום (רש"י שם) בזול (ריטב"א (החדשים) שם), כפחות שבשכירים (ש"ך חו"מ שו סק"ח), שהרי אם לא היה היורד עצמו טורח, היה בעל הקרקע צריך לשכור פועל אם היה רוצה להשביחה (בית יעקב אה"ע פח י); ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שנוטל שכר בטלה שנתבטל ממלאכתו (רבנו יהונתן בבא מציעא קא א; נמוקי יוסף בבא קמא ק ב, בשם הרא"ה), אבל לא שכר טרחה (רבנו יהונתן שם). 9. ויש המפרש ששבח שאמרו שהוא החלק שנוטל ארס היורד ברשות לשדה חברו ועובד בו, שאם היה חלק השבח הזה מועט מן ההוצאה נוטל רק חלק זה, שאם תאמר שנוטל את כל השבח עד שיעור ההוצאה, נמצא שנוטל

ואין זה אלא שכר מועט שנותנים לפועל שהתנו עמו לקבל שכרו, בין אם יהא שבח ובין אם לא יהא שבח, ואין בין שדה העשויה ליטע לשדה שאינה עשויה ליטע אלא שבועשויה ליטע נוטל את הוצאתו ושכר טרחו, ובאינה עשויה ליטע אינו נוטל - לדעתם (ראה לעיל) - אלא הוצאתו (רמ"ה בבא בתרא שם).

ואם נטע בשדה העשויה ליטע, והיתה ההוצאה יתירה על השבח, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו נוטל הוצאתו אלא בשיעור השבח (המאור בבא מציעא שם; רשב"א כתובות פ א, בשם הראב"ד; בית יוסף חו"מ שעה ב, בשם תלמידי הרשב"א), שהוא הפסיד לעצמו (המאור שם), שאי אפשר שיטול מבעל השדה יותר ממה שההנהו (תלמידי הרשב"א שם; ר"ן שם), ואין לך מוציא הוצאות על נכסי אחר שיטול כל הוצאתו כשהיא יתירה על השבח, אלא אם כן עשאו שליח וירד ברשותו (רמב"ן שם טו ב).

• ויש סוברים שנוטל כל הוצאתו (ר"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא קא א, בדעת הר"ף שם; מגיד משנה שם ז, בדעת הרמב"ם), שהואיל וידעו הבעלים ושתקו, ודאי נוח להם הדבר, והרי זה כאילו ירד מדעתם (נמוקי יוסף שם), ולא נאמרו הדברים אלא כשירד בפני הבעלים ושתקו, אבל אם ירד שלא בפניהם, אין לו יותר מן השבח (בית מאיר שם, בדעת הנמוקי יוסף)¹⁰.

הירידה

ירד סתם ירד לשדה חברו סתם והשביחם, ולא פירש שהוא עושה על דעת להשתלם מן הבעלים, אין אומרים שעשה על דעת מחילה או מתנה, אלא מן הסתם על דעת להיפרע ממנו עשה, ומשתלם מן הבעלים (רשב"א נדרים לג ב; ר"ן שם ד"ה גזירה, וכתובות קז ב, בשמו).

ירד כשהבעלים ירד לנכסי לחברו שלא בפניו, כגון שירד לנכסים- במדינת הים נטושים-ורטושים (ראה ערכו) [נכסים שנטשו בעליהם והלכו להם למדינת הים, ואין ידוע להיכן הלכו] שלא ברשות הבעלים ושלא ברשות בית דין, באופן שבית דין מוציאים אותו מתוכם (ראה ערך ה"ל), ולא הספיקו בית דין להוציאו עד שהוציא בנכסים הוצאות משלו והשביחם, דינו כשאר יורד לנכסי חברו שלא ברשות (המאור בבא מציעא לח ב; הרמב"ן במלחמות שם, ובחידושים שם מ א; רשב"א שם), שאין חילוק בדין יורד בין יורד בפני הבעלים לבין יורד שלא בפניהם, שאף זה שירד שלא בפני הבעלים סבור היה שיתרצו בדבר, ודעתו היתה להשתלם מהם (רמב"ן בחידושים שם), ואף על פי שהלכו הבעלים למדינת הים ודעתם היתה שישארו קרקעותיהם בורות ושוממות, חייבים הם לשלם ליורד (ריב"ש תקטו).

ירד על ידי אף היורד לשדה חברו על ידי שליח, נוטל שכרו מבעל השדה (כן משמע משו"ת הר"ף קכא, ומהעיתור ח- חלוקת קרקעות, דף כו טור ב במהדורת רמ"י, בשם הר"י מיגש), וכן אם שכר פועל והורידו לשדה חברו במקומו (כן משמע מבבא מציעא עו א, ושם קיא א, ושם קיח א), כמו שאמרו: השוכר את הפועל לעשות בשלו והראהו בשל חברו, נוטל השוכר מבעל הבית מה שההנהו (גמ' שם ושם ושם), שהרי זה כאילו עשה בעצמו, ודינו כשאר יורד

הוצאתו, אינו נוטל אלא כפחות שבהם (המקח לרב האי ז יח; המאור ורשב"א ור"ן בבא מציעא שם, ורשב"א שם ח כב, בשמו).

• ויש מפרשים ששמים לו כמה הוא שכר הפועלים, ונותן לו השכר הפחות ביותר, כפי שמוזילים הפועלים הפחותים (המאור שם; רשב"א וריטב"א (החדשים) ור"ן שם, בשמו; מאירי שם, בשם יש אומרים), אף על פי שהיורד שכר פועלים ביוקר (ריטב"א (החדשים) שם), ואם עשה המלאכה על ידי פועלים בזול, אין נותנים לו אלא כפי מה שהוציא (ריטב"א (החדשים) שם; רבנו קרשקש כתובות עט ב). ומכל מקום אם ההוצאה יתירה על השבח אינו נוטל אלא כשיעור השבח, ודוקא כשהשבח יתר על ההוצאה שנוטל את ההוצאה, שמים לו כפחות שבפועלים (המאור ומאירי וריטב"א שם).

כשעשויה ליטע היתה השדה עשויה ליטע, וירד לתוכה ונטעה - או שהיתה נטועה מכבר, וירד לתוכה ועבד בה - שמים לו וידו על העליונה (כן משמע מהגמ' בבא מציעא קא א, ורשב"א ד"ה גלית), שאומדים כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה, ונוטל שיעור זה מבעל הבית (גמ' שם; רמב"ם גזלה י ד; טוש"ע חו"מ שעה א). וכן הבונה חצר או חורבה העשויות להיבנות, אומדים כמה אדם רוצה ליתן בבנין זה לבנותו (רמב"ם שם ו; מאירי שם; טוש"ע שם ז). ונחלקו במהות שומה זו:

• יש מפרשים שאם השבח יתר על ההוצאה, נוטל היורד חלק בשבח (מלחמות לרמב"ן שם; רשב"א ור"ן שם, בדעת רש"י; מגיד משנה שם ז) כדין אריס (תוספות בבא בתרא מב ב ד"ה שבח, בדעת רש"י, וקמג ב ד"ה ואם, ואור זרוע ג, בבא בתרא קסא, בשם ריב"ם; ועוד), שאם ירד לשדה נטועה ועבד בה, נוטל חלק בפירות כדין אריס המעבד שדה נטועה מכבר, ואם נטעה הוא בתחילה, נוטל כדין "שתל", שנוטל יותר ממה שאריס נוטל (ריטב"א בבא מציעא קא א), שהרי כך אדם רוצה ליתן בשדהו לנטעה (מלחמות לרמב"ן שם). • יש סוברים שאין שמים לו בשבח כאריס ממש - שהאריס עוסק בה לתקנה בכמה צרכים (תוספות בבא בתרא מב ב ד"ה שבח), והוא קבוע בשדה יותר ממנו (סמ"ג עשין עג, והגהות מימוניות גזלה י ד, בשם ר"ן) - אלא נוטל פחות מאריס, ויותר משכיר יום (תוספות שם; סמ"ג והגהות מימוניות שם, בשם ר"ן), שאומדים כמה אדם רוצה ליתן לקבל, שמקבל על עצמו ליטע את השדה, ולא שירד בה לאריסות ליטול חלק בפירות, אלא ליטול שכרו מיד, והוא יותר משכר של שכיר יום, ששכיר יום אין עליו לתקן אם יתקלקל (תוספות שם).

• יש סוברים שאינו נוטל בשבח היתר על ההוצאה כלום (ר"י מיגש בבא בתרא מב ב; המאור בבא מציעא קא א; רשב"א וריטב"א (החדשים) ור"ן שם, בשמו, והסכימו עמו; מאירי שם; ריטב"א שם, בפירוש הראשון), שלא מצינו יורד שלא ברשות הבעלים שיהא נוטל בשבח היתר על ההוצאה (המאור ומאירי שם; ריטב"א שם, בפירוש הראשון), שמי עשאו לזה אריס או שתל (המאור שם; ר"ן שם). אלא שמים את ההוצאה כמו שנוטל אדם שאמר לו חברו נטע לי שדה זו, ולא אצטרך אני לטרוח בה - להכניס ולהוציא פועלים (ריטב"א (החדשים) שם) - ואשלם לך (המאור שם; רשב"א וריטב"א (החדשים) ור"ן שם, בשמו, והסכימו עמו), שהנאה זו ודאי קיבל ממנו (המאור ורשב"א שם), והיא הוצאה מרווחת בעין יפה (ריטב"א (החדשים) שם).

• ויש סוברים שאינו נוטל אלא כפי מה שנותנים לשאר פועלים,

כל מה שהיה חייב לתת לו אילו היו נטעותיו מצליחות, שמזלו של בעל הקרקע גרם לו שלא הצליחו הנטעות (רבנו יוחנן שם).

יותר מאריס, וזה אי אפשר (שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורה קמא).
10. ויש שכתבו הטעם, שכיון שאין השדה ראויה אלא לנטעה, הרי זה נותן לו

הוא (ריטב"א כתובות קא א), וכל הוצאה שעושה אדם בשל חברו שלא מדעתו אין מן הדין לחייב את חברו עליה אף על פי שמהנהו, אלא אם כן ההנאה בעין (נמוקי יוסף שם).

נטילת השבח

כשאינו חפץ היורד לחורבתו של חברו ובנאה שלא ברשות, וליטול שכר וכשהוא יוצא אמר תן לי עצי ואבני - ואינו חפץ ליטול שכר (פסקי ריא"ז בבא מציעא קא א), שלא נתפייס במה ששמו לו (מאירי שם) - נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שאין שומעים לו (תנא קמא בתוספתא בבא קמא (ליברמן) י ו; סתם תוספתא כתובות (ליברמן) ח ט; רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם; סתם ברייתא בירושלמי גיטין ה ו, ובבא קמא ט א), אלא בעל הקרקע משלם לו כדינו, בין שהחורבה עשויה להיבנות, ובין שאינה עשויה להיבנות (ראה לעיל: שיעור התשלומים. ריטב"א (החדשים) שם), שאף על פי שהמניח חבילתו לשעה בחורבתו של חברו וביקש ליטלה, ודאי שומעים לו - אף אם בעל החורבה מבקש ליתן לו דמיה (קרבן העדה גיטין שם) - זה אין שומעים לו, משום ישוב ארץ ישראל (ירושלמי שם ושם), שייבנו חרבותיה ותתיישב (רי"א פולדא ופני משה בבא קמא שם), ובחוצה לארץ שומעים לו (קרבן העדה שם).

• ויש אומרים שמחלוקת תנאים קדומים בדבר, שיש הסוברים ששומעים לו (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא בבא קמא שם וגמ' שם, בדעת בית שמאי); ויש הסוברים שאין שומעים לו (רבן שמעון בן גמליאל שם ושם, בדעת בית הלל)¹¹.

להלכה נחלקו אמוראים אם שומעים לו (רב נחמן בגמ' שם); או לא (רב ששת בגמ' שם), ומסקנת התלמוד שבבית שומעים לו, בשדה אין שומעים לו (גמ' שם ב; רמב"ם גזלה י ט; טוש"ע חו"מ שעה ב, ו), שאם ירד לחורבה ובנאה שלא ברשות, ואמר עצי ואבני אני נוטל - שומעים לו; ואם ירד לתוך שדה ונטעה שלא ברשות, ואמר נטיעתי אני נוטל - אין שומעים לו (רש"י שם ד"ה בבית וד"ה בשדה; המאור וכתוב שם לראב"ד ורבנו יהונתן שם; ועוד).

בטעם שבשדה אין שומעים לו, אף על פי שבבית שומעים לו, נאמרו בתלמוד שתי לשונות:

• ללשון הראשונה הטעם הוא משום ישוב ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל ב. בבא מציעא קא ב), שעל ידי הנטיעות יהיו הפירות מרובים בארץ ובזול, שאם יהיו ביוקר שמא יצטרכו יושביה לגלות ממנה (רבנו יהונתן בבא מציעא קא ב), ואף אם ירצה לנטען במקום אחר, אין שומעים לו, שחוששים לישוב ארץ ישראל במקום זה (נמוקי יוסף שם א); ובחורבה כתבו ראשונים שאין חוששים לישוב ארץ ישראל, שסתם חורבה עומדת להיבנות בכל עת (תלמיד הרשב"א שם), ואם לא יבנה זה, יבנה אחר שהוא צריך לדור בה (פסקי ריא"ז שם).

• ללשון השנייה אין שומעים לו בשדה הוא משום כחש הקרקע (גמ' שם), שאף בחוץ לארץ שאין לחשוש שם משום ישוב הארץ, אין שומעים לו משום כחש הקרקע (ראב"ד גזלה י ה), שהנטיעות שינקו מהשדה כבר הכחישוה (רש"י שם ד"ה משום; רבנו יהונתן ומאירי ופסקי ריא"ז שם), והפסידוהו ממון (רש"י שם ד"ה איכא; רבנו

שלא ברשות (יתרון האור לגדול ממינסק בבא מציעא ו א). אכן, הפועל אינו יכול לתבוע את שכרו מבעל השדה כדין יורד, לפי שלא היתה דעתו ליטול מבעל השדה אלא ממי ששכרו (חידושי חתם סופר בבא מציעא יד ב; יתרון האור שם), והוא שלא ידע שהשדה אינה של השוכר, אבל אם ידע שאינה שלו, נעשה הפועל עצמו יורד לנכסי חברו, ובעל השדה חייב לשלם לו כדין כל יורד לנכסי חברו, ואינו חייב לשלם לשוכר (יתרון האור שם).

ירד בטעות היורד לשדה חברו בטעות, כגון השוכר את הפועל והראהו לעשות בתוך שדהו, והלך הפועל ועשה בתוך שדה חברו, שאין השוכר חייב לשלם לו כלום (ראה ערך פועל), נוטל הפועל מבעל השדה מה שההנהו (תוספתא בבא מציעא ז ד), כדין היורד לשדה חברו שלא ברשות (חזון יחזקאל לתוספתא שם).

השבח

להציל חברו המוציא הוצאות להציל את חברו מהפסד, כגון הפורע-חובו-של-חברו (ראה ערכו) שלא מדעתו, שנחלקו בדבר תנאים אם הלווה חייב לשלם לו (בני כהנים גדולים במשנה כתובות קז ב); או לא (חנן במשנה שם), שדוקא המשביח נכסי חברו חייב חברו לשלם לו, מה שאין כן הפורע חובו של חברו שאינו אלא כמברית-ארי-מנכסי-חברו (ראה ערכו), שפטור הלה מלשלם לו (תוספות נדרים לח א ד"ה וז), וכן הלכה (רמב"ם מלוה כו ו; טוש"ע אה"ע ע ח וח"מ קכח א). ונחלקו ראשונים לדעה זו:

• יש סוברים שאין הלווה פטור אלא כשאפשר שלא היה צריך לפרוע לבעל חובו, כגון שהיה בעל החוב מוחל לו, אבל אם ברור שהיה המלוה גובה חובו, חייב הלווה לשלם לפרוע (תוספות בבא קמא נח א ד"ה אי"נ; רא"ש שם ו ו; טור ח"מ קכח, בשמו ובשם רבנו תם). ולדעה זו אף מברית ארי מנכסי חברו חייב אם הנזק ודאי היה בא עליו (ראה ערך הנ"ל. תוספות שם), שהרי הוא כיורד שלא ברשות שנוטל בשבח, אף על פי שאין כאן שבח בעין אלא שהצילו מהפסד (דברי משפט שם סק"א). וכן הפודה את חברו מן השבי (ראה ערך פדיון שבויים) שלא מדעתו, חייב הנפדה לשלם לפודה את דמי הפדיון (רמ"א יו"ד רנב יב), לפי שהפודה הוא כיורד ברשות (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) לט; תורת אמת (ששון) מה), ואומדים דעתו שודאי היה נותן לו רשות לפדותו אילו שאלהו, ואף אם הוא טוען שלא היה נותן רשות, אין הפודה גרוע מיוורד שלא ברשות לשדה העשויה ליטע (תורת אמת שם).

• ויש סוברים שהפורע חובו של חברו פטור הלווה מלשלם לפרוע, אפילו בעל החוב דוחק (רי"ן כתובות קא א, על פי ירושלמי כתובות יג ב; שו"ע חו"מ קכח א), ואינו דומה ליורד ונוטע או בונה בנכסי חברו שחייב לשלם לו, לפי שביורד השבח בעין - ודין הוא שיטלנו (תוספות ותוספות הרא"ש ורא"ש שם) - מה שאין כן בפורע חובו ובמברית ארי, שלא השביח לו את נכסיו, ולא נתן לו כלום, אלא שהצילו מהפסד (תוספות ותוספות הרא"ש ורא"ש שם; מרדכי כתובות רעג, ובבא מציעא שמב), ויש חילוק בין סילוק נזק להבאת תועלת, שהיורד ונוטע מביא לו תועלת ומעלה קרקעו ומנההו, מה שאין כן בפורע חובו שאינו אלא מסלק ממנו נזק (מגיד משנה אישות יב יט), והרי הלווה עומד בנכסיו, וכשהוא נהנה מנכסיו - משלו הוא נהנה, והפטור שגרם לו שבח שאינו ניכר

11. ולדעה הראשונה לא נחלקו תנאים קדומים בדבר זה (רש"י שם ד"ה כי).

היורד ברשות

היורד לקרקע של חברו ברשות - ובנה חורבתו (כן משמע מתוספתא בבא קמא (ליברמן) י ז, וכתובות (ליברמן) ח י) או שנטע שדהו, שנתן לו בעל השדה רשות להשתדל בענייני שדה זו, אף על פי שלא אמר לו בפירוש שייטענה (מאירי בבא בתרא מב ב) - שמים לו וידו על העליונה (תוספתא שם ושם; כן משמע בבא בתרא מב ב; רמב"ם גולה י ז; טושי"ע חו"מ שעה ד), ואפילו נטע שדה שאינה עשויה ליטע (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאם השבח יתר על ההוצאה נותן לו את השבח (תוספתא בבא קמא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), היינו חלק בשבח כאריסי העיר (רבנו יהונתן כתובות פ א; סמ"ע שם סק"ח; באור הגר"א שם סק"ח), ואם ההוצאה יתירה על השבח נותן לו את ההוצאה (תוספתא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). נטל רשות מפורשת לנטעה, דינו כאריס (ראה ערכו. מאירי שם) ¹⁴.

בשותף

שותף כיורד ברשות הוא (בבא בתרא מב ב; רמב"ם גולה י ז; טושי"ע חו"מ קעח ג; שו"ע שם שעה ה; ורמ"א שם קעו י) אצל חלק חברו (מאירי שם), אם ירד לקרקע המשותפת (פסקי רי"ד שם; טור שם), ועבד בה והשביח אותה (רי"י קרקושא שם), או שנתעסק השותף במטלטלים המשותפים לשניהם (טושי"ע חו"מ קעח א), ואפילו לא גילה לשותפו כלום (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתקסא). ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש מפרשים הטעם שהרי זה כאילו נתן לו שותפו רשות וציוהו להיות במקומו (רשב"ם שם ד"ה כיורד) - בין כשהוציא ממון משלו, ובין כשהוציאו ממון השותפות (כן משמע מהרמב"ן בבא מציעא מ א, ובבא בתרא קמג ב) - שמן הסתם נוח לו לשותפו בכך (רשב"א ורי"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא שם; פסקי רי"ד בבא בתרא מב ב), ושליחותו הוא עושה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שם, ותשובת מהר"ם במדכא כתובות רלז), שעל דעת כן נשתתפו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונא) רנד; ריטב"א שם מב ב, בדעת הרשב"ם) שישביח כל אחד ברשות גמורה (ריטב"א שם), וכל מה שיעשה בחלקו שלו לתקנת השותפות, יעשה כמו כן בחלק חברו (שו"ת מהר"ם שם). וכתבו אחרונים שלדעה זו אין חילוק בין שותפות שיש בה חלוקה (ראה ערך חלוקת שותפות: דברים שיש בהם דין חלוקה) לשותפות שאין בה חלוקה, ולעולם הוא כיורד ברשות (רי"י די בוטון סא), וכן הלכה (רי"י די בוטון שם, שכן משמע מסתימת הפוסקים).

• ויש מפרשים הטעם שהואיל ובא להשביח חלק עצמו, ואין חלקו מבורר, ממילא צריך להשביח את הכל, ולפיכך נחשב כיורד ברשות (שו"ת הרא"ש צא א), אבל אינו נחשב כעושה בשליחותו של שותפו (רי"ן ונמוקי יוסף שם, בשם הרא"ה). וכתבו אחרונים שלדעה זו נחשב כיורד ברשות דוקא בדבר שאין בו דין חלוקה, שהרי אינו יכול להשביח חלקו בלא חלק חברו, ולפיכך יש לו רשות להשביח הכל, אבל בדבר שיש בו דין חלוקה יכול לחלוק ולהשביח חלקו בלא חלק חברו, ולכן אינו כיורד ברשות (כן מצדד במהר"י בסאן צג).

יהונתן שם), שלא יהיו הזרעים שיזרע בשדה זו יפים כמו שהיו לולא שנטעה, מה שאין כן בבונה חורבת חברו שלא הזיק את הקרקע, ולכן שומעים לו (רבנו יהונתן שם; פסקי ריא"ז שם). ואף אם רוצה לשלם לבעל השדה את הפסד הכחש אין שומעים לו, שאינו יכול לכופו להזיק על מנת לשלם (פתחי שערים ואמרי מהר"ם ונפש חיה שם), וכן הלכה (המקח לרב האי ז יח; רמב"ם גולה י ה, ט; שו"ע חו"מ שעה ב) ¹².

בחוף לארץ, אם שומעים ליורד לשדה חברו האומר "עצמי ואבניי אני נוטל", הדין תלוי בשתי הלשונות (גמ' שם), שללשון הראשונה שבשדה אין שומעים לו משום ישוב ארץ ישראל, בחוצה לארץ שומעים לו; וללשון השניה - שהלכה כמותה (ראה לעיל) - אין שומעים לו, לפי שאף בחוף לארץ יש כחש קרקע (רש"י שם ד"ה איכא בינייהו; תוספות שם ד"ה בשדה; רבנו יהונתן שם) ¹³.

בגילוי דעת

הנוטע שדה חברו שלא ברשותו, וגילה בעל הקרקע את דעתו שנוח לו בנטיעתו, כגון שבנה גדר סביב לאילנות ושמרם - וכיוצא באלו הדברים, שמראים שדעתו נוטה למה שעשה זה, וברצונו בא הדבר (רמב"ם גולה י ח; שו"ע חו"מ שעה א) - שמים לו ליורד וידו על העליונה (בבא מציעא קא א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו אמר בתחילה שאינו חפץ בנטיעתו, וחזר ועשה מעשה המוכיח שחפץ בהם, ידו של היורד על העליונה (כן משמע מהגמ' שם; טור שם). וכן היורד לקרקעו של חברו ובנה בה שלא ברשות, ובא בעל הקרקע והשלים את הבנין (תשובות הגאונים (מרמושטיין) עמי נה; רמב"ם שם; שו"ע שם; מאירי שם), או גדר ושמר (רי"ף שם), או נכנס בבית ודר בו (שו"ת הרשב"א ד נד; מלחמות לרמב"ן שם, על פי ירושלמי גיטין ה ו), או השתמש בו לשאר צרכיו (תשובות הגאונים שם), שמים ליורד וידו על העליונה (תשובות הגאונים שם; רי"ף שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

דין זה של גילוי דעת אמור בשדה שאינה עשויה אמורים הדברים ליטע (ירושלמי בבא קמא ט א; כן משמע מרש"י שם ד"ה לא וד"ה גלית; רא"ש שם ח כב, בשם רוב המפרשים; טור שם, בשם הרמ"ה; רבנו ירוחם מישרים יב ב), שהואיל וגילה דעתו שנוח לו בנטיעתו, עשאה כשדה העשויה ליטע - שאומדים דעתו שגם הוא היה עושה כן (לבוש שם) - ולכן שמים לו וידו על העליונה כיורד לשדה העשויה ליטע (ראה לעיל: שיעור התשלומים. רש"י שם ד"ה גלית; רשב"א שם).

כשמיחה ונטעה מיחה בעל השדה ביורד שלא יטע, והלך ונטעה בעל כרחו, אינו חייב לו כלום (כן מצדד ברמב"ן בבא בתרא ד ב; רשב"א ורי"ן שם, בשמו; שו"ת הרשב"א ד נד, ושם ו קיא), ויכול לומר לו טול נטיעותיך (רשב"א ורי"ן שם, בשם הרמב"ן) ויטול הלה נטיעותיו, וישלם כחש קרקעו של זה (רמב"ן שם). ואפילו בשדה העשויה ליטע (רמב"ן ורשב"א שם), שאף על פי שאם לא מיחה בו אינו יכול לומר לו טול נטיעותיך, כל שמיחה בו בתחילה - שומעים לו (רמב"ן ורשב"א שם), שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומכריח חברו לבנות ולנטוע (שו"ת הרשב"א ד נד).

ארץ ישראל ממש, אלא קרקע של ישראל (כן משמע מהמאירי שם א, בשם יש אומרים; שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ד; אור שמח שכנים ד י, בדעת הרמב"ם), ולא אמרו ללשון ראשון שבחוף לארץ שומעים לו אלא במקום שאין ישוב של ישראל (כן מצדד באור שמח שם). ¹⁴ על היורד ברשות שאין לו

¹² ויש מהגאונים שפסק כלשון הראשונה (תשובות הגאונים (חמדה גנוזה) מ). ¹³ ויש סוברים בדעת אמוראים בירושלמי שאף לטעם של ישוב ארץ ישראל אין שומעים לו בין בארץ ובין בחוף לארץ (שדה יהושע בבא קמא ט א, על פי ירושלמי גיטין ה ו, לגירסתנו); ויש סוברים כן אף בדעת הבבלי שלא דוקא

שהואיל ומיחה בו אינו כיורד ברשות (שו"ת מהר"ם ושו"ת הרא"ש שם), ויכול לומר לו טול עציץ ואבניך, אלא אם כן בנה דבר שאי אפשר בלעדיו, שצריך חברו ליתן חלקו (הגהות מימוניות גולה י ז, בשם מהר"ם; רמ"א שם), כגון שהבית עומד ליפול ואי אפשר לו לבנות חלקו בלי חלק חברו, שכופים את השותף לתת חלקו (נתיבות המשפט שם סק"ג).

היורד בתורת בעלים

לקח שדה לחש גזל קרקע מחברו ומכרה לאחר, והשביחה הלוקח, מוגזל והשביחה לחש ובא הנגזל והוציאה מן הלוקח, לסוברים שמן הדין אין הגזלן והלוקח ממנו קונים את השבח (ראה ערך שני וערך שבח), ושאל לא תיקנו חכמים בקרקע תקנת-השבים (ראה ערכו) לגזלן וללוקח ליטול השבח (ראה ערך הנ"ל), ונוטל הנגזל את הקרקע עם השבח - נותן הנגזל ללוקח את ההוצאות שהוציא על השבח שהשביח (כן משמע מבבא מציעא טו א, ורש"י שם יד ב ד"ה בגזל ונגזל, ותוספות שם ד"ה ויש; רמב"ם גולה טו ז; ורש"י חו"מ שע"א א) אם השבח יתר על היציאה, ואם היציאה יתירה על השבח אין לו אלא הוצאה בשיעור השבח (גמ' שם טו א; רמב"ם שם ז; ורש"י שם), לפי שאינו גרוע מיורד לנכסי חברו שלא ברשות שנוטל הוצאותיו (ירושלמי גיטין ה ג, לפי קרבן העדה שם; תוספות רא"ש וריטב"א (החדשים) ור"ן שם; ש"ך שם סק"ז; באור הגר"א שם סק"ב), ושבח ההוצאה אצל הנגזל הוא, והוא נהנה בו (רי"ף שם טו ב).

לקח שדה לחש ולקח שדה מחברו, והוציא עליה הוצאות והשביחה, משועבדת לחש ובא בעל חובו של המוכר וגבאה ממנו בחובו, והשביחה לחש נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאם היה שיעור החוב כנגד הקרן עם השבח - שלהלכה טורף הקרן וחצי השבח (ראה ערך נכסים משועבדים) - כתבו ראשונים שחייב המלוה לשלם ללוקח את ההוצאה שהוציא (רבנו חננאל בבא מציעא טו ב; רי"ף שם, בשם יש אומרים; רמב"ם מלוה כא א; שו"ע חו"מ קטו א), שאם השבח יתר על ההוצאה, נוטל הלוקח כל ההוצאה, והמלוה גובה ממנו חצי השבח היתר על ההוצאה (רמב"ם שם; שו"ע שם), לפי שאין הלוקח גרוע מיורד לשדה חברו שלא ברשות ששמים לו וידו על התחתונה (רבנו חננאל שם; רי"ף שם, בשם יש אומרים; רמב"ם שם). ואם ההוצאה יתירה על השבח, אין הבעל חוב גובה את השבח כל עיקר (רבנו חננאל שם).

• ויש אומרים שאינו נותן לו הוצאה (בבא מציעא טו א-ב; המקח לרב האי כז, בסופו, לפי ש"ך חו"מ קטו סק"ט, וריטב"א שם א, בשם רב האי; רי"ף שם; תוספות שם ד"ה תדע וב ד"ה כגון; רמב"ן במלחמות שם ב ובחיזוקים שם קי ב; רמ"א שם, בשם יש אומרים; ועוד), ואינו נוטל הוצאה כדין היורד לשדה חברו שלא ברשות, שהואיל ובכלל האחריות שמקבל המוכר מתחייב לשלם גם ההוצאה שיוציא הלוקח להשביח השדה, על דעת כן יורד הלוקח שיגבה מן המוכר ולא מהמלוה - ודעתו היא שהמוכר הוא בעל הקרקע, והוא משביח על דעת לגבות ממנו אם יטרפוה ממנו (ריטב"א שם) - מה שאין כן ביורד לנכסי חברו שלא ברשות שדעתו ליטול מבעל הקרקע (ריטב"א שם, בשם רב האי; רי"ף שם) ¹⁶.

נטילת השבח לחש השותף שהשביח הרי הוא כיורד ברשות ונוטל "בשבח המגיע לכתפים" בשדה שאינה עשויה ליטע כבשדה העשויה ליטע (בבא בתרא מב ב; ורש"י חו"מ קע"א א), שאם נטע שדה שאינה עשויה לנטיעה אלא לזריעה, נוטל כאילו היתה עשויה ליטע, כדין היורד ברשות (רשב"ם שם ד"ה לומר), ואין שותפו יכול לעכב עליו ולומר לא רציתי ליטע אותה, שהרי אינה ראויה לכך (רי"י מיגש ורשב"א שם, בשם רבנו חננאל), שהואיל והוא שותף לא היה צריך ליטול ממנו רשות (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) רכו ו(קרימונא) רכא, ומרדכי בבא קמא קסז, בשם רבנו חננאל).

בשיעור שהשותף שהשביח נוטל בחלק חברו - מלבד מה שנוטל בשבח משום חלקו בשותפות (רבנו גרשום וריטב"א בבא בתרא מב ב) - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאם השבח יתר על היציאה, נוטל בשבח למחצה לשליש ולרביע, כדין ארים (רבנו גרשום ורשב"ם ורמ"ה ורמב"ן ונמוקי יוסף שם; תוספות בבא בתרא מב ב ד"ה שבח, בדעת רש"י ורשב"ם; ורש"י חו"מ קע"א א), ונוטל אפילו בשבח שהשביחו הפירות מעצמם בלא עבודה עד שנגמרו, כדין ארים (רמ"ה שם), ואף בשדה שאינה עשויה ליטע דינו כן (רמ"ה שם). ואותה שאמרו שהשותף נוטל "בשבח המגיע לכתפים" (ראה לעיל) היינו שהוא נוטל את חלקו אף בפירות גמורים, כגון קמה שהיא עומדת להיקצר, וענבים שהן עומדות להיבצר (רבנו גרשום ורשב"ם ורמ"ה ורמב"ן ור"ן ונמוקי יוסף בבא בתרא שם; ורש"י שם) ולהינטל על הכתף (רבנו חננאל ורי"ף בבא מציעא טו ב; רמ"ה בבא בתרא שם) ¹⁵; ויש שכתבו שבפירות גמורים נוטל כארים, אבל בפירות שאינם גמורים אין לו אלא ההוצאה בלבד (רי"י מיגש שם; ריטב"א בבא מציעא, השמטות שבסוף פרק א), אלא ששמים לו את ההוצאה וידו על העליונה בשומה זו, לפי שהשותף אינו כיורד ברשות לשם אריסות אלא כיורד ברשות לנטיעה וליטול ההוצאה בלבד (רי"י מיגש שם).

• ויש מפרשים "שבח המגיע לכתפים", שבח שבא על ידי טורח (תוספות שם, ותוספות הרא"ש בבא מציעא טו ב, בשם רבנו תם), שיגיע והשביח בגופו ובכתפיו (המאור בבא מציעא שם; רשב"א בבא קמא צה ב), וסוברים שאין השותף נוטל כארים אלא בשבח שבא על ידי טרחו, אבל בשבח הבא מעצמו, אף על פי שארים נוטל בו את חלקו, השותף אינו נוטל בו (תוספות בבא בתרא שם; תוספות הרא"ש בבא מציעא שם) מאחר שירד שלא ברשות (תוספות שם).

• ויש סוברים שאחד משני שותפים שהשביח, שניהם חולקים בשבח לפי חלקם בשותפות, והמשביח נוטל מחברו חלק מההוצאה ושכר טרחו (רשב"א בבא קמא לד א; כן משמע מרשב"א בבא בתרא שם, ושו"ת מהר"ח אור זרוע, בשם רבנו חננאל) לפי שיעור חלקו של חברו, ששמים כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנטעה כדרך ששמים ביורד שלא ברשות לשדה העשויה ליטע, לסוברים שאינו נוטל כארים, אלא הוצאותיו ושכר טרחו (ראה לעיל: שיעור התשלומים. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) רכו ו(קרימונא) רכא).

מיחה השותף לחש מיחה השותף בשותפו שלא ישיב, והלך והשביח, השותף פטור מלשלם (כן משמע משו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתקסא ושו"ת הרא"ש צא א; רמ"א חו"מ קע"א א),

ואפילו לא נגמרו עדיין, כגון שהיו פגים ובוסר (תוספות שם, בדעת רש"י), שהשותף נוטל בהם בכל שנה ושנה כדין ארים (תוספות שם). ¹⁶ לטעמים

עדים כמה הוציא, שנשבע כמה הוציא ונוטל, ראה ערך שבועת הנוטל. ¹⁵ או ששבח המגיע לכתפים פירושו פירות שסופם להיתלש ולהינשא בכתפים,

יורש (א): [דיני הזוכה בממון]¹

הזוכה בממון של המת בירושה, בדינים ובמצוות הנוגעים לאותו ממון

הפרקים:

- גדרו
- בחובות המוריש
- בהשבת גזלו ובשאר חיוביו
- בחיובים למוריש
- בקרבנות המוריש
- בצרכי קבורת המוריש
- רשותו כרשות המוריש
- בקנסות שקנסו את המוריש

הגדרת הנושאים שבערך זה

היורש לאחר שזכה בירושתו, לכמה דברים הוא עומד במקום המוריש: לפרוע מהירושה את חובותיו של המוריש, להשיב את מה שגזל, להביא קרבנות שהתחייב בהם, וכן לענין חובות וחייבים שהתחייבו אחרים למוריש. הירושה נחשבת לכמה עניינים כאילו היא עדיין ברשות המוריש: להוצאות קבורתו, לקנסות שקנסוהו על עבירה שעבר, ולענין כמה דינים אמרו ש"יורש כרעה דאבואה (רגלו של אביו) הוא".

כלל זה אינו כלל מוחלט, ופעמים שמסביר או מלימוד הכתוב אין דין היורש כדין המוריש.

על זהות היורשים, הירושה וחלוקתה, ראה ערך ירושה וערך ירושת הבכור. על הבעל שירש את אשתו, ראה ערך ירושת הבעל. על המייבם את אשת אחיו, שירש את אחיו, ראה ערך ירושת היבם.

דינים הנוהגים בכל ממון שזוכה אדם מחברו בירושה במקח או במתנה, כגון גביית חוב מטעם שעבוד נכסים, ראה בערך נכסים משועבדים, ושאר ערכים הנוגעים לזה. דינים שטעמם מפני שאין יורש יודע בעניני המוריש, שמצינו גם בשאר בני אדם שאינם יודעים בעניני אחרים, ראה בערכים: טוענים ליורש וללוקח; שבועת היורשים, ובשאר ערכים העוסקים בדיני טענות ושבועות, וכיוצא.

דיני היורש שאינם נוגעים לממון שירש, כגון גאולת הדם, וגאולת שדה אחוזה, ראה ערכים גואל הדם ושדה אחוזה. על יורש בלשון בני אדם, לדיני תנאי וכיוצא, ראה ערך יורש (ב).

יורש בלשון חכמים יורש הוא מי שירש בפועל (ראה גיטין ל ב), ופעמים שנקראו יורשים הראויים לירש אף שלא ירשו מפני שלא היו למת נכסים (שו"ת הריב"ש תעח), וכן בלשון בני אדם, אם אמר אדם על עצמו שהוא יורשו של פלוני, אין כוונתו אלא שהוא קרובו הראוי ליורשו (שו"ת הריב"ש שם).

גדרו

כרעה דאבואה היורש "כרעה דאבואה" (רגלו של אביו) הוא, ועומד במקום המוריש לכל דבר (ראה עירובין ע ב; רמב"ם עירובין ב ב, לענין ביטול רשות), כגון:

- הגזול ונתיאשו הבעלים ומת הגזול, לדעת רבא אין כאן שנוי רשות (ראה ערכו) לפי שהיורש כרעה דאבואה הוא, וכאילו הגזילה עדיין ברשות הגזול (רשב"ם בבא בתרא מד א ד"ה הניחא. וראה להלן: רשותו כרשות המוריש);

- אין נפרעים מנכסים משועבדים במקום שיש נכסים בני חורין

נוספים, ראה: רא"ש שם; ריטב"א שם; שיטה מקובצת שם, בשם ריצב"ש.

(ראה ערך נכסים משועבדים), שנכסי הירושה הם כבני חורין כלפי נכסי מקבל מתנה, לפי שהיורש הוא "כרעה דמורישו" ובמקומו הוא עומד (רשב"א בבא בתרא קלח א ד"ה תוספתא. וראה עוד להלן).

הבן ושאר היורשים אין הבדל בין בן היורש את אביו לשאר יורשים, שכולם הם "כרעה דמוריש" (ערך השלחן חו"מ קמד).

יש דיני ירושה המיוחדים לבן, כגון בעבד עברי, שאינו עובד אלא את הבן, ראה ערך עבד עברי, וכגון דין נזיר שמגלה על מעות אביו, ראה ערך נזיר.

על בעל היורש את אשתו, אם עומד במקומה, ראה ערך ירושת הבעל.

פעמים שעומד היורש עומד במקום המוריש לענין הממון שירש, אבל לא לענין ממון שיש לו ממקום אחר (ראה שאין בו ירושה להלן: בחובות המוריש).

יש שעומד במקומו אף שלא היה הממון שייך למוריש בקנין גמור, כגון קרבנות שהקדישם והם ממון גבוה (ראה להלן: בקרבנות המוריש), ובפדיון הקדש שהקדיש אביו, ובפדיון מעשר שני, ובהבאת ביכורים (ראה להלן: רשותו כרשות המוריש).

וכן פעמים שעומד במקום המוריש אף לענין ממון שאין בו ירושה, כגון בעבד עברי (ראה ערכו) שיוצא במיתת האדון, שיש סוכרים שהיורש חייב בהענקה (ראה ערכו). ראה להלן: בהשבת גזלו ובשאר חיוביו).

כהנים הזוכים בגזל הגר שמת בלא יורשים (ראה ערך גזל הגר), אם הם חשויים כיורשי הגר - חייבים במעשר בהמה, ואם כמקבלי מתנות - פטורים (ראה ערך מעשר בהמה, מחלוקת), והלכה שאינם כיורשים אלא כמקבלי מתנות (בבא קמא קי ב; רמב"ם גזילה ואבדה ח ח).

בעל בנכסי אשתו בחייה, אם נתנו לו חכמים דין לוקח או דין יורש (ראה בבא בתרא קלט א, ורשב"ם ד"ה בעל), ראה ערך נכסי מלוג. על יורשים שחלקו את הירושה, אם כל אחד מהם כיורש, או כלקוחות שלקחו זה מזה, ראה ערך ברייה וערך חלוקת שותפות. על הרוגי מלכות (ראה ערכו) שממונם למלך, אם זכיית המלך היא בגדר ירושה, ראה ערך הרוגי מלכות.

על מי שזכה בנכסי הגר שמת ואין לו יורשים (ראה ערך גר), שבעל חוב הגובה מנכסים הללו צריך שבועה, כדין הנפרע מהיורשים, ראה ערך גר.

בחובות המוריש

מצוה על היתומים לפרוע את חובות אביהם (כתובות חוב אביהם מצוה לפרוע)

יורש (א). 1. כג, טורים תקיא-תקצט.

להלכה שמלוה על פה גובה מן היורשים (ראה ערך הני"ל), ואף על פי כן אין גובים מקרקעות אלו מטעם שעבוד, לסוברים כן (ראה ערך נכסים משועבדים), מצוה על היורשים לפרוע מהן (ראה בבא בתרא קנו א, ותוספות שם).

ב"ראוי" בנכסים שירשו מאביהם לאחר מיתתו - כגון שמת אחד ממורישיו, שנכסים אלו קרויים "ראוי", ואין בעל חוב גובה מהם, לסוברים כן (ראה ערך ראוי; מוחזק) - לענין המצוה אין חילוק בין ראוי לבין מוחזק (ריטב"א כתובות צא ב ד"ה מצוה; אבני מלואים ק סק"ה; פתחי תשובה חו"מ קד ס"ק יד).

בירורים יורשים קטנים, אין עליהם מצוה לפרוע חוב אביהם, קטנים שהרי אינם בני מצוות (עליות דרבנו יונה בבא בתרא מד ב; שו"ת הרשב"א ג מה וד קנב), והאמוראים שנחלקו אם גובים מיתומים קטנים (ראה בבא בתרא קעד א), הרי זה בנכסים שנשתעבדו לבעל החוב (שו"ת הרשב"א ג שם).

אם כופים על מצוה זו אם כופים על הנכסים משועבדים, נחלקו ראשונים:

- **יש שכתבו שאין כופים** (רש"י כתובות צא ב ד"ה מצוה; תוספות כתובות פו א, ובבא בתרא קנו א ד"ה מצוה; רמב"ם מלוה ולוה יא ח; רא"ש כתובות ט יד; טושי"ע חו"מ קז א), שלדעתם טעם המצוה משום כיבוד אב (ראה לעיל), ש"מתן שכרה כתוב בצידה", ואין כופים עליה (ראה ערך כבוד אב ואם וערך כפייה. תוספות כתובות שם), או לפי שאינה אלא מדרבנן (רש"י שם), ולא תקנו חכמים שיכפו עליה (פני יהושע כתובות פו א, ושם צא ב).

- **ויש סוברים שכופים את היורשים** (רבינו חננאל, הובא ברמב"ן ובר"ן כתובות פו א, ועוד; שו"ת הרשב"א ד קנב, בשם תוספות בבא בתרא קנו א; הגהות אשר"י בבא בתרא ט לו בשם מהרי"ח), שפריעת חובות האב לדעה זו בכלל מורא אב היא, שבזיון הוא לו, ועל מורא האב כופים (ראה ערך מורא אב ואם. חתם סופר כתובות (תקע"ג) פו א).

הניח מטלטלים המונחים ברשות הרבים, נחלקו תפס המלוה מטלטלים שלא באו ליורשים תנאים:

- **לדעת רבי טרפון הקודם זכה, שלדעתו מועילה תפיסה לאחר מיתת הלווה** (ראה כתובות פד א ורש"י), מחמת שמצוה עליהם לפרוע חוב אביהם, ולכן אין כח לבית דין להוציאם מידו (פני יהושע שם ד"ה משנה). וכן אם היה לאב מלוה ביד אחרים, מוציאם מהלווה ונותנים לבעל חוב, כיון שאינם ברשות היורשים (שם ורש"י), ואף על פי שאין כופים על מצוה זו, כיון שאין המטלטלים ברשותם אין זו כפייה (פני יהושע שם).

- **לדעת רבי עקיבא, יינתנו ליורשים** (כתובות פד א), ואין תפיסה מועילה (שם ב), וכן הלכה (שם; רמב"ם מלוה ולוה יא ז וח; טושי"ע אהע"ז קב ב-ג, וח"מ סד א).

- **הלקוחות אינם חייבים להשתדל בפרעון החוב, בפירעון החוב** אבל היורשים חייבים להשתדל למכור את הקרקעות שירשו לצורך פרעון החוב (מגיד משנה מלוה ולוה כב טו, וראה נתיבות המשפט קג סק"ד).

- **האחים שחלקו ובא בעל חוב של אביהם וגבה מחלקו של אחד מהם, שבטלה החלוקה** (ראה בבא קמא ט א, ובבא בתרא קז א, ורמב"ם נחלות י יא, וטושי"ע חו"מ קעה ד,

צא ב, ובבא בתרא קנו א; רמב"ם מלוה ולוה יא ח; טושי"ע חו"מ קז א), אף כשהנכסים אינם משועבדים, ואין חייבים לשלם מן הדין, מצוה עליהם לשלם (רמב"ן בבא בתרא קעד ב ד"ה אבל).

ירשו קרקעות משועבדות, ועל תקנת הגאונים לגבות אף מהמטלטלים של הירושה, ראה ערך יתומים וערך נכסים משועבדים.

גדר המצוה בגדר המצוה, נחלקו ראשונים ואחרונים:

- **יש שכתבו שהיא משום כבוד אביהם** (רש"י כתובות צא ב ד"ה מצוה; רא"ש כתובות ט יד; טור חו"מ קז ב). ואינה אלא מדרבנן (רש"י שם), לפי שלהלכה אין מצות כיבוד אב אלא מממונו של האב (ראה קידושין לב א, וראה ערך כבוד אב ואם), והנכסים שירשו שלהם הם (שו"ת חתם סופר חו"מ קעז ד"ה והנה).

- **ויש שכתבו שהיורשים בכלל דין פריעת בעל חוב מצוה** (ראה בבא בתרא קעד א, וכתובות פו א) לפרוע חובות אביהם (בעל התרומות סא ב, בשם הראב"ד).

- **יש שכתבו שהיורשים עומדים במקום אביהם כאילו לוו בעצמם** (גידולי תרומה סא א ט, בדעת הרשב"א), הואיל והממון הגיע לידם מיד המוריש, מצוה עליהם לשלם חובו (חזון איש בבא קמא טו סק"א), ואף בשאר יורשים נוהגת מצוה זו (חזון איש שם סק"ו וס"ק לו).

כשלא ירשו מאביהם כלום, נחלקו בדבר:

- **יש שכתבו שמצווים לפרוע חוב אביהם מנכסים של עצמם** (תוספות בבא בתרא קנו ב ד"ה מצוה, ראה רש"י שם; תשובות ה"ר משה ב"ר יוסף, הובא בטור חו"מ קח לא; רשב"א בבא בתרא שם א ד"ה תרגמה, ובשו"ת ד קנב), משום כבוד אביהם (רשב"א שם).

- **ויש סוברים שאין מצוה אלא כשירשו נכסים ממנו** (רבינו חננאל, ראה שו"ת הרשב"א ד קנב, ובית יוסף חו"מ קז בדעתו; רש"י מהדורה קמא בשיטה מקובצת כתובות צא ב בתירוצ' ב'; רמב"ם מלוה ולוה יא ח; טושי"ע חו"מ קז א, וטור שם קח לא), שחייב כיבוד אב משל האב ולא משל בן (ראה לעיל. סמ"ע שם סק"א), ואם ירשו נכסים כנגד מקצת החוב, אין עליהם לפרוע אלא ממה שירשו (רמ"א שם).

ירשו מטלטלים - קודם תקנת הגאונים שמשתעבדים לבעל חוב (ראה ערך נכסים משועבדים):

- **יש סוברים שמצוה על היורשים לפרוע מהם** (רבינו חננאל ורמב"ם שם; תוספות בבא בתרא קעד א ד"ה ואם, בשם ר"י; טושי"ע שם).

- **יש סוברים שאין מצוה לפרוע אלא כשהניח להם אביהם קרקעות** (עיטור, עיסקא וחוב), משום שלא תנעול דלת בפני לוויים (עיטור שם).

- **יש מחלקים, שמצוה לפרוע מהמטלטלים במלוה בשטר ולא במלוה על פה** (בעל התרומות סא א ח, בדעת רש"י).

מקרקעות שלא השתעבדו לחוב קרקעות שקנה אביהם לאחר ההלוואה, באופן שאינן משועבדות (ראה ערך נכסים משועבדים וערך אחריות טעות סופר וערך דבר שלא בא לעולם), לרב ושמאל הסוברים שאין מלוה על פה גובה מן היורשים, אף מקרקעות שקנה אביהם לאחר ההלוואה אין גובים (בבא בתרא קנו א), שלגביהן ההלוואה חשובה כמלוה על פה (רבינו גרשם ורמ"ה, וראב"ד בשיטה מקובצת, בבא בתרא שם).

ונחלקו ראשונים: יש שכתבו שאף אין מצוה על היורשים לפרוע מהן (ראב"ד שם); **ויש סוברים שמצוה עליהם לפרוע מהן** (תוספות בבא בתרא שם ד"ה מצוה).

רמב"ם מלווה ולוה ד ג, וטושי"ע י"ד קסא ה, וראה ערך רבית) שאין יורשי המלוה חייבים בה, ראה ערך רבית. הניח להם אביהם חפץ ידוע שנשטלו ברבית, שחייבים להחזירו מפני כבוד אביהם, ראה ערך הנ"ל וערך כבוד אב ואם.

על דיין שנטל שוחד, שחייב להחזירו (ראה ערך שוחד), אם היורשים חייבים להחזירו, ראה ערך שוחד.

בפדיון הבן (ראה ערכו), אם מת האב והניח נכסים, מגוברים מהם מדין שעבוד נכסים, ראה ערך פדיון הבן.

על מי ששורו הרג אדם - שחייב לשלם כופר (ראה ערכו) ליורשי הנהרג - שלהלכה שהוא כפרה, יורשיו פטורים, ואם חייבים לשלם דמי הנהרג ליורשיו, בתורת דמי נזק, ראה ערך כופר.

המועל בהקדש בשוגג, שחייב קרן וחומש (ראה ערך מעילה, וערך חומש), וכן זר שאכל תרומה בשוגג, שחייב קרן וחומש (ראה ערך תשלומי תרומה, וערך חומש), שאם הם כפרה (ראה ערך חומש), אין היורשים חייבים בהם, ראה ערך מעילה וערך תשלומי תרומה.

הנשבע לתת ממון לפלוני - או נדר לתת לעניים (רמ"א בשבועה ונדרי חו"מ רנב ב) - היורשים פטורים (שו"ת הריטב"א רא, הובא צדקה בבית יוסף חו"מ רנב; רמ"א שם. וראה ערך מצוה לקיים דברי המת), שהשבועה אינה עושה קנין (קצות החושן שם ס"ק ה).

ציווה כשהוא שכיב מרע (ראה ערכו) ואמר שכל מה שיוציא אילן זה ינתן לעניים, כתבו ראשונים שהיורשים חייבים לתתו (ראה רמב"ם מכירה כב טז), ויש שכתבו בדעתם שהוא משום שמצוה לקיים דברי המת (ראה ערכו. מגיד משנה שם).

פדיית קרקע גבה המלוה קרקע בחובו - שאם הלווה רוצה שגבה בחובו לפדותה חייב להחזירה לו (ראה ערך גבית מלוה) - אין היורשים חייבים להחזירה ללווה הרוצה לפדותה (בבא מציעא לה א; רמב"ם מלוה ולוה כב יז; טושי"ע חו"מ קג י).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלא אמרו אלא כשכתב קרקע זו בחיינו לאחר מיורשיו, שהוא כמקבל מתנה, אבל יורשים חייבים להחזירה ללווה (רמב"ן בבא מציעא שם ד"ה ומסתברא תירוצ' א; רא"ש שם ג ד; טור שם; רמ"א שם בשם יש אומרים), שבמקום המוריש הם עומדים (רא"ש וטור שם).

• ויש שכתבו שאף היורשים אין חייבים להחזירה ללווה (ראה תוספות שם ד"ה לוקח; רמב"ן שם תירוצ' ב'; בית יוסף שם בבדק הבית, וש"ך שם ס"ק יט, והגר"א שם ס"ק לד, בדעת רמב"ם שם; שו"ע שם).

בדיני קרקעות לקח שדה סמוך לשדה של חברו - שהרשות ביד חברו ליתן לו דמים ולקנות את השדה בעל כרחו (ראה ערך בר מצרא) - אם יכול לסלק את היורשים, ראה ערך בר מצרא.

בחובי שומרים על חובי שומרים (ראה ערכו) שהיו על המוריש, שאין היורשים חייבים בהם, ראה ערך שומרים וערך נכסים משועבדים.

ירשו פרה שאולה, אם חייבים באונסיה, ואם חייבים בגניבה ואבדה כשומר שכר אף שאינם משתמשים, וכן בפרה שכורה, ונגנבה או נאבדה, ראה ערכים: שואל; שוכר; שומרים.

השוכר בית ומת - לסוברים שהיורשים יכולים להשתמש בבית

וראה ערך חלוקת שותפות: לאחר החלוקה, אין אומרים שהפסיד, הואיל והחוב מוטל על היורשים ויש עליהם שעבוד הגוף, על כולם מוטל לפרעו בשוה (רא"ש בבא קמא א ו, ודברי משפט קיב סק"ב, ונחל יצחק קח סק"א ענף ג, בדעתו).

מלוה על פה - שלהלכה גובה מן היורשים (ראה בבא בתרא קעה ב וקעו א, וראה ערך מלוה על פה וערך נכסים משועבדים) - וטען היורש איני יודע אם פרעך מוריש, אף על פי שלווה שאמר איני יודע אם פרעתיך, חייב לשלם (ראה ערך ברי ושמה: בספק פרעו), היורש פטור (רמב"ם מלוה ולוה יא ו; טושי"ע חו"מ קח א. וראה ערך טוענים ליורש וללוה), שהרי אם פרע מורישו את החוב, לא התחייב היורש מעולם, והרי זה כאומר איני יודע אם התחייבתי, שפטור (ראה הגהות אמרי ברוך על הש"ך חו"מ עה ס"ק נד, בדעת הש"ך).

יש סוברים שאף לגבי היורש הרי זה כספק פרעון, שודאי השתעבדו הנכסים לחוב, וספק אם הסתלק מהם השעבוד, אלא שהיורש פטור מטעמים אחרים (בית מאיר אה"ע קעח טו, בדעת בעל התרומות לח ג ד; שו"ת רבי עקיבא איגר ג לא, ועוד).

בהשבת גזל ובשאר חוביו

חובי ממון, כגון השבת גזל ורבית, או נדרי צדקה וכיוצא, פעמים שמשעבדים נכסיו, ראה ערכיהם וערך מלוה הכתובה בתורה, וערך נכסים משועבדים. פרק זה דן בחיוב היורשים בהם שלא מחמת שעבוד הנכסים, ובפטור שפטורים מחלק מהם אפילו כשהניח להם אביהם נכסים משועבדים.

על חיוב היורשים בחיובי הבעל לאשתו מדיני הכתובה, ראה ערך אלמנה וערך כתובה ושאר ערכי חובים אלה. על חיובי שבועה ראה להלן.

חומש ואשם הגזלן שכפר ונשבע לשקר - שאם חזר והודה משלם קרן וחומש (ראה ערך חומש), ומביא אשם גזלות (ראה ערכו. ראה ערך שבועת הפקדון) - ומת, והודו היורשים, אף על פי שהם משלמים את הקרן, פטורים מהחומש והאשם (תוספתא בבא קמא י ו; רמב"ם גזילה ואבדה ז ו. וראה בבא קמא סז א, ותמורה ו א; רמב"ם שם ג). ואפילו נשבעו הוא ואביו, אינו משלם חומש על גזל אביו, באופן שאין שבועתו מחייבתו מצד עצמו (בבא קמא קד ב ואילך, ורמב"ם גזלה ז ג-ד. וראה ערך חומש).

הודה האב ונתחייב בחומש ומת, שהיורשים חייבים לשלם את החומש מהנכסים שירשו, ראה ערך חומש: בגזול את חברו.

השבת הגזלה התיימשו הבעלים מן הגזלה בחיי הגזלן, לסוברים שיאוש אינו קונה בגזלה (ראה ערך יאוש), אם קונים היורשים מטעם יאוש ושנוי רשות (ראה ערכו), ראה להלן: רשותו כרשות המוריש.

לסוברים שפטורים מלהשיבה, אם פטורים מלשלם את דמיה, ראה ערך שנוי רשות. נשתנית הגזלה בידיהם, שקנאוה בשינוי, ראה ערך שנוי.

על גזלה של דבר הניכר לרבים שזה הוא שגזל פלוני (ראה רש"י בבא קמא צד ב ד"ה המסויים), שחייבים להחזירו משום כבוד אביהם, ראה ערך כבוד אב ואם.

על חיוב השבת רבית (ראה בבא מציעא סא ב, וראה השבת רבית ושוכר

כפר ונשבע על גזל אביו
הגזול את אביו וכפר ונשבע לו ומת האב, משלם קרן וחומש לבניו או לאחיו (בבא קמא ק"ב; רמב"ם גזלה ואבדה ח ב-ג; טושי"ע חו"מ שס"ז ה, בקרן, ראה פרישה וסמ"ע ס"ק י"א), שצריך לקיים מצות השבה (רש"י בבא קמא שם ד"ה הרי זה), הואיל ונשבע לשקר אינו יוצא ידי תשובה גמורה עד שיוציא את הגזלה מתחת ידו (מאירי שם). וכתבו אחרונים שבדיני ממון זכה בה הגזול, אלא שנותן משלו כדי לקיים מצות השבה (מהרש"א שם קט ב; פני יהושע שם א).

השבת עבטו
במצות השבת עבטו (ראה ערכו), אם מת הלווה, אין המלוה חייב להשיב העבט ליוורשים (בבא מציעא ק"ג א; רמב"ם מלוה ולוה ג ו; טור חו"מ צ"ז לו; סמ"ע שם ס"ק ל"ג, אלא מוכרו וגובה את חובו (רש"י שם ד"ה מת).

פדיית קרקע
גבה המלוה קרקע מהלווה - שתיקנו חכמים שיוכל הלווה לפדות את הקרקע, וחייב המלוה להחזירה לו (ראה ערך גבית מלוה: פדיית הקרקע שהגבתה) - יכולים יורשיו לפדות את הקרקע (ראה רש"י בבא מציעא לה א ד"ה ולא מהדרינן, ורמב"ן ורשב"א שם בדעתו; תוספות בבא מציעא שם ד"ה לוקח; רמב"ם מלוה ולוה כ"ב טז; טושי"ע חו"מ ק"ט); ויש סוברים שאין המלוה חייב להחזיר ליוורשי הלווה (תלמיד הרשב"א בבא מציעא שם). שמיטת כספים
אם יורשי המלוה חייבים להשמיט החוב אם עברה ביוורשי המלוה שנת השמיטה, ראה ערך שמיטת כספים.

היו יורשיו קטנים - לסוברים שחוב אביהם נשטם - אם צריכים לעשות פרוזבול (ראה ערכו), ראה ערך יתומים וערך פרוזבול וערך שמיטת כספים.

בקרבנות המוריש

קרבנות
הפריש עולה (ראה ערכו) או שלמים (ראה ערכו) ומת, שהפריש ומת יורשו מביא את הקרבן (רמב"ם מעשה הקרבנות ג ט, על פי מנחות צ"ב א), וכן הדין במנחה (ראה ערך מנחות. זבחים ה ב; רמב"ם שם י"ד א).

אבל חטאות ואשמות אין היוורשים חייבים להביא (תוספתא ערכין ג ח), שאינם באים לאחר מיתה, אלא החטאת הלכה למשה מסיני שהולכת למיתה (ראה ערך חטאות המתות. תמורה טו א, ושם טז א; רמב"ם פסולי המקדשים ד א), והאשם ירעה עד שיפול בו מום וימכר ויקריבו בדמיו עולה (ראה ערך אשם שניתק לרעה. תמורה כ ב; רמב"ם שם י"ד).

חטאת מחוסרי יולדת (ראה ערכו), שחייבת להביא חטאת העוף ועולה כפרה (ראה ערך חטאת מחוסרי יולדת: כשנותרים מטומאתם, וערך יולדת: קרבנה) - וכן זב וזבה ומצורע (ראה ערכיהם וערך חטאת מחוסרי יולדת: קרבנות, שם) - שהביאה חטאתה ומתה, יביאו היוורשים עולתה (קנים ה ב, קידושין י"ג ב ועוד; רמב"ם מחוסרי כפרה א י"ג), הביאה עולתה ומתה לא יביאו היוורשים חטאתה (קנים שם), שאף על פי שאינה באה לכפרה אלא להכשירה לאכול בקדשים (ראה ערך יולדת: טהרתה), אינה באה לאחר מיתה (ראב"ד קנים שם).

קרבן פסח
המפריש פסחו ומת, יביאו בנו לשם שלמים (פסחים צ"ח א; רמב"ם קרבן פסח ד ה), שהרי זה פסח שמתו בעליו, ואין כאן מגויים (ראה ערך קרבן פסח. רש"י פסחים שם ד"ה לא), וזהו מותר הפסח שקרב שלמים (ראה פסחים ע ב, וראה ערך הנ"ל וערך מותרות. ר"י מלוניל ומאירי פסחים שם).

כל משך ימי השכירות (ראה ערך יורש ב) - אם חייבים לשלם דמי השכירות מנכסי עצמם, ראה ערך שכירות.

אומן, שדינו כשומר שכר על החפץ שקיבל לעבודתו (ראה ערך אומן), אם אף יורשיו נעשים כשומרי שכר, ראה ערך שומר שכר. המלוה על המשכון, שנחשב שומר שכר (ראה ערך משכון), אם אף יורשיו נעשים עליו שומרי שכר, ראה ערך משכון.

בשבעות מודה
במקצת
שבועה, שנאמר בשומר שכר שבעת ה' תהיה בין שניהם (שמות כ"ב י), ולא בין היוורשים (שבועות מ"א א).

הדברים אמורים בשבועות מודה במקצת (ראה ערכו), שאמר לו מנה לאבי ביד אביך, והודה לו בחמישים ועל השאר אומר אני יודע, שאילו היה אביו טוען כך הרי התחייב שבועות מודה במקצת, וכיון שאומר אני יודע על השאר, אינו יכול להישבע, וכל המחויב שבועה ואינו יכול להישבע - משלם (ראה ערך מתוך שאינו יכול להשבע משלם), ואת היורש הטוען כך פטרה התורה (שבועות מ"א א וב, ורש"י שם א ד"ה אביו; טושי"ע חו"מ ע"ה טז), לפי שלא היה עליו לידע בעניני המוריש (ראה תוספות בבא קמא מו א ד"ה דאפילו, ורא"ש בבא קמא ו טז, ועוד ראשונים), או לפי שטוענים ליורש שאילו היה המוריש קיים היה טוען ברי ונפטר (קצות החושן ע"ה ס"ק טז, וש"ך שם, ונתיבות המשפט ס"ט ס"ק יג, ובשו"ת רבי עקיבא איגר ג לא, בדעת הרמב"ם. ראה ערך טוענים ליורש וללוקח).

בשבועות
השומרים
בתורת כהנים שנינו: מה שומר שכר פטר בו את היוורשים, אף שומר חנם פטר בו את היוורשים (ברייתא דרבי ישמעאל), ואחרונים פירשו שאינם צריכים להישבע שלא שלה בה המוריש ידו, לפי שאין צריכים לדעת בעניני המוריש (ראה לעיל. קרבן אהרן שם; פירוש החפץ חיים שם).

בחיובים למוריש

חובות שיש לאדם על אחרים, זוכים בהם יורשיו כבשאר נכסיו, ראה ערך ירושה. פרק זה דן בחיובים שהתחייב בהם אדם למוריש, כגון השבת גזל וכיוצא, אם חייב אף ליורשיו, ואם מקיים חיוביו בהשבה ליורשים.

השבת גזלה
הגזול את חברו ומת הנגזל, שהגזול מחזיר ליורשים כדרך שהיה מחזיר לנגזל בחייו (ראה ערך גזל: השבת הגזלה; תשלומי גזלה. ראה רמב"ם גזלה ואבדה ח א, וטושי"ע חו"מ שס"ז ד, וראה רמב"ם תשובה ב י"א), שהיורש במקום מורישו הוא עומד (בית יוסף שם), כתבו אחרונים שהוא מקיים בכך מצות השבת גזלה, מפני שהיורש "כרעיה דאבוה" הוא (שו"ת רדב"ז ג תר"ד).

ויש שכתבו שאם גזל גוי (ראה ערך גזל הגוי: ההשבה) ומת הנגזל, אין מתכפר לו בהשבת הגזל ליורשיו, שאין גדר ירושתו כירושה של ישראל (ראה ערך ירושה), ואינו "כרעיה דאבוה" (צפנת פענח מתנות עניים ג טז).

כשהגזול הוא
היורש
הגזול את אביו ומת האב, זכה הבן בגזלה שתחת ידו (שו"ת הרשב"א ב שח; דרכי משה ובי"ח חו"מ שס"ז), ולא אמרו שמחזיר את הגזלה לשאר יורשים (ראה להלן), אלא כשכפר בה ונשבע לשקר, שצריך כפרה לשבועתו (רשב"א שם). ויש שמצדד שאפילו לא נשבע לשקר, צריך לקיים מצות השבת הגזלה (משנה למלך גזילה ג ח).

בעליה - שאילו מחיים אינה עולה לו לחובתו, וצריך להביא אחרת (ראה ערך לשמה וערך קרבנות) - נחלקו אמוראים:

• רבא אמר, כשרה ואינו צריך להביא אחרת, שמאחר שמת אין שמו על הקרבן (זבחים ז ב, ותוספות שם ד א ד"ה וישן, ופסחים סא א, ורש"י שם ד"ה ואינו).

• רב פינחס בריה דרב אמי סובר שצריך היורש להביא עולה אחרת, שהוא הבעלים (זבחים ד ב, ופסחים סא א, ורש"י זבחים שם ד"ה יש).

הלכה כרבא (רמב"ם פסולי המוקדשין טו טו), ויש פוסקים כרב פינחס (מאירי פסחים שם, בשם יש אומרים).

סמיכה ותמורה בסמיכה (ראה ערכו) ובתמורה (ראה ערכו), נחלקו תנאים:

• רבי מאיר אומר יורש סומך, ויורש ממיר (תמורה ב א, וראה מנחות צב א, ושם צג א, וערכין ב א), שאם המיר קרבן אביו בבהמה אחרת, הרי זו תמורה וקדושה (ראה ערך תמורה. רש"י כתב יד במנחות צב א).

• רבי יהודה אומר יורש, אינו סומך, ואינו ממיר (שם ושם).

הלכה שיוורש סומך (רמב"ם מעשה הקרבנות ג ט) וממיר (רמב"ם תמורה א ה), ולא דוקא בן, אלא כל היורשים (אחיעזר ב מה ג).

בעלות לענין בטעם שיוורש ממיר לרבי מאיר, אמר רב אשי שאף תמורה על פי שאין היורש קונה את הקרבן להיות כבעליו ממש (ראה לעיל) - והמתכפר הוא שעושה תמורה (ראה ערך תמורה. ראה זבחים ו א) - הואיל ומתכפר בו "מקופיא" (ראה לעיל), נחשב "מתכפר" ועושה תמורה (זבחים שם).

תמורה בשני מת והניח קרבן לשני בניו, אין ממירים בו (זבחים ה ירש"י ב; רמב"ם תמורה א ה), אם לפי שנעשו שותפים, ושותפים אינם ממירים (ראה ערך תמורה. זבחים ו א), ואף להלכה שאין היורש קונה קרבן אביו (ראה לעיל), אינם ממירים, לפי שדרשו: אחד ממיר ואין שנים ממירים, שבלשון יחיד נאמר הכתוב (זבחים שם, ורש"י ד"ה ושותפין).

חיובו בנסכים היורש המביא קרבן שירש מאביו, מביא עמו הנסכים (ראה ערכו. מנחות צב א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג ט).

שותפות יורשים מת והניח מנחה (ראה ערכו) לשני בניו, הרי זו קרבה במנחה - אף על פי שמנחה אינה באה בשותפות (ראה ערך מנחה) - לפי שאין היורשים קונים את קרבן אביהם (זבחים ה ב; רמב"ם מעשה הקרבנות יד ג).

בצרכי קבורת המוריש

הוצאות היורשים חייבים בקבורת המוריש, וכופים אותם לקברו (רמב"ם זכיה ומתנה יא כד; טוש"ע חו"מ רג ל, וראה יו"ד שמח ב), ומוציאים מהם הוצאות כל צרכי קבורתו, כל מה שרגילים לעשותו למת בן גילו ממשפחתו, ואפילו אבן למצבה (רא"ש סנהדרין ו ב; טוש"ע יו"ד שם). ואף אם מצות קבורה היא משום בזיון של בני המשפחה (ראה סנהדרין מו ב, בעיא שלא נפשטה, וראה ערך קבורה), אין היורשים יכולים לומר שהם מוחלים על בזיונם, לפי שהמצוה אף משום בזיון המת (ר"ן שם ד"ה אי נמי).

וכן הספד - להלכה, שהוא משום כבוד המת (ראה ערך הספד) - כופים את היורשים לתת את שכר הספדנים (ראה סנהדרין שם; רמב"ם אבל יב א; טוש"ע יו"ד שמד ט).

עולת ראייה הפריש חגיגתו - עולת ראייה (ראה ערכו. ראה רידב"ז ושלמי חגיגה לירושלמי שם), או שלמי חגיגה (ראה ערכו. קרבן העדה ושיירי קרבן בירושלמי שם), שחייב להביא ברגלים (ראה ערך חגיגה וערך עולת ראייה) - ומת, נחלקו אמוראים:

• רבי אילא אמר, אין היורשים מביאים אותה;

• רבי זעירא אמר בשם רבי יוחנן ורבי יונתן, היורשים מביאים אותה (ירושלמי חגיגה א א).

הלכה שחייבים היורשים להביאה (רמב"ם חגיגה א י).

מנחת חביתין במנחת חביתין שמקריב כהן גדול בכל יום (ראה ערך חביתין), אם מת ולא מינו אחר תחתיו, נחלקו תנאים: רבי שמעון אומר, משל ציבור היתה קריבה; רבי יהודה אומר משל יורשים (מנחות נא ב, ושקלים ז ו). הלכה כרבי יהודה (רמב"ם תמידין ומוספין ג כב).

איסור בל היורש, הסתפקו בגמרא אם עובר באיסור בל תאחר תאחר (ראה ערכו) על נדר אביו (ראש השנה ו ב, ורש"י ד"ה יורש) - שהנודר להביא קרבן ולא הפרישו או איחר להביאו, עובר בלא תִּאָחֵר לְשִׁלְמוֹ (דברים כג כב. ראה ראש השנה ו א) - שהרי לא נדר, או שמא עובר, שהרי מחוייב בהבאתו (ראה ערך בל תאחר: עבירת עשה באיחור. ראש השנה שם). הלכה שאינו עובר בכל תאחר (ראש השנה שם; רמב"ם מעשה הקרבנות יד יד).

נפסל הקרבן עולה שהקריבה היורש שלא לשמה (ראה ערכו) - פסולה (זבחים ז ב ועוד), וצריך להביא עולה אחרת (רש"י שם ד"ה פסולה. וראה ערך לשמה, אם פסולה ממש), אף על פי שהמוריש לא הפרישה מחיים, ששיעבוד נכסים לחיוב קרבנות הוא מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך חייבי קרבנות), ולסוברים שאין שיעבוד מן התורה לקרבנות, הדברים אמורים כשהפריש שתי עולות שאם תיפסל אחת חייב להביא את השנייה (ראה תוספות זבחים ד א ד"ה וישן).

כשחייב הוא המפריש חטאתו ומת, לא יביאנה בנו אחריו, אף עצמו בחטאת שהיה מחוייב חטאת על אותו חטא (כריתות כז ב ורש"י; רמב"ם שגגות ג ג. וראה ערך חטאות המתות), ואף שחטאת שמתו בעליה תמות, הוצרכנו למעט שאין הבן מביאה (ראה תוספות נזיר כז ב ד"ה ואינו), שהייתי אומר שכשיש בן שחייב חטאת לא תמות (שיטה מקובצת שם בשם הרא"ש), שהוא "כרעיה דאבוה", וירש אותה להתכפר בה כמו אביו (רבנו פרץ נזיר שם).

בעלותו וכפרתו היורש המקריב את עולת המוריש (ראה לעיל), מתכפר של היורש הוא בה על עשה שעבר (ראה זבחים ה ב, ושם ז ב, ורש"י ד"ה דוקא), ואין היורש קונה את הקרבן כבעלים (ראה זבחים ו א, ורש"י ד"ה ומשני), ולכן אין מתכפר בו כפרה קבועה, אלא כפרה "צפה" ממילא, כדבר הצף על פני המים (שם ורש"י שם).

מעות נזירות האיש מגלח על נזירות אביו (נזיר ל א; רמב"ם נזירות ח טו), שאם היה האב נזיר, והפריש על נזירותו מעות, ולא פירש אלו לחטאת ואלו לעולה ואלו לשלמים (המפרש לנזיר כד א ד"ה מעות. וראה ערך נזיר), ומת, והיה בנו נזיר, הבן מביא הקרבנות ממצות אלו לחובת נזירותו (ראה נזיר שם).

ודוקא הבן מגלח, ולא הבת (נזיר שם; רמב"ם שם), ודין זה הלכה למשה מסיני הוא (נזיר שם; רמב"ם שם).

שינוי בעלים עולה הבאה לאחר מיתה שהקריבה שלא לשם בקרבן יורש

לחם משנה בכורות ו, י, בדעת הרמב"ם, להלכה שרשות יורש אינה כרשות לוקח (ראה לעיל. ר"ט אלגזי בכורות [וילנא] דף א טור ב וטור ד).

• ויש סוברים שפטור, שלענין זה רשות יורש כרשות לוקח (חזון איש בבא קמא כ ס"ק יט, ובכורות כז ס"ק טו, בדעת הרמב"ם שם).

חזרתו מערכי ירש בית, חוזר מעורכי המלחמה, כדין הלוקח בית המלחמה בנוי מחברו, לפי שאצלו הוא חדש (סוטה מג א ורש"י, ראה שם הלימוד; רמב"ם מלכים ז ה). וכן הדין בחזרתו של הנוטע כרם ולא חללו (ראה ערך מלחמה. סוטה שם ב).

חומש בפדיון יורש הפודה הקדש שהקדישו המוריש, מוסיף חומש הקדש כמו המוריש עצמו (ראה ערך חומש. רמב"ם ערכין ד ה, ושם ה ג, ושם ז א). ואף על פי שההקדש ממון גבוה ואין היורש יורשו (ראה ערך ירושה), נתרבה מן המקרא שצריך להוסיף חומש, שבמקום אביו הוא עומד (ראב"ד ור"ש לתורת כהנים בחוקותי יב י).

חומש בפדיון מעשר שני (ראה ערכו) - שהבעלים מוסיפים חומש מעשר שני בפדיונו (ראה ערך חומש) - אף היורש מוסיף חומש (זבחים ו א; רמב"ם מעשר שני ה א). ונחלקו ראשונים לסוברים שמעשר שני ממון גבוה (ראה ערך מעשר שני, ושם שכן הלכה), ואין היורש יורשו (ראה ערך הני"ל):

• יש סוברים שמוסיף חומש (ראה רמב"ם שם, ומנחת חינוך תעג בדעתו; שיטה לא נודע למי קידושין כד א ד"ה והא), לפי שעומד במקום אביו (ראב"ד ור"ש לתורת כהנים בחוקותי יב י).

• ויש מצדדים שלסוברים שאין היורש יורשו, אינו מוסיף חומש (ראה ראב"ד ור"ש שם בפירוש א').

במקרא היורש מביא ביכורים ואינו קורא (ירושלמי ביכורים א ה), ביכורים כשהפריש ביכורים ונעשה חולה מסוכן, שהראוי ליורשו מביאם ואינו קורא, אבל אם הפריש ביכורים ומת, של היורש הם ומביאם וקורא (ראה ירושלמי שם; רמב"ם ביכורים ד ח, ראה צפנת פענח שקלים ד ד בדעתו), ואף על פי שממון גבוה הם, הואיל ושם יורש עליו הרי הוא במקום המוריש (זכר יצחק השלם ב מג, ראה לעיל: בקרבנות המוריש).

ויש מפרשים שהדברים אמורים כשנלקטו כשהיה האב חולה מסוכן, ומת, היורש מביא ואינו קורא, לפי שבשעת לקיטה לא היו שלו (ר"ש סיריליאן ומהר"א פולדא לירושלמי שם. וראה ערך מקרא בכורים).

בקנסות שקנסו את המוריש

בעובר על בקנסות שקנסו חכמים את העובר על איסורים מסוימים (ראה ערך קנס (חכמים)), אם מת, לא קנסו את בנו אחריו, שלא הטילו חכמים את הקנס על הממון אלא על האדם שעשה את האיסור (מועד קטן יג א, וגיטין מד ב, ובכורות לד ב).

• המטיב את שדהו בשביעית - שחרשה (פירוש המשניות שביעית ד ב), או זיבלה (רש"י גיטין שם, ובכורות שם) - שאסרוהו לזרעה במוצאי שביעית (ראה ערך חורש: בשביעית), אם מת, בנו זורעה (מועד קטן וגיטין ובכורות שם; ירושלמי שביעית ד ב; רמב"ם שמיטה ויובל א יג).

• המוכר עבד כנעני (ראה ערכו) לנכרי והפקיעו מן המצוות, שקונסים אותו לפדותו אפילו ביתר על דמיו ולשחררו (ראה גיטין מד א, וערך עבד כנעני), אם מת - לא קנסו את בנו (גיטין מד ב; רמב"ם עבדים ח א; טוש"ע יו"ד רסז פ).

אמר אל תקברוני מנכסי לו, אין בכוחו שיעשיר את בניו ויפיל עצמו על הציבור (כתובות מח א).

בירושלמי נחלקו: רב אמר, נקבר מן הצדקה, ורב אימי אמר וכי עלה על דעתך שיהיו אחרים מתפרנסים משלו והוא נקבר מצדקה (ירושלמי כתובות יא א). ומודה רב שאם ירשו קרקע, חייבים בקבורתו (ראה ירושלמי שם). ואף לדברי רב, האומר קברוני, חייבים היורשים בקבורתו (ירושלמי שם), ואפילו לא אמר כלום חייבים בקבורתו (שיירי קרבן שם), שמן הסתם רצונו בקבורה (ספר ניר לירושלמי שם).

להלכה חייבים היורשים בקבורה אפילו כשאמר אל תקברוני מנכסי (רמב"ם זכיה ומתנה יא כד; טוש"ע יו"ד שמח ב, וח"מ רג ל).

ממון הירושה אין חייבים בקבורתו אלא מהממון שירשו ממנו (ראה שו"ת הרא"ש יג יח, ושם פו ו, הובא בטור ח"מ רג סמ"ח; טוש"ע יו"ד שמח ב), אבל אין כופים אותם לקברו משלהם, אלא על הכל מוטל לקברו (ש"ך יו"ד שם סק"ה), וכן אינם חייבים להספידו משלהם (פרישה יו"ד שמד ס"ק יג).

גדר החיוב בגדר החיוב, נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שנכסיו משועבדים לקבורתו (הגהה במדכז כתובות ד קנו, ובסמ"ק מצורף מצוה קפ ב עמוד קל), וגובים כדרך שגובים מהם שאר חובותיו (ראה ב"ח ח"מ רעה ד).

• ויש שכתבו שאין שעבוד על נכסי המת, שהרי לא חל השעבוד מחיים (שו"ת הרא"ש טו ג, הובא בטור ח"מ רעה ד, וכן כתב בשו"ע ח"מ שם ב), וחייבים היורשים בקבורתו, שהרי זוכים בנכסים מכחו (שו"ת הרא"ש שם), ואין להם לירש נכסים שהמוריש זקוק להם לקבורתו (פרישה שם בדעת הרא"ש).

על פרטי חיוב היורשים בקבורה, ראה ערך קבורה.

רשותו כרשות המוריש

שינוי רשות רשות יורש, אם נחשבת כרשות חדשה או כרשות בגזל המוריש, נחלקו אמוראים:

• רמי בר חמא אמר שרשות יורש כרשות לוקח (בבא קמא קיא ב), ולפיכך מי שגזל והתיאשו הבעלים מהגזלה - להלכה שיאוש אינו קונה בגזל (ראה ערך יאוש) - ומת הגזלן, קנו בניו את הגזלה ביאוש ושנוי רשות (ראה ערכו. שם ורש"י).

• רבא אמר שרשות יורש אינה כרשות לוקח (בבא קמא שם), שיוירש "כרעיה דאבוה" הוא (ראה לעיל), וכאילו הגזלה עדיין ברשות הגזלן (רשב"ם בבא בתרא מד א ד"ה הניחא). הלכה כרבא (רמב"ם גזלה ואבדה ב א; טוש"ע ח"מ שנג ד, ושם שסא ז, ושו"ע שם שסב א).

י"ב היתרא אתי י"ב שכתבו שלדברי הכל "כרעיה דאבוה" הוא, אלא שלדעת רמי בר חמא, הטעם שלוקח מן הגזלן קונה ביאוש ושנוי רשות, מפני שלא גזלה ולא נתחייב בהשבתה, ונמצא שבהיתר באה לידו, וקונה אותה ביאוש לבד, כדרך שיאוש קונה באבדה (ראה ערך יאוש), ואף היורש שלא נתחייב בהשבה, קונה אותה ביאוש (נתיבות המשפט שנג סק"ג).

פטור לוקח במעשר בהמה (ראה ערכו) - שהקונה בהמות פטור מלעשרן (ראה בכורות נה ב, וראה ערך מעשר בהמה):

• יש סוברים שהיורש חייב (ראה רש"י בכורות נו ב ד"ה וכשחייבין;

אומר המאמנים שלי וזה אומר המאמנים שלי, לסוברים שקונסים ואומרים שהכל יהא מונח עד שיבא אליהו, כדי שהרמאי יפסיד (ראה ערך יהא מונח וכו': בשנים שהפקידו. ראה בבא מציעא לו א), אפילו מתו אין נותנים לבניהם, לפי שכאן הקנס הוא כדי שידעה, ואם היה הדין לתת לבניו לא היה מודה (תוספות גיטין מד ב ד"ה נטייבה).

• שטר חוב על הלואה של רבית (ראה ערכו), לסוברים שקונסים את המלוה שלא יגבה אפילו את הקרן (ראה בבא מציעא עב א, וראה ערך רבית), אם מת קנסו אף את בנו אחריו שלא לגבותו, שכבר זכה בו הלווה (תוספות גיטין מד ב ד"ה נטייבה).

• המוכר בהמה גסה לגוי - שעבר על איסור דרבנן, וקנסוהו לחזור ולקנותה ממנו אפילו ביתר על דמיה (ראה ערך בהמה גסה) - יש סוברים שקנסו את בנו אחריו (תבואות שור לט סק"ז), שבדבר מצוי החמירו יותר (שם); ויש שכתבו שאף כאן לא קנסו את בנו (חתם סופר גיטין מד א).

• המוכר בית בארץ ישראל לנכרי - שעבר על לא תִקְנֶם (דברים ז ב. ראה עבודה זרה כ א), וקנסוהו שהדמים אסורים (ראה גיטין מד א, וראה ערך לא תחנם) - אף אם מת, הדמים אסורים לבנו, שהקנס היה על הדמים שאסורים, וכל שהקנס על הממון, אסור אף לבניו (חתם סופר גיטין שם).

• חמץ שעבר עליו הפסח (ראה ערכו), שאסור בהנאה, לסוברים שהוא קנס, אסור החמץ אף לבנו אחריו (חק יעקב או"ח תמח ס"ק כא, לסוברים שאסור אף לאחרים; שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח כ; פרי מגדים יו"ד צט שפתי דעת ס"ק יב), לפי שאסרו חכמים את גוף החמץ (נודע ביהודה שם).

• העושה מלאכה בשבת, שקנסוהו שלא ליהנות ממנה לעולם, לסוברים כן (ראה ערך מעשה שבת) - יש סוברים שקנסו אף את בנו אחריו (ראה מגן אברהם או"ח תקלח סק"ב, ומחצית השקל שם בדעתו), לפי שהקנס על הממון, שהרי אסרו אף לאחרים עד מוצאי שבת (ראה ערך הנ"ל), ואף על פי שהחמירו עליו יותר, מכל מקום גזירה אחת היא (חתם סופר גיטין מד א); ויש סוברים שלא קנסו בנו אחריו (לבושי שרד או"ח תקלח).

• המכין מלאכתו במועד - שאסור להשהותה לחול המועד, שתהיה אז דבר האבד (ראה ערכו) ויעשנה בו - שקנסוהו שתאבד המלאכה (ראה ערך חול המועד: מכין מלאכתו במועד), אם מת מותר לכן לעשותה כדי שלא תאבד (מועד קטן יג א; רמב"ם יום טוב ז ד; טוש"ע או"ח תקלח ו).

• וכן אם עבר האב ועשאה במועד, לסוברים שבית דין מאבדים אותה ומפקירים אותה (ראה ערך הנ"ל, שם), אין מאבדים אותה מן הבן (רמב"ם שם; בית יוסף או"ח שם, ולבוש שם; לבושי שרד ורבי עקיבא איגר ומחזיק ברכה ומשנה ברורה שם ס"ק טו, בדעת השו"ע שם), אלא שאם כבר הפקירוה בחיי האב, הרי הבן בה כשאר כל אדם (משנה ברורה שם).

• הצורם אוזן בכור בהמה טהורה (ראה ערכו) - שקנסוהו שלא ישחט את הבכור על המום הזה (ראה ערך מטיל מום בקדשים) - אם מת לא קנסו את בנו, ומותר לו לשחטו (בכורות לד ב; רמב"ם בכורות ב ז; טוש"ע יו"ד שיג א), ואף שהקנס מוטל על כל אדם (ראה ערך הנ"ל), לא קנסו אחרי מותו (שו"ת אור זרוע רעו).

בקנס על איסור נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שלא נאמרו הדברים אלא באיסור דרבנן (רבינו ירוחם ד ה; ר"ש סיריליאו לירושלמי שביעית ב ד), והצורם אוזן בכור שלא קנסו את בנו, אינה אלא בזמן הזה, לסוברים שהאיסור בזמן הזה מדרבנן (ראה ערך הנ"ל. שו"ת כתב סופר יו"ד ס, ואו"ח פ בתירוצ' ג).

• ורבים סוברים שאף באיסור תורה לא קנסו את בנו אחריו (ראה תוספות בכורות לד ב ד"ה הטיבה, וגיטין מד ב ד"ה נטייבה; ראה ר"י מלוניל ונמוקי יוסף מועד קטן יג א; ריטב"א גיטין שם; שו"ת מהרי"ל החדשות קמא. וראה בית יוסף או"ח תקלח; קרבן נתנאל על הרא"ש מועד קטן ב יז ר; בית מאיר שם; באור הלכה שם).

בקנסות של תורה (ראה ערך קנס) שהתחייב המוריש, אף בנו חייב בהם, וגובים מהנכסים שירש מאביו, כשאר חובות האב (ראה ערך נכסים משועבדים. רש"י בכורות לד ב).

בקנסות מסויימים מצינו שקנסו אף את בנו אחריו: • שנים שהפקידו אצל אחד - זה מנה וזה מאתים, זה

יורש (ב): [הראוי לירש]

הראוי לירש - ואפילו לא ירש כלום - שפעמים שבני אדם מתייחסים אליו כמו שהתייחסו למוריש עצמו, לענין תנאים והתחייבויות וכיוצא

הפרקים: • בהתחייבות ובהקנאה • בשאר דינים • בתנאים •

בזה אפשר שמה שעשה עם האב לא יעשה עם הבן, אבל דבר שזכה בו אדם, בין במתנה ובין במכר, זכו בו יורשיו אחריו, שהיורש קם תחת המוריש לנחול כל אשר לו (ראה ערך ירושה), אלא אם כן זכה בו המוריש לכל ימי חייו וכיוצא בזה (ראה ערך מהיום ולאחר זמן. שו"ת הרשב"א ב שא).

וכן דנים על דעת בני אדם בכל מיני תנאים או במשא ומתן שביניהם, אם אין דעתם אלא על האנשים שעוסקים עמהם, או אף על יורשיהם, וכן דנים בשאר חזקות שמחזיקים שבני אדם

ערך זה דן על התייחסות האדם ליורשיו או ליורשי אדם אחר, אם הוא מתייחס להם כדרך שהוא מתייחס לעצמו או לאדם האחר, כגון כשאמר "לי" או "לך" וכיוצא. ואין הדיון אלא בדבר שלא זכה בו המוריש מחיים ואין בו דין ירושה, אלא שהיורש בא לתבוע מכה עצמו - שהלשון כולל אף אותו, וכאילו התנו עליו בפירוש - שדנים אם משמעות הדברים כוללת אף את היורש או לא (שו"ת הריטב"א רה), וכן דברים שאינם דרך קנין אלא דרך תנאי, שאדם בוטח ומפקיד אצל אחד, ואינו מפקיד אצל אחר,

הם עומדים, ומחייב הוא להם כמו שהיה מחייב לאביהם (שו"ת הרשב"א שם; שו"ת מהרי"ט שם), ואפילו מת המקבל קודם שהגיע הזמן לפרוע את ההתחייבות חייב לתת ליורשיו (כן משמע משו"ת הרשב"א ד רמח, ושו"ת מהרי"ט שם, ושם יום טוב שם).

• ויש סוברים שהמתחייב לתת ממון לחברו אינו חייב לתת אותו ליורשיו (ריטב"א גיטין עד א, לפי חקרי לב חו"מ ב פב, וסם חיי יא; מבי"ט ב קצה, בשם הרשב"א, לפי חקרי לב שם); ויש מחלקים לדעה זו, שאם הגיע זמן החיוב בחיי המקבל ומת, שכבר חל חיוב ממון גמור, זוכים אף היורשים בחיובו, אבל אם מת המקבל קודם שהגיע זמן החיוב, אינו חייב ליורשיו, שבחיי המוריש עוד לא חל החיוב, וליורשיו לא התחייב (חקרי לב שם, בדעת הרשב"א ובדעת רשב"ש קיד; הפלאה, קונטרס אחרון קיד ה, בדעת השו"ע והט"ז).

מת המתחייב מת המתחייב, חייבים יורשיו לשלם (כן משמע מהתרומות נב ד, וריב"ש קטס ורח, וטוש"ע חו"מ נו ה, ורמ"א אה"ע נא א; שו"ת הרדב"ז ב תרכא; שו"ת מהרי"ט), שהואיל ונתחייב נשתעבדו נכסיו, ואחר כך כשמת עדיין שעבוד הנכסים קיים (ריב"ש רח; מהרש"ד ב לה)⁵. ואף הסוברים שכשמת הנהנה אין הנותן חייב לתת ליורשיו (ראה לעיל) מודים הם במת המתחייב שיוורשיו חייבים (כן משמע משמחת יום טוב כב). וכן הנושא את האשה ופסקה עמו כדי שיוזן את בתה חמש שנים, ומת, גובה מן היורשים (מגיד משנה אישות כג יח; בית שמואל קיד סק"ז), ואפילו לא כתב שטר ולא קנו מידו, שמלוה על פה גובה מן היורשים (ראה ערך מלוה על פה. מגיד משנה שם). וכן המתחייב לזון את חברו ומת המתחייב, חייבים היורשים לזונו, ואפילו אמר "על שולחני" (שו"ת הריטב"א קסג; שו"ע חו"מ ס ד), לפי שלא אמר על שולחנו כדי לפטור את יורשיו, אלא כדי להיפטר מדמי מזונות כשאין חברו רוצה לאכול אצלו (שו"ת הריטב"א שם; סמ"ע שם ס"ק יז).

האומר לשלוחו הולך מנה לפלוני, והלך השליח ומצאו לפלוני שמת, יחזיר לנותן (תוספתא גיטין (ליברמן) א ז; גיטין יד ב; ירושלמי גיטין א ה; רמב"ם זכיה ד ה; טוש"ע חו"מ קכה ח), והדברים אמורים לסוברים, וכן הלכה, שהאומר "הולך" אינו כאומר "זכה" (ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו: במתנה חוב ופקדון. גמ' שם), ונמצא שלא זכה בו המקבל שיוורשיו לבניו (כן משמע מרש"י שם ד"ה זכיה), וזה לא שלח את המנה אלא לפלוני ולא ליורשיו (רש"י שם ד"ה בבבא; תוספות ר"ד שם), וכאילו אמר "לפלוני ולא ליורשיו" (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) קלו; שו"ת הריטב"א רח); אבל לסוברים ש"הולך" הוא כ"זכה", ומת המקבל, נותן את המנה ליורשיו (גמ' שם), שכיון שזכה בחייו יתנו ליורשיו (רש"י שם), ואף לסוברים ש"הולך" אינו ממש כ"זכה", אלא הוא כתנאי "זכה על מנת שתולך", שהוא זוכה למקבל מיד בתנאי שיגיע הממון לידי המקבל (כן משמע מריטב"א (החדשים) גיטין סב ב, וטור חו"מ קכה ה, בשם הרמ"ה), מתקיים התנאי במה שנותן ליורשיו, ואין אומרים בזה "לו ולא ליורשיו", לפי שדוקא כשאומר "לי" אומרים שהוא מקפיד על עצמו, אבל כשמתנה לתת לאחרים ולא לו, אומרים "לו ואפילו ליורשיו" (קצות החושן שם סק"ג).

ערך לשון בני אדם. חוות יאיר צא. 4. ויש פוסקים כדעה הראשונה (כן משמע מרא"ש מלוניל בשיטת הקדמונים בבא בתרא קכה ב, ורי"י קרקושא שם, בתירוצו השני). 5. ומה שנהגו הסופרים לכתוב בשטרות שהחיוב הוא עליו ועל יורשיו, אינו אלא לפי השטר, אבל אפילו לא כתבו כן חייבים היורשים (נודע ביהודה קמא חו"מ כג).

עשויים לנהוג בדרך מיוחדת לגבי ממון עצמם, אם נוהגים כן אף כלפי יורשיהם (ראה להלן: בשאר דינים)².

בתנאים

האומר לאשתו הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז, ולא נתנה ומת, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שנותנת לאביו ולאחיו (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא גיטין (ליברמן) ה ה, וגמ' גיטין עד א, וקידושין ס ב, וירושלמי גיטין ז ה, וקידושין ג ב), או לאחד מן היורשים (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם; רבן שמעון בן גמליאל בגמ' שם ושם, לפי הרשב"א קידושין שם), ופטורה מן החליצה ומן היבום (רבן שמעון בן גמליאל בירושלמי שם ושם), לפי שכשארדם אומר "שתתני לי", כוונתו לומר "לי ואפילו ליורשיו" (גמ' שם ושם). ולא מפני שהוא מוריש ממון זה ליורשיו, שהרי אין האשה חייבת לו ממון זה, ואינו יכול להורישו ליורשיו, אלא מפני שאומרים דעתו שהתנה אף על יורשיו, וכאילו התנה בפירוש לתת לאביו ולשאר קרובים (אבני מילואים לח סק"י)³. וכתבו ראשונים שאף על פי שבחיי אדם רוצה שיתנו ממנו לשום אדם, אלא לו בלבד, לאחר מיתתו היורשים בכלל תנאו, לפי שאדם מניח את עזבונו ליורשיו (שו"ת הרא"ש צא א).

• ויש אומרים שזקוקה ליבם (תנא קמא בתוספתא שם, ובגמ' שם ושם), ואינה יכולה לתת את המעות ליורשי הבעל (רש"י גיטין שם ד"ה לא נתנה). שכשארדם אומר על מנת "שתתני לי", כוונתו לומר "לי ולא ליורשיו" (גמ' שם ושם), ונתנה ליורשים אינה קיום התנאי (מאירי גיטין שם), ואפילו הבן אינו בכלל "לי" (שו"ת הרמ"ה רמב; רמב"ן בבא בתרא סג א), לפי שמשמעות המילה "לי" היא למעט אחרים, ואפילו יורשים (שו"ת הרא"ש שם; משנה למלך זכיה ג, בדעת התרומות ב ב, ושו"ת הרמב"ן יג). וכן הלכה (רמב"ם גרושין ח כב; טוש"ע אה"ע קמג ג)⁴.

ואין חילוק בין לשון "לי" ללשון "לו", שאף אם היה לשון התנאי "על מנת שתתן לו", אנו אומרים ש"לו ולא ליורשיו" (מהרי"י וייל צו, על פי שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) קלו ו (קרימונא) קכט). וכן אין חילוק בין תנאי של ממון לתנאי של קידושין, ואף בתנאי של ממון אומרים "לי ולא ליורשיו" (כן משמע מרמב"ן בבא בתרא סג א ושו"ת הרשב"א ב שא ושות מהר"ם שם ושם, ועוד).

בהתחייבות ובהקנאה

מת הנתנה התחייב אדם מעצמו ממון לחברו באופן המועיל (ראה ערך התחייבות, ושם: ביורשים), ומת חברו, אם הוא חייב ליורשיו, או שאומרים: "לך ולא ליורשך", נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שהמתחייב צריך לתת את הממון ליורשיו (שו"ת הרשב"א א תתקע, ושם אלף קמב, ושם ד רמח, וריטב"א כתובות צה א, ושו"ת רה, לפי שמחת יום טוב לא; שו"ת הרדב"ז א תקלב; שו"ת מהרי"ט ב חו"מ מ), ואין אומרים בזה "לך ולא ליורשך", לפי שאין היורשים באים לתבוע מכח עצמם, שיוכל לומר להם לא לכם נתחייבתי, אלא מכח המוריש שזכה בחיוב זה הם באים, ובמקומו

2. על דיני הירוש בממון שירש, ראה ערך יורש א. על דינים שקבעה התורה למי שראוי לרשת את האדם, אף אם אינו יורש ממנו נכסים בפועל, ראה ערך גואל הדם: הגואל, וערך שדה אחוזה. 3. ואף על פי שממה שנאמר בתורה "לוי" למדים למעט את היורשים, ואף במקום שאין המלה "לוי" מיותרת, לשון תורה לחוד ולשון בני אדם לחוד, ובלשון בני אדם "לוי" כולל את היורשים (ראה

משלח שמת השולח שליח לגבות מחברו חוב שהוא חייב לו, או פקדון המופקד אצלו, ומת המשלח קודם שגבה השליח, בטלה השליחות (כן משמע מבבא קמא קד ב; שו"ת הר"ף (ליוורנו) קלב; ראב"ן עט, ובבא קמא ע א; מרדכי בבא קמא ע, בשמו; שו"ת הרא"ש סב א; טושי"ע חו"מ קכב א), ואין השליח יכול להוציא את הממון מן הנתבע (שו"ת הר"ף שם; שו"ת הרא"ש שם), שאין השליח נחשב כאפוטרופוס של היורשים, לפי שלא מינהו אביהם של יתומים אלא על נכסי עצמו בחייו (שו"ת הרא"ש שם). ואם נתן הנתבע את הממון לשליח ואבד בדרך, חייב הנתבע לשלם אותו ליורשי המשלח (כן משמע מהגמ' שם; טושי"ע שם), לפי שכשמת המשלח נפל הממון לפני היורשים (שו"ת הר"ף שם; שו"ת הרא"ש שם) ופקע כח המשלח (ראה ערך שליחות; שו"ת הרא"ש שם) ⁷.

אדם עשוי שלא להשביע את אדם עשוי שלא להשביע את-עצמו (ראה ערכו) [שהמודה שהוא חייב ממון לפלוני, יכול, באופנים מסויימים, לטעון שלא אמר כן אלא כדי שלא ייראה כשבע ועשיר] נחלקו תנאים ואמוראים בשכיב מרע שאמר לפני מיתתו שחייב מנה לפלוני, אם מכח חזקה זו אומרים גם שאדם עשוי שלא להשביע את יורשיו:

• יש מי שאומר שלא אמרו שאדם עשוי שלא להשביע את עצמו אלא מחיים, אבל לא לאחר מיתה (רבי ישמעאל ברבי יוסי בסנהדרין כט ב).

• ויש אומרים שכשם שאדם עשוי שלא להשביע את עצמו, כך אדם עשוי שלא להשביע את בניו (רבי חייא בסנהדרין כט ב; רב ושמואל ורב נחמן בבבא בתרא קעד ב), שלא יאמרו בני אדם "כמה ממון הוא מניח להם", ויתנו בו עין (רבנו גרשום שם קעה א ד"ה (קעד ב) לא אמר), וכן הלכה (רמב"ם זכיה י ג; טושי"ע חו"מ רנה ב).

אין אדם חוטא בחזקה שאין-אדם-חוטא-ולא-לו (ראה ערכו) אין ולא לו היורשים בכלל "לו", אלא אין אדם חוטא אפילו בשביל יורשיו (שבעות מב ב, וערכין כג א, ורש"י שבעות שם ד"ה אין), ולפיכך שכיב מרע שהקדיש כל נכסיו, ואמר: יש מנה לפלוני בידי - נאמן (גמ' שם ושם; רמב"ם ערכין ז יט; שו"ת חו"מ רנה ג), אפילו לסוברים שהבריא שעשה כן אינו נאמן, שחוששים שמא עשה קנוניא עם אותו פלוני להוציא את המנה מן ההקדש (ראה ערך אין אדם עושה קנוניא על הקדש), לפי שאין אדם חוטא לעשות קנוניא בשביל יורשיו (גמ' שם ושם, ורש"י שם).

אין אדם רוצה שתתבזה אשתו החזקה של אין-אדם-רוצה-שתתבזה-אשתו-בבית-דין (ראה ערכו), אמורה אף לגבי יורשי אשתו (כתובות צז ב).

בשאר דינים

אריס שמת, בעל השדה מסלק את היורשים (בבא מציעא קט א), וכן שנינו: המקבל שדה מחברו ומת, לא יאמרו לו תן לנו מה שעשה אבינו (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ט טו), היינו שאינם יכולים לומר תן לנו כמו שפסקת עמו ונשלים מלאכתו (ר"ן ונמוקי יוסף שם), אפילו היו היורשים זריזים ונאמנים (רמב"ן שם), לפי שאומר להם אין לי חשבון אלא עם אביכם, ואין אני רוצה שאתם תעשו את מלאכתי (ר"ן ונמוקי יוסף שם), שאין זה ממון להורישו לבניו (רא"ש שם ט לו), וכן הלכה (רמב"ן ור"ן ונמוקי יוסף שם; רא"ש שם; רשב"א שם ושו"ת ב שא; מאירי שם, בשם יש אומרים; טושי"ע חו"מ שכט א). במה דברים אמורים, שעדיין לא קיבל האב את שכרו, אבל אם קיבל האב כבר את שכרו, אין בעל השדה יכול לומר ליורשים: תנו לי את מה שאכל אביכם יתר על מה שעשה, אלא יכולים הם לומר אנו נגמור את מלאכתו (תוספתא שם, לפי ר"ן ונמוקי יוסף שם; טושי"ע שם, וסמ"ע שם סק"א).

המלוה ולווה המלוה את חברו וקבע לו זמן לפרעון, ומת המלוה או הלווה בתוך הזמן, אין המלוה או יורשיו יכולים לתבוע את ההלוואה מהלווה או מיורשיו עד סוף הזמן (רמב"ם מלוה יג ה; טושי"ע חו"מ עג ב).

שואל שמת הניח להם אביהם פרה שאולה, משתמשים בה הבנים - או שאר יורשים (כן משמע מרמב"ם שאלה א ה, ושו"ע חו"מ שמא ג) - כל ימי שאלתה (כתובות לד ב, ובבא קמא קיב א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שהיא כקנויה לאביהם כל זמן שאלתה (ראב"ד בבא קמא שם), ויורשים הם את כל הזכויות של אביהם (ראה ערך ירושה. רבנו יהונתן שם; רשב"א וריטב"א כתובות שם; מאירי שם ושם), שירוש רגל אביו הוא (ריטב"א שם), ובמקום אביו עומד (רבנו יהונתן בבא מציעא צז ב), ולפיכך אין המשאיל יכול לומר שלא השאיל אלא לאביהם שעשה לו נחת רוח ולא ליורשים (רבנו יהונתן שם ושם).

מינה אפוטרופוס האב שמינה בחייו אפוטרופוס (ראה ערכו) על נכסיו ומת, אינו נשאר אפוטרופוס על נכסי היתומים (תשובות הגאונים (הרכבל) קיז; שו"ת הרא"ש סב א; רמ"א חו"מ רצ א), אלא בית דין ממנים להם אפוטרופוס (שו"ת הרא"ש שם; רמ"א שם) ⁶. לפי שדבר מצוי הוא שאדם מאמין לחברו להשליטו על נכסי עצמו ולא על נכסי יורשיו, שאפשר שהוא מכיר בו שירא ממנו ולא מיורשיו, ועוד שהוא עצמו בקי בנכסיו ויודע אם עושה לו עוול, אבל היורשים אינם בקיאים (שו"ת הרא"ש שם).

אפוטרופוס מת האפוטרופוס, אין יורשיו עומדים במקומו, שאין האפוטרופוסות ממון להורישו (שו"ת הריטב"א רו).

יושב [בעבודה]

כהן היושב בשעת עבודה במקדש - שמצותה בעמידה - שעבודתו פסולה

דרשו בספרי: לְעֹמֵד לְשֶׁרֶת וְגו' (דברים יח ה), מגיד שאין שירות כשר ככהן אלא מעומד, הא אם ישב ושרת - עבודתו פסולה (ספרי דברים

יושב נמנה במשנה ובברייתא בין פסולי-עבודה (ראה ערכו), שאם עבדו - חיללו (ראה זבחים טו ב, ושם יד ב, ויומא מט א, ומנחות ו א). וכן

אמרו שאפוטרופוס שמינהו האב על נכסי עצמו אינו אפוטרופוס על נכסי היתומים, שמא יעשה עוול ולא ירגישו היתומים (ראה לעיל), מה שאין כן בשליח, שאינו ממונה אלא להביא את המעות מן הלווה, ואין חשש שיעשה עוול, ולכן הרי זה כמו שמינהו אפוטרופוס לשליחות זו לאחר מותו (גדולי תרומה שם). **יושב** ¹. כג, טורים תרכז-תרכט. ראה גם ערכים: אין ישיבה בעזרה; עבודה; עמידה; פסולי עבודה.

⁶. ואותה שמצינו "אפוטרופוס שמינהו אבי יתומים" (ראה ערך אפוטרופוס: מינויו) היינו כשמינהו סמוך למיתתו (שו"ת הרא"ש שם; רמ"א שם), שאז מינהו לצורך היתומים (ביאור הגר"א שם סק"ט). ⁷. ויש מהראשונים סוברים שאין השליחות בטלה, לפי שאין השליח גרוע מאפוטרופוס, ומועילים מעשיו עבור היורשים (עיטור ה - הרשאה, דף עד טור ד במהדורת רמ"י; התרומות נ ג ו), שדוקא באפוטרופוס גמור שממונה לעסוק בנכסי היתומים,

הרי הוא כזר (רש"י סנהדרין שם ד"ה ולא לשיבה); ויש שחולק וסובר שאף ללימוד זה אינו כזר, ולא אמרו אלא שלעמידה בחרתיו לרצות עבודתו, ולא לשיבה (רמ"ה סנהדרין שם).

יושב ששימש במקדש לא נמנה בין פסולי עבודה שחייבים מיתה-בידי-שמים (ראה ערכו. ראה ברייתא סנהדרין פג א). וכן אמרו שיושב אינו לוקה (סנהדרין שם; רמב"ם ביאת מקדש ה יז).

בבמת יחיד בשעת היתר הבמות (ראה ערך במה), אף יושב כשר לעבודה (זבחים טז א).

שם קטו. וברמב"ם ביאת מקדש ה טז. וראה ערך עבודה וערך עמידה). ועוד דרשו: לַעֲמֹד לְשֶׁרֶת, מצוה; כשהוא אומר: הַעֲמִידִים שָׁם לְפָנַי ה' (דברים יח ז), שנה עליו הכתוב לעכב (זבחים כג ב).

לדעת רבא אמר רב נחמן, למדים יושב שמחלל עבודה מהכתוב: כִּי בּוֹ פָּחַר וגו' לַעֲמֹד לְשֶׁרֶת (דברים יח ה), לעמידה בחרתיו ולא לשיבה (סנהדרין פד א, וזבחים שם), וכשם שאמרו כזר שמחלל את העבודה (ראה ערך זר), הוא הדין יושב (זבחים שם).

ונחלקו ראשונים: יש מפרשים לימוד זה, שכיון שלא נבחר לשיבה

יושבי קרנות¹

עמי הארץ היושבים בקרנות העיר ועוסקים בדברים-בטלים, או: חנוונים ותגרים שעוסקים בסחורה ואינם בעלי תורה

מי שאינם בקיאים בדינים בהלכה מצינו שהוזכרו יושבי קרנות על תגרים שאינם בקיאים בדינים (רש"י סנהדרין ג א ד"ה גזירה); או: בטלנים, שאינם עוסקים בשום מלאכה אלא יושבים בקרנות העיר, ופעמים שבני אדם באים מאליהם ונידונים בפניהם, בזמן שבתי דינים טרודים בדין אחר (רמ"ה שם). וכן אמרו לענין דיני ממונות של הודאות והלואות - שאף בית דין של שלשה הדיוטות, שאינם מומחים וסמוכים, כשרים לדון בהם (ראה ערך בית דין: בדיני ממונות) - שיש הסוברים שמן התורה גם דיין אחד כשר לדון בהם, שנאמר: בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתָךְ (ויקרא יט טו), ואין צריך שלשה אלא מדרבנן, גזירה משום יושבי קרנות (רב אחא בריה דרב איקא בגמ' שם), שמא יזכה את החייב, ויחייב את הזכאי (רש"י שם ד"ה גזירה), אבל בשלשה אי אפשר שלא יהיה בהם אחד שהוא "גמיר" (גמ' שם), היינו ששמע מחכמים ומדיינים הלכות דין מלוה (רש"י שם ד"ה דגמיר).³

עמי הארץ השם "יושבי קרנות" הונח בעיקרו על עמי הארץ (ראה ערך עם הארץ) שאינם נכנסים לבית-המדרש (ראה ערכו), אלא רגילים לישב בקרנות - חוצות - העיר ולעסוק בדברי שיחה, כמו שנאמר: יִשְׁיחוּ בִּי יוֹשְׁבֵי שָׁעַר (תהלים סט יג), ותרגומו: ידברו עלי יושבי שער בית הקרנות (תרגום שם. ערוך, קרן ג). ואמרו: לא יתכוין אדם לישב עם יושבי קרנות בשוק, ונמצא בטל מן התורה, שנאמר: אֲשֶׁרִי הָאִישׁ וגו' וּבְמוֹשֵׁב לְצִידִים לֹא יֵשֵׁב, כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' תִּפְצֹץ (תהלים א א-ב. אבות דרבי נתן כא).

יושבי חנויות ויש שנקראו בשם זה יושבי חנויות (רש"י בבא קמא פב א), ותיקנו שיהיו קוראים בתורה במנחה (ראה ערכו) של שבת (ראה ערך תקנות עזרא), שמשום יושבי קרנות (גמ' שם), שכל ימות החול עוסקים בסחורה, ואין שומעים קריאת התורה בשני ובחמישי (ראה ערך קריאת התורה), ותיקנו בגללם קריאה יתירה (רש"י שם ד"ה משום).²

יחוד¹

האיסור על איש ועל אשה שאסורים זה בזו, להימצא יחד במקום סתר, שבו אין אחרים שיכולים לראות אותם

הפרקים:

- האיסור וגדרו
- האסורים להתייחד
- עם אשה שבעלה בעיר
- ביותר משנים
- שמירה המצלת מיחוד
- האסור מחמת חשש ליחוד

שאף יחוד עם שפחה - לסוברים שאינו אסור מן התורה ולא מגזירת דוד (ראה להלן: האסורים להתייחד) - נאסר בכלל גזירה זו (מנחת חינוך קפח).

מקורו אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק (כן הוא בעבודה זרה לו ב, וסנהדרין כא ב) - ויש גורסים: משום רבי ישמעאל (קידושין פ ב), או: משום רבי שמעון בר יוחאי (ירושלמי קידושין ד יא) - רמז ליחוד מן התורה מנין, שנאמר כִּי יִסִּיתָךְ אֶחֱיָךְ כֶּן אֶמָּךְ (דברים יג ז), וכי בן אב אינו מסית, אלא לומר לך בן מותר להתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל שאר עריות שבתורה (קידושין שם ועוד), שלכן נקט הכתוב "בן אמן", לומר שהבן

האיסור וגדרו

חלקי האיסור אסור להתייחד עם ערוה מן העריות (ראה ערכו. קידושין פ ב ועוד; רמב"ם איסורי ביאה כב א; טושי"ע אהע"ז כב א) מן התורה (סנהדרין כא ב, ועבודה זרה לו ב)² - חוץ מאלו שלמדים שמותר להתייחד עמהן (ראה להלן: האסורים להתייחד) - ודוד ובית דינו גזרו שלא להתייחד אף עם פנויה (ראה ערכו) בת ישראל שאינה ערוה (סנהדרין שם א ועוד; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם ב), ובגזירת שמונה-עשר-דבר (ראה ערכו) גזרו אף על יחוד עם גויה (ראה עבודה זרה שם; ר"ף קידושין שם; רמב"ם שם ושו"ע שם ב) - שבית דין של חשמונאים גזרו על ביאתה (ראה ערך גוי) - וכתבו אחרונים

קרא בספרים, וידוע סברות בדינים (רא"ש שם א א; טור חו"מ ג, בשמו). אם ההלכה כדעה זו, ראה ערך בית דין: בדיני ממונות; על בעלי דינים שקיבלו עליהם דיינים יושבי קרנות, שיש סוברים שדינם דין אפילו טעו בשיקול הדעת, ראה ערך טעות הדיינים. יחוד. 1. כג, טורים תרלב-תשלב. 2. ראה להלן

יושבי קרנות. 1. כג, טורים תרכט-תרלב. 2. ויש שפירש אף כאן יושבי קרנות כפשוטו, שהולכים ומשתכרים על הקרנות, שאותה שעה של מנחה שעת שכרות היא (ראה תענית כו ב), ולפיכך תיקן להם שיהיו קוראים בתורה, כדי שיבואו לבית הכנסת (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם גאון). 3. או ששמע או

שער בית הנשים (על חכמת אדם קכו) (כו) טו; חזון איש אהע"ז לה סק"ג; אגרות משה אהע"ז ד סה יב, שלא נחשדו בכך (חזון איש שם), ועוד, שירא שמא תפרסם הדבר, ואפשר אף שיענש (בנית אדם שם).

• ויש שכתבו שאין לחוש שתתפתה, אלא שמא יבוא עליה באונס (דרישה שם סק"ד, בדעת שאר מחברים מלבד הראב"ד).

כשאנו יכולים • אין אסור אלא יחוד שיכול להביא לידי עבירה (חזון להביא לעבירה איש בהערות לאבי עזרי איסורי ביאה ט ואילך).

• יש מצדדים שאסור אף כשאנו יכול להביא אלא לידי קריבה (זקן אהרן (ואלקין) ב כט ד"ה והנה), ויש סוברים שעצם היחוד יש בו קריבה לעריות (ראה צפנת פענח איסורי ביאה כא ד, ושם כב א).

• ויש סוברים שאין אסור אלא כשיש חשש לביאה - ומכל מקום דרך ריעות הרי זה קריבה לעריות (הגהות זר זהב על איסור והיתר נט א), וכן כל שנהנה מן היחוד ומתכוין לכך, אסור מן התורה (פסקי הלכות א ד יד דוד רלו) - ואפילו אפשר שיבואו לחיבוק ונישוק (ראה ערך קריבה לעריות. אגרות משה אהע"ז ד סה טו; דבר הלכה ב הערה יב ד"ה וראיתי), ואפילו יש לחוש לביאה שלא כדרכה (דבר הלכה מהדורה ג עמוד קפה, מרש"ז אויערבך).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שהיחוד הוא איסור בפני עצמו, ואף במקום שאין חשש שיבואו לכלל עבירה (אבי עזרי איסורי ביאה כב יב בדעת רש"י).

יחוד דרך ארעי • יחוד עם ערוה דרך ארעי, יש שכתב שמותר מן התורה, ואין אסור אלא כשדר עמה (רבינו ירוחם כג א; צפנת פענח איסורי ביאה כא ד). ואשת איש שאין איסורה משום קורבה, יש שכתבו שאף יחוד באקראי אסור מן התורה (חקרי לב אהע"ז יז ד"ה ויש). מדרבנן אף דרך עראי אסור (ראה חקרי לב שם; צפנת פענח שם), אלא שיש קרובות שלא גזרו בהן, לסוברים כן (חקרי לב שם ד"ה ושוב. וראה להלן: האסורים להתייחד).

ויש ראשונים שנראה מדבריהם שאסור מן התורה להתייחד עם ערוה אפילו בדרך ארעי (ראה תוספות הרא"ש קידושין פא ב ד"ה מתיחד. וראה שבט הלוי ה רא א שכן משמע מכל הפוסקים).

במקום סגור • יחוד שאסור, הוא דוקא במקום שהפתח נעול ומכוסה (ספר היראה לרבנו יונה; ראה שו"ת הרשב"א א אלף רנא), שכל שאין הפתח נעול ירא הוא שמא ייכנס אחר בלא נטילת רשות (שו"ת הרשב"א שם), ואף שאין ודאי שייכנסו, אין זה מקום סתר (מכתב מהחזון איש, בדבר הלכה ג ו).

• ויש חולקים, שאף כשאין הפתח נעול, אם הוא מוגף, אסור משום יחוד (תשובת בית מאיר בשו"ת רבי עקיבא איגר ק, ד"ה מה, ורבי עקיבא איגר שם קא), ולא הותר פתח פתוח לרשות הרבים אלא כשהוא פתוח (שו"ת רבי עקיבא איגר שם, וראה להלן: בית פתוח לרשות הרבים).

ואם אין דרך בני אדם ליכנס בלא רשות, ואין יראים שמא ייכנס שם אדם, הרי זה יחוד אף בלא נעילת הדלת (שו"ת בני ציון א קלה, וראה שו"ת רדב"ז א קכא).

על יחוד במקום שפתוח לרשות הרבים, ראה להלן.

במקום שאין • איסור יחוד מצינו אף במקום ללא מחיצות, כגון אדם איתם בבית הקברות (ראה קידושין פ ב, ורש"י ד"ה אבל), ובדרך (ראה קידושין פא א, וסוכה נב א, וראה להלן: האסור מחמת חשש ליחוד).

מצוי אצל האם (רש"י שם), מתוך שמותר להתייחד עמה, ולכן הוא מצוי תדיר עם אחיו בן אמו (יד רמה סנהדרין כא ב ד"ה אמר).

באבות דרבי נתן אמרו: איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרב (ויקרא יח ו), מכאן אמרו אל יתייחד אדם עם הנשים (אבות דרבי נתן ב ב).

איסורו מן • איסור יחוד עם עריות הוא מן התורה (סנהדרין כא ב, התורה ועבודה זרה לו ב).

• לדעת הרבה ראשונים הרי זה איסור תורה ממש (ראה תוספות סוטה ז א ד"ה נדה, וסנהדרין לו א ד"ה התורה; השגות רמב"ן לספר המצוות שורש שלישי; ראה חינוך קפה, ומנחת חינוך שם ב; ראה נמוקי יוסף סנהדרין ה ב, ור"ן שם; ב"ח אהע"ז כב בדעת הטור והסמ"ג; ועוד), ואין לוקים עליו (פני יהושע קידושין פא א; הגר"א אהע"ז כב סק"ד; מנחת חינוך שם), שאינו אלא לאו הבא מכלל עשה (ראה ערכו. מנחת חינוך שם).

• יש שכתבו שהוא איסור קל, שאין בו לא לאו ולא עשה, אלא איסור תורה סתם (חקרי לב אהע"ז יז ד"ה ולכאורה).

• יש שכתבו שאסורו מהלכה למשה מסיני (ראה ערכו), שהרי פשוטו של מקרא לא נאמר לענין יחוד (ראה קידושין פ ב. נר מצוה א י קסב).

• ויש שכתבו שהוא מפי הקבלה (רמב"ם איסורי ביאה כב ב), כלומר שאינו מדין תורה (ראה סמ"ג לאוין קכו, ולבוש אהע"ז כב, וקהלת יעקב י קנו), ולא אמרו אלא שיש לו רמז מן התורה (תרומת הדשן רמב), וגזירה קדמונית היא, קודם דוד ובית דינו (עצי ארזים כב סק"ד), וכן יש מן הראשונים שמנוהו בין המצוות שמדרבנן (סמ"ק צט).

ויש סוברים שאף לדעה זו איסור תורה הוא (ראה מגיד משנה איסורי ביאה שם), ואמרו שאסור מפי הקבלה, לפי שאינו מפורש כל כך בכתוב (יעלת חן יח ז ד"ה גס), אלא שחכמים קבלו שהיחוד אסור מן התורה (יעיר אוזן עין זוכר י ו), או מהלכה למשה מסיני (נר מצוה שם; חקרי לב שם ד"ה והנ"ל (הג'); יעלת חן שם).

במנין המצוות • יחוד אינו נמנה במנין המצוות (ראה מאירי קידושין פ ב, וראה דברי אמת דף פג טור ד ד"ה ומהנראה), ויש שמצדד למנותו (זהר הרקיע בתשלום עשה כב). ויש שכללוהו באיסור קריבה לעריות (ראה ערכו. ראה ערך גלוי עריות: קריבה לעריות. סמ"ג לאוין קכו; חינוך קפה).

יחוד במקום • על יחוד במקום קריבה לעריות, שאף לדעת רבי קריבה לעריות פדת, הסובר שלא אסרה תורה אלא קורבה של גילוי עריות בלבד, מכל מקום אסורה קריבה לעריות במקום שמתייחד עם הערוה, ראה ערך קריבה לעריות.

שמא תתפתה • בטעם איסור היחוד עם עריות, נחלקו ראשונים או יאנסה ואחרונים:

• יש סוברים שגורם לגלות ערוה (רמב"ם איסורי ביאה כב א; סמ"ג שם; חינוך קפה; שו"ע אהע"ז כב א), ושמא יתפתו לדבר עבירה (ראה קידושין פ ב, נשים דעתן קלה, ורש"י שם ד"ה עם וד"ה דעתן), שבמקום שאין בושה יצר הרע מסית ביותר (ט"ז אהע"ז שם סק"ט).

• יש שכתבו שחוששים אף שמא יבוא לאונסה (ראה ב"ח אהע"ז שם ד"ה והא בדעת הרמב"ם; ראה חלקת מחוקק שם ס"ק טו; בית משה שם סק"ג), ולפיכך אף כשאין לחוש שתתפתה - אסור (ראה ב"ח שם, ובית שמואל שם ס"ק טו, ובית משה שם).

• יש סוברים שאין לחוש לאונס (ראה ב"ח שם בדעת הטור; בינת אדם

(תוספות שבת יג ב ד"ה מטה), ודוקא כשמצויים שם עוברים ושבים (ברכי יוסף אהע"ז כב סק"י; כנסת הגדולה אהע"ז שם הגהות טור י; ברכי יוסף שם), וחצי שעה ראשונה של הלילה, שעדיין לא כלתה רגל מן השוק (ראה ערך חנכה), חשוב כיום לענין זה (כנסת הגדולה שם), ויש שכתבו שעד השעה עשר בדרך כלל עדיין יש תנועת עוברים ושבים (דבר הלכה ג יד בשם החזון איש), ודבר זה תלוי ברגילות שבאותו מקום (ארחות הבית יד טז).

ויש שכתבו שבלילה אין יכולים לראות את הנעשה בפנים, ולפיכך אסור (שו"ת ישכיל עבדי ד שאלת שלום אהע"ז ג ד וה).

חלון פתוח לרשות הרבים, כתבו אחרונים שהוא כפתח (נודע ביהודה קמא אהע"ז עא; עזר מקודש אהע"ז כב ט), כל שאי אפשר לו להסתיר את עצמו (עזר מקודש שם), וכן אם יכולים לראות דרך החלון מבית הנמצא בצדו (שו"ת מהרש"ם ב במפתחות לאהע"ז עו).

פתוח לרשות הרבים כשלוו אשה שלבו גס בה, אסור להתייחד עמה אפילו יש שם פתח פתוח לרשות הרבים (רבינו ירוחם אדם וחוה גס בה כג א בשם הרמ"ה; חלקת מחוקק אהע"ז כב ס"ק יג). ויש שהתירו אפילו למי שלבו גס בה (ט"ז שם סק"ח; ברכי יוסף אהע"ז שם סק"ו; הגהות הרד"ל קידושין פא א).

להתרחק מן הכיעור לרשות הרבים (ראה לעיל), כתבו ראשונים שטוב לזהר מלשבת שם עם אשה אחת (ספר היראה לרבינו יונה), שיש לצנועים להתרחק מן הכיעור והדומה לו (רבינו ירוחם כג א בשם הרמ"ה).

בנסיעה במכונית, דנו הפוסקים האחרונים: • יש סוברים שיש איסור יחוד כשאישה לבדם במכונית, אפילו בדרך ראשית ואפילו ביום (שו"ת אגרות משה יו"ד ב פב, ואהע"ז ד סה ג; תורת היולדת יד ב), אבל בשעת הדחק מותר (אגרות משה אהע"ז שם) ³;

• יש סוברים שיש איסור במקומות שוממים, או בלילה (טהרת יום טוב 2 עמוד נז, בשם ר"י גרינוולד מפאפא; קדושים תהיו עמוד 146 בשם הגר"מ אליהו), ויש שכתבו שאפשר שבזמננו רוב הדרכים נחשבות רשות הרבים לענין יחוד (שו"ת ציץ אליעזר ו טו ז-ח; שו"ת משנה הלכות ג מח), ובתנאי שחלונות הרכב שקופים (הלכות יחוד [בוגרד] ה א);

• ויש שכתב שבמכונית אין כלל איסור יחוד (שו"ת מנחת שלמה צא כא; תורת היולדת יד הערה ד בשם הגר"ח שיינברג. וראה שו"ת שבט הלוי ה רב א, ודבר הלכה טו א. וראה להלן: האסור מחמת חשש ליחוד; בלילה).

אנשים מבחוץ ונשים מבפנים שני בתים - חדרים - זה לפנים מזה, ויש אנשים בחיצוני, אסור להתייחד בבית הפנימי (ראה רש"י קידושין פא א ד"ה איפכא, וריטב"א שם ד"ה במתניתא), שאינו חושש שמא ייכנס אחד מהבית החיצוני, לפי שהחיצוניים אין להם דרך על הפנימיים (ריטב"א שם), וזו שאמר רב כהנא אנשים מבחוץ ונשים מבפנים אין חוששים בו משום יחוד (קידושין שם), לא אמר אלא כשהאנשים בחיצוני, אבל אם נכנס איש לבין הנשים, יש בו משום יחוד (ראה רש"י שם ד"ה ונשים).

ויש סוברים שדברי רב כהנא אמורים כשפירש איש לבין הנשים (ראה רמב"ם איסורי ביאה כב ח, וטושי"ע אהע"ז כב ו), והטעם שאין חוששים

וכן במקום שאין אדם רואה אותם, כגון במקום אפילה או תחת מרגלות המיטה - אפילו ביום (פתחי תשובה אהע"ז כב סק"ח) - כתבו אחרונים שזה בכלל יחוד, שהרי במחשך מעשיהם (שו"ת רדב"ז א קכא), וכן אם הם בחורבה, כיון שאין מצוי שיכנסו בה אנשים (ראה ברכות ג א. שו"ת רדב"ז שם).

בשני בתים או איסור יחוד אינו אלא באיש ואשה הנמצאים בבית שני חדרים אחד, אבל אם הוא בבית אחד והיא בבית אחר, אין בזה יחוד (ראה תורת הבית 2 ב, הובא בבית יוסף יו"ד קצב ד"ה כתב הרא"ש, ורמ"א שם ד). ויש אופנים שאסרו את הדבר, שמא האחד יכנס לבית השני ויתייחדו, ראה להלן: האסור מחמת חשש ליחוד.

היתה היציאה מבית אחד דרך הבית השני, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאף זה אין בו יחוד (ראה רש"י קידושין פא א ד"ה שקולו, ובית אדם שער בית הנשים (כו) טז בדעתו, וראה שם (כח) יח). • ויש שכתבו שזה חשוב בית אחד (חזון איש אהע"ז לד סק"א), וכן שני חדרים בבית אחד, והאיש באחד והאשה בשני, יש בזה יחוד (ראה שער הציון רלט ס"ק יז; שעורי שבט הלוי נדה קצב ד ו), שכיון שהיציאה לחצר באותו הפתח, הרי הם כבית אחד (שעורי שבט הלוי שם) - אלא שיש סוברים שאם האיש בחדר נעול, אין בו משום יחוד (שער הציון שם), ויש שנראה מדבריהם, שאם האיש יכול לפתוח, אין הנעילה מועילה, ומכל מקום אם אינו יכול לפתוח, אף אם המפתח ביד האשה, מצדדים שאין בזה יחוד (חזון איש שם סק"ב וסק"ה) - ולדעה זו אין להתיר בשני בתים, אלא אם צריך ללכת מזה לזה דרך רשות הרבים או חצר (חזון איש שם סק"ה), ויש מצדדים להתיר כל שיש לכל אחד מהם דרך לצאת בנפרד (שם סק"א. וראה שעורי שבט הלוי שם).

בית פתוח בית שפתחו פתוח לרשות הרבים, אין חוששים בו לרשות הרבים משום יחוד (קידושין פא א; רמב"ם איסורי ביאה כב יב; טושי"ע אהע"ז כב ט), כלומר מותר לכתחילה להתייחד שם (ראה תוספות הרא"ש קידושין שם ד"ה בעלה).

• יש סוברים שההיתר לפי שמתיראים שיראו אותם עוסקים בעבירה (ר"י מלוניל בשיטת הקדמונים קידושין שם), אבל אם יש שם דלת - אסור (ראה שו"ת רבי עקיבא אגור ק; הגהות הרד"ל קידושין שם), וכן אין להתייחד בעליית הבית (כנסת הגדולה אהע"ז כב יא).

• יש שכתבו שההיתר לפי שמתיראים שמא ייכנס אדם לשם (יד רמה קידושין פא א; שו"ת מבי"ט א רפז; עזר מקודש אהע"ז כב ט), ואפילו אם הדלת סגורה, כל שאינה נעולה (עזר מקודש שם).

• ויש שכתבו, שפתח לרשות הרבים אפילו אם הוא סגור, והוא בטוח שאין אדם נכנס, כיון שיש לפני הפתח מקום מעבר לרבים, אימת הרבים עליו בטבע (דבר הלכה ג ו, מכתב מהחזון איש).

בתים הפתוחים לחדרי מדרגות שבבניינים רבי קומות, כתבו אחרונים שדינם כבית פתוח לרשות הרבים כשמצויים שם אנשים שעולים ויורדים, אבל בלילה, או בקומה העליונה שאין מצויים עוברים ושבים שם, אין להתיר יחוד בביתם שבאותו מקום (קובץ מבית לוי ד תשנ"ד עמוד נא ו וית תשס"ה עמוד מא).

בלילה בבית הפתוח לרשות הרבים אף בלילה, נראה מדברי ראשונים שמותר להתייחד בבית שהפתח פתוח לרשות הרבים

להלן: אשה שבעלה בעיר, ראה הלכות יחוד [בוגרד] ה א שהביא דעות

הלימודים, ויש סוברים שהוא מדברגן. 3. אם מועיל היתר בעלה בעיר (ראה

קפב, וראה שם ב קלא. וראה טהרת יום טוב שם עמ' נז). ויש שכתבו שאף אם אין בזה איסור, מכל מקום אין ראוי לעשות כך במקום שאפשר להימנע מזה (ארחות הבית יד לו).

במקום שיש אפשרות לעצור את המעלית מבפנים באמצע נסיעתה באופן שאי אפשר לפותחה מבחוץ⁵, וכך יכולים הם להתייחד שם זמן רב, יש סוברים שאסור לאשה להתייחד שם עם פרוץ בעבירות או גוי (הלכות יחוד [בגורד] בשם הגר"ע קרליץ); ויש אוסרים אפילו לכשר למרות שבכוונתם לצאת אחרי זמן קצר (שם בשם הגר"ש אלישיב)⁶.

עונשם מלקים על יחוד עם פנויה (קידושין פא א ועוד), ואפילו אינה ערוה עליו (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין ז א), וכן כל המתייחד עם אשה באיסור, בין ישראלית ובין גויה, מלקים אותו ואותה (רמב"ם איסורי ביאה כב ג; טוש"ע אהע"ז כב ב) מכת מדרות (ראה ערכו). רש"י קידושין שם, וכתובות יג א; רמב"ם שם; ריטב"א כתובות שם; שו"ע שם. וראה לעיל: איסור מן התורה, משום "מיגדר מילתא"⁷ (שו"ת רשב"ש תרי ד"ה ובפ' כב).

ויש שכתבו שהמלקות הם בכלל אותה שאמרו שמלקים על "לא טובה השמועה" (ראה ערך לעז. ר"ן סנהדרין כו ב, וראה תוספות יבמות כה ב ד"ה ואין, וסנהדרין ט ב ד"ה לרצונו).

על פי עדים אין מלקים על היחוד אלא כשיש עדים בדבר (ריטב"א קידושין פא א ד"ה אמר; רמ"א אהע"ז כב ב; חכמת אדם קכו סק"א), אבל אין אשה נאמנת לומר על איש שהתייחד עמה (רמ"א שם), ואף אותה אין מלקים על פי דבריה (ראה הגהות הרד"ל כתובות יג א), ואפילו שאר עד אחד (ראה ערכו) אינו נאמן בדבר זה (רמ"א שם).

על חיוב הכרזה (ראה ערכו) בשעה שמלקים על היחוד, ראה ערך הכרזה (ב).

עונש ביחוד עם יחוד עם אשת איש, אין מלקים עליו, שלא להוציא אשת איש לעז על בניה שהם ממזרים (קידושין פא א; רמב"ם איסורי ביאה כב ג; טוש"ע אהע"ז כב ב), שיאמרו שראוה שזינתה (רש"י שם), ואין לומר שיכריזו שלא משום זנות לוקה, שיש לחוש שלא כל השומעים שהלקה ישמעו את ההכרזה (קידושין שם).

אין מלקים לא אותה ולא אותו (פירוש המשניות לרמב"ם קידושין ד יא, וסנהדרין ז ג; בית שמואל אהע"ז שם סק"ו). ויש שכתבו שהאיש לוקה (ים של שלמה קידושין שם כב בדעת רש"י), שמי יודע שעל אשה זו הוא שלוקה (ים של שלמה שם).

נידוי וקנס כשם שאין מלקים על יחוד אשת איש, כך אין מנדים מחמתו (ראה תשב"ץ ג רמט).

ויש שכתבו שלא חששו ללעז אלא לענין מלקות שהוא עונש הגוף ובפרהסיא, ומי שנטען על אשת איש והתרו בו ועבר ונתייחד עמה, ראוי לקנסו ממון ולבזותו (שו"ת מהרי"א ב פט).

במקום סכנה יחוד עם עריות האסור מן התורה (ראה לעיל), נכלל ופיקוח נפש בין אביזריהו (ראה ערכו) של גלוי עריות (ראה ערכו), ולסוברים שאביזריהו של גלוי עריות דינם יהרג-ואל-יעבור (ראה ערכו), נשים שביאתן אסורה ביהרג ואל יעבור (ראה ערך הנ"ל וערך

ליחוד, שכיון שאין לו דרך לפנים ופירש לשם, חבריו בודקים אחריו ודעתם עליו, והוא חושש מפניהם (שער יוסף ד ד"ה ואולם; חזון איש אהע"ז לד סק"ד), ואף לדעה זו אין הלכה כן, אלא אנשים מבחוץ ונשים מבפנים אסור (ראה קידושין שם, ורמב"ם וטוש"ע שם).

אנשים בפנים היו אנשים בבית הפנימי, לדעת רב כהנא אסור ונשים בחוץ להתייחד בבית החיצוני (ראה קידושין פא א), ובברייתא שנינו אנשים בפנים ונשים בחוץ מותר (ראה קידושין שם), שאפילו יצא אחד מהפנימיים לבין הנשים אין זה יחוד, שדרך הפנימיים על הבית החיצוני, והנמצאים בבית החיצוני חוששים שמא יצא אחד מבני הבית הפנימי לשם (ראה רש"י שם ד"ה איפכא).

ומכל מקום להלכה יש להחמיר כדברי רב כהנא שאין להתייחד בבית החיצוני (אב"י קידושין שם), ולפיכך בין אם האנשים מבחוץ והנשים מבפנים, ובין אם האנשים מבפנים והנשים מבחוץ, אם פירשה אשה לבין האנשים, או איש לבין הנשים (ראה להלן: ביותר משנים) - אסור (רמב"ם וטוש"ע שם). ואין הבית החיצון נחשב כפתח פתוח לרשות הרבים, אף שיש לפנימיים דרך על הבית החיצון, כיון שכשהאנשים כולם בבית אחד נוח לפייסם, ויש לחוש שיבואו לאיסור (נחפה בכסף ב אהע"ז יא בלשון שני).

כשיש אדם במקום שיש אדם שיוצא ונכנס לפרקים, יש שכתבו שיוצא ונכנס שאין בזה יחוד, שהרי הוא כמי שיושב ומשמר (שו"ת בית דוד (טעביל) כה, ד"ה ועוד ואילך), וכן כתבו אחרונים שמועיל אם יש לו מפתח להיכנס, ויכול להיכנס בכל עת שירצה ועושה כן (דובב מישרים ה; ארחות הבית יד הערה מ בשם החזון איש), אלא שכתבו שמכל מקום מכוּעַר הדבר (ארחות הבית שם יז); ויש שכתב שאין מועיל להתיר היחוד, שהיצר לעריות תקיף (שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון רו).

משך הזמן משך הזמן האסור ביחוד משך הזמן שאסור להתייחד, כתבו ראשונים שאפילו זמן מועט אסור (שו"ת מהרי"ל ווייל נה).

ויש שכתבו שאין שיעור בזמן שאסור, ובלבד שיכולים לשהות שם שיעור טומאה אם ירצו (ראה שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון רו; רש"י אויערבך בהסכמה לספר דבר הלכה; מנחת יצחק ד צה) שהוא כדי ביאה (ראה סוטה ד א, ורמב"ם סוטה א ב), בתוספת שיעור פשיטת הבגדים (ירושלמי סוטה א ב), ובלא שיעור ריצוי, שיש לומר שכבר נתרצתה לו (ראה סוטה שם. ראה מנחת יצחק שם צד. וראה ערך סוטה וערך קנוי וסתירה)⁴.

ויש שכתבו שאם אין לבו גס בה צריך להוסיף אף שיעור ריצוי, שהוא גדול בהרבה משיעור ביאה אפילו אם האשה דעתה קלה ביותר (אגרות משה אהע"ז ד סה כב).

ויש האוסרים להתייחד בכל מקרה אפילו רגע אחד, שגם חצי שיעור (ראה ערכו) אסור (מהרי"ל דסקין שם).

מעלית יש הסוברים שאין איסור יחוד בנסיעה במעלית, שאינה אלא זמן מועט (טהרת יום טוב ז עמ' סה, דעת הגר"י שטייף; אגרות משה אהע"ז ד סה כב; הגרש"י אויערבך בראש ספר דבר הלכה; ציץ אליעזר ו מ כב ד; שו"ת משנה הלכות ד קפז); ויש סוברים שאסור להתייחד במעלית אף זמן קצר משיעור טומאה (שו"ת שבט הלוי ג

לחצן לפתיחת הדלת, או פתיחתה בכוח, וכן בבניינים רבי קומות כשאפשר ליסוע בבת אחת קומות רבות. 6. וראה אסיא עה-עו עמוד 111 לגבי חדרי רנטון והדמיה רפואית הנעלים בשעת הבדיקה. 7. כלומר לגדור הדבר, שלא

הפוסקים האחרונים בזה. 4. וראה דבר הלכה (הוספות חדשות לסימן טו) שהסיק שיש להחמיר אם יכולים לשהות שם ללא הפרעה 35 שניות. ובמנחת יצחק ד צד, ובשו"ת אגרות משה ז סה כב כתבו שהוא עד 2 דקות. 5. על ידי

שלפריצות בעלמא נסתרה (פני יהושע כתובות שם לתוספות ד"ה ואין), ועוד שאפילו לענין רוב (ראה ערכו) אמרו שבמקום שיש ספק אם נעשה מעשה, אין הולכים אחר הרוב לומר שנעשה (ראה בכורות כ א, וראה ערך רוב), וכל שכן שאין חוששים למיעוט התלוי במעשה (פני יהושע שם), ואינה נאסרת על בעלה (רש"י כתובות וקידושין שם; רמב"ם וטוש"ע שם), אפילו מדרבנן (ריטב"א כתובות שם).

היתרה אשת איש שהתייחדה עם אחד, אין אוסרים אותה למתייחד עמה עליו - לאחר שהתגרשה או התאלמנה (תרומת הדשן פסקים רכב; בית יעקב כתובות יג א), ויש מוסיפים בזה טעם, שאם תאסרנה אתה מוציא לעז על בניה (תרומת הדשן שם).

האסורים להתייחד

בכל אשה איסור יחוד נוהג בכל אשה, בין זקנה בין ילדה (רמב"ם איסורי ביאה כב א; טוש"ע אהע"ז כב א), בין יפה בין כעורה (ים של שלמה קידושין ד כא).

וכן באנשים אין חילוק בין בחור לזקן, ואפילו זקן ובשחוף מופלג (מאורות נתן מז; דברי מלכאל ד קב; דבר הלכה הוספות לעמוד יט בשם החזון איש).

וכן השחוף - שבשרו נשחף ויבש וכלה, ואין בו כח (רש"י סוטה כו ב ד"ה שחוף), ואינו מזריע (ראה סוטה שם, ותוספות ד"ה שחוף) - כתבו אחרונים שכשם שמקנים על ידו (ראה סוטה שם, ורמב"ם סוטה א א, וראה ערך קנינו וסתירה), כך אסור ביחוד (זית רענן א אהע"ז א א; זכרון עקידת יצחק יחוד עמוד יז).

ויש סוברים שדוקא בזקן יש לחוש שיכול לבוא לידי ביאה אם תתעורר תאוותו (ראה אגרות משה אהע"ז ד סה י), אבל אם אי אפשר שיתקשה, כגון שידוע על פי רופאים שאינו יכול לבעול, מותר ביחוד (אגרות משה שם; דבר הלכה שם ט), וכן יש מצדדים להתיר יחוד עם השחוף (דבר הלכה שם הערה יב).

תינוק ותינוקת תינוקות פחותה מבית שלוש שנים, ותינוק פחות מבן תשע שנים - שאינם ראויים לביאה (ראה ערכו: בני ביאה) - מותר להתייחד עמהם (רמב"ם איסורי ביאה כב י; טוש"ע אהע"ז כב יא), שלא גזרו אלא על אשה הראויה לביאה, ואיש הראוי לביאה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

טומטום טומטום מותר ביחוד, בין עם איש ובין ואנדרוניוס עם אשה (רמב"ם איסורי ביאה כב יא; טוש"ע אהע"ז כב יב. וראה ערך טומטום).

אנדרוניוס (ראה ערכו) אינו מתייחד עם הנשים (תוספתא בכורים ב ג; רמב"ם וטוש"ע שם), לפי שיצרו ותאוותו לנשים (פרישה שם סק"כ), ומכל מקום אם התייחד אין מכים אותו, מפני שהוא ספק (רמב"ם וטוש"ע שם).

בתוספתא שנינו שאף עם אנשים אסור לאנדרוניוס להתייחד (תוספתא שם ד). וראשונים כתבו שהאיש מתייחד עם האנדרוניוס (רמב"ם שם לגירסה שלפנינו, והגרי"א אהע"ז שם יט מגיה; טוש"ע שם), שלא נחשדו ישראל על זכר (ראה להלן: בהמה וזכר), ולא על ספק זכר (חלקת מחוקק שם כב ס"ק טז), ואין האיש מתאוה לו, כיון שאינו אשה גמורה (פרישה שם).

ויש מחלקים, שאם רבו עליו סימני נקבות עד שנראה לכל כאשה, אינו מתייחד עם שום אדם, שאף עם הנשים אסור להתייחד לפי

גלוי עריות), אסור להתייחד עמהן אף במקום סכנה (שם אריה אהע"ז לג; טוב טעם ודעת מהדורה קמא קצב; שו"ת מכתם לדוד (ר"י העליר) יב). ויש שכתבו שיחוד נדחה מפני פיקוח נפש, שלדעתם אין יחוד אלא בלאו, אבל יחוד הוא לאו הבא מכלל עשה, או שהוא מפי הקבלה (ציץ אליעזר ו א אות יב ויג).

ויש סוברים שיחוד אינו אביזרייהו של גלוי עריות, שהוא אסור אפילו כשאינו רואה את האשה, ואין לו הנאה ממנה (הגהות זר זהב על איסור והיתר נט א; רא"י אונטרמן בירחון קול תורה כסלו תשי"ט, ובאוצר הפוסקים ט עמוד 260).

ספיקות ביחוד ספק באיסור יחוד, דינו ככל ספק איסור (ראה ערכו), שבדאורייתא הולכים להחמיר, ובדרבנן הולכים להקל (ראה ערך ספק איסור. ראה נתיבות לשבת אהע"ז כב סק"א; דברי מלכאל ד קב; אגרות משה אהע"ז ד סה יב).

כשרותו לעדות אם המתייחד עם עריות כשר לעדות, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש מהראשונים שלדעתם זה הוא החשוד (ראה ערכו) על העריות שנחלקו בו אמוראים אם כשר לעדות (ראה ערך חשוד. ר"ן סנהדרין כו ב, בשם בעל המאור והראב"ד).

• לסוברים שחשוד הוא שידוע שבא על הערוה (ראה ערך הנ"ל), נראה מדברי ראשונים שהמתייחד כשר לדברי הכל (ראה ר"ן שם), אלא שהפוסלים את הבא על הערוה לעדות, פוסלים אף את המתייחד מדרבנן (חלקת מחוקק אהע"ז מב ס"ק יד; בית שמואל שם סק"כ).

בטעם המכשירים אותו לעדות, אף שהעובר על איסור תורה פסול לעדות (ראה ערך חשוד, וערך פסולי עדות), יש שכתבו שהמתייחד אינו סבור לעשות עבירה (ר"ן שם), ויש שכתבו שאינו נפסל כיון שאין הלאו מפורש בתורה (חלקת מחוקק ובית שמואל שם). ומכל מקום אין מוסרים לו עדות לכתחילה (טוב טעם ודעת מהדורה ג ה), ואם הוא רגיל בכך אין לסמוך על שחיטתו אם לא שיבדקו את הסכין קודם, לסוברים כן במומר לדבר אחד (ראה ערך בדיקת סכין), שאף זה חשוד לעבור עבירה להנאתו (טוב טעם ודעת שם; שו"ת מהרי"א הלוי יח).

• ויש סוברים שהמתייחד עם עריות פסול לכל עדות מן התורה, וחשוד על העריות שיש מכשירים אותו, הרי זה מי שיצא עליו לעז בענין שלוקה משום "לא טובה השמועה" (ראה ערך לעז), אף שאין בו איסור יחוד (המקנה קידושין מב ה ד"ה ודעת).

מותר המתייחד עם האשה, אינו בכלל נטען על האשה בקרובותיה שאסור בקרובותיה מדרבנן (ראה ערך אשה ובתה. ים של שלמה קידושין ד כב).

עוברת על דת אשת איש שמתייחדת עם אחרים מרצונה, הרי זו בכלל עוברת על דת (ראה ערכו), שמפסידה כתובתה ומצוה לגרשה (ראה ערך גרושין וערך עוברת על דת. תרומת הדשן רמב; רמ"א אהע"ז קטו ד; משנה למלך סוטה ב א). פרטי דין זה, ראה בערך עוברת על דת.

על יחוד באופן שמותר מן התורה, ואף על פי כן מלקים עליו משום "לא טובה השמועה", ראה ערך לעז.

היתרה לבעלה אין אוסרים על היחוד (קידושין פא א ועוד; רמב"ם סוטה א ה; טוש"ע אהע"ז קעח ו), שאין מחזיקים שנבעלה ביחוד זה (ראה רש"י כתובות יג א ד"ה לימא), ואפשר

איסורי ביאה כב א; טושי"ע אהע"ז כב א), ורשאי אף לדור עמהן (קידושין פא ב) דרך קבע (קצור פסקי הרא"ש קידושין ד כד), לפי שאנשי כנסת הגדולה ביקשו רחמים, ונמסר יצר הרע של עריות בידם, ומיעטו את כוחו של היצר שלא יתגרה בקרובות (יומא סט ב, וסנהדרין סד א. רש"י קידושין שם).

אחותו מתייחד אדם עם אחותו (קידושין פא ב) - לפרקים, אבל אינו רשאי לדור עמה בבית (רש"י שם) - מפני שמיעטו אנשי כנסת הגדולה כוחו של היצר (תוספות הרא"ש שם קידושין שם). וכתבו ראשונים שיחוד עם אחותו היה אסור מן התורה, וחכמים התירו, כפי שמותר להתייחד עם אמו, שאפילו קודם אנשי כנסת הגדולה לא היה יצר הרע שולט (תוספות הרא"ש שם); ויש סוברים שבגזירת דוד נאסרה, וחזרו והתירוה (המקנה קידושין שם; חקרי לב אהע"ז יז ד"ה אלא).

באיסור לדור עמה דרך קבע נחלקו אחרונים:

- יש סוברים שלענין זה לא סמכו על בטול כח היצר (פני יהושע קידושין שם, וראה תוספות הרא"ש שם).
- יש שכתבו שחומרא בעלמא היא (שו"ת נחלת דוד כג).
- ויש סוברים שאיסור תורה הוא, שאיסור יחוד מן התורה - לדעה זו (ראה לעיל: יחוד דרך עראי) - אינו אלא בדירה דרך קבע, ויחוד ארעי עם אחותו שהתירוהו, אף קודם לכן לא היה אסור, לדעתם, אלא מדבריהם (חקרי לב שם).

בברייתא שנינו: אחותו וחמותו ושאר כל עריות שבתורה, לא יתייחד עמהן אלא על פי שנים (תוספות קידושין ה ז), וכן אמר רבי מאיר, היזהרו בי מפני בתי, ואמר רבי טרפון, היזהרו בי מפני כלתי (קידושין פא ב), בכדי שלא יתייחדו עם קרובות אלו (רש"י שם). וראה רמב"ם איסורי ביאה כב כ), וכן אמר שמואל: אסור לאדם להתייחד עם כל עריות שבתורה (קידושין שם). ולדעה זו מדבריהם החמירו לאסור היחוד עם כל אלו (תוספות טוץ קידושין פא ב; תוספות הרא"ש קידושין שם; המקנה שם על רש"י ד"ה ודר בסופו), ושמואל סובר שאפילו עם אמו אסור מדבריהם להתייחד (תוספות הרא"ש שם).

להלכה אף להלכה נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאסור להתייחד עם ערוה חוץ מהאם עם בנה, והאב עם בתו (רמב"ם איסורי ביאה כב א; חינוך קפח; טושי"ע אהע"ז כב א); ויש סוברים שאסור אף עם אחותו (ראה רבינו ירוחם כג א; שו"ת רדב"ז ז (דברי דוד) לב; בית שמואל אהע"ז שם סק"א).

• יש שלא התירו אלא לבן עם אמו (ספר היראה לרבנו יונה), וכתבו אחרונים שאין זה אלא דרך חסידות (שו"ת מהרש"ם ב במפתחות לאהע"ז עו).

• ויש סוברים שמותר להתייחד עם אחותו כל שאינו דר עמה בקביעות (תוספות טוץ קידושין פא ב; רא"ש קידושין ד כד; פרישה אהע"ז שם סק"ג בדעת הטור; חלקת מחוקק כא סק"ט ויא וכן סק"א; חכמת אדם קכו יב; דבר הלכה ב ג בשם חזון איש), ומכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה (רא"ש שם; חכמת אדם שם), ויש שכתבו אף לענין יחוד עם אמו שהמחמיר תבוא עליו ברכה (ים של שלמה קידושין ד כג).

בתו ובת בנו יוצאי חלציו, דינן כדין בתו, ומותר להתייחד עם

שיש לו זכרות והנשים דעתן קלה, אבל סתם אנדרוגינוס, שדומה לזכר, מתייחד עם הנשים, שהוא מוחזק לזכר אצל הנשים, ולא נחשדו ישראל על הזכר (שו"ת רמ"ע מפאנו קל).

שעסקיו עם הנשים אפילו מי שעסקיו עם הנשים, כלומר שמלאכתו נעשית לנשים והנשים צריכות לו, כגון צורפי זהב ורוכלים, לא יתייחד עם הנשים (קידושין פב א, ורש"י ד"ה כל; רמב"ם איסורי ביאה כב ח; שו"ע אהע"ז כב ז), ואף על פי שטרוד בעבודתו, ואין לחוש כל כך שיבוא לידי איסור (רא"ש שם ד כז; מרדכי שם תקמ), ואף שצריך לו לפרנסתו, שאין מתירים את היחוד בשביל פרנסה (פירוש המשניות לרמב"ם קידושין שם), וכיצד יעשה, יתעסק עמהן ואשתו עמו, או יפנה למלאכה אחרת (רמב"ם ושו"ע שם). על הסוברים שהחמירו בו לענין יחוד יותר משאר אנשים, ראה בפרקים הבאים.

רופא ורופא אשה הבאה אצל רופא כשהחדר נעול, וכן אם מקובל שלא להיכנס שם אף אחד בשעת הבדיקה, אסור משום יחוד, ואפילו בעלה בעיר, שהרי הולכת ברשותו (ראה להלן: עם אשה שבעלה בעיר. שו"ת שבט הלוי ד קסז וה רג ו; ארחות הבית יד לב), ואפילו נמצאות בחדר האחות והמזכירה, שהרי לבו גס בהן, ואסור ביחוד אפילו עם הרבה נשים (ראה להלן: ביותר משנים. הלכות יחוד [בוגרד] ה ב). וכן איש הבא אצל רופאה אשה אסור משום יחוד (הלכות יחוד [בוגרד] שם ג). ואם אפשר לראות את הנעשה בחדר דרך החלון - מותר, אך להיכנס אחורי וילון וכדומה - אסור (הלכות יחוד [בוגרד] שם ב).

וכשאין הדלת נעולה, אם יש ממתינים נוספים המזומנים לרופא, מותר (שו"ת אגרות משה אהע"ז ד סה א; ראה שו"ת שבט הלוי ה רג ז), ויש סוברים שצריכים להימצא שם לפחות שלשה, או איש ואשתו (ראה להלן: שמירה המצלת מיחוד. ספר יחוד עמ' כז וכן, בשם הגר"פ שינברג והגר"ש אלישיב). ובמרפאה ציבורית, שאנשי הצוות הרפואי מותרים להיכנס שם, וכן בבית הרופא כשאשתו עמו, מותר כשאין נועלים את הדלת (ארחות הבית שם לד לה; נשמת אברהם אהע"ז כב א, בשם הגר"ש אויערבך; הלכות יחוד שם) ⁸. ולכתחילה יתלווה אליה בעלה אל הרופא (ראה להלן: כשבעלה עמה. שו"ת מנחת יצחק ז עג; שו"ת שבט הלוי ד קסז).

ויש סוברים שאין איסור יחוד בביקור אצל רופא, כיון שהרופא עלול להפסיד את פרנסתו, ואף יענש על ידי הרשויות, על כן אין לחשוש שיבואו לידי איסור (שו"ת ישכיל עבדי ב יז; שו"ת ציצ"א אלעזר ו יב יא; דבר הלכה ג הערה מג. וראה לעיל: במקום סכנה ופיקוח נפש).

אשה שכבר בא אסור להתייחד עם הערוה אפילו כבר בא עליה קודם עליה, כגון גרושתו שנישאת לאחר, שעתה אסורה עליו משום אשת איש (שו"ת רבי עקיבא איגר קמה; לחם ושמלה קצה שמלה סק"א), ויש שכתבו שיש לחוש יותר שיבואו לכלל איסור, לפי שלבו גס בה (לחם ושמלה שם).

על אשתו נדה, ראה להלן.

על אשת איש שבעלה בעיר, שמותר להתייחד עמה, ראה להלן: עם אשה שבעלה בעיר.

אמו ובתו מתייחד אדם עם אמו ועם בתו (קידושין פ ב; רמב"ם

לצורך, ראה נשמת אברהם שם בשם הגר"ש אויערבאך, וראה ערך גילוי

יבואו לפרוץ בזנות. ⁸ יש בביקור אצל רופא חששות נוספים, כגון מגע שאינו

יפרצו בהם פרצות, כלומר באזהרה קלה ובהבדלה מועטת פורשים מן העבירה (סנהדרין שם ורש"י).

אף מדבריהם לא גזרו ביחוד עם נדה - אף על פי שהחמירו בה יותר משאר עריות (ראה ערך נדה) - לפי שאין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולין לעמוד בה (ראה ערכו). תוספות הרא"ש שבת יג א ד"ה אף).

יש ראשונים שפירשו שיש שלמים מהיקש לאסור יחוד עם אשתו נדה (ראה רש"י שבת יג א ד"ה מה; ראב"ן א שלה), ואין הלכה כן, שכן מצינו לאמוראים אחרונים שהתירו יחוד עם אשתו נדה (ראה ערך הלכה כבתראי. ראב"ן שם).

נדה שאינה עומדת ליטהר, כגון שיש לה פצעים נדה שאינה יכולה להיטהר (ראה ערך חציצה: לחה ויבשה), כתבו אחרונים שאסור לבעלה להתייחד עמה (ראה שו"ת ושב הכהן ל; אמרי כהן כו), וכן אשה המורדת (ראה ערכו) על בעלה ואינה טובלת, כל זמן שאינה טובלת אסור לבעלה להתייחד עמה (שו"ת מהרש"ם ב קעח).

וכן מי שאסרו לו הרופאים להזדקק לאשתו לזמן ארוך, מוטב שתטבול האשה, כי אחרת יש חשש איסור יחוד (נשמת אברהם יו"ד קצו סק"א, בשם הגרש"י אורבך).

על הרואה מחמת תשמיש, שאסור לבעלה להשהותה, ואינו רשאי לילך אצלה אלא בעדים, ראה ערך וסת.

• יש סוברים שאסור להתייחד עם נדה פנויה מן התורה (ריב"ש תכה; בינת אדם שער בית הנשים (על חכמת אדם ככו) (כה) יח; שו"ת מהרי"א הלוי א טז), וזו אין חשוב שיש היתר לאיסורה, שאין יצרו מתפיס בדבר, כי מי יאמר שתזדמן לו במלאת ימי טהרה ושתרצה לו אז (חקרי לב אהע"ז יז ד"ה כי תבי). לדעה זו, פנויות שבזמננו שאינן טובלות לנדתן, הרי הן ערוה מדאורייתא, והיחוד עמן אסור מן התורה (בינת אדם שם יז; ערוך השלחן אהע"ז כב; חקרי לב אהע"ז יז).

• ויש סוברים שאין האיסור אלא מדבריהם, שגזרו על יחוד פנויה, שלא אסרה תורה אלא ערוה שאין לה היתר (ראה מיוחס לרש"י אבות ב י, ואמרי כהן כו, וציץ אליעזר ו מ ח ב דעתו; זרע יצחק (קצנלבוין) טז ה).

על הסוברים שאם מעולם לא בא עליה, אסור להתייחד עם נדה בין פנויה ובין שהיא אשתו, ראה להלן.

כלה נדה חתן שפירסה כלתו נדה בכניסתה לחופה (ראה ערכו) - או שנשאה כשהיא נדה (ראה ר"ן כתובות ב א ד"ה או; ראה כסף משנה איסורי ביאה יא י, ובית יוסף יו"ד קצב) - אסור לו להתייחד עמה, שכיון שלא בעל עדיין יצרו תקיף, אבל אם בא עליה ביאה ראשונה ואחר כך נטמאה, מותר להתייחד עמה (כתובות ד א ורש"י; רמב"ם איסורי ביאה כב א; טוש"ע אהע"ז כב א, ויו"ד קצב ד).

• יש סוברים שהאיסור מן התורה (תוספות סנהדרין לו א בתירוץ ב'; טוב טעם ודעת מהדורה ג ה ד"ה והנה כעת, בדעת הרמב"ם וטוש"ע, וכן כתב בדברי יחזקאל טז א).

בת בתו, ועם בת בתו (ב"ח אהע"ז כב), ועם בת בנו, ובת בת בנו (עזר מקדוש אהע"ז כא; עוד יוסף חי פרשת שופטים ג) - ויש אסורים עם בת בנו (ראה נודע ביהודה תנינא אהע"ז יח) - וכן יש שכתבו שמותר להתייחד עם אם אמו ואם אביו, כדרך שמותר להתייחד עם אמו (עזר מקדוש שם).

שאר קרובות שאר קרובות, כגון דודתו, יש שלדעתם דינם כדין אחותו, ומותר להתייחד עמם דרך ארעי (ראה תוספות הרא"ש קידושין פא ב; רבינו ירוחם כג א).

וכתבו אחרונים שחמותו וכלתו ושאר קרובות שעל ידי קידושין, לא הועילו אנשי כנסת הגדולה למעט את היצר באלו, ואסור להתייחד עמהן (אגרות משה אהע"ז ד סג וסד א), ויש מתירים אף עם כלתו (רש"י קידושין שם; שו"ת שלמת יוסף לד א) וחמותו (שו"ת שלמת יוסף שם).

והרבה חולקים וסוברים שאף המתירים יחוד עם אחותו, לא התירו בשאר קרובות (חקרי לב אהע"ז יז ד"ה כי על כן; שו"ת חיים ושלום א יט; אמרי יושר ב מג).

יחוד לפרקים שהתירו להתייחד עם אחותו, יש לפרקים באחותו שכתבו שכל פחות משלושים יום הרי זה מותר (אמרי יושר ב מג), ויש שכתבו שכל שחשוב דירה, ואפילו דירת ארעי - אסור, שיחוד התירו ולא דירה, ולית לילה אחד אינה דירה אלא יחוד ארעי, אבל בשלושה לילות אסור (צוף דבש אהע"ז כ).

יש שכתבו שהדבר תלוי באופן דירתם, שאם ניכר שהוא אורח לפי שעה - מותר, ואם נראה שקובע דירתו שם, אסור אפילו לילה אחד, ודבר זה תלוי בדרך המדינה (אגרות משה אהע"ז ד סד א) ⁹.

בפונדק לא יתייחד אדם בפונדק אפילו עם אחותו, ואפילו עם בתו, מפני דעת הבריות (אבות דרבי נתן ב ב), שאין הכל בקיאים בקרובים (בנין יהושע שם), אבל עם אשתו מותר, שהדבר ניכר שהיא אשתו (בן אברהם ואמרי יושר שם).

יש מתירים אף עם בתו ואחותו, שמן הסתם ידעו שהיא אחותו או בתו (כסא רחמים על אבות דרבי נתן שם).

קרובות נשואות קרובות שמותר להתייחד עמהן, הרי זה אפילו אם הן נשואות, ויש בהן אף איסור אשת איש (ראה ערכו. ראה ירושלמי סוטה א א; משנה למלך סוטה א א).

אשתו נדה נדה (ראה ערכו), מותר לבעלה להתייחד עמה (סוטה ז א, וכתובות ד א, וסנהדרין לו א; רמב"ם איסורי ביאה כב א; טוש"ע אהע"ז כב א, ויו"ד קצא א), ואין צריך אחר לשמרה (ראה עירובין סג ב; תורת הבית להרשב"א ז ב), לפי שיש לה היתר לכשתטהר, ואין יצרו תוקפו (ראה סוטה שם ורש"י), ויש שכתבו הטעם, שאי אפשר ליזהר מיחוד באשתו, ומסתבר שהתירה תורה (אשכול (רצב"א) א עמוד 117), שלא חייבוהו להוציא את אשתו מביתו, ולא להעמיד שומר (שו"ת ריב"ש תכה), שאין זה דרכי נעם (ראה ערכו. שואל ומשיב מהדורה ד א יז).

על האיסור להתייחד עם אשתו נדה אם לא בא עליה לפני כן, ראה להלן: כלה נדה.

התורה העידה על בני ישראל: סִגְהָ בְּשׁוֹשְׁנֵיהֶם (שיר השירים ז ג. סנהדרין שם), שאפילו אין שם גדר אבנים אלא גדר שושנים, לא

מתי חשוב לפרקים, ראה אגרות משה שם וסה י, ודבר הלכה ב ה והערה ח.

עריות: קריבה לעריות. ⁹ על אח ואחות הגרים בדירה אחת עם הוריהם,

• **ויש סוברים שמותר לבעלה להתייחד עמה** (רא"ש שם; רמ"א יו"ד קצב ד), וכתבו אחרונים שכן דעת כל הפוסקים (בית יוסף שם ד"ה כתב הרא"ש).

איסור היחוד עם חיבי לאוין (ראה ערכו), נחלקו בו אחרונים: • **יש סוברים שאסור מן התורה** (פרישה אהע"ז כב סק"א ובית שמואל שם; שער המלך קונטרס חופת חתנים ט; בית משה אהע"ז כב סק"א, וחזון איש אהע"ז לד סק"ו).

• **ויש סוברים שלא אסרה תורה אלא בדומה לאם** (קריית ספר איסורי ביאה כב; אפי זוטרי כב סק"א; עצי ארזים אהע"ז כב; חקרי לב אהע"ז יח; תורת חסד (לובלין) ב י ו ואילך), כלומר חייבי כריתות וחייבי מיתות בית דין (ראה ערכו). מנחת חינוך קפח ב, ודוד ובית דינו שגזרו על יחוד פנויה, כל שכן שגזרו על יחוד חייבי לאוין (קריית ספר שם).

לסוברים שמן התורה אסור להתייחד עם חייבי לאוין, אף יחוד עם חייבי עשה (ראה ערכו) אסור מן התורה (ראה מנחת חינוך קפח ג; תורת חסד שם ג; חקרי לב אהע"ז יח).

סוטה קודם - **סוטה** - שקינא לה בעלה, שאמר לה בפני עדים אל שנבדק **תסתרי עם פלוני** (ראה ערך סוטה על דיני הקינוי), ועברה ונסתרה עמו בפני שני עדים, שנאסרה על בעלה עד שייבדק הדבר כשתשתה את המים המרים (ראה ערך הנ"ל, וראה ערך השקאת סוטה) - נחלקו תנאים אם מותר לבעלה להתייחד עמה, וכן שנינו:

מוסרים לו - כשמוליכה לירושלים להשקותה שם (ראה ערך הנ"ל) - שני תלמידי חכמים, שמא יבוא עליה בדרך (סוטה ז א), שהרי נאסרה עליו עד שתשתה (רמב"ם סוטה ג א), רבי יהודה אומר בעלה נאמן עליה (סוטה שם), מקל וחומר, ומה נדה בעלה נאמן עליה (ראה לעיל: אשתו נדה), סוטה שהיא בלאו לא כל שכן (סוטה שם); וחכמים סוברים שאין ללמוד בקל וחומר מנדה, שהנדה שהיא בכרת, איסורה חמור עליו (סוטה שם), ועוד, שיש לה היתר לכשתטהר, אבל סוטה אין לה היתר אם תמצא טמאה, ולפיכך לבו רודף אחריה (שם ורש"י).

הלכה כחכמים (רמב"ם סוטה ג א; שו"ע אהע"ז קטו ח), ובזמן הזה, שאין אפשר להשקותה, אסורה עליו לעולם, וכיון שאסור לו להתייחד עמה, כופים אותו להוציאה מביתו (שו"ת הרא"ש לב ט; שו"ע שם).

אשתו שזינתה באשת איש שזינתה, שאסורה לבעלה (ראה ערך אשת ונאסרה עליו **איש: איסורה לבעלה, וערך סוטה**), נחלקו הפוסקים:

• **יש סוברים שאסור לו להתייחד עמה** (ראה רמ"א אהע"ז קיז א, וחלקת מחוקק ובית שמואל שם סק"ח בדעתו; שו"ת רדב"ז ב תשמו), ואף לדעת הסוברים שאינו חייב לגרשה (ראה ערך גרושין, וערך סוטה), יש להפריש ביניהם (שו"ת רדב"ז שם; חקרי לב אהע"ז יז).

• **ויש מתירים** (חלקת מחוקק ובית שמואל אהע"ז קיז, בדעת שו"ת הרשב"א א תתמ; צפנת פענח סוטה ג א בדעת הרמב"ם), שהואיל וזינתה הרי הוא שונא אותה ומאוסה בעיניו, ואין לחוש שיבוא עליה (שו"ת הרשב"א שם), ודוקא סוטה אסור לבעל להתייחד, לפי שעדיין הדבר בספק אם זינתה תחתיו, ואינה מאוסה לו כל כך (בית שמואל שם סק"ח).

כשהוא או אשה אבלה, אף שאסורה בתשמיש (ראה ערך אבלות), אשתו באבלות מותר לה לבעלה להתייחד (ראה כתובות ד ב; ראה טו"ש"ע יו"ד שפג א).

• **ויש שכתבו שהאיסור מדרבנן** (ראב"י א קצב בשם רבנו יואל; שו"ת רדב"ז א קסד; חקרי לב אהע"ז יז ד"ה כי (הב"י); פרדס רמונים קצב שפתי חכם סק"ט; חזון איש אהע"ז לד סק"ג) - ומהם יש סוברים שארוסתו נדה, מותר לארוס להתייחד עמה, שאינו נותן דעתו לבעול עד שתיכנס לחופה (ראב"י שם) - אבל מן התורה מותר להתייחד עמה, לפי שיש היתר לאיסורה (חקרי לב).

כלה נדה הנישאת לאלמן • **יש סוברים שלא אסרו אלא לבחור שלא נשא אשה מעולם שיצרו תוקפו ביותר, אבל אלמן מותר** (תוספות יומא יח ב ד"ה יחוד), וכל שכן מי שיש לו אשה מלבד זו בביתו (תוספות שם).

• **ויש אוסרים** (רמ"א יו"ד קצב ד; ים של שלמה כתובות א ו, בשם ר"ש מוינא; שו"ת רדב"ז א קסד), שכיון שאשה חדשה היא לו, יצרו תקיף (שו"ת רדב"ז שם), אבל אם אינה חדשה לו, כגון שקידשה בביאה, מותר להתייחד עמה (ב"ח אהע"ז סא), וכן המחזיר גרושתו מן הנישואין, כיון שאינה חדשה לו, ויש לו פת בסלו (שו"ת רדב"ז שם; תפארת למשה יו"ד קצב על פי ט"ז שם; חכמת אדם קטו י, וכן אם בא עליה קודם בזנות, מותר לו להתייחד עמה (סדרי טהרה יו"ד שם ס"ק יד; חכמת אדם שם).

כלה נדה הנישאת לתלמיד חכם • **כתבו ראשונים שאין חילוק בין תלמיד חכם** (ראה ערכו) **לשאר אדם** (רשב"א ור"א מן ההר וריטב"א יבמות לתלמיד חכם לו ב). ויש גורסים בדברי ראשונים שמותר לו להתייחד עמה (ראה רשב"א שם בדברי הרמב"ם איסורי ביאה יא י).

כלה נדה ביום • **יש סוברים שמותר לחתן להתייחד ביום עם הכלה שפירסה נדה** (בעלי הנפש לראב"ד שער הפרישה; דעה שניה ברמ"א יו"ד קצב ד), שממילא אסור לשמש ביום (ראה ערך צניעות. ב"ח יו"ד שמב לענין אבלות).

• **ויש אוסרים** (רו"ה לבעלי הנפש שם; רא"ש מועד קטן ג לו; רמ"א שם שכן המנחה).

על הסוברים שהחמירו בכלה שפירסה נדה והצריכו שמירה יותר מבשאר יחוד, ראה להלן: שמירה המצלת מיחוד.

נישאת קודם שטבלה • **תבעוה לינשא, שמשום חשש דם חמוד** (ראה ערכו) **צריכה לישב שבעה נקיים ולטבול** (ראה ערך דם חמוד: בתבעוה להינשא), אם נישאה קודם שהשלימה שבעה נקיים, לדעת הרבה ראשונים אסור לבעלה להתייחד עמה (ראה תוספות ותוספות ישנים יומא יח ב, ותוספות יבמות לו ב ד"ה יחוד; ראה ראב"ד איסורי ביאה יא י; טו"ש"ע יו"ד קצב ד, ועוד).

• **ויש סוברים שלא גזרו על היחוד עמה** (תוספות ישנים יומא יח ב בשם ה"ר יוסף; ריטב"א נדה סו א).

• **ויש מתירים דוקא לתלמיד חכם שיודע שהיא אסורה** (ראה רמב"ם איסורי ביאה שם, וראב"ד ומגיד משנה שם בדעתו), אבל עם הארץ, אין הדברים נכנסים באזניו (כסף משנה שם ובית יוסף יו"ד קצב).

אחרי בעילת מצוה בבתולה • **בתולה שנבעלה, שהחמירו חכמים בדם בתולים** (ראה ערכו) **לאוסרה כדם נדות** (ראה ערך דם בתולים), יש סובר שאסור לבעלה להתייחד עמה, כיון שהתירו לו לגמור ביאתו (ראה ערך הנ"ל), יש לחוש שמא יבואו לזלזל באיסור זה, ולפיכך החמירו שהיא היא ישן בין האנשים, והיא ישינה בין הנשים (רמ"ה בשם ר"י מיגאש, מובא ברא"ש כתובות א ט).

איש, אסור מן התורה לישראל להתייחד עמה, שאסורה משום "ודבק באשתו" ולא באשת חברו, לסוברים כן (ראה ערך אשת איש). מנחת חינוך שם), וכן שפחה, אם ביאתה אסורה מדין תורה (ראה ערך קדשה. מנחת חינוך שם).

גזירת דוד ובית דינו בפנויה **כשאירע מעשה אמונה ותמר** (ראה שמואל ב יג) גזר דוד המלך ובית דינו על יחוד פנויה בת ישראל (סנהדרין כא א ועוד; רמב"ם איסורי ביאה כב ג; טור ושו"ע אהע"ז כב ב. וראה ערך פנויה), ואף שאינה ערוה (רמב"ם ושו"ע שם), בין שהיא טמאה ובין טהורה (מיוחס לרש"י אבות ב י¹¹), בין שהוא פרוץ ובין שהוא כשר (שו"ת הרשב"א א אלף קעח).

גויה אינה בכלל **לא גזר דוד בגויה** (עבודה זרה לו ב) - אלא שבגזירת הגויה **שמונה עשרה דבר גזרו עליה** (ראה לעיל: האיסור וגדרו) - שהיחוד עמה אינו שכיח (ר"ן קידושין פ ב), ועוד, שלא גזר בגויה שאין בה נדה מן התורה (ראה ערך גוי. ט"ז שם סק"א).

ויש שכתבו שבישראלית יש לחוש שאם יתייחד עמה, יתייחד אף עם ערוה, אבל בגויה - וכן שפחה (מנחת חינוך קפח ו) - שאי אפשר לבוא בה לידי עריות, אינה בכלל גזירת דוד (פרישה שם סק"א).

ארוסה **ארוסה, שאסורה עד שתיכנס לחופה, או עד שיברך ברכת חתנים** (ראה ערכו. ראה ערך חפה וערך ארוסה), נחלקו ראשונים ואחרונים:

• **יש סוברים שאסור לארוס להתייחד עמה** (רש"י כתובות ז ד"ה ואסר; ר"ן ונמוקי יוסף כתובות שם; ראה רמ"א אהע"ז נה א) - אם אין יחוד זה נחשב לנשואין (ראה ערכו. ראה חלקת מחוקק אהע"ז שם סק"ב, ובית שמואל שם סק"א) - שהרי גזרו על פנויה, ולא התירו את הארוסה (רש"י ור"ן ונמוקי יוסף שם).

• **יש סוברים שלאחר שברך ברכת חתנים, אף שלא הכניסה לחופה, מותר להתייחד עמה** (ראה מגיד משנה אישות י א, והעמק שאלה טז ח, בדעתו ובדעת רמ"א שם).

• **יש סוברים שמותר לארוס להתייחד עם ארוסתו** (ראב"ה קצב; נחלת יעקב [היילפרן] מו; ראה הגר"א אהע"ז שם סק"א).

לא כתב כתובה **הכניסה לחופה ועדיין לא כתב לה כתובה, שאסור לאשתו לו לבוא עליה** (ראה ערך כתובה), **יש שנראה מדבריהם שאסור לו להתייחד עמה** (ראה טוש"ע אהע"ז סו א, והגר"א שם סק"א; לבוש אהע"ז סה א, דעה א'); **ויש מתירים** (ר"ן כתובות ב א ד"ה או; רמ"א שם).

בהמה וזכר **בהמה וזכר אין איסור להתייחד עמהם** (רמב"ם איסורי ביאה כב ב; ראה תוספות קידושין פא ב, ובבא מציעא עא א ד"ה לא; טוש"ע אהע"ז כד), **שלא נחשדו ישראל על משכב זכר ועל הבהמה** (ראה קידושין פב א. רמב"ם שם; תוספות שם; טוש"ע שם), **שהעם הזה הטהור לא נתקפהו תאוותו לשני מעשים אלו שהם מחוץ לגדר הטבע** (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין ז א), **ואותה שאמרו שאסור להתייחד עם הבהמה** (קידושין פא ב), **אינו אלא חומרא בעלמא, שהמתרחק מיחוד זכר ובהמה הרי זה משובח** (ראה תוספות שם, ורמב"ם ושו"ע שם).

יש שפסקו שמן הדין אסור להתייחד עם בהמה (ראב"ן כתובות (אלבעק ג מב ב)).

היה הוא אבל, ללשון אחד בתלמוד אמרו שאסור לו להתייחד עמה (כתובות שם), שדוקא כשהיא האבלה התירו, שאם יתגבר יצרו עליו אינה שומעת לו (רש"י שם ד"ה כאן, לענין מציגת הכוס), ורב אשי סובר שאף כשהוא אבל מותר לו להתייחד עם אשתו, שאבלות חמורה לו, ולא יבוא לזלזל בה (כתובות שם), וכן הלכה (ראה טוש"ע שם).

בחתן שהתירו **מי שהכין כל צרכי סעודת חופתו, ומת אביו, שמכניסים את המת לחדר - כדי שלא תחול אבלות על החתן - ומכניסים את החתן ואת הכלה לחופה, ונוהג שבעת ימי המשתה, שהם לגביו כרגל, ואין אבלות חלה עליו, ואחר כך נוהג שבעת ימי האבלות, ובכל אותם הימים אסור בתשמיש** (ראה ערך חתן וכלה: בדחיית דיני אבלות, וראה ערך נשואין), **הרי זה אסור בהם אף ביחוד, והוא ישן בין האנשים, והיא ישינה בין הנשים** (כתובות ד א ורש"י; רמב"ם אבל יא ח; טוש"ע יו"ד שמב ושפג), **כדי שלא ישמש מיטתו** (רמב"ם שם).

לסוברים שיש חילוק בין אם הוא האבל, שאסורים ביחוד, לבין אם היא אבלה, שמותרים ביחוד, אף כאן אם היא אבלה, מותרים ביחוד (כתובות שם ב), ולהלכה, שהאבל מותר להתייחד עם אשתו, החמירו באבלות זו יותר, כיון שהקלו להם לדחות את האבלות לאחר שבעת ימי המשתה יש לחוש שיבואו לזלזל באבלות זו (כתובות שם), ובין שמת אביו של חתן, בין שמתה אמה של כלה, אסורים ביחוד (ראה כתובות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

על הסוברים ביחוד האמור באבל שהצריכו בו שמירה, ראה להלן: שמירה המצלת מיחוד.

באבלות שנדחתה **מי שמת לו מת ברגל, שנדחתה אבלותו לאחר הרגל** (ראה ערך אבלות: אבלות בשבת וברגל), **יש סוברים שאף אבלות זו קלה בעיניו, ודינה כאבלות של חתן, שהוא ישן בין האנשים והיא ישינה בין הנשים** (בעלי הנפש להראב"ד שער הפרישה; רבי יחיאל מפאריש בתוספות יומא יח ב).

והרבה סוברים שמותר לו להתייחד עם אשתו, שדוקא בחתן חששו לפי שיש שם ריבוי שמחה לשושבינים וכל בני החופה (בעלי הנפש שם, הובא בתוספות שם; בית יוסף יו"ד שפג; רמ"א שם שצט ב, ואו"ח תקמח ד; ש"ך יו"ד שפג סק"ג. וראה תורת הבית לרמב"ן שער האבל ענין האבלות בענין תשמיש המטה עמוד קעט).

על מנתקת חברו (ראה ערכו) ומעוברת חברו (ראה ערכו), שאם עבר ונשאן אסור לו להתייחד עמהן, ראה ערכיהן. על אשת כהן שנשבתה, שאסורה לבעלה, אם מותרת להתייחד עמו ראה ערך שבויה.

יחוד בת ישראל **גוי (ראה ערכו), לא תתייחד בת ישראל עמו, שהגוים עם גוי חשודים על העריות** (עבודה זרה כב א; רמב"ם איסורי ביאה כב ד; טוש"ע אהע"ז כב ג, ויו"ד קג ד)¹⁰.

אם הישראלית אשת איש (ראה ערכו) - שביאתו אסורה לה מדין תורה (ראה ערך אשת איש וערך גוי) - הרי זה איסור תורה (ראה תרומת הדשן רמב, הובא ברמ"א אהע"ז קטו ד).

לסוברים שיחוד עם חייבי לאוין אסור מן התורה (ראה לעיל: איסור היחוד עם חייבי לאוין), אסור מן התורה יחוד כהן עם גויה, לסוברים שאסורה לו משום זונה (ראה ערכו. מנחת חינוך קפח), וכן גויה אשת

11. וראה לעיל: נדה פנויה, שיש סוברים שטמאה אסורה מן התורה, ולדעתם

10. על איסור יחוד עם נכרי מפני שחשודים על שפיכות דמים, ראה ערך גוי.

יחוד עם פנויות בזמנו אסור מדאורייתא.

עם שלושה אנשים, שאם אחד מהם יבוא עליה יש כאן עדות שלמה (תנא דבי אליהו יח).

האיסור בפרוצים אמר רב יהודה אמר רב, לא שנו - שמתייחדת אשה והגדרתם אחת עם שני אנשים - אלא בכשרים, אבל בפרוצים, אפילו עם עשרה אסור, שכבר היה מעשה שנתחברו מרובים עם אשה אחת לעבירה (קידושין שם ורש"י). ומצינו שרב ורב יהודה היו מהלכים בדרך, ופגעו באשה, ואמר רב שיש לחוש שמא אין להחזיק לכשרים אלא את הדומים לרבי חנינא בר פפי וחבריו (קידושין פא א), שבא דבר עבירה לידם וניצלו ממנה (ראה קידושין לט ב), כלומר שכפו יצרם ולא עברו (רש"י שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שסתם אנשים נחשבים כשרים (שו"ת הרשב"א א אלף קעח; ריטב"א ור"ן ומאירי קידושין שם; ים של שלמה קידושין ד כא; רמ"א אהע"ז כב ה; נודע ביהודה קמא אהע"ז סט), ורב משום ענוה נהג צניעות בעצמו (ריטב"א ור"ן שם), או שנהג בזה מנהג חסידות (שו"ת הרשב"א שם; מאירי שם).

• ויש סוברים שסתם בני אדם, אסור היחוד עם שנים מהם (ראשונים דלהלן), שלא כל הרוצה להחזיק את עצמו בכשר רשאי (ראה מאירי סוטה ז א), ולדעה זו יש שכתבו שאין צריך כשרים כרבי חנינא בר פפי, אלא שיהיו מוחזקים בכשרות (בית מאיר אהע"ז כב בדעת הר"י), וסתם תלמידי חכמים מוחזקים לכשרים (בית מאיר שם); ויש סוברים שצריך שיהיו תלמידי חכמים גדולים (ראה תנא דבי אליהו שם, והגר"א אהע"ז שם סק"ט); ויש סוברים שאין להתיר יחוד עם שנים אלא אם הם כרבי חנינא בר פפי וחבריו (ר"י אלמאנדרי קידושין שם בשם רבינו חננאל; סמ"ג לאוין קכו), והרי אפילו רב ורב יהודה לא החשיבו את עצמם לכשרים (בעלי הנפש לראב"ד שער הפרישה א), וכן יש מן הפוסקים שסתמו שלא תתייחד אשה אחת אפילו עם אנשים הרבה (רמב"ם איסורי ביאה כב ח; שו"ע אהע"ז כב ה), וביארו ראשונים שלדעתם אין להתיר אלא בכשרים כרבי חנינא בר פפי וחבריו, ואין מצויים כשרים כאלו (ר"ן קידושין שם, ומגיד משנה איסורי ביאה שם).

אף לדעה זו, יש שכתבו שאין זו אלא חומרא, שראוי להחמיר כדרך שהחמיר רב (משנה למלך סוטה א א).

עם הארץ והגדל עם הארץ (ראה ערכו), נראה מדברי ראשונים שהוא בדעות כפריניות בכלל הפרוצים בעריות (ראה ערוגת הבושם אהע"ז כב ס"ק יא, בדעת שו"ת הרשב"א א אלף קעח (ותקפז), וראה דברי סופרים (יברוב נח), וכן אלו שמתגדלים על דעות כפריניות ואינם בדרכי הציבור הישראלי, אף הם בכלל המוחזקים בפריצות בעריות (אגרות חזון איש ב קנט. וראה שו"ת שבט הליה רב א).

יש שכתבו שכל אדם שאינו בטוח בעצמו שיעמוד נגד היצר, נידון כפרוץ, אף שלא עבר מעולם על איסור, וסתם אנשים שהם כשרים, הרי זה דוקא באותם היודעים בעצמם שבודאי לא יזנו אם יש שם אחר (אגרות משה ז סה יז).

שעסקו עם מי שעסקם עם הנשים, יש סוברים שדינם כפרוצים, ואין הנשים מתייחדות אפילו עם שנים מהם (רמב"ן קידושין פב א; שו"ת הרשב"א שם בשם גדולים; ריטב"א קידושין פ ב).

ויש סוברים שמותר לאשה להתייחד אם הם שנים, אף שלבם גס בנשים, מכל מקום כל אחד מהם בוש מחברו (בית משה אהע"ז כב ס"ק יב וסק"ח בדעת תוספות).

עם כשר ופרוץ, יש סוברים שמותר לאשה להתייחד עם שניהם (ים של שלמה קידושין ד כא; שו"ת מהרי"ל דיסקין פסקים ב); ויש סוברים שאסור (שב יעקב ב יט; ראה בית מאיר אהע"ז כב ה), שמא הכשר יתקפנו יצרו, ואינו בוש מהפרוץ, שאף הוא יסכים עמו לזנות (שב יעקב שם).

עם שתי נשים לא יתייחד אדם עם שתי נשים (קידושין פ ב; רמב"ם איסורי ביאה כב ח; טוש"ע אהע"ז כב ה), שהנשים דעתן קלה (תנא דבי אליהו בקידושין שם), ומחפות זו על זו, ואינן מתביישות זו מזו (ריטב"א קידושין שם), ויש שכתבו לפי ששתיהן נוחות להתפתות, ולא תירא האחת מחברתה, שאף היא תעשה כמותה (רש"י קידושין שם).

יש ראשונים שלגירסתם רבי שמעון מתיר לאיש אחד להתייחד עם שתי נשים (כן גירסת תוספות במשנה שם).

יש שכתבו שאינו אסור אלא כשיכולים להימצא באותו מקום משך זמן שיכול לבעול את שתיהן (ראה אגרות משה אהע"ז ד סה כב).

שלוש נשים או היו שם שלוש נשים או יותר, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאסור לאיש אחד להתייחד אפילו עם נשים הרבה (רמב"ם איסורי ביאה כב ח; תוספות קידושין פב א ד"ה לא בשם הר"ם; רמב"ן קידושין שם, ונדה ה ב; שו"ע אהע"ז כב ה), שמאותו הטעם - שהנשים דעתן קלה - יש לאסור אפילו כשיש הרבה נשים (ריטב"א ונמוקי יוסף קידושין שם).

• ויש סוברים שמותר (רש"י קידושין פב א ד"ה לא; תוספות ר"י הזקן שם; שו"ת הרשב"א א אלף קעח (ותקפז); רמ"א שם: יש מתירים), שאי אפשר שלא תגלה אחת על חברותיה (תוספות הרא"ש שם פב א; תוספות רבינו פרץ שם), ועוד שמתבייש מהן (שו"ת הרשב"א שם), ועוד שלא נאסר אלא כשיכול לבעול את כולן, ולכן תחפינה אחת על השניה (רא"ש שם). ויש שכתבו שההיתר לדעה זו, כשלא היתה כוונתו להתייחד, אבל אסור להיכנס בכדי להתייחד עמהן (מרומי שדה קידושין פ ב).

מי שעסקו עם הנשים (ראה לעיל: האסורים להתייחד), אסור לו להתייחד אפילו עם הרבה נשים, מפני שלבו גס בהן, וכולן מחפות עליו (רש"י קידושין פב א ד"ה לא; שו"ת הרשב"א א אלף קעח (ותקפז); רמ"א אהע"ז כב ה); ויש סוברים שמותר, שאי אפשר שלא תגלינה, ואף הוא מתבייש מהן (תוספות רבינו פרץ קידושין שם).

הפרוץ בעריות, נראה מראשונים שמותר להתייחד עם יותר משתי נשים (שו"ת הרשב"א שם), וביארו אחרונים שאין לחוש שכולן תתפתינה, אלא אם עסקו עם הנשים שיש לחוש שאף אותן שלא תתפתינה תחפינה עליו (בית משה אהע"ז כב סק"ח). ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים שהפרוץ בעריות חמור ממי שעסקו עם הנשים (נתיבות לשבת אהע"ז שם סק"ד, והמקנה קידושין פב א לתוספות ד"ה לא, בדעת רש"י).

מי שלבו גס בנשים מסוימות, נראה מאחרונים שאסור לו להתייחד עמהן אפילו הן הרבה (ראה חכמת אדם קכו ד), ואם היתה ביניהן אחת שאין לבו גס בה - מותר (דבר הלכה י סוף הערה ד), ויש מצדדים שאף על פי שלבו גס בהן אין לחשוש שתחפינה עליו (דבר הלכה שם).

אף שאסור להתייחד עם שתי נשים, מותר עם שתי השונאות זו לזו - הנשואות לשני אחים (רש"י קידושין פב א ד"ה

פרק זה דן גם בשמירה הדרושה לחתן שארעו אבל, או כשהכלה פירסה נדה לפני שבעל.

אשתו עמו מי שאשתו עמו - בבית (ר"י מלוגיל ומאירי קידושין פ ב) - מותר לו להתייחד עם כל אשה, מפני שאשתו משמרתו (קידושין פ ב, לגירסת הר"ף והרא"ש שם ותוספות שם ד"ה רבי; עבודה זרה כה ב; רמב"ם איסורי ביאה כב ד; טוש"ע אהע"ז כב ג).

ויש סוברים שאסור (ראה שם לגירסה שלפנינו, שלא הוזכר אלא בדעת רבי שמעון, וראה תוספות עבודה זרה שם ד"ה לא), ויש שכתבו שלדעה זו אשתו מחפה עליו, ולפיכך אף לסוברים שמותר לאיש אחד להתייחד עם שלוש נשים (ראה לעיל: שלש נשים או יותר), אם היתה אשתו אחת מהן - אסור (המקנה שם ד"ה בא"ד ובאשה). אף לדעה זו הלכה כדעת המתירים (מגיד משנה איסורי ביאה שם; בית יוסף אהע"ז שם; הגר"א קידושין שם).

כתבו ראשונים שההיתר הוא אף בלילה בזמן שאנשים ישנים (ר"י מלוגיל ומאירי קידושין פ ב), ובבית אחר (ראה מאירי שם), או בדרך (שו"ת פרח מטה אהרן ב צה), לפי ששנתה מתנדדת מאימת אשה זו שעמה, שאין האשה מתקנאה אלא בדרך חברתה (מגילה יג א. מאירי שם), ואף הוא חושש שעושה עצמה כישינה כדי לנסותו, ואפילו היא ישינה, חושש כיון שדעתה על זה תמיד, שברגע שתקין תרגיש בדבר (עזר מקודש לשו"ע אהע"ז כב ה). ויש שכתב שאם אשתו ישינה, או אם היא סומא, הרי היא כמי שאינה שם (אפי זוטרי שם סק"ח).

יש שכתב שאם כניסתו לשם היתה על מנת להתייחד, אסור אפילו כשאשתו שם (מרומי שדה קידושין שם).

על דירת קבע עם מי שאשתו עמו, ראה להלן: האסור מחמת חשש ליחוד.

אשתו בעיר מי שאשתו נמצאת בעיר, יש סוברים שמשמרתו כיון שיכולה לבוא אליו בכל עת (ראה בית שמואל אהע"ז כב ס"ק כב, וערוך השלחן שם ס"ק טו). ויש שכתבו שאם דרכה לסבב תמיד בשווקים - אסור (אמרי יוסף ב ט ח).

והרבה סוברים שאין להתיר אלא כשאשתו עמו בבית (א"ר צבי אהע"ז שם ס"ק כט; לחם יהודה תלמוד תורה ב ד; בית משה אהע"ז שם, ועזר מקודש שם ה), שדוקא באשה אמרו שאימת בעלה עליה (ראה לעיל: עם אשה שבעלה בעיר), אבל האיש, אין אימת אשתו עליו כל כך (שו"ת מהרש"ם ד קמח).

לעסקו עם מי שעסקו עם הנשים, יש מן הראשונים שכתבו שאסור הנשים לו להתייחד עם הנשים אפילו אשתו עמו (תוספות קידושין פב א ד"ה לא יתייחד; רבינו תם, מובא ברא"ש שם כז, וטור אהע"ז כב; מרדכי קידושין שם תקמ בשם ר"י; ים של שלמה סוף קידושין), שלבו גס בהן, ואינו בוש מאשתו (רבינו תם שם), ואף הנשים, מתוך שצריכות לו ולבן גס בו, מחפות עליו, ואין אשתו יכולה לשמרו יומם ולילה תמיד (מאירי שם פ ב, בשם יש מפרשים).

וכן מי שרגיל עם אשה ולבו גס בה, כתבו אחרונים שאסור לו להתייחד עמה אפילו אשתו עמו (שער יוסף ג ד"ה פש; יפה ללב ז לאהע"ז כב ב).

ויש סוברים שאף מי שעסקו עם הנשים מותר לו להתייחד עמהן אם אשתו עמו (רמב"ם איסורי ביאה כב ח, ושו"ע אהע"ז כב ז; לבוש אהע"ז שם).

שתי), עם שתי צרות - הנשואות לאיש אחד, עם אשה וחמותה, עם אשה ובת בעלה (קידושין שם; רמב"ם איסורי ביאה כב ט; טוש"ע אהע"ז כב י), עם אשה ובת חמותה (קידושין שם לגירסת הב"ח והגר"א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שכל אלו חזקתן ששונאות זו את זו (ראה יבמות קי א. רש"י קידושין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם) - שלכן אינן נאמנות להעיד אחת לשניה על מיתת בעלה, שחשודות להעיד שקר כדי שתינשא לאחר, ותיאסר על בעלה (ראה ערך עדות אשה) - ואינן מחפות זו על זו (רמב"ם וטוש"ע שם).

שתי יבמות לסוברים ששתי יבמות דואגות שמא תפול האחת בזמן הזה ליבום לפני בעל השניה, ותיעשנה צרות זו לזו (ראה ערך עדות אשה), יש סוברים שבזמן הזה, שאין מייבמים (ראה ערך יבום), אסור להתייחד עם שתי יבמות (שו"ת ברית אברהם אהע"ז נג י; שו"ת ברכת יוסף אהע"ז קב; בית משה אהע"ז שם ס"ק יד). ויש סוברים שאמדו חכמים דעתן ששונאות אפילו שאין לחוש שתהיינה צרות (ראה ערך הנ"ל), ומותר להתייחד אפילו כשיש לבעליהן בנים (ראה שו"ת חמדת שלמה אהע"ז י כה), ואף בזמן הזה שאין מייבמים (ראה חכמת אדם ככו ח, נדחי ישראל כד ח, ערוך השלחן אהע"ז כב י, ועוד, שסתמו).

בשעת אנינות ולד שמת בתוך שלושים יום ללידתו, שכשמוציאים היצר נשבר אותו לקברו די בשלושה (ראה ערך קבורה), הרי זה נקבר באשה אחת ושני אנשים (קידושין פ ב ועוד; רמב"ם אבל יב י; טוש"ע יו"ד שנג ד).

ולא יקברו את הולד באיש אחד ושתי נשים - משום יחוד, שבתי קברות שלהם לא היו סמוכים לעיר - אבא שאול אומר אף באיש אחד ושתי נשים מותר, לפי שבשעת אנינות נשבר יצרו של אדם (קידושין פ בורש"י), ודוקא בקרוביו של תינוק שהם באנינות (אור זרוע אבלות תכב), וחכמים סוברים שאפילו בשעת אנינות יצרו של אדם מתגבר עליו, ועוד שיש לחוש לפעמים שאין שם אנינות, ועושים עצמם כאילו נושאים תינוק מת, ויוצאים לעבירה (קידושין שם, ורש"י בלשון ראשון).

הלכה כחכמים (רמב"ם אבל יב י; טוש"ע יו"ד שנג ד); ויש שכתבו שהלכה כאבא שאול (אור זרוע שם).

הרבה נשים הרבה עם אנשים הרבה - באנשים שאינם והרבה אנשים מוחזקים לפרוצים - אין חוששים ליחוד (רמב"ם איסורי ביאה כב ח; שו"ע אהע"ז כב ו). יש סוברים שאין להתיר אלא כשיש לכל הפחות שלושה אנשים ושלוש נשים (ראה חלקת מחוקק שם סק"ט; ברכי יוסף אהע"ז כב ג), ויש מתירים שלוש נשים עם שני אנשים (חכמת אדם קב ג). ויש סוברים שאף שתי נשים עם שני אנשים מותר (מהרש"ל על הטור שם בדעת הסמ"ג; ב"ח אהע"ז שם וט"ז שם סק"ג).

הפרוצים בעריות, יש סוברים שאין הרבה נשים מתייחדות עמהן, אף על פי שהם מרובים (ראה ריטב"א קידושין פ ב, וראה רמב"ן שם פב א; חלקת מחוקק אהע"ז כב סק"ט; שער יוסף ב, וברכי יוסף אהע"ז שם סק"ג; חכמת אדם ככו ח), וכן מי שעסקם עם הנשים (ראה רמב"ן וריטב"א שם). ויש מהאחרונים שהתירו אף על פי שעסקם עמהם (חקרי לב אהע"ז יט ד"ה ואשר; בית משה אהע"ז שם ס"ק יב), ואפילו הם פרוצים (עצי ארזים שם ס"ק יא, וחקרי לב שם, ובית משה שם ס"ק יא).

שמירה המצלת מיחוד

אף שאסור להתייחד אפילו עם שתי נשים (ראה לעיל: ביותר משנים), מצינו בנשים מסוימות שכשנמצאות שם מצילות מאיסור יחוד.

טרהר שם; עזר מקודש שם), והוא כשאר אדם, ולסוברים שאסור לאשה להתייחד עם שני אנשים, אסור לה להתייחד עם תינוק זה ואיש נוסף (ראה סדרי טרהר שם).

לאמם **בן או בת קטנים, יש שכתבו שאינם יכולים להיות שומרים על אמם** (שו"ת מהר"ם זיסקינד כו, על פי שו"ע אהע"ז קמח ב; מעשה נסים אהע"ז כב). ויש סוברים שאין חילוק בין בנה ובתה לשאר קטנים (ציץ אליעזר ו מ טו ה; דבר הלכה ד א)¹².

לפרוץ בעריות **אף פרוץ בעריות מותר להתייחד כשיש עמהם תינוקת** (ראה תוספות עבודה זרה כח ב ד"ה לא), שהאשה חוששת מהתינוקת שמא תגלה הדבר (נוה שלום עבודה זרה שם).

לעסקו עם הנשים **מי שעסקו עם הנשים, יש שכתבו שאסור לו להתייחד עם אשה ותינוקת** (תאווה לעינים קידושין שלב; שער יוסף ג ד"ה פש), שהרי אפילו כשאשתו עמו אסור לו היחוד עם אשה אחרת, לסוברים כן (ראה לעיל: לעסקו עם הנשים. שער יוסף שם). ויש שכתבו שלסוברים שמותר לו להתייחד עם שתי יבמות (ראה לעיל: בנשים השונאות זו לזו, כל שכן שיש להתיר לו כשיש תינוקת (נשמת כל חי ב א).

לגוי **גוי, נראה מדברי ראשונים שאסור לאשה להתייחד עמו אפילו אם יש עמה תינוקת** (ראה תוספות עבודה זרה כח ב ד"ה לא), שיש לחוש שיאנוס אותה, ולא יקפיד על הקטנה ששם (ים של שלמה קידושין ד כד). ויש מתירים (ראה דרישה אהע"ז כב סק"ד, וט"ז שם סק"ט).

אמו ובתו **אמו או בתו, אף שרשאי להתייחד עמהן** (ראה לעיל: האסורים להתייחד; אמו ובתו), אסור לו להתייחד עם אשה אחרת אפילו כשהן שם, שהן מחפות עליו (יוסף אומץ כו ד"ה ברם; נתיבות לשבת אהע"ז כב סק"ד; זכור לאברהם ג י יחוד, הובא בפתחי תשובה אהע"ז כב סק"ב).

ויש סוברים שקרובות שמותר להתייחד עמהן חשובות שומרות, ומותר להתייחד עם אשה אחרת כשאחת מקרובות אלו נמצאת שם (שו"ת בית שלמה (סקאלא) או"ח מח בדעת הרמב"ם; אגרות משה אהע"ז ב טו; דבר הלכה ח הערה ד בשם החזון איש), שכל שברור שלא יזנה עמה, נעשית שומרת לאחרים (בית שלמה שם, על פי רש"י).

אשה שבעלה בעיר **אשה שבעלה בעיר, שמותר להתייחד עמה** (ראה לעיל: עם אשה שבעלה בעיר), ויש עמה אשה נוספת, מותר להתייחד עם שתיהן (בינת אדם שער בית הנשים (כו) יז; המקנה קידושין פא א לרש"י ד"ה בעלה), שהאיסור הוא דוקא כשיש לחוש שיבוא על שתיהן, ומתוך כך שתיהן תחפינה על הדבר, וכשיש שם אשה שבעלה בעיר, אף השניה לא תזנה, שהיא יראה שחברתה תגלה את סודה (נחפה בכסף ב אהע"ז יא).

ויש מצדדים לומר בדעת ראשונים שאסור, שהאיסור הוא מפני שהנשים מחפות זו על זו, ולכן אף שאשה אחת אין לחוש שתעשה איסור, מכל מקום הנשים דעתן קלה, ומחפה על חברתה, וגם אין חברתה בורשה ממנה (הגהות הרד"ל שם בדעת רמב"ם שם ח, וכן כתב באור שמח איסורי ביאה כב).

שמירה בחתן **חתן וכלה האסורים ביחוד, כגון שפירסה נדה קודם וכלה** **שבא עליה, וכן אם ארעם אבל לאחר שהוכנו צרכי הסעודה, שכונס ולאחר בעילת מצוה אסורים ביחוד** (ראה לעיל: האסורים להתייחד), הוא ישן בין הנשים, והיא ישינה בין הנשים

לפרוץ בעריות **ישראל הפרוץ בעריות, אם אשתו עמו מותר לאשה אחרת להתייחד עמו** (ראה עבודה זרה כה ב; ב"ח אהע"ז כב ד"ה מי, ויו"ד קנ; ט"ז יו"ד שם סק"ד). ויש שכתבו בדעת ראשונים שאסור (ראה לחם סתרים עבודה זרה שם, ושער יוסף א, על פי טור יו"ד קנ), כשם שאסור למי שעסקו עם הנשים, לסוברים כן (שער יוסף שם).

בעל ואשתו **לסוברים שאסור לאשה אחת להתייחד עם אנשים סתם אפילו הם הרבה** (ראה לעיל), אם היתה שם אשתו של אחד מהם, מותרת אשה אחרת להתייחד עמהם (רמב"ם איסורי ביאה כב ח; שו"ע אהע"ז כב ח), שכיזון שאשתו לא תזנה מפני בעלה, חברתה יראה שמא תגלה את סודה (כסף משנה שם, ובית יוסף שם), וכן כיון שבעלה של זו אשתו משמרתו, אף האחרים לא יזנו, שיראים שיגלה את סודם (חידושי מהרש"ל לטור שם; כנסת הגדולה אהע"ז שם הגהות בית יוסף סק"ג), ולא אמרו שפרוצים אינם מתביישים זה מזה אלא כשכולם ראויים לעבור עבירה (תאווה לעינים שלב).

ויש סוברים שאסור אפילו אם אשתו של אחד מהם שם, שעדיין יש לחוש לאחרים שיקלקלו (ראה טור אהע"ז שם, וב"ח שם בדעתו). **לגוי** **גוי, אף על פי שאשתו עמו, לא תתייחד ישראלית עמו** (עבודה זרה כה ב; רמב"ם איסורי ביאה כב ד; טוש"ע אהע"ז כב ג, ויו"ד קנ ד), ואפילו גוים רבים ונשותיהם עמהם (טוש"ע יו"ד שם), שהגוי אין אשתו משמרתו (עבודה זרה שם; רמב"ם שם; טור שם), שאף היא מזנה עם אחרים (רש"י שם), ואין לגוים בורשה (רמב"ם וטור שם).

תינוקת **תינוקת היודעת טעם ביאה - כלומר מה היא ביאה, שתדע לספר דברים בחוץ** (רש"י קידושין פא ב) - **ואינה מוסרת עצמה לביאה, מותר לאיש ואשה להתייחד כשהיא שם** (קידושין שם; רמב"ם איסורי ביאה כב ט; טוש"ע אהע"ז כב ו), שהתינוקת עדיין לא לבשה יצר, ולא תהא נוחה להתפתות (רש"י שם), ואין הגדולה מזנה לפנייה שהרי זו מגלה את סודה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

יודעת טעם ביאה, כתבו אחרונים שהיא מבת שלוש שנים ומעלה (נתיבות לשבת אהע"ז שם סק"ז, והמקנה קידושין פא א על פי חלקת מחוקק אהע"ז שם ס"ק טו), ויש סוברים שאין הדבר תלוי בגיל, אלא אם יודעת להבחין, ואם דרכה לספר דברים בשוק (ראה פורת יוסף [צויג] א כח; ישכיל עבדי ה כב), וכן יש שכתבו שעד בת חמש או שש שנים אינה בת שמירה (פורת יוסף שם), ויש שנתנו שיעור שכל שבושה לעמוד ערומה לפני אנשים ודאי יודעת טעם ביאה (בית שלמה (סקאלא) או"ח מח, על פי רש"י קידושין פא ב).

תינוק **תינוק היודע טעם ביאה, כשאין לחשוש בו שיתפתה לזנות, בדומה לקטנה שאינה מוסרת עצמה לביאה, מותר להתייחד במקום שהוא נמצא שם, והוא מבין תשע שנים ויום אחד** (נתיבות לשבת אהע"ז כב סק"ז, והמקנה קידושין פא א ד"ה בגמרא; חכמת אדם קכו ט; עוד יוסף חי שופטים י; תפארת ישראל יו"ד קצב ד; נדחי ישראל כד ט), ויש סוברים שהדבר תלוי בחריפות שכלו, אם יודע מהי ביאה, והוא מגיל שבע או שמונה (סדרי טרהר יו"ד קצב ס"ק יג). ויש שכתבו שאין להקל בפחות מבין חמש (הלכות יחוד [בוגר] ג ב, בשם הגר"ש אלישיב והגר"ש ואזנר).

יש שכתבו שאינו מוסר עצמו לביאה עד שיגיע לגדלות, או שיביא סימנים (ציץ אליעזר ו מ טז ב ד"ה ומצאתי), ויש שכתבו שמגיל תשע שנים ויום אחד, שראוי לביאה, כבר לבשו יצר הרע (סדרי

ולפי זה אסור להתייחד עם גרושתו וכל שכן עם אשתו באופן שאסור לו

12. וראה שם שדוקא בגרושה עם בעלה אמרו שאינה בורשה לשמש במקום בנה,

בלילה הלילה דומה לדרך (בעלי הנפש לראב"ד שער הפרישה; רמ"א אהע"ז כב ה), שאם אין אלא שנים יש לחוש שבזמן שהאחד ישן יהא חברו ער ויעשה איסור (בעלי הנפש שם).

יש שכתבו שאף בשלושה אם מתכוונים לישון אסור, ואין להתיר אלא כשכוונתם להישאר ערים (דרישה אהע"ז שם סק"ד), ויש שכתבו שצריך שלושה לפי שחוששים שיצטרך אחד לנקביו (ים של שלמה כתובות א ו; נדחי ישראל כד ה).

ויש סוברים שעם שני אנשים כשרים מותר להתייחד בלילה, שאפילו ירדם אחד חושש שמא יעור משנתו פתאום (שו"ת הרמ"א יד (תשובת רנ"ה מבריסק)). ועוד כתבו אחרונים שלסוברים שאין חוששים שמא תתפתה, אלא שיבוא עליה באונס (ראה לעיל: האיסור וגדרו), מותר לאשה להתייחד עם שני אנשים בלילה, שאם ירצה לאונסה תקיץ היא את הישן (דרישה אהע"ז כב סק"ד).

בנסיעה במכונית בלילה, שהרי אין מתכוונים לישון, והנהג בודאי לא יישן, ואף אם ישן הנוסע אין לחשוש לעבירה, שהרי חושש הנהג שמיד כשיעצור נסיעתו יתעורר הנוסע, ולפיכך די בשני אנשים, היינו הנהג ונוסע נוסף (שו"ת ציץ אליעזר ו מ טו ח).

היו בדרך שלושה ואחד מהם פרוץ, לסוברים שבעיר שני כשרים ופרוץ אחד מותר להתייחד עם כשר ופרוץ (ראה לעיל: ביותר משנים), מותר להתייחד עמם, וכן עם שני ישראלים כשרים וגוי (ים של שלמה קידושין ד כא), ולסוברים שבעיר אסור להתייחד עם כשר ופרוץ (ראה לעיל שם), אסור להתייחד בדרך עם שלושה שאחד מהם פרוץ, שמא יצטרך אחד מהכשרים לנקביו, ונמצא שהאשה מתייחדת עם כשר ופרוץ (שב יעקב ב יט ד"ה והנה; בית משה אהע"ז כב סק"ו).

היו שנים מן השלושה פרוצים, אסורים להתייחד, שמא יצטרך הכשר לנקביו ונמצא שהאשה מתייחדת עם הפרוצים (מסגרת השולחן לקצור שלחן ערוך קנב ה).

בעלה עמה אשה שבעלה עמה, יש סוברים שאסור לאיש אחר בדרך ובלילה ללכת עמהם בדרך, שמא יצטרך הבעל לנקביו, ויתייחד הוא עם האשה (ראה המקנה קידושין פא א ד"ה ולפי זה), וכן יש שכתב שאסור להתייחד עמהם בלילה, ואפילו יש שם אשה נוספת, שבלי הבעל הרי הוא מתייחד עם שתי נשים, ואין סומכים על שומר אחד בלילה (ראה לעיל: עם שני אנשים בלילה. תפארת ישראל יו"ד קצב). ויש שכתבו שמותר ללכת עם בעל ואשתו בדרך, שאין זה גרוע מבעלה בעיר (בית משה אהע"ז כב סק"ט).

• איש אחד ושלוש נשים, לסוברים שמותרים ונשים השונאות זו לזו בדרך (ראה לעיל: ביותר משנים), כתבו אחרונים שאם היו בדרך או בלילה (ראה לעיל) - אסור, שמא תצטרך האחת לנקבים, ונמצא מתייחד עם שתי הנשים (פני יהושע קידושין פ ב; ראה בית יהודה (עייאש) יג ד"ה והנה; בית משה אהע"ז כב סק"ט), וכן נשים שאמרו בהן ששונאות ואינן מחפות (ראה לעיל: ביותר משנים), אסור להתייחד עמהן בדרך או בלילה, שמא תישן האחת או תצטרך לנקביה, ויתייחד האיש עם השניה (בית משה שם סק"ד).

• ויש שכתבו שמותר להתייחד בדרך עם שתי נשים ששונאות זו את זו, ואין לחוש שמא אחת תלך לצרכיה, כי דרך הנשים לילך

(כתובות ד א ורש"י; רמב"ם איסורי ביאה כב א, ואבל יא ח; טוש"ע אהע"ז כב א, ויו"ד קצב ד, ושם שמב ושפג). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שצריך שיהיו באותו בית שהם שם שני אנשים ושתי נשים (בעלי הנפש לראב"ד שער הפרישה; באר שבע באר מים חיים טו; חלקת מחוקק אהע"ז כב סק"ט), שצריך שתי שמירות, שמירת אנשים ושמירת נשים, ובכל שמירה שנים, שמא האחד יצטרך לנקביו או ישן (פרישה יו"ד שמב ט. ראה להלן: האסור מחמת חשש ליחוד), והחתן ישן בין האנשים, והכלה בין הנשים (בעלי הנפש שם, ובתורת האדם לרמב"ן שער האבל ענין האבלות בענין תשמיש המטה עמוד קצח, וברא"ש כתובות א ה; תורת הבית לרשב"א ז ב; דעה שניה ברמ"א יו"ד קצב ד ושם), וחמור מאשת איש, שמתייחדת בלילה עם שלושה או אף שני אנשים כשרים (ראה להלן: עם שני אנשים בלילה), וזו אינה מתייחדת עם בעלה עד שיהיו שם אנשים ונשים, והחמירו מפני שהיא אשתו והיצר מקטרג עליה (בעלי הנפש שם).

• יש סוברים שאין צריך שתי שמירות (רז"ה לבעלי הנפש שם; טור יו"ד שמב בשם הרא"ש; דעה ראשונה ברמ"א שם ושם), אלא די בכל שימור המוציא מאיסור יחוד (רז"ה שם), ואין צריך אלא שיהא עמהם עוד אדם אחד בחדר (בעל התרומות נדה; סמ"ג לאוין קיא; מרדכי נדה תשמה). • ויש סוברים שצריך שני שומרים, שמא יצטרך השומר לנקביו, ונמצא מתייחדים (ים של שלמה כתובות א ו), ואפילו אחד עם החתן ואחת עם הכלה (חזון איש אהע"ז לד סק"א).

כתבו פוסקים שנוהגים שמייחדים איש עם החתן ואשה עם הכלה, והמנהג ליקח קטן אצל החתן, וקטנה אצל הכלה (ראה ים של שלמה שם; דרכי משה וב"ח יו"ד שמב, ורמ"א שם, ושם קצב ד. וראה חזון איש שם), שיודעים טעם ביאה ואינם מוסרים עצמם לביאה (ב"ח שם שמב)¹³, אבל יש סוברים שאין ליקח תינוק ותינוקת לשמירה זו, שיכולים לפתותם שלא יגלו, והם יסברו שבהיתר בא לאשתו (ים של שלמה שם, ובאר שבע באר מים חיים טו).

האסור מחמת חשש ליחוד

בדרך אף על פי שמותר לאשה להתייחד עם שני אנשים (ראה לעיל: ביותר משנים), דוקא בעיר מותר, אבל בדרך¹⁴ אסור עד שיהיו שלושה, שמא יצטרך האחד לנקביו - ויתרחק (רש"י שם) - ונמצא השני מתייחד עם הערוה (קידושין פא א ועוד; טור ורמ"א אהע"ז כב ה), אבל בעיר המתייחד חושש שמא חברו עומד מאחורי הכותל ויבוא מיד (פרישה שם סק"ב).

• יש שכתבו שדוקא כשהולכים עמה לשמרה הצריכו שלושה, שאין רשאים להשאירה לבדה, אבל אם אינם הולכים לשמרה, אם יצטרך האחד לנקביו ילך חברו עמו (רבינו ירוחם כג א בשם רמ"ה; שער יוסף א ד"ה שוב ראיתי, בדעת שו"ת הרשב"א א אלף קצח).

• ויש שכתבו שאפילו אינם הולכים לשמרה צריך שלושה (בית שמואל שם סק"ט בדעת הראב"ד ובדעת רמ"א שם; שער יוסף שם; המקנה קידושין שם; ישועות יעקב אהע"ז שם סק"א).

יש שכתבו שלהלכה אף בדרך מותר לאשה להתייחד עם שני אנשים (המקנה קידושין פא א ד"ה ולפי זה, בדעת הר"ף).

לד, שדרך הוא מקום שאין מצויים שם עוברים ושבים, ולכן פארקים שבתוך העיר נחשבים "דרך", ואילו דרכים שמצויה בהם תנועה רבה נחשבים כבתוך העיר. וראה לעיל: האיסור וגדרו; בנסיעה במכונית.

להתייחד עמה, ראה לעיל: האסורים להתייחד, אפילו בנס שם. 13. וראה חזון איש שם שאף גדול חשוב שומר, לפי שהם בעל ואשה, ולא הצריכו קטן אלא לצניעות. 14. ראה קובץ מבית לוי ד תשנ"ד עמוד מה ויח תשס"ה עמוד

אם תיכנס אשה לפניו, הרי אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים (ראה לעיל: ביותר משנים. רש"י שם), ואם אחד מהאנשים יצא לבין הנשים מותר - לדעה זו (ראה לעיל: האיסור וגדרו; אנשים בפנים ונשים בחוץ) - לפי שירא שמא יצא אחד מן הפנימיים אחריו (רש"י שם).

• רב כהנא אמר שחוששים (קידושין שם) שמא יצא אחד מהם וייתייחד עם הנשים (רש"י שם). יש שכתבו שרב כהנא אוסר אפילו אם בדעתו שלא לצאת עד שתצאנה הנשים, שנחשב הכל כחדר אחד (חזון איש אהע"ז לד סק"א).

להלכה יש להחמיר כשניהם (קידושין פא א). ומכל מקום אם אי אפשר לעבור מבית אחד לשני אלא בהשמעת קול, כתבו ראשונים שיש להתיר (מאירי קידושין שם).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלדעתם לא אסרו אלא כשפירשה אשה לבין האנשים, או איש לבין הנשים (ראה לעיל, שם: אנשים מבחוץ ונשים מבפנים), אבל כל זמן שלא פירשו אין חוששים משום יחוד (בית יוסף אהע"ז כב), ומצדדים אחרונים לדעה זו שמותר אפילו אם איש אחד בפנים ואשה אחת בחוץ (ראה בינת אדם שער בית הנשים (כח) יח; חזון איש אהע"ז לד סק"ד).

שני בתים זה שני בתים זה כנגד זה שחוששים שמא הנמצא בחיצוני יכנס לפנימי, אף שאין לו דרך לשם (ראה לעיל), אף באופן זה יש לחוש (בינת אדם שער בית הנשים (כח) יח).

ויש שכתבו שבבתים הפתוחים לחצר משותפת מותר להימצא איש באחד ואשה בשני, שאין חוששים שיכנס האיש לבית האשה דרך החצר (חזון איש אהע"ז לד סק"א), ואפילו אם יש פתח בין שני הבתים, כל שיש לכל אחד דרך לחצר (חזון איש שם).

• יש מתירים דירת קבע של איש עם אשה שאסור קבע לו להתייחד עמה, כל שיש שם שימור המציל מאיסור יחוד (ראה שו"ת ראני"ח צא, בדעת שו"ת הרשב"א א אלק רמג; שו"ת פרח מטה אהרן ב צה לענין אשתו עמו), אלא שאם יש ביניהם שום עסק, יש לאסור (שו"ת ראני"ח שם), וכן יש שכתבו שראוי, לפי מצב הדור, לאסור לאשה לדור עם איש ואשתו, ואפילו מוחזקים בכשרות (וישב אברהם מערכת י ו. וראה ציץ אליעזר ו מ יג ח).

• ויש סוברים שאף שימור אינו מציל אלא דרך ארעי, אבל לא שידורו יחד (שו"ת ראני"ח שם בדעת תרומת הדשן רמג), שברוב הימים אפשר שיבואו לידי יחוד, או שישיתו עצות להסתור זה עם זה (שו"ת ראני"ח שם. וראה שו"ת מהר"י ווייל נה). וכן ארוס וארוסתו, כל עוד לא נכנסו לחופה, לסוברים שאסורים להתייחד (ראה לעיל: האסורים להתייחד), אסור להם לדור ביחד (תשב"ץ (קטן) תמח; כלבו עה בשם הר"מ. וראה רמ"א אהע"ז נה א טעם נוסף).

יחד (ים של שלמה קידושין ד כד), ומטעם זה יש להתיר אף להתייחד עם שלוש נשים בדרך (דבר הלכה י ו).

ארבע נשים • היו שם ארבע נשים, יש שכתבו שמותר לאיש אחד בדרך להתייחד עמהן - לסוברים שאיש אחד מתייחד עם הרבה נשים בעיר (ראה לעיל: ביותר משנים) - בדרך ובלילה (בית משה שם).

• ויש שנראה מדבריהם שבליילה אסור להתייחד אפילו עם הרבה נשים, שמא כשישנו מקצתן יעשה איסור (ראה ב"ח אהע"ז שם ד"ה אין).

אשתו עמו איש ואשתו עמו, ועמהם שתי נשים, מותרים אף בדרך, בדרך שאפילו תצטרך אשתו לנקבים חושש ואינו מזנה, ועוד שלא תניחנו עם הנשים אלא תראה שילך עמה (פני יהושע שם), ויש שכתבו שאף עם אשה אחת בנוסף לאשתו מותר לילך בדרך (בית משה שם).

שמירת תינוקת אשה שיש עמה תינוקת היודעת טעם ביאה ואינה בדרך ובליילה מוסרת עצמה לביאה, שמותר להתייחד עמה בעיר (ראה לעיל: שמירה המצלת מיחוד), כתבו אחרונים שבדרך אין להתיר אלא כשיש שם שתי נשים, או עוד איש (חידושי מהרש"ל על הטור אהע"ז כב), שיש לחוש שילכו למקום צנוע ויזנו שם (ראה ים של שלמה קידושין ד כד).

וכן אסור להתייחד בשמירת תינוקת בלילה, שמא תישן התינוקת (תוספות חיים אהע"ז כב), וכן יש סוברים שבבית שיש בו שני חדרים - אסור, שמא יפנו האיש והאשה למקום מוצנע ויזנו שם (ערוך השלחן אהע"ז כב סק"י).

ויש מתירים, שאין בנות ישראל חשודות על הזנות, ואין אסור אלא היחוד עצמו, שיצר הרע מסית ביותר במקום שאין בושה מאדם אחר (ט"ז שם סק"ט), ועוד שהם יראים שתספר התינוקת שהרחיקו ממנה (אפי זוטרי שם ס"ק כב).

שני בתים זה שני בתים זה - חדרים - זה לפניו מזה, ואנשים מבחוץ לפניו מזה ונשים מבפנים, נחלקו בגמרא:

• לדעת הברייתא אסור, שמא יכנס אחד מהאנשים לפניו (קידושין פא א, ורש"י ד"ה איפכא).

• לרב כהנא אין חוששים משום יחוד (קידושין שם), שהחיצונים אין להם דרך לפניו (רש"י שם), ויש סוברים שלדעתו אפילו יכנס אין בו משום יחוד (ט"ז אהע"ז כב סק"ה).

היה בבית החיצוני איש אחד בלבד, אף לרב כהנא אסור, שמא תצא אשה אחת ותתייחד עמו (ראה יד רמה קידושין שם).

וכן נחלקו אם היו אנשים מבפנים ונשים מבחוץ:

• בברייתא שנינו שאין חוששים משום יחוד (קידושין פא א), שאף

יחוד השם¹

מצות האמונה שה' אלהינו אחד הוא ואין עוד אלהים זולתו

שנאמר: **שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה'** אָחָד (דברים ו ד. ספר המצוות מ"ב; סמ"ק עשין ב; סמ"ק ב; חינוך תיו), כלומר: קבל ממני דבר זה ודעוהו והאמן בו, כי ה' שהוא אלהינו אחד הוא (חינוך שם)².

הרקיע לרשב"ץ מ"ע יב, בדעת הלכות גדולות; ר"י פערלא לספר המצוות לרב סעדיה גאון מ"ע ג-ד, ועוד).

המצוה ומהותה

המצוה מלבד האמונה במציאות ה' (ראה ערך אמונת השם) מנו ראשונים אף מצות עשה להאמין שה' הוא אחד,

יחוד השם. 1. כג, טורים תשלב-תשמ. 2. ויש שלא מנו מצות יחוד השם כמצוה בפני עצמה, אלא כללו אותה במצות קריאת שמע (ראה להלן. זהר

מצות עשה, שנאמר: ה' אלהינו ה' אחד (רמב"ם שם א ז), והכתוב אין עוד מלבדו (דברים ד לה) פירושו הוא שאין מצוי אמת מלבדו כמותו, שכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו, ושם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי, אין דבר אחר יכול להמצאות, ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים לבדו מצויים, הוא לבדו יהיה מצוי ולא יבטל הוא לביטולם, שכל הנמצאים צריכים לו, והוא ברוך הוא אינו צריך להם ולא לאחד מהם, לפיכך אין אמתתו כאמתת אחד מהם, והוא שהנביא אומר: וְה' אֱלֹהִים אֶחָד (ירמיהו י ט), שהוא לבדו האמת ואין לאחר אמת כאמתתו (רמב"ם שם א-ד)³. ועל ענין זה נאמר: ה' אלהינו ה' אחד, כי כמו שבבחינת היותו אלהינו, ממציא כל הנמצאים, הוא לבדו עילת הכל, ואין דומה לו בזה, כמו שאמר הכתוב: ואל מי תדמיני ואשוע (ישעיה מ כח), כך מצד עצמו אחד הוא ואין שני דומה לו, ואין זולתו מחוייב המציאות (עקרים ב ט)⁴.

עיקר התורה מצות אמונת היחוד הוא העיקר הגדול בתורה שהכל תלוי בו (רמב"ם שם א ו), והעובר על זה ואינו מאמין ביחודו, ביטל עשה זו, וגם כל שאר מצוות התורה, כי כולן תלויות באמונת אלהותו ויחודו, ונקרא כופר בעיקר, ואינו בכלל בני ישראל אלא בכלל המינים (כן משמע מהרמב"ם עה"ת דברים ו ט; חינוך תיז). וחייב מצוה זו הוא תמיד, ולא יפסק מן האדם אפילו רגע קטן (חינוך שם, ובחקדמה לספר; ערוך השלחן או"ח א יד, בשמו; ביאור הלכה שם ד"ה הוא כלל)⁵.

האיסור להאמין בזולתו

אמונת היחוד כוללת אף מצות לא תעשה, שלא יעלה במחשבה שיש אלוה אחר זולתו, שנאמר: לֹא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי (שמות כ ג. ספר המצוות ל"א, ושורש ט; סמ"ג לאוין א; חינוך כו)⁶, וכל המעלה על דעתו שיש אלוה אחר חוץ ממנו, עובר בלא תעשה וכופר בעיקר (רמב"ם יסודי התורה א ו)⁷. שכן אמרו: כל המודה בעבודה זרה כאילו כופר בכל התורה כולה (חינוך שם, על פי קדושין מ א, ועוד). וכן שנינו ש"לא יהיה לך" שבבשרת הדברות מכוון לעומת ה' אחד שבפסוק שמע ישראל (ראה לעיל: המצוה ומחותה. ירושלמי ברכות א ח)⁸.

שיתוף הלאו של לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, יש מן הראשונים שכתבו שכולל אף אזהרה שלא לשתף שם שמים ודבר אחר (יראים רמג; סמ"ג לאוין א), שכן אמרו: כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, שנאמר: זִכַּח לְאֱלֹהִים יִתְרָם בְּלִתִּי לֵה' לְבָדוֹ (שמות כב יט. סוכה מה ב, וסנהדרין סג א). ולא אמרו כן אלא בדבר של אלהות, שהרי מצינו שאמרו

האומות עובדי אלילים, הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר: כִּי אֶזְכֹּר אֶתְּךָ אֶל עַמִּים שֶׁפָּה בְּרוּרָה לִקְרֹא בְּשֵׁם ה' לְעַבְדוֹ שֶׁכֶּם אֶחָד (צפניה ג ט. רש"י עה"ת דברים ו ט), וכן הוא אומר: וְהָיָה ה' לְמִלְכָּךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד (זכריה יד ט. ספרי שם; רש"י שם). ויש שכתבו שאף כוונה זו היא ממצות אמונת היחוד (אובה משפט לרשב"ץ י; מאמר האחדות לחסיד יעבץ א), ויש לכוונה בקריאת-שמע (ראה ערכו. היראה לרבנו יונה).⁵ אם יש חובה לחקור על אחדות ה', או שניתן להאמין על פי הקבלה, ראה ערך אמונת השם: גדרה.⁶ ויש שמנה מצות יחוד השם (ראה לעיל), אך לא מנה מצוה זו (סמ"ג).⁷ אף הכתוב: לֹא תַעֲשֹׂן אֹתִי (שמות כ כ) יש מן הגאונים שפירש שהוא אזהרה שלא לשתף באמונה, ושלא להאמין אלהות לזולתו (רב סעדיה גאון עה"ת שם; פירוש רבי אברהם בן הרמב"ם שם, בשמו).⁸ ויש מן הראשונים שכתב שמצות יחוד השם היא בכלל איסור עבודה זרה, שנאמר בו יהרג-ואל-יעבור (ראה ערכו. חינוך תיז).

ובהרבה מקומות אמרו מצות יחוד, וקראו למצוה זו מלכות שמים (ספר המצוות שם, על פי ברכות יג א). וכן בקריאת-שמע (ראה ערכו) אמרו שהקורא צריך להאריך באמירת "אחד" כשיעור שימליכיהו בשמים ובארץ ובארבע רוחותיה (גמ' שם ב. סמ"ג שם), ומצות קריאת שמע באה לחזק אמונה זו, שהיא מצוה בפני עצמה (הבית, ספר מצוה מ"ע ב). וכן בהנחת-תפילין (ראה ערכו) כתבו ראשונים שציונו להניח ארבע פרשיות שבתפילין, שיש בהן ביחוד שמו ויציאת מצרים, כדי שזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו, שהם מורים על יחודו ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו (טוש"ע או"ח כה ה), וכן במזוזה (ראה ערכו) כתבו ראשונים שכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם (רמב"ם מזוזה ו יג).

מחותה במהות אמונת היחוד, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהיא הידיעה שאין בורא כי אם אחד, כמו שנאמר: אֶתְּךָ הָרִאשֶׁת לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְבְּדוֹ (דברים ד לה), וכן: וְיִדְעָתָּ הַיּוֹם וְהָשַׁבְתָּ אֶל לְבָבְךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מִמֶּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד (שם לט. אמונות ודעות ב ב). וכן פירוש הכתוב אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ (שמות כ ב) לידע שאותו שברא שמים וארץ הוא לבדו מושל מעלה ומטה ובארבע רוחות, להוציא מדעת אלו האומרים שהעולם נוהג מאליו במזלות (סמ"ק א), והכתוב שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד (דברים ו ד) הוא לייחדו, כי כמו שצריכים אנו להאמין כי הוא האדון המנהיג הכל, כך יש לנו להאמין שאין זולתו מנהיג (סמ"ק ב), שאין שום שליט ומושל אלא הוא, ואין מנהיג לעולמו או לשום בריה בעולמו אלא הוא, ואין מעכב על ידו ואין מונע לרצונו, ושליטתו יחידית וגמורה (דעת תבונות לו). והכתוב שמע ישראל שהזכירה תורה אחרי עשרת הדברות, בא ללמד שבדבור אנכי ה' אלהיך יהיה היחוד, וכמו שאמרו חכמינו: מכאן תשובה למינים שאומרים שתי רשויות הן, שכשעמד הקדוש ברוך הוא על הר סיני ואמר אנכי ה' אלהיך, מי מיחה בידו (מכילתא יתרו, בחדש ה. רמב"ן עה"ת שם; רבנו בחיי עה"ת שם, וכד הקמת, יחוד ה').

• ויש אומרים שאמונת היחוד היא שאלוה זה שנאמר בו אנכי ה' אלהיך, אחד הוא - היינו מצד עצם מציאותו, ולא מה שאין אלהים אחרים (כן משמע מהרמב"ם יסודי התורה א ז) - ואינו שנים ולא יתר על שנים, אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם (רמב"ם שם), וכן שהוא ודעתו וחיי אחד מכל צד ומכל פינה ובכל דרך יחוד (רמב"ם שם ב י). וידיעת דבר זה

3. ויש שכתבו, שמה שנאמר: אין עוד, אין פירושו שאין עוד אלהים זולתו, שזה מבואר בכתוב ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד (דברים ו ד), אלא פירושו הוא שאין שום דבר נמצא כי אם מציאותו, כי הוא מהווה את כולם ומחיה את כולם והוא מציאות הנמצאים (של"ה, שבעות, באור עשרת הדברות דבור אנכי; תניא כ, ושער היחוד והאמונה א; נפש החיים ג). ויש שפירשו כן מהות אחדות, שנקרא יחיד ומיוחד, והוא לבדו כמו שהיה קודם שנברא העולם, וכמו שנאמר בנוסח התפילה: אתה הוא עד שלא נברא העולם ואתה הוא משנברא העולם, היינו בלא שינוי, שנאמר: אֲנִי ה' לֹא שִׁנִּיתִי (מלאכי ג ו. תניא כ), והוא ענין היחוד שבפסוק ראשון של קריאת-שמע (ראה ערכו), והוא לכיון שהוא אחד בכל העולמות והבריות כולם, אחדות פשוטה כמשמעה, שכולם נחשבים כאין ואין עוד מלבדו לגמרי (נפש החיים שם ו). 4. בספרי דרשו את הכתוב שמע ישראל וגו': ה' אלהינו, עלינו; ה' אחד, על כל באי העולם, וכן: ה' אלהינו, בעולם הזה; ה' אחד, לעולם הבא (ספרי דברים לא), שה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי

ט ד; טושיע או"ח קכא ב, לפי שנראה כשתי רשויות (גמ' שם ושם), שמקבל ומודה אלוה אחר אלוה (רש"י מגילה שם ד"ה כשתי רשויות).

• אסור להתפלל אחורי בית-הכנסת (ראה ערכו), אם אינו מחזיר פניו לבית הכנסת (ברכות ו ב; רמב"ם תפלה ה ו; טושיע או"ח צ ז), לפי שנראה כשתי רשויות (כן משמע מהגמ' שם), ושכופר במי שהציבור מתפללים לפניו (רש"י שם ד"ה אחורי).

• התקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם ה' (ראה ערך שאלת שלום. משנה ברכות נד א), ויש מן הגאונים שפירש שהתקינו כן אחרי שקלקלו המינים, שהיו מזכירים בשאלת שלום את אמונת השיתוף שלהם, לפיכך ראו חכמים צורך שיהא שם שמים תדיר בפי בני אדם (הנר שם, בשם רב האי גאון).

פירוש הכתובים בכמה כתובים דרשו חכמים שבאו להוציא מדעת המינים, כגון הכתוב: יוֹצֵר הָרִים וּבִרְא רֹחַ וּגּוֹ' ה' אֱלֹהֵי צָבָאוֹת שְׁמוֹ (עמוס ד יג), שמוציא מדעת האומרים שמי שברא הרים לא ברא רוח (חולין פז א)¹⁰.

יחלוקו

חלוקת ממון העומד בספק, בין הטוענים עליו

- החלוקה
- בשטר
- החיוב להישבע

הפרקים:

- בדררא-דממונא
- בשאר ספיקות

ערך חזקת ממון, ואף באופן שהם טוענים ברי, שאחד מהם בא לגזול את חברו, בית דין חולקים ביניהם, ואינם חוששים לסייע לגזולן לגזול חצי הממון, לפי שהחלוקה מועילה מן הדין מטעם פשרה (ראה ערכו) הנעשית בעל כרחם של בעלי הדין², שכיון שבית דין מצווים לעשות משפט, יש כח בידם לכוף את בעלי הדין לעשות פשרה, ומן הראוי הוא שיזכה כל אחד בחצי, ויקבל בעל הממון את חציו, שאם לא כן אפשר שיפסיד את כולו (שערי יושר שם סוף פרק י. וראה חזון איש בבא בתרא ח סק"א).

בדררא דממונא

עניינו דין חלוקה מצינו בממון המוטל בספק שיש בו דררא-דממונא - שייכות וזיקה לממון (תוספות רבינו פרץ וריטב"א בבא מציעא ב ב, וראה להלן) - כגון המחליף פרה מעוברת בחמור, ומשך בעל הפרה את החמור, וילדה, ואין ידוע אם ילדה קודם המשיכה, והולד נשאר של בעל הפרה, או שילדה לאחר המשיכה, והולד של בעל החמור, זה אומר עד שלא מכרתי את הפרה לידה, וזה אומר אחר שלקחתי אותה לידה - יש תנאים סוברים שהם חולקים (ראה משנה בבא מציעא ק א, וגמרא בבא בתרא לה א, וראה להלן), משום שהוא ספק שיש בו דררא דממונא (ראה גמרא בבא בתרא שם).

ונחלקו ראשונים בפירוש "דררא דממונא":

- יש מפרשים עיקר ממון, שלכל אחד יש עיקר תביעה בממון

ישראל למשה: דַּפְּרָנוּ בַּה' וְכָךְ (במדבר כא ז), וכן: חָרַב לַה' וּלְגִדְעוֹן (שופטים ז כ. תוספות סנהדרין שם ד"ה כל)⁹.

להוציא מדעת המינים

תקנות חכמים בכמה מקומות מצינו שתיקנו חכמים להוציא מדעת המינים שאומרים שתי רשויות הן:

• בברכות-קריאת-שמע (ראה ערכו), תיקנו לומר בשחרית: יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא את הכל, ובערבית: גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, כדי להזכיר מידת יום בלילה ומידת לילה ביום (ברכות יא ב; טושיע או"ח נט א), ופירשו ראשונים שהוא להוציא מלב המינים שאומרים שמי שברא אור לא ברא חושך, ולהודיע שבורא אחד ברא את הכל (רבנו יונה שם).

• בקריאת-שמע (ראה ערכו), האומר "שמע שמע" משתקים אותו (ברכות לג ב, ומגילה כה א; רמב"ם קריאת שמע ב יא; טושיע או"ח סא ט), כמו ששנינו כן באומר "מודים מודים" (משנה שם ושם; רמב"ם תפלה

חלוקת ממון בין שנים מצינו הן באופנים שאין בהם ספק של מי הוא, אלא שיש לשניהם בו זכות שוה, ואמרו שמשום כך שניהם בעלים עליו בודאי, ויחלוקו אותו ביניהם, כגון ששטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו, זה אומר זיתי גדלו, וזה אומר ארצי גדלה - יחלוקו בפירות (ראה בבא מציעא ק ב, ורמב"ם שכנים ד י, וטושיע חושן משפט קסח א), וכיוצא (ראה גמרא שם קז א), והן באופנים של ממון שיש בו ספק למי מבין בעלי הדין הוא שייך - בין שהספק הוא בבעלות על גוף הממון, בין שהספק הוא אם יש חיוב ממון - שפעמים שאמרו שחולקים אותו ביניהם, בניגוד לאופנים אחרים של ספק בממון, שדינם הוא שהמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו), או שפוסקים בהם שיהא-מונח-עד-שיבא-אליהו (ראה ערכו), או שכל-דאליים-גבר (ראה ערכו), או שודא-דדיני (ראה ערכיהם, וראה ערך דררא דממונא וערך חזקת ממון וערך ספק ממון). ערך זה דן באופן השני, כשהחלוקה היא מחמת הספק.

בטעם שחולקים ספק ממון - באופנים שדינם שיחלוקו - אף במקום שכולו שייך ודאי לאחד מהם, ונמצא שהשני גזול חציו, יש מהאחרונים שכתבו שהוא משום הכח של "הפקר בית דין" (ראה ערכו) הפקר" שיש ביד בית דין (תומים כה סוף קיצור תקפו כהן). ויש שכתבו שבאופן שכל אחד מהם טוען שמא, על ידי החלוקה זוכה כל אחד מהם בחלקו, ואין כאן משום גזל, כיון שזכה בחלקו על פי דין משפטי הממון, כדרך שהזוכה בממון מחמת שהוא מוחזק אינו חושש משום ספק גזל (ראה שערי ישר ה א, וראה

מנחות קי א; ירושלמי ברכות ט א. יחלוקו. 1. כד, טורים א-מו. 2. על כח בית דין לעשות פשרה, ראה שו"ת הרא"ש קז ו ד"ה וכן מצינו, וראה ערך פשרה.

9. על שבועה, שאסור להישבע בדבר אחר עם שמו, ראה ערך שבועה; על שיתוף שם שמים ודבר אחר בתפלה, ראה ערך עבודה זרה וערך תפלה; על בן נח אם מצווה על השיתוף, ראה ערכו. 10. למקומות נוספים, ראה: סנהדרין לח ב;

חולקים (מגיד משנה שם: ואולי, וב"ח שם, בדעת הרמב"ם שם, הובאו בהגרי"א שם⁵), אם הנתבע טוען שמא, אבל אם הוא טוען ברי, מעמידים את הממון בידו, לדעת חכמים, אף שאין לו אלא חזקת מרא קמא (ב"ח שם, בדעת הרמב"ם; הגרי"א שם, בדעת הרמב"ם והמגיד משנה).

בממון המוטל בספק בדין ולא במציאות, כגון הלכה בספק בדין שעלתה בתלמוד בתיקו וכיוצא, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שחולקים לדעת סומכוס (ראה תוספות בבא בתרא סב ב, וקונטרס הספיקות א ב בדעתם).

• ויש שכתבו שבספק בדין אף לדברי סומכוס אין חולקים, אלא דינו שהמוציא מחברו עליו הראיה (רשב"ם בבא בתרא קסו ב ד"ה תיקו; תוספות בכורות מח א ד"ה דאמר; תשובות מיימוניות נזיקין ו; ראה סמ"ג סוף עשה ע, וקונטרס הספיקות א א בדעתו), שבדבר שחכמים מסופקים בדינו אין סברא לפסוק שיחלוקו (תוספות שם), שכן איך נוציא את הממון מידי המוחזק, שדוקא כשעיקר המעשה אין ידוע איך היה פוסקים להם בית דין שיחלוקו, אבל כשאין הדיינים יודעים לפסוק את הדין, יש להם לשתוק - היינו שעליהם למשוך ידיהם מן הדין, וידונו אותו מי שלבם שלם בדבר (קונטרס הספיקות א ב) - והמחזיק יחזיק במה שבידו (רשב"ם שם קסו ב).

על מחלוקת הראשונים אם הלכה כסומכוס או כחכמים, ואם להלכה יש חילוק בין אם טוענים שמא ושואל לבין אם טוענים ברי וברי, ובין כשהנתבע מוחזק ממש בממון, לבין כשאין לו אלא חזקת מרא קמא, ראה ערך המוציא מחברו עליו הראיה, וערך חזקת ממון וערך חזקת מרא קמא.

כשאף אחד אינו ספק ממון שיש בו דררא דממונא, ואין אחד מבעלי מוחזק הדין מוחזק בו, ואף אין לו חזקת מרא קמא - חולקים (ראה רש"י יבמות לו ב ד"ה ממון), ואף חכמים הסוברים שכשאחד מהם מוחזק, או שיש לו חזקת מרא קמא אין חולקים, מודים שאם אין אחד מהם מוחזק בו, שחולקים (תוספות שם ד"ה וממון, ובבא בתרא ב א ד"ה לפיכך; ר"י מיגאש ורמב"ן בבא בתרא לד ב; יד רמה שם ג סג; פסקי הרי"ד בבא קמא סב א, ובבא בתרא שם⁶), שספק שיש בו דררא דממונא הרי הוא כמו ששניהם מוחזקים בדבר (תוספות בבא מציעא קטז ב ד"ה לימא, וראה נתיבות המשפט עו סק"ד, שנראה שמטעם זה חולקים), וחולקים אפילו אם אין החלוקה יכולה להיות אמת (קצות החושן ששה סק"א; אבן האזל גזילה ואבידה ד י).

ולכן ניפול - גוזל (רש"י בבא בתרא כג ב) שנפל מן השוכך (רבינו גרשום שם) - הנמצא בין שני שובכות של שני בני אדם, מחצה על מחצה - היינו במרחק שוה לשניהם (ראה תוספות שם ד"ה ועל וד"ה מצאו, ורשב"א שם) - יחלוקו (משנה בבא בתרא שם; רמב"ם גזילה טו יח; טוש"ע חו"מ רס ח), כיון שאין אחד מוחזק בו יותר מחברו (תשב"ץ ב רעב), ובדבר שאין שם מוחזק ויש בו דררא דממונא, חולקים אף לדעת חכמים (ראה נתיבות המשפט עו סק"ד; אמרי בינה טוען ונטען יב ד"ה ועוד; אבן האזל גזילה ואבידה ד י). וראה ערך שודא דדיני, למה אין עושים כאן, שודא.

בספק שאינו עתיד להתברר כלל, נחלקו ראשונים: • יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת רב ושמואל - שנחלקו בספק שאינו של דררא דממונא, והוא אינו

זה בלי מחלוקת, שלבעל הפרה יש חזקה גמורה, שכן הפרה היתה שלו קודם לכן, וכן בעל החמור יש לו חזקה גמורה, שכן עכשיו הפרה שלו ודאי, ונמצא שכל אחד מהם יש לו עיקר תביעה - ושייכות (ריטב"א בבא מציעא ב ב) - בלי המחלוקת (רמב"ן ורשב"א ומיוחס לריטב"א ור"ן בבא מציעא שם, וכתבו שכן דעת רבינו חננאל; ריטב"א בבא בתרא שם).

• ויש מפרשים "דררא דממונא", שבלא טענותיהם נולד הספק מעצמו אצל בית דין (תוספות בבא מציעא ב ב ד"ה היכא; תוספות רבינו פרץ שם), ולכן יש לכל אחד מהם שייכות לממון זה (תוספות רבינו פרץ שם), וכיון שיש לבית דין להסתפק בדבר בלא טענותיהם, דין הוא שיחלוקו (תוספות בבא מציעא שם; תוספות רבינו פרץ שם).

דינו ספק שיש בו דררא דממונא, כגון המחליף פרה בחמור וילדה (ראה לעיל) וכיוצא, נחלקו בו תנאים:

• סומכוס אומר שחולקים (משנה בבא מציעא ק א, וגמרא שם, וראה משנה וגמרא בבא קמא מו א) - בין בממון ובין בקנס (ראה ערכו). ראה בבא קמא שם, בחצי נזק, וראה ערך חצי נזק, שלהלכה הוא קנס³ - שלדעתו ממון המוטל בספק - חולקים (בבא קמא שם ושם נתבאר), אף שאין החלוקה יכולה להיות אמת (ראה ערך יהא מונח. תוספות בבא מציעא ב א ד"ה ויחלוקו, וראה קצות החושן ששה סוף סק"א).

• וחכמים אומרים שהמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ערכו), שאם הולד ברשות אחד מהם אין מוציאים אותו מידו, ואם הוא עומד באגם שהוא רשות שאינה של שניהם, מעמידים אותו בחזקת-מרא-קמא (ראה ערכו), היינו בחזקת המוכר - שהיה בעלים ודאי עליו קודם המכירה בשעה שהיתה הפרה מעוברת (ראה תוספות בבא מציעא שם ד"ה וליחזי) - והלוקה הוא המוציא מחברו ועליו הראיה (גמרא שם). וראה ערך דררא דממונא: בספק ממון, וערך חזקת ממון: בדררא דממונא, עוד אופנים שנחלקו בהם סומכוס וחכמים⁴.

ונחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שלא אמר סומכוס שחולקים אלא בדבר העומד באגם שאין לנתבע בו אלא חזקת מרא קמא, אבל אם היה אחד מהם מוחזק בו עכשיו, מודה סומכוס שהמוציא מחברו עליו הראיה, ואין מוציאים מידו של המוחזק לחלוק (תוספות בבא מציעא ק א ד"ה הא, בשם רשב"ם, על פי גירסתו בגמרא שם: הא מני וכו'; מאירי וריטב"א ומיוחס לריטב"א ור"ן בבא מציעא ק א; תשב"ץ ב רעב; ביאור הגרי"א חו"מ רכג סק"א, בדעת הרי"ף והרמב"ם), והוא שטוען המוחזק ברי, אבל אם אינו טוען אלא שמא, אין חזקתו מועלת לו - שחזקתו רעועה היא (ר"ן בבא מציעא שם) - ומוציאים מידו וחולקים (תוספות בבא מציעא שם, על פי משנה שם צז ב, וגמרא שם צז ב; ריטב"א ור"ן בבא מציעא ק א).

• יש סוברים שאפילו הוא מוחזק בממון חולקים לדעת סומכוס (תוספות הרא"ש בבא מציעא שם; רשב"א הובא ברי"ן שם, על פי גירסתו בגמרא שם: אלא הא מני וכו'. וכן כתבו במגיד משנה מכירה כ יא, וב"ח חו"מ רכג, בדעת הרמב"ם שם, הובאו בליקוט בהגרי"א שם סק"ז).

• ויש שכתבו יותר מזה, שאין מחלוקתם אלא כשהנתבע מוחזק, אבל אם אינו מוחזק, ואין לו אלא חזקת מרא קמא, אף לדעת חכמים

ערך חזקת ממון וחזקת מרא קמא. 5. וראה שם במגיד משנה שכתב שאין זו משמעות הסוגיא, והשאר בצריך עיון. וראה אור שמח מכירה שם. 6. וראה רי"ף שבעות מז סוף ע"ב (ל ע"ב), ותשב"ץ ב רעב, ותרומת הדשן שגב, ומשנה למלך מכירה כ יא.

3. וראה שערי יושר ז כא ד"ה וכן יש, ופרק כב ד"ה והנה בסברת, וראה ערך קנס. 4. על מחלוקת האמוראים, אם מחלוקת סומכוס וחכמים אמורה דוקא בטענות שמא ושואל, היינו שכל אחד מהם טוען שמא, אבל בברי וברי מודה סומכוס שהמוציא מחברו עליו הראיה, או שהם חולקים אף בברי וברי, ראה

דממונא" (ראה גמרא בבא מציעא ב ב, ותוספות ד"ה ומה (הב"י)), שאין הספק בא אלא מחמת טענותיהם (ראה לעיל: בדררא דממונא; עניינו. תוספות ותוספות רבינו פרץ שם), או שאין להם עיקר תביעת ממון, שכן כל אחד מהם מכחיש תביעת חברו לגמרי (ראה לעיל שם. רמב"ן ורשב"א ור"ן שם), ומודה סומכוס שאין אומרים בו יחלוקו (ראשונים הנ"ל, על פי גמרא בבא בתרא לה ב).

על טעם החלוקה, ראה להלן: טעם החלוקה כששנים אוחזים בטלית.

האם צריכים במה דברים אמורים כשהיו שניהם אוחזים בה, אבל להחזיק בטלית אם היתה יוצאת מתחת ידו של אחד מהם, השני כדי לחלוק הוא המוציא מחברו ועליו הראיה, וצריך להביא עדים שהיא שלו, ואינו נאמן ליטול בשבועה (רש"י בבא מציעא ב א ד"ה שנים, וראה שיטה מקובצת שם, ופני יהושע שם), ואף סומכוס מודה בדבר (ראה גמרא שם).

לא היו שניהם אוחזים בה, כגון שהיא מונחת על גבי קרקע - ברשות שאינה של שניהם - כתבו ראשונים שאינם חולקים, אלא אומרים בה ש"כל דאליה גבר", שכל מי מהם שתגבר ידו - זכה בה (ראה ערך כל דאליה גבר. ר"ח, הובא ברמב"ן ורשב"א בבא מציעא ב א; רשב"ם בבא בתרא לד ב ד"ה הא, וכן כתב בשם ר"ח; תוספות בבא מציעא ב א ד"ה ויחלוקו; רא"ש בבא מציעא שם, ובתשובותיו עז א), ומטעם זה הוא שאמרו בשנים החלוקים על ספינה העומדת בנהר, וכל אחד מהם אומר שהיא שלו, ש"כל דאליה גבר" (ראה גמרא בבא בתרא לד ב) - וכן קרקע שזה אומר של אבותי היא, וזה אומר של אבותי, אמרו שדינה כל דאליה גבר (ראה גמרא שם) - ולא אמרו שחולקים, לפי שאין כאן מי שאוחז בה (הראשונים הנ"ל).

ויש מהראשונים סוברים שחולקים אף אם אין אחד מהם אוחז בטלית (ריב"א בתוספות בבא בתרא שם, ורמב"ן בבא מציעא ב א, בשם יש אומרים⁸), ואותה שאמרו בספינה שאין חולקים בה, הרי זה לפי שודאי שאחד מהם הוא רמאי (ריב"א שם, על פי גמרא בבא מציעא ג א, וראה ערך יהא מונח עד שיבא אליהו וערך ספק ממון), מה שאין כן בטלית שאפשר ששניהם הגביהו אותה ביחד, וכל אחד מהם סבור שהוא הגביהה קודם (ראה גמרא בבא מציעא ג א, ותוספות שם ד"ה התם), ודוקא כשאינם אוחזים, אבל אם היו שניהם אוחזים בה, חולקים אף על פי שודאי שאחד מהם הוא רמאי (תוספות שם: ועוד אומר ריב"א), או שאף אם אוחזים בה אין חולקים (ראה רמב"ן שם ב א, בשם יש אומרים).

ויש ראשונים שכתבו שאין חילוק בין אוחזים בה לבין שאינם אוחזים, אלא שכל שאי אפשר לעמוד על בירור הדבר, כמו בטלית, שאי אפשר לברר מי הגביה אותה תחילה - חולקים, מה שאין כן בספינה שאפשר שיתברר הדבר על ידי עדים של מי היא, ולכן אין חולקים אותה (רשב"א בבא מציעא ב ב).

על גדר "אוחזים" שחולקים מחמתו לחלק מהדעות הנ"ל, ראה ערך שנים אוחזים (וראה ערך חזקת ממון: כששניהם מוחזקים).

הטעם שחולקים בטעם שיחלוקו - לדעת הסוברים שאין חולקים כששנים אוחזים (ראה לעיל) - נראה מדברי ראשונים שנחלקו בו, וכמה דעות בדבר:

עתיד להתברר, שלדעת רב חולקים, ולדעתו של שמואל עושים שודא-דדיני - היינו שהדיינים מכריעים על פי התרשמותם ושיקול דעתם, או לפי רצונם החופשי ללא כל שיקול דעת - (ראה ערכו), והלכה כשמואל (ראה בבא בתרא לה א) - שלדעת שמואל אין חולקים, אלא עושים שודא דדייני אף שיש בו דררא דממונא, ולדעת רב - חולקים (ראה רמב"ן שם לד ב ד"ה ונקטינן; מיוחס לריב"א ור"ן בבא מציעא ג א; תשב"ץ ב רעב ד"ה ובקצת, וראה שם שאין עושים שודא אלא במקום שהוזכר בש"ס, ראה ערך שודא דדיני).

• ויש סוברים שבדררא דממונא לדברי הכל חולקים, אפילו בספק שלא יתברר בעתיד, ולא אמר שמואל שעושים שודא דדייני אלא בדבר שאין בו דררא דממונא (ר"י מיגאש בבא בתרא שם; מאירי בבא מציעא ב ב, ובבא בתרא לה ב).

בשאר ספיקות

כשאין דררא דממונא לעיל: בדררא דממונא; עניינו), אין חולקים בו אף לדעת סומכוס, כגון קרקע או ספינה שהיו שניים חולקים עליה, זה אומר של אבותי היא, וזה אומר של אבותי היא, ואין אחד מהם מחזיק בה, דינה כל-דאליה גבר (ראה ערכו), שכל מי מהם שתגבר ידו יכול להחזיק בה (ראה ערך כל דאליה גבר. ראה בבא בתרא לד ב, ורמב"ם טוען ונטען טו ד, וראה טוש"ע ח"מ קלט ג, במטלטלים⁷), ואין אומרים בה יחלוקו, לפי שאין כאן דררא דממונא (גמרא שם לה ב, וראה גמרא בבא מציעא ב ב, ותוספות ד"ה ומה (הב"י)).

וכתבו ראשונים שבספק שנולד על ידי טענות בעלי הדין, ואין לבית דין ספק בלא טענותיהם (ראה לעיל שם), מודה סומכוס לחכמים שהמוציא מחברו עליו הראיה (תוספות בבא קמא לה ב ד"ה זאת, ומרדכי שם נ; תוספות רבינו פרץ בבא מציעא ב ב; אגודה בבא קמא ריש פרק ה), שאם לא נאמר שסומכוס מודה בדבר, לא הנחת חיים לכל בריה (מרדכי שם; אגודה שם), שכל אדם יתבע את חברו את מה שבידו, ויוציא ממנו את החצי מחמת הספק (תוספות שם ומרדכי שם).

שנים אוחזים בטלית וכיוצא שנים אוחזים בטלית וכיוצא מוצאתיה וכולה שלי - יחלוקו בשבועה (משנה בבא מציעא א א; רמב"ם טוען ונטען טז; טוש"ע ח"מ קלח א. על השבועה, ראה להלן: החיוב להישבע), ויטול כל אחד חציה (רש"י שם ד"ה וזה; טור שם). וכן במקח וממכר: מכר טלית לאחד משנים, ונטל דמים משניהם, מהאחד מדעת המוכר, ומהאחר בעל כרחו, ואין ידוע ממי נטל מדעתו - יחלוקו (גמרא שם: וסיפא במקח וממכר, וגמרא שם ב: דנקט זוזי מתרוויחו; רמב"ם מכירה כ ד; טוש"ע ח"מ רכב א), וכל אחד מהם נוטל חצי המקח וחצי הדמים (רש"י שם ד"ה אבל; רמב"ם שם; טוש"ע שם. על פרטי הדין, ראה ערך שנים אוחזים).

וכן שנים מחזיקים בקרקע, וכל אחד טוען שהיא שלו, שניהם חולקים בה, כדרך ששנים האוחזים בטלית חולקים (שו"ת ר"י מיגאש קלג; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פראג] ת"ט ותשנ"ו; דרכי משה ח"מ קלט, ורמ"א בשו"ע שם קלח א).

בטעם החלוקה אמרו שאינו מדין ממון המוטל בספק שחולקים לדעת סומכוס (ראה לעיל: בדררא דממונא), לפי שכאן אין "דררא

אם כוונתו אף בנידון זה, וראה ערך הנ"ל. 8. וכן כתב בהגהות מיימוניות טוען ונטען ט ז בדעת הרמב"ם שם, וכן כתב בדרוש וחינוך לרבי עקיבא איגר

7. וראה שבות יעקב ב קסז, והובא בפתחי תשובה ח"מ קעד סק"א, שבזמן הזה אין פוסקים כל דאליה גבר אלא יחלוקו, ראה שם הטעם, וצריך ביאור

הפוסקים אי אפשר שיבואו עדים ויבררו שהלכה כפלוני, ובזמן הזה אין עושים שודא דדייני (ראה ערך שודא דדיני), ולכן חולקים (תרומת הדשן שם, והובא בהגר"א שם סק"ו).

באופן שחולקים **שנים או חזים בטלית**, ותקפה האחד מיד חברו ותפס אחד **בפנינו** - וצוות חברו, שאין כאן הודאת-בעל-דין מדי חברו (ראה ערכו. גמרא דלהלן, וראה ערך שנים או חזים) - מוציאים אותה מיד התוקף, ויחלוקו כבתחילה (ראה בבא מציעא ו א; ראה רמב"ם טוען ונטען ט יב, יג; טוש"ע חו"מ קלח ו, ח), ובטעם הדבר שאין תפיסתו מועילה שיעשה הוא מוחזק בה ויזכה בכולה, כתבו ראשונים, שהוא לפי שלהלכה, לדעתם, ספק ממון שנפסק בו שהמוציא מחברו עליו הראיה, אם תפס חברו בפני עדים, מוציאים מידו (ראה ערך תפיסה. רמב"ן ורשב"א ונימוקי יוסף בבא מציעא שם, וראה תשב"ץ ב רעב). ויש שכתבו בטעם שמוציאים מידו בשנים או חזים, שכיון שתחילת הדין היתה לחלוק, וכבר הוחזק בפנינו לשניהם זה כזה, ולכן אם תקפה האחד - מוציאים מידו וחולקים, שסוף הדין כתחילתו (רשב"א בבא בתרא ד א ד"ה ופרקינן).

החלוקה

בשנים או חזים **אופן החלוקה בשנים או חזים בטלית** (ראה לעיל: בטלית בשאר ספיקות; שנים או חזים בטלית וכיוצא), תלוי בטענותיהם ובאופן שהם או חזים בה:

היה זה אומר כולה שלי, וזה אומר כולה שלי - חולקים בה בשוה (משנה בבא מציעא ב א; רמב"ם טוען ונטען ט ז; טוש"ע חו"מ קלח א), ואם היו שלושה או חזים בטלית, וכל אחד מהם אומר כולה שלי, כל אחד מקבל שלישי (ירושלמי בבא מציעא א ב); היו שנים, זה אומר כולה שלי, וזה אומר חציה שלי - האומר כולה שלי נוטל שלושה חלקים, והאומר חציה שלי נוטל רביע (משנה שם; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם ב. על נוסח השבועה, ראה להלן: החיוב להישבע), שהאומר חציה שלי מודה שחציה האחר של חברו, ואין דנים אלא על חציה השני, וחולקים כמשפט הראשון - בזה אומר כולה שלי, וזה אומר כולה שלי - מה שהם דנים עליו, נוטל כל אחד מהם חציו (רש"י שם ד"ה וזה; נימוקי יוסף שם), שלעולם אינו נוטל אלא חצי טענתו (רמב"ן שם, ובבא בתרא לב א).

וכן הכלל בכל אופני הטענות, כגון זה אומר כולה שלי וזה, אומר שלישה שלי, שהאומר כולה שלי נוטל חמישה חלקים, והאומר שלישה שלי נוטל שתות (תוספתא שם א, וירושלמי שם).

על הטעמים לזה שאין האומר חציה שלי נאמן ליטול כל החצי, במיגו שהיה טוען כולה שלי, ראה ערך מגו.

בממון המוטל **וכן הדין בממון המוטל בספק**, ויש בו דררא דממונא (ראה לעיל: בדררא דממונא), אם הספק אינו אלא בחלק מהממון, כגון יעקב שמתו ראובן ושמעון בניו בחייו, ואחר כך מת הוא, ובאו בני בניו לרשת אותו, שנים מהם בניו של ראובן, והשלישי יש בו ספק אם אף הוא בנו של ראובן, וכל אחד משלשתם יורש שלישי מהנכסים, או שהוא בן שמעון, והוא יורש מחצה, ושנים הראשונים מחצה (ראה ערך ירושה), הם נוטלים מחצה שהוא מודה להם, והוא נוטל שלישי שהם מודים לו, והשתות הנותר הוא הממון המוטל בספק, וחולקים אותו בשוה, הוא נוטל חציו, והם בין שניהם נוטלים חציו (גמרא יבמות לח א ורש"י; רמב"ם נחלות ה ה; טוש"ע אבן העזר קסג ז).

• יש שכתבו בטעם שחולקים, לפי שתפיסת שניהם בטלית מועילה כאילו נחלקה, ולפיכך יחלוקו (רשב"א בבא מציעא ב א ד"ה וזה, בשם רבנו חננאל), שדנים כאילו נחלקה כבר, וכל אחד מוחזק ועומד במחציתה, ונמצא שזה בא להוציא מחברו אותה מחצית שתחת ידו של חברו, ועד שלא יביא ראיה אין חברו חייב לתת לו כלום, וכן השני במה שביד זה (רשב"א שם ב ד"ה האי), אלא שאף על פי כן אין כל אחד מהם נוטל חלקו בלא שבועה, כיון שעדיין מתעצמים הם עליה, זה אומר ששלו היא ובחזקתו, וזה אומר ששלו היא ובחזקתו, ולפיכך אינם חולקים אלא בשבועה (רשב"א בבאור תירוצו הגמרא שם).

• ויש שכתבו בטעם החלוקה, שכל ששניהם או חזים בטלית חשוב כאילו כל אחד מהם יש לו בה בודאי החצי, שאנו עדים - אנן-סהדי (ראה ערכו) - שמה שכל אחד מהם תפוס בו הוא שלו (תוספות שם ב א ד"ה ויחלוקו, על פי גמרא שם ג א), וביארו אחרונים שהם חולקים לפי שאנו עדים שיש לכל אחד מהם בה חצי (קובץ שיעורים ב ט אות ג וי, בדעת התוספות, וראה אבן האזל טוען ונטען ט ז), וכן כתבו ראשונים שאנו אומרים ששניהם הגביהו אותה יחד וזכו בה בשותפות (ראה רש"י שם ח א ד"ה ממשנה, בבאור גמרא שם).

על ברי-ושמא (ראה ערכו) בשנים או חזים, אם הברי מוציא מיד חלוקה, ראה ערך חזקת ממון. אם חולקים בשנים או חזים כשהאחד יש לו חזקת מרא קמא, ראה ערך חזקת מרא קמא. על מיגו (ראה ערכו) או רוב (ראה ערכו) בשנים או חזים, ראה ערכיהם.

בספק שאי **ספק שאי אפשר לבררו**, כגון שני שטרות היוצאים ביום אחד - שכתב ראובן על שדהו שטר מתנה לשמעון ושטר מתנה ללוי באותו יום, ואי אפשר לברר שטרו של מי קדם והיא שלו (ראה רשב"ם ותוספות בבא בתרא לד ב ד"ה ומ"ש. וראה ערך שטרות), ואין אחד מהם מוחזק בשדה (רשב"ם שם לה א ד"ה יחלוקו) - נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שחולקים (ברייטא בגמרא כתובות צד ב, וראה גמרא שם), וכן אמר רב (ראה גמרא כתובות שם).

• ושמאל אמר בשני שטרות היוצאים ביום אחד שעושים שודא-דדייני (ראה ערכו. כתובות צד א, ובבא בתרא לד ב) - היינו שהדיינים דנים על פי אומד ליבם, לתתה למי שדעתם נוטה יותר שלו הוא שהקנה הנותן את השדה (רשב"ם בבא בתרא לה א ד"ה שודא), או שלמי שירצה הדיין ליתן את השדה - יתן (תוספות כתובות פה ב, ובבא בתרא שם, בשם רבינו תם. וראה ערך הנ"ל) - ואף מהתנאים יש סוברים כן (ראה גמרא כתובות צד ב, שכן דעת "כאן אמרו" בברייטא שם, וגיטין יד ב).

הלכה כשמואל ששודא דדייני עדיף (ר"ף ורא"ש כתובות שם; רמב"ם זכיה ה ו; טוש"ע חו"מ רמ ג); ויש שכתבו להלכה שחולקים, לפי שממון המוטל בספק - חולקים (מרדכי שם רמג, בשם תשובות הגאונים).

במקום שאי אפשר לעשות שודא (ראה ערך שודא דדייני), כתבו ראשונים שאף לדעת שמואל חולקים (ראה ערך ערך שד (ה) בשם ר"ח; רשב"א בבא מציעא ב א סוף ד"ה וזה; הגהות אשרי בבא בתרא ג כב, בשם המהרי"ח; תרומת הדשן סוף סי' שנב), שלא אמרו אלא ששודא דדייני עדיף (הגר"א חו"מ קלט סק"ז), ומטעם זה יש שכתבו בספק בממון מחמת שנחלקו בו הפוסקים, שכשאין אחד מהם מוחזק - חולקים (תרומת הדשן שם; רמ"א בשו"ע שם ד), שכן במחלוקת

טלית זה, ושם ב ד"ה חלוקה), כדרך שאמרו בחלוקת-שותפות (ראה ערכו): כל דבר שיחלק וישמו עליו - חולקים, ואם לאו - מעלים אותו בדמים (ראה משנה בבא בתרא יא א, וראה ערך חלוקת שותפות. רבינו חננאל בבא מציעא שם. וראה שו"ת מהרש"ד ג קכב).

היו חולקים על בהמה טמאה - חולקים אותה בדמים, שאם יחלקו אותה לגופה - יפסידוה; אבל אם היו חולקים על בהמה טהורה - חולקים אותה לגופה, שראויה היא לבשר; וכן אם חולקים על טלית גדולה - חולקים אותה לשנים, שטלית קטנה ראויה היא לקטנים, ואפילו היתה מוזהבת (ראה לעיל: בטלית מוזהבת), ראויה כל אחת מהן לבני מלכים קטנים (גמרא בבא מציעא ח א).

ונחלקו ראשונים, וכמה דעות בדבר:

- יש שכתבו שלא אמרו שאם ייפסד החפץ אין חולקים את גופו אלא כשייפסד ביותר מחומש משווי, אבל אם לא ייפסד אלא בחומש או בפחות מזה, חולקים את גופו, ולכן אמרו בשנים שחולקים על בהמה טהורה, ששוחטים אותה ומחלקים את הבשר, אף שהיא עומדת לחרישה, כיון שההפסד אינו יותר מחומש (תרומת הדשן שלו, והובא ברמ"א בשו"ע חו"מ קעא ה לענין חלוקת שותפות; הגר"א חו"מ קעא ס"ק טו).

- יש שכתבו בדעת ראשונים, שאפילו אם יש בחלוקת גופו הפסד מועט אין חולקים את גופו (שו"ת מהרש"ד שם; פרישה ודרישה חו"מ קלח י), ולכן טלית גדולה אין חולקים אותה לגופה, כיון שיש קצת הפסד בחלוקתה (דרישה שם), וכן בהמה טהורה אין חולקים אותה לגופה, כיון שיש קצת הפסד בדבר, לדעתם (שו"ת מהרש"ד שם).

- ויש ראשונים שסוברים שכל שאילו יחלק, ואין שמו הראשון עליו - אין חולקים לגופו אף שאין שום הפסד בחלוקה, ולכן אין חולקים בהמה טהורה לגופה, ואפילו אין בה הפסד כלל בשחיטתה, משום שכשיתחלק אין שמה עליה (יד רמה א קעג, לענין חלוקת שותפות, ומשמע שם שהוא הדין לענין חלוקת ספק; דרישה שם. וראה חזון איש בבא בתרא ז סק"ח), ודוקא כשהיא עומדת לחרישה, אבל אם היתה עומדת לשחיטה, חולקים לגופה (יד רמה שם, וראה חזון איש שם), שכיון שעומדת לשחיטה חשובה כאילו היא שחטה כבר (יד רמה שם).

בשטר

עניינו מלוה ולווה שהיו אווזים בשטר, המלוה אומר שלי הוא ונפל ממני ומצאתיו, והלווה אומר שלי הוא ופרעתי (תוספתא בבא מציעא א ז, וברייתא בגמרא שם ז א; טור חו"מ סה), והחזרת אותו לי וממני נפל (רש"י שם) - או שאומר המלוה הוצאתיו להיפרע בו ממך, והלווה אומר פרעתי וממני נפל (רמב"ם מלוה ולוה יד יד; שו"ע שם טו) - יחלקו (רשב"ג ברייתא שם, וגמרא שם לדעת רבי; רמב"ם שם; שו"ע שם), אם אפשר לקיים את השטר (ראה ערך שטר. גמרא שם לדעת רבי²), כמו בשנים אווזים בטלית (ראה גמרא שם, ורבינו גרשום בבא בתרא קע א).

צורת החלוקה חלוקה שאמרו בשנים אווזים בשטר, אינה לחתוך את הנייר של השטר, אלא חולקים בדמים (ראה גמרא בבא מציעא ז ב וח א, ורבינו חננאל ור"ף ותוספות ורא"ש שם ועוד; רמב"ם מלוה ולוה יד יד; שו"ע חו"מ סה טו).

כשניהם אדוקים בטלית הטלית (שיטה מקובצת בבא מציעא ז א, בשם מורנו הרב (הרדב"ז)) - זה נוטל עד מקום שידו מגעת, וזה נוטל עד מקום שידו מגעת (ברייתא בגמרא שם; רמב"ם טוען ונטען ט ט; שו"ע חו"מ קלח א), ואפילו זה אומר כולה שלי, וזה אומר חציה שלי (רשב"א בבא בתרא ד א ד"ה פשיטא; רשב"ץ ומהר"י כ"ץ בשיטה מקובצת בבא מציעא ב א ד"ה והאומר; טור חו"מ קלח), שמה שכל אחד מהם תופס בידו הרי הוא כחתוך (ראה בבא מציעא ז א), והוא מוחזק בחלק זה לבדו, והמוציא מחברו עליו הראיה (ר"י מלוניל שם, ובשיטה מקובצת שם בשמו), ואין מוציאים מידו של זה לתת לחברו (רשב"א בבא בתרא שם), והשאר חולקים אותו בשוה (ברייתא בגמרא בבא מציעא שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), אם כל אחד אומר כולה שלי (רמב"ם שם; שו"ע שם), ואם אין טענותיהם שוות, חולקים אותו לפי טענותיהם (ראה טור שם).

וזה שאמרו שחולקים את כל הטלית בשוה, הרי זה כשאין שניהם אווזים אלא ב"כרכשתא" של הבגד (גמרא בבא מציעא שם; רמב"ם שם ט י; שו"ע חו"מ קלח א), היינו בחוטים שבשפת הטלית (רבינו חננאל שם, וערוך ערך כרכשתא: נימין שבקצותיה; רמב"ם שם). ויש מפרשים שתופסים בשפת הבגד, באופן שאין ביד כל אחד שלש אצבעות על שלש אצבעות, שאין אחד מהם תופס דבר חשוב שראוי לומר בו שיטלנו קודם חלוקה (רא"ש בבא מציעא א יג; שו"ע שם).

בטלית מוזהבת היתה הטלית מוזהבת והזהב קרוב לצד אחד מהם, אינו יכול לומר שיחלקו אותה לרחבה - ויקבל את הצד הקרוב אליו - כדי שיבוא הזהב לחלקו, אלא חולקים אותה לארכה, כדי שיבוא לשניהם בשוה (בבא מציעא ז א ורש"י; שו"ע חו"מ קלח ג. הרמב"ם השמיט, וראה ספר המפתח לרמב"ם [פרנקל] טוען ונטען ט ט).

חלוקה באופן חלוקה באופן שייפסד החפץ חלוקה שאמרו בשנים אווזים בחפץ, אם אפשר את גופו (רשב"א בבא מציעא ז ב, ומאירי שם א, וכן נראה ברבינו חננאל שם, ובשו"ע חו"מ קלח ד; תרומת הדשן שלו), אבל אין מפסידים ומקלקלים אותו (ראה להלן: מה נחשב להפסד) כדי לחלוק (רמב"ם טוען ונטען ט ט), אלא חולקים אותו לרמים (גמרא שם ז ב; רמב"ם שם; שו"ע חו"מ קלח ד), שלא תיקנו חכמים חלוקה שעל ידה יבוא לידי הפסד (תרומת הדשן שלו); אבל אם שניהם רוצים לחלק את גופו שומעים להם, אף שהם נפסדים בדבר (מהרש"א שם).

החלוקה בדמים, היינו שמוכרים את החפץ וחולקים את הדמים (טור שם; סמ"ע שם ס"ק יב), או שדנים כאן דין גוד-או-אגוד (ראה ערכו), היינו שאחד מהאווזים בחפץ יכול לומר לחברו, קנה ממני את חלקי, או מכור לי חלקך (ראה ערך גוד או אגוד. תוספות הרא"ש שם ז ב ד"ה הא; מהרש"ל שם ז ב), אף ביותר משווי, כדין גוד או אגוד בשותפים, לסוברים כן (מהרש"ל שם; נתיבות המשפט סה ס"ק כד).

אף בשנים האדוקים בשטר שחולקים אותו (ראה להלן: בשטר), אין חותכים את השטר, שכן יש הפסד בדבר, אלא חולקים את הדמים (ראה גמרא בבא מציעא ז ב; רבינו חננאל שם), על אופן החלוקה, ראה להלן: בשטר.

מה נחשב להפסד "הפסד בדבר" שאמרו, היינו שאם ייחלק החפץ לא יהיו חלקיו ראויים לשניהם (מאירי בבא מציעא ז א ד"ה

ונחלקו ראשונים:

בטלית שמצא חברו, שאומר חברי אינו מפסיד כלום, בחינם באה לו ואף בלא טורח, וחייבוהו להישבע כדי שיוודה על האמת ויפרוש (רמב"ן בבא מציעא ב ב, בשם יש מי שכתב; רשב"א שם ב ב, ושם ג א ד"ה אפילו (הא"י), וריטב"א שם ב א ד"ה רישא; ר"ן שם ב ב, בשם יש אומרים), ולדעה זו, במקום שאין הוראת היתר אינו חייב להישבע (רמב"ן וריטב"א ור"ן שם).

האם נשבעים מלוה ולווה שאוחזים בשטר, שדינם לחלוק בדמיו אף כשחולקים (ראה לעיל: בשטר), יש מהראשונים שכתבו שחולקים בלי שבועה, שלא תיקנו את השבועה בשנים אוחזים בטלית אלא כדי שלא יהיה כל אחד ואחד הולך ותוקף בטליתו של חברו וכו' (ראה לעיל), ולא תיקנו אלא בטלית וכדומה שהוא דבר מצוי, ולא בשטר שהוא דבר שאינו מצוי (בעל התרומות כג א, בשם יש אומרים; טור חו"מ סה יח, בשם יש אומרים); וכמה ראשונים סוברים שאף בשטר חולקים בשבועה (רמב"ם מלוה ולוה יד יד; סמ"ג עשין צד; טור שם דעה א' בסתם; שו"ע שם טו), שלא חילקו חכמים בתקנתם (ש"ך שם ס"ק מה; פני יהושע בבא מציעא ב ב בתוספות ד"ה דא"י).

נוסח השבועה בנוסח השבועה בשנים האוחזים בטלית, וזה אומר בשנים אוחזים כולה שלי, וזה אומר כולה שלי - וכן בשטר, לסוברים שאף בשנים אוחזים בשטר נשבעים (ראה לעיל. בעל התרומות כג א; טושי"ע חו"מ סה טו) - אמרו: זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה (משנה בבא מציעא ב א; רמב"ם טוען ונטען ט ז; טור חו"מ קלח א), היינו שישבע שיש לו בה, ואין לו בה פחות מחציה (גמרא שם ב ב; בעל הלכות גדולות ריש בבא מציעא; משפטי שבעות לרב האי גאון ב טו; ראשונים בבא מציעא שם; שו"ע שם א) - וכן במקח וממכר כל אחד מהם נשבע שקנה ולא קנה פחות מחציו (משפטי שבעות שם) - שאם ישבע רק שאין לו בה פחות מחציה, יכולה שבועתו להתפרש שאין לו בה כלום (רש"י שם בביאור הגמרא), ואף שאדם הנשבע, על דעת בית דין הוא נשבע, ואינו יכול לפרש דבריו בענין אחר ממה שבית דין מבינים את כוונתו (ראה ערך שבועה), רצו חכמים לתקן שבועה בלשון מפורשת שחציה שלו (תוספות שם ד"ה על; מאירי ב"מ ב א במשנה בשם הקדמונים, וראה שם במאירי שחולק).

אבל אין כל אחד נשבע שכולה שלו, כיון שאינו מקבל את כולה (גמרא שם¹⁰), וכן אינו נשבע שחציה שלו, שאם כן נמצא שהוא מחליש את טענתו שטען שכולה שלו (גמרא שם; מאירי שם ב א), אלא כך הוא אומר: כולה שלי, ולדבריהם - שאין אתם מאמינים לי שכולה שלי (רש"י שם, וכעין זה ברבינו חננאל שם) - שבועה שיש לי בה ואין לי בה פחות מחציה, שאינו מחליש בכך את טענתו (גמרא שם). וראה משפטי שבעות שם: שבועה שיש לי בה, ולדבריהם אין לי בה פחות מחציה, ויש שכתבו שזו משמעות דבריו, אבל אינו אומר בפירוש, "כולה שלי ולדבריהם", אלא רק שבועה שיש לי בה ואין לי בה פחות מחציה (ראה תוספות ר"ד שם, וכעין זה בברטנורא שם א א¹¹).

וכן זה אומר כולה שלי, וזה אומר חציה שלי, האומר כולה שלי נשבע שיש לו בה ואין לו בה פחות משלשה חלקים, והאומר חציה שלי נשבע שיש לו בה ואין לו בה פחות מרביע (נפסקי ריא"ז שם; שו"ע שם); ויש מצדדים לומר שהאומר כולה שלי אינו צריך

• יש סוברים שהלווה פורע למלוה את מחצית החוב הכתוב בשטר (ראה רבינו גרשום בבא בתרא קע א, ורש"י בבא מציעא ז א ד"ה כו"ע; רשב"ם בבא בתרא קע א ד"ה אי; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

• ויש שכתבו שאין הלווה פורע מחצית החוב הכתוב בשטר, אלא אומדים את השטר כמה הוא שוה להימכר בשוק, ומזה יפרע הלווה את החצי (תוספות שם ז ב ד"ה ויחלוקו, ותוספות רבינו פרץ שם; רבינו ירוחם מישורים ו ה, בשם רבינו יונה; רמ"א שם), לפי שחציו של המלוה שהוא מחוסר גבייה פחות הוא בדמיו מחציו של לווה (תוספות רבינו פרץ שם), ופעמים שהשטר שוה פחות ממה שכתוב בו, לפי שאי אפשר להיפרע בו את כל החוב, מחמת עניותו של לווה או אלמותו (סמ"ע שם ס"ק מט).

החיוב להישבע

שנים שאוחזים בטלית, וזה אומר אני מצאתיה וכולה שלי, וזה אומר אני מצאתיה וכולה שלי, שחולקים אותה ביניהם (ראה לעיל: החלוקה; בשנים אוחזים בטלית), כל אחד משניהם נשבע - בנקיטת חפץ (רמב"ם טוען ונטען ט ז; טור חו"מ קלט ו; שו"ע שם קלח א) כדין שבועת-המשנה (ראה ערכו, וערך שבועה. ראה מאירי בבא מציעא ב א; ביאור הגר"א שם), והיא שבועת הנוטלים (שערי שבעות שער העשרים אופן עשרים (ה"י"ט); ראה רמב"ם שם ח; מיוחס לריטב"א ור"ן ריש בבא מציעא; ביאור הגר"א חו"מ פז ס"ק כד, ונתיבות המשפט עב סק"מ) - על מה שהוא נוטל בחלוקה (ראה לעיל: החלוקה. משנה בבא מציעא ב א; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

טעם השבועה חיוב השבועה בשנים אוחזים הוא מדרבנן (רבי יוחנן בבא מציעא ה ב, ומסקנת הגמרא שם ג א; רב ששת בגמרא שם ד א, וכן מסקנת הגמרא שם אף לדעת רבי חייה), וכמה טעמים נאמרו בה:

• רבי יוחנן אמר ששבועה זו תקנת חכמים היא, כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ותוקף בטליתו של חברו ואומר שלי היא (בבא מציעא ג א, ושם ה ב; רמב"ם טוען ונטען ט ז), ויטול בלא שבועה (רמב"ם שם. וראה פני יהושע שם ב בתוספות ד"ה דא"י).

• יש ראשונים סוברים שדוקא לדעת סומכוס, הסובר שממון המוטל בספק חולקים בלא שבועה (ראה לעיל: בדררא דממונא), הוצרכו לומר שטעם חיוב השבועה בשנים אוחזים הוא כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ותוקף וכו', אבל לדעת חכמים שהמוציא מחברו עליו הראיה, שכל זמן שלא הביא ראיה אינו נוטל אף בשבועה, הרי בשנים אוחזים שכל אחד מהם חשוב מוחזק בכולה, לסוברים כן, אלא שהם מחוסרים גוביינא כל אחד במה שחברו תופס, אין מוציאים ממון מחזקתו בלא כלום, ולכן הצריכו חכמים שבועה, כדרך שבממון המוחזק בידי אחד הצריכו ראיה להוציא ממנו (ראה רש"י בבא מציעא ב ב, בביאור הגמרא שם: הכא דתרווייהו תפסי פלגי בשבועה, וג א: אפילו תימא סומכוס וכו').

• ויש ראשונים שכתבו שלדעת רב פפא מטעם אחר הוא שחייבם חכמים להישבע, שאדם מורה לעצמו היתר לתקוף

שקר. 11. וכן נראה מפסקי ר"ד שם, וריא"ז שם א א, ומאירי שם, ושו"ע שם, שהשמיט. אבל ברבינו חננאל ור"ף ורא"ש שם משמע שצריך שיאמר כולה שלי ולדבריהם וכו', וכן נראה בתוספות ד"ה כולה, ורמב"ן ושאר

הלווה שכתבו אין צריך לקיימו. 10. וראה ערך שבועה מחלוקת ראשונים בטעם הדבר, אם לפי שאין משביעים אדם בחינם, או לפי שאם ישבע כן ויטול רק חצי יצא לעז על בית דין, או משום שאז תהא ודאי שבועת האחד שבועת

כיון שאין הדבר מצוי שיבואו עדים המכחישים זה את זה (רש"י שם. וראה שעורי ר' שמואל בבא מצינא ב א).

• ויש מפרשים שכל אחד הביא עד אחד שהטלית כולה שלו (רש"י שם בדעת תוספות רבי עקיבא איגר שם).

היו שניהם אדוקים בטלית, שאמרו שכל אחד מהם נטל עד מקום שידו מגעת, והשאר חולקים אותו חלק נשבעים (ראה לעיל: החלוקה; כששניהם אדוקים בטלית), בשוה (ראה לעיל: החלוקה; כששניהם אדוקים בטלית),

נחלקו ראשונים על מה הם חייבים להישבע:

• יש סוברים שעל החלק שהם אדוקים בו אינם חייבים שבועת המשנה, ולא חייבם להישבע שבועת המשנה אלא על שאר הטלית שחולקים אותו ביניהם (הלכות גדולות הובא בראשונים בבא מצינא ז א; רמב"ם טוען ונטען ט ט; סמ"ג עשין צה; שו"ע חו"מ קלח ג), כיון שמה שכל אחד תופס בידו הרי הוא כמו שחתוך לגמרי (רשב"א שם לדעה זו; תורת חיים שם ז א; הגר"א שם ס"ק יב), וכאילו הוא אחוז בו לבדו, ועל זה לא תיקנו שבועה (רשב"א שם, לדעה זו).

• ויש חולקים וסוברים שחייבים הם להישבע גם על מה שתופסים בידם (רב האי גאון בשערי שבועות [לפי הנוסח שבידינו, והוא משובש מעט], ושו"ע חו"מ קלח סק"ה בדעתו; תוספות ותוספות הרא"ש בבא מצינא שם ד"ה מחוי; ראב"ד, הובא ברמב"ן ועוד; טור שם קלח), שהרי תיקנו חכמים להישבע כדי שלא יהיה כל אחד ואחד הולך ותוקף בטליתו של חברו (ראה לעיל: החיוב להישבע; טעם השבועה), וטעם זה שייך אף לענין מה שכל אחד מהם תפוס בגוף הטלית (תוספות ותוספות הרא"ש שם; רשב"א שם. וראה חזון יחזקאל בבא מצינא א א, וחינושי רבי אריה ליב סוף סי' פד, מה שכתב בטעם המחלוקת).

לומר בשבועתו שיש לו בה, כיון שחברו מודה לו בחציה (ביאור הגר"א קלח סק"ט).

ויש מהראשונים שכתבו שלעולם אינם אומרים בשבועתם אלא "שבועה שאין לי בה פחות מחציה" (ראה ר"ף שם [כ"כ] כולה שלי ולדבריהם שבועה שאין לי בה" וכו'), ורמב"ם טוען ונטען ז, ותמחה על זה ברמב"ן ובר"ן שם; טור שם קלח; ברטנורא שם א א).

כשמחלו זה לזה אם מחלו זה לזה את השבועה, חולקים בלי שבועה על השבועה (שיטה מקובצת בבא מצינא ו א ד"ה ואמרין, בשם מורנו הרב [הרדב"ז]¹²).

כשיש להם בזמן שיש להם עדים, חולקים בלא שבועה (משנה בבא עדים מצינא ב א. הרמב"ם והטושי"ע השמיטו), ואפילו באו העדים אחרי שפסקו עליהם בית דין להישבע (פירוש המשניות לרמב"ם שם, וראה תוספות יום טוב שם שתמה שזה פשוט).

ונחלקו בביאור "יש להם עדים":

• יש ראשונים שפירשו ש"יש להם עדים" היינו ששני עדים מעידים ששניהם הגביהו ביחד (ראה פירוש המשניות לרמב"ם מהדורת קאפח; פסקי ריא"ז בבא מצינא א א אות י'¹³).

• יש מהאחרונים מפרשים שהדברים אמורים כשכל אחד הביא שני עדים שהיא כולה שלו (רש"י שם; צד א' בבית הלוי ג לה אות ג), ואף שהעדים מכחישים אלו את אלו, ועדים מוכחשים אינם פוטרים מלהישבע שבועה שהוא חייב בה מן הדין, לסוברים כן (ראה שו"ע חו"מ פז ס"ק טו, וראה ערך הכחשה), כאן שהשבועה היא תקנת חכמים (ראה לעיל: טעם השבועה), לא תיקנו חכמים שבועה,

יחס

קורבת אדם לאביו ולאמו והשתייכותו לעמם ולמשפחתם

הפרקים:

- לאב ולאם
- לעם ולמשפחה
- בירור היחס:
- על פי רוב בעילות
- תליה בבעל ידוע
- בחזקה ובשאר בירורים
- בעדות אב ואם
- נאמנות החיה

הערך שלפנינו דן הן בקורבה של אדם לאביו ולאמו, והן בהשתייכותו של אדם לעמם ולמשפחתם של אביו ואמו, וכן דן הערך בבירור זהותם של אביו ואמו של אדם מסויים.

לאב ולאם

יחס האב ישראל שהוליד מבת ישראל, נחשב לאביו של אותו הזרע לכל המצוות והדינים שנוהגים באב ביחס לבן ולבת, ולכל המצוות והדינים שנוהגים בבן ובבת ביחס לאביהם (ראה ערכים: אב; בן; בת. ראה יבמות יז א).

וכן שנינו: מי שיש לו בן מכל מקום, אותו הבן פוטר את אשת

יחס - ובלשון המקרא: יֶחֱשׂ (נחמיה ז ה) - משמעותו ידיעת אבותיו של איש מסויים (תוס' יום טוב קידושין ד א), כמו "וַיִּתְּיָלְדוּ עַל מִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם" (במדבר א יח), שתרגומו הוא: ואתיחסו על זרעיתיהן לבית אבהתיהן (אונקלוס שם).

ומצינו בכמה מקומות שחילקו בין אנשים שיש להם יחס, לבין אנשים כגון עבד כנעני שאין להם יחס, כלומר שאינם נקראים על שם אביהם (ראה יבמות סב א, ורש"י ד"ה בלאדן), ואינם חשובים בניו לדבר מן הדברים (ראה בבא קמא פח א, ורש"י ד"ה לא וד"ה יש). וכן נזכר בתלמוד לשון "יוחסין", בדרך כלל לציון מעלת המשפחות הכשרות והמיוחסות (ראה כתובות כד ב)².

2. וראה ערך פסולי כהונה; פסולי קהל, על המשפחות השונות, ועל ההבדלים ביניהן בדיון לענין הכשר ופסול לקהל או לכהונה ולשאר דינים; וערך יוחסין, על הבירורים בדבר כשרות להינשא של איש או אשה שיש בהם חשש פסול לקהל או לכהונה.

ראשונים שם. 12. וראה חזון יחזקאל לתוספתא א א, שאם השבועה היא כדי שלא יהיה כל אחד הולך ותוקף וכו' אינם יכולים למחלה, וצריך ביאור. 13. וכן פירשו בשער משפט קלח סק"ד, ובית הלוי ג לה אות ג, וראה שם שדנו כשעד אחד מעיד שהיא של שניהם. יחס. 1. כד, טורים מו - רטו.

רעו ט; ובנו מן השפחה או מן הנכרית שמת, אין אביו מתאבל עליו (רמב"ם אבל ב ג; טושי"ע יו"ד שעד ד; וראם הוא כהן, אינו מיטמא לו (תוס' שם; טושי"ע שם שעד ד); ואין אביו מקיים בבן כזה מצוות פריה ורביה, אפילו אם נתגייר הבן (שו"ת מהרשד"ם חו"מ שם; אבני מילואים א סק"ג; מנחת חינוך א ס"ק י; קרן אורה יבמות כב א).

לדעת הסוברים שנכרי קטן שאינו תובע להתגייר, אין מגיירים אותו אלא אם כן אביו מביאו להתגייר (ראה ערך גרות: בגר קטן), יש שכתבו שזה שנוולד לישראל מן הנכרית אין אביו יכול להביאו לבית דין שיגיירוהו, שאינו חשוב אביו כלל (ראה תוס' יום טוב קידושין ג יב, ושו"ת מהר"ם שיק יו"ד רמח, בדעתו).⁵

וכן הנוולד משפחה או מנכרית אינו זוקק את אשת אחיו ליבום, ואינו חשוב אחיו לדבר מן הדברים (יבמות כב א; רמב"ם יבום א ו; טושי"ע אה"ע קנא א), וכן אין אדם חייב כרת ומלקות על אחותו שנוולדה לאביו מן השפחה או מן הנכרית (יבמות שם ב; טושי"ע אה"ע טו ו).

במקורו של דין זה, שבנו של ישראל מן הנכרית או מן השפחה אינו חשוב בנו, נחלקו תנאים:

• לדעת חכמים למדים מן הכתוב "כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים וְגו' וְיִלְדוּ לוֹ בָּנִים" (דברים כא טו) - כל מקום שאני קורא בו "כי תהיין", שתופסים באותה אשה קידושין, אני קורא בו "וילדו לו" שהולד הנוולד ממנה מתייחס אחרי אביו ובנו הוא לכל דבר, וכל מקום שאין אני קורא בו "כי תהיין", שאין תופסים באותה אשה קידושין, כגון שפחה או נכרית, אין אני קורא בו "וילדו לו", ובנה כמותה והולד הנוולד ממנה אינו מתייחס אחרי אביו, אלא אחרי אמו בלבד, והרי הוא נכרי או עבד כמותה (קידושין סח ב, ורש"י ד"ה וילדו וד"ה לא קרינא; רמב"ן רשב"א וריטב"א שם).

• ר' יוסי בר' יהודה סובר שלמדים מהכתוב לענין איסור אחות: בַּת אֶשֶׁת אָבִיךָ (ויקרא יח יא), ודרשו: מי שיש לו לאביך אישות בה, פרט לאחותו מנכרית שאין לאביך אישות בה (יבמות כג א).

• ר' יוחנן משום ר' שמעון בר יוחאי אמר שלמדים שבנו הבא מן הנכרית אינו מתייחס אחריו מהכתוב: בְּתָךְ לֹא תִתֵּן לְכֶנֶז וּבִתּוֹ לֹא תִקַּח לְבִנְךָ כִּי יָסִיר אֶת בְּנֶךָ מֵאַחֲרַי (דברים יג ד), מכלל שבנך הבא מן הנכרית אינו קרוי בנך אלא בנה, שהוא נכרי כאמו (יבמות שם; קידושין סח ב).

חרש שוטה חרש שוטה וקטן וקטן (ראה יבמות סט א, סנהדרין סט א. וראה מצפה איתן גיטין מג א; אבני מילואים מד סק"ג; אמרי בינה או"ח שבת י ט).

ויש מהאחרונים שמצדדים לומר שלדעת חלק מהאמוראים קטן שהוליד אין הבן יורשו, ואינו מתייחס אחריו, ואין הקטן המוליד חשוב אביו של הולד (חידושי ר' מאיר שמחה סנהדרין שם).

יחס האם בת ישראל שילדה, בין דרך אישות ובין דרך זנות, בין שהיתה מותרת לזה שממנו ילדה, ובין שהיתה אסורה לו בלאו או בכרת או בחיוב מיתת בית דין, הרי היא אמו של אותו הולד (ראה סנהדרין נג א, ושם עא א. וראה ערך אם).

גם בת ישראל שילדה מנכרי או מעבד, הולד הוא בנה (יבמות יז א; ריטב"א יבמות מה ב).

אביו מן היבום, והוא חייב על מכתו ועל קללתו של אביו, ובנו הוא לכל דבר (יבמות כב א; רמב"ם יבום א ג; טושי"ע אבן העזר קנו ב), בין שהוליד מאשתו בין שהוליד מפנויה, הנוולד מתייחס אחריו (ראה יבמות כב ב. וראה תוס' גיטין מג א ד"ה ואי), שנאמר לענין איסור בת הבן ובת הבת: עֲרֹות בַת בְּנֶךָ או בַת בְּתָרְךָ לֹא תִגָּלֶה (ויקרא יח ו), ובבן ובת שנוולדו מן האנוסה הכתוב מדבר, שהרי הבנות של בן ובת שנוולדו לו מאשתו הנשואה כבר למדנו שאסורות מהכתוב: עֲרֹות אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תִגָּלֶה אֶת בַּת בְּנֶךָ וְאֶת בַּת בְּתָרְךָ לֹא תִקַּח לְגִלּוֹת עֲרֹותָהּ (שם שם יז), מכאן שבנו ובתו מן האנוסה, בנו ובתו הם (ראה יבמות כב ב).

מחייבי לאוין אפילו בנו ובתו מחייבי לאוין מתייחסים אחריו (ראה וכריתות יבמות כג א, ורש"י ד"ה פרט. וראה תוס' קידושין סח א ד"ה וכן); ואפילו בנו ובתו מחייבי כריתות, שממזר הוא, בנו הוא לכל דבר (ראה יבמות כב ב, ורש"י ד"ה בעושה, ותוס' שם א ד"ה פשיטא, ורמב"ן וריטב"א יבמות שם), ומקיים בו מצוות פריה ורביה (ירושלמי יבמות ב ו, לגירסת רמב"ן ורשב"א וריטב"א ומאירי יבמות שם); ובנו הוא אף לשניות, שאף בו גזרו על כל הקרובות שאסרום מדרבנן (ראה ערך שניות); ויורשו ומיטמא לו, אף על פי שנוולד לו בעבירה (רמב"ן יבמות שם), שכן דרשו מהכתוב לענין איסור אחות: מוֹלֶדֶת בֵּית או מוֹלֶדֶת חוץ (ויקרא יח ט), שחשובה אחותו בין שאומרים לו לאביו שמותר לו לקיים את אמה של אותה אחות, ובין שאומרים לו לאביו שחייב להוציאה, ואפילו היא מחייבי כריתות שאין תופסים בהן קידושין לאביו, מכל מקום אחותו היא, ש"מולדת חוץ" משמעותו מי שהיא "חוץ", היינו מי שאינה צריכה הימנו גט (יבמות כג א, וריטב"א שם).

בנו משפחה ישראל שהוליד מן השפחה או מן הנכרית, שהולד ונכרית הוא עבד או נכרי כמותה (ראה להלן: לעם ולמשפחה), אותו הולד אינו חשוב בנו של אביו לדבר מן הדברים (רמב"ם נחלות א ז, איסורי ביאה יב ז, מלכים ח ח בבא על הנכרית; תוס' קידושין סח ב ד"ה ולדה; רמ"א אה"ע טז ב).⁴

ואפילו אם השתחרר הולד או התגייר, אינו מתייחס אחר אביו שכיון שמתחילה לא היה בנו, אינו חוזר ונעשה בנו בשחרור וגירות, ואפילו אם קודם שנוולד אותו הבן נשתחררה השפחה ונתגיירה הנכרית, וילדתו בקדושה, אין הבן מתייחס אחרי אביו (רמב"ם יבום א ד, וקריית ספר שם; בעל הלכות גדולות לב מיאון עמ' שמח).

ולכן בנו של ישראל הבא מן הנכרית או מן השפחה אינו פוטר את אשת אביו מן היבום, שאינו נקרא זרעו ורואים כאילו אינו קיים (יבמות כב א; רמב"ם שם; טושי"ע אה"ע קנו ב). ואינו פוסל את אם אביו מלאכול בתרומה, כלומר שבת כהן שאין לה זרע מישראל, אלא בן בנה זה שנוולד לבנה מנכרית, מותרת לאכול בתרומה, אף על פי שבת כהן שיש לה זרע מישראל אינה אוכלת בתרומה, שאין זה זרע (יבמות סט ב; רמב"ם תרומות ו טז).

ואינו חייב על מכתו ועל קללתו של אביו (יבמות כב א; רמב"ם ממרים ה ט; טושי"ע יו"ד רמא ח), ואינו יורשו (רמב"ם נחלות א ז; תוס' קידושין סח ב ד"ה ולדה; טושי"ע חו"מ רעו ו); והבן הראשון הנוולד לישראל זה מבית ישראל, הרי הוא בכור לנחלה, אפילו אם לפני כן נולד לו בן משפחה או מנכרית (רמב"ם שם ב יב; טושי"ע חו"מ

ס"ק טז, ועצי ארזים סק"ב. 5. אמנם ראה דעת כהן קמז-קמח, שמאריך לדון שאין צריך לזה אב על פי דין, אלא מי שרחמיו עליו ונוח לבן במה שהוא עושה.

3. וראה ערך פריה ורביה, שיש סוברים שבבן ממזר אינו מקיים את המצוה. 4. וראה אור זרוע יבום תקצה, רמ"א אה"ע קנו טו, י, שהסתפקו שמה מדרבנן חשוב זרעו, וראה חלקת מחוקק שם סק"ג, ובית שמואל סק"ח, וביאור הגר"א

שכיון שהתורה הפקירה את זרע הגוי, ודבר זה ידוע הוא לכל, אין לאסור משום החשש שיבואו להחליפם בישראל גמור (תוס' בכורות מו א ד"ה נתגיירה).

וכן הגר שהורתו שלא בקדושה, אף על פי שהיתה לידתו בקדושה, אינו חייב על קללת אביו (ספרא קדושים ט ב; ירושלמי יבמות יא ב; רמב"ם ממרים ה ט).

ישראלית שנסאת לגוי (ראה ערך גוי: היחס), אותו הנכרי אינו חשוב אביו של הולד כלל (ראה יבמות מה ב, לגירסת רמב"ן ורשב"א שם, בשם רב האי גאון, וריטב"א שם, בשם השאלות; ראה רש"י קידושין סח ב ד"ה לימא; ראה ריטב"א קידושין יז ב), וולד זה אינו יורש את אביו הנכרי (ראה רמב"ן יבמות מה ב; רמב"ן ורשב"א ותוס' הרא"ש וריטב"א קידושין שם; רמ"ה גיטין מג א), ואם ילדה תאומים אינם חשובים אחים מן האב (חזון איש אה"ע ד סק"ט), ואם נתגייר האב, אינו מקיים פריה ורביה בבן זה שנולד לו בנכריותו (מנחת חינוך א ס"ק יג), והבן הראשון שנולד לו אחר גירותו הוא בכור לנחלה (ירושלמי יבמות ב ו), והרי הולד כיתום בלא אב, ונגרר כולו אחרי אמו בלבד, שהתורה הפקירה את זרעו של הגוי, וכאילו נוצר הולד מאמו בלבד, כמו תרנגולת שהיא מטילה ביצים בלא זכר, על ידי שהיא מתחממת ומתעפרת בעפר (ריטב"א ונימוקי יוסף יבמות מה ב ורמב"ן שם; שו"ת רמ"ע מפאנו קטז).

גר שנתגייר, הרי הוא כקטן שנולד מאליה עכשיו, בלא אב ואם וקרובים, ואין עליו קורבה מקודם לכן (רש"י קידושין יז ב ד"ה כי; רש"י סנהדרין נח א ד"ה שהורתו), והקרובים שהיו לו בנכריותו שוב אינם שארי בשר לכל דיניהם, מהתורה, כגון אם נתגייר הוא ושאר בשר שהיו לו בנכריותו אינו חייב על אחת מהן משום ערוה; וכן עבד כנעני שנשתחרר הרי הוא כקטן שנולד, ושאר בשר שהיו לו כשהוא עבד, שוב אינם שארי בשרו, ואינו חייב עליהן (רמב"ם איסורי ביאה יד יא).

ומדין תורה מותר לגר שישא את קרובותיו, ואפילו את אמו ואת אחותו, ואחים שנתגיירו כשרים להעיד זה לזה, ומדין תורה אין הגר יורש את אביו ואת אמו, שכיון שנתגייר הרי הוא כקטן שנולד (תוס' ותוס' שאנץ בכורות מו א ד"ה נתגיירה; יד רמה בבא בתרא קמט א), ואינו מתאבל על קרוביו שנתגיירו עמו (ראה ערך גר: יחס לקרוביו. וראה רמב"ם ממרים ה ט, וכסף משנה שם).

הנולד מזרע האיש שלא על ידי ביאה, כגון מי מלאכותית שיצאה ממנו שכבת זרע באמבטי, וקלטתה אשה את הזרע ונתעברה וילדה; וכן מי שהוציא זרעו לתוך שפופרת, ואחר כך הכניסו את הזרע למעי אשה, ונתעברה וילדה, הרי הולד בנו הוא לכל דבר (תשב"ץ ג רסג; בית שמואל אה"ע א סק"י; חלקת מחוקק א סק"ח; בני אהובה אישות א טו; טורי אבן חגיגה טו א; שו"ת בית יעקב קכב; שאילת יעב"ץ ב צז; שו"ת משפטים ישרים א שצו; פני משה אה"ע א ס"ק יב; מנחת שלמה ב קכד; מנחת יצחק א נ; הגהות הר צבי לטור אה"ע א. וראה ציץ אליעזר ט נא שער ד ג סק"ג).⁸

ויש מצדדים לומר שאין הולד מתייחס אחר אביו (ראה פתח עינים חגיגה יד, וברכי יוסף אה"ע א ס"ק יד; אבני משפט אה"ע א יא; שו"ת בר ליואי אה"ע א). וכן יש שכתבו שדוקא לחומרא חשוב הולד בנו,

נכרית שנתגיירה בהיותה מעוברת, וילדה, הולד שהורתו שלא בקדושה בגיורתה ולידתו בקדושה, חשוב בנה ומתייחס אחריה מן התורה, ואם מתה, אותו הולד יורשה (ראה תוס' כתובות יא א ד"ה מטבילין, סנהדרין סח ב ד"ה קטן; יד רמה בבא בתרא קמט א).

מטעם זה, שני אחים תאומים שהיתה הורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה, חייבים זה על אשתו של זה משום אשת אח מן האם (יבמות צז ב; רמב"ם איסורי ביאה יד יד; טוש"ע יו"ד רסט ד); וכן חייב על אחותו משום אחות מן האם, אם נולדו שניהם בקדושה (רש"י יבמות צח א ד"ה נשא).

וכן בנוגע לעדות, שני אחים שהורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה, הרי הם אחים גמורים מן האם, ופסולים מן התורה להעיד זה לזה (תומים חו"מ לג ס"ק יז; נתיבות המשפט שם חידושים ס"ק י; שו"ת שם סק"ז).⁶

יחס בגוי גוי יש לו יחס שהוא מתייחס אחרי אביו ונקרא על שמו (יבמות כג א, ורש"י ד"ה שפחה; תוס' שם סב א ד"ה בני; בבא קמא טו א), כמו שנאמר: כַּעֲתָ הָיָה שָׁלַח בְּרָאדָן בְּרָאדָן בְּרָאדָן (מלכים ב כ יב).⁷ וכמה דינים מצינו משום יחס הנכרי לאביו:

• נכרי יורש את אביו דבר תורה (קידושין יז ב, יח א; רמב"ם נחלות ו ט; טוש"ע חו"מ רפג א).

• מי שהיו לו בנים בנכריותו ונתגייר, לדעת ריש לקיש לא קיים פריה ורביה, והבן הנולד לו ראשון אחר גירותו הוא בכור לנחלה, שכיון שגר שנתגייר דומה לקטן שנולד, שוב אין הבנים שנולדו לו בנכריותו מתייחסים אליו; ולדעת ר' יוחנן יוצא בהם ידי מצוות פריה ורביה, והבן הראשון הנולד לו בגירותו אינו בכור לנחלה (יבמות סב א), וכן הלכה (ראה ערך גר). ואף על פי שלכמה דברים גר שנתגייר חשוב כקטן שנולד, כיון שבנכריותו קיים פריה ורביה, דהיינו שזרעו מתייחס אחריו באותה שעה (ראה תוס' יבמות שם ד"ה בגל), פטור הוא מפריה ורביה אף לאחר שנתגייר (תוס' שם ד"ה רבי).

זרע הגוי בדינים שונים מצינו שנכרי אין לו אב, שהתורה הפקירה את זרעו של הגוי, שנאמר: וְזָרְמָת סוֹסִים וְזָרְמָתָם (יחזקאל כג כ), שזרמתם, כלומר הזרע שלהם, שהוא יורה בכח כמו זרם מים, חשובה היא כמו זרע סוסים, ואין לנכרי יחס (יבמות צח א, ורש"י ד"ה זרמת; רבי אברהם מן ההר שם צז ב; תוס' ותוס' הרא"ש כתובות ג ב ד"ה ולדרוש).

מטעם זה שני אחים, אף על פי שהם תאומים, שודאי הוא ששניהם מאותו אב הם, שהרי תאומים נוצרים מטיפה אחת של זרע האב שנחלקה לשתיים, שהיתה הורתם שלא בקדושה, אפילו היתה לידתם בקדושה ומשום כך יש אומרים שאין לומר בהם שדומים הם לקטן שנולד (ראה ערך גר: בלידתו בקדושה), לא חולצים ולא מייבמים (יבמות צז ב, צח א ורש"י ד"ה הא), שכיון שאינם מתייחסים לאביהם אינם חשובים אחים מן האב, ואין יבום אלא באחים מן האב (רש"י שם צז ב ד"ה לא).

וכן גר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, אינו חייב על עריות שהם מצד קרובת האב (יבמות צח א, ורש"י ד"ה מן), ואף מדרבנן לא גזרו על עריות של שאר האב בגרים (ראה ערך גר),

אמוראים בדבר: ר' יוחנן אמר שנכרים יש להם יחס; ור' שמעון בן לקיש אמר שנכרים אין להם יחס. 8. וראה באריכות באנציקלופדיה הלכתית רפואית

6. ראה ערכים: ירושה; מומר, על מומרים, אם זרעם מתייחס אחריהם, ואם הם מתייחסים אחרי אביהם ואמם. 7. בירושלמי יבמות ב ו, נחלקו

• כל מקום שיש קידושין ואין עבירה, דהיינו שקידושי האיש תופסים באשה, ואין עבירה בנישואיה, שלא אסרתה התורה עליו, כגון כהנת או לוייה או ישראלית שנישאו לכהן או ללוי או לישראל, הולד הולך אחר הזכר (קידושין סו ב, ורש"י ד"ה כל מקום; רמב"ם איסורי ביאה יט טו; טוש"ע אה"ע ח א), שכהן שנשא לוייה או ישראלית בנה כהן, ולוי שנשא כהנת או ישראלית בנה לוי, וישראל שנשא כהנת או לוייה בנה ישראל (רש"י שם ד"ה כהנת).

וכן בקביעת שבטו של אדם מישראל, הולכים אחר הזכר, ומי שאביו משבט אחד ואמו משבט אחר, הרי זה מתייחס על שבט אביו (במדבר לו ג, ורש"י שם; בבא בתרא קט ב; רש"י על התורה במדבר א ב).

• כל מקום שיש קידושין ויש עבירה שאסרה תורה ליקח אשה זו, ומכל מקום קידושין תופסים לו בה, הולד הולך אחר הפגום שבשניהם, שהנולד מאב ואם שאחד מהם הוא מפסולי קהל, כגון ממזרת או נתינה לישראל, ובת ישראל לממזר או לנתין, הולד ממזר או נתין ואסור לבא בקהל (קידושין סו ב, ורש"י ד"ה כל; טוש"ע אה"ע ח ד).

• כל מי שאין לה קידושין לא עליו ולא על אחרים, הולד כמותה, ואיזה זה ולד שאביו ישראל, ואמו היא שפחה ונכרית (קידושין סו ב; יבמות כב א, ושם סט ב; רמב"ם איסורי ביאה טו ג-ד; טוש"ע אה"ע ח ה), ואותו הולד שייך לאומה של האם.

ואינו דומה לנולד לנכרי מנכרית, שבהם הולכים אחרי האומה של האב, ולא אחרי האומה של האם (יבמות עח ב; קידושין סו ב), ואם היתה אמו נכרית עמונית, הרי בנה עמוני, ואם נתגייר אסור לבא בקהל לעולם (ראה רמ"א אה"ע ד ז)¹³.

לוי שנפסל לוי שנשא ממזרת או נתינה, שזרעו הולך אחר הפגום והוא ממזר או נתין (קידושין סו ב; טוש"ע אה"ע ח ד), אותו הזרע נפסל מקדושת לוייה, ואין נותנים לו מעשר ראשון, ועולה לתורה במקום ישראל, ולא שני (גיטין נט ב, ורש"י ד"ה ופרכין; תוספתא יבמות (ליברמן) ח א).

משפחת האם משפחת אם אינה חשובה משפחה, שנאמר: לְמִשְׁפַּחָתָם לְבֵית אֲבֹתָם (במדבר א ב), ולכן אין האם יורשת את בנה, אפילו אם אין שם משפחת אב (ראה בבא בתרא קט ב. וראה ערך ירושה).

טהרת ממזר ממזר שבא על השפחה והוליד ממנה, נחלקו בו תנאים:

- ר' אליעזר אומר שהולד עבד ממזר.
- ר' טרפון סובר שהולד עבד, ואם נשתחרר, הרי הוא כשר כשאר עבדים משוחררים, ומותר בבת ישראל, שולד במעי שפחה כנענית, הרי הוא כולד במעי בהמה, ואינו מתייחס אחר אביו כלל (קידושין סט א, ורש"י ד"ה כולד).

הלכה כר' טרפון (קידושין שם; רמב"ם איסורי ביאה טו ג; טוש"ע אה"ע ד כ). וכן ישראל שבא על הנכרית, שהולד כמותה, אין משגיחים על

אבל אינו פוטר את אשת אביו מן היבום, וחולצת, ואינו יורשו, וכיצא, שאין בן מתייחס אחרי אביו אלא במקום שאותו האב בא על האם כדרך בני אדם, ונזרע הזרע במעיה מכוחו (אפי זוטרי אה"ע א סק"ו; שו"ת דברי מלכאל ד קז, בביאור דעה זו; משפטי עוזיאל אה"ע יט; זקן אהרן ב צז)⁹.

אשת איש שהתעברה מזרע של יהודי, יש שכתבו שהולד הוא ממזר גמור (שו"ת בר ליואי ב א; זכר לחגיגה חגיגה טו א; שו"ת ישכיל עבדי ה אה"ע ו); ויש שכתבו שדינו כספק ממזר (מנחת שלמה ב כד; שו"ת ציץ אליעזר יג צז); ויש שכתבו שאינו ממזר כלל (שו"ת שו"ת שו"ת ומשיב מהדורה ג ג קלב; עמק הלכה א סח; שו"ת מנחת יחיאל ג מז; שו"ת יביע אומר ב אה"ע א, ח אה"ע כא; שו"ת חלקת יעקב א כד; שו"ת אגרות משה אה"ע א י, עא).

מי שנתעברה מממזר או משאר פסולים שלא על ידי ביאה, כגון שקלטה שכבת זרע שיצאה מאותו ממזר באמבטי, וילדה, יש שכתבו שבזה לכל הדעות הולד ממזר (שו"ת ברית יעקב אה"ע ד; הגר"ש ישראלי תורה שבעל פה לג תשנב עמ' מ); ויש שכתבו שאף בזה הולד אינו ממזר, שאף על פי שיש אומרים שהולד מתייחס אחר אביו לכל דבר, מכל מקום לדעתם פסול ממזרות אינו משום יחוס הבן למשפחת אביו, אלא הוא דין חדש הנלמד מהדרשה "לו, הלך אחר פסולו", שהולד נפסל בפסול של אביו (קידושין סט א), ואין הכתוב מדבר אלא במקום שנתעברה על ידי ביאה, כדרך העולם (אגרות משה אה"ע ג יא).

פונדקאות הוציאו ביצית מגוף האשה, והפרו את הביצית בזרע איש, והשתילו את הביצית המופרית ברחם אשה אחרת ושם נוצר הימנה ולד¹⁰, וילדתו, דנו הפוסקים אם הולד מתייחס אחרי בעלת הביצית או אחרי האשה היולדת:

- יש שכתבו שתורמת הביצית היא אמו של הולד (תורת הרפואה עמ' 173; באהלה של תורה א ע; שו"ת חמדה גנוזה ג כז; משנת יעקב ערכין א יג אות יא).
- יש שכתבו ששתיהן אינן אמהות, ותינוק זה אין לו אב ואם (שו"ת ציץ אליעזר טו מה; שו"ת מעשה חושב ג א).
- יש שכתבו שהאם הפונדקאית היא האם ההלכתית (ציץ אליעזר טו מה, כ מט, ואסיא ה עמ' 89, בשמו; נשמת אברהם ד אה"ע ב סק"ב, בשמו ובשם הגר"ש אלישיב; חוות בנימין ג קח. וראה תחומין ה עמ' 248).
- ויש שכתבו ששתיהן נחשבות אמהות לחומרא (נשמת אברהם ד אה"ע ה סק"ב, בשם הגר"ש אויירבך; אסיא סה-סו תשנ"ט עמ' 45, בשם הגר"נ גולדברג)¹¹.

לעם ולמשפחה

תפיסת קידושין עמו ומשפחתו של אדם, שבהם תלוי הכשרו לקהל ולכהונה, וכן תלויים בהם דינים נוספים, פעמים שהם העם והמשפחה של אביו, ופעמים שהם העם והמשפחה של אמו¹², וכמה כללים נאמרו בדבר:

ד שהאריך בזה, וראה שם, שכתב שלענין ממזרות הדבר תלוי במחלוקת שהתבארה לעיל לגבי הזרעה מלאכותית. ¹² על תחילת יצירתם של העמים והמשפחות, ועל הדינים המיוחדים לכל אחד מהם, ראה על כל אחד בערכו. ¹³ וראה ערך גיורת, על בת של גר או של גיורת, לענין הכשר לכהונה; וערך גר: בהתמנות, על בן של גר מבת ישראל, אם רשאים להעמידו למלך ולמנותו לשאר שררות, וכן אם כשר הוא לדון דיני נפשות, או שחשוב מקהל גרים ואינו כשר לאלו.

כך ב ערך הזרעה מלאכותית פרק ה. ⁹ וראה ערך פריה ורביה, על מצות פריה ורביה, אם היא מתקיימת בולדות אלו שנוצרו שלא על ידי ביאה, לסוברים שהם מתייחסים אחר האיש שנוצרו מזרעו; וערך ממזר, על הנולד מחיבי כריתות שלא על ידי ביאה, אם הוא ממזר. ¹⁰ ראה ערך עבור, שכמה פוסקים כתבו שאסור לעשות כן, וראה שם על טעמי האיסור. וראה עוד בזה באנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערכים: הזרעה מלאכותית; הפריה חוץ גופית. ¹¹ וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ב ערך הפריה חוץ גופית פרק

הולד אחר ביאותיו ולא אחר ביאות אחרים, שביאות המנאפים אינן אלא מיעוט (יחסי תנאים ואמוראים שם), ותולים שבעלה בא עליה תדיר כדרך בעל באשתו, שחזקה היא שנהג כן כשם שנהג עמה בשאר דברים כבעל עם אשתו (סדרי טהרה קפה סק"א).

ולד המוחזק לבנו של בעל אמו משום שרוב בעילות הלך אחר הבעל, נחשב בנו ודאי, ואסור בממזרת מהתורה כדין קהל ודאי (ראה ערך ממזר. ראה שו"ת רבי עקיבא איגר ב קח, ושם קכט אופן ג; ושו"ת כתב סופר יו"ד קמה).

אשה שזינתה אשה שזינתה תחת בעלה - בניה כשרים, שרוב בעילות הלך אחר הבעל (סוטה כז א; ירושלמי סוטה א ז. וראה משפטי שמואל קט), וכן כתבו הראשונים להלכה (ראה סמ"ג עשין מח; תשב"ץ ב יט; חלקת מחוקק אה"ע ד ס"ק יד, ובית שמואל שם ס"ק כב, בדעת הרמב"ם וטושי"ע; רמ"א אה"ע ד כו), ובעל האשה חייב לטפל בולדותיה כבניו ודאיים (תשב"ץ ב צ). ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאף במקום שידוע שלא בא עליה בעלה אלא פעמים אחדות, מכל מקום תולים בו את הולד (ראה תשב"ץ ב צא).

פרוצה ביותר אשת איש שהיתה פרוצה ביותר, ולפיכך יש לחוש שרוב בעילותיה משל אחרים הן, נחלקו הפוסקים בדינה:

• יש שכתבו שחוששים לבניה (סוטה כז א, ורש"י ד"ה היתה; רמב"ם איסורי ביאה טו כ; סמ"ג לאוין קיז; טושי"ע אה"ע ד טו), ואסורים לישראל, שמא הם ממזרים (תרומת הדשן פסקים לו; שו"ת יכין ובעז א קמט ד"ה ואגיד; בית שמואל אה"ע ד ס"ק כו; אפי זוטרי אה"ע ד ס"ק כד, בדעת הרמב"ם והשו"ע), וכדין ספק ממזר שאסור מדרבנן (גנת ורדים אה"ע ד כט).

• ויש מהראשונים שכתבו שאפילו בפרוצה ביותר תולים רוב בעילות בבעל, ואין שום חשש ממזרות בבניה (רמב"ן בבא בתרא קז ב ורא"ש שם ח כא, בשם הלכות גדולות; מאירי סוטה שם), אלא שראוי לחוש חשש בעלמא לכתחילה, אבל לא להכריז עליו ולפוסלו לבא בקהל, שאינו לא ממזר ודאי ולא ממזר ספק (תשב"ץ ב צא, ושם ג קצא; שו"ת מהר"י וייל פח, בלשון ראשון בדעת הרמב"ם; שו"ת מהר"י בן לב א קכג).

• ויש שכתבו שדוקא כהן צריך לחוש לבתה של "פרוצה ביותר", אבל ישראל אינו צריך לחוש לדבר, ויכול לסמוך על רוב בעילות אחר הבעל (תרומת הדשן פסקים לו, בשם מהר"ר ישראל; שו"ת מהר"י וייל כד, פח בלשון שני, בדעת הרמב"ם, וחובא בבית שמואל אה"ע ד ס"ק כו).

בגדר "פרוצה ביותר", שחוששים לבניה, לסוברים כן, כתבו הראשונים שהיא מי שמפקרת עצמה לכל לכתחילה בפרהסיא (סמ"ג לא תעשה קיז). ויש מוסיפים שכל שהיא מתביישת מבעלה או מאחרים וזהירה להסתיר מעשיה, אפילו הדבר ברור שזינתה עם כמה בני אדם, אין זו פרוצה ביותר (אגרות משה אה"ע ג ט). ויש מהאחרונים שכתבו שמי שיצא עליה קול שהיתה מזנה תחת בעלה עם שנים ושלוש אנשים, הרי היא כפרוצה ביותר (שו"ת מהר"י בן לב א קכג).

תליה בבעל ידוע

פנויה שנתעברה ואינה לפנינו לבדקה למי נבעלה, או שהיא שוטה או אלמת, שהדבר ספק ממי הולד

פנויה
שהתעברה

האב אם היה האב כשר או פסול (ראה רמב"ם איסורי ביאה טו ד, וטושי"ע אה"ע ד כ, ושם ח ה). ולכן ממזר הבא על הנכרית והוליד ממנה, אם נתגייר אותו הולד הרי הוא כשר כשאר גרים (רמב"ם שם ג; טושי"ע שם).

בן ישראלית נקרא, ביחס לאבי אמו, "בנך" שנאמר לענין ישראל הנותן את בתו לנכרי: פִּי יָסִיר אֶת בְּנֶךָ מֵאֶחָרֵי (דברים ז ד), הקפיד הכתוב על כך שהחתן הנכרי יסיר מאחרי ה' את הבן שיוולד לו מבית ישראל, הרי שקרא הכתוב "בנך" לבן של בת ישראל הבא מן הנכרי, ומכאן שהוא הולך אחר אמו הישראלית (ראה יבמות יז א, ושם כג א; קידושין סח ב, ורש"י ד"ה כי וד"ה לימא), ואינו נכרי כאביו אלא ישראל הוא (רמב"ן ותוס' ר"י הזקן קידושין שם).

איסורו בממזר הנולד לבת ישראל מן הנכרי או מן העבד, כתבו הראשונים שהוא אסור בממזרת כישראל גמור (ראה רש"י יבמות מה א ד"ה בת מינך; מגיד משנה איסורי ביאה טו ח; ראה פסקי ריב"ז יבמות ד ז אות ד; ר"ן קידושין עג א; שו"ת רמ"ע מפאנו קכה).

נכרי או עבד הבא על ממזרת, הולד ממזר כמותה (ראה קידושין סט א; רמב"ם איסורי ביאה טו ג; טושי"ע אה"ע ד יט), שכיון שאין הבן מתייחס אחר אביו אלא אחר אמו, הרי הוא ממזר (יד רמה קידושין סט א ד"ה דעבד).

באומות העולם ולד הנולד מנכרי ונכרית, אמרו בו: באומות הלך אחר הזכר (יבמות עח ב; קידושין סז ב; רמב"ם איסורי ביאה יב כא; טושי"ע אה"ע ד ז), שאם אחד מן האומות שבעולם, שאינן משבע אומות של ארץ ישראל שאמר עליהן הכתוב: לֹא תִחַיֶּה כָּל נִשְׁמָה (דברים כ טז), בא על הכנענית או על אשה מאחת משאר שבע אומות שנאמר עליהן "לא תחיה" (רש"י קידושין ד"ה מנין), והוליד ממנה בן או בת, מותר לקנותם לעבד או לשפחה, לפי שהולד הולך אחר אביו (ספרא בהר ו; יבמות שם; קידושין שם ורש"י ד"ה שאתה).

על פי רוב בעילות

תלייה בבעל אשה נשואה שילדה, תולים את הולד בבעלה, ואם הכה הולד את הבעל, חייב הוא עליו חנק משום מכה אביו ואמו, ואין חוששים שמא בא על אמו אדם אחר, וממנו נולד ולד זה (ראה חולין יא ב), ואפילו בבעל זקן (מהר"צ חיות סוטה כז א). וכן אם היה חולה בזמן הראוי לעיבור זה וכבר הכביד עליו החולי ולא היתה דעתו מיושבת עליו (נודע ביהודה קמא אה"ע סט), ואפילו היה מוחזק בעיני העולם שאינו מוליד, כל שאין הדבר ברור תולים את הולד בו (ראה שדי חמד מערכת אישות א אות לג, ופרי השדה א כה). ואפילו אם שהתה עמו עשר שנים - שאשה שלא ילדה לבעלה עשר שנים, הרי זה בחזקת שלא זכה ליבנות הימנה, וחייב הוא לישא אשה אחרת לקיים מצות פריה ורביה (ראה יבמות סד א. וראה ערך פריה ורביה) - ושוב נתעברה, אין שום חשש בדבר (נודע ביהודה שם; בנין עולם ה לו; עין יצחק אה"ע ו).

הטעם שנשואה שילדה אין חוששים שמא אין הולד של בעלה, הוא לפי שרוב בעילות אחר הבעל (סוטה כז א; חולין יא ב; רמב"ם איסורי ביאה טו כ; רמ"א אה"ע ד כו), שהוא מצוי אצל תדיר (יחסי תנאים ואמוראים ערך חייא בר רב (עמ' רצז); בית שמואל אה"ע ג ס"ק טז, ושם ד ס"ק כג), ולכן רוב בעילותיה על ידו הן, ויש לתלות את

האשה נסקלים משום בא על אמו, ואם בא האיש על הבת נשרפים משום בא על בתו, שמלקים וסוקלים על החזקות. ואמר שלמדים שהורגים על החזקות מן הכתוב: וּמִפֶּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת (שמות כא טו), וכי דבר ברי הוא שזה אביו, ואף על פי שבעת שנולד אנו יודעים שזה אביו, שרוב בעילות הלך אחר הבעל (ראה לעיל: על פי רוב בעילות), אולי לאחר שנולד הוחלף באחר, אלא חזקה היא שהוא אביו (קידושין פ א, ובכור שור שם; ירושלמי קידושין ד י: וראה ערך חזקה (ד) ¹⁴).

בספק ממזר אשת איש שילדה ולד הדומה לאדם מסויים, שאינו בעלה, אף על פי שהיתה חשודה מאותו אדם שהולד דומה לו, הולד כשר, שתולים אותו בבעלה שרוב ביאות אחריו (ראה אוצר הגאונים קידושין עה א, וראה שו"ת מהרש"ם ג קסא. וראה שו"ת רדב"ז ג אלף נט (תרלד)).

בדיקת אבהות בדברי הראשונים מצינו שקבעו יחסו של אדם על פי בדיקה שעשו, שמעשה היה שנחלקו שני אנשים, מי מהם הוא בנו של פלוני שמת, ויירש את נכסיו, והיו הנכסים בחזקת אחד מהם, ולקחו עצם מן המת וטבלוה בספל מדמו של זה ובספל מדמו של זה, ודמו של המוחזק בנכסים לא נבלע בעצם, ודמו של השני נבלע בה, וניכר שהם כגוף אחד, והוציאו את הנכסים מיד המוחזק בהם ונתנום לזה שדמו נבלע בעצם (ספר חסידים רלב, והובא במטה משה תשסד). וביארו דבריהם שכיון שהתברר על פי חכמת הטבע שזה בנו, הרי זה בירור גמור, ושוב אין צריך עדים בדבר (משנת אברהם (פרייס) על ספר חסידים א רצא. וראה אליה רבה תקסח טו, ורש"י בבא בתרא נח א).

ויש שכתבו שהפוסקים לא הזכירו בדיקה זו, לפי שלדעתם אין לסמוך עליה (שו"ת משנה הלכות ד קסד); ואף באותו המעשה יש שכתבו שלא סמכו על הבדיקה הנזכרת, ומטעמים אחרים הורו להוציא ממון מיד המוחזק, ולא עשו את אותה הבדיקה אלא כדי להראות לעיני העולם שהדין דין אמת (דבר יהושע ג אה"ע ה ב).

בדיקת סוג בדורות האחרונים נתחדשו על ידי הרופאים כמה בדיקות, כגון בדיקת סוג הדם ובדיקת רקמות, שיש בהן, לדעתם, לברר בודאות על אדם הבא לפנינו שאינו בנו של אדם ידוע אחר, וכן יש בהן לצדד במידה רבה שאדם מסויים הוא אביו של הבא לפנינו, ונחלקו הפוסקים אם ניתן לסמוך עליהם:

קביעת אבהות על סמך בדיקת סוגי הדם שנויה במחלוקת בין רבני דורנו. לאור הנתונים המדעיים שהבדיקה רחוקה מוודאות מדעית בדבר קביעה חיובית של אבהות ברור שאי אפשר לחייב במזונות או להעניק דיני יורש על סמך תוצאה חיובית של הבדיקה. אך אם התוצאה היא שלילית, דהיינו שלפי סוגי הדם של הוולד האם והאב הנטען לא יתכן שהוא אביו מולידו, דנו בכך אם יש בכוח בדיקה זו לפטור ממזונות או לסלק מירושה:

- יש שלא קיבלו הוכחה זו כיון שעמדת המדע בזה אינה וודאית ואינה קבועה (שו"ת דבר יהושע ג אה"ע ה סק"ד; שו"ת אגרות משה יו"ד א קנה; שערי עוזאל ב שער מ א י).
- ויש שסמכו לחלוטין על בדיקת סוגי הדם לשלילת אבהות בין בנשוי ובין בשאינו נשוי, ואפילו לאסור האשה על בעלה כדי

(ראה רמב"ם איסורי ביאה טו יב; טוש"ע אה"ע ד כו), אין חוששים אלא למי שנמצא באותו המקום, ולפיכך פנויה שנתעברה בעיר שאין בה שום פסול, הולד כשר (ראה בית שמואל ו ס"ק לד, ושם ד ס"ק לט, מט).

הודאת האב יש אומרים שבפנויה שהתעברה הדרך היחידה להוכיח אבהות ביחס היא רק בהודאת האב הנטען, ואם הוא מכחיש אין דרך לקבוע אבהותו (שו"ת הריב"ש מא-מב; שו"ע אה"ע עא ד); ויש אומרים שמותר להיעזר בעדויות של עדים, כגון שאומרים שהיו אביו ואמו חבושים בבית האסורים, ולהטיל על האב הנטען חרמות ושבועות לשם הוכחת אבהותו אם הוא עומד בהכחשתו (שו"ת הרשב"י ב יח. וראה חולין יא ב).

יש שקיבלו דרכי התנהגות מסויימות של האב הנטען כהוכחה על אבהותו, כגון שהעלה את שמו כשם קרוביו (שו"ת הרא"ש פב א); או כשהאב הנטען הציג לאם בזמן הרינה לבצע הפלה; או כשהוכח שהאב הנטען קיים עם האשה יחסי אישות בזמן המתאים להריון זה, וכשלא הוכח שבאותו זמן קיימה האשה יחסי אישות עם אחרים (משפטי עוזיאל ע' טו ד).

מאדם ידוע פנויה שנתעברה, וידוע על אדם מסוים שבא עליה בזמן הראוי לעיבור זה ואינה חשודה מאחרים (ראה ים של שלמה יבמות ז י; ראה בית מאיר אה"ע ד כו ד"ה הג"ה (הא"י)), תולים את הולד בזה שידוע שבא עליה, ואפילו אם לא בא עליה אותו הבעל אלא פעם אחת, ומעולם לא נחשדה ממנו מלבד אותה הפעם, ותולים שנתעברה ממנו בביאה זו (יבמות סט ב, ע א ורש"י ד"ה ומתני'), כיון שזה בא עליה ודאי, והחשש שמא זינתה עם אחרים אינו אלא ספק, אין ספק מוציא מידי ודאי (שו"ת מהר"ם שיק אה"ע קמא; אבני נזר אה"ע כז סק"ה).

וכן כתבו הראשונים להלכה, שפנויה שידוע באדם מסוים שזינתה עמו באונס או ברצון, בעדים או בהודאתו על הדבר, ודאי שהולד בנו הוא, ואם מת אותו אדם בלא זרע אחר, ולד זה פוטר את אשתו מיבום וחליצה (שו"ת הרא"ש לב טז, ושם פב א; שו"ת הרשב"א א תרי; תשב"ץ ב יט, בשם גדולי האחרונים; טור אה"ע קנו).

ויש מהראשונים שפירשו שיש בזה מחלוקת בגמרא, ופסקו להלכה שאפילו אם ידוע שאדם מסוים בא עליה, חוששים שמא זינתה עם אחרים, ואין תולים את הולד בודאי באותו שבא עליה (ריטב"א יבמות סט ב; כנסת יחזקאל נו, וביאור הגר"א אה"ע ד ס"ק ע, בדעת הרמב"ם).

נבעלה משנים מי שידוע שבאו עליה שני אנשים, ונתעברה, אין תולים את הולד בראשון, אלא הרי זה ספק אם הוא בן הראשון או בן השני (שו"ת הרשב"א א תרי).

בחזקה ובשאר בירורים

חזקת קרובה מי שהוחזק קרוב, דנים בו על פי החזקה, אף על פי שאין ראיה ברורה שהוא קרוב. כיצד, איש ואשה תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית בחזקת שהתינוק והתינוקת הם בניהם של האיש והאשה, אף על פי שאין אנו מכירים בהם בעדות גמורה שכך הוא, אם בא הבן על הבת לוקים משום בא על אחותו, כדין חייבי כריתות שהתרו בהם, ואם בא הבן על

¹⁴ החזקה, אלא שהוחזקו בקרובים על פי אמירתם, שנחלקו ראשונים אם זו חזקה גמורה שמלקים והורגים על פיה, או שאינה חזקה, ואפילו הוחזק כד

¹⁴ ראה ערך חזקה (ד): אופן החזקה, על שיעור הזמן שצריך שינהגו כקרובים בכדי שיוחזקו כשארי בשר; ועל מקום שלא היה שם מעשה המוכיח את

אף על פי שאין הפנויה נאמנת לומר ממי הולד שילדה, כתבו הראשונים שחוששים לדבריה ומחמירים על הולד לדון כספק בנו (רמב"ם איסורי ביאה טו יד ומגיד משנה; טוש"ע אה"ע ד כו), כיון שאף בלא דיבורה הדבר מוטל בספק לפנינו (תרומת הדשן פסקים לו); ולפיכך בנה של הפנויה אסור לישא קרובות אותו אדם שאומרת עליו שממנו נתעברה מספק (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

אשה נשואה אשה נשואה שילדה, באופן שאין תולים את הולד בבעלה, והיא או בעלה אומרים שהולד ממנו הוא, פעמים שהם נאמנים על כך.

כגון אשה פרוצה ביותר, שחוששים לבניה שמא אינם מבעלה, לסוברים כן (ראה לעיל: על פי רוב בעילות) נאמנת היא לומר על בניה שהם כשרים (שו"ת מהר"ם פדוואה לג; רמ"א אה"ע ד יד. וראה עצי ארזים שם ס"ק כז), אם אין הבעל מכחישה (האלף לך שלמה אה"ע כ); ויש סוברים שאינה נאמנת (ט"ז שם סק"ח).

אשה נשואה שילדה, שתולים את הולד בבעלה (ראה לעיל: על פי רוב בעילות), אם אמרה על הולד שאינו מבעלה, אינה נאמנת לפסלו, והרי הבן בחזקת כשרות (ראה קידושין עח ב, ורש"י ד"ה ואפילו; רמב"ם איסורי ביאה טו יט; טוש"ע אה"ע ד כט; רמ"א שם כו; תרומת הדשן פסקים לו), ואפילו אם אין בעלה אומר כלום, כגון שאינו לפנינו (דרכי משה שם סק"י); ואפילו היו מרננים עליה עם אחרים, אין חוששים לדבריה (תרומת הדשן שם).

נאמנות החיה

מילדת ושאר נשים החיה, דהיינו מילדת, נאמנת על ולדות שלא הוחזקו ואין אנו יודעים את יחוסם לומר עליהם זה כהן וזה לוי, זה נתין וזה ממזר (קידושין עג ב; רמב"ם איסורי ביאה טו ב; טוש"ע אה"ע ד לה).

אף שאר אשה הנמצאת שם בשעת הלידה, יש מהראשונים שכתבו שאם אין החיה מכרת בולד, ואותה אשה אומרת אני ראיתי אותו מתחילה ועד סוף ואני מכרת בו, הרי זו נאמנת (פסקי ריא"ז קידושין ד א דין י); ויש סוברים שדוקא חיה נאמנת, ולא שום אשה זולתה (ראה בית מאיר אה"ע שם, וכן משמע מסתימת הפוסקים, שדווקא המסייעת בלידה נאמנת).

לפסול ולהכשיר חיה שנאמנת על הולד, כתבו הראשונים שהדברים אמורים בנשים שילדו בבית אחד, ויש בין היולדות נשות כשרים ונשות פסולים, ונתערבו הולדות, אבל אם לא הוחזק שם ממזר אינה נאמנת (רש"י קידושין עג ב ד"ה זה כהן; ר"ן ומאירי ופסקי רי"ד וריא"ז קידושין שם; טוש"ע אה"ע ד לה).

חיה המעידה על הולד שהוא כשר, כתבו הראשונים שלעולם נאמנת, אפילו כבר יצאה מן הבית ונתעלם הולד מעיניה, אף על פי שלענין בכורה לא סמכו על החיה שתדע איזה יצא ראשון אלא לאלתר, אבל לא אם יצאה וחזרה (קידושין עג ב, וריטב"א שם; ט"ז אה"ע ד ס"ק כ. וראה ערך בכור אדם).

נראפת (משנת אברהם על ספר חסידים א רצא; משמרת החיים לו; שו"ת ישכיל עבדי ה אה"ע יג; שו"ת קובץ תשובות א סי' קלה. וראה מכתב הרב הרצוג באסיא ה עמ' 196). אך לענין ממזרות אין סומכים על בדיקות אלו (משמרת החיים לו).

בדיקת רקמות ישנם בדיקות שהתקבלו על ידי המדע כקבילות לקביעת אבהות, כגון בדיקות מולקולריות¹⁵, סיווג הרקמות, ואיזו אנזימים, והפוסקים נחלקו אם לפי ההלכה ניתן לקבוע אבהות לפיהם:

• יש שפסקו שיש כאן רוב גמור, ועדיף על רוב בעילות אחר הבעל שהוא רוב המבוסס על מנהג, ולכן יש לקבוע אבהות לפי בדיקות אלו לגבי דיני מזונות, אבל לא כדי לקבוע ממזרות שלזה צריך וודאות גמורה, והבדיקות המדעיות מגיעות לדרגה קצת פחותה מזה, ולכן אף אם נעשתה בדיקת רקמות ועל פיה מתברר שהילד איננו בנו של בעל האשה אין הוא ממזר (אנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערך אבהות הע' 52-50, בשם הרב שמואל הלוי ואזנר, והרב שלמה דיכובסקי).

• ויש שפסקו שבדיקה זו לא הוכחה כלל, והפקפוק שעליה מבחינה הלכתית הוא עצום ורב, ובדיקת הרקמות לא די בה כדי לקבוע אבהות בוודאות אלא רק בצירוף סיוע נוסף (אנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערך אבהות הע' 53-52, בשם בית הדין הרבני הגדול).

עדות על יחוסו של אדם, לומר עליו שהוא בנו של פלוני, והרי הוא כשר או פסול כאביו, הרי זו כשאר עדויות על יוחסין, שאין עד אחד נאמן בהם כמו שנאמן באיסורים, או משום מעלה שעשו ביוחסין (ראה ערך יוחסין, וראה חזון איש אה"ע נט ס"ק כ); או מפני שאיסור פסולי קהל ואיסור פסולי כהונה חשובים דבר שבערוה שאינו בפחות משנים (ראה ערכים: דבר שבערוה; יוחסין. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר קכד). ולדעת הסוברים שעד אחד נאמן ביוחסין כדרך שנאמן בשאר איסורים (ראה ערך יוחסין) נאמן הוא להעיד על אדם שהוא בנו של פלוני (ראה בית שמואל אה"ע ד ס"ק ס, סב; ראה נתיבות לשבת ד ס"ק לד).

בעדות אב ואם

פנויה שילדה, ואומרת על הולד שהוא בנו של פלוני, אינה נאמנת להיות זה הולד בנו של אותו פלוני (תשובות הגאונים (מאשאאוטש, ירושלים תשי"ב) טז; שו"ת הרי"ף לח; רמב"ם איסורי ביאה טו יד. וראה טוש"ע אה"ע ד כו), ואותו הולד אינו פוטר את אשת אותו פלוני מן היבום (ראה רמב"ם יבום ג ד; מגיד משנה איסורי ביאה שם), ואם מת אותו פלוני אין ולד זה יורשו (תשובות הגאונים שם; שו"ת הרי"ף שם; שו"ת הרא"ש פב א; תרומת הדשן שנב; טוש"ע שם), וכן אין האשה נאמנת בדבריה להוציא מאותו פלוני את שכרה שכר הנקה, או את פרנסת הולד (תשובות הגאונים שם; שו"ת ריב"ש מא); אף על פי שלענין יוחסין יש סוברים, וכן הלכה, שאם אותו פלוני שאומרת עליו שהולד ממנו כשר הוא, מכשירים את הולד על פי דבריה, דוקא לענין יוחסין נאמנת, מפני שיש לה חזקת כשרות, וחזקתה מועילה אף לולדה (ראה ערך יוחסין).

התא. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערך אבהות ב, פירוט רב על

שלושים יום על פיהם. 15. בדיקה מולקולרית היא בדיקת D.N.A של

יין

המשקה היוצא מענבי הגפן, בתורת משקה חשוב לענין מצוות ודינים מיוחדים

הפרקים:

- שמו ומהותו
- בתורת משקה ובתורת פרי
- חשיבותו וטבעו
- חדש וישן
- חי ומזוג
- אדום, לבן ושחור
- מתוק, מבושל ומעושן
- עם תערובות שונות
- יפה ורע
- יין שהחמיץ
- יין צימוקים
- חומץ יין

שמו ומהותו

תרגומו: חמר (ראה להלן) חדת ועתיק (אונקלוס ושאר תרגומים במדבר ו ג, ושם כח ז, ועוד; יונתן שופטים יג ד, ז, יד, ועוד), ונקרא כן לפי שהיין משכר כשהוא ישן (רש"י במדבר ו ג).

• ויש אומרים ששיכר הוא כינוי לכל דבר המשכר (רבי יהודה בכריתות יג ב), וכן מצינו שתרגמו יין ושכר במקצת מקומות חמר ומרורי (אונקלוס ויקרא י ט) - יין ומשכר - וכיוצא בזה (מיוחס ליונתן שם; יונתן מיכה ב יא).⁴

חמר בתלמוד נקרא היין בדרך כלל בלשון ארמי בשם חמר (ראה לעיל), או חמרא, וכן מצינו שם זה במקרא: וְדָם עֲנָב תִּשְׁתֶּה חֲמָר (דברים לב יד), ועוד.⁵

בתורת משקה ובתורת פרי

בתורת משקה יין חשוב משקה (ראה ערכו) - בין לענין הכשר (ראה ערכו) אוכלים לקבל טומאה (מכשירין ו ד; רמב"ם טומאת אוכלין א ב), ובין לענין טומאת-משקים (ראה ערכו. רמב"ם שם ד) - שנאמר: וְדָם עֲנָב תִּשְׁתֶּה חֲמָר (דברים לב יד. תוספתא שבת (ליברמן) ח כד), ואין דינו כמי-פירות (ראה ערכו), שנחלקו בהם תנאים אם דינם כמשקה, והלכה שאינם בכלל משקה (ראה ערך הני"ל).

בתורת פרי וכן מצינו שהיין נידון כגוף הפרי, כגון לענין אוכל תרומה (ראה ערכו) בשוגג, שמשלם קרן וחומש (ראה ערכו), שאף השותה יין של תרומה בכלל, ואין דינו כשותה שאר משקים היוצאים מן הפירות, שלהלכה אינם אלא "זיעה בעלמא" (ראה ערך מי פירות. כן משמע מתרומות יא ב; רמב"ם תרומות יא ב), שכל עיקר מה שמשקים היוצאים מפירות תרומה הם כמותה למדים מבכורים (ראה ערך מי פירות), ואנו אומרים דון-מנה-ואוקי-באתרה (ראה ערכו), ולמדים משם את עיקר הדין בלבד, שכשם שלא מצינו משקים הקדושים בתרומה אלא תירוש ויצהר בלבד (ראה ערך תרומות ומעשרות) אף משקים היוצאים מפירות תרומה אין דינם כפירות אלא בתירוש ויצהר (חולין קכ ב).

חשיבותו וטבעו

חשיבותו של היין מצינו בכמה מצוות שנאמרו בו, או שמתקיימות על ידיו בלבד, או על ידיו ועל ידי מספר משקים נוספים:

בלשון הכתוב המשקה היוצא מענבי הגפן נקרא בתורה בשם "יין" - וַיִּשְׁתֶּה מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר (ראה בראשית ט כא), מִיַּיִן וְשִׁכָר יִזְיֵר (במדבר ו ג), ועוד - לפי שמביא יללה לעולם (יומא עו ב), שעל ידי היין רב הניאוף ופורענות באה לעולם, ויין הוא לשון תאניה ויללה (רש"י שם ד"ה שמביא יללה).

בלשון חכמים בלשון חכמים משמש השם "יין" אף לשאר משקה היוצא מן הפירות (ראה תרומות יא ב, ושבת קמג ב, ועוד) כשיש בו חמיצות (רש"י שם ד"ה והכניסו), ויש שנקרא כן אף כשהמשקה עדיין בתוך הפרי (כן משמע מברכות לד ב, וסנהדרין צט א), ויש שביארו חכמים את "יין" שבתורה, כמשמש ליין היוצא מפירות אחרים (כתובות קיא ב).²

בלשון בני אדם ומכל מקום לשון "יין" סתם, בלא שם לווי, משמשת בדרך כלל למשקה היוצא מן הענבים בלבד, ולכן בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדר) - הנודר מן היין, מותר ביין תפוחים (משנה נדרים ג א; רמב"ם נדרים ט יד; טוש"ע יו"ד ריו טו), שכיון שיש לו שם לווי אינו נקרא יין סתם (ר"ן שם ד"ה הנודר מן היין).

תירוש בלשון הכתוב יש שנקרא המשקה היוצא מן הענבים בשם תירוש, וכן אמרו: וְתִירְשָׁךְ (דברים יא יד) זה היין, כענין שנאמר: פֶּאֶשֶׁר יִפְאֵץ הַתִּירוֹשׁ פֶּאֶשְׁכוֹל וגו' (ישעיהו סה ח. ספרי עקב מב), ונקרא תירוש לפי שכל המתגרה בו נעשה רש (יומא עו ב), ומכל מקום בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך הני"ל) - הנודר מן התירוש, אסור בכל מיני מתיקה - ענבים (רש"י שם ד"ה תבא וד"ה דבר) - ומותר ביין (תוספתא נדרים (ליברמן) ד ג; גמ' שם), שאין דרך בני אדם לקרוא את היין בשם תירוש (רש"י שם ד"ה הלך).

שיכר שיכר הנזכר בתורה, בכתוב: מִיַּיִן וְשִׁכָר יִזְיֵר (במדבר ו ג), ועוד, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שהוא יין סתם, ודברה תורה שתי לשונות (תנא קמא בספרי נשא כג; רבי יוסי הגלילי במדבר רבה י ח).³
- ויש אומרים: יין זה מזוג, שכר זה חי (רבי אלעזר הקפר בספרי שם).
- ויש אומרים ששיכר הוא יין ישן (ראה ציון הבא), ויין ושכר

אז בישלו בהם צימוקים, שיש שדינם כיון, ראה להלן: יין צימוקים; על תמד, שיש שדינו כיון, ראה ערך תמד; על ענבים שנעשו יין, שחשוב שינוי לענין השבת גזלה וגנבה ועוד, ראה ערך שנוי; על הזמן שנחשב גמר מלאכתו של היין, לענין איסור טבל וחיוב הפרשת תרומות ומעשרות, ראה ערך גמר מלאכה.

בדיקות אלו. יין. 1. כד, טורים רטו-רפג. 2. על משקה היוצא משאר פירות, ראה ערך מי פירות. 3. ויש שריבו מ"שכר" לימודים לגבי יין (תנא קמא ורבי אליעזר בכריתות יג ב). 4. על משקה של שעורים או של תמרים, שהוזכר בתלמוד בשם שיכר, ראה ערך חמר מדינה וערך שכר של גוים. 5. על מים ששרו

בהם שהמקדש את האשה על מנת שאין עליה נדרים ונמצאו עליה נדרים, אינה מקודשת (רמב"ם אישות ז, ו, על פי גמ' שם עב ב; טוש"ע אה"ע לט א), ואף על פי שאין תנאו אלא על נדרים שדרך בני אדם להקפיד עליהם, שדרך בני אדם להקפיד על נדרים שיש בהם עינוי נפש (רא"ש שם ז ט).⁷

משכח את יין משכח את הצער, כמו שנאמר: תָּנִי שֶׁכֶּר לְאוֹבֵד וַיֵּין לְמָרִי נֶפֶשׁ, יִשְׁתֶּה וַיִּשְׁכַּח רִישׁוֹ (משלי לא ו-ז), ומטעם זה (רש"י כתובות ח ב ד"ה עשרה כוסות) תקנו חכמים עשר כוסות בבית האבל (ראה ערך הבראה. כתובות שם; ירושלמי ברכות ג א) להרבות לו בשתיה (רש"י שם). ומצוה להשקות את האבל יין כדי לנחמו לשכח צערו (טור או"ח תקנב). אף אותה ששנינו שבערב-תשעה-באב (ראה ערכו) לא ישתה אדם יין בסעודה-המפסקת (ראה ערכו). משנה תענית כו ב, וגמ' שם ל א, יש שפירשו הטעם כי אם ישתה ישכח רישו, ומצוה שיזכור חורבן הבית ויצטער עליו (טור שם).⁸

חיי נפש יש מהתנאים סוברים - וכן הלכה (רמב"ם מכירה יד ח; טוש"ע חו"מ רלא כו) - שיין הוא בכלל פירות שיש בהם חיי נפש, שאין מוציאים אותם מארץ ישראל לחוץ לארץ (תנא קמא בבבא בתרא ז ב), שעל ידי שכרות בא לידי תיפלות לשון (רבנו גרשום שם ד"ה מפני שממעט)⁹. וכן הוא בכלל פירות אלו לענין שאין עושים בו סחורה בארץ ישראל (גמ' שם צא א; רמב"ם שם ד; טוש"ע שם כג), היינו לקנות מבעל הבית ולמכור בשוק, אלא בעל הבית עצמו ימכרם לצריכים (רש"י שם ד"ה אין משתכרין), כדי שימכרנו בזול (רמב"ם שם; טוש"ע שם). וכן הוא בכלל הפירות שאין אוצרים אותם בארץ ישראל (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ד א; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם כד), ובכל מקום שרובו ישראל (רמב"ם שם, על פי בבא בתרא ז ב; טוש"ע שם).

סועד את הלב יין סועד את הלב, והוא עדיף על לחם, כמו שנאמר: וַיֵּין יִשְׁמַח לִבָּב אֲנֹשׁ וגו' וְלִחְם לִבָּב אֲנֹשׁ יִסְעָד (תהלים קד טו), שהלחם סועד ואינו משמח, ויין יש בו שתי מעלות, שסועד ומשמח. ומטעם זה (ברכות לה ב) שנינו לענין ברכות-הנהנין (ראה ערכו): על פירות האילן הוא אומר בורא פרי העץ, חוץ מן היין, שעל היין הוא אומר בורא פרי הגפן (משנה שם א; רמב"ם ברכות ח ב; טוש"ע או"ח רב א), שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו (רש"י שם א ד"ה כיצד), שהוא משובח יותר משאר משקים ומשאר פירות (פסקי ריא"ז שם). ומכל מקום - להלכה - אין מברכים לאחריו שלש ברכות של ברכת-המזון (ראה ערכו) לפי שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתם עליו, ואף הקובע עליו בטלה-דעתו-אצל-כל-אדם (ראה ערכו), ואין זו קביעות (גמ' שם ב).

גורר את הלב יין גורר את הלב (גמ' שם ופסחים קז ב), היינו שממשיך את הלב לתאות רעבון (כן משמע מרש"י יומא פג ב ד"ה מגרר), ומטעם זה יש מהאמוראים שהיה שותה יין כל ערב-פסח (ראה ערכו), כדי שיאכל יותר בתיאבון מצה בערב (ברכות שם, ופסחים שם), ולכן אמרו לענין ארבע-כוסות (ראה ערכו): בין הכוסות הללו - בין הראשונה לשנייה (רש"י פסחים קח ב ד"ה בין) - אם רצה לשתות ישתה, ואין אומרים שעל ידי כן יאכל את המצה אכילה-גסה (ראה ערכו. גמ' שם א).¹⁰

ראה ערך זכר לחרבן; על הימנעות משתיית יין שנמנית בין דרכי התשובה, ראה ערך תשובה. ⁹ ורבי יהודה בן בתירה מתיר מפני שממעט התיפלות. ¹⁰ על המברך על היין, שפטור מברכה על כל מיני משקים ששותה אחריו, ראה ערך ברכת היין: יין ושאר משקים; על יין שבתוך המזון שאינו נפטר בברכת הפת,

• אין מקריבים על גבי המזבח - את הירוצא מן הפירות - אלא הירוצא מן הזיתים ומן הענבים (תרומות יא א), היינו שמן למנחות (ראה ערכו), ויין לנסכים (ראה ערכו. פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא שם).

• אין הלויים אומרים שירה (ראה ערכו) - של קרבן (רש"י ברכות לה א ד"ה שאין) - אלא על היין (גמ' שם, וערכין יא א, ושם יב א; רמב"ם כלי המקדש ג ב) כשמנסכים נסכי מזבח (רש"י ברכות שם), ולמדוהו מהכתוב: וַתֹּאמֶר לָהֶם הִגֵּפֶן הִתְדַלְתִּי אֶת תִּירוֹשִׁי הִמְשַׁמְח אֲלֵהֶם וְאֶנְשֵׁים (שופטים ט יג. גמ' שם ושם ושם).

• בקידוש (ראה ערכו) של שבת דרשו: זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ (שמות כ ח), זכרהו על היין (פסחים קו א), שנאמרה זכירה על היין: זְכוֹר וְיֵינִי לְגִבּוֹן (הושע יד ח), נִזְכְּרָה דְדִידְךָ מֵיַיִן (שיר השירים ד ד. תוספות שם ד"ה זכרהו).

• וכן בקידוש של היום, אף על פי שאין בברכתו קידוש ליום, אלא ברכה על היין (ראה ערך קידוש) יש מן הראשונים שכתבו שהברכה על היין נקראת "קידוש", שאף היא לכך תיקנוה, שיהא היום מתקדש להיות סעודתו חשובה כשהיא נקבעת על היין (מאירי פסחים שם).

• בליל יום טוב הראשון של פסח תיקנו חכמים לשתות ארבע-כוסות (ראה ערכו) של יין (ראה ערך הנ"ל).

• בכמה ברכות אמרו שהן טעונות כוס של יין, כגון ברכת-ארוסין (ראה ערכו) וברכת-חתנים (ראה ערכו), ומברכים על היין אף על פי שלא היו צריכים את שתייתו (כן משמע מרש"י ברכות מב א ד"ה דגורם).

• בברכת-המזון (ראה ערכו), שיש סוברים שהיא טעונה כוס בשלשה, ויש סוברים שטעונה כוס אפילו ביחיד (ראה ערך כוס של ברכה), תקנו חכמים לסדר ברכות אלו על הכוס, מפני שהוא דרך כבוד ושבח נאה לסדר שבחו וברכתו יתברך עם הכוס שבדיו, כמו שאמר הכתוב: כֹּס יִשְׁעוֹת אֶשָּׂא וּבִשָּׁם ה' אֶקְרָא (תהלים קטו יג. לבוש או"ח קפב א).

מספר דינים מצינו שנאמרו מכח טבעו של היין:

משמח יין משמח, ולכן במצות שמחת-יום-טוב (ראה ערכו) - שנאמר: וַיִּשְׂמְחֶה בְּחֶגְךָ וגו' (דברים טז יד) - בזמן שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין, שנאמר: וַיֵּין יִשְׂמַח לִבָּב אֲנֹשׁ (תהלים קד טו. פסחים קט א; רמב"ם יום טוב ו יח). וכן בימי הפורים (ראה ערכו), שנאמר בהם: לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מִשְׁתָּה וַיִּשְׂמְחֶה (אסתר ט כב) מצוה לשתות יין עד שישתכר (מגילה ז ב). וכן במצות ענג-שבת-ויום-טוב (ראה ערכו) - שנאמר: וְקִרְאתָ לְשַׁבָּת עֲנָג (ישעיהו נח יג) - שתית יין עונג היא (רמב"ם שבת ל י, ויום טוב ו טז), ובשבתות וימים טובים אדם קובע סעודתו על היין, ולכן אם בירך ברכה ראשונה על היין שלפני המזון, פטר את היין ששותהו לאחר המזון קודם שיברך ברכת המזון (רמב"ם ברכות ד יב).

מטעם זה שהיין משמח, ההימנעות משתיית יין הוא דבר של צער ועינוי נפש, ולכן אשה שנדרה שלא תשתה יין, הרי זה בכלל נדרי ענוי-נפש (ראה ערכו), שהבעל מיפר אותם (ראה ערך הפרה וערך ענוי נפש. כתובות עא א; רמב"ם נדרים יב ה), והוא בכלל הנדרים שאמרו

6. וכן בקידוש של יום טוב, לסוברים שקידוש בו הוא מן התורה (ראה ערך קידוש. רמב"ם שבת כט יח). ⁷ ואף לסוברים ששאר נדרי עינוי נפש אינם בכלל התנאי (ראה ערכים הנ"ל), על שתיית יין ודאי הקפיד, לפי שיש בה עינוי נפש מרובה (ר"ן שם). ⁸ על האיסור לשתות יין במיני זמר לאחר החורבן,

ראש - שאם שותה לפי מידה מפקח לבו בחכמה (רש"י יומא שם ד"ה נעשה ראש) - לא זכה נעשה רש (יומא שם, וסנהדרין ע א).

מרפא שתיית יין יש בה משום רפואת הגוף (עירובין כט ב, וגטין סז ב, ועבודה זרה כט א, ועוד), ויין הוא מן הדברים שרובם קשה ומיעוטם יפה (גיטין ע א), שמעט מהם יפה לגוף לרפואה (רש"י שם ד"ה ומיעוטן). וכל דבר שמועיל לחולי זה, קשה לזה - כגון דבר שמועיל ללב, קשה הוא לעינים, או לאחד מתחלואי שאר האיברים (רש"י פסחים מב ב ד"ה כל) - ויין ישן הוא מהדברים המועילים לכל הגוף (גמ' שם). אף באשה מניקה אמרו שמוסיפים לה - על חיוב בעלה ליתן לה מזונות (ראה ערכו) - יין, שהיין יפה לחלב (כתובות סה ב; רמב"ם אישות כא יא; טוש"ע אה"ע פ יא; רמ"א שם ע ג).

ויש שיין משמש לרפואה של מכה, וכן שנינו לענין איסור רפואה (ראה ערכו) בשבת (ראה ערך רפואה וערך שבות): החושש במתניו, לא יסוך בהם יין וחומץ (משנה שבת קיא א), וכן נחלקו תנאים אם טורפים יין ושמן לחולה בשבת (גמ' שם קלד א), ואמרו: מי שנגפה ידו או רגלו, צומתה ביין - לשכך את הדם (רש"י שבת קט א ד"ה צומתה) - בשבת, ואינו חושש (גמ' שם; רמב"ם שבת כא כג; טוש"ע או"ח שכח כט). ואפשר להעביר את זיעת האדם ביין קהה, ושטעם זה אין היא בכלל המומים (ראה ערכו) הפוסלים את הכהנים (כתובות עה א).

אף על פי שהיין משמש לצורך רפואה, השימוש בו לשתייה שכיח, והשימוש לרפואה אינו שכיח כל כך (שבת עה א), לפיכך אמרו לענין שיעור החיוב על מלאכת מוציא (ראה ערכו) בשבת, שהמוציא יין שיעורו כדי מזיגת הכוס (משנה שם עו ב) - כלומר רובע רביעית, כדי שימזגנו במים כהלכתו, שלשה חלקים מים ואחד יין, ויעמוד על רביעית, כשיעור כוס-של-ברכה (ראה ערכו). גמ' שם, ורש"י ד"ה שיעור כוס וד"ה כדי שימזגנו) - ולא כשיעור רפואתו, דהיינו כדי לשוף בו את הקילור שנותנים אותו על העין לרפואה (משנה שם), שרפואה ביין אינה שכיחה, לפי שיש שחסים על היין שדמיו יקרים ושפים את הקילור במים, לפיכך הולכים אחר שתייתו, אף על פי שזו קולא, ששיעור זה גדול יותר משיעור רפואתו (כן משמע מהמשנה וגמ' שם). וכן לענין יין של תרומה (ראה ערכו) שנינו: החושש בראשו, וכל מי שעלו בו חטטים, אינו סך יין וחומץ, שאין דרכם לסיכה (תוספתא תרומות (ליברמן) ט יד) - ואין סכים תרומה אם היא מדבר שדרכו לאכול או לשותות (ראה ערך תרומה) - והוא הדין ביין של מעשר-שני (ראה ערכו). כן משמע ממעשר שני ב א ושל שביעית (ראה ערכו). כן משמע משביעית ח ב.

ראוי לכיבוס יין ראוי אף לכיבוס בגדים, כמו שנאמר: כִּבְסוּ בַיִּין לְבָשׁוֹ וּבְגָדֵם עֲנָבִים סוּתוֹ (בראשית מט יא), ופירשו ראשונים שמרוב יין עושה בו משרה וכביסה (ר"י בכור שור ואבן עזרא שם), שאם היה חפץ לכבס לבושו ביין לבן היה יכול, ובדם ענבים, היינו יין אדום, לצבע (ראה להלן: אדום, לבן ושחור. פירוש הר"א מגרמייזא עה"ת שם). וכן אותה שדרשו מהכתוב לגבי פרות-שביעית (ראה ערכו): לְאֶקְלָהּ (ויקרא כה ו) - ולא לכבוסה (סוכה מ א; בבא קמא קב א) פירשו ראשונים שאסור לכבס בגדים

משכר יין מביא לידי שכרות, כמו שנאמר: וַיִּשְׁתֶּה מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר (בראשית ט כא). וכן דרשו לענין איסור עבודת כהנים שתוי-יין (ראה ערכו) במקדש: יַיִן וְשֵׁכָר אֶל תִּשְׁתֶּה וְגו' (ויקרא י ט), יכול אפילו כל שהוא, אפילו מגתו - יין חדש ומתוק (רש"י תענית ל א ד"ה יין) - תלמוד לומר: ושכר, אין אסור - היינו באיסור מיתה - אלא כדי לשכר, וכמה כדי לשכר, רביעית (ראה ערכו), יין בן ארבעים יום (תנא קמא בכריתות יג ב; רמב"ם ביאת מקדש א א). וכן אסור לשותה יין להורות הוראה (ראה ערך הוראה: שתוי יין) כל ששתה רביעית יין חי, או יותר מרביעית יין מזוג (גמ' שם). וכן מלך (ראה ערכו), אסור לו לשותות דרך שכרות, שנאמר: אֶל מַלְכִּים שְׁתוּ יַיִן (משלי לא ד). רמב"ם מלכים ג ה, על פי סנהדרין ע ב. וראה ערך מלך). וכן בדיני-נפשות (ראה ערכו), שאמרו שאם לא מצאו לנידון זכות, היו מלינים את דינו עד למחרת, ונושאים ונותנים בדינו כל הלילה (ראה ערך הלנת הדין) לא היו הדיינים שותים יין כל היום (משנה סנהדרין מ א; רמב"ם סנהדרין יב ג), שנאמר בהמשך הכתוב: וּלְרוֹזְנִים אֵי שֹׁכָר (משלי שם), ודרשו: העוסקים ברזו של עולם - היינו דיני נפשות (תוספות שם מב א ד"ה העוסקים) - אל ישתכרו (גמ' שם). וכן השותה רביעית יין אל יתפלל ולא ישא את כפיו עד שיסיר את יינו מעליו (כן משמע מעירובין סד א, ותענית כו ב; רמב"ם תפלה ד יז, ושם טו ד; טוש"ע או"ח צט א, ושם קכח לח). ומכל מקום יין שבתוך המזון אינו משכר (ירושלמי פסחים י ו), ולכן בין הכוסות הללו - של ארבע-כוסות (ראה ערכו) - אם רצה לשותות ישתה, בין שלישית לרביעית לא ישתה (משנה פסחים קיז ב), שלא ישתכר - ולא יוכל לומר הלל (רשב"ם שם ד"ה בין ג' לדי') - והלא כבר משוכר הוא, אלא שיין שלאחר המזון משכר, יין שבתוך המזון אינו משכר (ירושלמי שם; ר"ף שם, ורשב"ם שם, בשמו), וכן יין שלפני המזון, כתבו ראשונים שאינו משכר, ושטעם זה אף בין ראשונה לשניה אם רצה לשותות ישתה (ראה לעיל. רשב"ם שם).

מביא לידי קלות ראש יין יש שהוא מביא לידי קלות ראש ולידי עבירה של זנות (נזיר ב א, וסוטה ב א, ורש"י ד"ה יזיר). וכן דרשו: למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה (במדבר ה ו), לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין (ברכות סג א, וסוטה שם), שהוא מביא לידי ניאוף (רש"י עה"ת במדבר ו ב). וכן בהשקאת-סוטה (ראה ערכו) שנינו שבית דין מאיימים עליה כדי שתודה ולא תשתה, ואומרים לה: בתי הרבה יין עושה וכו' (משנה סוטה ז א; ספרי נשא יב). ומטעם אין פוסקים יינות לאשה במזונותיה (כתובות סה א), שהיין מרגיל אותה לתאוות תשמיש (רש"י שם ד"ה אין ב"ד)¹¹.

מפקח את הלב יין מפקח את הלב (כן משמע מעירובין סד א, ויומא עו ב), והרגיל ביין ובשמים נמנה בין הדברים שמשיבים את הלימוד (הוריות יג ב), והרגיל ביין, אפילו לבו אטום כבתולה, יין מפקחו, שנאמר: וְתִירֹשׁ יְנוֹבֵב פְּתָלוֹת (זכריה ט יז. בבא בתרא יב ב). ועוד אמרו: המתיישב ביינו - ששותה יין ואין דעתו מטרפתו (רש"י עירובין סה א ד"ה המתיישב), או ששותה אותו שלא בדרך זוללות ושכרות (מאירי שם) - יש בו דעת שבעים זקנים (גמ' שם), ודרשו: כתוב "תירש", והקריאה היא תירוש, זכה נעשה

להתרגל בהם (כן משמע מהגמ' שם ע ב). ועוד שנינו: יין של צהרים מוציא את האדם מן העולם (אבות ג ו), שמבטל תלמוד תורה, ומביאו לידי עבירה (רבינו יונה שם), וכן: יין לצדיקים רע להם ורע לעולם (משנה סנהדרין עא ב, וגמ' שם עב א. ושם: לרשעים, הנאה להם והנאה לעולם, וברש"י: שכשוותים אינם חוטאים ואינם מריעים לבריות, שאין עוסקים בתורה (רש"י שם עא ב ד"ה

ראה ערך ברכת הפת: בסעודה; על שינוי יין, שמברך עליו "הטוב והמטיב", ראה ערך ברכות הודאה. ¹¹ בבן-סורר-ומורה (ראה ערכו) שינוי: אכל כל מאכל ולא אכל בשר, שתה כל משקה ולא שתה יין, אינו נעשה בן סורר ומורה, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר, שנאמר: אֶל תִּהְיֶה בְּסֻבָּא יַיִן בְּזָלְלִי בְּשָׂר (משלי כג כ). משנה סנהדרין ע, וגמ' שם עא א), שאלה מושכים אותו

כונסים אותו בחצבים גדולים - שפוגמים את טעמו (רש"י כתי' מנחות פו ב ד"ה חצבים), או לפי שכשהיו מסתפקים ממנו היו החצבים מתרוקנים ומתקלקל היין (רש"י שם ד"ה לא היו) - אלא בחביות קטנות (סתם משנה מנחות שם)¹⁵, ואינו ממלא את החבית עד פיה, כדי שיהא ריח היין נודף (משנה שם).

הדיבור רע לו הדיבור רע הוא ליין (מנחות פז א; כריתות ו ב), ומטעם זה שנינו ביין של נסכים - שאין מביאים אותו לא מפני החבית, מפני הקמחים העולים על היין, ולא משוליה, מפני השמרים - שהגזבר היה יושב והקנה בידו, זרק הגיר, כלומר שהתחיל לצאת מן החבית אותו לכן שתחת היין שצף על השמרים, שנקרא גיר, הקיש בקנה (משנה מנחות פז א, ורש"י ד"ה גזבר יושב; רמב"ם איסורי מזבח ז, שהגזבר היה מקיש בקנה, ורומז כך למוציא היין שיין זה רע לנסכים, שכיון שהדיבור רע ליין היה רומז, ולא היה מדבר בפיו (רש"י כריתות שם ד"ה דיבור). וכן חום האויר קשה ליין, ומטעם זה שנינו שהמוכר יין לחברו ואמר לו יין מבושם - שיתקיים כדרך המתקיימים (רשב"ם בבא בתרא צא א ד"ה מבושם) - אני מוכר לך, חייב להעמיד לו עד העצרת (משנה שם; רמב"ם מכירה יז ו; טושי"ע חו"מ רל ז), אבל לא מן העצרת ואילך, שחום תקופת תמוז מקלקל אפילו יין מבושם (רשב"ם שם ד"ה עד העצרת); וכן ריח רע קשה הוא ליין, ומטעם זה שנינו שלא יפתח אדם רפת בקר תחת אוצר יין של חברו (ראה ערך הרחקת נזיקין. משנה שם כ ב)¹⁶.

חדש וישן

יין עד יין חדש נקרא בשם "יין מגתו" (אבות ד כ; תורת כהנים ארבעים יום שמיני פרשה א א; בבא בתרא צא א; ועוד)¹⁷. יש שנקרא כן עד ארבעים יום לסחיטתו, וכן אמרו לענין נסכים (ראה ערכו): יין מגתו לא יביא - משום שנאמר: הַסֵּף נִסְף שָׁכָר (במדבר כח ז), דבר המשכר (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה לא יביא), ואם הביא - כשר (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ט יב; גמ' שם; רמב"ם איסורי מזבח ו ט), שאין כאן עכוב, שנאמר: הסך נסך, מכל מקום (רשב"ם שם ד"ה ואם). יין בן ארבעים יום מתנסך על גבי המזבח (עדיות ו א), שיצא מכלל יין מגתו, ובה לכלל יין גמור (רש"י ברכות כז א ד"ה ועל יין), וכבר הוא משכר (ראב"ד עדיות שם). וכן באיסור שתויי-יין (ראה ערכו) במקדש, דרשו: יין וְשִׁכָר אֶל תִּשְׁתְּ וּגְו' (ויקרא י ט), יכול אפילו יין מגתו, תלמוד לומר: ושכר, אין אסור - היינו באיסור מיתה - אלא כדי לשכר, והוא יין שעברו עליו ארבעים יום (תנא קמא בכריתות יג ב; רמב"ם ביאת מקדש א א), שעד ארבעים יום מתוק הוא ואינו משכר (רש"י שם ד"ה עד), אם כן מה תלמוד לומר: יין, לומר לך שמוזהרים עליו מגתו (תנא קמא בגמ' שם), אינו במיתה עד שישתה יין בן ארבעים יום (רש"י שם ד"ה מוזהרין; רמב"ם שם).

יין עד שלשה ימים וסנהדרין ע א, היינו רותח (רש"י תענית שם ד"ה תוסס), וכמה תסיסתו, שלשה ימים (גמ' שם ושם). וכן שנינו באיסור שתיית יין בערב-תשעה-באב (ראה ערכו) בסעודה-המפסקת (ראה ערכו): אבל שותה יין מגתו (תענית שם), שהוא מתוק ואינו טוב כיין ישן,

ביין של שביעית (רש"י סוכה שם ד"ה ולא לכבוסה). ומטעם זה יש מן הראשונים שסוברים שהסוחט בגד בשבת מן היין חייב משום מלבן (ראה ערכו), והוא שמתכבס הבגד בכך מעט (רמב"ן שבת קיא א), אלא שיש מן הפוסקים שכתבו שדוקא יין לכן מכבס כמים, אבל יין אדום אינו מכבס, אלא אדרבה, מאדים את הבגד (ראה להלן: אדום, לבן ושחור. ט"ז או"ח שכ ס"ק יב, על פי טושי"ע שם ש"ט ז). וכן ראוי היין אף לעוד דברים, וכן שנינו בשופר (ראה ערכו) שנותנים לתוכו מים או יין כדי לצחצחו (משנה ראש השנה לב ב, וגמ' שם לג א). וכן בעשיית הקטורת (ראה ערכו) הוזכרו יין קפריסין וחמר חיוורין עתיק, שהיו שורים בהם את הצפורן כדי שתהא עזה (כריתות ו א).

מונע הצמחה יין, כתבו ראשונים שאינו מצמיח, אלא אדרבה הוא עז וחזק ושוורף את העשבים ומונע אותם מלצמוח, ולפיכך מותר להטיל יין על גבי עשבים בשבת (התרומה רלה; סמ"ג לאוין סה; סמ"ק רפב; אור זרוע ב נד; מרדכי שבת שכט)¹².

חזק וחריף יין חזק הוא וחריף יותר משאר משקים, ולכן לענין משאר משקאות בליעת איסור בכלים, ולענין טהרת כלים שבלעו איסור, החמירו חכמים ביין יותר מבשאר משקים, ואף על פי שכלי שהיה בו שאר משקה של איסור צונן אינו טעון הכשר, כלי שהיה בו יין צונן של איסור טעון הכשר, ומכל מקום אין דינו ככלי שהיה בו איסור רותח, שאף על פי שאין היין נידון כצונן גמור, אף כרותח גמור אינו (עבודה זרה עד ב; רמב"ן חולין קיא ב)¹³.

סמך יותר יין סמך הוא יותר ממים (סוכה מח ב). וכן אמרו לענין ממים נסוך-המים (ראה ערכו) בחג הסוכות, שהיו בקרן דרומית מערבית של המזבח שני ספלים מנוקבים כמין שני חוטמים דקים, אחד מעובה - רחב וגדול (תוספות שם ד"ה חוטמין, בדעת רש"י) - אותו של יין, ואחד דק, אותו של מים, כדי שיהיו נסכי המים והיין כלים בבת אחת (משנה שם, ורש"י שם ד"ה כמין וד"ה אחד מעובה), שהכהן מערה בזמן אחד את המים ואת היין (תפארת ישראל שם), ומים ממהרים לצאת (רש"י שם ד"ה שיהו). וכן אותה שאמרו לענין שיעורים (ראה ערכו), שהכתוב "וְגִפְן" (דברים ח ח) נאמר לענין שיעור רביעית יין לנזיר (ברכות מא א; עירובין ד א; סוכה ו א), יש ראשונים שפירשוהו, שאם אכל הנזיר חרצנים וכדומה (ראה ערך נזיר) כשיעור רביעית יין, חייב מלקות, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל), והיינו כשיעור שאם יתנם לכוס מלא יין יצא ממנו רביעית יין, לפי שאינו דומה המשער בכוס מלא מים למשער ביין, שהיין עב ואינו ממהר לצאת, אלא נברך ונגדש על שפת הכוס יותר מן המים (רש"י סוכה שם ד"ה כדל), וצריך שיעור גדול יותר (תוספות ברכות שם ד"ה גפן), ומכל מקום היין דק מן השמן (מכשירין ג ב, ופירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש שם; תוספות זבחים פח א ד"ה מדות), וכשאמרו בשיעור השעוה שחייבים על הוצאתה בשבת, שהוא כדי ליתן על פי נקב קטן של יין (שבת פ א) באו למעט שמן ודבש, שהיין זב דרך נקב קטן יותר משמן ודבש (רש"י שם ד"ה של)¹⁴.

מתקיים בכלי יין אינו מתקיים לא בכלי כסף ולא בכלי זהב, אלא חרס בפחות שבכלים, בכלי חרס (ספרי עקב מח; תענית ז א). ולכן יין שהיו מביאים לנסכים (ראה ערכו), שנינו בו שלא היו

לצדיקים). 12. על ריח היין, שמכוחו ראוי היין לזילוף, ראה להלן: חדש וישן. 13. על פירוש הדינים באיסור כלי שהיה בו יין, ופירוש הדינים בהכשרו, ראה ערך כלי היין; על יין אסור הבלוע בכלי, אם חשוב נותן טעם לשבח ואוסר יין כשר שהוכנס לאותו הכלי, ראה ערך נותן טעם לפגם. 14. על יין טבל שנתערב חדש בישן, שתורם ומעשר ממנו עליו, ואין צריך לעשר עליו ממקום אחר, שאני

אומר שיש במעשר משניהם כפי החשבון, לפי שדבר לח נבלל יפה, ראה ערך בילה. 15. ויש הסוברים שלא בחביות קטנות, אלא בכדידיות בינוניות (סתם תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ט ז). 16. על עשן או הבל, שיש שמויק ליין ויש שמשבחו, ראה ערך הרחקת נזיקין, ולהלן: מתוק, מבושל ומעושן. 17. ויש שנקרא בראשונים בשם "תירוש" (רש"י ורש"י כתי' מנחות פו ב ד"ה

כענבים (מפרש שם ד"ה לאיתוי) - הואיל ויש להם שני שמות חייב על כל אחד ואחד (גמ' שם). וכן בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדר) - הנודר מן הענבים מותר ביין (משנה נדרים נב ב; רמב"ם נדרים ט יד; טוש"ע יו"ד רטז יב), ואפילו חדש (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אף על פי שטעמם שוה, לפי שהולכים אחר השם מהרלב"ח ט ובי"ח שם, על פי עבודה זרה שם; ש"ך שם ס"ק כז). וכן בפועל (ראה ערכו), שמותר לו לאכול מאותו המין שהוא עושה בו, אבל לא ממין אחר (ראה ערך פועל), עד שלא הילך שתי וערב בגת, אוכל ענבים ואינו שותים את היין (בבא מציעא צא ב; רמב"ם שכירות יב יב; טוש"ע חו"מ שלו ט) הנסחט על ידם (כן משמע מטוש"ע שם), שכל עוד שלא הילכו אין מלאכתם ניכרת ביין אלא בענבים, ואם ישתו יין הרי הם כעושים במין זה ואוכלים במין אחר (רש"י שם ד"ה עד). בירך שהחיינו על ענבים חדשים (ראה ערך ברכת שהחיינו) ואחרי כן בא לשותות יין שנעשה מהם, אפילו יין חדש שטעמו כטעם הענבים, חוזר ומברך, ואף על פי שכבר בירך על הענבים שהיין נעשה מהם, כיון שנשתנה שמו חשוב כמין אחר (תרומת הדשן לג, על פי גמ' שם ועבודה זרה שם; שו"ת הרדב"ז ד נג, על פי נדרים שם).

חלוקה לכלים יין ממין אחד ששמוהו בשני כלים תוך ארבעים יום לבצירה - לסחיטת היין - חשובים כשני מינים לענין ברכת "הטוב והמטיב" (טור או"ח קעה, בשם הר"פ, שכתב בשם רבותיו; שו"ע שם ו), שבתוך הזמן הזה עדיין חדש הוא (ראה לעיל) וטעמו משתנה (ביאור הגר"א שם; משנה ברורה שם ס"ק טז), וכיון שכל אחד תוסס בחבית שלו אין טעמו של זה כטעמו של זה (לבוש שם ו; משנה ברורה שם), אבל אם חילקוהו לאחר ארבעים יום, הרי זה מין אחד (טוש"ע שם), שהוא בכלל יין ישן ואין טעמו משתנה (משנה ברורה שם).

יין ויין ישן אף ביין שלאחר ארבעים יום, שיצא מכלל יין מגתו, מצינו הבדל בין יין סתם לייין ישן או מיושן, וכן שנינו באומר לחבירו יין ישן אני מוכר לך, שיתן לו משל אשתקד - שנה המוקדמת לזו שעומדים בה (רשב"ם בבא בתרא צא א ד"ה וישן) - ואם אמר לו יין מיושן, יתן לו משל שלש שנים (משנה שם; רמב"ם מכירה יז ו; טוש"ע חו"מ רל ו), היינו שנה שקודם אשתקד, שהם שלש שנים עם השנה שעומדים בה (רשב"ם שם), ומיישן והולך עד החג (גמ' שם ב), שצריך שיהא של שלש שנים שלמות ושיתקיים ויתיישן עד גמר שנה שלישית זו, ואם יחמיץ קודם החג הרי הוא באחריותו של מוכר (רשב"ם שם ד"ה תנא).

יין ישן יין משובח הוא מייין חדש (כן משמע מאבות ד כ וספרי עקב לו, ועוד). וכן דרשו את הכתוב בעבד-עברי (ראה ערכו): כי טוב לו עמך (דברים טו טז), שלא תהא אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש (קדושין כ א וכב א; ערכו ל ב). וכן הוזכר יין ישן בין הדברים שממעטים את הזבל - בגוף - וזוקפים את הקומה ומאירים את העינים (פסחים מב א), והיינו יין של שלש שנים (גמ' שם ב, ורש"י ד"ה עתיק). וכן בשמחת-יום-טוב (ראה ערכו), שאמרו: אין שמחה אלא ביין (פסחים קט א), יש שהוזכר יין ישן (גמ' שם עא א). בנדרים שנינו: קונם יין שאני טועם, שהיין רע למעיים, אמרו לו והלא המיושן - של שלש שנים (רש"י ברכות נא א ד"ה ביין) - יפה למעיים, הותר במיושן (משנה נדרים סו א)¹⁸.

ומשלשל ומזיק (רש"י תענית שם ד"ה יין), והיינו כל זמן שהוא תוסס (גמ' שם ושם), שהוא נושך בגרון מחמת שהוא מחמיץ (רש"י סנהדרין שם ד"ה כל זמן). יין תוסס אין בו משום גלוי (ראה ערכו). תענית שם, שאין נחש שותהו כי יברח מרתיחתו (רש"י שם ד"ה אין בו).

סורר ומורה בן-סורר-ומורה (ראה ערכו), שאינו נעשה כן עד שיאכל בשר וישתה יין (משנה סנהדרין שם), ואמרו שאם שתה יין מגתו, אינו נעשה בן סורר ומורה (גמ' שם), יש סוברים שהיינו כששתה יין בתוך ארבעים יום (גמ' שם, לגירסתנו), שעדיין אין בו טעם יין ממש, ואינו נמשך אחריו (רמ"ה שם; פסקי רי"ד שם); ויש סוברים שלא אמרו שאינו נעשה בן סורר ומורה אלא כששתאו בתוך שלשה ימים, שעדיין הוא תוסס (רמב"ם ממרים ז ד, לפי הרדב"ז שם; מאירי שם).

ברכת היין לענין ברכת-היין (ראה ערכו), אף יין מגתו דינו כייין, וקידוש ומברכים עליו בורא פרי הגפן (בבא בתרא צא א, ורשב"ם ד"ה אין אומר; ירושלמי סוטה ח ה), ומקדשים עליו, וכן אמרו: סוחט אדם - מבעוד יום (שו"ת הרשב"א ז תקכט; ריטב"א שם ב, בלשון שני) - אשכול של ענבים ואומר עליו קידוש (ראה ערכו) היום (גמ' שם; רמב"ם שבת כט יז; טוש"ע או"ח רעב ב), אלא שמצוה ביין ישן (מגן אברהם שם סק"ג). וכן בשאר ברכות הטעונות כוס - כגון ברכת-המזון (ראה ערכו) או ברכת-ארוסין (ראה ערכו) - נראה בירושלמי שמברכים אף על יין מגתו (כן משמע מירושלמי סוטה ח ה).

ארבע כוסות וכן בארבע-כוסות (ראה ערכו) של ליל פסח, אמרו תנאים: אחד חדש ואחד ישן (תנא קמא בפסחים קח ב); אלא שיש מהם אומרים שצריך שיהא בו טעם יין (רבי יהודה בגמ' שם), שנאמר: אל תרא יין (משלי כג לא. גמ' שם, לדעה זו), שכיון שהזהיר הכתוב שלא יחמוד יין להיות רגיל בו, שלא ישתכר, הרי שייך צריך טעם (רשב"ם שם ד"ה אל תרא יין). ונחלקו ראשונים אם הם חולקים וממעטים יין חדש (רשב"ם שם ד"ה ואחד ישן, בפירוש השני); או להיפך, שממעטים יין ישן נושן שאין בו טעם יין כל כך (רשב"ם שם, בפירוש הראשון); או שאינם מדברים כלל לענין חדש וישן, ולא אמרו אלא שצריך שיהא בהן טעם יין, והכל מודים בזה (רמב"ן בבא בתרא צא א; ר"ן פסחים קז א, בשמו).

טעם היין יין חדש טעמו כטעם הענבים (עבודה זרה סו א), ונחלקו אמוראים בייין-נסך (ראה ערכו), ביין חדש שנפל על גבי ענבים מבוקעות, אם שלענין שייקרא מין-במינו (ראה ערכו) בבטול-אסורים (ראה ערכו) הולכים אחר הטעם (ראה ערך מין במינו), כיון שטעמם אחד הרי זה כתערובת מין במינו, שייך נסך אוסר בו במשהו (אביי בגמ' שם), ואם הולכים אחר השם, הרי זה כתערובת מין בשאינו מינו, שאינו אוסר אלא בנותן טעם (רבא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות טז לב; טוש"ע יו"ד קלד ח), וכיון שאין טעמו ניכר בענבים שיעורו בששים (רש"י שם ד"ה חמרא חדתא). נזיר (ראה ערכו) חייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמם (משנה נזיר לד ב; רמב"ם נזירות ה הח) ואף יין חדש וענבים (גמ' שם לח ב; רמב"ם שם), ואפילו סחט אשכול ושתה ממנו (רמב"ם שם), ואף על פי שהם מין אחד - שטעמם שוה (תוספות שם ד"ה ועל; פירוש הרא"ש שם ד"ה לחייב) שייך חדש מתוק הוא

בשעת אדמיות מובחר הוא, וכשעברה שנתו אינו אדום כל כך כבשנתו הראשונה (רש"י כת"י שם ב ד"ה אל תרא); ואין הלכה כמותו (רמב"ם איסורי מזבח ז ז). על ברכת "הטוב והמטיב" בשינוי יין, שהישן טוב מן החדש, ראה

לא מתוק; רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה יין מגתו; רמב"ם שכירות יב יב; ועוד.
18. מצינו גם להיפך, שייך חדש משובח מן הישן, ולכן יש מהתנאים הסובר שאין מביאים יין ישן לנסכים (ראה ערכו). רבי במשנה מנחות פו ב, לפי שהיין

שם; רמב"ם חמץ ז ט, שאין זו מצוה שלימה (רש"י שם ד"ה ידי חירות; רשב"ם שם ד"ה ידי חירות), ולא קיים מצוה מן המובחר (ר"ן שם), שאין חשיבות אלא ביין מזוג (רשב"ם שם), ואין דרך חירות לשתות אלא מזוג (פסקי ריא"ז שם) ²².

נטילת ידים בנטילת-ידים (ראה ערכו), אם נוטלים ביין חי, הרי זה תלוי במחלוקת בברכת היין (ראה לעיל), ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שלדעה שיש עד שלא נתן לתוכו מים אין מברכים עליו אלא בורא פרי העץ, נוטלים ממנו לידים (רבי אליעזר בתוספתא ברכות (ליברמן) ד ג; רבי אליעזר בברכות נ ב, לגירסתו), לפי ששם מים עליו, שהרי הוא נקרא מי-פירות (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה ונוטליו, ומשנתן לתוכו מים, שמברכים עליו בורא פרי הגפן, אין נוטלים ממנו לידים (רבי אליעזר בתוספתא שם; רבי אליעזר בגמ' שם, לגירסתו), שיש עליו שם יין, ואין נוטלים אלא במים (רש"י שם ד"ה משנתן, בלשון הראשונה); ולדעה שאף על יין חי מברכים בורא פרי הגפן - וכן הלכה (ראה לעיל) - אין נוטלים אף ממנו לידים (חכמים בתוספתא שם; חכמים בגמ' שם, לגירסתו).

• ויש אומרים שלדעה שיש חי ברכתו בורא פרי העץ, אין נוטלים ממנו לידים - שאינו משקה (הלכות גדולות, קדוש והבדלה, עמ' קב במהדורת מכון ירושלים) - ובזמן שהוא מזוג, מברכים עליו בורא פרי הגפן, ונוטלים ממנו לידים (רבי אליעזר בגמ' שם, לגירסת הלכות גדולות שם, ורש"י שם, בלישנא אחרינא, בשמו; רבי אליעזר בירושלמי ברכות ו א), לפי מפני שהוא משקה (הלכות גדולות שם); ולדעה שאף על יין חי מברכים בורא פרי הגפן, בין כך ובין כך אין נוטלים ממנו לידים (חכמים בגמ' שם, לגירסת הלכות גדולות שם, ורש"י שם, בשמו; חכמים בירושלמי שם, לגירסת הפני משה שם), מפני איבוד אוכלים (הלכות גדולות שם; רש"י שם, בשמו).

מזיגה בשיעור המים להיחשב יין מזוג כראוי, אמרו בתלמוד שכל יין שאין בו שלשה חלקים של מים על חלק אחד של יין חי, אינו יין (רבא בשבת עז א, ועירובין כט ב, ובבא בתרא צו ב), ואם יש בו יותר מים, אינו יין חשוב (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קנא) ²³, ואותה ששנינו במראות הטמאים של דם-נדה (ראה ערכו), שאחד מהם הוא כיין מזוג, שהוא שני חלקי מים וחלק אחד יין מן היין השרוני (משנה נדה יט א; רמב"ם איסורי ביאה ה י), לא אמרו כן אלא ביין השרוני, שהוא רפה, או שדוקא לענין מראה דם אמרו שאינו אלא בשני חלקים מים ואחד יין, מה שאין כן לענין טעם היין, שצריך יותר מים (רבא בשבת שם); ויש מפרשים שמנהג אמורא יחיד הוא, אבל שאר האנשים האוהבים יין חזק אין מוזגים אלא שני חלקים מים (תוספות שבת שם ד"ה דאמר, בשם ריב"א, ובבא מציעא ס א ד"ה רבא, בתירוץ הראשון, וסנהדרין יד ב ד"ה אל, על פי בבא מציעא שם, ועירובין נד א), ששני חלקים מים היא מזיגה בינונית, וכך דרך בני אדם למזוג, ומכל מקום אם אינו מזוג בשלשה חלקי מים, אינו יין מעולה בטעם ובמראה (רמב"ן בבא בתרא שם).

ביינות שלנו וכתבו ראשונים שלא אמרו בכל מקום שצריכים מזיגה אלא ביינות שלהם, שהיו חזקים (רש"י ברכות נ ב ד"ה איו), אבל יינות שלנו אין צריכים מזיגה (רשב"ם פסחים קח

יין ישן הוזכר בין הדברים המביאים לידי טומאת קרי (תוספתא זבים (צוקרמאנדל) ב ה; יומא יח א).

יין ישן ריחו נודף וראוי לזילוף, מה שאין כן חדש (פסחים כ ב, ורש"י ד"ה בחדש) ¹⁹.

חי ומזוג

יין שלא נתן לתוכו מים, נקרא יין חי (ספרי נשא כג, ושם פנחס קמג; גיטין סז ב, ושם סט ב, ושם ע א; עבודה זרה ל א; ועוד), ויין שנתן לתוכו מים, נקרא יין מזוג (ספרי שם ושם; פסחים קח ב; בבא בתרא צז ב; ועוד). יין שבכתוב יין סתם הכתוב בתורה, יש שדרשו בו שאין הכוונה אלא ליין חי (תנא קמא בספרי שם כג, וספרי שם קמג), ויש שדרשו בו שאין הכוונה אלא ליין מזוג (רבי אליעזר הקפר בספרי שם כג).

חשיבות בברכות ובמצוות שנאמרו ביין, יין מזוג חשוב הוא יותר מיין חי (משנה ברכות נ א, וגמ' שם), ונחלקו תנאים:

• יש הסוברים שיש, עד שלא נתן לתוכו מים, אין מברכים עליו (רבי אליעזר במשנה שם) בורא פרי הגפן, אלא בורא פרי העץ (רבי אליעזר בתוספתא ברכות (ליברמן) ד ג, וגמ' שם ב), לפי שהיה יינם חזק מאד, ואין ראוי לשתיה בלא מים, הלכך עדיין לא נשתנה לעילוי שיברכו עליו בורא פרי הגפן, ולא זו מברכתו הראשונה, והרי הוא כענבים (רש"י שם ד"ה איו).

• ויש הסוברים שבין כך ובין כך מברכים עליו (חכמים במשנה שם א) בורא פרי הגפן (חכמים בתוספתא וגמ' שם ב), לפי שיש חי ראוי ל"קורייטי" (גמ' שם), והוא משקה שעושים אותו מיין ישן ומערבים בו בו דבש ופלפלים (כן משמע מרש"י שם ד"ה לקורייטי) - שאינם באים אלא להטעים את היין קצת, ולכן אף על יין בעין תקנו ברכת בורא פרי הגפן (תפארת ישראל שם, בועז ח) ²⁰, וכן הלכה (ר"ף שם; תוספות שם ד"ה למאי).

הכל מודים בכוס-של-ברכה (ראה ערכו) - היינו של ברכת המזון (ראה ערך כוס של ברכה) - שאין מברכים עליו עד שיתן לתוכו מים (ברכות נ ב, ובבא בתרא צז ב), לפי שמצוה צריך לעשותה מן המובחר (ברכות שם), ואינו חשוב לשתיה חי אלא מזוג (רשב"ם שם ד"ה חי). ואותה שאמרו בכוס של ברכה שצריך שיהא חי (ברכות נא א), פירשו ראשונים שהיינו שנותנו בכוס חי, ואחר כך מוזגו במים (רש"י שם ד"ה חי, ותוספות שם נ ב ד"ה מודים, בפירוש הראשון); ויש גורסים שיהא חי עד ברכת הארץ (ר"ף שם; ראב"ן קפז, וראב"ה ברכות קלה, בשם רבנו חננאל), היינו שאז נותן לתוכו מים, שהרי אמרו שאין מברכים עליו עד שיתן לתוכו מים (ר"ף שם), להודיע - בשעת אמירת ברכת הארץ (רבנו יונה שם) - שבח ארץ ישראל, שיינותיה חזקים, וצריך לערב בהם מים רבים (רבנו יונה שם; ראב"ה שם, בשם רבנו חננאל; רא"ש שם ז לה; טור שם, בדעת הר"ף), וכן הלכה (רמב"ם ברכות ז טו; שו"ע או"ח קפג ב) ²¹.

בקידוש, מקדשים על יין חי (טור או"ח רעב, בשם בה"ג; שו"ע שם ה), ומכל מקום יותר טוב למזוג (טושי"ע שם). וכן במצות שתיית ארבע-כוסות (ראה ערכו) בליל ראשון של פסח, אם שתה אותן חי - יצא (פסחים קח ב; טור או"ח תעב) ידי יין, אבל לא ידי חירות (גמ'

21. ויש מפרשים שחי היינו "מזוג ואינו מוזג", ובברכת הארץ מוסיף מים עד שיהא מזוג כראוי (תוספות שבת עז ב ד"ה כד, ועירובין כט ב ד"ה כד, ופסחים קח ב ד"ה שתאן, בשם רבנו תם). 22. על יינות שלנו, אם אף הם צריכים מזיגה, ראה להלן. 23. וכן יש אמוראים שמצינו שאמרו שכן השיעור לענין

ערך ברכות הודאה. 19. על ריח היין אם נחשב כהנאה, לענין איסורי הנאה, ועל ריח יין של איסור שנבלע בהיתר, ראה ערך ריח; על רתיחת יין חדש, אם היא חשובה חיבור ליין לענין מגע טומאה ולענין מגע גוי, ראה ערך חיבור וערך יין של גויים. 20. לביאורים נוספים, ראה: רשב"א ומאירי וריטב"א שם.

אבל לאחר מכן לא יטיל בו מים, מפני שהיין המזוג נפסד לאחר זמן מועט, והקונה משהה אותו בידו ונפסד (שיטה מקובצת שם).

לישה לצורך עיסה שנילושה לפסח, שיותר ללושה ביין, לסוברים מזה כן, שמי-פירות (ראה ערכו) שאין בהם מים אינם מחמיצים (ראה ערך חמץ: מי פירות), אבל אם נתן בהם מים מחמיצים (ראה ערך הנ"ל: שם), כתבו ראשונים שיותר ללושה ביין אף אם מעורב בו מעט מים (הגהות מימוניות חמץ ה א, בשם סמ"ג; שו"ע או"ח תסב ג), והדברים אמורים דוקא שנתערבו המים ביין בשעה שהיה תוסס (פרי חדש שם; משנה ברורה שם סק"י), והניחוהו כך עד שהתיישן, שבאופן זה נהפכים המים ליין (משנה ברורה שם).

אדום, לבן ושחור

יין אדום ויין יא, יש שהוא אדום ודומה לדם (כן משמע מזבחים עז ב), ומראהו ניכר במים שנתערב בהם (מכות ד א), ויש שהוא לבן, ואין מראהו ניכר במים (כן משמע מזבחים עז ב), והכתוב ייני עס חלבי (שיר השירים ה א) פירושו יין אדום עם יין לבן (תרגום שם).

חשיבות יין אדום מובחר וחשוב יותר מיין לבן (כן משמע מגיטין ע א), וביין של ארבע-כוסות (ראה ערכו) מצוה לצאת ביין אדום, שנאמר: אַל תֵּרָא יַיִן כִּי תִתְאַדָם (משלי כג לא). ירושלמי פסחים י א, ושקלים ג ב), והוא זכר לדם שונאינו שנשפך, ונאמר בכוס פורענות של אומות: כִּי כֹס פִּיֵּד ה' יַיִן חֲמַר מְלֶאכָה מִסָּפָה (תהלים עה ט). ריטב"א בבא בתרא צא ב), לפי שיש בו זכר לדם, שהיה פרעה שוחט את ילדי ישראל ורוחץ בדמם (ט"ז ארו"ח תעב סק"ט), ולכן מצוה לחזר אחר יין אדום (טוש"ע שם יא), אם אין הלבן משובח ממנו (רוקח רפג; טור ורמ"א שם).

יין לבן יין לבן נסתפקו בתלמוד בדינו, ופשטו את הספק מהכתוב: אַל תֵּרָא יַיִן כִּי תִתְאַדָם (משלי כג לא). בבא בתרא צא ב). ונחלקו ראשונים בפירושו:

- יש מפרשים שהספק הוא לענין נסכים (ראה ערכו). רשב"ם שם ד"ה חמר; ריטב"א שם; נמוקי יוסף שם, בשם גדולי הקדמונים; בית יוסף או"ח רעב ד, בדעת הר"ף והרא"ש, ופשטו את הספק מהכתוב, שמשמעו אל תרא לשתותו, את היין האדום, לפי שהוא משכר יותר מדי, ומכאן שיין אדום קודם לנסכים, שנאמר בהם שכר (רשב"ם שם ד"ה כי יתאדם), ומכל מקום בדיעבד יין לבן כשר (רשב"ם שם ד"ה חמר), ולשאר דברים יין לבן דינו לכתחילה כיון אדום (ריטב"א שם; נמוקי יוסף שם, לדעה זו).

- יש מפרשים שהספק אף לענין קידוש (ראה ערכו). רמ"ה שם; רמב"ן שם; נמוקי יוסף שם, בשם גדולי האחרונים, ופשטו מהכתוב שאין קרוי יין אלא אדום (רמב"ן שם; נמוקי יוסף שם, לדעה זו), ואף בדיעבד לא יצא ביין לבן, שאין לומר שאינו אלא לכתחילה, שאם אין צריכים קרא-כדכתיב (ראה ערכו) אף לכתחילה היה צריך להיות כשר, לענין קידוש, כיון שראוי וחשוב הוא, ועולה על שלחן מלכים (רמב"ן שם).

- יש מפרשים שהספק הוא לענין קידוש, אלא שלא נסתפקו אלא

ב ד"ה ידי חירות; תוספות שם ד"ה שתאן; טור או"ח קפג ותעב; רמ"א שם קפג ב, שכן המנהג, ויותר טובים הם בלא מזיגה (טור שם רעב; רמ"א שם ה), וכדרך שאמרו כן ביין השרוני, שכיון שאינו חזק שיעור מזיגתו פחות משאר יינות (ראה לעיל. גבורות ה' מח; ביאור הגר"א או"ח רד ה) ²⁴.

במה מוזגים בזמן התלמוד לא היו רגילים לשתות יין מוזג במים צוננים, אלא דוקא את המזוג במים חמים (ירושלמי עבודה זרה ד יא), וכתבו ראשונים שבזמנם כבר נשתנה המנהג, ורגילים לשתות יין מוזג בצונן (רמב"ן ומאירי וריטב"א עבודה זרה נח ב; רא"ש שם ד ח; רשב"א שם, ותורת הבית הארוך ה ב).

מוזג יותר מדי יין מוזג יותר מדי, יצא מכלל יין, ובשיעור המזיגה נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שיין המזוג בששה חלקי מים, אין מברכים עליו בורא פרי הגפן (שו"ת מהרי"ל קמב), ואף לסוברים בטעם-כעיקר (ראה ערכו) שהוא מן התורה אף להקל (ראה ערך טעם כעיקר: האיסור וגדרו), לענין תערובת יין במים בטל היין, אם יש שם ששה חלקים מים, שאינו חשוב טעם (שו"ת מהרי"ל שם, בשם רבנו תם), וכשיש בו פחות מששה חלקים מים, הולכים לענין ברכה אחר הטעם, ודוקא אם אנשים שותים אותו במקום יין על ידי מזיגה גדולה כל כך, שאם לא כן בטלה דעתו אצל כל אדם (שו"ת מהרי"ל שם). וכן הלכה (רמ"א או"ח רד ה). ונראה מדברי הפוסקים שאף ביין שלנו הדין כן (רמ"א או"ח רד ה; שלחן ערוך הרב שם ט; משנה ברורה שם ס"ק לא); ויש מן הפוסקים שכתבו שהיום אין נוהגים למזוג יינות רפויים במים, וצדדו לומר שאם נתערב בו מים, אפילו רובו יין, אין מברכים עליו בורא פרי הגפן (עולת תמיד שם; אליה רבה שם ס"ק יא, ומחצית השקל שם ס"ק טז, בשמו); ויש שכתב כן כשיש בו רוב מים (פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק טז).

- יש אומרים שאף יין המזוג ביותר משלשה חלקי מים יצא מכלל יין לענין ברכה (משמרת הבית ה ג; רא"ה וריטב"א עבודה זרה לא א).
- יש מן הראשונים שמצדדים לומר שכשיש בו יותר משלשה חלקי מים, אף על פי שלדעתם אינו ראוי לקידוש ולכוס של ברכה, מברכים עליו בורא פרי הגפן, כדרך שאמרו כן ביין שריחו רע (ראה להלן: עם תערובות שונות), או שאינו אדום, לסוברים כן (ראה להלן: אדום, לבן ושחור. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קנא).

- ויש שלא נתנו שיעור לדבר, וכתבו שכל שיש בו טעם ומראה יין נחשב יין גמור (תורת הבית שם ושו"ת הרשב"א שם, בשם אחרים; מאירי שם, בשם יש חולקים) ²⁵.

קיומו יין מוזג במים אינו מתקיים (כן משמע ממעשרות ד ד, וכתובות ג ב), ולפיכך אף במקום שנהגו להטיל מים ביין, והמוכר יין לחברו ראוי להטיל מים ביין (משנה בבא מציעא ס א; רמב"ם מכירה יח ו; טוש"ע חו"מ רכח יג), הרי זה דוקא בין הגיתות (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), היינו כל זמן שהוא תוסס (ראה רש"י שם ד"ה ובין הגתות), שאז קולטים המים את טעם היין (מגיד משנה שם),

אם יש בו משום איסור גלוי, ראה ערך גלוי; על האיסור שגזרו חכמים ביין שנגע בו גוי, שנוהג אף ביין מוזג, ועל שיעור מזיגה ששוב אינו חשוב יין אף לענין איסור זה, ראה ערך יין של גוים: היין; על מזיגת הגוי לין של ישראל, שאסורה, ואם היין נאסר בכך, ראה ערך הנ"ל: משום הרחקה; על יין המזוג בדבש או בדברים מרים ועוד, או שנתערב במשקים אחרים, ראה להלן: עם

כוס-של-ברכה (שבת עז ב), וארבע-כוסות (ראה ערכו). פסחים קח ב). ²⁴ ויש מן הראשונים שכתב שאין יין שלנו גרוע מיין השרוני, ששיעור מזיגתו הוא שני חלקים מים ואחד יין (שיטה מקובצת בבא בתרא צא א, בשם רבינו יהודה). ²⁵ על המוציא יין קרוש שאינו ראוי למזיגה מרשות לרשות בשבת, ראה ערך מוציא; על יין מוזג שנאמר בחיוב של בן סורר ומורה, ראה ערכו; על יין מוזג

שהמתוק מחמת השמש אינו מאוס, מה שאין כן המתוק מחמת עצמו (גמ' שם פז א, לגירסתנו)²⁷.

אף בקידוש על היין - שאינו אלא ביין הראוי להתנסך על גבי המזבח (ראה ערך קידוש) - אמרו שיין הליסטיון, כיון שאם הביאו לנסכים כשר, מקדשים עליו אף לכתחילה (בבא בתרא צז ב; טור או"ח רעב), אבל במתוק מחמת עצמו, יש מן הראשונים שכתב שכיון שאם הביא פסול, לסוברים כן (ראה לעיל), אין מקדשים עליו (רמב"ן שם)²⁸.

יין מבושל בין היינות הפסולים לנסכים נמנה במשנה יין מבושל (משנה מנחות פז ב; רמב"ם שם), ופירשו ראשונים שהיין יין שנתבשל באש (רמב"ם שם), אף על פי שלא נשתנה טעמו (מאירי פסחים קז א, ובבא בתרא צז ב). וכן לענין הפרשת-תרומות ומעשרות (ראה ערכו) שנינו שאין תורמים מן היין המבושל על שאינו מבושל (תרומות ב; רמב"ם תרומות ה יח; טוש"ע י"ד שלא סג), לפי שאין תורמים מן הרע על היפה (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: ביפה ורע. כן משמע מהר"ש שם, ומאירי בבא בתרא צז א; ר"י קורקוס שם)²⁹.

במקום אחר אמרו שהבישול משביח את היין (רבי יהודה בתרומות יא א), ונחלקו ראשונים אם היינו שטעמו וריחו משובחים יותר (פירוש המשניות לרמב"ם שם); או שמתקיים יותר (ר"ש שם).

ברכתו וקידוש לענין ברכת היין לפניו, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שיין מבושל אין מברכים עליו אלא ברכת-שהכל (ראה ערכו). תשובות הגאונים (שערי תשובה) ד; שו"ת הרי"ף רצה; תוספות בבא בתרא צז א ד"ה אילימא, בשם רש"י ור"ש; המכריע כד, בשם רב פלטי גאון) לפי שנשתנה לגריעותא (תוספות שם, בשם רש"י ור"ש), ויצא מכלל יין, ונקרא יין מבושל (המכריע שם, בשם רב פלטי גאון), וכן לדעתם אין מקדשים על יין מבושל מטעם זה (שו"ת הרי"ף שם; תוספות שם, בדעת רש"י ור"ש; רמב"ם שבת כט יד; שו"ע או"ח רעב ח, בשם יש אומרים)³⁰.

• ויש אומרים שמברכים עליו בורא פרי הגפן, ומקדשים עליו (תוספות ברכות לח ב ד"ה משכחת, ופסחים קט ב ד"ה ארבעה, ובבא בתרא שם; סמ"ג עשין כט, ורא"ש בבא בתרא ו י, בשם רבנו תם; רמב"ן שם, ועבודה זרה ל ב; ועוד), שיין גמור הוא (תוספות בבא בתרא שם), שהרי אמרו שהבישול משביחו (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ורא"ש שם, והמכריע שם, על פי תרומות יא א), וזה שאמרו שאינו ראוי להתנסך על גבי המזבח הוא משום שנשתנה מברייטו (רא"ש שם), ושכן אמרו שיין מבושל יוצאים בו ידי ארבע-כוסות (ראה ערכו). תוספות בבא בתרא שם, על פי ירושלמי פסחים י א, ושקלים ג ב, וכוס של קידוש אחת מהן היא (ריטב"א שם). וכן הלכה (טוש"ע או"ח רב א, ושם רעב ח, בסתם, ורמ"א שם, שכן המנהג)³¹.

ראוי ללפת בו יין מבושל ראוי ללפת בו את הפת (רש"י עירובין כט הפת ד"ה בחמרא), או לקינוח סעודה (עבודת הקדש לרשב"א ד; מגיד משנה עירובין א יא, בשמו), ומטעם זה אמרו בערובי-תחומין

לענין מצוה מן המובחר, ולכן אין לקדש על יין לבן אלא כשאין אדום (בית יוסף שם, בשם הריטב"א).

• ויש מן הראשונים שלא הזכירו יין לבן לענין נסכים או קידוש (רמב"ם) ופירשו אחרונים שלדעתם נפשט הספק להקל (גבורות ה' מח, ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם).

להלכה כתבו הפוסקים שמקדשים אף על יין לבן, ושכן מנהג העולם (שו"ע שם ד, בסתם, ושכן המנהג), ואין צריך לחזור אחר יין אדום אם אינו משובח מן הלבן (שלחן ערוך הרב שם כו, בדעת הטור והט"ז); ויש שכתבו שאף בקידוש מצוה לכתחילה לחזור אחר יין אדום (משנה ברורה שם סק"י, בדעת השו"ע). וכן אם היין לבן יותר מדי נכון לחוש לדעת הפוסלים יין לבן, ושלא לקדש עליו אלא בשעת הדחק (אלה רבה שם סק"ח; משנה ברורה שם ס"ק יב). ומכל מקום מבדילים עליו (שו"ע שם) אם הוא חמר מדינה, שהכל שותים אותו, וכן מקדשים עליו קידוש של שחרית, שנהגו להקל בו ולקדש על כל משקה שהוא חמר מדינה (משנה ברורה שם ס"ק יא).

הטוב והמטיב יין לבן, כתבו ראשונים שהוא בריא לגוף יותר מן האדום (מרדכי פסחים, תוספות ערבי פסחים), ומטעם זה כתבו לענין ברכת "הטוב והמטיב" שמברכים על שינוי יין (ראה ערך ברכות הודאה: על שינוי יין), שמברך אף בשתה תחילה יין אדום משובח, ואחר כך הביאו לו יין לבן שאינו משובח כמותו (מרדכי שם, תוספות ערבי פסחים; רמ"א או"ח קעה ב), ומכל מקום אם שתה יין לבן תחילה, ואחר כך הביאו לו אדום משובח יותר, מברך עליו "הטוב והמטיב" (ב"ח שם; ט"ז שם סק"ב; מגן אברהם שם סק"ג).

קרי יין לבן, אמרו בו שהוא מביא לידי קרי, ולכן יש סוברים שאין להשקות בו כהן גדול בערב יום הכיפורים (ראה ערך פרישת כהן גדול).

יין שחור יין יש שמראהו שחור (משנה נדה סד ב; שבת סג א, לפי רש"י ד"ה בין חרדל), וכן הוזכר יין "כוש" בין היינות שאמרו בהם לא יביא - לנסכים - ואם הביא כשר (תוספתא מנחות צוקרמאנדל) ט ט; בבא בתרא צז ב, ופירשו ראשונים שהוא יין שחור (רשב"ם שם ד"ה כוש; טור או"ח רעב). לקידוש, יין "כוש" כשר אף לכתחילה (כן משמע מבבא בתרא שם; טור שם; שו"ע שם ג).

מתוק, מבושל ומעושן

יין מתוק יין יש שהוא מתוק מחמת השמש (כן משמע ממנחות פז א) - שבעודם בגפן נמתקו בשמש (תוספות שם פז א ד"ה הליסטיון)²⁶ - והוא הנקרא הליסטיון, ששמש בלשון יון אליאוס (ערוך, אליסיון), ויש שהוא מתוק מחמת עצמו (כן משמע ממנחות פז א), היינו מאליו, מחמת הפרי ולא מחמת השמש (רש"י כתי"ש שם פז ב ד"ה לא מתוק; רש"י שם פז א ד"ה רב אש). וכן שנינו בין לנסכים (ראה ערכו), שאין מביאים הליסטיון, ואם הביא כשר, ואין מביאים מתוק, ואם הביא פסול (משנה שם פז ב; רמב"ם איסורי מזבח ו ט),

תערוכות שונות. 26. או: שהיו תולים את הענבים בשמש (רש"י כתי"ש שם פז ב ד"ה הליסטיון; תוספות שם פז א ד"ה הליסטיון, בשם רש"י, ודחו), או: שהמתיקו את היין בשמש (רמב"ם איסורי מזבח ו ט, לפי כסף משנה שם). 27. לדעות נוספות, ראה: גמ' שם; רבנו גרשום שם; כסף משנה שם. 28. ויש הסובר שמקדשים בין על יין המתוק מחמת עצמו, ובין על יין המתוק מחמת השמש (משנה ברורה שם סק"ח, בדעת השו"ע). על יין מתוק לענין איסור גלוי, ראה ערך גלוי; אם יין מתוק נאסר במגע גוי, ראה ערך יין של גויים: היין.

29. ויש מן הראשונים שכתב שיין מבושל אינו גרוע מיין שאינו מבושל, אלא אדרבה, עדיף ממנו, וזה שאין תורמים מן המבושל על שאינו מבושל, הרי זה לפי שנאמר לענין תרומה: ראשית תגנך תירשך וגו' (דברים יח ד), ואילו היין המבושל אינו בכלל תירוש, לפי שנשתנה (תשב"ץ א פה). 30. ויש שכתבו לענין קידוש בלבד - שאינו אלא ביין הראוי להתנסך על גבי המזבח - שאין מקדשים על יין מבושל (רמב"ם שם, לפי מגיד משנה שם; אור זרוע א קסב, בשם בשר על גחלים). 31. על יין מבושל, אם יש בו משום איסור גלוי, ראה ערכו.

שם), ולעשותו מיין של תרומה (תרומות שם), ומותר לעשותו מיין של מעשר-שני (ראה ערכו. מעשר שני ב א, לפי ר"ש שם), שאינו מפסיד את היין בכך (כן משמע מהמשנה שם).

ויין שנתערב בו דבש פסול לנסכים (ראה ערכו. רמב"ם שבת כט יד, ומאכלות אסורות יא י), לפי שאור דבש פסול הכתוב למזבח (ראה ערך דבש וערך שאור ודבש. מגיד משנה שבת שם), ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהוא הדין בקידוש (ראה ערכו) - שאינו אלא על יין הראוי להתנסך על גבי המזבח (ראה ערך קידוש) - יין שנתערב בו דבש או שאור, אפילו כטיפת חרדל בחבית גדולה, אין מקדשים עליו (רמב"ם שבת שם, שכן מורים בכל המעשר; שו"ע או"ח רעב ח, בשם יש אומרים), ואף אין מברכים עליו בורא פרי הגפן (טור שם לדעה זו).

• ויש סוברים שמקדשים עליו (רמב"ם שם, בשם יש מי שמתיר; ראב"ד שם; רמב"ן וריטב"א ומאירי בבא בתרא צו ב; ר"ן פסחים קז א; שו"ת הרדב"ז ג תקכו, בדעת הרמב"ם), שלא מיעטו אלא יין הפסול למזבח מחמת עצמו, מה שאין כן יין שנתערב בו דבש, שהדבש הוא שאוסרו למזבח (רמב"ן שם; מגיד משנה שם, לדעה זו), וכן אמרו שיוצאים ידי ארבע-כוסות (ראה ערכו) בקונדיטון (ירושלמי שבת ח א, ופסחים י א, ושקלים ג ב), ואחד מארבע הכוסות הוא קידוש (כן משמע מהראב"ד שם), וכן הלכה (שו"ע שם, בסתם, ותעב יב; רמ"א שם רעב ח, שכן המנהג), ומברכים עליו בורא פרי הגפן (שו"ע שם רב א), שהיין עיקר, והדבש והפלפלין לא באו אלא להשביחו ולהטעימו (משנה ברורה רב סק"ו)³⁴.

בנדר (ראה ערכו), לדעת הסוברים שהנודר מן הגריסים מותר במקפה של גריסים (רבי יוסי במשנה נדרים ג ב), הוא הדין שהנודר מן היין מותר בקונדיטון (ירושלמי שם ו ט, לגרסתנו); ולדעה שהנודר מן הגריסים אסור במקפה של גריסים (תנא קמא במשנה שם), הנודר מן היין אסור בקונדיטון (הלכות נדרים לרמב"ן שם; רא"ש שם ה ו; טור יו"ד ריז; שו"ע שם טו, בשם יש מי שאסור).

אספרגוס יין יש שהיו שורים בו כרוב, והוא הנקרא אספרגוס (ברכות נא א; פסחים קי ב; קדושין ע א), והיו רגילים לשתותו כל בוקר קודם האכילה לרפואה (רש"י ברכות שם ד"ה אספרגוס, וקדושין שם ד"ה אנבגא), וכן יש שהיו מערבים יין ישן ומים צלולים ושמץ אפרסמון, והוא הנקרא אלונטית לענין איסור עשייתו בשבת (שבת קמ א, ועבודה זרה ל א; רמב"ם שבת כב יא; טוש"ע או"ח שכא יז)³⁵.

וורמוט בימינו נקרא יין שמעורבת בו לענה וכדומה בשם "יין וורמוט" (ערוך השלם, אפסנתין), וכתבו הפוסקים שדינו כהיין לכל דבר, ומברכים עליו בורא פרי הגפן (פרי מגדים או"ח רב, אשל אברהם סק"ב, בשם הרבה פוסקים; חיי אדם נה א).

כשנתערב בו יין שנתערב בו שיכר תאנים לא יצא מכלל יין, ושיכר ומברכים עליו בורא פרי הגפן, ומקדשים עליו, ונאסר במגע גוי, שאין השיכר משנה את טעם היין אלא אם כן היה הרוב שיכר, שהיין בטל ברוב (תשב"ץ א פו; רמ"א או"ח רב א),

בפוסקים. על האיסור שגזרו חכמים ביין שנגע בו גוי, שאינו נוהג ביין מבושל, ועל שיעור הבישול לענין זה, ראה ערך יין של גוים; על משקה הנעשה מהאדים היוצאים מבישול הענבים או היין - והוא הנקרא בפוסקים יין שרף, ונקרא היום ברנדי או קוניאק וכדומה, ראה ערך יין של גוים וערך מי פירות. ³³ על מגע גוי ביין מעושן, אם אוסרו בכך, ראה ערך יין של גוים. ³⁴ על האיסור שגזרו חכמים ביין שנגע בו גוי, אם נוהג אף ביין קונדיטון, ראה ערך יין של גוים: היין; על איסור גלוי אם נוהג בקונדיטון, ראה ערך גלוי. ³⁵ ועוד

(ראה ערכו) ובשתופי-מבואות (ראה ערכו), שאף על פי שהמערב ביין שאינו מבושל שיעורו שתי רביעיות (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח שפ ב), היינו שיעור שתיה של שתי סעודות (רש"י שם), ביין מבושל די בפחות משיעור זה, ושיעור יין מבושל לעירוב הוא כדי לאכול בו (גמ' שם), היינו כדי לשרות בו פת מזון שתי סעודות (רש"י שם ד"ה יין; רמב"ם שם י; טוש"ע שם), מה שאין כן ביין שאינו מבושל, שהוא מורגל בכל מקום ושותים ממנו לבדו לסמוך עליו לסעודה (ריטב"א שם).

בנדרים יין מבושל, אף על פי שנשתנה, שמו יין (ירושלמי נדרים ו ד). ומטעם זה בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדר) - הנודר מן היין אסור אף ביין מבושל, שמבושל ואינו מבושל מין אחד הם (הלכות נדרים לרמב"ן נא ב; רא"ש שם ו ג; טוש"ע יו"ד ריז טו)³².

יין מעושן בכלל היינות הפסולים לנסכים (ראה ערכו), הוזכר אף יין מעושן (משנה מנחות פו ב; רמב"ם איסורי מזבח ו ט), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהיו מעשנים את הענבים כדי למתקם (רש"י שם ד"ה מעושן).

• יש מפרשים שהוא יין שהיה בכלי שיש בו ריח רע, שאותו היין יש בו אדים, ונקרא מעושן (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם).

• ויש מפרשים שנקרא כן יין שנכנס בו עשן (כן משמע מרש"י זבחים סד א ד"ה יתעשנו; תוספות בבא בתרא יח א ד"ה לא; רמב"ן שם; ר"ן פסחים קז א).

וכן אמרו שהעולה למזבח לניסוך היין - שהוא בקרן דרומית מערבית של המזבח (ראה ערך הני"ל) - אינו מקיף דרך ימין, כדי שלא יתעשן היין שבידו באש המערכה ויפסל (כן משמע מהגמ' שם).

ונחלקו ראשונים בטעם שהוא פסול:

• יש מפרשים שהעשן פוגם את היין (כן משמע מתוספות בבא בתרא שם, בשם רבנו תם), ולדעתם הוא הדין שפסול לקידוש (הגהות רעק"א לשו"ע או"ח רעב ח).

• ויש מפרשים שאין הטעם משום שנפגם, שהרי אמרו לענין הרחקת-נזיקין (ראה ערכו) שהעשן משביחו (משנה וגמ' בבא בתרא כ ב, ורש"י ד"ה ביין התיירו), אלא הטעם הוא לפי שנשתנה מברייתו (רמב"ן שם יח א, ושם צו ב; רשב"א שם; ר"ן פסחים שם), אבל לקידוש כשר (רמב"ן שם ושם; רשב"א שם; ר"ן שם; מגיד משנה שבת כט יד, בשם הרבה ראשונים)³³.

עם תערובות שונות

קונדיטון יין, יש שמעריבים בו דבש ופלפלין להשביחו, ונקרא יינומלים (תרומות יא א, לפי פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ועוד שם), או אנומלין (משנה שבת קלט ב, לפי גמ' שם קמ א), או קונדיטון (פסיקתא דרב כהנא יב), ומותר לעשותו בשבת (משנה שבת

³². ויש שנקטו שלא נאמרו הדברים אלא לדעה שהנודר מן החלב אסור בקום החלב, אבל להלכה שהנודר מן החלב מותר בקום, הוא הדין שהנודר מן היין מותר ביין מבושל (מאירי שם נג א, בשם יש אומרים, על פי ירושלמי שם; פסקי ריא"ז שם ו ב ח). בסעודה-המפסקת (ראה ערכו) בערב תשעה-באב (ראה ערכו), שאסור לשתות בה יין (ראה ערך סעודה המפסקת), יש מן הגאונים שסוברים שמותר לשתות יין מבושל, והקלו עוד לומר שכל שהעלה רתיחה אחת נקרא מבושל לענין זה (מאירי תענית ל א, בשם הרבה גאונים), ולא נזכר

ביין התירו לערב קשה ברך, מפני שהוא משביחו (משנה שם ס א; רמב"ם מכירה יח ה; טושי"ע חו"מ רכח יא), ונחלקו ראשונים אם קשה הוא יין חזק, והוא משביח את היין הרך, שאינו חזק כלל, שבעירובו הוא קולט מים יותר (מאירי שם), ודוקא אמרו קשה ברך, ולא רך בקשה (רש"י שם ד"ה מפני; מאירי שם); או שהרך טוב יותר לשתות, ודמיו יקרים יותר מן הקשה, ואף על פי כן מותר לערב מעט קשה ברך, לפי שמשביחו ומתקיים יותר, וכל שכן רך בקשה, שמשביחו (רא"ש שם ד כג; טור ורמ"א שם). ומכל מקום לא התירו לערב קשה ברך אלא בין הגיתות (גמ' שם), שתוססים זה עם זה ונעשים טעם אחד, אבל לאחר הגיתות, שכבר קלט כל אחד טעמו וריחו, אין הקשה משביח את הרך אלא פוגמו (רש"י שם ד"ה ובין) ⁴⁰.

שמרים שמרי יין מברכים עליהם בורא פרי הגפן (ראב"ן בבא בתרא צא א; מרדכי ברכות ו קג, בשם ראב"ה שכתב בשמו; בית יוסף או"ח רד ה, בשם תוספות; שו"ע שם), שעיקרם יין (לבוש שם ה) ⁴¹, ואף על פי שהם מזיקים (ראה ברכות נה א, ושבת פא א) אפשר שראויים לשתיה (מגן אברהם שם ס"ק טו), וכיון שכן צריך לברך אף על מה שמזיק (ראה ערך ברכות הנהנין: גדי האכילה והשתיה. מחצית השקל שם ס"ק טו).

ענבי בוסר יין העשוי מענבי בוסר (ראה ערכו), אינו קרוי יין אלא מים (תוספות גיטין לא א ד"ה ובשעת, ועבודה זרה כט ב ד"ה אי, על פי שביעית ד ח) ⁴².

יין שהחמיץ

יין, יש שהוא מחמיץ - ויוצא מתורת יין (ראה להלן: חומץ יין) - מסיבה של קלקול מבחוץ, כגון אויר או חום וכדומה (ברכות ה ב; חולין פו א), ויש שמחמיץ מעצמו, לפי שקלקולו בתוכו (רש"י בבא מציעא עג ב ד"ה דחמרא).

דרך היין להתקלקל בזמנים מיוחדים, ולכן בשלשה פרקים בשנה בודקים את היין - שהניחו להיות מפריש ממנו תרומות ומעשרות על שאר יינותיו, ואין תורמים מן החומץ על היין (רש"י גיטין לא א ד"ה) - בקידום של מוצאי החג - במוצאי חג הסוכות, כשמנשבת אז רוח קדים (רש"י שם ד"ה בקידום) וכבר נכנסה תקופת תשרי (גמ' שם ב, ורש"י ד"ה של תקופה) - ובהוצאת סמדר - כשיפול הפרח והענבים נראים מסודרים באשכול (רש"י שם לא א ד"ה הוצאת) - ובשעת כניסת מים לבוסר (משנה שם; רמב"ם תרומות ה כה), אחר שגדלו הענבים ונעשו כפול הלבן ולחלוחית נכנסת וגדילה בתוכו, שיכול לעצור מהם כל שהוא (רש"י שם; פסקי רי"ד שם), שבשלשה פרקים הללו רגיל להתקלקל היין שסופו להחמיץ (פסקי רי"ד שם), אבל בשאר ימות השנה מעמידים אותו על חזקתו שלא החמיץ (ראה ערך חזקה ב - דמעיקרא). ומכל מקום ביין מגתו אמרו שמפרישים עליו בחזקת שהוא יין כל ארבעים יום (תוספתא תרומות (ליברמן) ד ח; ירושלמי גיטין ג ג; רמב"ם תרומות ה כה), אפילו אם הגיע אחד מהזמנים הנזכרים לעיל בתוך ארבעים יום (ר"י קורקוס שם).

ותערובת יין ויין מבושל, ועל תבשיל וכדומה שנתנו בו יין, אם נאסרים במגע גוי, ראה ערך יין של גוים. ³⁹ ויש מהראשונים שהשמיט (רמב"ם), ומשמע שסובר שאם הביא - פסול (זבח תודה מנחות שם, בדעת הרמב"ם, ותמה). ⁴⁰ על שאר הדינים של המוכר יין לחברו, והאופנים שמותר לערב בו את שמריו, ראה ערך מקח טעות; על יין צלול ושאינו צלול, אם תורמים ומעשרים מזה על זה, ואיזה מהם יפה יותר או מתקיים יותר, ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות. ⁴¹ או שיין גמור הם (שלחן ערוך הרב שם י). ⁴² אם אסור במגע גוי, ראה ערך יין של גוים: היין.

והוא הדין בשיכר של תמרים או של רמונים ושאר פירות (תשב"ץ שם; משנה ברורה שם סק"ז, ושער הציון סק"ח, בשם אחרונים) ³⁶, ואין זה דומה ליין מזוג במים, שאף אם היין אינו אלא מעט יותר מאחד בששה במים אינו בטל, אם יש בו טעם יין, לסוברים כן (ראה לעיל: חי מזוג), שדרך מזיגת היין הוא במים ונעשה הכל מין אחד, מה שאין כן בשיכר, שאין דרך למזוג בו (כן משמע מפרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א) ³⁷.

כשנתערב בו יין יין שנתערב בו יין מבושל - לסוברים שיין מבושל אין מברכים עליו בורא פרי הגפן, ואין מקדשים עליו (ראה לעיל: מתוק, מבושל ומעושן) - הולכים בו אחר הרוב (שו"ת הרי"ף רצה) ³⁸.

יפה ורע

יין יש שהוא טוב ומתקיים, ונקרא יין יפה (בבא בתרא צה א), או יין מבושם (משנה שם צח א), ויש שהוא רע ועומד להחמיץ (רשב"ם שם צח א ד"ה כל, השני, על פי גמ' שם), וכן יש שהוא משובח או גרוע בטעמו (בבא מציעא סט א). ויש שטיבו תלוי בטיב הגפן שהוא בא ממנה.

• לרעה, ולכן אין מביאים יין לנסכים (ראה ערכו) מכרמים הנטועים במקומות מסויימים ובצורות מסוימות שאין יין יפה (משנה מנחות פו ב; רמב"ם איסורי מזבח ו ט).

• ולטובה, ולכן מנו במשנה מקומות מסוימים שמהם היו מהדרים להביא את היין לנסכים (משנה שם; רמב"ם שם ז ב). וכן שנינו בבבא סורר-ומורה (ראה ערכו) שאינו נעשה בן סורר ומורה עד שישתה חצי לוג יין האיטלקי (משנה סנהדרין ע א), שאותו יין הוא טוב ומעולה ונמשך אחריו (רש"י שם ד"ה יין). וכן באיסור הוראה (ראה ערכו) בשכרות, שדרך מיל (ראה ערכו) מפיגה את היין, אמרו שיין האיטלקי משכר יותר, וצריך שלשה מילים (עירובין סד ב).

באותה חבית אף ביין שבאותה חבית, אינו מביא - לנסכים - מפיה, מפני הקמחים (משנה מנחות פו ב; רמב"ם איסורי מזבח ז ו), והם גרגרים דקים לבנים שעולים על פני היין (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם ח ז), ולא משוליה מפני השמרים, אלא מביא משלישה ומאמצעה (משנה שם; רמב"ם שם), כלומר שהוא מניח ברז בחבית באמצע השליש האמצעי (תוספות יום טוב שם, על פי ברטנורא שם), ואם הביא מפיה ומשוליה כשר (בבא בתרא צא ב) ³⁹.

בקידוש, מקדשים גם על היין שבשולי החבית (כן משמע מהגמ' שם), אף על פי שיש בו שמרים (טושי"ע או"ח רעב ג), ואף יין שבפי החבית, מקדשים עליו (כן משמע מהגמ' שם). ונחלקו ראשונים אם כך הדין אף על פי שיש בו קמחים (טושי"ע שם); או שיש לסננו תחילה להעביר את הקמחים (ארחות חיים, שבת כב; רמ"א שם).

עירוב יין לענין איסור אונאה (ראה ערכו) במקח וממכר (ראה ערך מכירה וערך גנבת דעת), אף על פי שאין מערבים פירות בפירות - שאם אמר לו מוכר ללוקח פירות שדה פלונית אני מוכר לך, לא יערכנו בפירות שדה אחרת (רש"י בבא מציעא נט ב ד"ה אין) -

דינים נאמרו בה, ראה: עבודה זרה ל א, וחולין ז א. ³⁶ ויש הסובר שדוקא שיכר תאנים אינו מפסיד טעם היין (מגן אברהם שם סק"ג, בשם הש"ך). ³⁷ ויש סוברים שאף בנתערב בשיכר או בשאר משקים, דין שיעור עירובו כשיעור יין מזוג במים (מגן אברהם רד ס"ק טז, בדעת ה"ט; באור הגר"א או"ח רב א), ושאפשר שכיון שאינם פוגמים את טעם היין, אין היין בטל בהם אף ביותר מששה חלקים, אלא שמכל מקום ביינות שלנו - שאינם חזקים כל כך - ודאי בטל (מגן אברהם שם). ³⁸ ויש שכתב שהולכים בו אחר הטעם (פירוש רבי דוד עראמה לרמב"ם שבת כט יד). על תערובת של יין ומשקה אחר,

חומץ, שהוא מקח טעות (רשב"ם שם ד"ה אמר רב), מכאן ואילך ברשות לוקח (רב בגמ' שם), ואפילו אם עדיין לא נתן מעות, חייב ליתנם (תוספות שם).

• ויש אומרים שאפילו החמץ תוך שלשה ימים הראשונים ברשות לוקח הוא (שמואל בגמ' שם), אף על פי שהוא בחבית של המוכר (רשב"ם שם), משום שהיין מדלג על כתף בעליו (שמואל בגמ' שם), אם משום שמזלו, היינו חטאו של בעל היין גורם (רש"י בבא מציעא קו ב ד"ה עבדא; רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה ושמואל, בשם רש"י ותשובות הגאונים), או שכיון שנשאו בכתפיו, נתקלקל על ידי נענועיו ומיהר להחמץ (תוספות שם ד"ה ושמואל, בשם רבנו תם; ראב"ד על הרי"ף שם; עליות דרבינו יונה שם), וכן הלכה (גמ' שם ב, לגירסתו; רי"ף שם; רשב"ם שם; טוש"ע חו"מ רל ה) ⁴³.

כשהחמץ מעצמו, מעיקרו היה חומץ (בבא מציעא עג מעצמו) (ב) וקלקלו בתוכו (רש"י שם ד"ה דחמרא), שמימות הבציר היה היין מקולקל, אלא שלא היה ניכר הדבר עד שעת חימוץ (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה אבל). ומטעם זה מותר לאדם לקנות מחברו בתשרי מאה כדים של יין בדינר, ואינו נוטלם עד טבת, וכשנוטלם בודק ומחזיר החומץ, ולוקח היין הטוב (כן משמע מבבא מציעא שם; רמב"ם מלוה ח י; טוש"ע יו"ד קעג יג) ואין בו משום רבית (ראה ערכו), אף על פי שבשעה שנוטלם היין יקר יותר, ואת החומץ אינו נוטל, ונמצא מרויח בשכר הקדמתו את המעות (מאירי שם), לפי שלא קנה ממנו אלא יין, ואלו שהחמיצו, מתחילה היו ראויים להחמץ (רמב"ם שם).

שינוי טעם ושם יין שהחמץ, נשתנה טעמו וריחו (בבא קמא צא א), ונשתנה שמו מיין לחומץ (ראה הלחן: חומץ יין) ⁴⁴.

כשהחמץ במקצת, נקרא יין שהקרים (ברכות מ ב, ובבא במקצת) בתרא צה ב, ועוד, לגירסתו) - או: שהקרים (ערוך, קרס), או: שקרם (מעשר שני ד ב, לגירסתו) - מברכים עליו שהכל נהיה בדברו (גמ' שם ושם), שאינו בכלל יין לברך עליו בורא פרי הגפן (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה אומר). ונחלקו תנאים ואמוראים בשיעור החימוץ:

• יש אומרים שהוא יין שריחו חומץ וטעמו יין, והוא הנקרא "יין הנמכר בחנות" - היינו יין רע, ככל יינות הנמכרים בחנות (רשב"ם שם ד"ה יין), ונקרא יין קוסס (כן משמע מהמשנה שם צג ב), מלשון הכתוב: פְּרִיָהּ יְקוֹסֵס וַיִּבֶשׁ (יחזקאל יז ט; רשב"ם שם ד"ה קוססות; ר"ש מעשר שני ד ב) - ומברכים עליו בורא פרי הגפן (רב יהודה בגמ' שם צה ב), ואף מקדשים עליו (רבי יוחנן בגמ' שם צה ב, לפי רשב"ם שם ד"ה למעוטי), ואותה שאמרו שמברכים עליו "שהכל", הדברים אמורים ביין רע יותר מאותו שהוא נמכר בחנות, שייך זה אינו נמכר אלא בקרנות העיר בפרשת דרכים, שיש שם לוקחים הרבה ואינם מדקדקים מה יקנו כפי שעה (רב זביד בגמ' שם צה ב, בדעת רב יהודה, ורשב"ם שם ד"ה בפורצמא). ואין מביאים ממנו לנסכים, אבל אם הביא - יצא (רבי שמעון בן לעזר בתוספתא בבא בתרא (ליברמן) ו י), וכן הלכה (רי"ף פסחים קו ב; רשב"ם בבא בתרא צו א; תוספות שם ד"ה דרומאי; רמב"ם שבת כט יז, ואיסורי מזבח ו ט; טוש"ע או"ח רעב ג).

• ויש אומרים שייך שריחו חומץ וטעמו יין זהו יין שהקרים, שאמרו שמברכים עליו "שהכל" (רב חסדא בגמ' שם צה ב), ואין

חזקת החמצה דרך היין המחמץ שמתחילה משתנה ריחו לריח חומץ, ואחר כך נהפך גם טעמו לחומץ, ומשיתחיל להחמץ הרי שלשה ימים ריחו חומץ וטעמו יין, ומשלשה ימים ואילך נעשה חומץ גמור (רשב"ם בבא בתרא צו א ד"ה כל השני), ולכן הבודק את החבית להיות מפריש עליה והולך - שבודק את החבית לדעת אם היא בחזקתה שלא החמיצה (רש"י נדה ב ב ד"ה היה), כדי שיוכל להפריש ממנה על שאר חביות (רשב"ם בבא בתרא שם) - ואחר כך כשחזר ובודק נמצאת חומץ - ואין ידוע מתי החמיצה, וכל תרומה שסמך עליה משהחמיצה, לא תיקן (רש"י קדושין עט א ד"ה היה) - כל שלשה ימים ודאי, מכאן ואילך ספק (תוספתא תרומות שם; קדושין שם ובבא בתרא שם ונדה שם). ונחלקו אמוראים בפירושה:

• יש אומרים שכל שלשה ימים הראשונים לאחר הבדיקה הראשונה שמצאה בחזקתה, ודאי יין, והיין שהפריש עליו מחבית זו הרי הוא מתוקן, מכאן ואילך ספק (רבי יוחנן בבבא בתרא שם), משום שהיין המחמץ מתחיל להחמץ מלמעלה בפי החבית ומתחמץ ויורד עד שבסוף שלשה ימים נעשה כולו חומץ, והרי בדקו בפי החבית ומצאו טוב, ועדיין לא התחיל להחמץ, הלכך אפילו אם מיד לאחר שבדקו התחיל להחמץ, הרי כל שלשה ימים הראשונים מאותה שעה ריחו חומץ וטעמו יין, ודינו כיון (גמ' שם, ורשב"ם ד"ה חמרא), ואף בשלשה ימים אחרונים אינו ודאי חומץ, שמא לא התחיל להחמץ עד שלשה ימים קודם שנמצא חומץ, ועכשיו בשעת מציאה הוא שנעשה חומץ (רשב"ם שם), וכן הלכה (רשב"ם שם ד"ה חד אמר; רמב"ם תרומות ה כד).

• יש אומרים שכל שלשה ימים אחרונים - קודם הבדיקה האחרונה - ודאי חומץ (רבי יהושע בן לוי בגמ' שם), שכיון שנמצא חומץ הרי ודאי כבר התחיל להריח ריח חומץ זה שלשה ימים, וכל שריחו חומץ הרי זה חומץ (רשב"ם שם ד"ה ג'), מכאן ולהלן - משלשה ימים למפרע (רש"י קדושין שם ד"ה מכאן ואילך) - ספק (גמ' שם), שלדעתם או שהיין מתחיל להחמץ מלמטה, ויש לומר שאפילו בשעת הבדיקה הראשונה כבר היה חומץ, או שמתחיל להחמץ מלמעלה, ואף אם כן הוא, יש לומר שמא עם סילוק ידי הבודק התחיל להריח ריח חומץ, שלדעתם יין שריחו חומץ וטעמו יין דינו כחומץ (בבא בתרא שם, ורשב"ם שם).

• ויש שאמרו בשמם, ששלשה ימים הראשונים ודאי יין, שלדעתו כל שריחו חומץ וטעמו יין דינו כיון, ושלשה ימים אחרונים ודאי חומץ (דרומאי בשם רבי יהושע בן לוי בגמ' שם; רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי בגיטין ג ח, ובבא בתרא ו א), והדברים אמורים כשנמצא חומץ חזק מאד (גמ' שם; ירושלמי גיטין שם), שבודאי כבר עברו שלשה ימים שנעשה חומץ גמור (רשב"ם שם ד"ה אחרונים), שזה ששה ימים שהתחיל להחמץ ולסוף שלשה נעשה חומץ, ובשלשה אחרונים נתחזק מאד (שם ד"ה כוון), וימים האמצעיים הרי זה ספק (גמ' שם).

אף במוכר חבית יין לחברו והחמיצה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שכל שלשה ימים הראשונים ברשות מוכר (רב בגמ' שם צו א), וחייב להחזיר ללוקח את המעות שקיבל ממנו (תוספות שם ד"ה כל), שהדבר ידוע שאין היין מחמץ בפחות משלשה ימים משהתחיל להריח ריח חומץ, והרי זה כמוכר לו יין ונמצא שהוא

⁴³ על המוכר לחברו יין והחמץ לאחר שלשה ימים, והאופנים שההפסד הוא על המוכר או שהוא על הלוקח, ראה ערך מקח טעות. ⁴⁴ אם היין והחומץ

נחשבים כמין אחד, לענין שתורמים ומעשרים מזה על זה, ולענין ביטולם זה בזה, ולדיננים נוספים, ראה הלחן: חומץ יין.

דומה לתמד של מים על גבי חרצנים שלא נדרכו בקורה, אלא ברגלי בני אדם, שהחרצנים עצמם בולעים מן המים, והיין יוצא מהם (ריב"ש שם).

נסכים (ראה ערכו), לא יביא יין של צימוקים, ואם הביא כשר (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ט ט; בבא בתרא צו ב; רמב"ם איסורי מזבח ו ט), והדברים אמורים ביין שנעשה ממים ששרו בהם צימוקים (יבין שמועה לרשב"ץ, חמץ, עמ' לד; פרי מגדים או"ח תסב, אשל אברהם סק"ו, ושאלת יעבץ א עג, בדעת כמה ראשונים).

קידוש בקידוש (ראה ערכו), שאין אומרים אותו אלא על יין שראוי להתנסך על גבי המזבח (ראה ערך הנ"ל), כיון שבנסכים אם הביא יין צימוקים - כשר (ראה לעיל) מקדשים עליו אף לכתחילה (גמ' שם א; רמב"ם שבת כט יז; טוש"ע או"ח רעב ו) ⁴⁷, ומברכים עליו בורא פרי הגפן (שו"ע שם רב יא). וכן כשר הוא לארבע-כוסות (ראה ערכו). שו"ת הרדב"ז א תעט; ט"ז או"ח תעב סק"י; משנה ברורה שם ס"ק לו, בשם אחרונים) ⁴⁸.

יין גוים אף באיסור יין-של-גוים (ראה ערכו), יין צימוקים הרי הוא כיון ומתנסך (רמב"ם מאכלות אסורות יז יא; איסור והיתר הארוך כב, בסופו; רמ"א יו"ד קכג יא).

נדרים בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדר) - הנודר מן היין אסור אף ביין צימוקים (חידושי הרעק"א יו"ד ריז טו, בשם תורת חסד; פרי הארץ יו"ד טו) ⁴⁹.

חומץ יין

יין שהחמיץ, הוזכר במקרא בשם חֲמֵץ יַיִן (במדבר ו א), או בשם חֲמֵץ (תהלים סט כב; משלי י כו; ועוד).

לנסכים וקידוש חומץ פסול לנסכים (כן משמע מבבא בתרא צה ב וירושלמי סוטה ח ה), ואין מברכים עליו בורא פרי הגפן (משנה ברכות מ ב; רמב"ם ברכות ח ח; טוש"ע או"ח רד א), ואין אומרים עליו קידוש היום (גמ' שם צו ב).

יין של גוים ובאיסור יין-של-גוים (ראה ערכו) שנינו שאין חומץ של גוים אסור, אלא אם כן היה מתחילתו יין ביד הגוי (משנה עבודה זרה כט ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא יג; טוש"ע יו"ד קכג ו), אבל אם קנה הגוי חומץ מישראל - או נגע בחומץ של ישראל (תוספות שם ד"ה אי) - אינו נאסר (רש"י שם ד"ה שהיה), לפי שאין האיסור ביין של גוים אלא במקום שיש לחוש שמא ניסכוהו לעבודה זרה (ראה ערך הנ"ל), וחומץ אינם מנסכים (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י שם).

טומאה ומכל מקום לענין הכשר (ראה ערכו) אוכל לקבל טומאה - שאינו אלא על ידי אחד משבעה משקים, שאחד מהם יין (ראה ערך הנ"ל) - אף חומץ בכלל משקה (מכשירין ג ב). וכן חיוב נטילת-ידיים (ראה ערכו) לאוכל דבר שטיבולו באחד משבעה

מקדשים עליו (רבי יהושע בן לוי בגמ' שם צו ב), ואם הביא ממנו לנסכים - פסול (סתם ברייתא בגמ' שם, וירושלמי סוטה ח ה).

יין קוסס דינו כיון לענין כמה מצוות ודינים שנאמר בהם יין - שמעריבים בו, ומשתתפים בו, ומברכים עליו, ומזמנים עליו, ומקדשים בו את הכלה, ומנחמים בו את האבל, ואסור בהורייה ובהיתר נדרים, וחייב עליו על ביאת מקדש, אלא שנסתפקו אם חשוב יין לענין שיעשה בשתייתו בן-סורר-ומורה (ראה ערכו). ירושלמי שם, שכיון שרע הוא אין חוששים שמא ימשך אחריו (קרבן העדה שם).

נזיר - שאסור בין ביין ובין בחומץ (ראה ערך נזיר) - ששתה יין קוסס, לוקה (רבי שמעון בן לעזר בתוספתא שם), ואין אומרים שיצא מכלל יין ולכלל חומץ לא הגיע, אלא הרי הוא בכלל יין (חסדי דוד שם).

אף לסוברים שיין קוסס דינו כיון (ראה לעיל), האומר לחברו מרתף של יין אני מוכר לך - ולא אמר לו מרתף זה - נותן לו יין שכולו יפה (תוספתא שם ח; גמ' שם צה א), ואינו נותן לו יין הנמכר בחנות, שעל יין כזה אין אנשים נותנים את כספם (תוספות שם ד"ה חבית). והמוכר לחברו יין סתם, לא מכר לו יין קוסס, אלא שמכל מקום נמכר הוא בחנות לשם יין (ירושלמי סוטה שם), ואין כאן מקח טעות, שסתם יין חנות יין קוסס הוא (פני משה שם).

אף לסוברים שיין קוסס דינו כחומץ (ראה לעיל) מכל מקום שמו יין (תוספות שם ד"ה נותן), ומטעם זה האומר לחברו מרתף זה של יין אני מוכר לך, נותן לו אף יין הנמכר בחנות (גמ' שם) ⁴⁵.

יין צימוקים

צימוקים - ענבים שנתייבשו ונצטמקו (רש"י עירובין נא ב ד"ה צימוקין; רשב"ם בבא בתרא צו ב ד"ה צימוקים) - יש שעושים מהם יין, שכותשים אותם ונותנים עליהם מים והם תוססים (ט"ז או"ח רב סק"י, ויו"ד קכג ס"ק יג), ואותו היין כשר לקידוש (ראה ערכו) ולדברים נוספים (ראה להלן), ומכל מקום אינו חשוב יין אלא כשיצא מצימוקים שיש בהם לחלוחית, שאם ידרוך אותם יצא מהם דובשם (כן משמע מהרי"ף פסחים קז א; רמב"ם שבת כט יז; טור ורמ"א או"ח רעב ו, ושו"ע שם רב יא), ושורים אותם במים וסוחטים אותם (רי"ף שם, בשם רבנותא; רא"ש כתובות א טז, בשם רב נסים גאון, ועוד), אבל אין לקדש על יין של צימוקים שאין יוצאת מהם לחלוחית כשסוחטים אותם (רי"ף שם), ואף על פי שאם שורה אותם במים יוצא מהם בעצירתם כעין יין, אינו כלום (מאירי בבא בתרא צו ב) ⁴⁶.

שיעורו בשיעור המשקה היוצא מן הצימוקים שייחשב יין, כתבו ראשונים שחשוב יין אף על פי שלא הוציאו הצימוקים יותר מן המים שנתנו בהם, ואינו כתמד (ראה ערכו) של שמרי יין או של חרצנים שנדרכו בקורה, שאם הוציאו כמו שהכניסו אינו כלום (ריב"ש ט; תשב"ץ א נו; מהרלב"ח מא), שהוא

⁴⁵ על המוכר לחברו מרתף של יין שיש בו חביות הרבה, ועל האופנים שהלוקח מקבל עליו עשר קוססות למאה, ראה ערך מקח טעות. ⁴⁶ ויש מהאחרונים שכתב ליישב המנהג שעושים יין מצימוקים שאין בהם לחלוחית, שלא אמרו שאינו יין אלא לדעה שטעם-כעיקר (ראה ערכו) הוא דין דרבנן, ואנו סומכים על הדעה שהוא מן התורה (ראה ערך הנ"ל): הכלל ומקורו. ערוך השלחן או"ח רב טו). ⁴⁷ ואף לסוברים שיין צימוקים שיש בו מים פסול לנסכים (ראה לעיל) - לקידוש כשר, שהרי מקדשים על יין מזוג (משכנות יעקב שם). ⁴⁸ ויש סוברים שלא אמרו שכשר לכתחילה אלא כשאנו מוצא יין אחר (תשובות הגאונים (שערי תשובה קיז, בשם הנגיד ורב עמרם), ואינו דומה ליין מזוג -

שמקדשים עליו אף לכתחילה (ראה לעיל: חי ומוזג) - לפי שאין כאן אף חלק עשירי מן היין, אלא שמשום שעת הדחק התיירו (ראב"י"ה פסחים תקכה). ⁴⁹ ויש מן האחרונים שצידד לומר שלסוברים שהנודר מן היין מותר ביין קונדיטון (ראה צלעיל: עם תערובות שונות), כל שכן שמותר ביין צימוקים, ואף לדעת הסובר שאסור, אפשר שלא אמר כן אלא בקונדיטון, שמתחילה היה יין ואחר כך נעשה קונדיטון, מה שאין כן ביין צימוקים, שמעולם לא נקרא בשם יין סתם (מהר"ש הלוי יב). על יין צימוקים לענין איסורי נזיר, ראה ערך נזיר; על כבישת צימוקים במים בשבת, שיש אוסרים, ראה ערך כבוש כמבושל; על המשקה ששמו תמד, ראה ערך תמד.

בַּחֲמִץ (רות ב ד), וכן רגילים לטבל בו ירק (כן משמע מרשב"ס פסחים קט א ד"ה כל שטיבולו, ותוספות שם קיד א ד"ה מטבל) או בשר (כן משמע מרשב"ס שם מ ב ד"ה חרוסת, ועירובין כט א ד"ה חומץ). ובערב-תחומין (ראה ערכו) ושתופי-מבואות (ראה ערכו) שיעור חומץ לערב בו הוא כדי לטבל בו (עירובין כט א), היינו לטבל מזון שתי סעודות (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם עירובין א י; טושי"ע או"ח שפ ו).

נתינתו לתוך מאכל חומץ ראוי הוא לתת אותו לתוך המאכל או לתוך התבשיל לתקנו (כן משמע משבת קמ א, ושם קנו א).

בדעת התנאים הסוברים שאין איסור ליתן בשבת תבלין לקדירה ורתחת שהעבירה מעל האש, שהיא כלי-ראשון (ראה ערכו), אלא אם כן יש בתבשיל חומץ או ציר (ראה ערכו). רבי יהודה במשנה שבת מב ב, לפי הגמ' שם, ביארו ראשונים שחומץ וציר מבשלים את התבלין הניתן לתוכם כשהם רותחים (רשב"ס שם ד"ה חוץ). וכן בנותן יין לתבשיל חם, או שמן לאלפס וקדירה כשהם רותחים, לדעתם לא הוקבעו היין והשמן למעשר - שבישול קובע למעשר (ראה ערך קביעות למעשר) - אלא אם נתנם לתבשיל שיש בו חומץ וציר (רבי יהודה במעשרות א ז), שהם מבשלים את היין והשמן משום חריפותם (פירוש המשניות לרמב"ם שם). וכן כתבו הפוסקים במה שאמרו בכל מקום שכלי שני אינו מבשל, שאם יש שם חומץ, אף כלי שני מבשל (רמ"א יו"ד סט ט, ושי"ך שם ס"ק לח) ⁵³.

רפואה חומץ יש שהוא משמש לרפואה, ומספר דינים נאמרו בענין זה:

• מי שבלע עלוקה או צירעה ועומד למות, שישקוהו חומץ, שלא ימהר למות עד שיעשו לו רפואה (עבודה זרה יב ב), או עד שיספיק לצוות על ביתו (גמ' שם, וגיטין ע א).

• מי שנגפה ידו או רגלו בשבת, אסור הוא לצומתה - לכווצה (כן משמע מערך, צמת) - בחומץ (שבת קט א; רמב"ם שבת כא כג; טושי"ע או"ח שכח כט), לפי שהוא חזק, ויש בו משום רפואה (טושי"ע שם).

• החושש בשיניו לא יגמע בהם בשבת את החומץ ויפלוט אותו (משנה שבת קיא א, וגמ' שם; רמב"ם שם כד; טושי"ע שם לב), שהדבר ניכר שלרפואה הוא עושה, ורפואה אסורה בשבת (ראה ערך רפואה). רשב"ס שם ד"ה לא יגמע, אבל מגמע ובלע (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן מטבל הוא כדרכו - מאכלו ופתו בחומץ (רשב"ס שם ד"ה מטבל כדרכו) - ואם נתרפא נתרפא (משנה שם).

• החושש במתניו לא יסוך בהם - בשבת - חומץ (משנה שם; רמב"ם שם כג; טושי"ע או"ח שכו א), שאין אדם סך אותו אלא לרפואה (רשב"ס שם ד"ה לא יסוך).

ומכל מקום אין דרכו של חומץ לסיכה, לפיכך אמרו שאסור לסוך בחומץ של מעשר-שני (ראה ערכו). מעשר שני ב א, ושל שביעית (ראה ערך פרות שביעית. שביעית ה ב), ושל תרומה (ראה ערכו). תוספתא תרומות (ליברמן) ט ז) ⁵⁴.

חומץ סתוניות שם "חומץ" מצינו אף במשקה היוצא מענבים קשים ורעים שיינם חמוץ (ר"ש תרומות יא ב; תוספות נדרים נג

משקים (ראה ערך נטילת ידים) נוהג אף בדבר שטיבולו בחומץ (כן משמע מרשב"ס פסחים קטו א ד"ה כל, ותוספות שם קיד א ד"ה מטבל). נזיר (ראה ערכו), עשה בו הכתוב חומץ כיון, שנאמר: חמץ יין וחמץ שכר לא ישתה (במדבר ו ג), ובא הכתוב להשיענו שלא נלמד מאיסור עבודת שתי-יין (ראה ערכו) במקדש, שלא עשה בו חומץ כיון (ספרי נשא כג).

שתייתו ביום החומץ, אף על פי שמחמת חמיצותו יצא מכלל יין, הכפורים יש שהוא ראוי לשתיה, וכן אמרו באיסור אכילה ושתיה ביום הכפורים - שאינו חייב אלא באוכלים שהם ראויים לאכילה, ובמשקים שהם ראויים לשתיה (ראה ערך יום הכפורים) - שאף אם שתה חומץ חייב (יומא פא ב) ⁵⁰.

ברכתו לענין ברכת-הנהנין (ראה ערכו) נחלקו תנאים:

• יש אומרים שמברכים שהכל נהיה בדברו (תנא קמא במשנה ברכות מ ב) אם מזוג קצת (רא"ש שם ו כג), היינו שעירבו במים עד שראוי לשתותו (טושי"ע או"ח רד א), אבל על החומץ לבדו אינו מברך כלום מפני שהוא מזיק (רא"ש שם; טושי"ע שם ב), והיינו אם היה החומץ חזק שמבעבע כשופכים אותו על הארץ (מגן אברהם שם ס"ק יג) ⁵¹.

• ויש אומרים כל שהוא מין קללה - שהיה טוב ונפסד (רבנו יונה שם) - אין מברכים עליו (רבי יהודה במשנה שם) ⁵².

יין וחומץ יין וחומץ, נחלקו תנאים אם הם נחשבים לשני מינים, ואין תורמים ומעשרים מזה על זה (רבי בתוספתא תרומות (ליברמן)

ד ז, וגמ' בבא בתרא פד ב); או שמין אחד הם (חכמים בתוספתא שם, וגמ' שם), ואם תרם מזה על זה, ואפילו מן החומץ על היין, תרומתו תרומה, וכדרך שאמרו כן בתורם מן הרע על היפה, אף על פי שעבר על איסור (גמ' שם, ורשב"ס ד"ה מין אחד). ומכל מקום במוכר לחברו יין ונמצא חומץ, או חומץ ונמצא יין, הכל מודים ששניהם יכולים לחזור בהם (ראה ערך מקח טעות. כן משמע מסתם משנה שם פג ב) - אף על פי שהמוכר לחברו חטים יפות ונמצאו רעות, או רעות ונמצאו יפות, המתאנה בלבד יכול לחזור בו (ראה ערך הני"ל) - לפי שיש שנוח לו בטעם יין, ויש שנוח לו בטעם חומץ (גמ' שם פד ב), אף על פי שיש עדיף (רשב"ס קדושין מח ב ד"ה איכא), מה שאין כן בחטים יפות ורעות, שטעם אחד ושם אחד להם (רשב"ס בבא בתרא שם ד"ה אבל).

וכן הגוזל יין והחמץ, משלם כשעת הגזילה, ואינו יכול לומר לו הרי שלך לפניך (משנה בבא קמא צו ב) כיון שנשתנה טעמו וריחו (גמ' שם צז א).

וכן חומץ של איסור שנפל לתוך יין של היתר, אף באופן שמין במינו אינו בטל - כגון באיסור טבל ויין נסך, או אף בשאר איסורים לסוברים כן (ראה ערך בטול אסורים) - אמרו שאינו אוסר אלא בנותן טעם (עבודה זרה סו א; רמב"ם מאכלות אסורות טז לה; טושי"ע יו"ד קלד ו), אף לדעת הסוברים ששניהם מין אחד הם (מאירי שם), לפי שאינם דומים זה לזה לא בריח ולא בטעם (רשב"ס שם ד"ה חלא), ואין להם שם אחד (תורת הבית הארוך ה ה).

טיבול בו חומץ ראוי לטבל בו את הפת, כמו שנאמר: וְטִבַּלְתָּ פֶתֶךָ

חומץ, כדין אוכל תרומה בשוגג, ראה ערך חומץ וערך תרומה; על חומץ שאסרה התורה לנזיר, אם הדברים אמורים אף בחומץ שאינו ראוי לשתיה, ראה ערך נזיר. ⁵³ על חומץ של איסור שנתערב בתבשיל באופן שנותן בו טעם לפגם, וכן על דברים של איסור שפוגמים בשאר משקים ובחומץ הם לשבח, ראה ערך דבר חריף וערך נותן טעם לפגם; על חומץ אם יש בו משום איסור גלוי, ראה ערך גלוי. ⁵⁴ על צמיתת בשר וכבד בחומץ, שלא יפלוט דם,

⁵⁰ יש מהתנאים הסוברים שהדברים אמורים אף בחומץ חי, לפי שמשיב את הנפש ומבטל את העינוי (רבי בגמ' שם, ורשב"ס ד"ה משיב); אלא שאין הלכה כן, ואינו חייב אלא בשותה חומץ מזוג (גמ' שם). ⁵¹ ויש מהראשונים הסוברים שאף אם אינו מזוג מברך עליו, שכיון שאם שתה ממנו הרבה נהנה ממנו, לא יצא מתורת אוכל (רבנו יונה שם). ⁵² על חיוב תרומות ומעשרות בחומץ, ראה ערך תרומה וערך מעשרות; על הגומע חומץ של תרומה בשוגג אם משלם

שאמרו בהם שאין משנים אותם מבריייתם אלא זיתים וענבים בלבד (תרומות שם א). וכן באוכל תרומה בשוגג, דינו כמי פירות, שנחלקו בהם תנאים אם משלם חומש (שם ב), או לענין הכשר (ראה ערכו) לקבל טומאה על ידי משקים, או לענין טומאת משקים, שנחלקו בהם תנאים אם דינם כמשקים (משנה שם), ומכל מקום אינו בכלל חומץ סתם, והנודר מחומץ מותר בחומץ סתוניות (משנה נדרים שם; רמב"ם נדרים ט יד; טוש"ע יו"ד ריו יד).

א ד"ה בסתוניות), ומשקה זה נקרא חומץ סתוניות (משנה תרומות שם ונדרים שם), היינו ענבים הנמצאים בגפנים בימות החורף, שאין מתבשלים לעולם, ועושים מהם חומץ (רש"י חולין קב ב ד"ה סתוניות; ר"ן נדרים שם ד"ה הנודר מן התמרים), או: חומץ ספוניות (ברכות לח א), היינו סופי ענבים שאין מתבשלים עולמית (רש"י שם ד"ה וחומץ). ואין דינו כיון אלא כמי פירות, וכן שנינו בתרומה ומעשר שני, שאין עושים מסתוניות חומץ, כדין שאר פירות

יין נסך¹

יין שנתנסך לעבודה-זרה, שאסור בשתייה ובהנאה ושמטמא

• יש מן הראשונים שכתבו שאף את עיקר איסור השתייה של יין נסך למדים מן הכתוב "אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם" (שאלות קסב; ספר המצות לרמב"ם לאוין קצד), ומנו איסור זה במנין המצוות (ספר המצות שם. וראה רמב"ן בהשגות שם).

• בירושלמי אמרו - וכן כתבו ראשונים (ראה רמב"ם עבודה זרה ז ב, לענין תקרובת, ורמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד ולחם משנה מאכלות אסורות יא א בדעתו) - שיש ביין נסך איסור משום וְלֹא יִבְכַּק בְּיָדְךָ מִזֶּמֶן מִן הַחֶרֶם (דברים יג יח. ירושלמי עבודה זרה ה יב, הובא בתוספות זבחים עב א ד"ה אלא), ועוד כתבו ראשונים שהנהגה מיין נסך עובר אף על הלאו של וְלֹא תִבְיֵא תוֹעֵבָה אֶל בֵּיתְךָ (דברים ז כו. רמב"ם במנין המצוות שבראש ספר היד לא תעשה כה; רמב"ן על התורה שם כה, לענין תקרובת), ומצדדים אחרונים לומר שלדעתם אף מצות "אֲבֹד תִּאֲבֹדוּן" (דברים יב ב) האמורה בעבודה זרה, נוהגת אף ביין נסך (מקור מים חיים קכג יד, אך העיר שקצת לא משמע כן מלשון הרמב"ם עבודה זרה ז א).

חומר איסורו איסור הנאה מיין נסך - וכן איסור הנאה מתקרובת-בהנאה עבודה-זרה (ראה ערכו) - כתבו ראשונים שהוא מן התורה (תוספות עבודה זרה כט ב ד"ה יין; ראשונים שם; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד; תורת הבית הקצר ה; החינוך מצוה קיא), ואף שהכתוב "ויאכלו זבחי מתים" (חובא לעיל) מדברי קבלה הוא, הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) היא ["גמרא גמירי לה"] שאסור, ובא דוד והסמיכה על הכתוב (תוספות עבודה זרה נב א ד"ה תנח).
ויש סוברים שמן התורה אין יין נסך אסור אלא בשתייה (ראה ראשונים שבציון הבא) - וכן תקרובת עבודה זרה אינה אסורה מן התורה אלא באכילה (ראה תוספות בבא קמא עב ב ד"ה דאי; תוספות טוך ותוספות הרא"ש קידושין נח א; העמק שאלה קסב, בהגהת חתן המחבר, בדעת השאלות שם) - ואיסורו בהנאה אינו אלא מדרבנן (ראשונים הנ"ל), ואף שהוקשה תקרובת עבודה זרה למת, וזה הטעם, לדעתם, שהתקרובת אסורה באכילה (ראה ערך תקרובת עבודה זרה), דוקא לאכילה הוקשה, כלשון הכתוב "ויאכלו זבחי מתים", ולא לענין הנאה (תוספות בבא קמא שם; תוספות טוך שם).

ויש סוברים שעיקר איסור אכילת תקרובת עבודה זרה ושתיית יין נסך למדים מן הכתוב: פֶּן תִּכְרֹת בְּרִית וגו' וְקָרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹךָ (שמות לד טו. סמ"ג לאוין קמח; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד, ובפירושו על התורה שם; החינוך מצוה קיא), שכל מקום שנאמר "פֶּן" אינו אלא אזהרה (ראה ערכו: לשונות האזהרה. רמב"ן בהשגות שם), ובכלל איסור זה אף יין שנתנסך לעבודה זרה (סמ"ג שם; רמב"ן שם; החינוך שם), שניסוך היין הוא עיקר השמחה בזבח עבודה זרה, והכתוב "אשר חלב זבחימו" וגו' משוה תקרובת ויין, ומנו איסור זה במנין המצוות (סמ"ג שם), ולדעתם הכתוב "ויצמדו לבעל פעור" וגו' - וכן הכתוב "אשר חלב זבחימו יאכלו" וגו' - לא בא ללמד על איסור התקרובת - והיין - באכילה ובשתייה, אלא על איסורה בהנאה (רמב"ן בהשגות שם).

מאימתי נאסר איסור יין נסך מן התורה, יש מן הראשונים שסוברים מן התורה שלא נאסר אלא לאחר מעשה מדין (במדבר כה. ראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה קצד), וכתבו אחרונים שמיד לאחר

לשון "יין נסך", ברוב המקומות שנזכר בתלמוד, כולל הן יין שנתנסך לעבודה זרה - שנאסר בכך מן התורה - והן סתם יינם של גויים (רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד; ר"ן עבודה זרה עג א (לה א בדפי הרי"ף)), שאינו אסור אלא מדרבנן (ראה ערך יין של גויים). ויש שנזכר לשון "יין נסך" על סתם יינם לבדו (רמב"ן שם על פי עבוד זרה לד א: יין נסך דרבנן, וראה ר"ן שם).

ערך זה דן ביין שנתנסך לעבודה זרה, באיסורו בשתייה ובהנאה ובטומאתו².

גדרו

מקורו יין (ראה ערכו) שנתנסך לעבודה-זרה (ראה ערכו), אסור הוא בהנאה (עבודה זרה כט ב, ושם סב א; רמב"ם מאכלות אסורות יא א; טור יו"ד קכג), כשם שתקרובת-עבודה-זרה (ראה ערכו) אסורה בהנאה (ראה ערך תקרובת עבודה זרה, וראה להלן), שנאמר: וַיִּצְמְדוּ לְבַעַל פְּעוֹר וַיֹּאכְלוּ זִבְחֵי מֵתִים (תהלים קו כח), מה מת (ראה ערכו) אסור בהנאה (ראה עבודה זרה כט ב, וראה ערך מת), אף זבח לעבודה זרה אסור בהנאה (עבודה זרה שם), ונאמר: אֲשֶׁר חִלַּב זִבְחֵימוּ יֹאכְלוּ יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכָם (דברים לב לח), מה זבח לעבודה זרה אסור בהנאה, אף יין שנתנסך לעבודה זרה אסור בהנאה (רבה בר אבון עבודה זרה שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שעיקר איסור אכילת תקרובת עבודה זרה ושתיית יין נסך למדים מן הכתוב: פֶּן תִּכְרֹת בְּרִית וגו' וְקָרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחֹךָ (שמות לד טו. סמ"ג לאוין קמח; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד, ובפירושו על התורה שם; החינוך מצוה קיא), שכל מקום שנאמר "פֶּן" אינו אלא אזהרה (ראה ערכו: לשונות האזהרה. רמב"ן בהשגות שם), ובכלל איסור זה אף יין שנתנסך לעבודה זרה (סמ"ג שם; רמב"ן שם; החינוך שם), שניסוך היין הוא עיקר השמחה בזבח עבודה זרה, והכתוב "אשר חלב זבחימו" וגו' משוה תקרובת ויין, ומנו איסור זה במנין המצוות (סמ"ג שם), ולדעתם הכתוב "ויצמדו לבעל פעור" וגו' - וכן הכתוב "אשר חלב זבחימו יאכלו" וגו' - לא בא ללמד על איסור התקרובת - והיין - באכילה ובשתייה, אלא על איסורה בהנאה (רמב"ן בהשגות שם).

ועל צמיתת שעורים או קמח בחומץ שלא יחמיצו, ראה ערך חליטה.

יין נסך. 1. כד, טורים רפג-של. 2. על האיסור בסתם יינם של גויים, וכן על יין של ישראל שנגע בו גוי, שאף הוא אסור מדרבנן, ועל טומאתם, ראה ערך יין של גויים. על פרטי ההנאות האסורות בסתם יינם, ועל פרטי הדינים בדמיו ובשכר עבודתו, שבכל אלו דין סתם יינם, כשהוא אסור בהנאה, כיון נסך גמור,

ראה להלן: הנאה ממנו, דמיו ושכר עבודה בו. על האיסור לנסך יין לעבודה זרה, ראה ערך עבודה זרה. על המנסך יין של אחרים, אם אוסרו, ואם מן התורה או מדרבנן, ראה ערך דבר שאינו שלו: על ידי מעשה. על חיובו של המנסך יין של אחרים בתורת מזיק, ראה ערך הזק שאינו ניכר: גדרו וחיובו; בגיו.

זה ניסוך גמור (תפארת יעקב חולין מא א ד"ה לכן (הב'). ועי' צפנת פענח עבודה זרה ז טו).

• רבי יהודה בן בבא ורבי יהודה בן בתירא מתירים - מדין תורה, אבל מדרבנן אסור, כשאר יין שנגע בו גוי (רא"ה עבודה זרה נט ב, וריטב"א שם בשמו) - שאין מנסכים יין אלא בפני עבודה זרה (ברייתא שם), ואפילו פירש שעושה כן לשם עבודה זרה, אינו נאסר בכך (רמב"ן [מערבא] שם ד"ה ולפי דעת; רא"ה שם), שמאחר שאין דרך לנסך כן אין על ניסוך זה לא שם ניסוך ולא שם תקרובת (רא"ה שם).

הלכה כחכמים (תשובות גאונים קדמונים בסוף הספר (מא א) ד"ה מיקלא; המכריע להרי"ד ח; רשב"א שם); ויש מן הראשונים סוברים שהלכה כרבי יהודה בן בבא ורבי יהודה בן בתירא (ראה ריטב"א עבודה זרה שם, בשם הרא"ה, שהלכה כמותם).

יין נסך שאינו אף יין שאינו ראוי לנסכו על גבי המזבח בבית ראוי למזבח המקדש, כגון יין מזוג, או יין שמעורב בו שאור או דבש (ראה ערכו, וראה ערך יין וערך נסכים. וראה אבני נזר י"ד קטו ב), אם ניסכוהו לעבודה זרה - נאסר בכך (ראה רמב"ן עבודה זרה ל א, מובא בתורת הבית לרשב"א ה ג, וברא"ש עבודה זרה ל ב, ושו"ת ריב"ש קפ ועוד), שהרי זו זריקה המשתברת, כעין פנים (רמב"ן שם. וראה ערך תקרובת עבודה זרה) - כלומר כזריקה של דם בפנים, בבית המקדש, שאינה מחוברת אלא משתברת ונופלת טיפים טיפים (רש"י עבודה זרה נ ב ד"ה זריקה), ותקרובת עבודה זרה אינה נאסרת אלא כשנעשה בה כעין פנים (ראה גמרא שם נא א, ורמב"ם עבודת כוכבים ג ד, וטושי"ע י"ד קלט ג, וראה ערך הנ"ל, ושם שיש שנאסרים משום תקרובת אפילו אם לא נעשה בהם כעין פנים) - והרי כל תקרובת עבודה זרה אסורה, ואפילו מים (ראה משנה עבודה זרה עג א, ורש"י שם, וגמרא פסחים כב א, ורמב"ם עבודה זרה ז טו); ויש סוברים בדעת ראשונים שאין נאסר אלא יין הראוי למזבח (אבי נזר י"ד קטז ה בשם אביו, וחינושי הגר"ח השלם בסוף הספר, וחזון איש י"ד נו סק"ד, בדעת רמב"ם מאכלות אסורות יא ט, ושם י בשם גאון המערב, וסמ"ג לאוין קמח).

סתם יין של גוי סתם יין של גוי אין חוששים בו שמא ניסכו לעבודה זרה (ראה עבודה זרה לו ב, שגזרו על יינם משום בנותיהם, וראה תוספות ר"ד [מהדורא קמא] שם כט ב שהוצרכו לטעם זה מפני שבסתם אין לחוש), ואפילו אם ראינו את הגוי מערה מכלי אל כלי, כל שלא שמענו שכוונתו לנסך, הרי זה מותר מעיקר הדין (תוספות ר"ד [מהדורא ג] שם עב ב), שאין תולים שסתם מחשבת גוי לעבודה זרה (תוספות ר"ד שם ושם, על פי חולין יג א³), ומיעוט הוא שמתנסך לעבודה זרה, ואין חוששים למיעוט (רמב"ן חולין ד ב; ריטב"א עבודה זרה כט ב).

ויש מן הראשונים שסוברים שאף סתם יינם, שאין ידוע בודאי שלא ניסך הגוי אותו יין, יש לחוש בו ולאסרו (רמב"ן שם לו ב, וכן משמע בסוף תשובת רש"י שבראב"ה תתרכ).

על תקנת חכמים לאסור סתם יינם של גויים, ואם טעם האיסור מפני שהחמירו לחוש בו לניסוך, ראה ערך יין של גויים.

ישראל שניסך יינו של חברו ישראל שניסך יינו של חברו (חולין מא א; רמב"ם חובל ומזיק ז ו), ואף לסוברים שעל לעבודה זרה

מלחמת מדין נאסר יין נסך, קודם שאמר משה רבנו את משנה תורה (חמדת ישראל למ' קצד, ע"פ פסחים כב א).

ויש ראשונים סוברים שכבר בסניי נאסר (ראה רמב"ן בהשגות לספר המצות שם).

איך נאסר יין נסך הוא יין שנזרק לשם עבודה זרה בפניה (ראה תוספות ותוספות רבנו אלחנן וריטב"א עבודה זרה כט ב), ועיקר ניסוך יין בפני עבודה זרה - שאוסר את היין בהנאה מן התורה, לסוברים כן - הוא על ידי הורקת היין ושפיכתו לספלים, כעין ניסוך היין בבית המקדש (ראה רא"ש עבודה זרה ד יג. וראה ספר המכריע להרי"ד ח), וכן נאסר היין כששופכו בקרקע לפני עבודה זרה (ראה תמים דעים קיג, ומשמרת הבית ה ב (מח א), וריטב"א עבודה זרה לג א).

ניסך רק הביא יין לפני עבודה זרה וניסך לפני מקצתו, נחלקו ראשונים בדין הנשאר, יש שכתבו שכל הנשאר נקרא יין נסך (תוספות ר"ד [מהדורא קמא] עבודה זרה סב א; חידושי הרמ"ה גיטין נב ב), שכיון שניסך ממנו קצת נעשה הכל תקרובת (תוספות ר"ד שם).

ויש סוברים שאינו נעשה נסך אלא הנשפך, ואין איסור בנשאר אלא לסוברים שניצוק (ראה ערכו) חשוב הוא חיבור לענין יין נסך (ראה ערך יין של גויים: ניצוק קטפרס ומשקה טופח), והנשאר בכלי חשוב הוא כמחובר לנשפך (ראה ראב"ד עבודה זרה עב ב³).

שכשך ידו לתוך שכשך ידו לתוך היין לשם עבודה זרה, נחלקו בכך ראשונים:

• יש שכתבו שהיין נאסר בכך (רש"י גיטין נב ב ד"ה מנסך, וחולין מא א ד"ה שניסך; שו"ת הרשב"א ג שעה, וראה רא"ש עבודה זרה ד יג), שכך היתה עבודתם (רש"י גיטין שם; שו"ת הרשב"א שם).

• יש שכתבו שבשכשוך אין היין נאסר מן התורה, וניסוך מן התורה הוא דוקא כשמגביה את הכלי ושופכו (אור זרוע עבודה זרה קסה).

• ויש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, שלדעת רב אפשר לניסוך בלא הגבהה, והמשכשך ביין לשם עבודה זרה אסור, ולדעת שמואל אין ניסוך בלא הגבהה - שאי אפשר להוריק לספלים בלא הגבהה (חינושי חתם סופר גיטין שם) - ואם שכשך בפניה ולא הגביה, היין מותר, כיון שאין דרך העומד בפני עבודה זרה לשכשך לפניו, אלא להוריק היין מכלי אל כלי (תוספות גיטין שם ד"ה מנסך בלשון שני בדעת רב, וחתם סופר שם).

נגע הגוי ביין על מנת לנסכו, אבל לא שכשך, יש מן הראשונים שכתבו שהיין נעשה יין נסך (ראה ראב"ד עבודה זרה נט ב; ראה דגול מרבבה ליו"ד קכד ס"ק כג⁴); ויש ראשונים שכתבו שאינו נעשה נסך אם לא שכשך (ראה רש"י עבודה זרה נז א ד"ה אי, ושם נט ב ד"ה כי; ספר הישר לרבינו תם חידושים תשלו, (ומשמע שמדברנן אוסר מגע אף בלא שכשך)).

ניסך לעבודה זרה שלא בפניה יין שניסכוהו לעבודה זרה שלא בפניה, נחלקו בו תנאים:

• חכמים אוסרים (ברייתא עבודה זרה נט ב ושם נתבאר), אף בהנאה (רש"י שם ד"ה אסור) מן התורה (ראה רא"ה [בשיטת הקדמונים] שם; ריטב"א שם. וראה לעיל: חומר איסורו בהנאה, שיש סוברים שאיסור יין נסך בהנאה אינו אלא מדרבנן), שאף שניסכו שלא בפני עבודה זרה, הרי

גויים, שלדעת הרבה ראשונים גזרו על מגע גוי ביין אף על פי שלא שכשך. 5. וראה חולין שם ושם נתבאר, שלדעת רבי אליעזר סתם מחשבת גוי לעבודה זרה, וראה רשב"א עבודה זרה נט ב, שלדעה זו סתם מגעם אסור בהנאה,

3. וראה חזון איש י"ד מז ס"ק טו, שמצדד שהמגביה כלי ושופך ממנו - נאסר כולו, שעל ידי ההגבהה נחשב שעושה מעשה בכל היין, ואם רק מטה את הכלי בלי להגביהו ושופך מן היין - אין נאסר אלא היוצא. 4. וראה ערך יין של

נלמד מלשון "אכילה" שבכתוב "וקרא לך ואכלת מזבחך" (פירוש רי"פ פרלא שם בדעת רבינו חננאל שם), ראה ערך תקרובת עבודה זרה. נשתנה צורתו יין נסך שנשתנה לצורה אחרת במראיתו ובטעמו, באיסורו הוא עומד, שהוא בכלל כל איסורי עבודה זרה שאפילו נשרפו - אפרם אסור (ראה ערך עבודה זרה, וראה תשב"ץ ג רצא, ושו"ת זרע אמת מב ד"ה יצא ואילך, וראה שו"ת ריב"ש רנה, וערך השלחן יו"ד קכג יד).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאפר של יין נסך מותר (ארחות חיים הלכות יין נסך טו, בשם הרב שם טוב פלכו, וראה שם לו בשם הרא"ה), וכן יש מן הראשונים שנסתפקו ביין נסך שנפסל מאכילת כלב אם עדיין אסור, וכתבו שאפשר שאף על פי שמן התורה פקע איסורו, מדרבנן לא פקע (תרומו הדשן סוף סי' קכט).

רוצה בקיומו יין נסך אסור להיות רוצה בקיומו (ראה עבודה זרה לב א, ושם סג ב, ורש"י שם סד א ד"ה רבנן; רמב"ם מאכלות אסורות יג כא; טוש"ע יו"ד קלג ו') - כגון לעשות מלאכה ביין עבור הגוי, ואפילו בחינם, מפני שהוא רוצה בקיומו של היין - לפי שמצוה על ישראל לבטל עבודה זרה ומשמשיה (רש"י שם), וכתבו ראשונים שיין נסך הוא בכלל אבזריהו (ראה ערכו) - איסורים הנמשכים - של עבודה זרה, שאסור לקיימם בעולם איסור תורה, ומדרבנן אף רוצה לקיימו אסור (ריטב"א שם סב א ד"ה אמר).

עבר ומכרו יין נסך שעבר ומכרו, הרי זה תופס את דמיו, והרי הם אסורים בהנאה, כדרך שעבודה-זרה (ראה ערכו) תופסת את דמיה (ראה ערך עבודה זרה. עבודה זרה סב א; רמב"ם מאכלות אסורות יג טז).

על פרטי האיסור לרצות בקיומו, ודיני תפיסת הדמים, ראה להלן: הנאה ממנו, דמיו ושכר עבודה בו, וראה ערך עבודה זרה.

לקדש בו אשה המקדש אשה ביין נסך או בדמיו, אינה מקודשת (תוספתא קידושין ד ז), ואף לסוברים שאיסור ההנאה מיין נסך אינו אלא מדרבנן (ראה לעיל: חומר איסורו בהנאה) - והמקדש באיסורי הנאה שמדבריהם, הרי זו מקודשת, לסוברים כן (ראה ערך קדושין) - החמירו חכמים באיסור הנאה מתקרובת עבודה זרה ומיין נסך, שאין אשה מתקדשת בהם (תוספות טוך ותוספות הרא"ש ורשב"א בשם תוספות קידושין נח א).

להתרפאות בו אסור להתרפאות מיין נסך, אפילו במקום סכנה (ארחות חיים הלכות יין נסך כג; שו"ת ריב"ש רנה; כל בו צו), שעבודה זרה וכל שאר איסורים הנמשכים ממנה דינם שיהרגו ואל-יעבור (ראה ערכו. שו"ת ריב"ש שם).

אם האיסור הוא דוקא כשאינו יכול להתרפא אלא ביין שנתנסך, או שאף כשיכול להתרפא בכל יין, אבל אינו מוצא אלא יין נסך, אסור להתרפאות בו, ראה ערך יהרג ואל יעבור.

אוסר יין יין נסך אוסר יין שנתערב עמו בכל שהוא (משנה שנתערב בו עבודה זרה עג א; רמב"ם מאכלות אסורות טו ו, ושם טז כח; טוש"ע יו"ד קלד א) בהנאה (טוש"ע שם) - שלא כשאר איסורים שבתורה, שהם בטלים מין-במינו (ראה ערכו), לסוברים כן, בששים או במאה או במאתיים (ראה ערך בטול אסורים וערך מין במינו) - מפני

ידי מעשה יכול אדם לאסור אף דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו: על ידי מעשה, וראה עונג יום טוב נט באורך), דוקא גוי שניסך יינו של ישראל אסור, אבל ישראל שאינו חשוד לעבור עבודה זרה, אנו תולים שאינו מתכוין לנסך, אלא לצער את חברו (חולין שם), ואין דעתו לעבודה זרה (רש"י שם ד"ה ורב), ואפילו אומר בפירוש שלא נתכוון לצער, אלא לנסך, אינו נאמן (פני יהושע גיטין נב ב, ראה שם הטעם).

על הטעם שמקילים לתלות שכוונתו לצער את חברו, אף שאומר בפירוש שכוונתו לעבודה זרה, ראה ערך שחיטה וערך תקרובת עבודה זרה (וראה לבוש יו"ד ד ד, ופליתי שם סק"ג, ולב אריה חולין שם, ושו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא ג קיג, ואחיעזר ב ה אות ד, ועוד).

באופן הנ"ל היה המנסך ישראל מומר (ראה ערכו), הרי זה אוסר את היין (חולין מא א; רמב"ם חובל ומזיק ז ו; טוש"ע חו"מ שפה ב), וכן אם היה ישראל סתם, והתרו בו וקיבל ההתראה, הרי זה אוסורו, שהרי נעשה מומר (רמב"ם שם; טוש"ע שם. על פרטי הדינים כיצד נעשה מומר, ראה ערך מומר).

בשותפים שותפים שניסך אחד מהם את היין שיש להם בשותפות, יש מן הראשונים שכתבו שאסור (רמב"ם חובל ומזיק ז ו), ואף חלק חברו נאסר בכך (יד המלך חובל ומזיק שם), שהרי בחלקו ודאי לא היתה כוונתו לצער, ונמצא שגילה דעתו שכוונתו לעבודה זרה באמת (לבוש יו"ד ד ד); ויש סוברים שאף בזה יש לתלות שלצער את שותפו נתכוין, והיין מותר (ראה תוספות חולין מא א ד"ה בישראל, לענין שחיטה, וראה שו"ת יו"ד ד סק"ה שהוא הדין יין נסך⁶).

השותה או הנהנה ממנו השותה לוקה מן התורה (רמב"ם מאכלות אסורות יא א, ובמנין הלוקים סנהדרין יט ד אות ק; ראה תוספות עבודה זרה יב ב ד"ה אלא; ארחות חיים ריש הלכות יין נסך). וכן הנהנה מיין נסך לוקה (לחם משנה מאכלות אסורות שם; תבואות שור ב סק"א; דינא דחיי לסמ"ג לאוין קמח, וכנסת הגדולה יו"ד קכג הגהות טור ד).

לסוברים שהנהנה מיין נסך עובר על "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם" ועל "ולא תביא תועבה אל ביתך" (ראה לעיל: מקורו), הנהנה לוקה שתיים, אחת על כל לאו משני לאוים אלו (ראה רמב"ם עבודה זרה ז ב, לענין תקרובת, וראה לחם משנה מאכלות אסורות שם, שהוא הדין יין נסך, ומפרשים כן דברי הרמב"ם מאכלות אסורות שם), וכן לסוברים שהשותה יין נסך עובר על "ואכלת מזבחך" (ראה לעיל: שם), הרי השותה לוקה אף משום לאו זה (רמב"ם בהשגות לספר המצות לא תעשה קצד: יתכן; החינוך מצוה קיא).

שיעור השתיה שיעור השתיה מיין נסך ללקות עליו, כתבו ראשונים שהוא בכלשהו - וכן לדעתם האוכל מתקרובת עבודה זרה כל שהוא לוקה (רמב"ם מאכלות אסורות יא א, וראה ערך תקרובת עבודה זרה) - שכיון שאיסור זה משום עבודה זרה הוא, אין לו שיעור כלל - כשאר כל איסורי עבודה זרה (ראה ערך עבודה זרה) - שנאמר: ולא ידבק בידך "מאומה" מן החרם (דברים יג יח. רמב"ם שם א-ב; החינוך מצוה קיא; ארחות חיים ריש הלכות יין נסך; כל בו צו).

על הסוברים שאין לוקים על תקרובת עבודה זרה אלא בכזית (ראה רבינו חננאל פסחים עג סוף ע"א, ופירוש רי"פ פרלא לספר המצות ג עמ' רנ טור ד בדעתו, וראה ערך תקרובת עבודה זרה), מפני שאיסורה

שחיטה, אבל לענין יין נסך, אם היה רוצה לצער לו ליטול תחילה את חלקו. 7. וראה שו"ת חתם סופר או"ח סוף סי' קטז, שהאיסור הוא דוקא

ומשמע שרצונו לומר שמהתורה אסור. 6. וראה פליתי יו"ד שם סק"ד, והגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם, שדברי התוספות אמורים דוקא לענין

שאינו יכול ליהנות ממנו - מותר. 9. וראה רמ"א שם שמכל מקום יש להחמיר, משום שלפעמים נותן בתוך פיו הקולמוס שעליו הדיו שנעשה מיינן,

מי שהזמין גוי לשותא אצלו, יש מן הראשונים שכתבו שרשאי הוא לומר לעבדו או לשפחתו, לכו וקנו יין נסך לגויים אלה, שכיון שאומר לקנות בעבורם נמצא שהיין אינו שלו (ארחות חיים הלכות יין נסך כג לב, והובא בבית יוסף יו"ד קלב; כל בו צו (סג א), הובא בדרכי משה שם סק"ד; רמ"א בשו"ע שם ד), וכתבו אחרונים שהדברים אמורים כשמזכה על ידי עבדו את הדינר לגוי, ונעשה העבד שליח לקנות יין עבור הגוי (ב"ח שם). וראה ערך זכין לאדם שלא בפניו וערך קנין כסף), ודוקא לשלוח עבד ושפחה לקנות יין התירו, אבל אסור לשלוח ישראל שיקנה יין לגוי, שהשליח רוצה בקיומו עד שיעשה שליחותו (ב"ח שם, והובא בש"ך שם ס"ק לב). וכתבו אחרונים שאין הדברים אמורים בעבד כנעני גמור - שהרי יד עבד כיד רבו (ראה ערך עבד כנעני. הגר"א שם סק"ל) - אלא בעבד שהוא גוי ששכור אצל הישראל, שאינו קנוי לו קנין הגוף (הגר"א שם).

ויש חולקים על כל זה וסוברים שאין לשלוח שליח - אפילו עבד או שפחה - לקנות יין לגוי, לפי שהוא כאילו נטלו ונתן ביד, שאסור (ארחות חיים וכל בו שם: יש מחמירים).

להשתכר ביין אסור להשתכר ביין נסך (ראה להלן בסמוך שהשכר נסך אסור. ראה ברייתא עבודה זרה נה ב, ורש"י שם א ד"ה דורכין, ותוספות שם סב ב ד"ה שכרו, וטושי"ע שם קלב א, בסתם יינם), ואפילו אם אינו משתכר אלא פחות משהו פרוטה (ראה נמוקי יוסף שם יט ב, בשם רבנו חננאל; בית יוסף יו"ד קלב, וראה שו"ע שם ג, וש"ך שם סק"ח), ואף לעשות בו מלאכה בחינם, כגון לשמור לו לגוי בחינם חבית של יין נסך - אסור (רמב"ן ורשב"א עבודה זרה סד א, ותורת הבית ה' ב (מח ב), הובא בבית יוסף שם, על פי תוספתא עבודה זרה ח ד); וכן אסור להוליך לו חבית של יין נסך אף בחינם (ראה תוספתא שם, והגר"א לשו"ע שם סק"ח בביאורה), שזה שהגוי מחזיק לו טובה חשוב כמשתכר (תוספות פסחים שם, וראה שו"ת הרדב"ז ד אלף צו (כב), ושו"ת אבני נזר או"ח שכו); וכן לא יהא ישראל משמש ומוזג לגוי ביין נסך (רמב"ן שם ותורת הבית שם בשמו; רשב"א שם סג ב ד"ה שכרו, וטור שם בשמו; שו"ע שם ה); וכן אסור לישראל להיות מתורגמן לגוי למכור יין נסך (שו"ת הרשב"א א תשטו ותשטז, והובא בבית יוסף שם; שו"ע שם. וראה כנסת הגדולה הגהות בית יוסף שם אות יג), שהרי הוא רוצה בקיומו (שו"ת הרשב"א א תשטז).

השכר נאסר גוי ששכר ישראל לעשות עמו מלאכה ביין נסך - להריקו מכלי אל כלי, או להעביר חבית ממקום למקום (רש"י עבודה זרה סב א) - שכרו אסור, וכן אם שכר ממנו את החמור להביא עליו יין נסך, שכרו אסור (משנה עבודה זרה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יג טו, טז; טושי"ע יו"ד קלב א), אף שהגוי עצמו עושה את המלאכה בחמור (תורת הבית ה' ב (מח ב). וראה מחנה אפרים להלכות מאכלות אסורות יג טז), וכן אם שכר גוי מישראל ספינה (ראה עבודה זרה שם ב, בסתם יינם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), או ששכר ממנו מרתף לשים בו יין נסך (ראה תשב"ץ קטן שעו, הובא בארחות חיים הלכות יין נסך כג לב, ובבית יוסף יו"ד שם; שו"ע שם).

קנס הוא שקנסו חכמים ביין נסך (רבי אבהו בשם רבי יוחנן עבודה זרה

יו"ד קלב א), ואין זה כמוכרים את היין ונוטלים את דמיו, שהרי לא זכו בחבית (תורת הבית ה' ב שם (מט א - ב), וברש"י שם ד"ה מותר), והוא אינו חייב ליתן להם אלא מעות (רש"י שם. וראה ראשונים שם). נכנסה החבית לרשותם של האומנים, אסור להם לומר לגוי תן לנו את דמיה (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), אפילו אם היא חבית של סתם יינם (ראה רמב"ם ושו"ע שם שכתבו סתם: יין, וראה חידושי חתם סופר עבודה זרה שם), שכבר זכו בה (מאירי שם; ר"ן שם; טור שם¹⁰), והרי זה כאילו מוכרים את החבית לגוי (תורת הבית שם; טור שם), ואם לוקחים ממנו את דמיה, דמי יין נסך הם לוקחים (ר"ן שם).

גוי הקונה יין מישראל, כל שקנאו הגוי ונתחייב בדמיו קודם שנעשה יין נסך - דמיו מותרים; וכל שנעשה יין נסך בשעה שקנאו ונתחייב בדמיו - דמיו אסורים (פירוש המשניות לרמב"ם עבודה זרה עא א; מאירי שם ד"ה זהו (הב"י), וכל שכן שאם נעשה יין נסך קודם שקנאו הגוי הדמים אסורים (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

וכן שנינו: המוכר יינו לגוי, פסק - עמו מעות (רש"י שם ד"ה המוכר) - עד שלא מדד, דמיו מותרים (משנה עבודה זרה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יג כג; טושי"ע יו"ד קלב ב (בשו"ע: פסק עד שלא משך)), לפי שהגוי קנה את היין - במשיכה (ראה ערכו. ראה גמרא שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), או שקנאו בדמים שנתן מתחילה (גמרא שם ורש"י¹¹) - קודם שנגע בו ואסור (רש"י שם עא א ד"ה המוכר, ושם ב ד"ה פסק; רמב"ם שם), ונמצא שבשעת המכירה היה היין מותר (רמב"ם שם; שו"ע שם); מדד - ונגע הגוי ביין (ריטב"א שם סוף ד"ה מתני'¹²) - עד שלא פסק דמים, דמיו אסורים (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכיון שלא פסק לו דמים לא סמכה דעתו (גמרא שם), שמא ירבה לו בדמיו (רש"י שם), ונמצא שכשנגע הגוי ביין, עדיין לא סמכה דעתו לקחתו, ונאסר היין בנגיעתו, והרי זה כמוכר סתם יינם (רמב"ם שם¹³).

השוכר פועלים אומר אדם לחמרי ולפועליו - גויים (רש"י עבודה זרה גויים ופסק סג א ד"ה לפועליו) - צאו ושתו בדינר זה, ואינו חושש משום יין נסך (תוספתא דמאי ה טז, ועבודה זרה ח ד, וברייתא בגמרא שם א-ב; רמב"ם מאכלות אסורות יג כו; טושי"ע יו"ד קלב ד), ואף שמזונותיהם עליו (ראה ערך פועל) - ואסור לו להשקותם יין נסך (ראה לעיל: הנאה ממנו) - אינו חושש שמא נהנה מן היין ששתו כאילו הוא השקם בו (רש"י שם סג ב ד"ה ולא משום), שהרי הוא לא נתן להם דבר איסור אלא מעות (ראה רש"י שם ד"ה ולא משום מעשר).

הקדים ליתן לחנווני גוי דינר כדי שיתן מזונות לפועליו, ואמר להם צאו ושתו ואני מחשב את הדמים עם החנווני, חושש הוא משום יין נסך (ברייתא שם סג ב, לביאור רב פפא שם והגהתו בה; רמב"ם שם כה; טושי"ע שם), כלומר חושש שמא ישתו הפועלים יין, והרי הוא כמי שקנה להם יין נסך והשקם (רמב"ם שם, וכעין זה ברש"י שם ד"ה ואני (הא') וד"ה כשהקדים), שמיד נקנה לו היין שביד החנווני, ומשלו הוא משקה אותם (טור שם, וראה שו"ת פנים מאירות א י); ויש שנראה מדבריהם שהואיל ולא בא היין לידו של הישראל ממש, לא חשוב שקנאו ונתנו לפועל, אלא שאסור לעשות כן מדרבנן, כאילו קנה הישראל יין נסך ונתנו (ראה תוספות עבודה זרה שם סג א ד"ה ואינו).

אינה קונה, ראה ערך משיכה. ¹² וראה שם ד"ה אמר רב אשי, שכן היה דרכם שלא היה הגוי נוגע ביין עד לאחר מדידה, ולאחר מדידה היה נוגע בו לאלתר. ¹³ וראה טור שם, שאפילו אם לא ראינו שהגוי נגע בו, כל שלא נזהר הישראל בשעה שמדד לו יין, חוששים שמא הגוי נגע, וראה ערך שמירת

וכן כתב ארחות חיים וכל בו שם לדעה זו. ¹⁰ וראה מנחת חינוך מצוה יא (מהדורת מכון ירושלים אות יג) שתמה שאין זכייה באסורי-הנאה, (ראה ערכו: בעלות באיסורי הנאה, וראה מנחת חינוך שם), וכתב שאפשר שאינו אסור אלא מדרבנן, וראה חידושי חתם סופר שם. ¹¹ בדעת הסוברים שמשיכה בגוי

חבית, אלא מפני שכל שלא העביר את כולן אינו נותן לו כלום (רש"י שם ד"ה וברייתא; מאירי למשנה שם סב א; ריטב"א שם סה א; טור שם).

וכתבו ראשונים שדוקא כשיש שם פרוטה שלימה משכר יין נסך נאסר הכל, אבל אם שכרו להעביר מאה חביות בחמישים פרוטות והיתה אחת מהן של יין נסך, שכרו מותר, אף שיש שם שכר חצי פרוטה מ"יין נסך (תורת הבית ורשב"א שם; מאירי שם; טוש"ע שם), שבפחות משה פרוטה לא גזרו חכמים, לסוברים כן (ראה לעיל: כשהשכר פחות משה פרוטה. תורת הבית שם).

אמר לו העבר לי חבית חבית בפרוטה, והעביר, ונמצאה ביניהן חבית של יין נסך, שכרו - מלבד שכר אותה חבית של יין נסך - מותר (ברייתא שם, וכן סובר רבא שם בבאור המשנה שם סב א; רמב"ם שם יט; טוש"ע שם), ואפילו לכתחילה מותר לקבלו (ב"ח שם. וכן משמע ברש"י שם סה א ד"ה לא קשיא), שלא שייך שכר אותו חבית ביחד עם האחרות, שכל אחד שכר בפני עצמו הוא (רש"י שם), ואותו הפועל מעביר כמה שירצה ומניח את השאר (מאירי למשנה שם סב א).

שכרו לשכר כדים מלאים יין נסך - או לשפוך את היין כדים מלאים (ריטב"א עבודה זרה סה א) - שכרו מותר, ותבוא עליו יין נסך ברכה מפני שממעט את התפלה (רב נחמן בעבודה זרה סג ב; רמב"ם מאכלות אסורות יג יז; טוש"ע יו"ד קלג ז¹⁵), שלא נאסר רוצה בקיומו אלא כשהוא רוצה בקיומו כדי להשיבו לבעליו או עד שיימכר, אבל רוצה בקיומו עד שיאבדנו הוא בידיו, אין זה חשוב רוצה בקיומו (ראה לעיל: גדרו; רוצה בקיומו. בית יוסף שם), ואף על פי שהוא מקבל דמים, אין זה חשוב הנאה מ"יין נסך, שאת הדמים הוא מקבל על השבירה והביעור מן העולם, ואף בלא קבלת דמים עליו לבער בכל מה שאפשר (פרישה שם ס"ק יב).

עבר ונשכר מה יעשה עם השכר נתנו לו בשכרו מעות - יוליכין לים המלח, ואם נתנו לו כסות או כלים - ישרפם ויקבור את האפר, כדי שלא יבוא שום אדם ליהנות בו (ראה עבודה זרה סב ב, בסתם י"ג; רמב"ם מאכלות אסורות יג טז; טוש"ע יו"ד קלג א¹⁶), שהשכר אסור לכל אדם, בין לפועל ובין לאחרים (תוספות שם א ד"ה והתנן; מאירי שם ב; ארחות חיים הלכות יין נסך כג לב בדעת הרמב"ם), ואף לזבל באפר אסור (ראה גמרא שם), ואף שהמזבל באפר אין הנאתו מן האפר לבדו, אלא מן האפר ומן הקרקע ביחד, והרי זה בגדר זה-וזה-גורם (ראה ערכו), שמותר אף לכתחילה, לסוברים כן (ראה ערך זה וזה גורם: בגידולין, מחלוקת תנאים אם זה וזה גורם מותר), קנס הוא שקנסו חכמים במשכיר עצמו ל"יין נסך (ראב"ד ומאירי עבודה זרה שם בלשון שני); ויש סוברים שלא אסרו לזבל באפר אלא לסוברים שזה וזה גורם אסור (תוספות עבודה זרה שם ד"ה אתי, אבל סוברים שלהלכה יש לחוש שזה וזה גורם אסור; תלמידי רבינו יונה שם).

ונחלקו אחרונים:

נתן לו קרקע או בהמה בשכרו קרקע או בהמה בשכרו (ירושלמי עבודה זרה ה א, הובא בתורת הבית ה ב (מח ב); טוש"ע יו"ד קלג א), ואף על פי שאלו אינם נאסרים אם השתחוה להם ועבדם (ראה ערך עבד וערך עבודה זרה. ראה ירושלמי שם, לפני משה בבאורו; טוש"ע שם. וראה ציון הבא). ואף לסוברים שאין נאסר משום דמי עבודה זרה ויין נסך אלא דבר הנאסר

שם א), אבל בשאר איסורים לא קנסו חכמים, והעושה בהם מלאכה שכרו מותר (ראה עבודה זרה סב ב, ורא"ה שם א, ומאירי שם ד"ה ערלה).

וכמה טעמים כתבו ראשונים לקנס זה:

- יש שכתבו שכיון ש"יין נסך תופס את דמיו, ראוי לקנס בשכר, שהוא דומה קצת לדמים (תוספות שם ד"ה מ"ט; ר"ן שם סב ב (ל ב) ד"ה גרסינן)).
- יש שכתבו שחכמים קנסו לאסור את השכר כדי שלא ישכיר אדם את עצמו לדבר שהוא אסור בהנאה ומאוס כ"יין נסך, מה שאין כן שאר איסורים שאינם מאוסים כל כך (ר"י מלוניל שם א).
- יש שכתבו שאסרו כל הנאה הבאה לאדם בסרך עבודה זרה (רמב"ן שם ב ד"ה יאות, וראה שם שלפ"כ יש לאסור דמי יין נסך אפילו קיבלם כשכבר אין היין בעולם).
- ויש שכתבו שקנסו את העושה מלאכה ב"יין נסך לפי שהוא מקיימו ועובר על האיסור להיות רוצה בקיומו (ראה לעיל: גדרו; רוצה בקיומו. ראב"ד וריטב"א שם, ור"ן שם (ל א); מאירי שם יט ב. וראה שו"ת חתם סופר או"ח ככד).

עשה עמו מלאכה בחינם עשה ישראל עם הגוי בטובת הנאה, ואינו מקבל ממנו שכר, ממשכנים את הישראל מנכסיו עד כדי שכרו (ירושלמי עבודה זרה ה א, והובא בתורת הבית ה ב (מח ב), ובמאירי עבודה זרה סה א, וראה שם שבבבלי אין מוכח כן; טוש"ע יו"ד קלג ד), וכתבו אחרונים שקנס בעלמא הוא, כדי שלא יהנה הישראל ממלאכתו ב"יין נסך, שהרי בפעם אחרת יעשה עמו הגוי טובת הנאה כנגד שכרו (הגהות מהרש"ל ופרישה לטור שם); ועוד יש שכתבו שאותו הממון שממשכנים ממנו אינו אסור אלא לפועל, אבל הוא מותר לאחרים, שהרי באמת אין זה שכר יין נסך (מרומי שדה עבודה זרה סב א ד"ה והיה).

יש מן האחרונים שכתבו שאם עשה הישראל עם הגוי בחינם ולא ידע שעושה עמו ב"יין נסך, אין ממשכנים אותו, שלא קנסו שוגג משום מזיד במקום שעושה בחינם (יין המשמח שם סק"ו).

כשעיקר השכר הגוי חמור לרכוב עליו, והניח עליו לגין של השכירות אינה כלל של יין שהוא גדול מכוס וקטן מחבית בשביל היין (רש"י שבת קלט ב ד"ה לגין), וכן אם השכיר ישראל לגוי ספינה להוליך בה את סחורתו, ונתן בה הגוי אף מאכלו ומשתהו, ובכלל זה יין נסך (ראה תורת הבית הקצרה ב (מה ב), וטוש"ע דלהלן) - שכרו מותר (משנה עבודה זרה סב א; רמב"ם מאכלות אסורות יג יז; טוש"ע יו"ד קלג ב), שעיקר השכירות אינו משום יין נסך (תורת הבית הקצרה שם; טוש"ע שם).

השוכר את הפועל, ואמר לו העבר לי מאה חביות במאה פרוטות, ונמצאת חבית של יין נסך ביניהן, שכרו אסור (ברייתא עבודה זרה סה א; רמב"ם מאכלות אסורות יג יח; טוש"ע יו"ד קלג ג¹⁴), שכל השכר אחד הוא, ושכר אותה חבית מעורב בכל השכר (תורת הבית ה ב (מח ב); ריטב"א עבודה זרה שם; טור שם).

יש מן הראשונים שכתבו שלא אמרו שכל השכר שייך באותה

ז, ובהערות שבמהדורת מכון ירושלים שם. 16. וראה ארחות חיים הלכות יין נסך כג לב שהביא כן בשם רב אחילאי ובשם הרמב"ם.

יין. 14. וראה הגהות אשר"י שם סה א שאם נמצאה שם חבית של יין נסך בנוסף למאה, השכר מותר. 15. וראה חינוך מצוה קיא, ומנחת חינוך שם אות

אם נתנו לו יין בשכרו, יש מן האחרונים שכתבו שהרי זה כיון נסך ממש, ואוסר תערוכתו בכל שהוא (רידב"ז לירושלמי שם. וראה שם לענין חפץ אחר שנתנו לו בשכרו).

כשהשתחוה לו (ראה אור שמח מאכלות אסורות יג טו, בביאור דברי רב חסדא בירושלמי שם א ד, וראה פני משה ורידב"ז שם שמפרשים בענין אחר, וראה ערך עבודה זרה), קנס הוא שקנסו חכמים בשכר (אור שמח שם).

יין של גוים

סתם יינם של גוים, שאין יודעים בו שנתנסך לעבודה זרה, וכן יין של ישראל שנגע בו גוי, שאסרום חכמים בשתייה ובהנאה

הפרקים:

- גדרו
- היין
- האוסרים
- הנגיעה האוסרת
- בחיבור
- נצוק קטפרס ומשקה טופח
- האסור משום הרחקה
- תערוכתו

גדרו

יין של גוים - שאין אנו יודעים בו אם נתנסך לעבודה זרה, אם לא נתנסך, והוא הנקרא "סתם יינם" (רמב"ם מאכלות אסורות יא ג) - אסור בהנאה (עבודה זרה כט ב; רמב"ם שם; טוש"ע יורה דעה קכג א), כיון שנתנסך (ראה עבודה זרה שם; רמב"ם שם; רמ"א יו"ד שם), ודבר זה מגזירת סופרים הוא (רמב"ם שם).

השוותה מסתם יינם רביעית (ראה ערכו), הרי זה לוקה מכת-מרדות (ראה ערכו). רמב"ם מאכלות אסורות יא ג, ושם יד ט; ספר החינוך קיא, ואף כלשהו מסתם יינם אסור (ספר החינוך שם, וראה מנחת חנוך קיא ב).² וכן כל יין שיגע בו הגוי הרי זה אסור, ודינו כסתם יינם, שהוא אסור בהנאה (ראה עבודה זרה נ א ואילך, וראה להלן: הנגיעה האוסרת; רמב"ם שם ד; טוש"ע יורה דעה קכג א).

איסור יין של גוים הוא מגזירת שמונה-עשר-דבר (ראה ערכו). ראה שבת יז ב, ועבודה זרה לו ב, שגזרו על סתם יינם משום בנותיהם (שבת ועבודה זרה שם; טור יורה דעה קכג), כלומר כדי להתרחק מהם וממסיבותיהם המביאות לידי חתנות וזנות עם בנותיהם (תורת הבית ה א).

יש מן הראשונים שכתבו ששתי גזירות היו בסתם יינם, שמתחילה גזרו עליו משום בנותיהם - ולא אסרוהו אלא בשתייה ולא בהנאה (ראשונים דלהלן), כבשולי-גוים (ראה ערכו). תורת הבית ומאירי דלהלן), ופת גוים (ראה ערכו), ושמן של גוים (ראה ערכו), שאינם אסורים אלא באכילה (ראה ערך פת גוים וערך שמן של גוים. מאירי שם) - ובית דין שאחריהם ראו שהורגלו הרבה לנסך לעבודה זרה, ולפיכך הוסיפו איסור על היין וגזרו על סתם יינם לאסרו הנאה משום ודאי יינם (ראב"ד עבודה זרה לח ב; ראה תורת הבית ה א; ראה רא"ש עבודה זרה ד ז), שמא ניסך הגוי את היין לעבודה זרה (סמ"ג שם, וראה בית יוסף יו"ד קכג בתחילתו).

יש סוברים שפנחס גזר על יין של גוים, לאחר מעשה מדין (רמב"ן בספר המצות לאוין קצד).³ ויש חולקים וסוברים שלא גזר פנחס אלא על יין נסך ממש (ראה ערך יין נסך. לב שמח לעל ספר המצות שם בדעת הרמב"ם, וראה מגילת אסתר שם ח). ודניאל גזר על

סתם יינם (ראה דניאל א ח). וראה עבודה זרה לח ב, ותוספות ד"ה שמן, וראה בית יוסף יורה דעה קכג בתחילתו).

יין של ישראל שנגע בו גוי, כתבו ראשונים שאף בו שייכת הגזירה משום בנותיהם (ראה רמב"ן עבודה זרה ל א; ראה תורת הבית ה א; ראה רא"ש עבודה זרה ב יג), שלא ישתה עם הגויה ותרגילו לעבירה (רמב"ן ע"ז ס ב), או שאם ישתו תמיד עם הגוים יבואו להתייחד עם בנותיהם (ראה מב"ט א רח ד"ה ראיתי). ויש מן הראשונים שסוברים שמגע גוי ביין של ישראל אין בו משום בנותיהם, ולא אסרוהו אלא משום חשש ניסוך (ראה תוספות עבודה זרה נז ב סוד"ה לאפקי; פרישה יורה דעה קכג סק"ח. וראה חתם סופר עבודה זרה נז א ד"ה ודע).

"יין שרף" (הובא בפוסקים גם בלעז, כגון "אגואה ארדינטי" (מים שרופים), "עראק", "ברנדי", "קוניאק"), הנעשה מזיעה - אדים - היוצאת מן היין על ידי חום, אם נעשה מיין של גוים כתבו ראשונים שהוא אסור בהנאה (שו"ת הריב"ש רנה; תשב"ץ ג רצא; שו"ע יורה דעה קכג כד).

סתם יינם של גוים, החמירו בו חכמים לאסור דמיו, כדמי יין שנתנסך לעבודה זרה (ראה ערך יין נסך). ראה משנה עבודה זרה עא א, ורמב"ם מאכלות אסורות יג כג, וטוש"ע יורה דעה קלב א,ב; רמב"ם שם טו).

סתם יינם, אין מקדשים עליו, ולא מבדילים עליו, וכן אין לברך עליו לא בתחילה ולא בסוף (שאלת יעבץ א מה, וראה כף החיים רעב ס"ק יג מכמה אחרונים). ויש מן האחרונים שכתב שהשוותה סתם יינם צריך לברך, ומכל מקום אין מצוה בברכה זו, שאין עבירה מצוה (שו"ת באר עשק קט).⁴

היין

משקה היוצא מן הענבים, נחלקו תנאים ואמוראים ממתי אפשר שייאסר משום יין נסך (עבודה זרה נה א, ב). הלכה שכיון שהתחיל להימשך עושה יין נסך (רמב"ם שם; טוש"ע שם יז). התחיל להימשך, לדעת הרבה ראשונים היינו כשהתחיל היין להימשך מן הענבים

בית דין העליון ובחרם בית דין התחתון, שלא ישתה אדם מישראל מיינם של גוים וכו', שכל יינם של גוים לעבודה זרה ולזנות (פרקי דרבי אליעזר מז). וראה ספר האורה קיג (עמ' 150) שמביא שהיא גזירת משה רבנו בשטים, ובראב"ה עבודה זרה אלף נט כתב: משה ויהושע, ובקב הישר עו: משה רבנו ושבעים זקנים מדורו. 4. על יין שנמצא, מתי תולים שהוא של ישראל, ומותר בשתייה, ומתי חוששים שמא של גוי הוא, ראה ערך קרוב וערך רוב. על

יין של גוים. 1. כד, טורים של - תצח. ראה גם ערכים: יין; יין נסך; שכר של גוים; שמירת יין. על האיסור לשתות יין במסיבה של גוים, אפילו במקום שאין ביין איסור משום יינם של גוים, ראה ערך חתנות: גזירות חכמים משום חתנות. 2. ויש שנראה מדבריהם שאין אסור אלא רביעית (ראה מגילת אסתר לספר המצות לאוין קצד). 3. שכן אמרו בדרש: ר' אלעזר המודעי אומר, עמד פנחס והחרים על ישראל בסוד שם המפורש ובכתב שנכתב על הלוחות, בחרם

במגע גוי (ר"ח עבודה זרה ל א; ראה רשב"ם ב"ב צא א ד"ה כגון, וראה כללי יין נסך לרא"ה אות יב: שהחמיץ כל צרכו), ויש שכתבו שדוקא חומץ שאינו ראוי לשתייה בתורת יין אין בו משום יין נסך (ריטב"א עבודה זרה ל א), וכן יש מן הראשונים שכתבו שיין שהתחיל להחמיץ ואפשר שיישתה, אם נגע בו הגוי נאסר (רמב"ם מאכלות אסורות יא ט); ויש חולקים וסוברים שכל חומץ אינו נאסר במגע גוי (ראה תוספות ותוספות הרא"ש עבודה זרה כט ב).

חומץ שלנו, יש מן הראשונים שכתבו שאין להתירו במגע גוי, לפי שאין אנו בקיאים בטיב חומץ (רבנו תם בתוספות עבודה זרה כט ב ד"ה אי; סמ"ג לאוין קמח; ראב"ה תתקנח), וכתבו ראשונים שיש להחמיר בכל חומץ שעשוי לשותו על ידי הדחק (רמב"ן עבודה זרה ל א), ומכל מקום לאחר שנים עשר חודש החומץ מותר (רמב"ן שם; תורת הבית שם בשם ר"ת), וכן אם הוא מבעבע כששופכים אותו על הארץ, שאז אין ספק שהוא חומץ, שיין אינו מבעבע (שו"ת מהר"ם ב"ב (קרימונא) רלג; ראה בית יוסף יו"ד קכג; שו"ע יו"ד קכג ו); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף המבעבע אסור (ראה טור יו"ד קכג, ובית יוסף וב"ח בדעתו. וראה דרכי תשובה שם סק"ל).

יין קונדיטון יין המר ויין החד, אמרו בירושלמי שאין בהם משום יין נסך (ירושלמי עבודה זרה ב א), וכן כתבו ראשונים להלכה (אור זרוע עבודה זרה קנח, קנט, וראה טוש"ע יורה דעה קכד לענין תערובת דבש), ויש מן הראשונים שכתבו שהבבלי חולק וסובר שיש בהם משום יין נסך, וכן הלכה לדעה זו (רמב"ן עבודה זרה ל א; רא"ה כללי יין נסך אות יב). יין החד הוא הנקרא קונדיטון (ירושלמי שם) או אנומלין (שו"ת הריב"ש קפ), והוא עשוי מיין דבש ופלפלין (עבודה זרה ל א; טור יו"ד קכג). יש מן הראשונים שכתבו שאין להתיר יין קונדיטון עד שיהא בו שליש פלפלין (תורת הבית ה ג, בשם הרמב"ן; טור ובית יוסף שם, בשם ראשונים); ויש שחולקים וסוברים שכל שנשתנה טעמו, אין בו משום יין נסך (תורת הבית שם; שו"ע קכד ד), וכן אם עירבו בו דבש בלבד עד שנשתנה טעמו אין בו משום יין נסך (רמ"א שם ד), וכן הדין בשאר דברים המעורבים ביין, שאם נשתנה טעמו מחמתם אינו נאסר במגע הגוי, ואפילו אם יש שם רוב יין (דרכי משה שם סק"ד).

תבשיל שיש בו תבשיל שיש בו יין, אינו נאסר במגע גוי, אפילו יין קודם שהרתית (תוספות עבודה זרה ל א ד"ה אלונתית; אור זרוע עבודה זרה קנח, קנח; טוש"ע יורה דעה קכג ה), שכיון שנתערב היין בתבשיל אין הגוי מנסכו (תוספות שם; אור זרוע שם), ודוקא כשאין היין ניכר בעין כלל, אבל כשמניחים את היין בשומים או בחרדל והיין בעין, ולא נשתנה טעמו, הרי זה נאסר במגע הגוי (תוספות שם בשם ריצב"א: רמ"א קכג ה). ויש שכתבו שנהגו לאסור תבשיל שיש בו יין שנגע בו גוי (מרדכי עבודה זרה תתיז).

האוסרים

גר תושב גר-תושב (ראה ערכו), נחלקו תנאים ביינו (עבודה זרה סד ב). הלכה שאסור בשתייה ומותר בהנאה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ז; טור יורה דעה קכד, וראה רמ"א שם ב, וש"ך שם סק"ה); ויש מן הראשונים שכתבו שלא נחלקו תנאים אלא לענין

(ראב"ן שה) ולהיגרר על הארץ (רמב"ן ורשב"א ומאירי עבודה זרה נה ב, ורא"ש ע"ז ד א), ועושה יין נסך אפילו כשנמשך בגת עצמה (ראה רש"י עבודה זרה נה ב ד"ה שהתחיל וד"ה והשאר; רמב"ם מאכלות אסורות יא יא; טוש"ע יורה דעה קכג יז).

יין שאין ראוי לנסכו על גבי המזבח (ראה ערך יין וערך נסכים), נחלקו בו ראשונים: יש שכתבו שאין מתנסך לעבודה זרה אלא יין שראוי לנסכו על גבי המזבח - שכיון שאינו קרב על גבי המזבח, נהגו הגויים שלא לנסכו לעבודה זרה (תלמיד רבנו יונה עבודה זרה ל א) - ולכן כשגזרו על סתם יינם לא גזרו אלא על היין הראוי להתנסך (רמב"ם מאכלות אסורות יא ט; סמ"ג לאוין קמח), ולכן יש מן הראשונים שכתבו שיין שנתערב בו מעט דבש (ראה ערכו), או מעט שאור, אינו נאסר במגע גוי, הואיל ואינו ראוי למזבח, ומותר לשתותו עם הגוי (רמב"ם שם מאכלות אסורות יא י, ובתשובות הרמב"ם (בלאו) רסט), ואף לכתחילה מותר לערב ביין מעט דבש כדי להצילו מאיסור (שו"ת רדב"ז ג תתקסב), ויש סוברים שלכתחילה אסור לערב מעט דבש ביין כדי לשתותו עם הגוי, ולא הותר אלא כדיעבד לאחר שנתערב (ב"ח יורה דעה קכג); ויש סוברים שאף יין שאין ראוי לנסכו על גבי המזבח יש בו משום יין נסך (רמב"ן עבודה זרה ל א; תורת הבית לרשב"א ה א).

יין מבושל יין מבושל אין בו משום יין נסך (עבודה זרה ל א. ראה אגרות משה יורה דעה א א), כלומר שיין מבושל של ישראל מותר אף על פי שנגע בו הגוי (רמב"ם מאכלות אסורות יא ט; תוספות עבודה זרה שם ד"ה יין; טוש"ע יורה דעה קכג).

ההיתר ביין מבושל, כתבו ראשונים שהוא אפילו בשתייה (רש"י עבודה זרה ל א ד"ה הרי; רמב"ם מאכלות אסורות יא ט; ש"ך יורה דעה קכג סק"ו), ודוקא בבית הישראל, אבל בבית הגוי אסור, כמו שכר-של-גויים (ראה ערכו). כנסת הגדולה שם הגהות הטור יז). ויש מן הראשונים שכתבו שיין מבושל שנגע בו גוי אינו מותר אלא בהנאה, ולא בשתייה (ראה רש"י ע"ז כט ב בסופו, ודרישה יו"ד קכג סק"ד, וט"ז שם סק"ד בדעתו).

יין שרף יין שרף, הנעשה מאדים היוצאים מן היין, אם נעשה מיין של ישראל אינו נאסר במגע הגוי (שו"ת רדב"ז ד אלף שעא רצט); שו"ת הלכות קטנות י (בהערה מבין המחבר); שבות יעקב א סב), שהרי זה יין מבושל (רדב"ז שם; שבות יעקב שם), וגם נשתנה טעמו (שבות יעקב שם), וגם נשתנה שמו, ופנים חדשות באו לכאן (רדב"ז שם).

קרוש או קפוא יין קרוש או קפוא, כתבו ראשונים שאינו נאסר במגע גוי (אור זרוע עבודה זרה לב א, הובא בדרכי משה יו"ד קכג ד; רמ"א יו"ד קכג ה). חישב על היין הקרוש למשקה, הרי זה נאסר במגע גוי (אור זרוע שם). חזר היין ונימוח ונגע בו הגוי - נאסר (אור זרוע שם).

חרס הבלוע מיין, כתבו ראשונים שהוא בטל מתורת משקה, שאינו גרוע מיין שנקרש שבטל מתורת משקה, ואינו נאסר במגע הגוי (אור זרוע שם (סוף אות קסד); רמ"א שם).

חומץ חומץ (ראה ערך יין: חומץ יין) אינו נאסר במגע גוי (עבודה זרה ל ב; תוספות שם כט ב ד"ה אי; טוש"ע יורה דעה קכג ו). ונחלקו ראשונים: יש סוברים שדוקא חומץ חזק ביותר אינו נאסר

(תוספות עבודה זרה נז ב ד"ה לאפוקי; רמ"א שם: י"א); ויש שמצדדים לומר שמגעים מותר אף בשתייה (ראה המנהיג יין נסך, ושו"ת הרמ"א קכד. תוספות הרי"ד עבודה זרה (מהדו"ק) שם, ומסיים: איני סומך להורות לעשות מעשה); ויש סוברים שגויים שבזמן הזה אוסרים במגעים יין אף בהנאה (תורת הבית ה' א; הריב"ש רנו בסופו בדעת הרמב"ם מאכלות אסורות יא ז, שכותים (נוצרים) אוסרים במגעים יין בהנאה, וראה שו"ת הב"ח כט בסופו).

גוי שאינו עובד עבודה זרה שנגע ביין שלא בכוונה, יש מן הראשונים שכתבו שאותו היין מותר בשתייה (רמב"ם מאכלות אסורות יג יא; שו"ע קכד ז), וכן אם נגע גוי כזה ביין ולא ידע שהוא יין, מותר אפילו בשתייה (רמ"א בשו"ע שם).

גוי קטן גוי קטן שנגע ביין, ואפילו תינוק בן יומו, אמר רב שאוסר את היין בשתייה (עבודה זרה נז א. וראה ירושלמי עבודה זרה ד ח בסופו), אבל מותר בהנאה (עבודה זרה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יא ה). בדעת שמואל אמרו, שקטן אינו עושה יין נסך (עבודה זרה נז ב).

הלכה כרב, שמגע גוי קטן אסור בשתייה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ה; טוש"ע יורה דעה קכד א; שו"ת הרמ"א קכד, שכן הסכמת כל הפוסקים האחרונים); ויש פוסקים כשמואל, שמגעו מותר אף בשתייה (תשובות הגאונים (אסף) ח"א (תרפ"ז) סי' מט (מרה"ג); בעל הלכות גדולות, מובא בתוספות עבודה זרה נז ב ד"ה לאפוקי).

נחלקו ראשונים: יש סוברים שלא הותר מגעו של גוי קטן בהנאה אלא בתינוק שאין לו כוונת מגע (תמים דעים פח), אבל כל שיש לו כוונת מגע - מגעו אסור אף בהנאה (תוספות עבודה זרה נז ב ד"ה לאפוקי); ויש סוברים שכל שאינו יודע בטיב עבודה זרה דינו כתינוק, ומגעו אינו אסור אלא בשתייה (ראה שו"ת הגאונים שערי תשובה רנב; ראה טוש"ע יורה דעה קכד א).

גוי קטן, כתבו ראשונים שבזמן הזה מגעו מותר בשתייה, שלא החמירו בגויים שבזמן הזה שאינם מנסכים אלא בגוי גדול לאסור מגעו בשתייה (תשובת ר"י בר אליהו בשו"ת בעלי התוספות קכב, ובשו"ת מים עמוקים לט ממ"ג, שכן קיבל בדעת ר"ת, וראה הגהות מהרש"ל לטור יורה דעה קכד, ושו"ת מים עמוקים שם, בשם ר"ת, שהתיר נגיעת תינוק בן חמש שנים. וראה שו"ת יורה דעה קכד ס"ק עא).

מומר ישראל שנעשה מין לעבודה זרה - שאדוק בה וכל מחשבותיו לה (רש"י חולין יג ב ד"ה מין. וראה תוספות עבודה זרה כו ב ד"ה איזהו) - יינו יין נסך (חולין יג א), וכן כל מומר (ראה ערכו) לכל התורה, יינו יין נסך (ראה חולין ד ב; שו"ת הרשב"א ז קעט, מובא בבית יוסף יו"ד קיט), ואוסר יין במגעו (בה"ג שחיתת חולין, במומר לעבודה זרה ולחלל שבתות בפרהסיא; שו"ע יורה דעה קכד ח) - ובכלל זה העובד עבודה זרה (בה"ג שם; שו"ת הרשב"א שם), אף על פי שאינו אדוק בה (חזון איש יורה דעה ב ס"ק כג), או שמחלל את השבת בפרהסיא (ראה ערכו. ראה עירובין סט א-ב. וראה ערך משומד. בה"ג שם), או שאינו מאמין בדברי רבותינו, שעבר על דבריהם לדעתו (שו"ת הרשב"א שם. וראה חזון איש יורה דעה ב ס"ק יח ד"ה ועיקר), וכיוצא - כיון שכגוי גמור הוא חשוב (ראה ערך מומר).

הנגיעה האוסרת

מגע גוי ביין, יש שהוא אסור בהנאה, ויש שמותר בהנאה ואסור בשתייה, ויש שמותר אף בשתייה (טור יורה דעה קכד). ויש הבדל

מגעו, אבל סתם יינם של גויים, אפילו גר תושב, אסור הוא בהנאה (רא"ה עבודה זרה נז א, ובדק הבית ה ב בסופו).

מגעו של גר תושב ביין של ישראל מותר בהנאה (ראה עבודה זרה סד ב). אם מגעו אסור בשתייה, יש מן הראשונים שסוברים שנחלקו תנאים בדבר (ראה רש"י עבודה זרה סד ב ד"ה אבל מייחדין), והלכה שאסור (תורת הבית ה' א, הובא בטור יורה דעה קכד; שו"ע קכד ב); ויש ראשונים שסוברים שמגעו מותר אף בשתייה (תוספות עבודה זרה נז ב ד"ה לאפוקי).

גוי שאינו עובד שאר גוי שאינו עובד עבודה זרה, יש סוברים שיינו ע"ז אסור בהנאה (בדק הבית ה' א. וראה הגר"א יורה דעה קכד סק"ד); ויש סוברים שכל גוי שאינו עובד עבודה זרה, יינו מותר בהנאה ואסור בשתייה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ז; טוש"ע יורה דעה קכד ז), וכן יש שכתבו שגויים שבזמן הזה, שאינם מנסכים (ראה תוספות ע"ז נז ב ד"ה לאפוקי, ורמ"א יו"ד קכג א, ושער המלך מאכלות אסורות יא ג) יינם מותר בהנאה (ראה תוספות ע"ז נז ב ד"ה לאפוקי בשם הגאונים; ראה סמ"ג ריש לאוין קמח, בישמעאלים שאומרים עליהם שאין מנסכים; רמ"א יורה דעה קח ה), ואסור בשתייה משום בנותיהם (סמ"ג שם), אלא שיש שכתבו שלכתחילה יש להחמיר שלא לקנותו ולמכרו (מאירי עבודה זרה סב ב סוד"ה מה; רמ"א יו"ד קכג א, וראה רמ"א יו"ד קנה יב).

שאר גוי שאינו עובד עבודה זרה, אם עושה יין נסך במגעו, נחלקו ראשונים: יש סוברים שמגעו מותר בהנאה ואסור בשתייה (תשובות הגאונים חמדה גנוזה קיד; ראה רמב"ם מאכלות אסורות יג יא; רבנו ירוחם טז א; שו"ע יורה דעה קכד ו); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף גוי שאינו עובד עבודה זרה, אין להתיר מגעו בהנאה (ראה תוספות עבודה זרה נז ב); ויש חולקים על כל זה וסוברים שמגעים של גויים שאינם עובדים עבודה זרה מותר אף בשתייה (תוספות ר"י מהדורא קמא עבודה זרה נז א).

גוי שאינו עובד עבודה זרה, שאינו אוסר יין במגעו אלא בשתייה, לסוברים כן (ראה לעיל), כתבו אחרונים שבכלל זה כל גוי שאנו מוחזקים בו שאינו עובד עבודה זרה, אף על פי שבני אומתו עובדים אותה, והוא לא קבל עליו בפירוש שלא לעבדה, וגם אינו מקיים שאר מצוות בני נח ולא קבלם עליו (בית יוסף יורה דעה קכד ד"ה ואיכא למידק, וראה שו"ת קכד ס"ק יב; הגר"א שם סק"ד), וכן אם קבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, אינו אוסר יין אלא בשתייה (ראה בית יוסף שם; פרישה שם ס"ק יא; ראה ב"ח שם, ושו"ת שם סק"ב); ויש חולקים וסוברים שאם אין אנו מוחזקים בו שאינו עובד עבודה זרה, אף על פי שקבל עליו שלא לעבדה, יינו ומגעו אסורים בהנאה (ושב הכהן לח ד"ה ולפענ"ד (הב"י) וד"ה היוצא), ומכל מקום אם ידוע שכל אומתו אינם עובדים עבודה זרה, הרי זה כמי שידוע אף בו שאינו עובדה (ושב הכהן שם); ויש חולקים על כל זה, וסוברים שדוקא גוי שהוא מבני דת שאינם עובדים עבודה זרה אינו אוסר במגעו יין בהנאה, אבל אם הוא מבני דת שעובדים עבודה זרה, אף על פי שזה קיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, לא יצא מכלל בני אומתו, עד שיקבל עליו כל שבע המצוות של בני נח, ויעשה גר תושב גמור (בית יוסף שם בלשון ראשון. וראה ט"ז שם סק"ד בסופו).

גויים שבזמן גויים שבזמן הזה, שאינם רגילים לנסך לעבודה זרה (תוספות עבודה זרה נז ב ד"ה לאפוקי; רמ"א יורה דעה קכג א) יש מן הראשונים שכתבו שהרי הם כמי שאינם בקיאים בטיב עבודה זרה ומשמישה, שמגעים ביין מותר בהנאה, לסוברים כן

זרה שם). הלכה שמותר (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

אחז הגוי יין של ישראל בכלי פתוח ושכשכו, נחלקו ראשונים: יש שכתבו שאף על פי שהגוי לא הגביה את הכלי ולא נגע ביין, היין נאסר (רמב"ם מאכלות אסורות יב א, ושם ו ג; שו"ע יורה דעה קכד יז: יש מי שאומר, וראה שם קכה ח, וש"ך ס"ק טז), מהם שכתבו שאסור בהנאה (טור יו"ד קכה בשם הרא"ש זרה; ש"ך שם ס"ק לט), ומהם שכתבו שהיין מותר בהנאה ואסור בשתייה (רש"י עבודה זרה ס א ד"ה חמרא). ויש שכתבו שאין היין נאסר כלל (תורת הבית ב"ה ש"ב (מו ב)), וכתבו אחרונים שלדעתם אפילו אם הגביה הגוי את הכלי אין היין נאסר בכך (ט"ז שם ס"ק טו). ויש מצדדים לומר בדעת ראשונים שאם שכשך את היין בגופו של הכלי בלא הגבהה, אין זה שכשך (דרכי משה שם ס"ק בדעת הרא"ש; רמ"א בשו"ע שם), ומותר אפילו בשתייה (ש"ך שם ס"ק מא), אבל אם הגביה את הכלי, אף על פי שאינו נוגע ביין אלא נוגע בכלי בלבד, הרי זה שכשך (דרכי משה שם).

עירה יין מכלי גוי שעירה יין מן הכלי, ולא נגע ביין, מה שהוריק אסור (עבודה זרה עב ב; רמב"ם מאכלות אסורות יב ב; טוש"ע יורה דעה קכה א), לפי שבא מכוחו של גוי (עבודה זרה ס א, ושם עב ב). יש מן הראשונים שכתבו שאסור בהנאה (רש"י שם ס א ד"ה חמרא; הגהות מיימוניות מאכלות אסורות יב א); ויש שכתבו שאינו אסור בהנאה אלא בשתייה בלבד (ראה רש"י עבודה זרה נח ב ד"ה סלקא; ראה טור יורה דעה קכה בשם הרא"ש; שו"ע יו"ד קכה א).

גוי שהוציא את הברז מן החבית ונשפך ממנה יין, כתבו ראשונים שאפילו אם לא היה שם שכשך כלל, היין שנשפך אסור, שהרי זה כנשפך מכוחו (רמב"ן עבודה זרה נט סע"ב, הובא בתורת הבית ב"ה ש"ב (מה א), ורשב"א ור"ן עבודה זרה שם, על פי סנהדרין עז ב לענין רציחה, ראה ערך כחו. וראה ט"ז יו"ד קכה סק"א, וש"ך שם סק"ג, והגר"א שם סק"ה).

גוי שעירה יין מן הכלי, הנשאר בכלי מותר (עבודה זרה עב ב). יש מן הראשונים שכתבו שאם הטא הגוי את הכלי, כל היין שראוי לצאת לחוץ מחמת אותה הטיה נאסר - אפילו אם לא יצא לבסוף - שהוא חשוב כמי שכבר יצא (ר"י מלוניל עבודה זרה ס א).

כוחו וכח כוחו ענבים הנסחטים בכוחו של גוי, ולא נגע הגוי ביין היוצא מהם, כגון שיש עליהם קורה והגוי עלה עליה והענבים נכבשים מכוחו - ללשון אחד היין אסור (עבודה זרה ס א) בשתייה (ראה טוש"ע יורה דעה קכה א, ב), ויש סוברים שאף בהנאה (ראה תמים דעים טז); וללשון שני נחלקו אמוראים בדבר (עבודה זרה שם). הלכה שאסור (ראה טוש"ע שם).

כח כוחו, כגון שמגלגל הגלגל, והוא מפיל את הקורה על הענבים ודורכתם (רש"י עבודה זרה ס א) - ללשון אחד היין מותר, וללשון שני נחלקו אמוראים בדבר (עבודה זרה שם). להלכה כתבו ראשונים שכח כוחו אסור (ר"ח בתוספות שם ד"ה הוה; תורת הבית ה ב; טוש"ע יורה דעה קכה ב), ויש שכתבו שבמקום הפסד מרובה מותר (רשב"ם בתמים דעים קח, ובתוספות ע"ז ס א ד"ה הוה).

גוי שזרק אבן או כל דבר ליין, אפילו בכוונה, לא אסור (עבודה זרה ס ב, ורש"י ד"ה כל; ירושלמי עבודה זרה ד יא), ואותו היין מותר אף בשתייה (רש"י שם; טוש"ע יורה דעה קכה ה); ויש סוברים שאסור (ראה תורת הבית ה ב, וריטב"א עבודה זרה נח א).

בין מגע גוי בגופו לבין מגעו על ידי דבר אחר, ובין מגע עם שכשך לבין מגע בלא שכשך, וכן תלוי איסור היין בכוונת הגוי לנגוע ביין, ויש חילוק בין מגע גוי בכוונה לבין מגעו שלא בכוונה, ובין מקום שהגוי יודע שהוא יין לבין מקום שאינו יודע, ובין מגע גוי שיש סיבה לנגיעתו, כגון למדוד את היין או להוציא ממנו חפץ, לבין מגעו במקום שאין סיבה ידועה לנגיעתו (ראה שו"ע יורה דעה קכד י, וראה להלן).

בידו גוי שנגע ביין בידו - אסור (עבודה זרה נו ב; רמב"ם מאכלות אסורות יב א; טוש"ע שם יא).

בפיו נגע הגוי ביין בפיו, נחלקו בו אמוראים בירושלמי (ירושלמי עבודה זרה ד ח בסופו). ואף בדעת הבבלי נחלקו ראשונים (ראה ספר הישר תשל, ותורת הבית ה ב). להלכה כתבו ראשונים שנגיעת פיו אוסרת בהנאה (ספר הישר ותורת הבית שם); ויש סוברים בדעת ראשונים שניסוך בפה אין שמו ניסוך (לחם משנה מאכלות אסורות יב יד בדעת רמב"ם שם).

ברגלו נגע הגוי ביין ברגלו, אמרו בו שניסוך ברגל אין שמו ניסוך⁵, ולפיכך דורכים עם הגוי בגת, אם היו ידיו כפותות (עבודה זרה נו ב).⁶ לפי שאין דרך עובדי עבודה זרה לנסך בכך (תורת הבית ה ב), ויש מן הראשונים שסוברים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים (רמב"ן וריטב"א עבודה זרה נו ב). להלכה נחלקו ראשונים: יש סוברים שניסוך ברגל אין שמו ניסוך (תורת הבית ה ב; רמ"א קכד יא; וי"א); ויש סוברים שמגע גוי ברגל אסור (טור קכד בשם הרא"ש; שו"ע קכד יא).

שכשך מגע גוי ביין, יש מן הראשונים שכתבו שאינו אסור בהנאה עד שישכשך (רש"י עבודה זרה נט ב ד"ה כי היכי; רמב"ם מאכלות אסורות יב א; שו"ע קכד יא), ואפילו שכשך מועט (משמרת הבית ב"ה, הובא בט"ז יורה דעה קכד סק"ו. וראה ט"ז ס"ק יא, וראה ב"ח יורה דעה שם שאף שכשך בעלמא); ויש סוברים שכל שנתכוון לגעת ביין אף על פי שלא שכשך - נאסר (ראב"ן שט; רמב"ן עבודה זרה נט א, בשם הראב"ד; בית יוסף יו"ד קכד סוף ד"ה כאן ומ"ש).

מגע ביין בלא שכשך, לסוברים שאינו אסור את היין בהנאה, יש מן הראשונים שכתבו שבשתייה אסור (ראה רש"י עבודה זרה נט ב ד"ה וברצוה); ויש שכתבו שדוקא אם נגע ביין בכוונה אסור בשתייה (ראב"ד עבודה זרה נט ב, הובא ברמב"ן ע"ז נט ב); ויש סוברים שאף אם נגע הגוי ביין בכוונה, אם לא שכשך היין מותר אף בשתייה (רמב"ן שם; יש מי שאומר).

מגע ע"י דבר מגע גוי על ידי דבר אחר, כגון שישכשך ביין בקנה, אחר ולא נגע בו בידו, נחלקו בו ראשונים: יש שכתבו שאם נגע במתכוון על ידי דבר אחר נעשה יין נסך, ואסור בהנאה (רש"י עבודה זרה ס ב; רא"ש עבודה זרה ד ה; ראה טוש"ע יורה דעה קכה ה); ויש שחולקים וסוברים שמגע על ידי דבר אחר אינו אסור אלא בשתייה (תשב"ץ (קטן) שעח; ר"ן עבודה זרה שם (כו א)).

גוי שנשא יין של ישראל בנוד - שפיו קשור (רש"י וראב"ד עבודה זרה ס א. וראה ב"ח יורה דעה קכד ד"ה כתב הרמב"ם) - אם היה הנוד מלא, היין מותר (עבודה זרה ס א; רמב"ם מאכלות אסורות יב ד; טוש"ע שם קכה ט), שהיין עומד במקומו ואינו זז ממקום למקום (עבודה זרה שם, ור"י מלוניל שם). היה הנוד חסר, נחלקו בו אמוראים (עבודה

ראב"ד ע"ז נו ב ד"ה נסוך). 6. ויש סוברים שגזרו חכמים שלא לדרוך עם הגוי כלל (ראה רמב"ם מאכלות אסורות יא יא. וראה ב"ח יורה דעה קכד, קכד,

5. ומותר הוא בהנאה (תוספות שם ד"ה מהו). ואם מותר הוא בשתייה, לשיטה זו, נחלקו ראשונים יש אוסרים (אור זרוע עבודה זרה ריח); ויש מתירים (ראה

בכלי העליון מותר, אבל הקילוח נאסר על ידי ניצוק, ואסור לקלטו מן האויר ולשתותו (רש"י שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שניצוק חיבור הוא לין נסך (רש"י עבודה זרה עב ב ד"ה קטופי; רמב"ם מאכלות אסורות יב יב; תורת הבית ה ה), ויש פוסקים שאינו חיבור (ר"ת בתוספות עב ב ד"ה אמר; פסקי הרא"ה עבודה זרה נט ב ועב ב). והכריעו ראשונים ואחרונים להתיר ניצוק במקום הפסד-מרוכה (ראה ערכו), אבל לא בדבר מועט (תוספות שם; שו"ע יורה דעה קכא א-ב. וראה תרומת הדשן רד).

קטפרס (ראה ערכו) - משקה הבא מלמעלה למטה דרך מדרון (רש"י עבודה זרה עב א ד"ה קטפרס) - ומשקה טופח (ראה ערכו) - שאין בו טופח על מנת להטפח, היינו שאם טפח במשקה בידו לא יעלה בה משקה שיוכל להטפח דבר אחר (רש"י שם ד"ה ומשקה, וראה ערך טופח) - יש סוברים שלדעת רב הונא, שניצוק חיבור לין נסך, אף הם חיבור לו (עבודה זרה שם), וכן כתבו ראשונים להלכה שמשקה טופח הוא חיבור לין נסך (ראב"ד ומאירי עבודה זרה עב ב), וכן קטפרס (מאירי שם). ויש מן הראשונים שכתבו שדוקא ניצוק חשוב חיבור לין נסך לדעת רב הונא, אבל קטפרס אף לדעתו אינו חיבור (ספר הישר (חדושים) תשג).

האסור משום הרחקה

יש דברים שעושה אותם הגוי ביין, שמעיקר הדין אין בהם איסור, ואף על פי כן אסרו חכמים שיעשה הגוי משום הרחקה. ואלו הם הדברים שגזרו עליהם:

- לא ימזוג גוי מים לתוך יין שביד ישראל (עבודה זרה נח ב; רמב"ם מאכלות אסורות יג יג; טוש"ע יו"ד קכה ז), ובדיעבד יש מהראשונים מתירים (רמב"ם שם), ויש אוסרים (האשכול (אלבעק) יין נסך; תורת הבית ה ב), והרבה כתבו שאינו אסור אלא בשתייה (רש"י ע"ז נח ב ד"ה אסור; טוש"ע יורה דעה קכה ז).

- לא יוליך גוי ענבים לגת (עבודה זרה נט א; רמב"ם מאכלות אסורות יג יג; טור יורה דעה קכה, וראה שו"ע שם ז), ודוקא לכתחילה אסור, אבל אם כבר הביא הגוי ענבים לגת, היין מותר (טוש"ע שם). וכתבו ראשונים שאם ישראל מסייע לגוי, מותר לכתחילה שיוליך ענבים לגת (מאירי עבודה זרה נט ט. וראה רבי עקיבא איגר בשו"ע שם. וראה חזון איש יו"ד נ סק"א). שאר עסק בענבים הנדרכים, כתבו ראשונים שלכתחילה אסור לישראל לתת לגוי שיתעסק בו (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) עבודה זרה נח א, וכן הוא בט"ז יו"ד קכה סק"ט בסופו).

- לא יסייע גוי לישראל בשעה שהוא מריק יין מכלי לכלי, שמא ישכח הישראל ויטיל את הכלי על הגוי לבדו, ונמצא שהיין בא מכוחו של גוי ואסור (עבודה זרה עב ב; רמב"ם מאכלות אסורות יג יג; טור יורה דעה קכה, וראה שו"ע קכה ג), ואפילו אם הישראל יכול להוריק את היין לבדו והגוי אינו יכול (דרכי משה שם סק"ד וסק"ז, שכן משמע מדברי הרשב"א בתורת הבית ב"ה ש"ב (מו ב)), ויש שכתבו שאם המשא כבד שאין הגוי יכול לשאתו לבדו, מותר לכתחילה (ראב"ה, הובא בהגהות אשרי עבודה זרה ד ג, ובאור זרוע עבודה זרה רכת, והובא בדרכי משה קכה ד).

תערובות

יין של גויים שנתערב ביין כשר, נחלקו בו ראשונים: יש סוברים

נגיעה שלא לכוונת ניסוך שלכן אפשר לתלות שלא נטכוון לנסך, כגון שהכניס את ידו או את רגלו לתוך כלי יין של ישראל למדוד כמה יין יש בו, נחלקו בו תנאים (עבודה זרה נ א). הלכה שגוי שמצץ יין מן החבית אסר את כל היין שבה (רמב"ם מאכלות אסורות יב טו; טוש"ע יורה דעה קכד יא) בהנאה (טוש"ע שם), וגוי שמדד יין בידו או ברגלו כתבו ראשונים שאסור בשתייה ומותר בהנאה (תורת הבית ה ב. וכן הכריע בדרכי משה יורה דעה קכד סק"ט, וראה ברמ"א שם יט שמיקל דוקא במקום הפסד, וראה ש"ך שם סק"ט); ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שאסור אף בהנאה (האשכול (רצב"א) יין נסך נה, ורמב"ן עבודה זרה נ ב, וראה בית יוסף יורה דעה קכד שמכריע כן).

גוי שנגע ביין שלא בכוונה, כגון שנפל על נוד של יין, אסור בשתייה (ראה עבודה זרה נ א; רמב"ם מאכלות אסורות יא ה, ושם יב ה), ומותר בהנאה (עבודה זרה נ א; רמב"ם שם; ראה שו"ע יורה דעה קכד ז).

גוי שלא הכיר ביין שהוא יין, כגון שהיה סבור שהוא שמן, והושיט את ידו ונגע בו, אותו היין מותר בהנאה ואסור בשתייה (עבודה זרה נח א; רמב"ם מאכלות אסורות יב ה; טוש"ע יורה דעה קכד יב, ורמ"א שם יט).

מגע גוי ביין על ידי דבר אחר, כשאינו נוגע בו לחינם אלא לשום עסק הצריך לו, נחלקו בו תנאים (עבודה זרה ס ב). הלכה שהיין מותר בהנאה ואסור בשתייה (עבודה זרה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יב ט; טוש"ע יורה דעה קכד יט).

בחיבור

גוי שהכניס את ידו לתוך חבית של יין, אסר את החבית כולה (ראה עבודה זרה נ ב - נח א, ורמב"ם מאכלות אסורות יב א, ז).

ניקבה החבית מצידה, והניח גוי את ידו על מקום הנקב, נחלקו תנאים ואמוראים (עבודה זרה ס א). להלכה נחלקו ראשונים: יש שכתבו שגוי שנגע בנקב החבית, כל היין שבתוכה אסור (רש"י עבודה זרה ס א ד"ה ואידך; סמ"ק רכד; טור יורה דעה קכד בשם רש"י ור"ת). ויש שכתבו שכל היין שמראש החבית עד הנקב אסור, ושתחת הנקב מותר (רמב"ם מאכלות אסורות יב י; טוש"ע קכד כג).

ניצוק, קטפרס ומשקה טופח

ניצוק - קילוח צינור הבא מלמעלה למטה בזקיפה (רש"י עבודה זרה עב א ד"ה הנצוק), שאינו חשוב חבור לענין שאר איסורים (ראה ערך נצוק). שו"ת מהרי"ל סח קצ (ריח), ובחדשות נג ב - אמר רב הונא שהוא חשוב חיבור לענין יין נסך (עבודה זרה עב א), שמשום חומר עבודה זרה החמירו ביין נסך (ראה ראב"ן שה, וראב"ה אלף סט), ואם היה יין מקלח מן החבית ונגע גוי בקילוח, נאסר היין שבתוך החבית (תוספות שם ב ד"ה אמר), וכן אמרו בגמרא שישראל המודד יין מכלי שלו לתוך כלי שביד גוי, יקטף או ינפץ (עבודה זרה עב ב; טוש"ע יורה דעה קכא א) - שיפסוק ראש העליון של הניצוק, או שיזרוק לכליו של הגוי מרחוק, כך שקודם שיגיע ראש התחתון לכלי הגוי כבר יפסק הקילוח (רש"י שם) - כדי שלא יהיה ניצוק חיבור, ויאסור עליו מה שישאר בכלי העליון (רש"י שם; רמב"ם שם), ודוקא הנשאר

אסורות יז כד; טושיע קיד ט), שהואיל ואפשר למוכרם בלא עירוב יין למה יפסיד יינו בחינם (ר"י מלונל ונמוקי יוסף עבודה זרה לט ב), וכן משקים של גויים, אם היין יקר מהם - מותרים, ואין לחוש שמא עירבו בו יין כדי להכשיל את ישראל (תוספות ע"ז לב א ד"ה ומאוצר; אור זרוע ע"ז קסד; ראה טושיע קיד ד).

• דבר שמקפידים עליו שלא לערב בו יין, וקונים אותו מן האומן, כגון יין רמונים של גויים שהיו מוכרים אותו לרפואה, כתבו ראשונים שמותר, שהואיל והוא בא לרפואה יש קפידה בדבר שלא יערבו בו דבר אחר, וחזקה על התגר המוכר אותו שמדקדק בזה ואינו מפסיד לעצמו (ר"ן ע"ז לב א; שו"ע יו"ד קיד ה), וכן הדין בכל דבר שקונים מן האומן (רמ"א בשו"ע שם).

כשאין בין שדרכם לתת לתוכם יין וחומץ אסורים באכילה אפילו כשטעמם אומן (י"קפילא"י) ואמר שאין ביין בנותן טעם (שו"ת הרשב"א ג ריד, מובא בבית יוסף יו"ד קלד; ראה פרי חדש יו"ד קיח ס"ק לו בדעת הרא"ש), ומכל מקום כתבו אחרונים שאם היין נותן-טעם-לפגם (ראה ערכו) בתערובת לא גזרו (חקרי לב קצא); ויש מהראשונים חולקים וסוברים שלא אסרו את הדברים שדרכם לתת בהם יין אלא כשיש באותו היין בנותן טעם (ראב"י אלף סז, מובא במדכ"י ע"ז תתלו; רמ"א יו"ד קיד ד; ראה ש"ך יו"ד שם ס"ק כא).

דברים שדרכם של הגויים לתת בהם יין בשעת עשייתו, אבל היין כלה ואין טעמו ניכר, כגון מלח שנותנין בו הגויים יין בשעת עשייתו, שמרתיחים מים מלוחים באש עד שלא נשאר שם אלא מלח, יש מהראשונים מתירים באכילה, מפני שהאור שורף את היין וכלה שם, ואין ניכר טעמו במלח (ר"ת בתוספות ע"ז לג א ד"ה האי. וראה אגור אלף שכת לענין דיו, ומובא בבית יוסף ובשו"ע יו"ד קכג כה להתיר מטעם זה "קוליינדרי קונפטיטי" (מין מאכל שנותנים בו חומץ), מפני שהחומץ נשרף מהר בשעת עשייתו).

חרצנים וזגים החרצנים והזגים של גויים - פסולת של ענבים והגרעינים בתוכם (רש"י עבודה זרה כט ב ד"ה חרצנים, וראה תוספות שם לד א ד"ה חרצנים. וראה ערך גרעינים: בעבודה זרה) - אסורים בהנאה (עבודה זרה כט ב, ושם לד א; רמב"ם (פרנקל) מאכלות אסורות יא יד; טושיע יורה דעה קכג יד).

ונחלקו תנאים אם אסורים דווקא לחים או גם יבשים (עבודה זרה כט ב), ופירשו ראשונים, שיבשים אין בהם טעם יין (ראב"ד ומאירי ע"ז לג א). להלכה לחים אסורים, יבשים מותרים (רמב"ם מאכלות אסורות יא יד; טושיע יורה דעה קכג יד).

שמרי יין אף שמרי יין של גויים אסורים בהנאה (תוספתא תרומות י יב; ראה רמב"ם מאכלות אסורות יא יד; טושיע יורה דעה קכג יד), ודוקא לחים, אבל יבשים מותרים, לאחר שנים עשר חודש (עבודה זרה לד א; רמב"ם שם; טושיע שם), שכבר כלה מהם טעם היין (או"ז א תשעט), ולא נשאר בהם ריח יין, והרי הם כעפר וכאדמה (רמב"ם שם).

בתוספתא שנינו: שמרי גויים שיבשו אסורים בהנאה (תוספתא שם), ופירשו ראשונים, שלא התירו שמרים שיבשו אלא כשנתמדו תחילה - ששראם במים להוציא יינם - שכבר נתבטל טעמם במים ואחר כך נתייבשו, אבל שמרים שלא נתמדו אפילו יבשו אסורים בהנאה (ר"ת בתוספות עבודה זרה לד א ד"ה דורדיא; תורת הבית ה' ג;

שאוסר במשהו, לפי שדינו כדין יין נסך גמור שאוסר במשהו, משום חומר האיסור של עבודה זרה (ראה ערך יין נסך. רמב"ם מאכלות אסורות טז כט; תורת הבית ה' ה; שו"ע יורה דעה קלד ב); ויש סוברים שלא אמרו ביין נסך שהוא אוסר במשהו אלא ביין שנתנסך ממש לפני עבודה זרה, אבל יינם של גויים שנתערב ביין כשר בטל בששים כשאר איסורים (ר"ת בתוספות עבודה זרה עג א ד"ה יין, ושם נו ב ד"ה אבל), ומכל מקום לא סמכו על כך למעשה להתיר בביטול בששים אלא במקום הפסד-מרובה (ראה ערכו. ספר הישר תשובות מב, ובאור זרוע עבודה זרה ריח).

אף הראשונים האוסרים במשהו לא אמרו כן אלא ביין של גויים האסור בהנאה, אבל באופנים שאינו אסור אלא בשתיה ומותר בהנאה, ונתערב ביין כשר הכל מודים שבטל בששים (רמב"ן ור"ן ע"ז עג א; הריב"ש תלג; שו"ע יורה דעה קלד ב). וממילא, בזמן הזה, לסוברים שסתם יינם מותר בהנאה, מפני שאין הגויים רגילים לנסך לעבודה זרה (ראה לעיל: האוסרים; גויים בזמן הזה), בטל יינם בששים כשאר איסורים (תוספות פסחים ל א ד"ה אמר רבא; שו"ת הרא"ש יט טז; רמ"א יורה דעה קלד ב; וכן נוהגין), ויש שהתירו רק במקום הפסד מרובה (אור זרוע עבודה זרה רפד).

כלי יין כלי היין של גויים, שהיה בהם יין שלהם, ונתנו בהם יין כשר בלי להכשירם כדינם, באופן שפולטים טעם יין של איסור לתוך היין הכשר (ראה ערך כבוש), נחלקו תנאים אם אסור אף בהנאה, או שאינו אסור אלא בשתיה (עבודה זרה כט ב), ואילו רבן גמליאל שתה מיין שהיה כנוס בכלים של גויים (תוספתא עבודה זרה ה ד). הלכה שאסורים בשתיה ולא בהנאה (רמב"ם מאכלות אסורות יא טו; טושיע יורה דעה קלו א).

מאכלים שדרך מאכלים הנקנים מן הגויים, ודרך לערב בהם יין או לערב בהם ביין חומץ יין, אסורים באכילה, ופעמים שאסורים גם בהנאה, ולפיכך כבשים - ירקות או דגים כבושים (מאירי עבודה זרה לה ב) - של גויים שדרכם לתת לתוכם יין וחומץ, אסורים באכילה (עבודה זרה שם; רמב"ם מאכלות אסורות יז כד; טושיע יורה דעה קיד י); וכן מוריים - שומן דגים (רש"י עבודה זרה כט ב ד"ה המוריים לפי הגהת הב"ח) - של גויים אסור (עבודה זרה שם; רמב"ם שם כו; טושיע שם יא), במקום שדרכם לתת לתוכם יין (רמב"ם שם; טושיע שם); וכן חומץ שכר של גויים - העשוי מתמרים (סמ"ק רכד) - אסור מפני שמערבים בו שמרי יין שלהם (עבודה זרה לב א; רמב"ם שם כה; טושיע שם ד). וביארו ראשונים, שהרחקה היא שעשו חכמים כדי להרחיק את ישראל מתבשיליהם ומכבשיהם של גויים (תורת הבית הקצר ג ה), וכתבו עוד שכן יש לאסור בכל דור ודור מאכלים שדרך הגויים באותו דור לתת בהם דברים של איסור (שו"ת הרשב"א ד פח).

דברים שאין דרכם לתת בהם יין אין חוששים שמא נתנו הגויים בהם יין, וכמה אופנים בדבר:

- מאכלים שהיין מקלקלם, אין חוששים שעירבו בהם יין, כגון דבש של גויים שמותר (משנה עבודה זרה לט ב; רמב"ם מאכלות אסורות יז כג; שו"ע יו"ד קיד ז), וכן שאר משקים של גויים כשרואה ישראל שהגוי מוציא אותם מן החבית, מותרים, שודאי לא עירבו יין בתוך החבית, שהיין מקלקלם (תוספות לב א ד"ה ומאוצר; ראב"י אלף ס).
- אף דברים שהיין משביחם, אם יש הפסד ממון בדבר, אין חוששים שעירבו הגוי בהם, כגון כבשים שאין דרכם לתת לתוכם יין וחומץ שמותרים באכילה (עבודה זרה לט ב; רמב"ם מאכלות

היתר (תורת הבית ה' ג בסופו; טור יו"ד כג בשם הרשב"א; שו"ע כג טז: יש מי שאומר. וכן כתבו להלכה בשו"ת דבר שמואל סא, ובמנחת פתים יורה דעה). ויש מן הראשונים סוברים שדין תמצית זו כשמרים, ומותרת רק לאחר י"ב חודש (ר"ן עבודה זרה לד א בשם י"א), וכן יש מהראשונים סוברים שכלי היין של נכרים שבאים להכשירם בתוך י"ב חודש צריך לגרור מעל דפנותיהם את תמצית היין (ראב"ד ע"ז עה ב, מובא במאירי שם. וראה ב"ח יו"ד כג, ובפרישה ס"ק לג, ובט"ז סק"ט, שלכתחילה מקלפים הנקרה). ויש מהפוסקים אוסרים אותה אף אחר י"ב חודש (בית מאיר יורה דעה שם. וראה דרכי תשובה יו"ד שם).

שו"ע יו"ד כג יד⁷, וכן חרצנים וזגים שלא נתמדו אסורים אף לאחר שנים עשר חודש (ר"ת שם; שו"ע שם); ויש ראשונים שחולקים ומתירים שמרים וחרצנים וזגים לאחר שנים עשר חודש אף שלא נתמדו (רבינו אפרים בתוספות שם, וראה שלטי הגבורים עבודה זרה שם שכן נהגו). אבן היין תמצית היין הנקשרת על גבי דופני החביות והקנקנים - "אבן היין" (כך היא מכונה בימינו, או "אבנית היין". ובפוסקים נקראת "רוש", "וינשטיין", "טרטר", ובימינו מייצרים ממנה "חומצה טרטרית", עיין אנציקלופדיה לכשרות המזון ג עמ' קא ואילך) - נחלקו ראשונים אם דינה כשמרים: יש מהראשונים שכתבו שנהגו בה

יכיר¹

נאמנות האב לומר על אחד מבניו שהוא הבכור, ולברר את פסולם של בניו

הפרקים:

- הדין וגדרו
- ההכרה
- לירושה
- בפסול יוחסין
- בשאר דינים
- כשחזר בו מההכרה

יכיר, שהאמור "יכיר" על האב נאמר ולא על האם (קידושין עח ב ומאירי; רמב"ם נחלות ב יד; טושי"ע חו"מ רעז יב, שאינה נאמנת אלא בתוך שבעה ללידתו).

וכן לענין פסול הבן, שיש אומרים שהאב נאמן בתורת יכיר, לסוברים כן (ראה להלן: בפסול יוחסין), האם אינה נאמנת, שלא האמינה התורה אלא לאב (רמב"ם איסורי ביאה טו יט; פסקי ריא"ז קידושין ד א אות טו; מאירי שם עח ב; טושי"ע אה"ע ד כט).

האב נאמן על הבכור לעולם, ואפילו תוך שבעה ימים ללידתו, שהתורה האמינתו (קידושין עד א; יד רמה שם; רמב"ם נחלות ב יד), שהרי אמרה תורה "יכיר" בסתם, ואף בתוך שבעה בכלל, ואף על פי שבתוך שבעה אין אביו מכיר בו הרי זה בדרך כלל, אבל אם הוא אומר שהוא מכיר בו היטב, הרי זה נאמן (דעה ב' ביד רמה קידושין שם; קרבן נתנאל קידושין ד יא ז, בדעת הרמב"ם שם; ט"ז אה"ע ד ס"ק כ).

ויש שכתבו שתוך שבעה ימים ללידתו אינו נאמן (דעה א' ביד רמה קידושין עד א; שיטה לא נודע למי שם, בשם הראב"ד; פסקי ריא"ז קידושין ד א יג; לבוש חו"מ רעז יב; פרישה חו"מ רעז ס"ק טו, בדעת רש"י), שעדיין אינו מכיר בו, לפי שלא יצא מתחת ידי אמו ליכנס לברית, ודוקא לאחר שבעה ימים שמוטל על אביו להכירו, הוא שנאמן (פרישה שם).

אף על בתו נאמן האב לומר שהיא ממזרת (ראה להלן: בפסול יוחסין. תשובת הר"ד צב; תשב"ץ ג קב, רעב; פרישה אה"ע ח ס"ק יא; שו"ת חתם סופר אה"ע א עו), אף על פי שהפרשה מדברת בבן (ראה פסקי הלכות יד דוד ט עט בהגהה ו), שאין סברא לחלק בין בת לבן (תשב"ץ ג רעב).

לאחר מיתה מת הבן והניח בנים, ואמר האב שאין אלו נכדיו לפי שאביהם לא היה בנו, כתבו הראשונים שאינו נאמן עליהם לענין שלא יירשוהו; שאף על פי שנאמן לומר על המוחזק

הערך שלפנינו דן בנאמנות האב לומר שבן פלוני בין בניו הוא הבכור, ובכלל זה נאמנותו לפסול את בניו לקהל או לכהונה, ולומר על אדם מסוים, שהוא בנו, או שאינו בנו, ועוד.

הדין וגדרו

נאמן אדם לומר זה בני בכורי (קידושין עח ב; בבא בתרא כז ב; ספרי דברים כא יז; רמב"ם נחלות ב יד; טושי"ע חושן משפט רעז יב. וראה ערך ירושת הבכור), שנאמר: **פִּי אֶת הַבְּכֹר בֶּן הַשְּׁנוּאָה יִכִּיר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנָיִם** (דברים כא יז), ודרשו: **"יכיר"**, הכוונה שיכירנו לאחרים שנאמן לומר שהוא בכור.

וכשם שנאמן אדם לומר זה בני בכורי, כך נאמן לומר בני זה בן גרושה או בן חלוצה הוא, והוא חלל, וכן נאמן הוא לומר בני זה ממזר הוא (קידושין שם; בבא בתרא שם ורשב"ם ד"ה בן גרושה; רמב"ם איסורי ביאה טו טז; טושי"ע אה"ע ד כט).

וכן נאמן - לדעות מסוימות - לומר על מי שאינו מוחזק כבנו, שהוא בנו; וכן לומר על מי שמוחזק כבנו, שאינו בנו (ראה להלן: בירושה; בפסול יוחסין).

יש מהראשונים שכתבו, שמצות עשה על האב שיודיע מי הוא הבכור, כדי שירש פי שנים, שנאמר: **אֶת הַבְּכֹר בֶּן הַשְּׁנוּאָה יִכִּיר לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנָיִם**, אלא שאם נודע לנו שזה בכור בלי הודעתו, מתקיימת המצוה בשתיקתו (רמב"ן ספר המצות לא תעשה הנוספות מצוה יב, וראה קצות החושן רפא סק"א, ואור שמח נחלות ב יד).

בטעם הדבר שהאב נאמן להכיר את הבכור אף על פי שהוא קרוב לבנו ויחיד, ועד אחד או קרוב אינו נאמן להעיד בדיני ממונות (ראה ערכים: עד אחד; פסולי עדות), כתבו הראשונים שזהו לפי שאין אדם אחר יכול להכירו אלא האב (שו"ת הרא"ש נב ב).

עדות האם האם אינה נאמנת להעיד על בנה שהוא הבכור בתורת

⁷. וראה חתם סופר עבודה זרה לד א ויורה דעה כג שאם נתייבשו בתנור וגם

עברו י"ב חודש מותר גם לר"ת, שהיבשו דינו כנתמדו, וראה שו"ת אמרי יושר (ב קמ) בחרצנים שקולים אותם באש ועושים מהם קפה, שמסופק אם הקליה

יכיר. 1. כד, טורים תצח-תקנו.

גר (ראה ערך גרות: בפני בית דין), והוא מוחזק לגר או לישראל - ולדבריו בניו מבית ישראל ממזרים הם, לסוברים שנכרי הבא על בת ישראל הולד ממזר (ראה ערך ממזר), ואף לסוברים שהולד ישראל כשר הוא, פסולים הם לכהונה (ראה ערך חלל; חללה) - אינו נאמן (יבמות מז א, ותוס' חד מקמאי ורבי אברהם מן החר ומאירי שם; תוס' שם ד"ה נאמן; רמב"ן שם; רמב"ם איסורי ביאה יג ח; טוש"ע יו"ד רסח ו), משום שלדבריו הוא נכרי, ואין עדות לנכרי, ומאחר שהבנים מוחזקים בכשרות, אינו נאמן להעיד עליהם ולפסלם (יבמות שם, ורש"י ד"ה ואין עדות).

ההכרה

לשון העדות אמר האב: בני זה בכור הוא, אמר רב יוסף שאינו נוטל פי שנים, שמא אין כוונתו לומר אלא שהוא בכור לאמו, דהיינו שהוא בכור לענין פדיון הבן ולא לנחלה, ואפילו אם הוא רגיל לקרוא לו כן, ואינו נוטל פי שנים אלא אם כן אמר האב בני בכורי הוא (ראה ערך בכור אדם. בבא בתרא קכו ב, ורשב"ם ד"ה אבל ומאירי; שיטה מקובצת שם, בשם תוס' הרא"ש; רמב"ם נחלות ב יז; טוש"ע חו"מ רעז יג). וכתבו הראשונים שבאומר בכור הוא, אף אם תפס הבן חלק בכורה, מוציאים מידו, שהממון בחזקת הבנים האחרים הוא, והוא המוציא מחברו, ועליו הראיה (ראה ערך תפיסה. רשב"ם שם; מאירי שם, בשם גדולי הצרפתים; ר"י קרקושא שם; עליות דרבינו יונה שם).

במה דברים אמורים שאינו נוטל פי שנים, כשיתכן שהוא בכור לאמו, אבל אם נתברר שאינו בכור לאמו, ודאי שנתכוין לומר שהוא בכור לאביו, ונוטל פי שנים (יד רמה בבא בתרא שם אות קא).

הוכחה מדבריו אמר האב דברים שנשמע מהם שזה בכורו הוא, הרי זה נוטל פי שנים, אף על פי שלא אמר בפירוש זה בני בכורי (רמב"ם נחלות ב טז).

וכן האב שנאמן לומר על בנו שהוא ממזר (ראה הלן: בפסול יוחסין), אינו צריך לומר בפירוש בני זה ממזר הוא, אלא כל שנשמע מכלל דבריו שבנו ממזר, כגון שאומר על בנו הקטן שהוא הבכור, הבן הגדול ממזר (חקרי לב מהדורה ב אה"ע ב).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שצריך שיזכיר בפירוש שהוא בכור, ש"יכיר" משמעותו שתהא ההכרה בפירוש ולא על ידי אומדנא, ואין אומדנא מועילה אלא לברר שבאמרו שהוא בכור, כוונתו שהוא בכור לאב, ולא בכור לאם (שו"ת זית רענן ב עט, בדעת טוש"ע).

בית דין אמירת האב, אין צריך שתהיה בפני בית דין, שאין כאן דין עדות, להצריך להעיד בפני בית דין (שו"ת תורת חיים ג נב; שו"ת רבי עקיבא איגר א פה, קי; דברי חיים הלכות נחלות ד, בהגהה מבין המחבר); ואם העידו עדים ששמעו מהאב חוץ לבית דין שבנו פלוני בכורו הוא - נאמנים (ראה בבא בתרא קכו ב, ורמב"ם נחלות ב טז, יז, וטוש"ע חו"מ רעז יג), ואין בכך משום עד מפי עד שפסול בעדות (ראה ערך עדות), שעיקר העדות בבכור כך היא, והרי זה כעדים שהעידו שהודה ראובן בפניהם שהוא חייב מנה לשמעון, שנאמנים (ראה ערך הודאת בעל דין), ואף ביכיר מודה האב שזה ראוי ליטול בנכסיו פי שנים, שאין ליכיר תורת עדות, ולכן

כבנו שאינו בנו גם כשיש לבן בנים הרי זה לפי שהבן קיים, מה שאין כן לאחר מיתת הבן, שלא האמינתו התורה על בני בניו, כדרך שלא האמינתו על אחיו ושאר יורשיו, וכל שאין דבריו לגבי בנו ממש, אינו נאמן (מגיד משנה נחלות ד ב; רמ"א חו"מ רעט ב).

כנגד חזקה היו מוחזקים באחד מן הבנים שהוא בכור, ואמר אביו על אחר שהוא בכור, נחלקו תנאים:

לדעת ר' יהודה נאמן; וחכמים אומרים שאינו נאמן. ולדעת חכמים אין למדים מהאמור "יכיר" שהאב נאמן להעיד על הבכורה, אלא כש"צריך היכר", דהיינו שאין אדם אחר המוחזק לבכור, כגון שבאו ממדינת הים, ואין מוחזקים בהם מי הוא הבכור ומי הוא הפשוט (קידושין עח ב; בבא בתרא קכו ב, ורשב"ם ד"ה וחכ"א).

וכן אם היו מוחזקים בו שהוא בכור, ואמר אביו שמת לו וולד לפניו, ואינו בכור - נחלקו אם נאמן (העמק שאלה שאילתא מא ס"ק יא).

הלכה שהאב נאמן (בבא בתרא קכט א; רמב"ם נחלות ב יד; טוש"ע חו"מ רעז יב).²

כנגד עדים אמר האב בני זה בכורי הוא, ועדים מעידים שראו שבן אחר נולד לו לפניו, יש ראשונים שכתבו שאינו נאמן, ומה שאמרו שהאב נאמן על הבכורה אף כשהיו מוחזקים באחר שהוא הבכור, לסוברים כן (ראה לעיל), לא כשיש עדים בדבר אמרו, אלא כשיצא קול בלבד שהאחר הוא הבכור (רשב"ם בבא בתרא קכו א ד"ה היו מוחזקים; שו"ת מהרשד"ם חו"מ שד, בדעת הרי"ף).

ורבים מהראשונים כתבו שהאב נאמן, שהרי הוא כמעיד על אותו שהעידו עליו העדים שנולד ראשון, שאינו בנו, ונאמן אדם לומר זה אינו בני וממזר הוא (יד רמה בבא בתרא קכו ב אות קט; רמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן ונימוקי יוסף בבא בתרא קכו א), ונמצא שאינו מכחיש את העדים; אבל אם הוא מכחישם, כגון שמורה ששניהם בניו הם, אלא שאומר שזה הוא הבכור ולא האחר, אינו נאמן נגד העדים (שו"ת מהרשד"ם חו"מ שד; פרישה חו"מ רעז ס"ק טז, וסמ"ע שם ס"ק כד, וט"ז שם; שו"ת פני משה א צב; קצות החושן רפד סק"א; שו"ת חתם סופר אה"ע ב סז; שו"ת רבי עקיבא איגר תנינא קיא).

ובאינו מכחיש את העדים, מצדדים הראשונים לומר שאין הגדול נוטל חלק אף כבן פשוט (מאירי בבא בתרא שם).

נוגע היתה לו נגיעה בדבר לומר על בנו שהוא בכור, או לומר עליו שאינו בנו, נחלקו הפוסקים אם נאמן:

- יש מהראשונים והאחרונים שכתבו שאינו נאמן (תשובות הרי"ד צב; שו"ת חתם סופר אה"ע א עו; שו"ת ר' שלמה איגר אה"ע ט; שו"ת בני עולם אה"ע ו יא), ולכן אם אמר אינו בני, ונראים הדברים שרוצה להצטרף אתו לעדות, או שרוצה לפטרו ממיטה על הכאה שהכה אותו או על קללה שקילל אותו, אינו נאמן (תשובות הרי"ד צב).
- ומדבריו רבים מהראשונים והאחרונים נראה שהאב נאמן אף על פי שיש לו נגיעה בדבר (ראה שו"ת הריב"ש מא, מב, ובית שמואל כב סק"ה, ומשנה למלך נחלות ד ב; שו"ת רבי עקיבא איגר קכח, קי. וראה שו"ת ראני"ח א מה).

בגוי נכרי אינו נאמן על בנו בתורת יכיר, שאין עדות לנכרי.³ ולפיכך אדם שבא ואמר נתגירתי ביני לבין עצמי, ואיני

לדיו של פלוני אינו יכול לומר שאינם בניו. 3. וראה בית מאיר אה"ע ו יג ד"ה תו, שאפשר שמומר דינו כנכרי.

2. אמנם ראה באנציקופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערך אבהות פרק ג ובהערה 24,39, שיש בתי דינים כיום שפוסקים שאם יש חזקה ברורה לילדים שהם

וכן נחלקו באומר בני זה ממזר הוא, שלדעת חכמים אינו נאמן, ואפילו מעיד על העובר שבמעו אשתו שהוא ממזר, אינו נאמן; ור' יהודה אומר שנאמן (קידושין עח ב).

הלכה כר' יהודה שנאמן לומר בני זה ממזר הוא, או שהוא בן גרושה (ראה יבמות מז א; רמב"ם איסורי ביאה טו טז ואילך; טוש"ע אה"ע ד כט), שכיון שנתנה התורה נאמנות לאב לומר על בנו שהוא בכור, הוא הדין שיש לו נאמנות לפסלו (רשב"ם בבא בתרא קכז ב ד"ה כך נאמן; רבי אברהם מן החר יבמות מז א).

האב שאמר על מי שנולד מאשתו ומוחזק כבנו, שאינו בנו, שנאמן לעשותו ממזר, לסוברים כן, הבן ממזר ודאי ומותר בממזרות (רמב"ם איסורי ביאה טו טז; יד רמא בבא בתרא ח קי; תשב"ץ ג קב; שו"ע אה"ע ד כט). וכן כהן שאמר על בנו שהוא בן גרושה, שנאמן, הבן הוא חלל מן התורה, ומותר לו לשאת גרושה ולהיטמא למתים (ראה ערך חלל. חידושי ר"י בן חכמון בבא בתרא קכז ב, וכך משמע מסתימת הפוסקים).

אופן הפסול נאמנות האב לפסול את בנו, נחלקו בה הגאונים והראשונים:

• יש שכתבו שלא האמינתו תורה אלא כשמעיד על ידי הכרת בכורה, דהיינו שאמר על הבן הקטן שהוא הבכור, וממילא הגדול ממזר, אבל אם אמר האב שלא על ידי הכרת בכורה - על בנו שמוחזק בכשרות (ראה כנסת הגדולה חו"מ רעט הגהות הטור יג, בדעת מהרשד"ם חו"מ שה) - בני זה ממזר הוא, אינו נאמן, שלא אמרו שהלכה כר' יהודה שנאמן, אלא כשפסלו על ידי הכרת בכורה, שכיון שהאמינתו התורה להעיד על הבכורה, ממילא הגדול הוא ממזר, מה שאין כן כשאינו מעיד על הבכורה, אינו נאמן להעיד על בנו שהוא ממזר (בעל הלכות גדולות ח הלכות מילה ע"מ קנד, כט הלכות עריות ע"מ שטז, והובא בתוס' ורמב"ן וברא"ש ואור זרוע בבא בתרא קכז ב; תוס' יבמות מז א ד"ה והלכתא, בשם רבינו תם; ריטב"א בבא בתרא קכז ב, בשם רבותינו); וכן אין הלכה כר' יהודה שהוא נאמן לומר על בנו שהוא בן גרושה או בן חלוצה אלא כשמעיד כן על ידי הכרת בכורה (אור זרוע בבא בתרא צה, לדעת בעל הלכות גדולות).

• ורבים מן הראשונים חולקים וסוברים שהלכה נאמן האב לומר על בנו שהוא ממזר אף בלא הכרת בכורה, וכן נאמן לומר שהוא בן גרושה (תוס' יבמות מז א ד"ה הילכתא; ראה רמב"ם איסורי ביאה טו טז-יט, וסמ"ג לאוין קיז ותשב"ץ ג ריז, בדעתו; אור זרוע בבא בתרא ח צה, בשם ר"י; רמב"ן ורא"ש בבא בתרא קכז ב; רשב"א בבא בתרא קכח ב; רבינו ירוחם כג ד; סמ"ג לאוין קיז; מרדכי בבא בתרא רמז תקפא, בשם רבינו תם, וראה מהרשד"ם חו"מ שה, בדעתו; ר"י קרקושא בבא בתרא קכו ב, בשם רבו; טוש"ע אה"ע ד כט), שהלכה כדברי ר' יהודה אף באופן שאומר על בנו שהוא ממזר בלא הכרת בכורה (רשב"א שם).

בן בנו אין אדם נאמן לפסול אלא את בנו, ולא את בני הבן (יבמות מז א; רמב"ם איסורי ביאה טו טז, טז; טוש"ע אה"ע ד כט), שהכתוב שלמדים ממנו שהאב נאמן לפסול את בנו: פִּי אֵת הַבֶּכֶר בֶּן הַשְּׁנוּאָה יָפִיר (דברים כא יז) נאמר על הבן, ולא על בני הבן (קריית ספר איסורי ביאה טו), ולכן האומר על עצמו שהוא ממזר, ולבנו יש בנים, אינו נאמן אלא על עצמו, ולא על בנו (רמב"ם שם טז. וראה ערך שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא).

וכן האומר על בנו שהוא ממזר, אם יש לבן בנים, אינו נאמן אף

עד מפי האב כשר ביכיר, אף על פי שבעדות הוא פסול (מאירי סנהדרין ל ב; חוט המשולש א ג).

ויש מהראשונים שהסתפקו אם צריך האב שיעיד בבית דין או בפני שלשה בתורת עדות, לא דרך כעס, או שאינו צריך להעיד בבית דין (תשובות הרי"ד צב).

בירושה

חלק בכורה אמר האב על בן בין בניו שהוא הבכור, נאמן לענין שיטול פי שנים בנכסים; בין בנכסים שהיו לו באותה שעה, ובין בנכסים שלא היו ברשות האב באותה שעה, ולא היה יכול להקנותם לו אז, שהאמינתו תורה מדין "יכיר", ואף במקום שכן אחר היה מוחזק לבכור - נאמן (קידושין עח ב; בבא בתרא קכז ב; רשב"א שם; יד רמא בבא בתרא ח קיא; מאירי קידושין שם, ובבא בתרא קכז ב; טור חו"מ רעז; סמ"ע רעז ס"ק כד, בדעת הרמ"א).

ירושת הבן האומר על מי שלא הוחזק כבנו זה בני הוא, נחלקו הראשונים אם נאמן להוריש לו בנכסים שנפלו לו אחר כך, ולא היה יכול להקנותם לו בשעת אמירתו, שאינו נאמן בתורת מיגו שיכל ליתנם לו עתה (ראה רשב"ם בבא בתרא קלד ב ד"ה לירושו):

• יש סוברים שאינו נאמן (ראה ר"י מיגאש בבא בתרא קלד ב; תוס' שם ד"ה לירושו; עליות דרבינו יונה שם; נימוקי יוסף שם; אבני מילואים ד ס"ק כג, בדעת הרא"ש), שלא האמינה תורה לאב אלא כשידוע שהוא בנו ואין ידוע אם הוא הבכור, שנאמן לומר בכורי הוא, אבל כשאין ידוע אם הוא בנו, אינו נאמן לומר שהוא בנו (רשב"ם בבא בתרא קלד ב ד"ה לירושו), שלא האמינה התורה אלא לענין בכורה, שידוע שהוא בנו וראוי לירשו, מה שאין כן במי שאין ידוע אם הוא ראוי לירשו כל עיקר (תוס' שם).

• ויש חולקים וסוברים שנאמן אדם לומר זה בני (רמב"ם נחלות ב יד; מאירי בבא בתרא קלד א, בשם גדולי המפרשים; סמ"ג עשין צו; חינוך ת; ריטב"א ור"ן בבא בתרא קלד ב; שו"ע חו"מ רעז יב), ואף כשאין הוא מוחזק כבנו, נאמן לומר בני בכורי הוא, והוא נוטל פי שנים (רמב"ם נחלות שם; סמ"ג שם; טוש"ע שם), שאף זה נכלל בנאמנות של יכיר, שנאמן לומר על מי שלא הוחזק כבנו שהוא בנו (ריטב"א שם; חינוך שם), שאם בחלק בכורה הוא נאמן, כל שכן בחלק פשיטות (מאירי שם, בשם גדולי המפרשים).

בשאר קרובים אין נאמנות של "יכיר" אלא לאדם על בנו, אבל לא על שאר קרובים, והאומר זה אחי הוא, אינו נאמן להורישו בתורת יכיר (ראה קצות החושן ונתיבות המשפט רעט סק"א, רפד סק"א).

ויש מי שכתב שכשם שהאמינה התורה לאב לומר על אדם שאינו מוחזק כבנו שהוא בנו לתת לו ירושתו, כך נאמן אדם לומר על אדם אחר שהוא אחד משאר קרוביו הראוי לירש אותו (לבוש חו"מ רעט א).

בפסול יוחסין

חלל וממזר כהן האומר בני זה בן גרושה הוא או בן חלוצה, וחלל הוא (ראה ערך חלל; חללה), נחלקו בו תנאים:

ר' יהודה אומר שכשם שנאמן אדם לומר זה בני בכורי, שנאמר "יכיר", ודרשו "יכירנו לאחרים" (ראה לעיל: הדין וגדרו), כך נאמן האב לומר בני זה בן גרושה או בן חלוצה הוא; וחכמים אומרים שאינו נאמן (קידושין עח ב; בבא בתרא קכז ב).

שם). וכן כתבו האחרונים שהאומר זה בני, ומת הבן בלי בנים, יורש האב אותו; וכן חייבים להתאבל זה על זה, ומיטמאים זה לזה, ואם מת הבן, זקוקה אשתו ליבום לשאר הבנים (שו"ת רדב"ז ג תתקסא. וראה שו"ת משיב דבר ד יב, ושם ג ח).

למכות ועונשין האומר זה בני, כתבו האחרונים שהוא נאמן לחייבו מיתה על קללת אביו או הכאתו (ראה שו"ת הרדב"ז ג תתקסא (תקכו).

וכן כתבו הראשונים שאם אמר האב על בנו שהוא ממזר, והוקבע לממזר על פיו, ואחר כך בא על בת ישראל, הרי זה לוקה, כיון שהוא נאמן, והוחזק על פיו ממזר בבית דין (תשובות הרי"ד צב).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם, שהנאמנות של יכיר אינה אלא לממזר ולאיסורים, אבל לא למכות ועונשים, ואב שאמר על בנו שהוא ממזר שנאמן, ובא הבן על בת ישראל אינו לוקה (ראה פסקי ריא"ז קידושין ד א אות יז, ושערי ישר ו יג ד"ה עוד, ודברי יחזקאל כא ט, וקובץ הערות לה ד, בדעתו. וראה פסקי הלכות יד דוד ט עט בהגהה ו). וביארו האחרונים שאין נאמנות של יכיר אלא על העניינים והדינים המיוחדים אל הבן, אבל מכות ועונשים אינם דינים של הבן, אלא הם דינים המתייחסים לבית הדין, ואין האב נאמן עליהם (שערי ישר שם).

כשחזר בו מההכרה

חזרת האב אין האב יכול לחזור בו מהכרת בנו, ולכן אם אמר על אחד מבניו שהוא הבכור, וחזר ואמר על אחר שהוא הבכור, אינו נאמן בחזרתו (רשב"ם בבא בתרא קכז ב ד"ה וחזר; יד רמה בבא בתרא ח קא; רמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן ונימוקי יוסף בבא בתרא קכז א; מגיד משנה נחלות ב יד, בשם רמב"ן ורשב"א; טור חו"מ רעז; רמ"א שם יב).

וכן האומר על פלוני שהוא בנו אינו יכול לחזור מדבריו ולומר שאינו בנו (שו"ת מהרשד"ם אה"ע קסו, בדעת הרמב"ם נחלות ד ב; שו"ת פני משה א צב; שו"ת חתם סופר אה"ע א עו).

וכן האומר על בנו שהוא ממזר, וחזר ואמר שאינו ממזר - אינו נאמן (רמ"א אה"ע ד כט).

בטעם הדבר כתבו הראשונים שכיון שהכירו פעם אחת שוב לא נתנה לו תורה הבחנה אחר הבחנה, וכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (רשב"א ורמב"ן ונימוקי יוסף בבא בתרא קכז א).

אמתלא אמר על בנו שאינו ממנו והוא ממזר, יכול לחזור בו אם הוא נותן אמתלא [טעם וסיבה לדברים בלתי נכונים שנאמרו קודם] לדבריו הראשונים (דרכי משה אה"ע ד, בשם הר"מ מריזבורק, ורמ"א שם כט; שו"ת תורת חיים ג כב).

על הבן, שאין סברא לומר שיהיו בניו פסולים ובניו כשרים (תוס' יבמות מז א ד"ה ואין אתה; רמב"ן שם, בשם הרב; רשב"א ומאירי וריטב"א שם), שאי אפשר לחלק את הנאמנות, וכיון שאינו נאמן על בני הבן, אינו נאמן אף על בנו (ראה שערי ישר ו יג וחזון איש אה"ע קלד לדף מז א).

מעיד על עצמו האומר על עצמו שהוא ממזר, שנאמן לאסור את עצמו בבית ישראל, ואסור הוא אף בממזרת, כתבו הראשונים שבנו כמוהו, שהוא נאמן עליו מדין יכיר (רמב"ם איסורי ביאה טו טז; מאירי בבא בתרא קכז ב; טוש"ע אה"ע ד לו).

עובר נאמן האב לפסול את בנו בעודו עובר (קידושין עח ב), שאף עובר נקרא "בן", כמו שכתוב: וַיִּתְּצֵצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּה (בראשית כה כב. שו"ת מהרש"ם ד כו).

אבל אם לא היתה אשתו מעוברת, ואמר על בנו שיוולד לו בעתיד שיהיה פסול, אינו נאמן, שאין האב נאמן אלא על בנו שנולד, או שהוא עובר, ולא קודם לכן (מקור ברוך מ, בדעת הרמב"ם), ואף על עובר אינו נאמן אלא אם כן הוא בן ארבעים יום (שו"ת מהרש"ם ד כו; ערך שי אה"ע ו); ויש סוברים שהוא נאמן אף על בנו שיוולד לו אחר כך (עצי ארזים שבציון ג סק"ד; בית משה אה"ע ג סק"ד).

בשאר דינים

דיני קורבה בנאמנות האב על בנו מדין יכיר, לענין דינים שאינם דיני הבן, נחלקו האחרונים:

• יש סוברים שאינו נאמן לענין דינים שאינם נוגעים לבן (ים של שלמה יבמות י כז; שב שמעתיא ב כ, ושערי ישר ו יג ד"ה והנה יש, בדעת הרמב"ם), ולכן האומר זה בני, ומת בלי בנים אחרים, אינו נאמן לפטור את אשתו מיבום מטעם יכיר, אלא מטעמים אחרים הוא שנאמן (ראה בבא בתרא קלד ב).

וכן יש שכתבו שאדם האומר זה בני, שנאמן לענין שבנו זה יורשו, לסוברים כן (ראה לעיל: בירושה), ומת הבן בלי בנים, לא יירש אותו האב, שאינו נאמן אלא לדיני הבן, ולא שיהיה לו דין אב לרשת אותו (צפנת פענח איסורי ביאה טו יב; שערי ישר שם ד"ה ובזה).

ויש מצדדים לומר יותר מזה, שאינו נאמן אלא לדינים האמורים באיכות הבן, אם הוא כשר או פסול וכיוצא; אבל כשאומר אינו בני, אינו נאמן להתיר את הבן בקרובות האב, שאף שהדין נוגע לבן, מכל מקום אינו ענין לאיכות הבן (תשובות חדשות לרבי עקיבא איגר אה"ע ו).

• ויש סוברים שאף לדינים אחרים שאינם דיני הבן, נאמן (חלקת יואב אה"ע לו ד, בדעת שו"ת הרא"ש פב א), שהרי האומר על בנו שהוא ממזר, שנאמן להתירו בממזרת (ראה לעיל: בפסול יוחסין), נאמן אף לגבי האשה, שתהא היא מותרת בו (אמרי משה יא ה; חלקת יואב

ים (ימים ונהרות)¹

מקואות המים המכסים חלקים מסויימים מן הארץ

הפרקים:

- בתורת מים, מקוה או מעיין
- כמקום מעבר ספינות
- כמקום ביעור ואיבוד
- בריות, צמחים ואבנים שבים

• שמו וגדרו

• בתורת רשות מיוחדת

• בתורת חומה או מחיצה

שמו וגדרו

השם ים, הונח בכל מקום על מקואות המים הגדולים המכסים חלקים מן הארץ, כמו שנאמר: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיָּבֵשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים (בראשית א ו), והמקום שבו נקוו המים נקרא ים, כמו שנאמר: כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים (ישעיהו יא ט. רמב"ן בראשית שם; רד"ק ישעיהו שם).

נהרות - אף נהרות - שהם מקומות של מרוצת המים (השרשים לרד"ק, נהר) - מצינו שהוזכרו בכל מקום עם הימים, וכן דרשו את הכתוב: גַּם אֵת זֶה לְעֵמֶת זֶה עָשָׂה הָאֱלֹהִים (קהלת ז יד) - כל מה שברא הקדוש ברוך הוא, ברא כנגדו, ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות (חגיגה טו א), וכן בכמה דינים שנאמרו בימים, אף נהרות בכלל (ראה להלן, ולהלן: כמקום ביעור ואיבוד).

ברכה על הרואה ימים ונהרות אומר: ברוך עושה מעשה בראשית ראייתם (משנה ברכות נד א, וגמ' שם נט א; טוש"ע או"ח רכח א); ויש גורסים: ברוך עושה בראשית (משנה שם, לגירסתנו; רמב"ם ברכות י טו). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שמברך עליהם אף ברכת שכחו וגבורתו מלא עולם (אביי בגמ' שם נט א, ורש"י ד"ה כרוך ותני).

• ויש אומרים שעל אלו אין מברך אלא מעשה בראשית בלבד (רבא בגמ' שם), שאינו יכול לברך שכחו וגבורתו מלא עולם, שהרי כל אחד ואחד מהם הוא רק במקומו (רש"י שם ד"ה על ההרים), ואינם זזים ממקומם (מאירי שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ולא על כל הנהרות מברכים, אלא על ארבעה הנהרות הכתובים בתורה - גיחון ופישון חידקל ופרת (תוספות שם ד"ה על; מרדכי שם רי; אבודרהם שם, ברכת הראייה, השבח וההודאה, בשם ה"ר שמשון; שו"ע שם ב), והוא הדין לשאר נהרות, אם הם גדולים כמו אלו (מגן אברהם שם סק"ג).

נהרות שנשתנה מהלכם הטבעי על ידי בני אדם, אין מברכים מאותו מקום שנשתנה ואילך (גמ' שם נט ב; שו"ע שם ב, ומגן אברהם סק"ד).

ואינו מברך ברכה זו כשעברו פחות משלשים ימים מאז ראייתו האחרונה (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"א; משנה ברורה שם סק"ב, בשם אחרונים).

ברכה על ראיית הרואה את הים הגדול אומר: ברוך שעשה את הים הגדול (רבי יהודה במשנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמפני חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו (רש"י שם ד"ה לפרקים), ונחלקו בפירושו:

• יש שמפרש שהוא הים התיכון, שעוברים בו לארץ ישראל (שו"ע שם), ומפני חשיבותה של ארץ ישראל נקרא הים הגדול (משנה ברורה שם סק"ב), או ש"הים הגדול" בא להוציא את הימים הקטנים היוצאים ממנו (רבנו יונה שם; בית יוסף שם, בשמו).

• אך הראשונים ורוב הפוסקים פרשו שהוא האוקיינוס המקיף את כל העולם, אבל על הים התיכון מברכים כעל שאר ימים: ברוך עושה מעשה בראשית (ראה לעיל. שו"ת הרא"ש ד ד; ברטנורא שם; אבודרהם, ברכת הראייה, השבח וההודאה; מגן אברהם שם סק"א; שנות אליהו למשנה שם; משנה ברורה שם סק"ב, בשם הרבה אחרונים).²

ואינו מברך ברכה זו כשעברו פחות משלשים ימים מאז ראייתו האחרונה את הים הגדול (ירושלמי ברכות ט ב; פרי מגדים שם אשל אברהם סק"א; משנה ברורה שם סק"ב, בשם אחרונים).³

לשם עבודה ימים ונהרות, יש שהיו עושים אותם עבודה-זרה (ראה זרה ערכו. רש"י חולין לט ב ד"ה לשם ימים), וכן שנינו: השוחט לשם ימים, לשם נהרות - שחיטתו פסולה (משנה שם; רמב"ם שחיטה ב יד; טוש"ע יו"ד ה), וכן: אין שוחטים לא לתוך ימים, ולא לתוך נהרות (משנה שם מא א; רמב"ם שם ה"ה; טוש"ע שם ס"י א ג), שלא יאמרו לשר של ים הוא שוחט (גמ' שם ב), היינו שלא יחשבו הרואים שהוא עובד ליסוד המים, ושהקריב לכח הגלגלי המנהיג את יסוד המים כפי דמיון המדמים (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם).⁴

בתורת רשות מיוחדת

הים חשוב כרשות מיוחדת ומובדלת מן היבשה, כמו שנאמר במעשה בראשית: וַיִּקְוֶה הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וַתִּרְאֶה הַיָּבֵשָׁה (בראשית א ט), וכן נחשבים בכל מקום הימים והנהרות כמקומות שמחוץ לישוב (ראה תורת כהנים מצורע פרשה א ה, וגיטין יג ב, ורמב"ם נחלות ג א).

ברשויות שנאמרו במלאכת הוצאה מרשות לרשות הוצאה מרשות (ראה ערך מוציא) הים דינו ככרמלית (ראה ערכו), שאסור מדרבנן להוציא ממנו לרשות-היחיד (ראה ערכו) או לרשות-הרבים (ראה ערכו), ולא מהם לתוכו (תוספתא שבת (ליברמן) א ד; שבת ו א; ירושלמי שבת א א; רמב"ם שבת יד ד, יג; טוש"ע או"ח שמה יד), ואף על פי שהוא עמוק אינו רשות היחיד, שאינו מתלקט גבוה עשרה מתוך ארבע אמות (יראים רע; מגן אברהם שם ס"ק יד, בשמו). וכן באיסור להעביר ארבע אמות ברשות הרבים בשבת - שהוא בכלל מלאכת מוציא (ראה ערך מוציא) - שנינו שהזורק בים

ברכות הראיה: על נסים. 4. על השוחט לשם ימים או נהרות, או לשם שר של ים, שנחלקו ראשונים באופנים שנאסר אף בהנאה, ראה ערך תקרובת עבודה זרה. 5. ומכל מקום בהבדלה (ראה ערכו) של מוציא שבת ויום טוב - שצריך שיאמר בה מעין הבדלות האמורות בתורה (ראה ערך הבדלה: תקנות החכמים) - אין אומרים המבדיל בין הים לחרבה, לפי שלא נאמרה בו הבדלה

ים (ימים ונהרות). 1. כד, טורים תקנו-תקעג. 2. ויש מהאחרונים שכתב שמפני שינוי הפירושים למעשה יש לברך הן על הים התיכון והן על האוקיינוס ברוך עושה מעשה בראשית (ערך השלחן שם ד). 3. על מעברות ים סוף, שעברו בהם ישראל ביבשה, ומעברות הירדן, שעברו בהם ישראל בימי יהושע, שהרואה אותם מברך ברוך עושה נסים לאבותינו במקום הזה, ראה ערך

בתורת חומה או מחיצה

קריאת מגילה עיר היושבת על שפת הים, יש שהים משמש לה כחומה ומגן, שנאמר: אֶשְׂרֵי-חֵיל יָם מֵיָם חוֹמָתָהּ (נחום ג ח), שהיא יושבת על שפת הים, והים לה כמו חומה (הרי"ד שם). מטעם זה הסתפקו בתלמוד על העיר טבריא, שהיא יושבת על ים כנרת, ומוקפת חומה משלשה צדדים, ומצד אחד הים חומה לה, אם דינה כמוקפת חומה לענין מקרא-מגילה (ראה ערכו), שזמן קריאתה הוא בט"ו באדר, או כפרזים שקוראים ב"ד (ראה ערך מקרא מגילה. מגילה ה ב; ירושלמי שם א א), אף על פי שלענין בתי-ערי-חומה (ראה ערכו) נתמטטה מהכתוב: סביב (ויקרא כה לא. גמ' שם, וערכין לב א), או מהכתוב: בית מושב עיר חומה (ויקרא שם כט. ירושלמי שם), לפי שבזמני מקרא מגילה לא נאמר חומה, אלא פרזים (אסתר ט יט), לפיכך נסתפקו אם הוא לשון גילוי, ואף כאן העיר מגולה, או שהוא לשון עיר הנוחה להיכבש, והרי היא מוגנת על ידי הים (גמ' מגילה שם). להלכה נחלקו תנאים ואמוראים: יש שקראו בטבריה בט"ו בלבד (רבי בגמ' שם, לתירוץ הראשון; רבי יוחנן בירושלמי שם, וקרבן העדה שם), שהקלו בקריאתה (ירושלמי שם); ויש שקראו בה מספק בשני הימים (חזקיה בגמ' שם, ובירושלמי שם), וכן המנהג (ארץ ישראל א ה א, ולוח לארץ ישראל, אדר, פורים דשון ודמוקפיים).

רשות הרבים עיר שיש בה רשות-הרבים (ראה ערכו), וימים או נהרות מקיפים את העיר, אינם נחשבים כמחיצות לבטל ממנה דין רשות הרבים ולעשותה כולה רשות-היחיד (ראה ערכו) לענין הוצאה מרשות לרשות בשבת (ראה ערך מוציא), שאם כן אף בכל ארץ בבל (ראה ערכו) נאמר כן, שהרי נהר פרת מקיף אותה מצד אחד, ונהר חדקל מצד אחר, וכן כל העולם מוקף על ידי ים אוקיינוס (עירובין כב ב). והטעם שאין הימים והנהרות נחשבים כמחיצות, כתבו ראשונים, שכיון שרבים בוקעים בהם הרי הם מבטלים את המחיצות, ואף חכמים הסוברים בכל רשות היחיד שאין הרבים מבטלים את המחיצות (ראה ערך פסי ביראות וערך רשות היחיד) מודים במחיצה כזו שאינה עשויה בידי אדם (תוספות עירובין שם ד"ה דילמא) ⁹.

חול ושרטון גבול הים נקרא בכל מקום שִׁפְתֵי הַיָּם (בראשית כב יז, ועוד), או חוֹף הַיָּם (דברים א ז, ועוד), והחול לו לחומה, כמו שנאמר: אֶשְׂרֵי שְׂמֹתַי חוֹל גְּבוּל לַיָּם חֶק עוֹלָם וְלֹא יַעֲבְרֶנָּהוּ (ירמיהו כב. רש"י בבא בתרא ז ב ד"ה מגין), כאדם שעושה גדר לכרמו (פרקי דרבי אליעזר ה). ויש שמעלה הים שרטון (עירובין ח א, ושם צט ב, ותמיד ל א) של חול ואבנים אצל שפתו, ומתקצר רוחב הים, ונעשה קרקע ברוחב פרסה או יותר (רש"י עירובין ח א ד"ה ויעלה), כמו שנאמר: וַיִּגְרְשׁוּ מִיָּמִינוּ רֶפֶשׁ וְטִיט (ישעיהו נז כ. רבנו חננאל עירובין שם ד"ה היתר נמל), ומטעם זה אמרו במבוי שאחד משני צדדיו כלה לים, שחוששים שמא יעלה הים שרטון ותבטל המחיצה (עירובין ח א, ושם צט ב) ¹⁰.

ארבע אמות פטור, ואינו אסור אלא מדרבנן (משנה שם ק ב; רמב"ם שם יא), שכל הים נקרא כרמלית (ירושלמי שם א א, ושם יא ד). אותה שאמרו באויר כרמלית שהוא ככרמלית עד עשרה טפחים, ולמעלה מהם הוא מקום-פטור (ראה ערכו. שבת ז א), נחלקו בה אמוראים:

- יש אומרים שבים מודדים אותם מקרקע הים, ולמעלה מעשרה טפחים אפילו הם מים הרי הוא מקום פטור (רב הונא בגמ' שם ק ב).
- ויש אומרים שמודדים אותם מעל פני המים, וכל העומק המלא מים הרי הוא כקרקע עבה (רב חסדא ורבה בר רב הונא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם יד ה; טוש"ע שם יח).

היורד לרחוק בים - או נהר (טוש"ע או"ח שכו ז) - בשבת, כשהוא עולה מנגב עצמו, שמא יעביר מים שעליו ארבע אמות בכרמלית (שבת קמא א; רמב"ם שם טו כ). ואף על פי שכשהוא יורד דוחה כחו את המים ארבע אמות, לא גזרו על כחו בכרמלית (גמ' שם). ומכל מקום סלע שבים גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה על ארבעה, דינו ככל רשות היחיד (כן משמע מתוספתא שם י יב, וגמ' עירובין סז ב, ורמב"ם שם טו ב), וכן גומא שבים עמוקה עשרה ורחבה ארבעה על ארבעה, הרי היא רשות היחיד לעצמה, ואינה כשאר הים, אף על פי שהים עצמו עמוק הוא, שאין המים מבטלים את המחיצות (שבת ק א, ורש"י ד"ה ר"ש). וכן ספינה שבים הרי היא כרשות היחיד (כן משמע מהמשנה שם ק ב, וירושלמי שם יא ה, ותוספתא שם יא יג; רמב"ם שם יד ב; טוש"ע או"ח שסב ד) ⁶.

יצאה מחוץ באיסור תחומין (ראה ערכו) [האיסור לצאת בשבת לתחום מחוץ לתחום], אמרו שבספינה המהלכת למעלה מעשרה טפחים מקרקע הים חוץ לתחום, הדבר תלוי במה שנסתפקו בתלמוד אם יש תחומין למעלה מעשרה (עירובין מג א); ויש מן הראשונים שפירש שלא אמרו כן אלא לדעת הסוברים שגובה עשרה טפחים שחשובים כרמלית מודדים אותם מקרקע הים (ראה לעיל. רמב"ם א ס ז); ויש מן הראשונים שכתב שבימים ונהרות לעולם אף למטה מעשרה אין איסור תחומין אלא מדרבנן, לפי שאינם דומים לדגלי מדבר - היינו מחנה ישראל, שנאמר בו: אֵל יִצְאֵא אִישׁ מִמָּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי (שמות טז כט) - לפיכך בספינה המהלכת למעלה מעשרה הרי זה ספק דרבנן, שהולכים בו להקל (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) שח, על פי שבת צח א; כלבו לד, בשמו) ⁷.

טומאת ארץ בטומאת ארץ-העמים (ראה ערכו) - שגזרו חכמים על חוץ לארץ, בין על גוש העפר (ראה ערך הנ"ל: הגוש), ובין על האויר (ראה ערך הנ"ל: אוירה) - אמרו שהמהלך שם בים ובמקום שהים עולה בזעפר, טהור משום גושה, אלא שמכל מקום טמא משום אוירה (כן משמע מאהלות י ח, ותוספתא שם (צוקרמאנדל) יח ב; רמב"ם טומאת מת יא ה) ⁸.

הפקר; על הים הגדול, שהוא הגבול המערבי של ארץ ישראל, שיש שהים עצמו הוא בתוך הגבול, והנהרות שבתוך ארץ ישראל, אם דינם כארץ ישראל, ראה ערך ארץ ישראל א: גבולות ציווי משה. ⁹ או שהטעם הוא לפי שאין המחיצה נראית לעומדים באמצע העיר, ואינה ניכרת להם (רמב"ם שם נט א; ריטב"א שם, בשמו); או לפי שאין המחיצה מעכבת וממנעת על הרבים כלום (רמב"ם שם). על גט שכותבים אותו בעיר היושבת על שפת הים או הנהר, שיש לכתוב בו: מתא דעל כף ימא מותבא, או דיתבא על נהר פלוני, ראה ערך גט: המקום. ¹⁰ על מבוי היורד לים או לנהר, שיש שהוא חשוב כרשות היחיד לשבת,

(פסחים קד א). ⁶ על האופנים שמותר לטלטל מספינה לים או להיפך, או מספינה לספינה, או לטלטל בכולה אם היא יותר מבית סאתים, ראה ערך כרמלית. ⁷ על האופנים שמותר לירד מן הספינה שהגיעה לנמל בשבת, ראה ערך תחומין. ⁸ על ספק טומאה, שהכרמלית - והים בכלל - דינה כרשות הרבים, שספיקה טהור, ראה ערך ספק טומאה; על בית הבנוי בים, שנמדד עם העיר לענין תחום שבת, ועל בית שבספינה שאינו נמדד עמה, ראה ערך תחומין; על המוכר את העיר, אם מכר אף את החלק שיש לה בים, ראה ערך עיר; על הנהרות שבארץ ישראל שהם בחזקת אותו השבט שנפלו בחלקו, ראה ערך

• משום מליחות מי הים יש ברחיצה בהם משום רפואה (שבת קט א, ורש"י רוחצין), ולכן מותר לרחוץ בשבת בים הגדול, אף על פי שהוא מתכוין לרפואה (תוספתא שבת (ליברמן) יב יג; בריתא אחת בגמ' שם; ירושלמי שבת יד א), שכן דרך לרחוץ בהם אף בחול, ולא מוכח שעושה כן לרפואה (רש"י שם). ומכל מקום אין לרחוץ במים הרעים שבו (בריתא אחרת בגמ' שם, לפי הגמ' שם ב, במסקנה; רמב"ם שבת כא כט; טושי"ע או"ח שכח מד) - אם שוהה בהם (רמב"ם שם; רמב"ן שם, בדעת רש"י, והסכים עמו; מגיד משנה שם; טושי"ע שם) ¹³ - אם משום שמוכח שמתכוין לרפואה (רש"י שם ד"ה ברעים), או משום איסור צער בשבת (ראה ערך ענג שבת ויום טוב. רמב"ם שם) ¹⁴.

• מי הים נדים הם (כן משמע מעירובין מו א, וירושלמי עבודה זרה ב ט); וכל שעה הולכים ושבים מכאן לכאן (תוספות שבת קט א ד"ה רבי, בשם ריב"א), היינו שמתענעים, אף על פי שאינם עוזבים את מקומם (חזון איש מקואות, קמא ו ו, על פי מכות ד א). לפיכך אמרו שלענין איסור תחומין (ראה ערכו) בשבת ויום טוב, דינם כנהרות המושכים - שיש להם משך להלאה ממקום מקור נביעתם (רש"י ביצה לט א ד"ה נהרות) - ומעיינות הנובעים - שאין יוצאים מגומות נביעתם לימשך הלאה (רש"י שם ד"ה ומעיינות) - שהרי הם כרגלי כל אדם (שבת קכא ב, ועירובין שם, וביצה שם), ואין להם שום שביתה, לא במקומם ולא כרגלי הבעלים ולא כרגלי הממלא, אלא כל אדם מוליכם כרגליו, שכל דבר הנד אין לו שביתה (רש"י ביצה שם ד"ה הרי הן). ומטעם זה אמרו שגשמים שירדו ביום טוב הרי הם כרגלי כל אדם (עירובין מה ב) שלא היתה להם שביתה בין השמשות, ולכל צד שעירב האדם יכול ליטלם (רש"י שם ד"ה הרי הן).

קבלת טומאה המים שבים דינם ככל מים שבקרקע, שאינם מקבלים טומאה (ראה ערך טומאת משקין). ואף הספינה טהורה, שנאמר: דָּרַךְ אֲנִיָּה בְּלֵב יָם (משלי ל יט. משנה שבת פג ב), מה ים טהור, אף ספינה טהורה (גמ' שם; רמב"ם כלים יח ט).

כמקום מעבר ספינות

הים הוא מקום מעבר ספינות המהלכות בו ממקום למקום על ידי הרוח, כמו שנאמר: זֶה הַיָּם גָּדוֹל וַיִּרְחַב יָדָיו וְגו' שָׁם אֲנִיּוֹת יִהְיוּ (תהלים קד כה-כו).

יישוב דעת המפליגים בספינה בים, אין דעתם מיושבת עליהם כל שלשה ימים הראשונים (רי"ף שבת יט א; רמב"ם שבת ל יג; רא"ש שם א לח) ¹⁵, משום נדנוד הספינה, כמו שנאמר: יִחוּגוּ וַיִּנְעוּ כַּשְׂפּוֹר וְכָל חֲקֻמָּתָם תִּתְּבַלֵּעַ (תהלים קז כז. רי"ף שם; רא"ש שם), ויש מן הראשונים שפירשו שמתעם זה אמרו שאין מפליגים בספינה פחות משלשה ימים קודם השבת (סתמא דתוספתא שבת (ליברמן) יג יג; שמאי הזקן בספרי שופטים רג; בית שמאי בירושלמי שם א ח; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח רמח א) ¹⁶, משום ביטול עונג שבת (ראה ערך ענג שבת ויום טוב. רי"ף שם; רא"ש שם), כדי שתתיישב דעתו עליו קודם השבת ולא יצטער יותר מדי (רמב"ם שם), אלא אם כן הולך לדבר מצוה, שמפליג אפילו בערב שבת (תוספתא וגמ' וירושלמי, ורמב"ם וטושי"ע שם) ¹⁷.

עבודה זרה. ¹³ ויש מהראשונים הסובר שאסור, אפילו לא שהה בהם (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א). ¹⁴ על אופני איסור רחיצה בשבת בכלל, ראה ערך טבילה וערך רחיצה וערך שבות. ¹⁵ במקום אחר אמרו שירידי הים אין דעתם מתיישבת עליהם עד שעולים ליבשה (תמיד לב א). ¹⁶ ויש מהתנאים סוברים שאין האיסור אלא שני ימים בלבד (בית הלל בירושלמי שם). ¹⁷ על המוצא קן בים, שחייב בשילוח, שהוא בכלל דרך, ראה ערך שלוח הקן.

בתורת מים, מקוה, או מעיין

מים חיים במצוות שהצריכה בהן תורה מים חיים, שאין כשרים בהן אלא מי מעיין (ראה ערכו) ולא מקוה (ראה ערכו) של מים מכונסים - כגון טבילת זב (ראה ערכו), וטהרת-מצורע (ראה ערכו), והזאת מי-חטאת (ראה ערכו) - נחלקו תנאים בימים, אם דינם כמקוה או כמעיין:

• יש אומרים שכל הימים כמקוה, שנאמר: וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יָמִים (בראשית א י. רבי מאיר בפרה ח ח, ומקואות ה ד, וגמ' שבת קט א), וכל הימים פסולים לזבים ולמצורעים ולקדש בהם מי חטאת (רבי יוסי במשנה שם ושם, ובגמ' שם).

• ויש אומרים שהים הגדול - היינו ים אוקיינוס (פירוש הרא"ש פרה שם) - כמקוה (רבי יהודה במשנה שם ושם, וגמ' שם), שלא קרא הכתוב מקוה אלא לים הגדול, שעליו מדבר הכתוב במעשה בראשית, ושבו נקוו כל מי בראשית (רש"י שבת שם ד"ה ר' יהודה), ולא נאמר ימים, אלא שיש בו מיני ימים הרבה (רבי יהודה במשנה שם ושם, וגמ' שם) שמעורבים בו, שכל הנחלים הולכים אל הים (רש"י שבת שם ד"ה ולא), אבל שאר הימים דינם כמעיין (פירוש המשניות לרמב"ם פרה שם), וכן הלכה (רמב"ם פרה אדומה ו י) ¹¹.

טבע מי הים מספר דינים נובעים מטבעם של מי הים:

• מי הים נקווים ועומדים במקומם, שלא כנהרות המושכים (מכות ד א, ורבנן חננאל ד"ה אמר רב), ולכן חבית מלאה יין שנפלה לים הגדול, הטובל שם לא עלתה לו טבילה (מכות ה א), שמא עדיין היין צבור ועומד במקומו ואינו ניכר, וטובל ביין (תוספות שם ד"ה אמר). וכן ככר של תרומה שנפל שם - אחר שטבל זה ועלה - טמא (גמ' שם), שמא היין עומד במקומו ונטמא מחמת האדם, וחזר וטימא את הככר (רש"י שם ד"ה טמא).

• מי הים עשויים גלים גלים, והוזכרו בשם גְּלִי הָיִם (ישעיהו מח יח, ועוד), או מְשַׁבְּרֵי יָם (תהלים צג ד, ועוד), ואמרו: הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים (ירושלמי שקלים ו א), ויש שנתלש גל והולך למרחוק ובא לארץ (כן משמע מרש"י חולין לא ב ד"ה נגזור) ¹².

• מי הים מלוחים הם (כן משמע מתענית ט ב, וירושלמי עבודה זרה ב ח, ובמדבר רבה יח כב), ומכל מקום יש זמנים שהמים מתמתקים (ירושלמי שם), ויש במי הים אף מים מתוקים ואינם מתערבים במלוחים, שנאמר: כִּנֹּס כִּנְד מִי הַיָּם נִתַּן בְּאוֹצְרוֹת תְּהוֹמוֹת (תהלים לג ז. במדבר רבה שם). ומכל מקום מי הים הם בכלל מים, וכשרים למי מקוה (ראה ערכו), אף על פי שפסולים לנטילת-ידיים (ראה ערכו), כיון שאינם ראויים לשתיית הכלב, אלא אם כן ירתחו אותם על האש ותתמעט מרירותם (שו"ת הרדב"ז ד רצד; מגן אברהם קס ס"ק יב, בשמו; שלחן ערוך הרב שם יב). וכן דינם כמים לענין טומאת משקים, או לענין הכשר אוכלים לקבל טומאה (ראה ערך הכשר: המשקים), שאף התנאים הדורשים: וְכָל מִשְׁקָה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה כָּלִי יִטְמָא (ויקרא יא לד), אשר ישתה, פרט למשקה סרוח (רבי אליעזר בתורת כהנים שמיני פרשה ד ד, וירושלמי תרומות יא ב), מודים במי הים הגדול, שהתורה קראה אותם מים, שנאמר: וּלְמַקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יָמִים (בראשית א י. ירושלמי שם).

וכרשות הרבים לטומאה, ראה ערך מבוי וערך ספק טומאה. ¹¹ על פסול של זוחלין - היינו מים הנמשכים והולכים ואינם נחים - שנאמר במקוה ולא במעיין, אם הימים דינם כמקוה או כמעיין לענין זה, ראה ערך זוחלין: במעיין. ¹² על גל שנתלש מן הים ויש בו ארבעים סאה, ונפל על האדם או על הכלים, שעלתה להם טבילה, ראה ערך זוחלין: במעיין שנפסק; על מים שעקם הגל מן הים והשתחוה להם אם נאסרים, או שחשובים כים שאינו נאסר, ראה ערך

הנודר מיורדי הים ומיושבי היבשה
בנדרים (ראה ערכו) - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם
 - **שנינו**: הנודר מיורדי הים מותר ביושבי היבשה (משנה
 נדרים ל א; רמב"ם נדרים ט יט; טוש"ע יו"ד רז ל ג), היינו
 מאותם שאינם רגילים להיות יורדי הים באניות (ר"ן שם ד"ה מותר),
 ואסור בכל יורדי הים, אפילו באותם שאין הולכים אלא מעכו ליפו
 (גמ' שם, בלשון השניה; טוש"ע שם), או שיורדים לטייל (טוש"ע שם, על פי
 הירושלמי שם ג ו). והנודר מיושבי היבשה אסור ביורדי הים, שאף הם
 בכלל יושבי היבשה (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם לד), שסופם
 לעלות ליבשה (גמ' שם ב), אף על פי שהם מפרשים באמצע הים
 הגדול (גמ' שם, בלשון השניה; רמב"ם שם; טוש"ע שם) ¹⁹.

כמקום ביעור ואיבוד

הים הוזכר כמקום של ביעור, בדברים הטעונים ביעור מן
 העולם (ראה משנה פסחים כא א, ועבודה זרה מג ב, ורמב"ם
 מאכלות אסורות י יז, ומעשר שני ב ב, ושם יא ח, ושביעית ז ג, ועוד).
 ובאיסורי הנאה נאמר שישליכם לים המלח (ראה תמורה כב ב,
 ומעילה ט ב, ויומא סו א, ופסחים כז א, ועבודה זרה מט ב, ועוד). וכן
 בדברים שאסור להשהותם, כגון סלע שנפגמה, אמרו שלא יעשה
 משקל בין משקלותיו (ראה ערך מדות ומשקלות) אלא ישחוק או
 יחתוך ויקוץ או ישליך לים המלח (בבא מציעא נב ב; רמב"ם גנבה ז
 ד), וכן בקוצים וזכוכיות אמרו שחסידיהם הראשונים יש שהיו
 משליכים אותם לים או לנהר כדי שלא יזוקו בהם בני אדם
 (רמב"ם נזקי ממון יג כב, על פי בבא קמא ל א).

איבוד דבר שנפל לים או לנהר, יש שנחשב כאבוד (כן משמע
 מגיטין יט ב, וקדושין ח ב). ולכן המציל מזוטו של ים - היינו
 לשון ים החוזר לאחריו ושוטף כל מה שמוצא בדרך חזרתו (רש"י
 עבודה זרה מג א ד"ה זוטו) ²⁰ - ומשלוליתו של נהר - כשהנהר גדל
 ויוצא על גדותיו ופושט (רש"י שם ד"ה שלולית) - הרי אלו שלו, מפני
 שהבעלים מתייחסים מהם (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ב ב; בבא
 מציעא כד א, ועבודה זרה שם; רמב"ם גולה ו ב; טוש"ע חו"מ רנט ז). וכן
 אמרו: מניין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת, שנאמר: וְכֵן
 תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדַת אֲחִיךָ אֲשֶׁר תֵּאבֵד מִמֶּנּוּ וּמִקְצָתָהּ (דברים כב ג), מי
 שאבודה הימנו, ומצויה אצל כל אדם, יצתה זו שאבודה הימנו,
 ואינה מצויה אצל כל אדם (בבא מציעא כב ב, ושם כז א; רמב"ם שם יא
 י, ושם טז ח). וכן נחשב כדבר-שאינו-ברשותו (ראה ערכו), שכן שנינו
 בפדיון-מעשר-שני (ראה ערכו) שאין מחללים אותו על מעות שאינן
 ברשותו (מעשר שני א ב; בבא קמא צא א; רמב"ם מעשר שני ד יא), כגון
 שנפל כיסו לים הגדול (גמ' שם), שנאמר: וְצִרְתָּ הַפֶּסֶף בְּיָדְךָ (דברים
 יד כה), שהיא מצוי בידך (גמ' שם) ²¹.

בריות, צמחים ואבנים שבים

בריות הים מלבד דגי הים ושרץ הים (ראה ערך דגים: סוגיהם),
 הוזכרו אף חיות שבים, כמו שנאמר: זה הים הגדול

רוחות וסערות הים מצויות בו רוחות וסערות (ראה יונה א ד ותהלים
 מ ח ד וקז כה, ועוד) ורוח מצויה של ים הרי היא כרוח
 שאינה מצויה של יבשה (רש"י סוכה כג א ד"ה שאינה וד"ה יכולה). וכן
 אמרו בסוכה שבראש הספינה, שאף על פי שיכולה לעמוד ברוח
 מצויה של יבשה, יש שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה של ים,
 לפיכך נחלקו תנאים בעושה סוכתו בראש הספינה באופן זה, אם
 פסול (רבן גמליאל בסוכה שם); או כשר (רבי עקיבא בגמ' שם), וכן
 הלכה (טוש"ע או"ח תרכח ב), ואפילו בשעה שהולכת על הים (מגן
 אברהם שם סק"ד, על פי הגמ' שם).

מקום סכנה הים הוא מקום סכנת טביעה לספינות, על ידי נחשול
 שבים (ראה יומא לח א, וגטין נו ב, ובבא קמא קטז ב), ואמרו
 חכמים שאילולא כתוב: פֶּה אָמַר ה' הַנּוֹתֵן פִּיָּם דָּרָךְ וּבִמְיָם עֲזִים
 נְתִיבָהּ (ישעיהו מג טז) - שצוה על הים שיניח בני אדם לעבור בו (קרבן
 העדה ירושלמי שבת ב ו) - כיון שהיה אדם יורד לתוכו מיד מת (ירושלמי
 שם; מדרש תהלים קה) מן גלי הים שהיו מכסים עליו (קרבן העדה שם).
 ובשלשה מקומות השטן מצוי לקטרג, ואחד מהם המפרש בים
 הגדול (ירושלמי שבת ב ו). ומספר דינים נאמרו מטעם זה:

- אנשי מעמד (ראה ערך מעמדות) שהיו מתענים ביום שני (משנה תענית
 כו א) על יורדי הים (גמ' שם כז ב, ורבנו גרשום ד"ה אנשי מעמד), לפי
 שביום זה כתוב במעשה בראשית: יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם (בראשית א
 ו), וצריך להזכיר ולרצות על הדבר (רש"י תענית שם ד"ה בשני).
- אותה שאמרו שמצות עשה לזעוק ולהתריע על כל צרה שלא
 תבוא על הציבור (ראה ערך חצוצרות וערך תענית) אף ספינה
 המטורפת בים בכלל (ספרי בהעלותך עו), והוא אחד משלושת
 הדברים שמתריעים עליהם אף בשבת (משנה שם יט א; רמב"ם שבת
 ב כד, ותעניות ו א; טוש"ע או"ח רפח ט, ושם תקעו יג).
- ארבעה שצריכים להודות - היינו לברך ברכת הגומל (ראה ערך
 ברכת הודאה) - כשיוצאים מן הסכנה, נמנו אף יורדי הים, ולמדהו
 מהכתוב: יוֹרְדֵי הַיָּם בְּאֲנִיּוֹת וְגו' וַיִּצְעְקוּ אֶל ה' בְּצָר לָהֶם וְגו' יוֹדוּ
 לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבָנֵי אָדָם (תהלים קז כג, כח, לא. ברכות נד ב).
- במצוות הבן - המוטלות - על האב (ראה ערכו), יש מהתנאים הסוברים
 שחייב אף להשיטו בנהר (יש אומרים בקדושין כט א), שמא יפלוש
 בספינה ותטבע ויסתכן אם אינו יודע לשוט (רש"י שם ד"ה אף להשיטו).

ספינה המטורפת בים - שהים סוער עליה, ואין
 המלחים יכולים להוליכה כרצונם (פירוש המשניות
 לרמב"ם גיטין כח ב; מאירי שם), אבל עדיין לא טבעה (רש"י שם ד"ה
 המוטרת) - הנמצאים בה בחזקת קיימים (משנה שם; רמב"ם גרושין
 ו כח, ותורות ט ב; טוש"ע אה"ע קמא ט), אבל ספינה שאבדה בים -
 שנשברו כליה ונשארה על פני המים בלא עוגן ומשטות (פירוש
 המשניות לרמב"ם שם) - נותנים עליהם חומרי חיים וחומרי מתים
 (משנה שם; רמב"ם גרושין שם כט, ותורות שם; טוש"ע שם), לפי שרובם
 ליאבד (בבא בתרא קנ"ב) ¹⁸.

על המפרש בים שאמר כתבו גט לאשתי, שכותבים ונותנים, אף על פי שלא אמר
 תנו, ראה ערך שליח להולכה. ¹⁹ על אפר פרה אדומה, שגזרו שלא יעבירו
 בנהר ובספינה, ושלא גזרו אלא בנהר ולא בים הגדול, ראה ערך אפר חטאת.
²⁰ ויש מפרשים קרקעיתו ותחתיתו של ים (רב האי גאון לכלים כג ה; ערוך,
 זט); ויש מפרשים חיבור מי הנהר עם מי הים, והים סוער שם (שיטה מקובצת
 שם, בשם הרמ"ד). ²¹ על אדם שראוהו שנפל לים, ועל האופנים שמעידים
 עליו שמת, להשיא את אשתו, ראה ערך עגונה וערך עדות אשה.

¹⁸ על האופנים שאמרו בהם שיש לנמצאים בספינות אלו חזקה שהם קיימים,
 ראה ערך חזקת חיים; על ספינה המטורפת בים שמחללים עליה את השבת,
 ראה ערך פקוח נפש; על ספינה שעמד עליה נחשול לטובעה, וצריך להקל
 ממשאה, אם מחשבים לפי משאוי או לפי ממונו, וכן שתי ספינות שהיו עוברות
 בנהר ופגעו זו בזו ואין מקום לשתייהן לעבור, מי נדחית מפני מי, ראה ערך
 מנהג וערך פשרה; על המפרש בים, שצויה ליתן לפלוני כך וכך, אם דינו כמצוה
 מחמת מיתה, שאין צריך קנין, ראה ערך דברי שכיב מרע בכתובים וכמסורים;

מראית העין (כלאים ט ב; רמב"ם כלאים י א) פירשו ראשונים שיש בכרכי הים כמו צמר שגדל על האבנים שבים (רמב"ם שם). וכן אותה ששנינו בכלל הדברים שאין עושים מהם פתילות לנר-שבת-ויום-טוב (ראה ערכו): ולא בירוקה שעל פני המים (שבת שם), פירשו בה ראשונים שאם ספינה מתעכבת במקום אחד במים גדל ירקרק סביב שוליה מבחוץ (רש"י שם ד"ה אוכמתא דארבא), והוא כמין צמר (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

אבני הים וכן אבנים שבתוך הים, יש מהם שנקראו אבנים מפולמות (חגיגה יב א), היינו בריאות וחזקות (כן משמע מחערוד, מפלס, ופלס), ונבראו חלקות מששת ימי בראשית (תוספות סוכה מט א ד"ה שכל). וכן אמרו באבנים שבונים מהן את המזבח - שנגיעת ברזל או פגימה פוסלת בהן (ראה ערך אבני מזבח) - שהיו מביאים אותן מאבנים אלו (זבחים נד א; רמב"ם בית הבחירה א יד) מן הים הגדול, ובונים מהן (רמב"ם שם) ²².

יָם שֶׁל שְׁלֹמֹה (יָם שְׁעֶשֶׂה שְׁלֹמֹה)

כלי קיבול גדול של מים, שעשה שלמה בבית המקדש

ברייטא דמלאכת המשכן (ב) [ראה איור מס' 6 בסוף הכרך], שכן אמרו: ים שעשה שלמה היה מחזיק מאה וחמשים מקוה טהרה (תני ר' חייא עירובין שם א, ופסחים קט ב, וראה ירושלמי שם, וברייטא דמלאכת המשכן שם, וראה ערך מקוה), שנאמר בו "אלפים בת יכיל", והבת היא שלש סאים (ראה ערך מדות ומשקלות וערך סאה), והרי הם ששת אלפים סאה, ושיעור מקוה הוא ארבעים סאה, שהוא אמה על אמה ברום שלש אמות, ולפי חשבון זה היה בשלש אמות התחתונות המרובעות, שהן עשר על עשר ברום שלש, שיעור מאה מקואות, ובשתי אמות העליונות העגולות, שהן מאה וחמשים אמה על אמה ברום אמה - שהרי אילו היו מרובעות היו בהן עשר על עשר ברום שתיים, ומרובע יתר על העגול רביע (ראה ערך הקף, ושם שהחשבון אינו מדויק) - שיעור חמשים מקואות (ראה עירובין שם, ורש"י וברייטא דמלאכת המשכן שם). ואין לפרש ששתיים התחתונות היו עגולות ושלש העליונות מרובעות, לפי שנאמר: שפתו עגל (עירובין שם ב).

בברייטא אמרו: מנין שעגול מלמעלה, שנאמר: ושפתו כמעשה שפת כוס, ומנין שהיה מרובע מלמטה, שנאמר: עמד על שני עשר בקר שלשה פנים צפונה ושלשה פנים ימה ושלשה פנים נגבה ושלשה פנים מזרחה (מלכים שם כה. ברייתא דמלאכת המשכן שם).

היקפו במידת היקפו הסובב את רחבו - שנאמר: עשר באמה משפתו עד שפתו וקו שלשים באמה יסב אותו סביב (ראה לעיל) - פירשו שאינו חושב אלא מידתו מבפנים (מסקנת הגמרא עירובין יד א: מגואי קא חשיב), ואין עובי שפתו מוקף בקו, אלא שמקיף חלל - שהיקפו - שלשים (רש"י שם ד"ה מגואי), וכן למדו מכאן אותה ששנינו: כל שיש בהיקפו שלשה טפחים, יש בו רוחב טפח (ראה עירובין שם, וירושלמי א ה, וראה ערך הקף, ושם שהחשבון אינו מדויק ושיש אומרים שלא סמכו עליו אלא להחמיר), שהחלל שמשפתו עד שפתו, שהוא עשר אמות, קו שלשים באמה יסוב אותו, הרי לכל אמה רוחב בעיגול יש שלש אמות היקף (רש"י שם ד"ה משפתו).

ורחב ידיים שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדולות (תהלים קד כה), ואמרו: כל שיש ביבשה יש בים, חוץ מן החולדה (תוספתא כלאים (ליברמן) ה י; חולין כז א), והרבה בריות יש בים שאין ביבשה (תוספתא שם; ירושלמי שבת יד א), ויש שגדלים בים וגדלים ביבשה, כגון צפרדעים (תורת כהנים שמיני פרשה ג ד).

צמחי הים וכן מצינו אילנות וצמחים שגדלים בים, ובכלאי-בגדים (ראה ערכו), שנאמר: לֹא תִלְבַּשׁ שְׂעִטָּנוֹ צֶמֶר וּפְשָׁתִים יִחַדּוּ (דברים כב יא), דרשו: הייתי אומר אפילו פשתן של ים - הקנים הגדלים במים ויש בתוכם כעין פשתן (פני משה כלאים ט א) - תלמוד לומר צמר ופשתים, מה צמר שאין לו שם לווי, אף כל דבר שאין לו שם לווי (ירושלמי שם), וכן את הכתוב: צִצִי אֶלְמָגִים (מלכים א י) פירשו ראשונים שהוא מין עץ העולה בקרקע הים (רש"י ראש השנה כג א ד"ה כסיתא; רשב"ם בבא בתרא פא א ד"ה כסיתא). וכן הכלל שהוזכר במשנה שאסור עם השירים משום

בין הכלים שעשה שלמה המלך בבית המקדש (ראה ערך בית המקדש, וערך כלי המקדש), הוזכר כלי של נחושת בשם ים, כמו שנאמר: וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם וְגו' (מלכים א ז כג, ושם מד-מה: ואת הים וגו' נחשת ממרט, וכעין זה בדברי הימים ד ב, ושם מו-מז), ויש שהוזכר ים הנֶחָשֶׁת (מלכים ב כה יג, ירמיה נב יז, דברי הימים יח ח).

ונקרא ים מפני שהוא מקוה מים גדול, שקרקע המקוה נקרא ים, כמו שנאמר: כַּמִּים לַיָּם כַּמִּסִּים (ישעיה יא ט. רמב"ן בראשית א י²). בתלמוד ובראשונים נקרא כלי זה בשם ים שעשה שלמה (ראה עירובין יד א; פסחים קט ב; יומא נח ב; זבחים סב ב, ובכמה מקומות בראשונים), או: ים של שלמה (ראה במדבר רבה יג יד, וכן הוא בתוספות ישנים ותוספות הרא"ש יומא לו ב), ודנו בו בין על מידת רחבו וגבהו והיקפו, לענין מידות ושיעורים וכדומה (ראה להלן: צורתו ומידותיו), ובין לענין שימוש לטבילה, בתורת מקוה או מעיין (ראה להלן: מקומו ושימוש).

צורתו ומידותיו

צורתו של הים וכן מידותיו מפורשות בכתוב: וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם מוֹצֵק עֶשֶׂר בָּאֲמָה מִשְׁפָּתוֹ עַד שְׁפָתוֹ עָגֹל סָבִיב וְחָמֵשׁ בָּאֲמָה קוֹמָתוֹ וְקוֹ שְׁלֹשִׁים בָּאֲמָה יִסֵּב אֹתוֹ סָבִיב (מלכים א ז כג, וכעין זה בדברי הימים ד ב), וּפָקְעִים מִתַּחַת לְשִׁפְתוֹ סָבִיב סָבִיב אֹתוֹ עֶשֶׂר בָּאֲמָה מִקְפִּים אֶת הַיָּם סָבִיב שְׁנֵי טוּרִים הַפָּקְעִים יִצְקִים בִּיצְקָתוֹ (מלכים שם כד), עָמַד עַל שְׁנֵי עֶשֶׂר בָּקָר וְשִׁלְשָׁה פָנִים צְפוֹנָה וְשִׁלְשָׁה פָנִים יָמָה וְשִׁלְשָׁה פָנִים נֶגְבָה וְשִׁלְשָׁה פָנִים מְזֻרְחָה וְהָיָה עֲלֵיהֶם מִלְמַעְלָה וְכָל אֲחֵרֵיהֶם בְּתֵהָ (מלכים שם כה; דברי הימים שם ד), וְעָבְיוֹ טַפַּח וּשְׁפָתוֹ כְּמַעֲשֵׂה שֶׁפֶת כּוֹס פָּרַח שׁוֹשָׁן אֲלֵפִים בֶּת יָכִיל (מלכים שם כו. וראה להלן ביאור בכל זה).

צורתו בצורתו פירשו, שלא היה כל גבהו עגול סביב, אלא ששלש אמות תחתונות היו מרובעות, ושתי אמות עליונות היו עגולות (תני רמי בר יחזקאל עירובין יד ב; ירושלמי שם א ה;

יבשה, ראה ערך כלאי בהמה. **ים של שלמה**. 1. כד, טורים תקע-תקעח. 2. וראה פירוש המשניות לרמב"ם כלים טו ג על ים שהוזכר שם, שכן נקרא

22. על החלזון שעולה מן הים וצובעים בדמו תכלת, ראה ערך חלזון; על האיסור להרביע או להנהיג שני מינים שבחיות הים, או מין של ים עם מין של

וערך לינה), ומה שנאמר: והים לרחצה לכהנים בו (דברי הימים שם), היינו למלאות בו את הכיורים (מהר"י קורקוס, לדעת הרמב"ם שם).

דינו כמקוה ים של שלמה, שאמרו שהיה בית טבילה לכהנים (ראה לעיל), פירשו בירושלמי שאף על פי שהוא כלי, אין המים שבו כשאובים שפסולים למקוה (ראה בירושלמי יומא ג ח: ולא כלי הוא כו', ובתוספות פסחים קט ב ד"ה בים הגי': והלא שאובין הן⁷), לפי שהיתה אמת המים מושכת לו מעין עיטם (ירושלמי שם; רמב"ם ביאת מקדש ה טו. וראה יומא לא א שמשם היו באים המים לבית הטבילה שעל גבי שער המים, וראה ערך בית הטבילה), והיו רגלי השוורים שהוא עומד עליהם⁸ פחותים כרמונים (ירושלמי שם), היינו שהיו נקובים כמוציא רמון (תוספות פסחים שם), שהוא השיעור שמוציאם מתורת כלי לקבלת טומאה (ראה ערך טומאת כלים. וראה בסמוך בטעם שהיו צריכים לכך).

ופירשו ראשונים, שרגלי השוורים שהיו נקובים היו מחוברים למעין שתחיתיהם (תוספות שם), ושאר על פי שלהכשיר המים שלא יהיו כשאובים די בנקב כשפופרת הנוד (ראה מקואות ו ה, וראה ערך השקה), היו נקובים כמוציא רמון, כדי לבטל את השוורים מתורת כלי, שלא יקבל הים טומאה (תוספות פסחים שם), ולא יטמא בטומאת הנכנס לתוכו קודם טבילה (רמב"ן וריטב"א בבא בתרא סה א; שיטה מקובצת ביצה יז ב, בשם ר"ת⁹), או שלא עשו כן להוציא מתורת כלי אלא כדי שיבואו המים בשפע (רא"ש בבא קמא ז ג, בשם ר"ת; רמב"ן וריטב"א בבא בתרא שם; סמ"ג עשין רמח).

חאם היה אף בחורבן בית ראשון נאמר: וְאֵת עֲמֻדֵי הַנְּחֹשֶׁת וְגו' בבית שני וְאֵת יָם הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר בְּבֵית ה' שָׁפְרוּ כְּשִׁידִים וַיִּשְׁאֹו אֶת נְחֹשֶׁתָם בְּכֶלֶה (מלכים ב כה יג; ירמיה נב יז), וירמיהו התנבא עליהם שיחזרו, שנאמר: כִּי כֹה אָמַר ה' צָבָאוֹת אֱלֹהֵי הָעֶמְקִים וְעַל הַיָּם וְגו' בְּכֶלֶה יוֹכְאוּ וְשִׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֲתָם נְאֻם ה' וְהַעֲלִיתִים וְהַשִּׁיבְתִּים אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה (ירמיה כז יט-כב¹⁰).

וכן יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף בבית שני היה ים של שלמה (ראה רבינו חננאל יומא לו ב, הובא בתוספות ישנים שם (לח א) ד"ה דהו, ובתוספות הרא"ש שם), ופירשו כן אותה ששנינו על בן קטין שעשה מוכני - גלגל - לכיור, שלא יהיו מימיו נפסלים בלינה (ראה משנה יומא לו א, וזבחים כ א, וראה ערך כיור), היינו שהיה מושך ומסלק הכיור מלא מים מתוך הים שעשה שלמה, שהיה משוקע בו כל הלילה (רבינו חננאל יומא שם). ויש מן הראשונים שפירשו כן מה ששנינו שהיה מקום בבית שני שנקרא בית-הורדת-המים (ראה ערכו. ראה מדות ד ז), שהוא המקום שמי נפתחו - הוא עין עיטם (ראה רש"י יומא לא א ד"ה עין עיטם) - נמשכים דרך שמאל שם בצינורות, ועלו לים שעשה שלמה לבית הטבילה (פירוש הרא"ש מדות שם).

אמנם יש מן הראשונים שכתבו שלא מצינו שהיה ים של שלמה בבית שני (תוספות הרא"ש יומא שם, (וראה ציון הקודם וצריך ביאור), ובתוספות ישנים שם: ולא ידענא אם היה כו'¹¹).

הפקעים שתחת הפקעים שמתחת לשפתו סביב (ראה לעיל), פירשו שהיו להם צורת ביצים (תרגום יונתן מלכים א ז כד, הובא ברש"י שם). במקום אחר נאמר: וּדְמוּת בְּקָרִים תַּחַת לוֹ וְגו' שְׁנֵים טוֹרִים הַבָּקָר (דברי הימים ב ד ג. וראה מיוחס לרש"י שם שהכוונה לייב הבקרים שמתחתיו), ויש שפירשו שגופם היה עגול כדמות ביצים, ופניהם היה דמות פני בקרים (רד"ק מלכים א שם³).

בברייתא אמרו: נמצאו ראשי שורות של ראשי שוורים של ארבעה ארבעה במצבתם שמשמשים לכל הצדדים (ברייתא דמלאכת המשכן יב על הכתוב בדברי הימים שם⁴).

על הבקרים שהים עמד עליהם, ראה להלן: מקומו ושימושו.

מידת קיבולו במידת קיבולו, שנאמר במקום אחד: אלפים בת יכיל (ראה לעיל), במקום אחר נאמר: מִחֲזִיק בְּתִים שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים יָכִיל (דברי הימים ב ד ח), ופירשו: אלפים בלח, שהם שלשת אלפים ביבש (תוספתא כלים בבא מציעא ה א; עירובין יד ב; ירושלמי שם א ה; ברייתא דמלאכת המשכן יב), ולמדו מכאן שהגודש הוא שליש (עירובין שם. וראה ערך מדות ומשקלות).

וכתבו ראשונים שלא אמרו כן אלא בכלי שעשוי בצורתו וביחסיות של מידותיו כים של שלמה (רש"י שבת לה א ד"ה שהן כורים; ריטב"א עירובין שם, וראה שם וברש"י כלים טו א, שהאריכו⁵).

מקומו ושימושו

מקומו של הים מפורש בכתוב: וַיַּעַשׂ עֲשָׂרָה כִּיּוֹרִים נְחֹשֶׁת וְגו' וַיִּתֵּן אֶת הַמְּכֻנּוֹת הָיָשׁ עַל פֶּתֶף הַבַּיִת מִיָּמִין וּמִשְׁמָלָה עַל פֶּתֶף הַבַּיִת מִשְׁמָלָה וְאֵת הַיָּם נָתַן מִפֶּתֶף הַבַּיִת הַיָּמָנִית קֶדְמָה מִמּוֹל גִּבְּ (מלכים א ז לח-לט, וראה דברי הימים ב ד ו. וראה ערך כיור על מקום הכיורים בבית המקדש), ופירשו ראשונים שנתן אותו במקצוע מזרחית צפונית - שבעזרה - כנגד האויר שבין כותל צפוני של בית לצד כותל העזרה, משוך ומרוחק מן הדרום (רש"י מלכים שם); ויש מפרשים שנתן אותו לצד דרום משוך כלפי מזרח (רד"ק שם, וכן כתב בפירוש המיוחס לרש"י דברי הימים שם).

אף שימושו של הים מפורש בכתוב: וְהָיָה לְרִחְצָה לְכַהֲנִים בוֹ (דברי הימים ב ד ו), ופירשו בירושלמי שהים בית טבילה לכהנים הוא (ירושלמי יומא ג ח, ובבבבא רבה יב-יד: לטבול בו הכהנים; רש"י מלכים א ז כג⁶), שהיו טובלים מטומאתם (רד"ק דברי הימים שם. וכן נראה מרמב"ן וריטב"א בבא בתרא סה א), או לכהנים טהורים הרוצים לעבוד עבודה (סמ"ג עשין רמח, שהרי כהנים טמאים לא היו נכנסים למקדש), שאין אדם נכנס לעזרה לעבודה, אפילו טהור, עד שיטבול (ראה ערך ביאת מקדש); ויש מן הראשונים שכתב שממנו היו ממלאים את מי הכיור (ראה ערכו), שכיון שים של שלמה היה דינו כמקוה (ראה להלן: דינו כמקוה), לא היו מימיו נפסלים בלינה כמי הכיור (רמב"ם ביאת מקדש ה טו. וראה ערך כיור

8. ראה תוספות שם ובכורות נה ב ד"ה שמא, ובראשונים שהובאו להלן, שגורסים כן בירושלמי רגלי השוורים, ולפנינו: רגליו שבדרום. 9. וראה סמ"ג עשין רמח, ותשובות בעל התרומות בקובץ ראשונים (ויינר) עמ' שכז, שדחו טעם זה כי כהנים טמאים לא היו נכנסים למקדש. 10. וראה רש"י שם עד יום פקדי אותם בימי כורש, כמו שכתוב בספר עזרא, וראה עזרא א ז-יא, ושם ה יד, על כמה כלים שהוחזרו. וראה מלבי"ם שם שפירש שהנבואה לחזורתם נאמרה על כלי הזהב והכסף בלבד. וראה רש"י כתובות קיא ד"ה בכלי שרת, שנראה שמושב גם על הים. 11. וכן כתב בתוספות יום טוב מדות ד, בשם

כלי, או חפירה, או בנין שנעשה לקבץ בו דבר לח. 3. וראה באור הגר"א שם שפקעים הוא מלשון בקע, חצי. וראה רלב"ג שם שפירש עשר באמה, שבכל אמה היו עשרה פקעים, ושמפיהם יצאו מים. 4. ויש לומר הכוונה שהיו בכל צד ארבעה פקעים בדמות ראשי בקרים, ומתחתם כנגד ג' הרווחים היו בכל צד ג' בקרים. 5. וראה שו"ת חות יאיר קעב שכתב ליישב הכתובים באופנים אחרים, וראה ערך הנ"ל. 6. וראה פסחים קט ב שהיה ראוי לטבילת שלחן שנטמא. 7. וראה ערך מקוה, ושם מחלוקת ראשונים אם פסול שאובין מהתורה הוא דוקא בכלי, ושאר כלי שאינו מקבל טומאה נקרא כלי לענין זה.

ימות המשיח

זמן הגאולה העתידה - שבו תחזור המלכות לישראל בארץ ישראל וייבנה בית המקדש ויקובצו נדחי ישראל - לענין מצוות ודינים שלא נהגו בזמן החורבן, שיחזרו לנהוג, או מצוות שישתנו דיניהן

הפרקים:

- מהותם וזמנם
- האמונה בביאת המשיח
- בבנין המקדש ועבודתו
- בירושת הארץ וחלוקתה
- בשאר מצוות

מהותם וזמנם

זמן הגאולה בשם ימות המשיח נקרא בכל מקום זמן הגאולה בסיום הגלות העתידה - על ידי הגאול שנקרא "משיח" (ראה פסחים ה א; מגילה יב א; ועוד), או "מלך המשיח" (ראה ירושלמי ברכות ב ד; שיר השירים רבה ב ז; רמב"ם מלכים יא א ועוד), או "משיח בן דוד" (ראה סוכה נב ב ועוד), או "בן דוד" סתם (ראה עירובין מג א; יבמות סב א; ועוד) - שבו תכלה הגלות ויתבטל השעבוד מישראל (רש"י סנהדרין צא א ד"ה ושני אלפים), ותחזור מלכות בית דוד ליושנה (ראה רמב"ם שם), וייבנה בית המקדש (ראה להלן).

בהלכה הוזכרו ימות המשיח לענין דינים שבטלו בזמן הגלות, שיחזרו לנהוג, או דינים שישתנו דיניהם, מלימודים מיוחדים (ראה להלן).

ביחס לזמנים יש שהוזכרו ימות המשיח עם תחית המתים (ראה עתידים ערכו. סוטה מח ב. וראה תנחומא ויחי ג).

ויש שהוזכרו ימות המשיח בשם "עולם הבא" (ראה פסחים נ א, כתובות קיא ב, ובבא בתרא קכב א. וראה רש"י סנהדרין קי ב ד"ה תנו רבנן), או בניגוד לעולם הזה (ראה ברכות יב ב, שבת סג א), או בניגוד לעולם הבא (ראה ברכות לד ב, ושבת סג א, ועוד).

"לעתיד לבוא", יש שנאמר על ימות המשיח (ראה מכילתא בא טז, וירושלמי ברכות א ו), ויש שנאמר על זמן שלאחר ימות המשיח (ירושלמי שם ב ד. וראה שבת קיג ב).

קץ אחרית ימות המשיח נקראים בתורה ובנביאים בשם אחרית הימים (ראה בראשית מט א; במדבר כד יד; ישעיה ב ב; הושע ג ה; מלכה ד א ועוד. וראה רד"ק ישעיה שם), ובשם קץ (ראה חבקוק ב ג, דניאל יב ו-ט ועוד, וכן ראה שבת קלח ב, ופסחים נו א ורש"י, ועוד), וכן אמרו: תיפח עצמם של מחשבי קצים, שהיו אומרים כיון שהגיע הקץ ולא בא שוב אינו בא (סנהדרין צז ב; רמב"ם מלכים יב ב, ופירוש המשניות סנהדרין י: היסוד ה"ב).

וכן בשבועות שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל הוזכרו שבועות שלא יגלו - נביאים שביניהם - את הקץ, ולא ירחקו את הקץ בעונם, או: שלא ידחקו את הקץ, שלא ירבו תחנונים על כך יותר מדי (ראה כתובות קיא א, ושני לשונות ברש"י שם).

נאמר בגאולה העתידה: אָנִי ה' בְּעֶפְתָּה אֶחֱשִׁינָהּ (ישעיה בתשובה ס כב), ודרשו: זכו - אחישנה, לא זכו - בעתה (סנהדרין צח א). ותנאים ואמוראים נחלקו אם אין ישראל נגאלים אלא אם כן עושים תשובה (ראה סנהדרין צז ב).

באותה ששינו שעל הקץ נאמר קְרָא הַדְּרוֹת מֵרָאשׁ (ישעיה מא ד. עדיות ב ט), יש שפירשו שאף על פי שהקץ תלוי בשנים, מכל מקום

קץ נחמת ציון תלוי בדורות, כשם שבשעבוד מצרים אף שנגאלו לא שבו לשבת בארץ עד דורו של יהושע, וכן בגלות בבל אף שנגאלו, ירושלים לא נבנתה עד שלשים ושתים שנה לארתחשטא (ראה נחמיה יג ו. וראה סדר עולם רבה ל), כן לימות המשיח, כשיגיע הקץ יגאלו, ואם אין אותו דור זכאי לא יכנסו לארץ, אלא מתגלגל עמהם עד שיבוא דור זכאי (פירוש הראב"ד עדיות שם).

וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותם, ומיד הם נגאלים, שנאמר וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְגו' וְשָׁבַת עַד ה' אֶלְהֶיךָ וְגו' וְשָׁב ה' אֶלְהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְגו' (דברים ל א-ג. רמב"ם תשובה ז ח).

הנבואות שנאמרו לעתיד לבוא (ראה ערך נביא), שלעתיד לבוא נחלקו אמוראים על איזה זמן נאמרו:

• לדעת רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל לעולם הבא נאמר עֵינָן לֹא רָאִתָּה אֱלֹהִים זִוְלָתָךְ (ישעיה סד ג. ברכות לד ב, ושבת סג א, וסנהדרין צט א; רמב"ם תשובה ח ז).

• ולדעת שמואל, אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד, והנחמות שהתנבאו הנביאים, התנבאו לעולם הבא (ברכות שם; שבת שם, ורש"י ד"ה לא יחדל; פסחים סח א; סנהדרין שם, ושם צא ב; רמב"ם תשובה ט ב, ומלכים יב ב).

כלי מלחמה ונחלקו תנאים במלאכת מוציא (ראה ערכו) בשבת: לא ייצא האיש לא בסייף, ולא בקשת, ולא בתריס, ולא באלה, ולא ברומח, ואם יצא בהם חייב חטאת; רבי אליעזר אומר תכשיטים הם לו, וחכמים אומרים אינם אלא לגנאי, שנאמר וְכִתְּתוּ חֲרֻבוֹתָם לְאַתִּים וְחִנִּיתוּתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גֹיִי אֶל גֹּיִי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה (ישעיה ב ד), ואם תכשיטים הם לא יהיו בטלים לעתיד (שבת סג א, ורש"י ד"ה וכתתו).

ונחלקו בגמרא בפירוש מחלוקתם:

• ללשון אחד בגמרא לדברי הכל בטלים הם לימות המשיח, שהנביאים נתנבאו לימות המשיח, ומכל מקום לרבי אליעזר תכשיטים הם לו בזמן הזה;

• וללשון שני לדעת חכמים בלבד בטלים לימות המשיח, אבל לרבי אליעזר אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד (שבת שם).

נמשלי הנבואות ויש מהראשונים שכתב שאל יעלה על הלב שבימות יתבררו בימות המשיח ייבטל דבר ממנהגו של עולם, אלא עולם המשיח כמנהגו נהוג, וזה שנאמר וְגָר זָאֵב עִם כְּפֶשֶׁת וְנִמְרָם עִם גְּדִי יִרְפָּץ (ישעיה יא ו), וכל כיוצא באלו, הם משלים, ובימות

בשבת ויום טוב וערב שבת ויום טוב
 ודוקא בימות החול, אבל אם נדר בשבתות או בימים טובים, מותר לו לשתות יין באותו היום (עירובין שם; רמב"ם שם), שבדאי לא יבוא היום, או משום איסור תחומין (ראה עירובין שם, וראה ערך תחומין), או לפי שלפני ביאת המשיח יבוא אליהו הנביא לבשר, והרי לא בא אליהו מאתמול (עירובין שם ורש"י ד"ה לפני. וראה ערך אליהו), שאין אליהו בא בערבי שבתות וימים טובים, מפני הטורח (עירובין שם, וכעין זה בפסחים יג א), שיש להם לעסוק בסעודות שבת, ומניחים צרכי שבת, והולכים להקביל פניו (רש"י פסחים שם, ועירובין שם ד"ה מפני).

משיח עצמו בא בערבי שבתות וימים טובים, שכיון שבא הכל עבדים לישראל, ויש מי שטורח להם (עירובין שם, ורש"י ד"ה עבדים). וכן באחד בשבת, לפי שספק הוא אם יש תחומין למעלה מעשרה, ואפשר שיבוא אליהו בשבת (עירובין שם. וראה ערך תחומין וערך אליהו).

בנין המקדש ועבודתו

בנייתו בימות המשיח (זבחים ק"ח ב). וכן נאמר בנבואת יחזקאל, שהראהו בנין הבית לעתיד לבוא (ראה יחזקאל מ, ורש"י שם).

מהרה יבנה המקדש אם מטעם זה אסור לכהנים לשתות יין בזמן הזה, לפי שמהרה יבנה המקדש, ולא יהיה כהן הראוי לעבודה (ראה ערך שתיי יין), או שאין חוששים שמא יבנה המקדש פתאום (ראה תענית יז א, וסנהדרין כב ב. וראה ערך בתי אבות).

חברים שבגליל (ראה ערך חבר) היו מטהרים יינם לנסכים ושמנם למנחות, שמא יבנה בית המקדש בימיהם (ראה חגיגה כה א, ונדה ו ב, ורש"י שם).

בכמה דברים, שכשיבנה בית המקדש ישתנה דינם לחומרא, תיקנו חכמים להחמיר בהם אף בזמן החורבן, שמהרה יבנה בית המקדש ויאמרו שכיון שהיינו מקילים בהם, נקל בהם גם עכשיו (ראה ראש השנה ל א; סוכה מא א; ביצה ה ב; מנחות סח ב ועוד. וראה ערך בית המקדש).

בנינו בנס או על ידי המשיח (ראה ערכו) או בלילה (ראה ראש השנה שם, וסוכה שם), אף על פי שאין בנינו דוחה יום טוב, ואין בונים אותו בלילה (ראה שבועות טו ב), שלא אמרו כן אלא בבנין שבידי אדם, אבל בנין העתיד בנוי ומשוכלל הוא, וייגלה ויבא משמים (רש"י ותוספות סוכה שם ד"ה אי נמי; ותוספות שבועות שם ד"ה אין; ריטב"א סוכה שם ד"ה מא), על ידי נס (מאירי ראש השנה שם ד"ה יתבאר. וראה תשובות רב האי גאון באוצר הגאונים סוכה עמוד 74, וסנהדרין עמוד תצה).

• ויש שכתב שהמלך המשיח יבנה אותו במקומו (רמב"ם מלכים יא א וד), וכמה דברים היו בבית שני, מפני שכך הם עתידים להיות (ראה מדות ב ה ועוד. וראה יחזקאל מג יא, ורש"י שם). וכן אמרו במדרשים, שהמלך המשיח יבנה בית המקדש (ויקרא רבה ט ו; במדבר רבה ג ב. וראה תרגום יונתן בן עוזיאל ישעיה נג ה).

קודם למלכות בית דוד (ירושלמי מעשר שני ה ב. וראה תוספות יום טוב שם). וכן אמרו בסדר הברכות שבתפילת שמונה עשרה (ראה ערכו) שכיון שנבנית ירושלים בא דוד (מגילה יח א. וראה ערך שמנה עשרה), היינו אחר שישובו לבית המקדש (רש"י שם ד"ה אחר).

המשיח יודע מה רמזו בהם (רמב"ם מלכים יב א). וכל הטובות שמתנבאים בהן הנביאים לישראל, אינן אלא לדברים שבגוף שנהנים בהם ישראל לימות המשיח, וכן אמרו שכל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח (רמב"ם תשובה ח ז. וראה כסף משנה שם), ומפני זה נתאו כל ישראל, נביאיהם וחכמיהם, לימות המשיח, כדי שינוחו ממלכיות שאין מניחות להם לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה, כדי שיזכו לחיי העולם הבא, לפי שבאותם הימים תרבה הדעת והחכמה והאמת, מפני שאותו המלך - המשיח - שיעמוד מזרע דוד, בעל חכמה יהיה יותר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבאו כל הגוים לשומעו (רמב"ם שם ט ב).

על מלך המשיח, שאינו אלא מבית דוד ומזרע שלמה, וכן על האומר על עצמו שהוא משיח ואינו, ראה ערך מלך וערך נביא.

האמונה בביאת המשיח

מעיקרי האמונה המלך המשיח עתיד להחזיר מלכות דוד ליושנה (רמב"ם מלכים יא א). וכל מי שאינו מאמין בוף או שאינו מחכה לביאתו, כופר בתורה ובמשה רבינו - והוא בכלל אפיקורוס (ראה ערכו. ראה רמב"ם תשובה ג ח, ופירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין י היסוד הי"ב) - שהרי התורה העידה עליו (ראה דברים ל ג-ה, במדבר כד יז-יח, דברים יח ח-ט), והדברים המפורשים בתורה, כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים (רמב"ם מלכים שם א וב. וראה שם שמיטה ויובל יג א).

הזכרתה בברכות ובתפילות אף בברכות ותפילות תקנו להזכיר את האמונה בגאולת ישראל לעתיד:

• כל שלא אמר אמת ויציב שחרית, ואמת ואמונה ערבית, לא יצא ידי חובתו (ברכות יב א. וראה ערך ברכות קריאת שמע וערך גאלה), שאמת ויציב על חסד שעשה עם אבותינו, ואמת ואמונה על העתידות, שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו לגאלנו (רש"י ברכות שם ד"ה שנאמר).

• הברכה השביעית בתפילת שמונה עשרה (ראה ערכו), גואל ישראל (ראה מגילה יז ב, וראה ערך גאלה וערך שמנה עשרה), והיינו לעתיד (פסחים ק"ז ב, ורשב"ם ד"ה דצלותא). וכן תיקנו בה ברכות מיוחדות לקיבוץ גלויות ובנין ירושלים וצמח דוד (ראה מגילה שם, וירושלמי ברכות ב ד).

• הברכה השלישית בברכת המזון (ראה ערכו), בונה ירושלים, וכל שלא אמר בה מלכות בית דוד לא יצא ידי חובתו (ברכות מח ב. וראה ערך ברכת המזון), שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד (רמב"ם ברכות ב ד). וחזותמים את ברכת המזון במשיח ואומרים: הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח וגו' (ראה רמב"ם סוף ספר אהבה, ורוקח שלו ועוד. וראה ערך הני"ל).

• הברכה הרביעית בברכות ההפטרות (ראה ערכו), שמחנו וגו' וחזותם: מגן דוד (ראה פסחים ק"ז ב. וראה ערך הפטרה).

אחכה לו בכל יום שיבוא (ראה ערך הני"ל) ביאת המשיח תיתכן בכל יום (ראה סנהדרין צח א). מטעם זה, האומר הריני נזיר ביום שכן דוד בא, אסור לו לשתות יין מיד (עירובין מג ב; רמב"ם נזירות ד יא, וראה ערך נזיר), שמא יבוא היום (רש"י שם ד"ה דילמא). ויש שפירשו שכוונתו ליום שראוי לו לבוא בו (רבינו תם בתוספות עירובין שם ד"ה ואסור).

ועוד שיכירתם האל יתברך, ותשאר ירושתם לנו (הוספות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם סוף מצוות לא תעשה. וראה ערך עמון ומואב).

חלק הכהנים אף בארצות אלו הוזהרו כהנים ולויים שלא יטלו וחלויים בהן חלק, כשם שהוזהרו בכל ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל וערך ערי הלויים. ספרי זוטא במדבר יח כד). וכן במצוה שנצטוו ישראל לתת לשבט לוי ערים לשבת בהן, והן שש ערי מקלט, ועליהן שנים וארבעים עיר (ראה ערך ערי הלויים וערך ערי מקלט), גם כשמוסיפים ערי מקלט אחרות בימי המשיח (ראה דברים יח ח, ט), הכל ללויים (רמב"ם שמיטה ויובל יג א).

חלק המשיח עתידה ארץ ישראל שתחלק לשלשה עשר חלקים, בירושת הארץ שנים עשר חלקים לשנים עשר שבטים, והחלק השלשה עשר הוא לנשיא, היינו מלך המשיח (בבא בתרא קכב א, ורשב"ם שם ד"ה לנשיא). וכן יש שכתב שהמלך המשיח נוטל מכל הארצות שכובשים ישראל חלק אחד משלשה עשר, ודבר זה חק לו ולבניו עד עולם (רמב"ם מלכים ד ח. וראה ערך מלך).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאף שבט לוי יטלו בימות המשיח חלק בארץ כשאר שבטים (רשב"ם שם ד"ה ועוד תניא; תוספות שם ד"ה ואידך), ומנשה ואפרים, שבתחילה נטלו שני חלקים (ראה יהושע טז יז), יטלו חלק אחד, ואפילו ירושלים עצמה עתידה להתחלק לשנים עשר שבטים (יד רמה שם ד"ה ולא)².

• ויש מהראשונים שסובר שאף בימות המשיח לא יטול שבט לוי חלק בארץ, אלא יתנו לו - מלבד ערי הלויים - ערים סמוך לירושלים (ראה יחזקאל מה א-ה. ר"ן בבא בתרא שם ד"ה ואידך), ומנשה ואפרים יטלו אף לעתיד שני חלקים (ר"ן שם).

חלוקת הארץ לא כחלוקה של העולם הזה, חלוקה של העולם הבא - לימות המשיח (יד רמ"ה בבא בתרא קכב א ד"ה לא) - העולם הזה אדם יש לו שדה לבן אין לו שדה פרדס, שדה פרדס אין לו שדה לבן, לעולם הבא אין לך כל אחד ואחד שאין לו בהר ובשפלה ובעמק (בבא בתרא שם), היינו שוה, שכל מה שיש לזה יש לזה (רשב"ם שם ד"ה שער), והקדוש ברוך הוא מחלק להם בעצמו - על פי נביאיו (יד רמ"ה שם. בבא בתרא שם).

בשאר מצוות

מצוות שאינם נהגות בזמן הזה בימות המשיח יחזרו לנהוג המצוות שבטלו בזמן הגלות, כגון יובל (ראה ערכו), ומצוות שנוהגות בזמן שהיובל נוהג, כגון בתי ערי חומה, גר תושב, שדה חרמים, עבד עברי, ושדה אחוזה (ראה ערכין כט א, ורמב"ם שמיטה ויובל י ט, וראה ערכיהם), ומצוות שבזמן הזה נהגות מדרבנן לסוברים כן, כגון שביעית, שמיטת כספים, ותרומות ומעשרות (ראה רמב"ם שם ותרומות א כו, וראה ערכיהם. וראה ערכין לב ב; רמב"ם שמיטה ויובל יב טז, ומלכים יא א).

וכן יש שכתב, שאף על פי שיש מצוות שאינן נהגות עכשיו, כגון מצוות התלויות בארץ (ראה ערכו) ועבודת המקדש, אין אחת מהן בטלה, אלא שמעוכבות מחמת שאי אפשר להן בלי המקום ושאר הדברים הצריכים להן (תשובות הרשב"א (מוסד הרב קוק תשי"ט) א לו ח). דיני נפשות וקנסות בדיני נפשות (ראה ערכו) - שאין דנים אותם אלא

עבודת הקרבנות תחזור למקומה בימות המשיח (רמב"ם מלכים יא א), וכל הלכות קדשים הן הלכתא למשיחא (ראה ערכו). ראה סנהדרין נא א, וזבחים מה א), הלכות הצריכות לנו לימות המשיח כשיבנה בית המקדש (רש"י זבחים שם ד"ה הלכתא).

ומטעם זה אף בזמן הזה, מי שעבר עבירה שחייב עליה חטאת (ראה ערכו), יש עליו חיוב להביא חטאת לכשיבנה בית המקדש בימיו (ראה שבת יב ב, ויומא פ א).

וכן תקנו חכמים בברכת עבודה: והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל, ובתפילות מוסף: ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו וגו' (ראה ערך מוסף וערך עבודה). וכן נהגו לומר אחרי התפילה: יהי רצון וגו' שיבנה בית המקדש וגו' ושם נעבדך, כי התפילה במקום עבודה, ולכן מבקשים שנוכל לעשות עבודה ממש (רמ"א או"ח קכג א. וראה ערך בית המקדש).

על קרבנות המלואים שנאמרו ביחזקאל (ראה יחזקאל מג יח-כז, ושם מה יח-כח), שנחלקו אם נאמרו על חנוכת המזבח בימי עזרא, או על חנוכת המזבח בימי המלך המשיח, ראה ערך חנוכת המקדש וערך מלואים.

בירור יוחסין אף כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם, שאינם אלא במיוחסים (ראה ערך כהן וערך לוי. וראה ערך יוחסין), יש מהראשונים שכתב שבימי המלך המשיח, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקדש שתנוח עליו, ובני לוי מטהר תחילה, ואומר: זה מיוחס כהן, וזה מיוחס לוי, ודוחה את שאינם מיוחסים לישראל, וכן מייחס את ישראל לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני, וזה משבט פלוני (רמב"ם מלכים יב ג. וראה כתובות כד ב, וקדושין סט ב).

בירושת הארץ וחלוקתה

קיבוץ גלויות מכלל היעודים שבתורה ושכנביאים לימות המשיח וירושת הארץ הוא קיבוץ נדחי ישראל לארץ ישראל (ראה ערכו), וירושת הארץ (דברים ל ד-ה, ישעיה יא יב, וראה במדבר רבה, ותנחומא מסעי. וראה שיר השירים רבה ב ז; רמב"ם מלכים יא א וד).

ואף עשרת השבטים שהגלה סנחריב (ראה מלכים ב יח יא), שנחלקו תנאים אם עתידים לחזור, ואם יש להם חלק לעולם הבא (ראה סנהדרין קי ב. וראה ערך שבטים), על אותו הדור בלבד נחלקו, אבל זרעם ודאי ישובו לימות המשיח ויעבדו את ה', והם נדחי ישראל (ר"ן שם ד"ה עשרת).

גבולות הארץ כל הארצות שניתנו לאברהם אבינו בברית בין הבתרים הן בכלל גבולות הארץ בימות המשיח (ראה בראשית טו יח-כא. וראה ערך ארץ ישראל: גבולות הארץ), וכן דרשו: אבותיך ירשו ארץ שבעה עממים, ואתם עתידים לירש ארץ של עשר עממים, והשלשה הנוספים הם קיני קניזי וקדמוני (ירושלמי שביעית ו א, וקדושין א ח. וראה דברים יב כ, ושם יט ח, ורמב"ן שם, ורמב"ם רוצח ח ד).

לרבי יהודה הן הר שעיר עמון ומואב (בבא בתרא נו א. וראה ילקוט שמעוני בראשית טו יט). ואף לסוברים שהאזהרה שלא לכבוש את ארצם היא לדורות, כיון שבא סנחריב ובלבל את האומות (ראה ברכות כח א ועוד, וראה ערך אדומי), הותרה ארצם למלך המשיח,

2. וראה לעיל מהספרי על חלק הלויים, וראה מנחת חינוך תח שלדעה זו הספרי

שנאמר: לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (ירמיה כג ז), לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהא שעבוד מלכיות עיקר, ויציאת מצרים טפלה לו (ברכות שם). ולדעת בן זומא אין מזכירים יציאת מצרים לעתיד לבוא (שם, ודורש כל ימי חייד הלילות).

• בפורים (ראה ערכו), דרשו: ימי הפורים הֶעֱלָה לֹא יַעֲבְרוּ מִתּוֹךְ הַיְּהוּדִים (אסתר ט כח), אפילו לימות המשיח (לקח טוב שם), אף שכל זכרון הצרות יבטל, ימי הפורים לא יבטלו (רמב"ם מגילה ב יח).

• כל ספרי הנביאים והכתובים עתידים ליבטל לימות המשיח, חוץ ממגילת אסתר (רמב"ם שם). ויש שפירש שלא ייבטל ספר מכל הספרים, אלא שאפילו ייבטלו מלקרוא בהם, מגילת אסתר לא ייבטל מלקרוא אותה בציבור (ראב"ד שם).

• בזכירת מעשה עמלק (ראה ערכו), כתבו אחרונים שאף לאחר ביאת המשיח - שימחה עמלק מן העולם (במדבר כד כ. וראה ערך מחיית עמלק) - תישאר המצוה קיימת, כדי לזכור את הגורם לביאת עמלק, שריפו עצמם מדברי תורה (מלאכת שלמה מגילה ג ד).

תעניות כל הצומות שישראל מתענים מפני הצרות שאירעו בהם, והם שבעה עשר בתמוז, ותשעה באב, וצום גדליה, ועשרה בטבת (ראה ערכיהם, וערך תענית צבור), עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שעתידיים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה, שנאמר פה אָמַר ה' צָבָאוֹת צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשִׂשׁוֹן וְלִשְׂמִינָה וְלִמְעֻדִים טוֹבִים וְהָאֵמָּה וְהַשְּׁלוֹם אֲהָבִי (זכריה ח יט. רמב"ם תעניות ח יט. וראה ראש השנה יח ב).

אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה - עד שיבא זמן המשיח (מאירי ברכות ל ב ד"ה שמחה) - שנאמר אֲזִי יִמְלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וְלִשְׂוֹנֵנוּ רִנָּה (תהלים קכו ב), אימתי, בזמן שיאמרו בָּגוֹזִים הַגְדִּיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם אֶלֶה (תהלים שם. ברכות ל ב. וראה טושי"ע או"ח תקס ה, וראה ערך זכר לחרבן).

גרים ובני נח אין מקבלים גרים לימות המשיח (יבמות כד ב, ועבודה זרה ג ב. וראה ערך גרות), שאין באים להתגייר אלא משום גדולתם של ישראל (רש"י עבודה זרה שם ד"ה אלא).

עתידים בני נח לקבל עליהם שלשים מצוות (ירושלמי עבודה זרה ב א; בראשית רבה צח ט, וראה חולין צב א, וראה ערך בן נח). ויש שדורש שכל המצוות עתידים בני נח לקבל עליהם (ירושלמי שם).

בפני הבית, וכשבית דין הגדול של דיינים סמוכים במקומו (ראה ערך דיני נפשות וערך בית דין הגדול וערך סמיכה) - אמרו שהם הלכתא למשיחא (ראה ערכו), שלא הוצרכו לנו אלא בימות המשיח (ראה סנהדרין נא ב, ורש"י שם ד"ה הלכתא).

וכן יחזרו בית דין לדין דיני קנסות (ראה ערכו), כגון תשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, והאונס, והמפתה וכיוצא בהם - שאין דנים אותם בזמן הזה לפי שבטלה הסמיכה (ראה ערכיהם, וראה ערך דיני קנסות) - וחוזרים כל המשפטים כשהיו מקודם (רמב"ם מלכים יא א).

ויש שכתב שהסנהדרין ישובו לפני התגלות המשיח, וחזרתם תהיה אחד מסימניו, וזה יהיה כאשר יכשיר ה' לבות בני אדם, וירבו במעשים טובים, ותגדל תשוקתם לה' ולתורתו, ויתרבה ישרם לפני ביאת המשיח (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין א ג (מהדורת ר"י קאפח)).

על ערי מקלט שבימות המשיח יוסיפו עוד שלש, ראה ערך ערי מקלט.

קידוש החודש אף קידוש החודש בבית דין על פי הראיה (ראה ערך ועיבור השנה קדוש החודש), וכן עיבור השנה בבית דין (ראה ערך עיבור השנה) - שבטלו אחרי ביטול הסנהדרין, ואין עושים אותם אלא על פי החשבון (ראה ערכים הנ"ל) - אחרי שיבוא אליהו (ראה ערכו) ויבנה בית המקדש, יחזרו לקדש על פי הראיה בבית דין (השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם עשה קנג).

טומאה וטהרה דיני טומאה וטהרה - שאינם נוהגים בזמן הזה, לפי ופרה אדומה שאין לנו אפר פרה להזאה על טומאת מת (ראה ערך אפר חטאת וערך טמא מת), וכל דיניהם בטלים אצלנו, לפי שאין לנו מקדש וקדשים (החינוך קס. וראה ערך חלין וערך טהרה וערך טמאה) - יחזרו לנהוג בימות המשיח, ואותה ששנינו, שמשנצטוו בפרה אדומה (ראה ערכו) עד שחרב הבית, נעשו תשע פרות (ראה פרה ג ה, ורמב"ם פרה אדומה ג ד), והעשירית יעשה מלך המשיח (רמב"ם שם; החינוך שצז).

הבטלים בימות המשיח בכמה מצוות הוצרכו ללימודים מיוחדים שתנהגנה אף בימות המשיח:

• בזכירת יציאת מצרים (ראה ערכו) דרשו: לִמְעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים מז א), ימי חיך העולם הזה, כל ימי חיך להביא לימות המשיח (ברכות יב ב), ואף על פי

יְמֵי נִדָּה; יְמֵי זִיבָה¹

הימים שהאשה הרואה בהם דם מן המקור נעשית בכך נדה או זבה

הפרקים:

- בספק
- בחזקת סילוק דמים

- קביעתם ומנינם

פִּימִי נִדָּתָה תִּהְיֶה טְמֵאָה הוּא (ויקרא טו כח).

טומאת הנדה וטומאת הזבה אחת היא: זו וזו טומאתן יוצאת מגופן, והן מכלל אבות הטומאה, ומטמאות אדם במגע ובמשא וכלים במגע, ואדם וכלים בהסט, והנטמאים נעשים ראשון לטומאה; וכן מטמאות הן משכב ומושב ומרכב, והם נעשים אב

מחותם שתי פרשיות נאמרו בתורה על טומאת אשה הרואה דם מן המקור. פרשה אחת נאמרה בנדה: וְאִשָּׁה כִּי תִהְיֶה זָכָה דָּם יִהְיֶה זָכָה בְּבִשְׂרָהּ שִׁבְעַת יָמִים תִּהְיֶה כְּנִדָּתָה (ויקרא טו יט), ופרשה שנייה נאמרה בזבה: וְאִשָּׁה כִּי יִזּוּב זֶזֶב דָּמָה יָמִים רַבִּים בְּלֹא עֵת נִדָּתָה אוֹ כִּי תִזּוּב עַל נִדָּתָה כָּל יְמֵי זֶזֶב טְמֵאָתָה

כבתחילה; וכן אם לא ראתה דם כל ימי זיבה, וחזרה וראתה דם ביום י"ב, שהוא יום י"ט לראייתה הראשונה, הרי זו נדה, וחוזרת למנות שבעת ימי נדה ואחד עשר ימי זיבה (ראה רש"י ערכין ח א ד"ה פתח; רמב"ן הלכות נדה א י"א; טור יו"ד קפג).

וכתבו הראשונים שבשבעת ימים הראשונים דמיה של אשה מרובים, וראויה להיות שופעת דם יום אחר יום, ולכן החמירה בה תורה להיות טמאה כל שבעה אף בראייה אחת, שהרי ימים אלו ראויים הם לראיית דם; ולאחר שעברו עליה שבעת ימים הללו, נסתלקו דמיה, ומפני כך הקילה התורה בראיות שבימים אלו שמשפסוק יום אחד טובלת וטהורה, אלא שאם ראתה בימים הללו שלשה ימים רצופים, כיון שראתה כל כך בזמן שהיתה ראויה להיות מסולקת דמים, החמירה בה תורה שלא תטהר עד שתמנה שבעת ימים נקיים; ולאחר שכלו ימי זיבה, חזרו לה הדינים הראשונים שבנדה, מפני שכבר חזרו דמיה לאיתנם, וכל ראייה שתראה מיום י"ב ואילך, נעשית בה נדה (מאירי ברכות לא א).

מקור ההלכה במנין אחד עשר יום שבין נדה לנדה, נחלקו תנאים אם הוא נלמד מן הכתובים, או מהלכה למשה מסיני:

• לדעת ר' עקיבא לא נאמרה הלכה למשה מסיני בענין זה, אלא למדים מנין זה מן הכתובים, וכן שנינו בטומאת זיבה: "על נְדָתָהּ" (ויקרא טו כח), אינה מטמאה בתחילה, אלא אם ראתה אחר ימי נדתה (נדה עג א, ורש"י ד"ה לר"ע).

• ור' אלעזר בן עזריה חולק ואומר שאחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני הם (ספרא צו יא ו; מנחות פט א; נדה עב ב), שמשעברו שבעת ימי הנדה, אינה חוזרת להיות נדה עד שיעברו אחד עשר יום, וכל דם שהיא רואה באחד עשר ימים הללו נעשית בו או זבה קטנה או זבה גדולה (רש"י סנהדרין פז א ד"ה הלכות).

להלכה כתבו הראשונים שמנין י"א יום שבין נדה לנדה הוא הלכה למשה מסיני (ר"ף שבעות יח ב; רמב"ם איסורי ביאה ו ג; הלכות נדה לרמב"ן א ד; חינוך קפב; מאירי ברכות לא א, נדה עב ב; שו"ת חות יאיר קצב א); ויש שהביאו את דברי התנאים הדורשים דבר זה מן הכתובים (אור זרוע א שלח; ספר התרומה פא).

ראיה ארוכה בימי נדה, אפילו היא שופעת דם כל שבעת הימים, הרי זו נדה וטובלת לערב וטהורה, ואינה נעשית זבה אף על פי שראתה שלשה ימים רצופים (נדה נד א; ספרא מצורע זבים ז ז; רמב"ם איסורי ביאה ו ב; טור יו"ד קפג).

וכתבו הראשונים שכל אשה הרואה משמיני לנדתה ואילך נעשית זבה, בין אם ראתה קודם לכן בכל שבעת ימי נדתה ולא פסקה, ובין אם פסקה מלראות בתוך שבעה (אור זרוע א שלח).

צורת החישוב בעיקר החשבון של ימי נדה וימי זיבה, נחלקו הראשונים אם הם קבועים לפי מנין ימים הראויים להיות ימי נדה או ימי זיבה, או שהם נקבעים לפי הראיות שהיא רואה בהם בפועל:

• יש מהראשונים סוברים שמונים ימי נדה וימי זיבה לעולם מראייתה הראשונה של האשה, אפילו ראתה כשהיא קטנה,

הטומאה; ומטמאות את בועליהן להיות כמותן (ראה ערכים: מדרס; טומאה; זבה; נדה; בועל נדה).

דם הנדה ודם הזבה דם אחד הוא, ושניהם מן המקור של האשה הם באים, ומעניין אחד הוא שממנו באים שניהם, ובזמנים שהאשה רואה בהם את הדם הוא שמשנתה דינם, אם תהיה נדה או זבה (רמב"ם איסורי ביאה ו א; סמ"ג לא תעשה קיא; סדרי טהרה קפד סק"ט ד"ה ומדל), ומראה הדם אחד הוא, אלא שהרואה ב"עת נדתה" היא נדה, והרואה "בלא עת נדתה" היא זבה (תשב"ץ א קב). וכתבו הראשונים שדם הנדה בא לה לאשה בטבעה, וטבע הנשים שלא לראות יותר משבעה ימים, מה שאין כן דם הזיבה שבא לה מחולי שגורם לה לראות שלא בזמן נדתה (רמב"ן ויקרא טו יא).

הערך שלפנינו עוסק בקביעת הזמנים הנחשבים "עת נדתה", וקרויים "ימי נדה" מפני שראויים לנדה, וקביעת הזמנים הנחשבים "בלא עת נדתה" וקרויים "ימי זיבה" מפני שראויים לזיבה (ראה נדה לו ב, לח א,ב; רמב"ם איסורי ביאה ו ד,ה).²

בזמן הזה צריכה האשה להיזהר במנין ימי נדה וימי זיבה שלה, כדי שתדע כשתראה דם אם בימי נדה ראתה או בימי זיבה (רמב"ם איסורי ביאה ו ו).³

וכתבו הראשונים שבזמן הזה, שהחמירו בנות ישראל על עצמן לנהוג בכל ראיית דם כדין זבה גדולה, וכלולים בזה כל חומרי נדה וחומרי זבה (ראה ערך זבה; בזמן הזה), אינן צריכות למנות ימי נדה וימי זיבה, ונשתכח המנין מהן לגמרי (רמב"ן נדה לט א, והלכות נדה ה טז, והובא בתורת הבית הארוך ז ג, ובמגיד משנה איסורי ביאה ח ט).⁴

קביעתם ומנינם

מנין הימים מנין ימי נדה וימי זיבה כיצד: אשה שמתחילה לראות דם בפעם הראשונה בחייה, הרי זו נדה שבעה ימים, ואפילו לא ראתה אלא טיפת דם, טמאה כל שבעה, וטובלת בליל שמיני, ונטהרת (ראה נדה מג ב; רמב"ם איסורי ביאה ו ב, ושם ד ו; טור יורה דעה קפג); ושבעת ימים אלו נקראים ימי נדה מפני שהם ראויים לנדה, וכל דם שרואה בימים אלו הוא דם נדה.

ואחד עשר יום שאחרי שבעה ימים אלו נקראים ימי זיבה מפני שהם ראויים לזיבה, שאם רואה בהם דם נעשית זבה (נדה עב ב, עג א; רמב"ם איסורי ביאה ו ד,ה,ז,יג; טור יו"ד קפג); וכן הם נקראים "אחד עשר יום שבין נדה לנדה" (ספרא צו יא ו; מנחות פט א; נדה עב ב; ירושלמי ברכות ה ח; טור שם), ועליהם נאמר הכתוב בזבה: בְּלֹא עֵת נְדָתָהּ (ויקרא טו כח). ואם ראתה בהם יום אחד או שנים נקראת זבה קטנה, ומשמרת יום אחד בטהרה וטובלת בו ונטהרת, ואם ראתה בהם שלשה ימים רצופים, הרי זו זבה גדולה, והיא צריכה לספור שבעה ימים נקיים, וטובלת ביום השביעי ונטהרת (ראה רמב"ם איסורי ביאה ו ז,ח; טור שם. וראה ערך זבה; זבה קטנה; זבה גדולה; טהרתה), ומביאה קרבן ביום השמיני להטהר לקדשים (ראה רמב"ם שם ח,יא, וראה ערך זבה; קרבנה).

אם ראתה שוב מיום שנים עשר ואילך היא חוזרת לימי נדה

שם היה בימי נדה טמאה נדה, ואם היה בימי זיבה טהורה, ועל הפרטים השונים בדיון זה. 4. וראה ערך וסת, על הסוברים שאף בזמן הזה יש נפקא מינה להלכה במנין ימי נדה וימי זיבה לענין קביעת וסת, שאין אשה קובעת וסת בימי נדה או ימי זיבה. וראה ספר מחשבות בעצה יו"ד ט, איך יכולה אשה

2. וראה ערך נדה, על ימי נדה, במובן שבעת ימי טומאת נדה של אשה הרואה דם בעת נדתה; וערך זבה, על ימי זיבה, במובן ימי טומאת זיבה של אשה הרואה דם בלא עת נדתה. 3. ראה ערך דם קושי: בימי נדה וזיבה, על ההבדל שבין ימי נדה לימי זיבה, בנוגע לדם קושי היוצא מן האשה מחמת חבלי לידה,

ולא נאמרו הדברים שכל זמן שלא נטהרה מזובה אין ימי הנדה באים, לדעה זו, אלא כשלא השלימה את ספירת הנקיים, אבל אם ספרה שבעה נקיים ועדיין לא טבלה, וראתה, הרי זו תחילת נדה (ראה תוס' הרא"ש ורשב"א וריטב"א נדה לו א; מאירי שם ו א; שו"ע הרב הקדמה להלכות נדה).

לדעה זו, שימי נדה וימי זיבה תלויים בראייתיה בפועל בימי הנדה, אין הוסת גורם שום שינוי במנין ימי הנדה וימי הזיבה (מגיד משנה איסורי ביאה ח י. וכן נראה מסתימת כל הראשונים).

יולדת יולדת שראתה לאחר שעברו ימי טוהר שלה, נעשית תחילת נדה (נדה כט ב, ושם לח א). ואף לסוברים שמונה ז' וי"א ז' וי"א כל ימיה, הלידה מפסיקה את החשבון, והדם שרואה בראשונה לאחר מלאת ימי טומאה וטהרה שלה (ראה ערך יולדת: זמן טומאתה וטהרתה) הוא תחילת נדתה, ואין משגיחים על הוסתות שמקודם (רמב"ם איסורי ביאה ו ו, ושם ז יב). ובטעם הדבר כתבו הראשונים שכיון שבימי טומאה וטהרה של יולדת אין חילוק אם רואה בהם דם או לא, שבימי טומאה טמאה אפילו אינה רואה, ובימי טוהר טהורה אפילו רואה (ראה ערך יולדת), דין הוא שתתחיל אחריהם חשבון חדש (חידושי הרא"א נדה שם, בדעת הרמב"ם).

הרואה כתם הרואה כתם, שאינה טמאה נדה מהתורה אלא מדרבנן (ראה ערכים: כתמים; טמאה), כתבו הראשונים שמהתורה אינה מונה ימי נדה וימי זיבה מראית הכתם, ואם תראה למחר דם באופן המטמא אותה מן התורה מונה משם ואילך, ורק מדרבנן דנים את ראיית הכתם לחומרא כראיית דם גם למנין ימי נדה וימי זיבה (רמב"ם ורשב"א ומאירי וחידושי הרא"א וריטב"א ור"ן נדה ג ב).

ואפילו אם יודעת שיצא הכתם מגופה, ויודעת מתי יצא, הרי כיון שראתה אותו שלא בהרגשה, ואינה טמאה מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך נדה), אינה מונה מהתורה ימי נדה וימי זיבה מראייה זו (ראה חידושי הרא"א נדה שם).

בספק

טענה במנין אשה שטעתה במנין ימי נדה וימי זיבה, ואינה יודעת הימים אם היא עומדת בימי נדה או בימי זיבה, וראתה, הרי היא צריכה לחשוש מספק לנדות ולזיבה (ראה ערכין ח א-ב; רמב"ם איסורי ביאה ח טז) בין לבעלה ובין לטהרות (פירוש המשניות לרמב"ם ערכין ב א; מאירי נדה ו א).

ולכן אם ראתה יום אחד או שנים, היא טמאה מספק עד סוף שבעה, שמא נדה היא שטמאה שבעה בראיית יום אחד; ואם ראתה שלשה ימים רצופים צריכה לספור שבעה נקיים, שמא בימי זיבה היא עומדת וצריכה שבעה נקיים (ראה רש"י ערכין ח א ד"ה פתחה; רמב"ם שם)⁶, ומביאה קרבנות זבה, וחטאתה אינה נאכלת (ראה ערך חטאת העוף הבאה על הספק. ערכין ח ב).

חזרה לימי נדה אשה זו שטעתה במנינה, אם ספרה שבעה ימים נקיים, אף אם אינה יודעת כמה ימים ראתה, נטהרת לבעלה ממה נפשך, שאפילו אם זבה היא נטהרת בספירת שבעה נקיים; אלא שאם תחזור ותראה לאחר הנקיים, הרי זו עומדת

ואפילו ביום שנולדה בו (רמב"ם איסורי ביאה יא ב, ו, ובפירוש המשניות נדה ד ד; סמ"ג לא תעשה קיא; רשב"א ומאירי נדה נד א, בדעת רבינו חננאל), ומונים שבעה ימי נדה, ואחריהם אחד עשר ימי זיבה, ושוב שבעה ואחד עשר, וחזור חלילה כל ימיה, בין ראתה בהם ובין לא ראתה בהם, ונקראים "ימי נדה" ו"ימי זיבה" אף על פי שלא ראתה בהם, מפני שראויים לראיות של נדה וימי זיבה (רמב"ם שם ו ד-ה; סמ"ג שם). וכתבו שהלכה למשה מסיני שאין בין זמן נדה לזמן נדה אלא אחד עשר יום בלבד (רמב"ם שם ג), שאפילו לא ראתה מיד לאחר אחד עשר יום הללו, מתחילים ימי נדה מיום שנים עשר ואילך (ראה מרכבת המשנה קונטרס גופי הלכות שם אות נז). במה דברים אמורים, באשה שאין לה וסת, אבל אם קבעה וסת, מונה מתחילת יום הוסת, ולא משעת ראייה ראשונה, שבעה ימי נדה ואחד עשר ימי זיבה, שבעה ואחד עשר, שבעה ואחד עשר, כל ימיה לעולם, דהיינו מיום שנקבע לה וסת עד שתמות, או עד שיעקר הוסת ליום אחר (רמב"ם איסורי ביאה ו ו; סמ"ג לא תעשה קיא).

• ורבים מהראשונים חולקים וסוברים שמנין ימי נדה וימי זיבה אינו מנין קבוע לפי סדר הימים, אלא הוא משתנה על פי הראייות שהאשה רואה בפועל, ושני כללים בדבר:

הראשון הוא שאין מנין ימי זיבה מתחיל אלא לאחר ימי נדה שראתה בהם, דהיינו מהיום השמיני לראייתה ואילך, אבל אם לא ראתה בימים הראויים לנדות, אינה נעשית זבה כשרואה ב"א יום שאחריהם, אלא כל זמן שתראה היא תחילת נדה, ולכן אם ראתה בתחילה ונעשית נדה, ולא ראתה מיום י"ט לראייתה הראשונה ואילך, אלא ביום כ"ו לראייתה הראשונה או אחריו, הרי היא אז תחילת נדה (ראה רש"י ערכין ח א ד"ה פתח, וד"ה פתחה י"ז, ונדה כט ב ד"ה ומשנין שבוע רביעי; רמב"ם נדה נד א, ובהלכותיו א יא, יב; מאירי נדה ו א; חינוך קפב; ריטב"א נדה כט ב; מגיד משנה איסורי ביאה ו ו, ושם ח טז)⁵, שהואיל ולא ראתה באותם ימים שמיום י"ט עד יום כ"ה, אין הם בכלל המנין, ואין עליהם שם זמן נדות, ומשעה שמתחילה לראות, מונה שוב שבעה ימים לנדה וי"א יום לזיבה (מאירי שם).

והכלל השני הוא שאין "ימי נדה" באים כשרואה אחרי ימי הזיבה, אלא כשאינה זבה גדולה, כגון שלא נעשתה זבה גדולה בימי הזיבה, או שנעשתה זבה גדולה אלא שספרה שבעה נקיים ונטהרה מזובה, אבל זבה גדולה שעדיין לא ספרה שבעה נקיים, כל ראייות שתראה ראייות של זיבה הן, וסותרות את ספירת הנקיים, ואינה נעשית בהן נדה (רש"י ערכין ח א ד"ה פתח וד"ה ארבעה, ונדה לו ב ד"ה מה; רשב"ם בבא בתרא קכז א ד"ה אי הכי; תוס' הרא"ש נדה לו ב; ספר התרומה הלכות נדה פו; ר"ש משאנץ לספרא תזריע א יג; תוס' ר"י נדה לו א; רשב"א וריטב"א ור"ן נדה לו ב, ושם נד א; מאירי נדה ו א; טור יו"ד קפג), שימי הזיבה וספירת הנקיים מעכבים את ימי הנדה מלבא (ראב"ד בספרא שם), לפי שאין ראייתה בימי הספירה אלא סתירה לספירתה, ואין ראוי למנות ימים אלה כימי נדה (רמב"ם נדה לו ב). והסבירו האחרונים שמאחר שלדעה זו אין ימי נדה תלויים ב"ימים מסויימים", אלא שבכל ראייה בזמן שאינה זבה נעשית נדה, ואלו הם "ימי נדה" לכן כשעדיין לא נטהרה מזובה, כל ראייה שתראה ראיית זיבה היא, ואין לימים תורת "ימי נדה" להפקיע מטומאת זיבה, ואינה נעשית נדה (חידושי הגר"ז ערכין ח א).

הרמב"ם אפילו כסניף לצדדי קולא אחרים. 6. וראה ערך זבה: בזמן הזה, על תקנת רבי להחמיר בכל אשה חומרי נדה וחומרי זבה כדן טועה; ועל החומרא שהחמירו בזמן הזה לדון כזבה גדולה את הרואה כל ראייה שהיא,

הרואה בזמן הזה לדעת אם היא נדה או זבה. 5. וראה ש"ך יו"ד קפג סק"ד, שכן הסכימו הפוסקים, וכך פסקו בחכמת אדם קז יב, ובשו"ע הרב בהקדמה להלכות נדה; וראה שו"ת חתם סופר יו"ד קמג, שאין לצרף להלכה שיטת

לגבי ראייה בימים אלו, אם נעשית בה נדה או זבה, דנים עליו גם לענין חזקת סילוק דמים, שבימי זיבה מוחזקת האשה שהיא מסולקת דמים, ולא בימי נדה.

כל אחד עשר יום שבין נדה לנדה, עומדת האשה בחזקת טהרה, דהיינו בחזקת שאינה רואה (נדה לח ב, ורש"י ד"ה כל; רמב"ם איסורי ביאה ח א; וטו' הרא"ש נדה לט א ד"ה לומר), ודמיה מסולקים, לפי שיצאו דמיה בנדותה ונסתלקו (נדה סח ב; רמב"ם שם ט; ורש"י נדה לט א ד"ה בחזקת טהרה; ראב"ד בבעלי הנפש שער הוסתות), ונחלקו אמוראים לענין מה נאמרו הדברים:

• רב יהודה אמר שהדברים אמורים לענין בדיקה, שאף על פי שאשה העסוקה בטהרות צריכה לבדוק את עצמה שחרית וערבית שמא ראתה, בתוך אחד עשר יום הללו אינה צריכה בדיקה (נדה לט א, ורש"י ד"ה לומר); או לענין אותה שאמרו שכל אשה המרבה לבדוק את עצמה תמיד אף לבעלה הרי זו משובחת, שבאחד עשר יום הללו אינה צריכה לבדוק (ראה רמב"ם איסורי ביאה ח יא ומגיד משנה).

• רב חסדא אמר שהדברים אמורים לרבי מאיר, הסובר שאשה שאין לה וסת אסורה לשמש לעולם, שמא תראה דם בשעת תשמיש (ראה נדה יב ב, וראה בדיקת אשה, שאין הלכה כן, וראה ערך נדה), ואילו באחד עשר יום הללו אין חוששים שתראה, ומן הדין היא מותרת לשמש (נדה לט א).

• רב הונא בר חייא בשם שמואל אמר שהדברים אמורים לענין קביעת וסת, שמטעם זה אינה קובעת וסת בימי זיבתה, שאפילו ראתה שלש פעמים בימי זיבתה, הואיל והיא בחזקת שאינה רואה, מקרה הוא, ואין זו קביעת וסת (נדה לט א, וטו' הרא"ש שם; רמב"ם איסורי ביאה ח ט. וראה ערך וסת).

ראיה שניה ימי זיבה שהיא מסולקת דמים בהם, יש שכתבו שלא אמרו כן אלא לענין ראייה ראשונה שרואה בימים אלו, שאין הדמים מצויים בה, אבל אם כבר ראתה ונעשתה זבה גדולה או קטנה, הרי בימים שלאחר מכן אינה בחזקת סילוק דמים, ואם רואה אחר כך קובעת וסת בראיות אלו, לסוברים שאשה קובעת וסת ממעין פתוח (חידושי הר"ן נדה לט א); ויש סוברים שאין חילוק בדבר, ולעולם היא בחזקת סילוק דמים (ראה ראב"ד בבעלי הנפש שער הוסתות, ובספר משיב נפש על בעלי הנפש שם, בדעתו; רמב"ן נדה לט א, בשם הראב"ד)⁷.

בספק אם בימי נדה היא או בימי זיבה, וכדי לברר אימתי זמן תחילת נדתה, צריכה שיעברו עליה מספר מסויים של ימים נקיים, שתצא ודאי מספק ימי זיבה ותחזור לפתח נדותה, היינו שאם תראה אחריהם תדע שהיא תחילת נדה, ומכאן ואילך תמנה שבעת ימי נדה וי"א ימי זיבה (ראה ערכין ח ב, ורש"י ד"ה שאין ורבינו גרשום שם, ורמב"ם איסורי ביאה ח טז, יז).

אשה שאמרה יום אחד טמא ראיתי, ואינה יודעת אם הוא מימי נדה או מימי זיבה, אם עברו עליה שבעה עשר ימים נקיים - טהורה, ואם תראה שוב היא תחילת נדה, ומנין זה של ימים נקיים מוציא מכל ספק (ערכין ח א, ורש"י ד"ה ולא יותר; וטו' שם ד"ה פתחה; מאירי נדה ו א; רמב"ם איסורי ביאה ח יז, כב); שאפילו תאמר שהיום שראתה בו הוא תחילת נדה, כבר נשלמו ז' ימי נדה, היינו ביום זה שראתה בו וששה ימים שלאחריו, ולאחריהם י"א ימי זיבה, וכשתראה ביום שמונה עשר היא שוב תחילת נדה; ואם תאמר שיום זה שראתה בו היה מימי זיבה, כל שכן שנשלמו ימיה, שכבר נשלמו י"א ימי זיבה, ובכל זמן שתראה עכשיו עומדת היא בימי נדה, לסוברים שכשמרחיקה ראייתה לאחר ימי זיבה היא תחילת נדה (רש"י ערכין שם ד"ה פתחה; רמב"ן ורשב"א וחיידושי הרא"ה נדה נד א; מאירי נדה ו א).

הרואה כהם הרואה כהם שמדרבנן דינה כרואה דם, אף לענין מנין ימי נדתה וימי זיבתה הרי זו מקולקלת למניינה (נדה נב ב; תוספתא נדה (צוקרמאנדל) ט ו; ירושלמי נדה א א; רמב"ם איסורי ביאה ט ג), שאינה יודעת פתח נדותה לדעת מתי יתחילו י"א ימי זיבה, שהרי אינה יודעת אימתי ראתה את הכהם (רש"י נדה נב ב ד"ה הרי זו; וטו' חכמי אנגליה נדה ו א; מאירי שם ו א, ושם נב ב; חידושי הרא"ה שם נב ב), והריהי כמו טועה במנין הימים שאינה חוזרת לפתח נדותה עד שבעה עשר יום נקיים (ראה לעיל. רש"י נדה ו א ד"ה ואינה, לגירסת מהרש"א; וטו' חכמי אנגליה שם; מאירי שם ושם).

הרואה דם הרואה דם, אף על פי שמטמאה מדרבנן למפרע טהרות שנגעה בהן בתוך מעת לעת שקודם ראייתה, שחוששים שמא כבר יצא הדם קודם לכן (ראה ערך טמאה למפרע), אינה מקולקלת למניינה (נדה ו א), שמונה מיום הראייה ואילך, שלא גזרו טומאה למפרע אלא לענין טהרות (רש"י נדה שם ד"ה ואינה).

בחזקת סילוק דמים

בימי זיבה חשבון הימים של נדות וזיבה, מלבד מה שדנים עליו

ימין

יד ימין, איבר ימני משני איברים מקבילים וצד ימין של אדם

כעיקר שימושיו של אדם

יד ימין היא עיקר שימושיו של אדם (רש"י שבת פח ב ד"ה למיימינין), והמיומנת - מזומנת (מלבי"ם ויקרא ד ו, על פי יונה ג א) - למלאכה (רש"י שבת סג א ד"ה למיימינין) אצל רוב בני אדם (אבן עזרא קהלת י ב).

• ולכן אמרו במלאכת-שבת (ראה ערכו) - שאין חייבים בה אלא

יד ימין ורגל ימין, ביחס לשכנגדם הנקראים יד שמאל ורגל שמאל, נידונים בהלכה כעיקר שימושיו של אדם למלאכה, ובעבודות שבמקדש, שרק העבודה בימין כשרה בהם.

כמו כן נידון איבר ימני במצוות שהם באחד משני איברים מקבילים, וצד ימין לענין כבוד וחשיבות.

או לא, אם מעמידים אותה בחזקת טהרה שלא ראתה עוד, או שהיא בחזקת טומאה, ואם יש הבדל בזה בין נדה לזבה. ימין. 1. כד, טורים תרמג-תרנח.

להצריכה שבעה נקיים. 7. וראה ערכים: נדה; זבה; בדיקת אשה; חזקה, על דין האשה שראתה ונעשית נדה או זבה, וספק אם נמשכה ראייתה עוד ימים

מצוות שנאמרו באיבר ימין

מצוות שנאמרו באחד משני איברים מקבילים, מצינו בחלקם שאמרה בהן תורה בפירוש שיהיו בשל ימין, כגון בטהרת-מצורע (ראה ערכו): וְלָקַח הַכֹּהֵן מִדָּם הָאֵשֶׁם וְנָתַן הַכֹּהֵן עַל תְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית וְעַל בִּתְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית וְעַל פִּי הַכֹּהֵן עַל תְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית וְעַל בִּתְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית וְעַל בִּתְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית (ויקרא יד יז).

ויש שנאמרו באחד מן האיברים סתם, ואמרו שמצוותן בימין, מלימודים מיוחדים, כגון באזן האמורה ברציצת עבד-עברי (ראה ערכו וערך רציעה): וְרָצַע אֶדְנִי אֶת אֶזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וּגו' (שמות כא ו), שהיא אזן הימנית, ולמדו כן בגזרה שוה ממה שנאמר בטהרת מצורע: עַל תְּנוּפֹת אֵזֶן הַמַּטְהָר הַיָּמִינִית (ויקרא יד יז), מה להלן ימין, אף כאן ימין (מכילתא משפטים, נזיקין ב; ספרי ראה קכב; קדושין טו א; יבמות קד א; ירושלמי יבמות יב ב; רמב"ם עבדים ג ט).

במקום של כבוד וחשיבות

ימין מצינו שהוזכר בכל מקום לענין כבוד וחשיבות, כמו שנאמר: יָמִינֶךָ ה' נֶאֱדָרִי בְּכַף וּגו' (שמות טו ו), וכן נאמר: זֶה הַבֶּכֶר שֵׁים יָמִינֶךָ עַל רֹאשׁוֹ (בראשית מח יח), ועוד.

וכן הוזכר בכל מקום ימין לפני השמאל, כמו שנאמר: וַיָּקָם אֶת הָעַמּוּד הַיָּמִינִי וּגו' וַיָּקָם אֶת הָעַמּוּד הַשְּׂמָאלִי (מלכים א ז כא).

ומטעם זה מצינו מן התנאים שקראו לו תלמידיו עמוד הימיני (ברכות כח ב), שהימיני לעולם חשוב (רש"י שם ד"ה עמוד). וכן דרשו את הכתוב בתלמוד-תורה (ראה ערכו): אֶרֶץ יָמִים בְּיָמִינָהּ בְּשָׂמְאֻלָּהּ עֶשֶׂר וְכַבּוֹד (משלי ג טז), בימינה, למימינים בה - שמפשפים טעמיה בדקדוק ובוררים, כימין המיומנת למלאכה (רש"י שבת סג א ד"ה למימינין), או: לאותם שעוסקים בה לשמה (רש"י שם סג א ד"ה למשמאלין, בפירוש השני) - ובשמאלה, למשמאלים בה (שבת שם), שאין יגעים בה כל צרכם (רש"י שם, בפירוש הראשון), או: שעוסקים בה שלא לשמה (רש"י שם, בפירוש השני).

אף בגורל של שני שעירי-יום-הכפורים (ראה ערכו), שנינו: טָרֶף בְּקַלְפִּי, והעלה שני גורלות (ראה ערך גורל), אחד כתוב עליו לשם, ואחד כתוב עליו לעזאזל (ראה ערך שעירי יום הכפורים), והיה עולה גורל אחד בימינו, וגורל אחד בשמאלו (משנה יומא לט), ופירשו: למה טָרֶף, שלא יתכוין ויקח (גמ' שם), שלא יבין במשמושו איזה של שם ויטלנו בימין, לפי שהוא סימן יפה כשהוא עולה בימין (רש"י שם ד"ה דלא).

מטעם זה שהימין חשוב מן השמאל, מצינו בכמה מצוות ודינים, שאף על פי שלא נאמר בהם ימין, יש לעשותם בימין משום חשיבות:

- בכוס-של-ברכה (ראה ערכו) - היינו של ברכת המזון - נוטלו בשתי ידי, ונותנו בימין (ברכות נא א; טוש"ע או"ח קפג ד. וראה ערך הני"ל), שהיא החשובה יותר, לכבוד הכוס (ט"ז שם סק"ב), וכל דבר שמברך עליו לאכלו או להריח בו, צריך לאוחזו בימינו כשהוא מברך (טוש"ע או"ח ר ד, על פי ברכות מג ב)⁴ משום חשיבות (משנה ברורה שם ס"ק יח)⁵.

חובה, פרשה ג ח; ספרי חוקת קכ; זבחים כד א-ב וצא א; מנחות ט ב וצא ב; חולין כא ב. 4. ואטר, אווחו בימינו שהיא שמאל כל אדם (ראה ערך אטר). 5. וכן בהבדלה (ראה ערכו) במוצאי שבת, שמברך על היין ועל הבשמים, אווחו את היין בימינו, ואת ההדס בשמאלו, ומברך על היין, ושוב נוטל את ההדס

במלאכת-מחשבת (ראה ערכו), ולא במלאכה כלאחר יד (ראה ערך מלאכת שבת) - שהכותב (ראה ערכו) אינו חייב אלא ביד ימין, שדרך כתיבה בכך (גמ' שם קג א; רמב"ם שבת יא יד)². ומכל מקום במוציא (ראה ערכו) מרשות לרשות בשבת, חייב בין בימינו בין בשמאלו (משנה שם צב א; רמב"ם שם יב יב), לפי שדרך להוציא בשמאל כמו בימין, מה שאין כן כתיבה, שהיא מלאכה דקה, אין דרך לכתוב בשמאל (חידושי הר"ן שם).

• וכן בהנחת-תפילין (ראה ערכו), יש שלמדו על תפילין של יד שמקום הנחתן ביד שמאל, מהכתוב: וְהָיָה לְאוֹת עַל יָדְכָה (שמות יג טז) - יד כהה (רב אשי במנחות לו א), היינו יד שמאל, שאין בה כח (רש"י שם ד"ה מידכה); ויש שלמדו כן מהכתוב: וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל יָדְךָ וּגו' וְקִתְּבָתָם וּגו' (דברים ו ח-ט), מה כתיבה בימין - שרוב בני אדם כותבים בימין (רש"י מנחות שם ד"ה מה מזווה) - אף קשירה בימין (רבי נתן במכילתא בא, פסחא יז, וספרי ואתחנן לה וגמ' שם), וכיון שקשירה בימין, הנחה בשמאל (גמ' שם), שאם ההנחה היא על ימין שוב אינו יכול לקושרה בימין (רש"י שם).

• וכן בספר תורה ותפילין ומזווה - שנאמר בהם דין כתיבה (ראה ערך כתיבת סת"ם) - צריך לכותבם ביד ימין (התרומה רה; סמ"ג עשין כב; טוש"ע או"ח לב ה, ובית יוסף ושו"ע יו"ד רעא ז, ושם רפא א), כיון ששנינו שהכתיבה בימין (ראה לעיל. התרומה וסמ"ג שם).

• וכן גט (ראה ערכו) שנאמרה בו כתיבה (ראה ערך הני"ל: הציווי לכתובתו) לכתחילה יכתוב אותו הסופר בידו הימנית (רמ"א אה"ע קכג).

בהליכה אף בהליכה אמרו שההולך עוקר רגל ימין תחילה (יומא יא ב; מנחות לד א), ויש שעוקר רגל שמאל תחילה, ואף הוא בכלל אטר (ראה ערכו). בכורות מה ב). וכן דרשו חכמים את הכתוב במזווה (ראה ערכו): וְקִתְּבָתָם עַל מְזוֹזֹת בֵּיתְךָ (דברים ו ט, ושם יא כ) - דרך ביאתך מן הימין (ספרי ואתחנן לו; יומא שם, ומנחות שם, וחולין קלה א), וכשהוא נכנס לביתו, רגלו הימנית נכנסת תחילה (רש"י חולין שם ד"ה דרך), ושטעם זה קובעה בימין הכניסה לבית (גמ' שם ושם ושם; רמב"ם מזווה ו יב; טוש"ע יו"ד רפט ב).

בבהמה אף בבהמה כתבו ראשונים שצד ימין הוא הצד החזק שבה (כן משמע מתוספות בבא קמא מה ב ד"ה מועד; מאירי שם), ופירשו כן מה שאמרו: מועד (ראה ערכו) לקרן ימין אינו מועד לקרן שמאל (ב"ק שם, וראה ערך מועד), שקרן ימין מזומנת להזיק יותר מקרן של שמאל (תוספות שם).

בעבודות המקדש

עבודה במקדש אינה אלא בימין (רמב"ם ביאת מקדש ה יח), ונמצא בתורה בפירוש בטהרת-מצורע (ראה ערכו), שנאמר: וְטָבַל הַכֹּהֵן אֶת אֶצְבָּעוֹ הַיָּמִינִית (ויקרא יד טז), ושאר עבודות, אף על פי שלא נאמרה בהן יד ימין, למדו אותן בגזרה-שוה (ראה ערכו) מטהרת מצורע (זבחים כד א, ומנחות י א)³. וביארו ראשונים שטעם זה אמרו שאטר (ראה ערכו) יד ימינו פסול לעבודה (בכורות מה ב), והוא אחד ממומי כהנים (רמב"ם שם ח יא), ולכן פסלו איטר רגל (גמ' שם; רמב"ם שם יג), שנאמר לְעֵמֶד לְשֶׁרֶת (דברים יח ה), כדרך שאר עמידה (ראה ערכו), שעיקרה הוא בימין (רש"י בכורות שם ד"ה איטר).

2. ואותה ששנינו שחייב בין בימינו בין בשמאלו (משנה שם), היינו בשולט בשתי ידיו (מסקנת גמ' השם; רמב"ם שם). 3. ומכל מקום הקטר חלבית ואברים כשרים אף בשמאל (ראה ערך הקטרה א; ההקטרה). ויש שלמדו לעבודות מסוימות במקדש שהן בימין בלימודים אחרים, ראה: תורת כהנים ויקרא,

א), שאין בו חכמת דרך ארץ (רש"י חולין צא א ד"ה ח"י בור), וכן שלשה שהיו מהלכים בדרך - הרב באמצע, גדול מימינו, וקטן משמאלו (יומא שם; דרך ארץ רבה (וילנא) שם; דרך ארץ (היגר) שם).

• אף בעומד בתפילה מצינו חשיבות לצד ימין, כגון המתפלל - כשגומר התפילה - צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחוריו, ונותן שלום לימין, ואחר כך לשמאל, שנאמר: מימינו אֲשֶׁר דָּת לָמוֹ (דברים לג ב), ואומר: יָפֵל מִצָּדָךְ אֶלְךָ וּרְכָבָה מִימִינְךָ אֵלֶיךָ לֹא יָגֵשׁ (תהלים צא ז), וימין שאמר, היינו שמאל של עצמו, שהוא ימינו של הקדוש ברוך הוא (יומא נג ב; רמב"ם תפלה ה י; טושי"ע או"ח כג א), שהמתפלל רואה עצמו כאילו שכנה מול פניו, שנאמר: שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח. רש"י יומא שם ד"ה לשמאל).

• מטעם זה שהימין חשוב בכל התורה, אמרו שיש לאדם לחלוק כבוד לימינו, ולעולם יקדים ימינו על שמאלו בכל דבר (כן משמע משלחן ערוך הרב או"ח ב ד, ומשנה ברורה שם סק"ה, על פי שבת סא א), ומטעם זה אמרו שכשהוא נועל מנעליו - נועל של ימין, ואחר כך של שמאל, וכשהוא חולץ - חולץ של שמאל, ואחר כך של ימין (שבת שם; דרך ארץ רבה (וילנא) י; דרך ארץ (היגר), הנכנס א), שזהו כבודו של ימין (רש"י שם ד"ה חולץ); ויש אומרים שאף נועל של שמאל תחילה, שסובר מה תפילין בשמאל (ראה ערך הנחת תפילין), אף מנעלים בשמאל (רבי יוחנן בשבת שם), ואמרו שירא שמים יוצא ידי שניהם, ונועל של ימין תחילה, ולא יקשרנו, ואחר כך נועל של שמאל, ויקשרנו ויחזור ויקשר של ימין (מסקנת הגמ' שם; טושי"ע או"ח ב ד), וכן כשלוש את שאר מלבושיו, ילבש תחילה על יד ימין, או רגל ימין (שלחן ערוך הרב שם ד), וכן כשהוא רוחץ וסך, רוחץ וסך של ימין, ואחר כך של שמאל (גמ' שם).

• וכן יד ימין מצד עצמה אמרו שיש לכבדה, ולכן אין מקנחים בימין אלא בשמאל (ברכות סב א; דרך ארץ רבה (וילנא) ז; רמב"ם דעות ה ו; טושי"ע או"ח ג י).

• אף בכל דבר של ברכה ושל מצוה, ראוי לו שיאחז בימין (ראבי"ה ברכות קכ; מרדכי ברכות קמט, בשמו), וכן בהוצאה-והכנסה (ראה ערכו) של ספר תורה מהארון לקריאה בציבור אמרו שהמוציא את ספר התורה יוציאו בזרוע ימין, ונותנו לשליח ציבור בימין, שכן נתינתה מהר סיני, שנאמר: מימינו אֲשֶׁר דָּת לָמוֹ (דברים לג ב. מטה משה, עמוד העבודה רכד, על פי סופרים ג י; אליה רבה קלד סק"ד, בשמו), והשליח ציבור שקיבל את ספר התורה מחזיקו בימין, שנאמר: וְיָמִינוּ תִּתְּכֶנּוּ (שיר השירים ב ו. מהרי"ל, קריאת התורה ב; דרכי משה שם סק"א, בשמו).

• אף בדבר של מצוה שיש לאחזו בשתי ידיו, אמרו שאת החלק החשוב יש לאחזו בימין, כגון במצות נטילת-לולב (ראה ערכו), שאמרו: לולב בימין, ואתרוג בשמאל, לפי שבלולב יש שלש מצוות - היינו אגודה של שלשה מינים (ראה ערך הנ"ל) - ובאתרוג מצוה אחת (סוכה לו ב; רמב"ם לולב ז וט; טושי"ע או"ח תרנא ב), וכל שיש בו רוב חלקי המצוה ראוי ליטלו בימין (מאירי שם).

• חשיבות ימין במצוות היא אף בקביעת מקום המצוה, כגון בנר חנוכה (ראה ערכו) - שמצוה להניחו בטפח הסמוך לפתח בכניסתו (ראה ערך הנ"ל: מקומה) - יש מן האמוראים שסוברים שמניחו מימין (רב אחא בריה דרבא בשבת כב א), לכבוד המצוה (הגהות מימוניות חנוכה ד ז), והלכה שמניחו משמאל, כדי שתהיה מזוזה מימין, ונר חנוכה משמאל (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח תרעא ז), אבל אם לא היתה מזוזה לפתחו - מניחו מימין (טושי"ע שם), שהימין עדיפה לכבוד המצוה (הגהות מיימוניות שם, ובר"ן שם: בימין כדרך כל מצוות).

• אף בדיני כבוד-רב (ראה ערכו) וכבוד-חכמים (ראה ערכו), מצינו חשיבות לצד ימין, כגון בכבוד רבו, שבזמן ששניהם מהלכים בדרך, נותנו לימין ואין נותנו לשמאל (דרך ארץ רבה (וילנא) ד; דרך ארץ (היגר) בן עזאי ב), והמהלך לימין רבו הרי זה בור (יומא לו

יעוד¹

קידושי אמה העבריה לאדונה או לבנו²

הפרקים:	• בעבדות שעליה
• המצוה	• לאחר היעוד
• הקידושין	• בבן

המצוה

היעוד הוא מצוה (כן משמע ממשנה בכורות יג א, וגמ' קידושין יט ב, ורמב"ם עבדים ד ז), שמצוה על מי שקנה אמה העבריה ליעדה לו לאשה (וזהו ב קטו א; חינוך מו), שנאמר: אִם רָצָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר לֹא יַעֲדָהּ וְהִפְדָּהּ (שמות שם ח. כן משמע מהמשנה בכורות שם; רש"י עה"ת שם; סמ"ג עשין פו; חינוך שם), שהיה לו ליעדה (רש"י עה"ת שם), שאם לא היתה רעה בעיניו היה מייעדה (מזרחי וגור אריה שם),

יעוד בהלכה אמור באמה-העבריה (ראה ערכו) [בת ישראל קטנה שנמכרה לשפחות לישראל], שאם רצה האדון הוא מייעדה לעצמו, היינו שהוא נושא לו לאשה (ראה להלן: לאחר היעוד), שנאמר: אִם רָצָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר לֹא יַעֲדָהּ (שמות כא ח), וכן יכול האדון ליעדה לבנו לאשה, שנאמר: וְאִם לְבָנוֹ יַעֲדָנָהּ (שמות שם ט. ראה להלן: בבן), ומשעה שנתיעדה האמה לאדון או לבנו, פקע ממנה שעבוד השפחות (קדושין יט ב; רמב"ם עבדים ד ז)³.

מקום דרך ימין, ראה ערך כל פנות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין. **יעוד**. 1. כד, טורים תרנח-תשי. 2. לשון "יעוד" ענינו זימון (כן משמע מיונות שמות כא ט; השרשים לרד"ק, יעד; רמב"ן עה"ת שם), ופירושו הכנה לנישואין (פירוש רבי אברהם בן הרמב"ם עה"ת שם ח), ונקרא גם: יעידה (משנה בכורות יג א, וברייתא ערכין כה ב ועוד), או: יעודים (ירושלמי קידושין א ב, וכתובות ד ד). 3. קידושי יעוד נאמרו בהם הלכות מיוחדות כיצד הם נעשים, ראה

בימינו, ואת היין בשמאלו, ומברך על ההדס, ומחזיר את היין לימינו (ראבי"ה ברכות קכ; מרדכי ברכות קמט, בשמו). 6. לטעמי הכבוד ליד ימין, ראה מספר דעות של תנאים ואמוראים בגמ' שם, ובדרך ארץ שם. על חליצת תפילין של ראש שנהגו ביד שמאל, ראה ערך הנחת תפילין; על נפילת אפים, על איזה יד מטים, ראה ערך נפילת אפים; על הסבה בליל פסח, שהיא בצד שמאל, ראה ערך הסבה; על הליכה, או הקפה, או מעשה מצוה וכדומה, שיש לעשותם בכל

וירושלמי ומכילתא דרשב"י (שם), שאף על פי שהיעוד הוא רשות, מכל מקום נחשב כמתנה על מה שכתוב בתורה, מפני שהתורה תלתה היעוד ברצונו, ואילו על ידי התנאי אין הדבר תלוי עוד בדעתו (שערי ירושלמי קידושין שם), וכן הלכה (רמב"ם עבדים ד טז).

כשאסורה בלאו היתה האמה אסורה לאדון בלאו, כגון שהיה ממזר לאדון (ראה ערכו), אינו רשאי ליעד, ואינה נמכרת לו אלא לשפחות בלבד (רש"י קידושין יט ב ד"ה מלמד, על פי הגמ' שם), ואם רצה ליעד - מיעד (גמ' שם כ א) - היינו שקידושי היעוד תופסים בה - שהרי קידושין תופסים בחיבי לאוין (ראה ערך חיבי לאוין: בחומר עריות. רש"י שם יט ב).

יעוד שתיים אין מיעדים שתיים כאחת (מכילתא משפטים, נזיקין ג, כאחת לגירסת שבות יהודה ובירורי המידות שם, ומלבי"ם שמות כא ח; עבדים א ז; מדרש הגדול שם; רמב"ם עבדים ד ז), היינו לומר לשתי אמהות הרי אתן, פלונית ופלונית, מקודשות לי (גט מקושר י; מרכבת המשנה למכילתא שם)⁷, שנאמר: יְעֻדָּה (שמות כא ח; מכילתא שם, לגירסת שבות יהודה ובירורי המידות ומלבי"ם שם; רמב"ם שם; רלב"ג שם), לה, ולא לה ולחברתה (רדב"ז עבדים שם), וגזרת-הכתוב (ראה ערכו) היא (מנחת סולת מג א; יד ישראל לעבדים שם)⁸.

יעוד אחר יעוד ייעד אמה אחת, רשאי ליעד אמה אחרת, שנאמר: אִם אַחֶרֶת יִקַּח לוֹ (שמות כא י). רבי חיים פלטיאל עה"ת שם; כן משמע מהכסף משנה אישות א ד).

הקידושין

האמירה בשעת כיצד מצות יעוד, אומר לה בפני שנים הרי את מקודשת לי, הרי את מאורסת לי (קדושין יט ב; רמב"ם עבדים ד ז), הרי את לי לאשה (רמב"ם שם; סמ"ג עשין פו). וכן יכול לומר לה: הרי את מיועדת לי (גמ' שם, לגירסת הגהות הב"ח שם; ירושלמי קדושין א ב; רש"י שם יב א ד"ה דומיא דיעוד, ושם יח ב ד"ה יעוד, ורש"י עה"ת שמות כא ט), שלשון יעוד הוא לשון קידושין באמה העבריה (כן משמע מרש"י שם ו א ד"ה מיועדת). ואף על פי שאם קידש אשה בלשון זו, הרי זה ספק אם הוא לשון קידושין או לא (ראה ערך קדושין), בשאר נשים אפשר שכונתו שמיועדת לו למלאכה ולא לקידושין (גמ' שם), אבל באמה העבריה שכבר היא מיועדת לו למלאכה, ודאי כוונתו ללשון קידושין (שיטה לא נודע למי שם יט ב, בתירוץ הראשון)⁹.

כסף היעוד קידושי יעוד נעשים בכסף (ראה להלן), ונחלקו תנאים באיזה כסף, ואימתי נעשה מעשה הקידושין:

• יש אומרים שמעות הראשונות שנתן האדון לאב, לקידושין ניתנו (חכמים בירושלמי קדושין א ב, לפי ירושלמי שם), היינו שכסף קנייתה הוא כסף קידושיה (רש"י עה"ת שמות כא ח; רבנו מיוחס ורבנו

רמזו לך הכתוב שמצוה ביעוד (רש"י שם; חינוך שם, בשם חז"ל)⁴. מצוה זו נמנית במנין המצוות כמצות עשה (ספר המצוות לרמב"ם מ"ע רלג; סמ"ג עשין פו; חינוך שם)⁵, והאדון מצווה בה, ואין מצוה על האמה להתייעד (מנחת חינוך שם כז).

כשלא רצה אם לא רצה האדון ליעד, מצוה עליו לסייע בפדיונה ליעד - שיקבל האדון מן האב את דמי השנים שנשארו לה לעבוד, ותצא לחרות (ראה ערך אמה העבריה: מצות פדיונה) - שנאמר: אִם יָרָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר לוֹ יַעֲדָה וְהָפְדָהּ (שמות שם ח). החינוך מג-מד, על פי קדושין יא ב), ולא נאמר ונפדית, מלמד שאף האדון מסייע בפדיונה (רש"י קדושין שם ד"ה כדחזקיה, ושם יד ב ד"ה שמגרעת). ומצות יעוד קודמת למצות פדייה (משנה בכורות יג א; רמב"ם עבדים ד ז), שנאמר - בכתיב (מנחת שי עה"ת שם) - "אשר לא יעדה והפדה" (משנה שם; מכילתא משפטים, נזיקין ג), הרי שמוטב ליעד (רש"י בכורות שם ד"ה אשר), ומצות יעוד היא העיקר, ומצות פדייה טפלה לה (יחסי תנאים ואמוראים רבי יוסי). אבל אין כופים אותו על קדימה זו של יעוד לפדייה (תוספות ערכין כז א ד"ה מאי), ואם רצה האדון - מיעד, ואם רצה - אינו מיעד (קידושין יב א), שנאמר: אם רעה וגו', אין לי אלא כעורה, נאה מנין - שרשאי שלא ליעד - תלמוד לומר: בעיני אדניה (מכילתא דרשב"י שם).

ביטול המצוה לא יעדה האדון לעצמו ולא לבנו, ולא סייע בפדיונה, כתבו ראשונים שלא קיים מצות זו - היינו המצוה ליעדה או לפדותה (ראה לעיל) - אלא שמכל מקום מצדדים הם לומר שאף אם אינו רוצה לא ליעדה ולא לפדותה, אין כופים אותו על כך, שנאמר: וְאִם שָׁלַשׁ אָלָהּ לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ וְיִצְאָהּ חֲנָם (שמות כא יא) - יוצאת בסימני נערות (כן משמע מקדושין ד א) - היינו שלא יעדה לו ולא לבנו, ולא סייע בפדיונה, מכלל שהתורה הניחה הדבר לרצונו (חינוך מד), אלא שאם ייעד, קיים מצות עשה ותבוא עליו ברכה (חינוך מג)⁶.

מכר על מנת המוכר את בתו על מנת שלא ליעד - שלא יוכל שלא ליעד האדון ליעדה לא לו ולא לבנו (רלב"ג משפטים, ד"ה השרש התשיעי) - נחלקו תנאים:

• יש אומרים שנתקיים התנאי (רבי מאיר בקדושין יט ב, וירושלמי קדושין א ב, ומכילתא דרשב"י שמות כא ז), ואף על פי שהוא מתנה-על-מה-שכתוב-בתורה (ראה ערכו), שאינו דומה לשאר מתנה על מה שכתוב בתורה, הואיל ותנאי זה אפשר לקיימו בסופו (ירושלמי שם), שיכול לקיימו בלא לעבור על דברי תורה, שהרי אין עליו חובה ליעד, ואם רצה אינו מיעד (קרבן העדה ופני משה שם; יפה עינים קידושין שם).

• ויש אומרים אם רצה ליעד - מיעד, מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל (חכמים בגמ'

שם), וכתבו אחרונים שלדעתם אם יש בידה לפדות את עצמה, כופים אותו ליעד או לסייע בפדיונה (שרשי היס ב אישות יב ו). 7. ויש הגורסים: לא ייעד לשנים כאחד (מכילתא שם, לגירסתו; ילקוט שמעוני משפטים שכ; והזהיר שם), בלשון זכר, ומפרשים שאינו מיעד שתי אמהות, אחת לו ואחת לבנו (זית רען לילקוט שם; הר אפרים למכילתא שם). 8. ויש שכתב להיפך, שעיקר הטעם הוא שיעוד הוא מצוה - ומתקנת חכמים (תוספות סוטה ח א ד"ה והא) - שאין-עושי-מצוות-חבילות-חבילות (ראה ערכו), והלימוד מהכתוב אינו אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. רדב"ז שם, בתירוץ הראשון). 9. ויש סוברים בדעת ראשונים שדן אמה העבריה כדן שאר נשים, שאם אמר בלשון מיועדת, הרי זה ספק אם היא מקודשת (מטה אפרים (ארדיט) חידושי

להלן: הקידושין. 4. ללימוד נוסף, ראה תוספות חולין סה א ד"ה אע"פ; לענין הקרי "לו" והכתיב "לא", ראה: תוספות שם; מנחת שי עה"ת שם. 5. ויש ממוני המצוות שלא מנו אותה כמצות עשה, אלא במנין הלאוין (הלכות גדולות ורב סעדיה גאון, לפי ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג ל"ת רעה), שלדעתם המקרא הני"ל לא בא ללמד שמצוה ליעדה, אלא ללמד שיכול הוא ליעדה, ושמצוה ליעדה למדים מהאמור: לֹא תֵצֵא קְצָאת הַעֲבָדִים (שמות כא ז), שלדעה זו פירוש הכתוב שלא ימתין לה עד שתצא בשש שנים כעבד-עברי (ראה ערכו), אלא יקחנה לו לאשה, ולדעה זו נמנית מצות יעוד בכלל מנין הלאוין (ר"י פערלא שם). 6. יש ראשונים שפירשו "ואם שלש אלה לא יעשה לה" שלא ייעדה לו ולא לבנו, ולא היה בידה לפדות את עצמה (רש"י עה"ת

10. ויש מהראשונים שהשמיט מההלכה דין זה (רמב"ם).

אביה חייבים עליה מיתת בית דין, אף זו משייעדה חייבים עליה מיתת בית דין (מכילתא דרשב"י שם).

מוציא שם רע המוציא-שם-רע (ראה ערכו) על אמה העבריה שיעדה ונשאה לו לאשה - פטור, שנאמר: וְאָמַר אֶת הָאִשָּׁה הַזֹּאת לְקַחְתִּי וְאָקְרַב אֵלַיָּהּ וגו' (דברים כב יד), פרט ליעודין (ירושלמי כתובות ד ז), ש"ל קחתה ואקרב אליה", לקיחה לשם ביאה במשמע, יצאה זו שתחילת לקחתה לשם עבדות היתה (קרבן העדה שם). ואפילו לסוברים שמעוה הראשונות לקידושין ניתנו (ראה לעיל: הקידושין) - פטור (ירושלמי שם), שאין אנו קוראים בה: לקחתה, שכבר היתה לקוחה לו לעבדות (קרבן העדה שם) ¹³.

יעוד עושה אמה שנתייעדה הרי היא מאורסת לבעלה (קדושין יט אירוסין), במסקנה, לפי רדב"ז וחסף משנה עבדים ד ט; רמב"ם שם), ולפיכך אינו יורשה (ראה ערך ירושת הבעל), ואינו מיפר את נדרה לבדו (ראה ערך הפרה: בנערה המאורסת), ואם הוא כהן אינו מיטמא לה (ראה ערך: טומאת כהנים; טומאת קרובים), עד שתיכנס לחופה (גמ' שם יח ב; רמב"ם שם; מאירי שם), ואם בא עליה אחר בזנות, מיתתו בסקילה (ראה ערכו), כדין בא על נערה-המאורסת (ראה ערכו), ואינו כבא על הנשואה שמיתתו בחנק (ראה ערכו). תוספות הרא"ש ותוספות חכמי אנגליה ושיטה לא נודע למי שם), ואם נתאלמנה או נתגרשה דינה כקטנה שנתארסה ונתאלמנה או נתגרשה, שחוזרת לרשות אביה לקבל בה קידושין, ולא כנשואה, שיוצאת מרשות אביה בנישואיה, ואינו יכול עוד לקבל בה קידושין (גמ' שם) ¹⁴.

אף על פי שיכול האדון ליעד בעל כרחו של האב בעל כרחו של (ראה לעיל: הקידושין), אינו יכול להכניסה לחופה - אב שהרי היעוד אינו עושה אלא אירוסין (ראה לעיל) - אלא מדעתו של האב (תוספות קדושין ה ב ד"ה אף; רשב"א שם א, בשם; תוספות טו ותוספות הרא"ש שם ב).

שאר כסות באיסור למנוע שאר-כסות-ועונה (ראה ערכו) נחלקו ועונה תנאים:

• יש אומרים שהאיסור אמור בין באמה העבריה, ובין בבית ישראל (רבי יאשיה במכילתא משפטים, נזיקין ג; ספר המצוות לרמב"ם ל"ת רסב; חינוך שם) הנשואה (ספר המצוות שם; חינוך שם), שנאמר: אִם אֶחָרָת יִקַּח לוֹ, שְׁאֵרָה כְּסוּתָהּ וְעֹנֶתָהּ לֹא יִגָּרַע (שמות כא י) - לא יגרע מהאמה העבריה (רש"י עה"ת שם) - ונאמר: כְּמִשְׁפַּט הַבְּנוֹת יַעֲשֶׂה לָּהּ (שמות שם ט), וכי מה למדנו על משפט הבנות, אלא הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מה זו שארה כסותה ועונתה לא יגרע, אף בת ישראל שארה כסותה ועונתה לא יגרע (רבי יאשיה במכילתא שם). והוצרכה התורה להזהיר באמה העבריה, שמה ימנע ממנה שאר כסות ועונה מפני שהיא שפלה בעיניו (הבנים ל"ת רסב).

• ויש אומרים שאין האיסור אמור אלא בבית ישראל, שנאמר: אם אחרת יקח לו, שארה כסותה ועונתה לא יגרע (רבי יאשיה במכילתא שם; כן משמע מרמב"ם אישות יד ז; יראים קיז; סמ"ג לאוין פא), לא יגרע מהאישה האחרת שלקח (ר"י בכור שור עה"ת שם).

שנתן האדון לאב בתחילה, אין כאן דעת האב לקידושין מתחילה, ואם אינו מודיעה בשעת היעוד שתקבל עליה אין כאן קידושין (רש"י שם ד"ה הוא תני לה); אבל לדעת הסוברים שמעוה הראשונות לקידושין ניתנו אין צריך דעתה, שכבר נתקדשה על ידי האב משעת מכירה (תוספות הרא"ש שם).

• ויש אומרים שאף אם מעוה הראשונות לקידושין ניתנו, צריך דעתה, משום שנאמר: יעדה (רב נחמן בר יצחק בגמ' שם), ונחלקו ראשונים אם אף לדעה זו לדעת התנאים הסוברים שמקדשה בכסף שקיבל האב (ראה לעיל), אין צריך דעתה (תוספות הרא"ש שם); או שלדעה זו הכל מודים שצריכים דעתה, שגזירת הכותב היא (שיטה לא נודע למי שם), וכן הלכה (רמב"ם עבדים ד ח; סמ"ג עשין פו; מאירי שם יט א) ¹¹.

לאחר היעוד

לאחר שייעדה האדון - שאמר לה בפני שנים: הרי את מקודשת לי (ראה לעיל: הקידושין) - נוהג הוא בה מנהג אישות, ואינו נוהג בה מנהג שפחות (קדושין יט ב; רמב"ם עבדים ד ז), שבשעת היעוד פקע ממנה השעבוד של השפחות (תוספות חולין סה א ד"ה א"פ), ואינו רשאי לשעבד אותה (שיטה לא נודע למי קדושין שם), שנאמר: כְּמִשְׁפַּט הַבְּנוֹת יַעֲשֶׂה לָּהּ (שמות כא ט). קרית ספר עבדים שם; תורה שלמה שם, בשם כתי"י נר השכלים). ואף על פי שעכשיו אשתו היא - ומתקנת חכמים - שמעשי ידי אשה לבעלה (ראה ערך בעל: מעשה ידיה), אינה חייבת לעשות לו אלא כשיעור שקצבו חכמים שצריכה אשה לעשות לבעלה, כגון לטוות לו בצמר משקל חמישה סלעים בשבוע (ראה ערך הנ"ל: שם), ואינה כאמה עבדיה, שאף כשעשתה כבר כשיעור זה, אין בידה להתבטל ממלאכתה (שיטה לא נודע למי שם).

יצאה מבעלה אמה עבריה שנתייעדה אינה יוצאת מן האדון אלא בגט (קדושין יח א; מכילתא דרשב"י כא ט; רמב"ם עבדים ד ז), או במיתת הבעל, כשאר אשת איש (רמב"ם שם; מאירי שם), ואינה יוצאת בשש שנים וביובל כאמה העבריה (ראה ערך אמה העבריה: שחוררה. כן משמע מהגמ' שם ורש"י ד"ה הלכתא; רמב"ם שם), וכן בשאר יציאות של אמה העבריה (ראה ערך הנ"ל: שם. רמב"ם שם) - אף על פי שקידושי יעוד אינם דומים לשאר קידושין, שגזירת הכתוב היא שמועילים אף בעל כרחו של האב (ראה לעיל: הקידושין), אין אומרים שאין לך בהם אלא מה שאמרה תורה, ותצא מבעלה ביציאות של אמה העבריה, אלא דינה כשאר אשת איש (ריטב"א שם) - שנאמר: כְּמִשְׁפַּט הַבְּנוֹת יַעֲשֶׂה לָּהּ (שמות כא ט), מה בת ישראל משקידשה אביה אינה יוצאה אלא בגט, אף זו משייעדה אינה יוצאה אלא בגט (מכילתא דרשב"י שם) ¹².

הבא על אמה שנתייעדה חייב מיתה כבא על שאר אשת איש (מכילתא דרשב"י כא ט; תוספות הרא"ש ותוספות חכמי אנגליה ושיטה לא נודע למי קדושין יח א), שנאמר: כְּמִשְׁפַּט הַבְּנוֹת יַעֲשֶׂה לָּהּ (שמות שם), מה בת ישראל משקידשה

דין זה מההלכה (הרמב"ם), וביארו בדעתו שסובר שהבבלי חלוק על זה וסובר שחייב (שי"י קרבן שם, על פי כתובות מו א). ¹⁴ ויש מהאמוראים שנסתפק שמה נחשבת נשואה לבעלה (רבה בר אבבה בגמ' שם); ויש שפירש בדעת אחד האמוראים שסובר שודאי נחשבת נשואה לבעלה (רבי יוחנן בירושלמי נדרים י ה, לפי קרבן העדה שם).

¹¹ ויש מהראשונים סוברים שלהלכה אין צריך את דעתה (המיוחס לרש"י לברייתא דרבי ישמעאל ט, ופירוש הרא"ש שם י; רבנו בחיי עה"ת במדבר יב יד). ¹² או משום שנאמר: וְיִצְאָה חָנָם אִין קָפָה (שמות כא יא), חנים מהכסף, ולא חנים מהגט (מכילתא משפטים, נזיקין ג), שאינה יוצאה אלא בגט (בירורי המידות שם; שבות יהודה שם; מלבי"ם שם). ¹³ ויש מהראשונים שהשמיט

ולדעה הראשונה נחלקו ראשונים:

רַעְיָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ (שמות כא ח), אין לי אלא בעיני אדוניה, בעיני בנו מנין, תלמוד לומר: אם רעה (מכילתא דרשב"י כא ח).

מיהו האומר כיצד מייעדה לבנו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהאב אומר לאמה בפני שנים, "הרי את מקודשת לבני" (רמב"ם עבדים ד ז, ופירוש המשניות קדושין יד ב; סמ"ג עשין פו; מאירי קידושין יז ב, ושם יט א-ב, ושם בבא בתרא קח ב), ואף אם רצה הבן לייעדה בעצמו אינו יכול (שאגת אריה, הוספות א, וכתבי הגר"ח קדושין יט א, ואבן האזל שם, בדעת הרמב"ם), שכן משמע מלשון הכתוב: וְאִם לְבָנוֹ יִיעָדְנָהּ (שמות כא ט), שרק האב הוא המייעד לבן (שאגת אריה שם).

• ויש אומרים שהבן בעצמו מייעדה, אם ירצה אביו, ואומר לה הבן "הרי את מקודשת לי" (רש"י עה"ת שם), ואין כח לבן לייעדה לו אלא ברשות אביו, שנאמר: ואם לבנו ייעדנה, ולא נאמר, "ואם בנו ייעדנה" (רלב"ג משפטים ד"ה השרש התשיעי).

מדעת האמה להלכה שאין אדון מייעד לו אמה העבריה אלא מדעתה (ראה לעיל: הקידושין), אינו מייעדה אף לבנו, אלא מדעתה (רמב"ם שם ח; מאירי שם יט א).

מדעת הבן ייעדה האדון לבנו שלא מדעתו, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאין יעוד אלא מדעת הבן (רבי אייבו אמר רבי ינאי, ללשון הראשונה בקדושין יט א; ברייתא בירושלמי יבמות י ז, וקדושין א ב; רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם ושם), וכן הלכה (רמב"ם שם ז; מאירי שם).

• ויש אומרים שמיעד אדם לבנו בין לדעת ובין שלא לדעת (כן משמע מרבי אייבו אמר רבי ינאי, ללשון השניה בגמ' שם, לפי תוספות שם ד"ה תרתי, בשם רבנו אלחנן; רבי יוחנן בירושלמי שם ושם).

כשהבן קטן היה הבן קטן, אם יכול האב לייעדה לו, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין יעוד אלא בגדול (רבי אייבו אמר רבי ינאי בגמ' שם; רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם ושם, ונדרים י ח), אם משום שאין אדם מייעד לבנו קטן, שבנו שאמרה תורה הוא בדומה לו עצמו, מה הוא גדול - שהרי אין קטן יכול לקנות אמה העבריה (שיטה לא נודע למי שם) - אף בנו גדול (ריש לקיש בצד השני של הספק בגמ' שם), או משום שאין יעוד אלא מדעת הבן (ראה לעיל. רבי אייבו אמר רבי ינאי, ללשון הראשונה בגמ' שם), ודעת קטן אינה כלום (בשיטה לא נודע למי שם, בשם הרמב"ם), וכן הלכה (רמב"ם עבדים ד ז; מאירי קדושין יט א).

• ויש אומרים שמיעד אדם לבנו קטן (רבי יוחנן בירושלמי שם ושם ושם), שהואיל ואמרה תורה וְאִם לְבָנוֹ יִיעָדְנָהּ (שמות כא ט), בנו כל שהוא במשמע, אפילו קטן (ריש לקיש בצד הראשון של הספק בגמ' שם), ואף על פי שאין קטן בר קנייה, כאן זיכתה לו התורה שמיעד (שיטה לא נודע למי שם). ומכל מקום אם ייעדה לבנו קטן, הבא עליה אחר היעוד אינו חייב מיתה כדין הבא על אשת-איש (ראה ערכו), שנאמר: אֲשֶׁר יִנָּאֵף אֶת אֵשֶׁת אִישׁ (ויקרא כ י), פרט לאשת קטן (כן משמע מהגמ' שם), אלא שהיא אסורה לכל אדם עד שיגדיל ויתן לה גט (תוספות ר"ד שם).

אף אם לא היה האדון ראוי לייעד, אבל בנו ראוי ראוי לבן, אד לא לאב כגון המוכר את בתו לאביו, שאינו יכול לייעד מפני שאין קידושין תופסין לו בבת בנו שאסורה לו, ואילו בנו של האדון, שהאמה היא בת אחיו ומותרת לו,

• יש אומרים שאינו חל אלא אחר שנשאה (כן משמע מרמב"ם עבדים ד ז, וספר המצוות שם; פני יהושע כתובות מז ב), שהרי יעוד אירוסין עושה (ראה לעיל) - וחייבים אלו אינם נוהגים אלא בנשואה (ראה ערך שאר כסות ועונה) - אלא שהתורה חייבתו לשאתה ולקיים שאר כסות ועונה (פני יהושע שם).

• ויש אומרים שחל משעה שיעדה (רמב"ם במנין המצוות הקצר ל"ת רסב; חינוך מז), ואף על פי שיעוד אירוסין עושה ולא נישואין, ואינו יורשה, ולא מיטמא לה, ולא מיפר נדריה (ראה לעיל), גזירת הכתוב היא שהוא חייב בשאר כסות ועונה, אף על פי שאינה נשואה (צפנת פענח תנינא פג ב, ובהשמטות פח ב, ואבן האזל אישות א ד, ושם מלכים ד ד, בדעת הרמב"ם), והוא חייב מיוחד באמה המיועדת מדיני שפחות של אמה העבריה, ולא מדיני אישות (אוסף חידושי תורה (קוטלר) כ י).

בבן

אמה העבריה, אם רצה האדון לייעדה לבנו - מייעדה (מכילתא דרשב"י כא ט; קדושין יט א; רמב"ם עבדים ד ז), שנאמר: וְאִם לְבָנוֹ יִיעָדְנָהּ (שמות כא ט. מכילתא דרשב"י; רש"י קדושין יז ב ד"ה שכן).

דיניה האמה שנתיעדה לבן דינה כאמה שנתיעדה לאדון עצמו, שהיא כשאר הארוסות (ראה לעיל: לאחר היעוד), ואינה יוצאת אלא במיתת הבעל, או בגט (ראה לעיל: שם. רמב"ם שם; תוספות ר"ד ושיטה לא נודע למי ומאירי שם יח א), ומשייעדה לבן נוהג בה הבן מנהג אישות, ואינו נוהג בה מנהג שפחות (כן משמע מהמאירי שם יט ב, וקריית ספר עבדים שם).

לייעד לאחר אין האדון יכול לייעדה אלא לבנו, אבל לא לאחריו, אף על פי שלענין יבום (ראה ערכו) מצינו שהאח עומד במקום אחיו, שנאמר: לבנו ייעדנה (שמות שם), לבנו הוא מייעדה, ואינו מייעדה לאחריו (מכילתא משפטים, נזיקין פרשה ג; ירושלמי קדושין א ב; עבדים א ח), ואף אינו מייעד לבן בנו, אף על פי שבן הבן יורש (ראה ערך בן: בני בנים), שנאמר: לבנו ייעדנה, לבנו הוא מייעדה, ואינו מייעדה לבן בנו (ירושלמי שם). ואפילו ברצון האב וברצון הבת אינו יכול לייעדה לאחר, שמעות הראשונות שניתנו לקידושין (ראה לעיל: הקידושין) לא ניתנו מתחילה אלא לתורת יעוד לו או לבנו, ולא לקידושין של אחר, ואינו יכול לקדשה אחר כך במעות אלה לאחר (אבני מילואים א סק"א).

במנין המצוות היעוד לבנו נמנה במנין המצוות בכלל מצות היעוד של האדון לעצמו (ספר המצוות לרמב"ם מ"ע רלג; סמ"ג עשין פו; חינוך מג), שהמצוה היא או שישאנה לו לאשה, או שיתננה לבנו לאשה (חינוך שם).

קדימויות כשם שמצות יעוד לאדון עצמו קודמת למצות פדייה (ראה לעיל: המצוה), כך מצות יעוד לבנו קודמת למצות פדייה (עבדים א ז), אבל מצות היעוד לאדון עצמו קודמת למצות יעוד לבנו (כן משמע מעבדים שם).

רשות או מצוה מצות יעוד לבנו היא רשות - כדרך שהיעוד לאדון עצמו הוא רשות, שאם אינו רוצה אינו מייעד (ראה לעיל: המצוה) - שנאמר: ואם לבנו ייעדנה, יכול גזירה, תלמוד לומר "ואם", אינו אלא רשות (מכילתא דרשב"י כא ט), ואמרו: אם

לחירות במיתת האדון (ראה ערך אמה העברית: שחרורה. רמב"ם עבדים ד ח), וכן אמרו: לָבְנוּ יִיעָדָה (שמות כא ט), בחיי אביו מייעדה, ואין מייעדה לאחר מיתת אביו (מכילתא דרשב"י שם).

תופסים לו קידושין בה, יכול לייעדה לבנו (גמ' שם כ א, ורש"י ד"ה היכא; רמב"ם עבדים ד יא). מת האדון, אין בנו יכול לייעדה לו, שהרי יצאה

יעלה ויבא

הזכרת החג או ראש חודש, בתפלת שמונה עשרה ובברכת המזון

הפרקים:

- הזכרתו בתפילה
- טעה ולא הזכיר בתפילה
- בתפילת ערבית
- בתפילה בצבור
- בתפילת תשלומין
- הזכרתו בברכת המזון

הזכרתו בתפילה

מקרא קדש הזה את יום חג פלוני הזה" (סופרים יט ג,ה; טור או"ח תקפב, בשמו; רמב"ם, סדר התפילות, ברכת אמצעית של יום טוב, בנוסחאות מדויקות), או "את יום חג פלוני הזה את יום טוב מקרא קדש הזה" (טור שם, שכן המנהג בספרד; שו"ע או"ח תצ ג, שכן נוהגים), והטעם שמזכירים "מקרא קדש" יותר משאר הלכות יום טוב, לפי ש"מקרא קדש" מורה שצריך להזכיר יום טוב בתפילה, שענינו מצוה לקדש היום בתפילה (בית יוסף או"ח תפז א, על פי רמב"ן עה"ת ויקרא כג ב), ועוד שמזכירים בתפילה את מה שנזכר בתורה לענין יום טוב, ואין מזכירים את איסור המלאכה, משום שאף הוא נכלל ב"מקרא קדש", שבכלל קדושת היום אף איסור מלאכה (בית יוסף שם).

• ויש סוברים שאין אומרים "יום טוב מקרא קדש הזה" (טור או"ח תצ ותקפב, שכן המנהג באשכנז, והסכים עם זה; רמ"א או"ח תצ ג, שכן המנהג), שמה לו להזכיר "מקרא קדש" יותר מאיסור עשיית מלאכה ושאר הלכות יום טוב, וכיון שאומר "את יום חג פלוני", הכל בכלל (טור שם).

בנוסח ההזכרה בחול המועד, לדעה השניה אין אומרים "יום מקרא קדש הזה" (טור שם ושם, שכן המנהג באשכנז, והסכים עם זה; רמ"א שם, שכן המנהג), ולדעה הראשונה, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאומר: "ביום מקרא קדש הזה ביום מועד חג פלוני הזה" (רמב"ם שם, נוסח ברכות התפילה, בנוסחאות מדויקות), שעל עיקר הנס יש לומר זאת, שזה מכללו גם יש בו קדושה אף על פי שאינה כקדושת יום טוב, שגם הוא אסור בעשיית מלאכה (ראה ערך חול המועד: שמו ומחלתו, ושם: איסור מלאכה. ר"ץ גיאת, חול המועד, עמ' קעב, במהדורת יצחק ירנן, בשם רב האי).

• ויש סוברים שאין אומרים בחול המועד מקרא קדש, אלא אומר: "ביום חג פלוני הזה" (ר"ץ גיאת שם, בשם רב האי, שכתב בשם יש מדקדקים, ודחה, ובשם רב עמרם; טור שם, בשם רב האי; תשב"ץ ב רו), לפי שלדעת רוב הראשונים, שאיסור מלאכה בחול המועד אינו אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל: שם), אין חול המועד מקרא קדש מן התורה (תשב"ץ שם), ועוד שכיון שיש שאף ביום טוב אין אומרים מקרא קדש, אין ראוי לאומרו בחול המועד בכל מקום (ב"ח שם, לדעה זו). בתפילת ראש חודש הכל מודים שאומר: "ביום ראש החודש הזה" (רמב"ם שם) ³.

בצבור, או על איזה ענין שאירע, מה שאין כן בתוספות שהן לכלל האומה, וכיוצא בהן (מאירי שם). 3. אלא שיש ראשונים שכתבו לומר "ראש החודש" (רמב"ם שם; ראבי"ה ראש השנה תקלו; רא"ש שבת ב טז); ויש ראשונים שכתבו לומר "ראש חודש" (ריטב"א עירובין מ ב; אבודרהם, שחרית של שבת),

הזכרת החג ביום-טוב (ראה ערכו) או חול-המועד (ראה ערכו) והזכרת ראש-חודש (ראה ערכו) בתפילה, נקראת בתלמוד בשם אמירת "מעין המאורע" (שבת כד א; עירובין מ ב; ביצה יז א; ועוד). בראשונים ופוסקים נקראת הזכרה זו בשם "יעלה ויבוא" (תוספות ברכות כו א ד"ה טעה; רא"ש שם ד א; ועוד), על שם נוסח ההזכרה, המתחיל: אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא וגו' (ראה מחזור ויטרי (הורוויץ) צג).

יום טוב ביום טוב, בתפילות ערבית ושחרית ומנחה, נוסח זה הוא חלק מהברכה האמצעית הנקראת קדושת היום (רמב"ם תפלה ב ה; טוש"ע או"ח תפז א), שאחרי הנוסח של אתה בחרתנו וגו' את יום חג פלוני הזה וגו', מוסיף את הנוסח של יעלה ויבוא (מחזור ויטרי (הורוויץ) שמו; טוש"ע שם).

ראש חודש וחול המועד ובראש חודש וחול המועד, היכן אומרה בערבית שחרית ומנחה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאומרה בברכת העבודה (ראה ערכו). תנא קמא בתוספתא ברכות (ליברמן) ג י; תני רב הושעיא בשבת כד א; תנא קמא בעירובין מ ב, וביצה יז א), משום שהוא תפילה ותחנונים (תוספות שבת כד א ד"ה בבונה; מרדכי שם רעז) לבקש רחמים על ישראל ועל ירושלים, להשיב עבודה למקומה לעשות קרבנות היום (רש"י שם ד"ה ואומר) ², וכן הלכה (רב הונא בביצה שם; רמב"ם שם י; טוש"ע או"ח תכב א, ושם תצ ב).

• יש אומרים שאומרים אותה בברכת ההודאה (ראה ערכו). רבי ליעזר בתוספתא שם, ועירובין וביצה שם), כמו שאומר על הנסים בחנוכה ופורים (כן משמע מרש"י ביצה שם ד"ה בהודאה).

• ויש אומרים שבשבת מתחיל בשל שבת, ומסיים בשל שבת, ואומר קדושת היום באמצע (רבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא בגמ' שם ושם), שכולל את הזכרת ראש חודש וחול המועד בברכה האמצעית, ובעבודה אינו מזכיר כלום (רש"י עירובין שם ד"ה קדושת היום).

מקרא קדש בנוסח ההזכרה ביום טוב ביעלה ויבוא, נחלקו הדעות: • יש סוברים שמזכירים אף "מקרא קדש", ואומרים "את יום טוב

יעלה ויבא. 1. כד, טורים תשי-תשל. 2. ואף על פי שאמרו: אל ישאל אדם צרכיו - בתפילת שמונה עשרה - לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות (ראה ערך שמונה עשרה), דוקא ליחיד אמרו, אבל צרכי צבור שואלים (תוספות שם ד"ה אל), או שלא אמרו כן אלא על תפילה על צרה המתרגשת

בשמים שלום חוזר לעבודה, ואם סיים - חוזר לראש (ברכות כט ב; רמב"ם תפלה י י), היינו לראש התפילה (רבנו יהונתן שם; רא"ה שם) מה' שפתי תפתח (ר"י מלניל שם)⁷.

סיים תפילתו שאמרו בו שחוזר לראש, פירשו בו שהוא כשעקר רגליו - בשלש פסיעות שפוסע לאחוריו (מאירי שם) - אבל לא עקר רגליו - חוזר לעבודה (גמ' שם), ונחלקו לשונות התלמוד:

• ללשון הראשונה לא אמרו שאם עקר רגליו חוזר לראש, אלא כשאנו רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו - כגון אלהי נצור וגו' (רש"י שם ד"ה תחנונים; תוספות שם ד"ה איכא) - אבל אם רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו, אפילו עקר רגליו - חוזר לעבודה (רב נחמן בר יצחק בגמ' שם, ללשון הראשונה).

• ללשון השנייה לא אמרו שאם לא עקר רגליו חוזר לעבודה, אלא כשרגיל לומר תחנונים אחר תפילתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפילתו - חוזר לראש (רב נחמן בר יצחק בגמ' שם, ללשון השנייה), שסיום תפילתו הרי הוא כעקירה (רש"י שם ד"ה אבל), וכן הלכה, ואינו חוזר לראש, אלא אם רגיל לומר תחנונים, וגם לא עקר רגליו (ר"י שם; ראב"י ברכות פה, בשם הגאונים; רא"ש שם ד טז; טושי"ע או"ח תכב א), ואפילו כבר אמר יהיו לרצון אמרי פי וגו' (ראה ערך תפלה) חשוב כלא סיים תפילתו; ואף אם רגיל לומר תחנונים, לא אמרו שחוזר לעבודה אלא כשלא סיימם, שהרי זה כלא סיים תפילתו (רא"ה שם), אבל אם כבר סיימם - חוזר לראש (מאירי שם), שכל שהסיח דעתו מלהתפלל, הרי זה כעקר רגליו (מגן אברהם שם סק"ב, על פי ירושלמי ברכות ה א), אף על פי שלא אמר עושה שלום במרומיו וגו' (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ב)⁸.

נזכר בין עבודה לחודא נזכר קודם שסיים תפילתו, שאמרו בו שחוזר לעבודה (ראה לעיל) נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים אף בנזכר לאחר שגמר ברכת עבודה, קודם שהתחיל מודים, ומיד שגמר ברכת עבודה דינו כטועה, אף על פי שלא התחיל בברכה שלאחריה (רבנו יונה שם; רא"ש שם ד יז, בשמו).

• ויש סוברים שאם נזכר קודם שהתחיל מודים, אומר יעלה ויבוא במקום שנזכר (ראב"י תענית תתמו; מרדכי תענית תריד, וטור או"ח קיד, בשמו), ונכללת ומצורפת לברכת המחזיר שכינתו לציון (לבוש או"ח קיד ו), ואחר כך יאמר מודים (משנה ברורה תכב סק"ה), וכן הלכה (טושי"ע שם א).

ואם לא סיים את הברכה, אלא אמר ברוך אתה ה', נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שיסיים "למדני חקך" - שיהא נראה כקורא פסוק: ברוך אתה ה' למדני חקך (תהלים קיט יב), ולא יהא מוציא שם

הזכרת שבת בשבת שחל בו ראש חודש או חול המועד, שאומר יעלה ויבוא בברכת העבודה (ראה לעיל), אין מזכירים של שבת ביעלה ויבוא (סדור רש"י תקלו, בשם תשובות הגאונים; שבלי הלקט קעח, בשם רבנו תם ושו"ת לגאון; אור זרוע ב תנח; מרדכי שבת רפא; רשב"א שם כד ב; רא"ש שם ב טז; טושי"ע או"ח תכה א), וכדרך שאמרו בברכת הפטרה (ראה ערכו) בראש חודש שחל בשבת, שאינו מזכיר בה של ראש חודש, שאלמלא שבת אין נביא - הפטרה - בראש חודש (שבת כד א), ואף כאן אם אין ראש חודש אין הזכרת שבת בברכת העבודה (אור זרוע שם; מרדכי שם), וכן ברכה-מעין-שבע (ראה ערכו) שביום טוב שחל בשבת אינו מזכיר בה של יום טוב (סידור רש"י תקלה), או שהטעם הוא לפי שכבר סיים ברכת שבת בקדושת היום שבאמצע, ולא מצינו הזכרה אחר החתימה (רשב"א שם; רא"ש שם).

ומכל מקום, ביום טוב שחל בשבת, שאומר בו יעלה ויבוא בקדושת היום (ראה לעיל), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכיון שמזכיר של שבת בקדושת היום, מזכירה אף ביעלה ויבוא (שו"ת מהרי"ל ג, שיש שכתב כן, ושכן משמע מהמרדכי והרא"ש שם; דרכי משה או"ח תפז סק"א, ורמ"א שם א).

• ויש אומרים שאף כאן אין להזכיר של שבת ביעלה ויבוא (מהרי"ל בשו"ת שם ובמנהגים, תפלת יום טוב אות ג; ים של שלמה ביצה ב יג; לבוש שם א; ב"ח שם), שאין הזכרת יעלה ויבוא שייכת לענין שבת בשום מקום (שו"ת מהרי"ל שם, בשם תשובת רבנו תם ובדעת רש"י), וכן המנהג (ערוך השלחן שם ו; משנה ברורה שם סק"ט)⁴.

עניית אמן הכרזה לפני התפילה סיום הנוסח של יעלה ויבוא: זכרנו ה' אלהינו בו לטובה ופקדנו בו לברכה והושיענו בו לחיים, הוא בקשה מאת ה' שיהיה אותו זכרון ששאל לטובה ולברכה ולחיים טובים (אבודרהם, סדר תפלות הפסח), ולכן נהגו - הקהל, בשעת חזרת-הש"ץ (ראה ערכו) - להפסיק ביניהם ולענות אמן (שיירי כנסת הגדולה או"ח תכב, הגהות טור א; אליה רבה שם סק"א, בשמו)⁵.

בליל ראש חודש, לפני תפילת שמונה-עשרה (ראה הכרזה לפני התפילה ערכו), נהגו שהשמש מזכיר לציבור ואומר בקול רם: "יעלה ויבוא" (מהרי"ל, הלכות ראש חודש א), כדי שלא ישכח הציבור לאומרו (ראב"י תענית תתמד), ואין זה הפסק בין גאולה לתפילה (ראה ערך ברכות קריאת שמע: ברכת גאולה בערבית), כיון שהוא לצורך התפילה (שו"ת הרשב"א א רצג; שו"ע או"ח רלו ב)⁶.

טעה ולא הזכיר בתפילה

בתפילות שאמרו בהן להזכיר יעלה ויבוא בעבודה (ראה לעיל: הזכרתו בתפלה), אם לא הזכיר, מחזירים אותו (שבת כד א, ועירובין מ ב, וביצה יז א), שהרי זה כאילו לא התפלל כלל (רא"ה ברכות כט ב; רבנו יונה שם כו ב). ולפיכך, טעה ולא הזכיר של ראש חודש בעבודה, חוזר לעבודה, נזכר כשהוא בהודאה חוזר לעבודה, נזכר

נהגו שנערים - שטרם הגיעו לגיל מצוות - מכריזים הכרזה זו (מהרי"ל שם, בשם יש מקומות), או שהשמש מתחיל להתפלל שמנה עשרה לפני הציבור, וכשמגיע ל"יעלה ויבוא" אומר תיבות אלו בקול רם (מטה משה קיט, בשם מהרש"ל; באר היטב שם סק"א).⁷ ויש סוברים שחוזר לראש ואינו אומר ה' שפתי תפתח (שלמי חגיגה, דיני יעלה ויבוא, על פי ריטב"א תענית ג ב; שערי תשובה או"ח תכב סק"ד, בשמו).⁸ ויש מן הגאונים שכתב, שהעיקר תלוי בעקירת רגליו, שאם נזכר לפני שעקר רגליו, אף על פי שאינו רגיל לומר תחנונים, חוזר לעבודה, ואם נזכר אחרי שעקר רגליו, אף על פי שרגיל לומר תחנונים חוזר לראש (סדר רב עמרם גאון (הרפנס), סדר ראש חודש; טור שם,

וכן נכון על פי הקבלה (בן איש חי ב ויקרא יד; כף החיים או"ח תכב סק"כ).⁴ על הטועה ומזכיר יעלה ויבוא בתפילה, שלא בזמנה, אם דינה כהפסקה בתפילה, שיהא צריך לחזור לראש או לתחילת הברכה שהפסיק בה, ראה ערך תפלה.⁵ ויש שכתב על דרך הקבלה שלא להפסיק ביניהם (כן משמע מתולעת יעקב, סוד תפלת ר"ה; שיירי כנסת הגדולה שם, בשמו).⁶ ויש שנהגו שבשני ימי ראש חודש קורא השמש בליל ראשון: "יעלה ויבוא", ובליל שני קורא: "ראש חודש", משום שממנו מונים ימי החודש (מהרי"ל שם, שכן המנהג במגנצא); ויש שנהגו שהש"ץ הוא המכריז (שו"ת הרשב"א שם; שבלי הלקט קע; שו"ע שם; ועוד); ויש שנהגו לחוש שנחשב כהפסק בין גאולה לתפילה, ולכן

אלא שאינה חובה, אבל מכל מקום מצוה היא (ר"י ברכות כח א).
 ראש חודש ואם טעה ולא הזכיר בערבית של ראש חודש, אין מחזירים אותו (ברכות ב ב; רמב"ם תפלה י יא; טושי"ע תכב א), לפי שאין בית דין מקדשים את החודש אלא ביום (גמ' שם), וכשהיו מקדשים על פי הראיה (ראה ערך קדוש החדש) לא היו מזכירים ראש חודש עד למחר (רשב"ץ ברכות שם), או שאף שכשקידשו על פי הראיה ולא קידשוהו אלא ביום, השוו חכמים מידותיהם להזכיר אף בערבית, מכל מקום בדיעבד אין מחזירים אותו (פני יהושע שם).

בליל השני של היה ראש חודש שני ימים, וטעה ולא הזכיר בליל ראש חודש שני של ראש חודש, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמחזירים אותו, שכבר מקודש החודש מיום שלפניו (תוספות שם ד"ה לפי, בשם יש מפרשים; סמ"ק יא, בסתם; ארחות חיים תפלה קג, וכלבו מג, בשם רבי נתן וריט"ב).
- ויש סוברים שאין לחלק, ואף בליל שני אינו חוזר (תוספות שם; סמ"ק שם, בשם יש אומרים, ושכן עיקר; כן משמע מרמב"ם וטושי"ע שם), ואף על פי שליל שלשים ואחד אינו תלוי בקידוש בית דין, שכבר קידשוהו שמים (ראה ראש השנה כד א), מכל מקום כיון שאין ראוי לקדש את החודש אלא ביום, אין מחזירים אותו (תוספות ר"י שירליאון שם; תוספות הרא"ש שם).

כשאמרו שחוזר במה שאמרו שאין מחזירים אותו בערבית של ראש חודש, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא בנזכר לאחר שעקר רגליו, באופן שאמרו בכל מקום שחוזר לראש (ראה לעיל: טעה ולא הזכיר בתפילה), אבל נזכר במקום שאמרו שחוזר לעבודה (ראה לעיל: שם) אף כאן חוזר לעבודה (תוספות ברכות ב ב ד"ה מסתברא, ורא"ש שם ד יז, ומרדכי שם צח, בשם ר"י, שכן נהג רבנו תם), שאין מחזירים אותו משמע דוקא לאחר שעקר רגליו, שאז נקראת חזרה (תרומת הדשן לח).

- ויש אומרים שאף אם לא עקר רגליו, אלא שסיים הברכה, ואפילו לא פתח בברכה שלאחריה, אינו חוזר (תוספות שם, ומרדכי שם, ורא"ש שם, בשם ר"י), וכן אינו אומרה במקום שנזכר (רשב"א שם; ב"ח שם; ט"ז שם ס"ק יב; מגן אברהם שם סק"ח), ואף אם התחיל בחתימה, חותם והולך לדרכו (ריטב"א תענית ג ב, בשם גדולי הצרפתים), ואם יחזור הרי זה ברכה לבטלה (מרדכי ורא"ש שם; לבוש או"ח תכב א), והרי זה הפסק באמצע תפילתו (תוספות ומרדכי ורא"ש שם), וכן הלכה (טושי"ע או"ח רצד ד)¹².

ערבית של ראש בערבית של ראש-השנה (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:
 • יש סוברים, שכיון שתלוי בראש חודש, דינו כראש חודש, ואם לא הזכיר בה של יום טוב אין מחזירים אותו,

שמים לבטלה (ראה ערך ברכה שאינה צריכה) - ויאמר יעלה ויבוא וגו' ותחזינה עינינו וגו' (שלמי חגיגה, דיני יעלה ויבוא, על פי ריטב"א תענית ג ב; שערי תשובה שם סק"ד; משנה ברורה שם סק"ה).

- ויש אומרים שאם אמר ברוך אתה ה', יסיים הברכה, ויאמר יעלה ויבוא קודם שיתחיל מודים (מאמר מרדכי שם סק"ד, על פי אליה רבה רצד סק"ח).

בספק בכל מקום שאמרו שהוא חוזר לעבודה, או חוזר לראש (ראה לעיל), כשנסתפק לו אם הזכיר, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שמחזירים אותו (ירושלמי ברכות ה ג; רוקח רל; רשב"א ברכות כט ב), וכפי הדין בהזכרת ושאלת גשמים (ראה ערך גבורות וערך שאלה), שאם התפלל ואינו יודע מה הזכיר, כל שלשים יום חזקה (ראה ערכו) מה שהוא למוד הזכיר (ירושלמי תענית א א), היינו שלא אמר אלא כמו שהוא למוד עד עתה, ושהוא הדין לכל הדברים שצריך להזכיר (תוספות ברכות יב ב ד"ה והלכתא; הגהות מימוניות תפלה י ח), וכן הלכה (לבוש שם א; מגן אברהם שם סק"ד; אליה רבה שם סק"י; באור הגר"א שם)⁹.

- ויש אומרים שאין מחזירים אותו (כלבו יא, שם, על פי ירושלמי ברכות ז ד; דרכי משה שם סק"א; רמ"א שם א), ואין זה דומה להזכרת ושאלת גשמים, שנתרגל בהן הרבה - לאמרן או שלא לאמרן - ולכן כל שלשים יום אנו אומרים שמה שהוא למוד הזכיר, מה שאין כן ביעלה ויבוא, שלא מצינו לעולם שיעברו שלשים יום שלא יזכיר (דרכי משה שם), וכיון שידע שהוא ראש חודש, אלא שמסופק אם הזכירו אם לאו, תולים שהזכירו כהרגלו בכל ראש חודש (לבוש שם א, בדעת הרמ"א)¹⁰.

כשנזכר לאחר במקום שאמרו שאם לא הזכיר יעלה ויבוא חוזר מוסף לראש (ראה לעיל), אם לא הזכיר בשחרית ולא נזכר עד לאחר שהתפלל מוסף, נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שאינו חוזר ומתפלל שחרית, כיון שכבר הזכיר קדושת היום במוסף (כן מצדד בשו"ת רמ"ע מפאנו כה; כנסת הגדולה או"ח תכב, הגהות טור סק"א, בשמו, ושכן הלכה למעשה).
- ויש אומרים שלעולם חוזר ומתפלל (כנסת הגדולה שם, בשם רבי יוסף אישקאפה; פרי חדש או"ח קכו סק"ג; שו"ר ברכה שם, וקח סק"ב, על פי שו"ת לרשב"א כת"י; מור וקציעה ככו)¹¹.

בתפילת ערבית

חול המועד טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בערבית (ראה ערכו) של חול המועד - מחזירים אותו (שבת כד א, ועירובין מ ב, וביצה יז א; רמב"ם תפלה י יא; טושי"ע או"ח תצ ב), שאף על פי שתפילת ערבית רשות (ראה ערך הנ"ל), כיון שהתפלל קיבלה עליו כחובה (הלכות גדולות, ברכות, פרק רביעי, עמ' נב במהדורת מכון ירושלים; תוספות יומא פז ב ד"ה והאמר, ומרדכי שבת רעט, בשמו), או שלא אמרו

לפי שאין מקום ספק אלא אם כן ידוע לו שבשעת התפילה היה בדעתו להזכיר, אלא שאחרי כן שכח אם היה כן בדעתו בשעת הברכה, לפיכך אנו אומרים שמן הסתם זכר אף בשעת הברכה (ט"ז שם סק"א, בדעת הרמ"א).¹¹ ויש שכתבו שמכל מקום יתנה שאם אינו חייב, מתפלל בתורת נדבה (פרי מגדים או"ח קכו, אשל אברהם סק"ג; משנה ברורה תכב סק"ד, בדעת המור וקציעה). על אשה שטעתה בתפילה, בכל מקום שאמרו שחוזר לראש, שדנו אחרונים אם חוזרת, לדעת הסוברים שאשה אינה חייבת בכל נוסח התפילה, ראה ערך תפלה.¹² אלא שאם סיים תפילתו ורוצה להחמיר על עצמו לחזור - רשאי (רא"ש

בשמו).⁹ ואפילו ידע בשעת התפלה שהוא ראש חודש (אליה רבה שם), ואפילו זכר כן בשעה שאמר רצה (ברכי יוסף שם סק"ג, בשם הר"י מולכו), ואף לפי המנהג שמכריזים יעלה ויבוא קודם תפילת העמידה (אשל אברהם (בוטשאטש) שם), אלא אם כן היה ברור לו שהיה בדעתו להזכיר בתוך התפילה, ולאחר זמן נפל ספק בלבו אם זכר בתפילה (משנה ברורה שם סק"י); ויש מהפוסקים שכתב שכיון שיש כאן מחלוקת יש לומר שב ואל תעשה עדיף, ולא יחזור, אלא שהטוב והישר הוא שיתפלל שנית בתורת נדבה (שיירי כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף סק"ג; באר היטב שם סק"ה, בשמו).¹⁰ או

הראשונים שכתבו שאין מחזירים אותו מפני טורח ציבור (סמ"ג עשין יט, בשם הלכות גדולות; טור או"ח ככו, בשם הסמ"ג שכתב בשם הלכות גדולות; סמ"ק יא; אור זרוע ב תס), ומפרשים כן מה שאמרו שם, לגירסתם, שאין מחזירים אותו מפני שיכול לאמרה במנחה (גמ' שם, לגירסתנו. כן משמע מסמ"ג שם, שגרס בהלכות גדולות; צ"ח שם, בדעת התוספות שם ד"ה והתניא; מאירי שם); ויש שלא גרסו כן (סמ"ג שם, שיש שלא גרסו כן; כן משמע מהרי"ף שם, ורא"ש שם ד כג; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם), ולדעתם לא אמרו כן אלא בשחרית, שתפילת המוספים לפניו (ראה לעיל), אבל אין סומכים ממוסף על מנחה שלאחר זמן (כן משמע מהרא"ש ושו"ע שם; רבנו ירוחם יא א; טור שם), שאם לא התפלל ברכה אמצעית של מוסף, היאך תעלה לו הזכרת המנחה (רשב"ץ ברכות שם), ואף אם איחרו והתפללו מוסף ומנחה זה אחר זה, אין סומכים ממוסף למנחה (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ד), וכן אין סומכים על מה שהזכיר בשחרית (רא"ש שם).

ומכל מקום לדברי הכל לא אמרו ששליח ציבור אינו חוזר מפני טורח ציבור, אלא בדבר שעתיד לאמרו בתפילה אחרת, לפיכך אם טעה שליח ציבור, ולא אמר יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש, ואין כאן יום שני לסמוך עליו - חוזר (כן משמע מהמאירי שם, וראב"י מגילה תקסג, והבתים תפלה ח כח); ויש שכתבו שאף אם ראש חודש שני ימים, ולא אמרו במנחה של יום ראשון - חוזר, כיון שאין באותו יום תפילה אחרת, אף על פי שעתיד לאמרו בערבית ושחרית ומנחה של יום שני, שלא לחלק במנחת ראש חודש (ארחות חיים, תפלה קג; כלבו מג) ¹⁶.

בתפילת תשלומין

מי שלא התפלל אחת מן התפילות בשוגג או באונס, שאמרו שמתפלל שנים בזמן התפילה הסמוכה לה - הראשונה לשם תפילה שבזמנה, והשניה לשם תשלומין (ראה ערך תפלה), ואף אם היה זמנה של אחת מהן בחול, ואחת בשבת או ביום טוב, מתפלל את שתי התפילות של זמן התשלומין (ראה ערך הני"ל), נחלקו ראשונים אם הוא הדין בטעה ולא הזכיר יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש שלמחרתו חול, שיתפלל במוצאי ראש חודש שנים של ערבית, כדין מי שלא התפלל כלל:

• יש סוברים שלא יתפלל שנים, שכיון שכבר התפלל כל תפילת המנחה מבעוד יום, אלא שלא הזכיר בה ראש חודש, הרי אינו מרויח כלום אם יתפלל ערבית שנים, שהרי לא יזכיר בה עוד של ראש חודש (תוספות ברכות כו ב ד"ה טעה, בשם רבינו יהודה; תוספות ר"י שירליאון שם; רשב"א וריטב"א ומאירי שם; רבנו יונה שם ורא"ש שם ד ב, בסתם; טור או"ח תכב, בשם ר"י), ואין זה דומה לטעה ולא התפלל מנחה של שבת, שמתפלל במוצאי שבת שנים של חול (ראה ערך הני"ל), שכיון שלא התפלל מנחה כלל, אם כן ירויח תפילת שמונה עשרה, אף על פי שלא יזכיר בה של שבת (תוספות ורא"ש שם).

אשר. ¹⁵ ומכל מקום יש מהפוסקים שפירט כל צדדי הדינים הנוהגים בזה, ורק כתב שאם אינו בטוח שישמע מראש ועד סוף מוטב שיחזור ויתפלל בעצמו (ערוך השלחן שם יז). ¹⁶ על ש"ץ שטעה בתפילת שבת, או יום טוב, או חול המועד, אם דינו כטעה בראש חודש, או לא, כיון שאין בהם עשיית מלאכה, ואין בהם טורח, וכן על ש"ץ שטעה כשהתפלל בלחש, בדברים שאמרו שחוזר לראש, שאינו חוזר ומתפלל מפני טורח ציבור, אלא סומך על התפילה שיתפלל בקול רם, ראה ערך חזרת הש"ץ וערך טרחא דצבורא.

אף על פי שבשאר ימים טובים מחזירים אותו אף בלילה (רבנו יונה ברכות כז ב, בשם אית דמפרשי).

• ויש סוברים שכיון שהוא יום טוב, ויש בו איסור מלאכה, ואף בתפילה אין מזכירים ראש חודש אלא יום טוב בלבד, יש לדונו כיום טוב ולא כראש חודש, ואם לא הזכיר - מחזירים אותו (רבנו יונה שם).

בתפילה בציבור

טעה היחיד בכל מקום שאמרו שאם לא הזכיר יעלה ויבוא מחזירים אותו (ראה לעיל) כתבו גאונים וראשונים שהדברים אמורים אף כשמתפלל בציבור, ושליח-ציבור (ראה ערכו) חוזר ומתפלל בקול (ראה ערך חזרת הש"ץ. הלכות גדולות, ברכות, פרק רביעי, עמ' נב במהדורת מכון ירושלים), אלא שאם כיון דעתו ושמע כל התפילה מהש"ץ יצא ידי חובתו (הלכות גדולות שם; תוספות ברכות כט ב ד"ה טעה, וראש השנה לד ב ד"ה כד, בשמו; רא"ש ברכות ד די; מרדכי שם צג; רבנו יונה ורשב"א וריטב"א ומאירי שם ב; טוש"ע או"ח קכד י), וצריך לדקדק לשמוע מפיו כל אות ואות (תוספות שם ושם; מרדכי שם; רבנו יונה שם), ולא יפסיק ולא ישיח באמצע (רבנו יונה שם; טוש"ע שם), ועונה אמן על כל ברכה וברכה (פסקי רי"ד שם) ¹³. ויש גאונים וראשונים שפירשו כן אותה שאמרו: טעה ולא הזכיר של ראש חודש בשחרית, אין מחזירים אותו, מפני שיכול לאמרה במוסף, ובציבור שנו (ברכות לב ב), היינו יחיד המתפלל בציבור (רש"י שם ד"ה בצבור, בסתם; רוקח שכב ושבלי הלקט קעא, בשם רבנו חננאל), והטעם הוא לפי ששומע משליח ציבור, ויש כאן מקצת הזכרה (רש"י שם) ¹⁴; והרבה מהפוסקים כתבו שאף על פי שמן הדין הש"ץ מוציא, לא יסמוך על כך, שאי אפשר שיוכל לכיון שישמע כל התפילה מהש"ץ, וטוב הוא שיחזור ויתפלל (ב"ח או"ח קכד י, בשם המהרש"ל; מגן אברהם שם ס"ק טז; משנה ברורה שם סק"מ) ¹⁵.

טעה הש"ץ שליח-ציבור (ראה ערכו) שטעה - בחזרת-הש"ץ (ראה ערכו) בשחרית - ולא הזכיר יעלה ויבוא בשחרית, כתבו גאונים וראשונים שאין מחזירים אותו, ופירשו כן אותה שאמרו: טעה ולא הזכיר של ראש חודש בשחרית אין מחזירים אותו, מפני שיכול לאמרה במוסף, ובציבור שנו (גמ' שם), היינו בשליח ציבור, מפני טורח הציבור (הלכות גדולות שם; רש"י שם, בשמו; רי"ף שם; רמב"ם תפלה י יב; טוש"ע או"ח קכו ג), שהרי עדיין תפילת המוספין לפניו, שהוא מזכיר בה ראש חודש (רמב"ם שם; טוש"ע שם), והתירו לו לסמוך על המוסף, משום טורח הציבור (ראה ערך טרחא דצבורא. פסקי רי"ד שם). ודוקא אם השלים תפילתו, באופן שצריך לחזור לראש, ויש כאן טורח הציבור, מה שאין כן אם נזכר קודם שהשלים תפילתו, חוזר לעבודה (ראה לעיל), שאין כאן טורח ציבור בחזרה מועטת (הגהות מיימוניות שם, בשם רש"י; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם; בית יוסף שם, בשם שבלי הלקט, שכתב בשם רבינו שמחה).

טעה הש"ץ טעה שליח ציבור ולא הזכיר של ראש חודש במוספים במוסף - שהתפלל אתה חונן (רש"י שם ד"ה טעה) - יש מן

שם; טוש"ע שם ה) בתורת תפילת נדבה (מגן אברהם שם סק"ד). ¹³ ואף על פי שלא אמרו שהש"ץ מוציא אף את הבקי - לדעת הסוברים כן (ראה ערך שליח-ציבור) - אלא את העם שבשדות, שאנוסים וטרודים (ראש השנה לה א), לא אמרו כן אלא כשלא התפלל כלל, אבל אם התפלל וטעה, הש"ץ פוטר לדברי הכל (כן משמע מתוספות שם ושם). ¹⁴ או כדי שלא יטריח את הציבור (ראה ערך טרחא דצבורא. רוקח ושבלי הלקט שם, בשם רבנו חננאל), שימתינו לו עד שיסיים תפילתו (שבלי הלקט שם); או שלא יתבזה בציבור (כלבו מג, בשם רבי

רשב"ץ שם; רמ"א או"ח קח ט; לבוש שם), שהרי בתפילת ערבית של ראש חודש אם לא הזכיר אין מחזירים אותו (ראה לעיל: בתפילת ערבית. רשב"ץ שם), אבל אם הזכיר בשניה ולא בראשונה, כתבו ראשונים ששניה עלתה לו, אבל ראשונה לא עלתה לו (ארחות חיים וכלבו שם; רשב"ץ שם; רמ"א שם), שכיון שלא הזכיר בראשונה, גילה דעתו שנתכוין בה לשם תשלומין של ערב ראש חודש, והרי אמרו שאם הקדים את תפילת התשלומין לתפילה של חובה לא יצא (רשב"ץ שם, בשם יש אומרים).¹⁸

הזכרתו בברכת המזון

חיוב הזכרת מעין המאורע ביום טוב נאמר אף בברכת-המזון (ראה ערכו. פסחים קה א; רמב"ם ברכות ב ה; טוש"ע או"ח קפח ה), ומזכיר - כבתפילה (ראה לעיל: הזכרתו בתפילה) - יעלה ויבוא (רש"י שם ד"ה הזכרה; רשב"ם שם ד"ה הזכרה; רמב"ם שם; טוש"ע שם). בראש חודש נחלקו בתלמוד אם מזכיר (בריתא שבת כד א; רב בגמ' שם), וכן הלכה (רב זריקא בגמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם); או שאינו מזכיר, כיון שאינו אסור בעשיית מלאכה (רבי חנינא בגמ' שם).

הזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון, תיקנוה בברכה שלישית, שהיא בונה ירושלים (תוספות שם ד"ה בבונה;

מרדכי שם רעז; תוספות ר"י שירליאון ותוספות רא"ש ברכות מח ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שכיון שהזכרת יעלה ויבוא היא תפילה ותחנונים (ראה לעיל: שם) תיקנוה בברכת בונה ירושלים, שאף היא תפילה (תוספות שבת שם; מרדכי שם) להשיב ישראל לירושלים (מרדכי שם), או שכיון שיעלה ויבוא היא להבא, אומרה בברכת רחם שהיא להבא (תוספות ר"י שירליאון ותוספות רא"ש ברכות שם, על פי ירושלמי שם ד ג).¹⁹

אמירת כי אל משום שאין להזכיר מלכות שמים בברכה זו (ראה ערך מלך ברכת המזון: ברכה שלישית), יש מהראשונים הסובר שכשאומר יעלה ויבא בברכת המזון, אין לומר בסופו "כי אל מלך חנון ורחום אתה" (אבודרהם, ברכת הלחם זימון ברכת המזון, בשם הראב"ד; רמ"א או"ח קפח ג, בשם יש אומרים, ושסברא נכונה היא), אלא "כי אל חנון ורחום אתה" (רמ"א שם, בשם יש אומרים); ואין המנהג כן (רמ"א שם), כיון שהוא ענין בפני עצמו (מגן אברהם שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ו, בשם האחרונים).²⁰

כשחל בשבת ביום טוב או ראש חודש שחלו להיות בשבת, אומר תחילה רצה והחליצנו, ואחרי כן יעלה ויבוא (סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה; מחזור ויטרי (הורו"ץ) רלח, בשמו; רמב"ם שם ו; סמ"ג עשין כז; ארחות חיים שם; כלבו שם; טוש"ע קפח ה), לפי שתדיר ושאנו תדיר - תדיר קודם (סדר רב עמרם שם; מחזור ויטרי שם, בשמו; ארחות חיים שם; כלבו שם), ואינו מזכיר ביעלה ויבוא של שבת, שכבר הזכירו ברצה (ארחות חיים שם; כלבו שם; שו"ת מהרי"ל ג; טוש"ע שם), וכן ברצה לא יזכיר של יום טוב, או של ראש חודש, מפני שיזכירם ביעלה ויבוא (סמ"ג שם; טוש"ע שם).²¹

• יש סוברים שמכל מקום מתפלל במוצאי ראש חודש שתיים (תוספות שם ומרדכי שם פח, בשם ר"מ מאיברא, שכן משמע מהרי"ף; רבנו יונה ורא"ש וטור שם, בשם חכמי פרובינצ"א), שכיון שבתפילת המנחה לא יצא ידי חובתו, הרי זה כלא התפלל כלל, ומתפלל שתיים לערב אף על פי שלא יזכיר בה של ראש חודש (רבנו יונה ורא"ש שם, לדעה זו).

• ויש שכתבו שהדבר ספק (רבנו יונה שם, בשם מורו), וכדי לצאת מן הספק יתפלל אותה בתורת נדבה (רבנו יונה שם, בשם מורו; רא"ש שם, בשם רבנו יונה; טור שם), והיינו שיתנה ויאמר אם חייב אני הרי זו לחובתי, ואם לא הרי זו לנדבה (מ"ב שם ס"ק לט), וכן הלכה (שו"ע שם יא). ומטעם זה כתבו אחרונים, שאם חל ראש חודש בערב שבת, ולא אמר יעלה ויבוא במנחה, ונזכר אחרי שחשכה, לא יתפלל בערבית תפילת תשלומין, שלהלכה אין תפילת נדבה בשבת (שערי תשובה שם ס"ק יז, בשם שו"ת זרע אמת; פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק טו).

היו שני ימי ראש חודש, וטעה במנחה של יום ראשון, ולא הזכיר יעלה ויבוא, לדברי הכל מתפלל ערבית שתיים, שהרי ירויה שיאמר יעלה ויבוא (רשב"ץ ברכות שם; מגן אברהם שם ס"ק טז; משנה ברורה שם ס"ק לד, שכן הסכמת האחרונים).

טעה ולא התפלל טעה ולא התפלל מנחה בערב ראש חודש, שמתפלל ערבית שתיים, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שבכל תפילת תשלומין מתפלל שתי תפילות של זמן התשלומין (ראה ערך תפלה), כאן אינו אומר יעלה ויבוא אלא בראשונה, שהיא של ראש חודש, ולא בשניה, שהיא באה לתשלומין של תפילת חול (ארחות חיים, תפלה קה; כלבו יא; המכתם ברכות כו ב; רשב"ץ שם, בשם יש אומרים; לבוש או"ח קח ט, שכן המנהג, ותכב א), וכדרך שאמרו כן בטעה ולא התפלל מנחה בשבת, שמתפלל במוצאי שבת שתיים של חול, ומבדיל - אומר הבדלה (ראה ערכו) בחנוך הדעת (ראה ערך הני"ל: בתפילה) - בראשונה, ואינו מבדיל בשניה (גמ' שם), שהיא באה בשביל תשלומי תפילת שבת (רש"י שם ד"ה מבדיל), והוא הדין כאן (המכתם שם; רשב"ץ שם, בשם יש אומרים; בית יוסף שם, בדעת הכלבו, ושכן מצא בחידושי גאון).¹⁷

• ויש אומרים שמזכיר יעלה ויבוא אף בשניה (רשב"ץ שם; דרכי משה או"ח תכב סק"ב, ורמ"א שם קח ט), ואין זה דומה למה שאמרו: מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה, שהבדלה אינה חובה אלא לתפילה אחת, מה שאין כן הזכרה של ראש חודש שחובת כל היום היא, וכל שעה שמתפלל באותו יום חייב להזכיר (רשב"ץ שם), וכן הלכה (מגן אברהם קח ס"ק יב; ערוך השלחן שם יח; משנה ברורה שם ס"ק כו, שכן הסכמת האחרונים).

ומכל מקום לדברי הכל אם הזכיר בשתייהן - יצא (ארחות חיים וכלבו שם; רשב"ץ שם; לבוש או"ח תכב א), וכן אם לא הזכיר בשתייהן, או שהזכיר בראשונה ולא בשניה - יצא (ארחות חיים וכלבו שם;

וראש חודש, ומה שאמרו בשבת מתחיל בנחמה הוא משל (תשובות הגאונים (קהלת שלמה) נז; כן משמע מתוספות ר"י שירליאון ותוספות רא"ש שם).
20. יש שכתב, שאף לדעה הראשונה, מכל מקום בראש-השנה (ראה ערכו) שכל עיקרי התפילות והברכות ביום זה מיוסדים על כבוד הדר מלכותו, אין לדלג על תיבת "מלך", שאף בשאר ימים טובים המנהג הפשוט לומר תיבה זו (מטה אפרים תקפג, אלף למטה סק"ב); ויש שפקפק בזה (לוח לארץ ישראל, א' דר"ה, בשם הגרי"ח זונפלד).
21. אף אם התחיל לומר יעלה ויבוא לפני רצה, ונזכר, יש מן האחרונים שכתב שיפסיק באמצע ויקדים של שבת שהיא תדיר (שאגת

17. ואין זה דומה לטעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, שמתפלל ערבית שתיים של שבת, לפי שאם יתפלל של חול הרי זה זלזול לשבת, מה שאין כן בראש חודש, שאין זה זלזול אם לא יאמר בו יעלה ויבוא (לבוש או"ח קח ט).
18. ויש מי שכתב שאף אם הזכיר בשניה ולא בראשונה - יצא, כיון שאף בתפילת התשלומין צריך להזכיר, לדעתו (רשב"ץ שם).
19. שכן מחלוקת התנאים בשבת, אם אומרה בברכה השלישית ומתחיל בנחמה ומסיים בנחמה - בנין ירושלים - ואומר קדושת היום באמצע (תנא קמא וחכמים בגמ' שם); או שיכול לאומרה באיזו ברכה שירצה (רבי אליעזר בגמ' שם), היא גם במועדים

יפת תואר¹

נכרית שבית מלחמה, שמותר לו ליוצא למלחמה לבא עליה, ולקחת אותה לו לאשה, לאחר שיעשה לה את סדר המעשים שקבעה התורה, והאיסור למכרה או להשתעבד בה

הפרקים:	• כשמביאה לביתו
• ההיתר וגדרו	• גירותה ולקחתה לאשה
• השובה והשבויה	• כשאינו חפץ בה
• המלחמה	• האיסור למכרה
• בשעת שביה	• האיסור להשתעבד בה

ההיתר וגדרו

היוצא למלחמה (ראה ערכו) וראה בשביה אשה נכרית (ראה להלן: השובה והשבויה) וחשק בה, מותר לו לבא עליה - על כרחיה (יראים כ; רמב"ן ורשב"א וריטב"א קדושין כב א, בשמו; כן משמע מתוספות שם ד"ה בבאיה) - ולקחת אותה לו לאשה², וחייב לעשות לה כסדר האמור בתורה (ראה להלן: כשמביאה לביתו), שנאמר: **כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אֹיְבֶיךָ וַיִּנְתְּנוּ לְךָ אֶלֶיְהֶיךָ בְּיָדְךָ וְשָׁבִית שְׁבִיָּה, וְרָאִיתָ בְּשָׁבִיָּה אִשָּׁת יִפְתָּ תֹאֵר וְחִשְׁקָהּ בָּהּ וְלָקַחְתָּ לָּךְ לְאִשָּׁה, וְהִבָּאתָה אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְגִלְתָּה אֶת רֹאשָׁהּ וְעִשְׂתָּה אֶת צַפְרֶיהָ וְגו'** ואחר כך תבוא אליה ובעלתה וְהִיְתָה לָּךְ לְאִשָּׁה (דברים כא יג). כן משמע מרמב"ם מלכים ח ב ג ד, וחינוך תקלב), וצריך לגייר אותה קודם שנושאה לאשה (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה). ואם לאחר שבא עליה אינו חפץ בה, משלחה לנפשה, ואסור לו למכרה או להשתעבד בה, שנאמר: **וְהָיָה אִם לֹא חָפְצָהּ בָּהּ וְשָׁלַחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכַר לֹא תִמְכְּרֶנָּה בְּכֶסֶף לֹא תִתְּעַמְרָה בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עָנִיתָהּ** (דברים שם יד. רמב"ם שם ו).

במניין המצוות דין יפת תואר נמנה במנין המצוות כמצוות עשה (ספר המצוות לרמב"ם מ"ע רכא; סמ"ג עשין קכב ורמזי המצוות שם; חינוך שם), שמצווה לעשות ליפת תואר ככל הכתוב בפרשה (ראה להלן: כשמביאה לביתו. סמ"ג שם; חינוך שם ו).

חידוש היתר יפת תואר חדוש (ראה ערכו) הוא (קדושין כא ב), שכל נכרית אסורה (ראה ערך בועל ארמית וערך חתנות), וזו התירורה תורה (כן משמע מחולין קט ב). ואף על פי שמן התורה מותר לו לאדם לבא על נכרית בצינעה, לסוברים כן (ראה ערך בועל ארמית: האיסור וטעמיו), הוצרכנו להיתר ביפת תואר, לפי שביאה במלחמה - לסוברים שביאה ראשונה נעשית בשעת מלחמה (ראה להלן: בשעת שביה) - חשובה שנעשית בפרהסיא (ראה ערכו), שהרבה בני אדם מישראל מצויים שם, ורואים שנכנס להתייחד עמה (תוספות רא"ש ותוספות טוך קדושין כא ב), וביאת נכרית בפרהסיא אסורה מן התורה (ראה ערך בועל ארמית: בפרהסיא), והבועל-ארמית (ראה ערכו) קנאים פוגעים בו (ראה ערך הנ"ל: שם. רשב"א וריטב"א שם; תוספות רא"ש שם, בתירוץ הראשון; תוספות טוך שם). ואף לסוברים שאסור לו לבא עליה במלחמה, ואינה מותרת לו אלא לאחר שהוא מכניסה לתוך ביתו (ראה להלן: שם), כיון שהוא לוקחה לעיני הכל ואומר שלוקחה לבעול אותה, הרי זה כפרהסיא ואסור מן התורה (לחם משנה מלכים ח ב).

טעם ההיתר בטעם היתר יפת תואר אמרו: לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע, שנאמר: **יִפְתָּ תֹאֵר** (דברים כא יא). קדושין כא ב), שמתוך שמתגרה בה יצרו מחמת יופיה, התירורה לו התורה ובקושי (רש"י שם ד"ה יפת), שאם לא יתירוה לו יעבור על האיסור (רש"י שם ד"ה דיברה; סמ"ג עשין קכב; חינוך תקלב), ומתוך שהותרה לו ביאה ראשונה מפני התגברות יצרו, הותרה לו אחר כך ביאה שנייה אף על פי שאין יצרו מתגבר עליו (רא"ש דברים כא יא, בדעת רש"י). ואמרו בטעם ההיתר שהתירה התורה: מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות, ואל יאכלו בשר תמותות נבילות (גמ' שם), שמוטב שיאכלו בשר בהמה מסוכנת ששחטה, ואף על פי שהיא מאוסה (ראה ערך מסוכנת), ולא יאכלו אותו לאחר שתמות ויהא נבילה (רש"י שם ד"ה יפת וד"ה ולא).

• לסוברים שבא עליה ביאה ראשונה במלחמה בעודה נכרית (ראה להלן: בשעת שביה), פירשו ראשונים שביאה ראשונה במלחמה בעודה נכרית הרי זו כ"בשר תמותות", והיא חשובה כ"תמותות שחוטות", כיון שבא עליה על סמך שיגירנה (מאירי שם), שכיון שדעתו לקיימה לו לאשה יזהר שלא יבוא עליה ביאה ראשונה אלא בצינעה, ואף אם יבוא עליה בפרהסיא, עדיין כ"תמותות שחוטות" היא, "תמותות" שהיא נכרית, ו"שחוטות" שהרי התירה הכתוב (ריטב"א שם) ואל יאכל "בשר תמותות נבילות", והיא הביאה בלא גירות (מאירי שם), או שמוטב שיבוא עליה על דעת לגיירה - ויישאנה לאחר גירות - ולא יישאנה נשואין גמורים בגיותה, שהוא עובר בלאו: **וְלֹא תִתְּחַן בָּם** (דברים ז ג. רמב"ן שם). ולסוברים שאף ביאה ראשונה לא הותרה אלא אחרי הגירות (ראה להלן: שם), פירשו ראשונים שהיא נקראת "בשר תמותות" כיון שהיא מתגיירת בעל כרחה, לדעתם (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה. תוספות שם כב א ד"ה שלא, ורמב"ן שם כא ב, בדעת רש"י), ולא בלב שלם, אלא מחמת האונס היא מתגיירת (ריטב"א שם), ואינה גירות גמורה (תוספות שם, בדעת רש"י).

גדרו גדר ההיתר של יפת תואר, כתבו ראשונים שהוא תלוי במחלוקת אמוראים:

• לדעה שיפת תואר מותרת לכהן אף בביאה שנייה (ראה להלן: השובה והשבויה), ש"כיון שהותרה - הותרה", הרי זה משום היתר גמור, בדומה להיתר של איסור אשת אח ליבם שהיא מותרת אף בביאה שנייה (ראה ערך יבום. כן משמע מרשב"א קדושין כא ב), והבא

יפת תואר. 1. כה, טורים א-עה. 2. אם מותר לו לבא עליה מיד, או שלא הותר בה אלא לאחר שיעשה לה את כל המשפט האמור בפרשה ויגירנה, ראה להלן: בשעת שביה. 3. ויש מהגאונים שמנה כמצוה לגיירה (כן משמע מספר המצוות לרש"י מ"ע עד); ויש שמנה פרשת יפת תואר בכלל "מנין הפרשיות" (הלכות גדולות, מנין הפרשיות). על מצוות לא תעשה שביפת תואר, ראה להלן: האיסור

אריה כ, על פי תוספות זבחים פט א ד"ה כל), ומכל מקום בדיעבד אם החליף - יצא (משנה ברורה שם ס"ק יג). על הזכרת מעין המאורע בברכה מעין שלש, ראה ערך ברכה מעין שלש: הנוסח; על חולה שיש בו סכנה, שאכל פת ביום הכפורים (ראה ערך חולה, כך יג) ונתחייב בברכת המזון, אם מוכיר בה מעין המאורע, ראה ערך יום הכפורים: התפילות, הקריאות, ומנהגי היום.

המעשים ליפת תואר - ולגיריה בעל כרחיה, לסוברים כן (ראה) להלן: גירותה ולקחתה לאשה) - הוא מטעם שקונה אותה בכיבוש מלחמה (זרע אברהם כד א, ד)⁷.

השובה והשבויה

כהן - שאסור בגירות משום איסור זונה (ראה ערך גירות: פסולה לכהונה), ואף בנכרית אסור (המקנה קדושין כב א) - נחלקו אמוראים אם הוא מותר ביפת תואר:

• יש אומרים שמותרת (שמואל בגמ' שם כא ב), שכיון שהיתר יפת תואר לישראל חדוש (ראה ערכו) הוא (ראה לעיל: ההיתר וגדרו), כשם שהותרה לישראל כך הותרה לכהן (גמ' שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שאסורה (רב בגמ' שם), שכיון שריבתה התורה לכהנים מצוות יתירות (ראה ערך כהן) אינו בכלל ההיתר (גמ' שם, לדעה זו), ואף על פי שמן הדין הוא שיהיו כל היוצאים למלחמה בכלל ההיתר של יפת תואר, אין הכהנים בכלל ההיתר, לפי שכהנים אינם יוצאים למלחמה אלא מרצונם (כן משמע ממדכי גיטין תלב, לפי ברכי יוסף אה"ע ו).

ובביאור המחלוקת נאמרו שתי לשונות בתלמוד:

• ללשון הראשונה ביאה ראשונה מותרת לכהן לדברי הכל, שכן לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע (ראה לעיל: ההיתר וגדרו. גמ' שם), שאם לא תתירנה יבוא עליה באיסור, ואף בכהן יש לחשוש לכך (רש"י שם ד"ה דיברה). ואף על פי שבשאר מקומות שהתירה התורה איסור בתורת חידוש, יש מהאמוראים סוברים שכהנים לא הותרו, כיון שריבתה התורה להם מצוות יתירות (שמואל בגמ' שם), ביפת תואר שההיתר הוא כנגד יצר הרע, אף כהן מותר (עצמות יוסף שם). ולא נחלקו אלא בביאה שנייה, שיש אומרים שמותר בה, הואיל ואשתרי-אישתרי (ראה ערכו. גמ' שם, בלשון הראשונה, בדעת רב), שהואיל והותרה ביאה ראשונה, הותרה אף ביאה שנייה (כן משמע מהרשב"א שם); ויש אומרים שהוא אסור בה, כיון שהיא גיורת, וגירות אינה ראויה לכהן (גמ' שם, בלשון הראשונה, בדעת שמואל), ואין אומרים שהואיל ואשתרי-אישתרי, שכיון שלא התירנה תורה בביאה ראשונה אלא כנגד יצר הרע, כיון שנתקרה דעתו חזר לאיסורו (רשב"א שם)⁸.

• וללשון שניה אסורה בביאה שנייה לדברי הכל, שהרי היא גיורת ואסורה לכהן (גמ' שם). ואין אומרים שכשם שמותרת לישראל מותרת לכהן, לפי שבביאה שנייה אין זה חידוש שהיא מותרת לישראל, שגירות היא (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה), ואף על פי שמתגירת בעל כרחיה, לסוברים כן (ראה להלן: שם), עשאה הכתוב גיורת גמורה, אבל לכהן, שאסור בגירות, לא התירנה התורה (תוספות שם ד"ה בביאה). ולא נחלקו אלא בביאה ראשונה, שיש אומרים שהוא מותר בה, שלא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע (ראה לעיל: הכלל וגדרו. גמ' שם, בלשון השניה, בדעת רב);

על יפת תואר אינו צריך כפרה (תוספות שבת סד א ד"ה מיד, לפי כלי חמדה כי תצא א סק"ה).

• ולדעה שאסורה לכהן בביאה שנייה, הרי זה לפי שההיתר אינו משום מצוה, כמו אשת אח ליכס, אלא שהתירנה תורה משום יצר הרע, והרי זה כהיתר של מי שאחזו בולמוס, שאם אין מצויים שם דברים מותרים, מאכילים אותו דברים אסורים עד שיאורו עיניו (ראה ערך חולה: מחלות של סכנה), ומשם ואילך באיסורו הוא עומד, ואף ביפת תואר כיון שנתקרה דעתו אסור בה (כן משמע מהרשב"א קדושין כא ב). ואף על פי שהתורה התירה אותה, מכל מקום בגדר עבירה היא וצריך כפרה (כלי חמדה שם, על פי רשב"א שם)⁴.

לא תקפו יצרו לא הותרה יפת תואר אלא אם כן תקפו יצרו (רמב"ם מלכים ח ב, לפי מנחת חינוך תקלב ב; רמב"ן דברים כא יא), שנאמר: וְחָשַׁקְתָּ בָּהּ (דברים כא יא), לא התירה הכתוב אלא מפני החשק, שיצרו מתגבר עליו, אבל אם אין לו חשק בבטילתה - שיכול הוא להתגבר על יצרו (פירוש הטור (הארד) שם) - אלא שרוצה ליקחנה לו לאשה, אסור בה (רמב"ן ופירוש הטור שם)⁵.

לא נלקחה לשם אין יפת תואר מותרת אלא בשעת שביה, שנאמר: וְרָאִיתָ בַּשִּׁבְיָהּ (דברים שם. ספרי כי תצא ריא; קדושין כא ב; רמב"ם מלכים ח א), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאינה מותרת אלא אם כן נתן עיניו בה בשעת שביה, אבל אם מתחילה לקחה למכרה או לשפחה, ואחר כך נתן בה עיניו - אסור בה (רש"י שם ד"ה בשעת שביה; לחם משנה שם; תוספות הרא"ש שם ע"א א)⁶.

• ויש מפרשים ש"בשעת שביה" בא למעט שאם נתן עיניו בה קודם השביה, לא הותרה לו (רשב"א ושיטה לא נודע למי ושיטה קדמונית שם כא ב).

שתי נשים אסור לו ליוצא למלחמה לקחת שתי נשים יפות תואר (קדושין כב א, לפי רש"י ד"ה ולא בה, ומאירי שם) - במלחמה אחת על כיבוש מקום אחד (ראה להלן) - שנאמר: וְחָשַׁקְתָּ בָּהּ (דברים כא יא), ולא בה ובחברתה (קדושין שם; רמב"ם מלכים ח א).

לצורך אחרים אסור לקחת יפת תואר לצורך אחרים, שנאמר: וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה (דברים שם), ולא לאחרים (גמ' שם, לגירסת רש"י שם ד"ה לך ולא לאחרים, והריטב"א שם).

כבוש מלחמה לא הותרה יפת תואר אלא על ידי כבוש-מלחמה (ראה ערכו. רש"י סנהדרין נט א ד"ה לאו), שנאמר: וְשָׁבִיו (דברים כא י), מלמד שאינו מותר בה אלא לאחר ששבאה ונעשית שלו, אבל אם לא שבאה, אסור לו לבא עליה (אור החיים שם), שבכיבוש מלחמה הוא קונה אותה קנין גמור (ראה ערך הנ"ל: הדין וגדרו) וכממונו היא, ולכן אין כאן משום גזל (כן משמע מרמ"ה סנהדרין נט א), שהזכות שנתנה התורה לשובה לעשות את כל

(ראה להלן: השובה והשביה) - כיון שבשעת השבי לא נלקחו לשם יפת תואר (תוספות הרא"ש שם, בתירוף השני; המקנה שם כא ב). 7. על הלוקח יפת תואר שעתיד לשווא, ראה: ספרי כי תצא ריא; סנהדרין קז א; רש"י עה"ת דברים כד יא, יד; תנחומא כי תצא א. 8. ולא אסרו בה חכמים ביאה ראשונה גזירה משום ביאה שנייה, כדרך שמצינו שגזרו חכמים ביבמה האסורה על היבם בלאו (ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום), שכיון שדיברה תורה כנגד יצר הרע, לא גזרו בה חכמים (חיים שאל פט).

למכרה, וראה להלן: האיסור להשתעבד בה. 4. ויש סוברים שההיתר של יפת תואר הוא מענין ההיתר שהתירה התורה, לדעתם, לאנשי מלחמה לאכול מאכלות אסורות, אם הם רעבים ולא מצאו מה לאכול אלא מאכלות הללו (כן משמע מרמב"ם מלכים ח א-ב). 5. על ההיתר שנוהג אף אם היא מכוערת, ראה להלן: השובה והשבויה. 6. ולפיכך אותן הנשים שהותר להחיותן במלחמת מדין (ראה במדבר לא יח) לא הותרו בתורת יפת תואר (כן משמע מהגמ' שם ע"א א) - שבמלחמת מדין נהג היתר יפת תואר, לסוברים כן

- שנאמר: אֲשֶׁר יִנָּאֵף אֶת אִשְׁתּוֹ רָעָהּ (ויקרא כ י), פרט לאשת אחרים (ראה ערך אשת איש: בבן נח. סנהדרין נב ב) - מוזהר הוא עליה בעשה, שנאמר בבני נח: וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ (בראשית ב כד) ולא באשת חברו (ראה לעיל: שם. סנהדרין נח א), ואף ישראל מוזהר על כך, אלא שהתירה התורה איסור זה ביפת תואר (תוספות קדושין כא ב ד"ה אשת; תוספות רא"ש שם); ולדעת הסוברים שאף ביאה ראשונה לא הותרה עד לאחר גירות (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה), הוצרך הכתוב להתיר אשת איש, לפי שלדעתם אין גירותה גירות גמורה (ראה להלן: שם), ולכן לא נפקעה האישות שיש לבעלה הנכרי בה (דברי יחזקאל ג).

• יש אומרים שאשת איש יפת תואר משום שישראל הם בני כיבוש (ראה ערך כבוש מלחמה) נעשית השבויה ממונו של השובה וקנויה לו קנין הגוף, ונפקעת ממנה תורת אישות, ולכן מותר הוא לקחתה לו לאשה, ומטעם זה אף היא מותרת בו (חידושי הר"ן סנהדרין נז א).

• ויש אומרים שיפת תואר אשת איש מותרת לפי שאין אישות לנכרית (רמב"ם מלכים ח א), שמזה שהתירה התורה יפת תואר אשת איש, למדים אנו שנכרית אין לה אישות (שיטה לא נודע למי קדושין שם; שער המלך איסורי ביאה יב ב).

יפת תואר שהיתה אשת איש, מותר לבא עליה ביאה ראשונה במלחמה מיד - לסוברים כן בכל יפת תואר (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה) - ואינו צריך להמתין שלשה חדשים, שאף על פי שבתוך זמן זה אסור לשאת גירות שהיתה נשואה קודם הגירות, כדי להבחין בין זרע שנזרע שלא בקדושה לבין זרע שנזרע בקדושה, לסוברים כן (ראה ערך הבחנה: בגירות נשואה), ביפת תואר מותר, לפי שאף הזרע שיהא לו ממנה נזרע שלא בקדושה, שהרי עדיין נכרית היא, ובנה כמותה (ים של שלמה יבמות ד נא; כסף משנה מלכים ח א).

בן נח לא הותרה יפת תואר לבן נח (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ה; ספרי ראה עו; סנהדרין נז א). ואף על פי שאמרו: אין לך דבר שמותר לישראל ואסור לבן נח (ראה ערך מי איכא מידי דלישראל שרי ולגוי אסור), בן נח אסור ביפת תואר, לפי שאינו בן כיבוש (סנהדרין נט א), שלא הותרה יפת תואר לישראל אלא על ידי כיבוש במלחמה, והרשות לכבוש ארצות לא ניתנה אלא לישראל (רש"י שם ד"ה לאו בני; רמ"ה שם), ואף על פי שגם נכרי קונה בכיבוש מלחמה (ראה ערך כבוש מלחמה: הדין וגדרו), לא אמרו אלא שלא ניתנה לו רשות לכבוש, אבל אם עבר וכיבש - קנה, שאין האיסור מונע את הקנין (שו"ת חתם סופר יו"ד יט, בדרך הראשונה). וכיון שאינו בן כיבוש הרי זה בכלל גזל שבני נח מוזהרים עליו (ראה ערך בן נח: בגזל. רמ"ה שם), שכשבא עליה בעל כרחו עובר באיסור גזל (כן משמע ממנחת חינוך לה כב, על פי רמב"ם מלכים ט יד).

וכתבו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא ביפת תואר שהיא אשת איש (רש"י שם נז א ד"ה על הגזל, לפי ערוך לנר שם; חידושי הר"ן שם; רדב"ז מלכים ט ח, בדעת הרמב"ם), שכן נח אסור בה לפי שהוא גוזל את בעלה (רש"י שם), אבל אם היא פנויה, מותר בה, שאינו גוזל אותה במה שבא עליה (ערוך לנר שם, בדעת רש"י), או שמה שהוא לוקח במלחמה אין בו איסור גזל, ולא אמרו שאסור ביפת תואר אלא משום אשת איש (רדב"ז שם, בדעת הרמב"ם).

מעוברת אף אם השבויה מעוברת, יש מהאחרונים המצדד לומר שמותרת לו, שאף על פי שאסרו חכמים לאדם לישא

ויש אומרים שהוא אסור בה, שכל שאין אנו קוראים בו את הכתוב וְהִבְאֵתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ (דברים כא יב) - שאסור לו לקיימה לו לאשה (כן משמע מרש"י שם ד"ה והבאתה) - אין אנו קוראים בו את הכתוב וְרָאִיתָ בְּשִׁבְיָהּ (דברים שם יא. גמ' שם, בלשון השניה, בדעת שמואל), שכתוב זה בא להתירה לו אם נתן עיניו בה (רש"י שם ד"ה קרינא). להלכה פסקו ראשונים שכהן מותר ביפת תואר בביאה ראשונה, שלא דיברה תורה אלא כנגד היצר, אבל אסור בה אחר כך, מפני שהיא גירות (רמב"ם מלכים ח ד).

מלך מלך (ראה ערכו) שיש לו כבר שמונה עשרה נשים - שאסור לו לשאת עוד אשה, משום הלאו: וְלֹא יִרְבֶּהּ לוֹ נָשִׁים (דברים יז יז. ראה ערך מלך), ואין איסור זה אלא על ידי קידושין (ראה ערך הנ"ל) - אסור לו לקחתה לאשה, שלא יעבור בלאו, ומכל מקום מותר ביפת תואר בביאה ראשונה במלחמה (כן משמע מרמ"ה סנהדרין כא א, ותוספות ר"י קדושין כב א בשם הריב"א, וריב"ש שצח, וחידושי מהר"י בירב קדושין עו ב); ולסוברים שלא הותרה ביאה ראשונה במלחמה אלא עד אחר שיעשה לה את כל המעשים ויגייסנה ויקח אותה לו לאשה (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה) אף ביאה ראשונה לא הותרה לו (חידושי מהר"י בירב שם).

משבע אומות ביפת תואר משבע אומות שנשבית במלחמה שבחוץ-לארץ (ראה ערכו), נחלקו תנאים:

• לדעת הסוברים ששבע-אומות (ראה ערכו) שבחוץ לארץ, אם חוזרים בתשובה מקבלים אותם (ראה ערך הנ"ל), שאינם בכלל לא תַּחֲזִיקָה כָּל נֶשְׁמָה (דברים כ טז. רש"י סוטה לה ב ד"ה ה"ג, ושם לו א ד"ה כמאן) יפת תואר משבע האומות מותרת (גמ' שם לו א), שנאמר: וְשִׁבִּיתָ שְׁבִי' (דברים כא י), לרבות את הכנענים (ספרי כי תצא ריא; גמ' שם לה ב; סמ"ג עשין קכב) שבחוץ לארץ (גמ' שם), שהכתוב מדבר בחוץ לארץ, שנאמר בתחילתו: פִּי תִצָּא לְמִלְחָמָה (דברים שם), דהיינו כי תצא מארץ לחוצה לארץ, והמילה "ושבית" מיותרת, ובאה להתיר יפת תואר משבע אומות שבחוץ לארץ (רש"י סוטה שם ד"ה ה"ג). וכן הלכה (מרכבת המשנה מלכים ו א, בדעת הרמב"ם שם ד).

• ולדעת הסוברים שאין מקבלים אותם אף בחוץ לארץ, יפת תואר משבע אומות אסורה (רש"י שם לו א ד"ה כמאן; תוספות שם ד"ה כמאן).

מכוערת יפת תואר (דברים כא יא), אין לי אלא בזמן שהיא נאה, מניין אפילו היא כעורה? תלמוד לומר: וְחִשְׁקָתָּ בָּהּ (שם), אף על פי שאינה יפת תואר (ספרי כי תצא ריא), שבחשקו תלה הכתוב (רש"י שם). ו"יפת תואר" שאמרה תורה, היינו שהיא יפה בעיניו (ראב"ע דברים שם; חינוך תקלב), או שדיבר הכתוב בהווה (רמב"ן עה"ת שם) שמן הסתם אין אדם חושק אלא ביפת תואר (מאירי קדושין כב א).

אשת איש יפת תואר מותרת בין שהיא בתולה ובין שהיא בעולה (מדרש אגדה דברים כא יא; רמב"ם מלכים ח א), ואפילו היא אשת איש, שנאמר: אשת (דברים כא יא) - בסמיכות (לקח טוב וחזקוני ורבנו בחי שם; קרית ספר שם) - אף אשת איש במשמע (קדושין כא ב; ספרי שם), ונחלקו ראשונים אם ביפת תואר הותר אף איסור אשת איש, או שאין לישראל איסור באשת בן נח כל עיקר:

• יש אומרים שאף על פי שאין ישראל חייב מיתה על אשת בן נח

9. שלדעתם ההלכה בשתי לשונות כלשון השניה (ראה ערך הלכה ה: בשתי

• ויש אומרים שאף ביאה ראשונה לא הותרה אלא לאחר כל המעשים האמורים בפרשה, שנאמר: וְאַחֲרַיִן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וְבָעֻלָּתָהּ (דברים כא יג), אחר כל המעשים (רבי יוחנן בירושלמי שם). ואף על פי שלא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע הוא אינו מותר בה עד לאחר כל המעשים, מכל מקום כיון שיודע הוא שלבסוף תהא מותרת לו, בטל ממנו יצר הרע, שהרי יש לו "פת בסל" (תוספות שם; תוספות הרא"ש ורשב"א וריטב"א ותוספות ט"ח שם), וצריכה התורה להתיר אשה זו שנתגיירה, לפי שלדעה זו היא מתגיירה בעל כרחיה ואינה גירות גמורה (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה).

אף ראשונים נחלקו בדבר: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם מלכים ח ב; תוספות שם וסנהדרין כא א ד"ה דאי, בשם רבנו תם; חינוך שם, בשם מן המפרשים, ומסכים עמם; רבנו בחיי עה"ת שם); ויש פוסקים כדעה השנייה (רש"י קדושין שם ד"ה שלא, וסנהדרין שם ד"ה תמר; חינוך שם, בשם מהם שאמרו; ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע עד, בדעת רס"ג).

כשמיא לביתו

כשקיבלה עליה אין עושים ביפת תואר את המשפט הכתוב בפרשה להתגיר (ראה להלן) אלא כשלא קיבלה עליה להתגיר, אבל אם קיבלה, מטבילה לשם גירות מיד, ואין צריך לעשות לה את האמור בפרשה (יבמות מז ב, ורש"י ד"ה שלא קבלה; רמב"ם מלכים ח ה), והיא מותרת לו ואף לאחרים - כשאר גירות - ואין דינה כשאר יפת תואר שאסור לקחתה לצורך אחרים (ראה לעיל: ההיתר וגדרו), והוא שרצתה להתגיר בחפץ נפשה (רמב"ן דברים כא יב).

כשלא קיבלה לא קיבלה עליה להתגיר, הרי זה מביאה לתוך ביתו עליה להתגיר (מאירי קדושין כב א)¹⁴, והיא עושה ככל האמור בפרשה: וְגִלְחָהּ אֶת רֹאשָׁהּ וְעִשְׂתָּהּ אֶת צִפְרֹנֶיהָ וְהִסִּירָה אֶת שְׂמֶלֶת שָׂבָיָהּ מֵעַלֶּיהָ וְיִשְׂבָּהּ בְּבֵיתָהּ וּבִכְתָּהּ אֶת אֲבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ יָרַח יָמִים (דברים כא יב-יג). כן משמע מרמב"ם מלכים ח ה)¹⁵.

ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שאינו יכול לבא עליה אלא לאחר שעשה את כל המעשים (תנא קמא ביבמות מז ב, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (כן משמע מהר"ף שם, ורמב"ם מלכים ח ה; ים של שלמה יבמות ד ט).

• ויש אומרים - שאם רוצה לבא עליה מיד - כופה אותה ומטבילה לשם שפחות, וחוזר ומטבילה - בעל כרחיה (רש"י שם ד"ה ומשחררה) - לשם שחרור, ומשחררה ומותר בה מיד (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם), שלדעתם יכול אדם להטביל שבוי מלחמה לשם שפחות בעל כרחיה, וכן יכול אדם לשחרר את שפחתו ולהטבילה לשם חרות בעל כרחיה (כן משמע מהגמ' שם), ולא הצריך הכתוב עשיית כל המעשים האמורים בפרשה, אלא למי שאינו רוצה להטבילה לשם שפחות (ריטב"א שם).

כשקיבלה עליה כל השלשים יום (ראה להלן) נוהגת בפרהסיא בדתה בתוך שלושים ואפילו בעבודה זרה, ואין מגלגלים עמה שתתגיר יום

מעוברת חברו (ראה ערך נשואין), ביפת תואר מותר, כדרך שהותר בה איסור אשת איש (ראה לעיל: שו"ת רעק"א א צח).

בת ישראל יפת תואר בת ישראל אסורה, שלא התירה התורה אלא יפת תואר נכרית (חידושי הר"ן סנהדרין נ א).

המלחמה

דין יפת תואר נוהג במלחמת הרשות (ספרי כי תצא ריא; רש"י דברים כא י, וסוטה לה ב ד"ה ה"ג; תוספות שם לו א ד"ה כמאן; סמ"ג עשין קכב), כענין מלחמת דוד ויואב בן צרויה, שהיתה מלחמתם להרחיב על ידיה את גבול ישראל (לקח טוב שם), ש"כ תִּצָּא לְמִלְחָמָה (דברים שם) פירושו כשתצא מארץ ישראל לחוץ לארץ, ומשמעות "כי תצא" כשתעלה על דעתך לצאת (רש"י סוטה שם) - ואינה מצוה - אבל במלחמת כיבוש ארץ ישראל לא הותרה יפת תואר, שאין לומר בה "ושבית שביו" (רש"י עה"ת שם; סמ"ג שם), שהרי נאמר בשבע-אומות (ראה ערכו): לֹא תִחַיָּה פֶּל וְנִשְׁמָה (דברים כ טז). רש"י שם כא י, שאסור לשבות מהן אלא צריך להמיתן (ראה ערך שבע אומות. זכרון שם, וקרא אורה סוטה לו א, בדעת רש"י)¹⁰.

תחילת ההיתר לא הותרה יפת תואר אלא לאחר ארבע עשרה שנה של כיבוש הארץ וחלוקתה (ראה ערך ארץ ישראל ג. שוחר טוב שמואל כה; סמ"ג עשין קכב, ותוספות הרא"ש קדושין עח א, וחזקוני במדבר לא נ, בשם הירושלמי), אבל במלחמת מדין לא הותרה יפת תואר (תוספות הרא"ש שם, בתירוץ הראשון)¹¹.

בזמן הגלות דין יפת תואר אינו נוהג אלא בזמן שישראל על אדמתם, שאז הרשות והיכולת בידם להילחם (החינוך תקלב), ולא בזמן הגלות, שאין לנו רשות להילחם (ראה ערך מלחמה. דברי דוד במדבר לא ז), ואסור משום גזל (כן משמע מדברי דוד שם).

בשעת הפסד לא ניצחו ישראל במלחמה, שלא הותרה להם יפת תואר (כן משמע מהרמב"ם מלכים ח ב; אברבנאל שם; משך חכמה שם), שנאמר: וּנְתַנּוּ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדְךָ (דברים שם), אין יפת תואר מותרת אלא אם כן ניצחו (משך חכמה שם)¹².

בשעת שביה

יפת תואר, אם מותר לבא עליה במלחמה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שביאה ראשונה בלבד הותרה במלחמה (רב בירושלמי מכות ב ו) בעודה נכרית (תוספות קדושין כב א ד"ה שלא; רמב"ן שם, ועה"ת דברים כא יג), שנאמר: וְרָאִיתָ בַּשִּׁבְיָהּ (דברים כא יא), בשעת שביה (גמ' שם כא ב), להתיר ביאה במלחמה (תוספות ר"י ושיטה לא נודע למי שם). שכיון שהיתר יפת תואר הוא כנגד יצר הרע (ראה לעיל: ההיתר וגדרו), ואין יצרו מתפייס אם לא נתיר לו לבא עליה מיד, התירתה לו התורה (תוספות קדושין כב א ד"ה שלא; רמב"ן ורשב"א שם; חינוך תקלב)¹³, ולא הותרה ביאה שנייה אלא לאחר שיביאנה לביתו ויעשה לה את כל המעשים האמורים בפרשה (רב בירושלמי שם).

שם, בתירוץ השני).¹² ויש שכתב שלעולם יפת תואר מותרת, שהרי ההיתר הוא כנגד יצר הרע (ראה לעיל: ההיתר וגדרו) וטעם זה שייך אף אם לא ניצחו במלחמה (עמק הנצי"ב כי תצא ריא).¹³ או שלמדים ממה שנאמר: וְרָאִיתָ בַּשִּׁבְיָהּ (דברים כא יא), ודרשי: "בשעת שביה" (גמ' שם כא ב), להתיר ביאה במלחמה (תוספות ר"י ושיטה לא נודע למי שם).¹⁴ בעצמו, ולא על ידי שליח, שלא יכשילו (מנחת יהודה (בן עטר) דברים שם).¹⁵ יש מהראשונים שכתב שהוא צריך לצוות עליה לעשות את כל המעשים הללו (חינוך תקלב). על

ערך הלכה ד: רב ושמואל. כסף משנה שם).¹⁰ ויש מהראשונים הסובר שהיתר יפת תואר נוהג אף במלחמת המצוה של כיבוש הארץ ובמלחמת עמלק (ראה ערך מחית עמלק. רמב"ם מלכים ח א-ד, לפי מרכבת המשנה מלכים ו א ומנחת חינוך תקלב א). ואותה שאמרו שדין יפת תואר נוהג במלחמת הרשות, היינו שאף במלחמת הרשות נוהג דין יפת תואר, וכל שכן במלחמת מצוה (מרכבת המשנה שם).¹¹ ויש מהראשונים הסוברים שאף במלחמת מדין הותרה יפת תואר (כן משמע מתוספות שבת סד א ד"ה מיד, ותוספות הרא"ש

נאים, אבל אם אינם נאים, אינה צריכה להחליפם (ספרי דבי רב ועמק הנצי"ב שם). והיא עצמה תסיר את בגדיה, שנאמר: והסירה - בעצמה, אבל הוא לא יגע בבגדיה, פן יהרהר אחריה (רוקח דברים כא יג, על פי עבודה זרה כ א). אינה מסירה את הבגדים הנאים אלא בביתו, שנאמר: וְהִבְאֵתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְגו' וְהִסְקִיחָהּ (דברים שם יב-יג), אבל במלחמה לא יטול חליצתה ובגדי שביה מעליה (בעלי התוספות וריב"א עה"ת ובכור שור דברים כא יב, על פי קדושין כב א).

הבכיה אחרי שהביאה לביתו, יושבת היא שם שלשים יום, ואינו מונע ממנה לבכות, שנאמר: וּבְכִתָּהּ אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ יָרַח יָמֶיהָ (דברים שם. רמב"ם מלכים ח ה; חינוך תקלב), ולא שהיא מצווה לבכות, אלא שמן הסתם ודאי תבכה (כן משמע מהרמב"ם וחינוך שם; בכור שור שם יב). ונחלקו תנאים על מה היא בוכה:

• יש אומרים שהיא בוכה על אביה ואמה ממש (רבי אליעזר בספרי שם, ויבמות מח ב).

• ויש אומרים ש"אביה ואמה" זו עבודה זרה, שכן הכתוב קורא לעבודה זרה "אב", שנאמר: אֲמָרִים לְעֵץ אָבִי אֲתָה (ירמיה ב כז). רבי עקיבא בספרי שם וגמ' שם; מיוחס ליונתן שם), וכן הנכרית קרויה: בַּת אֵל גָּכֹר (מלאכי ב יא. רוקח דברים שם). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין ביניהם מחלוקת בדין, אלא בפירוש המקרא (תוספות שם ד"ה רבי ותוספות הרא"ש שם, בפירוש הראשון), ומניחה לבכות את אביה ואת אמה ואת קרוביה ואת עזיבת דתה (ערוך לנר שם, בדעת הרמב"ם, בדרך הראשונה).

• ויש אומרים שהם חולקים בדין, שאם כבר מתו אביה ואמה או שנתגיירו (תוספות ותוספות הרא"ש שם, בפירוש השני), לדעה הראשונה אינה צריכה לבכות (תוספות הרא"ש שם), היינו שאינו צריך להמתין שלשים יום, אלא מותר בה מיד (קרן אורה שם) ¹⁷.

• או שהם חלוקים בדין, שלדעה השניה צריכה לכפור בעבודה זרה קודם שתיבעל לו (תוספות שם, בשם ריב"ן); ולדעה הראשונה אינה צריכה לקבל, אלא מתנוולת חודש, ואחר כך נבעלת לו (ריב"ן (בלוי) שם).

להלכה כתבו ראשונים שתשב בביתו שלשים יום, ובוכה על דתה ואינו מונע (רמב"ם מלכים ח ה), אם משום שיש מחלוקת לדין - אם מתו אביה ואמה - אך ההלכה כדעה הראשונה (כסף משנה שם); או שאין מחלוקת בדין, ופסק כדברי שניהם (ערוך לנר שם, בדרך הראשונה).

ירח ימים בשיעור משך הזמן שהיא יושבת בביתו עד שהיא מותרת לו, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהזמן הוא שלשים יום, שנאמר: וּבְכִתָּהּ אֶת אָבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ יָרַח יָמֶיהָ (דברים כא יג), ירח, שלשים יום במשמע (תנא קמא בספרי כי תצא ריג, ויבמות מח ב) ¹⁸, ולאחר שלשים יום מותר בה מיד, ואין צריך להמתין משום הבחנה (ראה ערכו), אפילו היתה אשת איש, שהרי כבר בא עליה ביאה ראשונה בגיורתה בהיתר, לסוברים כן (ראה לעיל: בשעת שביה. מאירי שם א, לדעה זו).

• יש אומרים שהתורה נתנה לה שלשים יום, אבל אמרו חכמים צריכה להמתין שלשה חדשים מפני תיקון הולד (תנא קמא

(מורה נבוכים ג מא), ואפילו אם קיבלה עליה בתוך השלשים יום, אינה נפטרת מלנהוג בכל הדברים האמורים בפרשה, שקבלה זו אינה אלא מחמת דוחק, וכעין אונס הוא עד לסוף ירח ימים שיכנע לבכה, ואף על פי שגם אם לא נכנע לבכה בסוף שלשים יום, מותר לו לגיירה בעל כרחיה ולשאתה לאשה, לסוברים כן (ראה להלן: גירותה ולקחתה לאשה), הרי זה לפי שעל פי רוב אי אפשר שלא יכנע לבכה, או שיכנע לבכו שלו בראותו ניוולה וקשיות ערפה ויוציאה מעליו, ולכן התירה לו התורה בכל ענין (ים של שלמה שם נא; ישרש יעקב יבמות מח ב, בדעת הרמב"ם ועוד); ויש מצדדים לומר שאם קיבלה עליה להתגייר בתוך השלשים יום, מטבילה מיד, ואינו צריך לעשות לה את כל המעשים האמורים בפרשה אלא כשאינה רוצה להתגייר (ישרש יעקב שם, בדעת התוספות שם ד"ה רבי; קרן אורה שם; מנחת חינוך תקלב ז).

בא עליה ללא עשיית מעשים לא עשה לה את כל המעשים האמורים בפרשה, ובא עשיית מעשים עליה, הרי זו בעילת זנות (ספרי כי תצא ריג). יש מהראשונים שכתב שאם לא עשה לה את כל המעשים האלו ביטל מצות עשה (חינוך תקלב); ויש שכתב שעובר באיסור עשה: וְאִחָר כֵּן תִּבּוֹא אֵלֶיהָ וּבְעִלְתָּהּ (דברים כא יג), אחר כך, ולא קודם לכן, ולאו הבא מכלל עשה עשה, והוא איסור עשה בכל חיתון עם נכרית (מאירי יבמות עו א).

הבאתה לביתו לא יביאנה לבית אחר, שנאמר: וְהִבְאֵתָהּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ (דברים כא יב), ולא לבית אחר (ספרי כי תצא ריב). וצריך להביאה לביתו בדרך כבוד ולא יצערנה, שנאמר: והבאתה אל תוך ביתך, מלמד שלא ילחצנה במלחמה (תוספות רי"ד קדושין כב א; כן משמע מהמאירי שם), שלא ילחצנה להביאה בנזיפה, או להבהילה להתגייר, אלא נוהג עמה במתינות עד שתעשה מה שתעשה מתוך ישוב הדעת (מאירי שם).

עשיית הצפורניים בפירוש המילים וְעָשְׂתָה אֶת צִפְרָנֶיהָ (דברים שם) נחלקו תנאים:

• יש אומרים שתקין אותן (רבי אליעזר בספרי שם, ויבמות מח א; מיוחס ליונתן שם), שנאמרה עשייה בראש - שנאמר שם תיקון מצוה: וְגִלְחָהּ אֶת רֹאשָׁהּ (דברים שם. רש"י יבמות שם ד"ה עשייה) - ונאמרה עשייה בצפורניים, מה בראש העברה, אף בצפורניים העברה (רבי אליעזר בספרי שם ושם), וכן הוא אומר: וּמִפְּשָׁתָּהּ כֵּן שְׂאוֹל יָרֵד לְקִרְאָת הַמֶּלֶךְ וְלֹא עֲשֶׂה רִגְלָיו וְלֹא עֲשֶׂה שְׂפָמוֹ (שמואל ב יט כה. ספרי שם וגמ' שם).

• ויש אומרים שתגדל אותן (רבי עקיבא שם ושם; אונקלוס שם) כדי שתתנוול (רש"י עה"ת שם), שנאמרה עשייה בראש ונאמרה עשייה בצפורניים, מה בראש ניוול, אף בצפורניים ניוול (רבי עקיבא שם ושם), וכן הלכה (כן משמע מרש"י עה"ת שם; רמב"ם מלכים ח ה; חינוך תקלב; מאירי קדושין כב) ¹⁶.

העברת הבגדים מעביר ממנה את בגדיה הנאים - שדרך בנות הנכרים ללבוש בגדים נאים בשעת מלחמה כדי להזנות (ספרי כי תצא ריג) - ומלבישה בגדי אלמנות, שנאמר: וְהִסְקִיחָהּ אֶת שְׂמֹלֶת שָׂבִיָּהּ מֵעֲלֶיהָ (דברים שם יג. ספרי שם); וכן מעבירים ממנה נזמים וטבעות (שמחות ז יא), ודוקא שהיו בגדיה

טוב שם). ¹⁷. או שנוהג בה כל הסדר שלשים יום, מלבד הבכיה (כן משמע מעמק הנצי"ב שם). ¹⁸. וגם "ירח ימים" כמשמעו (רבי אליעזר בספרי שם), שלשים יום (רבנו הלל שם, לדעה זו); ויש מפרשים: ירח ימים כמשמעו, עשרים

פרטי המעשים הללו, ראה להלן. ¹⁶. ויש שנראה מדבריהם שההלכה כדעה הראשונה (רמב"ן עה"ת שם); ויש שכתבו לקיים את שניהם, בתחילה מגדלת אותן כדי לנוולה, ולסוף ירח ימים קוצצת כדי לטהרה ומטבילה (רה להלן. לקח

כשמביאה לביתו) אינה מותרת לו אלא לאחר גירות (מיוחס ליונתן דברים כא יג; כן משמע מקדושין כא ב; ספר המצוות לרס"ג מ"ע עד; רמב"ם מלכים ח ה; תוספות שם כב א ד"ה שלא; ועוד), והיא טובלת כשאר גרים (מיוחס ליונתן ורמב"ן עה"ת שם; רמב"ם שם; תוספות ר"ד שם), שנאמר: וְלִקְחָהּ לָךְ לְאִשָּׁה (דברים כא יא), ודרשו: ליקוחין יש לך בה (קדושין כב א), היינו שמקדשה לו לאשה (ראה להלן), וזה אינו שייך אלא על ידי גירות (כן משמע מקרית ספר שם), ומגירה לאחר שעשתה את כל הסדר האמור בפרשה (רמב"ם שם; מאירי שם).

גירות בעל גירותה, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאינה כשאר גירות שנעשית מרצון המתגייר (ראה ערך גרות: קבלת גרים) אלא יכול לגיירה בעל כרחו (תוספות קדושין כא ב ד"ה בביאה, ויבמות מח ב ד"ה רבי; תוספות ישנים קדושין שם כב א; יראים כ; רמב"ן דברים כא יב; ועוד), מפני שהיא קנויה לו (כן משמע מחידושי הר"ן סנהדרין נז א), ובית דין מטבילים אותה בעל כרחו, כדרך שעושים בעבדים (ראה ערך עבד כנעני. רמב"ן עה"ת שם; חידושי הר"ן שם).

• ויש סוברים שאינו יכול לגיירה אלא מרצונה (רמב"ם שם; סמ"ג עשין קכב; תוספות ר"ד קדושין כב א, בשם הריב"א; חינוך תקלב; מאירי קדושין כב א), ואף על פי שהיא מתגיירת מרצונה, הצריכה התורה לעשות את כל סדר המעשים קודם שתתגייר, לפי שכיון שבתחילה לא רצתה להתגייר, חוששים שמא מחמת יראה מתרצית (ישרש יעקב יבמות מח ב), ואם לא רצתה להתגייר לאחר שעשה לה את כל המעשים, מגלגלים עמה שנים עשר חודש, ואם עדיין אינה רוצה, מקבלת שבע מצוות בני נח ומשלחה לנפשה, ואינו נושא, שאסור לישא אשה שלא נתגיירה (רמב"ם שם ז; סמ"ג שם; מאירי שם) ²¹.

נישואיה לאחר שעשתה את כל המעשים ונתגיירה, הרי זה לוקחה לו לאשה (רמב"ם מלכים ח ה), שנאמר: וְלִקְחָהּ לָךְ לְאִשָּׁה (דברים כא יא), ודרשו: ליקוחין יש לך בה (קדושין כב א), שקידושין תופסים בה (רש"י שם ד"ה ליקוחין), ונושאה בכתובה וקידושין (רמב"ם שם; חינוך תקלב), ודינה כדן בנות ישראל (חינוך שם). ולא קידושי ביאה בלבד אמרו, אלא אף קידושי כסף ושטר תופסים בה (לחם משנה שם ותולדות אדם ועמק הנצי"ב כי תצא רג, ומנחת חינוך תקלב ח, בדעת הרמב"ם), ש"ליקוחין יש לך בה" שאמרו, היינו שקידושין תופסים בה, וכל אופני קידושין במשמע (מנחת חינוך שם; עמק הנצי"ב שם; ערוך השלחן העתיד מלכים עז ז).

ביאה שנייה שלא הותרה לו אלא אחרי כל המעשים (ראה לעיל: בשעת שביה) לא הותרה לו עד שיישאנה (רמב"ם מלכים ח ב), שלא הותרה לו אלא לשם אישות (כן משמע ממנחת יהודה (בן עטר) עה"ת שם).

כשאינו חפץ בה

לא רצה בה, משלחה לנפשה, שנאמר: וְהָיָה אִם לֹא חָפְצָהּ בָּהּ וְשִׁלְחָתָהּ לְנַפְשָׁהּ (דברים כא יד). כן משמע מהרמב"ם מלכים ח ה). ונחלקו הדעות:

• יש מפרשים שמשלחה בגט (רבי יונתן בספרי כי תצא ריד; מיוחס ליונתן שם), שהמקרא אמור לאחר שקידשה לו לאשה, שאם אינו

בתוספתא יבמות (ליברמן) ו ז; תנא קמא בספרי שם וגמ' שם, לפי ים של שלמה שם ד נא; רבי עקיבא בספרי שם, ורבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם, לפי ברכי יוסף אה"ע יג סק"ד).

• יש אומרים שהזמן מן התורה הוא תשעים יום (רבי עקיבא בספרי שם; רבי שמעון בן אלעזר בתוספתא שם וגמ' שם; מיוחס ליונתן שם), שנאמר: יָרַח יָמִים (דברים שם), ירח אחד, ימים, שנים במשמע, הרי שלשה חדשים (רבי עקיבא בספרי שם), או שנאמר: יָרַח יָמִים וְאַחֲרָיו (דברים שם). רבי שמעון בן אלעזר בתוספתא שם, כדי בגדי נזיה שהיו עליה וחמדה (רבי עקיבא בספרי שם), ותיקון הוולד, להבחין בין זרע ראשון לזרע שני (רבי עקיבא בספרי שם; מיוחס ליונתן שם).

• ויש אומרים שהזמן מן התורה הוא תשעים יום, וכל הימים הללו ימי בכייה הם (רבי שמעון בן אלעזר בתוספתא שם וגמ' שם, לפי מאירי שם, ומשנה למלך מלכים ח ו, וחסדי דוד שם).

להלכה כתבו ראשונים שיושבת בביתו שלשים יום, ומתגיירת וטובלת (רמב"ם מלכים ח ה), וצריכה להמתין שלשה חדשים, חדש של בכייה ושני חדשים אחריו (רמב"ם מלכים ח ה-ו; סמ"ג עשין קכב), שיפת תואר אף על פי שנתנה לה תורה שלשים יום לתקנת עצמה, צריכה להמתין תשעים יום לתקנת הולד, והשלשים מכלל התשעים (רמב"ם גרושין יא כא) ¹⁹.

כשהיתה פנויה אינה צריכה להמתין שלשה חדשים משום הבחנה - לסוברים כן (ראה לעיל) - אלא אם כן היתה נשואה בגיורתה, שבנשואה יש דין הבחנה (ראה ערכו), אבל אם היתה פנויה שאין בה דין הבחנה, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל), אינה צריכה להמתין אלא חודש אחד בלבד (מגיד משנה גרושין יא כא).

טעם המעשים בטעם שהצריכה תורה לעשות את כל סדר הפרשה, כתבו ראשונים שהוא כדי לכער את יפיה (רמב"ן דברים כא יב, שכן דעת רבותינו; כן משמע מרמב"ם מלכים ח ה, וחינוך תקלב, ועוד), שכיון שלא התירה התורה יפת תואר אלא כנגד יצר הרע (ראה לעיל: ההיתר וגדרו) סתם הכתוב את הדלת בפניו להמאסה בעיניו, ולכן מגדלת צפרניה כדי לנוול תואר ידיה, ומגלחת את ראשה כדי לאבד את שערותיה הנאות (חינוך שם), ותתגנה בעיניו (רמב"ם שם; ראב"ע שם; מאירי קדושין כב א), שגילוח השערות ניוול גדול הוא (רמב"ן עה"ת שם, לדעה זו), ושמא בעבור שיערה הנאה חשק בה (ראב"ע שם) ²⁰. ומצדדים אחרונים שחייב לעשות לה את המעשים מיד בבואו לביתו, שאם לא יעשה מיד, אפשר ששוב לא תתגנה בעיניו אחר כך (מנחת חינוך תקלב ז). וכן מסירה את בגדיה הנאים כדי לנוולה (שמחות שם; רשב"ם עה"ת שם; רמב"ן שם, לדעה זו; קרית ספר שם), שמא בעבור יופי מלבושה חשק בה (ראב"ע שם), וכן מניח לה לבכות חודש ימים לנוול פניה ולכלות בדמעות עיניה, כדי להמאסה בעיניו, שיהא נכנס ונתקל בה, ויוצא ונתקל בה, ורואה בניוולה (ראה לעיל: חינוך שם), שכשתנוול על ידי האבלות והבכי, אולי יעבור חשקו ממנה (רמב"ן עה"ת שם יב).

גירותה ולקיחתה לאשה

אף על פי שעשתה את כל המעשים האמורים בפרשה (ראה לעיל:

ולדעה שקוצצת צפרניה (ראה לעיל), כתבו ראשונים שאף על פי שאין ניוול בכך, גזירת הכתוב היא שתעשה כן (רש"י יבמות מח א ד"ה תקוץ), ויש שכתבו שציוותה תורה שתקצץ, כי מנהג הנשים לגדל אותן ולצבען במיני פוך וצבעונים (רמב"ן עה"ת שם). ²¹ ויש שכתב בדעת ראשונים שמחלוקת תנאים בדבר,

ותשעה ימים (ראה ערך חודש. ספרי דבי רב שם). ¹⁹ ויש שפסק כדעה הראשונה, שלאחר שלשים יום מותר בה מיד, ואינה צריכה להמתין משום הבחנה אפילו היתה אשת איש (מאירי יבמות מח א). ²⁰ כן מפורש בדברי תנאים הסוברים שמגדלת צפרניה, שניוול הוא, כפי גידול שיערה (ראה לעיל);

כא יד; מנחת חינוך תקלב ז, בדעת הרמב"ם) - לאחר שנים עשר חודש הללו, הרי זו נהרגת (רמב"ם שם ט), כדין כל גוי שאינו רוצה לקבל עליו שבע מצוות בני נח, לדעתם (ראה ערך בן נח: ענשם ושכרם. רדב"ז ואור שמח שם).

חולה היתה חולה, לא ישלחנה, אלא ימתין לה עד שתבריא (ספרי שם), שנאמר: ושלחתה לנפשה (ספרי שם, לגירסת רשב"א וריטב"א כתובות נב ב, ור"ן שם נא א, ומגיד משנה אישות יד יז), בזמן שהיא יכולה ללכת בעצמה (מגיד משנה שם), וכן דין אשת איש בת ישראל שאין בעלה ישראל רשאי לגרש אותה בזמן שהיא חולה (ראה ערך בעל: רפואתה. כן משמע מהספרי שם).

האיסור למכרה

לא רצה בה, אסור לו למכרה לאחרים, אלא משלחה לנפשה (ראה לעיל: כשאנו חפץ בה), שנאמר: וְהָיָה אִם לֹא חָפְצָתָּ בָּהּ וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכַר לָא תִמְכְּרֶנָּה בְּכֶסֶף לֹא תִתְּעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עָנִיתָ (דברים כא יד. רמב"ם מלכים ח ו; יראים קל; סמ"ג לאוין רלב; חינוך תקלג). ונחלקו הדעות:

- יש מפרשים ש"לא תמכרה" בא לאסור מכירתה לאחרים, ו"לא תתעמר בה" בא לאסור להשתמש בה כשפחה (ראה להלן: האיסור להשתעבד בה. כן משמע מתנא קמא בספרי כי תצא ריד, ורש"י עה"ת שם; רמב"ם שם; סמ"ג שם).

- יש מפרשים שאף "לא תתעמר בה" בא לאסור מכירה (רשב"ם שם), וכן תרגומו: לא תתגר בה (אונקלוס ומיוחס ליונתן ותרגום ירושלמי שם), היינו לא תסתחר בה (כן משמע מהרמב"ן עה"ת שם, בדעת אונקלוס).

- יש מפרשים שהלאו כולל הן איסור מכירה והן איסור שימוש, שפירוש לא תתעמר בה, לא תתרום ותתגדל בה, להיות אדוניה, להשתמש בה כשפחה או למכרה (רמב"ן שם).

- יש מפרשים ש"לא תתעמר בה" הוא שלא תמכור אותה, והרי כבר נאמר: "לא תמכרה", אלא שהוסיפה תורה אזהרה לבית דין (זית רענן לילקוט שמעוני תורת התקפה, ומיני תרגומא שם, ואהלי יהודה ועמק הנצי"ב לספרי שם, בדעת הדבר אחר בספרי שם).

במנין המצוות הלאו שלא למכרה נמנה במנין המצוות בין מצוות לא תעשה (הלכות גדולות, מנין הלאוין; ספר המצוות לרמב"ם ל"ת רסג; יראים קל; סמ"ג לאוין רלב; חינוך תקלג).²²

במתנה אין לי אלא שלא ימכרה בכסף, מנין שלא יתנה במתנה, ושלא יעשה בה טובה - לעצמו, היינו שלא יהנה בה, כגון למשכנה כדי ללוות עליה, או להשכירה וכיוצא (ספרי דבי רב שם); או שלא יתנה למי שעשה לו טובה, כנגד טובה זו (זית רענן לילקוט שמעוני שם; אהלי יהודה לספרי שם) - תלמוד לומר: ומכור לא תמכרה (ספרי שם, לגירסתו), ומכור, לרבות אף את אלו (רבנו הלל שם; מלבי"ם שם).²³

האיסור להשתעבד בה

אסור לו לשובה להשתמש ביפת תואר (רמב"ם מלכים ח ו, וספר המצוות ל"ת רסד; יראים רו; סמ"ג לאוין רלג; חינוך תקלד; מאירי קדושין

חפץ בה, משלחה בגט (כסף משנה אישות יד יז, שכן מצא כתוב, לדעה זו).

- יש מפרשים שמשלחה לנפשה בלי גט (רמב"ן שם; כסף משנה שם, שכן מצא כתוב, בדעת הרמב"ם שם ומלכים שם, על פי לשון הספרי שם, שחכמים חלוקים על רבי יונתן), שלדעתם מקרא זה אמור במי שאינו רוצה בה כשעדיין לא קידשה, שאם אינו חפץ בה לישאנה לו לאשה משלחה לנפשה בלי גט (כסף משנה שם, שכן מצא כתוב, בדעת הרמב"ם שם ושם), או שהמקרא אמור לאחר שלקחה לאשה, ואף על פי כן משלחה בלי גט, שמזה שאמר הכתוב שישלחנה לנפשה, והזהיר שלא ימכרה ושלא יתעמר בה (ראה להלן: האיסור למכרה, ולהלן: האיסור להשתעבד בה) למדים שאינה צריכה ממנו גט, שלא עשאה הכתוב כאשתו אלא בהיותה עמו, ואם ישנא אותה משלחה כאנוסה (רמב"ן שם). ולא אמרו שמשלחה בלי גט אלא כשלא חפץ בה לאחר ביאה ראשונה, אבל אם אחר כך עמדה עמו ימים ובא עליה, ואחר כך הוא חוזר ושונא אותה כאיש אשר ישנא את אשתו, כבר נעשית אשתו, והרי היא יהודית ומתגרשת בגט, שנאמר: וְהָיְתָה לָךְ לְאִשָּׁה (דברים כא יג), שאם בא עליה וחפץ בה, תהיה לו לאשה (כן מצד הרמב"ן שם יד).

לחזור לאלהיה ואם יכולה לחזור לאלהיה, נחלקו הגירסאות במדרש:

- יש גורסים: ושלחתה לנפשה, ולא לבית אלהיה (ספרי שם, לגירסתו וגירסת רבנו הלל), ופירשו ראשונים שאסור להניחה לעבוד עבודה זרה (רבנו הלל שם), דהיינו אף על פי שמגיירה בעל כרחיה - לסוברים כן (ראה לעיל: גירותה ולקחתה לאשה) - ואינה גיורת (ספרי דבי רב שם, לגירסא זו, בדרך השניה).

- יש גורסים: ושלחתה לנפשה, ולא לבית אביה (ספרי שם, לגירסת הרמב"ן שם), ויש מהראשונים שנסתפק במקום אחד לגירסא זו אם בא הכתוב לומר שהיא יהודית - אף על פי שנתגיירה בעל כרחיה (ספרי דבי רב שם, בדעת הרמב"ן) - ואין מניחים אותה לעזוב תורת ישראל ולשוב אל עמה ואל אלוהיה, או שמא בא הכתוב לומר שלא ישלחנה לבית אביה, כי בזה הוא מסייע בידי עובדי עבירה - שאף נכרית אסורה לעבוד עבודה זרה (ראה ערך בן נח) - אלא מוציאה מביתו לגור באשר תמצא, אולי תתרצה להינשא לאחד הבחורים (רמב"ן שם) לאחר שתתגייר מרצונה, אבל אינו חייב להכריחה לנהוג בדת יהודית, ואם תרצה לחזור אל עמה ואל אלוהיה, אין אחריותה עליו, כיון שלא נתגיירה מרצונה, ואינה חשוכה כגיורת (ספרי דבי רב שם). ובמקום אחר הכריע, ש"ושלחתה לנפשה" היינו שמניח לה לעשות כרצונה, ואין מכריחים אותה לשמור דת משה ויהודית, ואין דינה ככל גיורת שאינה יכולה לחזור לגיורתה, ואנו מכריחים אותה לשמור את התורה (ראה ערך גר: כשחזר לסורו), שזו לא נתגיירה מרצונה, אבל אם נתרצתה להתגייר אינו משלח אותה לנפשה, שאף אם לא נתגיירה אלא מפני היראה, גיורת גמורה היא להלכה (ראה ערך גרות. רמב"ן דברים כא יב).

לסוברים שאינה מתגיירת אלא ברצונה, כתבו ראשונים להלכה שאם לא רצתה להתגייר לאחר שגלגלו עמה שנים עשר חודש (ראה לעיל: גירותה ולקחתה לאשה) מקבלת שבע מצוות בני נח ומשלחה לנפשה, והרי היא ככל הגרים התושבים (רמב"ם מלכים שם ז; סמ"ג עשין קכב; מאירי קדושין כב א), ואם לא רצתה להניח עבודה זרה - ולקבל שאר שבע מצוות בני נח (מדרש הגדול דברים

הלאו של לא תתעמר בה (ספר המצוות לרס"ג מל"ת רמח).²³ ללמודים נוספים, ראה: לקח טוב שם; יראים קל.

אם אינה מתגיירת אלא כשמקבלת מרצונה, או מתגיירת בעל כרחיה (קרא אורה יבמות מח ב, בדעת התוספות שם ד"ה רבי, בשם ריב"ן).²² ויש שמנה רק

מאחור (ראה ערך גונב נפש: העימור. לקח טוב שם; כן משמע ממנחת חינוך תקלד ב). בשיעור העימור, כתבו אחרונים שהוא תלוי במחלוקת התנאים שנחלקו בעימור של גונב נפש, אם הוא דוקא בשוה פרוטה, או אף בפחות משה פרוטה (ראה ערך הנ"ל: שם. מנחת חינוך שם א; צפנת פענח ערכין ו ד), ולהלכה שגונב נפש חייב אף בעימור בכל שהוא (רמב"ם גנבה ט ב), אף ביפת תואר חייב בכל שהוא (מנחת חינוך שם).

זמן האיסור האיסור להשתמש בה, נחלקו בו תנאים מאימתי נוהג:

• יש אומרים שנוהג אחרי בעילה (ספרי כי תצא ריד, לפי יראים רז, ורמב"ן דברים כא יד, וריב"ש שצח; רבי יונתן במדרש הגדול שם), דהיינו ביאה ראשונה (יראים ורמב"ן וריב"ש שם), שנאמר: תחת אֲשֶׁר עָנִיתָהּ (דברים כא יד), אפילו לאחר מעשה יחידי (ספרי כי תצא ריד), והיינו אחרי ביאה ראשונה (יראים ורמב"ן וריב"ש שם), או משום שנאמר: וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ וַיַּעֲנֶה (בראשית לד ב), מה ענוי שנאמר להלן אחר הבעילה הכתוב מדבר, אף ענוי שנאמר ביפת תואר אחר הבעילה הכתוב מדבר (רבי יונתן במדרש הגדול שם), וכן הלכה (רמב"ם אישות ו י, ומלכים ח ו, וספר המצוות ל"ט רסד; יראים ורמב"ן וריב"ש שם; חינוך תקלד).

• ויש אומרים שנוהג אחר כל המעשים (ראה לעיל: כשמביאה לביתו), שלאחר בעילה הרי היא כאשתו לכל דבר (רבי יאשיה במדרש הגדול שם).

כב א), אלא ישלחנה לנפשה - שהואיל ואין מקיימה לאשה, אסור לו להשתמש בה (לקח טוב דברים כא יד); או שאף אם נשאה לו לאשה, עובר בלאו אם משתמש בה בדרך שפחות (כן משמע מהרמב"ם אישות ו י, והחינוך תקלד) - שנאמר: וְהָיָה אִם לֹא חָפְצָהּ בָּהּ וְשָׁלַחְתָּהּ לְנִפְשָׁהּ וְגו' לֹא תִתְּעָמָר בָּהּ (דברים כא יד), שלא תשתמש בה (תנא קמא בספרי כי תצא ריד; רמב"ם מלכים שם; יראים וסמ"ג וחינוך שם), ש"עמירה" פירושה עבדות בלשון פרסי (רש"י דברים שם, בשם רבי משה הדרשו), או שהוא כמו "לא תתאמר", שאותיות "עין" ו"אלף" מתחלפות, ופירושו לא תתרום ותתגדל בה, להיות אדוניה, להשתמש בה כשפחה או למכרה (ראה לעיל: האיסור למכרה), ונמנה הלאו במנין המצוות בין מצוות לא תעשה (הלכות גדולות, מנין הלאוין; ספר המצוות לרמב"ם ל"ט רסד; יראים וסמ"ג וחינוך שם).

השימוש האסור מותר להשתמש בה בכל שימוש שהנשים עושות לבעליהן, ולא אסר הכתוב אלא לעשותה שפחה, כמו שאסר הכתוב למכרה לשפחה (ראה לעיל: מכירתה. חינוך שם). ואם כבשה לשם שפחה, משישתמש בה עובר בלא תעשה (רמב"ם מלכים, במנין המצוות; סמ"ג לאוין רלג), שעיך הלאו אינו עצם השימוש בה, אלא במה שמחזיקה בזה כשפחה (אבן האזל שם)²⁴. אפילו להישען עליה, או להעמידה להגן מפני הרוח, הרי זה בכלל עימור ואסור, כדרך שאמרו לענין גונב-נפש (ראה ערכו)

יִרְאָת ה' (יִרְאָת שָׁמַיִם; יִרְאָת חֲטָא)¹

המצוה להיות יראת ה' עלינו תמיד ולעבדו ביראה

הפרקים:

- המצוה וגדרה
- יראת העונש ויראת הרוממות
- המביאים לידי יראה
- דברים שבכלל היראה
- בדבר המסור ללב
- אדם ירא שמים

המצוה וגדרה

יראת ה' מצינו שהוזכרה במקרא בהרבה מקומות, כטעם או סיבה לעבודת ה' ושמירת המצוות, בין עשה, בין לא תעשה, כמו שנאמר: אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְאֵתוֹ תַעֲבֹד וְגו' (דברים ו יג²), וכן: לְמַעַן תִּירָא אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמּוֹר אֵת כָּל חֻקֵּי וּמִצְוֹתָיו וְגו' (שם שם ב), וכן: וַיִּצְוֵנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לִירְאָה אֵת ה' אֱלֹהֵינוּ וְגו' (שם שם כד), וכן: וְשִׁמְרָתָ אֵת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלָבֹת בְּדַרְכָּיו וּלִירְאָה אֹתוֹ (שם ח ו), ועוד (וראה רוקח הלכות חסידות שורש ליראה, שבי"ג מקומות הזהירה התורה ליראה³).

ופירשו ראשונים שעיקר כל המצוות למען יראת ה' (ראה אבן עזרא דברים ה ל, ורמב"ן שם ו ב. וכן כתב הרמב"ם במורה נבוכים ג נב מהכתוב (דברים כח נח): אם לא תשמר לעשות וגו' ליראה את השם הנכבד והנורא וגו'), והיא יסוד כל התורה כולה, ומפני זה אמר משה לישראל במעמד הר סיני: וּבְעֶבְרַת תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תִחָטָא (שמות כ יז. כד הקמח לרבינו בחי ערך יראה).

וכן קיום מצות עשה נקרא יראת ה', כמו הזהירות במצות לא

תעשה, שכן נאמר: לְכוּ בָנִים שִׁמְעוּ לִי יִרְאָת ה' אֲלֶמְדָּכֶם וְגו' סוּר מִכָּרַע וְעֲשֵׂה טוֹב וְגו' (תהלים לד יב - טו. שערי תשובה לרבינו יונה ג יב). ויש שזהירות במצוות נקראת חרדה, כמו שנאמר: שִׁמְעוּ דְבַר ה' הַחֲרָדִים אֶל דְּבָרוֹ (ישעיה סו ה, ושם ב: וחרד על דברי. ספר חרדים בהקדמה, ראה שם); וְהַחֲרָדִים בְּמִצְוֹת אֱלֹהֵינוּ (עזרא י ג). יראת ה' קרויה גם יראת אלהים (בראשית כ יא; שמואל ב כג ג; נחמיה ה טו, ועוד), ויראת השם (ראה דברים כח נח. וראה תהלים סא ו, ושם פו יא, ועוד). בלשון חכמים נקראת יראת ה' בשם יראת שמים (ראה ברכות ו ב; שבת לא ב; יומא עב ב, ועוד), או: מורא שמים (ראה ברכות כח ב; אבות א ג, ועוד), או: יראת חטא (ראה ברכות טז ב; פסחים סד ב; סוטה כב א, ועוד).

כמצות עשה הראשונים מנו יראת ה' אף כמצוה בפני עצמה, בפני עצמה מהכתוב: אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא וְגו' (דברים ו יג, י כ. הלכות גדולות [דפוס וארשא] אות כח; שאילתות קא; ספר המצוות לרמב"ם עשה ד, וביסודי התורה ב א; החינוך מצוה תלב), והיא: להאמין יראתו ולהפחד ממנו, ולא נהיה ככופרים ההולכים בשרירות לבם (ספר המצוות שם), ולהיות יראת ה' על פנינו תמיד לבלתי נחטא (החינוך

שם, שכתוב זה כולל כל מצות לא תעשה, ובספרו יסוד מורא שער ז, שנאמר בלשון עשה, כעבד שירא מאדונו לעשות רע והוא רואהו בעיניו, וראה שם שכתב בתחילה שכולל כל מצות עשה ולא תעשה. 3. וראה המפרש לרמב"ם יסודי התורה ד א שביאר על פי המקראות הנ"ל, שיש יראה המביאה לקיום המצוות, ויש יראה

24. ומותר לעשותה פלגש (ראה ערכו). כן משמע מספר המצוות לרמב"ם ל"ט רסד, ומלכים שם, ויראים רז, וריב"ש שצח, וחינוכי מהרי"ט קדושין כא ב; ויש מהראשונים הסובר שבכלל האיסור אף לעשותה פילגשה (חינוך שם). יראת ה' (יראת שמים; יראת חטא). 1. כה, טורים עו-צה. 2. וראה אבן עזרא

יראת העונש ויראת הרוממות

יראת ה' שהוזכרה על שמירת המצוות בכלל (ראה לעיל: המצוה וגדרה), יש שנקראת בשם "עבודה מיראה", בניגוד ל"עבודה מאהבה" (ראה ערך אהבת ה': עבודה מאהבה), שכן שנינו שרבן יוחנן בן זכאי היה דורש שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה, שנאמר בו: **אִישׁ תָּם וְיָשָׁר יְרֵא אֱלֹהִים וְסָר מִכָּרַע** (איוב א ח. משנה סוטה כז ב), והיינו מדאגת הפורענות שלא תבוא עליו (רש"י שם ד"ה מיראה), שלא כר' יהושע בן הורקנוס שדרש שמאהבה עבד (משנה סוטה שם. וראה זהר ב (לג ב) על הניסיון של איוב). וכן יש שהוזכר "פרוש מיראה" (ברייתא שם כב ב), ופירשו ראשונים דהיינו מיראה של עונשים (רש"י שם ד"ה מיראה), כמי שירא מרבו, ודואג לכבודו שלא יקפיד עליו (תוספות שאנץ סוטה שם). ומכל מקום אף באופנים אלו אמרו: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה (סוטה שם, וראה סמ"ק ד, ובספר העקרים ג לב, ובשלי"ה א בעשרה מאמרות מאמר ד), לפיכך כשמלמדים את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדים אותם אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרכבה דעתם ויעבדוהו מאהבה (רמב"ם תשובה י ה). ויש שהוזכרה עבודה מיראה כמעלה מיוחדת וקרובה לעבודה מאהבה, שכן דרשו את הכתובים: **לְאַהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי** (שמות כו; דברים ה י); **לְאַהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי** (דברים י ט), שאוהביו הם העושים מאהבה, ושומרי מצותיו הם העושים מיראה (ראה סוטה לא א, ורש"י ד"ה לאלפים), והיינו מאהבת המקום ומיראתו, שמוראו גדול ומוטל על הבריות (רש"י שם).

ופירשו ראשונים שהאהבה והיראה יכולות להיות במקום אחד, שהאהבה היא הזריזות, בין במצות עשה, בין במצות לא תעשה, היינו שהוא זריז לעשות גדר לפרוש קודם שבא החטא לידו (ראה רש"י עבודה זרה כ ב ד"ה זריזות, וראה ערך זריזן מקדימין למצות), והיראה היא הזהירות כשתבוא עבירה לידו שלא יעשנה, שכן אמרו: זהירות מביאה לידי זריזות (עבודה זרה שם. סמ"ק שם). וכן מצינו יראת ה' שנאמרה אף על זהירות מביטול מצוה (ראה יבמות צג א, ורש"י שם ד"ה כל הימים).

יראת הרוממות יראה זו שהוזכרה כמעלה מיוחדת (ראה לעיל), נקראת בראשונים ובספרי המוסר בשם "יראת הרוממות" (חובות הלבבות י ו; פירוש רבינו יונה למשלי ב ה; חרדים מצות עשה התלויות בלב אות ג; מסילת ישרים כד ובהקדמה), וכתבו שעל יראה זו נאמר: **וְעֵתָה יִשְׁרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׂאֵל מַעֲמָךְ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל דִּרְכָיו וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ וגו'** (דברים י יב), שכיון שסמך הכתוב יראה זו לאהבה, כיוון אל היראה היותר מעולה, והיא להיות האדם ירא את ה' מצד רוממותו וגדולתו, לא מצד היראה מענשו (דרשות הר"ן ה נוסחא ב, ודרוש ז ודרוש י. וכן הוא בפירוש רבינו יונה למשלי שם, וחרדים שם).

והקדים היראה לאהבה, שאי אפשר שיגיע אל האהבה אלא אחר שתקדם יראתו ופחדו מה' (חובות הלבבות שער י בפתיחה. וראה זהר ב (רטז א)).

המביאים לידי יראה

יראת שמים מסורה בידו של אדם, שיהא הוא עצמו מסורה היא בידו האדם

שם), ומי שבא דבר עבירה לידו חייב להעיר רוחו ולתת אל לבו שה' משגיח בכל מעשי בני אדם (שם, והוסיף: וישיב להם נקם כפי רוע המעשה), והעובר על זה ולא שת לבו בכך באותן שעות, ביטל עשה זו (החינוך שם. וראה שערי תשובה לרבינו יונה ג ט, שזה מעיקרי יראת ה'), ואולם כל ימי האדם וכל עתותיו בכלל המצוה (החינוך שם, ראה שם ובהקדמתו שזו מן המצוות התמידיות, והובא בבאור הלכה למשנה ברורה ריש סי' א, וכן כתב בספר חרדים מצות עשה התלויות בלב אות ג). וכן יש מן הראשונים שכתב שעיקר היראה ניכרת בעת הניסיון, שעוזב את יצרו מפני יראת ה' (ספר חסידים יג, וכעין זה שם י), וכן כשבאה לידו מצוה, וקשה עליו לעשותה, ואינו נמנע (ספר חסידים יב). וכן בכל שעה שהוא זוכר את המצוות, וחרד לבו עליהן, קיים: את ה' אלהיך תירא (ראה יראים השלם תה, ובהערות שם).

בשעת קיום המצוות ובאופן עשייתן וכדלהלן:

• בתלמוד-תורה (ראה ערכו) אמרו: **וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וּלְבָנֵי בְנֶיךָ יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב וגו'** (דברים ד ט - ט), מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע - שנאמר: **וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנָּעוּ וגו'** (שמות כ טו) - אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע (ברכות כב א; מועד קטן טו א. וכעין זה בירושלמי מגילה ד א), וכן מנו בין הדברים שהתורה נקנית בהם: באימה וביראה (אבות ו ה).

• בתפלה (ראה ערכו) דרשו: **עֲבֹדוּ אֶת ה' בִּירְאָה** (תהלים ב יא), שהתפילה שהיא לנו במקום עבודה (ראה ערכו), עשו אותה ביראה (ראה ברכות ל ב, ורש"י ד"ה עבדו), ולמדו מכאן מה ששנינו: אין עומדים להתפלל אלא מתוך כובד ראש (משנה ברכות שם. וראה ערך תפלה), היינו מתוך הכנעה (רש"י שם ד"ה כובד, ובטושי"ע אורח חיים צג ב: באימה ובהכנעה), ומתוך אימה ויראה (ראב"ן קעז, וכן הוא בתניא רבתי ה), ואמרו: המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו, שנאמר: **שְׁוִיֹתִי ה' לְנִגְדִי תָמִיד** (תהלים טז ח. סנהדרין כב א; רמב"ם תפלה ד טז; טושי"ע שם צא א).

• בבית-דין (ראה ערכו) אמרו, שכל בית דין של ישראל שהוא הגון, שכינה עמהם, לפיכך צריכים הדיינים לישב באימה וביראה ובכובד ראש (רמב"ם סנהדרין ג ז; טושי"ע חושן משפט ח ב. וראה ערך בית דין: הנהגותיהם), ואסור לדיין לנהוג בשררה ובגסות הרוח אלא בענוה וביראה (רמב"ם שם כה א; טושי"ע שם ד).

• במבקר את החולה אמרו שמתעטף ויושב לפניו מאימת השכינה, כאדם היושב באימה (ראה שבת יב ב, ורש"י ד"ה מתעטף, וראה ערך בקור חולים).

וכן דרשו: **וְגִילוּ בִּירְעָה** (תהלים ב יא), במקום גילה שם תהא רעדה (ראה ברכות ל ב, לא א⁴). ויש שכתב כן על קריאת הלל בסדר ליל פסח, שאין לאומרו בהסיבה, אלא באימה וביראה (שלי"ה, הובא במשנה ברורה תע"ק עא. וראה ערך חסבה). וכן יש שכתבו כן על כל המצוות, שיש לעשותן במורא, שעל קיום כולן נאמר: **כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים** (ויקרא כה נח), והן בכלל עֲבָדוּ אֶת ה' בִּירְאָה (תהלים ב יא. ספר חרדים מצות עשה מדברי קבלה א ו), שיעבוד לפניו באימה וביראה כעומד לפני המלך, ויעמיק במחשבה זו, ויארץ בה כפי יכולת השגת מוחו ומחשבתו (ליקוטי אמרים (תניא) מא, ראה שם שכך כתב על עסק התורה או המצוה, כגון לבישת טלית ותפילין).

א ד, שפירש במקום גילה שם תהא רעדה: בבית חתונה או מילה, פן יחטא

הבאה על ידי קיום המצוות. 4. וראה ספר חרדים מצות עשה מדברי קבלה

מצוות שמביאות אף במעשי המצוות מצינו שמביאים לידי יראה
לידי יראה וכדלהלן:

• במצות כתיבת ספר תורה למלך דרשו: לְמַעַן יִלְמַד לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים יז ט), תלמוד מביא לידי מעשה, מעשה מביא לידי יראה (ספרי דברים פסיקתא קסא, וראה ערך כתיבת ספר תורה וערך מלך).

• במצות הקהל (ראה ערכו) נאמר: לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וְיִירָאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וגו' (דברים לא יב). וראה ערך הקהל.

• במצות אכילת מעשר שני בירושלים, שנאמר בה: לְמַעַן תִּלְמְדוּ לִירָאָה אֶת ה' אֱלֹהֵיךָ כָּל הַיָּמִים (דברים יד כג). וראה ערך אכילת מעשר שני, דרשו: מגיד שהמעשר מביא לידי יראת חטא (כן הגירסא במדרש הגדול דברים שם⁶), ופירושו ראשונים לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוין ליראת שמים ועוסק בתורה (תוספות בבא בתרא כא א ד"ה כי, בפירוש הספרי (ושם: לידי תלמוד)).

• במצות קימה-והדור (ראה ערכו), אמרו במדרש שמביאה לידי יראת שמים, שנאמר: מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקְוֶה וְהִדְרָתָּ פָּנֶיךָ וְיִירָאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ וגו' (ויקרא יט לב). תנחומא בהעלותך יא, ובמדבר רבה טז יז).

• במצות תפילין כתבו ראשונים שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטלה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק (רמב"ם תפילין ד כה, ומקורו מברכות ל ב: אנה תפילין מנחא. וראה ערך הנחת תפילין), וכן ברכות רבות תקנו חכמים דרך שבח והודאה ובקשה, אף שלא נהנה ולא עשה מצוה, כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו (רמב"ם ברכות א ד. וראה ערך ברכות).

על כיוון הראש שמביא לידי יראת שמים, ועל האיסור לילך ארבע אמות או להתפלל בגילוי ראש, ראה ערך גלוי ראש.

דברים שבכלל היראה

אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (דברים יג יג; שם י כ), מלבד שהיא מצות עשה (ראה לעיל: המצוה וגדרה), הרי זו אזהרת עשה שלא להוציא שם שמים לבטלה (ראה סנהדרין

שלא להוציא שם שמים לבטלה

נו א, ותמורה ד א; ספר המצות לרמב"ם עשה ד; סמ"ג עשין ד; סמ"ק ד; החינוך מצוה תלב), כי מיראת ה' הוא שלא יזכיר שמו לבטלה (ספר המצות לרמב"ם שם; החינוך שם), וכן פירשו ראשונים את הכתוב: לִירָאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים כח נח), שיתירא שלא להוציא השם לבטלה (רש"י תמורה ג ב ד"ה אם לא). וכן דרשו: וְיִירָאָה לָכֵן יִרְאֵי שְׁמִי וגו' (מלאכי ג כ), אלו בני אדם שהם יראים להוציא שם שמים לבטלה (נדרים ח ב).

על גדר האיסור, ראה ערך אזכרות, וערך ברכה שאינה צריכה.

הוגה את השם אף איסור הוגה-את-השם (ראה ערכו) - שאומר את השם המפורש - באותיותיו (ראה ערך הוגה את השם), יש מן הראשונים שכתבו שהוא בכלל אזהרת העשה של את ה' אלהיך תירא (ראה רש"י סנהדרין נו א ד"ה פרושי, ורמ"ה שם; סמ"ג עשין ד), שזה וכיוצא בו הוא עזות מצח ופירוק עול יראה (מאירי שם).

וכן בלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה, באופנים שאסור

מכין לבו לכך (רש"י מגילה כה א ד"ה חוץ, על פי הגמרא דלהלן), וכן אמרו: הכל בידי שמים - כל מידותיו וקורותיו של אדם באות לו בגזירת מלך (רש"י נדה טז ב ד"ה הכל) - חוץ מיראת שמים, שנאמר: וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁאֵל מֵעַמְּךָ כִּי אִם לִירָאָה וגו' (דברים י יב). רבי חנינא ברכות לג ב, ומגילה שם, ונדה שם), שדבר זה לבדו הוא שואל ממך לפי שהכל בידו וזה בידך (רש"י נדה שם ד"ה כי אם), אף שהיכולת בידו להכין לבבנו אליו, כמו שכתוב: הִנֵּה כַחֲמֹר בְּיַד הַיּוֹצֵר כֵּן אַתָּם בְּיַד יִשְׂרָאֵל (ירמיה יח ו), וכן: וְהִסְרָתִי אֶת לֵב הָעָם מִבְּשָׂרָם (יחזקאל לו כ). רש"י מגילה שם ד"ה חוץ). וכן בתפלת הבינו (ראה ערכו) הנוסח הוא: ומול את לבבנו ליראתך (ראה ברכות כט א, וראה ערך הבינו), ובברכת אהבה שלפני קריאת שמע הנוסח הוא: ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך (כן הוא ברוב הסידורים). וכעין זה בסידור רב עמרם גאון ורב סעדיה גאון ועוד).

יראת חטא נמנית בברייתא בין המידות שאדם בא לידיהן על ידי שעוסק בתורה, שהעוסק בתורה בא לידי זהירות וכו' עד שבא לידי ענוה, וענוה מביאה לידי יראת חטא (ברייתא דרבי פנחס בן יאיר עבודה זרה כ ב, וירושלמי שבת א ג, ונדפסה במשניות סוף סוטה), שנאמר: עֲקֹב עֲנוּה יִרְאָת ה' (משלי כב ד. ירושלמי שם⁵). ויש מן הראשונים שפירש, שעל ידי הענוה תעלה על לבו מידת היראה, כי יתן אל לבו מאין בא ולאן הוא הולך, ושהוא רמה ותולעה בחייו אף כי במותו, ולפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון (אגרת הרמב"ם (כתבי רמב"ם שעוועל א עמ' שעד) ונדפסה בסידורים). וכן כתבו ראשונים שהדרך לאהבת ה' וליראתו היא, שבשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים, ויראה מהם חכמתו שאין לה קץ, מיד אוהב ומשבח ומתאוה תאוה גדולה לידע את השם הגדול, כמו שאמר דוד: צִמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לֵאמֹר חִי (תהלים מב ג), וכשמחשב בדברים האלו מיד הוא נרתע לאחוריו, ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות (רמב"ם יסודי התורה ב ב, והובא בספר חסידים יד, וכעין זה בדרשות ופירושי רבינו יונה על התורה עמ' ר).

עוד דרשו: וּבְעֶבְרִית תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תִחָטָּא (שמות כ יז), זו בושפת פנים; מגיד שהבושת מביאה לידי יראת חטא (מכילתא יתרו ט, וכעין זה בברייתא נדרים כ א). וכן אמר רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, תדע כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם (ברכות כח ב; טור או"ח א. וראה רמ"א שם א, ומקורו ממורה נבוכים ג נב, ראה שם בארוכה). ויש שכתב שדרך קניית יראת חטא היא ההתבוננות על שני עניינים אמיתיים: היות שכינתו ית' נמצאת בכל מקום, ושהוא ית' משגיח על כל דבר קטן וגדול, אין נסתר מנגד עיניו, וכיון שיתברר לו שבכל מקום הוא עומד לפני שכינתו יתברך, תבוא בו היראה והפחד פן ישל במעשיו שלא יהיו כראוי לפי רוממות כבודו, והוא מה שאמרו: דע מה למעלה ממך, עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (אבות ב א. מסילת ישרים כה), והוא שיהיה האדם מתבונן ומעיין בדבר הזה תמיד, בשבתו ובלכתו, בשכבו ובקומו, עד שיקבע בדעתו אמיתת הדבר, ואז יירא אותו באמת (תהלים פו יא. מסילת ישרים שם, ראה שם בארוכה ובהקדמתו שם, שאין היראה נקנית אלא ע"י לימוד והתבוננות תמידיים).

בתורה לשמה כו' ומלבשתו ענוה ויראה. 6. לפנינו בספרי שם פסיקתא קא

מפני שמחת לבו, שישכח, וראה ערך חתן וכלה. 5. וראה אבות ו א: כל העוסק

מדרגת היראה בשלמותה (ראה כד הקמח ערך יראה וערך רשות ב וערך תורה ב. וראה חובות הלבבות י ו).

וכן יש שכתב שראוי לכל ירא שמים שלא יירא להוכיח בני אדם הנוהגים שלא כשורה (מעלות המדות, המעלה הג' מעלת יראת שמים. וראה ערך חנפה, וערך תוכחה).

וכן הלאו שנאמר לדייני בית-דין (ראה ערכו): לא תגורו מפני איש כי המִשְׁפָּט לאלהים הוא (דברים א יז), יש מן הראשונים שנראה שמפרש שיהא מוראי עליכם, ולא מורא בשר ודם (ראה רש"י סנהדרין נו ב ד"ה אף הדיינים וד"ה יהא מוראי עליכם. וראה ערך בן נח).

בדבר המסור ללב

בכמה מצוות, עשה ולא תעשה, מצינו שאמרה התורה בהן: ויראת מאלהיך (ראה להלן), ואמרו: דבר המסור ללב - ללבו של עושה הדבר (רש"י קדושין לב ב ד"ה דבר, ובבא מציעא נח ב ד"ה שהרי), היינו שהאיסור בדבר תלוי בכוונתו - נאמר בו ויראת מאלהיך (ברייתא קדושין שם, ובבא מציעא שם⁸) וכדלהלן:

• במצות קימה-והדור (ראה ערכו), שנאמר בה: מִפְּנֵי שִׂיכָה תִּקּוּם וְהִדְרָתָּ פָּנֶיךָ זָקֵן וְיָרָאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה' (ויקרא יט לב), ודרשו: יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו - לפני שיגיע זמן חיובו (ראה ערך קימה והדור) - תלמוד לומר ויראת מאלהיך (ברייתא קדושין שם, ושם לג א; תורת כהנים קדושים ז; רמב"ם תלמוד תורה ו ב; טוש"ע יו"ד רמז ג. וראה ערך הנ"ל), דבר המסור ללב - והוא יודע אם ראהו אם לא (רש"י שם לב ב ד"ה דבר) - נאמר בו ויראת מאלהיך (ברייתא שם; תורת כהנים שם), שכל המחשבות גלויות לו, ויודע כך שלספור ולבטל מצותו נתכוונת (רש"י שם לב ב ד"ה דבר).

• עוד דרשו: מניין לזקן שלא יטריח - אם יכול לילך דרך אחרת, שלא יעמיד את הציבור (רש"י שם לב ב ד"ה שלא יטריח) - תלמוד לומר: זקן ויראת (ברייתא שם; תורת כהנים שם; רמב"ם שם ג; טוש"ע שם ו. וראה ערך הנ"ל וערך טרחא דצבורא), שאף זקן יירא (רש"י שם ד"ה זקן).

• באיסור אונאת-דברים (ראה ערכו) דרשו: וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ וְיָרָאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ (ויקרא כה יז), הוי ירא מן היודע מחשבות אם לטובה אם לאונאה (ראה תורת כהנים שם, ובבא מציעא נח ב, ורש"י שם ד"ה וכל. וראה ערך הנ"ל).

• באיסור לפני-עור-לא-תתן-מכשול (ראה ערכו. ויקרא יט יד), דרשו: היה נוטל ממך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו, שמא תאמר עצה טובה אני נותן לו, הרי הדבר מסור ללב, לכך נאמר בו: ויראת מאלהיך אני ה' (שם. תורת כהנים קדושים סוף פרשתא ב. וראה ערך לפני עור), המכיר מחשבותיך (רש"י ויקרא שם).

אדם ירא שמים

יראת ה', הוזכרה במקומות רבים לשבחיו של אדם שיש בו יראת ה' (ראה ישעיה יא ב-ג), ויש שנקרא ירא ה' (תהלים קכח א, ומשלי לא ל, ועוד) או: ירא אלהים (ראה בראשית כב יב; איוב א ח), ובלשון רבים: יראי ה' (מלאכי ג טז; תהלים טו ד, ועוד), או: יראיו (תהלים לג יח, ועוד). וכן דרשו: אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא (דברים ו יג), שתהא כאותם

לעשות כן (ראה משנה סנהדרין צ א, וגמרא שם קא א, וראה ערך לחש), יש מן הראשונים שכתבו שהוא בכלל: את ה' אלהיך תירא (סמ"ג שם; הגהות סמ"ק ד).

מחיקת השם וכן באיסור לאבד דברים ששם ה' נקרא עליהם, כגון בית המקדש, ואיסור מחיקת השם, שלמדו אזהרתו מהכתוב: וְנִמְצְתֶם אֶת מִזְבְּחֶתֶם וְגו' וְאֶבְדֶתֶם אֶת שְׁמֵם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, לא תַעֲשֶׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם (דברים יב ג-ד. ראה ספרי שם סא ז), יש מן הראשונים שכתב שמתוך כך יכניסו בלבבם פחד ויראה גדולה אל ה' ברוך הוא (החינוך מצוה תלו).

קבלת עול קבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע (ראה ערכו), הרי היא בכלל יראת ה', וכן דרשו את הכתוב: יִירָאוּךָ עַם שְׁמֶשׁ (תהלים עב ה), על ותיקין

שהיו גומרים קריאת שמע של שחרית עם הנץ-החמה (ראה ערכו). ראה ברכות ט ב, וראה ערך קריאת שמע, ייראוך, מתי מתייראים ממך, שמקבלים עליהם מוראך, היינו מלכות שמים שמקבלים עליהם בקריאת שמע, עם שמש, כשהשמש יוצאת (רש"י שם ד"ה דכתיב).

מורא מקדש וכן במצות מורא-מקדש (ראה ערכו), שנאמר: אֶת שִׁבְתִּי תִשְׁמְרוּ וּמִקֵּדְשִׁי תִירָאוּ (ויקרא יט ל וכו ב. וראה ערך בית המקדש וערך מורא מקדש), דרשו: נאמרה שמירה בשבת, ונאמר מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת, לא מן השבת אתה מתיירא - שהרי לא נאמר בו מורא (רש"י) - אלא ממי שהזהיר על השבת, אף מורא האמור במקדש, לא ממקדש אתה מתיירא, אלא ממי שהזהיר על המקדש (יבמות ו א, וכן הוא בתורת כהנים קדושים ז. וראה ערך הנ"ל).

מורא אב ואם וכן במורא-אב-ואם (ראה ערכו) דרשו: נאמר: אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ (ויקרא יט א), ונאמר: אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (דברים ו יג), השווה הכתוב מורא אב ואם למורא המקום (קדושין ל ב, וכן הוא במכילתא יתרו בחדש ח, ותורת כהנים קדושים פרשתא א, וקדושין א ז ועוד; רמב"ם ממרים ו א. וראה ערך מורא אב ואם), וכתבו ראשונים שיירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך (ראה רמב"ם שם ז).

מורא מתלמידי חכמים וכן אותה שדרשו: "את" ה' אלהיך תירא, לרבות חכמים תלמידי חכמים (רבי עקיבא בברייתא פסחים כב ב ושם נתבאר, וברש"י שם ד"ה לרבות: שיהא מורא רבך כמורא שמים. וראה ערך אתין וגמין, וערך כבוד חכמים וערך כבוד רבו), או: אותו ואת תורתו (ירושלמי ברכות ט ח), כתבו ראשונים שהרי זו בכלל המצוה של יראת ה' (ראה כד הקמח ערך יראה וערך רשות ב; אהל מועד שער ראשית חכמה דרך היראה נתיב ד), והיא כעין יראת שמים (תוספות רבינו פרץ בבא קמא מא ב; שיטה מקובצת שם בשם הרא"ש).

שלא נירא מבשר ודם מכלל יראת ה', יש שכתב שהוא שצונו ליראה את ה' לבדו, ושלא נירא מבשר ודם, ועל זה הזהירה תורה: כִּי תֹאמְרוּ בְּלִבְכֶם רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וְגו', לא תִירָא מֵהֶם (דברים יז יז-יח), וכן: וְיָרָאתָ סוֹס וְרֶכֶב עִם רַב מִמֶּךָּ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ וְגו' (שם כ א), שכל זמן שהאדם ירא מזרוע בשר ודם, אין יראתו מה' שלמה, ושטמעם זה ציוותה תורה בעורכי-המלחמה (ראה ערכו): מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּב יֵלֶךְ וְיֵשֵׁב לְבֵיתוֹ וְגו' (שם כ ח), שזה אין זכותו שלמה, כי לא הגיע אל

שבכלל המצוה של "את ה' אלהיך תירא", כל דבר שתלוי במחשבת הלב, וכעין זה ביראים השלם תה. 9. וראה תורת כהנים בהר ד, ובבא מציעא נח ב, כמה אופנים של אונאת דברים, וראה ערך אונאת דברים.

הגירסא: לידי תלמוד תורה. 7. וראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה סה, והחינוך מצוה תלו, ורמב"ם יסודי התורה ו א-ז, ח. וראה ערך אבני מובח, וערך בית הכנסת, וערך חביב מלקיות, וערך מחיקת השם. 8. וראה סמ"ג עשין ד,

לכבוד (תשביץ א קמו, על פי שבת לא א: אי יראת ה' היא אוצרו כו', ועוד), ואין עומדים מפניו (חידושי אגדות מהרש"א שם לא ב ד"ה גברא).

במינוי דיינים אף במינוי דיינים לבית-דין (ראה ערכו), אמרו שבכלל הדברים שצריך שיהא בכל אחד מהם הוא יראה, שנאמר: וְאַתָּה תִּחְזָק מִכָּל הָעָם אֲנָשֵׁי חֵיל יִרְאַי אֱלֹהִים וגו' (שמות יח כא), ודרשו: אלו שהם יראים מן המקום בדין (רבי יהושע במכילתא יתרו ב. וראה רמב"ם סנהדרין ב ז, וראה ערך בית דין), ועוד דרשו: וְהִתְיַצְבוּ שָׁם עִמָּךְ (במדבר יא טו), בדומים לך (סנהדרין לו ב; רמב"ם שם א, וראה שם בכסף משנה), בחכמה וביראה וביחס (רמב"ם שם. וראה ערך בית דין), ואמרו שמבית דין הגדול היו שולחים בכל ארץ ישראל ובודקים כל מי שימצאוהו חכם וירא חטא וכו', עושים אותו דין בעירו (ראה סנהדרין פח ב, ותוספתא שם ז, וחגיגה ב; רמב"ם שם ח). וכן בכל המינויים שבישראל אמרו שכל מי שאין בו יראת שמים, אף שחכמתו מרובה, אין ממנים אותו (רמב"ם מלכים א ז. וראה ערך טובי העיר).

על מלכות או כהונה גדולה או אחד מכל המינויים שבישראל, שעוברים בירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שממלא מקום אביו ביראה, ראה ערך חזקת שררה. על אנשי מעמד שהיו במקדש, שמבררים מישראל כשרים ויראי חטא והיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבנות, ראה ערך מעמדות.

הנהגות בהלכה בכמה מקומות, כשיש מחלוקת להלכה, אמרו שירא שמים יוצא ידי שניהם (ראה ברכות לט ב בבבית הפת, הובא בערך ברכת הפת, ושבת סא א בנעילת נעלים וקשירתם, וראה ערך הנחת תפילין, בתפילין של רש"י ורבינו תם, וערך שנים מקרא ואחד תרגום, על קריאת הפרשה עם תרגום ורש"י, ועוד), או שמחמיר על עצמו לצאת ידי ספק (ראה ערך אונאה, באונאה פחות משתות, וערך בדיקת תולעים, וערך הרחקת נויקין, וערך חמץ. ועוד), ויש שאמרו שראוי לירא שמים לעשות כן (ראה שו"ע או"ח א ג: ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר כו', וספר חרדים בהקדמה שראוי לכל ירא ה' לזכור בלב ולהוציא בפה המצות שאפשר לו לקיימן).

הנהגות בענייני וכן אמרו שירא שמים מקיים בעצמו מה שנאמר: וְדָבָר אֶמֶת בְּלִבָּבוֹ (תהלים טו ב), וכשגומר בלבו לקנות או להקנות - אינו חוזר בו (ראה בבא בתרא פח א, ורבינו גרשום ורשב"ם שם ד"ה רב ספרא, ומכות כד א, וריב"ן שם ד"ה רב ספרא), ומטעם זה אמרו בלוקח ירק מן השוק ובירר והניח, אפילו כל היום כולו - שלא קנה אף שגמר בלבו ליקח (ראה בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה אטו, וראה ערך מכירה) - שאם היה ירא שמים, משגמר בלבו קנה, ונתחייב במעשר (ראה בבא בתרא שם, ורבינו גרשום ורשב"ם, שפירשו לענין חיוב מעשר דמאי (ראה ערכו) אם רוצה להחזירו למוכר, ורמב"ם מעשר ה א, לענין קביעות - למעשר (ראה ערכו)).

וכן אמרו שירא שמים אינו נהנה מממון שאינו שלו, אף שהפקירו אותו הבעלים, כשיודע שלא מרצונם הפקירוהו, אבל אינו דומה לחסיד (ראה ערכו) שמוותר משלו (ראה שבת קכ א, ורש"י ד"ה הכא, וראה ערך חסיד).

שנקראו יראי אלהים (במדבר רבה כב א), וכן הכתוב: אֶת הָאֱלֹהִים יִרָא וגו' כִּי זֶה כָּל הָעָדָם (קהלת יב יג), דרשו: כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה (ברכות ו ב).

וכן בלשון חכמים: ירא שמים (ראה ברכות ח א; שבת קכ א; סוכה מט ב, ועוד), או: ירא חטא (ראה סוטה מט ב; סנהדרין צא א; אבות ב ח, ועוד). ויש שנקראו יראי שמים בשם "ישראל" (ראה מכילתא משפטים יח: ובשם ישראל יכנה (ישעיה מד ה), אלו יראי שמים. אבל בהגהות הגר"א שם: אלו גרי הצדק), ואמרו: הרואה חכמי ישראל, אומר: ברוך שחלק מחכמתו ליראיו (ראה ברכות נח א. וראה ערך ברכות הראיה), והרואה מלכי ישראל, אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו (ברכות שם, וראה ערך הנ"ל), מה שאין כן בחכמי או מלכי אומות העולם, שמזכירים בשם "בשר ודם" (שם ושם).

וכן מצינו כמה וכמה מן התנאים והאמוראים שנשתבחו ביראת חטא (ראה עדיות הו בעקביא בן מהללאל, אבות ב ח בר"ש בן נתנאל; כתובות קג ב ברבן גמליאל, ועוד). ומצות עשה מדברי-קבלה (ראה ערכו) לקנא ביראי ה' להיות כמותם, שנאמר: אֵל יִקְנָא לְבָבְךָ בְּחַטָּאִים כִּי אִם בִּירְאָת ה' כָּל הַיּוֹם (משלי כג יז. ספר חרדים מצות עשה מדברי קבלה א ז). אדם ירא שמים מצוה לכבדו, שנאמר: נִבְחָה בְּעֵינָיו מִצוּה לַכְבֹּד נֶאֱמָר וְאֵת יִרְאַי ה' יִכְבֹּד (תהלים טו ד. ראה חרדים מצות עשה מדברי קבלה א ז, וכעין זה בספר חסידים טו, והמנהיג בהקדמה). ואמרו שכבוד אדם הנודע ביראת שמים, קודם לכבוד מי שנודע בחכמה (ראה שבת לא ב¹⁰), שכן אמרו: אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר: וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁאֵל מִעֶמְךָ כִּי אִם לִירְאָה וגו' (דברים יב. שבת שם). וכן שנינו: אם אין יראה אין חכמה (רבי אלעזר בן עזריה אבות ג יז), וכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקיימת (רבי חנינא בן דוסא אבות ש ט; אבות דרבי נתן כב א), שנאמר: רְאִישִׁית חֻקֶּיךָ יִרְאָת ה' (תהלים קיא י. אבות דרבי נתן שם. ובמשלי ט י: תחלת חכמה יראת ה'). ומכל מקום אמרו: אם אין חכמה, אין יראה (אבות ג יז), ואין בור ירא חטא (שם ב ה; תוספתא ברכות ו כג, וירושלמי שם ט א).

תלמיד חכם שאין בו יראת שמים ולמדוהו מהכתוב: כָּל קִדְּשֵׁי בְּיָדְךָ וגו' (דברים לג ג).

ראה בבא בתרא ח א, ושם עוד לימודים; רמב"ם תלמוד תורה ו י; טוש"ע יו"ד רמג ב, וראה ערך מסים וארנונות וערך תלמיד חכם), כתבו ראשונים, שתלמידי חכמים המזולזלים במצות ואין יראת שמים על פניהם, הרי אלו כקלים שבציבור, ולא אמר הכתוב אלא: כל קדושי, יצאו אלו שמחללים שם שמים, ועל כיוצא בהם נאמר: לִכְן בְּגִלְגָּלְכֶם צִוֵּן שְׂדֵה תַּחֲרֹשׁ וגו' (מכה ג יב. יד רמא בבא בתרא שם; בית יוסף ושו"ע יו"ד שם א). וכן בקנס שאמרו במבייש תלמיד חכם (ראה ערך בושט וערך כבוד חכמים וערך תלמיד חכם), כתבו ראשונים שאם אין מעשיו מתוקנים יותר גרוע הוא מעם-הארץ (ראה ערכו. שו"ת הרא"ש שם טו י. ובערוך השלחן יו"ד שם ד, שאסור לכבדו כלל וכלל. וראה ערך הנ"ל). וכן יש שכתבו, שאם אין בו יראת שמים אינו ראוי

בתשובות הגאונים ליק ב, הובא באוצר הגאונים חלק התשובות קדושין לג ב.

10. וראה שם שנראה שנחלקו בדבר, ומאירי שם שכן כתב בסתם, וכן הוא

יְרוּקָה

דבר שמראיתו היא בגוון הנקרא ירוק

איבר ירוק בשינוי מראה (ראה ערך מראות) של אברים פנימיים בבהמה או בעוף, לענין סימני טרפה (ראה ערכו) אמרו:

ריאה (ראה ערכו) ירוקה ככרתי - חציר (רמב"ם שחיטה ו יט) - כשרה (חולין מז ב; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד לח ד), אבל ירוקה ככישות, או ככרכום, או כביצה - כחלמון של ביצה (תוספות סוכה שם) - טריפה (גמ' שם; רמב"ם שם יז; טוש"ע שם א), וכל אלו מין ירוק הם, אלא שזה משונה מזה, וכל מראה כרכום נקרא ירוק (רש"י שם ד"ה ככשותא).

וכן בעוף שנפל לאש ונשתנה מראה איבריו אמרו: אדומים - כגון לב (ראה ערכו) וקורקבן (ראה ערכו) וכבד (ראה ערכו), שדרכם להיות אדומים - שהוריקו, וירוקים - כגון דקין (ראה ערכו), שרגילים להיות ירוקים - שהאדימו, טריפה (משנה שם נו א, וגמ' שם ב) ⁴.

ירוק כסימן מראה ירוק, יש שהוא סימן למציאות מסוימת, או לטבע מסויים, כגון הדס (ראה ערכו) שענביו מרובות מעליו, שפסול, לפי שנראה כמנומר (משנה סוכה לב ב, וגמ' שם לג ב; רמב"ם לולב ח ה; טוש"ע או"ח תרמו ב), שלא אמרו אלא בענביו שחורות - שכבר התחילו לייבש ומשחירות, ומתחילתן ירוקות הן (רש"י שם ד"ה אלא) - אבל ענביו ירוקות - כשר, שממין ההדס הן (גמ' שם), שמראיתן שוה לו (רש"י שם).

אדם ירוק תינוק שנמצא ביום השמיני שלו ירוק ביותר, אין מלים אותו עד שיפול בו דם, ויחזור מראיו כמראה הקטנים

הבריאים (שבת קלד א, וחולין מז ב; רמב"ם מילה א יז; טוש"ע יו"ד רסג א), וכל מראה ירוק באדם הוא סימן של צער וחולי, כמו שנאמר: וְנִהְיֶה כָּל פְּנֵי הָאָדָם לְיֶרֶק (ירמיהו ל ו), כי ברוב החבלים ינוס הדם מהפנים והם ירוקים (רד"ק שם), וזהו ענין חוסר הדם, הנקרא בימינו אנמיה (התלמוד וחכמת הרפואה עמ' 231; זוכר הברית י כז); ויש שכתב שהוא מראה ירוק שהיה בזמנם, ובימינו נשתנו הטבעים ואינו עוד (אות חיים ושלום שם סק"א); ולהלכה כתבו הפוסקים להחמיר - בכל גוון שיכול להיקרא ירוק (ראה לעיל) - ואם התינוק ירוק באיזה ירוק שהוא, אם כחלמון ביצה או כעשבים או כרקיע, סימן הוא שלא נפל בו דמו עדיין ואין מלין אותו עד שיפול בו דמו, ויחזור מראהו כשאר הקטנים (ערוך השלחן שם א; זוכר הברית י כז-כח).

וכן הוזכר בברייתות חולי ששמו ירקון (ברכות כה א, ושבת לג א ועוד), והוא שפניו מוריקות (רש"י יומא פד א ד"ה ירקון), דהיינו מצהיבות, ונקרא בימינו צהבת (רש"י ברכות שם ד"ה ירקון, ואוצר הלעזים שם).

גוון הנקרא ירוק, מצינו בהלכה בין במראה הנקרא בלשוננו ירוק, ובין במראה הנקרא צהוב, ובין במראה הנקרא כחול (תוספות סוכה לא ב ד"ה הירוק).

אתרוג ירוק אתרוג (ראה ערכו), עיקר מראיתו היא הדומה לשעוה (תוספות שם), ונוטה לאודם כעין זהב (כן משמע מרש"י עירובין מג ב ד"ה אתריגו), ואם הוא ירוק ככרתי, נחלקו תנאים אם כשר (רבי מאיר במשנה סוכה לד ב; או פסול (רבי יהודה במשנה שם), וכן הלכה (רמב"ם לולב ח ח; טוש"ע או"ח תרמח כא). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שכרתי היינו כרישים (רש"י שם ד"ה כרתי), שדומה לעשבי השדה (רש"י חולין מז ב ד"ה ירוקה וד"ה ככשותא; תוספות סוכה לא ב ד"ה הירוק; רא"ש שם ג כא; טוש"ע שם), והוא ירוק בלשוננו (גליון תוספות שם; ש"ך יו"ד קלח סק"ו, ושם קפח סק"ה), שכן תרגום של הַחֲצִיר (במדבר יא ח) הוא כרתי (אונקלוס שם. ערוך, כרת; תוספות חולין מז ב ד"ה אלא, בשמו).

• ויש מפרשים שכרתי דומה לכחול, ואתרוג הירוק כשר (תוספות חולין שם, בשם רבנו תם, ודחו), שכן שנינו לענין זמן קריאת-שמע (ראה ערכו) של שחרית: שיש סוברים שזמנו משיכיר בין תכלת (ראה ערכו) לכרתי (רבי אליעזר במשנה ברכות ט ב), וכן אמרו: תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע (סוטה יז א) ².

נגע ירוק בנגעי-בגדים (ראה ערכו), שנאמר בהם: וְהָיָה הַנֶּגַע יֶרֶקֶק (ויקרא יג מט), וכן בנגעי-בתים (ראה ערכו), שנאמר בהם: וְהָיָה הַנֶּגַע וגו' יֶרֶקֶקֶת (שם יד לו) דרשו: יכול כל מראה ירוק, תלמוד לומר ירקק, ירוק שבירוקים (תורת כהנים תזריע, נגעים פרק יד ב) - שכפל הלשון בא להורות על חסרון (אבן עזרא שם יג מט) - והיינו מראה הזהב (רשב"א ור"ן נדה יט א) כחלמון של ביצה (תוספות סוכה שם, על פי חולין מז ב, ותוספתא נגעים (צוקרמאנדל) א ה) ³.

דם ירוק בדם-נדה (ראה ערכו) - שאינו מטמא אלא במראה אדום (ראה ערך דם נדה) - נחלקו תנאים כשהוא ירוק, אם הוא טמא (עקביא בן מהללאל במשנה נדה יט א; או טהור (חכמים במשנה), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה ה ו, ומטמאי משכב א ח; שו"ע יו"ד קפח א), והירוק שנחלקו בו הוא כזהב, או כחלמון ביצה, או כשעוה, שנוטה לאדמימות (תוספות סוכה לא ב ד"ה הירוק; רא"ש נדה ב א, בשם ר"י). וכן נחלקו התנאים הללו בדם הירוק, אם דינו כמשקה להכשיר את האוכלים לקבל טומאה (גמ' שם).

מבוא לערכי הירושא

יורש (א); יורש (ב); ירושה; ירושת הבכור; ירושת הבעל; ירושת היבם

הערך "ירושא" עוסק בגדרי זכייה זו, ובסדר הנחלות שקבעה התורה, ובראויים לירש ולהוריש, ובנכסים שישנם בירושה או

מי שמת, קרוביו - על פי סדר מיוחד, הקבוע בתורה - זוכים בנכסיו מאליהם, וזכייה זו קרויה ירושה.

תנאים: יש אומרים שהוא כשעוה וכקורמל (רבי אליעזר בתוספתא שם); ויש אומרים שהוא ככף טואס וכחוץ של דקל (סומכוס בתוספתא שם). בבאור מחלוקת התנאים ודעת הראשונים להלכה, ראה ערך מראות נגעים. ⁴ על מהותן ודיניהן של מראות אלו באברים אלו, ראה ערכיהם.

וראה ערך כבוד חכמים. **ירוק. 1.** כה, טורים צה-צח. ² ולדעה הראשונה תכלת ירוק הוא וקרב לצבע כרתי (רש"י ברכות ט ב ד"ה תכלת, ושם נז ב ד"ה תכלת, וגיטין לא ב ד"ה סרבל), וכן אמרו: תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים לרקיע (ירושלמי ברכות א ב. תוספות סוכה שם). ³ ונחלקו

הדנים בצוואה הנעשית על ידי המוריש כשהוא נוטה למות, שתיקנו חכמים שהיא מועילה כעין ירושה של תורה;

• "מתנה", הדין בזכייה לאחר מיתה על פי צוואת בריא, הנעשית באופנים מיוחדים, כגון על ידי הקנאת גוף הנכסים מחיים ופירותיהם לאחר מיתה, או על ידי הקנאתם לזוכה שעה אחת קודם מיתת הנותן;

• "מצוה לקיים דברי המת", הדין במצוה שמוטלת לעתים על היורשים לקיים את צוואתו של המוריש ביחס לממונו, באופן שלא זכה המקבל בצוואה זו זכייה גמורה, ובגדר זכותו של המקבל מכח צוואה זו.

המעביר את נחלתו מיורשיו ונותנה לאחרים על פי צוואה, באחד האופנים המועילים, אין רוח חכמים נוחה הימנו, ועל כך ראה ערך ירושה: העברת נחלה, ושם מבוארים פרטיה של הלכה זו, והאופנים שמותר לעשות כן לכתחילה.

על צוואה שלא בתורת מתנת שכיב מרע ולא בתורת מתנת בריא, שאינה מועילה להפקיע דין ירושה של תורה, וכן על הסתלקות של היורש מירושתו, שאינה מועילה להפקיע את דין הירושא, ראה ערך ירושה: הפקעתה בצוואה ובסילוק. וראה ערך ירושה הבכור: הפקעתה, וערך ירושה הבעל: הפקעתה, וערך ירושה היבם, אם סילוק מועיל בירושות אלו.

על צוואת המוריש בענין חלוקת הירושא בין יורשיו (כשיש לו כמה יורשים), שמועילה להלכה, לשנות את דין החלוקה שמן התורה, ראה ערך ירושה: הנחלה לאחד היורשים. וראה ערך ירושה הבכור, שם, שצוואת האב אינה מועילה להפקיע בכורה, אף באופן שהוא מועילה בפשוט.

שאינן ירושה נוהגת בהם, ובחלוקת הנכסים בין היורשים (כשיש שם כמה יורשים), ועוד.

לעניינים מיוחדים של ירושה נתייחדו ערכים פרטיים:

• "ירושא הבכור", הדין בזכותו של הבן הבכור ליטול בירושה אביו שני חלקים מחלקי הירושא, כשהבנים חולקים אותה ביניהם, ובגדרי זכייתו, ובדינים המיוחדים לה;

• "ירושא הבעל", הדין בבעל שירש את אשתו, אם מן התורה או מדרבנן, ובדינים המיוחדים לירושה זו;

• "ירושא היבם", הדין ביבם (ראה ערכו) - מי שמת אחיו בלא זרע, והוא מקיים באשת אחיו מצות יבום (ראה ערכו) לבא עליה ולקחתה לו לאשה - שזוכה הוא על ידי היבום בנכסי האח המת, ובגדר ודיני ירושה זו.

בכמה עניינים יש לממון הירושא, לאחר שזכה בו היורש, דינים מיוחדים, שלא כממון שזכו בו על ידי מקח או מתנה, לפי שהיורש עומד במקום המוריש לכמה עניינים, ונחשב "כרעיה דאביו" (רגלו של אביו), ובזה דן הערך "יורש (א)".

בדינו של הראוי לירש (אפילו לא ירש כלום), שפעמים שבני אדם מתייחסים אליו כמו למוריש עצמו, לענין תנאים והתחייבויות שהתנו הם עם המוריש או שהתחייבו לו, וכיצא בזה, דן הערך "יורש (ב)".

כל ערכי הירושא אינם עוסקים אלא בירושה שעל פי דין התורה. ואילו זכייה בנכסי המת על פי צוואתו באופנים שונים, שלא כדין ירושה של תורה, נידונית בכמה ערכים הדנים בדרכי ההקנאה של אדם לחברו בכלל, ובכמה ערכים המיוחדים לזכייה על פי צוואה: • "דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים", ו"מתנת שכיב מרע",

ירושא

זכיית קרוביו של אדם שמת, בנכסיו, על פי הסדר הקבוע בתורה

הפרקים:	• הברורים
• גדרה	• בספק
• סדר נחלות	• הפקעתה בצוואה ובסילוק
• משמוש נחלה	• הפקעתה באופנים אחרים
• הראויים לירושה	• הנחלה לאחד היורשים
• הנכסים	• העברת נחלה
• החלוקה	• בגוי

בנכסים על פי צוואה ראה ערכים: דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים; מתנת שכיב מרע; מתנה; מצוה לקיים דברי המת. על צוואה לשינוי חלוקת הירושא, ראה להלן: הנחלה לאחד היורשים. על הקפידא שלא להפקיע נכסים מהיורשים על ידי צוואה, ראה להלן: העברת נחלה.

על תקנות חכמים ותקנות הקהל בדיני הירושא, שמפקיעות ירושה של תורה, ועל מנהגי המקומות או דין המלכות, שאין להם תוקף להפקיע דין ירושה של תורה, ראה להלן: הפקעתה באופנים אחרים.

מי שמת, זוכים קרוביו בנכסיו. הערך שלפנינו עוסק בגדרי זכייה זו, וסדר היורשים, והנכסים העוברים בירושה, ועוד. לעניינים מיוחדים של ירושות שונות ראה ערכים: ירושת הבכור; ירושת הבעל; ירושת היבם.

על הדינים המיוחדים לנכסים לאחר הירושא, שהיורשים עומדים במקום המוריש ונכנסים תחתיו, ראה ערך יורש (א).

ערך זה עוסק בירושה שהיורשים זוכים בה מאליהם בדין התורה, ולא על פי צוואה. על הפקעת הירושא על ידי צוואה, ראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק. לזכייה

זכיית הקרובים
בנכסי הירושא

צוואה וחוקי
ירושא

גדרה

מצות עשה מצות עשה לדרך בדיני נחלות, שנאמר וְאֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹּר לֵאמֹר אִישׁ פִּי יָמוֹת וּבֶן אֵין לוֹ וְהַעֲבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ, וְאִם אֵין לוֹ בֵּת וְגו' (במדבר כז ח-ט). ספר המצוות לרמב"ם עשה רמח; סמ"ג עשין צו; חינוך ת.

• יש שכתבו, שאין המצוה להניח ירושה ליורשיו, שהרי רשאי לעשות בו כרצונו בחייו, אלא שאם צוה שלא יירשנו יורשו, אף שאין בדבריו כלום (ראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק), ביטל מצות עשה, ואם קיימו בית דין את דבריו, ביטלו מצוה זו (ראה ערך דיני ממונות: עיוות הדין. חינוך ת ותו).

• יש סוברים שאין המצוה אלא על בית דין, אבל המוריש אינו עובר (חינוך שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שאין בירושה קיום עשה או ביטולו, אלא שהדין שאמרה התורה לדרך כן נמנה במנין המצוות (מנחת חינוך שסד ב, בדעת הרמב"ם).

על הלאו של הסבת נחלה משבט לשבט, שנהג בכיבוש הארץ בימי יהושע, ראה ערך הסבת נחלה. על מצוות נוספות בענין ירושת הבכור, ראה ערך ירושת הבכור.

תנאי בירושה אף על פי שהירושה מדיני ממונות, מכל מקום האומר איש פלוני בני לא יירש עם אחיו לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה (בבא בתרא קכו ב; רמב"ם נחלות ו ב; טושי"ע חו"מ רפא א. וראה באריכות להלן), אף על פי שלהלכה בשאר דבר שבממון תנאו קיים (ראה ערך מתנה על מה שכתוב בתורה), כיון שנאמר בפרשת נחלות חֲקֵת מִשְׁפָּט (במדבר כז יא), לומר שחוקה זו לא תשתנה, ואין התנאי מועיל בה (רמב"ם שם א ואישות יב ט), ויש מוסיפים שלדעתם מזה למדנו שהירושה מדיני איסור והיתר שבתורה, שאין אדם יכול להתנות עליהם לבטלם (ברכת שמואל בבא מציעא לט, בשם הגר"ח מבריסק).

ורבים מהראשונים סוברים שהירושה כשאר דבר שבממון אף לענין תנאי (ראה רי"ף כתובות פד א, ורמב"ן במלחמות וראשונים שם; רשב"ם וראשונים בבא בתרא שם), אלא שאין התנאי מועיל מטעמים אחרים, ראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק.

זחירות מעקירת הירושה אף על פי שתקנו חכמים כמה תקנות בענייני ירושה (ראה להלן: הפקעתה באופנים אחרים), הקפידו שלא תיעקר ירושה של תורה לגמרי, ולכן כשתקנו כתובת בנין דכרין (ראה ערכו) - שאם היה נשוי שתי נשים ומתו בחייו, בני כל אחת נוטלים תחילה את כתובת אמן ונדרונייתה, ואחר כך חולקים את הירושה (ראה כתובות נב ב, ושם צא א, ורמב"ם אישות יט, וטושי"ע אה"ע קיא) - אם אין בנכסים שיעור דינר יותר מהכתובה, שנעקרת נחלה של תורה, לא תיקנו חכמים (כתובות שם ושם; רמב"ם שם ג; שו"ע שם ב).

וכן: הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, אין רוח חכמים נוחה הימנו (ראה ערכו). בבא בתרא קלג ב; רמב"ם נחלות שם יא; טושי"ע חו"מ רפב), מפני שעוקר נחלה של תורה (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה אין).

הזכיה נעשית הירושה באה ליורש מאליה (בבא בתרא קמא ב), שאין אדם מזכה אותה לו, אלא מעצמה נופלת לו (רבינו גרשם בבא בתרא שם), ואין צריך לעשות מעשה קנין (ראה להלן).

יורש אף דבר שאינו ברשותו (ראה ערכו), שאין מועיל בו קנין (ראה

ערכו. רמ"ה בבא בתרא קמב ב אות לב), כגון שנגזלה ונמצאת אצל הגזלן (ראה בבא קמא קג א, ורמב"ם גזילה ח א, וטושי"ע חו"מ שסז ד, ועוד), וכן חוב שחייבים למת, אף שבמקח אינו נקנה אלא בדרכים מיוחדות (ראה ערך מעמד שלשתן וערך מכירת שטרות. ראה כתובות פד א, ובבא בתרא קמא א, ורמב"ם נחלות ג א, וטושי"ע חו"מ רעח ג, ועוד).

ואף מי שאינו בן קנין, כגון קטן - לסוברים כן - ישנו בתורת ירושה (ראה ערך קטן. נדה מד א), ויש מהאמוראים סוברים שאף עובר (ראה ערכו) יורש מטעם זה, שהירושה באה מאליה, אף שלדעתם המזכה ממון לעובר לא זכה בו (ראה ערך עובר. בבא בתרא קמא ב וקמא א).

בעל כרחו היורש זוכה בירושתו אפילו בעל כרחו של המוריש, שצוה שלא יירשנו (בבא בתרא קכו ב; רמב"ם נחלות ו א וב; טושי"ע חו"מ רפא א. וראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק), שאין הירושה מפני שרוצה להקנותה ליורש, אלא מאליה היא באה (רמ"ה בבא בתרא ט אות כז ולב).

ואף היורש, אפילו עומד וצווח "איני יורש", אין בדבריו כלום (רבינו תם בספר הישר (שלזינגר) לג; ראה רשב"ם בבא בתרא מט ב ד"ה וכדבא, ושם קכד א ד"ה ואם), שקודם שבאה לידו אינו יכול להתנות עליה, ובעל כרחו נופלת לפניו (רבינו תם שם). וראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק.

ירושה מכח כתבו ראשונים שלא פסק כוח המוריש מהממון, ומכוחו יורשים, ולפיכך אם צוה לתת לאחרים, אומרים בו מצוה לקיים דברי המת (ראה ערכו), ואינו דומה לממון הגר שמת בלא יורשים, שאין מצוה על הזוכים מההפקר לקיים דברי המת, לדעתם (ראה ערך הנ"ל, וערך גר. תוספות גיטין יג א ד"ה והא, בשם רבינו תם).

זמן הירושה כשהמוריש גוסס, עדיין אין יורשיו זוכים בנכסיו (ראה ערכו יח א; ראה בבא מציעא טז א, ורש"י ד"ה משום, ורמב"ם מכירה כב ו, וטושי"ע חו"מ ריא ב), אלא לאחר מיתת המוריש (ר"י מיגש בבא בתרא קלג א; רמ"ה שם ח קלו וקלז; נמוקי יוסף שם קמז ב וקמט א), היינו לאחר גמר מיתת (ראה רמב"ן שם קלג א ד"ה השתא, ושם קמט א ד"ה הא; מרדכי בשו"ת הרא"ש פד ה: בגמר מיתה; קצות החושן רנב סק"א, וראה אבני מלואים קב סק"א, ושם קיא ס"ק יא).

• ויש שכתבו שזמן הירושה הוא עם גמר מיתה, שאינה כמתנת שכיב מרע (ראה ערכו) שנקנית לאחר גמר מיתה, אלא כאומר נכסי לך ואחריו לפלוני, שזוכה השני עם גמר מיתת הראשון (ראה בבא בתרא קלז א, וערך מתנת שכיב מרע וערך מהיום ולאחר זמן), ואף היורשים אחרי אביהם זוכים בירושה מאליהם (רשב"א שם קלז א ד"ה עם, ובעוד מקומות; וראה ריטב"א שם קכט ב ד"ה וקשיא, בשם רבנן). מהגאונים יש סוברים שמחלוקת אמוראים היא, שלאביי הירושה עם גמר מיתה, וכשנוטה למות וכבר נתיאשו ממנו, יכול הבן למכור ואינו כמקנה דבר שלא בא לעולם (ראה ערכו), ולרבא אין ירושה עד אחר גמר מיתה, ואינו יכול למכור, והלכה כרבא (ספר המקח לרב האי גאון ב ח).

בראוי ובמוחזק היורש זוכה בין ב"מוחזק" למוריש בשעת מיתה, ובין ב"ראוי" לבא לו אחר מיתה (ראה בכורות נא ב, ובבא קמא מב ב ועוד; ראה רמב"ם נחלות ג א; ראה טושי"ע חו"מ רעח ג, כגון ממון שנפל למוריש בירושה אחרי מותו (ראה בבא בתרא קטו

קיג ב; רמב"ם שם א וב; ראה טוש"ע חו"מ רעו א), ובאים כולם לרשת מכח אחד (ראה להלן).

סדר הנחלות נמצא שסדר נחלות - להלכה - כך הוא (ראה בבא להלכה בתרא קח ב, ושם קטו א, ושם קטז א וב, ורשב"ם שם, ותוספתא בבא בתרא ז א; רמב"ם נחלות א א וג; טוש"ע חו"מ רעו א):

(א) בן קודם לבת ולכל היורשים, ולפיכך מי שמת, בין איש ובין אשה, אם הניח בן, הבן יורש את הכל, ואף אם אינו בעולם, אבל יש לו זרע, אפילו בת בת בנו עד סוף העולם היא יורשת הכל.

(ב) אם אין בן ולא זרע הבן, בת המת יורשת הכל, ואף אם אינה בעולם אבל יש לה זרע, זרע הבת יורש הכל.

(ג) אין למת בנים ובנות, ולא זרע הבן ולא זרע הבת, יורשו אביו.

(ד) אין האב קיים, אחי המת או זרעם, יורשים אותו, שהם זרעו של האב.

(ה) אין לו אח ולא זרע האח, יורשת אחות המת או זרעה.

(ו) אין לו אח ואחות ולא זרעם, יורשו אבי אביו.

(ז) לא היה אבי האב קיים, יורשים אותו אחי אביו או זרעם, שהם זרעו של אבי האב.

(ח) אין אחים לאביו ולא זרע מהם, חוזרת הירושה לאחות אביו או לזרעה עד סוף כל הדורות.

(ט) אין אבי האב קיים, ולא אחי האב ולא אחיותיו ולא זרעם, חוזרת הירושה לאבי אבי האב, או לזרעו עד סוף כל הדורות.

ועל דרך זו הולך ועולה עד ראש כל הדורות, ולפיכך אין לך אדם מישראל שאין לו יורש (ראה בבא קטא א; רמב"ם שם). מקורות סדר זה וכלליו, ופרטים מסויימים השנויים במחלוקת, יבוארו להלן.

משפחת האב אין ירושה אלא למשפחת האב, אבל האם אינה ולא האם יורשת את בנה, להלכה, וכן אחים מן האם אינם יורשים זה את זה (ראה בבא בתרא קח א; רמב"ם נחלות א ב ו; טוש"ע חו"מ רעו ד), שמשפחת האם אינה קרויה משפחה (בבא בתרא קי ב; רמב"ם וטוש"ע שם), שנאמר לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם (במדבר א ב. בבא בתרא קט ב).

אבל הבן יורש את אמו (בבא בתרא קח א; רמב"ם שם ג; טוש"ע שם), וכן יורש את קרובי אמו אם מתה לפנייהם והיא היורשת (ראה בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם א ו), שהרי בא לרשת מכח האם (רשב"ם שם ד"ה ה"ג).

על הסוברים שהאם יורשת את בנה ראה להלן.

אשה בירושת אשה אינה יורשת את בעלה (בבא בתרא קח א, ושם קיא בעלה; רמב"ם נחלות א ח), אבל אם היתה קרובתו וראויה לירשו, אין כוחה נגרע במה שהיא אשתו (מגיד משנה נחלות שם).

זכרים קודמים אף בשאר יורשים הזכרים קודמים לנקבות, ואין לנקבות הנקבות יורשות במקום זכרים (ראה בבא בתרא קיג ב; רמב"ם נחלות א א וב; ראה טוש"ע חו"מ רעו א), כשקורבתן למת שזה לשל הזכרים (רמב"ם בפירוש המשניות בבא בתרא ח ב).

במה דברים אמורים, כשכולם באים לירש מכח אחד (רמ"ה בבא בתרא ח אות לו), כגון בן ובת של המת הבאים לירש מכח האב,

א, ושם קנו א ועוד; ראה רמב"ם נחלות א ג ויא ויב ויג ועוד; ראה טוש"ע חו"מ רעו א וב ו, ושם רעח ג ועוד. וראה להלן: משמוש נחלה, וכן יורש ממון שזכה בו המוריש לאחר מיתה ממקום אחר (רשב"א בבא בתרא ח ב ד"ה ומה, ראה קובץ שיעורים כתובות שיד בדעתו).

הבן שאמר לאחר בחיי אביו: מה שאירש מאבא מכור לך, לא אמר כלום (בבא מציעא טז א; רמב"ם מכירה כה ב; טוש"ע חו"מ ריא א), שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ראה ערכו). רבינו נחנאל שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואין ליורש שום זכות בנכסי המוריש כשהוא בחיים (ראב"ד אישות יב ט).

ומכל מקום יש מהראשונים שכתבו שהיורש ראוי לירושה משעה שנולד, וכאילו כבר זכה בה (ראה רמ"ה בבא בתרא ח ק; רמב"ן ורא"ה ורשב"א ור"ן ורבנו קרשקש כתובות פג א), ומטעם זה אם הסתלק מחיים מהירושה ואמר "לא אירש", אין סילוקו מועיל (ראה להלן: הפקעתה בצוואה ובסילוק), לפי שכאילו זכה בה כבר לענין זה, אף על פי שלא זכה לגמרי (ראה ראשונים הנ"ל).

בעלות גמורה מיד כשמת המוריש נעשו הנכסים של היורש, ואף בירושה אם חי אחרי המוריש שעה אחת, מוריש את הנכסים ליורשיו שלו, אף באופן שלא היו זוכים אילו היה מת לפני המוריש (ראה בבא בתרא קנו א' ושם קנו א וב, ושם קמב א וב; ראה רמב"ם נחלות א יג; ראה טוש"ע חו"מ רעו ה).

ומיד כשמת המוריש זכה היורש בנכסים למכרם או לתתם במתנה (ראה תוספות שם קנו ב ד"ה לא; טור חו"מ רעח), אפילו לא באו לידו (שו"ת אבקת רוכל צה), ואינו יכול להסתלק מהם אלא בלשון מתנה או הפקר (טור שם; סמ"ע שם ס"ק כז).

סדר נחלות

הקרוב קרוב הקרוב קרוב קודם לירש, שנאמר וּנְתַתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְשֵׁאֲרֵי הַקָּרֵב אֵלָיו מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ (במדבר כז יא. בבא בתרא קח ב, ושם קי ב).

ולא רק קרוב ממש יורש, אלא קרוב למת שאין קרוב יותר ממנו, אף על פי שהוא רחוק ביותר (ראה להלן: משמוש נחלה), ואין לך אדם מישראל שאין לו יורשים (בבא קטא א; רמב"ם נחלות א ג) - חוץ מגר שנתגייר, ולא הניח זרע שנולד לו אחרי גרותו (בבא קטא שם, וראה ערך גר: מת ואין לו יורשים) - שאם אין לו למת בן או בת או אח, יש לו קרוב עד יעקב אבינו, שהקרוב קרוב יורש (רש"י שם ד"ה וכו').

שלשה כללים שלשה כללים נתנו ראשונים בסדר הירושה (רמב"ם בסדר הירושה נחלות א א וב, ובפירוש המשניות בבא בתרא ח ב):

- כשמת אדם יורשים אותו בניו, ואם אין לו בנים יורשו אביו (רמב"ם שם).
- כל הראוי לירש, אם אינו קיים רואים אותו כאילו הוא המוריש, ויורשים אותו יורשיו (ראה להלן: משמוש נחלה. רמב"ם שם). זה הכלל, כל הקודם בנחלה, יוצאי ירכו קודמים, כגון הבן, שהוא קודם לבת (ראה להלן), אם מת, אף יוצאי ירכו קודמים לבת בירושה, ואין הבת יורשת אף על פי שהיא קרובה למת יותר (בבא בתרא קטו א, ורשב"ם ד"ה כל; רמב"ם שם ג; ראה טוש"ע חו"מ רעו א וב).
- הזכרים קודמים לנקבות, כשקרבנות למת שזה (ראה בבא בתרא

אחים מן האב, אבל אחים מן האם בלבד אינם יורשים (בבא בתרא קח א; רמב"ם נחלות א ו; טוש"ע חו"מ רעו א וד).

ירושת אבי האב אבי האב שיורש את נכדו כשאין האב קיים (ראה לעיל: סדר הנחלות להלכה), יש מהאמוראים שסברו שקודם הוא אף לאחי המת, שהרי האב קודם לכל יוצאי ירכו (רבא בבא בתרא קטז ב), ובני בנים הרי הם כבנים (ראה ערך בן: בני בנים), ונמצא שהנכד כבנו, והאב קודם לאחים (רשב"ם ד"ה אבי האב), ונדרחו דבריהם, שהרי כל הקודם בנחלה יוצאי ירכו קודמים, ואילו היה אבי המת קיים, היה קודם לאבי האב, ועכשיו האחים, שהם יוצאי ירכו, קודמים (מסקנת הגמרא בבא בתרא שם; רמב"ם נחלות א ג; טוש"ע חו"מ רעו א).

ירושת אחי ירושת אחי אביו של המת - במקום שאין לו בנים חאב ובנות ואחים ואחיות ולא אב ולא אבי האב (ראה לעיל: סדר הנחלות להלכה) - מפורשת בתורה (במדבר כז י), ודוקא כשאין אבי האב קיים, אבל אם אבי האב קיים הוא קודם, שהאב קודם לכל יוצאי ירכו (בבא בתרא קטז א).

מעמד היורשים היורש שאינו זוכה בנכסי ירושתו מאיזה טעם, יש הבאים כשיש מהראשונים שנראה מדבריהם שאף היורש הבא יורש קודם אחריו בסדר הירושה אינו יורש במקומו (שו"ת הרשב"א ד כב; חידושי רבנו חיים הלוי תרומות ח ד, וקובץ הערות מ, ואבני נזר יו"ד ש"ב סא-סג בדעת הרמב"ם), לפי שהיורשים הבאים חשובים כנכרים גמורים אצל ירושה זו (רשב"א שם), ואף שהיורש המוקדם אינו זוכה בירושה, לא בטל ממנו כח ירושתו, ושאר היורשים כנכרים הם חשובים (רבינו חיים הלוי וקובץ הערות שם).

יש שנראה מדבריהם שכשאין היורש הראשון זוכה, זוכה הבא אחריו בסדר הירושה, ולכן הגזול את אביו ונשבע לו ומת האב, אם אין לגזול אחים, משלם הוא קרן וחומש לאחי אביו (רש"י בבא קמא קח ב ד"ה הרי זה, וטור חו"מ שסז, וקובץ הערות שם בדעתם).

משמוש נחלה

כל היורשים שמתו בחיי מורישם, עומדים יורשיהם במקומם לזכות בירושת המוריש הראשון, וירושה זו של יורשי יורשים על ידי היורשים שבקבר, קרויה "משמוש נחלה". יוצאים מכלל זה בן היורש את אמו ובעל היורש את אשתו, כפי שיבואר.

ירושת בקבר ירושה בקבר כל הקודם בנחלה יוצאי ירכו קודמים, כגון בן ומקור הדין שקודם לבת בנחלה (ראה לעיל: סדר נחלות), אם אין הבן קיים כשמת האב, בן הבן יורש את זקנו והוא קודם לבתו של המת, וכן בת הבן, במקום שאין בן לבן, או בת הבן, או בת בת הבן, וכל זרעו עד סוף דור אחרון, כולם קודמים לבתו של המת, שנאמר וְכֵן אֵין לוֹ (במדבר כז ח), ודורשים: אין לו, עיין עליו אם יש לו בן, או הבא מכוחו של בן (בבא בתרא קטו א, ורשב"ם שם; רמב"ם נחלות א ג; ראה טוש"ע חו"מ רעו א וב).

וכן בת המת שקודמת לאחי המת, יוצאי ירכה קודמים (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שנאמר וְאֵין לוֹ בֵּת (במדבר שם ט), עיין עליו אם יש לו בת כלל, וכל שיש שם יוצאי ירכה הרי "עובר ירך אמו הוא" (בבא בתרא שם, ורשב"ם שם ד"ה עיין), או: עיין עליה, על הבת אם יש לה בת או בת הבת (נמוקי יוסף שם). וכן אחי המת

או אחיו ואחותו הבאים לירש מכת האב, אבל אם באים משני כוחות, כגון שהיו לאדם שני בנים ומתו בחייו, ואחד הניח בן והאחר בת, שבן הבן בא לירש מכת אביו, ובת הבן באה לירש מכת הבן השני שהוא אביה, שניהם יורשים בשוה, ואין הבן קודם לבת (ראה בבא בתרא קטז ב, ורשב"ם קיג ב ד"ה אף ירושה שניה; רמב"ם נחלות א ה; טוש"ע חו"מ רעו א).

הבן והבת הבן יורש אף את אמו², וכן הבת במקום שאין בן בירושת האם (ראה בבא בתרא קח א, ושם ט ב, ושם קיא א, ושם קכב ב; רמב"ם נחלות א ג; טוש"ע חו"מ רעו ד).

ונחלקו תנאים:

• רבי יוסי ב"ר יהודה ורבי אלעזר ב"ר יוסי אמרו משום רבי זכריה בן הקצב, שאחד הבן ואחד הבת שוים בנכסי האם, שאם יש לאם בן ובת - שניהם חולקים בשוה (בבא בתרא קיא א, ורשב"ם ד"ה שוין וד"ה כרבי זכריה), מפני שהבן שיורש את אמו לא למדנוהו אלא בקל וחומר מבת, ודין הוא שיהא שוה לה (בבא בתרא שם, ורבינו גרשם שם). ולדעה זו הבן והבת שוים אף בירושת אחי האם (ראה בבא בתרא קטו א).

• וחכמים סוברים שהבן קודם לבת אף בנכסי האם (בבא בתרא שם, ושם קטו א).

מהאמוראים יש אומרים שהלכה כרבי זכריה בן הקצב, ויש אומרים שהלכה כחכמים (שם קיא א). להלכה נפסק שהבן קודם לבת אף בנכסי האם (רמב"ם נחלות א א ו ג; טוש"ע חו"מ רעו ד).

ירושת האב את כמה דרשות נאמרו בירושת האב את בנו (בבא בתרא בנו ואת בתו קח ב וקט א), ויש מן הראשונים שכתבו שירושת האב "קבלה" היא (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) בבא בתרא ח א, וראה נחלות א ב. וראה אבן עזרא במדבר שם יא).

האב יורש את בתו, כדרך שיורש את בנו (ראה בבא בתרא קלב ב, ורשב"ם ד"ה דאמר; ראה רמב"ם נחלות א ג, וסברא היא, שאין כח לאב בנכסי הבן יותר מבנכסי הבת (רמב"ן ורשב"א ור"ן שם קח א). וכן בשאר ירושות יורשים את הנקבות כדרך שיורשים את הזכרים, כגון אח שיורש את אחותו כדרך שיורש את אחיו (ראה רמב"ם שם).

ירושת האם את האם, נחלקו בה אם יורשת היא את בנה ואת בתה: רבי יהודה ברבי שמעון אומר שהאשה יורשת את בנה דבר תורה (בבא בתרא קיד ב); וחכמים סוברים שאין האם יורשת את בנה (שם קח א, וראה קטו א), והוא הדין לבן שאינו מוריש לאמו (רבינו גרשם ור"י מיגש שם).

להלכה אין האם יורשת את בנה (רמב"ם נחלות א ב; טוש"ע חו"מ רעו ד. ועוד).

כתבו ראשונים שאף לרבי יהודה ברבי שמעון אין האם יורשת את בנה אלא במקום שאין אב, אבל כשאביו קיים הוא קודם (רשב"ם בבא בתרא קיד ב ד"ה יורשת); ויש סוברים שמודה רבי יהודה ברבי שמעון שקרובי האב קודמים לאם, ולא אמר שהאם יורשת אלא בגיורת, שיורשת את בנה שאין לו יורשים אחרים (ר"י ורבינו תם בתוספות שם ד"ה אף).

ירושת האחים ירושת האחים - כשמת אחיהם בלא זרע, ואין אביהם קיים - מפורשת בתורה (במדבר כז ט), והיינו

2. וראה ערך ירושת הבעל, שהבעל קודם לבנה.

מת בחייה, אינו יורש אותה כשהוא בקבר, וכן אם מתה בחייה ומתו מורישיה אחריה, אינו יורש אותה כשהיא בקבר, לזכות בירושת מורישיה, ראה ערך ירושת הבעל.

(ב) הבן אינו יורש את אמו כשהוא בקבר, להנחיל לאחיו מן האב (בבא בתרא קיד ב, ועוד; רמב"ם נחלות א יג; טוש"ע חו"מ רעו ה), אלא תחזור ירושת האם למשפחת בית אביה (רמב"ם שם; טוש"ע שם). אבל אם יש לו בן, בן הבן יורשה (ראה בבא בתרא קטו א; רמב"ם נחלות א יג; רשב"א בהשמות לדף קנח א; טוש"ע חו"מ רעו ה), ויפה כח הבן בזה מכת הבעל, לפי שבני הבעל שאינם קרובי אשתו אין בהם משמוש, אבל הבן אף בניו באים מכח אמו, ונחלת האם ממשמשת לזרעה אפילו עד מאה דורות (שו"ת רשב"א ב לא).

ירושלם האם הבן יורש את אמו כשהיא בקבר, ונפלו לה נכסים כשהיא בקבר לאחר מותה מאביה או משאר מורישיה (בבא בתרא קח א, ושם קטו א; רמב"ם נחלות א יג; טוש"ע חו"מ רעו א), וכן יורש את כל קרובי אמו (ראה רמב"ם וטוש"ע שם), ואם מת אחר כך, מנחיל את ירושתו לאחיו מן האב (ראה בבא בתרא קנח ב, ושם קנט ב; רמב"ן ורשב"א שם קיד ב).

חי שעה אחת מתה האם, ואחר כך מת הבן, אפילו היה תינוק בן יום אחד, נוחל את נכסי האם להנחילם לאחיו מן האב (נדה מד א; רמב"ם נחלות א יג; טוש"ע חו"מ רעו ה), ואפילו לא חי אלא שעה אחת אחר אמו (רמב"ם וטוש"ע שם). ואין זו ירושה בקבר, אלא מחיים, שזכה מחיים בכל הזכויות של אמו, ומורישן לקרוביו (אור שמח שם).

ירושלם בן הבן, אם היא מכח אבי אביו שירש מכח אביו (בבא בתרא קנט א), ונפקא מינה אם יכול בעל חוב של האב לגבות מירושת אבי האב (ראה שם ב), וכן בבן שמכר נכסי אביו בחיי אביו, לכשיירשם, ומת הבן בחיי האב, ואחר כך מת האב, אם יכול בנו של המוכר להוציא מיד הלקוחות (בבא בתרא שם א, ראה בראשונים פירושים שונים).

להלכה פסקו הרבה ראשונים שהנכד יורש מכח אבי אביו (רב האי גאון, הובא בטור חו"מ ריא; רמב"ם מכירה כב ז; ראב"ד, הובא ברשב"א בבא בתרא קנט ב ד"ה כתב; רשב"א שם, ובשו"ת ב ע; שו"ת הרא"ש יז י; טוש"ע חו"מ ריא ג וד, ועוד), ויש פוסקים שיורש מכח אביו (ראב"ן בבא בתרא קנט א; ראה שו"ת הרשב"א ב כז, מר"י ב"ר אליקים).

ירושלם חלק בכורה לבנו של לרשת מאביו, ומת בחיי אביו, ואחר כך מת אביו, בנו של הבכור מוציא מיד הלקוחות (בבא בתרא קנט א; שו"ת הרשב"א ב ע; שו"ת הרא"ש יז י, ועוד)³, ואף על פי שאם בא לרשת "מכח אביו דאבא", איך יירש חלק בכורה, הלא אינו בכור של זקנו, מכל מקום יכול לומר "מכח אבי אבא אני בא, ובמקום אבי אני עומד" (בבא בתרא שם). ופירשו ראשונים, שמגזירת הכתוב נוטל חלק בכורה כאילו הוא עצמו בכור (רשב"ם שם ד"ה דלמא).

יש מהראשונים מפרשים, שהנכד חשוב כאילו הוא בנו הבכור של הזקן (רמ"ה ט אות קע; ראה רבנו יונה קטו א, ושם קיח ב, ושם קכח ב (עמוד תמו) תירוצו ב'; ריטב"א קנט א), שהתורה זיכתה לו את בכורתו של אביו (ריטב"א שם).

שקודמים לאחי האב, יוצאי ירכם קודמים לאחי האב (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). והוא הדין לכל הקודם בנחלה, בית דין מוזהרים לחפש את הבאים מכוחו לתת להם את נחלתו (רבינו גרשם [לייטנר] שם).

הירושה ממשמשת מי שמת בלא זרע, ואין אביו וזרעו קיימים, יורשו אבי אביו (בבא בתרא קטו א וב; רמב"ם נחלות א ג; טוש"ע חו"מ רעו א), ואם אין אבי אביו וזרעו קיימים, יורשו אבי אביו עד ראש כל הדורות, וכל הקודם מהם בנחלה יוצאי ירכו קודמים ליורשים שאחריו, והנחלה ממשמשת והולכת עד ראובן (בבא בתרא קטו ב, ורשב"ם ד"ה נחלה; רמב"ם וטוש"ע שם).

יש מפרשים שהמשמוש הוא למעלה, שממשמשים ומחזירים על קרובי אבותיו (רשב"ם שם). ויש מפרשים שהמשמוש הוא למטה, שצריך למשמש בכל קרוב אם יש לו זרע (ריטב"א שם; רבנו יונה שם). ויש מפרשים שזכית הירושלם בנכסי הירושה קרויה "משמוש" (ראה חינוך ת). ובראשונים מצינו שהשתמשו בלשון "משמוש נחלה" במובן של ירושת יורשי יורשים, כשהירושלם הראשון בקבר (ראה תוספות קח א ד"ה ואחין, ורמב"ן וריטב"א שם, ועוד הרבה מקומות). לא אמרו שהנחלה ממשמשת והולכת עד יעקב, לפי שמסורת בידנו שאין שבט כלה מישראל (בבא בתרא קטו ב), ונקטו ראובן מפני שהוא שבט ראשון (רשב"ם ד"ה אמר).

מקור דין משמוש וטעמו מקור הדין של משמוש נחלה, כתבו ראשונים שכשם שאנו אומרים "עייני עלי" למטה אם לא כלה זרעו, כך אומרים עייני עלי למעלה, להעביר את הירושה ליורשי האב (רשב"ם קטו ב ד"ה הא כיצד). ויש סוברים שלמדים מירושת אחי האב האמורה בתורה, שהיא על ידי משמוש מן האב (ר"י בתוספות קח ב ד"ה יכול (הב)).

בטעם הדין שכל הקודם בנחלה יוצאי ירכו קודמים, ביארו גאונים וראשונים, לפי שהירושה של הבן היא, ואף על פי שמת, יורש את אביו בקבר ומוריש לבתו (בעל הלכות גדולות נחלות), וכאילו הוא המוריש (רמב"ם בפירוש המשניות בבא בתרא ח ב). ויש מבארים, שבת הבן עומדת במקום אביה, והרי היא כבן עצמו לענין הירושה (רבנו יונה בבא בתרא קטו ב, ושם וקטו א, ושם קכח ב; ריטב"א יבמות כב ב ד"ה מאי).

חלוקת הירושה חלוקת הירושה בין היורשים על ידי משמוש נחלה, אינה על פי מספרם, אלא על פי החלוקה שבין היורשים הראשונים, כגון שהיו לו כמה בנים ומת אחד מהם בחייו, זרע הבן נוטל את חלק אביו עם שאר דודיו (ראה בבא בתרא קטו ב; ראה רמב"ם וטוש"ע דלהלן).

וכן אם היו לו שני בנים ומתו בחייו, והניח אחד מהם שלשה בנים, והשני הניח בת אחת, שלשת בניו יורשים חצי הנחלה ובת בנו השני יורשת החצי השני (רמב"ם נחלות א ה; טוש"ע חו"מ רעו ג), וכן לענין חלק בכורה, שדין הבכור ליטול בנכסי אביו פי שנים (ראה ערך ירושת הבכור), אם מת הבכור בחיי אביו, נוטל בנו או בתו את חלק הבכורה של אביו (ראה בבא בתרא שם, ורמב"ם שם ב ז, וטוש"ע שם רעו טו).

ירושלם שאין בחן משמוש שתי ירושות אין נוהג בהן "משמוש נחלה": (א) על הבעל שיורש את אשתו, ואף על פי כן אם

קח ב, שלדעתם נדחה דין זה.

3. הרי"ף והרא"ש בבא בתרא שם והרמב"ם השמיטו, וראה רש"י בבא בתרא

הראויים לירושא

תינוק בן יום תינוק בן יום אחד נוחל ומנחיל - ואפילו בן שעה אחד (רמ"ה בבא בתרא ט אות כח) - ואפילו מת מיד, הואיל וחי לאחר מיתת מורישו (נדה מד א; ראה רמב"ם נחלות א יג; ראה טושי"ע חו"מ רעו ה). על נפל (ראה ערכו) ראה להלן.

עובר (ראה ערכו וערך דבר שלא בא לעולם) במצי אמו, נחלקו תנאים אם זוכה בירושה בעודו עובר⁴:

• רבי יוסי סובר שהוא יורש, ולפיכך כהן שמת והניח את אשתו מעוברת, לא יאכלו עבדיה בתרומה, מפני שלעובר יש חלק בהם, ואין לעובר כח להאכיל בתרומה (ראה יבמות סז א, ובבא בתרא קמא ב, ורש"י שם ד"ה והניחה), והעיד רבי יוסי כן מפי שמעיה ואבטליון, וכן סובר רבי שמעון בן יוחאי (ראה יבמות שם).

וכן גר שמת בלא יורשים וזכו ישראל בנכסיו, אם שמעו שהיתה אשתו מעוברת, חייבים להחזיר, ואף אם הפילה, אין חזקתם שהחזיקו בעוד העובר קיים מועילה (בבא בתרא קמב א), לפי שהעובר זוכה בירושה (רב ששת ואב"י בבא בתרא שם, וראה שם שרבה מפרש באופן אחר).

בטעמם, נחלקו אמוראים: יש סוברים שעובר הוא בר זכייה בממון (ראה ערך דבר שלא בא לעולם: לדבר שלא בא לעולם, וראה ערך עובר. רב ששת שם), ויש סוברים שאף אם המזכה לעובר לא קנה, מכל מקום יורש, לפי שהירושה באה מאליה (בבא בתרא קמא ב, ואב"י שם קמב א), ויש לה כח לתפוס אף במקום שאין קנין (רשב"ם שם קמא ב ד"ה ומשני).

• לדעת חכמים, כהן שמת והניח את אשתו מעוברת, אם יש לו בנים, אוכלים עבדיו בתרומה משום הבנים, ואם אין לו בנים, אוכלים משום אחיו, ואם אין לו אחים, אוכלים משום המשפחה כולה (רב יהודה אמר שמואל ביבמות שם), שכל זמן שלא נולד העובר זוכה הקרוב בירושת הכהן (רש"י שם ד"ה בשביל, והעובר אינו יורש, שהמזכה לעובר לא קנה (ראה יבמות שם)).

יש סוברים בדעת אמוראים שחולקים, שאף לחכמים העובר יורש, ולא נחלקו אלא כשיש לו בנים אחרים, שלדעת חכמים אין חוששים לחלקו של העובר לפי שמחצה מן העוברים נקבות, ומיעוט מפילות, ולמיעוט של עוברים זכרים אין חוששים (ראה רב ששת בנדה מד א, וראה ערך עובר וערך רוב. תוספות יבמות שם ד"ה אוכלין, ובבא בתרא שם ד"ה בן, ונדה שם ד"ה אמר, ועוד).

וכן יש סוברים בדעת רבא, שכשם שהמזכה לעובר לא קנה, לסוברים כן (ראה ערך דבר שלא בא לעולם וערך עובר), כך אין העובר יורש (רמ"ה ורבנו יונה ורמב"ן בבא בתרא שם, ועוד), ויש סוברים שאף רבא מודה שבירושה, שהיא באה מאליה, אפשר שהעובר זוכה (רא"ש יבמות שם).

• בירושלמי יש מחלוקים, שכל הקרובים אינם יורשים, אבל בנו יורשו אף בעודו עובר (ירושלמי יבמות ד א לרבי אלעזר, לפירוש קרבן העדה שם), כדרך שאמרו במזכה לעובר, שאף אם לא זכה, המזכה לעובר שהוא בנו זוכה, לסוברים כן (ראה ירושלמי שם), לפי שדעתו של אדם קרובה אצל בנו (חתם סופר בבא בתרא קמא ב).

אף להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש פוסקים שהעובר יורש (ריב"ם בתוספות בבא בתרא קמב ב ד"ה וחלכתא; לחם משנה זכיה ומתנה ב יח, ובאור הגר"א חו"מ רעה ס"ק כט, ושם רי סק"י, ועוד, בדעת הרמב"ם; רא"ש יבמות שם; רבנו יונה בבא בתרא שם; טור חו"מ רי, בשם ראב"ד ורא"ש, וביו"ד שלא; ים של שלמה יבמות ז ה), שהלכה כרבי יוסי, כיון שמסתבר טעמו (רבנו יונה שם), או שאף חכמים מודים שהעובר יורש (רא"ש שם), שהירושה באה מאליה (ריב"ם שם. וראה רא"ש שם), ואף המזכה לעובר שהוא בנו - קונה, שדעתו של אדם קרובה אצל בנו, וכל שכן בירושה הבאה מאליה שיורש אפילו אינו בנו (ראה רא"ש שם ורבנו יונה שם), שהרי בר קנין הוא (נתיבות המשפט רי סק"ב).

• ויש פוסקים שאינו יורש (רבנו חננאל, הובא בטור חו"מ שם; רי"ף יבמות שם; ר"י מיגש בבא בתרא שם; רמב"ם בפירוש המשניות יבמות ונדה שם, ושי"ך חו"מ רי סק"א בדעת הרמב"ם תרומות שם; רמ"ה בבא בתרא שם, הובא בטור שם; ועוד), שאין לו קנין (רי"ף ורמב"ם שם), שהלכה כחכמים, שהם רבים, והלכה כרבים (ר"י מיגש שם, וראה ערך הלכה), והמזכה לעובר לא קנה, והלכה כרבא שסובר, לדעתם, שאין לחלק בין זכייה לירושה (השלמה ורמ"ה ורמב"ן ורשב"א שם וריטב"א יבמות שם).

• ויש שנראה מדבריהם שעובר יורש מתקנת חכמים (מאירי יבמות שם), שדעתו של אדם קרובה אצל בנו, ומן הסתם כך דעתו של מת (מאירי שם).

נולד אחר מיתת אביו (ראה בבא בתרא קמב א וב), אף לסוברים שאין העובר יורש במצי אמו (ראה לעיל. ראה רש"י יבמות סז א ד"ה בשביל, ותוספות שם ד"ה אוכלין; ראה רשב"ם בבא בתרא שם א ד"ה ורבא וד"ה איכא בינייהו; ראה רמב"ם זכיה ומתנה ב יח, ונחלות ב ה).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו זוכה בירושתו אלא מכאן ולהבא, ולא למפרע משעת מיתת אביו (רמ"ה בבא בתרא ט אות כט).

• ויש סוברים שזוכה במעשי ידי עבדי הירושה משעת מיתת מורישו (תוספות יבמות סז א ד"ה אוכלין), וכתבו אחרונים שלדעתם זוכה למפרע משעת מיתת המוריש (קהילות יעקב גיטין כ), וחלקו תלוי ועומד עד שיוולד (נתיבות המשפט קי סק"א).

נפל (ראה ערכו) אין לו נחלה (ראה נדה נז א, ור"ש אהלות סוף טז), וכן שנינו: בן שמונה חי - שנולד בחודש השמיני לעיבורה, שאינו בן קיימא (ראה ערך נפל)⁵ - אינו נוחל ואינו מנחיל (תוספתא שבת טז ד, הובאה ברמב"ן ובר"ן בבא בתרא קמב א), וכן כתבו ראשונים שנפל חשוב אף בחייו כמת (שו"ת הרשב"א המיוחסות ח; ראה טושי"ע חו"מ רעו ה. וראה חידושי רבנו חיים הלוי תרומות ח ד ד"ה אלא, בדעת הראב"ד נחלות א יג), ואפילו ספק נפל (ראה ערך נפל) אינו יורש, שאין ספק מוציא מידי ודאי (ראה ערכו. ראב"ד שם; רשב"א שם).

יש מהראשונים שכתבו שאפילו לא כלו חדשיו ומת בן יומו, נוחל את אמו ומנחיל ליורשיו, הואיל וחי אחרי אמו אפילו שעה אחת (רמב"ם נחלות שם), ונחלקו בדעתם:

• יש מפרשים בולד שנגמרו שעריו וצפרניו, שמן התורה דינו כולד גמור, וחכמים החמירו לדונו כספק נפל, ולענין ירושה לא רצו לשנות מדין תורה (מגיד משנה יבום וחליצה א ה); ויש מפרשים שאין

4. ראה להלן שלכשיוולד לדברי הכל יורש. 5. וראה שם שבזמן הזה הוא בר קיימא.

שאנו קוראים בו לְשָׁאוֹר הַקָּרֵב אֵלָיו מִמְשַׁפְּחָתוֹ וְיָרֵשׁ אֹתָהּ (במדבר שם יא. רשב"ם שם ד"ה יורש. וראה תוספות שם).

אנדרוגינוס (ראה ערכו) - שיש לו זכרות וגם נקבות - נוחל כל הנחלות (ביכורים ד ד; רמב"ם נחלות ה א; טוש"ע חו"מ רפ ז), אף לסוברים שבריה בפני עצמה הוא (טור שם), שאף הוא בכלל "ענין עליו" (בית יוסף שם).

מומר (ראה ערכו) נחלקו בדינו לענין ירושה:

• יש שכתבו שאין מומר יורש (תשובות רב נטרונאי גאון שסט, הובאה בשו"ת הרשב"א ז רצב; רבינו חננאל במדכא קידושין תצב; אבני מלואים קנו בדעת הסוברים שמומר אינו זוקק ליבום, ראה ערך יבם; יבמה), שאין יורש אלא זרע המתייחס אחריו, ונקראת משפחת אביו על שמו, אבל מומר מעביר נחלה מאומה לאומה, ואין עושים כן (רב נטרונאי גאון שם), שהוא כבן עם אחר, ואינו קרוי בנו (אור זרוע בבא בתרא קא).

ונחלקו ראשונים בדעתם: יש סוברים שמן התורה אינו יורש (פסקי ריקאנטי שמב; תרומת הדשן שטט; ראה שו"ת הרשב"א שם; ועוד רבים); ויש סוברים שקנס הוא (שו"ת הרא"ש יז י; שו"ת מהרש"א קלו).

יש שכתבו שאף אינו מוריש ליורשיו מירשאל (רב נטרונאי גאון ורב עמרם גאון בספר בשר על גבי גחלים עמוד 64 (אוצר הגאונים קדושין פו)); ויש סוברים שמכל מקום מוריש ליורשיו מירשאל (ראב"ה בשו"ת מהר"ם [פראג] תתקכח - ט; ראה שו"ת מהר"ח אור זרוע רכד), שאין טעם לקנסם (ראב"ה שם).

• ורבים מהגאונים ומהראשונים סוברים שמומר יורש מן התורה (רב האי גאון בתשובות הגאונים הרכבי שלב; האשכול (רצ"א) ג בשם גאון; רמב"ם נחלות ו יב; סמ"ג עשין צו; תשובות הרמב"ם ב; רא"ש קדושין א כב, ובשו"ת יז י; החינוך ת; ריטב"א יבמות סב א בשם גאונים; תשב"ץ א סא; טוש"ע חו"מ רפג ב, ועוד), ומוריש לאחרים (רב האי גאון בתשובות הגאונים אסף [ירושלים תרפ"ז] יט; תשובות רש"י קעד; ראב"ה שם; האשכול שם), שלא בטלה ירושה מן הרשעים (רש"י שם), ואף על פי שחטא, ישראל הוא ובנו הוא (ראב"ה שם; רא"ש שם; ריטב"א שם; תשב"ץ שם).

קנס בירושת מומר כתבו ראשונים, שאם ראו בית דין לקונסו שלא יירש, הרשות בידם (רמב"ם נחלות ו יב; שו"ע חו"מ רפג ב), שהפקר בית דין (ראה ערכו) הפקר הוא (מגיד משנה שם). וכן נהגו בכמה מקומות (רמב"ם שם; במערב; ראה תרומת הדשן שטט, ושו"ת מהר"ל עט ועוד), ויש שכתבו ששוב פשט מנהג זה וחזר להיות דין קבוע (שו"ת הרשב"ש שכה. וראה באור הגר"א שם סק"ה: תקנת חכמים האחרונים).

ההורג את מורישו בן סורר ומורה (ראה ערכו) שנהרג בבית דין, דינו ככל הרוגי בית דין (ראה ערכו) הפקר הוא (מגיד משנה שם). וכן נהגו בכמה מקומות (רמב"ם שם; במערב; ראה תרומת הדשן שטט, ושו"ת מהר"ל עט ועוד), ויש שכתבו ששוב פשט מנהג זה וחזר להיות דין קבוע (שו"ת הרשב"ש שכה. וראה באור הגר"א שם סק"ה: תקנת חכמים האחרונים).

וכתבו אחרונים שהוא הדין ביורש שהרג את המוריש, ואפילו בידים, אף אם הרגו כדי לרשתו (ראה אור שמח ממרים שם); ויש סוברים שדוקא בן סורר יורשו אביו, כיון שהבן חייב מיתה על פי דין (צפנת פענח אישות יב ג, ושם מתנות עניים ד י, בדעת הרמב"ם ממרים שם).

ידוע אם כלו חדשיו (שו"ת הרדב"ז ב תתלא; חזון איש אה"ע קטו סק"ה; ערוך השלחן חו"מ שם), שמסתמא לא נולד קודם זמנו (חזון איש שם).

• יש סוברים שאפילו נפל גמור יורש, כל שחי אחרי המוריש (ראש אפרים ג; שו"ת משכנות יעקב אה"ע מ; אבני נזר אה"ע רז), לפי שבירושה דורשים "ענין עליו", וכל שיצא לאויר העולם חי, בכלל "ענין עליו" הוא (ראש אפרים שם. וראה ערך נפל, וערך יבם; יבמה); ויש מבארים שלדעתם אפילו עובר שמת במעי אמו יורש (ראה לעיל), ונפל אינו גרוע מעובר (אור שמח נחלות שם ומקדש דוד בבא בתרא כט).

• ויש סוברים שאמנם נפל אינו בר זכיית ממון, ואף על פי כן שם יורש יש לו, ובעת חיותו עומדת הירושה ברשותו אף על פי שאין לו בה זכיית ממון, ודי בזה להסב את הנחלה ליורשיו מן האב (חידושי רבינו חיים הלוי על הרמב"ם שם, וראה גליונות חזון איש שם).

מת המת (ראה ערכו), מנחיל ליורשיו מותר מעות שגבו לצורך תכריכיו וקבורתו (שקלים ב ה, וסנהדרין מח א; רמב"ם מתנות עניים ט יח; טוש"ע יו"ד שנו א), כשהיה עני והוצרכו לגבות עבדו, לפי שיש לו זכייה בקברו לכך, לסוברים כן (ראה ערך מת), ומנחילם ליורשיו (רשב"א בבא בתרא ח ב, ובשו"ת א שעה; ראב"ה תקצב, הובא במדכא כתובות קעו).

וכן יורש בקבר את מורישו שמת אחריו, להנחיל ליורשיו, למבארים כן ענין "משמוש נחלה" (ראה לעיל: משמוש נחלה).

גוסס (ראה ערכו) הרי הוא כחי, ונוחל ומנחיל (שמחות א א; ראה בבא בתרא קכז ב, ורשב"ם ד"ה בנכסים; ראה טור חו"מ רעז טז; ראה רמ"א חו"מ רעט א), שאם מתה אמו כשהיה גוסס, ומת אחריה, מנחיל את נכסי אמו לאחיו מן האב, שאילו מת לפנייה לא היה יורש את אמו בקבר להנחיל להם (בבא בתרא קיד ב, ורמב"ם נחלות א יג, וטוש"ע חו"מ רעו ה. נחלת יעקב שמחות שם).

ואף לסוברים שאינו בר הקנאה לאחרים (ראה ערך גוסס: בגרושין וקנינים), הרי זה מפני שאין מעשה שלו חשוב מעשה, אבל ירושה באה מאליה (רבנו יואל בראב"ה תתקל, וראה ערך הנ"ל, שם).

ממזר כל הקרובים בעבירה יורשים ככשרים (רמב"ם נחלות א ז; טוש"ע חו"מ רעו ו), כגון שהיה לו בן או אח ממזר (ראה ערכו. ראה יבמות כב ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהרי הוא בנו ואחיו לכל דבר (ראה ערך יחס וערך אב: היחס, וערך אח: אח פסול. תוספות יבמות שם ד"ה בן, ובבא בתרא קטו א ד"ה בן). וכן מוריש הממזר לקרוביו (תוספתא בבא בתרא ז א).

בנו מפניה בן מפניה ומשפחה ומנכרית א ד"ה ואי אמרת⁶, וקודם לבתו מן הנשואה (שו"ת רדב"ז ד אלף קצ), אבל בנו משפחה ומנכרית אינו יורשו, שלהלכה אינו חשוב כבנו (ראה ערך יחס. ראה יבמות כב א וב; רמב"ם נחלות א ז; טוש"ע חו"מ רעו ו).

טומטום (ראה ערכו) - שמקום זכרותו או נקבותו מכוסה ואנדרוגינוס בעור, ואין ידוע אם זכר או נקבה - אם אין שם יורש אלא הוא, הרי זה יורש את הכל (בבא בתרא קמ ב; רמב"ם נחלות ה א; טוש"ע חו"מ רפ ז), בין אם הוא זכר, ובין אם הוא נקבה, ואף לסוברים שבריה בפני עצמה הוא (ראה ערך טומטום: מהותו), לפי שהוא בכלל מה שדרשו: ובן אין לו, ענין עליו (ראה לעיל: משמוש נחלה), או לפי

6. ראה ערך יחס, על הברור שהוא בנו.

על מלכות שעוברת בירושה, ועל רבנות ושאר מינויים של כבוד, ראה ערך חזקת שררה, ועל ירושה בחזקה שהחזיק אדם בעשיית מצוה, ראה ערך חזקת מצוות.

קנין איסור המפקיר עבד כנעני (ראה ערכו) שלו, שצריך העבד גט בעבד כנעני שחרור להתירו בבת חורין, לסוברים כן (ראה ערך עבד כנעני, וערך הפקר: בעבדים), נחלקו אמוראים:

• לדעת אמרימר אם מת האדון, אין לעבד תקנה, ואין היורשים יכולים לשחררו, לפי שגוף העבד כבר אינו קנוי לו, אלא שיש לו בו קנין איסור, שאסור בבת חורין, ואסורא לבריה לא מורית (ראה ערכו) - אינו מוריש איסור לבנו (גיטין מ א ללשון שני).

• לדעת רבינא היורשים יכולים לשחררו (גיטין שס), שלדעתו אדם מוריש איסור לבניו (ראב"ן ורי"ד ורשב"א וריטב"א שם), ואף על פי שאינו במכירה, ישנו בירושה, שמאלה היא באה (שו"ת פני משה א כ; קונטרס דברי סופרים א ט). הלכה כרבינא (גיטין שם לגירסה שלפנינו; רמב"ם עבדים ח יג; טוש"ע יו"ד רסז סד).

חובות וחייבים חובות של ממון שיש לאדם על אחרים, מורשים שונים ליורשיו כשאר נכסים (ראה כתובות פד א, ובבא בתרא קמח א; רמב"ם נחלות ג א; טוש"ע חו"מ רעח ג, ועוד). אבל ממון שהיו חייבים לו בתורת מצוה - כגון הענקה (ראה ערכו) שעל האדון להעניק לעבד עברי (ראה ערכו), ורבית (ראה ערכו) שמצוה להשיבה ללווה, וכיוצא בזה - פעמים שמצוה לתת ליורשים, ופעמים שאין המצוה אלא לו, וראה על כך בערכים המיוחדים לכל מצוה, ובערך יורש (א): בחיובים למוריש.

שעבוד הגוף המוכר שטר חוב לחברו, כשם שאם מחל המלוה על החוב לאחר המכירה מחילתו מחילה (ראה ערך מכירת שטרות), כך אם מת ומחל יורשו, מחילתו מחילה (כתובות פו א ועוד; רמב"ם מכירה ו יב; טוש"ע חו"מ סו כג).

קנס קנס (ראה ערכו) שהתחייבו למוריש ועדיין לא עמד עליו בדין, נחלקו אמוראים בירושלמי:

• ר' יונה ור' חגיי סוברים שמורישו, לפי שמתחייב בו משעת המעשה (ראה ירושלמי כתובות ד א, וקרנן העדה שם, הובא בראשונים כתובות מב ב), והוא ממון גמור להורישו לבניו (רשב"א ורא"ה כתובות שם);

• ר' יוסי סובר שאינו מורישו, לפי שחייב קנס אינו אלא כשעמד בדין (ראה ירושלמי שם).

יש מהראשונים סוברים שמחלוקת אמוראים היא אף בבבלי בדין זה (תוספות בבא קמא עב א ד"ה סיפא; רשב"א כתובות ובבא קמא שם); ויש אומרים שלדברי הכל אינו מוריש אלא כשעמד בדין (תוספות בבא קמא שם תירוצו ב בשם ר"י, וכתובות לח ב ד"ה יש; ריטב"א כתובות שם, ושם מב ב); ויש אומרים שלדברי הכל מוריש (תוספות ר"י הלבן כתובות מב ב).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאדם מוריש קנס (ראה רשב"א בבא מציעא לד ב, וראה שו"ת הרשב"א ג רג; ים של שלמה בבא קמא ז יט, בדעת הרמב"ם ובדעת תוספות);

• ויש סוברים שאינו מוריש קנס לבניו (ראה בעל המאור כתובות לח ב; ראה כתוב שם לראב"ד שם; ראה תוספות בבא מציעא שם ד"ה הריני; נמוקי יוסף בבא קמא ע א, בשם רמב"ן ורא"ה).

בן מאומץ בן מאומץ על פי חוקי המדינות, אינו יורש על פי דין תורה, והפוסקים דנו בדרכים האפשריות כאשר אביו המאומץ חפץ לתת לו חלק בירושה, כאשר יש עוד בנים, וכשאין לו בנים אלא שאר יורשים (ראה להלן: העברת נחלה. ראה שו"ת חתם סופר אהע"ז א עו, שו"ת מנחת יצחק ג קלה, קובץ תשובות א קלו, שו"ת משנה הלכות י רח, ושם יב רפב ה. וראה משפט הצוואה [שווארץ] א עמ' מג וב לו).

הנכסים

כל ממונו של עיקר הירושה מפורשת בתורה בקרקעות (במדבר כז), ובעבד כנעני (ראה ערכו). ויקרא כה מו), ומכל מקום נוהגת ירושה בכל ממון שיש לאדם (ראה להלן, וראה כתובות נ ב, ושם פד א, ובבא בתרא קכב ב ועוד הרבה מקומות).

דבר שאינו היורש זוכה אף בנכסים שלא היו ברשות המוריש ברשותו, אינו בשעת מיתה, כגון שהיה לו פקדון ביד אחרים בעולם, ובראו"י (ראה כתובות פד א, ובבא בתרא שם, ורמב"ם נחלות ג ב, וטוש"ע חו"מ רעח ד, ועוד), או חוב שהיו אחרים חייבים לו (ראה כתובות שם, ורמב"ם שם א, וטוש"ע שם א), או גזילה שהיתה ביד הגזלן (ראה בבא קמא קג א, ורמב"ם גזילה ח א, וטוש"ע חו"מ שסז ד).

וזוכה בין בממון ה"מוחזק" למוריש בשעת מיתתו, ובין בממון ה"ראוי" לבא לו לאחר מיתה, כגון שנפל לו בירושה לאחר מותו (ראה לעיל: גדרה).

זכויות ממון זכויות ממון אף כשלא היתה למוריש בעלות גמורה, אלא זכות בלא בעלות ממון, יורשים יורשיו את זכותו, כגון:

• הקונה דקל לפירותיו, ומת, שיוורשיו יורשים את הדקל לפירותיו (ראה בבא בתרא קמז ב, ושם קמח א, ורמ"ה שם אות פה);

• השואל בהמה ומת, בניו משתמשים בה כל ימי שאלתה (כתובות לד ב, ובבא קמא קיב א; רמב"ם שאלה א ה; טוש"ע חו"מ שמא ג. וראה ערך יורש (ב) וערך שואל);

• השוכר בית ומת, יש סוברים שהבית מושכר ליורשיו עד סוף הזמן (רבינו תם בתוספות בבא בתרא נא ב ד"ה במתנה; ראה רמב"ם שם. וראה ערך יורש (ב) וערך שכירות);

• המלוה את חברו וקבע לו זמן לפרעון, אין המלוה יכול לתבוע את היורשים עד סוף הזמן (רמב"ם מלוה ולוה יג ה; טוש"ע חו"מ עג ב), ועוד.

זכויות כפרה קרבנות המוריש, אף על פי שיוורשיו עומדים במקומו להביאם, אין היורש קונה אותם שיהיה חשוב בעלים ממש, ויתכפר בהם כפרה קבועה ("מקיבעא"), אלא שהוא מתכפר בהם מקצת כפרה ("מקופיא") (ראה זבחים ו א, ורש"י ד"ה ומשני).

חזקת עסק מי שהחזיק בעסק של מסחר באופן שאסור לאחרים להשיג את גבולו ולהתעסק בזה (ראה ערך יורד לאומנות חברו), יש שכתבו שאינו מוריש זכותו, שאין זה אלא איסור להשיג גבולו, והוא דבר שאין בו ממש, שאין בו ירושה (שו"ת מהרש"ם ב רב). אבל במקומות שתיקנו תקנות בחזקות של מסחר, המחזיק מוריש חזקה זו ליורשיו (שו"ת המב"ט ג רכה, ומהרי"ט ב חו"מ ל), שתיקנו אף ליורשיו (מב"ט שם).

יש הנוטלים חלק בנכסי המת שלא מתורת ירושה, אלא מכח תקנות חכמים שונות:

- על הבת שנוטלת מהנכסים לנישואיה, ראה ערך עישור נכסים;
- על מי שהיה נשוי כמה נשים ומתו בחייו, שהבנים הזכרים של כל אחת נוטלים בירושת אביהם את כתובת אמן, מלבד חלקם בירושה, ראה ערך כתובת בנין דכרין;
- על זכויות אלמנה בנכסי בעלה המת, ראה ערך אלמנה וערך כתובה וערך תנאי כתובה, ועוד.

אם החלוקה צריכה בית דין • יש מהראשונים סוברים שהחלוקה קרויה דין צריכה בית דין וצריכה שלשה דיינים, ודנים אותה ביום ולא בלילה, כשאר דיני ממונות (ראה ערך דיני ממונות: בית הדין; זמנים. ראה רשב"ם בבא בתרא קיג ב ד"ה דלמא וד"ה דתניא, ורמב"ן ורשב"א שם. וראה רמב"ם סנהדרין ג ה, ולחם משנה שם ו).

- ויש סוברים שאין הבדל בין חלוקת הירושה לשאר חלוקות שותפים, שאם אין מחלוקת בין היורשים יכולים לחלוק בלא בית דין (ריטב"א שם; תוספות הרא"ש בשיטה מקובצת שם; הגהות אשר"י בבא בתרא ח ב בשם מהר"י, וראה תוספות שם ד"ה אורעה), ואם יש מחלוקת ביניהם צריכים בית דין כשאר דיני ממונות (רא"ש והגהות אשר"י שם).

הבירוים

כשאין ידוע שמת המוריש מי שהלך למלחמה ואין ידוע אם מת, אין מניחים את יורשיו לירד לנכסיו (בבא מציעא לח ב. וראה ערך חזקת חיים). וכתבו ראשונים שאין היורשים נוחלים עד שיביאו ראיה ברורה שמת מורישם (רמב"ם נחלות ז א; סמ"ג עשין צו; רשב"א וריטב"א ור"ן בבא מציעא שם; טוש"ע חו"מ רפד ב), ואפילו כששמעו שמת (ראה בבא מציעא שם; רמב"ם וטוש"ע שם), שאין מוציאים את הממון מחזקתו ליתנו ליורשיו בלא ראיה (סמ"ע שם סק"ב).

פעמים שמורידים אותם בתורת אפוטרופסים לטפל בנכסים, ופעמים שרשאים אף לאכול את פירותיהם, ראה ערך נכסים נטושים ורטושים וערך שבוי.

אם ירד היורש לנכסים • שבוי ששמעו בו שמת, וירדו יורשיו לנחלה וחלקו אותה ביניהם, יש מהראשונים שכתבו שאין מוציאים מידם (רמב"ם נחלות ז ד; טוש"ע חו"מ רפה א), הואיל ויש אומדנא שאכן מת, אף על פי שאין יכולים על פי זה להורידם בנחלה, מכל מקום אין בית דין צריכים לעשות מעשה להוציא מידם, הואיל ואין לפנינו תובע (אבן האזל שם).

בירור המיתה על פי עד • האשה שאמרה מת בעלי, אין היורשים נכנסים לנחלה על פיה (יבמות קיז א; רמב"ם נחלות ז ב; טוש"ע חו"מ רפד ב), מפני שהתורה אמרה על פי שני עדים וגו' (דברים יט טו. רש"י יבמות שם ד"ה שאין), ואף על פי שהאשה נאמנת בעדות זו להינשא (ראה ערך עדות אשה. רמב"ם שם; טוש"ע שם), לגבי נישואין בלבד הקילו חכמים משום עיגון (רש"י שם).

- וכן גוי שהיה מסיח לפי תומו (ראה ערכו) שמת המוריש, אף על פי שנאמן בעדות זו להשיא את אשתו (ראה ערך הנ"ל), אין היורשים יורדים לנחלה על פיו (שו"ת הר"י קסה ונד; רמב"ם שם א; טוש"ע שם), וכן על פי עדות עבד ושפחה (שו"ת הרשב"א ה קלט), ואפילו עד אחד כשר אין מורידים את היורשים לנחלה על פיו (רי"ף שם; תוספות יבמות שם ד"ה שאין וכתובות שם ועוד; שו"ת הריב"ש

חמץ בפסח • מי שמת בפסח והניח ליורשיו חמץ, יש מהאחרונים סוברים שחייבים היורשים לבערו, ועוברים עליו בבל יראה (ראה ערכו), כשאר איסורי הנאה, שיש בהם ירושה לדעתם (ראה לעיל. שו"ע הרב או"ח תלה בקונטרס אחרון), ויש סוברים כן מטעם אחר, שהואיל ועשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו לעבור עליו בבל יראה (ראה פסחים ו ב), הרי לענין בל יראה החשיבתו התורה כממון גמור (מקור חיים או"ח תמח סק"ט, ותשובות ר"י מליסא או"ח ז).

יש סוברים שאין היורשים עוברים בבל יראה, לפי שאין החמץ ממון להורישו לבניו (נודע ביהודה קמא או"ח כ; חק יעקב או"ח שם; ספר יהושע פסקים וכתבים תקנא).

עבד עברי • עבד עברי (ראה ערכו) עובד את הבן, ואינו עובד את הבת, ולא את האב (קדושין יז ב; רמב"ם עבדים ב יב), ואין צריך לומר שאינו עובד את שאר היורשים, שאם לא הניח האדון בן זכר, יצא לחירות (רמב"ם שם).

עבד עברי נרצע (ראה ערכו) - וכן אמה העבריה (ראה ערכו) - אינו עובד לא את הבן, ולא את הבת (קדושין שם; רמב"ם שם ג ז, ושם ד ד. וראה ערך אמה העבריה), וכן עבד עברי הנמכר לגוי (קדושין שם; רמב"ם שם ב יב), ועבד עברי שנמכר לגר צדק (בבא מציעא עא א; רמב"ם שם), שהואיל ואין הגר נמכר כעבד עברי (ראה ערך גר), אף אינו קונה עבד עברי כדין ישראל אלא כדין גוי, שכן מסורת בדינו ("גמירי") (ראה ערך הלכה למשה מסיני. ראה בבא מציעא שם).

בירושלמי נחלקו תנאים: יש סוברים שעבד עברי ואמה העבריה אינם עובדים לא את הבן ולא את הבת; ויש סוברים שעבד עברי עובד את הבן, ולא את הבת (ירושלמי קדושין א ב).

זכויות האב • אין אדם מוריש זכות שיש לו בבתו לבניו (קדושין טז ב, בבתו וכתובות מג א וב; רמב"ם עבדים ג טו), כגון זכותו במעשי ידיה של בתו קטנה ונערה (ראה ערך אב: זכויות האב. כתובות שם; ירושלמי כתובות ד ב; רמב"ם אישות יט י; טוש"ע אה"ע קיב ב. וראה ערך בת א), וזכותו בהענקה (ראה ערכו) שנוטלת מן האדון אם היתה אמה העבריה ויוצאת לחירות (ראה ערך הענקה. קדושין שם; רמב"ם עבדים שם), וזכותו בקנס הבת מאונס (ראה ערכו) ומפתה (ראה ערכו) ובדמי בושטה ופגמה (ראה ערך אב, שם. כתובות שם), ובדמי חבלתה (ראה ערך חובל. כתובות שם), שנאמר בעבד כנעני וְהִתְנַחֲלָתָם אִתָּם לְבָנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם (ויקרא כה מו), אותם לבניהם, ולא בנותיהם לבניהם (ירושלמי שם. וראה תוספות קדושין שם ד"ה והתנחלתם, וכתובות שם ד"ה מגיד).

החלוקה

היורשים • מי שמת והניח כמה בנים - שאין אף אחד מהם חולקים בשוה בכור לאביו - או כמה בנות, חולקים ביניהם את הירושה בשוה (בבא בתרא קלט א, וראה שם קכו ב ועוד; רמב"ם נחלות ט יב ועוד; טוש"ע חו"מ רפו א ועוד).

על הבכור שנוטל פי שנים בירושה, ראה ערך ירושת הבכור.

אופן חלוקת ירושה שעל ידי משמוש • אף יורשים שעל ידי "משמוש נחלה" חולקים בשוה, על פי החלוקה שבין היורשים הראשונים, כגון שהיו לאב כמה בנים, ומת אחד מהם בחייו, הרי בן הבן או בת הבן נוטלים את חלק אביהם המת עם שאר דודיהם - כאילו הבן קיים ליטול את חלקו (ראה ירושלמי בבא בתרא ח ג, הובא ברשב"ם בבא בתרא קטז ב ד"ה ושהיה).

נאמן אלא מטעם מיגו, אינו נאמן אלא בנכסים שיש בידו (לחם משנה נחלות שם, וביאור הגר"א שם סק"א).

• ויש סוברים שגם בשאר יורשים נאמן אף בנכסים שנפלו לו אחר כך (ראה טור שם בשם הרא"ש, ושכן דעת הרמב"ם; רמ"א שם). יש מבארים דעתם, שנאמן בתורת "יכיר" אף בשאר קרובים (לבוש חו"מ שם); ויש מבארים שנאמן במיגו שיכול היה להתחייב לו סכום גדול, ולשעבד לחוב זה גם נכסים שיקנה אחר כך (קצות החושן רע"ט סק"ב).

בספק

היורשים מוחזקים בעל חוב של המוריש, שהיה ספק אם השתעבדו לו נכסי הירושה, עליו להביא ראיה (ראה בבא בתרא קנ"א, ורמב"ם נחלות ה' ח, וטושי"ע חו"מ קד טז, ושם רפ"ב), שהרי היורשים מוחזקים בנכסים (ראה רש"י יבמות לח ב ד"ה יורשי; תוספות בבא בתרא שם ד"ה נפל).

ואפילו ממון שספק שמא לא היה של המוריש בשעת מיתתו ולא ירשוהו כלל, כגון קרקע שהיתה של המוריש, והחזיק בה אדם בחיי המוריש - פחות משלש שנים (ראה ערך חזקת קרקעות) - וטוען שלקחה ממנו, היורשים שמביאים עדים שהיתה של אבותיהם, מוציאים מידו (ראה כתובות טז א; ראה בבא בתרא מא א, ושם לא א ועוד; ראה רמב"ם טוען ונטען יב ח, ושם טו ה; ראה טושי"ע חו"מ קמד ד, ושם קמו כג).

הודאת המוריש לחוב לירשיו בממון בעין שיש להם בידו, נאמן כדין הודאת בעל דין (ראה ערכו) לחוב לירשיו (בבא בתרא קעד ב, ושם קעה א; רמב"ם מלוה ולוה יא ו, וזכיה ומתנה ט ט, ושם י ד וט; טושי"ע חו"מ קח א, ושם רנה ב), הואיל ובשעת הודאתו לא חב אלא לעצמו, ולא זכו היורשים אלא אחרי הודאתו (שו"ת הריטב"א יא ורג, הובא בבית יוסף חו"מ ס); ועוד, שכשם שהוא נאמן לגבי עצמו, כך נאמן על יורשיו, שהיורש הוא "כרעיה דאבואה" (רגלו של אביו) (ריטב"א שם).

מי שמת ולא נמצא לו יורש, בית דין מפקידים את יורשים ידועים נכסיו אצל נאמן, לפי שאין אדם מישראל שאין לו יורשים (שו"ת הרי"ף נג; ספר השטרות לר"י ברצלוני נח; תשובות הרמב"ם (בלאו) תכא; שו"ת הרשב"ש רפז; שו"ת מהר"ם לובלין יב), וחייבים בית דין לשקוד על תקנת היורשים, משום מצות השבת אבדה (ראה ערכו). מהר"ם לובלין שם, ולכן יהא מונח עד שיבא אליהו (ראה ערכו) ויודיע מי היורש, או עד שיבוא יורשו ויביא ראיה ברורה (רמב"ם שם).

כשאין ידוע מי היורש, אף הבא ממדינת הים, ואין משפחתו ידועה לנו, ומה, יהא ממונו מונח עד שיבא אליהו (ראה שו"ת שאילת יעב"ץ א קמב, ושו"ת חתם סופר חו"מ קכב; ראה נתיבות המשפט רנו סק"א).

שני יורשים שם ספק כל שני יורשים שאחד מהם ודאי והשני ספק, אין לספק כלום, שאין ספק מוציא מידי ודאי (ראה ערכו); בדיני ממונות. יבמות לח א, ורי"ף שם; רמב"ם נחלות ה' א; טור חו"מ רפ; רמ"א שם ז, אבל אם היו שניהם ספק מי מהם היורש, שניהם חולקים בשוה, שממון המוטל בספק חולקים (יבמות לו ב; רי"ף שם; רמב"ם שם; טור שם), שהרי אין אחד מהם מוחזק יותר מחברו,

קנה; לחם משנה נחלות שם בדעת הרמב"ם; רבי עקיבא איגר חו"מ שם; קהלת יעקב אה"ע יז ג).

• ויש סוברים שמורידים את היורשים לנחלה על פי עד אחד (תשב"ץ א עג-פד; נודע ביהודה קמא אה"ע לג בדעת הרמב"ם), שמן הדין היה עד אחד נאמן אף בממון, כמו באיסורים, אלא שחוששים שמא הוא משקר, ובעדות מיתה שהיא דבר העשוי להיגלות אין חוששים לשקר (תשב"ץ עז), ואפילו עד פסול, כגון עבד או אשה או קרוב, נאמן מטעם זה (תשב"ץ פב), ואף גוי המסיח לפי תומו, יש סוברים שנאמן לירושה, כשם שלענין עדות אשה אין חוששים שהוא משקר (תשב"ץ שם לדעת רמב"ן).

עד מפי עד, והאשה שמעידה על מות בעלה, אף לדעה זו אינם נאמנים לענין ירושה, שאף לנישואין לא האמינום אלא מדרבנן משום עיגון (תשב"ץ שם).

עדים שהעידו על אדם שהוא מוחזק להם שהוא בנו בירור זהות היורשים על פי חזקה של פלוני או אחיו, אף על פי שאינם עדי יחוס, ואינם יודעים אמיתות יחוסו, הרי זה יורש בעדות זו (רמב"ם נחלות ז ד; טור חו"מ רפד; שו"ע חו"מ רפ א, ורמ"א רפד א), שהרי מלקים וסוקלים על החזקות (ראה ערך חזקה ד), וערך יחס: בחזקה ושאר בירורים. שו"ת הרשב"א ב ריט; שו"ת הרא"ש פו ט, וכל שכן לענין ירושה (ריטב"א קדושין פ א ד"ה וסוקלין. וראה תוספתא בבא בתרא ח ב).

ואף לענין ירושת הבכור (ראה ערכו) שנוטל פי שנים, אם הוחזק אצל בני אדם שהוא בכור, נוטל פי שנים (ראה בבא בתרא קכו א, ורשב"ם ד"ה היו; קצות החושן רפד סק"א).

על פרטי הדין של חזקה זו, ראה ערך חזקה (ד) ⁷.

על פי אחד היורשים אחד מן האחים שאמר על פלוני "זה אחי", אינו נאמן להורידו לירושת אביו עם אחיו שאינם מכירים אותו, אבל נוטל אותו פלוני עמו בחלקו, כגון שהיו שני אחים, נוטל האח המעיד שלישי, שהרי הודה שהם שלשה אחים, והאח השני נוטל חצי, והספק נוטל את הששית הנותרת מחלקו של זה שהודה לו שהוא אחיו (בבא בתרא קלד א ורשב"ם; רמב"ם נחלות ח ד; טושי"ע חו"מ רפ ב), ואין נאמן להוציא מהאח השני, שאין מוציאים ממון אלא על פי שני עדים כשרים (ראה לעיל. תוספות רי"ד שם קכו ב).

על פי דברי המוריש האומר על פלוני "זה בני" נאמן, ויורשו (ראה בבא בתרא קלד א וב; רמב"ם נחלות ד א; טושי"ע חו"מ רע"א), אף שלא היה מוחזק כבנו (רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן האומר על שאר היורשים אותו, אף על פי שהודה באנשים שאינם מוחזקים שהם קרוביו - נאמן (רמב"ם שם; מאירי שם קלד א; טושי"ע שם).

• יש אומרים שהנאמנות משום מגו (ראה ערכו), שהיה יכול לתת לו את כל נכסיו במתנה (רשב"ם ותוספות שם ד"ה לירשו), ולפיכך אינו נאמן להוריש לו נכסים שנפלו לו אחר כך, שלא היה בידו להקנותם לזה בשעת אמירתו (רשב"ם ותוספות שם).

• יש אומרים שנאמן אף בנכסים הבאים לאחר מכן (שו"ת הרא"ש פב לט בשם הר"ם; רשב"א ומאירי וריטב"א ור"ן שם), שכשם שנאמן לומר על בן בין הבנים שהוא הבכור (ראה ערך יכיר: בירושה, פרטי הדין), כך נאמן לומר זה בני לענין ירושה (ראה מאירי שם; ר"ן שם; שו"ת הרא"ש שם; ראה חינוך ת), ולטעם זה האומר "זה אחי", שאינו

הלכתית [שטיינברג, ירושלים תשנ"ה] ז עמ' 787, וראה תחומין כב [תשס"ב]

7. על בירור זהות היורשים על ידי בדיקות D.N.A ראה אנציקלופדיה רפואית

• רבי זירא ורבה סוברים שהנכסים בחזקת יורשי הבן (שם קנח ב), שמשמת בעלה היה הבן ראוי לירש את אמו קודם לכל קרוביה (רשב"ם ד"ה בחזקת);

• ורבי אילא אמר, בחזקת יורשי האם (בבא בתרא שם).

ואף רבי זירא חזר והודה לרבי אילא, הואיל והחזקה נחלה באותו שבט (בבא בתרא שם), שכל ימי חיי האשה היו נכסיה בחזקתה, והרי היא מתייחסת לשבט של אביה (רשב"ם שם ד"ה בחזקת), וכשם שמעמידים ממון המוטל בספק בחזקת מרא קמא (ראה ערכו), שהיה הממון שלו קודם שנולד הספק, כך כאן קודם שנולד הספק היו הנכסים בחזקת שבט האם (שו"ת הרא"ש פד א), ואין זו חזקה ברורה, אלא שהאיל ושקולים הם, מועילה חזקה זו להכריע את הספק (רמ"ה שם).

ויש שכתבו בטעם הדין, שיורשי האם הם יורשים ודאים, ויורשי הבן הם ספק, שאם מת הבן תחילה אין להם בנכסי אמו כלום (רמב"ם נחלות ה ו).

להלכה הרבה ראשונים פוסקים כרבי עקיבא, כיון שדנו האמוראים בדבריו, וכרבי אילא, שאף רבי זירא חזר והודה לו, שהנכסים בחזקת יורשי האם (ראה ר"ף בבא בתרא שם ורמב"ן במלחמות בדעתו; רמב"ם נחלות ה ו; כתוב שם לראב"ד ורמב"ן ועוד ראשונים שם; רשב"א יבמות לו ב, ושו"ת א תשכו, ושם ב לא; רא"ש שם; טוש"ע חו"מ רפ י).

ויש פוסקים כחכמים וכבן עזאי, שיחלוקו, שהלכה כרבים (בעל המאור בבא בתרא שם; רבינו שמחה ב"ר מאיר בשו"ת הרשב"א ב כו).

הפקעתה בצוואה ובסילוק

הפקעת הירושה הפקעת הירושה אין אדם יכול להפקיע דין ירושה של תורה בצוואה, להוריש למי שאינו ראוי ליורשו, או לעקור את הירושה מן היורש (ראה להלן), ודוקא בלשון ירושה, אבל יכול אדם לתת את כל נכסיו במתנה לאחרים, ולהניח את בניו שלא יירשו כלום, ומה שעשה עשוי (ראה בבא בתרא קלג ב), שיש כח לאדם לתת את ממונו במתנה לכל מי שירצה, והרי לא נשארו לו נכסים אחר מותו להורישם לבניו (רשב"ם שם קכו ב ד"ה דבריו).

מתנה זו אפשר לעשותה מחיים, באופנים מסוימים, על ידי קנין המועיל (וראה ערך מתנה וערך מהיום ולאחר זמן)⁸.

תקנת חכמים היא שיכול אדם בשעת חוליו האחרון קודם מיתה לצוות את נכסיו לכל מי שירצה, אפילו בדיבור בלא קנין, ועל כך ראה ערך מתנת שכיב מרע, וערך דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים⁹.

אף המצווה את יורשיו לתת נכסיו לאחרים, לעתים מוטלת מצוה על היורשים לקיים דבריו, ראה ערך מצוה לקיים דברי המת.

על הנותן את נכסיו לאחרים במתנה, ומניח את יורשיו, שאין רוח חכמים נוחה הימנו, ועל אופני ההיתר לכתחילה, ראה להלן: העברת נחלה.

מתנה על מה מתנה על מה אין אדם יכול להוריש את נכסיו למי שאינו ראוי שכתוב בתורה שכתוב בתורה ליורשו על פי דין (ראה בבא בתרא קל א; רמב"ם נחלות

ואין כאן מוציא מחברו להטיל עליו ראייה (רש"י שם לו ב ד"ה ממון; תוספות שם ד"ה וממון; רא"ש שם ד ח. ראה ערך המוציא מחברו עליו הראיה וערך חזקת ממון וערך יחלוקו).

אחד ספק ואחד אחד ספק ואחד מי שלא שהתה שלשה חדשים אחר מיתת בעלה ונישאה וילדה בן, ואין ידוע אם הוא בן תשעה לראשון, או בן שבעה לאחרון, אין בן זה יורש אף אחד מהם (יבמות ק א וב; רמב"ם נחלות ה ג; טור חו"מ רעז; רמ"א חו"מ שם יא), שבני הראשון דוחים אותו אצל השני, ובני השני דוחים אותו אצל הראשון (רש"י שם ד"ה הוא), לפי שהבנים הם יורשים ודאים, ואילו בן זה אינו אלא ספק (ראה יבמות לו ב; רמב"ם נחלות שם).

וכן מי שהתייבמה בתוך שלשה חדשים וילדה בן, ספק בן תשעה לאח המת, ספק בן שבעה ליבם, ומת הסבא אבי היבם, היבם נוטל את הכל שהוא ודאי, והבן ספק, ואינו מוציא מידי ודאי (יבמות לח א; רמב"ם שם ה; טוש"ע אה"ע קסג ו), שאם הוא בן המת יש לו חצי ירושה, ואם הוא בן היבם אין לו כלום (רמב"ם שם).

וכן מי שהניח בן וטומטום (ראה ערכו) או אנדרוגינוס (ראה ערכו) - ספק זכר, שיוורש חצי הנכסים, וספק נקבה, שאין לה כלום במקום בן - הבן יורש את הכל (ראה בבא בתרא קמ ב; רמב"ם שם א; טוש"ע חו"מ רפ ז).

ספק וספק ספק וספק ספק וספק שחולקים (ראה לעיל), כיצד, כגון ספק בן שחולקים שחולקים תשעה לראשון, ספק בן שבעה לאחרון, שאם מת הספק שניהם יורשים אותו, וחולקים בשוה, שכל אחד מהם הוא ספק אביו (יבמות ק ב, ורש"י ד"ה הוא אינו; רמב"ם נחלות ה א).

וכן יבמה שנתייבמה בתוך שלשה חדשים וילדה, וספק אם הוא בנו של המת או של היבם, ומת הספק, הסבא והיבם חולקים נכסיו בשוה (יבמות לח א; רמב"ם שם ה; טוש"ע אה"ע קסג ח), וכן כשמת היבם, הרי הסבא והספק חולקים בנכסיו בשוה (יבמות שם; רמב"ם וטוש"ע שם).

פעמים שאין חולקים בשוה, אלא נוטל אחד מהם המקצת שאף השני מודה לו בו, וחולקים בשאר הנכסים בשוה, כגון שמתו היבם והסבא, ויש ליבם שני בנים, ובאים בני היבם לחלוק בנכסי הסבא עם הספק, שהספק טוען שמא בן האח המת אני וחצי הנכסים שלי, והם טוענים שמא אחינו אתה ואין לך אלא שליש הנכסים, שהוא נוטל אותו שליש שהם מודים לו בו, והם נוטלים חצי הנכסים שהספק מודה להם, ובששית הנותרת הספק נוטל חציה והם חציה (יבמות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ז).

נפל הבית עליו נפל הבית עליו מתו היורש והמוריש, וספק מי מהם מת אחרון, כגון ועל אמו ועל אמו נפל הבית עליו ועל אמו, שאם האם מתה ראשונה ירש הבן את נכסיה, ויורשים אותו אחיו מאביו, ואם הבן מת ראשון לא באו נכסי אמו לידו, ויורשים אותה אחיה מאביה - שאין הבן יורש את אמו בקבר להנחיל ליורשיו מאביו (ראה לעיל: ירושות שאין בהן משמוש) - נחלקו תנאים:

• לחכמים ולבן עזאי יחלקו יורשי האם עם יורשי הבן;

• ורבי עקיבא אומר שהנכסים בחזקתם (בבא בתרא קנח ב).

ונחלקו אמוראים בפירוש דבריו:

גוף מחיים ופירות לאחר מיתה. ⁹ וראה ערך הני"ל: מצוה מחמת מיתה, על בריא שחושש שימות פתאום.

עמ' 412 מאמר הרב צבי יהודה בן יעקב. ⁸ שאין קנין לאחר מיתה, להקנות באופן שתחול המתנה לאחר מיתה, אלא או שמקנה לגמרי מחיים, או שמקנה

להסתלק, שכבר ראוי הוא לרשת את אביו, וכאילו זכה בה כבר לענין שאין סילוק מועיל בלא קנין, וקנין אינו מועיל, לפי שלא זכה בירושה לגמרי ואינה ברשותו (רמב"ן ושאר ראשונים כתובות שם), ויש שביארו, שמשעה שנולד כבר נעשה יורש, ואינו יכול להסתלק מזה, אבל בנכסים לא זכה עד שעת מיתתו (חידושי רבי שמעון יבמות לו, וקובץ הערות יבמות מ ב).

הפקעתה על ידי "אחרים" (נחלה לאחד היורשים), ואומר לו "נכסי לך ואחרים לפלוני", אין דבריו מועילים, ואחר מיתת היורש יורשים אותו יורשיו (בבא בתרא קכט ב, ושם קלג א; רמב"ם זכיה ומתנה יב ד; טוש"ע חו"מ רמח א, ושם רג ו), לפי שכשהמקבל הראשון ראוי לירש את הנותן אין זו מתנה אלא ירושה, וירושא אין לה הפסק (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; שו"ע שם רמח א), שאין ירושה לחצאין (רשב"ם שם ד"ה אם אמר), ואף על פי שהתנה המוריש להפסיק ירושה זו, התורה אמרה שאין לה הפסק (בבא בתרא שם).

הפקעתה באופנים אחרים

בתקנות חכמים • קטנה יתומה שהשיאיה קרובה, אם מתה - הבעל יורשה, להלכה (ראה ערך ירושת הבעל), אף על פי שקידושיה מדרבנן (ראה ערך קדושי קטנה), ומן התורה קרובה יורשים, ואף על פי שאין בית דין מתנים לעקור דבר מן התורה (ראה ערך יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה), מכל מקום הפקר בית דין הפקר (ראה ערכו. יבמות פט ב), וכל דבר של ממון שמתקנים חכמים אין זו עקירת דבר מן התורה (רש"י ד"ה הפקר). ויש מבארים, שהואיל ויש כח ביד חכמים להפקיר את הממון, הרי זה כאילו אין לבת כלום להוריש (ר"א מן החר שם).

• אף באשתו גמורה, לסוברים שירושת הבעל מדרבנן (ראה ערך ירושת הבעל), כשתיקנו חכמים שהבעל יורש, הפקיעו את הירושה מיורשי האשה (לחם משנה ערכין ד כב; חתם סופר אה"ע א קכא).

• פעמים שתיקנו חכמים לאנשים אחרים זכויות ממון שנגבות מנכסי הירושה, כגון הבת, שתיקנו לה ליטול מהנכסים לצורך נישואיה, ראה ערך עישור נכסים. על זכותה למזונות מנכסי הירושה ראה ערך מזונות וערך תנאי כתובה.

• וכן האשה, שאינה יורשת את בעלה, ותיקנו לה שתיטול מנכסיו כתובה (ראה ערכו) ושאר תנאי כתובה (ראה ערכו), כשאר בעלי חוב של המוריש, ראה ערכים: כתובה; תוספת כתובה; תנאי כתובה; מזונות; אלמנה: מזונותיה, פדיונה וקבורתה.

• וכן שינו חכמים בתקנתם את חלוקת הירושה באדם שהיה נשוי כמה נשים ומתו בחייו, שהבנים הזכרים של כל אחת נוטלים תחילה את כתובת אמן וגדוניה, ורק אחר כך חולקים את שאר הירושה, ראה ערך כתובת בנין דכרין. ומכל מקום לא תיקנו אלא כשיש בנכסים שווי דינר מלבד הכתובות והגדוניות, אבל אם אין שם מותר דינר חולקים הכל בשוה (כתובות צא א; רמב"ם אישות יט ג; טוש"ע אה"ע קיא ב), שבמקום שתיקנו נחלה של תורה לגמרי לא תיקנו חכמים (שם נב ב).

לצורך השעה אף לצורך שעה מצינו שתיקנו להפקיע דין ירושה, במעשה פילגש בגבעה שהתנו על שבט בנימין שלא

ו א; טוש"ע חו"מ רפא א), ולא לעקור את הירושה מן היורש (ראה שם קכו ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), בין שציוה והוא בריא, ובין שציוה והוא שכיב מרע (ראה ערכו). ראה בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה המחלק; רמב"ם שם; שו"ע שם), בין בעל פה ובין בכתב (רמב"ם שם; שו"ע שם), שהירושה חלה מאליה על הנכסים, בעל כרחו של המוריש (רמ"ה בבא בתרא ח ח).

ולפיכך האומר "איש פלוני יירשני", במקום שיש לו בת, לא אמר כלום (בבא בתרא קל א; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם), לפי שהתנה על מה שכתוב בתורה (בבא בתרא שם), וכן האומר "איש פלוני בני לא יירש עם אחיו", לא אמר כלום, שהתנה על מה שכתוב בתורה (בבא בתרא קכו ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

החילוק מדבר שבממון שתנאו קיים (ראה ערך מתנה על מה שכתוב בתורה), מכל מקום אין תנאו של המוריש מועיל, שלא אמר רבי יהודה אלא בתנאי שאדם עושה עם חברו, וחברו מוחל על זכותו, אבל כאן אין היורש מוחל (בבא בתרא שם).

• יש מהראשונים מפרשים שלא מחל היורש, לפי שלא ידע שהתנה המוריש (רבינו גרשם בבא בתרא שם), או לפי שודאי אין רצונו למחול, ואפילו ידע ושתק, לא שתק אלא כדי שלא להכעיס את אביו (רשב"ם שם ד"ה התם), אבל אם מחל בפירוש, מועיל תנאו של המוריש, כשאר דבר שבממון (רשב"א ור"ן שם בדעת הרשב"ם), ואף על פי שאין מחילת היורש מועילה לו להסתלק מן הירושה (ראה להלן), מכל מקום כשמחל מועיל תנאו של האב (אמרי משה לח כג; מקדש דוד בבא בתרא לה ד; זכרון שמואל סג ג).

• ורבים סוברים שאין התנאי מועיל אפילו כשמחל היורש בפירוש (רמ"ה ורשב"א וריטב"א ור"ן שם בשם תוספות; שו"ת מהר"ם [פראג] תעה; מגיד משנה אישות יב ט), שהרי אינו יכול להסתלק מירושת המוריש (ראה להלן), ואין מחילתו מחילה (רשב"א וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם), שמחילה צריך שתהיה בשעת חלות הדין, והדין שהוא ראוי לירושה חל משעת לידתו, והרי אז אי אפשר שימחול, ושוב אין התנאי מועיל להפקיעו (רמ"ה שם).

• ויש מהראשונים שכתבו, שעיקר הטעם הוא לפי שאינו יכול לומר פלוני "יירשני" כשאין אותו פלוני יורש אותו בדין תורה, או לומר שלא יירשנו והוא יורש אותו בדין תורה, ואמרו הטעם שאין היורש מוחל לרווחא דמילתא (תוספות כתובות נו ב ד"ה הרי).

• ויש שכתבו בטעם הדבר, לפי שנאמר בפרשת נחלות וְהִתְּנָה לְבָנֶי יִשְׂרָאֵל לְחֶקֶת מִשְׁפָּט (במדבר כז יא. רמב"ם אישות שם, ונחלות ו א), לומר שחוקה זו לא תשתנה, ואין התנאי מועיל בה (רמב"ם נחלות שם; רבנו בחיי שם), אף על פי שהיא דבר שבממון (רמב"ם שם ושם).

הפקעתה על ידי הסתלקות היורש בחיי המוריש, אין דבריו כלום (רשב"ם בבא בתרא מט ב ד"ה וכדבא; תוספות שם א, וגיטין עז א ד"ה וכדבא כהנא; רמב"ן כתובות פג א ופד א, ושאר ראשונים שם; רבנו יונה בבא בתרא שם), אפילו בקנין (רמב"ן שם), לפי שאין לו מחיים כלום (רבינו חננאל הובא ברמב"ן שם), ואין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ראה ערכו. ראב"ד אישות יב ט).

ואף לסוברים שמועיל סילוק מדבר שלא בא לעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם: בסילוק ומחילה, וערך סילוק), היורש אינו יכול

לה את נכסיו, ומתנה שאם יתנו לה היורשים חלק זה מן הירושה, ייפטר מן ההתחייבות (ראה רמ"א חו"מ רפ"ז, ושם אה"ע ק"ח ג').¹¹

מנהג המקום מקום שנהגו בו בלא תקנה, לשנות מדין ירושה, כגון שנהגו להשוות את הבכור לפשוט (ראה ערך ירושת

הבכור), או להשוות בן ובת, אין מנהגם כלום (שו"ת מהרי"ק ח (בבכור); שו"ת מהר"ם מינץ סו ד (בבכור); רמ"א חו"מ רפ"א ד (בבכור); שו"ת רדב"ז א סז ותקמה; שו"ת תורת חיים למהר"ש ב יט; שו"ת דברי ריבות קעד על פי מהרי"ק), שמנהג גרוע כזה שעוקר דין תורה אין ללכת אחריו (ראה ערך מנהג. מהרי"ק רמ"א מהר"ש ודברי ריבות שם; באור הגר"א חו"מ שם ס"ק טז), ולא יהא כחו גדול מכח האב, שאינו יכול למעט חלק הבכור (ראה ערך ירושת הבכור. מהרי"ק שם), ואין עדיף מתנאי גמור שאינו מועיל, שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה (ראה ערכו. רדב"ז שם).

וראה ערך ירושת הבעל על מנהג להפקיע מהבעל את ירושת אשתו.

על צוואה שאין בה קנין המועיל על פי דין, אבל המנהג לקיימה, ראה ערך מנהג.

דינא דמלכותא במקום שחוקי הירושה של המלכות אינם כדין ירושה של תורה, כתבו ראשונים שאין אומרים בזה

דינא דמלכותא דינא (ראה ערכו. שו"ת הרשב"א ו רנד, הובא בבית יוסף חו"מ כו; רמ"א חו"מ שס"ט יא), והסומך ליטול ירושה על פי דינא דמלכותא גזלן הוא, שאם לא תאמר כן ייבטלו כל דיני התורה, ולא אמרו דינא דמלכותא אלא בדבר שהוא לתועלת המלך (ראה ערך דינא דמלכותא דינא. רשב"א שם; רמ"א שם), או לתקנת בני המדינה (רמ"א שם, וראה ערך הנ"ל), ולא בדבר פרטי שבין אדם לחברו (שו"ע הרב גזילה וגניבה יט), ואף לסוברים שדינא דמלכותא דינא גם כשאינו לתועלת המלך (ראה ערך הנ"ל), אין אומרים כן נגד דין התורה (ראה ערך הנ"ל, שם. ש"ך שם), שדינא דמלכותא יסודו בזה שבני נח נצטוו על הדינים (ראה ערך הנ"ל), אבל אין להם כח לעשות נגד דין המפורש בתורה (אבן האזל נזקי ממון ח ה).

ויש שכתבו, שדינא דמלכותא מועיל בדיני ממונות, משום שביד האדם עצמו למחול על ממונו, מה שאין כן בירושה, שאי אפשר להתנות עליה לבטלה (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה תנינא פג). ויש שכתבו, שאין אומרים דינא דמלכותא בחוק שאין המלכות מקפדת עליו, והרי אין המלכות מקפדת אם היורשים מסכימים לדון על פי דין תורה (שו"ת טוב עין לחיד"א יז אות ד; שו"ת רב פעלים ב חו"מ טו, ועוד).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שאם נהגו באותו מקום לדון בירושה על פי דינא דמלכותא, דינם דין (כנסת הגדולה חו"מ כו הגהות בית יוסף אות כ, בדעת שו"ת הריב"ש נב), אבל להלכה כתבו רבים שאין תוקף לדין המלכות בירושה (כנסת הגדולה שם; שו"ת הרמ"ע מפאנו פט; שו"ת כתב סופר אה"ע מג; שו"ת מהר"י אסאד חו"מ קיד, ועוד).¹²

הגר"ז גולדברג לחידוש מנהג שטר חצי זכר. וראה שו"ת דברי חיים ב חו"מ ג, והובא בשו"ת משנה הלכות י רפ, שבמקום שעל פי חוקי המדינה צריכה הבת לחתום על ויתור על זכותה לירש על פי החוק, המנהג לפשר ביניהם. ¹¹ וראה שו"ת צ"ץ אליעזר טז נב על תקנות נוספות שתיקנו בדורות מאוחרים יותר. ¹² על חוק הירושה של מדינת ישראל, שאין לו תוקף להלכה לא מצד דינא דמלכותא ולא מצד תקנת הקהל, ראה תחוקה לישראל על פי התורה לרבי יצחק אייזיק הלוי הרצוג ג עמוד 61 – 62, ושו"ת יחיה דעת ד סה, וראה קובץ התורה והמדינה א עמוד מג ואילך.

תירש בת הכן עם האחים (בבא בתרא קטז א, וראה ערך הסבת נחלה), שהפקר בית דין הפקר (רשב"ם ד"ה שלא תירש), ויש רשות לדייני ישראל הגדולים והנכבדים לשנות את סדרי הנחלה לפי מה שהם רואים לצורך שעה (מאירי שם. וראה ערך הפקר בית דין).

ומכל מקום אמרו: כל האומר תירש בת עם בת הכן, אפילו הוא נשיא שבישראל אין שומעים לו, שאין זה אלא מעשה צדוקים (שם קטז ב), והיינו שאפילו רוצה לתקן כן לצורך שעה כעין מה שהיה בבני בנימין, אין שומעים לו, מפני הצדוקים (תוספות שם ד"ה אפילו), שלא ימצאו הצדוקים סיוע לדבריהם מתוך מעשינו (מאירי שם), שיסברו שאנו מודים לדבריהם (ריטב"א ונמוקי יוסף שם).

תקנות שאחרי חתימת התלמוד תיקנו בכמה מקומות תקנות בענייני ירושה:

• מומר (ראה ערכו), קנסוהו שלא יירש, אף אם מן התורה יורש, ופשוט קנס זה בישראל כדין קבוע (ראה לעיל: הראויים לירושל);

• רבינו תם וחכמי צרפת תיקנו במקומם באשה שמתה בלא ולד בתוך שנה לנישואיה, שמחזיר הבעל את תכשיטיה ואת כל הנדוניא ליורשיה או לנותני הנדוניא (ראה ספר הישר לרבינו תם (שלינגר) תשפת, ורמ"א אה"ע נג ג, ושם ק"ח ח ויט, וראה ערך ירושת הבעל), וכיוצא בזה תיקנו תקנות בכמה קהילות (ראה ערך הנ"ל וערך תקנות שו"ס), אף שירושת הבעל מן התורה היא, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל), יפה כחו של הציבור להפקיע ממון בתקנתם ככתנאי בית דין, שהפקר בית דין הפקר (תשב"ץ ב סו ורצב תיקון ג).

וכן כתבו ראשונים שאם תיקנו הקהל תקנה קבועה להפקיע ירושה של תורה, תקנתם קיימת, שכח הציבור על יחידיהם ככח בית דין הגדול על כל ישראל (שו"ת הרשב"ש רפז), ודוקא כשהיורשים הם בני הקהל (רשב"ש שם; ראה שו"ת רדב"ז ג תתקצד), ויש סוברים שאף אם תיקנו לתת נכסיו לקופת הקהל אם אין לו יורשים באותו מקום, התקנה קיימת (גליון הרצב"ש בשו"ת הרשב"ש שם; שו"ת חקרי לב אה"ע מב, ושם שכך נהגו בארץ ישראל), שהמוריש קיבל על עצמו וכאילו הסכים לתת את נכסיו במתנה לבני הקהל (חקרי לב שם).

ירושל הבת יושטר חצי זכר הבת, שאינה יורשת במקום בנים, יש קהילות שתיקנו שאם אינה נשואה, נוטלת בשוה עם הבנים לצורך נישואיה (תקנת מגורשי קסטיליה משנת רנ"ד, הובאה בכרם חמר ב ח, ונהגו על פיה במרוקו, וכעין זה בתקנת ולאדוליד בשו"ת הריטב"א קפ, וראה ערך עישור נכסים).¹⁰

בכמה מקומות נהגו שהאב נותן לבתו בשעת נישואין שטר חצי זכר (ולפעמים "שטר זכר שלם"), שעל פיו תקבל לאחר מיתת האב חלק (מחצית חלק זכר, או חלק שלם) בירושה עם הבנים, לא בתורת ירושה, אלא "מהיום ולאחר מיתה", או שמתחייב לה מחיים סכום גדול ומשעבד

¹⁰ הריא"ה הרצוג ביקש בשעתו מטעמים שונים לתקן בארץ ישראל שתירש הבת (אף הנשואה) עם הבן, ראה ספרו תחוקה לישראל על פי התורה ב בארוכה, אבל לא נתקבלו דבריו, ראה שם עמוד 1 ובהקדמת העורך, וראה שו"ת ישכיל עבדי ו חו"מ כב, וראה אגרות חזון איש א צו, ומאמרו של ר"ב רבינוביץ-תאומים בתחוקה לישראל שם עמוד 203 ואילך. וראה שו"ת תשובות והנהגות ב תשיח, שבזמנינו נשונים לבנים ולבנות בשוה לנישואיהם, ראוי לסדר שטר חצי זכר ולחלק הירושה באופן שוה בין הבנים והבנות, ולהותיר חלק קטן לקיום הירושה כדין תורה. וראה תחומין ד עמ' 342, מאמרו של

ובשאר ראשונים שם, ובטור חו"מ רפא; רשב"ם שם ד"ה ושכיב מרע; ר"י בתוספות שם ב ד"ה דילמא).

• יש סוברים שהספק לא נפשט (ר"י שם; רשב"ם העיקרי קלב א ד"ה ובי; רמב"ן שם; רא"ש שם; ראה טור שם), ובריא שהנחיל אין מוציאים מן היורשים, שהם מוחזקים (מגיד משנה שם; טור שם), ויש סוברים שאם תפס, אין מוציאים ממנו (רשב"ם שם), ויש סוברים שאפילו תפס מוציאים מידו (נמוקי יוסף שם. וראה ערך תפיסה).

• ויש מהראשונים שכתבו שהבריא אינו יכול להוסיף ולגרוע לאחד מן היורשים (רמב"ם נחלות ו ד; שו"ע חו"מ רפא ה), ואין דבריו קיימים (רמב"ם זכיה ומתנה יב ב), וכתבו אחרונים, שפסקו בבריא הלכה כחכמים, הואיל ואין ודאי שרבי יוחנן בן ברוקה חולק בזה (לחם משנה נחלות שם). ויש שכתבו בדעתם שהוא ספק (ראה מגיד משנה נחלות וזכיה שם; ראה באור הגר"א חו"מ שם ס"ק יז).

אם צריכה קנין אם ההנחלה צריכה קנין, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שצריכה קנין, כגון קנין סודר (ר"י מגיש בבא בתרא שם), או בשטר בלשון ירושה (שו"ת הרשב"א ג קכב, ורשב"א בבא בתרא שם; מגיד משנה זכיה ומתנה יב ב), ואף שאין שטר לאחר מיתה (ראה בבא בתרא קלה ב, ושם קכב א, ורמב"ם זכיה ומתנה ח י ויב, וטושי"ע חו"מ רנ יז, ושם רנח א), בלשון ירושה מועיל אף לאחר מיתה (השלמה בבא בתרא קלא א תירוצ ב).

ומכל מקום שכיב מרע שמנחיל אין צריך קנין, שהרי דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים הם (ראה ערכו: במקצת נכסים. רשב"א שם).

• ויש סוברים שאין הנחלה צריכה קנין, שהרי מחיים אין ירושה, ולאחר מיתה אין קנין חל, אלא דבריו קיימים מן התורה, שגזירת הכתוב היא מהאמור: והיה ביום הנחילו את בניו (תוספות בבא בתרא קיג ב ד"ה אורעה; רבנו יונה קיג ב וקלא א; רא"ש בבא בתרא ח ב ול).

אם יכול לחזור כתבו ראשונים שאין דבריו קיימים אלא כשלא חזר בו עד שמת (רמ"ה בבא בתרא ח קלו; רבנו יונה בבא בתרא קיג ב, ושם קלא א), שהרי אין כאן קנין שחל מחיים (רמ"ה שם; נתיבות המשפט רנ סק"א).

ויש סוברים בדעת ראשונים שאין המנחיל יכול לחזור בו, שכיון שננתנה לו התורה כח לעשות את המקבל כיורשו, הרי כבר נעשה יורש ואינו יכול להפקיעו מיורשתו (קצות החושן רנ סק"א, ושם רפא סק"ג; מנחת חינוך ת), אלא שעדיין יכול להנחיל עכשיו ליורש אחר, כמו שהנחיל לראשון, אף שבכך מתבטלת ממילא ההנחלה הראשונה (קצות החושן שם).

לעובר המנחיל לעובר (ראה ערכו) בין הבנים אין דבריו קיימים, שאין אדם יכול להנחיל למי שאינו בעולם (ראה בבא בתרא קמא ב, ורשב"ם ד"ה דתנן).

יש מהראשונים שכתבו הטעם שהואיל ואינו יורש אלא לכשיולד, לסוברים כן (ראה לעיל: הראויים לירושה), הרי אינו ראוי לירש עכשיו, ולפי זה לסוברים שהעובר יורש (ראה לעיל, שם), אף המנחיל לעובר דבריו קיימים (רמב"ן ור"ן שם).

דבר שלא בא לעולם יש סוברים שדבריו קיימים (רשב"ם בבא בתרא קלא א ד"ה א"ל), הואיל ואינו מקנה אלא בשעת מיתתו, ואז כבר יהיה היורש בעולם (רשב"ם שם), ורבים סוברים שאין דבריו קיימים (תוספות ורמב"ן שם, ועוד).

על צוואה שאינה עשויה באופן המועיל, שפעמים קיימת מטעם דינא דמלכותא, ראה ערך ערכאות וערך מתנה.

אם היורש על פי חוק המלכות יכול ליטול שכר מהיורשים בשביל חתימתו בפני הערכאות שהוא מסתלק מהירושה, ראה ערך כופין על מדת סדום וערך ערכאות.

הנחלה לאחד היורשים

הנחלה לאחד היורשים מי שהנחיל את הירושה לאחד מיורשיו, נחלקו תנאים:

• רבי יוחנן בן ברוקה אומר, דבריו קיימים, וכן אמר אבא חנן משום רבי אליעזר (בבא בתרא קל א וב), שנאמר וְהָיָה בְיוֹם הַנִּחְלָה אֶת בְּנָיו (דברים כא טז), ולא נאמר: ביום שינחלו בניו (שם ורשב"ם ד"ה ביום).

• וחכמים סוברים שאף על פי שראוי ליורשו, אין דבריו קיימים (ראה בבא בתרא שם, ושם קכו ב לפירוש רשב"ם ד"ה ואם אמר).

רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר: לא נחלקו אבא וחכמים על המנחיל לאחר במקום בת, ולבת במקום בן, שלא אמר כלום, אלא על המנחיל לבן בין הבנים, ולבת בין הבנות, שאבא אומר יירש, וחכמים אומרים לא יירש (שם קל א).

ונחלקו בגמרא:

• יש אומרים שתנא קמא חולק על רבי ישמעאל, וסובר שנחלקו גם במנחיל לאחר במקום בת ולבת במקום בן, שלרבי יוחנן בן ברוקה אף בזה דבריו קיימים.

• ויש אומרים שהכל מודים שמחלוקת רבי יוחנן בן ברוקה וחכמים אינה אלא במנחיל לבן בין הבנים, אבל המנחיל לאחר במקום בת, ולבת במקום בן, לדברי הכל לא אמר כלום (בבא בתרא שם).

הלכה כרבי יוחנן בן ברוקה (בבא בתרא קל ב ושם א; רמב"ם נחלות ו ב, וזכיה ומתנה יב א; טושי"ע חו"מ רפא א), וכרבי ישמעאל בנו (רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן אם ריבה לאחד מהבנים ומיעט לאחרים (רמב"ם נחלות שם ג; טור שם; שו"ע שם ב; רמ"א שם א), אבל המנחיל לבת במקום בן, או לאח במקום בת, לא אמר כלום (רשב"ם ותוספות קל א ד"ה הלכה; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אם שמנחילה גם האם מנחילה נכסיה למי שתמצא (ראה רמ"ה בבא לאחד מיורשיה בתרא ט צח וקכד).

היורשים שמנחיל להם אף המנחיל לבת הבן בין הבנים, או לבן הבת בין הבנות, דבריו קיימים (תוספתא בבא בתרא ז; אור זרוע בבא בתרא קיב), וכן המנחיל לאח בין האחים (ר"י בבא בתרא קלא ב; רמב"ם נחלות ו ב, וזכיה ומתנה ט ה, ושם יב א; שו"ע חו"מ רפא א. וראה להלן שיש חולקים), או לבן אחיו המת בין שאר האחים (רשב"א קדושין ס ב).

אם נוהג בבריא הסתפק רבא אם הבריא מנחיל, או שדוקא שכיב מרע (ראה ערכו) מנחיל, מפני שהוא בר הירושה (בבא בתרא קלא א), שראוי להוריש מיד, שהולך למות, וקוראים בו ביום הנחילו את בניו (רשב"ם שם ד"ה בר), ונתינתו בדרך ירושה היא (ר"י מגיש ומאירי שם), שאינה נקנית אלא לאחר מיתה (רמ"ה שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף בריא יכול להנחיל (רבינו חננאל, הובא ברמב"ן

(ראה בבא בתרא קלג ב, וכתובות נג א; ראה רמב"ם נחלות ו יא; ראה טושי"ע חו"מ רפב). ונחלקר:

• יש סוברים שהוא איסור כשאר העברת נחלה מן היורשים לאחרים (ראה שו"ת הרא"ש פה ג. ראה רבינו ירוחם מישרים כד א).

• ויש שכתבו שאינו בכלל "אין רוח חכמים נוחה" (ראה שו"ת מהרי"ל החדשות קסג; שו"ת מהרי"ל בן לב ג צג; ב"ח חו"מ שם; כנסת הגדולה חו"מ שם הגהות טור ט), שהרי התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל בן מבניו שירצה (ראה לעיל, שם. שו"ת מהרי"ל ואחרונים הנ"ל), אלא שמידת חסידות שלא לעשות כן (כנסת הגדולה שם).

וכתבו ראשונים שאם אחד מבניו טוב מאחיו, ויודע בו שיעשה בממונו רצון הבורא, ויתן יותר צדקה, יכול לתת לו נחלה יותר משאר אחיו, בלי ידיעת אחיו (ספר חסידים [מקציע נדמים] תתתקא).

יש מן האמוראים שהזהיר לתלמידו שלא יהיה במקום שמעבירים נחלה, אפילו מבן אחד לבן אחר, וכל שכן מבן לבת (שמואל לרב יהודה בבא בתרא קלג ב, וכתובות נג א), וכן כתבו ראשונים, שמידת חסידות שלא להעיד בצוואה שמעבירים בה הירושה מן היורש, אפילו מבן אחד לאחיו (רמב"ם נחלות ו יא; טור חו"מ רפב; שו"ע חו"מ שם).

איסור למקבל מעשה ביונתן בן עוזיאל שכתב לו אדם אחד נכסיו מפני שלא היו בניו נוהגים כשורה, ומכר שלישי, והקדיש שלישי, והחזיר לבניו שלישי (בבא בתרא קלג ב, לפירוש רשב"ם שם, וראה תוספות שם שפירשו באופן אחר), וכתבו ראשונים שבזה תיקן את הקלוקל של העברת נחלה, וגם קיים את מצות המת (מאירי שם), ועשה כן, לפי שאף המקבל את הנחלה הוא בכלל מסייע ידי עובדי עבירה (חתם סופר חו"מ קנא). ויש מהראשונים שכתבו שהמקבל את הנחלה אינו עובר איסור (שו"ת מהרי"ל עו אות ג).

היורש עצמו אם הסכים למחול על ירושתו אין בזה שום קפידא (שו"ת הרמ"א עט).

• רבן שמעון בן גמליאל אומר: הכותב נכסיו לאחרים כשורה והניח את בניו, אם לא היו בניו נוהגים כשורה - ויש גורסים: לא היו נוהגים בו כשורה (רי"ף ורמ"ה בבא בתרא קלג ב; רמב"ם נחלות ו יא; שו"ע חו"מ רפב) - זכור לטוב (בבא בתרא שם).

• וחכמים חולקים, שאפילו אין בניו נוהגים כשורה, אין רוח חכמים נוחה הימנו (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה מי; רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן אמר שמואל (בבא בתרא שם, וכתובות נג א), מפני שאין ידוע איזה זרע יצא ממנו (כתובות שם), ופעמים שיוצא מן הבן הרע זרע הגון, ומהבן הטוב יוצא זרע שאינו הגון (רי"ף בן חכמון שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם שם; טושי"ע חו"מ רפב). ויש שכתבו שמי שיש לו בן רע, רשאי לכתוב ממנו לאחרים (פירוש רב סעדיה גאון משלי יז ב).

היה הבן מחלל שבת בפרהסיא, ואינו מגדל את בניו לתורה, באופן שרחוק הדבר שיצא ממנו זרע הגון, יש סוברים שרשאי האב להעביר ממנו נחלה (שו"ת מהרי"ם שיק חו"מ מג; אגרות משה חו"מ ב; ויש סוברים שאם היה הבן מומר (ראה ערכו) באופן שאין חייבים להשיב לו אבדה (ראה שו"ע חו"מ רסו ב, וראה ערך מומר), מותר להעביר ממנו נחלה (מחנה יהודה חו"מ רפב, וראה שם במסור, וכעין זה באגרות משה שם, ראה שם, וראה חתם סופר חו"מ קנג).

האומר "איש פלוני בני לא יירש עם אחיו", לא אמר כלום פלוני בני לא יירש (בבא בתרא קכו ב; רמב"ם נחלות ו ב; טושי"ע חו"מ רפא ג).

יש שביארו, שהאומר "בני לא יירש" עוקר בפירוש את הירושה בפיו, והוא מתנה על מה שכתוב בתורה (ראה ערכו), ולכן אין דבריו קיימים, אבל האומר "פלוני בני יירש הכל" אינו עוקר בפירוש את דין הירושה (מאירי בבא בתרא קכו ב טעם ראשון).

ורבים מהראשונים חולקים, ולדעתם הטעם לפי שלא נתנה התורה רשות לאב אלא להנחיל למי שירצה, ולא להעביר נחלה מאחד מיורשיו (רמ"ה שם), והואיל ולא אמר בפירוש ששאר הבנים יירשו אותו, הרי לא הקנה אותה לאחד מהם עד שתסתלק מבן זה, והרי הוא כאומר שלא יטול בן זה ממון של עצמו, שלא אמר כלום (רי"י מיגש שם; מאירי שם בשם גאוני ספרד), וכן אם ריבה לאחד ומיעט לאחד דבריו קיימים (ראה רשב"ם קכו ב ד"ה ואם אמר; רי"י מיגש שם; רמב"ם שם ג; רמ"ה שם; טור שם; שו"ע שם ב ורמ"א שם א).

העברת נחלה

הכותב נכסיו נתינה שנותן אדם את נכסיו במתנה לאחרים, כדי שלא יפלו לפני יורשיו, נקראת בגמרא ובפוסקים בשם "עבורי אחסנתא" (העברת נחלה) (ראה בבא בתרא קלג ב, וכתובות נג א, ובפוסקים בכמה מקומות), והקפידו חכמים על העושה כן, ושנינו: הכותב את נכסיו לאחרים, והניח את בניו, מה שעשה עשוי, אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו (ראה ערכו). בבא בתרא שם; רמב"ם נחלות ו יא; טור חו"מ רפב; שו"ע שם).

גדר הדין בגדר "אין רוח חכמים נוחה הימנו", נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שאין ראוי לעשות כן (פסקי ריא"ז בבא בתרא ח ד; תשב"ץ ב קעז; בית יוסף חו"מ רפב), אף על פי שרשאי לתת למי שירצה (תשב"ץ שם. וראה שו"ת דברי מלכאל א ק, ועוד).

• ויש שכתבו לשון "איסור" בהעברת נחלה (רשב"ם שם ד"ה מה שעשה; שו"ת אור זרוע ומהר"ם פח; קיצור פסקי הרא"ש בבא בתרא ח לו; שו"ת הרמ"א עח), וכתבו אחרונים בדעתם שהוא איסור דרבנן (שו"ת הראנ"ח א קיח; שער המלך זכיה ומתנה ט; שדי חמד כללים מערכת ל כלל ג), ומטעם זה מי שנפל ספק בפירוש צוואתו אם התכוין להעביר נחלה, אומדים דעתו שלא רצה לעשות איסור (שו"ת אור זרוע ומהר"ם שם; שו"ת הרא"ש פה ג).

ומכל מקום אין בית דין כופים על איסור זה, ואין מנדים אותו (שו"ת ראנ"ח שם; שו"ת הלכות קטנות ב רסט. וראה ערך נדוי), אלא שאומרים לו שהוא עובר על דברי חכמים, ומותר לקרותו עבריין (ראנ"ח שם).

טעמו בטעם שאין רוח חכמים נוחה הימנו כתבו ראשונים, מפני שעוקר נחלה של תורה (רשב"ם בבא בתרא קלג ב ד"ה אין; שו"ת מהרי"ם [פראג] תתקצח), שהואיל והקפידה התורה על סדר הנחלות, אמרו חכמים שלא יעביר אדם את נחלתו מיורשיו לאחרים (לבוש חו"מ רפב).

ויש שכתבו הטעם כדי שלא להטיל קנאה (ראה בית יוסף חו"מ שם בדעת הטור), שעל ידי כך הוא מחרחר ריב בין בניו, ובין מי שנותן להם (רי"א פולדא לירושלמי בבא בתרא ח ו).

העברה מבן לבן אף המנחיל את נכסיו לאחד מבניו (ראה לעיל: הנחלה לאחד היורשים) הוא בכלל הקפידא של העברת נחלה

• ויש מהאחרונים מחלקים, שמי שאין לו בנים רשאי להניח מקצת נכסיו לצדקה, אבל מי שיש לו בנים אפילו נותן מקצת נכסיו לצדקה אין רוח חכמים נוחה הימנו, שמעביר נחלה מהם (חתם סופר חו"מ קנא). ויש מחלקים שהכל תלוי בכוונתו, שאם כוונתו להרבות זכויותיו אין בזה שום איסור, אבל אם כוונתו להעביר את נחלתו מיורשיו, אין רוח חכמים נוחה הימנו (שו"ת בית יהודה (עייאש) ב נג; שו"ת ויוסף אברהם (דיין) יג, וכן צידד באגרות משה שם).

במתנה מחיים הנותן את נכסיו במתנה לאחרים מחיים, נחלקו בדבר:

• יש סוברים שאין בכך כלום (ראה ר"י מלוניל בשיטה מקובצת בבא בתרא קמג ב, בפירוש הירושלמי שם; ר"ש הלוי במשנה למלך זכיה ומתנה ו א; כנסת הגדולה חו"מ רפב הגהות טור י, ושכן המנהג), שאם לא כן ביטלת כל מתנה בעולם (משנה למלך שם; יפה תואר שם).

• יש סוברים שיש בו משום העברת נחלה (ראה ר"ן כתובות סח א; ראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ שלו; ראה שו"ת הראני"ח קיח; שו"ת צמח צדק החדש חו"מ מב; שו"ת מהרש"ם ז יב, וראה חתם סופר שם).

• ויש מחלקים, שאם כוונתו להעביר נחלה מיורשיו - אסור, אבל מטעם אחר, אין בו משום העברת נחלה (שו"ת ויוסף אברהם (דיין) ג; ויש מחלקים עוד, שבכריא הנותן מתנה אין משום העברת נחלה, כי מנין לנו שיגיע ממנו זה ליורשיו ולא יפסיד אותו בחייו באיזה עסק, אבל שכיב מרע או זקן מופלג, יש בו משום העברת נחלה אף במתנה מחיים (ויוסף אברהם שם).

בנותן כדי לקבל הנותן מתנה לאחר מיתה כדי שיעשה לו המקבל טובה איזו טובה, כגון שישמשנו לעת זקנתו, אין בו משום העברת נחלה, שהרי הוא לצורך עצמו (בית דוד חו"מ קלו; שו"ת צמח צדק החדש חו"מ מב).

בנדוניא לבת אב הנותן נדוניא לבתו בשעת נישואיה, אין בזה העברת נחלה מן הבנים, לפי שמצוה עליו להשיא את בתו (ראה ערך אב (א): חובות האב), וכשהוא כותב לבתו נדוניא יפה יקפצו עליה לשאתה (ראה כתובות נג א, ורש"י ד"ה דאליה רבה יוחנן), ואף חכמים תיקנו שיכתוב אדם לאשתו כתובת בנין דכרין (ראה ערכו), כדי שיקפוץ אדם ויתן לבתו כבנו, שמצוה על האב להשיא את בתו (ראה שם נב ב, ורש"י ד"ה ותקון).

ומכל מקום יש מהראשונים סוברים שאין לתת לה יותר מעשירית מנכסיו (ראה ערך עשור נכסים) - כדרך שתיקנו לבת שנוטלת לאחר מיתת האב עשור נכסים (ראה ערכו) לצורך נישואיה - משום שדומה להעברת נחלה (תוספות שם נ ב ד"ה ומאי בשם רבינו חננאל; ראב"ן כתובות סא; רמ"א אה"ע קיג א בשם יש אומרים, וחלקת מחוקק שם סק"ה); ויש סוברים שרשאי להוסיף לה יותר מעישור נכסים (רשב"א שם סח א; רמ"א שם, וט"ז שם סק"א, שכן המנהג).

בשטר חצי זכר יש מקומות שנהגו שהאב נותן לבתו בשעת נישואיה שטר חצי זכר, שנוטלת על ידיה בירושה עם הבנים חצי חלקו של בן זכר (ראה לעיל: הפקעתה באופנים אחרים, בשם הרמ"א), ואין בזה העברת נחלה, שהרי זה כנדוניא שמותר לתת לבתו (שו"ת מהר"ם מינץ מז; ועוד, שאינו נותן בלשון ירושה אלא בדרך חיוב והודאה (נחלת שבעה כא ו).

יש מהאחרונים שכתב שאין קפידא בהעברת נחלה במטלטלין אלא בקרקעות, ולא במטלטלים (לבוש האורה בראשית

בשאר יורשים יש סוברים שלא אמרו אין רוח חכמים נוחה הימנו אלא במעביר נחלה מבניו דוקא, אבל לא משאר יורשים (ראה עיטור אות מ מתנת שכיב מרע, וחקרי לב חו"מ ב נד בדעתו; בית דוד חו"מ קלו; שו"ת מכתם לדוד חושן משפט טז ד"ה ברם).

ורבים סוברים שאין לחלק בין בנים לשאר יורשים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [פראג] תתקצח; ראה שו"ת הרא"ש פה ג; ראה תשב"ץ ב רסד וג קצ; חקרי לב שם), שהרי עוקר נחלה של תורה (מהר"ם שם).

ויש מפרשים שאף הראשונים המחלקים בין בנים לאחרים, אינו אלא בחומר הדבר (חתם סופר חו"מ קנא בדעת העיטור).

כשמשייר קצת כתב נכסיו לאחרים, ושייר חלק לבניו, נחלקו לבניו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שלא אמרו שאין רוח חכמים נוחה אלא כשלא שייר לבניו כלום (עיטור אות מ מתנת שכיב מרע, ובקצות החושן רפב בשם תשב"ץ; שו"ת אבקת רוכל צב; ט"ז אה"ע קיג סק"א), אבל כשמשייר מקצת, הרי לא נעקרה נחלה של תורה (אבקת רוכל שם על פי רשב"ם), וכן מנהג העולם (בית דוד חו"מ קלו).

• ויש שכתבו שהמניח את בניו עניים הוא שאין רוח חכמים נוחה הימנו, אבל רשאי לתת חלק לאחרים ולהוריש חלקם לבניו (ראה מאירי בבא בתרא שם).

• ויש סוברים שאף המשיר ליורשים אין רוח חכמים נוחה הימנו (שו"ת מהר"ם [פראג] תתקצח; ראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ שלו).

אף המרבה לאחד מבניו וממעט לאחר יש שכתבו שהוא בכלל העברת נחלה (רשב"ם בבא בתרא קלג ב ד"ה ב), שלדעתם אף מקצת נכסיו בכלל הקפידא של העברת נחלה (רש"י בבא בתרא שם).

המקדיש נכסיו אף המקדיש את נכסיו לשמים והניח את בניו, אין רוח חכמים נוחה הימנו (ראה בבא בתרא קלג ב; שו"ת מהר"ם [פראג] תתקצח; חתם סופר חו"מ קנא, ועוד). ומכל מקום לענין צדקה, אף על פי שהמבזבז מנכסיו לצדקה אינו רשאי לבזבז אלא עד חומש (ראה ערך גמילות חסדים, וערך צדקה), אין זה אלא מחיים, שמא ירד מנכסיו ויצטרך לבריות, אבל לאחר מיתה רשאי (כתובות סז ב; רי"ף ורא"ש כתובות נ א; רמ"א יו"ד רמט א), ומעשה במר עוקבא שבזבז בשעת מיתתו חצי ממונו לצדקה (כתובות סז ב).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שרשאי לתת כל מה שירצה (אור זרוע צדקה יג; רמ"א שם; בית יוסף ולבוש יו"ד שם), אפילו כל נכסיו (פרי מגדים או"ח תרנו משבצות זהב ב בדעת הרמ"א).

• יש סוברים שניח מקצת ליורשיו (מהר"ם [פראג] שם; תלמידי רבינו יונה שם. וכן כתב להלכה באגרות משה חו"מ ב ג), שלדעתם אין לחלק בין הקדש לצדקה (מהר"ם שם).

• יש סוברים שרשאי לתת עד שליש מנכסיו (שאלתות שם; ארחות חיים ב לד; קיצור שו"ע לד ד), או עד מחצית מנכסיו (פסקי ריא"ז כתובות ו ב ח; ערוך השלחן יו"ד שם).

• יש סוברים שכל אחד יעשה לפי עושרו ומצב יורשיו (ב"ח יו"ד שם בדעת רמב"ם ושו"ע שם; מאירי שם סז ב), ורשאי להקדיש אפילו כל נכסיו לצדקה, אלא שאם בניו או קרוביו צריכים לכך אין ראוי להעביר מהם נחלה יותר מדאי (מאירי שם נ א).

אבל מדברי סופרים יורש (קדושין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

טעם התקנה, שחששו שמא יחזור הגר לסורו (קדושין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), משום ממונו (רש"י שם), כדי לרשת את אביו (פירוש המשניות שם), ואף שגם אם יחזור לסורו אינו אלא כישאל מומר (ראה ערך גר: כשחזר לסורו), ואינו יורש את אביו מן הדין, שמא יטעה בזה ויסבור שחזור לגויותו ויורש את אביו (תוספות ישנים שם ד"ה אלא; תוספות חכמי אנגליה שם); או שמא יחזור לסורו כדי לירש בדיני הנכרים בערכאות שלהם (מאירי שם); או שאם לא יירש, שמא מתוך כעס יחזור לסורו (שיטה לא נודע למי קדושין שם).

הגר שחזר לסורו בחיי אביו הגוי, יש שהסתפק אם הוא בכלל תקנת חכמים שהגר יורש את אביו הגוי (תוספות רבי עקיבא איגר דמאי ו י).

גר שירש עבודה זרה מאביו הגוי לגוי טול אתה עבודה זרה (ראה ערכו) ואני אטול מעות (משנה דמאי ו י; רמב"ם עבודה זרה ז ה; טוש"ע יו"ד קמו ד, וטור חו"מ רפג), ואף על פי שכבר זכה הגר בירושתו מיד כשמת אביו, ויש בנכסים גם עבודה זרה, אינו כנוטל עכשיו חילופי עבודה זרה, שאסורים, לפי שירשת הגר את אביו הגוי אינה אלא מדרבנן (קדושין יז ב), ולא תיקנו חכמים ירושה לגר אלא בהיתר, שהם אמרו והם אמרו (ראה ערכו). תוספות ישנים קדושין שם).

ויש מפרשים, שהואיל ולהלכה בדרבנן יש ברירה (ראה ערכו), כשנוטל את ההיתר הוברר שההיתר הוא שנפל לחלקו (ר"ש איגר בגליון מהרש"א יו"ד שם, ובשו"ת רבי עקיבא איגר א רכא ו בדעת רש"י).

ויש מפרשים שהתירו לו להחליף מאותו טעם שתיקנו לו ירושה, שמא יחזור לסורו (ר"י מלוניל שם).

גוי בירושל אין הגוי יורש את אביו הגר (קדושין יז ב; רמב"ם נחלות ו י; אביו הגר טוש"ע חו"מ רפג א), והמחזיק בנכסים, זכה בהם, אם אין לגר יורשים אחרים (ר"י מלוניל שם, וראה ערך גר: מת ואין לו יורשים).

גר בירושל אביו אב ובנו שהתגייירו - וכן אם ובנה (שמחות למהר"ם הגר פה) - אין הבן יורש לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים (קדושין יז ב, ורש"י ד"ה גר; רמב"ם נחלות ו י; טוש"ע חו"מ רפג א), וכן שנינו: לזה מעות מן הגר שהתגייירו בניו עמו, לא יחזיר לבניו (שביעית י ט; טוש"ע חו"מ קכו ב), שהרי אינו מתייחס אחרי אביו, ואף חכמים לא תיקנו שיירש אלא את אביו הגוי, אבל בגר את הגר לא תיקנו (רמ"ה בבא בתרא ט צז), שאין חזרתו לסורו מועילה לו (מאירי שם), שאפילו יחזור לסורו לא יירש, שאין הגוי יורש את הגר (ראה לעיל. תוספות הרא"ש קדושין שם).

הורתו שלא בקדושה אף מי שהתגיייר אמו כשהיא מעוברת, אינו יורש את אביו הגר (ראה בכורות מז א, ורש"י ותוספות שם ד"ה נתגיייר; קדושין יח א; רמ"ה בבא בתרא קמט א; רמב"ם זכיה ומתנה ט ז, ושם א ו; שו"ע חו"מ רעה א, ושם רפג א), שאינו מתייחס אחריו (רש"י ותוספות שם, וראה ערך גר).

כד י. וראה שו"ת מהר"ט ב חו"מ ו ד"ה וכי תימא, ושו"ת מהרש"ם ז יב בדעתו, ורבים סוברים שאין חילוק בדבר (צידה לדרך בראשית שם; נחלת שבעה כא ו; שו"ת הלכות קטנות ב רסז; מהרש"ם שם).

בגוי

דין ירושת גוי גוי (ראה ערכו) יורש את אביו דבר תורה (קדושין יז ב, ומקורה ושם יח א, ונזיר סא א; רמב"ם נחלות ו ט; טוש"ע חו"מ רפג א), וישראל שהחזיק בנכסים עובר משום גזל (ראה ערך גזל הגוי. ר"י מלוניל וריטב"א קדושין שם).

ומצינו שאמרו שגויים אינם בני נחלה (יבמות סב א; בכורות מז א. וראה ערכין יד א), ונחלקו ראשונים:

• יש שנראה מדבריהם, שהאומרים כן סוברים שאין גוי יורש את אביו (רב האי גאון באוצר הגאונים מלואים שם; רבינו גרשם בכורות שם בפירוש א), שאין לו שאר האב (ראה ערך יחס. רבינו גרשם ערכין שם), אלא שמהם שכתבו להלכה שהוא יורש (רב האי גאון שם).

• ורבים מפרשים, שאין דיני ירושתם שוים לישראל (ראה להלן), אבל יורשים הם, שלענין ירושה לא הפקירה התורה את זרעו, ויש לו אב (תוספות בכורות מז א ד"ה נתגיייר; רמב"ן יבמות צח א. וראה ערך יחס).

מקור דין ירושה בגוי הוא מהכתוב פי לְבָנֵי לֹט נָתַתִּי אֶת עַר יְרֻשָּׁה (דברים ב ט. קדושין שם), ויש למדים מהכתוב בעבד עברי (ראה ערכו) הנמכר לגוי וְחָשַׁב עִם קָנָהוּ (ויקרא כה ג), ודרשו: עם קונהו, ולא עם יורשי קונהו, מכלל שיש לו לגוי יורשים (קדושין יז ב).

ירושל בכור ירושת בכור כתבו ראשונים שאין בגוי דין ירושת הבכור (ראה יקדימת הבן ערכו) ליטול פי שנים (רש"י יבמות סב א ד"ה בנכריות; תוספות שם ד"ה דלאו), ופירשו כן אותה שאמרו שגויים אינם בני נחלה (ראה יבמות שם, ובכורות שם), שאין בהם דין נחלה כישאל, אבל ירושה נוהגת בהם (רש"י שם).

וכן יש סוברים שהבן והבת נוטלים בשוה (רש"י שם; מאירי שם); ויש שנראה מדבריהם שאף בגוי אין לבת כלום במקום בן (ראה תוספות בבא בתרא קטו ב ד"ה מלמד, וקובץ שיעורים שנו בדעתם).

בנו מבת ישראל גוי הבא על בת ישראל וילדה, אין הבן יורש את אביו הגוי (ראה תוספתא בבא בתרא ז א; ראה ראב"ן יבמות מה; ראה תוספות הרא"ש קדושין יח א, ורמב"ן וריטב"א שם בשם יש אומרים; רמ"ה גיטין מג א), שישאל גמור הוא, לסוברים כן (ראה ערך גוי וערך יחס), ואינו ראוי לירש את הגוי (רמב"ן ורשב"א שם), שאינו נחשב אביו כלל (ראה ערך יחס. ריטב"א שם), שהרי הבן הולך אחר אמו (ראב"ן ורא"ש שם; רמ"ה שם).

גר בירושל אביו גר אינו יורש את אביו הגוי מן התורה (קדושין יז ב; רמב"ם נחלות ו י; טוש"ע חו"מ רפג א), לפי שאינו מתייחס אחריו, וכקטן שנולד מאליו הוא (ראה ערך גר: יחסו לקרוביו וערך יחס. רש"י קדושין שם ד"ה כי; רמב"ם בפירוש המשניות דמאי ו י).

ירושלים

העיר שנבחרה מכל ערי ארץ-ישראל, כמקום שבו נבנה בית-המקדש, ונתקדשה לענין מצוות ודינים מיוחדים

הפרקים:

- מקומה וכיבושה
- בחירתה וחשיבותה
- קדושתה וקידושה
- חומתה ותחומה
- קנינה לכל ישראל
- בנינה וישובה
- בגזירות ותקנות חכמים
- הכל מעלים לירושלים
- יושביה ומנהגיה
- בברכות ותפלות

מקומה וכיבושה

שמה המקום בשם ירושלים, הוזכר לראשונה במקרא בימי אברהם, כמו שנאמר: **וּמִלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שְׁלֹם וְגו'** (בראשית יד יח), ותרגומו: **שם בר נח מלכא דירושלם** (ראה אונקלוס, ותרגום יונתן בן עוזיאל, ורמב"ן שם). וכן את הכתוב: **וַיִּקְרָא אֲבִרְהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה'** יְרָאָה (שם כב יד), דרשו: אברהם קרא אותו יראה; שם קרא אותו שלם, אמר הקדוש ברוך הוא אני קורא אותו ירושלים, כמו שקראוהו שניהם, יראה שלם (בראשית רבה נ, וכעין זה במדרש תהלים עו על הכתוב שם: ויהי בשלם סוכו).

וכן נקרא המקום בשם ירושלים - בלא יו"ד, מלבד בחמשה מקומות שנכתב ירושלים (ראה ירמיה כו יח; אסתר ב ו; דברי הימים א ג ה; דברי הימים ב כה א; שם לב ט, וכן נמסר במסורה גדולה) - בכל ספרי הנביאים והכתובים.

ויש שהוזכר בשם ציון (שם זה ככינוי לירושלים, הוזכר בני"ך יותר ממאה וחמשים פעם. וראה להלן: חומתה ותחומה; המקום שנקרא ציון, על המקום שנקרא בשם ציון), או ככינויים אחרים (ראה במדבר רבה יד: שבעים שמות לירושלים, אבל לא נתפרשו שם השמות, וראה מדרש הגדול בראשית מו ז פירוט השמות על פי פסוקי תנ"ך). וכן במשנה ובתוספתא ובתלמוד ובמדרשים נקרא בשם ירושלים, או: העיר, סתם (ראה ראש השנה יח ב, ותענית כט א: ונחרשה העיר, וכתובות קו ב, וקדושין נד א: חומת העיר, וסנהדרין ב א: אין מוסיפין על העיר, ועוד. וראה כתובות קיא ב: ואין עיר אלא ירושלים כו').

כיבושה בכיבוש ארץ ישראל וחלוקתה לשבטי ישראל בימי יהושע (ראה ערך ארץ ישראל: הכיבוש, ושם: החילוק), הוזכרה העיר ירושלים בגבול שבין יהודה ובנימין, כמו שנאמר בגבול יהודה: **וְעֵלָה הַגִּבּוֹל וְגו' אֶל פֶּתֶף הַיְּבוּסִי מִנֶּגֶב הַיָּרֵד** (יהושע טו ח), וכן בגבול בנימין: **וְיָרֵד הַגִּבּוֹל וְגו' אֶל פֶּתֶף הַיְּבוּסִי מִנֶּגֶב וְגו', וְהָיוּ הָעָרִים לְמִטָּה בְּנֵי בְנִימִן וְגו', וְהַיְּבוּסִי הִיא יְרוּשָׁלַם** (שם יח טו, כא, כח). וכן בכלל מלכי כנען שהכה יהושע, נאמר: **מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַם אָחָד** (שם יב י), וכן נאמר: **וַיִּלָּחֲמוּ בְנֵי יְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם וַיִּלָּכְדוּ אוֹתָהּ וַיִּפְּקוּ לָפִי חֶרֶב וְאֵת הָעִיר שָׁלְחוּ בָאֵשׁ** (שופטים א ח). ומכל מקום לא הורישו משם את היבוסים עד שבא דוד, כמו שנאמר: **וְאֵת הַיְּבוּסִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם לֹא יוֹכְלוּ יִכְּלוּ בְנֵי יְהוּדָה לְהוֹרִישָׁם וַיֵּשֶׁב הַיְּבוּסִי אֶת בְּנֵי יְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם** (יהושע טו טג).

מיקומה במדרש אמרו, שירושלים היתה לפנים שתי עירות, אחת

עליונה ואחת תחתונה, העליונה נפלה בגורל יהודה, והתחתונה בגורל בנימין (ראה לעיל. וראה ירמיה יז ג: **הָרִרִי בַשָּׂדֶה וְגו', וְרִשְׁיִי שָׁם: יְרוּשָׁלַם הַיּוֹשֶׁבֶת בְּהָר, וְשָׁם כֹּא יֵג: יוֹשֶׁבֶת הַעֲמֶק וְגו', וְרִשְׁיִי שָׁם: יְרוּשָׁלַם הִיא** בתוך עמק), ואחרי מות יהושע עלו בני יהודה ולקחו את חלקם, ושרפו את העיר באש, ועזבוה חרבה, אבל ירושלים התחתונה שהיתה לבנימין ולא אבו להורישא היתה עומדת עד ימי דוד, ובעיר זו נאמר: **וַיָּבֹא עַד נֶכַח יְבוּס הִיא יְרוּשָׁלַם וְגו', לֹא נִסּוּר אֶל עִיר נֶכָרִי** (שופטים יט י, יב), ועיר זו היא שנלחם בה דוד בשנת שמונה למלכו (ראה שמואל ב ה ו), וכשלכד אותה התחיל ובנה את ירושלים העליונה, ועשה חומה אחת לעליונה ולתחתונה - כמו שנאמר: **וַיִּבֶן דָּוִד סָבִיב מִן הַמְּלֹא וַיְבָרֶכֶה (שם ה ט) - וַנַּעֲשֵׂה שְׁתֵּיהֶן שֵׁם אֶחָד, יְרוּשָׁלַם, וְבָה נָטָה אֶחָד לְאֶרֶן (ראה שם ו יז. וראה ערך ארון), וּבֵאוֹתָהּ יְרוּשָׁלַם בָּנָה דָּוִד אֶת הַמִּזְבֵּחַ בְּגוֹרֵן אֶרֶנוֹ הַיְּבוּסִי** (מדרש תדשא כב בבית המדרש ילינק ג עמ' 192). וראה ערך בית המקדש².

על חלוקת ירושלים ומקום המקדש בין שני שבטים אלו, ועל מחלוקת התנאים אם ירושלים נתחלקה - היינו שהיתה קנויה - לשבטים אלו, או שכל ישראל שותפים בה, ראה להלן: קנינה לכל ישראל.

על גבולות העיר שנתקדשה בקדושת ירושלים, ראה להלן: חומתה ותחומה.

על מקומן של ירושלים וגבולותיה, ראה נספח לערך ירושלים באנציקלופדיה תלמודית (סעיפים ב-ד טורים תרצט-תשיח) ובספר אוצר ירושלים והמקדש (הוצ' האנציק' התלמודית, י-ם התשעג, עמודים 2-4, 13-18, 65-69).

בחירתה וחשיבותה

בחירתה העיר ירושלים נבחרה כמקום שבו נבנה בית-המקדש (ראה ערכו), כמו שנאמר: **כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם (דברים יב ה. וראה ערך בית המקדש, ושם הלימודים), ואחרי בנין בית המקדש הראשון, נאמר: בִּירוּשָׁלַם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי לִי לְשׁוֹם שְׁמִי שָׁם (מלכים א יא לו, ושם יד כא, ועוד בכמה מקומות). ואמרו: עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל ראויה לשכינה, משנבחרה ירושלים יצאה ארץ ישראל, שנאמר: **כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן** (תהלים קלב יג. מכילתא בא בפתיחה (פ"א), לגירסת איפת צדק [להגר"א], וראה שם**

חקרא, והגיא נקרא עמק הטורופיון, ומשתרע עד השילוח. ראה שם על שלש החומות שהיו בירושלים, ובתבואות הארץ [לר"י שווארץ] ז, על מהותן ומקומן, וראה נספח לערך ירושלים טורים תשיח-תשיח ובספר אוצר ירושלים והמקדש

ירושלים. 1. כה, טורים שד-שנ. **2.** וראה מלחמות היהודים ליוסיפוס ספר ה ד, שהעיר נוסדה על שתי גבעות צופות, ועמק מפריד ביניהן, האחת אשר עליה העיר העליונה נקראת מצודת דוד המלך או השוק העליון, והשניה נקראת

ערכו), שבירושלים אוכלים קדשים-קלים (ראה ערכו) ומעשר-שני (ראה ערכו), ולמטה מקדושת הר-הבית, שמשלחים ממנו זבים וזבות נדות ויולדות (ראה כלים א ח, וראה להלן וערך שלוח מחנות). וכן בשילוח טמאים מן המחנות (ראה ערך הנ"ל) אמרו: כשם שהיו במדבר שלש מחנות - מחנה שכינה ומחנה לוייה ומחנה ישראל (ראה ערך מחנות) - כך היו בירושלים: מפתח ירושלים עד פתח הר הבית, מחנה ישראל; מפתח הר הבית עד שער נקנור, מחנה לוייה; משער נקנור ולפנים, מחנה שכינה (ראה ערך שלוח מחנות, ושם שלכן משלחים מצורעים מירושלים. תוספתא כלים בבא קמא א י; זבחים קטז ב; ספרי ריש פרשת נשא; רמב"ם בית הבחירה ז יא. וראה ערך בית המקדש, וערך הר הבית, וערך חיל, וערך טמא, וערך טמאת מקדש וקדשיו).

"לפני ה'" ירושלים נקראת "לפני ה'", וכן דרשו את הכתוב באכילת מעשר-שני (ראה ערכו) וקדשים-קלים (ראה ערכו): לא תוכל לאכל בְּשַׁעֲרֵיךָ גו', כִּי אִם לְפָנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר (דברים יב יז-יח), זו ירושלים (ספרי שם עד). וכן דרשו מה שנאמר בקדשים קלים (ראה ערכו): וְאֶכְלֶתֶם שָׁם לְפָנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם (דברים יב ז), במחיצה (ספרי שם סד), שקדשי-קדשים (ראה ערכו) נאכלים הם לפני מן הקלעים לכהנים, וקדשים קלים לפני מן חומת ירושלים (רבינו הלל שם), ועוד.

על החיוב להעלות לירושלים בכורים (ראה ערכו) ומעשר-שני (ראה ערכו) ורבעי (ראה ערכו) וקדשים-קלים (ראה ערכו), ועל האיסור לאכול את כל אלו חוץ לירושלים, ראה ערך אכילת בכורים; אכילת מעשר שני; אכילת קדשים; בכור בהמה טהורה; הבאת מקום. על המקריב קרבן, שטעון לינה בירושלים, ועל הקרבנות שטעונים לינה, ראה ערך לינה.

קידושה קדושת ירושלים לפני מן החומה (ראה לעיל. וראה להלן: חומתה ותחומה), היא מזמן הבית הראשון, שנתקדשה אז על ידי דוד ושלמה (ראה שבועות טז א, ורש"י ד"ה רב הונא. וראה רמב"ם בית הבחירה ו יד, ששלמה קידש העזרה וירושלים), ואמרו שקידוש ירושלים הוא על ידי מלך, ונביא, ואורים-ותומים (ראה ערכו), וסנהדרין של שבעים ואחד (ראה ערך בית הדין הגדול), ובשתי תודות ובשיר (ראה משנה שבועות יד א, וראה ערך תוספת העיר והעזרות, ושם על סדר הקידוש), וכל מקום שלא נעשה בכל אלו וכסדר הזה, לא נתקדש קידוש גמור (ראה משנה שם ב; רמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל וערך בית המקדש).

בקידוש חומת ירושלים שבבית שני על ידי עזרא נחלקו אמוראים: • לדעת רב הונא קדושה ראשונה - של דוד ושלמה - קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא - משתחרב (רש"י מגילה י א ד"ה לעתיד לבוא) - ומה שעשה עזרא אינו אלא לזכר בעלמא (שבועות טז א), ולא במעשיו נתקדש המקום (רמב"ם שם). • ולדעת רב נחמן קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, ובבית שני נתקדשה על ידי עזרא (שבועות שם).

בזמן הזה בקדושת ירושלים בזמן הזה, לאחר חורבן בית שני, הדבר תלוי במחלוקת תנאים אם קדושה ראשונה של מקדש וירושלים קדשה לעתיד לבוא, או שלא קדשה לעתיד לבוא (ראה מכות יט א, וזבחים ס ב, ותמורה כא א. וראה ערך בית המקדש), אף

הגירסא שלפניו). ואמרו: מדד הקדוש ברוך הוא את כל העיירות ולא מצא עיר שיבנה בה בית המקדש, אלא ירושלים (ויקרא רבה יג).

חשיבותה מלבד בחירתה של ירושלים כמקום שבו נבנה בית "מקדש" יש מן הראשונים סוברים שירושלים כולה היא בכלל "מקדש" השנוי במשנה, כגון אותה ששינו שבזמן המקדש היה לולב ניטל במקדש כל שבעה, ובמדינה יום אחד (ראה משנה ראש השנה ל א, וסוכה מא א, וראה ערך נטילת לולב), ולמדוהו מהכתוב: וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר וּגּו' וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׂבַעַת יָמִים (ויקרא כג מ), ולא בגבולין כל שבעה (תורת כהנים אמור טז, הובא ברש"י סוכה שם ד"ה במקדש), יש מהראשונים שכתב שגבולין נאמר על כל ארץ ישראל חוץ מעל ירושלים (פירוש המשניות לרמב"ם סוכה ג יב, וכן הוא בערוך ערך גבל), וכן דרשו בירושלמי את הכתוב: ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים, בירושלים (ירושלמי ראש השנה ד ג, וסוכה ג יא), שאף בירושלים לפני ה' הוא (רבינו מנוח על הרמב"ם שופר ב ח), ושאף ירושלים בכלל מקדש (פירוש המשניות שם, וראה שם מעשר שני ג ד).

אבל רוב הראשונים פירשו שאף ירושלים כגבולין, והרי היא בכלל מה שאמרו: במדינה יום אחד (רש"י סוכה שם ד"ה במדינה; ריטב"א ומאירי ור"ן ופסקי ריא"ז שם), שאף שמצינו שכל ירושלים קרויה "לפני ה'", שכן נאמר בקדשים קלים ומעשר שני: לא תוכל לאכל בְּשַׁעֲרֵיךָ וּגּו' כִּי אִם לְפָנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ וּגּו' (דברים יב יז - יח), שם לא בא לפני ה' אלא למעט "שעריך", מה שאין כן בנטילת לולב, אין לפני ה' אלא במקדש (מאירי סוכה שם ³).

על בית דין הגדול, היינו סנהדרי גדולה של שבעים ואחד, שמקומו בלשכת-הגזית (ראה ערכו), ושמונו יוצאת תורה לכל ישראל, ראה ערך בית דין הגדול, וערך דיני נפשות, וערך זקן ממרא, וערך עבור השנה.

חשיבותה של ירושלים מצינו שנאמרה בה אף כמקום תפילה כמקום תפילה, וכן דרשו את הכתוב: מֶה נִזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין אֵין כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם (בראשית כח יז), מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה, בירושלים, כאילו התפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים שם הוא, ופתח פתוח לשמוע תפילה (פרקי דרבי אליעזר לה ⁴).

ועוד אמרו: היה עומד בחוץ לארץ, יכוין את לבו - היינו שיחזיר פניו (ראה כסף משנה תפלה ה ג בדעת הרמב"ם שם) - כנגד ארץ ישראל, שנאמר: וְהִתְפַּלְלוּ אֵלַי דְּרָךְ אֲרָצָם (מלכים א ח מח); היה עומד בארץ ישראל, יכוין את לבו כנגד ירושלים, שנאמר: וְהִתְפַּלְלוּ אֶל ה' דְּרָךְ הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ בָּהּ (שם שם מד); היה עומד בירושלים, יחזיר את פניו כנגד בית המקדש, שנאמר: וְהִתְפַּלְלוּ אֶל הַבַּיִת הַזֶּה (דברי הימים ב ו לב); היה עומד בבית המקדש, יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שנאמר: וְהִתְפַּלְלוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה (מלכים א ח לה. ברייתא ברכות ל א; תוספתא שם ג; ירושלמי שם ד ה; רמב"ם תפלה ה ג; טושי"ע אורח חיים צד א. וראה ערך בית המקדש, וערך תפלה).

קדושתה וקידושה

קדושת ירושלים נמנית בין עשר הקדושות שמנו חכמים בארץ ישראל, זו למעלה מזו, וקדושתה למעלה מקדושת ערי-חומה (ראה

עמודים 85-87). 3. וכן מצינו בתורה עשרות פעמים "לפני ה'", במשמעות העזרה ובית המקדש, ולא מחוצה להם. 4. וראה מהרי"ק שורש ה: אין לך

עמודים 85-87). 3. וכן מצינו בתורה עשרות פעמים "לפני ה'", במשמעות העזרה ובית המקדש, ולא מחוצה להם. 4. וראה מהרי"ק שורש ה: אין לך

שאמרו, לאו דוקא (רשב"א שם טו א), שכן נאמר בקידוש העיר על ידי עזרא: וְאַעֲמִידָהּ שְׁתֵּי תוֹרֹת גְּדוֹלֹת וְתִהְיֶה לָכֵת לְיָמִין מֵעַל לַחֹמָה (נחמיה יב לא), היינו אצל החומה מבחוץ (רש"י שבועות ד"ה ואעמידה; רשב"א שם), שהיתה החומה מקודשת, ואפילו חוץ לחומה קצת, מקום הילוך התודות (רשב"א שם).

תחומה בבביתא אמרו: שני בצעים - אגמי מים (ראה רש"י שבועות טז א: מרישק"א בלע"ז, ובלעזי רש"י שם שהוא מים רדודים או ביצה, וסנהדרין ה ב ד"ה מי בצעים) - היו בהר המשחה - הר הזיתים (רש"י שבועות שם) - תחתונה ועליונה - שביפוע ההר היו, אחת למעלה בגבהו ואחת בשיפולו (רש"י שבועות שם ד"ה תחתונה ועליונה), סמוכה להר הבית (פסקי ר"ד שם) - תחתונה נתקדשה בכל אלו - שמימי בית ראשון הכניסו אותה וחיברוה לעיר על ידי חומה אחרת (רש"י שם ד"ה תחתונה נתקדשה) - ועליונה לא נתקדשה בכל אלו, אלא בעולי גולה - שהוסיפו על העיר ובנו היקף חומה אחרת לחוץ (שם ד"ה אלא⁸) - שלא במלך ושללא באורים ותומים, ולמה הכניסוה, מפני שתורפה של ירושלים היא, ונוחה היא ירושלים ליכבש משם (בביתא שם, וראה תוספתא סנהדרין ג, וירושלמי שם א ג, ומגילת תענית ו, בשינויים).

ואמרו שהבצע התחתונה שהיתה קדושתה גמורה, חברים - היינו תלמידי חכמים (ראה ערך חבר) - נכנסים לשם ואוכלים שם קדשים קלים ומעשר שני, אבל לא בעליונה, שלא היתה קדושתה גמורה, ועמי הארץ (ראה ערך עם הארץ) היו אוכלים בשתייה קדשים קלים ולא מעשר שני (ראה בביתא שבועות שם, ורש"י ד"ה ה"ג, ובירושלמי שם הגירסא משובשת. וראה נספח בסוף הערך), לפי שבמעשרות היו זריזים לעשות בהם מצוה מן המובחר, שהיו עמי הארץ שומעים את הדרשה: עשר בשביל שתתעשר (ראה שבת קט א), והיו צריכים להתוודות ולומר: עֲשִׂיתִי כְּכָל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי (דברים כו יד. וראה ערך ודוי מעשר), והיו שומעים את המתרגמים: וְאַכְלֶיךָ לֶפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וגו' (דברים יד כג. וראה ערך אכילת מעשר שני), לפיכך היו נכנסים עד תוך חומת ירושלים הפנימית, אבל בקדשים לא היו מטריחים את עצמם ואוכלים אותם לפני חומה חיצונית, כשאין מוצאים מקום בפנים, לפי שהיו אומרים, זו חומה וזו חומה, מה לי תחתונה מה לי עליונה (רש"י שבועות שם). ואף שהיה הדבר בא לידי תקלה, הכניסוה עולי גולה, כדי שימסרו עצמם עליה יותר כשיש בה קדושה (תוספות שם ד"ה אלא).

המקום שנקרא המקום שהוזכר במקרא בשם ציון, או עיר דוד (ראה ציון או עיר דוד מלכים א ח ד, ודברי הימים א טו א), יש מן הראשונים שכתב שהוא בדרומה של ירושלים, ושללא נתקדש בקדושת ירושלים, ולכן מותר לפדות שם מעשר שני (כפתור ופרח מא, הובא בספר חרדים סוף ב, ובשו"ת רדב"ז ב תרלג, וראה שם תרלט, תשל"א⁹).

ומכל מקום מצינו שאף מקום זה הוזכר בשם ירושלים (ראה תוספתא בבא בתרא א, ונגעים ו, על קברי מלכי בית דוד שהיו בירושלים, אף שהיו בעיר דוד, ראה מלכים א י ועוד¹⁰).

אם קדושת הארץ לענין מצוות התלויות בארץ לא בטלה (ראה רש"י מכות שם ד"ה יכול, ותוספות ד"ה ואי, ורש"י זבחים שם ד"ה ר' ישמעאל ותוספות ד"ה מאי).

להלכה כתבו רוב הראשונים שאף בזמן הזה לא בטלה קדושת ירושלים, שקדושה ראשונה של דוד ושלמה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא (ראה רמב"ם בית הבחירה ו טז. וראה ערך בית המקדש⁵); ויש מן הראשונים שכתב, שקדושה ראשונה בטלה, להלכה, וקדושה שנייה, אף הסובר שקדשה לעתיד לבוא, לא אמר כן אלא לשאר ארץ ישראל, ולא לירושלים, לפי שהיה יודע עזרא שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה' לעולם (השגות הראב"ד שם. וראה ערך בית המקדש).

על מקומן של החומות של קדושה ראשונה ושנייה, ועל מהותם של שרידי החומות המצויים היום לפנינו, ראה נספח לערך ירושלים שבאנציקלופדיה תלמודית (עמודים תשב-תשיח) ובספר אוצר ירושלים והמקדש (ח"ב עמודים 65-97) (ובאיוורים מס' 9-10 לכרך זה).

על מעשר שני שאין פודים אותו בירושלים אלא אם כן נטמא, ושם נכנס לירושלים אין מוציאים אותו משם, שכבר קלטוהו מחיצות, ואם נאמר אף בזמן הזה, ראה ערך מעשר שני וערך פדיון מעשר שני.

במצוות התלויות בארץ אף בתרומות ומעשרות ושאר מצוות התלויות הראשונים הסוברים שקדושת ארץ ישראל בטלה בזמן החורבן, וקדושת ירושלים לא בטלה (ראה לעיל), אף שלדעתם תרומות ומעשרות בזמן הזה אין חיובם אלא מדרבנן (ראה רמב"ם תרומות א כו, וראה ערך תרומות ומעשרות), מכל מקום הגידולים של ירושלים חייבים בהם מן התורה, שכיון שקדושתה לא בטלה לענין קרבנות, כל שכן שלא בטלה לענין תרומות ומעשרות (מנחת חינוך מצוה רפד⁶), אלא שיש לחלק ולומר שמצוות התלויות בארץ אינן בגדר קדושה, ולא נתחייבה בהן ארץ ישראל אלא משום שהיא ארצם (מנחת חינוך שם).

ויש שכתבו כן בפשיטות, שאף פירות שגדלו בירושלים אין קדושת החומה מחייבתן במצוות, אלא קדושת הארץ, ודינה כשאר ארץ ישראל (חזון איש שביעית ג יד, וכעין זה בשו"ת ישועות מלכו יו"ד סז).

חומתה ותחומה

קדושתה לפני תחום קדושת ירושלים (ראה לעיל: קדושתה וקידושה) מן החומה הוא לפני מן החומה שמזמן דוד ושלמה (ראה לעיל שם. וראה משנה מגילה ט ב, וזבחים קיב ב⁷), ולא מחוץ לחומה, וכן אמרו במעשר שני טהור - שאם נכנס לירושלים אין פודים אותו (ראה ערך פדיון מעשר שני) - שאפילו בפסיעה אחת חוץ לחומה מותר לפדותו, שנאמר בו: וְכִי יִרְבֶּה מִמֶּךָ הַדֶּרֶךְ פִּי לֹא תוּכַל שְׁאֲתוֹ (דברים יד כד. רב ביבי אמר אביי במכות יט ב), היינו לנושאו ולהביאו לפני מן החומה (רש"י שם ד"ה אפילו). ויש מן הראשונים שכתב שפסיעה אחת

את החומה הזאת, כמו שנאמר (דברי הימים לב ה): ולחוצה החומה האחרת. 9. וראה רש"י יומא עז ב ד"ה לפתח בית דוד, היא ציון חוץ לירושלים. וראה בספר תבואות הארץ (לר"י שווארץ) ז, שמקום זה אינו בראש "הר ציון" אלא בשיפולו היורד למעין השילוח. וראה נספח בסוף הערך. 10. וראה עיר הקדש והמקדש ב ג, שהאריך להוכיח שציון היא בכלל קדושת ירושלים, ושם פרק י: סיכום לגבולות העיר שנתקדשו, לפי המפות שבזמננו, וראה נספח לערך

5. וראה תשב"ץ ג רא בארוכה, על קדושת ירושלים בזמן הזה. 6. וראה עיר הקדש והמקדש לרימ"ט ג, בשם בעל קרן אורה והגר"ש סלנט, שמטעם זה אין מפרישים מגידולי ירושלים על של חוצה לה. 7. על מקומה של חומה זו, ראה נספח לערך ירושלים באנציקלופדיה תלמודית עמודים תשב-תשטו, ובספר אוצר ירושלים והמקדש עמודים 82-72, ובאיוורים מס' 9-10 שבסוף כרך זה. 8. וראה עיר הקדש והמקדש ב ה אות ג, ששיער שחזקתו המלך הוא אשר בנה

(רמב"ם בית הבחירה ו י, ומקורו ממשנה דלהלן), וכן שנינו: אין מוסיפים על העיר - ירושלים - ועל העזרות, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד (משנה סנהדרין ב א; שבועות יד א; רמב"ם שם יא. וראה ערך בית דין הגדול).

על קידוש התוספת על ידי מלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין ושתי תודות ושיר, ראה ערך תוספת העיר והעזרות.

ואמרו: עתיד הקדוש ברוך הוא להוסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ומציל - היינו כשיעור מרוצת הסוס עד חצי היום שצילו תחתיו (רש"י) - שנאמר: בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה עַל מַצְלוֹת הַסּוֹס קֶדֶשׁ לַה' (זכריה יד כ. רבי יהושע בן לוי בפסחים נ א, וכעין זה בירושלמי שם ג ח).

קנינה לכל ישראל

ירושלים הוזכרה בגבול נחלתם של שבטי יהודה ובנימין, וישבו בה כל אחד בחלקו (ראה לעיל: מקומה וכיבושה; כיבושה, וראה ערך ארץ ישראל). ונחלקו תנאים בקנינה:

• יש מהם סוברים שירושלים נתחלקה לשני שבטים אלו (ראה יומא יב א, ומגילה כו א), ואף מקום המקדש נתחלק ביניהם (ראה יומא שם ומגילה שם), שכן אמרו: מה היה בחלקו של יהודה - הר-הבית (ראה ערכו), והלשכות (ראה ערכו), והעזרות - עזרת נשים ועזרת ישראל, וכן מקום דריסת רגלי הכהנים, עד המזבח (ראה רש"י יומא שם ד"ה הר הבית), ומה היה בחלקו של בנימין - אולם (ראה ערכו), והיכל (ראה ערכו), ובית קדשי-קדשים (ראה ערכו), ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין, ובה מזבח בנוי (בריייתא שם ושם, וראה זבחים נג ב, ושם קיח ב, ואבות דרבי נתן לה. וראה ערך בית המקדש, וערך מזבח החיצון).

• ולדעת חכמים - וכן הלכה (ראה רמב"ם בית הבחירה ז יד, ולהלן בכמה דינים שנאמרו מטעם זה) - ירושלים לא נתחלקה לשבטים (יומא שם, ומגילה שם), שלא נפלה בגורל לא ליהודה ולא לבנימין (רש"י מגילה שם ד"ה ואין, וראה רשב"א שם שלא נתחלקה מעולם), אלא כל השבטים שווים בה (רש"י יומא שם ד"ה ואין. וראה ערך ימות המשיח, על חלוקת ירושלים לעתיד).

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שלדברי הכל נתחלקה ירושלים מתחילה לשני שבטים אלו, שכן משמע פשטות הכתובים (ראה לעיל שם), אלא שלסוברים שלא נתחלקה לשבטים, לא עמדה בחילוקה, שלבסוף נתנו להם דושנה של יריחו במקומה, או שבני יהודה ובנימין הפקירו את חלקם לכל ישראל, או שהתנו בשעת הגורל שכל מי שתיפול ירושלים בחלקו תהיה לו לבית דירה בלבד ולא לאחוזה ממש (שיח יצחק יומא שם, בדעת הרמב"ם שם, שירושלים לא נתחלקה לשבטים. וראה עיר הקדש והמקדש ג י, ביאור דעה זו בארוכה. וראה חזון איש יומא קכו אות ח ד"ה הא).

בכמה מצוות ודינים מצינו שדרשו מן הכתוב למעט את ירושלים, שאינם נוהגים בה, מכיון שלא נתחלקה לשבטים:

• במצוות עגלה-ערופה (ראה ערכו) - שנאמר בה: כִּי יִמָּצָא חָלָל בְּאֶדְמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ וּגְרִי, וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל הַחָלָל וְלִקְחוּ זָקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֵגֶלֶת בָּקָר וּגְרִי (דברים כא א, ג. וראה ערך עגלה ערופה) - אין ירושלים בכלל (משנה

שערי ירושלים בשערים של ירושלים שנינו: מן האגף ולפנים - כלפנים (משנה פסחים פה ב) האגף, היינו כל מקום הגפת הדלת שהוא חופף ונוקש שם כשסוגרו, משפת הפנימית של עובי הפתח עד מקום הנקישה, ולפנים, היינו תוך העיר ממש (רש"י שם); מן האגף ולחוץ, ואף האגף עצמו - כלחוץ (משנה שם. וראה גמרא שם), שלא נתקדש עביו (רש"י שם¹¹). ואמרו: מפני מה לא נתקדשו שערי ירושלים, מפני שמצורעים מגינים תחתיהם, בחמה מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים (רב שמואל בר רב יצחק שם, ובירושלמי פסחים ז יב).

גגים ועליות גגים של ירושלים, לא נתקדשו בקדושת ירושלים שבה (רב בפסחים פה ב, וראה ערך גגין ועליות: בירושלים).

בירושלמי נחלקו אמוראים בדבר (ראה ירושלמי פסחים ז יב, וראה ערך הני"ל).

אף ענפים של אילן שבירושלים, כתבו ראשונים שמותר לאכול עליו מעשר שני, שאויר ירושלים כירושלים (תוספות מכות יב א ד"ה אילן, וראה ערך אויר: אויר ירושלים).

אילנות שבה אילן שהוא עומד בפנים - בירושלים - ונוטה לחוץ, או עומד בחוץ ונוטה לפנים, מכנגד החומה ולפנים הריהו כלפנים, מכנגד החומה ולחוץ - כלחוץ (מעשר שני ג ז; מכות יב א), והדברים אמורים באכילת מעשר שני או פדיונו, שהדבר תלוי בחומה (ראה מכות שם), שנאמר: לְפָנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ (דברים יב יח. רש"י מכות שם).

בתי הבד שבה בתי הבדים - שעוצרים בהם שמן ורגילים לעשותם בחומת העיר (ראה פירוש המשניות לרמב"ם [קאפח] מעשר שני ג ז, וברטנורא שם) - שפתחיהם לפנים מן החומה וחללם לחוץ, או שפתחיהם לחוץ וחללם לפנים, נחלקו בהם תנאים: בית שמאי אומרים הכל כלפנים, ובית הלל אומרים מכנגד החומה ולפנים כלפנים, מכנגד החומה ולחוץ כלחוץ (מעשר שני שם).

בתוספתא אמרו שלבית שמאי אין פודים בהם מעשר שני כאילו הם בפנים (ראה ערך פדיון מעשר שני), ואין אוכלים שם קדשים קלים כאילו הם בחוץ (תוספתא מעשר שני ב, וערכו ח), ולא אמרו הכל כלפנים אלא להחמיר (פירוש המשניות לרמב"ם מעשר שני שם, על פי התוספתא).

בירושלמי אמרו שאף לבית הלל הולכים אחר הפתח להחמיר, שאם פתחיהם לפנים וחללם לחוץ, מכנגד החומה ולפנים כלפנים לכל דבר, שהרי גם הפתח הוא לפנים, אבל מכנגד החומה ולחוץ אין אוכלים שם מעשר שני כלחוץ, ואין פודים שם מעשר שני כלפנים, ואם פתחיהם לחוץ וחללם לפנים, מכנגד החומה ולחוץ - כלחוץ לכל דבר, שהרי גם הפתח הוא לחוץ, אבל מכנגד החומה ולפנים אין אוכלים שם מעשר שני כלחוץ, ואין פודים שם מעשר שני כלפנים (ראה ירושלמי מעשר שני ג ד, לגירסת הגר"א בשנות אליהו שם, והובא ברידב"ז על הירושלמי שם, ולפנינו הגירסא משובשת). וכן כתבו ראשונים להלכה (רמב"ם מעשר שני ב טז).

על מחילות ומערות שבירושלים, הפתוחות לחוץ, שדנו בהם אם נתקדשו בקדושת ירושלים, ראה ערך מחילות.

להוסיף על בית דין שרצו להוסיף על ירושלים - מוסיפים עליה, תחומה ויש להם למשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו

11. וראה משנה למלך בית הבחירה ז יג שתמה על הרמב"ם שהשמיט.

ירושלים באנציקלופדיה תלמודית עמ' תשיט ובאור מס' 10 שבסוף כרך זה.

רשות הרבים לענין איסור הוצאה בשבת (ראה ערך מוציא וערך רשות הרבים), וכן היתה בה דריסת ששים רבוא (רש"י שם¹³) - שאוכלוסים הרבה באים לה (רש"י שם קא א ד"ה חייבין), מפני חשיבותה ובית המקדש שבתוכה, שירושלים היתה דלתות העמים (ראה יחזקאל כו ב, ותרגום יונתן בן עוזיאל ורש"י שם) - ונעשית רשות הרבים, לפי שנכנסים בשער זה ויוצאים כנגדו בשער זה (הראב"ד בכתוב שם עירובין כב א).

וכן אמרו: ירושלים, אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבים עליה משום רשות הרבים (רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, שם ו ב, שם כב א, שם קא א), אבל עכשיו שדלתותיה ננעלות אינה רשות הרבים, שאינה כדגלי מדבר (ראה שבת ה א, ושם צא א, עירובין כב ב, וראה ערך הנ"ל), שהוא דרך פתוח כל שעה (רש"י עירובין קא א ד"ה חייבין), ונעשית כחצר של רבים, ומערבים - ערוב-חצרות (ראה ערכו) - את כולה, וכל זמן שלא עירבו דינה ככרמלית (ראה ערכו). רש"י שם ו ב ד"ה ירושלים; ויש מן הראשונים שכתבו שאין עירוב מועיל בה, שאינה כחצר של רבים אלא ככרמלית (רבינו אפרים, הובא בהמאור ובכתוב שם עירובין כב א ועוד). ומכל מקום לאחר שנפרצו בה פרצות דינה כרשות הרבים (עירובין קא א¹⁴).

בזמן שבית המקדש קיים - שמצוה שיתן כל איש ישראל מחצית השקל בכל שנה לצורך קרבנות צבור ועוד (ראה ערך שקלים) - שנינו: אמת המים - של ירושלים (רמב"ם שקלים ד ח) - וחומתה של העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר - כגון לחפור בה בורות שיחין ומערות, ותיקון רחובותיה, ושמירת העיר (ברטנורא שקלים ד ב) - באים הם משירי-הלשכה (ראה ערכו). שקלים שם; כתובות קו ב; קידושין נד א. וראה ערך הנ"ל וערך שירי הלשכה).

בברייתא אמרו: חוץ לחומת העזרה - כגון חומת העיר (תוספות קדושין נד ב ד"ה תרי) - באים מלשכת בדק-הבית (ראה ערכו). ראה ירושלמי שקלים ד ב, הובא בתוספות שם, ופירשו ראשונים, שלדעת ברייתא זו באים אף מבדק הבית, שקדושתו גדולה משירי הלשכה, לפי שירושלים קדושה (תוספות שם). הלכה שבאים משירי הלשכה (רמב"ם שקלים ד ח).

אותה שנינו שבני העיר כופים זה את זה לבנות לה חומה ודלתיים ובריה (ראה משנה בבא בתרא ז ב, וראה ערך בני העיר), כתבו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא בשאר כל העיירות, אבל בירושלים אין אומרים שיבנו אותם בני ירושלים עצמם משלהם, לפי שלא נתחלקה לשבטים (ראה לעיל: קנינה לכל ישראל), ויש לכל ישראל חלק בה, ולכך באים משירי הלשכה, שנתנו כל ישראל (מרדכי בבא בתרא תעה בשם מהר"ם).

על הממונה שהיו ממנים לחפור בורות ושיחין ולתקן הבורות של רבים, כדי שיהיו המים מצויים בירושלים (ראה שקלים ה א: נחנייה חופר שיחין, ורמב"ם כלי המקדש ז טו), ראה ערך ממונים במקדש.

מועלים באבניה ויודרים בה בברייתא שלדעת רבי יהודה אבני ירושלים שנשרו מועלים בהן (ראה ברייתא קדושין נד א, ובגמרא שם).

וכן בנדרי איסור שנינו, שהאומר ככר זה עלי כירושלים, הרי זה

סוטה מה ב; ברייתא בבא קמא פב ב, ויומא כג א; ספרי דברים פיסקא רו; רמב"ם בית הבחירה ז יד, ורוצח ט ד), לפי שנאמר שם: לרשתה, וירושלים לא נתחלקה לשבטים (סוטה שם, ובבא קמא שם), וכשמודדים מן החלל אל הערים שסביבות החלל (ראה דברים שם ב. וראה ערך הנ"ל), אין מודדים לירושלים (תוספתא סוטה ט ג, ושם נגעים ו ב; רמב"ם רוצח שם).

• אינה נעשית עיר-הנדחת (ראה ערכו). ברייתא בבא קמא פב ב; סנהדרין קיב ב; תוספתא נגעים ו ב; ספרי דברים פיסקא צב; רמב"ם עבודה זרה ד ד, ובית הבחירה ז יד. וראה ערך עיר הנדחת), שנאמר: בַּאֲחַת עָרֶיךָ וּגו' (דברים יג ג) - משמע שאתה יודע למי מיוחדת היא (רש"י בבא קמא שם) - פרט לירושלים שלא נתחלקה לשבטים (בבא קמא שם; רמב"ם שם ושם), או לפי שנאמר בה: אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשֶׁבֶת שָׁם (דברים שם) - משמע מקום שמתיישבים שם (רבינו הלל לספרי שם) - פרט לירושלים, שלא ניתנה לבית דירה (ספרי שם, הובא ברש"י על התורה שם), שלא נתחלקה לשבטים, אלא היא מקום חנייתם של כל ישראל בעלייתם לרגל (רבינו הלל שם).

• בנגעי-בתים (ראה ערכו), שנאמר בהם: וְנִתְּתִי נֶגַע צֹרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם (ויקרא יד לד. וראה ערך נגעי בתים), לדעת חכמים אין ירושלים בכלל (ראה ברייתא יומא יב א, ומגילה כו א; תורת כהנים מצורע פרשתא ה; סתם משנה נגעים יב ד; רמב"ם בית הבחירה ז יד, וטומאת צרעת יד יא), שדרשו: אחוזתכם מטמאה בנגעים, ואין ירושלים מטמאה בנגעים (תורת כהנים שם; ברייתא יומא שם, ומגילה שם; רמב"ם טומאת צרעת שם), שאינה אחוזה להם (רש"י יומא ומגילה שם).

בירושלמי למדו שאינה מטמאה בנגעים מהכתוב: וְכָא אֲשֶׁר לוֹ הַבַּיִת וּגו' (ויקרא שם לה), פרט לירושלים שהיא לכל השבטים (ירושלמי ערלה א ב, וכן הוא בריטב"א ומאירי מגילה שם: ולא קרינן בה נמי "ובא אשר לו הבית").

בנינה וישובה

העיר ירושלים, נמנית במשנה ובברייתא בין הערים שביהודה (ראה ערכו) המוקפות חומה מימות יהושע בן נון (ראה משנה ערכין לב א, וברייתא שם, ותורת כהנים בהר ד), היינו מזמן כיבושן על ידי ישראל (ראה רמב"ם שמיטה ויובל יב טו, וראה ערך ערי חומה), אלא שנתמעטה מדין בתי-ערי-חומה (ראה ערכו) לפי שלא נתחלקה לשבטים (ערכין שם).

לדעת רב אשי היתה ביהודה - מלבד ירושלים שנתקדשה - עוד עיר מוקפת חומה בשם ירושלים, ועליה אמרו במשנה ובברייתא שדינה כערי חומה (ערכין שם: תרי ירושלים הוו, וראה תוספות שם ד"ה הכא. וראה מאירי מגילה יב ד"ה הרבה, שלא אמרו כן בגמרא דרך ידיעה אלא דרך ספק). ומכל מקום אף ירושלים שנתקדשה, היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, שאף שנאמר בכתוב שעולי הגולה בימי עזרא הקיפו חומתה (ראה נחמיה ג א והלאה), יש לומר שפרצות היו שם וסתמון, והגביהו חומתה הראשונה (ר"ש משאנץ לתורת כהנים שם¹²).

כרשות הרבים ירושלים בבנינה וישובה היתה רשות-הרבים (ראה ערכו) שלה מכוונת משער לשער ומפולשת, ורחבה שש עשרה אמה (רש"י עירובין ו ב ד"ה ירושלים), כשיעור החשוב

ובספר אוצר ירושלים והמקדש עמודים 75-72. 13. וראה ערך הנ"ל, ושם מחלוקת ראשונים אם צריכים שיהיו מצויים בה או שעוברים בה ששים רבוא. 14. וראה עיר הקדש והמקדש ג עמי שכג, על ירושלים שבתוך החומות בימינו,

12. וראה עיר הקדש והמקדש ב יד, שאע"פ שדוד ושלמה בנו את החומה וקידשוה, עיר היבוסית היתה מוקפת חומה קודם לכן, והם השלימו את ההיקף על כל העיר. וראה ירושלים בספרותנו לר' ישראל זאב הורוביץ עמ' 546-548,

בבא קמא פב ב; תוספתא נגעים ו; אבות דרבי נתן לה (ושם נוסף: וצינורות); רמב"ם בית הבחירה ז יד, לרשות הרבים (תוספתא שם; אבות דרבי נתן שם) - והם קורות היוצאות מן הכתלים (רש"י בבא קמא שם ד"ה זיויו), ומניחים עליהם נסרים להלך (רש"י שבת צו א ד"ה גוזזטראות) על פני העליה מבחוץ (רש"י בבא קמא שם ד"ה גוזזטראות) - מפני אהל הטומאה (בבא קמא שם, בפירוש הברייתא, וכן הוא בתוספתא שם, ואבות דרבי נתן שם; רמב"ם שם), שמא יהיה כזית מן המת מוטל בארץ והגוזזטראות מאהילות עליו ועל אנשים הרבה ונמצא מרבה את הטומאה (רש"י שם ד"ה אהל. וראה ערך אהל, וערך טומאת אהל), וכן משום שלא ינזקו בהם עולי רגלים (בבא קמא שם).

אין מגדלים בה ירושלים אין מגדלים בה תרנגולים, מפני הקדשים תרנגולים (משנה בבא קמא עט ב; תוספתא שם ח; ברייתא שם פב ב, וגמרא שם; רמב"ם בית הבחירה ז יז), שישאל אוכלים שם בשר שלמים ותודה ומעשר בהמה, ודרך תרנגולים לנקר באשפה, שמא יביאו כעדרה מן השרץ, ויטמאו את הקדשים (רש"י שם עט ב ד"ה מפני).

וכן אין עושים בה אשפות (ברייתא שם פב ב; תוספתא נגעים ו; רמב"ם שם), משום שרצים (בבא קמא שם, בפירוש הברייתא, ובתוספתא שם: מפני הטומאה), שדרכם ליגדל באשפה ומרבים טומאה, לפי שמתים שם ומטמאים הקדשים שבירושלים (רש"י שם ד"ה משום).

אין עושים בה ירושלים אין עושים בה גנות ופרדסים (ברייתא בבא גנות ופרדסים קמא פב ב; אבות דרבי נתן לה), ואינה נזרעת ואינה נחרשת, ואין מקיימים בה אילנות (תוספתא נגעים ו; רמב"ם בית הבחירה ז יד¹⁵), חוץ מגינת ורדים שהיתה שם מימות נביאים הראשונים (ברייתא בבא קמא שם; תוספתא שם; אבות דרבי נתן שם; רמב"ם שם), שהיתה צריכה לקטורת (רש"י בבא קמא שם ד"ה גינת, ושם שהיא כיפת הירדן שהזכרה בקטורת (ראה ערכו)).

ופירשו הטעם שגזרו כן משום סירחון (בבא קמא שם), היינו עשבים רעים הגדלים שם ונזרקים בחוץ, ועוד שדרך גנות לזבלן (רש"י שם), שמא יקוצו בה עולי רגלים וכל הבאים אליה מכל קצוי ארץ (שו"ת רדב"ז ב תלר).

יש מן הראשונים שכתב שלטעם זה נוהג דין זה גם היום (כפתור ופרח ו, וכן כתב להלכה בפאת השלחן ג ט), ושם נטעו היום דקל בירושלים, לולבו פסול לנטילת-לולב (ראה ערכו) משום מצוה הבאה בעבירה (כפתור ופרח שם. וראה ערך מצוה הבאה בעבירה, ושם אם נאמר אף באיסור דרבנן); ויש מן האחרונים שחולק וסובר שאין איסור זה נוהג אלא בשלוותה של ירושלים, מפני כבודו וקדושתו של בית המקדש, ואף בזמן המקדש, אם עבר ונטע לא נאסר העץ ולא פריו, ואין הלולב פסול למצוה (מור וקציעה תרמה, וראה ערך הנ"ל וערך נטילת לולב). וכן יש שפירש הטעם שאין מקיימים בה אילנות, שהוא מפני אהל הטומאה, ושלפי זה אין האיסור נוהג בזמן הזה (שו"ת הרדב"ז שם).

אין עושים בה אין עושים כבשונות בירושלים (ברייתא בבא קמא פב כבשונות ב; חגיגה כו א; רמב"ם בית הבחירה ז יד), והם משרפות סיד לקדרות (רש"י בבא קמא שם ד"ה כבשונות), מפני העשן (בבא קמא שם: משום קוטרה; רמב"ם שם), שמשחיר את החומה וגנאי הוא (רש"י שם ד"ה קוטרה¹⁶), שירושלים נאמר בה: כָּלִילַת יָפִי (איכה ב

נדר (ראה נדרים יא א; רמב"ם נדרים א יד; טושי"ע יורה דעה רד ב. וראה ערך דבר הנדור; דבר האסור), כיון שבנינה בא משירי הלשכה (תוספות שם יא א ד"ה תרי, ופירוש הרא"ש שם י ב). בברייתא אחרת אמרו לדעתו, שהאומר כירושלים לא אמר כלום - שלא נתכוון אלא לעצים ואבנים שבה (ירושלמי נדרים א ג) - עד שידור בדבר הקרב בירושלים (ברייתא נדרים שם, וקדושין שם). ופירשו שנחלקו תנאים בדעתו (נדרים שם, וקדושין שם ב), אם ירושלים קדושה כהקדש, או שאינה קדושה (ראה קידושין שם א, ורש"י ותוספות שם ב). ולדברי הכל מותר ליהנות מן החומה ולישב בצילה ועליה, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (ראה קדושין שם, ורש"י ד"ה והא, ובתוספות ר"ד שם. וראה ערך מעילה).

יש מן האחרונים שכתב שהפורץ דבר מחומת ירושלים ומגדלותיה שנבנו משירי הלשכה, עובר על לאו של: לֹא תַעֲשֹׂן כֶּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם (דברים יב ד), כמו שאמרו כן באבני-היכל-ועזרות (ראה ערכו) ואבני-מזבח (ראה ערכו. שו"ת חתם סופר יו"ד רסד, וראה ערך אבני היכל ועזרות, וערך אבני מזבח).

גוי שנדב לבנינה גוי (ראה ערכו) שהתנדב מעות לחומת ירושלים וכל צרכי העיר, או שהתנדב לעשות עמהם בחינם, אין מקבלים ממנו, ואפילו גר-תושב (ראה ערכו), שנאמר בבנין חומת ירושלים על ידי נחמיה: אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם הוּא יַצְלִיחַ לָנוּ וְנִצְחָנוּ עֲבָדָיו נָקוּם וְכִנְיָנוּ וְלָכֶם אֵין חֶלֶק וְצִדְקָה וְזָכוֹן בִּירוּשָׁלַם (נחמיה ב כ. ירושלמי שקלים ד ד; רמב"ם שקלים ד ח. וראה ערך גוי).

על הימים שבהם היתה חנוכת חומת ירושלים, או שהתחילו לבנותה, שנמנו בין הימים שקבעום ליום טוב ואסרום בהספד ותענית, ראה ערך מגילת תענית.

על הדברים שתקנו חכמים לעשות זכר לחורבן ירושלים, וכן על הוראה ירושלים בחורבנה, שקורע, ראה ערך זכר לחורבן (וראה ערך חתן וכלה), וערך קריעה.

על הברכות והתפלות שתקנו חכמים להזכיר בהן את בנין ירושלים, ראה להלן: בברכות ותפלות.

בגזירות ותקנות חכמים

כמה דברים נמנו בברייתא שגזרו חכמים שינהגו בירושלים, מחמת קדושתה, או שלא להרבות בה טומאה, וכיוצא (ראה בבא קמא פב ב; תוספתא נגעים ו; אבות דרבי נתן לה. והובאו להלן).

יש מהראשונים שכתב, שלדעת הסוברים שהקדושה הראשונה של המקדש ושל ירושלים קדשה לעתיד לבוא (ראה לעיל: קדושתה וקדושה; קידושה), אף בזמן הזה נוהגים הדברים שהם מעיקר קדושת העיר, שקדושתה לעולם עומדת, מה שאין כן בדברים שהם משום טומאה וכיוצא, שאינם נוהגים אלא בזמן הבית (כפתור ופרח ו, ראה שם ובפאת השלחן ג ט, ובבית ישראל שם ס"ק כג בדעתו. וראה תשב"ץ ג רא); ויש שכתב שלא ראינו מימינו מי שנוזהר באחת מהן, ושאר לסוברים שקדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, אינה אלא לדברים הנוהגים מן התורה, אבל מה שנוהג בה מדרבנן לא אמרו אלא בזמן ששייך הטעם שבשבילו החמירו (שו"ת רדב"ז א תלר).

אין מוציאים בה אין מוציאים בירושלים זיזים וגוזזטראות (ברייתא זיזים וגוזזטראות

שו"ת הרדב"ז ב תלר שבזמן הזה אין אנו חוששים לכך, ונראה שכוונת הרדב"ז לזמנו כשהיתה העיר בידי גוים.

שעד שנת תרנ"ט, שפרצו בה פירצה, היתה נחשבת כחצר גדולה. 15. וראה שו"ת רדב"ז ב תלר שאף אם נטעו נכרים אין מקיימים אותם. 16. וראה

אלא הפירות עצמם יעלה ויאכלם שם (רש"י ביצה שם ד"ה כרם), ופירשו הטעם כדי לעטר את שוקי ירושלים בפירות (רבי יוחנן שם), וכן אמרו: הרי זה עולה לירושלים ומחלק הימנו לשכניו ולקרוביו ולמיודעיו ומעטר בו את השוק (תוספתא מעשר שני ה).

משחרב בית המקדש התקינו שיהא נפדה אפילו סמוך לחומה (ראה מעשר שני שם; רמב"ם שם), שכיון שחורבה ירושלים, לא חששו לה חכמים לעטרה מעתה (רש"י ראש השנה לא ב ד"ה והתירוהו), כי מה לנו לעטרה לצורך הנכרים (רש"י ביצה ה ב ד"ה טעמא), ותנאי היה שאימתי שיבנה בית המקדש, יחזור הדבר לכמות שהיה (מעשר שני שם; ביצה שם; ראש השנה שם. וראה ערך דבר שבמנין, וערך ימות המשיח).

אם התקנה היתה אף במעשר שני, וכן אם היתה בענבים בלבד, או אף בשאר פירות, ראה ערך פדיון מעשר שני וערך רבעי.

שכל המעות יוצאות בירושלים המעות לירושלים, ושאינן פודים אותו אלא במטבע היוצא באותו מקום (ראה בבא קמא צו ב, ורמב"ם מעשר שני ד, ו, והשגות הראב"ד שם יד, וראה ערך פדיון מעשר שני) - התקינו שיהיו כל המעות יוצאות בירושלים (ברייתא בבא קמא שם; תוספתא שקלים ב יג; ר' אבין בירושלמי מעשר שני א א. והרמב"ם השמיט).

בירושלמי אמרו הטעם, לפי שנאמר בה: יָפָה נֹף מְשֹׁשׁ כָּל הָאָרֶץ (תהלים מח ג. ירושלמי שם), והיו שם הרבה מיני מטבעות (פני משה שם). ועוד אמרו: איזהו מטבע של ירושלים, דוד ושלמה - כתוב - מצד אחד, וירושלים עיר הקדש מצד אחר (בבא קמא שם ורש"י. וראה ערך מטבע).

הכל מעלים לירושלים

במצות ישיבת ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל, וערך ישיבת ארץ ישראל), מצינו מעלה יתירה לירושלים, וכן שנינו בזכויות הבעל או האשה לכונן זה את זה לצאת ולגור בארץ אחרת (ראה ערך שאר כסות ועונה, ושם פרטי הדינים): הכל מעלים לירושלים, ואין הכל מוציאים, אחד האנשים ואחד הנשים (משנה כתובות קי ב; ערכין ג ב; רמב"ם אישות יג כ; טושי"ע אהע"ז עה ד). ופירשו בברייתא, שאם הוא אומר לעלות - משאר גבולים לירושלים - והיא אומרת שלא לעלות, כופים אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה; היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות, כופים אותו לעלות, ואם לאו יוציא ויתן כתובה; היא אומרת לצאת - מירושלים לגבולים - והוא אומר שלא לצאת, כופים אותה שלא לצאת, ואם לאו תצא בלא כתובה; הוא אומר לצאת והיא אומרת שלא לצאת, כופים אותו שלא לצאת, ואם לאו יוציא ויתן כתובה (ברייתא כתובות שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

וכן כתבו ראשונים להלכה אף בזמן הזה (ראה רמב"ם וטושי"ע שם), שקדושת ירושלים לא בטלה (תשב"ץ ג רא), וכשם שארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, כך ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל (שו"ת רשב"ש ב), ואף לדעת הסוברים שקדושת ירושלים בטלה בזמן הזה (ראה לעיל: קדושתה וקידושה; בזמן הזה), מכל מקום יש בישיבתה מצוה יותר משאר ערי ארץ ישראל (שו"ת חתם סופר יו"ד רלג ורלד; שו"ת אבני נזר יו"ד תנד לג¹⁸).

טו. ים של שלמה בבא קמא ז מד). ויש מפרשים הטעם שלא ישחיר העשן את כותלי בית המקדש (שיטה מקובצת בבא קמא שם בשם גאון), או שלא יתערב העשן עם העשן של המערכה (מאירי שם).

ואף שבכל מקום אמרו: מרחיקים את הכבשונות מן העיר חמשים אמה (ראה תוספתא בבא בתרא א, וראה ערך הרחקת נזיקין), יש מן האחרונים שכתב שהוצרכו לתקנה מיוחדת בירושלים, לפי שלא נתחלקה לשבטים (ראה לעיל: קנינה לכל ישראל), ואין מי שיכול לאסור עליהם שלא לעשות (צפנת פענח בבא קמא שם).

אין מלינים בה ירושלים אין מלינים בה את המת (ברייתא בבא קמא פב את המת ב; תוספתא נגעים ו; אבות דרבי נתן לה; רמב"ם בית הבחירה ז יד. וראה ערך הלנת המת), שאם מת בה אדם, באותו היום קוברים אותו מיד (רש"י בבא קמא שם ד"ה אין מלינים), או שמוציאים אותו בבית שחוצה לה (מאירי שם). ואף שבלאו הכי אמרו במלין את מתו שהוא עובר בלא תעשה (ראה ערך הני"ל, ושם שבארץ ישראל עובר אף על: לא תטמא את אדמתך), פירשו ראשונים שאף להלינו לכבודו, שבמקום אחר מותר (ראה ערך הני"ל), בירושלים אסור (שיטה מקובצת שם בשם שיטה; ים של שלמה שם מד, ושם שעובר בלאו; רדב"ז על הרמב"ם שם).

ואמרו שדבר זה מסורת היא בידינו (גמרא בבא קמא שם, ורש"י שם ד"ה גמרא), ואין טעם לדבר (רש"י שם. וראה זהר נשא (קמג ב), טעם על פי הסוד). ויש מן הראשונים שנראה מדבריו שהוא משום קדושת ירושלים, ונוהג גם בזמן הזה (ראה כפתור ופרח ו, וכן כתב להלכה בפאת השלח ג ט), ויש שכתב שהוא משום טומאה, וכיון שבזמן הזה כולנו טמאי מת, לא איכפת לנו אם ירבה בטומאה (שו"ת רדב"ז ב תרלג). ועוד אמרו שירושלים אין מעבירים בתוכה עצמות אדם (אבות דרבי נתן שם; רמב"ם שם. וראה כלים א ז). ואף כאן נחלקו אם האיסור נוהג בזמן הזה (ראה כפתור ופרח שם, ובפאת השלח שם שהביא דין זה, ובשו"ת רדב"ז שם שאף דבר זה הוא משום טומאה ואינו נוהג בזמן הזה, וכן כתב מהר"י קורקוס על הרמב"ם שם).

אין מקיימים ירושלים אין מקיימים בה קברות, חוץ מקברי בית דוד בה קברות וקבר חולדה הנביאה, שהיו שם מימות נביאים הראשונים (תוספתא נגעים ו; אבות דרבי נתן לה; רמב"ם בית הבחירה ז יד).

ויש מן האחרונים שכתב על פי הירושלמי, שאם עברו וקברו מת בירושלים והיה מקום אחר לקבורו, עוברים על לאו, שנאמר: וְלֹא תִטְמָא אֶת אֲדָמָתְךָ וְגו' (דברים כא כג. קונטרס דרך הקדש לרב חיים אלפנדר, [נדפס בסוף ספר מגיד מראשית, קושטנדינא ת"ע], על פי ירושלמי נזיר ז א, ושם שהרמב"ם והסמ"ג לא מנו לאו זה במנין המצוות, לפי שאינו לאו גמור). ואף באיסור זה יש שכתבו, שכיון שהוא משום טומאה, אינו נוהג בזמן הזה (שו"ת רדב"ז ב תרלג¹⁷).

יפיו השווקים משום כבודה ויופיה של ירושלים מצינו שתקנו חכמים תקנה ליפות את שווקיה, שכן שנינו: כרם-רבעי (ראה ערכו) - שדינו כמעשר-שני (ראה ערכו), שצריך להעלות את הפירות לירושלים, או לפדותם ולהעלות את הדמים לירושלים (ראה ערך פדיון מעשר שני וערך רבעי) - היה עולה לירושלים מהלך יום אחד לכל צד (מעשר שני ה ב; ביצה ה א; רמב"ם מעשר שני ט ה. וראה ערך הני"ל), שתקנו חכמים במהלך יום אחד שלא יפדוהו,

הקודש לתועלת לעולם הבא וגם לעולם הזה. וכעין זה בשו"ת מהרשד"ם אהע"ז קכג. וראה אוצר הפוסקים כרך יט עמ' 264 בשם אחרוני זמננו, אם כופים גם לעלות לירושלים החדשה שמחוץ לחומה, ושם כרך כ קונטרס ישוב ארץ ישראל

17. וראה פאת השלח ג ט בבית ישראל ס"ק כג, שמטעם זה נהגו לקבור בהר הזיתים, אף על פי שהכניסוהו בתוך ירושלים. 18. וכן כתב בתרומת הדשן פסקים פח: שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בארץ ישראל, וכל שכן בעיר

ראש השנה יט ב, ביצה יד ב, ויש שנאמר דבר הלכה בשמם (ראה פסחים ק"ג א: ג' דברים א"ר יוחנן משום אנשי ירושלים, וכתובות עז ב: סח לי זקן אחד מאנשי ירושלים), או שהעידו אחרים על מה שהיה או על מה שנהגו בירושלים (ראה פסחים קטז א: כך היו אומרים תגרי חרך שבירושלים כו', ובבא בתרא יד א: כך היו כותבי ספרים כו', ותוספתא עבודה זרה ו: כל הפרצופות היו בירושלים כו', ושם מקואות סוף פרק ד בכובסים שהיו בירושלים ועוד).

עשיית מלאכה בדברים התלויים במנהג המקום, כגון אותה ששנינו: בערב פסח מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות - עושים; מקום שנהגו שלא לעשות - אין עושים (משנה פסחים נ א; רמב"ם יום טוב ח יח; טוש"ע או"ח תסח ג. וראה ערך פסח על איסור מלאכה בערב פסח אחר חצות), אמרו שירושלים היא מקום שנהגו שלא לעשות (ירושלמי שם א ה, וע"ע הנ"ל). ופירשו ראשונים שסברא היא, כיון שמתקבצים שם אף ממקומות שנהגו בהם איסור (תוספות שם יד א ד"ה שתי).

יש מן האחרונים שכתב כן אף בשאר מנהגים, שבירושלים יש לנהוג חומרי המנהגות לעולם, לפי שכולם הם "לקוטאי" (ראה בבא מציעא פג ב: בנקוטאי (ובכתב יד: בלקוטאי), ורש"י שם: שנתלקטו ממקומות הרבה), ואפשר שהרוב יהיו ממקומות שנהגו חומרא ואיסור בדבר (פרי חדש תצו ס"ק כב, וראה שם תסח סק"ה, ומגן אברהם שם ס"ק יב).

על המנהגים השונים של הקהילות השונות המצויות בירושלים, כגון אשכנזים וספרדים, חסידים ופרושים ועוד, שיש לכל אחד לנהוג כמנהג אבותיו ורבותיו, ראה ערך מנהג (וראה עיר הקדש והמקדש שם ג כה, על המנהגים השונים בירושלים ובארץ ישראל).

דברים המותרים בכמה דברים מצינו, בזמנים שונים, שבירושלים שבירושלים נהגו בהם איסור, אף שמותרים מן הדין, כגון: בהם איסור

• תכלת (ראה ערכו) בציצית (ראה ערכו) - שהותר בה איסור כלאי-בגדים (ראה ערכו), שנאמר: לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו (דברים כב יא), וסמוך לו: גדלים תעשה לך וגו' (שם יב. ראה מנחות מ א וראה ערך ציצית, ושם מחלוקת בית שמאי ובית הלל, וכן הלכה) - בירושלים נהגו בה איסור, שכן אמרו: כל המטיל תכלת בירושלים אינו אלא המתמיהים (רבי אליעזר ב"ר צדוק במנחות שם), שמתמה את כל רואיו, שאומרים כלאים הוא לבוש (רש"י שם ד"ה אינו), ולמה אסרוה, לפי שאין בקיאים (רבי שם, וראה רש"י שם: למה אסרוה בירושלים, ובלשון שני: למה אסרוה בית שמאי) לדרוש סמוכים (ראה ערכו) שכלאים בציצית מותר, ויבואו להתירה בכל מקום (רש"י שם ד"ה לפי, וראה ערך הנ"ל).

• במלאכת חול-המועד (ראה ערכו), שמותרת בדבר-האבד (ראה ערך דבר האבד, וערך חול המועד), שנינו: עד ימיו של יוחנן כהן גדול היה פטיש מכה בירושלים (מעשר שני ה טו; משנה סוטה מז ב; מועד קטן יא א; תוספתא סוטה יג), בבית הנפחים, לעשות את מלאכת דבר האבד (רש"י סוטה שם ד"ה עד), ועמד הוא וגזר על הנפחים, מפני שקולם נשמע למרחוק, ואין הכל יודעים שהוא לדבר האבד (שם²⁰).

• בגורם בושת לחברו, שפטור מן הדין (ראה בבא בתרא צג ב, מחלוקת תנאים. וראה ערך בושת), אמרו: מנהג גדול היה בירושלים, שהמוסר סעודה לחברו וקילקלה, נותן לו - מלבד דמי הנזק -

אלו שאין נותנים להם מקום בירושלים • עבד-כנעני (ראה ערכו), אף שאם אמר לעלות לארץ ישראל כופים את רבו לעלות עמו, וכן אם רצה האדון לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ, אינו יכול להוציאו שלא ברצונו (ראה כתובות קי ב, ורמב"ם עבדים ח ט, וראה ערך ישיבת ארץ ישראל, וערך עבד כנעני), כתבו ראשונים שלא אמרו כן בעליה לירושלים, לפי שאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים יותר מדי, אלא מיוחסים (תוספות שם ד"ה ואין בשם רבינו תם. וראה תוספות ערכין ג ב ד"ה מנוה. וראה רדב"ז עבדים ח י (בספר הליקוטס ברמב"ם הוצאת פרנקל)). בספרי אמרו: לא תסגיר עבד אֶל אֶדְנֵי וְגו', עֲמָךְ יֵשֵׁב בְּקֶרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ (דברים כג טז - יז), ולא בירושלים (ספרי שם רנט), שאם ברח לירושלים לא יעכבוהו שם (מהרי"ט כתובות שם. וראה ערך הנ"ל).

• בגר-תושב (ראה ערכו) אמרו שאין נותנים לו מקום בירושלים (תוספתא נגעים ו; אבות דרבי נתן לה. וראה ערך גר תושב), ואף בו דרשו: באחד שעריך, ולא בירושלים (ראה ספרי שם שדורש את הכתוב בעבד (דברים כג טז): מעם אדוניו, לרבות גר תושב, ובסדרי טהרות כלים א ח (ס ב), שלפי זה אף המיעוט: ולא בירושלים, נאמר עליו).

• ממזר (ראה ערכו) יש אומרים שאינו נכנס לירושלים (ראה אבות דרבי נתן יב ח¹⁹), לישב שם (בנין יהושע על אבות דרבי נתן שם).

במצות האב למד את בנו במצות האב למד את בנו תלמוד תורה), אמרו שבתחילה התקינו שיהיו מושיבים מלמדי תינוקות בירושלים, והאב היה מעלה את בנו ומלמדו, לפי שדרשו כן את הכתוב: פִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבְרֵי ה' מִירוּשָׁלַם (ישעיה ג, מיכה ד ב. בבא בתרא כא א, וראה שם שאחרי כן התקינו שיהיו מושיבים בכל עיר ועיר, וראה ערך הנ"ל), ופירשו ראשונים לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה, היה מכוין לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה, שכן דרשו את הכתוב באכילת מעשר-שני (ראה ערכו) בירושלים: לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים (דברים יד כג), שגדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד (תוספות בבא בתרא שם ד"ה כי בשם ספרי, וראה ספרי שם פיסקא קו), לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוין ליראת שמים ועוסק בתורה (תוספות שם. וראה חינוך מצוה שס, כעין זה על מעשר בהמה).

על המנהג לעלות לרגל לירושלים בזמן הזה, ראה ערך עליה לרגל וערך ראייה (וראה עיר הקדש והמקדש, ג עמ' רא והלאה, על המקורות למנהג זה).

על עניי ירושלים שקודמים לעניי שאר ארץ ישראל בנתינת צדקה להם, ראה ערך צדקה, וערך קדימה במצוות.

יושביה ומנהגיה

יושבי ירושלים - לענין מצוות ודינים שנהגו בהם, להחמיר או להקל, ועוד - יש שהוזכרו בשם אנשי ירושלים (ראה להלן). וראה שבת יב ב: שבנא איש ירושלים, ושם יד ב, וסוטה מז א, ואבות א ד: יוסי בן יוחנן איש ירושלים, ועוד), או יקירי ירושלים (ראה להלן), או נקיי הדעת שבירושלים (ראה להלן), או קהלא קדישא דבירושלים (ראה

זה. 20. וראה מועד קטן שם על האופנים שגזר, או שלא אמרו כן אלא לרבי יהודה המצריך שינוי בדבר האבד.

יג ב, מעלת הדירה שם. 19. וראה שו"ת ציץ אליעזר י ג, בשם כמה אחרונים שהוכיחו שממזרים היו מצויים בירושלים, ושמתעם זה השמיט הרמב"ם דין

• במשלח את השעיר לעזאזל (ראה ערך הנ"ל וערך שעיר המשתלח): מיקירי ירושלים היו מלויים אותו (משנה שם סו ב; תוספתא יומא ג ח, ראה שם וראה ערך הנ"ל).

• כן הוזכרו בני יקירי ירושלים, שהיו בעזרת-נשים (ראה ערכו), ראשיהם בין רגלי הלויים, כדי ליתן תבל בנעימה (תוספתא ערכין ב, ראה שם וראה ערך שירה).

• וכן מצינו שהוזכרו נשים יקרות - עשירות (רש"י כתובות קו א ד"ה נשים) - שבירושלים, שהיו מפרנסות את הנשים המגדלות את בניהן בטהרה לצורך עיסוק בשריפת פרה אדומה (ראה פרה ג ב. ברייתא כתובות שם. וראה ערך פרה אדומה מחלוקת בדבר), וכן היו מתנדבות ומביאות את היין וקורט של לבונה שהיו משקים את היוצא ליהרג (ראה סנהדרין מג א, וראה ערך מיתת בית דין).

מנהגי נקיי הדעת שבירושלים יש שהוזכרו מנהגים שנהגו בהם נקיי הדעת שבירושלים, כדלהלן:

• בהוצאה-והכנסה (ראה ערכו) של ספר תורה אמרו, שכשהיו מוציאים את ספר התורה ומחזירים אותו, היו הולכים אחרי הספר, מפני כבודו (מסכת סופרים יד יד. וראה ערך הוצאה והכנסה).

• בבית-דין (ראה ערכו), אמרו: כך היה מנהגם של נקיי הדעת שבירושלים, מכניסים את בעלי הדינים ושומעים את דבריהם, ומכניסים את העדים ושומעים את דבריהם, ומוציאים אותם לחוץ ונושאים ונותנים בדבר (ברייתא סנהדרין ל א; רמב"ם סנהדרין כב ט. וראה רדב"ז על הרמב"ם שם); גמרו את הדבר מכניסים אותם, הגדול שבדיינים אומר: איש פלוני אתה זכאי, איש פלוני אתה חייב (ברייתא שם, לגירסת כמה כתבי יד, וראה משנה שם כט א; רמב"ם שם. וראה ערך גמר דין), כדי שלא ידע אחד מבעלי דינים איזה דין הוא שזיכה אותו, ולא איזה דין הוא שחייבו (רמב"ם שם).

• עוד אמרו: נקיי הדעת שבירושלים לא היו חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם - שמא יחתום עמהם עד אחד פסול ומבטל את עדות כולם, ונמצאו אלו בושים (רש"י. וראה ערך עדות, על עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה) - ולא היו יושבים בדין אלא אם כן יודעים מי יושב עמהם, ולא היו נכנסים לסעודה אלא אם כן יודעים מי מיסב עמהם (ברייתא סנהדרין כג א; רמב"ם סנהדרין כב י; תוס' ע"פ א"י קע כ).

• בכתיבת שמות העדים בגט (ראה ערכו), שנינו: איש פלוני בן איש פלוני, ולא כתב עד - כשר, וכך היו נקיי הדעת שבירושלים - שלשונם קצרה (רש"י) - עושים (משנה גיטין פז ב, וראה ערך גט). ויש גורסים כן אף בכתיבת שם האיש והאשה בגט, שאמרו שאם כתב חניכיתו וחניכתה - שם לוי של משפחה כולה (רש"י) - כשר, שכן היו נקיי הדעת שבירושלים עושים (ראה משנה שם, ורא"ש ט ט ועוד ראשונים. וראה תוספות יום טוב שם ט ח, וראה ערך שמות גטין).

מנהגי ירושלים מנהגים מיוחדים בירושלים בכלל, מצינו אף בשטרות והתחייבויות בשטרות והתחייבויות וכיוצא בזה:

• בשטר כתובה (ראה ערכו) - שכותבים בו זמן (ראה ערך שטרות) - אמרו, שבירושלים היו כותבים שעות (משנה כתובות צג ב. וראה ערך הנ"ל וערך כתובה), ומטעם זה אמרו, שאם היה נשוי כמה נשים ומת, והיו כל הכתובות יוצאות ביום אחד, כל הקודמת לחברתה

דמי בושתו ובושת אורחיו (ברייתא בבבא בתרא שם, וכעין זה בתוספתא ברכות ד ח), שזימן אורחים, ואין לו מה יאכילם (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה דמי), הכל לפי כבוד בעל הבית ולפי כבוד האורחים (תוספתא שם²¹).

• בדיני-ממונות (ראה ערכו), שהכל כשרים לדון אותם (ראה משנה סנהדרין לב א), ואפילו ממזר (שם לו ב, וראה ערך בית דין), אמרו שבירושלים היו מקפידים על כל דייניהם לייחסם (ראה קדושין עו ב, ורש"י ד"ה בירושלים), ומטעם זה שנינו: כל מי שהוחזקו אבותיו משוטרי הרבים, משיאים לכהונה (משנה שם א. וראה ערך יוחסין, וראה רש"י שם ב ד"ה שוטרי, ששוטרי הרבים היינו דיינים), ופירשו שהדברים אמורים בירושלים (גמרא שם).

חיובם למצוות אנשי ירושלים היו מחבבים את המצוות, וכן שנינו: מעשה באנשי ירושלים שהיו אוגדים את לולביהם בגימוניות של זהב (משנה סוכה לו ב, ובברייתא שם לו א: מעשה ביקירי ירושלים כ'; תוספתא שם ב. וראה ערך הדור מצוה). ועוד אמרו: כך היה מנהגם של אנשי ירושלים - בחג הסוכות - אדם יוצא מביתו, לולבו בידו; הולך לבית הכנסת, לולבו בידו; קורא קריאת שמע ומתפלל, לולבו בידו; קורא בתורה (ראה ערך קריאת התורה) ונושא את כפיו (ראה ערך נשיאת כפים), מניחו על גבי קרקע; הולך לבקר חולים ולנחם אבלים, לולבו בידו (ברייתא שם מא ב; תוספתא שם, בשינויים; ירושלמי שם ג יא; רמב"ם לולב ז כד), ומחזירו לתוך ביתו (תוספתא שם, וברמב"ם שם: משלחו לביתו ביד בנו כו), להודיעך כמה זריזים הם במצוות (סוכה שם. וראה ערך נטילת לולב).

וכן בצדקה (ראה ערכו) דרשו: נתון נתון לו (דברים טו י), בינך לבינו, מכאן אמרו: לשכת חשאים היתה בירושלים (ספרי שם פסקא קיז), וכן שנינו בלשכות (ראה ערכו) שהיו במקדש: לשכת חשאים, שיראי חטא נותנים לתוכה בחשאי, ועניים בני טובים היו מתפרנסים מתוכה בחשאי (שקלים ה ו. וראה ערך לשכות וערך צדקה). עוד אמרו: ראה שלמה כת של גומלי חסדים, ובנה להם לישראל שני שערים, אחד לחתנים ואחד לאבלים ולמנודים, ובשבת היו מתקבצים יושבי ירושלים ועולים להר הבית ויושבים בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים לזה ולזה (מסכת סופרים יט, וכעין זה בפרקי דרבי אליעזר יז, ושם: והיו ישראל הולכים כו). וראה ערך גמילות חסדים, וערך חתן וכלה).

חיובם למצוות וכן בחינוך הבנים, אמרו שהיה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם להתענות ביום צום (ראה ערך חנוך), ובן שלש עשרה מוליכו ומקרבו לפני כל זקן כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, וכן כל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו ומשתחוה לו להתפלל בעדו, ללמד שהם נאים ומעשיהם נאים ולבם לשמים, וכן לא היו מניחים בניהם קטנים אחריהם, אלא מוליכים אותם לבתי כנסיות, כדי לזרום במצוות (מסכת סופרים יח, ראה שם).

מנהגי יקירי יומא יט ב ד"ה מיקירי - ירושלים, כדלהלן:

• מיקירי ירושלים לא היו ישנים כל הלילה - של יום הכפורים בזמן המקדש (ראה ערך עבודת יום הכפורים) - כדי שישמע כהן גדול קול הברה, ולא תהא שינה חוטפתו (ברייתא יומא יט ב).

21. וראה ערך הכנסת אורחים, על מנהג שהיה בירושלים, שכל זמן שמפה

הארץ (ראה ערך הנ"ל); הטובה, זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: **הָהָר הַטוֹב הֵנָּה וְהַלְבָּנָן** (דברים ג כח. ברייתא שם, וראה שם בשם ר' יהודה בן בתירא; תוספתא שם ו; ירושלמי שם ז א; מכילתא בא טז).

ועוד אמרו: דוד ושלמה תיקנו בונה ירושלים, דוד תיקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תיקן על הבית הגדול והקדוש (רב נחמן בברכות שם), וכל שלא אמר מלכות בית דוד בבונה ירושלים, לא יצא ידי חובתו (ברייטא שם; ירושלמי שם סוף פרק א; רמב"ם שם ד. וראה ערך הנ"ל), שעל ידו נתקדשה ירושלים (רש"י שם מח ב ד"ה ומלכות בית דוד), או מפני שהיא ענין הברכה, שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד (רמב"ם שם).

ונחלקו אמוראים בפתיחתה ובחתימתה: לדעת רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל, חותם במושיע ישראל; פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים (ברכות מט א), ולדעת רב נחמן אפילו פתח ברחם על ישראל, חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר: **בֹּנֵה יְרוּשָׁלַם ה' נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יָבִיט** (תהלים קמז ב. ברכות שם), שבנין ירושלים תשועת ישראל היא (רש"י שם ד"ה ורב נחמן, וראה ערך הנ"ל, ושם על נוסח ברכה זו בכלל).

וכן בברכה-מעין-שלש (ראה ערכו), מזכירים בנין ירושלים (ראה ערך ברכה מעין שלש, ושם כמה שינויי נוסחאות).

בתפילת שמונה בתפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו), הברכה הארבע עשרה **עשרה היא ברכת בונה ירושלים** (ראה מגילה יז ב, וראה ערך שמונה עשרה וערך תפלה), ואמרו בסדר הברכות, שברכה זו נקבעה אחרי ברכת על הצדיקים, שאחרי ברכת-המינים (ראה ערכו), ואחריה ברכת את צמח דוד (ראה מגילה שם, וראה ערכים הנ"ל), שכיון שכלו הפושעים, מתרוממת קרן צדיקים, שנאמר: **וְכָל קַרְנֵי יִשְׂרָאֵל יִשְׁעֵם אֲגִדָּע תְּרוֹמַמְנָה קַרְנוֹת צִדִּיק** (תהלים עה יא), והיכן מתרוממת קרנם, בירושלים, שנאמר: **שְׂאֵלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלִיוּ אֲהֲבִיךָ** (שם קכב ו), וכיון שנבנית ירושלים בא דוד, שנאמר: **אֲחֵר יָשְׁבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מֶלֶכָם** (הושע ג ה. ברייתא מגילה שם, וראה ערכים הנ"ל).

וכן ברכת עבודה (ראה ערכו), שהיא רצה וגו', כתבו ראשונים שהיא תפילה להשיב את ישראל לירושלים (תוספות שם כד א ד"ה בבונה; מרדכי שם רעז).

בברכות שלאחר בברכה שניה שלאחר הפטרה (ראה ערכו), שהיא רחם הפטרה **על ציון וגו'** (ראה ערך הפטרה), יש שכתבו שחותם בה: **בונה ירושלים** (סדור רס"ג עמ' שסז; רמב"ם תפלה יב טו, וסוף ספר אהבה, וראה ערך הנ"ל).

בברכת השכיבו בברכת שניה שבברכות שלאחר קריאת שמע של ערבית, שהיא השכיבו וגו' (ראה ערך ברכות קריאת שמע), חותמים בשבת ויום טוב: הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים (ראה ערך הנ"ל בשם גאונים וראשונים). ויש מן הראשונים שפירש הטעם, שכן דרשו: **וַיְהִי בְשָׁלֹם סָפוּ** (תהלים עו א), סוכה נאה יש לו להקב"ה בעיר שלם, היא ירושלים (פירוש סדר התפלה לרוקח [הוצ' מכון הרב הרשלה, ירושלים תשנ"ב] ב עמ' תעג. וראה תרגום ישעיה ד ו: ועל ירושלם תהא מטלת ענני).

בברכת חתנים בברכת-חתנים (ראה ערכו), אחת מן הברכות היא:

אפילו בשעה אחת - זכתה (משנה שם; רמב"ם אישות יז ג; טושי"ע אהע"ז צו יז, בכל מקום שכותבים שעות). והוא הדין בשאר שטרות (ראה כתובות צד ב, ורמב"ם שם).

• בתנאי-כתובה (ראה ערכו) היו אנשי ירושלים כותבים: את תהא יתבא בביתי ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגר אלמנותיך בביתי (ראה משנה שם נב ב, וראה ערך אלמנה), ולא כאנשי יהודה (ראה ערכו), שהיו כותבים: עד שירצו היורשים ליתן לך כתובתיך (ראה משנה שם, ושם שאנשי גליל כותבים כאנשי ירושלים, ובתוספתא שם ד: כל הארצות היו כותבים כאנשי ירושלים, וראה ערך הנ"ל, וערך יהודה).

• אותה ששנינו שהחתן מקבל עליו דבר קצוב לפי הנדוניא (ראה ערכו) לקופה של בשמים (משנה שם סו ב, ורב אשי בגמרא שם; רמב"ם שם כג יא), פירשו שלא נאמרו דברים הללו אלא בירושלים (רב אשי שם), שהיו נוהגות להתקשט בבשמים (רש"י שם ד"ה בירושלים), שאף שאמרו שבזמן הבית לא היתה צריכה כלה להתקשט בירושלים, מפני ריח הקטורת (ראה יומא לט ב), לא אמרו כן אלא לריח בלבד, אבל היו צריכות לבשמים ולשאר קישוטים (תוספות כתובות שם ד"ה לא).

• בכתיבת שם המקום בגט, שנהגו לכתוב: במתא פלונית דיתבא על נהר פלוני, או: דיתבא על מי בארות, או על מי מעיינות (ראה ערך גט), כתבו אחרונים, שבירושלים נהגו לכתוב: במתא ירושלם דיתבא על מי שלח ומי בורות (גט פשוט קכח ס"ק לו; פאת השלחן ב ס"ק כז²²).

בהספד בהספד (ראה ערכו), שמזכירים בו את שבחיו של המת, אמרו שבירושלים לא היו אומרים בפני מיטתו של מת אלא דברים שיש בו, ואחר המיטה היו אומרים בין דברים שיש בו ובין דברים שאין בו (מסכת שמחות ג, ראה שם נוסח הגר"א, וראה ערך הספד).

משוש כל הארץ ירושלים נקראת: **יְפֵה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ** (תהלים מח א), ומטעם זה אמרו: כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לחשב הולך לשם, למה, שלא יחשב בירושלים ויצר (רבי יוחנן בשמות רבה סוף פרק נב, וכעין זה באיכה רבה ב יט, ושם: ר' יוחנן בשם רשב"י, ופסיקתא רבתי מא), והיו יוצאים ועושים חשבונותיהם מחוץ לעיר, ואוכלים ושותים ושמחים בתוך העיר (פסיקתא רבתי שם).

על השמחה היתירה בזמן הבית בחמשה עשר באב וביום הכפורים, ומנהגי השמחה שנהגו אז בירושלים, רה ערך חמשה עשר באב וערך יום הכיפורים.

בברכות ותפילות

במטבע הברכות והתפילות, בין בזמן הבית ובין לאחר החורבן, תקנו חכמים להזכיר את בנין ירושלים, וכן דרשו את הכתוב: **כְּמַגְדֵּל דָּוִד צִנְאֲרָךְ בְּנוֹי לְתַלְפִּיּוֹת** (שיר השירים ד ד), תל שכל פיות מתפללים עליו (ירושלמי ברכות ד ה; שיר השירים רבה סוף פרק ד²³).

בברכת המזון בברכת-המזון (ראה ערכו) - שיש בה ארבע ברכות (ראה ערך ברכת המזון) - הברכה השלישית היא: **בונה ירושלים** (ברייטא ברכות מח ב; רמב"ם ברכות ב א; טור או"ח קפז וקפח. וראה ערך הנ"ל), וכן דרשו את הכתוב: **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַּתְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ** (דברים ח י): על הארץ, זו ברכת

23. וראה תשובות ופסקים למהר"ם מרוטנבורג א קנב, שבכל פעם שהזכיר ירושלים בתפילה היה כורע.

22. וראה על מנהגי ירושלים בסדר הגט בשו"ת בתי כהונה ב מ, ובארוכה בעיר הקדש והמקדש לרבי יוסף מטריני, ג כב, על גטין בירושלים בתקופות שונות.

משמח עמו ישראל בבנין ירושלים (האשכול אלבק ב עמ' 193, ושם שלא נמצא נוסח זה במקום אחר).

בברכות נוספות אף בברכות כהן גדול ביום הכפורים (ראה משנה יומא סח ב, וסוטה מ ב, וראה ערך עבודת יום הכפורים),

וכן בברכות המלך בהקהל (ראה ערכו. ראה משנה סוטה מא א, וראה ערך הקהל), הוזכרה ברכה על ירושלים (משנה שם ושם), וחזו"ט הבוחר בירושלים (המאירי בחבור התשובה (משיב נפש) עמ' 570).

ויש שאין גורסים בברכות אלו ברכה על ירושלים (ראה רמב"ם עבודת יום הכפורים ג יא, וחגיגה ג ד, וכן אינו במשנה שבירושלמי יומא ז א, וסוטה ז ו, וברוב כתבי היד, ראה דקדוקי סופרים השלם סוטה שם), אלא שבברכה על המקדש חותם: ברוך אתה ה' השוכן בציון (רב אידי בירושלמי שם ושם; רמב"ם שם ושם. וראה ערך הנ"ל).

שוש תשיש ותגל העקרה וגו' משמח ציון בבניה (כתובות ח א, וברש"י שם: עקרה, ירושלים. וראה ערך ברכת חתנים), ופירשו ראשונים לפי שאנו צריכים להעלות זכרון ירושלים על ראש שמחתנו, שנאמר: תִּדְבֹּק לְשׁוֹנֵי לֶחֶפִי אִם לֹא אֶזְכְּרִי אִם לֹא אֶעֱלֶה אֶת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׂמִיחָתִי (תהלים קלז ו. רש"י כתובות שם ד"ה שוש, וראה ערך הנ"ל), ועוד ששמחת ירושלים העתידה נמשלה לזיווג חתן וכלה, שנאמר: וּמִשׁוּשׁ חֲתָן עַל כָּלָּה יִשֵּׁשׁ עֲלֶיךָ אֶלְהֵיךָ (ישעיה סב ה. מאירי כתובות שם; אבודרהם ברכת נשואין). ויש חותמים: משמח עמו ובונה ירושלים (העיטור ב ברכת חתנים ד. וראה ערך הנ"ל). ויש חותמים כן אף בברכת שמח תשמח וגו' (ראה ערך הנ"ל), או: משמח עמו בירושלים (ראה ערך הנ"ל).

וכן בברכת אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה וגו', יש חותמים:

ירושלם הבכור¹

זכותו של הבן הבכור ליטול שני חלקים בירושלם אביו

הפרקים:	בשבח •
גדרה •	בחוב •
השיעור והחלוקה •	בממון שאינו ברשות האב •
קודם החלוקה •	הפקעתה •
בראוי •	בספק •

גדרה

לוקה, שהיא התראת ספק שמא יאבד ממנו קודם מותו (ראה ערך התראת ספק). וכל שכן שאם אמר על הבכור שאינו בכור, בכוונה להפסיד ממנו את הבכורה, והורישוהו אחרי מיתתו כאחד מן הפשוטים, שנתקיימה מחשבתו הרעה, עובר בלאו ועשה אלו (רמב"ן בספר המצות שם).

וכתבו שהאמור "יכיר לתת לו פי שנים", אינו לאו הבא מכלל עשה בלבד, אלא עליו להנחיל לו פי שנים, שיודיע לנו מי הוא הבכור ויצוה עליו בבכורה, אלא שאם ידוע שהוא הבכור מתקיימת המצוה בשתיקתו (רמב"ן בספר המצות שם, וראה שו"ת דבר אליהו (קלצקין) מג).

• יש מהגאונים שלא מנו במנין מצוות לא תעשה את הלאו של "לא יוכל לבכר", אלא מנו את "משפט הבכורה" במנין הפרשיות המוטלות על הציבור (בעל הלכות גדולות הקדמה מנין המצוות נה; רס"ג פרשה כח. וראה מדרש הגדול דברים כא יז), והיא מצוות עשה (ראה רמב"ן בספר המצות השמטה לא תעשה יב, בדעת בעל הלכות גדולות). ויש מהאחרונים שכתבו בדעתם, שאין זו מצוה פרטית המוטלת על האב, אלא שעל הציבור ועל בית דין לדון דין בכורה (רבי ירוחם פרלא לרס"ג פרשה כח).

• ויש מהראשונים שלא מנו במנין המצוות לא לאו ולא עשה בירושלם הבכור כשלעצמה (ראה רמב"ם במנין המצוות ובספר המצות עשין רמח, שלא מנה במנין המצוות אלא דין "סדר נחלות"), וכתבו שירושלם הבכור פי שנים היא משפט ממשפטי היורשים, וכלולה במנין המצוות במצות דיני הנחלות, שהיא מצוות עשה לדון דיני הנחלות (רמב"ם בספר המצות שם, הובא בחינוך ת; סמ"ג עשין צו), ו"לא יוכל לבכר" פירושו שאינו יכול לבכר, אבל אין איסור לאו בכך

ירושלם פי שנים הבן הבכור לאביו (ראה ערך בכור אדם: בכור לנחלה), נוטל פי שנים בנכסי האב שנפלו לבניו בירושה, וחולקים אותם ביניהם, שנאמר: וְהָיָה בְיוֹם הַנִּחֲלוֹ אֶת בְּנָיו אֶת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת בֶּן הָאִשָּׁה עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׁנוּאָה הַבֵּכֶר. פִּי אֶת הַבֵּכֶר בֶּן הַשְּׁנוּאָה יִכִּיר לָתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם כָּל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ פִּי הוּא רִאשִׁית אָנֹכִי לוֹ מִשְׁפַּט הַבֵּכֶרָה (דברים כא טז, יז). בכורות נא ב; בבא בתרא קכב ב; רמב"ם נחלות ב א; טוש"ע חושן משפט רעז א. וראה ערך ירושה).

החלק הנוסף שהבכור נוטל יתר על אחיו, נקרא גם "בכורה" (ראה בכורות נב ב, בבא בתרא קיח ב).

המצוה הראשונים נחלקו בפירוש הפסוקים הכתובים בפרשת בכורה:

• יש שכתבו שבפרשת בכורה נאמרו שתי מצוות: מצות לא תעשה, שלא להעביר את הבכורה מן הבן הבכור ליתר אחיו, שנאמר "לא יוכל לבכר"; ומצוות עשה, שינחילנו פי שנים, שנאמר "יכיר לתת לו פי שנים" (רמב"ן בספר המצות בהשמטות למצוות לא תעשה יב, ובסופו ד"ה ואתה, ובפירושו על התורה דברים כא טז, והובא בחינוך ת; פירוש הטור על התורה דברים שם; רשב"ץ עשין נח; חרדים עשין ד מצוות התלויות בפה אות מה).

ואם העביר האב את הבכורה מן הבכור, כגון שאמר האב "פלוגי בני הבכור לא יירש פי שנים", או שאמר "יטול הפשוט עם הבכור בשוה", אף על פי שאין דבריו קיימים (ראה להלן: הפקעתה), עבר בעשה ולא תעשה (רמב"ן שם ושם. וראה מאירי בבא בתרא קכו ב, בשם תוס', שעובר בלאו. וראה אבני מילואים קיא סק"ד), אלא שאינו

חולקים את הנכסים לששה חלקים, ונוטל הבכור שני חלקים (ראה ספרי תצא ריז, ורבנו הלל שם; בבא בתרא קכב ב, ורשב"ם ד"ה פי שנים; מאירי ופסקי ריא"ז בבא בתרא שם; רמב"ם נחלות ב א; טוש"ע חו"מ רעז א).

חובת אביהם יצא על היורשים שטר חוב של אביהם, שהיה חייב ממון לאחרים, הבכור פורע פי שנים כשם שהוא נוטל פי שנים, שהנכסים כולם משועבדים הם למלוה (בבא בתרא קכד א, ורשב"ם ד"ה בכור; טוש"ע חו"מ רעז ז), שכל שגובים משני יורשים שאין חלקיהם שוים, אין גובים מכל אחד מהם אלא לפי חשבון חלקו, ואין הבכור נוטל פי שנים אלא במה שנשאר (תוס' בבא קמא ט א ד"ה וטרף, ובבא בתרא קז א ד"ה ובא; דעה א' במאירי כתובות צג א; רא"ש בבא קמא א ו, ושול"ת הרא"ש עט ז, ח. וראה ערכים: חלוקת שותפות; נכסים משועבדים).

במקום אחד הבכור נוטל את שני חלקיו במצר אחד (בבא בתרא יב ב, ושם קכד א; רמב"ם שכנים יב ב, ושם נחלות ג ח; טוש"ע חו"מ קעד ב, ושם רעז ב), ואין הפשוט יכול לעכב עליו ולומר: נחלק את השדה לששה חלקים ונפיל גורל כאילו היו שם שלשה אחים, ואם ייצא לך חלק הפשיטות בצד זה וחלק הבכורה בצד אחר - תטלם (רבנו יונה בבא בתרא יב ב; מאירי שם; רא"ש בבא בתרא א מו; טור חו"מ קעד), שנאמר: **פִּי שְׁנַיִם** (דברים כא יז). בבא בתרא קכד א) - מקיש חלק הבכורה לחלק הפשיטות, מה הפשוט נוטל את חלקו במקום אחד (ראה ערך חלוקת שותפות: החלוקה), אף הבכור כן (תוס' שם יב ב ד"ה חלק; ר"י קרקושא שם יב ב)³.

קודם החלוקה

מכירת חלקו הבכור שמכר את חלק בכורתו קודם שחלקו את הירושה, לדעת "אמוראי ארץ ישראל" לא עשה כלום, שאין לו לבכור זכות בחלק בכורתו קודם חלוקה לא לתת אותו במתנה ולא למכרו, וכן סובר רב פפא בשם רבא (בבא בתרא קכו ב, ורשב"ם שם א ד"ה קסבר); ורב פפי אמר בשם רבא שיש לו לבכור קודם חלוקה ומכירתו מכירה (בבא בתרא קכו א-ב).

הלכה שיש לבכור קודם חלוקה, ואם מכר את חלק הבכורה ממכרו קיים (בבא בתרא שם; רמב"ם נחלות ג ו; טוש"ע חו"מ רעז ח)⁴.

בחיי אביו הבכור שמכר לאחיו או לאחרים את חלק בכורתו בחיי אביו, אין מכירתו כלום, כדין כל יורש המוכר את ירושתו בחיי אביו, כמו ששנינו: האומר לחברו "מה שאירש מאבא מכור לך", לא אמר כלום (ראה בבא מציעא טז א. וראה ערך דבר שלא בא לעולם: דבר שלא בא לרשותו), שהוא דבר שלא בא לעולם, שאין אדם יכול להקנותו (רב צמח גאון בתשובות הגאונים שערי צדק ד ג לט; רב נחשון גאון בתשובות הגאונים אסף ב עו; רמ"ה בבא בתרא ח אות ו; פירוש רבי חיים פלטיאל ור"י מוינא וטור על התורה בראשית כה לא, ומושב זקנים שם לג). ולא אמרו שיש לבכור קודם חלוקה אלא לאחר מיתת אביו, אבל בחיי אביו אין לו כלום (ראה תשובות הגאונים אסף שם), ועשו שמכר את בכורתו ליעקב, קודם מתן תורה היה (רמ"ה שם).

ומכל מקום באופן שמועילה מכירת ירושה בחיי האב, כגון שמכר את מה שיירש ממנו היום, שתיקנו חכמים שמועילה מכירתו מפני

(מנחת חינוך ת סק"י; שול"ת אגרות משה אה"ע ד פז); ו"יכיר" בא ללמד שהאב נאמן להכיר את בנו (ראה ערך יכיר), אבל לא מוטל עליו לעשות כן (פירוש הר"י פרלא לס"ג פרשה כח).

בירושלמי אמר ר' לעזר, שאין האב רשאי להשוות את הבכור לשאר האחים אף במתנה באופן המועיל, אף על פי שאינו עושה זאת בתורת ירושה (ירושלמי בבא בתרא ח ד, לפירוש רבים ממפרשי הירושלמי שם), ונחלקו האחרונים בפירושו:

• יש מפרשים שאם עשה כן עבר על האמור "לא יוכל לבכר", אלא שאם נתן, מתנתו קיימת (מראה הפנים שם בפירוש א'; רידב"ז שם; יפה עינים בבא בתרא קל ב).

• ויש מפרשים שהמעביר במתנה אינו עובר בלאו, אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו, כשאר המעביר נחלה מן היורשים (שדה יהושע שם; מראה הפנים שם, בפירוש ב').

בירושת האם אין הבכור נוטל פי שנים אלא בירושת האב, אבל לא בירושת האם, שבכור ופשוט שירשו את אמם חולקים בשוה, אפילו היה בכור גם לאמו (בבא בתרא קיא ב, ושם קכב ב; בכורות נא ב; רמב"ם נחלות ב ח; טוש"ע חו"מ רעז א). ואפילו היה בכור לאביו ולאמו אינו נוטל (בבא בתרא קיא ב).

בת בכורה הבנות שהן נכנסות לנחלה כשאין שם בנים (ראה ערך ירושה), חולקות ביניהן בשוה, שאין הבת הבכורה נוטלת פי שנים (ראה בבא בתרא קכב ב, ורשב"ם ד"ה ובנכסי), שנאמר: **וְיָלְדוּ לָוּ בָנִים** (דברים כא טו) - הבנים בתורה הזאת ולא הבנות, שאין דין הבכורה נוהג בהן, וכולן חולקות בשוה (ספרי דברים שם, חובא ברשב"ם שם)².

בבית דין הבכורה יוצאה בדיינים, שנאמר: **לֹא מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה - מִשְׁפָּט נֹאמַר בָּהּ** (דברים כא יז). ספרי תצא ריז; פסיקתא זוטרותא שם), שאם אין הפשוטים רוצים לתת לבכור את חלק בכורתו, בית דין מוציאים אותו מהם בעל כרחם (זרע אברהם לספרי שם).

חזרה ביובל הניח האב קרקע בארץ ישראל בזמן שהיובל נוהג, ואם מכר אז שדה אחוזה, חוזרת היא ביובל למוכר (ראה ערך יובל), ונטל בה הבכור פי שנים כדינו, נחלקו תנאים אם הבכורה חוזרת כשמגיע היובל:

ר' אלעזר אומר שהיא חוזרת; ור' מאיר אומר שאין הבכורה חוזרת ביובל, וכן סוברים חכמים (בכורות נב ב).

הלכה כחכמים, שאין הבכורה חוזרת ביובל (פירוש המשניות בכורות ח י לגירסא שלפנינו; רמב"ם שמיטה ויובל יא כ, לפירוש ר"י קורקוס וכסף משנה שם); ויש שפסקו כר' אלעזר שחוזרת ביובל (פירוש המשניות שם מהדורת הרב קאפח; תוס' יום טוב בכורות שם, בשם פירוש המשניות נוסחת ארץ ישראל; רדב"ז שמיטה ויובל שם, בדעת הרמב"ם).

השיעור והחלוקה

כנגד שני אחים פי שנים שנוטל הבכור, אינו פי שנים בכל הנכסים, אלא פי שנים ממה שנוטל כל אחד מן האחים הפשוטים, ונחשב הבכור כשני אחים. כגון שהיו חמישה אחים,

התורה, אין נוהג בו דין בכורה ליטול פי שנים. 3. וראה ערך חלוקת שותפות, על שאר הפרטים בחלוקת הירושה בין הבכור לבין הפשוטים. 4. וראה ערך תפוסת הבית, על חלק הפשיטות של הבכור, אם יכול הוא למכרו קודם החלוקה; וערך הרשאה, על חלק הבכורה, לסוברים שאין לו לבכור קודם

2. וראה ערך בכור אדם: בכור לנחלה, על גדרו של הבכור לנחלה, שהוא הבכור לאביו, ולא כגדר הבכור לענין פדיון הבן, שהוא הבכור לאמו; ושאלו דינו של הבכור ליטול פי שנים כשנולד לאחר מיתת אביו, ועל שאר דיניו של הבכור. וראה ערך ירושה: בגוי, על גוי, שאף על פי שהוא יורש את אביו מן

הבכור את בכורת אביהם בירושת אבי האב, אף בנכסים הללו, שרואים את הבכור כאילו הוא קיים (ריטב"א שם).

ירושת האחים בירושת אחים את אחיהם, שמי שמת בלי זרע, ואין אביו קיים, אחיו יורשים אותו (ראה ערך ירושה), כתבו הראשונים שאין בה דין בכורה, וכל האחים חולקים בשוה (מגיד משנה נחלות ב ז; ראה טור חו"מ רעז).

בשבח

שבח מאליו שבח ששבחו הנכסים מאליהם בין מיתת האב לחלוקת הירושה, נחלקו בו תנאים:

• חכמים אומרים שאין הבכור נוטל בו פי שנים (בכורות נא ב, ושם נב ב, ותוס' ד"ה לאתויי; בבא בתרא קכד א; תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ז ד; תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו טו), ומכל מקום בגוף השבח אין הפשוטים נוטלים אלא את מה שהשביח חלק הפשיטות של כל אחד מהם, ולא במה שחלק הבכורה השביח, והבכור נוטל פי שנים בגוף הנכסים עם השבח, אבל שמים את השבח של חלק הבכורה בדמים, ונותן הבכור לפשוטים דמים עבור חלקם בשבח של חלק הבכורה (בבא קמא צה ב; בבא מציעא קי ב; רמב"ם נחלות ג ד; טוש"ע חו"מ רעז ו. וראה סמ"ע שם ס"ק י, ושי"ך סק"ג), שאין לבכור בנכסים קודם חלוקה (בכורות נב א), שנאמר: **כָּל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ** (דברים כא יז), פרט לשבח ששבחו הנכסים לאחר מיתת אביהם (בבא בתרא קכד ב).

• ורבי אומר שהבכור נוטל פי שנים בשבח (תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו טו; תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ז ד; בבא בתרא קכד א), שנאמר: **פִּי שְׁנַיִם** (דברים כא יז), מקיש את חלק הבכורה לחלק הפשיטות, מה חלק פשיטות אף על פי שלא בא לידי, אף חלק בכורה אף על פי שלא בא לידי (בבא בתרא קכד א).

וכתבו הראשונים שאף על פי שמודה רבי שאין הבכור נוטל בראוי, כגון בנכסים שנפלו לאב לאחר מיתה, מכל מקום הוא סובר שהשבח, הואיל וגוף הנכסים היו ברשות האב מחיים, מוחזק הוא ולא ראוי (ר"י מיגש שם קכג ב, ורמ"ה שם אות פד, פח).

להלכה נחלקו אמוראים:

• רב אמר שהלכה כחכמים, ואסור לו לדיין לעשות כדברי רבי, שהוא כטועה בדבר משנה, שחוזר (בבא בתרא קכד ב, ורשב"א שם. וראה ערך טעות הדינים: חזרת הדין).

• רבא אמר שאסור לעשות כדברי רבי, אלא שאם עשה עשוי, שלכתחילה דנים כחכמים, אבל אם עשה הדיין כרבי אין מחזירים את מה שעשה (בבא בתרא שם, לגירסא שלפנינו, ורשב"ם שם ד"ה מטין; ר"י מיגש ורמ"ה שם).

• רבה בר חנא אמר בשם ר' חייא שאם עשה כדברי רבי עשה, ואם עשה כדברי חכמים עשה, שהדבר ספק אם הלכה כרבי או לא (בבא בתרא קכד א-ב).

• ורב נחמן אמר שמותר לעשות כדברי רבי שהלכה כמותו (בבא בתרא קכד ב, ורשב"ם שם ד"ה ואפילו מחבירי, ותוס' שם ד"ה מספקא, בשם רבינו תם).

כבוד אביו (ראה ערך דבר שלא בא לעולם), אף בחלק הבכורה מועילה המכירה בחיי האב (מושב זקנים שם; טור על התורה שם).

בראוי

מהותו אין הבכור נוטל פי שנים אלא במוחזק, דהיינו הנכסים שהיה אביו מוחזק בהם בשעת מיתתו, שבאו לרשותו; ולא ב"ראוי" דהיינו הנכסים שלא היה אביו מוחזק בהם בשעת מיתתו, אלא היו ראויים [עתידיים] לבא לו אחר מיתתו (בכורות נא ב, ורש"י ד"ה בראוי; רמב"ם נחלות ג א; טוש"ע חו"מ רעז א).

ישנם כמה סוגים של "ראוי", מהם שהכל מודים שאין הבכור נוטל בהם פי שנים, ומהם שנחלקו בהם, ו"ראוי" הם הנכסים הנופלים בירושה לאב לאחר מיתתו; וכן שבח ששבחו נכסי הירושה בין מיתה לחלוקת הירושה; וכן חוב שהיו אחרים חייבים לאב ולא נפרע עד אחר מיתתו, או ממון שלא היה ברשות האב בשעת מיתה, ועוד, וראה על כך בפרקים הבאים.⁵

ירושת אבי האב מי שמת בחיי אביו והניח בכור ופשוט, ואחר כך מת אביו שבני הבן יורשים את חלק אביהם בנכסי אבי האב (ראה ערך ירושה: משמוש נחלה), אין הבכור נוטל פי שנים בחלק של אביו בנכסי אבי האב (תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו יח, ובבא בתרא (ליברמן) ז ז; ירושלמי בבא בתרא ח ג; בכורות נב ב). וכן כל שמת אחד משאר מורישי אביו לאחר מיתת אביו, הבכור והפשוט יורשים בחלק אביהם בנכסיו בשוה (רמב"ם נחלות ג א; טוש"ע חו"מ רעז א), שאין הבכור נוטל פי שנים בראוי כבמוחזק שנאמר: **כָּל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ**, דהיינו לאב, בשעת מיתה (דברים כא יז. ספרי דברים שם; בכורות נב א, ורש"י ד"ה לו; רמב"ם שם; שו"ע שם).

בכור שמת בכור שמת בחיי אביו, ואחר כך מת אביו, שבני הבכור וכן בנותיו, אם לא הניח בנים (ראה ערך ירושה), יורשים בנכסי אבי אביהם יחד עם אחי אביהם (ראה ערך הני"ל: משמוש נחלה), נוטלים בני הבכור אף את חלק בכורתו של אביהם בנכסי אבי האב (תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו יח, ובבא בתרא (ליברמן) ז; ירושלמי בבא בתרא ח ג; ר"ף ורשב"ם ושאר ראשונים בבא בתרא קטז ב. וראה בבא בתרא קנט א). ולפיכך מי שהיו לו שני בנים, בכור ופשוט, ומתו שניהם בחייו, והניח הבכור בת והפשוט הניח בן, הרי בנו של הפשוט יורש בנכסי הזקן שלישי, שהוא חלק אביו, ובת הבכור יורשת שני שלישים, שהוא חלק אביה (רמב"ם נחלות ב ז; טוש"ע חו"מ רעז טו), והוא הדין בבן הבן ובבת הבת עד סוף כל הדורות (רמ"ה בבא בתרא ח אות ג; טור שם); ואין זה "ראוי" אלא "מוחזק", שהרי הנכסים מוחזקים היו אצל אבי האב בשעת מיתתו, והבכור יורש את אביו בקבר להנחיל לבניו, שכן הם יורשים בראוי (ראה ערך ירושה, שכל היורשים חוץ מבכור ובעל ויבם, יורשים בראוי. ר"י מיגש בבא בתרא קיח ב; רמ"ה בבא בתרא ח אות נו; רמב"ן ורשב"א ור"ן וריטב"א שם קטז ב; אור זרוע בבא בתרא עט), ואף על פי שלא היו הנכסים הללו מוחזקים אצל הבכור בשעת מיתתו, אין גדר ראוי ומוחזק תלוי ביורש אלא במוריש, וכל שהוא מוחזק ביד המוריש של הבכור בשעת מיתת המוריש, נוטל בו הבכור פי שנים (אור זרוע ורשב"א ור"ן וריטב"א שם). ואף אם קנה האב נכסים לאחר שמת בנו הבכור, כשמת האב נוטלים בני

ראוי; מוחזק, על דין "ראוי" לענין גביית חוב וכתובה ולשאר דינים, ושם על

חלוקה, אם מועילה בו הרשאה, להרשות לאחר לתבעו עבורו. 5. וראה ערך

ואף הראשונים נחלקו להלכה:

• יש פוסקים כרבי שהבכור נוטל פי שנים בשבח (תשובות הגאונים שערי צדק ד ג כז, בשם רב האי גאון; רב נחשון גאון בתשובות הגאונים אסף ב עמ' 30, ובגנזי שכתב ב עמ' 37, והובא בתוס' רי"ד בבא בתרא קכו ב; טור חו"מ רעה, בשם רבינו חננאל).

• ורבים פוסקים כחכמים, שאינו נוטל פי שנים בשבח (בעל הלכות גדולות מח הלכות נחלות עמ' תקל; רשב"ם בבא בתרא קכד ב ד"ה אמר; תוס' שם קכו ב ד"ה והלכתא; תוס' ישנים שם; ר"י מיגש ורשב"ן ורבו ברוך שם; רמב"ם נחלות ג ד; סמ"ג עשין צו; פסקי רי"ד שם קכד ב, ושם קכה ב; פסקי ריא"ז שם ח ב ג; ר"ן שם קכד ב; נמוקי יוסף שם), כדרך שאינו נוטל פי שנים במלוה, להלכה אף על פי שיש לבכור קודם חלוקה (תוס' ורי"ד ור"ן שם), ואפילו עשה הדיין כרבי אינו עשוי (ראה רשב"ם שם; ר"ן שם).

• ויש פוסקים כדעת רבא, שהלכה כחכמים, ואם עשה הדיין כרבי מה שעשה עשוי (רבינו חננאל, הובא ברמב"ן וברשב"א ובר"ן בבא בתרא קכד ב).

מחמת טורח לא נאמרו הדברים שלדעת רבי נוטל הבכור פי שנים בשבח, אלא בשבח הבא מאליו שלא מחמת טורח או הוצאה, אבל לא בשבח שהשביחו היורשים את הנכסים, שנאמר: **כָּל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ, פֶּרֶט לִשְׁבַּח הַשְּׁבִיחוֹ הַיּוֹרְשִׁים לְאַחַר מִיתַת אֲבִיהֶם, שֶׁהוּא רְאוּי** (בבא בתרא קכד א-ב; רשב"ם שם א ד"ה מה; רמ"ה שם אות פד), שהואיל והשבח בא על ידי מעשיהם של היורשים אינו חשוב כמוחזק אצל האב (רבינו יונה ותוס' הרא"ש שם).

לפיכך אם בנו היורשים בתים ונטעו כרמים בנכסי הירושה, אף לרבי אין הבכור נוטל בהם פי שנים (בבא בתרא קכג ב), אפילו כשלא הוציאו את הוצאות הבנין מהממון שלהם אלא מממון הירושה (רבינו יונה ותוס' הרא"ש וריטב"א ור"ן שם).

וכן כשנתנו היורשים מזונות לבהמה שירשו והשביחה מחמתם, או שטרחו בגופם והשביחו, או שהוציאו הוצאות והשביחו, שאין הבכור נוטל פי שנים בשבח שהשביחו היורשים (בבא בתרא קכג ב; רשב"ם שם קכד א ד"ה אף; רמ"ה שם אות פו; מאירי שם קכג ב).

לא נשתנה הגוף לדעת רב פפא מודים חכמים שבכור נוטל פי שנים בשבח שלא נשתנה הגוף, כגון שהניח להם אביהם דקל קטן ונתעבה אחרי כן, או שהניח להם קרקע והעלתה שרטון, שנודבלה מאליה, כגון שהפריחה הרוח שם זבל משדות אחרים (בבא בתרא קכד א, ורשב"ם ד"ה ואלים, ורבינו גרשום שם), וכיוצא בזה (ראה רבינו חננאל ור"י מיגש ורבו ברוך ורמ"ה בבא בתרא שם, ומאירי שם קכג ב), שעדיין שמם עליהם (רשב"ם שם ד"ה דשקיל), ולא נשתנה הגוף (רמ"ה ומאירי שם), והרי זה בכלל: כל אשר ימצא לו, שדקל זה וקרקע זו הם שהניח אביהם (רמ"ה שם; חינוך ת), ואין זה ראוי אלא מוחזק (ר"י מיגש שם).

והדברים אמורים כששבחו שלא מחמת הוצאה, אבל אם שבחו מחמת הוצאה, אינו נוטל פי שנים אף על פי שלא נשתנה הגוף (רמב"ם נחלות ג ד; טוש"ע חו"מ רעה ו; מאירי בבא בתרא שם), ואין צריך לומר שכן הדין כשהוקרו הנכסים מעצמם בדמים (רמ"ה שם; ש"ך חו"מ קטו ס"ק הלב; שו"ת מהרש"ך ב קח).

ומחלוקתם אינה אלא כשהניח להם אביהם שחת (בכורות נב ב,

ורש"י ד"ה כגון; ערוך ערך חפר; טור חו"מ רעה) ונעשתה שיבולים, או שהיו בדקל רק ניצנים ופרחים, ונעשו תמרים (בבא בתרא קכד א, ורשב"ם ד"ה בחפורה, ורמ"ה ור"י קרקושא), שלרבי אף בזה נוטל מפני שהשבח נעשה מעצמו, וחכמים סוברים שאינו נוטל, מפני שנשתנו, שעכשיו הם דבר אחר ושם אחר (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה אישתני), ופנים חדשות באו לכאן, ואין זה בכלל: כל אשר ימצא לו (רמ"ה שם).

בחוב

במלוה ירשו מלוה בשטר שהיתה לאביהם על אחרים, רבי אומר שהבכור בה נוטל פי שנים (תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ז ו; ירושלמי כתובות י ד; בבא בתרא קכד א-ב), הואיל והיה האב מוחזק בשטר, ועל פי השטר גובים את המלוה, הרי זה כאילו השביח השטר, ונוטל פי שנים במלוה, כדרך שנוטל, לדעתו, בשבח ששבחו הנכסים מאליהם (ראה לעיל: בשבח. רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה ירש).

גבו מלוה על פה, יש מהראשונים סוברים שאין הבכור נוטל בה פי שנים, שהחוב אינו כמוחזק כיון שהלווה היה יכול לטעון פרעתי (רשב"ם שם קכד א ד"ה ירשו, ור"א אב"ד שם; תוס' הרא"ש שם ב, בתירוץ א'; ריטב"א שם ב, בשם יש אומרים); ויש שכתבו שלרבי נוטל הבכור פי שנים אפילו במלוה על פה (רבינו יונה שם קכד א; תוס' רי"ד שם ב).

ונחלקו אמוראים לדעת חכמים:

• רב יהודה אמר בשם שמואל שאינו נוטל פי שנים במלוה, ואפילו במלוה בשטר (בבא בתרא קכד ב), שלדעת שמואל אין השטר חשוב כמוחזק מפני שאינו אלא "נייר בעלמא" (רשב"ם שם ד"ה מלוה וד"ה הא), והחוב עצמו אינו נוטל בו פי שנים, משום שנאמר: **לָקַחְתָּ לוֹ** (דברים כא יז), שהתורה קראה לבכורה מתנה, מה מתנה עד שתגיע לידי של נותן, אף חלק הבכורה עד שיגיע לידי האב מחיים (ר"י מיגש שם קכג ב; רמ"ה שם אות צ).

• ו"אמוראי ארץ ישראל" אמרו - וכן סובר אמימר - שאף לדעת חכמים נוטל הבכור פי שנים במלוה, ואף על פי שלדעת חכמים אינו נוטל פי שנים בשבח המלוה היא כגבויה אם היא בשטר, ודינה כמוחזק, שהשטר מוחזק בידי במקום מעותיו, והרי הוא כמו משכון (רשב"ם שם קכד ב ד"ה אבל, ור"א אב"ד שם). ויש ראשונים שכתבו שנוטל אף במלוה על פה (ראה תוס' רי"ד שם).

להלכה, אמר רב פפא שאין הבכור נוטל פי שנים במלוה, אפילו מלוה בשטר, בין שגבו קרקע ובין שגבו מעות (בבא בתרא קכה ב), כדעת חכמים, ואפילו אם עשה הדיין כרבי אינו עשוי (רשב"א שם; רמב"ן וריטב"א ור"ן שם קכד ב). וכן פסקו רבים מן הגאונים ומן הראשונים (שאילתות קלה; תשובות הגאונים הקצרות (מנטובה) רלג; רשב"ם שם קכד ב ד"ה אמר; תוס' שם קכו ב ד"ה והלכתא; ר"י שם קכו ב; רמב"ם נחלות ג ה; רא"ש שם ח יא; סמ"ג עשין צו; ר"י מיגש ורשב"ן והשלמה ורמב"ן ורבו יונה ורמ"ה ורשב"א שם קכה ב; טוש"ע חו"מ רעה גז).

ויש שפסקו כרבי, שהבכור נוטל פי שנים במלוה (תשובות הגאונים שערי צדק ד ג כז, בשם רב האי גאון; רב נחשון גאון בתשובות הגאונים אסף ב עמ' 30, ובגנזי שכתב ב עמ' 37, והובא בתוס' רי"ד בבא בתרא קכו ב; ספר הירושות לרס"ג עמ' 18; ר"י שם, בשם יש אומרים).

שאף אם לא הגיע הזמן עד אחר מיתה, דמי השכירות על הזמן שבחיי האב הם כמלוה (שיטה מקובצת שם, בשם רבנו יונה והרא"ש; טור ח"מ רע"ח).

בממון שאינו ברשות האב

פקדון שהפקיד האב בידי אחרים דינו כמוחזק, והבכור נוטל בו פי שנים (ר"י מיגש ורמ"ה ומאירי בבא בתרא קכג ב), ואינו דומה למלוה שאין הבכור נוטל בה, לסוברים כן, לפי שהפקדון חוזר בעינו לבעליו (ר"י מיגש שם); ואפילו היה מושכר או מוחזק לאחרים דינו כמוחזק (ראה רמב"ם נחלות ג ב; ראה טוש"ע חו"מ רע"ח ד).

ויש מהראשונים שהסתפקו לומר, שדוקא פקדון בשטר חשוב מוחזק, אבל בלא שטר נחשב הוא כראוי, הואיל והנפקד יכול לכפור בו (הגהות אשרי בבא בתרא ח יא, בשם מהרי"ח; שו"ת מהרי"ח אור זרוע פז).

ויש מהראשונים סוברים שפקדון של מטלטלים המושכר ומוחזק אינו חשוב כמוחזק, שאינו עדיף ממלוה (מאירי שם בבא בתרא קכג ב, בשם יש אומרים).

שותפות וכן אם היה לו ממון בשותפות ביד אחרים, נחשב חלקו בשותפות כמוחזק, אף על פי שממון השותפות מצוי במקום אחר מחוץ לעירו, והשותף האחר מתעסק בו, שאין דין הפקדון כדין המלוה, שהרי גוף הממון שלו הוא, שהשותפים הם כשומרי שכר זה לזה (ראה ערך שותפות), ופקדון בכל מקום שהוא, ברשות בעליו הוא (ראה ערך דבר שאינו ברשותו: בפקדון. שו"ת מהרי"ק שורש קמד; רמ"א חו"מ רע"ח ז, ובאור הגר"א ס"ק י).

עיסקא עיסקא שהיתה לאב בידי אחרים, דהיינו שמסר האב ממון לאחרים להתעסק בו ולהתחלק בריוח, ודינה כמחצה מלוה ומחצה פקדון (ראה ערך עיסקא. וכן אגרות חוב של מדינת ישראל הנעשות בהיתר עיסקא), נחלקו הפוסקים אם דינה כראוי:

• יש ראשונים שנראה מדבריהם שכל העיסקא דינה כמוחזק, ונוטל בה הבכור פי שנים (ראה מאירי בבא בתרא קיא א; שו"ת שבות יעקב א קעב, וראה בסוף הספר בקונטרס לא הביט און ביעקב; שו"ת בית יהודה (עייאש) בסוף הספר דף קיט; שער משפט חו"מ רע"ח סק"ב), מפני שאף את המחצה של המלוה אין המקבל רשאי להוציאה לצרכיו כשאר מלוה שלהוצאה ניתנה, אלא צריך הוא שיהיו המעות קיימות בידיו להתעסק בהן (ראה ערך עסקא. מאירי ושב"ת יעקב ובית יהודה שם), ודומה למלוה על המשכון שנחשבת כמוחזק (שער משפט שם).

• ויש מהאחרונים שכתבו שמחצית העיסקא שהיא כמלוה היא ראוי, והמחצית של הפקדון דינה כמוחזק (ראה שו"ת הרדב"ז ג תתקצד; תשובת כמה חכמי מצרים בשו"ת דברי ריבות ע"ח; שו"ת פני יהושע ב קד; עטרת צבי על חו"מ רע"ח, ותשובה בסוף הספר; שו"ת פאת נגב י"ד טו; ערך השלחן אה"ע צ אות ז).

• ויש אומרים שכל מעות העיסקא דינן כראוי (שו"ת נחפה בכסף ב אה"ע כ; ערוך השולחן חו"מ רע"ח יב, בשם יש אומרים), שאף מחצית הפקדון אינה כשאר פקדון, שהרי ביד המקבל למכרה לצרכי העסק (שאלת דוד י"ד ז א).

ויש סוברים שאם תפס הבכור את המלוה מיד הלווה, נוטל בה פי שנים (ראב"ה תתקנח, בשם רבינו חננאל).

אגרות חוב אגרות חוב ממשלתיות, דנו בהם האחרונים אם הבכור נוטל בהן פי שנים:

• יש סוברים שדינן כמלוה בשטר, שלהלכה אין הבכור נוטל בהן פי שנים (שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ לד, הובא בחידושי רבי עקיבא איגר חו"מ רע"ח ז; שו"ת מהרש"ם ו רכ. על אגרות חוב של מדינת ישראל הנעשות ב"היתר עיסקא", ראה להלן: בממון שאינו ברשות האב: עיסקא).

• ויש מצדדים לומר שדינן כמוחזק, והבכור נוטל בהן פי שנים, שאינן דומות לשטרי חוב שהם עומדים לגבייה, ואין גופו ממון, אבל שטרות אלה עוברים הם לסוחר כמות שהם, ואינם מחוסרים גבייה, ודינם כשאר סחורה שגופה ממון (שו"ת מטה לוי א יב) ⁶.

ריבית מלוה שיש בה רבית, כגון שהיה הלווה גוי, שאין בו איסור רבית (רשב"ם בבא בתרא קכד ב ד"ה במלוה, ורבינו גרשום שם); או אף בישראל באב"ק רבית שאיסורו אינו אלא מדרבנן, וגבו היורשים את הרבית לאחר מיתת אביהם, שהואיל ואיסורה מדרבנן וכבר גבו אותה אין מוציאים אותה מידם (ראה ערך ריבית), לדעת רבי, שנוטל הבכור פי שנים במלוה, אף ברבית נוטל הוא פי שנים (בבא בתרא שם).

אבל לדעת חכמים, אמרו "אמוראי ארץ ישראל", שאף שלדעתם נוטל הוא פי שנים במלוה, כיון שבשעת מיתת האב היתה כגבויה (ראה לעיל), אינו נוטל פי שנים ברבית (שם קכד ב), שרק המלוה עצמה היא כגבויה ולא הרבית (ר"י מיגש שם, בפירוש א').

משכון מלוה שיש לאב עליה משכון, כתבו הראשונים שהבכור נוטל בה פי שנים (רבינו חננאל בבא בתרא קכו א, והובא ברשב"ם קכד ב ד"ה אבל, ובר"א אב"ד שם; רשב"ם שם קכה ב ד"ה ואין (הב'); תוס' ישנים שם קכו א; ותשובות מהר"ם מרטנבורג (דפוס קרימונה) סז; רשב"א וריטב"א ור"י קרקושא שם קכה ב; מאירי קכד ב; מגיד משנה נחלות ג א; טוש"ע חו"מ רע"ח ז; שו"ת מהרי"ל החדשות קסח, קע), אף על פי שביד הלווה לסלק את המלוה במעות (מאירי שם), הואיל ובעל חוב קונה משכון (ראה ערך משכון. רשב"ם שם ותוס' ישנים שם ומהר"ם ורשב"א שם). ואפילו אם לא הגיע עדיין זמן הפרעון בחיי האב, מכל מקום חשוב הוא מוחזק, הואיל ועל ידי המשכון לא היה החוב מחוסר גבייה (מהרי"ל שם), ואפילו מישכנו בשעת הלוואתו (תוס' ישנים שם; מהר"ם שם; רשב"א שם; טוש"ע שם; מהרי"ל שם קע).

ויש ראשונים שכתבו שאף אם היה הלווה גוי, שאין בעל חוב קונה משכון של לווה גוי, לסוברים כן (ראה ערכים: משכון; גוי), דינו כמוחזק (ראב"ה תתקנח; שו"ת מהר"ם סז), שאף על פי שאין המשכון קנוי לו, הואיל ושעבודו בידיו, חשוב כמוחזק (ש"ך חו"מ רע"ח סק"ח); ויש סוברים שכיון שלא קנאו, אין הבכור נוטל פי שנים (הגהות אשרי בבא מציעא ה לד, בשם מהרי"ח, והובא בשו"ת מהרי"ל שם; שו"ת מהרי"ח אור זרוע קי; שו"ת מהרי"ק שורש קמד; רמ"א חו"מ רע"ח ז; שו"ת שארית יוסף נח).

דמי שכירות דמי שכירות של נכסים שהשכירם האב בחייו, אם הגיע זמן הפרעון בחיי האב, הרי הם כמלוה שאין הבכור נוטל בה פי שנים (מאירי בבא בתרא קכג ב). וכתבו הראשונים

⁶ יו"ד ב עה סק"ו, שנסתפקו, וראה ערוך השולחן חו"מ רע"ח יג.

⁶ וראה תשובת רבי יצחק אלחנן מקובנא במטה לוי שם יג, ושו"ת בית יצחק

מחילת הבכור אמר הבכור: איני נוטל את חלק הבכורה, כגון שבא בעל חובו של אביו לגבות מן הירושה, ואין הבכור רוצה לפרוע בחוב פי שנים, ונסתלק מכל חלק הבכורה, הרשות בידו (תוספתא בבא בתרא (ליברמן) ז' ו; בבא בתרא קכד א, ורשב"ם ד"ה ואם; טושי"ע חו"מ רע"ז), שאף על פי שבחלק הפשיטות הוא זוכה משעת מיתת אביו בעל כרחו (ראה ערך ירושה: גדרה), את חלק הבכורה לא זיכתה לו התורה בעל כרחו, ואינו משלם פי שנים, אלא כנגד חלק הפשיטות שלו שנאמר: לָתֵת לוֹ (דברים כא יז) - כעין מתנה, אם ירצה יקבלה, ואם ימחה אין מזכרים לו לאדם בעל כרחו (בבא בתרא קכד א, ורשב"ם ד"ה ואם אמר). וכתבו הראשונים שמחילת הבכור מועילה אף באמירה בעלמא בלא קנין, ואינו יכול לחזור בו (תוס' בבא בתרא שם ד"ה ואם אמר; תוס' סנהדרין ו א ד"ה והלכתא; השלמה בבא בתרא ח אות ג; תוס' ישנים וריטב"א שם שם כו א; רבנו יונה שם קכד א; אור זרוע בבא בתרא פט; רא"ש בבא בתרא ח יד; מרדכי בבא בתרא רמז תקע"ט; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר).

מנהג להשוות מקום שנהגו בו להשוות בכור ופשוט בירושה, אין מנהגם מנהג, שמנהג גרוע הוא, שעוקר דין תורה, ואין ללכת אחריו (ראה ערך מנהג. שו"ת מהרי"ק ח; שו"ת מהר"ם מינץ חו"מ סו סק"ד; רמ"א חו"מ רפ"ד; שו"ת הרדב"ז א תקמה); ועוד שאין כח המנהג גדול מהכח שנתנה תורה לאב להנחיל את בניו, להוסיף לזה ולמעט לזה כמו שירצה, להלכה (ראה ערך ירושה: הנחלה לאחד היורשים), ומכל מקום את חלק הבכורה אינו יכול לעקור (מהרי"ק שם).

וכן אם היה חוק המלכות במקום זה, שאין לבכור ליטול פי שנים, כתבו הראשונים שאין אומרים בזה שדינא דמלכותא דינא, דהיינו שדין המלכות דין הוא, שאין חוק המלכות מועיל להפקיע דיני ירושה (שו"ת הרשב"א ו רנד).

בספק

ספק בכור בן שהוא ספק בכור אינו נוטל פי שנים מפני שהמוציא מחברו עליו הראיה (בבא בתרא קכז א, ורשב"ם ד"ה אלא; ר"י מיגש וריטב"א בבא בתרא שם; רמב"ם נחלות ב' ו; טושי"ע חו"מ רע"ז יא), שהנכסים בחזקת כל האחים הם עד שיוודע לנו שזה בכור הוא (רבנו יונה שם קכו ב).

ולא עוד אלא אף כשיש כאן שני אחים שאחד מהם הוא הבכור, ואין ידוע מי הוא, אין אף אחד מהם נוטל חלק בכורה כל שלא קיבל הרשאה מהשני (ראה להלן), ויכולים שאר האחים לדחות את כל אחד מהם, ולומר לו "שמא אינך בכור" (בבא בתרא קכו א, ורשב"ם ד"ה שתי ואילך; רמב"ם וטושי"ע שם). וביארו האחרונים, שאף על פי שחלק הבכורה ודאי אינו של שאר האחים, ואין הספק אלא בין שני אלו, אין אומרים שנוציא משאר האחים את חלק הבכורה שאינו שלהם, ובספק שבין שני ספיקי הבכורים נפסוק דין יחלוקו, או נפסוק שיהא מונח עד שיבא אליהו (ראה ערכיהם). וראה ערך ספק ממון), אלא שאר האחים זוכים בחלק הבכורה, לפי שדין הבכורה אינו אלא כחיוב שחייבה התורה את הפשוטים לתת מתנה לבכור, ולכן אף על פי שהם חייבים ודאי לאחד מהם, טוענים הפשוטים לכל אחד מהם: "אין אנו יודעים אם נתחייבנו לך", ופטורים הם מספק (נתיבות המשפט עו סק"ד, רע"ח סק"ט).

בהרשאה אם רצו שני הספיקות, אחד מהם כותב הרשאה לשני, ונוטלים את חלק הבכורה (בבא בתרא קכו א; רמב"ם נחלות

ממון גזול קרקע שנגזלה מן האב, ובשעה שמת היתא ביד הגזולן, כתבו הראשונים שדינה כמוחזק, והבכור נוטל בה פי שנים (ריטב"א ונמוקי יוסף בבא בתרא קטז ב; רמ"א חו"מ רע"ז). וכן מצינו בבנות צלופחד שנטלו את חלק הבכורה של אביהן, בחלוקתו עם שאר אחיו בירושת חלקו של חפר אביהם בארץ ישראל, אף על פי שבשעת מיתת חפר היתה הארץ בידי הכנענים, מפני שארץ ישראל מוחזקת היתה לאבותינו קודם שהם נכנסו לארץ, ובטעם הדבר כתבו ראשונים שהוא מפני שקרקע אינה נגזלת (ראה בבא בתרא קיט א, וראה ערך ארץ ישראל. ריטב"א ונמוקי יוסף שם).

וכתבו האחרונים בדעת הראשונים שלא דוקא קרקע, אלא אפילו ספרים שנגנבו לאב על ידי גויים, הואיל ומן הסתם אינו מתייאש מהם, דינם כמוחזק (רמ"א שם).

ממון המשועבד ירשו קרקעות המשועבדות למלך לפרוע מהן מס, ויש רשות ביד המלך למכרן אם אין בעליהן פורע את המס, אין הבכור נוטל בהן פי שנים, שהקרקעות הללו חשובות כראוי (ראה בבא בתרא נה א, ורבינו חננאל והשלמה ורמ"ה ורמב"ן ורבנו יונה ומאירי ופסקי ריא"ז שם; שו"ת הרדב"ז א צו; רמ"א חו"מ רע"ז).

הפקעתה

בצווי האב על הבכורה אם אפשר להפקיעה, דנים בכמה אופנים: כשצויה האב שלא יטול בנו הבכור פי שנים; כשהבכור עצמו ויתר על חלק בכורתו; או במקום שיש שם מנהג או חוק המלכות שאין הבכור נוטל פי שנים.

האב שאמר: איש פלוני בני הבכור לא יטול פי שנים, לא אמר כלום, מפני שהתנה על מה שכתוב בתורה, והמתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל (בבא בתרא קכו ב; רמב"ם נחלות ו ב; טושי"ע חו"מ רפ"א א).

וכן המשוה את בנו הבכור לבן הפשוט בלשון ירושה, כגון שאמר שיירש הבכור שדה פלונית, והפשוט יירש שדה אחרת הגדולה כמותה, אין בדבריו כלום (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה ואם).

ודוקא שאמר בלשון ירושה, אבל המחלק נכסיו לבניו על פיו במתנת שכיב מרע (ראה ערכו, וערך דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים), או במתנת בריא (ראה רמב"ם נחלות ו ה, ומגיד משנה שם), והשוה את הבכור לפשוטים בלשון מתנה, דבריו קיימים (בבא בתרא קכו ב, ורשב"ם ד"ה המחלק וד"ה וריבה; רמב"ם שם; טושי"ע חו"מ רפ"א ז), ולא דוקא כשהשוה האב את הבכור לפשוטים, אלא אפילו לא שיר לבכור אלא משהו, דבריו קיימים (בעל הלכות גדולות מח הלכות נחלות עמ' תקלא), ואין זה כמתנה על מה שכתוב בתורה, מפני שיש כח לאדם ליתן את ממונו במתנה לכל מי שירצה, וכיון שנתן את כל ממונו במתנה, לא נשאר לו אחר מיתתו כלום להורישו לבניו בתורת ירושה, כדי שיטול בו הבכור פי שנים (רשב"ם שם ד"ה דבריו).

בהסכמת הבן האב שאמר: פלוני בני הבכור לא יטול פי שנים, ומחל לו הבכור בפירוש על הבכורה, יש מן האחרונים סוברים בדעת הראשונים שהתנאי שלו מועיל, ואף על פי שמחילת הבכור בחיי האב אין בה כלום מצד עצמה, מכל מקום הואיל ונתנה התורה רשות לאב להנחיל לכל מי מבניו שירצה, וחייבה אותו כלפי הבכור שלא למעט את חלק בכורתו, יכול הבכור למחול על חיוב זה של האב כלפיו, ושוב מועיל תנאו של האב (נתיבות המשפט רע"ח סק"ט, בדעת רשב"ם).

במה דברים אמורים כשהוכרו בתחילה מיהו הוא הבכור ולבסוף נתערבו, אבל אם לא הוכר הבכור מעולם, אינם נוטלים את חלק הבכורה אפילו על ידי הרשאה (בבא בתרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

ב ו; טושי"ע חו"מ רעז יא. וראה ערך הרשאה), שמקבל ההרשאה אומר לאחים: אם בכור אני, תנו לי את חלק הבכורה בשביל עצמי, ואם לאו, תנו לי אותו בשביל אחי שכתב לי הרשאה (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה כותבין; רבינו גרשום שם; רמ"ה שם אות קז).

ירושת הבעל

זכייית האיש בנכסי אשתו שמתה

• הנכסים
• בראוי
• הפקעתה
• בספק

הפרקים:
• מקורה וגדרה
• האישות
• במקום קטטה ופירוד

מקורה וגדרה

יורש את אשתו, ושדבר זה יש לו רמז מן התורה, אלא שאין בדינו מסורת על מקום הרמז, ולפיכך הרשות בידינו להיות גורעים ומוסיפים, כדי לדרוש את המקרא ולעמוד על מקום הרמז לדין המסור בידינו מן התורה (רמ"ה בבא בתרא שם אות לא).

לדעת ר' אלעזר בן שמוע, וכן אמר רב, ירושת הבעל אינה אלא מדרבנן, אבל מהתורה יורשי האשה יורשים אותה, כגון אביה או אחיה (כתובות פד א; בכורות נב ב; ירושלמי כתובות ט א, לפירוש קרבן העדה), וחכמים תיקנו שיירשנה הבעל, והפקיעו את הירושה מיורשי האשה, שכן יש כח ביד החכמים להפקיע ממון מבעליו, שהפקר בית דין הפקר הוא (לחם משנה ומרכבת המשנה ערכין ד כב; שו"ת חתם סופר אה"ע קכא; ברוך טעם סוגיא דקנין פירות דף פז).

אף על פי שירושת הבעל אינה אלא מדרבנן, לדעת רב, בדברים מסויימים דינה כירושה של תורה, שחכמים עשו חיזוק לדבריהם בירושת הבעל. ולפיכך מודה רב באומר לאשתו "דין ודברים אין לי בנכסייך במותך", שאינו יכול להסתלק בכך מירושת אשתו, אף על פי שמן הדין היה שיועיל תנאו בירושה זו, שאינה אלא מדרבנן, לפי שעשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה (כתובות פד א).

טעם התקנה של ירושת הבעל לדעה זו, יש מהראשונים שכתבו, שתקינה תחת חיוב הבעל בקבורת אשתו (ראה ערך בעל: קבורתה. רמ"ה בבא בתרא ח אות א); ויש שכתבו שתקנת הירושה היא עיקר, ואת קבורתה תיקנו תחת ירושתה (רמב"ן כתובות פד א, נג א).

להלכה נחלקו הגאונים והראשונים:

• יש פוסקים שירושת הבעל היא מהתורה (רב שרירא גאון בתשובות הגאונים הרכבי רב; רב האי גאון בתשובות הגאונים שערי צדק ד ד נג; רי"ף כתובות סד א; ראב"ד אישות יב ג, ונחלות א ח; רמ"ך אישות שם; רשב"א בבא בתרא מט א, ושם קיב א, ובשו"ת הרשב"א ב רכא; רא"ש כתובות ה לה, ושם בבא בתרא ט טז, ושו"ת הרא"ש נה א; י; טור אה"ע צב; ר"ן בבא בתרא קיב א; תשב"ץ א קנ, ושם ב סו, קסב; שו"ת הרמ"א קיב; שו"ת מהרש"ם אה"ע קכה, בדעת רוב הפוסקים. ראה ש"ך חו"מ קג ס"ק יט).

• ויש פוסקים שאין הבעל יורש את אשתו אלא מדרבנן (ראב"ן כתובות פד א; רמב"ם אישות יב ג,ט, ונחלות א ח, ושו"ת הרמב"ם פאר הדור ה, ופירוש המשניות כתובות ט א; סמ"ג עשין מח; חינוך ת; מאירי כתובות פג ב, גיטין עז א), אלא שעשו בה חיזוק כשל תורה, בין לענין סילוק

ירושת הבעל האיש יורש את אשתו, ואין האשה יורשת את בעלה (משנה בבא בתרא קח א; רמב"ם אישות יב ג, ונחלות א ח; טושי"ע אבן העזר צ א).

הבעל קודם לכל אדם בירושת אשתו (ראה משנה בבא בתרא קנח א; רש"י ערכין כה ב ד"ה שכן; רשב"ם בבא בתרא קיא ב ד"ה והאיש; רמב"ם שם ושם; שו"ע אה"ע נו א), ואפילו לבנה (ראה בבא בתרא קיג א, ורשב"ם ד"ה וירשה (הא'), ותוס' ד"ה מתה ותוס' ישנים ורמ"ה שם אות לה; רמב"ם נחלות א יא; ראה שו"ע שם), שהואיל והבעל יורש את אשתו אף על פי שאינו קרוב לה כשאר קרוביה ממשפחתה, ממילא הוא קודם לכל הקרובים (רשב"ם בבא בתרא קיא ב ד"ה והאיש), לפי שאין ירושת הבעל מחמת קורבה, אלא מחמת "שאיירות", שהוא ואשתו חשובים כבשר אחד, וכשם שהוא קודם לשאר קרובים, כך הוא קודם אף לבן, שאין לחלק בדבר (תוס' שם קיג א ד"ה מתה, ותוס' ישנים שם).

מהתורה או מדרבנן ירושת הבעל אינה מפורשת בתורה, ואף על פי כן סוברים הרבה תנאים שהבעל יורש את אשתו מן התורה, והם ר' עקיבא ור' ישמעאל (בבא קמא מב ב, וראה תוס' בבא בתרא קנח א ד"ה ובית (הא'), ורשב"א ר"ן בבא בתרא קיב א; בכורות נב ב; כתובות פד א), וכן כתבו הראשונים בדעת כמה אמוראים (רשב"א בבא בתרא קיב א; שו"ת הרשב"א ב רכא).

בגמרא למדו שירושת הבעל היא מהתורה מהכתוב: ונתתם את נחלתו לשארו הקרב אליו ממשפחתו וירש אתה (במדבר כז יא), "שארו" זו אשתו, מלמד שהבעל יורש את אשתו, יכול אף היא תירשנו, תלמוד לומר "וירש אותה", הוא יורש אותה, ואין היא יורשת אותו. ואף על פי שלשון הכתוב משמע שהאשה היא היורשת את הבעל, ולא שהבעל יורש את האשה, שהרי נאמר: ונתתם את נחלתו לשארו, אנו גורעים את ה"ו" מ"נחלתו" וה"ל" מ"לשארו", ומוסיפים ומצרפים אותן למילה אחת "לו", ודורשים כאילו נאמר: ונתתם את נחלת שארו לו וירש אותה (רשב"ם בבא בתרא קיא ב ד"ה אלא, ורבינו גרשום שם), שסוף הפסוק "וירש אותה" מגלה על תחילתו, שיש לדרוש שהבעל הוא היורש את אשתו ולא להיפך (רשב"ם ד"ה לשארו. וראה ערך גורעין ומוסיפין ודורשין). ואף על פי שאין זה משמעו ופשוטו של מקרא, כתבו הראשונים שעיקר הדבר מסורת הוא בידינו הלכה למשה מסיני שהבעל

אשה מומרת אשה מומרת, אין הבעל יורשה, לסוברים שהמומר אין יורשיו מישראל יורשים אותו, ונכסיו הפקר הם (ראה ערך ירושה: הראויים לירושה, מחלוקת ראשונים בזה. רב נטרונאי גאון ורב עמרם גאון בספר בשר על גבי גחלים עמ' 63 64; תשובות הגאונים חמדה גנוזה נג, ושערי צדק ד ד מא), שכיון שהמירה אשתו אינה בכלל "שאר" (חמדה גנוזה ושערי צדק שם). ולסוברים שהיורשים של המומר יורשים אותו (ראה ערך ירושה, שכך דעת רוב הראשונים), אף הבעל יורש את אשתו המומרת (אור זרוע בבא בתרא ח קב, בשם ראב"ה; רמ"א אה"ע ז ג)⁴.

גרושה האשה שהתגרשה מבעלה ומתה, אין הבעל יורשה (ראה גיטין עג ב, ושם פה א; רמב"ם נחלות א ט; טוש"ע אה"ע ז ה). בספרי זוטא דרשו דבר זה מהאמור: וְיָרֵשׁ אֶתָּה (במדבר כז יא) - בזמן שהיא עמו, ולא בזמן שגירשה (ילקוט שמעוני במדבר שם בשם ספרי זוטא). לאחר מותו הבעל שמת בחיי אשתו, אינו יורשה לאחר מותה כשהוא בקבר, כדי להנחיל את נכסיה ליורשיו (ראה משנה בבא בתרא קנח א; וראה שם קיד ב, לפירוש תוס' ור"י מיגש ועוד ראשונים שם; רמב"ם נחלות א יב; ראה טוש"ע אה"ע ז ו), ואינו כמו שאר יורשים שמצינו בהם "משמוש נחלה", דהיינו שיורשים כשהם בקבר להנחיל את נכסי הירושה ליורשיהם (ראה ערך ירושה: משמוש נחלה). ולכן אם היו לו בנים מאשה אחרת אינם יורשים את אשת אביהם (שו"ת הרשב"א ב לא), והדברים אמורים אף לסוברים שירושת הבעל היא מן התורה (בבא בתרא קנט ב).

במקום קטטה ופירוד

ברוצה לגרשה במקום שהיתה קטטה ופירוד בין הבעל לבין אשתו, דנים אם הוא יורש אותה:

מעשה באדם שנכנס אחרי אשתו לחורבה כדי לבדקה אם היא בעלת מום ויגרשנה, ונפלה עליה החורבה ומתה, ואמרו חכמים שהואיל ונכנס אחריה לחורבה לבדקה, אינו יורשה (בבא בתרא קמו א, לגירסת הרשב"ם והראשונים דלהלן).

• יש מהראשונים מפרשים שהדברים אמורים באשה שהיתה נשואה לו, שכיון שמתה קודם שנתפייסו, אינו יורשה; וכן מי שהיתה לו קטטה עם אשתו והיה בדעתו לגרשה, ומתה מתוך הקטטה, אינו יורשה (רשב"ם שם ב ד"ה נפלה; רבינו גרשום שם, ופסקי ריא"ז שם, בשם יש אומרים; תוס' ר"י ופסקי ר"י בבא בתרא שם; ראה תשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת קג; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג תתר), שכיון שגמר בלבו לגרשה, דנים אותה לענין זה כמי שכבר נתגרשה, שהואיל ורצונו לגרשה אין סברא שיגרשנה (רבינו גרשום שם, ותוס' ר"י שם).

• ויש מהראשונים מפרשים שהמעשה שהיה בחורבה באשה ארוסה היה, שאינו יורשה כיון שלא נכנס איתה לשם נישואין (ראה ערכים: חופה; נשואין), וסוברים שגם הנותן עיניו לגרש את אשתו הנשואה לו - יורשה (ספר מספרות הגאונים מהדורת אסף עמ' 168; תוס' ורא"ש ומאירי וריטב"א בבא בתרא קמו ב; אור זרוע בבא בתרא ט קעז, בשם ר"י וריב"ם; טור אה"ע ז, בשם הרא"ש; רמ"א אה"ע ז ה; וראה ערכים: נכסי מלוג; נכסי צאן ברזל; תקנת אושא, על זכות הבעל בירושת אשתו מכח קניינו מחיים בנכסי מלוג, או בנכסי צאן ברזל שלה, שעשאוהו חכמים כלוקח או כיוורש בנכסיה, ועל זכותו מכח תקנה זו בנכסים שמכרתם לאחרים מחיים).² וראה שם, בענין אם הכניסה לחופה, ולא

שאינו יכול לסלק עצמו מירושת אשתו, ובין לדינים אחרים (רמב"ם שם; מאירי כתובות פד א)².

האישות

ארוסה אין הבעל יורש את אשתו עד שתיכנס לרשותו (רמב"ם נחלות א ט), אבל אשה ארוסה אין בעלה יורשה (כתובות נג א; ראה רמב"ם אישות יב א, ג, ושם כב א, ב; טוש"ע אה"ע נה ה), לפי שירושת הבעל נלמדת מהאמור: לְשָׂאָרוּ הָקָרֵב (במדבר כז יא), וארוסה אינה "שאר" (סנהדרין כח ב, ורש"י ד"ה בשארו, ורמ"ה שם), שלא באו עדיין לידי קירוב בשר (רש"י בבא מציעא יח א ד"ה ולא מטמא; רמ"ה שם); ולסוברים שירושת הבעל מדרבנן היא, לא תיקונה חכמים בארוסה (רש"י כתובות נג א ד"ה אינו).

אפילו כתב כתובה לארוסתו, אינו יורשה אף על פי שנתקרב להינשא עד כדי כך (ראה כתובות פט ב, ורש"י ד"ה מתה; רמב"ם אישות י א; שו"ע אה"ע נה ו).

נכנסה לחופה, שהיא כנשואה לכל דבר, אפילו מתה קודם שנבעלה, הבעל יורשה (ראה ערך חופה: קננין נשואין)³.

מסירה לחופה ארוסה, קטנה או נערה, שמסרה האב לבעלה כדי שיכנסנה לחופה, או שמסרה לשלוחי בעלה לשם כך, או שמסרה שלוחי האב לבעל או לשלוחיו, ומתה בדרך קודם שנכנסה לחופה, שנינו שהבעל יורשה (תוספתא כתובות (ליברמן) ד ד; כתובות מח ב), וכן פסקו הראשונים להלכה (רמב"ם אישות כב א, ב; טוש"ע אה"ע נו א).

נשאה באיסור הנושא אשה האסורה לו בלא תעשה, כגון אלמנה לכהן גדול, או גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, שנינו בתוספתא שהוא יורשה הואיל ויש לו בה קידושין (תוספתא יבמות (ליברמן) ב ג; תוס' יבמות פט ב ד"ה כיון בשם ר"י; תוס' הרא"ש שם; רמב"ם אישות כב ד, ונחלות א ח; טוש"ע אה"ע ז א).

אבל הנושא את אחת מן העריות שחייבים עליהן כרת או מיתת בית דין, אינה כאשתו לשום דבר, ואינו יורשה שהרי אין קידושין תופסים לו בה (תוספתא שם; מגיד משנה אישות שם).

היתה האשה אחת מן השניות לעריות, שאסורות עליו מדרבנן, הבעל יורשה (ירושלמי יבמות ט ד, וכתובות יא ז; תוספתא שם, לגירסת הרמב"ם והרשב"א יבמות פד א; ריטב"א יבמות כב ב; מאירי שם פז ב); ויש גורסים בתוספתא שאינו יורשה (תוספתא שם, לגירסת הגר"א שם, וביאור הגר"א אה"ע קטז סק"ד), שדין הירושה כדין תנאי כתובה, וכשם שאין לה שאר תנאי כתובה, כך אינו יורשה (עטור בכורים לתוספתא שם).

באשתו שזינתה ונאסרה עליו (ראה ערכים: אשת איש: איסורה לבעלה; סוטה), נחלקו הראשונים:

יש סוברים שיורשה, שעדיין בכלל "שאר" היא (אור זרוע בבא בתרא ח קב, בשם ראב"ה; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג תתקכט, בשמו); ויש שכתבו שלהלכה אף באשתו שזינתה אינו יורשה, כשם שאין לה תנאי כתובה (ראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס לבוב, תג).

היתה ראויה לביאה מחמת איסור או מטעם אחר, אם נעשית בכך נשואה לירושה ולשאר דינים.⁴ וראה ערך ירושה: הראויים לירושה, על הבעל שהיה מומר, אם יורש הוא את אשתו, שהדבר תלוי במחלוקת שבכל הירושות, אם מומר יורש את קרוביו מישראל.

2. ראה ערכים: נכסי מלוג; נכסי צאן ברזל; תקנת אושא, על זכות הבעל בירושת אשתו מכח קניינו מחיים בנכסי מלוג, או בנכסי צאן ברזל שלה, שעשאוהו חכמים כלוקח או כיוורש בנכסיה, ועל זכותו מכח תקנה זו בנכסים שמכרתם לאחרים מחיים).³ וראה שם, בענין אם הכניסה לחופה, ולא

ממון הנופל לאשה לאחר מיתתה כיצד, מתה האשה ואחר כך מת אביה או אחד משאר מורשיה, הרי ממון הירושה "ראוי" הוא, ואין הבעל יורשו (ראה בבא בתרא ק"ג א, ושם ק"ד ב; קנט ב; טושי"ע אה"ע צ א).

שבח נכסים שבח ששבחו נכסי האשה לאחר מיתתה קודם שהחזיק בהם הבעל, הבעל נוטל, שהרי בשעת מיתה ירש את כל הנכסים שהיתה מוחזקת בהם, וברשותו הוא ששבחו (רשב"ם בבא בתרא קכ"ה אמר רב פפא, ושאר ראשונים שם; תוס' שם ד"ה אמר; מאירי בבא בתרא ק"ג א; מגיד משנה נחלות ג ז; טושי"ע אה"ע צ א).

ואפילו נפלו נכסים לאשה ולאחיותיה מאביהן או משאר מורשיהן, וקודם שחלקו ביניהן מתה האשה, הבעל נוטל אף את השבח שהשביח חלקה לאחר מיתתה (רבנו יונה ורשב"א ור"ן ומאירי שם), בין כשבחו הנכסים מעצמם, ובין כשהשביחם שאר היורשות (מאירי שם), שהרי בחלק אשתו אין אחר יורש עמו, ונכסיו הם ששבחו (רבנו יונה ורשב"א שם), וכיון שהאשה יורשת היא ונוטלת בשבח כאחת מאחיותיה, אף כשמתה קם בעלה תחתיה ונוטל את חלקה (ר"ן שם).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין הבעל נוטל בשבח, שהוא "ראוי" (ראה ראב"ה תתקנח, בשם ר' יצחק).

מלוה מלוה שאחרים חייבים לאשה, נחלקו בה הגאונים והראשונים:

• רבים מהם סוברים שהיא כ"ראוי", ואין הבעל יורשה (ראה שאילתות קלה; תוס' בבא בתרא קכ"ה אמר; השלמה ורמב"ן ורבנו יונה ותוס' ר"ד ופסקי ר"ד ורא"ש וריטב"א ור"ן ונימוקי יוסף בבא בתרא שם; טושי"ע אה"ע צ א; תרומת הדשן שט), ואף במלוה בשטר (שאלתות שם; תוס' ר"ד ופסקי ר"ד שם; ריטב"א שם; תרומת הדשן שם).

• ויש סוברים שמלוה דינה כ"מוחזק", והבעל יורשה (ראה תשובות הגאונים שערי צדק ד נג, בשם רב האי גאון, ושו"ת בית אפרים תניינא אה"ע כ, בדעתו; ר"י מיגש בבא בתרא שם; ראב"ה תתקנח, בשם ר' יצחק; הפלאה בקונטרס אחרון אה"ע צ סק"ז, ובית אפרים שם, בדעת הריב"ן והריטב"א), ואפילו מלוה על פה (ר"י מיגש שם; רמ"ה שם אות צד).

הבעל שסילק עצמו מירושת אשתו וכתב לאשתו "דין ודברים אין לי בנכסייך בחיך ובמותך" נחלקו תנאים בדבר:

• תנא קמא אומר שאם מתה אינו יורשה, אלא אחיה או שאר יורשיה יורשים אותה (משנה כתובות פג א; ירושלמי כתובות ט א; שו"ת הרשב"א ד כב).

• ורבן שמעון בן גמליאל אומר שאף על פי שהתנה, יירשנה הבעל, מפני שהתנה על דבר שכתוב בתורה, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל (משנה שם; תוספתא כתובות (ליברמן) ט ב), וירושת הבעל מן התורה היא, לדעתו (כתובות פד א).

וכתבו הראשונים שתנא קמא סובר שאין כאן משום מתנה על מה שכתוב בתורה, לפי שלדעתו ירושת הבעל אינה מן התורה, אלא תקנת חכמים היא, וכיון שתיקנה לטובתו, יכול להתנות עליה ולומר אי אפשר בתקנת חכמים (ר"י מלוניל כתובות פג א; פני יחושע שם); או לפי שירושת היא דבר שבממון, וסובר שהמתנה

שו"ת מהרשד"ם אה"ע קד; שו"ת מהרי"ט צהלון רכ), שכל זמן שלא גירשה הרי היא כאשתו לכל דבר, ואף על פי שנתן עיניו לגרשה, הרי עדיין לא גירשה (אור זרוע שם).

מחוייב לגרשה אפילו היה הבעל מאלו שכופים אותם להוציא את נשותיהם בגט, כגון מוכה שחין וכיוצא בו (ראה ערך גרושין: גרושין מחמת תביעה), הרי זה יורשה, שאין ירושת הבעל נפקעת אלא בגירושין גמורים (רב שרירא גאון בתשובות הגאונים שערי צדק ד נא; ר"ף ורא"ש כתובות סד א; בית שמואל אה"ע עו סק"ו, ושם צ ס"ק כג).

לדעת הראשונים הסוברים שבדעתו לגרשה אינו יורשה, יש שכתבו שאף כל מי שכופים אותו לגרש את אשתו אינו יורשה (שו"ת הרד"ך ב י; כנסת הגדולה אה"ע צ הגהות הטור כט; שו"ת רב פעלים ד חו"מ ו); ויש שכתבו שדוקא בדעתו לגרשה אינו יורש, אבל כאן שאין דעתו לגרשה, אף על פי שכופים אותו לגרש, הרי זה יורשה (ראה פסקי ר"ד כתובות סד א. וראה יד דוד אישות יד אות כז, עמ' יד).

אשה המורדת על בעלה מתשמיש, הרי זה יורשה (רב שרירא גאון בתשובות הגאונים שערי צדק ד נא; ר"ף ורא"ש ומאירי וריטב"א כתובות סד א; רמב"ם אישות יד י; שו"ת אה"ע עו ב, ורמ"א שם צ ה), אף על פי שלא היה הבעל נוהג בה מנהג אישות (פסקי רא"ז כתובות שם), ואפילו באופן שכופים את הבעל להוציאה (ראה ערכים: גרושין; מורדת), שאין הירושה נפקעת אלא בגירושין גמורים (ר"ף ורא"ש שם), ואין לנו לקנוס את הבעל על מרידת אשתו (ריטב"א שם).

אשה שרוצה האשה שחלתה ונטתה למות, ותבעה גט כדי שלא להתגרש יירשנה בעלה במותה, כתבו הראשונים שאין שומעים לה, ואם מתה בלא גירושין, בעלה יורשה (ר"ף כתובות סד א, הובא ובטור אה"ע עו; רמב"ם אישות כב ו). ואף לסוברים שאינו יורש בדעתו לגרשה, הרי זה כשהוא רוצה בכך, אבל כאן שהוא אינו רוצה לגרש, אף על פי שהיא רוצה להתגרש, אינו מפסיד את זכותו (בית יוסף שם צ).

בראוי

ירושת בראוי הבעל אינו יורש את אשתו ב"ראוי" כב"מוחזק" (תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו יט; בבא קמא מב ב; בבא בתרא ק"ג א, ושם קכ"ה ב; ירושלמי בבא בתרא ח ה; רמב"ם זכיה ומתנה יב יב, ונחלות א יא; טושי"ע אה"ע צ א), דהיינו שאינו יורש אלא את הממון המוחזק לאשתו בחייה, ולא ממון הראוי לבא לה לאחר מיתתה (רש"י בבא קמא שם ד"ה והוה; רמב"ם נחלות שם); כגון שמתה אשתו, ואחר כך מת אביה או אחד משאר מורשיה, שאין הבעל יורש את נכסיהם, אלא זרע האשה יורשים אותם, ואם אין לה זרע, תחזור הירושה למשפחת בית אביה (ראה בבא בתרא ק"ג א, ושם ק"ד ב; בבא בתרא קנט ב, לפירוש רבינו חננאל ורשב"ם ורא"ב אב"ד שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

לאחר מיתתה ישנם כמה אופנים של "ראוי" שנזכרו בירושת הבעל, מהם שהכל מודים שאין הבעל יורש בהם, ומהם שנחלקו בהם: ממון הבא לאשה לאחר מיתה, כגון ירושה שנפלה לה ממורשיה לאחר מיתתה; שבח ששבחו הנכסים של האשה לאחר מיתה; מלוה או חוב אחר שלא גבתה אותם מחיים, ועוד, כפי שיבואר⁵.

⁵ לענין ירושת הבכור, או לענין גביית כתובה ושאר חובות, ומהם יש שנוגעים אף

יש אופנים של "ראוי" שלא דנו עליהם בפירוש לענין ירושת הבעל, אלא

זרע, חולק את הנדוניא עם יורשיה, ואם קיבלה את הנדוניא מאמה, והאם קיימת, חוזרת הנדוניא כולה לאמה, ותיקנו כן כדי שלא תסוב נחלה ממשפחת האשה אל הבעל (ראה שו"ת הרא"ש נה א, וטור אה"ע קיח). וכן תיקנו עוד תקנות כיוצא באלה בכמה מקומות (ראה שו"ת הרשב"א ג תלב, תקנת קסטיליה; שו"ת הריטב"א קפ, תקנת ולאדוליד; שו"ת תשב"ץ ב רצב תיקון ג, תקנת אלגיר. וראה שו"ת הריב"ש סד).

וכתבו הראשונים שאף על פי שהבעל עצמו אינו יכול להסתלק מן הירושה, תקנת הקהל מועילה להפקיע את ירושתו, אפילו אם ירושת הבעל היא מן התורה, כשאר תקנות שתיקנו חכמים בירושה, שהפקר בית דין הפקר (שו"ת תשב"ץ ב סו, ושם ב רסה, ושם ג עג, קנ, שא).

ויש מהראשונים שכתבו הטעם, לפי שכל הנושא על דעת תקנת הקהל הוא נושא (שו"ת הריב"ש סד; נחל יצחק כה ספק תקנה ענף יא).

חוק המדינה היה חוק המלכות שאין הבעל יורש את אשתו, כתבו הראשונים שאין אומרים בזה דינא דמלכותא דינא (ראה ערכו), דהיינו שדין המלכות יש לו תוקף דין אף בדיני ישראל, כדרך שאין אומרים דינא דמלכותא דינא להפקיע ירושה משאר יורשים (שו"ת הרשב"א ו רנד, הובא בבית יוסף חו"מ כו; רמ"א חו"מ שסט יא. וראה ערך ירושה: הפקעתה באופנים אחרים); אלא שאם היה מנהג ישראל באותו מקום לדון בירושת האשה כחוק המלכות, באופן שידוע הדבר שכל הנושא שם אשה על דעת המנהג הוא נושא, הרי זה כאילו התנה כן בפירוש, שתנאו קיים. ומכל מקום כתבו הראשונים שאסור לנהוג כן כשטעם המנהג הוא כדי לדון במשפטי הגויים, שהרי הם מחקים בזה את הגויים, ומייקרים את חוקות הגויים ומשפטיהם (ראה רשב"א שם; ראה סמ"ע שסט סק"כ).

בספק נישואין, כגון קטנה שנתקדשה לדעת אביה, והלך האב למדינת הים ועמדה ונישאת מדעתה, שנישואיה בספק שמא יבוא אביה וימחה ונמצא שבטלו למפרע (ראה ערכים: קטנה; נשואין), אין הבעל יורשה, לפי שמספק מעמידים את ממונה בחזקת יורשיה (קדושין מה ב; רמב"ם אישות כב ה; טושי"ע אה"ע לו יג, ושם צ ד), וכן בכל ספק קידושין ונישואין אינו יורשה (עיטור אות ק קידושין דף עט ג; מגיד משנה נחלות א ט), כגון שנכנסה לחופה באופן שהוא ספק בדין אם החופה מועילה (שו"ת פרח מטה אהרן א קיד; שער המלך חופת חתנים ד).

בספק גירושין, כגון שזרק הבעל גט לאשתו, ספק קרוב לו ספק קרוב לה, שהיא ספק מגורשת (ראה ערך גרושין), יש גאונים שכתבו שהבעל יורשה (בעל הלכות גדולות לט הלכות גיטין עמ' תז, וראה מגיד משנה נחלות א ט, בשם גאונים; ראה ראב"ד בחשנות שם); ויש מהראשונים חולקים וסוברים שהאשה שנתגרשה ספק גירושין אין הבעל יורשה (רמב"ם נחלות א ט; מגיד משנה שם, בשם גאונים; שו"ע אה"ע צ ה).

על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים (ראה הפלאה שם, וחינושי רבי עקיבא איגר שם פג ב).

להלכה נחלקו הגאונים והראשונים:

• יש פוסקים שהתנאי בטל כדברי רבן שמעון בן גמליאל (רא"ש כתובות ט א, בשם בעל הלכות גדולות; תשובות הגאונים שערי צדק ד ד נג, בשם רב האי גאון; ר"ף כתובות פג ב לגירסא אחת; תוס' בבא בתרא נ ב ד"ה במאן; ספר הישר לרבינו תם (שלינגר) לג; הגהות הרמ"ך אישות יב ט).

• ויש פוסקים הלכה כתנא קמא שהתנאי קיים (ר"ף שם לגירסא שלפנינו; רמב"ן במלחמות שם; רא"ה ומאירי ורבנו קרשקש וריטב"א ור"ן כתובות שם; פסקי רי"ד שם), לפי שלהלכה המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון, תנאו קיים (ראה ערך מתנה על מה שכתוב בתורה. ר"ף ושאר ראשונים שם).

בשעת סילק את עצמו מירושתה בשעת הקידושין, כתבו הקידושין הראשונים שאינו יורשה, ואף על פי שיש אומרים שאין סילוק מועיל קודם האירוסין, בשעת הקידושין מועיל סילוק (רשב"א כתובות פג א; מאירי שם פד א, בשם גאונים; פני יהושע כתובות פג א), שהואיל ומקדשה עכשיו בשעת הסילוק, נחשב שיש לו שייכות בירושתה (ראה שו"ת בתי כהונה א בית דין ו דף כב, ח דף לט).

בכמה מקומות נהגו בזמן הזה שהבעל הרוצה להסתלק מירושת אשתו, כותב לה שטר סילוק קודם החופה (ראה שו"ת חוות יאיר מז, נגב, וישועות יעקב אה"ע עז סק"ב). ונחלקו האחרונים בדבר:

יש שכתבו שלדעת חלק מהראשונים סילוק זה אינו מועיל ומנהג זה נגד ההלכה הוא (חוות יאיר נ, בשם בעל עבודת הגרשוני; ישועות יעקב שם); וכמה אחרונים נתחבטו ליישב את המנהג (חוות יאיר שם; בית יעקב אה"ע צב; אבני מילואים שם סק"ה; חידושי חתם סופר גיטין עז א, ובתשובותיו אה"ע ב קסו); ויש שכתבו לתקן המנהג על ידי קבלת קנין על הסילוק תחת החופה מיד לאחר הקידושין, ואז יועיל הסילוק (חוות יאיר מז, נא).

תקנת הקהילות בהרבה מקומות תיקנו הקהילות תקנות להפקיע את ירושת הבעל במקרים מסוימים:

• רבנו תם וחכמי צרפת תיקנו שכל הנושא אשה ומתה בתוך שנים עשר חודש בלא ולד של קיימא, יחזיר את כל הנדוניא ותכשיטיה של האשה ליורשיה או לנותני הנדוניא (ראה ספר הישר לרבינו תם (שלינגר) תשפח; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס קרימונה עב; שו"ת הרא"ש נד א; תרומת הדשן שכא), ונקראת "תקנת שו"ם" (שפירא, וורמייזא ומגנצא. רמ"א אה"ע נ ג; ים של שלמה ד יד). והוסיפו לתקן שאם מתה בשנה שניה מחזיר חצי הנדוניא (תשובות מימוניות נשים כו, לה; תרומת הדשן שכא; רמ"א שם).

כיוצא בזה תיקנו בעיר טוליטולא (טולידו), שאם לא הניחה האשה

ירושת היבם

זכיית האח בכל נכסי אחיו המת, כשייבם את אשתו

(ראה ערכו) הנוטל פי שנים בנכסי אביו בשעה שהוא חולק בהם עם אחיו, הואיל ואף היבם קרוי "בכור", שנאמר: וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד (דברים כה ו) - ודרשו שהדברים אמורים על היבם

הערך שלפנינו דן בדינו של היבם לרשת את כל נכסי אחיו המת כשייבם את יבמתו.

בכמה עניינים שוים הם דיני ירושת היבם לדיני ירושת הבכור

לירושת הבעל, וראה עליהם בערכים: ירושת הבכור; כתובה; ראוי; מוחזק.

ירושת היבם. 1. כה, תקלח-תקסז. ראה גם ערכים: יבום; ירושת הבעל; ירושת

המייבם את אשת המת (יבמות כד א), וקראתו התורה "הבכור", ולא "הגדול", לומר לך שדינו כבכור (רש"י וריטב"א יבמות שם).

הדין וגדרו

הכונס את יבמתו - את אשת אחיו שמת בלא בנים, שמצוה עליו לייבמה, היינו לבא עליה ולקחת אותה לו לאשה (ראה ערך יבום) - זוכה הוא בכל נכסי אחיו המת (משנה יבמות מ א; רמב"ם נחלות ג ז; טוש"ע אבן העזר קסג א), שנאמר: וְהָיָה הַבְּכֹר אֲשֶׁר תִּלְדַּת יָקוֹם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת (דברים כה ו), ודרשו: לנחלה (יבמות כד א), דהיינו שאחי המת הבכור שמייבם את אשת המת, קם על שם אחיו לנחול את נחלתו (רש"י שם ד"ה יקום היבם), שלא יחלקו בה אחיו עצמו (רש"י שם, וסוטה כד ב ד"ה כשמואל).

אף אם ייבם אותה אח אחר, שאינו גדול האחים, זכה הוא בנחלה, שנאמר: יָקוֹם עַל שֵׁם אָחִיו, והרי קם (יבמות שם).

ירושת היבם אינה כשאר הירושות, שבשאר הירושות זוכה היורש בנכסים בשעת מיתת המוריש, ואילו היבם אינו זוכה בנכסי אחיו עד שעת היבום, וכל זמן שלא כנס את יבמתו, אם אביהם קיים הנכסים של האב הם, שהוא קודם לאחי המת (ראה ערך ירושה. שו"ת הריב"ש שסה).

בגדר זכיותו של היבם בנכסי אחיו המת - ובחלק אחיו המת בנכסי אביו (ראה להלן) - יש מהראשונים שכתבו שהיבם עשאתו התורה כעומד במקום אחיו, וכאילו אחיו עדיין קיים (שו"ת מהר"ם, ד"ל שפד), ואין זכיה זה כשאר הירושות, אלא שעומד במקומו וזוכה בנכסיו (רבנו שמחה באור זרוע א תרמב); ויש שכתבו שהיבם יורש את נכסי המת, והוא כבנו של האח המת לענין ירושתו (רבנו חננאל, הובא באור זרוע שם).

היה אבי האחים קיים, נחלקו תנאים ואמוראים אם היבם יורש את אחיו (יבמות מ א, וראה ירושלמי יבמות ד ז). הלכה שהיבם יורש אף במקום שיש אב (רי"ף ורא"ש ושאר ראשונים יבמות שם. וראה רמב"ם נחלות ג ז, וכן סתמו בטוש"ע אהע"ז קסג א).

היבם עומד במקום אחיו אף ליטול את חלקו בירושת נכסי אביהם שמת (ראה בבא בתרא יב ב; ראה רמב"ם נחלות ג ז, ח; טוש"ע אהע"ז קסג א). היה האח המת בכור לאביו, נוטל היבם אף את חלק בכורתו, ונמצא נוטל שלשה חלקים, חלקו וחלק ה"פי שנים" של אחיו (שו"ת הרדב"ז א סו).

כשהיבם נוטל את חלקו ואת חלק אחיו בקרקעות של אביהם, אמר אב"י שהוא נוטלם יחד במצר אחד, שדינו כבכור (ראה ערך ירושת הבכור: השיעור והחלוקה); ורבא חולק ואמר שאין היבם נוטל במצר אחד - אלא נוטל כל חלק בגורל בפני עצמו - שאין חלוקתו כבכור (בבא בתרא יב ב, ראה שם מחלוקתם בדרשת הכתוב). הלכה כרבא (רמב"ם שכנים יב ב, ונחלות ג ח; טוש"ע חושן משפט קעד ב. וראה ערך חלוקת שותפות).

נחלקו תנאים אם ירושת היבם חוזרת ביוכל (בכורות נב ב. ראה ערך יובל וערך ירושת בכור). הלכה כחכמים, שאין היבם מחזיר ביוכל (רמב"ם שמיטה ויובל יא כ, ובפירוש המשניות בכורות שם, לפי הגירסא שלפנינו), ויש שפסקו שמחזיר ביוכל (פירוש המשניות לרמב"ם לפי מהדורת קאפח, וכן הוא בתוספות יום טוב בכורות ח י, וברדב"ז שמיטה ויובל שם בדעת הרמב"ם).

היבום

הכונס את יבמתו זכה בכל נכסי אחיו (משנה יבמות מ א; רמב"ם נחלות ג ז; טוש"ע אהע"ז קסג א), אפילו גירשה למחר (רש"י שם ד"ה זכה; רמ"א קסג א).

החולץ ליבמתו הרי הוא כאחד מן האחים לנחלה (יבמות מ א; טוש"ע אהע"ז קסג ב). ואפילו רצה לייבם ונאנס, אינו זוכה בנכסים, כגון שלא רצתה היבמה להתייבם (תרומת הדשן רכ, ובפסקים רסג; רמ"א קסג ב).

לא ייבם ולא חלץ ומתה היבמה, אין היבם זוכה בנכסי אחיו המת (שו"ת הרשב"א ד ז; דרכי משה קס ד בשם י"א; חזון איש אבן העזר קיט יח); ויש סוברים שהיבם זוכה בנכסי אחיו, אף כשאביהם קיים (ראה בית שמואל קס ס"ק יב), לפי שנחשבת כנשואה לו מחמת הזקה (ראה ערכו) שזקוקה לו, וכאילו נתייבמה, מה שאין כן בחולץ, שפקעה זיקתה בחליצה (בית מאיר קס ז).

הבא על יבמתו "ביאה גרועה" (ראה ערך יבום), יורש הוא את נכסי אחיו (יבמות נו א; טור אבן העזר קסו בסופו).

עשה ביבמתו מאמר - שקידש את היבמה בכסף או בשטר, ועדיין לא בא עליה (ראה ערך מאמר) - לא זכה בנכסי אחיו (ירושלמי יבמות ד ז. ראה כנסת הגדולה קסג הג' טור א, ובית שמואל קסו א).

בראוי

היבם אינו נוטל אלא ב"מוחזק" ולא "בראוי" (משנה בכורות נב א, וגמ' יבמות כד ב; רמב"ם נחלות ג ז; טוש"ע אהע"ז קסג א) - בנכסים שבשעת מיתתו היו מוחזקים בידי המוריש, ולא בנכסים שעדיין לא היו בידי אלא היו ראויים לבא לו לאחר מיתתו (ראה להלן, וראה ערך ראוי; מוחזק) - שלפיכך נקרא היבם "בכור" בכתוב: וְהָיָה הַבְּכֹר (דברים כה ו), לומר לך, מה הבכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק (ראה ערך ירושת הבכור: בראוי), אף היבם אינו נוטל בראוי כבמוחזק (יבמות ובכורות שם).

בירושת האב בגדר "ראוי", נחלקו ראשונים:

- רבים מהם סוברים שאם מת האח בחיי אביהם, ואחר כך מת האב, אין היבם נוטל את חלק אחיו בנכסי אביהם, אלא חולק בו בשוה - כמו בשאר נכסי האב - עם שאר האחים, לפי שלא היה חלק זה מוחזק לאח בחייו, אלא היה "ראוי" לבא לו אחר מותו. ודוקא כשמת האח בחיי האב, אבל אם מת האב תחילה, אף על פי שלא חלקו את נכסיו עד שמת האח וייבם זה את אשתו, נוטל היבם בהם אף את חלק אחיו המת (בחי"ג, הובא בראשונים יבמות כד ב; ראה רמב"ם נחלות ג ז, ומגיד משנה שם; טוש"ע אהע"ז קסג א), שהרי זה כמוחזק אצל האח המת, שמיד שמת אביהם נפלו הנכסים לפני בניו, וזכה האח המת בחלקו אף קודם חלוקה (בי"ח אהע"ע קסג).

- ויש מהראשונים סוברים שהיבם נוטל פי שנים בנכסי אביו, חלקו וחלק אחיו המת, אף אם מת אביו לאחר אחיו (ראה רש"י יבמות כד ב ד"ה בכור, וראשונים יבמות שם בדעת רש"י; ים של שלמה יבמות ד כג), שהיבם במקום אחיו הוא עומד, והרי זה כאילו האח חי ויורש את אביו (ים של שלמה).

להלכה יש מהאחרונים שפסקו כדעה הראשונה שאין היבם נוטל חלק המת בנכסי אביו (שו"ת עבודת השם אהע"ז מג בסופו. וכן מצדד בבית מאיר קסג א); ויש שכתבו שהוא ממון המוטל בספק, והיבם

• אביי אמר שדוקא את השבח ששבחו הנכסים בין המיתה ליבום הוא שאינו נוטל, אבל נוטל הוא את חלקו של המת בשבח ששבחו נכסי אביו בין היבום לחלוקה.

• ורבא אמר שאפילו את חלקו של אחיו בשבח שבין היבום לחלוקה אינו נוטל (גמ' בכורות שם).

הלכה כרבא, שאין היבם נוטל אפילו את השבח שבין היבום לחלוקה (רמב"ם נחלות שם; טוש"ע שם). ויש מהראשונים שפסקו הלכה כאביי (רא"ש בבא בתרא ח יא).

שבחו נכסי האח המת עצמו, יש מהראשונים שכתבו שהיבם נוטל את השבח (אור זרוע א תרמב בשם רבנו שמחה; ראה בית שמואל אה"ע קסג סק"א, והגרי"א שם סק"ו). ונחלקו בדבר: יש ראשונים סוברים שהיבם נוטל אף בשבח ששבחו הנכסים בין מיתת האח ליבום (ראה אור זרוע שם); ויש אחרונים שכתבו שאינו נוטל אלא בשבח ששבחו אחר היבום, ולא בשבח ששבחו בין המיתה ליבום (שו"ת לחם רב מח).

ישאר האחים חולקים ביניהם את חלקו של האח המת בנכסי האב (שו"ת בני אברהם (מיוחס) אה"ע ל).

במלוה מלוה שהניח האב ביד אחרים, נחלקו בה ראשונים:

• יש שכתבו שדינה כראוי, ואין היבם יורשה (שו"ת הריב"ש טע).

• יש מהראשונים שנסתפק בדבר (ר"י מיגש בבא בתרא קכה ב).

• ויש סוברים שהיבם נוטל במלוה (רמ"א בשו"ע אה"ע קסג א).

מלוה שהניחה האח המת בידי אחרים - לסוברים שאין היבם נוטל במלוה (ראה לעיל) - יש ראשונים שכתבו שאף בה אין היבם נוטל (רמ"א אה"ע קסג א, בדעת הריב"ש טע, ושכן עיקר); ויש מהראשונים חולקים וסוברים שהיבם יורש מלוה של אחיו המת (שו"ת מהר"י וייל סי' מא, הובא ברמ"א בשו"ע שם: וי"א).

בשבח אין היבם נוטל בשבח ששבחו הנכסים (משנה בכורות נב א; רמב"ם נחלות ג ז; טוש"ע אה"ע קסג א), היינו נכסי האב (על שבח של נכסי היבם עצמו, ראה להלן). ונחלקו אמוראים:

יריחו

עיר בארץ ישראל, סמוך לנהר הירדן, שנעשו נסים לישראל בכיבושה בכניסתם לארץ; ושיהושע החרימה, והשביע את ישראל שלא לבנותה

העיר ודיניה

(ספרי במדבר פא, ושם דברים סב; רש"י שופטים א טז); וכשבנו את המקדש ושרתה שכינה בחלקו של בנימין, באו בני בנימין ונטלוהו בחלקם (ספרי במדבר שם) ⁵.

כיבושה כשבאו ישראל לכבוש את העיר יריחו, היתה סגורה ומסוגרת מפניהם (יהושע ו א), והקיפו אותה ששה ימים רצופים פעם אחת בכל יום, וביום השביעי הקיפוה שבע פעמים (יהושע ו יא-טו), ואחר כך נבלעה חומת יריחו באדמה דרך נס, ולכדה ישראל (יהושע ו כ. וראה ברכות נד ב, ורש"י שם ד"ה כיון, ומהרש"א שם) ⁶. ולפיכך הרואה את חומת יריחו שנבלעה במקומה, צריך ליתן שבח והודאה לפני המקום (ברכות נד א) ולברך: ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה (ראה ערך ברכות הראיה: על נסים. טוש"ע או"ח רח א) ⁷.

קריאת המגילה לענין קריאת המגילה שערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון קוראות את המגילה בחמישה עשר באדר, ושאר ערים קוראות אותה בארבעה עשר בו (ראה ערך קריאת המגילה), יש שכתבו שקוראים את המגילה ביריחו בחמישה עשר באדר, שלענין קריאת המגילה הולכים אחר היקף חומה שהיה בשעה שבאו בני ישראל לכבוש את העיר הזאת מיד הכנענים, ויריחו, כשבאו ישראל לכבושה, היתה מוקפת חומה (ראה טורי אבן מגילה ב ב ד"ה וכתוב התם, וראה שו"ת משנת יוסף נג א); ויש שהסתפק שמא כיון שנפלה החומה מיד בזמן הכיבוש אין דינה כמוקפת חומה (וראה שו"ת להורות נתן ב נה אות יד).

שמה ומחיתה יריחו היא העיר הראשונה בארץ כנען ² שכבשו בני ישראל בכניסתם לארץ ³ (ראה יהושע פרק ו); ונקראת בשם "יריחו" משום ריחם הטוב של עצי האפרסמון שהיו מצויים בה (רש"י ורד"ק יחזקאל כז יז, ורש"י ברכות מג א ד"ה שמן, בשם ספר יוסיפון), שלא היה שמן אפרסמון מצוי בכל העולם אלא ביריחו בלבד (רד"ק מלכים ב כ יג; יוסיפון לח) ⁴. וכן נקראת יריחו "עיר התמרים" (דברים לד ג; דברי הימים ב כח טו. וראה תרגום יונתן ורש"י שופטים א טז, ג יג), לפי שהיו בה תמרים רבים (רד"ק שופטים א טז).

דושנה של יריחו יריחו מרוחקת עשר פרסאות מירושלים (יומא כ ב, ושם לט ב), והיא מנחתל שבט בנימין (יהושע יח כא), בקצה הצפוני מזרחי של נחלתם (תוס' בכורות נה א ד"ה אין). ומכל מקום בעת חלוקת הארץ, יודעים היו שעתיד בית הבחירה להבנות בחלק אחד מן השבטים, והפרישו את דושנה של יריחו שהוא מקום דשן ושמן שהיה שם (רבנו הלל לספרי דברים סב), שהיה מובחר וטוב מכל ארץ ישראל (אור החיים במדבר י כט), והיה בו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה (ספרי במדבר פא), ליתנו למי שייבנה בית המקדש בחלקו (ספרי דברים סב; רש"י במדבר י לב), כדי שיהיה לכל ישראל חלק בבית המקדש (רש"י שופטים א טז. וראה תוס' בבא קמא פב ב ד"ה ואין. וראה ערך בית המקדש: בעלותו).

ועד שנבנה הבית אכלו בני יתרו חותן משה מדושנה של יריחו

ערכים: הושענה רבה; סוכות, על ההקפות בזמן שבית המקדש היה קיים, שהיו נוהגים להקיף את המזבח החיצון בימי חג הסוכות פעם אחת בכל יום, ושבע פעמים ביום הושענה רבה, וכן נוהגים בזמן הזה להקיף את הבנימה בבית הכנסת זכר ליריחו. וראה ערך תפלה, על תפילת "עלינו לשבח" שתקן יהושע לאחר כבוש יריחו. ⁶ וראה רד"ק יהושע שם, שלא כל החומה נפלה, אלא רק כנגד מחנה ישראל, ואף אותו חלק שנפל נשאר ממנו מעט על פני הארץ לזכרון הנס. ⁷ וראה ערך השולחן שם ב, שהרואה את מקום החומה צריך לברך, אף על פי שלא ראה את החומה עצמה. וראה פסקי תשובות רח ג, שהביא בשם הכפתור ופרח ז, שכיון שאין אנו יודעים את המיקום המדויק של החומה לא נוהגים לברך כיום.

בכור; ראוי; מוחזק; שומרת יבם. **יריחו. 1.** כה, טורים תקסז-תקעה. **2.** וראה במדבר רבה טו טו, שבשעת כיבוש יריחו היו בה מכל שבע האומות, לפי שיריחו היא הברית של ארץ ישראל, ואם נכבשה יריחו, מיד כל הארץ נכבשת, וראה רש"י יהושע ב א, ושם כד יא, וספרי דברים נב, ורש"י שמואל ב ב ל, שיריחו היתה שקולה בחזקה כנגד כל ארץ ישראל. **3.** בתורה תמיד הרי"ש בצירי, ובלא יו"ד, ובספר יהושע תמיד הרי"ש בחיריק מלא, ופעם אחת בחיריק חסר, ובשאר ספרי הני"ך, נזכרה יריחו לעתים כך ולעתים כך, וראה רבנו בחיי דברים לב מט, ושו"ת רי"ט ווייל חו"מ טז. ובמלכים א טז לד, שם העיר הוא יריחה, וראה רד"ק שם. **4.** ביוסיפון שם כתב, שלאחר חורבן בית שני נעתק העץ למקומות אחרים, ונשתיר ממנו מעט ביריחו. **5.** וראה

ואמרו חכמים: אֶת הָעִיר הַזֹּאת אֶת יְרִיחוֹ, וְכִי אֵין אִין יוֹדְעִין שִׁירִיחוֹ שְׁמָהּ, אֲלֵא שְׁלֵא יִבְנֶה אוֹתָהּ וְיִקְרָא אוֹתָהּ עַל שֵׁם עִיר אַחֶרֶת, וְשְׁלֵא יִבְנֶה עִיר אַחֶרֶת וְיִקְרָא אֶת שְׁמָהּ יְרִיחוֹ (ספרי ראה צה; תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) יד ז; ירושלמי סנהדרין י ח), כְּדִי שֶׁאֵפִילוֹ שֵׁם יְרִיחוֹ יִימָחָה לְעוֹלָם (רש"י סנהדרין קיג א ד"ה את יריחו).

ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהתנאים, שאינו אסור אלא לבנות את יריחו, ודוקא כשקורא לה בשמה (קרבן העדה לירושלמי סנהדרין שם. וראה שו"ת ציץ אליעזר יא יב סק"ט).

יש מהראשונים שכתבו בטעם שהשביעי יהושע לאסור את בניית יריחו, שזהו כדי להיות המופת של נפילת חומת יריחו קיים ועומד, שכל מי שיראה את חומת יריחו שוקעת בארץ יראה בבירור שאינה כבנין שנהרס, אלא ודאי ששקעה לארץ במופת (מורה נבוכים ג ו).

השבועה שהשביעי יהושע, כתבו הראשונים שלא היתה שבועה, אלא גזרה ונידוי, וזה הטעם שאף הנולדים לאחר זמן, אף על פי שאי אפשר להשביעם, אסורים הם מכח אותה גזרה (ראה ערך שבועה. שו"ת הרא"ש ה ד, ז ט).

בזמן הזה משנבנתה יריחו, הותר לשבת בה, שלא קילל יהושע אלא את הבונה (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) יד ו; ירושלמי סנהדרין י ח ופני משה; רד"ק מלכים א טז לד), ונחלקו בזה האחרונים:

- יש סוברים שאין הדברים אמורים באותה יריחו שכבש יהושע, אלא במי שבנה עיר אחרת וקרא לה יריחו, שאף על פי שהיה אסור לקרותה כן, משנבנתה ונקראה כן מותרת ישיבתה, אבל אותה יריחו שכבש יהושע, אסורה אפילו לאחר שנבנתה משום החרם שהחרימה יהושע (יפה מראה לירושלמי סנהדרין יא אות לג; ראה חסדי דוד ומנחת בכורים וחזון יחזקאל לתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) יד ו; שואל ומשיב מהדורה א א כג; חוות בנימין צו, הדרן למסכת סנהדרין ס"ק ד-ה).

- והרבה סוברים שאף יריחו שכבש יהושע, לאחר שנבנתה מותר לשבת בה (שיירי קרבן לירושלמי סנהדרין י ח ד"ה מאחר; שו"ת זכרון יוסף חושן משפט ב; משך חכמה דברים יג יז; חמדת ישראל קונטרס נר מצוה לאוין כג; רבי חיים ברלין בירחון שערי תורה א קונטרס ד מב; שו"ת שם ושארית לנפש חיה ו).

- ויש סוברים יותר מזה, שלאחר שנבנתה יריחו, אם חזרה ונחרבה, מותר אף לשוב ולבנותה (משך חכמה שם; שו"ת שם ושארית לנפש חיה שם, וכתב שלכן לא הזכירו הפוסקים את איסור בנייתה); אבל יש שכתבו שאף על פי שעבר אחד ובנאה, לא הותרו ישראל לבנותה (שו"ת מהר"י בן לב א לח).

יש שכתבו שאף על פי שהותרה הישיבה ביריחו, לא הותר לבנות עיר אחרת בשם יריחו, ואף בזמן הזה אסור (רבי חיים ברלין בשערי תורה א קונטרס ד מב).

ויש שכתבו שלא נאסרה בניית עיר בשמה אלא בתחילה, אבל אחר שנבנתה יריחו הותר הדבר, שאיסור בניית עיר אחרת בשם יריחו הוא כדי שימחה שמה, וכיון שכבר נבנתה יריחו ולא נמחה שמה, שוב אין טעם לאסור קריאת עיר אחרת בשמה (ראה שערי תורה א קונטרס ו; וראה שו"ת ציץ אליעזר יא יב סק"ט).

אבל לענין שלוח מחנות שהמצורע משתלח מעיר המוקפת חומה, חשובה יריחו כעיר שאינה מוקפת חומה, שיהושע קידש את העיירות שהיו מוקפות חומה לענין זה (ראה ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא כלים א ז. וראה ערך שילוח מחנות), ומן הסתם לא קידש את יריחו, שהרי שרף אותה, והשביעי שלא לבנותה שוב (ראה להלן: החרמתה ואיסור בנייתה. שו"ת משנת יוסף ג).

בזמן הזה, יש שכתבו שצריך לקרוא ביריחו את המגילה רק ביום י"ד בברכה כיון שזהו המקום אינו ודאי (הגר"ש ישראלי תחומין א עמ' 123; שו"ת להורות נתן ב נח); ויש שכתבו שיש לקרוא את המגילה בי"ד בברכה, ובט"ו בלא ברכה (מקראי קודש פורים ה הע' סט, בשם הרב מרדכי אליהו והרב אביגדור נבצל).

החרמתה ואיסור בנייתה

החרמתה בזמן כיבוש יריחו ביום השביעי למצור עליה, שעה שכבר היתה כבושה לפני ישראל (שו"ת הריב"ש קעא), החרים אותה יהושע, שנאמר: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל הָעָם וְגו' וְהָיְתָה הָעִיר תְּחִינָה וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ לֵה' וְגו', וְרַק אַתֶּם שְׁמֵרוּ מִן הַחֵרֶם פֶּן תִּחְרְמוּ וְלִקְחֶתֶם מִן הַחֵרֶם וְשִׂמְתֶּם אֶת מִתְּנֵה יִשְׂרָאֵל לְחֵרֶם וְעִכְרֶתֶם אוֹתוֹ, וְכָל כֶּסֶף וְזָהָב וְכָלִי נְחֹשֶׁת וּבְרָזָל קִדַּשׁ הוּא לַה' אוֹצֵר ה' יְבֹא (יהושע ו טז-יט), כלומר, מה שאינו ראוי לאוצר ה' יש לאבדו ולהכריחו לשם ה' ולכבודו, ומה שראוי לאוצר ה' יהיה חרם להקדש (ראה מצודת דוד שם יז, יט). ונאמר: וַיִּחְרְמוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר בָּעִיר וְגו' וְהָעִיר שָׂרְפוּ כְּאֵשׁ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ רַק הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב וְכָלִי הַנְּחֹשֶׁת וְהַבְּרָזָל נָתַנוּ אוֹצֵר בֵּית ה' (יהושע ו כא, כד).

בטעם שהחרים יהושע את יריחו, נחלקו הדעות:

- ר' שמעון בן חלפתא אמר שכיון שיריחו נכבשה בשבת, אמר יהושע: כשם שהשבת היא קודש, כך כל מה שנכבש בשבת יהיה קודש (במדבר רבה יד א, ושם כג ו; תנחומא נשא כח; ילקוט שמעוני יהושע רמז טו; רש"י ורד"ק יהושע ו יז).

- ר' יהודה הלוי בר' שלום אמר, שיהושע לימד לישראל מה שאמר הקדוש ברוך הוא: רִאשִׁית עֲרִסְתְּכֶם חֶלֶה תָּרִימוּ תְרוּמָה (במדבר טו כ), אמר יהושע: הואיל וכבשנו אותה תחילה, נקדיש את כל שללה לגבוה (במדבר רבה יד א; תנחומא וילקוט שמעוני שם; פירוש הראב"ד תמיד ג, בשם מורי הרב החסיד)⁸.

- ר' ברכיה הכהן אמר שעשאה כעיר הנידחת שאסורה בהנאה (במדבר רבה שם; תנחומא וילקוט שמעוני שם)⁹.

איסור בנייתה לאחר שיריחו נכבשה ונחרבה, השביעי יהושע את ישראל שלא לשוב לבנותה, כמו שנאמר: וַיִּשְׁפָּע יְהוֹשֻׁעַ בַּעַת הָהִיא לְאֹמֶר אֲרוּר הָאִישׁ לִפְנֵי ה' אֲשֶׁר יִקְוֶה וּבְנֶה אֶת הָעִיר הַזֹּאת אֶת יְרִיחוֹ בְּכִכְרוֹ יִסְדְּנָהּ וּבְצַעֲרוֹ יִצִּיב דְּלָתֶיהָ (יהושע ו כו), כלומר שבתחילת היסוד שיבנה בה ימות בנו הבכור ויקברנו, וילך ויקבור בניו עד שימות בנו הצעיר בגמר המלאכה, דהיינו בשעת הצבת הדלתות (רש"י יהושע שם)¹⁰. ודוקא כשבנאה במזיד (ספרי ראה צה), שנאמר "לפני ה'", שלפניו גלוי אם הוא שוגג או מזיד (שיירי קרבן לירושלמי סנהדרין י ח ד"ה כאלו).

חייב מיתה, כמו שמצינו בעין שער על החרם הזה והמיתוהו. ¹⁰. וראה בדברי השואל בשו"ת שם ושארית לנפש חיה ו, שאפשר שאין האיסור אלא בבניית החומה. וראה משך חכמה דברים יג יז, שמצדד לומר שדוקא היחיד

⁸. והוסיף הראב"ד בשם מורו, שלכן היתה יריחו כמו ירושלים, וכדי שירגישו בני אדם שיש בה קדושה, היו נעשים בה נסים, שהיו נשמעות בה כמה מן העבודות שבמקדש. ⁹. וראה ערך חרם, על העובר על החרם של יריחו, שהוא

ירד

הפרק העליון שבפרקי הרגל, בבעלי חיים ובאדם

מהותה וצורתה

א, ורש"י ד"ה ניטל וד"ה וחלל, ומטמאה מחיים (שם לב ב; רש"י שם כא א ד"ה נבלה; רמב"ם שחיטה ג יט, ואבות הטומאות ב א. וראה ערך נבלה), כמו שנחלקה לשני גופות (רמב"ם שחיטה שם).

והדברים אמורים כשרבוצה ונראית חסרה (חולין כא א; רמב"ם שחיטה שם), שדרך הבהמה שהירך מתכסה ברביצתה, וזו נראית חסרונה כשהיא רבוצה (רש"י שם ד"ה כל). ואם נשאר הבשר העליון והעור, וחופה את המכה, אינה נבלה אלא טרפה, שכן שנינו בבהמה שנחתכו רגליה מן הארכובה ולמעלה, שהיא טרפה (רש"י שם ד"ה וחלל, על פי שם עו א. וראה ערך ארכבה וערך נטולה).

רבי יוחנן בשם רבי יוסי בן יהושע ורב ששת סוברים שאינה אלא טריפה (ראה תמורה יא ב, ונדה כד א). הלכה כרבי אלעזר (רמב"ם שחיטה ג יט, ואבות הטומאות ב א).

המקדיש ירך המקדיש ירך לעולה
שהנשמה תלויה בו, הרי כולה עולה (ראה תמורה יא ב, וראה ערך אבר שהנשמה תלויה בו), שפשטה קדושה בכולה (ראה קדושין ז א, ותוספות ד"ה ונפשו), אמרו שלדעת רבא הסובר כרבי אלעזר, שאם ניטלה הירך הרי זו נבלה (ראה לעיל), אם הקדיש ירך וחלל שלה, הרי זה בכלל מקדיש אבר שהנשמה תלויה בו, ולדעת רב ששת, שאינו סובר כרבי אלעזר, ואם ניטלה הירך אין זו בכלל נבלה - שאפשר לה לחיות (הגהות הגר"א שם ח) - לא אמרו שפשטה קדושה בכולה אלא באבר שאם ניטל מיד מתה (ראה תמורה שם).

על בהמה שנשמטה הירך שלה מעיקרה, שנחלקו נשמטה מעיקרה
אמוראים על האופנים שהיא טרפה, ושיש שמנו טריפות זו בכלל שבורה (ראה ערכו) או נטולה (ראה ערכו), וכן על שמוטת ירך בעוף, אם דינה כבהמה, ראה ערך בוקא דאטמא.

אבר באדם אבר באדם
אף באדם נמנית הירך בין האברים, לענין טומאת אהל (ראה אהלות ח).

לדעת רבי ינאי הסובר כרבי אלעזר בבהמה שניטלה יריכה שהיא נבלה (ראה לעיל), הוא הדין באדם, שדינו כמת (ראה ערכו). ראה נדה כג ב וכד א ורש"י ד"ה עד לנקביו. וראה ערך טרפה (אדם) וערך נפל, ולדעת רבי יוחנן בשם רבי יוסי בן יהושע, שאינו סובר כרבי אלעזר, אין דינו כמת אלא כטרפה (ראה נדה שם, ורש"י ד"ה עד טבורו).

ויש שכתבו שאף על פי שבהמה שניטלה יריכה הרי היא נבלה, הרי לא אמרו אלא כשהיא רבוצה ונראית חסרה, וזה לא שייך באדם (ים של שלמה חולין א מד, בדעת הרמב"ם), או לפי שאדם יש לו מזל (ראה ערך אדם), ויכול לחיות אף בניטלה ירכו (ב"ח יו"ד קצד, על פי תוספות חולין מב ב ד"ה ואמר. וראה ערך טרפה (אדם)).

על אדם שנחתכה רגלו מן הארכובה ולמעלה, ראה ערכים: ארכבה; טרפה (אדם); עדות אשה.

במומים

בין המומים הפוסלים בהמה מהקרבה (ראה ערך בעל מום (ב)), ושוחטים עליהם את הבכור (ראה ערך בכור בהמה טהורה: בעל מום),

בבהמה השם ירך בבהמה, במובן הרחב, יש שנאמר על כל אורך רגליה האחוריות (ראה תוספתא חולין ג ג. וראה רש"י חולין קלד ב ד"ה וכנגדו), וכולל כל העצמות שברגל, שיש להן שמות חלוקים (תשובות ופסקים (להראב"ד) [מוסד הרב קוק] עט), אבל נתייחד השם ירך על העצם שבפרק העליון של הרגל, שראשה העליון מחובר עם הגוף - והוא הנקרא בוקא דאטמא (ראה ערכו) - וראשה התחתון מחובר עם ראש העצם הנקרא שוק (ראה רשב"א ומאירי חולין נו א, ושו"ת הרשב"א א קט), והוא הפרק האמצעי של הרגל (ראה תוספות מנחות לו א ד"ה קיבורת) [ראה איור מס' 8 בסוף הכרך].

ויש שהוזכר ערקוב שבאמצע הירך (ראה בכורות מ ב), והוא הנקרא ארכובה (רש"י שם מא א ד"ה קפץ. וראה ערך ארכבה).

שלש עצמות בירך הבהמה: התחתונה היא הנחתכת עם הפרסות כשמפשיטים אותה, ונקראת "ארכובה הנמכרת עם הראש" (ראה ערך הנ"ל, מחלוקת ראשונים); למעלה ממנה האמצעית, וצומת הגידים (ראה ערכו) בתחתיתה; העליונה היא קולית התחובה באליה (רש"י חולין עו א ד"ה שלשה; שבלי הלקט ב טרפות יט; הגהות אשרי חולין ד ז; טושי"ע יו"ד נח), והיא עצם חלולה וסתומה משני צדיה (ערוך קלית; רמב"ם טומאת מת ב ה, ואבות הטומאות ב יא).

על רגלי הבהמה שלצד ראשה, ראה ערך יד.

באדם השם ירך באדם נאמר על עצם הרגל שלמעלה מהברך (ראה ערך ארכבה: באדם. תוספות נזיר נב ב ד"ה אמר. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד נו, ושם אהע"ז ב סט בארכובה) [ראה איור מס' 8 בסוף הכרך].

האומר משקל רגלי עלי, הוא עד הארכובה (ערכין יט ב. ראה ערך נדרי הקדש), ומכאן ולמעלה אינו רגל אלא ירך (רש"י שם ד"ה עד הארכובה). וכן במכנסים של בגדי כהונה (ראה ערכו) שנאמר בהם מִמֶּתְנִים וְעַד יְרֵכִים יָהִיו (שמות כח מב. וראה נדה יג ב), פירשו ראשונים שהוא עד סוף הירך שהיא הארכובה (רמב"ם כלי המקדש ח יח. וראה ערך מכנסים).

ומכל מקום מצינו שנאמר באדם רגל, והכוונה לירך, והוא משום "לישנא מעליא" (ראה יבמות קג א). וכן פעמים שנאמר באדם שוק, והכוונה לירך: שוק באשה ערוה (ברכות כד א), שהוא למעלה מן הארכובה (פרי מגדים או"ח עה משבצות זהב סק"א. וראה ערך ערוה שיש חולקים).

על איסור אכילת הגיד שעל כף הירך בבהמה או חיה, ראה ערך גיד הנשה.

בתורת אבר

אבר מן החי אבר מן החי ונבילה
החי, ולענין טומאתו (ראה ערך אבר מן החי: האיסור ומקורו; האברים, וערך נבלה), ולדעת רבי אלעזר היא בכלל אבר שהנשמה תלויה בו (ראה ערכו), ומטעם זה אם ניטלה מהמקום שהיא מחוברת בבוקא דאטמא (ראה ערכו), וניטל הבשר עד שנראה מקום החתך כעין חלל, הרי היא נבלה (ראה ערכו). חולין כא

אסור לבנותה, כלשון הכתוב "האיש", אבל כלל ישראל אפילו לכתחילה רשאים

ולא למעלה מן הכסלים, היינו על גב האליה (רש"י שם ד"ה בתוך).

מומים אלו הם בכלל שרוע האמור בתורה (ויקרא כא יח, באדם, וכב כג, בבהמה. רש"י ביצה שם ד"ה הכסול והשחול), שאחד מאבריו גדול מחברו (רש"י ביצה שם. וראה ערך מומים), שכן דרשו: שרוע, שנשרבבה יריכו (בכורות שם), היינו שאחת ארוכה מחברתה (רבינו גרשום שם).

פסול זה, שאינו אלא משום מום ולא משום טריפה, פירשו ראשונים שהדברים אמורים כשלא נתעכלו ניביה (רש"י בכורות שם ד"ה שנשמטה. וראה ערך בוקא דאטמא), או כשנשמטה מתחילת ברייתה (תוספות שם ד"ה שנשמטה).

יֶרֶק; יֶרְקוֹת¹

צמחי מאכל הגדלים מן האדמה, הנבדלים בדיניהם מפירות האילן ושאר מיני זרעים

כלאי כרם וכן איסור כלאי-כרם (ראה ערכו) [האיסור לזרוע שני מיני תבואה עם זרע הכרם] יש שנאמר אף בזרוע שני מיני ירקות עם זרע הכרם (ראה כלאי ה ה-ו, ושם ז ז; רמב"ם שם ה א-ב).

פאה במצות פאה (ראה ערכו), שנאמר בה: **וּבְקֶצְרְכֶם אֶת קְצִיר אֶרְצְכֶם לֹא תִכְלֶה פָּאֵת שְׂדֶךְ לְקַצֹּר** (ויקרא יט ט) אין ירק בכלל, שכן דרשו: מה קציר מיוחד שלקיתו כאחת ומכניסו לקיום - שמתקיים ימים רבים (רש"י פסחים נו ב ד"ה ומכניסו), ואדם יכול לאוצרו (רש"י נדה נ א ד"ה מכניסו) - יצאו ירקות שאף על פי שלקיתם כאחת, אין מכניסם לקיום (תורת כהנים קדושים פרק א ז). ואף מדרבנן פטור, וחכמים מיחו ביד הנותנים פאה לירק (משנה פסחים נו א), לפי שמפקיעים אותה מן המעשר - שהפאה פטורה היא מן המעשר (ראה ערך הפקר: במתנות עניים) - ועניים אוכלים אותה בטיבלה, שסבורים שהיא פאה גמורה (רש"י שם ד"ה ומיחו). ולא תיקנו חכמים פאה לירק כמו שתיקנו בתרומות ומעשרות (ראה להלן), לפי שאינו דבר חשוב, ויפסידו העניים בלקיטתו יותר ממה שירויחו במקום אחר (תוספות שבת סח א ד"ה ואילו, ופסחים נו ב ד"ה כלל, בשם רבנו תם; ר"ש פאה ד ד), ומכל מקום שומים ובצלים אמרו בהם שהם חייבים בפאה (נדה שם, על פי פאה ג ד; רמב"ם מתנות עניים ב ב), שהרי מייבשים אותם ומכניסים אותם לקיום, וכן כל כיוצא בהם (רמב"ם שם).

תרומות ומעשרות בתרומות-ומעשרות (ראה ערכו) אף ירקות חייבים (משנה ומעשרות נדה נ א) מדרבנן (ראש השנה יב א, ויומא פג ב, וזבחים עו א; ירושלמי מעשרות א א, וחלה ד ד; רמב"ם תרומות ב ו), אף לדעת הסוברים שגם כל פירות האילן שמלבד דגן תירוש ויצהר חיובם מן התורה (ראה ערך תרומות ומעשרות) - שנאמר במעשר: **עֲשֹׂר תַעֲשֶׂיךָ אֶת כָּל תְּבוּאָת זִרְעֶךָ** (דברים יד כב), תבואה וכיוצא בה, אבל הירקות אינם בכלל תבואה (רמב"ם שם), והוא הדין לענין תרומה,

ופוסלים כהן (ראה ערכו) מעבודה במקדש (ראה ערך בעל מום א), מנו במשנה ובברייתא: השחול והכסול (בכורות מ א בבחמה, ומג א באדם), ופירשו:

- שחול, שנשמטה יריכו (שם מ א; רמב"ם ביאת מקדש ז ט; טור יו"ד שט, בבכור), ומושך רגלו לאחריו (רבינו הלל לתורת כהנים אמור ז ו).
- כסול, שאחת מירכותיו גבוהה מחברתה (בכורות שם; ביצה ה ב), שמקום חיבורה בכסלים, והוא בוקא דאטמא (ראה ערכו), גבוה למעלה מן הכסלים וקרוב לגג האליה יותר מחברו (רש"י ביצה שם ד"ה שאחד). וכן אמרו: כסול, שרגלו אחת בתוך הכסל, ורגלו אחת על גבי הכסל (בכורות שם), שדרך הבהמות שהירך מחוברת באליה סמוך לכסלים,

השם ירק נאמר בכל מקום על הצמחים הנזרעים וגדלים מן האדמה, וראויים למאכל אדם או בהמה (כן משמע מרש"י ורמב"ן בראשית א כט, ורש"י סנהדרין נ א ד"ה למישרי בשר)². בהלכה הוזכר ירק, או ירקות, בעיקר לענין מצוות התלויות בארץ (ראה להלן: במצוות התלויות בארץ), או לענין ברכת הפירות, שאין מברכים עליהם בורא פרי העץ, כעל פירות האילן, אלא בורא פרי האדמה (ראה ערך ברכת הפירות), וכן אמרו: זה הכלל, כל המוציא עלים מעיקרו, הרי זה ירק, וכל שאינו מוציא עלים מעיקרו, הרי זה אילן (תוספתא כלאים (ליברמן) ג טו; רמב"ם כלאים ה כ; טוש"ע יו"ד רצו טו)³.

במצוות התלויות בארץ

כלאי זרעים איסור כלאי-זרעים (ראה ערכו) [האיסור לזרוע שני מיני זרעים כאחד בארץ ישראל] נאמר אף בירקות, וכן שנינו בכמה מיני ירקות, שיש שנחשבים כמין אחד, ויש שנחשבים כשני מינים, והרי הם כלאים זה בזה (כלאים א ב-ה; רמב"ם כלאים ג ג, ו). ויש שהקלו בירקות מבזרעים (ראה ערכו), כגון אותה ששנינו: ערוגה שהיא ששה טפחים על ששה טפחים זורעים בתוכה חמשה זרעונים, ארבע בארבע רוחות הערוגה ואחת באמצע, שלא נאמרה אלא במיני ירקות ולא במיני זרעים (כלאים ג א-ב; רמב"ם שם ד ט, יג), לפי שזרעים יונקים יותר (רש"י פסחים לט ב ד"ה כל מיני; ר"ש כלאים שם ב), או לפי שירקות הדרך לזרעם ערוגות ערוגות, מה שאין כן מיני זרעים שדרכם לזרוע מהם שדה גדולה, ונראים ככלאים (רמב"ם שם; ברטנורא שם)⁴.

כלאי אילן איסור כלאי-אילן (ראה ערכו) [האיסור להרכיב אילן באילן, מין בשאינו מינו] נאמר אף בהרכבת אילן בירק, או ירק באילן (תנא קמא בכלאים א ז, וסתם משנה שם ח; סוטה מג ב; רמב"ם שם א ח)⁵.

(רבי יהודה בתוספתא שם), שלדעתו האיסור הוא דוקא כשעל ידי ההרכבה הם מתאחים ונעשה פרי או ירק משונה, אבל ירק ואילן שאינם מתאחים להשתנות ולעשות ירק או פרי אחר אף על פי שיונקים זה מזה לא אסרה התורה (תוספות יום טוב שם, על פי ירושלמי שם א ז). 6. ואף בהם, כבשאר תרומות ומעשרות (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בחדש וישן) אין תורמים ומעשרים מפירות שנה אחת על של חברתה (רמב"ם תרומות ה יא). אם גזרו אף בחוץ לארץ תרומות ומעשרות בירקות, ראה ערך חוץ לארץ: במצוות התלויות בארץ.

ירק; ירקות. 1. כה, טורים תקפ-תקצד. 2. לעיתים נזכרו ירקות השדה (משנה נדרים נג א, ועוד), בניגוד לירקות הגדלים מאליהם (ראה משנה שם, וגמי' סנהדרין). ויש שהוזכר השם ירק, או ירקות, בניגוד לפירות האילן או לפירות הארץ (ראה משנה ברכות לה א), או לזרעים, היינו תבואה או קטניות (ראה כלאים ג ב). 3. לביאור כלל זה, ראה ערך אילן: מהותו. 4. על מחלוקת הראשונים באופני ההיתר לזרוע מיני ירקות בערוגה, וכן על הרכבת שני מיני ירק, ראה ערך כלאי זרעים. 5. ויש מהתנאים המתיר להביא ירק באילן (רבי יהודה במשנה שם ז, ובתוספתא שם (ליברמן) א יב), ואילן בירק

משמשם בו (ראה שבת קנד ב, ועירובין לד ב) שמא יתלוש (רש"י שבת פב א ד"ה ואינו, ועירובין שם ד"ה עוזרין; בית יוסף או"ח שלו א; רמ"א שם), כתבו ראשונים שלא גזרו גזירה זאת בירקות (רש"י עירובין שם), שלא הזכירו בהם חכמים שבות (ב"ח שם; ט"ז שם סק"ד)⁹.

טוחן ובורר אף איסור מלאכת טוחן (ראה ערכו) בשבת, נאמר גם בירקות כשמחתכם דק דק (ראה ערך טוחן), וכן איסור בורר (ראה ערכו) בשבת, נאמר אף בבורר העלים המעופשים מן הירקות (ראה ערך בורר, ושם שהאיסור מדרבנן. וראה ערך יום הכפורים על קניבת ירק).

וכן בדברים האסורים משום חשד (ראה ערכו), נאמר איסור גזיזת הירק התלוש במספריים שדרכו לחתכו בהם מן המחובר, ביום-טוב (ראה ערכו). ביצה לד א; שו"ע או"ח תקי ו, וכן הוזכרו כמה אופני מלאכה בירקות שאסורים בחול-המועד (ראה ערכו). ראה מו"ק ד א: מדלין לירקות כו, וראה ערך חול המועד).

ירקות אינם מתקיימים (ראה לעיל: במצוות התלויות בארץ), ולכן אמרו לענין מלאכת כותב (ראה ערכו) בשבת שאם כתב על עלה של ירקות וכל דבר שאינו מתקיים - פטור (ירושלמי שבת יב ד; רמב"ם שבת יא טו). וכן בכתבת גט (ראה ערכו) אמרו שאם כתבו על עלי ירקות וכיוצא בו - פסול (תוספת גיטין (ליברמן) ב ג; רמ"א אה"ע קכד ב, בשם יש אומרים)¹⁰.

הנאה מעבודה באיסור הנאה מעבודה-זרה (ראה ערכו), אמרו שמותר לזרוע ירקות תחת אשרה (ראה ערכו), בימות הגשמים שהצל קשה להם, שמעכב החמה מלבוש, אבל לא בימות החמה, שהצל יפה להם (משנה עבודה זרה מח ב, וגמ' שם).

ירקות יש שדרכם לאגדם ולמכרם אגודות (דמאי ו יב; שביעית ח ג; ועוד), וכן אמרו בגמר-מלאכה (ראה ערכו) של ירקות לחיוב תרומות ומעשרות: ירק הנאגד - משיאגד (מעשרות א ח).

וכן יש שדרכם לכבשם ביין או בחומץ כדי להתקיים, וכן בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם - שנינו: הנודר מן הכבוש, אינו אסור אלא בכבוש של ירק (משנה נדרים נא ב), שהכבוש משמע הידוע, וסתמו של ירק הוא (ר"ן שם ד"ה מן הכבוש), וכן יש שטומנים אוכל בירק שלא יתייבש (ביצה כד ב, ומנחות נ ב).

ירקות יש שנדבק בהם עפר (כן משמע מרש"י סנהדרין שם העמים יב א ד"ה חוששין), ומטעם זה נחלקו תנאים אם מביאים ירק מחוץ-לארץ (ראה ערכו) לארץ-ישראל (ראה ערכו). נדרים נג ב; סנהדרין שם), שחוששים שמא יביא עמו עפר מגוש ארץ-העמים (ראה ערכו), ויטמא טהרות של ארץ ישראל (רש"י שם).

שנאמר בה: רִאשִׁית דִּגְנֶךָ תִּירֶשֶׁךָ וְיִצְהָרְךָ (דברים יח ד) אין חיוב אלא בכל הדומה לאלו, אבל תרומת הירק אינה אלא מדבריהם, כמעשר (רמב"ם שם); ויש מחלקים: במעשר-שני (ראה ערכו) חיובו מן התורה, שנאמר בו: וְכָל מַעְשֵׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ (ויקרא כז ט), מנין לרבות את הירקות למעשר, תלמוד לומר, וכל מעשר הארץ; מזרע הארץ, לרבות שום שחלים וגרגיר, יכול שאני מרבה לפת וצנונות וזרעוני גינה שאין נאכלים, תלמוד לומר: מזרע הארץ, ולא כל זרע הארץ (תורת כהנים בחקותי פרק יב ט; ספרי ראה קה), ובמעשר-ראשון (ראה ערכו) ומעשר-עני (ראה ערכו) הוא שאמרו שהחיוב מדרבנן (יראים קמז; סמ"ג עשין קלו וקסא)⁷.

שביעית כל דיני שביעית (ראה ערכו), מן התורה או מדרבנן, נוהגים אף בירקות (ראה מועד קטן ו ב, ובבא מציעא קט א, ועוד).

בתורת אוכל ומזון

חשיבות לאוכל בטומאת-אוכלים (ראה ערכו) - שכל המיוחד למאכל אדם יש עליו תורת אוכל לקבל טומאה, ואין צריך מחשבה שיחשבו עליו לאכילה (ראה ערך הנ"ל: האוכלים) - אף הירקות הראויים לאכילת אדם בכלל (עוקצין א ב-ד, ושם ב ז). וכן בערוב-תחומין (ראה ערכו) ושתופי-מבואות (ראה ערכו), שאינם נעשים אלא בדבר החשוב אוכל ומזון (ראה ערכיהם), אף ירק הראוי לאכילה בכלל (עירובין כט א). ויש שראוי אף למאכל בהמה או עוף, שכן אמרו בנזקי שן (ראה ערכו): הבהמה מועדת לאכול פירות וירקות (משנה בבא קמא יט ב). אף במאכלים של עונג שבת (ראה ערך ענג שבת ויום טוב) שנינו שאוכלים ירקות (שבת קיח ב), וכן בעני העובר ממקום למקום שנותנים לו - גבאי צדקה (ראה ערכו) - מזון שלש סעודות, שמן וקטנית דג וירק (תוספתא פאה (ליברמן) ד ח; רמב"ם מתנות עניים ז ח; טוש"ע יו"ד רנ ד)⁸.

כמאכל מועט ירק הוזכר בכל מקום כמאכל מועט בערכו, ביחס לבשר או דגים (ספרי עקב לו; שבת קמ ב; ירושלמי בבא קמא ח א), וכן בהלכות דרך-ארץ (ראה ערכו) הוזכרה אכילת ירקות, ביחס לבשר ודגים, כמידה של הסתפקות במועט (חולין פד א).

בשאר דינים

זורע וקוצר איסור מלאכת זורע (ראה ערכו) או מלאכת קוצר (ראה ערכו) בשבת מצינו אף בירקות, וכן אמרו בחותך בשבת מן הירק המחובר לקרקע, שחוזר וצומח, שחייב שתיים, אחת משום קוצר, ואחת משום זורע (שבת עג ב). ומכל מקום, אותה שגזרו באילן שאין עולים בו בשבת (ראה ביצה לו ב), וכן אין

על הירק שאוכלים בליל פסח, ראה ערך כרפס; על ירקות שמצויים בהם תולעים, ראה ערך בדיקת תולעים. 9. ויש מן האחרונים שכתב שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, ושהלכה שכל מחובר אסור להשתמש בו (ט"ז שם). 10. על המסכך סוכתו בירקות שממהרים לייבש, שאין דינו כמסכך פסול אלא כאויר ראה ערך סוכה; על ירקות שאין מביאים את הטומאה ולא חוצצים, לפי שאינם מתקיימים, ראה ערך טומאת אהל; על הרחקת נויקין מן הירק, ראה

7. ולדעה הראשונה אין הדרשה אלא אסמכתא (ראך ערך אסמכתא א. ר"ש וראב"ד לתורת כהנים שם). 8. על אכילת ירק, שהיא טעונה ברכה לפנייה, ועל נוסח הברכה, ראה ערך ברכת הפירות: פרי הארץ; על מחלוקת האמוראים אם טעונה ברכה אף לאחריה, ראה ערך ברכה אחרונה: החיוב; על צירוף אדם האוכל ירק לאוכלי דגן, לברכת הזמון, ראה ערך זמון: המאכל שמזמנים עליו; על הירקות שיוצאים בהם ידי חובת אכילת מרור בליל פסח, ראה ערך מרור;

יש אם למסורת; יש אם למקרא

המסורת - הכתיב של המקרא בלא הניקוד - ולעומתה, המקרא - דרך קריאתו המקובלת בדינו - כעיקרים שיש לדרוש על פיהם את הכתוב

שאינן המסורת מכחישה את המקרא, אלא מפרשת אותו (יבין שמועה קנא). ונחלקו ראשונים אם כלל זה הוא לכל הדעות (תוספות סוכה ו ב ד"ה ורבי, ושם ט ב ד"ה בסכת); או שיש תנאים החלוקים על כלל זה וסוברים שאף במקום שהמקרא והמסורת אינם מכחישים זה את זה, אין דורשים אלא את המקרא (ריטב"א קידושין שם, בדעת רבי עקיבא; רמב"ן ורשב"א חולין כא א, בלשון הראשונה, בדעת חכמים).

אף לסוברים שיש אם למסורת, במקום שאי אפשר לנו להעמיד את המסורת אנו הולכים אחר המקרא, ולכן אין אומרים שהאשה טמאה שבעים ימים, אלא שטמאה שבעים (ערכי תנאים ואמוראים, רבי יוחנן בן ברוקה). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהעיקר שאנו הולכים אחריו הוא קריאת התיבות בניקוד המסור בהן, אלא שיש כח ביד חכמים לדון לפעמים מכח המסורת, על פי קבלתם, ובלבד שאין המסורת הורסת ומכחישה את המקרא (מאירי סנהדרין ד א), ואין אנו מניחים את המקרא בחינם, ואין אנו דורשים את המסורת, אלא כשלשון הכתוב מוכיח שיש לדרוש כמסורת, והוא מיושב יותר על פיה (מהרש"ל ומהר"ם לובלין מכות ח א, בדעת התוספות).⁵

• ויש אומרים שלסוברים שיש אם למסורת אין הולכים אחר המקרא, שהכתוב סמך על המסורת, והמקרא אינו אלא דרך צחות (חידושי הר"ן סנהדרין ד ב, בשם ה"ר דוד).

לסוברים שיש אם למקרא, דורשים את המקרא מפיו, ויש אפילו אם אין הכתוב מיושב כל כך על פיו, ויש לישובו יותר כמו המסורת (מהרש"ל מכות ח א); ויש מן הראשונים שכתב, שיש מהתנאים הסוברים שיש אם למקרא שמצדדים לומר שכשאין המקרא מיושב דורשים את המסורת (ריטב"א שם, בדעת רבי).

תיבות רבות במקרא היה לנו לקרוא, על פי כתיבתן, באופן שונה מקריאתן המקובלת על פי הניקוד (ראה ערכו) המסור בדינו, כגון הכתוב ביולדת נקיבה: וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים כְּנִדְתָּהּ (ויקרא יב ה), שבלי הניקוד היה לנו לקרוא: שבעים (סנהדרין ד א). ובדרשת אותן תיבות דנים אם "יש אם למקרא", היינו שהמקרא - דרך קריאת הכתוב על פי הניקוד (ערוך, אם ג) - הוא העיקר, ואחריו יש לילך בדרשת הכתוב (רש"י סנהדרין שם א ד"ה יש אם למקרא), או ש"יש אם למסורת", היינו שהעיקר הוא כמו שכתב משה רבנו ומסר בספר התורה לישראל, ולא כמו שהכתוב נקרא (רש"י סוכה ו ב ד"ה יש).²

מחלוקת בכמה כתובים נחלקו תנאים אם לדרוש את המקרא התנאים (ראה סנהדרין ד א, וסוכה ו ב, ושם מה ב, ומכות ז ב, ועוד); או את המסורת (ראה פסחים פו ב, וסוכה ו ב, וקידושין יח ב, וסנהדרין ד א-ב, ועוד).³ וכן הלכה (ראב"ן סנהדרין, בתחילתו; ורד"ב מעשה הקרבנות ב ה, ופרי מגדים יו"ד פז משבצות זהב סק"א, וערוך לנר כריתות יז ב, בדעת הרמב"ם);⁴ או שדורשים את שניהם (זבחים לו ב, בלשון השניה, בדעת בית הלל; תוספות שם מ א ד"ה לא, בדעת רבי עקיבא).

כשהכל מודים שכתובים שדרשו בהם גם את המקרא וגם את המסורת - לדברי הכל, בין לסוברים שיש אם למסורת ובין לסוברים שיש אם למקרא (כן משמע מתוספות זבחים מ א ד"ה לא, הראשון, ויראים קטז, וערכי תנאים ואמוראים, רבי יוחנן בן ברוקה; רמב"ן חולין כט א) - כגון את הכתוב לענין הכשר (ראה ערכו) זרעים: וְכִי יִתֵּן מִיָּם וּגְו' (ויקרא יא לח), שכתוב כמו "יתן" ונקרא "יותן", ולפיכך דרשו בו "כי יותן בדומה לכי יתן", שאין המשקה מכשיר את הפירות לקבל טומאה אלא אם כן ניתן עליהם ברצון (ראה ערך הכשר: נתינה ברצון. תוספות שם). ודורשים שניהם, לפי שמשמעותם אחת (תוספות שם, בשם רבנו תם; תוספות טוך קידושין יח ב),

יש פ"ח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה

סמכותם של החכמים לתקן תקנות ולגזור גזירות, המבטלות דינים או מצוות של תורה

הפרקים:

- כח החכמים
- הטעמים שעוקרים מחמתם
- לקימה, שמא יבא לעבור על איסור תורה, כגון תקיעת-שופר
- ביום ועשה

לקימה, שמא יבא לעבור על איסור תורה, כגון תקיעת-שופר

בכמה מקומות עקרו חכמים מצוה של תורה, שגזרו עליה שלא

השמינית). 3. ולדעה זו, אף כשהמקרא והמסורת שווים בכתיבתם - שאין בקריאה אותיות יתרות על המסורת - דורשים את המסורת (מסקנת הגמ' סנהדרין ד ב). 4. ויש הסוברים שלהלכה יש אם למקרא (פלתי יו"ד פז סק"ב; מחזה אברהם מ יא, בדעת הרמב"ם). 5. ויש מן הראשונים שכתבו יותר מזה, שאף על פי שהמסורת היא העיקר, לסוברים כן, אי אפשר שלא ידרשו אף מהמקרא דרשה כלשהי (תוספות פסחים לו ב ד"ה מאן), ויש מן הראשונים שכתב עוד, שיש אם למקרא לדברי הכל, שלא לחינם אנו קוראים כן, ולא נחלקו התנאים אלא אם דורשים אף את המסורת (חידושי הר"ן סנהדרין ד ב, בשם איכא מאן דאמר); ויש מהראשונים שכתב להיפך, שלדברי הכל יש אם למסורת, והיא עדיפה על המקרא, ואף הסוברים שיש אם למקרא לא אמרו כן אלא כשמוכח מן הכתוב כמו המקרא (ראב"ן סנהדרין, בתחילתו). יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה. 1. כה, טורים תרז-תרנז.

ערך הרחקת נזיקין: בנזקי ירקות וכוורת. יש אם למסורת; יש אם למקרא. 1. כה, טורים תקצד-תרז. 2. ונקרא "מסורת" מפני שהוא מסור למיעוט בני אדם, כלומר לסופרים שנמסר להם מתי הכתיב מלא ומתי הוא חסר, ולא לזולתם, ואילו המקרא שגור בפי רוב האנשים, ואין שייך לקרוא "מסורת" (רמ"ה סנהדרין ג ב). יש מן הראשונים שכתב שהלשון "יש אם למסורת" ו"יש אם למקרא" בא גם במשמעות שונה, ש"יש אם למסורת" הוא שהענין חסר בכתוב, כגון שחסרה בו תיבה, ואותה תיבה מסורה היא בדינו מפי בעלי חכמת דקדוק לשון הקודש, ודבר זה אינו יוצא מדרך דקדוק לשון הקודש, שמנהג לשון הקודש שמחסרים בה תיבה לפעמים, כגון "וְאֵנִי תִפְלָה" (תהלים קט ד) שהכוונה "ואני מדבר בתפילה", ו"יש אם למקרא" היינו שאין לנו לומר שיש חסרון תיבה בכתוב, אם אפשר לפרש שבא הענין שלם במקרא, ואין חסרה בו תיבה (הצבא לרז"ה, המידה

• יש שנסתפקו אם הוא דוקא בית דין חשוב כמו "בית דינים של רבי אמי ורבי אסי" (על גדרו ומעלתו של בית דין זה, ראה ערך הפקר בית דין: בית הדין), או שאף לגדולים של כל דור ודור יש כח לעקור דבר מן התורה בתקנתם, או שבכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה יש כח ביד טובי-העיר (ראה ערכו) במעמד אנשי העיר לעקור (שו"ת מהר"י בן לב ג נד), וכתבו שאפשר שהדבר תלוי במחלוקת לענין הפקר-בית-דין (ראה ערכו), לאיזה בית דין יש כח להפקיר ממון (ראה ערך הפקר בית דין: בית הדין. שו"ת מהר"י בן לב שם).

• יש שכתבו בדעת ראשונים שרק לחכמי התלמוד היה כח לעקור דבר מן התורה, ולא לחכמים שלאחר חתימת התלמוד (שו"ת בית שלמה יו"ד כט בהגהה מבן המחבר, ד"ה אולם).

• ויש סוברים שכל בית דין יכולים לעקור דבר מן התורה (שו"ת צמח צדק (הראשון) כח, בהגהה מבן המחבר⁵).

במקום שחייבים בכמה מקומות עקרו חכמים דבר שחייבים על על בטולו כרת בטולו כרת, וכן אמרו: ערל (ראה ערכו), הזאה (ראה ערכו), ואיזמל העמידו דבריהם במקום כרת (פסחים צב א), שגוי שנתגייר ופרש מן הערלה בערב פסח, גזרו עליו חכמים טומאה כמי שנטמא במת, אף שמשום אותה טומאה לא יוכל להקריב את הפסח; וכן אסרו חכמים להזות בשבת, ואף על טמא מת שחל שביעי שלו בערב פסח שחל בשבת, אף שעל ידי זה נשאר הוא בטומאתו, ואי אפשר לשחוט עליו את הפסח; וכן אסרו חכמים להביא איזמל - סכין למילה - בשבת דרך גגות ודרך חצרות ודרך קרפיות, אף שאין בדבר אלא איסור הוצאה מדרכנו, ואפילו אם משום כך תתבטל מצות מילה שחייבים על ביטולה כרת, ואף בערב פסח שחל בשבת אסרו, אף שאם לא ימול את בנו לא יוכל להקריב קרבן פסח, ותתבטל אף מצות הפסח, שאף היא בכרת (ראה ערך העמידו דבריהם).

על הדברים שהעמידו בהם את דבריהם במקום כרת, ועל הדברים שלא העמידו בהם את דבריהם, וטעם החילוק בין אלו לאלו, ראה ערך העמידו דבריהם: במקום כרת.

אף איסורים שחייבים עליהם מיתת בית דין, כגון איסור אשת-איש (ראה ערכו), יש שעקרום חכמים בתקנתם (ראה יבמות צ א, וראה שם ב לענין רציחה).

במקום פקוח במקום פקוח-נפש (ראה ערכו), יש מן האחרונים שכתבו שאף כזה יש כח לחכמים להעמיד את דבריהם, שהאיסור "לא תסור" (דברים יז יא) אינו נדחה בשום פנים, ועל זה לא נאמר הכתוב - שממנו למדים שפקוח נפש דוחה את המצוות (ראה ערך יחרג ואל יעבור וערך פקוח נפש) - "וְחַי בָּהֶם" (ויקרא יח ה). מפתחות לשערי ישר סוף שער ד; ספר הזכרון אבן ציון, עמ' תעא, מרא"צ פרומר; ויש מצדדים לומר שדבר המותר מן התורה לצורך פקוח נפש, אין חכמים יכולים לאסרו, שאין כח לחכמים לגזור במקום פקוח נפש (אגרות משה או"ח א קצו, ויו"ד ב קעד ענף ג ד"ה וראיית).

(ראה ערכו) ונטילת-לולב (ראה ערכו), שמן התורה מצותם נוהגת אף כשחלו ראש-השנה (ראה ערכו) ויום ראשון של חג הסוכות (ראה ערכו) בשבת (ראה ערך נטילת לולב וערך תקיעת שופר), וחכמים גזרו שלא לתקוע בשופר, ושלא ליטול לולב בשבת, שחששו שמא יקח את השופר או את הלולב ויעביר אותם ארבע-אמות (ראה ערכו) ברשות-הרבים (ראה ערכו). ראה ראש השנה כט ב, וסוכה מד א; רמב"ם שופר ב ו, ולולב ז יג ואילך; טוש"ע או"ח תרנח ב, ושם תקפח ה. וראה ערכים הנ"ל, וכן ציצית (ראה ערכו), שמן התורה חייבים להטיל ציצית ובה תכלת של צמר גם בבגד פשתן, אף על פי שהם כלאים (ראה ערכו, וראה ערך ציצית), וחכמים אסרו להטיל בו תכלת, שמא ילבשנו בשעה שאין מצות ציצית נוהגת (ראה ערך הנ"ל), ויעבור על איסור כלאים, ועוד (ראה להלן ובערכים הנזכרים בסמוך).

ערך זה דן בכוחם של החכמים לתקן שלא לקיים מצוה של תורה, ואם בכוחם לתקן לעבור על איסור תורה, או לאסור דבר שהתורה התירתו בפירוש².

כח החכמים

מקורו יש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה ב"שב ואל תעשה" (ראה יבמות פט ב - צ ב³) - להורות שלא לעשות מעשה שמן התורה חייבים לעשותו - ונחלקו אמוראים אם חכמים יכולים לעקור דבר מן התורה אף ב"קום ועשה" - להורות לעשות מעשה שהתורה אסרתו - ובאופנים מסויימים לדברי הכל יש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה אף בקום ועשה (ראה להלן: בקום ועשה).

במקור הדבר שבית דין מתנים לעקור דבר מן התורה, כתבו ראשונים שסמכו חכמים על הכתוב וְשִׁמְרָתָּ לַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יֹרֶךְ (דברים יז ט), שאנו חייבים לשמוע בקול חכמי ישראל, שהם כאביהם של ישראל, אפילו כשהם עוקרים דבר מן התורה (שו"ת הרשב"א ו רנד⁴), ויש שכתבו שעקירת דבר מן התורה היא בכלל מה שנתנה התורה רשות לחכמים לעשות סייג לתורה, ומוטב שתתבטל מצוה, ולא יבואו העם לידי עבירה (שו"ת תשב"ץ ב קצז).

ואחרונים הוסיפו שלמדים מהכתוב: וְשִׁמְרָתָּ אֶת מִשְׁמַרְתִּי (ויקרא יח ל. פרי מגדים או"ח תקפח משבצות זהב סק"ה; ערוך לנר סוכה מב ב ברש"י ד"ה טלטול), שדרשו בו "עשו משמרת למשמרתי" (מועד קטן ה א, ויבמות כא א, וראה ערך גזרה: מקורה ותקפה, שיש סוברים שאין זו אלא אסמכתא (ראה ערכו). ערוך לנר סוכה שם), וכשחכמים עושים משמרת לתורה הם מקיימים בכך את ציווי של הקדוש ברוך הוא, וניתנה להם רשות אף לעקור את מצותו (ערוך לנר שם. וראה שם עוד).

ויש שכתבו שבכלל אותה שאמרו: אין לך אלא שופט שבימין (ראה ראש השנה כה ב, ורש"י על התורה דברים יז ט), שאם ראו חכמים דבר שנתחדש לפי הזמן, בידם לגזור לפי הצורך, וגם לעקור דבר מן התורה (שו"ת שמן רקח ב סוף סי' פה).

לאיזה בית דין נחלקו אחרונים איזה בית דין יכולים בתקנתם יש כח זה לעקור דבר מן התורה:

איסור, ראה ערך עת לעשות לה'. 3. הלשון "יש כח ביד חכמים" נזכר בראשונים, ראה תוספות ברכות טז א ד"ה וחזקתם, ויבמות פט ב ד"ה כיון, וכתובות יא א ד"ה מטבילין, וגיטין נד א ד"ה הכא, ורא"ש בבבא מציעא ה נ, ועוד. 4. ונראה שרצונו לומר שכך קבלו חכמים, שהפסוק מדבר אף כשדברי חכמים עוקרים דבר תורה. 5. וכן משמע מסתימת הראשונים, שלא דנו איזה בית דין יכול לעקור דבר מהתורה, וראה שו"ת הרשב"א ו רנד, בתקנת

2. על עיקר הדבר שיש כח לחכמים לגזור גזירות ולאסור דברים שלא אסרתם התורה, ראה ערך גזרה. על גזירות שגזרו חכמים על דבר הרשות, ומחמת גזירתם אפשר שיבוא הדבר לידי ביטול מצוה מן התורה, שיש שהעמידו דבריהם ותיבטל אותה מצוה שמן התורה, לפי שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה, ראה ערך העמידו דבריהם, וערך חכמים עשו חזק לדבריהם. על מקומות שאמרו בהם "עת לעשות לה' הפרו תורתך", והורו לעבור על דבר

כשעקרו חכמים דבר תורה בשב ואל תעשה, יש עבר על עקירתם האם נחשב לו למצוה

סוברים שאם עבר על דברי חכמים ועשה את המצוה, כגון שעבר על דברי חכמים שגזרו על תקיעת-שופר (ראה ערכו) בראש-השנה (ראה ערכו) שחל בשבת, ועבר ותקע, אף שעבר על דברי חכמים קיים מצוה מן התורה (דרוש וחיידוש לרבי עקיבא איגר ח ד"ה והנה המג"א; הר צבי או"ח ב פח, בדעת ר"ן (ור"טב"א) סוכה כח א; אבני נזר אהע"ז קיט ע, ושם יו"ד קמא אונתיות יא ויב; דבר אברהם ב כו אות ל).

ויש חולקים וסוברים שיש כח ביד חכמים לעקור דין תורה לגמרי, וכשעקרו חכמים דבר מן התורה, מעתה הרי זה כמו שאין בדבר מצוה מן התורה כלל (הגר"א או"ח רלה ג; חלקת יואב קונטרס קבא דקשייתא צט, בדעת תוספות ראש השנה טז ב ד"ה שאין, בשם הלכות גדולות; תוספות סוכה ג א ד"ה דאמר, ופרי מגדים פתיחה כוללת להלכות קריאת שמע בדעתם; שו"ת בית שלמה יו"ד ב רכב, שאם בירך על שופר ולולב בשבת הוא ברכה לבטלה), ואם תקע בשופר בראש השנה שחל בשבת, לא קיים מצוה (בית שלמה שם; חלקת יואב שם).

מילה (ראה ערכו) שזמנה בשבת, שלא גזרו עליה חכמים לדחותה לאחר השבת מחשש שמא יבא לידי איסור הוצאה בשבת (ראה ערך מילה) - כדרך שגזרו בשופר ולולב ומגילה - יש מן הראשונים שכתבו שהרי זה לפי שהיא מצוה חמורה, שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות (תוספות מגילה ד ב ד"ה ויעבירנה (הב)); ויש שכתבו טעם אחר, שהרי מילה עצמה מלאכה היא, והתירה התורה לעשות מלאכה זו בשבת משום מצות מילה, ואיך יגזרו בה חכמים לדחותה משום חשש מלאכה, שהרי המלאכה שבמילה עצמה אין המצוה נדחית מפניה, וודאי שאין גזירה משום מלאכה דוחה אותה (המכתם סוכה מג א בלשון אחרון; ריטב"א ראש השנה לב ב, וסוכה שם, ומגילה ד ב בלשון אחרון); ויש שכתבו שלא גזרו אלא במצוות שאין ידוע בודאות שהיום הוא זמנן, כגון מצוות תקיעת שופר ונטילת לולב, שהן תלויות בקביעות החודש, ובמקומות שלא הגיעו שלוחי בית דין לשם להודיעם מתי נקבע ראש חודש, אין קיום המצוה ודאי, מה שאין כן מילה שודאי היום הוא יום השמיני (תמים דעים עז, והמכתם סוכה שם בלשון שני, וריטב"א סוכה שם, ומגילה ד ב בלשון ראשון, וכנסת הגדולה או"ח תקפח הגהת בית יוסף).

בקום ועשה

אם בית דין מתנים לעקור דבר מן התורה - בקום ועשה (ראה יבמות צ א-ב, שבשב ואל תעשה לא נחלקו האמוראים דלהלן) - נחלקו אמוראים:

- רב חסדא סובר שבית דין מתנים לעקור דבר מן התורה (ראה יבמות פט א-ב), ואותה ששנינו בתורם מן הטמא על הטהור, שאם תרם כך במזיד, אף על פי שמן התורה תרומתו תרומה, מדרבנן לא עשה ולא כלום (ראה תרומות ב ב, וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בטמא וטהור, ושם שיש חולקים), לדעתו לא עשה ולא כלום כל עיקר, שאפילו מה שהפריש לתרומה חוזר להיות טבל, ואף שמן התורה תרומה היא, הוציאה חכמים לחולין, שבית דין מתנים לעקור דבר מן התורה (יבמות שם).
- ורבה סובר שחכמים - אפילו הם סנהדרין הגדולה היושבת

במצוות שמדברי חכמים, כגון קריאת-המגילה (ראה ערכו) בפורים (ראה ערכו). ראה ערך קריאת המגילה. וראה ערך דברי קבלה, אם חשובה מדברי קבלה), יש מן האחרונים שכתבו שאף על פי שאין-בית-דין-יכול-לבטל-דברי-בית-דין-חברו (ראה ערכו) עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין, במקום סייג וחשש איסור יכול הוא לבטל תקנה של בית דין קדום שהיה גדול ממנו, שהרי אפילו דבר שהוא מן התורה יכולים הם לעקור (טורי אבן מגילה ה א ד"ה ע"ש, וראה חסד לאברהם (תאומים) מהדורה תנינא אבן העזר י, וחקרי לב יו"ד מט להלכות נדרים ריז), וזהו הטעם שיכלו חכמים לגזור בקריאת המגילה שלא לקורא בשבת שחל בו פורים, כיון שהכל חייבים בקריאת מגילה, ואין הכל בקיאים במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד, ויעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים (ראה מגילה ד ב, ורמב"ם מגילה א יג, וראה ערך קריאת המגילה. טורי אבן מגילה שם), ואף שמתחילה כשתקנו לקרוא את המגילה, תקנו לקורא בפורים אף כשחל בשבת, באו בית דין שאחריהם ובטלו קריאתה בשבת (טורי אבן שם).

ויש שכתבו שכיון שדברי-סופרים (ראה ערכו) חמורים הם מדברי תורה (ראה ערך דברי סופרים: חומר וקל בדברי סופרים), אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו כלל, אפילו בשב ואל תעשה, אם אינו גדול ממנו (חיידוש חתם סופר סוף מגילה⁶).

מקום שאם יעמידו חכמים את דבריהם נמצא שמצוה מן התורה מתבטלת לגמרי מכל וכל, כתבו ראשונים שלא העמידו חכמים את דבריהם לעקור דבר תורה (ריטב"א ראש השנה לב ב במשנה, וראה שם כט סוף ע"ב, לענין תקיעת שופר ביובל (ראה ערכו); תוספות יבמות כ ב ד"ה אי הכי, ותשב"ץ ב ריב, ושער המלך שופר ב ו בדעתם; פרי חדש או"ח תקפח ה; טורי אבן ראש השנה כט ב ד"ה גזירה), ויש מוסיפים שלא נתנה התורה כח לחכמים לעקור מצוה לגמרי (שו"ת תשב"ץ שם; פרי מגדים פתיחה כוללת א ט, על פי ט"ז או"ח תקפח סק"ה בלשון שני; חקרי לב יו"ד מט להלכות נדרים ריז), וזה הטעם שאף שאסרו חכמים לתקוע בשופר בשבת וביום טוב, גזירה שמא יתקן כלי שיר (ראה ערך שבות), לא העמידו את דבריהם ביום טוב של ראש השנה, שהרי בזה היו עוקרים מצוה מן התורה לגמרי (ריטב"א ראש השנה לב ב; הגהות מהר"ם פדוואה לרמב"ם הלכות שופר, הובא במגן אברהם תקפח סק"ד; פרי חדש שם ה).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שחכמים עוקרים מצוה אף אם היא מתבטלת לגמרי (תורת חסד או"ח יא, בדעת מרדכי יבמות ו נ, וראה ריטב"א יבמות כ ב בלשון ראשון בביטול מצות יבום, וראה שו"ת רדב"ז א נ), ולפיכך אמרו שמיום שפשטה מלכות הרשעה, שגזרת עלינו גזירות רעות וקשות, ומבטלת ממנו תורה ומצות, דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא אשה ושלא להוליד בנים, אף שבזה נעקרת מצות פריה-ורביה (ראה ערכו) לגמרי (ראה בבא בתרא ס ב, ותורת חסד שם על פי מרדכי הנ"ל, וראה תוספות בבא בתרא שם ד"ה דין, שמפרשים בענין אחר).

בספק אם עקרו חכמים מצוה מן התורה, כתבו אחרונים שחייבים לקיים את אותה המצוה, והרי זה כאילו לא עקרוה (קהילת יעקב אות ח סי' קל, על פי שו"ת רדב"ז גתקנט; שו"ת מנחת יצחק ו קנט. וראה חקרי לב או"ח סוף סי' טו ד"ה ואין, בלשון ראשון).

י ד"ה עוד, שאף אחרונים יכולים לעקור דבר מהתורה. 6. וראה שדי חמד א קפד, שמוכיח כן מגיטין לו ב, וראה חקרי לב שם ד"ה אך את זה.

הגאונים, (ובמיוחד רמז, בעקירה לפי שעה), ושו"ת חכמי פרובינציה א סד. וכן משמע בישועות יעקב או"ח רמב סק"ב ובחסד לאברהם (תאומים) אהע"ז

להישאל על הפרשתה, ואמרי בינה נדרים ה; שדי חמד י טו, על פי ר"ן נדרים פז א; ויש מן האחרונים שכתבו שחכמים יכולים לעקור איסור נדר בקום ועשה, לפי שהוא איסור קל, שאפשר להישאל עליו (שו"ת רדב"ז ה סוף סי' אלף תסא פח) בלשון שני).

עקירה לצורך בעקירה לצורך גדר ותקנה ("מיגדר מילתא") - שלצורך גדר ותקנה זה יש לחכמים כח לעקור דבר מן התורה בקום ועשה כשעושים כן בהוראת-שעה (ראה ערכו), כדרך שעשה אליהו בהר הכרמל, שהקריב קרבן בחוץ בשעת איסור הבמות, לגדר ותקנה להשיב את ישראל מעבודה זרה ולהחזירם בתשובה (ראה מלכים א יח, וראה ערך הוראת שעה: על פי נביא⁷) - נחלקו ראשונים אם יש לחכמים כח לעקור דבר מן התורה בקום ועשה אף לדורות:

• **יש סוברים שיש להם** (רשב"א נדרים צ ב ד"ה חזרו; מאירי נדרים שם, ויבמות קיב א; ריטב"א נדרים שם; ר"י קורקוס תרומות ה יח בדעת הרמב"ם שם, ועוד), ולא שחכמים עוקרים דבר מן התורה מדעתם, אלא שאחת ממצוות התורה היא לשמוע אל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים יז ח ואילך), וכל שרואים חכמים להתיר לצורך, מותר מן התורה (רשב"א נדרים שם; מאירי יבמות קיב א), ואין זו עקירת מצוה, אלא קיום מצוה (מאירי שם).

• **ויש חולקים וסוברים שאפילו לצורך גדר ותקנה אין כח לחכמים לעקור מצות לא תעשה לדורות**, ואינם יכולים לעקור אלא לצורך שעה בלבד (ראה ריטב"א יבמות צ ב בלשון שני; ר"ן נדרים שם ד"ה ואיכא; נמוקי יוסף יבמות שם⁸).

להצלת כלל ישראל להצלת כלל ישראל, שיוכלו לעמוד בפרץ ולבטל גזירות מעליהם, יש מן האחרונים שכתבו שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (כסף משנה עבודה זרה יא ג, ובית יוסף יו"ד קעח, בלשון ראשון⁹), וזה הטעם שאף שאסור מהתורה ללבוש מלבושי גויים (ראה ערך חקות הגויים), ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם, וגנאי הוא לו שלא ידמה להם, מותר לו ללבשם (רמב"ם עבודה זרה שם), כיון שהקרובים למלכות עומדים בפרץ לבטל את הגזירות (כסף משנה שם, ובית יוסף שם).

הטעמים שעוקרים מחמתם

אין החכמים עוקרים דבר מן התורה בחינם, אלא כדי לעשות גדר או סייג לתורה (ריטב"א (החדש) בבא מציעא ז א ד"ה ה"ג) - או מטעמים נוספים (ראה הלך) - שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה במקום תקנה, כשיש חשש תקלה (יראים השלם תכד. ובסמ"ג עשין ריב: פן יבוא לידי עוון גדול), אבל בלי טעם, ודאי שאין חכמים יכולים לעקור דבר מן התורה (ריטב"א קדושין יג ב ד"ה אמר ר"פ (בהפקעת שעבוד); שו"ת רדב"ז ה רעא (אלף תרלד). וראה תוספות יום טוב עדיות ד י, ושו"ת בית יהודה חו"מ יא).

שלא יעברו על איסור לא תעשה אף משום חשש שלא יבואו לעבור על איסור לא תעשה גרידא, שאין בו כרת, מצינו בכמה מקומות שחכמים עקרו דבר מן התורה, כגון מצות תכלת או ציצית שעקרוה חכמים בבגד של פשתן משום החשש שיבואו לעבור על איסור כלאים (ראה מנחות מ ב, ורש"י ד"ה ח"ג; רמב"ם ציצית ג ז, וראה יבמות צ ב¹⁰).

בלשכת הגזית (שו"ת הרא"ש נה י) - אינם מתנים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (יבמות פט א-ב. וראה שו"ת הרשב"א א אלף קפה (ובמיוחד קפה), שכן דעת רב נחמן בר אבא (ראה יבמות שם), והתורם מן הטמא על הטהור, תרומתו תרומה, וזה שאמרו בו שלא עשה ולא כלום, דוקא לתקן את השיריים לא עשה ולא כלום, שצריך הוא לחזור ולהפריש עליהם תרומה (ראה יבמות שם), וחכמים שיכולים לעקור דבר מן התורה, הרי זה בשב ואל תעשה בלבד (יבמות שם), ושב ואל תעשה אין זו עקירה (יבמות שם לגירסא שלפנינו, ובכתב יד מינכן אינו), שאינו עוקר דבר בידיים, אלא יושב במקומו ואינו עושה את המצוה, ודבר תורה ממילא נעקר (רש"י ברכות כ א ד"ה שב, ויבמות שם א ד"ה שב).

הלכה שאין כח לחכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (שו"ת הרא"ש (רטשטיין) מא (פאר הדור קצו); רמב"ם תרומות ה ח, ור"י קורקוס וכסף משנה שם; שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם עח; שו"ת הרשב"א א אלף קסו, ושם ב רל; שו"ת הרא"ש נה י, ועוד); ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שלהלכה חכמים עוקרים דבר מן התורה אף בקום ועשה (קהלת יעקב תוספות דרבנן שיד, בדעת תוספות יבמות קי א ד"ה לפיכך, וכתובות יא א ד"ה מטבילין, ועוד; רשב"א נדרים צ ב ד"ה חזרו, בדעת הגורסים ביבמות צ ב "אלא מיגדר מילתא שאני", ומלבושי יום טוב אהע"ז ז ביאור שיטת תוספות, ורשב"א אות ד, וראה שם שמגיה ברשב"א).

עקירת לא תעשה איסור לא תעשה שעוברים עליו בשב ואל תעשה, בשב ואל תעשה כתבו ראשונים שיש כח לחכמים לעקרו - כגון איסור בל-יראה (ראה ערכו), שיש סוברים שהמוצא חמץ ביום טוב אינו רשאי לבערו בו ביום, משום איסור מוקצה (ראה ערכו), שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה (ראה ערך בעור חמץ. שו"ת מהר"ם לובלין כ; מגן אברהם תמו סק"א; שושנת העמקים כלל ז) - שכל מצוה שביטולה בשב ואל תעשה יש כח לחכמים לעקרה (ראה רש"י ברכות כ א ד"ה שב, שאין כח לחכמים לעקור איסור כלאים, מפני שעושה מעשה; ראה פירוש הרא"ש נזיר יט ב; שו"ת מהר"ם לובלין כ; פרי מגדים בפתחה כוללת א ט, ובשושנת העמקים כלל ו, ז, ועוד).

יש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאין כח לחכמים אלא לפטור מחיוב מצות עשה, ולא להתיר איסור לא תעשה, ואפילו אם עוברים עליו בלי מעשה (ראה רשב"א ראש השנה טז א ד"ה למח, (ריטב"א שם ב), שמשמע שאין כח לחכמים לעקור איסור בל תגרע בשב ואל תעשה, ודברי יחזקאל יז אות ה בדעתו; הגהות מהר"י עייאש על ארעא דרבנן השמטות אות ט; שדי חמד י יד, בשם מעין החכמה; נשמת אדם כלל קמז, במניעת עונח).

עקירת ספק ספק איסור, כתבו אחרונים שעקירתו תלויה היא במחלוקת, שלסוברים שספק איסור הוא מן התורה לחומרא (ראה ערך ספק איסור), אין לחכמים כח לעקרו בקום ועשה, אבל לסוברים שספק איסור אינו אסור אלא מדרבנן, ומן התורה הוא לקולא (ראה ערך הנ"ל), יש כח ביד חכמים לעקרו, שהם-אמרו-והם-אמרו (ראה ערכו. ראה שו"ת רדב"ז ד אלף רנט (קפח); שושנת העמקים כלל ז סוף ד"ה והנה בפסחים, וראש יוסף חולין פו א).

איסור שאפשר להישאל עליו איסור שאפשר להישאל עליו, הרי הוא כשאר איסורים, שאין כח לחכמים לעקרו בקום ועשה (ראה יבמות פט ב, שאין כח לחכמים לעקור תרומה מהתורה, אף שאפשר

7. וראה יבמות צ ב, שרצו ללמוד שיש כח לחכמים לעקור דבר מהתורה מאליהו, וכן מזה שבית דין מכים ועונשים שלא מן התורה כדי לעשות סייג לתורה (ראה ערך הנ"ל: ע"פ ב"ד), ודחו "מיגדר מילתא שאני". 8. וכן משמע ברמב"ם ממרים ב ד: לפי שעה. 9. וראה שו"ת משפט כהן קמד ו, על

פי מגילה טו א, שמרדכי גזר להתענות ביום ראשון של חג הפסח, ועקר בכך את מצות אכילת-מצה, (ראה ערכו), משום שאין לך "מיגדר מילתא" יותר מההצלה של כלל ישראל, שהוא יסוד התורה כולה. 10. וראה ערך ציצית, מחלוקת ראשונים אם חכמים פטרו בגד פשתן מציצית לגמרי, או שחייבים

גיטין ה ט, וראה ערך כהן וערך קריאת התורה), אין לקרוא לישראל ראשון, אף שיש בדבר משום דרכי שלום (ראה ירושלמי שם, וראה ערך כהן. שו"ת מהרי"ק ט); ויש שכתבו שמטעם אחר אי אפשר לומר - לסוברים שהקדמת הכהן היא מן התורה - שיקרא ישראל ראשון, שאין כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (קרבן העדה לירושלמי שם).

ויש שנראה מדבריהם שאף אם מן התורה יש להקדים כהן בקריאת התורה, מפני דרכי שלום יעלה ישראל ראשון (ראה פרי מגדים או"ח קלה אשל אברהם סק"כ. וראה מגן אברהם שם ושו"ת מנחת יצחק ב מ). על מנהג (ראה ערכו), שאין עוקרים בשבילו, ראה ערך מנהג.

לאסור דבר המפורש בתורה להיתר

דבר שמפורש בתורה שהוא מותר, כתבו ראשונים ואחרונים שאף אם היה ראוי לאסרו מדרכנו, לא אסרוהו חכמים (ראה תוספות בבא מציעא סד ב ד"ה ולא, ושו"ת חתם סופר יו"ד ק, ורש"י בבא מציעא סז ב בדעת; מאירי מגילה ד א ד"ה ויש; לבוש או"ח תקפה ה; ט"ז יו"ד קיז סק"א ושם חו"מ ב; פרי מגדים שער התערבות ג א ד"ה ודבר המעמיד; שו"ת חתם סופר אהע"ז קמז, ועוד), שאין כח לחכמים לאסור דבר שהתורה פירשה אותו להיתר, ואין בכחם להחמיר אלא בדבר שאין בו לא איסור ולא היתר מפורש בתורה (ט"ז יו"ד שם, וחז"מ שם), או שאף שיש להם כח לכך, לא רצו חכמים לאסור דבר המפורש בתורה להיתר (שו"ת מחנה חיים ב יו"ד כו, בדעת הרמב"ם וברטנורא, לפירושו בדבריהם; היכל יצחק אהע"ז א י: מסתבר), שחששו שמא לא יתקבלו דבריהם, כיון שמפורש בתורה להיתר (באר יעקב יו"ד קיז (סו א ד"ה ומה). ועי' בית מנחם (יפה) א (א), ואיסור חכמים נראה כ"חוכא ואיטלולא" [צחוק והיתול] (באר יעקב שם; מכתם לדוד יו"ד יד ד"ה ואכתי).

יש שכתבו שמטעם זה, שאין אוסרים דבר המפורש בתורה להיתר, הוא שלא גזרו חכמים שלא למול בשבת מפני החשש שיעביר את הסכין ארבע אמות ברשות הרבים ויעבור על איסור הוצאה - כשם שגזרו מטעם זה על תקיעת-שופר (ראה ערכו) ונטילת-לולב (ראה ערכו) וקריאת-המגילה (ראה ערכו) בשבת (ראה לעיל: כח החכמים) - כיון שהדבר מפורש בתורה שמלים אף בשבת (ראה ויקרא יב ג, ושבת קלב א, וראה ערך מילה. מאירי מגילה ד א ד"ה ויש מתרצין; ט"ז או"ח תקפה ה).

ויש חולקים וסוברים שחכמים אוסרים אף דבר המפורש בתורה להיתר (ראה ריטב"א (החדש) בבא מציעא ע ב ד"ה א"ר נחמן; שער המלך יסודי התורה ה ח, בדעת תוספות סוכה מ ב ד"ה על; שו"ת רבי עקיבא איגר א; שו"ת חתם סופר יו"ד קט, בדעת תוספות פסחים נ א; פתחי תשובה יו"ד קיז סק"ג, בדעת תוספות חולין יב א ד"ה פסח; לחם משנה מלכים ג ז; מנחת חינוך בקומץ המנחה למצוה רפז (במהדורת מכון ירושלים נדפס במצוה רנד), ועוד), ומהם שכתבו שהדברים אמורים דוקא בדבר הרשות, אבל דבר שעשאו הכתוב מצוה, כגון הלואה ברבית לנכרי, לסוברים כן (ראה ערך רבית), או המצוה למלכי בית דוד לדון (ראה ערך בית דין), אין כח לחכמים לבטלו (שער המלך שם ד"ה ולע"ז כפי; שו"ת רבי עקיבא איגר שם; שו"ת שיבת ציון לג; שדי חמד מערכת יו"ד כלל יט).

ויש מן הראשונים שכתבו בטעם שלא גזרו על תקיעת שופר בכל יום טוב של ראש השנה - אף כשחל בחול - מפני איסור תחומין (ראה ערכו), שאין לעקור מצות עשה מן התורה משום חשש לאיסור לא תעשה גרידא, שהרי מותר אפילו לעבור על איסור בידים לצורך קיום מצות עשה, שעשה-דוחה-לא-תעשה (ראה ערכו. שו"ת תשב"ץ ב ריב בטעם הראשון, וצריך ביאור מכלאים בציצית הנ"ל).

לעקור מצוה מן התורה פעם אחת כדי שלא יבוא לבטל את אותה המצוה פעמים אחרות, כגון מצות קריאת-שמע (ראה ערכו) של ערבית, שמן התורה זמנה כל הלילה, וכדי להרחיק את האדם מן העבירה - שלא יאמר אדם יש לי זמן לקריאתה, ומתוך כך יעבור זמנה ולא יקראנה - אמרו חכמים שזמנה עד חצות בלבד (ראה ערך קריאת שמע, ושם שיש חולקים), אם עבר ולא קרא קריאת שמע עד חצות, אם עקרו חכמים את המצוה ממנו כדי שלהבא לא יבא לידי ביטול מצות קריאת שמע, נחלקו בדבר:

• יש מן הראשונים שסוברים שלאחר חצות שוב אינו קורא (תלמידי רבינו יונה ברכות ב א בשם רבו; שאגת אריה ד, והגר"א או"ח רלה ג, בדעת הרמב"ם, שכן הוא לחכמים במשנה ברכות שם), שיכולים חכמים לפטור ממצות עשה אם עושים כן משום קיום המצוה עצמה (תלמידי רבינו יונה שם ¹¹).

• ויש חולקים וסוברים שמי שלא קרא קריאת שמע של ערבית קודם חצות קורא בדיעבד אחרי חצות, ויוצא בה ידי חובתו (תלמידי רבינו יונה שם בשם יש אומרים; שאגת אריה שם, על פי ירושלמי ברכות א א, וראה בשאגת אריה שם הטעם).

מפני הפסד אף משום הפסד ממון יש שעקרו חכמים דבר מן התורה, כגון ברכת-המזון (ראה ערכו), שמן התורה יש לברך שלש ברכות, לסוברים כן (ראה ערך ברכת המזון: מטבע הברכה), וחכמים הקילו לפועלים לברך שתי ברכות בלבד, ולכלול את ברכת בונה ירושלים בתוך ברכת הארץ, הואיל והפועלים טרודים במלאכת בעל הבית, או כדי שישכרום בעלי בתים (ראה ערך הנ"ל: ברכת המזון בקצרה), שיש כח לחכמים לעקור דבר מן התורה (תוספות ברכות טז א ד"ה וחז"ל ¹²).

מפני חשד משום חשד (ראה ערכו) יש שעקרו דבר מן התורה, כגון נכרי שלוח מצות מישראל ברבית (ראה ערכו) ונתגייר, שהישראל המלוה גובה מן הגר את הקרן ואת הרבית, כדי שלא יאמרו שבשביל מעותיו נתגייר זה (ראה בבא מציעא עב א, וראה ערך גר: בחיוביו הקודמים, ושם שיש חולקים, וראה ערך רבית), יש מן הראשונים שסוברים שהוא גובה אף את הרבית שעלתה משעה שנתגייר ועד שעת הפרעון, ואף שבגבייתו עובר על איסור תורה, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל, ושם שיש חולקים), יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, ואפילו במקום עבירה (רא"ש בבא מציעא ה נז ¹³).

מפני דרכי-שלום (ראה ערכו) כתבו ראשונים שאין כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, וזה הטעם שער שכולה כהנים ויש בה ישראל אחד, לסוברים שהקדמת כהן לישראל בקריאת-התורה (ראה ערכו) היא מן התורה (ראה ירושלמי

וראה פרי מגדים פתיחה כוללת א לא בדעת רש"י, (ראה רש"י ברכות שם ד"ה אבל, ומגן אברהם או"ח קצא סק"א בדעתו). ¹³. וצריך ביאור בכוונת: במקום עבירה. וראה לשון למודים או"ח סוף סי' קסז שתמה שזו עקירה בקום ועשה.

להטיל בו חוטי לבן ממינו. ¹¹. וראה רשב"א וריטב"א ור"ן ביצה טו ב, לענין עירוב-תבשילין (ראה ערכו), שאף לסוברים שתקנוהו לכבוד שבת, אם אבד לא יבשל עליו, שמוטב שלא יתעדן שבת אחת ויתעדן שבתות הרבה. ¹². וראה פני יהושע שם, שאין סברא שיעקרו חכמים דבר מהתורה משום הפסד ממון,

שו"ת חתם סופר יו"ד קט, וערוך לר סוכה מג א ד"ה איו), כגון האיסור שאסרו חכמים להלוות לגוי ברבית (ראה ערכו), שמא ילמד ממעשיו (ראה ערך רבית), אף על פי שמפורש בתורה שמותר להלוות לו ברבית, לסוברים כן (ראה דברים כג יא, וגמרא בבא מציעא ע ב, וראה ערך הני"ל), יכלו חכמים לאסור לפי שלא אסרו כל הלואה ברבית לגוי, שהרי התירו להלוות לו ברבית בכדי חייו של ישראל, וכן התירו לתלמיד חכם להלוות לגוי ברבית (ראה ערך הני"ל. אחרונים הני"ל).

לאסור הדבר דבר המפורש בתורה להיתר, שבא הכתוב לומר מטעם אחר שאינו בכלל איסור מסויים, יש מן האחרונים שכתבו שדוקא להחמיר על דין תורה באותו איסור עצמו שהתורה התירתו אין חכמים מחמירים, אבל אפשר שיאסרו חכמים את הדבר מטעם אחר, כגון הלוואה לנכרי ברבית, שהתורה התירה אותה בפירוש (דברים כג כא, וראה ערך רבית), אין לחכמים לאסרה כדי להחמיר באיסור רבית, אבל אפשר שיאסרוה כדי שישראל לא ילמד ממעשי הנכרי, שאיסור זה אינו סותר לתורה שהתירה, שהתורה התירה מאיסור רבית, וחכמים אסרו מטעם שלא ילמד ממעשיו (שו"ת חתם סופר יו"ד קט, ושם חלק ו נב, וחידושי חתם סופר לבבא בתרא מח ב ד"ה ואולו), וכן האיסור לאדם לישא את אשת חמיו - אף כשאינה אם אשתו - מפני מראית העין (ראה ערך אשה ובתה), כתבו אחרונים שלא אסרוה חכמים בתורת שניות (ראה ערכו), שבפירוש התירו הנביא, כמו שנאמר בדוד: וְאֶתְּנָהּ לְךָ אֶת בֵּית אֲדֹנֶיךָ וְאֶת נְשֵׁי אֲדֹנֶיךָ בְּחִיקָךְ (שמואל ב יב ח), שהותרו לו נשי שאול חמיו, אבל אפשר שיאסרוהו משום מראית העין, לפי שינוי המקום והזמן (שו"ת חתם סופר אהע"ז א לח).

ויש חולקים, וסוברים שכל שהיתר מפורש בתורה אין בכח חכמים לאסור מכל טעם שהוא (אגרות משה אהע"ז א לח).

להנהיג איסור דרך מנהג (ראה ערכו) בלבד, בדבר בדרך מנהג שהוא מפורש בתורה להיתר, נחלקו בזה אחרונים:

• יש סוברים שיש כח ביד חכמים (ראשון לציון חגיגה יז ב; יד מלאכי רצה בשם ר"י אירגאס, (בספרו דברי יוסף מח, ולפנינו שם אינו, ראה שדי חמד י יט)), שרק לאסור בתורת תקנה וגזירה אין להם כח, אבל יש להם כח להנהיג איסור בדרך של מנהג (צמח צדק (החדש) פסקי דינים ב חידושים על סנהדרין יט א), כגון עשיית מלאכה ביום-טבוח - היום שבו מקריבים את קרבנות חג השבועות (ראה ערכו), שלא הקריבום בחג - (ראה ערכו), שהתורה התירה בפירוש (ראה ערך יום טבוח: במלאכה, הספד ותענית), והמנהג שאין עושים בו מלאכה (ראה רמב"ם כלי המקדש ו י, וראה ערך הני"ל, שם. ראשון לציון שם), וכן לבעול על דם-טוהר (ראה ערכו) שחכמים אסרוהו אף על פי שמפורש בתורה שמותר (ראה ערך דם טוהר), כתבו אחרונים שהרי זה לפי שלא אסרו בתורת איסור דרבנן אלא משום מנהג (יד מלאכי שם; צמח צדק שם; פני מבין או"ח קס"ד¹⁴).

ויש סוברים שאין לחלק בין איסור חכמים למנהג (שו"ת בנין עולם יו"ד י. וראה שו"ת בכורי שלמה אהע"ז ב (תשובת ר"י שטערן)).

על חרם (ראה ערכו) שחכמים מחרימים שלא לעשות מעשה, ואף מעשה המפורש בתורה להיתר, ראה ערך חרם דרבנן גרשם.

דבר שמפורש בדברי-קבלה (ראה ערכו) להיתר, הרי הוא כדבר שהיתרו מפורש בתורה, שלא אסרוהו חכמים, לסוברים כן (ראה לעיל. ראה תוספות הרא"ש סנהדרין יט א, וגליון אלפס בבא מציעא לט א; כסף משנה מלכים ג ז; עמודי כסף כללים דף מד ב ד"ה דבר; תוספות אנשי שם כללים ח ב), כגון אותה שאמרו שאף על פי שגזרו חכמים שמלכי ישראל אינם דנים (ראה ערך בית דין), מלכי בית דוד לא גזרו בהם והם דנים, שנאמר: בֵּית דָּוִד כֹּה אָמַר ה' דִּינוּ לַפֶּקֶד מִשְׁפָּט (ירמיה כא יב. ראה ערך הני"ל), ואף על פי שלא גזרו על שאר המלכים שאינם מבית דוד שלא לדון אלא לאחר שנאמר פסוק זה, לא גזרו אף על מלכי בית דוד שלא לדון, כיון שהקדוש ברוך הוא ציוה להם למלכי בית דוד בפירוש שידונו (תוספות הרא"ש שם; כסף משנה שם. וראה לחם משנה שם).

דבר שלמדים דבר שלמדים מדרשה שהוא מותר, נחלקו בו מדרשה אחרונים:

• יש שכתבו שאף הוא חשוב כדבר המפורש בתורה, וכשם שאין לחכמים כח לאסור דבר שמפורש בתורה שהוא מותר, לסוברים כן, כך אין כח בידם לאסור אף דבר שנלמד מדרשה שהוא מותר (ראה מאירי מגילה ד א, וט"ז או"ח תקפח ה, לענין מילה בשבת שדורשים מהכתוב "ביום", ושו"ת תורת חסד או"ח יא, ושו"ת ברית יעקב מב בדעת הט"ז שם), וכן אין לחכמים כח לאסור דבר שהותר בהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). שו"ת חתם סופר אהע"ז א ב, לענין ספק ערלה (ראה ערכו); גנזי יוסף על הפתיחה הכוללת לפרי מגדים א סוף אות נז בדעת הט"ז, או דבר שנלמד שהוא מותר באחת משלש-עשרה-מדות (ראה ערכו) שהתורה נדרשת בהן (שו"ת שאלת שלמה א סוף סי' נב. וראה שדי חמד י כז).

• ויש שכתבו שדבר שנלמד מדרשה שהוא מותר, יש כח ביד חכמים לעקרו (פרי מגדים בפתיחה כוללת א טו, על פי תוספות מגילה ד ב; שו"ת בנין עולם יו"ד י; שערי דעה יו"ד קיז סוף סק"ב בדעת הט"ז; אגרות משה או"ח א קלד, ושכן דעת הט"ז הני"ל), וכן יש כח לחכמים לאסור דבר שהיתרו מפורש בהלכה למשה מסיני (פרי מגדים בפתיחה כוללת שם; עמודי כסף כללים דף מד ב ד"ה דבר; שו"ת רבי עזריאל הילדעסהיימער או"ח תקפח), או שנלמד באחת משלש עשרה מידות, כגון גזרה-שזה (ראה ערכו). פרי מגדים שם; שו"ת רבי עזריאל הילדעסהיימער שם; שו"ת מנחת יצחק ח לח, על פי מגילת אסתר לספר המצות ב).

ויש מוסיפים בכך טעם, שזה שאין חכמים אוסרים דבר שהתורה התירה אותו בפירוש הוא מפני שזה נראה כ"חוכא ואיטלולא" [צחוק והיתול], לסוברים כן (ראה לעיל), ודבר שנלמד מדרשה ואינו כתוב במפורש, אין עקירתו נראית חוכא ואיטלולא (באר יעקב יו"ד קיז; שו"ת בנין עולם יו"ד י).

אף לסוברים שחכמים אינם עוקרים דבר המפורש בתורה להיתר, אין זה אלא כשנעקר בכך הכתוב לגמרי, אבל אם על ידי תקנת חכמים לא נעקר הכתוב לגמרי, יש שחכמים אוסרים (ראה ט"ז או"ח סוף סי' תקפח, שכשאינם עוקרים לגמרי, כגון תקיעת שופר שלא עקרוהו אלא בשבת, יש להם כח; נודע ביהודה תנינא יו"ד סב; שו"ת חתם סופר יו"ד קו, וראה שם קט; אבני נזר או"ח מח ז), שדברי תורה מתקיימים במה שלא נעקר (ראה

מרצון, יכולים חכמים לאסור, וראה שם, ובגר מצוה ב טז אות א, ושו"ת יביע אומר ד יו"ד יב יא, טעמים נוספים שאסרו חכמים לבעול על דם טוהר.

14. וראה שו"ת בית שערים יו"ד רסח, שדוקא לכופ את ישראל אין כח לחכמים בדבר המפורש בתורה להיתר, אבל מה שבנות ישראל קבלו על עצמן

ישיבה

מצב ישיבתו של אדם, בעיקר בניגוד לעמידה²

ישיבה בתורת קביעות

ביקור חולים מצות בקור-חולים (ראה ערכו), אינה צריכה ישיבה דוקא, ודי לה בעמידה (ר"ן נדרים לט א ד"ה דאפי' במקום), ולפיכך מותר למבקר את החולה ליטול שכר על הישיבה - אף על פי שעל המצוה אסור לו ליטול שכר (ראה ערך בקור חולים: אופני קיום המצוה) - אלא שיש מקומות שנהגו שלא ליטול (גמ' שם, ור"ן שם).

ישיבת סוכה במצות ישיבת-סוכה (ראה ערכו), נחלקו ראשונים אם מה שאמרה תורה בפסלת תשבו שבעת ימים (ויקרא כג מב), הוא לשון עכבה, כמו: ותשבו בקדש ימים רבים (דברים א מו), ואין שום הבדל בין ישיבה לעמידה, הן לענין קיום המצוה, והן לענין הברכה, ואף לשון הברכה "לישב בסוכה", אינו אלא להתעכב בה ולדור בה (ראה ערך ישיבת סוכה: הברכה); או שקיום המצוה הוא בישיבה בה (ראה ערך הנ"ל: שם)⁶.

ישיבה על מיטת גייה אסור לישב על מיטת ארמית - נכרית - שמא יניחו שם תינוק מת, ויעלילו על היושב שהרגו (ברכות ח ב, לגירסתנו)⁷.

טבע הישיבה

אין לו לאדם להרבות בישיבה, שהישיבה קשה לתחתוניות - טחורים (רש"י שבת פא א ד"ה תחתוניות) - אלא שליש בישיבה, שליש בעמידה, ושליש בהליכה, וכל ישיבה שאין בה סמיכה, עמידה שיש בה סמיכה טובה הימנה (כתובות קיא א-ב).

הטלת מי רגלים אין מי רגלים כלים מן הגוף אלא בישיבה (ברכות מ א), ומטעם זה אין לו לאדם להטיל מימיו מעומד, אלא באופנים מסויימים (ראה גמ' שם, ורמב"ם תפלין ד יח, וטושי"ע או"ח ג יג)⁸.

טומאה בביאה המצורע (ראה ערכו) שמתמא בביאה לאוהל - היינו לאוהל שאם בא לאוהל נטמא כל אשר באוהל (ראה ערך הנ"ל) - ואינו מטמא אלא כשהוא קבוע שם (ברכות כה א), יש סוברים שאינו מטמא אל אם כן ישב, שנאמר: מחוץ למחנה מושבו (ויקרא יג מו), מושבו טמא, ואם עומד תחת האילן, אינו מטמא את הטהור הנמצא שם (תורת כהנים תזריע, נגעים פרק יב יד, לפי רבנו הלל שם, ורש"י ברכות שם ד"ה הטמא, וקדושין לג ב ה"ג להך ברייתא)³.

הוצאה ידי חובה בברכות המוציא אחרים בברכות-הנהנין (ראה ערכו) - שאמרו שאינו מוציא אותם אלא אם כן אכלו בקביעות, ולכן חבורה שישבו לאכול, אין אחד מברך לכולם אלא כשהסבו (ראה ערך ברכות הנהנין: להוציא את חברו) - כתבו ראשונים שאף באופנים שאין צריך הסבה, צריך ישיבה, ואם לא, אין זו קביעות, ואינו מברך לאחרים, וכן בזמן הזה שאין צריך הסבה, משום שאין דרך לאכול כך, ישיבה היא הקביעות, ואין אחד מברך לכולם אלא כשהם יושבים (ראה ערך הנ"ל: שם).

מעשים הטעונים ושאינם טעונים ישיבה

דיינים הדיינים צריכים לשבת בשעת הדין, היינו בשעת קבלת עדות (ראה ערכו) ובשעת גמר דין (ראה ערך גמר דין: עמידה וישיבה)⁴, ודייני חליצה צריכים לשבת בכל ענייני החליצה (ראה ערך חליצה: סידורה)⁵.

ברכת המזון להלכה, הבא לברך ברכת-המזון (ראה ערכו) צריך לברך מיושב, בין כשאכל בהליכה, או בעמידה, או בישיבה, או כשהוא מיסב (ברכות נא ב; רמב"ם ברכות ד א; טושי"ע או"ח קפג ט), כדי שיוכל לכוין יותר (טושי"ע שם).

לשבת בארבע אמותיו של המתפלל, ראה ערך ארבע אמות ב וערך תפילה. על האופנים שמותר, ושמלפניו האיסור הוא בכמלא עיניו של המתפלל, ראה ערך הנ"ל; על האיסור לאדם לשבת במקום המיוחד לאביו ואמו או רבו, ראה ערך מורא אב ואם וערך כבוד רבו; על האיסור לשבת על כסאו של מלך, ראה ערך מלך; על המצוה בישיבה בבית הכנסת, ואם הכוונה לישיבה דוקא או לשהייה, ראה ערך בית הכנסת; על תלמיד חכם, שאנו צריכים להושיבו מפני כבודו, אף באופנים שאר כל אדם צריך לעמוד, ראה ערך כבוד חכמים; על דברים שאין לעשותם בישיבה, לא משום שיש בישיבה חסרון מצד עצמה, אלא משום שהם טעונים עמידה, ראה ערך עמידה. על דברים נוספים שדנו בהם אם טעונים עמידה, ראה ערכים: ברכות הודאה; ברכת המצות; גמר דין; דיני ממונות; הגבהה; הוצאה והכנסה; הלל; הפטרה; הפרשת תרומות ומעשרות; הקהל; חולה; יושב; עדות; שבועת הדיינים; תפילה. 8. על איש או אשה ערומים, אם כשהם יושבים, חשוב הדבר ככיסוי לערוה, ומותר להם לברך ברכה וכדומה, ראה ערך ערוה וערך הפרשת חלה; על האשה שהטילה מים כשהיא יושבת, ונמצא בהם דם, אם חוששים שהדם בא מן המקור והיא טמאה, ראה ערך נדה; על המטיל מים מיושב, לענין הכנסת תפלין לבית הכסא, ראה ערך בית הכסא; על המשמש מיטתו מיושב, ראה ערך צניעות; על שחיטה במיושב, אם יש לחוש בה שהיא פסולה משום שהוא דורס, ראה ערך דרסה; על ישיבה בפני חכם או רבו או אביו או אב בית דין או נשיא, ראה ערך קימה ויחידור; על גילוי ראשו של אדם, אם אסור כשהוא יושב, ראה ערך גלוי ראש.

ישיבה. 1. כה, טורים תרנו-תרסד. 2. על משמעויות אחרות לישיבה, כגון שליטה או שהייה במקום מסוים, ראה ערכים: ארץ ישראל ב; חזקה א - בתורת קנין; ארץ ישראל ב; חוץ לארץ; ישיבת סוכה. 3. על פטרי דין הקביעות, ואם הוא דוקא באילן או אף בבית, ראה ערך מצורע וערך בית המנוגע. 4. על עמידה על ידי סמיכה, אם היא נחשבת ישיבה לענין זה, ראה ערך דיני ממונות: עמידת בעלי הדין, וערך סמיכה. 5. על התרת נדרים בפתח או בחרטה, אם הדיינים המתירים צריכים לשבת בשעת ההתרה, ראה ערך התרת נדרים: ההתרה; על סדר ישיבת דייני הסנהדרין, ראה ערך בית דין הגדול: ישיבתם. 6. על ישיבה בליל הסדר, באכילת ושתית הדברים הטעונים הסבה, ראה ערך הסבה; על קדושת "יוצרי" ו"קדושה דסידרא", שהן נאמרות במיושב, ואם צריך דוקא לשבת בהן, ראה ערך ברכות קריאת שמע וערך קדושה; על תפלין (ראה ערכו) של יד, אם יש לשבת או לעמוד בשעת הנחתן, ובשעת ברכת "להניח תפלין", ראה ערך הנחת תפלין; על חליצת תפלין אלו, שדינה כהנחתן לענין ישיבה, ראה ערך הנ"ל. 7. על האיסור לשבת בעזרה, ראה ערך אין ישיבה בעזרה; על ישיבת האבל, ראה ערך אבל; על ישיבה על גבי כסא וספסל בתשעה באב עד חצות, ראה ערך תשעה באב; על האיסור לשבת בארבע אמותיו של מנודה או מוחרם, ראה ערך ארבע אמות ב; אם אף במצורע הוא כן, ראה ערך מצורע; על האיסור לשבת במושב לצים, ראה ערך ליצנות; אם אסור לשבת על גבי מטה או ספסל שמונחים עליהם ספר תורה או שאר ספרי קודש, ראה ערך ספר תורה וערך ספרים; על ישיבה על האוכלים, או על גבי קופה שיש בה אוכלים, ראה ערך בזוי אוכלים; על האיסור

יְשִׁיבַת סוּכָה

המצוה לשבת בסוכה בשבעת ימי חג הסוכות

הפרקים:

- המצוה גדרה וטעמה
- הישיבה
- האסור חוץ לסוכה
- הברכה
- החייבים במצוה
- הלילה הראשון

המצוה גדרה וטעמה

• טעם זכירת הסוכות הוא כדי שלא נאמר כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, ולפי שתשרי הוא זמן אסיפת גורן ויקב, שאז הבתים מלאים כל טוב, קבע הקדוש ברוך הוא את חג הסוכות באותו זמן (רשב"ם ויקרא כג מג).

• כשעשו ישראל את העגל נסתלקו ענני הכבוד, ולא חזרו עד שהתחילו לעשות את המשכן, ומשה ירד מהר סיני ביום הכפורים, ולמחרת ציוה על מלאכת המשכן, והעם הביאו נדבה יומיים, ולמחרת נטלו החכמים את הזהב, ובחמישה עשר בתשרי התחילו לעשות את המשכן, ואז חזרו ענני הכבוד, ולכן נצטוו לעשות סוכות בחמישה עשר בתשרי (דרשת מהר"ם חביב בספר הזכרון לר"א דינקל גנזי מועדים עמ' רנא; פירוש הגר"א לשיר השירים ד ט).

זמנה מצות הישיבה בסוכה נוהגת בלילות כבימים (סוכה מג א; רמב"ם סוכה ו ה, ו).

מי שלא ישב בסוכה ביום טוב הראשון, נחלקו תנאים האם עושה סוכה לישב בה בחולו של מועד (סוכה ט א). הלכה שאף מי שלא עשה סוכה לפני החג, עושה סוכה בחולו של מועד, ואפילו בסוף היום השביעי של החג (רמב"ם סוכה ו טו; טוש"ע תרלו א).

המבטל מצות סוכה, כתבו ראשונים שעונשו מרובה, מפני שנראה ככופר במצוה (שו"ת מן השמים כו. וראה ספר הסוכה השלם עמ' תעה ואילך).

ירדו גשמים בחג - ונמצא שאין חייבים לישב בסוכה (ראה להלן: החייבים במצוה) - הרי הם סימן קללה (משנה תענית ב א), ואמרו: משל למה הדבר דומה, לעבד שבא למזוג כוס לרבו, ושפך לו רבו קיתון על פניו, ואמר לו אי אפשר בשימושך (משנה סוכה כח ב). וראה להלן: לילה הראשון, האם הקללה היא דווקא בלילה ראשון.

הישיבה

דרך הישיבה מצות הישיבה בסוכה: פִּסְכַּת תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים בסוכה (ויקרא כג מב), דרשו בה חכמים: תשבו כעין תדורו (סוכה כח ב), כלומר לא שישב האדם בסוכה ישיבה כלשהי בלבד, אלא שישב בה ישיבה שהיא כעין דירה (ריטב"א סוכה כח ב), מכאן אמרו חכמים: כל שבעת הימים עושה אדם את סוכתו קבעה, ואת ביתו עראי (סוכה כח ב), ויהא אוכל ושותה בסוכה (סוכה כח ב; רמב"ם סוכה ו ה; טוש"ע או"ח תרלט א), וישן בסוכה (ראה סוכה כ ב, ושם כו א; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם ב), וכן משנן בסוכה (סוכה כח ב; ראה רמב"ם סוכה ו ט; ראה טוש"ע או"ח תרלט ד), ואם היו לו כלים נאים ומצעות נאות מעלה אותן לסוכה (סוכה כח ב; רמב"ם סוכה ו ה; טוש"ע או"ח תרלט א).

מעשים הרוצה לסעוד סעודה, או רוצה לישון בחג הסוכות, החייבים בסוכה

המצוה מצות עשה מן התורה היא על כל אחד מישראל לשבת בסוכה (ראה ערכו) שבעה ימים בימי חג הסוכות, שנאמר: פִּסְכַּת תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים (ויקרא כג מב. ספר המצוות לרמב"ם עשה קסח; החינוך שכה. ראה נחמיה ח יד: אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּסֻכּוֹת בְּחַג בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי).

טעם המצוה טעם המצוה נתבאר בתורה: לְמַעַן יֵדְעוּ דִרְתִּיכֶם כִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם (ויקרא כג מג). ונחלקו תנאים האם אותן הסוכות שדיבר בהן הכתוב ענני כבוד היו (סוכה יא ב. ראה טוש"ע או"ח תרכה א שכתבו טעם זה, וראה הגר"א שם), שהקדוש ברוך הוא הקיף את בני ישראל בענני כבוד כדי שלא יזיקו להם השמש ביום והקרח בלילה, ודוגמא לזה ציוונו לעשות סוכות כדי שנוכח את הניסים הגדולים שעשה לאבותינו במדבר בצאתם ממצרים (החינוך שכה; טור שם. וראה רמב"ן ויקרא כג מג); או שסוכות ממש עשו להם (סוכה יא ב) באותם ארבעים שנה שהיו בני ישראל במדבר (רשב"ם ויקרא כג מג; בית יוסף או"ח תרכה), שעשו סוכות בשעת חנייתם מפני החמה (רש"י סוכה יא ב), וראוי לזכור את אותן הסוכות כדי שמתוך כך ניתן הודאה למי שנתן לנו נחלה ובתים מלאים כל טוב, ולא נאמר כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה (רשב"ם ויקרא כג מג), או כדי לידע ולזכור שארבעים שנה היו במדבר, לא באו בבית ועיר מושב לא מצאו, וה' היה עמם ולא חסרו דבר (רמב"ן ויקרא שם. וראה כד הקמח ערך סוכה).

בטעם שציוה התורה לשבת בסוכה בחודש תשרי, ולא בחודש ניסן שבו היתה יציאת מצרים (טור או"ח תרכה) והתחיל הנס של ענני הכבוד (ב"ח וט"ז שם), כתבו ראשונים ואחרונים כמה טעמים:

• בניסן מתחילים ימי הקיץ, ודרך כל אדם לעשות אז סוכה לצל, ואילו עשו סוכות בניסן, לא היה הדבר ניכר שעשייה זו היא במצות הבורא יתברך, ולכן ציוה אותנו הקדוש ברוך הוא שנעשה סוכות בחודש השביעי, שהוא זמן התחלת הגשמים, ודרך כל אדם לצאת אז מסוכתו ולישב בביתו, ואנחנו יוצאים מהבית לשבת בסוכה, ובזה ייראה לכל שמצות המלך היא עלינו לעשותה (טור שם; וראה מהרי"ל סוכה טעמים נוספים).

• ציוה הקדוש ברוך הוא בזכרון הנס הקיים הנעשה להם כל ימי עמידתם במדבר בתחילת ימות הגשמים, לפי שבתחילת ימות החמה כבר יש זכרון ליציאת מצרים בחדשו ובמועדו, ולסוכרים שסוכות ממש עשו להם, התחילו לעשות את הסוכות בתחילת החורף מפני הקור כמנהג המחנות, ולכן ציוה בהן בזמן הזה (רמב"ן ויקרא שם, וראה ב"ח או"ח תרכה בסופו).

מטה משה תתקטו. וראה רמ"א או"ח תקלט ב). על הסוברים שמי שאינו יכול לישון בסוכה עם אשתו פטור מלישון שם, ראה להלן: החייבים במצוה.

לימוד לימוד, שאמרו בו שצריך לשנן בסוכה (ראה לעיל), אמר רבא שמקרא ומשנה בסוכה, אבל שינון חוץ לסוכה, ואף על פי שאמרו שיהא אדם משנן בסוכה, שני מיני שינון הם, גריסה ועיון (סוכה כח ב; ראה רמב"ם סוכה ו ט, וש"ע או"ח תרלט ד), ונחלקו ראשונים: יש סוברים שלגרוס גמרא הברורה לו כבר, צריך לגרוס בסוכה, אבל לעיין בסברה ולעיין בשמועות האמוראים שהיו מדקדקים בדברי המשנה ומדמים דבר לדבר, אם ירצה מעיין חוץ לסוכה, שהאור - בחוץ - יפה לו ומרחיב דעתו (רש"י שם); ועוד, שכדי לעיין הוא צריך להתבודד ולשבת בישוב הדעת (רא"ש סוכה ב יח). ויש שכתבו טעם אחר, שצריך לגרוס בסוכה לפי שהוא קבע, ולעיין יכול חוץ לסוכה, שאינו אלא עראי (ריטב"א סוכה שם: יש שפירשו), ויש מפרשים להיפך, שמקרא ומשנה ועיון בסברה צריכים קבע, ולכן טעונים סוכה - כמו אכילה ושתייה ושינה (המכתם סוכה שם) - אבל לחזור על לשון הגמרא יכול הוא אף חוץ לסוכה (רי"ף גאות הל' סוכה; ר"ח סוכה כח ב, וראה ריטב"א ור"ן סוכה שם שמסיקים שיש להחמיר כשתי הדעות).

תפילה המתפלל, כתבו ראשונים שאם רצה מתפלל בסוכה, ואם רצה מתפלל חוצה לה (רמב"ם סוכה ו ט; טוש"ע או"ח תרלט ד), שהתפילה צריכה כוונה (פסקי הרי"א סוכה כח ב, הובא בב"ח תרלט ובמגן אברהם תרלט ס"ק יד), אבל קריאת-שמע (ראה ערכו) קורא בסוכה, ואם היה לו בית כנסת בעירו, מניח סוכתו והולך לו לבית הכנסת, שאף בשאר ימות השנה אדם מניח דירתו וקורא קריאת שמע בבית הכנסת (פסקי הרי"א סוכה שם). הבדלה (ראה ערכו) מבדילים בסוכה (ט"ז תרלט ס"ק יד; משנה ברורה שם סק"ל), ואם רגיל כל השנה להבדיל בבית הכנסת, אף בסוכות יכול להבדיל שם (שער הציון שם ס"ק נז).

ראשו ורובו הבא לקיים מצות סוכה, אפילו לא היו בסוכה אלא ראשו ורובו - יצא (ראה סוכה כח א, ושם ג א. וראה פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות טז, שאף לכתחילה די בראשו ורובו). מי שהיה הוא [ראשו ורובו או אפילו כולו] בסוכה, ושולחנו בתוך הבית - או חוץ לסוכה (רמב"ם סוכה ו ח; טוש"ע תרלט ד) - בית שמאי אומרים לא יצא, ובית הלל אומרים יצא (סוכה כח א, ג א), שבית שמאי גוזרים שמא ימשך אחר שולחנו, ובית הלל סוברים שאין גוזרים (סוכה שם). להלכה אמרו בירושלמי שהלכה כבית שמאי (ירושלמי סוכה ב ח בסופו), וכן פסקו גאונים וראשונים (רי"ח סוכה ג א; רי"ף שם ז ב, ושם כח א; רמב"ם שם; שו"ע תרלט ד; ועוד) ויש פוסקים כבית הלל (העיטור סוכה ב; רא"ש סוכה א א).

היה מקצת שולחנו עומד בתוך הסוכה, ומקצתו בתוך הבית, כתבו אחרונים שיצא ידי חובתו (מגן אברהם תרלט סק"ב), ואפילו כל השולחן בתוך הבית, ורק טפח ממנו בתוך הסוכה (ח"י אדם קמו בסופו, וראה שער הציון תרלט סק"ו שיש חולקים).

תשמיש בזוי אין לעשות שום תשמיש בזוי בסוכה - דהיינו כל תשמיש שאדם אינו עושה בחדר שהוא אוכל בו כל השנה (מקור חיים תרלט א) - שלא תהיינה המצוות בזויות עליו (רמ"א תרלט א), וכתבו ראשונים שזה הטעם שכלי האכילה - כגון קערות, לאחר שאכל בהם, צריך הוא להוציאם (רש"י סוכה כט א ד"ה מאני) - צריך להניחם חוץ לסוכה (סוכה כט א), מפני שכלים

אסור לו לאכול ולישון חוץ לסוכה (ראה להלן: האסור חוץ לסוכה, ושם על פרטי הדינים בזה), אלא חובה - ומצוה (ערכי תנאים ואמוראים ערך רב יבא סבא, באכילה; ראה ברכי יוסף או"ח תעה סק"ו, ושערי ישר ג יט סוד"ה ואם אמנם) - עליו לאכול ולישון בסוכה (שו"ת הרשב"א ג רפז); ויש סוברים שאין המצוה אלא שלא לאכול ושלא לישון חוץ לסוכה (חמד משה תרלט).

שאר המעשים שאמרו בהם שהם בכלל "תשבו כעין תדורו" - בנוסף לאכילה ושינה - כגון שינון, יש מן הראשונים שסוברים שאף הם חייבים להיות בסוכה, ואסור לו לעשותם חוצה לה (סדור רבי סעדיה גאון עמ' רלד), ומן האחרונים יש שכתבו שבכל עת בחג הסוכות שאדם קובע ישיבה תחת מכסה בחדר, חייב הוא שתהא ישיבה זו בצל סוכה (ספר העיקרים (ר"ש איגר) ח"א עיקר אונן ואבל ענב ג), וכן כל דבר שבשאר ימות השנה אדם רגיל לעשות בביתו, אם אין סיבה המונעת ממנו מלעשותו בסוכה, חייב הוא בסוכות לעשותו בסוכה, ואם עושהו חוצה לה עובר בעשה (פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות טו), ויש מן הראשונים שכתבו יותר מזה, שכל אורח חיינו צריך להיות בסוכה, וכל מעשינו יהיו שם, ולא תהיה כניסתנו לבית אלא לצורך הנחוץ ביותר, ולאחר מכן נחזור לסוכה (סדור רבנו שלמה ב"ר נתן פ"ו (עמ' סד). וראה מלבושי יום טוב ללבוש או"ח תרלט, שודאי ראשי לצאת מן הסוכה לצרכיו במקום אחר), וכן יש מן האחרונים שכתבו שבכל רגע שאדם שוהה חוץ לסוכה בלי הכרח, הרי הוא עובר בעשה (יסוד ושוש העבודה שער האיתון יב).

ויש מן הראשונים שכתבו שישבת סוכה בלא אכילה ובלא שתייה ובלא שינה, אינה חובה (ערכי תנאים ואמוראים ערך רב יבא סבא), וכן כתבו ראשונים שאין איסור בשינון חוץ לסוכה (ראה תשובת ר"י בתוס' ר"י החסיד (שירליואן) ברכות יא ב), וכן כתבו בטיוול, שאף על פי שהמטייל בסוכה עושה מצוה (שו"ת ספר הישר ע), אין איסור בטיוול חוץ לסוכה (ראה תשובת ר"י שם, וספר הישר שם, ראה פניני ים או"ח כא ג).

האוכל - או ישן, או עושה מעשה אחר שחייבים לעשותו בסוכה (ראה לעיל) - חוץ לסוכה, כתבו ראשונים ואחרונים שהוא עובר על איסור בשב ואל תעשה (רי"א מן החר סוכה כו א ד"ה אשתכח; ראה מגן אברהם או"ח תרטו סק"ב), ויש מוסיפים שלא אסרה תורה לאכול חוץ לסוכה, אלא רק חייבה לקיים מצות סוכה, ולכן כל מי שאינו יכול לקיים את המצוה, אינו צריך למעט באכילה ושינה, אלא אוכל וישן כדרכו חוץ לסוכה (הלכות שלמה מועדים ט כח). ויש מן האחרונים שכתבו שהאוכל או ישן חוץ לסוכה מבטל את מצותה בקום ועשה, שיש איסור לאכול ולישון חוץ לסוכה (פני יהושע סוכה כח א ד"ה במשנה, והובא בפרי מגדים תרמ אשל אברהם סק"י).

אכילה אכילה בסוכה - מלבד בלילה הראשון, שהאכילה בו היא חובה, ועל כך ראה להלן: הלילה הראשון - חכמים אומרים שאין לדבר קצבה - אם ירצה יאכל, ואם לא ירצה לא יאכל (סוכה כז א), - אלא שאם הוא אוכל אכילה החייבת בסוכה, לא יאכל חוץ לסוכה (רש"י סוכה שם ד"ה אין); רבי אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה (סוכה שם), שתי סעודות בכל יום, שבעה ימים (רע"ב למשנה שם). הלכה כחכמים (רמב"ם סוכה ו ז; טוש"ע או"ח תרלט א).

שינה שינה בסוכה, כתבו ראשונים שעיקר המצוה - לנשוי שאשתו עמו - היא לישון בסוכה עם אשתו (מהרי"ל סוכה;

יתר על שיעור זה, אפילו אינו קובע עליו סעודה, אסור לאכול חוץ לסוכה (פרי מגדים או"ח תרלט אשל אברהם סק"ו).

מיני תרגימא מיני תרגימא נראה בתלמוד שחייבים בסוכה. ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמיני תרגימא הם דברי מאכל שמלפתים בהם את הפת, כגון בשר ודגים (תוס' סוכה כז א), וגבינה (רא"ש סוכה ב יג בשם רבנו פרץ)², וביצים (מאירי סוכה שם), וקטניות (פסקי הרי"ז שם ב ג ח), וירקות (ר"א מן החר שם כז א).

• יש חולקים וסוברים שבשר וגבינה פטורים מסוכה (מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג עמ' 62. וראה שו"ע או"ח תרלט), שאין דרך לקבוע עליהם סעודה, ואינם חשובים יותר מאכילת עראי של פת, ומיני תרגימא שאמרו בהם שהם חייבים בסוכה, הם תבשיל מחמשת מיני דגן (רא"ש סוכה ב יג).

• ויש מן הראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שמיני תרגימא פטורים מן הסוכה (ר"י מלוניל סוכה שם).

בשיעור של מיני תרגימא שחייב בסוכה, יש שכתבו שהאוכל מהם יותר מכביצה חייב לאכול בסוכה (ראה מגן אברהם תרלט סק"ו, וראה הגהות רבי עקיבא איגר שם, ושערי תשובה תרלט סק"ה בסופו בדעתו, וראה שער הציון ס"ק לו; שו"ע הרב תרלט יא); ויש סוברים שאינו חייב לאכול מיני תרגימא בסוכה אלא כשהוא קובע סעודה עליהם (מנהגים דבי מהר"ם מרוטנבורג עמ' 62, בחמשת מיני דגן; טור או"ח תרלט בשם הרא"ש, בגבינה, וראה פרי מגדים תרלט אשל אברהם סק"ו; שו"ע תרלט ב, בתבשיל מחמשת מיני דגן. וראה משנה ברורה שם ס"ק ט"ו. וראה שמירת שבת כהלכתה ב מח הערה מה) - כגון שאוכל מהם שיעור חשוב שקובע סעודתו עליו, או שאוכלם בחבורת אנשים (משנה ברורה שם), ויש מוסיפים שאין הקביעות מועילה להחשיב את אכילתם לקבע אלא כשיש בהם כביצה (שערי תשובה שם), ויש מן האחרונים שמוסיפים שכל שהוא קובע עליהם, אפילו אין דרך לקבוע על שיעור כזה, חייב בסוכה (מאמר מרדכי תרלט סק"ג, הובא בבאור הלכה תרלט ב ד"ה אם) - אבל אם אינו קובע סעודתו עליהם, אפילו אוכל מהם הרבה, אינו חייב בסוכה (לבוש תרלט ב. וראה שו"ת יחיה דעת א סה מכמה אחרונים).

פת הבאה בכיסנין [על מהותה, ראה ערך ברכת הפת] בכיסנין דינה כתבשיל מחמשת מיני דגן, ואין חייבים לאכול בסוכה אלא אם קובעים עליה, לסוברים כן (שו"ת חיים שאל א עא); ויש סוברים שחמורה היא מתבשיל, ודינה כפת ממש, שאפילו אינו קובע עליה, אם אוכל הוא ממנה יותר מכשיעור, חייב הוא לאכול אותה בסוכה (ראה גינת ורדים ד ו).

פירות נחלקו בהם אמוראים: יש סוברים שהם צריכים סוכה (לשון ראשון ביומא עט ב) כשהוא קובע את עצמו לאכול אותם (רא"ש סוכה ב יג) - ויש מצדדים לומר שאפילו אם לא קבע עליהם, כל שאוכל מהם כביצה חייב בסוכה (מגן אברהם תרלט ו, לבאור מחצית השקל ועוד שם) - ואף הם בכלל מיני תרגימא שחייבים בסוכה (יומא שם בלשון ראשון: מאי מיני תרגימא, פירות). יש מן הראשונים שכתבו שהדברים אמורים דוקא בפירות חשובים של שבעת המינים (תוס' הרא"ש יומא עט ב ד"ה מאי. ראה מקור חיים תרלט ב); ורבה אמר שפירות אינם טעונים סוכה, אפילו אוכל מהם

אלה מאוסים הם (ראה רש"י שם ד"ה במטללתא; רא"ש סוכה ב יט); ויש חולקים וסוברים שאין צריך להוציא את כלי האכילה לאחר שאכל בהם (ספר הישר (שלזינגר) שסז), וכתבו ראשונים שנהגו שלא לשטוף קדירות וקערות בסוכה (ארחות חיים סוכה לד, הובא בבית יוסף או"ח תרלט שם. וראה מגן אברהם תרלט סק"ג).

אסור להשתין בסוכה, אפילו בכלי (חיי אדם קמז ב; משנה ברורה תרלט סק"ט).

תשמיש המטה בסוכה מותר (ט"ז או"ח תרלט סק"ד; מטה משה תרלט ד; נשמת אדם קמז; באור הלכה תרלט א ד"ה ואל. על דעת המקובלים בענין תשמיש בסוכה, ושיש שאוסרים אותו, ראה שלי"ה הלכות סוכה).

נר, אם היתה לו סוכה גדולה מניחו בסוכה, ואם היתה הסוכה קטנה מניחו חוצה לה (סוכה כט א; רמב"ם סוכה ו ה; טושי"ע או"ח תרלט א); ויש סוברים שאין איסור בנר אלא לאחר שכבה (מאירי סוכה כט א: י"מ), משום שהוא מאוס (המכתם סוכה שם), ודוקא נר של חרס אסור (ראה ב"ח תרלט ג). וכתבו ראשונים ואחרונים שהמנהג הוא שאין מכניסים נר של חרס אפילו לסוכה גדולה (הרוקח ריט, הובא בב"ח שם; מגן אברהם שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ז) - ובשעה שהנר דולק מותר להכניסו לסוכה, כיון שהוא צריך לו (לחם משנה סוכה ו ח).

האסור חוץ לסוכה

אכילת ארעי כל שבעת ימי החג אסור לאכול סעודה חוץ לסוכה (ראה משנה סוכה כה א; רמב"ם סוכה ו ו), אבל אוכלים ושותים עראי - שיעור מועט, שהאוכלו אינו מתכוין שיהא לסעודה, אלא הוא אוכלו כדי להשקיט את רעבונו עד שיאכל את סעודתו אחר כך (פירוש המשניות לרמב"ם סוכה כה א; רע"ב סוכה ב ד, וראה ערך אכילת עראי) - חוץ לסוכה (סוכה שם; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח תרלט ב).

בשיעור אכילת עראי שמותר לאכול חוץ לסוכה, נחלקו אמוראים: רב יוסף אמר שהוא כשתים או שלש ביצים (סוכה כז א) - או לגימות (ר"ח סוכה שם); ואב"י סובר ששיעור זה חשוב סעודת קבע, אלא שיעור אכילת עראי הוא כמו שטועם - סועד סעודה קטנה (שו"ת הרשב"א א רסח) - תלמיד קודם שהוא הולך לבית המדרש (סוכה שם) בבוקר, שהוא דואג שמא ימשכו השמועות, והוא טועם מלא פיו ושותה (רש"י שם ד"ה כדטעים), וכן הלכה (ראה רמב"ם סוכה ו ו, ומגיד משנה שם בדעתו, וטושי"ע או"ח תרלט ב).

בשיעורו של אב"י נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהוא כביצה (ראה ערכו. רש"י שם כז א ד"ה ואב"י; רא"ש סוכה ב יג; טושי"ע שם. ראה יומא פ א).

• יש סוברים שהוא פחות מכביצה (סמ"ג עשין מג. וראה ביאור הגר"א או"ח רצא א).

• יש סוברים שמותר לאכול מחוץ לסוכה יותר מכביצה (ר"י גיאות סוכה; תוספות רבנו פרץ סוכה כז א; רע"ב סוכה ב ח).

• ויש שכתבו ששיעור אכילת עראי הוא או כביצה, או פחות מעט או יותר מעט (רמב"ם סוכה ו ו), וביארו אחרונים שאין בזה שיעור קבוע לכל אדם, אלא לכל אחד השיעור הוא כפי שהוא רגיל לאכול דרך מהירות (שפת אמת סוכה כז א לתוד"ה תרת"י).

כדעה זו, ולא לאכול בשר ודגים וגבינה חוץ לסוכה, וראה שער הציון שם ס"ק

2. וראה משנה ברורה תרלט ס"ק טו, שכמה אחרונים הסכימו שנכון להחמיר

שנדרם שם, אין בדבר חשש, ואין האיסור בשנת עראי אלא כשהוא משכיב עצמו לישון (הגהות רא"מ הורו"ץ סוכה כו א).

הברכה

הנכנס לישב בסוכה מברך: אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לישב בסוכה (סוכה מו א; רמב"ם סוכה ו יב. וראה טור אורח חיים תרמא, ושו"ע שם תרמג ב) ⁴.

כמה פעמים מברכים על ישיבת הסוכה, נחלקו בדבר תנאים ואמוראים: האם כיון שבירך ביום הראשון שוב אינו חוזר ומברך, או שמברכים על הסוכה כל שבעה (סוכה מה ב, מו א). הלכה שמברך על הסוכה כל שבעת הימים (סוכה מה ב; רמב"ם סוכה ו יב; טור אורח חיים תרלט, וראה שו"ע תרלט ח, ובאור הגר"א שם).

יצא וחזר וישב אם בירך על הסוכה, ויצא ממנה ובא לחזור ולישב בה, צריך הוא לחזור ולברך (רמב"ם סוכה ו יב). ויש מן הראשונים שחולקים, וסוברים שאין צריך לברך על הסוכה אלא פעם אחת בכל אחד מימי חג הסוכות (ריטב"א שם, וראה מקור חיים אורח חיים תרלט ח. וראה ט"ז שם, שהדבר פשוט, וראה מגן אברהם ס"ק יז).

הקובע עצמו לעשות בסוכה דבר שחייב בברכה, כגון סעודה - ובירך, ושוב חוזר וקובע עצמו לעשות בה דבר נוסף שחייב בברכה, כגון לסעוד פעם נוספת - אם לא יצא מן הסוכה בינתיים, לא יחזור לברך (ריטב"א סוכה מה ב; אחרונים דלהלן. וראה משנה ברורה תרלט ס"ק מז, ושער הציון פו, שכן דעת רוב האחרונים, וכן הלכה); ויש חולקים וסוברים שאפילו לא יצא מן הסוכה, בכל פעם ופעם שהוא קובע את עצמו לעשות בה דבר נוסף, צריך הוא לברך (ריטב"א שם בשם יש מרביתו חכמי צרפת. וראה ט"ז תרלט כ).

היוצא מן הסוכה על מנת לחזור מיד, ולא הסיח את דעתו ממנה, וחוזר לסוכה לישב בה, כתבו ראשונים שאינו חוזר ומברך, שדוקא ביציאה גמורה לעשות את ענייניו, ושללא לחזור לאלתר - חוזר ומברך (ראה ראב"ה סוכה תרמד); ויש סוברים שאף היוצא לדבר עם חברו, כשחוזר לסוכה חוזר ומברך (רבנו מנוח סוכה ו ז. וראה חיי אדם קמז יג), וכן כתבו אחרונים במי שאכל בסוכה ובירך ברכת המזון, שאם קודם שבא לאכול פעם נוספת יצא מן הסוכה, אפילו יציאה כלשהי ודעתו לחזור לסוכה מיד, כשיחזור ויאכל בה צריך הוא לברך (אליה רבה תרלט יח, וראה משנה ברורה תרלט ס"ק מז, ושער הציון ס"ק פו).

היוצא באמצע סעודתו מסוכתו לחברו, יש מן האחרונים שמצדדים לומר שחוזר ומברך, שלדעתם ההליכה חשובה הפסק (מגן אברהם תרלט ס"ק יז, וראה שער הציון שם ס"ק צא); ויש חולקים וסוברים שהליכה אינה חשובה הפסק (ראה ט"ז או"ח ח ס"ק יא; הגר"א או"ח ח. וראה משנה ברורה תרלט ס"ק מח), ואם בשעת הברכה היה בדעתו לצאת מסוכתו לחברו, אינו מברך שם (משנה ברורה שם); ויש שכתבו שהיוצא מסוכתו ונכנס לסוכת חברו, צריך הוא לחזור ולברך "לישב בסוכה", ואפילו שתי הסוכות סמוכות זו לזו, באותה החצר (שו"ע הרב תרלט טו).

מעשים החייבים על אלו מעשים שבא אדם לעשות בסוכה מברך בברכה הוא כשנכנס לה, נחלקו גאונים וראשונים:

יותר מכביצה, ואפילו קובע עליהם סעודה (יומא שם; רמ"א תרלט ב). הלכה כרבא (רמב"ם סוכה שם; שו"ע או"ח תרלט ב), ויש מן הראשונים שפסקו שפירות טעונים סוכה (רמב"ן במלחמות סוכה כו א. וראה רא"ש סוכה ב יג שמהר"ם מרוטנבורג החמיר כדעה זו, וראה שער הציון תרלט ס"ק לח).

יין (ראה ערכו), יש מן הראשונים שכתבו שמותר לשתותו חוץ לסוכה (ראה יראים השלם תכא; תשב"ץ קטן קמד; רא"ש סוכה ב יג; שו"ע או"ח תרלט ב), אפילו קובע עליו (רמ"א תרלט ב, ומשנה ברורה שם ס"ק יג בדעתו); ויש סוברים שאסור לשתות יין חוץ לסוכה (ראה ריטב"א סוכה כה א. וראה משנה ברורה שם ס"ק יג, שלכתחילה נכון שלא לשתות דבש ושכר ושאר משקים בקבע אלא תוך הסעודה), וכתבו ראשונים שהשותה רביעית יין חייב בסוכה (ראה ריטב"א שם), ויש שכתבו שדוקא שתייה דרך קבע חייבת בסוכה (לבוש תרלט ב), כגון בני חבורה שקבעו לשתות יין (ב"ח תרלט שם; משנה ברורה שם ס"ק יג).

מותר לשתות מים חוץ לסוכה (יומא עט א; רמב"ם סוכה ו ו; טוש"ע או"ח תרלט ב), ואפילו הרבה (אהל מועד ריש הל' סוכה).

אף על פי שמותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה, אם בא להחמיר על עצמו לאכול בסוכה - מחמיר, ואין בזה משום יוהרא (סוכה כו ב), וכתבו ראשונים שהמחמיר שלא לשתות אפילו מים חוץ לסוכה, הרי זה משובח (רמב"ם סוכה ו ו; טוש"ע תרלט ב).

שינת ארעי אין ישנים חוץ לסוכה אפילו שינת עראי (סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ו; טוש"ע או"ח תרלט ב). בטעם האיסור נחלקו אמוראים:

• רב אשי אמר שאסור גזרה שמא יירדם (סוכה שם), שתחטפנו שינה ויישן שנת קבע (רש"י שם ד"ה ירדם), ולפיכך מותר לו לישון מחוץ לסוכה שנת עראי כשהוא מניח את ראשו בין ברכיו (ראה סוכה שם, ומאירי למשנה שם כה א), שזה ודאי שלא יירדם (רש"י שם כו א ד"ה בין), ואמרו בירושלמי שכמו כן מותר לו לאדם לישון שנת עראי חוץ לסוכה אם הוא מוסר את שנתו לאחרים (ירושלמי שם), שהוא אומר לחברו: אם אירדם, העירני (רש"י סוכה שם ד"ה מוסר), ויש ראשונים סוברים בדעת הבבלי שחולק, שאפילו במוסר את שנתו לאחרים יש לחוש שמא יימשך בשינה (תשב"ץ א ק סוד"ה צריך).

• רבא אמר שאסור לישון שנת עראי חוץ לסוכה לפי שאין קבע לשינה (סוכה כו א), שפעמים שאין אדם מנמנם אלא מעט, ודיו בכך (רש"י שם).

הלכה כרבא (רי"ף סוכה שם; רא"ש סוכה ב יד), ואסור לישון חוץ לסוכה אפילו בהנחת ראשו בין הברכיים (יראים השלם תכא; מאירי וריטב"א סוכה שם; שבלי הלקט שם; פרי מגדים תרלט משבצות זהב סק"ה, הובא בבאור הלכה שם), ואפילו ודאי שלא יירדם, כגון מוסר את שנתו לאחרים (שבלי הלקט), ואפילו שינה כלשהי חוץ לסוכה אסורה (יראים השלם שם: כל שהוא מיקרי קבע) ³.

ויש פוסקים כרב אשי (ראב"ן סוכה ומעשה רוקח סוכה קמו; תשב"ץ א ק ד"ה צריך), וכתבו שמותר לאדם לישון מעט על כתפי חברו חוץ לסוכה (תשב"ץ שם), ומן האחרונים יש שכתבו יותר מזה, שאדם הישן מעצמו, שישב חוץ לסוכה ולא שכב שם לישון, ואירע

המצוות (ושם: אחר המצות, אם מברכים ברכה נוספת לאחר שקיים את המצוה). על ברכת "שהחיינו" שמברך בפעם הראשונה שיושב בסוכה, ראה ערך ברכת הזמן, (ושם במי שבירך על הסוכה בשעת עשייתה או קודם שבא לישב בה).

לט שמכל מקום לא יברך. ³ ויש שנהא מדבריהם שסוברים ששינה פחות משיעור הילוך מאה אמה, אינה חשובה אף שנת עראי, ומותרת היא חוץ לסוכה (ראה רי"ף גאות הל' סוכה. וראה משנה ברורה תרלט ס"ק יא, ושער הציון ס"ק כג). ⁴ על עיקר החיוב לברך על כל מצוה שאדם עושה, ראה ערך ברכת

רמב"ם סוכה ו יב; טושי"ע תרמ"א; ואם בירך ברכת הזמן קודם ברכת הסוכה, אינו חוזר ומברך (משנה ברורה שם סק"ג).

החייבים במצוה

הכל חייבים בסוכה - לשבת בה בשבעת ימי החג (על המצוה המיוחדת לאכול בסוכה בלילה הראשון, ראה להלן: הלילה הראשון) - כהנים לויים וישראלים (ערכין ג ב). וכל אשר הוא מישראל, מגדולם ועד קטנם, חייב בסוכה, שנאמר: **כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַסֹּכֹת** (ויקרא כג מב. רמב"ן ויקרא שם).

הנשים פטורות מן הסוכה (סוכה כח א; רמב"ם סוכה ו א; טושי"ע או"ח תרמ"א), הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. סוכה שם א,ב), ואפילו מדרבנן אינן חייבות (ראה סוכה ב ב, ותוס' ר"ה לג א ד"ה הא).

טומטום ואנדרוגינוס (ראה ערכיהם), חייבים בסוכה מספק (רמב"ם סוכה ו א; טושי"ע או"ח תרמ"א) ⁵.

גרים ועבדים משוחררים חייבים בסוכה (סוכה כח ב).

עבדים כנעניים פטורים מן הסוכה (סוכה כ ב, ושם כח א; רמב"ם סוכה ו א; טושי"ע או"ח תרמ"א).

סומא (ראה ערכו), לסוברים שהסומא חייב במצוות (ראה ערך סומא, מחלוקת תנאים), חייב הוא אף בסוכה (בית יצחק או"ח ה טו).

חולה פטור מן הסוכה (משנה סוכה כה א; רמב"ם סוכה ו ב; טושי"ע או"ח תרמ"א), ואפילו אין בו סכנה, אפילו חש בראשו, או חש בעיניו (סוכה כו א; טושי"ע שם), וכן החש במעי (ראב"ן סוכה תסג), או באחד משאר אבריו (מאירי סוכה שם) ⁶, ואפילו חולי קל (פירוש המשניות לרמב"ם סוכה כה א).

בטעם שהחולה פטור כתבו ראשונים שהוא משום "תשבו כעין תדורו" (ספר החינוך שכה; רע"ב סוכה ב ד), שאם היה לו חולי זה כל השנה, לא היה יושב בביתו, אלא היה אוכל ושותה במקום שהיה רוצה, והיה ישן תחת האויר (תלמיד הרמב"ן סוכה כו א).

מצטער וכן מצטער פטור מן הסוכה (סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ב; טושי"ע או"ח תרמ"ד). בטעם הדבר כתבו ראשונים שאף הוא פטור משום "תשבו כעין תדורו", שאין אדם דר במקום שהוא מצטער (תוספות סוכה כו א ד"ה הולכי); ויש שכתבו שדורשים מהפסוק **"בַּסֹּכֹת יֵשְׁבוּ"** (ויקרא כג מב), שהמצוה היא שישב האדם בסוכה הראויה לישיבה, פרט למי שהוא מצטער מחמת הסוכה (הרוקח סוכה ריט); ויש דורשים שהמצטער פטור מהסוכה מן הכתוב: **כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַסֹּכֹת** (ויקרא שם), שאין חייב בישיבת סוכה אלא מי שהוא כאזרח רענן (ריטב"א שם כח ב; לבוש תרמ"ד, וראה פרי מגדים תרמ"ב משבצות זהב סק"ז). ויש ראשונים שנראה מדבריהם שחולקים על כל זה, וסוברים שהמצטער פטור מישיבת סוכה מפני שהצער דוחה את המצוה (ראה אור זרוע ב ו).

המצטער, כתבו ראשונים שאינו פטור מן הסוכה אלא כשהסוכה היא שמצערותו (רש"י סוכה כה ב ד"ה צערא; אור זרוע סוכה רצט), ובצאתו ממנה ינצל מן הצער (יראים השלם תכא; שבלי הלקט שמג; רמ"א תרמ"ד); ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שמצטער שפטור מן הסוכה אין הכוונה למי שהסוכה מצערותו, שזה יכול

• יש סוברים שכל הנכנס לסוכה צריך הוא לברך (טור תרלט בשם הגאונים; ראה רמב"ם סוכה ו יב), בין שנכנס לה לאכול, או לישון, או ללמוד (העיסור תחילת הלכות סוכה), אבל נכנס ויוצא בלבד לא יברך (ארחות חיים לט בשם הגאונים).

• יש שכתבו שהנכנס לסוכה מברך אפילו לא נכנס לה אלא כדי לנוח או לשבת בלבד (פ"י התפילות והברכות לר"י בן יקר שם. וראה שערי תשובה תרלט סק"ה, ומשנה ברורה תרלט ס"ק טז).

• יש שנראה מדבריהם שאין מברך אלא הנכנס לסוכה לאכול ולשתות או לישון (ראה תוספות סוכה מה ב ד"ה אחד).

• ויש מהראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שאין מברך אלא הנכנס לסוכה לאכול, והברכה על האכילה פוטרת אף את שאר הדברים שעושים בסוכה (רא"ש ברכות א יג, וסוכה ד ג; טור אורח חיים תרלט בשם ר"ת), ואף שינה כתבו ראשונים שהברכה על האכילה פוטרתה (תוספות ברכות יא ב ד"ה שכבר, בתירוץ ראשון).

כתבו ראשונים ואחרונים שפשט המנהג שאין מברכים אלא על האכילה (מגיד משנה סוכה ו יב; טור תרמג בסופו; שו"ע ורמ"א תרלט ח. וראה באור הגר"א שם, ומעשה רב ר"ח, שהעיקר כר"י ורמב"ם שמברך כל פעם שנכנס, וראה חיי אדם קמז יג שכן נהג הגר"א, אבל הכל נוהגים כר"ת שאין מברכים אלא על האכילה), וכתבו אחרונים שהיושב בסוכה קודם האכילה, אף הוא אינו מברך עד שיאכל (מגן אברהם תרלט ס"ק יז; חיי אדם שם), ומכל מקום כתבו אחרונים שאין ראוי לשבת בסוכה בלא ברכה, ולכן נכון שהנכנס לסוכה - ודעתו לאכול שם - מיד בהיכנסו לסוכה יאכל ויברך (ראה מגן אברהם שם; חיי אדם שם; משנה ברורה תרלט ס"ק מו. וראה של"ה למסכת סוכה ד"ה נראה).

סדר הברכות המברך על הסוכה קודם שהוא אוכל בה פת, נחלקו ראשונים בסדר שיברך את הברכות:

• יש סוברים שיברך על הסוכה מיד כשיכנס בה כדי לאכול, קודם ברכת הפת (רא"ש סוכה ד ג בשם מהר"ם ב"ב; שו"ע תרמ"ג).

• ויש סוברים שאינו מברך על הסוכה אלא לאחר שמברך ברכת הפת (רא"ש שם; מנהג העם; שו"ע ורמ"א שם, ראה שמירת שבת כהלכתה מח הערה מה).

הנכנס לקדש בסוכה, מברך ברכת הסוכה על הכוס, עם שאר ברכות הקידוש (ראה ערך קידוש. סוכה מו א; רמב"ם סוכה ו יב), ומברך תחילה על היין, ואחר כך על היום, ואחר כך "לישב בסוכה" (ראה רמב"ם שם; טושי"ע שם א, ורמ"א תרמ"ג). בקידוש היום, שאין בו אלא ברכה על הכוס בלבד (ראה ערך קדוש), כתבו ראשונים שמברך "לישב בסוכה" לאחר ברכת היין, קודם שישתה ממנו (לבוש או"ח תרס בסופו, הובא במשנה ברורה תרמג סק"ט), ומן האחרונים יש שכתבו שאינו מברך "לישב בסוכה" בקידוש היום, אלא אחר כך, סמוך לברכת הפת (ט"ז תרמג סק"ד. ראה משנה ברורה שם סק"ט).

בפעם הראשונה בשבעת ימי החג שאדם נכנס לישב בסוכה צריך לברך, מלבד הברכה שהוא מברך על ישיבתה, גם ברכת הזמן - "שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה" (ראה ערך ברכת הזמן) - ונחלקו אמוראים איזו ברכה יש לו לברך תחילה (סוכה נו א). הלכה שמברך על הסוכה תחילה, ואחר כך מברך ברכת הזמן (סוכה שם;

5. על קטן שפטור מכל המצוות, ובכלל זה מיישיבה בסוכה, ראה ערך חרש שוטה וקטן: במצוות ואיסורים, וערך קטן; על החיוב לחנך את הקטן במצוות סוכה, ראה ערך חנוך. אם מותר ליתן לקטן בידיים לאכול מחוץ לסוכה, ראה

עך קטן אוכל נבילות (וראה מגן אברהם תרמ"ג, ומשנה ברורה סק"ה).
6. וראה לחם יהודה ברמב"ם סוכה ו ב בסופו, שדוקא מיחוש הראש והעין פוטר, לפי שהם איברים ראשיים בגוף, אבל מיחוש יד או רגל וכיוצא חייב

דרכם של אנשים להצטער בו, בטלה דעתו אצל כל אדם (ראה ט"ז תרמ סק"י; משנה ברורה שם ס"ק כח. ראה ערך בטלה דעתו אצל כל אדם), והוא חייב בסוכה אף על פי שהוא מצטער באותו הדבר (ביאור הגר"א שם); ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שגם בדבר שאין דרך בני אדם להצטער בו, זה שמצטער ממנו פטור מן הסוכה (ראה ר"ן סוכה כו א, ובאור הלכה תרמ ד ד"ה אלא בדעתו).

אסטניס (ראה ערכו), המצטער מן הסוכה משום אנינות דעתו, פטור מן הסוכה (ראה סוכה כט א, הובא בר"ף וברא"ש וש"א"ר שם), כיון שכל אניני הדעת מצטערים בדבר שכזה (ט"ז שם סק"י, ומשנה ברורה שם ס"ק כט). יש מן האחרונים שכתבו שדוקא מי שידוע שהוא מאיני הדעת פטור, אבל שאר כל אדם אינו יכול לומר איסטניס אני (מגן אברהם שם סק"ט); ויש חולקים וסוברים שכל שידוע בעצמו שהוא מאיני הדעת, הרי זה פטור (שער הציון שם ס"ק מג).

העושה סוכה, צריך לעשותה באופן שלא יצטער בישיבתו בה (ראה שו"ת מהר"ח אור זרוע קצד בשם ר"ת, שאם אפשר לעשות סוכה שאין גשמים יורדים בתוכה, אינו נפטר בירידת גשמים, וחייב לעשות סוכה כזו שתצילנו מהם), ואינו רשאי לעשותה בענין שיצטער בה, ולומר מצטער אני (יראים השלם תכא; ראה רא"ש סוכה ב יב; טוש"ע תרמ ד), ואם עשאה כך שהישיבה בה מצערותו, כתבו ראשונים שאינו נפטר בכך, וזו אינה חשובה סוכה, ואינו מקיים את המצוה בישיבתו בה (יראים השלם שם; רע"ב סוכה ב ד; רמ"א תרמ ד). וכן אם יש בסוכה איזה דבר שמצער, אם בידו להסירו הרי זה חייב להסירו (ראה מגן אברהם תרכ"ט ס"ק כח), ואינו נפטר מן הסוכה אלא כשאינו יכול להציל את עצמו מן הצער שבישיבתו שם (חיי אדם קמז יח). ויש מן הראשונים שכתבו שאף על פי שיכול אדם לעשות סוכה שלא יצטער בה התורה לא ציוותה לעשות סוכה כמין בית שתציל מן הגשמים ומן החמה, ויהא נוח לחולה לישון בה (שו"ת מהר"ח אור זרוע קצד).

ירדו גשמים היושב בסוכה וירדו גשמים, מותר לו לפנות (משנה סוכה כח ב) ולצאת מן הסוכה (רש"י שם), ולהיכנס לתוך ביתו (רמב"ם סוכה ו י; טוש"ע תרל"ח ה).

ומאימתי מותר לפנות מן הסוכה, משתסרח [משתתקלקל] – המקפה (משנה שם; ראה רמב"ם שם וטוש"ע שם). המקפה היא תבשיל קפוי, לא רך ולא עבה (רש"י שם), והדברים אמורים במקפה של גריסים (סוכה כט א) – פולים טחונים (פירוש המשנה לרמב"ם סוכה כח ב, וראה רמב"ם סוכה ו י, ושו"ע או"ח תרל"ח ה) – שהיא ממהרת להתקלקל בקצת גשמים (רש"י שם כט א), ויש מפרשים להיפך, שחומרא היא לשער במקפה של גריסים, שאינה ממהרת להתקלקל כל כך כמו מקפה אחרת (סמ"ק מצוה צג; מאירי סוכה כח ב בשם י"מ). מי שאינו בקי בשיעור "משתסרח המקפה", כתבו ראשונים שיתן את לבו בירידת גשמים אם בצער הזה היה יוצא

לעשות סוכה שלא תצערנו, אלא הוא החלש קצת ואינו בריא, אבל גם אינו צריך רפואה, ואם יאכל יפה וישן, יתחזק מאילו, ומחמת חולשתו אינו יכול לסבול את הישיבה בתוך הסוכה, או את הזבובים שבה, או את הסרחון מהעשבים שעשה בהם את הסוכה כשהיה בריא, והתירו לו לישון מחוץ לסוכה עד שיתחזק יפה (פסקי הרי"ד סוכה כו א), וכן יש מן האחרונים שכתבו שלסוברים שמצטער פטור מן הכתוב "כל האזרח" (ראה לעיל), פטור הוא אפילו לא ינצל מן הצער ביציאתו מן הסוכה (פרי מגדים שם), ויש סוברים שאף משום "תשבו כעין תדורו" יש לפטור, שהמצטער דרכו לעזוב את דירתו (פרי מגדים תרמ אשל אברהם סק"י).

איזה הוא מצטער שפטור מלישב בסוכה, כגון שאינו יכול לשבת בסוכה מפני הגשמים (ראה סוכה כח ב, ורמב"ם סוכה ו י, וטוש"ע או"ח תרל"ח ה), או שאינו יכול לישון בה⁷ מפני הרוח (רמב"ם שם ב; טוש"ע שם ד), או מפני היתושים (ארחות חיים סוכה לב בביאור הירושלמי) והזבובים והפרעושים וכיוצא בהן, או מפני הריח (ראה סוכה כו א; רמב"ם שם; שו"ע שם), או מפני שמצטער מן הצינה (רש"י סוכה שם), או שירא – שמא יחלה – ממנה (ראה מאירי שם ד"ה שומרי, ומרדכי סוכה תשמא, שעל זה סמכו בזמן הזה שלא לישון בסוכה, וראה דרכי משה תרל"ט סק"ג, ורמ"א תרל"ט ב, וט"ז שם תרמ סק"ג), או מפני הנשר שנופל מן הסוכה תדיר (ר"ח סוכה כט א. וראה שער הציון תרל"ט ס"ק סא), או מפני לסטים (שו"ת הרמ"א כט, וראה שם על חשש שיגנבו את ממונו שבסוכה, וראה רמ"א תרמ ד), או מפני הדוחק (תשובת רב האי גאון במנהיג סוכה ד), וכיוצא (רי"צ גאות סוכה)⁸, וכל שכן אם מצטער בדבר שהוא למעלה מאלו (ר"ח סוכה כו א), ואפילו כשהאדם עצמו אינו מצטער, אלא שמאכלו מתקלקל בסוכה זו, הרי זה פטור (לבוש או"ח תרל"ח ה, הובא בט"ז תרל"ט ס"ק טז; מג"א שם ס"ק טו; מ"ב שם ס"ק לא), וכל שהוא מצטער בענין שבצער הזה היה יוצא מביתו, יכול הוא לצאת מן הסוכה (יראים השלם תכא; ראה רמ"א בשו"ע או"ח תרל"ח ה).

מי שכבו לו הנרות בסוכה בליל שבת, כתבו ראשונים שמותר לו לצאת מן הסוכה כדי לאכול במקום שיש לו נר, שהאוכל בחושך מצטער הוא (תרומת הדשן שם ושם, הובא ברמ"א בשו"ע תרמ ד).

מי שצר לו המקום בסוכה לשינה, יש סוברים שפטור הוא מן הסוכה (ט"ז תרמ סק"ה, וראה שם שאם עשה את הסוכה מתחילה כן, חייב לשבת בה, ראה מגן אברהם שם סק"ט; משנה ברורה שם ס"ק כז), והרבה סוברים שאין זה נקרא מצטער, שלפעמים אדם ישן בכיפוף הגוף והאיברים (תרומת הדשן צב; רמ"א תרמ ד. וראה פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם כח), ומכל מקום אדם מעונג שמצטער מאד לישון כך, הרי זה מצטער ופטור (חיי אדם קמז יח; ראה משנה ברורה שם ס"ק כו).

אין אדם יכול לומר מצטער אני ופטור מן הסוכה, אלא בדבר שדרך בני אדם להצטער בו (טור או"ח תרמ; רמ"א תרמ ד), אבל בדבר שאין

אות א, ורא"ש סוכה ב ח בסופו, בשושבינים, שמצטערים שאינם שמחים עם החתן, וראה שדי חמד מערכת סוכה א י מכמה אחרונים, באורח היושב לבדו בסוכת חברו, וראה ח"י הגר"י (סטענסיל) ערכין ב ב בקטן שאמו אינה עמו. על מי שיתבזה בסוכה, כגון שנמצא שם בעל חובו, ראה אור שמח סנהדרין טו ד"ה פסק, שבזיון הוא צער גדול מצער הגוף, וראה שו"ת בצל החכמה ה ט, וראה שו"ת שערי דעה ב יז ד"ה והנה, שנסתפק, וראה פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות כט, ומוריה רפז-רפז עמ' קיג מרש"י אויערבך, שמי שקשה לו לאכול בסוכה או לישון שם מפני האורחים הנמצאים שם, פטור מן הסוכה.

בסוכה. ⁷ על מי שיכול לישון בסוכה, אלא ששנתו עריבה וטובה יותר חוצה לה, ראה אגרות משה או"ח ג צג. וראה מגן אברהם תרל"ט סק"ז, שמי שאין לו כרים וכסתות כראוי אין לו לישון בסוכה בעת הצינה, וראה באור הלכה תרמ ד, שיקפיד ללבוש בגדים חמים בסוכה, כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. ⁸ וראה פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות כח, ושם אות כט במתבייש לאכול או לישון בפני אורחים שבאו לשם. וראה פרי מגדים תרמ אשל אברהם ס"ק יז, שמי שבא בדרך ונזדמנה לו סוכה קטנה, והוא רגיל שיש כלים בביתו, ובני ביתו מרובים, הרי זה בכלל מצטער ופטור מן הסוכה, והנהנה תבוא עליו ברכה. וראה סוכה כח ב בחתן, והשגות הראב"ד לבעל המאור סוכה שם

שוהה בכפר אחד שלשה או ארבעה ימים, כתבו אחרונים שחייב, מעיקר הדין, לעשות שם סוכה (מגן אברהם תרמ ס"ט טו; חיי אדם קמז כב; משנה ברורה תרמ ס"ק מה).

שומרי העיר - מן הגייסות (ירושלמי סוכה ב ה, הובא במגן אברהם תרמ ס"ק טז, ובמשנה ברורה תרמ ס"ק מו להלכה) - ביום, פטורים מן הסוכה ביום וחייבים בלילה, שומרי העיר בלילה, פטורים מן הסוכה בלילה וחייבים ביום (סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ד; טושי"ע או"ח תרמ ט).

שומרי גינות ופרדסים - וכן שאר שומרי ממון (ראה ירושלמי סוכה ב ה), ואפילו על ממון שלהם (מאירי סוכה כו א), שדרכם הוא שאינם זזים מאותו המקום שהם שומרים שם (רש"י שם) ביום ובלילה (מאירי שם), ואינם רגילים לבא לבתיהם כלל (ריטב"א שם) - פטורים מן הסוכה בין ביום ובין בלילה (תוספתא ג; רמב"ם סוכה ו ד; טושי"ע או"ח תרמ ו).

נשוי נשוי שאינו יכול להביא את אשתו שתשב עמו בסוכה, יש סוברים שפטור הוא מן הסוכה, משום "תשבו כעין תדורו", שכשם שבדירה דרך אדם לדור עם אשתו, כך אף בסוכה יש לו לדור עם אשתו (ערכין ג ב; דרכי משה תרל"ג, ורמ"א תרל"ב). וכן כתבו אחרונים שמטעם זה נוהגים עכשיו להקל בשינה, שאין ישנים בסוכה אלא המדקדקים במצוות, לפי שמי שאין לו סוכה מיוחדת שיוכל לישון בה עם אשתו, הרי זה פטור מן השינה בסוכה (דרכי משה ורמ"א שם). ויש שכתבו הטעם שאם אינו יכול לדור עם אשתו הרי זה מצטער (מגן אברהם תרל"ט סק"ח), ודוקא כשהוא זמן עונה (ראה ערכו) אצלו, שאם אינו זמן עונה, אין זה מצטער (ראה נשמת אדם קמז; משנה ברורה שם ס"ק יח), ויש שנראה מדבריהם שסוברים שמי שאינו יכול לדור בסוכה עם אשתו חשוב הוא מצטער אפילו אשתו נדה (ראה אשל אברהם (בוטשאטש) תניינא תרל"ט באורך, וראה דרכי משה שם). ויש שכתבו טעם אחר לפטור מישיבת סוכה את זה שאין אשתו עמו, מפני שהוא חייב לשמח את אשתו ברגל (ראה ערך שמחת יום טוב) ואפילו איננה טהורה, שמחה היא לה כשבעלה עמה בחדר (ט"ז שם סק"ט; שו"ע הרב שם ט). ויש סוברים שאף מי שאינו יכול לדור בסוכה עם אשתו חייב הוא בישיבת סוכה, שדירת איש בלא אשתו שמה דירה (שו"ת מהר"ם חלאווה (ירושלים תשמ"ז) טז; ראה שו"ת הר הכרמל או"ח טו).

שלוחי מצוה שלוחי מצוה - הולכי בדרך מצוה, כגון ההולך ללמוד תורה (רש"י סוכה כה א; וטור או"ח תרמ), או להקביל את פני רבו, או לפדות שבויים (רש"י שם), או למול את בנו, או לדרוש ברבים בהלכות החג ולהפריש את עמי הארץ מכל דבר איסור (שו"ת סדר היום צט), או לשאת אשה, וכיוצא באלו (מאירי סוכה שם) - פטורים מן הסוכה, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה (סוכה כה א; רמב"ם סוכה ו ד; טושי"ע או"ח תרמ ז. וראה ערך עוסק במצוה).

היה יושב בסוכה ונודמנה לו מצוה, כתבו ראשונים שיכול הוא לצאת מן הסוכה ולעסוק באותה המצוה, שהרי אף לדבר הרשות רשאי הוא לצאת מסוכתו כדרך שהוא יוצא מביתו בשאר ימות השנה, וכל שכן לדבר מצוה (שו"ת מהר"ח אור זרוע קפג).

הלילה הראשון

ליל יום טוב הראשון של החג, חובה על האדם לאכול בסוכה (משנה סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ז; טושי"ע או"ח תרל"ט ג) - שלא כבשאר ימי החג, שאם רצה אינו אוכל אלא דברים הפטורים מן

מביתו, רשאי הוא לצאת מן הסוכה (יראים השלם תכא; רמ"א תרל"ט ה), ועוד כתבו ראשונים שאנו איננו בקיאים בשיעור "משתסרה המקפה" (מהר"ל הלכות סוכה).

היו גשמים יורדים, אפילו היה נראה שהם עתידים להפסק בקרוב, כתבו ראשונים ואחרונים שיכול הוא לאכול מחוץ לסוכה, ואינו צריך להמתין לאכול עד שייפסקו הגשמים (תלמיד הרמב"ן סוכה כט א; ראה מגן אברהם תרמ ס"ק טו); ויש סוברים שאם נראה לו שהגשמים ייפסקו בקרוב, יש לו להמתין (תלמיד הרמב"ן שם בשם אית דדייק), וכעין זה כתבו אחרונים, שכל שאינו מצטער בהמתנה יש לו להמתין אולי ייפסקו הגשמים (אשל אברהם (בוטשאטש) תניינא תרמ; ברכת הבית שער נב שערי ברכה אות ד).

הישן בסוכה וירדו גשמים, הרי זה יוצא מן הסוכה אפילו הגשמים מועטים הם, ואין בהם כדי "שתסרה המקפה", שבגשמים מועטים הוא מצטער ואינו יכול לישון (שו"ת מהר"י ווייל קצא; רמ"א או"ח תרל"ט ז). וכתבו אחרונים שצינה דינה הוא כגשמים, ובצינה מועטת פטור מלישון בסוכה (פרי מגדים תרל"ט אשל אברהם סק"ז).

משמשי חולה פטורים הם מן הסוכה (סוכה כה א; רמב"ם סוכה ו ב; טושי"ע או"ח תרמ ג).

המשמשים את המצטער חייבים בסוכה (סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ב; טושי"ע או"ח תרמ ד).

הולכי דרכים הולכי דרכים ביום פטורים מן הסוכה ביום וחייבים והשומרים בלילה, הולכי דרכים בלילה פטורים מן הסוכה בלילה וחייבים ביום (סוכה כו א; רמב"ם סוכה ו ד; טושי"ע או"ח תרמ ח), הולכי דרכים ביום ובלילה פטורים מן הסוכה בין ביום ובין בלילה (סוכה שם. והר"ח והרי"ף והרמב"ם וסמ"ג וטושי"ע השמיטו, וראה בכורי יעקב תרמ ס"ק כז). וכתבו ראשונים שהולכי דרכים פטורים משום "תשבו כעין תדורו", שכשם שכל השנה אין אדם נמנע מלצאת מביתו וללכת בדרך, כך לא הצריכו הכתוב להימנע מללכת מסוכתו (רש"י שם כו א ד"ה הולכי; רע"ב סוכה ב ד; רמ"א תרמ ח).

הולכי דרכים שפטורים מהסוכה, כתבו ראשונים שהם היוצאים לסחורה (רש"י סוכה כו א). יש שכתבו שאסור לצאת לטיול ולתענוג למקום שאין שם סוכה, שהולכי דרכים אינם פטורים אלא לצורך, ולא לטיול ולתענוג (שו"ת אגרות משה או"ח ג צג), ויש שכתבו שהיוצא לטיול אינו בכלל הולכי דרכים כיון שאפשר להקדים או לאחר את הטיול ליום אחר (פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות ל, והליכות שלמה מועדים ט כא), ויש סוברים שאף היוצאים לטיול פטורים מהולכי דרכים, שכן דרך העולם לצאת לטיול כל השנה (הערות במסכת סוכה (הגר"ש אלישיב) עמ' קיד, וראה ספר הסוכה השלם עמ' תלג).

הולכי דרכים שהם פטורים מן הסוכה, מותרים הם לאכול בדרך כשרצונם לאכול, ואין הם צריכים להמתין עד שיגיעו למקום שימצאו שם סוכה (לבוש או"ח תרמ ח; מגן אברהם תרמ ס"ק טו; חיי אדם קמז כב; משנה ברורה שם סק"מ).

ההולכים לכפרים של נכרים לתבוע מהם את חובותיהם בחול המועד סוכות, ואין להם סוכה באותם הכפרים, כתבו ראשונים שיחמירו על עצמם לשוב לבתיהם בלילה כדי לאכול בסוכה, ואף על פי שיש להקל - שאינם חייבים לעשות סוכה באותם כפרים כשהם לגנים שם (הגר"א או"ח תרמח, וראה משנה ברורה תרמ ס"ק מד) - המחמיר תבא עליו ברכה (המכתם סוכה כו א; רמ"א תרמ ח), ואם

האכילה אין אדם יוצא ידי חובת אכילה בסוכה בלילה הראשון של סוכות אלא בפת (ראה רמב"ם סוכה ו ז, ושו"ע או"ח תרלט ג; ותוספות סוכה כז א ד"ה אל) ⁹.

בשיעור האכילה שחייבים לאכול בסוכה בלילה הראשון, כתבו ראשונים, וכן נראה בירושלמי, שאם אכל כזית (ראה ערכו) יצא ידי חובתו (ראה ירושלמי סוכה ב ז, הובא בתוספות סוכה כז א ד"ה תשוב; רמב"ם סוכה ו ז; טוש"ע או"ח תרלט ג) ¹⁰. וכתבו אחרונים שיש לאכול את הכזית בתוך כדי אכילת-פרס (ראה ערכו). פרי מגדים או"ח משבצות זהב תרמג בסופו ד"ה ישיבת; רבי עקיבא איגר על או"ח תרלט ג).

אכל בלילה הראשון פת עם מאכלים אחרים, נחלקו בדבר: יש סוברים שלא יצא (ראה פסחים קטו א. יד אליהו (רגולר) א כג א), והרבה סוברים שיצא (צ"ח פסחים קח א; אשל אברהם (בוטשאטש) תנינא תרלט ג; פסקי רש"י אויערבך בספר הסוכה השלם אות יח, בשם ר"ד בהר"ן, ועי"ש שאף יש בזה חיוב מצוה).

האכילה שחייבים לאכול אותה בסוכה בלילה הראשון, מצוה לאוכלה לתיאבון (ראה ירושלמי סוכה ב ז), ויש מצדדים לומר שאין צריך לאוכלה לתיאבון (דרכי משה תרלט ו). אכלה אכילה גסה שהוא קץ בה, אין זו אכילה (ראה ערך אכילה גסה, שאכילה גסה אין שמה אכילה לענין מצוות), ולא יצא בה ידי חובתו (מטה אפרים תרכה נד).

בערב סוכות - משש שעות ולמעלה (מהרי"ל הל' סוכה; רמ"א או"ח תרלט ג; לבוש שם; חיי אדם קמז יז), ויש אומרים שמשעה עשירית ואילך (הגר"א או"ח תרלט ג; משנה ברורה שם ס"ק כז, וכתב שכן הסכמת האחרונים) - אסור לאכול (מהרי"ל שם; רמ"א שם) - פת, ושאר דברים הממלאים את כריסו (ראה ערך אכילת מצה, באכילה בערב פסח, על המאכלים ושיעורם) - כדי שיאכל בסוכה לתיאבון (ירושלמי שם; רמ"א שם), בדומה לאיסור לאכול בערב פסח משום מצות אכילת-מצה (ראה ערכו). ירושלמי שם; מהרי"ל שם; רמ"א שם. וראה דרכי משה או"ח שם סק"ו, המצדד שאין איסור בדבר, אך ראה מסקנתו שנראה שר"ל שיש להחמיר).

ירדו גשמים ירדו גשמים בלילה הראשון של חג הסוכות - שבשאר בלילה ראשון ימי החג פטורים משיבת סוכה בעת שיוורדים גשמים (ראה לעיל) - נחלקו ראשונים: יש סוברים שחייבים לאכול בסוכה בלילה זה (תוספות רבנו פרץ סוכה כז א; טור או"ח תרלט; שו"ת מהרי"ל וייל קצא; רמ"א או"ח תרלט ה), ואף לברך על אותה האכילה "לישב בסוכה" (כן נקטו בפשיטות ה"י והפרי מגדים או"ח תרלט, ושו"ע הרב תרלט יח, וחי אדם קמז ט, ומשנה ברורה תרלט ס"ק לה), וכן שאר מצטער בישיבת הסוכה, חייב לאכול בסוכה בלילה הראשון (תוספות רבנו פרץ שם; רמ"א או"ח תרמ ד); ויש חולקים וסוברים שאם יורדים גשמים - וכן שאר מצטער בישיבת הסוכה (שו"ת הרשב"א ד עח) - אינו חייב לאכול בסוכה בלילה הראשון (ראה תוספות שם ד"ה אי בשמו; מגיד משנה סוכה ו ז שכן עיקר. וכן משמע מסתימת השו"ע שם ה, ראה באור הגר"א שם שכן עיקר).

לסוברים שאי אפשר לקיים את מצות האכילה בסוכה בלילה הראשון בשעה שיוורדים גשמים, כתבו ראשונים שצריך להמתין

הסוכה חוץ לסוכה (ראה לעיל: הישיבה) - שלומדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) מאכילת-מצה (ראה ערכו) בפסח, שנאמר "תִּמְשֶׁה עֶשְׂרָה" (ויקרא כג לד, לט), ונאמר "תִּמְשֶׁה עֶשְׂרָה" בפסח (שם כג ו), מה חמשה עשר שנאמר בפסח, הלילה הראשון חובה לאכול בו מצה (ראה ערך אכילת מצה), אף חמשה עשר שנאמר בחג, הלילה הראשון חובה לאכול בו בסוכה (סוכה שם), ואפילו השבע ואינו תאב לאכול, חייב לאכול בסוכה (לבוש או"ח תרלט ג), ואף אדם שהאכילה צער היא עבורו, ולפיכך אינו חייב לאכול סעודת שבת ויום טוב (ראה ערך עונג שבת ויום טוב), בלילה הראשון של סוכות חייב הוא לאכול, שמצות האכילה בו אינה משום עונג, אלא עצם האכילה היא המצוה (אלף למטה תרכה ס"ק צז; ביאור הלכה תרלט ג). ודוקא בזה חלוק ליל יום טוב הראשון של החג משאר ימי ולילי החג, אבל בשאר כל העניינים שחייבים לעשותם בסוכה, כגון שינה, אין חילוק בין הלילה הראשון של החג, לבין שאר ימי החג (ריטב"א שבת קלא ב). ויש מן הראשונים שהיה מחייב את האדם להשכיב את עצמו לישון בסוכה בלילה הראשון של סוכות, ולכל הפחות לישון שם שנת עראי (ריטב"א שם בשם גדול מגדולי הדור אשר בצרפת).

אשה פטורה ממצות אכילה בלילה הראשון בסוכה (ראה סוכה כח ב).

זמן האכילה זמן מצות האכילה בסוכה בלילה הראשון הוא משעה שהוא ודאי לילה (הגהות רבנו פרץ על הסמ"ק צג; רמ"א תרלט ג) - אבל האוכל בסוכה קודם לכן, אפילו קבל על עצמו תוספת יום טוב, לא יצא ידי חובתו (ראה שו"ת כתב סופר או"ח עא ד"ה ובקושיא), ויד אליהו (רגולר) א כא א, וקבא דקשייתא פו), ואפילו אכל בבין-השמשות (ראה ערכו), חייב לחזור ולאכול בסוכה כשיהא לילה ודאי (פרי מגדים תרלט משבצות זהב ס"ק יב; בכורי יעקב תרלט ס"ק כב, הובא במשנה ברורה תרלט ס"ק כה, וראה שם לענין הברכה) - שחייב האכילה בסוכה בלילה הראשון לומדים אותו מאכילת מצה בלילה הראשון של פסח (ראה לעיל), וכשם שאכילת מצה בלילה הראשון של פסח זמנה בלילה דוקא, ואין לאוכלה אלא בזמן שהוא ודאי לילה (ראה טוש"ע או"ח תעב א, וראה ערך תוספת שבת ויו"ט), כך דין האכילה בסוכה (הגהות רבנו פרץ שם; רמ"א תרלט ג וט"ז שם).

וכן למדים מאכילת מצה את סוף זמן האכילה בסוכה בלילה הראשון, ולפיכך יאכל קודם חצות הלילה, כמו אכילת מצה, שאינה אלא לפני חצות הלילה, לסוברים כן (ראה ערך אכילת מצה: השיעור והזמן. מהרי"ל הלכות סוכה; רמ"א תרלט ג), אלא שבדיעבד אם לא אכל קודם חצות, חייב הוא לאכול לאחר חצות, לחוש לדעת הסוברים שאכילת מצה מצוותה כל הלילה (ראה ערך אכילת מצה: השיעור והזמן. בכורי יעקב תרלט ס"ק כג, וראה משנה ברורה תרלט ס"ק כו, ושער הציון שם ס"ק נא לענין הברכה), ויש שכתבו שלא מן הדין אמרו שיאכל קודם חצות, אלא לחומרא, כדי לחבב את המצוה (אלף למטה תרכה סק"ח). כתבו אחרונים שלכתחילה ראוי לאכול בסוכה סמוך להשיכה, שזריזין-מקדימין-למצוות (ראה ערכו). שו"ת כתב סופר או"ח קיח).

9. יש סוברים שספק הוא בירושלמי אם אדם יוצא ידי חובתו אף במיני תרגימא, אלא שלא נפשט הספק, ולפיכך צריך להחמיר ולאכול פת (רא"ש שם, וביאור הגר"א או"ח שם; משנה ברורה שם ס"ק כא, ושער הציון ס"ק מג). יש מן הראשונים שכתבו שיוצאים ידי חובה אף באכילת קבע של מיני תרגימא (ר"א מן ההר סוכה כז א בשם איכא מ"ד). ¹⁰. יש שכתבו שצריכים לאכול יותר מכביצה (ריטב"א סוכה כז א בשם י"א, אבל אח"כ חזר בו; לשון ראשון ברי"ן סוכה שם), ויש מן הפוסקים שכתבו שאף על פי שעיקר להלכה שדי בכזית

(ראה פרי מגדים משבצות זהב תרמג בסופו ד"ה ישיבת, וחי אדם קמז ט, ושו"ע הרב תרלט יז), לכתחילה יש לאכול בסוכה יותר מכביצה, לחוש לדעת הסוברים כן (מטה אפרים תרכה נו; בכורי יעקב תרלט ס"ק יט; משנה ברורה תרלט ס"ק כב). יש סוברים שכל הסעודה הראשונה של החג הרי היא בכלל המצוה (ארחות חיים סוכה לח, וכל בו עא בשם הר"ם; שו"ת זקן אהרן קסה). לסוברים ששיעור אכילה הוא בכביצה ועוד, יש שכתבו שצריך לאכול את כל השיעור הזה בתוך כדי אכילת פרס (מטה אפרים שם), ויש סוברים שצריך

בלילה הראשון, הרי אינו חייב להמתין (בכורי יעקב תרלט שם, הובא בשער הציון תרלט ס"ק טז, וראה שם שיש לנוח כן אף על פי שהוא מפסיד את הברכה, משום ביטול שמחת יום טוב).

פסקו הגשמים לאחר שאכל בסוכה בשעת ירידתם, חייב הוא לשוב ולאכול בסוכה - שמא לא יצא ידי חובתו באכילה שאכל בשעת הגשמים - ויאכל שם יותר מכביצה, ויברך על אכילה זו "לישב בסוכה" - (שער הציון שם ס"ק טט) - ויוצא בזה לכל הדעות (צל"ח שם, ומשנה ברורה שם ס"ק לו). וכל עוד לא פסקו הגשמים, אף על פי שכבר אכל בסוכה בשעת הגשמים, יש לו להמתין עד חצות שמא יפסקו, וראוי להמתין אף כל הלילה, לחוש לפוסקים שזמן המצוה כל הלילה (ראה לעיל), כיון שהיא מצוה מן התורה (חיי אדם קמז ט, הובא בשער הציון שם סק"ע. וראה שם אם הוא מצטער במניעת השינה מותר לו לישון).

אותה שאמרו שגשמים בחג סימן קללה הם (תענית ב א, ראה לעיל), יש מן הראשונים שכתבו שאין זה אלא בלילה הראשון של החג (מאירי תענית ב א בשם קצת גאונים), וכן אותה שאמרו בירידת גשמים בסוכות: משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו, ושפך לו רבו קיתון על פניו (סוכה כח ב, ראה לעיל), יש מן הראשונים שכתבו שלא אמרו כן אלא על הלילה הראשון (ריטב"א תענית שם בשם רבינו אפרים ועוד); ויש ראשונים שחולקים וסוברים שאף בשאר ימי החג הגשמים סימן קללה הם (מאירי תענית ב א. וראה בכורי יעקב תרלט ס"ק לט, ובנין שלמה א מז ד"ה ולענין. וראה שו"ת שבות יעקב ב י, ושואל ומשיב מהדו"ד ג יא בתחילתו).

תשלומים מי שלא אכל בליל יום טוב הראשון, חכמים אומרים אין לדבר תשלומים; רבי אליעזר אומר ישלים בליל יום טוב האחרון של החג (משנה סוכה כז א) ¹¹.

הלכה כחכמים, ומי שלא אכל בליל יום טוב הראשון של החג אין לו תשלומים (פירוש המשנה לרמב"ם סוכה כז א; יראים השלם תכא; רע"ב שם. וכן משמע מסתימת שאר פוסקים שלא הביאו דין תשלומים); ויש מן הראשונים שסוברים שהלכה שיש תשלומים לאכילה בלילה הראשון (שו"ת סדר היום ק).

מללכת לישון שמא יפסקו הגשמים ויוכל לאכול אז בסוכה, וצריך להמתין עד חצות הלילה (שו"ת מהרי"ל קנז, הובא בדרכי משה תרלט ז), או שצריך להמתין כל הלילה אולי יהיה במשך הלילה זמן שראוי לאכילה בסוכה (מעשה רב ריז (כסוברים שזמנה כל הלילה, ראה לעיל, וראה שער הציון תרלט ס"ק סו). וראה שער הציון תרלט סק"ע), ויש שנראה מדבריהם שאין צריך להמתין אלא עד זמן השינה, שאם הוא ממתין יותר הרי הוא מצטער, ופטור (בכורי יעקב תרלט שם בדעת תרומת הדשן צה); ויש חולקים וסוברים שאינו חייב כלל להמתין שמא יפסקו הגשמים, ורשאי הוא, לאחר שאכל בביתו את סעודת החג, לילך ולישון (בנין שלמה הוספות כו (לסימן מז) בדעת הפוסקים).

המתין לפסיקת הגשמים בלילה הראשון של החג, כדי שיוכל לקיים את המצוה ולאכול בסוכה, יש סוברים שעליו להימנע מלאכול - פת או שאר דברים המשיבים - בזמן שהוא ממתין (מעשה רב ריז). והרבה סוברים שלא ימתין מלאכול בביתו (שו"ת שבות יעקב ג מה; מור וקציעה תרלט; מעשה רב ריז לגירסת ריצ"ה (הובא במעשה רב השלם שם)), שהנמנע מלאכול מבטל שמחת יום טוב (שבות יעקב שם), והרי מוטלת עליו מצות קידוש, והוא חייב באכילת פת כבשאר יום טוב (בנין שלמה א הוספות כו (על סימן מז)).

להלכה בזמן שיורדים גשמים בלילה הראשון, כתבו הרבה אחרונים שיש לחוש הן לסוברים שחייבים לאכול בסוכה, והן לסוברים שאין מקיימים את המצוה בישיבה בסוכה אז, ולפיכך לכתחילה לא יאכל בסוכה בשעת הגשם, שאינו יכול לברך "לישב בסוכה" על האכילה אז, ויש לו להמתין שעה או שתיים אולי יפסקו הגשמים, ואם אינם פוסקים יאכל בסוכה - כשיעור המצוה, כדי לצאת לדעת הסוברים שאף מצטער ואף מחמת הגשמים חייב באכילה בסוכה בלילה הראשון - אבל לא יברך "לישב בסוכה" על אותה האכילה (צל"ח ברכות מט ב, וראה חיי אדם קמז ט, ומשנה ברורה תרלט ס"ק לה); ויש שכתבו שדוקא מי שאינו מצטער ברעב ימתין מלאכול, אבל המצטער ברעב יאכל בסוכה מיד, שהרי אם המצטער חייב בסוכה בלילה הראשון, יוצא הוא ידי חובתו באכילה זו, ואם המצטער פטור הוא מן הסוכה אף

ישן

אדם השרוי בשינה, לענין תוקפם של מעשיו וחובו עליהם ²

מהרי"ל שם) - יש להקיצו כדי שיצא משם, שכשנשאר הוא עובר על איסור בשוגג, וצריך להפרישו (שו"ת מהרי"ל שם; רמ"א יו"ד שעב א).

• ויש אומרים שאם לא היה לו לחוש לישון שם, אנוס הוא, ולכן אשה שלקחה תינוק להניקו, ונאנסה בשינה, שנמצא שלא פשעה בזה שישנה שם ליד התינוק, ונמצא התינוק מת אצלה באופן שנראה שהרגתו בשנתה, אינה שוגגת אלא אנוסה (שו"ת חתם סופר חו"מ קפד) ³.

הלך לישון במקום שהיה לו לחוש שבשנתו שם כשהיה לו לחוש שיעבור עבירה יעבור עבירה, ועבר עליה, אף על פי שבשעת מעשה הוא ישן ואינו יודע מכלום, אין זה חשוב כשוגג ואנוס,

עבר עבירה העובר עבירה בשנתו, כגון שבא על הערוה - כשלא פשע בהליכתו לישון - הרי הישן פטור מעונש ומחטאת (משנה כריתות יא א, וגמ' שם; רמב"ם איסורי ביאה א יח; טור אה"ע כ).

בגדר העבירה שעובר הישן נחלקו אחרונים:

• יש אומרים ששוגג הוא, ולא אנוס, וצריכים להפרישו מאותו איסור (קרו לידוד יח, בדעת שו"ת מהרי"ל סה), שכן כתבו ראשונים בכהן, שאסור לו להיטמא למת (ראה ערך טומאת כהנים), שאם היה ישן בבית, ומת שם מת - אף אם בשעה שהלך לישון לא היה לו להעלות על דעתו שימות שם מת (קרו לידוד שם, שכן משמע משו"ת

לישון, ועל הזמנים והמקומות שבהם השינה אסורה, ועל צורת השינה, ועל ההבדלים שבין שינת קבע לבין שינת עראי, וכיוצא בזה, ראה ערך שינה. על החולש שעשה מעשה בחלום, כגון שנדר או נשבע בחלום, ראה ערך דברי חלומות: נדר ושבעה בחלום. 3. ומכל מקום כיון שבא מעשה כזה לידה

לאכול כל כזית משיעור זה בתוך כדי אכילת פרס (שו"ת שרגא המאיר א נז). 11. ראה תוספות סוכה כז א ד"ה חזר בביאור דעת רבי אליעזר. ישן. 1. כו, טורים קסח-קפה. 2. על טבעה של השינה ודיניה, כגון כמה זמן ראוי לו לאדם לישון ביום, על הזמנים והמקומות שבהם ראוי או אף מצוה

או שאינה יודעת לשמור את גיטה, שאינה יכולה להתגרש (רשב"א שם), שהישינה אין בה דעת כלל (רא"ש גיטין ח ד)⁶.

קבלת גט נתן גט בחצרה בשעה שהיא ישינה, נחלקו ראשונים: בחצרה • יש סוברים שהיא מגורשת (רשב"א שם, בשם הראב"ד, והסכים עמו; מאירי שם נה א, בשם גדולי קדמונינו), שהרי החצר משתמרת אף כשהיא ישינה, ואף על פי שאין לה יד יש לה חצר, כיון שהיא ראויה שתהיה לה יד, ואינה מחוסרת מעשה, ו"סם רפואתה בידנו" (רשב"א שם, לדעה זו, על פי גמ' שם ע ב).

• יש סוברים שאינה מגורשת (רמ"ה שם עח א; מאירי שם נה א), שאם כשנתנו בידה אינה מגורשת, כל שכן כשנתנו בחצרה (רמ"ה שם), שהואיל ואין לה יד, אין לה חצר (רשב"א שם עז ב), וכן הלכה (רמ"א שם, בשם יש אומרים; ביאור הגר"א שם סק"ו).

• ויש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, שלדעת הסוברים שהזורק גט לחצרה של אשתו הרי זו מגורשת, אפילו אינה עומדת בצד חצירה (ראה ערך חצר ב: בגט ובקידושין), אף כשהיא ישינה החצר משתמרת, והרי היא מגורשת בגט שניתן לה שם, אבל לסוברים - וכן הלכה (ראה ערך הנ"ל: שם) - שהזורק גט לחצר של אשתו אינה מגורשת אלא אם כן היתה עומדת בצד חצירה, אין אשה מתגרשת בגט שזרק בעלה לחצירה בעודה ישינה, שכל שהיא ישינה הרי היא כמי שאינה עומדת בצד חצירה (רשב"א שם עז ב).

קנין הנותן חפץ בידו של הישן כדי שיקנהו, לא קנאו הישן (וכן משמע מריטב"א גיטין עח א, בשם הרא"ה; שו"ת הרעק"א תנינא צב), שלסוברים שקנין יד (ראה ערך יד א) הוא משום הגבהה (ראה ערכו. ראה ערך יד ג: הקנין, מקורו וגדרו), פשוט הוא שאין שייך קנין יד בישן, ואף לסוברים שזה שאדם קונה בידו הוא קנין בפני עצמו (ראה ערך הנ"ל: שם), מכל מקום בישן אין שייך קנין זה, שאם בגט, שהוא ניתן בעל כרחיה של האשה אין לה יד לקנותו בשעה שהיא ישינה (ראה לעיל), כל שכן שאין לישן יד לקנות מציאה ומתנה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם)⁷.

שליחות עבור הישן הישן אינו מחוסר מעשה (כן משמע מגיטין ע ב), וכשייעור משנתו תהיה לו יד, ולפיכך אין כוחו בטל (שו"ת רבי עקיבא איגר שם)⁸, ולכן:

• השולח שליח לכתוב גט לאשתו ולתתו לה, הרי השליח כותב ונותן אפילו בזמן שהבעל ישן (גמ' שם).

• אם מינתה האשה שליח לקבל את גיטה, ונתן לו הבעל את הגט בשעה שהיא ישינה, מתגרשת היא בכך (ריטב"א ורי"ן שם; רמ"א שם).

ואשה שהשכיבה את תינוקה על צידה, ובבוקר מצאה אותו מת - באופן שנראה שהרגתו בשנתה - מאחר וידעה שהתינוק מונח אצלה, לא היה לה לישון בעודו שם, והדבר קרוב לפשיעה (משאת בנימין שם, בשם מהר"ם מרוטנבורג; כן משמע משו"ת חתם סופר שם, בדעת שו"ת מהר"ל מה)⁴.

העושה מצוה הישן שעשה מעשה מצוה, כגון הישן כשתפילין מונחות עליו, נחלקו בו אחרונים:

• יש אומרים שהוא מקיים את המצוה אף בשנתו, אלא שלסוברים שמצוות-צריכות-כוונה (ראה ערכו) - שלהלכה יש להחמיר כדעה זו (ראה ערך הנ"ל) - אין הישן מקיים את המצוה בשנתו, שאינו יכול לכזיב, וכן אם היא מצוה שצריכה כונה לדברי הכל (כן משמע משו"ת הרדב"ז ה, ללשונות הרמב"ם קכה; קרן לדוד יח; מתת ידו א יד, על פי ט"ז או"ח ח ס"ק טו; דבר אליהו (לערמאן) נה).

• ויש אומרים שהישן אינו בר דעת כלל, ואם עשה מעשה מצוה בשנתו לא קיימה (שאלת יעבץ ב צז ג; פרי יצחק א ה; כן משמע ממש"ב דבר א מז).

להצטרף למנין להצטרף למנין לדבר-שבקדושה (ראה ערכו), נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהישן מצטרף (בית יוסף או"ח נה ו, בשם מהר"י בירב; שו"ע שם ו; חיי אדם כט א), אף על פי שאינו עונה עמהם, שכיון שיש שם עשרה בני קדושה, השכינה שורה עליהם (בית יוסף שם, בשם מהר"י בירב), והישן חייב במצוות, אלא שהוא אנוס (מתת ידו א יד)⁵.

• ויש סוברים שאין לצרף ישן לעשרה (ט"ז שם סק"ד; פרי חדש שם; ברכי יוסף שם), שהישן אינו שומע, ואפילו לסוברים שאף קטן המוטל בעריסה מצטרף (ראה ערך דבר שבקדושה: המצטרפים לעשרה), הישן נשמתו מסתלקת ממנו, ואין קדושה שורה עליו, וגם שורה עליו רוח טומאה, ועוד שהקטן אי אפשר לעשותו גדול, אבל הישן אפשר להעיר אותו משנתו, ולמה נצרפו בעודו ישן (ט"ז שם), והישן אין בו דעת, והוא חשוב כשוטה (פרי חדש שם, בדעת הרא"ש).

• ויש שהסתפק בדבר (שו"ת מהר"ל קנ ח).

ומלכתחילה יש להעיר הישן, שלכל הפחות יהיה מתנמנם (ראה להלן), ולא יכנסו למחלוקת (אליה רבה שם סק"ז; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ד; ברכי יוסף שם).

קבלת גט בידה הבעל שנתן גט (ראה ערכו) ביד אשתו והיא ישינה, וכשניעורה ראתה שהוא גט, אינו גט עד שיאמר לה

הא גיטך (משנה גיטין עח א; רמב"ם גרושין א ט; טוש"ע אה"ע קלח ג), וכל זמן שהיא ישינה אין לה יד כלל, והרי היא כמי שנשנתית,

שכתב בדעת ראשונים שהישינה יש לה יד, וכשנותן לה גט אנו קוראים בזה "וְנָתַן בְּיָדָהּ" (דברים כד א), והטעם שאינה מגורשת בשנתה הוא מפני שצריך שיהיו הגירושין בידיעת האשה (ראה ערך גרושין: דעת המתגרשת), והישינה אינה יודעת (מחנה אפרים, קנין חצר יב, בדעת הרמ"ה והטור).⁷ ויש שכתב בדעת ראשונים שאף הישן יש לו יד, וכשדעת-אחרת-מקנה (ראה ערכו) לו, שאין צריך את דעת המקבל כדי לזכות, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: חסרון כונה), הרי הוא זוכה בידו אפילו כשהוא ישן (מחנה אפרים, קנין חצר יב, בדעת הרמ"ה והטור). הישן שבא על יבמתו, אם קטנה, והמייבם את הישינה, אם קטנה, ראה ערך יבום: הביאה והקנין.⁸ ואף לסוברים שהישן חשוב כמי שאינו בר דעת (ראה לעיל), אין זה אלא לענין מה שעושה בעצמו, אבל כל דבר שנעשה על ידי אחרים עבור הישן, הרי הוא חשוב כאילו נעשה עבורו בשעה שהוא ער (שדי חמד, כללים י לד).

צריכה כפרה ותשובה, אפילו הביאו את התינוק אצלה באמצע שנתה, וכלל לא ידעה ממנו, ואף על פי שלענין נזיקין הרי זה אנוס גמור (ראה להלן), אין להקל בעוון החמור של שפיכות דמים ולפטרה בלא כלום (משאת בנימין כו).⁴ ויש מן האחרונים החולק וסובר שהרי זה קרוב לאנוס, ומי ששכב אצל חברו והרגו בשנתו, פטור מגלות (ראה ערכו), ואף על פי שבשעה שהלך לישון ידע שאפשר שיעבור עבירה, מכל מקום אין זה ודאי שיעשה עבירה בשנתו (עבודת הגרשוני סט).⁵ ומכל מקום אין לצרף יותר מאחד ישן (מגן אברהם שם סק"ח; חיי אדם שם; משנה ברורה שם ס"ק לב), שבלאו הכי הרבה פוסקים מחמירים בישן (ראה להלן). משנה ברורה שם. וכן לסוברים שאין מצרפים את מי שאינו מקשיב לחזרת-השי"ן (ראה ערכו), שאם אין שם תשעה שמכוונים לברכותיו קרוב הדבר להיות ברכתיו לבטלה, אין הישן מצטרף, ואינו מצטרף אלא לשאר דבר שבקדושה (כן משמע מפרי חדש שם ו, ושולחן ערוך הרב שם ז-ח).⁶ ויש

טושי"ע חו"מ תכ לו, ושם תכא א), שהמבייש אינו חייב בתשלומי בושת (ראה ערכו) עד שיתכוין לבייש (ראה ערך בושת: שלא בכוונה. כן משמע מהרמב"ם וטושי"ע שם), והמבייש את הישן חייב (משנה שם; רמב"ם שם ג א).

ספק טומאה ספק-טומאה (ראה ערכו) בישן, אם אירע הדבר ברשות היחיד, ספקו טמא - כשאר כל ספק טומאה ברשות היחיד שספקו טמא (ראה ערך טומאה: גדרה) - ואף על פי שספק טומאה בדבר-שאינו-בו-דעת-להשאל (ראה ערכו), אף ברשות היחיד ספקו טהור (ראה ערך הנ"ל: שם), הישן חשוב כיש בו דעת להישאל (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ג יא, לגירסת הר"ש טהרות ג ו; רמב"ם אבות הטומאה טז ג; נודע ביהודה תנינא יו"ד קכ, בדעת תוספות נדה ג א ד"ה מודה).

מזים על האדם מי-חטאת (ראה ערכו), לטהרו מטומאת-מת חטאת (ראה ערכו), בין ער בין ישן (תוספתא פרה (צוקרמאנדל) יב י).¹²

מתנמנם המתנמנם אינו כישן, ולפיכך:

• היבם שבא על יבמתו כשהוא מתנמנם - קנאה (יבמות נד א; בית שמואל קסו סק"ז).

• המקדש אשה כשהוא מתנמנם, הרי זו מקודשת (בית יוסף אה"ע מב א, בשם תשובת הרשב"ץ).

• הקורא את המגילה מתנמנם - יצא (משנה מגילה יז א; רמב"ם מגילה ב ה; טושי"ע או"ח תרצ יב), ואפילו לכתחילה יכול לקרוא מתנמנם (רמב"ן ברכות כב ב), ומוציא אחרים בקריאתו (תניא רבתי מ; מאירי שם), ומכל מקום השומע את המגילה מתנמנם לא יצא (ירושלמי מגילה ב ב, לפי מרדכי שם תשצא; שו"ע שם), שאינו יכול לכוין יפה (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ח, על פי הירושלמי שם).¹³

גדר מתנמנם איזהו מתנמנם, ישן ולא ישן, ער ולא ער, שעונה אם קוראים לו, אבל אינו יכול להשיב סברא, וכאשר מזכירים לו הוא נזכר (מגילה יח ב), שכששואלים אותו דבר הצריך סברא, כגון: היכן הנחת כלי זה, אינו יודע לענות, וכשזוכרים לו: הנחתו במקום פלוני, הוא נזכר ואומר אם כן או לא (רשב"ם פסחים קכ ב ד"ה לאהדורל). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים ש"ישן ולא ישן" הוא בתחילת השינה, שהוא מתחיל להירדם, ו"ער ולא ער" הוא בסוף השינה, שהוא מתחיל להתעורר (תוספות תענית יב ב ד"ה נים, בשם רבו, לגירסת גליון הש"ס שם, ועוד; תוספות נדה סג א ד"ה נים; אהל מועד, מועד קטן ב א).

• ויש מפרשים ששניהם הם בתחילת השינה (ר"ן מגילה שם). ולדעה זו נחלקו אחרונים: יש סוברים שאם קרא את המגילה בסוף השינה, כשהתחיל להתעורר, לא יצא (ב"ח או"ח תרצ יב); ויש סוברים שיצא (ט"ז שם סק"ח).

• בזכיה בממון, זוכה השליח עבור המשלח אפילו כשהיה המשלח ישן (מחנה אפרים, קנין חצר טו; תורת גיטין קלח א).

• מי ששלח קרבנותיו לבית המקדש, מקריבים לו אותם אף בשעה שהוא ישן (תוספות סנהדרין מז א ד"ה אימא, על פי משנה גיטין כח א).

קנין בחצר המשתמרת הנותן חפץ בחצרו המשתמרת של הישן כדי שיקנהו, זכה בו הישן, שהחצר עדיפה מיד - שאין הישן קונה חפץ שנתנו בידו (ראה לעיל) - שהרי היא משתמרת אפילו בשעה שבעל החצר ישן (ריטב"א גיטין עח א, בשם הרא"ה). וכן מציאה שנפלה לחצר המשתמרת של אדם, בעל החצר זוכה בה אף אם היה ישן באותה שעה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם; תורת גיטין שם), שהחצר זוכה לו מתורת שליחות (ראה ערך חצר ב: גדרו), ושליח זוכה עבור המשלח אפילו כשהיה המשלח ישן (ראה לעיל. מחנה אפרים, קנין חצר טו; תורת גיטין שם).⁹

קניית שביתה מי שנדרם בדרך - בערב שבת - ולא ידע שחשכה, בכניסת שבת נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שאין לו אלא ארבע אמות (חכמים במשנה עירובין מה א) - מן המקום שבו הוא נמצא, שאינו רשאי לצאת חוצה לאותן ארבע אמות באותה שבת (ראה ערך תחומים) - הואיל ובכניסת שבת ישן היה, ולא נתכוין לקנות שביתה (רש"י שם ד"ה אין).

• ויש אומרים שאינו צריך דעת לקנות שביתה (רבי יוחנן בן נורי במשנה שם, לפי הריטב"א שם), ויש לו אלפיים אמה לכל רוח (רבי יוחנן בן נורי במשנה שם), וכן הלכה (גמ' שם מו א).¹⁰

מזיק אדם מועד לעולם, בין ער בין ישן (משנה בבא קמא כו א; רמב"ם חובל א יא; טושי"ע חו"מ תכא א), והישן שחבל בחברו, או הזיק את ממונו, הרי זה חייב לשלם - כשאר המזיקים - מן היפה שבנכסיו (גמ' שם ג ב, ותוספות ד"ה תולדה; רמב"ם שם), ואינו כמזיק באונס גמור, שפטור - לסוברים כן (ראה ערך אדם המזיק: מזיק באונס) - שאין זה אלא קרוב לאונס (עבודת הגרשוני סט), ואף על פי שהוא מזיק בלא דעת ומחשבה, הרי זה בכלל אדם המזיק, כיון שסוף סוף נעשה הנזק על ידי כוחו וגופו (כן משמע מחידושי רבי שמעון שקאפ בבא קמא א א).

אין הישן חייב אלא כשבשעה שהלך לישון היו שם חברו או הכלים, אבל אם היה ישן ובא חברו ושכב אצלו, או שהניח כלים לידו, והזיקם הראשון, הרי זה פטור (ירושלמי בבא קמא ב ח; רמב"ם שם; טושי"ע שם ד), מפני שזה אונס גמור הוא (תוספות בבא קמא כז ב ד"ה ושמואל), או מפני שזה שהניח את הכלים בצדו הוא המועד שפשע (רמב"ם שם).¹¹

בושה הישן שבייש פטור (משנה בבא קמא פו ב; רמב"ם חובל א י;

ערך גלוי: הגלוי; על הישן שנמצא יחד עם איש ואשה, אם הוא מצילם מאיסור יחוד, ראה ערך יחוד: האסור מחמת חשש ליחוד; על הגונב את האדם הישן ונשתמש בו ומכרו, או שגנבו כשהוא ער ונשתמש בו כשהוא ישן, אם הוא חייב משום גונב נפש או לא, ראה ערך גונב נפש: העימור. על המעביר את בנו או בתו למולך כשהבן או הבת ישנים, ראה ערך מולך; על משלוח מנות לישן, ראה ערך משלוח מנות. 13. ויש הסוברים להיפך, שקראה מתנמנם לא יצא, כיון שאינו קורא מן הכתב אלא קורא על פה, וביאור דין המשנה שהשומע מתנמנם יצא (השלמה שם; מכתם שם). על קריאת פסוק ראשון שבקריאת שמע כשהוא מתנמנם, ראה ערך קריאת שמע; על תפילה כשהוא מתנמנם, ראה ערך תפילה; על כתיבת תפילין ומזוזות כשהוא מתנמנם, ראה ערך כתיבת סת"ם.

9. ואף לסוברים שהחצר קונה מציאה מטעם יד (ראה ערך הנ"ל: שם), ושהישן אין לו יד, ושלכן אין ישינה מתגרשת בחצר (ראה לעיל), הרי זה דוקא בגט, שצריך שתהיה החצר משתמרת לדעתה, ובשינה אינו משתמר לדעתה, כדרך שאינו משתמר בידה, אבל במציאה בחצר המשתמרת אין צריך את שמירתו, וזוכה בו משום יד אפילו אם אינו עומד בצדה, ולפיכך אף הישן יכול לזכות במציאה בחצרו (שו"ת הרעק"א שם). 10. אם ההלכה כן מטעם שאינו צריך דעת, או מטעם אחר, ראה ערך תחומים. 11. ויש מן הראשונים שכתבו שאפילו אם קדם האחד לישון, ובא חברו ושכב בצדו, והזיקו הראשון, אם יודע הראשון שעתידי חברו לשכב בצדו, הרי זה חייב בנזקו (רבנו יהונתן שם; פסקי ריא"ז שם ב ז ב). 12. על שימור על ידי הישן, כגון שימור משקה מגולה שלא ייאסר משום גלוי, ראה

יִשְׂרָאֵל

זרעו של יעקב אבינו מזמן מתן תורה ואילך - גרים שנתגייירו כדין וקיבלו עליהם עול מצוות - שנתייחד ונבחר כעם קדוש ומובדל מאומות העולם

הפרקים:

- השם וגדרו
- בחירתו וחשיבותו
- במעלות ובמדות
- מפקד בני ישראל

השם וגדרו

במקרא השם ישראל² נאמר בכל מקום במקרא על כלל זרעו של יעקב אבינו, שנקרא שמו ישראל, וכן דרשו את הכתוב: **לֹא יִקְרָא שְׁמִי עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמִי** (בראשית לה ו), נקרא כל ישראל בשמו (תנחומא קדושים ב). ויש שהוזכר השם ישראל על עשרה שבטים מישראל, בניגוד לשבטי יהודה ובנימין שנקראו בשם יהודה (שמואל ב יט מא-מד, ועוד). וכן הארץ שהובטחה לאברהם ויצחק ויעקב, נקראת בכל מקום בשם ארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל א). ויש שהוזכר השם ישראל אף על אדם יחיד, כמו שנאמר: **אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וגו' וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי** (ויקרא כד ו).

בהלכה בהלכה הוזכר השם ישראל - בין על הכלל ובין על הפרט - בניגוד לבן-נח (ראה ערכו) או גוי (ראה ערכו), וכן אמרו שהנודר מבני נח מותר בישראל (משנה נדרים לא א; רמב"ם נדרים ט כ; טוש"ע יו"ד ריו מ), שאין נקראים בני נח אלא שאר האומות (רמב"ם שם), שאף על פי שגם בני ישראל הם מבני נח, כיון שנתקדש אברהם אבינו, נקראו על שמו ולא על שם נח (ר"ן שם ד"ה מותר בישראל), ומכל מקום לא נקראו ישראל - לענין מצוות - עד סיני (חולין קא ב), היינו עד שעת מתן תורה, שנבחרו ישראל (רש"י זבחים קטז א ד"ה הכל), וכל זמן שלא ניתנה תורה נקראו בני נח (כן משמע מרש"י סנהדרין נט א ד"ה ואלבא, ועוד. וראה רמב"ן על התורה ויקרא כד ו).

זרע אברהם בני ישראל נקראו, אף לאחר מתן תורה, בשם זרע אברהם (ישעיהו מא ח; תהלים קה ו), והנודר מזרע אברהם, אינו אסור אלא בישראל (משנה נדרים לא א; רמב"ם נדרים ט כא; טוש"ע יו"ד ריו מ), ומותר בבני ישמעאל ובבני עשו (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם)³, שנאמר לאברהם: **כִּי בְיָצֵחַק יִקְרָא לְךָ זָרַע** (בראשית כא יב) למעט ישמעאל (כן משמע מהגמ' שם). ואף עשו נתמעט, אף על פי שהוא בן יצחק, שכן דרשו: ביצחק, ולא כל יצחק (גמ' שם), והרי יצחק אמר ליעקב: **וְיָתֵן לְךָ אֶת בְּרִכְתּוֹ אֲבִרְהָם** (בראשית כד ד. רמב"ם שם), לפיכך נתמעט עשו ולא יעקב (רדב"ז ולחם משנה שם, בדעת הרמב"ם). וכן מפורש בתורה שזרע אברהם סתם אינו אלא זרעו של יעקב בלבד, שנאמר לאברהם: **יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זָרְעֲךָ וגו'** (בראשית טו יג), ולא נתקיים אלא בזרע יעקב (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

זרע יצחק וכן הנודר מזרע יצחק, אינו אסור אלא בזרע יעקב בלבד (מב"ט א רעו; שו"ת מהרי"ט ב או"ח ו), שכן נאמר ליצחק: **כִּי לְךָ וּלְזָרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֶרֶץ הַזֹּאת** (בראשית כו ג), ולא ניתנו אלא ליעקב (מגן אברהם תקצא סק"ז).

גרים (ראה ערכו) או גירות (ראה ערכו), שנתגייירו כדין ונכנסו לכלל ישראל, אף על פי שחייבים בכל המצוות האמורות בישראל (יבמות מז ב), מצינו שבמצוות שנאמר בהן בפירוש בני ישראל וכדומה, הצריכו לימוד מיוחד לרבות את הגרים (ראה ערך גר: חיובו במצוות). ומכל מקום בנדרים - שהולכים בהם אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדרים) - אמרו שהנודר מישראל אסור אף בגרים (תוספתא נדרים (ליברמן) ב ד; רמב"ם נדרים ט כג; טוש"ע יו"ד ריו מג)⁴.

בניגוד לכהן השם ישראל, יש שהוזכר אף בניגוד לכהן (ראה ערכו) ולוי (ראה ערכו). גיטין נט א, ועוד), ומכל מקום אף כהנים ולויים נכללים בשם ישראל סתם, והנודר מישראל אסור אף בכהנים ולויים (תוספתא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם שם מד)⁵.

אף השם יהודי הוזכר בכל מקום ככינוי לאדם מישראל (מלכים ב טז ו; ירמיה לב יב, ושם לד ט; זכריה ח כ; ועוד), שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי (כן משמע ממגילה יג א. וראה להלן). וכן מנהגי הצניעות שנהגו בנות ישראל, נקראו בשם דת-יהודית (ראה ערכו).

אף השם עברי, נאמר בכל מקום על אדם מישראל (שמות כא ב; דברים טו יב; ועוד). וכן ישראל שנמכר לעבד נקרא עבד-עברי (ראה ערכו), בניגוד לעבד-כנעני (ראה ערכו), וכן המוכר את בתו לאמה, נקראת היא אמה-העבריה (ראה ערכו), בניגוד לשפחה כנענית (ראה ערכיהם). ואף קודם מתן תורה הוזכרו בני ישראל בשם עברי או עבריים (שמות א טו, ושם ב יא, ושם ג יח, ושם ה ג, ועוד) על שם אברהם, שנאמר בו: **וַיֵּגֶד לְאַבְרָם הָעִבְרִי** (בראשית יד יג), שהיה מעבר הנהר (רבינו בחי שמות ג יח), או משום שהיה מבני עבר, ולאחר דור הפלגה נשאר בלשון עבר אבי אביו (כוזרי א מט).

אדם בני ישראל מצינו שקראם הכתוב בשם אדם (ראה ערכו), כמו שנאמר: **וְאַתָּן צִאֲנִי צִאֲן מִרְעִיתִי אָדָם אֶתֶם** (יחזקאל לד לא). ומטעם זה יש שדרשו בכמה מצוות ודינים שנאמר בהם אדם, שאין הגויים בכלל (ראה ערך אדם וערך טומאת מת וערך טומאת נגעים וערך שמן המשחה), אף על פי שמצינו שאף הם קרויים אדם (ראה ערך אדם).

בני ברית בלשון חכמים, יש שנקראו ישראל בני ברית (משנה בבא קמא ט ב, ושם יד ב; ועוד) וביחיד: **בֶּן בְּרִית** (ברכות טז; סנהדרין עב ב), היינו מהול (כן משמע מרש"י ברכות שם ד"ה שאינו בן ברית). וכן אמרו שבני ישראל נקראו מולים, ואפילו הערלים שבהם, ולכן הנודר מן המולים, אסור אף בערלי ישראל, והנודר מן הערלים מותר בערלי ישראל (משנה נדרים לא ב; רמב"ם נדרים ט כב; טוש"ע יו"ד ריו מא-מב), שאין כוונתו אלא למי שהוא מצווה על

על ישראל הבא על הנכרית, או נכרי הבא על בת ישראל, שהולך הולך אחר האם, ראה ערך יחס. 5. על כהן או לוי או ישראל שנשא כהנת או לווה או ישראלית, שהולך הולך אחר הזכר, ראה ערך יחס; על עם ישראל שנחלק לשבטים, ועל איש משבט אחד שנשא אשה משבט אחר, שהולך הולך אחר הזכר, ראה ערך הנ"ל

ישראל. 1. כו, טור' קפה-קצו. 2. וכן הכינויים: בית ישראל, בני ישראל, עדת ישראל, עם ישראל, קהל ישראל, שבטי ישראל, ועוד. 3. אם אסור בגרים או מותר בהם, ראה ערך נדרים. 4. על עבד-כנעני, שאינו בכלל ישראל, ואם כן הוא לכל דבר, ראה ערך עבד כנעני; על עבד משוחרר שדינו כגר, ראה ערך עבד כנעני;

יוחנן בגמ' שם), שעל ידי תפילה וזכות משתנה מזלו לטובה (רש"י שבת שם ד"ה אין מזל).⁹

כבוד ישראל הנביאים נענשו על שביזו כבודם של ישראל (יבמות מט ב; פסיקתא דרב כהנא יד; ילקוט שמעוני מלכים רח). ואותה שאמר: מלך (ראה ערכו) שמחל על כבודו, אין כבודו מחול (סנהדרין יט ב), יש מן הראשונים שפירש הטעם משום שכבודו הוא כבוד כל ישראל, שהמלך שלהם ניכר, הלכך אינו יכול למחול על כבודם של ישראל (רבינו יונה שם). ומכל מקום בקריאת-התורה (ראה ערכו) אמרו: מעשה עגל הראשון - היינו כל פרשת העגל עד "וישרף באש" (שמות לב א-כ) - נקרא ומתרגם (משנה מגילה כה א), ולא חשו לכבודם של ישראל, שנזכר להם שתהא להם כפרה (גמ' שם ב) ¹⁰.

במעלות ובמידות

כמה מצוות ודינים מצינו שנאמרו על יסוד מעלותיהם ומידותיהם של ישראל:

רחמנים שלשה סימנים יש באומה זו, רחמנים ביישנים וגומלי חסדים.

- רחמנים, שנאמר: וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶיךָ וְהַרְבֵּךְ (דברים יג יח).
- ביישנים, שנאמר: וּבְעֶבְרִית תִּהְיֶה יְרָאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם (שמות כ יז).
- וגומלי חסדים, שנאמר: וְשִׁמְרוּ דִּרְכֵי ה' לַעֲשׂוֹת צֶדֶקָה וּמִשְׁפָּט (בראשית יח יט. יבמות עט א; רמב"ם איסורי ביאה יט יז).

ומטעם זה דוד גזר על הנתינים (ראה ערך נתין), והם הגבעונים (יבמות עח ב; רמב"ם שם יב כד), שנאמר:

וְהַגְבַּעֲנִים לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה (שמואל ב כא ב. גמ' שם), שאינם ראויים לבוא בקהל (רש"י שם ד"ה דוד), לפי שאמר: כל שיש בו שלשה סימנים הללו, ראוי הוא להידיבק באומה זו (גמ' שם עט א), והגבעונים כיון שאינם מרחמים - שהרי לא רצו למחול לשאול (גמ' שם) - אינם ראויים להידיבק בהם (רש"י שם ד"ה הרחמנים). וכל מי שיש בו עזות פנים ואכזריות ושונא את הבריות ואינו גומל להם חסד, חוששים לו ביותר שמא גבעוני הוא (רמב"ם שם יט יז; טושי"ע אה"ע ב ב). וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם, יש לחוש ליחסו, שאין האכזריות מצויה אלא בגויים, שנאמר: אֲכַזְרִי הֵמָּה וְלֹא יִרְחֲמוּ (ירמיהו נ מב), אבל בישראל נאמר: וְנָתַן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶיךָ וְהַרְבֵּךְ (דברים יג יח), וכל המרחם על הבריות בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו (ביצה לב ב. רמב"ם מתנות עניים י ב).

עומדים בני ישראל עומדים בדבורם, שנאמר: שְׁאֲרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יֵעָשׂוּ עֲוֹלָה וְלֹא יִדְבְּרוּ כָזָב (צפניה ג יא), ומטעם זה אמרו שישראל שהבטיח דבר לחברו, אין חוששים שמא שינה דעתו ועבר על הבטחתו (פסחים צא א; קדושין מה ב; ועוד) ¹¹.

המילה, או למי שאינו מצווה עליה (רמב"ם שם). וכן אמרו, שאף לדעת הסובר בטעם שגוי פסול למול, לפי שנאמר: הַמּוֹל יְמוֹל (בראשית יז יא), מי שהוא מחול ימול אחרים, מכל מקום ישראל אפילו ערל כשר למול (עבודה זרה כז א; רמב"ם מילה ב א; טושי"ע יו"ד רסד א), שהרי הוא כמהול (גמ' שם) ⁶.

עובר עבירות אף ישראל עובר עבירות, נקרא בשם ישראל, שנאמר: חָטָא יִשְׂרָאֵל (יהושע ז יא) - ולא אמר חטא העם (רש"י סנהדרין מד א ד"ה חטא ישראל) - אף על פי שחטא ישראל הוא (גמ' שם), שעדיין שם קדושתם עליהם (רש"י שם) ⁷.

יחודו, בחירתו וחשיבותו

עם ישראל נתייחד ונבחר - מזמן מתן תורה ואילך - כעם קדוש ומובדל מאומות העולם, שנאמר לישראל לפני מתן תורה: וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהָיִיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָל הָאָרֶץ וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלֶכֶת פְּהִינִים וְגוֹי קָדוֹשׁ (שמות יט ה-ו), קדושים ומקודשים, פרושים מאומות העולם ומשקוציהם (מכילתא יתרו, בחדש ב). וכן בהבדלה (ראה ערכו) במוצאי שבת ויום טוב, שצריך שיאמר בה מעין הבדלות האמורות בתורה, אחת מהן היא: בין ישראל לעמים, שנאמר: וְאֶבְדֵּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים (ויקרא כ כו. ראה ערך הבדלה: תקנות החכמים).

ברכות ותפילות בברכות ותפילות תקנו להזכיר יחוד ישראל ובחירתו, כגון בברכת-התורה (ראה ערכו): אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו (ברכות יא ב), ובברכה האמצעית שבתפילות יום-טוב (ראה ערכו): אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו ורצית בנו ורוממתנו מכל הלשונות וגו' (ראה ערך תפלה). ובברכות-השחר (ראה ערכו) אמרו, שצריך לברך בכל יום: שלא עשני גוי (רבי יהודה בתוספתא ברכות (ליברמן) ו יח, ובירושלמי ברכות ט א; רבי מאיר במנחות מג ב, בדפוסים הלא מצוננים), שאין הגוים כלום, שנאמר: כָּל הַגּוֹיִם כְּאֶין נִגְדוּ (ישעיהו מ יז. רבי יהודה בתוספתא שם, וירושלמי שם), וצריך ליתן שבח והודאה למקום שבחר בנו מכל האומות וקרבתו לעבודתו (טור או"ח מו) ⁸.

דבר שבקדושה כל דבר-שבקדושה (ראה ערכו) אין אומרים בפחות מעשרה (מגילה כג ב), מפני שהשכינה שורה על כל עשרה מישראל (סנהדרין לט א. כן משמע מרא"ש ברכות ז כ, ומשלחן ערוך הרב או"ח נה ח).

מזל חשיבותו של ישראל מצינו אף לענין הנהגת האדם ומאורעותיו לפי המזלות (ראה ערך אצטגנינות), שנחלקו אמוראים האם אף ישראל בכלל (רבי חנינא בשבת קנו א; או שאין מזל לישראל, שנאמר: כֹּה אָמַר ה' אֶל דָּרֶךְ הַגּוֹיִם אֵל תִּלְמָדוּ וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֵל תִּתְּנוּ כִּי יִתְּנוּ הַגּוֹיִם מִהֶמָּה (ירמיהו ב ב. רבי

גוי, וערך שבטים. ⁸ על האיסור לישראל להתדמות לגויים, ושיהיה מובדל מהם וידוע במלבושו ובשאר מעשיו, ראה ערך חקות הגוים; אם מותר לישראל ללבוש בגדי גויים, או לומר גוי אנכי, כדי שלא יתרחקו, ראה ערך יהרג ואל יעבור: שלוש העבירות החמורות; על דברים שגזרו בהם חכמים כדי להתרחק מן הגויים, שלא יתערבו בהם ויבואו לידי חתנות, ראה ערכים: בשולי גויים; יין של גויים; פת של גויים; שחר של גויים; שמן של גויים; שמונה עשר דבר. ⁹ על האיסור לשאול בחוזהם בכוכבים, ראה ערך אצטגנינות. ¹⁰ על הפטרת "הודע את ירושלים", אם מפטירים בה, ועל הצד שאין מפטירים אם הטעם משום כבודם של ישראל, ראה ערך הפטרה: כללי הפרשיות. ¹¹ על האופנים

וערך שבטים. ⁶ על מצוות ודינים שנאמר בהם בני ישראל - או לשונות אחרים שנתייחדו בהם ישראל - שנתמעטו מהם גויים, ראה ערך גוי: בדיני התורה בכלל. ⁷ על ישראל מומר לעבודה זרה, שדינו כגוי לכמה דברים, וכן על המומר לחלל שבת בפרהסיא, שאינו כישראל לכמה דברים, ראה ערך מומר; על מומרים מחמת אונס המלכות, ראה ערך אנוסים; על כותים, או צדוקים, או קראים, ראה ערכיהם; על ספק ישראל, כגון תינוק הנמצא מושלך בעיר שרובה גויים, ראה ערך אסופי; על מי שבא מעיר שרובה גויים ואין אדם מכירו שהוא ישראל, ובא לפנינו ואומר ישראל אני, אם נאמן, ראה ערך גוי: ספק גוי; על הארצות שגלו לשם עשרת השבטים, ונטמעו בין הגויים, ראה ערך גוי: ספק

שכשתחפורן לקבל סכום מניינם לדעת כמה הם, אל תמנע לגולגלות, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל, ותמנה את השקלים ותדע מניינם, שהמנין שולט בו עין-הרע (ראה ערכו), והדבר בא עליהם (רש"י שם). ואף לדורות אמרו כן, שכן נאמר בדוד: וַיִּסַּת אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר לֹךְ מִנָּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת יְהוֹנָדָה וְגו' (שמואל ב כד א) וַיִּתֵּן ה' דָּבָר בְּיִשְׂרָאֵל וְגו' (שם טו). ודרשו שאמר לו הקדוש ברוך הוא: הריני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותו, שנאמר: כי תשא וגו' ונתנו איש כפר נפשו וגו' (שמות שם), וכשמנאם לא לקח מהם כופר (ברכות סב ב) ¹².

לא מדברי לאו זה אינו נמנה במנין הלאוין, שהרי זה לאו-הבא-קבלה מכלל-עשה (ראה ערכו). דברי אמת, ענין לאוין פו ב), ומכל מקום המונה את ישראל, עובר בלאו מדברי-קבלה (ראה ערכו). רבי אברהם מן החר יומא כב ב; חרדים, מצוות ל"ת מדברי קבלה התלויים בפה), שנאמר: וְהָיָה מִסְפָּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּחֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִמַּד וְלֹא יִסְפָּר (חושע ב א. רבי אלעזר ביומא שם); ויש הסוברים שעובר בשני לאוין: לא ימד ולא יספר (רב נחמן בר יצחק בגמ' שם).

לדבר מצוה אף לדבר מצוה, אסור למנות את ישראל אלא על ידי דבר אחר (רמב"ם תמידין ד ד, על פי יומא שם) ¹³, שכן נצטוינו במפקד בני ישראל במדבר (ראה לעיל. עין זוכר מ כד). ואף למנות חלק מישראל אסור, שכן נאמר בשאול: וַיִּפְקְדֵם בְּבִזָּק (שמואל א יא ח. רבי יצחק בגמ' שם, לפי עין זוכר שם), היינו שברי חרסים (גמ' שם, ורש"י ד"ה בבזק), שנטל כל אחד ואחד חרס והשליך לפניו ומנו החרסים (רש"י שם), או ממה שנאמר:

וַיִּשְׁמַע שְׂאוּל אֶת הָעָם וַיִּפְקְדֵם בְּטֹלָאִים (שמואל א טו ד. רב אשי בגמ' שם, ורמב"ם שם, לפי עין זוכר שם), שציון לקחת כל אחד טלה מצאן המלך, ובאו למרחב ונמנו הטלאים (רש"י שם ד"ה ויפקדם), וזה היה לדבר מצוה, להציל את ישראל מיד אויביהם, לידע אם יוכלו להילחם (תוספות ר"י הלבן שם). ומטעם זה אמרו בפס (ראה ערכו) שהיה נהוג בעבודת המקדש, שהיו עומדים הכהנים בעיגול והממונה היה מונה אותם על אצבעותיהם שהוציאו, ולא היה מונה אותם עצמם, לפי שאסור למנות את ישראל (גמ' שם; רמב"ם שם). ולכן שכשנכנסים לבית הכנסת ורוצים לדעת אם יש שם עשרה (ראה ערך דבר שבקדשה), והרי אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה, אומר כל אחד מהנמצאים תיבה אחת מהפסוק: וְאָנֹכִי בָרַב חֲסִדָּה אָבֹא בֵיתָךְ אֲשַׁתְּחֹה אֶל הַיָּכָל קְדֹשְׁךָ בִּירְאָתָךְ (תהלים ח נ), ואם נשלם הפסוק ידעו שיש שם עשרה (האורה א נו; העתים קעד, בשם רב האי); ויש שנוהגים למנות באמירת הפסוק: הוֹשִׁיעָה אֶת עַמְּךָ וּבָרְכֵךְ אֶת נַחֲלֶתְךָ וְיָרֵם וְנִשְׂאֵם עַד הָעוֹלָם (תהלים כח ט. קצור שלחן ערוך טו א).

ויש מן הראשונים שכתב, שאף על ידי דבר אחר אינו מותר אלא לדבר מצוה (תוספות ר"ד ופסקי ר"ד יומא ובפירוש לשמואל ב כד א), ואמרו במדרש: כל זמן שנמנו ישראל לצורך, לא חסרו; שלא לצורך, חסרו (תנחומא תשא ט). ואף על ידי כתיבה, יש מן האחרונים שהוכיח שאסור (כתב סופר יו"ד קו, בשם החתם סופר) ¹⁴.

אינם חשודים בהגדת עדות (ראה ערכו) אמרו: לא נחשדו ישראל לשקר להעיד שקר משום איבה ואהבה, ומטעם זה יש הסוברים שהאזהב או השונא לאחד מבעלי הדין, אף על פי שפסולים לדין (ראה ערך אזהב וערך שונא) כשרים להעיד (חכמים במשנה סנהדרין כז ב), שהדין תלוי בסברא, ומחשבתו משתנית מחמת אהבתו ושנאתו, אף בלא כוונת רשע, מה שאין כן בעדות, שמעיד על המעשה כאשר היה בפניו, ואין לחשוד בו שישנה בכוונה בשביל אהבתו או שנאתו (סמ"ע לג סק"א), וכן הלכה (רמב"ם עדות טז ו; טוש"ע חו"מ לג א).

אינם חשודים לא נחשדו ישראל על משכב-זכור (ראה ערכו), ולא על עריות על הבהמה (ראה ערכו). קדושין פב א), שהעם הזה מופלגות הטהור לא תתקפהו תאותו לשני מעשים אלו, שהם מחוץ לגדר הטבע (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין ג א), ומטעם זה אמרו באיסור יחוד (ראה ערכו), שאין איסור לאדם להתייחד עם זכר או בהמה (רמב"ם איסורי ביאה כב ב, ופירוש המשניות שם; תוספות בבא מציעא עא א ד"ה לא; טוש"ע אח"ע כד א).

בני מלכים בדברים התלויים במנהג בני אדם, ושיש בהם הברל בין עשירים לעניים, יש מהתנאים הסוברים כל ישראל בני מלכים הם (ראה שבת קכח א, ובבא מציעא קיג ב).

הלכה שנשכחה בהלכה שנאמרה בדבר ונשכחה, מצינו שאמרו: הנח להם לישראל, אם אינם נביאים, בני נביאים הם (פסחים סו ב), ואנו סומכים על מה שיעשו הם בעצמם (מאירי שם).

מחמירים על בכמה דברים המותרים מן הדין, אמרו: ישראל קדושים הם - עושים סייג לתורה (כן משמע מרש"י חולין עצמם צא א ד"ה וישראל) - ונוהגים בו איסור (גמ' שם), ויש שנקרא איסור דרבנן (גמ' שם צב ב), ופירשו ראשונים שלא מדרבנן ממש הוא, אלא מהנהגת קדושים, שאסור לעבור עליה מדרבנן (רשב"א שם).

טבע גופם בני ישראל טבע גופם חם, לפי שדואגים - יראים וחרדים (רש"י נדה לד ב ד"ה דדיגי) - במצוות (שבת פו ב; נדה שם), ומתוך דאגתם מתחממים, כמו שנאמר: חם לְפִי בְּקִרְבִּי (תהלים לט ד. רש"י שבת שם ד"ה דדיגי), מה שאין כן גויים. לפיכך נסתפקו בנכרית שפלטה שכבת-זרע (ראה ערכו) של ישראל, אם מסרחת בשלשה ימים, ככל שכבת זרע במעי אשה, ואינה מטמאה (גמ' שם ושם).

מראיהם יש מהתנאים סוברים שהאומר קונם שאני נושא את פלונית כעורה, ונעשית נאה, מותר בה, שהרי זה כנדר טעות, לפי שבנות ישראל נאות הן, אלא שהעניות מנוולתן (רבי ישמעאל במשנה נדרים סו א).

מפקד בני ישראל

במפקד בני ישראל במדבר, שנאמר בו: כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתַנוּ אִישׁ כְּפָר נִפְשׁוֹ לַה' בְּפֶקֶד אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בְּפֶקֶד אֹתָם (שמות ל יב), פירשו ראשונים, שהמצוה היא,

אוכלוסיה של ששים רבוא מישראל כאחד, שאומר: ברוך חכם הרזים, ראה ערך ברכות הראיה: על אוכלוסיה, חכמים ומלכים.

שסמכו על כלל זה, ראה ערך חזקת כשרות. ¹² ודוד טעה בזה, מפני שלא נתפרש בתורה אם היא מצוה לדורות או לשעה (רמב"ן שמות שם). ¹³ אכן, הרבה פוסקים חשמיטו דין זה (רי"ף; רא"ש; טוש"ע). ¹⁴ על הרואה

יתום; יתומים¹

מי שמתו אביו או אמו, ואינו יכול לעסוק בענייניו בעצמו

הפרקים:

- האיסור לענות
- הטיפול בהם ובנכסיהם
- בדיני ממונות
- באיסורים

האיסור לענותו

אסור לענות את היתום, שנאמר: **כָּל אֶלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תַעֲנוּן** (שמות כב כא). על האיסור לענות אלמנה, ראה ערכו, אחד עיניו מרובה ואחד עיניו מועט בכלל אזהרה זו (מכילתא שמות כב כא), ולא יענה אותם לא בדיבור ולא במעשה (ספר המצות לרמב"ם לא תעשה רנו), ויש ממפרשי התורה הראשונים שכתב שאף הרואה אדם שהוא מענה יתום, גם הוא ייחשב מענה, אם אינו עוזר לו ליתום (אבן עזרא שמות כב כא²).

וכתבו ראשונים שחייב אדם להיזהר ביתומים, מפני שנפשו שפלה היא למאד ורוחו נמוכה (רמב"ם דעות ו י; סמ"ג לאוין ח), והם תשושי כח, שאין להם מי שיטעון את טענותם בכל נפש, כמו שהיה אביהם עושה אילו היה קיים (החינוך מצוה סה), והיאך נוהגים עמהם, לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר ממה שחס על הממון של עצמו (רמב"ם דעות שם, והחינוך שם), וכל המקניטם או מכעיסם או הכאיב לבם, או רדה בהם, או איבד את ממונם, הרי זה עובר בלא תעשה, וכל שכן המכה אותם או המקללם (ראה ערך חובל וערך מקלל, על הלאוים שעובר המכה או המקלל כל אדם. רמב"ם שם; החינוך שם).

העיני המותר עיניו יתום האסור אינו אלא כשמענה אותו לצורך עצמו, אבל אם עינה אותו הרב כדי ללמדו תורה או אומנות, הרי זה מותר (רמב"ם דעות ו י; החינוך מצוה סה), וכן מותר לענות יתומים כדי להוליכם בדרך ישרה, ואף על פי כן לא ינהג בהם מנהג כל אדם, אלא ינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד (רמב"ם שם; סמ"ג לאוין ח; החינוך מצוה סה), **כִּי ה' יְרִיב יְרִיבָם** (משלי כב כג. רמב"ם שם, לגירסת רוב כתבי היד ומקצת דפוסים).

גדרו של יתום היתום האמור בכתוב: כל אלמנה ויתום לא תענון וגו', הוא אחד יתום מאב ואחד יתום מאם (רמב"ם דעות ו י; סמ"ג לאוין ח; הגהות ר"פ לסמ"ק מצוה פז), ועד אימתי הוא נקרא יתום, עד שלא יהיה צריך לגדול להיסמך עליו ולאמנו ולהיטפל בו, אלא יהיה עושה כל צרכיו לעצמו כשאר כל הגדולים (רמב"ם שם; סמ"ג שם; הגהות ר"פ לסמ"ק שם; החינוך מצוה סה).

יתומה נשואה, יש מן האחרונים שכתבו שכיון שכל צרכיה על בעלה הם, אינה בכלל יתומה (שו"ת פנים מאירות א לו).

יתומים שהיו בעלי ממון, אף הם בכלל האיסור, ואפילו הם יתומיו של מלך (רמב"ם שם; סמ"ג שם; החינוך שם).

מניינו במנין האיסור לענות את היתום נמנה במנין המצוות (הקדמת המצות בעל הלכות גדולות לאוין שבמלקות אות מ; ספר המצות לרמב"ם

לא תעשה רנו; סמ"ג לאוין ח; סמ"ק מצוה פז; החינוך מצוה סה ועוד).

אם האיסור לענותו והאיסור לענות אלמנה נכללים הם בלאו אחד, או שהם שני לאוים נפרדים במנין המצוות, ראה ערך מנין המצוות (ראה ספר המצות לרמב"ם שם, וסמ"ג ברמזים בראש מנין המצוות לאוין ח, ולאויין קפ, וראה מנחת חינוך שם אות ו).

עונשם של המענים את היתום נתפרש בתורה: **וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בְּחָרֶב וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אֶלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתָמִים** (שמות כב כג. רמב"ם דעות ו י), ולא אלמנות ויתומים ממש, אלא נשיהם רוצות להינשא ובניהם רוצים לירד לנכסי אביהם, ואין מניחים אותם (מכילתא שמות שם; ברייתא בגמרא בבא מציעא לח ב³), שאין יודעים אם מתו או נשבו (רש"י על התורה שמות שם. ובמכילתא שם: בחזקת שהן קיימין), והיא מידה כנגד מידה, שבני המענים יהיו יתומים ולא ימצאו מרחם (החינוך מצוה סה, וכעין זה בשערי תשובה לרבנו יונה ג כד, וברבנו בחיי על התורה שמות כב כב), ואמרו חכמים בחרון אף האמור בכתוב הזה, שהוא עצירת גשמים וגלות (מכילתא ומכילתא דרשב"י שמות שם), וברית כרת להם ליתומים מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים, שנאמר: **כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שָׁמַע אֲשַׁמַּע צַעְקוֹ** (שמות כב כב. רמב"ם דעות ו י; סמ"ג לאוין ח), ואפילו אין היתום צועק, הקדוש ברוך הוא שומעו, אלא שאם הוא צועק, הקדוש ברוך הוא ממהר להיפרע מהמענהו (מכילתא שמות שם⁴).

ונחלקו תנאים: יש דורשים מן הכתוב: **אִם עָנָה תַּעֲנֶנָּה** (שמות כב כב), שאינו חייב עד שיענה וישנה (מכילתא משפטים פרשה יח); ויש סוברים שלא בא הכתוב אלא לחייב על כל עיניו ועיניו, ולעולם חייב הוא אפילו על עיניו אחד, שלכך נאמר: **לֹא תַעֲנוּן** (שם כא. מכילתא דרשב"י שם).

המענה את היתום אינו לוקה (רמב"ם שם; החינוך שם) - אפילו אם עינהו במעשה, כגון שהיכהו - שהעיניו אינו דבר מסוים, שלעולם יוכל הרשע המענה לטעון, בשקר, שעינה את היתום מן הדין או שעינהו לטובתו, שמותר (ראה לעיל: העיני המותר. החינוך שם), או שאינו לוקה מפני שעונשו בידי שמים של המענה מפורש בתורה, ואין בית דין של מטה מענישים על עבירה שנתפרש עונשה בידי שמים (ראה ערך מלקות. קרית ספר על הרמב"ם דעות שם).

הטיפול בהם ובנכסיהם

בית דין בית-דין (ראה ערכו) הם "אביהם של יתומים" (ראה גיטין לו א, ובבא קמא לו א; רמב"ם נחלות י ח, ז; טוש"ע חו"מ רצ א) קטנים, שאינם בני דעה (רמ"א בשו"ע חו"מ רצ א), כלומר הם הממונים עליהם (רש"י גיטין לו א ד"ה אביהן: עליהן ועל ממונם),

יתומים, ולא הוצרך הכתוב לאמרו. ⁴ וראה התורה והמצוה למלבי"ם שם, שמפרש שלמדים מכפל הלשון "שמע אשמע", שאפילו אינו צועק לה', אלא צועק צעקת שבר, הקדוש ברוך הוא שומעו.

יתום; יתומים. 1. כו, טורים קצ-רמה. 2. וראה חפץ חיים בפתיחה, בלאוין באר מים חיים אות טו, שנקט בפשיטות שהשומע ושותק אינו עובר. 3. וראה שם ושם שלמדים כן, שהרי ודאי שאם ימותו יהיו נשותיהם אלמנות ובניהם

ומותר לבית דין לוותר בממון היתומים חוץ מן הדין, כדי להשקיע מהם מריבות וקטטות (תרומת הדשן פסקים קסב; שו"ע חו"מ יב ג, וראה שם ד, ונתיבות המשפט שם, על מחאת היתומים כשהגדילו; רמ"א שם קי יא).

על המצוה להתמנות אפוטרופוס על יתומים, ושאיין כופים על מצוה זו, ראה ערך אפוטרופוס, ושם: תפקידו, זכויותיו וחובותיו.

קונים להם יתומים קטנים, עושים - מנכסיהם (ראה תוספתא מצות מנכסיהם דלהלן: אפוטרופין כו' מוכרים בתים כו' לעשות להם סוכה כו') - להם לולב וערבה (ראה ערכו) וסוכה וציצית, וכל מצות עשה - בין שהיא מדברי תורה, ובין שהיא מדברי סופרים (רמב"ם וטושי"ע דלהלן) - שיש לה קיצבה (תוספתא תרומות א יב, ובבא בתרא ח ד; רמב"ם נחלות יא י; טושי"ע חו"מ רצ טו), ובכלל זה שופר (גיטין נב א; רמב"ם וטושי"ע שם), ולוקחים להם ספר תורה תפילין ומזוזות, וכל דבר שיש לו קיצבה, ובכלל זה מגילה (ברייטא בגיטין שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואף שהיתומים אינם חייבים במצוות הללו, אלא כדי לחנכם (רמב"ם שם; שו"ע שם), והדברים אמורים דוקא במצוה שאין יכולים להמתין עד שיגדלו, אבל אם יכולים להמתין, ממתינים עד שיגדלו (רמ"א בשו"ע יו"ד רמח ג, ושי"ך שם סק"ז בדעתו, על פי שו"ת מהר"י מינץ א), שטוב להמתין עד שיגדלו ויתחייבו מן התורה, ואז יעשו המצוה בעצמם, כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה, ומצוה בו יותר מבשלוחו (ראה ערך מצוות. שו"ת מהר"י מינץ שם).

האם מטילים חסות על יתומים - קטנים (שו"ת מהר"ם עליהם מצות צדקה בן בכרי [פראג] רס) - ואפילו לפדין-שבויים (ראה ערכו. ברייתא גיטין נב א; רמב"ם מתנות עניים ז יב, ונחלות יא י; טושי"ע יו"ד רמח ג, וח"מ רצ טו), ואף שיש ליתומים ממון הרבה (רמב"ם מתנות עניים שם; טושי"ע שם ושם), שצדקה אין לה קיצבה (ראה גיטין שם, ורש"י ד"ה צדקה), שהרי בכל שעה יש עניים, ואם יתנו מנכסי היתומים, לבסוף יכלו נכסיהם (רש"י גיטין שם), וכן כל דבר שאין לו קיצבה אין מטילים עליהם (גיטין שם, וראה שם שבא לרבות תנחומי אבלים, והרמב"ם וטושי"ע חו"מ שם השמיטו, וצריך ביאור).

אם פסק עליהם הדיין צדקה כדי להחשיכם - מותר (גמרא בבא בתרא ח א; רמב"ם מתנות עניים שם; טושי"ע יו"ד שם, וח"מ שם), וכתבו אחרונים שכמו כן כל צדקה שהיא לצורך היתומים, נותנים מממנם, ולפיכך אם הם חולים, נותנים עבורם צדקה, שתגן עליהם ותצילם (שו"ת מהר"יט א קצו ד"ה ועוד נראה), ומכל מקום אין פוסקים עליהם צדקה כדי שיגדלו שמם ביתר שאת, שאם כן לעולם יפסקו עליהם (ב"ח שם ושם).

יש מן הראשונים שכתבו שדוקא בית דין רשאים להטיל צדקה על היתומים כדי לשום להם שם (חידושים מכתב יד (בחידישי הריטב"א הוצאת מוסד הרב קוק) גיטין שם בשם הרמ"ה. וראה מאירי בבא בתרא שם: בית דין או פרנסי הדור; ויש סוברים שאף האפוטרופוס יכול (שו"ת מהר"יט שם ד"ה ועוד יש; ש"ך יו"ד שם סק"ט).

אפוטרופוס שנטל רשות מבית דין, יש מן האחרונים שכתבו שכיון שכן רשאי הוא ליתן צדקה ממעותיהם של היתומים (סמ"ע חו"מ רצ ס"ק מג, ושו"ת מהר"יט א קצו ד"ה ועוד יש); ויש חולקים וסוברים שאף בית דין אינם פוסקים צדקה על היתומים (ט"ז חו"מ שם טו).

וצריכים בית דין לדקדק שיימצאו היתומים במקום שבו יש את התיקון המועיל ביותר עבורם (שו"ת הרשב"א המיוחסות לח), ולא יצאו לתרבות רעה (שו"ת רדב"ז א רסג).

בית דין ממונים אף על ממונם של היתומים (רש"י גיטין שם. ועיי' להלן ובפרק הבא), ויש להם לחזור אחר תועלתם וזכותם (שו"ת הרשב"א ג רא), ולחוש להפסד נכסיהם (רשב"א בבא מציעא לט ב ד"ה הא), והדבר מוטל עליהם מדין שמירה, והוא כעין השבת-אבדה (ראה ערכו. שו"ת הריטב"א קסב).

בית דין שהם "אביהם של יתומים", כתבו ראשונים שהדברים אמורים בנשיאי ישראל שבכל דור ודור (רש"י גיטין לו א ד"ה רבן; שו"ת הרא"ש עז ו, ושם פה ה, ורמ"א בשו"ע חו"מ רצ א: גדולי הדור) - שכן אמרו: רבן גמליאל ובית דינו אביהם של יתומים (גיטין שם; בבא קמא לו א) - או בבית דין חשוב (ראה רש"י בבא קמא שם ד"ה איהו) וקבוע (מאירי שם), כלומר דיינים הממונים בכל עיר ועיר (ראה רש"י בבא מציעא סז א ד"ה אכל טפי; שו"ת הרא"ש פה שם; רמ"א שם), אבל שלושה סתם אינם יכולים להיעשות בית דין לענין זה, ואפילו אם כוונתם להפך בזכותו של היתום, אינם יכולים למנות את עצמם או אחרים כאפוטרופוסים (שו"ת הרא"ש שם; רמ"א שם), וכן בית דין שבעיר אחת אינם יכולים למנות אפוטרופוס ליתומים שבעיר אחרת, אלא אם כן היו הם גדולי הדור (כנסת הגדולה חו"מ שם הגהות טור ז). וכתבו ראשונים שעיר שאין בה בית דין קבוע, שאר בתי הדין הקבועים הם אביהם של היתומים שבאותה העיר (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם ר"מ מסרקסטה).

אפוטרופוס וחייבים בית דין להעמיד ליתומים אפוטרופוס (ראה ערכו) כשר עד שיגדלו (רמב"ם נחלות י ה, ז; טושי"ע חו"מ רצ א. וראה ערך אפוטרופוס, את מי ממנים לכך), ואין קרוביהם יכולים לעכב על בית דין את מי ימנו לאפוטרופוס, שהרי "בית דין אביהם של יתומים הם" (שו"ת הרשב"א ב קמו).

וכתבו ראשונים שלא אמרו למנות אפוטרופוס אלא להקל על בית דין, שאינם רוצים לפקח בעצמם על נכסי היתומים, אבל אם רצו בית דין לפקח בעצמם על הנכסים, אין לך אפוטרופוס יפה מהם (שו"ת הרשב"א ה צב; שו"ת רדב"ז ו ב אלפים שלט; שו"ע חו"מ קי יא; רמ"א שם רצ א), וכן כתבו ראשונים שאם היו ליתומים מעות, אין צריך למנות להם אפוטרופוס, אלא בית דין נותנים את המעות למי שיעסוק בהן (רמב"ם נחלות יא א; שו"ע שם רצ ח^ז), ויש מן הראשונים שכתבו שאף במעות מעמידים להם אפוטרופוס (טור חו"מ שם; רמ"א שם ח: יש אומרים), וכתבו אחרונים שנראה שלדעתם יש להעמיד ליתומים אפוטרופוס בכל ענין (דרכי משה שם סק"א).

אף כשיש להם אפוטרופוס, כגון שמינה להם אביהם קודם שמת, מוטל על בית דין לשמור את ממונם (מאירי גיטין לו א; שו"ת מהרשד"ם חו"מ שג ושעז), ואם נראה שהאפוטרופוס אינו נוהג כהוגן, אין לבית דין לומר שבו תלוי הקולר, אלא הם חייבים להשגיח שתהא ההנהגה עם נכסיהם בדרך היותר טובה וישרה (מהרשד"ם שם ושם), וכן יש שבית דין מסלקים את האפוטרופוס (ראה ערך אפוטרופוס. מאירי שם; שו"ת רדב"ז ג תצא (תנ)), ואפילו אם אינו מפסיד את נכסיהם, אלא שמצאו אדם שהוא יותר הגון ומשתדל יותר בממונם (ראה שו"ת רדב"ז שם⁶).

יכולים לסלקו, אלא כשיש איזה שינוי מדעת האב, כגון שמינה אותו מפני השתדלותו, ונמצא שאינו משתדל כל כך.

5. על דרך העיסוק במעותיהם של היתומים, ראה להלן: באיסורים, וראה ערך אפוטרופוס. 6. וראה שם שמשמע שאם מינהו אבי היתומים, אין בית דין

שאינו צריך לקבל רשות (טור שם; ונראה; רמ"א בשו"ע שם), והרבה כתבו שאף האפוטרופוס צריך להימלך בבית דין תחילה (שו"ת מהרשד"ם שם תלד; שו"ת באר שבע לט התשובה השביעית).

מטלטלים של היתומים - וכן עבדים ושטרות של היתומים, שהם נמכרים בלא הכרזה (ראה ערך הכרזה (מכירת נכסים). ראה רמב"ם מלוה יב יא) - שמים אותם ומוכרים אותם - בבית דין (רמב"ם ושו"ע דלהלן) - לאלתר (רב יהודה אמר שמואל בכתובות ק ב; רמב"ם מלוה שם, ונחלות יא ב; שו"ע חו"מ רצ ט), שמא ירקילו (רש"י כתובות שם ד"ה לאלתר), או יגנבו (שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורא קמא; מאירי שם), או יפחתו דמיהם (שיטה מקובצת שם בשם רש"י).

החובות שהיה חייב אבי היתומים, יש מהם שאין נפרעים אותם מן היתומים. על טעמו של דבר, ועל החובות השונים שנפרעים מהם, ועל ההבדל בין יתומים קטנים לגדולים, ומאלו נכסים נפרעים, ועל חיוב שבועה של זה שבא להיפרע מנכסיהם, ראה ערך נכסים משועבדים וערך שעבוד.

על דיני נתינת צדקה ליתומים, והקדמתם לשאר העניים, ועל קדימת יתומה ליתום, ועל מעלת המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם, ראה ערך צדקה.

בדיני ממונות

אינם צריכים היתומים שהיה להם חוב על אחרים, והגיע סוף שנת פרוזבול השמיטה, אינם צריכים פרוזבול (ראה ערכו). רב יהודה בשם שמואל ותני רמי בר חמא גיטין לו א ושם נתבאר; רמב"ם שמיטה ויובל ט כד; טו"ש חו"מ סז כח) - שאף בלי פרוזבול, החוב שחייבים להם אינו נשמט - ש"רבן גמליאל ובית דין - כלומר, נשיאי ישראל שבכל דור ודור (רש"י גיטין שם ד"ה ר"ג) - אביהם של יתומים הם" (גיטין שם), וכל מה שיש ליתומים הרי הוא עומד ברשות בית דין (חידושים מכתב יד (בחידושי הריטב"א הוצאת מוסד הרב קוק) גיטין שם), והם הם התובעים את החוב מהלווה (שו"ת הרמב"ם [בלאו] שצ), והרי זה כמוסר את שטרותיו לבית דין, שאינו משמט (ראה ערך שמיטת כספים. רש"י גיטין שם; שו"ת הרמב"ם שם; שו"ת הרשב"א ג נז; החינוך מצוה תעז).

אפילו היה החוב מלוה על פה, אין היתומים צריכים פרוזבול, כאילו החוב מסור לבית דין (תוספות ותוספות רבינו פרץ בבא קמא לו א), ואפילו אין ללווה קרקע - שאין כותבים פרוזבול אלא כשיש לו קרקע (ראה ערך פרוזבול) - מקנים לו חכמים קרקע, בשביל תקנת היתומים (תוספות ותוספות רבינו פרץ שם).

אלו יתומים היתומים שאמרו בהם שאינם צריכים פרוזבול, הרי אינם צריכים זה דוקא יתומים קטנים (שו"ת הרמב"ם [בלאו] שצ; פרוזבול רשב"א גיטין לו ב סוף ד"ה כי אתו, ושו"ת הרשב"א ג נז; נמוקי יוסף בבא קמא לו א; שו"ע חו"מ סז כח), שאינם בני דעה וכל ענייניהם מוטלים על בית דין, אבל יתומים גדולים, כיון שיש בהם דעה, והם יכולים לכתוב פרוזבול, אם לא כתבו פרוזבול הם שהפסידו לעצמם (נמוקי יוסף שם), שהגדולים הם ככל אדם, ובית דין אינם אביהם (ביאור הגר"א לשו"ע שם).

ירשו חוב בקטנותם וגדלו, יש מן הראשונים שכתבו שהם צריכים פרוזבול (שו"ת הרמב"ם שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שאינם צריכים (בית יוסף חו"מ שם מחו"ס י, בדעת שו"ת הרמב"ם [בלאו] רה;

הוצאות צרכי העיר שחייבים בהם צרכי העיר, שגובים מכל בני-העיר (ראה ערכו) ממון לצרכם (ראה ערך בני העיר וערך מסים), יש מהם שאין להטילם על היתומים, כגון לבנין בית-הכנסת (ראה ערכו. רמב"ן וחידושי הר"ן בבא בתרא ח א; רמ"א בשו"ע חו"מ קסג ד), ולקניית ספר תורה נביאים וכתובים (רמב"ן וחידושי הר"ן שם), ולשאר דבר מצוה (נימוקי יוסף שם), שיתומים - קטנים - אינם בני מצוות (נמוקי יוסף שם).

אבל לדבר שעושים אותו לשמירת העיר, שהוא מועיל אף ליתומים, לוקחים אף מן היתומים (בבא בתרא שם; רמב"ם שכנים ו; שו"ע חו"מ שם), כגון לתיקון חומת העיר, ולפרש ההולך סביבות העיר לשמרה ולידע מה היא צריכה, ולזה ששומר את כלי הזין של בני העיר (רב פפא בבבא בתרא שם, ורש"י).

וכן חייבים היתומים להשתתף בכל דבר שיש להם הנאה ממנו (גירסת הדפוסים בגמרא בבא בתרא שם), כגון תיקון הדרכים והרחובות (ראה טור שם, וכן משמע ברמב"ם שם ו, ושו"ע שם ד), וכל צרכי העיר (טור שם).

תשלומי מסים שהנכרים מטילים על ישראל, יש מן שהנכרים מטילים על ישראל על היתומים (רמב"ן ויד רמה ורא"ש ומאירי בשם קצת חכמי הדורות, וחידושי הר"ן בבא בתרא ח א⁷), שהמסים שומרים אותנו בין העמים, כי מה תועלת יש לנכרים בנו לשמרנו ולהושיב אותנו ביניהם, אלא בשביל ההנאה שיש להם מאתנו שגובים מישראל מסים וארנוניות (רא"ש בבא בתרא שם; שו"ת יכין ובעז א קכא); ויש סוברים שאין להטיל מסים אלו על היתומים (ר"י מיגאש בבא בתרא שם, הובא בראשונים הנ"ל; תרומת הדשן שמב בשם אור זרוע, שכן הוא מדין תורה, שאין להטיל עליהם מסים עד שיגדלו וינשאו).

היתה דעת המושל שיקחו מס מכל אדם, נראה מדברי ראשונים שמטילים מס זה אף על היתומים לדברי הכל (ראה תרומת הדשן שם בשם מהר"ח).

הטיפול בנכסיהם נכסי יתומים, אין להוליכם למקום אחר אפילו כדי להרויח, כשיש לחוש שמא יארע להם אונס בדרך, שאסור להכניס את נכסיהם לבית הספק (מגיד משנה נחלות יא א), ולכן אין שולחים מטלטלים או סחורה של היתומים בדרך ים (שו"ת הרשב"א אלף צד; מגיד משנה נחלות שם). היו הנכסים במקום שאף אם יישארו בו יש לחוש להפסד, הרי זה עושה בו כדרך שהיה עושה אילו היה שלו (כתובות ק ב, לגירסת הר"ף והרא"ש ומאירי⁸; רמב"ם נחלות שם; שו"ע חו"מ רצ ט), שאינו מחוייב ליתום יותר משל עצמו (כתובות שם), וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם שם).

ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שזה הבא לעשות במעות היתומים כדרך שהוא עושה בשלו אינו צריך ליטול לשם כך רשות מבית דין (רבינו ירוחם מישרים כו א, ובית יוסף חו"מ שם, וש"ך חו"מ שם סק"י, בדעת הרמב"ם שם שסתם).
- ויש סוברים שקודם שיעשה מעשה בממון של היתומים צריך הוא לקבל רשות מבית דין (רא"ש כתובות שם; טור שם), אלא שאם עושה המעשה היה האפוטרופוס של היתומים, כתבו ראשונים

המסים נהגו לסמוך על דעה זו. וראה שו"ת הרשב"א א תתצא. 8. וראה

7. וראה תרומת הדשן שמב, ושו"ת מהרשד"ם חו"מ תלו, שמשום דוחק

(ראה ערכו. בכורות שם), שמוכרים את העור והחלב והגידים ביוקר, כמו השווי של כל הבהמה, ונותנים את הבשר במתנה (ראה רש"י שם ד"ה מבליעו, וראה ברייתא שם, ושיטה מקובצת אות ח); ורובא ורב שמואל בר רב יצחק סוברים שמוכרים אותו אפילו כדרכו, שביתומים העמידו חכמים את הדבר על דין תורה (בכורות שם ושם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

ברביית מדרבנן מעותיהם של היתומים, מותר להלוותן שיתעסק בהן הלווה "קרוב לשכר ורחוק להפסד" (ר' מנא ור' חייא בר אדא בירושלמי שקלים ד ב; רבה בר שילא בשם רב חסדא, או רבה בר יוסף בר חמא בשם רב ששת, ורבה, בבא מציעא ע א; רמב"ם מלוה ד יד; טור יו"ד קס, וטושי"ע חו"מ רצ ח), דהיינו שאם יהיה ריוח יחלקוהו ביניהם, ואם יהיה הפסד יהיה הכל על המקבל (רש"י בבא מציעא שם ד"ה קרוב; רמב"ם שם; טור יו"ד שם, וראה ערך רבית) - אף שהגדול אסור לו להלוות באופן זה, משום אבק (ראה ערכו) רבית (ראה ערכו). רש"י בבא מציעא שם, וראה ערך הנ"ל) - שתנאי זה אינו אסור בגדול אלא מדרבנן, וביתומים לא גזרו (רש"י שם; רמב"ם שם), שלא יכלו מעותיהם (רש"י שם), היינו שאם לא ילוו אותן להרויח, יצטרכו להתפרנס מהקדן (ראה גמרא ורש"י שם).

וכן כל רבית דרבנן (ראה ערך הנ"ל) מותרת במעותיהם של היתומים (שו"ת הרמב"ם קצ; ראשונים בבא מציעא שם, ושכן הסכימו הגאונים; רא"ש שם נ בשם הגאונים, ושו"ת הרא"ש יג יז; וטושי"ע יו"ד קס יח). ויש מן הראשונים שכתבו שלא כל רבית של דבריהם התירו לגבי היתומים, אלא דוקא רבית של קרוב לשכר ורחוק להפסד (שו"ת הרמב"ם שם).

ברביית קצוצה ברבית קצוצה - רבית שפסקו את שיעורה בשעת ההלוואה, שהיא אסורה מן התורה - אסור להלוות את מעותיהם של היתומים (ראה בדברי רב נחמן בבא מציעא ע א; טור יו"ד סוף סי' קס; רמ"א בשו"ע שם יח), שאף שיתומים הם, אין לנו להאכילם איסור (ראה בדברי רב נחמן שם).

על גדר האיסור בהלוואת מעותיהם של יתומים קטנים ברבית קצוצה, אם יש בזה איסור תורה או דרבנן, ושיש סוברים שאף איסור דרבנן אין כאן, אלא רק שאין להאכיל ליתומים כעין איסור, ראה ערך רבית.

גדרי תוס' לענין מי שיש לו אב, אף אם אותו האב אינו טורח בנכסי איסור רבית בנו, יש שכתבו שאין להלוות את מעותיו קרוב לשכר, שכיון שאביו קיים, אין בית דין מצווים לפקח על נכסיו, ואין אביו יכול להטיל את הטורח על בית דין, ואינו חשוי יתום (תרומת הדשן ש, הובא בבית יוסף יו"ד קס, ובט"ז שם ס"ק טו, ושי"ך שם ס"ק כט).

יתום שמת אביו ועדיין זקנו קיים, יש שכתבו שאם מוטל על זקנו לפרנסו (מחלוקת אמוראים בירושלמי), אין לו דין יתום, ואין להלוות את מעותיו קרוב לשכר (ראה שדי חמד כללים מערכת הבי' יח).

יתום מאם, כתבו אחרונים שכיון שיש לו אב לא הותר לו אבק רבית (שו"ת מהרש"ם חו"מ קצו), שלא התירו אלא מפני שאין ליתום מי שזן ומפרנס אותו, ויכלה ממנו בהוצאותיו, וזה שאביו זן אותו ומפרנסו בעודו קטן, ולא יכלה ממנו, אין להתיר איסור לצרכו (שלחן גבוה יו"ד שם ס"ק מז).

תומים שם ס"ק כה בדעת רש"י, שכיון שבאותה שעה שהיו קטנים היו שטרותיהם כמסורים ביד בית דין, אף כשהגדילו אחר כך לא פקעה אותה מסירה (בית יוסף שם).

נכסי יתומים - קטנים (רמב"ם מכירה ט ג, לגירסת כתב נקנים נכסיהם) היד שם, וכן הוא במגיד משנה שם⁹; חידושים מכתב יד [בחידושי הריטב"א הוצאת מוסד הרב קוק] גיטין נב א בשם הרמ"ה; שו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] רס) - אמר רב חנילאי בר אידי אמר שמואל שהם כהקדש (ראה ערכו), ואינם נקנים אלא בכסף (ראה ערכו). ראה ערך הקדש: במקח וממכר. גיטין שם; רמב"ם מכירה שם; וטושי"ע חו"מ קצט ד¹⁰) - שלא כנכסי שאר הדיוטות, הנקנים במשיכה (ראה ערכו). ראה ערך מטלטלים וערך משיכה וערך קנין כסף. ראה רש"י גיטין שם) - ולפיכך הקונה פירות מן היתומים, ומשכנם לרשותו ועדיין לא נתן דמים, והוקרו הפירות, היתומים חוזרים בהם (גיטין שם; רמב"ם שם; וטושי"ע שם). ואין היתומים חלוקים משאר אדם, לענין חזרת מקח, אלא בדין זה, אבל בכל שאר האופנים הרי הם כשאר כל אדם (ספר המקח לרב האי גאון יד ופסקי (תוספות) הרי"ד גטין שם ושו"ע שם).

בדין בר מצרא יתומים - קטנים (רמב"ם שכנים יב יג; וטושי"ע חו"מ קעה מז, וראה רמ"א בשו"ע שם, ופרישה שם ט) - אין נוהג בהם דין בר-מצרא (ראה ערכו). בבא מציעא קח ב; רמב"ם שם; וטושי"ע שם), שאם לקחו היתומים קרקע, בן המיצר של אותה הקרקע - שאף הוא רוצה לקנותה - אינו יכול לסלק ממנה בדמים (ראה רש"י בבא מציעא שם ד"ה לאשה), ואפילו אם הם עשירים (רמב"ן במלחמות שם) - וכתבו ראשונים שאפילו אם בן המיצר גם הוא יתום, אינו יכול לסלק את חברו היתום מהקרקע שלקח (שו"ת מהר"ם בן בכרי [ברלין] רפה, על פי הטעם דלחלו, והובא בקצרה במדככי בבא מציעא סוף סי' שצד, וממנו בשי"ך חו"מ קצט ס"ק מד) - ששאר לוקח, יכול בן המיצר לסלקו משום "ועשית הישר והטוב", שכן אין הלוקח נחסר כל כך, שהרי יוכל למצוא במקום אחר קרקעות לקנות, ואין לו למוכר להטריח על בן המיצר להיות נכסיו חלוקים בכמה מקומות (ראה ערך בר מצרא), אבל היתומים אינם יכולים לטרוח ולחזור אחר מי שיש לו קרקע למכור (ראה רש"י בבא מציעא שם; טור שם; סמ"ע שם ס"ק פג. וראה מלחמות שם), והטוב והישר הוא שעושים חסד עם אלו יותר מעם בן המיצר (אור זרוע בבא מציעא שנה בשם ר"ח; רמב"ם שם; טור שם).

באיסורים

בכמה איסורים דרבנן מצינו שהקילו חכמים בדינם של היתומים:

מעשר בהמה מעשר-בהמה (ראה ערכו) - שמדברי סופרים אסור למכור אפילו כשהיה בעל מום ושחטוהו (ראה בכורות לא ב, ורמב"ם בכורות ו, וראה ערך מעשר בהמה) - אם היה של יתומים מותר למכרו (תוספתא סוף בכורות ובריייתא בגמרא שם; רמב"ם שם ז), לאחר שנשחט (רמב"ם שם; מאירי ביצה כח א ד"ה כל), אם הוא בעל מום (רש"י בכורות שם ד"ה השב; רמב"ם שם; מאירי ביצה שם), שמפני השבת אבדה ליתומים - שאין יכולים לאכלו כולו, וסופו שיסריח (רש"י בכורות שם) - לא גזרו עליו (תוספתא סוף בכורות; רב ששת בגמרא שם; רמב"ם שם).

ונחלקו אמוראים: אביו סובר שאין מוכרים אותו אלא בהבלעה

10. וראה חינוך מצוה סה, שדבר זה הוא בכלל המצוה שלא לענות את היתום והאלמנה, שאמרו בהם שבכל משא ומתן שיהיה להם עם כל אדם, תהא ידם על העליונה.

דקדוקי סופרים השלם שם, ושם מכמה גאונים וראשונים. 9. וראה ילקוט שינויי נוסחאות לרמב"ם [פנקל] שם, שכן הוא ב"ספר המוגה", אבל בדפוסים אינו, וכן הגירסא בכסף משנה ובלחם משנה שם, וכן הכריע מעשה רקח שם.

ברבית מדרבנן. רמ"א בשו"ע יו"ד קס יח. וראה שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד מ שנהג כן במקומו; ויש שכתבו שלא נהגו להלוות את מעותיהם ברבית דרבנן (שו"ת שם ס"ק כו), או מפני שאין להלוותם כך אלא בפני בית דין חשוב, לסוברים כן, ועכשיו אין לנו (נודע ביהודה שם), או מפני שלאחר שתיקנו נוסח פשוט להיתר עיסקא (ראה ערכו) אף לגדולים (ראה ערך עיסקא), החמירו לעשות אף את השטר של היתומים באופן זה, שאין בזה טרחא כלל (ראה דרכי תשובה שם ס"ק ק).¹

יתר¹

אבר נוסף - על האיברים המצויים בקביעות - באדם או בבעל חיים

אלא מדרבנן (בכורות שם). הלכה כרב פפא (רמב"ם טומאת מת ב ז). רוב מנין מת שהיה יתר באיבריו, אין משגיחים אחר איבריו לענין מנין רוב עצמות המת שמטמאות באהל (ראה ערך מת וערך עצמות), אלא הולכים אחר מנין רוב כל אדם (ראה בכורות מה א; רמב"ם טומאת מת ב ח).

היתה לו אצבע יתירה נספרת על גב היד, עולה למנין עצמות (בכורות שם; ראה רמב"ם שם ז ח), וכן אצבע שיש בה צפורן - אפילו אינה נספרת על גב היד - עולה למנין (רמב"ם שם ח), אבל אם אין בה צפורן ואינה נספרת על גב היד, אינה עולה למנין (ראה רמב"ם שם, ומשנה אחרונה אהלות ב א), שאינה חשובה אבר כלל (סדרי טהרות אהלות מו א).

ביציאת עבד לחרות מראשי איברים (ראה ערך עבד כנעני), אם היתה לו אצבע יתירה וחתכה רבו, יוצא לחרות (קדושין כה א; רמב"ם עבדים ה ו; טושי"ע יו"ד רסז כט), ודוקא כשאותה אצבע "נספרת על גב היד" (ראה לעיל. קדושין שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

שתי ערלות לברית מילה תינוק שנולד עם שתי ערלות, מלים אותן ביום השמיני (ראה שבת קלה ב; רמב"ם מילה א ז; טושי"ע יו"ד רסב ג, ושם רסו ט), ונחלקו רב הונא ורב חייא בר רב אם מילתו דוחה את השבת (שבת שם). הלכה שאינה דוחה (רמב"ם מילה שם יא; שו"ע או"ח שלא ה, וטושי"ע יו"ד רסו ט).

בטעם שאינה דוחה את השבת, יש שכתבו לפי שאין ידוע איזו ערלה היא העיקרית (ראה מאירי שבת שם, ויבמות עב א), ומהאחרונים יש שכתבו שמגזירת הכתוב אין צריך למול אלא אחת, ואין אנו יודעים איזו, ולכן אין מילתו דוחה את השבת (שפת אמת שבת שם בלשון שני).

שתי ערלות, יש סוברים שהן שני עורות זה על גב זה (רש"י שבת שם ד"ה שתי בפירוש ראשון, וביבמות שם), ויש סוברים שהדברים אמורים כשנולד עם שני גידים (רש"י שבת שם בפירוש שני).

לענין טריפה אבר יתר בבהמה - שאינו מטריף אותה משום "יתר כנטול" (ראה להלן: "יתר כנטול") - שלקה, באופן שאילו היה האבר העיקרי לוקה כך היתה נעשית בכך טריפה, יש מהראשונים שכתבו שהיא כשירה (ראבי"ה אלף פט, ואור זרוע טריפות תכג; ל"ו שערים (מהרא"י) שער לו; שו"ע יו"ד מד ז), וביארו אחרונים

יתום גדול, אם אינו יודע להתעסק בשל עצמו, יש מן הראשונים שכתבו שהרי הוא בכלל יתום (ראה תרומות הדשן שם, על פי סמ"ק [הגהות ר"פ לסמ"ק, או שטעות סופר הוא וצריך לומר סמ"ק], וסובר שהוא הדין לענין היתר אבק רבית; רמ"א בשו"ע שם יח); ויש חולקים וסוברים שאין להקל אלא בקטן (תשובת ר"י בשו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] רס, הובא בשו"ת מהר"ל לו, ובחדשות סוף סי' פ, ובבית יוסף יו"ד שם). בזמן הזה אף בזמן הזה, יש סוברים שנוהגים להלוות את המעות של היתומים קרוב לשכר ורחוק להפסד (ראה לעיל:

אבר יתר הנמצא באדם או בבעל חיים - בין שנולד כך, ובין שגדל בו לאחר מכן - דנים בו אם דינו כאבר רגיל, כגון לענין טומאת מת, וכן בבעל חיים שאירע באבר זה דבר המטריף, ראה להלן: בתורת אבר. וכן דנים על בהמה - או עוף - שנמצאו בה איברים מסויימים יתרים, שהיא טריפה, ראה להלן: "יתר כנטול". וכן דנים אם הוא חשוב בכך בעל מום, ראה להלן: בתורת מום. על מניינם הקבוע של איברים שונים, ועל איברים מסויימים שנשתנתה צורתם ונראים כשנים, שדנים בהם אימתי חשובים כאבר אחד, ואימתי חשובים כשנים ואחד מהם הוא יתר, ראה בערכים המיוחדים לכל אחד מהאיברים השונים, כגון אונא; גרגרת; דקין; ורדא; מרה; צלעות; ריאה; שדרה, וכיוצא.

בתורת אבר

באוהל המת אצבע יתירה שפרשה מן המת, אם יש בה צפורן, הרי זו כשאר האיברים - ואפילו אינה נספרת על גב היד, שאינה עומדת בשורת האצבעות (ראה נדה מט ב, ורש"י ד"ה על גב; רמב"ם טומאת מת ב ז) - ומטמאת במגע ובמשא ובאהל (ראה נדה שם; רמב"ם שם), שכל אצבע שיש בו צפורן, יש בו עצם (נדה שם, ורש"י שם א ד"ה כל אבר), והרי הוא אבר חשוב, ומטמא באהל אפילו אין בו אלא פחות מכזית בשר, שהאיברים אין להם שיעור לטמא בטומאת מת (ראה ערכו. ראה ערך אברים וערך מת. רש"י נדה מט א ד"ה שיש, ושם ב ד"ה מטמא), וכן אם יש בה עצם ונספרת על גב היד, אף על פי שאין בה צפורן, מטמאה באהל (בכורות מה א; ראה רמב"ם טומאת מת ב ז).

אין בה צפורן ואינה נספרת על גב היד, מטמאה במגע ובמשא ולא באהל (בכורות שם, ונדה שם; רמב"ם טומאת מת ב ז), ובטעם טומאתה נחלקו אמוראים:

• רב הונא בר מנוח משמו של רב אחא בריה דרב איקא סובר שמשום עצם כשעורה נגעו בה (בכורות שם), שהיא כשאר עצמות, ועצם כשעורה מטמאה במגע ובמשא, ואינה מטמאה באהל (רש"י נדה שם ד"ה מטמא ואילך).

• ורב פפא אמר שגזרו בה משום אצבע הנספרת (בכורות שם), אבל מדין תורה אינה מטמאת אפילו במגע ובמשא (רבינו גרשם בכורות שם), ולא גזרו לטמא באהל, שעשו חכמים היכר שידעו שטומאה זו אינה

על הטריפה משום יתר, אם טבעה שאינה חיה שנים עשר חודש, ראה ערך טריפה (וראה שם אם היא יולדת. וראה ערך טריפה (אדם)).

גדר "כנטול" "יתר כנטול", נחלקו ראשונים בגדרו:

• יש סוברים שהוא כמי שניטל האבר העיקרי (ראה רש"י חולין נח ב ד"ה כנטול וד"ה והיכא; ראה רמב"ם שחיטה ו כ, ובית יוסף יו"ד מא בדעתו; ראה רא"ש חולין ג נד, וראה שו"ת הרא"ש כ ט; רבינו ירוחם טו (ה) ט ויח; מרדכי חולין תרלו; ראה טוש"ע יו"ד נה ד; תורת חטאת פט יא) - וחשובים שניהם כמי שניטלו (תורת הבית ב ג, לדעה זו; ש"ך יו"ד מא ס"ק טז) - כגון בהמה שיש לה שלש רגלים, הרי היא כבעלת רגל אחת (רש"י חולין שם ד"ה כנטול), וקבלה היא ביד חכמים (מרדכי שם), ויש שביארו, שהיניקה המיועדת לקיום אבר אחד מתחלקת לשנים, ואין בכוחה לקיים לא את זה ולא את זה (ראה תחילת בדיקות שבסוף שו"ת מהר"י ווייל בהגהה; תורת חיים חולין נח ב; ראה שו"ת נאות דשא פא ד"ה עוד, ולבושי שרד שם סק"א כ; ראה רש"י חולין שם. וראה עוד ביאורים בגידולי הקדש נה סק"ז).

ואינו כנטול בידי אדם, אלא כחסר מתחילת ברייתו (ראה ערך חסורה וערך נטולה. ראה ר"ן על הר"ף חולין טז ב; ראה תרומת הדשן קעז; כסף משנה שחיטה ו כ, ובית יוסף יו"ד מא; דרכי משה ובי"ח שם נד), שהרי לא ניטל אלא אנו רואים אותו כאילו ניטל (ר"ן שם); ויש שכתבו שהוא כמי שניטל אחר ברייתו (ש"ך הארוך מא; פלתי נ סק"ב בדעת הרמב"ם; פרי מגדים שם מד משבצות זהב סק"א, ומנחת חינוך רפו; נדע ביהודה קמא יו"ד ה, בדעת הרשב"א), שמסורת ביד חכמים, שבאבר יתר גוברת חולשת הבהמה, וכלה והולך עד שניטל על ידי החולשה (פלתי שם).

• ויש סוברים שהיתר בלבד חשוב כמי שניטל, אלא שיש מהם שכתבו שהוא כמי שניטל בידי אדם, וניקב במקום חיבורו (ראה ערך חסורה וערך נטולה. רמב"ן חולין נח ב), וכל המקום הסמוך שכנגד היתר, הרי הוא כמי שניטל (ראה מאירי חולין נה א ד"ה היה היתר; פרי תואר יו"ד מא ס"ק יא (הב'); מכתם לדוד יו"ד א, וכל שאילו היה ניטל כך היתה הבהמה נעשית טריפה, אף כשיש בה יתר היא טריפה (תורת הבית ב א), שמסורת ביד חכמים, שריבוי האיברים גורם לבהמה חולשה כמו אילו ניטלו האבר ומקומו ביד (פלתי מג סק"א); ויש סוברים שהיתר לבדו - בלא מקומו - נחשב כנטול (תורת הבית ב ג, הובא בר"ן חולין נח ב; שו"ת הרדב"ז ד אלף קצא (קסא)), ואם אפשר ליטול את היתר בלי לקלקל את האבר הסמוך לו, אין זו טריפה, ולא אמרו שבהמה שיש לה שלש רגלים טריפה (ראה לעיל) אלא באופן שאם תינטל אותה רגל יישמט הבוקא דאטמא שבעיקרו (תורת הבית שם).

דרכה בכך יתר, שהיה דרכה של הבהמה בכך אין אומרים בו "יתר כנטול" (ראה חולין מז א, בעניינותא דורדא, ראה ערך ורדא וערך טריפה (בע"ח)), שאין זה יתר (תורת הבית ב א), ולפיכך אונא (ראה ערכו) יתירה העומדת בשורת האונות - כשירה (מחלוקת אמוראים בחולין מז א, ורש"י שם נח ב ד"ה והיכא; רמב"ם שחיטה ח ד; טוש"ע יו"ד לה ג. וראה ערך אונא).

וכן מעי יתר בעוף שכשר (ראה חולין נח ב, וראה ערך דקין), יש סוברים שהרי זה מפני שדרכו בכך (ראה רש"י חולין שם בלשון שני); ויש סוברים שכל מעי יתר שיש בעוף, כיון שלפעמים נמצא בעוף מעי יתר, כשר הוא לעולם (ראה רש"י שם בלשון ראשון).

שאף על פי שאבר יתר חשוב אבר לענין טומאת מת, לענין טריפות אין הדבר תלוי אלא אם כן אין בהמה שכמוה יכולה לחיות (ראה ערך טריפה (בע"ח). משנה אחרונה אהלות ב א ד"ה ומכאן).

ונחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאפילו אין ניכר איזה הוא היתר - כשירה (ים של שלמה חולין ג פט; ט"ז יו"ד מד ס"ק יד), אלא שאם ניכר, ולקה האבר העיקרי, הרי זו טריפה (ים של שלמה שם), ויש מכשירים אף בזו (פרי חדש שם ס"ק יד, בדעת שו"ע וט"ז שם).

• יש סוברים שאין להיתר - מספק (פרי מגדים שם שפתי דעת ס"ק טז. וכן נקט בהגהות רבי עקיבא איגר לש"ך שם) - שמא אותו שלקה אינו היתר אלא העיקרי (בי"ח יו"ד שם; שו"ת צמח צדק (הישן) צח), ואם מכירים ויודעים איזה הוא העיקרי ואיזה היתר, וניקב היתר - כשירה (שו"ת צמח צדק שם).

• ויש חולקים וסוברים שכל דבר המטריף בבהמה מטריף אף באבר יתר שלה, אפילו ניכר שהוא היתר (עמק הלכה [וילנה] יו"ד יג, על פי תוספות חולין מז ב ד"ה אבל).

כשאחד מהאברים גדול מחברו, יש שכתבו שהקטן הוא היתר (שו"ת צמח צדק (הישן) צח, בשני טחולים); ויש שכתבו שאין הקטנות היכר ליתר (שו"ת נאות דשא פא ד"ה עוד ופג, ובלבושי שרד לה סק"א כא ודינים ליו"ד יג ואילך).

על אבר יתר שבבהמה, שהוא נותר בשחיטתה, ראה להלן: "יתר כנטול".

"יתר כנטול"

טריפה כאילו כל יתר כנטול הוא חשוב (חולין נח ב ועוד; רמב"ם ניטל האבר שחיטה ו כ, ושם ח יא; טוש"ע יו"ד מא י, ושם נה ד, ושו"ע שם נ ב), שכל אבר שאילו ניטל - היינו שהיה נברא חסר (ראה רמב"ם שם ו כ, ושו"ע שם נ ב), או שנבראו שנים והיה ניטל אחד מהם (ראה תורת הבית ב א) - היו הבהמה או העוף טריפה, אם נבראו בהמה או עוף בשני איברים כאלו, הרי הם טריפה (ראה רמב"ם שם; תורת הבית שם; ראה שו"ע שם) ² - וכן באדם (ראה ערך טריפה (אדם)) - הלכה למשה מסיני (שו"ת הרשב"א א צח), כגון:

• בהמה שיש לה שלש רגלים - אחריות (ראה חולין שם, וראה ערך יד (אבר) שבשלש ידים כשירה) - טריפה, שכל יתר כנטול הוא חשוב (חולין שם ועוד; רמב"ם שם ח יא; טוש"ע שם נה ד), והרי בהמה שנחתכה רגלה מן הארכובה (ראה ערכו) ולמעלה - טריפה היא (ראה ערך ארכובה. רש"י בכורות מ א ד"ה כנטול, בלשון שני; רבינו גרשם שם; פסקי הראי"ה חולין שם), וכן שמוטת הירך טריפה (ראה ערך בוקא דאטמא. רש"י חולין שם ד"ה כנטול, ובכורות שם ד"ה כנטול בלשון אחרון; ראה ראב"ה אלף פט; אור זרוע א תלג).

• בהמה שנמצאו בה שתי קיבות, או שני כרסים, או שני המססים, או שני בתי כוסות, הרי זו טריפה (רמב"ם שם י ט. וראה ערך בית הכוסות; חסר ויתר, וערך המסס וערך כרס וערך קבה), וכן אם נמצאו בה שני לבבות (מעשים דמהר"ץ שבסוף תקוני זבח שעל בדיקת הריאה למהר"י ווייל, והובא בדמשק אליעזר חולין נח ב (מו כו), ופרי מגדים יו"ד מ משבצות זהב סק"ה, בשמו; חכם צבי עז; כרתי לג סק"ו).

וארבע ידיים וארבע עיניים, אלא שהיו אותם הגופים חוזרים להיות גוף אחד למטה ממתינה, ולא היו לה אלא שתי רגלים (פסקי הרי"ד (בשיטת הקדמונים) חולין סט א)⁴, אין זה אלא מיעוט קטן ביותר ואין חוששים לו (ריטב"א נדה שם א ד"ה אבל).

ויש שפסק כשמואל, שכיון שנמצאה אשה כזו, הוברר הדבר שולד כזה מתקיים (פסקי הרי"ד שם, וראה ערך הלכה).

בהמה בעלת שלש ידיים חולין נח ב, ובכורות מ א). בהמה שהיתה בעלת שלש ידיים, הרי זו כשירה (ראה שלש ידיים).

אדם בעל שני אדם שיש לו שני ראשים⁵, הרי הוא טריפה (תוספות ראשים בבא קמא יא ב ד"ה בכור, ומנחות לו ב ד"ה שומע. וראה ערך טריפה (אדם)), שכל יתר כנטול הוא חשוב (תוספות מנחות שם)⁶, ומכל מקום אם היה בכור לאמו, חייב אביו לפדותו (ראה ערך בכור אדם וערך פדיון הבן), ונותן לכהן עשרה סלעים (מנחות שם א; טור יו"ד שח. הרמב"ם ושו"ע השמיטו), שכיון שיש לו שני ראשים, הוא חשוב כשנים (רש"י שם ד"ה עשר. וראה ערך פדיון הבן).

אם כל הנולד טריפה חייבים לפדותו, או דוקא במי שיש לו שני ראשים, ראה ערך טריפה (אדם) וערך פדיון הבן.

לדינים אחרים • בשאר דיני התורה, מלבד לענין טריפות, יש סוברים שאף בהם נוהג דין "יתר כנטול", כגון במומים (ראה ערכו) הפוסלים בעל חיים להקרבה (ראה להלן: בתורת מום), ולענין נבילה (ראה לעיל: אם הוא כנבילה מחיים).

אף לענין ספר תורה, שכתבו ראשונים שכך שיש בו תורה נביאים וכתובים אין קדושתו כקדושת ספר תורה, יש סוברים שהוא משום ש"יתר כנטול" (ראה רמב"ם ספר תורה ז טז, ובית יוסף יו"ד רפג. וראה ערך ספר תורה), וכן כתבו ראשונים שספר תורה שיתר בו אפילו אות אחת - פסול, לפי שכל יתר כנטול, שהיתרון מפקיע לפעמים הבנת הלשון והענין כחסרון (קריית ספר למאירי ב א).

• ויש סוברים שאין דין יתר כנטול אלא לענין טריפה, ושאר הדינים התלויים בחיות (אחיעזר ב ח ט ד"ה ולדינא), ולענין מומים גזירת הכתוב היא, ודוקא לקדשים (אחיעזר שם), או שאף מומים הוא דבר התלוי בחיות האברים (דובב מישרים א פט).

בתורת מום

כהן שהיו לו שש אצבעות בידיו וברגליו, רבי יהודה שש אצבעות מכשירו לעבודה, וחכמים פוסלים (בכורות מה א), אפילו היתה לו אצבע יתירה שאין בה עצם (ראה רמב"ם ביאת מקדש ח יא, ג), ואפילו אין אבר אחד שונה מתאומו, שבכל אחת משתי ידיו ושתי רגליו יש לו שש אצבעות (ראה בכורות שם; פירוש המשניות לרמב"ם בכורות ז ו, וראה רמב"ם שם ושם; ברטורה שם), וכתבו אחרונים שאף לחכמים אינו מחלל עבודה, שאין זה מום, אלא פסולו משום שאינו "שוה בזרעו של אהרן" (ראה ערך בעל מום א) וערך מומים. חזון איש בכורות כו ס"ק יב).

הלכה כחכמים (רמב"ם שם ושם).

היתה לו יתרת היתה לו יתרת וחתכה, אם אין בה עצם - כשר וחתכה (בכורות מה א; רמב"ם ביאת מקדש ח יא ויג), שאין זה

על יתר המצוי במקצת ממניי הבהמות, שלכן אינו מטריף גם כשנמצא בבהמות שאין דרכו להימצא בהן, כגון אונא קטנה שבריה, "עינוניתא דורדא" (ראה ערכו), שכיון שמצויה בכל "עיוני ברייתא" (על מהותן ראה ערך טריפה (בע"ח)) אף שאר בהמות שנמצאה בהן - כשירות, ראה ערך טריפה (בעלי חיים): גדרה וסוגיה.

• יתר שאין עליו צורת אבר, יש שכתבו שאין אומרים בו "יתר כנטול" (ראה האשכול (רצב"א) ג כ, ומרדכי חולין תרלו בשם ר' יהודה משפירא (בעל יחסי תנאים ואמוראים)), כגון בעלת רגל יתירה, הרי זה דוקא כשיש לו ליתר תואר רגל, אבל אם עלתה שם יבלת ובה עצם, אין זו רגל, וכשר (מרדכי שם בשם ר"י משפירא; רמ"א יו"ד נה ד).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו אין האבר היתר כיוצא באבר העיקרי, הרי זו טריפה, שהוא כאילו נחתך שם (רוקח תה בשם אביו), וכן יש מן הראשונים שסוברים שתרגולת שנמצאה בה בירך למעלה מצומת הגידים (ראה ערכו) יתרת כמו אצבע, ובה עצם וצפורן, הרי זו טריפה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תריג, שיש מרביתו שאוסר; מרדכי חולין תרלו: יש אוסרים), שהיא כיתרת רגל, אף על פי שאין לה צורת רגל, אלא צורת אצבע (ראה מנחת יעקב פו סק"ח), ואף מהסוברים שהאבר העיקרי הוא כנטול (ראה לעיל), יש שכתבו שחתיכה יתירה בכבד, רואים כאילו ניטל מן הכבד חתיכה כיוצא בה (רא"ה חולין נח ב), וכן יש מהראשונים שכתבו לענין ריאה שנמצאת נפוחה, דומה ל"עיקר חריות של דקל", שאסורה מספק, שמא אף תוספת בגוף היא כחסרון (רמב"ם שחיטה ח ח, על פי חולין מז ב).

ולד שיש לו שני אשה שהפילה ולד שיש לו שני גבים ושתי גבים שדראות, וכן בהמה טהורה מעוברת שנשחטה ונמצא בה ולד כזה, נחלקו אמוראים:

• רב אמר שבאשה אינו ולד (בכורות מג ב; נדה כד א), ואינה טמאה טומאת לידה (רש"י בכורות שם ד"ה אינו), לפי שאינו חי (רבינו גרשם בכורות שם. וראה ערך נפל)³, ואינו ראוי לברית שמונה (נדה שם ב. וראה תוספות שם ד"ה מי שיש גורסים: לברית נשמה. ראה ערך יולדת וערך נפל), ובבהמה אסור באכילה, שהיא "השסועה" שאסר הכתוב (ראה דברים יד ז. ראה נדה שם א), שאין לומר שאסר הכתוב אחר שנולדה, או מין בריה מיוחדת, שהרי אין מין כזה בעולם (נדה שם א, ורש"י ד"ה רב), וולד כזה אינו יכול לחיות (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם) - אלא כשאר נפלים (פרי חדש יו"ד יג), או שאפילו שעה אחת אינו יכול לחיות (ש"י שם ס"ק כא, ותבואות שור שם ס"ק כג) - שכל יתר כנטול הוא (פסקי הרי"ד שם).

• ושמואל אמר שבאשה הוא ולד, והנמצא כך בבהמה מותר באכילה (נדה שם) - כשאר עובר הנמצא במעי בהמה שנשחטה (ראה ערך בן פקועה) - שלדעתו יש בריה כזו, ואותה הוא שאסר הכתוב, ולא את העובר הזה (נדה שם).

הלכה כרב (נדה כד ב; ר"ף חולין כה א; רמב"ם איסורי ביאה י יא, ביולדת, ומאכלות אסורות א ו, בבהמה; שו"ע יו"ד יג ו בבהמה), שהלכה כמותו באיסורים (נדה שם), ואף על פי שבזמן הראשונים נמצאה אשה יותר מבת עשרים שנה, שהיו לה שני גופים חלוקים לגמרי,

הכוונה לתאומי סיאם. 5. גם זה ככל הנראה מצב של תאומי סיאם. 6. וראה ערך הנ"ל, שיש סוברים בכל יתר באדם שאינו טריפה.

3. וראה תוספות נדה שם ד"ה רבי בשם רבינו תם: אינו מתקיים, וראה רש"י סנהדרין פד ב ד"ה אפילו, שכיון שאינו חי, ההורגו פטור. 4. ככל הנראה

פי שהיא יתירה ביד, שאינה נטרפת בכך (ראה ערך יד (אבר). בכורות שם ורש"י ד"ה אלא; ראה טור יו"ד שט), שכל יתר כנטול, והרי היא כבעלת שלש רגלים (פסקי הרי"ד בכורות שם).

יש לה שלש כליית בהמה שיש לה שלש כליות, פסולה למזבח (בכורות לט כליית א; רמב"ם איסורי מזבח ב יא) אף על פי שאינה טריפה (ראה ערך כליות, וראה לעיל. ראה רמב"ם שם). יש סוברים שפסולה משום שהיתר כנטול (ראה רמב"ם איסורי מזבח שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שגזירת הכתוב היא (פלתי מד סק"ט, לדעה שאין נחשב כנטול אלא היתר, ראה לעיל; פרי תואר יו"ד מא).

וכן בהמה שנמצאו בה שני טחולים פסולה למזבח, שהיתר כחסר (רמב"ם שם).

אלא תלתול בשר (רש"י שם ד"ה אם); ואם יש בה עצם - פסול (בכורות שם; רמב"ם שם ושם), ודוקא אם אותה אצבע היתה נספרת על גב היד (בכורות שם. והרמב"ם השמיט).

ויש סוברים בדעת ראשונים שהיא מום אף אם לא היתה נספרת על גב היד (כסף משנה ביאת מקדש שם יא, בדעת הרמב"ם שם), ויש שכתבו שנחלקו בזה אמוראים, ולהלכה גזרו חכמים שתהא מום משום אצבע הנספרת (רדב"ז ביאת מקדש שם).

על אשה שיש לה אצבע יתירה, אם הדבר חשוב מום, שהמקדשה יכול לטעון שקידושיה הם מקח טעות (ראה ערכו), ראה ערך מומי אשה.

מום הפוסל בהמה שהיא בעלת חמש רגלים, הרי זה מום (בכורות מהמזבח מ א; רמב"ם איסורי מזבח ב ה; ראה טור יו"ד שט), אף על

כ, ד'

האות האחת עשרה מכ"ב אותיות של אל"ף ביי"ת, ואחת מחמש אותיות מנצפ"ך

יוסיף עליה דיו לעשותה עגולה, ובתפילין ומזוזה אם כתב כבר אותיות אחריה, אין להם תקנה, שפסול משום "שלא כסדרן" (משנת סופרים שם. וראה ערך כתיבת סת"ם).

עשה לה זזית למעלה בלבד, יש מכשירים (שו"ע הרב שם; קסת הסופר ה אות כ; משנת סופרים שם בשם יש מקילין. וראה דרכי משה לו סק"ז. ראה ציור 3), שעיקר ההיכר בין ביי"ת לכ"ף הוא על ידי העיגול למטה (באור הלכה במשנת סופרים שם לדעה זו), ויש פוסלים אף באופן זה (פרי מגדים שם). ומכל מקום אם התינוק קוראה כהלכתה, יש שכתב שבשעת הדחק יכול לתקנה גם בתפילין ומזוזה על ידי הוספת דיו, אף אם כתב אותיות אחריה (משנת סופרים שם), וכן יש להכשיר בדיעבד אם נמצא כן בספר תורה בשעת הקריאה, שלא להוציא ספר תורה אחר (קסת הסופר ה בלשכת הסופר שם אות טו).

עשה לה זזית למטה, יש שכתב שפסולה אף לדעת המכשירים בזזית למעלה (קסת הסופר שם. ראה ציור 4), ויש שכתב שאף באופן זה, אם יש הרבה תפילין ומזוזות הכתובות כך, יש להקל ולתקן (שו"ת שואל ומשיב רביעאה ב פה, הובא בדעת תורה למהרש"ם או"ח לב).

אורכה רוחבה כ"ף כפופה צריכה שתהיה מרובעת בארכה ורוחבה ועוביה (אלפ"א בית"א בא"ב השני), כעובי שלשה קולמוסים (ראה שם בא"ב הראשון על אות ב. וראה ערך ב), וצריך להיזהר שלא יקצרנה ברוחבה, שלא תיראה כאות נ (משנת סופרים שם (ראה ציור 5)).

ואם רחבה יותר משיעור זה, אף שנפסדה צורתה, אינה נפסלת (גט פשוט קכו ס"ק נח, הובא בפתחי תשובה אהע"ז שם ס"ק כח. וראה שיירי כנסת הגדולה או"ח לב הגהות טור ו).

האזיר שבפנים האות, צריך שיהיה לכל הפחות כעובי הקולמוס (תקון תפילין אות כ; אלפ"א בית"א בא"ב הראשון; בית יוסף או"ח לח), אבל בדיעבד אינו מעכב, כל שצורתה ניכרת (שו"ת מהרש"ם ז קיב (ראה ציור 6)).

וצריך שיהיו פניה למעלה ולמטה שוים (אלפ"א בית"א בא"ב הראשון והשלשיל⁴).

צורתן בכלל

האות כ"ף מהאל"ף ביי"ת של כתב אשורי (ראה ערכו), בכתיבת ספר תורה ותפילין ומזוזה (ראה ערך אותיות וערך כתיבת סת"ם), וכן בגט אשה (ראה ערך גט), היא אחת האותיות שיש להן שתי צורות, כפופה ופשוטה, כפופה כשהיא בתחילת התיבה ובאמצעה, ופשוטה כשהיא בסוף התיבה (ראה ירושלמי מגילה א ט, ומסכת סופרים ב כ. ורש"י שבת קג ב ד"ה פשוטין. וראה ערך מנצפ"ך²) [ראה איור מס' 4 בסוף הכרך], ואם שינה - פסל (ירושלמי שם; מסכת סופרים שם; באור הגר"א או"ח לב יח; משנה ברורה לב במשנת סופרים צורת אות ד³). וכן דרשו: וְכִתְבָּתָם (דברים ו ט, שם יא כ) - שתהא כתיבה תמה, ובכלל זה שלא יכתוב כפופין פשוטין, או פשוטין כפופין (שבת שם. וראה ערך אותיות וערך כתיבת סת"ם).

על האופנים שיש להן תקנה שלא יהא בהן פסול משום חק תוכות (ראה ערכו), או משום שלא כסדרן, או איסור מחיקת השם (ראה ערכו), ראה ערך כתיבת סת"ם וערך מנצפ"ך.

צורת כ"ף כפופה

עגולה צורת אות כ דומה בכללה לצורת אות ב (ראה ערך ב. מאחוריה ראה שבת קג ב. וראה רמב"ם תפילין א יט), ומטעם זה כתבו ראשונים שצריך שתהא עגולה מאחוריה (ספר התרומה תפילין; יראים השלם שצט; הלכות ספר תורה להרא"ש יב; תקון תפילין (ברוך שאמר) אות כ"ף; אלפ"א בית"א בא"ב הראשון והשלשיל; טור ובית יוסף או"ח לו; האגור תפילין. ראה ציור 1), ושלא תהיינה לה שום זוויות (כתרי אותיות תפילין לרבי יהודה החסיד; אלפ"א בית"א בא"ב השלשיל בשם קבלת החסיד). ויש שכתב שצריך שתהיה עגולה אף מבפנים (אלפ"א בית"א בא"ב האחרון).

עשה זזיות עשה לה זזיות למעלה ולמטה - פסולה, שדומה לביי"ת מאחוריה (פרי מגדים או"ח לו אשל אברהם אות כ; שו"ע הרב שם אות כ; משנת סופרים למשנה ברורה אות כ. ראה ציור 2), ואין לה תקנה למחוק את הזוויות, שהרי זה כחק תוכות (ראה ערכו). ראה שו"ע לב יז, אלא

ג, שהוא משום כתיבה תמה, ונפקא מינה לענין גט שאין צריך בו כתיבה תמה.
4. ולא באלכסון (ראה ציור 7). וראה מנחת סולת על אלפא ביתא שם, שלא יהיה למעלה נמשך יותר מלמטה, ולהיפך (ראה ציור 8).

כ; ד. 1. כו, טורים שט-שטז. 2. וראה שם ששתי הצורות ניתנו מהלכה למשה מסיני אלא ששכחו איזו באמצע תיבה ואיזו בסוף, וחזרו נביאים ויסדום. 3. ראה תשב"ץ א נ, שהפסול משום שאינה כתיבה כלל, וראה דרכי נועם אהע"ז

הזוית, משום חק תוכות (ראה ערכו. ברוך שאמר שם; שו"ע הרב שם), ובספר תורה צריך לגרור כל האות ולכותבה מחדש, מה שאין כן בתפילין ומזוזה, שאין מועיל להם תיקון זה, משום "שלא כסדרן" (שו"ע הרב שם; משנת סופרים שם. וראה ערך כתיבת סת"ם)⁵.

• יש שכתב שאף בהם יכול להוסיף דיו לעשותה עגולה, ואין בזה משום שלא כסדרן, לפי שצורתה עליה ותינוק מורגל בה (פרי מגדים שם; משנה ברורה לב ס"ק עג, ובמשנת סופרים שם).

• יש שכתב להכשיר אף על ידי מחיקת הזוית (שו"ת צמח צדק החדש או"ח יח ח).

• ויש שכתב להכשיר אף בלא תיקון, שכיון שאין לו שורש בגמרא - כשרה בדיעבד (תשובות מהר"ם גלאנטי קכד (הובא במגן אברהם לב ס"ק כו)⁶. וראה גידולי הקדש יב יד).

הברתן ושימושן

הגייטן ומוצאן אות כ"ף ואות ד, הן מן האותיות הכפולות בהברתן, קשה ורכה (ספר יצירה ד א), היינו דגושה ורפויה (פירוש רב סעדיה גאון שם והר"א מגרמישא ועוד).

וכן אמרו בקריאת שמע, שצריך לדקדק באותיותיה (ראה ברכות טו א וב, וראה ערך קריאת שמע), שלא ירפה החזק, ולא יחזק הרפה (רמב"ם קריאת שמע ב ט; טוש"ע או"ח סא כג, וראה ערך הנ"ל).

ונחשבות מאותיות החיך: גיכ"ק (ספר יצירה ב ג; רעיא מהימנא פנחס רמח א).

שימושים אות כ"ף בתחילת התיבה משמשת לדמות דבר לדבר, ונקראת כ"ף הדמיון (ראה שו"ת חכם צבי עז, ושדי חמד כ עה-עו. וראה ערך לשון בני אדם). דקדוקיים דקדוקיים (ראה בספרי הדקדוק, על אותיות השימוש בכל"ם).

על ערכה המספרי, שמשמשת במקום מספר עשרים, ועל דעת החושבים את האותיות ד ס ז פ ז בתורת מספרים שאחרי ת, שאות ד נחשבת לחמש מאות, ראה ערך אותיות⁷.

צורת כ"ף פשוטה

אורך הרגל אות ד, כתבו ראשונים שאין חילוק בינה לבין אות כ"ף אלא פשיטותה, ומטעם זה צריך שתהא רגלה ארוכה, שאם תיכפף תהיה אות כ (יראים השלם שצט; ספר התרומה תפילין; תקון תפילין אות כ), והיינו כשתהיה רגלה כפליים מגגה (כתרי אותיות לרבי יהודה החסיד; תשובות מהר"ל צח, הובא במגן אברהם או"ח לב ס"ק כו; האגור תפילין; אלפ"א בית"א בא"ב השני והשלישי, הובא בבית יוסף או"ח לו. ראה ציורים 9, 10).

אורך הגג וכן יש שכתב שיהיה גגה קצר, ולא יותר משלשה קולמוסים, וירכה ארוך, לא פחות מחמש קולמוסים עם עובי גגה (אלפ"א בית"א בא"ב הראשון, הובא בבית יוסף שם), ואף כשיש צורך להאריך אות אחת, כגון בסוף השורה (ראה ערך כתיבת סת"ם), אין להאריך את גגה, מפני שנראית כאות רי"ש (כתרי אותיות שם; ברוך שאמר שם; שו"ת מהר"ל שם; אלפ"א בית"א שם; ט"ז יו"ד רעד סק"ד. ראה ציור 13).

ומכל מקום לא יקצר גגה יותר מדי, שלא תיראה כאות וא"ו או ן, ותיפסל (ראה ציור 14. משנת סופרים למשנה ברורה אות כ). ואם גגה ורגלה שוים - פסולה, אף על פי שהרגל משוכה למטה משאר אותיות (שו"ת הר"י לבית הלוי פא; שו"ת דבר שמואל קסג. ראה ציור 15).

עגולה מאחוריה מטעם זה שאין חילוק בין כ"ף ל-ך אלא שזו כפופה וזו פשוטה, כתבו ראשונים שאף אות ד צריך לעשותה עגולה מאחוריה (יראים השלם שם; ספר התרומה שם; תקון תפילין שם; אלפ"א בית"א בא"ב הראשון והשלישי, הובא בבית יוסף שם; האגור שם. ראה ציור 9 וציור 11), כמו רי"ש ולא כמו דל"ת (תקון תפילין שם; האגור שם. ראה ציור 12), כדרך שאמרו באות כ"ף (ראה לעיל).

עשה זוית עשה לה זוית למעלה כמו דל"ת, נחלקו הפוסקים: מאחוריה

• יש שכתבו שהיא פסולה (ברוך שאמר שם; בית יוסף שם, בשם ר"י אסכנדרני; מגן אברהם או"ח לב ס"ק כו; פרי מגדים לב אשל אברהם ס"ק כו; שו"ע הרב או"ח לו), ואין מועיל לה תיקון על ידי מחיקת

כָּאן נִמְצָא פָּאן הִיָּה

זמן לידתה של ריעותא שנמצאה במקח - אם הוא לפני הקנין או לאחריו - נקבע לפי הרשות שבה מצאה

הפרקים:

- בהחזקת ריעותא מרשות לרשות
- ברשות שנמצאה בה
- הרשות
- טענות בעלי הדין

המוכר, לפי שתולים לומר שכאן נמצא כאן היה, ולא ברשות הקודמת (ראה להלן: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות).

• כשנמצא ברשות המוכר, תולים לומר שנולד לפני הקנין, לפי שכאן נמצא וכאן היה קודם לכן (ראה להלן: ברשות שנמצאה בה).

במובן רחב, הוזכר בדברי הראשונים "כאן נמצא כאן היה" אף שלא לענין שינויי הרשות, כגון: לענין טומאה (ראה ערך אין מחזיקין ממקום למקום) וערלה (ראה רמב"ן ושאר ראשונים בבא בתרא

הערך "כאן נמצא כאן היה" דן במקח שנמצא בו מום, ואין ידוע אם נולד לפני הקנין ובטל המקח (ראה ערך מקח טעות), או לאחריו והמקח קיים, או באשה שנמצא בה מום לאחר הקידושין, ואין ידוע אם נולד בה לפני הקידושין ומקחו מקח טעות, ואין לה כתובה (ראה ערך כתובה וערך מומי אשה וערך קדושי טעות), או לאחר הקידושין ויש לה כתובה. ובשני אופנים:

• כשנמצא ברשות הלוקח, אין חוששים שנולד עוד ברשות

7. וראה ערך גימטריא: בחילוף אותיות, שיש שהיא משמשת במקום ל או צ.

5. ומכל מקום, אם נמצא כן בספר תורה בעת הקריאה, אין צריך להוציא אחרת (משנת סופרים שם. וראה ערך קריאת התורה). 6. ושם שהרבה קהילות וסופרים מובהקים כותבים כעין דל"ת, ונהרא נהרא ופשטיה.

• יש סוברים שאף לפי רב אשי אין חוששים שמא היו המומים ברשות האב (תוספות שם ד"ה רישא; ריטב"א כתובות עו ב ד"ה אלא, במקום שמסייע לו חזקת הגוף).

• יש שכתבו שדווקא אם הבעל טוען שמא, עליו להביא ראיה, אבל אם הוא טוען ברי שהריעותא נולדה לפני הקידושין, ברי עדיף (ראה רשב"א כתובות עו א ד"ה רב; ריטב"א שם ב ד"ה אלא).

• ויש סוברים שרב אשי חולק על הכלל של כאן נמצא כאן היה (פסקי רי"ד כתובות עו א וב; רשב"א שם ויבמות קטו ב ד"ה וקשה, ונדה נח א ד"ה אמר; ריטב"א כתובות עו ב ד"ה אמר, ויבמות קטו ב ד"ה אבל; נמוקי יוסף על הרי"ף יבמות מג א ד"ה אביי; מאירי נדה נח א ד"ה בדקה).

הלכה הלכה שאומרים כאן נמצא כאן היה במובן של "אין מחזיקים ריעותא מרשות לרשות" (מגיד משנה אישות כה ד, בדעת הרי"ף והרמב"ם; מאירי כתובות עו א ד"ה אין; ראה רמב"ם מכירה כ יד, ושו"ע חו"מ רכד א).

ויש שפסקו כרב אשי (רא"ש כתובות ז טו בשם הרמ"ה; מאירי שם, בשם יש מפפקים; ב"ח אהע"ז לט), מהם שפסקו שאין לומר כאן נמצא כאן היה אם הוא טוען ברי (רשב"א כתובות עו א ד"ה רב), ומהם שפסקו שאין לומר כאן נמצא כאן היה בממונות כלל (בעל הלכות גדולות הובא ברמב"ן כתובות עו ב ד"ה ורי"ת; ראה בית יוסף חו"מ רלב בדעת רש"י; פסקי רי"ד כתובות עו א וב; רשב"א כתובות עו א ד"ה רב, ויבמות קטו ב ד"ה וקשה, ונדה נח א ד"ה אמר; ריטב"א כתובות עו ב ד"ה אמר, ויבמות קטו ב ד"ה אבל; נמוקי יוסף על הרי"ף יבמות מג א ד"ה אביי).

בספק שנולד לגריעותא החליף פרה בחמור - ומשך בעל הפרה את החמור, ונקנת הפרה מיד לבעל החמור (רש"י שם ד"ה כל; ראה תוספות שם ד"ה כל; רמ"א חו"מ רכד א), שלא נמצא החמור מת עד לאחר משיכת הפרה, ואנו אומרים "כאן נמצא כאן היה", ברשות בעל הפרה נמצא החמור מת, ברשותו אירעה המיתה (רש"י שם ורשב"א כתובות עו ב ד"ה הי, בדעת רש"י. וראה להלן: הרשות).

לקח בהמה מחברו ושחטה ונמצאה טריפה, ואין ידוע מתי נטרפה, עליו להביא ראיה שקודם לקיחתו נטרפה (ראה כתובות עו ב, ורש"י ד"ה לא הוגלד; רמב"ם מכירה כ טו; טוש"ע חו"מ רכד ב), שכאן נמצאה הריעותא וכאן היתה (ראה מרדכי כתובות רו).

יש שכתבו שהדברים אמורים לדעת רבן גמליאל, אבל לדעת רבי יהושע שמי שנשא אשה ולא מצא לה בתולים, היא אומרת משארסתני נאנסתי ותובעת כתובה מאתים, והוא אומר עד שלא ארסתין נאנסת, והיה מקחי מקח טעות (ראה ערכים: טענת בתולים; כתובה) - אינה נאמנת (כתובות יב ב), הרי זה אף אם כבר נכנסה לרשות הבעל (רש"י כתובות עו ב ד"ה רבא), שאין אומרים כאן נמצא כאן היה, אלא הולכים אחר חזקת ממון (ראה ריטב"א כתובות שם ד"ה אימא, בדעת רש"י).

מהאחרונים יש שכתבו שרבי יהושע סובר שאינה נאמנת מטעמים אחרים (ראה פני יהושע כתובות עו ב; שב שמעתא ב ח; דרוש וחדוש מערכה יב אות כא; חמדת שלמה כתובות עו ב ד"ה אך; בית יצחק יו"ד יז ב), ומהראשונים יש שכתבו שהדברים אמורים כשלא היתה שהות שתיבעל אחר הנישואין, שודאי היתה הריעותא קודם (ראה רשב"א שם עו א ד"ה רב; שיטה מקובצת שם ד"ה פירוש).

כד א), וכן באופנים שאמרו שאין מחזיקים ריעותא מספק (ראה רשב"א שבת קנא א ד"ה ומיהו, וריטב"א שם ד"ה רב, ורשב"א עירובין מז ב ד"ה מהא, ושו"ע חו"מ רנ כו, ועוד), וכן באותה שאמרו כל הטומאות כשעת מציאתן (ראה ערכו. ראה רשב"א כתובות עו ב ד"ה רבה). על כל אלו וכיוצא בהם, ראה על כל ענין בערכו.

בהחזקת ריעותא מרשות לרשות

הנושא את האשה ונמצאו בה מומים - ובא להוציאה בלא כתובה (רש"י כתובות עו א ד"ה נכנסת. ראה ערכים: כתובה; מומי אשה; קדושי טעות) - על הבעל להביא ראיה שעד שלא התארסה היו בה מומים אלו, והיה מקחו

מקח טעות (כתובות עו א; רמב"ם אישות כה ד; טור אהע"ז לט; שו"ע אהע"ז קי ח), שיש לומר כאן נמצאו וכאן היו (כתובות עו ב), שברשות זה נמצאו וברשות זה אנו מחזיקים שהיו, שאין מחזיקים ריעותא מרשותו של הבעל לרשות האב (רשב"א חולין יא א ד"ה ובשם, ובתורת הבית ג), ויש שכתבו שהוא סברא שכיון שנמצאו ברשותו תולים שמזלו גרם (ראה להלן: בספק שנולד לגריעותא; באיסור והיתר).

החליף פרה בחמור, ומשך בעל החמור את הפרה - ונקנה בזה החמור מיד לבעל הפרה (ראה ערך חליפין) - ונודע שמת החמור, זה אומר קודם שמשכת את הפרה מת החמור, וזה אומר לאחר שמשכתי את הפרה מת, וכבר קנוי הוא לך, כל שנולד ספק ברשותו עליו הראיה (כתובות עו א ב, ורש"י שם א ד"ה ומשך וד"ה עד. וראה להלן: ברשות שנמצאה בה), ועל בעל הפרה להביא ראיה שמת החמור לפני משיכת הפרה (רש"י שם ד"ה כל; ראה תוספות שם ד"ה כל; רמ"א חו"מ רכד א), שלא נמצא החמור מת עד לאחר משיכת הפרה, ואנו אומרים "כאן נמצא כאן היה", ברשות בעל הפרה נמצא החמור מת, ברשותו אירעה המיתה (רש"י שם ורשב"א כתובות עו ב ד"ה הי, בדעת רש"י. וראה להלן: הרשות).

לקח בהמה מחברו ושחטה ונמצאה טריפה, ואין ידוע מתי נטרפה, עליו להביא ראיה שקודם לקיחתו נטרפה (ראה כתובות עו ב, ורש"י ד"ה לא הוגלד; רמב"ם מכירה כ טו; טוש"ע חו"מ רכד ב), שכאן נמצאה הריעותא וכאן היתה (ראה מרדכי כתובות רו).

יש שכתבו שהדברים אמורים לדעת רבן גמליאל, אבל לדעת רבי יהושע שמי שנשא אשה ולא מצא לה בתולים, היא אומרת משארסתני נאנסתי ותובעת כתובה מאתים, והוא אומר עד שלא ארסתין נאנסת, והיה מקחי מקח טעות (ראה ערכים: טענת בתולים; כתובה) - אינה נאמנת (כתובות יב ב), הרי זה אף אם כבר נכנסה לרשות הבעל (רש"י כתובות עו ב ד"ה רבא), שאין אומרים כאן נמצא כאן היה, אלא הולכים אחר חזקת ממון (ראה ריטב"א כתובות שם ד"ה אימא, בדעת רש"י).

מהאחרונים יש שכתבו שרבי יהושע סובר שאינה נאמנת מטעמים אחרים (ראה פני יהושע כתובות עו ב; שב שמעתא ב ח; דרוש וחדוש מערכה יב אות כא; חמדת שלמה כתובות עו ב ד"ה אך; בית יצחק יו"ד יז ב), ומהראשונים יש שכתבו שהדברים אמורים כשלא היתה שהות שתיבעל אחר הנישואין, שודאי היתה הריעותא קודם (ראה רשב"א שם עו א ד"ה רב; שיטה מקובצת שם ד"ה פירוש).

דעת רב אשי באשה שנמצאו בה מומים לאחר הנישואין, אמר רב אשי, שהטעם שעל הבעל להביא ראיה, משום שהיא כאומרת "מנה לי בידך" (ראה כתובות עו א), ונחלקו ראשונים:

ברשות שנמצאה בה

נולד הספק ברשות המוכר
הכלל של "כאן נמצא כאן היה" הוזכר אף במובן אחר:

ריעותא שנמצאה ברשות המקנה, ואין ידוע אם נולדה לפני הקנין או לאחריו, תולים שנולדה לפני הקנין, לפי שאומרים כאן נמצאה וכאן היתה קודם לכן, כגון המקדש את האשה ונמצאו בה מומים ועודה בבית אביה, שעל האב להביא ראיה שמשנתאסרה נולדו בה מומים אלו (כתובות עו א; רמב"ם אישות כה ד; טור אהע"ז לט; שו"ע אהע"ז קיז ח), יש מהאמוראים שפירשו שאין להעמיד את האשה בחזקת הגוף, ולומר שלא נולדו בה עד לאחר שנתאסרה, לפי ש"כאן נמצא כאן היה" (רבא, ראה כתובות עו ב, ורש"י ד"ה רבא).

המחליף פרה בחמור, ומשך בעל החמור את הפרה ונמצא החמור מת, ואין ידוע אם מת קודם המשיכה או לאחריה, שכל שנולד הספק ברשותו עליו הראיה (רמי בר יחזקאל בשם שמואל כתובות עו ב), יש ראשונים שפירשו שעל בעל החמור להביא ראיה (רי"ף כתובות לה ב; רמב"ם מכירה כ יד; בעל המאור על הרי"ף שם, ועוד ראשונים; שו"ע חו"מ רכד א), שבביתו נמצא החמור שנולד בו הספק (ראה להלן: הרשות), ואנו אומרים שכאן היה מת לפני משיכת הפרה (בעל המאור שם).

גדר כאן נמצא בגדר כאן נמצא כאן היה, במובן זה, נחלקו ברשות הראשונה ראשונים:

- יש סוברים שחזקה היא (ראה תוספות כתובות עו א ד"ה וחדא), שהואיל וכאן נמצאה חזקה שכאן היתה (פליתי פא סק"ד), וחזקה זו עדיפה מחזקת הגוף (ראה תוספות שם), ומחמת החזקה אנו אומרים שהמומים נולדו מוקדם ככל האפשר (הפלאה כתובות עו ב ד"ה אך הא"י), וביארו אחרונים שהיא בגדר "חזקה דהשתא" (ראה ערך חזקה ב); חזקה דהשתא, שכשם שהיא עכשיו, כך היתה בזמן הספק (נתיבות המשפט קיב סק"ב), ולפיכך אם ידוע מתי נולדו המומים, ואין ידוע אימתי היו הקידושין, אין כאן חזקה (ראה נתיבות המשפט שם).

- ומרבים מהראשונים נראה שבין מומים שנמצאו ברשותו של הבעל (ראה לעיל: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות), ובין מומים שנמצאו ברשות האב, מענין אחד הם, ולמדים זה מזה (ראה רשב"א כתובות עו א ד"ה רב אשי; ריטב"א שם ב ד"ה אלא; רשב"א ריטב"א ונמוקי יוסף יבמות קטו ב; וראה מהר"ט כתובות שם, וחמדת שלמה כתובות עו ב ד"ה אך נ"ל, ונתיבות המשפט ס יד, ושו"ת נחלת דוד א, ושערי יושב ב יד, ועוד, שנקטו כן בפשיטות), ויש שביארו שכשם שאם נמצאו ברשות הבעל, אין מחזיקים ריעותא מרשות לרשות, כך אם נמצאו ברשות האב, תולים שרשות זו היא שהורעה, ואין להסתפק שמא לאחר הקידושין נולדו, ולהרע בכך את רשות הבעל (שערי ישר ב יד, וכעין זה בשו"ת רבי עקיבא איגר מכתב יד עח ד"ה ועדיין).

וכתבו ראשונים שקידושיה קדושי טעות (ראה ערך קדושי טעות. ריטב"א ורבנו קרשקש כתובות עו ב ד"ה אמר; בית שמואל אהע"ז לט ס"ק יא, בדעת הטור), שחזקה שהיו המומים קודם שהתאסרה, ועדיפה מחזקת הגוף של האשה (ראה רבנו קרשקש שם), ומדין זה הרי אף מוציאים ממון (בית שמואל שם) כשנמצאה הריעותא ברשות לוקח (ראה לעיל. ראה אבני מלואים לט סק"ח. וראה לעיל: באיסור והיתר).

- ויש שנראה מדבריהם שאין זה בגדר חזקה (קובץ שיעורים כתובות

רסו, בדעת רש"י), אלא שהורעה חזקת רשות האב (רש"י כתובות עו ב ד"ה רבא; תוספות כתובות שם ד"ה רישא; תוספות הרא"ש שם ד"ה רישא), שהורעה חזקת הגוף שלה (רש"י כתובות שם ד"ה אמר ליה; תוספות הרא"ש שם), ולכן הולכים אחר חזקת ממון (ראה ערכו. תוספות ותוספות הרא"ש שם). ויש שכתבו ש"סברא בעלמא" היא, לפי ההווה, שהואיל וכאן נמצאה הריעותא, הדברים מוכיחים שכאן היתה (שיטה מקובצת כתובות עו ב ד"ה אבל בשם רש"י מהדורה קמא).

להלכה הלכה שאומרים כאן נמצא כאן היה, ועל האב להביא ראיה (מגיד משנה אישות כה ד, בדעת הרי"ף כתובות לה א והרמב"ם שם; מאירי כתובות עו א, בשם כל הפוסקים), ויש שפסקו כרב אשי שעל הבעל להביא ראיה, באופנים מסויימים (ראה ערך מומי אשה. רשב"א יבמות קטו ב ד"ה וקשה, וכתובות עו א ד"ה רב, ושם ב ד"ה ומה; וריטב"א יבמות שם ד"ה אבל; נמוקי יוסף על הרי"ף יבמות מג א ד"ה אבי; רא"ש כתובות ז טו, בשם הרמ"ה; ראה רמ"א אהע"ז קיז ח ובי"ח אהע"ז לט ד"ה נמצאו).

חזקות נוספות הביא הבעל ראיה שהיו בה המומים קודם הנישואין בנידון מומי - חייב בכתובתה (ראה כתובות עו ב, וטור אהע"ז לט), אף שיש לומר כאן נמצאו כאן היו, ולתלות שנולדו קודם הקידושין, לפי שמלבד חזקת הגוף מסייעת לאשה חזקה שאין אדם שותה בכוס אלא אם כן בודקו (ראה ערכו), שקודם שהכניסה לחופה, בדקה, ונודע לו על המומים והתפייס (כתובות עו ב, ורש"י ד"ה אמר), ואף שאם הביא ראיה שנולדו בה קודם הקידושין אינו חייב בכתובתה (ראה כתובות שם א), שחזקה שאין אדם מתפייס במומין (ראה ערכו) - ומסתמא לא בדק - הרי זה לפי שאין כאן אלא חזקה נגד חזקה, מה שאין כן כשהביא ראיה שהיו קודם נישואין, אין מעמידים על חזקה אחת שאינו מתפייס במקום שתי חזקות (כתובות עו ב, ועו א).

ואף על פי שגם לבעל יש שתי חזקות ליפות את כחו, חזקה שאין מתפייס במומין, וכאן נמצא כאן היה, מכל מקום חזקות האשה עדיפות, שדי לה באחת מהן שתהיה אמת, אבל חזקות הבעל אינן מועילות לו אלא אם כן שתיהן אמת שנולדו המומים קודם הקידושין, ושלא נתפייס במומים (תוספות כתובות עו א ד"ה וחדא תירוצ' ב'), וכיון שצריך את שתיהן יחד, נחשבות כאחת (רמב"ן כתובות עו א ד"ה הוי, בשם איכא דאמרי; רשב"א שם ד"ה הא; ריטב"א שם ד"ה וחדא, בשם תוספות).

הרשות

הרשות הקובעת המחליף פרה בחמור, ומת החמור, שאמרו כל שנולד ספק ברשותו עליו הראיה (ראה לעיל: בהחזקת הרשות לענין לידת הספק ריעותא מרשות לרשות), נחלקו ראשונים מי הוא שהספק נולד ברשותו:

- יש סוברים שהספק נולד ברשות בעל החמור (רי"ף כתובות לה ב, וראה רא"ש שם ז טז שתמה עליו; רמב"ם שם; שו"ע חו"מ רכד א), שהרשות לענין זה היא המקום שבו נמצא הדבר שנולד בו הספק, ובביתו נמצא החמור מת (בעל המאור על הרי"ף שם ד"ה המחליף, ושיטה מקובצת כתובות עו א ד"ה ויותר בשם השמטה לריטב"א), וכדין מומים שנמצאו בעודה ארוסה, שתולים שנולדו קודם הקידושין (ראה כתובות שם: ותנא תונא כלה, וראשונים שם).

אבל אם נמצא החמור מת בבית בעל הפרה - כגון שכתחילה

נשא אשה ולא מצא לה בתולים (ראה ערך טענת כשידוע שנולדה הריעותא ברשות חקודמת

אומרים שהאשה נאמנת שנאנסה לאחר ארוסה וכתובתה מאתים (כתובות יב ב; רמב"ם אישות יא א; טוש"ע אהע"ז סח ט) - שחזקת בתולה לא הורעה, שהרי נמצאה בעולה ברשות הבעל, וכאן נמצא כאן היה (ראה ערך טענת בתולים ושם טעמים אחרים. רש"י כתובות עה ב ד"ה רבא, ותוספות שם ד"ה רישא), כמומים שנמצאו לאחר שנשאת (ראה לעיל: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות) - אם הדבר ברור שנבעלה קודם שנישאת, כגון שלא מצא לה בתולים מיד לאחר החופה, כתבו ראשונים שהורעה רשותה, כמומים שנמצאו בעודה ארוסה, כיון שנודע שהרעותא היתה ברשותה (תוספות כתובות עה ב ד"ה רישא; רשב"א כתובות עה ב ד"ה רב; הגהות אשר"י על הרא"ש שם ז טו; בית שמואל אהע"ז סח ס"ק כג, ושם ק"ז ס"ק טו).

ויש מהאחרונים שחולקים, וכתבו שסברת כאן נמצא כאן היה דיינו לאומרה כשנודעה הריעותא ברשות האב (שיטה מקובצת כתובות עה ב ד"ה פירוש).

טענות בעלי הדין

הכלל של "כאן נמצא כאן היה" במובן של "אין מחזיקים ריעותא מרשות לרשות", לסוברים כן (ראה לעיל: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות), נאמר אפילו אם בעל הרשות הראשונה אינו טוען אלא שמא (ראה כתובות עו ב; תוספות כתובות עו א ד"ה רישא; ריטב"א שם ב ד"ה אלא). ונחלקו ראשונים ואחרונים אם אף ב"שמא גרוע" - שהיה עליו לדעת (ראה ערך ברי ושמא) - הדין כן:

• יש סוברים שאין התובע מוציא ממון משום כאן נמצא כאן היה אלא בטענת "שמא טוב", כגון בהמה ונמצאה טריפה, שאין לו לדעת מתי נטרפה, אבל בטענת "שמא גרוע", כאותה בנושא אשה ולא מצא לה בתולים, שרבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים שהאשה נאמנת שנאנסה לאחר אירוסיה (כתובות יב ב), לפי שנמצאת בעולה ברשות הבעל, וכאן נמצא כאן היה (ראה רש"י כתובות עו ב ד"ה ותנא), בטענת שמא אינה נאמנת, ש"שמא גרוע" הוא, שהרי יש לה לדעת מתי נבעלה (רא"ה כתובות עו א; ריטב"א שם ב; שיטה מקובצת שם בשם ריב"ש. וראה כתובות טז א).

• ויש סוברים שהואיל ואפשר שנבעלה לאחר נישואין, אומרים כאן נמצא כאן היה, אף כשאינה טוענת אלא שמא (ר"ן על הרי"ף כתובות לה ב ד"ה ותנא; פני יהושע שם עו ב לתוספות ד"ה כל; שב שמעתתא ב י, על פי תוספות כתובות לו א ד"ה החרשת).

הכניסו בעליו שם לשמרו (כסף משנה מכירה כ יד) - על בעל הפרה להביא ראיה, כיון שברשותו נמצא מת (רא"ה כתובות עו ב ד"ה ומותבין; כסף משנה שם בדעת הרי"ף והרמב"ם) כמומים שנמצאו באשה אחר הנישואין שאומרים כאן נמצאו כאן היו (ראה לעיל: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות).

ויש שכתבו שאפילו נמצא מת ברשות שאינה של שניהם או בסימטא, על בעל הפרה להביא ראיה (רשב"א כתובות עו ב ד"ה ובין; רא"ש שם ז טז, לדעה זו; טור חו"מ רכד בשם הרי"ף והרמב"ם; מגיד משנה מכירה כ יד; בית יוסף ובי"ח שם), שאין לומר בנידון זה כאן נמצא כאן היה, ואין בעל הפרה יכול להוציאה מידי בעל החמור שמשך אותה (ראה שו"ת פני יהושע צג; חזון איש אהע"ז פב סק"ו), או שבאופן שאין החפץ בביתם, נקבעת הרשות שנולד בה הספק לפי הבעלות, וכשנמצא החמור מת היה בחזקת בעלות בעל הפרה (ראה רשב"א שם; שב שמעתתא ב ד - ה; אחיעזר ב ג א).

• ויש סוברים שעל בעל הפרה להביא ראיה (רש"י כתובות עו ב ד"ה כל; ראה תוספות שם ד"ה כל; רמב"ן כתובות שם ד"ה ומ"מ; רשב"א שם ד"ה ובין; רא"ש שם ז טז; נמוקי יוסף כתובות שם ד"ה משך; רמ"א חו"מ רכד א), שהרי לא נמצא החמור מת עד לאחר משיכת הפרה (רש"י שם ושאר ראשונים שם), וכומומים שנמצאו באשה לאחר נישואין, שהיא ברשות הבעל, ועליו להביא ראיה (ראה לעיל: בהחזקת ריעותא מרשות לרשות. כתובות עו ב), והרשות הקובעת היא הבעלות על הדבר, ובשעה שנולד הספק בחמור, נקנה כבר לבעל הפרה (רמב"ן ורשב"א שם). ואף על פי שעיקר הקנין מוטל בספק, דנים שברשותו נולד הספק, לפי שהפרה נמשכה ודאי, ובעל הפרה הטוען לבטל את הקנין, עליו להביא ראיה (ראה ריטב"א שם ד"ה אלא; ראה נמוקי יוסף שם. וראה חזון איש בבא בתרא יג סק"ב, ושיעורי רבי שמואל (רוזובסקי) כתובות שם. וראה אבי עזרי מכירה כ יד).

קביעת הרשות במומי אשה

באשה שנמצאו בה מומים, נחלקו ראשונים לסוברים שהרשות הקובעת היא מקומו של הדבר (ראה לעיל):

• יש שכתבו שאם נמצאו כשהיא בבית אביה - אפילו כבר נשואה - ברשות אביה היא, ואם נמצאו משנכנסה לבית הבעל - אפילו עדיין ארוסה - ברשות בעלה היא (מהרי"ק קה; קרבן נתנאל כתובות ז טז אות ד - ה; ראה שב שמעתתא ב, ה; שו"ת חתם סופר אהע"ז א קה, ושם חו"מ קפו; בית מאיר אהע"ז ק"ז ח; אחיעזר ב ג ב).

• ויש שכתבו שהרשות הקובעת היא הרשות של מי שיש לו זכויות בה (ראה להלן). פני יהושע כתובות עו ב ד"ה אמנם; ראה בית שמואל ק"ז ס"ק טו; הפלאה בקונטרס אחרון אהע"ז ק"ז ס"ק יג; אבן האזל מכירה כ יד, וחזון איש אהע"ז פב ס"ק יא, בדעת הרא"ש והבית שמואל).

פְּבִיד

אבר פנימי בגוף בעלי חיים

הפרקים:

- צורתו ומותו
- איסורו והיתרו
- בטריופית
- הכשרתו לאכילה

צורתו ומותו

הכבד נתון בצד ימין בגוף בעלי חיים, וכן שנינו: הדופן מקומו

הימנית של הבהמה, הכבד תלוי בה, והדופן השמאלית הטחול תלוי בה (תמיד ד ג; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ז-ח. וראה ערך טחול).

בצורת נקבה: ניטלה הכבד (חולין מב א), הכבד אוסרת ואינה נאסרת (תרומות

בבד. 1. כו, טורים שנה-שע. בלשון המשנה והרמב"ם משמש הכבד בדרך כלל

ד"ה במקום, בפירוש א', ורבינו גרשם ריי"ף שם; העיטור ג שחיטה, כבד; רמב"ם שחיטה ח כא; טוש"ע יו"ד מא א; ויש מפרשים שהוא המקום שהוא דבוק בטרפס (רש"י שם בפירוש ב; ראב"ה חולין עמוד סז; רבינו ירוחם טו ב; פרישה שם סק"ב בדעת הטור); ויש מפרשים שהוא מקום העורק הגדול הצומח מן הכבד, שממנו יפרדו הורידים בכל הגוף (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

מטעם זה שנחלקו אמוראים במקום הכזית, אמר רב פפא שצריך שישאר בו כזית במקום מרה וכזית במקום חיותו (חולין מו א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ומכיון שנחלקו ראשונים במקום חיותו, אם הוא מקום שהכבד תלוי בו תחת הכליות, או מקום שהוא דבוק בטרפס (ראה לעיל), צריכים שלשה כזיתים בשלשה מקומות אלו (איסור והיתר הארוך נא, הובא בתורת חטאת פט ט; ראה ט"ז סק"א ופרי מגדים שם; ש"ך סק"א).

צורת הכזית השת"י להכשירו
כזית במקום מרה או במקום חיותו, הסתפק רבי ירמיה אם כשרה אף אם היה מתלקט (חולין מו א), שלא היה במקום אחד, אלא חצי זית כאן וחצי זית כאן (רש"י שם ד"ה מתלקט), וכן אם היה ארוך כרצועה (חולין שם ומאירי שם). וכן הסתפק רב אשי אם היה מרודד (חולין שם). ומטעם זה כתבו הפוסקים, שאם היה אחד מהם מתלקט, או כרצועה, או מרודד - טריפה (טוש"ע יו"ד מא א. וראה רמב"ם שחיטה ח כב, וים של שלמה ג יז).

במינים שונים כתבו ראשונים שבעוף אין צריך כזית אלא הכל לפי גדלו וקטנו (תורת הבית ב ג; שו"ע יו"ד מא ב).

במינים שאין להם מרה, אין צריך לכזית שבמקום מרה (רבי עקיבא איגר בשו"ע שם); ויש שכתב שצריך כזית במקום שראויה המרה להיות במינים אחרים (באר היטב מב סק"ח).

ניטל עיקר חיותו
ניטל מהכבד מקום שהוא תלוי בו ומקום המרה, אף על פי שהשאר קיים, כתבו ראשונים שהיא טריפה (רמב"ם שחיטה ח כא), שהם עיקר חיותו (כסף משנה שם); ויש שצידד להתיר (ראה ים של שלמה חולין ג יז, הובא בש"ך מא סק"ג, ותמה עליו).

יבש הוא
אף יבש הכבד, כתבו גאונים וראשונים שהיא טריפה, שהוא כנטול (בעל הלכות גדולות טרפות, הובא בעיטור ג שחיטה כבד, ובראשונים חולין מו ב, ורא"ש שם ג יג; רוקח שפא ד; תורת הבית ב ג; רבינו ירוחם טו ה אות ח; טוש"ע יו"ד מא. וראה ערך מומי בכור), והוא שיבש עד שנפרך בצפורן (תורת הבית שם; טוש"ע שם). ויש שכתבו כן אף בכבד קשה כאבן (רוקח שם; רמ"א שם. וראה בית יוסף שם שמכשיר), אלא אם נשתיירו בו כזית במקום מרה וכזית במקום חיותו שלא יבשו (רמ"א שם); ויש שכתב שביבש, הרי הוא כיבש כולו, כל זמן שיבש רובו (מאירי שם מו ב).

וכן אם יבשו שני זיתים אלו בלבד - טריפה (תורת הבית הקצר עמוד 77; איסור והיתר נא ח; רמ"א שם ג. ראה לעיל: ניטל עיקר חיותו). והוא הדין אם יבש אחד משניהם (תבואות שור שם סק"ו).

התליע להם
התליע הכבד, שאלו בני עסיא לחכמים ביבנה, והתירוהו להם (חולין מו ב)², שסופו להתרפאות (ר"ן על הרי"ף שם יב א ד"ה התליע), ואפילו התליע במקום מרה ובמקום חיותו (תורת הבית ב ג; ר"ן שם בשם יש מפרשים; טוש"ע יו"ד מא ד); ויש סוברים שצריך שישאר כזית במקום מרה ובמקום חיותו שלא התליעו (ר"ן שם, ודרכי משה שם סק"ב בשמו).

צורתו וחלקיו הכבד מעורה בצדו האחד עם הטרפס - חצר הכבד
(ראה ערכו. יש שהוזכר בשם אצבע הכבד, או יותרת הכבד) - ובצדו השני דבוק ותלוי תחת הכליות (ראה ערכו. רש"י חולין מה ב ד"ה במקום); ראשו אחד עב, ובו תלויה המרה (ראה ערכו), וראשו השני דק ותלוי כנגד בני מעים (ראה ערכו. תורת הבית ב א), ויש בו גידים וסימפונות (ראה להלן: בטרפיות) [ראה איור מס' 11 בסוף הכרך].

קנה הכבד קנה
(ראה ערך נקובה וערך קנה), לאחר שנכנס לחזה, מתפצל לשלשה ראשים, אחד נוטה ללב (ראה ערכו), ואחד לריאה (ראה ערכו), ואחד לכבד (חולין מה ב ורש"י ד"ה תלתא. וראה שיחת חולין עמוד קסב) (ראה איור מס' 11 בסוף הכרך).

הנשמה תלויה הכבד הוא אבר שהנשמה תלויה בו (ראה ערכו), ומטעם
בו זה האומר ערך כבדי עלי, נותן ערך כולו (ערכין כ א; רמב"ם ערכין ב א. וראה ערך ערכין), וכן האומר כבדי נזיר, הרי זה נזיר (ראה נזיר כא ב; רמב"ם נזירות א טז. וראה ערך נזיר), וכן בקדשי בדק הבית, האומר דמי כבדו של חמור זה או של עבד זה הקדש, חייב בדמי כולו (רמב"ם ערכין ה יח. וראה ערך קדשי בדק הבית).

באיסור דם הכבד כולו דם הוא, וטעם דם לו
(ראה חולין קט ב, ורש"י ד"ה הכבד), ובו מתהווה הדם (יבין שמועה להרשב"ץ טרפות), והתורה התירתו (חולין שם. וראה ערך דם). וכן אמרו: כל מה שאסרה תורה, התירה לנו דבר כמותו, אסרה לנו דם, והתירה לנו כבד (חולין שם). ויש שהוסיף, שלא אסרה תורה אלא דם הנשפך כמים (לבוש יו"ד עג א), או שלא אסרה תורה אלא דם הראוי לכפרה על המזבח (שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא ג מא. וראה ערך דם).

בטרפיות

ניטל ניטל הכבד - טריפה
(חולין מב א בבהמה, ושם נו א בעוף. וראה ערך טרפה (בעלי חיים)), והיא אחת משמונה טריפות שנאמרו למשה בסיני, ונקראת נטולה (ראה ערכו. שם מג א).

ואף על פי שהמרה תלויה בכבד (ראה לעיל), ושנינו: ניקבה המרה - וכל שכן ניטלה - טריפה (ראה חולין מב א, וראה ערך מרה), צריכים להשמיענו ניטל הכבד, שאפשר להיות שניטל ונשארה המרה דבוקה בגידי הכבד והסימפונות (תוספות שם ד"ה ניקב). ויש שכתב, שניטל הכבד טריפה משום חסרון המרה (תורת הבית ב ג).

נשתייר כזית בשיעור טריפה זו נחלקן תנאים:

- לדעת משנה ראשונה ניטל הכבד, ולא נשתייר הימנו כלום - טריפה, ואם נשתייר אפילו פחות מכזית - כשרה (חולין מו א, וראה שם מב א ומג א).

- ויש סוברים שאם נשתייר הימנו כזית כדי להעלות ארוכה - כשרה (שם נד א; תוספתא שם ג ד).

וכן נחלקו אמוראים בדעת רבי יוחנן (שם מג א). הלכה כדברי האומר כזית (תוספות שם מו א ד"ה הלכך; תורת הבית ב ג; וכן סתימת הפוסקים).

ונחלקו אמוראים: לדעת רבי זירא צריך שישאר הכזית במקום שבו תלויה המרה (חולין שם, וראה רש"י שם ד"ה מטביל); ולדעת רב אדא בר אהבה צריך שישאר במקום חיותו (שם).

יש מפרשים שמקום חיותו הוא המקום שהכבד תלוי בו (רש"י שם

¹ יא) וכו'. ² וראה שו"ע יו"ד פד טז, שהתולעים עצמם אסורים.

שאכלו כבד שלוק, ויש שלא אכלו (ראה חולין שם).

בכבד של היתר יש מהאמוראים שהסתפק במה שאמרו אוסרת ואינה נאסרת, האם הדברים אמורים בכבד של היתר, שהדם הנפלט ממנו אוסר בשר המתבשל עמו, אבל אינו חוזר לתוכו ואוסרו, שכיון שטרוד לפלוט אינו בולע (ראה חולין קי ב ורש"י). וראה ערך אידי דטריד למפלט לא בלע, או שהדברים אמורים בכבד של איסור - כגון טריפה (רש"י שם ד"ה אי"ל) - שאוסר את המתבשל עמו, ואינו נאסר, אם כבד של היתר התבשל עם טריפה, לפי שטרוד לפלוט ואינו בולע, אבל כבד של היתר התבשל עם בשר, אפשר שאין דמו אוסר את הבשר, שיש לומר שדם של היתר הוא, שהרי הכבד עיקרו דם, או שכיון שפירש אסור הוא ואוסר (אביי חולין קיא א, ורש"י ד"ה ומשום, וראה שם קי ב ד"ה כבדא).

אם מליחה ונחלקו ראשונים במה שאמרו שהכבד אוסר ואינו מועילה בו נאסר:

• יש מפרשים כשהתבשל לאחר מליחה (ראה ערכו). רמב"ן חולין קי ב ד"ה כבדא; רשב"א שם ד"ה אמר ובתורת הבית ג, וכן מה שהסתפקו אם אוסר את המתבשל עמו, הסתפקו לאחר מליחה, שכיון שיש בו רוב דם, שמא אינו יוצא כולו על ידי מליחה, אבל בלא מליחה פשוט שאסור לבשל כבד עם בשר (תוספות שם ד"ה כבדא).

• ויש מפרשים שהדברים אמורים כשהתבשל בלא מליחה, וכן לא הסתפקו אם כבד של היתר אוסר את המתבשל עמו אלא בשלא נמלח, אף שדם האברים שפירש אסור (ראה ערך דם), שמא דם הכבד מותר, שהרי כולו דם הוא והתורה התירתו, ואף אם דמו אסור מדרבנן, בבישול אין הדם ניכר, אבל לאחר מליחה מותר לבשלו עם בשר, כמו שנהגו העולם לבשלו אחר צלייה (ראה להלן), שהרי מליח כרותח (ראה ערכו), ופולט על ידי מליחה כמו על ידי צלייה (רבינו תם בתוספות שם. וראה ספר התרומה נז).

המנהג בכל להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהלכה שהכבד אוסר ואינו נאסר (ספר התרומה נח; תורת הבית ג, ג; רא"ש חולין ח כז; טור יו"ד עג), אלא שלדעת הראשונים שפירשו שהדברים אמורים בלא מליחה, אם בישל הכבד אף בלא מליחה אינו נאסר, ולאחר שנמלח מותר לבשלו אפילו עם בשר. ולדעת הראשונים שפירשו שהדברים אמורים לאחר מליחה, אם בישל הכבד לאחר שנמלח, הכבד מותר, אבל אוסר את המתבשל עמו, ומטעם זה אין לבשלו אפילו לבדו, לפי שאוסר את הכלי (ספר התרומה שם; שערי דורא כד)⁴.

• ויש שכתב שהכבד שבישלה, הקדירה כולה אסורה, הכבד וכל המתבשל עמה (רמב"ם מאכלות אסורות ו ח; דעה ב בשו"ע שם; רמ"א שם; וכן נוהגין), שלדעתו חכמים חולקים וסוברים שהכבד אוסרת ונאסרת (ר"ן על הרי"ף חולין מא א, בדעת הרמב"ם והרי"ף), או שהלכה ששלוק אוסר ונאסר (ראה לעיל). מגיד משנה וכסף משנה שם ובית יוסף שם בדעת הרמב"ם. וראה תורת הבית שם), ואין אנו בקיאים מה היא שלוקה, ומה היא מבושלת (הגהות סמ"ק רה; הגהות שערי דורא שם; איסור והיתר טז ו). וכן כתבו ראשונים בשם הגאונים, שאסור לאכול כבד מבושל אלא אם כן צלאוהו מקודם (ראה רי"ף שם. וראה סידור רש"י תקצב בשם רב יהודאי גאון, ובהפדס (עהרנרייך) עמוד קנד, וראבי"ה אלף קיא,

ניטל הכבד והשתיירו כזית במקום מרה ובמקום חיתו והתליעו, יש מהראשונים שהכשירו (משמרת הבית בתורת הבית שם); ויש שסובר שלא הכשירו כבד שהתליע אלא אם כן כולו שלם, אבל נשתיירו בו כזית במקום מרה ובמקום חיתו, צריך שיהיה הכזית בריא (הרא"ה בבדק הבית שם).

ויש שכתב בדעת ראשונים, שדוקא בשר הכבד שהתליע - מותרת, אבל התליעו הסימפונות שבכבד - טריפה (כסף משנה בדעת הרמב"ם שחיטה ו ט).

נדלדל הכבד והיה מעורה בטרפש - שנשאר מעורה כאן מעט וכאן מעט (רש"י חולין מו א ד"ה ומעורה), או: שנדלדל כולו אלא שעדיין מעורה בטרפש (תורת הבית שם) - כשרה, שהרי כל הכבד קיים (חולין מו א; רמב"ם שחיטה ח כא; טוש"ע יו"ד מא ה) (ראה איור מס' 11 בסוף הכרך).

נימוק כבד שנימוק - שדם יוצא ממנו שנימוק והיה לדם (רמ"א שם ג) - יש שכתב שהיא טריפה (רוקח שפא ד; בית יוסף שם; רמ"א שם), אלא שיש סוברים שאם השתיירו כזית במקום מרה ובמקום חיתו שלמים - כשרה (בית יוסף שם; ט"ז שם סק"ב; ש"ך שם סק"ד; פרי חדש שם סק"ה; מנחת יעקב פט ס"ק כט, שכן דעת כל האחרונים). ויש סוברים שאפילו נשתיירו שלמים - טריפה, שסופם להיות נימוקים ולירקב (תורת חטאת שם דין ט, ובדרכי משה שם סק"א, ורמ"א שם; לבוש שם ג; ב"ח שם. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד קמד, שראוי לחוש להרמ"א). ומכל מקום, אם נצטרך הדם, וכשגוררים אותו הכבד שתחתיו בריא - כשרה (שו"ת משאת בנימין כא; פרי מגדים משבצות זהב סק"ב).

עב כבד שהוא עב, יש מן הגאונים שכתבו שיש לעיין בריאה, אם היא לבנה כצמר גפן - טריפה; ואם היא אדומה - חוזרת להבריא וכשרה (בעל הלכות גדולות טרפות; רבינו ירוחם בשמו, הובא בבית יוסף מא; ראבי"ה חולין עמוד סח, שכתב כן בשערים (לר"ש בן חפני גאון); ספר הפרנס פ, הובא באיסור והיתר נא י. ובספר האסופות עמוד נג: ששתייהן רקובות הן ותמות הבהמה).

מהראשונים יש שכתבו שאין לדברים אלו עיקר בגמרא (ר"ן שם מו א, וראה רמב"ן שם, וברבינו ירוחם שם)³.

ניקב באברים שאמרו שאם ניקבו טריפה (ראה חולין מב א, וראה ערך נקובה), אין הכבד בכלל (רמב"ם שחיטה ח טז; העיטור ג שחיטה, כבד. וראה ערך בני מעים).

איסורו והיתרו

כבד שהתבשל הכבד - שכולו דם והתורה התירתו, אלא שהדם הפורש ממנו אסור (ראה ערך דם, ולעיל: באיסור דם) - נחלקו בו תנאים ואמוראים:

• יש סוברים שהכבד אוסר ואינו נאסר, כשהתבשל בפני עצמו או עם בשר של היתר או של איסור, מפני שהוא פולט ואינו בולע (רבי יוחנן בן נורי תרומות י יא; חולין קי ב בסתם, ושם קיא א רבי אליעזר).

• ויש סוברים שכבד מתובל אוסר ונאסר - שהתבלין מרככים אותו ובולע (רש"י שם ד"ה מתובלת) - שלוק אוסר ונאסר (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה חולין שם. וראה ערך שליקה), שלאחר שגמר פליטתו חוזר ובולע (רש"י שם ד"ה נאסרת). האמוראים יש מהם

לעיל שלדעה זו יש אומרים שמותר אף אם התבשל בלא מליחה, כיון שאינו

3. וראה ב"ח שם שכל דברי בעל הלכות גדולות הם דברי קבלה. 4. וראה

אף לכתחילה (רמ"א שם ג). ויש שנהגו כן שלא לחתכו אפילו הוא רוצה לבשלו אחר כך (ערוך השלחן שם יז).

חיתוך בכבד בכבד של עוף, יש שכתבו, שכיון שהוא חלוק לשנים, עוף יש לחתוך כל חלק ממנו שתי וערב (בית יוסף שם בשם הר"י יונה; תורת חטאת שם); ויש שכתב שמותר לצלותו בלא שום חיתוך, אלא שיפה לנוקבו בסכין לחומרא (העיסור א הכשר הבשר, הובא בטור שם).

מליחה קודם יש שכתבו שנהגו שלא למלחו קודם צלייה (שערי הצליה דורא שם, הובא בבית יוסף יו"ד עג; רמ"א שם), משום היכר, שלא יבואו לבשלו לאחר המליחה עם בשר (בית יוסף שם; ט"ז סק"ז; ש"ך ס"ק טז), או לפי שהאש חוזר ומבליע את הדם שפלט במליחה (מהרי"ל כנו, הובא בתורת חטאת שם י; ט"ז שם; ש"ך שם), ואם מלחו, ידיחנו קודם הצלייה (ש"ך שם), ומכל מקום יש למלחו קצת כשהוא תחוב בשפוד, או מונח על האש (הגהות שערי דורא שם; רמ"א שם ח).

הדחה קודם וכן אם בא לבשלו אחר הצלייה, יש שכתבו שידחנו הצליה ולאחריה קודם הבישול (בית יוסף שם; רמ"א שם א), ושאלו לא הדיחו ובישלו כך - מותר (רמ"א שם ה, וש"ך ס"ק יט בדעתו).

וכן נהגו להדיח כל כבד אחר צלייתו משום דם הדבוק בו (רמ"א שם), ולכתחילה נהגו להדיחו אף קודם צלייה (איסור והיתר טז יב; תורת חטאת שם; ש"ך ס"ק יט. וראה ערך הדחה).

על גחלים צליית הכבד, יש שכתב שהוא על גחלים בוערות, שיהא במקום לדם לזוב תחתיו, וכבד שהניחו לצלותו על חרסו של התנור - אסור, שאין מקום לדם לזוב, ואחרי שנפלט נבלע בתוכו (צ"ח פסחים עד א ד"ה אין צולין. וראה ערך צליה) ⁸.

יש שהתיר לצלות כבד כשהוא כרוך בנייר (ט"ז יו"ד סה סק"ב); ויש אוסרים אף בדיעבד (ראה שו"ת תשובה מאהבה א פד, ותשובת הנודע ביהודה שהובאה שם, הובא בפתחי תשובה עג סק"א; חכמת אדם לא בינת אדם ס"ק כו; ערוך השלחן יו"ד עג יט).

צלייתו לבדו בצליית כבד על גבי בשר - כגון כשהכבד נתון בשפוד עם הבשר ומונח עליו (ראה חולין קיא א, ורש"י ד"ה כבדא) - ללשון אחד בגמרא אמרו שזה מותר, אף שדם זב מן הכבד על הבשר, על ידי צלי אינו נוח ליבלע, אלא מחליק ונופל (חולין שם ורש"י ד"ה דמא), וללשון אחד אמרו שאסור (חולין שם).

הלכה שאינו מותר אלא בדיעבד, אבל לכתחילה לא (חולין שם; רמב"ם מאכלות אסורות ו ח; טוש"ע יו"ד עג ד). וכתבו ראשונים, שבשפודים שאינם תלויים אלא שוכבים, ופעמים שמרים השפוד ונמצא התחתון עליון - אסור (רש"י שם ד"ה הלכתא; ספר התרומה נט; איסור והיתר טז א; שו"ע שם; ש"ך ס"ק יג). וכן מנהג העולם לצלותו לבדו (איסור והיתר שם).

והעיסור ג א⁵, וכן המנהג בכל ישראל (רי"ף שם), שישאל קדושים הם ונהגו בו איסור (העיסור שם). ואף לדעתם יש שכתבו, שאם קרעה שתי וערב ומלחה, אינה אוסרת, שלא החמירו לצלותה אלא לכתחילה, שמא לא יקרעוה יפה (רמב"ן שם).

ואף באופנים שאסור, אם יש ששים בכל מה שבקדירה כנגד הכבד, הכל מותר חוץ מן הכבד (רמ"א יו"ד עג ו. וראה ערך בטול בששים).

בכד ששלקו בירושלמי יש גורסים ומפרשים שרבי ירמיה הסתפק בחלב בכבד ששלקו בחלב, אם הכבד מותר, הואיל ופולט ואינו בולע (ראה ירושלמי תרומות י ו, ותשובות ופסקים לחכמי אשכנז וצרפת לב), או אם לוקה משום מבשל בשר בחלב (ראה ערכו), כיון שאינו בולע (פירוש ר"ש סיריליאן בירושלמי שם). ויש מהאחרונים שפירש שהספק אם יש בו מבשל בשר בחלב, כיון שכולו דם, ואינו אלא כמבשל דם בחלב (חוות דעת יו"ד עג באורים סק"ו. וראה ערך בשר בחלב).

הכשרתו לאכילה

חיתוכו קודם • בצליית הכבד להכשירו לאכילה (ראה לעיל: המנהג הצליה בכל ישראל), יש מהגאונים שכתב שהבא לצלותו שלם, צריך לחתכו - שתי וערב (בית יוסף יו"ד עג) - לפי שהדם מתאסף בסימפונות (בעל הלכות גדולות דם סה, הובא בתוספות חולין קיא א ד"ה וחתוכיה, ובטור שם. וראה חולין שם ורש"י ד"ה וחתוכא⁶. וראה ערך צלייה), שאף שהדם הנבלע בו היתר הוא, מכל מקום דם הכנוס בסימפונות דם הוא (רש"י שם ד"ה אמאי).

• ויש סוברים, שלא אמרו שצריך קריעה, אלא כשבא לבשלו אחר צלייתו (תוספות שם; רא"ש שם ח כז), שיש לחוש שמא לא יפלוט את כל דמו בצלייה, וכשיבשלו יפלוט דם (בית יוסף שם), אבל לאכלו צלי אין צריך חיתוך (תוספות שם)⁷. ואף לדעה זו יש שכתב שנהגו העולם לתחוב בו קוץ או קיסם (הגהות סמ"ק רה, הובא בבית יוסף שם).

וכן להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש שכתבו שקורעו שתי וערב, ומניח חיתוכו למטה וצולהו - שיהא ראוי לאכילה - ואחר כך יכול לבשלו (טוש"ע יו"ד עג), וכן אם מנקבהו הרבה פעמים בסכין (איסור והיתר שם; הגהות שערי דורא כד; רמ"א שם), או אם נטל המרה וחתכה מן הכבד, שאפשר לדם לזוב משם (הגהות שערי דורא שם; רמ"א שם). ובכבד חתוך אין צריך כלום (רבינו ירוחם טו ח; תורת חטאת כד ז, ורמ"א יו"ד עג א).

ואף לצלי בלבד צריך חיתוך (שו"ע שם ג). ואם לא קרעו קודם צלייה, יקרענו אחר כך (שו"ע שם), וכן יש שכתב שנוטל ממנו הסימפונות לאחר צלייה ומבשלו (איסור והיתר שם; רמ"א שם).

• ויש שכתבו שאין צריך לצלי שום חתיכה כלל, ושכן נוהגים

ר"י, ובאיסור והיתר טז יג, שהאור שואב את כל הדם. ⁸ וראה פתחי תשובה עג סק"א שכשרחוק מן האש, האש שואב את הדם ואינו מניחו להיבלע ומייבשו.

בולע, וכן משמע בשו"ע יו"ד עג א, וש"ך שם ס"ק ו ז. ⁵ וראה רשב"א חולין שם שכתב: ולא ידעתי טעם לאיסור הכבד, אלא אם כן הוא גזירת אחרונים. ⁶ וראה לעיל שיש מפרשים כשבא להכשירו במליחה. ⁷ וראה טור שם בשם

פְּבוֹד אָב וְאִם¹

מצות הבן לכבד את אביו ואת אמו

הפרקים:

- המצוה וגדרה
- הכיבוד
- משל בן
- האב והאם
- קדימת אב לאם
- החייבים והפטורים
- במחילת האב והאם
- במקום איסור
- במקום מצוה אחרת
- ביחס לכבוד רבו
- לאחר מיתה
- אחרים שבכלל המצוה

המצוה וגדרה

גדול מאד, שנעשה כמתנכר לאביו שבשמים (ספר החינוך לז), ואמר: אם כבודם "למען יִאָרְכְּךָ יְיָ", ואם לאו "למען יקצרון" (מכילתא שמות כ יב). והמבזה את אביו או את אמו אפילו בדברים ואפילו ברמיזה הרי הוא בכלל ארור מפי הגבורה, שנאמר: אָרוּר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ (דברים כז טז). רמב"ם ממרים ה טו; טוש"ע יו"ד רמא ו, ויש לבית דין להכות על זה מכת-מרדות (ראה ערכו), ולענוש כפי מה שיראו (רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואף המבטל מורא אב ואם, כגון היושב במקומם, או סותר את דבריהם, יש שכתבו שהוא בכלל ארור (שערי תשובה לרבנו יונה ג כא; חרדים ט לה). ויש שכתבו שאף המבזה אותם בלבד, שהם קלים ובזויים בעיניו, הוא בכלל ארור (חרדים שם). ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין ארור אלא במבזה ממש, ולא בביטול כבוד ומורא (ראה רמב"ם שם)².

שכרה כבוד-אב-ואם היא מן המצוות שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקדן קיימת לו לעולם הבא (משנה פאה א א, וראה קדושין לט ב). ומתן שכרה מפורש בתורה, שנאמר: לְמַעַן יִאָרְכְּךָ יְיָ (שמות כ יב), ולפיכך אין כופים עליה (חולין קי ב; תוספות כתובות פו א ד"ה פריעת; רא"ש כתובות ט יד; רמ"א יו"ד רמא א), שכל מצות עשה שמתן שכרה בצידה אין בית דין שלמטה מוזהרים עליה (ראה ערך כפיה. חולין שם). וכתבו ראשונים שדוקא במי שמבטל מצות עשה של כיבוד, אבל אם עובר ב"לא תעשה", כגון שהוא מקלה את אביו - מבזהו - וכיוצא בזה, בית דין מצווים להוכיחו ולהענישו (מאירי שם, וראה לעיל מרמב"ם וטוש"ע שמלקים ומענישים מי שביזה משום ארור), וכן כתבו ראשונים שכופים את הבן לעשות מעשה במקום שיש קלון לאב במניעת עשייתו (תוספות ורא"ש כתובות שם). ויש מהראשונים שכתבו שכופים על כבוד-אב-ואם כשאר מצוות עשה (חינוך לז).

בבן נח כבוד-אב-ואם היא אחת מהמצוות שנצטוו בהן ישראל קודם מתן תורה, במרה (סדר עולם רבה ה; סנהדרין נו ב).

בן-נח (ראה ערכו) אינו מצווה על כבוד-אב-ואם (ראה קדושין לא א; נזיר סא א), ואם כיבדם מקבל שכר כמי שאינו מצווה ועושה (קדושין שם ורש"י). ומכל מקום כתבו אחרונים שמצוה זו נהגו בה בני נח מעולם בנימוסיהם, והיא מן המושכלות (אגרות הפרי מגדים בהקדמה לאו"ח, אגרת ג אות כ, הובא בחי' רבי עקיבא איגר יו"ד רמא ט. וראה כלי חמדה יתרו ז, ומלבי"ם דברים כז טז. וראה חיי אדם סח יח. וראה גם אגרות משה יו"ד ב קל).

פְּבוֹד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ (שמות כ יב; דברים ה טז), היא מצוה-עשה (ראה ערכו) שיכבד אדם את אביו ואת אמו (בבא מציעא לב א, וחולין קי ב; רמב"ם ממרים ו א; טור יו"ד רמ; רמ"א יו"ד רמא א), ונמנית במנין-המצוות (ראה ערכו). ספר המצוות לרמב"ם עשה רי; ספר החינוך לז). והיא מצוה גדולה (רמב"ם שם), חמורה שבחמורות (ירושלמי קדושין א ז, ופאה א א), וצריך להיזהר בה מאד (טוש"ע שם), ומצינו שהשוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום (קדושין ל ב; רמב"ם שם).

מלבד המצוה לכבד אב ואם, מצוה לירא מפניהם (רמב"ם ממרים ו א; טור יו"ד רמ), שנאמר: אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ (ויקרא יט ג. ספר המצוות לרמב"ם עשה ריא; ספר החינוך ריב), ועליה ראה בערך מורא אב ואם.

מצות כבוד-אב-ואם היא מן המצוות שבין אדם לחברו (פירוש המשניות לרמב"ם פאה א א. וראה מנחת חנוך לג שנסתפק), והיא כפריעת חוב (ראה ירושלמי קדושין א ז), שחייב הבן לפרוע לאביו ולאמו הטובה שגמלוהו (חרדים ט לז, הובא בחיי אדם כלל סז א), שהביאוהו לעולם הזה (ראה משנה בא מציעא לג א, וראה רמב"ם מעילה ח ח), ולפיכך אין יום הכיפורים מכפר על כבוד-אב-ואם עד שיבקש מחילה מאביו ומאמו, כדרך שאמרו בשאר המצוות שבין אדם לחברו (ראה ערך יום הכיפורים. מנחת חנוך שם); ויש סוברים שכבוד-אב-ואם הוא ממצוות שבין אדם למקום (ראה רמב"ן שמות כ יב, יג. וראה ברכת שמואל יבמות ג).

בין מורא כחילוק שבין מורא וכיבוד אמרו: איזהו מורא ואיזהו כיבוד? מורא - לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו; כיבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא (קדושין לא ב; רמב"ם ממרים ו ג; טוש"ע שם ב, ד). כלומר, שכיבוד הוא בקום ועשה, ומורא הוא בשב ואל תעשה (שו"ת מכתם לדוד יו"ד לב), שלא לעשות דבר נגד כבודו של אביו (מכתם לדוד שם). ויש מהראשונים שכתבו שמורא הוא מהמצוות התלויות בלב, וכיבוד הוא מהמצוות התלויות בגוף (ראה סמ"ק בהקדמה ז, ט), שהכיבוד הוא במעשים בפועל, ואילו מורא הוא יראת המעלה שהיא בלב (ערוך השולחן יו"ד רמא ח). ויש שכתבו שאף כיבוד עיקרו בלב, אלא שהוא גם בדיבור ובמעשה, ואילו מורא אינו אלא בלב (חרדים ט כו, לה, לו ועוד).

עונש המבטל העובר על כבוד-אב-ואם ביטל מצות עשה, ועונשו

סקילה (ראה ערכו), ראה ערך מקלל אביו ואמו. על בן סורר ומורה, שאינו שומע בקול אביו ובקול אמו, בתנאים ידועים, שחייב סקילה, ראה ערך בן סורר

כבוד אב ואם. 1. כו, טורים שעא-תעז. 2. על מכה אביו ואמו ועשה בהם חבורה, שחייב חנק (ראה ערכו), ראה ערך מכה אביו ואמו. על המקללם, שחייב

שאלות (ט), וכן אמרו שהבן מנעיל את אביו (ירושלמי קדושין א ז), ומרחיץ את פניו ידיו ורגליו (תוספתא קדושין א ח), וסכו בשמן (פסיקתא רבתי כג), ומשמשו בשאר הדברים שהשמים משמשים בהם את הרב (רמב"ם ממרים ו ג; טור ורמ"א יו"ד רמ ד), כעבד לרבו (רלב"ג יתרו מהדו' לוי עמ' קפה; ראה חיי אדם סז ד, וברכי יוסף יו"ד רמ א), ויש שכתבו שאינו משמשו אלא כדרך הבן לאביו, אבל אינו חייב כל כך כעבודת עבד לרבו (ראשון לציון יו"ד רמב לד"ה ונראה ל). וכתבו אחרונים שמצוה-בו-יותר-מבשלוחו (ראה ערכו), לשמש את אביו בעצמו (מאה שערים שער לג-לו בארוכה, ראה קדושין לא ב). ומטעם זה מצוה על הבן לדור במקום אביו, שיוכל לשמשו בעצמו (מאה שערים עמ' עא-עב. וראה ספר חסידים תקסד). ויש שפירשו "מאכיל ומשקה" לא על שימוש כעבד לרבו, אלא שחייב לצאת ולבא לשוק לקנות לו מה שהוא צריך, ולא יטרח האב (ראה ר"י מלוניל קדושין לב א). וכיוצא בזה יש מהראשונים שפירשו "מאכיל ומשקה מלביש ומכסה", להאכיל אותם ולהשקותם משלו אם הם עניים (מנורת המאור אלנקוה ט, ח"ד עמ' 14), וכן להלבישם ולתת להם לשאר צרכיהם, ואם יש לאב ולאם ממון, להאכילם ולתת צרכיהם מממונם (רלב"ג יתרו מהדורת לוי עמ' קפה).

מכניס ומוציא "מכניס ומוציא" שאמרו פירשו ראשונים, כגון שהם זקנים וצריכים יד להישען עליה (ר"ח בן שמואל קדושין לא ב; ראה ירושלמי קדושין א ז). ויש שפירשו, מכניס כלים הצריכים להם, ומוציא כלים שצריכים להוציאם לכבודם (ר"ש סיריליאו לירושלמי פאה א ב). ויש מפרשים מכניס, שחייב לתת או לשכור להם בית דירה הראוי להם שייכנסו בו, וכשנכנסים לביתו ישמח בהם ויקבלם בסבר פנים יפות, ומוציא פירשו שחייב ללוות אותם ביציאתם ממנו, ולא יחזור עד שיתרחקו ממנו כמלא עיניו (מנורת המאור אלנקוה ט, ח"ד עמ' 15). ויש שכתבו שבכלל כבוד-אב-ואם ללוות את אבותיו תמיד ולא להניחם יחידים, ובפרט כשהם זקנים ויוצאים לשוק (מאה שערים שער יז), וכן ראוי לו לבן לבקר את אביו בכל יום (מאה שערים שם, וכן כתב בשו"ת התעוררות תשובה ד יו"ד ט שביקור הוא בכלל כבוד-אב-ואם, וראה יומא עז ב: להקביל פני אביו כו').

כבוד בדברים חייב הבן לכבד את אביו ואת אמו אף בדברים (מאירי קדושין לא א; חרדים ב א), וידבר להם בנחת ובלשון רכה ובכבוד ובאדנות כמדבר למלך (חרדים שם) ³, וכל המכבדם בדברים אף אם לא כבדם במעשה אלא מעט מפני שאין יכולת בידו, אף אם הטריחם במלאכה, כל שעשה כן דרך כבוד ותועלת, שכרו כפול לו (מאירי שם, על פי קדושין לא א, ב; רמ"א יו"ד רמ ד). אבל אם היה מקלה אותם בדברים, אף על פי שעשה להם כל מיני כבוד שבעולם יצא שכרו בהפסדו (מאירי וחרדים שם, על פי קדושין שם).

המאכיל ומשקה את אביו ואת אמו צריך שיתן להם בסבר פנים יפות, שאפילו מאכילם בכל יום פטומות, ומראה להם פנים זועפות - נענש עליהם (טושי"ע יו"ד רמ ד). ואמרו: לא יראה אדם את אביו ואת אמו כשהם הולכים בבגדים בלויים, אלא ילבישם בבגדים נאים, ואם לובש אדם בגדים בחמישה מנה, ילביש את אביו ואת אמו בעשרה מנים, וכן בשאר דברים (תנא דבי אליהו רבה כז; מעלות המדות עמ' נח. וראה מאה שערים שער כח בארוכה). ובכלל הכבוד שיזדרזו הבן לעשות רצון אביו ואמו מיד, ולא ימתין עד שיפצירו בו (מאה שערים שער כג. וכן הוא בזוהר קדושין ח"ג פב א).

הכיבוד

איזהו כיבוד, מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא (תורת כהנים קדושים א; קדושין לא ב; תוספתא קדושין א ח, הובאה בירושלמי א ז; רמב"ם ממרים ו ג; טושי"ע יו"ד רמ ד).

כשם שחייב הבן לכבד את אביו ואמו במאכל ובמשקה, כך חייב הוא לכבדם בכל מיני כבוד (מאירי קדושין לא א), ורבים הם מלמנותם, ולא הזכירו חכמים מהם אלא דוגמאות כגון מאכיל ומשקה וכו' (פירוש המשניות לרמב"ם קדושין כט א). וכבוד-אב-ואם הוא מן הדברים שאין להם שיעור למעלה (ראה ר"ש ורא"ש (השלם) פאה א א; יראים השלם רכב), וכל הזהיר בו הרי זה משובח (יראים שם). ואמרו בירושלמי על ר' טרפון, שפעם אחת ירדה אמו לטייל בחצרה בשבת, ונפסקה רצועת סנדל שלה, והניח ר' טרפון ידיו תחת כפות רגליה, והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למיטתה, ואמרו חכמים: אפילו עושה כן אלף אלפי אלפים, עדיין לחצי כבוד שאמרה תורה לא הגיע (ירושלמי פאה א א, וקדושין א ז). ור' יוחנן, שהיה יתום ולא ראה את אביו ואמו, אמר: אשרי מי שלא ראה אותם (קדושין שם), שאי אפשר לקיים כבודם ככל הצורך, והוא נענש עליהם (רש"י שם). ומכל מקום יש שכתבו שלא היה המעשה של רבי טרפון אלא מידת חסידות, ולא מן הדין (ראשון לציון יו"ד רמ ז), ואין כל אדם מחויב לעשות כר' טרפון, שיש גבול לחיוב הכבוד, ואין נענשים על מה שהוא יותר מן החיוב, אלא שהמוסיף ומכבד יותר אף הוא בכלל כבוד ומקבל שכר על כך (שו"ת משיבת נפש א טז ט). וכתבו אחרונים שכל כבוד שנהגו בו באותו מקום, אף על פי שאינו מן הדין, נעשה חובה על הבן, לפי שאם אינו נוהג כך נראה שהוא מזלזל בכבוד אביו, כגון במקום שנהגו שכשהאב עולה לתורה הבן קם מפניו ונשאר עומד עד שיחזור האב למקומו, שנעשה הדבר חובה (ספר לדוד אמת לחיד"א ה לד).

שני מיני כבוד הם: סיפוק צרכיהם של אביו ואמו, כעין מאכיל ומשקה, וכבוד של גדולה כדרך שנוהגים באנשים נכבדים (ראה חרדים ב א; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א סח).

עיקר הכבוד יש שכתבו שהוא בלב, שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ, ומתוך כך ודאי יכבדם אף בדבור ובמעשה (חרדים ט לה-ו; חיי אדם סז א).

אהבתם אהבת אביו ואמו, יש מהראשונים שכתבו שלא נצטוונו עליה - יותר מאהבת שאר אדם מישראל (ראה ערך אהבת ישראל) - שלא נצטוונו על האב ועל האם אלא בכבוד ובמורא, ולא באהבה, ואפשר שיכבד אדם ויירא את מי שאינו אוהבו (תשובות הרמב"ם (ליפסיה) קס, וראה מהר"ל חידושי אגדות קדושין לא א, ונתיבות עולם אהבת ה' א; ויש שכתבו שבכלל כבוד-אב-ואם אף אהבתם, שהרי אמרו שכבוד-אב-ואם הוא כפריעת חוב, ובכלל הפרעון לאהוב אותם אהבה עזה כדרך שהיו אביו ואמו אוהבים אותו (חרדים ט (עשין א) אות לו-לח; חיי אדם סז א). ויש מהראשונים מצדדים שהפסוק: וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' (דברים ו ה), נדרש: את, לרבות אב ואם (תוספות הרא"ש קדושין נז א. וכן כתב בשו"ת פנים מאירות ב לה), אבל אין אהבה בכלל כיבוד (ראה פנים מאירות שם).

מאכיל ומשקה "מאכיל ומשקה מלביש ומכסה" פירשו ראשונים שעושה כן בעצמו (תוספות ר"י הזקן קדושין לא ב, וראה

לאביו בלשון נוכח [אתה], אף במקום שנהוג לשנות בדיבור לאדם נכבד [בלשון

ומורה. 3. וראה ערוך השולחן יו"ד רמב לח שמכל מקום נוהגים שהבן מדבר

וכיוצא בזה, כשהבן במקום סכנה והאב והאם דואגים לו, מצוה עליו להודיעם מיד כשיצא מן הסכנה (ספר חסידים תקעה).

לשמוע בקולם הבן חייב לשמוע לאביו ולאמו ולקבל את דבריהם (מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 18; חרדים ז א), ולא יעשה דבר שיאמרו לו לא לעשותו, כמו שנאמר: שָׁמַע לְאָבִיךָ זֶה לְדָרְךָ (משלי כג כב), ונאמר: שָׁמַע בְּנִי מוֹסֵר אָבִיךָ (שם א ח. מנורת המאור שם).

היה ציווי האב בענין שאין לו לאב הנאה בו, נחלקו ראשונים ואחרונים: יש סוברים שאין הבן חייב לשמוע לו (ריטב"א יבמות ו א, ובבא מציעא לב א; ראה שו"ת מהרי"ק שרש קסד, הובא בדרכי משה יו"ד רמ בסופו, וראה ביאור הגר"א שם ס"ק לו).

ויש חולקים וסוברים שאף כשמצווהו בדבר שאין לו הנאה בו חייב לשמוע לו (ראה ריטב"א יבמות שם בשם רש"י; ראה שו"ת הרא"ש טו ח, הובא בשו"ע יו"ד רמ טז; ראה רבנו ירוחם תולדות אדם וחווה א ד; ראה ספר חסידים תקסב; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א סח).

שלא בפניהם חיוב הכבוד לאביו ולאמו הוא אף שלא בפניהם (עצמות יוסף קדושין לא ב), שחייב לכבד את אביו ואמו בשאר דרכיו, בשעת משאו ומתנו ועשיית חפציו (רמב"ם ממרים ו ד; טור יו"ד רמ). כיצד, המכיר באנשי המקום שמכבדים את אביו לקבל דברים שיאמר בשמו (רש"י קדושין שם ד"ה הנשמע), והיה צריך לבקש איזה דבר באותו מקום ויודע שישלימו חפצו בשביל אביו, אף על פי שיוודע שגם בשבילו יעשו - לא יאמר: שלחוני בשביל עצמי, מהרוני בשביל עצמי, פטרוני בשביל עצמי (קדושין לא ב; רמב"ם שם; טוש"ע רמ ו), או: עשו לי דבר פלוני בשביל עצמי (רבנו ירוחם תולדות אדם וחווה א ד; טוש"ע שם), אלא כולם: בשביל אבא (קדושין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שלא יתלה הכבוד בעצמו, אפילו יודע שיכבדהו כאביו, אלא יתלה הכבוד באביו (רש"י שם), לומר שלחוני בשביל אבא שהוא צריך לי (רש"י שם, וראה שיטה ל"ג למי שם), וכן כל כיוצא בזה, לעולם יכול כלל דבריו שהוא חושש בכבוד אביו, ושהוא מתיירא ממנו (רמב"ם שם; טור שם), וכל מה שיוכל לתלות הכבוד בהם יעשה, אף לדבר בשמם או בשליחותם, ויתלה הכבוד בהם ולא בו (ספר היראה קצ. וראה רש"י סוכה מה ב ד"ה יותם). וכתבו אחרונים שבכלל כבוד-אב-ואם להזכיר את שם אביו בחתימתו, לחתום "פלוני בן פלוני", ובפרט אם האב תלמיד חכם וכותב עליו תואר של כבוד, כגון "בן החסיד פלוני" (יוסף אומץ לר"י האן דיני שלשים וי"ב חודש, וראה סנהדרין צו א, וראה רשב"ם ב"ב קסא ב ד"ה ודלמא בשמיה דאבוה).

הנשבע על האמת, יש שכתב שראוי לו שיישבע בחיי אביו, שהרי זה כבוד לאביו, שמחבבו ונשבע בחייו (מאה שערים סוף שער יט). ויש שכתבו להיפך, שבכלל כבוד-אב-ואם שלא להישבע בחייהם אפילו באמת (האר"י בסוף ספר שער המצוות בשם רמב"ן).

אסור לבן למחול על כבוד אבותיו ולהעביר על מידותיו בדבר הנוגע לכבודם, שאין כבודם שלו למחול עליו (ים שלמה בבא קמא ח נ. ראה סוטה יג ב). וכתבו ראשונים שהשומע אדם מדבר על אביו ואמו שלא כהוגן, יקהה את שיניו ויאמר לו: שקר אתה דובר (ספר היראה קצז; ספר חסידים עב).

קימה חייב הבן לעמוד מפני אביו (ראה קדושין לג ב, לא ב; רמב"ם ממרים ו ג; טוש"ע יו"ד רמ ז), ומפני אמו (ראה קדושין לא ב; חרדים ח א; חיי אדם סז ז), מלא קומתו (חרדים וחיי אדם שם), כדרך שעומד בפני רבו (רמב"ם שם. ראה ערך כבוד רבו וערך קימה והדור).

חיוב העמידה הוא משעה שרואם מרחוק מלא עיניו עד שיתכנסו ממנו או עד שישבו, כדין עמידה בפני רבו מובהק (ראה ערך כבוד רבו וערך קימה והדור. ברכי יוסף יו"ד שם; חיי אדם סז ז), ויש מצדדים שעומד אף קודם שרואם, כל ששומע קול רגליהם (גליון מהרש"א יו"ד שם, על פי רמ"א שם רפב ב בעמידה מפני ספר תורה); ויש אומרים שאינו חייב אלא כשהם בתוך ארבע אמותיו, כדין קימה מפני חכם וזקן (ראה ערך קימה והדור. ראשון לציון יו"ד רמב"ד). ואינו חייב לעמוד מפניהם אלא שחרית וערבית (תשובות ראב"י אב"ד מ; חיי אדם שם), ויש מהראשונים שכתבו שחייב אפילו מאה פעמים ביום (מרדכי קדושין תצט; חיי אדם שם בשם י"א).

קדימה בכלל כבוד-אב-ואם להקדים את אביו לאחרים, כגון בסעודה, לתת לו מנה יפה לפני שאר המסובים (ראה ספר חסידים תקעט), וכשהבן מזמן, נוטל רשות מאביו ואחר כך מאחרים (ש"ך יו"ד רמב"ם ס"ק כז, וכן נוהגים), וכן מכבד הבן את אביו ליטול ידיו ראשון, ושאר חילוקי כבוד שבסעודה (ערוך השולחן יו"ד רמ יא) ⁴.

לשמחם בכלל מצות כבוד-אב-ואם שלא לעשות נגד כבודם, שלא להכלים אותם, ושלא לגעור בהם (מאירי קדושין לב א), ושלא לצערם (ראה קדושין לא א. וראה להלן). וכן אמרו: שאלו את ר' אליעזר עד היכן כבוד-אב-ואם, אמר להם, כדי שיטול ארנקי ויזרוק לים בפניו ולא יכלימונו (קדושין לב א), שאפילו עשו אביו ואמו כן, לא יכלימם ולא יצעק בפניהם ולא יכעס כנגדם, אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק (רמב"ם ממרים ו ז; טוש"ע יו"ד רמ ח).

עיקר כבוד-אב-ואם לעשות להם נחת רוח, בין בדברים ובין במעשה (אגרת התשובה לרבנו יונה בסופו), וראוי לאדם להשתדל לשמח את אביו ואת אמו (מאה שערים עמ' צא, וראה להלן), ואסור לצערם (שאלות וס; אגרת התשובה שם; ש"ך יו"ד רמ סק"כ), משום כיבוד אב ואם (ראה קדושין לא א, ואגרת התשובה שם; רלב"ג יתרו, מהדו' לוי עמ' קפה), לפי שבכלל כבוד-אב-ואם לעשות להם נחת רוח ולמנוע מהם צער, והוא מצרכיהם, כעין הכבוד של מאכילו ומשקהו (שו"ת רבי עקיבא איגר א סח), או לפי שהצער הוא היפך הכבוד (רלב"ג שם). ויש שכתבו שהמצערם עובר במורא-אב-ואם (ראה ערכו. ראה תרומת הדשן מ, ודרכי משה יו"ד רמ ג).

צער שאסור, היינו כגון להעירם משנתם (ראה קדושין שם במעשה של דמא בן נתינה), וכן המצערם בדברים גדול עווננו מנשוא (אגרת התשובה לר"י בסופו). ומכל מקום אם בא לאביו עסק שיש בו ריוח, ויפסיד אם לא יעירנו, ויצטער האב על כך, ויודע הבן דעת אביו שישמח אם יעיר אותו משנתו בשביל זה - מצוה להעירו (ספר חסידים שלו, הובא בבאר היטב יו"ד רמ ס"ק טז; חיי אדם סז יא), וכן כשמקיצו משנתו ללכת לבית הכנסת או לדבר מצוה (ספר חסידים שם, הובא בבאר היטב שם; חיי אדם שם). ויש שכתבו שאף צער הנגרם להם מחמתו בעקיפין בכלל האיסור, כגון שהאב והאם מצטערים אם בנם מתענה, שאסור לו להתענות (ספר חסידים שמ),

אבדה: קדימה באבדה, וערך פריקה וטעינה, וערך פדיון שבויים. על קדימתם לאחרים לצדקה ראה ערך צדקה, ולחלן: משל בן.

רבים או בלשון נסתרי. ⁴ על קדימת אביו ואמו לאחרים בהשבת אבדה, ובהצלת נפשות, וכיוצא בזה, ראה בערכים המתאימים: ראה ערך השבת

כבוד-אב-ואם, שאינו אלא משל אב, אלא שהוא מחוייב בתורת צדקה (ר"ש פאה א א; רמ"ה ור"ן קדושין לב א; ראה בית יוסף י"ד רמ), ואינו אלא כשאר עניים (ר"ש שם; רמ"ה שם), אלא שאביו קודם לכל אדם (בבא מציעא עא א, וראה ערך צדקה. רמ"ה שם).

בשיעור החיוב לזון את אביו העני, לסוברים שאינו אלא משום צדקה, נחלקו הפוסקים:

• יש סוברים שאינו חייב לתת לאביו כל מזונותיו, אלא מה שחייב לתת לצדקה לפי ממנו, הואיל ואין חיובו אלא בתורת צדקה (בית יוסף; רמ"ה רמ ה בשם י"א), כשאר צדקות (ב"ח שם), היינו עד חומש (ראה ערך צדקה. חזו"א קמט ב).

• ויש סוברים שחייב לזונו אפילו כשפרנסתו שלו בצמצום, שאין שיעור חיובו בצדקה לאביו כשיעורו בשאר עניים, אלא כדרך העולם לפרנס את אביו כפי הרווחתו, שאם מזונותיו בריוח - זנו בריוח, ואם מזונותיו בצמצום - זנו בצמצום (שו"ת הרדב"ז ב תרסא).

• ויש סוברים בדעת ראשונים שכל שאין צריך לחזור על הפתחים בשביל זה, צריך לזון את אביו משלו (ראה דרכי משה רמ א; חתם סופר י"ד רכט בדעת הטור).

ביטול מלאכה בביטול מלאכה לכבוד אביו חייב הבן לדברי הכל, אף על פי שיש בו חסרון כס (ראה קדושין לב א). ונחלקו ראשונים בשיעור החיוב: יש סוברים שחייב לבטל ממלאכתו אף על פי שמתוך כך יצטרך לחזור על הפתחים (ר"ש פאה א א; טושי"ע י"ד רמ ח); יש סוברים שאין הבן חייב אלא כשיש לו למזונות אותו יום, אבל אינו חייב לבטל ממלאכתו ולחזור על הפתחים (רמ"ה קדושין לב א); ויש שכתבו להלכה כשתי הדעות, שחייב לכבדו בגופו אף על פי שמתוך כך בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים, ודוקא כשיש לו מזונות לאותו יום (שו"ע שם), אלא שעל ידי ביטול מלאכתו יצטרך לחזור על הפתחים למחרת (חיי אדם סז יב), אבל אם אין לו מזונות לאותו יום, אינו חייב לבטל ממלאכתו ולחזור על הפתחים (שו"ע שם).

מניעת ריוח מניעת ריוח, כתבו ראשונים שהיא כביטול מלאכה שחייב בו הבן, כמו שאמרו במעשה של אותו נכרי ודמא בן נתינה שמו, שביקשו ממנו אבנים לאפור בששים ריבוא שכר, והיה אביו ישן ומפתח מונח תחת מראשותיו, ולא ציערו להקיצו משנתו (קדושין לא א. תוספות הרא"ש ורמב"ן קידושין שם), שהיא כחסרון כס של ביטול מלאכה שחייב בו לקיים כיבוד בגופו (רמב"ן וריטב"א ור"ן ונימוקי יוסף שם). ויש מהראשונים שנתנו טעם אחר שאסור היה להעיר את אביו, שאף על פי שאינו חייב לכבדו משלו, מכל מקום אסור לו לצער (תוספות הרא"ש שם ת"י ב), ויש לו לאבד כל ממון שבעולם כדי שלא לצער את אביו (ר"ן ונימוקי יוסף קדושין שם). ואף להלכה יש פוסקים כדעה זו, שחייב הבן להפסיד ממנו כדי שלא לצער את אביו (שו"ע י"ד רמ ח); ויש פוסקים להלכה כדעה ראשונה, שאין חילוק בין לכבדו או לצער, אלא שחייב הבן במניעת הריוח (רמ"ה י"ד שם); ויש מהראשונים מצדדים שמן הדין מותר הבן להעיר את אביו בשביל מניעת הריוח, שהוא "משל בן", ולא אמר ר' אליעזר שחייבים לעשות כדמא בן נתינה, אלא שלמד קל וחומר מאותו גוי לעשות לפנים משורת הדין (שיטה לא נודע למי קידושין שם ת"י א).

בכלל כבוד-אב-ואם שיהא אדם נוהג כשורה בכל דרכיו, וישתדל לעשות מעשים טובים ונאים, כדי שיהא מרוצה לשמים ולבריות, ויהא שמו של אביו נזכר עליו לטובה, ויאמרו הבריות: אשרי אביו ואמו של פלוני שכך גדלוהו (מעלות המדות סוף מעלת יראת שמים; תניא רבתי ק; קצור שו"ע קמג כא).

משל בן

כבוד-אב-ואם במקום הוצאת ממון נחלקו בו אמוראים: רב יהודה אמר מאכילו הבן לאביו ומשקהו ומכבדו משל בן (קדושין לב א ורש"י; ירושלמי קדושין א ז)⁵. ומכל מקום אין הבן חייב להאכיל את אביו משלו אלא במידה בינונית, אבל לא ב"העדפה", כשצריך אביו לסעודה יתירה (ראה קידושין שם, ורש"י ד"ה להעדפה). רב נתן בר אושעיא אמר שאין כיבוד אב אלא משל אב, אבל אין הבן חייב להאכילו משלו (קדושין שם), ואין חיובו אלא לטרוח בשביל אביו, כגון לצאת ולבא לשוק לקנות לו ממון האב כל מה שהוא צריך (ר' יהונתן מלונלי שם), וכן הלכה (רמב"ם ממרים ו ג; טושי"ע י"ד רמ ח).

אף לסוברים משל אב, חייב הבן לבטל ממלאכתו לעסוק בכבוד-אב-ואם בגופו, אף על פי שיש לו חסרון כס בדבר, אבל להוציא משלו אינו חייב (קדושין לב א, ורמ"ה שם). ואמנם לפנים משורת הדין ראוי לו לבן להוציא אף משלו (שיטה לא נודע למי קדושין שם ד"ה שאלו), ואם עשה כן קיים בזה מצות כיבוד (כסף משנה ממרים ו ז).

אף להלכה שאין כבוד-אב-ואם משל בן, אם אין לאב ממון, ויש לבן, חייב הבן לפרנסו משלו, וזן את אביו כפי מה שהוא יכול (שאלות נו; רמב"ם ממרים ו ג; טושי"ע י"ד רמ ח), שהרי אפילו לאחרים צריך לתת צדקה (תוספות שם). והנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל צדקה, וצדקה גדולה היא, שהקרוב קודם (רמב"ם מתנות עניים י טז; טושי"ע י"ד רמא ג), ופרנסת אביו ואמו קודמת לשאר עניים, ואפילו לפרנסת בניו ובנותיו הגדולים (טור ורמ"ה י"ד ג. וראה חיי אדם סז יב), וכופים את הבן לזון את אביו (ירושלמי קדושין א ז; רמב"ם ממרים שם; טושי"ע רמ ח).

כשאביו עני להלכה שכבוד-אב-ואם משל אב, נחלקו ראשונים בגדר החיוב שעל הבן לזון את אביו העני, אם הוא אף משום כבוד-אב-ואם, או משום כבוד-אב-ואם אינו חייב לתת מממונו, ואינו חייב אלא בתורת צדקה, ונפקא מינה בכך שאין לו ממון, ואינו חייב לתת צדקה לשאר עניים, אם חייב על כל פנים במזונות אביו משום כבוד-אב-ואם: יש סוברים שחיוב הבן הוא אף משום כבוד-אב-ואם (ראה ריטב"א קדושין לב א, ובבא מציעא לב א), ולפיכך אף בן שאין לו ממון, ואינו חייב בצדקה, חייב לזון את אביו (ראה תוספות קדושין לב א ד"ה אורו, וחזון איש י"ד קמט סק"ב בדעתם; ראה שו"ת הרשב"א ד ז, ז תנא; חרדים ז א. וראה עמודי הארזים ג ג בארוכה); ויש סוברים שלחזור על הפתחים בשביל אביו אינו מחויב, ולא אמרו "אפילו אתה מסבב על הפתחים" אלא שחייב לפרנסו משלו אף אם יצטרך לחזור על הפתחים בשביל עצמו אחר כך (שו"ת מהרי"ל החדשות קז).

יש סוברים שהחיוב שעל הבן לזון את אביו העני אינו משום

או שהדברים אמורים כשאין לאב ממון, אבל אם יש לו, אין הבן חייב לכבדו

5. ואפילו יש לאב ממון, ואינו צריך לבנו, חייב הבן לכבדו משלו (שאלות נו);

(תוספות יבמות שם. וראה ערכים: מכה אביו ואמו; מקלל אביו ואמו; מורא אב ואם; שליח בית דין), וכן נראה מדברי ראשונים שמותר לבן לבזותו אף כשאינו שליח בית דין (ראה רש"י סנהדרין מז א ד"ה על מטה); ויש מהם חולקים וסוברים שאין הבן נעשה שליח בית דין להכות ולקלל את אביו (ראה סמ"ג לאוין ריט, וטור יו"ד רמא), אבל אינו חייב לכבדו (ים של שלמה שם; ב"ח יו"ד רמ; ט"ז שם ס"ק יז בת"ב), וכן אסור לצערו (ש"ך שם סק"כ, ובאור הגר"א ס"ק כט).

• ויש מהראשונים חולקים, שאפילו היה אביו רשע ובעל עבירות מכבדו ומתיירא ממנו (רמב"ם ממרים ו יא; שו"ע יו"ד רמ יח), אף על פי שפטור הוא על מכתו ועל קללתו של אביו כל זמן שלא עשה תשובה (רמב"ם שם), וממזר (ראה ערכו), שחייב בכבוד אביו ובמוראו, היינו גם כשאביו רשע, שבא במזיד על אמו (ראה רמב"ם שם; ראה ספר החינוך ריב). ואף לדעה זו שחייב בכבוד אביו רשע יש סוברים שאם היה האב מומר (ראה ערכו) להכעיס, או שהמיר דתו, או שאינו מאמין בתורה ובדברי חכמים - אין חייבים לכבדו (ראשון לציון יו"ד שם ורמא ד). ויש מצדדים בדעתם שאפילו היה אביו מומר להכעיס לעבודה זרה חייב בכבודו (שו"ת הרד"ך ב א) ⁷.

שוטים אפילו נטרפה דעתו של אביו או אמו - לא יכלימו (ראה תוספות קדושין לא א ד"ה ובאת. וראה קדושין לא ב המעשה של רב אסי), ואפילו רירו של אביו יורד על זקנו - ישמע לו מיד (תנא דבי אליהו רבה כז), וישתדל לנהוג עמהם - בדרך כבוד (ספר החינוך ריב) - כפי דעתם, עד שירוחם עליהם (רמב"ם ממרים ו י; ספר החינוך שם; שו"ע יו"ד רמ י). ומכל מקום אינו חייב לקיים ציוויים, שהרי אין להם דעת, אלא שהוא חייב להאכיל אותם ולהשקותם ולשומרם (ב"ח יו"ד שם). וכתבו ראשונים שאם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתטו ביותר, יניחם וילך לו, ויצוה אחרים להנהיגם כראוי להם (רמב"ם שם וטור בשמו; שו"ע שם). ויש מהראשונים שכתבו שלא יניחם וילך לו, שאם ילך, למי יצוה לשומרם (ראב"ד בחשגות שם, והובא בטור, וכן הכריע הב"ח שם).

בעלי מדות אף מי שהיו אביו ואמו בעלי מידות רעות ומצערים רעות אותו יותר מדי, כתבו ראשונים שיישמט מהם ויצא למקום אחר (פסקי ריא"ז קדושין א ח יב).

אב ובנו שמתקוטטים כשהם יחד, אף כשהבן הוא שמצטער על ידי האב, מוטב שיפרדו, כיון שאין הבן יכול לסבול להיות עמו (ספר חסידים שמג).

כיוצא בזה כתבו ראשונים באב ואם שמבקשים מהבן דברים שאינם הגונים להם, שאף על פי שחייב לעשות כבקשתם, אם ראה שמרבים הם בכך, מותר לו להניחם ולברוח למקום אחר (רמ"ה קדושין לא א).

קדימת אב לאם

במצות כבוד-אב-ואם והאם שוים הם (ראה משנה כריתות כח א; רמב"ם ממרים ו ב; שו"ע יו"ד רמ יד), ואין חילוק בין אביו לאמו בשום מין כבוד (שו"ת מהר"ל כד, וראה רמ"א יו"ד רמ ט; חיי אדם סז טז).

אף על פי ששניהם שקולים, אמרו חכמים: האב קודם לאם בכל מקום, מפני שהוא ואמו חייבים בכבוד אביו (משנה כריתות כח א). וכן

אף צער הגוף של הבן יש מהפוסקים שכתבו שהוא כ"משל בן", ולכן אין כח באב למחות ביד בנו שלא לישא אשה ההוגנת לו שהוא חפץ בה (שו"ת מהר"ק שרש קסד (קסו), הובא ברמ"א יו"ד רמ כה).

אם מכירים באשה המדוברת שעל פי מידותיה תצער את אביו ואמו ותכעיסם, והאב והאם מוחים בידו, יש סוברים שלא ישאנה (ראה ספר חסידים תקסא). וכיוצא בזה יש סוברים שאם אין אשה זו הוגנת לו לפי כבודו וכבוד משפחתו ומצטער האב מחמת נישואין אלה, חייב לשמוע לו, ולא אמרו שאין הבן חייב לשמוע לאביו אלא באשה ההוגנת לו, שאין ראוי שהאב יצטער בכך (שו"ת אגודת אזור יו"ד טז, וראה שו"ת שבט הלוי ב קיא בסופו).

האב והאם

האב והאם שחייבים לכבדם, דנים עליהם משני צדדים: מצד יחס הבן או הבת אליהם, ומצד אישיותם ומעשיהם.

מצד היחס דין אב ואם למצות כבוד-אב-ואם הוא כדינם לשאר דברים התלויים ביחס (ראה ערכו). ולפיכך, בנו שיש לו מכל מקום, אפילו מן האנוסה, קרוי בנו לענין כבוד-אב-ואם, כמו לשאר דינים (ראה ערך יחס. ראה רבנו ירוחם תולדות אדם וחווה א ד), ואפילו ממזר (ראה ערכו) חייב בכבוד אביו ומוראו (רמב"ם ממרים ו יא; ספר החינוך ריב; שו"ע יו"ד רמ יח), אבל בן שנולד לאדם משפחה או מנכרית, אף שנתגייר ונשתחרר, אינו חייב בכבודו, כדרך שאינו מתייחס אחריו לשאר דינים (ראה רבנו ירוחם שם; מנחת חנוך לג. ראה ערך יחס). וכן עבד שנשא שפחה, אין בנם חייב בכבודם (פרי מגדים פתיחה כוללת ב יט; מנחת חנוך לג, ריב). וראה ערך יחס על עוד אופנים שונים שדנים בהם על יחס לאב ולאם.

גר גר (ראה ערכו) - שהוא כקטן שנולד מאליו, ואינו מתייחס אחר אביו ואמו הגוים (ראה ערך גר: יחסו לקרוביו, וערך יחס) - נוהג מקצת כבוד באביו הגוי (רמב"ם ממרים ה יא). ויש שכתבו שאינו נוהג בו כבוד (טור יו"ד רמא בשם הרמב"ם). ועל כל פנים אסור לו - מדרבנן (ספר החינוך רס) - לקלל את אביו הגוי, או להכותו ולבזותו (רמב"ם שם; שו"ע שם ט. וראה ערך מקלל אביו ואמו וערך מכה אביו ואמו).

המגדל יתום המגדל יתום אף על פי שאמרו שמעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (ראה סנהדרין יט ב), מכל מקום אין היתום חייב בכבודו בתורת כבוד-אב-ואם (חתם סופר או"ח קסד). וכתבו אחרונים שמכל מקום אפשר שיש עליו קצת מצות כיבוד (ראה חתם סופר שם) ⁶.

אב רשע מצד אישיותם ומעשיהם דנים על אב ואם שהם רשעים, אם חייבים בכבודם, וכן דנים כיצד מקיימים כיבוד באב ואם שהם שוטים, או בעלי מידות רעות.

אב רשע (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין בנו חייב לכבדו (ראה תוספות יבמות כב ב ד"ה כשעשה, וקדושין לב א ד"ה רב יהודה; טור יו"ד רמ; וראה ערך השולחן יו"ד רמ לט שכן דעת רוב הפוסקים). מהראשונים העומדים בשיטה זו יש סוברים שמותר הבן אף להיות שליח-בית-דין (ראה ערכו) להלקות את אביו שנתחייב מלקות, או לקללו, כל שלא עשה האב תשובה

מי שנתגדל מקטנותו בלא תורה, אם בנו פטור מכבוד-אב-ואם, ושאר פרטים בגדרי רשע, ראה ערך רשע וערך מומר. על הרואה את אביו עובר על דברי תורה,

משלו (חזון איש יו"ד קמט סק"ב). ⁶ על בן מאומץ ראה שו"ת לחם שלמה יו"ד ב עב, וספר נחלת צבי א עמ' לו, וספר הלכות שלמה תפילה ח יד. ⁷ על

ומהוצאת ממון לזונם כשהם עניים (ראה לעיל שהבן חייב בזה. מנרת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 16), אבל חייבת היא לכבדם בכל דבר שאפשר לה לעשותו עם המלאכות שהיא חייבת מן הדין לעשות לבעלה (פירוש המשניות לרמב"ם קידושין כט א), ותכבדם בדבריה ובמה שאפשר לה (רלב"ג יתרו (מהדורת לוי) עמ' קסב). וחייבת בכבוד-אב-ואם כל זמן שאין בעלה מונע אותה (ספר החינוך לג), ואם אין הבעל מקפיד חייבת בכל דבר כמו האיש (ש"י יו"ד רמ"ק ס"ק יט. וראה ספר חסידים שלה: ואם הבעל טוב יאמר לה לעשות צרכי האב קודם).

במורא-אב-ואם (ראה ערכו) אף הנשואה חייבת, שהרי בידה שלא לישב במקומו, ולא לסתור את דבריו וכיוצא, ואינה פטורה אלא מכבוד, שאין סיפק בידה לעשותו (חרדים ט כו; ח"י ר"א אשכנזי קידושין ל ב). ויש שכתבו שפטורה אף ממורא (רי"ף גיאת בתשובות הגאונים ליק קכ), ואמנם ודאי חייבת היא שלא לסתור את דבריו, ולא לישב במקומו וכיוצא בזה, אבל אם צוה אותה האב לשמשו, שלדעתם מלבד מצות כיבוד יש בזה גם מצות מורא לשמוע בקולו (ראה ערך מורא אב ואם), הואיל ואין סיפק בידה לעשות, פטורה היא מלשמשו גם מצד מורא (מהר"ל בגור אריה ויקרא יט ג, ובחידושי אגדות קידושין שם). ויש שכתב שפטורה היא לגמרי ממורא, אף לענין לישב במקומו של אביה, שלא נתנה התורה דבריה לשיעורים, לפטור ממקצת המצוה ולחייב במקצתה (מאה שערים שער מא).

קטן (ראה ערכו) אינו חייב בכבוד-אב-ואם מן התורה - אלא מדרבנן מטעם חנוך (ראה ערכו) - כדרך שהוא פטור מן התורה משאר מצוות (מנחת חנוך לג); ויש שכתב שחייב הקטן בכבוד-אב-ואם מן התורה (שו"ת בשמים ראש שכו, וכסא דהרסנא עג).

תלמיד חכם אפילו בן תלמיד חכם וגדול בשנים חייב בכבוד-אב-ואם (מאירי קידושין לא ב; דרכי משה יו"ד רמ"ז). ואפילו נשיא (ראה ערכו) חייב בכבוד אמו (ראה כתובות קג א), וכן מלך (ראה ערכו), כמו שמצינו בשלמה המלך, שהשתחוה לאמו (מלכים א ב יט. מאה שערים שער לו). ומכל מקום יש מהראשונים שכתבו שאם היה הבן "זקן ואינו לפי כבודו" לעסוק בכבוד אביו באותו ענין - פטור (רמב"ן בתורת האדם ענין הקריעה). ואף אותה שאמרו ברבי טרפון שהניח ידו תחת כפות רגליה של אמו, והיתה מהלכת עליה (ירושלמי פאה א א, וקידושין א ז. ראה תוספות קידושין לא ב ד"ה ר' טרפון), יש סוברים שמן הדין לא היה חייב בזה, אלא שמחל על כבודו (ראה דרכי משה יו"ד רמ"ב), שבן שהוא גדול בתורה אינו חייב לשמש את אביו ואמו כשמתבזה בכך, אלא שהרשות בידו למחול על כבודו (ראה דרכי משה שם, ורמ"א יו"ד רמ"ז).

במחילת האב והאם

האב שמחל על כבודו - כבודו מחול (קידושין לב א; רמב"ם ממרים ו ח; טוש"ע יו"ד רמ"ט).

מחילה שאמרו היינו לענין כבוד, כגון למחול שלא יעמוד הבן בפני אביו (ספר חסידים שלט, וראה שו"ת הריב"ש רכ), וכן בשאר מיני כבוד, כגון שרואה הבן שהכיבוד קשה בעיני אביו ואמו, מפני שהוא יותר מדי בעיניהם, רשאי לעשות כרצונם ולמשוך ידו מכבודם (מאירי קידושין לא א), ואפילו כשרוצים האב או האם

אמרו: אביו אומר: השקני מים, ואמו אומרת: השקני מים, מניח כבוד אמו, ועוסק בכבוד אביו תחילה, מפני שהוא ואמו חייבים בכבוד אביו (קדושין לא א; רמב"ם ממרים ו יד; טוש"ע יו"ד רמ"ד).

אמו שנתגרשה מאביו, ושניהם אומרים השקני מים, שהם שוים (ראה לעיל), לאיזה מהם שירצה יקדים (שו"ע שם); ויש שכתבו שלא יקדים אחד לחברו (רבנו ירוחם תולדות אדם וחוה א ד, הובא בב"י יו"ד רמ"י קדושין א סב), אלא נותן מים בספל הקרוב לשניהם בשוה, ואומר להם: בואו לשתות (רבנו ירוחם שם).

האב שצוה את בנו שיעשה דבר פלוני, והאם מצוה אותו שלא יעשנו, או להיפך, יש שנראה מדבריהם שאף בזה כבוד האב קודם לכבוד האם (ראה שו"ת מהר"ל כד; ראה נודע ביהודה תניינא אח"ע מה; ראה שו"ת רע"א א סח). ובנתגרשה, ששניהם שוים, יש שכתבו ששב ואל תעשה עדיף (שו"ת גבעת פינחס ג; חזון איש יו"ד קמט סק"ו). אבל האב שצוה את בנו לזלזל בכבוד אמו, כתבו ראשונים שלא ישמע לו (מושב זקנים ויקרא יט א), וכן אם צוה שלא יכבד את האם באיזה דבר, יש שנראה מדבריהם שלא ישמע לו, שהוא כמצוהו לעבור על דבר תורה (ראה הלח: במקום איסור. ראה ים של שלמה קידושין א סב. ובד שאל יו"ד רמ"ק יא מצדד שישמע לו). וכתבו אחרונים שבכלל כבוד-אב-ואם ומוראם שלא יתערב הבן להכריע במחלוקת ובמריבה שבין האב לאם (מאה שערים שער יח).

אלמנה היתה אמו אלמנה, יש מהאחרונים סוברים שדינה כגרושה, ואין כבוד אביו קודם לכבודה לעשות כצוואתו נגד ציוויה, הואיל ואינה חייבת בכבוד בעלה לאחר מותו, והרי רשאית היא להינשא לאחר (נודע ביהודה תניינא אח"ע מה; שו"ת גבעת פינחס א). וכן כשמתה האם יש סוברים שכבודה שוה לכבוד אביו, הואיל וכבר פקע החיוב שלה בכבוד בעלה (שו"ת חיים שאל א ה); ויש מחלקים בין מתה האם ובין מת האב, שאין מיתה כגירושין, וכבוד האב קודם לכבוד האם (שו"ת רבי עקיבא איגר א סח); ויש מחלקים, שבמת האב מיתת הבעל היא כגירושין שמתירה אותה להינשא לאחר, ולכן שניהם שוים, אבל במתה האם לא פקעה השארות שבינה לבין בעלה, וכבוד האב קודם (מנחת סולת לג ב. ראה גם שו"ת דברי מלכאל ב קלו, ג נ; שו"ת נטעי נעמנים כט).

החייבים והפטורים

אחד האיש ואחד האשה חייבים בכבוד-אב-ואם (משנה קדושין כט א, וגמרא ל ב; רמב"ם ממרים ו ו; טוש"ע יו"ד רמ"ז).

אשה נשואה אף על פי שהאשה חייבת, מכל מקום אמרו שהאיש סיפק בידו לעשות - לכבד את אביו, שאין אימת אחרים עליו (רש"י קידושין לה א ד"ה סיפק), ואין מוחה בידו (רש"י שם ל ב ד"ה סיפק) - אבל אשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה (קידושין שם; תוספתא קדושין א ח, וירושלמי קידושין א ז; רמב"ם ממרים ו ו; טוש"ע יו"ד רמ"ז), היינו רשות בעלה (רש"י ל ב ד"ה רשות), ואינה יכולה לקיים מצוה זו (רבנו ירוחם תולדות אדם וחוה כז א), ולפיכך אשה פטורה מכבוד-אב-ואם בעודה נשואה (קידושין שם; שו"ע שם). ודוקא נשואה, אבל אם נתגרשה, האיש והאשה שוים (קידושין ל ב; ירושלמי שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

אין הפטור של אשה נשואה אלא משימוש אביה ואמה (ראה לעיל),

במקור הדין אמרו: יכול אמרו לו אביו ואמו לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה ישמע להם, תלמוד לומר: איש אִמּוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שְׁבֻעֹתֵי תִּשְׁמְרוּ אֲנִי ה' (ויקרא יט ג), כולכם חייבים בכבודי (תורת כהנים ויקרא שם; ברייתא יבמות ה ב, ו א; רמב"ם ממרים ו יב).

אף כשהיה ציווי האב כדי לעסוק בכבודו, כגון שאמר לו: שחוט לי ובשל לי בשבת, לא ישמע לו (ראה יבמות ה ב).

אפילו אמר לו אביו לבטל מצוה של דבריהם, לא ישמע לו (רמב"ם ממרים ו יב; מאירי יבמות ו א (ד"ה כבוד-אב-ואם), וקידושין לב א; טושי"ע יו"ד רמ טו).

אף כשמצוהו בדבר שאין בו איסור, אלא שיכול לבא לידי איסור, לא ישמע לו, כגון האב שצוה לבנו לישא אשה פלונית שאין הבן חפץ בה, והבן ירא שאם יקחנה לאשה ישנא אותה, או שעלול לבא מתוך כך לחטוא בנשים אחרות, מוטב שלא ישאנה (ספר חסידים תקסב). ויש סוברים שלא דוקא במקום חשש שנאה ואיסור, אלא כל שמוחה האב בבנו שלא לישא אשה שחפץ בה הבן, והיא הוגנת לו, אין צריך לשמוע לו (שו"ת מהרי"ק שרש קסד (קסו); רמ"א שם).

מקומות שהתירו איסורים ידועים מצינו שהתירו מפני כיבוד אב ואם:

באיסור היציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ (ראה ערך ישיבת ארץ ישראל: יציאה לחוץ לארץ, וערך ארץ ישראל), כתבו ראשונים שמותר לצאת מפני כבוד-אב-ואם (רמ"ה ומאירי קידושין לא ב. וראה מנחת חנוך ריב).

אבל בתוך שבעה שאסור לצאת מביתו (ראה ערך אבלות), יש מהאחרונים מתירים אם יוצא לכבוד-אב-ואם (שו"ת שבות יעקב ב צט, הובא בפתחי תשובה יו"ד שצג סק"ז).

במקום מצוה אחרת

על כבוד-אב-ואם במקום מצוה אחרת דנים בשני אופנים: כשיש לפניו כבוד-אב-ואם ומצוה אחרת, איזו מהן קודמת; וכשאמר לו אביו לבטל מצוה, שלא ישמע לו, כמו באמר לו לעבור איסור (ראה לעיל: במקום איסור).

בקדמות אביו אומר "השקני מים", ויש לפניו מצוה אחרת לעשותה, יניח את כבוד אביו ויעשה את המצוה, שהוא ואביו חייבים במצוה (קידושין לב א; רמב"ם ממרים ו יג; טושי"ע יו"ד רמ יב).

איסי בן יהודה אומר, אם אפשר למצוה להיעשות על ידי אחרים, תיעשה על ידי אחרים, וילך הוא בכבוד אביו (קידושין שם). הלכה כאיסי בן יהודה (קידושין שם; רמב"ם ממרים ו יג; טושי"ע יו"ד רמ יב).

מצוה אחרת שקודמת לכבוד-אב-ואם, היינו כגון קבורת המת, או לווייה (רש"י קידושין שם ד"ה אבא; שו"ע שם), שזמנן עובר, אבל נזדמנה לו מצוה שאין זמנה עובר, אף על פי שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, יעסוק בכבוד אביו, ואחר כך יעסוק במצוה (רבונו ירוחם תולדות אדם וחווה ד; רמ"א שם).

בביטול מצוה האב שאמר לבנו לבטל מצוה עשה, אפילו של דבריהם, הרי זה לא ישמע לו (רמב"ם ממרים ו יב; טושי"ע יו"ד רמ טו).

אף כשאין ציווי של האב לבטל לגמרי את המצוה, אלא

לשמש את בנם במזיגת הכוס וכיוצא בזה מותר לקבל מהם (ראה קידושין לא ב ברי' יעקב בר אבוב; מאירי לא א,ב, לב א; פסקי ריא"ז קדושין א ח טו; שו"ע יו"ד רמ כה), שרצונו של אדם הוא כבודו (תוספת ר"י הזקן קידושין לא ב; ספר היראה אות קצח). וכן אמרו בירושלמי באמו של רבי ישמעאל, שרצתה לרחוץ את רגליו כשהיה בא מבית המדרש ולשתות ממי הרחיצה, ולא רצה לקבל ממנה, ואמרו חכמים: הואיל והוא רצונה הוא כבודה (ירושלמי קידושין א ז, הובא במאירי שם, ובתוספות לא ב ד"ה ר' טרפון). ומטעם זה נהגו העולם היתר בדבר, שהאבות משמשים את בניהם, והאמהות מביאות להם אוכל ובגדים להחליף וכיוצא בזה, אלא שיש לבנים לדקדק שלא יניחו להם לעשות יותר ממה שברצונם (מאה שערים שער לט). ומכל מקום אמרו במזיגת הכוס שאם האב בן תורה לא יקבל הבן ממנו (ראה קידושין שם ברי' יעקב בר אבוב; שו"ע יו"ד רמ כה), אבל אם אביו מקפיד הרבה בדבר - יקבל ממנו (ר"ן קדושין שם הובא בבית יוסף יו"ד רמ. וראה פרי חדש יו"ד רמ ג שמפסק בדן זה).

אף האב שמחל על כבודו לבנו שלא לעמוד מפניו, כתבו ראשונים שצריך הבן לעשות לו על כל פנים "הידור", לנוע מעט כאילו הוא רוצה לעמוד מפניו (ראה ערך קימה והידור. ריטב"א קידושין לב א; קיצור פסקי הרא"ש קידושין א נג; שו"ת הרדב"ח קסה).

אין מחילה מועילה על האיסור של מכה-אביו (ראה ערכו), או מקלל-אביו (ראה ערכו), להכות את אביו או לקללו, כשמוחל לו על כך (ראה שאילתות ס בסופו, על פי סנהדרין פד ב). ואין האב יכול למחול לבנו לומר לו דברי חירופים וגידופים (שו"ת הריב"ש רכ בשם הראב"ד), שאין מחילתו מועלת אלא למחול על כבודו, אבל לא על בזיונו (ראה ריב"ש שם).

וכן יש שכתבו שאין מחילה מועילה על צערו של האב (ארחות חיים ח"ב עמ' בשם השאילתות), ויש סוברים שאין מחילה מועילה על ביטול מוראו של אב, כגון לסתור את דבריו, ולעמוד במקומו (ספר אמרי נועם לר"י דילישקש ויקרא יט ג, הובא בברכי יוסף שם יג); ויש חולקים וסוברים שמועילה מחילת האב אף על מוראו (ראה ספר החינוך ריב, וברכי יוסף שם בדעתו. וראה ערך מורא אב ואם).

האב שמחל לבנו לאחר מעשה על שלא כיבדו כראוי, יש מהראשונים שכתבו שאין כבודו מחול אלא בדיני אדם, אבל בדיני שמים חייב (ספר חסידים תקעג).

אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחל ויתעלם, שהאב שמחל על כבודו - כבודו מחול (רמב"ם ממרים ו ח; טושי"ע יו"ד רמ יט). והאב שידע בבנו שיצטער מאד בעשיית דבר פלוני, וידע שאם יצווהו בכך לא יימנע מלעשותו, הרי הוא חוטא בזה שדוחקו לעשותו (ספר חסידים תקסב). וכתבו ראשונים שטוב לכל יראי ה' שימחלו לבניהם על כבודם, אף בלא ידיעתם, כדי שלא ייענשו (ספר חסידים קנב).

במקום איסור

הבן שאמר לו אביו: אל תחזיר את האבדה - לא ישמע לעבור על (משנה בבא מציעא לב א; רמב"ם גילה ואבדה יא יט; טושי"ע איסור חו"מ רסו ה), אלא יחזיר (רמב"ם שם). וכן בכל המצוות, אם אמר האב לבנו לעבור על דברי תורה, בין לעבור על מצות לא-תעשה (ראה ערכו), ובין לבטל מצוה-עשה (ראה ערכו), הרי זה לא ישמע לו (תורת כהנים קדושים; רמב"ם ממרים ו יב; טושי"ע יו"ד רמ טו).

וכן בפדיון-שבויים (ראה ערכו), פודה את רבו, ואחר כך פודה את אביו (משנה שם; ברייתא הוריות יג א; רמב"ם שם; טוש"ע י"ד שם ורנב ט). ואף בקדימה של כבוד בסעודה רבו קודם לאביו (ספר חסידים תקעט; ש"ך י"ד רמב"ם ס"ק כז).

בגדר "רבו" לענין קדימה לאביו, אם הוא רבו מובהק או אף רבו שאינו מובהק, ואם הוא אף כשלימדו הרב בשכר, ושאר פרטים, ראה ערך כבוד רבו.

היה אביו חכם, אבדת אביו קודמת לשל רבו, וכן בפדיון שבויים (משנה בבא מציעא לג א; רמב"ם תלמוד תורה ה א; טוש"ע ח"מ רסד ב וי"ד רמב"ם לד).

היה הבן רבו של אביו, נסתפקו בתלמוד אם צריך הוא לעמוד מפני אביו, או לא (קידושין לג ב). להלכה כתבו ראשונים שהבן עומד מפני אביו אף על פי שהוא רבו של אביו, אבל אביו אינו עומד מפניו (רמב"ם ממרים ו ד, הובא בטור י"ד רמ); ויש מהראשונים סוברים שלא נפשטו הספקות (רא"ש קידושין א נז, הובא בטור שם רבנו ירוחם תלדות אדם וחווה א ד), ובספק של תורה הולכים להחמיר, ויעמדו זה מפני זה, זה מפני כבוד אביו, וזה מפני כבוד רבו (רא"ש ורבנו ירוחם שם; שו"ע י"ד רמ ז).

לאחר מיתה

חייב אדם לכבד את אביו ואת אמו אפילו לאחר מותם (קידושין לא ב; רמב"ם ממרים ו ה; טוש"ע י"ד רמ ט). ואמרו באגדה: גדול המכבד את אביו ואת אמו במיתתם מאילו כבדם בחייהם, שהמכבד במותם אינו מכבדם אלא לשם שמים (שמחות ט) ⁸.

כיצד מכבדו במותו? היה אומר דבר שמועה מפיו, לא יאמר "כך אמר אבא", אלא "כך אמר אבא מרי - או: מורי" ⁹ - הריני כפרת משכבו" (בריתא קידושין לא ב; רמב"ם ממרים ו ה; טוש"ע י"ד רמ ט), כלומר: עלי יבא כל רע הראוי לבא על נפשו (רש"י שם), או: יסורים הבאים עלי, לכפרתו יהיו, ולשון של כבוד הוא (רש"י סוכה כ א ד"ה הריני כפרת). במה דברים אמורים, בתוך י"ב חודש למיתתו, אבל מכאן ואילך אומר "זכרוננו לברכה לחיי העולם הבא" (קידושין שם), וכיוצא בזה (מאירי שם), ויש גורסים: "זכרוננו לחיי העולם הבא" (בה"ג כבוד-אב-ואם; רי"ף ומאירי קידושין שם; רמב"ם שם; סמ"ג עשין קיב; אמרי שפר לר"י חלאווה תולדות עמ' רלה: וזהו שכותבים זלח"ה; תשב"ץ א קכב. וראה ט"ז ס"ק יג). ויש שכתבו רק: "זכרוננו לברכה" (שו"ע ורמ"א שם. ובטור שם: ז"ל, אבל הפרישה גרס בטור: זלח"ה), וכן המנהג, אלא שיש מקצת מדקדקים לומר "זכרוננו לברכה לחיי העולם הבא" (ערוך השולחן רמ ל). ומקצת נוהגים לומר: זְכָר צְדִיק לְבָרְכָה, שהוא לשון מקרא (משלי י ז. תשב"ץ שם) ¹⁰.

גם בתוך י"ב חודש יש סוברים שיכול לומר "זכרוננו לברכה" אלא שלאחר י"ב חודש לא יאמר "הריני כפרת משכבו", לפי שאין משפט רשעים בגיהנם אלא י"ב חודש, וכתבו שכן המנהג (ש"ך י"ד שם ס"ק יג); ויש סוברים שאין לומר "זכרוננו לחיי העולם הבא" עד לאחר י"ב חודש, שמא לא זכה עדיין לעולם הבא (ט"ז

שמבטלו מקיום המצוה כהוגן, אינו צריך לשמוע בקולו, כגון שהבן רוצה ללכת ללמוד תורה אצל רב שהוא סבור שיראה ברכה בלימודו אצלו, והאב מוחה בו (תרומת הדשן מ; שו"ע י"ד רמ כה). וכיוצא בזה כתבו אחרונים במי שרוצה להתפלל בבית כנסת שמתפללים שם יותר בכוונה, ואמו מוחה בו, שאין צריך לשמוע לה (פתחי תשובה שם ס"ק כב בשם חמודי דניאל).

תלמוד-תורה (ראה ערכו) גדול מכבוד-אב-ואם (מגילה טז ב; רמב"ם ממרים ו יג; טוש"ע י"ד רמ יג). ולפיכך הבן שרוצה ללכת למקום אחר ללמוד תורה אצל רב שבוטח שיראה סימן ברכה בלימודו אצלו, ואם ילך יצער בזה את אביו, מפני שבאותו מקום מצויים גויים המעלילים עלילות וידאג עליו תמיד, רשאי ללכת (תרומת הדשן מ מ; שו"ע י"ד רמ כה).

מהאחרונים יש מחלקים, שאין תלמוד תורה קודם לכבוד-אב-ואם אלא כשצריך לצאת מעירו ללמוד, אבל כשהבן דר במקומו של אביו, כבוד-אב-ואם קודם לתלמודו, ומכבד את אביו וחוזר לתורתו, כדין שאר מצוות שתלמוד תורה נדחה מפניהם (פרי חדש, הובא בפתחי תשובה סק"ח). ויש שנראה מדבריהם שאינו פוסק מתלמודו לכבוד-אב-ואם (ראה מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 19). ומכל מקום כתבו אחרונים שאם האב והאם צריכים שישמשם הבן, ואי אפשר לעשות על ידי אחרים, יפסוק הבן מתלמודו, שהרי יש בזה מלבד כבוד-אב-ואם גם גמילות-חסדים (ראה ערכו), ומבטלים תלמוד תורה לגמילות חסדים (נפה ללב ג י"ד רמ כה. וראה ספר חסידים שלח).

מי שרוצה לישא אשה, ואין מתרצים לתתה לו אלא אם יקבע את דירתו במקום משפחתה, אף על פי שאביו ואמו צריכים לו, מותר להניחם כאן ולעבור לדור באותו מקום (שו"ת הרשב"א המיוחסות רעב, הובא בבית יוסף י"ד רלט; ראה שו"ע י"ד רלט ח, וש"ך ס"ק כב).

הבן שרוצה לעלות לארץ ישראל, ואביו מוחה בו, כתבו ראשונים שאין הבן צריך לשמוע לו, שהרי מצוה לעלות לארץ ישראל (ראה ערך ישיבת א"י. שו"ת המב"יט א קלט); ויש חולקים, שאינו רשאי להתבטל מכבוד-אב-ואם בשביל ישיבת ארץ ישראל (פנים יפות בראשית יב א; שו"ת בית שלמה ב י"ד צד).

ביחס לכבוד רבו

הרב קודם את האב בכל מקום (משנה כריתות כח א), שכבודו קודם לכבוד אביו (רבנו גרשום כריתות שם; ראה ספר החינוך רנו; מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 18), מפני שהבן ואביו חייבים בכבוד רבו (משנה שם), וחייב אדם בכבוד רבו וביראתו יותר מכבוד אביו ויראתו (רמב"ם תלמוד תורה ה א; טוש"ע י"ד רמב"ם א, וראה באור הגר"א סק"א). וכן קודם רבו לאביו בהשבת-אבדה (ראה ערכו), שאם היו לפניו אבדת אביו ואבדת רבו - ואינו יכול להשיב אלא אחת מהן (ש"ך י"ד שם ס"ק סא) - אבדת רבו קודמת (משנה בבא מציעא לג א; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע י"ד רמב"ם לד, וחושן משפט רסד ב), שאביו הביאו לחיי העולם הזה, ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא (משנה שם; רמב"ם ת"ת שם).

⁸ "אבי מורי". ¹⁰ מהראשונים יש שכתב שאין צריך לומר "זכרוננו לברכה" אלא בתוך י"ב חודש, אבל לאחר י"ב חודש אין צריך (ספר חסידים תשמה, וראה שם תתקפא), ותמהו עליו (ראה שיר כנסת הגדולה י"ד רמ הגהות הטור כה, וברית עולם על ספר חסידים תתקפא).

⁸. ויש שכתבו בדעת אמוראים בירושלמי שחולקים וסוברים שאין חיוב כבוד-אב-ואם לאחר מיתה (שיירי קרבן לירושלמי קידושין א ז ד"ה פטור). על מורא, אם נוהג לאחר מיתה, ראה ערך מורא אב ואם. ⁹. כן הגירסא בסמ"ק נ. וכן הוא בחיי אדם סז ו, וכן נוהגים לומר בברכת המזון ובהזכרת נשמות:

פתיחה עשין י נסתפק אם חייב לכבדם אף שלא בפניהם, כיון שאין החיוב עצמי אלא הוא רק משום כבוד אביו ואמו, ראה להלן), וכן חייב לעמוד מפניהם, כמו באביו ובאמו (חרדים ח (עשין מ ת ו) אות א).

מת אביו, אין הבן חייב בכבוד אשת אביו, וכן אם מתה אמו, אינו חייב בכבוד בעל אמו (ראה כתובות קג א; רמב"ם ממרים ו ו; טוש"ע יו"ד רמ כא). יש מהראשונים שנראה מדבריהם שאינו חייב כלל לכבדם לאחר מיתה (ראה רי"ף ורא"ש וקיצור פסקי הרא"ש ופסקי ריא"ז קדושין לא א), ומכל מקום יש שכתבו שראוי לו לכבדם (שו"ת זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש עח), ודבר הגון הוא (שו"ע שם), ומצוה (טור שם).

אם נישאת אשת אביו לאחר מיתתו לאחר, נסתלק חיוב הכיבוד לגמרי (חתם סופר אבן העזר ב קכח).

אחיו הגדול חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ככבוד אביו (כתובות קג א; רמב"ם ממרים ו ו; טוש"ע יו"ד רמ כב).

בגדר החיוב לכבד את אחיו הגדול נסתפקו ראשונים, אם הוא משום כבוד אביו, ולפי זה אינו חייב אלא בחיי האב והאם, אבל לאחר מיתה פטור, או שהוא חיוב בפני עצמו לכבד את אחיו הגדול, ואף לאחר מיתת האב (רמב"ן בספר המצות שרש ב. וראה דרכי משה יו"ד רמ ז). וכן יש שנראה מדבריהם שחיוב זה נוהג אף לאחר מיתת אביו ואמו (ראה רמב"ם ממרים ו ו; וטוש"ע יו"ד רמ כא, כב, ומנחת חנוך לג, וברכי יוסף יו"ד שם, והכריע כן להלכה); ויש שנראה מדבריהם שלאחר פטור (ראה קיצור פסקי הרא"ש קידושין א מה, וראה ברכי יוסף שם).

אחיו הגדול שאמרו, היינו בין אחיו מאביו, ובין אחיו מאמו (שו"ת הרא"ש טו ו; שו"ע יו"ד רמ כב).

ונחלקו: יש סוברים שאחיו הגדול היינו האח הבכור (ראה פסיקתא זוטרות שמות כ יב: לרבות אחיך הבכור; ראה רמב"ן בראשית לב ה; בית לחם יהודה יו"ד רמ שם בשם כוונות הרא"י, וראה זוהר ג פג א: "ברא בוכרא", וראה שירי ברכה שם יג), ואין אדם חייב בכבוד כל אחד מאחיו הגדולים ממנו (שו"ת הלכות קטנות א קכ; שו"ת שבות יעקב א עו), וכן אין החיוב אלא באחיו הגדול, ולא באחותו הגדולה (שבות יעקב שם, הובא בפתחי תשובה יו"ד שם ס"ק יט; וראה שירי ברכה שם). ויש סוברים שחייב אדם בכבוד כל אחיו הגדולים ממנו (ראה ספר חסידים שמה; ראה מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 24; ראה עץ חיים (חזן) ח"א עמ' יט; ראה ברכי יוסף שם בארוכה; תשובה מאהבה שע בסופו), וכן יש סוברים שחייב אדם אף בכבוד אחותו הגדולה ממנו (יד שאול יו"ד שם בשם הגהות חכם צבי; ברכי יוסף שם).

היה אחיו הגדול רשע, אינו חייב בכבודו (שו"ת הרא"ש טו ז, והובא בטור יו"ד שלד; שו"ע יו"ד רמ כג, שלד מא).

אפילו היה האח הקטן תלמיד חכם וגדול בתורה יותר מאחיו הגדול, חייב הקטן בכבודו של הגדול (דרכי משה יו"ד רמ ז, ורמ"א רמ כב).

אחיו הגדול יש שכתבו שאינו חייב לכבדו בכל מיני הכבוד שחייב הבן לאביו, וכל שכן שאין צריך לכבדו כשמזכירו שלא בפניו (שירי ברכה יו"ד רמ יב); ויש שכתבו שכל כבוד שחייב לאביו ולאמו חייב גם באחיו הגדול (מנחת חנוך לג).

זקנו נחלקו ראשונים ואחרונים אם חייב אדם בכבוד זקנו: יש

שם ס"ק יב, ואולי מודה בלשון "ז"ל" שנקט הש"ך, שאינו מזכיר עולם הבא), ויש לומר דוקא "הריני כפרת משכבו" (פרי חדש ליקוטים יו"ד רמ ט).

אין חילוק בין אב לאם בכל זה (ראה שו"ת מהרי"ל כד; רמ"א יו"ד רמ ט), שגם על אמו אומר "הריני כפרת משכבה" (דרכי משה יו"ד שם).

המזכיר את אביו בכתב, כתבו ראשונים שאפילו בתוך י"ב חודש כותב "זכרונו לחיי העולם הבא" (פסקי ריא"ז קידושין א ח ז; רמ"א יו"ד רמ ט: זכרונו לברכה). ויש חולקים, שאף בכתובה בתוך י"ב חודש יש לכתוב "הריני כפרת משכבו" (ראה תשב"ץ א קכב; רמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם), וכן נוהגים (רמ"א שם).

בכלל כבוד-אב-ואם לאחר מותם אף החיוב לקוברם, ולעשות להם ארון ותכריכים, ולבכות עליהם ולהספידם (מאור האפלה דברים ה טז. וראה ערך קבורה וערך הספד. וראה מועד קטן כב א, ורמב"ם אבל ד ז, וטוש"ע יו"ד שנו ב).

כמו כן חמורה הקריעה על אביו ואמו יותר מקריעה על שאר קרובים, בהרבה פרטים (ראה ערך קריעה), משום כבוד אביו ואמו (מועד קטן כב ב, כו ב, ורמב"ם אבל ח גט, וטוש"ע יו"ד שם יג, יד). ואף החומר שיש באבלות (ראה ערכו) על אביו ואמו, בכמה עניינים (ראה ערך אבלות), משום כבוד-אב-ואם הוא (ש"ך יו"ד שמד סק"ט).

אף אמירת קדיש על אביו ואמו היא בכלל כבוד-אב-ואם לאחר מותם (שו"ת מהרי"ק שרש ל (מד); חיי אדם סז ו. וראה ערך קדיש על פרטי הדינים והמנהגים באמירתו).

ואף המנהגים המיוחדים שנהגו בהם ב"יראצייט", יום השנה שמת בו אביו או אמו, כגון תענית, ואמירת קדיש, והדלקת נר נשמה, בכלל כבוד-אב-ואם הם (ראה ערך יום שמת בו אביו או אמו). ולא הקדיש והתפילות עיקר, אלא שילך הבן בדרך ישרה, ויעשה מעשים טובים ומתוקנים, ובוזה הוא מזכה את אביו לאחר מותו, ומכבד אותו בעיני בני אדם, והרי זה בכלל כבוד-אב-ואם (קיצור שולחן ערוך כו כב).

האב שצוה את בנו לפני מותו באיזה דבר, יש סוברים שחייב הבן לקיים את צוואתו, אף בדבר שאינו נוגע לאב עצמו (מאה שערים שער ס; שו"ת הרדב"ז ג תקלה; ראה נו"ב תניא אה"ע מה; שו"ת רע"א א סח); ויש חולקים בעיקר הדבר, שאין הבן חייב לקיים צוואת אביו (שו"ת שבות יעקב א קסח, על פי סתימת הפוסקים שלא הזכירו חיוב זה).

יש שכתבו שבכלל כבוד-אב-ואם שלא ישנה אדם ממנהגו של אביו, אף אחרי מותו (מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 23, וראה שו"ת חות יאיר קכו, וראה ערך מנהג).

אחרים שבכלל המצוה

בכלל מצות כבוד-אב-ואם, מן התורה או מדרבנן, לכבד עוד מקרוביו של אדם, כגון אשת אביו, ובעל אמו, ואחיו הגדול, ועוד, כפי שיבואר¹¹.

אשת אביו ובעל אמו, ואת בעל אמו שאינו אביו (כתובות קג א; רמב"ם ממרים ו ו; טוש"ע יו"ד רמ כא, וכל הפוסקים. וראה ערך חורג: בכיבוד אב ואם), וכל כבוד שחייב לאביו ולאמו חייב גם להם, בין בדיבור ובין במעשה (ראה חרדים ב (שם ד) אות ג ו ז (ה) אות ג; מנ"ח מ' לג. ובחפץ חיים

11. על קרובים אלו אם חייב אף במוראם, ראה ערך מורא אב ואם.

בקימה והידור יותר משאר בני אדם, אבל אינו חייב לכבדו כאביו, כגון להשקותו מים (שבות יעקב ב צד; שאילת יעבץ ב קכט).

דודי אחי אביו ואחי אמו, יש מהראשונים שכתבו שחייב לכבדם (ספר היראה לרבנו יונה רג, והובא בשו"ת הרשב"ש שיא; ברכי יוסף יו"ד רמ אות יח); ומהאחרונים יש מפקפקים בעיקר החיוב (שו"ת מקור ישראל חו"מ סא. וראה שו"ת רי"ט וי"ל נט (סוד"ה או י"ל) שנקט שפטור, ולא הביא ראשונים הנ"ל).

חמיו וחמותו חייב אדם בכבוד חמיו (מדרש תהלים ז; סמ"ק נ; טוש"ע יו"ד רמ כד), וחמותו (צדה לדרך כלל ד מ"א ו, והובא בב"ח יו"ד שם ובט"ז ס"ק יט, וראה פתחי תשובה שם סק"כ); ויש חולקים, שאין אדם חייב בכבוד חמיו אלא כשאר אדם (ב"ח שם בדעת הפוסקים שהשמיטו דין זה), או כדרך שמכבד זקנים חשובים, בקימה והידור וכיוצא (ב"ח שם בדעת הטור; ש"ך ס"ק כב).

כבוד הבריות

כבודו של אדם שייפגע, בתורת טעם לדחות בגללו קיום מצוה או לעבור על איסור

• הנדחה בקום ועשה • במצוות שבממוץ • דחיית איסורים דרבנן	הפרקים: • הדין וגדרו • בשב ואל תעשה

קל וחומר על כבודם של צדיקים (תורת כהנים פרשת קדושים י). על מצוות אלו ומצוות נוספות כיוצא בהן, ראה ערך טעמא דקרא: טעם בתורת דרש, ובערכים המיוחדים לכל מצוה מאותן המצוות.

הדין וגדרו

איסורים איסור לא תעשה המפורש בתורה, אינו נדחה מפני מדאורייתא כבוד הבריות (ראה ברכות יט ב; רמב"ם כלאים י כט), והמוצא כלאים (ראה ערכו) - של תורה (רמב"ם שם) - בבגדו, פושט את בגדו מעליו מיד, אפילו בשוק (רב יהודה אמר רב בברכות שם [לגרסא שלפנינו]; טור יו"ד שג. וראה רמב"ם ושו"ע שם, ברואה כלאים על חברו), ואף שישאר ערום כשיפשטנו (ראה תוספות בבא מציעא ל ב ד"ה אלא; פירוש הרשב"ץ ברכות שם), מוטב שיתבייש בעולם הזה, ולא יתבייש בעולם הבא (רשב"ץ שם), וחייב לפשוט מעליו את בגד הכלאים אפילו הוא תלמיד חכם (המכתם ברכות שם, וראה רמב"ם שם, לשיתנו לעיל, שמדובר ברואה כלאים על חברו): אפילו היה רבו שלמדו חכמה, (ובשו"ע שם: אפילו היה רבו), "ש"אין חכמה ואין תבונה ואין עצה - חשובים (ראה רש"י ברכות יט ב ד"ה אין, ורש"י למשלי כא ל) - לנגד ה'" (משלי שם), כל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב (ברכות שם, וראה ערך כבוד חכמים).

וכן מי שנפסקה לו ציציתו ברשות-הרבים (ראה ערכו) בשבת ונפסלה, חייב לפשוט את אותו הבגד (ראה מנחות לו ב, לשון ראשון במעשה המוזכר שם, ושאת אריה נח, ושו"ת שאילות שמואל א; שו"ע הרב או"ח יג ג, ומשנה ברורה שם סק"ט), שאיסור טלטול הציציות ברשות הרבים בשבת, כיון שהוא מן התורה (ראה ערך מוציא), אינו נדחה מפני כבוד הבריות (ראה גמרא שם).

סוברים שחייב (ראה ספר חסידים שמה; רבנו שמואל ב"ר יהודה בראבי"ה תתמא עמ' 546; מנורת המאור אלנקוה ח"ד עמ' 24; רמ"א יו"ד רמ כד; חיי אדם סז כה). ומכל מקום חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו (מנורת המאור ורמ"א שם); ויש סוברים שאין אדם חייב בכבוד אבי אביו (ראה רש"י מכות יב א ד"ה ה"ג אלא; שו"ת מהרי"ק שרש ל (מד); י"א ברמ"א שם, וכן נקט בבית שמואל אבן העזר קטו ס"ק טז), ומכל מקום כתבו שראוי לו לבן הבן לכבד את זקנו (מאירי סנהדרין פה א). ומהאחרונים יש מחלקים, שבכבוד אבי אביו חייב, אבל לא בכבוד אבי אמו (באור הגר"א שם ס"ק לד).

כבוד שאמרו באבי אביו, למחייבים בכבודו, היינו בכל הדברים שחייב לאביו (ראה חרדים ב ג, ו; וראה רבי עקיבא איגר יו"ד רמ כד), ומכבודו לאחר מותו, כגון באמירת קדיש (ראה ערכו). שו"ת הרמ"א קיח; ויש סוברים שאינו מחויב אלא במקצת כבוד, כגון לכבדו

ערך זה דן בחיוב המוטל על האדם לקיים מצוה, או להימנע מלעבור על איסור, אף על פי שהוא או אדם אחר מתבזה בקיום המצוה או בזהירות מן האיסור, ועל האופנים שאדם פטור מלקיים מצוה ורשאי לעבור על איסור, אם על ידי קיום המצוה או בהימנעות מן האיסור יבא הוא, או אדם אחר, לידי בזיון או פחיתות כבוד, שעל אלו אמרו: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (ברכות יט ב ושם נתבאר; ירושלמי נזיר ז א; רמב"ם שבת כו כג).

בכמה מצוות ודינים דרשו בהם שטעמם משום כבוד הבריות, כגון: חזרה מן המלחמה (ראה ערכו), שאמרו בה חכמים: בא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות, שהירא ורך הלבב חוזר מן המלחמה (ראה ערך מלחמה), וכדי שלא יתבייש בזה שהוא ירא ורך לבב, צייתה התורה שישבו מן המלחמה אף מי שאירס אשה ולא נשאה, או שבנה בית ולא חנכו (ראה ערך חני"ל), שיאמרו על זה החוזר מן המלחמה מפני היראה: שמא בנה בית, שמא אירס אשה (ספרי לדברים כ ג, ומלבי"ם שם).

וכן חיוב תשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו) - שהגונב שה וטבח או מכרו משלם ארבעה, ואילו הגונב שור וטבח או מכרו משלם חמשה (ראה ערך ארבעה וחמשה) - אמר בו רבן יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו, חייבו הכתוב חמשה, ואילו שה, שהגונב הרכיבו על כתפו - וזלזל את עצמו בו (רש"י בבא קמא עט ב ד"ה שה) - לא חייבו הכתוב אלא ארבעה (גמרא בבא קמא שם).

וכן אמרו: למה אמרה תורה להחריב את המקומות שעבדו בהם עבודה-זרה (ראה ערכו) ולאבד את האילנות שעבדום (ראה ערך בעור עבודה זרה), מפני שמזכירים גנותו של אדם, והלא דברים קל וחומר, ומה אם כך חס הקדוש ברוך הוא על כבודם של הרשעים,

נדחים מפניו, אפילו בשב ואל תעשה (ראה רמב"ם כלאים י כט, שהשבת אבדה נדחית מפני כבוד הבריות מפני שהוא לאו שבממוץ, ולא הזכיר שהוא שב ואל תעשה, וראה תומים כח ס"ק יב, וש"ת כתב סופר יו"ד סוף סי' קס, ושדי חמד מערכת חגי' אות כ בשם מקנה אברהם בדעתו), ולדעה זו כתבו אחרונים כמה טעמים שאין ללמוד ממת מצוה, שמותר להיטמא לו אף אם משום הטומאה סופו ליבטל ממצות קרבן פסח, לכל התורה:

• יש שכתבו שאין לדחות מצוה אלא דוקא מפני כבודו של מת מצוה, שהוא חמור ביותר מוטל בבזיון, וסופו שיסריח או שיאכלוהו כלבים (מקום שמואל ז).

• יש שכתבו שאין ללמוד מקרבן פסח שנדחה מפני קבורת מת מצוה, מפני שהפסח יש לו תשלומים בפסח-שני (ראה ערכו). ראה ערך קרבן פסח וערך פסח שני, ואפשר לקיים את שניהם, לקבור את המת ולהקריב פסח שני (תומים כח ס"ק יב).

• ויש שכתבו שאין ללמוד מקרבן פסח שנדחה מפני כבוד הבריות, לפי שאף במצות השבת אבדה מבואר בכתוב שהיא נדחית מפני כבוד הבריות (ראה לעיל), והרי הם שני כתובים הבאים כאחד, ושני-כתובים-הבאים-כאחד-אין-מלמדים (ראה ערכו). חמדת שלמה או"ח יז סק"ד; שו"ת כתב סופר שם ד"ה ובדרך).

אף שלמדים מן הכתוב שמצות השבת אבדה והאיסור דחיית שאר איסורי תורה להתעלם מהשבתה נדחים מפני כבוד הבריות (ראה לעיל), אין למדים ממנה שיהא כבוד הבריות דוחה שאר איסורים שבתורה, ש"אסורא-ממונא-לא-ילפינן (ראה ערכו)" [אין למדים איסורים מדיני ממונות] (ברכות יט ב), שאם חסה התורה על כבודו שלא לזלזל עצמו לצורך ממון אחרים, אין ללמוד מזה לאיסורים (מאירי שם), שממון קל הוא מאיסור (רש"י ונמוקי יוסף ברכות שם; ריטב"א בבא מציעא ל ב ד"ה ותו), או שממון ניתן למחילה (תוספות שבועות ל ב ד"ה אבל, ומשמע שגרסו כך בגמרא ברכות שם).

אמנם יש אמוראים שנראה מדבריהם שהם חולקים על זה, וסוברים שכבוד הבריות דוחה אפילו איסור לאו שמן התורה אפילו בקום ועשה (ראה ברכות יט ב: ת"ש גדול כבוד הבריות כו', אחיכו עליה כו', ורש"י שם בדעתם, וראה שו"ת מנחת אלעזר א כד אות א, וראה שו"ת לחם שערים לח ב, בדעת רבינא בלשון ראשון במנחות לו ב), וכן אמרו בירושלמי שלכבוד הרבים מותר לכהן להיטמא אפילו בטומאה של תורה (ירושלמי ברכות ג סוף הלכה א), ועוד אמרו שהמהלך בשוק ונמצא לבוש בכלאים האסורים דבר תורה, הרי זה מותר - כלומר, אינו צריך לפשוט את בגדו בשוק - שגדול כבוד הבריות שהוא דוחה את המצוה בלא תעשה (אחד מהאמוראים בירושלמי כלאים ט א, וראה שם שיש אמורא שאוסר), וכתבו ראשונים ואחרונים שלדעת הירושלמי כבוד הבריות דוחה מצות לא תעשה של תורה אפילו בקום ועשה (האשכול [רצב"א] הלכות טומאת כהנים (עמ' 178), ופירוש ר"ש סיריליא ופני משה ברכות ג סוף הלכה א, בדעת ירושלמי ברכות שם; רא"ש הלכות כלאי בגדים ו, בדעת ירושלמי כלאים שם; שאילת יעבץ ב קעת, ועוד).

ויש מן הראשונים שכתבו שאף לדעת הירושלמי אין כבוד הבריות דוחה מצות לא תעשה שמן התורה בקום ועשה (אור זרוע א הלכות כלאים רצט), וזה שהתירו לכהן להיטמא בטומאה של תורה לכבוד הרבים, לא בטומאה ודאי היתירו, אלא בספק טומאה

ובכמה מצוות של תורה מצינו בהן לימודים מיוחדים שנדחות הן מפני כבוד הבריות כגון:

• ההולך לשחוט את פסחו, ולמול את בנו, ופגע במת-מצוה (ראה ערכו), הרי זה נטמא לאותו המת (ברייתא ברכות יט ב - כ א, ושם נתבאר²), ואף שהוא הולך לדבר מצוה של קרבן-פסח (ראה ערכו), או של מילה (ראה ערכו), שחייבים על ביטולן כרת (ראה ערך קרבן פסח וערך מילה), יניח את המצוה ויטמא למת (מיוחס לרש"י נזיר מח ב), שכבוד הבריות - שלא יהיה המת מוטל בבזיון, ללא קבורה (תוספות בבא מציעא ל ב ד"ה אלא; תוספות הרא"ש ברכות כ א ד"ה שב), פן יסריח או יאכלוהו כלבים (תוספות בבא מציעא שם) - דוחה את מצוות קרבן פסח ומילה (רש"י ברכות שם ד"ה אבל), ולמדהו מפרשת נזיר (ראה שם בגמרא צורת הדרשה).

• במצות השבת-אבדה (ראה ערכו) והאיסור להתעלם מהשבתה, המוצא שק או קופה, והוא זקן מכובד שאין דרכו ליטול כלים כאלו בידו, אינו חייב להיטפל בהם (משנה בבא מציעא כט ב, וברייתא שם ל א, וגמרא שם ב; רמב"ם גולה ואבדה יא יג; טוש"ע חו"מ רסג א. וראה ערך השבת אבדה: הפטורים מהמצוה), שנאמר: וְהִתְעַלְמָתָּ (דברים כב א), ודרשו חכמים: פעמים שאתה מתעלם, כגון זקן ואינה לפי כבודו (ספרי לדברים שם; בבא מציעא ל א ושם נתבאר, וראה ערך הנ"ל, שם), שאין האבדה חשובה לפי כבודו להשיבה (רש"י ברכות יט ב ד"ה ואינה). על מצוות ואיסורים נוספים שנדחים מפני כבוד הבריות, ועל הסוברים שכל לא תעשה שבתורה נדחה מפני כבוד הבריות, ראה להלן.

איסורים אסורים דרבנן נדחים הם מפני כבוד הבריות, ועל כך מדברין אמרו: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה (ברכות יט ב; ראה שבת פא ב, ושם צד ב, ומנחות לח א), שכבוד הבריות דוחה איסורים שמדברי סופרים, שהם נקראים "לא תעשה שבתורה", אף שמדברי סופרים הם, לפי שעליהם כתוב "לא תסור" - לא תסור מן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ יְמִין וּשְׁמָאל (דברים יז יא) - ומכתוב זה נלמד החיוב לשמוע לכל דברי חכמים (ראה ערך דברי סופרים: החיוב לקיימם, ושם אם הוא חיוב מהתורה, או שהדרש מהכתוב אינו אלא אסמכתא), ומשום כבוד הבריות היתירו חכמים (רב בר שבה ורב כהנא בבאור, בברכות יט ב, ורש"י שם ד"ה כל. וראה להלן: דחיית איסורים דרבנן).

דחיית שאר מצוות בשב ואל תעשה כשם שמצוות קרבן-פסח (ראה ערכו) ומילה (ראה ערכו) נדחות מפני כבוד המת (ראה לעיל), בשב ואל תעשה, כך שאר המצוות שבתורה נדחות הן מפני כבוד הבריות בשב ואל תעשה (ראה רש"י ברכות כ א ד"ה שב; תוספות בבא מציעא ל ב ד"ה אלא; מאירי וחיידושי הר"ן מגילה ג ב. וכן משמע משאר ראשונים ברכות ומגילה שם, ומסתימת הרבה ראשונים ואחרונים, וראה להלן), ואפילו אין שום מצוה בכבוד הזה שמחמתו המצוה נדחית, שאף במת מצוה, לא מצות הקבורה (ראה ערכו) היא שדוחה את מצות הפסח, אלא כבוד הבריות, שהמת לא יהיה מוטל בבזיון שעה אחת, הוא זה שדוחה אותה, שמצות הקבורה אין בכחה לדחות מצוה אחרת, שאין עשה דוחה עשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה. שו"ת שאגת אריה החדשות יב; פרי יצחק א כו סוף ד"ה וביתר). ויש סוברים בדעת ראשונים שדוקא קבורת מת מצוה דוחה שאר מצוות, אבל שאר כבוד הבריות, אין מצוות ואיסורים של תורה

2. והרמב"ם השמיט, ראה אור שמח קרבן פסח ו ט שתמה.

הניל וערך נפל וערך קבורה) משום כבוד הבריות (ארחות חיים הלכות יום טוב אות כה בשם תשובת שאלה), אבל יש סוברים שבנפל אין בו משום כבוד הבריות (מאירי ביצה שם: יש מי שאומר), לא של החיים ולא של המתים (חידושי המאירי שם⁶).

• שוטה (ראה ערכו), כתבו אחרונים שאין להתיר איסור משום כבודו, שהשוטה אין לו גנאי (שו"ת חתם סופר או"ח פג), וכן אין להתיר לבני משפחתו לעבור על איסור משום הגנאי שהם מתגנים בזה שיש שוטה במשפחתם (חתם סופר שם).

• מת (ראה ערכו), כתבו ראשונים שיש לחוש לבזיונו, ולהתיר איסור דרבנן כדי שלא יתבזה, שהרי לא למדו את דינו של כבוד הבריות אלא ממת מצוה, שנטמאים לו אף אם על ידי כך מתבטלת מצוה (ראה לעיל. מאירי שבת מג ב, ושם צד ב, ובמגן אבות ו. על עיקר החיוב לנהוג כבוד במת, ראה ערך כבוד המת).

• גוי (ראה ערכו), יש מן האחרונים שכתבו שלא אמרו בכבודו "גדול כבוד הבריות" (מכתם לדוד יו"ד ב' מו סוף ד"ה והנה בזה מובן⁷).

כשאין אחרים שרואים אותו כבוד האדם עצמו, כשאין שם אחרים הרואים אותו, כגון שלא יהא מקומו מטונף, אף הוא בכלל כבוד הבריות הוא, ואיסור דרבנן הגורם לכך נדחה מפניו (ראה לעיל: איסורים מדרבנן. וראה שו"ת חוות יאיר סוף סי' צו, שכבוד הבריות אינו אלא בבזיון שגלוי לרבים, וצריך ביאור), וכתבו ראשונים שעל כך אמרו ביוצא חוץ לתחום שלא לדעת, שאין לו אלא ארבע אמות (ראה ערך תחומים), שאם הוצרך לנקיבו, איסור תחומים (ראה ערכו) דרבנן נדחה הוא מפני כבוד הבריות, ויכול הוא לצאת חוץ לאותן ארבע אמות (ראה רא"ש עירובין ד' א' בשם ר"י ברצלוני, וראה חידושי המאירי [ברוידא] שם מא ב), וכן כתבו ראשונים שלאחר שעשה צרכיו, יש לו רשות להתרחק משם עד מקום שיכלה שם הריח, כי אין זה כבוד הבריות לישב כל היום במקום מטונף (רא"ש שם).

יש מן הראשונים שסוברים שיוצא חוץ לארבע אמותיו אפילו לא הוצרך אלא להשתנת מים (רבינו חננאל עירובין שם; חידושי המאירי [ברוידא] שם⁸), כדי שלא יהיה הוא בעצמו מזולזל מריחם (חידושי המאירי שם); ויש מצדדים לומר שדוקא אם הוצרך לגדולים, שאינם נבלעים במקומם ויש בהם ריח רע, התירו (ספר העתים שם, חובא ברא"ש שם. וראה שו"ע או"ח תו בשם יש אומרים, שדוקא לנצרך לגדולים התירו, ומשנה ברורה שם סק"ט, שיש להחמיר כדעה זו). ויש מהגאונים והראשונים שכתבו שלא משום כבוד עצמו אמרו שיכול לצאת, אלא מפני שאינו יכול לעשות צרכיו לעיני בני אדם (ספר העתים שם [ורא"ש שם בשמו], בדעת תשובה לרב האי גאון; שו"ת הרמב"ם [בלאון] שח; שו"ת תשב"ץ ד' טור ג' [חוט המשולש] יב; שו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] צו, בהוספת המהדיר מכתב יד פארמא), והתירו לו לצאת עד שימצא מקום צנוע (שו"ע שם).

בדבר שהוא בזיון רק לאדם מסויים ולפי הענין, ולכן זה שהוא בזיון אצלו, המצוה

(פירוש מבעל ספר חרדים לירושלמי שם), ואותה שאמרו שכבוד הבריות דוחה כלאים האסורים דבר תורה, אין הכוונה לאיסור תורה ממש, אלא לאיסור דרבנן, שהתורה הזהירה עליו בלאו של "לא תסור" (אור זרוע שם; ר"ש כלאים ט ד).

גדר האיסור שנדחה שכתבו שאין זה בגדר "הותרה" - כלומר שהדבר לא הותר לגמרי כאילו אין שם איסור - אלא הוא בגדר "דחיה", שהאיסור קיים, אלא שהוא נדחה (ראה חוות יאיר רלו; מכתם לדוד יו"ד נא, בדחיית איסורים דרבנן).

ויש שנראה מדבריהם שיש חילוק בין איסור תורה לבין איסור דרבנן, שאיסור תורה שהוא עובר עליו בשב ואל תעשה מפני כבוד הבריות, יש לו למהר למקום שיוכל להימנע מלעבור על האיסור, ומי שנפסקו ציציות בגדו בחול במקום שרבים מצויים שם, אף שאינו צריך לפשוט את הבגד, שהאיסור ללבוש בגד החייב בציצית בלי ציצית נדחה מפני כבוד הבריות, יש לו למהר לביתו לפשוטו (מגן אברהם יג סק"ח, ופרי מגדים שם בביאורו³), אבל איסור דרבנן שנדחה מפני כבוד הבריות, לדעתם אינו צריך למהר להסירו (מגן אברהם שם), ולפיכך אם נפסקו לאדם ציציותיו בשבת, שמן התורה כיון שאסור להטיל ציצית בבגדו בשבת, אינו מצווה להטילה בו בו ביום, ואינו אסור בלבישת בגד זה בלי ציצית (ראה ערך ציצית), ואין בלבישתו בשבת בלי ציצית אלא איסור דרבנן, לסוברים כן (ראה ערך הני"ל), אינו חייב למהר לביתו להסיר את הבגד מעליו (מגן אברהם שם, על פי טור ורמ"א יו"ד שג), וכן יש מצדדים לומר שכבוד הבריות שדוחה איסורים דרבנן הוא בגדר "הותרה", ואין מוטל על האדם לעשות השתדלות כדי שלא לבא לידי דחיית מצוה דרבנן משום כבוד הבריות (אשל אברהם [בוטשאטש] שם: אולי⁴, וראה מגן אברהם שם).

ויש שכתבו שבכל מקום שכבוד הבריות דוחה איסור תורה בשב ואל תעשה, אין זו עבירה כלל, כמו במקום שעשה-דוחה-לא-תעשה (ראה ערכו), כיון שהמצוה נדחית על פי דין תורה (קובץ ביאורים גיטין אות כו ד"ה ובעיקר).

כבודו של מי נדחה כבודו בדבר בין כבוד תלמיד חכם לבין כבוד זולתו משאר העם (חיבור התשובה למאירי מאמר א' ה, באיסורים דרבנן. וכן משמע מסתימת כל המפרשים). ומצאנו אופנים נוספים שדנו בהם אם כבודם נדחה וכדלהלן:

• קטן (ראה ערכו), מצדדים אחרונים לומר שדינו כגדול לענין זה, שהרי כתבו ראשונים בתינוק שמת, שיש בזיון בשהייתו בלי קבורה (הגהות מיימוניות מילה א' י, חובא בבית יוסף או"ח סוף סי' תקכו), ושקוברים אותו ביום-טוב (ראה ערכו), מפני כבוד הבריות (ראה חידושי המאירי ביצה ו' א, וטושי"ע או"ח שם ט, וראה ערך קבורה וערך יום טוב שני של גלויות: בצרכי המת, ושם בנפל, וראה להלן. שו"ת מנחת יצחק ב קג⁵); ויש סוברים שאפילו נפל קוברים אותו ביום טוב (ראה ערך

הכסא. 6. על טעמים שונים שאע"פ כן קוברים אותו ביום טוב, ועל הסוברים שאין לקברו ביום טוב, ראה ערך הני"ל. 7. וראה סנהדרין נה א, ורש"י שם ד"ה קלון: אקלון ידיהו לא חס רחמנא, וראה גיטין סא א, שקוברים מתי נכרים רק מפני דרכי שלום, ולא לשמירת כבודם. 8. וראה חזון איש או"ח נח סק"ח, שמותר להטיל מים לתוך טיט ולתוך עפר תיחוח, אף על פי שיש בזה איסור לש (ראה ערכו) מדרבנן, משום כבוד הבריות.

3. וראה שו"ע הרב שם, ומשנה ברורה שם סק"ט, שצריך למהר אפילו הוא עוסק במצוה (ראה ערכו). 4. וכתב שלכן אין צריך להפקיר בגד שאין לו ציצית כשירה במקום שמותר לו להמשיך ללבוש מפני כבוד הבריות, וראה שם טעמים נוספים שאין חייב להפקיר. 5. וראה שו"ת מהרש"ם א' סוף סי' מג, וראה בדי השלחן שעל קצות השלחן קיג, אות יג, שבקטן אין שייך כל כך כבוד הבריות, ולכן נסתפק אם מותר לטלטל לצרכו גרף של רעי ואבנים של בית

להידחות מפני כבוד הבריות - והיה יכול להכנינו בקל, בלי טורח (תוספות סוכה לו ב ד"ה בשבת, וראה תוספות שבת פא ב ד"ה מה) - כגון להכין קיסם לחצוץ בו את השיניים בשבת, שלפעמים נראה המאכל שנשאר בין השיניים מבחוץ, וגנאי הוא לו (רש"י שבת שם ד"ה מן), אם לא הכין קיסם מבעוד יום, ובשבת אין לו אלא קיסם שהוא מוקצה (ראה ערכו), אסור לו ליטלו בשבת כדי לחצוץ בו את השיניים (שבת פא ב; שו"ע או"ח שכב ד (ומגן אברהם שם)), שהיה לו להכין קיסם במקום שהוא עתיד לסעוד מאתמול (שבת פא ב: אדם קובע מקום לסעודה, ורש"י ד"ה התם). ואם הזמינו חברו לסעודה בשבת, שלא היה יכול להכין מאתמול דבר מה לחצוץ בו את השיניים, מותר לו ליטול קיסם שהוא מוקצה לחצוץ בו את שיניו (מגן אברהם שם סק"ד, וראה שם שדוקא במקום שדבר זה נחשב לגנאי).

וכן הכנסת אבנים - שהן מוקצות (ראה רש"י שבת פא א ד"ה מותר, וסוכה לו ב ד"ה מותר), או להכניסן מכרמלית לרשות היחיד (תוספות סוכה שם; רמ"א בשו"ע או"ח שיש א) - בשבת לבית הכסא, שהתירו חכמים לצורך קינוח (ראה שבת פא א; רמב"ם שבת כו ד; טוש"ע שם), מפני כבוד הבריות (שו"ע שם⁹), ואפילו להעלותם לגג - שיש בזה טירחא יתירה (רש"י שם ב; שו"ע שם) שהיא אסורה בשבת (ראה ערך שבות) - התירו (שבת שם; שו"ע שם), לא אמרו כן אלא בבית הכסא שנכנסים אליו אנשים אחרים, שלא היה יכול להכין אבנים מאתמול, שמא יטלו אותן אחרים (ראשונים דלהלן), אבל אם בית הכסא מיוחד הוא לו, ואין נכנסים שם אחרים, אסור לו להביא לשם אבנים בשבת, כיון שהיה אפשר לו להכין מאתמול (תוספות סוכה שם; שו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] צו; הגהות מיימוניות שבת כו ד; מגן אברהם או"ח שיש סק"א).

באופן שחביא ^{עצמו בפשיעה} ^{לידי ביוון} וכן המביא את עצמו בפשיעה לידי כך שיתבזה אם לא יעבור על איסור, אין האיסור נדחה מפני כבודו (פרי מגדים או"ח אשל אברהם סוף סי' שח), וגם אחרים אין להם לעבור על איסור משום כבודו של זה שפשע (מלא הרועים כבוד הבריות כג), ואדם שידע לפני שבת שהציציות שבטליתו פסולות הן, ולא תיקן אותן, כתבו אחרונים שאסור לו ללבוש טלית זו בשבת - אפילו הוא מתבזה על ידי כך - כיון שהיה צריך לתקן את הציציות לפני שבת (מגן אברהם יג סק"ח), ואם לבש בגד זה ויצא בו לכרמלית בשבת, חייב לפשטו, אף שמתגנה בכך גנאי גדול (פרי מגדים שם).

ומכל מקום אם מפני שלא בדק את הציצית לא ידע שהיא היתה פסולה כבר בזמן שיצא מביתו, אף אם בשעה שהיה עומד בכרמלית נודע לו שכבר בשעה שיצא פסולה היתה, כתבו אחרונים שאין קונסים אותו - להחשיכו כמי שבא לידי כך בפשיעה - מפני שלא בדקו, שאף אם היה לו לבדקו, במקום כבוד הבריות לא קנסו (בית יוסף או"ח יג), וכן אם ידע לפני שבת שהציצית פסולה, ושוב שכח לתקנה לפני שבת, אין זו פשיעה, ומותר לו ללבוש את הטלית בשבת (הגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם).

בשב ואל תעשה

משום כבוד הבריות נדחית בשב ואל תעשה אפילו מצוה שמן התורה (ראה לעיל: הדין וגדרו), שאינו עוקר דבר תורה במעשה בידיים, אלא הוא יושב במקומו, ודבר תורה נעקר מאליו (רש"י

נדחית מפני כבודו, וזה שאינו בזיון אצלו, אין המצוה נדחית אצלו, וזה הוא הטעם לכך שאף שעשיר או שאר נכבד היודע עדות לחברו חייב ללכת להעיד לפני כל בית דין, שאצלו אין זה חשוב בזיון לילך אצל הדיין, תלמיד חכם פטור מללכת להעיד בעדות ממון בפני דיין שקטן ממנו בחכמה, שלתלמיד חכם ההליכה לדיין שפחות ממנו, הרי היא בזיון (פרי יצחק א סוף סי' נב).

ויש שכתבו שאין לדחות מצוה אלא משום דבר שהוא גנאי לכל אדם, כגון מת שאין קוברים אותו, או ללכת ערום בפרהסיא, אבל בדבר שאינו בזיון אלא לאדם מסויים לפי תכונתו, אין בו כדי לדחות מצוה (פרי יצחק שם ג [תשובת ר"נ אמשטרדם] סוף ד"ה שוב).

גנאי שיש אנשים שמתביישים בו, ויש אנשים - ששווים להם במעלה - שאינם מתביישים בכך, יש מן האחרונים שכתבו שהדבר תלוי בכל אדם ואדם לפי מה שהוא (שייך כנסת הגדולה או"ח סוף סי' יג, הובא באליה רבה שם סק"ד, ובאר היטב שם סק"ח, ובמשנה ברורה שם ס"ק יב, ועוד).

דבר שהוא גנאי אצל אדם מסויים, ואותו אדם אינו חשוב בעיני הבריות שיהא דבר זה גנאי אצלו, שאין בו מעלה של עושר או משפחה וכיוצא, אלא שהוא מגביה דעתו ומחשב את עצמו ומתבייש בדבר זה מן הבריות, כתבו אחרונים שאין לפוטרו ממצוות משום גנאי כזה (ראה דרישה חו"מ רעב ח (הובא בשו"ע הרב הלכות מציאה ופקדון ס"ק לו, וראה קונטרס אחרון שם אות ז), בחשבת אבדה, וראה בית אהרן בבא מציעא ל ב).

מעשה שניכר על עושהו שעושה אותו לשם מצוה, כתבו אחרונים שאפילו הוא מתבזה באותו מעשה, אין כבוד הבריות דוחה את המצוה, שאדרבה, זהו כבודו שהוא עוסק במצוה, וניכר שהוא עושה מעשה לכבוד ה' יתברך (ראה פרי מגדים או"ח רנ משבצות זהב סק"ב, וביאור הלכה שם ד"ה כי, בחכמים שנהגו זלוזל בעצמם כדי לקיים מצוות), וכתוב בדוד המלך: וְדָוִד מְכַרְפֵּר כָּל עֹלָתוֹ ה' וְגו', וְנִקְלָתִי עוֹד מִזֹּאת וְהִיִּיתִי שָׁפֵל בְּעֵינֵי (שמואל ב' יד-כב. חוות יאיר רח), כגון הכנת צרכי שבת, שחייב בה אף אדם חשוב ביותר שאין דרכו לקחת דברים מן השוק ולהתעסק במלאכות שבבית, שזה הוא כבודו (רמב"ם שבת לו. וראה ערך כבוד שבת; כבוד יום טוב), שדוקא אם אין הדבר ניכר שהוא עושה מעשה זה לשם מצוה, בזיון הוא לו (פרי מגדים וביאור הלכה שם).

מצוה שעצם העיסוק בה יש בו משום בזיון, אינה נדחית מפני כך, שאין לומר על העיסוק במצוה ה' שהוא אינו לפי כבוד האדם, ולא פטרוהו משום כבוד הבריות אלא אם על ידי קיום המצוה הוא בא לידי בזיון שאינו מעצם עשיית המצוה, כגון מת המוטל בחמה, שאין מצוה הגורמת לבזיון זה, אלא שאפשר לסלק את הבזיון אם יעברו על איסור טלטול מוקצה, או הלבוש בגד כלאיים, שהבזיון שבפשיטת הבגד ברבים אינו בא מחמת המצוה, אלא מזה שהולך אחר כך ערום בשוק (פרי יצחק א נב ד"ה ומעתה נבא וד"ה והא דשקיל, וסי' נה ד"ה ובעיקר; קריינא דאיגרתא א קסג).

על דבר שבממון, אם פטור ממנו אף כשהבזיון הוא מעצם קיום המצוה, ראה להלן: במצוות שבממון.

כשיכל בקל ^{למנוע את הגנאי} דבר שאם היה האדם מכינו לא היה צורך לאיסור

⁹ ושו"ת ציץ אליעזר יא ל, וראה ערך מכה בפטיש וערך קורה.

⁹ על קריעת נייר לצורך קינוח, ראה שו"ת חלקת יעקב ג קכג (או"ח קסד),

האיסור - אפרושי-מאסורא (ראה ערכו, ושם מחלוקת אחרונים אם החיוב הוא מהתורה, או שאינו אלא מדרבנן, והסמיכוהו על לפני-עור (ראה ערכו)), והוא אינו יכול להפרישו אלא באופן שאינו לפי כבודו, נחלקו ראשונים אם חייב הוא להפרישו:

• יש סוברים שחייב, שאם על ידי זה שאינו מפרישו בא חברו לעשות איסור - בקום ועשה - אין זה נקרא "שב ואל תעשה", ואינו נדחה מפני כבוד הבריות (תוספות שבועות ל ב ד"ה אבל בתירוץ שני; שאגת אריה נח, בדעת רמב"ם כלאים י כט¹²).

• ויש שחולקים, וסוברים שמפני כבוד הבריות רשאי אדם להימנע מלהפריש את חברו מאיסור, אפילו חברו עובר על האיסור בקום ועשה (תוספות שבועות שם בתירוץ ראשון, ושו"ת חמדת שלמה או"ח יז [תשובת ר"א טיקטין] בדעתם), ואפילו הוא עובר על האיסור במזיד (שו"ת חמדת שלמה שם).

גנאי קטן גנאי קטן, יש מן הראשונים שכתבו שאינו דוחה מצוה או איסור שמן התורה, אפילו בשב ואל תעשה, שזה שאמרו שכבוד הבריות דוחה מצוה או איסור שמן התורה אינו אלא בגנאי גדול (תוספות בבא מציעא ל ב ד"ה אלא, ושבועות ל ב ד"ה אבל בתירוץ ראשון, ותוספות הרא"ש ברכות כ א, ושבועות שם; פרי יצחק א כו ד"ה אלא, בדעת הרמב"ן בבא מציעא לג א), כגון קבורת מת מצוה שאין לו קוברים, שהוא מוטל בבזיון, ויש חשש שיסריח או שיאכלוהו כלבים (תוספות בבא מציעא שם), וכן ללכת ערום בשוק, הרי זה גנות ובזיון גדול, כמו שאמרו שאין לך משוקץ יותר מאותו שהוא מהלך ערום (ראה יבמות סג ב. תוספות בבא מציעא שם; ותוספות הרא"ש ברכות שם).

ויש חולקים וסוברים שאיסור תורה נדחה בשב ואל תעשה אפילו מפני גנאי קטן (שאגת אריה נח, וברוך טעם עשה דוחה לא תעשה ה ב, בדעת הרמב"ן; שושנת העמקים ריש כלל ו, בדעת רש"י), ויש אחרונים שכתבו שאף העדר כבוד שאין בו גנאי, הרי הוא בכלל כבוד הבריות, ודוחים איסורים לצרכו (שאגת אריה נח. וראה פרי יצחק א ריש סי' נד), אבל יש סוברים שאין להתיר איסור אלא מפני דבר המביא לידי בזיון (שאגת אריה החדשות יב ד"ה ותדע, וראה ציון הקודם, וצריך ביאור; שו"ת אגרות משה יו"ד א רמט ד"ה נמצא).

איסורים שהם בשב ואל תעשה ואינם נדחים כמה איסורים דנו בהם, שאף שאינם אלא בשב ואל תעשה, אינם נדחים מפני כבוד הבריות, וכדלהלן:

• אסור הנמשך זמן רב, יש מן האחרונים שסוברים שאינו נדחה מפני כבוד הבריות, שלדעתם על כך אמרו בירושלמי: גדול כבוד הרבים שדוחה את המצוה בלא תעשה "שעה אחת" (ירושלמי כלאים ט א), משמע שאין כבוד הבריות דוחה איסור - אף לא בשב ואל תעשה (ראה מלא הרועים ערך כבוד הבריות יב) - אם עוברים עליו בכל שעה ושעה (נודע ביהודה קמא או"ח לה; מלא הרועים שם¹³), כגון איסורה של אשת איש שזינתה תחת בעלה ונאסרה עליו (ראה ערך אשת איש: איסורה לבעלה, וערך סוטה), שנמצא הבעל עובר על איסור זה כל ימיו (ראה נודע ביהודה שם).

ויש מן האחרונים שחולקים, וסוברים שאף לעבור על איסור בכל

ופסקי הרי"ד ברכות כ א, וריטב"א שם יט ב; נמוקי יוסף מגילה ג ב), כמו שלמדו מן הכתוב שההולך לשחוט את פסחו, ויש לפניו מת-מצוה (ראה ערכו), שקובר הוא את המת, אף שבכך הוא נטמא ממנו ולא יוכל לקיים את מצות הקרבת קרבן הפסח, שכבוד הבריות דוחה את מצות קרבן הפסח בשב ואל תעשה (ראה לעיל שם), ולפיכך הלבוש בבגד שנפסלו ציציותיו, שזה שהוא לבוש בבגד בלי ציצית כשירה אינו חשוב מעשה, לסוברים כן (מגן אברהם יג סק"ח, על פי יבמות צ ב, ורש"י ברכות כ א ד"ה שב, ראה מחצית השקל שם, וראה אחרונים דלהלן), אם יש שם אחרים הרואים אותו, שהוא מתבזה בפשיטת הבגד בפניהם, אינו חייב לפשוט אותו (חתם סופר שבת קלא ב, ושו"ת שאילות שמואל א, ואמרי בינה או"ח א, בביאור גמרא מנחות לח א, במי שנפסקו ציציותיו בשבת).

וכן מי שבכדי שיוכל לקיים מצות עשה זקוק להשכיר את עצמו, מצדדים אחרונים שאם אינו מוצא להשכיר את עצמו אלא בדרך שבזיון היא לו, פטור הוא מכך, שגדול כבוד הבריות שדוחה את המצוה בשב ואל תעשה (חזון איש בבא קמא כג ס"ק כח¹⁰).

וכן צער-בעלי-חיים (ראה ערכו), שאף על פי שהוא אסור מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך צער בעלי חיים), אמרו בזקן שרואה את בהמת חברו רובצת תחת משאה, ופריקת הבהמה אינה לפי כבודו, שפטור הוא מלפרוק (ראה ערך פריקה וטעינה), וכתבו ראשונים בטעם הדבר, שכיון שצער בעלי חיים הותר לתשימשם של בני אדם - לסוברים כן (ראה ערך צער בעלי חיים) - כל שכן שהותר לכבודם בשב ואל תעשה, שגדול כבוד הבריות (חידושי הר"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא לב ב).

אופנים שאינם נחשבים לשב ואל תעשה אף שכבוד הבריות דוחה אפילו מצוה שמן התורה בשב ואל תעשה, המוצא כלאים (ראה ערכו) של תורה בבגדו חייב לפשוט את הבגד מיד, אפילו עומד הוא בשוק, ואין כבוד הבריות דוחה את האיסור (ראה לעיל: הדין וגדרו), מפני שהלבוש בכלאים חשוב הוא עוקר את האיסור במעשה ממש, שהוא לובש את הכלאים (רש"י ברכות כ א ד"ה שב, על פי גמרא שם).

על הטעם שהיותו לבוש בכלאים חשוב עושה מעשה, ראה ערך לאו שאין בו מעשה.

וכן הלוש טלית שנפסקו ציציותיה, שיש סוברים שהוא חייב לפושטה אפילו הוא מתבייש לשבת כך בלא טלית (רמ"א לשו"ע או"ח יג, ביום חול¹¹), משום שאין כבוד הבריות דוחה עשה שבתורה (דרכי משה שם), יש סוברים שטעמם מפני שלבישת הבגד בלי ציצית חשובה כביטול מצות ציצית במעשה (שושנת העמקים כלל ב, וראה שם שדוקא אם היתה תחילת הלבישה באיסור, וראה פרי מגדים שם אשל אברהם סק"ח), אלא שיש חולקים וסוברים שלבישת בגד בלא ציצית אינה חשובה עבירה בקום ועשה (מגן אברהם שם סק"ח, על פי יבמות צ ב, ורש"י ברכות כ א ד"ה שב, ראה מחצית השקל שם), וזה שחייב לפושטה הוא מפני שאין בשיבה בלא טלית אלא גנאי קטן, שאף בשב ואל תעשה אינו דוחה מצוה, לסוברים כן (ראה להלן: גנאי קטן).

באופן שמפריש את חברו מאיסור אדם הרואה את חברו עובר על איסור בקום ועשה, שחייב הוא להפריש אותו מלעבור על

ורמב"ן בתורת הבית, וראה פרי יצחק כו, שדוחה. וראה העמק שאלה קצו יז, שמקיים דברי התוספות אף לסוברים שהחיוב להפריש את חברו מאיסור אינו אלא מדרבנן, ראה ערך הנ"ל. 13. וכן כתב מסברא בחמד משה או"ח יג סק"ב, והסכים עמו בחידושי חתם סופר שבת קלא ב, ולא הזכירו את הירושלמי.

10. וראה מנחת שלמה א סוף סי' ז, שמצדד שכדי למנוע הלבנת פנים מותר לעבור על איסור תורה בשב ואל תעשה. 11. וראה שושנת העמקים דלהלן, שבשבת כיון שאינו יכול להטיל בה ציצית, אינו מבטל המצוה כלל, לסוברים כן, ראה ערך ציצית. 12. וראה שאגת אריה שם שמאריך להוכיח כן בדברי רש"י מגילה ג ב,

שעה ושעה מותר מפני כבוד הבריות (שו"ת חמדת שלמה או"ח יז [תשובת ר"א טיקטין] ד; שו"ת דברי חיים [צאנז] או"ח לה; אמרי בינה או"ח א ד"ה ויש).

• אף איסור לאו, אם עוברים עליו בלי לעשות מעשה, הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות (ראה ברכות כ א, ורש"י ומאירי וריטב"א שם, ותוספות בבא מציעא ל ב ד"ה אלא, ותוספות הרא"ש שם, לענין כלאים); ויש מן הגאונים שנראה מדבריהם שמצות לא תעשה חמורה היא, ואינה נדחית מפני כבוד הבריות (ראה ערוך ערך שב (הב) בשם רב האי גאון, בביאור גמ' ברכות כ א: שב ואל תעשה שאני, וכן כתב בזכר יצחק ב ו ד"ה אמנם (הב) בדעת הרמב"ם).

• המצוה להציל נפש מ ישראל והאיסור להימנע מלהציל, מן הכתוב: **לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ** (ויקרא יט טז. ראה ערך הצלת נפשות), כתבו אחרונים שאף שאינו עובר עליהם אלא בשב ואל תעשה, אינם נדחים מפני כבוד הבריות, כיון שהיא מצוה חמורה (מלא הרועים ערך כבוד הבריות אות כה; אשל אברהם [בוטשאטש] י; אגרות משה יו"ד ב קעד; תשובת רי"ש אלישיב בספר הזכרון לר"ב זולטי. וראה מנחת יצחק ה ט באורך). וכן כתבו אחרונים שמותר לנוול את המת לצורך פיקוח נפש (שו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד רי; שו"ת חתם סופר יו"ד שלו: קרוב לדאי; שו"ת מהר"ם שיק יו"ד שמו, וראה שם שמח ושומר ציון הנאמן מכתב קכא).

• דבר שיש בו משום חלול-השם (ראה ערכו), כתבו אחרונים שאין להתירו משום כבוד הבריות, שהרי במקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב, ולפיכך אפילו בית הקברות פרוץ והמתים שם למרמס, אסור לבנות גדר מסביב לו בשבת על ידי גויים, משום חילול השם, שאם הגויים יבנו לישראל בשבת, יאמרו שישאל אינם שומרים שבת (ראה ערך חלול השם. שו"ת חתם סופר או"ח סא).

• קבורת המת חייב בה אף זקן שלעסוק בקבורת המת אינו לפי כבודו (בבא מציעא ל ב; סמ"ק מצוה מח; שו"ת הר"ן עה. והפוסקים השמיטו, ראה אהבת חסד ג בהגהה שתמה), שנאמר: **וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ** (שמות יח כ), ודרשו: "והודעת להם את הדרך", זו גמילות חסדים, "בה", זו קבורה (ברייטא בגמרא שם), והרי קבורה בכלל גמילות חסדים היא, לא נצרך הכתוב אלא ללמד שחייב לעסוק בקבורה, אפילו זקן שהעסק בקבורת המת אינו לפי כבודו (גמרא שם).

וכן בקור-חולים (ראה ערכו), אמרו בו שאפילו הגדול ילך לבקר את הקטן (נדרים לט ב; רמב"ם אבל יד ד; טוש"ע יו"ד שלה ב), וכתבו אחרונים שאף שזקן שאינו לפי כבודו פטור מלהשיב אבדה (ראה לעיל: הדין וגדרו; איסורים מדאורייתא), לבקר חולים הוא חייב, כיון שמצאנו שהקדוש ברוך הוא ביקר את אברהם אבינו, ויש לנו ללכת אחרי מידותיו של הקדוש ברוך הוא (שיטה מקובצת נדרים שם; אהבת חסד ג בהגהה).

הנדחה בקום ועשה

איסור ש"אינו שוה בכל", כגון האיסור שעל הכהן להיטמא למת (ראה ערך טומאת כהנים; טומאת קרובים) - שאינו נוהג אלא בכהנים זכרים (ראה ערך הנ"ל) - וכן איסור שאפשר להישאל עליו, כגון נדר (ראה ערכו) ושבועה (ראה ערכו) ואיסורי נזיר (ראה ערכו), נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שלמדים ממת מצוה, שחייבים כהן ונזיר להיטמא לו (ראה ערך הנ"ל וערך מת מצוה וערך נזיר), שאיסור שאינו שוה בכל, או

איסור שאפשר להישאל עליו, נדחים מפני כבוד הבריות אף בקום ועשה (ראה תורת הבית הארוך שער ההוצאה [מהדורת שעוועל עמ' קלז], בדעת רב האי גאון; ספר המאורות ברכות כ א; נודע ביהודה קמא או"ח לה, ותומים כח סוף ס"ק יב, בדעת רמב"ם כלאים י כט), ולדעתם כהן השוכב בבית על מיטתו ערום, ומת שם מת, אף אם שהייתו שם חשוכה כמעשה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה), אינו חייב לצאת מהבית מיד בלי בגדים, אלא מתלבש ויוצא, שכבוד הבריות דוחה את האיסור של טומאת כהן למת שאינו שוה בכל (שו"ת פנים מאירות ב נו; נודע ביהודה קמא או"ח לה, וצ"ח ברכות כ א; אבן העזר יו"ד שעב).

• יש סוברים שאיסור שאינו שוה בכל נדחה אפילו מפני גנאי קטן (שאגת אריה נח, וברוך טעם דין עשה דוחה לא תעשה דין ה ב, בדעת תורת הבית הארוך. וראה לעיל: בשב ואל תעשה; גנאי קטן); ויש מן האחרונים שכתבו שאיסור שאינו שוה בכל אינו נדחה בקום ועשה אלא מפני גנאי גדול (שו"ת חוות יאיר צה, וראה שאגת אריה שם, וברוך טעם שם א, ושו"ת חמדת שלמה או"ח יז [תשובת ר"א טיקטין] ג וד).

• ויש חולקים על כל זה, וסוברים שאף איסור שאינו שוה בכל, או שאפשר להישאל עליו, אינו נדחה בקום ועשה מפני כבוד הבריות (ראה רש"י ברכות כ א ד"ה שב ואל תעשה, ואחרונים דלעיל בדעתו, וכן מסיק בתורת הבית הארוך לרמב"ן שם, וראה ישועות יעקב או"ח יג סק"ג, שנראה שכן דעת הרמב"ם ורוב הקדמונים, ושכן משמע ברמ"א יו"ד שעב), ואין למדים מטומאה שהותרה למת מצוה, ששם לא כבוד הבריות הוא שדוחה את האיסור, אלא שאיסור טומאה לא נאמר כלל על מת מצוה (רש"י ברכות שם; מאירי יבמות ג סוף ע"ב), ולדעה זו כהן ששוכב בבית בלי בגדים, ומת שם מת, חייב הכהן לרוץ ערום ולצאת מן הבית, כדי שלא יעבור על איסור תורה של טומאה למת, שאין כבוד הבריות דוחה איסור תורה של טומאה למת (תרומת הדשן רפה, וראה לקט יושר ב יו"ד עמ' פח; רמ"א יו"ד שעב א, ונודע ביהודה קמא או"ח לה, וחזון איש יו"ד רי ס"ק טז בדעתו).

איסור מן התורה שאינו מפורש בתורה, יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שהוא נדחה מפני כבוד הבריות אפילו בקום ועשה (שו"ת דברי חיים [צאנז] או"ח לה, בדעת הרמב"ם כלאים י כט; פתח הדביר קצב; לימודי ה' לימוד לב ד"ה ודרך (הב'), בדעת הרמב"ם אבל ה ב), שבדבר שאינו מפורש בתורה אין שייך הטעם שאמרו שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', ואין זה חילול השם, כיון שאינו מפורש בתורה (דברי חיים שם); ויש סוברים שגם איסור שאינו מפורש בתורה אינו נדחה מפני כבוד הבריות (שו"ת שערי דעה ב פא; שו"ת מנחת אלעזר א כד סק"א).

העובר על איסור תורה בשוגג, ואם יפרישוהו מאותו איסור תורה בשוגג איסור יבוא לידי בזיון, יש מן הראשונים שכתבו שמשום כבוד הבריות אין להפרישו מן האיסור, אפילו עובר עליו בקום ועשה, כגון הרואה את חברו לבוש כלאים בשוק, לא יאמר לו שהוא לבוש כלאים עד שיגיע לביתו (פירוש הרא"ש כלאים ט ד, והלכות כלאי בגדים (נדה פ"ט ו, וטור יו"ד שג בשמו; רמ"א שם א, וראה שו"ת חמדת שלמה או"ח יז א) - וישתדל להקדימו בדברים לביתו, כדי שלא יאריך באיסור, ושם יגלה לו (תפארת שמואל על הרא"ש הלכות כלאי בגדים ו ג, וראה מגן אברהם או"ח יג סק"ח) - וכן כהן הנמצא בבית ופשט את בגדיו, ומת שם מת, לא יגידו לו מיד שיש שם מת, אלא יקראו לו בסתם לקום ולצאת,

שדוחה מצוה מן התורה בשב ואל תעשה, ראה ערך כבוד חכמים.
 גבית מלוה גבית-מלוה (ראה ערכו), שאם אין ללוה אלא בגד אחד
 אין המלוה גובהו בחובו (ראה ערך גבית מלוה: סידור), יש
 מן הראשונים שכתבו בטעם הדבר ש"גדול כבוד הבריות שדוחה
 את לא תעשה שבתורה" (שו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] ת).

גנאי קטן אף גנאי קטן, ששאר איסורים הנדחים בשב ואל תעשה
 אינם נדחים מפניו - שאינם נדחים אלא מפני גנאי גדול,
 לסוברים כן (ראה לעיל: בשב ואל תעשה; גנאי קטן) - איסורים שבממון
 נדחים הם מפניו (ראה תוספות שבועות ל ב ד"ה אבל, ותוספות הרא"ש
 ברכות כ א; מלא הרועים ערך כבוד הבריות טז. וראה פרי יצחק א נו ד"ה ועפ"ז).

מצוה שעצם מצוה שיש לאדם מעצם עשיית המצוה, שבשאר
 העיסוק בה יש מצוות אינו פוטר מקיומן (ראה לעיל: הדין וגדרו;
 בו ביוון מצוה שעצם העיסוק בה יש בו ביוון), כתבו אחרונים
 שבדבר שבממון פוטר הוא, שכן למדים מן הכתוב בהשבת
 אבדה, שכל עצמו מדובר בו בבזיון כזה (פרי יצחק א נה).

בקום ועשה בקום ועשה, יש מן הראשונים שכתבו שאף בזה כבוד
 הבריות דוחה מצוה שבממון (תוספות שבועות ל ב ד"ה אבל
 בתירוץ שני; שאגת אריה נח בדעת הרמב"ם כלאים י כט; דרוש וחינוך לרבי
 עקיבא איגר בבא מציעא ל ב); ויש סוברים שאף מצוה שבממון אינה
 נדחית מפני כבוד הבריות אלא בשב ואל תעשה (ראה תוספות שבועות
 ל ב ד"ה אבל בלשון ראשון; מאירי ברכות יט ב; נמוקי יוסף מגילה ג ב).

דחיית איסורים דרבנן

איסורים דרבנן נדחים מפני כבוד הבריות (ראה לעיל: הדין וגדרו;
 איסורים מדרבנן¹⁵), אף בקום ועשה, שחכמים התירו לעבור על
 דבריהם - ומחלו על כבודם (רש"י ברכות יט ב ד"ה שב; נמוקי יוסף שם;
 פסקי הרי"ד שם) - במקום שיש בו משום כבוד הבריות (רב כהנא
 בברכות יט ב, לגירסא שלפנינו), או שכשאסרו חכמים, התנו מתחילה
 שלא תחול גזירתם במקום כבוד הבריות (ראה פסקי הרי"ד ברכות יט
 ב: משום כבודו לא גזרו, ומשמע שכך גרס בגמרא שם, וכן הוא בהשגות
 הרמב"ן לספר המצות שורש א; לב שמח על ספר המצות שם ד"ה ובאמת).

איסורים מדרבנן כמה איסורים דרבנן, נזכרו בתלמוד שהם נדחים
 שנזכרו בתלמוד מפני כבוד הבריות, כגון:

• מי שנפסלה ציצית (ראה ערכו) בגדו בשבת בכרמלית
 (ראה ערכו), אינו צריך להסיר את בגדו, עד שיגיע לביתו, מפני כבוד
 הבריות (מנחות לח ב, לשון שני במעשה במר בר רב אשי, וראה שם ל ב לשון
 ראשון; שו"ע או"ח יג א), ואף שמעתה אין בה מצוה, אלא היא משאוי
 (ראה ערך ציצית. רש"י שם ל ב ד"ה שדיתיה), כיון שאיסור טלטול
 הציצית בכרמלית - וממנה לרשות-היחיד (ראה ערכו) - אינו אלא
 מדרבנן, הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות (מנחות שם¹⁶).

• מת - המוטל ברשות היחיד (רמב"ם שבת טו כב, ושם כו כג: שהסריח
 בבית. וראה שבלי הלקט קיח) - מותר להוציאו בשבת לכרמלית (שבת
 צד ב; רמב"ם שם ושם), שגדול כבוד הבריות שהוא דוחה את לא
 תעשה שבתורה (שבת שם; רמב"ם כו שם¹⁷).

וכשילבש את בגדיו יגידו לו, ואף שמניחים אותו שוהה בטומאה,
 שהואיל ואינו יודע, ואינו אלא שוגג, האיסור נדחה מפני כבוד
 הבריות (ראה תרומת הדשן רפה, ורמ"א יו"ד שעב א, ונדע ביהודה קמא
 או"ח לה בדעתם).

בטעם הדבר שמשום כבוד הבריות אין מפרישים את השוגג, אף
 שחובה על האדם להפריש את חברו מאיסור (ראה ערך אפרושי מאסורא),
 יש מן האחרונים שכתבו שהחוב להפריש את חברו מאיסור נדחה
 מפני כבוד הבריות בשב ואל תעשה (ראה לעיל: הדין וגדרו; דחיית שאר
 מצוות בשב ואל תעשה. נודע ביהודה שם), או מפני שהחוב להפריש את
 השוגג אינו אלא מדרבנן, לסוברים כן (בי"ח יו"ד שג).

ויש סוברים בדעת ראשונים שחייבים להפריש אף את העובר על
 איסור בשוגג (ראה רמב"ם כלאים י כט, וטור יו"ד שג [לפירוש הבי"ח שם])
 בדעתו, וכן כתבו בדעתו נודע ביהודה קמא או"ח לה, ופרי יצחק א כו ד"ה
 ולכן נ"ל¹⁴; שאגת אריה נח בדעת רש"י מגילה ג ב).

לדעה זו יש סוברים שכהן שהיה ישן ערום בבית ומת שם מת,
 צריך להודיעו שיצא משם מיד (ראה נודע ביהודה קמא או"ח לה); ויש
 חולקים וסוברים שאף לדעה זו אין להודיעו אלא לאחר שילביש
 את עצמו כראוי (בתי כלאים [לבעל תפארת ישראל] אות קמג, ושו"ת
 מחנה חיים ב אה"ע לב, על פי רמ"א יו"ד שג).

איסור שהעובר איסור שהעובר עליו בשוגג חייב עליו קרבן, כגון
 עליו בשוגג חייב איסור מלאכה בשבת (ראה ערך שבת), יש מן
 קרבן האחרונים שכתבו שאף בשוגג אינו נדחה מפני
 כבוד הבריות לדברי הכל, ואף לסוברים בשאר איסור בשוגג
 שנדחה הוא, הרי זה דוקא בדבר שהשוגג בו אינו צריך כפרה,
 אבל איסור שהעובר עליו בשוגג חייב עליו קרבן, חייבים
 להפרישו ממנו (ישועות יעקב או"ח יג סק"ג).

במצוות שבממון

חשבת אבדה מצוות שבממון, כגון השבת-אבדה (ראה ערכו), נדחות
 הן מפני כבוד הבריות (ראה ברכות יט ב, וספר המאורות
 שם; רמב"ם כלאים י כט; נמוקי יוסף מגילה ג ב), שחסה התורה על
 כבודו שלא לזלזל עצמו לממון אחרים (מאירי ברכות שם ומגילה ג ב.
 וראה רדב"ז כלאים י כט: אין ראוי שידחה כבוד הזקן מפני ממונו של זה), לפי
 שאיסור שבממון קל יותר משאר איסורים (רש"י ונמוקי יוסף ברכות
 שם), וכתבו אחרונים שבעל הממון חייב למחול על ממונו משום
 כבודו של זה (חינוכי חתם סופר שבת פא ב, ושו"ת כתב סופר או"ח לו ד"ה
 והנה (הבי) בשמו, וראה שו"ת מנחת אלעזר א כד אות ב).

על פרטי הדינים בזקן שהשבת אבדה אינה לפי כבודו, ועל
 מחלוקת הראשונים בזקן או נכבד סתם שאינו חכם, אם פטור
 הוא מהשבת אבדה, ראה ערך השבת אבדה: הפטורים מהמצוה.
 על פריקה-וטעינה (ראה ערכו), שאף בהן אמרו שזקן שאינו לפי
 כבודו פטור מהן, ראה ערכו.

על חכם היודע עדות, שמפני כבודו אינו חייב ללכת להעיד בפני
 בית דין הקטן ממנו, ויש סוברים שהוא משום כבוד הבריות

הטעם שהותר ללכת בבגד בלי ציצית, ראה ערך ציצית, שיש סוברים שבשבת
 אין איסור בלבישת בגד בלי ציצית. 17. וראה ראבי"ה שצא, שאפילו אפשר
 להוציאו ע"י גויים, כיון שיותר הוא לכבודו שיתעסקו בו ישראל, מוציאם אותו

14. וראה בי"ח שם שחולק, שאף לדעת הרמב"ם אין להפריש את השוגג.
 15. ראה מנחת שלמה א סוף סי' ז, שמצדד שכמו כן מותר לעבור על איסור
 דרבנן אפילו בקום ועשה כדי למנוע הלבנת פנים מעצמו או מאחרים. 16. על

אפילו בקום ועשה (שושנת העמקים ו; תומים כח ס"ק יב, ומלא הרועים כבוד הבריות יז בדעתו), וזה הטעם שההולך בשבת לבית הכנסת, ומצא שם שהציציות שבטליתו פסולות הן, והוא מתבייש לשנות מנהגו ולשבת לפני הקהל בלי טלית - שהשיבה בבית כנסת בלי טלית היא בוש (ראה אליה רבה יג סק"ה, וברכי יוסף שם סק"ז, ומשנה ברורה שם יב ועוד) - מותר לו להתעטף בטלית זו - בלי ברכה - משום כבוד הבריות (שו"ת מהר"ם בן בכרי [פראג] רפז; רמ"א לשו"ע או"ח יג ג), שהוא דוחה את האיסור שמדברנו ללבוש בגד בלא ציצית בשבת - לסוברים כן, אבל אין איסור תורה בדבר, כיון שבשבת אינו יכול להטיל ציצית בבגדו (ראה ערך ציצית, ושם שיש סוברים שיש בו איסור מהתורה, ויש סוברים שאין בו איסור כלל, אף לא מדברנו) - אף ששיבה בלי טלית אין בה אלא גנאי קטן (מגן אברהם שם סק"ח).

ואף ביום חול, אם היה לבוש בבגד שחיובו בציצית אינו אלא מדברנו, ויושב בצבור, ונפסקה הציצית, מפני כבוד הבריות אינו חייב לפשטו (משנה ברורה ט סק"ג); ויש מן האחרונים שסוברים שלשבת בציבור בלי טלית, אין זה גנאי כל כך (בית יוסף או"ח סוף סי' ג), שהרי כמה בני אדם יושבים ללא טלית, ולכן אין להתיר איסורים בשל כך (פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ה. ונראה שרצונו לומר שאינו אפילו גנאי קטן).

איסורים מדברנו בכמה איסורים דרבנן דנו ראשונים ואחרונים שאינם נדחים להחמיר בהם ולאסרם אפילו במקום כבוד הבריות וכדלהלן:

• איסור שהוא מדברי-קבלה (ראה ערכו), יש מן האחרונים שכתבו שהוא חשוב כאיסור מדברי תורה, ואינו נדחה מפני כבוד הבריות אלא בשב ואל תעשה (מכתם לדוד יו"ד מו, ומהר"ץ חיות מגילה ג ב, על פי רש"י שם. וראה ארצות החיים יג המאיר לארץ ס"ק יח); ויש שכתבו בדעת ראשונים שאף איסור שמדברי קבלה נדחה - אף בקום ועשה - מפני כבוד הבריות (שושנת העמקים סוף כלל ו, בדעת הרמב"ם כלאים י כט, שדוקא איסור המפורש "בתורה" אינו נדחה מפני כבוד הבריות).

• ספק איסור תורה, יש מן האחרונים שכתבו שאף לסוברים שזה שדנים בו לחומרא אין זה מן התורה אלא מדברנו (ראה ערך ספק איסור), אינו נדחה מפני כבוד הבריות, שחכמים עשו ספק איסור כאיסור ודאי, ולא התירוהו מפני כבוד הבריות (צל"ח ברכות יט ב ד"ה רוב; שו"ת טוב טעם ודעת ב הלכות כלאים קטו); ויש שכתבו שדוקא לסוברים שזה שיש להחמיר בספק איסור תורה מן התורה הוא (ראה ערך ספק איסור), אין כבוד הבריות דוחה ספק איסור, אבל לסוברים שאין צריך להחמיר בספק איסור תורה אלא מדברנו, כבוד הבריות דוחה ספק איסור (שושנת העמקים ריש כלל יא, ובפרי מגדים פתיחה כוללת פתיחה להלכות ציצית; שו"ת כתב סופר או"ח לו ד"ה והנה מלבד; שו"ת דברי חיים [צאנז] או"ח לה).

• מעשה שאסרוהו חכמים מפני שאם יעשהו קרוב הדבר שיבא לעבור על איסור מן התורה, יש מן האחרונים שכתבו שאינו נדחה מפני כבוד הבריות, וזה הטעם שאסור להיפנות בשרה ניר בשבת, שמא יטול מן הרגבים שלפניו וישליך למקום הגומות, ויבא לידי השוואת גומות (ראה ערך חורש; בחשש השוואת גומות), ואין מתירים לו להיפנות מפני כבוד הבריות (שו"ת בית שלמה או"ח ב קיא. וראה חזון איש שביעית יח סק"ב סוף ד"ה ולפי"ז).

• מותר בשבת להכניס אבנים שהן מוקצה (ראה ערכו) לבית הכסא לקנח בהן (שבת פא א ושם נתבאר; רמב"ם שבת כו ד; טוש"ע או"ח שיב א), משום כבוד הבריות (רש"י מנחות לח א ד"ה בלאו; שו"ע שם¹⁸), ואפילו להעלותן לבית הכסא שעל הגג מותר משום כבוד הבריות (שבת שם ב; רמב"ם שבת כו ד; טוש"ע שם), אף שיש בדבר טירחא יתירה (ראה רש"י שם; שו"ע שם. וראה תוספות שם ד"ה מהו).

• מי שאסור לו לצאת מתוך ארבע אמותיו, כגון מי שהוציאוהו נכרים מחוץ לתחום בשבת (ראה ערך תחומים), אם הוצרך לנקביו, רשאי הוא לצאת להתפנות חוץ לארבע אמותיו (עירובין מא ב; רמב"ם שבת כז טו; טוש"ע או"ח תו), שכבוד הבריות דוחה איסור תחומים (ראה ערכו) דרבנן (עירובין שם, ורש"י ד"ה את).

• המוצא כלאים דרבנן בבגדו כשהוא בשוק, אינו פושט את הבגד עד שיגיע לביתו (רמב"ם כלאים י כט; ראשונים ברכות יט ב; ר"ש הלכות כלאי בגדים ו; נראה; שבלי הלקט ב מד; טוש"ע יו"ד שג). ועוד.

איסורים מדברנו וכן נזכרו בפוסקים כמה איסורים שנדחים מפני שזכרו בפוסקים כבוד הבריות, כגון:

• האיסור לקדש אשה בשבת (ראה ערך שבות), הרי זה נדחה מפני כבוד הבריות, ולפיכך אם דחיית הקידושין והנישואין עד לאחר השבת יש בה ביוש לחתן ולכלה, מותר לקדש ולכנוס בשבת (רמ"א או"ח שלט ד¹⁹).

• האיסור להשהות את נקביו, משום בל-תשקצו (ראה ערכו), שהוא מדברנו - לסוברים כן (ראה ערך בל תשקצו, מחלוקת ראשונים אם אסור מהתורה, וראה אחרונים דלהלן) - נדחה מפני כבוד הבריות (פרי מגדים או"ח ג משבצות זהב ס"ק יג; משנה ברורה שם ס"ק לא, ושם צב סק"ז. וראה תרומת הדשן טז), ומותר לאדם להשהות את נקביו עד שימצא מקום צנוע וכדומה (משנה ברורה ג שם), וכן המלמד תורה לרבים או דורש, והוצרך לנקביו, מותר לו לשהות עצמו, שכבוד הבריות דוחה איסור בל תשקצו (תרומת הדשן שם; מחזיק ברכה או"ח ג טז; משנה ברורה צב שם).

• שליח ציבור שהוצרך לנקביו קודם חזרת-הש"ץ (ראה ערכו), יכול להתפלל - אם יכול הוא להעמיד את עצמו עד פרסה, שתפילתו תפילה (ראה ערך תפלה), אף ששאר אדם הנצרך לנקביו אסור לו להתפלל כך (ראה ערך הנ"ל) - מפני כבוד הבריות (ביאור הלכה ריש סי' צב, וראה שם במי שאין יכול להעמיד את עצמו שעור פרסה), וכן אם נתעורר לאדם צורך לצאת לנקביו באמצע התפילה, אף לסוברים שכשהוא מתפלל ביחידות צריך הוא להפסיק (ראה ערך הנ"ל), כשהוא מתפלל בציבור מותר לו לגמור תפילתו, משום כבוד הבריות (מגן אברהם צב סק"ב, ומשנה ברורה שם ס"ק יא בשמו²⁰).

בספק אם יביא איסור דרבנן שההימנעות מלעבור עליו ספק שמא תביא לכלל בזיון, יש מן האחרונים שכתבו שאינו נדחה, שאין דוחים איסור אלא כדי להינצל מבזיון ודאי, אבל אם הדבר ספק, איסור דרבנן אינו נדחה בשל כך (ישועות יעקב או"ח שי סק"ב, שלכן לא התירו טלטול מת מפני השריפה אלא מפני שאדם בהול על מתו, ראה שבת מג ב, ולא מחשש שמא ישרף, שהדברים אמורים כשאפשר שלא ישרף).

גנאי קטן - שאיסור תורה אינו נדחה מפניו אפילו בשב ואל תעשה, לסוברים כן (ראה לעיל: בשב ואל תעשה; גנאי קטן) - כתבו אחרונים שאיסור דרבנן נדחה מפניו (ראה מגן אברהם יג סק"ח),

מפני כבוד הבריות, ראה ערך הנ"ל. ¹⁹. וראה שו"ת רמ"א קכה, אלא שמוסיף עוד הרבה טעמים להיתר, וראה שו"ת הבי"ח החדשות מב. ²⁰. וראה שם

ע"י ישראל. ¹⁸. על דבר מטונף, כגון מי רגלים וקיא וצואה, או כלי שהם בתוכו, שמותר לטלטלם ולהוציאם מהבית, ואף על פי שהם מוקצים התירו לטלטלם

מעשה, התירו מפני כבוד הבריות (ראה לעיל: איסורים שמדברנן שנוכרו בתלמוד שנדחים), כל שכן שיש להתיר אמירה לגוי, שהיא שבות שאין בה מעשה (תוספות שם; ראבי"ה שם; מרדכי שבת שג בשם רבי אליעזר ממיץ), ואפילו לסוברים שהאמירה חשובה מעשה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה, מחלוקת תנאים ואמוראים), אינה מעשה גדול כהוצאה (ראבי"ה שם), ולפיכך יש סוברים שמותר לקבור את המת בשבת על ידי גויים (רבי אליעזר ממיץ שם) - אלא שיש סוברים שהוא גנאי למת שנקבר במעשה איסור, ואפילו של נכרים, ולפיכך אין לקבור אותו בשבת על ידם (תוספות בבא קמא שם).

ויש סוברים שאיסור אמירה לנכרי איסור חמור הוא, ואינו נדחה מפני כבוד הבריות (ראה רמב"ן שבת צד ב, וראה שם קל ב; רשב"א שם), ואף לדבריהם הרי זה דוקא בשבת, אבל ביום טוב מותרת אמירה לנכרי לצורך המת, שאין במלאכה ביום טוב אלא איסור לאו (ראה ערך יום טוב), והקלו בשבות של לאו יותר מבשבות של איסור שבת שחייבים עליו סקילה (תורת הבית לרמב"ן סוף ענין מי שמתו מוטל לפניו: א"י, וראה טעם ראשון שם).

כבוד המת

החיוב לנהוג כבוד באדם אחרי מותו, וכן למנוע ממנו בזיון וניוול

יח א ועוד. וראה ערך הלכה), באונן שמתו מוטל לפניו אין הולכים אחר המיקל (ראה ערך הנ"ל שכן דעת רוב הראשונים), שהחמירו בכבודו של מת בפניו (תורת האדם לרמב"ן ענין מי שמתו מוטל לפניו).

הוצאתו לקבורה ולויתו ברבים (ראה ערכים: לוית המת; אהבת ישראל; גמילות חסדים), הן בכלל כבוד המת (ראה סוטה יג א-ב. וראה ערך לעג לרש).

דרך הקבר - כשנושאים המת לקבורו - אין לו שיעור, ומותר להם לילך על גבי תבואה של אחרים (בבא בתרא צט ב, ורשב"ם ד"ה אין. וראה ערך דרך: דרך הקבר), שתקנת חכמים היא, לפי שצריכים ללוותו הרבה בני אדם שיחזיקו מלוא כל הדרך (רשב"ם שם), ואין כבוד למת להבריא את המלווים אותו מכאן (שם ק ב, ורשב"ם ד"ה משום. וראה ערך דרך, שם)³. או שהדברים אמורים במוכר לחברו דרך הקבר בתוך שדהו, שאין לו שיעור, אלא כל מלוי המת יעברו שם (רשב"ם שם).

מת ביום טוב טוב שני של גליות, שאמרו שמותר להתעסק בקבורתו בו ביום (ראה ערך יום טוב שני של גליות), אף ללוותו חוץ לתחום מותר (ראה ערך הנ"ל בשם ראשונים), משום כבוד המת (שו"ת ריב"ש תפז).

המת מטמא ארבע אמות ברשות הרבים, משום כבודו (ירושלמי כלאים ו ב), כדי שיפרישו את עצמם עוברי דרכים ולא יעכבו לעוסקים בכבודו (ר"ש סירילאיו שם. וראה ערך ארבע אמות (ב) וערך טמאת מת)⁴.

על נושאי המת שפגעו במלווי כלה היוצאת לחופה, ראה ערך הכנסת כלה.

הוצאתו במיטה או בארון (ראה ערך הנ"ל בשם ראשונים), משום כבוד המת (שו"ת ריב"ש תפז). אמרו: כל שלשים יום תינוק יוצא בחיק (מועד קטן

שני איסורים אף שני איסורים נדחגן מפני כבוד הבריות (ראה תוספות סוכה לו ב ד"ה בשבת; רמב"ן שבת צד ב, ור"ן שם (לה ב) ד"ה ודאמרין שרא; ישועות יעקב או"ח ש"ב סק"ב; נפש חיה יג), כגון טלטול אבנים מוקצות בשבת, שהתירו אותו לצורך קינוח (ראה לעיל: הדין וגדרו; כשיכל בקל למנוע את הגנאי), שמותר אף לטלטל מכלמלית (ראה ערכו) לרשות-היחיד (ראה ערכו), אף שיש בדבר שני איסורים, איסור מוקצה ואיסור הוצאה מרשות לרשות מדרבנן.

ויש מצדדים לומר בדעת ראשונים, שמשום כבוד הבריות אין לדחות אלא איסור דרבנן אחד, ולא שנים (תוספות שבת ש"ב ה, וערוך לנר סוכה שם, בדעת רש"י שם²¹).

אמירה לנכרי אמירה לנכרי, שאסורה משום שבות - מדברי סופרים, לסוברים כן (ראה ערך אמירה לנכרי שבות, מחלוקת ראשונים) - יש מן הראשונים שסוברים שמפני כבוד המת מותרת היא (תוספות בבא קמא פ ב ד"ה אומר; ראבי"ה שצא; שבלי הלכט סוף סי' קיח; רא"ש ביצה א ה), שאם הוצאה לכרמלית, שהיא שבות שיש בה

בכלל החיוב להיזהר בכבוד כל אדם (ראה ערכים: אהבת ישראל, בושת, הלבנת פנים, כבוד הבריות²), יש חיוב מיוחד לנהוג כבוד באדם אחרי מותו, בין בדינים או מנהגים הנעשים לכבודו, ובין בחיוב למנוע ממנו בזיון, והאיסור לנוולו (ראה בפרקים הבאים. וראה ערך בושת וערך הלבנת פנים, על המבייש שוכני עפר).

במצוות, דינים ומנהגים

אנינות מי שמתו מוטל לפניו - שמת אחד מקרוביו שחייב להתאבל עליהם, ונקרא אונן (ראה ערך אבלות וערך אנינות) - שפטור מקריאת שמע, ומתפילה, ומתפילין, ומכל המצוות (ברכות יז ב), אף אם רצה להחמיר על עצמו, אין שומעים לו (ירושלמי שם ג א; טוש"ע או"ח עא ה), שמראה שאין המת חשוב בעיניו להתאבל עליו (פני משה בירושלמי שם).

מי שמתו מוטל לפניו, אוכל בבית אחר - שלא יהא נראה כלועג לרש (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה אוכל) - ואינו מיסב, ואינו אוכל בשר, ואינו שותה יין, ובשבת מיסב ואוכל בשר ושותה יין (ברכות שם ועוד. וראה ערך אנינות), ואף בשבת, אם לא ירצה לאכול בשר ולשתות יין - יניח (תלמידי רבינו יונה שם; רמ"א יו"ד שמא א), אף שאין אבלות בשבת (ראה ערך אבלות), שאין הטעם משום אבלות, אלא משום כבוד המת (מגן אברהם או"ח תקנ"ב ס"ק יג).

ומכל מקום אונן שיש לו בן למול, יש שכתבו שימול לפני הקבורה, שלא פטרוהו מן המצוות אלא מפני כבודו של מת, וזהו כבודו (שו"ת מהרש"ל ע. וראה ערך מילה, ושם מחלוקת בדבר).

בפני המת מה שאמרו הלכה כדברי המיקל באבל (ראה מועד קטן

שנאמרו בכבוד המת משום כבוד הבריות. 3. ראה כלבו קיד, הובא בבית יוסף יו"ד שסז: הרואה את המת חייב לעמוד מפניו ולנהוג בו כבוד, ואפילו מת גוי חייב ללוותו ארבע אמות. 4. וראה סוטה מד א, ורש"י שם, שהוא משום גזירה שלא ירגילו אוכלי טהרות ליקרב לו.

שלהלכה אף ביחידות אינו צריך להפסיק. 21. וראה פרי מגדים או"ח שיא אשל אברהם סק"ה, שדין כבוד הבריות, אם דוחה שני איסורים, תלוי בדין עשה דוחה לא תעשה, אם עשה אחד דוחה שני לאוין. **כבוד המת.** 1. כו, טורים תקמב-תקנד. 2. וראה ערך כבוד הבריות על דברים

מז א), ואם הקבורה משום כפרה, הרי אין לומר שסימן יפה לו שלא תהא לו כפרה (יד רמ"ה שם).

על תכריכי המת, וכן בגד שהזמינוהו למת ופרסוהו עליו, שנאסר בהנאה, ראה ערך הזמנה וערך תכריכים.

על אופן קבורת המת בדרך כבוד, והקמת מצבה על קברו, ועל נפל (ראה ערכו) אם יש מצוה לקבורו, ועל הפורשים מדרכי צבור, שאין מצוה בקבורתם, ראה ערך קבורה (וראה ערכים: ארון המת, בית הקברות, גולל ודופק, קבר).

על קבורת המת ושאר צרכיו ביום טוב שני של גליות, שכבוד המת שיתעסקו בו ישראל ולא נכרים, ראה ערך יום טוב שני של גליות.

הספד **ההספד** על המת (ראה ערך הספד, ושם שהוא מצוה מדרבנן. וראה ערך אהבת ישראל וערך גמילות חסדים), הסתפקו בגמרא אם הוא משום כבוד המת, או כבוד החיים (ראה סנהדרין מז ב), והיינו שהסתפקו על עיקר ההספד בשביל מי נתקן (אור זרוע ב תכב), ופשטו שהוא משום כבוד המת (סנהדרין מז א; רמב"ם אבל יב א), שכן אמרו: סימן יפה למת שנפרעים ממנו - בעולם הזה - לאחר מיתה, שלא נספד, ואם לא משום כבוד המת הוא, למה מתכפר בבזיונו (סנהדרין שם ורש"י).

ולפיכך אם ציוה שלא יספידוהו - שומעים לו (שם מז ב; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד שמד י), שהרי מחל על כבודו (שאלות יד), ואם לא ציוה - כופים את היורשים ליתן שכר ההספד, שהרי לא משום כבודם הוא אלא משום כבוד המת (ראה סנהדרין שם ורמב"ם וטושי"ע שם) ⁶.

על זמנו ומקומו של ההספד, ושאין מניחים מיטת האשה ברחוב מפני הכבוד, ועל הדברים שאומרים בכבוד המת ושבחיו, ראה ערך הספד.

על האיסור לומר דברי תורה בפני המת, ושמות לומר פסוקים ודרשות לכבודו, ראה ערך לעג לרש.

על המנהגים שנהגו בחזרתם מן הקבר לכבוד המת, ראה ערך מעמדות ומושבות וערך צדוק הדין.

אבלות **אף** מצות אבלות - החובות והאיסורים המוטלים על מי שמת אחד מקרוביו (ראה ערך אבלות) - היא משום כבוד

המת (רש"י סוכה כה א ד"ה טירדא. וראה פתחי תשובה יו"ד שעו סק"ב), ומטעם זה הרוגי בית דין (ראה ערכו וערך חיבי מיתות ב"ד) אין קרוביהם מתאבלים עליהם, כדי שיהא בזיונם כפרה להם, אבל אוננים, שאין אנינות אלא בלב (ראה ערך אנינות), ואין כפרתו נמנעת בכך (סנהדרין מז ב, ורש"י שם).

המאבד עצמו לדעת (ראה ערכו) שכל שהוא כבוד החיים מתעסקים בו, ושאין כבוד החיים אין מתעסקים בו (שמחות ב א), יש שכתבו שאין מתאבלים עליו (רמב"ם אבל א יא; שו"ע יו"ד שמה א), שלדעתם אבלות אינה מכבוד החיים (כסף משנה שם); ויש שכתבו שמתאבלים עליו (רמב"ן בתורת האדם ענין הספד), שלדעתם אבלות היא מכבוד החיים (כסף משנה שם).

על אדם כשר **אף** בשאינו קרובו אמרו: כל הכוכה ומתאבל על אדם כשר (ראה ערכו), מוחלים לו על כל עונותיו בשביל כבוד שעשה לו (שבת קה ב; מועד קטן כה א. וראה ערך אדם כשר).

כד א; קדושין פ ב), ואין צריך לכבדו ולהוציאו לא במיטה, ולא בכליבה, ולא בארון (רש"י שם ושם ד"ה כל).

על הכנת הארון בחול המועד, ראה ערך חול המועד.

נרות ובשמים **יש** שהיו מוציאים נרות לכבודו, וכן שנינו: אין מברכים - ברכת הנר במוצאי שבת (ראה ערך ברכת הנר) - על הנר של מתים (ברכות נא ב), שלא נעשה להאיר אלא לכבוד המת (שם נג א ורש"י).

יש שהיו מוציאים בשמים, וכן שנינו: אין מברכים - ברכת הריח (ראה ערכו) - על בשמים של מתים (שם נא ב), שאינם עשויים אלא להעביר סרוחונם ולא להריח (שם נג א ורש"י).

בראשונה היו מוציאים מוגמר - אבקת ורכלים על האש לריח טוב (ראה רש"י ברכות מב ב ד"ה והוא) - לפני חולי מעיים, חזרו להיות מוציאים לפני כל אחד, מפני כבוד המתים (תוספתא נדה ט טז) ⁵.

קריעה על המת **חייב** קריעה על מת הוא מכבוד המת (ראה מועד קטן כה א: כבודו בהספדו, ורמב"ם אבל ט יג, שקורעים בשעת הספדו, וזהו כבודו. וראה ערך קריעה).

וכן דרשו מה שנאמר בחזקיהו וְכָבוֹד עָשׂוּ לוֹ כְּמוֹתוֹ (דברי הימים ב לב לא), שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף (בבא קמא יז א), שקרעו בגדיהם עד שנראו כתפיהם (רש"י שם ד"ה חלוצי). ועכשיו לא נהגו בחליצת כתף, מפני שדרים בין הגוים ושמה ילעגו עלינו, ואינו כבוד המת (ריטב"א מועד קטן כב ב).

היוצא בבגד קרוע - שנקרע קודם לכן - לפני המת, הרי זה גזול את המתים ואת החיים (מועד קטן כו ב; מסכת שמחות ט; רמב"ם אבל ח ו: וזלזל בכבוד החיים והמתים; טושי"ע יו"ד שמ לג), שממעט בכבוד המת שלא לקרוע עליו, ומבזה אותו וקרוביו, וגזול מהם דבר שאין לו תשלומים (ריטב"א שם ד"ה ת"ר. וראה שמחות שם).

מקרעים לקטן מפני עגמת נפש (מועד קטן יד ב; רמב"ם שם ד; טושי"ע שם כז), שיבכו הרואים וירבו בכבוד המת (רש"י שם ד"ה מפני. וראה ערך חנוך).

מנהגי כבוד המת שנהגו הגויים, אם אסור לעשות כן, ראה ערך חקות הגוים.

קבורת המת **קבורת המת** (ראה ערך קבורה וערך גמילות חסדים), הסתפקו בגמרא אם הטעם הוא משום בזיון, שלא יראוהו נרקב, או כדי שתהיה לו כפרה, שמורידים אותו בתחתיות (סנהדרין מז ב, ורש"י ד"ה משום וד"ה כי היכל), שאם הוא משום בזיון, אפילו ציוה שלא יקברוהו אין שומעים לו, שבזיון הוא לקרוביו (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה לאו), או שחשו חכמים לכבוד המת אפילו בעל כרחו (שו"ת מהר"ם מרטנבורג (נפאג) ד תתקכ), אבל אם הטעם משום כפרה, הרי אינו רוצה בכפרה (סנהדרין שם), ואף אם יקברוהו אינו מתכפר (רש"י שם ד"ה הא אמר).

הספק לא נפשט (רמב"ן בתורת האדם ענין הקבורה; רא"ש סנהדרין ו ב), וכיון שהוא ספק דאורייתא, הולכים בו להחמיר, ואין שומעים לו (רמב"ן בתורת האדם שם; כסף משנה ורדב"ז בדעת הרמב"ם אבל יב א).

יש שהוכיח שהקבורה משום בזיון, ממה שאמרו: סימן יפה למת שנפרעים ממנו לאחר מיתה, שלא נספד ולא נקבר (ראה סנהדרין

ערך יורש, אם תלוי בירושה שקיבלו, ומאיזה ממון משלמים.

5. וראה מועד קטן כז ב, ושם: מפני כבודם של חולי מעיים חיים. 6. וראה

על איסור פנוי המת מקבר לקבר, ועל האופנים שהתירו, ראה ערך פנוי מתים.

על בית הקברות, שאין נוהגים בו קלות ראש, ועל דברים שאין עושים שם, מפני כבוד המתים, ראה ערך בית הקברות וערך לעג לרש.

על הצלת המת מפני הדליקה בשבת, שהתירו בה איסור דרבנן, ראה ערך אדם בהול על מתו.

על מת בשבת שהסריח, או עומד להסריח, אם מותר להוציאו לכרמלית (ראה ערכו), ראה ערך אמירה לנכרי שבות וערך כבוד הבריות.

איסור ניוול

ניוול בידים - אסור (ראה בבא בתרא קנ"ד א, ושם קנה א, וחולין י"א ב) מן התורה (ראה שו"ת אור המאיר עד ועוד). וכן אמרו בחיבי מיתות בית דין (ראה ערכו), שאין ממיתים אותם במיתה מנוולת (ראה סנהדרין מה ב, ושם נב ב. וראה ערכו ז א), שנאמר וְאֶהְיֶה לְיָצֵד כְּמוֹד (ויקרא י"ח), ברור לו מיתה יפה (ראה סנהדרין שם ושם).

ניוול שהוא לכבוד המת או לתועלתו, כתבו ראשונים לתועלתו שאין בו משום בזיון המת (ראה שו"ת רדב"ז א תפח, וראה שם ב תרי"א), ומטעם זה מי שמצוה בשעת פטירתו שישאו אותו אל מקום קברי אבותיו, מותר ליתן על גופו סיד כדי לעכל הבשר מהר ולהוליכו למקום שציוה (שו"ת הרשב"א א שס"ט; רמ"א יו"ד שס"ג ב).

וכן בחניטה, שקורעים את כריסו ומוציאים את בני מעיו, אין כאן לא משום צער, ולא משום בזיון (שו"ת הרשב"א שם) ⁷.

וכן יש שציוו לעשות להם לאחר פטירתם סדר ארבע מיתות בית דין (ראה שדי חמד ד, צוואת המחבר; יסוד ושורש העבודה בצוואה הקטנה, ועוד), ושלא יאמרו שאין זה כבוד המת, שזהו כבודו (שדי חמד שם).

פתיחת הקבר וכן דנו אחרונים להתיר פתיחת קבר, לבדוק בסימני המת, כדי להתיר את אשתו מעיגון, ושזהו כבודו שיתאבלו עליו בניו ויאמרו קדיש (ראה שו"ת פני יהושע ב אהע"ז נג; שואל ומשיב מהדורה קמא רלא; שו"ת כנסת יחזקאל אהע"ז מו, הובא בפתחי תשובה יו"ד שס"ז; שו"ת מהרי"ל דיסקין לא) ⁸, או כשנקבר בין גויים, כדי שיתנו רשות לפנותו לקבר ישראל (ראה שו"ת בנין ציון קס"ב), או להלבישו תכריכים (ראה סוף שו"ת חות יאיר, הובא בפתחי תשובה שם; שו"ת שבות יעקב קג, ושו"ת רבי עקיבא איגר ב יז), או קבר של תינוק כדי למולו (ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא ב קס"ד; כנסת יחזקאל שם).

וכן דנו אחרונים אם יש איסור ניוול במת נכרי (ראה שו"ת אור המאיר עד; שו"ת מהרש"ג רי; שו"ת מנחת אלעזר ד כז; שו"ת דעת כהן יו"ד קצט. וראה ערך דרכי שלום, וערך הלנת המת, וערך קבורה) ⁹.

במקום הפסד ממון מועד קטן ג לט; שו"ת שם שס"ג ב) - או בזיון המתים הקבורים יורשי המוכר וערערו לומר קטן היה בשעת מיתה - שאין היורש יכול למכור בנכסי אביו עד שיהא בן עשרים, ואם לא הביא שתי שערות, ואין בו סימני סריס (ראה ערכו), חשוב קטן עד רוב שנותיו (ראה ערך גדול וערך מכירה) - ואמר להם רבי עקיבא

ניחום אבלים נחום אבלים (ראה ערכו), יש שכתב שהוא גמילות חסד עם החיים ועם המתים (רמב"ם אבל יד ז).

מת שאין לו אבלים להתנחם, באים עשרה בני אדם כשרים ויושבים במקומו כל שבעת ימי האבלות, ושאר העם מתקבצים עליהם (ראה שבת קנ"ב א; רמב"ם אבל יג ד; טושי"ע יו"ד ש"ע ג), שזהו כבודו של מת (מאירי שבת שם).

על יום השנה (יארצייט) שבו מת אביו או אמו של אדם, שנוהג בו מנהגים מיוחדים לכבודם, ראה ערך יום שמת בו אביו או אמו, וערך קדיש.

על תפילה בעד המתים ופסיקת צדקה לזכותם, בזמנים מיוחדים, ראה ערך הזכרת נשמות.

במניעת בזיון

איסור הלנת המת - השארתו בלילה ללא קבורה (ראה ערך הלנת המת) - אמרו: מנין למלין את מתו שעובר בלא תעשה, תלמוד לומר לא תלין נבלתו על הָעֵץ פִּי קָבוֹר תִּקְבְּרֶנּוּ פִּיּוֹם הַהוּא פִּי קָלָלַת אֱלֹהִים תְּלִי (דברים כא כג) - ולזולו של מלך, שאדם עשוי בדמות דיוקנו, וישראל הם בניו (רש"י שם) - הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכים (ראה ערך ארון המת וערך תכריכים), יכול יהא עובר עליו, תלמוד לומר על הָעֵץ, מה עץ מיוחד שהוא ניוול לו, אף כל שהוא ניוול לו, יצא המלין לכבודו (ספרי דברים כג).

שמירת המת במצוה שעל הכהנים להיטמא ולהתעסק בקבורת קרוביהם (ראה ערך טומאת כהנים; טומאת קרובים), לסוברים שנטמא להם בין לצורך בין שלא לצורך (ראה ערך הנ"ל), אף בשבת מותר לו לשהות עם המת לשמרו, שלא יהא מוטל בבזיון, שהרי זה קצת כמו צורך קבורה (שו"ת תרומת הדשן רפ; רמ"א יו"ד ש"ע ח).

המשמר את המת, אף על פי שאינו מתו, פטור מקריאת שמע, ומן התפילה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה (ברכות יח א; רמב"ם קריאת שמע ד ג; טושי"ע או"ח ע"א ג, ויו"ד שמא ו), מפני שעוסק במצוה (רש"י שם ד"ה פטור. וראה ערך עוסק במצוה).

על הדברים שיש לנהוג בו שלא יבוא לידי סרחון, ראה ערך קבורה.

המוליך עצמות המת ממקום למקום, לא יתנם בדסקיא והתנעם על גבי חמור וירכב עליהם, מפני שנוהג בהם מנהג בזיון (ברכות יח א; רמב"ם אבל יד יד; טושי"ע יו"ד תג ו), אלא אם כן מתיירא מפני הגנבים והליסטים (רא"ש שם ג ז; טושי"ע שם).

הולכתו לעיר אחרת אף הולכת המת מעירו שיש בה בית הקברות, לקוברו בעיר אחרת, הוא בזיון המת (אור זרוע ב טיט; הגהות אשר"י מועד קטן ג לט; שו"ת שם שס"ג ב) - או בזיון המתים הקבורים באותה העיר, שמבזה אותם שלא לנוח אצלם (ש"ך שם סק"ד) - אלא אם כן מוליכים אותו מחוץ לארץ לארץ ישראל (ראה ערכיהם), או למקום קברי אבותיו (אור זרוע שם; הגהות אשר"י שם; שו"ע שם), או שציוה כן (רמ"א שם. וראה ערך קבורה).

8. וראה שו"ת כתב סופר יו"ד קע"ד, ושו"ת שיבת ציון ס"ד ס"ה ס"ו, הובא בפתחי תשובה שם, שאין להתיר אלא אם כן יש אומדנא שהוא בעלה. 9. וראה

7. ראה תורה שלמה ויחי נ אות ו ובבאור, ובאנציקלופדיה הלכתית רפואית מהדורת תשס"ו ערך חניטה כרך ג טורים 529 ואילך, על מהות החניטה.

שכן בכבודו; שאין על המת חיוב להציל את החי (שו"ת בנין ציון קע). ויש שכתב טעם, שאין חיוב על הרופא ללמוד לרפא, ואין דוחה איסור ניוול המת (שו"ת אגרות משה יו"ד ב קנא).

כשנתן הסכמתו אף מי שרוצה למכור עצמו בחייו לרופאים מחיים שינתחוהו אחרי מותו, כתבו אחרונים שאסור, מהטעמים הנ"ל (שו"ת חתם סופר שם; שו"ת מהר"ם שיק שם; שו"ת מהרש"ג שם; שו"ת דעת כהן קצט); ויש שנראה מדבריו שמועילה בזה מחילה (ראה שו"ת בנין ציון שם, ושו"ת מהר"ם שיק שם).

להוציא מגופו הושתלו בו בחייו אברים מלאכותיים, כגון לב אברים מלאכותיים או קוצב לב, דנו אחרונים אם מותר שהושתלו בו להוציאם לצורך שימוש בחולה אחר:

• יש שכתב שאסור משום איסור ניוול המת, ואם הוציאו אין להשתמש באברים אלו, שהם חייבים בקבורה (שו"ת מנחת יצחק ז קא. וראה ערך קבורה).

• יש שכתב שבמקום שאין ספק באפשרות ההצלה של חולה אחר, והמת הסכים לכך בחייו - מותר משום פיקוח נפש, ומשום שבמקום הפסד מרובה אין איסור בניוול המת (ראה לעיל. שו"ת ציץ אליעזר יד פג).

• יש שחילק בין אברים קבועים בגוף - כגון שתלי שיניים, ומתכות לעצמות - שאסור, שנחשבים חלק מגופו, לבין אברים שאינם קבועים ופועלים בכח חיצוני - כגון קוצב לב, ושיניים תותבות - שאינם בטלים לגופו (שו"ת מנחת שלמה ב צו ג).

• ויש שכתב בהוצאת קוצב הלב שאין בחתך הקטן הדרוש להוצאתו ניוול המת, ואינו בטל לגופו, וכל שהקוצב שייך לבית החולים מותר להוציאו מן המת (שו"ת תשובות והנהגות א תתעה). ויש שכתב שלכתחילה אין לעשות שימוש בקוצב לב שמראש הותנה שיוצא מגופו לאחר מותו (שו"ת אגרות משה יו"ד ד נג א).

מבין הנדונים הקשורים לשאלת נטילת אברים מן המת לצורך השתלה באדם אחר ליטול מאבריו למטתו להשתלה באדם אחר

• יש הסוברים שיש בכך איסור ניוול המת, ואין המת החופשי מן המצוות מחויב בהצלתו של אותו חולה, ואין בידינו למחול על כבודו (שו"ת מנחת יצחק ה ח; שו"ת ציץ אליעזר יג צא).

• ויש הסוברים שאם הסכים מחייו, אין איסור (שבט מיהודה עמי שיג-שכב).

• ויש הסוברים שאין איסור ניוול בהוצאת האבר, שאין האיסור במקום שיש צורך גדול (שו"ת משפטי עוזיאל יו"ד א כח - כט; שו"ת יביע אומר ג יו"ד כג).

ואם מצבו של החולה הנזקק לאבר הוא בגדר פיקוח נפש, דעת רוב הפוסקים שאיסור ניוול המת נדחה מפני זה (ראה לעיל: לצורך לימוד רפואה)¹⁰.

אי אתם רשאים לנוולו ולבדקו (בבא בתרא קנד א וקנה א; רמב"ם מכירה כט טז; טושי"ע יו"ד שסג ז; רמ"א חו"מ רלה ג).

ופירשו שהדברים אמורים כשהיו הנכסים בחזקת הלקוחות, שיורשי המוכר אינם רשאים לנוולו, אבל אם הנכסים בחזקת היורשים, מותר ללקוחות לבדקו להוכיח שהיה גדול, כיון שקיבל מהם מעות (בבא בתרא שם), שהם אומרים: אין אנו חוששים בכושנו, שאינו קרובנו והפסדנו מרובה (רשב"ם שם ד"ה ליוול).

לצורך הצלת נפשות לצורך הצלת נפשות (ראה ערכו), מצינו אופנים שיש להתיר ניתוח מת כדי לבדקו, שכן אמרו בטעם שרוצח חייב מיתה (ראה ערך רוצח), ואין חוששים שמא היה ההרוג טרפה - שההורגו פטור (ראה ערך טרפה) - לפי שהולכים אחר הרוב (ראה ערכו), שאינם טרפה (ראה חולין יא ב), שאם אין הולכים אחר הרוב היו מנתחים את ההרוג לבדקו אם לא היה טרפה, ואף על פי שמתנוול בכך, כדי להציל את הרוצח ממיתת בית דין (ראה חולין שם ורש"י ד"ה וכי תימא).

להוציא עובר האשה שישבה על המשבר ומתה בשבת, מביאים אשה שמתה סכין אפילו דרך רשות הרבים, ומקדעים את כריסה, ומוציאים את הולד, שמא יימצא חי, אף על פי שאין חזקתו חי (ראה ערכו ז א; רמב"ם שבת ב טז; טושי"ע או"ח של ה¹⁰. וראה ערך פקוח נפש), יש שפירש, שספק פיקוח נפש של העובר דוחה איסור ניוול המת (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד שמו); ויש שדחה, שלהוציא עובר על ידי ניתוח אין זה בכלל ניוול, שהרי אף מחיים עושים כן (ראה ערך יוצא דופן), ועוד שמן הסתם האשה מוחלת על ניוולה להציל את וולדה (שו"ת בנין ציון קעא).

לצורך לימוד רפואה חולה שמת, והרופאים רוצים לנתחו כדי ללמוד מהות המחלה לצורך טיפול בחולים אחרים, דנו בו האחרונים:

• יש שדנו להתיר על פי מה שאמרו בחניטה, שמותרת, שהיא כבוד המת (ראה לעיל), ואף זה כבודו, להיות על ידו הצלה לעולם (ראה השואל בשו"ת נודע ביהודה תניינא יו"ד רי, ושם דעות לאסור ולהתיר).

• ויש שדחה, שאם היה ניתוח זה אפילו בכלל ספק פיקוח נפש, הרי זה דוחה אפילו שבת (ראה ערך פקוח נפש), אבל כל שאין לפנינו חולה במחלה זו, אין לדחות איסור תורה של ניוול המת (שו"ת נודע ביהודה תניינא שם; שו"ת חתם סופר יו"ד שלו), ואם יקלו בדבר זה, יבואו לנתח כל המתים (נודע ביהודה שם). ויש שהוסיף שאסור גם משום הנאה במת (שו"ת חתם סופר שם. וראה ערך מת).

ולדעתם, אם היה לפנינו חולה כיוצא בו, קרוב לודאי שמותר (שם בדעת הנודע ביהודה שם; שו"ת מהר"ם שיק שמו; שו"ת מהרש"ג רי). ואף אם אין חולה לפנינו, אם המחלה מצויה - מותר (חזון איש אהלות כב לב).

• ויש חולקים ואוסרים, אף אם לפנינו חולה כיוצא בו, מכמה טעמים: שהניוול ודאי, וההצלה ספק (ראה ערך אין ספק מוציא מידי ודאי); שהרי אסור להציל עצמו בממון חברו (ראה ערך גזל), וכל

¹⁰ ז"ל בחוברת "המעין" טבת תשכ"ז, ומלואים בחוברת ניסן תשכ"ז (כרך ז גליון ב, ג), ואסופת חומר עדכני ומקיף באנציקלופדיה רפואית הלכתית (שטיינברג, ירושלים תשס"ו) ה ערך נתוח המת.

תחומין, כרך ד עמוד 97, על קבורת חללי אויב. ¹⁰ וראה ברמ"א שם שאין נוהגין עכשיו כן אפילו בחול. ¹¹ ראה סיכום הלכתי ומעשי לשאלת נתוחי מתים, בשו"ת ציץ אליעזר ד יד, וסקירה ביבליוגרפית מאת הרב קלמן כהנא

כְּבוֹד הַצִּבּוּר¹

חובת הזהירות בכבוד ציבור של מתפללים או עושי מצוה

גדרו

כמה הלכות בסדרי בית הכנסת וקריאת התורה נתקנו מפני כבוד הציבור (ראה להלן) או אימת ציבור (ראה סוטה מ א).

אימת ציבור לעולם תהא אימת ציבור עליך, שהרי כהנים בשעת נשיאת כפים (ראה ערכו) פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה, ונאמר וַיִּקֶם דָּוִד הַמֶּלֶךְ עַל רִגְלָיו וַיֹּאמֶר שְׁמַעוּנִי אֲחִי וְעַמִּי (דברי הימים א כח ב). סוטה שם, הרי שעמד המלך על רגליו מפני כבוד הציבור (מהרש"א בחדושי אגדות שם), וקראם אחיו וחבריו, לפי שהיתה אימת ציבור עליו (רש"י שם ד"ה אם, וראה רמב"ם מלכים ב ו).

כבוד הרבים וכן נזכר "כבוד הרבים" על רבים ההולכים לדבר מצוה (ראה ירושלמי ברכות ג א), כגון לנחום אבליים (ראה ערכו. פני משה שם), או לקראת חתן, וכיוצא בזה, שמצוה לכבדם, והיא מצוה דרבנן (חרדים שם. וראה שם ד"ה לא תעשה). ויש שכתבו שיראת הציבור היא בכלל יראת ה' (ראה ערכו), שכל מקום שהציבור עומדים שם השכינה שורה (כד הקמח רשות ב' וג'). וראה ערך יראת ה'.

טרחא דציבורא כבוד הציבור נזכר על פי רוב במניעה מדברים שיש בהם חשש פגיעה בכבודם (ראה להלן: מפני כבוד הציבור). וכן בדברים שחששו בהם לטרחא דציבורא (ראה ערכו), כגון: אין גוללים ספר תורה בציבור מפני כבוד הציבור (יומא ע א; טוש"ע או"ח קמד ג, וראה ערך גלילה), שיש שפירשו שהוא מפני טורח הציבור (רמב"ם תפילה יב כג; מאירי יומא סח ב, וריטב"א שם ע א). ויש מפרשים שאין כבוד הציבור להיות מצפים ודוממים (רש"י שם ד"ה מפני. וראה ערך טרחא דציבורא).

אפילו עשרה ה"ציבור" הוא לאו דוקא שבבית הכנסת, שיש שם מישוראל רוב עם, אלא כל עשרה מישראל (שו"ת בית יהודה (עייאש) או"ח נה, ועוד).

ומכל מקום מצינו שמחלקים בין ציבור של עשרה לציבור ברוב עם, שבטעם הדין שפוחח - מי שבגדיו קרועים - אינו עובר לפני התיבה ולא קורא בתורה ולא נושא את כפיו מפני כבוד הציבור, אבל רשאי לפרוס על שמע (מגילה כד א; רמב"ם תפלה ח יב, וראה ערך פריסת שמע), כתבו ראשונים שברוב עם אין כבוד לציבור בפוחח, אבל בפריסה על שמע אין ציבור רב כל כך שנחוש לכבודו (מאירי שם).

כלל ישראל על ציבור במובן של "כלל ישראל", ועל כבודו, ראה ערך צבור. ומצינו שנזכר כבוד הציבור במובן זה של "כלל ישראל": בטעם שהותרה הקרבת קרבנות ציבור כשרוב הציבור או הכהנים טמאים (ראה ערך טמאה בציבור), יש שכתבו שהוא מפני כבוד הציבור (רש"י מנחות כה א ד"ה אמר).

וכן מלך ישראל, שחייבים בכבודו (ראה ערך מלך), יש שכתבו שהוא משום כבוד כל ישראל, ומטעם זה מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול (ראה ערך הנ"ל), שאין הכבוד שלו (רבנו יונה

סנהדרין יט א), וכן בטעם שמלך שמת הותר לעקור סוס שרכב עליו בחייו (עבודה זרה יא א), אף שיש בזה צער בעלי חיים (ראה ערכו), שהואיל וכבודו הוא כבוד כל ישראל, כבוד הרבים דוחה איסור צער בעלי חיים (תוספות שם ד"ה עוקרין).

איסורים בכמה מקומות מצינו שכבוד הרבים או כבוד הציבור שהותרו מפני כבוד הציבור דוחה איסורים, כדרך שביחיד כבוד הבריות דוחה איסורים (ראה ערך כבוד הבריות):

• גדול כבוד הרבים שדוחה מצות לא תעשה (ראה ערכו. ירושלמי ברכות ג א, וכלאים ט א. וראה בירושלמי נזיר ז א), שכהן נטמא למת משום כבוד הרבים, כגון שקברו את המת וחזרו, והיה האבל כהן, והמלוים אותו הולכים בדרך טמאה, מותר לילך עמם, מפני כבוד הרבים (ירושלמי שם, וראה ערך טומאת כהנים).

• באיסור לעשות מלאכה במוצאי שבת קודם שיבדיל על הכוס, אף לאחר הבדלה בתפילה, לסוברים כן (ראה ערך הבדלה), נהגו ששמש בית הכנסת מדליק נר לפני הבדלה על הכוס, משום כבוד הציבור שלא ישבו בחושך (ראב"ן שפה).

• באבלות, שהאבל אסור בשאילת שלום שלשה ימים ראשונים (ראה ערך אבלות), הקילו לכבוד הרבים שבאו לנחמו, שמותר לומר להם: לכו לבתיכם לשלום (מועד קטן כא ב; הגהות מיימוניות אבל ה; רמ"א יו"ד שפה א).

וראה ערך כבוד הבריות, וערך טרחא דציבורא.

על הפסקה בקריאת שמע לכבוד הציבור, ראה ערך קריאת שמע.

מפני כבוד הציבור

כבוד הציבור נזכר בתורת טעם להלכות בסדרי בית הכנסת וקריאת התורה, בדיני שליח ציבור (ראה ערכו), וכהן הנושא את כפיו; בסדר הישיבה בבית הכנסת; בקיום המצוות על ידי הציבור באופן של כבוד, ועוד.

בשליח ציבור במינוי שליח ציבור או העומד להוציא את הרבים ידי חובתם, הקפידו באישיותו, בלבושו, ובהנהגתו, מפני כבוד הציבור.

לא נתמלא זקנו מי שלא נתמלא זקנו אינו ראוי להיעשות שליח ציבור (ראה חולין כד ב; רמב"ם תפלה ח יא; טוש"ע או"ח נג ו, וראה ערך שליח ציבור), ולתקוע בשופר ולכלל צרכי ציבור (רש"י חולין שם), מפני כבוד הציבור (רמב"ם שם; רמב"ן ורשב"א חולין שם; שו"ע שם).

עלג העלג, שאינו יכול לבטא את האותיות כתיקונן, שאין ממנים אותו שליח ציבור (ראה מגילה כד ב; רמב"ם שם יב; טוש"ע שם יב, וראה ערך הנ"ל), יש שכתבו הטעם מפני כבוד הציבור (אור שמח תפלה שם בדעת הרמב"ם).

קטן אין כהן קטן נושא את כפיו (מגילה שם א; רמב"ם שם טו ד; טוש"ע שם קכח לד, וראה ערך הנ"ל וערך חנוך וערך נשיאת כפים), שאין כבוד לציבור להיות כפופים לברכתו (רש"י ד"ה ואינו).

2. על קריאת המגילה על ידי אשה ראה מגן אברהם תרפט סק"ה, וערך מקרא מגלה. 3. וראה רש"י שם: משום כבוד תורה. 4. וראה שם שיש סוברים

שהתורה אמרה שום תשים עליך מלך (דברים יז טו), שתהא אימתו עליך (סוטה מא ב), ולא אימתך עליו, ולכן בהקהל, שהיה המלך קורא בתורה ומדלג מפרשה לפרשה (ראה ערך הקהל: הקריאה), לא חששו לכבוד הציבור שצריכים להמתין עד שיגללו את הספר (תוספות יום טוב סוטה ז ח).

במחילת הציבור

בהלכות שמפני כבוד הציבור, אם מחלו הציבור על כבודם, נחלקו הפוסקים:

• יש סוברים שמועילה מחילתם (ראה נשמת כל חי (פלאג'י) או"ח ט, שכן דעת רוב הפוסקים), ולכן מי שלא נתמלא זקנו, יש שכתבו שאם אין הציבור מקפידים, ראוי הוא לדרת לפני התיבה ולישא את כפיו (פסקי ריא"ז מגילה כד ב). ולפי זה גם בפוחח מועילה מחילתם (פרי מגדים או"ח קכח משבצות זהב לט). וכן חומשים שאין קוראים בהם בבית הכנסת (ראה לעיל), יש שכתבו שאם מחל הציבור על כבודו - מותר (תשב"ץ קטן קפז, ומרדכי הלכות קטנות תתקסח בשם מהר"ם, הובא בבית יוסף או"ח קמג; פרי חדש קמג סק"ב על פי מרדכי ורבינו ירוחם). וכן ספר תורה שאין גוללים אותו בציבור (ראה לעיל), אם מחלו הציבור על כבודם - מותר (פרי חדש קמג סק"ג; מגן אברהם קמג סק"ז), וכן נהגו בקצת מקומות בשבת של חתן, שלאחר קריאת התורה קוראים בפרשת וַאֲבָרְקָם זָקָן (בראשית כד א. ראה ערך חתן וכלה), שלכבוד החתן מוחלים הציבור על כבודם (כנסת הגדולה או"ח רפב); ויש שהסתפקו לדעתם, אם די במחילת רוב הציבור או שצריך שימחלו כולם (שו"ת מצל מאש יא).

• ויש סוברים שאין מחילת הציבור מועילה (ב"ח או"ח נג; ט"ז שם סק"ב; אליה רבה שם, ועוד), שאין הכוונה לכבודם לפני בני אדם, אלא שאין זה כבודם לשלוח שליח ציבור בלא הדרת פנים לפני הקדוש ברוך הוא, ואינם יכולים למחול על כך (ב"ח וט"ז שם), ואם לא כן לא הועילו חכמים כלום בתקנתם, שכל ציבור שירצה ימחל על כך, ועוד, שיעשו ישראל אגודות אגודות, שציבור זה ימחל, וציבור זה לא ימחל (ב"ח שם). וראה בית יוסף או"ח שם בדעת שו"ת הרא"ש ד יז וכב). ויש שכתבו שהציבור חשוב כמלך, שאינו יכול למחול על כבודו (ראה ערך מלך. שו"ת בית יהודה (עייאש) או"ח כב), שאין הכבוד תלוי בהם, אלא בשכינה השורה עליהם (אדרת אליהו לר"ע חי ריקי שו"ת ב).

• ויש מחלקים, שיש שאמרו כבוד ציבור במובן של כבוד שמים, כגון בשליח ציבור שלא נתמלא זקנו, ואין יכולים למחול על כך, ויש שאמרו במובן הפשוט של כבודם, כגון בגלילת ספר תורה בציבור ובקריאה בחומשים, ובזה יכולים למחול (ראה מחצית השקל קמג סק"ז בדעת מגן אברהם שם).

חכמים אינם עומדים בשעת מלאכתם (ראה קדושין לג א, וטושי"ע יו"ד רמז ה, וראה ערך קימה והדור), הואיל ומביאי הביכורים רבים הם, עומדים מפניהם אף בשעת מלאכה, מפני כבוד הציבור (פירוש המשניות בכורים שם) ⁶.

ביחס לכבוד אחרים

ביחס לכבוד כבוד הציבור עדיף מכבוד כהן (שו"ת הרשב"א א קטו, הובא בשו"ת מהרי"ק ט, ובבית יוסף או"ח קלה), ולכן אם היה ספר תורה פתוח לקרוא בו, והכהן עומד בתפילה, אין צריכים להמתין לו, וקוראים ישראל במקומו (רשב"א שם; שו"ע שם ה), לפי שיש בזה טרחא דצבורא (ראה ערכו) וזלזול בכבודם, והרי אפילו תלמיד חכם קודם לכהן לקרותו ראשון לתורה (ראה ערכים: קריאת התורה; כבוד חכמים; כהן), ולא יהא כבוד הציבור קל מכבוד תלמיד חכם (רשב"א שם, וראה שם עוד שהוא זלזול לספר תורה).

וכן כהן שאינו מתענה בתענית בה"ב (ראה ערכו), יוצא מבית הכנסת, ועומד ישראל המתענה במקומו לקרוא בתורה (מהרי"ק שם; רמ"א שם), שנדחה כבודו מפני כבוד הציבור, מאחר שנהגו כן (מהרי"ק שם), ואין עוברים על וְקִדְשְׁתוּ (ויקרא כא ח, וראה ערך כהן), מכיון שכבוד הציבור חמור מכבוד כהן (בית יוסף שם), ואינם עושים כן כדי להקל בכבוד הכהונה (שו"ת רבי עקיבא איגר ב א).

ומכל מקום תקנת חכמים שלא יעלה כהן לתורה במקום ישראל, שלא יאמרו שכן גרושה הוא ופסול לכהונה (ראה ערך כהן ועוד קריאת התורה), יש שכתבו שדוחה כבוד ציבור, ולדעתם עיר שכולה כהנים, יעלה כהן לשתי העליות הראשונות, ואחר כך יקראו נשים, ויידחה כבוד ציבור מפני פגם הכהנים (שו"ת מהר"ם [פראג] קח, הובא במרדכי גיטין תד, ובהגהות מיימוניות תפלה יב יט, ובבית יוסף או"ח קלה).

ביחס לכבוד מי שקראו את רבו לעלות לתורה, שצריך לעמוד מפניו רבו (ראה ערך קימה והדור וערך כבוד רבו), יש שכתבו שאינו צריך לעמוד כל זמן שרבו עומד (תשובות הראב"י אב"ד סט, הובא בשבלי הלקט מג בשם גאון, ובבית יוסף יו"ד רמב משבלי הלקט; שו"ע שם יח), לפי שצריך שתהא אימת הציבור על האדם, וכל שכן במקום גדולים וזקנים (שם, וראה ערך הנ"ל טעמים אחרים).

אותה שאמרו שאסור להתפלל כנגד רבו (ראה ברכות כז א וב), היינו ליד רבו, שמראה כאילו שניהם שוים (רש"י, וראה ערכים תפלה וכבוד רבו טעמים אחרים), הדברים אמורים כשמתפלל ביחידות, אבל כשמתפלל בציבור, אין לו לחלוק כבוד לרבו בציבור (רב האי גאון, הובא בראב"י אב"ד ובשבלי הלקט שם, ובבית יוסף שם) ⁷, וכל אימה בטלה במקום ציבור, שאימת הציבור גדולה מכולן (מאירי שם).

ביחס לכבוד כבוד מלך (ראה ערכו) יש שכתבו שדוחה כבוד ציבור ⁸, מלך

7. וראה בית יוסף ורמ"א או"ח צ כד וערך הנ"ל טעמים אחרים, ושיש חולקים. 8. על כבוד מלך לעומת כבוד הציבור במובן של כל ישראל ראה ערך מלך.

כשאחוריו לארון הקודש, ועל הדרשנים העומדים לפני הארון. 6. וראה ערך חביבה מצוה בשעתה, שיש סוברים שעומדים אף במצוה שאינה של רבים.

כבוד חכמים¹

המצוה לכבד את חכמי התורה

הפרקים:

- בדחיית מצוה
- כשמחל החכם על כבודו
- המבזה את החכם
- כיבוד קרובי החכמים

גדרו

פרטי הכיבוד

לעומת אחרים שחייבים בכבודם

גדרו

תלמידי חכמים, מצות עשה מן התורה לכבדם ולהדרם (ראה ערך קימה והידור, ושם על גדר ההידור. ספר המצות לרמב"ם עשה רט, ובהלכות תלמוד תורה ו א, ובמנין המצוות שבתחילת הלכות תלמוד תורה), ולקום מפניהם (ראה ערך הנ"ל, ושם על פרטי הדינים בקימה מפניהם. ספר המצות לרמב"ם שם) ולגדל אותם (ספר המצות לרמב"ם שם), ויש להקדימם לכל דבר שבגדולה, כגון לברכה ולקריאת התורה (ראה להלן: פרטי הכיבוד), ולהקדים לדון דין תורה שיש להם, לפני דין תורה של אחר (ראה להלן: בדחיית מצוה), ולהרבות בכבודם עד מאד (מאירי הוריות יג ב. על הכיבודים שיש לכבד בהם את החכמים, ועל מעשים שאין לעשותם מפני ביזוי החכמים, ראה להלן: פרטי הכיבוד), ויש לכבד כל חכם לפי כבודו ומדרגתו (ראה מאירי שם²).

אמרו חכמים: אין כבוד אלא תורה - כלומר, אין לך אדם שראוי לתת לו כבוד יותר ממי שהוא בעל תורה (מאירי אבות ו ג. וראה להלן: לעומת אחרים שחייבים בכבודם) - שנאמר: כבוד חכמים ינחלו (משלי ג לה. אבות ו ג, לגירסת שלפנינו, ורש"י שם³). ועוד אמרו שכל היודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד, חייב לנהוג בו כבוד (פסחים ק"ג ב, וראה רמב"ם קריאת שמע ב טו⁴), שנאמר: קבל די רוח יתירא ביה [מפני שהיתה בדניאל רוח יתירה, היה מנצח ומתגבר על שאר השרים] (דניאל ו ד, ומצודת דוד שם. פסחים שם. וראה מהרש"א בחידושי אגדות שם).

ומצוה לכבד אפילו חכם השווה לו בחכמה (ספר המצות לרמב"ם עשה רט, וכעין זה בחינוך מצוה רנז), ואפילו חכם שאינו גדול בתורה כמוהו (ראה שו"ת בנימין זאב רמח ד"ה ואמינא, וראה שם רמו, ושו"ת מהר"ם מינץ צט) - ויש סוברים שדוקא הלומד מחברו חייב בכבודו, אבל אם לא למד הימנו אינו חייב בכבודו, ואינו חייב להדרו ולקום מפניו (ראה יראים השלם רלג, הובא בסמ"ג עשין יג, ובהנהגות ממיימוניות תלמוד תורה ה ט) - ועוד אמרו: יהי כבוד חברך כמורא רבך (אבות ד יב, וראה אבות דרבי נתן סוף פרק כז, וברטנורא למשנה שם, ורש"י על התורה שמות יז ט, שמקור דין זה הוא מהכבוד שנהג אהרן במשח).

על החכם עצמו, אם מוטל עליו חיוב להימנע מלזלזל בעצמו משום כבוד תורתו, ועל האופנים שהוא רשאי, או אף ראוי לו למחול על כבודו (ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו), ועל ההנהגות שעליו לנהוג בכדי שלא יבואו אחרים לזלזל בו, או כדי שיכבדוהו כראוי, ראה ערך תלמיד חכם.

מצות עשה הוא כבוד חכמים, כינוהו בתלמוד "עשה של כבוד ומקורו התורה" (כתובות קו א, ושבועות ל ב. וראה ברכות סג ב, ומגילה ג ב), ואמרו שעשה זה חשוב ממצוות עשה אחרות, ודוחה

אותן (ראה כתובות שם ושבועות שם, וראה להלן: בדחיית מצוה).

עשה זה שהזכירו נחלקו ראשונים במקורו:

• יש שכתבו שהוא הכתוב: וְהִדְרַתְּ פָּנֶי יָקָן (ויקרא יט לב. רבינו חננאל שבועות שם), וכן כתבו ראשונים שהכתוב הזה: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, הרי זו מצות עשה לכבד את החכמים - ש"זקן" היינו חכם (ראה קדושין לב ב, ושם הראיות לכך, וראה ערך קימה והידור) - ולקום מפניהם ולגדל אותם (רמב"ם בספר המצות עשה רט, והחינוך מצוה רנז, וראה רמב"ם תלמוד תורה ו א: מצוה להדרו, והמשיך בדיני קימה מפניו), ומנו את המצוה במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצות שם, ובמנין המצוות שבריש היד עשה רט, והחינוך שם⁵).

• יש שכתבו ש"עשה של כבוד התורה" שאמרו, הוא הכתוב: אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (דברים ו יג; שם י כ), שדרשו בו "את", לרבות תלמידי חכמים (ראה ערך אתין וגמין. רבי עקיבא בבבליא בגמרא פסחים כב ב ושם נתבאר. וראה רש"י שבועות ל ב ד"ה והאי, ור"ן שם (נד א מדפי הרי"ף)) - וכבוד, בכלל המורא הוא (ראה אבות ד יב, ורבינו יונה שם) - וכן כתבו ראשונים שאת כל כיבוד חכם ומוראו למדים אותם מ"את ה' אלהיך תירא" (שו"ת הרשב"א א תס, וכן משמע ברמב"ן בהשגות לספר המצות שורש שני).

על החולקים וסוברים שאין ללמוד מכתוב זה שיש לירא מן החכמים, ראה להלן וערך תלמיד חכם.

• ויש שהביאו סמך למצות כיבוד חכמים מן הכתוב בתהלים: וְאֵת יִרְאֵי ה' יִכְבֹּד (תהלים טו ד. סמ"ק סוף מצוה ד), ומן הכתוב במשלי: כִּבֹּד אֶת ה' מְהֻלָּץ (משלי ג ט. סמ"ק שם, וראה מרכבת המשנה לר"י אלאשקר לאבות ד ז, שדרשו בכתוב זה "את" לרבות תלמיד חכם).

מצוות נוספות מלבד המצוה לנהוג כבוד בחכמים, מצינו כמה שיש לנהוג בהם מצוות נוספות שיש לנהוג אותן בהם:

• המצוה לירא מתלמידי חכמים, שלמדים לרבות אותם מיריבו הכתוב: "את" ה' אלהיך תירא (ראה לעיל. ראה הלכות גדולות מנין המצוות עשה קנד; רש"י שבועות ל ב ד"ה והאי, ומיוחס לרש"י אבות ד עב; מחזור ויטרי תכז ד"ה כבוד; סמ"ק סוף סי' ד; שו"ת הרשב"א תס; ספר חרדים א יב) - או מן הכתוב: והדרת פני זקן, שהמורא מפניו בכלל הידורו הוא (ראה לעיל. ראה תוספתא מגילה ג, וחסדי דוד שם בביאורה) - אלא שנחלקו ראשונים אם למנות מצוה זו כמצוה בפני עצמה במנין-המצוות (ראה ערכו. ראה הלכות גדולות שם שמנאה, וראה רמב"ם בספר המצות שורש שני שחולק, וראה השגות הרמב"ן שם, וראה זוהר הרקיע לרשב"י בחקדמה שרש שני בדעת הרמב"ם⁶).

רמז א, שאע"פ שאינו חייב לקום מפניו, לסוברים כן, ראה ערך קימה והידור, חייב הוא לכבדו כיבוד בעלמא. ⁵ על דיני הקימה מפני חכם, ועל הסוברים שאף זקן בשנים שאינו חכם מצוה לקום מפניו ולהדרו, ראה ערך קימה והידור ושם שיש סוברים שאין המצוה אלא ברב. ⁶ וראה ר"י פרלא על ספר המצות לרש"י סוף עשה יא-יב, בטעם שהרב סעדיה גאון אינו מונה מצוה זו

כבוד חכמים. ¹ כו, טורים תקסה-תרסד. ² וראה ירושלמי שביעית י ג, ומכות ב ו, שמי שמכבדים אותו מפני שהם סבורים שהוא יודע שתי מסכתות, והוא אינו יודע אלא אחת, צריך להודיעם (משום גניבת-דעת, ראה ערכו) שאינו יודע אלא אחת. ³ וכן הוא ברוב כתבי היד שתצלומם במכון התלמוד הישראלי, ויש גורסים: אין כבוד אלא לחכמים. ⁴ וראה יד אברהם יו"ד

במה דברים אמורים בזמן שהמלך בביתו לבדו הוא ועבדיו, יעשה זה בצניעה, אבל בפרהסיא בפני העם, לא יעשה (ראה כתובות שם: הא בצניעה הא בפרהסיא; רמב"ם שם), אלא יטיל עליהם אימה (ראה רש"י כתובות שם ד"ה בפרהסיא), כדי שתהא יראתו בלב הכל (ראה ערך מלך. רמב"ם שם).

ויש מן הראשונים שכתבו שכיון שתלמיד חכם מצווה לכבד את המלך יותר ממצות כיבוד שהמלך חייב לנהוג בו (ראה ערך הני"ל), אם המלך מכבדו אין בזה מצוה (תוספות סוטה מא ב ד"ה מצוה).

חומר ביזוי עוון גדול הוא לבזות את החכמים, או לשנוא אותם
תלמידי חכמים (רמב"ם תלמוד תורה ו יא; טוש"ע יורה דעה רמג ו).
ואמרו: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שביזו בה תלמידי חכמים, שנאמר: וַיְהִי מִלְעָבִים בְּמִלְאָכֵי הָאֱלֹהִים וּבִזְיוֹם דְּכָרֵי - היינו, מלמדי דבריו (רמב"ם שם; טור שם⁸) - וגו' עַד עֲלֹת חֲמַת ה' בְּעַמּוֹ וגו' (דברי הימים לו טז. שבת קיט ב; רמב"ם שם: עד שביזו בה כו'; טור שם).

ואמר רב יהודה אמר רב: כל המבזה תלמיד חכם, אין רפואה למכתו (שבת שם, על פי סוף הכתוב בדברי הימים הני"ל: עד לאין מרפא); ויש סוברים שהוא זה הנקרא "אפיקורוס" (ראה ערכו. רב ורבי חנינא בלשון ראשון סנהדרין צט ב, וראה ערך אפיקורוס, ושם שנחלקו בו ראשונים להלכה); ויש סוברים שהוא אפילו חמור ממנו, ונקרא מגלה-פנים-בתורה-שלא-כהלכה" (ראה ערכו. רב ורבי חנינא בלשון שני בסנהדרין צט ב), כלומר מעיז פניו כלפי עוסקי תורה (רש"י סנהדרין שם ד"ה מגלה), ועל המבזה את החכמים נאמר: פִּי דָּבָר ה' פָּנָה (במדבר טו לא. ראה סנהדרין צט א בלשון אחר שהוא אמור על מגלה פנים בתורה; רמב"ם תלמוד תורה ו יא; טוש"ע יו"ד רמג ו), ואין לו חלק לעולם הבא (משנה סנהדרין צ א, באפיקורוס, ראה לעיל; רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערך אפיקורוס, ושם על שאר דיניו), בין המבזה תלמיד חכם בפניו, ובין המבזהו שלא בפניו (רבינו יונה בשערי תשובה ג סב), ואף על המבזה חכם לאחר מותו אמרו: כל המספר אחר מיטתם של תלמידי חכמים נופל בגיהנום (רבי יהושע בן לוי בברכות יט א, לפירוש תוספות ומאירי שם, וראה שם שהוא דורש כן מהכתוב), וכל שכן בחייהם (מאירי ברכות יט א, בשם גדולי עולם, וראה שו"ת הרדב"ז מכתבי יד ח"ח) קצא, שהם מצטערים בכך (מאירי שם), ויש מן הראשונים שכתבו שהמספר עליהם לאחר מותם מכוער יותר מאשר המספר עליהם בחייהם (מאירי שם).

אף תלמידי חכמים שאינם נוהגים כבוד זה בזה, כתבו ראשונים שהם גורמים לתורה שתתחלל על ידם, שהבריות אומרות "אוי לו למי שלמד תורה" (שו"ת תשב"ץ א קעח).

אפילו התחיל החכם קצת במריבה, אין רשות לכל אדם להחציף נגדו לענות לו בעזות (רמ"א בשו"ע יו"ד רמג ז, על פי הגהות מרדכי קדושין תקסד. וראה שו"ת הריב"ש רטז, ופסקי מהרי"ק ש, ושו"ת הראנ"ח ד).

מעלת המכבד המכבד את החכמים, אמר בו רבא שיהיו לו חתנים
את החכמים (שבת כג ב לגירסא שלפנינו⁹. וראה מסכת דרך ארץ

ויש חולקים וסוברים שמריבוי הכתוב הזה אין למדים אלא שיש לו לאדם לירא מרבו - או מרב מופלג שהוא כעין רבו (ראה ערך כבוד רבו; מורא רבו. תוספות בבא קמא מא ב ד"ה לרבות, ותוספות הרא"ש קדושין נז א) - אבל לא שיש לירא משאר תלמידי חכמים (ראה רש"י פסחים כב ב ד"ה לרבות; רשב"ם שם קח א ד"ה כמורא; תוספות בבא קמא שם, ותוספות הרא"ש קדושין שם; יראים השלם רלא), וכן יש סוברים שאין חיוב מורא מתלמיד חכם שאינו רבו (ראה ספר המצות לרמב"ם עשה רט; יראים השלם שם; רשב"א ברכות יג סוף ע"ב ד"ה מתני').

• המצוה על כל אחד לאהוב תלמידי חכמים - כנפשו, אהבה עזה וחביבה יתירה, יותר מזו שהוא מצווה לאהוב כל איש מישראל משום "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט יח, וראה ערך אהבת ישראל. שו"ת מהרי"ל א בסופו) - מן הכתוב: וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים ו ה; שם יא א), "את", לרבות תלמידי חכמים (ראה לעיל, שדרשו כעין זה לגבי מורא. סמ"ק סוף סי' ד; שו"ת מהרי"ל א; ספר חרדים שם).

• המצוה שעל כל אחד להידבק בחכמים ובתלמידיהם, מהכתובים: וְכוּ תִדְבֶּק (דברים י כ. וראה שם יג ה: ובו תדבקו), וְלִדְבָקָהּ בוּ (דברים יא כב, ושם ל כ), שדרשו בהם חכמים: וכי יכול אדם להידבק בשכינה, אלא הידבק בחכמים ובתלמידיהם (ראה במדבר רבה כב א; ספרי דברים מט ד"ה ולדבקה; כתובות קיא ב; רמב"ם דעות ו ב, ובספר המצות עשה ו; סמ"ג עשין ח; החינוך מצוה תלד). על מצוות אלו ופרטי דיניהן, ראה ערך תלמיד חכם.

התועלות כיבוד החכמים והישרים, כתבו ראשונים שיש בו
שבכיבודם תועלות גדולות, כי בכך נשמעים דבריהם (מורה נבוכים
ג לו; שערי תשובה ג קמז, וראה ספר חסידים תקפז. וראה פסקי ריא"ז קדושין א ח אות לה), והרואים את כבודם, באים אף הם לנחול כבוד ולהרבות דעת (שערי תשובה שם, וראה החינוך מצוה רנו), והרואים את הדר כבוד התורה, יכירו את מעלתה, ויבא חשקה בלבבם, ויהיה עסקם בה לשם ה' ולעבדו בלב שלם (שערי תשובה שם), ועוד טעם נכבד עולה על כולם, כי מדרכי קידוש השם יתברך להודיע שעבודת ה' יתברך ויראתו ותורתו, הם יסוד נפש האדם, ואין העבודה מתקיימת בלתי על ידי לומדי התורה אשר יגו בה יומם ולילה, כי הם יורו דעה לדעת מה יעשה ישראל, ובמקום שאין עוסקי תורה ירבו המכשולים, על כן יכבדו עבדי ה' יתברך את חכמי התורה לכבוד ה' יתברך, ולהודיע כי עבודתו לבדה היא העיקר (שערי תשובה שם קמח. וראה האשכול [אלבק] ריש הלכות רבנן).

אשה אף הנשים חייבות בכיבוד החכמים (ראה רמב"ם בספר המצות סיום
מצוות עשה, (ועזוז חיל תלמוד תורה ה א בדעתו); החינוך מצוה רנו).

מלך המלך, אף הוא מצווה לכבד את לומדי התורה (רמב"ם
מלכים ב ה. וראה ספר חסידים תקפז, שיהושפט כיבד תלמידי חכמים, ראה להלן. וראה ערך מלך), וכשייכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל יעמוד לפניהם ויושיבם בצדו (רמב"ם שם), וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה בשעה שהיה רואה תלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו, וקורא לו "רבי רבי", "מרי מרי [אדוני אדוני]" (כתובות קג ב; מכות כד א; רמב"ם שם⁷).

שבת קיט ב, ש"מלאכי האלהים" הם החכמים, כמו שמצינו שנקראו כן בכמה מקומות, וראה לחם משנה שם. 9. וראה הגר"א שם שמגיה, שהמכבד את החכמים יהיה הוא עצמו תלמיד חכם, וראה חידושי הלכות ומנחת יהודה שבת שם בטעמו, וראה הוראות והנהגות שבסוף ספר מעשה רב שמביא רמז לגירסת הגר"א מן הכתוב, וראה שדה אליהו שבת שם.

במנין המצוות. 7. ראה ילקוט שינוי נוסחאות ברמב"ם [פרנקל] שם, שבכתב יד ובהרבה דפוסים של הרמב"ם הגירסא היא "אסא", וראה באר שבע סוטה מא ב: שאלו המלך ויהושפט המלך, וראה מדרש שמואל כה (א), שכשהיה שאלו המלך שומע טעם הלכה מפי תלמיד חכם, היה עומד ונושקו על פיו, וכעין זה בירושלמי נדרים ט ט. 8. וראה מהרש"א וגיליון השי"ס לרבי עקיבא איגר

הלוי יו"ד סוף סי' ט), שאף שאינם כתלמידי חכמים שבזמן חכמי התלמוד, על כל פנים אינם גרועים מתלמיד סתם שבזמנם, שאף הוא יכול היה לנדות לכבודו, לסוברים כן (שו"ת מהר"ש הלוי שם).

ויש חולקים על כל זה וסוברים שכל דיני תלמיד חכם נוהגים אף בתלמידי חכמים שבזמן הזה, שהרי כבר אמרה תורה: וְאֵל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הֵהָם (דברים יז ט), אין לך אלא שופט שבימך (ראה ראש השנה כה ב. שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים יד, ושכן מוכח בשו"ת הרא"ש טו ז, ושכן דעת האגודה חולין אות כג, שלא חילק¹²), ואין להקל במוראם ובכבודם של תלמידי חכמים, וכל תלמיד חכם, אפילו היה שם גדול ממנו, דין תלמיד חכם יש לו אף בזמן הזה (שו"ת מהרי"ט ב חו"מ סוף סי' מז).

תלמיד חכם שאינו נוהג כשורה, שאינו נוהג כדרך תלמידי חכמים שהולכים בנחת עם הבריות, ומשאם ומתנם עמהם באמונה, אין חייבים בכבודו, שהוא עצמו מבזה ומשניא את עצמו ואת תורתו (שו"ת הרשב"א ב רצא).

אף תלמיד חכם ששכח את תלמודו מחמת אונסו - כגון שחלה, או שנטרד בדוחק מזונות (רש"י ברכות ח ב ד"ה מחמת), שלא היתה השכחה מחמת עצלות, שלא למד (שו"ת שבות יעקב ב קמח) - אין לנהוג בו מנהג בזיון (מנחות צט א, וכעין זה בברכות שם וסנהדרין צו א), אלא יש להיזהר בו לכבדו (רש"י ברכות שם), כאילו לא שכח (מאירי ברכות שם), כשם ששברי הלוחות מונחים היו עם הלוחות בארון (ראה ערך ארון: הדברים המונחים בו. ברכות ומנחות שם).

נשיא ואב בית נשיא (ראה ערכו) ואב-בית-דין (ראה ערכו) וחכם (ראה דין וחכם ערכו. על מהותו, ראה ערך חכם), יש לכבד אותם יותר מאת שאר החכמים, וכן אמרו בעמידה מפניהם כשנכנסו לבית המדרש, שמפני הנשיא כל העם עומדים ואין יושבים עד שיאמר להם שבו, ומפני אב בית דין עושים שורה אחת מכאן ושורה אחת מכאן שעומדים עד שיישב במקומו, ומפני החכם אחד עומד ואחד יושב עד שיישב במקומו (בריייתא הוריות יג ב¹³; רמב"ם תלמוד תורה וזו; טוש"ע יו"ד רמז טו. וראה ערך קימה והידור), וכן אמרו בקמים מפני נשיא או אב בית דין שהיו עוברים שם, שהקם מפני הנשיא אינו יושב עד שיישב הנשיא במקומו, והקם מפני אב בית דין, כיון שעבר ארבע אמות הרי זה יושב (קדושין לג ב; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם יג-יד. וראה ערך הני"ל), וכן חילקו ביניהם לבין שאר החכמים לענין קריעה (ראה ערכו) וחליצת כתף עליהם כשמתו (ראה מועד קטן כב ב, ושם כו א, וראה ערך אבלות וערך קריעה), ועוד (ראה מועד קטן כב ב לענין ביטול בית המדרש, וראה ירושלמי שם ג א במנודה לאחד מהם, וראה ערך נדוי. וראה ערך אב בית דין וערך חכם וערך נשיא).

על החובה לנהוג כבוד בדיינים, ראה ערך בית-דין: כבודם.

לפרנס החכמים חייבים כל ישראל לפרנס בדרך כבוד את תלמידי ולכבדם החכמים שבהם שתורתם אומנותם ולגדלם בעושר, כדי שעמי הארץ ינהגו בהם כבוד, ולא יזלזלו החכמים בפני עמי הארץ מפני עניותם (שו"ת תשב"ץ א קמב. וראה שם טעם נוסף, כדי שלא יתבטלו ממלאכת שמים. וראה פירוש המשניות לרמב"ם אבות ד ה¹⁴).

זוטא ט), והאזהב את החכמים יהיו לו בנים חכמים (שבת שם), שאהבתו עליהם כאב על בן (רש"י שבת ד"ה הו), והירא את החכמים, הוא עצמו יהיה תלמיד חכם, ואם אינו רגיל לעסוק בתורה, יישמעו דבריו, כשם שנשמעים דברי תלמיד חכם (שבת שם לגירסה שלפנינו ורש"י¹⁰). ועוד אמרו: אֲשֶׁר יִתְמַיֵּי דְרַךְ הַהֲלָכִים בְּתוֹרַת ה' (תהלים קיט א), אלו מכבדי בעלי תורה (תנחומא [ורשא] בראשית א), ונאמר: כִּי מְכַבְּדִי אֶכְבֵּד וּבְזִי יִקְלָו (שמואל א ב ל), ודרשו: זה המכבד בני תורה (תנחומא שם).

ואמרו שהקדוש ברוך הוא תובע את כבודם של חכמים מיד המבזים אותם (ברכות יט א), ומצינו שנענשו אותם שלא נהגו כבוד בחכמים כראוי, כמו שאמרו בתלמידי רבי עקיבא, שמתו כולם בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה (יבמות סב ב. וראה ברכות שם), ועוד מצינו שאף מי ששמע ביזוי תלמיד חכם, ולא מחה כראוי, סופו שנענש על כך (ראה בבא מציעא פד ב ברבי אלעזר ברבי שמעון, וראה מכות כד א, ופירוש הריב"ן שם, וראה רש"י סנהדרין מד ב ד"ה דביעא).

על הדין בידי אדם שדנים בו את המבזה תלמיד חכם, ראה להלן: המבזה את החכם.

במקום שאין מכירים אותו, מותר - ואף חובה (שו"ת הרשב"א א פד, ותמה על לשון הגמרא "שרי") - לתלמיד חכם להודיע שהוא תלמיד חכם (רמב"ם נדרים סב א; סמ"ג עשין יב; רמ"א בשו"ע יו"ד רמז כא. והרמב"ם השמיט), אם הוא צריך לכך (ראה נדרים שם, ברבי טרפון; רמ"א שם. וראה מאירי נדרים שם: במקום אונס), כדי שלא יזלזלו בכבוד תורתו וייענשו (פירוש הרא"ש נדרים שם¹¹).

על ההנהגות שתלמיד חכם צריך לנהוג בכדי שלא יתבזה על הבריות, ראה ערך תלמיד חכם.

על מידת החכמה, שמחמתה נחשב הוא האדם לתלמיד חכם שמצוה לכבדו ולהדרו, ראה ערך תלמיד חכם.

בזמן הזה, יש מן הראשונים שכתבו שנשתנה בעניינים מסויימים דין כבוד תלמידי חכמים מדין כבוד תלמידי חכמים שבזמן התלמוד, שנתמעט כבוד החכמים (שו"ת מהרי"ו קסג [ונדפס גם בשו"ת מהרי"ק קסג], על פי מועד קטן טז א), ואין לנו עתה תלמיד חכם שיודע אפילו מסכת כלה (אגודה חולין אות כג, הובא בשו"ת מהרי"ל סז. וראה שו"ת מהרי"ו קכט, שאין בדורותינו מי שיודעים ובקיאם בכל התלמוד במקרא במשנה בהלכות באגדות ספרא וספרי כו), ואף שאמרו: יפתח בדורו כשמואל בדורו (ראש השנה כה ב), הרי זה דוקא שצריכים לשמוע לגדול הדור, ולא לסרב כנגדו על הוראתו ועל תקנתו, אבל לא לענין כבוד תלמיד חכם (שו"ת מהרי"ל שם, [שו"ת מהרי"ו קסג בשמו]).

וכתבו ראשונים שמטעם זה יש סוברים שהדין שתלמיד חכם יכול לנדות לכבוד עצמו את המבזה אותו (ראה להלן: המבזה את החכם), אינו נוהג בתלמידי חכמים שבזמן הזה (שו"ת מהרי"ו קכט; רמ"א יו"ד רמז ח, בשם יש אומרים); אולם יש חולקים וסוברים שאף תלמידי חכמים שבזמן הזה יכולים הם לנדות לכבוד עצמם (שו"ת מהרי"ש

13. וראה גמרא שם שהיא תקנת רשב"ג, להבדיל בין כבודו (שהיה נשיא) לכבוד אחרים. 14. על פרנסת תלמידי חכמים מצדקה, באלו אופנים חשובה "דרך כבוד", ראה ערך צדקה. על פרטי הדינים מתי מותר לחכם ליטול ממון שהציבור או יחידים נותנים לו, ראה ערך תלמיד חכם.

10. וראה הגר"א שם שמגיה, שהירא מהחכמים יהיו לו חתנים תלמידי חכמים. 11. וראה שו"ת הרשב"א שם, ושם שהוא מסופק במי שאינו יודע בו שהוא חכם ומקיל הוא בכבודו, אם חשוב הוא שוגג או אנוס. 12. וראה שו"ת מהרי"י ברונא קב ושו"ת הרד"ך יח יד ואילך, וראה שו"ת בנימין זאב רמג.

• הגדול מיסב בראש (ברכות שם; רמב"ם ברכות שם; טור או"ח שם), כלומר מיסב תחילה על מיטתו (רש"י ברכות שם ד"ה בזמן), ושני לו למטה הימנו, ואם היו שלש מיטות, הגדול מיסב בראש, ושני לו למעלה הימנו, ושלישי לו למטה הימנו (ברייתא שם; רמב"ם שם; טור שם¹⁶).

• הגדול הוא שבוצע (תוספות ברכות מו א ד"ה לא; מרדכי שם קסג; רמב"ם ברכות ז ב; טוש"ע או"ח קסז יד), שהוא מוציא את כולם בברכת-הפת (ראה ערכו. תוספות שם. ועי' רש"י שם ד"ה כ), ואפילו יש לכל אחד ככר בפני עצמו, הגדול שבהם בוצע ומוציאם בברכתו, משום כבוד התורה (פרי מגדים או"ח קסז אשל אברהם ס"ק כט). היה בעל הבית - בעל הסעודה (ראה ערך בציעת הפת) - מיסב שם עמהם, הרי הוא בוצע (ראה ערך הנ"ל: הבוצע, ושם בטעם הדבר), ויש סוברים שאפילו בעל הבית שם, בוצע הגדול (מהרש"א ברכות מו א).

• שנים היושבים בסעודה על יד השולחן, הגדול פושט ידו תחילה, והשולח יד בפני מי שהוא גדול ממנו הרי זה גרגרן (דרכי ארץ רבה ז; טוש"ע שם קע יב), אפילו כשיש קערה או פירות לפני כל אחד ואחד (ב"ח שם, הובא במגן אברהם שם ס"ק יז, ובמשנה ברורה שם ס"ק כח¹⁷), ואף אותה שאמרו: הבוצע הוא פושט ידו תחילה, ואם בא לחלוק כבוד לרבו או למי שהוא גדול ממנו - בתורה (ברייתא בגמרא ברכות מז א, לגרסת פסקי הרי"ד שם, וכן הוא בירושלמי שם ו א. ובתלמידי רבינו יונה שם: בחכמה) - הרשות בידו (ברייתא בגמרא שם ושם נתבאר; רמב"ם ברכות ז ה; טוש"ע או"ח קסז יז), יש מפרשים שהדברים אמורים בפשיטת יד לקערה (תוספות ברכות שם ד"ה אין בשם יש מפרש; טוש"ע שם), ומן האחרונים יש שכתבו שאם אינו נותן רשות לחכם נקרא גרגרן (דרישה או"ח קע ו).

בברכת המזון בברכת-המזון (ראה ערכו), הגדול שבמסובים - בחכמה (רמב"ם ברכות ה ט. וראה רש"י ברכות מה ב ד"ה לא: בחכמה ובזקנה) - מברך לכולם (ברכות מז א; רמב"ם שם, ושם ז ב; טוש"ע או"ח רא א. וראה ערך זמון: המברך), מפני כבודו (הראב"ד בהשגות על בעל המאור ברכות סוף פרק ו לא א), שהוא כבוד לגדול שמוציא הוא אחרים ידי חובתם (ב"ח או"ח שם), ומברך לכולם אפילו לא הצטרף אליהם אלא בסוף הסעודה (ברכות מז א; רמב"ם ברכות שם; טוש"ע שם).

היה שם כהן, שיש סוברים שהוא מברך (ראה ערך כהן), יש מן הראשונים שכתבו שאינו יכול ליתן רשות לישראל לברך, כי אם לרבו, או למי שהוא גדול ממנו (מרדכי גיטין תא, בשם רבינו שמחה. וראה ערך כהן שיש חולקים וסוברים שיכול הכהן למחול על כבודו אף לישראל קטן ממנו).

על סעודה שיש בה אורח, שאמרו בה שהאורח מברך כדי שיברך לבעל הבית (ראה ערך זמון), אם הדברים אמורים אף במקום שיש גדול ממנו, או דוקא כשכולם שם שווים, ראה ערך זמון.

על כך שהגדול יכול לתת לקטן רשות לברך, ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו.

בקריאת התורה בקריאת התורה, לאחר כהן (ראה ערכו) ולוי (ראה ערכו) הקוראים תחילה (ראה ערך קריאת התורה, ושם בטעם סדר זה, ואם הוא מהתורה), אמרו שקוראים תלמידי חכמים

על מסים שתלמידי חכמים פטורים מהם משום כבודם ומוראם, ראה ערך מסים וארנונות וערך תלמיד חכם.

וכן חייבים הציבור לפדות תלמיד חכם שנשבה אפילו ביותר מכדי שוויו, מפני כבוד התורה (שו"ת הרדב"ז ב תרכח. וראה ערך פדיון שבויים).

וכן במקום שמוכרים מקומות בבית הכנסת, אף על פי שהיחיד שיש לו מקום בראש אינו חייב ליתנו לחכם, שהיחיד אינו חייב להדר את החכמים אלא בהידור שאין בו חסרון כ"ס (ראה קדושין לב ב, ושם לג א, וראה ערך קימה והידור), חייבים הציבור לקנות מקום בראש עבור החכם כדי שישב שם (שו"ת הרדב"ז שם).

על חובתו של הרב לנהוג כבוד בתלמידיו, ראה ערך תלמוד תורה.

פרטי הכיבוד

להקדימו לכל החכם, יש להקדימו לכל דבר שבגדולה (במדבר רבה דבר שבגדולה טו יז) - כלומר, בכל דבר שעל ידי הקדמתו תיראה גדולתו לעומת אחרים (ראה פירוש הרא"ש נדרים סב א, בביאור "דבר שבקדושה" שאמרו שיש להקדים בו כהן, ראה להלן: בברכת המזון) - שנאמר: וְכִנִּי דָּוִד פְּהָנִים הָיוּ (שמואל ב ח יח), וכי כהנים היו, אלא מה כהן נוטל בראש, אף תלמיד חכם נוטל בראש (נדרים סב א. וראה מעדני יום טוב ברכות ז יט אות צ), ובני דוד חכמים היו, ולכן היה דינם ככהנים (ר"ן שם).

הקדמת תלמידי חכמים משום כבודם, דנו בה לענין סעודה (ראה ערכו) וברכת-המזון (ראה ערכו); קריאת-התורה (ראה ערכו); דין; ועוד, ועל כל אלה, ראה להלן (על הקדמת תלמיד חכם בכמה ענייני ממון, כגון לענין בר-מצרא ושודא-דייני, ועל הקדמתו לענין הצלת-נפשות וצדקה ופדיון-שבויים, ראה על כל אחד בערכו, וראה ערך תלמיד חכם).

הנהגות בסעודה מנהגים רבים שנהגו בהם חכמי ישראל בסעודה משום דרך-ארץ (ראה ערכו), מכבדים בהם את הגדולים הנמצאים שם (ראה רמב"ם ברכות ז א), שיש לנהוג בכבוד לגדולים הנמצאים בסעודה, הן בסדר הסבתם, והן בסדר נטילת-ידיים (ראה ערכו), והן בשאר מיני הכיבוד, לפי מנהג העם, ולפי מנהג המקום (מאירי ברכות מו ב, וראה יד רמה בבא בתרא א סוף אות קסב), וכדלהלן:

• אמרו שהגדול שבמסובים נוטל את ידיו תחילה (ברייתא בגמרא ברכות שם; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח קסה ב. וראה רמב"ם שם ב לענין בציעת הפת וברכת המזון), שכך הוא כבודו (משנה ברורה קסה סק"ד), ולא שיישב וישמור את ידיו נקיות עד שיטלו כולם, אלא מיד מביאים לפניו שולחן (ריש גלותא בברכות שם), ואוכל (רש"י שם ד"ה לאלתר), אבל אם אין מביאים לפניו שולחן, אין זה לכבודו שיטול ידיו וישב וישמור את ידיו, ולפיכך הוא נוטל אחרון (ראה שו"ת מהרש"ל לד, וט"ז או"ח קסה סק"ג, על פי שו"ע שם וטור שם קסו, שהרא"ש היה רגיל ליטול באחרונה לחוש להפסק¹⁵); ויש סוברים בדעת תנאים, ושכן הלכה, שאפילו אין מביאים לפניו שולחן מיד, הוא נוטל תחילה (כסף משנה ברכות ז א, ובית יוסף או"ח קסה, וב"ח שם, בדעת הרמב"ם והטור שלא חילקו בזה).

והשלישי למטה ממנו, שכבוד הוא לגדול לשבת באמצע. ¹⁷ וראה ט"ז שם סק"ו, שסובר שדוקא בקערה אחת אמרו שהגדול קודם, ובה אפילו נתן רשות לקטן לא יפשוט ידו תחילה, וראה ערך סעודה.

¹⁵ וראה ביאור הלכה קסה ב ד"ה והרא"ש, שבזמן הזה שכל אחד מברך על פיתו לעצמו, לא שייך טעמו של הרא"ש, וחזר דין התלמוד שהגדול נוטל תחילה, ואוכל. ¹⁶ וראה לחם משנה שם שאין אומרים שהשני יישב למטה

הוא מקפיד על כבודו ורוצה לנהוג לפי עיקר הדין, יש להקדימו (ט"ז חו"מ טו, וכתב שדברי הרמב"ם (וטושי"ע) דלעיל, אמורים בסתם תלמיד חכם, שמוחל על כבודו), או שאף למעשה דינו של התלמיד חכם קודם לדינו של היתום (הפלאה חו"מ שם, וראה ט"ז שם).

בשאלת רב שנים ששאלו שאלה לרב, והיה אחד מהם חכם (ראה ערכו. על גדרו של "חכם", ומעלתו על תלמיד חכם, ראה ערך חכם וערך תלמיד חכם) ואחד תלמיד חכם, נזקקים תחילה לחכם; תלמיד חכם ועם-הארץ (ראה ערכו), נזקקים תחילה לתלמיד חכם (תוספתא סנהדרין ז ה (אלא שזכר שם "תלמיד", ולא תלמיד חכם); רמב"ם תלמוד תורה ד ח (כלשון התוספתא); טושי"ע יו"ד רמו טו. וראה רמ"א שם: ממזר תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ).

בקבורה עיר שיש בה שני מתים, שכשמוציאים אותם לקבורה יש להוציא תחילה את זה שמת ראשון (ראה ערך לויית המת, ושם בטעם הדבר), אם היה האחד חכם והשני לא, יש להקדים ולהוציא את החכם - אפילו השני מת תחילה (בית מאיר יו"ד שנד) - ואפילו היה אותו המת השני תלמיד חכם, וכן אם האחד תלמיד חכם והאחר עם הארץ, יש להוציא תחילה את התלמיד חכם (שמחות יא א; תורת הבית הארוך שער הסוף ענין ההוצאה [מהדורת שעועל עמ' קז]; רא"ש מועד קטן ג פב; טושי"ע יו"ד שנד א).

חכם שמת, מפני כבודו אין מוציאים את מיטתו כשהוא בתוכה בשילשול דרך הגג - כדרך שמותר לעשות במת אחר (ראה ערך לויית המת) - אלא דרך פתחים (רב חסדא בשם רב הונא במועד קטן כה א; רמב"ם אבל יב ג; טושי"ע יו"ד שנג ג), וכן אין מעבירים אותו - כדרך שמותר במת אחר (ראה ערך הנ"ל) - ממיטה למיטה (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכבודו של החכם הוא במיטה הראשונה (רב יהודה אמר רב ורב חסדא בשם רב הונא במועד קטן שם).

בלויית המת בהוצאת המת, שאמרו שמבטלים תלמוד תורה להוצאת המת, אם אין לו מלוים "כל צרכו" (ראה ערך לויית המת וערך קבורה, ושם ושם, שנחלקו ראשונים אם זה שמבטלים תלמוד תורה לכבודו הוא רשות או חובה), נחלקו אמוראים בשיעור המלוים הנחשבים "כל צרכו" לחכם שקרא ושנה - קרא מקרא ושנה משנה, אבל לא לימד תורה לאחרים (רש"י כתובות יז א ד"ה ותני) - שמת, והם מבטלים תלמוד תורה להוצאתו:

• רב שמואל בר איני בשם רב אמר ש"כל צרכו" הוא שנים עשר (ראה דקדוקי סופרים השלם שם, שיש גורסים: שלשה עשר) אלף איש ללוות, וששת אלפים איש המכריזים עליו שיבואו לכבודו (כתובות שם ורש"י); ויש אומרים שאותם ששת אלפים המכריזים עליו הם מכלל שנים עשר (לפנינו בכתובות שם: שלשה עשר, וראה מסורת הש"ס ודקדוקי סופרים השלם שם) אלף המלוים (גמרא שם ושם נתבאר).

• עולא אומר ששיעור כל צרכו הוא שיש מספיק אנשים לעשות מחיצה משער העיר עד הקבר (גמרא שם, לפירוש רש"י ופסקי (תוספות) הרי"ד שם, ותורת הבית הארוך לרמב"ן ענין ההוצאה (מהדורת שעועל עמ' קד)), או עד בית הקברות, מקום שסופדים אותו שם (רש"י ורבי אברהם מן ההר מגילה כט א).

הממונים פרנסים על הציבור¹⁸, ואחר כך תלמידי חכמים הראויים למנותם פרנסים על הציבור, ואחריהם בני תלמידי חכמים שאבותיהם ממונים פרנסים על הציבור, ואחר כך ראשי כנסיות וכל העם (ר"י נפחא בגיטין ס א; טושי"ע או"ח קלו), וכתבו ראשונים שכל הגדול מחברו בחכמה קודם לקרות (רמב"ם תפלה יב יח), וכן במקום שאין שם כהן, הולכים אחר הגדול (ראה כתובות כה ב, ותוספות שם ד"ה שקרא, וש"ת הרשב"א א ריד, וטור או"ח קלה; מחזור ויטרי צג סוף ד"ה בשיני (הב'); האשכול הלכות קריאת התורה) בחכמה ובמנין, אפילו יש שם מי שהוא גדול ממנו בשנים (מגן אברהם או"ח קלה סק"ז, ע"פ שו"ת בנימין זאב רמג ורנג).

ויש מן הראשונים שכתבו שאין איסור להקדים לקרא לתורה עשיר נכבד לפני תלמיד חכם, שאין זה בזיון לתלמיד חכם, אלא כבוד לתורה שהיא מתכבדת באנשים גדולים (תשב"ץ (קטן) קפט; רמ"א בשו"ע או"ח רפב ג).

בזמן הזה, כתבו אחרונים שנהגו שהגדול שבציבור עולה בסוף (בית יוסף או"ח קלה; מגן אברהם שם קלו¹⁹).

בדין דיינים שבאו לפניהם דינים הרבה, מקדימים את דינו של תלמיד חכם לדינם של שאר בעלי דינים (ראה נדרים סב א, ותוספות ופירוש הרא"ש ור"ן שם; רמב"ם תלמוד תורה ו י, וסנהדרין כא ו; טושי"ע חו"מ טו א-ב, ויו"ד רמג ה), משום כבוד תורתו (ראה כתובות קו א, בקרובו של חכם, ורש"י שם; ריטב"א כתובות שם; טור חו"מ טו); ויש מן הראשונים שכתבו טעם נוסף, כדי שלא יתבטל מלימודו (ריטב"א שם); ויש מן הראשונים שכתבו שהקדמת התלמיד חכם היא משום אותה שאמרו: בְּצֶדֶק תִּשְׁפָּט עַמִּיתָךְ (ויקרא יט טו), עם שאתך בתורה ובמצוות, השתדל לרוננו יפה (רש"י שבוועל ל א ד"ה השתדל, בביאור גמרא שם).

על תלמיד חכם שבא לדין אחרי עם הארץ, אם מסלקים את עם הארץ ודנים תחילה את דינו של התלמיד חכם, ראה להלן: בדחיית מצוה.

דינו של התלמיד חכם קודם לדינה של אשה (ב"ח חו"מ טו ד"ה ודין; אורים שם סק"ז; הגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם), ואף שהאשה מפני שבושתה מרובה דינה קודם לדינו של איש (ראה ערך דיני ממונות), כבוד התורה עדיף (ב"ח שם; אורים שם).

אלמנה (ראה ערכו), דינה קודם לדינו של התלמיד חכם (רמב"ם סנהדרין כא ו; טושי"ע חו"מ טו ב), שהרי התורה הזהירה ביותר על עינויה לפי שהיא תשת כח (ראה ערך אלמנה. פרישה שם ד"ה ודין²⁰).

וכתבו אחרונים שדינו של יתום (ראה ערכו) - הקודם אף לדינה של אלמנה (ראה ערך דיני ממונות) - כל שכן שהוא קודם לדינו של התלמיד חכם (כסף משנה סנהדרין שם; סמ"ע שם סק"ז, ופרישה שם); ויש שכתבו שמעיקר הדין דינו של התלמיד חכם קודם לדינו של היתום, משום כבוד התורה (אחרונים דלהלן, על פי גמרא כתובות קו א), אלא שמן הסתם מוחל התלמיד חכם על כבודו - וחכם שמחל על כבודו, כבודו מחול (ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו) - ורוצה הוא שידונו את היתום או האלמנה לפניו, ולכן מקדימים אותם, אבל אם

ורבני העיר, אבל מנהיגי הקהל אין להם כל קדימה. ¹⁹ וראה ערך קריאת התורה טעמים שהאחרון חשוב משאר העולים, ושם על מנהגים אחרים שנהגו בעליית החכמים, ושעל פי הקבלה העולה ששי הוא המובחר, ולפיכך נהגו שהחכם קורא ששי. ²⁰ וראה כנסת הגדולה שם הגהות טור אות ו, שהוא דוחק, אלא

¹⁸ וראה שו"ת ר"י לבית לוי מ, ושו"ת מהר"ש הלוי או"ח י, ותשובה מאהבה דלהלן, שתלמידי החכמים הפרנסים אינם הגדולים בחכמה שממצאים שם, אלא שנתנו להיות פרנסים מפני שיש להם עצה טובה, או מטעם אחר, אבל בחקרי לב יו"ד ב שיעור או"ח ז ד"ה וי"מ למאי, סובר שהפרנסים שאמרו הם מורי הוראה

בחבורה אחת, הוא שאין מכבדים בדרכים, אבל אם הם בחבורה אחת - מכבדים (תוספות שבת נא ב ד"ה קדמיה, על פי גמרא שבת שם; תלמידי רבינו יונה ברכות שם; רא"ש ברכות ז יד; רמ"א יו"ד רמב"ז, וכן יש סוברים שדוקא ההולכים מחוץ לעיר אין להם לכבד בדרך, אבל בתוך העיר מכבדים (מאירי שם, בשם גדולי הרבנים [רש"י, וראה רש"י שם ד"ה לא]; תלמידי רבינו יונה שם, בשם ויש מפרשים); ויש חולקים וסוברים שאין לכבד אף בעיר, שאין לדבר סוף ויהא יומו קצר למלאכתו, וכן הוא מעכב את בני רשות הרבים למלאכתם (מאירי שם).

אין מכבדים בגשרים (ברייטא ברכות שם; רמב"ם ברכות ז יב), אפילו נכנסים לשם דרך פתח (ראה לעיל), שמא הגשר רעוע, ויפול למים, ואין זה כבוד (ריבב"ן ברכות שם), או מפני שסכנה היא להם אם מתאחרים לעבור בגשר (תלמידי רבינו יונה ברכות שם), או שאין זה דרך כבוד לומר לגדול שיעבור במקום סכנה (רשב"ץ שם).

בידים מזהמות אין מכבדים בידיים מזהמות (ברייטא ברכות מו ב; רמב"ם ברכות ז יב; ע"י טושי"ע או"ח קפא ו). ונחלקו ראשונים בפירושו:

• יש מפרשים שאין מכבדים את הגדול ממנו להקדים אותו בנטילת מים-אחרונים (ראה ערכו. רש"י שם מו א ד"ה ולא; תוספות רבי יהודה החסיד ותוספות הרא"ש שם, ורא"ש שם יד), מפני שסכנה היא להם אם מתאחרים מליטול את ידיהם כשהן מזהמות (ראה ערך מים אחרונים, שהטעם שתיקנו ליטול הוא משום חשש מלח סדומית שמסמא את העיניים. תלמידי רבינו יונה שם; מאירי שם, בשם יש מפרשים).

• ויש מפרשים בענין אחר, שלא ישמש את הגדול כשידיו מזהמות (המכתם בשם הראב"ד ברכות מו ב; רא"ה שם; מאירי שם), שאינו כבודו (ריבב"א שם), או שמא מתוך הטרדה בכבודו ישכח את זוהמתו, ויגע בכנף מעילו (מאירי שם²¹).

להורות במקום חכם הבא למקום שיש בו רב, אין לו להורות שם שיש בו חכם (המכתם בשם הראב"ד ברכות מו ב; רא"ה שם; מאירי שם), שלא כדעת הרב (ראה שבת יט ב, וראה פרי חדש או"ח אחר תצו ס"ק כג), שבזה הוא מבזה אותו (שו"ת הרד"ך יח ט; בית יוסף יו"ד שלד).

ואין לו לאדם להורות או לדרוש, כשהוא בא למקום שיש בו תלמיד חכם, ואפילו שניהם שוים בחכמה, כל שאינו גדול ממנו (ראה ברכות סג א, ורש"י ד"ה בשניהם, ותוספות סוטה כב ב ד"ה בשוין בשם ר"י, וראה שו"ת הרמב"ם [בלאן] שכג, ושו"ת הרד"ך שם²²), אלא אם כן נטל רשות מהחכם הגר שם (שו"ת הרמב"ם שם, וראה שם שאם הוא דורש בלא רשות היא אפקותא, ומנדים אותו), ואמרו על רבי אלעזר, שאף שהיה בקי במראות דם-גדה (ראה ערכו) יותר מכל חכמי ארץ ישראל, כשנזדמן למקומו של רב יהודה לא רצה לראות דם, מפני כבודו של רב יהודה (גדה כ ב ורש"י).

כל תלמיד חכם שדעותיו מכוונות, אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, אף שלא למד ממנו כלום בחכמה (רמב"ם תלמוד תורה ה י, וטושי"ע יו"ד רמב"ז, על פי אבות ה ז, וראה שו"ת הרמב"ם [בלאן] רסח, ואור זרוע א מב, ושו"ת אבקת רוקח ר, שהכוונה אף להוראה בפניו²³).

על החכם שאסר, שאין חברו רשאי להתיר, שיש סוברים שאינו אלא מפני כבודו של החכם הראשון, ולפיכך אם היה החכם השני גדול מהראשון בחכמה ובמניין, או שהראשון מחל על כבודו (ראה

• ורב ששת - או רבי יוחנן (כתובות שם לגירסא שלפנינו, ובמגילה אינו), וראה כמה גירסאות בדקדוקי סופרים השלם שם) - אמר שנטילתה של התורה, כשמת ותלמודו בטל (רש"י שם ד"ה נטילתה) - כנתינתה בסיני, כשם שנתינתה היתה בשישים ריבוא, כך נטילתה צריכה להיות בשישים ריבוא (גמרא שם ושם נתבאר), וכן הלכה (רמב"ם אבל יד יא; טושי"ע יו"ד שסא א).

יש מן הראשונים שכתבו שבזמן הזה מבטלים תלמוד תורה כדי ללוות כל אדם מישראל, לפי שאין לך כל אחד מישראל שאינו במקרא או במשנה (ריטב"א כתובות יז א, בשם הסמ"ג, ולפנינו אינו, וראה שם שהוסיף שעשאו כולם מלאים מצוות כרימון); רמ"א בשו"ע יו"ד שסא א; ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים, וסוברים שדוקא בתלמיד חכם - שהוא בקי בכל התורה, ונטילתו חשובה כנטילת התורה (שיירי קרבן לירושלמי נזיר ז א ד"ה אבל, וראה שם שלפיכך אין דין זה שייך בתלמיד חכם בזמן הזה) - אמרו ש"כל צרכו" הוא בשישים ריבוא (שיירי קרבן שם, בדעת הרמב"ם אבל יד יא, שלא הזכיר קרא ושנה, אלא כתב בסתם: תלמיד חכמים).

כמה דברים אמורים בתלמיד חכם שקרא ושנה בלבד, אבל תלמיד חכם "דמתני" - לימד תורה לאחרים (רש"י כתובות יז ב ד"ה אבל; רמב"ם שם; שו"ע יו"ד שסא א), שבפטירתו ניטלת התורה מכמה אנשים (נימוקי יוסף שם), ויש מפרשים: משמש תלמידי חכמים בתלמוד (תורת הבית הארוך לרמב"ן ענין ההוצאה (מהדורת שעוועל עמ' קד); טור יו"ד שם) - אין שיעור בדבר, והכל מבטלים להוצאתו (כתובות יז א-ב; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד שם).

על דיני אבלות על חכם שמת, ראה ערך תלמיד חכם. על דיני ההספד על חכם שמת, ראה ערך הספד.

לקום מפניו מצות עשה לקום מפני חכם (ראה קדושין לב ב; רמב"ם ולהקביל פניו תלמוד תורה ו א; טושי"ע יו"ד רמא א). על פרטי מצוה זו, ראה ערך קימה והידור.

ומצוה להקביל פני חכם (ראה חגיגה ה ב, ונדה לג ב, וסמ"ק מצורף מצוה ד טז. על המצוה להקביל את פני רבו, ראה ערך כבוד רבו; מורא רבו). צריך אדם לשאול בשלום מי שהוא גדול ממנו בתורה (ירושלמי ברכות ב א, על פי ברייתא שם). ויש מן האמוראים שלא שאלו בשלום גדולים מהם (ראה ירושלמי שם, ב' אלעזר), שלא להטריחם לענות להם (פני משה שם).

אין מכבדים בדרכים (ברייטא בגמרא ברכות מו ב; רמב"ם ובבבסיסא לבית ברכות ז יב; רמ"א בשו"ע יו"ד רמב"ז) - לומר לגדול הימנו: לך לפני (רש"י שם מו ב ד"ה לא) - יש שכתבו בטעם הדבר מפני שההולך ראשון מזומן וקרוב לנזק, שיפגע באדם רע או בחיה רעה, או שהמקום דחוק לעבור דרך שם (המכתם שם), ויש שכתבו שהכיבוד בדרך אין בו שום סלסול וצד מוסר (מאירי שם).

מכבדים את הגדול בכניסה (ראה תוספתא מגילה ג, ובמדבר רבה טו יז: בכניסה וביציאה, וראה ברכות מו א, וראה להלן), וכן אמרו: לכניסה הגדול קודם, ליציאה הקטן קודם (דרך ארץ זוטא ו), ואין מכבדים אלא בפתח הראוי למזוזה (ראה ערכו. רבי יוחנן בברכות מו א; רמב"ם ברכות ז יב), ובשעת כניסה (רמב"ם שם), ומכבדים אף בפתח בית הכנסת ובית המדרש, אף שהם פטורים ממזוזה (ראה ערך מזוזה. ברכות שם), אבל לא בפרצות (רש"י שם ד"ה בפתח).

יש מן הראשונים שכתבו שדוקא אם כל אחד הולך לדרכו ואינם הקדמתה היא משום בושתה. ²¹ ויש שם טעות סופר. ²² על הוראה להפריש

חכם שאינו מופלג בחכמה, מנדים אותו (ראה לעיל) - אסור לבית דין לקפוץ ולנדותו מהרה, אלא בורחים מדבר זה ונשמטים ממנו (רמב"ם תלמוד תורה ז א), ואמרו שבארץ ישראל ["מערבא"], אף שנמנים היו להלקות את החכם אם נתחייב מלקות, או אפילו מכת מרדות, לא היו נמנים לנדותו (ראה פסחים נב א, ומועד קטן יז א; ראה רמב"ם תלמוד תורה שם, ושו"ע יו"ד שלד מב: חסידי החכמים), שהנידוי חמור הוא, והיו חוששים לכבוד התורה (רש"י פסחים שם ד"ה מימנו, ומשמע שאף בצינעה לא היו מנדים אותו), וכן השתבח רב פפא שמעולם לא נידה תלמיד חכם (מועד קטן שם; רמב"ם שם, ושו"ע יו"ד שלד מב).

כשיצאו על החכם שמועות רעות היו שמועות רעות יוצאות על תלמיד חכם - כגון שמתעסק בספרי מינים, ושותה במיני זמר, או שמועות שחבריו מתביישים בו מחמתן (רבינו חננאל מועד קטן יז א; רא"ש שם ג יא; טוש"ע יו"ד שלד מב), או שיוצאות עליו שמועות שהוא נואף (שו"ת תשבץ א לג, וכעין זה בשו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ה) - מנדים אותו (ראה מועד קטן שם; רמב"ם תלמוד תורה ו יד (אות כג), שמנה בין חייבי נידוי חכם ששמועותו רעה; טוש"ע שם ושם מג (אות כג), בפרהסיא (פסקי הריא"ז מועד קטן ג ב אות כח), שהרי שם שמים מתחלל על ידו (מועד קטן יז א²⁴).

וכן מנדים בפרהסיא תלמיד חכם שעשה כירבעם בן נבט וחבריו (ר' חייא בריה דר' יצחק עטושיא בירושלמי מועד קטן ג א; רמב"ם שם; שו"ע שם מב).

לעומת אחרים שחייבים בכבודם

כבוד החכמים, דנו בו אם הוא עדיף מכבודם של אחרים, שלא משום חכמתם חייבים בכבודם, אלא מטעמים אחרים:

מלך כבוד מלך (ראה ערכו), יש מן הראשונים שכתבו שכבוד התורה חמור הוא ממנו (תוספות סנהדרין יט א ד"ה ינאי; אגודה סנהדרין שם; שו"ת מהר"ם מינץ פו²⁵); ויש חולקים וסוברים שכבוד המלך חמור יותר, שהרי המלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול (ראה ערך הנ"ל), ותלמיד חכם שמחל על כבודו, כבודו מחול (ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו. תוספות שבועות ל ב ד"ה עשה בתירוץ ראשון), וכן כתבו ראשונים שאין ראוי להקדים כבוד שום אדם, ואפילו תלמיד חכם, לפני כבוד המלך, אפילו היה המלך עם-הארץ (ראה ערכו), לפי שנאמר: שוֹם תִּשִּׁים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ (דברים יז טו. פירוש המשניות לרמב"ם הוריות יג א).

ויש מחלקים, שבדבר הנוגע לכבוד שמים, כמו עמידת בעל דין בדיון, שלא לפני בית דין הוא עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם, יש להחמיר במלך יותר מבתלמיד חכם, כדי להכניע את לבו לפני ה', אבל בדבר הנוגע לנו, כבוד המלך עדיף, כדי שתהא יראתו על העם (ריטב"א שבועות ל ב בשם תוספות).

כהן כהן (ראה ערכו), שמצות עשה מן התורה היא להקדימו לכל דבר שבקדושה (ראה ערך כהן), אם היה אותו כהן עם-הארץ (ראה ערכו), ואפילו היה כהן-גדול (ראה ערכו), שנינו בו שאפילו ממזר תלמיד חכם, קודם הוא לכהן גדול עם הארץ (משנה הוריות יג א; רמב"ם תלמוד תורה ג ב), לשבת בראש (ר' אבון בירושלמי סוף הוריות ופני משה שם), ולכל דבר (פירוש המשניות לרמב"ם גיטין נט

להלן: כשמחל החכם על כבודו), יכול השני להתיר את מה שאסר הראשון, ראה ערך הוראה: הוראה אחר הוראה.

על האיסור לומר בשם חכם שמועה שלא אמרה, מפני החשש שמא הוא דבר שאינו מיושב, ועלול החכם לבא לידי קלון, ראה ערך כבוד רבו; מורא רבו וערך שקר וערך תלמוד תורה.

על האיסור להשתמש בתלמידי חכמים, ראה ערך תלמיד חכם.

תיקון צורכי תיקון הדרכים והרחובות של העיר, שאם בני העיר נותנים ממון לצורך תיקונם, אף תלמידי חכמים חייבים לתת (ראה ערך מסים וארנונות), אם היו בני העיר יוצאים ומתקנים בגופם, לא יצאו תלמידי חכמים עמהם, שאין דרך תלמידי חכמים להזדלזל לפני עם הארץ (רב יהודה בבבא בתרא ח א; רמב"ם תלמוד תורה ו י, ושם שכנים ו; טוש"ע יו"ד רמג א, וח"מ קסג ד).

חכם שסרח חכם זקן - חכם זקן בחכמה (ראה רמב"ם תלמוד תורה ז א, ונתחייב נדוי וכסף משנה שם, ומשפטי שמואל קיט (קמח ד) בדעתו), או המיוחד והגדול שבעירו (מאירי מועד קטן טז א ד"ה ת"ח) - שסרח - עבר עבירה כזו שהעובר עליה מנדים אותו (ראה ערך נדוי. קרבן העדה לירושלמי מועד קטן ג א) - התקינו באושא שאין מנדים אותו (ר' יעקב בר אבאי בשם רב ששת בירושלמי שם, ושם בשם ר' חייא בריה דר' יצחק עטושיא; מועד קטן יז א; רמב"ם שם; שו"ע יו"ד שלד מב), אלא אומרים לו "היכבד ושב בביתך" (רב הונא במועד קטן שם, באב"ד; רמב"ם שם), כלומר שאומרים לו בלשון כבוד: עשה עצמך כאדם שכבד עליו ראשו, ושב בביתך, או: יתכבד כבודך שתשב בביתך (רש"י מועד קטן שם ד"ה הכבד, וראה ריטב"א שם), ש"היכבד ושב בביתך" נידוי הוא, בלשון כבוד (רש"י קדושין כה א ד"ה זיל), שאין מנדים תלמיד חכם בפרהסיא, ולכן אין מנדים אותו בפירוש לומר "פלוני יהא בנידוי", אבל מנדים אותו בלשון "היכבד ושב בביתך", שהוא לשון צנעה והעלם (כסף משנה תלמוד תורה ז א, ובית יוסף וב"ח יו"ד שלד).

חזר וסרח, נחלקו בו אמוראים: רב הונא אמר שמנדים אותו - בפרהסיא (ראה רא"ש מועד קטן ג טז; חידושי הר"ן שם) - מפני חלול-השם (ראה ערכו. מועד קטן יז א), וריש לקיש אמר שתלמיד חכם - מופלג בחכמה, או כל תלמיד - שסרח אין מנדים אותו בפרהסיא לעולם, שנאמר: וְכָשַׁלְתָּ הַיּוֹם וְכָשַׁל גַּם נָבִיא עִמָּךְ לְיָלֵה (הושע ח ד), ודרשו: כסוה כלילה (מועד קטן יז א לגירסא שלפנינו; רמב"ם שם), כלומר אל תבזהו בפרהסיא, אלא כלילה, שחשיכה ואין אדם רואה (רש"י שם ד"ה כסוה).

הלכה שאין מנדים אותו בפרהסיא לעולם (רמב"ם שם; שו"ע שם, וראה טור שם שסתם שאין מנדים תלמיד, וב"ח שם בדעתו שפסק כריש לקיש), אפילו חזר וסרח כמה פעמים (כסף משנה ובית יוסף שם; ש"ך יו"ד שם ס"ק סה), אלא מלקים אותו (רמב"ם שם; פסקי הרי"ד ופסקי הריא"ז מועד קטן יז א; טוש"ע שם, וראה שם או"ח תצו א) בצנעה (רמב"ם שם, ושו"ת הרמב"ם [בלאו] קיא (הובא בשו"ת הרדב"ז ח"ו סי' ב אלפים עח); שו"ע יו"ד שם); ויש סוברים בדעת ראשונים שחולקים שמלקים אותו אף בפרהסיא (בית יוסף ופרישה וב"ח יו"ד שלד בדעת טור שם), אם נראה לבית דין שאין הפרצה מתוקנת אלא בפרהסיא (ב"ח שם).

לא למחר תלמיד חכם שנתחייב בנידוי - כגון לסוברים שתלמיד לנדותו

מתחלל על ידיה. ²⁵. וראה אבות ו ד: וכתר גדול מכתרם, ויומא עב ב ורש"י ד"ה בי, ורמב"ם תלמוד תורה ג א, וטור יו"ד רמז: כתר תורה גדול מכתר

מלשונם שהדברים אמורים בכל חכם שהוא גדול ממנו. ²⁴. וראה שו"ת אבקת רוכל רב, ומשפטי שמואל קיט (קמח א), שמנדים אותו בכל עבירה ששם שמים

מעלותא), וכן אמר ר' פרידא, כשמנה את הדברים שבהם האריך ימים, שמימי לא בירך לפני כהן (מגילה כח א).

תלמיד במקום תלמיד במקום רבו, נחלקו תנאים אם חולקים לו כבוד, רבי יאשיה סובר שאין חולקים לו כבוד, ואבא חנן בשם רבי אליעזר סובר שחולקים (בבא בתרא קט ב).

הלכה שחולקים כבוד לתלמיד במקום הרב, ודוקא כשאף הרב חולק כבוד לתלמידו (בבא בתרא שם; רמב"ם תלמוד תורה ה ח; טוש"ע יו"ד רמב כא. ועי' רמ"א שם שאף תלמידו ובנו של החכם אין להם לכבדו במקום רבו, וראה ערך כבוד אב ואם וערך כבוד רבו; מורא רבו), שהרב מרוצה שאף אחרים יחלקו כבוד לתלמידו (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה הא), וחשיבותו של הרב היא בזה שחולקים כבוד לתלמידו (ראה רשב"ם שם ד"ה אבא, בדעת אבא חנן שם), וכן אם הרב מתכבד במה שאחרים חולקים כבוד לתלמידו, אפילו הוא עצמו אינו חולק כבוד לתלמיד, חולקים לו כבוד במקום רבו (הגהות מיימוניות תלמוד תורה ה כ, בשם רבינו שמחה; דרכי משה יו"ד רמב ס"ק יב, בשם המרדכי).

חכם וזקן היו יחד חכם וזקן, בישיבה - של דין או של תורה (רשב"ם בבא בתרא קא ד"ה בישיבה; ר"ן קדושין א יד א; טוש"ע יו"ד רמז יח), וכן בכל דבר שבקדושה (מאירי בבא בתרא קא; שו"ת בנימין זאב רמג) - הולכים אחר החכמה (רבי אמי בבא בתרא קא; טוש"ע שם), להושיב את החכם בראש ולדבר תחילה (רשב"ם שם ד"ה והוא דמפליג בזקנה; טוש"ע שם), והוא שהיה מופלג בחכמה (רב אשי שם; טוש"ע שם), ובמסיבה - של משתה או של נישואים (רשב"ם שם; טוש"ע שם) - הולכים אחר הזקנה (רבי אמי בבא בתרא שם, ורב אשי שם בביאור דבריו; טוש"ע שם), להושיב את הזקן בראש (טוש"ע שם), והוא שהיה מופלג בזקנה (רב אשי שם; טוש"ע שם), ודוקא כשהיה חכם קצת, אבל אם הוא עם-הארץ (ראה ערכו), החכם קודם בכל מקום (רשב"ם שם; סמ"ג (מהדורת ר"א שלזינגר ע"פ דפוס רומא) עשין יג; טוש"ע שם).

היה החכם מופלג בחכמה, והזקן שעמו אינו מופלג בזקנה, הולכים בכל מקום אחר החכמה, וכן אם היה הזקן מופלג בזקנה, וזה שעמו חכם שאינו מופלג בחכמה, הולכים בכל מקום אחר הזקנה (רשב"ם ויד רמה ומאירי וריטב"א בבא בתרא שם; סמ"ק מ"ב; טוש"ע שם), ובכלד שאותו הזקן הוא חכם קצת (רשב"ם שם; טוש"ע שם).

אם שניהם אינם מופלגים, לא זה בחכמה ולא זה בזקנה, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שהזקן הוא שקודם בכל מקום (רשב"ם שם, הובא ברא"ש קדושין א נד, וברבינו ירוחם אדם וחיה ב ה ועוד; סמ"ק מ"ב; מאירי בבא בתרא שם; טוש"ע יו"ד רמז יח), ובכלד שהוא חכם קצת (ביאור מהרש"ל לטור יו"ד סוף סי' רמד, הובא בט"ז שם וש"ך שם ס"ק יד).

- יש חולקים וסוברים שאם אין אחד מהם מופלג, החכם קודם בכל מקום (סמ"ג עשין יג ושלטי גבורים קדושין לב ב יד א) אות ג, בשם הרשב"ם, וראה שו"ת בנימין זאב רג באורך, וראה חקרי לב יו"ד ב שוירי או"ח ז שתמה, שברשב"ם ובהרבה ראשונים שהביאוהו מפורש להיפך; ריטב"א בבא בתרא שם).

- ויש סוברים שהרי זה כאילו שניהם מופלגים, שבישיבה הולכים אחר חכמה, ובמסיבה אחר זקנה (חידושי הר"ן בבא בתרא שם, בשם

א; רש"י סוטה ד ב ד"ה מכהן: לפתוח ראשון ולברך ראשון; נמוקי יוסף מגילה כד א (מהדי' בלוי עמ' פג): של קדושה או של כבוד; בית יוסף יו"ד רנא, ודרישה שם ד, בשם הריטב"א בבא בתרא ח א, (ואינו בריטב"א שלפנינו, ראה בהערת המהדיר שם)), שנאמר על התורה: יְקַרְהָהּ הָיָא מְפִנִּינִים (משלי ג טו²⁶), מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים (הוריות שם; רמב"ם שם).

ויש להקדים ישראל חכם לכהן עם הארץ בקריאת-התורה (ראה ערכו. פירוש המשניות לרמב"ם גיטין נט א; שו"ת הרשב"א א קטו וק"ט; שו"ת הריב"ש רד), ובברכת-המזון (ראה ערכו. ראה מגילה כח א, ורש"י שם ד"ה ולא, ותוספות שם בדעתו, וריטב"א ומרדכי שם תתכח, שמדובר בברכת המזון, וכן הביאנו הרי"ף והרא"ש ברכות מז א לענין בהמ"ז) ובבציעת-הפת (ראה ערכו. ראה ריבב"ן ברכות מז א; רמ"א בשו"ע או"ח קסז יד), ואמרו על תלמיד חכם ישראל המקדים כהן עם הארץ לפניו: כל תלמיד חכם שמברך לפניו אפילו כהן גדול עם הארץ, אותו תלמיד חכם חייב מיתה, שנאמר: כָּל מְשַׁנְּאֵי אֶהְיֶה מוֹת (משלי ח לו), אל-תקרי (ראה ערכו) משנאי אלא משנאי (מגילה כח א), שאותו תלמיד חכם גורם לבני אדם לשנא את התורה, שהרואה תלמיד חכם שפל לפני עם הארץ, אומר: אין נחת רוח בתורה (רש"י מגילה כח א ד"ה משנאי).

עוד כתבו ראשונים שתלמיד חכם שכהן עם הארץ עולה בפניו לתורה, הרי הוא ממעט בכבוד התורה, ועליו אמרו שאין מצויים תלמידי חכמים לצאת מבניהם תלמידי חכמים, מפני שאינם מברכים בתורה תחילה (נדרים פא א. שו"ת הרמב"ם [בלאז] קלה; מהרש"א בחידושי אגדות שם).

על החכם, אם יכול הוא ליתן רשות לכהן עם הארץ לברך לפניו, שנמצא שהקדמתו אינה משום מעלתו אלא משום הרשות שנתן לו החכם, ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו.

כהן תלמיד היה אף הכהן תלמיד חכם, אלא שהישראל היה גדול חכם ממנו בחכמה, נחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שבזה הכהן קודם לחכם (ראה פסקי (תוס') הרי"ד גיטין נט ב, בלשון ראשון; מאירי שם א למשנה שם, בשם יש אומרים; שו"ת הריב"ש רד; דרישה או"ח קלה; שו"ת כנסת יחזקאל ז, אפילו בחכם מופלג), והוא קורא בתורה לפניו מן התורה (ראה פסקי (תוס') הרי"ד שם; קרית ספר למאירי שם, וראה מאירי גיטין שם), ואין הישראל הגדול בחכמה מברך לפני כהן תלמיד חכם, לא בברכת המזון ולא בקריאת התורה, אלא אם כן נתן לו הכהן רשות (דרישה שם, על פי גיטין שם).

- ויש סוברים שכל שהוא מושלם בחכמה יותר מהכהן, קודם הוא לכהן, ואפילו ממזר קודם לכהן גדול (פירוש המשניות לרמב"ם גיטין נט א וסוף הוריות; שו"ת הרשב"א א ק"ט; תוספות מגילה כח א ד"ה כי; רמ"א או"ח קסז יד; באר שבע הוריות יב ב ד"ה לפתוח, ושם יג א ד"ה וכהן, הובא להלכה בשו"ך יו"ד סי' רמו ס"ק יד, ושם סי' רנא ס"ק טו; חקרי לב יו"ד הלכות כבוד רבו ק, שכן משמע בטוש"ע יו"ד שם ט), ומכל מקום רשאי ישראל הגדול בחכמה ליתן לכהן לברך משום מעלת קדושת כהונתו (ריטב"א מגילה שם, בברכת המזון. וראה רמ"א בשו"ע או"ח קסז יד בבציעת הפת, שטוב להקדים את הכהן, אבל אין חיוב בדבר), וראוי להקדימו (שו"ת הרשב"א א ק"ט, ובטור או"ח רא (בבהמ"ז): צריך להקדימו, וראה ב"ח שם, ובשו"ע שם ב: מצוה להקדימו), והיא הנהגה טובה (מרדכי מגילה תתכח:

ב בלשון ראשון, שהדרשה דלהלן היא משום שינוי הכתיב וחקרי, וראה שם

מלכות. ²⁶ לפי חקרי, והכתיב: מפני, וראה חסדי דוד לתוספתא הוריות

בדחיית מצוה

כשבא להעיד תלמיד חכם הבא להעיד בבית דין, מעיד הוא מיושב (ראה שבועות ל ב, וזבחים טז א-ב, ורש"י שם; טושי"ע חו"מ כח ה. והרמב"ם השמיט²⁷), שבת דין חולקים לו כבוד ומושיבים אותו (רש"י וזבחים טז א ד"ה ומשני. וראה טור שם: לכבוד תורתו), ואף שמצות עשה היא שהעדים יעידו בעמידה (ראה ערך עדות, וראה ערך גמר דין, וערך דיני ממונות), העשה של "כבוד התורה" (ראה לעיל: גדרו; מצות עשה הוא ומקורו) עדיף (שבועות שם).

כשהוא בעל דין וכן בעל דין תלמיד חכם, מושיבים אותו (רבה בר רב הונא בשבועות ל ב, כשנגדו עם הארץ, וראה ב"ח חו"מ יז, שהוא הדין כששניהם תלמידי חכמים; רמב"ם תלמוד תורה ו י, ושם סנהדרין כא ד; טושי"ע יו"ד רמג ה, ושם חו"מ יז ב), משום העשה של כבוד התורה (ראה תוספות שבועות ל ב ד"ה והאמר, ורמב"ן וריטב"א ור"ן שם; בית יוסף יו"ד רמג, וראה כסף משנה תלמוד תורה שם), ואפילו בשעת העדאת העדים (ר"ן שבועות שם), ובשעת גמר-דין (ראה ערכו. ראה תוספות שם; רמב"ן שם ורא"ש שם ד ה), ואף שמצוה מן התורה היא שיעמדו בעלי הדין בשעת גמר דין (ראה ערך גמר דין: עמידה וישיבה בגמר דין, וערך דיני ממונות: עמידת בעלי הדין), העשה של כבוד התורה עדיף (ראה תוספות שבועות שם; חידושי הר"ן סנהדרין יט א, בשם רבנו דוד; כסף משנה תלמוד תורה ו י).

כשעם הארץ תלמיד חכם הבא לדין, שמושיבים אותו, הרי זה אפילו כנגדו היה שכנגדו עם-הארץ (ראה ערכו. רבה בר רב הונא בשבועות ל ב; רמב"ם סנהדרין כא ד; טושי"ע חו"מ יז ב), ומכל מקום - הואיל וחייבים להשוות את בעלי הדין בכל דבר (ראה ערך דיני ממונות: השוואת בעלי הדין) - אומרים לו לעם הארץ שאף הוא יישב, ואם לא ישב אין מקפידים על כך (רבה בר רב הונא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). יש מן הראשונים שכתבו שהדברים אמורים דוקא קודם גמר דין, אבל בשעת גמר דין, אף תלמיד חכם צריך לעמוד, מפני שהעם הארץ צריך לעמוד באותה שעה, ואם ישב התלמיד חכם, יש לחוש שישתתמו טענותיו של עם הארץ (קונטרס הראיות לרא"ז שבועות ל ב); ויש מן הראשונים שסוברים שגם בשעת גמר דין מושיבים תלמיד חכם, אף כשזה שכנגדו הוא עם הארץ וצריך לעמוד (ראה תוספות שבועות ל ב ד"ה והאמר בלשון שני, ורא"ש שם ד ה, ור"ן שם יד א ובחדושי).²⁸

עדות בדיני-נפשות (ראה ערכו), יש מן הראשונים בדיני-נפשות שסוברים שאף תלמיד חכם מעיד אותה בעמידה (תוספות שבועות ל ב ד"ה עשה בתירוץ ראשון; קונטרס הראיות לרא"ז סנהדרין יט א בלשון שני²⁸), שדיני נפשות חמורים הם (ראה ערך דיני נפשות: הבדלם מדיני ממונות וערך עדות. תוספות שבועות שם), אלא שיש מן האחרונים שכתבו שאין דבריהם אלא חומרא בעלמא, ומעיקר הדין כבוד התורה עדיף (תומים חו"מ יז סק"ג, וכעין זה באור הישר כט (תשובת ר"ש מאמסטרדם) ד"ה הלא, ובחידושי הרי"ם חו"מ כח יד: מדרבנן). ומדברי הרבה ראשונים נראה שאף בדיני נפשות חכם מעיד מיושב (ראה תוספות שם בתירץ שני, ופסקי הרי"ד וריטב"א שם, ותוספות

הרא"ה (ובשיטה מקובצת שם: רז"ה), ור"ן קדושין שם, בשם אחרים; ים של שלמה קדושין שם עא).

כבוד אביו ואמו כבוד-אב-ואם (ראה ערכו), כתבו ראשונים שכבוד התורה עדיף עליו, ואין לו לאדם לכבד את אביו אם הדבר יביא לידי זלזול בחכם (תורת האדם לרמב"ן ענין הקריעה (מהד' שעוועל עמ' נז)), וכן אין לתלמיד חכם לכבד את אביו אם יש באותו כיבוד זלזול בכבודו הוא (תורת האדם שם; ראה טושי"ע יו"ד שם טז, וראה רמ"א שם רמ ז. וראה ערך כבוד אב ואם).

וכן יש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים שאם היו אביו שאינו חכם יחד עם חכם בשבי, ואינו יכול לפדות אלא אחד מהם, יש לו לפדות את החכם, משום כבוד התורה (לחם משנה תלמוד תורה ה א, בדעת הרמב"ם מתנות עניים ח יז-יח), וכן אם אין לו כסף לתת לשנים, יש לו ליתן צדקה לתלמיד חכם העומד לפניו, ולא לאביו שאינו חכם, שכבוד התורה דוחה את כיבוד האב (ראה לחם משנה שם וראשון לציון ליו"ד רמב לז ד"ה והשתא בדעתו, על פי רמב"ם מתנות עניים שם; שו"ת משיב דבר ב מז, והעמק שאלה סוף שאילתא סד); ויש חולקים על זה וסוברים שאביו קודם הוא לחכם לצדקה ופדיון שבויים (רדב"ז מתנות עניים שם, בפדיון שבויים; פרישה יו"ד רנא ס"ק יא בדרך ב; שו"ת יו"ד שם ס"ק יז, וכן כתב בס"י רמב ס"ק סא וסב בהשבת אבידה; ראשון לציון שם, בצדקה).

על חיובו של הבן בכבוד אביו, אפילו היה אותו הבן חכם ואביו עם הארץ, ראה ערך כבוד אב ואם.

כבוד אחיו שני אחים, שהצער שבהם היה גדול בחכמה יותר מהאח הגדול ממנו הגדול ממנו בשנים, כתבו אחרונים שכיון שחייב אדם בכבוד אחיו הגדול כשם שהוא חייב בכבוד אביו (ראה ערך כבוד אב ואם, ושם בגדרו של אח גדול שחייבים בכבודו), לכן חייב האח הצעיר החכם לכבד את אחיו הגדול ממנו בשנים (דרכי משה יו"ד רמ סק"ז, וברמ"א בשו"ע שם כב, והוכיח כן משו"ת הרא"ש טז ז שהובא בשו"ע שם כג); ויש שכתבו שאף שחייב אדם בכבוד אחיו הגדול, האח הצעיר החכם קודם בכל (שו"ת בנימין זאב רנא).

כבוד ספר תורה כבוד ספר-תורה (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהוא עדיף מכבוד חכמים (ראה תוספות הרא"ש ותוספות הרי"ד ומאירי ור"ן קדושין לג ב, על פי גמרא שם; יראים השלם רלג וסמ"ג עשה יג בשמו, ע"פ קדושין שם).

מן האחרונים יש סוברים שתלמיד חכם שיש בו כח לפרש את התורה ולחדש בה, כבודו עדיף מכבוד ספר תורה (מהרי"ט קדושין שם ד"ה מפני לומדיה, ושו"ת שבות יעקב א יא, על פי גמרא מכות כב ב. וראה רי"ף שעל עין יעקב מכות שם).

קדושת בית קדושת בית-הכנסת (ראה ערך בית הכנסת: קדושתו), כתבו אחרונים שלדברי הכל כבוד החכם וקדושתו עדיפים עליה (שו"ת שבות יעקב א יא).

על כבוד הציבור, שהוא חמור יותר מכבוד חכמים, ראה ערך כבוד הציבור.

שיסתתמו טענותיו, ובעד אין לחוש שישתתמו טענותיו. ²⁸ וראה תומים חו"מ יז סק"ג, וחידושי הרי"ם חו"מ כח יד, שאף עדות גיטין וקידושין כעדות בדיני נפשות, וראה חידושי הרי"ם שם על עדות לקידוש החדש, וראה עין משפט חו"מ יז ב, שמצדד שדוקא בדיני נפשות שהם בכ"ג דינים אמרו שתלמיד חכם מעיד מעומד.

בלשון שני. ²⁷ וראה קונטרס הראיות לרא"ז שבועות שם, שנראה שנסתפק בעדים שאחד מהם תלמיד חכם והשני עם הארץ, אם התלמיד חכם צריך להעיד מעומד כמו העם הארץ, כדין בעלי דין, שבשעת גמר דין אף תלמיד חכם צריך לעמוד כבעל דינו עם הארץ, לסוברים כן, אבל בפסקי הרא"ז סנהדרין א א אות מד, שתלמיד חכם לעולם מעיד מיושב, שטעם העמידה הוא משום

אם רשאי החכם למחול על כבודו לפני משורת הדין, ולהעיד בפני בית דין קטן ממנו, ראה להלן: כשמחל החכם על כבודו, וראה ערך לפני משורת הדין.

נתבע לפני דין חכם שתובעים אותו לדין לפני דין קטן ממנו - חקטן ממנו בחכמה (ברכי יוסף ח"מ ז' יד) - שאינו לכבודו של החכם לדון לפני אותו דין, אינו חייב ללכת אליו (ראה קדושין ע א, ורש"י שם ד"ה לא מיבעי, ואפילו אותו הדין הוא קבוע ומומחה וגדול בתורה, ואין באותה עיר דין גדול ממנו (אהלי יעקב [מהריק"ש] ז, ואין הדין יכול לכוף את החכם לבא לפניו (טור חו"מ ז, בשם רב האי גאון; שו"ע שם ו. והרמב"ם השמיט). וכתבו גאונים שמקבצים את החכמים המצויים שם, והם מעיינים ביניהם (טור שם; שו"ע שם).

ונחלקן אחרונים בביאור דבריהם:

- יש מפרשים שהחכמים הללו מעיינים אם לפי הענין ראוי הוא שאותו חכם ילך לפני הדין הקטן ממנו, כדי שלא תצא תקלה אם לא ילך (בי"ח שם).
- יש מפרשים שמעיינים בדין ודברים שבין אותו תלמיד חכם הנתבע לבין התובע, ומפרשים ביניהם באופן שלא יצטרכו לבא לדין (פרישה שם ז, וראה סמ"ע שם ס"ק יז), או שאף דנים ביניהם, ומכל מקום אין בזה גנאי, כיון שנאספים שם כל החכמים (אורים שם ס"ק טז).

- ויש סוברים שהחכמים מתקבצים כדי לדון את הדין לאמיתו, שגנאי הוא לתלמיד חכם שמוציאים ממנו ממון בדין, ולפיכך יש לחוש - יותר ממה שחוששים בשאר האנשים - שמא יוציאו ממנו ממון שלא כדין, ולכן אוספים את כל החכמים, כדי שידונו דין יפה ולא יטעו (שו"ת בית יעקב לג).

נתבע על ידי עם תלמיד חכם - שתורתו אומנותו (רמב"ן שבועות ל א חא"ץ ד"ה וכי; שו"ע חו"מ קכד א), ולכן ראוי לחוס על כבודו (סמ"ע שם סק"ד בלשון שני) - שנתבע לדין על ידי עם הארץ, וגנאי לו לבא עמו לבית דין, הרי זה לא ילך לבית דין (רמב"ן שם, והובא ברשב"א ורא"ש (שם ד ב), וריטב"א שם ב, ור"ן שם א (ג ב); שו"ע שם). וכתבו אחרונים שהדבר תלוי במנהג, ובזמן הזה המנהג שתלמיד חכם בא לדין (ש"ך שם סק"ד).

באופן שאינו בא לדין, בית דין שולחים אליו את סופרי הדיינים ויטען בפניהם (רמב"ן שם, והובא ברשב"א ורא"ש וריטב"א ור"ן שם; שו"ע שם), ואף שמן הדין צריך שבית דין עצמם ישמעו את הטענות, ואין אדם יכול למנות שליח לטעון במקומו, לסוברים כן (ראה ערך בעל דין וערך טוען ונטען: הטענים), כבוד התורה עדיף (רמב"ן שם).

בהשבת אבדה בהשבת-אבדה (ראה ערכו), שהמוצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול, פטור מהשבתה (ראה ערך השבת אבדה: הפטורים מהמחצה), ויש סוברים שהדברים אמורים דוקא בחכם שמשום חכמתו אין ההשבה לפי כבודו, ולא בזקן או נכבד (ראה ערך הני"ל), יש שכתבו בדעת אחרונים שהוא מפני שהעשה של כבוד התורה דוחה את המצוה של השבת אבדה (פרי יצחק א נב ד"ה שוב ושם נג באורך, בדעת שו"ת שאגת אריה החדשות יב

סנהדרין יט א ד"ה ינאי, ומאירי שם, וחיידושי הר"ן שם בשם ה"ר דוד. וראה תומים שם בסופו).

על דין שבא לפניו בעל דין תלמיד חכם, אם עליו לקום מפניו, אף שמצוה עליו להשוות את בעלי הדין בכל דבר (ראה ערך דיני ממונות: השוואת בעלי הדין), ואם עליו לקום מפניו עד תלמיד חכם הבא להעיד בפניו, ראה ערך קימה והידור.

מבטלים מקרא-מגילה (ראה ערכו) משום כבוד התורה, ולפיכך תלמיד חכם שמת, שאמרו שמספידים אותו אף בפורים (ראה ערך הספד), מספידים אותו אפילו כשעל ידי כך יתבטלו ממקרא מגילה (ראה מגילה ג ב, ותוספות ד"ה כל שכן, ואור זרוע ב ששח), ואף שמבטלים תלמוד תורה ובאים לשמוע מקרא מגילה (ראה ערכו), תלמוד תורה של יחיד קל הוא ממקרא מגילה, ואילו כבוד התורה חמור הוא יותר (מגילה ג ב²⁹).

וכן קבורת תלמיד חכם דוחה היא מקרא מגילה (דרכי משה או"ח תרפז, בשם אור זרוע. וראה משנה ברורה שם סק"ח). ועוד אמרו שאין מועד בפני תלמיד חכם, ולכן מותר להספיד תלמיד חכם "בפניו" במועד (ראה ערך הספד, ושם על גדר "בפניו"), לפי שכבוד התורה דוחה את כבוד הרגל (ראה מגילה ג ב, וראה פני יהושע שם, ושו"ת שבות יעקב ב כה, ומרומי שדה מגילה כט א).

החכם עצמו, יש שהוא פטור ממצוות שבין אדם לחברו כשאין לפי כבודו וכדלהלן.

להעיד בפני בית דין חקטן ממנו זה לכבודו ללכת להעיד בפני בית דין הקטן ממנו - בחכמה (רמב"ם עדות א ב) - הרי זה לא ילך (רבה בר רב הונא בשבועות ל ב; רמב"ם עדות א ב; טוש"ע חו"מ כח ה³⁰), ואפילו תבעו בעל הדין שיבא להעיד לו (שו"ע שם) - שבאופן זה חובה על היודע ללכת להעיד, מן הכתוב: **אִם לֹא יָגִיד וְנָשָׂא עֹנֹו** (ויקרא א. א. ראה ערך עדות) - שהרי אמרו בזקן שטיפול באבדה אינו לפי כבודו, שהוא פטור מהשבתה (ראה ערך השבת אבדה: הפטורים מהמצוה, וערך כבוד הבריות. שבועות ל ב), ויש מן הראשונים שכתבו טעם אחר, שאף שמצוה על כל אדם להעיד בבית דין בכל עדות שהוא יודע (ראה רמב"ם עדות א א, וראה ערך עדות), עשה של כבוד התורה עדיף (רמב"ם עדות א ב), ודוחה הוא את העשה להעיד (החינוך מצוה קכב).

היתה ידועה לחכם עדות הבאה להפריש מן האיסור, הרי זה חייב ללכת ולהעיד (שבועות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (משלי שם. גמרא שבועות שם; רמב"ם שם; טור שם), וכל מקום שיש בו חלול-השם (ראה ערכו), אין חולקים כבוד לרב (ראה ערך חלול השם. גמרא שם; רמב"ם שם).

על הטעם שאין אומרים שיידחה האיסור מפני כבוד הבריות, ראה ערך כבוד הבריות.

בעדות נפשות או בעדות מלקות, כתבו ראשונים שהחכם הולך ומעיד (רמב"ם עדות א ב; מאירי סנהדרין יט א, ושבועות ל ב), שבכלל איסור הם (מאירי שם ושם), או לפי שחלול-השם (ראה ערכו) הוא, כשיש עדים ולא יתברר דין מדיני נפשות (כסף משנה עדות א ב, וראה שם ביאורים נוספים); ויש שכתבו בדעת ראשונים שתלמיד חכם לא יעיד אף בדיני נפשות (בנין שלמה סנהדרין יח ב, בדעת תוספות שם ד"ה מעיד).

29. בטעם החילוק בין תלמוד תורה לבין כבוד התורה, ראה שפת אמת שם.
30. וראה רבינו ירוחם מישרים ב ב, ששולחים לו ומעיד בפני השלוחים, והובא

ואדרבה, אסור לו למחול - או לזלזל בעצמו (רא"ש בבא מציעא ב כא) - לפי שהתורה מתבזית בכך (שו"ת הריב"ש שם, בשם הראב"ד).

כשפטור ממצוה חכם שמצא אבדה, או שראה את בהמת חברו משום כבודו, רובצת תחת משאה, ואין זה לפי כבודו להשיב את הרכוזה לקיימה

פטור הוא ממצוות אלו (ראה ערך השבת אבדה וערך פריקה וטעינה), יש סוברים שאפילו רצה למחול על כבודו ולקיים את המצוה אינו רשאי, שכיון שפטרתו התורה אסור לו לזלזל בכבודו, שהרי זה מזלזל בכבוד התורה במקום שאינו חייב (רא"ש בבא מציעא ב כא, (והובא בטור חו"מ רסג ורעב)³¹; רמ"א בשו"ע חו"מ רסג ג, ושם רעב ג).

ויש סוברים שרשאי הוא לקיים מצוות אלו לפני-משורת-הדין (ראה ערכו). רמב"ם גילה ואבדה יא יז, ושם רוצח יג ד; נמוקי יוסף בבא מציעא ל ב (טז ב); שו"ע חו"מ רסג ג, וטושי"ע שם רעב ג. וראה ערך השבת אבדה, וערך לפני משורת הדין, שהרי יש כמה תלמידי חכמים שעושים כן בשלהם (ריטב"א שבועות ל ב ד"ה הא"י), או שמטעם אחר אינו נחשב מזלזל בכבוד התורה, לפי שהוא מרבה בכך כבוד שמים, שאף שאין דרכו בכך, הוא מטפל בשל חברו לפני משורת הדין (בית יוסף חו"מ סוף סי' רסג).

באופן הנ"ל תלמיד חכם היודע עדות בממוץ, שאינו הולך להעיד בעדות ממוץ לפני בית דין הקטן ממנו בחכמה, לפי שאין כבודו שילך לפניו (ראה לעיל: בדחיית מצוה), יש מן הראשונים שכתבו שאינו רשאי למחול על כבודו וללכת להעיד - אף שהוא רשאי, לדעתם, להשיב אבדה כשאינה לפי כבודו, לפי שיש תלמידי חכמים שעושים כן בשלהם (ראה לעיל בסמוך מריטב"א, וראה רמב"ם שם) - ואף שיהיה מזה הפסד לבעל הדין, לפי שהוא מבזה את תורתו (ריטב"א שבועות ל ב ד"ה הא"י; נמוקי יוסף שם סוף ד"ה ואמר; משכן העדות א י, שכן משמע מלשון הרמב"ם עדות א ב: ויש לו להימנע).

והרבה אחרונים כתבו שלסוברים שתלמיד חכם רשאי להשיב אבדה אף כשאינה לפי כבודו, רשאי הוא אף לילך להעיד בבית דין קטן ממנו (ראה לעיל שם). ראה שו"ת הרדב"ז ד קט, ושם טעמים נוספים שיש לו לילך; שו"ת חוות יאיר רה; תומים כח ס"ק יב; מנחת חינוך מצוה קכב ב).

מצוות שבין אדם למקום, כתבו אחרונים שלדברי הכל אין בעשייתן משום ביזוי כבוד זקנה ותורה, וכל הנוהג קלות בעצמו לצורך גבוה ומצות ה' הרי זה משובח, ולכן נהגו תלמידי חכמים ואף גדולי הדור לעסוק בעצמם בהקמת סוכה ובשאיבת מים למצה, וכן במצוות שבין אדם לחברו שאינן לענין ממוץ, כגון קבורת מתים, ולקדד לפני חתן וכלה, שאף האוסרים לתלמיד חכם להשיב אבדה שאינה לפי כבודו, לא אסרו אלא במצוה שבין אדם לחברו בעניינים שבממוץ, שנראה שהוא מבזה את כבוד תורתו לשם ממוץ (שו"ת חוות יאיר רה. וראה פרי מגדים או"ח רנ משבצות זהב סק"ב, וקובץ שיעורים כתובות אות מז, וראה ערך תלמיד חכם).

המבזה את החכם

מנדים אותו המבזה את החכם, מנדים אותו (ראה ברכות יט א, ורש"י שם, וראה מועד קטן טז א, ורבינו חננאל שם; ירושלמי מועד

(ד"ה ותדע); ויש סוברים שלא כבוד התורה הוא שדוחה את המצוה, אלא כבוד-הבריות (ראה ערכו) דוחה, והטעם שדוקא חכם פטור מהשבת אבדה כזאת, לסוברים כן, הוא מפני שההתעסקות במצוה אינה חשובה פחיתות כבוד לסתם זקן או נכבד, ודוקא לחכם זלזול הוא שישא שם או קופה, משום כבוד התורה, אפילו הוא עוסק במצוה (פרי יצחק שם ד"ה ומעתה (הב'), ואילך).

מצוות פריקת משא מבהמה חכם הרואה את בהמת חברו רובצת תחת משאה, ואין זה לפי כבודו לפורקה, הרי זה פטור מפריקתה (ראה בבא מציעא ל ב, ורמב"ם רוצח יג ג, וטושי"ע חו"מ רעב ג, וראה ערך פריקה וטעינה), ואף שצער-בעלי-חיים (ראה ערכו) מן התורה הוא, לסוברים כן (ראה ערך צער בעלי חיים), עשה של כבוד התורה עדיף (רמב"ן ב"מ לג א, להבנת נמוקי יוסף שם, וראה שו"ת הרדב"ז שם, שמפרש שכוונתו לכבוד הבריות).

על פטור תלמיד חכם מכיבוד אב ואם בדבר שהוא זלזול אצלו, ראה לעיל: לעומת אחרים שחייבים בכבודם: כבוד אביו ואמו.

על פטורו של חכם מעמידה מפני חכם אחר קטן ממנו, מפני שהעמידה מפניו אינה לפי כבודו, ראה ערך קימה והידור.

על פטורו של החכם מלקרוע על חכם קטן ממנו, מפני שאותה קריעה אינה לפי כבודו, ראה ערך קריעה.

כשמחל החכם על כבודו

הרב שמחל על כבודו, נחלקו בו אמוראים אם כבודו מחול: רב חסדא סובר שאין כבודו מחול, ורב יוסף סובר שכבודו מחול (קדושין לב א, וראה ערך כבוד רבו; מורא רבו), ואין אומרים שכיון שהכבוד תלוי בתורה, אין החכם יכול למחול על כבוד התורה שהיא של הקדוש ברוך הוא, לפי שהתורה שהחכם למד שלו היא חשובה, שנאמר: כִּי אִם תִּתְּנוּהָ ה' תִּפְצֹץ וְתִתְּרוּתָהּ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה (תהלים א ב. רבא בקדושין שם ב ורש"י שם), שבתחילה נקראת היא התורה "תורת ה'", ומשלמדה וגרסה הרי היא נקראת "תורתו" שלו (רש"י שם ד"ה ובתורתו).

הלכה שהרב - או שאר חכם (ראה תוספות סנהדרין יט א ד"ה ינאי, ושבועות ל ב ד"ה עשה; בית יוסף יו"ד סוף סי' שלד, (שכן הוא בגמרא קדושין שם)) - שמחל על כבודו, כבודו מחול (רמב"ם תלמוד תורה ה יא, וטושי"ע יו"ד רמב לב, ברבו מובחק שמחל על אחד מן הדברים שחייבים לכבדו בהם, ראה ערך כבוד רבו; מורא רבו), ואפילו בפרהסיא (טורי אבן מגילה כח א (ד"ה אל תקרי), על פי קדושין לב ב).

על אופנים שונים שראוי לחכם למחול על כבודו, ואופנים אחרים שיש לו להקפיד על כבודו ולא למחול, ראה ערך תלמיד חכם.

האם יכול המחול על הדברים שחייב אדם לנהוג בו כבוד מחמת תורתו, כגון לקום מפניו וכיוצא בזה - וכן יכול הוא החכם למחול

על כבודו ולשמש אחרים, כגון להשקות אותם בסעודה (ראה קדושין לב ב) - אבל על בזיונו, כגון להתיר לאחר לומר לו דברי חירופים וגידופים, אין החכם יכול למחול (שו"ת הריב"ש רכ בשם הראב"ד, וראה אורח משפט טו א באורך, וראה תרומת הדשן פסקים קצו, מר"ד שפריינץ, הובא בדרכי משה יו"ד רמב טו, וברמ"א שם סל"ב),

שראוי להם לבית דין להוסיף על הנידוי ולענוש לפי גודל המתבזה ולפי גודל הבזיון (שו"ת הרד"ק יח יד, ובעין זה בסמ"ע שם סק"ט בלשון ראשון, בדעת השו"ע).

על מחלוקת הראשונים אם בית דין יכולים להחרים את המבזה תלמיד חכם, ועל אופנים שראוי אף להחרימו, ראה ערך חרם.

החכם עצמו **החכם עצמו מנדה לכבודו עם-הארץ** (ראה ערכו) **מנדה לכבודו** **שהפקיר בו** (ראה מועד קטן טז א, ושם יז א, ורש"י שם; רמב"ם תלמוד תורה ו יב; שו"ע יו"ד רמג ח, וטושי"ע יו"ד שלד מה, מז) - **ויש סוברים שאף יכול הוא להחרימו** (ראה רמב"ם שם ז יג, וכן משמע בשו"ת הרשב"א א תס) - **ואין צריך לא עדים ולא התראה** (רמב"ם שם ו יב, וראה כסף משנה שם במקורו; שו"ת הרשב"א א קעט; שו"ע יו"ד רמג ח, וטושי"ע יו"ד שלד מז), **שהחכם עושה דין לעצמו** (ראה מועד קטן יז א, לפירוש רבינו חננאל שם, ושו"ת הריב"ש רכ, וטור יו"ד סוף סי' שלד בשם הראב"ד), **ודוקא לתלמיד חכם ניתנה רשות לנדות, מפני כבוד התורה** (ראה שו"ת הרשב"א המיוחסות רמה; שו"ע יו"ד שלד יח, ורמ"א שם; שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים ד³³), **וכן תלמיד של החכם שביזו את רבו בפניו, ורבו אינו שם, יכול הוא לנדות על כבוד רבו** (שו"ת הריב"ש לג; שו"ע יו"ד שלד טז).

אפילו ביזה עם הארץ את החכם עצמו, ולא את התורה דרך כלל, יכול החכם לנדותו (ראה שו"ת הריב"ש שם; שו"ת מהרשד"ם יו"ד ריג); **ויש מן הראשונים שכתבו שהחכם אינו יכול לנדות עם הארץ אלא אם אותו עם הארץ ביזה את התורה ולומדיה, ופקר בכבוד התורה** (שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים ט).

החכם המנדה לכבודו, יש מן הראשונים שכתבו שהוא דוקא חכם הראוי למנותו פרנס על הציבור, ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ויודע כל התלמוד (שו"ת תשב"ץ א לג, וכן מצדד בשו"ת מהר"ם בן בכרי (לבוב) תכד); **ויש מן הראשונים שכתבו שאף תלמיד, שאין בית דין חייבים לנדות לכבודו, יכול הוא עצמו לנדות את מי שביזהו** (שו"ת הריב"ש לג; שו"ת מהרי"ט קנה, בדעת הרמב"ם תלמוד תורה ו; בית מאיר בהשמטות ליו"ד שלד סמ"ה, שכן היא כוונת לשון השו"ע שם).

חכם שביזה חכם אחר, יש סוברים שהחכם שביזהו חכם אחר **אינו יכול לנדות את זה שביזהו, שאין החכם מנדה בעצמו אלא לעם הארץ שביזהו, ולא חכם אחר** (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ה, והובא בשו"ת הרדב"ז ו ב אלפים רלט; שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים ט; כסף משנה תלמוד תורה ו יב בלשון ראשון בדעת הרמב"ם, וכן הוכיח בשו"ת אבקת רוכל רב³⁴), **אלא חכמים אחרים יראי שמים וחסים על כבוד התורה יעיניו בטענותיהם, וייסרו את החוטא מהם בדברים, ויגערו בו כפי חטאו, ויכניעו אותו לבקש מחילה מחברו, ויפייסו את הנעלב כדי שימחל, בדרך כבוד לשניהם, בצנעה, לא בפרהסיא בפני עמי הארץ** (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם שם); **ויש חולקים וסוברים שהחכם יכול לנדות חכם אחר שביזהו** (כסף משנה שם בלשון שני).

חכם שלא נידה את מי שביזהו, חייבים בני העיר לנדותו (שו"ת הריב"ש רכ, על פי ברכות יט א³⁵), **שהרי**

קטן ג א; רמב"ם תלמוד תורה ו יב, וראה שם סנהדרין כו ה; טושי"ע יו"ד רמג ז, ושם שלד מג ואילך, וראה שם חו"מ כז ב), **אפילו לא ביזה את החכם אלא בדברים** (רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד רמג ז, ושם שלד מז), **או שהחציף פניו כנגד החכם דרך זלזול, ואפילו אין בדבריו אלא חציפות קטנה** (שו"ת מהרי"ק (ירושלים תשל"ג) קפט), **ואפילו ביזהו שלא בפניו** (שו"ת הריב"ש תק (וראה שם רכ); רמ"א יו"ד רמג ז), **או לאחר מיתה** (ראה עדיות ה ו, וירושלמי מועד קטן ג א; רמב"ם תלמוד תורה ו יד; טושי"ע יו"ד רמג ז, ושם שלד מג, מז), **ואף על פי שהחכם אינו מצטער** (שו"ת מבי"ט ג סז, בביאור לשון הרמב"ם (וירושלמי) שבציון הקודם, "אפילו").

אף המיקל בכבודו של תלמיד חכם ואינו נוהג בו כבוד כראוי, אף שלא ביזה אותו, כתבו ראשונים שיכול החכם לנדות אותו (שו"ת הריב"ש תק); **ויש שסוברים שאם לא ביזהו, אף שלא כיבדו כמו שהוא חייב, בקימה והידור, אין לנדותו** (הגהות מיימוניות תלמוד תורה ו ז, (ובהגהות מיימוניות קושטא יג בשם הרמ"ד, והובא בבית יוסף יו"ד שלד), **על פי ירושלמי מועד קטן ג א, והובא בש"ך יו"ד שלד ס"ק לח).**

חכם שביזה חכם גדול ממנו **בנידוי** (ראה רש"י ברכות יט א ד"ה מדמה, (וראה שו"ת מהרלב"ח סוף סי' ל); שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים ט; כסף משנה תלמוד תורה ו יב), **ויש סוברים שאפילו ביזה חכם כמותו** (שו"ת הרדב"ז מכתב יד (ח"ח) קצא).

ויש סוברים שדוקא אם ביזה חכם מופלג ממנו, שאין מנדים את החכם אלא כשמתחלל שם שמים על ידו, ודוקא המזלזל במופלג בחכמה או ברבו הוא בכלל חילול השם (שו"ת אבקת רוכל רב, שכן משמע ברמב"ם, (וראה כסף משנה שם)).

אפילו יש לו למבזה לומר שלא נתכוון לבזות את החכם, כל שיש אומדנא שכיוון לבזותו, מנדים אותו (מהרי"ק שורש א, על פי נדרים נ ב, והובא ברמ"א יו"ד שלד מה; שו"ת בנימין זאב רפג. וראה שו"ת הרדב"ז א שעח).

נחלקו הדעות בגדרו של תלמיד חכם שהמבזה אותו חכם שחמבו **חייב נידוי**

• יש ראשונים שכתבו שהוא חכם היגע בתורה וראוי להורות (קונדריסין) (נדפס בקובץ ראשונים למועד קטן זק"ש, הוצאת מכון התלמוד הישראלי) ריש שער ד, הובא בבית יוסף יו"ד שלד, ובב"ח שם בסוף הסימן; ש"ך שם ס"ק סח).

• יש סוברים שכל מי שקובע עתים לתורה, המבזהו חייב נידוי (שו"ת הרדב"ז מכתב יד (ח"ח) קצא. וראה שו"ת הרשב"א ב רצא, ושו"ת הרא"ש טו י (והובא בטור חו"מ תכ)).

• ויש סוברים שאין לנדות אלא את המבזה מי שתורתו אומנותו, שהמבזה מבזה את אומנות התורה (שו"ת מהרשד"ם יו"ד צח).

באו עדים **באו עדים באדם שביזה תלמיד חכם, בית דין מנדים אותו ברבים** (רמב"ם תלמוד תורה ו יב; טושי"ע יו"ד שלד מז, וראה שם רמג ז, ושם שלד מג, וחו"מ כז ב), **ואם רצו הדיינים להכות אותו מכת-מרדות** (ראה ערכו), **מכים אותו ועונשים אותו כפי מה שיראו** (רמב"ם סנהדרין כו ה; טושי"ע חו"מ כז ב³²),

שלד (וכסף משנה שם), ושו"ת אבקת רוכל שם, שאם היה המבזה גדול הרבה מהמבזה, יכול לנדותו, שהוא נחשב לגביו כעם הארץ. ³⁵ וראה שם מחכמי גירונדה שהביאו ראייה ממועד קטן טז א, והריב"ש דחה שמשם אין ראייה אלא שיכולים, ולא שחייבים, וראה שו"ת מהרי"ט א לט.

³² וראה ערך מכת מרדות וערך נדוי, שיש סוברים שבכל מקום שזכר נידוי או שזכרה מכת מרדות, הרשות ביד בית דין לענוש באחד מהם, כפי הנראה להם ראוי. ³³ וראה שם ה (ממהרי"ט י יעיש) ד"ה ואני, שחולק, וסובר שאף שאר אדם יכול לנדות בכל דבר שהדין ברור לו. ³⁴ וראה בית יוסף

בדעתם; הגהות מיימוניות תלמוד תורה ז ב; רמ"א יו"ד שלד יג, וראה ט"ז שם); ויש סוברים ששאר אמוראים חולקים בדבר, והלכה כמותם, שכל שריצה את החכם אפילו לא עברו שלשים יום מתירים לו את נידויו (רי"ף מועד קטן טז א; כסף משנה תלמוד תורה ז ז, בדעת הרמב"ם שם; רא"ש מועד קטן ג ו, ושו"ת הרא"ש כח ד, לגירסת הטי"ז יו"ד שלד סק"ו, ולפנינו הוא במוסגר; טוש"ע יו"ד שם יג).

כשמת אותו חכם שנידה לכבודו לעם הארץ שהפקיר בו, ומת אותו חכם, באים שלשה ומתירים לו (רמב"ם תלמוד תורה ו יב, על פי מועד קטן טז א; שו"ע יו"ד רמג ח, וטוש"ע שם שלד מז).

על אופן התרת נידויו של המבזה את החכם, ואם יש חילוק בינה לבין התרת שאר נידוי, ראה ערך נדוי.

המזלזל בחכם המזלזל בחכם לפי תומו שלא הקנטה, נוהגים בו נזיפה (ראה ערכו. המאורות מועד קטן יז א, בשם הרא"ש מלוניל; מאירי שם טז א (ד"ה יש הא"י)), וכן כל תלמיד חכם היודע בחברו שהוא גדול הימנו, והוא רואה בו שאין דעתו נוחה עליו, אף שלדעתו לא חטא לו, יש לו לנהוג נזיפה בעצמו (שו"ת הרד"ק סוף בית יח, על פי כמה מעשים בגמרא שם טז א, ב; רמ"א יו"ד שלד יז), וכן כתבו ראשונים שמי שנידה את החכם כדין, וחזר אותו חכם ואמר לו "אדרבה", היינו, תהא אתה בנידוי, אף שנידוי זה אינו כדין ואינו חל (ראה ערך נדוי), צריך מנדה זה לנהוג בעצמו נזיפה, מפני כבודו של אותו חכם (קונטרסין שער ד, חובא בבית יוסף יו"ד שלד).

נזיפה שאמרו, אינה אלא להפסיד דעתו של החכם, אבל אין הנזוף צריך לפייסו (המאורות מועד קטן יז א, בשם הרא"ש מלוניל).

כיבוד קרובי החכמים

אשתו של חכם ובניו ושאר קרוביו, יש לנהוג בהם כבוד, משום כבוד החכם (ראה רמב"ן וריטב"א שבועות ל ב, באשת חבר, ושו"ת תשב"ץ ג קיא, ושו"ת מים עמוקים ג, בבניו), ואמרו שיש לעמוד מפני אשת-חבר (ראה ערכו), שאשת חבר הרי היא - לענין כבוד - כחבר (ראה שבועות ל ב, וראה ערך אשת חבר וערך קימה והידור, ושם ושם על שאר פרטי הדין), וכן אמרו בבני תלמידי חכמים - שאבותיהם ממונים פרנסים על הציבור (הוריות יג ב; טוש"ע יו"ד רמז יז³⁸) - שבזמן שיש להם דעת לשמוע את הדברים שאומר אביהם, נכנסים ויושבים לפני אביהם ואחוריהם כלפי העם, ובזמן שאין להם דעת לשמוע, נכנסים ויושבים ופניהם כלפי העם (גמרא שם; רמב"ם תלמוד תורה ו ז; טוש"ע שם, וראה ט"ז שם סק"ט), מפני כבודו של אביהם (שו"ת תשב"ץ ג קיא).

וכן בקריאת-התורה (ראה ערכו), אחרי החכמים הקוראים בתורה תחילה (ראה לעיל: פרטי הכיבוד; בקריאת התורה), קוראים את בניהם של החכמים שאבותיהם ממונים פרנסים על הציבור, לפני ראשי כנסיות, ולפני שאר העם (רא"י נפחא בגיטין ס א; טוש"ע או"ח קלו. וראה ערך קריאת התורה), משום כבודו של אביהם (תשב"ץ ג קיא).

וכן אמרו שבני חכמים שמתו, כשמשפידים אותם מוסיפים קצת בשבח מעשיהם (רמב"ן בתורת הבית הארוך ענין ההספד (מהד' שעועל עמ' פו); רא"ש מועד קטן ג פח; טוש"ע יו"ד שמד ה), משום כבוד אבותם (שי"ד יו"ד שם סק"ד).

הם חייבים בכבוד התורה, ומוטל עליהם להקים את כבוד החכם (שו"ת מהריט"ץ א לט).

המבזה את החכם לאחר מיתה (ברכות יט א; רמב"ם תלמוד תורה ו יב; טוש"ע יו"ד רמג ז, ושם שלד מז), והם המתירים לו כשיחזור בתשובה (רמב"ם שם; טוש"ע שם ושם).

ראוי לו לחכם החכם שביזוהו, ורצה למחול למבזה ולא לנדותו, שימחל ולא הרשות בידו (רמב"ם תלמוד תורה ו יב (וראה שם ז יג); טור ינדה יו"ד שלד; שו"ע שם רמג ח. וראה לעיל: כשמחל החכם על כבודו). ואף שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג את עצמו בדבר זה, אלא מעלים אזניו מדברי עם-הארץ (ראה ערכו), וכן היתה דרך החסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינם משיבים, ולא עוד אלא שהיו מוחלים למחרף, וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם, ולא החרימוהו לכבודם (רמב"ם שם ז יג, וראה כסף משנה שם שמקורו בירושלמי מועד קטן ג א; טור יו"ד שלד, ובקצרה בשו"ע שם רמג ט), וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה (רמב"ם שם; טור חו"מ תכ).

ויש מן הראשונים שכתבו בטעם שראוי להרחיק מן הנידוי, שמא ינדה אדם את מי שאינו חייב נידוי (שו"ת מהר"ם בן בכרי [לבו] תכד).

במה דברים אמורים, כשביזוהו בסתר, אבל כשביזוהו אדם בפרהסיא, אסור לו למחול על כבודו, ואם מחל נענש, שזה בזיון התורה, אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו המבזה מחילה, ואז יסלח לו (רמב"ם שם ז יג, וראה בית יוסף יו"ד שלד, שמקורו ביומא כב ב - כג א, בשאל המלך; טור יו"ד שלד; שו"ע שם רמג ט³⁶).

על דיניו של המנודה, ועל החילוק שבין המנודה משום שביזה את החכם לבין שאר המנודים, ראה ערך נדוי.

האם התרת מי שנידוהו מפני שביזה תלמיד חכם, התרת הנידוי תלויה בריצוי החכם שביזוהו, ובזמן שכבר נמשך נידויו (ראה להלן. וראה ערך נדוי). כתבו ראשונים שאין מתירים למבזה את נידויו עד שירצה את החכם שנידוהו בשבילו (רמב"ם תלמוד תורה ו יב; תוספות הרא"ש מועד קטן טז א: עד שיפייס; טוש"ע יו"ד רמג ז, ושם שלד מז (ושם יג בשם יש מי שחולק)), ואם המנודה עשה את המוטל עליו וריצה את החכם, אפילו אין החכם מתרצה למחול לו, מתירים לו את נידויו (כסף משנה תלמוד תורה ו יב, ובית יוסף יו"ד שלד; רמ"א בשו"ע שם מז); ויש שנראה מדבריהם שאפילו פייס את החכם ולא נתפייס אין להתיר לו את נידויו עד שיתרצה החכם להתיר לו (ראה בית יוסף ודרכי משה יו"ד סוף סי' רמג).

ויש סוברים שאם הנידוי נמשך כבר שלשים יום, אפילו לא פייס את החכם שנתפקר בו, מתירים לו את נידויו (שיטת ריב"ב ומאירי מועד קטן טז א; טור יו"ד שלד; שו"ע שם יג, בשם יש מי שאומר³⁷).

האם צריך למתין שלושים יום שיעברו עליו שלשים יום (ראה מועד קטן טז א), ויש מן הראשונים שפסקו כדבריו (ראה המאורות שם יז א (עמ' נז), בשם הרא"ש מלוניל; תוספות נדרים ז ב ד"ה אין, ושו"ת פני משה [בנבנשת] כח

שמכל מקום צריך הוא לבא לבית דין לבקש התרה. ³⁸ והרמב"ם השמיט, וראה לחם משנה תלמוד תורה ו ז.

³⁶ וראה שו"ת הריב"ש רטז, ושו"ת ר"י לבית לוי ה נ, שאם המבזה מבקש מחילה, ראוי למחול לו. ³⁷ וראה גמרא עבודה זרה כו א, וטור יו"ד שם,

ובעלי הדין (ראה לעיל: בדחיית מצוה; כשבא להעיד) - שאין לדחות את העשה של עמידת העדים מפני החיוב לכבדה, שאינו אלא מדרבנן (ראה ראשונים הנ"ל); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שמן התורה חייבים לכבד אף אלמנת חכם (ראה תירוצי ראשון בתוספות שבועות שם; ראה ט"ז שם, בדעת שו"ת מהר"ם מינץ, וראה מנחת חינוך רנז, ושדי חמד פאת השדה א קמ סוף ד"ה אמנם בדעתו).

בני החכם בני החכם, שמושיבים אותם בצד הזקנים מפני כבוד לאחר מיתתו אבותיהם (ראה לעיל), אמר רבא שהדברים אמורים דוקא בחיי אבותיהם ובפני אבותיהם (הוריות יג ב). וכן כשמקדימים אותם בקריאת התורה (ראה לעיל), הרי זה בחיי אבותיהם (שו"ת מים עמוקים ע ד"ה ומהיחא), וכתבו אחרונים שדוקא להקדימם לראשי כנסיות אמרו שאין להקדימם אלא בחיי אבותיהם, אבל חייבים לנהוג בהם כבוד אף לאחר מיתת אבותיהם, ואף לסוברים שאין חייבים בכבוד אשת חבר לאחר מיתתו אלא מדבריהם (ראה לעיל), הרי זה דוקא אשתו, שכיון שמת שוב אינה אשתו ומותרת להינשא לשוק, אבל בנו של אדם לעולם בנו הוא (שו"ת מים עמוקים שם. וראה אורח משפט חו"מ טו א ד"ה הנה). ויש מן האחרונים שכתבו שאין שייך כבוד התורה בקרובו של חכם או בבנו, לאחר מיתת החכם (נתיבות המשפט טו סק"א).

קרובי החכם אף שהחכם שמחל על כבודו, כבודו מחול (ראה לעיל: אינם יכולים למחול על כבודם) כשמחל החכם על כבודו, מחלוקת אמוראים, וכן הלכה, אשת חכם אינה יכולה למחול על כבודה, שכן אינה יכולה למחול על כבוד התורה של בעלה (מנחת חינוך מצוה רנז), וכן שאר הקרובים של חכם אינם יכולים למחול על כבודם (ראה תומים טו סק"ג; אורח משפט שם א ד"ה וגם. וראה שו"ת חוות יאיר סוף סי' כא).

וכן שאר הקרובים של חכם - מלבד אשתו ובניו - מצוה לכבדם, כגון כשהם באים לדין, יש לדיין להקדים את דינם לדין של אחרים, משום העשה של כבוד התורה (כתובות קו א, לפירוש הרמב"ן והריטב"א שבועות ל ב; רמ"א בשו"ע חו"מ טו א: משום כבוד החכם. והרמב"ם וטו"ש השמיטו); ויש חולקים וסוברים שאין להקדים את דין קרובו של חכם (תומים טו סק"ג, בדעת הרמב"ם שהשמיט דין הקדמת קרובו של חכם. וראה שם טעמו).

ויש מן האחרונים שסוברים יותר מזה, שאין כלל חיוב לכבד קרוב של חכם יותר מאדם אחר (שבועות יעקב א קמד, בדעת הרי"ף והרמב"ם ושאר פוסקים שלא הזכירו דין קדימה בקרובו של חכם).

האם החיוב החיוב לכבד את קרובי החכם, יש ראשונים שסוברים מהתורה שהוא מן התורה (ראה רמב"ן שבועות ל ב, על פי כתובות קו א, ועי' רשב"א ור"ן שם באשת חכם, וכן משמע בתוספות שבועות שם ד"ה והאמר); ויש סוברים שאינו אלא מדרבנן (ריטב"א שבועות ל א בשם תוספות, ושם ב, וכתובות קו א בשם מורו; רא"ש שבועות ד ה), ולפיכך אינו דוחה מצוה מן התורה, ודיינים שפתחו בדין, אם בא לפנייהם קרובו של חכם, אין להם להקדימו (ריטב"א כתובות קו א בשם מורו, וכן פסק הרמ"א בשו"ע חו"מ טו א).

אלמנת חכם אלמנת חכם - כל זמן שלא חזרה ונישאה (ט"ז יו"ד רמב ס"ק יד, בשם שו"ת מהר"ם מינץ) - כתבו ראשונים שאף שבחיי בעלה חייבים לכבדה מן התורה, לדעתם (ראה לעיל), לאחר מותו החיוב לכבדה אינו אלא מדרבנן (ראה תוספות שבועות ל ב ד"ה והאמר בתירוצי שני, ושדי חמד פאת השדה א קמ בדעתם, ושם שכן משמע שהבינו הרבה אחרונים בדבריהם), ואלמנת חכם הבאה לדין, אין לדיין להושיבה - כדין תלמיד חכם וכדין אשתו בחייו, שבהם העשה של כבוד התורה דוחה את העשה של עמידת העדים

כְּבוֹד מְלָכִים¹

החיוב לחלוק כבוד למלך - בין מלך ישראל ובין מלך מאומות העולם - בדיבור או במעשים מיוחדים

למלכות (דברים רבה [ליברמן] עמ' 64. וראה רש"י משלי שם שפירש: ירא את המלך, ובלבד שלא יסירך מיראת ה', ולעולם יראת ה' קודמת, וראה להלן: בדחיית איסור). וכן יש מן הראשונים שכתב, שהיראה מפני המלך הוא בכלל יראת ה', כי הוא ציוה בכך (כד הקמח ענין יראה, וראה שם ענין שבעה. וראה ערך יראת ה').

גדר החיוב חיוב זה לנהוג כבוד אף במלכי אומות העולם, יש במלכי העולם מן האחרונים שכתב שהוא מן התורה, שהרי למדו כן מן הכתוב שהזהיר הקדוש ברוך הוא למשה על כך (שו"ת חתם סופר או"ח קנט, ושם חו"מ קצ, שהיא מצוה רבה וגדולה); ויש שכתב שאינו אלא ממידת דרך-ארץ (ראה ערכו), לפי שהקב"ה חפץ לכבדם (מחצית השקל על המגן אברהם רכז סק"ז. וראה תנחומא וישלח ג. וראה ערך דרך ארץ).

מלך רשע אף מלך רשע, יש מן האחרונים שכתב שראוי לחלוק לו כבוד, שהרי למדו חיובו ממה שאמרו כן במלכים רשעים (ראה חידושי אגדות מהרש"א זבחים קב א. וראה ערך כבוד חכמים וערך מלך, מהרבה ראשונים שכן כתבו בינאי המלך), וכמו שאמרו:

אמר הקדוש ברוך הוא היו נוהגין בו כבוד, וחלקו כבוד למלכות אף על פי שאני צריך לעשות בו את הדין.

החיוב ומקורו

מלבד המצוה שנצטוו ישראל למנות להם מלך מישראל, ולהתנהג עמו באימה וביראה - שנאמר: שוֹם תִּשֶׁם עֲלֶיךָ מֶלֶךְ (דברים יז טו), ודרשו: שתהא אימתו עליך (משנה סנהדרין כב א, ושם נתבאר. וראה ערך מלך² - נאמר אף חיוב לחלוק כבוד למלך, בתורת אדם שניתנה לו מלכות, ואף מלכי אומות העולם בכלל חיוב זה, והוא הנקרא כבוד מלכים (ברכות יט ב [והוא לשון הכתוב משלי כה ב]. וראה להלן: דברים שבכלל כבודו). ויש שהוזכר בשם אימת מלכות (ראה להלן. וראה סנהדרין צג ב). וכן דרשו את הכתוב: וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וַיֵּצֵאוּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וגו' (שמות יג), ציום לחלוק כבוד למלכות (מכילתא בא יג³). ועוד אמרו: לעולם תהא אימת מלכות עליך, שנאמר: וַיִּרְדּוּ כָל עֶבְרִיךְ אֶלֶּה אֱלִי וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לִי לְאֹמֶר וגו' (שמות יא ח), ולא אמר: וירדת אלי והשתחוית לי (רבי ינאי בזבחים קב א, ובמנחות צח א, וכעין זה במכילתא שם).

במדרש אמרו: יָרָא אֶת ה' בְּנֵי וְיִמְלֹךְ (משלי כד כא), אמר הקדוש ברוך הוא: הוי מתיירא ממני ומן המלכות, והוי חולק כבוד

כבוד מלכים. 1. כו, טורים תרסד-תרע. 2. וראה חינוך מצוה תצו, שנראה שהוא מכלל מצות מינוי המלך, שהיא מוראו עלינו. 3. וראה שמות רבה ג ז:

מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד, אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם (ברכות ט ב, ושם נח א, ובריי"ף שם), שאם יזכה - לעולם הבא, לראות גדולתם של ישראל (רש"י שם ט ב ד"ה שאם) - יבחין (ברכות שם ושם), כמה הרבה גדולתם יותר על האומות עכשיו (רש"י שם ט ב ד"ה יבחין), היינו: כמה יתר כבוד נוטלי שכר מצוות, ממה שהיה כבוד האומות בעולם הזה (שם נח א ד"ה יבחין⁴). וכן אמרו בירושלמי בשם ר' יוחנן: מצוה לראות גדולי המלכות, שלכשתבוא מלכות בית דוד, יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות (ר' חזקיה ור' ירמיה בירושלמי ברכות ג א).

ויש מן הראשונים שכתב, שנהגו בגליות להוציא ספר תורה לקראת מלכי האומות (החינוך מצוה שעט⁵). במדרש אמרו: מלך כשהוא יוצא, תוקעים לפניו (במדב רבה טו ג).

על הרואה מלך ישראל, שאומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו, ועל הרואה מלך מאומות העולם, שאומר: ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם, ראה ערך ברכות הראיה.

בדחיית איסור

באיסור טומאה כבוד מלכים, מצינו שדוחה איסור טומאת כהנים מדרבנן בטומאה דרבנן (ראה ערך טומאת כהנים), וכן אמרו: אמר ר' אלעזר בר צדוק, מדלגים היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם (ברכות יט ב. וראה תוספות שבת קנב ב ד"ה עד). ופירשו, שמן התורה אהל שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה (ראה ערך אהל המת, וערך טומאת אהל), ורוב ארונות יש בהם חלל טפח, אלא שחכמים גזרו על ארונות שיש בהם חלל טפח, משום אלה שאין בהם, ומשום כבוד מלכים לא גזרו (ברכות שם. וראה ערך גזרה).

וכן כתבו ראשונים להלכה, שמותר לכהן להיטמא בטומאה דרבנן אף לכבוד מלכי אומות העולם (רמב"ם אבל ג יד; סמ"ג לא תעשה רלה; טור יו"ד שעב. וראה ערך ארון המת, וערך טומאת כהנים שם); ויש מן הראשונים שאינו גורס בגמרא שאמרו כן אף במלכי אומות העולם (ראה תוספות ר"י החסיד ברכות שם, בשם רבינו שמואל, וחולק עליו, והביא מירושלמי שם שהוא הדין במלכי אומות העולם), שלא שייך לומר שמצוה להיטמאות בשביל כך (רבינו שמואל בתוספות ר"י החסיד שם). וכן יש מן האחרונים שמצדדים לומר, שלא התירו אלא לקראת מלכי ישראל משום כבודם, ולא לקראת מלכי אומות העולם, שאינו אלא משום שאם יזכה יבחין (ראה מגן אברהם רכז סק"ז, ושלכן השמיט בשו"ע יו"ד דין זה), וראה מחצית השקל שם בדעתו).

באיסור הסתכלות באיסור שעל האיש להסתכל במראה (ראה ערך כלי במראה גבר; שמלת אשה), אמרו בירושלמי, שהתירו לבית רבי שיהיו רואים במראה, לפי שהיו זקוקים למלכות (ירושלמי עבודה זרה ב ב, וכן הוא בתוספתא שם ג א, ושם: לבית רבן גמליאל, והיו צריכים להתראות ביופי ובהידור (פני משה שם)).

ויש מן הראשונים שפירש, שהיתר זה אינו אלא במקום שאף האנשים נוהגים לראות במראה, שאף על פי שמותר לדעתו (ראה

מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא (ראה ברכות נח א), והמזלזל בכבודו כאילו פוגע בכבוד המקום (חידושי אגדות מהרש"א זבחים שם). ויש מן האחרונים שכתב, שמלך רשע אין חיוב לכבדו, שכן דרשו: וְנִשְׂאֵי בְעֶמְקָךָ לֹא תֵאָר (שמות כב כז), בעושה מעשה עמך (ראה בבא בתרא ד א, ושם נתבאר. תומים יז סק"ג, בישוב קושיית התוספות סנהדרין יט א ד"ה ינאל); ויש שפירש בדעתו שלא אמרו שיש לכבד מלך רשע אלא ממדת-חסידות (ראה ערכו. ראה קונטרס זכור זאת ליעקב (בסוף דעת תורה למהרש"ם יו"ד א) אות יב).

שליט או שר בכלל מלך, שאמרו שחייבים בכבודו, יש מן האחרונים שכתב, שהוא כל שליט או שר שמברכים עליו בראיתו (ראה ערך ברכות הראיה, ושם שהוא הדין כל שלטון שדן והורג במשפט ואין מי שמשנה דבריו), ואפילו הוא במדינה אחרת (שו"ת חתם סופר או"ח קנט. וראה שו"ת בצל החכמה ב יט, על ראיית פני מלכה).

דברים שבכלל כבודו

לקום מפניו בכלל כבוד המלך, לקום מפניו, וכן דרשו מה שנאמר: וַיֵּגֶד לְיַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלַיךָ וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל הַמִּטָּה (בראשית מח ב), שנתחזק ועמד וישב (פסיקתא רבתי ג), שחלק כבוד למלכות (מכילתא בא ג), שאמר: אף שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד (רש"י בראשית שם).

וכן הנכנס לפני המלך, הדרך לברכו בכניסתו וביציאתו (לקח טוב (פסיקתא זוטרותא) שם מז י; מדרש החפץ שם ז), וכן נאמר ביעקב כשבא לפני פרעה: וַיִּבְרָךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרֹעֶה (בראשית מז ז. וראה רש"י שם), וכן כשיצא: וַיִּבְרָךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרֹעֶה וַיֵּצֵא מִלְפָּנָי פְּרֹעֶה (שם ו), כדרך הנפטרים מלפני שרים, שמברכים אותם ונוטלים רשות (רש"י שם).

על האופנים שמותר להשתחוות למלך או לכל אדם, מפני הכבוד, ראה ערך השתחואה (ושם, שלמלך ישראל מצוה להשתחוות, וראה ערך מלך).

לבוא לפניו אף לבוא לפני המלך בצורה מכובדת הוא מכבוד בצורה מכובדת המלכות, וכן דרשו מה שנאמר ביוסף: וַיִּגְלַח וַיַּחֲלֵף שְׂמֹלְתּוֹ וַיָּבֵא אֶל פְּרֹעֶה (בראשית מא יד), לחלוק כבוד למלכות (בראשית רבה ט ט; רש"י שם). וכן מה שנאמר: כִּי אֵין לְבֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בְּלִבוֹשׁ שָׂק (אסתר ד ב), פירשו: כי הוא דרך בזיון למלכות (אבן העזר שם. וראה ברכות סב ב).

לא לעשות דברים ללא רשותו לא לעשות דברים ללא רשותו, שהושלכו לכבשן האש, שלא יצאו משם עד שאמר להם נבוכדנצר: פָּקוּ וְאָתוּ וגו' (דניאל ג כ), שחלקו כבוד למלכות (מכילתא שם), ולא מלאה לבם לזלזל במלכות ולצאת שלא ברשות, ולא שפחדו לצאת, שכן היו בטוחים בנס העשוי להם (רש"י דניאל שם).

על דברים שתקנו חכמים לכבוד המלכות, ראה ערך שלום מלכות.

לצאת לקראתו כדי לראותו ככלל כבוד מלכים הוא, לצאת לקראתם כדי לראותם, וכן אמר רבי יוחנן: לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת

בחיל ובכבוד יותר גדול. 5. וראה פתחי תשובה יו"ד רפב סק"א בשם הש"ך בתשובה כתב יד, על ההיתר להוציא ספר תורה לכבוד המלך. וראה ערך ספר

4. וראה ספר חסידים תתקנ, הובא במגן אברהם רכז סק"ז, שאם הלך לקראת המלך פעם אחת, לא ילך פעם אחרת ולבטל מלימודו, אלא אם כן שמע שיבוא

לנגן בכלי שיר ביום-טוב-שני-של-גליות (ראה ערכו), לכבוד המלך (אור שמח שם על הרמב"ם יום טוב ו יד, וראה ערך יום טוב שני של גליות⁷).

על איסור בל-תשחית (ראה ערכו), או צער-בעלי-חיים (ראה ערכו), שיש שנדחים מפני כבוד מלכים, ראה ערכיהם, וראה ערך מלך.

על הכותב שם-המפורש (ראה ערכו), וכן על העומד בתפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו), שאפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ראה ערך אזכרות, וערך שמונה עשרה.

ר"ן עבודה זרה כט א, ורמ"א יו"ד קנו ב, וראה ערך הנ"ל, מכל מקום החברים היו נמנעים, לפיכך הוצרכו להתיר להם (ר"ן שם).

באיסור שבות אף איסור של אמירה-לנכרי-שבות (ראה ערכו), יש שכתב להתיר לכבוד המלך, כגון במקום שנהגו להוציא ספר תורה לכבודו (ראה לעיל: דברים שבכלל כבודו; לצאת לקראתו כדי לראותו), שיותר להוציא אותו בשבת לרשות הרבים על ידי גוי (שיירי כנסת הגדולה יו"ד רפב הגהות טור ס"ק יד בשם רדב"ז, והובא בבית לחם יהודה יו"ד שם ו⁶). וכן יש מן האחרונים שדן להתיר

כבוד רבו; מורא רבו

חיובו של התלמיד לכבד את רבו שלימדו תורה, וליראה אותו

הפרקים:

- החיובים, מקורם וגדרם
- הרב והתלמיד
- הנהגת התלמיד עם רבו
- שאר ענייני הכבוד
- הקבלת פני רבו
- כיבוד רב שאינו מובהק

החיובים, מקורם וגדרם

החיוב חייב אדם בכבוד רבו וביראתו (רמב"ם תלמוד תורה ה א, ובספר המצות עשה רט; טוש"ע יו"ד רמב א).

הכבוד שהתלמיד חייב לכבד את רבו, יש בו תוספת גדולה על הכבוד שהוא חייב לכבד כל חכם (ראה ערך כבוד חכמים. ספר המצות לרמב"ם שם; החינוך מצוה רנו²), וכן חייב הוא בכבוד רבו יותר מאשר בכבוד אביו (רמב"ם תלמוד תורה שם; ארחות חיים (ר"א מלוניל) הלכות תלמוד תורה כ; מאירי קידושין לב ב; טוש"ע שם), ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב, ולא מורא יותר ממוראו (רמב"ם תלמוד תורה שם; ארחות חיים שם; טור שם), עד שאמרו: מורא רבך כמורא שמים (רבי אליעזר בן שמוע באבות ד יב. רמב"ם תלמוד תורה שם, ובספר המצות שם; טור שם).

מקור כבוד רבו, יש מן הראשונים שכתבו שלמדים אותו מן המצוות לכבד את החכמים (ראה ערך כבוד חכמים) ואת ההורים (ראה ערך כבוד אב ואם) - ולכן אין בו מצות עשה בפני עצמה, אלא הוא בכלל המצוה של כבוד-חכמים (ראה ערכו. ספר המצות דלהלן³) - וכן חייב התלמיד במורא רבו, מפני שחובתו לרבו - שמביאו לעולם הבא - גדולה יותר מחובתו לאביו שחייבו הכתוב לכבדו ולירא ממנו (ראה ערך הנ"ל וערך מורא אב ואם. ספר המצות לרמב"ם עשה רט. וראה רמב"ם תלמוד תורה ה א: כשם שאדם וכו', וראה טור יו"ד רמב, ופרישה שם אות א), ויש מוסיפים שאף הרב קרוי אב, והוא נכלל בציווי כבוד האב ומוראו, ודין תורה הוא (קריית ספר על הרמב"ם תלמוד תורה שם).

ויש מן הראשונים שכתבו שאת החיוב במורא מרבו למדים מן הכתוב: וְהִדַּרְתָּ פָּנַי זָקֵן וְיָרֵאתָ (ויקרא יט לב. ראה רשב"א ורשב"ץ ברכות יג ב); ויש מן הראשונים שכתבו שמורא מרבו הוא שדרש רבי עקיבא מהכתוב: אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִירָא (דברים יג; שם י כ), "את", לרבות תלמידי חכמים (בריייתא בגמרא פסחים כב ב, ושם

נתבאר, וראה תנחומא בהעלותך כ, ובמדבר רבה טו יז: לרבות בעלי תורה), שמכאן שחייב האדם לירא מחכמי התורה ולומדיה שלמד מהם תורה (יראים השלם רלא, וראה שם שכתב כן אף לענין רבו שאינו מובהק; שו"ת רדב"ז ח (מכתב יד) קסה, (וראה שם ה אלף תיא)).

וכן כבוד הרב, יש מן הראשונים שסוברים שהחיוב בו נלמד מן הכתוב, שנאמר: וְהִדַּרְתָּ פָּנַי זָקֵן (ויקרא יט לב), מכאן שחייב לכבד כל חכם שלמד ממנו (יראים השלם מצוה רלא, רלג); ויש סוברים שכבוד הרב בכלל המורא הוא (ראה רבנו יונה אבות ד יב בביאור משנה שם, וראה תנחומא בהעלותך כ, ובמדבר רבה טו אות יז: ולנהוג בו מורא וכבוד שנאמר את ה' אלהיך תירא).

למד ממנו דבר אחד בלבד אפילו מי שלא למד הימנו אלא דבר אחד בלבד, הרי זה חייב לכבדו - ואפילו אם הוא יותר גדול מזה שלימדו (תורת הבית לרמב"ן שער הסוף ענין הקריעה (מהדורת מוסד הרב קוק עמ' נג); ריטב"א קידושין לב ב ד"ה רבי יוסי הגלילי) - וכן שנינו: הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת, ואפילו אות אחת, צריך לנהוג בו כבוד, שכן מצאנו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד⁴, וקראו רבו אלופו ומיודעו, שנאמר: וְאֵתָהּ אָנוּשׁ כְּעֶרְפִי אֶלּוּפִי וּמִיָּדָעִי (תהלים נה יד), והלא דברים קל-והומר (ראה ערכו), ומה דוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומיודעו, הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת, ואפילו אות אחת, על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו כבוד (אבות ו ג; כלה רבתי ח, וראה שם במהות הלימוד של אות אחת).

אף לסוברים שמן התורה אין חיוב בכבוד חכם שלא למד הימנו (ראה ערך כבוד חכמים, ושם שלדעת הרבה ראשונים חייבים מהתורה לכבד כל חכם), אם למד ממנו, ואפילו מעט, חייב הוא בכבודו מן התורה (ראה יראים השלם רלג).

קימה והידור על ההבדל בין רבו לשאר חכם לענין קימה מפניהם. 3. וראה חידושי מרן רי"ז הלוי הלכות תלמוד תורה ה יא, שמוכיח מתורת כהנים קדושים ז יד, ומתוספתא מגילה ג, שחיוב הכבוד שהתלמיד מחוייב לרבו נכלל בכתוב "והדרת פני זקן" (ויקרא יט לב, והוא המקור לחיוב של כבוד - חכמים, ראה ערכו). 4. ראה כלה רבתי ח, ומיוחס לרש"י אבות ו ג, ומחזור ויטרי תכט, מה למד ממנו.

תורה. 6. וראה שו"ת מהרש"ם ג קצח, ואור שמח על הרמב"ם יום טוב ו יד, ושו"ת כתב סופר או"ח לו. 7. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ בהשמטות קצ, על קבלת פני המלך בשירים שישמעו אף קול נשים, שאסור משום קול-באשה (ראה ערכו). וראה שם או"ח קנט, על אבל בתוך שלשים, אם מותר להסתפר לכבוד המלך. כבוד רבו; מורא רבו. 1. כו, טורים תרע-תשנו. 2. וראה בפרקים הבאים כיבודים שונים שחייב לכבד בהם דוקא את רבו, וראה ערך

שמשום כבוד רבו יש לו להיכנס לבית המשתה, שיש לדחות את כבוד האב מפני כבוד הרב (שו"ת מים עמוקים ט).

באופנים הנ"ל, היה אביו חכם, אבדתו של אביו קודמת לאבדת רבו כשאביו חכם (משנה בבא מציעא לג א לגירסא שלפנינו, וכן הוא בכמה ראשונים⁷; רמב"ם תלמוד תורה ה א, וגולה ואבידה יב ב, באביו שקול כנגד רבו, וראה להלן; טוש"ע חו"מ רסד ב, ושו"ע יו"ד רמב לד, בשקול כנגד רבו, וראה טור יו"ד שם), וכן אביו ורבו שהיו שבויים, אם אביו חכם פודה את אביו תחילה (משנה שם; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע יו"ד שם. וראה פדיון שבויים), וכן היו אביו ורבו נושאים משא, אם אביו חכם, הוא קודם (ר"י מלוניל ומאירי למשנה שם, בשקול לרבו; שו"ת רדב"ז ב תשנה; רמ"א בשו"ע שם לד; לבוש שם; לחם משנה תלמוד תורה שם).

בטעם שמקדים את אביו כשהוא חכם, יש מן הראשונים שכתבו שאב חכם אי אפשר שלא לימד את בנו - שהרי הוא חייב ללמדו תורה (ראה ערך תלמוד תורה. מבי"ט דלהלן) - ונמצא שהוא אביו ורבו (ר"י מלוניל ומאירי למשנה שם; שו"ת מבי"ט א טג), ומן האחרונים יש שכתבו טעם אחר, שכשאביו חכם הוא חייב בכבודו הן משום כבוד אב, והן משום כבוד התורה (ראה ערך כבוד חכמים וערך כבוד אב ואם. לבוש יו"ד רמב לד; קרית ספר על הרמב"ם גולה ואבדה שם), וכן יש סוברים שאביו שהוא חכם ושקול לרבו, קודם לו אפילו אם הבן לא למד ממנו כלל (שו"ת תשב"ץ ג רעה, ושו"ת רדב"ז ה קכ).

על חכמת האב שמכוחה הוא קודם לרבו, אם כל אב תלמיד חכם קודם לרב, או רק כשהוא שקול לרב, או דוקא כשהוא חכם יותר מן הרב, ואם יש חילוק בזה בין הדינים השונים, ראה ערך כבוד אב ואם.

עונשו של המבזה את רבותיו, אין לו חלק לעולם הבא (רמב"ם חמבה את תשובה ג יד), ויש סוברים שהוא בכלל אפיקורוס (ראה רבותיו ערכו. ראה בדברי רב נחמן בסנהדרין ק א, בקורא לרבו בשמו, וכן כתב הרמב"ם בפירוש המשניות שם צ א, בכל מבזה רבו⁸), והוא אחד מן החטאים שמעכבים את התשובה (ר"י יומא ח נו א), ורמב"ם תשובה ד ב, ושערי תשובה א נב), ושנועלים את דרכי התשובה (ראה ערכו) בפני עושיהם (רמב"ם שם), שדבר זה גורם להם לרבותיו לדחפו ולטרונו, ובזמן שנטרד, לא ימצא מלמד ומורה לו את דרך האמת (רמב"ם שם).

במדרש אמרו שמי שאינו נוהג ברבו כל המידות האלו - שיש לנהוג בו משום כבודו - נקרא רשע לפני המקום, ותלמודו משתכח, ושנותיו מתקצרות, ולסוף הוא בא לידי עניות, שנאמר: וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לְרָשָׁע וְלֹא יֵאָרֶץ יָמִים כְּעַל אֲשֶׁר אֵינָנו יָרֵא מִלְּפָנֶי אֱלֹהִים (קהלת ח יג. במדבר רבה טו יז).

על עונשו של מבזה תלמידי חכמים, ראה ערך כבוד חכמים. כשיש חלול השם אין חולקים כבוד לרב, שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה - חשובים (ראה רש"י ברכות יט ב ד"ה אין, ולמשל כא ל) - לנגד ה' (משל כא ל. ברכות יט ב ושם נתבאר, וראה ערך חלול השם), ולכן הרואה אדם שעושה דבר האסור - ובכלל זה איסור מדרבנן (ראה עירובין סג א, ורש"י ד"ה בצינתא), אם מפני שלא

האם חייב במורא רב שאינו מובהק, אם חייב התלמיד במוראו, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שחייב (ראה ראשונים דלהלן; יראים השלם רלא; פרי חדש או"ח תעב ה⁵), ואף עליו אמרו "מורא רבך כמורא שמים" (ראה פסחים קח א, שמשעם זה פטור מהסבה בפני רבו, וראה ראשונים שבציון הבא; יראים השלם שם), וכן כתבו ראשונים שכשם שהתלמיד אינו מיסב בליל הסדר בפני רבו המובהק, מפני מוראו, כך אף בפני רבו שאינו מובהק אינו מיסב בליל הסדר (תוספות רבינו פרץ פסחים קח א, והגהות ר"פ לסמ"ק מצוה קמד אות ז; רא"ש פסחים י כ, ושו"ת הרא"ש יד סוף סי' ה; רבינו ירוחם ה ד; טוש"ע או"ח תעב ה).

• יש חולקים וסוברים שלא אמרו "מורא רבך כמורא שמים" אלא ברבו המובהק (ראה תוספות בבא קמא מא ב ד"ה לרבות).

• ויש שכתבו יותר מזה, שברב שאינו מובהק אינו נוהג מורא כלל (עמודי הארזים על היראים לה ג, בדעת תוספות שם), וכן יש סוברים שמיסב בפני רבו שאינו מובהק (מלכי בקדש או"ח תעב ה; עמק ברכה שם בדעת רמב"ם ותוספות שם).

על הפסקה בקריאת שמע וברכותיה לשאול בשלום רבו ולהחזיר לו שלום, בין ברבו המובהק ובין ברבו שאינו מובהק, ראה ערך קריאת שמע.

אופנים שכבוד רבו קודם בשל אביו (רמב"ם תלמוד תורה ה א, וספר המצות עשה רט; לכבוד אביו ארחות חיים הלכות תלמוד תורה כ; מאירי קידושין לב ב; טוש"ע יו"ד רמב א), שאביו הביאו לעולם הזה, ורבו שלימדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא (משנה בבא מציעא לג א, בטעם שאבדת רבו קודמת לאבדת אביו; רמב"ם שם; טור שם).

ומצאנו אופנים שונים בהם מחוייב בכבוד רבו יותר מאשר אביו וכדלהלן:

• פגע באבדת אביו ובאבדת רבו, של רבו קודמת לשל אביו (משנה בבא מציעא לג א; רמב"ם תלמוד תורה ה א, וגולה ואבידה יב ב; טוש"ע יו"ד רמב לד, וח"מ רסד ב. וראה ערך השבת אבידה), שאביו הביאו לעולם הזה, ורבו שלימדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא (משנה שם).

• היו אביו ורבו נושאים משא, מניח את של רבו, ואחר כך מניח את של אביו (משנה שם; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע יו"ד שם).

• היו אביו ורבו שבויים, פודה את רבו, ואחר כך פודה את אביו (משנה שם; ברייתא הוריות יג א; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע יו"ד שם ושו"ע שם רנב ט⁶).

• היו אביו ורבו בסעודה, יקדים לתת מאכל לפני רבו (ספר חסידים תקעט), וכשהוא מזמן בסעודה שאביו ורבו בין הסועדים שם, נוטל רשות מרבו קודם שיטול רשות מאביו (ש"ך יו"ד רמב ס"ק כז).

• היה אבל על אביו, שמשום כבוד אביו מחמירים באבלות (ראה ערכו) זו יותר מבשאר אבלות, שלא יכנס לבית המשתה כל שנים עשר חודש (ראה ערך אבלות: אבלות שנים עשר חודש, וראה שו"ת מים עמוקים שבציון הבא), ועשה רבו משתה לחופת בנו, כתבו אחרונים

ראה דקדוקי סופרים שם, וראה ערך כבוד אב ואם. 8. וראה רמב"ם תשובה ג ח, שמנה מי חשוב אפיקורוס, ולא הזכיר מבזה רבו או קוראו בשמו, וראה צפיחת בדבש ריש סי' נח, וראה ערך אפיקורוס.

5. וראה ערך כבוד חכמים וערך תלמיד חכם, שיש סוברים שיש לירא מכל חכם, אף שאינו רבו כלל. 6. וראה ערך פדיון שבויים ושם על אשה, שיש להקדים לפדותה אף לפני רבו. 7. ויש גורסים: אם היה אביו שקול לרבו,

(הגהות מיימוניות חמץ ומצה שם אות ד, בשם רבינו שמחה. וראה ראש יוסף [אישקאפא] או"ח שם אות ח).

הרב שמחל על הרב שמחל על כבודו, רב חסדא אמר שאין כבודו כבודו מחול (קידושין לב א), שאין התורה שלו למחול עליה (פירוש ר"י אלמנדר קידושין שם, על פי דברי רבא בגמרא שם), ורב יוסף אמר שכבודו מחול, שאף הקדוש ברוך הוא מחל על כבודו, שנאמר: וְהָיָה הַלֵּךְ לְפָנֶיהֶם יוֹמָם (שמות יג כא. קידושין שם), ואף שהכבוד הניתן לרב תלוי בכבוד התורה, הרב יכול למחול על כבודו, שהתורה שלו היא, שנאמר: כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' תִּפְעֹז וּבְתוֹרַתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה (תהלים א ב. רבא קידושין שם ב ורש"י), בתחילה היא נקראת "תורת ה'", ומשלמה גורסה, הרי היא "תורתו" (רש"י שם ד"ה ובתורתו).

הלכה שהרב שמחל על כבודו, כבודו מחול (ר"י שם: וסוגין כרב יוסף; רמב"ם תלמוד תורה ה יא; רא"ש ופסקי ריא"ז ומאירי וריטב"א קידושין שם; טוש"ע יו"ד רמב לב), וכן אם מחל הרב על מוראו, מוראו מחול (משכנות יעקב פי קרח, וצפחת בדבש סוף סי' נה, על פי רמב"ם וטוש"ע שם).

לפיכך אף שאין התלמיד רשאי להסב בפני רבו (ראה לעיל: במצות הסבה בליל פסח), אם נתן לו הרב רשות - מותר (ראה ערך הסבה, בהסבה בליל הפסח, ושם שכיון שאז היא מצוה, חייב להסב. שו"ע או"ח תעב ה, וראה שער הציון שם כ, שמדייק כן מלשון שערי שמחה (ר"י גיאת) הלכות פסחים).

על בזיון, שאין הרב יכול למחול עליו, ראה ערך כבוד חכמים.

אף כשמחל הרב על כבודו, חייב התלמיד להדרו (ראה קידושין לב ב; רמב"ם תלמוד תורה ה יא; טוש"ע יו"ד רמב לב), ואפילו בשעה שמחל (רמב"ם שם), ואינו יכול למחול על הידור זה (ראה ר"ן ונמוקי יוסף קידושין שם, וראה הגר"א יו"ד שם ס"ק עט), ולכן אף שכשמחל הרב על כבודו התלמיד אינו צריך לקום מפניו (ראה קידושין שם ורש"י, וראה ערך קימה והידור), צריך הוא לנוע מעט כאילו רוצה לעמוד מפניו (רש"י שם ד"ה הידור, וראה חידושי מרן ר"י הלוי תלמוד תורה ה יא, בדעת השאלות ושו"ע), ומראה בעצמו שמצטער ממחילת הרב על כבודו (פירוש ר"י אלמנדר קידושין שם), ואמרו ברבא וברב פפא שאף בשעה שמחל על כבודו, הקפידו על חכמים אחרים שלא עשו להם הידור (קידושין שם, לפירוש מהרש"ל ומהרש"א שם, וראה פני יהושע שם).

על חיוב התלמיד באבלות ובאנינות על רבו, ראה ערך אבלות וערך אנינות.

על טומאת תלמיד כהן לרבו, ראה ערך טומאת כהנים; טמאת קרובים.

הרב והתלמיד

גדר של הרב הרב שחייבים לכבדו בכל הכיבודים שיש לתלמיד לנהוג ברבו (ראה בפרקים הבאים), ושיש לתלמיד להשיב את אבדתו קודם להשבת אבדת אביו - ולהקדימו בדינים נוספים (ראה לעיל: החיובים מקורם וגדרם; אופנים שכבוד רבו קודם לכבוד אביו) - מפני שהרב הוא שמביא לחיי העולם הבא (ראה לעיל שם), נחלקו בו תנאים, וראשונים בדעתם, וכן שנינו בברייתא:

רבו שאמר, רבו שלימדו חכמה, ולא רבו שלימדו מקרא ומשנה, דברי רבי מאיר (ברייתא בבא מציעא לג א); רבי יהודה אומר כל

ידע שדבר זה אסור הוא, או מפני רשעו (רמב"ם דלהלן) - מותר לו להפרישו, ולומר לו דבר זה אסור, אפילו בפני רבו (רבא בעירובין שם, וראה רש"י שם; רמב"ם תלמוד תורה ה ג; טוש"ע יו"ד רמב יא. וראה ערך הוראה וערך חלול השם), אם רבו שם ושותק (רש"י עירובין שם), ואף שלא נתן לו רבו רשות (רמב"ם שם).

הרואה כלאים (ראה ערכו) של תורה על רבו המהלך בשוק, קופץ וקורע מעליו את בגדו מיד (רמב"ם כלאים י כט, וראה רדב"ז וכסף משנה שם; טוש"ע יו"ד שג א), שבמקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב (גמרא שם לפירוש אחרונים הנ"ל בדעת הרמב"ם; ש"ך שם סק"א).

כשגורם לביטול תורה הוא בכלל אותה שאמר שכל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב, כגון שגזר הרב שלא ללמד תורה בפרהסיא, ויש לחוש שאם יקפידו ללמד את התלמידים בצינעא יביא הדבר לביטולם (שו"ת מהר"ק החדשים יב, על פי מועד קטן טז ב), וכן מותר לתלמיד לדרוש ברבים, אף שרבו מקפיד שלא ידרוש, אם יש לחוש שרבים אינם רוצים לקבל אלא ממנו, ואם לא ידרוש יתבטלו מלימודם (יד אליהו [רוגולר] פסקים מא ד"ה ומה שיש לי).

במקום רבו של במקום רבו של הרב, אין חולקים לו כבוד - אלא הרב אם כן אף רבו חולק לו כבוד (שבלי הלקט ורמ"א דלהלן) - שאין חולקים כבוד לתלמיד במקום רבו (ראה ערך כבוד חכמים, על פי בבא בתרא קיט ב. שבלי הלקט מג על פי גמרא שם; רמ"א יו"ד רמב כא), ודווקא אם רבו של הרב הוא אף רבו של התלמיד (רמ"א שם. וראה שבלי הלקט שם שנסתפק).

בציבור - כגון בבית-הכנסת (ראה ערכו), שצריך שתהא אימת ציבור עליו, וכל שכן במקום גדולים וזקנים (ראה שבלי הלקט שם) - יש מן הגאונים שכתבו שאין לתלמיד לחלוק כבוד לרבו (רב האי גאון, הובא בשבלי הלקט שם, ובשמו בבית יוסף יו"ד רמב).

כשרואה שרבו תלמיד היושב לפני רבו, ובא דין לפני הרב - והתלמיד טועה בדין רואה שהרב טועה בדין (רש"י סנהדרין ו ב ד"ה שיושב, ושבועות לא א ד"ה ורואה) ורוצה לחייב את העני (טוש"ע חו"מ ט ז) - והוא, התלמיד, רואה זכות לעני וחובה לעשיר - לא ישתוק (סנהדרין ושבועות שם; רמב"ם סנהדרין כב ב. וראה להלן מטוש"ע), ולא יחלוק כבוד לרבו (רש"י ומאירי סנהדרין שם), אלא ילמד זכות על העני (טוש"ע שם), שנאמר: לֹא תִגְדְּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ (דברים א יז. סנהדרין שם; רמב"ם שם⁹), כלומר, לא תכניס דבריו מפני איש (סנהדרין שם), כדי לחלוק לו כבוד (ראה תוספות סנהדרין שם ד"ה לא תכניס, לגירסת הגהות הב"ח שם, ופרישה חו"מ שם אות יב), או מפני מוראו (רדב"ז סנהדרין שם; מהרש"ל בביאורו לטור שם, הובא בפרישה שם אות יב, וב"ח שם).

במצות הסבה מצות הסבה (ראה ערכו) בליל הפסח, מצות כבוד רבו בליל הסדר עדיפה ממנה (שערי שמחה (ר"י גיאת) הלכות פסחים, על פי גמרא דלהלן, וכעין זה בשאלות עז), ותלמיד אינו צריך - ואף אינו רשאי (מהרש"ל בביאורו לטור או"ח תעב, הובא בדרישה שם אות ו; דרכי משה או"ח שם אות ג; משנה ברורה שם ס"ק טו) - להסב אצל רבו (רב יוסף בפסחים קח א; רמב"ם חמץ ומצה ז ח; טוש"ע או"ח שם ה. וראה ערך הסבה), שמורא הרב כמורא שמים (פסחים שם).

יש מן הראשונים שסוברים שדוקא רב יוסף אמר שתלמיד אינו מיסב אצל רבו, אבל רבה חולק וסובר שמיסב, וכן הלכה לדעתם

בטוש"ע שם, והרמב"ם שם הביא את שני הכתובים.

9. וראה שבועות שם, שעובר משום "מדבר שקר תרחק" (שמות כג ז), וכן הוא

• יש סוברים שהדבר תלוי בחכמתו של התלמיד, אם חכמתו במקרא, רבו שרוב חכמתו במקרא הימנו הוא שחשוב רבו המובהק, ואם משנה - משנה, ואם תלמוד - תלמוד (רש"י בבא מציעא לג א ד"ה כל; רא"ש שם ב ל; טוש"ע יו"ד רמב ל).

• יש חולקים וסוברים שאף לדעת רבי יהודה אינו חשוב רבו אלא זה שלימדו תלמוד - כדעת רבי מאיר, שרבו הוא זה שלימדו חכמה, דהיינו תלמוד (ראה לעיל) - אבל המלמד מקרא ומשנה אינו חשוב רבו (ראה שאילתות קלא, והעמק שאלה שם אות ג בדעתו; פסקי הרי"ד בבא מציעא שם), שדוקא התלמוד מביא לידי מעשה, והוא דרך חיים לעולם הבא (העמק שאלה שם בשם רמ"א א"ש), ורבי יהודה אינו חולק עם רבי מאיר אלא בשיעור החכמה שלמד הימנו כדי שייחשב כרבו, שלדעתו הדבר תלוי דוקא ברוב חכמתו (שאילתות שם).

• ויש שכתבו שלא די בחכמה אחת בלבד, ו"רוב חכמתו" היינו רוב כל חכמה וחכמה (שיטה מקובצת בבא מציעא לג א, בשם הראב"ד).

הדעות להלכה להלכה נחלקו אמוראים:

• רב סובר שהלכה כרבי מאיר (ירושלמי בבא מציעא ב יא).
• שמואל סובר שהלכה כרבי יוסי (ירושלמי שם), וכן סובר רב ששת (רב אחא בר רב הונא בשמו בבבא מציעא לג א¹¹).
• ורבי יוחנן סובר שהלכה כרבי יהודה (ירושלמי שם; בבא מציעא שם), וכן כתבו ראשונים בדעת עולא (רש"י בבא מציעא שם, על פי דברי עולא שם לענין השבת אבידה, שאין להקדים לאביו אלא רבו מובהק, וכן כתבו הרא"ש שם ב ל, וחינושי הר"ן ונמוקי יוסף שם).

ואף ראשונים נחלקו:

• יש פוסקים שאינו משיב אבדה לרבו קודם לאביו, אלא ברבו מובהק (רמב"ם גזלה ואבידה יב ב, ובפירוש המשניות בבא מציעא שם; רא"ש ומאירי וחינושי הר"ן וברטנורא שם; טוש"ע חו"מ רסד ב, וטור יו"ד רמב, ורמ"א שם לד), וכן שאר הכיבודים שהתלמיד חייב לכבד את רבו, אינם אלא ברבו מובהק (שאילתות קלא; רמב"ם תלמוד תורה ה ט; טוש"ע יו"ד רמב ל).

• ויש פוסקים כרבי יוסי (רבינו חננאל בבא מציעא שם; ר"י מלוניל שם; ראב"י¹² [תשובות] תתקמח; שו"ת מהרי"ק החדשים יב בדעת הרי"ף), ומהם שמחלקים לענין השבת אבדה בין רבו המובהק לרבו שאינו מובהק, שרבו שאינו מובהק אינו קודם אלא לאב שאינו שקול לו, ואם היה האב שקול לו, האב קודם, ואילו רב מובהק קודם אפילו לאב ששקול לו (ר"י מלוניל בבא מציעא שם, וכן כתב בשיטה מקובצת בבא מציעא שם בשם הרמ"ד, אבל לא הזכיר שהלכה כרבי יוסי), אלא אם כן היה האב חכם יותר מהרב (רמ"ד שם: נראה לומר); ויש מן הראשונים שכתבו שאף הפוסקים כרבי יוסי סוברים שמורה הוא בשאר הכיבודים, מלבד קימה מלפניו וקריעה עליו, שאינם נוהגים אלא ברבו מופלג (שו"ת מהרי"ק קסט והחדשים יב).

הרב שלימד הרב שלימד בשכר, יש מן הראשונים שסוברים שהשבת אבדתו אינה קודמת להשבת אבדת האב (ר"י מלוניל ומאירי למשנה בבא מציעא לג א) - שלא כמו רב שלימד בחינם, שהשבת אבדתו קודמת (ראה לעיל: החיובים, מקורם וגדרם; אופנים שכבוד רבו קודם לכבוד אביו) - ומן האחרונים יש שכתבו יותר מזה, שהמלמד בשכר אינו חשוב רב מובהק, ואפילו אם נוטל שכרו

שרוב חכמתו - של תורה (רמב"ם גזלה ואבדה יב ב; טוש"ע חו"מ רסד ב) - הימנו (בריייתא שם); ורבי יוסי אומר שאפילו לא האיר את עיניו אלא במשנה אחת, זה הוא רבו (בריייתא שם).

באלו מדיני הרב נשנתה מחלוקת זו, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שנחלקו התנאים איזהו הרב שכבודו קודם לכבוד האב (שאילתות קלא; רא"ש בבא מציעא ב ל; חידושי הר"ן שם), והוא הדין לשאר הדברים שהתלמיד צריך לכבד בהם את רבו (רמב"ם תלמוד תורה ה ט, וטוש"ע יו"ד רמב ל, וראה בית יוסף שם).

• יש סוברים שאף רבי יוסי מודה במי שאין רוב חכמתו הימנו, שאף שהאיר עיניו במשנה אחת אינו חשוב רבו לכל ענייני כבוד, ואינו קודם לאב לענין השבת אבדה, ואינו חולק על רבי מאיר ורבי יהודה אלא לענין קריעה על הרב וקימה מפניו, שלדעתו למדים מן הכתוב שהתלמיד קורע אף על רבו שאינו מובהק קרע שאינו מתאחה, וכן חייבים לקום מפניו כמלא עיניו (שו"ת מהרי"ק קסט, ושו"ת מהרי"ק החדשים יב, על פי ראב"ה¹⁰).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שכל שאר עניינים שבין התלמיד לרב - כגון קימה מפניו (ראה ערך קימה וחינושי. ריטב"א (החדש) בבא מציעא שם. וראה שם שהוא הדין לענין קריעה) - לדברי הכל נוהגים הם אף במי שלא האיר את עיניו אלא במשנה אחת, ולא נחלקו התנאים אלא לענין הקדמת רבו לאביו להשבת אבדה ולפדיון שבויים, שרבי מאיר ורבי יהודה סוברים שאין לו לדחות את כבוד אביו מפני דבר קל עד שיהא רבו מובהק; ורבי יוסי סובר שכשם שזה שלימדו משנה אחת חשוב רבו לשאר דברים, כך חשוב הוא רבו אף לענין הקדמתו לאביו (ריטב"א (החדש) שם; שנות חיים לפרשת ויקהל (צט ב), בדעת נמוקי יוסף בבא מציעא שם, ראה שם ראיותיו).

בגדרה של ה"חכמה" שאמר רבי מאיר, כתבו ראשונים שחכמה היא התלמוד (רש"י בבא מציעא לג א ד"ה שלמדו חכמה; פסקי הרי"ד שם; נמוקי יוסף שם), ושב סברת טעמי המשנה, ולהבין שלא יהיו המשניות סותרות זו לזו, וטעמי איסור והיתר והחיוב והפטור (רש"י שם; נמוקי יוסף שם), וקביעת ההלכה (פסקי הרי"ד שם), ומי שמעמידו על פשט ההלכה, בדרך האמת והישר, אפילו לא לימדו דרך הפלפול, נחשב רבו שלימדו חכמה (מהרי"ק קסט, הובא בבית יוסף יו"ד רמב).

בשיעור החכמה שילמד הרב את תלמידו לדעת רבי מאיר נחלקו גאונים וראשונים:

• יש שכתבו שאינו חשוב רבו אלא אם כן כל תלמודו הימנו הוא (שאילתות שאילתא קלא).

• יש סוברים שכל שלימדו חכמה אפילו אם אין רוב תלמודו הימנו חשוב רבו (פסקי הרי"ד שם; שו"ת מהרי"ק החדשים יב).

• ויש שכתבו בדעת ראשונים שלרבי מאיר רבו הוא זה שפתח לו תחילה את דרך הלימוד והעמידו על דרך העיון, ואין שייך בזה כלל שיעור של "כל" או "רוב", שחכמת התלמוד אין לה תכלה, ואין הרב אלא מורה דרך ישר להגות בה (העמק שאלה על השאילתות שם).

בגדרה של ה"חכמה" שהזכיר רבי יהודה, שרבו המובהק הוא זה שרוב חכמתו הימנו (ראה לעיל), נחלקו ראשונים:

(גם) לענין השבת אבדה, ופסק כן להלכה, ראה להלן. 11. וראה כלה רבתי

10. וראה ר"י מלוניל בבא מציעא שם, שכתב בפירוש שדברי רבי יוסי אמורים

ויש חולקים וסוברים שדוקא כשבא ללמוד לפני גדול הדור הרי הוא חשוב כרבו (שו"ת מהרי"ק קסט, ושו"ת בנימין זאב רמח).

רב העיר - רב העיר - שעל פיו העיר נוהגת (גבורות ה' למחר"ל מח סוף ד"ה אשה. וראה דברי מלכאל ב עד אות י: תלמיד חכם הממונה על הציבור לדון ולהורות לדרוש) - יש מן האחרונים שכתבו שהוא חשוב רבם של כל בני העיר, וחייבים לכבדו כרבם (גבורות ה' שם; דברי מלכאל שם, שלכן חייבים לומר לו שלום עליך רבי, ולא שלום סתם; ערוך השלחן יו"ד רמב כט, שאסור לאחר להורות ולדון שם, וראה שם רמד טו שמשופק¹⁵), ואפילו מי שלא למד ממנו דבר (גבורות ה' שם. וראה דברי מלכאל שם: אי אפשר שלא ילמדו ממנו בני עירו שום דבר בחוראה או בחידושי תורה).

רבו של רבו רבו של רבו, כתבו אחרונים שהתלמיד חייב בכבודו (אחרונים דלהלן), מהם סוברים שמכל מקום חייב הוא בכבוד רבו יותר מבכבוד רבו של הרב (שו"ת רד"ך יח ג), ומהם שכתבו שהתלמיד חייב בכבוד רבו של רבו יותר מבכבוד רבו (שו"ת שארית יוסף (למהר"י כ"ץ) יט, הובא בש"ך יו"ד רמב סק"מ), ואפילו אם לא למד ממנו דבר, שכיון שחייב קצת בכבוד רבו של רבו מפני תורתו, שוב יש להקדימו לרבו לפי שהוא ורבו חייבים בכבוד רבו של רבו (שארית יוסף שם).

ויש חולקים על כל זה וסוברים שהתלמיד אינו חייב כלל בכבודו, ורשאי הוא לקבוע ישיבה במקום רבו של רבו (השואל [ר"א אשכנזי] בשו"ת שארית יוסף שם).

בנו שהוא רבו בנו שהוא רבו, נסתפקו בו בתלמוד אם חייב אביו לעמוד מפניו (קידושין ג ב) - כשאר תלמיד שחייב לעמוד מפני רבו (ראה ערך קימה והידור) - ונחלקו ראשונים להלכה:

• יש סוברים שאין האב חייב לעמוד מפני בנו (רבינו חננאל ורבי אברהם מן החר ומאירי קידושין שם; רמב"ם ממרים ו ד; שו"ת רמ"ע מפאנו עא, בדעת הרי"ף), שלדעתם נפשט הספק (רדב"ז ממרים שם, ובי"ח יו"ד רמ, וכעין זה בראשון לציון יו"ד שם).

• ויש סוברים שיש לו לאב לעמוד מפני בנו, שבספק של תורה הולכים להחמיר (ראה ערך הלכה: על פי קולא וחומרא, וערך ספק. יד רמא קידושין שם; רא"ש שם א נז; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה א ד; שו"ע יו"ד רמ ז).

יש שכתבו בדעת ראשונים שאם הבן תלמיד חכם, חייב האב לעמוד מפניו, מפני כבוד התורה, ולא אמרו שאינו חייב, לסוברים כן - ולפי מה שנסתפקו בדבר תחילה - אלא בבן שאינו תלמיד חכם, אלא שהוא רבו של אביו (רדב"ז ממרים שם בדעת הרמב"ם שם), וכן יש שכתבו שאם האב והבן שניהם תלמידי חכמים, אף שהבן חכם יותר, והוא רבו של הרב, האב אינו חייב לקום מפניו, ודוקא כשהבן לבדו תלמיד חכם אביו חייב בכבודו, וכל שכן אם הוא רבו של אביו (רמ"ע מפאנו שם (מהדורה תשכג) בהגחה).

בזמן הזה, לאחר שגלו אבותינו מארצנו ונשתבשו הארצות ונתמעטו התורות והלכות, והתלמוד ושאר כל החבורים הם המורים לאנשים, והכל הוא לפי פקחות הלבבות,

בהיתר, שאין רב מובהק אלא כשלימד כמצות התורה, שהוא מלמד בחינים לגמרי (יד אליהו [רוגולר] פסקים מא ד"ה ועוד (הב') ואילך, ועיי"ש ששכר בטלה אינו חשוב שכר לענין זה).

ויש סוברים שהתלמיד חייב בכבודו של זה שלימדו בשכר ככל דין תלמיד ברב (דברי מלכאל ד פ, וערוך השלחן יו"ד רמב ה).

ויש מצדדים לומר שדוקא רב הנוטל שכרו בהיתר מצוה לכבדו, אבל הנוטל שכרו באיסור, אין לו לגבי התלמיד את המעלה של מביאו לחיי העולם הבא, לפי שעשה זאת באיסור, ואין לו שום מעלה ממעלות הרב על תלמידו, ואינו חייב בכבודו של רב זה אלא כשאר חכם (ראה ערך כבוד חכמים. אגרות משה יו"ד ג ט).

הרב שצריך הרב שהיה צריך לתלמידו - כלומר, ששמע הרב לתלמידו מתלמידו זה שמועות שהיו בידו מפי אחרים (רש"י בבא מציעא לג א ד"ה וצריך, וראה מאירי שם), או תלמיד חריף שרבו נהנה ממנו, ומשאלותיו של התלמיד ומחקריו מוסיף הרב חכמה (רבינו חננאל שם) - נסתפקו בתלמוד אם התלמיד צריך להקדים את רבו זה לאביו (בעיית רב חסדא בבבא מציעא שם, ולא נפשט בגמרא שם, והפוסקים השמיטו¹²).

ויש מן הראשונים שכתבו שלא נפקע ממנו דין תלמיד משום כך, והשבת אבדתו של רבו קודמת להשבת אבדה של אביו (מאירי שם. ולא ביאר טעם הכרעתו כך).

תלמיד שהחכים תלמיד שהחכים ונשתוה לרבו גדול הימנו, יש סוברים שעדיין חייב הוא לכבד את רבו בכל דבר מובהק (ריטב"א (החדש) בבא מציעא לג א, ור"ן קדושין לג א (יד א); יד מלאכי תרסד, בדעת רש"י עירובין סג א ד"ה תלמיד חבר, וריב"ש רעא; בית יוסף יו"ד רמב, ויד מלאכי שם, בדעת הרמב"ם תלמוד תורה ה ט), אלא שאם נעשה התלמיד מופלג על רבו עד שאין זה לכבוד תורתו לכבד את רבו בכיבודים שונים, כגון לקרוע עליו, אינו קורע עליו, שכבוד תורתו עדיף (ריטב"א (החדש) שם).

ויש סוברים שאם החכים התלמיד ונתקרב בחכמתו לרבו, נעשה "תלמיד חבר" לרבו (ראה שו"ת מהרי"ק קסט, לענין הוראה בפניו ולחלוק עליו; יד מלאכי תרסד, בדעת רשב"ם בבא בתרא קנח ב ד"ה תלמיד חבר¹³), ומהם שמצדדים לומר שאם החכים להיות כרבו, שוב אינו בגדר תלמיד כלל, אלא חשוב הוא כחברו של רבו (שו"ת מהרי"ק שם, והוכיח כן מכמה ראשונים).

גדול הדור - גדול הדור - שמופלג בחכמה יותר משאר חכמי דורו (שו"ך יו"ד רמד סק"ב), ומפורסם בדורו בכך (ראה רמ"א בשו"ע שם ג, לענין קימה מפניו) - הכל חייבים בכבודו כרבם, אפילו מי שלא למד ממנו דבר (תורת הדשן קלח, על פי תוספות ברכות לא ב ד"ה מורה; מהרי"ל הלכות שמחות אות ה; שו"ע יו"ד שם י: מופלג בחכמה דינו כרבו מובהק, וראה רמ"א שם שהכונה לגדול הדור), וכן חכם מופלג, כתבו ראשונים שיש לכבדו כמו רב מובהק (ראה הגהות ר"פ על הסמ"ק נב ג, לענין קימה מלפניו כמלא עיניו, הובא בטור יו"ד רמד, ועיי"ש שו"ך יו"ד שם סק"ב), ונוהג בו אותה שאמרו ברב מובהק "מורא רבך כמורא שמים" (תוספות בבא קמא מא ב ד"ה לרבות, ורשב"א שם, ותוספות הרא"ש קידושין נז א¹⁴).

לירא מכל חכם, אפילו אינו מופלג ואינו רבו, ואם לדעתם מוראו כמורא שמים, ראה ערך כבוד חכמים וערך תלמיד חכם. ¹⁵ וראה משפט צדק א עה באורך, בדין תלמיד חכם שהתמנה לפרנס על הקהל, ואם יש לחלק בין מינוי לזמן לבין מינוי לעולם.

סוף פרק ב בסתם, שהלכה כרבי יוסי. ¹² וראה מאירי שם, ששמע שהספק אינו בהשבת אבדה דוקא, אלא בכל דיניו כתלמיד. ¹³ וראה תוספות נדה שם ד"ה האיך, ודרכי משה יו"ד רמב ד, ששמע מדבריהם שאם התלמיד נתחכם יותר מן הרב אינו חייב כל כך בכבודו. ¹⁴ על הסוברים שחייבים

שיש לו מורא ממנו, שאינו יכול להקדים לו שום דיבור משום כך (תלמידי רבינו יונה שם ¹⁷), אלא יעמוד לפניו באימה עד שיתן לו הרב שלום, והוא ישיבנו בלשון כבוד (מאירי שם), שיאמר לו "שלום עליך רבי" (תוספות שם לפירוש המהרש"א שם).

לא ישב ולא יעמוד לפניו על (רמב"ם תלמוד תורה ה' ו'; טושי"ע יו"ד רמב טז. וראה כסף שיאמר לו משנה שם מקורו), ולא יעמוד מלפניו עד שיאמר לו "עמוד", או עד שיטול ממנו רשות לעמוד (רמב"ם וטושי"ע שם. וראה אור שמח וצפת פנח תלמוד תורה שם על המקור לכך).

הנפטר מרבו אין התלמיד רשאי להפטר מרבו עד שיטול ממנו רשות (ראה מועד קטן ט א).

נפטר מרבו ונטל ממנו רשות, ואחר כך לן באותה העיר, צריך לחזור וליטול ממנו רשות (שם; רמ"א יו"ד רמב טז). יש מן הראשונים שכתבו שאם בשעה שנטל רשות ממנו אמר לו לרבו שדעתו ללון בעיר, אינו צריך לחזור וליטול רשות ממנו (נמוקי יוסף מועד קטן שם, על פי גירסתו בגמרא שם; רמ"א שם בשם הר"ן (נ"י)), ואחרונים מצדדים לומר שאין חילוק בדבר (שי"ד יו"ד שם ס"ק לג, והגר"א שם ס"ק ט).

תלמיד הנפטר מרבו, לא יחזיר פניו וילך, אלא נרתע לאחוריו - שהולך לאחוריו ברתת וזיע (פרישה יו"ד רמב יט) - ופניו כנגד פני רבו (יומא נג א: מצדד פניו והולך, וראה בבא בתרא צט א: מצודדים פניהם כתלמיד הנפטר מרבו; רמב"ם תלמוד תורה ה' ו'; טושי"ע יו"ד רמב טז), כמו שנהג רבי אלעזר כשנפטר מרבי יוחנן רבו, שהיה הולך לאחוריו עד שהיה מגיע למקום שרבי יוחנן לא היה רואהו (יומא שם. וראה מאירי שם), ורבה כשהיה נפטר מרבי יוסף רבו, היה הולך לאחוריו עד שיצא מן הבית, והיו רגליו נפצעות ואסקופת בית רבו היתה מתלכלכת מדמו (שם), וכתבו אחרונים שמנהגו של רבא מדת חסידות הוא, שמן הדין יכול התלמיד להטות פניו מעט כדי שלא תיגוף באבן רגלו (שיח יצחק שם).

היה הרב הולך מעם התלמיד, אם אינו חפץ בתלמיד שילווהו, צריך התלמיד לעמוד ולשהות במקומו בכניעת פנים לרבו, עד שיעלם רבו מעיניו (מאירי יומא שם, על פי גמרא שם).

הרב ותלמידו הרב ותלמידו שהיו מהלכים בדרך, לא ילך התלמיד לימין רבו אלא לשמאלו (מסכת דרך ארץ פרקי בן עזאי ב ב: נותנו (את הרב) לימינו ¹⁸. וראה ערך ימין), ואמר רב יהודה: המהלך לימין רבו, הרי זה בור (יומא לו א: חולץ צא א: דאמר מר), שאפילו בדרך ארץ אינו בקי (רש"י יומא שם ד"ה הרי), וביארו גאונים הטעם כדי שיוכל הרב להישען על התלמיד ביד השמאלית (פירוש ר"ש בן חפני לבראשית מח יד), וכעין זה יש מן הראשונים שכתבו שיש לתלמיד ללכת לשמאל הרב כדי שתהיה ימינו של התלמיד מזומנת לשרת את רבו, ואם ילך לימין רבו, הרי עשה עצמו כמי שאינו מזמין עצמו לשימוש (מאירי יומא שם).

אפילו אינו הולך ממש לצד רבו, אלא מקצתו מאחוריו, שאינו מכסה אלא מקצת צדו של רבו, אין לו לתלמיד לילך כך לימין רבו (עץ החיים (ר"ח אבולעפיא) פרשת יתרו ע"מ עו, הובא בברכי יוסף יו"ד רמב כג, וברכי יוסף שם בשם ספר אש דת); ויש מתירים (ברכי יוסף שם בדעת טור יו"ד שם).

יש מן הראשונים שכתבו שאין לנו עוד לומר "מורא רבך כמורא שמים", ונתבטלו כל הדינים שראוי שיעשה התלמיד לרב (ארחות חיים הלכות תלמוד תורה אות כא, בשם ר' שמואל מאירא [רב של רבינו יונה] ובשם אחיו, שלכן יכול התלמיד לקבוע מדרש, ואינו חייב מיתה על הוראתו בפני רבו, ויכול לסתור בפלפול את דברי הרב), וכן כתבו אחרונים שבזמן הזה אין "רב מובהק" (ראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ א, לענין הוראה וקביעת מדרש במקומו; חכמת אדם קד א, ובחיי אדם סוף כלל סט; שו"ת בנין ציון פג; יד אליהו [רוגולר] פסקים מא ד"ה ועוד), שבזמן הזה רחוק מאוד שיהיה התלמיד רוב חכמתו מהרב, שהרב רק פותח לתלמיד דרך, והוא ביגיעתו ושקידתו בספרים מוצא הכל (יד אליהו שם, וראה בנין ציון שם), ואף שאנו רואים מחלוקות בהבנת הפוסקים, מכל מקום רוב הדינים פשוטים הם (שו"ת מהרשד"ם שם).

יש שכתבו בדעת ראשונים שדיני תלמיד ורב נוהגים אף בזמן הזה (מהרי"ק קסט, בדעת הרמב"ם והטור ושאר פוסקים, שהביאו הלכות כבוד רבו בסתם, ולא חילקו בין זמן הזה לזמן התלמוד).

הנהגת התלמיד עם רבו

עמידה מפני חייב אדם לעמוד מפני רבו משיראנו מרחוק מלא עיניו רבו (אב"י בקידושין לג א; רמב"ם תלמוד תורה ה' ז; טושי"ע יו"ד רמב טז, ושם רמז ט), עד שיתכסה ממנו שלא יראה את קומתו - או עד שישב הרב במקומו (טושי"ע שם) - ואחר כך ישב (רמב"ם שם; טושי"ע שם ושם. וראה יומא נג א). על שאר דיני הקימה בפני רבו, ראה ערך קימה והידור.

שאלת שלום התלמיד לא יתן שלום לרבו, ולא יחזיר לו שלום (ראה ברייתות דלהלן; רמב"ם תלמוד תורה ה' ה; טושי"ע יו"ד רמב טז), ואמרו שהנותן שלום לרבו והמחזיר לו שלום, גורם לשכינה שתסתלק מישראל (רבי אליעזר בברייתא ברכות כז ב), ועוד שנינו בו במסכת כלה שהוא חייב מיתה (בן עזאי בסוף מסכת כלה). ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שהדברים אמורים בנותן ומחזיר שלום לרבו כדרך שנותן ומחזיר לשאר אדם (רש"י שם ד"ה שלום; תוספות בבא קמא עג ב ד"ה כדי; רמב"ם שם: כדרך שנותנים הרעים ומחזירין זה לזה; רא"ש שם בדעת הבבלי, וראה להלן בשמו בדעת הירושלמי; טושי"ע שם), שאומר לו "שלום עליך", ואינו אומר לו "שלום עליך רבי" (רש"י ושאר ראשונים שם), וכן כתבו ראשונים שתלמיד הבא ליתן שלום לרבו, צריך שיפליג בכבודו (מאירי שם), ושוחה לפניו, ואומר לו ביראה ובכבוד "שלום עליך רבי", ואם נתן לו רבו שלום, אומר לו "שלום עליך מורי ורבי" (רמב"ם שם; טושי"ע שם, וראה רמ"א שם שכן נוהגים ¹⁶).

- ויש סוברים שאין לתלמיד להקדים שלום לרב כלל (תלמידי רבינו יונה ברכות כז א (יח ב); מהרש"א שם בדעת תוספות ברכות שם ד"ה והנותן; רמ"א שם: יש אומרים), אף לא דרך אימה ורובנות (תוספות ר"י החסיד שם), וכן אמרו בירושלמי שבני בכל נוהגים שאין הקטן שואל בשלום הגדול כלל, וכתבו ראשונים שלדעת הירושלמי אין התלמיד נותן שלום לרב כלל (תוספות ר"י החסיד ברכות שם; רא"ש ברכות ד ה; מאירי שם; רבינו ירוחם אדם ב ה), שלא כדעת הבבלי שהתלמיד נותן לרבו שלום דרך כבוד (ראה רא"ש ברכות שם).

ובטעם האיסור ביארו ראשונים שיש לתלמיד לנהוג ברבו כמי

17. וראה פני משה לירושלמי ברכות ב א, טעם אחר, כדי שלא להטריחו להשיב. 18. ברמב"ם וטושי"ע לא נזכר מקום הליכת תלמיד יחיד ההולך עם רבו.

16. על המנהג היום לשאול בשלום רבו בלשון רבים, "שלום עליכם", ואם משום כך אין צריך להוסיף "רבי", ראה שו"ת דברי מלכאל ב סוף סי' עד.

בטעם האיסור להתפלל אחורי רבו, יש מן הראשונים שכתבו שהוא שמא רבו יסיים להתפלל לפניו, ולא יוכל לפסוע שלוש פסיעות לאחוריו (ראה ערך תפילה, על החיוב לפסוע לאחוריו בסוף תפילתו. תלמיד רבינו יונה ברכות שם (יח ב); ראי"ה שם) – שאסור לעבור כנגד המתפלל (ראה ערך הנ"ל) – ונמצא שמטריחו לעמוד (מאירי ברכות שם), ויש שכתבו טעם אחר, שלא יראה כמדקדק בתפילת רבו (שם).

המתפלל אחורי רבו – או לצד רבו (ברכות שם לגירסת הר"ף שם (יח ב), והרא"ש שם ה) – אמרו חכמים שהוא גורם לשכינה שתסתלק מישראל (רבי אליעזר בברייתא שם).

על המרחק שיש לתלמיד להתרחק מרבו כשהוא מתפלל עמו, ועל הסוכרים שבתפילה בציבור רשאי להתפלל סמוך לרבו, ראה ערך תפילה.

הרב והתלמידים שהיו יושבים בסעודה, יתן המאכל לפני רבו תחילה, ויתן לו את המובחר (ספר חסידים תקעט, על פי ביצה כ ב). על הנהגת דרך-ארץ (ראה ערכו) בבגדים שהתלמיד מוזג בהם כוס לרבו, ראה ערך דרך ארץ.

המזמן בברכת-המזון (ראה ערכו), שמדרך המוסר יש לו ליטול רשות מן הגדולים המסובים שם (ראה ערך זמון), אם היה רבו יושב בסעודה עם אחרים, נוטל רשות מרבו קודם שיטול רשות מאחרים (רמ"א יו"ד רמב טז, על פי הרוקח שלה).

ראה התלמיד את רבו עובר על דברי תורה, שחייב להוכיחו (ראה ערך תוכחה, ושם אם חיובו מהתורה), ואפילו אינו עובר אלא על איסור דרבנן (תרומת הדשן מג; רמ"א יו"ד רמב כב; פרישה שם כו²⁰), אומר לו – דרך כבוד (ש"ך יו"ד רמב ס"ק מא) – למדתנו רבנו כך וכך (רמב"ם תלמוד תורה ה ט; טוש"ע יו"ד רמב כב).

ומן האחרונים יש שכתבו שאם הרב עובר עבירה במזיד, יש להוכיחו כדרך שמוכיחים שאר אדם (שרשי הים א שורש תוכחה (עמ' טו)), ולא אמרו שישאלנו דרך כבוד אלא כשהתלמיד מסופק ברבו, שמא שכח או שיש לו איזה טעם בדבר (שרשי הים שם בדעת הרמב"ם שם. על שאר פרטי הדינים בהוכחת רבו, ראה ערך תוכחה).

לשמש רבו בכל מיני תשמיש התלמיד אף לשמש את רבו בכל מיני תשמיש (מאירי כתובות צו א על פי גמרא דלהלן), וכל המלאכות שעבד עושה לרבו (ראה ערך עבד כנעני), תלמיד עושה לרבו (רבי יהושע בן לוי בכתובות צו א; רמב"ם תלמוד תורה ה ח; טוש"ע יו"ד רמב יט), חוץ מהתרת מנעל (רבי יהושע בן לוי שם; רמב"ם וטוש"ע שם), או נעילתו (גירסת הר"ף קידושין לג א (יד א) בגמרא כתובות שם; רמב"ם וטוש"ע שם) – או רחיצת רגליו (פסיקתא זוטא שמות כא ב), או הולכת כליו אחריו למרחץ (מגן אברהם או"ח לח ס"ק יד²¹) – במקום שאין מכירים אותו (רבא כתובות שם; רמב"ם וטוש"ע שם), והוא חושש שיאמרו עליו שהוא עבד כנעני (רמב"ם שם; טוש"ע שם, וכעין זה ברש"י ופסקי הר"ף ומאירי כתובות שם), ודוקא כשאינו מניח תפילין, אבל אם הוא מניח תפילין, אין חשש בדבר (רב אשי בגמרא שם, וראה דקדוקי סופרים השלם שם; רמב"ם וטוש"ע שם), שאין דרכם של העבדים להניח תפילין (ראה ערך הנחת תפילין, וראה ערך עבד כנעני).

ואף לשמאלו של הרב אין לתלמיד ללכת לצדו ממש (שו"ת ראב"י אב"ד ט; מאירי יומא שם; ברכי יוסף שם, בשם ר"ח אבולעפא וספר אש דת), אלא שיש מן האחרונים שמצדדים לומר שאינו חשוב בור משום כך (ברכי יוסף שם, וראה שם שמסיק, שבכל ענין חשוב בור).

היו שלשה מהלכים בדרך והרב ביניהם, הרב באמצע, הגדול שבהתלמידים בימינו, והקטן שבהם בשמאלו (מסכת דרך ארץ שם; יומא לו א; רמב"ם תלמוד תורה ו ה; טוש"ע יו"ד רמב יז). יש מן הראשונים שביארו בטעם הדבר, שיש לתלמידים ללכת משני צדי הרב כדי שיתכסה ביניהם, כאילו הם באים להגן עליו, והגדול לימינו, כדי שיהיה הקטן מזומן לתשמישו של הרב (מאירי יומא שם).

ולא ילך התלמיד ממש לצד רבו אלא כדי שיתכסה בו רבו (רב שמואל בר פפא ביומא שם, לפירוש רש"י שם), כלומר שילך מאחוריו (רש"י ורבי אברהם מן ההר שם, ופירוש רבינו דוד ערמאה על הרמב"ם שם ו ה), ולא ילך ממש מאחורי רבו, שהרי שנינו: המהלך אחורי רבו הרי זה מגסי הרוח (ברייתא ביומא שם), אלא יהא "מצדד אצדודי" (יומא שם; טוש"ע שם טז¹⁹), כלומר שיהא מקצתו מצד רבו ומקצתו מאחוריו (רבינו חננאל יומא שם), שזו היא דרך כבוד (מאירי שם).

יש סוברים ששני התלמידים שמשני צדי הרב צריכים לצדד, בין זה ההולך לימין רבו, ובין זה ההולך לשמאלו (מאירי שם, וכן משמע ברש"י שם ד"ה כד; ויש סוברים שדוקא ההולך לימין הרב צריך לצדד (ברכי יוסף יו"ד רמב סוף אות כג); ויש סוברים שלהלכה אין התלמיד צריך לצדד, אלא הוא רשאי לילך לצד רבו ממש (ראה פרי חדש על הרמב"ם תלמוד תורה ו ה [הובא בספר הליקוטס שברמב"ם מהדורת פרנקל] בלשון שני; מגלת ספר עשין יג בדעת הרמב"ם).

היה התלמיד רחוק ארבע אמות מרבו, כל זה מותר (טוש"ע יו"ד רמב טז. וראה בית יוסף שם, שמקורו מדין העובר לפני המתפללים, שמותר חוץ לארבע אמות, ראה ערך תפילה), שהוא נחשב כמי שנמצא ברשות אחרת (בית יוסף שם, והגר"א שם ס"ק מה, על פי תלמידי רבינו יונה ברכות כז ב (יח ב) לענין מתפלל סמוך לרבו).

כשמזכיר התלמיד שמועה בפני רבו – ואפילו שמועה שמועה בפני רבו (הגר"א יו"ד רמב ס"ק נט, על פי מועד קטן ז ב, וחגיגה יד, וסנהדרין קא א), או שמזכיר פסוק (שו"ת תורה לשמה רמט, על פי סנהדרין שם) – אומר לו: כך למדתנו רבינו (רמב"ם תלמוד תורה ה ט; שו"ע יו"ד רמב כג), משום כבוד רבו (כך משמע ברמב"ם שם, שדן בהלכות כבוד הרב. וראה מהרש"א חגיגה שם: מדרך ענוה).

אופן התפילה אל יתפלל תלמיד לא לצד רבו (רב יהודה אמר רב לפני רבו בברכות כז א–ב: כנגד רבו (וברש"י שם: אצל רבו); רמב"ם תלמוד תורה ה ו; טוש"ע או"ח צ כד, ושם יו"ד רמב טז), לפי שמראה עצמו כשווה לו (ראשונים ברכות שם), ולא לפני רבו (ר"ף שם, ונראה שגרס כן בגמרא שם; רמב"ם שם; תלמידי רבינו יונה שם; טוש"ע שם ושם) ואחוריו לרבו (תלמידי רבינו יונה שם; טור או"ח שם), וכל שכן הוא (תלמידי רבינו יונה שם; טור שם), שהרי הוא ביזוי גדול יותר (תלמידי רבינו יונה שם; בית יוסף או"ח שם), ולא יתפלל אחורי רבו (ברכות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ושם), אלא יתרחק לאחר רבו, שלא יהיה מכוון כנגד אחוריו (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד שם), ויצדד עצמו לצד אחר (טוש"ע שם).

מה שכתב שם ה ו. 20. על דבר שהתלמיד מסופק בו, אם צריך למחות ברבו מלעשותו, ראה תרומת הדשן שם, וש"ך יו"ד שם ס"ק מב. 21. וכתב שכן

19. והרמב"ם השמיט, וראה כסף משנה תלמוד תורה ו ה ובית יוסף יו"ד שם בטעמו, שדבר פשוט הוא, וכל אדם זהיר בכך מחמת דרך ארץ, או שמסמך על

• יש שכתבו טעם אחר, לפי שבחליצת התפילין פורק הוא מעצמו עול מלכות שמים (ראה ערך הנחת תפילין ציונים), ואין ראוי לעשות כן בפני רבו, עד שיראה שאף רבו עושה כן (מהר"י אבוהב שם: אולי), שאז הוא חשוב כמי שקבל רשות לחלוץ את תפיליו (ראשון לציון שם).

• ויש שכתבו שבחליצת התפילין הרי הוא כמורה שהגיע הזמן שפטור מתפילין, ונמצא שהוא כמורה הלכה בפני רבו (מהר"י אבוהב שם בטעם אחרון; ב"ח שם בטעם ראשון), וכתבו אחרונים שלטעם זה אין האיסור אלא כשחולץ סמוך לזמן שנפטרים מהנחתם (ראה ערך הנחת תפילין: זמנה), אבל בזמן חיובם, רשאי התלמיד לחלוץ את תפיליו בפני רבו כדי לילך לצרכיו (בית יוסף שם²²), ויש אוסרים אף למי שאינו מניח תפילין אלא בזמן קריאת-שמע (ראה ערכו) ותפלה (ראה ערכו), לחלוץ את תפיליו בפני רבו בזמן שנהגו לחולצם, לאחר קדושת וברכה לציון (מחצית השקל או"ח שם, וסובר שאף זה חשוב מורה הוראה בפני רבו, וראה פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק יד, שמתיר).

להסב בפני רבו התלמיד אינו רשאי להסב בפני רבו (רמב"ם תלמוד תורה ה' ו'; טושי"ע יו"ד רמב טז), כשאוכל עמו על שולחן

אחד (ראה דרכי משה או"ח תעב ג בשם מהר"י, ורמ"א בשו"ע שם ה, בהסבה בליל הסדר, וראה לעיל: החיובים, מקורם וגדרם; במצות הסבה בליל הסדר) - ויש סוברים כל שרבו רואהו (פרי חדש שם, ומשנה ברורה שם ס"ק יח) - אלא צריך לעמוד בפניו באימה (פסקי ריא"ז פסחים יב אות ד), ואם יושב לפניו, ישב כיושב לפני המלך (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואינו נוהג שררה בפניו, שמורא הרב כמורא שמים, ולפיכך אפילו הסבה דרך כבוד - שמותרת, לדעתם, לבן אצל אביו (גבורות ה' דלהק) - אסורה בפני הרב (גבורות ה' למהר"ל מח), ולא יראה קלות ראש לפניו (לבוש או"ח תעב ה).

רחיצה עם רבו לא ירחץ תלמיד עם רבו (ברייתא פסחים נא א) - בגיגית או במרחץ (אגודה פסחים ג, בשם הר"מ ז"ל מהר"ם ב"ב, ראה בסמוך ממרדכי). וראה מרדכי פסחים שם תרו בשם מהר"ם מרטנבורג, ברחיצה עם אביו, ואף לא יכנס עם רבו למרחץ (רמב"ם תלמוד תורה ה' ו, וראה שם איסורי ביאה כא טז, ושו"ת מנחת יצחק ד סב אות יג; טושי"ע יו"ד רמב טז) - שהתלמיד צריך להתבייש מכבוד רבו וממוראו (רש"י שם ד"ה תלמיד), ומתוך שנכנס עמו למרחץ רבו מתבזה בעיניו (פירוש רבי דוד עראמה לרמב"ם תלמוד תורה שם).

היה רבו צריך לו - שישמשנו במרחץ (רש"י שם ד"ה ואם) - מותר (ברייתא שם; רמב"ם איסורי ביאה שם²³; טושי"ע שם), שהרי הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול (ראה לעיל: החיובים, מקורם וגדרם. כסף משנה תלמוד תורה שם); ויש סוברים שאין מחילה מועילה להתיר לתלמיד להיכנס למרחץ עם רבו - שאין מחילה מועילה בדבר בזיון (ראה ערך כבוד חכמים: כשמחל החכם על כבודו) - ולא הותר אלא מפני שרבו צריך לו, והרי הוא כעבד שעושה מלאכה לרבו וטרוד בשימושו ומוראו (קול בן לוי תלמוד תורה שם).

כתבו ראשונים שאין הדברים אמורים אלא במרחץ שהולכים בו ערומים, אבל במקום שאף במרחץ מכסים את הערוה - מותר (ראה אגודה פסחים ג; רמ"א שם²⁴).

שכתב שרשאי הרב למחול על כבודו, ראה ציון הבא, וראה בית יוסף יו"ד שם שהשמיט מפני שדין פשוט הוא, וסמך על מה שכתב באיסורי ביאה שם, וראה שו"ת מנחת יצחק שם אות י ואילך. ²⁴ וראה אגודה ורמ"א שם שכן המנהג עתה [בזמננו], וראה פתחי תשובה אה"ע כג סק"ה, שבזמן הזה ודאי אסור. וראה מנחת יצחק שם בסוף התשובה, על פי מהר"ם חלאווה פסחים שם, אם

רש"י שם ד"ה מנח, ואפילו אינו מניח תפילין, אלא שאף רבו אינו מניח, כתבו אחרונים שעושה מלאכות אלו לרבו, שאין לחוש שיאמרו עליו שהוא עבד, שהרי אף רבו אינו מניח תפילין (מגן אברהם או"ח לח ס"ק יד, וראה יד אפרים שם. וראה ברכי יוסף שם אות ח). על חיוב החכם שלא למנוע מתלמידיו לשמשו, ראה ערך תלמיד חכם.

הנחת תפילין תלמיד המניח תפילין בפני רבו, כתבו גאונים שנהגו לכסות את התפילין במצנפת או בסודר (ארחות חיים הלכות תפילין כו, בשם רב הילאי גאון, (הובא בבית יוסף או"ח כז ולב, ושם: רב האי גאון), וראה תשובות הגאונים [מוסאפיה] ג, שאין זו דרך-ארץ לגלות תפילין שהוא מעוטר בהן בפני רבו (ראה ערכו. ארחות חיים שם; שו"ע או"ח כז יא. וראה ערך הנחת תפילין), שהוא נראה כמשווה את עצמו לרבו, וכעז פנים (ארחות חיים שם, וראה תשובות הגאונים שם), מפני שהתפילין דרך כבוד הם, שנאמר: וְרָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ (דברים כח י), ושנינו: רבי אליעזר הגדול אומר, אלו תפילין שבראש (ברכות ו א, ושם נתבאר, וראה ערך תפילין. ארחות חיים שם).

כתבו אחרונים שבזמן הזה, שאין מניחים תפילין אלא בזמן קריאת שמע ותפילה (ראה ערך הנחת תפילין: זמנה), רשאי התלמיד לגלותם, וכן המנהג שלא להיזהר בכך (רמ"א שם. וראה דרכי משה שם ט, שתמה על הבית יוסף שלא חילק בכך).

חליצת תפילין לא יחלוץ התלמיד תפילין בפני רבו (שמושא רבא, ברא"ש הלכות תפילין לב): אמר רבא כו', לפירוש כמה אחרונים דלהק; רמב"ם תלמוד תורה ה' ו; טושי"ע או"ח לח יא, שם ויו"ד רמב טז), אלא יפנה לצד אחר ויחלצם שלא בפני הרב (שו"ע או"ח שם), ובטעם הדבר יש סוברים שחוצפה היא כשמגלה את ראשו בפני רבו (ראה ערך גלוי ראש. מהר"י אבוהב, הובא בבית יוסף או"ח שם; שו"ע שם: מפני אימתו, ומשנה ברורה שם ס"ק לו בביאורו); ויש שכתבו שכשחולץ תפילין בפני רבו, הרי הוא משווה את עצמו לרבו (ב"ח שם). לטעמים אלו, אסור לחלוץ תפילין בפני רבו אפילו אם הרב חלץ את תפיליו תחילה (ראה ראשון לציון יו"ד שם, וברכי יוסף או"ח שם, וראה מגן אברהם שם ס"ק יד, שכן משמע להלכה מסתימת שו"ע שם), ואם הרב מחזיר את פניו לצד אחר, מותר לו לתלמיד לחלוץ את תפיליו (ראשון לציון יו"ד שם), וכן אפשר שמותר לו לחלוץ תפילין של יד בפני רבו (פרי מגדים או"ח שם משבצות זהב סק"ד).

מן האחרונים יש שכתבו טעמים אחרים באיסור:

• יש שכתבו שבחליצת התפילין הוא מראה שאינו רוצה לשמש את רבו באותן מלאכות שעבד עושה לרבו, שאין התלמיד משמש בהן את רבו כשאינו מניח תפילין (ראה לעיל: לשמש רבו בכל מיני תשמיש. מהרש"א בחידושי אגדות סנהדרין קא ב: שמעתי; פרישה או"ח שם אות ח: שמעתי בשם מהרש"ל; של"ה מסכת חולין נר מצוה (דף ג טור ד) ד"ה ובשם, הובא במגן אברהם שם ס"ק יד, ובי"ח או"ח שם, וט"ז שם סק"ד, בשם מוהר"ר שכנא), ומטעם זה לאחר שהרב חלץ את תפיליו - שמעתה מותר לתלמיד לשמשו אפילו כשאינו מניח תפילין - מותר לתלמיד לחלוץ את תפיליו בפניו (של"ה ומגן אברהם שם בביאור שמושא רבא הנ"ל).

הוא בשו"ע יו"ד רמב, ולפניו אינו, וצריך ביאור. ²² וראה שם שלמעשה אין להקל, וראה פרי מגדים שם במשבצות זהב ד, ששני הטעמים אמת, ואסור להסיר את התפילין בפני רבו כל היום, וכשהגיע זמנם אסור להסיר לפני רבו אפילו אם הופך פניו לצד אחר, ואף תפילין של יד אסור לחלוץ תחילה. ²³ ובהלכות תלמוד תורה שם השמיט, וראה כסף משנה שם שסמך על מה

- ואינו צריך לקרא לו דווקא "רבי ומורי" - לפי שאין תואר זה מיוחד לרבו, באופן שכל שומע יודע שאליו הכוונה, שהרי יש הרבה חכמים ורבנים (לחם משנה תלמוד תורה שם בביאור רמב"ם שם, על פי גירסתו בו, עיין שם).

אם אינו מזכיר את שם רבו לבד, אלא אומר: מורי רבי פלוני - שמקדים בשבח לפני רבי עקיבא איגר שבת קטו א) - מותר (ראה רש"י סנהדרין ק א ד"ה בשמו, וכסף משנה תלמוד תורה ה ה, ודרכי משה יו"ד רמב אות ז בדעת; רדב"ז ממרים ו ג; רמ"א בשו"ע שם טו), שכן שקורא אותו בלשון כבוד, אין זה זלזול ברב (רדב"ז שם), ויש מן האחרונים שכתבו שלא הותר להזכיר את שם הרב לאחר תואר כבוד אלא כשאי אפשר להסתפק בתואר בלבד, שאם לא יזכיר את שמו לא ידעו הרב או השומעים למי הוא מתכוין (ים של שלמה קידושין א סה). ונחלקו אחרונים:

• יש שכתבו שדוקא שלא בפני רבו מותר לומר בלשון זה, "מורי רבי פלוני", אבל בפני רבו לא יזכיר שם רבו כלל, אלא יקראהו "רבי", ושכן נוהגים (ש"ך יו"ד רמב ס"ק כד: נראה).

• ויש שכתבו שאף בפני רבו רשאי לקרותו מורי רבי פלוני (לקוטי פרי חדש יו"ד שם (נדפס בסוף או"ח, והובא בפת"ש יו"ד שם ס"ק י): אפשר).

לכתוב את שמו של רבו, יש אוסרים (ראה ערך מורא של רבו ואם, שיש אוסרים לכתוב את שם אביו, ולכאורה הוא חדין לענין שם רבו, וראה שו"ת ר"ע הילדסהיימער, שאינו מתיר כתיבת שם רבו אלא באופן שמותר לאמרו); ויש מתירים (ראה ים של שלמה קידושין א סה בשם יש מפרשים לענין שם אביו, (שאסור להזכירו, ראה ערך מורא אב ואם), ושו"ת יוסף אומץ פז שמסכים עם דעתם, ונראה שהוא חדין בשם רבו; עמק שאלה יו"ד סז; אגרות משה יו"ד א קלג).

לא יכריע את דברי רבו בפניו (רמב"ם תלמוד תורה ה ו; לסתור דבריו טוש"ע יו"ד רמב טז), ולא יסתור את דברי רבו (תורת כהנים קדושים ז; תנחומא בהעלותך יא, ובמדבר רבה טו יז; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע שם), בין בדבר הלכה (באר שבע סנהדרין קי א, שכן מוכח מרש"י וטור ועוד), ובין ב"מילי דעלמא" (בן איש חי שנה שניה פרשת כי תצא ח), ואפילו שלא בפניו (פרישה שם כ; ט"ז שם סק"י; שאילת יעבץ א ח); ויש שכתבו שדוקא בפניו (עוזו חיל על הרמב"ם שם; חזון איש יו"ד קמט סק"א).

בפסק או בהוראה (ראה ערכו), רשאי התלמיד לחלוק על רבו, אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו (תרומות הדשן פסקים רלח; שו"ת מהרי"ק קסט, ומהרי"ק החדשים ז; שו"ת רדב"ז א תצה; רמ"א יו"ד רמב ג), כי התורה תורת אמת היא, ואין מחניפים בה לשום אדם (שו"ת הרא"ש נה ט, ובאר שבע סנהדרין קי א), ויש מוסיפים שבפסק הלכה למעשה התלמיד אף חייב לסתור את דברי רבו, כדי שלא תצא תקלה מתחת ידי הרב (שאילת יעבץ שם ד"ה מעתה נפתח), ואף שאסור לו להורות בפני רבו (ראה ערך הוראה: בפני רבו), לאחר ששמע את דעת רבו לא ישתוק מלהודיע לרב את דעתו, ורבו הוא שיכריע איך להורות למעשה (שאילת יעבץ שם).

וכתבו אחרונים שלא יחלוק על רבו כדרך החולקים, לנצח את רבו, אלא אומר ראיותיו בפני הרב, אם ישרו בעיניו מוטב, ואם לאו ישתוק (שו"ת רדב"ז א תצה), ואף בשעה שחולק עליו לא יחלוק

היה התלמיד במרחץ קודם לרבו, ובא רבו לשם, כתבו ראשונים שאינו צריך לצאת (דינים וחלכות בסוף שו"ת מהרי" ווייל לו; רמ"א שם; בית שמואל אהע"ז כג סק"ה).

שאר ענייני הכבוד

לשבת במקום לא ישב התלמיד - ולא יעמוד (ראה תוספתא מגילה ג, רב ותנחומא בהעלותך יא, ובמדבר רבה ט יז, (והובא בהגרי"א לשו"ע דלהלן)) - במקום רבו (במדבר רבה שם; רמב"ם תלמוד תורה ה ו; טוש"ע יו"ד רמב טז. וראה כסף משנה ולחם משנה שם, שדין זה נלמד מאביו, ראה ערך מורא אב ואם), שבזה נראה כשוה לו (פירוש רבינו דוד ערמאה על הרמב"ם שם).

לומר דבר שלא לא יאמר התלמיד דבר שלא שמע מרבו (ראה ברייתא שמע מרבו דלהלן; רמב"ם תלמוד תורה ה ט; טוש"ע יו"ד רמב כד) בשם רבו (ראשונים ברכות כז ב; רא"ש שם ד ה; פסקי ריא"ז שם ד ב אות ו) - ויש סוברים שאפילו בסתם, בלי שיזכיר שם אומרו (רמב"ם וטוש"ע שם), שהכל יודעים שלמד מרבו, וסבורים השומעים שמרבו שמע דבר זה (פירוש רבינו דוד ערמאה לרמב"ם שם; בית יוסף שם; פרישה שם כז; ט"ז שם ס"ק טו; ש"ך שם ס"ק מג) - שמא הוא דבר שאינו מיושב, וגורם קלון לרבו (רבינו דוד ערמאה שם; דברי חמודות ברכות ד כד; מור וקציעה קנו). וכן שנינו בברייתא: האומר דבר שלא שמע מפי רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל (בריייתא בברכות כז ב).

יש סוברים שהאיסור לתלות בחכם דבר שלא שמע ממנו אינו אלא ברבו (תפארת ישראל אבות ה ז בועז ב; דברי מלכאל ב עד אות ד), והרבה סוברים שרבו לאו דוקא, אלא הוא הדין בכל חכם (ראה סוף מסכת כלה [לגריסא שלפנינו]: מפי חכם שלא גמרו ממנו, והובא במגן אברהם או"ח קנו סק"ב), ומהם שכתבו שהדברים אמורים דוקא בדבר שאינו הגון כל כך, שאין החכם רוצה שיאמרו כך בשמו (ספר פלאים (בריש ספר תוספת שבת) לסי' קנו).

לקרוא לרבו אסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו (רמב"ם תלמוד בשמו תורה ד ג, ושם ה ה; טוש"ע יו"ד רמב טו, וטור שם רמו), דהיינו כשבא להזכיר את רבו, לא יכנהו בשמו, כגון "כך אמר רבי פלוני" (שו"ת רדב"ז ה אלף תיא (לח)), וכל שכן שאין לו לקוראו ממש בשמו (שו"ת רדב"ז שם, שזה פשוט ואין צריך לאמרו), וכן שנינו בברייתא בחכם הדורש דרשה לרבים, שאם בא לומר דבר הלכה שאמר רבו, הוא משנה את שם רבו (בריייתא קידושין לא ב ורש"י, ורמב"ם תלמוד תורה ד שם, וטור יו"ד רמו), ואומר: כך אמר רבי ומורי (רש"י שם ד"ה כז).

אפילו שלא בפני הרב אסור לתלמיד לקרות לו בשמו (רמב"ם תלמוד תורה ה ה; טור יו"ד רמב), ואפילו לאחר מותו (רמב"ם שם, לפירוש לחם משנה שם בלשון שני, וכעין זה בצרור החיים תלמודו תורה שם; שו"ע שם טו).

היה שם רבו משמש אף לכינוי דרך חשיבות וכבוד, כגון "אבא", או "רבינו", יש מן האחרונים שמתירים לקרותו בשמו זה דרך כבוד (הגהת אור החיים בשו"ת מהרי" קצבי דרוש ששי (דף יג טור ד), ושו"ת תורה לשמה רסד); ויש אוסרים (שם הגדולים לחיד"א ע' אבא, ושדי חמד מערכת כ כלל קד).

היה הרב מכונה בפי העם בשם תואר, כגון: "חכם" או "רבן", יש שכתבו שמותר לתלמיד לקרות לו באותו תואר, ואפילו בפניו

משכבו" (תשב"ץ א קכב, הובא בבית יוסף יו"ד רמב; שו"ע שם כח), כלומר: יסורים הבאים עלי יהיו לכפרתו (רש"י סוכה כ א ד"ה הריני), ולשון כבוד הוא זה (רש"י שם), ואפילו בכתיבה העתידה להתקיים לאחר שנים עשר חודש, כתבו אחרונים בדעת ראשונים שיש לכתוב "הריני כפרת משכבו" (ש"ך יו"ד שם ס"ק מו בדעת התשב"ץ שם, שכתב שראה קצת חכמים שעושים כן; שיירי כנסת הגדולה יו"ד רמ הגהות טור כה, ושכן המנהג).

לאחר שנים עשר חודש - שרבו כבר קבל את דינו, שהרי אפילו פושעי ישראל אינם נידונים בגיהנם יותר משנים עשר חודש (ראה ראש השנה יז א. תשב"ץ שם) - יאמר "זכרוננו לחיי העולם הבא", או "זכר צדיק לברכה" (תשב"ץ שם. וראה שיירי כנסת הגדולה שם).

להתענות ביום יום שמת בו רבו, יש מן האחרונים שכתבו שמצוה שמת בו רבו להתענות בו (ראה של"ה מסכת תענית (לפני ענין העבודה), שמנהג יפה הוא, כי חייב בכבוד רבו יותר מבכבוד אביו; הגהות רבי עקיבא איגר ליו"ד תב יב, על פי תורת חיים שבועות כ ב).

על פרטי המנהג, ראה ערך יום שמת בו אביו או אמו: המנהג להתענות בו (וראה שם כמה טעמים למנהג, ומהם שאינם שייכים ברבו).

הקבלת פני רבו

גדר חיובו חייב אדם להקביל את פני רבו ברגל (ראה רבי יצחק בראש השנה טז ב ושם נתבאר; רמב"ם תלמוד תורה ה ז. וכן כתבו הרבה ראשונים, וכן הביא מגן אברהם שא סק"ז, וטושי"ע השמיטו), ויש סוברים שאף בזמנים מסויימים נוספים (ראה להלן).

החיוב להקביל את פני רבו אינו מן התורה אלא מדברי-קבלה (ראה ערכו) הוא (ספר חרדים מצות עשה מדבר קבלה ומדברי סופרים התלויות ברגליים י; פני יהושע ראש השנה טז ב; פרי מגדים פתיחה כוללת להלכות יום טוב חלק שני א כא: דרבנן; שו"ת בית דוד א קל: דרבנן או דברי קבלה; שו"ת שבט סופר יז); ויש סוברים שמן התורה הוא (ראה חתם סופר ראש השנה טז א; שו"ת יהודה יעלה יו"ד שי; שו"ת שואל ומשיב תליתאה תסד).

לקיימה בחול הקבלת פני הרב ברגל, יש מן הראשונים שסוברים שאפשר לקיימה אף בחול-המועד (ראה ערכו. ריטב"א סוכה כז ב, (ובשינוי קצת בריטב"א שעל עין יעקב²⁶); ויש שכתבו בדעת ראשונים שהקבלת פני הרב צריכה להיות דווקא ביום טוב (רבי אברהם מן ההר סוכה שם, ושו"ת תורת חיים ג י, וערוך לנר סוכה שם, בדעת רש"י שם).

אף בלילה - שאינו יכול לקיים אז מצות ראיית פנים בעזרה, לסוברים כן (ראה ערך ראייה, מחלוקת אחרונים) - יש שכתבו שיכול הוא לקיים את המצוה להקביל את פני רבו (שלמי שמחה [עלברג] ב יח. וראה ספר כבוד חכמים ו יא ואילך, שמצדד מכמה טעמים שהמצוה אינה אלא ביום).

האם חובתה הקבלת פני רבו, נחלקו בה מתי יש לקיימה: היא רק ברגל • יש סוברים שחובתה אינה אלא ברגל (ראה רש"י חגיגה ג א ד"ה להקביל; פני יהושע ראש השנה טז א, וסדר משנה תלמוד תורה ה ז אות א, ודברי מלכאל ב עה, בדעת רמב"ם תלמוד תורה שם, שלא הזכיר אלא רגל; עיון יעקב (על עין יעקב) סוכה כז ב; איי הים סוכה כז א, שבגמרא ורמב"ם לא נזכר אלא רגל).

בלשון סתירה, לומר לו "לא כ"י", אלא יחלוק לו כבוד בדיבורו (באר שבע סנהדרין קי א).

יש שכתבו שדוקא בהוראה רשאי התלמיד לחלוק על רבו, אבל בדבר פלפול שאינו למעשה הדבר אסור (שאילת יעבץ שם), אלא שבפלפול שהתלמידים מפלפלים עם רבם כדי לעמוד על האמת, שמתוך כך גם הרב מתחדד ומבאר להם ספיקותיהם, מותר לתלמיד לחלוק על רבו (שאילת יעבץ שם), אבל אם הוא רואה שהרב מחזיק בדעתו וסברתו בפלפולו, ואינו חושש לסתירותיו ותשובותיו, אסור לו לחלוק על רבו ולסתור דבריו אפילו בפלפול, ואף שהוא סבור שהאמת אתו, שמא לא ירד לסוף דעת רבו (שאילת יעבץ שם). ויש שכתבו בדעת ראשונים שאין התלמיד רשאי לחלוק על רבו, אפילו אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו (ש"ך שם, בדעת המהרי"ק קסט).

החולק על רבו כל החולק על רבו כחולק על השכינה (רב חסדא בסנהדרין קי א; רמב"ם תלמוד תורה ה א; טושי"ע יו"ד רמב ב).

איזהו חולק על רבו, זה שקובע לו מדרש, ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים (רמב"ם שם; טושי"ע שם ג), ואפילו רבו במדינה אחרת (רמב"ם וטושי"ע שם), ואפילו אינו מורה הוראה (מהרי"ק קסט; ש"ך שם סק"ב), ודוקא מדרש בהלכה אסור, שהוא דרך שררה, אבל מותר לתלמיד לדרוש בדברי אגדה ותוכחה, או בפשטי המקראות (יד אליהו [רוגולר] פסקים מא); ויש שכתבו בדעת ראשונים, שאין האיסור אלא לקבוע את עצמו להוראה לישיב ולהורות לכל שואל (כסף משנה שם בדעת הרמב"ם שם²⁵).

יש מן הראשונים שכתבו שהחולק על רבו שאמרו הוא תלמיד שמפרסם שהוא חלוק עליו (רא"ה ברכות כז ב).

על האיסור לתלמיד להורות הוראה בפני רבו, ראה ערך הוראה: בפני רבו.

חטא לרבו ובא התלמיד שחטא כנגד רבו, ובא לפייסו, ולא רצה לפייסו רבו למחול לו - שבשאר אדם שחטא כנגדו, אינו צריך לפייסו אלא שלש פעמים (ראה ערך ערב יום הכפורים וערך תשובה) - הולך ובא עד שרבו ימחל לו (ראה יומא פז ב: רב שאני, ורבינו חננאל שם; רי"ף יומא שם ו א); רמב"ם תשובה שם: אפילו אלף פעמים; רא"ש שם ח סוף סי' יז; טושי"ע או"ח תרו א).

קורע בגדיו רבו שמת, קורע עליו קרע שאינו מתאחה (שמחות ט; כשמת ברייתא במועד קטן כז א; רמב"ם תלמוד תורה ה ט, ואבל ט ב ואילך; טושי"ע יו"ד רמב כה, ושם שמ ח) - כדרך שהוא קורע על אביו ואמו (ראה ערך כבוד אב ואם וערך קריעה. רמב"ם אבל ט ב,ה; טור יו"ד שם).

יש סוברים שאף צריך לקרוע את כל בגדיו עד שהוא מגלה את לבו (רמב"ם תלמוד תורה שם, ואבל שם; לשון ראשון בטושי"ע יו"ד רמב כה, ושם שמ ח).

על חיוב קריעה על רבו בשמועה רחוקה, ראה ערך קריעה וערך שמועה קרובה; שמועה רחוקה.

המזכיר את רבו המזכיר את רבו שמת, אם הוא תוך שנים עשר חודש למותו, צריך לומר - כדרך שאומר על אביו שמת (ראה ערך כבוד אב ואם, על פי קידושין לא ב) - "הריני כפרת

מדרש שאין יוצאים ממנו הוראות לרבים, כגון המצוי בזמננו בעיירות רבות - מותר, ולכן דין זה אינו שייך בזמן הזה. 26. וכן נראה שנקט בפשיטות בשו"ת

גם כסוי במים מועיל. 25. וראה ערוך השלחן יו"ד שם יח, שקובע לו מדרש, הוא ישיבה שיוצאים ממנה הוראות לציבור, שכן היה נהוג בזמנם, אבל לקבוע

• יש סוברים שהן פטורות ממצוה זו (פני יהושע ראש השנה טז ב ; עיון יעקב (על עין יעקב) סוכה כז ב ; קרבן מנחה סב ; מעיל שמואל (לשונות הרמב"ם) תלמוד תורה ה ז ; העמק שאלה שאלתא כב, ומרומי שדה ראש השנה טז ב), מפני שהחיוב להקביל את פני הרב אינו אלא בזמנים מסויימים (ראה לעיל : האם חובתה היא רק ברגל), ולכן הרי זו מצות-עשה-שהזמן-גרמא (ראה ערכו), שהנשים פטורות הימנה (ראה ערך מצות עשה שהזמן גרמא. עיון יעקב ומעיל שמואל והעמק שאלה שם. וראה עיון יעקב שם טעם נוסף, שאין דרך הנשים להקביל פני אנשים).

• ויש סוברים שנשים חייבות בהקבלת פני רבן כאנשים (מגן אברהם או"ח שא סק"ז ; ספר קובץ על הרמב"ם תלמוד תורה ה ז ; סדר משנה על הרמב"ם שם אות ב), שהקבלת פני הרב בזמנים מסויימים אינה מצוה בפני עצמה, אלא היא פרט ממצות כבוד רבו שנוהגת בכל זמן, ואף הנשים חייבות בה, וממילא הן חייבות בכל מיני חלוקת כבוד הראוי לרב, כל חלק וחלק בזמנו הראוי לו, שלא פטרה התורה את הנשים אלא ממצוות שעיקרן הוא מצוה שהזמן גרמא (ראה ערך מצוות עשה שהזמן גרמא. סדר משנה שם. וראה ספר כבוד חכמים ח כ ואילך).

בזמן הזה אף על פי שחורב הבית, ואי אפשר להקביל פני השכינה ברגל (ראה ערך ראיה), כתבו הרבה אחרונים שהמצוה להקביל את פני רבו לא בטלה, וחייב התלמיד להקביל את פני רבו ברגל (ערוך לנר סוכה כז ב ; שו"ת שבט סופר או"ח יז ; שו"ת זכרון יוסף או"ח י ; דברי מלכאל ב עה), ויש שכתבו יותר מזה, שדווקא בזמן הזה חייב התלמיד להקביל את פני רבו ברגל, שאינו חייב לקבל את פני רבו אלא בזמן שאינו מקבל את פני השכינה, שאינו יכול לעלות לעזרה, שאז הקבלת פני רבו היא במקום העליה לרגל, וכמו שאמרו שהקבלת פני רבו כהקבלת פני שכינה (ראה לעיל : כמקבל פני שכינה. יערוך דבש א יב (מהדורת יוזעפאף תרכ"ו דף ע), ומלבי"ם מלכים ב ד כג).

ויש מן האחרונים שחולקים, וסוברים שבזמן הזה, כיון שלא זזה השכינה מכותל המערבי (שמות רבא ב, ותנחומא שמות י, ועוד) ואף על פי כן אין אנו הולכים לקבל את פניה, שאין המצוה לקבל את פני השכינה אלא בקרבן, שוב אין חיוב להקביל את פני רבו, שלא יהיה כבוד הרב מרובה מכבוד שמים (נודע ביהודה תנינא או"ח צד), והוסיפו שמכל מקום ראוי להקביל את פני הרב מצד המוסר (נודע ביהודה שם).

כשמחל הרב על הרב שמחל לתלמידו שלא לקבל את פניו, יש כבוד זה סוברים שהתלמיד פטור מהמצוה, שהרב שמחל על כבודו, כבודו מחול (ראה לעיל : החיובים, מקורם וגדרם. שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון ה נד) ; ויש מצדדים לומר שאין המחילה מועילה, שהקבלת פני הרב היא מצוה המוטלת על גופו של התלמיד - כשאר מצוות, ואינה זכות של הרב - אלא שבעשייתה הוא מכבד לרבו (ספר כבוד חכמים ה ח).

בתלמיד נשוי תלמיד שיש לו אשה, שהוא חייב לשמחה ברגל (ראה ערך שלש רגלים וערך שמחת יום טוב), אם רבו נמצא במקום רחוק שאם יקביל את פניו לא יוכל לשוב לביתו בו ביום ולשמח את אשתו, הרי זה לא יקביל את פני רבו (ראה סוכה כז ב, ורש"י שם). בטעם הדבר, יש שכתבו שאין עשה דוחה עשה (ראה ערך מצות

• יש סוברים שיש מצוה על התלמיד להקביל את פני רבו אף בראש-השנה (ראה ערכו) ויום-הכפורים (ראה ערכו. פנעח רזא סוף פרשת ראה, וראה שם שמנה ששה זמנים, רגלים ושמיני עצרת וראש השנה ויום הכיפורים ; רבנו מנחם שביתת עשור ג ו, וסדר משנה שם בדעתו, ביום הכיפורים ; פנים יפות סוף פרשת ראה).

• יש סוברים שדווקא בראש השנה מצוה להקביל את פני רבו, אבל לא ביום הכפורים (טורי אבן ראש השנה טז א).

• יש סוברים שבראש-חודש (ראה ערכו) ושבת (ראה ערכו) חייב אדם להקביל את פני רבו (פרי מגדים או"ח שא סק"ז, ורה שם מקורו), וכן אמרו בזהר שחייב אדם לקבל פני רבו בכל ראש חודש ושבת (זהר ואתחנן (רסח ב)).

• ויש מן הראשונים שכתבו שזמני החיוב בהקבלת פני רבו הם כפי קירובו לרבו, שאם רבו שרוי במקום קרוב לו חייב הוא להקביל את פניו בכל חודש ושבת, ואם הוא במקום רחוק חייב הוא להקביל את פניו ברגל (רבינו חננאל ראש השנה טז ב ; ריבב"ן שם לגירסת כתב יד המובא במהדיר שם הערה 109 ; ריטב"א שם, וסוכה כז ב), מהם שסוברים שאינו חייב להקביל את פני רבו בחודש ושבת אלא אם הוא בעירו (ריבב"ן שם) - וברגל אינו חייב אלא אם הוא בתוך תחומו של הרב (שם) - ומהם שסוברים שאף כשהרב מחוץ לעיר, אם הוא במקום קרוב, בתוך התחום, חייב התלמיד להקביל את פניו בחודש ובשבת (ריטב"א שם ושם) - וברגל חייב להקביל את פניו אפילו כשהוא מחוץ לתחום (ראה ריטב"א סוכה שם, וערוך לנר סוכה שם) - ומוסיפים שאם היה הרב בעירו של התלמיד, חייב הוא להקביל את פני רבו בכל יום (ריטב"א שם ושם).

כמקבל פני המקבל פני רבו, אמרו בו בירושלמי שהוא כאילו שכינה מקבל את פני שכינה (ירושלמי עירובין ה א, וסנהדרין יא ד), שנאמר ומִשֶׁה יָקַח אֶת הָאֱהָל וכו' וְהָיָה כָּל מִבְקֶשׁ ה' וכו' (שמות לג ז), מבקש משה לא נאמר אלא מבקש ה', מכאן שכל המקבל פני רבו כאילו מקבל פני שכינה (ירושלמי עירובין שם), וכתבו אחרונים שבשעה שהתלמיד מקבל את פני רבו יהא באימה ויראה, ויהיה דומה בעיניו כאילו הוא מקבל את פני השכינה (סדור עמודי שמים דיני שמחת יום טוב).

צורת קיום היוצא להקביל את פני רבו, צריך שיצא מרשותו לגמרי כדי להקביל את פני הרב (שו"ת הב"ח פ).

יש שכתבו שצריך הוא ללכת לביתו של הרב, אבל אם ראהו בבית הכנסת - שלא בא לשם לכבודו, אלא ששניהם נזדמנו לשם - אין זה כיבוד, ולא קיים את המצוה (ספר כבוד חכמים ו ז).

צריך התלמיד לראות את רבו (ראה ריטב"א ראש השנה טז ב : חייב לראותו כו' יש לו לראותו כו' ועוד, ובסוכה כז ב : לראותו ברגל²⁷). אפילו אינו יכול להקביל פני רבו אלא ממרחק גדול שיהיה ביניהם, הרי זה יקבל פניו ממרחק (שו"ת הרשב"א ד מח).

כתבו ראשונים שאין דרך להקביל את פני הרב אלא מעומד (מחזור ויטרי רב, וראה שם מקורו).

חובת נשים הנשים, נחלקו אחרונים אם חייבות הן בהקבלת פני רבן : רבן :

את פניו אף דרך חלון זכוכית, (ושם באורך בראיה דרך זכוכית אם חשובה ראייה לכמה דינים, וראה ערך ראיה).

מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון ה נד. 27. וראה ספר שמע אברהם (לרבי אברהם פאלאג'י) ב מו, שאם אינו יכול להקביל פני רבו ממש, יכול להקביל

• ויש שכתבו שקריעה על רב שאינו מובהק אינה אלא חומרא בעלמא, ולפיכך במקום שנהגו בה נהגו, ובמקום שלא נהגו, אין נהגים ואין מורים כן (רמ"א יו"ד שם בשם יש אומרים, ושלכן נהגו להקל במדינות אלו, ועיי' הגר"א שם ס"ק כז).

שאלת שלום תלמיד חבר רשאי ליתן שלום לרבו (ראה רמב"ם תלמוד תורה ה, ה, ט; תוספות ברכות כז ב ד"ה והנותן; וטושי"ע יו"ד רמב ל) - שלא כתלמיד גמור שאסור בכך (ראה לעיל: הנהגת התלמיד עם רבו; שאלת שלום) - ולפנות אליו בלשון נוכח, בלי לומר "מר" (ראה ברכות שם, וראה ב"ב קנח ב), ומכל מקום לכתחילה דרך ארץ הוא שיאמר "שלום עליך רבי", ויפנה אליו בלשון "מר" (צ"ח ברכות שם).

ורשאי תלמיד חבר לקרוא לרבו בשמו (ראה תוספות יבמות נו ב ד"ה אמר), ונראה מדברי ראשונים שאפילו בפניו קורא לו בשמו (ראה תוספות יבמות שם); ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שבפניו אסור לו לקרוא בשמו, אלא שיכול לכנותו "פלוגי רבי", וכן עשה דוד המלך שקרא למפיכוש "מפיכוש רבי" (צ"ח שם).

להתפלל מותר לתלמיד חבר להתפלל מאחורי רבו (ראה ברכות מאחורי רבו כז ב, ברבי ירמיה בר אבא שהתפלל מאחורי רב, ורשב"ץ שם; שו"ע או"ח צ כה) או לצדו (משנה ברורה שם ס"ק פא) - אף שאסור להתפלל מאחורי רבו המובהק או לצדו (ראה לעיל: הנהגת התלמיד עם רבו; אופן התפילה לפני רבו) - אבל אסור לו להתפלל ואחוריו לרבו, שבזיון גדול הוא (בית יוסף או"ח שם, הובא במגן אברהם שם ס"ק לט, ומשנה ברורה שם, ובש"ך יו"ד רמב ס"ק כט).

חטא לרבו חטא כנגד רבו, שאמרו שחייב לפייסו אפילו אלף פעמים (ראה לעיל: שאר ענייני הכבוד; חטא לרבו ובא לפייסו), כתבו אחרונים שהדברים אמורים אפילו במי שאינו רבו מובהק אלא ששמע ממנו דברי תורה (משפט צדק ב מט (עמ' קו), הובא במגן אברהם או"ח תרו סק"ג; פרי חדש שם; משנה ברורה שם סק"ז), ואפילו אם זה שחטא כנגדו שמע ממנו יותר חידושים ממה שזה החוטא למד ממנו (משפט צדק שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שדוקא ברבו המובהק אמרו כן (ראה מחצית השקל שם).

לסתור את מותר לתלמיד לסתור את דברי רבו שאינו מובהק (שו"ת דבריו הרדב"ז ו ב אלפים קנ, וראה רמב"ם תלמוד תורה ה ט, וטושי"ע יו"ד רמב ל. וראה שו"ת שאילת יעבץ א ה בארוכה), ומותר לו לקבוע מדרש לעצמו - דבר האסור לו בחיי רבו המובהק (ראה לעיל: שאר ענייני הכבוד; להכריע או לסתור דבריו) - בחיי רבו שאינו מובהק (ראה רמב"ם וטושי"ע הנ"ל, ותוספות ברכות כז ב סוף ד"ה והנותן, ופני יהושע שם בדעתם, וסדר משנה תלמוד תורה ה ב).

על הוראה בפני רבו שאינו מובהק, ראה ערך הוראה: בפני רבו.

עשה), שהעשה של הקבלת פני רבו - אפילו הוא מן התורה (ראה לעיל: גדר חיובה) - אינו דוחה את העשה של שמחת הרגל עם אשתו (שואל ומשיב תליתאה תסד).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שחייב להקביל את פני רבו ברגל אפילו אינו יכול לשוב לביתו בו ביום (ראה רמב"ם תלמוד תורה ה ז, שהשמיט חילוק זה, וכן השמיטו הרי"ף והרא"ש ר"ה טז ב), ואחרונים דלהלן בדעתו), וכתבו אחרונים בדעתם שמחלוקת תנאים היא, והלכה כסוברים שחייב להקביל פני רבו אפילו אינו יכול לשוב לביתו בו ביום (כסף משנה שם. וראה עבודת המלך תלמוד תורה שם), משום שהקבלת פני רבו הוא עשה גדול יותר (שואל ומשיב שם, ראה שם טעמו).

על ההולך להקביל את פני רבו בשבת, שעובר עד צוארו במים ואינו חושש שמא יבא לידי סחיטה, ראה ערך סוחט.

על ההולך להקביל את פני רבו, שאף בשעת הליכתו הוא פטור ממצה אחרת שנזדמנה לו, שהעוסק במצה פטור מן המצה, ואף ההליכה חשובה עיסוק במצה, ראה ערך עוסק במצה.

חיבוד רב שאינו מובהק

רבו שאינו מובהק, אינו חייב לכבד אותו בכל הכיבודים שנזכרו ברב מובהק - לסוברים כן (ראה לעיל) - אבל יש לו לעמוד מלפניו ולקרוע עליו, אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד, בין קטן ובין גדול (רמב"ם תלמוד תורה ה ט, וטושי"ע יו"ד רמב ל (וטושי"ע שם שמח לענין קריעה)), ואפילו אם הוא גדול יותר מרבו זה - שאלמלא שלמד ממנו, לא היה קורע עליו, שאין חכם קורע על חכם אחר שקטן ממנו (ראה ערך קריעה) - חייב לקרוע עליו (תורת הבית הארוך לרמב"ן שער הסוף ענין הקריעה (מהדורות מוסד הרב קוק עמ' נג); רדב"ז אבל ט יא).

קימה מפניו קימה מפני רבו שאינו מובהק אינה אלא בתוך ארבע אמותיו, כדרך שקם מפני כל חכם (ראה ערך קימה והידור, ושם שיש סוברים שמהתורה אינו חייב בקימה אלא מפני רבו, ואפילו שאינו מובהק. אביי בקידושין לג א; וטושי"ע יו"ד רמב ל). על פרטי דין זה, ראה ערך קימה והידור.

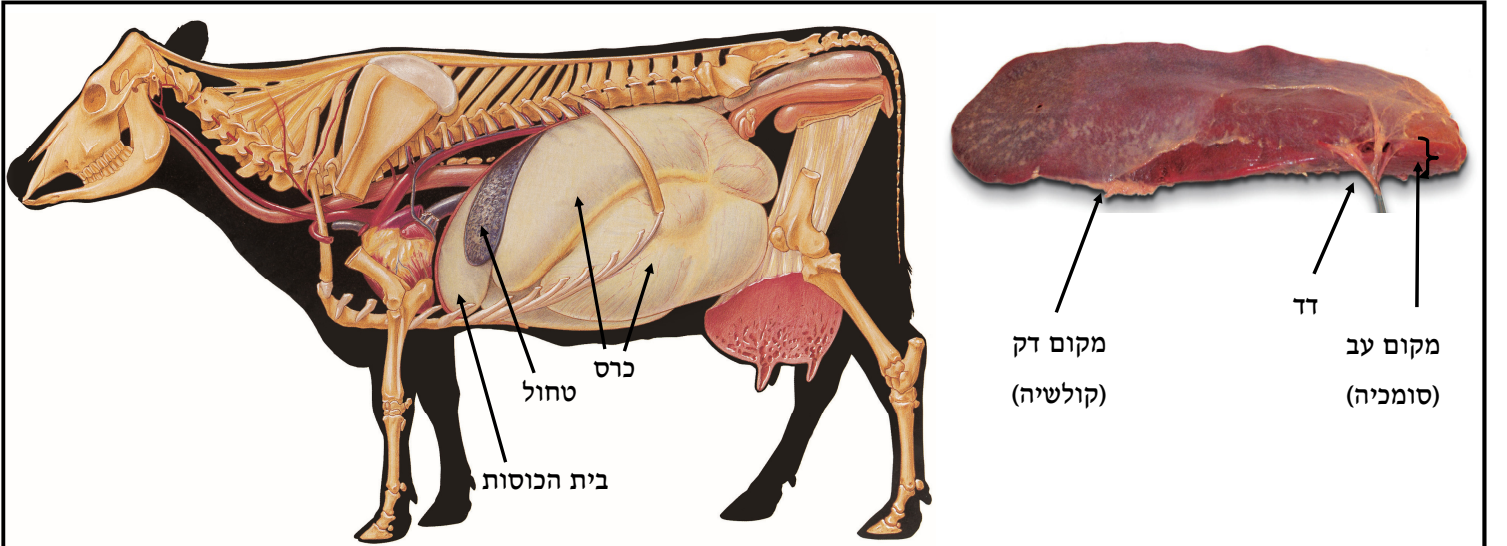
קריעה על קריעה על רבו שאינו מובהק נחלקו בה הפוסקים:

• יש סוברים שאינו קורע עליו אלא כדרך שהוא קורע על שאר מתים שהוא מתאבל עליהם (רמב"ם תלמוד תורה ה ט; שו"ע יו"ד רמב ל, ושם שמח. על דיני הקריעה, ראה ערך קריעה).

• יש סוברים שקורע עליו קרע שאינו מתאחה, כדרך שקורע על רבו המובהק (רא"ש מועד קטן ג סוף סי' נט; טור יו"ד רמב).

איוֹרִים ותמונות

איור מס' 1

טחול

מימין: טחול של פרה מחוץ לגוף

משמאל: מקום הטחול בגוף הפרה

[מתוך הספר: טמוני חול, הרב יעקב לאך]

איטלקים	תימנים	ספרדים	אשכנזים	
פֶּזֶר	פֶּזֶר	פֶּזֶר גָּדוֹל	פֶּזֶר	ב
קֶרְנִי פֶּרָה	קֶרְנִי פֶּרָה	קֶרְנִי פֶּרָה	קֶרְנִי פֶּרָה	ב
תִּלְשָׁא	תִּלְשָׁא יָמִין	תִּלְשָׁא	תִּלְשָׁא גְדוֹלָה	ב
גֶּרֶשׁ	אָתִי	גָּרִישׁ	אֶזְלָא-גֶּרֶשׁ	ב
שְׁנֵי גְרִישִׁין	תְּרִין טְרֶסִין		גְּרִישִׁים	ב
לְגֶרְמִיָּה			מוֹנַח לְגֶרְמִיָּה	ב
מֶאֱרִיךְ	מֶאֱרִכָּא		מֶרְכָּא	ב
שׁוֹפֵר עֲלוּי	שׁוֹפֵר הוֹלֵךְ		מוֹנַח	ב
שׁוֹפֵר	שׁוֹפֵר		מֶהֶפֶךְ	ב
הַפּוֹדֵד	הַפּוֹדֵד			ב
דֶּרְגָּא	דֶּרְגָּא		דֶּרְגָּא	ב
תֶּרְסָא	תִּלְשָׁא שְׂמָאֵל		תִּלְשָׁא קִטְנָה	ב
תְּרִין חוּטְרִין	תְּרִי טַעֲמִי		מֶרְכָּא כְּפוֹלָה	ב
יֶרֶח בֶּן יוֹמָיו	יֶרֶח בֶּן- יוֹמָיו		יֶרֶח בֶּן יוֹמָיו	ב

איטלקים	תימנים	ספרדים	אשכנזים	
סוֹף פֶּסוּק	סִלּוֹק	סוֹף פֶּסוּק	סוֹף פֶּסוּק/ סִלּוֹק	ב:
אֶתְנַח	אֶתְנַחָא	אֶתְנַח	אֶתְנַחָתָא	ב
סִגְלָתָא	סִגְלָתָא	סִגְלָתָא	(מוֹנַח) סִגְלָתָא	ב
שְׁלִשְׁלָת	שְׁלִשְׁלָת	שְׁלִשְׁלָת	שְׁלִשְׁלָת	ב
זִמְרָה קִטְוִין	זִמְרָה קִטְוִין	זִמְרָה קִטְוִין	זִמְרָה קִטְוִין	ב
זִמְרָה גְּדוֹלָה	זִמְרָה גְּדוֹלָה	זִמְרָה גְּדוֹלָה	זִמְרָה גְּדוֹלָה	ב
טֶפֶחָא	טֶפֶחָא	טֶפֶחָא	טֶפֶחָא	ב
רִבְעִי	רִבְעִי/רִבְעִי	רִבְעִי	(מוֹנַח) רִבְעִי	ב
זֶרְקָא	זֶרְקָא	זֶרְקָא	(מוֹנַח) זֶרְקָא	ב
פֶּשֶׁטָא	פֶּשֶׁטָא	קֶדְמָא	פֶּשֶׁטָא	ב
תְּרִין פֶּשֶׁטִין	תְּרִין פֶּשֶׁטִין	תְּרִי קֶדְמִין	שְׁנֵי פֶּשֶׁטִין	בב
אֶזְלָא	אֶזְלָא	אֶזְלָא	קֶדְמָא	ב
שׁוֹפֵר יְתִיב	יְתִיב מִקְדָּם	יְתִיב	יְתִיב	ב
תִּבְרִי	תִּבְרִי	תִּבְרִי	תִּבְרִי	ב

איור מס' 2

טעמי המקרא

סימני טעמי המקרא ושמותם, לפי מנהגי העדות

כך כך

איור מס' 4

האות כ' [כ' כפופה וכל' סופית]

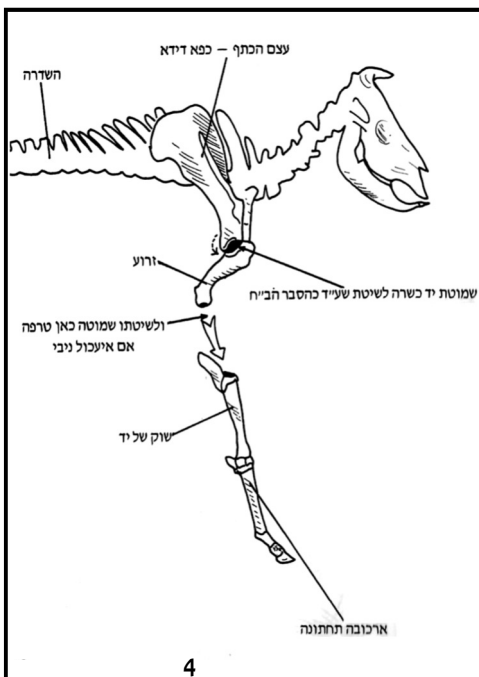
מימין לשמאל: כתב ב"י, כתב ספרדי, כתב האדמו"ר הזקן

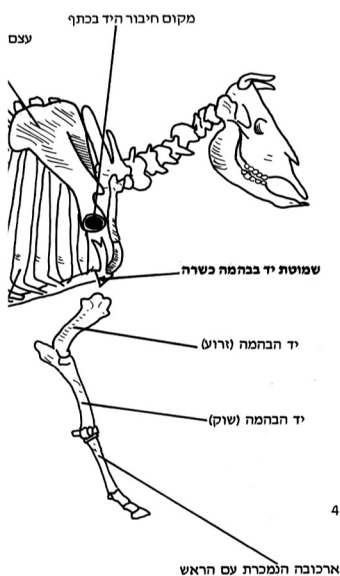
איור מס' 3

האות י'

מימין לשמאל: כתב ב"י [מוקף בעיגול - קוץ של יו"ד לשיטת ר"ת], כתב האר"י, כתב ספרדי, כתב האדמו"ר הזקן

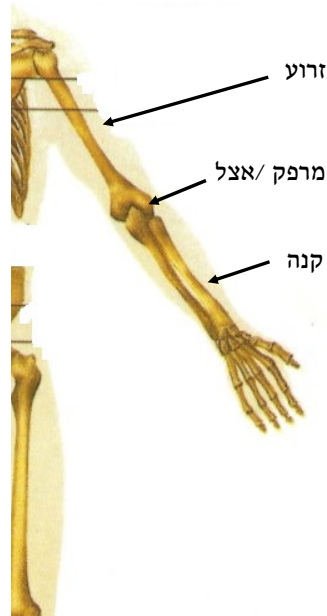
4

3

2

1

איור מס' 5

יד

1. יד אדם וחלקיה [מתוך: האנציק' המדעית לנוער]. 2-4: יד בהמה [מתוך הספר: שיחת חולין, הרב אמיטי בן דוד]. 2. מיקום הידיים. 3. שמוטת יד כשרה - שיטת הרמב"ם, המאירי, אר"ה בשם סמ"ג וסמ"ק, רבנו ירוחם וטושו"ע. 4. שמוטת יד כשרה - לשיטת שערי דורא, הב"ח בדעת הסמ"ק ותשב"ץ קטן (עפ"י הש"ד).

איור מס' 6

ים שעשה שלמה

מימין: תחרית מהמאה ה-16
משמאל: תרשים באדיבות מכון
"והראינו בבנינו" - הרב מנחם
מקובר

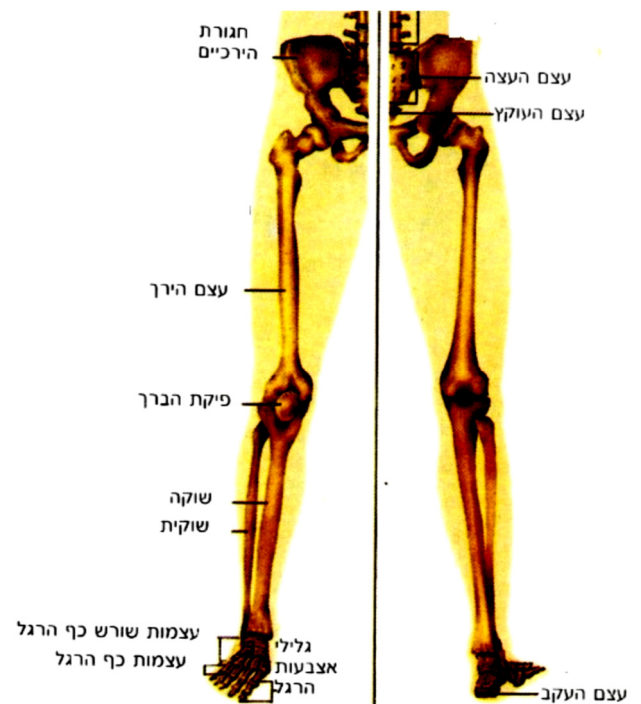
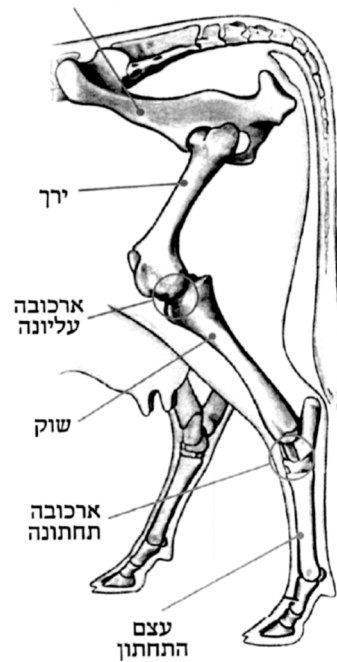

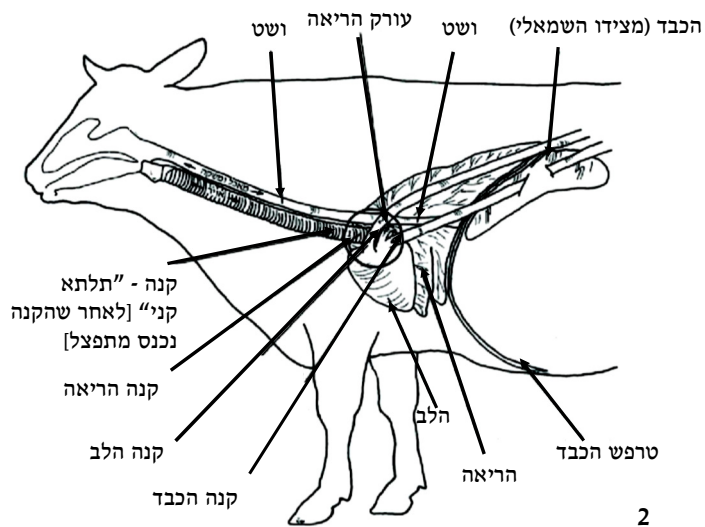
ארץ יהודה

[illegible]

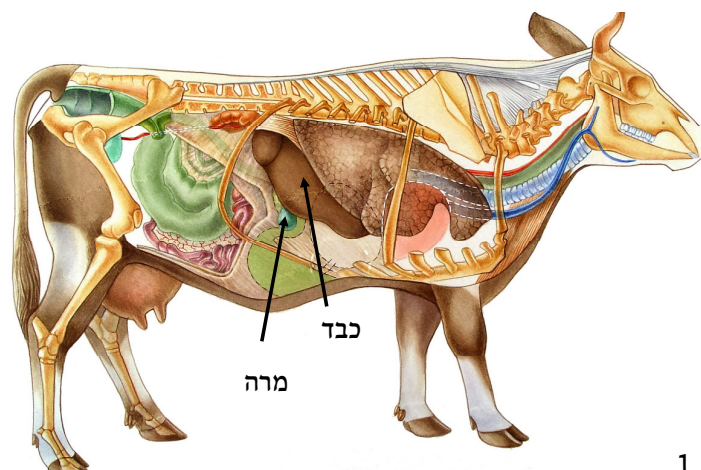
ירד

עצם האליה

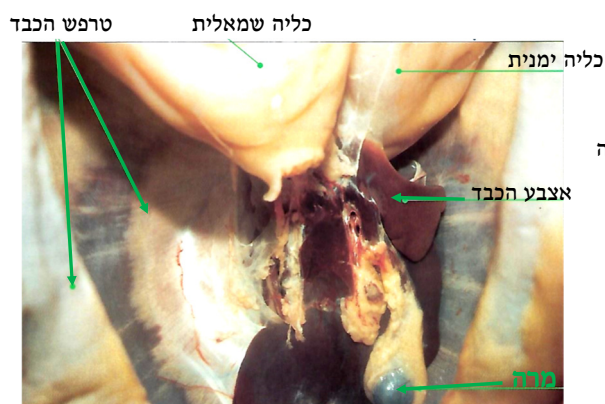

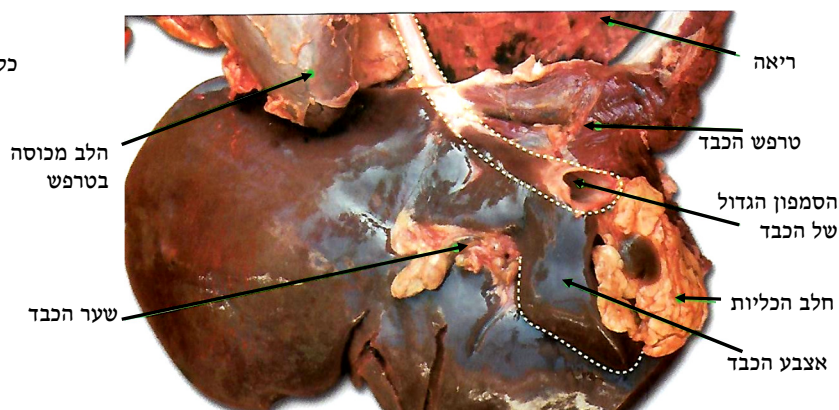
2

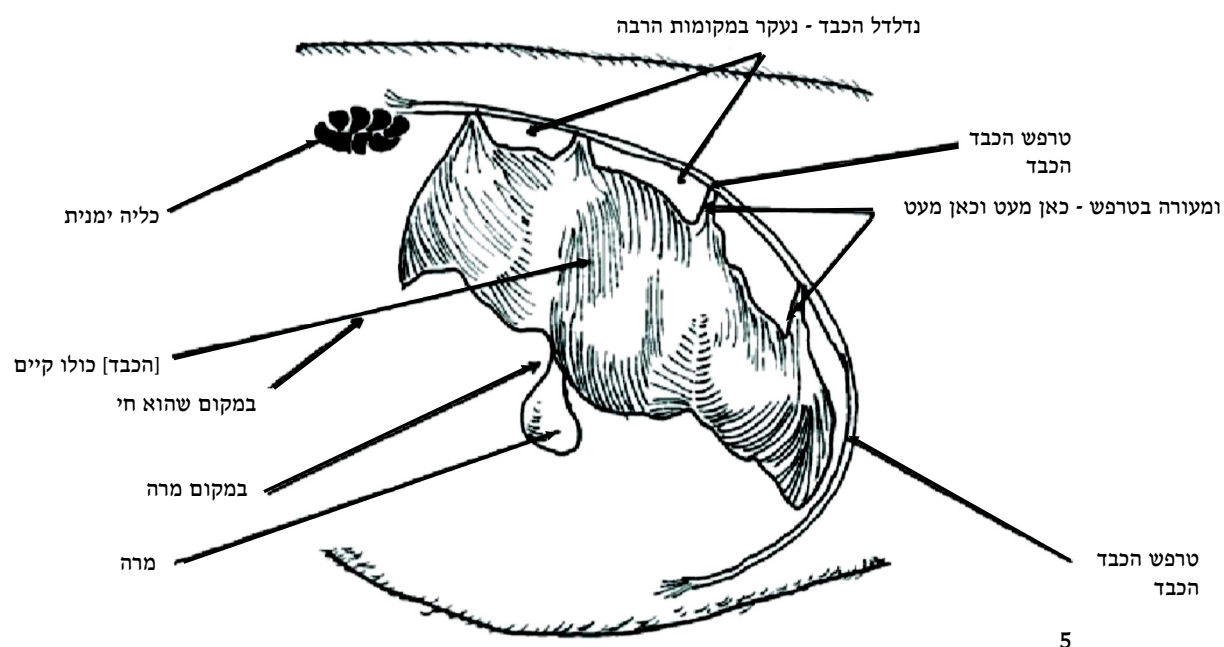
1

4

3

5

איור מס' 11

כבד

1. מיקום הכבד בגוף הבהמה [באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר]. 2. תרשים ה"קנים" של הלב, הריאה והכבד [מתוך הספר: שיחת חולין, הרב אמיתי בן דוד].
- 3-4. הכבד וחלקיו, טרפס הכבד, והמרה [מתוך הספר: טמוני חול, הרב יעקב לאך]. 5. נדלדל הכבד [מתוך הספר: שיחת חולין, הרב אמיתי בן דוד].

The Rohr Micropedia Talmudit

carries the name and pays tribute to the memory of

Mr. Shmuel (Sami) Rohr Z"L

a man of action, whose far-reaching vision, warm open hand, love of Torah, and love of every Jew were catalysts for the revival and growth of vibrant Jewish life in the former Soviet Union and in countless communities the world over,

and to the memory of his beloved wife

Mrs. Sarah (Charlotte) Rohr (née Kastner) A"H

who survived the fires of the Shoah to become the elegant and gracious matriarch,

first in Colombia and later in the United States, of three generations of a family

nurtured by her love and unstinting devotion.

She found grace in the eyes of all whose lives she touched.

Together they merited to see all their children built lives enriched yr faithful

commitment to the spreading of Torah and ahavat Israel.

Dedicated with love by their children

George and Pamela Rohr

Dr. Shmuel and Evelyn Katz

Moris and Lillian Tabacnic

Miami and New York, USA

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

ISBN 978-965-445-035-5

No part of this work may be reproduced, copy, record, translate, store in a database, organize
or transmitted in any form or by any other means electronic mechanical -
without the express permission in writing from the publisher.

Printed in Israel, 5778 (2017)

Copyright by Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd. Pbc.

Yad Harav Herzog, 30 Shmuel Hanagid St.

P.O.B. 71111, Jerusalem 9171002

THE ROHR

TALMUDIC MICROPEDIA

Based upon the entries of the TALMUDIC ENCYCLOPEDIA

An abridged version, with amendments and updates

Written in a simplified, user-friendly style

Review and comments
Rabbi Zalman Nechemia Goldberg

President
The Chief Rabbi of Israel
Rabbi David Lau

Editor-in-Chief
Rabbi Prof. Avraham Steinberg

Editors
Rabbi Yechezkel Fuchs
Rabbi Shlomo Hirsch
Rabbi Moshe Rosner
Rabbi Shmuel Shulewitz
Rabbi Moshe Wiener

Linguistic Editor
Rabbi Shlomo Rakovsky

Coordinator
Rabbi David Aronowski

Volume 8:
טומאה בלועה – כבוד רבו

Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc
Jerusalem, 5778 / 2017